Ex leg.
D. VICTORIS TESTA
THEOL. COLL.

BIBLIOTECA NAZIONALE DI TORINO
I A 139

I. 1

A ∞ I 139

BRIANI WALTONI

BIBLICUS

APPARATUS.

1.

BRIANI WALTONI,
ANGLI,
Viri Celeberrimi,

BIBLICUS
APPARATUS,
Chronologico-Topographico-Philologicus:

Prout ille Tomo præliminari, Operis eximii Polyglotti, Londini, Anno Chriſti, M DC LVIII. *editi, continetur.*

Exhibens

TRACTATUS
varios, eóſque integros

Diverſorum Virorum doctiſſimorum, & in omni Literatura exercitatiſſimorum, de ratione Sacrorum Temporum, Locorum, ut Terræ promiſſæ, Templi, Urbis Ieroſolymitanæ, &c. Nummorum, Menſurarum, Ponderum, nec non Idiotiſmorum Scripturæ ſacræ, Linguarum, & Verſionum Orientalium.

Adjiciuntur

JOHANNIS DRUSII
De Proverbiis ſacris Claſſes duæ.

Nunc in gratiam omnium, qui Muſas has ſanctiſſimas ſanctè colunt, ſeorſim excuſi, & Indicibus exornati.

TIGURI,
Ex Typographeo Bodmeriano.
MDC LXXIII.

PRÆFATIO

Ad Lectorem benevolum, & piæ eruditionis Studioſum.

SAnctus ille Gentium Apoſtolus graviter nos admonet in hæc verba: Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, ἐν πάσῃ σοφίᾳ. *Sermo Chriſti habitet in vobis copioſè, cum omni ſapientia*, Coloſſ. III. 16. Sermo nempe Chriſti ſceptrum eſt Regni ejus. Hunc ori noſtro indit, ut per nos Regni ipſius gloriâ prædicata & ebuccinata ampliſſimè pateat, juxta Dei ſententiam, promittentis fore, ne unquam verbum ejus ab ore noſtro recedat, Eſaj. LIX. 21. Meritò igitur Sermo Chriſti à nobis recipitur πίστει ἀνυποκρίτῳ, *fide non ficta*, & in nobis habitat per *charitatem ex puro corde* protuberantem, & quidem non φειδομένως, ſed potiùs πλουσίως, ut ita creſcamus εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ, *in virum perfectum, ad menſuram ſtaturæ plenitudinis Chriſti.* Atque eundem in finem plurimùm conducere προπαιδείαν artium & Linguarum, quarum ancillante ſubſidio ſenſus Scripturarum feliciùs erui, conſervaríque certiùs poteſt, in omnium propatulo eſt. Maximi proin beneficii loco deputandum eſt, quòd Deus T. O. M. non tantùm verbum ſuum tam potenter in Eccleſia conſervavit, ut μήτι κεραία, ne unus quidem apex exciderit: ſed etiam ex prædivite gratiæ ſuæ penu tot illuſtria provehendæ ad altiora notitiæ illius, quæ eſt ſecundum pietatem, ſubſidia; veluti artium & Linguarum, Orientalium maximè peritiam, aliáque ejuſmodi plurima ſeculo noſtro, hac una prærogativa felici, eximia impartivit. Qua in re haud unquam ſatis commendari & prædicari poteſt incomparabilis ille labor Viri Celeberrimi *Briani VValtoni*; corúmque, quos in Studiorum curarúmque partem vocavit, Virorum Doctiſſimorum, qui Opus Biblicum Polyglottum incredibili induſtriâ, paríque dexteritate adornarunt, & adornatum Anno hujus Seculi LVIII. Londini accuratiſſimis & emendatiſſimis typis exſcriptum, digniſſimum quod æri inciſum in Seculum mittatur, publico donârunt. Quàm præclaram S. Scripturas, verba vitæ, teſtamentum

Patris volventibus, eorúmque etiam in difficilibus quibuſdam, intricatis & δυσνοήτοις genuinum ſenſum, intelligentiámque inveſtigantibus, Opus iſthoc facem adluceat, rebus ipſis & experiundo quotidie cognoſcimus. Cæterùm cùm grande, ſumptuoſúmque Opus paucorum in manibus verſetur, nihil præter rem facturos nos exiſtimavimus, ſi inſigni apud nos dignitate eminentis, & promovendis bonis literis intenti Typographi, laude digniſſimum inſtitutum, quo ex nobiliſſimo & inclyto Opere iis, quibus tam felicibus eſſe non contingit, ut eo comparato frui poſſint, ſaltem guſtum nonnullum, ſeorſim edito Apparatu Bibliis præfixo, præbere animum induxit, ope qualicunque & conſilio meo adjuvarem & proſequerer. Recognita hinc & excuſa ſeorſim habes non pauca, nec contemnenda, quibus Sacrorum Temporum, Ponderum, Menſurarum, Nummorum, Idiotiſmorum Sacrorum itidem locorum ſitûs, Linguarum & Verſionum Orientalium univerſa ratio, accuratè, perſpicuè & perquam eruditè panditur, reconditáque adeò multa & interiora feliciſſimè eruuntur & exptomuntur. Apparatui illi Anglicano additum eſt eximium Proverbiorum Sacrorum Opus, authore doctiſſimo Johanne Druſio pridem elucubratum, ex quo Proverbiorum in Sacris occurrentium facilis & expedita ratio nullo negotio peti poteſt. Adjungi poterant Selectiora ex duobus poſtremis Criticorum Sacrorum voluminibus Opuſcula, non mediocri tum voluptati, tum uſui futura iis, quos præ cæteris florentia hac ætate Linguarum Orientalium ſtudia delectant & capiunt. Sed ſatius viſum eſt, hoc initio facto, Studiorum horum alumnis orexin & ſalivam movere, & in eorum animis plurium etiam deſiderium relinquere. Hoc unum monuiſſe è re fuerit, Apparatum hunc, aliáque ejuſmodi Virorum Doctorum Opera, ex Urbis noſtræ Typographiis in publicum hac lege prodire, ne inde Eccleſiis noſtris ullum præjudicium creetur. Fatemur certè, in hoc ipſo Apparatu paſſim nonnulla admixta eſſe, quibus integritas Fontium, & Scripturarum certitudo nonnihil labefactari queat. veluti cùm hypotheſes Neotericæ de corruptione Fontium, Verſionum quarundam ſupra Originales Scripturas prærogativa, punctorum vocalium novitate, &c. alicubi adoptantur, & æquo pertinaciùs retinentur. Cæterùm ſicut religio nobis fuit, eritque aliena ſcripta interpolare & lancinare, atque tum in doctorum ſcripta, tum in lectores etiam, more hodiernorum καθαρτικῶν, expurgatoriis ſuis cauteriis optima quæque ſcripta, ſed minùs palato ſuo ſapientia, urentium & ſecantium, tyrannidem exercere: ita neminem bonum jure nobis ſuccenſere poſſe, ſi propalam & modeſtè diſſenſum teſtificemur noſtrum in iis, quæ minùs veritati congruere videntur, confidimus. Et ſanè, ut ingenue dicamus quod res

eſt,

eſt; prævaricari nobis videntur illi, qui Verſiones faciunt authenticas, eáſque fontibus vel æquant, vel etiam præferunt. Ita enim Divinæ Providentiæ, ſi uſpiam, heic certè vigilanti & excubanti: tum Eccleſiæ fidelitati, creditum ſibi depoſitum arctè cuſtodientis, non parùm derogant. Qui Textum ex Verſione caſtigandum & emendandum ſciſcunt, perinde mihi facere videntur, ac ſi Solis motum ad horologiorum regulam exigendum decernerent. Cúmque Originales Textus à Spiritu S. dictatos, ſaltem initiò authenticos fuiſſe fateantur omnes, libenter equidem cognoſcere velim, ecquando Spiritum S. auguſtas illas ædes & Sacra veluti templa deſeruiſſe reputent? Quòd ſi temporis illius articulus deſignari nequit, quidni Originales Textus in poſſeſſione αὐθεντίας ſartos tectóſque relictos, nobiſcum ſuſpiciunt & venerantur? Et ſaltem hoc religiosè cavent, ne ἱερὰ γράμματα ambiguitatis & incertitudinis periculo exponantur, & τῶν μυκτηριζόντων ludibrio exponantur? Lubet rem exponere verbis Magni Viri, qui longam de Hebraici Codicis αὐθεντίᾳ narrationem, eámque luculentam, ἐπιτόμως τε καὶ συντόμως ita ad extremum contractam repræſenta vit: *Neceſſum eſt*, inquit, *in mundo extare verbum Dei & Scripturam, continentem voces Spiritus Sancti. Verbum Dei & voces Spiritus ſancti in Scriptura ab Hebræis pronuntiata inſunt. Quia in eo eſt verbum à Deo olim traditum, à Patribus narratum, & omnis doctrina ſecundum pietatem: fœdus integrum Dei: promiſſio Evangelii: Prophetiæ de Chriſto & Regno ejus; quia & Prophetiæ Novi Teſtamenti in Prophetiis veteris continentur, & utriſque res geſtæ reſpondent: Hiſtoria traditiæ legis & præcepti de narrandis rebus viſis & auditis, iiſque tradendis cum volumine Legis in manus filiorum. Extant etiam promiſſiones & prædictiones, Verbum Dei per Iſraelitas ad Gentes perventurum. Extant ea, quæ recitârunt Chriſtus & Apoſtoli, & ea ſæpe efficaciora ſunt in Hebræo. Extant etiam hiſtoriæ rerum geſtarum ſub judicibus, Regibus, & poſt captivitatem Babylonicam, quas Spiritus Sanctus vidit nos aliunde non poſſe congnoſcere. Nulla ſuſpicio cadit in Iudæos corruptæ Scripturæ. Non fuit in poteſtate cujuſquam id facere. Fuerunt in populo* γραμματεῖς *magni nominis, quorum accuſari fidelitas non poteſt. Chriſtus & Apoſtoli jubentes ſcrutari Scripturam, nihil præmonuerunt de Hebræorum impoſtura. Puncta vocalia non faciunt dubiam fidem Hebræorum, ſed eam adſtruunt: ut & variæ lectiones. In quibus ipſis providentia Dei noſcitur. Quod verò attinet L X X. Interpretes, quid egerint, aut quomodo egerint, incertum eſt. Non probantur prophetâſſe. Auctoritas Græcæ Verſionis ſemper pependit ab Hebrææ lectione. Apoſtoli non ſunt ei teſtes infallibilitatis & dictatus Spiritus Sancti.* Non conſtat, unquam per

omnia

omnia Gracam Verſionem cum Hebræo conveniſſe. Apoſtoli aliquando ea non uſi. Scatet ea aberrationibus. Non eſt idonea, ut doceat plenam intelligentiam Scripturarum. Qui eam ſequi velit, eum oportet & literas Hebraas mutare, voces addere, demare, & de ſignificatione vocabulorum plurimorum nullam poteſt certitudinem habere. Hactenus Vir doctiſſimus, & Sacrarum Literarum, Linguarúmque callentiſſimus, multa equidem, quæ priùs ſolidè demonſtrata dedit, paucis complexus. Sed ſupervacaneum forte otioſúmque fuerit, poſt tot Homeros iliadas ſcribere, & Athenis noctuas inferre. Sufficiat nobis neceſſariam cautionem adhibuiſſe, ut boni omnes intelligant, nos ita pretioſa permulta in hoc libro comprehenſa amplecti, ut ab iiſdem etiam vile diſcernendum putemus. Tu interim, Pie & Erudite Lector, paratis fruere, Deúm-que Patrum luminum, à quo omne donum optimum, omne donum perfectum, tanquam ex perenni fonte lætáque ſcaturigine deſcendit, mecum ſupplicibus votis expete, ut Sermonem ſuum in nobis copiosè habitare patiatur, & Iſraelem redimat ex omnibus anguſtiis ſuis, ad nominis ſui Sacro-ſancti gloriam, æternámque ſalutem noſtram. Tiguri d. X. Kal. Febr. A. C.
MDC LXXIII.

Tuus omni fide & ſtudio

Joh. Henricus Heideggerus.

CHRONOLOGIA SACRA

A condito Mundo ad eundem reconditum per Dominum Jeſum Chriſtum, atque inde ad ultimam Judæorum per Romanos Captivitatem deducta.

Ex ſola Scriptura ſacra, perpetua,

Aliquot Tabulis, cum earum probationibus comprehenſa.

Per LUDOVICUM CAPELLUM. S. T. D.
& Linguæ Hebraicæ Profeſſorem Salmurienſem.

Præfatio & Præmonitio ad Lectorem.

Cum tot jam ſint, ab annis plus centum, Chronologia edita, tot Chronicorum & Annalium à condito mundo Scriptores non ita celebres miraberis fortè, Lector, unde mihi venerit in mentem novam iſtam procudere, atque in vulgus protrudere Chronologiam, hoc eſt, uti videtur, actum agere. Sanè ſi nihil hic eſſet quod alibi non æquè inveniretur, fruſtra à me ſuſceptus eſſet hic labor. Verùm cùm tot ſint de hoc argumento, déque annorum mundi ſumma & numero Scriptorum varia ſententia, pluréſque de eo dubitandi & diverſimodè ſentiendi cauſa perplexa & obſcura, cúmque ſit unicuique Chronologo ſua propria & peculiaris dirigendi in certas Claſſes & Tabulas annos mundi methodus & ratio, etſi nihil aliud eſſet, venia concedi mihi poſſet, quòd & propriam ſententiam, & peculiarem methodum ſequar & proferam in medium. Verùm præterea hoc mihi fuit præcipuè propoſitum, certum nempe & definitum annorum mundi numerum in ſingulis Claſſibus & Tabulis ſedulò indagare, ac pro virili indubitatis κριτηρίοις ex ſolo Dei verbo apertè & ſolidè demonſtrare; ideo ſpero te in brevi iſta Chronologia aliquid inventurum, quod tibi ſatisfaciet, nec temerè, uti arbitror, alibi invenies, brevitatem ſcilicet cum claritate & demonſtrationum pondere ac certitudine conjunctam, quantum id à me poſt tot aliorum labores, in tam perplexo & obſcuro argumento fieri potuit, magna cum accuratione. In hiſtoria & rerum eventibus narrandis atque explicandis non immoror, illa enim per ſe ſatis nota ſunt & plana illis quibus S. Scriptura lectio eſt familiaris; rerum ſeriem & annorum ſummam præcipuè perſequor & indago, ac demonſtrare conor. Calculum τῶν LXX. & Samaritanorum, quantum fieri potuit, cum eo qui ex originario textu Hebraico colligitur, compono & concilio, non omninò fortè infeliciter. Annorum ab Exodo ad conditum à Salomone Templum, numerum annis totis centum ſupra vulgò receptam ſummam auxi, cujus augmenti cauſam & rationem reddo non idoneam, ne dicam certam & indubitatam demonſtrationem, unde judicium hiſtoria, qua alioqui perplexa, & involuta ac plurimis difficultatibus impedita eſt, facilis, plana & expedita redditur. Hiſtoriam Regum Juda & Iſraelis, in annorum, qui ſingulis Regibus tribuuntur, numero intricatam admodum, & non quidem contradictionum, ſed ſaltem ἐναντιοφανῶν plenam concilio ac perſpicuam reddo, ſubmotis & explanatis, qua in ea occurrunt circa annorum numerum difficultatibus atque ſpinis, ſatis, uti puto, clarè & feliciter, ſupra quàm ab aliis quantum quidem ego novi, factum ante me eſt. Septuaginta annorum Captivitatis Babylonica, Perſica item & Gracorum Monarchia, ut & ſeptuaginta Hebdomadum Danielis initium & finem exquiro, pono ac demonſtro, quantum fieri potuit, accuratè; unde hiſtoria ſacra cum exotica & profana aptè connectitur, & deducitur uſque ad initium Eccleſia Chriſtiana per Apoſtolorum prædicationem conſtituta ac conſtabilita, in Jeroſolymorum & Reipublica Judaica everſione, Judaorúmque rejectione, ac per totum orbem habitabilem diſperſione.

In his omnibus, ſicubi à vulgò recepta Chronologorum ſententia deflecto, certam mei diſſenſus rationem reddo. Denique dedi ubique, ut potui, operam, ut in his tum legendis, tum, ſi libet, examinandis cauſam non habeas juſtam conquerendi, te tempus & operam fruſtra collocaſſe, ſed potius gratulandi quòd nova hinc tibi in ſacra Hiſtoria lux affulſerit. Quare ſi quem hinc ad te fructum rediro ſenſeris, Deo Opt. Max. omnis boni, veri & lucis fonti & auctori, gratias agito, méque illi precibus tuis commendato.

CHRONOLOGIÆ SACRÆ.

TABULA PRIMA

Decem primorum Patriarcharum ſtemma, & annorum vitæ ſummam complectens ad D[illegible]u[illegible]ium usque, idque juxta triplicem, Judæorum, Græcorum & Samaritanorum calculum.

Secundum textum Hebr.

	Genuit anno vitæ ſuæ.	Vixit poſtquam genuit.	Vixit in univerſum.	Anno Mundi. Natus eſt.	Anno Mundi. Obiit.
1 Adam	130	800	930	1	930
2 Seth	10	807	812	130	1042
3 Enos	90	815	905	235	114[illegible]
4 Kainan	70	840	910	325	1235
5 Mahalaleel	65	830	895	395	1290
6. Jared	162	800	962	460	1422
7 Enoch	65	300	365	622	987
8 Matuſala	187	782	969	687	1656
9 Lamech	182	595	777	874	16[illegible]1
10 Noe	500	45[illegible]	950	10[illegible]	[illegible]006
Diluvium.			Dur[illegible] 1	Cœp[illegible] 1656	165[illegible]

Secundum LXX Interp.

	Genuit anno vitæ ſuæ.	Vixit poſtquam genuit.	Vixit in univerſum.	Anno Mundi. Natus eſt.	Anno Mundi. Obiit.
1 Adam	2[illegible]0	70[illegible]	930	1	930
2 Seth	[illegible]5	7[illegible]7	912	230	1[illegible]42
3 Enos	19[illegible]	71[illegible]	9[illegible]	435	134[illegible]
4 Kainan	170	740	9[illegible]	62[illegible]	1535
5 Mahalaleel	65	730	895	795	169[illegible]
6. Jared	162	800	962	960	1922
7 Enoch	165	2[illegible]	365	1122	1487
8 Matuſala	[illegible]	[illegible]	969	128[illegible]	2256
9 Lamech	188	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
10 Noe	5[illegible]0	450	950	[illegible]	[illegible]
Diluvium.			Duravit 1	Cœpit 2262 / 2242	Deſiit 2263 / 2243

Secundum Samaritanos.

	Genuit anno vitæ ſuæ.	Vixit poſtquam genuit.	Vixit in univerſum.	Anno Mundi. Natus eſt.	Anno Mundi. Obiit.
1 Adam	130	80[illegible]	9[illegible]0	1	930
2 Seth	105	80[illegible]	91[illegible]	130	1042
3 Enos	90	815	905	235	1140
4 Kainan	7[illegible]	840	91[illegible]	3[illegible]5	[illegible]235
5 Mahalaleel	6[illegible]	830	895	395	1290
6. Jared	62	7[illegible]5	847	460	1307
7 Enoch	65	300	365	522	837
8 Matuſala	67	653	[illegible]20	587	1307
9 Lamech	53	600	653	65[illegible]	1307
10 Noe	—	—	[illegible]	707	[illegible]
Diluvium.			Duravit 1	1307	Deſiit 1308

NOTÆ IN PRÆCEDENTEM TABULAM PRIMAM.

EUſebius initio Chronici ſui Græci, quod collegit & notis ſuis illuſtravit Joſephus Scaliger, comparat inter ſe Judæorum ex Textu Hebræo, Græcorum ex Tranſlatione LXX. Interp. & Samaritanorum ex proprio codice, calculum annorum vitæ decem priorum Patriarcharum, qui ante Diluvium vixerunt, quorum genealogia habetur Geneſ. c p 5. Ex illa collatione Tabulam hanc conſtruximus, ut ex uno oculi jactu & obtutu collatio ipſa inſtitui & intelligi facilè poſſit. Addit etiam ibidem Euſebius Africani, celebris ante tempora ſua Chronologi, de iiſdem Patriarchis calculu[illegible] ſed quia is parùm & fermè nihil diſtat à calculo LXX. Interp. ſatis eſſe duximus, in Notis hiſce noſtris obſervare, ſi quando à LXX. Interp. diſcedat Africanus. Similiter quia calculus Samaritarum, quem Scaliger habet in opere ſuo de Emendatione temporum, parum differt ab illo quem habet Euſebius, ſatis fuerit hic annotare alterius ab altero diſcrimen. Porr[illegible] in calculo Judæorum, qui ex hodierno Textu Hebræo inſtituitur, omni[illegible] ſunt pl[illegible]a & expedita, nihil in eo eſt difficultatis. Liquet enim e[illegible] eo, no[illegible]em priores Patriarchas omnes obiiſſe diem ſuum ante Diluvium, adeóque Mathuſalam (qui omnium conſenſu fuit Patriarcharum omnium μακροβιώτατ[illegible]) mortuum eſſe anno, quo contigit Diluvium, hoc eſt, paulò antequam inciperet Diluvium. Calculum autem LXX. Interp. qu[illegible]d attinet, hoc primò in eo obſervandum venit, quod ſcilicet in ſex Patri[illegible]rchis, nempe quinque prioribus, & præterea Enocho (qui ordine ſeptimus e[illegible] [illegible]nno quo in Hebræo Textu dicuntur genuiſſe filium, LXX Interp. addunt centum annos, quos mox detrahunt annis illis, quos iidem Patriarchæ dicuntur in Hebræo vixiſſe poſt [illegible]enitum filium, ita ut ſic conſenſus ſit inter LXX. Interp. & Hebræum Te-

Textum in ſumma annorum, quibus illi Patriarchæ dicuntur vixiſſe in univerſum. Hæc centum annorum additio & detractio non poteſt eſſe à caſu & errore aliquo ſeu lapſu Librarii, ſed conſultò & deditâ operâ mutationem illam factam eſſe certum eſt. Et fortè non ab ipſis LXX. Interp. ſed ab ipſo, qui primus ex ipſorum autographo Biblia Græca deſcripſit & publicavit, facta eſt illa mutatio. (*De codicum Hebraicorum variatione in his numeris, & de hiſce rationibus, vide Proleg. de verſione Græca LXX. Interp. ſect. ult.*) Quo autem conſi io factum id fuerit, duplex reddi poteſt à veri ſpecie non aliena ratio, quam utramque Auguſtinus libro de Civitate Dei attigiſſe videtur. Hoc nempe primum dici poteſt, auctorem illius mutationis (ſive ipſi fuerint LXX. Interp. ſive quis alius) fuiſſe in ea ſententia, in qua olim multi fuerunt, (& etiamnum ſunt hodie fortè non pauci rerum imperiti) primos ſcilicet illos Patriarchas non fuiſſe multò μακροβιωτέρους quàm hodie vulgo ſunt jam à multis ſeculis homines; Nempe vixiſſe eos ad ſummum annos duntaxat 75. & 80. proindéque eum exiſtimâſſe, annos quibus dicuntur in Scriptura vixiſſe, eſſe duntaxat μηνιαίους *menſtruos*, hoc eſt, non 360. aut 365. ſed 30. tantùm, dierum, ita ut duodecim ejuſmodi anni unum duntaxat ſolarem confecerint. Hoc poſito cùm videret poſſe ſibi objici ſex illos Patriarchas, quorum alius genuiſſe dicitur (ex Heb. Textu) anno ætatis 65. alius 70. alius 90. alius 105. alius denique 130. hoc eſt, ſecundùm illam rationem anno ætatis 5.6.7.8.9. qui omnes ſunt infra pubertatis annum, qui definitur annus ætatis decimus quartus, ut declinaret illam objectionem, videtur conſulto adjeciſſe illorum annis centum alios, ut ſic inveniantur omnes genuiſſe circa vel poſt pubertatis annum, anno nempe ætatis vel 14. vel 17. aut verò etiam vigeſimo. Hæc una videtur eſſe ratio mutationis illius in annorum numero factæ, quæ ab Auguſtino reddi videtur libro decimo quinto de Civitate Dei, capite duodecimo.

Altera poteſt hæc afferri. Dato annos illos ſolares fuiſſe dierum 365. quales ſunt hodie, exiſtimare potuit ille Corrector, eam tum fuiſſe rationem & proportionem annorum pubertatis ad longiſſimum vitæ hominum, jam à multis ſeculis, curriculum. Jam verò decimus-quartus annus (qui primus pubertatis annus cenſetur, quo mares primùm apti ad gignendum eſſe exiſtimantur,) non eſt niſi quinta aut ſexta pars longiſſimi vitæ hominum curriculi, hoc eſt 70. vel 80. annorum. Eandem itaque videtur ille exiſtimâſſe fuiſſe tum temporis rationem pubertatis ad annos vitæ illorum hominum, ut non priùs cœperit quiſquam gignere quàm attigiſſet quintam aut ſextam curriculi vitæ ſuæ partem. Quin etſi 14. annus definiatur jam pubertatis annus, pauciſſimi tamen ſunt & pænè nulli, qui tam maturè incipiant dare operam liberis, vixque videas hodie patrem ullum qui non ſit 20. aut 18. vel ut minimum 16. annos natus, qui quadrans eſt aut quinta pars longiſſimi vitæ hominum curriculi. Jam verò annus 65. quo Enoch & Mahaleel dicuntur in Hebræo genuiſſe, vix eſt decima-quinta pars vitæ ipſius Mahaleel, aut ſexta vitæ Enochi, cujus tamen vita duplo brevior fuit quàm reliquorum omnium Patriarcharum ante Diluvium. Annus autem 105. quo Seth dicitur genuiſſe, non eſt niſi decima pars vitæ ipſius. Denique annus 130. vitæ Adami, quo Adam dicitur genuiſſe Sethum, non eſt niſi ſeptima pars totius curriculi vitæ Adami. Atqui jam ante Sethum Adam alios ſuſceperat liberos Abelem & Cainum. Itaque ut tum eadem propemodum ſervaretur proportio, quæ jam per tot ſecula ſervata eſt à Natura in generatione hominum, ut nempe homines tum temporis gignere primò cœperint, quum exegerant longiſſimi vitæ ſuæ curriculi quadrantem aut quintam partem, putavit ille Corrector addendos eſſe 100. annos illis quibus primi Patriarchæ dicuntur in Hebræo gignere cœpiſſe. Eóque faciliùs illuc inclinâſſe videtur, quòd videret decem illorum Patriarcharum nonniſi quatuor eſſe, qui dicantur genuiſſe ante annum centeſimum. Reliqui enim dicuntur ſuperâſſe centeſimum annum quum gignere cœperunt. Ita ut potuerit ille facilè exiſtimare, errore aliquo & lapſu Librarii detractos fuiſſe quatuor illis Patriarchis, adeóque & Adamo & Setho, centum annos, quos ille addendos vel potiùs reſtituendos eſſe cenſuit. Hæc poſterior ratio ab Auguſtino innui videtur lib. 15. de Civitate Dei cap. 15. verbis: *Tanto ſerior fuit proportione pubertas, quanto vitæ totius major annoſitas.*

Jam verò ex illa centum annorum additione factum eſt, ut æra Diluvii, quæ ex Tranſlatione Græca LXX. Interp. colligitur, poſterior ſit 606. annis verâ Diluvii ærâ, quæ ex Textu Hebræo habetur, uti planum fit ex Tabulis. Indidem eſt quòd ſecundùm calculum LXX. Interp. omnes Patriarchæ (ſolo Adamo excepto) alio planè Mundi æræ anno & nati & defuncti eſſe inveniantur, quàm ex Hebræorum calculo colligitur.

Obſervandum eſt ſecundò, in calculo, qui eſt ſecundùm LXX. Interp. variam eſſe codicum Græcorum, in annorum notatione, lectionem, & primò quidem in numero annorum, quibus Mathuſalah dicitur genuiſſe Lamechum. Nam Euſebius, eúmque ſecutus Hieronymus in Chronico & alibi (puta Traditionibus Hebraicis in Geneſin) adeóque Auguſtinus loco modò citato ex libris de Civitate Dei, teſtantur Mathuſalam ſecundùm LXX. Interp. genuiſſe Lamechum anno ætatis ſuæ 167. poſt genitum autem Lamechum vixiſſe 802. in univerſum autem annos vixiſſe 969. Atque ſic habet editio Romana Græcolatina τῶν LXX. Lutetiæ recuſa anno Chriſti 1628. Unde ſequitur (ſi id verum eſt) Mathuſalam vixiſſe minimùm annos 14 vel 15. poſt Diluvium. Quod Euſebius, & Hieronymus, & Auguſtinus agnoſcunt & mirantur, & qua ratione id fieri potuerit, magnam ajunt fuiſſe & famoſiſſimam in Eccleſia, ſuo tempore, quæſtionem planè inſolubilem. Quam Hieronymus Traditionibus Hebraicis in Geneſin, & Auguſtinus lib. 15. de Civitate Dei cap. 13. non aliter ſolvunt quàm ex Textu Hebræo; ex quo liquet Mathuſalam obiiſſe anno ipſo Diluvii. Niſi quod Auguſtinus ſub finem illius capitis innuere videtur aliquam fuiſſe variam codicum lectionem in numero illo 167. annorum Mathuſalæ; dicit enim in nonnullis codicibus, nempe Græcis tribus, uno Latino, & Syro uno, conſentientibus, inveniri Mathuſalam obiiſſe 6. annis ante Diluvium. Quod verum eſſe non

poteſt niſi pro 167. legatûr 187. uti mox demonſtrabitur.

Et ſanè Africanus (qui ſecutus eſt Tranſlationem LXX. Interp.) apud Euſebium in Chronico Græco, dicit, Mathuſalam genuiſſe Lamechum anno ætatis ſuæ 185. ubi omnino errore Librarii vel Typographi ſcriptum eſt ρπε pro ρπζ, hoc eſt, 185. pro 187. Manifeſtum hoc eſt ex Georgio Syncello, quem citat Scaliger in notis ſuis ad Euſebium pag. 242. his verbis: τῷ ρπζ ἔτει τοῦ Μαθουσαλα φέρουσι τὴν γένεσιν Λαμέχ, οἷς ὁ Ἀφρικανὸς ἀκολουθήσας τῷ βσξβ ἔτει τοῦ κόσμου τὸν ἐπὶ Νῶε κατακλυσμὸν ἐστοιχείωσε. hoc eſt: *Sunt qui 187. Mathuſala anno aſſignant nativitatem Lamechi, quos ſecutus Africanus Diluvium quod ſub Noacho contigit, anno æra mundi 2262. aſſignavit.* Rurſus idem Syncellus ibidem pag. 243. Ἀπὸ Ἀδὰμ ἕως κατακλυσμοῦ ἔτη βσμβ, οὕτω γὰρ καὶ ὁ Εὐσέβιος, καὶ ὁ ἀληθινὸς λόγος, καὶ τὰ πλεῖστα τῶν Μωσαϊκῶν ἀντιγράφων περιέχουσι κατὰ τὴν τῶν ό ἐκδοσιν. Ὁ μέντοι Ἀφρικανὸς βσξβ ἐλογίσατο ἐκ τινῶν σπανίων ἀντιγράφων οὕτως περιεχόντων. hoc eſt, *Ab Adam ad Diluvium uſque ſunt anni 2242. Sic enim & Euſebius habet, & vera ſupputatio, & plerique librorum Moſaicorum codices, juxta Tranſlationem LXX. Interp. Africanus autem annos computat 2262. ex paucis nonnullis exemplaribus quæ ſic habent.* Item Ἀφρικανὸς δὲ πρὸς Εὐσέβιον ἀπὸ Ἀδὰμ ἕως κατακλυσμοῦ ἔτη κ΄. hoc eſt, *Africanus diſſentit ab Euſebio annis 20. in ſumma annorum ab Adam uſque ad Diluvium.* Ex his manifeſtum eſt Africanum ſecutum quædam Tranſlationis LXX Interp. exemplaria, computâſſe ab Adam ad Diluvium annos 2262. annos nimirum 20. plures, quàm Euſebius ex aliis ejuſdem Tranſlationis exemplaribus numerat, idque non aliunde eſſe quàm quòd Africanus in quibusdam codicibus Græcis invenit ſcriptum, Mathuſalam natum fuiſſe annos 187. cùm genuit Lamechum, cùm alii plerique omnes codices (quos Euſebius & Syncellus ſecuti ſunt) numerent duntaxat 167. Sed nec ſolùs Africanus ab Adam ad Diluvium annos numerat 2262. verùm etiam Epiphanius, (citante ibidem eodem Scaligero) & Faſti etiam Siculi, quod verum eſſe (uti dixi) non poteſt, niſi ſtatuatur Mathuſala natus annos 187. quum genuit Lamechum.

Ex his omnibus liquet, non omnes omnino codices Tranſlationis LXX. Interp. habuiſſe 167. annos, uti volunt Euſebius & Syncellus, ſed quosdam ſaltem (fatente vel invito ipſo Syncello) habuiſſe 187. Quod & ipſe Euſebius videtur agnoviſſe, nam poſtquam de Mathuſala dixit οὗτος κατὰ τὰς πανταχοῦ βίβλους ὑπερέβη τὸν κατακλυσμὸν ἔτεσι ιε ὡς ἄπορον ποῦ διεσώθη ἐν τῷ κατακλυσμῷ, hoc eſt, *Is ſecundùm omnes qui ubique ſunt codices ſupervixit Diluvium annos 15. ita ut difficile ſit explicatu, ubinam tempore Diluvii ſervatus ſit ab aquarum inundatione.* Immediatè deinde ſubjicit, τινὰ δὲ τῶν ἀντιγράφων ἔχει, ὅτι ψπβ΄ ἔτη ἐπέζησεν μετὰ τὸ γεννῆσαι αὐτόν, hoc eſt, *Nonnulli tamen codices habent, ipſum annos 782. vixiſſe poſtquam genuit.* Ex his colligere licet, codices illos qui Mathuſalæ annos tribuunt 782. poſt genitum Lamechum, tribuiſſe illi annos 187. ante eum genitum, quia alioqui Mathuſala non vixiſſet annos 969. (qui tamen eſt conſtantiſſimus annorum vitæ ipſius numerus) ſed duntaxat 949. quod abſurdum eſt, ſic enim Mathuſala non fuiſſet Patriarcharum omnium μακροβιώτατος, quin Noe & Jared eum annorum numero, etiam ſecundùm LXX. Interp. ſuperarent. Fallitur ergò Euſebius (& poſt eum Syncellus) quum rejiciens lectionem illam, quæ tribuit Mathuſalæ annos 782. poſt genitum Lamechum, dicit ſic futurum eſſe, ut numerus annorum vitæ Mathuſalæ ſit duntaxat 949. Minimè verò, inquam, id ſequitur, quia proculdubio exemplaria illa tribuebant ante genitum Lamech annos 187. non verò 167. Ex his itaque paucis exemplaribus debuerant Euſebius & Syncellus deprehendere vitium reliquorum codicum, qui annos duntaxat 167. tribuunt Mathuſalæ, potiùs quàm ut ea exemplaria vitii & erroris redarguerent. Certum eſt, etiam illa exemplaria tria Græca cum uno Latino & uno Syro, in quibus (uti novimus) Auguſtinus dicit inveniri Mathuſalam obiiſſe annis ſex ante Diluvium. Certum, inquam, eſt ea tribuiſſe Mathuſalæ annos 187. ante genitum Lamech, aliter enim verùm non erit Mathuſalam obiiſſe 6. annis ante Diluvium. At ſi illi dentur 67. anni, manifeſtum eſt ex tabula, obiiſſe eum annis ſex ante Diluvium, obierit nempe anno mundi 2256. Diluvium autem contigerit anno mundi 2262. Denique editiones nonnullæ Græcæ hodiernæ Tranſlationis LXX. Interp. totidem annos Mathuſalæ tribuunt, quot Textus Hebræus illi tribuit, nempe 187. ante genitum Lamech, 782. verò poſt eum genitum. Sic enim habet (Geneſeos v. 25.) editio Baſileenſis apud Hervagium anno Chriſti 1545. & illa quæ eſt Wecheli anno Chriſti 1597. quæ poſterior editio nequidem hic annotat variam ullam lectionem, quaſi omnes codices & editiones hic conſentirent, cùm tamen editio Bibliorum Regia Antuerpienſis Plantini ſequatur antequam illam Euſebianam lectionem, in ea tamen mendum eſt, nam iſtic πέντε pro ἑπτὰ ſcriptum eſt, quod vitium hæret & in Latina verſione, quæ eſt illi ex adverſo facta ex Græco, unde liquet, non eſſe vitium Typographicum, ſed errorem & hallucinationem illius, qui præerat illi editioni, qui non animadvertit vitium eſſe in voce illa πέντε pro ἑπτά. Hæc menda ſublata eſt in editione Pariſienſi Græcolatina, τῶν LXX. facta anno Chriſti 1618.

Ex his omnibus planum eſt, falſam eſſe, & adulterinam illam, quam Euſebius, Hieronymus & Auguſtinus ajunt fuiſſe omnium fermè ſui temporis codicum Græcorum lectionem, quæ Mathuſalæ annos duntaxat 167. tribuit ante natum Lamechum. Veram contra & genuinam eſſe illam, quam ſecutus eſt Africanus, quámque habuerunt pauca quædam exemplaria, quorum & Auguſtinus & Euſebius & Syncellus meminerunt, quæque confirmatur hodiernis quibusdam Græcæ Bibliorum τῶν LXX. Tranſlationis editionibus. Quis enim putet LXX. Interp tam imprudentes fuiſſe, ne ſtupidos dicam, ut ſic rationes & calculum ſuum inſtituerint, ut ex eo inveniatur Mathuſala aliquot annos vixiſſe poſt Diluvium, nec fuiſſe tamen in arca cum Noacho receptum: & Euſebius quidem hîc, tanquam in pice mus hæret, & Syncellus quidlibet mavult τερατολογεῖν, quàm ut codicum ſuorum Græcorum vitium & errorem hic agnoſcat, aut corrigere & emen-

emendare velit ex Africano. Atque hæc prima varia lectione,quæ in codicibus Græcis occurrit in hoc annorum epilogiſmo ſecundùm Tranſlationem LXX. Interpretum. Sed & alia videtur eſſe varia lectio in numero annorum,quos Lamech dicitur vixiſſe poſt genitum Noachum. Nam hodiernæ editiones Græcæ omnes Tranſlationis LXX. Interp. etiam ipſa Romana ſeu Pariſienſis, habent annos 565. Quæ lectio confirmatur ex Auguſtini lib. 15. de Civitate Dei cap. 20. ubi diſertè ait,in Hebræo eſſe annos 30. plures quam in Græco. Cùm itaque in Hebræo dicatur vixiſſe annos 595. poſt natum Noë,ſequitur in Græco eſſe 565. Liquet idem ex ſumma annorum, quos ſecundùm LXX. Lamech vixit in univerſum,vixit nempe annos 753. quod verum eſſe non poteſt, niſi poſt genitum Noachum annos vixerit 565. cùm ante eum natum dicatur vixiſſe duntaxat annos 188. In Euſebii tamen Chronico Græco dicitur vixiſſe annos φλε, hoc eſt,535. poſt natum Noachum. Nec videtur eſſe Librarii vel calcographi lapſus pro φξε,addit enim iſthic Euſebius vixiſſe Lamechum ad annum usque Noë φλε, hoc eſt, 535. quod verum eſſe non poteſt niſi & præcedens numerus ſit φλε 535. Aut verò dicendum eſt,in utroque numero lapſum eſſe Librarii aut Typographi, aut collectoris ipſius Scaligeri,& utrobique ſcriptum eſſe mendoſè φλε pro φξε,quod eſt vero magis conſentaneum. Nam certum eſt Euſebium primò ſcripſiſſe φξ,565. Hieronymus enim qui Euſebii Chronicon Latinè vertit,habet DLXV. & omnino Lamech juxta calculum LXX. Interp. vixit ad annum usque Noë, 565. non verò 535. Nam mortuus eſt Lamech juxta LXX. Interp: anno mundi 2207. Noë verò juxta eoſdem natus eſt anno mundi 1642. quibus ſi addas annos 565. exurget annus mundi 2207. quo obiit Lamech juxta LXX. Interp. Itaque vitioſa eſt omnino illa Græci Chronici Euſebiani apud Scaligerum lectio, quæ habet φλε,legendumque utrobique φξε,quomodo legit Hieronymus ,conſentientibus etiam hodiernis Græcis S. Bibliorum editionibus omnibus,idque poſtulante & flagitante rei ipſius veritate. Hoc mendo ſublato dicendum eſt Lamechum natum eſſe(ſecundum Euſebium,Hieronymum & Auguſtinum,qui volunt eum genitum anno 167. vitæ Mathuſalæ) anno mundi 1454. mortuum verò anno 2207. vixit nempe annos 753. in univerſum juxta LXX. Interp.

Obſervandum eſt denique,& in numero annorum Lamechi plurimum diſtare LXX. Interp. ab Hebr. Textu. Nam ubi Textus Hebr. habet annos 182. ante natum Noachum, Græcus habet 188. Ubi Hebræus habet 595. poſt natum Noam,Græcus habet duntaxat 565. Denique ubi Hebræus habet 777. Græcus habet 753. Et quidem conſtantiſſimè,ſic enim habent hodierni codices Græci omnes,ſic & Africanus apud Euſebium,ſic & Euſebius in Græco Chronico, ſic & Hieronymus in Latino quod ex Græco convertit. Suſpicatur tamen (& quidem jure meritò) Auguſtinus vitium eſſe in illis numeris,& quidem antiquiſſimum ,ab eo nempe qui primus Græca Biblia tranſcripſit ex Ptolomæi Bibliotheca. Sic ille lib. 15. de Civitate Dei cap. 13. *Credibilius quis dixerit ,cùm primùm de Bibliotheca Ptolomæi deſcribi iſta cœperunt, tunc aliquid tale fieri potuiſſe in codice uno ſcilicet primitus inde deſcripto unde jam latiùs emanaret,ubi potuit etiam accidere ſcriptoris,hoc eſt, Librarii error: & hoc in illa quæſtione de vita Mathuſalem non abſurdum eſt ſuſpicari,& in illo alio,ubi ſuperantibus 24. annis ſumma non convenit.* Nam his poſtremis verbis Auguſtinus intelligit annos Lamechi , qui juxta Hebræum ſuperant annis 24. numerum annorum qui habetur in Tranſlatione LXX. Interp. Nam juxta Hebræum vixit in univerſum 777. annos: ſecundùm verò LXX. vixit duntaxat annos 753. Idem Auguſt. ibidem paulò poſt : *Itaque illa diverſitas numerorum aliter ſe habentium in codicibus Græcis & Latinis,aliter Hebræis,&c. ſcriptoris tribuatur errori,qui de Bibliotheca ſupradicti Regis codicem deſcribendum primus accepit.* Sed & hinc confirmatur illa Auguſtini ſuſpicio,nempe à LXX. Interp. ſcriptum primò fuiſſe Lamechum natum annos 182. (non verò 188.) genuiſſe Noachum,quomodo eſt in Hebræo,quia ſic fiet ut Mathuſala ſecundùm calculum τῶν LXX non minus quàm juxta Textum Hebræum, obierit anno ipſo diluvii. Si enim Lamech anno ætatis ſuæ 182. genuit Noachum,Noë ipſe natus fuerit A M. 1656. Diluvium autem contigerit anno mundi 2256. quo anno ſecundùm epilogiſmum LXX. Interp. invenitur obiiſſe Mathuſalam,ut planum eſt ex Tabula. Eſt autem omnino veriſimile,calculum à LXX. Interp. (vel ab eo qui primus deſcribendo ex eorum autographo mutationem in numeris induxit certo conſilio) ita fuiſſe inſtitutum,ut ex eo planum fit Mathuſalam Patriarcharum omnium μακροβιώτατον,anno ipſo Diluvii,hoc eſt, paucis diebus ante Diluvium obiiſſe,quomodo manifeſtum eſt ex Hebræorum epilogiſmo id revera ſic contigiſſe. In hoc itaque fuerit diſcrimen τῶν LXX. ab Hebræo Textu , quòd non eodem æræ mundi anno Diluvium ſecundùm utroſque contigit. Nam ſecundum Hebræos contigit anno mundi 1656. At juxta LXX. Interp. contigerit anno mundi 2256. verùm in hoc inter utroſque conſenſus fuerit , quòd eo anno mundi,quo utrique ſtatuunt contigiſſe Diluvium, eodem ſtatuunt Mathuſalam obiiſſe. Quin & hoc veriſimile eſt,non fuiſſe inter utroſque aliud diſcrimen, præterquam in illis 600. annis ,quos certo conſilio (uti dictum eſt) addiderunt ſupra Hebræorum epilogiſmum, Itaque ſuſpicor eodem Librarii errore mendum irrepſiſſe in 565. annis illis,quibus Lamech ſupervixiſſe dicitur poſt natum Noachum,ut ab eo ſcriptum ſit φξε pro φϟε, h. e. 565. pro 595. Unde ex conſequenti natus error in ſumma annorum , quibus Lamech vixit 753. quæ diſtat ab illa quæ in Hebræo eſt 777. annis (ut notavit Auguſtinus) 24. Nempe ex 188. annis qui præceſſerunt nativitatem Noë, & 565. quibus vixit poſt natum Noam,oritur ſomma annorum 753. Hac ratione juxta LXX. natus fuerit eo anno,quo ſecundùm Hebræos contigit Diluvium, nempe anno mundi 1656: Diluvium autem juxta LXX. annis 600. ſeriùs contigerit quàm ex Hebræo conſtat contigiſſe, idque propter 600. annos quos ſex prioribus Patriarchis certo conſilio,certáque de cauſa,quam explicuimus , addiderunt ſupra Hebræorum epilogiſmum. Quicquid eſt inter eos,& Hebræum Textum (præter ſexcentos illos

annos) in numeris annorum diſcriminis, id omnino videtur non eſſe ab ipſis L X X. Interp. ſed à Librariorum lapſu & errore, uti vult Augoſtinus, quicquid contrà clamet Georgius Syncellus.

Ad epilogiſmum autem Samaritarum quod attinet, obſervandum eſt primò, nihil eorum calculum diſtare ab Hebræorum calculo in quinque prioribus Patriarchis, & in Enocho, ſed duntaxat in Jared, Mathuſala, & Lamecho. Nam quod Euſebius in Chronico Græco ſcribit. Enochum anno ætatis ſuæ 60. genuiſſe Mathuſalam, error eſt vel Typographi aut Librarii, qui ξ pro ξε ſcripſit, non error ipſius Euſebii, qui procul dubio ſcripſerat ξε. Quod hinc manifeſtum eſt, quia immediate ſubjicit μετετέθη ἐν ἔτει ρπ τῦ Νῶε, hoc eſt, *Translatus eſt anno* 180. *Noachi*; Quod ſtare non poteſt niſi Enoch anno ætatis ſuæ 65. genuerit Mathuſalam, proindéque annos vixerit non 360. ſed 365. Quod & hinc confirmatur. Georgius Syncellus (qui ſecutus eſt Euſebium) citante Scaligero, ait, *Samaritarum calculum breviorem eſſe Hebræorum calculo annis* 349; quod ſtare etiam non poteſt niſi Enoch ætatis ſuæ 65. genuerit Mathuſalam, uti planum eſt ex Tabula. Denique Chronographium Samaritarum, quod Scaliger in lib. de Emendatione temporum produxit, totidem Enocho aſſignat annos, nempe 65.

Obſervandum eſt ſecundò, quòd etſi Samaritarum calculus ab Hebræo in æra Diluvii, & annis poſtremorum trium Patriarcharum plurimum diſtet, tamen in hoc cum Hebræo conveniat, quòd etiam ſecundùm Samaritas Mathuſala obiit eo anno, quo ſecundùm illos contigit Diluvium, nempe anno mundi 1307. Quo etiam anno ſecundùm eoſdem obiit & Lamech Noachi pater, & Jared ejus proavus. Quod & Euſebius ibidem notavit. Nam de uno quoque trium illorum Patriarcharum dicit, ἐπέζησεν ἕως vel μέχρις αὐτοῦ τῦ κατακλυσμῦ. Unde rurſus confirmatur hic Samaritarum epilogiſmus, qualis in Tabula hac noſtra exhibetur, quem diu poſt conſtructam tabulam deprehendimus accuratè convenire cum iis, quæ de Samaritarum epilogiſmo nuper notavit Joan. Morinus (præfatione quam præfixit editioni Pariſienſi Translationis Græco-Latinæ L X X. Interp. factæ anno Chriſti 1618. ex codice manuſcripto Pentateuchi Moſaici Samaritanorum. Idem Samaritarum epilogiſmus confirmatur ex literis viri doctiſſimi Domini Golii, ad me ſcriptis 9. Mart. 1630. In quibus notat eandem à Textu Hebraico Samaritani codicis diſcrepantiam ſeu variationem, quæ hic in Tabula noſtra annotata eſt. Notandum autem eſt apud Euſebium in Chronico Græco, eſſe vel Euſebii errorem vel Typographi aut Librarii lapſum, in eo quòd Cain dicitur vixiſſe ad Noachi uſque annum φκα, Mahaleel autem ad annum uſque ejuſdem Noë φπε: nam pro φκα ſcribendum eſt φκη, hoc eſt, 528. & pro φπε, ſcribendum eſt, φπγ, hoc eſt 583. Alioqui ipſe Euſebius ſibi non conſtabit illis numerorum notationibus. In reliquis Patriarchis notatio quam habet (quo ſcilicet Noachi anno ſinguli eorum obierint) eſt conſentanea, & cum toto iſto Samaritarum calculo, qui eſt in Tabula hac noſtra, quadrat. Obſervandum eſt tertiò diſcrimen, quod eſt inter iſtum Samaritarum, & illum, qui eſt Hebræorum calculum. Hoc diſcrimen manifeſtum eſt ex Tabula, tum in annis quibus tres illi Patriarchæ Jared, Mathuſala, & Lamech dicuntur cœpiſſe gignere, tum in annis quos dicuntur vixiſſe poſtquam genuerunt: in utroque enim non parum diſceſſerunt Samaritæ ab Hebræo. Unde ex conſequenti ortum eſt diſcrimen, quod inter illos & Hebræo intercedit in æra tum nativitatis, tum mortis trium illorum Patriarcharum, tum etiam in æra Diluvii, quàm breviorem faciunt illâ quæ eſt Hebræorum annis 349. uti rectè & congruenter notavit Georgius Syncellus ſupra laudatus. Atque hinc fit manifeſtum, immeritò à Scaligero (in notis ad Euſeb. pag. 243.) reprehendi Syncellum illum, eo quòd dixerit calculum Samaritanorum ab Hebræo in æra Diluvii differre annis τμθ, hoc eſt, 349. ab epilogiſmo autem τῶν L X X. annis πλ, hoc eſt, 930. In his Scaliger ait, Syncellum hallucinari, eo quod computet annos ab Adam uſque ad diluvium; mendosè, cùm anni illi ſint ad natum Noë, non ad Diluvium uſque deducti. Verùm graviſſimè hîc hallucinatus eſt ipſe Scaliger, quum ait ex Samaritanorum dinumeratione ab Adam ad natum Noë colligi annos 1327. Ad Diluvium autem annos 1947. Nam ex Tabula hac noſtra, quam juxta Euſebianam Samaritarum dinumerationem conſtruximus, luce clarius eſt, à rerum exordio ad natum Noë annos eſſe duntaxat 707. ad Diluvium autem 1307. Diluvium nempe anno 600. vitæ Noachi contigit, annos itaque qui deducendi erant ad Diluvium uſque, Scaliger ad natum Noë computavit: quæ eſt ea ipſa hallucinatio, quam immeritò Georgio Syncello tribuit. Quod autem Scaliger numerat annos 1327. non verò 1307. inde eſt, quod calculo Euſebiano putat addendos eſſe annos 20. ex Samaritarum Chronographio, quod ipſe protulit in libro de emendatione temporum. Nam ubi Euſebius ait, Mahalaleelem natum fuiſſe annos ξε, hoc eſt, 65. quum gigneret Jared, Scaliger emendandum cenſet οε, hoc eſt, 75. ex ſuo Chronographio; Item ubi Euſebius ait Mathuſalam natum fuiſſe annos ξζ, hoc eſt, 67. quum gigneret Lamechum, Scaliger emendat οζ hoc eſt, 77. ex eodem Chronographio. De qua Scaligerana emendatione mox dicetur. Quod verò ait idem Scaliger, ex Samaritanorum dinumeratione colligi ad Diluvium annos 1947. non ſibi conſtat, & fallitur annis 20. Nam ſi, uti falsò putat, Samaritæ ab Adam ad natum Noë computant annos 1327. ſanè ad Diluvium uſque non numerabunt niſi annos 1927. ſiquidem Diluvium contigit anno vitæ Noæ 600. Sed putavit fortè Scaliger rurſus hîc eſſe addendos 20. illos annos, quos ex emendatione ſua jam antea addiderat calculo Euſebiano, quæ mera eſt hallucinatio. Benè ergo & congruenter Syncellus notavit exceſſum ſeu diſcrimen æræ Diluvii, quod eſt inter Hebræos. LXX. Interp. & Samaritas. In hoc duntaxat falſus eſt, quod ait Samaritarum calculum diſtare ab illo qui eſt juxta LXX. annis duntaxat πλ, hoc eſt, 930. cùm revera diſtet annis 935. uti liquet ex Tabula. Rectè autem dixit, calculum Hebræorum ſuperari ab illo, qui eſt ſecundùm LXX. annis φπϛ, hoc eſt, 586. quia ex illorum Græcorum Codicum mente (quos Syncellus ſecutus eſt) qui Mathuſalæ dant annos 167. quum genuit Lamech, æra Diluvii incidit in annum mundi 2242.

2242. à quibus ſi ſubducas 1656. quæ eſt æra Diluvii ſecundùm Hebræos, reſtant 586. anni.

Scaliger in opere de Emendatione temporum profert Chronographium quoddam Samaritanum; in cujus fine attexitur epilogiſmus annorum Patriarcharum [illegible] qui ante & poſt Diluvium ad Abrahamum & Moſem usque vixerunt. In hoc epilogiſmo Mahalaleel tri[illegible] non 65. anni (quot illi tribuit [illegible] ge[illegible] Jared) ſed 75. ſimiliter Lame[illegible] ſed 77. anni. Atque hinc Sca[illegible] emendari Euſebium, ſicque annis [illegible] æram Diluvii, quàm eam facit Euſ[illegible] Syncellus. Sed ſine neceſſitate Sca[illegible] em illam, qua conturbatur totus [illegible] rum calculus. Nec tantæ eſt [illegible] Chronographium illud Samariticum Scali[illegible] præferri debeat Euſebiano; (quod confirmari [illegible] codice M. S. Pentateuchi Samaritici Joan. M[illegible] ne cum ipſe Scaliger, in notis ſuis ad Chronographium illud, agnoſcat nonnulla eſſe in epi[illegible], quæ illi ſ[illegible] abſurdiſſima. Præſtat itaque [illegible] um Scaligeri epilogiſmum ex Euſebiano [illegible] re, [illegible] Euſebianum ex Scaligerano. Nam ſi [illegible] Scaligeri emendatio, ſequetur Jared & M[illegible] anno mundi 1317. Lamechum autem A. M. [illegible]. eodemque anno contigiſſe Diluvium. Et Mathuſala obierit annis 10. ante Diluvium, quod non videtur convenire, neque id congruit cum Hebræorum, neque cum genuino τῶν LXX. epilogiſmo [illegible] m uterque ſtatuit mortem Mathuſalæ in anno ipſo Diluvii, uti ex ſuprà dictis videre eſt. Nec veriſimile eſt voluiſſe Samaritas ita calculum ſuum inſtituere ut alio quam Diluvii anno obierit Mathuſala. F[illegible] um etiam erit quod annotat Euſebius in Chronico [illegible] tres iſtos Patriarchas Jared, Mathuſalam & Lamechum vixiſſe ad ipſum usque Diluvium.

Porrò cur Samaritæ tam longè ab Hebræo in trium illorum Patriarcharum annis aſſignandis diſceſſerint, cur longius adhuc multo ab epilogiſmo τῶν LXX. rec[illegible] ant, cauſam nec video, nec ſuſpicari aut conjicere poſſum, imò neque facilè mihi perſuaſerim eos ab Hebræo hac in parte diſcedere voluiſſe, cùm in reliquis P[illegible] ia chis exactè cum eo conveniant. Et ſanè ſi Hiero[illegible] mus audiatur, omnino non diſceſſerunt. Nam in qu[illegible] onibus ſeu traditionibus in Geneſ. ubi famoſam quæ[illegible] onem ſolvit, *qui potuerit Mathuſala juxta [illegible] m τῶν LXX. vixiſſe annos 14. poſt Diluvium*, teſ[illegible] tam in Hebræis quàm in Samaritanorum libris ſcri[illegible] m inveniri, vixiſſe Mathuſalam 187. antequam [illegible] Lamechum, Lamechum autem vixiſſe 182. an[illegible] nte natum Noe. Hoc ſi verum eſt, (quod ille di[illegible] teſtatur) an veriſimile eſt eos ab Hebræo in [illegible] Jared voluiſſe diſcedere, ut illi ſine cauſa centum annos detraherent? Quis non potiùs ſuſpicetur Librarii la[illegible] ſi, pro 162. annis, qui Jaredo tribuendi ſunt, ſcriptum [illegible] e 62. quot illi tribuit Euſebius? Omnino itaque [illegible] ro conſentaneum eſſe videtur, Samaritanos ab He[illegible] rum epilogiſmo non receſſiſſe. Interim tamen cal[illegible] s eorum, qui ab Euſebio in Græco Chronico refer[illegible] confirmatur (uti diximus) codice manuſcripto P[illegible] tateuchi Samaritani, uti annotat Joan. Morinus præfatione in Biblia Græca tranſlationis LXX. Interpretum Pariſiis edita 1618. Itaque hic dubius hæreo.

TABULA SECUNDA,

Complectens Patriarchas poſt Diluvium usque ad Abrahamum, juxta Textum Hebraeum, Gen. 11. 10.

	Genuit natus annos	Vixit poſt quam genuit.	Vixit in univerſum.	AnnoMundi Natus eſt	AnnoMundi Mortuus eſt
1 Sem	100	500	600	1558	2158
2 Arphaxad	35	403	438	1658	2096
3 Selah	30	403	433	1693	2129
4 Heber	34	430	464	1723	2187
5 Phaleg	30	209	239	1757	1996
6 Rehu	32	207	239	1787	2026
7 Serug	30	200	230	1819	2049
8 Nachor	29	119	148	1849	1997
9 Thare	130	75	205	1878	2083
10 Abraham				2008	

NOTÆ IN PRÆCEDENTEM TABULAM SECUNDAM.

Omnia fermè in hac Tabula plana ſunt, obvia & expedita. Nam quot annos natus unusquisque horum Patriarcharum genuerit filium, hoc eſt, natus illi ſit filius, quótque annos poſt natum filium vixerit, (ſi unum excipias Tharam, de quo mox dicturi ſumus) manifeſtum eſt ex Geneſ. cap. 11. ubi iſta exertè notantur. Jam ſi anno, quo cuique natus eſt filius, addas annos quos vixit poſt natum filium, exſurget annorum quos in univerſum unusquisque vixit, numerus, prout in hac Tabula eſt notatus.

Deinde eodem Geneſ. cap. 11: 9 Sem natus centum annos dicitur genuiſſe Arphaxadum שְׁנָתַיִם biennio, ſeu potiùs anno ſecundo (nimirum inchoante) poſt Diluvium, ſcilicet abſolutum. Cùm itaque ex prima & ſecunda Tabula noſtra conſtet Diluvium abſolutum eſſe initio anni mundi 1657. nimirum 27. die menſis ſecundi anni illius, planum eſt inde Arphaxadum natum eſſe anno mundi 1658. circa ejus initium vel medium. Nempe videntur omnino tum Noë, tum ejus liberi, pii ſaltem (qualis fuit Sem) ab uſu conjugii abſtinuiſſe dum fuerunt in Arca concluſi, mox verò poſtquam ex Arca ſunt egreſſi, cœpiſſe dare operam liberis procreandis. Sanè Judæi (undecunque illud acceperint) in ea ſunt ſententia: ajunt enim ex omnibus brutis animantibus ſolum Canem, ex hominibus ſolum Chamum explendæ libidinis causâ, venerem in Arca exercuiſſe. Cùm ergò Noë, ejúsque liberi, ex Arca egreſſi ſint ſub finem menſis ſecundi anni mundi 1657. ſi paulo poſt Sem liberis procreandis operam dedit, Arphaxad potuit illi naſci initio anni 1658.

Cùm-

Cúmque tum natus eſſet annos centum, nimirum completos, ſequitur natum eſſe anno mundi 1558. Jam autem ex Tabula prima, & notis noſtris in ſecundam, liquet Noam natum eſſe anno mundi 1056. completo, ac proinde quando Geneſ. 5. 32. Noe dicitur genuiſſe Sem, Cham & Japhet, natos annos quingentos, videri poſſet inde Sem (qui primus inter Noæ liberos illic nominatur) natus anno mundi 1556. completo, vel 1557 inchoato, non verò uti ſtatuimus anno 1558. Sed obſervandum hic eſt id quod ab aliis jam rectè occupatum & obſervatum eſt, nempe Noam cœpiſſe quidem gignere anno ætatis ſuæ quingenteſimo, at non tamen eo anno genuiſſe Semum, ſed Japhetum, qui fuit filiorum Noæ primogenitus, quique propterea dicitur Geneſ. 10. 21. הגדול *magnus*, hoc eſt, natu maximus, unde etiam eſt, quòd ejus genealogia eo capite primo loco recenſetur. Cham autem filiorum Noæ natu minimus, unde etiam vocatur הקטן Gen. 9. 24. Quare ordo filiorum Noæ, habita ratione nativitatis ipſorum, hic eſt, Japhet, Sem & Cham; ut Sem medius ſit inter Japhetum qui הגדול & Chamum qui הקטן dicitur. Natus ergò Japhet anno mundi 1556. completo, Sem verò initio anni mundi 1558. Quod autem Semi genealogia recenſetur ultimo loco tam Geneſ. 10. 20. quàm cap. 11. 10. hoc ideo fit, quia ex Sem oriundus fuit Abraham, cujus hiſtoriam Moſes perſequitur, non aliorum.

Hoc poſito, Semum eſſe natum anno mundi 1558 inchoante, planum eſt quo mundi anno reliqui Patriarchæ tum nati, tum mortui ſint, uti eſt in Tabula notatum. De uno Thara lis eſt, quem ſtatuimus anno ætatis ſuæ 130. genuiſſe Abrahamum, quod videtur eſſe adverſus Scripturam, quæ Gen. 11. 26. dicit Tharam natum annos 70. genuiſſe Abraham, Nachor & Haran. Sed ab aliis jam obſervatum eſt, Tharam quidem cœpiſſe anno ætatis ſuæ 70. gignere liberos, at non tamen eo anno genitum ab eo eſſe Abrahamum, ſed vel Nachorem, vel Haranem, quomodo ſupra obſervavimus Noam cœpiſſe gignere anno ætatis quingenteſimo, ſed Japhetum, non verò Semum, uti prima fronte videri poſſet ex Gen. 5. 32 Abrahamum autem non ſeptuageſimo, ſed centeſimo triceſimo ætatis Tharæ anno natum eſſe, ſic, poſt alios demonſtrari poſſe putamus. Thara vixit annos 205. mortuúſque eſt in Charan, Gen. 11. 20. Abraham natus tum fuit annos 75. Gen. 12. 4. Mortuo patre, Dei juſſu egreſſus eſt ex Charan, venitq; in terram Chaaan Act. Apoſt. c. 7. Subducantur anni 75. ex 205. liquet Abrahamum natum eſſe anno ætatis Tharæ 130. Confirmatur hoc ex Gal. 3. 17. ubi promiſſio Abrahæ facta dicitur anteceſſiſſe legem annis 430. & ex Genel. 14. 13. ubi Deus prædicit Abrahamo prolem ipſius futuram peregrinam & ſervituram genti alteri annos 400. Hi 400 anni inchoandi ſunt à nativitate Iſaaci (qui ſtatim atque natus cœpit eſſe peregrinus in terra non ſua, etſi enim terra Chanaan promiſſa fuiſſet patri ejus Abrahamo, attamen tradita illi non fuerat, imò verò ne latum quidem pedis veſtigium in ea habuit) terminandi autem in egreſſu Iſraëlitarum ex Ægypto. Promiſſio ergo Abrahæ primò facta anteceſſit, ſecundùm Apoſtolum, Iſaaci nativitatem annis 30. Et facta fuit Abrahæ in Ur Chaldæorum, antequam veniret in Charan, Actor. 7. verſ. 2, 3, 4. Abraham natus fuit annos centum, cùm natus eſt illi Iſaac, natus ergo fuit annos 70. cùm facta eſt illi promiſſio, & juſſus eſt exire ex Ur Chaldæorum. Cùm autem egreſſus eſt ex Charan patre mortuo, natus erat annos 75. Gen. 12. 4. Ergò quinquennio ante exceſſerat Ure. Unde veriſimiliter colligitur Abrahamum accepta Dei promiſſione, ejúſque mandato de relinquenda patria, indicaſſe illud patri, qui ut Dei vocationem ſequeretur, relicto (uti videtur) in Chaldæa Nachor, & aſſumto ſecum Abrahamo filio, & nepote Lotho, unà cum ipſis venit in Charan, animo petendi terram Chanaan, uti dicitur Geneſ 11. 31. Sed forte morbo iſthic detentus Thare, aut alia quapiam de cauſa quinquennium illhic hæſit, atque una cum eo Abraham & Loth, quorum ille patrem, hic avum ſenectute jam confectum, & adverſa fortè tum valetudine laborantem noluit deſerere, ſed tantiſper cum eo ſubſtiterunt in Charane, donec vel convaleſceret, vel vitâ excederet. Quare mox poſt patris obitum Charane exceſſit, venitque in terram Chanaan, juxta mandatum quod in Chaldæa à Deo acceperat, quódque exequi jam cœperat, cùm Ure profectus unà cum patre Thara venit Charanem.

Qui in alia ſunt ſententia, & Abrahamum natum volunt anno ætatis Tharæ 70. mirum in modum conturbare coguntur hanc promiſſionis & vocationis Abrahæ hiſtoriam, pluresq; Abrahæ ex Ur & Charan in Chananæam profectiones, ejusdémq; in Charan vel Ur reditum valde ἀλόγως confingere: neq; conciliare valent loca Scripturæ modò allata, de Abrahæ vocatione, promiſſione illi facta, profectione è patria, & prolis per annos 400. peregrinatiõe & ſervitute in terra non ſua, quæ omnia amicè conſpirant, ſi ſtatuas Abrahamum natum eſſe año ætatis Tharæ 130. non verò 70. Adde quod Samariticus codex vitæ Tharæ annos dat duntaxat 145. Cujus hæc cauſa eſt, quòd ſecundùm Scripturam Gen. 12. 4. æſtimavit, & quidem rectè, Abrahamum natum fuiſſe annos 75. cùm Thare obiit Charane, putavit autem, ſed falsò, deceptus loco Geneſ. 11. 26. natum fuiſſe anno vitæ patris 70. Quod ſi Abraham natus fuit annos tantùm 75. cùm obiit Thare, uti Scriptura expreſſè dicit loco modò citato Geneſ. 12. 4. natus proculdubio anno vitæ patris 130, quandoquidem Thare in univerſum vixit annos 205.

Deinde ſi Abraham natus eſt anno patris ſui Tharæ 70. natus fuit annos 135. cùm obiit Thare, Iſaac autem natus eſt Abrahamo cùm eſſet annorum centum. Fitne veriſimile patrem Tharam, qui ad mandatum Dei filio Abrahæ factum de relinquenda patria, ut illi obſequeretur, unà cum filio venerat Charanem animo veniendi in terram Chanaan, voluiſſe hærere in Charan annos 65. neque commonitum fuiſſe inſigni Dei erga filium Abrahamum benedictione, qui Iſaacum miraculo illuſtri ei in effœta tum Abrahæ, tum Saræ ætate dederat? Denique, qui verum erit quod ait Stephanus Actorum 7. (poſt Scripturæ dictum Geneſ. 12. 2, 3, 4.) Abrahamum veniſſe in Chananæam poſt patris obitum, ſi Thare vixit annos 65. poſtquam Abraham Charane

rane

tane profectus venit in Chanaan. Ex his evincitur, ut puto, firmiſſimè, Abrahamum natum eſſe anno vitæ patris 130. non verò 70. Thare ergo cœpit quidem (uti dicitur Geneſ. 11. 26.) gignere anno ætatis 70. ſed vel Nachorum, vel Haranem, non verò Abrahamum. Quod autem Abraham primo loco iſtic ponitur, id fit ob Abrahami dignitatem, à quo populus Dei erat oriundus, cujus hiſtoria deinde narratur, quomodo Geneſ. verſ. 32. Sem primo loco ponitur, etiamſi (uti modò oſtenſum eſt) non fuerit Noæ primogenitus, ſed Japheth. Hoc poſito Abrahamum natum eſſe anno ætatis Tharæ 130. ſequitur Tharam poſt natum Abrahamum vixiſſe annos duntaxat 75. uti notamus in Tabula juxta Scripturam, Geneſ. 12. 4. Porrò, cùm Abraham natus ſit anno mundi 2008. exeunte, vel 2009. liquet eum eſſe natum in fine quadrageſimi primi Jubilæi à mundi creatione, Iſaacum verò, qui annis centum pòſt natus eſt, natum eſſe anno primo quadrageſimi quarti Jubilæi, ſive anno primo triceſimæ ſecundæ hebdomadis.

Porrò ex hac Tabula videre eſt primò in tribus Patriarchis, qui Semum ſequuntur, Arphaxado nimirum, Sela & Hebero, vitam hominum poſt Diluvium contractam fuiſſe ad dimidium vitæ præcedentium Patriarcharum. Omnes enim qui ante Diluvium vixère Patriarchæ (tribus exceptis) ſuperârunt annum vitæ nongenteſimum, at illi tres dimidium tantùm (ac ne vix quidem dimidium) vitæ illorum vixerunt. Secundò, vitam in ſequentibus, nimirum Phaleg. &c. fuiſſe rurſus contractam ad dimidium vitæ trium præcedentium, idque uti videtur ob inſignem hominum in extructione turris Babel (quæ tempore Phaleg facta eſt) audaciam atque in Deum rebellionem. Omnium autem μακροβιώτατος inter eos fuit pius Sem, (ob patris Noæ benedictionem) qui reliquis omnibus ſupervixit, adeoque ad annos 501. vel 502. poſt Diluvium vitam produxit, annisque duntaxat 25. ante Abrahami mortem, annis autem tantùm 11. ante natum Jacobum obiit, (uti ex Tabula 8. liquebit) ita ut unà cum Abrahamo, Iſaaco & Hebero eſſe & vivere in iiſdem tentoriis potuerit. Denique non modò Sem, ſed & Arphaxad, Selah & Heber, reliquis omnibus (excepto Abrahamo ſupervixere, imò & Heber triennium ipſi Abrahamo ſupervixit; Abraham enim mortuus eſt anno mundi 2184. Heber autem 2187. Noe autem ante omnes illos ſuos poſteros obiit, (excepto Phaleg) mortuus eſt enim anno mundi 2006. biennio ante Abrahæ nativitatem: Phaleg autem decennio prius, anno mundi 1996.

Poſtremò toto temporis intervallo in hac Tabula comprehenſo, à Diluvio ad Abrahami nativitatem, ejúsque à Deo è patria Chaldæa evocationem Hiſtoria Sacra nihil inſigne narrat, præter turris Babylonicæ exſtructionem, eámque inſecutam, à Deo immiſſam, linguarum confuſionem, terræ inter Noe filios diviſionem, hominúmque per univerſum terrarum orbem diſperſionem, ac Monarchiæ Babylonicæ à Nimrodo in turris illius exædificatione conſtitutionem, ſed ſine tamen præciſa temporis, atque definita notatione quando illa exſtructio facta fuerit, & linguarum confuſio contigerit, niſi quod dicitur accidiſſe illud in diebus Phaleg. Sed an in ejus nativitate, an verò in morte, an denique in medio vitæ ejus intervallo factum id fuerit, Scriptura non indicat. Hinc variæ ſunt ea de re ſcriptorum ſententiæ. Judæi in Phalegi morte eam conſtituunt, ejúsque patrem Heberum volunt prophetâſſe, cùm nomen illi à diviſione indidit: alii in nativitate ejus eam collocant, nomenque Phalego ex eventu, non ex prophetia inditum eſſe contendunt. Si in nativitate Phalegi id contigit, facta eſt illa diviſio anno centeſimo, vel centeſimo primo poſt finitum Diluvium, quod temporis intervallum videtur æquo brevius, quàm ut homines eo temporis ſpatio eousque excreverint ut tantum opus aggredi & moliri potuerint. Si in ejus mortem cum Judæis rejiciatur illa diviſio, incidet in annum mundi 1996. quo mortuus eſt Phaleg. Abraham autem venit in Chananæam anno mundi 2084. ac proinde 88. annis poſt illam diviſionem. Jam autem cùm Abraham venit in Chananæam, èam offendit totam ferè à Chananæis, Amorrhæis, &c. occupatam, ac frequentiſſimis oppidis auctam & ornatam, quin & Ægypti regnum jam tunc conditum fuit; mox enim poſt adventum ſuum in terram Chanaan Abraham fame preſſus deſcendit in Ægyptum, Geneſ. 12. 10. Illud autem 88. annorum ſpatium brevius videtur, quàm ut per id tempus tota Chananæa & Ægyptus, incolis Chanaanis, Chami filii, poſteris fuerit jam plena, multiſque oppidis ornata, adeóque & bello Amraphel atque ſociorum vexata, Geneſ. 14. Itaque convenientius forte videtur, ut ſtatuamus confuſionem linguarum & terræ diviſionem circa medium vitæ Phalegi tempus, hoc eſt, circa annum mundi 1860. Sic enim fiet ut à Diluvio ad illam diviſionem anni ſint circiter 200 Inde verò ad Abrahami in terram Chanan & Ægyptum ingreſſum anni 216. Nihil tamen affirmo, quia conjecturis tantùm locus hic eſt. Videatur hic Joh. Buxtorfii Junioris diſſertatio de linguarum in turri Babylonica confuſione, ſub finem, ubi probat, Phalegum non videri Hebéri primogenitum, neque eum natum patris anno 34. nec turrim conditam eſſe anno mundi 101. ſed multò poſt.

Porrò turri illi ob linguarum in ea factam confuſionem, uti Scriptura notat Geneſ. 11. inditum eſt nomen בָּבֶל *Babel*, quaſi diceretur בָּא בַל *venit confuſio* (quomodo Geneſ. 30. 11. בָּגָר dicitur pro בָּא גַד *venit turma*) vel בָּבֶל eſt pro בַּלְבֵּל *confuſio*, extrito altero ל, quomodo dicitur אַבְרָהָם pro אב רב המון *pater magnæ multitudinis*, extrito altero ב) A qua voce בַּלְבֵּל fortè ortæ ſunt Latinis, *Balbus*, & *balbutire*, quæ de eo uſurpantur, qui ita confuſè loquitur, ut vix intelligi poſſit. Terram שִׁנְעָר, in qua turris illa extructa fuit, eſſe Babyloniam, clarius eſt & manifeſtius ex Scriptura, quàm ut multis teſtimoniis id comprobare neceſſe ſit, unde Σίγγαρα urbs ad Tigrim apud Ptol. Tab. 4. Aſiæ, & *Singaras* mons in Meſopotamia, apud eundem, ibidem. De turris illius exſtructione, & linguarum iſtic confuſione, hominúmque inde per univerſam terram diſperſione, manifeſta adducuntur ab Euſebio in Chronici ſui Græci fragmentis, ex Abydeno, & Hiſtiæo Mileſio, antiquis exoticis

ſcriptoribus, teſtimonia, quæ veritati ſacræ Hiſtoriæ hac in parte ſuffragantur.

Narrat Euſebius in eodem Chronico Græco, Noam filiis ſuis univerſam terram diviſiſſe, & Semo Aſiam, Japheto Europam, Chamo Africam habitandam & poſſidendam tradidiſſe. Fieri id quidem abeo potuit, nam videtur vixiſſe annos circiter 150. poſt factam linguarum confuſionem, vixit enim ad annum mundi 2006. linguarum autem confuſio contigit, uti videtur, circa annum mundi 856. anno nimirum poſt Diluvium ducenteſimo. Attamen præter Scripturam id aſſeritur, quæ illud non commemorat, nulla autem alia ſcripta ſunt Moſaicis antiquiora, unde illud certò habere poſſimus. Sed neque etiam veriſimile videtur factam eſſe à Noa diviſionem illam. Nam primò quemadmodum eum de turris extructione non conſulerunt, quin potiùs eo diſſuadente ac repugnante opus illud aggreſſi ſunt, quandoquidem notatur ut audaciæ temeritatis, ſuperbiæ, atque in Dei conſilium rebellionis argumentum, quo Dei ira in homines eſt provocata; ſic neque videntur eum de ſedibus deligendis interrogare aut conſulere voluiſſe, aut verò etiam potuiſſe, niſi fingamus Noam omnes linguas à Deo tum immiſſas calluiſſe, ut ſingulos populos, aut familias propriâ, qua utebantur, lingua alloqueretur, & quid fieri ab illis vellet ſignificaret. Deinde, qui potuit Noe tres illas mundi partes, Aſiam, Europam & Africam, tum temporis hominibus ignotas, indicare, aut quibus ſignis alteram ab altera diſtinguere, ſingulisque familiis, per ſingulas linguas diſtinctis, proprias quas vellet ab iis inhabitari ſedes aſſignare, niſi fingamus eum ſingulos populos manu in terras ipſas, quas coli ab illis volebat, duxiſſe tanquam in rem præſentem. Omnino ergò convenientius videtur, eos linguarum confuſione attonitos, & quaſi fulmine quodam cœlitùs immiſſo percuſſos atque perculſos, coadunatos ſimul eſſe, & in unum conveniſſe quotquot eâdem lingua utebantur, ab aliis verò, qui qualibet alia utebantur lingua, ſegregatos atque ſejunctos, mox tacito atque occulto divinæ providentiæ motu atque inſtinctu impulſos eſſe, ut hi horſum, alii illorſum, alii denique aliorſum moverentur atque progrederentur, prout Deus apud ſe decreverat, ut hi has, illi illas terras inſiderent atque incolerent, juxta illud Pauli Act. 17. 26. ὁρίσας προτεταγμένους καιρούς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν.

Cæterùm in poſterorum Noæ nominibus, quæ hîc in Scriptura commemorantur, non obſcura apparent Gentium à ſe conditarum, & regionum, quas inſederunt atque incoluerunt veſtigia, unde facile conjici poſſit Europam à Japheto ejusque filiis, à Semo Aſiam, à Chamo & ejus liberis Africam fuiſſe maxima ex parte occupatam & inſeſſam. Nam primò Japheth eſt Græcis & Latinis notiſſimus *Japetus*, omnium hominum ſibi notorum, & de quibus vel fando aliquid inaudiverant, antiquiſſimus, unde venit inter eos proverbium *Japeto vetuſtior*. Deinde, ex Japhet ortus eſt יָוָן *Javan* (quod & יוֹן punctari & legi poteſt) à quo *Jon*, unde *Jones* dicti & orti, Græcorum populi nobiliſſimi & antiquiſſimi, eorúmque dialectus *Ionica* ampliſſima, & veteres literæ *Ionicæ* dictæ, omnium primæ & antiquiſſimæ, (quas Cadmus Phœnix illos docuit) à veteribus Hebræis deformatæ. Apud Danielem Prophetam מַלְכוּת יָוָן *regnum Javan* eſt Monarchia Græcorum, quæ ab Alexandro Magno initium habuit. Ab eodem Javan, Latinorum Janus antiquiſſimus & notiſſimus dictus omnino videtur. A גֹּמֶר *Gomer* alio Japheti filio dicti videntur *Cimerii*, qui & *Cimbri*, & Καμαρῖται apud Dionyſ. περιηγητὴν. Sunt & *Comari* & *Chomari* apud Ptolom. populi in Scythia, intra Imaum montem prope Bactrianam. A תִּירָס autem eſt Θρᾷξ, unde *Thraces* populi, & *Thracia* regiò Græcis notiſſima. Forte & inde *Tros*, unde *Troes* & *Troja* decantatiſſima. A מֶשֶׁךְ (quod LXX. reddunt μοσὸχ) orti & dicti videntur *Moſchi*, ſive *Muſcovitæ*, populi hodie in Europa notiſſimi. Sunt & *Moſchici* montes in Armenia apud Ptolom. A מָדַי *Madai* Μῆδοι *Medi* videntur dicti, & *Media* regio in Aſia celeberrima, non enim tres illi Noæ liberi, tres mundi partes Aſiam, Africam, & Europam ſic ſunt inter ſe partiti, ut omnia fuerint accuratè diſtincta, nihilque prorſus impermixtum, nam & mox videbitur, Chami poſteros Aſiæ etiam partem non minimam occupaſſe. Forte & à תּוּבָל *Tubal* orti & dicti videntur Τιβαρηνοὶ q. d. Τιβαληνοὶ, populi Scythici in Aſia, Θαλβις & *Teleba* in Albania prope mare Caſpium per literarum Metatheſim. Denique Geographus Arabs meminit populorum Jagog & Magog in Tartaria, qui nomen habent à Gog & Magog, quorum frequens in Scriptura mentio, atque eorum poſterior מָגוֹג *Magog* cenſetur inter Japheti filios.

Jam verò filii Gomer tres fuerunt. 1. אַשְׁכְּנַז *Aſkenaz*, à quo nomen habet ἄξενος πόντος, ſic primò dictus, qui poſtea mutato nomine dictus eſt κατ᾽ εὐφημισμὸν εὔξεινος πόντος, *Pontus Euxinus*. 2. רִיפַת *Riphat* à quo Riphæi montes in ſuprema Europa notiſſimi dicti videntur. 3. תֹּגַרְמָה *Togarma* apud LXX. verò Θέργαμα, per literarum metatheſim, à quo Τρωκμοὶ apud Ptolomæum. Inde etiam *Turcomani* in Armenia, quin & urbs *Turcoman* in Media. Inde etiam hodierni *Turcæ*.

Filii *Javan* fuerunt 1. אֱלִישָׁה *Eliſah*, unde Ἑλλὰς Græcia dicta, & Ἕλλην ſive Ἕλληνες, & Ἕλληνες Græci ab Ionibus orti. Item Ἦλις *Elis*, & Αὐλὶς *Aulis*, Græciæ partes notiſſimæ: Indidem dicti & orti Αἰολεῖς *Aeoles*, & regio *Aeolia*, unde *Aeolica* dialectus. 2. תַּרְשִׁישׁ *Tarſis*, Ταρσὸς, urbs Ciliciæ celeberrima & antiquiſſima, Pauli Apoſtoli patria nobiliſſima. Fortè & inde Tarteſſus urbs prope Gades, quæ potuit eſſe Tarſenſium Colonia, qui cùm celebres eſſent Mercatores totum percurrebant mare mediterraneum, atque eousque potuerunt excurrere. 3. כִּתִּים *Cittim*, quo nomine veniunt apud Danielem & Prophetas *Macedones*. & regio *Macedonia*, itémque Italia; videntúrque inde dicti *Macedones* quaſi μακηται præpoſita litera מ *Mem*. Quin & nonnulli volunt Cretenſes dictos eſſe antiquitùs Κητεῖς, quod nomen indidem videtur formatum. Et ſanè unum ex Cretæ præcipuis oppidis olim *Cytæum* fuit dictum, hodie *Sitia* quaſi *Cytia* vel

Citia,

Citia, Κίτιον. Et aliud item ejuſdem inſulæ oppidum *Cydon* (à quo Cydonia mala) quod & indidem videtur habere originem. Quin & quod *Candia* hodie vocatur illa inſula indidem videtur eſſe. 4. דֹּדָנִים *Dodanim*, à quo Dodonæa ſylva Græcis decantatiſſima, & Dodonæa quercus fatidica. Idem dicitur etiam רֹדָנִים *Rodanim*, à quo Rhodus inſula videtur dicta, quaſi ῥόδον.

Semi filii fuêre 1. עֵילָם *Elam*, quo nomine in Scriptura deſignantur Perſæ ab eo oriundi. Hinc *Elamitæ*, de quibus Act. 2. 9. Item ἐλυμαῖοι, & *Elymais* regio in Aſia, Suſianæ conterminа. 2. אַשּׁוּר *Aſſur*, à quo Aſſyrii & Aſſyria dicta: quin & Syria indidem videtur dicta per Aphæreſin primæ ſyllabæ. 3. לוּד *Lud*, à quo Lydii populi, & *Lydia* regio olim notiſſima in Aſia minore. 4. אֲרָם *Aram*, quo nomine in Scriptura veniunt Syri & Syria, qui, ut modò dictum, nomen videntur habere ab Aſſyriis, quòd ab his Syri exiſtimarentur orti: vel Syri, σύροι fortè dicti ſunt à צוֹר *Tyro* civitate nobiliſſima. Nam צ Hebraicum ſæpe per σῖγμα Græcum redditur. Ab Aram autem fortè dicta videtur Armenia, additione τοῦ Nun ſervilis & heemantici ad formationem nominis, ut ab ארם factum ſit ארמן *Armenius* & *Armenia*. Inter Aſſyriæ urbes numeratur כלח Gen. 11. quæ videtur eſſe Colchos, unde *Cholchi* populi, & *Colchis* regio, non quod in Aſſyria fuerit poſita, ſed quod ab Aſſur fuerint illi oriundi. Eſt & in Meſopotamia regio Chalciris, & in Syria Chalcis urbs, & *Chaldice* regio. Item *Calacine* prope Tigridis fluvii fontes, non longè ab Aſſyria. Sed & in India eſt *Colchi* emporium, & *Colchicus* ſinus ab eo emporio ſic dictus.

Hujus אֲרָם filii fuerunt. 1. עוּץ *Us*, unde terra עוּץ Jobi patria, inter Sabæos & Chaldæos, quaſi media, nam ab utriſque expilatus fuit Job: fuitque Idumææ pars quædam, ut ex Thren. 4. 21. liquet.

2. מַשׁ *Mas*, à quo Μυσοὶ, *Myſii*, & *Myſia* vel *Mæſia* regio in Aſia minore nota. Eſt & alia *Myſia* in Europa, quæ indidem fortè & nomen & originem habet. Sed & in Scythia inter Imaum montem collocantur a Ptolom. *Maſſæi* populi & montes ſic dicti. 3. גֶּתֶר (*Geter*, a quo fortè *Getæ* dicti (per apocopen ultimæ literæ) qui & *Gothi* poſtea dicti, populi ſeptentrionales notiſſimi. Quin & *Maſſagetæ* populi ab utriuſque poſteris commixtis orti, & nomen inde compoſitum habere videntur.

Ab *Arphaxad* Semi filio, per Salam natus eſt עֵבֶר *Heber*, a quo vulgò exiſtimant dictos eſſe Hebræos, ſive Iſraëlitas (quia ab eo ſunt oriundi) ſed perperam, ut mox oſtendetur. Fortè potiùs ab ipſo Heber dicti & orti videntur *Iberi* populi prope Pontum Euxinum, a quibus poſtmodum nonnulli volunt ortos eſſe *Iberos* in Hiſpania, & fluvium *Iberum* ibidem nomen habere. Ab iſto Heber natus eſt יָקְטָן *Joktan*, à quo nomen & ortum fortè habuit urbs inſignis & amœna, quam Geographus Arabs collocat in Arabia, inter Meccam & Sancas, quam vocat *Baiſat-Joktan*, q. d. בית יקטן *domus Joktan*.

Hujus Joktanis multi in Scriptura Geneſ. 11. recenſentur filii, quorum nomina nonnulla videntur populis & locis quibusdam indita, Nam à שֶׁלֶף *Salaph* dici potuerunt Σάλιφοι montes in Margiana provincia. Item Σιλήβιοι populi. A חֲצַרְמָוֶת *Hatſarmaveth*, quod & punctari poteſt חֲצַרְמוֹת vel חֲצַרְמוֹת dicti & orti eſſe poſſunt *Sarmatæ*, qui & *Sauromatæ*; ſed & in Arabia felice regio eſt dicta *Hadramuth* (quod idem eſt nomen cum præcedente Hebraico) à Geographo Arabe notata: quin & in Africa, inter Carthaginem & Leptim parvam, aliud eſt oppidum ejuſdem nominis, quod & hodie dicitur *Adrymetum*. Ab יָרַח *Jarach* Ἀραχώσιοι videntur dicti, & *Arachoſia* regio prope Indum, ab Oriente Drangianam, à Meridie Gedroſiam habens conterminam, quæ fortè dicta videtur à præcedente illo גֶּתֶר tertio Semi filio. A דִּקְלָה *Dikla*, fortè *Dungala* regio ſub Ægypto in Æthiopia, ſic etiamnum hodie dicta. Vel forte inde Δικέλλιον, Herodoti. A שְׁבָא *Seba* (ut & ab alio שְׁבָא & סְבָא à Chamo oriundus) orti ſunt & nomen habent *Sabæi* populi notiſſimi, unde thus advehitur, quod *Sabæa meſſis* Poëtis dicitur. Ab אוֹפִיר *Ophir* (unde aurum Ophir in Scriptura celeberrimum) Ὠφαρὸς πόταμος dici potuit, & Ὠφαρῖται populi, חֲוִילָה *Havila*, fortè dicti ſunt *Chaulatai* apud Strab. quos collocat juxta Nabathæos, quæ loca videntur inſeſſa à Joktanis quibusdam poſteris Geograpus etiam Arabs meminit oppidi *Chaulan* in Arabia felice.

Noæ tertius filius eſt חָם *Cham*, cujus poſteri Ægyptum & Africam occupârunt. A quo Ægyptus usque hodie (inquit Hieronymus in Tradit. Heb. in Gen.) *Ham patria Aegyptiorum lingua dicitur*. Inde etiam dictus videtur Jupiter *Hammon*, quaſi חַמּוֹן, cujus oraculum fuit in Lybiæ mediis arenis poſitum loco amœniſſimo, ubi Cham videtur ſedem poſuiſſe, atque illic diem ſuum obiiſſe, & à poſteris pro Deo cultus: indidem eſt Ἄμμωνος, urbs ſic dicta inter duas Syrtes apud Ptolom. Ab eodem חָם eſt nomen χέμμις.

Chami filius fuit, 1. כּוּשׁ à quo Æthiopes, qui in Scriptura כּוּשׁ & כּוּשִׁים dicuntur, quos LXX reddunt Αἰθίοπας. Ab eodem nomen habere videtur Κύσσα κώμη apud Ptolom. & χύζις, urbs inter duas Syrtes: & apud Geographum Arabem *Cuſh* & *Cuſha* nomina ſunt civitatum in Barbaria & prope Ægyptum.

2. מִצְרַיִם *Mitſraim*, quo nomine in Scriptura Ægyptus perpetuò denotatur, & etiamnum hodie Ægyptus ab Arabibus *Meſr* indidem dicitur. Apud Cedrenum autem μέστρα quemadmodum à בָּצְרָה Idumææ metropoli dicitur apud Græcos ſcriptores Βόστρα, unde *Boſtrenus* Epiſcopus apud Eccleſiaſticos Scriptores.

3. פּוּט *Phut*, à quo Mauritaniæ fluvius quidam dictus eſt *Phut*, & *circa eum regio Phutenſis usque in præſens dicitur* (inquit Hieronymus in Traditionibus Hebraicis in Geneſ. & Comment. in Eſajam.) Quin & à Ptolomæo urbs quædam Πουτία dicitur & ab eo in Africa propriè dicta collocatur.

4. כְּנַעַן *Chanaan*, à quo Chananæa dicta, regio notiſſima, Iſraelitis à Deo tradita.

Filii Cus ſunt, 1. סְבָא à quo *Sabæi*, uti modo notatum eſt. 2. חֲוִילָה à quo videntur orti *Avalitæ* populi in Troglodytide juxta Æthiopiam ſub Ægypto, & *Avaliticus* ſinus, ex quo emergit mare rubrum, & *Avalite* emporium ad littus illius ſinus. 3. סַבְתָּא *Sabatha*. Et Hieron. in Trad. dicit ab illo Sabatha *dictos eſſe Sabathenos, qui nunc* (inquit) *nominantur Aſtabeni*, ſed in hoc poſteriore falli videtur S. Hieron. nam Aſtabeni à Ptolomæo collocantur in Hyrcania.

A מִצְרַיִם *Mitſraim* ortus eſt לוּדִים *Ludim*, à quo Λάθων & Λαῦδ fluvii dicti, quorum ille eſt in Pentapoli ſeu Cyrenaica Africæ. 2. עֲנָמִים *Anamim*, à quo ablatâ aſpiratione ab initio, & literis M & B. commutatis ob ſoni affinitatem, dicti videntur Νῦβαι, & *Nubia* regio inter Ægyptum & Æthiopiam, etiamnum hodie hoc nomine notiſſima.

A פַּתְרֻסִים *Phatruſim*, dicti videntur Φαρούσιοι *Phatruſii* apud Pompon. Melam, populi prope Nigritas, pro *Pharuſiis*: à Ptol. collocantur ad fluvium *Stachyr* prope Libyam interiorem, qui fluvius in Textu Ptol. vocatur Trachyris, & vocatur hodie Gambra. A לְהָבִים *Lehabim*, quod & punctari poteſt לְהָבִים orti & dicti ſunt *Lybii*, & *Lybia* regio, Africæ pars magna, quò ab æſtu ſolis, tanquam flamma quadam ſint totam faciem aduſti, nam להב Hebræis *flamma* eſt.

A כַּסְלֻחִים *Chaſluhim* dicti videntur Ξυλικηνοί, Æthiopes ſub ipſo Æquinoctiali. Denique à פְּלִשְׁתִּים *Philiſtim*, dicti ſunt *Philiſtini*, qui poſtea Palæſtini, & tota regio dicta eſt *Palæſtina*, hodie & olim toto orbe hoc nomine notiſſima.

Sed de his poſterorum Noæ nominibus, & regionibus ab illis dictis, videatur vir longè doctiſſimus & clariſſimus Hugo Grotius, in Notis ab librum ſuum primum de Religione Chriſtiana (qui mihi viſus non eſt, niſi diu poſt hæc à me ſcripta) & multo adhuc hac in parte accuratior, & limatiſſimi judicii vir Samuel Bochartus, in eruditiſſimo & admirabili opere ſuo, cui titulum fecit, PHALEG.

Cæterum multi hodie in hac ſunt ſententia, Judæos, ſeu Iſraëlitas, in Scriptura dici עִבְרִים *Hebræos*, quòd ſint orti ab Abrahamo, quem dictum eſſe volunt עִבְרִי *Hebræum* Geneſ. 14. 13. quod eſſet ab *Hebero* Phalegi patre oriundus: ab eodémque Hebero linguam Hebraicam dictam eſſe cenſent, quòd in linguarum diviſione ac confuſione, quæ facta eſt in extructione turris Babylonicæ, illa lingua, quæ prima omnium hominum ante Diluvium, adeóque ipſius Adami fuit, remanſerit in Heberi domo, ejusque familia, tanquam ſacrum quoddam ob ipſius pietatem, peculium. Sed parùm ſolida videtur hæc ſententia. Nam primò alii fuerunt multi præter Abramum Heberi poſteri, qui tamen Hebræi non ſunt dicti. Si prima omnium & antiquiſſima Hebræa lingua apud Heberum ejúſque familiam in linguarum diviſione ob ejus pietatem remanſit, & ab eo dicta eſt Hebræa, cur non tam Joktanis quàm Phalegi (quorum uterque Heberi fuit filius) poſteri dicti ſunt Hebræi? Cur Hebraicæ linguæ uſus penes ſolos Abrahæ (ex eorum ſententia) poſteros remanſit? Imò cùm Thare tres habuerit filios, Abraham, Nachor, & Haran, atque ex Nachor ortus ſit Laban, ex Haran autem Loth, qui fit ut ſolus Abraham dictus ſit עִבְרִי *Hebræus*, ejusq; duntaxat poſteri, ſi ab Hebero tritavo deducta eſt illa denominatio, non item Laban, & Loth, eorúmque poſteri, Syri, Moabitæ & Ammonitæ? Præterea, planum eſt ex Geneſ. 31. 47. Labanem Nachori filium non Hebraicè, ſed Syriacè ſeu Chaldaicè eſſe locutum. Unde veriſimile magis fit ipſum etiam Abrahamum, cùm adhuc in Patria Ure Chaldæorum, cum patre Thare, & fratre Nachor verſaretur, locutum etiam fuiſſe Chaldaicè, eámque linguam habuiſſe pro vernacula.

Tum etiam conſtat Chananæos omnes, adeóque & Philiſthæos, linguâ Hebraicâ fuiſſe uſos, eámque fuiſſe illis vernaculam: omnia enim nomina propria hominum, locorum, oppidorum, montium, fluviorum, &c. quæ in Scriptura recenſentur in illis gentibus, merè ſunt Hebraica, originisque planè Hebraicæ. Itaque ſi valet argumentum ductum à nominibus Adami, Evæ, Seth, Abel, &c. ut oſtendatur Hebræam linguam fuiſſe Patriarchis illis vernaculam, quia nomina illa merè ſunt Hebraica, pari ratione oſtendi poteſt eandem linguam fuiſſe populis Chananææ vernaculam, quia omnia eorum nomina, Salem, Jeruſalem, Hebron, Jericho, &c, ſunt merè Hebraica. At hi populi tamen non ſunt ab Hebero, ſed à Chamo oriundi. Quinetiam antiqua Punica lingua (Pœni autem à Phœnitiæ incolis, à Joſua expulſis, & nomen & originem habent) in prima ſua origine fuit etiam Hebraica, uti à viris doctis fuit obſervatum. nam & ejus nomina propria multa merè ſunt Hebraica, exempli gratiâ דִידֹה *Dido*, אֱלִישָׁה *Eliſa*, חַנָּה *Anna* Didonis ſoror, בָּצְרָה Βύρσα, Carthaginis arx, ſeu ἀκρόπολις. הַנִּיבַּעַל *Hannibal*. מהר בעל *Meherbal*, הצרבעל *Haſdrubal*, חַנּוֹן *Hanno*, &c. Quòd autem lingua Hebraica fuerit Chananæis vernacula, præter id quod modo diximus de nominibus propriis, huc etiam & illud accedit, quod Eſa. 19. 18. hæc habentur. *In die illa erunt quinque urbes in Aegypto quæ loquentur* שְׂפַת כְּנַעַן *labio*, hoc eſt, *lingua, Chanaan.* Quibus verbis prædicit quidem Propheta Ægyptiorum ad Chriſti fidem converſionem, ſed phraſi tamen primò & propriè ſignificat, ſore ut eos Ægyptios lingua Hebraica Judæorum vernacula, quam vocat *linguam Chanaan*, quia non modò ea utebantur Judæi in Chananæa habitantes, ſed quia revera fuit Chananæis vernacula, à quibus Abraham, ejusque poſteri eam didicerunt inter Chananæos verſantes. *Loqui* autem *linguâ Hebraicâ* (quæ tempore Eſaiæ ſancta erat atque populi Dei propria) idem eſt Eſaiæ quod eſſe ὁμόδοξον cum populo Dei, juxta phraſin Pauli 1. Cor. 1. 10. ubi τὸ αὐτὸ λέγειν, & eſſe ἐν τῷ αὐτῷ νοΐ, & ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ pro uno eodemque habentur.

Leve eſt quod dicunt. *Heberum Abrahamo ſupervixiſſe, atque ita Abrahamum in tritavi ſui domo enutritum, ab eo linguam Hebraicam addidiciſſe, & ad poſte-*

poſteros inſtar ſacri peculii tranſmiſiſſe. An enim penes ſolum Heberum remanſit uſus linguæ Hebraicæ? Gr[illegible]d dicitur ſine probatione, nec videtur vero conſentaneum. Nam modò oſtendimus Nachorum, Abrahami fratrem, ejúsque filium Labanem, Chaldaicè locutos eſſe, neque vola aut veſtigium in Scriptura extat Abrahamum in Heberi domo, ſive ante, ſive poſtquam ex Chaldæa exceſſit, unquam enutritum fuiſſe. Deinde Abraham tam in Semi quàm in Heberi domo potuit enutriri, vixit enim Sem ad tempus usque Melchiſedeci qui Abrahamo occurrit. An Hebræam linguam Semus in linguarum confuſione dedidicit, ejúsque oblitus eſt, quis affirmàrit? Aut cur potiùs apud Heberum quàm apud Semum ea remanſiſſet? ſi eam non dedidicit, cur non tam Semica à Semo, quàm Hebraica ab Hebero dicta fuiſſet, cum Sem illuſtrior fuerit abnepote ſuo Hebero? Omnino ergò cùm Abraham unà cum patre Thare, & fratre Nachor, in Chaldæa Chalda[illegible] loqueretur, Hebraicam linguam à Chananæis po[illegible]s (qui, ut oſtenſum eſt, Hebraicè loquebantur) di[illegible]em facile, quia hæc ab illa parum diſtat, e[illegible] altera alterius Dialectus quædam admodum vic[illegible] in Græca lingua, Jonica vel Æolica aut Dorica [illegible]alectus ab Attica, vel communi parùm recedit. ac potior omnino videtur Euſebii & Africani ſententia, qui Abrahamum dictum eſſe volunt עברי *Hebræum*, non ab Hebero tritavo, ſed quia in Chananæam v[illegible] מעבר הנהר *ex Tranſeuphratenſi regione.* Sic nempe Africanus apud Euſebium lib Chron. Græci [illegible] nempe ab Abrahamo) ἡ ἑβραίων προσ[illegible] γὰρ οἱ περάται ἑρμηνεύονται, διαπεράσαντ[illegible] ἀμ, καὶ οὐχ ὡς οἴονταί τινες ἀπὸ Ἔβερ τ[illegible]. Atque in eadem fuerunt LXX. Interpr[illegible] ſententia, qui Gen. 14.13. ubi Abraham עברי dicitur, π[illegible]την reddunt, quod ſcil. ἐκ πέραν τοῦ εὐφράτου advenisset. Chananæi nempe eum ſic appellàſſe v[illegible] κα[illegible] ἐκφαυλισμὸν, *Tranſeuphratenſem*, vel *T[illegible]mnanum*, quòd ad eos trajecto Euphrate in Chananæam tanquam inquilinus & peregrinus veniſſet, non quaſi in vacuas ſedes, uti ipſi fecerant, quum primo poſt linguarum confuſionem in has terras venerant ſed tanquam peregrinus in ſedes jam ab ipſis occupatas; qua appellatione ab ipſis diſtinguebatur, quia e[illegible]nt terræ illius quaſi aborigines, & veluti αὐτόχθονες, quomodo à Græcis & Latinis dicebantur qui primi in terras tanquam in vacuas ſedes venerant, quo nomine ab aliis diſtinguebantur, qui poſtmodum colonias eo deducebant. Sic ſolent hodie Itali per contemptum Gallos vocare *Ultramontanos* homines, & Galli ipſi homines ignotos & peregrinos interdum per contemptum vocant *des gens de delà l'eau.* Cùm igitur Abraham à Chananæis ſic primùm vocatus eſſet per contemptum, tum etiam fortè ideò quod ex uno in alium locum, nullis certis ſedibus, tanquam peregri[illegible] (quæ erat tum eis conditio) tranſiret atque migraret eorum exemplo ſic etiam ab Ægyptiis, quum eo profe[illegible] eſt, vocatus eſt, manſitque apud ejus poſteros ea προσωνυμία, & quidem penes ejus ſolam (quod obſervandum) ſanctam & legitimam poſteritatem & ſobolem, ab Iſaaco & Jacobo oriundam, non penes Iſmaelis & Eſavi poſteros, quia nimirum his moribus & conſuetudinibus Chananæorum & Ægyptiorum ſeſe accomodàrunt, ſeque illis commiſcuerunt, ductis etiam inde uxoribus, unde factum ut προσωνυμίαν illam ignominioſam à ſe declinàrint atque rejecerint, quæ penes alios manſit, quod aliis moribus piè & ſanctè à cæteris popolis diſtincti & ſeparati permanſerunt. Et hoc ſingulari Dei providentia factum videtur in typum & documentum, quòd verè pii & fideles (verus Dei populus, qualis ille tum fuit) nullas in hoc mundo certas habeant ſedes, ſed ſint quaſi peregrini, de loco in locum perpetuò migrantes, & *patriam adhuc quærentes*, uti loquitur Apoſtolus Hebr. 11. Tum quia de hoc mundo in cœlum, & de hac vita in aliam futuram & beatam ſunt transferendi; cujus tranſitus & translationis typus & umbra fuit Abrahæ, trajecto Euphrate, tranſitus ex patria in Chananæam terram ſibi à Deo promiſſam, cum Iſraelitarum ſub Joſua trajecto Jordane tranſitus, quo vetus illa Hebræorum appellatio renovata & confirmata eſſe videtur, ut etiam à Chananæis Iſraelitæ dicti ſint Hebræi ob Jordanis tranſitum, quod ex tranſamnana illa, quæ ultra Jordanem eſt, regione ad ſe veniſſent, & ſe ex patriis ſedibus expuliſſent.

Sed ſunt quibus indignum videtur ut lingua omnium prima & antiquiſſima penes Chanaan, ejúsque poſteros, maledictioni patris ſui Noæ obnoxius, manſerit incorrupta, ac non potiùs penes Heberi & nepotum ipſius, ac præſertim Abrahami Deo dilecti, familiam. Sed quid ſi dicamus id à Deo factum eſſe in typum, ut eo ſignificaret Gentes, quas ſibi ipſis relicturus erat (quarumque Chanaan in maledictione illa typus fuit) non eſſe in perpetuum abjiciendas, ſed aliquando eſſe ad Chriſti communionem vocandas, ideóque in ejus rei arrham atque ſignum, tum Chanaan ejúsque poſteris (illarum typo) reliquiſſe uſum primævæ linguæ atque ſanctæ, quam Deus elegerat ut eâ oracula ſua hominibus primùm revelaret. Atque etiam voluiſſe ut Abraham ejúsque poſteri linguam illam à Chananæis diſcerent in typum & documentum itidem, ut eo ſignificaret futuros Judæos aliquando incredulos, & Chriſtum rejecturos; ſed poſtmodum ad ejus fidem Gentilium operâ eſſe convertendos, in eorúmque communionem eſſe aliquando cooptandos, juxta Pauli prophetiam Rom. 11. An in ejusmodi Dei conſilio (ſi tale ejus conſilium) erit aliquid Deo indignum, vel abſurdum? Ut ne jam dicam, videri Chamum & Chanaan in typum potiùs fuiſſe maledictos reſpectu Gentium ab illis oriundarum, quas Deus relicturus erat, quàm fuiſſe à Deo quoad ipſorum perſonam reprobatos, & in æternum rejectos atque damnatos, quomodo de Iſmaele & Eſavo non pauci viri docti & pii cenſent, eos in typum tantùm rejectos eſſe, non in æternum reprobatos. Nam quis credat Abrahami tempore fuiſſe omnes in univerſum è Chananæis oriundos, homines impios & profanos, & à Deo prorſus alienos, cùm videamus illic Melchiſedecum Dei Altiſſimi Sacerdotem, Abrahamo tanquam ſe inferiori benedicentem, & Rebeccam oraculum Dei conſulentem. Unde liquet tum temporis fuiſſe inter Chananæos homines pios, & cultûs divini ſtudioſos, adeó-

que etiam Prophetas quos Rebecca conſuleret. Quòd ſi Chanaan prima eorum origo & auctor, fuiſſet homo impius & profanus, & à Deo prorſus alienus, qualem & quàm bonam ab eo percipere potuiſſent ejus poſteri inſtitutionem atque educationem.

Ex his itaque planum videtur, Abrahamum non ab Hebero *Hebræum* eſſe dictum, ſed quòd eſſet *περάτης* *Tranſeuphratenſis*, nec Hebræam linguam ab Hebero ſed a Chananæis potiùs didiciſſe; quæ *Hebraica* ab Helleniſtis Judæis poſt ſolutam captivitatem Babylonicam, non priùs, dicta eſt, ad differentiam linguæ Græcæ quâ ipſi utebantur.

TABULA TERTIA,

Complectens Patriarchas poſt Diluvium, uſque ad Abrahamum.

idque ſecundum τῶν LXX. Translationem.

	Juxta Sixtinianam Editionem.					*Juxta Baſilienſem & VVechelianam Editionem.*				
	Genuit natus annos.	Vixit poſtquam genuit.	Vixit in univerſum.	Anno Mundi Natus eſt.	Anno Mundi Mortuus eſt.	Genuit natus annos.	Vixit poſtquam genuit.	Vixit in univerſum.	Anno Mundi Natus eſt.	Anno Mundi Mortuus eſt.
1. Sem	100	500	600	2165	2765	100	335	435	2165	2600
2 Arphaxad	135	[illegible] Euſ. [illegible] Plant.	538 [illegible] 565	2265	2803 Euſ. 2800. 2830. Plant.	135	330	465	2265	2730
3 * Kainan	130	330	460	2400	2860	130	330	460	2300	2860
4 Selah	130	[illegible] Euſ.	460 [illegible]	2530	[illegible] Euſ.	130	330	460	2530	2990
5 Heber	134	[illegible] Euſ.	369 404	2660	[illegible] Euſ.	134	370	504	2660	3164
6 Phaleg	[illegible] Plant.	209	339	2794	3133	130	209	339	2794	3133
7 Rehu	132	207	339	2924	3163	132	207	339	2924	3263
8 Serug	130	200	330	3056	3386	130	200	330	3056	3386
9 Nachor	[illegible] Af. Eu.	[illegible]	[illegible] 304	3186	3384. Euſ. Afr. [illegible]	79	†129	208	3186	3394
10 Thare	70	135	205	3262 Euſeb. & Afr. [illegible]	3570	70	135	205	3265	3570
11 Abraham										

* Iſtum Kainan non agnoſcunt neque numerant Euſebius & Africanus, qui tamen ſequuntur Epilogiſmum τῶν LXX. † Iſtum numerum ſequitur Euſebius in Chronico Latino.

TA

TABULA QUARTA,

Complectens Patriarchas poſt Diluvium usque ad Abraham, idq; juxta Samaritanorum codicem ex Euſebii Chronico Græco.

	Genuit natus annos.	Vixit poſt-quam genuit.	Vixit in univerſum.	Anno Mundi. Natus eſt.	Anno Mundi. Mortuus eſt.
1 Sem	100	500	600	1209	1809
2 Arphaxad	a 130	303	433	1309	1742
3 Selah	130	303	433	1439	1872
4 Heber	134	270	404	1569	1973
5 Phaleg	130	109	239	1703	1942
6 Rehu	132	b 207	339	1833	2172
7 Serug	130	100	230	1965	2195
8 Nachor	79	69	148	2095	2243
9 Thare	70	75	145	2174	2319
10 Abraham					

a Rectè monet Morinus, Exercit. in Pentateuchum Samaritan. legendum apud Euſeb. ρλʹ pro ρλ, ac male omiſſam eſſe quinarii numeri notam.

b Codex Morini Samaritanus habet tantum 107 atque ſic legendum eſſe contendit in Exercit. ſuis Morinus.

OBSERVATIONES IN DUAS TABULAS PRÆCEDENTES III. & IV.

IN annis genealogiæ horum Patriarcharum multum diſtat Græca τῶν LXX. translatio, tum ab Hebræo & Samaritano codice, tum à ſeipſa; & primùm quidem a ſeipſa, quia variæ illius editiones, quæ hodie extant, inter ſe non conſentiunt, & illæ ipſæ diſſentiunt in numeris, quos Euſebius in Chronico ſuo Græco, tum Hieronymi Latino, refert tanquam ex LXX. Interpretibus, uti planum eſt ex Tabula III. quam contexuimus ex variarum editionum inter ſe, & cum Euſebio collatione.

Conſenſio quidem inter varias editiones Græcas & Euſebium ſatis conſtans eſt in annis τεκνογονίας Patriarcharum, ſi duos excipias Phaleg & Nachor: nam in Regiis Bibliis à Plantino Antuerpiæ excuſis, Phaleg dicitur genuiſſe anno ætatis 134. verùm aliæ editiones, atque adeò ipſa Sixtina, unà cum Euſebio & Africano, qui in ſuis epilogiſmis ſequuntur LXX. Interpret. habent 130. ubi ratio potiùs haberi debet lectionis, quæ omnibus illis probatur, quàm illius quæ in ſola Plantini habetur. Nachor autem ſecundùm Euſebium in Chronico, tum Græco, tum Latino, & ſecundùm Africanum, & hodiernas vulgares editiones Græcas, genuit anno vitæ ſuæ 79. at ſecundùm Sixtinam & regiam Plantini editionem, genuit anno ætatis 179. ubi uterque numerus videtur vitioſus: quòd ſi alteruter eſt amplectendus, videtur potiùs ſequenda lectio Euſebii & Africani, quæ confirmatur editione Baſilienſi & Wecheliana, quàm Sixtina & Plantini lectio, utpote quòd hæ longè magis recedunt ab Hebræo.

At longè maxima eſt diſſenſio inter hodiernas editiones Græcas τῶν LXX. tum inter ſe, tum ab Euſebio, in aſſignandis annis, quos Patriarchæ dicuntur vixiſſe poſt τεκνογονίαν, uti planum eſt ex Tabula III. Quæ diſſenſio non aliunde videtur orta, quàm ex ſcribarum ſeu librariorum, vel etiam Typographorum incuria atque lapſu & errore. In illa autem diſſenſione difficile eſt ſtatuere utra lectio ſit potior magiſque probanda, niſi quòd illa videri debet melior, quæ minùs longè recedit, ſeu propiùs accedit ad lectionem hodierni codicis Hebraici. Cùm itaque exempli gratiâ Arphaxad dicatur in Hebræo codice vixiſſe annos 403. poſtquam genuit Salam, planum eſt lectionem Euſebii, quæ totidem annos illi tribuit, meliorem eſſe quàm editionis Sixtinæ, quæ illi annos duntaxat 400. tribuit, vel editionis Baſil. quæ illi tribuit annos tantùm 330. aut verò editionis regiæ Plantini, quæ illi tribuit annos 430. ubi fortè vitio Typographi vel Librarii ſcriptum fuit τριάκοντα pro τρία. Cæterùm Scaliger in animadverſionibus ſuis in Euſeb. pro υγʹ hoc eſt, 403. bis habet υιʹ, hoc eſt, 410. quod poſterius mendoſum videtur. Sic cùm in Hebræo codice Selah dicatur vixiſſe annos itidem 403. poſt genitum Heber, lectio Euſebii quæ illi tribuit 406. annos, potior eſt lectione Sixtina & Plantini, quæ illi tribuunt annos 335. vel Baſil. & Wechel. quæ dant illi annos duntaxat 330. Pariter cùm Heber dicatur in Hebræo codice vixiſſe annos 430. poſt genitum Phaleg, lectio edit. Baſil. aliarúmque vulgatium, quæ illi tribuunt annos 370. potior videtur quàm lectio Euſebii, quæ illi tribuit tantùm annos 135 aut lectione Sixt. & Plant. quæ tribuunt illi annos duntaxat 270. Denique cùm Nachor dicatur in Hebræo codice vixiſſe annos 119. poſt genitum Thare, lectio Eu-

Euſebii quæ cum Hebræo conſentit, melior videri debet, quàm lectio Sixt. & Plantin. quæ illi tribuunt annos 125. melior item lectione edit. Baſil. quæ illi tribuit annos 129. ubi vitio Librarii vel Typographi addita videtur decas una ad juſtum numerum facili lapſu τοῦ κ pro ι.

Porrò quia conſenſus eſt, uti dixi, in annis τῆς τεκνογονίας; inde etiam ſequitur conſenſus in anno mundi, quo ſinguli Patriarchæ cenſendi ſunt eſſe nati, ſi unum excipias Thare, qui quoniam pater ejus Nachor in Sixt. & Plant. edit. dicitur natus annos 179. quum genuit Tharam, ex conſequenti cenſendus eſt Thare natus anno mundi 3365. ſecundùm illas editiones, uti notatum eſt in Tabula. Sed juxta Euſebium & Africanum, & editiones Baſil. & Wechel. qui volunt Nachor genuiſſe Tharam anno vitæ ſuæ 79. cenſendus eſt, ex illorum mente, natus Thare anno mundi 3265. Ex diſſenſione autem in annis quos Patriarchæ vixerunt poſt τεκνογονίαν, ſequitur neceſſariò diſſenſus in annis quos in univerſum vixerunt, ut & in anno mundi, quo illi cenſendi ſunt mortui, uti planum eſt ex Tabula. Sed quoniam (uti dixi) tota illa diſſenſio orta videtur ex Librariorum vel Typographorum errore aut lapſu, omnia videntur revocanda ad lectionem codicis Hebraici, atque ex eo emendanda & corrigenda.

Cæterùm ex Tabula noſtra prima planum eſt, Diluvium ſecundùm τῶν LXX. epilogiſmum, incidere in an. M. 2262. ac proinde ejus finem incidere & initium anni mundi 2223. Arphaxad autem natus eſt biennio, ſeu anno ſecundo poſt Diluvium, Gen. 11. 10. Itaque natus eſt ſecundùm LXX. an. mundi 2265. cui ſi addas annos 135. quo natus Arphaxad genuit Kainan, exſurget an. mundi 2400. quo ſecundùm LXX. natus fuerit Cainan; atque ſic de reliquis. Rurſus ſi an. mundi 2265. quo natus eſt Arphaxad ſecundùm τῶν LXX. epilogiſmum, addas annos 538. quot vixit in univerſum ſecundùm Euſebium, exſurget an. M. 2083. quo ſecundùm illum cenſendus eſt mortuus. Atque ſic de reliquis uti habetur in Tabula.

Sed præcipua maximéque momentoſa diſſenſio, quæ intercedit inter τοὺς LXX. & Hebræum codicem, eſt in anno τεκνογονίας. *De hac codicum Hebraicorum & Græcorum diſcrepantia, vide quæ dicta ſunt Proleg. de verſione Græca LXX Interp. ſect. ult.* Nam in omnibus Patriarchis (excepto Semo) uſque ad Nachor, anno τεκνογονίας qui habetur in codice Hebræo, LXX. addunt annorum ἑκατοντάδα unam, planè eodem modo, quo in nonnullis Patriarchis ante Diluvium id ipſum factum eſt, etiam eodem, uti videtur, conſilio: nempe, ut ad Tabulam primam dixi, audacia & temeritate Librarii illius qui primus (uti videtur) ex autographo τῶν LXX. ſuum deſcripſit ἀπόγραφον, ex quo in alia deinde exemplaria tranſfuſus eſt & diminavit error. Putavit nempe ille idem ſibi hic etiam faciendum eſſe, quod ante fecerat, ne nimia videretur eſſe inter Patriarchas ante & poſt Diluvium differentia in anno τεκνογονίας, ſi non etiam iſtis adderetur una ἑκατοντὰς annorum. Tum etiam fortè putavit annos iſtorum (ut & illorum) eſſe μηνιαίους, unde neceſſe fuit addere centum annos, ut ſic Patriarchæ iſti gignere cœperint ætatis anno ſaltem circiter duodecimo vel decimoterrio. Deniq; quia videbat Semum non genuiſſe niſi anno ætatis centeſimo, putavit in ſequentibus Patriarchis addendos eſſe illos centum annos, ne tanta & tam ſubita eſſet annorum τεκνογονίας diminutio, ab anno centeſimo Semi ad trigeſimum quintum Arphaxadi, & vigeſimum nonum Nachori. Quando igitur ante Diluvium ſex Patriarchis addiderat ſex ἑκατοντάδας annorum, nimirum Adamo, Sethbo, Enoſo, Kainano, Mahalaleeli & Enocho, totidem voluit addere poſt Diluvium, nimirum Arphaxado, Salæ & cæteris uſque ad Nachor, cui codices quos ſequuti ſunt Euſeb. & Afric. addunt annos duntaxat 50. & editiones hodiernæ Sixt. & Plant. addunt annos 150. nam ſi 29. annis quos codex Hebræus dat Nachoro cùm genuit Taram, addas 50. fiunt 79. quot illi dant codd. Euſebii & Africani: ſi verò addas 150. fiunt 179. anni, quos illi dant editiones Sixt. & Plantiniana.

Porrò obſervandum eſt Euſebium Africanum, (quibus & alii è veteribus addi poſſent) qui tamen calculum τῶν LXX. ſequuntur, in hac Patriarcharum ſerie omittere Kainanem, cujus omnino non meminerunt, ſuúmque adeo calculum ἐκ τῶν LXX inſtituunt, ut planum ſit eos nullam illius rationem habuiſſe. Africanus enim à Diluvio ad nativitatem Abrahæ annos putat 915. per generationes decem, quod verum eſſe non poteſt, ſi in illis decem generationibus numeretur Kainan, eique tribuantur anni 130. ante natum Salam: tum primo ſic generationes eſſent undecim, non decem, connumeratis Semo & Abrahamo; deinde invenientur à Diluvio ad natum Abrahamum anni non 915. ut vult Africanus, ſed 1072. Sed ſi Kainan non numeretur, 942. (uti rectè colligit Euſebius cùm refert τῶν LXX. epilogiſmum) qui numerus propiùs multo accedit ad 915. quàm 1072. Itaque vel falſus eſt in numerando aliquot annis Africanus, vel lapſus eſt Librarius aut Typographus, qui ια pro μβ poſuit. Hinc liquet exemplaria tranſlationis Græcæ τῶν LXX. quibus illi uſi ſunt, non habuiſſe illum Kainan, alioqui non eum omiſiſſent, neque ſine eo calculum ſuum inſtituiſſent. Varia ergo lectio hic manifeſta eſt in codicibus tranſlationis Græcæ τῶν LXX. circa iſtum Kainanem, nam hodiernæ omnes Græcæ editiones illum agnoſcunt. Sed cùm non habeatur in codice Hebræo, tam Judæorum quàm Samaritanorum, & in exemplaribus Græcis, quæ Euſebius & Africanus ſequuti ſunt, abfuerit, planum eſt irrepſiſſe in codices Græcos τῶν LXX. vitio & errore librarii, qui cùm inter deſcribendum animum haberet defixum in priorem Cainanem, qui vixit ante Diluvium, eum hic, ſive per incogitantiam, uti non rarò ſit aliud cogitantibus, ſive conſilio inſeruit, tertio poſt Noachum loco, quomodo ille prior tertius fuit ab Adamo, quòd videretur fortè illi congruum, ut in mundi poſt Diluvium inſtauratione, quartus in Patriarcharum ſerie homo ejuſdem eſſet nominis cum eo qui quartus fuerat in prima Patriarcharum ante Diluvium ſerie. Annos autem illi attribuit totidem quot ſequenti Sale, idque tam ante quàm poſt ſuſceptam prolem. Ita partim conſilio, partim errore atque oſcitantia & inſigni hallucinatione, videtur iſte Kainan hic inſertus atque inſultus à Librario aliud cogitante. Qui error cùm diffuſus eſſet in multa exempla-

tia

ria Græca τῶν L X X. indepoſtmodum tranſfuſus videtur in Lucæ Evangelium in Chriſti genealogia, non ab ipſo Luca, ſed à librario, vel antiquario, qui cùm in margine codicis ſui notaſſet Kainanem iſtum ex Græca τῶν LXX. tranſlatione, quaſi per incuriam apud Lucam omiſſum, ex margine poſtea migravit, inter deſcribendum, in textum, uti paſſim ſolet id fieri, unde tot in præſtantiſſimis etiam & vetuſtiſſimis MSS. codd. omnis generis gloſſemata errore & ignorantia Librariorum inſulta. Hæc obiter & breviter dicta ſunto de ſuppoſititio iſto Cainan, de quo, qui plura volet, videat accuratam de eo viri docti Dom. Spanhemii, in Dubiis ſuis Evangelicis Diſputationem.

Ad Tabulam IV.

SAmariticus Codex, non ſecus ac L X X, centum annos addit anno τεκνογονίας ſingulorum Patriarcharum, niſi quòd τῷ Arphaxad tribuit annos duntaxat 130. non autem 135. Scaliger tamen in Animadverſionibus ſuis monet in Samaritico codice eſſe 135. Hos centum annos mox detrahit nonnullis Patriarchis, quum recenſet annos, quos poſt ſuſceptam prolem vixerunt, ita ut in annorum ſumma, quos in univerſum vixerunt Patriarchæ, conſentiat in quibuſdam cum Hebræo codice Judæorum, ut planum eſt ex collatione V. & VII. tabulæ, niſi quòd τῷ Heber detrahit non modò centum, ſed 160. annos poſt τεκνογονίαν, τῷ Nachor annos 79. ante τεκνογονίαν, cum Euſebio & Africano tribuit, poſt τεκνογονίαν verò annos illi dat duntaxar 69; in quo & ab Hebræo, & ab omnibus Græcis τῶν L X X. editionibns diſcedit. Quod videtur factum librarii apud Euſebium culpâ, qui ξθ pro ρκθ ſcripſit. Quod autem Tharæ genitum Abraham annos duntaxat tribuit 75. cauſam diximus ſuprà in Notis ad tabulam II. Cur autem hîc potiùs, quàm in antecedentibus decem Patriarchis, qui ante Diluvium vixerunt, Samariticus codex ſequutus ſit calculum τῶν L X X. non verò Hebræorum codicem, cauſam divinare non poſſum.

Atque hæc breviter dicta ſunto de diſcrimine, quod in annorum numero intercedit inter Hebræum cod. & Samariticum, atque editiones varias tranſlationis Græcæ τῶν L X X. quo pacto illa conciliari utcunque poſſint, ſi modò conciliari poſſunt.

TABULA QUINTA.

Complectens hiſtoriam ſacram à nato Abraham ad Exodum, per annos quingentos.

	Anno vitæ ſuæ genuit, vel aliquid aliud fecit aut paſſus eſt.	Vixit in univerſum.	An. Mundi: Naſcitur vel aliquid ſit aut contingit	An. Mundi: Moritur.
[a] ABRAHAM.	100	175	2008	2183
[b] Egreditur ex Ur Chaldæorum.	70		2078	
[c] Egreditur ex Charan, & venit in Chananæam.	75		2083	
[d] Gignitur ab eo Iſmael.	86	137	2094	2231
[e] Circumciditur & Sodoma evertitur.	99		2107	
[f] ISAAC.	60	180	2108	2188
[g] Ducit Rebeccam in uxorem.	40		2148	
[h] JACOB.		147	2168	2315
[i] Fugit ad Labanem, iſthicque ſervit annos X X.	78		2246	
[k] Ducit Leam & Rachelem.	85		2253	
[l] Levi ei naſcitur.	88	137	2256	. 393
[m] Redit Jacob ad patrem.	98		2266	
[n] JOSEPH.		110	2260	370
[o] Venditur à fratribus in Ægyptum.	17		2277	
[p] Iſthic ſervit annos X I I.				
[q] Siſtitur Pharaoni.	30		2290	
[r] Naſcuntur illi Ephraim & Manaſſe.	37		2297	
[ſ] Deſcendit Jacob in Ægyptum annos natus 130			2298	
[t] MOSES.		120	2428	2548
[u] Fugit ad Jethro, iſthicque ſervit annos XL.	40		2468	
[x] Redit in Ægyptum, & Iſraelitas inde educit, itaq; EXODUS	80		2508	

AD TABULAM V. PRÆCEDENTEM OBSERVATIONES, CUM PROBATIONE VERITATIS TABULÆ IPSIUS.

[a] ABrahamum natum eſſe anno mundi 2008. ſuprà demonſtratum eſt ad tabulam II. ubi oſtendimus eum natum eſſe an. ætatis Tharæ non 70, ſed 130. Quandoquidem ergo conſtat ex eadem tabula, Tharam natum eſſe (ſecundùm Hebræum codicem, cujus calculum ſequimur) anno mundi 1878, planum eſt, Abrahamum natum eſſe anno mundi 1008. Cùm autem vixerit annos 175, Gen. 25, 7. manifeſtum eſt, eum obiiſſe anno mundi 2183.

[b] Abrahamum egreſſum eſſe ex Ur Chaldæorum anno ætatis ſuæ 70, jam ſuprà probatum eſt ad tabulam II. Itaque egreſſus eſt ex Ur anno mundi 2078. R. Abraham in Cabbala ſua hiſtorica (quem ſequitur hac in parte auctor Seder Olam rabba) ineptit, quum fingit Abrahamum egreſſum eſſe primò Charris quum natus eſſet annos 52, indéque ad fœdus cum eo à Deo initum בין הבתרים (ut illi loquuntur) de quo Gen. 15, annos eſſe 8. tum Abrahamum natum annos 70, rediiſſe Charras, iſthicque egiſſe annos quinque, quibus exactis ſecundò vult inde egreſſum natum annos 75, veniſſe in terram Chanaan. Nam primò unde nobis exſculpunt illi geminam Abrahæ ex Charris profectionem, cujus nullum eſt in Scriptura neque veſtigiom neque vola? Secundò, Unde nobis confingunt 52. annos quos illi dicunt Abrahamum natum fuiſſe, quum primò egreſſus eſt Charris? Tertiò, Unde commenti ſunt 18. annos, quos ajunt interceſſiſſe inter primam Abrahæ ex Charris profectionem, & fœdus cum eo initum, quod commemoratur Geneſ. 15. Omnia iſta gratis ab illis dicuntur & ſumuntur, non verò probantur. Deinde, ubinam percuſſum eſſe volunt fœdus illud com Abrahamo initum, an in Ur Chaldæorum antequam veniret Charras, an verò in Chananæa poſtquam exceſſiſſet Charris? Si in Ur Chaldæorum, ergo ſecundùm eos Abraham priùs vixerit Charris, quàm in Ur, quod falſum eſt & contra Scripturam, Geneſ. 11. Si in Chananæa (uti planum eſt ex hiſtoria ſacra Geneſeos,) quis credat eum poſtea rediiſſe Charras unde exceſſerat? nam cui bono, & quo fine? repugnat hoc commentum Scripturæ, quæ omnino de reditu illo non meminit. Porrò non fuit illud fœdus בין הבתרים, de quo Geneſ. 15, promiſſio Abrahæ à Deo primò facta, ut illi hariolantur, ſed promiſſionis primò illi factæ, dum adhuc eſſet Ure Chaldæorum, renovatio & confirmatio, adhibito ſolemnis ſacrificii ritu. & quidem cùm Deus Abrahamum in rem præſentem (terram nempe Chanaan) quam illi antea pollicitus fuerat, adduxiſſet. Rectè quidem ſentiunt, quum annos 430, de quibus Exod. 12. 40. inchoant à promiſſione Abrahæ facta, & fœdere cum eo inito, ſic enim imprudentes Apoſtolo ſuccinunt & ſuffragantur Gal. 4. Rectè etiam dicunt Abrahamum natum fuiſſe anno 70, quum poſt promiſſionem ipſi factam & percuſſum fœdus venit Charras, atque iſthic egiſſe annos quinque, hæc enim ita ſe habere ſuprà probavimus ad tabulam II. Sed graviter hallucinantur, quum fœderis in Ur Chaldæorum primò pacti renovationem & confirmationem factam Geneſ. 15. confundunt cum ipſo fœdere primò inito.

[c] Abrahamum, cùm exceſſit ex Charan, natum fuiſſe annos 75. liquet ex Geneſ. 12. 4. 5. Ergo egreſſus eſt ex Charan anno mundi 2083. ſiquidem natus erat anno mundi 2008.

[d] Iſmaëlem natum eſſe anno 86 ætatis Abrahæ, probatur primò ex Geneſ. 16, 3. ubi Sara dicitur dediſſe Abrahamo Hagarem in uxorem, quum habitaſſet decem annos in terra Chanaan. Ergo data eſt illi anno ætatis ſuæ 85. Natus eſt autem Iſmaël anno pòſt vertente: ergo anno ætatis Abrahæ 86, mundi verò 2094. Deinde, Geneſ. 17. 24, 25. Abraham dicitur natus annos 99, Iſmael autem annos 13, quando ſimul eadem die circumciſi ſunt. Cùm igitur Abraham natus ſit anno mundi 2008, annus ejus 99. convenit cum anno mundi 2107. à quo ſi ſubducas annos 13, reſtabit annus mundi 2094, quo natus eſt Iſmael; qui cùm vixerit annos 137, mortuus eſt anno mundi 2231.

[e] Abraham circumciſum fuiſſe anno ætatis ſuæ 99. (ac proinde anno mundi 2107.) conſtat ex Geneſ. 17. 24, 25. Sodomam autem paulò pòſt fuiſſe everſam conſtat ex hiſtoria Geneſeos. Nam quæ narrantur Geneſ. 18. & 19. facta ſunt inter circumciſionem Abrahæ & nativitatem Iſaaci, adeóque menſibus novem, ut minimum, ante illam nativitatem.

[f] Natus eſt Iſaac quum Abraham eſſet annorum 100, Geneſ. 21, 5. itaque natus eſt anno mundi 2018. Vixit autem Iſaac annos 180. Geneſ. 35. 28. Ergo mortuus eſt anno mundi 2288.

[g] Cùm Iſaac duxit Rebeccam, natus erat annos 40. Geneſ. 25. 20. duxit itaque eam anno mundi 2148.

[h] Iſaacus erat annorum 60, quum nati ſunt illi Jacob & Eſau, Gen. 25. 26. Itaque Jacob natus eſt anno mundi 2168. Quare cùm vixerit annos 147. Geneſ. 47. 28. ſequitur eum eſſe mortuum anno mundi 2315.

[i] Quo anno Jacob acceptâ à patre benedictione fugerit ad Labanem, ſic oſtenditur. Quum Jacob deſcendit in Ægyptum, natus erat annos 130. Geneſ. 47. 9. ac proinde eò deſcendit anno mundi 2298. Joſeph autem tum natus erat annos 38. uti mox oſtendetur. Si igitur ſubducantur anni illi 38. de 2298, invenietur Joſephus natus anno mundi 2260, ætatis autem patris ſui 92. Jacob autem ſervierat Labani an. 14. quum natus eſt illi Joſeph, uti conſtat ex collatione Geneſ. 30. 21. cum cap. 31. 41. Deducantur 14. iſti anni de anno mundi 2260, quo natus eſt Joſeph, invenietur Jacob veniſſe ad Labanem anno mundi 2246, anno autem ætatis ſuæ 78. quod erat demonſtrandum. Joſephum autem natum fuiſſe annos 38, quum Jacob deſcendit in Ægyptum, ſic oſtenditur. Cùm ſtitit ſe Pharaoni, ſomnium ejus explicaturus, natus erat annos 30. Geneſ. 41. 46. Secuti ſunt ſtatim ſeptem anni felicitatis, ibidem verſ. 32. Jacob autem deſcendit in Ægyptum anno ſecundo famis, Geneſ. 45. 6. Fuit igitur Joſeph natus annos 38, quum pater ipſius deſcendit in Ægyptum.

kin

k In fine ſeptem annorum ſervitutis Jacob duxit Leam, Geneſ. 29. 21. Venerat autem ad Labanem, & cœperat ei ſervire anno mundi 2246, quum natus eſſet annos 78. uti modò demonſtratum eſt. Duxit igitur Leam anno mundi 2253. anno ætatis ſuæ 85. Eum autem una ſimul cum Lea accepiſſe Rachelem, atque ex utraque, ut & ex ancillis duabus ſuſcepiſſe prolem quæ narratur Geneſ. 29, interim dum ſerviebat alteram annorum hebdomadem, Judæi conſtanter affirmant, & liquet ex illa Geneſeos hiſtoria. Nam ſi Rachelem demum poſt 14. ſervitutis annum exactum accepiſſet, quo pacto ex ea natus illi fuiſſet Joſeph in fine anni decimi quarti, uti id factum eſſe conſtat ex Geneſ. 30, 25. & 31. 41 Deinde, jam ſuprà probatum eſt Joſephum natum eſſe anno mundi 2260, ætatis patris anno 92. Fugiſſe autem Jacobum ad Labanem anno mundi 2246, ætatis ſuæ 78. Ergo natus eſt Joſeph in fine anni decimi quarti ſervitutis.

l Levi natus eſt anno tertio poſtquam Jacob duxit Leam, eſt enim tertius Jacobi ex Lea filius, Gen. 29. 34. Jacob autem duxit Leam anno mundi 2253, ætatis ſuæ 85, uti modo demonſtratum eſt. Ergo natus eſt Levi anno mundi 2256, ætatis patris 88. Vixit autem in univerſum annos 137, Exod. 6. 16. Ergo mortuus eſt anno mundi 2393, annis 115. ante Exodum.

m Servivit Jacob apud Labanem annos 20, Gen. 31, 41. quibus exactis rediit ad patrem in terram Chanaan. Fugerat autem ad Labanem anno mundi 2246, ætatis ſuæ 78, uti modò oſtenſum eſt. Ergo rediit ad patrem anno mundi 2266, ætatis 98.

n Quo mundi anno natus ſit Joſephus, conſtat ex prædictis, nimirum anno mundi 2260, patris 92. Cùm itaque Joſeph vixerit annos 110. Geneſ. cap. ult. verſ. ult. ſequitur eum eſſe mortuum anno mundi 2370 annis 138. ante Exodum.

o Joſeph natus erat annos ſeptemdecim, quum venditus eſt à fratribus, Geneſ. 37. 2. Natus autem erat anno mundi 2260. Ergo venditus eſt anno mundi 2277.

p Joſephum ſerviiſſe in Ægypto annos 13. ſic colligitur. Quum venditus eſt à fratribus, natus erat annos 17, quum ſtitit ſe Pharaoni natus fuit annos 30. uti ex præcedentibus liquet, & ex Gen. 41. 46. Ergo ſervivit annos 13. totos, fortè etiam 14. fermè, ſi dicamus annum 17. quum venditus eſt, fuiſſe tantùm inchoatum, uti non rarò inchoatus pro pleno ponitur, quod rectius videtur.

q Liquet illud ex Geneſ. 41. 46.

r Liquet indidem verſu 50.

s Planum eſt ex Geneſ. 47, 9.

t Quo mundi anno natus ſit Moſes, & quomortuus ſit, ſic colligitur. Moſes natus erat annos 80, quum ſtitit ſe Pharaoni & populum ex Ægypto eduxit, Exod. 7. 7. Exodus autem contigit anno mundi 2508, annis nimirum 400. poſt natum Iſaacum, uti ſuprà demonſtratum eſt ad tabulam II. Si hinc deducas 80. annos Moſis, invenietur Moſes natus anno mundi 2428. Cùm igitur vixerit annos 120, ſequitur eum obiiſſe anno mundi 2548.

u Actorum 7. 23. Stephanus expertè dicit Moſem natum annos 40, egreſſum eſſe ad fratres, & mox fugiſſe ad Jethro in Madian. Cùm igitur natus annos 80. redierit ex Madian, & ſtiterit ſe Pharaoni, ſequitur, cum ſerviiſſe apud Jethro annos 40. Fugit ergo anno mundi 2468, quandoquidem natus erat anno mundi 2428.

x Exodum contigiſſe anno mundi 2508; ſuprà demonſtratum eſt ad tabulam II. Cùm itaque Jacob cum familia deſcenderit in Ægyptum an. mundi 2298. uti antè probatum eſt, ſequitur Iſraëlitas manſiſſe in Ægypto annos duntaxat 210. quod & Judæi conſtanter agnoſcunt, & probant ex Geneſ. 42. 2. per Gematriam quam vocant. Sic enim in Bereſchith rabba, ſect. 91: *Dixit R. Aba bar Cahana,* בישרם שהם עתידין לעשות שם רו שנה מנין רדו hoc eſt, *Annunciat* (nempe Jacob) *illis* (filius ſuis) *quod annos 210. commoraturi ſint iſthic* (nempe in Ægypto) *idque ex voce* רדו (Geneſ. 42. 2.) *quæ continet numerum illum.* Quum itaque Ex. 12. 40. dicitur ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים, non debet reddi (uti à nonnullis fit interpretibus) *Habitatio autem filiorum Iſraelis qua* (vel *ſecundum quam,*) *habitarunt in Aegypto, fuit annorum* 430; ſed debet reddi, *Peregrinatio autem filiorum Iſraelis qui habitarunt in Aegypto, fuerat annorum* 430. Nam תוֹשָׁב ſignificat *inquilinum, peregrinum,* qui habitat in ſede non ſua: Ergo & מוֹשָׁב poteſt reddi *peregrinatio, incolatus.* Peregrinatio autem illa inchoanda eſt (uti ſuprà oſtendimus) ab exitu Abrahami ex Ur Chaldæorum, tum enim cœpit peregrinari è patria, atque in eo omnes ejus poſteri, qui vi divinæ promiſſionis in lumbis ejus erant, cœperunt, inquam, tum temporis & peregrinari, & quodammodo ſervire. Atque hic notanda eſt lectio Samaritani codicis, quæ ſic habet. ומושב בני ישראל ואבותם אשר ישבו בארץ כנען ובארץ מצרים תל שנה ; *Habitatio filiorum Iſrael & patrum ipſorum, qua habitarunt in terra Chanaan, & in terra Aegypti, fuit 430. annorum*: quæ lectio ſi recipiatur ſolvit omnem difficultatem. Sanè L X X. Interp. locum illum ſic reddunt, ἡ δὲ κατοίκησις τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἣν κατῴκησαν ἐν γῇ Αἰγύπτῳ καὶ ἐν γῇ Χαναάν, ἔτη τετρακόσια τριάκοντα quin & nonnulli codices Græci habent, αὐτοὶ καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν, uti obſervat Auguſtinus tom. 4. lib. 2. Quæſt. in Exod. quæſt. 47, ubi loci hujus nodum atque difficultatem egregiè ſolvit atque explicat, niſi quod annos à promiſſione ad natum Iſaac putat tantùm 25. à nato autem Iſaac ad exodum annos computat 405, ita ut Iſraelitæ fuerint in Ægypto per annos 215. Sed hic calculus abundè revincitur ex prædictis.

Porrò quia Deus genti Judaicæ, quam ex omnibus populis ſibi ſelegerat in peculium, legem Moſis miniſterio dedit, in qua Jubilæorum & Sabbathicorum annorum obſervationem inſtituit, hinc eſt quòd ab Abrahami, gentis illius primi parentis, nativitate videre licet, pleroſque memorabiles maiorum populi illius eventus, réſque geſtas, incidere in finem, vel initium Jubilæorum, & annorum Sabbathicorum, Deo nimirum (qui omnia ſapientiſſimè adminiſtrat, atque in numero, pondere & menſura fecit) ſic hominum illorum illuſtrium res & eventus diſpenſante, ut certis Jubilæorum & Hebdomadum Epochis inſignirentur. Nam, exempli gratiâ, Abraham natus eſt anno mundi 2008, hoc

eſt anno ultimo Jobilæi quadrageſimi primi. Vixit annos 175, hoc eſt tres Jobilæos & quatuor Hebdomadas annorum: vocatus à Deo egreditur Ure Chaldæorum, cùm eſſet natus annos 70, hoc eſt Jubilæum unum & tres Hebdomadas, ſive decem Hebdomadas: & quidem anno ultimo tertiæ Hebdomadis Jubilæi quadrageſimi tertii ab orbe condito, circumciditur, & gignit Iſaacum anno ætatis ſuæ 99, hoc eſt anno primo tertii Jubilæi. Iſaac natus eſt anno mundi 2108. hoc eſt anno primo quadrageſimi quarti Jubilæi à rerum conditu. Jacob vixit annos 147, hoc eſt tres præciſè integros Jubilæos. Fugit ad Labanem & ſervire incipit anno ætatis ſuæ 78, hoc eſt in fine undecim Hebdomadum. Servit Labani annos 14, hoc eſt duos Hebdomadas. Ducit uxores ſuas Leam & Rachelem, incipitque ex Lea τεκνογονεῖν anno ætatis 85, hoc eſt initio ſextæ Hebdomadis ſecundi Jubilæi, ſive anno primo Hebdomadis decimætertiæ: anno verò mundi 2253, naſcitur illi Roben ipſius primogenitus, in fine quadrageſimi ſexti ab orbe condito Jubilæi. Redit ex Syria ad patrem anno ætatis 98, hoc eſt in fine duorum Jubilæorum. Moſes denique vixit annos 120, hoc eſt duos Jubilæos & tres Hebdomadas. Moritur in fine quinquageſimi ſecundi ab orbe condito Jubilæi. Commorantur Iſraelitæ in Ægypto annos 210, hoc eſt quatuor Jubilæos & duas Hebdomadas. Poſtremò à nato Abrahamo ad ingreſſum Iſraelitarum in Chanaan anni ſunt 540, hoc eſt undecim Jubilæi, ita ut Iſraelitæ ingreſſi ſint in terram ſibi promiſſam anno primo duodecimi Jubilæi poſt natum patrem ſuum Abrahamum, anno autem 470. poſt factam Abrahæ terræ illius promiſſionem, hoc eſt anno primo quintæ Hebdomadis decimi Jubilæi. Quæ omnes numerorum, ſive Jubilæorum, & Hebdomadum cum rebus geſtis συζυγίαι non videntur eſſe fortuitæ, neque ſine aliqua myſtica ſignificatione, imò ſunt à ſapientiſſima Dei providentia ſic adminiſtratæ, & faciunt ad calculi noſtri confirmationem, qui ſi falſus eſſet, non tot, támque inſignes, ejuſmodi temporum συζυγίαι in eo invenirentur. Talem Hebdomadom & Jubilæorum obſervationem non temerè invenias in hiſtoria quæ præceſſit, ab orbe condito ad natum uſque Abrahamum, ſed ſimilem videre licet in hiſtoria, quæ Iſraelitarum ingreſſum in terram Chanaan ſecuta eſt uſque ad Chriſtum & gentis Judaicæ rejectionem, quum templum & tota eorum reſp. cultúſque Moſaicus à Romanis eſt everſus. Quamplurima ſunt etiam in tota hiſtoria ſacra, quæ per quadragenarium tum annorum, tum dierum, numerum adminiſtrata ſunt. Ut ex.graria, tempore Diluvii pluit per 40. dies. Ibidem corvus emittitur quadrageſimo, poſtquam juga montium cœperunt apparere, die. Iſaac ducit uxorem anno ætatis 40. Moſes annos natus 40, fugit ex Ægypto, poſt alios quadraginta annos redit in Ægyptum, & populum Iſraeliticum liberat: in fine tertii quadragenarii obit natus annos 120, hoc eſt ter quadraginta annos. Errant Iſraelitæ, & commorantur in deſerto annos 40. Moſes in monte Sinai cum Deo manet bis quadraginta dies. Exploratores terram Chanaan explorant dies 40. Manſiones Iſraelitarum in deſerto numerantur 40. Hothniel judicat Iſraelem annos 40, fuitque primus eorum judex. Ahod verò ſecundus Judex, annos bis quadraginta. Debora & Barac itidem annos 40. Gedeon totidem. Philiſtæorum oppreſſio fuit annorum 40. Heli judicat annos 40. Samuel & Saul conjunctim annos totidem David primus Iſraelitarum Rex, regnat annos 40. Salomon totidem. Joas denique totidem.

TABULA VI.

Complectens hiſtoriam ab Exodo, ad Salomonis uſque mortem ſive diviſionem regni decem tribuum & Judæ.

Anni ab ingreſſu in Chanaan.		Anni Ab Exodo.	Anni judicaturæ vel oppreſſionis.	Anno mundi.
1	[a] Ingreſſus Iſraelitarum in terram Chanaan	41		2549 ineunte.
6	[b] Bella in ea terra geſta ſunt per ſexennium	46	6	2254 exeunte.
7	[c] Κληρουχία terræ annum unum duravit	47	1	2555 ex.
15	[d] Oppreſſio Iſraëlitarum per Cuſchan	55	8	2563 ex.
55	[e] Hothniel, primus Judicum, obiit	95	40	2603 ex.
73	[f] Oppreſſio per Eglon, ſive Moabitas	113	18	2621 ex.
153	[g] Ahod, mortuus eſt	193	80	2701 ex.
	[h] Samgar			
173	[i] Oppreſſio per Jabin, ſive Chananæos	211	26	2721 ex.
213	k Debora, & Barac, obiit	253	40	2761 ex.
220	[m] Oppreſſio Madianitarum	260	7	2768 ex.
260	[n] Gedeon	300	40	2808 ex.
263	[o] Abimelech, obit	303	3	2811 ex.
286	[p] Tholah, obit	326	23	2834 ex.
308	[q] Jair, obit	348	22	2856 ex.
326	[r] Ammonitarum oppreſſio	366	18	2874 ex.
332	[ſ] Jephte, obit	372	6	2880 ex.
339	[t] Ibtſan, obit	379	7	2887 ex.
349	[u] Elon, obit	389	10	2897 ex.
457	[x] Habdon, obit	397	8	2905 ex.
397	[y] Philiſtinorum oppreſſio	437	40	2945 ex.
417	[z] Samſon, obiit	457	20	2965 ex.
457	[a] Heli, obiit	497	40	3005 ex.
497	[b] Samuel, & Saol, mortuus eſt	537	40	3045 ex.
537	[c] David, mortuus eſt	577	40	3085 ex.
577	[d] Salomon, obiit	617	40	3125 ex.
540	[e] TEMPLUM exſtrui cœptum eſt an. 4. Salom. ineunte, & abſolutum eſt an. 11.	580	7	3088
547	itidem ineunte, per totos 7 an. abſolutum	eſt A.	M.	3096 ineunte.

PROBATIO ANTECEDENTIS TABULÆ VI.

TAbulâ quintâ annus Exodi conjectus eſt in annum mundi exeuntem 2508. cui addendi ſunt anni quadraginta commorationis Iſraelitarum in deſerto. Sic incidit ingreſſus Iſraelitarum in terram Chanaan, in annum mundi 2549, ineuntem, & 41. ab Exodo, itidem ineuntem.

[b] Bella à Joſua in Chanaan geſta eſſe per ſexennium ante κληρουχίαν, ſic demonſtratur. Caleb initio

κληρουχίας dicit, Joſ. 14. 7, 10. ſe natum fuiſſe annos 40, quum à Moſe miſſus fuit, unà cum Joſue, ad explorandam terram Chanaan, uti narratur Numer. 13. (hoc autem factum fuit initio anni ſecundi poſt Exodum, ut patet ex Numerorum 10, verſ. 11, 12. & 13. 3. & 33. 18) nunc verò ait ſe natum eſſe annos 85, atque annos effluxiſſe 45, ab illa miſſione ad tempos κληρουχίας, quo hæc Joſuæ dicebat. His 45. annis addendus eſt annus unus, qui fluit ab Exodo ad illam Exploratorum miſſionem, ſic fiunt anni 46. ad initium κληρουχίας· ex quibus ſi tollas annos 40. commorationis Iſraelitarum in deſerto, reſtant anni ſex, quibus bella geſta ſont à Joſua adverſus Chananæos. Itaque anni ſeptimi initio cœpta eſt fieri κληρουχία, anno mundi 2555. ineunte.

[c] Κληρουχία annum unum circiter duravit, quod colligi poteſt ex ejus hiſtoria. Nam primò ſorte attributa eſt hæreditas duabus tribubus cum dimidia, nimirum tribui Judæ, & Ephraim, tum dimidiæ tribui Manaſſe, nam alteri dimidiæ tribui Manaſſe ſors obtigerat ultra Jordanem unà com tribubus Ruben, & Gad. Diviſio illa facta tribui Judæ, Ephraim, & dimidiæ Manaſſe narratur Joſuæ cap. 14, 15, 16, & 17. Deinde, convenerunt Iſraelitæ in Silo (Joſ. 17. 18.) quia reſtabant adhuc ſeptem tribus, quibus hæreditas erat aſſignanda. Miſſi ſunt itaque ex Silo homines, qui totam terram Chanaan peragrarent, tabulámque ejus geographicam deſcriberent, quod certè paucis diebus non potuit confici. Illis demom regreſſis κληρουχία eſt abſoluta. Ad hæc omnia conficienda vix minùs anni ſpatio opus fuit. Sic ſunt ab orbe condito ad κληρουχίαν abſolutam anni 2555, hoc eſt annorum Hebdomades 365, quot ſunt nimirum in anno Solari dies naturales, 24. horarum: Jubilæi autem ſunt præciſè 52, ad ingreſſum uſque Iſraelitarum in terram Chanaan, in qua bellum ſub duce Joſua geſſerunt per annos ſex, ſeptimo autem quieverunt, ſortitione terræ factâ. Unde liquet Jubilæorum & annorum Sabbathicorum caput & initium acceſſendum, & inchoandum eſſe ab ingreſſu Iſraelitarum in terram illam. Porrò iſtæ numerorum συγκυρίαι cum re geſta omnino non videntur eſſe fortuitæ, & à caſu, ſed a Dei conſilio, ejúſque Sapientia, per quam omnia facit in numero, pondere, & menſura. Sic enim Iſraelitæ terram illam ſibi pararunt bello per tot annos geſto, quot annis Deus volebat terram illam ab ipſis coli quot diebus volebat hominem laborare atque operari, à bello verò quieverunt, & poſſeſſione terræ illius tranquillâ fruiti ſunt, ſortione terræ factâ, eo anno, quo terram Deus lege ſua jubebat quieſcere, quo die hominem volebat à labore & ſervili omni opere ceſſare, ſcilicet ſeptimo: nempe bella illa fuerunt veluti labor quidam Iſraelitarum, quo terram illam ſibi pepererunt, fuerunt veluti cultura quædam terræ illius, qua eam ſubegerunt, ac veluti vomere injecto ararunt totam & excoluerunt, incolis ejus vel ejectis, vel interfectis, tanquam totidem rubis & fentibus avulſis & exſtirpatis. Κληρουχία autem fuit illis veluti graviſſima quædam quies à labore ſuo, & ab operoſa illa cultura. Miſſi ſunt autem in poſſeſſionem terræ illius præciſè poſt 65 annorum Hebdomadas, hoc eſt in fine anni veluti ſacri cujuſdam, & magni, qui nimirum conſtat tot annorum Hebdomadibus, quot Solaris annus conſtat diebus; nam ut dierum Hebdomas eſt veluti dies quidam ſacer, ſemper in ſe recurrens, ſic annorum Hebdomas veluti annus quidam ſacer, itidem ſemper in ſe recurrens. Itaque ſpatium annorum 2555, quod conſtat 365. Hebdomadalibus annorum, eſt veluti annus quidam magnus Propheticus ac divinus in cujus fine Deus populum ſuum miſit in poſſeſſionem terræ ipſi promiſſæ, quietémque illi dedit ab antecedentibus laboribus ſuis, non ſecus atque homines toto anno laborant, & vacant culturæ terræ, ac tandem in fine anni meſſe, & vindemiâ peractâ, collectíſque terræ frugibus, iis quietè fruuntur. Vel, ſi cui libet calculum aliter conſtituere, & annum magnom tot velit conſtare annis, quot annus Solaris conſtat diebus, nempe 365. invenientur ſic ab orbe condito ad poſſeſſam terram Chanaan, anni magni ſeptem, ſinguli conſtantes 365. annis. Sic nempe fuerit ab orbe condito ad poſſeſſam illam terram Hebdomas integra annorum magnorum, quorum ſinguli conſtant tot annis, quot annus conſtat diebus, ſcilicet 365, id quod maximam Dei ſapientiam redolere videtur. Aliud hîc etiam eſt conſiderandum, quòd nimirum à rerum initio ad ingreſſum in terram Chanaan tot ſunt præciſè Jubilæi (nempe 52.) quot ſunt dies in ſeptima anni Solaris parte, nam ſepties quinquaginta duo faciunt 364. Jubilæorum itaque illorum numerus facit ſeptimam magni illius anni, de quo modò diximus, partem, id quod aliud eſt Dei ſapientiæ (ſecundùm quam pleraque omnia ſacra per ſeptenarium numerum ducuntur) argumentum. Atque eandem illam Dei ſapientiam decuit, ut poſt illum Jubilæorum à condito mundo elapſorum numerum, Jubilæorum & añorum Sabbathicorum in lege à ſe inſtituta, obſervatio caput & initium ſumeret, ab eo temporis articulo quo populum ſuum in terræ ipſi promiſſæ poſſeſſionem miſit. Quæ omnes συγκυρίαι videntur mirum in modum confirmare hunc noſtrum à condito mundo annorum calculum. Sed & aliud rurſus hîc eſt obſervatione dignum, quòd nimirum populus ille Dei typicus & carnalis atque umbratilis miſſus eſt in poſſeſſionem hæreditatis terreſtris, atque typicæ & umbratilis, in fine Hebdomadæ cujuſdam magnæ & ſacræ annorum, quæ nimirum conſtat ſeptem annis magnis, quorum ſinguli conſtant 365 annis; ſic populus Dei verus ac ſpiritualis, fideles nimirum omnes atque Electi quotquot ſunt, & futuri ſunt ab orbe condito ad ejus finem, mittendi ſunt in poſſeſſionem veræ & æternæ hæreditatis, cœleſtiſque Chanaan in fine majoris cujuſdam Hebdomadæ ſacræ. Nam ſi vera eſt domus Eliæ (quam vocant) antiqua traditio, in Judæorum ſcriptis mox poſt Chriſti tempora longè celebratiſſima, de duratione mundi, *Duo millia annorum* תֹהוּ *inane, duo millia annorum* תּוֹרָה *Lex, duo millia annorum* גְּאֻלָּה *redemptio per Meſsiam, poſtea verò finis.* Mundus ſecundum eam duraturus eſt ſex annorum millia; quæ traditio & à Judæis & à Chriſtianis confirmatur allegoricâ iſtâ indagatione, quòd nimirom mundus tot annorum millibus duraturus ſit quot diebus creatus eſt, nimirùm ſex, quia ſcilicet *apud Deum mille anni ſunt ſicut dies unus, & dies unus ſicut mille anni.* Deinde, in primo Geneſeos verſiculo (in quo narratur mundi creatio) *In principio Deus creavit cœlum & terram,* litera א *aleph,* quæ eſt

alpha-

alphabeti prima littera,& *mille* ſignificat,ſexies præciſè occurrit, non pluries. Quemadmodum ergo Deus creando,atque è nihilo res educendo operatus eſt ſex dies naturales, ſeptimo autem quievit, ſeu ceſſavit ab opere, quæ prima eſt omnium phyſica ſeptimana,ſic mundum providentiâ ſuâ conſervando,ſuſtinendo ac regendo operaturus eſſe videtur ſex dies magnos,adeóque omnium maximos,&, ut ita dicam, divinos, quia mille anni coram eo ſunt veluti dies unus,ſeptimo autem die,qui eſt omnium longè maximus,utpote in æternum duraturus,quieſcet ab omni ſuo opere,& quietem dabit longè maximam populo ſuo,quocum in æternum regnaturus eſt, hæc eſt Hebdomas longè maxima,cujus ſex priores dies conſtant ſinguli mille annis, qui Deo ſunt tanquam dies unus, ultimus autem ejus dies Sabbathiſmum æternum populo Dei à Chriſto paratum continet.

[d] Jud. 3.8. Cuſchan dicitur oppreſſiſſe Iſraelitas שְׁמֹנֶה שָׁנִים *annos octo*,quod non eſt ita accipiendum quaſi ſtatim poſt peractam *κληρουχίαν* cœperit illos ſervitute premere. Nam Jud. 2.6,7. apertè dicuntur Iſraelitæ adhæſiſſe Domino quàmdiu vixit Joſue & Seniores,qui poſt eum produxerunt dies ſuos. Itaque ſic reddi poteſt locus ille, *Et ſervierunt Iſraelitæ Cuſchani anno octavo*,nimirum poſt *κληρουχίαν*,uti alibi non rarò numerus *cardinalis* ponitur pro *ordinali*. Vel dicuntur Iſraelitæ ſerviiſſe Cuſchani octo annos,quia ſervituris illius finis incidit in octavum *ἀπὸ τῆς κληρουχίας* annum exeuntem. Joſuæ quidem mortem commemorat Scriptura Jud. 2.8. & quot annos natus fuerit quum mortuus eſt,nempe 110. & quo anno vel ab Exodo,vel ab ingreſſu in Chanaan, vel à ſortitione terræ mortuus fuerit,non meminit. Videtur tamen omnino illa collocanda in octennio iſto,non enim ſerviiſſent Iſraelitæ Cuſchani vivente Joſua,ac veriſimile eſt eum mox poſt *κληρουχίαν* occubuiſſe,cùm enim ſortiretur terram dicitur gravis ætate valde Joſ. 13.1. Oratio autem ab eo habita Joſ. 23.& 24.habita eſt mox poſt *κληρουχίαν*,& paulò ante obitum ſuum,qui ſtatim poſt habitam illam orationem narratur.

[e] Jud. 3.verſu 2.terra dicitur quieviſſe annos quadraginta poſt devictum ab Hothniele Cuſchanem,ſtatimque narratur Hothnielis mors:unde colligitur Hothnielem judicaſſe Iſraelem annos 40.& inchoandos eſſe annos illos 40. à devicto Cuſchane,in fine octo annorum præcedentis ſervitutis ſub Cuſchane. Cùm itaque anni illi octo ſervitutis deſierint in anno mundi 2563. exeunte, ab Exodo verò 55. & indidem cœperint anni 40. Judicaturæ Hothnielis,ſequitur annos illos 40. deſinere in anno mundi 2603. ab Exodo verò 95.

[f] Jud. 3.14. Moabitæ Eglone duce dicuntur oppreſſiſſe Iſraelitas,eoſque ſerviiſſe Eglone annos 18. qui ſi addantur annis mundi 2603. quo anno contigit mors Hothnielis,incidet finis hujus oppreſſionis, & initium Judicaturæ Ahod in annum mundi 2621. ab Exodo verò anno 113.

[g] Jud. 3. 30. Poſt victoriam Ahod de Moabitis reportatam,dicitur terra quieviſſe per annos octoginta, qui inchoari debent ab Initio Judicaturæ Ahod,hoc eſt ab anno mundi 2621. ac proinde terminari in anno mundi 2701. exeunte,ab Exodo verò 193.

[h] Porrò quia Schamgaro Scriptura nullos attribuit annos Judicaturæ ipſius,videtur omnino ejus Judicatura comprehendi in annis illis octoginta præcedentibus,quibus terra dicitur quieviſſe. Niſi quis malit Judicaturam ipſius includi in annis ſervitutis,qua Jabin dicitur oppreſſiſſe Iſraelitas,uti id colligi poſſe videtur non abſurdè ex Judic. 5.6.

[i] Jud. 4.3. Jabin dicitur oppreſſiſſe Iſraelitas annos viginti,qui inchoandi ſunt à morte Ahod,ſive à fine annorum octoginta præcedentium, & terminandi in victoriâ de Siſera à Barac & Debora reportatâ,quæ propterea incidit in annum mundi 2721, ab Exodo 213.

[l] Jud. 5.31. dicitur terra quieviſſe annos quadraginta poſt devictum & interfectum Siſeram, ſubactóſque Chananæos. Itaque terminandi ſunt in an. mundi 2761. ab Exodo verò 253.

[m] A fine præcedentium 40. annorum inchoandi ſunt anni ſeptem ſervitutis Iſraelitarum, qua dicuntur Jud. 6. 1. ſerviiſſe Madianitis : quæ ſervitus propterea terminanda eſt in anno mundi 2768. ab Exodo verò 260.

[n] Jud. 8.28. dicitur terra quieviſſe ſub Gedeone annos quadraginta,qui inchoati ab anno mundi 2768, deſinunt in an. mundi 2808. exeunte, ab Exodo verò 300. in morte Gedeonis.

[o] Jud. 9.22. Abimelech Gedeonis ex concubina filius dicitur judicâſſe Iſraelem (ſeu potiùs tyrannidem occupâſſe) per annos tres,qui terminandi ſunt in an. mundi 2811.

[p] Jud. 10.2. Poſt Abimelechum Tholah dicitur judicâſſe Iſraelem annos 23. qui terminantur in a. mundi 2834. exeunte.

[q] Jud. 10.3. Poſt Tholah judicavit Iſraelem Jair per annos 22. qui propterea terminandi in an. mundi 2856. exeunte.

[r] Jud. 10.8. Hammonitæ dicuntur oppreſſiſſe violenter Iſraelitas בַּשָּׁנָה הַהִיא *anno illo,octodecim annos*. Qui anni inchoandi ſunt à morte Jairis,hoc eſt ab an. mundi 2856. exeunte, & terminandi in an. mundi 2874. ſimiliter exeunte, ab Exodo verò 369. Porrò illud בשנה ההיא reddendum videtur non *in anno illo*,ſed juxta LXX. Interp. *ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ*, *in illo tempore*. Niſi quis malit locum illum ita accipere & explicare,ut dicantur Ammonitæ graviùs oppreſſiſſe Iſraelitas *anno illo decimo octavo*, (nempe à morte Jairis) quum fecerant annis præcedentibus:unde factum eſt ut propterea Iſraelitæ ad Deum clamaverint, qui ad eos miſit Jephtem.

[s] Jud. 12.7. Jephte dicitur judicâſſe,hoc eſt rexiſſe Iſraelem annos ſex,qui inchoantur ab an. mundi 2874. exeunte,& terminantur in an. mundi 2880. ſimiliter exeunte. Porrò Jephte fuit cognatus Segubi patris Jairi,uti colligere eſt ex hoc capite Judicum,& ex 1. Chron. 2.21.22. unde exſtrui poteſt hoc ſtemma.

MAKIR

MAKIR

HETSRON ::::::   GALAAD, ex concubina genuit

SEGUB   JEPHTE

JAIR.

[t] Jud. 12. 9. Ibſan dicitur judicaſſe Iſraelem annos ſeptem, qui inchoati ab an. mundi 2880. deſinunt in 2887, ab Exodo 379.

[u] Jud. 12. 11. Elon dicitur judicaſſe Iſraelem annos decem, qui terminandi in an. mundi 2897, utpote inchoandi à morte Ibſan, quæ incidit in annum mundi 2887.

[x] Jud. 12. 14. Habdon dicitur judicaſſe Iſraelem annos octo, qui propterea terminandi ſunt in an. mundi 2905. quia inchoantur à morte Elon, cujus Judicaturæ finis incidit in an. mundi 2897.

[y] Jud. 13. 1. Philiſtæi dicuntur oppreſſiſſe Iſraelitas annos quadraginta, quod eſt ita accipiendum, ut anni illi 40, numerari incipiant à morte (ſeu fine Judicaturæ) Habdon, quæ incidit in an. mundi 2905. & deſinant in an. mundi 2945, initio Judicaturæ Samſonis, ita ut anni quadraginta iſti fluxerint à fine Habdon ad initium Samſon. An autem per totos illos 40. annos ſervierint Iſraelitæ Philiſtæis, an verò per aliquot duntaxat annos interſtitii illius, incertum eſt.

[z] Jud. 16. 31. Samſon dicitur judicaſſe Iſraelem annos viginti, qui inchoantur ab an. mundi 2945, & deſinunt in an. mundi 2965.

[a] 1. Sam. 4. 18. Heli dicitur judicaſſe Iſraelem annos quadraginta. Non poſſunt autem anni aliunde commodiùs inchoari quàm à morte Samſonis, cui Heli proculdubio ſucceſſit. Non enim illum præceſſit, alioqui in hiſtoria Judicum reliquis Judicibus qui Samſonem præceſſerunt connumeratus fuiſſet. Illi autem ſucceſſit Samuel & Saul. Itaque neceſſariò collocandus eſt Heli poſt Samſonem, & ante Samuelem. Atque ita quadraginta iſti anni fluxerunt, & numerandi ſunt à morte Samſonis, quæ incidit in an. mundi 2965. proindéque terminandi in an. mundi 3005, ab Exodo verò 497. exeunte, unde cepit initium Judicatura Samuelis. Hoc verò ita ſe habere vel hinc liquet, quia Actor. 13, 20. Paulus Apoſtolus exertè dicit, *Deum poſt ſortitionem terræ Chanaan, dediſſe Iſraelitis Judices per annos 450. uſque ad Samuelem.* Incidit autem finis horum 40. annorum in annum ab Exodo 497. à quo ſi eximantur anni 40. commorationis Iſraelitarum in deſerto, tum anni ſeptem, quibus in Chanaan bella geſta ſunt à Joſue, & facta eſt κληρουχία (uti ſuprà demonſtratum eſt) reſtabunt præcisè anni 450. à κληρουχίᾳ ad mortem Heli. Non eſſe autem ſolicitandam lectionem loci illius Actorum Apoſtolicorum (uti nonnulli volunt,) neque legendum iſthic eſſe 350, pro 450. infrà mox demonſtrabitur.

[b] In libris Samuelis nulli certi anni peculiariter & ſigillatim tribuuntur Samueli, ſicuti neque Sauli. Ambos autem ſimul rexiſſe Iſraelem annos 40, colligitur, ex Actorum 13. 21. Nam poſtquam Paulus verſu 20. dixit, Deum dediſſe Judices ad Samuelem uſque per annos 450, dicit mox verſu 21. dediſſe poſtea regem Saulem, ἔτη τεσσαράκοντα, per annos 40, (omiſſo Samuele, nulliſque aſſignatis illi peculiariter annis.) Unde liquet tempus Judicaturæ Samuelis includi in iſtis 40 annis, certum enim eſt Saulem non regnâſſe ſolum totos annos 40. Samuel enim (1. Sam. 25. 1.) dicitur obiiſſe paulò antè Saulis mortem, *judicâſſe autem Iſraelem dicitur* (1. Sam. 7. 15.) *toto tempore vitæ ſuæ.* Judicâſſe autem Samuelem ſolum, poſt mortem Heli, annos viginti, non ineptè colligitur ex 1. Sam. 7. 2. ubi dicuntur anni viginti acti eſſe poſt Heli mortem, & captam Arcam, uſque ad hiſtoriam illic relatam, de victoriâ ſupra Philiſtæos reportatâ, quæ non videtur diu præceſſiſſe poſtulationem populi de Rege habendo, quæ refertur cap. 8. 5. ita ut videri non injuriâ poſſit Samuel ſolus totos viginti annos illos rexiſſe Iſraelem poſt Heli mortem, totidem verò Sauli attribuendos eſſe, quorum magnam partem cum Samuele egit. Sic ergo 40. iſti anni ſimul Samueli & Sauli ſunt attribuendi, & terminandi in an. mundi 3045. exeunte, quandoquidem inchoandi ſunt ab Heli morte, quæ incidit in an. mundi 3005. Quod & mox paulo infrà confirmabitur, ubi de anno quo fundatum fuit templum à Salomone dicturi ſumus.

[c] 2. Sam. 5. 4, 5. David, qui Sauli ſucceſſit, dicitur regnaſſe annos 40, nimirum annos ſeptem cum dimidio in Hebron, annos autem 33, hoc eſt 32 cum ſemiſſe in Jeruſalem. Itaque anni regni ipſius terminandi ſunt in an. mundi 3085. exeunte; ab Exodo verò 577.

[d] 1. Reg. 11. 42. Salomon, qui Davidi ſucceſſit, regnaſſe dicitur itidem 40 annos. Itaque obiit an. mundi 3125. exeunte: ab Exodo verò 617.

[e] 1. Reg. 6. 1. Templum dicitur fundari cœptum à Salomone, anno regni ſui quarto, nimirum ineunte, ac proinde an. mundi 3089. ineunte ab Exodo verò 581 itidem ineunte; ſiquidem David mortuus erat anno ab Exodo 577 exeunte, mundi verò 3085 etiam exeunte. Ædificatum eſt autem per annos ſeptem, anno autem ſeptimo, Salomonis autem decimo exeunte, abſoluto Templo. facta eſt ejus dedicatio an. mundi 3095. exeunte, ab Exodo verò 587 exeunte, à quibus ſi tollas annos 40 qui fluxerunt ab Exodo ad ingreſſum in Chanaan, unde ſuprà demonſtravimus arceſſendum eſſe caput, ſeu initium Jubilæorum, invenientur fluxiſſe anni 547 à capite Jubilæorum uſque ad abſolutam Templi ædificationem, ejúſque dedicationem, qui 547 anni conficiunt 11 Jubilæos, & octo annos. Sic fuerit Templum dedicatum, & cultus in eo fieri cœptus anno octavo duodecimi Jubilæi, hoc eſt anno primo ſecundæ ſeptimanæ duodecimi Jubilæi, id quod maximè conveniebat miniſterio illi Legali Moſaico, in quo pleraque omnia ſeptenario numero conſtant, anniſque Sabbathicis & jubilæis numerabantur. Quòd ſi annos mundi 3095 dividas per ſeptem, invenietur Templum dedicatum anno primo quadringenteſimæ quadrageſimæ tertiæ Hebdomadis ab orbe condito. Porrò ex hoc noſtro Epilogiſmo, & tabula hac noſtra ſexta, Templum fundatum

datum eſt anno ab Exodo 581 ineunte, id quod palam adverſatur verbis Scripturæ, quæ ait (1. Reg. 6. 1.) Templum fundatum eſſe anno 480 poſtquam Iſraelitæ egreſſi eſſent ex Ægypto, ita ut annis totis centum ſuperet calculus noſter Scripturæ (eo loco) calculum. Verùm vel mendum eſt in illo numero 480 annorum, qui eſt 1. Reg. 6. 1. vel mendum eſt in loco Actuum Apoſtolicorum 13, 20. ubi Deus dicitur dediſſe Iſraeli Judices per annos 450 uſque ad Samuelem. Neceſſe, inquam, eſt alterutrum horum numerorum eſſe falſum, non poſſunt enim ſimul conſiſtere. Nam ſi anni ſunt 450 à κληρουχίᾳ ad initium Samuelis, anni erunt ab Exodo ad fundatum Templum 580, quot nimirum nos hîc damus. Nam ad illos 450 annos, addendi ſunt 47, qui fluxerunt ab Exodo ad ſortitionem terræ, deinde anni 40 Samuelis & Saulis, tum totidem Davidis, & anni præterea tres priores regni Salomonis (fundatum enim fuit Templum anno ejus quarto ineunte) qui omnes anni conficiunt ſimul 130 annos, qui additi præcedentibus illis 450, faciunt 580. Itaque ex Pauli mente & calculo (Act. 13. 20) Templum fundatum eſſe oportuit anno ab Exodo 580 exeunte, non verò 480. Quàm autem aptè quadret hic numerus 580 toti hiſtoriæ Judicum, atque annis qui iſthic diſtinctè tribuuntur, tum ſingulis Judicibus qui rexerunt Iſraelem, tum ſervituti qua oppreſſi dicuntur Iſraelitæ ab hoſtibus ſuis, manifeſtum eſt hac noſtra tabula ſexta, noſtriſque ad eam notis & demonſtrationibus ſuprà poſitis. Quòd ſi conſtituantur anni tantùm 480 ab Exodo ad fundatum Templum, neceſſe erit años ſervitutis, ſeu oppreſſionis Iſraelitarum includere in annis Judicum, quod eſt valde abſonum, & adverſatur planè hiſtoriæ Judicum, quæ diſtinguit annos oppreſſionis ab annis Judicis, & quietis, ac diſtinctè & ſeparatim hos & illos enumerat. Sed ad pleniorem & planiorem hujus noſtræ ſententiæ demonſtrationem, libet hîc excerpta epiſtolarum ἀμοιβαίων ante annos pluſquam 44 de hoc argumento ſcriptarum apponere. Cùm enim natus annos 25, operam darem S. Theologiæ in Anglia in Academia Cantabrigienſi, inde ad fratrem τὸν μακαρίτην, Jacobum Cappellum venerandæ mihi perpetuò memoriæ ſcripſi, ac literis de hoc calculo ſententiam meam illi aperui, iiſdem quibus nunc ſubnixus rationibus. Ille ad me ſic reſpondit.

JAC. CAPPELLUS LUDOVICO FRATRI S. CANTABRIGIAM.

MAGNA me voluptate perfudit literarum tuarum prolixitas. Incipiam à quæſtione tua Quiſquis Lucæ verba temeravit, Act. 13. 20. is eo quo tu argumento uſus facinus hoc in ſe admiſit, idque ante hos annos circiter 1300. oblitus loci 1 Reg. 6. 1. alioqui eâdem audaciâ hunc quoque locum violaſſet. Sed beavit nos ſuperſtitioſa in Codices ſacros reverentia, quæ παραγραφαῖς hujuſmodi locum non dedit. Anni 40. Philiſtea tyrannidis non poſſunt ſeorſim numerari, nam etiam Samſone judicante dominabantur Philiſtini: videntur illi 40. anni potiùs in Samſonis obitu deſinere, qui Chriſti typus liberali manu Dei populum ſuâ morte aſſeruit. Nec Ammonita dicuntur octodecim annos imperaſſe, ſed affixiſſe Iſraelitas anno 18, Jubilæi ſcilicet. Sic Jud. 3. 12. & 4. 3 ſi literam ב Beth ſubintelligas, nulla ſupererit difficultas, dicentur enim Moabita anno 10, Chananæi anno 20, Jubilæi Iſraelitas oppreſſiſſe, ut aliquot dierum ſervitus non obſtet, quominùs terra dicatur quieviſſe ſub Abode octoginta, ſub Debora 40 annos. Sic Ezech. 29. 17. Sic in Syracida proœmio ſubintelligitur Jubilæi vox. Sic Jerem. 28 1. & Danielis initiis ſupplenda eſt vox Hebdomadis. Jubilæos autem rectè Scaliger inchoat ἀπὸ κληρουχίας. Melius, inquam, quàm ego, qui olim à tranſitu Jardenis eos inchoabam. Sic igitur brevi compendiorem expediam. Anno κληρουχίας primo Chuſan vexat Iſraelitas annos octo. Anno κληρ. nono Hothniel 40. Anno κληρ. 49. Abod 80. Anno Κλ. 67. Moabita menſes aliquot anno Jubilæi decimo octavo. Anno K. 129. Debora 40. Anno K. 167. viceſimo Jubilæi anno Chananæi. Anno K. 169. Madianita 7. Anno K. 176. Gedeon uſque ad annum quadrageſimum, annos, inquam, ſolidos 39. inchoatos 40. Anno K. 21.. Abimelec 3. Anno K. 218. Thola 23. An. K. 241. Jair 22. An. K. 263 (Jubilæo 10.) Jephte 6 An. K. 269. Ibſan 7. An. K. 276. Elon novem ſolidos, inchoatos decem. An K. 285. Habdon 8. An. K. 293. Samſon 19. ſolidos, inchoatos 20. An. K 312. Heli itidem 39. abſolutos, imperfectos 40 An. K. 351. Samuel & Saul 40 Samuel igitur præeſſe cœpit anno ſolido 350. ἀπὸ κληρουχίας, non 450. Quod etiam probat Davidis ſtemma, qui decennio poſt natus eſt quum atavus ejus Naaſſon in deſerto obierit ante tranſitum Jardenis: Linea eſt Naaſſon, Salmon, Booz, Obed, Iſai, David. Hæc & reliqua ipſe expendes, &c. Calend. Febr. 1610.

Ad has fratris literas ſic à me tum reſponſum eſt.

LUD. CAPPELLUS, JACOBO FRATRI S. Sedanum.

ACCEPI (*Fr colende*) *4. Martii literas tuas ſcriptas Calend. Februarii, quibus nodum quem propoſueram ſolvere modis omnibus tentaſti. Sed multa me retinent, ne pedibus adhuc eam in tuam ſententiam. Primum ea quæ de Judæorum in ſacros codices cura & reverentia habes, non diffiteor, diligentia tamen illa non effecit quominus irrepſerit in numeris ἀδιάφορος quibuſdam in locis diſſidium, quod aliquot exemplis facile eſt demonſtrare, 2. Chron. 16 1. 2 Chron. 22. 2. 2 Chron. 35. 9. 1. Reg. 14. 21. & 2. Chron. 12. 13. (viſum quod in illis locis irrepſit in numeris aliiſque pluribus ſimilibus, qui videre voluerit, adeat Criticam noſtram ſacram, libro ultimo cap. 7.) Si ergo Judæorum diligentia efficere non potuit quin illis in locis (aliiſque longe pluribus) irrepſerit manifeſtus in numeris error, quidni potuerit idem contigiſſe in loco 1. Reg. 6. 1. ut iſthic legendum ſit 580. Et ſanè Joſephus lib 8 Antiq. c. 2. exſertè dicit Salomonem Templum condidiſſe μετὰ ἔτη πεντακόσια καὶ ἐνενήκοντα καὶ δύο τῆς ἀπ' Αἰγύπτου τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξόδου, μετὰ δὲ χίλια καὶ εἴκοσι τῆς Ἀβραάμου εἰς τὴν Χαναναίαν ἐκ τῆς μεσοποταμίας ἀφίξεως: nempe ſi præcedentibus 592. annis addas 430, quos ſc. fluxerunt à prima Abrahami vocatione ex Ur Chaldæorum ad legem datam, juxta Pauli calculum Gal. 3 17, exſurgent 102.2.*

 Ubi

Ubi Ioſephus ad calculum noſtrum addit 12. annos; numerat enim 592 nos tantùm 580. Idem lib. 11. cap. 4. ait Judices adminiſtraſſe Remp. Judæorum poſt Moſis & Joſuæ imperium, per annos plusquàm quingentos. Ais, annos 40 Philiſtææ tyrannidis non debere ſeorſim numerari, ac deſinere in Samſonis morte. Sed ſi ita eſt, ſequitur Philiſtæos cœpiſſe exercere ſuam tyrannidem ſecundùm te anno quarto ineunte Judicatura Ibtſan, hoc eſt trienniò poſt Iephtæ obitum. Itaque ſecundùm te Ibtſan, Elon, Habdon & Samſon Iſraelem judicarunt, at eum non liberarunt à manibus hoſtium ſuorum. At eum quid fict illi loco Jud. 11. 16. ubi dicitur Deus ſuſcitaſſe Judices ut eſſent liberatores populi ſui? Vis Moabitas, ſive Eglonem, & Ammonitas oppreſſiſſe Iſraelem anno Jubilæi 18, non verò annos octodecim, & Chananæos, ſeu Jabin, anno 20 Jubilæi, non verò annos viginti. Quàm id commodè à te dicatur videamus de ſingulis. Moabitæ, inquis, anno ἀπὸ κληρουχίας 57, Jubilæi verò 08. Iſraelem affixerunt menſes aliquot. Sanè ſecundùm te qui Jubilæos inchoas à ſortitione terræ, annus 67 ἀπὸ κληρουχ. fuit 18 Jubilæi, at ex mea ſententia Jubilæorum caput arceſſendum eſt ab ingreſſu in Chanaan, quia jam tum paulo antè cœperant Iſraelitæ mitti in poſſeſſionem terræ illius, quum Rubenitis, Gaditis, & dimidiæ tribus Manaſſis data eſt à Moſe poſſidenda tota terra Galaad ultra Jordanem. Itaque annus ἀπὸ κληρ. 67. non fuerit Jubilæi decimus octavus, ſed 25. Deinde, Jud. 18. 19. dicuntur Iſraelitæ ſoliti eſſe ſeſe à cultu Dei avertere mox poſt Judicis ſui obitum, vel etiam interdum ipſo vivente Judice: An igitur veriſimile eſt eos viginti & octo annis demum poſt Hothnielis mortem averſos eſſe à Dei cultu, cùm mox poſt Judicis mortem ab eo defecerint, unde factum ut traditi ſint in Cuſchanis manum? Ais Chananæos, ſive Jabin, cœpiſſe opprimere Iſraelitas anno κληρ. 67. Bellum itaque Barac & Debora contra Siſeram geſtum fuerit ſecundùm te, & victoria de eo reportata ſub extremum Judicatura Deboræ tempus, anno nempe ultimo vel penultimo, aſſignas enim initium Deboræ anno K. 129, hoc eſt bienniò poſt cœptam à Chananæis oppreſſionem. At Judic. 5. 31. poſt decantatum Deboræ Canticum ob victoriam de Chananæis reportatam, terra dicitur quieviſſe annos 40. At ſecundùm te ne momentum quidem quieverit, nam anno K. 69 ineunte cœperunt, ſecundùm te, Madianitæ duriſſimè Iſraelitas opprimere per annos ſeptem. An veriſimile eſt ſtatim poſt tam inſignem de Siſera reportatam victoriam, Iſraelitas à Madianitis tam duriter fuiſſe oppreſſos, reclamante Scriptura Jud. 5. 31? Ait Jud. 10. 8, non dici Ammonitas oppreſſiſſe Iſraelem per annos 18. ſed annò (Jubilæi) decimo octavo. Sanè ſecundùm calculum tuum annus ἀπὸ κληρ. 263, quo vis Jephtam cœpiſſe judicare Iſraelem, fuit decimus octavus Jubilæi, ſi Jubilæi inchoentur ἀπὸ κληρ. Verùm inchoandos potiùs eſſe ab ingreſſu in Chanaan, firmiſſimis rationibus evinci poteſt. Ego, ſi quid eo loco ſupplendum eſſet, mallem dicere, anno poſt Jairi mortem decimo octavo, *ut ſit ſenſus. Ammonitas eo anno graviùs quàm antea ſoliti erant, oppreſſiſſe Iſraelitas, unde factum ut fortiùs ad Deum eo anno clamarent, atque adeo liberator eis ſit à Deo miſſus Jephte. Nec videtur valde veriſimile, ut tam brevi ſexennii ſpatio, quod ſecundùm te intercesſit inter Jairi & Jephtæ mortem, Iſraelitæ à Dei cultu defecerint, Ammonitæ eos oppreſſerint, Jephte eos liberarit judicarit, tandemque diem ſuum obierit. Denique ad tempus quod attinet, quo Ammonitæ Iſraelitas oppreſſerunt, non videre ſatis conſideraſſe locum Jud. 11. 28. ubi dicuntur Iſraelitæ habitaſſe in Harober per annos 300. Atqui ſecundùm calculum tuum non ſunt niſi annò 270. at ſecundùm calculum meum cœpit rex Ammonitarum opprimere Iſraelitas anno trecenteſimo octavo, poſtquam à Moſe Galaaditicam regionem acceperant poſſidendam; itaque calculus tuus nimium recedit ab illo Jephtæ numero, meus propiùs multo illi accedit. Objicis ad ſententiæ tuæ confirmationem Davidis ſtemma, ejúſque majores. Verùm etſi calculum tuum ſequamur, quocunque te vertas, & quomodocunque annos τεκνογονίας majorum Davidis conſtituas, planum eſt in hominum illorum generatione miraculum fuiſſe, naturæ ordinem & vires longiſſimè ſuperans. Nam ab ingreſſu Iſraelitarum in terram Chanaan, ad natum Davidem anni ſunt (etiam ſecundùm te) 268. Mortem enim Saulis, (quæ fuit initium regni Davidis) ſtatuis in anno ἀπὸ κληρ. 391. ſive ab ingreſſu in Chanaan 398, à quo numero ſubducendi ſunt anni 30. quo natus erat David quum cœpit regnare, ſic reſtant 368. anni dividendi inter quatuor Davidis majores, Salmon, Booz, Obed & Iſai. Unde ſi fingamus Salmonem vel anniculum fuiſſe, quum Iſraelitæ ingreſſi ſunt in terram Chanaan, (quod tamen non videtur veriſimile, nupſit enim Rahabæ atque ex ea ſuſcepit Boozum. Matth. 1. 5. Rahab autem quum Iſraelitæ ingreſſi ſunt in Chanaan, debuit eſſe nata annos minimum viginti. Salmon autem non duxiſſet in uxorem tot annos ſe ſeniorem) liquebit ſingulos eorum natos fuiſſe annos ut minimum 92, quum prolem ſuſcipere cœperunt quod eſt ultra naturæ vires & communem ordinem, deinde Rachab tum fuiſſet nata annos 112. quum ex ea Salmon ſuſcepit Boozum. Utrobique ergo, & ſecundùm te, & ſecundùm me oportuit eſſe in generationibus illis miraculum. Jam quando ad miraculum hic eſt recurrendum & confugiendum, non magis urget me meus quàm te tuus calculus, tam enim facilè à Deo indi hominibus illis vis prolifica potuit ſupra naturæ ordinem hoc quàm illo ætatis ſuæ anno. Videmus enim Abrahamum, poſtquam ſupra naturæ vires Iſaacum anno ætatis ſuæ centeſimo ſuſcepit, multis poſt annis, Sarâ defunctâ, Keturam duxiſſe in uxorem, atque ex ea numeroſam prolem ſuſcepiſſe.*

Hæc ſunt tum temporis à me ad fratrem de hac quæſtione, & argumentis ſcripta, ex quibus videre eſt in quas ſe conjiciant anguſtias, qui loci 1. Reg. 6. 1. lectionem ſequuntur, cùm ſi 580. (juxta Paulum Actor. 13.) non 480, juxta hodiernum textum Hebraicum eò loci legatur res ſit plana & expedita, & calculus annorum longe commodiſſimus. Nam inchoando Jubilæos ab ingreſſu in terram Chanaan (uti ſupra oſtendimus eſſe inchoandos) liquet ex hac noſtra Tabula & calculo, Hothnielem Iſraelitas liberâſſe à Cuſchanis ſervitute anno primi Jubilæi, ſeu ab ingreſſu terræ 15, hoc eſt anno primo Hebdomadis tertiæ, obiit autem anno ſexto ſecundi Jubilæi, atque hinc incipit Moabitarum oppreſſio. Ahod item vel Samgar obiit anno ſexto quarti Jubilæi. Debora & Barac obiit anno 213 ab ingreſſu

in

in Chanaan, hoc eſt in medio trigeſimæ primæ Hebdomadis; Gedeon obiit initio tertiæ Hebdomadis ſexti Jubilæi, ſive anno primo Hebdomadis 38. Tholah obiit anno ſexto quadrageſimæ primæ Hebdomadis. Jair obiit in fine 44. Hebdomadis. Atque inde incipit Ammonitarum oppreſſio. Jephte obiit in medio quadrageſimæ octavæ Hebdomadis. Elon obiit anno ſexto Hebdomadis 50. Habdon obiit in fine Hebdomadis 5. Sampſon cœpit judicare ſub finem Hebdomadis 57. Saul mortuus eſt, & David regnare incipit anno ultimo primæ Hebdomadis undecimi Jubilæi. Obiit idem David, & Salomon regnare incipit biennio ante finem undecimi Jubilæi. Templum fundari cœptum eſt anno primo duodecimi Jubilæi, Abſolutum ſeptennio poſt, hoc eſt, dedicatio ejus facta eſt, cœptque cultus Deo in eo exhiberi, initio Hebdomadis ſecundæ duodecimi Jubilæi. Ab orbe autem condito fluxerant Hebdomades 441: anno autem primo hebdomadis quadringenteſimæ quadrageſimæ ſecundæ cœptus eſt fieri cultus divinus in illo Templo duodecim pæne integris Jubilæis poſtquam cultus ille Legalis à Moſe in monte Sinai fuerat primò inſtitutus. Unde liquet, quàm aptè (juxta hunc noſtrum calculum) omnes pæne memorabiliores hiſtoriæ illius eventus, & res præclare geſtæ incidant in ſingulares annorum Sabbathicorum & Jubilæorum epochas, ex quo non parùm *illuſtratur* & confirmatur hic noſter calculus. Iſtæ enim temporum & rerum geſtarum συγκυρίαι, decere atque redolere omnino videntur Dei ſapientiam, quæ omnia (uti ſupra obſervatum eſt) in numero, pondere, & menſura facit atque temperat, idque maximè juxta illas à ſe in lege conſtitutas Jubilæorum, & Semitarum, hoc eſt, annorum Sabbathicorum epochas atque ſolemnitates. Apta, inquam, iſta eventum, rerumque geſtarum, cum Jubilæorum & Hebdomadum epochis ſive annis convenientia, non in hac modò Jodicum, ſed & in ea, quæ præceſſit, ab Abrahamo ad Exodum, & ingreſſum Iſraelitarum in terram Chanaan, hiſtoria ſacra (uti eam videre eſt in Tabula quinta argumentum videtur eſſe veritatis noſtri calculi indubitatiſſimum; eadémque harmonia, aptáque connexio patebit etiam in ſequenti hiſtoria ad liberationem uſque à captivitate Babylonica, indéque ad Chriſti mortem, & cultus Moſaici (in everſione Templi & politiæ Judaicæ) abolitionem. Non eſt ergo quòd quis hic moveatur loco 1. Reg. 6. 1. cùm non graviùs ſit facinus mendum illbi librarii in Hebræo textu, quàm in Græco N. Teſtamenti. Act 13. 20. in Pauli oratione, agnoſcere; neceſſe autem ſit in alterutro vitium fateri, cùm impoſſibile planè ſit utrumque numerum ſimul eſſe verum. Ex Critica autem noſtra patet, non raró menda atque vitia in numeris, librariorum lapſu, in hodiernum veteris Teſtamenti Hebræum textum irrepſiſſe. Fruſtra itaque ſollicitant nonnulli lectionem loci Actor. 13. 20. legique volunt ὡς ἔτεσι τε τριακοσίοις καὶ πεντήκοντα. Nam præterquàm quód illud τε poſt ἔτεσι planè otioſum eſt, ne ſic quidem (ipſis fatentibus, ac vide hic Jac Capelli Hiſtoriam ſacram pag. 96) exhauriuntur omnes difficultates. Nam quod paulò pòſt, ut nodum hunc Gordium ſolvat, frater meus Jacobus Cappellus, Ahodo per enallagen numeri tribuit tantùm annos octo, pro octoginta quos Scriptura illi tribuit, hoc verò non eſt nodum ſolvere, ſed ſecare: neque minus audax eſt facinus octo pro octoginta iſthic ſubſtituere, quàm auctore Paulo 580. pro 480 legere. Africanus ſecutus lectionem loci Act. 13. Tyrannorum numeros putat eſſe computandos, & proximè ad noſtram computandi rationem accedit: Judæi hodierni textus Hebræi lectioni addicti, eámque 1. Reg. 6. 1. mordicus tenentes, Tyrannorum annos non putant eſſe in hoc calculo computandos, ſeſéque in eas, quas modo refutavimus anguſtias, cum illis, qui eos ſequuntur, conjiciunt. Ex Vulgati interpretis Latini mente & tranſlatione Actor. 13. 20. anni illi 450 computandi ſunt à nato Iſaaco ad κληρουχίαν, tot enim ſunt fermè anni, nempe 447, nam à nato Iſaaco ad legem datam anni ſunt 400 (uti ex Tabula noſtra 5 planum eſt) inde autem ad κληρουχίαν anni ſunt 47. Sed Vulgatus interpres conjunxit καὶ μετὰ ταῦτα cum ἔδωκε κριτάς, illa verò ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα conjunxit cum κατεκληροδότησεν, quaſi Apoſtoli ſenſus & mens hæc eſſet: poſtquam Deus deleviſſet ſeptem gentes in terra Chanaan, diſtribuit Iſraelitis ſorte terram illam poſt annos fermè 450, nimirum à nato Iſaaco, cujus poſteris promiſſa erat terra illa. Poſtea verò dedit illis Judices uſque ad Samuelem.

TA-

TABULA SEPTIMA,

Complectens Epilogiſmum contractiorem annorum Regum Juda & Iſrael inter ſe comparatorum.

Script. loca.	REGES JUDA.	Anni quibus regnavit.	Cœpit regnare anno Jeroboami	vitæ ſuæ	Script. loca.	REGES ISRAEL.	Anni quibus regnavit.	Cœpit regnare anno.	
1 Reg.					1 Reg.				
XIV. 21	Roboam	17	1	41	XIV. 20	Jeroboam I.	22	Roboami	1
XV. 2	Abjiam	3	18						
XV. 9	Aſa	41	20						
					XV. 25	Nadab	2	Aſæ	2
					XV. 35	Bahaſca	24		3
					XVI 8.	Ela	2		26
					XVI. 15	Zimri	7 d		27
					XVI. 21	Homri cum Tibni	3		27
					XVI. 23	Homri ſolus	12		31
XXII. 41	Joſaphat	25	Achabi 4	36	XVI. 29	Achab	22		38
2.Reg.					XXII. 52	Achazia	2	Joſaphati	17
VIII. 16	Joram	1	Jorami 5	32	2.Reg.3.1.	Joram	12		18
VIII. 24	Achazia	1	12	22					
XI. 13	Athalia	6			X. 36	Jehu	28	Achaziæ	1
XII. 1	Joas	40	Jehu 7	7					
					XIII. 1	Jehoachaz	17	Joazi	23
XIV. 1	Amatzia	29	Joazi 2	25	XIII. 10	Joas	16		37
					XIV. 23	Jeroboam II.	41	Amaziæ	15
XV. 1	Hazaria, qui & Huzzija.	52	Jeroboami 27	16		Interregnum	12		
					XV. 8.	Zacharias	6 m	Hazariæ	38
					XV. 13	Schallum	1 m		39
					XV. 17	Menachem	10		39
					XV. 23	Pecakia	2		50
					XV. 27	Pekach	20		52
XV. 32	Jotham	16	Perachi 2	25					
XVI. 1.	Achaz	16	17	20					
XVIII. 1	Ezechias	29	Hoſeæ 3	25	XVII. 1.	Hoſeas	9	Achazi	12

Con-

Continuatio præcedentis Tabulæ VII.

Scripturæ locs.	REGES JUDA.	Regnavit annos.	Cæpit regnare anno vitæ ſuæ.
2. Reg.			
XXI. 1.	Manaſſe	55	12
XXI. 19.	Amon	2	22
XXII. 1.	Joſias	31	8
XXIII. 3.	Joachaz	3 menſ.	23
XXIII. 36.	Jehojakim	11	25
XXIV. 6.	Jehojachin	3 menſ.	18
XXIV. 18.	Sedechias	11	21

Notæ ad præcedentem Tabulam VII.

HÆc Tabula ſic contracta eſt duntaxat quaſi præparatoria, ac veluti προπαρασκευαστικὴ ad ſequentem, quæ magis eſt expanſa atque explicata, facitque ad ejus confirmationem, & ad verum certúmque annorum Regum Juda, & Iſrael Epilogiſmum aſſequendum. Reges enim Juda non ſemper tot annos ſoli regnarunt, quot ſcriptura illis aſſignat, ſæpè enim filii una cum patribus regnarunt, à patribus in regni ſocietatem admiſſi. Hoc autem deprehenditur ex collatione Regum Juda & Iſrael inter ſe comparatorum, atque ex eo quod Scriptura obſervat hunc vel illum regem Juda cœpiſſe regnare tali anno hujus vel illius regis Iſrael, & vice verſa hunc vel illum regem Iſrael cœpiſſe regnare tali anno hujus vel illius Regis Juda. Exempli gratiâ: Scriptura (utl ex præcedente hac Tabula 7. liquet) obſervat Joazum regem Juda regnaſſe annos quadraginta, cœpiſſe autem regnare anno ſeptimo regni Jehu regis Iſrael; ait etiam eadem Scriptura Amatziam Joaſi filium cœpiſſe regnare anno Joaſi regis Iſrael ſecundo, qui Joas patri Joachaz ſucceſſit, quem Scriptura dicit regnaſſe annos ſeptemdecim, & patri Jehu ſucceſſiſſe, cui ſcriptura tribuit annos 28. Non poſſunt iſta ſimul conſiſtere, niſi Amatzia ponatur regnaſſe cum patre ſuo Joazo triennium, itidémque dicatur vel Joachaz cum patre Jehu, vel Joas rex Iſrael cum patre Joachaz regnaſſe itidem triennium. Sic Aſa dicitur regnaſſe annos 41, & Joſaphat ejus filius cœpiſſe regnare anno Achabi quarto, quod verum eſſe non poteſt, niſi ſtatuatur vel Joſaphatum biennium poſt patrem Aſam regnare cœpiſſe, vel Achabum cum patre Homri biennium regnaſſe. Item, ſi quærendus eſt certus annorum numerus, qui fluxerunt à Schiſmate decem tribuum, ad captam & everſam Samariam vel Hieroſolymam, non ſunt colligendi in unum anni omnes quos Scriptura tribuit ſingulis Judæ vel Iſraelis regibus. Sic enim ad captam & everſam Samariam anni eſſent 276, ſi in unum colligantur anni regum Iſrael; Si verò numerentur anni regum Juda ad annum uſque ſeptimum Ezechiæ, quo capta eſt Samaria, invenientur duntaxat anni 260. Uterque autem Epilogiſmus, ſive numerus, verus eſſe non poteſt, & neuter fortè certus eſt, nam anni ſunt reverá duntaxat 245, aut verò 255. Conſtruenda itaque fuit contracta hæc Tabula, ut quo, cujus anno unuſquiſque regum tum Juda tum Iſrael regnare cœperit, ſtatim deprehendatur, locúſque Scripturæ unde id diſcitur, ad manum ſit.

TABULA OCTAVA,

Expanſa, complectens annos Regum Juda & Iſrael inter ſe collatos.

Anni ab Exodo.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni a morte Salomonis ſive a Schiſmate x. Trib.	Anni Regni.	REGES ISRAEL.	Anni ab orbe condito.
618	Rehoboam regnavit annos 17.	1		1	Jeroboam reg navit annos 22.	3126
619		2		6		3127
620		3		3		3128
		4		4		3129
		5	5	5		3130

Anni ab Exodo.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni a morte Salomonis.	Anni Regni.	REGES ISRAEL.	Anni ab orbe condito.
		6		6		
		7		7		
625		8		8		
		9		9		
		10	10	10		3135
		11		11		
		12		12		
630		13		13		
		14		14		
		15	15	15		3140
		16		16		
		17		17		
635	*b* Abijam R. annos 3.	1		18		
		2		19		
		3	20	20		3145
	c Aſa R. annos 41.	1		21		
		2		22	1. *d* Nadab. R. annos 2.	
640		3		2	1. *e* Bahaſcha R. annos 24.	
		4		2		
		5	25	3		3150
		6		4		
		7		5		
645		8		6		
		9		7		
		10	30	8		3155
	Aſa.	11		9		
		12		10		
650		13		11		
		14		12		
		15	35	13		3160
		16		14		
		17		15		
655		18		16		
		19		17		
		20	40	18		3165
		21		19		
		22		20		
660		23		21		
		24		22		
		25	45	23	*f* Ela R. annos 2.	3170
		26		24 1	Zimri R. 7 dies.	
		27		2		

Anni ab Exodo.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni a morte Salomonis.	Anni Regni.	REGES ISRAEL.	Anni ab orbe condito.
66		28		1	g Homri una cum Tibni R. annos 3.	
		29		2		
		30	50	3	Homri ſolus poſt mortem Tibni R. annos 12.	3175
		31		4		
		32		5		
67		33		6		
		34		7		
		35	55	8		3180
		36		9		
		37		10	h Achab R. annos 22.	
675		38		11 1		
		39		12 2		
		40	60	13 3		3185
		41	-	14 4		
	i Jehoſaphat R. annos 25.	1		15 5		
680		2		6		
		3		7		
		4	55	8		3190
		5		9		
		6		10		
685		7		11		
		8	.	12		
		9	70	13		3195
		10		14		
		11		15		
[illegible]		12		16		
		13		17		
		14	75	18		3200
		15		19		
		16		20		
695		17		21 1	k Achazia R. annos 2.	
		18		22 2		
		19	80	1	l Joram R. annos 12.	3205
		20		2		.
		21		3		
700		22		4		
	m Joram R. annos 8.	23 1		5		
		24 2	85	6		32 0
		25 3		7		
		4		8		
705		5		9		
		6		10		

Anni ab Exodo.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni a morte Salomonis.	Anni Regni.	REGES JUDA.	Anni ab orbe condito.
		7	90	11		3215
		8 1		12		
	n Achazia R. annos 1.	1		1	*o* Jehu R. annos 28.	
710	*o* Athalia R. annos 6.	2		2		
		3		3		
		4	95	4		3220
		5		5		
		6		6		
715	*p* Joas ſolus R. annos 40.	1		7		
		2		8		
		3	100	9		3225
		4		10		
		5		11		
720		6		12		
		7		13		
		8	105	14		3230
		9		15		
		10		16		
725		11		17		
		12		18		
		13	110	19		3235
		14		20		
		15		21		
730		16		22		
		17		23		
		18	115	24		3240
		19		25		
		20		26		
735		21		27		
		22		28		
		23	120	1	*p* Jehoachaz R. annos 17.	3245
		24		2		
		25		3		
740		26		4		
		27		5		
		28	125	6		3250
		29		7		
		30		8		
745		31		9		
		32		10		
		33	130	11		3255
		34		12		

Anni ab Exodo.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni à morte Salomonis.	Anni Regni.	REGES ISRAEL.	Anni ab orbe condito.
		35		13		
50		36		14		
	r Amazia R. annos 29.	37		15 1	q Joas R. annos 16.	
		38 1	135	16 2		3260
		39 2		17 3		
		40 3		4		
755		4		5		
		5		6		
		6	140	7		3265
		7		8		
		8		9		
76		9		10		
		10		11		
		11	145	12		3270
		12		13		
		13		14		
765		14		15		
		15		16		
		16	150	1	ſ Jeroboam II. R. annos 41.	3275
		17		2		
		18		3		
770		19		4		
		20		5		
		21	155	6		3280
		22		7		
		23		8		
775		24		9		
		25		10		
		26	160	11		3285
		27		12		
		28		13		
780		29		14		
		Interregnum annorum 12.		15		
			165	16		3290
				17		
				18		
785				19		
				20		
			170	21		3295
				22		
				23		
790				24		

Anni ab Exodo.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni à morte Salomonis.	Anni Regni.	REGES ISRAEL.	Anni ab urbe condito.
				25		
			175	26		3300
	r Hazaria qui & Huzzija R. annos 52.	1		27		
		2		28		
795		3		29		
		4		30		
		5	180	31		3305
		6		32		
		7		33		
800		8		34		
		9		35		
		10	185	36		3310
		11		37		
		12		38		
805		13		39		
		14		40		
		15	190	41		3315
		16		Interregnum longiſſimum annorum 22. à morte Jeroboami.		
		17				
810		18				
		19				
		20	195			3320
		21				
		22				
815		23				
		24				
		25	200			3325
		26				
		27				
820		28				
		29				
		30	205			3330
		31				
		32				
825		33				
		34				
		35	210			3335
		36				
		37				
830		38			x Zacharias R. ſex menſes.	
		39		1	n Schallum R. menſem 1.	
		40	215	2	Menachem R. annos 10.	3340

Anni ab Exodo.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni a morte Salomonis.	Anni Regni.	REGES ISRAEL.	Anni ab orbe condito.
		41		3		
		42		4		
835		43		5		
		44		6		
		45	220	7		3345
		46		8		
		47		9		
840		48		10		
		49			*x* Ioterregnum anni unius.	
		50	225		Pechakia R. annos 2.	3350
		51				
		52		1	*y* Pecach R. annos 20.	
845		1		2		
	z Jotham R. annos 15.	2		3		
		3	230	4		3355
		4		5		
		5		6		
850		6		7		
		7		8		
		8	235	9		3360
		9 1		10		
	a Achaz regnat cum patre annos	10 2		11		
855	paulò plusquàm ſeptem.	11 3		12		
		12 4		13		
		13 5	240	14		3365
		14 6		15		
		15 7		16		
860	*b* Achaz defuncto patre ſolus regnat	16 8		17		
	annos pæoe octo.	9		18		
		10	245	19		3370
		11		20		3371
		12		1	*c* Hoſeas R. anoos 40.	3372
865		13		2		3373
·66	*d* Ezechias regnat cum patre bieu-nium.	14		3		3374
867	*e* Ezechias ſolus R. anoos 27.	15	250	4		3375
868		2	251	5		3376
869		3	552	6		3377
870		4	253	7		3378
871		5	254	8		3379
872		6	255	9	*f* Anno Hoſeæ 9. Ezechiæ 6. Samaria eſt everſa, & decem tribus abductæ ſunt in captivitatem.	3380

Nota ad præcedentem Tabulam VIII.

QUIBUS ILLA CONFIRMATUR ATQUE COMPROBATUR.

[a] EX ſeptima Tabula liquet, Salomonem obiiſſe anno ab Exodo 617. Mundi verò 3125. exeunte: itaque Roboam & Jeroboam cœperunt regnare anno ab Exodo 618, mundi verò 3126. ineunte. Utrumque autem ſimul cœpiſſe regnare liquet ex hiſtoria ſacra: Roboamum autem regnâſſe annos 17, Jeroboamum verò 22, patet ex 1 Reg. cap. 14. 20, 21. Porro annos à ſchiſmate decem Tribuum medios conſtituimus inter annos regum Juda & Iſrael, ut quo quiſque anno ab illo ſchiſmate regnârit planum ſit: utque annorum illorum ſeries ſit veluti catena quædam, ad quam religari atque revinciri poſſit hiſtoria utriuſque regni.

[b] 1. Regum 15. Abijam dicitur regnare cœpiſſe anno decimo octavo Jeroboami, atque annos regnâſſe tres. Unde liquet Roboamum annos 17 totos regnaſſe, ſiquidem Roboam & Jerobam cœperant ſimul regnare.

[c] 1 Reg. 15, 9. Aſa dicitur cœpiſſe regnare anno vigeſimo Jeroboami, ſcilicet exeunte, ita ut annus ejus primus reſpondeat vigeſimo primo Jeroboami; quod hinc liquet, quia primus annus Nadabi, qui patri Jeroboamo ſucceſſit, coincidit cum ſecundo Aſæ exeunte.

[d] 1. Reg. 15. 25. Nadab dicitur cœpiſſe regnare anno ſecundo Aſæ, & regnaſſe annos duos. Bahaſcha autem 1. Regum 15. 35. dicitur cœpiſſe regnare anno Aſæ tertio. Quæ ut quadrent, dicendum eſt Jeroboamum non regnaſſe totos 22. annos, ſed partem tantùm aliquam vigeſimi ſecundi (ita ut longè maxima pars anni primi Nadab coincidat cum majore parte anni ſecundi Aſæ;) Nadabum etiam non totos duos annos regnaſſe, ſed annum unum cum parte aliqua (ut inchoatus annus numeretur pro integro & abſoluto ſeu completo, quod eſt in hac Regum hiſtoria ſolemne,) ſic nempe fiet ut primus Bahaſchæ annus coincidat cum longè maxima parte anni tertii Aſæ.

[e] Bahaſcha 1. Reg. 15. 35. dicitur cœpiſſe regnare anno Aſæ tertio, ſcilicet ineunte (uti modò proximè præcedente nota *d* eſt demonſtratum,) regnaſſe autem annos 24. ſcilicet non totos, ſed partem duntaxat vigiſſimi quarti.

[f] 1. Reg. 16. 8. Ela dicitur cœpiſſe regnare anno vigeſimo ſexto Aſæ, atque regnaſſe annos duos. Zimri autem qui ſucceſſit Elæ, eo interfecto, regnavit tantùm dies ſeptem. Homri verò qui interfecit Zimri, dicitur cœpiſſe regnare anno Aſæ 28. Unde dicendum Bahaſcham non regnaſſe totos 24. annos, qui illi tribuuntur; ſed duntaxat 23. cum exigna parte vigeſimi quarti. Sic fiet ut primus Elæ annus coincidat cum 26. Aſæ, & ſecundus cum 27. atque ita primus Homri annus coincidat cum 28. Aſæ.

[g] 1. Reg. 16. 21. Homri interfecto Zimri dicitur regnaſſe cum Tibni; populus nempe dicitur fuiſſe diviſus cum in duas partes, quarum altera ſequebatur Homri, altera verò ſequebatur Tibni. At non dicitur quamdiu ſimul regnarint, ſed id colligitur ex verſu 23. ubi dicitur Homri cœpiſſe regnare anno trigeſimo primo Aſæ; quod neceſſariò intelligendum eſt, quum cœpit regnare ſolus, nam Zimri interfectus eſt ab eo ſub finem anni 27. vel initio 28. Aſæ (uti liquet ex nota præcedente) Regnavit itaque unà cum Tibni annos totos tres, qui reſpondent annis 28, 29, & 30. Aſæ. Quod autem ibidem Homri dicitur regnaſſe annos 12. bifariam poteſt accipi, nimirum vel de annis totius regni, quod cœpit à morte Zimri, vel de regno quod cœpit poſt mortem Tibni, anno trigeſimo primo Aſæ. Si hoc poſteriore modo accipiatur, ſequetur Achabum ejus filium unà cum patre regnaſſe annos quinque; ſi priore verò modo accipiatur, tum una cum patre regnaverit tantùm biennium.

[h] 1. Reg. 16. 29. Achab dicitur cœpiſſe regnare anno Aſæ 38, in quem incidit undecimus Homri, ab interfecto Zimri, annus. Quòd ſi 12. duntaxat annos Homri regnavit poſt cædem Zimri, bienniuni tantùm cum eo Achab regnaverit; ſi verò duodecim illos annos ſolus regnavit à 31. Aſæ anno, quo dicitur cœpiſſe regnare, tum Achab cum patre regnaverit annos quinque.

[i] 1. Reg. 22. 41. Joſaphat dicitur patri Aſæ ſucceſſiſſe, & regnare cœpiſſe anno Achabi quarto, ſcilicet exeunte, ita ut primus regni ipſius coincidat cum quinto Achabi, ultimo verò Homri, ſi Homri quindecim annos regnavit poſt interfectum Zimri.

[k] Cùm 1. Reg. 15, 52. Achazia rex Iſrael dicatur cœpiſſe regnare anno Joſaphati 17, & regnaſſe annos duos, & 2. Reg. 3. 1. Joram ejus filius dicatur cœpiſſe regnare anno Ioſaphati decimo octavo, planum inde fit, primo Achabum Achaziæ patrem non totos 22. annos regnaſſe, ſed duntaxat 21. & particulam vigeſimi ſecundi. Deinde Achaziam non totos duos annos regnaſſe, ſed unum duntaxat cum parte ſecundi. Tertiò eum aliquandiu cum patre regnaſſe, alioqui non poſſet annus primus Iorami (qui Achaziam interfecit, & regnum ſupra eum uſurpavit) incidere in annum 18. Joſaphati. Duo itaque anni Achaziæ concurrunt cum vigeſimo primo & vigeſimo ſecundo Achabi patris, & cum decimo ſeptimo & decimo octavo Joſaphati. Quod autem Jotam dicitur cœpiſſe regnare anno 18. Ioſaphati, hoc intelligendum eſt de anni illius fine atque extremo, ita ut annus primus Iorami totus pæne concurrerit cum 19. Joſaphati, alioqui primus Jorami regis Judæ annus non concurreret cum quinto, ſed cum ſexto Iorami regis Iſtaelis anno.

[m] 2. Reg. 8, 16. Joram rex Juda dicitur cœpiſſe regnare anno quinto Iorami regis Iſrael, quod fieri non poteſt niſi primò triennium cum patre Joſapharo regnaverit, deinde niſi primus Iorami regis Iſrael annus coincidat pæne totus cum decimo nono Joſaphati anno, uti liquet ex præcedente nota, atque ex hac Tabula.

[n] 2. Reg. 8 24. Achazia dicitur cœpiſſe regnare anno Iorami regis Iſrael duodecimo, & annum regnaſſe unum. Iehu autem 2. Reg. 20, 36. dicitur cœpiſſe regnare anno primo Achaziæ, is autem eſt qui Achaziam una cum Ioramo rege Iſrael interfecit. Itaque neceſſe eſt octavum, ſeu ultimum Iorami regis Juda annum regni

regni Achaziæ concurrere cum duodecimo Iorami regis Iſrael anno,& cum initio regni Jehu: quod ut fiat, dicendum Ioramum regem Juda,non totos octo annos, neque Achaziam annum totum, ſed anni partem aliquam duntaxat,ut ſic primus Jehu annus concurrat cum primo Athaliæ anno, quæ ubi vidit filium Achaziam à Jehu interfectum, tyrannidem (extinctâ totâ ſobole regiâ) occupavit in Juda,eodem quo Iehu in Iſraele momento.

° De initio regni Jehu & Athaliæ dictum eſt modò præcedente nota *m*.

ᵖ 2.Reg.12.1. Joas dicitur cœpiſſe regnare anno Jehu ſeptimo poſt interfectam Athaliam. Cùm itaque Jehu & Athalia cœperint ſimul regnare,planum eſt eam regnaſſe totos ſex annos.

q 2.Reg.13.1. Jehoachaz dicitur patri Jehu ſucceſſiſſe in regnum anno Joaſi vigeſimo tertio,unde liquet Jehu totos 28. annos regnaſſe ſolum.

r 2.Reg.13.10. Joas rex Iſrael dicitur cœpiſſe regnare anno Ioaſi regis Juda trigeſimo ſeptimo,quod fieri non poteſt,niſi ponatur regnaſſe unà cum patre Jehoachaz circiter triennium.

ſ 2.Reg.14.1. Amatzia dicitur cœpiſſe regnare anno ſecundo Ioaſi,unde ſequitur eum cum patre Ioaſo regnaſſe itidem circiter triennium,anno nimirum regni patris ſui 38, qui concurrit cum Joaſi regis Iſrael anno ſecundo,

ᵗ 2.Reg.14,23. Ieroboam II. dicitur cœpiſſe regnare anno 15. Amatziæ, regnaſſe annos 41.

ᵘ 2.Reg.15.1.Hazaria ſive Hazija dicitur cœpiſſe regnare anno Ieroboami 27. regnaſſe autem annos 52. cùm ergo Ieroboam cœperit regnare ſub finem anni 15. Amatziæ,uti ex præcedente nota conſtat,ſequitur annum Amatziæ 29. ſeu ultimum coincidere cum 14. vel 15. anno Ieroboami,quod confirmatur ex 2. Chron.25,25. ubi dicitur Amatziam vixiſſe poſt mortem Ioaſi annos quindecim, hoc eſt 14. integros cum parte decimi quinti. Itaque ſi Hazaria cœpit regnare anno Ieroboami 27.neceſſe eſt inter finem regni Amatziæ & initium Hazariæ interceſſiſſe interregnum annorum 12.Nempe fortè Hazaria fuit valde infans quum pater ipſius obiit,unde factum ut dum adoleſceret regnum adminiſtratum fuerit à Prorege aliquo, vel à ſummo Pontifice cum Synedrio,annos nempe natus erat 16.cùm cœpit regnare, quare annos tantum 4. natos fuiſſe videtur,quum Amatzia pater obiit. Et ſanè tale quid innui videtur 2.Chron.26,1. cùm poſt conſpirationem factam contra Amatziam, ejusque cædem, dicitur totus populus Iuda cœpiſſe Hazariam & conſtituiſſe eum regem in locum patris ſui,nempe ubi adolevit Hazaria, qui à patre relictus fuerat valde infans. Itaque vel interregnum hic ſtatuendum eſt ,vel pro anno Ieroboami 27. legendum eſt 17, aut verò 15: Cur autem non exiſtimem quidquam in lectione ille eſſe mutandum,dicetur poſtmodum, quum demonſtrabitur quo anno à Schiſmate, ſive Salomonis morte,everſa fuit Ieroſolyma, Templum incenſum,& Iuda migravit in captivitatem.

ˣ 2.Reg.15,8. Zacharias Ieroboami filius dicitur cœpiſſe regnare anno Hazariæ 38, unde neceſſe eſt ut quandoquidem annus Ieroboami ultimus concurrit cum anno Hazariæ 14. (ſiquidem Hazaria cœpit regnare anno Ieroboami 27.) interregnum fuerit longiſſimum annorum 24, inter Ieroboami mortem & Zachariæ filii ipſius inaugurationem. Quod ſanè mirum non injuria videri poſſit in regno illo Iſraelis,ſeu decem Tribuum,in quo ſolebant homines regni cupiditate moti reges ſuos interficere. Verùm conſiderandum hic eſt, Deum 2.Reg.10.30. pollicitum fuiſſe Iehu regnum pacatum & tranquillum ad quartam uſque ipſius generationem; fieri itaque poteſt ut Zacharias fuerit Ieroboami patris filius poſthumus,atque interim dum adoleſcit regnum per Proregem fuiſſe adminiſtratum. Quòd autem inauguratio ejus dilata fuerit uſque ad annum ætatis 24. hinc fortè eſt: Primùm quòd ea eſt ætas quâ ſolent homines per naturam & leges civiles eſſe capaces rerum gerendarum, muneribus publicis defungendi,& propria bona & poſſeſſiones,atque familiam adminiſtrandi & procurandi: quantò magis ea requiritur ad regni & reip. ipſius adminiſtrationem? Deinde quòd forte mente & ſenſu atque prudentiâ minùs valeret,ut ante illam ætatem regni curam ſuſciperet. Cur autem 2.Reg.15.8, nolimus ſollicitare lectionem,& mutare annum Hazariæ 38 in 18.vel 15. eadem eſt ratio cur interregnum admittimus inter Amatziam & Hazariam ejus filium.

u 2.Reg.15.13,& 17 dicitur Schallum interfeciſſe Zachariam poſtquam regnaſſet ſex menſes, ipſum autem Schallum mox à Menachem fuiſſe interfectum anno Hazariæ 39. Unde liquet regnum Zachariæ & Schallum concurrere cum anno Hazariæ 38.

x 2.Reg.15.23. Pechakia filius Menachem dicitur poſt mortuum patrem cœpiſſe regnare anno Hazariæ 50. Unde ſequitur interregnum fuiſſe anni unius vel duorum inter finem Menachem & initium Pechakia.

y 2.Reg.15.27. Pekach dicitur conſpiraſſe adverſus Pechakiam,eúmque interfeciſſe,& ejus loco regnare cœpiſſe anno 52.ſive ultimo Hazariæ; ac proinde annus primus Iothami, qui patri Hazariæ ſucceſſit, concurrit cum anno ſecundo Pekachi,uti legitur etiam 2.Reg.15.32.

z De regni Iothami initio vide præcedentem notam.

ᵃ ᵇ ᶜ Achazum unà cum patre Iothamo annos ſeptem vel octo regnaſſe ſic colligitur. 2.Reg.16.1. Achaz dicitur cœpiſſe regnare anno Pechaki 17. Capite autem ſequente verſu 1,Hoſeas,qui Pechakum interfecit,ejúſque loco regnavit,dicitur cœpiſſe regnare anno Achazi duodecimo. Si Achaz cum patre non regnavit,ſed poſt patris mortem duntaxat regnare cœpit,certè cùm Iothami annus ultimus concurrat cum Pechaki anno 17, (uti ex præcedente notâ planum eſt, Achaz ejus filius cœperit regnare anno duntaxat Pechaki 17, uti dicitur 2.Reg.16.1) atque ita Hoſeas cœperit regnare anno Achazi non 12. ſed quarto vel quinto. Itaque ut hæc concilientur,dicendum eſt Achazum cum patre Iothamo regnaſſe ſeptem vel octo annos,ſic enim annus ejus primus concurret cum decimo Pechaki,& nono patris ſui Iothami; ſic etiam annus 1 Hoſeæ incidet in 12 Achazi annum,ex quo cum patre cœpit regnare,uti liquet ex Tabula. Poſtea verò defuncto patre Jothamo regnare cœpit ſolus anno Pechaki 17. Porro quum 2.Reg.15,30. Hoſeas dicitur cœpiſſe re-

gnare anno Jothami vigeſimo, hoc ſic eſt accipiendum, ut dicatur Hoſeas cœpiſſe regnare anno poſt Jothami inaugurationem vigeſimo, quod cum præcedentibus pulchrè convenit, & ad eorum confirmationem facit; nam ultimus ſeu 15 Jothami annus concurrit cum 17 Pechaki, ac proinde primus Hoſeæ annus (qui eſt quartus poſt 17 Pechaki, ſiquidem Pechak regnavit 20 annos) eſt vigeſimus poſt Jothami inaugurationem.

[d] 2. Reg. 18. 1. Ezechias dicitur cœpiſſe regnare anno Hoſeæ tertio, unde conſequens eſt eum cum patre regnaſſe triennium, aut paulò plus quam biennium. Regnavit enim Achaz annos 16: anno autem ejus duodecimo regnare cœpit Hoſeas, cujus annus tertius (quo Ezechias dicitur cœpiſſe regnare) concurrit proinde cum Achazi anno decimo quarto.

[e] Ex præcedente nota liquet Ezechiam regnaſſe cum patre triennium: cùm itaque 2. Reg. 18. 1. dicatur regnâſſe annos 29, ſequitur eum ſolum poſt patris mortem regnaſſe annos viginti ſex.

[f] 2. Reg. 18. 9. dicitur Schalmaneſſer rex Aſſyriæ aſcendiſſe contra Samariam, eámque obſediſſe anno quarto Ezechiæ, ſeptimo verò Hoſeæ, captam autem fuiſſe anno nono Hoſeæ, ſexto verò Ezechiæ poſt trium annorum obſidionem. Itaque incidit finis regni decem Tribuum in annum à Schiſmate 255, (ita duravit Schiſma illud quinque Jubilæos & decem annos, ſive ſeſqui-Hebdomadam cum quinque Jubilæis) in annum autem ab ingreſſu in Chanaan 832, vel 833, (hoc eſt in fine decimi-ſeptimi Jubilæi) in annum verò ab orbe condito 3380. vel 3381, hoc eſt, in fine 69 Jubilæi à rerum initio. Itaque ſtatim poſt everſam Samariam, & ceſſatum Schiſma, cœpit ſeptuageſimus ab orbe condito Jubilæus, & decimus octavus ab ingreſſu in Chanaan. Quæ συγκυρίαι non ſunt proculdubio fortuitæ, ſed à ſapientiſſima Dei adminiſtratione, neque parum hunc noſtrum calculum confirmant. Sed & aliæ Jubilæorum & Sabbathicorum annorum συγκυρίαι notandæ veniunt in hac Regum Juda & Iſraelis hiſtoria, non ſecus atque in præcedenti Judicum & primorum Regum totius Iſraelis hiſtoria ſimiles obſervavimus συγκυρίας. Primum ergo Jeroboami (qui primus Schiſmatis & regni decem Triboum fuit auctor) & Nadabi ejus filii regnum definit in anno ſexcenteſimo ab ingreſſu Iſraelitarum in terram Chanaan, hoc eſt anno Jubilæi 13. Abijam filius Roboami incipit regnare anno ab ingreſſu in terram Chanaan 595, hoc eſt anno ultimo Hebdomadis 85, ſive in fine primæ Hebdomadis Jubilæi 13. Joſaphat piiſſimus Rex cœpit regnare anno à capite Jubilæorum (ſive ab ingreſſu in terram Chanaan) 638, hoc eſt anno primo Hebdomadis 92, ſive anno primo Jubilæi 14, anno autem ab orbe condito 3186 exeunte, hoc eſt anno primo Hebdomadis 456, ſive anno primo Jubilæi 66. Joram rex Iſrael regnare cœpit anno mundi 3205. hoc eſt in fine Hebdomadis 458, initio numerandi ſumpto à rerum conditu, anno autem à Schiſmate 80, ſive bis quadrageſimo. Jehoachaz anno à Schiſmate 120 ſive ter quadrageſimo: Jeroboam ſecundus anno à Schiſmate 150, hoc eſt poſt tres Jubilæos, & tres annos. Interregnum in Iſraele primum poſt mortem Jeroboami ſecundi cœpit anno à Schiſmate 190. hoc eſt anno primo Hebdomadis 28. poſt cœptum Schiſma, duravítque interregnum illud tres Hebdomadas annorum, ac paulò plus. Alterum interregnum unius duntaxat anni, aut paulò plus poſt mortem Menachem, incidit in annum ab ingreſſu in terram Chanaan 800, hoc eſt poſt 16 Jubilæos, totidémque annos.

TABULA NONA,

Complectens ſeriem Regum Juda poſt everſam Samariam, uſque ad incenſum Templum Hieroſolymitanum ſub Sedecia.

Anni ab Exodo.	Anni a Schiſmate.	REGES JUDA.	Anni regni.	Anno mundi.	Anni ab Exodo.	Anni a Schiſmate.	REGES JUDA.	Anni regni.	Anni mundi.
		a Ezechias.	7	3381		310	Manaſſes.	32	3435
			8					33	
875			9					34	
			10		930			25	
	260		11	3385				36	
			12			315		37	3440
			13					38	
880		b Hoc anno miſſus eſt ad	14					39	
		Ezechiam Rabſaces. 2.Reg.	15		935			40	
	265	18.13. c Hoc anno ægrotavit Eze-	16	3390				41	
		chias morbo graviſſimo.	17			320		42	3445
		2.Reg.cap.20.	18					41	

Anni ab Exodo.	Anni à Schiſmate.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anno mundi.	Anni ab Exodo.	Anni à Schiſmate.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni mundi.
885			19					44	
			20		940			45	
	270		21	3395				46	
			22			325		47	3450
			23					48	
890			24					49	
			25		945			50	
	275		26	3400				51	
			27			330		52	3455
			28					53	
895			29					54	
		d Manaſſes regnavit annos 55.	1		950			55	
	280		2	3405			e Amon regnavit annos 2.	1	
			3			335		2	3460
			4				f Joſias.	1	
900			5					2	
			6		955			3	
	285		7	3410				4	
			8			340		5	3465
			9					6	
905			10					7	
			11		960		Incipit Joſias hoc anno requirere Deum Iſraelis.	8	
	290		12	3415				9	
			13			345		10	3470
			14				Hoc anno cœpit repurgare Iſraelem ab Idololatria.	11	
910			15					12	
			16		965		Hoc anno cœpit Jeremias prophetare. Jer. 1. verſ. 1.	13	
	295		17	3420				14	
			18			350		15	3475
			19					16	
915			20				Hoc anno Joſias reperto libro legis celebrat Paſcha.	17	
			21		970			18	
	300		22	3425				19	
			23			355		20	3480
			24					21	
920			25					22	
			26		975			23	
	305		27	3430				24	
			28			360		25	3485
			29					26	
925			30					27	
			31		980			28	

Anni ab Exodo.	Anni à Schiſmate.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni mundi.	Anni ab Urbe condita.	Olympiad.	REGES BABYLONIS	Anni Regni	Anni Iphiti.
			29			41			
	365		30	3490					165
			31		140				
		g Joachas R. 3. menſes.	3 m						
985		*b* Jehojakim R. annos. 11.	1			42			
			2						
	370	*i* Hoc anno Pharao Necho à Nabuchod. vincitur,	3	3495					170
			4		145		*i* Nabuchodonozor incipit regnare, & regnat annos 44.		
			5			43		1	
990			6					2	
			7					3	
	375		8	3500				4	175
			9		150	44		5	
			10					6	
995			11					7	
		k Jehojakim R. 3. menſes.	3 m					8	
	380	*l* Sedechias R. annos 11.	1	3505		45		9	180
			2		155			10	
			3					11	
1000			4					12	
			5					13	
	385		6	3510		46		14	185
			7		160			15	
			8					16	
1005		*m* Hoc anno obſideri cœpit à Nabuchodonoſore Jeruſalem.	9					17	
			10					18	
1007	390	Hoc anno capta & everſa eſt Jeruſalem & Templum incenſum.	11	3515		47		19	190

No-

Notæ ad præcedentis Tabulæ IX. Confirmationem.

[a] EX præcedente Tabula 8. liquet captam & everſam eſſe Samariam ab Aſſyriorum rege anno Ezechiæ ſexto exeunte, ſive ſeptimo ineunte: qui annus Ezechiæ ſeptimus concurrit cum anno à Schiſmate 256. ab Exodo verò 873. ineunte, ab ingreſſu in Chanaan 833 ab orbe autem condito 3381. itidem ineunte. In quo deſinit 69. ab orbe condito Jubilæus, incipit verò ſeptuageſimus, decimus verò octavus ab ingreſſu in terram Chanaan. Quæ eſt inſignis atque memorabilis Epocha, ſive συγκυρία, ut nimirum defecerit regnum Iſraeliticum in fine 69. ab orbe condito Jubilæi, decimi verò ſeptimi ab ingreſſu in Chanaan: ſic nempe intervallum temporis quod fluxit à rerum initio ad initium poſſeſſionis illius terræ, quater ſuperat intervallum temporis quod fluxit ab initio poſſeſſæ terræ ad exilium decem Tribuum, & finem regni illius, nam quater ſeptemdecim faciunt 68. Sic etiam regnum Juda everſo Iſraelitico cœpit ſtare ſolum inchoante ſeptuageſimo à rerum initio Jubilæo, & decimo-octavo à poſſeſſa terra.

[b] 2. Regum 18.13. dicitur Senachetib anno Ezechiæ decimo-quarto aſcendiſſe adverſus omnes munitas civitates Juda, eáſque cepiſſe, atque inde cùm obſideret Lakis, miſiſſe Rabſakem ad Ezechiam, ut ei inſultaret, & ad blaſphemandum Deum Iſraelis. Annum autem illum fuiſſe Sabbathicum conſtat ex Eſaja 37.30. Jam verò ex præcedente nota, & ex hac noſtra Tabula conſtat, annum Ezechiæ 14. fuiſſe revera Sabbathicum, utpote ſeptimum Jubilæi decimi octavi; nam ſeptimus Ezechiæ annus eſt ultimus decimi-ſeptimi Jubilæi. Fuit nimirum annus ultimus Hebdomadis 120. ab ingreſſu Iſraelitarum in terram Chanaan.

[c] 2. Regum 20.1. Ezechias dicitur ægrotâſſe lethaliter, at non dicitur quo anno: ægrotâſſe autem anno regni ſui 15. liquet, quia verſu 6. Deus per Eſajam pollicetur ſed additurum quindecim annos vitæ ipſius: regnavit autem annos 29. ergo quatuordecim anni erant elapſi ex quo cœperat regnare, currebat 15. annus, erátque annus ille primus Hebdomadis, ſive octavus decimi-octavi Jubilæi.

[d] Poſt Ezechiam Manaſſes filius eius, optimi patris filius peſſimus, omnium regum Juda & Iſrael impiiſſimus, regnat omnium diutiſſimè, annos nimirum quinquaginta-quinque totos, 2. Reg. 21. 1. cœpitque regnare annos natus duntaxat 12: unde planum eſt, eum non regnaſſe vivente patre, & ſuſceptum eſſe à patre poſt morbum illum lethalem, quo laboravit: cœpit autem regnare Manaſſes anno à Schiſmate 279. ab Exodo 896. deſiit verò in anno ab Exodo 950.

[e] 2. Reg. 21.19. Amnon dicitur natus annos 22, quum cœpit regnare, regnaſſe autem annos duos. Itaque annus ejus ſecundus eſt à Schiſmate 335. Ac proinde Ioſias ejus filius cœpit regnare anno à Schiſmate 336.

[f] 2. Reg. 22. 1. Joſias poſt cædem patris rex à populo conſtitutus octennis, impii patris filius, impiiſſimi nepos, omnium poſt Davidem regum fuit piiſſimus; anni regni ſui octavo, ætatis verò decimo-ſexto, cœpit requirere Deum Iſraelis, majorúmque ſuorum: anno verò regni ſui duodecimo, ætatis vigeſimo, cœpit idola, ſimulachra, lucos & excelſa, totámque præcedentium regum idolomaniam non ex Juda modò, verùm etiam ex toto Iſraele tollere, everſis aris, altaribus excelſis locis, ſuccisis lucis, & confractis atque comminutis ſimulachris in tota terra Iſraelis, uſque ad extremos ejus fines, licèt maxima ejus pars regibus Aſſyriæ ſubjiceretur 2. Chron. 24. verſ. 1. ad 7. Anno ſequenti cœpit Jeremias prophetare, Jerem. cap. 1. verſ. 1. Anno autem regni 18. ætatis verò 26. cùm majorennis eſſet, expleto nimirum anno ætatis 25, Dei cultum ac templum inſtaurari jubet, repertóque legis libro fœdus populi cum Deo de novo ſancit, ac ſolemne Paſcha celebrat, quale nullum fuerat in Iſraele celebratum à tempore, Judicum toto Regum Juda & Iſraelis tempore 2. Reg. 23.23. Hic annus fuit ſeptimus Hebdomadis centeſimæ trigeſimætertiæ, ſive ultimus 19 Jubilæi ab ingreſſu in Chanaan, ſive à capite Jubilæorum; fuit enim annus ab ingreſſu in Chanaan 930 exiens, ſive 931. iniens, qui annorum numerus facit præcisè Jubilæos 19, Hebdomadas verò 133.

[g] Anno Ioſiæ ultimo, hoc eſt 31 exeunte, vel 32 ineunte & currente Pharao Neco Ægypti rex bellum adverſus Aſſyriorum regem moturus juxta Euphratem Ægypto egreditur, contra quem Ioſias pugnaturus progreditur, fruſtra monente & hortante Pharaone, ut à pugna & bello abſiſteret. Itaque temeritatis ſuæ pœnas dat, vincitur enim & cadit in pugna. Mortuo Ioſia Jeroſolymitani, interim dum Pharao rebus ſuis adverſus Aſſyrium poſt iſtam pugnam proſpicit, eáſque componit, Ioachazum Ioſiæ minorem filium Regem Jeroſolymis conſtituunt annos viginti tres natum, qui paucos (tres nimirùm) menſes in regno manſit. Mox enim Pharao rebus ſuis ad Euphratem, & in Cœleſyria compoſitis, veniens Jeroſolymam. Ioachazum vinctum abducit ſecum in Ægyptum, impoſito Judæis tributo, & Joakimo Ioſiæ regis majori filio in Ioachazi locum ſubſtituto, qui tributum à Pharaone impoſitum ſolvit, factus Ægyptii regis tributarius, 2. Reg. 24. 29. Porrò licèt tres duntaxat menſes Ioachaz regnaverit, annum tamen integrum ſtatuimus inter 31 Ioſiæ, & primum Joachimi annum, partim quia fortè Ioſias paulo plus quàm 31 annos regnavit, menſes puta aliquot ultra annum 31, partim quia cùm graviſſimus fuerit de Ioſiæ morte populi luctus, tempus aliquod dandum fuit illi luctui, priuſquàm de conſtituendo alio rege deliberarent. Fortè in deliberatione tempus aliquod conſumptum fuit, qoandoquidem contra jus & fas minor natu conſtitutus fuit rex, repugnantibus (uti veriſimile eſt) bonis. Sed & poſt Ioackazi abdicationem à Pharaone factam, & Ioahimi in ejus locum ſubſtitutionem, potuit eſſe aliquot menſium intervallum, interim dum Pharao res Judææ componit, eam ſibi ſubjicit, & tributum imponit. Cur autem & Joachazo, & Iechoniæ integrum annum ſingulis attribuamus, licèt unicuique eorum Scriptura tres duntaxat menſes tribuat, cauſa eſt, ut annus ultimus Sedeciæ incidat in annum à Schiſmate 390,

quod cur faciamus cauſam & rationem mox indicabimus, quùm eo venerimus.

[h] 2. Reg. 23. 36. Ioakimus, ſive Iehojakim, Ioſiæ filius major natu, annos 25 natus dicitur à Pharaone Necone rex in Ioachazi locum conſtitutus, annóſque regnaſſe 11. Quod ſi verum eſt, neceſſe eſt eum natum eſſe anno ætatis patris ſui Ioſiæ decimo-quinto, ac proinde conceptum anno patris decimo-quarto; & Ioachaz pariter ſi natus fuit annos viginti tres, quum cœpit regnare, natus eſt anno ætatis patris decimo-ſexto. Atque ita cœpit Ioſias liberis operam dare anno ætatis decimo-quarto, ita ut maturè admodum duos iſtos ſuſceperit filios, alterum anno ætatis 15, alterum anno 16, quod non videtur ſatis veriſimile, nec regis illius pietati ſatis convenire. Itaque ſuſpicarer pro 25 legendum eſſe 15, & pro 23, legendum 13, ut ſic nati ſint illi, alter quidem anno ætatis patris 24, alter 25, quod magis conveniens eſt & ætati & pietati illius regis.

[i] Jerem. 25. 1, & 3. Annus 4. Iōakimi dicitur primus annus Nabuchodonozoris, & vigeſimus-tertius annus à decimo-tertio Ioſiæ regis anno, quo primùm cœpit prophetare Jeremias. Utrumque iſtud ex hac noſtra Tabula liquet, in qua juxta illum Jeremiæ locum, primum Nabuchodonozoris annum collocavimus è regione quarti anni Joakimi, qui eſt vigeſimus tertius à decimo-tertio Ioſiæ exeunte, unde liquet & Ioſiam annos totos 31 regnaſſe, & annum unum interceſſiſſe inter finem Ioſiæ & initium Ioacimi, alioqui 22 anni duntaxat intercederent inter 13 Ioſiæ, & 4 Ioakimi. Hoc anno Pharao Neco Rex Ægypti obviam proceſſit in bellum contra Nabuchodonozorem, ac commiſſum eſt prælium in Carkemis prope Euphratem, quo in prælio victus, fuſus, & interfectus eſt Pharao, Jerem. 46, 2. Euſebius (uti obſervat Jac. Cap. in Hiſtoria ſacra & exotica ad annum mundi 3391.) collatis inter ſe Græcorum & Ægyptiorum monumentis Pharaonis iſtius Neconis obitum collocat in anno quarto Olympiadis 42. ſive anno Iphiti 171, quo vinculo connectitur ſic hiſtoria ſacra cum exotica. Ab aliis autem jampridem obſervatum eſt, quâ Olympiade, & quo Olympiadis anno, ſive quo Iphiti anno condita ſit Roma. Ac proinde quis ab urbe condita annus concurrat cum hoc 4 Ioakimi anno, nempe 146; Roma quippe condita eſt ex Tarrutii & Varronis ſententia anno ſecundo ſextæ Olympiadis, hoc eſt 22 Iphiti anno. Vide Jac. Cap. in Hiſt. ſacra ad annum mundi 3247. Itaque in Tabula hac noſtra error eſt duorum vel trium annorum in annis Iphiti & Urbis conditæ, ita ut annus Iphiti 168, & Urbis conditæ 149, collocandus ſit è regione anni quarti Ioakimi, qui error à nobis deprehenſus eſt poſt exſtructam Tabulam, nec per otium corrigi à nobis potuit, exſtructâ novâ Tabulâ.

Poſt illam victoriam venit Nabuchodonozor Jeroſolymam, eique factus eſt Ioakimus tributarius circa finem anni quinti ſui regni, atque per tres annos Nabuchodonozori ſervivit (2. Reg. 24. 1.) nimirum ſexto, ſeptimo & octavo regni ſui anno; verùm mox mutato conſilio adverſus eum rebellavit initio anni regni ſui noni, ſicque trienniom perſtitit rebellis, quo exacto in fine anni undecimi regni Ioakimi Nabuchodonozor aſcendit adverſus eum, obſidet Jeroſolymam, eámque capit, & Ioakimum cum nonnullis magnatum, & vaſorum ſacrorum parte aliqua, abducit Babylonem captivos. Iis capiunt atque interpretantur Ab. Ezra, & R. Saadias locum Dan. 1. 1, 2; ubi dicitur *Naduchodonoſor rex Babel anno tertio* למלכות *Jehojakimi regis Juda aſcendiſſe & obſediſſe Jeroſolymam, Deúmque in manus ejus tradidiſſe Jehojakimum regem Juda, & partem vaſorum domus Dei, quæ Nabuchodonozor tulit Babylonem, & intulit in templum Dei ſui.* Ubi rectè obſervant commentatores illi, annum illum tertium non poſſe intelligi de anno, qui tertius fit ex quo Jehojakim cœpit primum regnare: primò, quia (uti jam mox ex Jerem. 25. 1. obſervatum eſt) annus primus Nabuchodonozoris concurrit cum 4 Ioakimi, deinde verò alibi fit mentio anni quinti Ioachimi, qui ergo potuiſſet abduci captivus Babylonem anno regni ſui tertio. Itaque annum tertium exponit R. Saadias, de anno, qui tertius erat ex quo rebellaverat Iehojakim adverſus Babylonium. Nam (inquit commentator ille) *anno quarto Joakimi, qui fuit primus Nabuchodonozoris ſubegit Nabuchodonozor Ninivem, anno quinto Joakimum miſit ſub jugum, qui illi ſervivit annos tres, nimirum ſextum, ſeptimum & octavum, tum rebellavit Joachimus tres alios continuos annos nempe nonum, decimum & undecimum, in fine triennii illius anno Joakimi 12. aſcendit Nabuchodonozor adverſus eum, & captâ Jeroſolymâ Joakimum abduxit captivum.* Ideo ergo (ex Rabbini illius ſententia) annus ille *tertius* dicitur, quia tertius erat à rebellione Ioakimi. Alia etiam ratio reddi poteſt cur dicatur *tertius*, nimirum quia tertius erat Hebdomadis annus. Modò enim ſupra oſtendimus annum Ioſiæ 18, quo Paſcha celebravit, fuiſſe ultimum Jubilæi 19 annum, proindéque Sabbathicum, ab illo autem anno ad iſtum Ioakimi 12 ineuntem, ſive 11 exeuntem, anni ſunt, ex hac noſtra Tabula, 3 hoc eſt, quatuor Hebdomades cum tribus annis: erat ergo reverà tertius Hebdomadis annus. Non autem infrequens eſt ſacris ſcriptoribus veteris Teſtamenti, ut Epochas ſuas notent per annos Sabbathicos, aut Jubilæos.

Porro quia Jeremiæ 22, 19 dicitur de Joakimo, quòd *ſepeliendus ſit ſepulturâ aſini, & cadaver ejus projiciendum ſit extra mœnia Jeruſalem*, ut hoc cum iſto Danielis loco (in quo dicitur abductus Babylonem tertio ſui regni anno) & cum Jerem. 25. 1 (ubi dicitur primus Nabuchodonozoris annus concurrere cum quarto Ioakimi anno) concilietur, Aben Ezra ad iſtum Danielis cap. 1. 1 locum, ait Nabuchodonozorem primo ſui regni anno, ſub finem verò tertii Ioakimi regni anni, ſeu initio quarti, veniſſe Jeroſolymam, eam obſediſſe, Ioakimum cepiſſe & captivum cum aliquot è magnatibus, ac parte vaſorum ſacrorum, Babylonem abduxiſſe, iſthicque eum detinuiſſe in vinculis annum unum, nempe totum quintum Ioakimi annum, tum eo ſoluto remiſiſſe Jeroſolymam, anno Ioakimi ſexto ineunte, iſthicque Nabuchodonozori Ioakimum ſerviiſſe totum triennium, nempe anno 6, 7, & 8, tum per triennium rebellaſſe, anno nempe 9, 10, & 11, quo exacto Nabuchodonozor, miſſo exercitu Chaldæorum, Ioakimum cepit, interfecit, & interfecti cadaver extra mœnia inſepultum projici curavit; móxque Iechoniam, ſeu Iehojakin, ejus filium in ejus locum ſubſtitutum,

poſt

poſt tres menſes imperii, captivum abduxit Babylonem. Atque ad id confirmandum adducit Ab. Ezra locum 2 Chron. 36.6. ubi dicitur Nabuchodonozor duplici catena ærea vinxiſſe Joakimum לְהוֹלִיכוֹ *ut abduceret eum Babylonem*, tum & Dan. 1.2, *Tradidit Deus in manum ejus* (Nabuchodonozoris) *Joakimum regem Juda, & aliquot vaſa domus Dei* וַיְבִיאֵם *& adduxit ea in terram Scinhar in domum Dei ſui.* Verùm cùm Scriptura nullibi commemoret Joakimum fuiſſe in Babylonia captivum annum unum, poſteáque à Nabuchodonozore Jeroſolymam remiſſum eſſe, neque fiat veriſimile Nabuchodonozorem voluiſſe eum vinculis ſolvere, & Jeroſolymam Babylone remittere, cúmque adeò Jerem. 35.9. notetur Joakimum anno regni ſui quinto deliciatum fuiſſe in regio palatio; ſimplicius eſt dicere, Nabuchodonozorem poſt victum & fugatum Pharaonem anno regni ſui quarto, cùm reliquam anni illius, & primam quinti partem inſumpſiſſet in ſubjicienda Phœnicia, Palæſtina, Ammonitide, Moabitide, Idumæa, & fortè etiam Cœleſyria, ſub finem anni quinti Joakimi veniſſe Jeroſolymam, & Ioakimum feciſſe tributarium, qui illi ſervierit totos tres annos, 6, 7, & 8: poſtea rebellaſſe per tres annos, nempe 9. 10 & 11, quibus exactis venit Nabuchodonozor Jeroſolymam, eam obſedit Ioakimum cepit, in vincula conjecit abducendum Babylonem, ſed mox fortè morbo, vel alio caſu oppreſſum, indignum judicaſſe ſepulturâ, ac cadaver inſepultum projeciſſe extra mœnia Jeruſalem, juxta Jeremiæ Prophetiam. De hac ſecunda Nabuchodonoſoris expeditione, non de priore intelligendus venit locus Dan. 1.1. ubi non dicitur Ioakimus abductus eſſe Babylonem, ſed tantùm traditus in manum Nabuchodonoſoris, de vaſis duntaxat ſacris dicitur, quòd Nabuchodonozor *ea intulerit in terram Schinhar, in domum Dei ſui.* Annus autem ille à Daniele dicitur, tertius לְמַלְכוּת *regni Ioakimi*, quia (uti ſuprà dictum eſt) tertius erat ex quo rebellarat, & regnare tanquam liber cœperat, non amplius eſt tributarius: nam antea Regi Ægypti primùm ſervierat à quo conſtitutus fuerat rex, deinde Nabuchodonozori; ſed anno demum 9, 10. & 11, liber & immunis ab omni tributo & ſervitute regnare cœperat, ſic omnia illa Scripturæ alioqui ἐναντιοφανῆ, loca facilè & commodè conciliantur.

Cæterùm hinc occaſionem cepiſſe videntur nonnulli (Jac. Capp. in Hiſt. ſacra) aliud comminiſcendi, nimirum Nabuchodonozorem, vivente ac jubente patre Nabopolaſſare, veniſſe in Judæam anno Ioakimi ſecundo, Ioakimum illi ſtatim manus dediſſe; & obſequium pollicitum eſſe, atque utcunque præſtitiſſe per annos duos, ſed tertio rebellaſſe, unde factum ut Nabuchodonozor poſt fuſum Pharaonem Neconem, anno regni Ioakimi quinto, venerit Jeroſolymam, eam obſederit, Ioakimum Babylonem abduxerit (cum aliquot e magnatibus & vaſis ſacris) captivum, Sallumum Ioakimi fratrem regno adminiſtrando præfecerit, interim dum Iechonias Ioakimi filius (qui vix tum erat anniculus, quum pater eſt captivus Babylonem abductus) adoleſceret. Ioakimum autem miſerum, exulem, extorrem vixiſſe Babylone annos ſex, uſque ad finem anni undecimi, ex quo fuerat à Pharaone Rex conſtitutus. Auditâ ejus morte Ieroſolymitanos Iechoniam ejus filium octennem, Regem renunciaſſe, quod, quia injuſſu Babylonii factum fuerat, improbavit ille factum, miſſóque exercitu Iechoniam, cum magnatum magna parte & ſacris vaſis, abduxit Babylonem. Atque captivitatis Babylonicæ initium arceſſunt ab illo quinto Ioakimi anno, quo volunt eum fuiſſe Babylonem deportatum. Sed multa gratis & commode dicuntur ab illius ſententiæ auctoribus. Nam primò nullibi in Scriptura dicitur Nabuchodonozor aſcendiſſe contra Ioakimum anno ipſius ſecundo; nam locus 2. Reg. 24.1. quem ad ſuæ ſententiæ confirmationem adducunt, non memorat annum Ioakimi ſecundum, ſed in genere tantùm dicit בְּיָמָיו *in diebus illius aſcendit Nabuchodonozor*, quod tam de quinto (ſecundùm Ab. Ezr. Saadiæ, & noſtram ſententiam) quàm de ſecundo Ioakimi anno intelligi poteſt, atque adeò debet. Secundò, nullibi Scriptura meminit captivitatis illius ſexennalis Ioakimi. Deinde, ſi eò abductus fuiſſet captivus, ibique mortuus exul & extortis, Scriptura non tribueret illi regnum annorum 11, ſed quinque duntaxat; ſiquidem (ex eorum ſententia) captivus fuit abductus ſub finem anni quinti regni ſui, ſequentes ſex annos Scriptura tribuiſſet non Ioakimo, ſed vel Sallumo, quem proregem volunt ſubſtitutum, vel Iechoniæ Ioakimi filio. Ac frigidum eſt dicere, miſero, exuli, extorri, captivo Ioakimo regium nomen conſervatum eſſe, Sallumo, vel Iechoniæ revera regnanti Ieroſolymis denegari. At cùm Babylonio animus non eſſet Ioakimum Babylone Ieroſolymam remittere, quid opus erat Sallumum proregem conſtituere? Quidni Salumum regem conſtituiſſet, quemadmodum mox, abducto Iechonia, Sedeciam regem conſtituit? Ac quamvis Iechonias diu Babylone vixerit, & poſt Nabuchodonozoris mortem vinculis ſolutus ab Evilmerodaco inter amicos & regni proceres receptus ſit, Scriptura tamen non tribuit ei plures regni annos (vel menſes potiùs) quàm quot reapſe Ieroſolymis imperavit. Cur ergo Ioakimi regno tribueret annos illos ſex, quos (ex eorum ſententia) Babylone miſer, exul, extorris & captivus vixit? Cauſa certè nulla eſt idonea cur fieri id debuerit. 3. Quod de Sallumo prorege dicunt, gratis ab eis dicitur, nec favet eis perperam ab ipſis intellectus locus Jerem. 22, 11, quem adferunt, *ſic ait Dominus* אֶל שַׁלּוּם *Salumme*, nam (ut rectè obſervat Ab. Ezra ad locum Dan. 1, 1) Sallum iſthic eſt Ioachaz, qui binominis fuit, quique à Pharaone Necone fuit in Ægyptum captivus abductus, de quo Jeremias ſic loquitur eò loci, verſ. 10. *Nolite flere mortuum*, (Joſiam nempe de quo magnus fuit populi luctus) *ſed flete eum, qui abit* (Ioachazum nempe) *non enim revertetur ampliùs, neque videbit terram ſuam natalem*; mortuus eſt nimirum in Ægypto, quò eum abduxit Pharao. Sic enim ait Dominus אֶל שַׁלּוּם *de Salumo* (אל pro על uti paſſim alibi) *filio Joſiæ regis Judæ* הַמֹּלֵךְ *qui regnavit loco Joſiæ patris ſui, is qui* יָצָא *egreſſus eſt de loco iſto, non revertetur iſthuc ampliùs* (nempe Ioachaz.) *Nam in loco quò deportarunt eum iſthic morietur & terram iſtam non videbit ampliùs.* Atque hæc non Sallumo, ſed de Sallumo (hoc eſt Ioachazo) dicit Propheta; tum ad Ioakimum

fratrem ejus converſus, v. 13. *Væ* (inquit) *tibi* (Joakimo) *qui domum ædificas abſque juſtitia*, &c. idquod liquet ex verſu 18. *Propterea dicit Dominus* אל יהויקים *Joakimo* (*vel de Joakimo*) *filio Joſiæ regis Juda, non plangent eum*, &c. *Sed ſepelietur ſepultura aſini*, &c. Denique de Iechonia Ioakimi filio, dicit verſ. 22, *Vivo ego, inquit Dominus, quia etiamſi eſſet Conja* (hoc eſt Iehojachin) *filius Jehojakim regis Juda, annulus in dextra mea, iſthinc eum detraherem*, &c. Nihil ergo hic cogit ut Sallumum proregem fingamus, qui poſt Ioakimum regnum adminiſtrarit, cùm Sallum iſte ſit Ioachaz, uti fusè oſtendit Ab. Ezra Comment. ad Danielem 1. 1. Sic ergo oſtenſum eſt Ioakimum totos undecim annos regnaſſe, tum verò à Nabuchodonozore captum, & regno vitâque privatum eſſe.

k Capto & mortuo Ioakimo poſt regnum undecim annorum, filium octennem Iechoniam ei ſubſtituit, 2. Chron 36. 6, 7, 8. Cujus facti videtur mox pœnituiſſe Nabuchodonozor, veritus (uti Kimhi ad 2. Reg. 24. obſervat) ne exemplo patris Ioachimi rebellaret, malis aulicorum conſiliis inductus, atque perſuaſus. Itaque anno poſt Ioakimum debellatum exacto, cùm paucos tantùm menſes (tres ſcilicet & dies 10 regnaſſet Iehojachin, (qui idem eſt Iechonias) præmiſit Nabuchodonozor ante ſe ſervos ſuos cum exercitu, ad obſidendam Ieroſolymam, móxque ipſe eò venit, cui ſe tradidit Iehojachin cum urbe ipſâ, anno Nabuchodonozoris octavo (2. Reg. 24. 12) ſcilicet exeunte, cœperat nempe primus Nabuchodonozoris annus ſub finem anni 4 Joakimi, ita ut primus Nabuchodonozoris annus concurrat maxima ex parte cum quinto Ioakimi, 2. Reg. 24. 8. Iehojachin dicitur natus annos 18, cùm cœpit regnare: at 2. Chron. 36. 9. dicitur natus annos duntaxat 8. Multi ſe fatigant fruſtra in conciliandis locis illis. Nihil ſimplicius videtur quàm ut dicamus lectionem, quæ eſt 2. Chron. 36. 9. meliorem eſſe, depravatam verò & corruptam videri eam quæ eſt 2. Reg. 24. 8. (atque in Critica noſtra varia produximus exempla depravatæ lectionis in numeris in hodierno textu Hebraico.) Suprà modò oſtendimus non videri Ioakimum, natum fuiſſe annos 25, tùm à Pharaone conſtitutus fuit Rex in fratris Ioachazi locum, ſed annos duntaxat 15, (ſubductis decem ex 25.) quia alioqui ſequeretur genitum fuiſſe anno ætatis patris Ioſiæ 14. quod non videtur convenire pietati regis illius: atque ſic videri etiam Ioachazum natum eſſe annos tantùm 13, (non verò 23) quum cœpit regnare; propter eandem cum præcedente cauſam. Quod ſi verum eſt, ſequitur neceſſariò Iechoniam octennem tantùm fuiſſe quum cœpit regnare, alioqui genitus fuiſſet à patre Ioakimo, anno ætatis ſuæ ſeptimo vel octavo, quod per naturam fieri non poteſt. At ſi dicatur octennis Iehojachin, pater cum genuerit anno ætatis 18. Quòd ſi dicatur Ioakim natus annos 25, quum cœpit regnare, & Iechonias ejus filius natus annos 18, quum itidem cœpit regnare, ſuſceptum eum eſſe à patre neceſſe eſt, quum natus eſſet annos 18. Si enim 25 annis ætatis Ioakimi addas 11 annos quibus regnavit, mortuus fuerit Ioakim anno ætatis 36, vel 37, à quibus ſi detrahas 18 annos quos dicitur natus Jehojachin cum cœpit regnare, liquebit natum eum fuiſſe anno ætatis paternæ 18.

Porrò cum deportatio quæ facta eſt ultimo Joakimi anno, (de qua Dan. 1. 1.) eadem pæne fuerit cum illa quæ facta eſt ſub Iechonia, inde arceſſendum omnino videtur initium ſeptuagenariæ captivitatis Babylonicæ: ſed ea de re plenius ad ſequentem Tabulam decimam dicetur.

k Nabuchodonozor diffiſus humili nimium Jechoniæ ætati, & malis matris ipſius atque aulicorum conſiliis, abducto cum matre Iechonia, & præcipuis aulicis, atque magiſtratibus, principibúſque viris, atque præpotentibus, unà cum eximiis artificibus, relictâque in urbe infima pæne tantum plebecula דלת העם uti loquitur Scriptura, 2. Regum 24. 14, 15, 16) Sedeciam (Ioſiæ filium, Iechoniæ patruum, Mattaniam priùs dictum) jurejurando fidelitatis priùs ab eo exacto, reliquis Judæis præfecit. Verùm Sedecias fide fracta mox perjurus ad Ægyptium defecit, fœdere cum eo inito. Qua de cauſa Nabuchodonozor anno regni Sedeciæ nono poſitis caſtris Jeroſolymam obſidet. Anno ſequenti (qui fuit ab ingreſſu in Chanaan, ſeu à capite Iubilæorum & Hebdomadum, 966, ac proptereaSabbathicus, nempe ultimus Hebdomadis 138) Pharao opem Sedeciæ laturus, exercitum educit ex Egypto, quo cognito Nabuchodonozor ſolvit obſidionem. & obviam Pharaoni procedit: Pharao metuens cum Nabuchodonozore confligere, exercitum in Ægyptum reducit. Unde Nabuchodonozor redit ad Jeroſolymæ obſidionem, quam tandem anno Sedeciæ 11. exacto, ſeu 12 ineunte capit, incendit, templum cum urbis mœnibus, & domibus, atque ædibus & palatiis, evertit, ferro flammáque vaſtat omnia, populúmque abducit Babylonem captivum cum ipſo Sedecia, quem oculis orbatum & duplici catenâ æreâ vinctum eò deduxit, filiis in conſpectu ipſius necatis. Annus iſte quo capta eſt civitas, dicitur, Ezech. 33. 21. *annus duodecimus captivitatis noſtræ*, eſt nempe revera duodecimus à deportatione facta ſub Ioakimo, unde liquet Ezechielem deportatum fuiſſe cum Daniele, & ſociis, anno Ioakimi, non verò anno quinto (uti putavit Jac. Capellus frater meus, ὁ μάκαρ.) nam ab anno quinto Ioakimi uſque ad captam ſub Sedecia Jeroſolymam, anni ſunt minimùm 18. Sic planum fit, incenſum eſſe templum, regnúmque Judaicum everſum annis poſt Schiſma cœptum à Salomonis morte 390, quod omnino innuiſſe & voluiſſe videtur Deus per Ezechielem cap. 4. verſu 5. ubi jubet Deus Ezechielem *dormire in latus ſuum ſiniſtrum dies 390, pro numero annorum iniquitatis Iſrael*, annos enim illos terminandos eſſe in Jeroſolymæ obſidione atque expugnatione, liquet ex capitis initio, ubi jubet urbis Jeroſolymæ obſidionem pingere in tabula. Factum autem id fuit à Propheta anno quinto regni Sedeciæ, ſive à captivitate Iechoniæ, uti liquet ex cap. 1. 3. quo anno videtur Sedecias defeciſſe à Babylonio ad Ægypti regem, per annos tres vel quatuor, uſq; ad annum nonum, quo Nabuchodonoſor poſitis caſtris Jeroſolymam obſedit. Deus ergo anno illo Prophetæ apparet, prædicit Jeroſolymæ obſidionem paulo pòſt futuram, innuítque ænigmaticè quoto à Schiſmate anno capienda ea eſſet, nempe 390. Hoc enim vult eo loci Deus, domum Iſraelis totam cœpiſſe iniquè adverſus Deum agere ſtatim à Schiſmate, quo diviſit ſe Iſrael à domo Davidis, atque ab

eo

eo tempore iniquitatem eorum tamdiu duraſſe, quamdiu duravit regnum Juda, ad captam & everſam uſque à Chaldæis Jeroſolymam, per annos 390, in cujus rei ſignum jubetur Propheta dormire in latus ſuum ſiniſtrum dies 390, *dedi enim* (inquit) *tibi annos iniquitatis eorum pro numero dierum, nimirum dies 390.* Ad 40 autem dies quod attinet, quibus jubetur Propheta *dormire in latus ſuum dextrum, adferendam iniquitatem domûs Juda*, videtur omnino duo ſignificare, nimirum primò quadraginta annos, qui præceſſerunt hanc templi & urbis, regnique Judaici everſionem, quibus poſtremis 40 annis menſuram ſcelerum & iniquitatis ſuæ cumularunt: quorum 40 annorum initium ſumendum eſſe videtur, vel ab anno, quo cœpit Jeremias prophetare, qui fuit decimus-tertius Joſiæ annus, à quo ad incenſum Templum anni ſunt 42; vel à 18 Joſiæ anno, in quo reperto Legis libro, fœdus Dei cum populo renovavit, atque cultum ejus & templum inſtauravit, à quo anno ad everſam urbem anni ſunt 38. Etſi enim Joſias tum maximè pietatem ſuam erga Deum prodiderit, & videri poſſet populus ille ab idololatriis & ſuperſtitionibus ſuis maximè repurgatus; tamen revera nunquam fuit populus ille clam, intus, in corde, atque adeò etiam (quum per ſuos reges licuit) publicè, omni generi idololatriæ, & abominandarum ſuperſtitionum magis pertinaciter addictus, uti ex Jeremiæ & Ezechielis prophetiis liquere poteſt; nunquam major quàm tum, morum fuit corruptio, nunquam omne ſcelerum, flagitiorum, vitiorum genus magis in gente illa viguit: unde factum ut Dei patientia diutius eorum peccata ferre non potuerit. Nemo etenim Prophetarum ſeverè magis magiſque exertè populum illum redarguit, & Dei imminentia, atque capiti illius impendentia horrenda judicia prænunciavit quàm Jeremias, qui ſingulariter à Deo fuit ab ipſo utero ſeparatus, & quaſi ſanctificatus, ad munus Propheticum, qua in re Chriſti etiam fuit typus ſingularis. Nemo inter reges Juda à Schiſmatis tempore, majore cum zelo atque animi ſinceritate & integritate cultui Dei repurgando atque inſtaurando incubuit, quàm Joſias, qui & ea in re Chriſti etiam typus fuit illuſtris. Attamen & illa Prophetæ Jeremiæ, & hujus piiſſimi Regis opera fruſtra fuit erga populum illum, qui propterea non deſtitit à ſuis abominationibus, propter quas tandem in exilium Babylonicum deportatus fuit. Non eſt autem cur quis moveri debeat, propter duos vel tres annos, qui in numero iſto quadragenario, vel abundant vel deficiunt ex noſtro illo calculo: notum enim eſt quàm ſæpe non modò ab aliis, verùm etiam à ſacris ipſis ſcriptoribus numerus integer, plenus & rotundatus (uti loquuntur) ponatur pro defecto & fracto. Sed etſi quis rem ad vivum reſecare velit, invenientur præcisè 40 anni à Joſiæ Paſchate ad plenam Judæorum deportationem, quæ non fuit tum quum templum & urbs incenſa à Chaldæis fuere, ſed biennio pòſt, quum Nabuchodonozor Ægyptum ſubegit, Judæóſque illhic fugitivos (quóſque illuc, poſt cædem Godoliæ ab Iſmaele factam, abduxerat Johanan filius Kareah, Jerem. 43.) partim interfecit, partim in Babyloniam abduxit, juxta Jeremiæ prophetiam cap. 44. Hoc autem factum eſt anno Nabuchodonoſoris 21, uti refert Joſephus Antiquitatum libro 10, cap. 10, hoc eſt, biennio poſt everſam Jeroſolymam, fuit enim illa incenſa à Nabuchodonozore anno regni ſui 19. Alterum quò reſpexiſſe, quódque innuere voluiſſe videtur Deus per hos 40 dies, ſunt anni 40, qui fluxerunt à Chriſti baptiſmo ad everſum templum, & incenſum Jeroſolymam à Tito Veſpaſiano; id quod contigit anno à Chriſto nato 70, unde ſi detrahas annos 30, quot natus fuit Chriſtus, quum eſt baptizatus, reſtabunt 40 à Chriſti baptiſmo ad hoc poſtremum Judæorum exilium, miſerandámque captivitatem. Jam verò nunquam major fuit gentis illius perverſitas, atque in Deum contumacia, & obſtinatio, quàm per annos illos 40 poſtremos Reipublicæ ſuæ. Tum enim Deus ad eos Chriſtum, filium ſuum dilectiſſimum & unigenitum, Prophetarum caput & principem, Jeremiâ longè ſuperiorem, ac Regem ſummum, qui eos ad ſe, tum ipſe viva voce, dum in terris fuit, tum per Apoſtolos, vocavit, à lege ad Evangelium revocavit, vitam & ſalutem æternam propoſuit, fœdus novum, Evangelicum, cum ipſis pangere voluit, ſpiritualem Dei cultum, abolito legali & umbratili inſtaurare inter eos conatus eſt, Phariſæorum meritis & operibus (quibus popolus ille mirum in modum delectabatur) tanquam totidem ſpurciſſimis inquinamentis, & Deo execrandis abominationibus valere juſſis. At illi, patribus ſimiles, renuerunt audire, occluſerunt aures, obfirmarunt cor, indurarunt cervicem, Chriſtum vocantem reſpuerunt, Dei filium, immò Deum gloriæ cruci affixerunt, Apoſtolos ejus ubique terrarum ad mortem uſque perſecuti ſunt; unde factum *ut ira Dei in eos ad ſummum pervenerit*, 1. Theſſ. 2. 16. Quis in Judæis à Jeremiæ & Ioſiæ tempore ad exilium uſque Babylonicum, expreſſam non videat imaginem ejuſdem gentis à Chriſti baptiſmo ad everſam à Romanis eorum rempublicam, & politiam totam? Utrobique ſumma & horrenda fuit, atque manifeſta populi illius perverſitas, depravatio, contumacia, incredulitas, infidelitas, cordis obfirmatio; utrobique ſeveriſſimum Dei in gentem illam judicium, in templi, cultus & politiæ everſione, gentis diuturno exilio, & miſeranda captivitate; utrobique per Dei ſervos Prophetas admonitio, adhortatio, minæ, invitatio, vocatio; idque utrobique per annos quadraginta; atque utrobique omnia iſta fruſtra à Deo ad gentis illius in malo ſuo obſtinatiſſimæ emendationem adhibita. Quis itaque jam meritò ambigat per 40 iſtos dies Ezechieli à Deo in hac prophetia præſcriptos, Deum innuere voluiſſe 40 illos annos, qui præceſſerunt utrumque gentis, urbis, religionis, & reipublicæ illius excidium? hæc enim 40 annorum iniquitas, propria eſt domus Juda, non communis decem tribuum, Judæi enim qui Chriſti tempore in Iudæa fuerunt, cùm ex reducibus à captivitate Babylonica eſſent, propriè fuerunt ex tribu Iuda & Benjamin, (pauci ac pœne nulli ex aliis tribubus) quæ eò abductæ fuerant à Nabuchodonozore captivæ, quæque ſolæ regnum Juda, ab Iſraelis ſeu decem tribuum regno poſt Jeroboami ſchiſma, diſtinctum conſtituebant. Iſta prophetiæ illius explicatio longè planior, ſimplicior & convenientior videtur, quàm quæ ad hunc Ezechielis locum afferuntur à Judæorum commentatoribus Jarchi & Kimchi, adeóque etiam ab Hieronymo ipſo, quorum ex-

explicationes & longè ſunt peritæ, & malè rei ipſi quadrant, nec annorum numerus & c lculus quem ineunt conſentit.

His ita conſtitutis, atque uti videtur pæne demonſtratis, nimirum templum & urbem à Chaldæis everſa eſſe, anno Ieroboami Schiſmate 390, ab Exodo 1007, ab orbe condito 3515, hinc liquet primò, regnum Judaicum à Salomonis morte duraſſe octo Iubilæos, nam 392 anni faciunt præcisè Iubilæos octo: modò autem monuimus plenam Judæorum deportationem atque captivitatem factam eſſe biennio poſt templum & urbem everſam, quum Nabuchodonozor Ægyptum ſubegit, quod factum anno regni ipſius 21. A prima autem Saulis in regem inauguratione anni ſunt 490, ſive decem præcisè Jubilæi; addantur enim ad 390, anni Salomonis 40, Davidis totidem, Saulis verò 20, (nam ſuprà ex Samuele 7. 2. oſtendimus videri planè veriſimile ex annis 40, quos Paulus Actor. 13. 21. tribuit Sauli, viginti eſſe Samueli ſoli tribuendos, totidémque Saulis regno) fiunt ſic 290 anni, ſive 70 annorum Hebdomades, quibus ſtetit in univerſum regnum Iudaicum, quot nimirum Daniel tribuit Reipublicæ Iudaicæ ab ejus conſtitutione poſt ſolutam captivitatem Babylonicam, uſque ad Chriſtum. Secundò, templum à dedicatione ſua à Salomone facta, ad ejus everſionem ſtetit annos 420, hoc eſt annorum Hebdomadas ſexaginta, ſive Iubilæos octo cum quatuor Hebdomadibus annorum, nam ad annos 390 addantur triginta ultimi Salomonis anni (templum enim ab eo perfectum & dedicatum fuit anno regni ſui decimò) fiunt anni 420, quibus ſterit prius illud templum; rabernaculum autem Moſaicom, quod exſtructum fuit mox poſt egreſſum Iſraelitarum ex Ægypto, ad exſtructum uſque & dedicatum templum Salomonicum ſtetit (ex ſententia noſtra ſuprà demonſtrata) annos 587, hoc eſt 24 Hebdomadas, ſive annos 167 diutiùs quàm ipſum templum Salomonicum: id quod carnis ſenſui, & humanæ prudentiæ, atque mundanæ ſapientiæ adverſatur, quæ exiſtimaret magnificentiſſimam illam, & longè ſolidiſſimam, atque glorioſiſſimam templi ſtructuram, debuiſſe longè eſſe diuturniorem, exigua & debili tabernaculi mobilis & verſatilis, ex ligno duntaxat, lana, byſſo, & pellibus conſtantis ſtructura. Verùm ſapientiam divinam id maximè decebat, quæ reſpicit ea, quæ hominum oculis vilia, contempta, humilia, & abjecta videntur: ea verò quæ alta, ſuperba, & glorioſa nobis videntur, quibúſque gloriamur, ſuperbimus, & inſoleſcimus, (uti Judæi templo illo ſuo longè magnificentiſſimo) Deus maximè negligit & contemnit. Judaica gens tabernaculum Moſaicum, tanquam humilem nimis & abjectam, cælique numen (quod ab ipſis colebatur) minùs decentem ſtructuram quodam modo contemnebant, voluerunt magnificentiorem multò & ſplendidiorem Dei ſedem (templum nimirum) habere in medio ſui, non amplòs mobilem & verſatilem ſicuti tabernaculum, ſed firmam, ſtabilem, immotam, æternùm (uti arbitrabantur) duraturam, quod ſatis exertè prodidiſſe videtur David, cùm ex ſenſu (uti videtur) carnis & humanâ prudentiâ, conſilium de ædificando templo primùm cepit, & Nathani Prophetæ aperuit: *Ecce*, inquit, *ego habito in domo cedrinis laquearibus ornata. Arca autem Domini habitat ſub pellibus*, &c. Indignum nempe putabat Dei numine & gloria, quòd Arca ejus ſedes, in tam humili & vili eſſet tabernaculo, pelliceo nimirum: cogitar magnificentiorem multò exſtruere illi ædem, itaque ſe Deo quodam modo ſapientiorem cenſet, qui tam ſe indignam & humilem ſedem delegerit, atque exſtruere ſibi per Moſem juſſerit, cùm loogè magnificentior eum deceret. Quam Davidis occultam cogitationem Deus per Nathanem poſtera die caſtigavit, cum illi objicit, *A die, qua populus meus ex Aegypto egreſſus eſt an ulli Judicum, quibus ego juſſi ut eum paſcerent, dixi: Cur non exſtruxiſtis mihi domum cedrinam? imò verò de loco in locum, & de tabernaculo in tabernaculum ego cum Iſraele inceſſi, atque progreſſus ſum. Tu* (inquit) *domum mihi non exſtrues.* Tum eum monet de ſpirituali domo per Chriſtum exſtruenda, cujus typus duntaxat eſſet materialis illa, licèt magnificentiſſima, à Davidis filio Salomone poſt Davidis obitum, ædificanda, quaſi dicat: Tu putas tabernaculum Moſaicum juſſu meo exſtructom, ſedem eſſe Majeſtate mea indignam, utpote humilem nimis & vilem, cogitas verò magnificentiorem, méque longè digniorem ædem mihi exſtruere: ego verò materialibus iſtis, licèt ſplendidiſſimis, ædificiis non capior, & ſi illis delectarus eſſem, jampridem Judicibus, qui populum meum texerunt, dediſſem in mandaris ut talem, quæ me deceret, domum magnificentiſſimam exſtruerent: at ego id non feci, ſed contentus fui tabernaculo illo, juſſu meo exſtructo, quod tibi adeò vile & humile & Majeſtate mea indignum videtur, quia nimirum iſtis externis rebus non capior: ſed è poſteris tuis exurget olim aliquando aliquis, qoi domum verè meonumine dignam mihi exſtruet, cujus typus & umbra tantùm erit magnifica illa (quam tu cogitas mihi ædificare) domus lapidea,, quam propterea nolo à te, ſed a filio ex te orituro, exſtrui. Deus ergo pro ſapientia ſua tabernaculum, quod Judæi tanquam humile nimis & abjectum numinis habitaculum arbitrabantur, majoris fecit, ac providentiâ ſuâ durabilius effecit templo illo ſplendido, quod ipſi tantopere admirabantur, ac de quo tam magnificè ſentiebant, & gloriabantur, quaſi æternum eſſet futurum, nec paſſus eſt tabernaculum (uti de templo factum eſt) igne, ferro & flammâ hoſtili abſomi, ſed potiùs in melius & glorioſius quid commutari exſtructo templo, & in ejus locum ſubſtituto voluit.

30. Ab Exodo, hoc eſt, à fine unius & omnium celeberrimæ ſervitutis, uſque ad captivitatem Babẏlonicam, hoc eſt, uſque ad initium captivitatis & ſervitutis alterius haud paulò minùs celebris, fluxerunt hi anni mille, cum una annorum Hebdomade; quod ſanè convenit cum illa Dei ſapientia, ſecundùm quam omnia in numero, pondere & menſura facit, & adminiſtrat; ſic nempe per annos illos mille ligatus veluti fuit, & quaſi carcere concluſus Saran, Dei verò populus liber & ſoſpes fuit. Sic ſub N. Teſt. Sarao. in Apocalypſi proponitur tanquam ligandus & carcere concludendus per annos mille, Eccleſia verò Dei tanquam per id tempus ſummo otio, atq; tranquillitare fruitura, ita ut alterum alterius videatur omnino fuiſſe typus & umbra.

Nam

Nam in fine horum mille annorum congregaturus eſt Satan Gog & Magog in bellum adverſus Eccleſiam Dei, quæ in tantum adducetur periculum, ut non niſi igni cœlitus demiſſo (hoc eſt, ratione planè admirabili & inexpectatâ) liberanda ſit, cujus rei typus & imago etiam fuit Captivitas Babylonica, & populi Judaici ab ea liberatio; populus enim Dei in ea captivitate conſtitutus videbatur quaſi abſorptus, nullâque ratione inde emerſurus: rationem tamen Deus invenit, quâ glorioſè eum in priſtinum ſtatum reſtitueret.

Quartò. Ab ingreſſu Iſraelitarum in Chanaan uſque ad exilium illud Babylonicum anni ſunt 967, nam ab annis Exodi 1007, deducendi ſunt anni 40 commorationis in deſerto, ſic reſtant 967 anni à capite Jubilæorum, qui anni 967 conficiunt annorum Hebdomadas 138, ita migrarunt in captivitatem Iſraelitæ anno primo Hebdomadis 139. Ab orbe autem condito anni ſunt 3515, qui faciunt annorum Hebdomadas 502, ſive Jubilæos 71, cum 5 annorum Hebdomadibus. Ita planum ſit, annum qui præceſſit migrationem illam, fuiſſe Hebdomadicum, fuit enim 966 à capite Jubilæorum. Hoc autem congruit cum hiſtoria, quæ eſt Jerem. 34. 8, & 37. 7. Ex illis enim locis liquet annum quo Pharao in gratiam Iudæorum copias ſuas eduxit ex Ægypto, ut opem illis ferret, fuiſſe Sabbaticum. Non fuit autem ille primus obſidionis Ieroſolymitanæ annus, neque etiam ultimus, ſed ſecundus ſub illius finem. Sic ergo migrarunt Iudæi Babylonem anno 1. Hebdomad. 503 ab orbe condito, item anno 1 Hebdomadis 139 à capite Iubilæorum. Fuit autem annus ille regni Nabuchodonozoris 19 completus, ſive 20 inchoatus. Omnes iſtæ συγκυρίαι, quæ non temerè & caſu, ſed certo divinæ Providentiæ (quæ omnia ſapientiſſimè adminiſtrat) conſilio in hunc deportationis annum incidunt, atque ſimul concurrunt, non videntur parum calculi hujus noſtri veritatem confirmare.

[l] Ezech. 1. verſ. 1, 2, annus 5 migrationis Iechoniæ dicitur annus 30 abſolutè. Id quod bifariam accipi poteſt, vel quòd eſſet 30 annus à 18 Ioſiæ anno, quo Ioſias reperto Legis libro ſolemne Paſcha celebravit, templum inſtaurari, cultúmque Dei repurgari curavit, quæ propterea Epocha eſt fœderis innovati, inſignis; vel quia 5 iſte migrationis Iechoniæ annus fuit Iubilæi 30. Quorum utrumque ex hac noſtra Tabula manifeſtum eſt, tot enim ſunt (30 nempe) anni à 18 Ioſiæ anno ad quintum poſt Iechoniæ deportationem annum, & ſuprà notâ [f] oſtendimus 18 Ioſiæ ann. eſſe ultimum Iubilæi decimi-noni annum, proindéque quintus à Iechonia deportato annus eſt 30 Iubilæi vigeſimi annus.

[m] Ezech. 24. 1. dicitur Nabuchod. cœpiſſe Ieroſolymorum obſidionem anno nono, ſcilicet captivitatis Prophetæ, abductus autem fuit captivus cum Iechonia; fuit itaque annus quo obſideri cœpit Ieruſalem, annus Sedeciæ (qui Jechoniæ ſucceſſit) nonus.

TABULA DECIMA,

Complectens annos ſeptuaginta Captivitatis Babylonicæ, atque unà alios ſeptuaginta annos everſionis templi Salomonici, uſque ad ejus inſtaurationem poſt ſolutam Captivitatem.

Anni Regni.	REGES JUDA.	Anni Capt.	Anni ab Exodo.	Anni ab Urbe condita.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.	REGES BABYLONIS.	Anni Regni.
	Jehojachin regnat 3. menſes.					45		Nabuchodonozor R. annos 44.	
1	a Sedechias R. annos 11.	1			3505		180		8
2		2		155					9
3		3							10
4	Hoc anno Ezechiel incepit prophetare. Ezech. 1. 1.	4	1000						11
5		5				46		b Anno regni ſui 13, Nabuchod. vidit ſomnium de ſtatua, id quod adſtrui poſſe videtur ex Dan. 2. 1.	12
6		6			3510		185		13
7		7		160					14
8		8							15
9		9	1005						16
10		10				47			17
11	Hoc anno capta & everſa eſt Jeroſolyma, & Judæi Babylonem deportati.	11			3515		190	Annus Sedekiæ 11 coincidit in annum Nabuchodonozoris 19. Jerem. 52. 12.	18
		12		165					19
	Finis Regni Judaici.	13							[illegible]
									21

Anni Regni.	REGES JUDA.	Anni Capt.	Anni ab Exodo.	Anni ab urbe condita.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.	REGES BABYLONIS.	Anni Regni.
		14	1010					Biennio, aut triennio poſt incenſum Templum Nabuzar dan Judæos, qui reliqui erant in Judæa, captivos Babylonem abduxit.	22
		15							23
		16			3520		195		24
		17		170		49			25
		18							26
		19	1015						27
		20							28
		21			3525	50	200		29
		22		175				Hoc anno à Nabuchod. ſubacta fuit Ægyptus. Vide Jac. Cap. Hiſt. ſacram anno mundi 3421.	30
		23							31
		24	1020						32
	Hoc anno offertur Ezechieli viſio Templi Jeroſolymitani, Ezech. 40.1.	25				51			33
		26			3530		205		34
		27		180				c Hoc vel ſequente anno offertur Nabochod. ſomnium de arbore prægrandi. Dan. 4.	35
		28							36
		29	1025			52			37
		30							38
		31			3535		210		39
		32		185					40
		33				53			41
		34	1030						42
		35						d Evilmerodach Jechoniam ſolvit è vinculis. 2. Reg. 25.27.	43
		36			3540		215		44
	REGES BABYLONIS.	37		190		54			1
		38						e Balthaſar cum Niriglaſſare patre, Nabuchodonozoris genero, R. [illegible]n.4.	2
	Hoc anno Daniel vidit viſionem quatuor Beſtiarum. Dan. 7.	39	1035						1
		40							2
	Hoc anno Daniel vidit viſionem Hirci & Arietis. Dan. 8.1.	41			3545	55	220		3
		42		195				f Darius Medus, qui & Nabonidus, vel Labynitus, interfecto Balſaſare Rex eligitur à Babyloniis. Dan. 5.31.	4
1	g Cyrus in Perſide regnare incipit.	43							1
2	Eo anno revelata eſt Danieli prophetia de 70 Hebdom. Dan. 9.1.	44	1040						2
3		45				56			3
4		46			3550		225		4
5	Hoc annô revelata eſt Danieli prophetia de Selucidis Alex. M. ſucceſſoribus, Dan. 10.1.	47		200					5
6		48							6
7		49	1045			57			7
8		50							8
9		51			3555		230		9
10		52		205					10
11		53				58			11
12		54	1050						12
13		55							13

Anni Regni.	REGES BABYLONIS.	Anni Capt.	Anni ab Exodo.	Anni ab urbe condito.	Anno mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.	REGES BABYLONIS.	Anni Regni.
		56			3560		235		14
1[illegible]		57		210		59			15
16		58							16
1[illegible]		59	1055						17
1[illegible]		60							18
		61			3565	60	240		19
20		62		215					20
2[illegible]		63							21
2[illegible]		64	1060						22
2[illegible]		65				61			23
2[illegible]		66			3570		245		24
2[illegible]		67		220				REGES PERSARUM.	25
[illegible]6		68							26
[illegible]7	Finis Monarchiæ Babyloniorum, & initium Imperii Perſarum.	69	1065			62			27
	a Anni Monarchiæ Perſarum.	70						*b* Cyrus Babylonem capit. Captivitatem Babylonicam ſolvit, anno Monarchiæ Perſicæ primo, ſed regni in Perſide cœpit 28.	28
		2			3575		250		29
		3		225					30
		4				63		*c* Cambyſes R. annos. 7.	1
		5	1070						2
		6							3
		7			3580.		255		4
		8		230		64			5
		9							6
	d Anno Darii ſecundo inchoatur [illegible]ucibus Judæis Templi inſtaura[illegible]o, annis 70 poſtquam ſub Sedeci[illegible] erat a Chaldæis incenſum.	10	1075						7
		11						Magus R. 7 menſes.	1
		12			3585	65	260	Darius Hyſtaſpis filius.	2
	Anno Darii 6 abſoluta eſt Templi exſtructio, an. 14. poſtquàm cœperat inſtaurari ſub Cyro, annis verò 75 poſt ejus everſionem, Eſdr. 6. 15.	13		235					3
		14							4
		15	1080						5
		16	108[illegible]	238	3[illegible]8	66	264		6

Notæ ad præcedentis Tabulæ X. confirmationem.

a OMnia in hac Tabula, ad ultimom uſque Sedekiæ annum ſimilia ſunt præcedenti Tabulæ nonæ, atque ex ea demonſtrantur. Initium ſeptuaginta annorum Captivitatis Babylonicæ ſtatuimus cum Scriptura, Jerem. 29. 10. cum magno Scaligero, & aliis, in deportatione, quæ facta eſt in ultimo Ioakimi anno. Videantur quæ jam ſuprà, Tabula præcedente, notâ literæ [h] & [i] diximus de initio Captivitatis Babylonicæ, ubi eorum ſententiam refutavimus, qui eam inchoant ab anno Ioakimi quinto, quia ſic foret annorum pluſquam 70. Sed nec inchoanda eſt ab ultimo Sedekiæ anno, tum quia inde ad primum Cyri annum (quo ſoluta eſt Captivitas) anni ſunt non ſeptuaginta, ſed duntaxat 59. tum quia Ezechiel ſæpius meminit Captivitatis ſuæ, ſeu gentis Judaicæ, annóſque ſæpe putat ab ejus initio, cùm frequenter ait: *Anno hoc vel illo, Captivitatis noſtræ hoc vel illud factum eſt*, aut, *Verbum Domini ad me factum eſt*. Vide capp. 24. 1. & 26. 1. & 29. 1. Unde ſatis liquet eum ſignificare atque innuere, Captivitatem Judæorum cœpiſſe tum, quum ipſe cum ſociis abductus eſt captivus: abductus autem fuit unà cum Daniele ejúſque ſociis & reliquo populo, atque magnatibus, & majore vaſorum ſacrorum parte, anno ultimo Ioakimi, ſive initio regni Iechoniæ, uti Tabulâ præcedente fuſiùs oſten-

ſtendimus ad literam [h] Tres, vel quatuor fuerunt Judæorum per Nabuchodonoſorem deportationes. Prima ultimo Ioakimi, quum eo devicto, atque mortuo, vel interfecto, abductus eſt Ezechiel & Daniel cum ſociis. Secunda paulo pòſt facta eſt, quum Nabuchodonozor Jechoniam unà cum matre ejus & regni primoribus abduxit Babylonem. Tertia anno Sedekiæ ultimo, quum Templum incenſum eſt, & Jeruſalem funditus everſa. Quarta denique & ultima aliquanto pòſt, triennio ſcilicet, vel quadriennio poſt everſam Jeroſolymam, cùm ſubactâ Ægypto Nabuchodonozor Judæos quos Jochanan F. Kareah illuc abduxerat, deportavit Babylonem: qua de re ſuprà diximus Tabulâ præcedente. Harum deportationum prima & ſecunda fuerunt intra breve ſpatium paucorum menſium, nam à devicto Ioakimo ad deportatum Jechoniam (qui tres tantùm menſes regnavit) menſes ſunt fortè ſex duntaxat, vix plures. Itaque parùm, aut nihil intereſt utrum Captivitas inchoetur à prima, an verò à ſecunda deportatione, quæ propter breviſſimum quod inter utramque interceſſit temporis ſpatium, pro una eadémque computari poteſt. Convenientius tamen videtur Captivitatem inchoare à prima potiùs quàm à ſecunda deportatione, tum quia illa prima eſt omnium, tum quia ſic numerus 70 annorum melius & accuratiùs quadrat.

b Jac. Cappellus frater ὁ μακαρίτης, in Hiſtoria ſua ſacra & exotica, ad annum mundum 3404, poſt Scaligerum locum Ezechielis cap. 1. verſ. 1. *Fuit anno tricesimo, quarti menſis die quinto, is eſt annus quintus captivitatis Jechoniæ*, ſic accipit, ut annus ille tricesimus ſit annus Nabopolaſſaris patris Nabuchodonozoris trigeſimus, *cùm nihil aliud* (inquit) *occurrat quod cum ratione ſubintelligi poſſit, quicquid hactenus tentatum ſit*. Ego ſanè nolim adverſus viros hiſtoriæ & rei Chronologicæ peritos contendere, annum Nabopolaſſaris trigeſimum non incidere in quintum à Jechoniæ captivitate annum; illud in medio relinquo, hoc unum dico, Non videri neceſſe ut hic intelligatur annus Nabopolaſſaris trigeſimus, cùm tam commodè, atque adeò Scripturæ conſuetudini convenientiùs ſubintelligi hìc poſſit vox *Jubilæi* ut hic annus ſit Jubilæi, & à celebrato ſub Joſia ſolenni Paſchate tricesimus, uti ex Tabula 9. ad literam *l*, liquet. Paſcha enim illud celebratum fuit anno ab Exodo 970, & ab ingreſſu in terram Chanaan, ſeu à capite Jubilæorum 930, qui annus fuit ultimus Jubilæi decimi noni, id quod nos iſthic demonſtravimus; ac proinde annus à Iechoniæ captivitate quintus incidit in finem tricesimi ab illo Paſchate anni. Rectius autem & convenientius multò videtur ut Propheta & ſacer Scriptor æram iſtam ſuam deſignaverit per annos Jubilæi, & à tam inſigni Epocha, Paſchatis nimirum adeò ſolemnis, quàm per annos prophani & peregrini Regis, cujus in tota Scriptura nulla extat mentio, nullumque adeò veſtigium. Porro Dan. 2. 1. dicitur Danielem explicaſſe Regi Nabuchodonozori ſomnium de ſtatua, anno regni Nabuchodonozori ſecundo, quod omnino accipiendum eſt de anno ſecundo, ex quo Nabuchodonozor ſolus, defuncto patre, regnare cœpit. Aliud nimirum regni Nabuchodonozoris initium ſtatuit Scriptura, nimirum annum Ioakimi quartum, Jerem. 25. 1. Non potuit autem tum Daniel Nabuchodonozori explicare ſomnium illud anno Ioakimi ſexto vel ſeptimo, quia nondum tum captivus fuerat abductus Daniel cum ſociis ſuis, ſed demum anno Ioakimi ultimo. Deinde per triennium educatus fuit in aula priuſquam Nabuchodonozori ſiſteretur, uti id notatur Dan. 1. verſ. 5. Initium itaque regni Nabuchodonozoris, quod ſtatuitur in anno quarto Ioakimi, accipi debet de tempore, quo cœpit cum patre Nabopolaſſare regnare. Cùm ergo certum ſit Danielem cum ſociis abductum eſſe Babylonem anno ultimo Ioakimi, hoc eſt, ſub finem anni ſeptimi regni Nabuchodonozoris, quo una cum patre regnabat, ſi illis ſeptem annis tres addas, quibus fuit in aula educatus priuſquam Nabuchodonozori ſiſteretur, liquet adductum fuiſſe ad Nabuchodonozorem anno quo una cum patre regnabat undecimo ineunte, aut ad medium decurrente, quo anno videtur pater ejus obiiſſe, & Nabuchodonozor ſolus regnaſſe; atque ita annus quintus à captivitate Iechoniæ incident in ſecundum regni Nabuchodonozoris annum, ex quo ſolus regnare cœpit, poſt patris obitum, in decimum tertium verò ex quo vivente patre unà cum eo regnare cœperat. Joſephus Antiq. lib. 10. cap. 11. ait, ſomnium illud oblatum fuiſſe Nabuchodonozori anno ſecundo non regni ipſius, ſed poſt ſubactam ab eo Ægyptum, id quod [illegible] congruit cum hoc Danielis loco, [illegible] neque Ægyptum ag[illegible] eſt, niſi poſt expugnatam & everſam Ieroſolymam, idque propter auxilia à rege Ægypti, Sedekiæ ſubmiſſa, uti ex Jeremia liquet. Sic annos undecim cum patre videtur Nabuchodonozor regnaſſe. Anni ergò 44. qui Nabuchodonozori tribuuntur, accipiendi ſunt de toto tempore quo in univerſum regnavit, tam cum patre, quàm poſt patris obitum, non de illis annis, quibus ſolus regnavit, quique ſecundum hunc Danielis locum inchoandi ſunt circa finem anni à captivitate Jechoniæ tertii. Eum autem annos regnaſſe totos 44, hinc firmiſſimè comprobatur. Jerem. 52. 31. & 2. Reg. 25. 27. Evilmerodach Nabuchodonozoris filius, anno 37 à captivitate Jechoniæ, primo verò quo ipſe cœperat regnare, ſeu regni ſui initio, Iechoniam vinculis ſolviſſe dicitur. Unde liquet annum 37 à captivitate Iechoniæ incidere in mortem Nabuchodonozoris; cœperat autem regnare unà cum patre anno Ioakimi quarto hoc eſt, ſeptem, ut minimum, annis ante Iechoniæ captivitatem, qui ſi addantur ad illos 37, quibus regnavit poſt abductum Jechoniam, conficientur 44 anni completi, quibus in univerſum regnavit Nabuchodonoſor.

c Veriſimile eſt ſomnium de arbore prægrandi oblatum eſſe Nabuchodonozori hoc vel ſequente anno, ut in regnum reſtitui potuerit biennio vel [illegible] ante vitæ ſuæ finem. Etenim annus integer fluxit poſt oblatum ſomnium antequam regno depelleretur, Dan. 4. 26: deinde per ſeptennium vixit inter feras verſ. 2[illegible] & 29. ac tum demum rediit ad bonam mentem & reſtitutus eſt in regnum verſ. 33. Ita anni octo fluxerunt à ſomnio ad reſtitutionem in regnum.

d Nabuchodonozori ſuccedit ejus filius Evilmerodach, qui anno regni ſui primo ineunte Iechoniam vinculis ſolvit, atque in honore inter Principes ſuos habuit, 2. Reg. 25. 27. Hujus etiam meminit Beroſus apud Joſephum lib. 1. contra Appionem: *Nabuchodonozor* (inquit)

(inquit) *incidens in morbum, abiit è vita, ubi regnaſſet annos 43. Regni autem illius compos fuit filius ejus Evilmerodachus, qui ob laſcivam vitam inſidiis interemptus à Nerigliſſare ſororis ipſius marito, regnavit annos duos.*

e Idem Beroſus ibidem Evilmerodachi ſucceſſorem facit in regno Nerigliſſarem ejus ſororium & interfectorem, eique tribuit annos quatuor, cui deinde ſucceſſiſſe vult Laboroſoarchodum, cui poſt menſium novem imperium (cùm juvenis eſſet κακοήθης, *morum malorum*) per amicos extincto ſucceſſit ab illis electus in Regem Nabonidus. Unde liquir eum quem Scriptura Baltſaſarem vocat, fuiſſe Nabuchodonozoris non filium, ſed nepotem ex filia, quæ Nerigliſſari (נרגל אצר forte is eſt qui Jerem. 39. 3. dicitur נרגל שראצר) nupſerat, atque unà cum patre Nerigliſſare videri eum regnaſſe: unde eſt quod Scriptura illi tribuat patris, quocum regnavit, annos quatuor, quibus propemodum exactis, mortuo jam ante patre Nerigliſſare interfectus videtur conjuratione Principum, in ejuſque locum electus à conjuratis Darius, qui de genere Medorum dicitur Dan. 5. 31. è Beroſo autem dicitur fuiſſe à Babylone.

f De Nabonido iſto vide præcedentem notam. Anno regni ipſius decimo ſeptimo ibidem Joſephus ex Beroſo tradit Cyrum ex Perſide egreſſum, qui univerſâ Aſiâ ſubactâ, ὥρμησεν εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, *impetum in Babyloniam fecit*: Nabonidum autem ei cum exercitu occurrentem, victum ac fugatum Borſippen ſe recepiſſe, ibi ſe Cyro eum inſequenti tradidiſſe, à quo Caromaniæ præfecturâ donatum eſſe vult. Quo in loco vel 27 pro 17 legendum eſt, ut hæc Cyri expeditio facta ſit ultimo Nabonidi, ſeu Darii Medi, anno; vel ſi in numero nihil eſt mutandum, dicendum eſt, Cyrum quidem ex Perſide egreſſum eſſe anno regni ſui decimo ſeptimo, verùm decennium, vel paulo minùs in ſubigenda Aſia, priuſquam Babyloniam oppugnaret, impendiſſe, ita ut ſub finem regni Nabonidi contra eum & Babyloniam venerit.

g Cyrum unà cum Dario Medo, ſive Nabonido cœpiſſe regnare alterum Babylone, alterum verò in Perſide, videtur ſic oſtendi poſſe. Cyro Hiſtorici omnes annos conſtanter tribuunt 30 in univerſum. Captâ Babylone mox Judæorum ſolvit captivitatem anno regni ſui primo, 2. Chron. 36. 22. quod non eſt intelligendum de anno, qno in Perſide, mortuo pstre Aſtyage, regnare cœpit, non enim tum in poteſtate ſua habebat Babylonem, quam nonniſi multis pòſt annis, & poſt multa bella, multáſque devictas provincias, in ſuam redegit poteſtatem: itaque hoc intelligendum eſt de primo Imperii ſeu Monarchiæ Perſarum anno, quæ tum cœpit quum Babylon, Aſſyriorum Monarchiæ Metropolis, ab eo ſub jugum miſſa eſt: Id autem factum eſt in fine regni Darii Medi ſeu Nabonidi, qui Babyloniorum & Aſſyriorum imperium tenebat, & in fine 70 annorum captivitatis Judæorum, quæ tum à Cyro ſoluta eſt. Finis ergo regni Nabonidi, & 70 annorum captivitatis Judæorum concurrunt. Jam verò ex præcedentibus notis, & ex Tabula 9, planum eſt Captivitatem cœpiſſe in morte Ioakimi & deportatione Jechoniæ, ſive initio regni Sedeciæ; quæ omnia oſtendimus contigiſſe anno Nabuchodonozoris octavo, ac proinde initium Darii Medi incidere in annum à captivitate Babylonica 43. cui ſi addantur anni 27, finientur in ultimo Captivitatis Babylonicæ anno. Unde liquet Darium Medum annos regnaſſe 27. quandoqnidem regno, & vitâ deceſſit; quum ſoluta eſt à Cyro Judæorum captivitas. Cyrus autem non diu ante imperii & vitæ ſuæ finem, biennio puta aut triennio, ſolvit captivitatem Nam mox poſt expugnatam Babylonem, bellum adverſus Crœſum Lydorum regem movit, quo debellato in Scythas profectus eſt, à quibus victus & interfectus eſt. Cyro Cambyſes in imperio ſucceſſit, cui regnum annorum ſeptem tribuunt Hiſtorici. Illi poſt interfectum à conjuratis Magum Darius Hyſtaſpis filius ſucceſſit, cujus anno regni ſecundo Templi Hieroſolymitani exſtructio, quæ ſub Cyro, mox poſt ſolutam captivitatem, cœpta erat, ſed ſtatim intermiſſa, denuo renovata & continuata eſt, uſque ad annum Darii ejuſdem ſextum, quo abſoluta eſt Templi fabrica. Ita à ſoluta Captivitate ad annum Darii ſecundum anni ſunt 11, quot omnino ſunt à prima Judæorum Captivitate & deportatione ad Templi ſub Sedecia everſionem, atque ſic Templum jacuit deſolatum & everſum per annos 70, quot nimirum Deus captivitati Judæorum deſtinaverat; id quod omnino convenire videtur, ut quemadmodum regnum & ſtatus politiæ Judaicæ concuſſus & proſtratus pæne fuit per annos 11, ante Templi everſionem, ſic ſteterit libertatis & ſtatus populi illius inſtauratio poſt ſolutam captivitatem, per totidem annos ante Templi inſtaurationem, quæ ſub Dario anno ipſius ſecundo facta eſt: nam quòd vivente Cyro, mox poſt ſolutam captivitatem, Templum reædificari cœpit, tentamentum tantùm quoddam fuit evanidum, quod ſtatim interruptum & prohibitum eſt. Item, quomodo vaſorum ſacrorum Templi pars maxima abducta fuit Babylonem in Jechoniæ deportatione annis 11 ante Templi ipſius everſionem, ſic eadem vaſa, ſoluta Captivitate, Jeroſolymam reportata ſunt annis totidem ante Templi inſtaurationem ſub Dario Hyſtaſpide, ſic enim quemadmodum Templum vaſis illis ſacris caruerat per annos 11, ſtante nihilominus cultu divino in Templo, ita eadem vaſa eorúmque uſus reſtitutus fuerit ad Dei cultum per totidem annos ante Templi ipſius inſtaurationem. Rurſus quomodo à Templi illius typici & umbratilis everſione ad illius inſtaurationem Deus voluit intercedere annos 70; ſic à Chriſti (veri & ſpiritualis Templi) incarnatione, ejuſque corporis (veri divinitatis Templi, *in quo omnis divinitatis plenitudo habitat corporaliter*) in utero B. Virginis primâ conceptione ex Spiritu ſancto, ad Jeroſolymitani Templi typici & umbratilis everſionem, anni ſunt præcisè 70. Id quod maximè convenire videtur. Nam & tum etiam exſtrui cœpit aliud Templum Dei myſticum & ſpirituale, Eccleſia nempe Chriſtiana, *quæ eſt Chriſti corpus, & plenitudo illius, qui omnia implet in omnibus*, Epheſ. 1. 23. Tum enim Deus abjectis Judæis & abolitis eorum ritibus ac ceremoniis (quarum ſedes erat Templum illud Hieroſolymitanum) quæ erant inſtar Veli, quo arcebatur ingreſſus in Sanctuarium, in Judæorum locum aſſumpti ſunt Gentiles in Chriſti corpus, & patefacta eſt omnibus via in Dei Sacrarium: & Chriſti Eccleſia ex Gentibus tum primùm cœpit conſtitui, cùm qui prius ex Gentibus ad

Chriſti communionem vocati ſunt, eſſent duntaxat veluti primitiæ quædam exiguæ maſſæ illius ſacræ ex Gentibus conſtituendæ, Deóque conſecrandæ. Jam verò non poſſunt & populi Judaici captivitati Babylonicæ, & Templi everſioni atque deſolationi aſſignari anni 70, niſi Captivitatis ſolutio conſtituatur in anno Cyri & Darii Medi trigeſimo-ſeptimo, uti ex Tabula hac noſtra 10. liquet. Ita patet, & Cyro & Dario Medo idem regni initium tribuendum eſſe, id quod ſanè maximè congruum videtur, ut ultimus Babyloniorum rex Darius, & primus Perſarum Cyrus, qui Babyloniorum imperium evertit, ſimul regnare cœperint, ille quidem 27, hic verò 30. Adde quod Dan. 9. 1, anno primo Darii Medi, cùm Daniel cogitaret de 70 annis Captivitati Judæorum à Deo deſtinatis, & Jeremia prædictis, ad Danielis preces pro liberatione populi ſui revelata eſt ei prophetia de 70 annorum Hebdomadibus ab inſtauratione Jeroſolymorum ad Chriſtum uſque. Hoc autem non eſt ita accipiendum, quaſi anni ſeptuaginta Captivitatis deſinant in anno primo Darii (hoc enim longè à vero eſſe planum eſt ex Tabula noſtra;) ſed quia tum cœpit Cyrus in Perſide regnare, quem Daniel ex Prophetia Eſajæ noverat futurum populi liberatorem, ideo ad Deum preces ſuas fudit pro futura per eum populi liberatione, etſi tempus illud nondum adveniſſet. Sic putamus oſtendi poſſe ex Scriptura, Darium Medum & Cyrum, ſimul regnare cœpiſſe, alterum Babylone, alterum apud Perſas, itemque captivitati populi, & deſolationi Templi eundem annorum numerum, nempe 70, aſſignandum eſſe.

h De initio & fine regni Cyri, deque capta ab eo Babylone, vide quæ diximus notá præcedente.

i Hiſtorici Cambyſi annos tribuunt ſeptem vel octo, cui ſucceſſit Magus paucorum menſium, oppreſſus nimirum conjuratione Magnatum: quo interfecto, ſuccedit ei Darius Hyſtaſpis filius, Cyri gener, cujus filiam electus in Regem, ut regnum ſibi firmaret, duxit in uxorem.

k Hoc ſecundo Darii annô denuo inchoatam eſſe Templi inſtaurationem, planum eſt ex Aggæi cap. 1. verſ. 1, & 15. Anno autem ejuſdem ſexto abſolutam fuiſſe liquet ex Eſdræ cap. 6. 15.

Porrò cur ſeptuagenarium hunc annorum numerum potiùs quàm alium Deus, & Judæorum captivitati, & Templi Judaici deſolationi, & veri ac ſpiritualis exſtructioni ſub novo Teſtamento in Eccleſia Chriſtiana Deus delegerit, habuit proculdubio ille penes ſe & in Sapientia ſuâ cauſas rationabiles, ac juſtas & æquas, ſed quas noſtrum non eſt curioſiùs ac penitius perſcrutari. Hoc unum obſervare hic licet, numerum illum compoſitum eſſe ex duobus, ſeptenario & denario, in ſe multiplicatis (nam ſepties decem faciunt ſeptuaginta;) qui duo numeri ſunt veluti ſacri à Deo ipſo quaſi ſanctificari atque conſecrati; ſeptenarius nimirum in Sabbathi, ab ipſo mundi exordio, inque ejus creatione, & in annorum Sabbathicorum atque Jubilæorum ſub lege Moſaica inſtitutione, quique etiam in ipſa Naturæ conſtitutione nobilis eſt, & illuſtris ob ſeptem in cœlo Planetas. Denarius item numerus à Deo ſanctificatus videtur in legis ſuæ Decalogo, ſeu præceptis decem; nobilis item & illuſtris ob decem Patriarchas ante & poſt Diluvium ad Abrahamum uſque, qui primus promiſſiones de Chriſto, ſemine illo benedicto, accepit; tum in natura ipſa notabilis ob decem Sphæras cœleſtes. Sapientiæ itaque Dei conſentaneum maximè videtur, ut ad res tam inſignes numerum etiam delegerit maximè inſignem, ex duobus ſacris & ab ipſo ſanctificatis numeris in ſe multiplicatis compoſitum. Ut & quod ſeptuaginta annorum Hebdomadas, hoc eſt, ſepties ſeptuaginta ſive 490 annos deſtinaverit populi Judaici poſt liberationem à captivitate Babylonica, reſtitutioni, religionis & cultus ſui Legalis inſtaurationi ad Chriſtum uſque civitatiſque Jeroſolymorum, & politiæ Judæorum durationi uſque ad ejus per Romanos everſionem.

TABULA UNDECIMA,

Complectens ſeriem annorum, ab initio Imperii Perſici, ad everſionem uſque Jeroſolymorum, totiúſque Reipub. Judaicæ per Titum Veſpaſianum, quo in temporis ſpatio comprehenduntur Danielis ſeptuaginta annorum Hebdomades, earúmque initium & finis demonſtratur.

Anni Regni.	INITIUM IMPERII PERſici. Perſarum Reges.	Anni Monarchiæ Perſicæ.	Anni ab Exodo.	Anni ab orbe condito.	Olympiad.	Anni Iphiti.	JUDÆORUM PRÆSIDES & Pontifices.	Anni ab Urbe condita.
					62		Zorobabel Dux & Princeps Judæorum reducum.	
28	Cyrus hoc anno ſolvit captivitatem Judæorum Babylonicam.	1	1066	3574		249		223
9		2		3575		250		224
30		3					Jeſuah, Pontifex M.	225
1	Cambyſes R. annos 7. cum dimidio.	4			63			
2		5	1070					
3		6						
4		7		3580		255		
5		8			64			230
6		9						
7		10	1075					
	Magus Smerdis, ſive Sphendadates M. 5. Darius Hyſtaſpis F. R. annos 34.	11						
1		12		3585	65	260		
2		13					Templum Hieroſolymitanum, hortantibus Aggæo & Zacharia Prophetis. Agg. 1. 1. & Eſd. 4. 24. Templum hoc anno abſolvitur. Eſd. 6. 15.	235
3		14						
4		15	1080					
5		16			66			
6		17		3590		265		
7		18						240
8		19						
9		20	1085		67			
10	Darius Hyſtaſpis F.	21						
11		22		3595		270		
12		23						245
13		24			68			
14		25	1090					
15		26						
16		27		3600	●	275		
17		28			69			250
18		29						
19		30	1095					
20		31						
21		32		3605	70	280		
22		33						255
23		34						

Anni Regni.		Anni Monarchiæ Perſicæ.	Anni ab initio ſeptuaginta Hebdomadum.	Anni ab Exodo.	Anni ab orbe condito.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni ab Urbe condita.
24		35		1100					
25		36				71			
26		37			3610		285		
27		38							260
28		39							
29		40		1105		72			
30		41							
31		42			3615		290		
32		43							265
33		44				73			
34		45		1110					
1	Xerxes R.annos 21.	46							
2		47			3620		295		
3		48				74			270
4		49							
5		50		1115					
6		51							
7		52			3625	75	300		
8		53							275
9		44							
10		55		1120					
11		56				76			
12		57			3630		305		
13		58							280
14		59							
15		60		1125		77			
16		61							
17		62			3635		310		
18		63							285
19		64				78			
20		65		1130					
21		66							
1	Artaxerxes Longimanus R. annos 41.	67			3640		315		
2		68				79			290
3		69							
4		70		1135					
5		71							
6		72			3645	80	320		
7		73	1					Hoc anno Eſdras obtinet ab Artaxerxe edictum favorabile de reſtauranda Judæorum Republica, Eſdr. 7.	295
8		4	2						
9		75	3	1140					
10		76	4			81			

Anni

Anni R.		Anni Perſ.	Ann. 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni ab Urbe condita.
		77	5		3650		325		
		78	6						300
3		79	7						
4		80	8	1145		82			
		81	9						
		82	10		3655		330	ELIASIB ſummus Judæorum Sacerdos, Neh. 3, 1. & 13, 4, 6.	
17		83	11						305
		84	12			83			
19		85	13	1150				Hoc anno Nehemias ab Artaxerxe impetrat poteſtatem reædificandæ Jeroſolymæ. Neh. 1, 1, & 2, 1.	
20		86	14						
21		87	15		3660		335		
22		88	16			84			310
		89	17						
		90	18	1155					
5		91	19						
6		92	20		3665	85	340		
7		93	21						315
		94	22						
		95	23	1160					
10		96	24			86			
31		97	25		3670		345		
4		98	26					Hoc anno redit Nehemias ad Artaxerxem, ſed paulò poſt à Judæis revocatus eſt, Neh. 13, 6.	320
3		99	27						
4		100	28	1165		87			
		101	29						
6		102	30		3675		350		
7		103	31						325
8		104	32			8[illegible]			
		105	33	1170					
0		106	34						
41	Darius Nothus R. annos 19. Hinc Scaliger & alii 70. Hebdomadas inchoant, ſed perperam	107	35		3680		355		
		108	36			89			330
2		109	37						
		100	38	1175					
4		111	39						
5		112	40		3685	90	360		
		113	41						335
		114	42						
		115	43	1180					
		116	44			91			
10		117	45		3690		365		
11		118	46						340

Anni Regni.		Anni Perſ.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.	Anni ab Urbe condita.
12		119	47					
13		120	48	1185		92		
14		121	49					
15		122	50		3695		370	
16		123	51					345
17		124	52			93		
18		125	53	1190				
19		126	54					
1	Artaxerxes Mnemon R. annos	127	55		3700		375	
2	43.	128	56			94		350
3		129	57					
4		130	58	1195				
5		131	59					
6		132	60		3705	95	380	
7		133	61					355
8		134	62					
9		135	63	1200				
10		136	64			96		
11		137	65		3710		385	
12		138	66					360
13		139	67					
14		140	68	1205		97		
15		141	69					
16		142	70		3715		390	
17		143	71					365
18		144	72			98		
19		145	73	1210				
20		146	74					
21		147	75		3720		395	
22		148	76			99		370
23		149	77					
24		150	78	1215				
25		151	79					
26		152	80		3725	100	400	
27		153	81					375
28		154	82					
29		155	83	1220				
30		156	84			101		
31		157	85		3730		405	
32		158	86					380
33		159	87					
34		160	88	1225		102		

Anni Regni		Anni Perſ.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni ab urbe condita.
5		161	89						
36		162	90		3735		410		
37		163	91						385
38		164	92			103			
39		165	93	1230					
40		166	94						
41		167	95		3740		415		
42		168	96			104			390
43		169	97					Hic videtur eſſe Aſſuerus Eſthe-	
1	Ochus R. annos 23.	170	98	1235				ræ maritus.	
2		171	99						
3	Hoc anno convivium facit in	172	100		3745	105	420		
4	quo Vaſthi repudiatur. Eſth. 1, 3.	173	101						395
5		174	102						
6		175	103	1240					
7		176	104			106		Hoc anno Eſthera adducta eſt ad	
8		177	105		3750		425	Regem Aſſuerum, Eſth. 2, 16.	
9		178	106						400
10		179	107						
11		180	108	1245		107			
12		181	109					Hoc anno ſors conjicitur ad per-	
13		182	110		3755		430	dendos Judæos, Eſth 3. 7. idque	
14		183	111					die 13 menſis 12, ſive Adar. Eſth.	405
15		184	112			108		8. 12.	
16		185	113	1250					
17		186	114						
18		187	115		3760		435		
19		188	116			109			410
20		189	117						
21		190	118	1255					
22		191	119						
23		192	120		3765	110	440		
1	Aiſes R. annos 2.	193	121						415
2		194	122						
1	Darius Codomanus R. annos 7.	195	123	1260					
2		196	124			111			
3		197	125		3770		445		
4		198	126						420
5		199	127						
6	Finis Monarch. Perſarum, & ini-	200	128	1265		112			
7	tium Imperii Græcorum, ſeu Macedonum.	201	129						

Anni Regni.		Anni Græcorum.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni ab orbe condito.	Olympiad.	Anni Iphiti.	Anni ab Urbe condita.
1	ALEXANDER M. poſt mortem Darii R. annos 6.	1	130		3775		450	
2		2	131					425
3		3	132			113		
4		4	133	1270				
5		5	134					
6		6	135		3780		455	
1	Ptolomæus Lagi F. R. annos 39.	7	136			114		430
2		8	137					
3		9	138	1275				
4		10	139					
5		11	140		3785	115	460	
6		12	141					435
7		13	142					
8		14	143	1280				
9		15	144			116		
10		16	145		3790		465	
11		17	146					440
12		18	147					
13		19	148	1285		117		
14		20	149					
15		21	150		3795		470	
16		22	151					445
17		23	152			118		
18		24	153	1290				
19		25	154					
20		26	155		3800		475	
21		27	156			119		450
22		28	157					
23		29	158	1295				
24		30	159					
25		31	160		3805	120	480	
26		32	161					455
27		33	162					
28		34	163	1200				
29		35	164			121		
30		36	165		3810		485	
31		37	166					460
32		38	167					
33		39	168	1305		122		
34		40	169					
35		[illegible]	17		3815		490	
36		42	171					465

Anni Regni.		Anni Perſ.	Ann. 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni ab Urbe condita.
[illegible]		43	172			123			
38		44	173	1310					
39		45	174						
1	Ptolomæus Philadelphus R.	56	175		3820		495		
2	annos 38.	47	176			124			470
3		48	177						
4		49	178	1315					
5		50	179						
6		51	180		3825	125	500		
7		52	181						475
8		53	182						
9		54	183	1320					
10		55	184			126			
11		56	185		3830		505		
12		57	186						480
13		58	187						
14		59	188	1325		127			
15		60	189						
16		61	190		3835		510		
[illegible]		62	191						485
18		63	192			128			
19		64	193	1330					
20		65	194						
21		66	195		3840		515		
22		67	196			129			490
23		68	197						
24		69	198	1335					
25		70	199						
26		71	200		3845	130	520		
27		72	201						495
28		73	202						
29		74	203	1340					
30		75	204			131			
31		76	205		3850		525		
32		77	206						500
33		78	207						
34		79	208	1345		132			
35		80	209						
36		81	210		3855		530		
37		82	211			133			505
38		83	212						

Anni Regni.		Anni Græcorum.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni ab orbe condito.	Olympiad.	Anni Iphiti.	Anni ab Urbe condita.
1	Ptolemæus Evergetes R, annos 24.	84	213	1350				
2		85	214					
3		86	215		3860		535	
4		87	216			134		510
5		88	217					
6		89	218	1355				
7		90	219					
8		91	220		3865	135	540	
9		92	221					515
10		93	222					
11		94	223	1360				
12		95	224			136		
13		96	225		3870		545	
14		97	226					520
15		98	227					
16		99	228	1365		137		
17		100	229					
18		101	230		3875		550	
19		102	231					525
20		103	232			138		
21		104	233	1370				
22		105	234					
23		106	235		3880		555	
24		107	236			139		530
1	Ptolemæus Philopator R. annos 19.	108	237					
2		109	238	1375				
3		110	239					
4		111	240		3885	140	560	
5		112	241					535
6		113	242					
7		114	243	1380				
8		115	244			141		
9		116	245		3890		565	
10		117	246					540
11		118	247					
12		119	248	1385		142		
13		120	249					
14		121	250		3895		570	
15		122	251					545
16		123	252			143		
17		124	253	3390				
18		125	254					

Anni

Anni Regni.		Anni Græcorum.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni ab orbe condito.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni ab urbe condita.
19		126	255		3900		575		
1	Prolomæus Epiphanes, R. A. 23.	127	256			144			550
2		128	257						
3		129	258	1395					
4		130	259						
5		131	260		3905	145	580		
6		132	261						555
7		133	262						
8		134	263	1400					
9		135	264			146			
10		136	265		3910		585		
11		137	266						560
12		138	267						
13		139	268	1405		147			
14		140	269						
15		141	270		3915		590		
16		142	271						565
17		143	272			148			
18		144	273	1410					
19		145	274						
20		·146	275		3920		595		
21		147	276			149			570
22		148	277						
23		149	278	1415					
1	Prolomæus Philometor, R.A. 30.	150	279						
2		151	280		3925	150	600		
3		152	281						575
4		153	282						
5		154	283	1420				Antiochus Epiphanes regnare incipit, anno Seleucidarum 137. 1.Mach.1.11.	
6		155	284			151			
7		156	285		3930		605		
8		157	286						580
9		158	287						
10		159	288	1425		152		Subacta Ægypto capit & diripit Jeroſolymam. 1.Mach.1.21. Eo anno idolum abominabile Jovis Olympii impoſitum eſt Altari. 1.Mach.1.57.	
11	Antiochus Epiphanes it in Perſidem, atque in reditu ex morbo moritur. 1.Machab.3.37.	160	289						
12		161	290		3935		610		
13		162	291					Mattathias moritur, cui JudaMachabæus ſuccedit. 1.Mach. 11. 70. & 3.1.	585
14	Hoc anno moritur Antiochus Epiphanes. 1.Mach.6.16.	163	292			153			
15		164	293	1430					
16	Demetrius Romà profugus Antiochum & Lyſiam vincit, & regnum occupat. 1.Mach.7.1.	165	294					Lyſias à Juda Machabæo vincitur. 1.Mach.4.28. & Templum ac altare repurgatur. Ib. verſ. 52.	
17		166	295		3940		615		
18		167	296			154			590

Anni Regni.		Anni Græcorum.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni ab Urbe condita.
19		168	297					Sacerdotium populi ſuffragiis Judæ collatum Joſ. Ant. lib. 12. c. 17.	
20		169	298	1435					
21		170	299					Moritur Juda pugnans adverſus Bachidem & Alcimum. 1. Machab. 9. 3. 18.	
22		171	300		3945	155	620		
23		172	301					Hoc anno quadriennio poſt Judæ mortem ſecundum Joſephum Jonathan illi in ſacerdotium ſuccedit.	49
24		173	302						
25		174	303	1440					
26		175	304			156			
27		176	305		3950		625		
28		177	306						600
29		178	307					Aſſamonæorũm Principatus.	
30	Finis regni Græcorum.	179	308	1445		157			
Anni ab Urbe C.	Anni principatus Aſſamonæorum.							JUDÆ MACHABÆI	Anni Regni
		1	309					Jonathan frater, nono, vel decimo poſt fratris Judæ mortem anno ſummum Sacerdotium accipit à Seleucidis & coronam regiam, anno Seleucidarum 160, hoc eſt poſt devictum ab Alex. M. Darium, anno 178. 1. Mach. 10. 21. R. annos 9.	1
605		2	310		3955		630		2
		3	311						3
	Demetrius Demetrii F. adverſus Pſeud Alexandrum bellum movet. 1. Machab. 10. 67.	4	312			158			4
		5	313	1450					5
	Eo anno regnum Syriæ, mortuo Alexandro occupat. 1. Mach. 11. 19.	6	314						6
		7	315		3960		635		7
610		8	316			159			8
	Jugum Gentilium tollitur ex Judæa, anno Simonis primo, Seleucidarum verò anno 170. 1 Mach. 13. 41.	9	317						9
		10	318	1455				Simon Jonathæ frater R. annos 8.	1
		11	319						
	Antiochus movet bellum adverſus Tryphonem. 1. Mach. 15. 10.	12	320		3965	160	640	Regia dignitas Simoni conceditur ab Antiocho. 1. Mach. 15. 6.	3
615		13	321						4
		14	322						5
		15	323	1460					6
		16	324			161		Simon dolo à genero ſuo interficitur. 1. Machab. 16. 14.	7
		17	325		3970		645		8
620	Antiochus Pius Jeroſolymam obſidet anno Hyrcani primo, Olymp. 162. Joſ. Ant. lib. 13. cap. 16.	18	325					Johannes Hyrcanus R. annos 30.	1
		19	326						2
		20	327	1465		162			3
		21	328						4
		22	329		3975		650	Sicima expugnat, & Templum Gezaritanum evertit. Joſ. Ant. lib. 13. c. 17. 18.	5
625		23	330						6
		24	331			163		Idumæos ad circumciſionem ſuſcipiendam adigit.	7
		25	332	1470					8
		26	333						9
		27	334		3980		655		10
630		28	335			164			11
		29	336					Romam Legatos mittit, fœdus cum Romanis renovat.	12
		30	337	1475					13

Anni

[illegible]		Anni Græc.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni Regni.
		31	338						14
		32	339		3985	165	660		15
63		33	340						16
		34	341						17
		35	342	1480					18
		36	343			166			19
		37	344		3990		665		20
640		38	345					Samariam expugnat, & funditus evertit.	21
		39	346						22
		40	347	1485		167			23
		41	348						24
		42	349		3995		670		25
45		43	350						26
		44	351	1490		168			27
		45	352						28
		46	353						29
		47	354		4000		675		30
650		48	355			169		Ariſtobulus regnavit ann. 1.	31
		49	356	1495				Alexander Jannæus R. annos 26.	1
		50	357						2
	Alexander Januæus cum Ægypti Rege Ptolom. Lathuro variè certat bello.	51	358						3
		52	360		4005	170	680		4
6		53	361						5
		54	362					Ptolemaida oppugnat.	6
		55	363	1500				Prælio vincitur à Lathuro Ægypti Rege.	7
		56	364			171			8
		57	365		4010		685		9
660		58	366						10
		59	367					Varia opida & caſtella in Judæa vi occupat.	11
		60	368	1505		172			12
		61	369						13
		62	370		4015		690		14
5		63	371						15
		64	372			173			16
		65	373	1510				Bello per ſexennium à popularibus vexatur.	17
		66	374						18
		67	375		4020		695		19
0		68	376			174			20
		69	377						21
		70	378	1515					22
		71	379					Triennio febre quartana laborata, ac tandem perit.	23
		72	380		4025	175	700		24

Anni ab Urbe condita.		Anni Aſſamonæorum.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni Regni.
675		73	381						25
		74	382						26
		75	383	1520				Alexandra, Alexandri vidua, R. annos 9. Joſ. Ant. lib. 14. cap. 1.	1
		76	384			176			2
		77	385		4030		705		3
680		78	386						4
		79	387						5
		80	388	1525		177			6
		81	389						7
		82	390		4035		710		8
685		83	391						9
		84	392			178		Ariſtobolus Alexandræ F. R. annos 6.	1
		85	393	1530					2
		86	394						3
		87	395		4040		715		4
690		88	396			179		Templum Jeroſolym. à Pompeio expugnatur. Joſ. Ant. lib. 14. cap. 24.	5
		89	397						6
		90	398	1535				Hyrcanus cum Antipatro Herodis patre, & Antigono Hyrcani fratre, R. ſimul annos 23.	1
		91	399						2
	Ariſtobulum, ejúſque filium Alexandrum res novas adverſus Hyrcanum moventes comprimit Gabinius.	92	400		4045	180	720		3
695		93	401						4
		94	402						5
		95	403	1540				Craſſus Gabinio ſuccedens, adverſus Parthos bellum moturus Templum Jeroſolym. ſpoliat, ann. urbis conditæ 697. Oroſ. lib. 6. cap. 13.	6
		96	404			181			7
		97	405		4050		725		8
700		98	406						9
		99	407						10
		100	408	1545		182		Cæſari in Ægypto adverſus Pompeianos bellum gerenti Antipater operam navat.	11
		101	409						12
		102	410		4055		730		13
705		103	411						14
		104	412			183			15
	Cæſar in Senatu Romæ à Caſſio & Bruto interficitur.	105	413	1550					16
		106	414						17
		107	415		4060		735		18
710		108	416			184		Parthi expugnata Cœleſyria Jeroſolymam capiunt & diripiunt. Hyrcanus Sacerdotio privatur, & in carcerem conjicitur, Babylonem à Parthis abducitur.	19
		109	417						20
	Herodes devicto Antigono regnat in Judæa Olymp. 185. Joſ. Ant. lib. 14. c. 26. triennio poſtquam à Rom. Rex renunciatus fuerat.	110	418	1555					21
		111	419						22
		112	420		4065	185	740	Herodes M. ſub quo Chriſtus natus eſt, R. annos 37.	23
715		113	421						1
		114	422						2

Anni ab Urbe condita.		Anni Aſſamonæorum.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni Regni.
		115	423	1560				Rex à Romanis conſtitutus Olymp. 184. Calvino & Pollione Coſſ. Joſ. Ant. lib. 14. c. 25.	3
		116	424			186			4
		117	425		4070		745		5
72		118	426						6
		119	427					Anno Herodis ſeptimo Antonius ab Octavio ad Actium vincitur, Olymp. 187. Joſ. Ant. lib. 15. c. 8. Accipit ab Auguſto Trachonitidem, Batanæam, & Auranitidem, anno regni ſui 10. Joſ. Belli Jud. l. 1. c. 9.	7
		120	428	1565		187			8
		121	429						9
		122	430		4075		750		10
725		123	431						11
		124	432			188			12
		125	433	1570				Samariam inſtaurat & à fundamentis exſtruit, quam Sebaſten dici voluit.	13
		126	434						14
		127	435		4080		755		15
730		128	436			189		Cæſaream incipit condere an. regni ſui 16, quam abſolvit 12. poſt annis, anno regni 28. Joſ. Ant. l. 15. c. 13.	16
	Auguſtus in Judæam venit anno Herodis 17. Joſ. Ant. lib. 15. cap. 13, 14	129	437						17
		130	438	1575					18
		131	439					Templum Jeroſolymitanum à fundamentis totum inſtauravit.	19
		132	440		4085	190	760		20
715		133	441					In Italiam ad Auguſtum navigat, filios Alex. & Ariſtob, inde ſecum reducit domum.	21
		134	442						22
		135	443	1580					23
		139	444			191			24
		137	445		4090		765		25
740		138	446						26
		139	447					Filios apud Auguſtum accuſat, à quo patri reconciliantur.	27
		140	448	1585		192			28
		141	449						29
		142	450		4095		770	Eoſdem Beryti in Concilio damnatos in carcere necat.	30
745		143	451						31
		144	452			193			32
		145	453	1590					33
		146	454						34
		147	455		4100		775	Antipater Herodis F. à patre coram Varo accuſatus in carcerem conjicitur, & mox necatur.	35
750		148	456			194			36
		149	457						37
	Finis regni Aſſamonæorum & Herodis, qui illis ſucceſſit ad Chriſtum uſque.		358	1595				DOMINUS N. JESUS CHRISTUS ſub finem anni ultimi Herodis natus, vixit an. 33. cum dimidio.	Anni Chriſti.
			459						
			460		4105	195	780		
755			461					Fugit in Ægyptum Herodis metu.	
			462						
			463	1600					6
			464			196			7

Archelaus Herodis F. in exilium Viennam mittitur anno regni ſui decimo, & Judæa in Provinciam redigitur. Joſ. Ant. l. 17. cap. ult.

Quinnius in Syriam, Coponius in Judæam mittitur.

Coponio ſucceſſor mittitur ab Auguſto Annius Rufus.

Auguſtus hoc anno moritur, cui ſuccedit Tiberius. R. ann. 22.

Annio Rufo ſucceſſor à Tiberio mittitur Valerius Gratus, qui an. 11. rexit Iudæam ad Pilatum uſque Ioſ. Ant. l. 18. c. 3.

Tiberias ab Herode Galilææ Tetrarcha ad lacum Genezareth exſtruitur, & ex pago civitas efficitur. Ioſ. Ant. lib. 18. cap. 3.

Valerius Gratus Judæâ excedit, eique ſucceſſor mittitur Pilat. Ioſ. Ant. lib. 18. c. 3.

Excitata adverſus Pilatum à Judæis ſeditio ob invectas Jeroſolymam Tiberii imagines & Romanorum Aquilas. Ioſ. Ant. lib. 18. cap. 4.

Judæi à Tiberio Româ pulſi, in Sardiniam ſpecie militiæ mittuntur ex iis 4000. Ioſ. Ant lib. 18. c. 5.

Tiberius poſt imperium annorum 22 moritur, & Cajus Caligula ei ſuccedit. Pilatus Judæâ excedit, & in auxilium Viennam mittitur, annis 10. in Præfectura exactis. Ioſ. Ant. lib. 18. c. 5. R. annos 4.

Claudius Caligulæ ſuccedit, R. annos 14.

Petrus Romam venit, Oroſ. lib. 7. c. 6.

Fames ab Agabo prædicta Act. 11. 28. Oroſ. lib. 7. c. 6.

Herodes Agrippa ſeptimo poſt Tiberii mortem anno, à vermibus eroſus perit. Ioſ. Ant. lib. 9. c. ult. Act. 12. 23.

Seditio Jeroſolymis ſub Cumano orta. Oroſ. lib. 7. c. 6.

Claudius Judæos ex Italia pellit. Oroſ. l. 7. c. 6.

Romæ fames ſæviſſima. Oroſ. lib. 7. c. 6.

Anni ab Urbe condita.	Anni Aſſmonæorum.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.	Anni Chriſti
		465		4110		785	8
760		466					9
		467					10
		468	1605		197		11
		469					12
		470		4115		790	13
765		471					14
		472			198		15
	1	473	1610				16
	2	474					17
	3	475		4120		795	18
770	4	476			199		19
	5	477					20
	6	478	1615				21
	7	479					22
	8	480		4125	200	800	23
775	9	481					24
	10	482					25
	11	483	162[illegible]				26
	12	484			201		27
	13	485		4130		805	28
780	14	486					29
	15	487					30
	16	488	1625		202		31
	17	489					32
	18	490		4135		810	3
785	19						4
	20				203		5
	21		1630				6
	22 / 1						[illegible]
	2			4140		815	8
790	3				4		9
	4						[illegible]
	1		1635				41
	2						2
	3			4145	205	820	[illegible]
795	4						44
	5						[illegible]
	6		1940		206		46
	7						47
800	8			415[illegible]		825	[illegible]
	9						49

Jeroſolymis puer cùm eſſet Doctores in Templo interrogat.

Baptizatur à Johanne anno vitæ 30.

Patitur & morte afficitur, cruci affixus quum à Baptiſmo ſuo annos tres cum dimidio prædicaſſet,

Stephan. martyrio coronatur.

Philip. Samaritanis prædicat.

Paulus ad Chriſtum convertitur, & in Arabia per triennium prædicat Evangelium.

Herodes Agrippa Jacobum gladio percutit, & Petrum in carcerem conjicit.

Paulus & Barnabas Eccleſiam Antiochenam ædificant.

Paulus cum Barnaba primam ſuam peragrationem inchoat.

Concilium Jeroſolymitanum habetur hoc anno.

Paulus Corinthi prædicat Evangelium per annum unum & dimidium.

Aquilam & Priſcillam Italiâ pulſos Corinthi excipit. Act. 18. 2.

Anni ab Urbe condita.		Anni Aſſam.		Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		An. a C. nat.
	Calchidem Herodi eripit, Ituræam & Baranæam illius loco ei dat. Joſ. Ant. lib. 20. c. 5.								
		10						Epheſi agit biennium. Priorem ad Corinthios Epiſt. inde ſcribit. Macedoniam peragrat, & poſteriorem ad Corinthios ſcribit Epiſtolam, & priorem ad Timotheum.	50
		11		1645					51
		12							52
	Claudius veneno ab Agrippina uxore tollitur.	13			4155		830		53
805		14				207		Venit Jeroſolymam collectas Eccleſiarum ferens.	54
	Nero R. annos 13.	1							55
		2		1650				Hæret Cæſareæ biennium in vinculis Act. 21. 27.	56
		3						Cauſam agit coram Agrippa & Feſto, & ab eo Romam mittitur. Act. 25. 26. Romæ hæret per biennium.	57
		4			4160	208	835		58
810	Nero matrem Agrippinam occidit. Tacit. Annal. lib. 14.	5							59
	Jeſus Anani F. ſuum Væ Jeroſolymitanis per ſeptennium intonat. Joſ. belli Jud. l. 7. c. 24.	6						Act. 28. 30. Unde plures ad varios ſcribit Epiſtolas.	60
		7		1655					61
	Florus in Judæam Procurator a Nerone miſſus.	8				209		Vinculis ſolutus videtur Græciam repetiviſſe.	62
		9			4165		840	Paulus hoc anno ſecundùm Jac. Capp. Romam repetit. atque iſthic, ſecundùm eundem martyrio coronatur.	63
815	Nero Romam incendit, cujus facinoris Chriſtianos accuſat.	10							64
	Româ in Græciam proficiſcitur, ac biennium in eo itinere impendit.	11							65
		12		1660		210			66
		13							67
	Galba, Otho, Vitellius R. annos 1.	1			4170		845		68
820	Veſpaſianus.	1							69
		2				211			70

Notæ ad præcedentem Tabulam XI.

SUperiore Tabula 10, explicuimus ſeptuaginta annos captivitatis Babylonicæ, & deſolationis Templi uſque ad ſecundum & ſextum Darii Hyſtaſpidis annum. Deducenda nobis jam venit ſeries Hiſtoriæ ſacræ inde ad Chriſtum uſque, id quod à nobis fit Tabulâ iſtâ 11, cujus initium facimus à ſoluta Captivitate per Cyrum, repetitis paucis & extremis tabulæ decimæ annis, à primo Perſicæ Monarchiæ anno, ſive à ſoluta Captivitate, ad ſextum uſque Darii Hyſtaſpidis annum. Quis autem ſit inde ad Chriſtum uſque annorum numerus, non obſcurè ex Scriptura colligitur & conjicitur ſubſidio oraculi, quod habetur Danielis cap. 9, de ſeptuaginta annorum Hebdomadibus, quas Angelus prædicit interceſſuras ab Edicto de reædificandis Jeroſolymis ad Chriſtum uſque. Hebdomades enim illæ complectuntur annos 490. Verùm magna eſt inter Chronologos de harum Hebdomadum tum initio tum fine, controverſia. Alii enim eas inchoant à primo imperii Cyri anno, eaſque finiunt in Chriſti nativitate. Alii à ſecundo Darii Nothi anno eas deducunt, & terminant in ultima Templi & Jeroſolymorum per Titum Veſpaſianum everſione. Alii à vigeſimo Artaxerxis Mnemonis anno ad eandem Jeroſolymorum per Romanos everſionem extendunt. Alii à vigeſimo Artaxerxis Longimani anno ad Chriſti uſque paſſionem & mortem eas producunt. Nos eas, cum Fratre τῷ μακαρίτῃ Jac. Capello in Hiſtoria ſua Sacra & Exotica, aliiſque accuratis Chronologis & Aſtronomis, inchoamus à ſeptimo Artaxerxis illius Longimanni anno, eáſque deducimus ad Chriſti mortem & paſſionem, quæ ſententia nobis venit demonſtranda, confirmanda, aliæque refellendæ.

Tabulam hanc conſtruximus ex ſerie Regum Perſarum, Græcorum & Aſſamonæorum, quorum alii aliis immediatè, aut quaſi immediatè ſucceſſerunt, ad Chriſtum uſque natum. Ex qua conſtat à primo imperii Cyri anno, ſive à ſoluta per eum Captivitate ad Chriſti nativitatem annos eſſe 529, hoc eſt, annos fermè quadraginta ſupra 490 annorum Danielis Hebdomadum numerum. Ab anno autem Artaxerxis Mnemonis viceſimo ad everſam per Romanos Jeroſolymam anni ſunt duntaxat 450, aut 452, non verò 490. Ab anno verò vigeſimo Artaxerxis Longimanni ad Chriſtum paſſum & mortuum, anni ſunt 477, ſive tredecim minùs quàm 490 uti ex Tabula iſta conſtat. Ab anno denique ſecundo Darii Nothi ad everſam uſque per Titum Veſpaſianum Jeroſolymam anni quidem ſunt 490, vel 492, ſed nullum apparet in Scriptura veſtigium Edicti ab eo facti de inſtaurandis Jeroſolymis, unde tamen Angelus in-

inchoandas eſſe cenſet ſeptuaginta Hebdomadas. Deinde, nec finiendæ etiam veniunt Hebdomades in Jeroſolymorum everſione, ſed in Chriſti morte & paſſione, uti mox oſtendetur. Tertio, nimium eſſet intervallum inter cœptam Templi inſtaurationem ſub Cyro, & ejus conſummationem ſub iſto Dario Notho, nimirum annorum ut minimum 100. Soluta eſt enim Captivitas anno ab Exodo 1066, cœpit regnare Darius Nothus anno ab Exodo 1173, uti ex Tabula noſtra conſtat. Darius quidem Hyſtaſpis F. anno regni ſui ſecundo Edictum fecit de inſtaurando Templo, admodum favorabile. Verùm ab eo Edicto ad everſam per Romanos Jeroſolymam anni ſunt minimum 587, hoc eſt anni fermè centum ſupra 490 numerum. Ab eodem autem anno ſecundo Darii Hyſtaſpidis ad paſſum uſque Chriſtum anni ſunt 549, vel 550, hoc eſt anni 60, ſupra 490. Ab eodem denique ad Chriſtum natum anni ſunt 517. hoc eſt anni 27 ſupra 490. Ab anno autem ſecundo Darii Nothi ad paſſum Chriſtum anni ſunt 453, ad natum verò Chriſtum anni duntaxat 420, hoc eſt anni 70 infra 490. Quare non poteſt Hebdomadum initium duci à ſecundo Darii ſive Hyſtaſpidis, ſive Nothi anno, neque etiam à vigeſimo, ſed à ſeptimo Artaxerxis Longimani anno ad mortem uſque Domini noſtri Jeſu Chriſti, quod ſpatium eſt annorum 490, uti ex hac Tabula noſtra 11. liquet, tum ex Diagrammate, ſive Elencho hic ſubjecto annorum Monarchiæ Perſarum, à ſoluta Captivitate ad devictum ab Alex. M. Darium Codomannum; inde Græcorum Alexandri ſucceſſorum ad mortem Ptolomæi Philometoris, ſive initium Jonathanis Aſſamonæi; denique inde ad Herodis mortem, ſive natum Chriſtum.

Cyrus à ſoluta Captivitate regnavit annos duntaxat 3.

Cambyſes ejus F. & Magus annos 8. vel ſeptem. Joſephus ſex duntaxat ei tribuit, Magis verò annum unum.

Darius Hyſtaſpis F. annos 34. Alii tribuunt illi annos 36.

Xerxes, annos 21.

Artaxerxes Longimannus, an. 41. Alii tantùm 40.

Darius Nothus 19.

Artaxerxes Mnemon, 43.

Ochus, 23. Arces, 2. Alii 3.

Darius Codomannus ab Alex. M. devictus, 7.

Summa annorum Imperii Perſici, 201, vel 203.

Alexander M. poſt devictum Darium regnat annos 6.

Ptolemæus Lagides, 39.

Ptol. Philadelphus, 38.

Ptol. Evergetes, 24.

Ptol. Philopator, 19.

Ptol Epiphanes, 33.

Ptol. Philometor, 30.

Summ 179.

Jonathan Aſſamonæus, poſt, vel circa mortem Philometoris adepto Sacerdotio à Seleucidis, & coronâ regiâ, nono vel decimo poſt fratris Judæ Machabæi mortem anno, regnavit an. 9.

Simon Jonatanis frater, annos 8.

Joh. Hyrcanus, an. 30.

Ariſtobulus an. 1.

Alexander Jannæus an. 26.

Alexandra ejus vidua, an 9.

Ariſtobulus ejus filius, an. 6.

Hyrcanus & Antigonus ejus frater, cum Antipatro ad Herodem uſque ad an. 23.

Herodes M. an. 37.

Summa Aſſamonæorum, ad Chriſtum uſque, anni 149, vel 150.

Univerſa annorum à ſoluta captivitate ad natum Chriſtum, ſumma, an. 530.

Quibus ſi addas an. 33. quibus Chriſtus vixit ad paſſionem uſque ſuam, anni erunt in univerſum 563, à quibus ſi ſubducas an. 70, vel 72, qui fluxerunt à ſoluta captivitate uſque ad ſeptimum Artaxerxis Longimani annum, unde initium facimus Hebdomadum, reſtant an. 490, vel 491. Quod ſi in particularibus quibuſdam Regum illorum annis aſſignandis unus aut alter annus modò ab uno Scriptore vel Hiſtorico tollitur, modò ab alio additur, prout interdum variant atque diſcrepant Scriptorum & Hiſtoricorum in nonnullis ſententiæ; non multum id facit ad immutandum annorum in univerſum ſummam, quominus inveniantur ab initio Hebdomadum, ſive à ſeptimo Artaxerxis Longimani anno ad Chriſti mortem an. 487, vel 490, ita ut litigare de anno uno vel altero, qui plùs vel minùs ſit, otioſum & ſuperfluum videatur, cùm id imputari poſſit, & debeat Scriptorum errori & lapſui, qui non ſunt ſatis accurati in notandis ſingulorum, de quibus ſcribunt, reſque geſtas narrant, annis. Porrò hic obſervare licet multiplicem ἑπτηκοντάδος notationem, quam Dei providens ſapientia in adminiſtrandis Judæorum rebus voluit intervenire: prima eſt annorum 70, quos aſſignavit tum Captivitati populi, tum deſolationi & vaſtitati Templi: ſecunda eſt annorum item 70, qui à ſoluta captivitate interceſſerunt ad Edictum Artaxerxis Longimani de reædificandis Ieroſolymis; & inſtauranda Judæorum per Eſdram & Nehemiam πολιτείᾳ, & Repub. Tertia eſt 70 Hebdomadum annorum, ab Edicto illo ad Chriſti mortem. Quarta denique & ultima 70 annorum, qui fluxerunt à Chriſti nativitate ad Templi & Jeroſolymorum per Romanos everſionem, totiúſque Judæorum Politiæ & Reipubl. ſubverſionem.

Sic putamus breviter & aliorum de 70 Hebdomadibus ſententias refutaſſe, & noſtram confirmaſſe. Unde liquet Scaligerum, qui earum initium ducit à ſecundo Darii Nothi anno, inſigni paroramate Edictum Darii Hyſtaſpis de reædificando Templo, tribuiſſe Dario Notho, inter quos intercedunt tamen anni ut minimum 96, ac pæne centum, & præterea Edictum de reædificando Templo accepiſſe pro Edicto de reædificandis Ieroſolymis. Sed ut res tota illa clarior fiat, fortiúſque & latiùs confirmetur, ipſa oraculi de 70 Hebdomadibus verba, quæ habentur Dan. cap. 9. veniunt nobis expendenda. Ea ſic habent.

Verſ. 23. *In initio deprecationum tuarum exiit verbum* (hoc eſt mandatum Dei de me ad te mittendo) *& ego veni ad indicandum tibi, quia vir deſideriorum tu es* (hoc eſt Deo gratus & acceptus) *& intelligens in*

urbe

verbo Dei,*& intelligens in viſione*,quia jam antea Deus multa tibi arcana revelavit,noluit & iſtud te latere. *Vel, intellige verbum hoc Dei,& percipe viſionem iſtam.*

Verſ. 24. *Septimanæ itaque ſeptuaginta* נֶחְתַּךְ *deciſa* (hoc eſt decretæ) *ſunt* à Deo *ſuper populum tuum, & ſuper civitatem tuam ſanctam.* לְכַלֵּא *ad cohibendam* (vel *coërcendam*) *defectionem* (ſive *prævaricationem*) וּלְחָתֵם (juxta τὸ כתיב) *ad obſignanda* (vel juxta τὸ קרי) לחתם *ad conſummanda* (hoc eſt *abolenda*) *peccata,& ad expiandam iniquitatem* (ſive,*ad propitiationem faciendam pro iniquitate*) *& ad adducendam juſtitiam ſeculorum* (hoc eſt æternam, in æternum duraturam) *& ad obſignandum viſionem & prophetiam* (hoc eſt prophetias de Chriſto venturo) *& ad ungendum Sanctitatem Sanctitatum* (ſive *Sanctum ſanctorum*) Chriſtum puta,qui eſt Dei filius longè ſanctiſſimus,quique non ἅγιος ſimplicitur,ſed τὸ ἅγιον *ipſa Sanctitas* ab Angelo B. Virgini conceptionem ejus annunciante,nuncupatur Luc. 1. 31. τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον,*quod ex te naſcetur Sanctum vocabitur Filius Dei.*

Verſ. 25. *Cognoſces itaque & intelliges*,quod *ab exitu verbi* (hoc eſt Edicti Regii) לְהָשִׁיב וְלִבְנוֹת *de readificanda Jeroſolyma uſque ad Meſſiam Ducem, ſeptimanæ ſunt ſeptem & ſexaginta duæ*, ſive in univerſum ſexaginta novem) quo temporis ſpatio תָּשׁוּב וְנִבְנְתָה *readificabitur platea & foſſa, idque in anguſtia temporum.*

Verſ. 26. *Et poſt ſeptimanas ſexaginta duas exſcindetur Meſſias* (hoc eſt Dominus N Jeſus Chriſtus,) *at non ſibi* (hoc eſt non ſui,ſed noſtri gratiâ,atque in ſalutem noſtram) *& urbem* (Jeroſolymam) *& Sanctuarium* (Templum Jeroſolymitanum) *deſtruet populus Ducis venturi* (hoc eſt,Romani duce Tito Veſpaſiano,) *& finis ejus* (Sanctuarii ſcilicet,vel popoli Judaici) *erit in exundatione, & uſque ad finem belli decreta eſt deſolatio*, hoc eſt, bellum Romanorum adverſus Judæos, Templum & Urbem diluvio veluti quodam inundabit, atque erumpet in ſummam à Deo decretam gentis Judaicæ deſolationem.

Verſ. 27. *Et confirmabit* (Chriſtus ſcilicet) *fœdus* (Evangelicum) *multis* (ex populo Judaico) *per Septimanam unam* (ultimam nempe τῶν 70.) *& in medio Septimanæ* (hoc eſt,in poſtrema dimidia Septimanæ illius parte) *facit ceſſare* (morte ſua,quæ eſt ſacrificiorum omnium complementum & finis) *ſacrificium & munus* (hoc eſt, Judaica ſacrificia & ritus atque cæremonias omnes legales) *& per alam abominationum* (ſive,abominabilem) *deſolantem* (hoc eſt,deſolationis cauſam,) *& uſque ad conſummationem & definitionem* (vel *uſque ad conſummationem à Deo definitam*) *ſtillabit* (ita Dei fervens) *ſuper deſolatum* Judæorum populum,qui tum è terra ſua à Romanis ejicietur,& in omnes mundi plagas diſſipabitur.

Manifeſta eſt hæc Prophetia apud Chriſtianos,de Chriſto ejúſque adventu,morte,paſſione,mortiſque effectu, peccatorum nimirum expiatione, remiſſione,juſtificatione , ſanctificatione, Evangelii prædicatione, Legis Moſaicæ Cæremonialis & Politicæ abolitione, Templi & Urbis Jeroſolymitanæ everſione,ac populi Judaici diſſipatione,atque in omnes mundi plagas,qualis hodie ,jam à multis ſæculis videtur, diſperſione. Neque tamen neceſſe eſt poſtrema iſta de Templi & Urbis everſione, & populi Judaici diſperſione verba comprehendi in complexu 70 Hebdomadum in eóq; concludi illarum finem,quæ in Chriſti paſſione terminantur,iſta inveniantur completa,quod & ſanè factum eſt. Nam 7 poſt Chriſti paſſionem annis Templum incenſum,& Jeroſolyma funditus everſa eſt,& Judæi patriâ ejecti,totáque Judæa ſubhaſtata eſt. At Chriſti paſſio & mors (quæ eſt actus ipſius maximè memorabilis & glorioſus,) per quam facta eſt peccati expiatio & conſummatio atque abolitio,& remiſſio,per ſufficientem ſatisfactionem,ejusque item cohibitio ſeu repreſſio per Spiritum ſanctificantem,quem Chriſtus concedit & largitur,incidit in finem ſeptuaginta Hebdomadum, ſive 490 annorum.

Omnino ergo (ut breviter tota hæc Prophetia elucidetur) *Septimanæ ſeptuaginta* (verſ. 24.) à Deo *decretæ ſunt ſuper populum* Judaicum, *& ſuper urbem ſanctam* Jeroſolymorum,quæ ſæpius in Scriptura ſancta nuncupatur,*ad cohibendam*,vel *coërcendam*. (per Spiritum ſanctificantem,qui ſub Evangelio per Chriſtum indulgetur) *prævaricationem*,ſive inſitam nobis à natura corruptionem,quæ priùs ſub fœdere Legali per Spiritum ſervitutis vigebat , & quaſi æſtuabat atque exundabat. *Ad conſummanda* item,ſeu *abolenda,peccata*,per gratuitam eorum in Chriſti ſanguine,remiſſionem, *ad propitiationem faciendam* in eodem ſanguine per ſufficientem ſatisfactionem, *pro iniquitate* omnium hominum,*ad adducendam*,ſive in lucem producendam,*juſtitiam ſeculorum*,ſive Evangelii gratiam, quæ æterna eſt,& à ſæculo in ſæculum durat,per quam omnes qui unquam ſervati ſunt,& in poſterum ſervabuntur ad finem ſæculorum,ſalutem obtinent & vitam æternam. *Ad obſignandam etiam* (ſive te complendam) *viſionem & prophetiam*, quæ complementum ſuum habent omnes in Chriſto,ejúſque morte & reſurrectione atque in cœlum aſcenſione terminantur plæræque : denique *ad unguendum Sanctum ſanctorum*, hoc eſt Chriſtum,quod adeò factum eſt tum in ejus Baptiſmo,quum Spiritus ſanctus (qui eſt unctio & *oleum ſpirituale*,quo Chriſtus *unctus eſt ſupra omnes conſortes ſuos*) in eum deſcendit,atque in munus ſuum Mediatorium inauguratus eſt per patris vocem cælitus editam, *Hic eſt filius meus dilectus,in quo complacui,hunc audite*; tum in Chriſti aſcenſione in cælum & ſeſſione ad Patris dextram,quum promiſſionem unctionis Spiritus Paracleti accepit à Patre, & die Pentecoſtes è cœlo in Apoſtolos ſuos demiſit , quos replevit Spiritu ſancto, eoſque unxit unctione Spiritûs,per quam Chriſtiani & dicimur & ſumus. Hæc omnia facta ſunt ,& terminata in Chriſti Baptiſmo, prædicatione, morte,Paſſione, Reſurrectione, Aſcenſione, & Seſſione ad Patris dextram,ita ut planum ſit ſeptuaginta Hebdomadas iſthic ex Angeli mente & ſententia claudi atque terminari debere.

Ubi ſic finem Hebdomadum Angelus deſignavit, earundem initium verſ. 25.his verbis denotat,*Cognoſces & intelliges quòd ab exitu verbi de readificandis Jeroſo-*

ſolymis ad Meſſiam uſque Septimanæ ſunt ſeptem & ſexaginta duæ. Quibus deſignat Edictum quoddam Regium de inſtauranda Jeroſolyma. Illud autem eſt quod habetur Eſdræ cap. 6. quódque ab Artaxerxe Longimano emanavit, & datum eſt Eſdræ in Judæorum gratiam, ad inſtaurandam eorum Rempub. admodum favorabile. In quo etſi mentio non fiat exerta inſtaurationis murorum Jeruſalem, ea tamen venit in eo ſubintelligenda & comprehendenda. Cur enim inſtaurationem murorum vel prohibuiſſet, vel non conceſſiſſet Artaxerxes ille, qui ſe uſque adeò benevolum erga Judæos eo Edicto præbet. Hæc murorum inſtauratio cùm ab Eſdra non fuiſſet cœpta, nedum perfecta, utpote qui potiſſimùm (quatenus peritus Legis Scriba & Doctor) rerum ſacrarum & cultus divini in Templo, atque Politiæ & Reipubl. inſtaurationi vacaret, atque incumberet, annis poſtmodum tredecim, quum Nehemiæ nunciatum eſſet Jeroſolymam jacere adhuc deſolatam, muros ejus eſſe diſtuptos, & portas igne incenſas, Nehemias pio zelo motus, anno Artaxerxis vigeſimo ſpeciale & ſingulare de reædificandis Jeroſolymis Edictum impetrat, vel potiùs præcedentis Edicti (quoad murorum inſtaurationem) confirmationem obtinuit, quòd exſtructio illa murorum à Judæorum hoſtibus impedita ideo videatur, quòd prius Edictum nihil de ea ſpecialiter contineret, aut loqueretur. Ita Edictum de reædificanda Jeroſolyma non eſt conſtituendum in vigeſimo, ſed in ſeptimo Artaxerxis anno, ſiquidem Edictum quod Nehemiæ conceſſum eſt, videtur fuiſſe tantùm confirmatio præcedentis, & veluti quædam ejus explicatio, & ad ejus executionem pertinuit. Quomodo ergo etſi Cyrus Edicto ſuo poteſtatem Judæis reducibus feciſſet reædificandi Templi, tamen quia ad hoſtium accuſationem impedita eſt Templi inſtauratio, opus eis fuit alio Edicto, quo Templi inſtauratio illis concederetur, quod illis conceſſum eſt à Dario Hyſtaſpide anno regni ſui ſecundo. Sic etſi ab Artaxerxe per Eſdræ conceſſum anno regni ſui ſeptimo, poteſtas Judæis tacitè data eſſet muros Urbis ſuæ inſtaurandi, tamen quia ea inſtauratio impedita videtur ab eorum hoſtibus, ideo quòd Edictum de ea nihil exertè haberet, opus fuit alio Edicto, præcedentis illius veluti ἐξηγητικῷ, quo exertè poteſtas fieret Nehemiæ muros inſtaurandi, nec tamen propterea Edictum de inſtauratione Jeroſolymorum, cujus Angelus mentionem hîc facit, his verbis, *ab exitu verbi*, conſtituendum eſt in vigeſimo, ſed in ſeptimo Artaxerxis anno; utrùmque enim pro uno eodemque ejuſdem Regis Edicto in eundem finem dato, accipiendum eſt, ſed cujus executio quoad murorum exſtructionem, vel cœpta non fuerat, ſed neglecta & omiſſa (fortè per impotentiam,) vel ab hoſtibus circumvicinis ex κακονθείᾳ impedita fuerat. Itaque ex conſequenti, Hebdomadum initium non eſt in 20, ſed in 7 Artaxerxis anno collocandum; etenim à ſeptimo, non verò à vigeſimo, illius anno ad Chriſti mortem & reſurrectionem anni ſunt præcisè 490, uti ex hac noſtra Tabula undecima, & antecedentibus ad eam Notis planum eſt. Fuerunt autem duo Perſarum Reges, nomine *Artaxerxes* nimirum prior iſte *Longimanus*, ſeu μακρόχειρ dictus, alter verò μνήμων, *Mnemon*, ſeu *Memor* cognominatus, quòd memoriæ vi mirum in modum polleret atque excelleret. Ac de Longimano intelligendum eſt Edictum iſtud, non de Mnemone, ſuprà enim oſtenſum eſt, quòd à vigeſimo Artaxerxis Mnemonis anno ad Chriſti mortem non ſunt anni niſi 416, non verò 490.

Porrò dicit Angelus verſ. 25, ab Edicto illo de reædificandis Jeroſolymis *ad Meſſiam Ducem Septimanas eſſe ſeptem & ſexaginta duas*, hoc eſt 69, eáſque integras, quibus præterea addendum dimidium primum ultimæ, ſive ſeptuageſimæ, Septimanæ, hoc eſt, in univerſum annos 487, qui intercedunt ab anno ſeptimo Artaxerxis Longimani ad Chriſti uſque Baptiſmum, reliqui tres anni, ſive poſterior ultimæ Septimanæ pars tribuitur (verſ. 27.) Chriſti prædicationi, his verbis, *Et confirmabit* (Chriſtus) *Fœdus multis per Septimanam unam, & in medio Septimanæ* illius ultimæ, *faciet ceſſare Munus & Sacrificium* morte ſua, in qua de jure illa ceſſarunt, etſi de facto in Templi & Jeroſolymorum duntaxat everſione ceſſarint, quia Synagoga fuit cum honore ſepelienda, nec ſtatim in Chriſti morte Cæremoniæ totúſque cultus Legalis fuit de facto abolendus. Senſus ergo eſt, fore ut Chriſtus in ultima, ſeu ſeptuageſima Septimana per prædicationem ſuam confirmaret Judæis Fœdus gratiæ, ſeu Evangelicum, à Baptiſmo ſcilicet ſuo ad mortem uſque ſuam, per annos tres cum dimidio, quibus prædicavit Evangelium.

Quod autem dicit, *In medio Septimanæ faciet ceſſare munus & ſacrificium*, quod factum eſt propriè in in morte Chriſti, quæ in fine, non in medio Septimanæ illius contigit, id ita verum eſt, quia in Chriſti Baptiſmo, & initio prædicationis ipſius cœpit mori Synagoga, cum umbratili ſuo cultu, etſi nondum tum planè mortua eſſet. Evangelii enim prædicatio cultum ſpiritualem (cujus Legalis typus & umbra fuit) docet & poſtulat, qui cultus ſpiritualis ſuccedere de jure debuit carnali & umbratili, juxta illud Chriſti: *Venit hora eadeóque jam eſt, in qua qui Deum adorant adoraturi ſunt eum in ſpiritu & veritate.* Deinde verba Angeli. חצי השבוע reddi poſſunt, non *in medio ſeptimanæ*, ſed *dimidia ſeptimanâ.* Vernaculè diceremus: *Il fera ceſſer en une demie ſemaine l'oblation & le ſacrifice.* nimirum, in ultimæ Septimanæ dimidia parte poſtrema, quam totam inſumpſit Chriſtus à Baptiſmo ad Paſſionem, in Evangelii prædicatione. Sunt qui Danielis Hebdomadas complecti nolunt annos 490 totos, ſed duntaxat, 477, ut Chriſtus ſecundùm eos, paſſus ſit in medio ultimæ Septimanæ, idque nixi his Angeli verbis *in medio Septimanæ faciet ceſſare munus & ſacrificium.* Sed clara ſunt & expreſſa ſuperiora Angeli ejuſdem verba, *Septimanæ ſeptuaginta deciſæ ſunt ſuper populum tuum*, &c. quæ non ſunt ſol. icitanda aut vexanda, vel annorum numerus minuendus ſine evidenti neceſſitate, quæ nulla videtur hîc urgere aut cogere. Quamquam parum intereſt, ſiquis hanc, vel illam, tueatur & ſequatur ſententiam, totum nempe hoc diſcrimen (quod quantillum ſit videre eſt) pendet ab accuratiore, vel ſcrupuloſiore & moroſiore, Epilogiſmo particulari annorum Regum Perſarum, Macedonum & Aſſamonæorum ab Artaxerxe ad Chriſtum uſque, in quo trium aut quatuor annorum variatio inter tot, qui de iis ſcripſe-

ſerunt, auctores & Hiſtoricos, nemini mira videri debet, multo minùs in dubium vocare Angeli oraculum, aut noſtram illius explicationem, aut eam poſtponere iis qui aliud initium, aliúmque Hebdomadûm finem ſtatuunt, vel fingunt potiùs.

Alii dimidiam hanc Septimanam intelligunt de tribus annis cum dimidio, quibus bellum à Romanis adverſus Judæos geſtum eſt, in cujus fine Templum & Jeroſolyma everſa ſunt. Sed durum nimis videtur dimidiam hanc Septimanam a reliquis divellere (& tanto hiatu, annorum 34, avellere) quarum pars illa eſſe videtur. Verum dato hoc, etſi non conceſſo, manet hoc ſemper, ſeptuaginta Septimanas terminari ab Angelo in Chriſti Paſſione. Porrò illud עד המשיח *uſque ad Meſſiam*, non eſt accipiendum de Chriſti nativitate, ſed de ejus Baptiſmo, tum enim propriè Jeſus factus fuit *Chriſtus*, hoc eſt, unctus per Spiritum in eum deſcendentem, túmque in munere ſuo Mediatorio propriè inauguratus eſt; diſtinguenda nempe eſt, non divellenda Chriſti Perſona, ab ejus Munere. Vox *Chriſtus*, ſive *Unctus*, Munus ejus propriè denotat, non Perſonam niſi ſecundariò. In Chriſti conceptione & nativitate factus eſt quidem ὁ ἄνθρωπος, qualem oportebat eſſe Mediatorem noſtrum, cùm priùs tantùm eſſet Θεὸς, at nondum tamen erat tum factus CHRISTUS, hoc eſt, conſtitutus in munere ſuo Mediatorio, id quod propriè factum in Baptiſmo.

Quod addit Angelus, תשוב ונבנתה *readificabitur platea & foſſa*, non ſunt ita accipienda, quaſi in fine demum 69 Septimanarum ſit reædificanda platea & foſſa, hoc eſt, Jeroſolymorum muri & munitio ſint inſtaurandi, ſed ſimpliciter, quòd in complexu illarum 69 Septimanarum, ſit reædificanda Jeroſolyma, cui reædificationi opponit deinde ejúſdem everſionem *per populum Ducis venturi* (verſ. 26.) hoc eſt, per Romanos ſub ductu Titi Veſpaſiani eorum Ducis ſeu Imperatoris. Ita ut prædicat hîc Angelus ad Judæorum conſolationem, Jeroſolymam eſſe intra complexum ſeptuaginta illarum Hebdomadarum, inſtaurandam, ſed ſimul etiam innuat eam eſſe poſt earundem finem, evertendam atque diruendam per Romanos, nondum tum *rerum Dominos*. Fruſtra itaque videntur eſſe illi qui volunt reædificationem iſtam factam eſſe per ſpatium ſeptem Septimanarum, ſeſque torquent & fatigant in aſſignandis quadraginta novem annis quos in illa reædificatione inſumptos eſſe volunt, cùm ſimpliciter dicat Angelus iſta eſſe inſtauranda intra complexum ſeptem & ſexaginta duarum (hoc eſt, ſexaginta novem) Septimanarum. Quare quòd ſequitur verſ. 26 *poſt Septimanas ſexaginta duas exſcindetur Chriſtus*, non eſt ita accipiendum quaſi ab exitu verbi ad Chriſtum, Septimanæ ſint duntaxat ſexaginta duæ, ſed repetendæ ſunt & ſubdiendæ ſeptem Septimanæ, de quibus in antecedentibus dixit, *ab exitu verbi uſque ad Meſſiam ſeptimanæ ſeptem & ſeptimanæ ſexaginta duæ*, ſúntque illis jungendæ, ut ſenſus ſit, *Poſt ſeptimanas ſeptem & ſexaginta duas* (hoc eſt 69.) *exſcindetur Chriſtus*.

Excisioni Chriſti Angelus ſubjicit everſionem Jeroſolymorum, tanquam juſtam facinoris illius mercedem, *Urbem*, inquit, *ſanctam perdet populus Ducis venturi*, eam, inquam, ſubjicit, tanquam quid ſeparatum à Septimanis, nec concluſum in earum ſpatio ſeu complexu, ſed tanquam quid conſecuturum Septimanas illas, in quarum fine Chriſtus eſt exſcindendus. Everſionem illam dicit futuram *cum exundatione*, hoc eſt, fore ut Judæa tota veluti diluvio quodam inundetur Romanorum copiis & exercitibus, idque *uſque ad finem belli*, quo *deſolatio* Judææ & Jeroſolymorum a Deo *decreta eſt*. *Ala* autem *abominabilis & devaſtans per quam conſummatio ſiet & ira Dei effundetur* (ſeu, *ſtillabit*,) *in deſolatum* Judæorum populum, videtur eſſe non tam Romanorum exercitus, quàm factio Zelotarum, qui Templi partem interiorem occupabant & tuebantur adverſus Romanos, quique pertinaciâ ſuâ obſtinatiſſimâ cauſa fuerunt everſionis Templi & Jeroſolymorum, uti à nobis explicatum & demonſtratum eſt in Spicilegio noſtro ad Matth. 24. 15.

Sententia noſtra de ſeptuaginta Hebdomadibus inchoandis à ſeptimo Artaxerxis Longimani anno ad Chriſti paſſionem (quòd nimirum inter utrumque terminum illum intercedunt anni præcisè 490.) præter ſuperiora hinc rurſus comprobatur. Oroſius lib. 7. c. 3. Chriſtum dicit natum eſſe A. U. C. 752, quod cum Tabula noſtra convenit. Idem cap. 4. dicit Tiberium ſucceſſiſſe Auguſto anno Urbis conditæ 767. Ergo annus Tiberii 15, quo Chriſtus baptizatus eſt, incidit in annum Urbis conditæ 781, & Chriſti paſſio in A. U. C. 785, quod planè cum Tabula noſtra congruit. Idem lib. 3. cap. 16, initium Alexandri M. collocat in anno Urbis conditæ 426. Nos in Tabula noſtra in A. U. C. 424. Diſcrimen duorum eſt duntaxat annorum. Arrianus lib. 7, ex Alex. M. diariis ſcribit Alexandrum mortuum eſſe Olymp. 114. Hieronymus in Danielem dicit mortuum eſſe Olymp. 113. ſed mendum eſt, legendúmque 14. Joſephus in Appionem: *Omnes*, inquit, *fatentur Alexandrum obiiſſe Olympiade centeſimâ decimâquarta*. Id quod cum Tabula noſtra convenit. Euſebius Artaxerxis Longimani initium attribuit anno primo Olympiadis 79. Id quod ſatis congruit cum Tabula noſtra, quæ illud collocat in anno ultimo Olympiadis 78. Idem Euſebius Magorum cædem à Dario Hyſtaſpide factam, & Darii initium conjicit in annum ultimum Olympiadis 64. Nos in Tabula noſtra in annum primum Olymp. 65. Diſcrimen eſt unius duntaxat anni. Hieron. in Dan. cap. 9, ſcribit. *Alexandrum M. mortuum eſſe anno 236, regni Perſarum quod cœperat primo anno Olympiadis 55, quo tempore Cyrus Babylonios ſuperavit.* Cœpit ſanè regnum Perſarum anno primo Olympiadis 55, at non quo tempore Babylonios ſuperavit, ſed quando Cyrus primò regnare cœpit in Perſide, poſt patris mortem. Id quod ſatis congruit cum Tabula noſtra 13, in qua regni Cyri in Perſide initium collocamus in anno tertio, vel ſecundo Olymp. 55.

His ita conſtitutis, ſi ſecundùm Euſebium Artax. Longimanus regnare cœpit anno primo Olympiadis 79. annus ejus ſeptimus incidit in annum ſecundum Olympiadis 80, ſive annum Iphiti 322, & Urbis conditæ 296, cùm Chriſtus ſecundùm Oroſium natus ſit anno Urbis conditæ 752, ac proinde paſſus anno Urbis conditæ 785. Liquet ab anno ſexto vel ſeptimo Artaxerxis

xerxis Longimani ad Chriſtum paſſum annos eſſe 489. vel 490. Si enim ex anno Urbis conditæ 785, quo Chriſtus eſt paſſus, ſubducas annum Urbis conditæ 296, vel 295, in quem Artaxerxis Longimani annus ſeptimus incidit, reſtant anni 489, vel 490. Ita demonſtratur numerus annorum ſeptuaginta Hebdomadum Danielis à ſeptimo Artaxerxis Longimani anno ad Chriſtum uſque paſſum, & Tabula noſtra ſic confirmatur.

Atque in tota iſta annorum ſerie à prima Judæorum Captivitate Babylonica ſub Jechonia, ad ultimam uſque per Romanos ad Titum Veſpaſianum obſervanda venit multiplex rerum, quæ eo temporis ſpatio Judæis contigerunt, per ſeptenarium & ſeptuagenarium numerum (qui in Scriptura ſacer eſt) diſpoſitio atque diſpenſatio, Sapientiæ Dei, qui omnia in numero, pondere & menſura facit, convenientiſſima. Eo enim temporis intervallo contigit Iudaico populo duplex Captivitas, ſeu calamitas & deſolatio, utraque ſeptuagenaria, duplex item liberatio atque inſtauratio, una pariter ſeptuagenaria, altera verò annorum ſepties ſeptuaginta, ſive Hebdomadum ſeptuaginta, denique liberationi oppoſita ruina & caſus extremus Iudæorum: utrumque itidem per annos ſeptuaginta, ac tandem liberationi temporali & carnali ſuccedens & oppoſita liberatio ſpiritualis per Chriſtum. Duplicis populi Iudaici Captivitatis, ſive deſolationis, prior inchoata tantùm fuit ſub Iechonia, altera completa, & totalis ſub Sedecia, utraque ſeptuagenaria. Nam (uti antè probatum eſt) ab abducto in captivitatem Iechonia ad ſolutam captivitatem Babylonicam per Cyrum, anni ſunt 70, juxta Ieremiæ prophetiam, & ab everſo Templo ſub Sedecia, uſque ad ejus inſtaurationem per Darium Hyſtaſpidem anni ſunt itidem 70. Liberatio pariter & inſtauratio in integrum populi illius duplex etiam fuit, prior inchoata tantùm & ſemiplena atque imperfecta, per Cyrum ad Artaxerxem uſque Longimanum, & hæc ruſus ſeptuagenaria, nam ab Edicto Cyri ad Artaxerxis Edictum anni ſunt 70, vel ad ſummum 72. Altera plenior & perfectior, per Artaxerxem, politia enim civilis & Eccleſiaſtica, totúſque Dei cultus Legalis ſub eo per Eſdram & Nehemiam reſtituta ſunt in integrum, atque hic Judæorum ſtatus non fuit duntaxat annorum 70, ſed ſeptuaginta Hebdomadum, ſive ſepties ſeptuaginta annorum. Hæc liberatio fuit tantùm temporalis, & populi carnalis Judaici, durante fœdere & œconomia Legali & Moſaica, cui ſuccedit liberatio ſpiritualis animarum per Chriſtum, in ejúſque morte, in fine ſeptuaginta Hebdomadum à Daniele prædictarum, atque in fine Oeconomiæ Moſaicæ, & Eccleſiæ Judaicæ, quæ ubi deſinit, ibi incipit Chriſtiana, ubi fœdus vetus & legale abrogatum eſt per Chriſti mortem, tum novum & Evangelicum inchoatum eſt per Apoſtolorum, die Pentecoſtes, prædicationem, quâ prima Eccleſiæ Chriſtianæ fundamenta jacta ſunt. Denique liberationi Iudæorum inchoatæ per Cyrum, quæ per gradus & paulatim facta & promota eſt per annos 70. ad Artaxerxem uſque, opponitur eorundem caſus & ruina, quæ paulatim & per gradus facta eſt, à Chriſto nato ad everſam per Romanos Ieroſolymam, per annos itidem 70. Atq; ut à Cyri Edicto quo Iudæorum cœpit liberatio ad Darii Hyſtaſpidis Edictum de inſtaurando Templo, quo liberatio illa, & Iudæorum ſtatus atque conditio in melius promota ſunt, anni ſunt decem, vel undecim; ſic ab Herodis morte, & Chriſti nativitate, quum res Iudæorum, eórumque ſtatus cœpit collabaſcere, & ruere in deterius, donec Iudæa in provinciam redacta eſt, & ſub jugum Romanorum miſſa, Archelao Herodis filio in exilium miſſo, anni ſunt pariter decem vel undecim. Ac quomodo à Darii Edicto ad Artaxerxis Edictum nihil in Scriptura narratur memorabile de ſtatus & conditionis Judæorum in melius per annos 60 mutatione: Sic ex quo Judæa in provinciam ab Auguſto redacta eſt, ad bellum illud, quo res eorum à Romanis penitus attritæ ſunt, & eorum Reſpub. funditus everſa eſt, nihil memorabile occurrit, quod ſpectet ſtatus & conditionis eorum in deterius mutationem per annos pariter 60, quo tempore *deſolatio à Deo decreta effuſa eſt uſque ad belli finem in deſolatum* Judæorum populum, juxta Oraculi verba.

Cæterùm Tabulam noſtram, atque in ea Hiſtoriæ ſeriem continuavimus ad everſam uſque Jeroſolymam, & ultimam Judæorum per Romanos Captivitatem factam anno à Chriſti nativitate ſeptuageſimo, tum ad Hiſtoriæ ſacræ illuſtrationem & Chronologiæ noſtræ confirmationem, tum ad demonſtrandum ultimum Judæorum caſum & ruinam progreſſum habuiſſe à Chriſti nativitate per annos 70, quomodo eorum prima liberatio & inſtauratio à Cyro ad Artaxerxem Longimanum fuerat per annos pariter 70. Tum quia in Oraculo de ſeptuaginta Septimanis mentio fit everſionis Ieroſolymorum, ita ut quidam iſta verba, *in medio ſeptimanæ faciet ceſſare munus & ſacrificium*, accipiant de tribus illis annis & dimidio, quibus duravit bellum Judaicum, quo tandem everſa eſt funditus Jeroſolyma, ac tota Judæorum Reſpub. Denique quia Scaliger, & cum eo alii nonnulli ſeptuaginta Hebdom. inchoant à Dario Notho, & deducunt ad everſam Jeroſolymam, per annos 490, quot revera ſunt à ſecundo Darii Nothi anno, ad ſeptuageſimum à Chriſto nato annum, quo everſa eſt à Romanis Jeroſolyma, uti ex hac noſtra Tabula liquet, in qua ſecundus Darii Nothi annus eſt mundi annus 3682: annus autem quo everſa eſt Jeroſolyma, ſive ſeptuageſimus à Chriſto nato annus, eſt mundi 4172, à quo ſi deducas 3682, reſtant anni 490 intermedii.

Liber hic ad Hiſtoriæ ſacræ & Chronologiæ noſtræ tum illuſtrationem, tum confirmationem, ea ſubjicere, quæ Joſephus ad calcem lib. 20. Ant. Judaicarum habet, ubi ſeriem Summorum Pontificum Judaicorum ſummatim deſcribit, quibus ſubnectimus eam ſeriem, quam ipſi tum ex Scriptura, tum ex ipſo Joſepho contexuimus, quàm potuimus accuratè, ex quibus & ex hiſce noſtris Tabulis chronologicis licebit deprehendere varia Joſephi in Breviculo iſto admiſſa σφάλματα, quæ nos ad illius calcem annotamus. Sic ergo ille. Ab Aarone ad ultimum, qui tempore belli Judaici à Zelotis conſtitutus eſt, fuerunt ſummi Pontifices 83. Horum ab Aharone ad conditum à Salomone Templum, Tabernaculo miniſtrarunt 13, per annos 612. Inde ad Captivitatem Babylonicam & abductam Ioſedecum fuerunt 18 Pontif. per annos 466. A ſoluta per Cyrum captivitate, & Jeſu Ioſedeci filio, ad regem uſque Antiochum

Eu-

Eupatora fuerunt 15 Pontif.per annos 413,cùm ſtatus Iudæorum eſſet popularis. Hic Antiochus Oniam cognomento Menelaum vitâ & Sacerdotio ſimul privavit, depulſóque à Sacerdotio ejus filio Iakimum (aliàs Alcimum) ſummum conſtituit Pontificem, natum quidem ex Aharonis progenie, at non ex eadem cum illo familia. Iakimus exacto in Pontificatu triennio, obiit nemine ſucceſſore relicto, ac per ſeptem annos vacavit ſine Pontifice civitas. Tum Aſſamonæi excuſſo Seleucidarum jugo, regnum ſimul cum Sacerdotio tenuerunt à Ionatha Iudæ Machabæi fratre ad Herodem uſque magnum per annos 104, & menſes ſex, hoc ordine: Jonathas Pontificatum tenuit annos 7; Simon 8, Hyrcanus 31, Iudas ſive Ariſtobulus annum unum, Alexander Iannæus 27, Hyrcanus 9, Ariſtobulus annos 3, menſes 3. Huic à Pompeio ſubſtituitur præcedens Hyrcanus, qui depulſus ab Ariſtobulo fuerat. Hyrcanus iſte rurſus Sacerdotium cum principatu tenuit per annos 23: Cui ſuccedit Antigonus Ariſtobuli F. à Parthis regno & Sacerdotio reſtitutus per annos 3, qui ab Herode expugnatus vita, regno & Sacerdotio privatus eſt. Ab Herode ad Templi excidium fuerunt 28 ſummi Pontif. per annos 107, quorum nulli ex Aſſamonæorum familia & genere fuerunt, niſi unus Ariſtobulus Hyrcani à Parthis capti & Babylonem abducti nepos, & Mariamnes Herodis conjugis frater, ſed promiſcuè ex Sacerdotum etiam obſcuriſſimorum ordine & genere pro arbitrio eorum, penes quos rerum ſumma apud Iudæos erat, inſtituebantur & deſtituebantur, aut verò etiam datâ pecuniâ creabantur.

De horum omnium ſummorum Pontificum ſerie & ordine videantur tres ſequentes Tabulæ, quas ex Scriptura & Ioſepho ipſo conſtruximus quàm potuimus accuratè. Unde & ex præcedentibus Tabulis noſtris poterit quilibet facilè admiſſa à Ioſepho in hoc Breviario σφάλματα animadvertere. Ac primò quidem quum ab Aarone ad ultimum, qui tempore belli Iudaici fuit, Ponifices numerat 83, liquet ex Tabulis ſequentibus 80, vel 81, fuiſſe duntaxat ſummos Pontifices, niſi quis illis adnumeret cum Uriam qui tempore Achazi fuit, tum Alcimum, qui ex genere Sacerdotali non fuit, ab Antiocho Epiphane conſtitutus. Ab Aarone autem ad conditum à Salomone Templum, ſive ad Hazariam, qui primus in Templo miniſtravit (eo non numerato), Sacerdotes fuerunt 14, non duntaxat 13, nempe Aharon, Phinees, Abiſchuah, Bukki, Huzzi, Zeraja, Merajoth, Amaria, Ahitub, Tſadoc & Ahimaas, ab Aharone per Phineez deſcendentes, tum Eli, Achimelech & Abjathar, ab Ithamare. Quod autem ait, Pontifices illos fuiſſe per annos 612, vero propè eſſe non poteſt, niſi 1. Reg. 6.1. pro 480 legatur 580, quomodo legendum eſſe docuimus ex Actor. 13.20; unde comprobatur ſententia noſtra, qua centum annos cenſemus addendos ſupra aliorum Chronologorum calculum ab Exodo ad conditum uſque à Salomone Templum. Porrò ex Tabulis noſtris liquet non 612, ſed duntaxat 591, aut 590. annos eſſe ab exſtructo Tabernaculo ad abſolutam Templi ædificationem, ejúſque dedicationem. Nam ab Exodo ad cœptam Templi exſtructionem anni ſunt 580, quibus addendi ſunt anni 11, ad abſolutam eius ædificationem, Tabernaculum autem abſolutum fuit ſub finem anni primi poſt Exodum, uti liquet ex Num. 1. 9. & 9.1. & 10. 11. A condito Templo ad captivitatem Babylonicam numerat Ioſephus Sacerdotes 18, per annos 466. At ex Tabula noſtra prima liquet fuiſſe duntaxat 12, nempe, Hazaria, Iohanan, Hazaria, Amaria, Ahitub, Merajoth, Tſadoc, Schallum, Hilkia, Hazaria, Seraia, Joharſadac, ſi modò Hazaria iſte ultimus, qui Hilkija ſubjicitur, diverſus eſt à ſequente Seraja, quod in notis noſtris non putamus eſſe ſtatuendum; ſi etiam Jehorſadac numerandus eſt inter eos, qui Captivitatem præceſſerunt, cùm Seraja ejus anteceſſor dicatur abductus Babylonem 2. Reg. 25. 18. Hi duo ſi è numero ſubducendi ſunt, reliqui erunt tantùm decem. Quin dato numerandos eſſe 12, atq; illis accenſendos & annumerandos eſſe tres alios (nempe Zachariam filium Jojadæ, Uriam ſub Achazo, & Iophoniam ſub Sedecia, quod non videtur eſſe faciendum ob cauſas in notis noſtris allatas) ſic erunt in univerſum duntaxat 15, non verò 18. uti vult Joſephus. De inde ab abſoluto Templo ad idem ſub Sedecia everſum, anni ſunt duntaxat 416, non verò 466, abſolutum enim fuit Templum anno ab Exodo 591, everſum verò ſub Sedecia anno 1007, uti ex tabulis noſtris conſtat, aberrat itaque à vero calculo Joſephus annis 50. A ſoluta per Cyrum captivitate, & Jeſu filio Joſedeci ad Antiochum Eupatora numerat Joſephus Pontifices 15, per annos 413. Ac revera totidem fuerunt Pontifices, excluſo ex eorum numero Alcimo, qui non fuit ex genere Sacerdotali, nec à Judæis agnitus pro Sacerdote, utpote qui patriam religionem ejeravit. At à ſoluta captivitate ad Jonathan, quem Joſephus vult Iakimo ſive Alcimo ſucceſſiſſe in Pontificatu, anni ſunt 436, non verò 413, uti ex Tabulis noſtris conſtat: ſolutio enim captivitatis incidit in annum ab Exodo 1007, Jonathæ autem Principatus & Pontificatus in annum 1443. Quòd ſiquis annos numerare velit non ad Ionathæ, ſed ad Judæ Machabæi Pontificatum; decennio ante Ionathan, anni erunt 426. Itaque à verò calculo aberrat hîc Ioſephus annis 23, vel minimùm 13. A Ionatha ad Herodem numerat annos 104, quibus Aſſamonæi Ponificatum cum regno tenuerunt. At ſecundùm Tabulas noſtras anni ſunt 114. Nam Ionathæ Principatus incidit in annum ab Exodo 1444, Herodis verò initium in annum 1558. Sic error Ioſephi eſt annorum decem. In numero verò tum Pontificum, tum annorum qui fuerunt ab Herode ad ultimum Templi excidium, parum, aut nihil aberrat Ioſephus Nam à nato Chriſto ad Templum everſum anni fuerunt revera 107. regnavit enim Herodes annos 37, ſub cujus finem natus eſt Chriſtus, à Chriſti autem nativitate ad excidium Templi & Jeroſolymorum anni ſunt 70. Pontifices autem fuerunt 28, ſi excludatur Phenazus ultimus, qui à Zelotis ſeditioſis ſub finem belli electus eſt; quique propterea inter Pontifices non videtur numerandus. Sequuntur tres à nobis conſtructæ Tabulæ continentes ſeriem omnium Iudaicorum Pontificum ab Aarone ad ultimum, tempore excidii Ieroſolymorum per Titum Veſpaſianum.

Series ſummorum Pontificum, ab Aharone ad Jaddum, prout ea ex Scripturæ locorum collatione colligi potuit.

Anni quibus in Scriptura dicuntur regnaſſe.

Reges Juda, ordine ſucceſſionis collocati, ſub quibus Sacerdotea notantur in Scriptura functi eſſe Sacerdotio, ut inde vera Sacerdotum nonnullorum ſeries elici poſſit.

Iſti ſex nullibi commemorantur niſi 1. *Chron.* 6. 3 & *Eſdr.* 7, 3.

Iſti ſex omittuntur *Eſdr.* 7. 3.

Hoc ordine recenſentur hi omnes, 1 *Chron.* 6. 3. & *ſeqq.*

Anni	Reges Juda
	Saul.
40	David.
40	Salomon.
17	Roboam.
2	Abijam.
41	Aſa.
25	Joſaphat.
8	Joram. 4.
1	Achazia. 0.
6	Athalia.
40	Joas. 37.
30	Amatzia. 28.
52	Hoſias, ſive Hazaria.
16	Jotham. 8.
16	Achaz. 8.
29	Ezechias. 27.
55	Manaſſes.
1	Amon. 0.

AHARON.

α ELEAZAR, ſub Joſua vixit, ejus mors habetur *Joſ. cap. ult. verſ. ult.* — Ithamar.

δ Eli ſub Samuele.

β Phineez. *Joſ.* 22. 13, 30.

γ Abiſchuah.

Bukki.

Huzi.

Zeraja.

Merajoth.

Amaria

Ahitub.

ε Phineez, — Ophni.

Ichabod. 1. *Sam.* 4. 21. — ζ Ahitub.

η Achija, ſob Saule. 1. *Sam.* 14. 3. — Achimelech, à Saule cum 80 Sacerdotibus interfectus. 1. *Sam.* 22

θ Tſadoc, ſub David, 2. *Sam.* 8. 17.

ι Abjathar à Salomone Sacerdotio depulſus. 1 *Reg.* 2. 26, 27.

κ Ahimaaz, poſt necem Abſalomi, à Joabo ad Davidem miſſus 2 *Sam* 19. v. 19. & 23.

λ Achimelech, de quo 1. *Chron.* 24. v. 2, 6, 31. ubi Abiatharis filius, & ſub Davide fuiſſe dicitur, ut & 2. *Sam.* 8. 17.

κ Jonathan, ad Davidem, cùm fugeret ab Abſolomo, miſſus. 2 *Sam.* 15. *verſ.* 27, & 36.

μ Hazaria.

ν Jochanan, qui & Jojada, tempore Ioaſi, quem ab Athaliæ conjuratione ſervavit, regémqua ordinavit, & ſub finem regni illius obiit, natus annos 131. 2. *Reg.* 5. & 2. *Chron.* 24. 19.

ο Hazaria tempore Oziæ, 2. *Chron.* 26. 17.

π Zacharias, à Ioaſo interfectus 2. *Chron.* 24. 21.

ρ Amatia, tempore Joſaphati. 2. *Chron.* 19. 11.

ς Ahitub.

τ Merajoth.

υ Urias, tempore Achazi. 2. *Reg.* 16. 10.

φ Tſadoc,

χ Schallum, qui & Meſchullam dicitur. 1. *Chron.* 9. 11. & *Nehem* 11. 11.

ψ Hilkija, tempore Ioſiæ. 2. *Chron:* 34. & 35. & 2. *Reg.* 22.

31. Io-

31 Joſias
0 Joachaz.
11 Jehojakim.
0 Jehojachin, ſive Iechonias.
11 Sedecias.

α

Hazaria, } Ex collatione 1. *Chron.* 9. 11. & *Nehem.* 11. 11. videntur hi duo nonniſi unus idémque eſſe. — Sophonias, tempore Sedeciæ ſecundarius fuit Sacerdos. 2. *Reg.* 25. 18. & *Jer.* 29. 26.

Seraja, abductus à Nabuchod. unà cum Sedecia Babylonem, 2. *Reg* 25. 18.

Jehotſadac, ſive Joſedec, abductus etiam Babylonem. 1. *Chron.* 6. 15. — Eſdras, qui rediit Jeroſolymam ſub Artaxerxe.

Jeſchuah, ſive Jeſus, rediit à Captivitate ſub Cyrô.

Jojakim, cœpit (ſecundùm Joſeph.) Sacerdotio fungi initio Xerxis Perſ. Regis.

Eliaſib, Joſepho dicitur Eliacim.

Hoc ordine ſex iſti collocantur, *Neh.* 12. 10.

Jojada, Joſephus vocat eum Judam.

Jonathan, qui & Johanan. *Nehem.* 12. 22, 23. — Jeſus à fratre Jonathane in ipſo Templo inter jurgandum occiſus.

Jadduah, ſive Jaddus, is eſt, qui Alexandro M. obviam proceſſit, ſecundùm Joſephum, eique Prophetiam Danielis oſtendit, à quo propterea gens Judaica multis privilegiis & immunitatibus eſt donata. — Manaſſes, Nicaſo filiam Sanballati Præpoſiti Samaritidis, ducit in uxorem, quam ob cauſam, cùm nollet eam repudiare, excluſus à Sacerdotio ad Socerum Sanballatum ſe confert, qui in ejus gratiam Templum in monte Garizim, Jeroſolymitano ſimile, exſtruit, in quo S. maritanis & Judæis apoſtatis & defectoribus ſacra faciebat.

Notæ in antecedens Sacerdotum ſtemma, ad illius illuſtrationem & confirmationem.

α Cum 1 Chron. cap. 6, Aharonis ſoboles deducatur per Eleazarum ad Iehotſadacum, qui abductus fuit à Nabochodon. captivus Babylonem, eo ordine quo hic collocantur, cúmque in iſta ſerie multi in Scriptura dicantur functi ſummo Sacerdotio, nempe, Eleazar, Phineez, Tſadoc, Hazaria, Amotia, Hilkija, Seraja, cúmque Sacerdotium familiæ & ſoboli Phineazi datum ſit à Deo quaſi merces quædam zeli ipſius, Num. 25. 9. planum eſt omnes qui hic recenſentur, & in hac ſerie collocantur, fuiſſe ſummos Sacerdotes, vel re & facto, vel jure ſaltem, utpote qui omnes ab Eleazaro & Phineazo lineâ rectâ genus ducunt. Non enim eſt veriſimile auctorem libri Chronicorum, qui dicitur eſſe Eſdras, cùm totus ſit in genealogiis recenſendis, omiſiſſe ſummorum Sacerdorum ab Aharone per Eleazarum genealogiam. Atqui ſi hæc non eſt ſummorum Sacerdotum ſeries, nullibi eam in tota Scriptura habemus; quod nullo modo ſit veriſimile.

β Phineazum, vivente patre Eleazaro, Sacerdotio functum eſſe ex eo liquet, quòd Ioſ. 22. 30. quum miſſus eſt ad Rubenitas vocatur Sacerdos. Verùm quamdiu eo ſit functus, vix poteſt ex Scriptura certò colligi. Iudicum quidem cap. 20. 28. dicitur functus Sacerdotio, quum Iſraelitæ adverſus Guibham & Benjaminitas pugnarunt. Sed difficile eſt hiſtoriæ illius tempus certò aſſignare. Nam etſi hiſtoria illa narretur poſt Samſonis hiſtoriam, illiúſque obitum, non videtur tamen eâ poſterior, nam à terræ Chanaan κληρουχίας (quo tempore Phineez jam Sacerdotio fungebatur, Ioſ. 22. 13) ad Samſonis obitum anni ſunt ut minimum 410: non videtur autem veriſimile Phineazum tamdiu vel vixiſſe, vel etiam Sacerdotio functum eſſe.

γ Etſi nullibi (niſi 1. Chron. 6. 3, & Eſdr. 7. 3.) Scriptura commemoret ſex iſtos ſequentes Sacerdotes, videtur tamen omnino neceſſarium, ut omnes aut nonnulli ſaltem, eorum Sacerdotio functi fuerint ob rationem præcedente nota allatam Eli qui primus poſt Phineazum legitur Sacerdotio functus, Samſoni immediatè in judicatura Iſraelis ſucceſſit.

δ Eli ab Ithamare genus duxiſſe (non à Phineazo) liquet ex 1. Chron. 24. verſ. 3, 6, 31. Quotus autem fuerit ab Ithamare non liquet in Scriptura. Cùm ergo Sacerdotium Phineazi poſteris à Deo attributum ſit, omnino dicendus eſt Eli invaſiſſe ſupra eos Sacerdotium

contra Dei præſcriptum, quod eò ſecurius feciſſe videtur, quòd cùm Judex populi eſſet, nemo erat, qui eum hac de re arguere, aut ei obſiſtere auderet. An autem ſupra Amariam, an verò ſupra Merajoth munus illud occupaverit, incertum eſt, quamquam veriſimilius videtur eum illud eripuiſſe Amariæ potiùs quàm Merajotho, tum propter 410. annos, qui ſunt ab initio Phineazi ad initium Eli, quibus explendis vix ſufficiunt quinque virorum iſtorum vitæ, nedum, ut quiſque eorum annos 72, vel 80, eo munere ſit functus; tum quia inter initium Eli, & initium Tſadoki nun intercedunt niſi anni 80. quibus explendis abundè ſufficiunt duorum virorum vitæ, nempe Ahitubi & Amariæ. Hinc autem liquet ab Eli ad Tſadocum nonniſi 80 annos intercedere, quia Eli judicavit Iſraelem annos 40, 1. Sam. 4. 18. Samuel autem & Saul ſimul rexerunt populum alios annos 40. Act. 13. 20, 21. Jam autem Achimelech à Saule interfectus eſt, non diu ante obitum ſuum: Achimeleco autem ſuffectus à Saule videtur Tſadocus.

ε Iſti duo Ophni & Phineez nonniſi vivente patre functi ſunt Sacerdotio, ambo enim ſimul una eadémque die ante patris obitum à Philiſtæis in bello interfecti ſunt. 1. Sam 4. 1.

ζ Etſi nihil de iſtius Ahitubi Sacerdotio expreſsè in Scriptura legatur, tamen cùm ejus filius Achija ſub initium regni Saulis legatur functus illo munere, 1. Sam. 14. 3. conſentaneum omninò videtur Ahitubum patrem ejus eodem munere defunctum eſſe ſpatio illo, quod interceſſit inter patris ſui Phineazi & avi ſui Eli obitum, & Saulis regis exitium, quod intervallum, quantum fuerit, vix poteſt certò colligi. Ichavod autem cùm natus ſit eo die, quo pater ejus Phineez periit, non videtur ob humilem ætatem functus Sacerdotio.

η Iſte videtur fuiſſe primogenitus, nam primus legitur Sacerdotio functus initio regni Saulis, 1. Sam. 14. 3. Achimelec autem nonniſi ſub finem regni ejuſdem Saulis commemoratur Sacerdos 1. Sam. 21.

θ Poſt interfectum à Saule Achimelechum cum tota Eli ſobole, cùm Abjathar unus ex ejus liberis profugiſſet ad Davidem, conſentaneum videtur Sacerdotium è familia Eli ex Ithamari oriundi, ad Tſadocum à Phineazo ortum à Saule translatum fuiſſe, atque ſic rediiſſe Sacerdotium ad Phineazi poſteros, quibus illud fuerat ab Eli ereptum. Cúmque poſt Saulis mortem David regno potitus inveniſſet Tſadocum Sacerdotio fungentem, & quidem legitimè, ut qui à Phineazo rectâ lineâ deſcenderet, velléque Abiathari gratificari, quòd ſe in exilio, quum Saul ipſum perſequeretur, perpetuò comitatus eſſet, illum Tſadoco adjunxit ſive ſecundarium Sacerdotem, ſive fortè ita ut alternis uterque ſummus eſſet Sacerdos: unde eſt quòd ſub Davide Tſadoc & Abjathar conjunguntur in Sacerdotio, 2. Sam 8. 17.

ι Occiſo patre Achimeleco à Saule ad Davidem fugit Abiathar, & cum eo in exilio perſtitit, poſt Saulis mortem, à Davide Tſadoco in Sacerdotali munere adjunctus, toto regni Davidis tempore in eo munere permanſit. Verùm cùm à partibus Adonijæ contra Salomonem ſteterit, à Salomone eo munere eam ob rem abdicatus eſt, uti videre eſt 1 Reg. 2. 16, 27 Quod autem cap. 4, 4. ejuſdem libri Abiathar cum Tſadoco rurſus conjungitur, inde quidam putant Abiatharem à Salomone paulò poſt muneri Sacerdotali fuiſſe reſtitutum; ſed nihil neceſſe eſt id ſtatuere, potuit nempe Abiathar honoris tantùm cauſâ nominari cum Tſadoco, etſi non eſſet in eo loco & gradu, quo prius: non eſt enim inſolens, ut quis prioris dignitatis nomen & titulum retineat, etiam poſtquam eam depoſuit.

κ Iſti quidem duo, Ahimaaz & Jonathan commemorantur in Scriptura locis iſthic annotatis. Omnino tamen veriſimile videtur, Ahimaaz patri Sadoco ſucceſſiſſe in Sacerdotio, de Jonathane idem dici non poteſt, ſiquidem pater ejus Abiatar ſubmotus fuerat ſuo loco & munere.

λ 2. Sam. 8. 17. Achimelec filius Abjathar dicitur cum Tſadoco functus Sacerdotio ſub Davide, qui locus mendi ſuſpectus jure videri poſſit (ac legendum eſſe *Abiathar filius Achimelec*) ſi non obſtaret locus 1. Chron. 24. 2, 6, 31. niſi & hìc pariter legendum ſit, Abiathar filius Achimelec, ut uterque locus accipiendus ſit de Abiathare filio, non verò patre Achimeleci.

μ 1. Reg. 4. 2. Hazaria filius Tſadoc dicitur Sacerdos ſub Salomone, quod quidam intelligunt dictum de iſto Hazaria. Sed pace eorum dixerim, videri mihi eos hac in parte hallucinari. Nam verſ. 4. Tſadoc & Abjathar dicuntur fuiſſe tum Sacerdotes. Quid? An nepos iſte Hazaria ſupra & ante avum ſuum Tſadocum diceretur ſingulariter הַכֹּהֵן *Sacerdos?* non videtur. Quid ergo eſt? Nempe כֹּהֵן iſthic non *Sacerdotem* ſignificat, ſed, uti ſæpius alibi, adeóque verſ. 5. (ubi Zabud dicitur etiam כֹּהֵן) ſignificat Aulicum, ſive primarium Regis Officiarium, aut inter primarios, eſtque Hazaria iſte filius Ahimaas, planè alius ab illo de quo 1. Reg. 4. 2. Porrò de hoc Sacerdote Hazaria filio Ahimaas intelligendum omnino videtur id, quod 1. Chron. 5. 10. de ſequente Hazaria filio Johanan dicitur; quod nempe exercuerit Sacerdotium in Templo à Salomone extructo: commodius enim de Templo recens exſtructo, quàm de eo quale fuit ſub Hoſia rege, ſub quo poſterior iſte Hazaria vixit. Cæterùm inter Hazariam iſtum & ſequentem Johanan interponendus omnino videtur ſequens Amaria, ut Amaria iſte filius ſit non poſterioris iſtius Hazariæ, ſed prioris illius, uti mox probabitur.

ν Johanan iſte alibi non commemoratur quàm 1. Chron. 6 verſ 9. & 10 ſed videtur omnino idem cum eo eſſe Jojada ille inſignis pietate Sacerdos, de quo 2. Reg. 11. qui Joaſum regem à conjuratione Athaliæ ſervavit, ita ut ſub Joſaphato poſt Amaſiam cœperit fungi Sacerdotio, uſque ad exitum propè regni Joas, per annos circiter 50, aut verò 60.

ξ Iſte eſt qui Huziæ regi thurificare volenti obſtitit, prout id narratur 2. Chron. 26 17. Neque enim poteſt id convenire antecedenti Hazariæ, nam Hoziæ tempus nimis remotum eſt à tempore prioris Hazariæ, qui ſub Salomone Sacerdotium in Templo exercuit. Jam enim modò à nobis obſervatum fuit, id quod 1. Chron. 6. 10. dicitur de hoc Hazaria, quòd Sacerdotium exercuerit in Templo à Salomone extructo, magis eſſe intelligendum de priori Hazaria, qui inter eos, qui non in Tabernaculo, ſed in Templo ſolo Salomonico miniſtrarunt, omnium primus fuit. Nam Tſadoc ejus avus, & Ahimaaz pater ipſius, vel etiam Abiathar & Achime-

lec,

lecyqui ante eum miniſtrarunt in Templo Salomonico, prius in Tabernaculo miniſtraverunt. Sunt qui illud dictum 1.Chron. 6. 10. intelligant de poſterioris iſtius Hazariæ facto, quum Hoziæ regi reſtitit. Sed durum plane videtur verbis tam generalibus factum tam ſingulare deſignari.

π An Zacharias Jojadæ filius poſt patris obitum ſummus fuerit Sacerdos Scriptura non dicit, commemorat duntaxat eum fuiſſe à Joaſo interfectum, quum ab eo de idololatria ſpiritu prophetico afflatus increparetur. Quòd ſi ſummus Sacerdos fuiſſet, primò nihil opus fuiſſet ſpiritu prophetico ad Joaſum increpandum, potuiſſet enim & debuiſſet id facere pro munere Sacerdotali, quo fungebatur, quomodo Hazaria prius Hoſiæ thurificanti obſtiterat. Secundò non eſt probabile voluiſſe Ioaſum tantum facinus in ſummi Sacerdotis perſona intra Templum ipſum patrare; fuiſſet enim id immanius multò ipſo Saulis facto, qui Achimelecum cùm 80 Sacerdotibus extra Tabernaculum interfecerat. Itaque videtur potiùs Zacharias fuiſſe unus ex minoribus Jojadæ filiis, qui tacente & diſſimulante fortè atque connivente ad Ioaſi idololatriam fratre Hazaria natu majore, afflatus ſpiritu prophetico Joaſum graviter increpuit. Quod Zachariæ factum Rex cum principibus potuit aliqua cum ſpecie apud populum calumniari, quaſi id fuerit non ab afflatu divino, ſed à juvenili temeritate atque audacia, vel etiam petulantia, atque eo nomine populum in eum concitare.

ρ 2. Chron. 9. 11. Ameria dicitur fuiſſe ſummus Sacerdos & caput magni Synedrii tempore regis Joſaphati. Cùm autem præcedens Hazaria Hoziæ regi ſub finem regni ejus reſtiterit, cùmque Ioſaphati mors primum Hoziæ annum præceſſerit annis ut minimum 78, planum eſt Amariam iſtum vel non eum eſſe qui Joſaphati tempore fuit ſummus Sacerdos, vel non eſſe, præcedentis Hazariæ filium; an enim filius ante patrem in Sacerdotio fuerit annis pæne centum? Cùm itaque in hac ſummorum Sacerdorum linea & ſtemmate nullus alius Amaria occurrat, qui tempore Joſaphati Sacerdotio fungi potuerit (nam prior Amaria Merajothi filius, & Ahitubi pater, non potuit Ioſaphati tempore vixiſſe,) nihil videtur magis conſentaneum, quàm ſi dicamus iſtum Amariam non eſſe poſterioris iſtius Hazariæ (qui Hoziæ reſtitit,) ſed prioris qui ſub Salomone fuit, filium. Sic enim potuerit ſub Ioſaphato Sacerdotium exercere. Itaque gemina admittenda videtur Metatheſis in loco 1.Chron.6 9, 10, 11, 12. ut nempe ſic legantur verſiculi iſti, *Ahimaas genuit Hazariam (iſte eſt, qui primus Sacerdotium exercuit in domo quam extruxit Salomon Jeroſolymis:) Hazaria autem genuit Amariam, Amaria genuit Johanan, Johanan genuit Hazariam, Hazaria genuit Ahitubum. Ahitub genuit Tſadocum.* Hac facili Metatheſi ad miſſa ſolvuntur nodi inexplicabiles, qui oriuntur ex ſerie iſta horum Sacerdotum, quæ eſt 1.Chr. 6. v. 9, 10, 11. Sunt qui Amariam illum, qui ſub Ioſaphato fuit, dicant non fuiſſe Amariam illum poſteriorem, neque etiam priorem illum Merajothi filium (videntur enim neutrum iſtorum potuiſſe ſub Joſaphato Sacerdotio fungi: ſi poſterior iſte ſtatuatur Hazariæ, qui regi Hoziæ reſtitit, filius, & Ahitubi pater: ſed fuiſſe alium quendam Amariam ab Ithamare oriundum. Sed quis credat pium regem Ioſapharum conſtituiſſe ſummum Sacerdotem & caput Synedrii aliquem ex Eli & Ithamari poſteris, cùm paulò antè à Salomone Eli familia in Abiatharis perſona à ſummo Sacerdorio fuerit excluſa, munúſque illud ad Tſadoci poſteros translatum. Omnino ergo Amaria ille, qui ſub Joſaphato fuit, eſt iſte Amaria, ſed qui prioris, non poſterioris Hazariæ fuit filius.

σ Ahitubum iſtum Hazariæ non nepotem, ſed filium fuiſſe ex antecedente nota liquet. Cæterùm horum trium ſequentium, nempe Ahitubi, Tſadoci & Schallum alibi non fit mentio, niſi iſthic 1. Chron. 6. 11, 12, 13, & Nehem. 11. 11. nec ullibi commemorantur functi Sacerdotio. Eſt tamen omnino veriſimile eos munere illo functos fuiſſe ſub regibus Iothamo, Achazo, Ezechia & Manaſſe, ad Hilkijam uſque Sacerdotem, qui 2.Chron 34, & 35 dicitur Sacerdotio functus initio regni Ioſiæ. Ita Hazaria functus fuerit Sacerdotio ſub Hozia, Ahitub ſub Iothamo, Urias (excluſo Merajotho) ſub Achazo, Tſadoc ſub Ezechia, Schallum denique ſub Manaſſe, Hilkija etiam forte ſub eodem Manaſſe cœperit eo munere defungi.

τ Nehem. 11, 11, inter Ahitubum & Tſadocum interponitur Merajoth, qui omittitur 1.Chron. 6. 12. Atque hæc fortè reddi poteſt cauſa hujus omiſſionis, quòd ſcilicet impius rex Achaz iſtum Merajothum Sacerdotio ſubmoverit, & Uriam in ejus locum ſubſtituerit, quòd illum repugnare, iſtum verò favere & aſſentari profanæ ſuæ idololatriæ ſciret. Quia ergo Merajoth ille ab Achazo officio ſubmotus Sacerdotio ſummo non eſt functus, ideo forte in ſerie & catalogo ſummorum Sacerdorum non eſt 1 Chron, 6. collocatus.

υ Urias iſte ſive ex Eli & Ithamare, ſive ex Phineazo oriundus fuerit, ſed in ſecundo ordine, videtur ab Achazo idololatra in Merajothi locum & munus ſubſtitutus, ut hoc beneficio devinctum & obſequentem idolomaniæ ſuæ haberet iſtum Uriam.

φ De hoc Tſadoco alibi nulla fit mentio. Videtur autem ſub Ezechia rege functus Sacerdotio (expulſo & dejecto impio Uria) & patri Merajotho ſucceſſiſſe, atque in eo munere fortè perduraſſe etiam ſub Manaſſe.

χ Schallum iſte, ſive Meſchullam alibi non commemoratur. Veriſimile eſt tamen (ex ſuperiore nota σ) eum ſub Manaſſe fuiſſe Sacerdotem.

ψ Hilkijam pium fuiſſe Sacerdotem liquet ex Hiſtoria 2.Reg. 22. & 2 Chron, 34. 35. & fortaſſè Ioſiam regem, octennem, quum cœpit regnare, inſtituit in pietare, eiq́ue fuit auctor inſtaurandi Dei cultum collapſum ſub Manaſſe & Amon impiis regibus.

ω Inter Sacerdotes, qui inſtauratis à Nehemia Hieroſolymis illic habitarunt, numeratur Seraja Neh. 11. 11. vel Hazaria Eſd. 9, 11. filius Hilkijæ F. Meſchullam, F. Tſadæ, F. Merajoth, F. Ahitub Præfecti domus Dei. Unde videri poſſet Serajam illum vel Hazariam eſſe iſtum, qui hîc in ſtemmate iſto collocatur. At fieri id non poteſt: nam qui poſſet Seraja, qui ſub Sedecia fuit Sacerdos, vivere adhuc tum, quum muri Ieroſolymitani à Nehemia ſunt inſtaurati, cùm inter Sedeciæ caſum, & murorum Ieroſol. inſtaurationem, ut minimùm anni ſint 155, ſi dicamus Ieroſolymam inſtauratam anno 20 Artaxerxis Longimani; aut anni 215, ſi ſecundùm Scaligerum

lig. & alios, ſtatuetur Ieroſolymorum inſtauratio facta anno 20. Artaxerxis Mnemonis. Deinde qui fit ut Seraja ſeu Hazaria ille collocetur, & nominetur poſt Iodahiam F. Iejarib, & poſt Iakin Sacerdotes. Certè ſi eſſet ille Seraja pater Iehotſadac, & avus Ieſchuæ, non ita collocaretur tertio aut quarto loco poſt duos vel tres gregarios Sacerdotes, quos ætate, dignitate, & omni modo longè anteibat. Quid ergo eſt? Nempe Seraja ille non is eſt, qui ſummus Sacerdos fuit tempore Sedeciæ; ſed aliquis ex ejus poſteris, qui eodem fuit nomine, ille nempe fortè, cujus fit mentio Nehem. 10. 2. qui fœdus à populo cum Deo initum tertius ſigillo ſuo confirmavit poſt Nehemiam & Sedeciam.

1

Ex Joſephi libb. de Antiq. Judæorum.

Series & Stemma Pontificum Judæorum, à Jaddo, ſive Jadduach (qui Alexandro M. obviam proceſſit) uſque ad Aſſamonæos, & ab Aſſamonæis uſque ad Herodem Regem, ſub quo Dominus noſter Jeſus Chriſtus, ſummus Eccleſiæ Pontifex, natus eſt.

Jaddus, qui Alexando M. obviam proceſſit, in Scriptura Jadduah appellatur.

4
Manaſſes, poſt Eleazari ex fratre Nepotis obitum Sacerdotio functus.

1
Onias primus, poſt Jaddum patrem Pontifex factus.

3
Eleazarus, qui ob impuberem Oniæ ſecundi ex fratre Simone nepotis ætatem, Sacerdotio functus eſt. Is eſt (ſecundùm Joſephum) ad quem Prolomæus Philadelphus ſcripſit, ut ad ſe mitteret ſacra Biblia in Græcam linguam convertenda.

2
Simon cognomine Juſtus, poſt patrem Oniam Sacerdotio functus filium impuberem reliquit.

5
Onias ſecundus poſt patrui Eleazari & Manaſſis obitum Sacerdotio functus eſt. Qui cùm avariſſimus eſſet, & tributum modicum 20 Talentorum, Regibus Ægypti pendi ſolitum ſolvere negligeret, graviſſimè ea de cauſa Ptolemæum Energetem offendit, qui miſſa legatione Judæis internecionem minatus eſt, ſed ejus ira à Joſepho delinita eſt redemptis ab eo totius Syriæ & Judææ vectigalibus.

Tobias. ♈ ::::

Joſephus, ingenioſus adoleſcens, qui cùm in Ptolomæi Energetis gratiam veniſſet, Syriæ & Judææ vectigalia omnia ab eo redemit, eaque tenuit per annos 22, quorum tributorum nomine duplo plus reddebat Ptolemæo quàm priùs ex iis ſolitus eſſet ab aliis tributorum redemptoris accipere. Multis beneficiis totam gentem ſuam per illud tempus affecit, & ex ea tributorum redemptione in immenſum ditatus eſt.

Solymius: ♈ :::::

6
Simon ſecundus Oniæ patri in Sacerdotio ſuccedit.

Hyrcanus ingenioſiſſimus & munificentiſſimus juvenis, Ptolemæo Euergeti & Cleopatræ ejus conjugi cariſſimus.

7
Onias tertius, ad quem ſcripſit Arius Lacædemoniorum Rex epiſtolam illam quæ habetur in lib. Machabæorum.

Onias quartus, ubi vidit patruum Menelaum ab Antiocho Eupatore necatum, & Sacerdotium ab eo ad Alcimum tranſlatum, ipſe ad Ptolemæum Philometorem ſe confert in Ægyptum, à quo impetrat poteſtatem condendi Templum Jeroſolymitano ſimile in Heliopolitana Præfectura.

8
Jeſus poſt fratris Oniæ mortem, ob impuberem filii ejus ætatem, ab Antiocho Epiphane Pontifex conſtitutus Jaſon vocari voluit. Sed mox infenſus ei Antiochus, cùm Sacerdotium Menelao fratri ejus obtuliſſet, Jeſus excitata populi adverſus fratrem ſeditione eum expulit.

9
Menelaus, priùs Onias dictus, fratrum minimus, Pontificatum fratri Jeſu ademptum ab Antiocho Epiphane accepit. Sed mox excitata adverſus eum populi ſeditione, pulſus à fratre cogitur ad Antiochum fugere, à quo, patriâ lege relictâ, facultatem cum ſuis ſequacibus accepit ab eo vivendi ſecundùm ritus Græcorum, primúſque Gymnaſium Hieroſolymis exſtruxit. Poſt decennium in Pontificatu exactum, ab Antiocho Eupatore abdicatur, & Beroæ Syriæ necatur.

Simon

Simon

Johannes

Matathias

Alcimus ſive Jakimus, qui de genere Sacerdotali nullo modo fuit, poſt interfectum Menelaum ab Antiocho Eupatore, Pontificatum accepit, quo per qoadriennium functus eſt. Iſti defuncto ſucceſſit Judas Machabæus.

1

Judas Machabæus à populo in Pontificem electus, primus Aſſamonæorum, cui Sacerdotium cum principatu populus detulit, per triennium poſt Alcimi mortem functus eſt Sacerdotio. Eo mortuo vacat Pontificatus per quadriennium.

2

Jonathas, poſtquam per quadriennium vacaſſet Sacerdotium, illud à Pſeudo-Alexandro oblatum accepit, atque unà cum principatu tenuit per quadriennium, dolo à Tryphone occiſus.

3

Simon poſt fratris Jonathæ mortem Pontificatum & Principatum ſimul per annos octo tenuit, inſidiis Ptolomæi generi ſui in convivio interfectus.

4

Johannes Hyrcanus poſt patris Simonis cædem contra Ptolemæum Simonis generum à populo exceptus Principatum & Pontificatum ſimul tenuit per annos 30. Vixit feliciſſimè non rex modò & Sacerdos, verùm etiam Propheta. Deus enim eum alloquio ſuo non ſemel dignatus eſt, multáque prædixit.

5

Salome = Judas ſive Ariſtobulus poſt Hyrcani patris mortem annum unum duntaxat regnum tenuit, & Pontificatum ſanguinis vomitu (divina eum perſequente vindicta ob cæſum fratrem Antigonum) extinctus. Primus Aſſamonæorum diadema regium capiti circumpoſuit.

6

Alexander annos 27 regnum cum Sacerdotio tenuit, Judæis exoſus qui ſæpius bellum ei intulerunt, toties que ab eo victi ſunt, tandem quartana febre ex intemperantia orta extinctus eſt. = Alexandra poſt mariti mortem regnum per 9. annos adminiſtravit, Sacerdotio interim collato in filium Hyrcanum.

7

Hyrcanus poſt patris Alexandri mortem, interim dum mater Alexandra regnum adminiſtrat, ipſe per annos 9 Pontificatum tenuit. Poſt matris autem mortem à fratre Ariſtobulo cogitur vitam privatam vivere per annos 3. menſes 3. quibus Ariſtobulus regnum & Sacerdotium ſimul tenuit. Ubi verò à Pompeio captus & vinctus Romam miſſus eſt Ariſtobulus, ipſe tum regno cum Sacerdotio reſtitutus eſt, quæ ipſe tenuit per annos 23. Deinde à Parthis captus auribus truncatus & Babylonem abductus eſt. Unde aliquot pòſt annis ab Herode ſpecie benevolentiæ revocatus & à Parthis dimiſſus, mox ab eo clam interficitur, cùm mortuo Antonio ad Auguſtum ipſe properaret.

8

Ariſtobulus fratre Hyrcano natu minor, ſed ingenio & animo longè ſuperior, poſt matris obitum fratre armis ſuperato, cogit eum regno & Sacerdotio ſe abdicare, quæ ipſe ſimul tenuit per annos tres, & menſes tres. Quibus exactis à Pompeio ad Hyrcani preces ſuperatur, & captis Jeroſolymis vinctus cum tota familia Romam mittitur.

Alexandra = Alexander cùm Romam unà cum patre à Pompeio abduceretur, in itinere fugâ ſe ſubducit, res novas in Judæa adverſus Hyrcanum molitus à Gabinio Pompeii legato vincitur, rurſus rebellans ab eodem Gabinio ſuperatur, paulo poſt Pompeii juſſû à Scipione ſecuri percutitur.

9

Antigonus à Ptolemæo Mennæo Calchidis tyranno accitus & in tutelam ſuſceptus apud Cæſarem Hyrcanum & Antipatrum Herodis patrem accuſans ſpe ſua excidit. Sed mox Parthorum, qui Syriam ſupra Romanos occupaverant, ope Hyrcanum oppugnat Jeroſolymis, captum auribus truncat ut eſſet Sacerdotio inhabilis, Parthiſque abducendum Babylonem tradit. Ipſe per triennium & menſes ſex regno & ſacerdotio potitur, quibus exactis ab Herode Jeroſolymis obſeſſus, captus vinctus ad Antonium miſſus, móxque ab eo Herodis ſuaſu interfectus.

Herodes M. Rex Judæorum à ſenatu ad Antonii poſtulationem declaratus poſt debellatum per triennium Antigonum, creat Pontificem Ananelum obſcuri generis Sacerdotem, Babylone accerſitum, olim ſibi notum & familiarem, ſed mox ob indignationem ſocrûs ſuæ Alexandræ, & Mariammes conjugis ea de cauſa conceptam, eo abdicato ſubſtituitur ei Ariſtobulus, qui ultimus Aſſamonæorum fuit, quo extincto ſacerdotium iterum eſt Ananelo traditum, ac deinceps Pontificatus ad arbitrium Herodis, ejúſque poſterorum vel Romanorum, modò huic, modò illi, etiam pretio interdum collatus eſt.

= Mariamme Alexandri & Alexandræ filia, Herodi vehementiſſimè dilecta, ab eo impetravit, ut Ariſtobulus frater crearetur Pontifex.

10

Ariſtobulus adoleſcens annorum 17, formâ eximius, ab Herode in gratiam uxoris ſuæ Mariammes Pontifex conſtitutus, anno uno functus eſt Sacerdotio, ſed mox ab Herode ex ſuſpicione dolo necatur. Ultimus ex Aſſamonæis, qui geſſit Pontificatum.

Series ſummorum Pontificum Judaicorum, ex quo ab Herode ereptum eſt Aſſamonæis regnum cum ſacerdotio, ad excidium uſque Templi & Jeroſolymorum per Titum Veſpaſianum. Ex Joſephi libb de Antiq. Jud.

POſt arte & dolo necatum Ariſtobulum, ultimum ex Aſſamonæorum genere ſummum Pontificem, Herodes, ejúſq; filius Archelaus, adeóque & Romani, poſtquam Iudæa eſt in provinciam redacta, Pontificatum contulerunt in quoslibet ex Sacerdotum numero & genere, licèt alioqui obſcuros, quos ipſi pro arbitrio & libitu inſtituebant & deſtituebant. Horum primus fuit

1. Ananelus ab Herode Babylone accerſitus, olim ipſi notus & familiaris, cui poſtea ab eodem ſubſtitutus fuit

2. Jeſus Phabeti filius, cui deinde Sacerdotium abrogavit, & ſucceſſor ei datus eſt

3. Simon Boethi Alexandrini filius (vel potius Boethus ipſe, quo cum filius ejus Simon videtur Sacerdotium exercuiſſe.) Hujus Simonis aliam Mariammen formoſiſſimam cùm vellet ducere in uxorem Herodes, patri Simoni vel avo Boetho, Pontificatum contulit. Hanc cùm poſtea ob inſidias ipſi ab ea ſtructas necaſſet Herodes, Simoni patri Sacerdotium abrogavit, eique ſuffectus eſt

4. Matthias Theophili Hieroſolymitani F. Iſte paucis ante Herodis mortem menſibus privatus eſt ab eo Sacerdotio, eique ſubſtitutus

5. Ioazarus Boethi filius Mariammes conjugis Herodis patruus, cui Archelaus ab Auguſto in regno confirmatus abrogat Pontificatum, eique ſubſtituitur

6. Eleazarus Ioazari frater. Eidem mox idem abrogat Sacerdotium, & viventi ſubſtituitur

7. Jeſus Siæ F. Iſte deinde videtur omnino ſub Archelai finem depulſus Sacerdotio, & in Pontificatu reſtitutus

8. Ioazarus ille prior. Nam cùm poſt Archelai exilium & relegationem, ab Auguſto miſſus eſſet in Iudæam Quirinus, qui cenſum ageret, & Archelai bona divenderet, perſuadente Joazaro Pontifice (inquit Joſephus) populus tandem acquievit illi deſcriptioni ac cenſui. Mox ſeditione populi contra eum excitatâ, Quirinus eum privavit Sacerdotio, atque ei ſuffectus eſt

9. Ananus Sethi F. cui non multo poſt à Valerio Grato Iudææ (à Tiberio miſſu) Præſide Pontificatus eſt ademptus, eique ſuffectus

10. Iſmael Fabi F. quo mox deſtituto, ſubſtituitur

11. Eleazarus Anani Pontificis F. Elapſo anno dignitatem huic adimit, ſufficitúrque

12. Simon Camithi F. qui annum ſimiliter in hac dignitate egit, quo exacto ſucceſſor ei datur

13. Joſephus cognomento Cajaphas (ille ſub quo Chriſtus eſt paſſus, Annæ, hoc eſt Anani illius præcedentis, gener, ut habet hiſtoria Evangelica.) Is à Vitellio ſub finem regni Tiberii privatus eſt Sacerdotio, eique ſubrogatus

14. Jonathas Anani Pontificis filius, cui paulo pòſt idem Vitellus, quum ad bellum Arabicum proficiſceretur, paulò ante Tiberii mortem Pontificatum ademit, eique ſuffectus eſt

15. Theophilus Jonathæ frater, huic Agrippa M. quum Româ poſt Caligulæ cædem veniſſet, initio regni Claudii, Pontificatum abrogat, eique ſufficitur

16. Simon cognomento Canthara Boethi F. qui jam antè vivente Herode functus fuerat illâ dignitate unà cum patre. Huic mox Pontificatum abrogat Agrippa, & ſucceſſor ei datus eſt

17. Matthias Anani Pontificis F. & Jonathæ frater, cui deinde cùm idem Agrippa Pontificatum ademiſſet, ſuffectus eſt ei

18. Elionæus Cithæi F. Huic etiam videtur ademptus Pontificatus, eique ſubrogatus eſt

19. Simon Canthara. At poſt Agrippæ M. mortem, Herodes Calchidis Rex Agrippæ frater impetratâ à Claudio poteſtate in Templum & ſacrum ærarium, hoc Simone in ordinem redacto, ſuffectus eſt ei

20. Joſephus Canei ſive Camydis F. quem idem Herodes mox privavit illâ dignitate, eique ſubſtitutus

21. Ananias Nebedæi F. Iſte à Numidio Quadrato Syriæ Præſide miſſus eſt Romam unà cum Cumano Judææ Procuratore, redditurus Claudio rationem ſeditionis cujus accuſabatur circa decimum Principatus Claudii annum. Abrogatus videtur ei ea de cauſa Pontificatus, eique ſubſtitutus

22. Ionathas, quem Felix Procurator Judææ, cùm odio proſequeretur, curavit per ſicarios interfici, eique ſubrogatus eſt

23. Iſmael Fabei F. Iſte Romam ivit ad Neronem cum decem Judæorum legatis, poſtulaturus ut paries quidam (quem Feſtus Procurator volebat dirui) in Templo exſtructus, ad arcendum ne quis ex Regis, quid in Templo fieret, proſpicere poſſet, maneret incolumis, Romæ detentus eſt tanquam obſes, quo intellecto ei à Feſto ſubrogatus eſt

24. Joſephus cognomento Cabi, Simonis quondam Pontificis F. cui Herodes Agrippas poſt Feſti mortem, ademit Pontificatum, eſtque illi ſubſtitutus

25. Ananus Anani quondam Pontificis F. Is ſectâ Sadducæus ſtatim atque Pontificatum adeptus eſt, Jacobum Domini noſtri Jeſu Chriſti fratrem ſecuri percuſſit, improbantibus id factum pleriſque Iudæis: qua de cauſa tertio poſt adeptum Pontificatum menſe, abrogatum eſt ei Sacerdotium ab Herode Agrippa, illique ſubſtitutus

26. Jeſus Damnæi filius, cui cùm idem Herodes ademiſſet Pontificatum, ſucceſſor datus eſt

27. Jeſus Gamalielis F. Huic cùm abrogaſſet etiam Pontificatum, ſucceſſor datus eſt

26. Matthias Theophili F. ſub quo Iudaicum bellum initium habuit, anno Principatus Neronis duodecimo: Huic deinde à ſeditioſis Zelotis (belli tempore) ſuffectus vel oppoſitus eſt

29. Phanazus; ultimus Pontificum Ieroſolymis in Templo Sacerdotio functus eſt.

FINIS CHRONOLOGIÆ SACRÆ.

De

PONDERIBUS ET PRETIIS VETERUM NUMMORUM, EORUMQUE cum recentioribus Collatione,

Liber Unus.

Authore EDOVARDO BREREVVOOD, olim in Collegio *Greſſamenſi* LONDINI *Aſtronomiæ* Profeſſore.

INDEX.

CAP. I. *De Nummis Argenteis propriis Judæorum.*

CAP. II. *De Nummis æreis, quorum in Sacris Libris fit mentio.*

CAP. III *De Nummis Aureis, qui in uſu Judæorum.*

CAP. IV. *De Summis Nummorum Hebrais.*

CAP. V. *De præcipuis quibuſdam Nummorum ſummis, quarum in Libris Sacris mentio.*

CAP. VI. *Conſideratio de Auri & Argenti Numero à Davide relicto Salomoni, pro Templi fabrica.*

CAP. VII. *De veteribus Græcorum & Exterorum Nummis: Primo, de Argenteis & æreis.*

CAP. VIII. *De Nummis Aureis Græcorum & Aſiaticorum.*

CAP. IX. *De Summis Nummorum Græcis.*

CAP. X. *De præcipuis quibuſdam Græcis Nummorum Numeris.*

CAP. XI. *De Veteribus Romanorum Nummis. Primò, De initiis Nummorum apud Romanos.*

CAP. XII. *De Æreis Romanorum Nummis.*

CAP. XIII. *De Argenteis Romanorum Nummis.*

CAP. XIV. *De Aureis Romanorum Nummis.*

CAP. XV. *De Aureis Nummis poſt Imperii ſedem Byzantium tranſlatam.*

CAP. XVI. *De Argenteis & æreis Nummis Imperii Byzantium tranſlati.*

CAP. XVII. *De Summis Nummorum Romanis.*

CAP. XVIII. *De Seſtertio, Et arte Romana Numerandi per Seſtertios.*

CAP. XIX *Summa quadam Romanorum Nummûm, & earum in noſtris Declaratio.*

CAP. XX. *De Proportione Auri ad Argentum.*

CAP. XXI. *De Auri & Argenti Pretiis.*

CAP. XXII. *De Aurei & Argentei Nummi Temperaturis.*

CAP. XXIII. *De Pretio & pondere æris & aliorum Metallorum.*

DE PONDERIBUS ET PRETIIS VETERUM NUMMORUM.

ID quod Romani dixerunt 1°. Monetam, quod nota aliqua impreſſa certi moneret pretii, & 2°. Pecuniam, quod * Pecudis imagine olim ſignaretur: 3°. Nummus etiam appellatur, origine ut videtur a Græca, ὅτι ὐ φύσει ἀλλὰ νόμῳ ἐςὶ, quod b *Ariſtoteles* de Græco vocabulo νόμισμα dixit: Nam & eo nomine Græcis, à lege, qua inſtituitur, & χρῆμα ab uſu, nuncupatur.

* *Plin. lib. 33. cap. 3. Plutarch. in Publicola.* a *Pollux l. 9. c. de Talent.* b *Ariſt. l Ethic. 5. cap. 8.*

CAP. I.

De Nummis Argenteis propriis Judæorum.

DE veterum itaque Nummorum ponderibus & poteſtate dicturus, incipiam à nummis Hebræorum: illi verò nullum habuerunt proprium ex argento, præter Siclum & ejus partes.

Shekel, שקל altera facie vaſculum oſtendit, quo Manna ſervabatur in Sanctuario, cum hac perigraphe, *Shekel Iſraelis*: altera virgam *Aaronis* affloreſcentem, cum inſcriptione, Jeruſalem Sancta. Quæ ſanè ante captivitatem Babylonicam, antiquis Hebræis literis, quas Samaritanas nunc vocant, expreſſa fuit: poſt eam verò, Hebræis novis, id eſt, Aſſyriis ſeu Chaldæis. Characteres enim, qui nunc ſunt in Hebræorum uſu, atque jam diu fuerunt ab *Eſra* temporibus, Aſſyriorum fuiſſe, * Judæi ipſi haud diffitentur. Portò, pondus Sicli exquiſitè ſemuncia fuit; id eſt, drachmarum 4. ut a *Joſephus, Hieronymus, Heſychius* prodiderunt, & b alii viri

docti experientia facta deprehenderunt. Licèt autem Septuaginta Interpretes שקל ſæpe reddunt διδραχμον, ut *Geneſ.23.15.Exod.21.32.Levit.27.3.4,5,6,7,&c.* Non tamen eum reſpectu ad drachmam Atticam, ſed Hebræam,vel Alexandrinam,illi ſunt intelligendi: Etenim cùm Interpretes ipſi Hebræi eſſent,& libros ſacros Alexandriæ Græcè converterent,omninò credibile eſt, aut ad regionis ſuæ,aut ad Alexandriæ pondera eos reſpexiſſe. Drachma autem Hebræa etiámque Alexandrina Atticæ dupla fuit: Nam Talentum Alexandrinum 12000.drachmas Atticas continebat authore *Varrone*, quantum etiam & Hebræum fuit: Omne autem Talentum continere 6000.drachmas ejus loci proprias,cujus talentum eſſe dicitur, [d] *Pollux* & *Suida* prodiderunt: Proinde didrachmum pondere Hebræo vel Alexandrino,tetradrachmum fuit Attico. Siclus itaque Iſraelitarum Athenienſium Stateri omnino par fuit,eáque cauſa interdum *Symmacho*,plerúmque Aquilæ,στατὴρ Græcè redditur: valet proinde *Shekel* de noſtro.2 s. 6 d. [illegible] *id eſt* שקל ישראל [illegible] *id eſt* ירושלים הקדשה. * *In Tract. Sanhedrin.cap.2. Abraham de Balmis,in* אברם מקנה *cap.1.&c.* a *Joſeph.lib 3. Antiq. cap.9. Hieron. in Comment. ad cap.4. Ezechiel.* & *ad 17.Matthæi.Heſych.in vocab,σίκλος.* b *R.Moſ. Gerund.ad fin.expoſ.Pentateuchi. Ar. Montan lib.de Menſ.ſacris Tract.de Siclo. Maſius ad cap.7.Joſue.Anton.Auguſt.Dial.2.de Num.Antiq.&c.* c *Varro l.4.de Ling.Latina.* & *Pollux l.9.Onomaſtic.c.de Talento. Suid.in dictione τάλαντον.*

Dimidius Siclus,מצית השקל *ſeu* בקע,cujus mentio *Exod.* 30.13,& 15.& *cap.*38.26. Tributum à viris ſingulis Tabernaculo & Templo penſitatum,idque annuatim,ut 1.*Chron.24.v*.6,& 9.manifeſtum eſt,& poſt Templum dirutum,Capitolio Romano ex decreto *Veſpaſiani*, ut [a] *Joſephus* meminit. Qui etiam Siclus Regius & Publicus dictus fuit,de quo 2.*Sam.24.26.* Ibi enim pro ducentis ſiclis Regii ponderis,Septuaginta centum ſiclos reddiderunt,Intellige ſcilicet centum ſiclos Sanctuarii. De quo [b] *Epiphanius* eſt etiam capiendus. *Siclus* inquit eſt quarta pars unciæ. Et ubi 1.*lib.Mach. 10.41. Demetrius* remittit Iudæis 5000.ſiclos. c*Joſephus* pro iis poſuit 10000 drachmas.Ponderabat itaque drachmas duas, Attico didrachmo par. Et valuit de noſtro 1s.3.

[a] *Joſeph. de Bell Judaic.lib.7.cap. 26.* [b] *Epiphan. lib. de ponderib.* [c] *Joſeph. lib.13. Antiq.cap.5.*

Triens Sicli, שלישית השקל, id eſt tertia ejus pars, cujus mentio *Nehemia* 10.32. Annuum tributum, Templo ſecundo ab Hebræis civili decreto exhibitum Valuit de noſtro 10d.

Quadrans Sicli,etiam Hebræis in uſu fuit,ut manifeſtum eſt è *lib. 1, Sam.9.8.* Chaldæus זוז vertit, quod nomen *Syrus* etiam *Lucæ* 15.8.reddit pro δραχμὴ Et quidem tantum,ſcilicet drachmam: [a] R. *Elias* in Tishbi.& [b] R. *Kimbi* zuzam eſſe definiunt. (Ducentis zuzim determinatur victus annuus honeſtus homini pauperi (è noſtro id eſt 6.li.58.) quantum qui habet,ſi mendicet,excommunicationem incurrit apud Judæos ut eſt in ✻ Talmud) Quadrans ergo Sicli,drachmæ Atticæ,Denarióque Romano par eſt. Valétque noſtri 7 d.ob.

[a] *R. Elias in Rad.* זוז & דכר [b] *R. Dav. Kimbi ad Ezechiel 45.12.* & *1 Sam.9.* * *L.de Miſnaioth Tract.de Angulo:cap.8.*

גרה *Gerah*,eſt vigeſima Sicli pars.ut eſt in Exod. 30.13. Levit.27.25. Ezech.45.12.&c. Id eſt,quinta pars drachmæ, ut non ſatis accuratè interpretes pro *Gherah* obolum reddant, cùm Obolus drachmæ pars ſexta ſit. *Chaldæus* ſemper מעא exponit. De noſtro valet.1d.ob.

אגורה *Agorah*, 1.Sam.2. 36. Idem quod *Gherah.* Nam & eiſdem nominibus *Chaldæus* & *Græcus* utramque dictionem reddunt. Ille מעא, hic ὄβολον,& Hebræi omnes ſic exiſtimant, Valet noſtri 1d.ob.

כסף *Keſeph*, id eſt,argentum,cùm Nummum deſignat,ut ſæpe in ſacris libris,Geneſ.20.16 & 23.16. & 43.21. & 2. Sam.18.11.& 12.&c. Siclum denotat. Chaldæus enim סלעא reddit, quo nomine & שקל reddere ſolet. (Et Septuaginta in loco allato *Samuelis* ςίκλον convertunt.) Ejuſdem præterea ponderis eſſe dictum Chaldæum Nummum *Silga*,& Hebræum *Shekel*, * Hebræi ipſi authores ſunt. Valet proinde *Keſeph* de noſtro.2s.6d.

* *R Nathan in Aruc. R.Elias in Tishbi.Dav.de Pomis in Lexico.*

קשיטה *Keſhitah*,cujus ter in ſacris mentio,Gen. 33.19. Joſ. 24.31. Job.42.11. Nummus fuit Agni imagine ſignatus, indéque *Keſhitah*, id eſt, agnus,appellatus,ut à pecude pecunia. Vetus hic Nummus Chaldæorum aut Arabum proprius videtur fuiſſe,è circumſtantiis locorum,in quibus fit ejus mentio. Idem autem erat Arabibus quod Iudæis *Megha*, id eſt, *Gherah*,ut [a] *Rab.Hakiva* ex itinere ſuo Arabico retulit: Idémque *R.Levi Ben Gerſon in Pentateuchum* ex *Rabbinis* ſtatuit, Valuit proinde de noſtro, 1d.ob. [a] *Apud R. Dav. Kimhi in Radicib.* & *R.Solom.in com.ad 33.Gen.*

De Nummis Novi Teſtamenti.

Αργύριον, *Argenteus*,cum Nummum ſignificet Judaicum,ut Matth.26.15. idémque ſonet quod *Keſeph*, ex Iudæorum uſu Siclum denotat: ut rectè *Euſebius* tranſcripſerit,*l.4. Dem. Evangelic.* τριάκοντα ςατῆρας quod *Matthæus* τριάκοντα ἀργύρια dixerat: Proinde valet noſtri. 2s.6d.

At Αργύριον,*Argenteus*, Act.19.16. ubi de Nummis Græcis ſermo eſt,drachmam Atticam valet. Græci enim pecuniarum ſummas numerabant drachmis, ut Judæi ſiclis,& Romani ſeſtertiis, *Epheſus* autem (cujus argentei illi erant) Græca civitas fuit,Athenienſium Colonia,ut *Strabo lib.14.*& *Pauſanias in Achaicis* authores. Valuit proinde ille argenteus,noſtri.7d.ob.

Δραχμὴ. *Drachma.* Luc.15.8,& 9. Quadrantem ſicli,aut denarium Romanum deſignat,utérque enim drachmum ponderabat: valet ergo noſtri 7d.ob.

Διδραχμον. *Didrachmum.* Matth.17.24. ſignificat ſemiſiclum,quem ex divino præcepto Exod.30.13. Viri ſinguli inter Judæos pluſquam annos 20.nati,templo pendebant. Non autem deſignare illic tributum Romanum, manifeſtum eſt; Quia id Romanis nummis penſitarum fuit,ut ex Matth.22.17,& 19.& 21. illi autem Nummos denariis majores (qui ſcilicet eſſent

in

in vulgari uſu) non percuſſerunt. Quod autem Chriſtus de Regibus terræ loquitur, id exempli cauſa inducit, quòd ipſe Dei filius non magis Templo Dei tributum deberet, quam Regibus eorum filii. Valuit autem didrachmum. 1s.3d.

Στατὴρ Stater, Matth. 17.27. Denotat Græco nomine ſiclum Hebræorum, ſtateri Attico pondere omnino æqualem. Nam duo didrachma continebat, cum pro tributo *Chriſti* & *Petri* ſolveretur. Proinde valuit, 2s.6d.

De Nummis externis, qui in Judæorum uſu.

Δηνάριον Denarius, ut in Matth. 18.22. & 22.19, *&c.* Iſque planè Romanus, ut manifeſtum eſt è poſteriori loco *Matthæi* citato *verſ.* 21. quoniam Cæſaris imaginem oſtendebat. Quartam partem *Silgha*, id eſt, Sicli valuit, ut † Hebræi etiam docent, & proinde drachmam ponderabat. Valebátque noſtri 7d.ob.

† *Lib. Miſnaioth. Tract. de decima ſecunda. c. 2. Et Tract. de Chetuboth. c. 5.*

Cap. II.

De Nummis æreis, quorum in Sacris Libris fit mentio.

Horum tantum Nummorum ex argento ſacri libri meminerunt. Licet autem certum ſit, Judæos etiam ex ære percuſſos proprios nummos habuiſſe, iiſdem plane figuris & characteribus ſignatos, quibus argentei, ut *Antonius Auguſtinus Dialog. 2. de Num. Antiquis* prodidit. Nulla tamen eorum in hiſtoriis ſupereſt memoria, verùm omnes quorum in ſacris fit mentio (ut videtur) ſunt externi. Illi vero ſunt

Ἀσσάριον Aſſarius, Matth. 10.29. אסר Hebræis recentioribus. Qui, ſi pars eſſet Nonageſima ſexta *Silgha*, id eſt, Sicli, ut Hebræi definiunt in † *Miſnaioth*, valeret *q*[a] *c*. Sin vero Aſſis ſemiſſe ſit, ut cum [a] *Agricola* ex *Varrone*, mihi etiam videtur ex [b] *Cleopatra*, cui Aſſarius drachmas duas pendet, cum eo tempore, longeque ante, Aſſes eſſent ſemunciales ex lege *Papyria*, valebat de noſtro q[a].q.

† *Tract. de Gittim c. 1. parag. Et tract. de Nezikim. c. 8. par.* ה. [a] *Agricol. lib. 2. de ponderib. externis.* [b] *Cleopatr. in Coſmet.*

Κοδράντης Quadrans. Matth. 5. 26. Marc. 12.42. Si quarta pars oboli ſit, valet *q.c.* ([a] *Heſychius* quadrantem interpretatur quartam partem *Follis*.) Quod ſi quartam Aſſis partem denotat, ut magis videtur, (Nam alios quadrantes nemo rei nummariæ peritus obſervavit apud Romanos.) Dimidium erit Aſſarii, drachmámque ponderabit, valuitque proinde noſtri. q.c.

[a] *Heſych. in vocab.* Κοδράντης : *In quantum ſit collige ex recentioribus Nummis Græcorum.*

Λεπτὸν, Minutum, Luc. 21.2. Marc. 12.42. Dimidium eſt quadrantis, [c] duo enim *Lepta* ſeu Minuta quadrantem efficiunt, ut ille *Marci* locus declarat, idémque [f] *Suida* & *Heſychius*. Minutum proinde ſemidrachmam ponderabat, valebátque Denarii Romani partem octuageſimam, ut Quadrans quadrageſimam, Aſſarius vigeſimam. Valuitque de noſtro c. $\frac{1}{4}$

[c] *Unde* שמונא *id eſt, Octava, redditur à Syro utroque in loco.* [f] *Uterque in Voc.* Κοδράντης.

Cap. III.

De Nummis Aureis, qui in uſu Judæorum.

Aureorum autem Nummorum in Libris Sacris quatuor opinor tantum nomina. זהב Zahab, שקל זהב Siclus Auri, Adarcon, & Drakmon. Quorum duo priores tantum ad nummos Hebræorum proprios videntur pertinuiſſe. Zahab enim 2. Reg. 5. 5. & 2. Chr. 9.16. &c. pro Nummo meminit. Sicli aurei autem 1. Chron. 21.25. utrumque autem nomen ubi Nummum deſignat, Aureum didrachmum ut videtur ſignificat. Namque & Stateres aureos Perſarum, Græcorum, Romanorum aliarumque celebrium gentium obſervo ex antiquitate, tantum fere ponderaſſe. Et prætereà ea aureorum ſumma, quæ 1. Reg. 10.17. tres auri Minæ eſſe dicitur, refertur 2. Chron. 9 16. eſſe trecenti Aurei. † Minas enim omnium gentium, ſingulas 100 earum drachmas continere notum eſt, quod autem drachma le eſt pondere Hebræo, didrachmum eſſe pondere, Attico, ſupra comprobavi. Licet autem Chaldæus, 2. Reg. 5.5. Zahab 6000. tot millia דינרין id eſt, denarios reddit, quod ſcilicet eſſent denariorum pondere, non tamen de argenteorum denariorum pondere, ſed aureorum Paraphraſtem intelligo: Aureos enim Romanorum, etiam Denarios fuiſſe ab iis appellatos, (quòd ſcilicet eaſdem plane imagines oſtenderent, & magnitudine non multum diſſiderent) è [a] *Plinio* & aliis clare elicimus. [b] *R. Levi Ben Gerſon* autem, nomina זהב & זהוב, cum ad Nummorum rationem indicandam abhibentur, ſiclorum pondus ſignificare ſtatuit. Id quod de ſiclis vulgaribus, non ſiclis Sanctuarii intelligendum eſt. Licet enim ubi numerus ponderis innuitur, videtur ſiclos denotare integros, ut Iudic. 8.26, ubi Septuaginta 1700. Zahab, tot ſiclos reddunt; ubi tamen numerus Nummorum deſignatur, exhibet ſemper didrachmas aureas. Aureus ergo Hebræorum, vulgari eorum ſiclo argenteo pondere æqualis, drachmas duas Atticas pendebat. Et proinde pro ea proportione auri ad argentum, quæ apud nos viget, ſcilicet duodecupla, valuit de noſtro, 15s.

† *Vide Nummos Græcos in μνᾶ.* [a] *Plin. l. 33. c. 3. Didymus apud Priſcian. lib. de Ponderib.* [b] *Comment. ad 8. Judic. cap. 26.*

Duo autem alia aurearum Monetarum nomina in Veteri Teſtamento ſunt אדרכן & דרכמון Adarcon & Drakmon. Illud Ezræ 8. 17. & 1. Chron. 29.7. Hoc Eſræ 2.69, & Nehem. 7.70, 71, 72. Uterque Nummus Hebræis externus fuit (ut nomina ipſa ſatis indicant, quorum neutrum eſt Hebrææ originis) & Perſicus, ut videtur: uterque etiam ejuſdem ponderis, cum utrúmque Græci Interpretes δραχμὴν convertant, quod tamen, ut dixi, cum reſpectu ad pondera Alexandrina, aut Hebræa, intelligendum eſt, quæ Atticorum ponderum ejuſdem appellationis dupla ſunt. Drakmon autem nomen ponderis videtur eſſe: Adarcon autem, (ſi conjectura mea non fallit) nomen Principis innuit, & Daricum Perſarum Aureum notat: Nam & *Darius Hyſtaſpis* filius tunc regnavit, cùm hi nummi aurei *Ezræ* tempore oblati dicuntur in Templi ſtructuram, & ab illo *Dario* procuſos fuiſſe aureos optimos, [a] *Herodotus* memoriæ prodidit. Qui vel eam ob cauſam *Darici* dice-

bantur, vel, teſtante [b] *Plutarcho*, quod in altera parte *Darii* imagine ſignarentur. Licet autem nomen Adarcon ſemel ante legatur in rerum vetuſtiorum hiſtoria, ſcilicet 1.Chron.29.7. Tamen, cum † *Ezra* ejus etiam libri author extiterit, potuit quidem ille rei veteri recentius nomen externum imponere, quod ſcilicet nummum ejuſdem plane ponderis deſignaret; Eo autem magis mihi videtur nomen *Adarcon Daricon* notare, quòd prima litera א ablata *Daricum* fere ſonat. [c] א autem in dictionis initio, ſæpe præter radicem eſt Chaldæis, & vel ſervit loco ה apud Hebræos, vel etiam præpoſitionis vicem obtinet, *juxta ſecundum*, vel tale quid denotantis. Unde in loco *Chronicorum*, principes tot *Adarconim* obtuliſſe, innuere videtur, tot dediſſe aureos, qui eſſent pondere *Daricorum*. *Adarcon*, ergo & *Drakmon* ut vernaculus Hebræorum aureus, valet de nummis noſtris. 15 s. *Herodot. in Melpomene.*

[a] *Plutarch. in Artaxerxe.* [b] *Vide Abulenſ. in Præfat. lib. Chron. Quæſt. 5.* [c] *Vide Guidon. Fabric. in Gram. Chaldæa & Angel. Canin. in Inſtitut. ling. Syriac.*

Cap. IV.

De Summis Nummorum Hebraïs.

DIxi de nummorum generibus, quorum in ſacris Libris ulla mentio. De eorum ſummis dicam proximè, quarum duæ apud Hebræos celebrantur. Illæ ſunt.

מנה; ſeu מנה Auri, *Maneh. μνᾶν* Græci dicunt, Latina Minam. Mina vero Hebræa, Auri quidem, continet 100. drachmas pro pondere Hebræo (id eſt 200, Atticas) pro communi gentium ritu: valetque noſtri 75 li.

At Argenti Mina (vetus) apud Hebræos 60 ſiclos complectitur, ut Ezechiel 45, 12. id eſt 240 drachmas Atticas, ſive ut *Joſephus* ait eodem ſenſu, libras Argenti duas cum dimidia: Et proinde valet de noſtro 7 li. 10 s.

Joſeph. lib. 14. Antiquit. c. 12.

Quod vero ab Hebræis. *Lib.* † *Miſnaioth*, Mina (Nova) denarios ſeu drachmas 100 (intellige Atticas) continere dicitur, accipiendum eſt de recentiori ejus nominis inſtituto, & ex Græcorum aliarumque gentium commerciis inter Hebræos valuiſſe. Eaque Mina valuit noſtri 3 li. 2 s. 6 d.

† *Tract. de Angulo. c. 8. parag.* ה & ו.

ככר (Argenti) *Talentum Hebræorum* continet pondere 3000 ſiclos, ut obſervanti evidens eſt è 38. Exod. 25, 26. Nam pro ſexcentis millibus virorum, tot ſemiſicli oblati, faciunt millia ſiclorum, qui eo loco talenta centum conficere dicuntur. Ergo 3000. ſicli ad Talentum pertinuerunt: Continet proinde 12000 drachmas Atticas, Atticique Talenti duplum exiſtit. Ponderatque ut etiam *Epiphanius lib. de Ponderib.* obſervat, Libras 125. Valet proinde talentum Hebræum in Argento, de nummis noſtris 375 li.

Auri vero Talentum Hebraicum, ſervatâ in pretio auri ad argentum proportione duodecuplâ, quæ nunc ubique fere viget, valet de noſtro 4500 li.

Cap. V.

De Præcipuis quibuſdam Nummorum ſummis, quarum in Libris ſacris Mentio.

DIxi de nummis, qui apud Hebræos fuerint in uſu. Quorum præcipuas quaſdam collectiones, in hiſtoriis ſacris celebratas, proximè, per nummos ponderaque noſtra, exercitii cauſa, declarabo.

Mulcta Domino præſcripta fuit apud Judæos 30 ſiclorum, cujus bos alterius ſervum occiderat Exod. 21, 22. De noſtro id valuit 3 li. 15 s.

Akan 200. Argenti ſiclos fatetur ſacrilegio à ſe ſurreptos; Joſ. 7. 21. Id facit de noſtro 25 li.

Abraham emit agrum ab *Ephron* in ſepulturam pro 400 ſiclis argenti Gen. 23. 15. Id fuit de noſtro 50 li.

Ghakan præter argentum prædictum, ſuffuratus eſt laminam auream 50 ſiclorum, id eſt pondere 50 ſiclorum Joſ. 7. 21. Id valuit de noſtro, 75 li.

David ab *Ornan Jebuſæo* aream, altari exſtruendo, emit 50 ſiclis, 2. Sam. 24. 24. Id fuit noſtri, 6 li. 5 s.

At libro *Chronicorum* 21. 25. id dicitur feciſſe 600 auri ſiclis, qui ſervatâ proportione auri ad argentum duodecupla, cum didrachmi fuerint, efficiunt, 450 li.

Contradictionem obiter tollo. Nam in *Samuele* mentio fit tantùm areæ Altari exſtruendo; cujus pretium 50 ſiclorum. In Chronicis autem locus etiam areæ memoratur, id eſt, locus areæ adjacens, templo erigendo à *Davide* comparatus, id eſt, totus Mons *Moriah*: ut manifeſtum eſt ex collatione 2. Chron. c. 3. v. 1. Eventu enim edoctus inter ſacrificia *David* locum eſſe acceptum Deo, poſtquam emiſſet aream, emit etiam 600 auri ſiclis, totum locum adjacentem, qui ad Ornan pertinuit.

Ferrum haſtæ *Goliathi* ponderabat 600 ſiclos 1. Sam. 17. 7. Obſerva autem ſiclum in ſacris ſi abſolute ponatur ubicunque nomen ponderis eſt, ſemper denotare unciam dimidiam. Ponderabat ergo id ferrum *Libras* 25.

Ejus loricæ pondus fuit 5000 ſiclorum, *ibidem*. Ponderabat itaque *Libras* 208 & 4. *Uncias*.

Tonſura annua capillitii *Abſalonis* ducentos ſiclos Regii ponderis pendebat: 2. *Sam*. 14. 26. Is autem Sicli Sanctuarii dimidium fuit: ponderabat ergo *Libras* 4. & 2. *Uncias*.

Argentei 30 proditoris Judæ ſtipendium, Matth. 26. 15. ſicli, ut dixi, erant, valuerunt de noſtro 3. li 15 s.

Denarii 300 unguenti æſtimatio à *Magdalena* in *Chriſti* caput effuſi, *Judæ* ſcandalum, Joan. 12. 5. valuerunt de noſtro 9 li. 7 s. 6 d.

Sumptus Auri in Tabernaculi ſtructuram oblati fuit 29 Talentorum, & 730 ſiclorum, Exod. 37. 24. Id de noſtro erat 131595 li.

Sumptus Argenti pro eodem opere, 100 talentorum & 1775 ſiclorum. *Ibid. v.* 25. Id facit de noſtro 37721 li. 17 6.

Hiram Salomoni in Templi opera miſit 120 Auri talenta, 1 Reg. 9. 14. Id de noſtro nummo valuit 540000 li.

Quantum etiam Auri Regina *Sheba*, *Salomoni*

co

loco honorarii attuliſſe dicitur, 1. Reg. 10.10.

Ex *Ophir* allata *Salomoni*, Auri talenta 420, 1. Reg. 9.28. Id fuit 1890000 li.

David reliquiſſe dicitur *Salomoni* pro Templi fabrica Auri talenta 100000. 1. Chron. 22.4. Immenſa ſumma de noſtro 45000000 li.

Præterea, argenti pro eodem opere 1000000 talenta. *Ibidem* id facit de noſtro 37500000 li.

Porro, de ſuo peculio eum in uſum conſecrat vir 300 Auri talenta. Id de noſtro 1. Chron. 29. 4. 1350000 li.

Et Argenti 70000 talenta, *Ibid.* Id reddit de noſtro 2625000 li.

Oblatio Principum *Davidis* in ejuſdem Templi ſtructuram fuit Auri talenta 5000 & 10000 *Adarconim*, 1 Chron. 29.7. Id de noſtro 22507500 li.

Et argenti 10000 Talenta, *ibid.* quod de noſtro valuit 3750000 li.

Reditus annus *Salomonis*, præter negotiationis & aromatum proventus & principum honoraria, fuit 666. Auri Talenta, 2. Chron. 9.13. Id de noſtro facit 2997000 li.

Tributum *Hezechiæ* impoſitum à Rege Aſſyriæ 300 talenta argenti & 30 auri, 2. Reg. 18.4. De noſtro fuit 247500 li.

A Principibus familiarum quibuſdam in ſecundi Templi ædificationem auri *Drakmonim* 61000 collati ſunt, Eſtæ 2.69. Id fuit 45750 li.

Argenti autem Minæ 5000. *ibidem*, Id conficiebat noſtri 31250 li.

Cap. VI.

Conſideratio. De Auri & Argenti Numero à Davide *relicto* Salomoni, *pro Templi fabrica*.

Dixi diligenter de antiquis Hebræorum nummis quorum in ſacris ſcriptis ſupereſt memoria, eorumque ponderibus & poteſtate. Cruciat me tamen nonnihil ille unus ſacræ hiſtoriæ locus, 1. Chron. 22. 14. de ingenti numero talentorum auri & argenti, relicto à *Davide Salomoni* pro Templi ſtructura. Nam omnes omnium Monarcharum theſauros & opulentiam longè ſuperat, quorum ulla in hiſtoriis mentio, ſi acervos Sardanapali, ſecum unà flammis traditos ſolum excipiamus. Porro, neque modus ullus *Davidi*, qui à prædeceſſoribus ſuis theſauros nullos acceperat, acervandi tam immenſos cumulos, quantos ex vaſtiſſimis imperiis, nullus unquam vel rapaciſſimus principum Romanorum, Græcorum, Perſarum corraſerat. Neque profectò tantam auri argentique immenſitatem, illud opus poſtulabat. Quin potius, ſi ex ſolido argento fuiſſent integri templi parietes & pavimenta; Si ex auro ſolido tectum integrum, & præter interiorem parietum cælaturam, omne quodcunque interius ſuppellectile ejus fuiſſet conflatum: illi tamen acervi pro opere & operariis non ſuffeciſſent abundè tantum, verùm longè ſuperâſſent. Conſideravi enim quàm potui diligentiſſime Templi dimenſiones, & cum ea auri & argenti mole in ſolidam maſſam conflata, comparavi, & calculis ſubductis, hanc ſupra illam multum excreviſſe reperii. Verum & ex paupertate ſua. *David* ipſe dicit, hæc ſe conſecraſſe Deo, quaſi afflictionum ſuarum & bellorum reliquias, quibus graviter vexatus & hauſtus fuerat. At hæc paupertas omnem opulentiſſimorum regum affluentiam quantum ſuperat? Proinde neceſſario dicendum videtur, aut aliud eo loci denotare Hebræam vocem ככר quàm *talentum*, vel aliam eſſe poſſe Talenti notationem, præter eam, quam ex *Moſis* hiſtoria ſupra elicui. Et quidem [a] ככר ſignificare maſſam aliquam planam & preſſam, tortæ inſtar aut placentæ (qua forma aurum & argentum ſervari in Principum theſauris conſuevit) certum eſt, cùm nomen ipſum *planitiem* ſignificet ex origine, qua vocis ejus acceptione, de illa *Davidis* ſumma nihil certi conſtabit. Præterea, & nominis Talenti variam fuiſſe apud Antiquos notionem, & interdum exiguam aliquam ſummam deſignaſſe, ex veterum ſcriptis facile elicio. *Eupolemus* apud [b] *Euſebium*, in ſumptu Templi numerando, talentum ſiclum denotare prodidit, id eſt, drachmas 4. *Pollux* in libro de rerum vocabulis ad Commodum ſcripto, Talentum argenti quidem, 60. Minis, at Talentum Auri, 3. Aureos Atticos, id eſt 6 drachmas conſtituit. Quin parvum aliquid fuiſſe antiquitus auri talentum, *Homerus* etiam *Iliad. lib.* 23. non obſcurè indicat; In quo certantibus ad tumulum *Patrocli*, inter res non magni pretii, ſcilicet, captivam fœminam, equam prægnantem, lebetem, & phialam æream, duo auri talenta, & quidem quarto loco, ſcilicet poſt lebetem, exhibentur in præmium. Denique cum Talentum [c] Siculum, Neapolitanum, Rhegium, tam exiguum pondus notarit, illud drachmas 6. iſtud 3. hoc $\frac{1}{2}$ drachmæ, potuit fortaſſe idem nomen, & Hebræis interdum, exiguam ſummam aliquam deſignare.

[a] *R. Montan lib. de Menſ. ſacr. c. de Chicar. Et Lexicographi Hebræi.* [b] *Euſeb. de præpar. Evang. l. 9. c. 4. Poll. l. 9. Onomaſtic. c. de Talent. & l. 4. c. 24.* [c] *Pollux. l. 9. Onomaſtic. & Varro l. 4. de Ling. Latina.*

Cap. VII.

De Veteribus Græcorum & Exterorum Nummis. Primò de Argenteis & æreis.

Δραχμὴ, [& Ἀγγύριε *Alexarcho apud Athenæum. l. 3.*] *Drachma Attica* (quo fere pondere Pharmacopolæ hodie utuntur) pro omnium Nummorum Græcorum menſura nobis erit. Nummus Athenienſis fuit, ſignatus * imagine lucernæ inextinctæ, *Minervæ* apud Athenienſes ſacræ, cujus in *Strabone lib. 9.* & *Pauſania in Attic.* mentio, cum inſcriptione, Δραχμή. Octava unciæ pars eſt, ejuſdem ponderis ut *Plinius l. 21. c. ult.* author eſt cum Denario Romano. Valuit de noſtro 7d. ob.

* *Imaginem vide in Anton. Auguſt. Dial. 1. de Antiquis Num.*

Στατὴρ. ſeu τετράδραχμον. *Stater*, quod & *Tetradrachmum*, in altera facie *Minervæ* caput, (qua cauſa παρθένος & κόρη ſæpe appellatus eſt) in altera, Noctuam oſtendebat: erat 4 drachmarum nummis, ut * *Cleopatra*, *Epiphanius*, *Hieronymus*, *Heſychius*, & alii authores ſunt. Quin & duobus didrachmis cenſeri *Staterem* manifeſtum eſt ex 17 *Matthæi* ſi quis verſum 24 cum 27 conferat. Valuit noſtri 2s. 6d. * *Cleop.*

in

in Coſm. Epiphan. l. de Ponderib Hieron. adc. 4 Ezechiel. Heſych. in Voc. ςατὴρ.

Βοῦς ſeu δίδραχμον. *Didrachmum*, quod & *Bos Athenienſibus* nuncupatus, quod [a] bovis imaginem habuit impreſſum. Nummus ille primo cuſus à *Theſeo* fuit, ut [b] *Plutarchus* meminit, ſive in memoriam Tauri *Marathonii* quem occiderat, ſive in laboris exemplum. *Stateris* dimidium fuit, duas continens drachmas; valuit noſtri 1 s. 3 d. [a] *Pollux. l. 9.* [b] *Plutarch. in Theſeo,*

Τριδράχμον, *Tridrachmum*, 3 drachmas complexum, de noſtro valuit 1 s. 10 d. ob.

Ὀβολὸς. *Obolus Atticus*, quaſi ὀβελὸς, id eſt, veru, [a] quòd oblongus in mucronem deſinebat, vel quod obeliſci imaginem præ ſe ferebat, *Photio* Patriarcha authore. Pars ſexta fuit drachmæ Atticæ, ut præter [b] *Suidam*, [c] *Xenophon*, [d] *Cleopatra*, [e] *Plinius* prodiderunt: Valuit de noſtro 1 d. q^a^

[a] *Agricol. l. 5. de prat. Metal. & Monet.* [b] *Suid. in δραχμὴ* [c] *Xenoph in Vectigal* [d] *Cleopatr in Coſmet.* [e] *Plin. l. 21. c. ult. & Galen. de Compoſ. Pharm. ſec. Locos lib. 6. cap 1.*

Ἡμιωβόλιον. [a] *Semiobolus*, minimus è nummis Argenteis Græcorum, Valuit noſtri ob. q. [a] *Pollux l. 9.*

Διώβολον. *Diobolus*, Altera parte *Jovis* faciem oſtendebat, altera Noctuam, Tertia para drachmæ, Valuit è noſtro 2 d. ob.

[a] *Pollux. loc. allegat. Suid. in Διώβολ. Pollux l. 9. c. de Talent.*

Τριώβολον ſeu ἡμιδράχμιον. [a] *Triobolus*, dimidium drachmæ fuit. Proinde valuit de noſtro 3 d. ob. q^a^.

[a] *Pollux. loc. Allegat. Suid. loc. alleg.*

Τετρώβολον. [a] *Tetrobolus*, altera parte *Jovis* faciem oſtendit, altera duas Noctuas, $\frac{2}{3}$ drachmæ continebat, valebatque noſtri 5 d. [a] *Pollux. ibid.*

Dixi de argenteis Atticis. Verùm & nummorum aliarum partium Græciæ exigua aliqua memoria ſupereſt. Illi autem ſunt

Drachma Aeginea, quæ continet 10 Obolos Atticos Authore *Polluce loc. allato*, unde & craſſa ab Athenienſibus appellata eſt. Valebat noſtri 1 s. ob.

Obolus Aeginaeus, pars ſexta *Aeginaea* drachmæ, *Pollux. l. 4. Onomaſtic. c. 24.* Valebat noſtri 2 d. c. & $\frac{1}{3}$.

Triobolus Aeginaeus, drachmæ Æginææ dimidium. *Xenophon. lib. 5. Rer. Gracar.* Noſtri valuit 6 d. q^a^.

Stater Corinthius 10 obolos Æginæos continet. *Pollux l. 4. Onomaſtic. c. 24. & lib. 9. cap alleg.* & proxime valuit 1 s. 8 d. ob q^a^.

Stater Macedonius, ut quos Reges Macedoniæ, & ſucceſſores *Alexandri* etiam in Aſia percuſſerunt, drachmas quatuor ponderat, cum 2 obolis, & 2 ſiliquis. Proinde valet proxime noſtri 2 s. 9 d. q^a^. & $\frac{2}{3}$ q.

De Argenteis Nummis Aſiaticis.

Σίγλος & σίγλον. *Siglus*, Nummus argenteus *Sardianus* & *Perſicus*, valet obolos Atticos 7. & $\frac{1}{2}$ ut *Xenophon lib. 1. Exped. Cyri* author eſt, id eſt, noſtri 9 d. q^a^. q. at *Heſychio* in σίγλον. obolos Atticos 8 ut 4. ſcrupula ponderet, & proinde valeat noſtri 10 d.

Κιςοφόρος *Ciſtophorus*, Nummus etiam Aſiaticus, ob imaginem gerentis ciſtam quam oſtendebat, ſic appellatus, *Victoriato* Romano major parte $\frac{1}{15}$. cum quatuor mille Denarii efficiant 7500. *Ciſtophoros*, ut *Pompeius Feſtus* in voce, *Euboicum Talentum* prodidit: quod ſi cum reſpectu ad denarium recentiorem, qui drachmam ponderabat intelligendum ſit, valuit noſtri 4 d. At ſi pro Denario veteri & legitimo, qui Conſulum tempore cudebatur (ut magis videtur,) valuit proximè, ſed exiguum plus, 4 d. ob. c.

Δανάκη. Δάνακη. Δανάη. [a] *Danaces, Charontis* portorium ſcilicet pro trajectu ad inferos, quem nummum ea cauſa Barbari in ora mortuorum imponebant. Datos enim fuiſſe mortuis obolos *Lucianus in Charonte, Ariſtophanes,* [b] *Suida*, & alii authores ſunt. Unde & nummus funebris dictus eſt *Callimacho*, & *Plutarcho*. Itaque ſi obolus fuit, ut à *Luciano* dicitur, (cui tamen æneus eſt) valuit noſtri 1 d. q^a^. quod ſi ejuſdem ponderis fuit cum eo quod *Aanich* [c] Græcis, & [d] Arabicis ſcriptoribus appellatur, 8 tantum grana, id eſt, $\frac{2}{3}$ oboli pendebat, & proinde valuit noſtri ob. q^a^. & $\frac{2}{3}$ q.

[a] *Suid. in δανάκη, Pollux. l. 9. cui nummus Perſicus exiſtimatur eſſe.* [b] *Suid. loc. allegat. Heſych. in Δανάη.* [c] *Cleopa. in Coſmeticis.* [d] *Avicen. lib. 5 ſum. 2. tract. 8.*

De Nummis æreis Græcorum.

Aereolum, ſexta pars oboli Attici fuit, ut *Suida* cum [a] aliis Author eſt, (licet *Cleopatra* & *Polluci* pars ſit octava) unciæ æris pondus habuit, ut ex [b] *Polluce* elicitur: duoque argenti grana valuit. Unde duorum granorum pondus medicis Chalcus nominatur. Cum itaque ſextam partem oboli Attici valuit, Valuit noſtri q. c. & $\frac{1}{3}$. *Suid. in Vocib. ὀβολὸς, χαλκοῦς, τάλαντον. Dioſcorid. lib. de Pond. & Menſ. cap. 1. Serv. ad 5. Aeneid. Plutarch. in Lyſandro, lib. de Pond. & Menſ Galeno aſcriptus.* [b] *Pollux loc. allegato.*

Λεπτὸν, *Minutum*, ſeptima pars *Aereoli* ut *Suidas* [a] & alii, proinde valuit proximè, ſed perexiguum plus, $\frac{1}{3}$ c. [a] *Suid. loc. allegato.*

Cap. VIII.

De Nummis Aureis Græcorum & Aſiaticorum.

PRoxime de nummis aureis, quorum in ſcriptoribus antiquis memoria ſupereſt, dicendum eſt. Illi autem Athenienſibus erant.

Χρυσοῦς, & Στατὴρ, *Stater Atticus*, qui duas drachmas ponderabat, ut † *Pollux* author eſt, quod licet proportione auri ad argentum, quæ apud Græcos legitima fuit, ſcilicet decupla, valeret tantum 12 s. 6. tamen pro noſtra, quæ duodecupla eſt, Valuit noſtri 15 s. † *Pollux l. 4. Onomaſtic. c. 24 & Heſych. in Vocab.*

Ἡμιστατήριον, [a] *Semiſtater*, drachmam unam pendebat, unde & *Heſychio* dicitur δραχμὴ χρυσῆ. Noſtri valebat 7 s. 6 d. [a] *Pollux. lib. 9.*

Τετραστατήριον, *Tetraſterium*. Cujus *Ariſtoteles* meminit in Republica Cyrenenſium, ut *Pollux* eum allegat libro 9. Cui & *Stater* dicitur (ſed ponderalis opinor, non

non monetalia ille fuit)& minam argenti valere. Unciam auri habet,valetque noſtri 3 li.

Stater aureus Macedonicus,ut quos *Philippus*,*Alexander*,*Lyſimachus*,*Demetrius*,& cæteri,qui *Alexandri*,in Macedonia,Syria,Aſia ſucceſſerunt, ſignabant. Pendet drachmas Atticas 2. Obolos 2,Siliquas 2. Valuitque pro illorum proportione,quæ fuit decupla 15 s. 5 d. monetæ noſtræ. At pro duodecupla proportione, quæ noſtra eſt 18 s.4 d.

De Nummis Aureis Aſiaticis.

Daricus,Nummus aureus Perſicus (ut & *Crœſii* aurei) didrachmus fuit,ut & *Suida* in vocab. Δαρεικὸς author eſt,qui eum ſtateri Attico æqualem facit,& elicitur ex *Ariſtophanis* Interprete *In Concionant.* atque *Xenophonte l.1. Expedition.Cyri.* apud quem ſolvitur 3000 *Dariciis*,quod decem argenti talentis promittebatur,ſervata proportione auri ad argentum decuplò,quæ ſanè analogia apud Aſiaticos,ſeta etiam apud Græcos, ſolennis fuit. Imaginem *Sagittarii* impreſſum habuit, unde *Ageſilaus apud Plutarch.in Ageſilao* facetè dicebat, 10000 Sagittariis ſe pulſum Aſia,ob corruptos Perſicis nummis Oratores Græcos,qui perſuaſerant ut revocaretur. Drachmas itaque duas cum habuit,valeret noſtro auri pretio 15 s.

Errat proinde *Budaus l.5.De Aſſe*,qui ſtateres *Daricos* (ut etiam Græcos) unciales facit ; ut prædicta ſatis declarant : Etiamque,quod ex *Xenophonte lib.1. Expedit.Cyri* conſtat,*Daricum* unum fuiſſe militum *Cyri* ſolitum pro Menſe ſtipendium. Poſtea verò ſtipendium auctum,*Daricum* unum cum ſemiſſe : quòd ſi tantus eſſet Stater *Daricus*,pro diebus ſingulis,fere 5 s. fuiſſet, ſupra omnem fidem & morem,ut bene cognita militum ſtipendia clarum faciunt. Nam apud Romanos *Polybius l.6.* teſtatur tempore ſuo,hoc eſt initio tertii belli Punici,ſtipendium fuiſſe in diem 2 obolorum pro pedite,(quod etiam pro ratione Denarii veteris & legitimi minus eſt quam 3 d.noſtri) 4 pro Centurione, (id minus quam 6 d.) pro Equite autem 6. (id eſt,denarium integrum.) Triplum enim fuiſſe ſtipendium Equitis ad Peditem, diſcimus etiam ex *Livio l.7.* Porro,ſtipendium pro Pedite tempore *Tiberii*,Aſſium 10.fuit,ut *Tacitus 1 Annal.* meminit,cum Denarius diu ante ad 16 aſſium pretium provectus fuiſſet (proximè noſtri 4d. ob. q. c.) Apud Lacedæmonios & alios ferè Græcos, Tribolum Æginæum pro pedite(6 d.q^a.)quadruplum pro Equite,ut eſt apud *Xenophontem lib.5. Rer.Græc.* Athenienſes autem, qui omnium liberaliſſimi ſunt habiti drachmam pro diurno ſtipendio præbuerunt (id eſt 7d. ob.) ut author eſt *Thucydides l. 3.* *Daricus* autem pro Menſe,quod erat ordinarium pedeſtris militiæ apud *Perſas* ſtipendium,fuit pro ratione auri apud eos 5d.in diem,pro ea quæ eſt apud nos 6d, *Daricus* autem cum dimidio,quod auctum ſtipendium ut dixi fuit,erat 7d. d. ob. pro decupla auri proportione,9d. pro duodecupla.

Ἡμιδαρεικὸν *Semidaricus*,cujus mentio in *Xenophonte.l.1.Exp. Cyri*,ſtateris *Darici* dimidium,drachmam Atticam ponderabat,valebatque noſtri 7s.6d.

Cizycenus aureus (*Cyzycus* Græca civitas fuit & Mileſiorum Colonia,ut *Strabo lib.14.* meminit,quia tamen in Aſia,in Propontidis littore ſita fuit,Inter externos ejus nummum recenſeo) gravior fuit *Darico*, quod ejus æſtimatio 28 drachmas Atticas exæquavit, ut *Demonſthenes in Orat.ad Phormion.*prodidit,quod pro eorum ratione decupla auri ad argentum,valuit 17 s. 6d. at pro noſtra,duodecupla,valuit è noſtro 1 li. 1s.

Cap. IX.

De Nummis Nummorum Græcis.

De veteribus Græcorum & Aſiaticorum nummis, quorum ſupereſt in hiſtoriis memoria, dixi. De recentioribus autem,qui ſcilicet poſt *Conſtantini Magni* tempora in Græcia viguerunt ; quoniam ab Imperatoribus Romanis fuerunt procuſi,poſt nummos Romanos dicam. Nunc de nummorum ſummis,quæ fuerunt Græcis,Mina & Talentum.

Μνᾶ *Mina Attica* 100 drachmas continet,Nova ſcilicet à *Solone* inſtituta, ut *Plutarchus in vita Solonis* author eſt. Vetus enim ante *Solonem* 75.tantùm drachmas habuit,ut *Priſcianus lib. de Ponder.*& *Fannius Carm.de Ponder.* meminerunt. Continere autem Minam 100 drachmas, præter *Plutarchum*,etiam *Xenophon in Vectigal.Cleopatra in Coſmet.Plin.l.21.c.ult.* & *Suidas in* ταλαντον & μνᾶ ex *Diodoro*,cum aliis pronunciarunt. Itaque valet mina Centenaria argenti,de noſtro 3li.2s.6d.

Τάλαντον,*Talentum* autem ut ex *Polluce* & *Varrone l.4. Ling.Lat.*conſtat,multiplex fuit. Omne tamen ut *Suid.loc.allegat*,& *Pollux l.9.c.de Talent.*inquiunt,continet Minas 60 ut Mina drachmas 100. Proinde 6000 drachmas continebat Talentum omne,proprias ſcilicet ejus regionis cujus talentum eſſe dicebatur. Verum ſi certa menſura adhibenda ſit,ut inæqualitas talentorum intelligi poſſit,cum reſpectu ad drachmas Atticas ita ſe habent.

Talentum Atticum Minus eſt drachmarum 6000. ut *Pollux l.9. cap.allat.*& *Feſtus in Talent.l.3.c.7.* & alii authores ſunt,& elicitur ex *Gellio l.3.c.17.* qui *Seſtertiorum* 72000 talenta 3 eſſe dicit. Nam tot ſeſtertii 18000 denarios ſeu drachmas conficiunt. Minus hoc Atticum Talentum dicitur à *Priſciano lib. de Ponderib* & aliis : Intellige tamen, hoc ipſum nomine Talenti Attici ſæpiſſime deſignari,Imò ſemper in Authoribus (præter ſacros) ubi nomen,Talenti occurrit,hoc ipſum intelligendum eſſe,ſi nomen Talenti abſolutè poſitum ſit,neque diſtinctionis cauſâ aliquid adjiciatur. Valuit de noſtro 187 li. 10s.

Talentum verò *Atticum* majus 8000 drachmarum fuit,ut *Livius l.38.*& *Priſcianus loc.alleg.*authores. Id valuit de noſtro 250 li.

Talentum Ægyptium valuit tantundem,ut *Plinius l.33.c.3.* ex *Varrone* inſtituit,id eſt 250 li.

Talentum Syrium drachmas continet Atticas 1500. *Pollux l.9* Valuitque de noſtro 46 li. 17 s 6 d.

Talentum Euboicum,4000 denariorum (id eſt, drachmarum) fuit ut *Pompeius Feſtus in Vocabul.* *Euboicum Talentum* author eſt. Id valuit noſtri 125 li.

Talentum Rhodium 4500 drachmas Atticas continet,*Varro l.4.de Ling.Lat.* Valuit de noſtro 140 li. 12s.6d.

Ta-

Talentum Babylonicum eſt 7000 drachmarum Atticarum, *Pollux l.9. Onomaſtic. c. de Talent.* Illod proinde valuit de noſtro 218 li. 15 s.

Talentum Ægineum eſt 10000 drachmarum Atticarum; *Pollux ibid.* Valuitque de noſtro 312 li. 10 s.

Talentum Alexandrinum 12000 drachmarum Atticarum fuit, quantum & Hebræum Talentum extitit, *Varro lib. 4. de Ling. Latin.* Id valuit de noſtro 375 li.

Hæc de majoribus talentis: Nam etiam obſervo minora quædam talenta fuiſſe in uſu, quæ tamen videntur talenta non niſi exorbitante nominis notione appellata: ut,

Talentum Siculum vetus, quod 24 nommorum eſſe *Pollux loc. allegat.* dixit (tot Minarum *Suidas in Vocab.* τάλαντον ſed corruptè) nummus autem *Polluci* ſemiobolos 3 valet, id eſt, ſeſtertium unum Romanum. Proinde ponderabat drachmas 6 tantum. Valuitque de noſtro 3 s. 8 d.

Talentum Neapolitanum tantundem etiam valuit apod *Varronem loco allegat.* ſcilicet 3 s. 9 d.

Talentum Siculum novum 12 nummorum *Polluci loc. allegat.* id eſt 3 drachmarum, qoantum & *Syracuſanum Talentum* fuiſſe *Varro loc. allegat.* dixit. Valuit de noſtro 1 s. 10 d. ob.

Talentum Rheginum unius *Victoriati* fuit, id eſt, drachmæ tantùm dimidiæ, *Varro ibidem.* Itaque valuit de noſtro 3 d. ob. q^a.

Cap. X.

De præcipuis quibuſdam Græcis Nummorum Numeris.

TRibotum annuum Athenienſium à ſociis acceptum, ot *Pericles* inquit apud *Thucididem lib. 2* fuit talentorum 600 Xenophon *l. 7.* *Cyri* autem eorum Reditus non minores eſſe ſcribit, quàm 1000 talenta: *Athenaus lib. 12. Deipn.* 1200 facit. *Suida* demum ex omnibus undiquaque collectis, eorum Reditos 2000 talenta fuiſſe ſtatuit. Id verò de noſtro eſt 375000 li.

Sumptus funeris *Hephestionis* ab *Alexandro* factus, talenta 10000. *Plutarch. in Alexand. l. 6. Expedit. Alexandri. De* noſtro fuit 1875000 li.

Reditus Romani creverunt poſt victum Mithridatem, ad 8500 myriades, (authore *Plutarcho in Pomp.*) ſcilicet drachmarum, ut viri docti [*Buda. lib. 3. de Aſſe, & Leon.* Portius: *l. 2. de Ponder. & menſ*] obſervant, quod Græci ſcriptores nonquam per ſeſtertios (ut Romani) ſed per drachmos numeros colligant. Id in noſtris pecuniis valuit 265625o li.

Qui ante fuerant tantum 5000 myriades, eodem autore; *Plut. ibid.* Quod fuerit de noſtris 1564500. li.

Reditus *Darii Hiſtaſpis* filii erat Euboicorum talentorum 14560 ut habet *Herodotus in Thalia.* Id valoit 1820000 li.

Reditus Ægypti regnante *Ptolemæo Aulete*, erat talentorum 12500. *Strabone lib. 17.* referente, qui tamen dicitur diſſolutè rem curaſſe. Id fuit in nummia noſtris a343750 li.

In æratio *Darii* Soſis, reperta ab *Alexandro* talentorum 50000. [*Curtius lib. 5.* & *Arrian. l. 6. Exped. Alexand.*] Id fuit de noſtro 9351250 li.

In ejuſdem *Darii* ærariis Perſepoli, obtinoit *Alexander* 120000 talenta. Id de noſtro fuit 22500000 li.

Theſauri *Darii* quos in univerſum *Alexander* occupavit, fuerunt, inquit *Strabo lib. 15.* 180000 talenta. Quod valuit de noſtro 32750000 li.

In Alexandri ærario poſt obitum ejus, reperta ſunt talenta 100000 *Juſtin. lib. 13.* Quod fuit de noſtro 18750000 li.

Alexandri Magni Reditus annuus, 300000. [*Juſtin. ibid.*] talentorum fuit (inquit *Juſtinus*:) reſtitui debet, 30000. ut *Budaus lib. 4. de Aſſe* corrigit, nam & cum ratione non convenit, tot habuiſſe in Reditu annuo talenta, cum 10000 tantum reliquit in theſauris, & vel ſic, veteria regni Perſici reditus multum excedebat. Talenta autem 30000. in noſtris nummis efficiunt 5625000 li.

Bythii Bithynii opes ſuerunt 2000 talenta argenti, *Herodot. lib. 7.* (de noſtro 375000 li.) In auro 4000000 Darici (de noſtro 3000000 li) Ejus opes in oniverſum valuerunt de noſtro 3375000 li.

Quod ſi Babylonica talenta intelligenda ſint, quæ in oſu in imperio Perſarum, pars ſeptima argento adjicienda eſt.

Cyrus devicta Aſia, reportavit argenti 500000 talenta Ægyptia, ſeu maiora Attica, *Plin. lib. 33. c 3.* Quod de noſtro facit 125000000 li.

Præterea 34000 Pondo, id eſt libras auri, *Plin. ibid.* Quod de noſtro valuit 1224000 li.

Sardanapalus congeſſit ut ſecum flammis traderet, auri talenta 100000. *Creſias.* In Atticis talentis id de noſtris valet 22500000000 li.

Argenti autem decies tot talenta, quod valoit de noſtro 18250000000 li.

At vel in Syris taleotis aurum faceret noſtri 5625000000 li.

Argeotum autem produceret 46875000000 li.

Cap. XI.

De Veteribus Romanorum Nummis. Primò, De initiis Nummorum apud Romanos.

AEs, antiquiſſimus Romanorum nummus, primò ſignabatur à *Servio Tullio*, ſexto Romanorum rege, ut *Plinius* author eſt *lib. 33. cap. 3.* Nam ante, pòndere tantum noſcebatur, non imagine. Et quidem primo, nota Pecudum ſignatum æs fuit, authore eodem *Plinio loco allegato, & lib. 18. cap. 3. & Varrone lib. de Re Ruſtica, c. 1.* (inde Pecunia dicta.) Poſtea, ex altera parte Roſtrum Navis, ex altera, Janus geminus ejus inſigne fuit, in Jani memoriam impreſſam. Quæ cauſa erroris fuiſſe videtur Macrobio *l. 1. Saturnal. cap. 7.* & Athenæo, *lib. 15. Deipnoſophiſt.* qui id Jano ipſi tribuerunt. Eæ inquam notæ fuerunt in Aſſibus. Nam etiam in Triente, Quadrante, Sextante, Ratia inſigne fuiſſe, præter *Plinium, Feſtus in vocab. Ratitum* etiam author eſt.

Argentum autem poſt devictum Pyrrhum ſignari cœpit, An. urb. 484. *Plin. lib. 33. cap. 3.* (nam ſic corrigi debet) ſcilicet Q. *Fab. Pictore* Coſ. annis 5, ante primum bellum Punicum, inquit eodem locP *Plinius.* [*idem de Nummorum imaginibus obſervatur in nummis Goltzii, Urſini, Anton. Auguſtini, & aliorum.*]

Ejus

Ejus notæ in Denariis, ſunt bigæ aut quadrigæ ut plurimum ex una parte, interdum *Caſtores*, ex alia verò Romæ caput galeatum. *Victoriati*, imago ſedentis *Victoriæ*. *Seſtertii*, ut plurimum *Caſtores*, ex una parte, utriúſque autem ex altera parte Romæ caput. Ad imperatores uſque ita ferè permanſit. Nam *Auguſtus Capricorum* nummis ſuis impreſſit [*Sueton in Auguſto.*] Imperatores autem reliqui frequentiſſimè imagines ſuas.

Aurum denique ſignatum Romæ primum fuit, anno 62 (nam ſic reponi debet) poſt percuſſum argentum inquit *Plinius loc. allegato.* Nam eo anno, *Claud. Nerone*, & *M. Livio Salinatore* Coſſ. *Livius lib. 26*, ſignati auri meminit. Nec aliam imaginem invenitur ſubiiſſe aurum quàm argentum, id eſt bigas & quadrigas cum Romæ Capite, quæ ſanè videtur fuiſſe cauſa, quòd aurei etiam nummi Romanis interdum denarii dicerentur.

Cap. XII.

De Æreis Romanorum Nummis.

AS, quaſi æs dicitur, inquit *Varro l. 4, de Ling. Latina*, nam æreus nummus fuit. Et quidem ab initio, æris libra *Dion. Halicarnaſ. lib. 9.* At poſtea, bello Punico primo, Populus ære alieno preſſus, fecit ex iis ſextantarios, inquit *Plinius l. 33. cap. 3.* id eſt ſex ex uno, valore tamen eodem ſervato. Deinde bello Punico ſecundo premente *Annibale*, ſub *Q. Fab. Maximo* Dictatore unciales ſunt facti, id eſt, ad dimidiam magnitudinem reducti. Poſtremò, lege Papyria, ſemunciales, ſic perſtiterunt. *As* autem decimam partem Denarii Romani valuit. De noſtro nummo ob q^a.

Semiſſis, quaſi ſemiæs (inquit *Varro loco allegat.*) id eſt Aſſis dimidium, valuit de noſtro q^a.q.

Triens, id eſt tertia pars Aſſis, (*Varro ibid.*) valuit è noſtro qa.

Quadrans, id eſt quarta pas Aſſis, *Varro ibid. Triuncis Plinio lib. 33. cap. 2. Teruncius Ciceroni l 7. epiſt. ad Attic.* quod ante æs diminutum, uncias tres contineret, valuit de noſtro q c.

Sextans, ſexta pars Aſſis, *Varro ibid* Liv. *lib. 2. Plin. lib. 33. cap. 10. Valer. Max. l. 4 cap. 4.* Quantula fuit in ſingula capita collatio in funere Menenii Agrippæ, Romanæ ſalutis quondam arbitri, ob viri paupertatem. Id valuit de noſtro q.

Verum etiam urgente apud Romanos ære grave, id eſt librali aſſe, Minores de ære nummi cuſi ſunt. Ut

Uncia, pars duodecima Aſſis gravis, id eſt libræ æris, *Varro ibid.* valuit de noſtro c.

Semuncia, dimidia pars Unciæ 4 drachmarum pondere, *Varro ibid.* valuit è noſtro $\frac{1}{2}$c.

Sextula, ſexta pars Unciæ, minimus apud Romanos ex ære nummus, *Varro ibid.* Valuit noſtri $\frac{1}{4}$c.

Hi nummi ærei fuerunt Aſſe minores, qui antiquitus in Romanorum commérciis. Verum & maiores Aſſe iis fuiſſe legimus, cùm in *Varrone loc. allegat.* ſit *Decuſſis* 10. Aſſes 1. Denarium valuit. *Viceſſis*, qui Denarius 2. *Triceſſis*, qui 3. Et quidem aſcendebant uſque ad *centuſſim*, quo æreorum nummorum vocabulum majus non fuit, authore *Varrone*, ille autem 100 Aſſes continens, denarios 10 argenteos valebat. id eſt noſtri 6 s. 3 d.

Cap. XIII.

De Argenteis Romanorum Nummis.

DE nummis argenteis poſtea dicemus. Qui erant, *Denarius*, ſic dictus, quòd denos æris ſeu Aſſes valeret, *Var. lib. 4. ling. Lat. Vitruv. l. 3. cap. 1.* Cujus non idem pondus & æſtimatio ſemper apud Romanos fuit. Nam Denarius vetus Romanus, Conſulum tempore procuſus, ſeptimam partem unciæ ponderabat, ut *Celſus l. 5. c. 17.* & *Scribonius Largus in præfat.* cum aliis, authores ſunt; Etiamque *Plinius l. 33. cap. 9.* qui 84 Denarios ex una argenti libra cuſos fuiſſe prodidit. Valuit proinde vetus ille Denarius, de noſtro 8 d. ob. c. cum $\frac{1}{7}$.c.

Denarius novus (à *Claudii* Imperatoris temporibus ut creditur natus, ſuſpicor tamen aliquanto antiquiorem eſſe) drachmam Atticam exquiſitè ponderabat, (nam 96 Denarii ex argenti libra cudebantur) ut ut non ſolùm *Plinius l. 21. c. 34. Cleopatra in Coſmet. Iſidorus l. 16. Etymol. cap. 24.* & infiniti alii teſtantur: [*Athena. lib. 4. Galen. l. 8. Compoſit. Med. ſec. loc. c. 3. Et ſæpe in lib. de Comp. med. ſecund. genera.*] verùm & certa præterea ratio comprobat. Etenim Græci ſcriptores, ubi de rebus Romanis loquuntur, ſemper pro denariis drachmas reddunt. Valuit de noſtro 7 d. ob.

Reſpectu autem hujus Denarii novi, omnes noſtræ computationes factæ ſunt. Quod ſi in adhibenda ratione nummorum ad antiqua tempora reſpectus habeatur, in quibus ſcilicet vetus & legitimus denarius viguit, omnia parte ſeptima augenda ſunt. Tantum enim Denarius novus à veteri ſuperatur.

Bigatus & *Quadrigatus*, idem eſt Romanis quod Denarius, *Plin. lib. 33. cap. 3.* Quoniam enim Denarius bigas aut quadrigas ex altera parte impreſſas habuit, iis nominibus fuit appellatus. Valuit 7 d. ob.

Victoriatus, imaginem ſedentis Victoriæ oſtendebat, *Liv. l. 41. Voluſ. Metian. l. de Ponder.* (unde ei nomen fuit) Lege *Clodia* Romæ primo percuſſus, ut inquit *Plinius lib. 33. c. 3.* Dimidia pars Denarii fuit: unde & *Quinarius* idem dictus, quod quinque Aſſes valuerit. De noſtro autem valuit 3 d. ob. q^a.

Seſtertius, ſic dictus quaſi ſeſquitertius, inquit *Priſcianus lib. de Ponderib.* quia continet Aſſes duos cum ſemiſſe: ut *Plinius loc. allegat. Varro lib 4. ling. Lat. Metianus lib. de Ponder. Vitruvius lib. 3. Architect. cap. 1.* & alii authores ſunt. Dimidium eſt *Victoriati*, quartaque pars denarii. Idem ferè *Nummus*, abſolutè poſitus, ſignificat apud Romanos ſcriptores, quia frequentiſſimus ejus in rationibus uſus fuit. Etiam interdum Seſtertius nummus vocatur. De noſtro valuit 1 d. ob. q^a.q.

Obolus, ſexta pars Denarii, (*Obolo Attico* æqualis) quem eâ cauſâ *Sextantem Celſus lib. 5. cap. 17.* vocat. Valuit de noſtro 1 d. q^a.

Libella, decima pars Denarii, Aſſi æqualis pretio, ideoque inquit *Varro l. 4. ling. Lat.* libella dicta, quòd valore æquaret æris libram; quaſi puſilla libra, ait *Metianus loc. alleg.* Valuit de noſtro ob. q^a.

Sembella, quaſi ſemi-libella, vigeſima pars Denarii, *Varro ibidem*, Libellæ ſcilicet Dimidium. Proinde ea valuit de noſtro q^a q.

Teruntius, quadrageſima pars Denarii fuit *ibid.* Ita appellatus,quòd tres æris oncias valeret pretio. Minimus argenteus foit in Romanorum uſu,vel qui uſquam legitur in hiſtoriis. Nam & hos poſtremoa argenteos fuiſſe,*Varro* certus nobia author eſt,libro jam ſæpe allegato. Valuit autem *Teruntius* noſtri q.c.

Cap. XIV.

De Aureis Romanorum Nummis.

AUrei Romanorum nummi proximè declarandi, quos Aureoa Denarios *Plinius l.33.c.3. Didymus apud Priſcian.lib.de Ponderibus* appellant,ſive quòd eaſdem imagines,quas argentei denarii oſtendebant,ſive quòd magnitudine ad oculum non multum ab iis diſcreparent. Quorum tres varietates apud Romanos factas *Plin. loc allegat.* meminit. Verùm tam corruptus ille *Plinii* locus eſt,ut nihil inde certi vel divinando elici poſſit. Veruntamen ex aureis nummis qui ſuperſunt, adverto priſcum Aureum Romanorum Conſulum temporibus procuſum duos veteres *Denarios* argenteos ponderaſſe,ut ex iis qui ſuperſunt exploratum eſt, *Vide Anton.Pos.lib.de Num.Antiquit.c.9* Ita ut 42,ex auri libra cuderentur. Duas proinde drachmas cum $\frac{2}{7}$ pendebat. Valuit proximè de noſtro 17.s. 5 d.ob.q^a.

Aureus Recentior,circa prima Imperatorum tempora (ut videtur) procuſus,parte ſeptima aureo priſco levior fuit : Drachmas enim duas pendebat, ut 48 ex Auri Libra cuderentur,quod in multis,poſt *Budaum de Aſſe.l.3. Hotomannum de Re Nummaria pag.324.* & alios,expertus ſum. *Roſalis Anglicis (Spurre Ryals)* pares pondere vel *Nobilibus Eduardeis*,quibus etiam ferè paris indicaturæ ſunt. Valuit ergo hic recentior aureus de nummis noſtria 15 s.

Aurei ergo Romani didrachmi fuerunt,taléſque perfectè perſtiterunt,per primorum quinque Imperatorum tempora,uſque ad *Neronem,Buda.lib.de Aſſe.* Inde fraude & avaritia principum,paulò juſto leviores facti ſunt pondere. Nihil tamen de valore & poteſtate deceſſit. Prima ut dixi diminutio facta eſt ſub *Nerone*, ſed perexigua, 2 aut 3 granorum. Paolo adhuc major ſub *Galba. Nervæ* autem,*Trajani,Hadriani* aureis 8 momenta ſive grana ponderis deſunt : Iis autem quos *Veſpaſianus* cudit,10 detracta ſunt : Quam diminutionem etiam Aurei *Antonini Pii, M.Aurelii,Severi,* &c.ſubierunt. Inter hos tamen *Domitianus,Titi* frater & ſucceſſor,aureis integrum ſuum 2 drachmarum pondus reſtituebat.

Aurei ergo Imperatorii apud Romanoa,aut didrachmi fuerunt,aut pro didrachmis permanſerunt, uſque ad *Alexandri Severi* imperium. Nam eo Imperante authore *Lampridio in Alexand.Severo* primo cuſi ſunt.

Semiſſis Aurei. Id eſt,aureus drachmalis, qui ſcilicet pendebat drachmam. Et valuit proinde de noſtro 7 s.6 d.

Tremiſſis Aurei,id eſt,*Triens* ſeu tertia pars. Iſque valuit de noſtro 5 s.

Atque hæc fuit aureorum nummorum conditiò ad *Aureliani* tempora,qui denuo ad didrachmas rediit. Neque alia fuit eorum conſtitutio,dum Roma Imperii Romani ſedes permanſit.

Cap. XV.

De Aureis Nummis poſt Imperii ſedem Byzantium tranſlatam.

AT *Conſtantinus Magnus* aureum,qui ante didrachmus fuerat,ad drachmam unam, & ſeptimam drachmæ partem deduxit : ut denarii argentei veteris Romani exquiſitè pondus obtineret. Etenim in ſeptem *l.5.c.Th.de Ponder.* ſeptem ex auri uncia cudi ſtatuebat (ex libra,id fuit 84.) Quem tamen 4 Scrupulorum(nova Scrupuli notatione,quod 20 grana cum $\frac{2}{3}$ contineret) factum iri edicit. Iſque poſt tempora *Conſtantini* Græcis Νόμισμα (Romanis, Solidus) ſemper dictus eſt,tum in *Novellis Juſtiniani*,tum aliorum Orientalium Conſtitutionibus,tum denique apud *Theophilum, Harmenopulum,Nicephorum,Cedrenum,Zonaram*,&c. Valuit autem is Aureus de noſtro 8 s. 6d.ob q^a.& $\frac{6}{7}$ q.

Ad *Valentiniani* Imperium uſque tales viguerunt aorei. Is enim ad paulò graviores rediit. Juſſit enim ut [*L.quoties. 5 cap de Suſceps.*] ſex ex auri uncia cuderentur,unde & Græcis ἑξάγιον dicebatur,& *Sextula Iſidoro Etymolog.l.16 c.24.* quod eſſet ſexta pars unciæ. Proinde ſcrupula vero 4 id eſt,drachmam & $\frac{1}{3}$ ponderabat,æqualis planè noſtris *Genialis Anglicis.* Ita ut 72. ex auri libra cuderentur. Quales etiam fuiſſe aureos ſolidos ætate *Juſtiniani ex Novell.32.* certum eſt. Et ſanè videntur ad extrema Imperii tempora tales perſtitiſſe. Niſi quod aliquid fraude & avaritia præter leges & edicta detractum ſit à principibus. Nam ego plures eorum Imperatorum aureos diligenter expendi,*Valentiniani*, & fratris ſui *Valentis, Arcadii, Honorii*,& aliorum,omnéſque haud paucis granis pondere juſto leviores reperii. Legitimum tamen pondus erat 4 ſcrupulorum ut dixi,& proinde de noſtro valebat 10 s.

Semiſſis aurei *Valentiniani*, etiam cudebatur,qui valuit de noſtro 5 s.

Triens etiam vel *Tremiſſis* (ut vocabatur) id eſt, aurei ſolidi pars tertia. Iſque valuit noſtri 3 s.4 d.

Scrupulum denique pars aurei Solidi quarta: Quod de noſtro valuit 2 s. 6 d.

Cap. XVI.

De Argenteis & aireis Nummis Imperii Byzantium tranſlati.

MIλιαρήσιον, Μιλιαρίσιον, *Miliariſium* 2 pendebat drachmas *Nov.l.c.o 5.c.a.Sect.c.* partem enim octavam Aurei Solidi valebat,cum 2 *Ceratiis*(magnis ſcilicet auctiſve) *Cedreno* ubi *de Leon. Conone* ſermonem facit authore conſtet. *Suidas in* Μιλιαρήσιον,tamen decimam eſſe dixit (variavit ſcilicet cum tempore auri pretium :) ſed 2 drachmas cum haberet, valuit de noſtro 1 s.3 d.

Κεράτιον, *Cerates Iſidoro in Etymol.l.16.c.24.* Siliqua cornuta eſt,ub Lunæ ut creditur creſcentis notam quâ ſignabatur : quo ſigno ſupra ceratium commune ſeu ſiliquam excreſcere intelligebatur. Argenteus nummus fuit drachmæ pondere,ſed *Ceration* dictus,quòd *Ceratio* auri,creſcenti nempe vel magno, (quod ſiliquam

qua cum dimidia complectebatur, Id eſt, ſemiobolum) pretio æquaretur. De noſtro proinde valuit 7 d. ob.

Κεράτιον, *Siliqua* vel *Ceratium* ſimplex. Argenteus nummus, ſed ita apellatus, quòd pretio 4 granorum auri (id pondus eſt ſiliquæ) æqualis eſſet, *Iſidor. ubi ſupra.* Vigeſima quarta pars Solidi auri, ut eſt in *Novel. 32. Juſtiniani.* Valuit noſtri 5 d.

Φόλις, φολλὶ, φολὶς, φολλὶς, *Follis*, cujus in hiſtoria *Euſebius, Hiſtor. Eccleſiaſt. lib. 10. cap. 6.* & alibi ſæpe mentio: æreus nummus fuit, ut *Lampridius in Heliogab.* ferreus, ut *Euſtathius ad 1. Iliad.* dixit: ſic dictus, quod folii inſtar in tenuem bracteolam percuſſus eſſet.

Duodecima pars Siliquæ fuit, ut *Juſtinianus* in *Leg. Georg.* Idem dicit *Zonaras* Tomo 3. & *Cedrenus* ubi de *Leone* Conone loquitur. Valuit proinde de noſtro q^a.p. & $\frac{1}{4}$.

Nummis Romanis omnibus declaratis, quorum nomina ex veterum ſcriptis elicere potui: ſigurales præcipuorum notas ſubjicio, quibus indicabantur & in nummis, & in ſcriptis. Itaque nota Aſſis quoniam ab initio Libralis fuit, erat L, *Seſtertii*, quod duas libras æris & dimidiam poteſtate contineret, erat HS, vel HS. Quinarii ſeu Victoriati, erat V. Denarii denique, x. vel ✳.

Cap. XVII.

De Summis Numorum Romanis.

DE Nummis dixi, de Summis Nummorum proximè dicam, qui fuerunt in Romanorum uſu. Illæ autem tres,

Seſtertium, genere neutro (Nam in hoc nomine vulgarem opinionem & nos ſequemur) 1000 *Seſtertios* continet, (Quantum lege *Julia* Sumptuaria, nuptialibus conviviis impendere licebat *Auguſti* tempore, ut *Gellius l. 2. cap. 24.* meminit.) Id valuit noſtri 7. li. 16 s. 3 d.

Libra ſeu *Pondo*, uncias continebat argenti duodecim, id eſt, drachmas ſeu denarios recentiores 96. Parte ſui vigeſima quarta minor quàm Mina Attica. De noſtro valuit 3. li.

Talentum, 24 ſeſtertia continet, 6000 Denarios recentiores. Idem planè cum Talento Attico: Nomina enim Talenti, Minæ, drachmæ, Romani acceperunt à Græcis, ut Græci à Romanis libram & unciam, (quæ illis λίτρα & Οὐγγία) *Galeno lib 1. de Compoſ. Medicam. ſec. genera* id agnoſcente. Id proinde valuit de noſtro 187 li. 10 s.

Sportula, (Nam & eam adjicio, quod ſæpe occurrat, & ſummula quædam fuit, 100 enim quadrantes, id eſt, ſeſtertios 10 continebat.) Merces erat olim ſalutationum ambitioſarum apud Romanos togatos. Rectæ cœna loco comitibus & aſſeclis à viris principibus data; ut *Budæus lib 5. de Aſſe*, & alii notarunt. Mentio ejus in *Sueton. in Nerone. Domitiano, &c.* Poëtis, & antiquis inſcriptionibus ſæpe. Fuit autem *Sportula* noſtri 1 s. 6 d. ob. q^a.

Cap. XVIII.

De Seſtertio. Et arte Romana Numerandi per ſeſtertios.

SEſtertium, in neutro genere, quod nunc invaluit, obſervo nunquam in numero ſingulari apud veteres Romanos occurriſſe. *Vide Agricol. l. 2. de Ponder. & Temperatur. Monet. & Hotoman. l. de Re Nummaria. Tract. de Seſtertio.* Nam & *Priſcianus* lib. 7. negat *Seſtertium* neutrum habere genus; Et perpetuum ejus nominis ſilentium in *Varrone, Plinio, Voluſio, Priſciano*, idem comprobat, licet iis perſæpe fuiſſet occaſio uſurpandi, ſi nummorum ſummam deſignaſſet. Et denique ratio quam de Nomine afferunt, ſcilicet *Seſtertium* appellari, quod duas argenti libras cum ſemiſſe contineat, cum reipſa non convenit, id eſt, cum mille ſeſtertiis. Nam hi efficiunt 7 li. 16 s. 3 d, at illæ tantum 7 li. 10 s. Tamen plurale nomen *Seſtertia* ſæpe legitur, & quidem eo ſenſu, ut 1000 ſeſtertios ſignificet.

Ars autem Romana numerandi per ſeſtertios in tribus his regulis conſiſtit:

Prima: Si nomen numerale convenit caſu, numero, & genere cum *Seſtertio*, tot præciſè indicat, quot efferuntur, ut (exempli gratia) *Decem Seſtertii* totidem deſignat.

Secunda: Si nomen numerale alterius caſus jungitur cum genitivo plurali nominis *Seſtertius*, ut *Seſtertiûm*, tot quidem millia indicantur, ut ex. gr. Decem *Seſtertiûm*, denotat decem millia ſeſtertiorum.

Tertia: Quòd ſi Adverbium numerale, jungitur cum ſeſtertiis, deſignat totidem Centena millia: ut *Decies ſeſtertiûm* valet decies centena millia ſeſtertiorum, Quin & adverbium numerale ipſum, ſine aliquo adjecto poſitum idem indicat, ut *Decies*, aut *Vigeſies, &c.* tot centena ſeſtertiorum millia, vel ut loquuntur, tot centena *Seſtertia*.

Cap. XIX.

Summa quadam Romanorum Nummûm, & earum in noſtris Declaratio.

CAmilli mulcta 500000 æris, id eſt Aſſium. Liv. lib. 6. Ingens pro illa tempeſtate apud Romanos Summa. De noſtro valuit 1562 li. 10 s.

Mille Denarii diurna merces Hiſtrionis Roſcii. Macrob. Saturn. lib. 3. cap. 14. Quod de noſtro fuit 31 l. 5 s.

Decem millia Denariorum, Thaidis meretricis poſtulatum à Demoſthene, ut Gellius lib. 1. cap. 8. meminit. Idemque pretium à Platone datum pro tribus Philolai Pythagorici libris. Gellius lib. 3. cap. 17. De nostro 312 li. 10 s.

Remuneratio *Centurionis* ab Antonio, ejus qui caput Ciceronis ei attulit 250000. Denarii fuit. Appian. lib 4. Civil. De noſtro 78 2. li. 10 s.

Quadringenta ſeſtertia, id eſt, quadringenta millia ſeſtertiorum, Cenſus equeſtris fuit apud apud Romanos Plin. lib. 33. cap. 2. Valuitque de noſtro 3125. li.

Octingenta ſeſtertia, (prioris duplum) ſenatorius Cenſus ante Auguſtum fuit, Sueton. in Auguſt. Quòd valuit 6250. li.

Auguſtus autem Senatorium Cenſum ad 1200 ſeſtertia perduxit, Sueton. Ibid. Quod noſtri eſt 9375. li.

Cicero [in Paradoxis] centena HS, id eſt, ſeſtertiorum tot millia redituum percipiebat è ſuis prædiis. Id fuit, tantum, noſtri 781 li. 5 s.

Decies centena millia ſeſtertiûm maximus apud

Romanos dotia modua. ut Budæus de Aſſe lib. 2. ex Juvenale docet. De noſtro fuit 7812. li. 10. a.

Julius Cæſar Serviliæ (matri Bruti) dedit margaritam, quam ſexagies mercatus eſt. Suetoo. in Julio Cæſare. Noſtri fuit 46875. li.

Unio Cleopatræ propinata Antonio centies ſeſtertiûm fuit, Plin. lib. 9. cap. 35. Quanti etiam C. Caligula cœnavit, Seneca lib. de Cooſolat. ad Helviam. Valuit de noſtro 78125 li.

Æſopus Tragicus ex arte Hiſtrionica filio ſuo reliquit ducenties ſeſtertiûm. Macrob. Saturnal. lib. 3. cap. 14. Fuit id de noſtro 156250 li.

Ornatus Lolliæ Paulinæ quadringenties ſeſtertiûm fuit. Plin. lib. 9. cap. 35. Quantum etiam legimus fuiſſe tributum Galliæ à Cæſare impoſitum, Sueton in Julio & Eutrop. lib. 6. Quantum denique ex Sicilia contra leges abſtuliſſe Verres accuſatur à Cicerone, Action. 2, 3, 5. in Verrem. Quadringenties ſeſtertiûm autem de noſtris nummis eſt 312500 li.

P. Clodius habitavit in domo empta centies quadrageſies ſepties, ut meminit Plinius de lib. 35. cap. 15. De noſtro id fuit 114843 li. 15 a.

Curio filius contraxit æria alieni ſexcenties, ut memioit Valerius Max. lib. 9. c. 1. Id noſtri fuit 468750 l.

At Milo debuit ſeptingenties, narrante Plinio lib. 36. cap. 15. Quod fuit 546875 li.

Julius Cæſar autem oppreſſus ære alieno dixit, bis millies & quingenties centena millia ſibi eſſe oportere, ut nihil haberet, Appian. lib. 2. Civil. Id de noſtro eſt 1953125 li.

Veſpaſianus primus è fiſco Rhetoribua Græcis & Latinis, annua centena HS conſtituit, Sueton. in Veſpaſ. 18. Id valuit noſtri 781 li. 5 a.

Illata ſunt in ærarium à M. Livio & Cl. Nerone Coſſ. Tricies & octoginta millia ſeſtertiûm, Liv. lib. 28. De noſtro 296875 li.

Area fori Romani, quod de manubiis Julius Cæſar inchoavit, ſuper millies ſeſtertiûm conſtitit. Sueton. in Julio Cæſare 22. Id de noſtro fuit 781250 li.

Relatum à Scipione Africano in ærarium Romanom, bis millies ſeſtertiûm. Liv. lib. 38. Id de noſtro valuit 1562500 li.

Bis millies centiea illatum ætario ab Æmilio Paulo ex Macedoniæ manubiis. Vellejus lib. 2. Id fuit de noſtro 1640625 li.

Seneca apud Tacitum lib. 13. Annal. fatetur ſe quadriennio comparaſſe ter millies ſeſtertiûm, quantum & Eprius Marcellua, & Criſpus Vibius, & Pallas Claudii Libertus, dicuntur poſſediſſe. Id erat 2343750 li.

Lentulus *Augur*, antequam libertini eum pauperem feciſſent, quater millies ſeſtertiûm ſuum vidit, inquit Seneca lib. 2. Benef. Quod fuit de noſtro 3125000 li.

Pecunia quinque Julii Cæſaris triumphis è manubiia lata, ſexies millies & paulò ampliua fuit. Vellejus lib. 2. De ooſtro 4687500 li.

Tiberius Cæſar corraſit & reliquit vigeſies ſepties millies ſeſtertiûm. Quod totum ante annum Caligula diſſipavit, Sueton. in Caligula 37. Id valuit 21093750 li.

Nero bis & viceſies millies ſeſtertiûm donationibua effudit, referente Tacito, lib. 1. Hiſtoriar. Id de ooſtro fuit 17187500 li.

Qui Tiridati urbe deſceodenti donavit ſuper millies ſeſtertiûm. Sueton. in Nerone 31. Id fuit de noſtro 781250 li.

Et eidem Tiridati in urbe moranti, nummûm (id eſt ſeſtertiorum) 800000 diurna erogavit, Sueton. ibid. Id fuit 6350 li.

Vitellius pauciſſimis menſibus (inquit Tacitus lib. 2, Hiſtoriar.) cooſumpſiſſe creditur novies milliea HS. Id de noſtro fuit 7031250 li.

Veſpaſianus proteſtatus eſt in principatus ſui initio, ob ſummam ærarii diſſipationem, quadringentiea millies opua eſſe, ut Reſp ſtare poſſet: Sueton. in Veſpaſiano 16. Maxima ea ſumma omnium quæ in Romanis leguntur Hiſtoriis. Valuit de noſtro 312500000 l.

Redemptio Romæ à Gallis mille auri libræ fuerunt (una P. Clodii domus, triplo pluris poſtea conſtitit) authore Plutarcho in Camillo & Liv. lib. 5. Id valuit noſtri 36000 li.

Cæſar (*Dictator*) in primo conſulatu 3000 pondo auri furatus è *Capitolio*, tantundem inaurati æris repoſuit, ut retulit Suetonius in Julio Cæſare 49. Id valuit de noſtro 108000 li.

Octavius Cæſar in Cellam Jovis Capitolini intulit auri pondo 16000. Gemmáſque inſuper & margaritas ſeſtertiûm quinquies millies, Sueton. io Auguſto. Quorum, aurum valuit de noſtro 576000 li.

Gemmæ vero & Margaritæ valuerunt 390625 0 li.

Reliquiæ opum Craſſi, poſtquam decimam cooſecraſſet Herculi, atque publico convivio populum Romaoum excepiſſet, & civibus inſuper ſingulis dediſſet 3 menſium triticum, fuerunt talenta 7100. Plut. in Craſſo. Id valuit de noſtro 1331250 li.

Plinius lib. 33. cap. 10. autem in agris eum poſſediſſe ſcribit bis millies centena millia ſeſtertium. Quod de noſtro fuit 1562500 li.

Antiochus pro pace Romanis ſolvit ex pacto 15000 talenta, Liv. lib. 33. Id de noſtro fuit 2812500 li.

Mulcta Aſiæ impoſita à Sylla ob defectionem, talenta fuit 20000. Plutarcb. in Sylla. Quod facit de noſtro 3750000 li.

Tributum impoſitum Aſiæ ab Antonio 200000 talenta, Plutarcb. io Antonio. Quòd de noſtro fuit 3750000 li.

CAP. XX.

De proportione Auri ad Argentum.

UT luculentior fiat noſtra quæ præceſſit nommorum tractatio, de auri argentique proportione, pretiis, & temperatura, pauca adjicienda ſunt. De proportione autem imprimis ſciendum, aurum obtinere è natura ſua quòd cæteris metallis præſtet: quia cæteris & purius eſt, utpote magis liberum & ſegregatum ab excrementis, & etiam in mixtione ipſa perfectius, utpote exquiſitiſſima actione caloris elaboratum. Metalla enim omnia licet in mixturæ ſuæ radice & initio, ſimilia ferè ſint, varios tamen excretiònis, coctioniſque gradus ſortiuntur. Verum quod certa proportione, argenti aur aliorum metallorum pretia aurum ſuperet, id non à natura eſt, ſed conſtitutione principum. Proinde proportio ea auri ad argentum quam ſupra aſſignavi, ſcilicet

duo

duodecupla, perpetua non fuit, ſed vel pro copia auri aut inopia, vel arbitrio principum ſæpe variavit. Julius Pollux lib. 9. Onomaſt. cap. de Talent. & apud eum Menander, & Heſychius in δραχμή, atque apud illum in vocabulo χρυσοῦς Polemarchus, eam decuplam facit. Quin & tantum fuiſſe aliquando, non majorem, apparet ex Livio, lib. 38. ubi à Romanis pactum cum Ætolis fuit, ut ſi aurum dare mallent quàm argentum, pro argenteis decem, aureum unum perſolverent. Idémque ſanè plurimum obtinuiſſe videtur in veteri Græcia & Aſia, quod de Græcis ex Dione Zonaras in Tom. 3. obſervat, quod & de Perſicis è Suida in Δαρικὸς non obſcurè cognoſcitur. Plinius lib. 33. cap. 3. proportionem auri ad argentum, cum primùm Romæ ſignaretur, prodidit fuiſſe quindecuplam, nam auri ſcrupulum, inquit, valuit ſeſtertiis vicenis. Tempore verò Arcadii & Honorii conſtat fuiſſe ferè $14\frac{1}{2}$ ad unum, ut ex eorum conſtitutionibus [In lib. 1. cap. de Argent. pret.] clarè elicitur. Valuit autem interdum aurum ut 1. Par. 13. argenti, etiam apud Aſiaticos, ut evidens, ex Herodoto in Thalia, ubi unum talentum auri 13 argenti talentis taxatur. Porrò, ea proportio aliquando fuit, ut 1 ad $12\frac{1}{2}$ ut cùm Aureus Romanus didrachmus valeret ſeſtertiis centum, ut in Galbæ temporibus ex collatione Suetonii in Othone, & Taciti lib. 1. Hiſtoriarum fuiſſe cognoſcimus. Nam de eadem Othonia largitione loquti, ille aureum, hic centum ſeſtertios eam facit, ut etiam Dion lib. 55. a 25. drachmas, quod in idem planè recidit. At proportio auri ad argentum celebratiſſima, & quæ plurimum evicit, eſt duodecupla. Quam non ſolùm Plato in Hipparcho, veram eſſe illorum metallorum analogiam ſtatuit, & apud Romanos circa Plinii tempora valuiſſe video, lib. 19. cap. 1. qui quatuor denariis unum auri ſcrupulum permutari ſcribit. Verum & eandem æſtimationem proportionémque apud nos, aliáſque gentes plurimas jamdiu obtinuerunt. Pro illa autem utriuſque proportione, ſtatuendum eſt hunc in modum utriúſque metalli pretium & æſtimatio.

Cap. XXI.

De Auri & Argentei pretiis.

Λίτρα *Libra*	Argenti,	valet	3 li.	Continet Libra 12 Uncias. Ponderat grana 6912.
	Auri		36 li.	
	Obrizi *Bud. de Aſſe lib.* $4\frac{3}{4}$		37 li. 10 s.	
Οὐγγία *Uncia*	Argenti	valet	5 s.	Continet uncia 8 drachmas: ponderat grana 576.
	Auri		3 li.	
Δραχμή *Drachma*	Argenti	valet	7 d. ob.	Continet drachma 3 Scrupula: Ponderat grana 72.
	Auri		7 s. 6 d.	
Γράμμα *Scrupulum*	Argenti	valet	2 d. ob.	Continet Scrupulum Obolos 2. Ponderat grana 24.
	Auri		2 s. 6 d.	
Ὀβολὸς *Obolus*	Argenti	valet	1 d. qa.	Continet Obolus Ceratia ſeu ſiliquas 3. Ponderat grana 12.
	Aori		1 s. 3 d.	
Κεράτιον *Siliqua*	Argenti	valet	qa. q. c. $\frac{2}{3}$.	Continet Siliqua ſeu Ceratium, ponderatq; ſitaria ſeu grana 4.
	Auri		5 d.	
Σιτάριον *Granum*	Argenti	valet	c. $\frac{2}{12}$.	
	Auri		1. qa.	

Cap. XXII.

De Aurei & Argentei Nummi Temperaturis.

Supereſt una conſideratio de auri & argenti temperatura, quæ eſt ejus permixtio cum materia aliena: Aurum enim Argento, Argentum ære temperant, ut proinde in aureis & argenteis nummis varii obſerventur gradus puritatis, Aureorum autem omnium puriſſimi, Darici ſunt. Darios enim Herodoto referente in Melpomene, quod fieri potuit, omnem materiam alienam excoxit. Quod & inter Romanos Imperatores Tacitus fecit: *Obrizum* Monetales viri id vocant: nam in officina monetali natum id nomen fuiſſe, cui tamen aliam originem quidam aſſignant, [*Obrizum ut quaſi ophirizum, id eſt, aurum ex Ophir allatum.*] Plinius lib. 33. cap. 3. non obſcurè ſignificat. Eſt autem *Obriza* examen ſeu probatio per ignem acerrimum, qua omnis ferè alienæ materiæ admixtio excernitur: *Vide Buda. lib.*

3.de aſſe: dixi (*fere*) Nam eouſque excoqui aurum poſſe, ut caractæ unius quadrans tantum relinquatur materiæ alienæ, id eſt, pars totius maſſæ nonageſima ſexta, metallarii agnoſcunt, eúmque puritatis gradum Edvardicos Nobiles adeptos eſſe. In argento volunt neceſſariò reliqui quadrageſimam octavam partem materiæ alienæ: verùm exquiſitiſſimi monetales affirmant aurum ad ultimum etiam quadrantis caractæ quadrantem, id eſt decimam ſextam caractæ partem defæcari & expurgari poſſe, ita ut ſolum trecenteſima octuageſima quarta pars alieni metalli derelicta ſit. Argentum autem decoqui poſſe, ut nihil præter merum argentum ſuperſit, licet nos ſine aliqua ejus jactura illud fiat. Scribit autem Bodinus lib. 2. Theatr. Naturæ, ex Aurificum (ut inquit) *Pariſiorum* experimentis, in aureis nummis Veſpaſiani factis ſolam ſeptingenteſimam ſexageſimam nonam partem defuiſſe ſummæ eorum bonitati. Quod ſi verum, trigeſima ſecunda tantùm pars unius caractæ materiæ alienæ ſuper fuit; verum utcunque fuerit, ſumma aureorum *Daricorum* puritas, in Græcis tamen Aureis Philippi, Alexandri Demetrii, &c. ut etiam, in externis *Priſia* & *Mithridatis*, admixta fere fuit quinquageſima Argenti portio [Vid. Agricol. lib. 2. de ponderibus & Temperatura Monetarum.] In Romanis autem quos ſignarunt Conſules & Imperatores ad Veſpaſianum uſque quadrageſima & octava fuit Argenti portio. Quam temperaturam aurei *Turcici*, *Hungarici*, veteres *Hiſpani*, & fere *Ducati Veneti* hodie ſervant. *Ducati* autem *Romani*, *Bononienſes*, *Lucenſes*, *Mediolanenſes*, mixtionem habent triceſimæ ſecundæ partis argenti. *Coronati Franciſci* & *Burgundici* decimam ſextam recipiunt. *Coronati Italici* ferè partem nonam: qui autem optimi, ſaltem duodecimam. Aurei *Rhenani* partem quartam, (qui ea cauſa albeſcunt) ut electri potius quàm auri nomen mereantur, cùm electrum ſit authore Plinio lib. 33. cap. 4. etiam cum quinta pars argenti auro ſit admixta. Verum omnium maxime argentoſi ſunt *Philippici Brabantini* & *VVilhelmi Hollandici*, in quorum mixtura ſunt 15 auri, 9 argenti portiones.

Argentei autem nummi *Aryandici*, (*Aryandes* ſub *Cambyſe Perſarum* Rege *Aegypti* præfectus fuit) omnium erant puriſſimi, omni plumbo ut Herodotus author eſt lib. 4. in Melpomene, quoad fieri potuit excocto. Poteſt autem ſine argenti jactura, ut drachma plumbli in beſſe argenti (quam *Marcam* vocant) id eſt, in 8. argenti unciis reſideat. Vide Agricol. loco allegato. Pars ea eſt ſexageſima quarta. Græcorum argenteis nummis fere ineſt quinquageſima pars alieni metalli, Idem in Aſiaticis. In Romanis uſque ad Veſpaſianum quadrageſima octava: Poſt Veſpaſianum interdum vigeſima quarta, niſi quod ſolus Livius Druſus, etiam tempore Conſulum, ante Cæſares, notatur in Tribunatu ſuo, octavam æris partem admiſcuiſſe. Plin. l. 33. c. 3.

Æreis demum nummis ferrum miſcuiſſe notatur ſolus Triumvir Antonius, ut etiam argenteis, ſed qua menſura incertum: Plin. lib. 33. cap. 9. Immenſus Helluo cum plus auri & argenti ex una Aſia uno anno corraſerat, quam ex toto Imperio Romano longis ſpatiis Tiberius, pluſque inter cœnas & luxurias diſſipaverat, quam Nero aut Caligula, aut quiſvis alius diſſolutiſſimus ætarii Romani exhauſtor & expilator, ne æs quidem ſine ferro hominibus purum ferreus & impurus nebulo relinquere potuit.

Ferreis tamen nummis uſas fuiſſe olim gentes aliquas certum eſt. Nam & ferrei nummi Ariſtoteles meminit in Oeconomicis 2. & & Britannos Cæſar. lib. 5. Bell. Gall. Byzantios Pollux lib. 9. cap. de Talent. & Ariſtides Lacedæmonios, ille & Xenophon. & Plutarchus in Lycurgo, & in Lyſandro. Ariſtid. in Platonica 2. pro Quatuor viris. (quibus alii non permittebantur ex *Lycurgi* legibus) nummos ferreos in uſu habuiſſe prodiderunt. Verum & ſtanneos nummos fuiſſe aliquando ſub Dioniſii tyrannide *Syracuſanis*, Pollux lib. 9. Onomaſtic. cap. allegat. etiam retulit: quin denique neque corium excluſum fuiſſe ab hac dignitate intelligimus ex Platone in Eryxia, qui *Carthaginienſes*, adhibuiſſe in commerciis nummos ex corio, magnitudine ſtateris meminit.

CAP. XXIII.

De pretio & pondere æris & aliorum Metallorum.

VErùm cùm in nummis etiam æris ratio habita ſit, adjiciam pauca de ejus & aliorum etiam metallorum pretiis. Pretium quidem æris ab initio Romanæ Reip. idque diu, ad primum bellum *Punicum*, reſpectu argenti fuit fere 840. pro 1. cum ſcilicet vetus denarius Romanus 10 æris Libras pretio valeret. Poſtea verò crevit ejus æſtimatio, ut reducto ad 2 uncias Aſſe, uni argenti libræ 140. cum ad unciam unam, 70. cum ad ſemunciam 35. fere reſponderent libræ æris, in nummis ſcilicet ſignatis: cum vero denarius ad drachmam eſſet contractus, etiam 32. Rudis verò æris pretium ſum Arcadii & Honorii Imperio (ut alias fuit antiquitus ignoro) tale fuit, ut 100. æris pro 1. argenti taxarentur. Lib. 1 c. de Argent. pret. De reliquorum metallorum pretiis Agricola lib. de pret. Metallorum videatur.

Dixi aliquid de æris pretio, dicam etiam pauca de ejus & aliorum metallorum ponderibus, quòd videam ſcriptores in iis ſtatuendis, nonnihil hallucinari. Inter metalla autem graviſſimum omnium aurum eſt, cui plumbum bene repurgatum fere cedit parte octava: Plin. lib. 33. cap. 3. qui plumbum auro præponderare ſcriptum reliquit. Plumbum autem rudius ejuſdem fere ponderis cum argento eſt: at bene excoctum & repurgatum, tertia fere parte ſui ponderis ipſum ſuperat Argentum tamen æri, parte fere tertia & dimidia præponderat. Æs autem ferro parte fere ſexta gravius eſt, ferrum denique ſtanno parte decima ſeptima fere: ut ſtannum ſit metallorum omnium leviſſimum, ſicut aurum graviſſimum. [Ex experientiis Nic. Tartaleæ, in appendice ad lib Jordani de Ponderoſitate, & Franciſc. Euxei Pariſienſ.] Et ut aliquid obſervem de lapidibus; Adamas dimidium fere plumbi, marmor dimidium ferri ponderat. Ita aurum proportionem ponderis habet ad Argentum, ut non aliqui [Ar. Mont. Vol. 3. de Menſ. cap. de Sicli partib. & cap. de Chichàr.] temerè pronunciarunt duplam, aut triplam, ſed ſeſqui alteram & ſeſquiquintam; ſcilicet ut 17 ad 10. Aurum ad plumbum, ſeſquioctavam fere. Aurum ad æs, duplam & ſeſquioctavam. Aurum ad ferrum & ſtannum duplam & pluſquam ſeſquialteram.

De

DE ANTIQUIS PONDERIBUS, MONETIS, ET MENSURIS HEBRÆORUM, GRÆCORUM ROMANORUM.

Ex variis Authoribus.

ÆRe appenſo utebantur antiqui, non ſignato (ut modò fit, ſed rudi: hinc pondere æſtimabant æs, argentum, aurum, non formâ aut figurâ. A tempore tamen Patriarchæ Jacob jam tum videtur uſus aliquis fuiſſe æris ſignati. Nam quòd Gen. 33. v. 19. dicitur Jacob emiſſe partem agri *centum agnis*; S. Stephanus Actor. 7. v. 16. exponit emiſſe *pretio argenti*: erat enim *agna* nummus forma *agnæ* ſignatus, pondere ſat magnus. Et eodem modo Jobi ultim. v. 11. pro eo quòd Noſter habet ſingulos cognatos Jobo dediſſe *ovem unam*, alii vertunt, *nummum unum*, nempe formâ *ovis* ſignatum. Ita Hebræi paſſim. Quin & *pecunia* in genere ſic dicta videtur à *pecude* nummo impreſſa. Vide Plutarchum in vita Publicolæ, & alios.

De Aſſe.

Vulgatiſſimum pondus *as* erat: unde & generali nomine *pondo* (neutrius generis & indeclinabili) vel *pondium* (declinabili) vocari ſolebat. Conſtabat autem *libra æris*: unde quidam putant dictum fuiſſe *as*, quaſi dicas *æs*, ſcilicet librale. Hanc libram æris, pondo, ſeu aſſem ſecuerunt Romani in duodecim partes, ſecundùm duodecim menſes anni, inquit Fannius: quarum ſingulas vocarunt *uncias* vel *unas*. *Uncia* ergò erat duodecima pars libræ, pondo Aſſis. *Sextans* erat ſexta pars: *quadrans*, quarta: *triens*, tertia: *ſemis*, ſeu *ſemiſſis*, dimidium aſſis. *Quincunx*, erant quinque unciæ: *ſeptunx*, ſeptem: *bes*, vel, ut olim, *des*, octo erant unciæ: *dodrans*, novem: *dextans*, decem: *deunx*, undecim. Dicitur verò *deunx*, quia ab unciis duodecim, quot ad aſſem ſeu libram requiruntur, *deeſt* una *uncia*. Sic *dextans*, quaſi dicas, *deeſt ſextans* libræ, ſeu tres unciæ. *Des* (ſeu, ut alii, *bes*) pro *deeſt triens* libræ, ſeu quatuor unciæ.

PARTES ASSIS ſeu LIBRÆ

uncia	ſextans	quadrans	triens	quincunx	ſemis	ſeptunx	bes	dodrans	dextans *vel* decunx	deunx	as
ſunt unciæ											
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Duo aſſes vocabantur *dupondium*, duo pondo, vel duo pondia: tres aſſes, *tripondium*: centum aſſes, *centumpondium*, &c.

Succeſſu temporis invaleſcente mercatura, cùm pondus æris pluſculum gravaret, & moleſtum eſſet ſemper adhibere bilancem, loco æris appenſi cœperunt uti ære ſignato longè levioris ponderis, forma plana, ac ferè rotunda, ut videre eſt ex nummis etiam antiquiſſimis. Pretium verò ſeu valor cujuſque nummi non tam à materia deſumebatur, quæ paulatim magis magiſque minuebatur, quàm à figura nummo impreſſa. Et hic uſus, utpote percommodus, ſemper exinceps continuavit.

Ergo *as* ſeu pondo non jam ampliùs erat libra æris 12 unciarum, ſed nec uncia quidem æris; verùm parvus nummus æreus, cui nunc valore ſeu æſtimatione reſpondet *un barocho d'Italia*, *medius ſtuferus* Belgicus, *medius obolus* Hebræus: eſtque *decima pars denarii*, vel *Julii* Italici, vel *regalis* Hiſpanici argentei: *centeſima pars ducati*, ſeu *ſcuti* Italici: *milleſima mina argenti Attica* vel *Romana*, *bis milleſima mina Hebræa*.

Sed Nota, cùm *ſtuferi* Belgici mentionem facio, me non intelligere *modernum* (nam hic apud varios varius eſt etiam in Belgio, & fortè cras alius erit, ut indies mutantur pretia nummorum, non ſine gravi patriæ damno & turbatione:) ſed *priſcum* ſtuferum, qui ferè quadrante major eſt moderno, eſtque quinta pars Julii Italici, ſeu regalis Hiſpanici argentei. Unde & *florenus* priſcus, quo hic utemur, vulgari floreno argenteo, prout nunc in Belgio cuditur, major eſt quarta parte ejuſdem vulgaris: eſt enim quatuor regalium Hiſpanicorum argenteorum, qui faciunt ſtuferos priſcos 20.

Quamvis ergo minueretur materia æris, manſit tamen valor idem & pretium aſſis: uti & partium ſingularum aſſis, de quibus ſuprà, quæ proportione aliæ aliis minores ſunt, minoriſque valoris, prout minùs de aſſe participant, ſeu pauciores uncias continent. Sunt alii variarum nationum nummuli æreiaſſe minores. Habent Hiſpani *quartillos*, *quartos*, *ochavos*, *maravedizos* & *blancas*; Itali ſuos *quatrinos*; alii alios. *Un quartillo* ferè quarta pars eſt *regalis Hiſpanici*, ſeu *ſeſtertius Romanus*. *Un quarto* ferè quarta pars eſt *medii regalis Hiſpanici argentei*: ſeu *media* ferè pars *ſeſtertii Romani*. *Ochavo*, octava propè pars eſt *medii regalis*, quarta pars *ſeſtertii Romani*. *Maravedizis* æſtimatur in Hiſpania valor omnium aliorum nummorum in omnibus archivis, in omni commercio, in omni contractu; eſtque minima ferè moneta: nam *octo maravedizi cum dimidio* non faciunt niſi *quatuor ochavos*, vel *duos quartos*, vel *unum ſeſtertium*. *Triginta & ferè quatuor maravedizi* faciunt *decem aſſes* ſeu *barochos*: vel *quatuor ſeſtertios*, vel *regalem* unum Hiſpanicum, vel *Julium* Italicum. Dixi, *ferè*, quia rigido calculo ſufficiunt 33. maravedizi ad regalem Hiſpanicum æquandum, ut vult Villalpandus. *Blanca* eſt media pars *unius maravedizi*. Nota. Cùm in regnis Hiſpaniæ valor æneæ monetæ injuriâ temporum paulatim creſceret in triplum ultra valorem materiæ, idque maximo regnorum illorum damno; placuit Regi Catholico Philippo IV. ſanè prudentiſſi-

mo

mo conſilio, dimidium valoris monetæ prædictæ detrahere, ut v. g. fruſtulum æris, quod valebat octo maravedizos; ſeu *un quartillo*, deinceps non valeat niſi quatuor maravedizos; & ſic conſequenter, quòd valebat unum maravedizum, deinceps, non valeat niſi blancam Ita perpetuo edicto ſancitum ac promulgatum Madrit. 7. Auguſti 1628. *Quatrinus* eſt quinta pars unius *baiochi* ſeu *aſſis*: quinquageſima unius *Julii* ſeu *regalis*: quingenteſima *ſcuti de moneta* ſeu *ducati*.

De Obolo.

Dupondium ſeu *duo aſſes* vel duo *baiochi* faciunt *obolum Hebræum*, qui æquivalet ſtufero priſco Belgico, ſeu quintæ parti denarii, vel Julii, vel regalis argentei

Atticus verò *obolus* quinta parte minor eſt *Hebræo*: nam *Hebræus* erat vigeſima pars *ſicli* argenti, quadrageſima *unciæ* argenti: *Atticus* verò *obolus* erat vigeſima pars *ſicli*, quadrageſima octava *unciæ*. Unde *dupondium* ſeu *duo aſſes* faciebant *obolum Atticum unum cum quinta parte*.

De Seſtertio.

Dupondium cum ſemiſſe, ſeu *duo aſſes cum medio* faciunt unum *ſeſtertium*, maſculini generis: qui ſic dictus eſt quaſi *ſemis tertius as*. Eſt verò *quarta pars denarii*, ſeu *Julii*, ſeu *regalis* argentei, ſeu *drachma Attica argenti*.

Octo ſeſtertii faciunt *drachmam Hebræam argenti*.

Sedecim ſeſtertii faciunt *ſtaterem* ſeu *ſiclum argenti*, ſeu *florenum* Belgicum

Seſtertii 48 faciunt *drachmam auri Atticam*, ſeu *ſcutum d'oro in oro*.

Seſtertii 96 faciunt *drachmam auri Hebræam*, ſeu *doppia d'Italia*.

Seſtertii 400 faciunt unam *minam Atticam argenti*: ſeu unam *libram & mediam unciam*, decem ducatos, 25 argenteos ſiclos, 50 drachmas argenti Hebræas 100 Atticas. Continent obolos Hebræos 500, Atticos 600, aſſes 1000.

Seſtertii 1000 faciunt unum *ſeſtertium* in neutro genere.

Seſtertii 2000 faciunt duo ſeſtertia, & ita conſequenter. Singula ſeſtertia continent duas minas cum dimidia Atticas, ducatos 25 ſiclos, argenti 62, drachmas Atticas argenti 250. Et ſunt 24 pars Attici talenti argenti.

Seſtertii 24 faciunt talentum Atticum argenti: quod eſt 60 minarum argenti Atticarum, ſiclorum 1500, drachmarum 6000.

Seſtertia 48 faciunt talentum Hebræum argenti: quod eſt 120 minarum Atticarum, 60 Hebræarum, ſiclorum 3000, drachmarum 12000. Atticarum 6000 Hebræarum, librarum argenti 125.

Seſtertia 288 faciunt talentum auri Atticum, quod eſt 60 minarum auri Atticarum, ſiclorum auri 1500, drachmarum 6000.

Seſtertia 576 faciunt talentum auri Hebræum, quod eſt 60 minarum auri Hebraicarum: 120 Atticarum: ſiclorum auri 3000, drachmarum auri Hebraicarum 6000. Atticarum 12000, librarum auri 125, ut ex textu Hebræo, Græco & Latino Exodi 38. v. 24. & 25 manifeſtè colligitur. Et continet ducatos 14400, flor. 36000, regales Hiſpanicos argenteos 144000.

Mille ſeſtertia (quæ ſunt decies centena millia id eſt millio nummulorum ſeſtertiorum) compendii causâ vocantur & ſcribuntur Decies HS. vel decies ſeſtertium; & faciunt talenta argenti Hebræa 20 cum minis 50. auri verò talentum unum cum minis Hebraicis 44 & una ſexta parte ſimilis minæ; libras verò auri faciunt 217 cum ſexta parte unciæ auri, ducatos faciunt 25000. florenos 62500, regales Hiſpanicos 250000.

Vicies HS. vocantur viginti millia ſeſtertium, ſeu duo milliones nummulorum ſeſtertiorum, & faciunt duplum ſummæ jam dictæ.

Centies HS. ſunt centum millia ſeſtertium, ſeu decem milliones nummulorum ſeſtertiorum, & faciunt decuplum talentorum, librarum, ducatorum, florenorum, & regalium jam dictorum.

De Drachma, Siclo, Mina & Talento.

Non eadem erant pondera apud Hebræos & Græcos: ſed *Hebræa* (quibus Judæi utebantur) ſemper ſuperabant *Attica*, quibus Græci reliqui, & ferè omnes aliæ nationes, etiam Romani, uti ſolebant. Et de *obolo* quidem jam ſuprà vidimus. In aliis ponderibus exceſſus erat in duplum: nam drachma una Hebræa valebat drachmas duas Atticas. Didrachmum Hebræum erat tetrachmum Atticum *una* vel *mina Hebraica* pendebat *duas minas Atticas*: *talentum Hebræum duo talenta Attica*, &c. Id tamen in *ſiclo* & *uncia* locum non habebat: nam hæc duo, utpote mundo penè coæva, unius ejuſdémque ponderis apud omnes erant. *Libra* multiplex erat, & apud diverſas nationes diverſa: nos hic de ſola *communi* agemus de qua ſuprà, quæ eſt *duodecim unciarum*. Uncia argentea conſtat duobus ſiclis, drachmis verò Hebraicis 4. Atticis 8. ſolidis ſex, ſeſtertiis 32. obolis Hebræis 40. Atticis 48. aſſibus 80.

Sexta unciæ pars vocabatur *ſolidus*, qui inde & *ſextula* dici ſolebat. Unde 72. ſolidi faciebant libram 12 unciarum. Tres ſolidi, ſeu ſemuncia, ſiclum faciunt.

Siclus eſt vigeſima quarta pars libræ, 25. pars minæ Atticæ, 50. Hebraicæ, 1500. talenti Attici, termilleſima Hebraici. Continet drachmas Hebræas duas, Atticas 4, unde & tetradrachmum Atticum vocatur, & didrachmum Hebræum.

Siclus argenti eſt ſemuncia argenti: éſtque idem quod *ſtater*, vel *florenus Belgicus*, 20 ſtuferorum ſeu obolorum Hebraicorum, qui faciunt obolos Atticos 24 & aſſes 40. Continet tres ſolidos, batzios Germanicos octo, drachmas argenti Hebræas duas, Atticas quatuor, ſeſtertios ſexdecim. Quoties legitur *argenteus* ſine adjuncto, ſubintelligitur *ſiclus*. Simili modo quoties *aureus*, ſubintelligendus *ſiclus*. Duodecim ſicli argentei faciunt unum ſiclum aureum: nam *proportio* pretii, valoris & æſtimationis *auri præ argento* eſt *duodecupla*.

Drachma argenti Attica eſt quarta pars ſicli argentei. Continet 4 ſeſtertios, 5 ſtuferos ſeu obolos Hebræos, ſex obolos Atticos, aſſes 10. Unde & *Denarius* vocatur. Appendit regalem Hiſpanicum argenteum, vel Julium Italicum. Eſt media pars drachmæ Hebrææ, decima Philippici, centeſima minæ Atticæ, ſexieſmilleſima talenti Attici argentei.

Drachmam Hebræam, ſeu dimidium ſicli argentei conferebant Deo jubente capitatim ſinguli filiorum Iſraël in uſum tabernaculi fœderis, Exodi 30. v. 13. Dice-

cebatúrque Hebr. *Beca* id eſt *diviſum*, quia erat ſiclus dimidiatus. Exod. 38. 25. Idem tributum pendebant poſteà Judæi quotannis in uſum templi etiam extra ordinem, quotieſcunque ferè luſtrum inſtituebatur. Et hoc quoque erat numiſma cenſus, quod Cæſaribus Romanis pependerunt, etiam poſt exciſum templum à Veſpaſiano.

Ex prædictis patet, *ſiclum* continuiſſe *drachmas* Atticas ſeu Romanas quatuor, Hebræas ſolùm duas *Minam Atticam* continuiſſe *ſiclos 25*. ſed *Hebræam ſiclos 50 Talentum* continuiſſe minas 60. Atticum Atticas, Hebræum Hebræas, ſed Atticum Siclos 1500. Hebræum ſiclos 3000. *Minam* aliquando pro *ſiclo* uſurpari oſtendam 2 Paral. 9. 16. Et multiplicis generis ac valoris *minas* fuiſſe, probabo Ezech. 45. 12. Sed talentum non fuiſſe minoris ponderis aut valoris poſt, quàm ante tempora Davidis, contra Joannem Marianam & quoſdam alios, planum faciam 2 Paralip. 25. v. 6. ubi *rex* [illegible]*a* Amazias *centum millia robuſtorum de Iſrael* mercede *conducit centum talentorum argenti*, id eſt mercede aurei unius in ſingula ſeu ducum, ſeu vulgariom mi[illegible]m capita, ſi priſtinum valorem Moſaici talenti referves. Sin minuas, quo vis, quæſo, precio, militem generoſum & externum evocare? Sic 3 Reg. 16 v. 24. Amri rex Iſrael emit duobus talentis argenti, id eſt, bis mille aureis nummis, integrum montem Samariæ, id eſt tantum ſpatii, quantum vaſtiſſimi urbi regiæ condendæ, & ſuburbiis, pomœriis atque arcibus undique cingendæ ſatis eſſet. An viliori pretio poſſet tantum ſpatii comparari? 4 Reg. 18. v. 15. ut ſumma trecentorum talentorum argenti, & triginta talentorum auri confletur, id eſt ſexcenta ſexaginta millia aureorum (ſi valori priſtino Hebraici talenti inſiſtat) cogitur piiſſimos rex Ezechias expilare omnes theſauros tam templi, quàm palatii regii, adeóque & laminas aureas à valvis templi revellere. An vero ſimile videtur, tantum ſtrepitum à tanto rege edendum fuiſſe, ſi talenta illa, quæ poſtulabantur, longè minoris erant ponderis aut valoris quàm nunc expoſui? Denique 4 Reg 24. v. 33. ut centum talents argenti & unum talentum auri (quæ rex Pharao mulctæ nomine ab Iſraelitis exigebat, & ſecundùm noſtrum calculum, ſi Hebræa fuerint, ut ſummum faciunt centum & duodecim millia aureorum.) colligerentur, indicitur cenſus publicus, & ſinguli Judæi *juxta vires* ſeu facultates ſuas contribuere jubentur. Quòd ſi vilioris pretii fuerit talentum, qualis, obſecro, fuit illa integri unius populi mulcta; quid opus publico & generali cenſu tantillæ pecuniæ colligendæ? Plura in hanc rem vide apud Villalpandum tom. 2. in Ezechielem.

DE MENSURIS SEU VASIS.

Ex iiſdem Auctoribus.

Romani ſicut *aſſem*, ſeu *libram* in *duodecim uncias*, ut ſuprà vidimus, ita *ſextarium* ſuum dividebant in *duodecim cyathos*, ſic græcè dictos à *ſumendo* vel *hauriendo* vino, quòd cyatho pocula in conviviis dimetirentur. Iiſdem quoque nominibus, quibus ſingulas libræ partes, nuncupabant etiam *calices*, qui conſimilem cyathorum numerum continerent v. g *Sextantem*, vocabant calicem duorum cyathorum, qui faciunt ſextam ſextarii Romani partem; calicem trium cyathorum, vocabant *quadrantem*; quatuor cyathorom, *trientem*; quinque, *quincuncem*; ſeu *ſemiſſem*; ſeptem, *ſeptuncem*; octo, *beſſem*; novem, *dodrantem*; decem, *dextantem*; undecim, *deuncem*.

Capiebat *cyathus* unus *unciam* unam *cum duobus tertiis*.

Huic proxima, ſed paulò minor menſura erat *digitus cubicus*, capiens unciam $1\frac{3}{4}$.

Minimum vas ſeu menſura erat *cochlear*, ſeu *ligula*, vel, ut imperitè quidam ſcribunt, *lingula*: ſerviebátque ad joſcula in menſis & liquidiores cibos hauriendos: eratque quarta pars cyathi.

Duo cochlearia faciebant *cyanem*, quæ erat dimidium cyathi.

Unus cum dimidio cyathus faciebat *oxybaphum*, ſeu *acetabulum*, ab ὄξει, id eſt *aceto*, ſic dictum, quòd ejuſmodi vaſculis acetum & alia ſimilia condimenta apponi in menſis ſolerent.

Nota. *ſextarium Atticum* ſeu ξεςὴν, *quarta parte minorem* fuiſſe ſextario *Romano*: neque enim capiebat niſi cyathos *novem*, cùm *Romanus* 12 caperet. Superabat tamen *ſextarium Hebræum* cyatho *uno*: quia is non niſi *octo* cyathos capiebat, vocabatúrque hebraicè *log*.

Semis, ſeu medium ſextarii Romani, conſtans cyathis ſex, aliis nominibus vocari ſolebat hebraicè *caph*, græcè *hemina*, *cotyla*, vel *tryblion*. Cujus pars media, ſeu *quadrans*, vel *quartarius*, id eſt qarta pars ſextarii, vocabatur *dimidium hemina*, *cotyla*, &c.

Libra conſtabat unciis duodecim, ut ſuprà dixi.

Sextarius Atticus capiebat libram unam & quartam partem, id eſt, uncias 15. Ergo ſextarium Atticum unâ unciâ ſuperat *foglietta* d'Italia, vel *quartillo* de Spagoa: nam continet libram $1\frac{1}{3}$ id eſt, uncias 16.

Sextarius Romanus ſeu *Italicus*, ſic dictus, quia ſexta congii pars; erátque quaſi magnus ſcyphus: capiebat cyathos 12 vel libram $1\frac{2}{3}$ id eſt uncias 20.

Quarta pars hin, erant tres ſextarii Hebræi, vel duo Italici, libræ $3\frac{1}{3}$ id eſt unciæ 40.

Cabus Hebræorum & *chœnix* Græcorum eſt menſura victus diurni: ſed hominis parcè & tenuiter victitantis. Qualem villicis ſuis præſcribit Cato l. de re ruſtica, c. 56. Aliàs dictus, *palmus cubicus*. Sexta pars ſati vel modii. Capiebat quatuor logos ſeu ſextarios Hebræos, id eſt lib. 4. cum unciis $5\frac{2}{3}$.

Huic ferè par eſt *boccale* Italicum, & *uſumbre* Hiſpanicum, continens quatuor fogliettas ſeu quartillos, id eſt libras 5. cum unciis 4.

Media pars hin, erant ſex logi ſeu ſextarii Hebræi, vel quatuor italici, id eſt, libræ $6\frac{2}{3}$ id eſt unciæ 80.

Gomor ſeu *Aſſaron*, (quem quotidie ex manna colligebant Judæi Exodi 16. erátque tanta menſura, quan-

tam quia etiam valde edax & robuſtus uno die edere poſſet) eſt decima pars ephi, contiuens libras 8.

Congius, chus, vel *choë*, erat octava pars ephi, quarta urnæ. A *congio* Novellius Torquatus dictus eſt *tricongius*, quòd unico hauſtu coram Tiberio Cæſare tres vini congios exhauſerit, teſte Plinio lib. 14. c. 22. Continebat verò congius ſextarios Italicos ſex, ſeu libras 10.

Hin erat ſemimodius Romanus continens logos ſeu Hebræos ſextarios 12. Italicos verò octo, id eſt libras $13\frac{1}{3}$ ſeu uncias 160.

Huic penè ſuppar eſt *celemin* Hiſpanicum continens li. 14 ſeu uncias 168.

Satum æquale erat *modio* Romano, tertia pars ephi: continens logos ſeu ſextarios Hebræos 24. Italicos verò 16 libras $26\frac{2}{3}$ ſeu uncias 320.

Hoc paulò majus eſt *ſcortium*, continens libras 32. ſeu uncias 384.

Palmus extenſus (qui eſt trium palmorum communium) *cubicus*, qui & *ſpithama* dicitur, continet libras $37\frac{1}{4}$. ſeu uncias 447.

Urna erat dimidium ephi ſeu amphoræ Romanæ, continens ſextarios Romanos 24. id eſt, libras 40.

Huic ferè par eſt *aroba*, ſive cantharus Hiſpanicus, qui eſt quarta pars barilæ, continens octo boccalia Italica, vel alumbres Hiſpanicos, id eſt, libras $42\frac{2}{3}$.

Ephi vel *epha*, *batus* communis, *metreta*, *amphora Romana*, *pes cubicus Romanus* æqualis erant capacitatis. Dicebatur amphora ab ἀμφὶ ϗ φέρω, quòd duas haberet anſas, quibus utrinque ferebatur. Dicebatur & *quadrantal*, quia erat quadratura pedis Romani, ſeu vas quod tam in longitudine, quàm in latitudine, & altitudine, ſeu profunditate habebat pedem Romanum. Erat decima pars cori, ſeu Gomer, Ezech. 41. v. 11. Continebat congios octo, modios ſeu ſata tria, ut dicitur. Ruth. 2. v. 17. ſextarios Romanos 48. Hebræos 72. urnas duas, libras 80.

Attica amphora, ſeu *pes cubicus Græcorum* erat Romano media parte major. Huic æqualis eſt *cadus* & *hydria*: continens urnas tres, congios 12. &c. libras 120.

Talentum continebat libras 125.

Artaba Aegyptia continebat veroſimiliùs modios quinque, id eſt libras $133\frac{1}{3}$.

Medimnus continebat modios ſeu ſata ſex, li. 160.

Huic ferè par eſt *faneca* ſeu *quintal* Hiſpanicum, continens libras 168.

Item *barila*, conſtans boccalibus 32. quæ faciunt libras $170\frac{2}{3}$.

Lethec (id eſt *elevatio*: quia eſt onus, quod vegetus adoleſcens elevare, & aſino imponere poteſt,) eſt media pars cori. ſunt 5. ephi, 15. modii libræ 400

Homer Hebræum, *corus* Græcorum continet 10 ephi vel amphoras Romanas, 30 modios. (eratque maxima menſura Hebræorum) libras 800.

Rublum Hiſpanicum 20. libris majus eſt coro: continet enim libras 820.

Botta Romana ſeu Italica continet barilas 8. boccales 256. libras $1365\frac{1}{3}$.

Culeus, maxima Romanorum menſura, conſtabat amphoris 20. ſextariis Italicis 960. libris 1600.

Nota nos hîc agere de vaſis ſeu menſuris quoad capacitatem aquæ vel vini, quibus impleantur: nam ſi ferro, plumbo, vel auro impleveris, v. g. ſextarium, vel metretam, vel quodvis aliud vas; erit pondus longè aliud & majus, licèt eadem maneat capacitas & ambitus vaſis: ſi oleo, frumento, farina; erit pondus paulò minus.

Nam ſextarius Romanus plenus farina non ponderat niſi uncias 9.

Idem plenus oleo ponderat uncias 18.

Plenus frumento { Italico vel Belgico uncias 15.
{ Palæſtino & Aſiatico uncias 20.

Plenus aquâ, vino, aceto (horum enim æquale eſt pondus) uncias 20.

Plenus melle uncias 30.

Stanno uncias 150.

Ferro ferè uncias 162.

Ære cupreo uncias 182.

Argento uncias 208.

Plumbo uncias 233.

Argento vivo uncias 300.

Auro uncias 375.

Talis enim eſt proportio inter hæc metalla: licèt Plinius l. 33. c. 3. putârit (ſed falsò) aurum non eſſe omnium ponderoſiſſimum.

Hinc facilè colligitur, fieri potuiſſe, quod Exod. 16. verſ. 16. dicitur, filios Iſrael in ſingula capita pro victu diurno egiſſe *gomore* mannæ: manna enim cùm eſſet longè levius frumento, ferè æqualis ponderis cum farina; gomor manna plenum vix ſuperabat uncias 50. Et ſimili modo de ſimili materia pro diverſitate ponderis philoſophandum.

Dixi ſuprà cùm de *bato* agerem, me non niſi de *bato communi* loqui ſeu vulgari: nam batus *ſacer* videtur tertia parte majoris fuiſſe capacitatis, ita ut tres vulgares non facerent niſi duos ſacros. Quod colligo ex l. 2. Paralip. c. 4. v. 5. ubi mare æneum Salomonis dicitur continuiſſe *tria millia metretas* ſeu *batos*: & 3. Reg. 7. v. 29. dicitur ſolùm cepiſſe *duo millia batos*.

DE

DE MENSURIS LONGITUDINUM.

Ex iiſdem Auctoribus.

MInima menſura eſt *digitus* tranſverſim poſitus, ſeu latitudo digiti, Hebraicè vocatur *Atsbagh*, Græcè δάκτυλος.

Palmus minor, contractus ſeu tranſverſus, Hebraicè *Tepach*, Græcè παλαιστὴ vel δοχμή, continet digitos tranſverſum poſitos 4. Vide Ezech. 43. 13.

Palmus extenſus ſeu major, Hebraicè *Zereth*, Græcè σπιθαμή, conſtat palmis minoribus 3. digitis 12.

Pes Romanus conſtat communibus, tranſverſis ſeu minoribus palmis 4. id eſt digit. 16.

Cubitus Romanus, Græcus, & vulgaris Hebræorum eſt ſeſquipes, ſeu transverſi palmi 6. id eſt digit. 24. vel duo palmi extenſi. Eſtque ea longitudo, quæ eſt à flexu brachii medii uſque ad extremum digiti longioris extenſi. Denique eſt quarta pars ſtaturæ hominis bene formati: quiſque enim habet in ſtatura ſua quatuor cubitos, ſeu pedes ſex. Totidem etiam & pedes & cubitos ſui corporis facit, quando brachia in latum expandit. Ita S. Hieronymus, Vitruvius & alii paſſim.

Cubitum ſacrum Hebræorum facit Villalpandus uno palmo contracto majorem cubito ordinario, ex Ezechiele 43. v. 13. *Iſta menſura altaris in cubito veriſſimo* (ſeu legali & ſacro) *qui habebat cubitum communem & palmum*. Et de tali cubito legali putat Scripturam paſſim & Joſephum loqui. Et ratio favet, quia legalis illa cubiti ſacri menſura eo tempore fuit conſtituta, quo ſtatura hominum major & procerior erat: neque debuit deinceps immutari; cùm Græci & Romani ſint tempore poſteriores. Vide etiam Gaſparem Sanctium in 3 Reg. 6. v. 2.

Duo pedes cum medio faciunt *greſſum* ſeu *paſſum* Romanum *ſimplicem*, qui conſtat palmis minoribus ſeu tranſverſis 10. id eſt digitis 40.

Duo greſſus, ſeu quinque pedes faciunt *paſſum* Romanum *compoſitum*, palmorum 20. digit. 80.

Dixi *Romanum*. quia paſſus Græcus compoſitus conſtabat 6 pedibus, palmis 24. digit. 96.

Sex cubiti *calamum* faciunt, qui conſtat pedibus 9. ſpithamis 12. palmis min. 36. digit. 144.

Stadium Græcum juſſit 100. paſſibus Græcis, id eſt pedibus 600. cubitis 400. palmis 2400. digit. 9600.

Stadium Romanum conſtat paſſibus Romanis compoſitis 125. pedibus 625.

Chibrath terra Hebræis erant mille cubiti. Vide P. Bonfrerium Exodi 10. v. 8. ſub medium, & 4 Reg. 5. verſ. 19.

Quinque ſtadia Græca, ſeu 2000 cubiti faciebant *iter ſabbathi*, ſeu quod ſabbatho conficere licebat: quod Hebræi definiebant duobus *chibrath terra*.

Milliare Italicum conſtat octo ſtadiis Romanis; mille paſſibus compoſitis; 5000 pedibus.

Leuca ſeu milliare Gallicum unius horæ, conſtat tribus milliaribus Italicis; 24 ſtadiis Romanis; 3000 paſſibus compoſitis, 15000 pedibus.

EXPLICATIO IDIOTISMORUM

SEU PROPRIETATUM LINGUÆ

Hebraicæ & Græcæ, quæ ſæpius in Scripturis occurrunt.

I.

EST Hebræis, Græcis, Chaldæis uſitatiſſimum, ut libros ſuos ab *&*, *autem*, *igitur*, *ergo*, vel ſimili particula inchoarent, ut patet initio Levitici, Numerorum, Joſuæ, 2. 3. & 4. Regum, ſecundi Paralipomenon, 2. Eſdræ, Eſther, Threnorum, Baruch, Ezechielis, Jonæ, prioris Machabæorum, &c. Nempe ſcriptores iſti contemplabantur animo rem aliquam integreſſam, cum qua illud, quod jam ſcribebant, colligatum per ejuſmodi particulas volebant, ſive ea res ſcripta jam eſſet in alio volumine, ſive mente tantummodò comprehenſa.

II. Quia hagiographi omnes Hebræi fuerunt, & Hebræis ſcripſerunt, & pleraque Hebraicè, ideo interpretes tum Græci, tum Latini, ſtylo & phraſi Hebrææ pluſculum inhærentes, ſæpiſſimè hebraizant, & ſubinde ſolœciſmos admittunt, teſte S. Hieron. lib. 2. comment. in Epiſt. ad Epheſ.

III. Et quia caſibus carent Hebræi, eodèmque nomine invariato per omnes caſus utuntur, hinc & Interpretes ſubinde pro Antiptoſin caſum pro caſu uſurpant, ut 2. Cor. 8. v. 23. *Sive pro Tito, ſive fratres noſtri*, pro, fratribus noſtris, & Epheſ. 2. v. 2. *Spiritus*, pro, ſpiritum & alibi.

IV. Subinde pro verbo indicativo præſenti & imperfecto (quo carent Hebræi) utuntur præterito, Pſal. 115. *Credidi*, id eſt credo, *propter quod loquutus ſum*, id eſt, loquor. Subinde participio 1. Corin. 12. v. 2. *Ad ſimulachra euntes*, id eſt, ibatis.

V. Sic pro comparativo & ſuperlativo, quia Hebræi carent his gradibus, utuntur poſitivo, ut Pſal. 117. *Bonum* (id eſt, melius) *eſt confidere in Domino, quàm confidere in homine*.

VI. Vel cùm volunt unum per comparationem alteri præferre, id quod præferunt affirmant, alterum negant. Verbi gratiâ, Iſajæ 63. v. 16. *Abraham neſcivit, & Iſrael ignoravit nos. Tu Domine pater noſter*, &c. Oſeæ. 6. v. 6. *Miſericordiam volui & non ſacrificium*, id eſt, miſericordiam malo quàm ſacrificium. Pſal. 21. *Vermis, & non homo*, id eſt potiùs quam homo. 1. Cor. 3. v. 7. *Non ego, ſed gratia Dei* id eſt, non tam ego, quàm

gratia Dei, quamquam & ego cum gratia Dei, Matth. 23. v. 9. *Patrem nolite vocare vobis ſuper terram*, &c.

VII. Vel utuntur Epitaſi, ſeu verbo vehementiori pro minùs vehementi: verbi gratiâ. Malachiæ 1. & ad Rom. 9. *Jacob dilexi, Eſau odio habui*: ubi *odio habui*, idem eſt quod, minùs amavi, poſtpoſui, neglexi. Simili Epitaſi utuntur verbo *omnis* pro magno & excellenti, v. g. Pſal. 106 *Omnem eſcam abominata eſt anima eorum*, id eſt nobiliſſimam & excellentiſſimam, videlicet cœleſte manna. Pſal. 28. *Univerſa*, id eſt, mera, ſumma, *vanitas omnis homo vivens*. Eccleſ. 12. v. 13. *Deum time, & mandata ejus obſerva: hoc eſt enim omnis homo*, id eſt, qui hoc fecerit optimus eſt & præſtantiſſimus homo. 1. Regum 4. v. 8. *Hi ſunt Dii, qui percuſſerunt Aegyptum omni*, id eſt graviſſima *plaga in deſerto*: neque enim *in deſerto* aliâ plagâ afflicti ſunt Ægyptii, quàm demerſione in mari rubro. Eccl. 25. v. 17. *Omnis plaga* pro ſumma plaga.

VIII. Aliquando contra per Liptoten verbo minùs vehementi utuntur quàm intendant ſignificare, verbi gratiâ, 1. Reg. 12. v. 21. *Nolite declinare poſt vana* (idola) *qua non proderunt vobis*, id eſt quæ maximè oberunt, eruntque valde noxia vobis. 1. Machab. 2. v. 21. *Non eſt utile nobis relinquere legem*, id eſt perniciosiſſimum erit. Sic Prov. 18. v. 5. &c. 24. verſ. 23. Eccl. 7. v. 14 *Non eſt bonum*, pro, eſt valde malum.

IX. In comparationibus ſubinde non apponunt particulam comparationis vel ſimilitudinis, ut Proverb. 16. v. 14. *Favus mellis compoſita verba* Pſal. 67 v. 31 *Increpa feras arundinis; congregatio taurorum in vaccis populorum*, pro, increpa tyrannos: qui ſicut feræ in arundineto, & ſicut tauri in grege vaccarum, excitant ſtrepitum & horrorem, ita faciunt ipſi in congregatione populi ſibi ſubditi.

X. Una eadémque ſententia diverſis [illegible] de diverſa & ferè contraria deſignant, verbi gratiâ, *Portare iniquitatem*, Exodi 28. v. 38. Levit. 10. v. 17. & 1. Reg. 15. v. 28. ſumunt pro, ignoſcere, vel veniam impetrare. Sed Levit. 17. verſu ultimo, & cap. 24. v. 15. & alibi, idem ipſis eſt quòd, puniri pro peccato.

XI. Apud Hebræos propter exiguum numerum radicum, quæ non ſunt niſi 1022. a quibus omnia nomina derivantur, ſæpe unum idémque nomen, vel verbum, vel etiam ſententia, pluribus diverſiſque rebus deſignandis adhibetur. Et ex hac ſilva ambiguorum nominum atque verborum haud raro natæ ſunt diverſæ diverſorum interpretum, vel etiam ejuſdem, ſed diverſo tempore & loco, interpretationes, dum quiſque inter dubia, quod ſibi convenientius videtur, hoc transfert. Ita ſeſe excuſat S. Hieronymus libro 1. Apologiæ adverſus Ruffinum, qui ei exprobrarat, quod Pſal. 2. v. 12. pro eo quod ſeptuag. interpretes dixerunt, *Apprehendite diſciplinam*, ipſe in Commentariis vertiſſet, *oſculamini* vel *adorate, filium*. & poſteà nihilominùs vertendo Pſalterium, tranſtuliſſet, *adorate purè*. Nam Hebræa נַשְּׁקוּבַר *naſ[illegible]u bar*, ambigua ſunt ad omnia iſta ſignanda. Sic Hebræum צִנָּה *tſinah* quod videtur commune eſſe n[illegible]en armorum, quæ vel inferunt vulnus, vel avert[illegible]nt, Ezech. 26. v. 8. Vulgatus transfert *clypeum*: cap. 23 v 24. *loricam*: c. 28. verſ. 4. *haſtam*. Amos 4. v. 2 *cenium*. 3. Reg. 10. v. 16. & 17. *ſcutum* & *peltam*. Simili modo הַשִּׂשָׂה *haſiſah* valet idem quod exhilarat reficitque, ſeu convivia, ſeu geniales dies; cúmque multa id præſtent pro varia rerum ac temporum natura, variè quoque id ab interprete convertitur; modò enim redditur *flos*; Cant. 1. v. 5. *Fulcite me floribus*: modò *unguentum*; modò *lagena vini* modò *ſimila frixa oleo*. Sic חֲסִידָה *chaſidah* ſignificat quod ſublimen habet rapidúmque volatum: quare interdum *milvus*, ut Zachar. 4. v. 9. interdum *ciconia*, ut Job. 39. v. 13 & Pſ. 104. v. 17. aliàs *herodius*; ſubinde *upupa* convertitur. Sic Hebræum צָחַק *tſachaq*. & Latinum *ludere*, præter vulgarem luſum ſubinde ſignificat *duellum committere*: 2 Re. 2. v. 14. *Surgant pueri & ludant*. Subinde *perſequi* & *vexare*: Gen. 21. v. 9. *Vidit Sara ludentem Iſmael cum Iſaac*, id eſt perſequentem Iſaac, ut expli[illegible]at Apoſtolus ad Galat. 4. v. 29. Subinde *idola coler*[illegible], vel *ſaltationes ac tripudia inſtituere*. Exodi 32. v 6. *Surrexerunt ludere*. Sic Græcum προφητεύειν, & Latinum *prophetare*, præter communem notionem quæ eſt futura prædicere, aliquando ſignificat *prophetiam confirmare*, ut Eccli. 49. v. 18. oſſa Joſephi dicuntur poſt mortem prophetaſſe. Aliquando ſignificat *laudare Deum*, vel pſallere laudes Dei. 1. Reg. 12. v. 5, 10, 11, 13. Aliquando ex afflatu ſpiritus mali *inſana loqui*, 1. Reg. 18 v. [illegible], & 3 Reg. 10. v. 29. Jeremiæ 29. v. 26. Aliquando ex interna illuminatione Spiritus ſancti *ſcripturas interpretari* Cor. 14. v. 3. Aliquando miraculum patrare. Eccl. 48. verſ. 4. *Mortuum prophetavit corpus ejus*, Eliſæi.

XII. Sic præpoſitionum & conjunctionum vis & ſignificatio admodum varia eſt. *Ad* ſæpe idem valet quod *de* 2. Regum 3. v. 8. *Dominus locutus eſt ad David*, id eſt *de* David, *dicens, In manu ſervi mei David*, &c. Lucæ 19. *Ait JESUS ad eum*, pro *de* eo, *quia hodie ſalus domui huic facta eſt*. Ad Hebræos 1. *Et ad Angelos, quidem dicit*, pro *de* angelis. Et c. 4. *Ad quem nobis ſermo*, id eſt *de* quo.

Præpoſitio *à* & Græcum ἀπὸ ſæpe pro *apud*, vel *coram* uſurpatur. Eccli. 41. v. 21. *Erubeſcite à patre & matre*, &c. pro, coram patre, &c.

Præpoſitio *in*, Hebraicè ב. v. g. *In Chriſto, in domino*, ad Epheſ. 1. & κατὰ ſeu *ſecundùm*, ferè omnium aliarum præpoſitionum vicem & ſignificationem induunt. Sæpe *in* redundat. Lucæ 22. v. 49. *Si percutimus in gladio*. Gen. 48. v. ult. *Tuli in gladio & arcu meo* Verba contactus tam corporalis, quàm ſpiritualis (qualis v. g. eſt viſio, quæ rem viſam ſuo intuitu quaſi attingit) conſtrui ſolent cum ב *beth*, id eſt *in*, & cum ablativo caſu, ut Iſaiæ ult. [illegible]. *Videbimus in lætitia veſtra*, id eſt, videbimus lætitiam veſtram.

Hebræam ו *ve*, & Latinum &, nunc pro copulativa, nunc pro disjunctiva *vel, aut*, nunc pro cauſ[illegible] *enim, quia* nunc pro adverſativ[illegible] *ſed autem*; nunc pro *ut ſic ſicut, ad* [illegible], *etiam, ſi tamen, ideo, præterea, ergo* [illegible], ſumi ſole[illegible], aliquando prorſus redundat. Pari modo voculæ *tamen* & *ſed*, pro *immo, quinimmo* ſumuntur. *Enim* pro *autem*, ad Galat. 2. v 6. Hebr כִּי *ki* & Latinum *ut, quia, propter, quod propterea*, ſæpe non cauſam, ſed ſolùm eventum ſeu conſecutionem ſignificant. ſubinde tantùm continuant præcedentia cum ſequen-

quentibus. Particulæ *eò quod*, *quoniam*, *quia* ſubinde idem valent quod *quamvis* vel *etſi*. Pſal. 77. v. 19. *Numquid poterit Deus parare menſam in deſerto, quoniam* (id eſt quamvis) *percuſſit petram, & fluxerunt aquæ?* Iſaiæ 12. 1. *Confitebor tibi Domine quoniam* (id eſt etſi) *iratus es mihi.* Jerem. 7. v. 10. *Liberati ſumus, eò quod* (id eſt etſi) *fecerimus abominationes*, &c.

XIII. Vocula *ſi* eſt admirantis vel ſtupentis: ſubinde tamen eſt negantis, ut Judic. 5. v. 8. *Si apparuerint*, id eſt non apparuerunt. & 3. Reg. 17. v. 1. *Si erit annis his pluvia*, id eſt, non erit pluvia. Et quidem plerumque eſt nota jurantis, v. g. in exemplo jam allato, *Vivit Dominus ſi erit pluvia*, id eſt, juro quod non pluet, adeóque ſi pluat, non habeat Deus vivus aut verax. Et cùm poſt verba jurandi ſequitur vocula *ſi*, tunc ſi oratio ſit affirmans, vertit in negantem; ſi ſit negans, vertit in affirmantem. Prioris exemplum eſt, Pſal. 94. v. 11. *Sicut juravi in ira mea, ſi introibunt in requiem meam*, id eſt, quòd non introibunt. Poſterioris, Iſaiæ 14. v. 24. *Juravit Dominus ſi non ut putavi, ita erit*, id eſt juravit, quòd ut ipſe putavit, ita erit. Simili modo particula *niſi* eſt vox juramenti execratorii Iſaiæ 5. v. 9. *Niſi domus deſertæ fuerint*, ſubaudi per Apoſiopeſin, *non habeat Deus, aut verax* ſicut Latini dicunt, *niſi hoc fecero, diſpeream.* Reticent verò Hebræi ipſam imprecationem, utpote horrendam auditu & effatu, & cujus præ reverentia divinæ majeſtatis nemo vel meminiſſe audeat. *Levare manum*, ſæpe ſignificat *jurare*, Geneſis. 14 v. 22. Exodi 6. 8. Numer. 14. 39. quia manum attollere ſolent qui jurant.

XIV. Unam eamdémque rem cùm plures haberet proprietates & conditiones, pluribus etiam nominibus indicant. Sic leges Dei Pſalmo 118. vocant. Primò, *præcepta, mandata ſtatuta, cuſtodiam*, quia cuſtodienda vel facienda præcipiunt, mandant & ſtatuunt. Secundò, *judicia*, quia dijudicant & dirimunt lites. Tertiò, *juſtitiam æquitatem, veritatem*, quia ſtatuunt & docent quod juſtum, quod æquom, quod verum eſt. Quartò, *teſtimonia*, quia teſtantur nobis voluntatem Dei, & quia cum conteſtatione Judæis data ſunt Deut. 4. 17. 28. Quintò, *teſtamentum*, id eſt fœdus & pactum, ſeu conditiones pacti initi cum Deo: nam hac conditione pepigit Deus tam cum Judæis, quàm cum Chriſtianis, ſe fore eis Deum & patrem, ſi videlicet ipſi leges ejus ſervent. Sextò, *vias Domini, juſtificationes Domini, verbum eloquia ſermones Domini, verbum eloquia. ſermones Domini*, &c. quia ex ore Dei proceſſerunt, noſque juſtos faciunt, & ad Deum deducunt. Sic redemptionem Chriſti, quia in ea cæſi hoſtes (dæmon, peccatum, mors.) & ſubditi liberati & ſalvati fuerunt, nunc vocant *ſtragem* ſimul & *ſalutem*, nunc *ultionem & redemptionem*, nunc *indignationem & pacem*, nunc *cædem, protritionem & victoriam.* &c. Iſaiæ 59. & 63.

Quia Hebræi pauca habent nomina plantarum, arborum, gemmarum, animalium, ſpecifica, ſeu quæ unam aliquam ſpeciem determinatè deſignent, ſed hæc ut plurimum generica ſunt, & multas ſub ſe & diverſas ſpecies complectuntur, vel certè æquivoca ſunt: neque ſemper apud Latinos Græcóſve extant nomina æquè generalia; hinc factum ut unum idemque nomen Hebraicum à diverſis interpretibus, vel etiam ab eodem interprete diverſis locis diverſimodè expoſitum fuerit. v. g. תנין *tannin*, Hebræi vocant quidquid in quoque animalium genere monſtroſum eſt, præter im magnitudine. Hoc nomen Geneſ. 1. 21. Latinus Vulgatus vertit *cetum* ſeu balænam, marinam belluam; ſanctus Hieronymus & Septuaginta vertunt *draconem*; iidem alibi *ſirenem*, vel *Faunum*, vel *ſtruthiocamelum*, vel *paſſerem* (ironicè) *camelum* interpretantur. בדולח *bedolach* Hebræi vocant quidquid aqueum vel viſcoſum lucet, vel fulgurat, & in lapidem indureſcit. Hanc vocem Geneſis 2. 12. Noſter vertit *bdellium*, genus gummi ſive lacrymæ pellucidæ, quam ſtillat arbor nigra ejuſdem nominis, magnitudine oleæ, folio roboris, fructu, naturáque caprifici, inquit Plinius *l. 12. c. 9.* & Dioſcorides *l. 1. c. 69.* Eandem vocem Vatablus & Eugubinus vertunt *unionem*, Septuag. *carbunculum*. iidem Num. 11. 7. vertunt *cryſtallum*. אלה *ela* Hebræi vocant omnem glandiferam arborem, vel quæ quid glandibus ferè ſimile profert. Hanc voculam Noſter & S. Hieronymus & Septuag. vertunt nunc *quercum*, nunc *ilicem*, nunc *terebinthum*, nunc *caſtaneam*. Cùm enim non invenirent apud Græcos Latinóſve voces tam latè patentes, ſatius illis fuit, unam aliquam ſpeciem magis familiarem, magiſque loco quem exponebant convenientem ſua verſione efferre.

XVI. Quia etiam apud Hebræos quædam erant ſeu animalium, ſeu arborum, ſeu aliarum rerum ſpecies, quas apud Græcos Latinóſve repetire non erat, atque ita hoc nomine carebant, interpretes, ne lacunam in ſua verſione relinquerent, ipſum ſubinde Hebræum nomen, ut erat, intactum retinuerunt, ut in Exodo paſſim ligna *ſetim*, in Levitico *hin, gomer, ſatum, cabum, ephi*: quæ Hebræorum erant menſuræ propriæ, neque apud alias nationes reperiebantur, quæ ejuſdem præcisè eſſent capacitatis. Subinde tamen, ne barbaram ignotámque vocem lectoribus obtruderent, maluerunt Græcam Latinámque aliquam potius uſurpare, quæ ſpeciem affinem, & Hebrææ penè ſimilem ſignificat. v. gr. pro menſuris jam dictis poſuerunt modium, ſextarium, choenix ſeu congium. Pro *ſchittim* ſeu *ſetim*, quæ eſt arbor ſpinæ albæ ſimilis (teſte S. Hieronymo in Joel 3. 18.) colore & foliis, non magnitudine: nam & latiſſimæ tabulata ex illa cæduntur: lignumque fortiſſimum eſt, & incredibilis lævitatis ac pulchritudinis ſed non niſi in deſertis Arabiæ proveniens. Pro hac arbore, quia prorſus ignota Europæ, S. Hieronymus Iſaiæ. 41. 19. ponit *ſpinam* Septuaginta *buxum*. Similiter Joel. 3. 18. S. Hieronymus vertit torrentem *ſpinarum*, Septuag. σχοίνων id eſt *funiculorum*, vel potiùs σχίνων id eſt *lentiſcorum*, nempe arborum ſua ſativitate nobis ſat notarum. Iidem Septuag. in Exodo paſſim pro *ſetim* ponunt *ligna imputribilia*. Sic שפן *ſcaphan* animalculum eſt Palæſtinæ proprium, muris & urſi ſimilitudinem habens, majus ericio, cavernis petrarum & terræ foveis aſſuetum, ut ait S. Hieronymus. Pro hoc animali, quod apud Græcos Latinóſque nomine caret, S. Hieronymus & Septuaginta ponunt nunc *chærogryllum*, id eſt rupium porcellum, Levitic. 11. v. 5. & Deuter. 14. v. 7. nunc *erinacium*. Pſalmo 103. v. 18. nunc *leporem*, Proverb. 30. v. 26. Rabbini & hebraizantes *cuniculum* malunt. Eodem modo de קיקיון ait S. Hieron. *Genus eſt virgulti vel arbuſcula*,

la, lata habens folia in modum pampini, & umbram denſiſſimam, ſuo trunco ſe ſuſtinens abſque ullis calamorum & haſtilium adminiculis, quibus & cucurbita & hedera indigent: in Paleſtina creberrimè naſcitur, maximè in arenoſis locis mirúmque in modum, ſi ſementum in terram jeceris, cito confota conſurgit in arborem, & intra paucos dies quam herbam videras, arbuſculam ſuſpicis. Hanc arboris ſpeciem quia ſermo Latinus non habebat, retento Hebræo nomine, kikaïon expreſſiſſem, inquit idem S. Hieronymus: *ſed timebam Grammaticos, ne invenirent licentiam commentandi, & vel beſtias Indiæ, vel montes Bœotiæ, vel alia portenta confingerent. Linguâ Syrâ & Punicâ Elkeroa vocatur. Septuaginta Interpretes Cucurbitam, Aquila cum reliquis Hederam tranſtulerunt, quæ Græcè κισσὸς appellatur: aliud enim quod dicerent non habebant. Et ego*, inquit, *Hederam poſui, ut cæteris Interpretibus conſentirem.*

XVII. Hebræi nominibus propriis vel gentilitiis ſæpè myſterium aliquod, vel rem particularem deſignant. Hinc Interpretes, ne myſterium illud, vel alluſio vocis occulta remaneat, pro nomine proprio vel Gentilitio, quod eſt in Hebræo, ſæpè ejus interpretationem ponunt. Ut Geneſ. 26. pro nominibus puteorum propriis ponunt ſignificatum eorundem, unum pro *eſec*, vocantes *calumniam*; alteram pro *ſitna, inimicitias*; tertium pro *rechobot, latitudinem*; quartum pro *ſabea, abundantiam*. Job ultimo v. 14. filias Job unam vocant *diem*, alteram *caſſiam*, tertiam *cornu ſtibii*. Oſee. 1. v. 6. & 9. filiam ſuam vocat *lorchma*, id eſt, *abſque miſericordia*; filium, *lo ammi*, id eſt, *non populus meus*. Ad quem locum ſimili modo interpretantes alludunt Paulus Rom. 9. v. 25. & Petrus 1. epiſt. cap 2. v. 10. Sic Sophoniæ 2. verſ. 13. pro *ponet ſpecioſam*, Hebræa, Chaldæa & Septuaginta habent, *ponet Niniven*, (quæ Hebræicè *ſpecioſum* ſignificat) *in ſolitudinem & in invium, & quaſi deſertam.* Micheæ 1. verſ. 10, 11, 12, 14, pro *Aphra, Sapir, Maroth, & Aczib*, quæ ſunt nomina propria urbium, ponit Interpres, *pulverem, pulchra, amaritudines, mendacium.* 2. Reg. 8. v. 1. *Tulit David frenum tributi* (Hebr. *methegamma*, & eſt cognomen urbis Geth) *de manu Philiſthiim.* 2. Reg. 21. v. 19. pro *Eleanan filius Jaare*, Noſter ponit, *Adeo datus filius Saltus.* 1 Paralip 4. v. 22. pro *Joakim & viri Zoſba, & Joas, & Saraph*, (quæ ſunt propria nomina principum in Moab, ut ſequitur, & Septuag. illa retinuerunt) in Latino eſt, *Qui ſtare fecit ſolem, virique Mendacii, & Securus, & Incendens.* Prov. 30. verſ. 1. pro, *verba Agur filii Jake*, Interpres habet, *verba congregantis filii vomentis.* Sic Ezechiel. 25. verſ. 16. pro *interfectoribus*, & Sophoniæ 2, v. 5. pro *perditoribus*, Hebraicè eſt *cherethim*: quod plerique putant proprium nomen eſſe gentis ad mare. Pſal. 75. v. 3. *Factus eſt in pace locus ejus*, Hebraicè eſt, *in* שלם *ſchalem* ſeu Jeruſalem: de qua urbe loqui Prophetam patet ex vocula *Sion*, quæ immediatè ſubnectitur.

XVIII. Uni eidemque perſonæ non rarò plura nomina indebantur. unde unus idémque nunc uno, nunc alio nomine in Scripturis appellatur. Sic uxor Abrahæ vocatur *Sarai* Geneſis 16. v. *Sara* cap. 17. v. 17. & *Jeſcha* cap. 1. v. 29. Sic uxor Eſau, quæ Geneſ. 26. v. 34 vocatur *Judith filia Beeri Hethæi*, Geneſ. 36. v. 2. appellatur *Ada filia Elon Hethæi*, & altera ejus uxor, quæ Geneſis 26. v. 34. dicitur *Baſmath filia Elon*, Geneſ. 36. v. 2. vocatur *Oolibama filia Ana*. Sic lib. Paralip. per decem prima capita ſæpe viris & mulieribus alia dantur nomina ab iis quæ habent in Geneſi. Joſuæ, Judicum & libris Regum. Sic una eadémque eſt *Eſther* & *Ediſſa*, Eſtheræ 2. v. 7. idem *Abimelech* & *Achimelech*: *Job* & *Jobab*: *Achar* & *Achan*: *Aram* & *Ram Ornan* & *Areuna* *Jethro* & *Raguel*.

XIX. Sæpe nomina propria Hebræa cùm in aliam linguam transferuntur, ita mutantur, ut vix eadem eſſe videantur, maximè cùm interpretes ad aliud etymon ſuæ linguæ alludunt. Sic qui Hebraicè & Chaldaicè vocatur *Aſhaſueros* (id eſt, magnum caput, ſeu magnus capitaneus) & Latinè *Aſſuerus*, Perſicè nominatur *Ochoſuarſes, Ochſoarſes, Xerxes* (id eſt bellator) *Axurxus, Artaxerxes* (id eſt magnus bellator, teſte Herodoto) Græcè vero *Oxyares*, id eſt acer Mars.

XX. Idem contigit multis nominibus Hebræis, quæ Hebraica, ut erant in Græca aut Latina translatione, poſita ſunt: v g pro *Tſophnat Paneach*, id eſt ſalvatormundi, Geneſ. 41. verſ. 44. corruptè Septuag. habent Ψονθομφανήχ Pro Hebræo חוה *chaſſa* Latinè & Græcè eſt *Eva*, pro *Jeſcua* vel *Jehoſcua*, eſt *Jeſus*; pro *Maſchiach, Meſſias*; pro *Tſor, Tyrus*; pro *Caſdim, Chaldæi*; pro *Peſach, Paſcha*.

XXI. Decem tribus Iſrael, prout tempore Roboam diſtinctæ erant ab aliis duabus, & ſub diverſo rege, uſque ad captivitatem Babylonicam ſæpe à Prophetis vocantur *Ephraim*, ſubinde *Joſeph*, ſubinde *Samaria*, quia ſedes regum Iſrael erat in *Samaria*, & in tribu Ephraim; & quia ex *Ephraim* filio Joſephi ortus eſt Jeroboam, qui primus ſchiſma illud fecit, & decem tribus à domo David abduxit, ſibique aſcivit, juxta vaticinium Ahiæ, 3. Reg. 11. v. 29. Subinde etiam vocantur *Iſrael* vel *Jacob*, quia erant major pars filiorum. Duæ verò reliquæ tribus vocantur *regnum Juda, domus David, Jeruſalem*, vel *Sion*. Sed poſt captivitatem Babylonicam *Iſrael & Juda* pro eodem populo accipiuntur, ſcilicet pro Judæis è Babylone reductis in Judæam, qui majori ex parte erant de tribu Juda, & ſi qui alii ex aliis tribubus hinc inde eodem reverſi ſunt, junxerunt ſe tribui Juda, & ſuum ei nomen tranſcripſerunt. Unde omnes indiſcriminatim nunc Iſraelitæ, nunc Judæi vocabantur.

XXII. Oriens, Occidens, & reliquæ orbis plagæ ſeu climata, aſſignantur in Scripturis comparatione urbis Jeruſalem, vel terræ ſanctæ. Hagiographi enim Judæi fuerunt, & Judæis ſcribebant, & Judæa ſita quaſi in medio orbis habitati, erat ſingulariter cara Deo, & peculium illius. Sic Daniel capite undecimo prædicit *reges Auſtri* id eſt Ægypti, conflicturos *cum regibus Aquilonis*, id eſt Syriæ, puta Ptolemæos cum Antiochis. Sic Aſſyrii & Chaldæi vocantur Aquilonares, ſcilicet reſpectu Judææ. Jeremiæ 1. v. 14. *ab Aquilone*, id eſt, e Babylone, *pandetur omne malum*. Sic Occidens ſæpe in Scriptura vocatur *mare*, eò quòd mare Mediterraneum, quod Palæſtinam attingit, Judææ ſit majori ex parte ad Occidentem. Quia tamen idem ex parte eidem eſt ad Auſtrum, hinc ſubinde *mare* ſignificat etiam Auſtralem plagam, ut Pſal. 106. v. 3. *A ſolis ortu & occaſu, ab A-*

qui-

quilone & mari, id eſt, Auſtro. Subinde Meridies vocatur *dextra*; Septentrio *ſiniſtra*, eò quòd convertenti faciem ad Orientem talis ſit partium illarum ſitus.

XXIII. Cùm *Deus* apparuiſſe dicitur alicui, id de *angelis* intelligi volunt SS. Patres, quia angeli in corporibus aſſumptis perſonam Dei gerebant. Sic etiam illum, qui apparuit Moyſi, dixitque, *Ego ſum Deus Abraham*, S. Stephanus Actor. 7. verſ. 10. dicit *angelum* fuiſſe. Et qui Exodi 19. & 20. tradidit legem Moyſi in Sina, à S. Paolo Gal. 3. v. 19. *angelus* vocatur.

XXIV. Quæ de Chriſto dicuntur, non ſemper ei in perſona conveniunt, ſed ſubinde ei tanquam capiti, ſubinde corpori Eccleſiæ, ſubinde utrique. Ut Zach. 2. v. 8. dicit Chriſtus *ſe miſſum eſſe ad Gentes*, quod fecit non in ſe ſed in Apoſtolis ſuis. Simili modo Geneſ. 13. v. 27, 49. Abrahæ, Jacob, & duodecim Patriarchis multa promittuntur, quæ non ipſis, ſed illorum poſteris obvenerunt.

XXV. Synecdochicè per Philiſtinos, Arabes, Ægyptios, Moab, Ammon, Idumæos, & alias gentes barbaras Judæis vicinas & notas, ſignificant Prophetæ omnes gentes impias ſubigendas à Chriſto, totúmque mundum ad eum convertendum. Ita S. Hieron. in cap. 60. Jeſ. Sic ex una perſona aut gente, omnes alias ſimiles intelligunt, inquit S. Auguſt. lib. 4. Doctrinæ Chriſtianæ cap. 7.

XXVI. Eodem modo numerum plenum & rotundum ſæpe ponunt, neglecto minore, qui aliquantulum excreſcit, vel deficit v. g. Numer. 11. vocantur *ſeptuaginta* ſeniores, & alibi ſeptuaginta Interpretes; cum fuerint utrique *ſeptuaginta duo*. Et Judic. 9. verſ. 18. dicuntur *ſeptuaginta filii Jerobaal* ab Abimelech interfecti, cum tamen duo deeſſent huic numero, ſcilicet ipſe *Abimelech*, qui eos interfecit, & *Joatham* natu minimus, qui evaſit.

XXVII. Voculæ, *non amplius, non ultra, æternum, ſeculum, generatio generationes*, ſæpe non ſignificant abſolutam æternitatem, ſeu durationem interminabilem, ſed ſolùm diuturnam durationem, & quaſi humanam æternitatem, id eſt, longum tempus, cujus finis ab homine jam vivente non videtur. Sic Jeſ. cap. 23. v. 12. de Tyro ait, *Non adjicies ultra ut glorieris*: & Ezechiel de eadem cap. 26. v. 14. *Non ædificaberis ultra*, ſcilicet ad longum tempus: nam poſtea reædificata eſt, & priſtinam gloriam reſumpſit, unde ab Alexandro Magno rurſum vaſtata eſt. De *æterno* exempla habes, 1. Paralip. 15. v. 2. & 1. Machab. 2. v. 54. Aliquando nihil addunt ſententiæ præter epitaſin, quæ rem valde exaggeret. Quomodo dixit Petrus Joan. 13. *Non lavabis mihi pedes in æternum*, id eſt, nullo modo id patiar. 2. Reg. 3. v. 28. *Mundus ſum in ſempiternum*, id eſt, toto cœlo abſum à cæde tam impia, tam perfida. Jonæ 4. *Bene iraſcor ego uſque ad mortem*, id eſt, vehementiſſimè.

XXVIII. Etiam in numeris annorum vel dierum exprimendis ſubinde utuntur Synechdoche, totum ponendo pro parte, vel contra. v. g. Chriſtus dicitur tres dies fuiſſe in ſepulchro, è quibus tamen primus & tertius fuerunt incompleti. Sic in annis vitæ variorum hominum, vel regnorum conſignandis, nunc completos ponunt, nunc incompletos. Sic una pars hominis phyſica, ut caro, vel anima, vel ſanguis, non rarò pro toto homine ponitur. Sic *caput* pro homine, 2. Reg 1. v. 16. *Super caput tuum*, pro *ſuper te*. Jeſ. 35. *Lætitia ſempiterna ſuper capita eorum*, pro *ſuper eos*. Sic *caput canis, caput colubri, caput meum*, idem ſunt quod *canis, coluber, ego*. Sic Pſ. 65. v. 12. *Poſuiſti homines ſuper capita noſtra*, id eſt, ſuper nos. Gen. 40. v. 19. *Auferet Pharaoh caput tuum*, id eſt, te: neque enim præciſum eſt illi caput, ſed & (ut mox ſubditur) *ſuſpenſus eſt in cruce*. Prov. 15. v. 22. & inde S. Paulus ad Roman. 12, v 20. *Carbones ignis congeres ſuper caput ejus*. id eſt, ſuper ipſum. Vel etiam pars logica, ut genus pro ſpecie, v. g. tempus pro anno, Dan. 7. v. 25. *Tempus & tempora & dimidium temporis*, pro tribus annis & medio, Vel contra, ſpecies pro genere, Jeſ. 1 v. 15. *Sanguis* ſeu homicidium pro quovis peccato. *Peſtis & gladius*, pro quavis clade. *Juſtitia* aut *miſericordia*, pro quavis virtute, Pſal. 11 . v. 9. Vel materia pro re ex ea confectâ, 2. Reg. 6. v. 5. *Ludere in omnibus lignis fabrefactis*, vel, ut eſt in Hebræo, *omnibus lignis abietum*, pro, lùdere omnibus inſtrumentis Muſicis. Subinde pars una pro altera ponitur, ut anima pro cadavere, Num. 9. v. 6, 7. 10. & Aggæi 2. verſ. 14. *Immundi ſuper anima hominis*, id eſt, propter cadaver.

XXIX. Alios quoque tropos ſeu figuras omnis generis frequentiſſimè uſurpant. v. g. Metonymiam, cùm *Samariam* capiunt pro Samaritis, *idolum* pro idololatris, *templum* pro ſacerdotibus. Sic eleganter ludunt in voce *peccatum*, quo aliquando denotant culpam: aliquando pœnam vel effectum culpæ, v. g. concupiſcentiam: aliquando hoſtiam, quę offertur pro peccato, 2. Corinth. 5. v. 21. aliquando nudam immunditiam legalem ex menſtruo, ex lepra, ex contactu mortui contractam: ut videre eſt Levit. 12. v. 6. & cap. 14. v. 13. ubi puerperium & lepra vocantur *peccatum*, ſcilicet legale, id eſt, immunditia. Item Rom. 8. verſ. 3. & 2. Corinth. 5. v. ult. Sic *caro* aliquando corruptionem carnis, aliquando concupiſcentiam, aliquando homines carne deditos ſignificat: aliquando exteriorem hominem, vel externam ſpeciem & gratiam, quæ opponitur ſpiritui, id eſt, internæ gratiæ, & interiori homini, 2. Cor. 10. v. 2.

XXX. Per Antonomaſiam *fluvius* vel *flumen* abſque addito ponitur pro *Euphrate*.

XXXI. Per Antiphraſin ſubinde *benedicere* ponitur pro *maledicere*. Job. 1. v. 11. & cap. 2. verſ. 5. & 9. item 3. Reg. 21. v. 13. Sic *ſanctificare* pro *polluere*, Deut. 22. verſ 9.

XXXII. Per Euphemiſmum, quod durum & infauſtum ſonat, à ſe removent Hebræi in hoſtes ſuos, 1 Reg. 25. v. 22. *Hæc faciat Deus inimicis David, & hæc addat*. Ubi David cùm ſibi imprecaretur malum, niſi grave de Nabal ſupplicium ſumeret, loco ſui ſubſtituit inimicos ſuos. Similem profanorum imprecandi modum vide apud Briſſonium lib. 1. Formularum.

XXXIII. Ironiam & Sarcaſmum habes Gen. 3. verſ. 22. *Ecce Adam quaſi unus ex nobis factus eſt, ſciens bonum & malum*. Et Eccleſ. 11. v 9. *Lætare ergo juvenis in adoleſcentia tua*, &c. Et Zachariæ 11. v. 13. de triginta argenteis dicit Dominus, *decorum pretium, quo appretiatus ſum ab eis*.

XXXIV. Catachreſis eſt Matth. 9. v. 31. Cæci

cu-

curati *diffamaverunt Jeſum in tota terra illa*, id eſt, famam ejus celebrarunt cum magna laude. Sic *fœnerari* ponitur pro mutuare Deut. 15. v. 6. & Lucæ 6. verſ. 34. *Penna ſolis*, Malach. 4. pro radiis. Sic Deus *pluviæ pater*, id eſt auctor, dæmon *mendacii pater* vocatur, id eſt auctor; Tubalcain *pater*, id eſt primus (quia inventor) *canentium organo*. *Domum* alicui *ædificare* vel *deſtruere*, eſt proles & poſteros dare vel adimere: nam ex filiis quaſi lapidibus vivis conſtruuntur familiæ. *Revelare aurem alicujus*, eſt admonere & alteri indicare quod ignorabat, 1 Regum 9. v. 15. & c. 20, v. 13.

XXXV. Per Hyperbolen, Gen. 41. verſ. 49. frumentum coæquatur *arenæ maris*, 3. Reg. 10. v. 27. *argentum lapidibus*: & Joann. ult. *mundus* negatur *capere poſſe libros*.

XXXVI. Metaphora omnium frequentiſſima. *Lupi, ſerpentes, dracones, leones*, &c. Jeſ. 11. v. 6. ſunt barbaræ & feræ nationes. Sic homines virtuoſi vel vitioſi Jeſ. 35. comparantur *deſerto arido, campis, arboribus, vineis, montibus, fluminibus, urbibus*. *Calix* ſors eſt cujuſque ſeu bona ſeu mala. *Gladius* eſt quidquid pungit, torquet, vel cruciat. *Sagitta* quidquid nocet aut lædit. Sic *ignis, turbo, tempeſtas, grando, procella*, eſt quodvis tormentum, clades vel ſtrages. *Adeps frumenti, medulla olei vini*, vocatur quod in frumento, oleo vel vino eſt præſtantiſſimum. *Baculus panis, ſcipio fulcrum, robur panis*, eſt alimentum, quo quis ita indiget ad ſuſtentationem, ſicut ſenes auxilio baculi, Lev. 26. v. 26. Jeſ. 3. v. 1. Ezech. 4. v. 16. & c. 5. v 19. & cap. 14. v. 13. *Pactum ſalis* Num. 18. v. 19. & 2. Paral. 13. v. 5. & pactum firmum & incorruptum, quia ſal à corruptione præſervat. *Cornu* eſt potentia, eò quòd cornutorum animalium robur ſit in cornubus, Deut. 33. v. 17. Pſal. 43. v. 6. Pſal. 74. v. ult. Hinc etiam pro regno ſubinde accipitur, quòd in regnis & regibus maximè ſpectetur potentia, Pſ. 131. v. 17. Eccli. 47. v. 13 Dan. 7. & 8. Ezech. 29. v. ult. Luc. 1. v. 69. *cornu ſalutis*, &c. *Eſſe in caput*, vel *in caudam*, Deut. 28. v. 13. & 44. eſt primum, vel ultimum fieri. *Onus* maximè apud Prophetas eſt prophetia, quæ afflictionem & punitionem prænunciat. *Manus* idem aliquando quod littus, vel latus, Eccli. 24. verſ. 25. *Statuet caſulam ſuam ad manus illius*. *Pingues* ſunt homines potentes & divites, Pſalm. 77. v 31. Jeſ. 10. v. 16. *Caput canis* eſt res viliſſima, 2 Reg. 3. v. 8. *Os gladii* vocatur ejus acies. *Fodere* Oſee 3. v 2. ſignificat emere & pretio comparare. *Sacerdos* 2. Reg. 8. v. ult. idem eſt quod princeps. *Induere aliqua*, eſt illam in ſe habere ac poſſidere, Pſalm. 92. v. 1. Rom. 13. v. 14. *Funis* vel *funiculus* eſt hæreditatis portio, quæ alicui obveniebat: nam funibus menſurari ſolebant prædia dividenda: Pſal. 15. v. 6. Deut. 3 v. 9. Joſue 17. v. 5. *Vaſa* ſunt quævis inſtrumenta: ſic *vaſa mortis*, id eſt omnia quibus mors infertur: *vaſa belli*, arma & inſtrumenta quævis bellica: *vaſa pſalmi & cantici*, inſtrumenta omnia muſica. *Animam ſuam habere in manibus* vel *ponere in manibus*, eſt exponi, vel exponere vitam ſuam periculo: quia quæ manibus impoſita habemus, facilè excutiuntur. *Suſcitare verbum*, 2. Regum 7 v. 25. eſt præſtare promiſſa. *Suſcitare arcum, gladium, juramentum, pactum*, eſt facere ne otioſa ſint aut vacua pacta, promiſſa, minæ. *Revelare auriculam* 1 Reg. 9. v. 15. & 2. Reg. 7. 27. item *aperire alicujus aures*, eſt aliquid alicui prædicere, præcipere, præmonere.

XXXVII. Subinde ab una metaphora immediatè tranſeunt ad aliam. Sic Zachar. 3. v. 8. & 9. Chriſtus nunc *oriens*, nunc *lapis* vocatur. Oſeæ 2. Synagoga, *mulier*, mox *vinea* vocatur. Iſaiæ 27. diabolus *leviathan*, id eſt balena, mox *vectis*, mox *draco*, vocatur. Iſaiæ 45. v. 7. Cyrus comparatur *luci* & *ſoli*: *c. 46. v. 11. avi* & *aquilæ*.

XXXVIII. Vel à metaphora aliáve figura tranſiliunt ad rem ſignificatam, v. g. *à flore* ad *Chriſtum*, Iſaiæ 11. v. 1. & 2. & c. 7. à liberatione Achaz & Judæorum de manu Raſin regis Syriæ, & Phaces regis Samariæ, ſubitò tranſit ad partum virginis, & ortum Emanuelis, & liberationem hominum è poteſtate diaboli per Chriſtum, cujus illa typus erat. Sic à vaſtitate Babylonis, Jeroſolymæ, vel Samariæ ſæpè tranſitur ad excidium orbis & diem judicii, cujus illæ fuerunt ſpeculum, & figura & præludium. Simili modò à *meretrice* ad urbem *Niniven* tranſit Nahum c 3. v. 4. & ſeq. Ab *erucis, locuſtis & bruchis* ad *milites terram vaſtaturos*, Joël c. 1. & 2. &c. Similiter Iſaias c 14. à caſu Luciferi, ad caſum Balthaſſaris regis Babylonis, per alterum ſignificatum c & Ezech. 28. à Cherubino ad regem Tyri.

XXXIX. Nomen figuræ ſubinde tribuitur rei figuratæ, & nomina parentum ſæpe patronymicè ſumuntur pro filiis & poſteris. Sic Chriſtus vocatur *David*, Ezechiel 34. v. 23. & Oſee 3. v. 5. Sic Iſraëlitæ paſſim vocantur *Iſrael*, Idumæi *Eſau*. Simili modo, cùm quis alteri confertur ob morum alterius ſimilitudinem, ipſum ſæpe alterius nomen quaſi proprium & gentilitium illi datur. Sic Iſaiæ 1. v. 10. Ezech. 16. v. 45. Daniel 13. v. 56. Iſraelitæ impii vocantur *Chananæi, ſemen Canaan, Amorrhæi, Sodomitæ, Gomorrhæi*: Judas ab ipſomet Chriſto *diabolus*. Sic *Samſon*, quivis fortis: *Daniel*, quivis ſapiens: *Salomon* quivis potens & opulentus: *Rex Aſſur*, quivis monarcha & tyrannus vocari ſubinde ſolet, Iſaiæ 8. v. 4. Impia Jeroſolyma à S. Joanne Apoc. 11. v. 8. appellatur *Sodoma* & *Ægyptus*: & c. 18. v. 2. impia Roma, *Babylon*. Sic etiam idololatria *fornicatio*, & idololatræ *adulteri* vocantur.

XL. Urbes, quaſi mulieres eſſent, ab Hebræis paſſim *filiæ* vocantur, & quidem *meretrices*, ſi quando illas de idololatria notare volunt; aliàs *virgines* vocantur, verbi gratiâ, *Virgo filia Sion*, 4. Reg 19. v. 21. pro Jeroſolyma. Sic Babylon Iſaiæ 43. v. 6. Sidon c. 23. v. 13. & Ægyptus c. 46. v. 11. *filiæ virgines* appellantur, & aliæ alibi; idque vel quòd paſſim ab hominibus, vel etiam à Deo inſtar ſponſæ amarentur, vel quòd nunquam in captivitatem fuiſſent abductæ: vel quòd opulentæ eſſent atque inſtar virginum ſpecioſæ & comptæ. Simili modo *filios* vel *filias* alicujus vocant quod ex alio extrahitur, & quaſi paritur. Sic ſagittas vocant *filias pharetræ*, Threnor. 3. v. 13. frumenti grana excuſſa, *filios areæ*, Iſaiæ 21. v. 10. Inſulam Tyrum, *filiam maris*, Jeſ. 23. v. 10. pinguedine plenos, *filios olei*, Zachar. 4. Ob ſimilem eductionem vel arctam connexionem paſſim in Scripturis vocantur *filii ſuperbiæ, filii iniquitatis, filii ſponſi, filii gehennæ, filii regni filii pacis, filii mortis, filii Prophetarum*, &c. Sic Rabbini acetum vocant *filium vini*.

XLI. Fre-

XLI. Frequens etiam Hebræis & Græcis eſt Hendyadis, quâ unum in duo dividunt: ſicut Virgilius Æneidos 1. *Molemque & montes inſuper altos Impoſuit*, i.e. molem altorum montium impoſuit: & alibi, *Aurum frænóſq; momordit*, i.e. frænos aureos. Sic Gen. 1. v. 14. *Sint* (ſol & luna) *in ſigna & tempora, & dies, & annos*, i.e. ſint in ſigna temporum, dierum & annorum.

XLII. Hypallagen habes Jeſ. 1. *Cognovit bos præſepe domini ſui*, id eſt, dominum præſepis ſui, ſeu dominum alentem ſe in præſepio. Exodi 3. verſ. 2. in Hebræo, *Rubus ardebat in igne*, id eſt, ignis ardebat in rubo. Judicum 1. v. 8. in Hebr. *Civitatem miſerunt in ignem*, id eſt, ignem miſerunt in civitatem. Pſal. 18. v. 5. *In ſole poſuit tabernaculum ſuum*, id eſt, ſolem poſuit in tabernaculo ſuo: vel, ut eſt in Hebræo, ſoli poſuit tabernaculum ſuum in cœlis. Sic Eccli. 36. v. 14. *Miſerere plebi tuæ ſuper quam invocatum eſt nomen tuum*, id eſt, miſerere populi, qui vocatur *tuo nomine*, ſcilicet *populus Dei*, ut Græca habent.

XLIII. Enallage generis & ſuppoſiti utitur Jeſ. c. 27. v. 3, 5, & 6. ubi de eadem re loquens, nunc maſculino genere utitur, ſubaudiens populum: nunc fœminino, ſubaudiens vineam & Synagogam. Sic cap. 3. v. 12. *Et mulieres* (id eſt mulieroſi principes ſeu effœminati) *dominatæ ſunt ejus*.

XLIV. Enallagen perſonæ, ubi à prima vel ſecunda tranſitur ad tertiam: item temporis, ubi præteritum ponitur pro futuro, vel futurum pro præterito, ut Habacuc 3. 6. 7. 9. 11. item numeri, ubi à ſingulari tranſitur ad pluralem, & contrà, videre eſt Deut 32. & 33. & in Prophetis & in Pſalmis paſſim. Rurſum modi imperativi, pro futuro indicativi, maximè in promiſſionibus. v. g. Eccl. ult. v. 36. *Poſſidete aurum*, pro poſſidebitis. Idque ut ſignificetur promiſſionem certiſſimè completum iri: quaſi nihil ſuperſit aliud quàm manum extendere ad rem promiſſam capiendam. Denique enallage verbi, vel participii pro adverbio: *Convertor, revertor, addo, adjicio*; pro adverbiis, Rurſus, iterum, ultra. Pſ. 77. v. 41. *Converſi ſunt & tentaverunt Deum*, id eſt, iterum tentaverunt. Pſal. 84. v. 7. *Deus tu converſus vivificabis nos*, id eſt, iterum vivificabis. Jeſ. 6. v. 13. *Convertetur & erit*, id eſt, rurſus erit.

XLV. Eadem figura ſæpe ſenſum unum, vel ſenſus actum cum alio ſenſu, commutant. Et inprimis viſum, utpote omnium præſtantiſſimum, pro quovis ſenſu accipiunt. Ut *videre voces*, pro, audire, Exod. 20. v. 18. *Quia vidiſti* (pro, quia tetigiſti) *me Thoma, credidiſti*, Joan. 20. v. 29. Pro *olfactu* Exodi 5. verſ. 21. in Hebræo, *Fœtere feciſtis odorem* (id eſt, famam & nomen) *noſtrum in oculis*, ut Chaldæus vertit, pro, in naribus, *Pharaonis*. Pro *guſtu*, Pſal. 33. verſ. 9. *Guſtate & videte* (id eſt, ex ſapore probate) *quoniam ſuavis eſt Dominus*. Sic quemlibet ſenſum externum ſumunt pro intellectu, & quamlibet ſenſationem pro intellectione, propter univerſalitatem hujus potentiæ, quæ in omne ens, etiam ſenſibile, cognoſcendo fertur. Patet ex v. 9. Pſalmi 33. jam citato: & 1. Corinth. 14. v. 2. *Nemo audit*, id eſt, nemo intelligit. Hebr. 5. v. 11. *Imbecilles ad audiendum*, id eſt, ad intelligendum.

XLVI. Sæpè potentiam, vel actum potentiæ pro objecto ponunt, ut *Viſionem* pro re ipſa, Jeſ. 1. v. 1. & Danielis 8. v. 13. *Aſpectum* pro colore qui aſpicitur, Levit. 18. v. 10. *Auditum* pro re audita, Jeſ. 53. verſ. 1. *Spem* pro re ſperata, Proverb. 13. v. 12. *Timorem* pro re quæ timetur, Geneſ. 31. v. 42. & 53. *Concupiſcentiam & deſiderium* pro re concupita & deſiderata, Pſal. 105. v. 14. Pſal. 77. v. 29. *Deprecationem* pro ad quem deprecamur, Eccl. 34. v. 20. *Patientiam* pro re quæ patienter exſpectatur, Jer. 29. v. 11. *Ebrietatem* pro eo quod inebriat, Jeſ. 5. v. 22. *Cuſtodiam* pro re cuſtodienda, Habacuc 2. v. 1. & Zachariæ 3. v. 7.

XLVII. Non rarò per Heteroſin utuntur abſtractis pro concretis, v. g. *circumciſione* pro circumciſo, id eſt Judæo: *præputio* pro præputiato ſeu Gentili, *ſanctificatione* pro ſanctificatore: *redemptione* pro redemptore, 1 Cor. 1. 3. Sic *dominationes* ponunt pro dominantibus: *virtutes & poteſtates*, pro virtute & poteſtate præditis. Jeſ. 60. v. 17. *Ponam viſitationem tuam* (id eſt viſitatores tuos) *pacem* (id eſt pacificos,) *& præpoſitos tuos juſtitiam*, i.e. juſtiſſimos & normam juſtitiæ.

XLVIII. Et quidem abſtracta hæc pro concretis ſic poſita, ſubinde una eadémq; nunc activè ſumuntur, nunc paſſivé, v. g. *juſtitia* pro juſtificatore ſumitur 1 Cor. 1. 30. ubi *Chriſtus* dicitur *factus nobis juſtitia*. Pro juſtificato verò 2 Cor. 5. v. ult. ubi dicimur *facti juſtitia in Chriſto*.

XLIX. Idem verbum geminatum, ſemel in gerundio vel participio, & ſemel in alio tempore poſitum, plerumque emphaſin & exaggerationem in aſſeverando habet. v. g. 1 Reg. 26. v. 25. *Faciens faciet*, id eſt expeditè, facilè & certo ſucceſſu faciet: & *Potens poteris*, id eſt, potentiſſimus eris, & quidquid occurret difficultatis ſuperabis. Sic *faciendo faciam*, vel *faciens faciam*, 2 Regum 9. v. 7. hoc eſt certiſſimè faciam. *Caſtigans caſtigavit me*. Pſal. 117. v. 18. hoc eſt, vehementer caſtigavit me. *Plorans ploravit*, Thren. 1. v. 2. id eſt, vehementer & amarè flevit. *Veniens veniet*, Habacuc 2. id eſt certiſſimè veniet. Sic etiam extra gerundium vel participium, *Morte morieris*, id eſt certiſſimè morieris. Similem auxeſin ſignificat negatio contrariæ rei quando affirmationi ſubnectitur. v. g. Jeſ. 38. v. 1. *Morieris, & non vives*, id eſt, certò morieris. Threnor. 2. v. 17. *Deſtruxit, & non pepercit*, id eſt, integre deſtruxit. Ezech. 18. v. 21. *Vita vivet, & non morietur*, id eſt, omnino vivet, Joan. 1. v. 20. *Confeſſus eſt, & non negavit*, id eſt, planè, diſertè & apertè, ſine ullis ambagibus confeſſus eſt, ſe non eſſe Chriſtum.

L. Idem ſubſtantivum geminatum, ſed ſemel in genitivo plurali poſitum, excellentiam in eo genere ſignificat, & ſuperlativi (quo carent Hebræi) vicem & vim obtinet: ut, *Sancta ſanctorum*, id eſt ſanctiſſima: *Canticum canticorum*, id eſt, excellentiſſimum canticum: *Vanitas Vanitatum*, id eſt res vaniſſima. Quod ſubinde habet locum etiam in diverſis ſubſtantivis, ut Daniel. 11. v. 17. *filiam fœminarum*, id eſt filiam pulcherrimam. *Viri virtutum*, id eſt, viri fortiſſimi.

LI. Eadem vox ſubſtantiva in eodem caſu geminata (ſive interpoſita particula copulativa, ſive non) multitudinem ſeu univerſitatem ejus rei ſignificat. Pſal. 86. *Homo & homo natus eſt in ea*, id eſt, multi homines nati ſunt in ea, ſcilicet Eccleſia. Pſal. 144. *Generatio & generatio laudabit opera tua*, id eſt multæ vel omnes generationes. Joel. 3. v. 14. *Populi populi*, id eſt, omnes

populi. Pſal. 121. v. 4. *Tribus tribus Domini*, id eſt omnes tribus. *Vir vir*, id eſt, quilibet vir. Simili modo univerſitatem deſignat genus fœmininum junctum maſculino ejuſdem rei: ut Jerem. 7. v. 34. *Auferetur vox ſponſi, & vox ſponſæ*, id eſt, omnis nuptialis plauſus. Eccleſ. 2. v. 8. *Feci mihi cantores & cantatrices*, id eſt, omnis generis muſicos mihi paravi. Jeſ. 3. v. 1. *Auferet validum & validam*, ut eſt in Hebræo, id eſt omne validum. Simili modo Oſeæ 2. v. 1. *Dicite fratribus veſtris & ſororibus*, id eſt, omnibus Iſraelitis.

LII. Subinde gerundium ponitur cum nominativo vel accuſativo, quod habeat vicem ſuppoſiti, pro ſubjunctivo cum nominativo, Pſal. 125. *In convertendo Dominus captivitatem*, pro, cùm converteretur Dominus, &c. Pſal. 141. v. 4. *In deficiendo ex me ſpiritum meum*, id eſt cùm deficeret ſpiritus meus.

LIII. Ἀνθρωποπαθῶς ſive humano more loquuntur ſæpe Scripturæ de Deo, cùm ei tribuunt humanam formam, os, oculos, manus, pedes. item amorem, gaudium, exultationem, iram, indignationem, aliáſque paſſiones hominis. Qui affectus licèt verè ſint in Deo reſpectu objecti boni vel mali; non ſunt tamen ſicut in nobis ſunt, verbi gratiâ accidentales, aut alterantes, vitioſi, exceſſivi, turbidi, aut præter rationem.

LIV. Nonnunquam hieroglyphicis utuntur, & ſymbolis, & ænigmatibus. Plurima habes Eccleſiaſtæ ultimo, quæ mortem repræſentant. Habes in Jeremia *iram columbæ gladium columbæ*: quæ deſignant iram & gladium Chaldæorum, in quorum labaro erat columba argentea pennis inauratis, Semiramidem repræſentans, Pſal. 67. v. 14. Ita Danielis 4. per ænigma *arboris* deſcribitur imperium Nabuchodonoſoris: cap. 2. per *ſtatuam* quadrifidam & c. 7. per *quatuor beſtias* repræſentantur quatuor monarchiæ. c. 8. per *hircum* & *arietem* Alexander Magnus & Darius. Ezech. 1. per *quatuor animalia* & *currum Cherubim* depingitur Dei magnificentia, potentia & vindicta: cap. 5. per *novaculam radentem pilos & barbam*, Chaldæi jugulantes plebem & principes Judæorum: c. 17. per pugnam *duarum Aquilarum*, pugna Nabuchodonoſoris & Pharaonis: cap. 19. per *leones* & *leunculos*, regnum & tyrannis Joachaz, Joakim & Sedeciæ: c. 23. per *meretricium Oolla & Oliba*, idololatria Samariæ & Jeruſalem. Similia Moyſen in ſuis legibus ſubinde uſurpaſſe declarat Clemens libro 6. Stromatum.

LV. Subinde etiam per μίμησιν ſeu imitationem citant fabulas Gentilium, ut fabulam *Titanum* Judith 16. v. 8. *glareas Cocyti*, Job. 21. v. 33. *Cornu Amalthea*, Job. 42. v. 14. juxta Septuag. noctem *Orci filiam*, Sap. 17. v. 13. fabulam *Centaurorum*, Jeſ. 34. v. 14. de *Arcturo* & *Orione*, Amos .v. 8. Non quod fabulas approbent Prophetæ, ſed ut modo loquendi vulgi ſeſe accomodent.

LVI. Verba ſua non ſemper in actu perfecto ſumunt, ſed ſubinde in fieri ſeu actu continuato, ſubinde tantùm inchoato: ut *facere* idem ſit quod *conari, moliri, incipere* aliquid facere. Sic Hebræi dicuntur egreſſi ex Ægypto *veſpere*, Deuter. 16. v. 6. alibi *noctu*, Exodi 12. v. 42. alias *manè*, Num 23. v. 3. Nempe *veſpere* immolarunt commederúntque agnum, ita que convaſarunt, quod fuit initium egreſſus. *noctu* cæſis Ægyptiorum primogenitis acceperunt à Pharaone veniam, imò mandatum exeundi, & itineri ſe accinxerunt; mane facto, reipſa & plenè & perfectè egreſſi ſunt. Non raro etiam inchoationem actus ponunt pro ipſo actu. Canticorum 1. v 6. *Ne vagari incipiam*, pro *ne divager*. Sap. 18. v. 4. *Incipiebat dari lumen*, pro *dabatur*. Luc. 13. v. 25. *Incipietis foris ſtare*, pro *ſtabitis*. Apoc. 3. v. 16. *Incipiam te evomere*, pro *evomam te*.

LVII. Subinde verbis non actum, ſed agendi debitum vel officium deſignant, ut Hebr. 13. v. 17. *Ipſi enim pervigilant*, i. e. ex officio pervigilare debent. Subinde ſolam agendi virtutem, & conatum quantum ex ſe eſt, ut Joan. 1. *Lux in tenebris lucet. Illuminat omnem hominem Agnus qui tollit peccata mundi*. Marci ult. *Qui crediderit & baptizatus fuerit ſalvus erit*, ſcilicet, quantum eſt ex vi fidei & baptiſmi, & ſi ſerventur, quæ fides præſcribit. Sic Prophetæ paſſim dicunt, ſub Chriſto abolenda omnia peccata, juſtitiam, pacem, ſanctitatem, omnémque virtutem toto orbo germinaturam: quia ſcilicet Chriſtus, quantum eſt ex parte ſua, ita fecit, facitque quotidie, dans nobis lytrum ſanguinis ſui, & gratiam ſuam potentem ad hæc omnia præſtanda ſi velimus.

LVIII. Verba realia non raro accipiunt pro mentalibus vel verbalibus. Rom. 2. 4. *Ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit?* hoc eſt, adducere decrevit, vel optat. Levit. 20. v. 8. & c. 21. v. 8. 15. 23. *Ego Dominus qui ſanctifico vos*, id eſt, jubeo vos eſſe ſanctos Levit. 13. v 6. 11. 20. 27. 30. dicitur quod ſacerdos *leproſum mundabit*, vel *contaminabit*, id eſt, mundatum vel contaminatum declarabit ſua ſententiâ, ſcilicet ut reliquorum convictui reſtituatur, vel ab eo arceatur. Jerem. 1. v. 10. *Conſtitui te ſuper gentes & ſuper regna, ut evellas, & deſtruas, & diſperdas, & diſſipes, & ædifices, & plantes*, id eſt, ut prædices & prædicas has gentes evellendas & deſtruendas eſſe; illas verò ædificandas & plantandas.

LIX. Subinde vice verſa, verba mentalia, vel vocalia accipiunt pro realibus: v. g. *vocari* pro *eſſe*, ut cùm Chriſtus Jeſ. 7. verſ. 14. dicitur *vocandus*, id eſt futurus, *Emanuel*: & c. 8. v. 3. vocandus *Accelera ſpolia detrahere, feſtina prædari*, id eſt, erit celer ſpoliator hoſtium, & feſtinus eorum prædo. Sic Jer 4. v. 12. *Loquar judicia cum eis*, id eſt, infligam eis juſtas pœnas.

LX Verba neutra ſubinde activè exponenda ſunt, & verba activa per duplicem actionem, more conjugationis Hebrææ *hiphil*. Sic Pſal. 51. v. . *Emigrabit te*, id eſt emigrare faciet. Jonæ 3. v. 7. *Et clamavit rex*, id eſt, clamare fecit. Oſ. 8. v. 4. *Ipſi regnaverunt*, id eſt regem ſibi conſtituerunt. Rom. 8. v. 26 *Spiritus poſtulat pro nobis*, id eſt poſtulare facit. 2 Corinth. 2. v. 14. Deus *triumphat nos*, id eſt triumphare facit.

Petes quâ via, in tanta verborum ambiguitate, tanta Scriptorum licentia, tot tropis, tot dubiis, conſtare nobis poterit de vero & genuino Scripturæ ſenſu intento à Spiritu ſancto?

Reſpondeo primò, Quandocunque verba Scripturæ ſine aliquo incommodo poſſunt propriè, ut ſonant & iacent, accipienda ſunt: neque ad metaphoras, aut alios tropos, aut ſenſus improprios inflectenda, niſi quando ex iiſdem propriè acceptis abſurdus aliquis ſenſus eliceretur. Ita S. Auguſtinus.

Secundò. Si locus aliquis ſubinde obſcurior occurrat, ſed alibi per verba clariora non rarò proponatur; ad hæc recurrendum, ut prior elucidetur.

Tertiò, Ex ſcopo & intentione ſcribentis ſæpe colligitur mens & ſenſus verborum illius: verbi gratia, quorſum, quibus, contra quos, ex cujus perſona ſcribat.

Quartò, Ex traditione, vel interpretatione S. Eccleſiæ, ex decretis Conciliorum, &c. ex conſenſu SS. Patrum, & horum, vel multorum, vel paucorum, ſanctitate & eruditione præluſtrium, ex unanimi conſpiratione Doctorum & Interpretum, ſæpe conſtare poteſt de vero & literali ſenſu S. Scripturæ.

Quintò, Conferre antecedentia & conſequentia cum loco, cujus ſenſus eſt dubius, plurimùm juvat ad eundem elucidandum, &c.

Ubi hæc omnia adminicula vel deſunt, vel non juvant, ex idiotiſmis Hebræis Græciſve, quos jam expoſui, ſubſidia quærantur.

TERRÆ SANCTÆ DESCRIPTIO.

PRovincia hæc Syriæ longe celeberrima olim *Terra Chanaan* dicta fuit, à *Chanaan* filio Cham, qui communis diſceſſionis neceſſitate pulſus eam tenuit: *Terra* item *Promiſſa* ſive *Promiſſionis*, quòd Patribus Abrahæ, Iſaac & Jacob à Deo promiſſa eſſet. Hæc ipſa veteribus Incolis ex ea pulſis, atque Iſraelitis in eorum locum ſubſtitutis, *Iſraelis* & *Judea* cœpit appellari. Ptolemæus & alii *Palæſtinam* nuncupant à *Paleſtinis* populis magni nominis, qui in Sacris literis *Philiſtim* vocantur: Chriſtiani *Terram Sanctam*. Regio hæc in umbilico Orbis conſtituta, inter Mare Mediterraneum & Arabiam, qua ex parte Montibus fere continuis natura ultra Jordanem fl. vallatur: atque ab Ægypto incipiens, ut vult Herodotus, vel, ut alii, à Sirbonis lacu, uſque ad Phœniciam porrigitur. Ab Oriente autem Syriam & Arabiam, a Meridie deſertum Pharan & Ægyptum: ab Occidente mare Magnum ſeu Mediterraneum: à Septentrione verò Libanum montem, fines habet. Ejus longitudo ad Septentrionem à Civitate Dan ad radicem Montis Libani ſita (quæ poſtea Cæſarea Philippi & Paneas dicta eſt) verſus Meridiem porrigitur, & uſque ad Bearſebach Civitatem in Tribu Simeonis contra deſertum magnum ſitam, plus minus LXVII. conficit milliaria, ſingula unius horæ itinere commenſuranda. Latitudo vero, quæ ab Occidente a Mari magno in Orientem ad Jordanem uſque ſumenda quibuſdam locis XVI. quibuſdam XVIII milliaria complectitur. Inter omnes verò regiones quæ ſub cœlo ſunt, ob Aeris ſalubritatem, Cælique temperiem imprimis commendatur, in qua nec rigor eſt nimius hyemis, neque æſtatis ardor. Imprimis autem ob Soli ubertatem, Frugum omnis generis abundantiam, atque aliarum omnium rerum copiam, quæ tum ad hominum vitam ſunt neceſſariæ, tum etiam earum, quæ hominibus ſolent eſſe in delitiis, apud Scriptores tam ſacros quam prophanos maximis eſt celebrata laudibus. Moſes de hac ita Iſraelitis eſt vaticinatus Deutero. 8. *Ecce Dominus Deus tuus introducet te in regionem bonam & amplam, cujus aquæ, torrentes, & fontes abyſſi exeunt ex planitiebus & montibus, terram tritico & hordeo abundantem, Vitibus, Ficubus, Malis Punicis, Palmis: terram Oleo & Melle affluentem, in qua pane tuo abſque penuria veſcaris: terram cujus pro lapidibus eſt Ferrum, & cujus ex Montibus Aes effodias: terram Lacte & Melle manantem: terram quam Deus tuus procurat, cujus divinitus proſperitas eſt collata, ut fertilitate omnes alias terras ſuperet, ac Paradiſi Dei ſit adſimilis.* Longum foret reliquorum Joſephi, Plinii encomia, quibus miram hujus terræ commendant fertilitatem commemorare. Videndus de his oculatus teſtis Brocardus. Ex his verò quæ ad vitæ delitias, vel Medicinæ uſum faciunt, præcipue commendatur *Balſamum*, huic olim Orbis parti generoſiſſimum uni à Deo conceſſum, quo nunc caret. *Aromata*, *Maſtix*, ac duo *Nucum* genera, alterum *Amygdala* Latinis dictum: alterum vero, quod optimum in ea regione eſt, Græcis & Latinis *Piſtacia* dictum. In montibus etiam Ferrum atque Æris Metalla effodiuntur. Aquis dulcibus & amœnis paſcuis abundat: Pecoribus, Armentiſque frequens; Lactis copia, & bonitate nulli concedens. Aprorum item, Capreolorum, Leporum, perdicum, Coturnicum, ac aliorum ejuſmodi Animalium & Avium optima hic venatio. Lupi, Cervi, Leones, Urſi & Cameli innumeri inveniuntur. *Terra* autem *Chanaan* Regna Regéſque habebat triginta & unum, præter Sidonios & Palæſtinos maritimos, cum ab Iſraelitis occupata atque obtenta fuit, maxima antiquorum cultorum parte vel interfecta vel depulſa. Ipſi vero *Iſraelita* ſub *Ducibus* fuerunt annis circiter quadringentis & quinquaginta uſque ad Samuelem Prophetam. Quorum non fuit ſucceſſio ex certa ſtirpe, aut electio certi Senatus, ſed velut *Ariſtocratia* Seniorum in ſingulis Tribubus. Poſt mutata fuit forma hæc gubernationis à Deo inſtituta in Regnum, populo id flagitante, ac multos annos duravit hæc Politia. Succeſſu tamen temporis multas calamitates paſſi ſunt Iſraelitæ, donec tandem omnino regno ſunt exuti. Varias enim mutationes expertam hanc gentem multiſque bellorum tempeſtatibus agitatam fuiſſe, vel gentis ingenio Imperium nec ſuum nec alienum ferente, vel peccatis eorum divinam iram provocantibus, vel exteris regionem feliciſſimam appetentibus, ſacræ & prophanæ Hiſtoriæ nobis teſtantur. Victi aliquoties, aliquoties in duram ſervitutem exportati, nec ſecundis, nec adverſis rebus idonei fuere. Experti jugum modo vicinorum, modo remotiſſimorum populorum, *Aegyptiorum*, *Chaldæorum*, *Medorum*, *Perſarum*, *Macedonum*, *Romanorum*: nec deſtiterunt unquam ſeditioſis conſiliis ſeque ſuamque Rempublicam omnem peſſundare, donec ipſum *Filium Dei*, humani generis Servatorem, nefariis manibus (quo nullum ſcelus atrocius eniti potuit) cruci affixerunt. Ex eo ſequutus longa ſerie novus malorum ordo. *Titus Veſpaſianus* Judæa devicta,

Hieroſolymis captis, multis Judæorum millibus in captivitatem abductis, pluribus occiſis fame, peſte, igni, gladio, Templum & quidquid ſacri aut prophani erat, vaſtavit diruitque, anno à Chriſto nato L X X I I I : quod ipſe in terris agens futurum ante prædixerat. Urbem reſtituit Ælius Adrianus: mutata nonnihil loci regione: Ac Templum vetus Salomonis diſſipatum dirutúmque jacuit uſque ad annum CCCLXIII, quo Julianus Apoſtata Judæis illius inſtaurandi copiam fecit, qui tamen miraculo territi à cœptis deſtiterunt. Anno D C XV. *Choſroes Perſarum Rex* urbem cepit, & in ea nonaginta millia hominum trucidavit: ſed ab Heraclio ſuperatus & captus pœnas dedit. Anno DC XXXVI. *Hanmar Saracenorum Princeps* Judæam omnem ſibi ſubjecit, manſitque totos quadringentos quinquaginta annos ſub Saracenorum poteſtate. Anno autem M XCVII quum Concilio Claremontano decreta eſſet ſub Urbano II. ſacta profectio recuperandæ Terræ Sanctæ gratia, *Gotofredus Bulioneus* coactis Chriſtianorum copiis ampliſſimis (dicuntur enim CCC fuiſſe peditum millia, C millia equitum) Saracenos expulit. Anno M C LXXXV. *Saladinus Perſarum Rex Saracenos* reſtituit. Haud multò tamen poſt rurſum invaſere Chriſtiani. Iterúmque *Saraceni* anno M CC VII, donec poſt varias mutationes *Turcæ* eam omnem occupaverunt anno M D XVII. Complectitur hæc *Idumæam, Judæam, Samariam*, & *Galilæam. Idumea* initium trahit à Caſſio monte, vel ſecundum alios à Sirbonis lacu & verſus Ortum ducitur uſque ad Judæam. In ea ſunt hæ civitates *Mareſa, Rhinocerora, Raphia, Anthedon, Aſcalon, Aſotus* & *Gaza*. Judæa Palæſtinæ pars longe celeberrima, ſita inter mare Mediterraneum & lacum Aſphaltitem, atque inter Samariam & Idumæam. Nomen ei potiſſima Tribus *Juda* indidit, in qua urbes & oppida plurima fuerunt: ſed omnium clariſſima *Hieruſalem* Judææ Metropolis toto Orbe celeberima. Tempore Ptolomæi *Aelia Capitolia* dicebatur, hodiéque à Barbaris incolis *Coz* ſeu *Godz*, aut *Chutz* dicitur. Præter Hieroſolymam in Judæa ſunt etiam alia Oppida, ac loca celebria, ut *Jericho, Joppe*, quæ nunc *Jaffa*: *Turris Stratonis* poſtea nuncupata *Cæſarea, Bethlehem, Chebron* ſive *Hebron*, prius *Arbea*, & *Mambra* & *Cariatharbe*, hoc eſt civitas quatuor virorum. Et trans Jordanem *Macherus* Oppidum & caſtrum munitiſſimum, Hic etiam fuere *Sodoma* & *Gomorra*, quæ ob flagitia & ſcelera funditus ſubverſa ſunt. Sequitur *Samaria* media inter Judæam & Galilæam ſita. Nomen ei à Metropoli cognomine, quam *Amri* Rex Iſrael condidit, nunc *Sebaſte* dicitur: Oppida hic ſunt *Sichem* poſtea *Neapolis, Capernaum. Bethſaida, Chorazin. Galilæa* ſita eſt inter Montem Libanum & Samariam. Hæc in ſuperiorem & inferiorem dividitur. Superior, aliter Galilæa gentium dicta, Tyro contermina. Inferior ſita ad mare Tiberiadis vel Genezareth. Urbes in hac ſunt *Naim, Cana, Nazareth* & *Gadara*. Cæterum tota regio inter duo Maria & Jordanem flumen ſita, Lacus non paucos habet, eóſque qui navigabiles ſunt, & optimis abundant piſcibus. Fluvius verò *Jordanis*, qui Hebræis *Jarden*, hanc regionem quam longa eſt, ſecat. Hic ut ſcribit Hieronymus, ex duobus fontibus haud procul à ſe diſſitis *Jor* ſcilicet & *Dan* bicornis erumpit, alterum cornu *Jor*, alterum *Dan*, vocant adcolæ, conjuncti efficiunt *Jordan* vel *Jordanem*. Montes præcipuos habet *Hermon* ad Orientem & *Tabor* ad Occidentem, eóſque maximos & editiſſimos, quorum alii vel brachia vel partes, vel ramenta ſunt. *Ebal* enim *Bethoron*, & *Miſpa* ſive *Maſpha*, & *Betel* ad *Hermon*: *Gelboa, Gerizim, Sarona*, & poſtremus ac mari proximus *Carmel* ad *Tabor* referuntur. Sunt & iſti. *Mons Sion, Moriah, Olivarum, Calvaria*, & alii. Silvis etiam Lucis & Nemoribus ſuperbit. Multa etiam hic & potiſſimum Hieroſolymis præclara ædificia. Ex iis vero operibus, quæ præcipua antiquis & recentioribus temporibus in urbe fuiſſe commemorantur, primum fuit *Mons Domus*, & *Jebuſæorum* Arx, ad quam jam dirutam arca Domini à Davide rege aſportata fuit, in eoque loco manſit, quoad Templum à Salomone conſtructum conſecratúmque fuit: cujus loci veſtigia nunc exſtant, ubi & Chriſtus Paſcha cœnaſſe perhibetur. Ibidem Davidis Regúmque Judæ monumenta viſuntur. Fuit etiam *Domus David*, quæ hactenus *Turris David* nomine appellata conſervatur. *Mello* etiam reliquiæ ſunt certis ruinis ad Montis Moriah extrema conſpicuæ. Imprimis autem memorandum Templum Salomonis celeberrimum, quod ſpatio ſeptem annorum centum & quinquaginta millium Hominum continua opera abſolvit. De cujus magnificentia in lib 1. Regum c.6 & 7, & Chron. lib. 2. c. 3 & 4. abundè legere eſt. De legibus & inſtitutis brevitati ſtudentes nihil adjiciemus. Lectores ad libros Moſis, Exodum, Leviticum, Numeros & Deuteronomium remittentes.

ANNOTATIONES IN CHRISTIANI ADRICHOMII DESCRIPTIONEM TERRÆ SANCTÆ.

INter eos, qui de ſacris terræ promiſſæ locis ſcripſêre nemo hactenus copioſiùs, nemo fortè feliciùs ſcripſit quàm Chriſtianus Adrichomius, qui præter Chorographicam illius terræ tabulam etiam ſingula loca enucleatiùs in ſuis particularibus deſcriptionibus perſecutus eſt, qua in re de rerum ſacrarum ſtudioſis benè meritum eſſe, & Scripturam ſacram non parum illuſtraſſe nemo inficiari poſſit. Et verò quis ea loca melius certiúſque deſcribere poſſit, quàm qui ſe ocularum locorum iſtorum inſpectorem fuiſſe fateatur, quique totam eam regionem curioſius luſtraverit? Quocirca eum qui iſta loca nec obiverit umquam, nec inſpexerit, Adrichomio velle ſe opponere, quid aliud cenſeri poſſit quam temeritatis maximæ opus aggredi, & comicum ut ajunt, oculos velle configere? Fateri debeo, nunquam me loca ſacra luſtraſſe, nunquam regionem illam tot divinorum miraculorum illuſtratam prodigiis, tot divinarum gratiarum imbribus irrigatam adiviſſe: auctoritate tamen illorum adductus, quorum vel præceptis non obtemperare, vel monita reſpuere inſignis impudentiæ fuiſſet, non potui non ea promere quæ in Adrichomio deſiderabam; non repugnandi contradicendique, ſed veritatis indagandæ ſtudio, & rerum ſacrarum ſtudioſis aliquid quod in eorum ſit uſum adferendi. Non diffiteor rem magni momenti eſſe ad rem coſmographicam vel chorographicam regiones adiviſſe, loca ipſa luſtraſſe: ſed in iis, in quibus ab Adrichomio diſſentio, non dubito me certiorem ducem ſequi, cùm Scripturæ ſacræ inſiſto veſtigiis, quàm ſi meis ipſe oculis crederem: atqui ea in quibus ab illo recedo, ferè omnia iſtiuſmodi ſunt ut ſacræ Scripturæ magis conſentanea ſint, quæ Adrichomius vel non ſatis adverti ſſe, vel non ſatis expendiſſe viſus eſt; pauca ſunt quæ vel Joſephus, vel Hieronymus, vel Ptolemæus Geographorum princeps ſuggerunt; qua in re ſi Joſephum, Hieonymum, Euſebium, Adrichomio oppoſuero, oculatos videlicet inſpectores oculato inſpectori, imò indigenas vel eos qui in terra Sancta maximam ætatis partem triverunt ei qui tantum obiter & in tranſcurſu ea loca aſpexit, adjunctis etiam rationibus ſubinde quæ nos in alteram partem impellant, ſi Ptolemæum Geographiæ accuratiſſimum deſcriptorem ab omnibus Geographis in pretio habitum Adrichomii aſſertioni antepoſuero, videbor non ſine juſta ratione ab eo receſſiſſe. Accedit quòd perſpicuè evinci poſſit in pleriſque Adrichomium dubiam conjecturam ſequi, incerta pro certis aſſumere; quod planè neceſſe fuit, niſi innumera loca, de quorum ſitu determinato è Scriptura vel aliis probatis auctoribus non conſtat, è chorographica ſua tabella rejicere vellet; quis enim in locorum ſitu deſignando non laboraverit, quorum præter nomen nihil in Scriptura proditur, apud alios autem ſcriptores ne nomen quidem extet. Deinde eſto ſanè loca ſancta adierit Adrichomius, & de ſingulis curioſiùs perſcrutatus fuerit, at quomodo eorum locorum ſitum aſſequi potuerit, quorum & nomina interciderint, & nulla locorum veſtigia à multis ſeculis remanſerint; quomodo eorum locorum certam notitiam nanciſci potuit, quorum commutata ſunt jampridem nomina, prioribus nominibus obliteratis oblivionique traditis? quomodo diverſarum tribuum fines, eorumdémque finium flexus oculis uſurpari potuerunt, qui eſſe tot ſeculis deſierunt confuſa harum ſortium diſtributione? Fuerit ſanè vel fuiſſe fingatur nonnulla de hiſce rebus penes homines traditio: at hæc quàm incerta ſit & diverſis erroribus obnoxia nemo neſcit, illudque ipſum eſt non jam oculorum judicio fidere, ſed aurium lubricam fidem ſequi. Quocirca niſi vel Scripturæ ſacræ facem præviam ſequaris, vel antiquos illos Scriptores duces tibi proponas, ſicubi hæc defuerint, neceſſe erit in quampluримis oculorum judicio fruſtrari. Hæc cùm ita ſint, benigne Lector, decrevi (etſi & ab hac re abſtinere maluiſſem) non tam novam chorographicam terræ ſacræ tabellam delineare, quàm Adrichomii tabellam emendatiorem adferre, annotariſque iis ſigillatim, in quibus viſus eſt impegiſſe Adrichomius, ea promere, quæ ad ſenſa noſtra correctionémque ſtabiliendam facere poſſint.

I. Igitur rem hanc ut agrediamur nullo modo imprimis videtur rem aſſecutus Adrichomius in Magnetica pixide conſtituenda, & partium orbis ſitu: Septemtrionem enim nimis ad occidentem inflectit & Europæ regiones, ut conſtat ex omnium Geographorum tabulis, qui mare Mediterraneum, (ab Hebræis Occidentale dictum, propterea quòd terminus eſſet terræ promiſſæ verſus Occidentem) producunt à Septentrione in Auſtrum modica ſemper verſus Rhinocoruram & Ægyptum ad Occidentem inclinatione: at Adrichomius ferè ab Oriente in Occidentem producit.

II. Graviter ab eo peccatum eſt cùm idem mare Occidentale ultra Rhinocoruram continuo & directo tractu verſus Ægyptum & Nilum protraxerit, cùm ſatis conſtet ex omnium Geographorum tabulis à Rhinocorura paulatim multis recurvis finibus illud mare reflecti in Occidentem, & tandem ab Ægypto & Nili oſtiis directo ferè aſpectu ad Gaditanum fretum verſus Occidentem procedere.

III. Quid ſibi velit neſcio cùm Amorrhæum montem extra fines Chananitidis ab extremis ferè terræ promiſſæ finibus uſque ad Aſiongaber & Sinum Arabicum producit (quis enim unquam legit in deſerto aut montibus iſtis Amorrhæos habitaſſe?) cùm potius in iſto loco collocandi eſſent montes Seir, quos Iſraelitæ dicuntur longo tempore circuiviſſe, donec venirent in Ælath & Aſiongaber, Deut. 2. v. 1, 8.

IV. Non leviter ab eo peccatum quòd Idumæam tam exiguis finibus circumſcripſerit, cujus longitudo ſit juxta montes Auſtrales terræ promiſſæ ab Oriente ferè in Occidentem, cùm ejus longitudo potius ſtatuenda eſſet à Septemtrione in Auſtrum, à montibus videlicet illis, qui eam à Chananitide ſeu terra promiſſa dirimebant,

bant,uſque ad mare rubrum, ſeu Sinum Arabicum: quandoquidem conſtet è Scriptura Ælath & Aſiongaber, quæ erant ad mare rubrum, fuiſſe in Idumæa,ex Deut.2.8.& 3 Reg. 9. 26. & 2 Paral.8.17. quod nullo modo exprimit Adrichomii chorographica tabula.

V. Egregiè in hac re hallucinatus eſt Adrichomius, quod Amalecitarum ſedem,juxta mare rubrum ultra Ælath & Aſiongaber conſtituat,cum ſatis è Scriptura conſtet Amalecitas habitaſſe in confinio Idumæorum; atque in montibus,qui Judæam & terram promiſſam ab Auſtro terminabant juxta Cadesbarne,Num. 14.43.45. Hinc factum eſt ut tanto ſtudio conati ſint Amalecitæ avertere Iſraelitas à ſuis finibus, ne per illos in Chananæam conarentur irrumpere,Exod.17.& Saul rex factus tam facili negotio ad Amalecitas penetraverit,ut eos deleret & exterminaret. Adde ſatis liquere non poſſe ibi Amalecitarum ſedem conſtitui,ubi eam ſtatuit Adrichomius,ſi,uti paulo ante dixi,Idumæi e Judææ extremis montibus adusque mare rubrum pertigerint; quandoquidem ipſe addat Amalecitas à ſua regione in Ægyptum uſque extendi: quod fieri non potuit,Idumæis medium tenentibus,niſi fortè fingat Idumæorum fines fuiſſe interruptos hinc & inde,Amalecitis ſeſe per medium inſinuantibus. Ex quo & illud colligo, non rectè Hevilam trans Idumæos ad Orientem ab eodem Adrichomio conſtitui,ſed potiùs ejus ſitum cis Idumæam,ad ejus videlicet Occidentem, ſtatuendum eſſe,à qua Hevila uſque ad Sur deſcribitur in Scriptura tam Amalecitarum quàm Iſmaelitarum in deſerto ſedes & habitatio.

VI. Ut, ea quæ ad fines extremos limites terræ promiſſæ ſpectant,abſolvam,uti non rectè Adrichomius à Septemtrionali parte ejus extremum limitem cis Jordanem ſtatuit Libanum montem,prout ab Antilibano condiſtinguitur,ſic fere in iiſdem limitibus Borealibus conjungendo Antilibanum,quem mari mediterraneo viciniorem facit. Etſi enim mons ille,qui Libanus appellatur latiore ſignificatione,poſſit tam Libanum quàm Antilibanum comprehendere, & in Scriptura paſſim Libanos appelletur,qui terram promiſſam à Boreali latere proximè claudit; ex Ptolemæo tamen & aliis Geographis,qui Libanum & Antilibanum condiſtinguunt, non dubium eſt eum montem,qui terram promiſſam à Boreali plaga claudit,totum eſſe Antilibanum,nec Libanum propriè dictum,prout ab Antilibano condiſtinguitur,terram promiſſam contingere,vel in ejus terminis eſſe: unde cum de hiſce terræ promiſſæ terminis ſermo eſt,Septuaginta interpretes ſemper pro eo quod in Hebræo eſt לבנון *Lebanon* & in verſione noſtra *Libanus* dicitur, *Antilibanum* dicunt: Libanus verò ita à parte Aquilonari Antilibani conſtituendus eſt, ut ferè parallelus ſit Antilibano. Ferè dixi,quia modica eſt inclinatio, magiſque ad Antilibanum accedit,qua parte Orientem ſpectat. Inter hos autem duos montes magna Cœleſyriæ pars includitur.

VII. De Eleuthero fluvio illud fateor incertius ex auctoribus eſt,ubi ejus fontes ſint collocandi,cum fontium Ptolomæus non meminerit,& de hujus fontibus valdè inter ſe auctores diſſentiant. Bertius autem & Villanovanus in Ptolemaicis tabulis ejus fontem reponunt à parte Aquilonari montis Libani Antilibano oppoſiti. Maginus ejuſdem fontes à regione tranſiordanina juxta Boſor vel Boſram,quæ Antilibano ad Auſtrum eſt,accerſit. Adrichomius ex ipſo Antilibano à parte ejuſdem Auſtrali; cum quo malim ſentire propter Scripturæ locum,qui habetur 1 Machab.12.30. ubi copiæ regis Demetrii,quæ in Amathitæ regione verſabantur una nocte fugientes Jonathan transgrediuntur Eleutherum,ita ut ob hanc cauſam Jonathas inſequens eas non potuerit comprehendere; ſi autem ultra montem Libanum fuiſſent Eleutheri fluminis fontes, non potuiſſent tam citò fuiſſe hujus fluminis alveum prætergreſſi,cùm ex Amathitæ regione ad ea Syriæ loca,quæ trans Libanum ſunt,facilè viginti milliaria horaria,vel plura ſint,cùm major ſit diſtantia quàm gradus unius. Fortè veriùs Eleutheri fluminis fontes conſtituas ex Antilibano monte à parte Septemtrionali. Quicquid tamen de hac re ſit,quod fateor eſſe incertum,nolim cum Adrichomio Eleutheri fluminis oſtia inter Sidonem & Tyrum conſtituere: id enim repugnat Ptolemæo,qui ſupra Tripolim ad Aquilonem illius oſtia ſtatuit, cæteriſque Geographis.

VIII. Arnon in regione tranſiordanina terminum fuiſſe Moabitarum, diviſiſſeque Moabitas ab Amorrhæis habetur diſertis verbis Num.21.13. Amorrhæorum autem regionem trans Arnon occuparunt poſtea tribus Ruben & Gad: at certum eſt juxta deſcriptionem Adrichomii nullo modo Amorrhæos,vel poſtea Rubenitas & Gaditas fuiſſe diſterminatos à Moabitis Arnone torrente. Deinde eodem Num.21.11.indicatur Hebræos,ut tranſirent ad Amorrhæos ad Orientalem plagam regionis Moab ambulaſſe,quod nullo modo exprimit Adrichomii tabula. Rurſum Hebræos Arnonem torrentem pertranſiſſe juxta eum locum,ubi torrens è rupe,quæ itidem Arnon dicta eſt,egreditur, indicatur eodem capite Num.21.14,15. licet obſcurè,prout Hieronymi & aliorum eſt ſententia,& nos ad eum locum explicuimus. à qua re,quàm longe abſit Adrichomii deſcriptio, nemo non judicabit.

IX. Aroer ubique in Scriptura ponitur ſuper torrentem Arnon,& in tribu Gad, quod utrumque rectè quidem expreſſit Adrichomius; ſed in duobus aliis hallucinatur: unum quòd cum Scriptura ubique Aroer extremum limitem verſus Auſtrum totius regionis transjordaninæ occupatæ ab Iſraelitis conſtituat, ipſe eam longè ab hiſce extremis finibus Auſtralibus removet: alterum,quòd Aroer & Ar Moabitarum unam eamdemque urbem ſtatuat,quod omnino à veritate alienum eſt; quomodo enim una eadémque urbs Gaditarum ſimul fuerit & Moabitarum; eadem cis & trans Arnonem, quandoquidem inter Moabitas & Iſraelitas tranſiordaninos medius torrens Arnon fuerit. Itaque quantum ad loca illa Auſtralia regionis tranſiordaninæ in multis ab Adrichomio peccatum eſt,quæ nullo modo cum Scriptura ſtare poſſunt.

X. Jazer Adrichomius ſuper torrente Arnon conſtituit, quod tamen nuſquam in Scriptura ne verbulo quidem indicatur; ſed neque ſtare poteſt cum iis,quæ habet Hieronymus in Azer & Jazer,ubi eam ſtatuit in decimo vel octavo à Philadelphia milliario,ab Heſebon quindecim; atque adeò neque ejus magnum flumen, ſeu,ut vocat Jeremias, mare, hoc eſt,lacus ſtatui

poteſt

poteſt in ipſo torrente Arnon, ſed à torrente longius ſemotum.

XI. Geraſam in tranſjordanina regione vicinam ponit Adrichomius mari Galilææ, ſeu ſtagno Geneſareth, at ex Joſepho 3. bell. c. 2. & Ptolemæi deſcriptionibus conſtat cum Philadelphia fuiſſe in terminis Orientalibus regionis transjordaninæ juxta montem Galaad.

XII. Vallis ſalinarum ab Adrichomio conſtituitur in tribu Juda; at mihi certum eſt eam nec in tribu Juda, nec intra terræ promiſſæ fines eſſe ſtatuendam; ſed extra eam in Idumæa. Vide quæ in hanc rem à nobis dicentur 2. Reg. 8. 13.

XIII. Vallem Raphaim in tabula tribus Benjamin particulari uno ferè milliario horario Hieroſolymâ diſtantem ponit, eamdemque in tribu Benjamin, in tabula verò totius terræ promiſſæ chorographica quatuor facile milliaribus horariis in tribu itidem Benjamin ab eadem urbe removeat: neutrum rectè, cùm ea urbi ferè ad Occidentem fuerit conjuncta, totaque in tribu Juda, utpote cujus extremitas Borealis fuerit terminus tribus Judæ Aquilonaris; inde verò longo tractu eadem vallis procurreret ad Meridiem uſque Bethlehem. Vide quæ de hac re diximus Joſue 15. 8. Judic. 2. 1. vel quæ dicentur 2 Reg. 5. 18.

XIV. Inter Philiſthæorum ſatrapias hunc ordinem ipſe conſtituit, progreſſum faciendo à Meridie in Septentrionem, ut prima ſit Gaza, deinde Aſcalon, Azotus, Accaron, Geth: at mihi partim Scripturam ſecuto Joſ. 13. 3. partim auctores alios non paucos, qui ab Adrichomio diſſentiunt, magis hic ordo placet, Gaza, Aſcalon, Azotus, Geth, Accaron.

XV. Aphec vel Apheca tribus Judæ Adrichomius conſtituit in deſerto Ziph tribus Judæ: at ea meo judicio collocanda eſt in extremis verſus Occidentem ejuſdem tribus finibus, quandoquidem ea multo tempore occupata fuerit à Philiſthæis, ibique exercitus ſui luſtrationem Philiſtæi habuerint, 1 Reg. 4. 1 & 29. 1. de ea enim accipio ea, quæ illis locis habentur, quemadmodum ad ea loca explico.

XVI. Bethſames & Cariathiarim urbes fuiſſe vicinas colligitur 1 Reg. 6. 21. idémque indicatur Joſuæ 15. 9, 10. at eas Adrichomius nimiùm à ſe invicem diſſitas collocat. Rurſum utraque in tribu Juda, ut diſertè habetur in Scriptura pluribus locis: utramque autem Adrichomius in tribu Dan reponit. Denique utraque in finibus tribus Judæ Aquilonaribus, & Cariathiarim in communibus terminis tribus Judæ & Benjamin, ut habetur Joſ. 15. 9, 10. & 18. 14. quæ omnia nullo modo exprimit Adrichomii tabula.

XVII. Socho, Azeca, Vallem terebinthi, fines Dommim ſeu Aphes dommim fuiſſe loca conjuncta, perſpicuè colligitur è 1 Reg. 17. 1, 2. at Adrichomius ea nimium disjungit. Rurſum Azeca fuiſſe inter Eleutheropolim & Æliam habet Hieronymus in Azeca, quod nullo modo exprimit Adrichomius. Ex quo colligo nec Eleutheropolim ab eo rectè fuiſſe conſtitutam, præſertim cùm & Maceda in octavo ab ea milliario contra ſolis ortum conſtitui debeat, ut habet Hieron. in locis Hebraicis, quod fieri non poteſt niſi & Eleutheropolis & Maceda alio ſtatuantur loco. Deinde Ramatha tribus Ephraim fuiſſe non procul Socho tribûs Judæ manifeſtè colligitur è 1 Reg. 19. 22. cùm à Socho quaſi digito oſtenderetur Ramatha. Ex quo & illud videtur confici has duas tribus hac ſui extrema parte fuiſſe conjunctas, & tribum Ephraim ſeſe inter tribum Benjamin & Dan inſinuaſſe, ut ea parte tribum Judæ contingeret: quæ omnia nullo modo exprimit tabula Adrichomii, cùm apud eum tribus Ephraim nulla ſui parte contingat tribum Judæ, & Socho, vel Sochoth Judæ remotior ponatur à Ramatha & extremis finibus tribus Ephraim.

XVIII. Najoth quæ dicitur eſſe in Ramatha, hoc eſt, in ſuburbano loco urbis Ramathæ, Adrichomius ita in tribu Ephraim ab ea removet, ut duodecim milliaribus ab ea diſtet.

XIX. Maſpha locum orationis intra terminos tribus Benjamin collocat Adrichomius. Hieronymus in locis Hebraicis tribui Judæ adſcribit: verius puto in utriuſque tribus confinio, quandoquidem utrique tribui à Scriptura videatur adſcribi, Joſ. 15. 38. & 18. 26. quin & à tribus Judæ hominibus potius fuiſſe habitatam, eidémque tribui potiùs eſſe adſcribendam non obſcurè colligitur è Judic. 20. 1. ad quem locum vide quæ diximus, & Onomaſticon noſtrum in *Maſpha*.

XX. Jericho in tribu Benjamin nimis ab Adrichomio in tabula abducitur à finibus tribus Ephraim, eademque vicinior ſtatuitur tribui Judæ, quàm tribui Ephraim, cùm tamen ea ſtatuenda ſit juxta fines tribus Ephraim, ut indicat Scripturæ locus Joſ. 16. 7. ubi fines tribus Ephraim perveniunt in Jericho, quod etiam fatetur Adrichomius in deſcriptione locorum tribus Benjamin, num. 81. ubi de Jericho agit, quam dicit communem eſſe limitem tribuum Ephraim & Benjamin, idémque patet ex iis, quæ idem Adrichomius, Borchardus, & Hieronymus in locis Hebraicis habent de Galgala. Quibus adde Joſephum, qui l. 5. belli c. 4. aſſerit à Jordane in Jericho ſexaginta fuiſſe ſtadia: at hæc ſexaginta ſtadia ita digerit Joſephus l. 5. Antiq. c. 1. ut dicat Iſraelitas transgreſſos Iordanem, & in Galgala progreſſos quinquaginta proceſſiſſe ſtadia, & in decimo ab Hierichunte ſtadio caſtrametatos fuiſſe. Erat igitur Galgala in recta via euntibus à Iordane in Jericho, qua parte videlicet proximè diſtabat Jordanes, ubi & Iſraëlitæ Iordanem transgreſſi erant: quæ tamen omnia nullo modo exprimit tabula Adrichomii, in qua ex Iericho ad Iordanem recta via nullo modo tranſitur per Galgala, ſed à recta via abeſt longiùs, immo prout exprimit Adrichomius, duplex eſt viæ ſpatium à Galgala in Iericho, quàm ſit à Galgala ad Iordanem. Vide quæ & nos diximus Ioſue 4. 19.

XXI. Clauthmon, ſive locus flentium, quem Adrichomius Clautomon vocat, nec rectè ab eo ponitur in tribu Benjamin juxta Galgala & fines tribus Ephraim, cùm locus ille potiùs ſtatui debeat in tribu Iuda juxta Hieroſolymam ad Occidentem trans Vallem Raphaim. Vide quæ à nobis dicuntur Iudic. c. 2.

XXII. Bethel urbs ab Adrichomio ſtatuitur in tribu Benjamin, nec omnino in confinio tribus Ephraim, cùm tamen juxta ea, quæ nos diximus Gen. 28. 19. potiùs ſtatuenda ſit in tribu Ephraim, in confinio tamen tribus Benjamin.

XXIII. Rama ab Adrichomio in tribu Benjamin

min vicinior Hieroſolymæ conſtituitur, & Auſtralior quàm Gabaa, cùm tamen è Iud. 19. 13. perſpiciuè colligatur Rama fuiſſe remotiorem & Aquilonariorem ipſa Gabaa, cum è Bethlehem & Hieroſolyma venientibus priùs occurrat Gabaa, quàm Rama. Adde his Joſephum, qui à Rama Hieroſolymam majorem diſtantiam ſtatuit, nempe ſex milliarium Italicorum, à Gabaa verò Hieroſolymam viginti duntaxat ſtadiorum intervallum, Vide ea, quæ nos ad eum locum Iudic. 19. dicimus.

XXIV. Conſtringenda magis tribus Benjamin, præſertim verò qua parte Hieroſolyma in Gabaa & Rama itur, ut Rama ferè ſex milliaribus Italicis Hieroſolymâ diſtet, Gabaa viginti ſtadiis Joſephi, hoc eſt, quatuor milliaribus Joſephi: nam in quoque ipſius milliari illud ferè obſervatur, quinqoe duntaxat Joſephi eſſe ſtadia. Vide unde colligam 1 Reg. 10. 2.

XXV. Bethania, & Bahurim paulò vicinores Hieroſolymæ conſtitui debent, ſic ut Bahurim, quæ ab Adrichomio ferè duobus milliaribus horariis Hieroſoſolyma abducitur, tantummodo ſemimilliari Belgico ſeu horario ab illa removeri debeat. Vide qoæ nos de hac re dicimus 2 Reg. 16. 5. Bethphage quoque ab Adrichomio nimis à monte Oliveti removetur, quam tamen in extremo ejuſdem montis deſcenſu, ſeu primo vallis aditu fuiſſe ſatis conſtat ex iis, quæ de Bethphage in Onomaſtico diximus. Eam Borchardus in recta via, quâ ex Jeruſalem itur in Bahurim, & in medio itinere collocat, quod nullo modo exprimit tabula Adrichomii.

XXVI. Ramatha Samuelis patria In tribu Ephraim conjungi debet tribui Judæ, ut ſupra diximus num. 17. An autem tribus Benjamin & Ephraim extremitates Occidentales ita ſinuari debeant, ut è Ramatha per ſepulchrum Rachel juxta Bethlehem eſſet in Gabaa, quemadmodum videri poſſit indicari 1 Reg. 10. v. 2. in medio reliquimus, quam difficultatem à nobis ibi pertractatam vide.

XXVII. Bethoron inferior nullo modo ſtatuenda in tribu Benjamin, ſed in tribu Ephraim in confinio tribus Benjamin, juxta, ea quæ à nobis dicta ſunt Joſ. 10. 10. & à nobis dicentur 1 Reg. 13. 18.

XXVIII. In Silo nullo modo ſibi conſtat Adrichomius, quam in deſcriptione ſingulorum locorum ipſe ponit in tribu Ephraim; at in tabula chorographica totius terræ promiſſæ, vel tabula particulari tribus Ephraim & Benjamin ipſe collocat in tribu Benjamin. Fuiſſe in tribu Ephraim dubitari non debet, quemadmodum & aſſerit Hieronymus lib. de locis Hebraicis. Adde id non obſcurè colligi è Scriptura ſacra, etiamſi nuſquam diſertè aſſeratur. Primò enim ob id Eliezaro Aaronis filio primo pontifici ab ingreſſu in terram promiſſionis data eſt extraordinaria ſedes & habitatio in tribu Ephraim Ioſ. ult. v. ult. quia & tabernaculum, quæ in Silo urbe vicina erat, collocatum fuit in tribu Ephraim, cùm tamen reliquæ omnes urbes ſacerdotales eſſent vel in tribu Juda, vel in tribu Benjamin. Pſ. 77. 60. de tabernaculo quod ſitum erat in Silo dicitur: *Et repulit tabernaculum Silo tabernaculum ſuum ubi habitavit in hominibus*, quod ob id dicitur, quia Silunte jam ablatum erat tabernaculū fœderis, & brevi Hieroſolymæ in templum & domum fixam erat commutandum. Eadem autem res paulò poſt eòdem Pſ. 67. aliis verbis ita explicatur: *Et repulit tabernaculum Joſeph, & tribum Ephraim non elegit: ſed elegit tribum Juda, montem Sion quem dilexit*: erat ergo tabernaculum fœderis Silunte collocatum in tribu Joſeph, ſeu Ephraim. Deinde id meo judicio manifeſtè patet è ſitu urbis Silo, qui à Scriptura aſſignatur Jud. 21. 19. ubi hæc habes: *Ecce ſolemnitas Domini eſt in Silo anniverſaria, quæ ſita eſt ad Septentrionem urbis Bethel, & ad Orientalem plagam viæ, quæ de Bethel tendit ad Sichimam*. cùm enim Bethel in tribu eſſet Ephraim, ſed in confinio tribus Benjamin: tribus autem Ephraim Aquilonaris eſſet tribui Benjamin, neceſſe eſt ut Silo, quæ ad Aquilonem erat Bethel, fuerit in tribo Ephraimi: item cùm Orientalis eſſet viæ, quæ ex Bethel ducebat in Sichimam; utraque autem tam Bethel, quàm Sichima in tribu Ephraim eſſet, neceſſe eſt & Silo, quæ inter utramque urbem paululum ad latus erat intercepta, fuiſſe etiam in tribu Ephraim. Quæ omnia quàm malè in tabula expreſſerit Adrichomius quilibet videre poterit, ut qui Silo ad Occidentem potiùs Bethel ſtatuerit, eamdémque ad Occidentalem etiam plagam viæ, qua è Bethel ibatur Sichimam collocaverit.

XXIX. In collocanda urbe Sichem in tribu Ephraim nullo modo videtur mihi rem attigiſſe Adrichomius, utpote quæ omnino videtur fuiſſe Orientalior, & Jordani propinquior, quàm eam collocet Adrichomius, utpote quæ ſtatui debeat in Aulone, ſeu Valle illuſtri, vel juxta eam: Aulon autem ſeu vallis illuſtris juxta Jordanem erat, & ad ejus ripas hinc & inde porrigebatur. In ea autem valle vel juxta eam fuiſſe ſitam urbem Sichem planè colligimus ex Gen. 12. 5. 6. *Cúmque veniſſent in eam* (terram videlicet Chanaan) *pertranſivit Abram terram uſque ad locum Sichem, uſque ad convallem illuſtrem*. Idem ſuaderi poteſt è Deut. 11. 29. 30. ubi duo montes Garizim & Hebal, quos conſtat fuiſſe omnino vicinos urbi Sichem, dicuntur eſſe trans Jordanem, comparatione videlicet Iſraëlitarum, qui tunc erant in campeſtribus Moab, poſt viam quæ tendit ad Solis occubitum, ſeu ad mare, in terra Chananæi è regione Galgala, ſeu via eſſe dicitur juxta vallem tendentem & intrantem procul, qua periphraſi non dubium eſt ſignificari Aulonem vallem, ſeu vallem illuſtrem, ut nos ad eum locum explicuimus: fuerunt igitur Sichem, Garizim & Hebal, Galgala, Aulon vallis loca vicina, & ſeſe invicem reſpectantia. Idem indicatur Gen. 33. 17. 18. ubi Jacob è Socoth trans Jordanem dicitur proximè tranſito Jordane veniſſe in Sichem. Denique ſi verum eſt quod ait Hieronymus libro de locis Hebraicis, in voce *Agai*, ex urbe Sichem venientibus Hieroſolymam tranſiri per Agai vel Hai, neceſſariò ſtatuenda eſt Sichem Jordani vicinior, cujuſmodi tranſitum per Hai venientibus è Sichem Hieroſolymam nullo modo fert tabula Adrichomii. Denique idem colligi poteſt ex deſcriptione Auſtralis dimidiæ tribus Manaſſe Joſ. 17. 7. ubi Auſtralis ille limes inchoatur verſus Orientem ad Aſer in Machmethath, qui locus dicitur reſpicere Sichem, ſeu eſſe è regione illius, & inde ad Occidentem, ſeu mare producitur: fuit igitur Sichem è regione illius loci vel orbis, quæ in illo limite ferè proximè ad Iordanem vergebat.

XXX.

XXX. Aliter conſtituendos eſſe limites tribus Ephraim, quàm Adrichomius conſtituat, imprimíſque Aquilonares & Orientales, liquere poteſt ex iis, quæ nos dicimus Ioſ. 16. 17. imprimiſque erratum ab eo in productione finium Orientalium verſus Iericho, in Betheron ſuperiore, in Valle arundineti, quam fuiſſe in confinio tribus Ephraim & dimidiæ tribus Manaſſe conſtat, ipſe verò eam collocat juxta extremos fines tribus Ephraim Auſtrales in confinio tribus Benjamin. De finibus ejuſdem tribus partim Auſtralibus, partim Occidentalibus, de Ramatha, de Bethoron inferiore diximus ſupra Num. 17. 26. 27.

XXXI. In dimidiæ tribus Manaſſe cisjordaninæ finibus conſtituendis, tribus Iſſachar, tribus Zabulon, tribus Aſer, & ea, quam inter ſe habent hæ tribus, habitudine hallucinatum eſſe Adrichomium mihi planè perſuadeo. Tribum Iſſachar pertigiſſe uſque ad mare ſtatuit Adrichomius, in eáque reponit Carmelum montem: at mihi è Scriptura videtur certum, nullo modo ad mare perveniſſe, non tantùm quia de ea re ſilet Scriptura, ſed etiam quia Scriptura videtur in ejus extremis finibus, quantum exiſtimo, verſus Occidentem Thabor urbem conſtituere, Ioſ. 19. 22. quæ urbs monti Thabor vicina eſſet. Verùm multò magis id probat quòd dimidia tribus Manaſſe debeat tribum Aſer contingere, quòd Scriptura perſpicuè indicat Ioſ. 17. 10. quo poſito impoſſibile eſt tribum Iſſachar ad mare perveniſſe. Adde quòd Iud. 5. 19. videat mihi pervincere dimidiam tribum Manaſſe tribum Zabulon alicubi etiam contigiſſe, nempe inter montem Thabor & montem Carmelum, ubi duæ illæ fuerint urbes in dimidia tribu Manaſſe, Thanach & Mageddo ad torrentem Ciſon, torrens autem Ciſon à pleriſque, ipſóque Adrichomio, qua parte ab Occidente fluit, ſtatuatur terminus tribus Zabulon, quandoquidem & ipſe mons Thabor, è quo torrens ille manabat, in tribu eſſet Zabulon. Deinde tribum Aſer ad montem Carmelum perveniſſe conſtat è Scriptura Ioſ. 19. 26. Item Doram dimidiæ tribus Manaſſe, urbem ad mare ad radices Carmeli montis ſitam fuiſſe ſcribit Ioſephus l. 2. contra Apionem. Denique ad Carmelum montem perveniſſe tribum Aſer, tribum Zabulon, & dimidiam tribum Manaſſe idem Ioſephus ſcribit l. 5. de Antiq. c. 1. quæ omnia nullo modo exprimit tabula Adrichomii. Vide quæ in hanc rem à nobis dicuntur Ioſ. 17. 10. & Iud. 5. 19. Ex quo colligas Adrichomium valde male iſtas urbes Doram, Thanach & Mageddo in dimidia tribu Manaſſe collocaſſe.

XXXII. Erratum rurſum haud dubie ab Adrichomio, quòd urbem Ieruſalem totam reponat in tribu Iuda, cùm è Ioſ. 15 & 18. conſtet aliqua ſui parte in utraque tribu Ieruſalem fuiſſe, communémque utriúſque tribus funiculum per ipſam urbem, montémque Moria ductum fuiſſe, relicto monte Sion parteq; Auſtrali in tribu Iuda, templo verò ac parte Boreali in tribu Benjamin.

XXXIII. In eo rei veritatem minimè videtur aſſecutus Adrichomius, quòd tribum Simeonis ita tribui Dan conjunxerit, ut nulla via relicta ſit tribui Iudæ ſeſe inter utramque inſinuandi, & pertingendi ad Philiſthinos regionémque maritimam, cùm Ioſ. 15. legamus Gazam (quæ ad mare erat, & extrema fuit verſus Ægyptum & Auſtrum Philiſthæorum ſatrapia) tribui Iudæ attributam, nec eandem uſquam ei tribui avulſam legamus, aut tribui Simeonis conceſſam; unde nec inter urbes tribus Simeonis Ioſ. 19. recenſet Scriptura. Adde Ioſephum l. 5. Antiq. c. 1. in poſteriore ſortitione aſſerere relictam tribui Iudæ è quinque Philiſthæorum ſatrapiis duas Aſcalonem & Gazam. Id ſi verum eſt, debuit relinqui tribui Iudæ aditus, quo ad haſce ſatrapias inter duas illas tribus Simeonis & Dan pertingeret, nec eæ, quod fecit Adrichomius, Simeonis tribu comprehendi debuerunt.

XXXIV. Etſi de ſitu urbis Modin videatur difficile certi aliquid ſtatuere; hæc tamen è Scriptura certa ſunt, primùm hanc urbem in monte fuiſſe, 1. Machab. 2. 1. Secundò, hanc urbem non procul mari fuiſſe: id enim meo judicio evincit Scripturæ locus 1 Machab. 13. 27. & ſequentibus, qui ſic habet: *Et ædificavit Simon ſuper ſepulchrum patris ſui & fratrum ſuorum ædificium altum viſu, lapide polito retro & ante: & ſtatuit ſeptem pyramidas, unam contra unam patri & matri, & quatuor fratribus: & his circumpoſuit columnas magnas; & ſuper columnas arma, ad memoriam æternam; & juxta arma naves ſculptas, quæ viderentur ab omnibus navigantibus mare.* Neque enim hæc videri potuiſſent à navigantibus mare, niſi non procul maris littore poſita fuiſſent. Tertiò, ex aliis Scriptoribus quædam de hac urbe probabilia haberi poſſunt. Ioſephus 12. Antiq. c. 8. Modin vicum Iudææ appellat, ubi Iudææ nuncupatione placet cum Adrichomio etiam tribus Daniticæ loca comprehendi; quam Iudææ appellationem ad loca tribus Dan & Simeonis poſt captivitatem Babylonicam fuiſſe extenſam mihi omnino fit veriſimile. Quartò hanc urbem Modin fuiſſe juxta Diolpolim aſſerit Hieronymus libro de locis Hebraicis. Ex quibus omnibus manifeſtè colligo in hujus urbis ſitu deſignando erraſſe Adrichomium: eam enim ita in tribu Dan reponit, ut tamen nimio intervallo à Dioſpoli removeat? ſiquidem decem milliaribus horatiis eam à Dioſpoli ſejungit. Et verò quæ cauſa eſſe poſſit ut eam Hieronymus diceret eſſe juxta Dioſpolim, ſi juxta tabulam Adrichomii multo vicinior eſſet Eleutheropoli & Ieruſalem, à quibus tanquam illuſtrioribus civitatibus ſolet Hieronymus aliarum civitatum diſtantias definire? Rurſum eam multò longiùs quàm par ſit, vel quàm Machabæorum mauſolea potuerint è mari à prænavigantibus videri, ſemovet: quis enim credat à prætemavigantibus in mari potuiſſe mauſolea ea videri, quæ ſeptem vel octo milliariis horatiis abeſſent à maris littore? Adde non ſatis ſibi Adrichomium conſtare, cùm urbem hanc in monte Iuda ait ſitam fuiſſe, & nihilominus eam in tribu Dan collocat: non enim Iuda & Iudæa idem ſunt: Iuda enim pro tribu ipſa & ſorte, quæ poſteris Iudæ obvenit, ſumitur; Iudæa autem latius extra tribum etiam illam funditur. Carolus Stephanus in ſuo Dictionario Hiſtorico, Geographico Poëtico, Modin collocat in Baala monte juxta Sechronam, quorum locorum in Scriptura fit mentio Ioſ. 15. 11. in terminis Aquilonaribus tribus Iudæ, ea tamen deinde tribui Iudæ

avulſa Danitis obvenerunt. Et hic mea ſententia multò veriùs rem aſſecutus eſt: huic enim loco omnia conveniunt, quæ de Modin vel in Scriptura, vel ab aliis authoribus produntur: nam & in Iudæa fuerit, & in monte, & juxta Dioſpolim, & juxta mare (quæ omnia de Modin produntur) ut è chorographica noſtra tabula liquidò cerni poteſt. Quidam frater Anſelmus Ordinis Minorum de Obſervantia editus ab Henrico Caniſio in fine tomi 6 Modin quarto milliario à Lydda ſeu Dioſpoli reponit, à Ioppe uno maximo milliari diſtare dicit, quod cum noſtra deſcriptione mirificè congruit.

Doctiſsimi Viri

JOHANNIS LIGHTFOOT
S. T. D. CANTAB.

Animadverſiones in Tabulas Chorographicas Terræ Sanctæ.

[a] INCIPIT *Idumæa & Palæſtina, ab emerſu Sirbonis lacus*: videant ſibi tabulæ, ne hallucinentur, Sirbonem inter Caſium montem collocantes & Peluſium; cùm Plinius planè Caſium collocet inter Peluſium & Sirbonem. *A Peluſio*, inquit, *Charria caſtra Caſius mons. Delubrum Jovis Caſii. Tumulus magni Pompeii Oſtracine. Arabia finitur à Peluſio LXV M. paſſ. Mox incipit Idumæa & Palæſtina ab emerſu Sirbonis*, &c. Lege hæc ſeriò & confer tabulas.

Initium terræ ſub templo primo, ſacris literis, eſt à *Fluvio Aegypti*: id eſt fluvio verſus Ægyptum *Shihor*. Ioſu 13.3. Ier. 2,18. *Rhinocorura* aliis. LXX. עד נחל מצרים Eſai. 27,12. reddunt Ἕως Ῥινοκούρων.

Dum longum montium dorſum fingunt tabulæ Adrichomii, Tirini, &c. à mari ferè rubro, ad terram propemdum Iſraeliticam, cui inſcribitur *Mons Amorrhæus*, vereor ne iis impoſuerit ambiguitas Phraſiologiæ דרך הר האמרי quæ non reddenda Deut. 1.19. *via juxta*, vel *per*, *montem Amorrhæum*: ſed via *ad montem Amorrhæum*, ut planiſſimè patet verſ. 20. Mons iſte Amorrhæus fuit *Montanum Judææ*, à Cadeſh Barnea & intus.

[b] *Septem maria*, authoribus Talmudicis, *& quatuor fluvii ſunt ad ambitum terræ Iſraeliticæ*. 1. ימא רבא *Mare Magnum*, ſive mediterraneum. 2. ימא דטבריא *Mare Tiberiadis*. 3. ימא רמלחא *Mare ſalſum*, ſeu potiùs *bituminoſum*, *Sodomæ*. 4 ימא דסמכו *Lacus Samochonitis*. 5. ימא דחולתא: Forte *Mare arenoſum*: quod *Sirbonidi* optimè convenit, commentante *Diodoro Siculo*, lib. 1. 6. ימא דשליית. 7. ימא דאפמיא. Quatuor hæc ultima alias leguntur [b] alibi.

Fluvii autem ſunt 1. ירדן *Jordanes*. 2. ירמוך *Hieramax* [c] Plinio. 3. קרמיון *Kirmion*. *Fluvius*, inquit Aruch. *in via ad Damaſcum: idem cum Amanah*. De Fluvio *Amanah* vide Targ. in Cantic. 4.8. 4. פיגה, *Idem*, inquit idem Aruch, *cum Parphar*.

Mare Apamia, inquiunt *eſt idem cum mari* חמץ *chamats*. דוקליטינוס הקוה נהרות ועשאן *Docletinus* [*Diocletianum* eum eſſe aſtruimus ex Hieroſ. Avoda Zara. fol. 39.4.] *congregatis fluviis fieri curavit*. שפם Num. 34. 10. Interpreti Samaritico eſt עפמיה cum ע. Targ. Ionath. אפמיה cum א.

Limites terræ ſub templo ſecundo ſic delineant iidem Talmudici [d] תחומי אי כל שהחזיקו בה עולי בבל: פרשת דומת מגדל שיר ושינ דדור ושורא דעכו וקצירא דגליליא ובכרתה ובית זניתה וקובעיא ומילתה דביר וגוריי רבתא תפנים וסנפתה ומחרתא דייתור וממציא דאבהתא וראשמו נעתן ונעתין עצמה מי ספר ומרחשת ומגדל חרוב ואולמרבתא ונוקבתא דעיון ותוקרת ברכה רבא ובר סנגרא ותרנגולב עילאה דל מעלה מן קיסרין וטרכונא דמתחם לבוצרה ומלח דזרכאי ונמרין ובית סכל וקנת ורפיח דחגרא ודרך הגדלה ההלכת למד בר חשבון ויבקא ונחלא דזרד וינר שהר וחצא ורקם הגועת ותנייא דאשקלון:

A tribus cœli cardinibus, ſic eam aliter terminant.

[e] מרקם למזרח ורקם כמזרח *A Rekam porro ad Orientem* [eſt terra Ethnica.] *Et Rekam ipſa pro Oriente*; [id eſt pro terra Ethnica] *reputatur*. מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום *Ab Aſcalone ad meridiem, & Aſcalon ipſa reputatur pro meridio*, [ſenſu quo prius.] מעכו לצפון ועכו בצפון, *Ab Acone ad Aquilonem, atque Acon ipſa reputatur pro Aquilone.*

A quarto ſic. [f] *Inſulas vides in mari mediterraneo, ac ſi linea ducta foret à montibus Amanæ ad fluvium Aegypti: quodcunque eſt intra lineam, eſt de terra Iſraelitica, quodcunque eſt extra lineam, eſt extra terram*. Sic Targ. Hieroſ. in Num. 34.4. *Limes veſter Occidentalis, erit mare magnum, atque inſula ejus.* Quid ad hæc tabulæ?

Amanah Scriptoribus Iudaicis eſt idem cum monte *Hor*, Num. 34.7. ubi Targ. Hieroſ. טורוס מנום Ionath. טורים אומנים: vide R. Sol. in iſtum locum. [g] *A montibus Amana & intus* (inquiunt Gemariſtæ) *eſt terra Iſraelitica, à montibus Amana & extra, eſt extra terram.*

Partitio terræ ſub Templo ſecundo hæc erat: שלש ארצות יהודה ועבר הירדן וגליל: [h] *Tres ſunt regiones Judæa Trans-Jordanica, & Galilea* (excluſa Samaria.) *Atque unicuique harum erant tres regiones.* [i] *In Judæa*

daa erant Montanum, Planities & Convallis. Sic etiam in Peraa. Atque erat Galilaa, Superior, atque inferior & Convallis.

[a] Plin. Nat. hiſt. lib. 5. c. 13. [b] Talm. Hieroſ. Kilaim fol. 32. [b] Hier. Cherub. fol. 35. 2. Bavil Bava Bathr. fol. 74. 2. [c] Plin. lib. 5. cap. 18. [d] Hieroſ. Sheviith fol. 36. 3 [e] Vid. R. Niſſim in Gittin cap. 1. [f] Hieroſ. ubi ſupra, col. 4. & Challah fol. 60. 1. [h] Sheviith cap. 9. halac. 2. [i] Hieroſ. ib. fol. 38. 4.

JUDAEA.

[a] **M***ONTANUM Judaa* זה הר המלך, *eſt mons regalis. Planities ejus, eſt Planities Auſtri. Convallis eſt ab Engedi ad Hierichuntem. Planities Lydda eſt ſicut planities Auſtri, Montanúmque ejus ſicut Montanum regale.*

Deſiit ora Auſtralis in רקם הגועה ונניא ראשקלון *Cadeſh Barnea & Aſcalone.* Excluſa ergo eſt tota regio ab *Aſcalone*, ad fluvium Ægypti, vel Sirbonem [ſpatii LIIII M. paſſ.] tranſiitque in nomen *Idumaa*, quo nomine etiam vocata eſt magna pars ipſius Iudææ, apud *Joſephum*, libros Machabaicorum, alioſque.] Sedes hæc erat Antiqua *Avaorum.* Deut. 2. 23. Ioſ. 13. 3.

Non bene aſſignant tabulæ *Cadeſch* aliam, præter Barneam, caſtrametationibus Iſraelis in eremo: Nam *Meribah in Cadesh* Num. 20. 13. eſt terminus terræ Auſtralis, Ezech. 47. 19. prout erat *Cades Barnea* Numer. 34. 4.

Zin. Targ. Hieroſolymitano eſt טור פרזלא *Mons ferri.* Addit Ionath. ציני טור פרזלא *Palma montis ferri*, de quibus eſt mentio apud (b) Talmudicos. Qua authoritate, *Aurifodina* à Tirino illic inſcribatur, in obſcuro eſt; *Ferrifodina* hac authoritate poſſet addi. Et palmæ hic certius, quam, ubi vides, *Palma Cadesh.*

Gerar, interpreti Samaritico eſt *Aſcalon* Gen. 20. 1. Talmudicis *Gerariku*, גרריקו. Nam [c] *Regio qua eſt in Gerrariku*, inquiunt, *eſt mala habitationis. Uſque quo? Ad fluvium Aegypti.* Targ. Hieroſ. גרר reddit ערר Gen. 20.

Ambigo de ſitu *Sodoma* in tabulis, ut & *Zoaris* & ſpeluncæ *Lothi*; videtur iſta collocanda in extremitate Aſphaltitis Auſtrali; atque hæc in Moabitide. Perpende Gen. 10. 19. & verba iſta, Ioſephi [d] *Longitudo Aſphaltitis eſt DLXXX ſtad.* καθὸ δὲ μέχρι Ζοάρων τῆς Ἀραβίας ἐκτείνεται. Conſonum certè videtur patrem Moabitarum natum fuiſſe in Moabitide. Vide & Eſai. 15. v. 5.

Memoria eſt *Zoaris* cujoſdam apud Talmudicos, quàm vocant [e] *civitatem palmarum*; ſed incerti ſitus.

Sunt quæ ſuadent *Engaddim* longè magis verſus Auſtrum ſitam fuiſſe, quàm eam collocant tabulæ. Nam *Tamar* eſt Iudææ terminus ab Auſtro Ezech. 47. 19. atque *Hazezon Tamar* eſt *Engedi* 2 Paral. 20. 2.

Pars Auſtralis vulgò diſtincta eſt in *ſuperiorem* & *inferiorem.* Eſt exemplar epiſtolæ Synedrii magni, cujus hæc inſcriptio [g] לאחינא בני דרומא עילאה ובני דרומא ארעיתא *Fratribus noſtris habitantibus Auſtrale ſuperius* (id eſt in Montano) *atque Auſtrale inferius* (i. e. in planitie & convalle.]

Montanum Iudææ [olim, *mons Amorrhaus*] procurrit à Cadesh *Barnea* ad *Hebronem* uſque & ultra. Hinc illud de *Samſone* Iudic. 16. 3. *Portavit portas Gaza ad verticem montani, quod ante Hebronem*; i. e. montani quod excurrit ad *Hebronem.*

Montanum hoc vocatur à Pſalte מדבר הרים *Montanum deſertum* Pſal. 75. 6. à Talmudicis הר המלך [g] *Montanum regale* [vid. Chald. Par. in Iudic. 4. v. 5.] in quo ut ajunt illi, [h] erat myrias urbium, longéque plures.

Inter omnes ejus urbes, præcipua erat *Hebron*, [h] *Quinam erat locus magis ſaxoſus in tota terra Iſraelitica; inde ſepultura illic mortuorum*; verba ſunt Gemariſtarum. Et tamen iiſdem teſtibus. Locus erat commodiſſimus nutriendis agnis; hinc Adagium, *Arietes è Moab, Agni ab Hebrone.*

[i] Cùm auroram unoquoque mane è ſpecula ſublimi in Templo explorarent, dici ſolitum erat, *Lucida eſt tota facies Orientis uſque ad Hebronem.* Gloſſ. *Potuerunt à Templo videre Hebronem.*

Pudeat tabulas ſic *Lod* & *Lyddam* diverſificaſſe, ut *Lod* prope Iordanem ſtatuant, *Lyddam* prope mare mediterraneum, cùm inter voces tantùm ſit diverſitas Dialecti ſcilicet Hebraicæ & Græcæ, at in re, nulla.

מאמאוס ועד לוד [l] *Ab Emmaunte ad Lyddam erat planities, à Lydda ad màre convallis.*

Lydda erat Iudææ, Nehem. 11. 35. [m] Hinc cum annum intercalare non liceret niſi in Iudæa, *Lyddam adierunt* plurimi è ſchola *Rabbi* [è Galilæa] atque omnes perierunt à faſcinatione. Notent hæc tabularum authores, è quibus nonnulli *Lyddam* diſpoſuerunt longè intra *Ephraimitidem.*

Vinea quadriennis כרם רבעי [hoc eſt, fructus vineæ annuli quartum jam agentis] *afferebatur ad Hieroſolymas, per ſpatium itineris diurni ab unoquoque latere. Hi autem erant ipſius limites* אילת מן הדרים *Elath ab Auſtro.* עקרבת מן הצפון *Acrabatta ab Aquilone.* לוד מן המערב *Lydda ab Occidente, & Jordanes ab Oriente.*

[o] *Lydda* fuit vicus πόλεως ὁ μέγεθος οὐκ ἀποδέουσα· Scholis celeberrimis, & dum floreret Academia in *Jafne*, & poſt eam remotam.

Convallis inter Lyddam & mare excurrens & multis ſparſa viculis, vocabatur *Saron*; Actor. 9. 35. [p] *Locus domibus lateritiis non congruus: ideóque domos ſuas ſæpius reſtaurarunt, intra ſeptennium* [q] *Ac ſummus etiam Pontifex, pro iis nominatim oravit die expiationis, ut domus eorum non fierent eorum ſepulchra.*

Inter *Lyddam* & mare erat villa vocata כפר לודים (r) *Villa Lyddenſium, qua reputabatur quidem extra terram Iſraeliticam, at nomine Lyddenſium tamen eſt cognominata, quia Lyddenſes aliqui ſemper ibi aderant.*

(s) Ab Oriente *Lydda* erat etiam villa, cui nomen כפר טבי *villa capreolorum*; vel *villa Tebi*, (t) quo nomine ſervum vocatum habuit *Rabban Gamaliel.* (u) *Imò unaquaque ejus famula vocata eſt* אמא טביתא

Mas

Matrona Tabitha, & unuſquiſque famulus אבא טבי *Pater Tebi.*

Kiriath jearim olim *Baalim* 2.Sam.6.2.§ 1.Par. 12.6. (*x*) *Reperimus*, inquiunt Hieroſolymitani, *quod annum intercalârunt in Baalath. Baalath autem aliquando Judæ aſſignatur, aliquando τῷ Dan. confer Joſu. 15.29. cum cap.19.44. Erant nempe domus è Juda, agri è Dan.*

(*a*) Hieroſ. ibid. (*b*) Succah cap.3.hal.2. & Bab. Erubbin fol.19.1. (*c*) Hieroſ. Sheviith fol. 36. 3. (*d*) Joſ. de bell. lib.4.cap.27. (*e*) Jevamoth cap.16.hal.ult. (*f*) Hieroſ. Maaſar ſheni. fol. 56.3. & Sanhed. fol.18.4. & Bab. Sanhed fol. 11.2. (*g*) Hieroſ. Demai fol.24.4. & Avoda Zarah fol.40.2. & fol.44.4. (*h*) Id. Taamith. fol.69.1. & Bab. Gittin fol.57.1. (*b*) Bab. Sotah fol.34.1. (*i*) Ioma cap.3. & Tamid cap.3. (*l*) Hieroſ. Sheviith fol.38.4. (*m*) Id. Sanhed. fol.18.3. (*n*) Maaſar Shinic. 5. hal.2: (*o*) Joſeph. Antiq. lib.20. cap.5. (*p*) Gloſſ. in Bab. Sotah. cap.8.hal.7. (*q*) Hieroſ Sotah. fol.23.1. (*r*) Gittin. cap.1.hal.1.vid. R. Niſſim ibi. (*ſ*) Bab. Roſh. haſhanah. fol.31.2. (*t*) Berac. cap. 1.hal.7. (*u*) Hieroſ. Nidda fol.49.4. (*x*) Hieroſ. Sanhed. fol.18.3.

HIEROSOLYMA.

(*a*) NON *dividebatur Hieroſolyma inter tribus. Nam traditio eſt non conduci domos Hieroſolymis, quia propria non erat; nec etiam lectos. Recepit ergo pater familiâs ab hoſpitibus* (ad feſta accedentibus) *coria ſacrificiorum.*

Diviſa nihilominus erat urbs inter tribum Judæ & Benjaminis; proceſſitque linea diſterminans per ipſum atrium templi; (*b*) ita ut omnia ædificia templi, ab Oriente uſque ad Altare, forent in portione Judæ, altare, & exinde ad Occidentem, in portione Benjaminis.

(*c*) Sion, ſub Templo ſecundo vulgò vocata eſt Ἡ ἄνω πόλις. Erat ea à parte urbis Aquilonari. Vid. Pſ. 48.2. & LXX Aben Ezr. Lyran. Apollinar. ibid. vid. etiam Kimch. in Ezech. 40.2. & Lyranum ibi. Quod & copioſè colligi poteſt è Joſepho. Eunt tabulæ in contrarium, at quo jure, ipſæ videant.

Videant etiam quo jure & fundamento, *montem Gihon* erexerint, cum *Gihon* nuſquam non in ſacra pagina fontem *Siloamum* denotet. (*Gihone* ſolum iſto excepto, qui unus fuit è quatuor fluviis Paradiſi.) In Reg.1.33.38. *Deducite Solomonem ad Gihon*, Chald. Par. *Deducite Salomonem ad Siloam.* (*d*) *Et regem non ungunt* (inquiunt Hieroſolymitani) *niſi ad fontem, ſicut dicitur, Deducite Salomonem ad Gihon.* Et Rab. Sol. & Aruch. *Siloam eſt fons cujus nomen etiam Gihon.* 2 Paral. 32.30.

Erat fons iſte ab occidente urbis, idque *Acra* non *Sionis*: Joſeph. Ῥωμαῖοι τρεψάμενοι τοὺς λῃστὰς ἐκ τῆς κάτω πόλεως τὰ μέχρι τοῦ Σιλωᾶ πάντα ἐνέπρησαν. Stagnum quidem *Siloami* erat ab occidente *Sionis*, Nehem.3.15. at fons ab Occidente *Acra*, non longè ab angulo, ubi ad latus Auſtrale deflexum eſt.

Betphage peſſimè collocatur à tabulis oppidum in monte Oliveto: Nam 1. Bethphage fuit pars vel tractus Oliveti: ipſum ſolum, non oppidum. Triplici nomine inſignita eſt facies iſta Oliveti, quæ urbem reſpexit. Ex oppoſito Sionis *Gethſemani* vocata eſt à torcularibus oleaceis: ex oppoſito reliquæ urbis, *Bethphage*, vel *locus groſſorum*: Atque ultra *Bethphagen*, verſus verticem montis בירת היני *Bethania*, vel *locus palmarum*.

2. Locus extimus *Hieroſolyma* (intra murum tamen) vocatus eſt *Bethphage*, ideò quod adeò confinis jaceret tractui iſti montis, qui ob celebritatem *groſſorum* nomen iſtud ſumſit.

(*e*) *Bethphage fuit locus extimus Hieroſolyma*, inquiunt Iudæi. Et

(*f*) *Bethphage fuit locus intra muros urbis, & reputata eſt ſicut ipſa Hieroſolyma quoad omnia.*

(*g*) *Paſcha ab incarcerato comedi potuit in Bethphage:* At non licuit paſcha comedere extra Hieroſolymam. vid. etiam Sota. fol.45.1 2. Bava Mozia ſol. 90.1. Menachoth cap.11.halac.2.

Bethphage ergo erat extima pars urbis, intra mœnia, verſus Olivetum: eratque pars vallis & oliveti, ulterius uſque ad ſpatium itineris ſabbatici, vel milliaris.

Ubi deſiit nomen *Bethphage* in aſcenſu montis, incepit nomen *Bethania*. Confer Act.1.12. & Luc. 24.50.

Vallibus undique circumdata eſt *Hieroſolyma*, & poſt eas, montibus. Ab Oriente, *Kidrone*, & valle *Hinnonis*, illâ etiam ad latus Septentrionale poſt Sionem deflectente, hâc ad Auſtrale: at ab his occurſum eſt circa *portam Equorum*: ultra vallem ab Oriente erat *Olivetus*: ultra vallem ab Auſtro erat mons *Gareb* Hierem. 31.40. & magis ad Occidentem, (*h*) Πέτρα περιστερεῶνος *Petra Columbarii* (fortè ubi columbarium ſuum ſtruxit *Herodes*, columbis, quæ à nomine ſuo (*i*) הורודסיות vocabantur.) Ab occidente, nomen montis proximi adjacentis latet. A ſeptentrione, poſt Sionem erat, צופים Iosepho (*l*) Σκοπὸς· ubi & *Ramah* Benjaminis. Hinc *Ramathaim Zophim*: id eſt *dua Rama*, quæ & *Zophim dicta ſunt*, hæc Benjamitidis, *Zophim* dicta, quia inde proſpici potuit templum, atque altera in Ephraimitide, à *Zuph* dicta proavo Samuelis, 1 Sam.1.1, &c.

Per montem Oliverum via duxit ad *Jerichuntem*, (*m*) *à Jeroſolyma diſtantem CL. ſtadiis; A Jordane autem LX. Sita erat Hierichus in planitie* (verba ſunt Ioſephi) *Cui tamen imminet montanum quoddam, tenue quidem, at oblongum, Septemtrionem verſus procurrens uſque ad regionem Scythopolitanam: Auſtrúmque verſus, uſque ad regionem Sodomiticam, ultimámque oram Aſphaltitis.* Hinc diſcas quid ſit Περίχωρος Ἰορδάνου Matth.3.5.

(*n*) *Traditio eſt 24000. viros ſtationarios* (אנשי מעמד) *fuiſſe Hieroſolymis, & dimidium Stationis* (i. e. *12000*) *Hierichunte. Potuit & Jerichus totam ſtationem produxiſſe, ſed quia cedere voluit Hieroſolymis, dimidium ſtationis produxit tantùm.*

In via à Ieroſolymis ad Ierichunta erat *Bahurim*, 2.Sam.

2.Sam.16.5. quæ eadem erat cum *Almon*, Ioſu.21,28. vel *Alemeth*, 1 Par.6.60. Loco Samuelis allegato, pro, *venit David ad Bahurim*, Chald. habet, *venit David ad Alemeth*. ubi Kimchius, *Bahurim erat civitas Benjamitarum, vocaturque in libris Paralipomenon Alemeth. Nam Bahurim & Alemeth idem ſunt*: utraque *Adoleſcentes* ſonat. Corrigendæ hic tabulæ, quæ duas has civitates faciunt, eaſque nonnullæ quam longiſſimè ſitas.

(*e*) Raſi. Peſachin fol.63.2. gloſſ.ib. (*f*) Gloſſ. in Sanhedr.fol.14.2. (*g*) Peſachin.fol.91.1. (*h*) Ioſ.de bel.lib.5.cap.31. (*i*) Rab. Cholin fol.138 2.vid.Aruch.in זו. (*l*) De bel.lib.5. cap.8. Rab.Berac.fol.49.2. (*m*) Ioſ. de bello.lib.4.cap.27. (*n*) Hieroſ. Taamith. fol. 67.4.

SAMARIA.

ERat montanum quoddam procurrens inter Iudæam & Samaritida, aliud à monte Ephraimi: hinc *Bethel* dicitur eſſe in *montano*, Ioſu.16.1. Erat autem ea limes Iudææ & Samariæ. (*a*) Τὸ δὲ πλάτος Ἱεροσολύμοις ὁριζομένην καὶ Βεθήλοις· verba ſunt Ioſephi, quæ notanda, *Latitudo Benjamitidis terminatur Hieroſolymis & Bethele*. Oppoſitæ ergo quaſi recta linea videntur hæ civitates, quod à tabulis pluribus non animadverſum.

In iiſdem confinibus, atque non longè à *Bethele* erat oppidum עפרים *Ephraim*: de qua Ioſephus, de *Veſpaſiano* loquens, (*b*) Ἀναβὰς εἰς τὴν ὀρεινὴν αἱρεῖ δύο τοπαρχίας, τήν τε Γοφνιτικὴν, καὶ τὴν Ἀκραβατηνὴν καλουμένην, μεθ' ἃς Βηθηλᾶ τέ καὶ Ἐφραὶμ πολίχνια.

Et Talmudici (*c*) *Michmas & Mezonach* (vel Zanoah) *primas obtinent de ſimila*, שניה להם חפרים בבקעם *ſecundas ab iis Ephraim in valle*. Rurſus (*d*) *Dixerunt Jannes & Mambres Moſi, Num. tu ſtramen indueis* לעפרים *in Ephraim?* Aruch. (*e*) *Civitas erat in terra Iſraelis, frugibus fertiliſſima, Ephraim dicta*. In 2 Paral.13.19. ſcribitur, עפרין. Huc conceſſiſſe Chriſtum arbitramur in hiſtoria iſta, Ioan. 11.54.

Erat & *Bethhoron* civitas terminans Iudæam, & Samaritida: at ſita magis verſus Occidentem.

(*f*) Erat hæc via publica, à Ieroſolymis ad Cæſaream, eſt anguſti admodum aſcenſus, & tranſitus. Hinc Talmudici, (*g*) *Si duo Cameli ſimul aſcendant in aſcenſu Bethoronis, uterque cadit*.

(*h*) Diſtabat ab Hieroſolymis C. ſtad. id eſt 12. M. paſſ. aut circiter.

(*i*) Tradunt Talmudici hircum emiſſarium (*Azazel*) die expiationis ductum fuiſſe ad rupem צוק *Zok* duodecim milliaribus diſtantem Hieroſolymis; atque inde præcipitatum. Dicunt etiam, primum introitum ejus in eremum fuiſſe, tribus milliaribus ab urbe, ad locum vocatum (*l*) בית חרודו: at Hieroſolymitani legunt בירת חורון: nam ſic ajunt; ג' מילין מירוש' ועד בית חורון. *Tria milliaria erant à Jeroſolyma ad Bethoronem*: i.e. ad primum ingreſſum in eremum verſus *Bethoronem*.

(*m*) *A Bethoron ad Emmauntem erat montanum*; procurrens ſcilicet in Iudæam.

Dubito de ſitu *Antipatridos* in tabulis, idque variis rationibus.

1 Actor. 23.31. Duxerunt Paulum noctu εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα: ſi eò das *ad Antipatridem*, neceſſe eſt, ut orbem iſtam longè Hieroſolymis propriorem ſtatuas, quàm ſtatuunt tabulæ.

2. Dicunt Gemariſtæ (*n*) *Simeonem Juſtum* veſtibus pontificiis indutum, reliquoſque populi primates, ſolenni habitu, manibuſque faces tenentes, per noctem proceſſiſſe in occurſum Alexandri magni, atque cum oriretur Sol, ei obviam iiſſe in *Antipatride*. Excedit longè *Antipatris* ut ſita in tabulis, ſolennem noctis proceſſionem. Et incongrua admodum tali proceſſioni ſcena erat Samaritis, regio hoſtilis.

3. Dicunt, quod in diebus *Ezechiæ*, omnes מגבת ועד אנטיפטרס (*o*) *A Gebath ad Antipatrida, periti erant traditionum de munditia*. Item quod מגברת ועד אנטיפטרס (*p*) *A Gebath ad Antipatrida, erant 60 myriades urbium*, veritatem rei non aſſerimus. Phraſiologiam reſpicimus. *Gebath & Antipatris*, inquit gloſſa, *fuerunt loca in extremis limitibus*. At quomodo hoc intelligi poteſt, ſecundùm ſitum *Antipatridis*, quem vides in tabulis? Videtur potiùs fuiſſe in extremis limitibus Iudææ & Samariæ, & tantùm non in Iudæa. Nam

4. Dicunt inſuper (*q*) *vinum En Cuſhit prohibitum eſt propter Capharſalamam*. Si *Capharſalama* fuerit *Antipatris*, quod creditur, ſitáque quaſi in medio *Samariæ*, ut in Tabulis, vix poſſibile eſt hoc ad ſenſum reducere.

Samaria ſub templo primo erat orbis nominis nomen: ſub ſecundo regionis: nam metropolis eo tempore fuit *Sychem*: *Sychar* à Iudæis per opprobrium dicta, Ioh.4.5. à verbis Prophetæ, הוי שכורי אפרים. Eſai.28.1. dicta tandem eſt Neapolis (*r*) ניפולים Talmudicis.

Cæſarea: olim Πύργος Στράτωνος. Interpreti Arabico *Hazer* Ioſu.11.1. (*ſ*) Iudæis aliquibus *Ekron* malè: niſi forſan ea fuerit intra ditiones Ekroniticas. Ab *Aſmonæis*, cùm eam cœpiſſent è manibus Græcorum, appellata eſt אחידרת מגדל שיר (*t*) at legente authore *Juchaſin*, אחידרת מגדל צור (*u*) unde elice ſi potes nomen Πύργος Στράτωνος. Forſan מגדל שיר. in ſchemate iſto, quod ab initio exhibuimus ex Talm. Hieroſolymitano, hunc locum denotat.

רבנין דקיסרין Doctores hujus *Cæſareæ* plurimom celebrantur.

(*a*) Ioſ Antiq.lib.5.c.1. (*b*) Id.de bel.lib.4.cap. 33. (*c*) Menachoth.cap.9.hal.1. (*e*) Bab.ib. fol.85.1. (*e*) Aruch.in יוחני (*f*) Ioſ.Antiq.li. 20.cap.4.& de bel.lib.2.cap.20. (*g*) Bab.Sanhed.fol.32.2. (*h*) Ioſ.ubi prius. (*i*) Rab.Ioma fol.66.2.& 67.1. (*l*) Ib.fol.68.2. (*m*) Hieroſ.Sheviith fol.38.4. (*n*) Bab.Ioma fol.69.1. (*o*) Id.Sanhedr.fol.94.2. (*p*) Hieroſ.Taamit. fol.69.2.& Mogil.fol.70.1. (*q*) Hieroſ.Avod. Zar.fol.44.4. (*r*) Id.ib. (*ſ*) Bab.Megil.fol. 6.1. (*t*) Ibid. (*u*) Iuch.fol.74.1.

GALILAEA.

(*a*) EST *Galilæa ſuperior, & Galilæa inferior & Convallis. A Caphar Hananiah & ſupra, quæcunque non producit Sycaminos, eſt Galilæa ſuperior. Aſt à Caphar Hananiah & infra, quæcunque producit Sycaminos, eſt Galilæa inferior. Eſt etiam ora Tiberiadis & Convallis.*

Quod de Sycaminis dicitur, in memoriam revocat *Sicaminum oppidum inter Dorum & Carmelum*, de quo *b* Plinius, & (*c*) Joſephus & Talmudici (ut videtur) ſub nomine (*d*) שקמונה.

(*e*) Limes Galilææ erat Ἀπὸ μεσημβρίας, Σαμαρὶς τε καὶ Σκυθόπολις μέχρι τῶν Ἰορδάνου ῥείθρων.

(*f*) Scythopolis eadem erat cum *Bethſhan*: urbs ſub templo ſecundo (*g*) Ethnica, aſt ubi tamen cum Ethnicis habitarent Judæi, ab Hieroſolymitanis (*h*) בישנאי vocati.

Limes Galilæam à Phœnicia diſſecans erat 1. עכו *Acon* vel Ptolemais: Nam (*i*) *In Acone*, inquiunt, *eſt terra Iſraelitica & non.* (*l*) Et *R. Joſi ben Hananiah exoſculatus eſt fornicem Aconis, & dixit, Huc uſque eſt terra Iſraelitica.* Et (*m* מעכו לצפון ועכו בצפון: quod adduximus ante. De hoc loco, & limite, intelligendus videtur *Plinius* in verbis iſtis, (*n*) *Finis Palæſtines* CLXXXIX M. *paſſ. à confinio Arabiæ: Deinde Phœnice.* 2. Loca iſta quæ nominata vides antea à Talmudicis, terram terminantia, viz. 1. קצירא דגליל 2. כברתה 3. בית זניתה 4 קיבעיא & nonnulla quæ ſequuntur, collimitia certè videntur eſſe inter ditiones Tyri & Sidonis, & Galilæam.

(*o*) *Ab Acone ad Achzib* (Joſu. 19.29. Jud. 1. 31) *In dextra via Orientem verſus, munda erat à notione terræ ethnicæ, & tenebatur ad decimas* &c. *A ſiniſtra via, Occidentem verſus, immunda erat ſub notione terræ Gentilitiæ,* &c.

Hermon. Interpreti Samaritico eſt *Mons Nivis* Deut. 4.48. & Targumiſtis Jonath. & Hieroſ. in Num. 34. Occurrit & hoc nomen apud *p* Talmudicos. Pravè *Hermonem* collocavit *Adrichomius*, ac poſt eum alii, ab Oriente ferè *Pereæ*, cum partim Aquilonarem occuparet & Perææ & Galilææ (idem exiſtens cum *Amanah*. Confer Cantic. 4.8. & Deut. 3.9.) Hinc Targ. Hieroſ. eum vocat *Montem Nivi, Cæſarea*, (Philippi. Et rurſus *Limes duarum tribuum*, inquit, *& dimidia, eſt à valle maris ſalſi ad Chinnereth, & montem Nivis.*

Videtur *Cæſarea Philippi*, remota nimis collocari à tabulis à *Paneade*, fonte Jordanis. Nam ut Joſephus, (*q*) *Philippus Cæſaream condidit* πρὸς ταῖς Ἰορδάνου πηγαῖς ἐν Πανάδι. Et alibi (*r*) Πανεάδα κατασκευάσας ὀνομάζει Καισάρειαν.

Erat locus ſupra fontes Jordanis qui vocabatur תרנגולא עילאה דלמעלה מן קיסרין, ut vides in ſchemate ante exhibito. Redde, *Geber* vel Gabara *ſuperior, quæ ſupra Cæſaream.* גבר & תרנגולא, Talmudicis idem ſunt, utraque *Gallum gallinaceum* ſonat. Hinc *Ezion Giber* Num. 33. 35, 36. Jonathani eſt כרך תרנגולא

Geneſar. (*ſ*) *Quare vocatur Geneſar?* גני סרים *Ob hortos magnatum; Fuitque è portione tū Nephtali, ſicut dicitur, Et è Nephtali principes mille.*

Totum mare Geneſariticum, intra portionem Nephthaliticam ſtatuunt Talmudici. ת״ר ימה של טבריה חלקו של נפתלי (*t*) *Nam Traditio Rabbinorum eſt, Mare Tiberiadis eſſe portionis Nephthaliticæ: Imò plenum funiculum* (vel ſpatium quoddam commodum) *et eſſe proretibus* extrahendis) *à parte ejus Auſtrali, ſicut dicitur, Poſſide mare & Auſtrum* Deut. 33.23.

Quid ad hoc tabulæ? quæ totum hoc mare Zebulonitidi allocant. Joſephus Talmudicis ſuffragatur, nam ille (*u*) Ζαβουλωνῖται inquit τὴν μέχρι Γεννησαρίτιδος, καθήκουσαν δὲ περὶ Κάρμηλον καὶ θάλασσαν ἔλαχον. Nota Zabulonitem à Septentrione Μέχρι Γεννησαρίτιδος, *Ad Geneſaritida* tantum pertigiſſe, non eam intra ſe fuiſſe complexam.

רקת היא טבריא (*x* *Rakkath* (Joſu. 19.35.) *eſt Tiberias.* Sic Talmud. utrumque.

Situs ejus in tabulis non arridet. 1. Totum mare Geneſariticum interpoſuerunt inter *Tiberiada* & *Hippon*, cùm diſtaret *Hyppos* à Tiberiade (*y* teſte Joſepho triginta tantùm ſtadiis; latitudo autem maris erat eodem metiente, (*z*) quadraginta ſtadiorum. 2. Vocat idem Joſephus oppida Gadarenorum atque Hipponorum *Confinia* Tiberiadi. Ἐμπιμπρήσιν inquit ὁ Ἰώσηπος τάς τε Γαδαρηνῶν καὶ Ἱππηνῶν κώμας· αἳ δὲ μεθόριοι τῆς Τιβεριάδος καὶ τῆς τῶν Σκυθοπολιτῶν γῆς ἐτύγχανον. Quod certè ſecundùm ſitum Tiberiadis in tabulis, conſiſtere nullo modo poteſt. Sitam eam fuiſſe ad ipſum effluxum maris Geneſaritici à ſinu littoris Auſtrum ſpectante confirmat obſervatio ſitus *Camatha* loci adjacentis.

Rakkath & *Chammath* conjungitur Joſu. 19. 35. Erantque ippe civitates ferè contiguæ. *Rakkath, Tiberias,* & *Chammath*. Κώμη Ἀμμαοῦς Joſepho à thermis dicta: de quibus frequentiſſima mentio apud Talmudicos, ſub nomine *Thermarum Tiberiadis.* (*a*) *Quare vocatur Chammath?* inquiunt Babylonici על שום חמי טבריא *Propter Thermas Tiberiadis.* Adeò vicinæ erant hæ civitates, ut (*b*) *olim Tiberienſes incederent per totam Chammatham Sabbato; Ac tandem Chammathenſes ac Tiberienſes conſtituerunt civitatem unam.* Chammatha autem iſta vulgatiſſimè vocatur Chammath Gadaræ חמת גדר (*e*) *Dicit Racha* חמת זו חמי גדר רקת זו טבריא *Chammath eſt eadem cum Thermis Gadara & Rakkath eadem cum Tiberiade.*

(*d*) *Permiſit Rabbi ut Gadarenſes deſcenderent in Chammatham Sabbatho, atque redirent in Gadaram: Aſt Chammathenſes non aſcendant in Gadaram.*

Jam verò cum Gadara eſſet trans Jordanem. Chammath autem non contigua Tiberiadi & tam vicina etiam Gadaræ (regioni) neceſſariò concludendum eſt & Tiberiada & Cammatham Jordani fuiſſe propinquiſſimas: Jordanémque ſolum interſecuiſſe inter Tiberiada & regionem Gadarenam, non totum mare Geneſariticum, ut in tabulis.

Emmaus ab iis remota nimis locatur à Tiberiade.

Dicimus etiam ſitam fuiſſe Tiberiada ad *effluxum* Jordanis è mari Geneſaritico: nam, referente Joſepho, (*e*) diſtabat Scythopolis à Tiberiade CXX tantùm ſtadiis (XV. M. paſſ.) quod fieri non potuit ſi ſtaret *Tiberias,*

rias,ubi poſita in tabulis,multò minùs ſi ad influxum Jordanis.

Prope Tiberiada & Chammatham, erat *Magdala*: viciniratem ex his percipe. (*f*) *Paſtor quidam grandævus acceſſit dixitque coram Rabbi, Memini ego Magdalenſes aſcendiſſe in Chammatham, perque totam Chammatham ambulaſſe* (ſabbato,)*perveniſſeq; ad vicum extimum,uſque ad pontem. Permiſit ergo Rabbi ut Magdalenſes irent in Chammatham,& pergerent per totam Chammatham,ad vicum extimum, uſque ad pontem.* (*g*) *Ob macella quadam,in plateis Tiberiadis, adactus eſt R. Simeon ben Jochai locum iſtum purificare. Quicunque ergo juxta Magdalam iter faceret, audire poterat vocem Scribæ dicentis. Ecce bar Jochai purificat Tiberiada.*

Erat villa, (*h*) Βηθμαῦς dicta, ἀπέχουσα Τιβεριάδος ςάδια τέσσαρα. Hanc collocant tabulæ remotam inde nimis. Vocatur ea à Talmudicis בית מען. (*i*) *Tiberienſes*,inquiunt, *qui in* בית מען *Beth Moan aſcenderunt, ut conducerentur in operarios,conducti ſunt ſecundùm conſuetudinem Beth Meonis. At Bethmeonenſes qui deſcenderunt ad Tiberiada conducendi, conducti ſunt ſecundùm conſuetudinem Tiberiadis.*

(*l*) Regio Geneſaritis juxta mare procurrens,longitudine XXX ſtad. latitudine XX (*m*) erat *vicina Tiberiadi*: In ea erat *Capernaum* oppidum: Confer Mat. 14.34. & Marc.6.53.com Joan.6.21,24,&c. (*n*) Et fons ejúſdem nominis,regionem rigans.

(*a*) Shevijth cap.9.hal. 2. (*b*) Nat.hiſt.lib.5.cap. 19. (*c*) Antiq. lib. 13.cap.20. (*d*) Domſi cap. 1.hal.1. (*e*) Joſ.de bel.lib.3.c 4. (*f*) Id.Antiq.lib.12.c.12. & l. 5.c.1. (*g*) R Sol.in Domſi c.1. (*h*) Hieroſ.Megil.fol.73.4. (*i*) Id.Gittin fol.43.3. (*l*) Id Sheviith fol.35.3. (*m*) R. Niſſin in Gittin.cap 1. (*n*) Plin.lib.5.cap.13. (*o*) Hieroſ.Sheviith fol.36.2. (*p*) Hieroſ.Sanhedr.fol.28.4. (*q*) Antiq. lib. 18.c. 3. (*r*) De bel.lib.2.cap.13. (*ſ*) Aruch.in ננסר. (*t*) Bab. Bava kama fol. 81. 2. (*u*) Antiq.lib. 5.cap.1. (*x*) Hieroſ.Megil.fol.70.1. & Bab.Megil.fol. 5.2.& 6.1. (*y*) Joſ.in vita ſua. (*z*) Id. de bel. lib.3.cap.35. (*a*) Bab.Megil.ubi prius. (*b*) Hieroſ.Erubhin.fol.23.4. (*c*) Bab.Megil. ubi prius. (*d*) Hieroſ. Erubhin. ubi ante. (*e*) In vita ſua,mihi pag.650. (*f*) Hieroſ.Erubhin.ubi ante. (*g*) Id. Sheviith. fol. 38.4. (*h*) Ioſeph in vita ſua,mihi pag.629. (*i*) Hieroſ.Bava Mezia fol.11.2. (*l*) Joſ. de bel.lib.3.c. 35. (*m*) Aruch in נגסר. (*n*) Joſ.ubi ſupr.

PERAEA.

(*a*) PEreæ *longitudo erat à Macherunte ad Pellam,latitudo,a Philadelphia ad Jordanem.*

(*b*) *In ea erat montanum, Mons Macvar & Gedor*,&c. *Planities. Heſhbon cum omnibus ſuis civitatibus, quæ in planitie, Dibon & Bamoth Baal,& Beth Baal Meon*,&c. Convallis, *Beth haran & Beth Nimrah & Succoth.*

(*c*) *Montes* מכוור *Macvar*,celebrantur à Talmudicis. Inde fortè nomen *Macharus*.

Tota regio trans-jordanica *Peræa* quidem audiit, at diviſa tamen ita erat,ut pars ejus Auſtralior ſingulatim *Peræa* vocaretur, pars reliqua *Bathanea* vel Baſanitis (ש in ת permutato pro idiomate Syro) *Trachonitis* & *Auranitis*. Sic dicitur à Joſepho, (*d*) quod *Herodi Antipæ* donata eſt à Cæſare ἥ τε Περαία καὶ Γαλιλαία, *Philippo* autem Βαταναία τε καὶ Τράχων καὶ Αὐρανῖτις.

Urbs *Batanææ* præcipua olim erat *Golan* Joſu.20. 8. unde tota regio diviſa in (*e*) *Gaulanitida ſuperiorem atque inferiorem.*

(*f*) Βαταναία ὡρίζετο τῇ Τραχωνίτιδι, *Batanæa terminabatur Trachonitide.*

טרכונא מתחם לבוצרה (*g*) *Trachonitis autem extendebatur*,vel terminabatur, *ad Boſram*. Non *Boſram* Edomæam Eſai 63.1 .nec *Bezer* Rubenitarum Joſ.20.8.ſed *Boſor*,vel *Boſoram* in Gileadinide,de qua (*h*) Joſephus & lib.1.Macab.cap.5.verſ. 26. Frequentiſſima hujus loci mentio apud Talmudicos ר׳ יונה בוצריא. (*i*) *R. Jonah erat Boſrenſis* (*l*) *R. Simeon ben Lachiſh ivit ad Boſram*,&c. (*m*) *Auranitis* aliquando vocatur à Joſepho Ἀβρανῖτις.

(*n*) A *Bethjeſhimoth,ad Abel Scittim,erant milliaria duodecim*: Hinc arguunt Judæi, (*o*) caſtra Iſraelis in eremo fuiſſe quadraturæ duodecim milliarium,ab unoquoque latere,quia ſcriptum eſt. *Caſtrametati ſunt à Beth Jeſhimoth ad* Abel *Shittim*. Num. 33.47.

(*p*) Ab *Abel ad Jordanem erant ſtadia ſexaginta* (VII.M.paſſ. ½.)

Non arridet vicinitas in quibuſdam tabulis oppidorum *Adam* & *Zartan*,de quibus mentio Joſu. 3.16. Diſtabant menſurâ Talmudicâ à ſe invicem, (*q*) XII. milliaribus: ſacrâ, totidem, aut pluribus,cum *Zartan* foret contra *Succoth* 1 Reg.7.46. *Adam* autem locus, ubi ſtetit arca,in Jordanem illic intranita,atque eum a-refactura: Hinc Pſaltes, אהל שכן באדם *Tentorium quod fixit in Adam*. Pſal.87.6.

(*r*) Civitates refugii,cis & trans Iordanem;ſic diſponunt Talmudici: *Juxta ſe*,inquiunt,*poſitæ erant hæ civitates,eo modo,quo duo vitium ordines in vinea. Hebron in Judæa,contra Bezer in eremo. Shechem in monte Ephraim, contra. Ramoth in Gileade. Cadesh in monte Nephtali,contra Gloan in Baſan. Erantque ita diſpoſitæ,ut tantum ſpatii eſſet ab ora Auſtrali terræ Iſraeliticæ ad Hebronem,quantum ab Hebrone ad Shechemam. Tantúmque ab Hebrone ad Shechemam, quantum à Schechema ad Cadesh. Tantúmque à Schechema ad Cadesh, quantum à Cadesh ad oram terræ Septentrionalem.*

Hippo Gemariſtis eſt (*ſ*) סוסיתה, quam ſupponunt eſſe regionem *Tob*,de qua mentio Iudic. 11.3. (*t*) *Jephtah habitavit in regione Tob* וסוסיתה׳ *id eſt, in Suchita.* Si Græcè reddas, Ἐν Ἱππηνῇ.

Bethſaida,fide Ioſephi,in *Gaulanitide* eſt collocanda,à littore maris Geneſathrici orientali: quam tabulæ univerſæ in Galilæa locant; (*u*) *Philippus*,inquit ille,*oppidum Bethſaidam ad mare Geneſaritecum ci-*

vitatis honore dignatus, ac multitudine habitantium, al aque copia, de nomine Julia filia Caſaris eam vocavit. Alibique (x) Ὁ μὲν (Φίλιππος) πρὸς ταῖς Ἰορδάνου πηγαῖς ἐν Πανεάδι πόλιν κτίζει Καισάρειαν, κἀν τῇ κάτω Γαυλανιτικῇ Ἰουλιάδα. Bethſaidam condidit, vocavitque Iuliada, Iulias autem iſta fuit in inferiori Gaulanitide. Videtur ea *Julias* iſta eſſe, quam Plinius dicit eſſe (y) ab Oriente lacus Geneſaræ. (De punctatione ejus in ſequentibus hæſitamus.) Erat alia *Julias*, ab Herode condita, antea (z) Βηθαραμφθᾶ dicta: Ea autem erat ad influxum Iordanis, inquit Ioſephus, in Geneſariticum, nam *Jordanes* Ioſephus *à lacu Samochonite* διαμείψας, ἐκαλὸν εἴκοσι σταδίους, μετὰ πόλιν Ἰουλιάδα, διατέμνει τὴν Γεννησαρὲ μέσην.

a Joſ. de bello lib. 3. cap. 4. (*b*) Hieroſ. Sheviith. fol. 38. 4. (*c*) Tamid. cap. 3. hal. 8. & Bab. Joma. fol. 39. 2. (*d*) Joſ. de bell. lib. 2. cap. 9. (*e*) Id. ib. c. 13. (*f*) Id. Antiq. l. 17. c. 2. (*g*) Hieroſ. Sheviith. fol. 38. 3. (*h*) Antiq. l. 12. c. 12. (*i*) Hieroſ. Nedarim. fol. 40. 4. (*l*) Id. Horaioth fol. 48. 1. (*m*) Antiq. lib. 15. cap. 13. (*n*) Hieroſ. Sheviith. fol. 36. 3. (*o*) Id. Gittin. fol. 43. 3. vid. Targ. Jonath. in Numer. 2. 2. (*p*) Ioſ. Antiq. l. 5. c. 1. (*q*) Hieroſ. Sotah. f. 21. 4. (*r*) Bab. Maccoth. f. 9. 2. (*ſ*) Hieroſ. Roſh. haſhan. f. 54. 4. (*t*) Id. Sheviit. f. 36. 3. (*u*) Antiq. l. 18. c. 3. (*x*) Id. de bel. l. 2. c. 13. (*y*) Nat. hiſt. l. 5. c. 15. (*z*) Ioſ. Antiq. l. 18. c. 3. (*zz*) Id. de bel. lib. 3. cap. 35.

ΤΡΙΣΑΓΙΟΝ

Sive

TEMPLI HIEROSOLYMITANI

TRIPLEX DELINEATIO:

Una ex Scriptura juxta mentem Villalpandi & deſcriptionem ab eo factam, altera ex Joſephi mente & deſcriptione, tertia ex Judæorum in Talmude deſcriptione, & juxta menſuras ab ipſis iſthic traditas.

Per LUDOVICUM CAPPELLUM, S.T.D.

& Linguæ Hebraicæ Profeſſorem Salmurienſem.

Contenta hoc Libro hæc ſunt.

Præfatio ad Lectorem.

Cap. 40. Ezchielis continet Atrii Iſraelis in Templo deſcriptionem; ejus autem habetur Paraphraſtica Villalpandi Explicatio.

Excerpta ex Villalpando ad Cap. illius Illuſtrationem.

Cap. 41. Ezechielis continet Templi ſtrictè dicti deſcriptionem; ejus habetur Paraphraſtica Villalpandi explicatio.

Excerpta ex Villalpando ad cap. illius illuſtrationem.

Ad cap. 42. Ezechielis Excerpta ex Villalpando.

Ad cap. 46. Ezechielis Excerpta ex Villalpando.

Altare aneum.

Aenea Columnæ.

Symethria Architectura Sacra.

Templi, ejúſque magnificentia, & Solomonis gloria atque opulentia deſcripta.

SI viri doctrinâ & famâ celebres laudi ſibi duxerunt ſcripſiſſe de Magnitudine Romana, & magna cum omnium æſtimatione operam ſuam collocarunt in exquirendis, illuſtrandis, depingendis atque delineandis magnificentiſſimis veterum Græcorum, Romanorum, Aegyptiorum & Babyloniorum operibus atque ædificiis, Templis nimirum, Aedibus ſacris, Foris, Porticibus, Circis, Theatris, Amphitheatris, Thermis, Mauſolæis, Pyramidibus, Hortis penſilibus, Coloſſis, Signis, Statuis aliíſque ejuſmodi multis, nemo puto jure culpabit aut vitio vertet, ſi quis Magnitudinem nulli comparandam, & Aedificium omnium longè magnificentiſſimum, cui nullum unquam in toto terrarum orbe par fuit aut ſecundum, deſcribere (Salomonis inquam gloriam, ſplendorem, & Templum ab eo Deo Opt. Max. ſacratum omnium oculis conſpiciendum proponere) aggrediatur. Memini cum infans adhuc oblectarem me Sacræ V. & N.T. Scripturæ lectione, vehementer me captum fuiſſe elegantia ſtructuræ Tabernaculi Moſaici, & ad illius formam extructi poſtmodum Templi Salomonici, ac quoties in Tabulas, quibus illa depicta proponuntur, oculos conjiciebam me ſtudio quodam vehementi accenſum fuiſſe penitius tenendi modum, rationem ac formam diviniſſimæ illius fabricæ: verum cogebar tum contentus eſſe illis, quæ in S: Bibliorum vulgatis editionibus habentur, Tabulis, figuris atque delineationibus vulgaribus, ut ut minùs accuratis: Mox quum pene puer adhuc, ac vix in ephebis eſſem, contigit forte quadam mihi grande Villalpandi opus, ejuſque de Templo Salomonico Tabulas longè elegantiſſimas & accuratiſſimas ſemel oculis uſurpare, ſed neque ætatis neque ſtudiorum meorum ratio ferebat, ut illi rei tum vacarem, neque etiam copia libri mihi longior tum facta eſt, quam ut operis titulum & ad brevis horulæ momentum Tabulas oculis leviter illuſtrarem atque percurrerem, unde aliud nihil tum menti & memoriæ hæſit, quam Authoris nomen & levis atque evanida quædam ſpecies, valdéque obſcura tanti ædificii imago, ſed quæ videbatur mihi Vulgaribus illis quæ in Biblis circumferuntur, longè accuratior & elegantior multo. Cùm aliquot poſt annis Hiſtoriæ Apoſtolicæ meæ illuſtratæ conſcribendæ hic vacarem, atque nonnulla ex Joſepho, quæ ad illius illuſtrationem faciunt exſcriberem, &, ad illius calcem adjicerem, atque inter ea Templi Hieroſolymitani ἰχνογραφίαν, quam tum dedi meditarer atque animo conciperem, ſubiit animum vehemens auguſtiſſimum illud ædificium illuſtrandi deſiderium, juxta illam quam Joſephus tradit deſcriptionem; cumque in eam rem varia conquirerem ac commentarer, adeóque tractatum Talmudicum, qui מדות inſcribitur (nondum tum temporis à D. Conſtant. L'Empereur editum) legerem atque interpretarer, ut lucem aliquam ex duplicis illius (Judæorum Thalmudiſtarum & Joſephi) deſcriptionis collatione elicerem, meque diu multúmque in eo ſtudio fatigarem, venit in mentem me Villalpandi Tabulas olim oculis uſurpaſſe, quæ & elegantiſſimæ & accuratæ admodum mihi tum viſæ fuerant, itaque me actum forte agere & operam ludere, dum ſine illius libri ſubſidio inani labore memet in hoc propoſito excrucio. Itaque quæſivi opus illud, ac tandem ab amico accepi mutuo, quod cum legiſſem & Tabulas ejus diligenter excuſſiſſem, deprehendi me revera actum agere, vixque quidquam addi poſſe ad hominis illius induſtriam & diligentiam ſumme commendabilem. Quare conatum meum pene puerilem riſi & depoſui, ſtudiúmque & propoſitum meum abjeci, totumque me converti in ſtupendi illius ædificii admirationem, ſeriamque & attentam ex Villalpandiana illa deſcriptione conſiderationem, quæ quoniam me vehementiſſimè capiebat, totúmque veluti extra me rapiebat, nec copia mihi fiebat libri illius niſi ad tempus, nec aliunde pretio mihi eum comparare poteram, impetrata ab amico illo libri ipſius diuturniore paulo copia, Tabulas Villalpandi omnes, quæ ad ſtructuram illam pertinent, ut potui, rudi quidem & craſſa Minerva (neque enim ullam pingendi aut fingendi artem calleo) deſcripſi atque delineavi (ita tamen ut ubique in omnibus Tabulis accuratam menſurarum & proportionum exactiſſimam rationem obſervaverim (eáque omnia, quæ ad Tabularum illarum planam & plenam intelligentiam faciunt ex Villalpandi Commentario verbotim exſcripſi in privatum uſum, ut per otium recurrere eo poſſem, atque ex Tabulis & Excerptis illis tanti tamque divini Aedificii formam, figuram, rationem, ſitum, modum, diſpoſitionem, proportionem, elegantiam, pulchritudinem, magnificentiam, planéque ſtupendam gloriam & ſplendorem animo capere atque meditari, quum liberet, valerem. Quod quum ante annos fere quindecim perfeciſſem, penéſque me aſſervarem, ac interdum amicis communicarem, data non ita pridem occaſione ex loco Agæi 2. verſ. 3, 7, 8, 9. qui veniebat mihi tum explicandus, totam auguſtiſſimi illius Templi formam & diſpoſitionem Auditoribus meis ex Tabulis & Excerptis Villalpandianis fuſe ſatis aliquot Prælectionibus explicavi, tum ad pleniorem loci illius Aggæi intellectum, tum quia accurata divinæ illius Fabricæ cognitio magnam affundit lucem quampluribus Scripturæ Veteris & Novi Teſtamenti locis in quibus Templi illius aliqua fit mentio. Dum in eo ſum, & Tabulas atq; Excerpta mea ex Villalpando diligentius excutio, viſus ſum mihi

deprehendere nonnulla etiam momentoſa & καίρια, in quibus vir ille (alioquin longe ſanè diligentiſſimus & accuratiſſimus) meo quidem judicio lapſus eſt atque hallucinatus in tam eximio opere, uti nihil ſolet eſſe ab omni parte in rebus humanis beatum, nec facile cuiquam datum eſt grande aliquod atque eximium inchoare, ſimulque perfectum atque omni ex parte abſolutum opus dare: Ac quoniam præſtantis illius viri opus ſpiſſum eſt, ac tribus Tomis ſat craſſis, forma quam in folio *vocant conſtans, elegantiſſime Romæ ante annos pene quadraginta excuſum, quod vix amplius venale proſtat, nec niſi magno comparari poteſt pretio, putavi me rem non ingratam facturum, ſi Tabulas ejus & Excerpta ac pauceas meas in ea Animadverſiones atque Caſtigationes (quas ex literis L.C. in earum capite præmiſſis agnoſces, atque à Villalpandianis Excerptis dignoſces) in compendium contraherem & in publicum ederem, in eorum ſaltem gratiam & uſum, quibus non datur adire Corinthum, hoc eſt tanto tam grande opus ſibi redimere pretio. Illi ex brevi hoc noſtro Compendio quicquid ad Fabricæ illius divinißimæ illuſtrationem atque veram intelligentiam pertinet, habere poterunt planè & accuratè ſatis: Ex cujus ſeria conſideratione atque diligenti contemplatione, piaque & attenta meditatione puto eos non minorem percepturos ſinceram voluptatem, quam ego ſenſiſſe me profiteor, dum illa exſcriberem atque delinearem, tantum eſt tamq; admirabile divini prorſus illius Operis artificium, ſtructura, diſpoſitio, proportio, elegantia, pulchritudo, ornatus, ſplendor, divitiæ, opes, decor & Majeſtas plane incomparabilis, in quo ſumma elucet ac planè Divina Authoris ſui (Dei, inquam, Opt. Max.) in eo Architectando ſapientia. Adeóque in eo delineando atque deſcribendo prodit ſe nunquam ſatis laudanda Villalpandi ipſius diligentia atque induſtria in conquirendis iis omnibus, quæ ad Fabricæ illius menſuras, ſtructuræ formam atque diſpoſitionem quomodocunque faciunt; quæque ipſe undecunque ex libris tum ſacris tum profanis indefeſſo labore, & ſumma ſedulitate collegit, magna induſtria inter ſe compoſuit, ſollicito ſtudio expendit, magna arte contexuit, & exquiſita Architecturæ cognitione tam aptè diſpoſuit, ut quamvis vim verbis inferre, varia earundem vocum ſignificata comminiſci, ſenſumque illis coactum, durum atque ab earundem ſignificatione longè abeuntem affingere, connectenda divellere, divellenda connectere, ac omnia pene ſuſq; deque interpretanda miſcere videatur; tamen quoniam admirabile hoc Opus (tam inter ſe conſonum, omnibuſq; numeris) & inde eduxit, atq; artificioſiſſimè delineavit, (cujus pulchritudo atque forma omnium intuentium excitat admirationem, eoſque pene dat in ſtuporem) à Lectore impetrat, ac pene imperat & cogit & vel ab invito exſculpit quaſi aſſenſum, & renitentem ſui Lectorem poſt ſe vi quadam trahit, ut fruſtra obluctari coneris (cum aliter explicare non valeas) ut aliud ab iſto diverſum ædificium extruas, cujus omnes partes tam admirabili proportione tamque apta diſpoſitione ſint conſtitutæ, tanta conſenſione inter ſe concordent, tam accurata ſymmetria, tamque exacta, συμφωνία, & omni genere harmoniæ ſint connexæ atque contemperatæ, quæ partium tanta conſenſio & ſymmetria prorſus admiranda ſtructuræ ipſius veritatem & Explanationis Villalpandianæ commoditatem firmo atque indubitato pene adſtruere videtur argumento. Niſi enim veritas ſubeſſet, ſi commentum cerebri humani tota hæc delineatio eſſet, omnia non ſic apte cohærerent, aliquid dehiſceret aut nutaret, vel ſubſidente fundamento moles fatiſceret atque collabaſceret, aut extra gnomonem & perpendiculum aliquid promineret, vel in hanc aut in illam partem propenderet, aut à traditis in ſcriptura menſuris quoquo modo diſcederet atque exorbitaret. Habes itaque hic, benignè Lector, tam admirandi Ædificii tam ſtupendi Templi planam, plenam, luculentam (etſi compendioſam ex longe majore opere contractam) deſcriptionem, atque ingenioſiſſimam elegantiſſimamque delineationem variis Tabulis artificioſiſſimis expreſſam, ut jam totum illud opus longe auguſtiſſimum atque diviniſſimum animo capere & memoria facile tenere poſſis. Unde multa in Scriptura, vel de Templo iſto dicta, vel quæ ſine ejus accurata cognitione capi plane non poſſunt, lucem accipiunt non contemnendam. Videbis in toto terrarum orbe nihil fuiſſe Templo iſti materia, arte, pretio, forma, magnitudine, ſplendore, magnificentia atque opulentia comparandum. Et merito quidem, cum non modò uni vero Deo, cæli terræq; Domino, fuerit ſacratum, verum etiam ejus juſſu atque ductu, eo authore atque delineatore & veluti Architecto fuerit extructum.*

Porrò ſi quis indignetur nos aliquid in tam abſoluto Villalpandi opere audere reprehendere, atque id temere à nobis factum eſſe conqueratur, audiat ipſum Villalpandum Præfatione ad Lectorem Tom. 2. Part. 2. Neque tamen (*inquit*) ita diſputo quaſi putem opera mea factum eſſe ſatis officio, præreptúmve aliis locum, aut demum peractum aliquid amplius, quàm ut jecerim tanquam fundamenta ex quibus excitatura ſit ſubinde poſteritatis induſtria molem operis cumulatiorem, via ſc. eſt indicata duntaxat qua perfici plurimum poſſit, edolatúmq; lignum quod deinceps ab aliis expoliatur. *Sane pauca admodum ac pene nihil in tota Templi fabrica atque ſtru-*

ſtructura à me reprehenditur, ſi unum Atrium Gentium excipias cum ſuis Porticibus, quæ una litura videntur omnino expungenda, quod loco Ezechielis perperam intellecto, ac levi conjectura, tanquam inani fundamento à Villalpando ſuperſtructum totum illud Atrium collabaſcere ac ruere neceſſe ſit. Quod ſi quis à me temere factum conqueratur, videat noſtram in eum locum Animadverſionem, atque ea accuratè expenſa tum demum pronunciet id quod ipſi videbitur. Cæterùm Templum Ezechieli ab Angelo demonſtratum (ex cujus menſuris & delineatione hoc Villalpandianum eſt extructum) Villalpandus vult tale planè eſſe & prorſus geminum cum eo quod à Salomone fuerat extructum, & à Chaldæis paulo ante erat everſum, quod ego quidem nolim exerte & præfractè negare; at argumenta tamen, quibus illud Villalpandus lib. 1. cap. 1. conatur adſtruere, levia admodum ac futilia videntur, Quorum primum illud eſt, quod utrumque monti excelſo inædificatum fuerit. II. Quod utrique duplex fuit Atrium, interius & exterius. III. Quod in utroque exterius Atrium cinxerit undique & quaſi gremio ſuo complecteretur interius Atrium. IV. Quod Atria illa fuerunt in utroque ampliſſima, quæ & totum Iſraelem ad feſta convenientem, & Sacerdotes miniſtrantes in hebdomada ſeu ἐφημερίᾳ ſua caperent, & Gazophylacia tot & tanta haberent, quæ omnes populi decimas & primitias caperent in apotheeis & horreis ſuis, ex quibus 38.m. Levitarum alerentur, qui conſcripti ſunt tempore Davidis. Nam ſi hæc argumenta valida ſunt iisdem concluditur Villalpandianum hoc Templum idem plane eſſe & prorſus geminum cum Herodiano, cujus ἰχνογραφίαν in Hiſtoriæ noſtræ Apoſtolicæ calce dedimus ex Joſephi Hiſtoria delineatum, nam & quatuor illa Herodiano illi Templo ad amuſſim conveniunt. Conveniunt etiam Judaico ſeu Talmudico (ut ita dicam) Templo, cujus menſura & deſcriptio à Talmudicis Scriptoribus in Tract. Middoth. traduntur, uti videre eſt ex delineatione, quam ex illo Tractatu dedit Doctiſſimus vir D. Conſtant. L'Empereur, Linguæ Hebraicæ in Acad. Leydenſi Profeſſor notiſſimus. Siquis tamen conferat triplicis illius Templi veſtigia ſeu ἰχνογραφίας plurimum inter ſe diſtare comperiet, etſi in quatuor illis à Villalpando modo notatis conſentiant. Sane Villalpandianum Templum Herodiano ſeu Joſephiano & Talmudico ſeu Rabbinico multo amplius eſt, nempe toto Gentium Atrio quod (uti modo dicebamus) Villalpandus ex loco Ezechielis perperam intellecto confinxit, nos vero propterea expunximus. At quantumvis iſtis longe amplius ſit, non potuit tamen totum Iſraelem (totum, inquam, propriè & ſtrictè loquendo) ad feſta convenientem capere, ſi vera eſt Villalpandi (quæ ſuo loco à nobis expenditur) de populi Iſraelitici in ſola Chanaanitide habitantis multitudine ſententia, quem ad 66 milliones hominum bellatorum conſurgere facit. Certè ne quidem tota Hieroſolyma (nedum Templum) tantam hominum ſimul convenientium multitudinem capere fermè potuiſſet. Sed neque etiam neceſſe fuit ut tantum tamque capax & amplum eſſet Templum, ut ſimul uno eodémque temporis puncto atque momento omnes Iſraelitarum puberes caperet; etſi enim à Deo jubebantur adeſſe ſolennibus feſtis, certum eſt tamen non omnes adfuiſſe, imò maximam partem ſæpe & paſſim abfuiſſe. Deinde etſi adfuiſſent omnes Jeroſolymis; neceſſe non erat ut eodem temporis puncto omnes ſimul in Templo adeſſent; poterant enim per vices his decedentibus aliis ſuccedere, atque ſic variis temporis momentis eodem die, aut ſi non eodem die, diverſis ſolennium feſtorum diebus, qui ſepteni erant, ſinguli Templum ingredi atque iſtic coram Deo ſe ſiſtere. V. Villalpandi argumentum hoc eſt, Utrumq; Templum fuiſſe Eccleſiæ Chriſti ſymbolum & veluti exemplar, quam uno non diverſis exemplaribus decuit adumbrari. Quaſi verò unum idémque in Scriptura paſſim variis typis atque figuris non adumbretur. Ac ut ne longiùs abeamus, nonne unius ejuſdémque rei typus & exemplar fuit tum Templum Salomonicum, tum Tabernaculum Moſaicum? Annon tamen magnum fuit inter utrumq; diſcrimen, non amplitudinis modò ſed & formæ etiam ſeu figuræ reſpectu? etſi enim Templum Salomonicum ad Tabernaculi formam utcunq; fuerit conformatum, tamen duo in Templo fuerunt, quorum nullum fuit in Tabernaculo veſtigium atque umbra, nempe I. Veſtibulum ante locum Sanctum. II. Cellæ Templo circumpoſita, ut jam alias quæ inter utramque interceſſerunt ſtructuram diverſitates atque diſcrimina taceam. Quidni pariter deſcriptio Templi, quæ eſt apud Ezechielem poſſit eſſe major atque magnificentior Structura ipſius Salomonis, etſi illa ad iſtam utcunque ſit compoſita atque conformata? VI. & ultimum Villalpandi argumentum hoc eſt, quod habetur cap. 12. ducitúrque ex Ezechielis (c. 43. v. 10, 11.) verbis, Oſtende domui Iſrael templum & confundatur ab iniquitatibus ſuis. Unde ſic argumentatur Villalpandus, Si aliquid denuo excogitatum ad Eccleſiam repræſentandam Templum; quódque ſit ab illo Salomonis longè diverſum, oſtendendum præcipiatur, quidnam illud confuſionis pariat? quid erubeſcant? cum illud nihil omnino ad commiſſa ſcelera ſpectare videatur; imò verò Deum præteritorum criminum penitus oblitum indicaret ejuſmodi Templum; admirandaque & prope cœleſtis

leſtis ac divina Eccleſiæ fabrica, Templi illius novi magnificentia præſignata, excitaret utique jacentes Iſraelitarum Babylone animos in ſpem potiùs quàm in verecundiam. At contra vel ipſa Jeroſolymitani Templi recordatio, nedum ipſa ejus ſpecies oculis objecta, cum præſenti Captivitate collata, præterita illa Templi magnificentia & gloria cum præſenti Captivitate quaſi contrariis contraria, omnem excitarent animi ſenſum, dolorem, confuſionem, verecundiam. *Verùm fallitur Villalpandus cùm putat Deum eo loco velle ut Propheta repræſentatione figura Templi illius Judæos ad pudorem & confuſionem adigat, quòd tam ſanctum Templum (Salomonicum nempe cujus hæc erat figura) ſceleribus ſuis contaminaſſent atque Idololatriâ polluiſſent. Non hoc vult iſtic Deus; imo jubet populum prius de peccatis & ſceleribus ſuis ſerio pœnitere, ac pudore propter ea ſuffundi, tum ubi pœnitentiam ſuam prodiderint, jubet illis à Propheta proponi figuram ſeu exemplar Templi illius, quod Angelus Ezechieli demonſtraverat; quod manifeſtum eſt ex v. 11.* אם נכלמו *&c. tum (inquit Deus)* הודע *&c. h. e.* ſi pudeat eos, *i. e. ubi eos puduerit de peccatis ſuis,* tum oſtende illis Templum hoc, *&c. Non ergo illis propriè oſtenditur Templum, ut illa repræſentatione confundantur, ſed ut priùs confuſi Deum juxta illius Templi modum & rationem colant. Proponitur autem illis Templum hoc ut typus cultus Spiritualis Evangelici, quo Deus propriè coli amat, non autem carnali Legis cultu. Itaque hoc propriè Deus vult eo loco per Prophetam, Se nimirum non delectari carnali illo & Legali cultu, quo hactenus illi apud eum defuncti erant, ſed alium ab illo longéque diverſum magíſque ſibi gratum cultum (ſpiritualem nempe, cujus in Templi iſtius imagine ejúſque ritibus omnibus, non parum à Moſaicis diverſi, typum habebant) poſtulare ab ipſis, adeóque & ſe inter eos conſtituturum quum per Meſſiam eos ad ſe vocaturus eſſet. Spiritualem nempe cultum umbris & figuris illis ſignificari nemo eſt Chriſtianus qui neget, nemo Judæus niſi præfractus & planè obduratus, qui negare audeat, cum in illa Ezechielis deſcriptione tot a multa ſint, quæ ne impudentiſſimus quidem Judæus auſit contendere ad literam eſſe intelligenda, ut quæ de Aquis dicuntur, quæ de limine Templi manabant, tum quæ de Jeroſolymorum & terræ Chananitidis diviſione atque diſtributione dicuntur, aliáque multa, quæ ad literam ſumpta abſurda ſunt & ἀδύνατα, ut manifeſtum inde ſit ea ſpiritualiter eſſe intelligenda.*

Ibidem vult Villalpandus Templum à Zorobabele inſtauratum fuiſſe juxta formam, modum, menſuras & rationem hic ab Ezechiele traditam. Verùm Primò ſtare id non poteſt niſi id aſſeratur, quod à Joſepho traditur, ſed à Villalpando exertè negatur, nempe Herodem à fundamentis totum Templum inſtauraſſe, & veterem iſtam Templi formam atque diſpoſitionem immutâſſe. Nam Templi quod à Joſepho deſcribitur forma non uſquequaque cum iſta Villalpandiana congruit atque quadrat, uti videre eſt ex utriúſque Veſtigii (tum iſtius Villalpandiani, tum illius Joſephiani quod dedimus in Hiſtoria noſtra Apoſtolica) collatione. Deinde vix videtur credibile Judæos Zorobabelis tempore potuiſſe tot Porticus & Atria juxta illam formam Villalpandianam extructa ſuper antiqua Salomonis fundamenta erigere, niſi forte dicamus illa non fuiſſe à Chaldæis everſa & ſolo æquata, ſed duntaxat ſuperiora Cœnacula Porticibus impoſita fuiſſe igne à Chaldæis abſumpta, parietes autem & columnationes manſiſſe integras atque intactas. Sic enim fieri potuit ut Judæi paulatim per multos à ſoluta Captivitate annos cœnacula illa inſtaurarint, ita ut quod de Templo à Zorobabele extructo dicitur, intelligendum ſit de Templo ſtrictè ſic dicto, loco nimirum Sancto & Sancto ſanctorum, cum Veſtibulo ſeu Turri ante locum Sanctum. Sed ſi ita ſe res habuit Herodes proculdubio nihil in Templi inſtauratione tentaſſet, neque tam aptam & concinnam partium omnium Templi diſpoſitionem, harmoniam & ſymmetriam immutâſſet. Quid autem ſentiendum videatur de teſtimonio Joſephi, qui Templum Jeroſolymitanum totum vult denuo ab Herode inſtauratum, aliquid hic in noſtris ad Villalpandum Notis dicitur, & pleniùs aliquando dicetur, ſi fortè Deus dederit ea, quæ olim de illa Templi Joſephiana, & Talmudica in Tractatu Middoth, deſcriptione commentati ſumus, edere atque illam cum iſta Villalpandiana conferre. Interim iſta omnium, uti videtur, abſolutiſſima, & ad quam reliqua referri, atque ex ea intelligi debeant, contentus, benigniſſime Lector, eſto: húncque noſtrum, etſi debilem, at non illaudabilem, conatum pro tua humanitate ſuſcipito, & quicquid hic à nobis peccatum fuerit, clementer ignoſcito.

CAP.

CAP. XL. EZECHIELIS

PARAPHRASTICA EXPLANATIO

EX VILLALPANDI EXPLANATIONUM TOM. 2. PART. 2. LIB. 3.

VERSUS I.

IN 25 anno tranſmigrationis noſtræ) Anno 25 tranſmigrationis, Regis Joachim quæ propterea populi dicitur tranſmigratio quòd tunc primum cum Rege populi principes ac vulgus in captivitatem fuit abductum. *Noſtram* vocat eam Propheta quòd ipſe quoque adhuc puer tunc Babylonem fuerit abductus Anno à prima Viſione Ezechielis 20, regni Aſſyriorum 50. Nabuchadnoſſoris 32. *In exordio anni decimi menſis.*) In primo anni menſe qui Niſan dicitur. *Decimoquarto anno poſtquam percuſſa eſt civitas, in hac ipſa die*) Decimoquarto anno ſubverſæ urbis atque incenſi Templi, qui fuit Sedechiæ undecimus, primi menſis decimâ die, quâ agni Paſchate immolandi inferebantur in urbem, & quâ Chriſtus verus agnus die Paſchatis immolandus urbem ingreſſurus erat, à turbis palmis excipiendus. *Facta eſt ſuper me manus Domini*) Vis quædam Divina irruit ſuper me. *Et adduxit me illuc*) Adductus fui in urbem jam ante à Deo percuſſam. V. 2. *In viſionibus Dei adduxit me in terram Iſrael*) Tam illuſtris ac perſpicua viſio mentis meæ oculis objecta fuit ut corporeis oculis cernere viderer proprium ſolum, terram inquam Iſrael. *Et dimiſit me ſuper montem excelſum nimis*) Dimiſit me ſuper montem Moria cujus nomen ipſa celſitudinis commemoratio indicat. *Super quem erat quaſi ædificium civitatis vergentis ad Auſtrum*) Super quem montem ædificium erat Templi, mihi è Babylone venienti à meridie objectum, quod civitati erat quàm ſimillimum. V. 3. *Et introduxit me illuc*) Et adduxit me ad Templi januam, quæ in Aquilonari peribolo aperiebatur, ut cominus ſingulas totius ædificii partes poſſem contemplari. *Et Ecce vir*) Ibique virum Angelum humana ſpecie vidi, fortaſſe Michaelem, vel Gabrielem, aut alium è 7, qui aſtant Domino, qui Chriſtum Dominum præſignarat Eccleſiæ verum ædificatorem. *Cujus erat ſpecies quaſi ſpecies æris*) Quem dum aſpicerem videbar videre ſplendidiſſimum æs candens lucidiſſimis micans ſcintillis. *Et funiculus lineus in manu ejus, & calamus menſuræ in manu ejus*) Et manu alterâ funiculum cæmentariorum gerebat, alterâ calamum menſuræ, ad quam perfectiſſimum illud ædificium fuit exactum, eâdem nunc dimetiendum. *Stabat autem in porta*) Stabat autem in porta Aquilonaris periboli, Orientali angulo proxima, quaſi Templi cuſtos & Prophetæ ductor. V. 4. *Et locutus eſt ad me idem vir*) Et allocutus eſt me his verbis, Fili hominis &c. V. 5. *Et ecce murus forinſecus in circuitu domus undique*) Et ecce peribolus quidam univerſam domum, porticus omnes atque atria, undique cingebat extrinſecus. *Et in manu viri calamus menſuræ ſex cubitorum & palmo*) Habebat autem in manibus vir ille calamum ſex conſtantem veris perfectiſque cubitis, ac prætereà quartâ parte cubiti, quæ palmus dicitur. *Et menſus eſt latitudinem ædificii calamo uno, altitudinem quoque calamo uno*) Quo quidem calamo prædicti periboli altitudinem menſus eſt, ac latitudinem, & utramque ex æquo parem reperit calamo. V. 6. *Et venit ad portam quæ reſpiciebat viam Orientalem*) Prætermiſſo deinde Gentium atrio, quod pro multitudine ad fidem ex Gentibus confluentium menſurâ cariturum erat, primùm venit ad portam Orientalem Atrii Iſraelis, tum quòd ea digniſſima eſſet, quippe Regi deputata, tum verò maximè quòd per eam etiam gratiſſima Sanctuarii facies conſpiceretur. *Et aſcendit per gradus ejus, & menſus eſt limen portæ calamo uno latitudinem, h. e. limen unum calamo uno in latitudine*) Et ſeptenis portæ gradibus conſcenſus, qui in Atrio Gentium ante januam erigebantur, menſus eſt poſtem alterum portæ calamo uno, & poſtem alterum calamo uno, quanta nimirum eſt muri craſſitudo & utriúſque liminis ſuperioris & inferioris latitudo. V. 7. *Et thalamum uno calamo in longum, & uno calamo in latum: & inter thalamos quinque cubiti*) Menſus eſt quoque janitorum conclave ſeu thalamum, æquè longum ac latum, calamum unum, & poſtem quâ parte inter thalamos erigitur cubitorum quinque, quanta videlicet eſt ſtylobatæ frons demptis projecturis. V. 8. *Et limen portæ juxta veſtibulum portæ intrinſecus calamo uno.*) Et menſus quoque eſt utrúmque poſtem portæ interioris, cui fornix innititur, deprehenditque eſſe æqualem calamo, ſicut & ipſa fornix & murus latus erat calamum unum. V. 9. *Et menſus eſt veſtibulum portæ 8 cubitorum*) Veſtibuli quoque longitudinem octo cubitis dimenſus eſt, hoc eſt limen portæ, quantum videlicet Meridianus portæ poſtis diſtat ab Aquilonari. *Et frontem ejus duobus cubitis; veſtibulum autem portæ*

erat intrinſecus) Et ſemicolumnas ejus duobus cubitis; Veſtibulum autem hoc portæ non erat in fronte ædis aote janoam, ſed intra januam in ipſa Porticûs latitudine. V. 10. *Porrè thalami portæ ad viam Orientalem tres hinc & tres inde: menſura una trium, & menſura una frontium ex utraque parte*) Thalami verò in veſtibulis conſtituti intra Orieotalem portam, tres erant ejuſdem menſuræ ab Auſtro, tres ab Aquilone, paribus diſtincti poſtibus, paribúſque ſemicolumnis exornati. V. 11. *Et menſus eſt latitudinem liminis portæ 10 cubitorum & longitudinem portæ 13 cubitorum*) Et ſpatium in media porta inter thalamorum frontes relictum latum fuiſſe compertum eſt 10 cubitos, altitudo verò luminis portæ ſuper ſtylobatris fuit 13 cubitorum. V. 12. *Et marginem ante thalamos cubiti unius, & cubitus unus finis utrinque; thalami autem ſex cubitorum erant hinc & inde*) Et thalami peribolo utrinque cubiti unius claudebantur, & poſtes cubitum unum utrinque extra perpendiculum projiciebantur, cùm tamen thalami æquales omnes eſſent cubitorum ſex, h. e. calami unius, qui totidem conſtat cubitis & præterea quartâ cubiti parte. V. 13. *Et menſus eſt portam à tecto thalami uſque ad tectum ejus, latitudinem 25 cubitorum, oſtium contra oſtium*) Et menſus eſt portæ latitudinem ab extimo peribolo thalami uſque ad peribolum, qui ſimul portam claudit & thalamum, & comperit eam eſſe 25 cubitorum, diſcurrente menſurâ per oſtia thalamorum, è quibus unum erat è regione alterius. V. 14: *Et fecit frontes per 60 cubitos, & ad frontem Atrium portæ undique per circuitum*) Et dimetiendo declaravit columnationes, ſive ordines columnarum, omnes ſimul altos eſſe cubitos 60. & par erat menſura columnarum ordinibus, qui cingebant Atrium portæ proximum undique per circuitum. V. 15. *Et ante faciem portæ quæ pertingebat uſque ad faciem veſtibuli portæ interioris 50 cubitos*) Et à facie anteriore, vel à primo limine portæ hujus Orientalis uſque ad faciem veſtibuli interioris ejuſdem portæ 50 cubitos longitudinis, portæ includentis muros, veſtibula, poſtes & thalmos. V. 16. *Et feneſtras obliquas In thalamis & in frontibus eorum; quæ erant intra portam undique per circuitum: ſimiliter autem erant & in veſtibulis feneſtræ per gyrum intrinſecus*) Et cancellis viſui perviis, reticulatis, obliquis foraminibus thalami claudebantur, qui quidem cancelli è regione ſemicolumnarum, quæ totam intrinſecus portam cingebant, protendebantur, atque adeò veſtibula omnia portæ interiora ejuſmodi cancellis claudebantur; nam thalami in ipſis portæ veſtibulis inter ſtylobatas erant conſtituti. *Et ante frontes pictura palmarum*) Et columnarum capitella palmarum ſpatulis exornabantur. V. 17. *Et eduxit me ad Atrium exterius, & ecce gazophylacia & pavimentum ſtratum lapide in atrio per circuitum, 30 gazophylacia in circuitu pavimenti*) Et portam quidem egreſſum induxit me in Atrii exterioris Orientalem aream ſubdialem, quam ingreſſus animadverti eam porticibus undique cinctam fuiſſe, teſſellatis pavimentis affabrè elaboratis, quibus gazophylacia imminebant in ſingulis intercolumniis ſingula, erántque omnia circumcirca 30 cub. V 18. *Et pavimentum in fronte portarum ſecundùm longitudinem portarum erat inferius,*) Porticuum verò inferiora pavimenta, à lateribus portarum diſcurrentia, latitudine erant portarum longitudini paria. V. 19. *Et menſus eſt latitudinem à facie portæ inferioris uſque ad frontem Atrii interioris extrinſecus 100 cubitos, ad Orientem & ad Aquilonem*) Et menſus eſt latitudinem Orientalis areæ Atrii exterioris à facie portæ exterioris nuper dimenſæ, uſque ad frontem exteriorem Atrii interioris 100 cubitis ab Oriente ad Occidentem, ac longitudinem totidem à Meridie ad Aquilonem, Vel, menſus eſt aream ſubdialem inter exteriorem portam jacentem, excluſis portis, latitudinis & longitudinis 100 cubitis. V. 20. *Portam quoque, quæ reſpiciebat viam Aquilonis Atrii exterioris menſus eſt tam in longitudine quàm latitudine*) Et Orientalem portam egreſſum deduxit me ad portam Aquilonarem eiuſdem Atril exterioris, & menſus eſt ſingularum partium ejus longitudinem & latitudinem. Verſus 21. *Et thalamos ejus tres hinc, & tres inde* &c.) Hoc eſt, thalamos ejus poſitu ac numero pares, & frontes ejus & veſtibula ejus eiſdem planè menſuris menſus eſt, quibus prioris portæ ſimiles partes, necnon longitudinem & latitudinem portæ eandem, eodémque modo menſus eſt, illam 50, hinc verò 25 cubitis. V. 22. *Feneſtra autem ejus & veſtibulum* &c.) Porrò cancelli quibus thalami concludebantur, veſtibula & poſtes cum ſuis ſemicolumnis & capitellis ſculptis ad modum palmarum, omnia dimenſa fuerunt, & ejuſdem menſuræ ac formæ reperta, quâ erant in Orientali porta, ſimiles partes & ornamenta. *Et ſeptem graduum erat aſcenſus ejus, & veſtibulum ante eum.*) Et ſeptenis conſcenſis gradibus ad portam patebat acceſſus, & per eam ad veſtibulum; veſtibulum erat ultra januam. V. 23. *Et porta Atrii inferioris contra portam Aquilonis & Orientalem*) Et porta Atrii interioris Aquilonaris erat è regione prædictæ portæ, haud ſecus quàm portæ Orientali contraria erat Orientalis porta Atrii interioris. *Et menſus eſt à porta uſque ad portam 100 cubitos*) Et menſus eſt Aquilonarem aream Atrii exterioris à porta uſque ad portam 100 cubitis longitudinem, ac totidem latitudinem. *V. 24. Et adduxit me ad viam Auſtralem,* &c.) Et me Aquilonari portâ eductum deduxit ad Auſtrum, & ecce porta exterioris Atrii proſpiciens ad Auſtrum, quam menſus eſt; omnia eiſdem menſuris conſtare comperta ſunt, quibus & ea, quæ ſunt ſupradicta. *Et introduxit me in Atrium interius ad portam Auſtralem, & menſus eſt eam juxta menſuras ſuperiores* &c.) Et deduxit me ad portam Auſtralem Atrii interioris, & menſus eſt eam, ac omnes menſuras comperit pares iis, quas in ſupradictis portis recenſuerat. V. 30. *Et veſtibulum per gyrum longitudine 25 cubitorum & latitudine 5 cubitorum*) Et poſtes in circuitu, quorum ſtylobatæ inter thalamos latè ſunt cubitos 5 ipſi verò cum trabeatione poſtes alti cub. 25. V. 31. *Et veſtibulum ejus ad Atrium exterius, & palmas ejus in fronte: & 8 gradus erant quibus aſcendebatur ad eam*) Et veſtibulum univerſum ad exterius Atrium vergebat, & ſemicolumnarum capitella palmis exornabantur in veſtibulo, ad quod gradibus aſcendebatur octonis. V. 32. *Et introduxit me in Atrium interius per viam Orientalem, & menſus eſt portam ſecundum menſuras ſuperiores*) Et portâ Meridianâ eductum de-

deduxit me ad portam Orientalem Atrii interioris, eamque menſus eſt, & comperit eaſdem eſſe in hac porta menſuras atque in ſupradictis. V. 35 *Et introduxit me ad portam, quæ reſpiciebat ad Aquilonem, & menſus eſt ſecundum menſuras ſuperiores)* Abſolutis menſuris Orientalis portæ deduxit me ad portam Aquilonarem ejuſdem Atrii interioris, & menſus eſt membra omnia & ornamenta eiſdem menſuris quibus ſupradictas portas &c. V. 38. *Et per ſingula gazophylacia oſtium in frontibus portarum: ibi lavabantur holocauſta)* Et ad ſena thalamorum oſtia, quæ erant inter frontes interiores portarum lavabantur holocauſta. V. 39. *Et in veſtibulo portæ duæ menſæ hinc, & duæ menſæ inde, ut immoletur ſuper eas holocauſtum & pro peccato, & pro delicto)* Et in ipſo veſtibulo portæ duæ menſæ hinc ad binos poſtes, qui ſunt inter thalamos, & duæ menſæ illinc ad totidem ſimiles poſtes, ſuper quibus expanſæ pecudes vel armenta jugulabantur, in holocauſtum. &c. V. 40. *Et ad latus exterius quod aſcendit ad oſtium portæ, quæ pergit ad Aquilonem duæ menſæ, & ad latus alterum ante veſtibulum portæ duæ menſæ)* Et à lateribus portæ Aquilonaris, cùm primùm quia aſcenſis gradibus oſtium ingreditur, duæ menſæ; & à lateribus veſtibuli interioris duæ menſæ, hoc eſt in quatuor angulis veſtibuli portæ Aquilonaris quatuor menſæ erant, binæ ad utrumque parietem. V. 41. *Quatuor menſæ hinc, & quatuor menſæ inde, per latera portæ, octo menſæ erant ſuper quas immolabant)* Quod ſi binas utrinque angulares binis mediis, quas dixerat, annumeres, quaternæ menſæ erunt in unoquoque portæ latere, & in utroque octonæ, ſuper quibus victimas immolabant. Verſus 42. *Quatuor autem menſæ ad holocauſtum de lapidibus quadris extructæ longitudine cubiti unius & dimidii, & latitudine cubiti unius & dimidii, & altitudine cubiti unius, ſuper quas ponantur vaſa in quibus immolatur holocauſtum ac victima)* Quaternæ autem menſæ holocauſtorum, ex ſingulis ſaxis ſingulæ affabrè ad normam & regulam elaboratæ, quadratâ formâ, cubiti unius & dimidii erant, altitudine verò cubiti unius, cujus formæ ac menſuræ erant reliquæ, ſuper quas ponebant inſtrumenta, quibus immolabatur holocauſtum & victima. V. 43. *Et labia earum palmi unius reflexa intrinſecus per circuitum]* Menſarum autem cymatia, vel ſuperiora ornamenta, fuerunt palmi unius intrinſecus reflexa ita ut ſuma menſa longa ac lata fuerit palmos novem, hoc eſt, cubitum unum ac dimidium, inferior ara longa fuerit palmos 7, alta 5 cum menſa una cum cymatio alta palmos 6. hoc eſt cubitum unum. *Super menſas autem carnes oblationum)* Super menſas autem ponebatur quælibet oblata caro ut ibi in fruſta concideretur. *V. 44. Et extra portam interiorem Gazophylacia Cantorum in Atrio interiori quod erat in latere portæ reſpicientis ad Aquilonem, & facies eorum ad viam Auſtralē, una ex latere portæ Orientalis quæ reſpiciebat ad viam Aquilonis)* Et Atrium interius ingreſſus animadverti Gazophylacia Cantorum in Orientali porticu Atrii interioris ſuper veſtibulis ſuſpenſa, quæ inter Aquilonem & Auſtrum tendebantur. Fuit verò Gazophylacium unum in eadem Orientali porticu, & in ejus angulo Aquilonari; & alterum in ejuſdem porticus angulo Meridiano. *V. 45. Et dixit ad me, Gazophylacium hoc, quod reſpicit viam Meridianam, Sacerdotum erit, qui excubant in cuſtodiis Templi)* Et dixit mihi, Gazophylacium hoc quod eſt à latere Meridiano Orientalis porticus Sacerdotum erit cuſtodientium cuſtodias domus. *V. 46. Porro Gazophylacium quod reſpicit ad viam Aquilonis Sacerdotum erit qui excubant ad miniſterium Altaris &c.)* Et Gazophylacium alterum quod eſt à latere Aquilonari Orientalis porticus Sacerdotum erit cuſtodientium cuſtodiam Altaris. *V. 47. Et menſus eſt Atrium longitudine 100 cubitorum, & latitudine 100 cubitorum per quadrum, & Altare ante faciem Templi)* Et menſus eſt Atrii interioris quadratam aream, quæ inter tres jacet prædictas portas, & eam eſſe comperit æquè longam ac latam cubitorum centum, in cujus medio fuit Altare æneum, faciem Templi nullo interjecto ædificio proſpiciens. V. 48. Et *introduxit me in veſtibulum Templi, & menſus eſt veſtibulum 5 cubitis hinc, & 5. cubitis inde, & latitudinem portæ trium cubitorum hinc, & trium cubitorum inde)* Et introduxit me in veſtibulum Templi, & menſus eſt poſtem ejus Meridianum quinque cubitis hinc, & poſtem Aquilonarem quinque cubitis illinc; & latera portæ ſive poſtes, qui ab oſtio extenduntur uſque ad interiores angulos veſtibuli menſus eſt, Meridianum trium cubitorum hinc, & Aquilonarem trium cubitorum inde, ex quo fit ut latitudo portæ ſit in medio relicta quatuordecim cubitorum. *V. 49. Longitudinem autem Veſtibuli 20 cubitorum, & latitudinem 11 cubitorum, & octo gradibus aſcendebatur ad eam. Et columnæ erant in frontibus, una hinc, & altera inde)* Quoniam menſus eſt longitudinem Veſtibuli cubitorum 20, & latitudinem ejus cubitorum 11. & gradibus 8 aſcendebatur ad porticus oſtium. Et columnæ erant ad paraſtades veſtibuli ex utraque parte portæ Sanctuarii, illis perſimiles, quas Solomon æneas poſuit in eodem Veſtibuli loco, quarum alteram vocavit Jachin, alteram Booz.

EXCERPTA.

Ex Villalpando Tom. 2. Part. 2. lib. 3.

ad Confirmationem vel Illuſtrationem cap. XL. præcedentis.

CAP. I. Verſ. 1. *In 25 tranſmigrationis anno)* Prima Ezechielis viſio facta fuit anno quinto Jechoniæ (uti conſtat ex Ezech. 1. 2.) hæc verò poſtrema anno ejuſdem vigeſimo quinto. Itaque altera ab altera diſtat annis viginti. Annum vigeſimum, de quo Ezech. 1. 1. accipit Villalpandus de annis regni Aſſyriorum, cui initium dedit Nabopolaſſar (ſive Nabuchodonoſor ſenior magni Nabuchonoſoris pater) qui ſecundùm Joſephum regnavit annos 19. Ei ſucceſſit Nabuchodonoſor magnus ejus filius, cujus annus 11 convenit cum quinto tranſmigrationis Jechoniæ, ſive primo primæ viſionis Ezechielis anno. Cui numero ſi addatur ſenarius, quo diſtat deſolatio urbis à prima viſione Ezechielis, continget utique deſolatio anno Nabuchodonoſoris 18. Quod confirmatur ex Jer. 52. 29. *In 19 Nabuchodonoſor tranſtulit de Jeruſalem animas 832.* Hæc autem de ſuperato Sedechia & incenſa urbe intelligenda eſſe probat numerus annorum, qui ex aliis ejuſdem Prophetæ locis colligitur; nam ibidem v. 12, 13. dixerat.

In

In menſe quinto decimâ menſis (ipſe eſt annus 19 Nabuchodonoſoris Regis Babylonis) venit Nabuzardan princeps militiæ &c. & incendit domum Dei. Ex conſtat hunc eſſe annum 11 Sedechiæ. Nec quenquam movere debet quod ibi 18 dicatur, hic 19: Ibi enim de completo loquitur decimoctavo, hic de incipiente decimonono. Ita hic annus extremæ viſionis Ezechielis incidet in 32 Nabuchodonoſoris, nam (ut jam oſtendi) anno duodecimo Nabuchodonoſoris fuit prima Viſio, additis 20 interjacentibus fient omnes 32. Regni Aſſyriorum verò annus eſt quinquageſimus, quandoquidem prima viſio facta eſt anno regni illius trigeſimo. Hieronymus annum illum trigeſimum de quo Ezech. 1. 1. ait eſſe trigeſimum ab invento libro Legis ſub Joſia Rege, quam ſententiam non ſimpliciter rejicit Villalpandus. Rabbini addunt annum illum fuiſſe Jubilæum, probántque ex eo quod hic dicitur anni exordium eſſe decima dies menſis.

CAP. II. *In exordio anni decimâ menſis.* Utrâmque particulam (inquit Villalpandus) connectunt Rabbini, ut ex hoc loco probent annum hujus viſionis fuiſſe Jubilæum. Sic enim Kimhi. *Quis eſt annus cujus exordium eſt in decima die menſis? Dic quòd eſt annus Jubilæi. Et quoniam ſervi exibant de ſervitute in libertatem in anno Jubilæi & in die Expiationum, propterea oſtendit illi Deus O. M. exitum de captivitate & ædificationem Templi in anno Jubilæi & in die Expiationum, quoniam in ea die parcet Deus iniquitati Iſraël, & peccatum eorum non memorabitur ultrà.* Et Jarchi eadem confirmat, & probat hunc Jubilæi annum quinquageſimum eſſe à decimooctavò Joſiæ, qua in re ſententiam B Hieronymi non minùs quàm ſuam roborat; quia anno decimooctavo Joſiæ inventus eſt liber Legis, &c. ſive hac ſive illâ ratione computari cœpti ſint anni, computatio certa eſſe videtur. At illud non eſt uſquequaque certum, prædictum decimumoctavum Joſiæ annum fuiſſe Iubilæum. Imò verò Theodoretus in hunc locum (uti obſervat Villalpandus) notat in Hebræorum annalibus diligenter conquiſitis nullum reperiri Jubilæi annum cum quinto Sedechiæ, aut tranſlati Jechoniæ, convenire. Itaque hanc Judæorum loci hujus interpretationem rejicit Villalpandus, & exordium anni accipit de primo menſe Niſan, qui Exod. 12. 1. jubetur à Deo Iſraelitis, ut deinceps ſit ipſis anni exordium. Porrò notat duplex fuiſſe Judæis anni exordium, alterum menſe Septembri in æquinoctio Autumnali, quòd tum naturalis ſit quidam anni finis, quia fruges omnes maturæ tum reconduntur: Cujus exordii ratio habebatur in Jubilæorum & annorum hebdomadicorum obſervatione. Alterum fuit in æquinoctio Verno, cujus ratio habebatur in ſolennitatibus & Feſtis. Et hoc conſtitutum vult à Deo anni exordium non modò quia Iſraelitas eo menſe eduxit ex Ægypto, verùm etiam quia mundus eâ anni tempeſtate creatus fuerat, quod tum ratione, tum teſtimonio Anatolii apud Euſeb. lib. 7. Hiſt. Eccleſiaſt. cap. 26. tum Cyrilli Hieroſol. Leonis 1. Iſidori, Bedæ, & aliorum probat.

CAP. III. *Facta eſt ſuper me manus Domini*) *Manus* vim, robur, poteſtatem ſignificat, vel in vindictam, vel in opem & auxilium. Hic S Spiritum ſignificat, ſeu Spiritum Prophetiæ, qui ut manus à brachio & digitus à manu promanat, ſic ipſe à Patre & Filio prodit, qui dicitur digitus Dei, Exod. 8. 9. à Magis Ægypti, & Luc. 11. 10. à Chriſto. *Si in digito Dei ejicio dæmonia,* quod explicatur à Matth. 12. 28. *Si in Spiritu Dei ejicio dæmonia.*

CAP. V. *Illuc*) hoc eſt in Jeruſalem de quo paulò antè dixerat. *Decimoquarto anno poſtquam percuſſa eſt civitas.* V. 2. *Super montem excelſum*) Quis hic mons fuerit in lib. Paralip. habetur expreſſum. *Et cœpit Solomon ædificare domum Domini in Jeruſalem in monte Moria, qui demonſtratus fuerat Davidi patri ejus in loco quem paraverat David in area Ornan Jebuſæi.* Pretium illius areæ exprimitur. 1. Paral. 21. 25. *Dedit Ornan pro loco ſiclos auri juſtiſſimi ponderis ſexcentos.* Quod ita accipit Villalpandus ut fuerint argentei ſicli 600. aurei verò 50. qui faciunt monetæ ſcuta 280 *di oro in oro.*

CAP. VI. *Ædificium civitatis vergentis ad Auſtrum*) Lyranus diſputat quod civitas Jeruſalem unà cum Templo menſa fuit pariter Ezechieli, atque adeò ædificii nomine ſignificari putat ab eo Templum, nomine civitatis ipſam urbem Jeruſalem, & Templum quidem ad Aquilonem ſtatuendum putat, civitatem contrà ad Auſtrum. Sed falſum omnino eſt (inquit Villalpandus) Templum urbi à Septentrione opponi; nam (ut ait Joſephus) urbs ſita erat è regione Templi theatrali ſpecie, h. e, triplex ejus latus cingens, ut in urbis topographia poteſt eſſe perſpectum. V. 3. *Introduxit me illuc*) *Illuc* h. e. in Templum. Quod non denotat ad interiora Templi jam fuiſſe deductum Prophetam, cùm adhuc exterior Peribolus conſpiciendus infrà ſit, ſed tantùm cominùs allatum ut poſſet ſingulas ordine partes recenſere. Atque hic ob oculos ponenda eſt univerſalis noſtra Ichnographia, ubi conſpiciet Lector in extimo Aquilonari periboli apertam portam ab Orientali angulo non longè diſſitam, in eâque Angelum ſtantem videri in fine hujus verſiculi, cùm Propheta vel intra portam in via, vel juxta portam in monte domûs ſtetiſſe credendus ſit, quum ad Templum adductus fuiſſe dicitur.

CAP. VIII. *Et calamus &c.*) Calamus קנה longitudinum menſura ſic dicitur, quia longitudine & cylindricâ formâ cannam ſive calamum refert; & quia cubitis ac palmis diſtincta erat, calami nodos eo imitabatur. Hujuſmodi calami formam & pretioſam materiam diſertis verbis exprimit Johannes Apoc. 21. 16: *Qui loquebatur mecum habebat μέτρον κάλαμον χρυσοῦν.*

CAP. IX. *Stabat in porta*) In ipſa porta Periboli Aquilonari quaſi Templi ipſius cuſtos & janitor, Chriſtum repræſentans, qui in eadem porta ſtans janitoris & cuſtodis templi functus eſt quaſi miniſterio, quippe *non ſinebat ut quiſquam transferret vas per Templum,* Marc. 11. 16. Nam quibus ex Bezetha vel Cænopoli, vel ex ipſo foro pecuario tranſeundum erat in ſuperiorem urbem, vel in regiam Salomonis, primùm ingrediendum erat hæc porta Periboli in qua Angelus hic ſtabat: Ingreſſis verò viam duplex ſeſe offerebat iter, compendiarium alteram portam ingredientibus huic adverſam in Atrio Gentium, & per ipſum atrium, & per portam Salomonis tranſeuntibus ad portam Occiduam porticû Gentium quæ prior eſt contra-

ria:

ris: Alterum verò iter longius aliquanto erat circa murum Atrii Gentium per ipſam viam exteriorem. Quapropter nulli ſervi aut alii mirum non eſt ſi compendiariam ingreſſi viam longiorem fugêre. At Chriſtus Dominus qui id in dedecus Templi cedere cenſebat, ſtans in porta hac, vel ſaltem in illa, quæ eſt ei adverſa in Atrio Gentium, prohibebat hujuſmodi ne tranſirent per Templum. Idem etiam Chriſtus ementes & vendentes dicitur ejeciſſe de Templo, h. e. è prima parte Templi quæ Atrium & porticus Salomonis appellabatur, ubi docere & ambulare ſolebat Chriſtus Dominus apud Johannem 10. 25. is enim locus patebat, ut videre eſt Act. Apoſt. 3. 11, 12.

DE CALAMO.

CAP. XII. V. 5. *Calamus menſura ſex cubitis & palmo)* Quia Hebræa phraſis hic aliquantò obſcurior & ambigua eſſe videtur, quanquam ita accipi poſſit ut eâ videatur ſignificari Calamum conſtitiſſe ſenis præcisè cubitis, quorum ſinguli conſtabant cubito uno & palmo, quia voces Hebraicæ באמה וטפח connecti ſimul poſſunt & diſtingui à prædictis שש אמות Villalpandus quorundam refert ſententiam, qui calamum illum exiſtimant longum fuiſſe 6 cubitos præciſe, ſed quorum ſinguli conſtabant cubito communi & palmo, h. e. fuiſſe Babylonicos cubitos, qui Hebræis majores erant palmo uno, h. e. ſextâ minoris parte, ſive ſenis digitis, quod confirmari putant ex illo Ezechielis teſtimonio c. 43. 13. *Iſta menſura Altaris in cubito veriſſimo, qui habebat cubitum & palmum.* Sed negat Villalpandus eandem eſſe utriuſque loci phraſim, eadem verba. Portò illorum ſententiam refellit primùm ex LXX. Interp. καλαμ@ τὸ μέτρον πηχῶν ἓξ ἐν πήχει & παλαιςῆς. Non habent παλαιςῆ, ut conjungi poſſit cum ἐν πήχει ſed habent παλαιςῆς, quod conjungendum cum πηχῶν ἓξ, ut ſenſus ſit calamum fuiſſe ſex cubitorum & palmi unius; dein authoritate Hieronymi, Gre..., &c. denique ipſius Ezechielis, qui capitis hujus v. 7, 9, 11. cavædium portarum metitur cubitis 8. & frontes ſive ſemicolumnas cubitis 2. & thalamos ſingulis cubitis: cùm verò has omnes partes ſimul uno numero computat, portarum latitudinem ſæpiùs 25 cubitis definit. Quòd ſi calamus ſenos tantùm haberet cubitos, bis ſeni duodenis additi 24 redderent, non 25. Statuendum igitur illos 25 cubitos quaternis calamis fuiſſe dimenſos, quorum ſinguli præter ſenos cubitos quartam continerent cubiti partem, h. e. 6 digitos. eam verò palmi nomine indicatam fuiſſe à Propheta, quòd nulla menſura eſſet Hebræis huic magis proxima. Porrò Hebraica phraſis illa *in cubito* באמה ſæpius eſt uſurpata à Propheta, præſertim cap. 42. *Menſus eſt contra ventum Occidentalem calamo menſuræ 500 calamos in calamo menſuræ per circuitum.* Quod Vulg. reddidit, *In cubito veriſſimo,* in quo videtur ſecutus LXX. Sunt qui apud eundem Hieronymum reddunt, *In cubito perfecto,* cujus mox ipſe ſacer textus in qualibet lingua longitudinem explicat continere cubitum unum vulgarem & inſuper palmum. Itaque quoties *in cubito* vel *in calamo* dicit aliquid dimenſum eſſe, de cubito vel calamo juſto legali ac certo ſermo eſt. Itaque *in manu viri calamus menſuræ cubitorum ſex in cubito,* intellige perfectorum, *& palmi.*

CAP. XIII. *Menſus eſt latitudinem ædificii calamo uno) Ædificii,* h. e. Periboli qui hic exſtructus fuit juxta Legem a Deo latam, Deut. 22. 8. ne ambulantes præcipites deciderent in ſubjectas valles profundiſſimas. LXX Int. in Compl. & Reg. Codice, *Menſus eſt antemurale* (inquit) *latitudinem æqualem calamo, & æqualem calamo longitudinem, & æqualem calamo altitudinem.* Quæ longitudinis in muro dimenſio (inquit Villalpandus) ab altitudine diſtincta ſupervacanea videri poterit ei, qui hujus Periboli formam in noſtris deſcriptionibus non perpenderit. Iis verò perſpectis univerſus hic Peribolus quadratis aris conſtare cognoſcitur, quarum longitudo, latitudo, & altitudo æqualis eſt calamo. Atque de his quadratis Periboli aris accipit locum 1 Mac. cap. 14. 26. *Poſuerunt* ἐν ςήλαις *in titulis in monte Sion.*

DE GRADIBUS PORTARUM.

CAP. XV. V. 6. *Aſcendit per gradus ejus)* Gradus in porta aſcendi excelſiorem fuiſſe demonſtrat aream Atrii Iſraelis areâ Atrii Gentium, quod montis acclivitas poſtulare videbatur, ſed & multò magis locorum dignitas, quæ ipſa ſoli celſitudine indicabatur. Atque adeò univerſum Iſraelis Atrium excelſius erat Atrio Gentium, Atrio Iſraelis Atrium Sacerdotum, ſuper quo aſcendebatur ſolum domûs Dei. Non enim parum dignitati Templi vel Baſilicæ conducit ſi à reliquo urbis pavimento emineat: Quod animadvertentes antiqui Architecti ante Idolorum Templa gradus perpetuò excitabant, ut videre eſt apud Vitruvium. Portò dum Angelus aſcendiſſe dicitur portæ gradus, priuſquam portæ limen accederet, planè indicat gradus ante portam excitatos fuiſſe, ut in Ichnographia univerſali Templi ſunt deſcripti.

CAP. XVI. *Et menſus eſt limen portæ)* LXX apud Hieronymum hîc habent, *Et menſus eſt* θεὶ *ſex hinc & ſex inde.* In Complut & Regio. *Et menſus eſt* θεὶ *ſex.* In Sixtiano, *Aelam portæ æqualem calamo, &* θεὶ *æqualem calamo longitudine & æqualem calamo latitudine.* Hanc omnium lectionem diverſitatem (inquit Villalpandus) duplici ex capite originem ducere exiſtimo, & quòd multa hoc verſu calamo uno finiantur, & quòd eorum, quæ dimetirentur nomina propriam plerúmque commutent notionem ut alienam ſortiantur; ex quo factum eſt ut vocem Hebraicam (quam in *thalamum* mox convertit Vulg.) hîc accipiat Hieronymus ut ſi à LXX. Interp. uſui paretur pro סף. Quòd, ſi conjecturis uti liceat, potiùs arbitrarer liminis menſuram ab ipſis fuiſſe prætermiſſam, & eos ad Thalami menſuras mox acceſſiſſe, vel, quòd veriſimilius eſt, à Librariis fuiſſe ejuſmodi menſuram prætermiſſam. *Id eſt limen unum* &c.] Lyranus putat *id eſt* poſitum pro *&,* in quo rem ipſam aſſecutus videtur, ſed in eo erravit quòd literam corruptam eſſe inde aſtruit, cùm Hebraica conjunctio ו *Vau* (ut aliâs oſtendimus) ſignificet idem quod *&* & *id eſt,* ut mirandum non ſit ab Interp. Latinô alteram notionem pro altera ſubſtitui *Limen unum)* h. e. *aliud,* ſive *alterum;* & ſenſus eſt, Menſus eſt limen

unum portæ calamo uno latitudinem, & limen alterum calamo uno in latitudine. Potiò סף modò pro inferiore limine, ut Jud. 19. 27. & 1. Reg. 14. 17: modò pro ſuperliminari ſive ſuperiore limine, deni que pro poſte portæ utroque accipi, uti hoc loco.

CAP. XVII. V. 7. *Thalamum uno calamo*) Symmachus παραςάδας· non quòd pro eodem uſurpari putaverit, cùm longè diverſi ſint poſtes ab interjacente cubiculo, ſed quòd ejuſdem menſuræ fuiſſe exiſtimaverit, ut verè ſunt, poſtes ac thalami, ſi crepidines metiaris, vel ſi quantum diſtent thalami ab invicem metiaris. LXX aliquid addidiſſe Paraphraſticè videntur, & θεὶ primum, ſecundum, tertium calamo metiuntur, dein ſubjungunt *& alam in medio* θεηλὰθ *cubitorum ſex*. Quòd ſi *alam* poſtem ſignificare credamus, Symmachi ſententia confirmabitur, poſtem nimirùm indicari æqualem calamo inter thalamos fuiſſe ſtatutum. Quibus non obſtant quæ ſequuntur, *Et inter thalamos cubiti quinque*) Idem namque poſtis & quatuor cubitorum eſt in ſummo cujus ſtylobata quinque cubitorum eſt, adjectâ verò ſtylobatæ imâ ſpiræ projecturâ calamus completur cubitorum ſex, & quartæ cubiti partis. Porrò ex Hebraica lectione non videtur colligi fueritne paries, an poſtis, an ſpatium inane inter cubicula jacens LXX dubium videntur tollere voluiſſe, qui in Sixt. codd. habent, τὸ αἰλὰμ πήχεων πέντε. In aliis codd. legitur αἰλ, quæ vox Hebraica eſt, & poſtem prætereáque nihil ſignificat. Male Complut. αἰς pro αἰλ· Quocirca poſtem interceſſiſſe ſtatuendum hîc eſt inter binos thalamos. Sic Chald. *Inter thalamos paries quinque cubitorum* Parietem oblongum poſtem vocans. Et Kimhi, *Murus qui erat inter duos thalamos medius latus erat quinque cubitis*. Sic & R. Jonathas, qui præterea addit, *Thalami erant intra murum*, quod patet ex univerſali Ichnographia, ubi in ipſa latitudine parietum portæ Aquilonaris & Meridionalis aperti ſunt thalami.

CAP. XVIII. V. 8. *Et limen portæ* &c.) Hunc verſum cum præcedenti conjungit Hebraicus textus quoniam alium octavo loco poſuit, quem non habet Latina lectio, éſtque hujuſmodi, *Et menſus eſt veſtibulum portæ intrinſecus calamo uno*) Duo (inquit Villalpandus) hic metiuntur quæ oportuit eſſe æqualia, Primùm poſtis portæ, h.e. סף, cui ſine dubio æqualis fuit poſtis alter, atq; adeò ipſius muri craſſitudo æqualis fuit calamo: Alterum quod metitur eſt veſtibulum, nimirum ſpatium illud inane quod in medio murò aperitur ut fiat porta, quod ſpatium deſuper fornice operitur; & hujus quidem ſpatii latitudo, quæ ab Oriente tendit in Occidentem uno calamo dimenſa eſt in textu Heb (v. 8.) eam verò nemo non videt eſſe non potuiſſe vel majorem vel minorem poſtium latitudine aut craſſitudine. Ex quo liquet nihil in textu Latino deſiderari quod ad menſurarum completam rationem poſſet conducere. Sic ille excuſat Vulg. Interp. ſui omiſſionem. Porrò (inquit) אילם ab אלם deducitur quod *colligare* propriè ſignificat; quam vocis originem ſi expendas & cum locis S. Scripturæ conferas, in quibus hujus vocis fit mentio, facilè invenies *vinculum, colligamentum, colligationem, nexum* poſtium eâ voce ſignificari: viz. id omne quo poſtes deſuper vinciuntur, ſive fornix ſit, ſive rectæ trabes, ſive tectum, transferturq; non raró ad ipſam poſtium & fornicum ſeriem ſignificandam, quæ Porticus dicitur. Ex quo factum ut ipſam quoque apertionem ſpatiúmque ſub fornice relictum nonnunquam ſignificet, atque aliàs poſtes ipſos quarum omnium acceptionum exempla è Scriptura produci poſſunt. Hoc verſu locum illum ſub fornice relictum in porta ſignificat, quem πρόθυρον. Latini vocant *veſtibulum*. Conſtat ergo ab Angelo hoc loco dimenſum fuiſſe poſtem in muro, qui Portæ longitudinem cingit ab Occidente. Deſcribit autem his verbis & Portæ formam & diſpoſitionem: nam dum limen hoc vel hunc poſtem eſſe dicit *intrinſecus*, planè indicat limen aut poſtes, quos pauló ſuperiùs dimenſus erat, exteriores fuiſſe huic Portæ, nimirum verſùs Atrium Gentium ad partem Orientalem: dum *juxta veſtibulum* vel *ad veſtibulum* Interius hunc fuiſſe poſtem dicit diſcrimen aſſignare videtur inter Portæ limen interioris & exterioris hæc enim quadrato epiſtylio (Hiſp *Dintel*, Gall. *Linteau*) ut patet in Orientali Orthographia, interior verò veſtibulo operiebatur, h. e. fornice ſeu arcu, reliquis Portæ atque Atriorum veſtibulis quàm ſimillimo.

CAP. XVIII. V. 9. *Menſus eſt veſtibulum Portæ octo cubitorum*) Idem ipſum Veſtibulum, cujus paulò ante latitudinem menſus erat, nunc metitur juxta longitudinem, & comperit longum eſſe cubitis octo nimirum ab Aquilone in Meridiem, ut in ipſa videre eſt Ichnographia, in qua lumen Portæ latum eſt cubitos octo. Maximè autem animadvertenda eſt hæc menſura, quippe quæ univerſa Templi veſtibula, tum quæ in Portis, tum quæ in Porticibus aperiuntur, atque in Atriis, necnon exteriorum Portarum latitudinem definiat. In ædificio enim tam concordi tam conſonâ ſtructurâ unius portæ, columnæ, poſtis aut muri diſpoſitio, modus & menſura non conjecturam modò inducit, verùm efficax argumentum ad reliquas Portarum vel ſimilium partium rationes menſuráſque omnes exigendas. Id quod duplici ratione confirmari poſſe videtur; Altera quidem, quia fieri non poteſt ut membra omnia cum toto corpore aut inter ſeſe non conveniant. Altera eſt Scripturæ teſtimonium Ezech. 40. 22, 24, 28, 32, 16. *Feneſtra ejus, Veſtibulum & ſculptura ſecundùm menſuram Portæ, quæ reſpiciebat ad Orientem*, item, *menſus eſt frontem ejus & veſtibulum ejus juxta menſuras ſuperiores*. Quòd ſi tam accuratè Propheta hanc partium ſimilitudinem paritatémq; definit, quis audeat deinceps negare Veſtibula omnia æqualia fuiſſe, ſimilique ratione diſpoſita atque exornata? Quæ quidem una ratio in eam nos induxit linearum, quas *radices* vocant, cognitionem, earúmque diſpoſitionis univerſæ, quæ hujus ædificii percipiendi potiſſima ratio eſt, ac veluti fundamentum. Atque hujus ſimilitudinis causâ multa ab Angelo in hoc ædificio dimenſa non fuiſſe putamus, multa alia ab Angelo dimenſa prætermiſſa fuiſſe à Propheta, quòd ſatis fore exiſtimaverit uterque quarundam partium dimenſiones oſtendiſſe, ut reliquæ ex ſymmetriæ rationibus colligerentur. Hic expendendum eſt num hæc menſura aliquid videatur continere prædictis menſuris adverſum. Suprà enim diximus thalamos in veſtibulis portæ relictos eſſe, quorum longitudinem latitudinémque calamo parem menſus eſt. At quomodo,

inquies,

in qoies, Veſtibulum longum ſit cubitis octo, cùm thalamus in ejus medio conſtitutus longus ſit calamum? Quibus reſpondemos id maximè fieri potuiſſe, & verò debuiſſe, cùm poſtes Veſtibulum vel fornicem ſuſtinentes à ſeſe mutuo diſtent cubitis octo, thalami verò inter ſtylobatas & ſpirarum projecturis relicti calamum tantùm habeant longitudinis. Quanta autem ſit ſtylobatarum cum ſuis ornamentis projectura à perpendiculo, conſtat ſi calamum ab octonario ſubducas, & reliquum cubitum cum tribus quartis cubiti partibus bifariàm dividas. Sic enim invenies $\frac{7}{8}$ cubiti partes pro ſingulis projecturis, quas oportet memoriæ mandari, ut cum reliqua ipſius ædificii ſymmetria congruere oſtendantur. Verùm cur potiùs huic veſtibulo portæ interioris menſura tribuatur accipe. Sed memineris in primis Vitruvii l. 3. cap. 2. rationem reddentis Euſtyli, ad uſum, ſpeciem, firmitatem maximè probabilis. *Quæ facienda ſunt*, inquit, *in* intervallis ſpatia (ſic vocat quæ intercolumnia dicuntur) duarum columnarum & quartæ partis craſſitudinis columnæ, mediùmque intercolumnium unum quod erit in fronte, alterum quod erit in poſtico trium columnarum craſſitudine. Sic enim habebis & figurationis aſpectum venuſtum *& aditus uſum ſine impeditionibus.* Medium utique intercolumnium propter ingredientium frequentem multitudinem magis patens fieri oportuit. At Vitruvio columnas laxare liberum fuit; non enim Craticulæ cancellis arctabatur ut noſter Architectus, qui cùm ſuam cuperet ſervari in hoc ædificio partium ſimilitudinem & proportionem, radices illas, lineas æquè diſtantes per totam aream ædificii duxit, extra quarum decuſſiones nullum licuit columnæ centrum ſtatuere, atque adeò intercolumnis omnia omniaque veſtibula oportuit eſſe paria. Sed invenit con[illegible]ium admirabile, quo medium laxarat ingredientium Veſtibulum. Abſtulit namque huic tantum baſes & ſtylobatas à perdendiculo eminentes, quas venuſtatis & firmitatis cauſâ extare fecerat in omnibus aliis veſtibulis, quâ ratione factum eſt ut hoc unum Veſtibulum inſummo atque in imo æquè latum ſit cubitos 8. reliqui verò in ſummo, h. e. ſuper ſtylobatis & ſpiris totidem, at in imo ſex tantùm cubitos cum quarta inſuper cubiti parte, ut videre eſt in diſſecti Templi Ortographia.

CAP. XIX. *Et frontem ejus duobus cubitis*) Vocem Hebraicam איל alii ab איל *aries* & איל *fortis*, alii ab אלה *ilex, robur, quercus* deducunt, quâ ſignificantur ſemicolumnæ muro vel poſtibus adpactæ, prominentéſque extra perpendiculum muri, quo ſimiles ſunt arieti, cui cornua in frontes prominent; unde Aquila & pòſt cum Vulg. reddit *frontes*, Jarchi, אילים *hîc ſunt quaſi arbores rotundæ factæ in lapidibus dolatis, & ſtabant in porta una à dextris altera à ſiniſtris.* R. Jonathas ad Eſa. 6. 4. *Dicuntur* אילים *propter earum rotunditatem ſimilem arbori quercûs.* Hac autem menſurâ deſcribit Vates omnium columnarum ac ſemicolumnarum Templi diametros duorum cubitorum. Suntque hujus ædificii columnæ tanto collocatæ artificio, ut illæ priùs videantur ſuis locis diſpoſitæ, ac mox ducti muri columnarum centra contingentes. Ex quo fit ut in mediis muris aut in poſtibus ſemicolumnæ extent, in ſingulis autem columnarum quadrantes, ut in ipſa vides Ichnographia, &c.

CAP. XX. *Menſus eſt latitudinem liminis portæ 10 cubitorum*) His verbis retulit Propheta, menſuram ejus loci, qui à Græcis vocatur θυρωρεῖον, quódque in eorum domibus pro Romanorum Veſtibulo relinquebatur. Id quod LXX ſignificare voluiſſe videntur, τῦ πυλῶνος reddentes. Schol. προπυλαίου Chald. *Introitus portæ*, in Hebræo פתח השער. Ubi Kimhi, Poſtes, liminaria & porta, omnia appellantur nomine שער: quod verò in ea apertum eſt tantùm, appellatur פתח. Quæ vox à פתח deducitur; itaque *oſtium, apertionem*, (qood lumen portæ nos dicimus) ea vox propriè ſignificat, ut Gen. 18. 1. aliquando totam domum, ut Prov. 17. 19. At hic non tam propriè uſurpatur ut in priori exemplo, nec tam largè, ut in poſteriori. Menſus nempe hîc eſt Angelus latitudinem ſpatii quod reliquum eſt inter ſemicolumnas, quæ è poſtibus thalamorom extant, ac reperit ibi decem cubitos. Et quoniam columnæ variis partibus conſtant, quarum plures ſuprà & ſubtus columnam à perpendiculo projiciuntur exteriùs, aliæ retrahuntur interiùs, certam quandam menſuram reſpexiſſe videtur Vulg. quam ſolemus in veſtigiis potiſſimum deſcribere, nimirum quantum à ſeſe invicem diſtant ſemicolumnæ, aut, quod idem eſt, epiſtylia, ipſis columnarum ſummis hypotracheliis ad perpendiculum reſpondentia. Quæ quidem epiſtylia tranſverſis aſſeribus (trabibus potiùs dixerim) deſuper impoſitis contignationem reſpexiſſe videtur Vulg. cùm *latitudinem* dixit *liminis* (L. C. fortè legeodum *luminis*) *portæ*: trabes enim quaſi quædam limina illud ſpatium inter portas ac veſtibula operiunt. Hujus ſpatii longitudinem Propheta non retulit, tum quòd facilè deduci poſſet ex portæ longitudine, quam paulò inferiùs 30 cubitis definiet, tum quòd numerus cubitorum irrationalis eſt, quippe $37\frac{1}{2}$ h. e. ſex calamorum.

CAP. XX. *Et longitudinem portæ 13 cubitorum*) Lyranus *longitudinem portæ* hoc eſt altitudinem *oſtii portæ, quam vocat hic Longitudo, eò quod eſt major dimenſio ejus 13 cubitorum, & tanta eſt altitudo poſtium oſtii.* Vatablus item *altitudinem* portæ convertit pro *longitudine.* Quod autem LXX *latitudinem* ſcribunt, librariorum negligentiâ depravatum fuiſſe putat Hieronymus. Ac cùm certum ſit Portæ altitudinem hîc eſſe dimenſam, videndum eſt quis hic ſit numerus, & unde initium menſuræ ſumatur. Duo autem hic ſupponimus infrà explicanda. Primùm, Menſuram hanc fuiſſe duorum calamorum, hoc eſt cubitorum $12\frac{1}{2}$, quos vocat 13 ſicut poſſet vocare 12. Alterum eſt, altitudini huic portæ addendam eſſe ſtylobatæ altitudinem ut tota liminis celſitudo comprehendatur: non enim menſus eſt Angelus ſtylobatas quippe quos reperit minimè æquales: nam propter gradus qui in portis aſcenduntur, quò interiores ſunt ſtylobatæ eò ſunt humiliores: quipropter æqualem aſſumpſit ac perpetuam menſuram à ſummis ſtylobatis & imis ſpiris columnarum, quas omnes ſpiras pavimento domus Domini æquè libratas eſſe diximus alibi.

CAP. XX. v. 12. *Et marginem ante thalamos &c.*) Hebraicam vocem גבול Vulg. hic *marginem* alibi

alibi *definitionem* vertit; & meritò: quia ea vox ſignificat quicquid definit & terminat, unde & pro corona ſeu projectura uſurpatur. Hic idem eâ voce ſignificatur quod ſequenti verſu voce גג. Thalami enim portæ inter ſtylobaras poſtium relinquebantur: eſſet autem ſpatium illud utique pervium, niſi margine ſeu peribolo hoc concluderetur; marginem propterea metitur cubito uno. Quoniam verò thalami quadrati erant undequaque concluſi, propterea addidit verba illa, *& cubitus unus* margo vel *finis utrimque*, ſignificans utrumque thalami terminum Aquilonarem viz. & Auſtralem ejuſdem fuiſſe menſuræ. De forma hujus marginis nihil hic habemus, conjicimus tantùm fuiſſe non parietem ſolidum, neque perpetuæ craſſitudinis, ſed cancellum quoddam marmoreum, quod ſuperiore & inferiore ſtylobaræ ornamentis dum cingitur, computatis hinc atque illinc projecturis ornamentorum, cubitum unum complebat; quod fortè ſignificare voluerunt LXX καὶ πῆχυς εἷς ἐπισυναγόμενος, quaſi retractionem à projectura coronæ ſignificantes.

CAP. XX. v. 13. *A tecto thalami* &c.) Hebraica vox גג: quidam deducunt à גנן quod *circumducere*, *circummunire* ſignificat, vel *circumcingere ſepto* vel *ſcuto*, muniendi causâ; quâ ratione voce גג recta Palæſtinæ plana ſepto circummunita ſignificari putant. Sed hæc vocis notio huic loco non poteſt convenire, quòd thalami nullo deſuper tecto operiuntur, ſed fornicibus tantùm veſtibulorum. Quapropter vocem iſtam ſic dictam eſſe crediderim, quòd muniat & circumdet domum, deſuper ut tectum, vel à lateribus ut ea quæ paulò antè præceſſit vox גבול. LXX ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ θεὲ ἐπὶ τὸν τοῖχον τοῦ θεέ. *Oſtium contra oſtium*) Kimhi, *ſpatium portæ hujus erat contra ſpatium portæ inferioris*, & ſic videntur LXX accepiſſe αὐλὴ πύλη ἐπὶ πύλην. Sed hanc expoſitionem rejicit Villalpandus, magiſque probat expoſitionem Jarchi, Oſtium thalami, qui erat apud portam in Auſtro hinc, eſt è regione oſtii thalami, qui erat apud portam in Aquilone.

CAP. XXII. v. 14. *Fecit frontes 60 cubitorum*) *Fecit* h. e. ipſâ menſurâ oſtendit frontes fuiſſe 60 cubitorum. Vatablus, *Executus eſt menſuram frontium*. Jarchi columnarum altitudinem hic dimenſam affirmat & Kimchi idem de Chald. Paraph. dicit; Clarius quoque Brixienſis Rabbinorum ſententiam ſecutus. Illud aſſumendum hic eſt, quod infrà probabitur, triplicem columnarum ordinem hîc referri, triplicémque trabeationem, quæ omnia hac unâ menſurâ comprehenduntur; Ponticus autem has omnes altitudine triplice eſſe, tripliceſq; latitudine, perfectum eſt in ipſis Ichnographiis & Orthographiis. *Et ad frontem atrium portæ* &c.) Pagninus, *unicuique poſti Atrii portæ per circuitum eadem erat menſura*. Kimhi, *Sic erant excelſa omnes frontes Atrii, quæ ſunt frontes portæ in circuitu*. Vatablus. *Qui modus fuit unicuique frontium Atrii & portæ circumquaque*. Animadvertendum hoc loco eſt portæ frontes Atriorum frontibus pares 60 cubitis comprehendi; nam propugnacula portis ſuperſtructa ſupra celſitudinem 60 cubitorum exiguntur.

CAP. XXIII. v. 15. *Et ante faciem portæ* &c.) Non phraſis modò obſcura eſt, ſed voces etiam difficiles ſunt. Kimchi miratur quòd Chald. reddidit, האיתון *mediam*, & cur media porta hæc dici poſſit falſam reddit, quam Villalpandus rejicit, rationem, aptioremque ipſe affert, nempe quòd media fuerit inter portam porticûs Gentium & portam atrii Sacerdotum. Fieri autem poteſt (inquit Kimhi) ut איתון fiat ab אתה *Venit*, *quoniam per hanc portam ingrediebantur venientes in atrium ad orationem*. Rurſus *ante faciem portæ*, q. d. à facie portæ exteriori uſque ad faciem veſtibuli portæ interioris erant 50 cubiti longitudinis, ſicuti recenſet in reliquis portis longitudinem 60 cubitorum, latitudinem verò 25. *Uſque ad faciem veſtibuli*) על idem hic quod עד *uſque ad*. Itaque hic videtur eſſe proprius Lat. Vulgus ſenſus, *Ante faciem*, id eſt à facie anteriori vel exteriori, *quæ pertingebat*, per quam ingrediebantur ab Atrio Gentilium venientes in Templum, *uſque ad faciem veſtibuli interioris*, hoc eſt uſque ad faciem veſtibuli portæ quæ aperiebatur in muro Occidentali hujus primæ porticus.

CAP. XXIV. v. 16. *Et feneſtras obliquas* &c.) Feneſtras Hebr. חלונות, à radice חלל *perforari*, *perforatum eſſe*, ut חלון ſit *feneſtra* vel *foramen*, quod in domo ſit ad proſpiciendum. Quæ vox ſynonyma eſt cum חרכים *cancelli* Cant. 2. 8, 9. reſpiciens per חלונות proſpiciens per חרכים *cancellos*, h. e. per cancellorum foramina ſeu aperturas. Quâ ratione exponenda videntur hîc Prophetæ verba, ut *feneſtras* hoc loco accipiamus non in muris apertas, ſed in ipſis thalamorum cancellis reticulato opere perforatis.

CAP. XXIV. *Obliquas*) Formam foraminum hujus cancelli indicare videtur vox אטומות ab אטם *claudere*, *obſtruere*. Sic 1 Reg. 6. 4. חלוני שקפים אטומים *feneſtræ ad perſpiciendum clauſa*, LXX θυρίδας δικτυωτὰς ὑπὸ φαύειν, *feneſtra reticulata ad lucendum*. At hîc θυρίδες κρυπταί. Symm. τοξικάς; quas Hiſpani *ſaeteras* vocant à voce *saetas* ſagittæ, quod ſagittarii in muris ejuſmodi delectarentur feneſtris, quo hoſtem ex obliquo peterent. Galli vocant *Cannonieres*. Quæ variæ interpretationes omnes eò confluunt, ut cancellos vel cancellorum foramina, ſive mavis feneſtras ad modum retis factas, fuiſſe intelligendos: rete enim explicatum plagas efficit non quadratas ſed oblongas figuræ Rhombi ſimiles. Fuit itaque peribolus hic marmoreus, cujus ſuperior pars & inferior ſtylobatarum ornamentis cingebatur; peribolus verò foraminibus oblongis aperiebatur, quæ quidem, quoniam ſuis utrimque ornabatur modulis, fiebat ut in media craſſitudine periboli anguſta eſſent foramina, inde verò in utrámque partem dilatarentur, ut in externo proſpectu latiores exterius feneſtellæ viderentur, interius anguſtiores, in interno contrà ita laxari intrinſecus viderentur, ut exterius arctarentur. Atque ita quæ contrariæ videbantur ſententiæ, contrariæ non ſunt, ſed altera alteri lucem affert. Vulg. *obliquas* reddidit, quòd illorum foraminum anguli obliqui eſſent, non recti, ut ſunt quadratorum anguli. Atque huc etiam ſpectat, quòd τοξικαί à Symm. dicuntur, quòd in modum cuſpidis ſagittæ foramina hæc acuminentur.

CAP. XXIV. *Et in frontibus eorum*) His verbis cancellos ejuſmodi deſcribit diſcurrentes per totum illud ſpatium quod eſt intra portam è regione poſtium ſive ſemicolumnarum, quæ interius illud portæ ſpatium exor-

exornabant. Et quoniam chalamos calamo uno definierat Propheta, & nos tantundem (L.C. imò verò duobus calamis non uno diſtabant invicem columnarum centra) dixeramus inter ſe diſtare ſemicolumnarum centra, hæc duo quomodo conveniant jam hinc conſtat. Vides enim cancellos thalamum utrimque cingentes ex æquo reſpondere ſemicolumnis poſtium, quarum ſemidiametri cubiti unius pares ſunt craſſitudini hujus periboli, quàm uno cubito paulò ante vidimus definiri. Hoc enim ſignificant præſentis verba cancellos affirmantia *ad frontes*, vel è regione frontium, conſtitui: quæ erant intra portam undique per circuitum. (L.C. Addendum hoc eſt, craſſitudinem periboli hujus concellati fuiſſe parem ſemidiametro columnarum.)

CAP. XXIV. *Ante frontes pictura palmarum*) אל איל תמרים *ad poſtem palmæ*, hoc eſt, unicuique fronti vel poſti erant palmæ. Sic Kimchi & Pagninus. LXX. *ſuper alam* (fortè *elim* ſcripſerunt illi) palmæ hinc & inde. Chald. על אלא כותרתה *ſuper frontes coronæ ſeu capitella*. Kimchi, fieri poteſt ut fuerint facta in figura palmarum capitella ſuper capite earum, viz. columnarum. Sic & Jarchi & Clarius Rabbinos ſecutus. Ex quibus liquet ſermonem eſſe de columnarum capitellis quorum ornamenta hìc indicantur. Erant nempe univerſa hujus ædificii capitella ſpatulis palmarum ornata.

CAP. XXV. V. 17. *Eduxit me ad atrium exterius*) Hebr. חצר: quidam חציר *fœnum* dici volunt, quòd eâ voce indicetur locus ſub dio, in quo creſcit fœnum, ſive intra civitatem ſit, ſive extra? quare & *villas* ſignificat. Hanc vocis originem reſpexiſſe videtur author libri Machab. lib. 4. cap. 4. 38. Quidam reddunt αὐλὴν quæ Athenæo *locum perflabilem* ſignificat; & ferè ſemper apud Homerum *ſubdialia* eâ voce intelliguntur. Hinc fit ut palatia *aulas regias* vocemus, quòd ſubdialia apertáque, loca ante ſe habeant. Feſtus, *Atrium eſt genus ædificii* ante ædem, continens mediam aream, in quam collecta ex omni tecto pluvia deſcendit. Fortè à Græca voce αἴθριον dicitur atrium.

CAP. XXVI. *Et ecce gazophylacia &c.*) Hebr. לשכות Kimchi putat eſſe *cubicula*. Vulg. reddit *exhedras* 1 Paralip. 28. 11, 12. at hìc *gazophylacium*. LXX παστοφόριον. Exhedrarum uſum in Græcorum palæſtris Vitruv. lib. 5. cap. 11. *Conſtituuntur in tribus Porticibus Exhedræ ſpatioſæ habentes ſedes* (unde ἐξέδραι dictæ ſunt) *in quibus Philoſophi, Rhetores aliique qui ſtudiis delectantur ſedentes diſputare poſſint.* Sic exhædræ in hoc Templo porticibus atriorum imminebant. In iis לשכת סנהדרין *exhedra ſynedrii*, in qua magnum concilium LXXII virorum ſedens judicabat populum. Paſtophorium dicitur à παστὰς ſive παστὰς quòd idem eſt ſecundum Pollucem quod ἐξέδρα. Aliis porticum ſignificat, ut Paſtophorium dictum videatur quòd à porticibus ferretur; imminebant enim porticibus illiſque erant ſuperſtructa. Significat etiam παστὰς *cœnaculum*, à πάσασθαι *cœnare*; & παστὸς Suidæ idem eſt quod velum lecto Geniali circumpoſitum; unde παστὰς etiam idem eſt quod νυμφὼν *thalamus*. Denique domus ad aliquem excipiendum apta dicitur παστάς. Gazophylacia autem à Gazis aſſervandis dicuntur: non quòd ſola ſacra pecunia illhic aſſervaretur, verùm etiam quia res multæ ſacræ & votivæ illhic aſſervabantur.

CAP. XXVII. *Et pavimentum ſtratum lapide*) *Pavimentum* hoc loco per Synechdochen pro univerſa porticu lapidibus ſtrata accipitur, & apud noſtrum Prophetam porticum ſignificat, quæ pavimento ſuperſtat, haud ſecus quàm de Veſtibuli voce dictum eſt, quæ pro cavædio ſumitur: nec non pro porticu vel fornice quæ illi ſuperſtat. Id diſertis verbis ſignificavere LXX; nam רצפה hic reddunt modò περίστυλα vel περίστυλον, modò στοὰς *porticus*. Periſtylia autem vocantur à Vitruvio loca ſive atria columnis cincta lib. 6. cap. 4. Ejuſmodi ergo porticus pavimenti nomine hìc cenſentur, quòd omnino ſint perviæ, quarum undique pavimentum poſſit vel ex ipſo atrio eſſe conſpicuum, quo diverſam eſſe oſtendat porticuum fabricam ab aliis ædificiis, quæ perpetuis muris concludi ſolent. Porrò porticus illas ſtratas fuiſſe vario lapidis pretioſiſſimi genere probat Villalpandus tum ex Joſepho, tum analogicè ex pavimento de quo mentio fit in libro Eſtheræ, tum ex eo quod David ait 1 Paral. 29. 2. *ſe præparâſſe pro domo Domini lapides onychinos, ſtibinos, & diverſorum colorum, omnémque pretioſum lapidem, & marmor Parium abundantiſſimè.* Ubi Villalpandus vult Templi parietes extructos eſſe ex marmore Pario. Lapides verò illorum diverſorum colorum adhibitos fuiſſe in pavimenti ornamento. Denique ex voce Hebraica רצפה, quæ & λιθόστρωτον & *prunas ardentes* ſignificat Eſa. 6. 6. colligit Villalpandus pavimentum hoc maxima ex parte conſtitiſſe ex lapide porphyretico, quem Itali & Hiſpani vocant *porfido*, quique colorem illum prunarum ardentium refert. Ex voce autem עשוי colligit pavimentum fuiſſe teſſellatum, magnâ arte factum, ſiquidem vox Nehem. 3. 16. העשויה redditur à Vulg. *piſcina quæ grandi opere conſtructa erat.*

CAP. XXVIII. *Triginta gazophylacia in circuitu pavimenti*) *In circuitu pavimenti* Heb. אל רצפה Kimhi ait אל poſitum pro על. Sic Chald. *Triginta Gazophylacia ſuper pavimentum* LXX ἐν τοῖς περιστύλοις. Quæ omnes verſiones eundem & proprium innuunt Gazophylaciorum ſitum, indicant nempe ſuper pavimentum, hoc eſt, ſuper prima contignatione conſtituenda eſſe. Quódque LXX pro pavimento περίστυλα poſuere, videntur voluiſſe ſignificare ſingula Gazophylacia ſingulis ſuppoſita fuiſſe intercolumniis. Atque hic thalamorum numerus non temerè aut caſu poſitus eſſe credendus eſt, neque parùm cum reliquis numeris conveniens, ſed qui ex maxima cum reliquis conſenſione & proportione deducatur. V. 18. *Pavimentum in fronte portarum*) Sermonem hìc fieri de eodem pavimento ſuper quo erant 30 illa Gazophylacia perſpicuum eſt, & à Kimhi affirmatur. *In fronte* Hebr. על כתף quod Kimhi exponit לעמת hoc eſt *juxta, ſecundùm*. כתף *humerum* ſignificat, ſed transfertur non rarò ad ſignificandum latus cujuſcunque rei, ut Joſ. 15. 10. Unde Chald. *pavimentum in latere portarum*. LXX κατὰ νῶτον q. d. *ad dorſum* hoc eſt poſt januas, uti ex illis reddit Hieronymus. His ergo verbis definit latitudinem porticuum, quæ à lateribus portarum percurrebant utrinque fuiſſe 50 cubitorum, quanta nimirum erat portarum longitudo.

CAP. XXIX. V. 19. *Menſus eſt latitudinem &c.)* *Latitudinem* Hebr. רחב, ſpatium hic ſignificat latum amplúmque, quomodo illud acceperunt Kimchi & Jarchi; quorum iſte atrium mulierum intelligit, ille ſpatium quod erat intra portam Orientalem atrii exterioris, & portam atrii interioris. LXX τὸ πλάτος τῆς αὐλῆς Αυλὴ autem eſt *area ſubdialis*. Atque latitudinis propria ſignificatio poteſt hic retineri, cùm duplici aliâ areâ centum cubitorum dilatetur hoc atrium verſus Auſtrum & Aquilonem, verſus Occidentem verò hæc una area atrium contingat interius.

CAP. XXIX. *A facie portæ)* פנים transfertur ſæpius ad ſignificandum *aſpectum* vel partem anteriorem cujuſcunque rei, externam rerum ſpeciem, hîc exteriorem ædificii proſpectum indicat, quam ædificii faciem Vitruvius lib. 3. cap. 1. & lib. 4. cap. 3. nunc *proſpectum* nunc *frontem* vocat. LXX ἀπὸ τῆς αἰθρίου ἐπὶ τὸ αἴθριον rem expreſſerunt non propriam vocis ſignificationem, q. d. ab ea portæ exterioris parte quæ ſubdialem hujus areæ terminum contingit uſque ad portam atrii interioris, & eam ejus partem exteriorem, quæ extremum ſubdialem ejuſdem areæ terminum ab Occidente contingit. *Portæ inferioris)* Kimchi *inferior* dicitur quòd gradibus aſcendatur ab exteriore atrio in atrium interius. *Uſque ad frontem)* Hebraicè לפני, quam vocem modò indicavimus ſignificare externum ædificii proſpectum, quem Vitruvius *frontem* vocat. Porrò multis oſtendit hic Villalpandus quantum ſudarit in invenienda ratione, quo pacto tricenarius Gazophylaciorum numerus ſuprà notatus poſſit in atrii iſtius & ſimilium intercolumniis conſtitui; cum vel 28 vel 32 intercolumnia ſtatui debere videantur circa aream illius prout vel 7 vel 8 in ſingulis lateribus intercolumnia ſtatueris. Tum quia in ſingulis atriorum hujus Templi lateribus ſeptem ſunt poſtes, totidémque illis adpactæ ſemicolumnæ, totidémque eis reſpondentes in porticibus columnæ; eò refert & accommodat illud quod habetur Prov. 9. 1. *Sapientia ædificavit ſibi domum, excidit columnas ſeptem, &c.*

CAP. XXX. *Et ad Aquilonem)* Vulg & Hebr. cum Chald. hunc verſum ſic legunt, *centum cubitos ad Orientem & ad Aquilonem* indicant utraque dimenſione centum cubitos repertos fuiſſe; at LXX *centum cubitos ad Orientem* legunt, & abſolutâ periodo aliâ incipiunt ibi, *& ad Aquilonem* (ſubaudiunt que *deduxit me) & ecce porta &c.* V. 21. *ſecundùm menſuram portæ prioris)* Hieronymus, *Orientalem portam intelligit, quæ prior, non ordine ſed merito nuncupatur.* Porrò quamvis omnino verùm ſit, Orientalem portam omnium fuiſſe digniſſimam, tamen hoc loco priorem eam arbitramur dici, quòd priùs dimenſa & explicata fuerat ab Angelo. V. 22. *Septem graduum erat aſcenſus ejus)* Hujus loci teſtimonio permoti quem graduum numerum ante portam Aquilonarem hic legerunt, quémque paulò inferiùs legerunt, de Meridiana ad Orientalem tranſtulerunt, ubi graduum numerus ſubticetur. Id autem jure optimo factum eſt ab illis. Namque hic notandum hoc uno textus teſtimonio, & LXX Interp. exemplo firmari regulam ſimilitudinis, à qua nunquam diſcedimus; quia nimirum una pars ædificii ſemel dimenſa norma eſt atque menſura omnium univerſi Templi ſimilium partium, niſi fortè alibi notaretur in textu, quod rariſſimè fit. *Veſtibulum ante eam)* Hebraic. אילמו לפניהם) Phraſim continent hæc verba Hiſpano potiùs quàm Latino ſermone reddendam; diceremus enim *ſuzagna eſtava be la puerta adelante*, hoc eſt veſtibulum erat ultra januam vel ultra gradus prædictos, utrúmque enim ex æquo referri poteſt ex voce Hebraica לפניהם. *LXX* rem aptè ſignificarunt, *& alammon* (hoc eſt *veſtibulum) erat intrinſecus*, hoc eſt intra portam. Hac autem tam expreſſa rei ſignificatione uſi ſunt *LXX* ne quis deciperetur, quod paulò ante dixiſſent gradibus illic ſeptem aſcendi in veſtibulum, quaſi non tranſcenſâ portâ, ideo notant ultra eâ fuiſſe veſtibulum, eadem huc referentes verba, quæ de veſtibulo portæ Orientalis ſuprà retulerat Propheta, eundem eſſe indicantes horum & illorum verborum ſenſum. Vulg. cum Hebr. conſentit, ſi res potiùs attendatur quàm verba. Nam quod in Hebræo dictum erat obſcuriùs, veſtibulum fuiſſe ante gradus, explicat Vulg. cum dicit fuiſſe *ante* vel *intra* portam, quod idem eſt. V. 23. *Porta atrii interioris contra portam &c.)* Difficilis oratio propter Hebraicam phraſim, in qua ו copulativum vim habet hic comparativi. LXX rectè acceperunt & exceperunt & explicarunt, ſimilitérque poſt eos Hieronymus. Senſus ergo eſt, *Porta atrii interioris* erat contra (hoc eſt è regione) *Portam* (portæ) *Aquilonis, &* (h. e. ſicut ad) Orientalem, hoc eſt. Sicut è regione portæ Orientalis atrii exterioris erat porta alia Orientalis atrii interioris. Vel *Et*, ſicut ad, Orientalem, ſubaudi dictum eſt, h. e. Non aliter hic intelligendum eſt portas Aquilonares conſtitutas fuiſſe, quàm de Orientalibus dictum eſt. *Et menſus eſt à porta uſque ad portam centum cubitos)* Rectè & magis explicatè LXX διεμέτρησε τὴν αὐλὴν ἀπὸ πύλης ἐπὶ πύλην. V. 25. *Et feneſtras ejus & veſtibula)* Hebr. וחלונים לו ואולמו *Feneſtræ erant ei & veſtibulis ejus in circuitu*, in cancellis undique concluſa erat porta ejúſque poſtes inter thalamos. Sic Chald. & Varablus. V. 26. *Cælata palma una hinc &c.)* Una hinc altera inde in fronte ejus. His verbis & ſimilibus quæ ſuprà explicata ſunt deſcribuntur ornamenta capitellorum columnarum, uti exponunt Chald. & Jarchi. Redolet autem illud phraſim Hebraicam Ezech. 33. 30. *unus ad unum*, hoc eſt, ſinguli ad proximum ſuum, & 1 Reg. 10. 14 *in anno uno*, hoc eſt, ſingulis annis. Sic hîc, *una hinc, altera inde*, hoc eſt, ſingulis utrinque frontibus; conſtat nempe plures fuiſſe ex utraque portæ parte frontes, & ſingulas eodem ornamenti genere ſculptas, quod verè expoſuit Varablus, *Habuit etiam ſingulas palmas utrinque in ſuis frontibus.* Verſ. 30. *Et veſtibulum per gyrum &c.)* Hebr. אלמות, quam vocem ſuprà diximus ſignificare *fornices*, hic verò *poſtes* ſignificat quibus fornicea innituntur, id quod ex eo videtur confici, quòd hæc vox affinis ſit radici איל & אֵיל, quæ *poſtem* ſignificant vel *frontem poſtis*, & Hieronymi teſtimonio in Trad. Hebr. in Gen. 28. *Antiqua*, inquit, *Scriptura voce* אולם *vel* אלם *plena ſunt, quod nihil aliud ſignat niſi Ante aut Prius vel Veſtibulum ſive Superliminare vel Poſtes.* Idem ergo ipſum metitur hic Angelus, quod ſuprà v. 7. inter thalamos cubitis quinque menſus fuerat. Poſtes nimirum, qui intra portam fornices ſuſtinent, quorum ſtylo-

bataa

bætas quinque cubitis fuiſſe latos diximus. Hos poſtes nunc dicit longos fuiſſe, hoc eſt, altos cubitis 25. tanta enim eſt primæ contignationis celſitudo, ſive primi ordinis columnarum cum ſuâ trabeatione altitudo. Hanc verò menſuram hîc primùm haberi expreſſam certum eſt, quæ priùs ſub illa 60 cubitorum univerſali frontium altitudine comprehendebatur. Chald. hoc loco columnas 20 tantùm cubitis metitur, quatum ſcilicet trabeationes aliæ debuerunt eſſe quinque cubitos, ut infrà confirmandum eſt. V. 31. *Et veſtibulum ejus ad atrium exterius)* Quid hæc verba innuant attentiùs perpendendum: cujus rei gratia ſcire oportet, Atrium interius, ſive Sacerdotum, duplici ratione ab exteriore Iſraelis diverſum fuiſſe; tum quod illius ſolùm ſuper hujus ſolo octo eleveiur gradibus, tum quod peribolo proprio ſupra iſtam altitudinem ſoli erecto circumdaretur ita ut ad illud aditus undiquaque intercluderetur, & inacceſſum eſſet Atrium præterquam per portas. His aſſumptis hoc veſtibulum portæ interioris ad Atrium exterius fuiſſe dicitur, vel reſpexiſſe; quoniam peribolus ille Atrio interiori aream ſubdialem tantùmmodo relinquebat, & porticus omnes tum Atrii interioris tum exterioris Atrio exteriori, ut vides in Ichnographia univerſali. Neque hoc tantùm ſed & ipſum pavimentum interiorum porticuum æquè libratum eſt cum pavimento atrii exterioris, quo Sacerdotes in atrio interiori miniſtrantes à reliquo populo in Atrio inferiori conſtituto quaſi celſiores dignis afficerentur honoribus ac reverentiâ.

CAP. XXXVI. V. 38. *Et per ſingula Gazophylacia oſtium &c.* In Hebr. eſt ולשכה ופתחה. Vox פתח *apertionem, oſtium, januam, feneſtram,* ſignificat, id nempe quod apertum eſt, vel luci excipiendæ, vel quo ingrediantur & egrediantur homines. Atque ſi vim vocis penitiùs inſpiciamus, facilè nobis indicabit quid hoc loco in noſtro ædificio repræſentet, cujus interiores muri poſtibus diſtincti ſunt, qui fornicibus deſuper clauduntur. Igitur ſpatium illud inane, quod in muro aperitur ſub fornice inter poſtes, meritò ac propriâ vocis פתח notione indicabitur. Numerum autem ſingularem ibi diſtributivè ſumi aptiſſimè intellexit Vulg. *per ſingula Gazophylacia oſtium,* id eſt, oſtia ſingula, *in frontibus,* hoc eſt, inter frontes vel ſemicolumnas, *portarum,* quæ poſtes portæ & univerſi Atrii exornabant. Jarchi, *Sunt,* inquit, *verſus nonnulli appellantes latera Portarum* Frontes. Aptè (inquit Villalpandus) Rabbi ille *frontes portarum* tradit dici eas, quæ ad latera portarum ſunt. Sunt enim in tribus lateribus Atrii interioris ternæ portæ, frontibus utrinque munitæ, juxta quas erant Luteres, quorum diſpoſitio in veſtigio Atrii interioris videri poteſt. *Ibi lavabant holocauſta)* Levit. 1. 11, 13, præceperat ut holocauſtum immolaretur ad latus Altaris, quod reſpicit ad Aquilonem, atque ut inteſtina ejus & pedes lavarentur aquâ. In hunc lavandarum victimarum uſum fecit Solomon decem Luteres æneos ſive Conchas, quos poſuit quinque circa portam Aquilonarem, ac quinos illis ordine ex adverſu reſpondentes ad portam Auſtralem, ut liquet ex 1. Reg. 7. 39. & 2 Paral. 4. 6. Porrò cùm Gazophylacia in ſuperiore contignatione atque in ſingulis intercolumniis ſingula ſuper fornicibus veſtibulorum Atrii extructa eſſent, id modò conciſâ quamvis oratione teſtatum habemus, in ſingulis intercolumniis Atrii interioris conchas ſingulas extitiſſe, in quibus holocauſta lavabantur. Non eſt prætermittenda (inquit Villalpandus) interpretatio alia, quæ planiorem multò ac faciliorem loci ſenſum reddat, ut ſermo ſit de thalamis ſenis portarum, quæ & ipſa Gazophylacia dicantur, haud repugnantibus Hebræis, Græcis, & Latinis vocibus. Per ſingula ergò Gazophylacia oſtium erat in frontibus portarum, hoc eſt, ſingulis ex iis thalamis oſtia aperiebantur inter frontes, quorum oſtiorum initio meminit Propheta, affirmans ſingula oſtia ſingulis ex adverſo oſtiis reſpondiſſe, v. 13. Atque ad oſtia thalamorum ejuſmodi intra portam holocauſtorum interiora lavabantur, allatâ ex Conchis aquâ, manentibúſque Conchis in Atrio interiore. Sed & lavabantur ſuper menſas, de quibus mox.

CAP. XXXVII. V. 40. *Et ad latus exterius &c.)* Introitum portæ, vel oſtium portæ primùm retulit, quòd ab Atrio exteriore venientibus primùm occurrit; atque in eo conſcenſos fuiſſe gradus indicat vox *exterius,* Hebr. *extra gradum,* hoc eſt, ultra gradus in ipſo portæ pavimento: conſcenſis gradibus, ingredientibus hoc primum oſtium portæ Aquilonaris, ad humerum utrúmque oſtii duæ menſæ occurrunt, nempe in ipſis angulis interioribus portæ ad Aquilonem pertinentibus. *Et ad latus alterum,* h. e. & ex altera parte portæ in binis aliis angulis ad latus portæ Meridianum pertinentibus, qui ex utraque parte veſtibuli portæ interioris conſtituuntur, *duæ menſæ.* Exteriorem introitum portæ Propheta hic appellat *oſtium portæ,* interiorem verò *veſtibulum interius,* uti ſupra fecit in deſcriptione portæ Orientalis.

CAP. XXXIX. V. 43. *Et labia earum palmi unius &c.)* Hebr. שפתים, quæ vox deduci poteſt à שפה *elevare* unde נשפה *elevatus, excelſus,* Eſa. 13. 2. atque ita *eminentias* ſignificabit, ſive quod eminet, vel quod ſurſum aut extra perpendiculum prominet. Vel ſi deducatur à שפה ſignificabit *labium, oram, litus, marginem, circumferentiam*; atque hoc reſpectu affinis eſt ſignificationis voci שפת quæ κλῆρον, h. e. *terminum* ſignificat. Pſal. 68. 14. Vulg. hoc loco oppugnat Pagninus, ſed fruſtà, ejus enim argumentis hac unâ ratione jam allatâ reſponderi poteſt, quòd ſcilicet שפה *labium* voci שפת *terminum* ſeu *circumſtantiam* ſignificanti eſt quàm ſimillima. Deinde Hieronymus, Sym. Theod. & Aquil. 2. edit. reddunt χεῖλος *labium,* L X X γεῖσος in Sixt. cod. in Compl. autem & Regio κυμάτων, quod eſt ornamenti genus quoddam portarum antepagmentis apponi ſolitum à κῦμα *unda,* quam ejuſmodi ornamentum quodammodo refert. *Super menſas carnes oblationis)* Hieronymus, *ubi nos diximus, Super menſas* &c. LXX de ſuo poſuêre, *Et in menſis deſuper tecta ut operiantur à pluvia & ſiccitate.* Theodoretus hanc etiam LXX ſententiam refert. Quo teſtimonio LXX Interpretum confirmari videtur ſententia, quæ ſuprà eſt explicata, juxta quam menſas in ipſis Atriis ſub dio ex utraque parte portæ in deſcriptione notabimus. Et quamvis hæc non ſint Prophetæ verba, ſi tamen verè ſunt LXX Interpretum, & nullo librariorum vitio vel adjecta vel interpolata, magnæ profectò ſunt authoritatis. Quòd ſi intra veſtibulum conſtituantur menſæ, operientur aureis quidem, aut fortaſſe argenteis operculis, quo ſacratiores haberentur & mundiores, dum in eis ſacra non haberentur. Id verò ad ſolis

vel

vel pluviæ arcendas injurias omninò eſſet impertinens, cùm tecto & muris ſolidis undique tegerentur. Chald. locum iſtum ſic reddit, עונקלין *uncini extabant palmi unius fixi in columnis domûs lamenæ intra veſtibula circumcirca*. Illum ſequuntur Jarhi & Miſna Tract. מדות. *Domus laniorum erat in Aquilone Altaris,* & *in illa erant octo columnæ breves,* & *quadrata cedrina erant ſuper illis* & *uncini ferrei erant fixi in eis,* & *tres ordines erant in unoquoque, in quibus ſuſpendebant* & *excoriabant ſuper menſis marmoreis, quæ erant inter columnas.* Quæ ſententia non eſt omninò rejicienda; nam præterquam quòd ſine ejuſmodi uncinis vix ac ne vix quidem excoriari poterant tot victimæ, fuiſſe etiam illos olim in Tabernaculo Moſaico probat locus Exod. 38.28. De 1770 ſiclis fecit ווים *capita columnarum*, h. e. uncinos capitellorum, metonymiâ uſitatâ totius pro parte. Kimhi dicit fuiſſe uncinos ſive clavos præ ſe ferentes figuram literæ ו *Vau* infixos columnis atque ex iis prominentes, erántque in hoc facti ut in ipſis excoriarentur pecudes. Hujuſmodi uncini voce שפתים aptiſſimè denotantur. Omnes enim diſpoſiti fuiſſe videntur bini & bini undecunque prominentes, ut unam hoſtiam ſuſtinerent. Quod vero ad trabes cedrinas ſpectat & columnas breviores, quas fingunt illi ad uncinos figendos & ſuſtinenda pondera, puto illos loqui de Zorobabelis vel Herodis Templo; nam in iſto de quo nunc eſt ſermo ligneis columnis nihil erat opus, cùm ſingulæ menſæ ad ſingulos aptarentur frontium ſtylobatas, ſuper quorum ornamentis aptè figerentur clavi, qui quodlibet pondus poſſent ſuſtinere, atque in longa ſæcula perdurare. Et quod ad debitam uſuique accommodatam uncinorum altitudinem ſpectat, eam præſtaret pro pecudibus ſtylobatæ altitudo, quæ oſtenſa eſt eſſe cubitorum duorum cum dimidio, quod verò ad armenta, in ipſis columnis aut poſtibus facilè figerentur clavi. Vocem שפתים Kimhi exponit כירים, h. e. χυτρόποδας, loca aut vaſa in quibus ponuntur ollæ aut caldariæ ex loco qui eſt Pſalm. 68. 14. Quamvis autem quod ad culinarum vaſa ſpectat nihil habeat cum his menſis commune, tamen quod ad phialas excipiendo victimarum ſanguine menſis appoſitas pertinet, non video cur etiam pedibus non inſiſterent ut minori ſui pane terram contingerent. Quod ſi verum ſit, eæ quoque Hebræis dicerentur כירים à radice כיר quæ *concham*, aut כור quæ *foſſam* ſignificat, quòd vas ſit profundum & capax ut concha vel foſſa. Eædem χυτρόποδες dicuntur ollæ, quæ pedibus inſiſtunt. Χύτρα autem παρὰ τὸ χύειν *fundere* aptiſſimè ſignificabit conchas vel phialas illas in quibus jugulatæ victimæ ſanguis infundebatur, qui collectus deinde in crepidine Altaris effunderetur. Quòd ſi pedibus ejuſmodi conchæ inſiſtebant, meritò χυτρόποδες dicerentur, ac binæ ſingulis inſiſterent menſis, minores aliæ quibus pecudum ſanguis exciperetur, aliæ majores quibus armentorum plurimus. V. 44. *Extra portam interiorem* &c.) h. e. egreſſus portam interiorem, ſubaudi, vidi ibi fuiſſe, *Gazophylacia Cantorum, in atrio*, inquam, *interiori*. LXX proprium horum verborum ſenſum reddidère, *Introduxit me*, inquiunt, *in atrium interius*. Unde colligitur quæ hactenus dixerat Propheta omnia ad Portæ pertinuiſſe interiora, intra cujus veſtibulum conſtitutas fuiſſe dixerat ſacrificiorum menſas. Sic Kimhi, q. d. in ſpatio atrii interioris erant Gazophylacia Levitarum canentium, ſic & Jonathas & Jarhi. *Facies eorum contra viam Auſtralem)* LXX, *ferentia* vel *tendentia ad Auſtrum*. Hæc verba aliis quaſi per parentheſim immixta videntur, & ſuperioribus illis *Gazophylacia cantorum connectenda*. Senſus eſt Gazophylacia Cantorum erant in porticu, quæ tendit ab Aquilone (portam namque egreditur Aquilonarem Propheta) ad Auſtrum. Reliqua ſunt perſpicua. *Quod* Gazophylacium erat *in latere portæ* vel à latere portæ, aut ad humerum portæ (quod idem eſt) *reſpicientis ad Aquilonem*, h. e. Aquilonaris, & *facies eorum contra viam Auſtralem*, h. e. ex iis Gazophylaciis, quæ tendunt in Auſtrum. Senſus fuiſſet perſpicuus ſi dixiſſet, Et Gazophylacium quod eſt in angulo duarum porticuum Aquilonaris & Orientalis, hæc enim eſt quæ ab Aquilone tendit ad Auſtrum. Idem confirmant ſequentia, *Una*, vel *unum*, vel id quod eſt *latere portæ Orientalis quæ*, quod, *reſpiciebat ad viam Aquilonis* hoc eſt ad Aquilonem. His omnibus verbis deſcribit Gazophylacium illud porticûs Orientalis, quod eſt in ejus angulo Aquilonari. Sed dum unum fuiſſe commemorat Gazophylacium in latere portæ Orientalis verſùs Aquilonem, & aliud quoque ſimile ſubintelligendum fuiſſe indicavit à latere Meridiano ejuſdem portæ. Quod à Kimchi fuit quoque adnotatum, & à Richardo. Atque hujus quidem Gazophylacii, quod nondum expreſſerat, priùs uſum retulit, ſubdens V. 45. *Et dixit ad me, Hoc eſt Gazophylacium* &c.) Illud quod nos conjecturâ affirmamus de duobus illis Gazophylaciis, teſtatum habemus apud LXX, quorum hæc ſunt in Sixtiano cod. verba ad præcedentem verſum, *Et introduxit me in Atrium interius,* & *ecce duæ exedræ in atrio interiori, una ad dorſum*, h. e. ad latus, *portæ reſpicientis ad Aquilonem*, hoc eſt ex phraſi Hebraica, Aquilonaris, *quæ fert ad Auſtrum*, h. e. Porta quæ aperta in latere Templi Aquilonari ducit ad Auſtrum, & *una*, hoc eſt altera exedra, *ad dorſum portæ quæ ad Auſtrum*. hoc eſt à latere portæ Auſtralis, *reſpicientis autem ad Aquilonem. Sacerdotum erit, qui excubant in cuſtodiis Templi)* Quod ad Meridianum ſitum ſpectat cuſtodientium cuſtodias domûs, & eorum miniſterium, id deſcribitur Num. 3. 27, 28. *Hæ ſunt familiæ Caathitarum* &c. habebunt excubias ſanctuarii, & caſtrametabuntur ad Meridianam plagam. Quibus, poſtquam cunctam Tabernaculi ſupellectilem demandatam fuiſſe teſtatur, principes aſſignat V. 32. *Princeps autem principum Levitarum Eleazar filius Aharon erit ſuper excubitores cuſtodiæ Sanctuarii.* Hanc autem Caathitarum familiam ad angulum Meridianum & Orientalem pertinuiſſe perſpectum eſt, & alibi à nobis confirmatur, ubi oſtendemus caſtrorum Iſrael formam totius Templi ideam retuliſſe. Qua in diſtributione Moyſi & Aharon angulus alter Orientalis & Aquilonaris attribuitur, V. 38. Caſtrametabuntur ante tabernaculum fœderis ad Orientalem plagam Moyſis & Aharon cum filiis ſuis, habentes cuſtodiam Sanctuarii. Hæ ſunt excubiæ domûs, quæ nunc dicuntur cuſtodiri in Gazophylacio Orienti Meridiano, V. 46. *Porro Gazophylacium quod reſpicit* &c.) Illud eſt (inquit Kimchi) ſupra dictum cujus V. 44. mentionem fecerat. *Sacerdotum erit, qui*

ex-

excubant adminiſterium Altaris) Heb. *cuſtodientium cuſtodiam Altaris*. Quæ autem hæc fuerit cuſtodia, liquet ex Levit. 6. 2. 13. *Ignis in Altari ſemper ardebit &c.* Quibus verbis perſpicuum eſt, cur Hieronymus pro *cuſtodia*, *miniſterium* converterit, quippe quòd ejuſmodi cuſtodia miniſterii, ſolicitudinis, curæ pleniſſima. V. 47. *Et menſus eſt atrium longitudine centum cubitorum*) Atrium quod jacet inter has portas interiores nunc metitur Angelus longitudine centum cubitorum, & latitudine centum cubitorum per quadrum. *Quadratum*) Heb. מרבע. LXX *ad quatuor ejus partes*, hoc eſt, cujus quaterna latera paria erant cubitorum centum. Hieronymus reperit longitudinis & latitudinis centum cubitos per quadrum. Hic Villalpandus rejicit eorum ſententiam, qui Atrio interiori Templi Salomonis negant porticus, exedras, gazophylacia, voluntque illud clauſum fuiſſe humili duntaxat maceriâ trium ordinum lapidum cæſorum, & unius ordinis lignorum cedri dolatorum huc accomodantes locum 1 Reg. 6. 36. quem confirmant teſtimonio Joſephi Antiq. lib. 8. cap. 2. Sed illis opponit primò locum 1 Paral. 28. 12. ubi dicitur data fuiſſe à Davide Salomoni deſcriptio *omnium Atriorum* (ſcilicet interioris & exterioris) *& exedrarum per circuitum in theſauros ſanctorum* (in Atrio ſcilicet exterioris) *diviſionúmque ſacerdotalium & Levitarum*. Quæ nemo non videat eadem eſſe cum his, quæ hic recenſentur, *Gazophylacia Cantorum in Atrio interiori*, & Gazophylacium Sacerdotum excubantium in cuſtodiam Templi & miniſterium Altaris. II. Opponit locum 1 Reg. 7. 12. *Aedificavit Salomon Atrium majus rotundum, hoc eſt circumquaque, trium ordinum de lapidibus ſectis, & unius ordinis de dolata cedro*. quæ de Atrio exteriore dicuntur: nam ſequitur. *Et in atrio domûs interiore* (quod eſt Atrium Sacerdotum, quódque 1 Reg. 6. 36. dicitur ſimiliter extructum fuiſſe *tribus ordinibus lapidum politorum, & uno ordine lignorum cedri*) *& in veſtibulo domûs*. Jam verò veſtibulum domûs altum fuit cubitis 120: tantùm abeſt ut clauſum fuerit humili duntaxat maceriâ. Unde concludit locum illum 1 Reg. 6. 36. de tribus ordinibus lapidum cæſorum, intelligendum de columnis omnibus ſive de tribus columnarum ordinibus in altum ſibi invicem ſuperpoſitis. Locum autem Joſephi Antiq. lib. 3. cap 2. accipiendum de *γεῖσῳ*, ſive humili maceriâ, quo Sacerdotes in Atrio interiore operantes ſacris diſtinguebantur à populo, in Atrio exteriore verſante, qui *γεῖσ⊕* nihil habet commune cum tribus illis ordinibus lapidum politorum. Hunc *γεῖσον* air denotari his Ezechielis verbis cap. 42. 1. *In latitudine periboli Atrii*, qui dicitur Atrii peribolus, quòd totum interius Atrium (de quo eſt illhic ſermo) undequaque cingeretur. Id verò quod ſequitur (inquit Villalpandus) Joſephus non enarravit, *quod erat contra viam Orientalem in faciem ædificii ſeparati*. *Aedificium ſeparatum* vocat hic ipſam Dei domum; itaque ante faciem Orientalem domûs Dei peribolus hic ſive *γεῖσ⊕* tendebatur à porticu Aquilonari ad Meridianam.

CAP. XLVI. v. 48. *Et menſus eſt veſtibulum quinque cubitorum hinc &c.*) Hebr. אל אולם, quam utramque vocem LXX. Interp. in Sixt. Cod. retinuerunt, *τὸ αἰλ τοῦ αἰλαμ*, quamvis prior ex aliis Codd. excidiſſe videatur: quapropter ipſum *veſtibulum* legunt, ſed *poſtem veſtibuli* licet convertere, ut Chald. h[illegible], *frontem veſtibuli*. אל quaſi איל *frontem veſtibuli*, hoc eſt groſſitiem laterum portæ menſuravit ab Oriente ad Occidentem. Hieronymus notione proximas voces indicavit fuiſſe איל & אילם, atq; adeo poſtem vertit *veſtibulum*. Metitur enim hoc loco Angelus craſſitudinem muri anterioris veſtibuli, quæ ingredientibus erat perſpecta in utroq; poſte & imminente fornice; quæ quidem partes ædificii meritò veſtibuli nomine cenſentur ab Hieronymo, cùm eas omnes & ſingulas juxta varias notiones indicet prædicta vox אולם, quæ inter alia *fornicem* etiam diximus ſignificare. erat autem hæc porta ſupernè fornicata. *Et latitudinem portæ trium cubitorum hinc &c.*) Hebraica ad verbum convertit Hieronymus, ut & Chald. ſenſum verò reddunt LXX *Et latitudinem portæ cubitorum 14, & latera* (ἐπωμίδες) *portæ alam cubitorum trium hinc & inde*. Quamvis latitudinem portæ Hebraica non tradant, eam tamen fuiſſe 14 cubitorum manifeſtè colligitur ex ipſo textu. Conſultò verò *latera* portæ intelligunt dicta fuiſſe portæ latitudinem, nimirum quantum ipſa latera ſeu humeri aut poſtes diſtenduntur ab oſtio uſque ad angulos interioris ædis, quod unum dimenſum fuiſſe repetita ipſa dimenſio planum facit. Accedit conſuetudo deinceps ab Angelo obſervata in ſingulis portis Sanctuarii, in quibus poſt dimenſam murorum craſſitudinem, ſpatia metitur quibus domus ipſa ab oſtio, ſive à poſtibus portæ ad angulos uſque interiores utrinque laxatur; quam quidem dimenſam retractionem & *latera* vocat portæ, & *humeros*, & *latitudinem*. Kimchi, *Dicit quod latitudo portæ veſtibuli erat ejuſmodi ut remaneret illi latus poſt portam trium cubitorum ab Aquilone, & trium cubitorum ab Auſtro, habetur ergo latitudinem portæ fuiſſe 14 cubitorum, nam longitudo veſtibuli erat 20 cubitorum*, ex quibus tolle ſex pro lateribus portæ, tres hinc & tres inde, remanet latitudo portæ 14 cubitorum, & ad hoc meliùs explicandum ſubdit, longitudinem autem Veſtibuli 20 cubitorum. Eandem planè habet Theodoretus expoſitionem cum Kimchiana. V. 49. *Octo gradibus aſcendebatur ad eam*) Hieronymus, Symmachus (inquit) quem nos ſecuti ſumus, 8 gradus poſuit, LXX decem, Theod. & Aquila 2 edit. undecim, prima autem nullum numerum poſuit, ſed abſolutè ait, Et gradibus in quibus aſcendebatur ad eam, ut juxta conſuetudinem priorum portarum octo intelligamus gradus, ſicut intellexit Symmachus. Jarchi, Kimchi & Joſephus monent in ſecundo Templo hoc eſt Herodiano fuiſſe 12 gradus. Quoniam autem Villalpando ſacroſancta eſt Vulg. ob decretum Synodi Tridentinæ, illi mordicus adhæret. Igitur (inquit) nos ſecundùm Vulg. edit. graduum octonarium numerum ante veſtibulum excitavimus, quibus ad portam aſcenditur, vel ad ipſum veſtibuli introitum. Et quoniam rejicienda minimè videtur LXX Interp. tranſlatio, quæ B. Auguſtino magnæ autoritatis eſt, binos alios gradus excitavimus in ipſo introitu veſtibuli, in anteriorum paraſtadum cubitali projectura, ut vides in veſtigio Sanctuarii, ita ut omnes gradus ad veſtibulum uſque aſcendendi deni ſint, quot videlicet numerantur à LXX Interp. octoni uſque ad portam veſtibuli, quot numerantur à Vulg. editionis Interp. *Et*

columnae erant in frontibus) Hebr. ועמודים אל האילים Uſus eſt hoc loco Propheta voce propria עמודי columnas has diſtinguens à reliquis, quas hactenus enumeraverat, vel potiùs columnas diſtinguens à poſtibus. Deducitur autem hæc vox à עמד *ſtetit*, q.d. ſtatuam quòd in altum ſtet erecta, vel quòd ſubſiſtat fulciátque domum, cui ſubſtat. Differt à voce איל quæ *poſtem* ſignificat, aut columnam muro adpactam, עמוד autem *ſtantem columnam*, quæ muro non adjacet, ſive ea rotunda ſit, ſive quadrata, aut aliâ quacunque formâ. Unde colligimus à moro extantes conſpectas fuiſſe à Propheta poſt dimenſam veſtibuli longitudinem & latitudinem, hoc eſt, cùm oculos atque iter dirigeret in Templi portam mox dimetiendam. Has igitur duas columnas in frontibus ſive ad frontes appoſitas fuiſſe affirmat, nimirum è regione paraſtadum angularium, quæ erant circa portam Templi, una in angulo Meridiano, altera in Aquilonari, ut vides in veſtigio Sanctuarii.

CAP. XLI.

Ezechielis Paraphraſtica explanatio ex Villalpandi Explanationum Tom. 2. part. 2. l. 4.

V. 1. *Et introduxit me in Templum)* Introduxit me in priorem Templi portam, quæ dicitur Baſilica, aula, atque Templi nomine plerumque cenſetur. *Et menſus eſt frontes ſex cubitos latitudinis hinc, & ſex cubitos latitudinis inde)* Et menſus eſt utrúmque portæ poſtem dextrum atque ſiniſtrum, & uniuſcujusque latitudinem ab Oriente in Occidentem 6. cubitorum. *Latitudinem Tabernaculi)* Quanta nimirum erat ſuperliminaris latitudo, & parietis Sanctum à Veſtibulo dividentis craſſitudo. V. 2. *Latitudo portæ 10, cubitorum erat)* Limen portæ latum erat cubitos 10 quàm latum fuerat olim Moſaicum Tabernaculum. *Et latera portæ 5 cubitis hinc & quinque cubitis inde)* Et reliqua muri pars ab oſtio uſque ad angulos interiores domus, quinque fuit cubitorum ex alterutra parte, aperiebatur quippe porta in media domo Sancti. *Et menſus eſt longitudinem ejus 40 cubitorum & latitudinem 20 cubitorum)* Et aulæ ſanctæ longitudinem 40 cubitorum menſus eſt, & latitudinem 20, duplâ nimirum latitudinis longitudine, quæ maximè ab antiquis probatur. V. 3. *Et introgreſſus intrinſecus menſus eſt in fronte portæ duos cubitos)* Et deducens me ad Adyta, menſus eſt poſtem utrumque Portæ, hoc eſt craſſitudinem muri concludentis oraculum duorum cubitorum, vel paraſtades latus utrumque Portæ exornantes. *Et portam 6 cubitorum, & latitudinem portæ 7 cubitorum)* Oſtium quoque portæ menſus eſt 6 cubitos latum, & humeros, ſive latera, portæ, h. e. muri partes, quæ ab oſtio extenduntur ad angulos interioris domus 7 cubitorum. V. 4. *Et menſus eſt latitudinem ejus 20 cubitorum, & longitudinem 20 cubitorum; & dixit ad me, Hoc eſt Sanctum ſanctorum* Et menſus eſt Oraculi latitudinem 20 cubitorum, & longitudinem 20 cubitorum, cujus altitudo quoque 20 cubitorum fuit; & dixit mihi &c. V. 5. *Et menſus eſt parietem domus 6 cubitorum)* Et menſus eſt craſſitiem parietis Templi 6 cubitis. *Et latitudinem lateris 4 cub.)* Latera, anterides, ſive antas, vel pilas, menſus quoque eſt, & uniuſcujuſque latitudinem comperit eſſe 4 cubitorum. V. 6. *Latera autem latus ad latus bis triginta tria.* Latera verò bina ſibi invicem reſpondentia a pariete domus projiciuntur pedes 33 h. e. cubitos 22. ſingula projiciuntur cubitos 11. *Et erant eminentia, quæ ingrederentur per parietem domus, in lateribus per circuitum, ut continerent, & non attingerent parietem Templi)* Et retractiones quaſdam fecit in ipſis lateribus domus, in quibus trabes & tabulata cubiculorum domum circumdantium ponerentur, nè opus eſſet ipſos Templi parietes fodere ut continere poſſent trabes, quas non debuit Templi parietem contingere, nedum illi inſiſtere. V. 7. *Et platea erat in rotundum aſcendens ſurſum per cochleam, & in Cœnaculum Templi deferebat per gyrum)* Et aditus vel oſtium inferiorum cubiculorum patebat ad cochleam, quo ad media & ſuperiora cubicula aſcendebatur, quæ quidem cubicula univerſa propemodum domum circuibant, *Idcirco latius erat Templum in ſuperioribus)* Et ſpatium fiebat manualus ſum aſcendendo ad cameras atque adeò cubicula inter coſtas ſive paraſtades, latiora erant quo ſuperiora. *Et ſic de inferioribus aſcendebatur ad ſuperiora in medium)* Aſcendebatur enim ad ſuperiora cubicula per media, & ad hæc per inferiora. V. 8. *Et vidi in domo altitudinem per circuitum, fundata latera ad menſuram calami 6 cubitorum ſpatio)* Et vidi interiores coſtarum retractiones, quibus trabes & tabulata fulciuntur, ipſæque paraſtades muniuntur; erántq; in univerſum ſingulæ retractiones altæ calamum unum 6 cubitorum & palmi, omnes ſimul cubitos viginti. V. 9; *Et latitudinem per parietem lateris forinſecus 5 cubitorum)* Et lapideus paries, qui coſtas & cubicula claudebat extrinſecus, latus erat cubitos quinque. *Et erat interior domus in lateribus domus)* Totidémque latus erat locus ille inter coſtas relictus, qui in cubicula deinde tributus ſecundùm longitudinem fuit, qui quidem locus & pro æſtuariis fuit, & ut in eo ſacra vaſa aſſervanda reponeretur. V. 10. *Et inter Gazophylacia latitudinem 20 cubitorum in circuitu domus undique)* Et platea quædam viginti cubitos lata erat inter Gazophylacia Atriorum & prædicta cubicula: quæ quidem platea æquè undique lata totam domum cingebat ab Oriente, Mer. Occ. & Aquilone. V. 11. *Et oſtium lateris ad orationem: oſtium unum ad viam Aquilonis, & oſtium unum ad viam Auſtralem)* Et prædictus locus, qui derelictus dicebatur, & in varios uſus deputatus erat, potiſſimum ad orationem, animi requiem, & Dei munera ſuſcipienda deputabatur, ad quem & ab Auſtro & ab Aquilone patebat aditus, apertis oſtiis à lateribus veſtibuli, & in pariete Aquilonari & in Auſtrali exterioribus. Et à propriis oſtiis in ipſis coſtis, vel Antis, apertis, alia ab Auſtro, alia ab Aquilone aperiebatur: quare facies ad Orientem reſpiciebant in binis illis cubiculis, quæ Mutatoria ſæpe appellantur. *Et latitudinem loci orationem 5 cubitorum in circuitu)* Et prædicti loci, ſive cubiculorum, latitudo 5 cubitorum; tot enim diſtat ab interiori domus pariete exterior coſtarum. V. 12. *Et ædificium quod erat ſeparatum verſúmque ad viam reſpicientem ad mare latitudinis 70 cubitorum)* Et hujuſmodi orationis locus, qui à latere Meridiano & Aquilonari Templi exſtructus latus erat,

h. e.

h. eſt extendebatur ab Oriente in Occidentem 70 cubitos. *Paries autem ædificii quinque cubitorum latitudinis per circuitum, & longitudinis 90 cubitorum)* Hujus verò loci exterior paries, qui domum undique cingebat, latus erat vel craſſus cubitos 5 altus verò cubitos 90. V. 13. *Et menſus eſt domûs longitudinem 100 cubitorum, & quod ſeparatum erat ædificium, & parietes ejus longitudinis 100 cubitorum)* Quam domum ſingillatim & per partes metitus fuerat nunc in unam ſummam colligit, ejúſque longitudinem ab Oriente in Occidentem centenario, h. e. perfecto, cubitorum numero definit. Nam ipſa domûs longitudo & orationis locus, & parietes, omnia ſimul capta longitudinem complent centum cubitorum. V. 14. *Latitudo autem ante faciem domus, & ejus quod erat ſeparatum contra Orientem 100 cubitorum)* Et platea quædam, quæ jacebat ante faciem domus, h. e. ejus celeberrimi atque eximii ædificii, quod Separatum propterea dicitur, & Orientem reſpicit, longa erat cubitos 100, hujus verò plateæ latitudinem paulò ſuperiùs 20 cubitis definierat. V. 15. *Et menſus eſt longitudinem ædificii contra faciem ejus, quod erat ſeparatum ad dorſum, ethecas ex utraque parte 100 cubitorum)* Et menſus eſt interioris Atrii quadratam illam aream, quæ domum Domini cingebat, vel potiùs poſtes, veſtibula & porticus, quæ triplici ex latere Occidentali, Meridiano & Aquilonari domui opponebantur. Menſus eſt, inquam, longitudinem porticûs occiduæ quæ reſpiciebat Occidentale poſticum domûs, nec non porticus Meridianas & Aquilonares, quæ erant ex utraque parte domus, 100 cubitis: erat enim areæ hujuſmodi æqua longitudini latitudo 100 cubitorum. *Et Templum interius & veſtibula Atrii)* Atque adeò Templum interius menſus eſt, & Atrii veſtibula. V. 16. *Limina & feneſtras obliquas, & ethecas in circuitu per tres partes)* Atrii porticus cedrinis contectæ deſuper laquearibus, quæ laquearia Limina dicuntur, inferiùs cancellis claudebantur in rhomborum morem obliquis non quadratis angulis perforatis, & Atrii poſtes ſive ætheca triplici ex latere cingentes Templum. *Contra uniuscujuſque limen]* Poſtibus domûs reſpondebant ex adverſo non quidem temerè, ſed ſinguli ſingulis poſtibus, ſingula limina, vel tabulata ſingulis tabulatis. *Stratúmque ligno per gyrum in circuitu)* Poſtes verò domûs, vel paraſtades, operiebantur tabulatis cubiculorum in circuitu trium laterum Meridiani, Occidentalis & Aquilonares. *Terra autem uſque ad feneſtras)* Hujuſmodi autem tabulata paraſtadas operiebant à terra uſque ad feneſtras domûs, hoc eſt uſque ad altitudinem 25 cubitorum. Vel, & ſolidus paries erigebatur uſque feneſtras domûs, quæ ſuper altitudine 25 cubitorum aperiebatur in pariete Meridiano & Aquilonari. *Et feneſtra clauſa. Super oſtia.* v. 17 *Et uſque ad domum interiorem, & forinſecus per omnem parietem in circuitu intrinſecus & forinſecus ad menſuram.* v. 18. *Et fabrefacta Cherubim & palmæ, & palma erat inter Cherub & Cherub, duaſque facies habebat Cherub.* v. 19. *Faciem hominis juxta palmam ex hac parte, & faciem leonis juxta palmam ex alia parte expreſſam per omnem domum in circuitu.)* Feneſtræ verò Templi quæ ſuper hujuſmodi pariete aperiebantur, ab eodem ita abſcondebantur, ut ex Atriorum pavimento inferiori videri non poſſent. Et feneſtræ clauſæ triplici operimento cancellis, valvis atque aulæis. V. 17. aperiebantur ſuper altitudine oſtii Orientalis domûs, per parietes exterioris domûs uſque ad parietem interioris; nam in interiori domo feneſtræ non erant, atque in eadem altitudine procurrebant tum in parte domûs Meridiana & Aquilonari, tum in exteriori coſtarum & cubiculorum. Vel, intrinſecus, hoc eſt, in interiori domo Sancti Sanctorum, & forinſecus in exteriori Sancti admenſuram operiebantur omnia tabulis ejuſdem menſuræ, in quibus V. 18 inſculpebantur imagines Cherubinorum atque Palmarum ita ordine diſpoſitorum, ut inter binos quoſque Cherubinos palma una ſtatueretur: inter binas quaſque palmas unus Cherub. Cherubini autem uniuſcujuſque diſpoſitio ita erat, ut è quaternis quibus conſtabat animalium formis v. 19. humanam ad palmam converteret ex parte una leoninam ad palmam alteram ex parte altera. Nam alis, quæ tertia dicitur facies, utramque palmam ex æquo tangebant; vitulinis pedibus, quæ quarta dicitur facies, neutram palmam ſed ipſum pavimentum contingebant. Atque hac eadem quam dixi diſpoſitione expreſſa erat domus circumquaque univerſa, ita ut in Sanctuario octoni computarentur Cherubini in quaternis parietibus, & duodeni, ſi eiſdem annumerentur Cherubini in quaternis parietibus, & duodeni, ſi eiſdem annumerentur quaterni qui Arcam circumſtant, ac duodeni item in exteriori domo; ut omnes Cherubini Templi 24 fuiſſe credantur. V. 20. *De terra uſque ad ſuperiora portæ Cherubim & palmæ cælatæ erant in pariete Templi)* Quantum erigebatur Orientalis portæ lumen, vel oſtium, tantundem à terra parietes Templi & oraculi inſculptis Cherubinis ac palmis, ut dixi, exornabantur, hoc eſt in altitudine cubitorum 20. V. 21. *Limen quadrangulum)* Aulæ verò ſanctæ portæ (quæ quadrata erat non fornicata) poſtis uterque latus erat quartâ parte latitudinis portæ, unuſquiſque octavâ; latus enim erat cubitorum cum quarta cubiti parte. Superliminare verò ejuſdem menſuræ, quod primi ordinis Atriorum epiſtyliis æquè librarum erat; Epiſtyliorum menſuram & ornamenta definit. *Et facies Sanctuarii aſpectus contra aſpectum)* Et Sancti ſanctorum, & Sancti facies, quippe quæ ad eandem ſpectabant cœli regionem, & eodem aſpectu videri poterant, erant omnino ſimiles diſpoſitione, ornamentis, incruſtaturis, unâ ſymmetriâ diſpares, cùm hujus antepagmentum utrúmque ex quarta, illius ex quinta latitudinis portæ factum fuiſſe dicatur. V. 22. *Altaris lignei 3 cubitorum altitudo, & longitudo ejus duorum cubitorum)* Altare verò, quod ex erectis quaternis quadratis tignis, aliiſque in ſummo & in imo connexis, quaſi ex oſſibus contexuit Solomon, ac cedrinis tabulis undique conveſtivit, aureiſque demum laminis contexit, altum erat cubitos tres, longum æquè ac latum cubitos 2. *Et locutus eſt ad me, Hac eſt menſa coram Domino)* Et dixit mihi qui me ducebat Angelus, Hoc altare, quod in conſpectu Dei ſemper manet, menſa dicitur, quippe cui ſacer ignis & ſuave ſpirans ſuffitus imponitur. Vel ſenſus eſt, abſolutâ Altaris enarratione ad dextram Altaris converſus ductor meus dixit mihi, Hæc eſt menſa panum propoſitionis &c. V. 23. *Et duo oſtia erant in Templo, & in Sanctuario)*

Sancti & Oraculi oſtium unumquodque binis claudebatur foribus. V. 24. *Et in duobus oſtiis ex utraque parte bina erant oſtiola; quæ in ſe invicem plicabantur; bina enim oſtia erant ex utraque parte oſtiorum)* In quorum ſingulis ex utraque parte oſtii ſingula oſtiola aperiebantur, in utriſque bina, quæ oſtiola ſuis quoque foribus claudebantur; apertis enim majoribus valvis minores quoque aperiebantur, atque unà cum illis claudebantur, quamvis clauſis majoribus facilè minores aperirentur: bina enim oſtia erant ex utraque parte oſtiorum, ex alterutra ſingula. V. 25. *Et cœlata erant in ipſis oſtiis Templi Cherubim, & ſculptura palmarum, ſicut in parietibus quoque expreſſa erant)* Et in tympania valvarum opere ſculptoris eminebant figuræ Cherubim & palmarum, illis omnino ſimiles, quas in parietibus Templi expreſſas fuiſſe retulimus. *Quamobrem & groſſiora erant ligna in Veſtibuli fronte forinſecus)* Et pulchrum quidem ornamenti genus Orientali Templi fronti præſtabant capita trabium, quæ in zophoris conſpiciebantur exterioribus. V. 26. *Super quæ feneſtræ obliquæ)* Et feneſtræ cancellis occluſæ, quibus lumen cœnaculis Templi inducebatur ſuper hujuſmodi zophoris conſpiciebantur. Et ſimilitudo palmarum hinc atque inde in humerulis veſtibuli, ſecundùm latera domûs latitudinémque parietum.

EXCERPTA.

Ex Villalpando ad Cap. 41.

CAP. IIII. v. 1. *Latitudinem Tabernaculi)* Hebr. אֹהֶל: videtur vox eſſe primitiva, & ſignare *extenſionem* vel *expanſionem rei alicujus ſupra nos*, & propriè id omne ſignificare videtur *quod supernè expanditur*, ut aulæum cortina, velamen deſuper extenſum ut protegat. Hinc fit ut vox ſpecialiter uſurpetur ad ſignificandum Tentorium, aut Tabernaculum; & verbum אָהַל *extendit* vel *expandit Tentorium* Eſa. 13. 20. Quæ omnia in eam nos inducunt ſententiam, ut arbitremur hoc loco vocem אֹהֶל transferri ad ſignificandum ſuperliminare portæ Templi, quod cùm planum eſſet, atque cortinæ extenſæ perquam ſimile, obumbrabat ac protegebat portam deſuper. Kimhi exponit *ſemicirculum*. Qui in eo primùm peccaſſe videtur, quòd ſemicirculum ſcribit pro fornice, in eo verò rurſus quòd portam Templi crediderit fuiſſe fornicatam, quod repugnat ipſi voci Hebraicæ, rationibus Architecturæ, & S. Scripturæ teſtimoniis infrà afferendis, quum de portarum ornamentis dicemus. Aliam explicationem c. ſequenti Villalpandus affert. Si Maſſorethanum punctationem minimè ſequimur, inquit, hæc verba cum præcedentibus conjungemus haud aliter quam L X X. in Reg. & Compl. codice fecerunt. Latitudo Tabernaculi, & latitudo portæ 10 cubitorum erat. Quam lectionem haud renuent Vulg. ſi eiſdem ſubintellecta præponatur collationis vox *juxta, ſecundùm*, ſic juxta *latitudinem Tabernaculi*. Moſaici nempe. *latitudo portæ 10 cubitorum erat*. Hæc autem portæ & Moſaici Tabernaculi collatio fortè alicui myſteriorum plena videatur, quæ in eo forſan ſita eſſe putanda videtur, quòd quanta illius latitudo fuit, tanta eſſe oſtendatur oſtii Templi expanſio dupla latitudine; ut Templi porta, quo Eccleſia Chriſti ſignatur, multò major eſſe judicetur Synagogâ, quæ mobili atque exiguo repræſentabatur Tabernaculo. (Non incommoda eſt hæc poſterior Villalpandi explicatio, attamen aliquantò longiùs petita videtur, atque hæc Tabernaculi Moſaici cum Templo hoc collatio, hoc duntaxat in loco notata, aliena videtur. Itaque malim priorem ſequi explicationem, cui velim hoc additum, nimirum LXX in Sixt. ed. ſic reddidiſſe πηχῶν ἓξ τὸ εὖρος τοῦ αἰλὰμ ἔνθεν unde liquet eos legiſſe אילם pro hodierno אהל, quæ lectio τῶν LXX optima videtur: voce enim illâ אילם ſeu אולם ſignificatur *veſtibulum* ſeu *fornix*, quâ ſupernè duo portæ poſtes junguntur.)

CAP. V. v. 2. *Latitudo portæ)* Hebr. פתח Cùm hanc portam & interiorem Sanctuarii ſæpius nominet, eis nunquam indidit nomen שַׁעַר. Cùm hanc portam & interiorem Sanctuarii ſæpiùs nominet, eis nunquam indidit nomen שַׁעַר, cùm contrà factum fuiſſe videamus in reliquis Atriorum portis. Nempe vox פתח oſtium quod in muro ingredientium commodia aperitur ac lumini excipiendo ſignificat: שַׁעַר verò ea omnia ædificia indicat, quæ ad portæ dignitatem, munitionem, ornamentum ſolent circa portam extrui. Ex quo fit, ut cùm portæ Atriorum ad pompam & munitionem Templi fuiſſent extructæ, urbis alicujus formam potiùs imitantes quàm peculiaris ædificii, eæ שַׁעַר appellentur, quarum oſtia פתח השער dicuntur. At in portis his Sanctuarii, quæ ad uſum tantummodo aperiuntur, quæque, quamvis propriis ſint exornatæ membris, nulla habent deſuper ad portæ pompam ædificia, ideò פתח non שַׁעַר dicuntur. Hujus porrò oſtii latitudo dimenſa eſt, altitudo non item. Idque non caſu aut temerè factum eſſe arbitror, neque quod minùs neceſſaria ad ædificii rationem plenè percipiendam, ſed quod facili conjecturâ ea ex dictis poſſet colligi fuiſſe cubitorum 20 duplâ proportione, quam in aliis portis obſervatam fuiſſe ſuprà oſtendimus.

CAP. VI. *Longitudinem 40 cubitorum, latitudinem 20 cubitorum*. Hanc duplam longitudinis ad latitudinem proportionem maximè probat Vitruvius in tricliniis atque aliis ejuſmodi ædificiis l. 6. c. 5. De modo dimetiendæ longitudinis, an videlicet murum includat, qui Sanctum ſanctorum dividit à Sancto, an verò à longitudine excludat, quoniam ex univerſis domûs menſuris pendet hoc dubium, de eo illis enumeratis agemus.

CAP. VII. v. 3. *Introgreſſus intrinſecus)* Hebr. לִפְנִימָה. A voce פנה quòd *aſpicere* ſignificat additis antè & retro literis componitur nomen לִפְנִימָה quo ferè ſemper adverbialiter utuntur Hebræi, *intus, interiùs* ſignificantes, quaſi dicant *ante*, interiora enimq. anteriora vocant, quòd introrſum ingredientibus interiora ſint antè, exteriora maneant retro. Phraſim ac verba Prophetæ aptiſſimè exprimeret Hiſpanus ſermo *paſſando adelante*. *Menſus eſt in fronte portæ duos cubitos)* Hebr. איל הפתח h. e. *poſtem oſtii*. Sic Chald. Symm. περὶ τὴν θύραν *circa portam*, hoc e. ex utraque parte portæ. Theod Hebr. איל, Aquila *oſtium*, nos (inquit Hieronymus) *frontem* interpretati ſumus. Kimchi, quaſi dicat duas frontes portæ hinc & inde quarum unaquæque erat latitudinis 2 cubitorum. Jarchi, Groſſities muri erat 2 cubitorum. Lyranus, Hæc eſt ſpiſſitudo parie-

ris ſive frontis. Paries enim iſte non eſt multùm altus, nec ſuſtinet ſuper ſe aliud pondus, quia ſolùm dividit inter Sanctum Sanctorum & Sanctum in inferiori manſione Templi, & ideo non deſcribitur tantæ ſpiſſitudinis ſicut alii parietes Templi. (L.C. Arc. 11. accipit illos duos cubitos de duabus Antis, quas collocat utrimque à latere portæ Oraculi.)

CAP. IX. *Portam ſex cubitorum)* Jarchi hoc accepit de altitudine, Kimchi de craſſitudine, uterque falſus & deceptus ex ſequentibus verbis *latitudinem portæ 7 cubitorum.* Sed malè. *Latitudinem 7 cubitorum)* Hebr. רחב, quæ vox *latitudinem* vel *dilatationem* ſignificat, non eam, quæ in ipſa porta eſt lata ſex cubitos, ſed eam quæ portam ingreſſis mox occurrit, quámque diſertis verbis definierunt LXX in Sixt. cod. qui ſic appoſitiſſimè locum iſtum explicant, *καὶ διεμέτρησε τὸ αἰλὰμ τοῦ θυρώματος πηχῶν δύο, καὶ τὸ θύρωμα πηχῶν ἕξ, καὶ τὰς ἐπωμίδας τοῦ θυρώματος πηχῶν ἑπτὰ ἔνθεν, καὶ πηχῶν ἑπτὰ ἔνθεν*: quam lectionem appoſitè exponit Theodoretus. Vidi quoque alteram portam, illam interiorem, cujus latitudo erat cubiti 6. & ubi utraque parte ancones cubiti 7. Sex igitur cubiti 14. additi 20. efficiunt.

CAP. X. v. 4. *Menſus eſt latitudinem ejus 20 cubitorum)* Nihil præceſſiſſe videtur ad quod pronomen *ejus* referendum ſit; quare LXX paraphraſticè addidiſſe videntur *μῆκος τῶν πυλῶν*, quâ lectione ad prædictum oſtium cum ſuis humeris menſuram hanc referre videntur. At in Hebræo pronomen *ejus* referri poſſe videtur ad id quod ſuperiori verſu dixerat *introgreſſus* לפנימה hoc eſt in Adytum. Hanc porrò menſuram mendoſè legunt LXX. Interp. 40. ſcribentes pro 20. cujus rei teſtis eſt Hieronymus. Pro quo, inquit, *in pleriſque codd. LXX Interp. 40 continentur.* Hos ſecuti ſunt Sixtiani, nos Regio & Complutenſi libentiùs ſubſcribimus, inquit Villalpandus.

CAP. XV. v. 5. *Et latitudinem lateris)* Hebr. צלעות, quæ vox propriè ſignificat *coſtas animalis* Gen 2 21. deinde pro latere cujuslibet rei Exod. 26. 26. Tertiò trabes in tectis 1. Reg. 7. 3. Quartò aſſeres quibus interiores Templi parietes veſtiuntur, 1. Reg. 6. 15. Hic quadam ſimilitudine ducti ejuſmodi partes in hoc ædificio hac voce intelligimus, quæ animalis & navis coſtis, aut contignationis trabibus ſimiles eſſe deprehenduntur. Atque hæc ſunt quæ eriſmæ, pilæ vel antæ aut anterides in architectura dicuntur, quæ à muro extant illique adhærent, & ſingulæ ſingulis Atriorum poſtibus latitudine reſpondent ac ſitu: quibus eriſmis coſtarum nomen aptè convenit. Quemadmodum enim navis latera coſtis ligneis, aut animalis pectus coſtis oſſeis continetur, ita planè domus hæc tots parietibus bis tranſverſis continetur, & veluti fulcris quibuſdam ſuſtinetur, ne nimium pondere preſſi ſubtiliores parietes ab invicem ſeparentur, atque pandantur. Nam quoniam Veſtibuli altitudo 120 cubitorum eſt, reliqua domus ad 90 cubitos ſurgit, poſtulabat tanta domûs altitudo parietem in imo vaſtiſſimum, cujus augmentum fabricæ ſymmetria vetabat. Nam ſi craſſiores muri conſtituerentur quàm reliqui totius ædificii ſolida oſſa turris inanibus reſponderent Atriorum ſpatiis inter poſtes relictis, quod vitioſum eſſet atque ab hoc ædificio alienum. Itaque firmitas & ſymmetria ædificii, cùm pugnare viderentur, ita ut alteri tantum eſſet detrahendum, quantum alteri conſuleretur, ſumma Architecti ſapientia parietem reliquis Atriorum parem conſtituit, & quantum latitudini deerat, quæ maximam molem atque celſiſſimam poſſet ſuſtinere, tantum addidit firmitatis appoſitis his ordine tranſverſis moris. Kimchi, Jonath, & Jarchi intelligunt hic per *latera* thalamos inter utrumque parietem interiorem & exteriorem concluſos; ſed male: nam 1. Reg. 6. 5. hæc duo diſtinguuntur; vocantur enim thalami illi יציע, coſtæ verò iſtæ ſive antæ צלעות. Lyranus has anteridas obſervavit, quas ipſe vocat barbarè *pilarios.* Jonathan exponit מחיצתא, quâ voce videntur poſſe ſignificari pilæ illæ, quæ mediæ erant & ſeparabant inter ſingulos thalamos ſive cubicula.

CAP. XVI. V. 6. *Latera autem latus ad latus)* Præpoſitio Hebraica אל quæ *ad* propriè ſignificat, non rarò idem eſt cum עם *cum*, ut Joſ. 11. 19 & Gen. 49. 29. quâ ratione ſi locum iſtum exponamus legemus *coſta cum coſta*, hoc eſt, ſi binæ ſingulæ computentur, una viz Auſtralis & altera Aquilonaris, erunt ſimul junctæ 33 pedum. *Bis triginta tria)* Notat Villalpandus vocem Hebraicam in ſingulari פעם ſignificare *vicem unam* Gen. 18. 32. in duali פעמים *bis duas vices* Num. 20. 11. in plurali autem פעמים *plures vices* Joſ. 6. 4. & Gen. 33. 3. ubi habetur שבע פעמים *ſepties. ſeptem vicibus.* Deinde uſurpari etiam pro *greſſu* ſive *pedibus* ut Eſa. 6. 26. Cant. 7. 1. 2. Reg. 19. 24. quâ ſignificatione hic ait accipi à Kimchi, nempe pro menſura pedis; quam ſignificationem ipſe Villalpandus ſequitur & amplectitur hoc loco. Itaque ſic legit in Vulg. *latera autem latus ad latus bis, triginta tria*, atque ſic ea *παραφράζει. Latera* quæ ſibi invicem reſpondent bina, *latus ad latus bis*, hoc eſt ſi bina ſumantur, ſupple, longa ſunt, ſive potiùs à pariete domûs invicem projiciuntur, *triginta tria*, h. e. pedes tres & triginta. Quæ eſt coacta admodum expoſitio. Cæterùm c. 17 operoſè probat per lineas radices Ichnographiæ anteridas illas projectas eſſe à muro domûs 11 cubitos utrinque, ſi autem binæ ſimul jungantur 22 cubitos, qui efficiunt 33 pedes. Quod ab ipſo breviùs potuit demonſtrari ſic, Murus exterior craſſus erat 5 cubitos, cubicula interjecta inter exteriorem & interiorem murum lata erant totidem, antæ autem projiciebantur extra murum exteriorem cubitum unum; ſic fiunt 11 cubiti ab uno latere, totidem erant ab altero latere. Capite autem octavo refellit eorum ſententiam, qui numerum illum 33 intelligunt, vel de cubiculorum, vel de ipſarum antarum numero, & oſtendit quomodocunque numerentur vel ipſæ coſtæ ſive antæ, vel cubicula, eorum numerum vel excedere, vel minorem eſſe numero 33 aut verò eo duplicato, nimirum 66, proindéque intelligendum eſſe numerum illum 33 de pedibus, quibus antæ à muro domûs projiciebantur. Rationem item reddit eodem capite cur Propheta hoc numero pedum uſus ſit potiùs quàm 22 cubitorum, ſed petitam ex Allegoris. Notat ex Auguſtino & Gregorio numerum 11 deſignare peccatum, quia ſicuti 11 eſt tranſgreſſio denarii ſic peccatum eſt, tranſgreſſio Decalogi, proptereáque abſtinuiſſe Prophetam à numero illo 11 & 22, qui ex illo duplicato exurgit. Objicit autem quòd ſuprà Angelus Veſtibulum

Templi menſus eſt 11 cubitis cùm potuerit decem metiri. Reſpondet Sanctuarium figuraſſe humanam Chriſti naturam, quæ fuit ſine peccato, veſtibulum Sanctuario adjunctum figuraſſe ſimilitudinem peccati, quæ fuit in carne Chriſti: *Deus enim miſit filium ſuum Chriſtum in ſimilitudine carnis peccati* Rom. 8 3. Alias item reddit hujus numeri 33 rationes ſub finem capitis, has nempe. Primùm inquit, Hujuſmodi pilæ ſive coſtæ ædificio firmitatem præſtant non ſecus quàm homini pedum projecturæ; pedibus igitur aptiſſimè dimetiuntur. Deinde ipſæ pilæ ædificii corpus fulcientes ipſum Chriſti corpus annis 33, quibus nobiſcum in terris verſatus eſt, indicant. Denique hic idem numerus ab undenario non longè diſtat, cùm illum ter contineat, quod adhuc myſterio non vacat, imò illud maximum redemptionis noſtræ continet, nempe quod in illa carnis Chriſti ſimilitudine peccati habitat tamen omnis Divinitas (quæ ternario numero deſignatur) corporaliter.

CAP. XIX. *Et erant eminentia* &c.) Locus cum iſto componendus habetur 1 Reg. 6. 5. *Aedificavit ſuper parietem Templi tabulata per gyrum* &c. Ubi eſt vox יציע quæ *ſtratum* propriè ſignificat, à יצע *ſterno*, quam vocem ſolent eo loco interpretari *deambulatorium* factum inter parietes Templi inſtar cœnaculi. Sed ſignificat *ſtratum*, quod, quia aſſeribus ſternebatur, *tabulatum* ſolet verti à Vulg. LXX μέλαθρον, quod *trabem in medio tecti* propriè ſignificat, unde & pro tecto ipſo ſumitur, deinde per metonymiam partis pro toto pro ipſa domo; inde Theodoretus affirmat eâ voce ſignificari *domunculas* in circuitu Templi. Cubicula ergo hæc in parietibus domûs fuiſſe dicuntur. Senſus eſt, ipſos parietes domûs, alterum interiorem 6 cubitorum, alterum exteriorem 5 cubitorum, cubicula concluſiſſe: & hi parietes duo latera cujuſcunque cubiculi cingebant, duo verò reliqui coſtis, quas vocant *latera*, concludebantur; atque hic eſt ſenſus eorum verborum quæ ſequuntur, & *fecit* הצלעות *latera in circuitu*. His de cubiculorum muris ac ſitu ſtatutis, eorum tecta, ſive tabulata, obſcurè hic à Propheta deſignantur. *Et erant eminentiâ*) Hebr. ובאות à בוא quod eſt *ingredi*. Quâ ratione eâ voce hoc loco *ingreſſum* ſignificari putant nonnulli, nimirum à perpendiculo parietis inferioris verſùs interiorem partem, Hiſp. *hizo unas entradas* Hæ retractiones. 1. Reg. 6 6. dicuntur מגרעות à גרע quod eſt *minuere, ſubtrahere, adimere*. Quâ voce retractiones ſignificantur quibus paries introrſus retrahebatur ita ut pars inferior magis promineret, ſuperior introrſum retraheretur, quodam veluti gradu relicto, cui capita trabium, imò & tota tabulati contignatio imponeretur.

CAP. XXI. v. 7. *Et platea erat in rotundum* &c.) Hebr. רחבה à verbo רחב quod *dilatari* ſignificat, unde רחב *latitudo*, quam vocem Vulg. reddidit *plateam*. Senſus eſt, Latitudo cubiculorum major in ſuperioribus circuibat domum. Kimchi, *Dilatabat ſe, & circuibat ſurſum ad latera*, h. e. Latera eo toto quo ſurſum aſcendebant, dilatabant ſe in loco illis repoſito in pariete ſicut dicitur in lib. Regum. Tabulatum inferius 5 cubitorum erat latitudinis, medium verò 6 cubitorum. Quod autem dicitur ונסבה *& circuibat*, ſignificatur quòd per Cochleam aſcendebatur ad ſuperiora, ſicut dicitur in lib. Regum, & per Cochleam בלול) aſcendebant ad medium cœnaculum & à medio in tertium. Jarchi, *Dilatabat ſe*, h. e. latera ibant dilatando ſe ſurſum; medium enim latius erat inferiore uno cubiculo; & ſic ſuperius latius erat medio uno cubiculo. *Aſcendens ſurſum* Hebr. נסבה *circuibat* hoc eſt. Cochlea; & hoc eſt quod dictum eſt in ædificio Solomonis, *Et per cochleam aſcendebant in medium cœnaculum. Idcirco latius erat Templum in ſuperioribus*, id eſt propterea quod diximus quòd dilatabant ſe in ſuperioribus, ideo latitudo domûs ſurſum major erat inter latera, & latus ſuperius erat omnium latiſſimum. Hæc Jarchi. Aſcendens *ſurſum per cochleam)* Nulla hic in Hebræo mentio fit cochleæ, eam autem huc retuliſſe videtur Vulg. Interp ex 1 Reg. 6. 8. *Oſtium lateris medii in pariete* erat domus dextra, *& per cochleam aſcendebant &c.*) Quem locum Villalpandus explicat, quia facit ad Ezechielis intelligentiam. Loci ſenſus (inquit) eſt, oſtium quod in latere aperiebatur medio, vel in medio lateris, coſtas ſive paraſtades media appellat, quòd ipſæ inter bina quæque cubicula interſint, atque inter utrumque Templi parietem (quæ ratio movit Interpretes ferè omnes, ut ipſa cubicula pro antis uſurparent, quòd non videtur eſſe à ratione alienum ut cubicula coſtis clauſa Coſtæ dicantur, unde & Ezech. 41. 9. dicitur, *Erat interior domus inter latera domûs*, interiorem domum vocat hæc interiora cubicula, quæ ſunt inter latera domûs, quâ ratione hîc quoque cubiculum interius, ſive medium, facilè dicat hoc idem, non quòd ſit inter ſummum & imum, ſed quòd ſit inter Antas & parietes Templi) In ipſis ergo poſtibus, ſive coſtis quæ utrumque Templi parietem contingebant, oſtia, aperiebantur; non enim aliunde aditus patebat in interiora hæc cubicula, quàm per ejuſmodi oſtia fornicibus ſuffulta, quorum veſtigia contemplari licet in veſtigio primo Sanctuarii. Sequitur in loco illo 1 Reg. 6. 8. *In parte domûs dextra, LXX ad humerum domûs dextra, LXX ad humerum domûs dextrum*. Chald *in latere domûs dextero*, rectè. Malè in quibuſdam Cod. vulg. legitur *pariete* pro *parte* quod correxit Sixtus V. Sermo nempe hic fit de oſtio quodam minori, quo non ad ipſum Templum ingreſſus patebat, ſed ad cubicula, de quibus nunc loquitur, quod oſtium in latere erat dextero, ſic vocat Meridianum. Nam qui ſedentem deſuper Cherubinis ſpectat majeſtatem, Occidentem verſùs, ille ad ſiniſtrum latus Meridiem, ad dextrum Aquilonem habet. Contrà evenit ſi domum ingredientes aſpicias, facie ad Orientem converſâ, tum enim ad dextrum latus Meridiem, ad ſiniſtrum Aquilonem habes, quâ ratione locum hunc exponit Kimchi. Ex qua utraque expoſitione liquet idem oſtium à Meridie fuiſſe & ab Aquilone. Cur autem Meridiani potiùs oſtii meminerit quàm Aquilonaris non aliam licet aſſignare rationem, quàm quod myſterium fortaſſe voluit innuere lateris dextri Chriſti militis lanceâ in Cruce perfoſſi, cujus meminit Beda, Eucherius & Angelomus. *Et per cocleam)* Hebr. ובלול vocis notionem & formam ſcalæ explicant Kimchi & Jarchi. Hiſpanicè dicitur *Caracol*, Italicè *Lumaca*. Scribitur autem hic לולים numero multitudinis; quare Chald. *per cochleas* vertit, indicans duplicem fuiſſe cochleam, à Meridie alteram, alteram ab Aquilone, id quod ſuadet ipſa ædificii ratio

&c

& reſponſus. Has ſcalas in veſtigio Sanctuarii notabimus iis in locis, in quibus ædificii uſibus eſſe poſſent maximè accommodatæ, & oſtiis proximæ, & ædificii firmitati minimè obeſſe poſſent. Illis nullas licuit aperire feneſtras, quæ lumen è cœlo directum reciperent, obſtabant enim paraſtades & muri craſſitudo, ſed lumen recipiunt à feneſtris turris Meridianis & Aquilonaribus. Harum Cochlearum meminit Joſephus Antiq. lib 8. cap. 2. *Porrò aſcenſum in ſuperiorem Templi partem commenſus eſt Rex in craſſitudine muri. Hæc enim pars non habebat ab Oriente magnam januam* (per quam ab exteriori aliquo ædificio ingrederetur) *ut inferior, ſed à lateribus inerant parvula oſtiola. In cœnaculum Templi)* Quod nimium ſuper univerſa Sanctuarii longitudine & latitudine extructum erat, ut vides in ſecundo Sanctuarii veſtigio, idémque ſuper prima contignatione Templi attollebatur, ut vides in diſſecti Templi Orthographia. Verùm quia nulla in Hebræo fit mentio cœnaculi Templi, ſatis aliquibus eſſe videtur ut ſuprema inter coſtas cubicula cœnaculum dicantur Templi, quod ea Templum circundent.

CAP. XXII. *Idcircò latius erat Templum in ſuperioribus) Templum*, h. e. cubicula inter coſtas laterales Templi, *latius erat in ſuperioribus*, h. e ſpatium fiebat majus ſenſim aſcendendo ad cameras. Hoc ex eo colligit quod hujus verſûs initio dixerat, *Et plateæ erat*: vel ut vertit Clarius, *Et dilatatio & gyratio facta eſt ſurſum & ſurſum ad cubicula.* Hebr. *Idcircò latitudo domûs*, ſubaudi coſtarum, *ſuperiùs*, vel in ſuperioribus. Hanc latitudinem quâ inferiora cubicula à ſuperioribus diſtabant teſtatam habemus 1 Reg. 6. 6

CAP. XXIII. V. 8. *Et vidi in domo altitudinem &c.)* Refert hic & rejicit ac refellit Villalpandus ſententiam, I. Rabbinorum (quos ſecuti ſunt Iſidorus & Vatablus) qui hunc locum ſic acceperunt, quaſi ſermo ſit de altitudine Templi, quam contemplatus fuiſſet Propheta Angelo indicante, vel fortè dimetiente, quam ejuſmodi altitudinem ſubticuerit Propheta. II. Bedæ, qui ſummum Templi tabulatum putat hic deſcribi, quod planum fuiſſe vult, ut ſunt domorum tecta in Ægypto & Palæſtina. III. Eucherii, Angelonii, Lyrani & Richardi, qui hunc verſum accipiunt de lorica in ora ſummi tabulati Templi collata, ne quis inde præceps incautè decideret. Suam autem ſic explicat. Expoſita, inquit, cubiculorum formâ, longitudine, latitudine ac tectis, reliquum erat ut de eorum altitudine loqueretur, quam hoc verſu definiri arbitramur. Altitudinem quidem ait ſe quandam vidiſſe *in domo*, h. e in interiori quodam ex illis cubiculis, ſive quendam cubiculorum ordinem ingreſſus vidit *altitudinem*. Neque quiſquam arbitretur noſtrum eſſe commentum cubicula hæc *domûs* nomine cenſere; ſic enim mox v. 9. *interiorem domum in lateribus domus* ea vocat Propheta. Quæ cubicula meminiſſe oportet fuiſſe pervia, ut in veſtigio oſtenduntur, ſic enim fit uno conſpectu plura quoque alia facilè conſpicerentur, atque adeò *per circuitum* dixit, vel circumcirca, quaſi dicat altitudinem hanc univerſam domum circumdediſſe, quæ & à cubiculis circundabatur. *Fundata latera)* Hebr. מוסדות à voce יסד *fundamentum* q. d. fundamenta laterum, Sunt autem fundamenta coſtarum vel inferiorum coſtarum partes, retractiones illæ, quarum ſupra meminimus; quæ paraſtades fulciunt ac muniunt, quippe quæ earum inferiorem partem veluti baſes quadam latiorem reddunt atque adeò firmiorem. *Ad menſuram calami)* Hebr. מלא הקנה, hoc eſt, *juſtâ calami longitudine*; ſic Gen. 23. 8. מלא כסף h. e. *juſto pretio* Ita *plenitudo calami* vel *plenum calamum* Ezechiel vocat juſtum, quem aptè reddit Vulg. *ad menſuram calami* quia menſura idem eſt quod æquitatis norma. Juſta autem calami longitudo ſupra definita eſt ſex cubitis cum palmo ſive quadrante cubiti. Nec obſtat quòd cubiti ſex hic pro calamo referuntur à Propheta, id enim alias quoque fecit, nihil propterea ſubtrahens de calami longitudine, ſed Hiſtoricorum morem ſecutus eſt, qui numerorum partes præſertim minimas ſubticent. *Sex cubitorum ſpatio)* In Hebræo eſt אצילה quod ab Hebræo אצל *ſeponere ſeparare* Gen. 27. 36. unde אציל *magnus honorabilis, nobilis*, Exod. 24. 11. Ergo *cubitus* אצילה *ſepoſitus, reſervatus* is dicitur, qui juſtus ſit ac lege olim ſtatutus, quomodo *ſiclus Sanctuarii* dicitur, qui juſtus eſt, & *amphora Capitolina* non quæ alia eſt à communi, ſed quam ne violare liceret, Jovi Tarpeio in monte ſacraverе Quirites. Quare ut *plenum* dixerat *calamum*, h e. juſtum, ſic cubitum vocat אצילה *ſepoſitum, reſervatum* quo is dimenſus eſt, h. e. juſtum. Hieronymus, *ſex cubitorum* ſpatio, primævam vocis notionem ſecutus, ac ſi diceret ſepoſitum vel relictum fuiſſe ſpatium ſex cubitorum vel calami longitudinis. Atque hic rejicit Villalpandus ſententiam Kimchi, qui putat cubiculum vocari hic אצילה *axilla* quòd major ſit communi haud ſecus quàm brachium alteram ſui partem excedit. V. 9. *Et erat interior domus in lateribus domûs)* In Hebræo eſt מנח quod à radice נוח *reliquit, dimiſit, depoſuit ſivit in loco aliquo.* Inde מנח *locum* ſignificat *repoſitum, derelictum*, vel *ſepoſitum*. Conjungendus autem ſimul integer verſiculus. *Latitudo parietis qui coſta ad extra 5 cubitorum, &* מנח *quod derelictum domus appendicium* (ſeu coſtarum) *quod interius*, ſubaudi *ejuſdem erat latitudinis*. Diſertis verbis cubicula ipſa definit, & cui uſui intervenient ipſâ voce indicans; vocat enim ea *derelicta* vel *dimiſſa*, quòd ipſam videntur occupare parietis craſſitudinem, prudenter enim fuiſſe dimiſſa indicat æſtuaria, & ad pondera ſublevanda. & ne concretos in imis fundamentis vapor aliquis æſtuariis carens terræ motus efficere aut ædificia vitiare poſſet. Hujus autem relicti loci latitudo tanta eſſe perhibetur, quanta exterioris muri latitudo, nempe quinque cubitorum, id quod infrà iterum diſertis verbis teſtatum habetur Atque hunc quidem locum non minùs inter latera domûs quàm inter ejuſdem parietes fuiſſe compertum eſt. Illud præterea hoc loco notatum eſt, quòd vox מנח & *locum reliquum* ſeu *ſepoſitum*, & *locum in quo aliquid reponitur & aſſervatur* poteſt ſignificare; quâ quidem ratione locum iſtum fuiſſe exiſtimare licet, in quo vaſa ſacra aſſervanda reponerentur V. 10. *Et inter Gazophylacia latitudinem viginti cubitorum)* Parietis memor cùm fuiſſet, qui thalamos claudebat exterius, meminiſſe etiam oportebat ſpatii, quod reliquum erat ſub dio inter parietem hunc exteriorem domûs & veſtibula ſeu poſtes porticuum, quibus ſuperſtructa erant Gazophylacia habi-

itationi atque aliis miniſteriis accommodata. De hoc ergo ſpatio verba iſta accipit Villalpandus,& hoc firmat autoritate Kimchi, Jarchi & Lyrani. V. 11. *Et oſtium lateris ad orationem)* Eandem,inquit Villalpandus,Hebraicam vocem מונח quam *interiorem domum* converterat ſupra Volg. bis hoc eodem verſu vertit *ad orationem*. Atque hic multis prolixe nugatur Villalpandus,ut rationem hujus interpretationis reddat aliquam, ſed frigidam omnino & inſulſam atque allegoricam, cùm ſimpliciùs dicere potuerit Hieronymum legiſſe מנחה (pro מנח) quæ vox Rabbinis paſſim ſignificat *orationem veſpertinam*, ſive preces illas quotidianas, quas Judæi ſolent in ſynagogis ſuis Deo fundere, mane & veſpere loco jugis ſacrificii antiqui lege conſtituti. *Oſtium unum ad Aquilonem &c.)* Duplicem viam ingredi (inquit Villalpandus) poſſumus in aſſignanda hac duplici porta. Altera,ut ſermo ſit de poſtis quæ ab Atrio ingrediuntur in cubicula illa,quæ ſunt à lateribus veſtibuli, è quibus deinde cubiculis mox patet aditus ad orationis locum, quâ ratione verba *ad Aquilonem, ad Auſtrum*, acciperentur ut ſonant, quia nimirum earum altera non modo eſt in parte Templi Aquilonari, ſed & Aquilonem reſpicit,id quod de Auſtrali pariter ſentiendum eſt. Harum portarum veſtigium videre eſt in veſtigio Sanctuarii,faciem verò in aſpectu lateris Sanctuarii; non enim aut levis aut contemnenda viſa eſt hæc ratio ut eſſent ejuſmodi portæ prætermittendæ. Verùm firmiori ratione probari poteſt Prophetam hoc loco non loqui de ejuſmodi portis exterioribus ſed de interioribus aliis,quæ in coſtis aperiebantur,per quæ quidem oſtia à mutatoriis cubiculis ingrediebantur ad interiora cubicula,quæ & locus dicuntur orationis & Hebraicè מנח. V. 12. *Aedificium quod erat ſeparatum)* Hebr. הגזרה,quod eſt à גזר *excindere, ſuccidere, ſcindere, dividere*,hinc גזרה *abſciſſum*, ſeparatum, ſejunctum,quod cum de ædificio dicitur illud ædificium ſignificabit,quod ab omni alio ſepoſitum eſt,nec alteri conjunctum aut aliquâ ſui parte connexum: quare meritò Scriptores in hanc unam confluunt omnes ſententiam,ut putent Templum eâ voce indicari. *Aedificium)* Exhedras intellige quæ circa Templum ſunt,ſive locum orationis intellige,quod erat ſeparatum,hoc eſt,quòd eſt in facie Templi vel coram Templo (hoc eſt juxta Templum) à latere Meridiano & Aquilonari, *verſumque ad viam reſpicientem ad mare* h.e. & tendit in Occidentem. Sic LXX

Latitudinis, extenſionis, *70 cubitorum)* Longitudinem metitur loci ad orationem,qui 50 cubitos occupat longitudinis Templi,& ſenos muri Occidentalis & quinos exedræ item Occidentalis, vel ſi ad poſtem uſque paraſtadis metiaris, quaternos,qui omnes complent 70. *Et longitudo ejus 90 cubitorum)* Rejicit hic Villalpandus Rabbinorum ſententiam,qui menſuram hanc de longitudine exedrarum circa Templum excluſâ cellâ mutatoriâ,cui tribuunt 10 cubitos, qui cubiti decem ſi tollantur de centum cubitis longitudinis totius domûs,reliqui ſunt 90 pro cellis. Sed rectè obſervat Villalpandus murum veſtibuli Templi ab illis non numerari quinque cubitorum,qui ſi detrahantur longitudini illi 90 cubitorum,reliqui erunt tantùm 85 non verò 90 cubiti. V. 13. *Et quod erat ſeparatum ædificium)* Lyra, & pro *id eſt*,hoc eſt, Templum quod dicitur ſeparatum cum ædificio appendicium. Hic aliquot exemplis probat Villalpandus & ſumi non rarò pro *id eſt*,& interpretativè uſurpari,dein ſubjicit, Quâ ratione apte intelligemus idem ipſum quod *domûs* nomine menſus fuerat centum cubitis,quoniam eâ voce quæ communis eſt & plura ſignificat,non ſatis eſſe perſpecta poterat ejuſmodi menſura eam magis explicare volens atque indicare,quas partes domûs ejuſmodi menſura comprehenderet,ſubjungit &,h e. *quod erat ſeparatum ædificium*,Hebr. והגזרה והבנין, *& ſepoſitum & ædificium*. Vocem utramque paulò ante expoſuimus & oſtendimus priore Templum indicari,poſteriore ædificia Templo adjacentia. Jarchi hanc ſententiam confirmat. *Finis verſiculi*,inquit,*principium ejus explicat*, q. d. omnia ſimul conficiunt 100 cubitos. *Et parietes ejus)* h. e. omnia ſimul computata longitudinem complent 100 cubitorum ab Oriente in Occidentem vel ab Occidente in Orientem.

CAP. XXXI. V. 14. *Latitudo autem ante faciem domûs 100 cubitorum)* Refert & probat Lyrani expoſitionem,qui hunc verſum accipit de plateæ,quæ erat ante faciem Templi,longitudine ab Auſtro ad Aquilonem; longa enim erat 100 cubitos ſecundùm longitudinem Atrii interioris,in eo verò ejus ſententiam rejicit,quòd Lyranus plateam illam latam faciat decem duntaxat cubitos,cùm ſupià à Propheta definita ſit lata viginti cubitos,v. 10. Rejicit etiam expoſitionem Jarchi,qui hunc verſum exponit de latitudine Orientali ipſius Templi. V. 15. *Et menſus eſt longitudinem ædificii &c.)* Metitur hoc loco Angelus atrium illud quod Templum circumdabat,vel potiùs poſtes atque veſtibula,quibus atrium illud triplici ex parte cingitur. Magis propriè aſſerimus Occidentales atrii pilas hoc loco eſſe dimenſas,quas vocat בנין, haud ſecus quàm paulò ante cubicula & paraſtades eâ voce indicaverat, & initio ſtylobatas & cancellos periboli exterioris. Senſum ergo hunc eſſe cenſemus,menſum hîc eſſe porticuum ædificium dorſo domûs objectum, hoc eſt, Occidentale, quod longum erat cubitos centum,omnium porticuum inſtar. In hac fuiſſe ſententia Kimchium oſtendit Villalpandus prolatis ejus verbis. *Ethecas)* Vocem Hebraicam אתיקים retinuit hîc Hieronymus,eam non valens vel nolens exprimere,quam tamen poſtmodum ad cap. 42. 5. reddit poſt LXX *porticum*. Non niſi quater invenitur hæc vox in tota Scriptura,adeoque hoc tantùm & ſequenti capite,à radice נתק *avellere, abrumpere, divellere*,&c. Targ. & Kimchi exponunt *angulum*: Jarchi, *ignoro*, inquit, *quid ſint, exiſtimo tamen eſſe quaſi columnas quadratas eminentes in muro ad munitionem*,quæ vulgari ſermone vocantur *Pilaſtres*. Alii *exedras* ſeu *cubicula* volunt eâ voce ſignificari. Villalpandus omnia iſta conjungit ſimul,vúltque eâ voce innui porticum ſuſtinentem exedras ſive cubicula poſtibus (quos Hebræi Angulos vocant) fultam,poſtibus,inquam,quibus adpactæ ſemicolumnæ a muri extant perpendiculo quaſi avulſæ,ut quibuſdam placuit. Nobis verò,inquit ille, avulſæ potiùs dicuntur ethecæ,quòd a domu Domini ædificio undique avellantur; quâ ratione Templum גזרה dicitur,h. e. *ſeparatum*,eadem ratione dicentur ethecæ,quia ſepa-

ratæ

ratæ ſunt atque avulſæ. Quæ vocis expoſitio perſpicuum reddit loci ſenſum. Menſus eſt, inquit, longitudinem porticus dorſum proſpicientis domus, & porticus ex utraque parte Meridiana & Aquilonari domus, ſingulas centum cubitorum; hoc eſt enim quod mox reſumit, *ethecas*, inquiens, *per tres partes in circuitu*, h. e. ternas Atrii porticus, quæ Templum circundabant. V. 16. *Limina & feneſtras obliquas &c.*) *Limina* Hebr. ספים, quâ voce non limen duntaxat ſuperius & inferius, ſed & poſtes ipſi ab utraque parte oſtii ſignificantur, neque in oſtiis tantùm limina dimenſa ſunt ab Angelo, ſed & in Atriorum veſtibulis, ubi hac voce poſtes fornicem ex utraque parte ſuſtinentes ſignificantur. Quare dum hic liminum meminit ſive poſtium, quos dicit ab Angelo dimenſos fuiſſe, quâ menſurâ dimenſi fuerint planè indicat, nempe eadem quâ reliqui poſtes cum ſuis omnibus partibus, ſymmetriis & ornamentis. Hac autem voce poſtem ſemper menſus eſt, qui parietis reſpondet craſſitudini, quem vidimus latum fuiſſe calamum unum, hoc eſt, cubitos 6$\frac{1}{4}$. *Feneſtras obliquas*) Rejicit Villalpandus eorum ſententiam, qui iſtud intellexerunt de Templi feneſtris, I. quia mox hoc eodem verſu aget de Templi feneſtris, *terra autem uſque ad feneſtras*. II. quia inter limina & ethecas, quæ non ad Domum ſed ad porticus Atriorum pertinent incongruum videtur domus feneſtras commemorare. Accipit ergo iſtud de cancellis loricæ, quâ totum interius Atrium undique claudebatur, de qua lorica Joſeph. Antiq. lib. 8. cap. 2. *Circumdedit Templo ſeptum trium cubitorum altitudine, quod γεῖσον vocamus.* Hujus periboli formam indicat Propheta, quem obliquis feneſtris perterebratum fuiſſe ſignificat, à quo non diſſentit Joſephus, qui eam vocat loricam, quod inſtar hamatæ loricæ obliquis illis feneſtris diſtingueretur. *Ethecas*) *Ethecas*, inquit Villalpandus, poſtes Atrii eſſe arbitramur, & fulciunt nos LXX qui vocem αἰλὰμ (quâ Atriorum veſtibula ſæpè ſignificarunt) pro Hebr. אתיקים ſubſtituunt haud diſſimili ſenſu. Et poſtes & veſtibula & porticus cedrinis contecta laquearibus, quæ *ſtrata ligno* vocant LXX, & cancellis ſeu obliquis feneſtris interiùs claudebantur in circuitu Templi, hoc eſt, à tribus lateribus, ab Oriente namque nullo ædificio cingebatur. *Contra uniuſcujuſque limen*) נגד quod *ex adverſo*, ex oppoſito. Unde liquet ethecas, quæ contra Templi poſtes ſtatuuntur (ſive poſtes ſignificent, ſive exedras, ſive quid aliud) non eſſe Templo adjacentes, ſed ab eo diſſitas ex adverſo trium Templi laterum. Aptè Vulg. id ipſum indicans quod res eſt, nempe ethecas ſive poſtes Atriorum poſtibus domûs ex adverſo reſpondiſſe, non quidem temerè ſed ſingulos ſingulis poſitu & latitudine pares: id enim ſignificat additum verbum iſtud *uniuſcujuſque limen*. *Stratúmque ligno &c.*) Hebr. שחיף, quod alibi non repetitur, & ab omnibus exponitur *opertum*. Rabbinis id verbum ſignificat *avellere, decorticare*, unde Kimchi putat vocem eſſe deſumptam, q. d. lignum decorticatum & compoſitum ſeu aptatum ſeo limeo ligno ſtratum, unde ipſe *tabulatum Cedrinum* exponit. Jonath. in Reg. cod. *ex adverſo liminis quod opertum erat tabulis cedrinis*. LXX quæ ſint hæc limina quæve operimenta lignea videntur indicare, qui ſic habent, *Et domus, & ea quæ proxima ſtrata ligno per circuitum*, Domum expreſſè indicantes & adjacentes domui poſtes, quos terna operiebant tabulata ſive cubicula tecta. Vulg. aptè, *ſtratúmque ligno limen*, *limen* pro poſte verbum verbo convertit. Hi verò poſtes domus operiebantur quidem tabulatis, quæ tetractionibus ſupradictis ſuſtinebantur, idque *per gyrum in circuitu* trium laterum Templi in quibus cubicula ſuis quoque tabulatis diſtinguebantur, atque ligneis tectis operiebantur. *Terra autem uſque ad feneſtras*) Id eſt, inquit Kimchi, *à terra uſque ad feneſtras*. LXX in Complut. & Reg. cod. *ſtrato ligno per circuitum à pavimento uſq; ad feneſtras*. Senſus eſt, Poſtes ſive antæ domui adjacentes tabulatis operiebantur à terra uſque ad feneſtras domos. Quæ verba omnium tabulatorum ſimul indicant altitudinem. Quod ſi Vulg. lectionem Hebraicæ adhærentem ſequimur, *terra autem*, hoc eſt, ſolidus paries erigitur *uſque ad feneſtras*, i. uſque ad coronam 25 cubitis altam, quæ exteriori Templi parieti terminus erat, æquè librata & ſimilis omnino coronis primi ordinis atriorum, ſuper qua corona non amplius ſurgente exteriori pariete, aperiebantur lumina domus, quod indicant etiam ſequentia; & in Templi Orthographiis perſpectum eſſe poterit.

CAP. XXXIII. *Et feneſtra clauſa*) Alibi dicuntur אטמות hoc eſt, *clauſæ, obturatæ*, non omnino, ut notat Kimchi, ſed quibuſdam cancellis, qui aditum intercluderent, luci paterent ac viſui. Hic verò dicuntur מכסות, à כסה *tegere, operire*; quare vox hæc indicare poteſt feneſtras haſce abſconditas fuiſſe tectis exedrarum ita ut è ſolo Atrii vix ac ne vix quidem proſpici potuerint; quod in diſſecti Templi Orthographia facilè dignoſcet Lector. כסה ſignificat etiam *contegere* & *quaſi pannis obvolvere*, unde מכסות *operimentum* velut aulæum Exod. 26. 14. Ex quo conjicere licet feneſtras dici מכסות, quòd haud ſecus quàm portæ Sanctuarii ejuſdem feneſtræ aulæis contegerentur, quò fortaſſe reſpexiſſe videntur LXX feneſtras tripliciter aperiri ſignificantes ut proſpiceretur per eas, quia fortaſſe triplici claudebantur operimento, ne aſpectui paterent Templi interiora, h. e. cancellis, valvis & velis. Sed mox melius Villalpandus, Puto (inquit) eos de thalamorum locutos eſſe feneſtris, quæ triplici ordine aperiebantur, ut per eas lumen in cubicula induceretur, & proſpicere poſſent exteriora, qui in eis eſſent. *Super oſtia*) Hæc verba juxta Hebr. Græc. & Chald. pertinent ad ſequentem verſum; ſed haud diſſimili ſenſu Latina verſio cum ſuperioribus conjungit. Ex quo licet conjicere orationem non eſſe abſolutam atque perfectam, ſed cum ſequentibus conjungendam, ut ſenſus ſit, feneſtras ſuper oſtii altitudine apertas fuiſſe in domo exteriori, omnes quidem in eadem menſura, & in eadem altitudine. V. 17. *Uſque ad domum interiorem*) Senſus Prophetæ hic eſt, ut quoniam feneſtratum meminerat (domum à terra uſque ad feneſtras tabulatis opertas fuiſſe dixit paraſtades) earum ſitum ac diſpoſitionem hîc indicaret. Feneſtræ ergo (inquit) erigebantur ſuper altitudine oſtii Orientalis domus, per parietes domus exterioris: Quæ quidem feneſtræ in eadem altitudinis menſura aperiebantur à parte interiori domus & ab exteriori murorum. Sequenti capite probat Villalpandus has feneſtras fuiſſe tantùm in loco Sancto, nullas verò in Sancto

ſanctorum,& quidem ex hoc ipſo loco ex vi præpoſitionis עד,quæ quum de loco uſurpatur ſemper terminum rei deſignat ultra quem ulterius non progreditur. Quâ ratione (inquit) ſi Ezechielis verba interpretemur hic erit ſenſus, Feneſtræ cancellis occluſæ deſuper oſtium per totam exteriorem domum extendebantur *uſque ad domum interiorem* excluſivè. Quod verò ſubjungit *Per omnem parietem in circuitu &c.)* Sic intelliges,per omnem parietem Meridianum & Aquilonarem; nam de Occidentali certum eſt non habuiſſe feneſtras per quas aliqua pars domus interioris poſſet videri,eæ enim cum domo exteriore confunderent interiorem quam oportet eſſe ſepoſitam. De pariete autem Orientali idem planè crediderim,caruiſſe nimirum feneſtris,tum quod Veſtibulo obrumbrarentur, tum verò maximè quod nullam viderentur habere poſſe cum reliquis Veſtiboli partibus ſymmetriam. (L. C. Obſervatio. Quod Villalpandus hic negat Occidentalem Templi parietem ullas habuiſſe feneſtras,contradicit ipſi Ezechielis textui,qui dicit *feneſtras fuiſſe per omnem parietem* סביב סביב *circumquaque*,& ipſe ſecum pugnat,qui & in Templi veſtigio,& in poſticæ partis illius Orthographia feneſtras aperuit; & facit id contra aptiſſimam & pulcherrimam admirabilis hujus ædificii ſymmetriam,quæ poſtulat ut ab omnibus ſui partibus feneſtræ æquè libratæ aperiantur. Neque verò minùs debent aperiri feneſtræ ab Occidua Templi parte,quàm à Meridionali & Septentrionali ejus latere,è regione Adyti ſive Sacrarii. Si ergo concedit Villalpandus per omnem parietem Meridionalem & Aquilonarem apertas fuiſſe feneſtras,uti reapſe ipſe eas aperit tam in Veſtigio domus,quàm in ejus Orthographia,cauſa nulla eſt cur neget eas fuiſſe etiam ab Occidentali parte apertas. Aut ſi qua eſt cur ſecundùm eum negandum ſit fuiſſe ab ea parte apertas feneſtras, (nempe quis putat Sacrarium non fuiſſe ullâ extrinſecus adveniente ſolis luce illuſtratum,quod ego non invitus conceſſerim) eadem ſuadet & cogit ut negemus etiam fuiſſe eas per Meridionalem & Aquilonarem partem,è regione Sanctuarii apertas. Sed ratio illa non obſtat,quò minùs tribus ex partibus aperiri debuerint feneſtræ lucem admittentes ſolarem: neque enim propterea lux illa penetraverit in ipſum Sacrarium (quod ſtudioſè cavet Villalpandus) fuit enim Sacrarium cubicum,20 cubitos longum,latum & altum,itaque ad illam viginti cubitorum altitudinem ſupernè fuit tectum,vel tabulato plano vel lacunari fornicato,quo prohibebatur lumen per feneſtras ingrediens nè in Sacrarium ſubjectum penetraret (feneſtræ enim in Templi pariete non aperiebantur niſi ad 25 cubitorum altitudinem ſupra Atrii Templi pavimentum) at non impediebat quò minus ſeſe diffunderet per locum Sanctum, & per locum illum,qui fuit inter Sacrarii tabulatum & ſupremum totius Aulæ ſanctæ lacunar interjectus,qui locus par fuit altitudine & amplitudine cum ipſo Sacrario, viginti nempe cubitos longus, latus & altus. Nam à Templi pavimento ad ſupremum ejus lacunar altitudo fuit quadraginta cubitorum, cujus altitudinis dimidiam tantùm partem occupavit Sacrarium,reliqua altitudo à Tabulato Sacrarii ad ſupremum Aulæ lacunar fuit à lumine per feneſtras ingrediente illuſtranda, alioqui manſiſſet locus ille, qui ex Aula ſancta conſpiciebatur,cœcus & obſcurus,ac totus fermè tenebroſus,quæ fuiſſet maxima in loco tam ad miraculum uſque ſpecioſo atque decoro deformitas. Senſus ergo verſiculi hujus videtur eſſe,feneſtras domus Dei fuiſſe in eadem altitudine (ſeu æquè libratas) per omnem Domus parietem circumquaque,quibus lumen immittebatur in Domum tum interiorem (h. e. locum Sanctum eámque partem quam ſupra Sacrarium diximus modò fuiſſe) tum exteriorem,hoc eſt,Templi veſtibulum,quod & ipſum feneſtris illuſtrari debuit, uti videre eſt in ipſa Villalpandi Orthographia Templi) *In circuitu)* Ex utraque Meridionali & Aquilonari; ſicut paulò ſuperius dixerat *in circuitu* per tres partes. *Ad menſuram)* Eadem ſcilicet,ſitæ erant feneſtræ apertæ *intrinſecus & extrinſecus*. Ubi iſtud maximè animadvertendum puto, quòd interiora domus,quamvis magnitudine, formâ, ornamentis eſſent ab exterioribus longè diverſa,tamen iiſdem ita conſonabant ut corona atriorum Templi totam undique cingeret domum exteriorem intrinſecus atq; extrinſecus,quo non modò ſumma habita fuiſſe in ædificio architectando ſymmetriæ ratio oſtenderetur,ſed & ſignificationis & myſterii,quo nimirum indicaretur Atria,Porticus & Poſtes,quæ Iſraeliticum populum indicabant, coronâ donari minimè potuiſſe,niſi ea à Domo Dei originem duceret.

CAP. XXXV. v. 18. *Et fabrefacta Cherubim &c.)* Totos in explicando interiore ornatu Templi verſatur Propheta,id quod tribus hiſce verſiculis quamvis compendio aptè tamen expreſſiſſe videtur. Ornamenta verò Templi triplici ratione poſſunt expendi,aut enim materia dignoſcitur aurea, lignea, lapidea,circa quam fulgor nitidúſque color auri gemmarúmque poſſet explicari. Vel ornamentorum modus exquiritur fuerintne pictoria arte coloribus expreſſa,an verò ſculptoriâ arte cælata,an aurificis malleo diducta,an fuſorio igne decocta. Denique,ſi figuris,floribus,aut id genus formis exornabatur domus, quænam fuerint formæ,tum quod ad hominum vel viventium alterius generis imagines,tum quod ad flores,fructus, frutices & poma. Et primum quidem non eſt hujus loci. Quod autem ſpectat ad artem,certum eſt laminas aureas,quibus ornamenta omnia obducebantur ductiles fuiſſe,qua in re aurificum ingenium & induſtria maximè commendatur,atque in includendis variis lapillis & gemmis quibus interiora domus haud ſecus ſplendore complebantur quàm micantibus ſtellis ſerenâ nocte cœlum. Ea uno verbo exponuntur à Propheta dum Cherubim & palmas cælatas fuiſſe ſuper omnem domum affirmat. Utitur voce communi עשה: ſed auctor libri Regum propriâ eſt uſus קלע,*ſculpſit Cherubim & palmas & cælaturas valdè eminentes.* Cælaturæ hæ non lapidibus fuerant inſculptæ ſed aſſeribus parietibus adpactis 1 Reg. 6. 18 *cedro omnis domus intrinſecus veſtiebatur &c.* Reliquum eſt ut de forma ornamentorum agamus,quæ duplex eſt; altera quæ ad Cherubinos pertinet eorúmque formam & poſitum,altera quæ ad reliqua monumenta,de quibus ſequenti Prophetæ capite agetur. Poſtquam hoc & ſequentibus cap. ad 44. uſque Villalpandus multis conatus eſt tueri contra Adverſarium quendam collegæ ſui Hieronymi Pradi de Cherubinorum figura ſententiam,qui in explicatione

cap.

cap. hujus Prophetæ affirmat, 1. viſionem hanc Ezechieli objectam eandem eſſe cum ea quam habuit Moſes in monte Sinai, quæque fuit objecta Iſaiæ cap. 6. & Danieli cap. 7. & Joanni in Apoc. 4. quodque ſpecies hujus viſionis eadem omnino fuerit cum facie ſolii Dei quod erat in oraculo Templi. 2. Figuram Cherubinorum Arcæ Teſtamenti & Tabernaculi Moſaici eandem eſſe cum Cherubinis Templi Solomonici, atque adeò cum illis quos vidit Ezechiel. 3. Figuram illam Cherubinorum non eſſe, uti nonnulli arbitrantur, quadricipitem, ſed humanâ facie & ſtaturâ erectâ, virili non fæmineâ, & juvenili figurâ, ſed quorum pedes vitulinis ungulis armarentur, pectus & dorſum leoninis jubis veſtiretur atque tegeretur, humeri autem quaternis alis ornarentur, quorum binis volarent, binis verò pudenda contegerent atque obvelarent; atque ita intelligi debere Scripturæ loca quæ de quadruplici Cherubinorum facie loquuntur, humanâ ſcilicet, leoninâ, vitulinâ & aquilinâ: vox enim פנים non ſignificat ſemper *vultum*, ſed etiam in genere *habitum, aſpectum, diſpoſitionem, figuram*. His præſtructis cap. 45. accedit ad textus hujus explanationem. Sunt (inquit) omnes Cherubini Templi virili formâ, quaterni præditi aquilinis alis, quorum dorſa leoninis veſtiuntur jubis, pedes vitulinis calceantur ungulis, quorum humani vultus & capita non monſtroſis multiplicantur vel deturpantur beſtiarum aſpectibus, ſed omni ſunt decore ac turpitudine inſignes, & h.e. quod primum inſinuat Vates. V. 9. *Facies hominis juxta palmam ex hac parte)* LXX in Reg. Cod. *Faciem hominis ad palmam hinc & faciem hominis ad palmam inde.* In Sixt. verò cod. *Faciem hominis ad palmam hinc & hinc, & faciem leonis ad palmam inde & inde.* Quæ utraque Vulgaræ ſenſum explicat ac ſi apertè dicatur, Humani utriuſque Cherubini vultus mediam palmam reſpiciunt, leonina eorum dorſa angulares proſpectant palmas, alis verò (quas vocari diximus aquilinas facies) uterque Cherubinus utramque palmam contingit quæ illi proxima eſt; plantis verò pedum (quas bovis Faciem appellat) pavimentum potiùs inferius quàm laterales palmas proſpectant, ut propterea binas tantummodò facies commemoraverit hominis & leonis, quòd eæ ad diſpoſitionem Cherubinorum explicandam conducerent, alias duas ſilentio prætermiſerit, quas latè initio ſuæ Prophetiæ diſcuſſerat. Id autem quod dixi leoninâ facie potiùs contectum fuiſſe Cherubinum quàm præditum, indicari videtur ipſâ notione vocis quâ hoc loco uſus eſt Propheta כפיר, quæ à כפר quod eſt *tegere, abſcondere*, (unde כפרה *propitiatorium* ſive Arcæ tegumentum) Hanc vocis originem ſi ſpectemus, ſic dictum leonem fortaſſe opinari licebit, quòd excreſcentibus jubis contectus ſit armos & terga, quare *faciem* כפיר vel *aſpectum* leonini *operimenti* indicare poterit præſens phraſis, cùm terga Cherubinorum ad alterutram angularem palmam converſa jubis contegerentur, haud ſecus quàm leonina. V. 20. *De terra uſque ad ſuperiora portæ &c.)* Id eſt, Figuræ iſtæ erant in parietibus à terra uſque ad ſuperiora; quod verò dicit *uſque ad ſuperiora portæ*, h. e. in Orientali pariete in quo erat porta, in porta enim non erant Sculpturæ, in poſtibus & in liminari. Senſus eſt, quantum lumen portæ erigitur tantundem in muris Templi & Oraculi aſcendit ſculptura Cherubinorum & palmarum. Sermonem autem fieri arbitramur de prima præcipuâque porta, quâ introitus patebat in Templum, quam latam fuiſſe oſtendimus cubitos 10, altam 20, ac tanta dicitur eſſe parietum altitudo Cherubinis ornata & palmis. LXX *à pavimento uſque ad laqueare*, intellige Sancti ſanctorum, quod à terra tantum ſuſpendebatur, quantum erigitur Orientalis porta Aulæ. Atque ut de parietibus Adyti ſermonem hactenus factum fuiſſe intelligeretur, ſubjungit *in parietem Templi*, Hebr. והקיר, *& paries*, h.e. ſic etiam erant parietes ſancti (Vulg. legit בקיר *in pariete*, quæ lectio commodior eſt) V. 21. *Limen quadrangulum)* His verbis menſura traditur ornamentorum portæ & Epiſtyliorum univerſi ædificii, quamvis dicendi modus difficilis eſſe videatur. Jarchi, *In ædificio Salomonis limen erat quadrangulum, quia poſtes ipſi erant quadrati.* Kimchi, *Templi limen quadrangulum, h.e. limen portæ Templi quadratum erat, ad differentiam eorum qui limina rotunda faciant.* Hebr. vox מזוזת utrumque portæ poſtem ſignificat. Exod. 12. 7, 22. Et Prov. 8. 34. Porta autem hîc intelligitur ההיכל aulæ ſanctæ. 1 Reg 6. 33. *ſic fecit oſtio* ההיכל *Templi poſtes ex lignis oleagineis* : מאת רביעית *ex quarta*, quâ voce explicatur illud quadrangulum quo utitur hîc Vulg. Et ſenſus eſt, Poſtem utrumque portæ latum fuiſſe quarta parte latitudinis portæ, unumquémque octava, quæ cùm lata ſit cubitos decem poſtis uterque latus erit $2\frac{1}{2}$. alter verò cubit. $1\frac{1}{4}$. Quæ proportio ſervata eſt in porta Templi, quod Romæ Pantheon dicitur, quæ quoniam (inquit Villalpandus) tota eſſe ſimilis videtur Hieroſolymitani Templi portæ, hujus aliquot proportiones libuit percenſere. Eſt ea altitudine latitudinis duplâ, antepagmenta ſingula latitudinis parte octavâ, utraque ex quarta; cujuſmodi ſunt hæc noſtra. Longe alia aſſignatur à Vitruvio & portæ proportio & antepagmentorum, ſed hanc eſſe omnium pulcherrimam & perfectiſſimam indicat Sacri textus divina authoritas & quotidianus ſermo. Non eſt autem prætermittenda Volg. lectio, quæ totius oſtii, hoc eſt luminis portæ formam definit fuiſſe quadrangularem, hoc eſt rectis angulis. Et ſic 1 Reg. 7. 5. quum de januis domus ſaltus Libani, *omnia oſtia & poſtes* רבעים *quadrati*. Id quod (inquit Villalpandus) omnibus ubique ſeculis ab Architectis obſervatum eſt; quod meritò Philander notat ad Vitruv. l. 4. cap. 6. *Oſtia antiqui nuſquam niſi quadrangula fecere, ſicuti nec feneſtras; poſteri verò etiam arcuatis uſi ſunt, poſtquam peſſum ivit Architectonice, & neglectis probatiſſimorum operum exemplis Germanorum arbitratu cœptum eſt ædificari.* Illud enim ſilentio prætermittendum non eſt quòd cùm totius ædificii ſymmetriam ſpectat, hæc una menſura antepagmentorum Templi, omnium primi ordinis Epiſtyliorum menſuram definiri in atriis Templi. Nam cùm portæ hujus altitudo viginti cubitorum ſit, quanta eſt altitudo columnarum primi ordinis atriorum, neceſſarium utique fuit portæ ſuperliminare epiſtyliis prædictarum columnarum æquè libratum. Atque cum ſimilibus omnino partibus & ornamentis antepagmenta & Epyſtylia diſtinguantur, hæc atque illa æqualia fuiſſe neceſſarium eſt. *Facies Sanctuarii aſpectus contra aſpectum)* Heb. *Aſpectus ſicut aſpectus*, h. e Sanctuarii

rii faciea & Aulæ ad eandem ſpectabant regionem,eadem planè diſpoſitione,eiſdem ornamentis quippe quæ, ſimul & unico intuitu videri poſſent,atque adeò rationi maximè conſentaneum viſum fuit Architectour omnino eſſent ſimiles. Sic Kimchi. *Aſpectus quaſi aſpectus, hoc eſt porta Sancti ſanctorum* (quæ eſt faciea Sanctuarii) *aſpectus,quem vidi in liminaribus ſuis,erat ſimilis illi aſpectus,quem vidi in limine Templi.* Liminarium tamen juſta ratio diverſa habetur 1 Reg. 6. 31. האיל מזוזות חמישית Vulg. *poſtes angulorum quinque.* Vatablus, *omnia illa fecit ex quinta parte,* vel, *latitudo eorum omnium erat æqualis quintæ parti valvarum.* Itaque cùm portæ hujus latitudo ſenis cubitis ſit definita,utrique antepagmento cubitus $1\frac{1}{5}$ obveniet, hoc eſt ſex quintæ, cubiti partes, unicuique tres quintæ. Neque verò ex quarta hæc antepagmenta fecit, ut exteriora, quòd ea fieri oportere judicaverit graciliora, quippe quæ ſubtiliori cingerentur ornamentorum genere. Porrò Vulg. lectio ipſa antepagmentorum ornamenta videtur indicare. Nam Epiſtylium (cui ſimile eſt antepagmentum) triplici faſciâ vel corſâ exornatur & cymatio (ut in figura capitelli videre eſt) Sed & cymarium regulâ conſtat & ſymâ; quæ quidem ſyma cùm variis ſoleat ſculpturis exornari nullo propterea videtur conſtare angulo,ex quo fit ut tres anguli corſarum binis ſupremæ regulæ adnumerati angulos compleant quinque,quos habet Vulg. lectio.

CAP. XLVIII. V. 22. *Altaris lignei trium cubitorum altitudo &c.* (Probat Villalpandus (adverſus quoſdam contentioſos) ex 1 Reg. 7. 49. Salomonem novum altare aureum incenſi feciſſe majus Moſaico. Nam de Moſaico dictu Exod. 30. 1. *Facies altare incenſi habens cubitum unum longitudinis & alterum latitudinis quadrangulum & 2 cubitos in altitudine.* De iſto verò Propheta reſpiciens ad illud Salomonis, *Altaris lignei 3 cubitorum altitudo,& longitudo ejus 2 cubitorum,* Ubi Hieronymus ſubintelligendum cenſet,quod addiderunt LXX, *& latitudo ejus 2 cubitorum* & meritò,cùm diſcedere minimè debuerit à quadrata prioris forma. Proportio autem fuit laterum dupla,arearum quadrupla,corporum ſextupla.

CAP. XLIX. *Et anguli ejus)* Heb. מקצעותיו לו *anguli ejus ei.* Phraſin concinnè redderet Hiſpanicus ſermo, *y tenia ſus angulos.* LXX καὶ κέρατα εἶχεν. Nobile quoddam ornamenti genus hujus Altaris aurei,tum etiam ærei,indicatur quum cornuum fit mentio. Eorum formam reddimus in imagine,quam Scriptorum probavit autoritas. Nam Cajetanus verbis hujus textus indicari arbitratus eſt cornua hæc minima additiția fuiſſe,ſed ex rigillis 4 angularibus, officio pedum fungentibus,ſurgentia cornua 4 in obeliſci modum affabre elaborata. Quod & voce מקצע ſignificari videtur. Angulum enim ſignificat non eumqui proſtat (ia enim פאה dicitur) ſed eum qui fit in receſſu. Hiſpani hunc vocant *rincon*, illum *canton* vel *eſquina.* Ex quo fit ut è receſſibus ſurrexiſſe cornua indicentur, atque adeò tota fere Altaris ſtructura indicatur. *Longitudo ejus &c.)* Vide quæ huc pertinent in figura Altaris aurei.

CAP. L. *Hæc eſt menſa coram Domino)* Refert Villalpandus geminam de his verbis ſententiam; Unam eorum,qui putant Altare aureum appellari hic ab Angelo *Menſam.* Cujus ſententiæ autor eſt Hieronymus, quem potiſſimum ſequitur Villalpandus, & cur dicatur menſa oſtendit,atque nominum Altaris & Menſæ permutationem probat ex Malach. 1. 7, 12.

CAP. LI. *Coram Domino)* His verbis Altaris locùs tum quem habuit in Tabernaculo,tum quem habuit in Templo,indicatur. Atque hic ſolidè & fuſè probat Villalpandus tum Scriptura (ex Exod. 40. 2, 3, 4, 5, 19.) tum ex Joſepho Antiq. 3. cap. 7. Altare aureum fuiſſe non in Oraculo ſed in loco Sancto collatum. Rejicitque ac refutat anonymi cujuſdam ſententiam,qui aſſerebat Altare aureum fuiſſe intra velum in Adyto locatum,atque eò ſummum Sacerdotem ſingulis diebus bis mane & veſpere ad ſuffitum faciendum ingreſſum eſſe,ſemel autem duntaxat in anno eodem ingredi ſolitum cum ſanguine ad expiandum tabernaculum. Capite autem 52 reſpondet Villalpandus objectioni ex loco Pauli Heb. 9. 3. 4. & locum illum accipit non de Altari aureo incenſi,ſed de thoribulo quodam aureo,quod intra velum à ſummo Sacerdote relinquebatur,quum eo ingrediebatur. Thuribulum,inquit, Oraculi illud eſſe arbitrantur nonnulli,quod ſingulis annis in Oraculum inferebat Aharon. Sed illud vix capere poſſunt,quòd cum (ut ex Divino præcepto conſtat) ſine Thuribulo ingredi Oraculum minimè licuiſſet,ſiquidem fumi nebula operitura erat Oraculum ne moreretur ingrediens,ut in ipſo Oraculo maneret Thuribulum, quod prius educendum eſſet quàm indocendum. Reſpondet Villalpandus ſicque hunc ſolvit nodum. Dicamus,inquit, quod nullum videtur admittere inconveniens, Pontificem aureum quoddam Thuribulum ex illis,quorum infinitus propemodum numerus aſſervabatur in ſacris theſauris,in Oraculum deferre ſolitum prunis ex Altari deſumptis plenum, & hoc Thuribulum thymiamate impoſito humi depoſitum fuiſſe, dum aſſumpto altero Thuribulo ibidem invento & ſanguinis phialâ,digito aſpergeret atque mundaret Sanctuarium, Tabernaculum atque Altare,quibus extra Oraculum abſolutis,Thuribulum ab eo ibi relictum fuiſſe uſque ad ſequentis anni ſimilem diem,quà allato altero Thuribulo illud prius foras educeretur,non idem. A cap. 54. ad 63. deſcribit menſam & Candelabrum,quæ nos hîc omittimus. V. 23, 24. *Et duo oſtia erant in Templo &c.)* Imprimis perſpectum eſſe debet de valvis aut ligneis foribus ſermonem hic fieri (non verò de januis) quas ipſum nomen Hebræum דלת indicat,quod *valvas* ſignificat,quoniam binæ ſolent eſſe duali numero plerunque proferuntur Iſa. 45. 1. Malach. 1. 10. Harum ligneam materiam indicat Hiſtoria Regum. Numerum percenſet hîc Propheta,quem non minus explicat Hiſtoria Regum,unámque januam indicans fuiſſe quadriformem. Atque hic rejicit Rabbinorum ſententiam Villalpandus, qui (ut in Miſna habetur) volunt unicuique portæ quaternas fuiſſe valvas, duas interiores, totidem exteriores,quarum exteriores intra craſſitudinem muri aperiantur,interiores contra latera portæ intrinſecus. Alii quaternas in ſe plicatiles faciunt,quæ omnes inter muri craſſitudinem aperiantur. Sequitur autem Chaldaicam Paraphraſim, *Geminæ fores erant velut matres,his oſtiis bina erant oſtiola verſatilia, duo oſtiola,inquam,in oſtio uno,& duo oſtiola in altero.* Quæ, in-

inquit, Chaldæi interpretatio & textui & veritati magis videtur eſſe conſentanea, quippe quæ rem indicat pulchritudini, firmitati atque uſui maximè deſervientem. Ingens enim erat oſtium Templi, decem cubitis latum, viginti altum, cujus fores ſingulæ (ut minimum dicam) latæ ſunt cubitos quinque, altæ viginti, quæ tam immenſa moles propter materiæ craſſitudinem & longitudinem difficile quotidie mane & veſperi aperiretur, & fruſtra omnino, cùm unus Sacerdos ingrederetur aperienda eſſet. Id quod quamvis nullo alio exemplo confirmaretur, vel uno Zachariæ ſatis eſſet confirmatum Luc. 1. His igitur incommodis omnibus ſatis eſſe proviſum videbitur, ſi in valva alterutra parvum quoddam oſtium aperiretur, quod intra ipſam januam proprio oſtiolo clauderetur, quæ & peſſulis & ſeris contineretur; ac propter ſymmetriæ obſervatam in toto ædificio rationem, hoc ipſum in utraq; valva factum eſt, atque eiſdem ſuadentibus rationibus, eadem pari ratione in oſtio Oraculi facta fuerunt. Quæ confirmat Villalpandus ex Hiſtoria Regum 1 Reg. 6. 31. 33. Addit Chaldæus, *Duo cardines portæ unius erant rotundi, & duo cardines portæ alterius erant rotundi*, quod non eſt in Ezechielis textu, ſed videtur deſumptum ex R. 7. *Cardines oſtiorum ex auro erant*, ubi dicuntur פתות, quod diverſum eſt à צירים, nam hoc vocant Itali *ganghani*, ſuntque nodi ferrei quibus poſtibus infixis fores volvuntur ſuſpenſæ (Gallicè *gonds*) פתות verò ſunt craſſiores valvarum cardines, quibus (apertis in imo & ſummo liminaribus, rotundis foraminibus) fores volvuntur.

CAP. LXIV. V. 25. *Quamobrem & groſſiora erant ligna &c.)* Cùm in ſermonem incidiſſet Propheta ornamentorum Templi quod maximum eſt atque hujus ædificii proprium, & nulli alii, quod ſciam, commune quippe cum ſumma omnium ædificii partium ſymmetria conjunctum, id his prædictis verbis expreſſit. Quorum ſenſus qui primus occurrit certiſſimus & veriſſimus hic eſt; Quoniam veſtibuli longitudo juxta latitudinem domus à Meridie protenditur in Aquilonem, latitudo ejuſdem ab Oriente in Occidentem extenditur: contignationes verò domorum & tabulata ita facienda eſſe ſuaſerit uſus atque firmitas, ut craſſiora ligna (ſeu trabes) quæ totum debent ſuſtinere tabulatum ſecundùm latitudinem extendantur, quibus deinde ſubtiliora alia ſecundùm ædificii longitudinem imponantur, atque his demum tabulæ & aſſeres, quibus ſuperinducatur cœnaculorum pavimentum. Hujuſmodi craſſiora ligna, quò firmiùs muris adhæreant ita fuerunt diſponenda, ut totum Orientalem veſtibuli parietem trajicerent, & capita trabium in facie veſtibuli apparerent. Et hæc ſunt *groſſiora ligna in veſtibuli fronte forinſecus*. Et quoniam hujuſmodi trabium capita debitam habere debuerunt rationis proportionem, non modò altitudinis ad latitudinem, ſed & diſtantiæ inter binas quaſque, quam ſemper oportebit eſſe quadratam, ſicut aliquid hujus ſymmetriæ imitati Dorici populi, certatis tabulis atque triſulcis capita operirent trabium, qui triglyphi propterea vocabantur; media autem inter trabes ſpatia metopæ. Illud hujus loci videtur eſſe proprium, quòd inter trabes, h. e. in metopis, quatuor Cherubinorum capita effinximus, ut in ipſa vides Veſtibuli facie. In quam nos induxerunt ſententiam LXX, qui *Et cælatura in eis, & ſuper oſtia Templi Cherubim & palmæ ſecundùm ſculpturam ſanctorum, & ſecundùm ligna ante faciem alam forinſecus* ut habetur in Reg. ubi legitur ἢ κατὰ non verò ἢ σπουδαῖα uti legit Hieronymus) Quibus verbis Cherubim & palmas in januis Templi ſculptas fuiſſe teſtantur, haud diſſimiles iis, quæ in Sanctuario erant ſculptæ, & ſimiles iis, quæ inter ligna, quæ in facie Veſtibuli apparebant; id enim ſignificare videtur vox *ſecundùm*. V. 26. *Super quæ feneſtræ obliquæ)* Duo inter ſeſe longè diverſa eodem hoc orationis contextu comprehenduntur, quæ niſi cognitione ſeparentur, facile confuſionem parient legenti. Primum eſt de feneſtris, de quibus ſuprà dictum eſt. *Super quæ)* Ad ligna frontis veſtibuli referendum videtur; in Hebr. non habetur ſed ſapienter additum eſt paraphraſticè Vulg. cùm ſermonem fieri meritò exiſtimaverit de feneſtris cœnaculorum, quæ ſuper prima contignatione plures eæq; pulcherrimæ & ornatiſſimæ aperientur; ut videre eſt in omnibus Domus orthographiis. Quod verò ad ſecundum ſpectat, *Et ſimilitudo palmarum*, palmæ inſculptæ dicuntur, vel ut Chaldæus habet (à quo non diſſentimus) *capitella*, quòd ea palmarum ſpatulis exornarentur, *in humerulis veſtibuli ſecundùm latera domus*, h. e. in coſtis & lateribus ejus, *& in latitudine parietum*. Horum trium ſingula difficultatem aliquam involvunt, quam brevi liber explicare. *Humeruli)* Hebr. כתפות. *Humeros portæ* ſuprà expoſuimus eſſe eam muri partem, quæ ab oſtio ad angulum domus extenditur. At in Veſtibulo Templi interiori, quòd maximè decebat exornari, paraſtades quaſdam medias inflexus (ut vides in Ichnographia) quas hic textus confirmat, quippe qui earum capitella recenſet inſculptis palmis fuiſſe exornata, nec tantùm, ſed & formâ, magnitudine atque altitudine fuiſſe ſimilia capitellis coſtarum domus (ſic enim ſæpe appellaverat paraſtades, quæ domum ipſam extrinſecus fulciunt atque exornant.) Ac ne earum tantùm paraſtadum meminiſſe videretur, quæ domum fulciunt, cum (ut vides in Ichnographia) plurimæ ſint ipſis parietum craſſitudinibus reſpondentes, harum quoque meminit ſubjungens, *Latitudinémque parietum*. Hæc autem quæ dixi de pari harum partium menſura ab Hieronymo confirmantur, dum LXX Interp. variam exponit verſionem, *Pro quo*, inquit, *LXX tranſtulerunt, In laquearibus alam* (h. e. propyli) *& latera domûs æqualis ponderis atque menſuræ. Per quæ latenter oſtenditur & poſtes veſtibuli* (hoc enim humeruli ſignificare videntur) *& latera domus & latitudinem parietum cuncta rationis plena eſſe & menſura, & nihil in Templo Domini reperiri quod abſque menſura & ſapientia conſtitutum ſit.* Hæc Hieronymus. Ego verò, inquit Villalpandus, pondus ad libratum capitellorum refero, quorum eadem erat menſura. *Latitudinémque parietum)* Heb. העבים quod eſt Plur. vocis עב pro qua Lat. Int. convertit modò *groſſiora ligna*, h. e. trabes, quæ ſic dicuntur 1 Reg. 7. 6. *columnas* ועב על פניהם h. e. *trabes ſuper eas*, Vulg. *Epiſtylia*, quæ vox ea ſignificat, quæ ſuper columnis imponuntur, quamvis ab Architectis hæc univerſalis notio ad illam trabem propriè referatur, quæ ipſis columnarum capitibus imminet, Sed hæc

una ſolet eſſe trabs, denſitas verò trabium ad trabes zophori potiùs referenda eſt. His in univerſum de vocis עב notione prælibatis mox liquet, quâ ratione denſitatem hanc vel craſſitudinem ad parietem tranſtulerit Vulg. quippe qui ipſo veritatis inſtinctu ductus id magis expreſſit quod res eſt, paraſtades Veſtibuli interiores illis fuiſſe ſimiles, quæ parietum domus longitudinem extrinſecus exornabant & craſſitudinem. Quamvis non negem ſenſum quem Hebræi, LXX, & Chald. tenuerunt, nihil continere aut huic quem diximus ſenſui aut veritati contrarium. *Et latera domûs & tigna*, aut *ſuperliminaria* convertunt, ut ſenſus ad palmarum & Cherubinorum ſculpturam referatur, & palmas ſignificent, cum in parietibus tum in laquearibus atque intertigniis ſculptas fuiſſe cum Cherubinis, idque non in interioribus modò ſed & in exterioribus per trabeationem totam quæ cavædio domûs & craſſitudinibus parietum, extrinſecus reſpondebat, quem ſenſum habere videtur Vulg.

AD CAP. XLII.

Ezechielis Excerpta ex Villalpando.

CAP. LXVI. v. 1. *Eduxit me in Atrium exterius &c.)* Verſabatur Propheta cum ductore Angelo in Atrio interiori ipſius domus menſuras, ornamenta & inſtrumenta contemplaturus, quibus ritè peractis egreditur per portam Aquilonarem ad Atrium exterius, gradibúſque deſcenſis declinavit ad lævam, h.e. ad Occidentem, ingreditúrque porticum ipſam Aquilonarem interiorem quæ percurrebat à latere portæ Occidentem verſus, oſtenditque atriolum quadratum ſub caſtello, quod connectebatur cum prædicta porticu Aquilonari in qua aperiebatur porta ad Aquilonem. Atriolum verò hoc reſpiciebat ambulationem ſeu plateam quæ ante faciem Templi jacebat longam centum cubitos, latam viginti. In hoc Atriolo videt gradus & ſcalas, quibus aſcenſis poſt revolutam ſcalam invenit ambulacrum quoddam ad Occidentem extenſum hinc atque illinc cinctum exedris. Has exedras deſcribit Propheta, *Et introduxit me in Gazophylacium)* Jarchi, *Id eſt, Ad unum ex Gazophylaciis, aut ad locum Gazophylaciorum, hoc eſt, ad Gazophylacia quæ ſunt ſita in Aquilone domûs eránteque ſeparata viginti cubitis à thalamis domûs.* Hactenus rectè. Sed mox rationem reddere conatus, ob quam neceſſe fuerit Prophetæ in exterius Atrium egredi ut Gazophylacia iſta ingrederetur, deceptus eſt. Ratio ejus rei hæc eſt longè diverſa. Cùm totum Atrium interius octo gradus erigeretur ſuper exterius, & peribolo eſſet undique cinctum, non alia ratione poterat ad ſcalas venire, quæ in Atrio exteriore ſitæ erant, niſi per portam ad Atrium egrederetur exterius. *Contra ædificium ſeparatum &c.)* Quid גזרה quid בנין ſupra jam eſt explicatum cap. 41. 12. Ait ergo hujus porticus exedras Aquilonares ſpectaſſe domum ipſam, & thalamos qui domui adhærebant ex latere Aquilonari. V. 2. *In facie longitudinis centum cubitorum &c.)* Id eſt, habebat hæc porticus (in qua erant Gazophylacia) frontem Orientalem verſus alteram porticum longam cubitos centum, latam 50. in qua aperta erat porta Aquilonaris. Maluiſſem ego ſic exponere, erat hæc porticus longa centum cubitos, lata quinquaginta, & frontem habuit Orientalem obverſam porticui illi in qua erat aperta porta Aquilonaris. V. 3. *Contra viginti cubitos Atrii interioris)* in Caſtellum ſeu quadrata porticus, ex quo aditus patebat & in ambulacrum & in exedras prædictas, reſpiciebat ex altero latere plateam viginti cubitos latam, quæ extendebatur ante faciam domus inter veſtibulum & atrium ſacerdotum. *Et contra pavimentum &c.)* Id eſt, reſpiciebat ex altero latere porticum quæ in Atrio Aquilonari Occidentalis eſt, vocat nempe *pavimentum ſtratum lapide*, porticus inferiores, uti ſupradictum eſt cap. 40. 17. *Ubi erat porticus juncta porticui triplici)* Jarchi, q.d. *Gazophylacium ſupra Gazophylacium trinum, unum ſupra aliud.* Quæ ſententia ſi de Atriorum ordinibus accipitur ut debet, vera eſt. At cùm inferior columnarum ordo Gazophylaciis careat, quippe totus in poſtes & columnas tributus, duplex tantùm aſcendit in altum Gazophylaciorum ordo. Hebr. אתיק, quâ voce (uti diximus ſuprà cap. 41.) ſignificatur porticus ipſa nitens poſtibus. Poteſtque verſus iſte vel de caſtello quadrato, vel de porticu oblonga Occidentali exponi, aut verò etiam de utráque. Si de caſtello accipias, patet ex veſtigio illud eſſe in medio trium porticuum, Occidentalis Aquilonaris & Meridianæ (legendum Orientalis) Si vero malis accipere de Occidentali porticu explicatur locus ex Hebræo, *Cubiculum contra cubiculum in trinis*, vel *per tria*, ſcilicet tabulata vel ordines cubiculorum. Nam venim* eſt in ſingulis porticibus triplicem in altum contignationem fuiſſe, porticúſve ternas per latum in ſingulis contignationibus, quarum media pervia erat ambulatio, binæ laterales parietibus clauſæ exedris tribuebantur. V. 4. *Et ante Gazophylacia)* Gazophylaciorum meminit ſuperioris contignationis, idque perſpectum eſt ex eoquod ſubdit mox, *Et erat ſubter Gazophylacia deambulatio decem cubitorum)* LXX, *contra exedras deambulatio decem latitudo, per cubitos centum longitudo.* Hieronymus putat eos addidiſſe verba illa *per cubitos centum longitudo*, quæ ſuperflua putat. Verùm perſpectum eſſe poteſt ex veſtigio ſecundo atriorum deambulationem hanc quæ ante Gazophylaciorum fores obtenditur cubitos decem latam, longam fuiſſe centum, quanta eſt porticuum imò & atriorum longitudo. Atriola enim quadrata inter porticus pervia omninò fuerunt, neque ullis impedita cubiculis, ut uſui, lumini & pulchritudini ædificii inſervirent. *Ad interioriora reſpiciens &c.)* Senſus eſt, tametſi hæc ambulatio media lata erat inter columnas ſuperiores cubitos decem, tamen extendebatur aliis duobus cubitis ad facies exedrarum, ita ut à pariete paries duodecim cubitos diſtaret, nam paries earum trahebatur à columnarum perpendiculis cubitis ſingulis in ſingulis lateribus, ut videre eſt in Veſtigio ſuperiori univerſali. *Oſtia eorum ad Aquilonem)* Intellige cubiculorum quæ erant in altero latere prædictæ porticus proximæ Atrio interiori; nam alia cubicula his oppoſita verſus Atrium exterius habebant oſtium ad Meridiem, quorum omnium cubiculorum oſtia interiùs reſpiciebant ambulationem mediam, *Ubi erant Gazophylacia in ſuperioribus humiliora)* Heb. קצרות, quam vocem quamvis Hebræorum interpretes aliqui *brevia* vel

an-

anguſta convertant,tamen cùm ejus radix קצר *decurtare,demetere* ſignificet, aptè reddir Vulg. *humiliora*, quippe quæ de inferiorum celſitudine deficerent. Erant quippe ſuperiora inferioribus humiliora porticibus,ur in omni benè conſtituto ædificio obſervatum eſt,& ab antiquis ædificatoribus perpetuò obſervatum, qui ſuppeſiores columnationes contractiores & humiliores effecerunt, ne columnæ inferiores nimium gravarentur. *Quia ſupportabant porticus &c.)* Heb. *quia capiebant angulos* (vel *poſtes*) *ex ipſis* (vel *præ ipſis*) *inferioribus & mediis ædificii*. LXX. *Quoniam eminebant columna citra columnas inferiores & ſpatium ſic.* Senſus eſt, ſuperiora cubicula humiliora eranr quàm mediana,& hæc rurſus humiliora inferioribus porticibus, quia columnæ ſuperiores contrahebantur à latitudine inferiorum; quæ erant in porticibus,& ſimiliter ſupremæ columnæ medianis erant arctiores. Hoc ſignificat verbum illud *eminebant*,quo & LXX & Vulg. utuntur, h.e. ſurgebant in altum circa inferiorum craſſitudinem; quare illis aliquantulum contractis neceſſe erat ſpatium in circuitu relinqui uſque ad craſſitudinem columnæ inferioris. Eandem haber ſententiam Vulg. his verbis, *quia ſupportabant porticus*,h.e. quia columnæ medianæ,quas ſupportabanr & fulciebant ipſæ porticus infimæ,eminebant ex ipſis,vel præ ipſis,porticuum poſtibus,in contractiores ſurgebant quàm poſtes inferiores, & ſupremæ columnæ adhuc exiliores attollebantur quàm medianæ. Quæ omnia de ſemicolumnis parietibus adpactis intelligenda ſunt,non de ipſis muris ut perperam Rabbini expoſuerunt. V.6. *Triſtega enim erant*] Triplicem columnarum ordinem in Atriis fuiſſe infra oſtendemus. *Et non habent columnas &c.*) Si vim vocis עמד expendas,invenies rationem ob quam ſuperioribus exedris columnæ negentur; ſignificat enim *ſtantem*, [illegible] *ſtatuam* dicas,quòd ſtet in me[illegible]o domus erecta [illegible] ſuſtinens,ac ferè ſemper *rotundas* ſignifi[illegible] *columnas*. Duo nobis indicat hic textus, Primum,Columnas illas quas ſtatuimus in mediis por[illegible] inferioribus,quáſque ex frontium ſymmetria & rel[illegible]one hactenus confirmavimus,his Prophetæ verbis confirmari. Secundum,Hujuſmodi columnas in ſuperioribus cœnaculis minimè fuiſſe,quippe cùm totum ſuperius pavimentum in cœnacula & ambulationes diſtribuatur,pilæ & quadratæ ſunt & interjectis cubiculorum parietibus connectuntur ut columnæ minimæ dici poſſe videantur. Heb. *Propterea deciſum eſt* (ſupremum) præ inferioribus & mediis à terra, q. d. Neceſſe fuit cubicula ſuperiora eſſe humiliora inferioribus, quia columnæ eorum vel pilæ erant contractiores quàm inferiores columnæ,atque ideo ſicut detractum eſt aliquid de craſſitie columnarum ſuperioribus,ſic neceſſe fuit detrahi aliquid de altitudine in ſecundo ordine & in tertio. Itaque ſuperiori verſu de contractione craſſitudinis monuit nos Vates,hoc verò de imminuta altitudine,ut eadem proportionis ratio ſervaretor. *Cubitis quinquaginta* Hæc verba addit Vulg.neq; fruſtra,quia & vera ſunt & certam ædificii rationem indicant, viz. licet detractum ſit aliquid ſupremis columnis de craſſitudine inferiorem & inferioribus à craſſitie infimarum,ſervata tamen eſt illibata latitudo 50 cubitorum tam in infimis quàm mediis & ſupremis columnis,quia omnia earum centra erant in perpendiculo parietis,qui ab altero diſtabat 50,calamos nimirum 8. V. 7. *Et peribolus exterior &c.)* murus Orientalis hujus porticûs Aquilonaris (in qua adhuc erat Propheta.) Peribolum autem hunc menſus eſt dum deſcenderet per gradus,qui peribolus ſive paries tam longus erant quantum frontes reliquarum porticuum Atrii exterioris,& ne ignorum per ignotius explicet,ſubdit v.8. *Quia longitudo erat &c.* q. d. Notum eſt ex prædictis menſuris alias omnes Atrii exterioris porticus fuiſſe latas cubitos 50,*includendo* (ut notat Lyranus) *non ſolum ſpatium inter parietes ſed ipſos parietes & pilarios.*

CAP. LXVIII. *Et longitudo centum cubitorum ante faciem Templi)* Deſcenderat ab illis exedris Aquilonaribus Propheta,ut ad ſimiles Meridianas tranſiret,& pertranſiens ante veſtibulum Templi menſus eſt Angelus iterum latitudinem Atrii interioris ab ædificio Aquilonari uſque ad Auſtrale illi è regione oppoſitum, invenitque eſſe cubitorum centum. V. 9. *Et erat ſubter gazophylacia hæc)* Meridiana ſc. *erat introitus &c.* Supponit jam offendiſſe gradus Meridionalis porticûs Sanctuario proximæ,quem quaſi digito demonſtrat dicens,*ſubter gazophylacia hæc*,ſc. Auſtralia,erat ingreſſus ab Orientali plaga quemadmodum in Aquilonari patebat aditus à fronte Orientali illius ædificii. V. 10. *In latitudine periboli Atrii &c.)* His verbis declarat hanc porticum Meridianam ſpectâſſe latus Templi Meridianum,atque cubicula illa,quæ circumdabant Templum,imò ipſum parietem lateralem hujus porticus fuiſſe Atrii interioris ſeptum,quo Laici à Sacerdotibus ſecernerentur,q. d. Longitudo hujus porticûs,cujus frontem & adytum dixi ſpectâſſe Orientem,procedebat verſus Occidentem coram latere Templi dextro, vel (quod magis habere videtur textus Hebraicus) gradus ipſos & ſcalas denotat fuiſſe adjacentes peribolo Atrii Meridiano, quo interius Atrium claudebatur, ex adverſo Meridiani lateris Templi. Hactenus periboli illius non meminerat quod Templum cingebat,de quo Joſephus lib.6. Bell.Jud. c.6. Templum atámque cingebat ex pulcherrimo ſaxo lorica gratiſſima. V 11. *Et via ante faciem eorum &c.)* hoc eſt, Media ambulatio & exedræ laterales eadem erant conſtructæ ratione, eadem menſurâ quâ Aquilonares. *Secundum longitudinem eorum, ſic & latitudo eorum)* Hebraiſmus *ſic* & pro *ſicut*, כֵן pro כֵּן ponitur. Senſus enim non eſt,latitudinem ædificii æqualem fuiſſe longitudini ipſius, ſed longitudinem hujus ædificii Meridiani longitudini alterius Aquilonaris, & latitudinem ſimiliter latitudini ipſius fuiſſe per omnia æqualem. *Et omnis introitus)* LXX addunt *exitus*,quâ utraque voce ſignificatur forma,ordinatio,diſpoſitio,menſura. *Et ſimilitudines eorum)* Heb. *judicia*. Vocat autem *judicia* commenſurationes. V. 12. *Et oſtia eorum ſecundum oſtia &c.)* Hic turſus confunduntur particulæ כ & כֵּן uti ſuprà præcedenti verſu. Sic enim debet connecti hic verſus, Sicut ſimilitudines eorum,& ſicut oſtia eorum, ſic & oſtia gazophylaciorum, quæ erant in via reſpiciente ad Auſtrum *Oſtium in capite viæ &c.*) Pro veſtibulo in Hebræo eſt גדר cujus loco ſupra redditur *peribolus*,ſc. lorica illa quæ Laicos à Sacerdotibus ſegregabat. Eademq; eſt hujus quæ ſuperioris verſiculi ſententia, ſc. Hoc ædificium

cium Auſtrale, habuiſſe aſcenſum à fronte Orientali, graduſque ejus duxiſſe in ambulationem mediam ſuperiorem quæ procurrebat Occidentem verſus ſecundùm longitudinem elegantis illius periboli ſeparantis populum à Clero.

CAP. LXIX. V. 13. *Et dixit ad me, Gazophilacia Aquilonis &c.*) Hic Gazophylaciorum tam Auſtralium quàm Aquilonarium uſus apertis verbis deſcribitur. V. 14. *Non ingredietur de Sanctis in atrium exterius*) Lyranus. *Atrium exterius hìc non poteſt accipi generaliter, nam ſic accipiendo Gazophylacia ſunt in Atrio exteriori, ſed accipitur particulariter pro illis locis ad quæ admittenatur populus.* Huc ſpectat quod de Atrio mulierum dicunt Rabbini, quòdque Lyranus vocat Atrium mulierum in Templo Salomonis, tamen negandum non eſt fuiſſe vel Lege, vel laudabili conſuetudine in more poſitum, ut mulieres in porticum illam Sacerdotum Atrio proximam minimè venirent. Sed & Iſraeliticus populus ſine gravi cauſa, & ſine peculiari purificatione præcedente ad illam porticum minimè admittebatur. Quam in rem citat Villalpandus Joſephum contra Appionem lib. 2. *Quatuor porticus circum ſe habuit Templum, & earum ſuam quæque ſecundùm legem cuſtodiam. In primam ingredi licuit omnibus; in ſecundam Judæi omnes: eorùmque conjuges ab omni pollutione mundæ; in tertiam* (hoc eſt, in eam de qua jam eſt ſermo) *mares Judæi mundi atque puri; in quartam ſacerdotes* veſtitu Sacerdotali induti. Sed & mares adhuc puri & mundi ab illa interiori tertia porticu (inquit Villalpandus) tunc maximè arcebantur, quum Sacerdotes veſtibus induti ſacris ſacratiſſimas carnes afferebant. Kimchi, *Populus non ingrediebatur atrium Sacerdotum niſi ad impoſitionem manuum, ad mactationem, & ad elevationem, ſeu oblationem.* Hoc (inquit Villalpandus) intelligendum eſt de portis Meridiana & Aquilonari atrii Sacerdotum, quòd in hiſtria illa perficiebantur; imponebantur enim offerentium manus victimarum capitibus, quarum iidem mactationi aſtabant, ac tandem quum Deo offerebantur; propterea nunquam neque ad portas licebat populo propius ad Sacerdotes accedere.

CAP. LXX. V. 15. *Cùmque compléſſet menſuras domûs interioris*) i. (inquit Kimchi) Atriorum & Gazophylaciorum: nam hæc omnia ſunt ad uſum domus interioris, quod eſt Templum. *Eduxit me*) Extra murum montis domus. *Per viam portæ Orientalis*) Hæc eſt porta montis domûs Orientalis cujus prius fecerat mentionem in principio. *Et menſus eſt eam undique per circuitum*) h. e. Menſus eſt Domum in qua erat porta, in circuitu ad quatuor ventos. V. 16. *Menſus eſt contra ventum Orientalem &c.* ad finem capitis) Difficilis planè textus tum propter lectiones varias, tum propter multiplices Interpretum ſententias ſecum invicem pugnantes. Non facilè autem conſtare poterit de re quæ hac menſura definitur, quin priùs conſtet, an calamis dimenſa ſit an verò cubitis. Secundùm Heb. textum v. 16. 17. 18. 19. diſerta fit mentio calamorum, atque ſic Vulg. juxta Heb. Verſu autem 20. ſubticetur in Heb. nomen menſuræ, neque dicitur an calami fuerint, an verò cubiti. Vulg. hìc ſupplet vocem *cubitorum*, idque ex LXX, qui ubique omnibus hiſce verſiculis nomen habent *cubitorum*. Sed Hieron. in Com. agnoſcit ſe per incogitantiam inſulſiſſe vocem *Cubitorum*, monetque *calamorum* vocem eſſe potiùs ſupplendam. *Illud*, inquit, *quod per ſimplicitatem interpretationis dum parùm attendimus celeritate dictandi, & LXX habent & noſtra Tranſlatio, Murum ejus undique per circuitum longitudine 500 cubitorum & latitudine 500 cubitorum Hebr ſermo non continet, ſed ſimpliciter longitudinem 500 & latitudinem 500 ut ſubaudiatur Calamorum.* Villalpandus mordicus Vulg. adhærens utrámque menſuram hìc admittit & Calamorum & Cubitorum; & quod modeſtè fatetur Hieronymus per ſimplicitatem incurriſſe, Deo interpretis calamum benè diſponente factum fuiſſe arbitrabimur (inquit Villalpandus) atque eò magis quò minus in eo addendo appareat interpretis ſtudium vel induſtria. Rem autem ſic expedit Villalpandus, ut ſc. duplicis muri, vel rei cujuſpiam menſura hìc notetur. Prima, à v. 15 ad 19 quæ 500 calamorum fuiſſe deprehenditur; Altera, v. 20. quæ cubitis 500 definitur. Atque his 500 cubitis dicit definiri atrium Iſraelis, quod totidem latum & longum erat cubitis, uti videre eſt in primo Veſtigio univerſali, ſicque breviter menſura iſta colligitur. In media Templi area menſus eſt Angelus Atrii interioris quadratam aream 100 cubitorum, & huic areæ pares duas alias, alteram à Meridie, ab Aquilone alteram. Hujuſmodi areæ quaternis clauduntur portis quinque cubitos longis, quanta eſt latitudo porticuum in quibus aperiuntur. qui omnes numeri in unum collecti 500 complent. Totidem pares areæ & pares totidem porticus ab Oriente in Occidentem computantur, ut ex omnibus certa conſtare poſſit menſura muri 500 cubitorum. Ad 500 autem calamos quod attinet, alii, inquit, deſcribi putant menſuram muri exterioris totum ædificium claudentis, inter quos ſunt Lyra & Jarchi: Sed quomodo murus ejus menſuræ ſit non ſunt auſi ſtatuere. Alii urbis mœnia hìc deſcribi cenſuerunt; ſed alibi, inquit Villalpandus, oſtendi urbis murum 20 M. cubitorum cingi non duodenis. Nullam urbis partem reperi, quæ hujuſmodi cubitorum numero ambiatur, exceptâ ſuperiore civitate monti Sion inſidente, quæ huic menſuræ proxima eſt, quanquam ſtadiis 33 definit Joſephus. Stadium potiò cubitis 400 conſtat, quòd ſi hos numeros invicem multiplices, invenies 13200 cubitos, non vero 12500 quos efficiunt bis mille calami quaterquingenti. Itaque his rejectis ſententiis ſtatuit ex Clarii & Rabbinorum ſententia definiri hac menſurâ peribolum exteriorem cujus altitudinem & latitudinem menſuravit Angelus unius calami initio c. 40 cujus jam non latera ſingula ſed univerſum ambitum per 4 latera Angelus definit eſſe 500 calamorum. Atque hunc quident murum (inquit Villalpandus) menſus eſt Angelus circum-circa quater, à variis incipiens ventis, ac ſemper reperit calamos 500, quod indicare videtur illud verbum quod ſemper additur, *Menſus eſt autem* &c. *per circuitum* quod in omnibus menſuris repetitur. Atque hìc admirabile quoddam hac ipſa dicendi forma indicatur Eccleſiæ Chriſti Sacramentum; tanto enim majus eſt ac latius hoc Templum antiquo illo, quantò longior eſt uno illius latere totius ambitus. Neque mirandum quòd quæ de novo hoc Templo Prophetice hìc dicuntur, ab aliquibus in-

ter-

terpretibus quaſi de urbe dicta exponantur, ab aliis quaſi de Templo, cùm qui hanc novam vidit in viſione civitatem Johannes Apoc. 21. & 22. *Templum*, inquit, *non vidi in ea*, tota enim civitas Templum quoddam eſt. Periboli ergo hujus ſingulis lateribus aſſignat Villalpandus 125 calamos quos ſic colligit, Murus Iſrael longus eſt 500 cubitos, ſive calamos, his adde 8 calamos utrimque Atrii Gentium, ſeptenos porticûs Gentium, & utrimque ſenos viæ, & ſingulos utrimque latitudinis periboli, & unum demum cubitum utrimque dimidium, quoniam à perpendiculi muro projicitur ſubſtructionis murus, fient omnes ſimul calami 125, qui quater ſumpti efficiunt calamos in univerſum 500.

Ad Villalpandi explicationem hujus 16. *verſus L. C. Obſervatio.*

Locus in quo explicando hîc ſudat & laborat Villalpandus lubricus eſt, ac propterea quæ illius falſæ interpretationi ſuperſtruit ultrò ruunt, nullo (uti mox oſtendetur) ſubnixa fundamento. Totum, inquam, Atrium Gentium, ejúſque Porticus, unà cum via Porticibus illis circumpoſita, & peribolo viam illam cingente, quia falſâ hujus loci intelligentiâ atque interpunctione nituntur, ſponte ruunt, demonſtratâ loci hujus, quem Villalpandus affert, interpretatione falſâ. Vult ergò Villalpandus duo hic ab Angelo diverſa ædificia menſurari, nimirum I. Atrium Iſraelis v. 20. quod longum & latum fuit 500 cubitos, uti habet eo loco autor Vulg. verſ. ſecutus LXX Interp. II. Peribolum extimum in ſumma crepidine murorum ſubſtructionis extructum, quo via, quæ Porticus & Atrium Gentium ambiebat, claudebatur, ne quis inde in ſubjectas profundas valles decideret, quem peribolum Villalpandus vult fuiſſe per ſingula latera longum 125 calamos, qui quater multiplicati conficiunt 500 calamos, qui in Heb. text. habentur verſ. 16, 17, 18, 19. Vult enim Angelum quater commenſuraſſe totum illum peribolum. Atque ſic putat ſe pulchrè inveniſſe rationem conciliandi diverſiam lectionem, quæ in hoc Ezechielis loco occurrit. Hebraicus enim textus, eúmque ſecutus Hieronymus, in quater prioribus verſiculis habet *calamos*, in ultimo autem verſu tum LXX, tum Vulg. habent *cubitos* non verò *calamos*. Et quamvis Hieronymus in Comment. agnoſcat ſe per incogitantiam ex nimia feſtinatione ortam ſcripſiſſe v. ult. *cubitos* pro *calamis*, mavult hîc Villalpandus Divinam agnoſcere providentiam, quæ vel incogitantem impulit Hieronymum, ut ſic dictaret, quàm ab humano & ratione ſuâ utente ſpiritu. Sed primo planum eſt ex ipſo textûs hujus Ezechielis intuitu, de una eademq; re, cujus menſuræ hîc traduntur, agi; unum, inquam, idémq; ædificium menſurari, cui per ſingula latera tribuuntur quingenti ſive cubiti ſive calami, nam de utra menſura ſint intelligenda Ezechielis verba mox dicetur. Etenim poſtquam v. 16. 17, 18, 19. ſigillatim ſingula latera ædificii illius (de quo v. 15. dixerat מדדו סביב סביב *menſus eſt illud circumquaq;*) dimetiendo dixit fuiſſe quingentos ſive cubitos ſive calamos longa, verſ. 20. de eodem ædificio collectim dicit, *Menſus eſt illius murum per quatuor latera circumque longitudine quingentorum & latitudine quingentorum.* Ubi in Hebr. eſt ἐν διαδύοιν, nam quod verbum verbo eſt, *Menſus eſt illud per quatuor latera, murus illi circumque &c.* Latinè eſt, *Menſus eſt illius murum, per quatuor latera circumquaque.* Unde planum eſt toto eo textu agi de uno eodémque ædificio non de duobus, atque unam indicari ejus menſuram; utrum autem cubiti an calami ſint illa menſura hoc eſt quod jam quæritur. Deinde planum eſt ex eodem textu Angelum quatuor ædificii illius latera menſuraſſe, & ſingula inveniſſe longa quingentos, ſive cubitos ſive calamos; at non liquet eum quater totum ædificium ambiendo quater commenſuraſſe; merum iſtud eſt Villalpandi commentum, cujus nullum neque vola, neque veſtigium eſt in verbis Ezechielis. Nam quid opus fuit Angelum quater totum ædificium circuire, & circumeundo quater menſurare? Annon ſatis fuit ſingula latera ſemel menſurare, quæ quoniam erant omnia æqualis ejuſdémque menſuræ, totum ædificii ambitum ex quatuor laterum menſura licuit colligere. Denique certum eſt ex Joſepho (ex quo ipſe Villalpandus id aſſumit) Salomonem ut atrium Templi in ſupremo montis Moriæ jugo poſitum laxaret, extructo ab ipſis montis radicibus ad ſupremum uſque collem muro craſſiſſimo 300 cubitos alto, totum montem quatuor ex partibus cinxiſſe, cui muro quatuor porticus paris cum eo longitudinis ſunt impoſitæ, quæ duabus ſaltem ex partibus profundis vallibus montem cingentibus imminebant, niſi quòd ab una parte collis verſus urbem leniter erat declivis, ita ut ab ea parte aſcenſus ex urbe in Templum, & deſcenſus ex urbe in Templum facilis eſſet. Ex eodem Joſepho conſtat porticus illas ſingulas fuiſſe ſtadium unum longas, uti videre eſt in deſcriptione Templi Jeroſolymitani, quam in Hiſtoria noſtra Apoſtolica ex Joſepho exhibuimus. Stadium autem eſt 125 paſſus Geometricos longum, nam octo ſtadia faciunt miliare, h. e. mille paſſus Geometricos. Paſſus autem Geometrici 125 pedes conficiunt 625, qui cubitos æquant 416. Ab uno ergo muri illius excelſi angulo ad alium angulum ſecundùm Joſephum non ſunt fere niſi 416 cubiti. Sed ſimus liberaliores. Demus fuiſſe 500 cubitos, quot nimirum Ezechiel hic dat Atrio exteriori, quod Villalpandus vocat atrium Iſraelis, quot itidem poſt Ezechielem Judæi in Tract. Middoth dant toti monti Domûs. Demus, inquam, Joſephum vocabulum *ſtadium* paulò laxiùs uſurpaſſe, & 500 cubitorum longitudinem Stadium dixiſſe, certum eſt ſecundùm eum non longiùs ſeſe extendiſſe murum illum excelſiſſimum quo undique cingebatur mons Domûs, ſeu collis Moria, cui Templum fuit impoſitum. Cùm itaque Villalpandi atrium Gentium unà cum via & peribolo, quæ illud ambiunt ſit atrio Iſraelis circumpoſita & extra menſuram illam 500 cubitorum muri ambientis collem, neceſſe eſt illa corruere utpote nullo ſubnixa fundamento, niſi velimus fingere ea fuiſſe in äere ſuſpenſa. Dicamus ergo totum collis Moriæ ſummo jugo impoſitum ædificium fuiſſe duntaxat 500 cubitos longum & latum, ejuſdem nimirum magnitudinis cujus Villalpandus vult fuiſſe atrium Iſraëlis, ac proinde in Templo Salomonico vel nullum fuiſſe atrium Gentium (cujus etiam in Scriptura V. Teſtamenti nulla eſt neque vola, neque veſtigium) vel

ſi quid fuit diſtinctum ab atrio Iſraelis, neceſſe eſt atrium illud Gentium fuiſſe quatuor illas porticus longiſſimas, quæ in Ichnographia univerſali Villalpandi protenduntur ab uno atrii Iſraëlis angulo ad alium angulum, in quarum tribus, Orientali nimirum, Meridionali & Aquilonari aperiuntur tres portæ exteriores. Atrium autem Iſraelis fuerit in reliquis porticibus & areis uſque ad atrium Sacerdotum, ſepto, ſeu humili lorica, ab ipſo diſtinctum. Et ſanè diſpoſitio Templi Herodiani (uti à Joſepho deſcribitur) id omnino poſtulare videtur. Sed ſic neceſſe fuit Porticus illas longiores ſepto alio ſeu lorica (ſimili illi quâ Atrium Sacerdotum ab Atrio populi diſtinguebatur) eſſe ſeparatas undequaque in circuitu à reliquis Porticibus & Areis (uti nos loricam illam in Veſtigio univerſali Villalpandi ſignificavimus, ab eo non ſignatam) nè Gentiles cum Iſraelitis mundis miſcerentur. Sic enim Gentiles per portas exteriores ingreſſi in aream illis proximam, levi ad dextram vel ſiniſtram flexu, Porticus illas ſuas ſubire potuerunt per ſpatia ſub fornicibus poſtium aperta utrique portarum lateri proxima. Iſraelitæ autem per eaſdem portas ingreſſi in reliquas Porticus & Areas & ſeſe effundere poterunt uſque ad Atrium Sacerdotum. Sed ſi ita ſe res habet (ut neceſſe videtur illam ſe habere) quid fiet iſti Ezechielis loco, in quo ſecundùm Hebraicum textum, & veterem Vulg. Interp. ſingula quatuor ædificii, quod ab Angelo menſuratur, latera dicuntur eſſe 500 calamos, non verò cubitos, longa? Sanè tam adverſantur illa Ezechielis verba (ſi ſincera ſunt) Villalpandi ſententiæ quàm noſtræ. Villalpandus enim peribolum (quem putat hic ab Angelo menſurari) facit per ſingula latera 125 duntaxat, non verò 500 calamos longum. Nam lepidum ejus commentum, quo fingit non ſingula latera, ſed totum ædificii illius ambitum quingentis illis calamis definiri ab Angelo, non moramur, cùm repugnet certiſſimæ, (quámque Villalpandus ipſe agnoſcit) à Joſepho traditæ menſuræ muri, quo totum Templum quatuor ex partibus ambiebatur. Alia ergo conciliandi & explicandi hunc Ezechielis locum ratio ineunda eſt, Nempe in hodierno textu Hebr. vitium omnino hîc eſſe videtur & pro קנים legendum אמות, quomodo planum eſt legiſſe olim LXX Interp. (quorum lectio hoc in loco hodierna Heb. videtur melior) nam non vocem καλάμους ſed πήχεις duntaxat habent, quam adhibent in dimenſione lateris Septentrionalis, in reliquis tribus omittunt, quod ea facilè ex præcedenti ſuppleri ac ſubaudiri poſſet. V. autem 20 ubi textus Hebr. nomen menſuræ bis omittit, in altero nomen *cubiti* a[illegible]ent; ſic enim illi *πεντακοσίων πρὸς ἀνατολὰς* [illegible] *κοσίων πηχῶν εὖρος*, quos (uti modò à nobis notatum eſt) ſecutus eſt hac in parte Hieronymus. *L[illegible]itud nem 500 cubitorum, & latitudinem 500 cubitorum.* Nam quòd in Comment. ſeipſum corrigit, & per incogitantiam ac præcipitationem ſe erraſſe agnoſcit, id fecit non (uti vult Villalpandus) ex *ἐν[illegible]*, ſed quia v. 16. 17, 18, 19. ſingula latera juxta Hebr. lectionem fecerat longa 500 calamos. Nè ergo videretur ipſe ſibi contradicere, monet in Commentario ſe per incogitantiam erraſſe & Calamos non Cubitos eſſe intelligendos; interim revera LXX Interpretum lectionem in ſua tranſlatione eo loco ſecutus erat.

Quin & lectionis veteris atque adeò melioris, quâ אמות pro קנים olim lectum eſt, veſtigium aliquod non obſcurum ſupereſt etiam in hodierno textu Hebræo Nam v. 16. ſic legitur, Menſus eſt latus Orientale calamo menſuræ חמש אמות קנים, quæ lectio eſt nihili & planè abſurda: quid enim illud eſt *quinq; cubitos calamorum*. Maſſorethæ per Keri marginale legi volunt מאות pro אמות per literarum metatheſin, quæ alibi non eſt infrequens. Sed videtur potiùs omiſſum eſſe per Librarii incuriam מאות & ejuſdem temeritate additum eſſe קנים, quòd ſatis videret menſuram quinque cubitorum illi loco non congruere; putavit ergo ſed falſò *calamos* potiùs hic eſſe intelligendos quàm *cubitos*. Omnino ergo vera & antiqua ac maximè germana verſiculi hujus 16 lectio hæc videtur eſſe חמש מאות אמות, h. e. *quingenti cubiti*. In tribus ſequentibus verſiculis, quia deerat vox אמות ac ſimpliciter legebatur חמש מאות ſubaudito nomine menſuræ ex v. præcedenti (quomodo c. 46 2. bis omittitur ac ſubintelligitur vox אמות) temeritate Librarii addita illis eſt vox קנים. Et quia verſ. 16. deerat in cod. ſuo vox מאות, putavit אמות poſitum illic eſſe pro מאות, idque notavit in margine per Keri. & ab eodem addita eſt vox קנים quòd exiſtimaret de calamis non de cubitis illic agi, quod & ab eo factum in tribus reliquis verſiculis. In ultimo autem verſu capitis non addidit, qui exiſtimavit eam vocem ſatis ex præcedentibus ſubintelligi. LXX verò ubique exiſtimarunt (& noſtro quidem judicio rectè) agi de cubitis non verò de calamis, ideò nunquam καλάμους adhibent, bis voce πήχεις utuntur, in reliquis verſiculis eam ſubintelligi volentes. Et ſanè Judæi non aliunde quàm ex hoc Ezechielis loco Montis Domûs (h. e. totius collis & Templi ipſi inædificati ambitus) longitudinem & latitudinem ſtatuunt eſſe 500 cubitorum. Unde planum eſt eos exiſtimare Ezechielem menſurâ iſta 500 cubitorum definire ſingula latera totius ædificii ſummo collis jugo inædificati, ac proinde nihil eſſe potuiſſe ædificio illi circumpoſitum, niſi velimus illud fuiſſe in aëre ſuſpenſum: quod & ipſum modò oſtendimus ex Joſephi menſuris atque deſcriptione. Quòd ſi quis nolit hodiernam ſollicitare lectionem Hebraicam, tum erunt iſta Ezechielis verba non propriè accipienda de Salomonico ædificio, quaſi in materiali Salomonis Templo fuerit, vel murus vel aliquid aliud ædificium 500 calamos per ſingula latera in quadrum longum & latum; nihil enim tale in eo fuit aut eſſe potuit, fatente etiam ipſo Villalpando: ſed erunt iſta ad τυπικῶς, Chriſti nimirum Eccleſiam (cujus typus quidam fuit illa Templi deſcriptio) referenda ut eo ſignificetur Eccleſiam Chriſtianam, quæ ex Gentibus erat extruenda, futuram tantò majorem & ampliorem Judaicâ (quæ per Atrium Iſraelis repræſentabatur) quantò quadratum (aut verò cubus) cujus latera ſingula ſunt 500 calamos longa, majus & amplius eſt eo cujus ſingula ſunt 500 cubitos duntaxat longa, h. e. triceſies ſepties ſi quadratum, aut ſi cubus ſit quadringenties bis & triceſies. Et ſanè Apoc. 21. 16. Nova Jeruſalem proponitur nobis tanquam cubica, cujus longitudo, latitudo & altitudo ſit æqualis; amplitudo autem ejus ſignificatur, cùm ea illic dicitur eſſe 12 M. ſtadiorum: nam vetus mons Sion habuit in circuitu 12 tantùm ſtadia. Ita

nihil

nihil opus fuerit lepido Villalpandi commento de Peribolo quater dimenſo, neque cum eo fingendum erit in Templo Salomonico fuiſſe Atrium Gentium Atrio Iſraelis circumpoſitum, quod in aëre fuerit ſuſpenſum, aut Democritico inani & vacuo inædificatum.)

Ad Cap. XLVI. Ezechielis v. 19.

Introduxit me per ingreſſum &c.) Portæ meminit ad quam iterum ductus ſuprà fuerat Propheta noſter Atrii interioris. *Et erat ibi locus vergens ad Aquilonem.* Chald *erat ibi locus in fine eorum ad Occidentem.* Porticus Aquilonaris Templo adverſa planè deſcribitur, ut c. præcedenti oſtenditur, quæ in duplicia cubicula diſtributa eſt, interjacente mediâ ambulatione. Et ex hoc duplici cœnaculorum ordine, alter in Atrium proſpicit exterius ad Aquilonem, alter in interius ad Auſtrum, & de hoc quidem ſermo eſt Prophetæ, illius fit nulla mentio. Rurſus cùm inferior porticus ſeptenis interjacentibus poſtibus in 8 fornices diſtributa ſit, ſuperior certè porticus in totidem cubicula partita eſſe neceſſariò eſt intelligenda. Et ex illis octo cubiculis primum quod ad Orientem ſitum eſt ſcalis totum impeditur, ſex media ad veſcendas ſacras carnes deputabantur, extremum quod ad Occidentem tam accuratè à Propheta deſcribitur, ut non ſolùm de ipſo conſtet, ſed & alia multa propter ipſum perſpecta eſſe videantur. V. 21. *Atriolum erat in angulo atrii) Atrio* & *atriolo* eadem vox datur in Hebr. tamen ipſa ratio & menſura movit LXX ut *atria parva* converterent, quomodo imitatus Vulg. *atriola* ſcripſit. Atriolum autem narrat primum quod Angelo duce ingreſſus eſt, de reliquis mox ſubdens, *Atriola ſingula per angulos Atrii* ſingulos. V. 22. *In quatuor angulis atrii atriola diſpoſita*) Heb. קטורות. Vox eſt Syriaca, quæ *colligata*, conjuncta ſignificat ab Hebr. קשר ſic dicta atriola illa, quia porticus inter ea ordine diſpoſitæ angulares iſtas culinas ſive atriola colligabant, atque hoc ipſum infrà perpetuo factum eſſe non indicabit modò, ſed expreſſè teſtabitur Propheta. Alii ad קטר revocant, quæ *ſuffumigare* ſignificat, q. d. atriola fumoſa, quòd ex his culinis fumus efflaret perpetuó. Obſervâque ex Vitruvio & Philandro Villalpandus antiquorum ædificia, in quibus nulla ſunt veſtigia, argumento eſſe cubicula & conclavia non habuiſſe ſpiracula, qua fumus exiret, quæ camini vulgò dicuntur, Gall. *cheminees.* Quod in eam inducit me (inquit Villalpandus) ſententiam ut exiſtimem eaſdem culinarum feneſtras & lumini ſuſcipiendo deſervire conſueviſſe, & fumo emittendo. Atque in hac noſtra ſententia nos confirmat, quòd in ipſa fabrica vix invenire poſſimus ſpatium aliquod in quo poſſent fumi ſpiramenta aperiri, quin aut feneſtris obeſſent aut poſtium firmitati. V. 23. *Paries per circuitum* &c.) Hebr. טור, LXX *exedra.* Aquila στιβάδας. Symm. περιφράγματα Hieronymus, *Quæ quatuor atriola vel unus paries ambiebat, & fabricata erant culina ſubter porticus pergyrum, vel propinqua habebant accubita* (στιβάδας) *ut ubi cibibi & menſarum præparatio.* Illud verò à LXX Int. indicatur, quòd facilè poſſet quivis conjicere prope culinas fuiſſe exedras ſive cubicula ad comedendas carnes coctas diſpoſita; ſic enim conſummari videbatur ſacrificium abſumptis carnibus. Refert deinde Villalpandus Jonathæ & Rabbinorum ſententiam, qui locum iſtum accipiunt de foculis culinarum, quibus cacabi, lebetes & caldariæ ad coquendas carnes imponebantur & diſponebantur, quos foculos unà cum lebetibus & caldariis voce Hebraicâ ſignificari poſſe putat מבשלות à בשל, & utroque modo à Kimchi exponitur.

ALTARE ÆNEUM.

Excerpta ex Villalpando ad Ezechielis c. 43. 13. l. 4. c. 17.

In ſinu ejus erat cubitus) Hebr. חיק *ſinus*, ſignificat anteriorem hominis partem veſtiſque, quæ ſinuoſa eſt, inde per analogiam quæ anteriora ſunt & interiora; hîc *foveam, caveam* labiis prominentibus circumſcriptam, quòd cavea ſit quaſi laxioris veſtimenti plica, concava & profunda. Ergo *ſinus* hic cavea eſt in marmoreo pavimento exciſa altare cingens, cubito uno alta & altero lata, in quam fundebatur victimarum ſanguis, conducebatúrque per ſubterraneos cuniculos in torrentem. Hujus foſſæ locum cum Chald. Hebræi ſignificant *fundamentum* pro *ſinu* interpretantes. *Definitio ejus uſque ad labium ejus* &c.) Heb. גבול terminus eſt *ſepes, clauſura, corona*, quæ definit ſpatium quo aliquid diſtenditur. אל hic valet *per*, hoc ſenſu, *corona ejus per labium foſſæ procurrens* circumcirca erat palmi unius. LXX γεῖσος reddiderunt. *Palmus unus)* Hebr. זרת, LXX σπιθαμὴν, hoc eſt, palmus major, qui continet ternos palmos ſive 12 digitos, h. e. ſemicubitus. Atque tantæ altitudinis erat corona ænea, quæ Altaris foveam muniebat, & exornabat extrinſecus. Hanc coronam ſimilem reliquis Templi peribolis fecimus, interjectis arulis diſtinctam ſive ſtylobatis, quos æquè longos, latos & altos facimus ſemicubitom. Uſus fuit, nè incauti in foveam ad Altare accedentes caderent. *Hæc quoque erat foſſa Altaris)* Hebr. גב ſignificat *altitudinem*, & ſic LXX. τοῦ ὕψους. At Hier. *foſſa*, videturque legiſſe גב, quæ vox *foveam* ſignificat, *lacunam* 1 Reg. 6. Itaque ſecundùm Vulg. hæc eſt recapitulatio dictorum, q. d. *Hujuſmodi itaque erat foſſa Altaris.* ſc. ſemicylindri excavari forma; neque enim angulos habebat in interiori parte, nè hæreret ſanguis in angulis. V. 14. *Et de ſinu terræ uſque ad crepidinem noviſſimam duo cubiti)* Notanter dixit *terra* quòd ſinus non erat extra pavimentum, ſed terræ immerſus, & ab ejus labio ſuperiore uſque ad crepidinem numerat duos altitudinis cubitos. Hebr. עזרה (à radice עזר *juvare, fulcire, ſuſtentare)* ſignificat non *atrium* (ut multi tranſtulerunt) ſed *fulcrum, podium* cui innititur ædificium, quódque ſuſtinet ejus pondus. Vulg. vocat *crepidinem*, meritò. Crepido autem duplex erat, inferior & ſuperior; de inferiori hîc eſt ſermo. *Et latitudo cubiti unius)* Erat podium altum duos cubitos à pavimento Templi, ubi contrahebatur introrſum, & gradum faciebat latum cubito uno. *Et à crepidine minore uſque ad majorem* &c.) *Majorem* vocat ſecundam, non quidem latitudine ſed altitudine, quia infima duos tantùm, ſuperior quatuor cubitos eminebat.

CAP. LXXVI. V. 15. *Ipſe autem Ariel)* Heb. הר אל ſignificat *montem Dei* i. Deo dicatum, quo nomine

mine appellatur tumulus ille elegans in medio Atrio interiori erectus ſupra baſim duplicem altitudine cubitorum 4. Kimchi, *Mons Dei, i. e. Domus Dei, nam in omni loco ſerviebant diis alienis ſuper montibus excelſis, hic autem mons non habebat niſi altitudinem 4 cubitorum. Dicunt autem Rabbini Altare* אריאל, *quia ignis ſanctus deſcendens de cœlis excubabat in eo tanquam leo,* vel *(ut alii exponunt) quòd victimarum ſanguine perpetuo maderet, haud ſecus quàm prædam diſcerpens leo.* Quòd verò leonis nomine veluti proprio Altare cenſeretur, leoninis Cherubinorum imaginibus angulos exornavimus, quòd Altare non ſecus quàm reliqua Templi inſtrumenta arbitraremur Cherubinorum formis fuiſſe exornatum; quod ad mores eorum componendos ſpectare videtur, quibus aut munere aut Legis præſcripto incumbebat ſacrificare, quos omnes ob oculos habere oportuit, Deum in Altari colendum leoni eſſe ſimilem, qui in elatos & ſuperbos ſæviat, maximè injuriis laceſſitus, contrà humilibus parcat & deprecantibus. *Et ab Ariel uſque &c.)* In Bibliis Heb. *Ariel* aliis literis ſcribitur, quàm in priori verſûs parte; ibi enim eſt הר אל, i. *mons Dei*, hic verò eſt אראיל, quæ vox ſecundùm Leonem de Caſtro (cujus ſententiam exagitat Villalpandus) coaleſcit ex אר (ab ארר) quaſi *maledictio, execratio*, & ex איל quæ ſonat *arietem*, q. d. *maledictionis aries.* Quid autem ſit maledictionis aries ex Gen. 22. 13. & Lev. 5. explicat, de Chriſto Jeſu intelligens. Ei opponit Hieronymum, *Ariel, ut plerique exiſtimant, interpretatur Lux mea Deus: ut autem ego arbitror, Leo, vel, fortis, Dei, quod nomen propriè refertur ad Altare, in quo vel illuminatio Dei eſt, vel leo & fortitudo ejus, dicente Jacob ad Judam, Catulus leonis Juda.* Acne, quis putet in univerſis Bibliis Heb. legi אראיל ſciat Hieronymum legiſſe אריאל & interpretatum eſſe *leonem Dei.* Item codices quibus uſi ſunt, qui Complut. Biblia excuderunt. Citat præterea Villalpandus duos codd. Mſs. Hebraicos vetuſtiſſimos, in quibus ſcribitur אריאל cum Jod poſt Reſch. Et Eſai. 29. 1. Væ Ariel, ſcribitur אראיל. Ariel ergo dictum eſt Altare, hoc eſt, *leo Dei*, quòd quaſi Leo victimarum prædam diſcerptam voraret & conſumeret. Item Arielis nomine Altare cenſeri conſtans eſt Scriptorum ſententia, idque etiam quia formâ & diſpoſitione leonem referret, leonina enim crura habebat pro pedibus; unde manâſſe exiſtimo quod in veterum aris pedes & leonini ungues effingerentur.

CAP. LXXVII. *Cornua quatuor)* Quoniam inſtrumenta omnia Salomonici Templi Cherubinorum referta erant formis, ut poterant, Altare quoque bovillam faciem cum leonina repræſentabat hanc pedibus illam verò cornibus, niſi malis vitulorum cornua geſtaſſe, quaſi trophæa factæ prædæ. Hinc fortè factum quòd veteres Architecti frontes ſacrarum ædium taurorum craniis exornare ſoliti ſunt, quaſi ſacrificiorum trophæis & inſignibus. V. 16: *Et Ariel 12 cubitorum)* Ariel vocatur ipſum Altaris corpus baſi duplici ſuperpoſitum, cujus longitudinem latitudini parem dicit eſſe 12 cubitorum. V. *Et crepido 14 cubitorum &c.)* h. e. patebat tum in longitudine tum in latitudine ab angulo in angulum oppoſitum cubitos 14 nempe quia baſis ſeu crepido in ſingulis lateribus extabat ſingulis cubitis extra Arielis perpendiculum. Ac pari ratione inferior quæ propterea 16 cubitos lata erat totidémque longa. *Et corona in circuitu ejus dimidii cubiti)* Prætermiſſâ crepidinis ſeu podii inferioris dimenſione, quòd ex ſuprà dictis pateret, gradum facit ad coronam ſive projecturam crepidinis tum ſuperioris tum inferioris, illámque ſemicubito extitiſſe ultra perpendiculum crepidinis teſtatur. Vocatur autem גבול, quæ vox in genere *terminum* ſignificat, & ſuprà à Vulg. reddita eſt *definitio*, hic verò *corona*, quâ crepidinis coronicen indicari conſtituo. Nam præterquam quòd ipſa ſtructuræ ratio non permitteret ſimplices illas Altaris crepidines, neque ipſum Altare hujuſmodi ornamentis carere, eam etiam exigunt Altaris menſuræ mox explicandæ. Ergo crepidinis coronicen ſupernè (cui infernè reſpondet ejus projectura, quæ coronici ſolet ſemper eſſe æqualis) arbitramur hîc dimidio cubito definiri. Et quod de altera crepidine dixit Propheta, ratio ſuadet idem de utraque eſſe ſentiendum. Sed neque ab ipſa Vulg. & aliis Interpret. diſſidet, ut Altaris ſupremam etiam coronam hic intelligamus dimidio cubito definiri, cujus rei gratiâ, & quòd ad Altaris dignitatem & pulchritudinem conducere videretur coronam inter cornua finximus illarum ſimilem, quibus Gentes ſua Altaria coronabant, quarum non paucas videre Romæ licuit. Altaris Menſuræ. Altitudo. Infima crepido 2 cub. ſecunda crepido 4. cub. Ariel 4 cub. Summ. 10 cub. Longitudo. Ariel longum latum 12 cubitos. Summa crepido quæ illi ſubſtat 14. cub. Projectura coronicis ipſius, utrinque $\frac{1}{2}$ cub. Itaque ab extremo projecturæ ad alterius extremum 15 cubit. Inferior crepido 16 cubit. Coronicis ipſius projectura $\frac{1}{2}$ cub. Itaque omnis inferioris crepidinis longitudo cum projecturis coronatum eſt cubitorum 17. Adde ſingulos utrinque cubitos, quos lata eſt foſſa Altaris, fiegt 19 cub. Adde $\frac{1}{2}$ cubitum utrinque pro peribolo, ſic fiunt omnes longitudinis Altaris in univerſum cubiti 20 cúmque Altare quadratum ſit idem ipſum de latitudine dicendum eſt. Quod confirmatur teſtimonio 2 Paral. 4. 1. *Fecit quoque Salomon altare æneum longitudinis 20 cubitorum, & latitudinis 20 cubitorum, & 10 cubitorum altitudinis. Et ſinus ejus unius cubiti per circuitum:)* Reperit menſuram caveæ, quam initio executus fuerat, ipſius latitudinem finiens uno cubito, vix autem ac ne vix quidem univerſi Altaris latitudo aut longitudo colligi poſſet, niſi foveæ latitudo comprehenderetur, nec minus neceſſaria ad prædictam menſuram retractio illa crepidinum.

CAP. LXXVIII. *Gradus autem ejus (verſi ad Orientem)* Negotium faceſſit hæc graduum commemoratio; cautum enim erat Legis præſcripto in Exodo, *Non aſcendes per gradus ad Altare meum ne reveletur turpitudo tua.* Atque hic varias variorum Interp. adfert Villalpandus ſententias, qui conantur hanc ἐναντιοφάνειαν conciliare. Et primò eorum qui omnia quæ ab Ezechiele proponuntur, ita revocant ad myſticos ſenſus ut nihil habeant literale & cum Salomonicis fabricis commune. Quam rejicit primò, quia falſa eſt hæc eorum hypotheſis, nam eadem eſt hic Altaris menſura, quæ Salomonici 2 Par. 4. 1. Secundò, quia etiam ad Moſaicum Altare opus fuit gradibus 3 Hieronymus agnoſcit hoc Altare cum Moſaico conferri poſſe. Secunda eſt

eorum,qui locumExodi intelligendum dicunt de Altari quod ex terra vel lapidibus conſtruitur,ubi gradus ipſi coædificari ad Altare pertinebant, non verò de Altari quod ex tabulis conſtabat æneis,quale erat Moſaicum, cui tanquam nimis altò ad horam miniſtrationis aliquid apponebatur,in quo ſtaret Miniſter,quod impletâ miniſtratione tollebatur; quam rejicit ideo quia non ſatisfacit illis verbis Legis,*nè reveletur turpitudo tua.* Tertia Rabbinorum & Joſephi,qui aſcenſum ad Altare dicunt fuiſſe leniter acclivem inſtar pontis non gradibus diſtinctum, quam eadem de cauſa rejicit,quia utrobique idem revelandæ nuditatis periculum. Quod autem Joſephus cum Rabbinis collocat aſcenſum iſtum non ab Oriente (uti hîc monet Propheta) ſed ab Auſtro,hujus rei nullam (inquit Villalpandus) videre poſſum rationem,propter quam ab antiqua conſuetudine deflexerint, niſi fortè quadam ducti religionis ſpecie poſtliminio reverſi Iſraelitæ,ne cogerentur ab Altari deſcendentes Templo terga vertere. Ad quam obſervationem duci potuerunt Domini præcepto Ezech.46. 9. Quam negat ſufficientem,quia Principi licebat eâdem viâ regredi quâ ingreſſus erat v.8. proinde multò magis Sacerdotibus,in quibus major ſanctitas ac religionis obſervantia requiritur,quàm in ſæculari Principe. (L.Capelli obſervatio. Atqui tamen ipſe Villalpandus in lorica ſeu peribolo,quo Atrium ſacerdotum ab Atrio Templi ſeparat geminum conſtituit oſtium in hunc finem ut Sacerdotes in templum ingreſſuri per unum ex illis oſtiolis ingrederentur,per alterum verò egrederentur,nè tergum Templo inter exeundum obverterent.) Itaque rejectis illis conciliandi τὰ ἐναντιοφανῆ rationibus,Villalpandus aliam init atque ſequitur, nempe interdicto illo de gradibus ad Altare videri Deum non ipſos gradus aut aſcenſum ipſum per gradus ad Altare,ſed nefarium quoddam Idololatriæ genus prohibere. Atque hic multa affert de Priapo,phallis & turpitudine ſacrorum Gentilium,in quibus multa flagitia & publicam atque manifeſtam ſcortationem admittebant ſumma cum impudentia. Cujus (inquit Villalpandus) immaniſſimæ turpitudinis uſum ab Altari ſuo quàm longiſſime removere cùm vellet Deus,*Non aſcendes*,inquit, *per gradus altare meum*,more ſcilicet Ithyphallorum, *ne reveletur turpitudo tua.* Non itaque gradus fieri prohibentur,ſed eorum aſcenſus in eum finem perverſiſſimum.

(L. Capelli Obſervatio. Non videtur improbanda Villalpandi in præcepti illius explicatione ſententia, ut eo non tam áſcenſus per gradus aut gradus ipſi prohibeantur,quàm ut potiùs eo pudor,verecundia & caſtimonia,quâ Dei ſacra peragi debent,innuatur ac præcipiatur,ut ſenſus præcepti hic ſit, Gradus ad Altare ita conſtituantur,ut nè ſacerdotis ad Aram ſtantis pudenda denudentur ac revelentur,quod in ara Moſis cautum fuit; erat enim humile valde,ad quod duobus aut tribus ad ſummum gradibus aſcendebatur,ita ut nullus eſſet denudationis inter aſcendendum metus. Salomonicum Altare excelſum fuit,10 cubitos altum,ideóque multis gradibus ad id conſcendere opus erat,at ubi emenſi erant aſcendendo gradus, Sacerdote in ſummo Altari conſtituto & ſacris operante,metus nullus erat denudationis pudendorum, tum propter ſubligacula quibus ſubſtringebantur, tum propter coronam quâ ſummum Altare undiquaque supernè cingebatur.)

CAP. LXXX. Explicat Villalpandus proportionem magnitudinis Altaris Salomonici cum Moſaico,item & diſtantiæ utriuſque,& ſitûs iſtius in Tabernaculo,illius verò in Templo,& probat quæ fuit ratio magnitudinis utriuſque inter ſe,eandem fuiſſe rationem ſeu proportionem diſtantiæ atque ſitûs in Templo atque Tabernaculo. Cap. 81. Craticulæ Altaris uſum atque formam exponit. Cap. 82. Arulam Altaris(quid ea fuerit) explicat. Cap.83. Altaris pondus exponit atque demonſtrat,totámque Altaris ſtructuram particulatim explicat. Cap. 84. Oſtendit Altare non fuiſſe ſolidum lapidibúſque intra aureos parietes concluſis plenum,ſed inane & vacuum. Et præceptum Exod. 20,25. de non cædendis ferro lapidibus Altaris, reſtringit ad Altaria illa,quæ ante extructum Salomonicum Templum ex cauſa extraordinaria tumultuario opere extruebantur, idque ait factum eſſe in documentum, quàm Deo odioſa eſſet cædes ac ſanguinis humani effuſio.

Excerpta ex Villalpando Tom.II. Explanationum Part. 2. lib. 5.

Villalpandus hoc libro acturus de gloria Templi Salomonici loca proponit Scripturæ,in quibus gloria Templo illi tribuitur,ut ſunt Ezech. 43.5. & 44.4.& Aggeæ. 2.4. *Implebo domum iſtam gloria,* &. *Major erit gloria domus iſtius noviſſima quàm prima.* Atque hic notat קלל & כבד inter ſe opponi,& קלל quidem primò de pondere dici atque magnitudine Gen.8. 11. deinde de ignominia & contemptu, Nahum, 1. 14. & Gen.16.4,5. Sic כבד primò *pondus* & *gravitatem* ſignificat Job.6.2,3. Prov.27.3. deinde *honorem* & *gloriam* Jud. 13.19. Jeſ.29. 13. & quidem honorem,qui non ore tantùm & verbis,ſed & re exhibetur,Prov. 3.9. *Honora Dominum de ſubſtantia tua.* Quæ voces invicem opponuntur Jeſ.69,5. 2.Sam.6,20,21. Jeſ. 9.1, 2. Primo tempore הקל *alleviata eſt*,h. e. vilis,deſpecta,ignobilis fuit,*terra Zabulon & terra Nephtali*,at noviſſimo הכביד *aggravata eſt*,h.e. honorata,decorata,nobilis & illuſtris facta eſt,*via maris transJordanem Galilaa Gentium*,nempe per Chriſti prædicationem, quæ inde cœpit,quod ſequenti verſu indicatur, *Populus qui ambulabat in tenebris* &c: alleviatus, obſcurus, ignobilis,lumine orbatus; *vidit lucem magnam*, aggravatus vel glorificatus eſt;*habitantibus in regione umbræ mortis*, alleviatis, deſpectis, jamjam perituris; *lux orta eſt eis*,aggravati,hoc eſt glorificati,ſunt luce,vita, ſplendore ac gloriæ curſu ſempiterno. Hoc vult Propheta: Multò magis futuram glorioſam illam olim Galilææ regionem propter Chriſti præſentiam quàm fuit Samaria Regia Iſraelis,vel etiam Judæa quæ ad Regiam dignitatem & pompam Sacerdotalem adjunxit etiam Templum cum antiquo ritu & ceremoniis. Quâ ratione cùm gloria Templi prioris tota in auro,argento pretioſiſſimiſque aliis rebus ſita fuerit,poſterior,quæ priore longè major eſt,illámque infinitis prope partibus ſuperans,in una Jeſu Chriſti Domini noſtri præſentia omnibus aliis cauſis rejectis conſtituta fuit; ita fit ut Aggæi

prophetia cum illa Iſaiæ maximè convenire videatur. Cap.21. Oſtendit quàm magna fuerit Templi Salomonici gloria,& quibus in rebus ſita. Notat igitur כבוד ſignificare *gloriam, honorem, ſplendorem, majeſtatem, dignitatem, præſtantiam, excellentiam* (indeque illuſtrat locum 2 Cor.4 17.& 1 Cor. 3.7. item *opes, divitias*, Gen. 32.1. Nahum.2.9. unde illuſtrat locum Eph. 1.5.6. Quòd ſi hæc omnia quæ de gloria in univerſum perſtrinximus (inquit Villalpandus) cum iis, quæ de Templo à ſacris & Prophanis Scriptoribus dicuntur attentè contuleris, facilè invenies hæc illis maximè congruere,& ſingula convenienter aptari. Nam ſi eorum operum, quæ à ratione proficiſcuntur (cùm omnia propter finem ſint) finis eſt norma, quænam gloria poterit excogitari, quæ gloriâ Templi infinitis partibus major non ſit, quod ad Dei O.M. gloriam extructa ſit hæc domus? Quis honos domui non debeatur cujus Dominus & incola Deus eſt? Quæ ingenii aut ſapientiæ laus in domo hac non eluceſcat, cujus Architectus ſit Deus, qui in ea prima quaſi lineamenta deduxit mundanæ hujus univerſitatis fabricæ, imò & quodam modo divinæ, ſiquidem in ea licuit contemplari Chriſti corporis tum veri, tum myſtici pulchritudinem, quæ etiam cauſa fuit ut ſingulæ ædificii partes atque univerſæ ſimul in admirationem raperent contemplantium oculos, & animos in amorem tantæ pulchritudinis inflammarent. Accedit opum copia & ſuppellex incredibilis ac propemodum infinita, quæ omnia niſi excellere intelligantur quicquid in unoquoque genere ab omnibus hominibus vel ingenio excogitari, vel induſtriâ comparari, vel viribus valeat expugnari, ut nihil illi ad ſummum honorem & gloriam acquirendam deeſſe putetur, injuriam quodammodo irrogare videantur Divinæ ſapientiæ, providentiæ, patientiæ aut fidei. Et mox, Certum eſt & Sacrarum literarum teſtimonio comprobatum, magnum aliquid atque excellens & glorioſum Salomoni propoſitum fuiſſe extruendum, quum Dei domus extruenda proponeretur, cui etiam Dei præſidium non defuturum promittitur, donec perficiat omnia, 1 Paral. 28.20.& 29.1,2.& c.2. 5.6. Sed hæc omnia humana ſunt & quæ naturæ viribus, quaſi corporeis oculeis percipi poſſunt; illa verò divina ſunt, quæ humanæ mentis aciem præſtringunt ac fugiunt, quæ ſuper cœleſtium rerum ordinem, quæ Divinam ipſam præſtantémque naturam quodammodo repræſentant,& ad eam ſuſpiciendam nos inducunt. Quæ omnia reſpexiſſe videtur à Deo edoctus David Pſal.25.3,4. *Unum petii à Domino, hoc requiram omnibus diebus vitæ meæ, ut videam* בנעם *voluptatem Domini,& viſitem Templum ejus.* Deinde, Quocirca ex iis de quibus infinita propemodum perceuſeri potuiſſent, huc referre decrevi partim in iis ipſis contemplanda, partim aliorum, quæ non omnibus magna videri ſolent, collatione propoſita, ut vel hac unâ ratione conſtare poſſit hoc ædificium à Deo excogitatum ita reliqua omnia excedere, ut eorum nullum nè minima quidem ex parte cum hoc poſſit conferri, nedum illi præferri, ſicut quidam maximâ rerum ignoratione decepti ſenſerunt, atque alios à recta veritatis via abductos in denſiſſimas quaſdam tenebras conjicere conati ſunt. Porrò in omni ædificio tria potiſſimùm ſunt conſideranda, artificium ſive induſtria conveniens, materia & opes, quæ ſi cum homine conferantur, artificium veluti ad animum, materia ad corpus, opes ad externa quædam ornamenta, ut veſtes, pertinent.

CAP. III. Atque hic incipit Villalpandus ab artificio, explicátque quàm ſingulare fuerit in tota Templi architectura artificium & admirabilis induſtria. Et hoc primùm oſtendit in columnarum ænearum (quæ reliquarum omnium fuerunt veluti exemplar & modulus) ſtructura. Præmittit autem locum Ezech. 43. 10, 11. quo ſingularis eximia totius Domûs diſpoſitio & admirabilis ſymmetria deſignatur, cui adjungit locum 1 Par.28 19. quo ſignificatur, figuram ſeu Ichnographiam & Orthographiam illius datam eſſe Davidi à Nathane.

CAP. IV. DE ÆNEIS COLUMNIS,

Quæ reliquarum ſunt norma, Sacræ Scripturæ Teſtimonia. Ex Regum 7.

V. 15. Et finxit duas columnas æreas [a] 18 cubitorum altitudinis columnam unam, & [b] linea 12 cubitorum ambiebat columnarum utramque. V. 16. [c] Duo quoque capitella fecit, quæ ponerentur ſuper capita columnarum fuſilia ex ære, 5 cubitorum altitudinis capitellum unum,& 5 cubitorum altitudinis capitellum alterum. V. 17. Et [d] quaſi in modum retis & catenarum ſibi invicem miro opere contextarum, utrumque capitellum columnarum fuſile erat, [e] ſeptena verſuum retiacula in capitello uno,& ſeptena retiacula in capitello altero, V. 18. [f] Et perfecit columnas & duos ordines per circuitum retiaculorum ſingulorum ut tegerent capitella, quæ erant ſuper ſummitatem malo granatorum, [g] eodem modo fecit & capitello ſecundo. V. 19. Capitella autem quæ erant ſuper capita columnarum quaſi opere lilii fabricata erant in porticu quatuor cubitorum. V. 20. Et rurſum alia capitella in ſummitate columnarum deſuper juxta menſuram contra retiacula, [h] malogranatorum autem 200 ordines erant in circuitu capi-

[a] 2 Reg. 25. 10. *Decem & octo cubitos altitudinis habebat columna una.* Jer. 52.21. *Decem & octo cubiti altitudinis erant in columna una.* 2 Par. 3. 15 *Duas columnas quæ 35 cubitos habebant altitudinis.* [b] Jer. 52. 21. *Funiculus 12 cubitorum circuibat eam. Porrò groſſitudo ejus quatuor digitorum, & intrinſecus erat cava.* [c] Jer.52.22. *Capitella ſuper utramque aerea, altitudo capitelli unius quinque cubitorum.* 2. Reg. 25. 17. *Capitellum æreum ſuper ſe altitudinis trium cubitorum.* 2. Par. 3.15. *Porrò & capita earum quinque cubitorum.* [d] 1 Reg 7.41. *Et funiculos capitellorum ſuper capitella columnarum duos.* 2. Par. 3.16. *Necnon & quaſi catenulas in oraculo, & ſuperpoſuit eas capitibus columnarum.* 2. Par. 4.12. *Epiſtylia & capita, & quaſi quædam retiacula, quæ capita tegerent ſuper Epiſtylia.* Jeremiæ 52. 22. *Et retiacula & malogranata ſuper coronam in circuitu omnia ærea.* [e] 1 Reg.7.41. *Retiacula duo ut operirent duos funiculos, qui erant ſuper capita columnarum.* 2.R. 7.41. *Retiacula duo ut operiri*

[illegible]elli ſecundi. V. 21. Et [f]ſtatuit duas columnas in porticu Templi, cúmque ſtatuiſſet columnam dextram, vocavit eam nomine Jachin, ſimiliter erexit columnam ſecundam & vocavit nomen ejus Booz. V. 22. Et ſuper capita columnarum opus in modum [illegible] poſuit: perfectúmque eſt opus columnarum.

perirent duos funiculos qui erant ſuper capita columnarum. 2. Reg. 25. 17. *Et retiaculum, & malogranata ſuper capitellum columnæ, omnia ærea.* Jer. 52. 22. *Et retiacula & malogranata ſuper coronam in circuitu, omnia ærea.* [f] 1 R. 7. 42. *Duos verſus malogranatorum in retiaculis ſingulis ad operiendos funiculos capitellorum, qui erant ſuper capita columnarum.* 2. Par 4. 13. *Et retiacu[illegible] o.ita ut bini ordines malogranatorum ſingulis retiaculis jungerentur; quæ protegerent, epiſtylia & capita [co]lumnarum.* [g] 2 Reg. 25. 17. *Similem & columna ſecunda habebat ornatum.* Jer. 52. 22 *ſimiliter & columna ſecunda.* [h] 1 Reg. 7. 42. *Et malogranata 400 in duobus retiaculis.* 2 Par. 5. 16. *Malogranata etiam c[enti]m, quæ catenulis interpoſuit.* 2 Par. 4. 13. *Malogranata quoque 400 & retiacula duo &c.* Jer. 52. 23. *Et [e]rant malogranata 96 dependentia, & omnia, mal[og]ranata 100 retiaculis circumdabantur.* [i] 2 Par 3. 15. *Ante fores etiam Templi duas columnas.* Ib. *Ipſas [q]uoque columnas poſuit in veſtibulo Templi, unam a dext[ri]s & alteram à ſiniſtris; eam quæ à dextris erat vocavit Jachin, & quæ ad lævam Booz.*

Lectis ac diligenter conſideratis (inquit Villalpandus) [qu]æ tot Scriptores ſacri de columnis Templi ſcripſe[ru]nt, nullus certè tam hebes erit ingenii, qui non putet ineſſe aliquid magnum laude & admiratione dignum, quod Divino præcipiente Spiritu articulatim fuit diſtinctè [illegible]ue explicandum. Item, illud unum initio hujus Diſputationis proponendum, quòd eâ abſolutâ maximè confirmatum iri ſperamus maximam laudem Templo [at]tuliſſe columnas, quibus quicquid in eo genere poſſet excogitari ſuperantibus, ad Templi gloriam explicandam teſtes locupletiſſimos adhibuimus. Fateor [illegible]enue S. Scripturæ phraſim difficilem eſſe, & in illis præcipue rebus, in quibus plures Scriptores diverſâ ratione locuti ſunt, omninò. Verum nobis quibus ab initio conſtitutum fuit Scripturas ſacras aliis Scripturis ex[pl]anare, ut illæ ipſæ ſibi ſint luci, libentiùs in ea loca incumbimus, de quibus plura reperiuntur S. Scripturæ te[ſt]imonia, quamvis longè diverſa videantur aut plerumque etiam contraria. Nam dum ea mutuâ collatione [illegible]ctâ in unam & eandem interpretationem conſen[t]ire oſtendentur, quæ in reliquis diſſidebant, eam unam ve[ru]m ac genuinam eſſe planè demonſtrabont. Quod in altitudine columnæ primùm oſtendenda perſpectum eſſe poterit: altitudo enim uniuſcujuſque columnæ [1]8 cubitis finitur in libro Regum, ut in Paral, utra[que] 35 cubitis eſt dimenſa. Nec tantùm, ſed & capitum uniuſcujuſque columnæ nunc 5 cubitorum conſtare dicitur [illegible] nunc trium, nunc denique ad menſuram columnæ, h. e. 2. cubitorum.

CAP. V. *De Altitudine Columnarum.*

Columnæ partes ab imo ad ſummam ſunt hujuſmodi, Baſis (quæ deinde ſuis membris coonſtat, quadratâ plintho & in orbem ductis 10 ſpiris) baſi ſuperſtat ſcapus, ſummo ſcapo imponitur capitellum; atque tres dictæ partes ſimul Columnæ nomine plerumq; cenſentur. Hujus maxima pars fuit ſcapus qui totus unà cum ſpiris baſis (demptâ plintho) fuſus fuit, Et hunc quidem ſcapum cum baſi metitur uterque locus Regum, *Cubitorum 18 altitudinis erant in columnam unam.* Et Jer. 52. 21. *Cubiti 18 altitudinis erant in columna una.* Et Joſephus de Chiramo, *Is fecit duas columnas æreas altas cubitos 18.* At quoniam totus ſcapus cavus erat, & additæ inſuper ſpiræ baſis erant etiam cavæ, neceſſarium viſum fuit ſolidam quadratam plinthum fundere, quæ totum opus columnæ inſtar fundamenti & ſuſtentaret & contineret. Atque prædicti loci plinthum columnæ adjecerunt, quæ tota uſque ad capitellum cubitis 18 erat alta. At liber Paral. utramque ſimul ſcapi utriuſque complexus eſt altitudinem, demptâ tamen utráque plintho, atque eam reperit fuiſſe cubitorum 35, qui locus unicuique columnæ cubitos tribuit $17\frac{1}{2}$ tot enim præciſe altus fuit ſcapus columnæ ſublatâ plintho & capitello.

De Columnarum craſſitudine ſive perimetro.

Ab altitudine ſcapi ad ejus craſſitudinem veniamus: ſequi enim nos decet S. Scripturæ quam interpretamur ductum, *Et linea 12 cubitorum ambiebat columnam utramque.* Heb. הַשֵּׁנִי, quod nonnulli verba potiùs quàm verborum ſenſum aſpicientes converterunt *ſecundam*, qui, ſi *ſecundatam* vel *iteratam* ſcripſiſſent, propiùs ad veritatem acceſſiſſent. Longiſſimè à ſenſu receſſit Chald. LXX. Interp. fortè imitatus. qui difficultatem Hebraicæ phraſis explanare cupientes aliter ſenſiſſe videntur quàm ut cum Hebraico textu ſentirent, *Et perimetrum 12 cubitorum filum ambiebat eam. & ſic columna ſecunda.* Subintelligendum enim videtur *eodem filo*, quaſi ſenſus ſit, filo 12 cubitorum cinxit columnam unam, & reliquâ fili parte cinxit columnam ſecundam. Sed phraſim & rem ipſam uno verbo expreſſit Vulg. *utramque* convertens; hunc enim ſenſum ſortitur ſine controverſia eadem vox Gen. 21. 31. &c. 27. 45. (Lu Cappelli Obſervatio. Sed fallitur hic Villalpandus; non enim eſt utrobique eadem vox: hîc enim 1. Reg 7. eſt שֵׁנִי *ſecunda*, at iſthic eſt שְׁנֵיכֶם vel שְׁנֵיהֶם quod eſt plur. num. à שְׁנַיִם *duo.* Torquet deinde Jeremiæ locum, Non me latet (inquit) Jeremism de columnis ſic ſcribere c. 52. *Et funiculus 12 cubitorum circuibat eam*, qui cùm lugentis affectum conciſis verbis ac veluti ſingultibus interruptis exprimeret, quam Hiſtoria vocavit *ſecundam*, h. e. utramque, ipſe pronomine, quod affixum vocant, adjuncto *eam* dixit, h. e. eam utramque quam dixit Hiſtoria, atque adeò in idem recidit.) Atque hic rejicit Villalpandus Joſephi & Eupolemi ſententiam, qui unicuique columnæ circumferentiam cum LXX & Chald Par) tribuunt; Eupolemus quidem (apud Euſeb. l. 9 Præpar. c. 4.) decem cubitorum (ſed Librariorum vitio, uti putat Villalpandus, pro 12) Jeſpus verò 12 cubitorum; nam præterquam quòd (inquit Villalpandus) perſpicuis Sacræ Scripturæ teſtimoniis adverſatur, univerſi ædificii proportionibus repugnat, ut tantam craſſitudinem columna habeat, quæ alta ſit duntaxat 18 cubitos. Sententiam igitur

tur quod verum eſt ac certum filum 12 cubitorum circumdediſſe columnam utramq; , ſex cubitorum lineam cinxiſſe alterutram. Hujus ergo diameter ex tertia circumferentiæ parte 2 cubitorum fuit, quanta videlicet data eſt à Prophera noſtro frontibus aut ſemicolumnis univerſi Templi latitudo, quantáque à nobis oſtenſa eſt eſſe debuiſſe omnium columnarum Templi diameter ſeu craſſitudo, non earum modò, quæ in mediis porticibus atriorum Iſraelis & Sacerdotum erigebantur, ſed & earum, quæ univerſum atrium Gentium cingebant, & porticuum contignationem ſuſtinebant. Id quod non ſymmetriæ ratione tantùm confirmatur, ſed & Joſephi teſtimonio, qui cùm Meridianum porticum atrii Gentium ab Herode factam retuliſſet, quæ antiqoæ Orientali porticui ex primà Salomonis ædificatione adhuc (eodem atteſtante Joſepho Antiq. l.1 5.c. 14.) ſuperſtiti conjongeretur, ut perſpectum foret hujus atque illius columnas pares fuiſſe, ſic ait, *Craſſitudo autem cujuſque columnæ quantam poſſent tres homines conſertis inter ſe brachiis complecti, longitudo 27 pedum.* Ubi primùm eam quam tres homines complectuntur columnam diametrum habere indicat ſtaturæ hominis ferè parem, cùm ea par ſit ſuis brachiis extenſis. Ex quo longitudo cubiti quam ſtatui (nempe trium ferè pedum) confirmatur; quæ quoniam dimidiam hominis ſtaturam (h. e. tres pedes) non aſſequitur, propterea dixit Joſephus *conſertis brachiis* complexos fuiſſe tres homines columnam, majorem complexuri ſi manibus manus contingerent, non verò conſererent. Altitudinem verò ſcapi eandem retulit, quam Sacræ hiſtoriæ retulerunt, hoc uno ab illis diſtans, quòd illæ cubitis altitudinem finiunt, hic pedibus, non quibuſcunque ſed eis quibus cubiti proportione reſpondent. Nempe cubiti 18 faciunt 27 pedes. Hoc ergo vult Villalpandus, Columnæ iſtæ æreæ fuerunt veluti modulus & exemplar omnium, quæ in univerſo Templo erant columnarum (quod putat his Eupolemi apud Euſ l.9. Præpar. c. 4. verbis confirmari, *erat columnarum altitudo par Templi,* q. d. columnas has reliquis univerſi templi pares fuiſſe) Jam verò propheta Ezechiel definivit frontes, h. e. diametros columnarum, 2 cubitis, ergo perimeter earum fuit 6 cubitorum, non verò 12, itaque dicendum eſt hic filum 12 cubitorum cinxiſſe utramque columnam, h. e. ambas ſimul ſumtas columnas. Præterea ſymmetriæ ratio non patitur ut columns, quæ eſt alta 18 cubitos, craſſa ſit 12. imò exigit ſymmetriæ ratio ut craſſa ſit tantùm 6 cubitos, uti infrà demonſtrabitur. Interim dici poſſunt craſſæ 12 cubitos (juxta Joſephi locum modo laudatum Antiq. l. 15.c. 14.) ſi hoc intelligatur non de cubitis ſacris (quos intelligit Scriptura cùm cubitos nominat) ſed de cubitis hominis communibus, qui ſacris duplo ferè minores ſunt.

CAP. VI. *De Columnarum contractione.*

Vulg. utriuſque columnæ ambitum facit 12 cubitorum, LXX in Sixt. codice cub. 14. Hanc lectionem refert etiam Theodoretus. Hanc ſuſcipimus non ut Vulgatæ contrariam, ſed ut ejus aptum commentariom. Vulg. hiſtorici morem ſequitur, & παχυμερῶς loquitur, atqoe adeò columnæ circuitum ſex cubitis definivit, cujus diametrum ſignificare voluit fuiſſe 2 cubitorum. At LXX exactam Mathematicorum rationem ſecuti ſont, quâ ratione columnæ diametrum & ejuſdem adjectionem, quam *ventris columnæ* nomine indicatunt, & ſtriarum præterea latitudinem & alia ſcitu jucunda nobis aperuerunt. Nempe non apud LXX duntaxat, ſed & apud ipſos Sacros hiſtoricos, quædam inſinuantur, quæ ſine Mathematicis rationibus percipi nullâ ratione poſſunt. Triplex eſt ſcapi columnæ menſura, I. in imo ſcapo, II. contractionis in ſummo, III. adjectionis in medio. Primam imi ſcapi menſuram ex ea calami (quam dixi) in æquas partes ſectione licet colligere, in qua digiti ſinguli ſingulis adduntur cubitis, atque adeò cubitis binis, h. e. digitis 48 adduntur duo digiti, & fit columnæ diameter digitorum 50 quem numerum quaſi proprium ſibi vendicat hæc fabrica, qui & ſequenti ſupputatione confirmatur. Summum hypotrachelium dat nobis circumferentia ſex cubitorum; nam juxta Archimedis demonſtrationes circuli circumferentia ad diametrum eam habet proportionem quam 22 ad 7. Quòd ſi per regulam Trium Arithmeticâ ſupputatione quæram numerum, qui ad ſenarium habeat proportionem quam 7 ad 22 inveniam diametrum ſummi ſcapi unius cubiti cum $\frac{10}{11}$ quem numerum ſi ad digitos revocem habebo diametrum digitorum 45 $\frac{9}{11}$ ſed fractionem abjiciemus & ſummo hypotrachelio dabimus digitos 45 imò verò ſcapo digitos 50, & ſic contractio columnæ erit ex decima craſſitudinis parte. Quam contractionis rationem Villalpandus oſtendit congruere cum ea, quam tradit Vitruvius l. 3. c. 2. *Contractura in ſummis columnarum hypotrachelis ita facienda videntur, ut ſi columna ſit à 40 pedibus ad 50 ima craſſitudo dividatur in 8 partes, & earum 7 in ſummo ſcapi hypotrachelio contrahantur. Hac autem propter altitudinis intervallum ſcandentis oculi ſpeciem fallunt, quamobrem adjiciuntur craſſitudinibus temperatura.* Quapropter (inquit Villalpandus) cùm graciliores multo apparerent columnæ Euſtyli & Aræoſtyli ratione diſpoſitæ (quales omnes fuerunt in Templo Salomonico) temperandæ magis fuerunt contracturæ, ita ut in columnis 50 ped. ima craſſitudo divideretur in partes 10, & ex eis 9 craſſitudini darentur. Columnas autem Templi Salomonici fuiſſe altas ped. 50 oſtendit Villalpandus. Aliam præſtantiorem contracturæ rationem licet in hoc ædificio obſervare, ex ipſis intimis Architecturæ principiis petitam, nempe ex Triglyphorum exactiſſima diſtributione exortam. Ratio hujuſmodi eſt, Summo hypotrachelio latitudo Epiſtylii ex æquo reſpondet (teſte Vitruvio) fitque ſummi hypotrachelii craſſitudo & epiſtylii craſſitudo pariter æqualis altitudini zophori, in qua trabes ſummo artificio diſponitur. Zophori autem altitudinem fuiſſe 45 digitorum alibi probat Villalpandus.

CAP. VII. *De Columnarum adjectione & Striis.*

Adjectio in columnæ medio Vitruvii juſſu ex ſtriæ magnitudine ſumenda eſt, ſic enim ille l. 3. c 3. *Columnarum ſtriges facienda ſunt 24 craſſitudines* (ſtriarum ſcil.) *facienda ſunt quantum adjectio in media columna ex deſcriptione invenietur.* Striatas autem fuiſſe columnas hinc probatur, I. Columnarum proceritas,

quæ

quæ virginalem imitabatur gracilitatem, earundem ſtriatas ſtolas eſſe imitandas ſuadet. II. Tot tantæque omnium coronatum & ornamentorum ſculpturæ reſpuunt ſcapi univerſum corpus abſque ulla ſculptura apparere. III. Joſephus Antiq. 8. c. 2. juxta Rufini verſionem, *Fecit Hiramus duas columnas æreas cum canalibus cavatione 4 digitorum.* In Græco quidem eſt, συλακεδυο χαλκᾶς ἔσωθεν τὸ πάχος τεσσάρων δακτύλων, quæ concinunt cum verbis Jer. 52.21. *Craſſitudo ejus 4 digitorum, & intrinſecus cava erat* LXX. *Craſſitudo ejus 4 digitorum in circuitu*; quæ omnia ſolidam indicant metalli craſſitudinem. Sed minimè tamen improbabilis videtur Rufini lectio (inquit Villalpandus) quam hauſit ex aliis Græcis exemplaribus fortè purioribus, & certè minimè abſona videtur, cùm utrumque ex æquo verum eſſe poſſit, columnæ ſc. metallum craſſum undique fuiſſe 4 digitos, & canales inter ſtrias latas fuiſſe totidem digitos. Utriuſque rei exemplum videre licet in veſtigio ſcapi columnæ; confirmatur idipſum ex LXX, qui 1 Reg. 7 aiunt, *Perimetrum 14 cubitis circumdabant eam, craſſitiem columnæ 4 digitorum cavitates.* Quos ſecutus Comeſtor, *Stylus columnæ 18 cubitos habebat altitudinis non plane, ſed vallculatus, habens in circuitu canales cavationis 4 digitorum.* Et certè mira omnium partium cum Architecturæ præceptis conſenſio hoc idem confirmat. Strias enim 24 faciendas eſſe Vitruvius præcipit, quot ſunt in cubito digiti; ex quo fit ut ſummi ſcapi circumferentia, quæ 6 cubitis definitur à Sacro hiſtorico, ſex digitos tribuat unicuique parti, quæ rurſus in canalem ſive ſtrigem dividatur 4 digitorum & ſtriam duorum. Jam cùm ſtriæ craſſitudo ſit perſpecta 2 digitorum, eadem ex utraque parte adjicienda eſt columnæ in ventre; atque adeò diameter ventris columnæ erit digitorum 54. Quæ diametri longitudo poteſt & hinc aliâ ratione demonſtrari. LXX Interp. lectio perimetris utriuſque columnæ cubitos dat 14 uniuſcujuſque ſeptenos. Septem autem cubiti digitos continent 168, quem numerum ſi in ſeptenarium duxeris, productumque per 22 diviſeris, habebis hujus circumferentiæ diametrum digitorum $53\frac{1}{2}$ h.e. fere 54 quos paulò antè colligebamus. Hanc in medio columnæ adjectionem probat Villalpandus ex voce Hebr. בטן 1 Reg. 7. 20. *Ornamenta ſuper duas columnas deſuper è propinquo* בטן *ventris* (item בטן *uterum* ſignificat, qui æquâ ratione undique intumeſcit) ubi Vulg. *juxta menſuram columnæ*, h. e. (inquit Villalpandus) capitella ciliata ipſis impoſita columnarum ſcapis altitudine æqualia erant latitudini ventris columnæ maximæ, nimirum craſſitudini columnæ. At Philander ejuſmodi columnas (in medio ſc. intumeſcentes) non vidit Romæ in antiquis monumentis. E lo. Sed Cicero vidit, qui Act. 1 & 5 in Verrem: *Nulla eſt*, inquit, *columna, quæ ad perpendiculum eſſe poſſit.* Ubi Pædianus, *Perpendiculum linea laterum æqualitatem probat à ſummo ad imum altitudinem probans. Hoc in columnis omnibus, tum maximè inſtructilibus evenit, in quibus aut media aut ima craſſiora ſunt.* Objiciat rurſus aliquis, quòd lata plus nimio fiat ſtria 2 digitorum ex dimidia ſtrige, cùm fieri ſtrias in Veterum operibus, Philandro teſte, comperias, nihil plus quàm ex tertia parte, nihil minus quàm ex quarta apertionis canaliculi. Reſp. in planis ſtriis verum id eſſe; at in illis, quæ extantibus in mediis ſtriis aſtragalis exornantur, aliter ſe res habet, fiunt enim ex dimidia (& nihilominus) ſtrigis parte, aliquando ex majore. Harum exempla videre eſt in Pantheone, in duabus illis columnis quæ Templi portam ex adverſo reſpiciunt, & in aliis multis Romæ.

CAP. VIII. *De Trabeationibus ſive Coronis.*

1 Reg. 7. 16. *Duo fecit capitella*) Quoniam omnia oramenta ſcapis columnarum impoſita hoc nomine appellantur, ea verò non ſunt eadem formâ ſed multiplici, quæ diverſis nominibus ab Architectis cenſentur, explicanda vox כותרות quod eſt plur. à ſing. כותרת *corona, diadema*, à כתר *cingere*; corona autem *cingit, exornat, nobilitat*: quæ omnia illis ornamentis conveniunt, quæ columnarum ſtylis imponuntur, capitellis nimirum, epiſtyliis, zophoris, coronis, ſed potiſſimum omnium ſummo, quod apud Latinos idem *corona* nomen ſibi quaſi proprium vendicat, quòd non modò columnas, ſed & univerſum ædificium cingat, coronet & illi veluti perfectionis dignitatem adjiciat. Sed hic ipſa trabeatio indicatur, conſtans epiſtylio, zophoro & corona. Hunc locum varii variè convertunt. LXX in Reg. cod. *capitella*, in Sixt. ἐπιθέματα *additamenta id*, indicans ornamenti genus, quod in ſummo collocatur. Chald. hoc loco vertit *coronas*, apud Jerem. *capitella*. Atque hic Villalpandus rejicit, Vatabli ſententiam qui reddit *epiſtylia rotunda*, quòd abſonum ſit epiſtylia eſſe rotunda.

De Symmetria ſive Proportione partium ædificii.

Villalpandus l. 5. cap. 24. Proportio triplex eſt, Arithmetica, Geometrica, Muſica ſive Harmonica. Harum unamquamque licet in his noſtris fabricis obſervare, & in illis potiſſimùm numeris, quos in partium hujus ædificii Tabulas redigimus. Ac primum Arithmeticam proportionem, quæ per eandem differentiam progreditur, in ipſis numeris ordinum Veſtibuli licet intueri, quos ex Sacro textu collegimus, viz. 50. 40. 30. Et hæc ipſa ratio in ſubduplis Atriorum numeris reperiatur, & in ſubquadruplis domus Regiæ. De proportione Geometrica, in qua primus ad ſecundum eandem habet rationem quam ſecundus ad tertium, ſi continua ſit proportio, aut quam tertius ad quartum ſi diſcreta, non eſt hujus loci exempla proferre; nam ſi univerſa exemplis probare velimus, ea omnia in unum locum congerere cogemur, quæ de partium menſuris ſeorſim alibi proſecuti ſumus. Illud verò hujus ædificii proprium eſt atque maximè obſervandum, idque ad harmonicam proportionem ſpectat, quod non alia ratione viſus hujus ædificii partibus contemplandis delectari videatur, quam auditus vocum aut inſtrumentorum ſuavi modulatione perfruatur. Porrò concentus omnes, quos Græci συμφωνίας appellant, ſunt omnino ſex, Diateſſaron, Diapente, Diapaſon, Diapaſon cum Diateſſaron, Diapaſon cum Diapente, Diſdiapaſon. Verùm cùm Diapaſon cum Diateſſaron ſuperpartiens denominari poſſit, harmonica certè conſonantia non eſt; atque adeò omnes conſonantiæ ſunt tantùm quinque, tres

viz. ſimplices, duæ compoſitæ. Et horum quidem rationem in Monochordo examinant Muſicæ periti. Hîc vide antecedentem Tabulam partium Trabeationis.

De Templi admirandis.

Villalpandus lib. 5. cap. 26. Templi Architectus fuit ipſe Deus ex 1 Par. 28. 19. *Omnia*, inquit David, *ad me venerunt ſcripta manu Dei, ut intelligerem univerſa opera exemplaris.* Quibus verbis (inquit Villalpandus) deſignatur quod Dei manu non deſcriptiones modo, figuræ ac diſpoſitiones omnes, Ichnographiæ, Orthographiæ & Scenographiæ graphicè depictæ fuerint, verùm etiam longior quidam Commentarius, in quo univerſa Davidi tradita fuerant, & ab eo Salomoni, per artifices opere complenda. Dei Architecti veluti executor, quem Hiſpani vocant *apparejador*, fuit Hiramus, de quo 2 Par. 2. 13, 14. & 1 Reg. 7. 13, 14.

CAP. XXVII. Villalpandus ex 1 Reg. 5. 13, 14, 15, 16. & ex 2 Par. 2. 17, 18. colligit operariorum numerum fuiſſe 411900. nempe ex Proſelytis 150 m. & prætereà 3600 Præfecti; Deinde ex Iſraelitis 30 m. qui per vices operabantur, 1 Reg. 5. 13, 14, 15, 16. & 2 Par. 2. 17, 18. His addit 80 m. Tyriorum, totidémque Ægyptiorum ex Eupolemo, quia 1 Reg. 5. 17, 18. fit mentio cæmentariorum Hirami, qui junguntur cæmentariis Salomonis. Hos omnes Villalpandus vult occupatos fuiſſe in monte lapidibus atque lignis cædendis, dolandis atque convectandis. Præter hos vult fuiſſe 165 m. qui Jeroſolymis præparatos lapides exciſáque ligna in ipſo ædificio diſponerent, cum ipſorum præpoſitis 3300. Horum 165 m. qui non fit expreſſa mentio eos colligit ex 3300 præfectis, quorum mentio fit 1 Reg. 5. 15, 16. quos præpoſitos vult eſſe diverſos à 3600 præpoſitis quorum fit mentio 2 Par. 2. 2, 17. 18. Porrò ex collatione 3500 præpoſitorum cum 180 m. quibus Præfecti erant, colligit quinquagenis operariis unum præpoſitum fuiſſe ἐργοδιώκτην ſive præfectum. Itaque 3300 præfectos Hieroſolymitanos eâ ratione dare operarios 165 m. (L. Cappel. In operariis his recenſendis falli atque hallucinari videtur omnino Villalpandus, ac pro more ſuo omnia in majus augere ſine neceſſitate. Nam ad Eupolemum quod attinet qui de ſuo addit 80 m. *Tyriorum totidémque Aegyptiorum*, authoritas ejus tacente Scripturâ nulla eſt. Ægyptiorum autem in hac fabrica mentio nulla eſt in Scriptura, Tyriorum quidem illa meminit & eorum non indicato numero. Itaque videntur omnino illi comprehendi in illis 150 m. peregrinorum ſeu proſelytorum, quos גרים Scriptura vocat, quique memorantur 2. Par. 2 16. Salomon enim dominabatur toti Palæſtinæ uſque ad Euphratem, ac proinde omnibus Chananæis, qui circa Tyrum & Sidonem in monte Libano & circa eum habitabant, qui etſi Tyriorum Regi ſubditi eſſent, erant tamen Salomonis tributarii. Ergo ſecundùm Scripturam fuerunt tantum in univerſum 180 m. operariorum, nempe 150 m. גרים & 30 m. Iſraelitæ. Præfecti eorum 3600 comprehenduntur in illo numero. Nam ſi 150 m. peregrinorum dividerentur in πεντηκοντάδας, invenientur 3 m. πεντηκοντάδες. Jam verò in ſingulis πεντηκοντάσι unus eligebatur qui reliquis 49. præficiebatur, eratque eorum ἐργοδιώκτης. 30. verò millibus Iſraëlitarum præfecti videntur fuiſſe 300 centuriones, ſic fiunt 3300 præfecti, qui memorantur 1 Reg. 5. 15. Quod autem 2 Par. v. ult. dicuntur fuiſſe 3600 vel σφάλμα eſt Librarii, cujuſmodi σφάλματα in numeris frequentia occurrere in libris Sacris in Critica noſtra Sacra oſtendimus: Vel etiam hoc ἐναντιοφανὲς ſic conciliari poteſt, ut dicamus decem πεντηκοντάρχοις proſelytorum præpoſitum unum fuiſſe χιλιαρχον, ita ſuper 30 m. πεντηκοντάρχοις proſelytorum præpoſiti fuerint 300 πεντηκοσίαρχοι qui ſi addantur ad præcedentem numerum 3300 præfectorum, erunt in univerſum 3600 præfecti. Hi autem 189 m. operarii in tres partes diſtribuebantur, quarum una conſtans 60 m. hominum menſem unum operabatur in monte, lapides & ligna cædendo & convectando, reliquos duos menſes domi manebat; alternis enim & per vices operabantur & quieſcebant, non verò perpetuo occupabantur in opere: nam quod de 30 m. Iſraelitis dicitur 1 Regum 5. 14. id per analogiam & proportionem de reliquis operariis intelligendum eſt. Fuerunt ergò in univerſum 60 m. homines qui perpetuo in opere occupabantur. Horum fere dimidia pars (nempe circiter 15 m.) occupantur in convectandis lignis & lapidibus, reliqui illis in monte cædendis, dolandis atque ſculpendis ac præparandis. Verbum enim חצב & חטב quo Scriptura utitur de utriſque tam lignis quam lapidibus uſurpari poteſt; aut ſi diſtingui debent חצב de lapidibus חטב, verò de lignis potiùs uſurpatur; unde eſt quod Arabicè حطب חטב *lignum* ſignificat.)

CAP. 27, 29, 30 & 31. Villalpandus confert Templi ſtructuram cum univerſi mundi fabrica, cum caſtrorum Iſraeliticorum circa Tabernaculum Moſaicum diſpoſitione, denique cum humani corporis fabrica & proportione. (De quibus vide Tabulam propriam) ubi multa à Villalpando gratis ſumuntur, vel ex cænoſis Judæorum lacunis, & febriculoſis Rabbinorum ſomniis atque commentis hauriuntur, atque pro libitu & arbitrio Villalpandi collocantur atque diſponuntur.

CAP. 32, 33, 34 & 35. perſequitur nonnullas Templi cum Chriſto myſticas & typicas ſimilitudines. Calamum quo omnia Templi membra & partis menſurantur comparat Charitati. Corpus Chriſti Templo fuiſſe adumbratum oſtendit ex Joh. 2 19. quam ſimilitudinis rationem in eo ſtatuit, ut fingat Corpus Chriſti brachiis diductis ſed junctis cruribus extendi per totum Templum, ita ut caput occupet Sanctuarium, pectus Altare, pedes portam Orientalem, manus verò Aquilonarem & Meridionalem portas. Quomodo ergo per tres illas portas aditus & via ad Altare & Sanctuarium patebat, ſic per Chriſti pedum & manuum vulnera patet nobis ad verum Sanctuarium aditus. Mare autem æneum ad latus Meridionale Templi prope Altare conſtitutum figurabat aquam & ſanguinem è latere Chriſti dextro promanantem ad peccatorum noſtrorum ablutionem, ſpiritualemque ſanctificationem. Hæc quidem ſunt acutè & ingenioſè à Villalpando excogitata, ſed non parum coacta tamen videntur, ac ſubtile ingenii humani acumen magis quam Spiritus Sancti ſolidam ſapientiam atque doctrinam ſapere atque redolere;

Summa totius ſtructuræ Templi, ejuſque magnificentiæ, & Salomonis gloriæ atque opulentiæ. Ex Villalpando Tom. 2. Explanationum: Pars. 2. lib. 5. Diſp. 4. cap. 60.

SUBSTRUCTIONES.

Parietum ſubſtructionis longitudo erat supernè 800 cubitorum, quorum ſinguli paſſus communes exæquabant, infernè cubitorum 1000. Latitudo 100 cub. in angulis 50 cub. ubi erant anguſtiſſimi, altitudo 300. Anterides ſive eriſmæ, quibus paries fulciebatur, ejuſdem cum pariete altitudinis, nempe 300 cubit. latæ in quadrum supernè 50 cub. quanta erat muri craſſities, infernè verò extra murum ſubſtructionis procurrebant 150 cubit. ea nimirum proportione, qua pes tibiæ craſſitiem ſuperat. Lapides quibus extructæ erant ejuſmodi ſubſtructiones, longi erant (ſecundum Joſephum) 40 cub. (alias 25. cub.) lati 12. alti 8. omnes ex marmore ferrâ intrinſecus & extrinſecus ſecti, commiſſuræ lapidum ita latentes ut oculos fallerent.

COLUMNÆ.

Columnæ item è Pario marmore 1453. non computatis dimidiatis columnis parietibus ac pilis adoactis, numero pluſquam duplo plures. Singulæ è ſingulis ſaxis, craſſæ quantum tres homines conſertis ulnis amplecti poſſent, decupla altitudine. Nulla minor altitudine 15. cubit. Capitella opere Corinthio pulchra ad miraculum.

FENESTRÆ.

Præter eas, quæ in pavimento aperiebantur ad illuſtrandam hypogæam habitationem, fuerunt majores quædam feneſtræ 2246.

PERIBOLUS.

Peribolus ex ſingulis lateribus longus 125 calamos, craſſus & altus calamum unum, h. e. palmos Rom. $\frac{121}{1000}$, vel Hiſpanicos $23\frac{450}{1000}$ cancellis marmoreis inter columellas calamum unum cubitas. Via inter Peribolum & porticum gentium lata $37\frac{1}{2}$ cub. longa calamos 123. ſive cubitos $768\frac{3}{4}$.

PORTICUS GENTIUM.

Longa calamos 110, ſive cubitos $687\frac{1}{2}$, lata cubitos $43\frac{3}{4}$. Paries ejus ſuper altitudine Periboli erigebatur uſque ad ſummam domatis coronam cub. 25. utriuſque autem Porticus (nam duplex in altitudine erat) altitudo erat par latitudini, nempe cubitos $43\frac{3}{4}$. Atrium Gentium latum 50 cubitos, longum 600.

ATRIORUM.

Paries ejus longus 500 cubitos, altus cum triplici columnarum ordine 60. cubic. præter ſtylobatæ altitudinem, quæ par erat peribolo, nempe calami unius. Portarum ejus (in quibus quartus columnarum ordo erigitur) altitudo à pavimento Atrii Gentium fuit cub. 78. Caſtellorum autem (in quibus quintus erat columnarum ordo) cubit. 90. Atriorum Iſraelis areæ (quæ ſeptem fuerunt) ſingulæ quadratæ erant 100 cubitos. Area autem Atrii interioris ſive Sacerdotum, in cujus medio Domus Dei inſidet, propriòque peribolo cingitur, ejuſdem eſt cum cæteris latitudinis, nempe 100 cubitos, longitudine verò hujus dupla ſeſquialtera, hoc eſt cubitos 250 Porticuum quibus areæ undique cingebantur longitudo par erat areæ, latitudo dimidia longitudini, nempe cub. 50. Caſtella in angulis & Porticuum conjunctuiis conſtituta, numero 16. ſingula quadrata cubitos 50 longa & lata. Portæ ſex, tres exteriores in Atrio Iſraelis, interiores totidem, quæ aperiebantur in Atrium Sacerdotum, ſingulæ longæ 50 cubitos (quantum nimirum porticus erant latæ) latæ verò 25 cubitos, ſpatium verò vacuum relictum inter Thalamos latum erat 10 cubitos. Thalami ſex, tres ab uno latere, totidem ab altero. Thalami quadrati calamum unum longi, lati & alti, cancellis undique cincti. Poſtium craſſitudo calami unius. Portarum lumen altum 13 cubitos, latum 8.

DOMUS DEI.

Latitudo turris erat cubitos 64. altitudo ab ima turris parte ad lapidis angularis apicem, qui totius ædificii eſt pars ſublimior, cubiti 125. Veſtibulum ab altero pariete uſque ad parietem Sancti alterum, latum eſt cubitos $12\frac{1}{2}$ *(en dedans œuvre)* longum cubitos 20. Sancta ſive locus ſanctus cub. 20 longitudine dupla (nimirum cubitos 40) in qua includitur paries interjectus, qui dividit Adytum, latus ſeu craſſus cubitos $2\frac{1}{2}$. Adytum interius longum latum & altum fuit cubitos 20, abſque feneſtris. Erant in univerſo ædificio Cubicula 712, ferè quadrata omnia, ſingulorum inane erat cubitos 12, quædam ex illis multo majora. Præterea erant ſubterraneæ officinæ, Culinæ ſacræ & prophanæ, & Gazophylacia ampliſſima, in quibus ſervabantur decimæ & primitiæ totius Iſraelis. Erat præterea, maxima illa aula, quæ Sancto & Sancto ſanctorum imminebat, in qua ſervabantur Tabulæ, Cortinæ, ac cætera Tabernaculi inſtrumenta & anathemata ſacra. Via quæ inter cubicula utrimque poſita interjacet, eandem habebat cum cubiculis latitudinem, longitudinem verò cubitos 487. Trabes communes habuerunt minimam longitudinem $12\frac{1}{2}$, craſſæ cubitos $1\frac{3}{4}$, latæ cubitos $1\frac{3}{4}$. Aliæ fuerunt majores, quæ domus Dei univerſæ latitudinem colligabant, longæ cub. 54. craſſæ cubit. $2\frac{1}{2}$ latæ cubitos $3\frac{3}{4}$. Omnes cedrinæ ſculpturis, cælaturis, bracteis aureis erant ornatæ. Pavimentum totius ædificii, præſertim Porticuum, ſtratum erat lapidibus varii diverſique coloris admodum pretioſis, adeóque cruſtis artificioſè ad picturæ normam teſſellato opere conjunctis erat compoſitum, ut unius inſtar lapidis appareret. Parietes, tectum & pavimentum ſanctæ Domus laminis aureis contectà ſplendebant, clavis ſimiliter aureis affixis, quorum capita miro artificio elaborata erant, in eorumque ſingulis auri 25 unciæ conſumptæ ſunt. Erant omnes variis & artificioſiſſimis cælaturis inſculpti, & encauſti loco varii coloris prætioſiſſimæ gemmæ auro incluſæ, ſuis locis miro ordine diſponebantur, quæ ſuo ſplendore ſtellatum cœlum imitarentur. Vaſa ex auro conflata 440 m. Argenta 1340 m. Conſumpta in his 108 m. auri talenta, cum 2 m. auri ſiclis. Quæ auri ſumma æquivalet Romanæ Monetæ aureis ſcutis 1817654024. Ar-

genti verò talenta mille millia, faciant Romanæ Monetæ aureos ſcutos 1464480000. De qua auri & argenti ſumma nihil detractum eſt ſolvendæ operatiorum mercedi vel iis nutriendis, vel aliis impenſis Templi faciendis, ſed totum illud aurum & argentum in Templo ſanctificatum fuit. Aurum hoc univerſum in ea vaſa conflanda expenſum ad formam cubicam revocatum efficit cubicos cubitos 500, quam maſſam vix caperet cubiculum quadratum cubitos 10, altum. 5 Argentum verò ad eandem formam cubicam revocatum implere potuit totam Oraculi domum, quæ longa, lata & alta erat 20 cubitos. Altaris ænei pondus fuit talentorum 20 m. Maris ænei pondus fuit talentorum 8640, quæ æquivalent Romanis libris 1080000. Tectum univerſum Templi tegulis æneis operiebatur, quare omnium pondus ad minimum eſt talentorum 500141 cum libris prætetea 103, ſive librarum Rom. 625117728. In duabus æneis columnis conflandis impenſa ſunt æris talenta 19027, paria libris Rom. 23178375 Eiſdem auro veſtiendis (cujus craſſitudo erat unius digiti) expenſa ſunt auri talenta 5758, quæ æquivalent ſcutis Rom. 9691078. In decem lateribus cum ſuis vaſibus expenſa ſunt æris talenta 20 m· quæ æquivalent libris Rom, 2. Millionibus, ſive 2000000. Adhibuit Salomon in Templi fabrica operarios Iſraelitas, Sidonios, Tyrios, Ægyptios 401900, quorum ſingulis ſub diſceſſum abſolutâ fabricâ, præter diurnam mercedem & omnia ad victum neceſſaria durante fabricâ abunde ſuppeditata, liberaliter erogavit auri ſiclos denos, hoc eſt, Scuta Rom. 56. Quorum omnium ſumma eſt 4109000, æqualia Scutis Rom. 22546580. Præbebat Salomon in cibaria domûs Regi Tyrio coros tritici 20 m. Vini metretas 20 m. Olei coros 20, ſeu metretas 200. Ægyptio Regi dabat earundem rerum parem vel modum vel pretium aliis rebus permutatum. Dabat Tyriorum 80 m. in ſingulos annos coros tritici 120 m. & hordei totidem, atque adeo Arithmeticâ ratione operariis omnibus erogabat in ſingulos annos tritici coros 602850. Dabat ſextæ parti Tyriorum operariorum metretas vini 20 m. Ergo omnibus Tyriis 80 m. metretas 120 m. Igitur omnibus operariis dabat vini metretas 602850. Eidem ſextæ Tyriorum parti, qui ligna cædebant, dabat olei ſata 20 m. Igitur omnibus Tyriis dabat ſata 120 m. Ergo omnibus operariis 602850 ſata olei, h.e. Hiſpanæ *Arrobe* 565171, vel Italicæ *Botte* 17661. Et præter hæc, carnes & alia neceſſaria in ſingulos menſes ex Galilæa, Samaritide, &c. Abſolutis ædificiis dono dedit Salomon Regi Ægyptio olei metretas 10 m. ſive dolia vel *botte* Rom. 878. Dactylorum artabas mille ſive coros 166. Mellis vaſa 100 atque aromata. Tyrio Regi præterea dono dedit 20 oppida in Galilæa, & auream maximi pretii columnam. Quamvis tanta eſſet Gentium & operatiorum varietas & multitudo, quæ in hoc ædificio operam navabat, quamvis tam abunde copiam rerum omnium ad victum neceſſarium ſuppeditatam operariis providerit, quamvis ad manus habuerit infinitam pene pecuniam mercedi ſolvendæ, & operariis ſuſtentandis, quamvis maximas impenſarum partes paratas à Davide habuerit, aurum, argentum, ferrum, æs, pretioſos lapides abundantiſſime, lapides grandes è monte Libano, ligna cedrina & abiegna, & ſexcenta alia tanto ædificio neceſſaria, nihilominus ſeptem annos cum dimidio conſumpſit ædificando Templo. Tantæ moræ cauſa erat Templi magnitudo. Quare Joſephus affirmat hæc tam magna & pulchra opera perfeciſſe ſeptennio, non ad opulentiæ modò, ſed ad celeritatis oſtentationem.

Reditus Salomonis annui.

Ex duodecim tribubus tributi nomine colligebat talenta auri 1440. Ex ſubjugatis Gentium regnis 666. Ex fodinis Ophir triennio 450, vel 420. Sum̃a eſt aureorum talentorum 2226. Æquivalent ſcutis Rom. 73463580. Argenti talentis Hebraicis 26712. Atticis talentis 53426. Hæc præter aurum quod habebat ex vectigalibus univerſi regni Iſraelitici & aliorum regnorum; Excepto item argento tum ex tributis, tum ex vectigalibus, tum ex fodinis, cujus pondus decuplo majus erat auro. Annona præterea regiæ domûs tanta erat, ut ex ea ſuſtentari potuerint 48600 homines. Adde expenſas in nutriendis equorum currilium 40 m. & equeſtribus 12 m. item curribus 1400 eorumque famulis ſtabulariis 14400. Templi & Tabernaculi uſibus è cenſu capitis ſingulis annis Hebræi dabant Argenti talenta circiter 22 m. quæ æquivalent ſcutis Rom. 31680000. Capitationi addebant Aurum pari ſaltem æſtimatione, ex quo fit ut inferrent ſingulis annis Hieroſolymam Argenti talenta 70712, quæ æquivalent ſcutis Rom. 100815580. Quibus ſi reliqui proventus addantur, quorum ſumma ignoratur, proculdubio ſumma aſcendiſſet ad Hiſpanica ſcuta millies millia, quod vulgò diceremus *cien milliones*.

Templi Salomonici vaſa ex Joſepho lib. 8. Antiq cap. 2.

	Aurea.	Argentea
Pateræ	20. m.	40. m.
Candelabra	10. m.	20. m.
Canthari	80. m.	160. m.
Phialæ	100. m.	200. m.
Lances	80. m.	160. m.
Crateres	60. m.	120. m.
Menſuræ olei & vini	20. m.	40. m.
Acerræ { odoramentorum ad ignem deferendum.		20. m.
		50. m.
Tubæ		200. m.
Inſtrumenta muſica.		400. m.
	340 m.	1340 m.

Davidis Theſaurus Salomoni relictus, ex Villalpandi æſtimatione.

	Auri talenta		Argenti talenta.
1 Par, 22. 14.	100 m:		1000 m.
1 Par. 29. 3, 4.	3 m.	Sicli aurei 1000 m.	7 m.
1 Par. 29, 7, 8.	5. m.		10. m.
	108 m.	2500.	1017 m.

Scuta

Scuta Romana.

Pretium	Auri	1817654024	1464480000
	Argenti	1464480000	

Summa totalis 3282134024

Stolæ Sacerdotales ex byſſo cum zonis purpureis. 10 m.
Stolæ Cantorum byſſinæ 2000 m.

Ad hujus ſummæ tam immenſæ confirmationem ſubjicit Villalpandus locum Eupolemi ex Euſebio lib. 9. in præp. Evang. extremo, qui locus ſic habet. *Porro Auri ſumma, quod in duas columnas fuerat Templumque collatum, fuit quadrageſies ſexies centena millia talentorum. In clavos vero ac reliquum apparatum Argenti talenta mille ducenta triginta duo; Aeris vero in Columnas & Labrum & Porticum talentorum duodeviginti millia & quinquaginta.* Cujus Eupolemi computatio (inquit Villalpandus) facile cum numero S. Scripturæ conferetur, cum perſpectum erit, Argenteum talentum apud Græcos in uſu fuiſſe, Atei verò talenti nullam fieri à Græcis Hiſtoriographis mentionem. Et talenta quidem Attica computaſſe eum exiſtimamus, & omnem expenſarum ſummam Auri nomine compellaſſe. Quibus ſtatutis numerus talentorum Auri S. Scripturæ duodecies multiplicetur, ut fiant talenta argentea, & producto numero addatur numeris talentorum Argenti S. Scripturæ, & tota ſumma bis accipiatur, ut fiant ex Sacris Attica talenta, & habebis numerum Eupolemi quadragies ſexies centena Atticorum talentorum, millia, reſpondentia talentis à Sacra Scriptura computatis; nam 26 m. talentorum, quæ ſuperſunt, prætermiſſa fuiſſe videntur ab Eupolemo vel tanquam minima pars tam magni numeri, vel quòd publica fama, ſecundùm quam ejuſmodi ſummam poſuerat, minores illos numeros contempſerat. Quod autem Eupol. ſubjungit, *In clavos ac reliquum apparatum Argenti talenta, expenſa fuiſſe 1232,* Villalp. vult referendum ad id quod idem Eupolemus narrat Salomonem *Templum intrinſecus laterculis* (quadratis) *quinque cubitorum opere fuſorio deauraſſe, atque quaternis argenteis clavis talenti pondere* (ſingulis) *confixiſſe in papillarum ſpeciem ordine diſpoſitis, atque ita illa a pavimento ad tectum uſque inauraſſe, contignationem etiam ex laquearibus aureis confeciſſe.* Sunt nempe in toto Templo 304 ejuſmodi quadrati laterculi (nimirum 96 in Oraculo, 208 in loco Sancto) Oraculum enim cubicum erat, & patebat in omnes partes 20 cubitos: Sanctum verò longum erat 40, latum 20, altum 30 cubitos. Illis 304 laterculis, ſi quaternos des clavos Argenteos, fient in univerſum clavi 1216, totidem talenta ex Eupolemo pendentes: ſexdecim talenta quæ ſuperſunt ſignificat expenſa fuiſſe in reliquo apparatu.

Hæc porrò tam ingens Auri Argentique copia eò major eſſe videbatur, quòd licet tota ad Templi apparatum & ornamenta fuiſſe exiſtimetur, ad impenſas tamen Templi ferè nihil fuiſſe videatur; quippe cùm in alendis operariis atque ſolvendis, in exſtruendis Machinis, in ſubvehendis oneribus, atque in aliis innumeris rebus, quæ in ædificiis ſunt neceſſariæ, nihil ex ejuſmodi Auri vel Argenti ſumma imminutum ſit. Nam in Paralip. ſic legimus, *Intulit igitur Salomon omnia, quæ voverat David pater ſuus.* Hæc verò quæ fuerint indicat ſubjungens: *Argentum & Aurum & univerſa vaſa poſuit in theſauris domus Dei.* Ea verò, quæ ſancta ſunt, nefas eſſet in iu manus artificum aut mercatorum dare ac profana reddere: quapropter ea omnia oblata illata quidem fuere ibique conſervata, donec Templi cultus & religio prophanata fuit. Quibus tam amplis atque inauditis pene Donatiis cumulus acceſſiſſe videtur Gemmarum, quarum minima moles pretio atque æſtimatione plerumque major eſt alia Auri & Argenti ſumma quantumvis maxima. De his porrò, quorum certa ratio reddi non poteſt, nulla reddetur.

TEMPLI HIEROSOLYMITANI
SITUS, FORMA, STRUCTURA atque DELINEATIO.

Ex Joſephi lib. 6. De bello Jud. cap. 6. & Antiq. lib. 15. cap. 14. itemque lib. 18, cap. 2.

Per LUD. CAPPELLUM.

TEmplum firmiſſimi collis jugo fuit impoſitum, circa quod tota Hieroſolymorum civitas in Theatri quodammodo ſpeciem erat circumpoſita, atque ab eo profundis vallibus tribus ex partibus diſcreta atque ſejuncta. Ex Orientis autem parte Collis ſenſim à vertice verſùs eam Urbis partem, quæ *Acra* dicitur, declivis erat atque reſupinus. Initio autem vix Templo & Aræ quæ juxta Templum eſt ſufficiebat jacens ſummo Collis jugo area atque planities, quod undique præruptus eſſet, arduus, petricoſus atque declivis Collis. Verùm Solomon (qui primus Templum condidit) partem eam quæ ab Oriente eſt in ſummo jugo muro munivit fortiſſimo, & aggeſtæ illi terræ porticum impoſuit. Quin & tribus aliis ex lateribus collem imis à radicibus incipiens ad ſummum ejus jugum muro firmiſſimo & altiſſimo cinxit, cujus ſaxa erant 40 cubitos longa ferro & plumbo intus devincta, atque inter ſe connexa, ut in omne ævum perdurarent adverſus omnem temporum injuriam. Hoc opus poſtquam coæquatum eſt vertici, cavitas quæ murum inter & tumulum intercedebat aggeſtâ terra repleta eſt, ut complanatis omnibus fieret quadrangularis area, cujus ambitus erat quatuor ſtadiorum, ſingulis lateribus per ſtadium unum in longum porrectis. A parte autem Auſtrali & Occidentali profundiſſima valle ambiebatur, cui murus ille imminebat, altus ea parte 300 cubitos, cui altitudini præterea accedebat Porticûs ipſi ſuperſtructæ tota altitudo, ut ſiquis in anguli illius ſummo vertice conſtitutus deorſum aſpiceret, & utramque illam altitudinem conjunctam contemplaretur, caligarent oculi, vertiginémque capitis ipſe pateretur, viſu deficiente ob nimiam profunditatem, priuſquam ad imum pertingeret; valle in immenſum iſthac dehiſcente, quin & quibuſdam in locis major erat fundamentorum profunditas, quæ non conſpiciebatur ob aggeſtam ad complendas valles terram, ut anguſtæ nimium civitatis viæ complanatæ dilatarentur. A Boreali parte non erat tanta vallis profunditas; quin & ab ea parte Templo adjacebat arx *Antonia*, & ipſa quadrangularis ambitu duorum ſtadiorum, tumulo undique præciſo 50 cubitos alto impoſita, Temploque juncta in Occidentali & Boreali ejus angulo. Quadranguli illi quatuor ſtadiorum ambitus muro impoſitæ erant pari menſurâ & longitudine Porticus quatuor magnificentiſſimæ, tantorum fundamentorum vallarúmque ſubſtructionum dignitati & ſtructuræ magnificentiæ paria & condigna opera. Harum illa, quæ Meridionali lateri impoſita erat *Regia* dicta triplex erat, ſtadii unius longitudine ab Orientali in Occidentalem angulum porrecta; neque enim ulterius produci poterat ob ſupradictam profundam vallem. Stabant autem in ea paribus intervallis in longum ducti quatuor columnarum ordines, quorum quartus connexus erat ipſi exteriori Porticûs muro. Univerſus earum numerus fuit 162. capitellis opere Corinthio ſculptis, pulchris ad miraculum; earum craſſitudo tanta erat, quantam poſſent tres homines confertis inter ſe ulnis complecti, longitudo autem pedum 27 (videtur legendum 37, nam mox infra dicit columnas reliquarum porticuum fuiſſe 25 cub. altas; jam verò 25 cubiti faciunt pedes 37 pede cum dimidio) duplici ſubjectâ ſpirâ. Hæ columnæ quaterno ordine in longum diſpoſitæ triplicem faciebant Porticum, ſive tria in Porticu ipſa ad deambulandum diſtincta ſpatia. Horum duo erant ab utroque porticûs latere æqualia, lata nimirum pedes 30, excelſa verò pedes 50, illius autem quod medium fuit latitudo erat ſeſqui altera (hoc eſt pedum 45.) altitudo verò dupla, tantum nempe hoc ſuperabat utrumque alterum ſpatium. Excitatus autem erat ſuper ejus epiſtylia paries lapideus politiſſimus columnis aliis inſertis deſtinctus, mirabili artificio commiſſuris oculos fallentibus. Hujus laquearia erant cedrina variis & multiplicibus figuris ſculpturata. Reliquæ tres Porticus duplices erant latæ 30 cubitos, quarum columnæ 25 cubitos erant altæ, de ſingulis laxis ſingulæ ex candidiſſimo marmore, trabibus & laquearibus cedrinis ornatæ, quarum trabium & laqueatium naturalis pretioſitas, quodque eſſent è ligno politiſſimo & aptiſſimè cohærente digniſſimam viſu exhibebant pulchritudinem, cùm cæteroqui nullo vel ſculptoris vel pictoris opere extrinſecus exornarentur. Porrò Orientalis & Meridionalis Porticus ſingulæ in medio habuerunt portam ab utroque angulo æqualiter diſtantem, quâ hinc in Acram, inde in reliquam urbem patebat aditus. Occidentalis verò porticus quatuor habuit, quarum una tranſitus erat εἰς τὰ βασίλεια (h. e. Herodis regiam) per vallem in medio interjectam; duæ in ſuburbia (τὸ προαστεῖον) ducebant, quartâ ibatur in reliquam urbem, gradibus multis ad imam uſque vallem diſpoſitis, atque inde rurſum aliis per acclive tendentibus. Atque hoc modo ſe habuit prior & exterior Templi ambitus ſive ſeptum, quod Judæis cum Gentilibus fuit

com-

commune, in illud enim patebat etiam ipſis Ethnicis ingreſſus. Intra hunc exteriorem ambitum, ſive ſeptum, non longe à priori illo diſſitum, & ipſum quoque qoadratum, proptioque muro lapideo ſeptum quo ſummus collis vertex cingebatur. Hoc ſecundum Septum ἅγιον & δεύτερον ἱερὸν, hoc eſt, *Sanctum*, ſive *ſecundum Templum* dicebatur. Ad illud ſolis Judæis, tum viris tum fœminis, iiſque ſecundùm legem mundis patebat ingreſſus, proptereáque quà à priore Septo ad ſecundum via dabatur per interjectum ſub dio ſpatium lorica fuit lapidea elegantiſſima tres cubitos alta, cui æquis poſitæ intervallis columnæ ſuperſtabant Græcis & Romanis inſcriptæ literis, qoibus ſignificabatur non licere alienigenis ſub pæna capitis in locum *Sanctum* tranſire, itaque ex priore Septo ejuſque Porticibus proſpectantes Ethnici verſus Templum adorabant. Spatium autem quod ſub dio (ὕπαιθρον) intercedebat inter primum & ſecundum Septum, totum variis lapidum politiſſimorum generibus conſtratum variegatúmqoe fuit, atque ex eo quatuordecim gradibus ad ſecundum Septum aſcendebatur, poſt hos ad murum uſque Septi ex Septentrionali & Meridionali latere ſpatium erat planum decem cubitorum, unde rurſus alii quinque gradus ad Septi portas ducebant; ex latere autem Orientali deerant gradus iſti quinque, ſolis quatuordecim gradibus aſcendebatur, ita ut gradibus iſtis quinque humilius ea parte fuerit Atrium ad quod aſcendebatur. Murus autem hujus Septi & ipſe quadratus extrinſecus quidem ad cubitos 40 attollebatur, intrinſecus verò 25 duntaxat cub. erat, cùm enim in ſuperiori Collis jugo exſtructum eſſet hoc Septum ad quod 20 gradibus uti dictum aſcendebatur, ex inferiore pars muri ipſius interius à Colle, exterius à gradibus illis tegebatur, ut tota muri altitudo propterea non potuerit interius eſſe conſpicua. Erant autem à Septentrione, & Meridie octo in ſecundo iſto Septo portæ, quatuor nimitum utrinqoe, duæ vero ab Oriente neceſſario, quia ab ea parte locus erat fœminis ad adorandum deſtinatus, proptereáque alterâ iſthic opus erat portâ, erátque ea ex adverſo prioris: ex aliis verò plagis una erat à Septentrione, una item à Meridie, per quas in fœminarum Septum, ſive Atrium, ingreſſus erat; nam per alias portas fœminis non licebat ingredi, ſed neque per ſuas portas ultra proprium ſibi dicatum Septum permittebantur progredi; ab Occidente verò nulla fuit, ſed continuus & perpetuus erat ab ea parte exſtructus murus. Inter portas autem illas Porticûs introrſum verſæ contra vel juxta Gazophylacia magnis & pulcherrimis ſuſtinebantur columnis, eránque illæ ſimpliees, neque præter vaſtam magnitudinem ab inferioribus Septi porticibus ulla in re differebant. At ea Porticus quæ ab Oriente erat, quæ recta in Templi portam ſpectabat, duplex fuit, & ab aliis ante Herodem Regibus magno ſumptu fuerat exſtructa atque decorata. Portæ autem illæ octo quæ à Septentrionali & Meridionali latere fuerunt, aliæ erant ſingulæ 30 cubitos totidemque latæ, atque poſt introitum introrſum dilatatæ. Exhedras habebant tricenos cubitos longas & latas, altas verò 40 in turris modum exſtructas. In ſingulis binæ erant fores, totidem, nempe 30 cubitos altæ, quindecim latæ, aureis & argenteis laminis undique tectæ, unà cum poſtibus & ſuperliminari, ſingulæ autem ſingulis utrinque ſuſtinebantur columnis duodenum cubitorum craſſitudine. Porta autem illa quæ ab Oriente rectà ex parte Atrii fæminarum in Templi portam reſpiciebat, multo reliquis fuit amplior, alta enim erat cubitos 50, lata verò 40, cum foribus paris magnitudinis, quæ magnificentiore ornato decoratæ erant, craſſioribus enim auri & argenti laminis incruſtatæ erant, atque totum illud aurum atque argentum novem iſtis portis infundi curaverat pater Tiberii Alexander, Alexandriæ Alabarcha. Ex adverſo autem ei reſpondebat in exteriore Templi ambitu & Orientali ejus Porticu alia porta ampla, cujus fores erant ære Corinthio (auro & argento multo pretioſiores) obtectæ, quà in oppoſitam Arcam aditus patebat.

Intra hoc ſecundum Septum tertium fuit, qoò ſolis Sacerdotibus acceſſus patebat, humili & eleganti lapideâ loricâ cubitum unum altâ à præcedenti diviſum, inque ejus medio Ara & Templum fuit, ad quod 12 gradibus aſcendebatur. Et à fronte quidem, latitudo & altitodo ejos par fuit, nempe centum cubitorum, pone verò 40 cubitis erat anguſtius; nam à fronte duo veluti humeri utrinque 20 cubitis producebantur. Prima autem ejus porta alta fuit 70 cubitos, lata 25, neque fores habebat ullas, cœlum enim undique conſpicuum ſemperque patens ſignificabat; frontes ejus totæ erant inauratæ, perque eam prior domos, quantumvis magna, tota interius conſpicua erat, quæque circa interiorem Templi portam auro circumfulgebant, ſpectantium oculis patebant omnia. Hæc prior domus lata erat 20 cubitos longa 50, (legendum 40 cum Ruffino, nempe utrinque à Portæ medio ad finem veſtibuli fuerunt 40 cubiti) alta verò 90 (nempe ad contignationem altum adhuc erat 10 cubitos, ut ſumma 100 cubitorum efficiatur) ſine contignatione intermedia perpetua illa altitudine ad illud quod in ſummo fuit tabulatum attollebatur. Interior autem domus (quæ τὰ ἅγια ſive *Sanctum* dicitur) cùm & ipſa eſſet 100 cubitos alta contignatione intermedia diſtinguebatur in duo veluti tabulata ſive membra, quorum ſuperius 40, inferius verò 60 cubitos altum erat, latum 20, longum verò 40. In eo erat candelabrum aureum cum ſeptem lychnuchis, menſa aurea cum 12 panibus, & Altare ſuffitus aureum cum 13 variis Thymiamatum generibus. Eò ſolis Sacerdotibus λειτουργοῦσι patebat acceſſus. Portam habuit 55 cubitos altam, 16 latam, cum foribos inauratis, unaque poſtibus, & qui utrinque adjacebat pariete. Supra portam dependebat vitis aurea cum racemis aureis hominis ſtaturam magnitudine æquantibus. Foribus oppanſum erat velum ſive aulæum pari magnitudine, opere Babylonio mirabili, totum ex byſſo, purpurâ, cocco & hyacincho variis figuris contextum, in quo depicta erat tota cœli ratio, exceptis ſignorum Zodiaci figuris. Intimum poſtea adytum (quod ἅγια ἁγίων *Sanctum ſanctorum* dicitur) ſequebatur longum & latum 20 cubitos, altum verò 60: pari nempe cum τῷ ἁγίῳ altitudine, à quo altero ſimili velo ſive aulæo ſeparatum fuit. In eo nihil omnino fuit poſitum, inviſum etiam & inacceſſum erat omnibus præterquam ſoli ſummo Pontifici, qui ſemel duntaxat in anno eo ingrediebatur ſolenni feſto quo publicum à tota Gente celebratur jejunium.

Porrò circa latera inferioris hujus partis Templi

multæ

multæ erant cameræ ſive cellæ mutuò perviæ cum feneſtris aureis triplici erectæ in altum tabulato, in quas juxta Templi portam (interiorem ſcilicet) utrinque patebat ex una in aliam ingreſſus. Secundum autem ſive ſuperius Templi tabulatum nullas ejuſmodi habuit adjunctas & circumpoſitas cellas, tantóque fuit propterea inferiore auguſtius, excelſius verò fuit 40 (uti dictum) cubitis; atque ſic colligitur univerſa Templi altitudo 100 cubitorum, additis nimirum ad 50 cubitos inferioris partis hiſce 40 cubitis ſuperioris tabulati, ſpeciemque habuit & formam Baſilicæ. Exterior autem Templi facies nihil habuit quod animus & oculi non mirarentur, laminis enim graviſſimis aureis undiquaque obtectum erat, ita ut ad Solis primum exorientis (ad quem obverſum erat) jubar ſplendorem ejacularetur tantum ut intuentium oculi quaſi ſolaribus radiis perſtringerentur; peregre autem advenientibus ſimile niveo monti videbatur, nam ubi deauratum non erat, candidiſſimo marmore conſtabat. In ſummo denique verubus ſive ſpiculis aureis veluti horrebat acutiſſimis ne ab inſidentibus avibus inquinaretur. Saxorum porrò quibus exſtructum erat nonnulla longa erant 45 cubitos, ſex lata, craſſa verò quinque.

Ante Templum autem ex adverſo portæ ipſius Ara collocata fuit quadrata, longa & lata 50 cubitos, alta quindecim, angulos habens inſtar cornuum prominentes, ad quam à Meridie aſcenſus ſenſim aſſurgebat; ſine ferro autem conſtructa fuit, neque unquam ferrum eam tetigerat. Cæterùm Templum & Aram cingebat (uti dictum) humilis quædam ex pulcherrimo ſaxo lorica, quâ populus à Sacerdotibus dirimebatur. Qui autem ex populo & Sacerdotibus per omnia mundi non erant, ab interiore Septo excludebantur. Sacerdotum verò quibus ob aliquem in corpore defectum non licebat per Legem ſacris operari, aderant quidem intra loricam illam cum reliquis, qui integro erant corpore (partémque ſuam de ſacrificiis accipiebant) at communi & plebeia in veſte, ſacris enim veſtibus ſoli ii utebantur, qui ſacra faciebant. Ad altare autem aſcendebant & in Templum ingrediebantur de Sacerdotibus qui puri & integro erant corpore, byſſinâ veſte amicti, & abſtemii, nè vino obruti in Miniſterio ſuo perperàm agerent. Summus autem Pontifex unà illis aderat, at non ſingulis diebus, ſed Sabbathis & Noviluniis ſolemnibúſque feſtis. Semel autem in anno ſolemni die Jejunii, veſte amictus ſplendidiſſimâ planéque ſingulari in Adytum ſive Sanctum ſanctorum ingrediebatur.

Antonia Arx.

Arx Antonia exſtructa erat ad angulum, quo Septentrionalis & Occidentalis ſepti exterioris Templi Porticus conjungebantur, quadrata & ipſa ſicut Templum, ab Aſamonæis primùm exſtructa (& *Baris* ab iis appellata) ad hoc, ut in ea aſſervaretur ſtola Pontificia, quam Herodes poſt occupatum regnum ibidem aſſervari curavit, póſtque ejus mortem Romani eâ tanquam Arce uſi eandem ſtolam ſive veſtem ibidem repoſitam aſſervarunt ſub ſigillo ſummi Pontificis & eorum, qui Gazophylacio erant præpoſiti. Ii pridie Feſti aſcendebant eò, & agnito ſigillo integro & inviolato ſtolam depromebant, móxque peracto Feſto eodem reponebant, ſigillum ſuum Arcis Præfecto præmonſtrantes. Hanc Arcem ad Templi tutelam munitiorem reddidit multò, déque Antonii Octavii Auguſti in Triumviratu Collegæ amici ſui nomine *Antoniam* vocavit. Ea inædificata fuit ſcopulo collis ſaxoſo undique prærupto 50 cubitos alto; hunc ab ipſis radicibus levibus ex cæſu lapidum cruſtis obtegi curavit Herodes, quo & decus adderetur operi, & facilè dilaberentur, qui vel aſcendere vel deſcendere tentaviſſent. Deinde ante Arcis ipſius ædificium murus erat cubitorum trium, intra hunc Arx ſive Turris ipſa quadrata conſtructa erat, cujus latera erant 200 cubitos, ſive dimidium ſtadium, longa (ut totus ejus ambitus fuerit duorum ſtadiorum, Templum autem illi junctum, unà cum ipſa Arce, ſex in univerſum fuit ſtadiorum) 40 verò cubitos alta. Cúmque tota haberet Turris ſpeciem, quatuor in angulis quatuor habuit alias turres, quarum 3 fuerunt 50 cubitos altæ, illa verò quæ ad angulum Meridionalem (Angulus ille ſic dicitur non reſpectu Templi, ſed reſpectu Antoniæ: non enim ſita fuit Antonia ad Meridionalem & Orientalem Templi plagam, ſed ad Septentrionalem & Occidentalem ejus angulum) & Orientalem ſita erat, 70 cubitis eminebat, ita ut ex ea totum Templum conſpici poſſet, quà verò Templi porticibus jungebatur utrinque in ambas habuit deſcenſus, unde milites commeabant ad Templi cuſtodiam. Semper enim in ea Romani milites reſidebant, qui per Porticus cum armis diſpoſiti feſtis diebus obſervabant nè populus aliquid tumultuaretur: nam Templum urbi veluti Arx ſeu Caſtrum quoddam erat impoſitum, Templo verò ipſa Antonia, in qua qui erant collocati milites trium illorum erant cuſtodes, Urbis nempe, Templi & Antoniæ ipſius, præterquam aliud fuit ſuperioris civitatis veluti præſidium quoddam, Herodis nempe Regia. Antoniæ autem olim Bezetha ſive nova civitas juncta fuit, ſed eam ab iſta Herodes profundâ & latâ foſſâ ſeparavit, ut ſic nulla ex parte acceſſus ei præterquam ex Templo pateret. Porrò ipſa Antonia introrſum Regiæ altitudinem & formam habuit, diviſa enim & diſtincta fuit in varia omnis generis omniſque uſus habitacula, atria, porticus, balneas & aulas ampliſſimas militibus collocandis aptiſſimas, ita ut ſi omnia quæ in ea erant ad uſum vitæ neceſſaria ſpectentur, Urbs; ſi verò ſtructuræ magnificentia, Regia videretur.

IN

IN TEMPLI HIEROSOLYMITANI DESCRIPTIONEM A JOSEPHO FACTAM, ET DIMENSIONES AB EO TRADITAS OBSERVATIONES.

Totius Templi longitudo atque latitudo.

JOſephus & Talmudiſtæ totum Templum quadratum faciunt, cum duplici Septo, interiore uno, exteriore altero, quorum alterum altero includebatur, quomodo quadratum minus in majore includitur. Talmudiſtæ Septum exterius vocant *montem Domûs*, הר הבית, interius autem vocant מקדש *Sanctuarium*; à Joſepho iſtud dicitur ἅγιον, & δεύτερον ἱερόν. Joſephus Septi exterioris latera ſingula facit longa ſtadium unum, Talmudiſtæ autem 500 cubitos. Hæc videntur adverſis frontibus pugnare, cùm omne ſtadium ſit ſpatium apud omnes Gentes longum 400 duntaxat cubitos, ſive pedes 600, paſſus 120, aut ad ſummum cubitos $412\frac{1}{2}$, pedes 625, ſive paſſus 125, qoandoquidem octo ſtadia mille paſſus conficiunt, ſive 5000 pedes. Sed hæc facilè conciliari poſſunt, ſi dicamus Joſephum ſtadia intellexiſſe Hebraica, Talmudiſtas autem cobitos, intellexiſſe non Hebraicos, ſed vel Atticos vel Romanos. Nam ut ab aliis (Jac. Capel. de menſuris intervallorum, Defin. 29.) jam antea obſervatum eſt, qui de menſuris accuratè ſcripſerunt, pes Hebraicus Romano (& verò etiam Attico ferme) major eſt præciſè quartâ ipſius Romani pedis parte, ita ut 4 pedes Hebraici faciant 5 Romanos, & 600 Hebraici Romanos 750, Atticos 744, proindéque 400 cubiti Hebraici faciunt præciſè 500 Romanos. Hoc pacto ſtadium Hebraicum conſtans 400 cubitis Hebraicis, & 500 cubiti Romani, una ſunt eademque planè menſura paris omnino longitudinis. Hoc itaque ſit jam conſtitutum, ſingula Septi exterioris latera longa fuiſſe 500 cubitos, non Hebraicos ſed Atticos vel Romanos, omnéſque cubitos, quibus tum Joſephus, tum Judæi in Templi dimenſione utuntur, eſſe Atticos vel Romanos cubitos. Atque hæc eſt amplitudo, quæ ab Ezechiele tribuitur toti ambitui Templi, quo omnia Templi atria & membra continebantur, c. 42. 20. ubi pro קנים intelligendum eſſe אמות *cubitos* rectè obſervat ex LXX & Vulg. interprete Caſtalio. Indéque deprehenditur Villalpandi error, qui Septo exteriori tribuit 125 calamos.

Utriuſque Septi dimenſiones.

Quantum fuerit interius Septum Templi, quantúmque quod inter utrumque Septum fuit ὑπαίθριον ſpatium Joſephus non definit, tantùm Porticuum exterioris Septi & Atriorum interioris latitudines notat, non item longitudines. Itaque indaganda illa & colligenda ſedulò nobis fuerunt, ut accuratam totius Templi ἰχνογραφίαν, ſecundùm Joſephi mentem & menſuras ab eo traditas, efformaremus atque deſignaremus. Illa autem inveſtigavimus & collegimus ex atrii Sacerdotum (quod intra Septi interioris ambitum concluſum fuit) dimenſione, quam Talmudiſtæ accuratè & convenienter definiunt. Dicunt igitur Atrium illud (intra quod Templum propriè dictum poſitum fuit) fuiſſe ab Oriente in Occidentem longum 187 cubitos, à Meridie verò in Septentrionem latum 135 cubitos. Notat etiam Joſephus Atrium illud humili quadam & eleganti loricâ lapideâ, cubitum unum duntaxat altâ, diſtinctum fuiſſe & ſeparatum, tribus ex partibus, à Virorum & Fœminarum Atriis, quæ illi fuerunt ab Oriente, Meridie & Septentrione circumpoſita. Hujus loricæ latitudinem non definit Joſephus; ſed quando tam humilis fuit, veriſimile non eſt, eam latiorem fuiſſe cubito uno, vel ſeſquicubito, ad hoc enim duntaxat exſtructa erat, nè quis è plebe ſive vir, ſive fœmina ex Atrio ſuo in illud Sacerdotum irrumperet & tranſiliret; itaque eam ab Oriente ex Atrii fœminarum parte latam facimus cubitum unum, à Meridie autem & Septentrione ex parte Atrii virorum latam ſupponimus ſeſquicubitum. His poſitis ſic colligimus Septi interioris intrinſecus amplitudinem. Ab Oriente in Occidentem Atrium Sacerdotum longum fuit 187 cubitos. Lorica quæ ab Atrio fœminarum ſeparabatur, lata fuit cubitum unum, Atrium ipſum fœminarum latum fuit 40 cubitos; ſic colliguntur in univerſum 228 cubiti. A Meridie autem in Septentrionem Atrium Sacerdotum latum fuit 135 cubitos, Lorica, quà utrinque diſcernebatur ab Atriis virorum, lata fuit utraque ſimul 3 cubitos. Atria duo virorum lata ſimul fuêre 60 cubitos. Ita colliguntur in univerſum 198 cubiti. Septum ergo intrinſecus longum fuit ab Oriente in Occidentem 228 cubitos, latum verò à Meridie in Septentrionem 198 cubitos. Jam longitudini illi 228 cubitorum addatur latitudo Porticûs Orientalis & Occidentalis Septi exterioris, quæ latæ fuerunt ſingulæ 40 cubitos, ſic fient 308 cubiti, qui deducti de 500 cub. reſtant 192 cub. in duas æquales partes hine inde ab utroque Septi interioris latere dividendi, quare unaquæque fuit 96 cubitorum, tot nempe fuerunt cubiti inter Orientalem & Occidentalem Porticum exterioris Septi & Septum ipſum interius. Spatium autem illud 96. cubitorum utrinque ſic diſtinguimus in tres inæquales partes, quare priori damus 31 cubitos, quos aſſignamus latitudini Exhedrarum Septo interiori extrinſecus circumpoſitarum, 30 cubitos damus gradibus, quibus ab exteriori ad interius Septum aſcendebatur, (de quibus infrà dicturi ſumus, ubi de gradibus Templi agemus) denique 35 cubitos aſſignamus ſpatio illi ὑπαίθρῳ æquo & plano, quod interceſſit inter porticus Septi exterioris & ſupradictos Gradus. Similiter latitudini interioris Septi 198 cubitorum adddenda eſt latitudo Porticûs Meridionalis Septi exterioris, quæ fuit 70 cubitorum, item latitudo Porticûs Septentrionalis illi oppoſitæ, quæ fuit 40 cubitorum, ſic fiunt in univerſum 308 cubiti deducendi de 500, reſtant 192 cubiti, rurſus in duas æquales partes, ſingulas 96 cubitorum, ut ſuprà, dividendi, & hi 96 cubiti in tres inæquales partes pari modo, ut ſuprà, diſtinguendi. Porro Septum interius bifariam poteſt accipi, ejúſque amplitudo bifariam intelligi, nempe vel cum, vel ſine Exhedris illis adjunctis & circumpoſitis. Si po-

ſteriore modo accipiatur,nempe ſine Exhedris, amplitudo ejus ea eſt,quam ſuprà poſuimus,nempe longum fuit 128 cubitos,latum 198. Si verò priore modo accipiatur,addenda eſt utrinque priori illi menſuræ latitudo Exhedrarum illi adjunctarum,quam diximus fuiſſe 31 cubitorum, & infrà,ubi de Exhedris dicemus,probabitur. Itaque extrinſecus longum fuit Septum interius ab Oriente in Occidentem 290 cubitos,latum verò extrinſecus etiam à Meridie ad Septentrionem 160 cubiti. Spatium autem hypæthrum,quod quatuor ex partibus intercellit à Porticibus Septi exterioris ad murum extimum Septi interioris fuit 65 cubitorum,quorum 35 cubiti fuerunt (uti dictum) in loco æquo & plano,vario lapidum politiſſimorum genere conſtrato,30 autem cubiti occupati fuerunt à gradibus,quibus ad portas Septi interioris aſcendebatur.

Exhedra Septi interioris.

Septo interiori Exhedræ ſive grandiores Cellæ aut Cameræ fuerunt extrinſecus omni ex parte etiam ab Occidente circumpoſitæ. Harum Talmudiſtæ diſertam & expreſſam faciunt mentionem,earúmque indicantuſum. Et ſanè tota miniſterii Sacerdotalis & Levitici ratio poſtulabat,& verò exigebat,flagitabat,ut multæ eſſent variæque & multiplices in Septo illo Exhedræ & grandiores Cellæ,quarum aliæ inſerviebant ad recondendam ſacram pecuniam,aliæ ad reponenda varia & multiplicia,quæ Altari & victimarum mactationi inſerviebant ſacra vaſa & inſtrumenta,aliæ ad aſſervandas & reponendas Sacerdotum veſtes,& Levitarum Cantorum tubas & Muſica inſtrumenta,aliæ ad recondendum ſacrum Vinum,Oleum, Salem, Thus & Aromata ad Incenſum & libamina,aliæ ad reponendas Decimas,Primitias & votivas Oblationes,aliáque id genus multa,aliæ ad lavanda & purganda victimarum inteſtina,ad parandas & ſervandas earum pelles & exuvias,ad includendos & ſervandos jugis Sacrificii agnos quotidie immolandos,aliæ ad paranda & conficienda liba, & quæcunque in ſartagine & frixorio confici ſolebant, ad coquendos item & parandos panes Propoſitionis, aliáque ejuſmodi multa, quæ ad varium & multiplex miniſterium Altaris Leviticum pertinebant. Hæc omnia prope & circa Templum & Altare poſita eſſe debuerunt,ut eſſent ad manum in quotidiano uſu atque miniſterio. Joſephus earum nonniſi verbulo tenus meminit,ubi de portis Septi interioris loquitur,dicit nempe quòd duæ τῦ πυλῶνος ἑκάστου τὸ πλάτος πηχῶν πεντηκαίδεκα, μετὰ τὰς εἰσόδους πλατυνόμεναι ἔνδοθεν παρ' ἑκάτερον τριάκοντα πήχεις ἐξέδρας εἶχον, εὖρος τε καὶ μῆκος πυργοειδεῖς. Ubi obſervandum eſt duo fuiſſe circa ſeptum illud Exhedrarum veluti genera, unum in ipſis ſepti portis, quas Joſephus hic vocat πυργοειδεῖς,quia illis,quæ è latere erant inter duas portas,altiores erant,& turris in modum ſupra eas attollebantur; alterum genus erat earum, quæ vel inter duas portas,vel à latere portarum erant. Harum non meminit Joſephus. Quæ in ipſis Portis erant per eas populus ad Atria ſua in interius Septum ingrediebatur,atque hic unus earum videtur uſus,niſi fortè utrinque ſedes collocatæ fuerint,in quibus Sacerdotum & Primorum populi habita fuerint Concilia & conventus. Exhedrarum,quæ à portarum latere,vel inter duas portas fuerunt,varius fuit & multiplex uſus,quem modò indicavimus. Quæ in Portis fuerunt Joſephus dicit eas poſt introitum introrſum dilatatas longas & latas fuiſſe 30 undique cubitos,quod accipiendum ut παχυμερῶς dictum, præciſè enim loquendo longæ fuerunt 31 cubitos à primo Portæ limine ad ingreſſum uſque Atrii ſeu virorum ſeu fœminarum, latæ verò fuerunt 29 duntaxat cubitos,tot autem revera earum area cepit quadratos cubitos (nempe 900 uno excepto) quot caperet ſi ſingula earum latera fuiſſent 30 præciſè cubitos longa; ſi enim 29 per 31 multiplices,dabunt 899,triginta autem per ſe multiplicati dant 900. Exhedrarum,quæ à latere portarum,vel inter portas fuerunt, eadem fuit menſura, ſi quadruplicem quo cinctæ fuerunt quatuor ex partibus murum complectaris,et ſi quadruplicem illum murum & ſpatium inter quadruplicem illum murum vacuum ſpectes,latæ fuerunt & longæ in quadrum 20 cubitos,nempe extimum Septi interioris murum (quà porticus Septi exterioris reſpiciebat) craſſum facimus 5 cubitos & ſanè Judæi Talmudiſtæ poſt Ezech, 40. 5,6. & 41. 5. tot cubitos craſſitudini muri rum Templi ipſius,rum atrii Sacerdotum) interiorem verò,quo Porticus ſive Atria interioris Septi ab Exhedris illi circumpoſitis ſeparabantur, craſſum facimus quinque duntaxat cubitos; neque enim neceſſe fuit eum tam eſſe craſſum quàm exteriorem: ſpatium autem inter utrumque murum Exhedrarum latitudini deſtinatum 20 cubitos fuit latum; murum autem qui ab utroque Portarum latere Exhedras, quæ in ipſis portis,ab Exhedris quæ à latere Portarum erant,diſcludebat, craſſum facimus cubitos 4½. Quòd autem Exhedræ non fuerint 30 cubitos (ut vult Joſephus) latæ, ſed duntaxat 29, oſtendetur infrà,ubi de columnis Templi & columnationis ratione agemus,& latitudinis earum ratio demonſtrabitur. Cæterùm ab Occidente pone Templum poſt parietem Occidentalem atrii Sacerdotum videtur ſpatium aliquod fuiſſe non occupatum ab Exhedris,tum quòd ab ea parte Romani dicuntur diu fruſtra quaſſaſſe murum illum ariete, ut inde irrumperent in Templum & atrium Sacerdotum,tum ex loco, qui habetur lib. 6. cap. 1. de bello Jud. ubi Johannes dicitur ab ea parte juxta Exhedram erexiſſe ligneas turres,ut inde Zelotas Templum occupantes impeteret: Porrò diſtat Joſephus à Talmudiſtis in Septi interioris deſcriptione,quòd Talmudiſtæ non meminerunt omnino duplicis Atrii virorum,quod Joſephus collocat intra Septi interioris ambitum interiorem,à parte nempe ejus Meridionali & Septentrionali; Atrium autem fœminarum ipſi non collocant cum Joſepho intra ſed extra Septi interioris ambitum interiorem; quin faciunt Exhedras atrio Sacerdotum utrinque contiguas,Atrii Sacerdotum muro duntaxat ab eo diſcretas.

Columna Templi,earum numerus & columnationis ratio.

Joſephus notat in Porticu Meridionali Septi exterioris,quæ Regia dicitur, quadruplicem fuiſſe columnarum ſeriem,in eáque columnas in univerſum numero 162. Idem alibi notat columnas Templi tantas fuiſſe quantum capere poſſent expanſis ulnis tres homines,

ſive

ſive, ut ipſe explicat, habuiſſe eas in circuitu 12 cubitos. Verba ejus ſunt Antiq. lib. 15. c. 14. πάχος ἦν ἑκάστου κίονος εἰς τρεῖς ἐπὶ συναπλέντων ἀλλήλοις τὰς ὀργυιὰς περιλαβεῖν, ubi legendum eſt ὡς τρεῖς εἰσὶ συνάπτοντας &c. Item de bello Jud. lib. 6. c. 6. δύο δ' ἀνεῖχον ἑκάστην (θύραν ſcilicet) κίονες δώδεκα πηχῶν τὴν περιοχὴν ἔχοντες, καὶ τῶν μὲν ἄλλων ἴσον ἦν τὸ μέγεθος. 12 cubiti & trium hominum ulnæ congruunt, unam eandémque menſuram conſtituunt, quatuor nempe in unius hominis ἀγκάλαις ſunt cubiti: atque hæc columnarum craſſitudo videtur facta ad imitationem columnarum ærearum, quæ in Templi Salomonici veſtibulo fuerunt poſitæ; fuerunt enim illæ tantundem craſſæ. Hoc jam ergo poſito & dato in Porticûs illius Meridionalis longitudine 162 columnas fuiſſe in quadruplici ſerie collocatas, ſingulas 12 cubitos in circuitu habentes, ſequitur Porticum illam diſtinctam fuiſſe in 40 ſpatia æqualia, ſingula $12\frac{1}{2}$ cubitos lata, atque in iis conſtitutos 39 quaternarum columnarum ordines, in quibus 156 columnæ fuerunt, deinde in utroque Porticûs extremo, muro ipſi infixos fuiſſe duos ternarum columnarum ordines, quomodo id videre eſt in ἰχνογραφίᾳ noſtra, ita fiunt in univerſum 162 columnæ. Diximus autem ſpatia illa, in quibus columnæ fuerunt poſitæ, lata fuiſſe cubitos $12\frac{1}{2}$ ſi enim 500 dividas per 40, partes erunt $12\frac{1}{2}$ ab hac menſura ſi demas columnæ ipſius craſſitudinem, quatuor nempe cubitos, (nam quandoquidem ambitus earum fuit 12 cubitorum) reſtabunt cubiti $8\frac{1}{2}$ pro intercolumnio, quæ columnationis ratio media eſt inter Syſtylon & Euſtylon; nam in Euſtylo intercolumnium eſt (ſecundùm Vitruvium) craſſitudo duarum columnarum & quartæ partis craſſitudinis columnæ. In Syſtylo verò intercolumnium eſt duarum præciſè columnarum. At hic intercolumnium eſt duarum columnarum & octavæ partis craſſitudinis columnæ, nam dimidius cubitus eſt octava pars craſſitudinis columnæ, cujus diameter fuit (uti dictum) 4 cubitorum. Quod ſi 400 duntaxat cubiti darentur longitudini Porticûs illius, tum 40 illa intervalla eſſent denum duntaxat ſingula cubitorum, ac proinde intercolumnia fuiſſent unius duntaxat & dimidiæ columnæ, ſive ſex cubitorum, quæ columnationis ratio ea eſt, quæ Pyknoſtylos è Vitruvio dicitur. Sed ea ipſi improbatur ut incommoda minúſque conveniens, itaque non videtur omnino ea uſurpata in Templi hujus elegantiſſimè & ſumma cum arte atque ſymmetria exſtructi fabrica. Deinde ſi Porticus iſtæ Septi exterioris longæ duntaxat fuiſſent 400 cubitos, ſpatium hypæthrum inter eas & Septi interioris Exhedras larum fuiſſet 20 tantùm cubitos, quæ nimia eſt plane inter utrumque Septum tam altum anguſtia. Itaque hinc rurſus probatur atque demonſtratur id, quod initio poſuimus pro conſtituto, Porticûs exterioris Septi ſingulas longas fuiſſe non 400 ſed 500 cubitos. Jam verò par & eadem ratio fuit Porticûs Septentrionalis iſti oppoſitæ, quæ cùm 40 tantùm cubitos lata eſſet, tres duntaxat habuit columnarum ſeries, pariterque 39 ternarum columnarum ordines (in quibus 117 columnæ) & in extrema porticu duo binarum columnarum ordines in ipſis Porticus extremis parietibus infixi: ita fuerunt in ea Porticu 121 in univerſum columnæ, eadem columnationis ratione poſitæ, nempe mediâ inter Syſtylon & Euſtylon. In Orientali autem & Occidentali Porticu fuerunt 29 ternarum ſimiliter columnarum ordines, hoc eſt in utraque Porticu 87 columnæ, quarum intercolumnia fuerunt 9. cubitorum, h. e. craſſitudinis duarum columnarum & quartæ partis, quæ columnationis ratio ea eſt, quæ à Vitruvio Euſtylos dicitur, maximéque illi probatur, utpote convenientiſſima. Hoc autem ſic oſtenditur, Si longitudine 500 cubitorum demas latitudinem Meridionalis & Septentrionalis Porticûs, quæ ambæ latæ ſimul fuerunt 110 cubitos, remanet longitudo duarum illarum Porticuum 390 cubitorum, hanc divide in 30 ſpatia ſeu intervalla æqualia, erunt illa lata ſingula 13 cubitos, ab his 13 cubitis demenda eſt columnæ unius craſſitudo, nempe 4 cubiti, reſtant 9 cubiti pro intercolumnio. Intervalla autem illa 30 dant 29 ternarum columnarum ordines. Sic ergo in univerſum 457 fuerunt in quatuor Septi exterioris Porticibus columnæ. Earum numerum Joſephus non commemorat, at nos eum ſic collegimus, cùm eadem fuerit in reliquis Porticibus diſpoſitionis columnarum ratio. Pari modo indagamus & deprehendimus columnarum Septi interioris numerum. In eo tria fuerunt Atria, duo virorum, una fœminarum, illa fuerunt ſimplicia, proptereaque in iis duo duntaxat columnarum ordines, iſtud duplex fuit, atque ideo tres in eo columnarum ſeries. Atrium fœminarum longum erat (uti ſuprà vidimus) 198 cubitos, hi dividendi in ſpatia ſeu intervalla æqualia 15 ſingula lata 13 cubitos cum cubiti quinta parte, quæ columnationis ratio eſt parum admodum major Euſtyli ratione, hujus nempe intercolumnium majus eſt Euſtyli intercolumnio vigeſimâ parte diametri columnæ, ſive quintâ cubiti unius parte. Intervalla illa 15 dant 14 ternarum columnarum ordines (h. e. 42 columnas) cum quatuor aliis, in duobus Atrii extremis. Ita fuerunt in Atrio fœminarum 46. columnæ. Utrumque virorum Atrium longum fuit 188 cubitos, nempe quantum fuit longum ipſum Sacerdotum Atrium, additâ ejus longitudini latitudine Loricæ, quâ illud ab Atrio fœminarum diſtinguebatur. Hi 188 cubiti ſi in 13 ſpatia ſeu intervalla æqualia dividantur, ſingula erunt 14 cubitos cum $\frac{6}{14}$ ab his ſi demas columnæ craſſitudinem, reſtabunt 10 cubiti cum $\frac{6}{14}$ ad intercolumnium, quæ columnationis ratio media eſt inter Euſtylon & Diaſtylon; nam in Euſtylo intercolumnium eſt 9 cubitorum, in Diaſtylo 12 cubitorum ſive craſſitudinis trium columnarum, at hic eſt cubitorum $10\frac{6}{14}$. Intervalla illa 13 dant 12 binarum columnarum ordines, fuerunt itaque in ſingulis virorum Atriis 24 columnæ, proindéque in tribus Septi interioris Atriis 94 columnæ, viz. 48 in duobus virorum Atriis, 46 autem in fœminarum Atrio. Hæ ſi addantur 457 columnis quæ fuerunt in Septo exteriore, exurgit univerſus in utroque Septo 551 columnarum numerus. Quibus ſi addantur columnæ 49 quæ in omnibus rum Templi tum utriuſque ſepti portis fuere, exurget univerſus columnarum toto Templo numerus ad 600. Nimirum 9 fuere in Septo interiore portæ majores, in exteriore autem quatuor majores, tres autem minores, quæ εἰς τὸ προάστειον & in Antoniam ducebant. Majoribus portis tres tribuimus columnas, minoribus duas, ita portæ illæ habuerunt 45 columnas. In Veſtibuli autem & Tem-

 pli

pli ipſius porta quatuor omnino fuerunt columnæ. Sic fiunt 49 in Templi & utriuſque Septi portis. Porrò ex dimenſione illa quam modò fecimus utriuſque Atrii virorum, quæ nos diviſimus in 13 ſpatia ſeu intervalla æqualia ſingula cubitorum $14\frac{1}{2}$, liquet portas Meridionales & Septentrionales Septi interioris non fuiſſe præciſè latas tricenos cubitos (uti vult Joſephus) ſed duntaxat 29; nempe portæ illæ occuparunt ſpatium duorum intervallorum in quæ diviſa fuere virorum Atria, intervalla autem illa non potuerunt eſſe niſi cubitorum 14 cum ſemiſſe, non verò 14, uti jam oſtenſum eſt.

Portarum Templi numerus & menſura.

Quæ de illis habet Joſephus, plana & expedita videntur, egent tamen aliquâ illuſtratione. Et ad numerum quidem Portarum quod attinet, certum eſt in Templo propriè & ſtrictè ſic dicto duas fuiſſe Portas; unam exteriorem & grandiorem, quâ ex atrio Sacerdorum in Templi Veſtibulum ingreſſus patebat; alteram interiorem & minorem, qua ex Veſtibulo in locum Sanctum ingrediebantur Sacerdotes. Tertia fuit in Templo Salomonico Porta, qua ex loco Sancto in Adytum, ſive Sanctum ſanctorum, dabatur ingreſſus per parietem interjectum, at in Templo Joſephiano & Talmudiſtico nulla fuit ejuſmodi Porta; ſimplici enim ſecundum Joſephum velo (duplici verò ſecundum Talmudiſtas) diſtinctus fuit locus Sanctus à Sancto ſanctorum. Oſtia autem illa, quibus ex Veſtibulo in Cellas Templo circumpoſitas ab utroque Portæ interioris latere dabatur ingreſſus, non numeramus in Portarum cenſu, uti neque oſtia illa multa numero quibus in varias Exhedras Septo interiori circumpoſitas ingreſſus erat, quia illa revera non fuerunt Portæ, ſed anguſta potiùs & humilia oſtiola, Portarum amplitudini minimè comparanda. Joſephus Antiq. lib. 6. c. 6, videtur Septo interiori Portas decem attribuere, 4 nempe à Meridie, totidem à Septentrione, duas verò ab Oriente, ſed cùm aliàs conſtanter novem tantùm Portas ſepto illi tribuat, monuimus alibi (in Hiſtoria noſtra Apoſtolica) errorem eo loci eſſe apud Joſephum, & quomodo ſit accipiendus ille locus expoſuimus. Talmudiſtæ ſeptem duntaxat agnoſcunt in ſepto illo Portas, tres à Meridie, totidem à ſeptentrione, unam denique ab Oriente, nempe cùm illi Atrium fœminarum collocent non intra (cum Joſepho) ſed extra ſepti illius ambitum, neceſſe eſt eos ignoraſſe duas illas Portas, quibus ſecundùm Joſephum in Atrium illud à Meridie & ſeptentrione patebat ingreſſus. Porrò tum Joſephus tum Talmudiſtæ nullam agnoſcunt in Atrio ſeu ſepto illo interiori Portam à latere Occidentali, ſed perpetuum ab ea parte (pone Templum) murum. In exteriori ſepto Joſephus 6 ſtatuit Portas, unam ab Oriente, aliam a Meridie, utramque in Porticûs ſuæ medio collocatum, & ab utroque ejus angulo ſive extremo æqualiter diſtantem, quatuor alias collocat in Occidentali Porticu Portas, duas nempe (uti videtur) minores, illas nempe quas dicit duxiſſe εἰς τὸ προάστειον, duas verò majores, quarum una ducebat εἰς τὰ βασίλεια, ſive Aſſamonæorum (uti videtur) regiam atque palatium, & in Xyſtum juxtà poſitum, per pontem mediam vallem interjectam trajicientem, altera in reliquam urbem per gradus diſpoſitos ad imam uſque vallem, indéque per adverſum collem aſcendentes. Quam quam ſuſpectæ mihi omnino videntur duæ illæ minores Portæ, quæ ducebant εἰς τὸ προάστειον, cum Urbis & Templi ſitûs ratio non videatur poſſe facilè pati tot ab ea parte fuiſſe Portas, ſiquidem Porticui illi ſubjecta erat immenſa quædam & profundiſſima vallis ſeu vorago. Præter has dabatur etiam proculdubio à Septentrionali Porticu aliquis in Antoniam arcem aditus; ſed quia is fortè fuit anguſtus non videtur Portæ nomen meruiſſe, ſaltem nullius ab ea parte meminit Joſephus Portæ, quamvis videatur neceſſariæ etiam ab ea parte Portæ, cùm tota nova civitas veteri ab illa parte accreverit. Talmudiſtæ quinque duntaxat in iſto Septo conſtituunt Portas, & quidem duas à Meridie (Joſephus unam tantùm agnoſcit) ſingulas autem in reliquis tribus partibus.

Ad amplitudinem etiam Portarum quod attinet magna eſt inter Joſephum & Talmudiſtas diſſenſio. In hoc conveniunt, quòd neutri menſuras Portarum exterioris ſepti definiunt, in cæteris perpetua eſt inter eos diſſenſio. Nam Talmudiſtæ Portas interioris Septi faciunt latas omnes 10 cubitos, altas 20, eandem dant menſuram portæ interiori Templi, Veſtibuli autem portam latam faciunt 20 cubitos, altam 40, hoc eſt, duplo cæteris majorem. Joſephus portas octo Septi illius, quæ à Meridionali & Septentrioni latere, omnes latas facit 30 cubitos, altas totidem, unam Orientalem facit latam 40 cub. altam verò 50. Veſtibuli portam latam fuiſſe dicit 25. cub. altam 70 ſine valvis, interior denique Templi porta ſecundùm eum lata fuit 16 cub. alta 55. Atque hic obſervandum in menſuris iſtis à Joſepho traditis, non eſſe putandum valvas quibus portæ claudebantur latas fuiſſe 15 vel 20 cubitos cum dupla altitudine, in portis, puta illis, quas facit 30 & 40 cubitos latas; vaſta enim nimis eſt proculdubio illa valvarum latitudo atque amplitudo, & ad motum in aperiendo & claudendo gravis & operoſa nimis nè dicam, fortè impoſſibilis, tum etiam non tanta fuit muri craſſitudo ut valvæ introrſum apertæ & adductæ muróque utrinque applicatæ ejus craſſitiem (quod neceſſe tamen fuit) non exceſſerint. Portarum igitur ratio & ſtructura ita eſt inſtituenda, ut valvæ utrinque apertæ & muro applicatæ ejus craſſitiem non multò ſuperent, aut verò exæquent. Quod nos ſic fieri poſſe putamus, ſi in medio totius latitudinis Portæ, ſive τῦ πυλῶνος aut θυρώματος collocemus reliquis ſimilem columnam, craſſam nempe 4 cubitos, cui datæ appenſæ ſint fores ſeu valvæ ligneæ utrinque nimirum ligneæ, columnæ autem duæ, quæ ab utroque Portæ latere ſtant poſtium vice, ſingulæ duos cubitos, h. e. mediâ craſſitudinis ſuæ parte intra portæ latitudinem projiciantur, quibus itidem duæ aliæ valvæ appenſæ ſint. Sic enim fiet ut & ſpatium in porta ab utroque mediæ columnæ vacuum & inane quod valvis clauditur, ſit convenienter latum, nec multum abſcedat à latitudine, quam vel æquet vel parum ſuperet, aut proximè accedat ad muri craſſitiem, utpote quæ in tota quidem Porta quatuor ſint numero, binæ nimirum in ſingulis θύραις, quæ geminæ fuerunt in unoquoque πυλῶνι, ſive majori Porta. Exempli gratiâ, In portis Septi interioris Meridionalibus & Septentrionalibus, quas Joſephus dicit latas fuiſſe 30 cubitos, nos credimus earum latitudinem præciſam fuiſſe 29 duntaxat cubitorum. Si hæc ratio obſervetur, ut in medio earum ſtatuatur co-

lumna

lumna ejuſdem cum reliquis craſſitudinis, & columnæ duæ, quæ ab utroque Portæ latere ſtant, duos utrimque cubitos projiciantur intra Portæ latitudinem, fiet ut ſpatium utrioque vacuum & inane latum ſit 10 cubitos cum dimidio, conjunctum autem 21 cubitos, ſi enim 8 cubitos de 29 demas, reſtant 21, qui in duo æqualiter diviſi dant $10\frac{1}{2}$. Ergo geminæ valvæ quibus utrumque ſpatium utrinque claudebatur, latæ fuerunt cubitos $5\frac{1}{4}$, imo verò $5\frac{1}{2}$, (nam quadrans cubiti addendus eſt, tantundem enim valvæ columnæ cui appendebantur craſſitudinem ingrediebantur) quæ menſura muri craſſitiem (quæ fuit 6 cubitorum) ferè exæquat, ita valvæ apertæ atque muro applicatæ ejus craſſitiem tegebant. Atque hæc ſpatii utrinque vacui accuratè reſpondet proportioni, quam Vitruvius in Hypothyri limine vult obſervari lib. 6. cap 4, ut nempe latitudo ejus ſit paulo minor altitudinis dimidiâ parte, altitudinem ſcilicet vult dividi in partes 12, & ex eis quinque & dimidiam latitudini luminis tribui ab imo. Jam verò Portæ illæ ſecundùm Joſephum altæ fuerunt 30 cubitos, revera autem præcisè 24 aut 25 cubitos, quanta nempe fuit ipſius muri altitudo qui (ipſo Joſepho teſte) à limine Portarum altus tantùm fuit 25 cubitos; (quod autem Portarum altitudini dat 30 cubitos, hinc eſt, quia in earum altitudine complectitur Portarum fornicem ſeu concamerationem ſupernam, quæ fuit 5 cubitos alta, ſiquidem ſpatii vacui fornici ſubjecti latitudo fuit (uti diximus) decem cubitorum cum dimidio, fornicis enim altitudo debet eſſe dimidium diametri circuli, qui ex latitudine ſpatii ſibi ſubjecti conficeretur.) Portæ ergo fuerunt propriè & præcisè 24 aut 25 duntaxat cubitos altæ (neque ſanè decuiſſet valvas altitudine ſuperaſſe murum in quo collocatæ erant, quod neceſſe tamen eſſet ſi valvis 30 cubitorum altitudinem tribueremus cum Joſepho.) Hanc altitudinem ſi in 12 partes dividas, ſingulæ erunt 2 cubitorum, ſumantur ex iis quinque & dimidia (ut jubet Vitruvius) ad luminis latitudinem, invenietur luminis latitudo inferne 11 cubitorum. Ita confirmatur latitudo illa quam ſpatio utrinque vacuo in Portarum latitudine dedimus, nempe cubitorum $10\frac{1}{2}$. Portas autem illas ſic fuiſſe conſtructas (uti diximus) ut nempe in media ſui latitudine habuerint columnam reliquis ſimilem, & ab utroque ejus latere ſpatium vacuum & patens ad ingreſſum, videtur oſtendi poſſe ex his Joſephi verbis lib. 6. de bello Jud. c. 6. quum de illis portis agit, καὶ δύο μὲν ἑκάστου πυλῶνος θύραι, τριάκοντα δὲ πηχῶν τὸ ὕψος ἑκάστης, ut nempe voce πυλῶνος intelligat Joſephus totam Portæ amplitudinem, per θύρας autem non valvas ſeu fores ligneas quibus Portæ claudantur, ſed ſpatia illa duo inania & patentia ad ingreſſum, quæ utriuque à mediæ columnæ lateribus erant, quæ foribus & valvis utrinque appenſis claudebantur; nam θύρα non propriè *valvas* ſed *ſpatium inane quod valvis clauditur* ſignificat, unde etiam eſt, quòd Vitruvio ſpatium illud inane & patens *hypothyrum* (voce Græcâ inde doctâ) appellatur loco modò citato. Sic ergo πυλὼν fuerit *porta*, θύραι verò duo in porta ſpatia vacua & inania, quorum unumquodque binis valvis claudebatur, ita fuerunt in ſingulis Portis, quaternæ valvæ, binæ nempe in ſingulis θύραις, ſive inanibus & patentibus ad ingreſſum ſpatiis.

Eadem fuiſſe videtur reliquarum Portarum ratio & ſtructura, licet menſura diverſa. Puta, Orientalis porta ejuſdem Septi interioris lata dicitur à Joſepho 40 cubitos, alta 50, revera & præciſè lata fuit 39 cubitos, occupavit nempe latitudinem trium intercolumniorum, quæ nos ſuprà demonſtravimus fuiſſe in Porticu illa 13 cubitos lata ſingula, tria ergo intervalla 39 cubitorum menſuram impleverunt. Ex his 39 cubitis demantur 8 cubiti, qui occupabantur à media columna & duabus ab utroque latere Portæ columnis, quæ duos ſingulæ cubitos intra Portæ latitudinem projiciebantur, reſtant cubiti 31, ad duorum hypothyrorum latitudinem. Ergo ſingula hypothyra lata fuerunt cubitos $15\frac{1}{2}$, aut ad ſummum 16. Ergo valvæ quibus claudebantur latæ fuerunt 8 duntaxat cubitos, quæ apertæ & adductæ muróque utrinque applicatæ (qui craſſus erat 6 cubitos) ejus craſſitiem duobus tantùm cubitis exceſſerunt atque ſuperaverunt, quod ſane longe eſt tolerabilius quàm ſi cum aliis diceremus, eas ſuperaſſe muri craſſitiem 14 cubitis. Quòd autem Joſephus eam dicit altam fuiſſe 50 cubitos, puto errorem eſſe in numero, & 50 pro 40 ſcriptum eſſe, ſi nempe 50 legamus, nulla fuerit conveniens latitudinis Portæ ad ejus altitudinem ratio & proportio, at ſi legamus 40, tum eadem erit latitudinis ad altitudinem proportio, quam ſuprà in reliquis ex Vitruvio oſtendimus, nempe latitudo fuerit altitudinis dimidiâ parte paulo minor. Si enim ex 40 cubitis demas 8 quæ fuit fornicis Portæ altitudo, reſtant 32 cubiti, quæ fuit vera & præciſa poſtium Portæ altitudo, cujus dimidium ſunt 16 cubiti, ergo cubiti $15\frac{1}{2}$ erit vera luminis hypothyri (ut loquitur Vitruvius) latitudo. Quod ſi Portæ tribuatur cum Joſepho altitudo 50 cubitorum non erit hoc accipiendum de ſpatii vacui & inanis valvarúmque illud claudentium altitudine, ſed de totius Portæ, cum ſuperno fornice & ſuprà fornicem ſuperliminari, & ſuperliminaris ornamentis omnibus, altitudine, ita ut lumen ipſum hypothyri altum fuerit duntaxat 32 cubitos, fornix verò 8 cubitos, ſuperliminare autem ejúſque ſupra fornicem ornamenta, triglyphi, &c, alta fuerint 10 cubitos, ita univerſa Portæ altitudo fuerit 50 cubitorum.

Eadem ratio & proportio fuit in porta Veſtibuli Templi, quæ ſecundùm Joſephum lata fuit 25 cubitos alta verò 70, nam ſi duplicaveris ejus latitudinem habebis 50. cub. ad latitudinem luminis hypothyri, fornix autem ſupra illud alta eſſe debuit cubitos $12\frac{1}{2}$. eo tibi 62 cub. cum dimidio, reliqui ad 70 uſque dantur ſuperliminari & ejus ornamentis. Eandem voluit proculdubio Joſephus fuiſſe rationem Portæ interioris Templi, quam latam facit 16 cubitos, altam 55. nam dupliciter latitudo exurget poſtium ſeu columnarum ad fornicem uſque altitudo 32 cubitorum, fornix alta fuit 8 cubitos. en tibi 40 cubitos craſſitudo fornicis cum epiſtyliis ſive ſuperliminari & variis ſuperliminaris ornamentis aſſurgere potuerunt ad 15 cubitos, ita invenitur tota Portæ altitudo 55 cubitorum. At non eſt ita accipiendus Joſephus quaſi voluerit valvas quibus Porta illa claudebatur altas fuiſſe 55 cubitos, latas vero octo, fuiſſet enim illa valvarum nimia & portentoſa planè amplitudo, ad motum in claudendo & aperiendo prorſus inepta, pene & impoſſibilis, ſic enim ſingulæ valvæ oc-

cupaſſent 450 cubitos quadratos, qui, ſi dimidii cubiti craſſitudo valvis tribuatur (minor autem in tanta altitudine tribui non poteſt) efficient 220 cubitos cubicos, quæ moles videtur non facilè mobilis, & ad uſum quotidianum inepta. Itaque fuerit ſanè tota Portæ altitudo & amplitudo ejuſmodi, uti jam eam explicavimus, at luminis hypothyri valvarúmque illud claudentium minorem multo menſuram fuiſſe arbitramur. Itaque nos columnam reliquis parem in medio ejus (ut in cæteris fecimus) ſtatuimus cubitos 4 craſſam, qui ſi demantur de 16 cubitis reſtabunt 12 ad luminis utriuſque hypothyri latitudinem. Ita latitudo ſpatii hinc & inde vacui & patentis fuerit 6 cubitorum, valva ergo; quæ illud clauſit cùm lata ſimiliter fuerit 6 cubitos, aperta & adducta muróque applicata muri craſſitiem exæquavit, eámque totam texit. Duplicetur jam hæc hypothyri latitudo, altitudo ejus & valvarum fuerit 12 cubitorum. Inde ad initium fornicis ſupremi Portæ fuerunt 18 cubiti, quibus ſi addantur 8 cubiti altitudinis fornicis invenietur ſpatium æquum & planum (à ſupremis valvis ad ſummum uſque Portæ fornicem) 36 cubitos altum latum verò 16, in quo videtur pependiſſe & applicata muro fuiſſe intra Portæ amplitudinem Vitis illa aurea cujus & Joſephus & Talmudiſtæ meminerunt, tanta ut ejus racemi hominis ſtaturam exæquarent. Nam tam vaſta Portæ amplitudo (ut ſpatium inane & patens altum fuerit 40 cubitos ad luminum fornicem, latum autem 16) non videtur omnino decuiſſe tam breve & anguſtum loci ſancti ædificium, maximè cùm non magna populi multitudo, ſed pauci admodum Sacerdotes eo quotidie ingrederentur ad ſuffitum faciendum, accendendas lucernas, & parandos panes Propoſitionis. Abundè ad id ſuffeciſſe videtur ea quam nos aſſignamus menſura, ut nempe duo ſpatia (quæ θύραι dici poſſint, & à Joſepho, uti ſuprà vidimus, dici videntur) inania & patentia in ea Porta fuerint ſingula 6 cubitos lata, alta 12, cum binis paris magnitudinis foribus ſeu valvis auro obductis. Atque hæc valvarum altitudo 12 cubitorum hinc rurſus confirmari videtur; quòd ſi altiores conſtituantur, puta 32 cubitorum, tum per Portam altam valvis apertis & reducto velo videri facilè potuit totus locus Sanctus non modò à fæminis in Atrio ſuo adorantibus, ſed & à promiſcua plebe, ipſiſque adeò Gentilibus in Orientali Porticu exteriore ſtantibus, quod non videtur eſſe veriſimile, ut oculis profanorum hominum paruerint loca tam ſancta, at ſi valvæ Portæ illius conſtituantur altæ duntaxat 12 cubitos, tum neque fæminæ neque viri in exteriore Porticu ſtantes introſpicere potuerunt intra locum Sanctum, potuerunt duntaxat videre ſummas valvas Portæ interioris & Vitem auream illis imminentem, obſtante ſcilicet & aſpectum intercludente Ara ſacrificiorum, altâ ſcilicet ſecundùm Joſephum 10 cubitos.

Ad Portas Septi exterioris quod attinet, quarum menſuras neque Joſephus, neque Judæi tradiderunt, earum quædam majores, quædam magnæ, quædam denique minores fuiſſe videntur; Majores ſive maximæ fuiſſe videntur Orientalis & Meridionalis, quia una tantùm fuit in ſingulis illis Porticibus, per quas magna populi è toto Templo effundebatur multitudo, his minores ſed magnas tamen arbitror fuiſſe duas in Occidentali Porticu, per quas in Regiam & reliquam urbem ibatur; his adhuc minores & omnium minimas fuiſſe veriſimile eſt, duas illas in eadem Occidentali Porticu conſtitutas, quibus εἰς τὸ προάστειον (ut loquitur Joſephus) patebat aditus. Quæ majores ſive maximæ fuerunt, eas puto occupaſſe quatuor columnarum intervalla quæ diximus ſuprà fuiſſe in Orientali Porticu 13 cubitos lata, in Meridionali verò cubitos 12 cum dimidio, ac proinde Orientalis porta exterior lata fuerit 52 cubitos cum tribus interjectis columnis, quatuor ſpatiis patentibus, & octo valvis, ſingulis latis cubitos 4 cum dimidio, ita ſpatium inane & apertis valvis patens fuit totum ſimul 36 cub. per quod ſimul eodémque tempore 26 homines ſeriatim potuerunt commodè egredi. Ejuſdem pene menſuræ fuit porta Meridionalis duobus duntaxat cubitis iſtâ anguſtior. Quæ verò fuerunt in Occidentali Porticu magnæ videntur iſtis duplò minores, quippe quæ duo tantùm occuparent columnarum intervalla, in quibus intercolumnia oſtendimus ſuprà fuiſſe 9 cubitorum, proindéque valvæ in unoquoque intercolumnio geminæ latæ fuerunt cubitos $4\frac{1}{2}$ duo itaque hypothyra ſive ſpatia patentia fuerunt 18 cubitos lata, per quæ 12 hominis ſimul & ſemel eodem tempore ſeriatim potuerunt egredi. Reliquas duas minimas Portas putamus ſingulas intervallum duntaxat unum columnare occupaſſe, proindéque hypothyrum earum potuiſſe in latum 9 cubitos, quantum nempe fuit intercolumniorum ſpatium, quod geminis valvis claudi potuit, ſingulis cubitos 4 cum latis $\frac{1}{2}$ atque per has Portas ſex homines ſimul egredi facilè potuerunt, ita in univerſum per ſex illas Septi exterioris Templi Portas ſimul & ſemel egredi eodem momento potuerunt 84 homines, quod ſi horæ ſpatio 1200 bomines eadem Portâ egredi poſſunt, licèt ſinguli alius poſt alium exeant (quod videtur fieri poſſe) liquet unius horæ ſpatio per portas illas Templo exire potuiſſe 100000 hominum. Altitudo portarum illarum debuit eſſe latitudini earum commenſurata ad rationem Vitruvianam, ut nempe altitudo dupla ferme fuerit latitudini. Portarum Templi amplitudo ſecundùm Judæos eſt plana & expedita, omnes enim latæ fuerunt (ſecundum ipſos) cubitos 10 altæ cubitos 20, quæ eſt proportio dupla, quam Vitruvius exigit in latitudine hypothyri ad ejus altitudinem. Unam Veſtibuli portam latam faciunt 20 cubitos, altam 40, quæ eſt itidem ratio dupla. Atque hæc de templi Portis.

Gradus Templi.

Planum ex Joſepho & Talmudiſtis totum Templum non fuiſſe in loco æquo & plano ſitum, ſed bomines à porticibus Septi exterioris ad initium Templum gradibus quibuſdam aſcendiſſe, atque in hoc quidem conveniunt Joſepbus & Talmudiſtæ, quòd utrique faciunt ſummum Templi ſolum infimo ejuſdem ſolo ſeu pavimento altius eodem ferme ubitorum numero; Talmudiſtæ enim aiunt Templi propriè dicti ſive Veſtibuli & loci Sancti, Adytique ſolum altius fuiſſe pavimento montis domûs (h.e. ſolo Porticuum Septi exterioris) 22 cubitis ex Joſepho autem colligi poteſt illud iſto altius fuiſſe cubitis 21 vel 24. Sed in graduum numero longius invicem diſtant; nam Judæi 43 vel 44 Gradus numerant, Joſephus vero 32 duntaxat, nempe 20 quibus

ex

ex Septo exteriori ad interius aſcendebatur, deinde 12 quibus ex Atrio Sacerdotum in Veſtibulum conſcendebatur. & illi quidem Gradus omnes Templi altos ſive craſſos faciunt dimidium cubitum (uno excepto, quem altum faciunt cubitum unum) Graduum autem retractiones faciunt item latas omnes dimidium cubitum. Joſephus Graduum menſuram non tradit, ſed eam colligimus partim ex ipſo Joſepho, partim ex Vitruvii de gradibus Ædium ſacrarum regulis & præceptis. Tradit Joſephus ex hypæthro loco Septi exterioris ad interius Septum Gradibus 14 (ſed legendum videtur 15, tot enim numerant Judæi Talmudiſtæ) aſcenſum fuiſſe, inde verſùs Septi interioris murum ſpatium fuiſſe æquum & planum latum 10 cub. inde rurſus ad Septi portas aſcenſum fuiſſe Gradibus aliis quinque. Ita fuerunt in univerſum 20. Porrò hoc intelligendum de Gradibus, qui fuerunt tribus ex partibus, nempe à Meridie, Septentrione & Oriente, nam ab Occidente nulli fuerunt Gradus, uti liquere poteſt ex Joſephi loco, qui eſt l. 6. c. 5. de bel. Jud. Quin & ab Oriente 15 tantùm Gradibus aſcendebatur. Idem tradit ſolum Septi interioris altius fuiſſe ſolo exterioris 15 cub. Ergo ſecundùm ipſum 20 iſti gradus alti fuerunt 15. cub. proindéque ſinguli alti fuerunt ſive craſſi pollices 13 cum dimidio, quæ eſt craſſitudo pluſquam pedalis, quam non probat Vitruvius, qui non vult Gradus ſupra 10 pollices altos, neque infra novem craſſos. Gradus ergo Judaici ſemicubitales ad rationem Vitruvianam fuerunt conformati. At Judaicorum Graduum retractio item ſemicubitalis non congruit cum Vitruvianis rationibus, qui retractiones Graduum non vult eſſe minus quàm ſeſquipedales, hoc eſt cubitales, neque pluſquam bipedales. Nos Vitruvium ſecuti omnes facimus cubitales, inde eſt quòd ſuprà in dimenſione utriuſque Septi ſpatium, quod 20 illis Gradibus & denorum cubitorum interjecto intervallo occupabatur, fecimus 30 cub. latum. Joſephus una cum Talmudiſtis dicit Gradibus 12 aſcenſum fuiſſe ex Atrio Sacerdotum in Templi Veſtibulum, neque Graduum menſuram definit. Nos juxta Vitruvium eos ſemicubitales facimus omnes, retractiones autem Graduum cubitales. Ita fit ut ſolum Veſtibuli altius fuerit ſolo Atrii Sacerdotum 6 cub. quod fatentur Judæi: & quandoquidem Veſtibuli murum craſſum fecimus 98 cub. intra cujus craſſitiem 8 horum Graduum potuerunt eſſe poſiti, neceſſe eſt 4 primos Gradus quibus aſcendebatur extra Veſtibuli murum projectos occupaſſe quatuor cubitos in Atrio Sacerdotum, atque ita ſpatium inter Gradus illos & Altare fuerit 16 cub. uti infrà demonſtrabitur. Judæi præter 22 hoſce Gradus, quos agnoſcit Ioſephus, 12 alios numerant, quibus aſcendebatur (uti volunt) ex חיל in Atrium fœminarum, hos non agnoſcit neque eorum meminit Ioſephus, neque ratio dimenſionis totius ſtructuræ utriuſque Septi admittere poteſt 12 hoſce gradus, &, ſi admitterentur in Ioſephiani Templi ſtructura, diſcederet ab illis in numero cubitorum, quibus ex utriſque liquet ſolum Veſtibuli altius fuiſſe ſolo Porticuum exteriorum, uti modò ſuprà monuimus, nam ex his, quæ hactenus vidimus, planum eſt ſolum Veſtibuli altius fuiſſe ſolo Porticuum exteriorum 21 cubitis, Iudæi numerant 32 cubitos quod ſi 21 illis cubitis Ioſephianis addendi eſſent præterea 12 iſti Gradus à Ioſepho ignorati, exſurgeret cubitorum numerus ad 27, ita foret ſolum Veſtibuli altius Porticibus exterioribus cubitis quinque, ſecundùm Ioſephum pluribus quàm quos agnoſcunt Iudæi. Iudæi ergo à Ioſepho diſſentiunt in numero Graduum, quibus à priore Septo ad Atrium uſque Sacerdotum aſcendebatur; hi enim 32 numerant, Ioſephus duntaxat 20, at in numero cubitorum, quibus Atrium Sacerdotum erat altius Porticuum exteriorum ſolo, ferè conveniunt; nam Iudæi 16 numerant, Ioſephus 15, nempe Ioſephiani Gradus alti fuerunt ſinguli pollices, uti diximus, 13 cum dimidio, Iudaici verò novem duntaxat. Denique in Graduum etiam numero conſentiunt aliquo modo cum Ioſepho Iudæi, nam utrique agnoſcunt Gradus 32, ſed diverſa ratione; nam Ioſephus 32 in univerſo Templo agnoſcit, Iudæi itidem 32, ſed ad Atrium uſque Sacerdotum, ita poteſt quodammodo iniri inter eos diſſentiens Concordia.

Templi propriè & ſtrictè dicti dimenſiones.

Convenit Ioſepho cum Iudæis in eo quod utrique faciunt Templum, (idque videntur habere ex Ezech. 41. 13, 14.) longum, latum & altum 100 cub. quòd duplicem illi tribuunt contignationem ſive tabulatum, quòd multas Cellas Templi circumponunt, denique in locis Sanctis & Adyti longitudinis & latitudinis menſuris, quos convenienter cum menſuris in Scriptura traditis aſſignant, ſed in aliis multis tum invicem tum à Scriptura diſſentiunt, aut diſtare ſaltem videntur. Longitudo Templi numeratur ab Oriente in Occidentem, ab ingreſſu videlicet portæ Veſtibuli ad extremum murum, quo Adytum à tergo claudebatur, & ab Atrio Sacerdotum ſeparabatur, quæ ſic per partes ſecundùm Ioſephi dimenſiones colligitur. Murus, quo Adytum & locus Sanctus undique claudebatur, fuit ſecundùm Iudæos & Ezech. c. 41. 5. & convenienter veritati craſſus ſex cub. Adytum longum fuit viginti cub. locus Sanctus quadraginta. Murus quo à Veſtibulo ſeparabatur, craſſus 6 cub. Veſtibulum ſecundùm Ioſephum latum fuit 20 cub. ſumma eſt 92, reſtant 8 cub. qui dandi ſunt craſſitudini muri Veſtibuli, Et ſanè tot ſunt illi tribuendi cubiti, duo nempe plures quàm muro Adyti & loci Sancti, hoc nempe neceſſe fuit ad majorem ſtructuræ firmitatem, ob vaſtam ejus altitudinem, quæ 100 cub. fuit ſine ullo intermedio tabulato, ulliſq; adjunctis fulcris, quæ duo ad ſtructuræ firmitatem ſubſidia fuerunt in Adyto & loco Sancto; nam & interjecto in media altitudine tabulato muri ejus utrinque tabulati trabibus veluti fibula conſtringebantur & Cellis extrinſecus circumpoſitis utrinque fulciebantur; itaque opus non fuit, ut tanta eſſet muri Adyti & loci Sancti craſſities, quanta muri Veſtibuli. Iudæi murum Veſtibuli craſſum faciunt quinque duntaxat cubitos, ſed perabſurdè, cùm ratio ſtructuræ (uti dictum) poſtulet & verò exigat, ut craſſior fuerit muro Adyti & loci Sancti. Talmudiſtæ eandem agnoſcunt Templi longitudinem, 100 nempe cubitorum, ſed eam per partes aliter quàm Joſephus numerant & colligunt, quia cum eo non conveniunt in Veſtibuli latitudine & muri ejus craſſitie. Sic ergo illi centenarium cubitorum numerum in longitudine Templi colligunt per partes, Murus Veſtibuli craſſus erat 5 cub. Veſtibulum latum

11 cub.

11 cub. Murus,quo locus Sanctus à Veſtibulo diſtinguebatur craſſus 6. Locus Sanctus longus 40.cub. Spatium inter Adytum & locum Sanctum inane latum cub. unum,Adytum longum 20 cub.Murus ejus à tergo craſſus 6 cub. Cellæ,quæ à tergo Adyti erant,latæ fuerunt 5.cub. Murus earum craſſus 5.cub. Colliguntur in univerſum 100 cub. Has Cellas à tergo Adyti Joſephus non agnoſcit, neque patitur centenarius cubitorum in longitudine Templi numerus,ut Cellæ ponè Adytum ex Joſephi dimenſione ullæ fuerint, ſed quod Judæi Veſtibuli latitudini, & craſſitudini muri ipſius detraxerunt à fronte domûs, videntur voluiſſe addere & compenſare, adjectis à tergo, & ponè Adytum,Cellis iſtis. At ſecundùm Scripturam vix colligi poſſunt in longitudine niſi 94 cubiti,nempe Adytum longum fuit 20 cub. Locus Sanctus 40.cub. Veſtibulum latum 10 cub. En tibi 70 cub. Murus Templi ponè Adytum & ante locum Sanctum,22 cub. Cellæ poſt Adytum latæ 5 cub. Sic colliguntur 87 cub.his addantur 3 cub. craſſitudinis muri Cellarum,& 4 cub. muri Veſtibuli,fient 94 cubiti,

Latitudo Templi à Meridie in Septentrionem porrigebatur,& bifariam conſideranda venit,nempe vel à fronte,quà ingreſſus in illud per Veſtibulum ab Oriente patebat. vel à tergo poſt Veſtibuli latitudinem,& muri, quo Veſtibulum à loco Sancto ſeparabatur,craſſitudinem. Et à fronte quidem latum fuit 100 cubitos, quot nempe longum fuit extrinſecus ipſum Veſtibulum. Veſtibuli enim longitudo in Templi latitudinem porrigebatur. Ab extremo ergo Veſtibuli Meridionali angulo ad alium ejus Septentrionalem angulum extrinſecus 100 fuerunt cubiti,intrinſecus verò duntaxat 84,quia, uti dictum,Veſtibuli utrinque murus craſſus fuit 8 cub. detrahendi itaque ſunt 16 cub.de 100. Hæc Veſtibuli extrinſecus longitudo 84 cub.ſecundùm Joſephum,videtur inde confirmari,quòd in latina Ruffini interpretatione (Antiq.l.6.c.6.) Veſtibulum dicitur longum 40 cub.ubi in Græco eſt πεντήκοντα. Uterque numerus verus eſſe poteſt,& uterque debet de dimidia non de tota Veſtibuli longitudine accipi; nam ex iis,quæ jam vidimus, liquet longum fuiſſe neceſſariò extrinſecus 100 cub.intrinſecus verò 84. Ergo dimidia ejus longitudo, à Portæ medio ad alterutrum extremum,extrinſecus fuit 50 cub. (ut habet Græcus textus πεντήκοντα) intrinſecus verò fuit 42. cub. pro quo Ruffinus dixit 40, numerum nempe rotundum poſuit pro fracto. Sic ergo accipiendus omnino videtur locus ille,alioqui Joſephus ſecum ipſe ἀδιακρίτως pugnabit. Judæi,quia Veſtibuli murum volunt fuiſſe craſſum quinque duntaxat cubitos,Veſtibulum intrinſecus longùm faciunt 90 cub. extrinſecus verò 100.

Templi latitudo à tergo non fuit(ut à fronte) 100, ſed 60 duntaxat cubitorum ſecundùm Joſephum, *Pone enim* (ut ille ait) 40 *cubitis erat anguſtius*,quàm fuit à fronte,*nam à fronte Veſtibulum utrinque duorum inſtar humerorum 20 cubitis ab utroque latere producebatur*. Hæc Templi latitudo ſic per partes,ſecundùm Joſephum,colligitur. Locus Sanctus & Adytum lata fuere 20 cub. Murus,quo utrinque claudebantur,craſſus fuit 6 cub. ſic colliguntur 32 cub.qui de 60 deducti dant 28 cubitos, Cellis, quæ utrinque Templo adhærebant aſſignandos, 4 nempe ab utroque latere cubitos. Horum 14 cub. damus decem latitudini Cellarum, 4 verò cubitos craſſitudini muri,quo utrinque Cellæ claudebantur.& ab Atrio Sacerdotum ſeparabantur. Ita Cellarum & muri earum craſſitiem,quam Joſephus non definit,certò colligimus,indidémque confirmatur quàm verè à Judæis definiatur muri Templi craſſitudo eſſe 6. cub. neque enim aliter inveniri poſſet tota Templi à tergo latitudo eſſe 60 cub. prout eam definivit. Ita mutuas ſibi præſtant operas mutuámque fœnerantur lucem in dimenſionibus ſuis Joſephus & Judæi,aliorúmque ab aliis caſtigari & deprehendi poteſt in numeris error atque lapſus. Talmudiſtæ hanc Templi latitudinem,ut aliam à Joſepho ſtatuunt,ſic etiam aliter eam per partes colligunt atque dinumerant. Nam ad loci Sancti & utriuſque ejus muri communem cum Joſepho 32 cub. latitudinem adjiciunt ab uno latere Cellarum latitudinem 6 cub.muri earum craſſitiem quinque cub. illi muro adjungunt, Cochleam vel potiùs ſcalam lapideam (quâ per Cellarum longitudinem aſcendebatur in ſecundum & tertium earum tabulatum earúmque tectum) latam 3.cub. murum autem ejus craſſum quinque cubitos. Sic colliguntur ab uno Templi latere 19 cub. totidem erant ab altero Templi latere. Sic in univerſum colliguntur 70 cub.quot cubitos volunt latum fuiſſe Templum à tergo. Sed hæc cellarum earúmque muri,adjunctæque Cochleæ,& ejus muri dimenſiones & ratio non conveniunt; nimia enim eſt proculdubio illa muri (quam ſtatuunt) tum Cellarum,tum Cochleæ craſſities: non enim magna fuit muri illius altitudo, ut tantam poſtulaverit craſſitiem,altus nempe fuit murus ille 30 duntaxat cubitos. Deinde quod ajunt Cellarum muro adjunctam fuiſſe Scalam lapideam,cum muro,qui eam ſuſtineret quinque cubitos craſſo,falſum eſſe (& ignarorum Judæorum commentum,qui rationem Cochleæ, quâ ad Cellarum tabulata & tectum aſcendebatur non intellexerunt) inde convincitur,quod Joſephus Antiq. ubi de Templi conflagratione agit,narrat militem Romanum,quum Judæos in Templum refugientes perſequeretur,ſublatum à ſocio in humeros,titionem,quem ex Porticuum incendio rapuerat, injeciſſe ex atrio Sacerdotum per feneſtram in Cellas Templo circumpoſitas, quod fieri nullâ ratione potuiſſet,ſi ſcala illa Judæorum & ejus murus admittatur,uti planum eſt ex Talmudiſtici Templi delineatione noſtra. Imò verò ſi ea admittatur,nullæ potuerunt eſſe in pleriſque inferioris Tabulati Cellis feneſtræ,imò neque in ſecundi ſeu medii Tabulati nonnullis Cellis,ſiquidem à Scala illa lapidea, ejúſque muro obtecta & obſcurata prorſus fuiſſet magna Cellarum tum primi, tum ſecundi Tabulati pars,quod vehementer abſurdum eſt,unde enim habere potuerunt Cellæ lumen? Itaque rejicienda prorſus videtur illa Judæorum Templi hac in parte dimenſio atque delineatio; recipienda contrà magis videtur illa, quæ à Joſepho traditur,ut magis verò conſentanea.De Templi Salomonici latitudine Scriptura hoc tantùm dicit, locum Sanctum latum fuiſſe 20 cubitos, Cellas autem utrinque Templo adhærentes latas fuiſſe 5 cubitos,ita colliguntur 20 cubiti,quibus ſi addas muri Templi,quo à Cellis utrinque ſeparabatur craſſitudinem 10 cubitorum, exſurgunt 40 cubiti. An Cellæ murum habuerint,quo ab Atrio ſeparentur,Scriptura non dicit,ſiquis

quis tamen contendat lapideo muro eas fuiſſe ab Atrio Sacerdotum ſecluſas, muri illius non videtur magna fuiſſe craſſitudo, cùm ex Scriptura Cellarum tria Tabulata alta fuerint 15 duntaxat cubitos, itaque 3 cub. craſſities muro illi abundè ſuffecerit. Atque ſic tota Templi Salomonici latitudo invenietur fuiſſe 46 cub. longitudo autem ejus 94 cub. quæ eſt ratio dupla longitudinis, ad latitudinem, quam rationem Vitruvius requirit in Doricis Ædium ſacrarum ſtructuris.

Veſtibuli Templi dimenſiones.

Jam ſuprà indicavimus quanta fuerit Veſtibuli, ex Joſephi mente, amplitudo nempe longum fuiſſe extrinſecus 100 cub. intrinſecus verò 84, latum autem intrinſecus 20 cub. extrinſecus verò 34, quia 20 illis cubitis addendi ſunt tum 8 cub. craſſitudinis muri Veſtibuli à fronte, tum 9 cub. craſſitudinis muri, quo à loco Sancto diſtinguebatur. Talmudiſtæ longum illud faciunt extrinſecus 100 itidem cubitos, intrinſecus verò 90 cub. cujus cauſam ſuprà aperuimus, latum autem faciunt intrinſecus 11 duntaxat cubitos. Sed hæc latitudo anguſta proculdubio eſt, nec æquâ ſatis proportione reſpondens tum longitudini tum altitudini ejus, quam utrámque fuiſſe ajunt 90 cub. Sanè Scriptura Veſtibulum facit 10 duntaxat cubitos latum, ſed & eadem illud ipſum longum facit 20 duntaxat cubitos, altum verò (uti videtur) 30 cubitos, quæ æqua eſt & valde accommodata latitudinis ad longitudinem & altitudinem ratio atque proportio. At verò ut latum fuerit 11 cubitos, longum verò & altum 90 cub. non id patiuntur leges proportionis, quæ in ſtructuris Ædium ſervanda eſt. Latitudo 20 cubitorum, quam Joſephus ei tribuit multò convenientior videtur, & ad juſtæ proportionis leges & rationem longè propiùs accedere. Porrò cur in latitudine ejus aſſignanda Judæi uno amplius cubito à Scripturæ menſuris diſceſſerint, cauſam aliam non video, neque conjicere poſſum, niſi hanc, ut centenarium ſcilicet cubitorum in longitudine Templi numerum explerent, qui alioqui uno cubito diminutus inveniretur. At cur tam ipſi quàm Joſephus etiam in longitudine Veſtibuli dimetienda tam longè à Scriptura abierint (Scriptura enim illi tribuit 20 duntaxat cubitos, iſti verò eidem tribuunt, Judæi quidem 90, Joſephus autem 84) cauſam nullam prorſus probabilem comminiſci aut divinare poſſum. Fortè Herodes (qui Templum hoc, quod tum à Joſepho, tum à Judæis deſcribitur, condidit) putavit Veſtibuli Salomonici magnitudinem & menſuras non æquâ ſatis proportione reſpondere ad reliquæ Domûs amplitudinem, ideóque voluit illud ampliare, ut juſta inter ea eſſet proportio. Ambulatio item in Veſtibulo ante Domum videbatur illi in longitudine 20 cub. brevis nimium, eam itaque quadruplo longiorem fecit, quadruplò autem auctâ longitudine duplicanda minimùm fuit ejus latitudo. Atque ita factum ut eadem eſſet totius Templi à fronte latitudo cum ejus longitudine, quod elegantiſſimum & convenientiſſimum videbatur. Et figura ſanè Templi Herodiani, quæ literam T inverſam refert ſpeciem, habet convenientiſſimam gratiſſimámque.

Altitudo Veſtibuli ſecundùm Joſephum & Talmudiſtas extrinſecus (uti ſuprà diximus) fuit 109 cubitorum, intrinſecus autem à ſolo Veſtibuli ad ſummum uſque tabulatum, ſive potiùs tectum perpetuâ altitudine (ſine ulla interjecta contignatione) fuit 90 cubitorum. Quibus ſi infernè addantur 6 cub. quibus ſolum Veſtibuli altius fuit ſolo Atrii Sacerdotum (nam, uti ſuprà dictum eſt, 12 Gradibus ab Atrio Sacerdotum in Veſtibulum aſcendebatur, qui Gradus ſinguli erant alti dimidium cubitum) fient 96 cubiti, his supernè addendi ſunt 4 cub. ad tecti craſſitudinem, & coronamenti ſive periboli altitudinem. Et ſanè Judæi περίβολον altum faciunt tres cub. ita cubitus reliquus dandus eſſet craſſitudini tecti; ſed quia major fuiſſe videtur ejus craſſities ob longarum trabium & trabibus impoſitorum lignorum, hiſque injectarum tabularum & tabulis inducti cæmenti craſſitiem, tribuendi omnino videntur toti tabulati ſive tecti craſſitudini duo cub. reliqui duo cubiti ſufficere poſſunt ad altitudinem Periboli, qui tecto circumpoſitus erat ad prohibendum inopinatum caſum deambulantium ſuper tectum, trium nempe pedum altitudo ad cuiuſvis fermè proceri hominis umbilicum poteſt pertingere, eúmque à caſu prohibere.

Templi quæ & quanta fuerit altitudo & amplitudo?

In deſcriptione Templi Salomonici, quæ habetur 1 Reg. c. 6. nulla fit ſingularis mentio altitudinis Veſtibuli, ita ut videatur eadem fuiſſe cum reliquæ Domus altitudine, quæ dicitur fuiſſe 30 cub. aut verò potius 20 duntaxat cubitorum, uti infrà oſtendetur. Quod ſi verum eſt, fuit ſanè Templum Salomonicum Herodiano longè minus atque anguſtius, quod cùm abſurdum miniméque admittendum videatur, quandoquidem Salomonicum tantopere à magnificentia & amplitudine celebratur, ideo nonnullis viſum eſt rationes ſuas inſtituere, ut ita inveniatur Templum Salomonicum, Herodiano 20 cub altius. Atque ad id adferunt locum qui habetur 2. Par. 3. 4. obi Veſtibulum Templi dicitur fuiſſe altum 120 cub. quod dictum eſſe volunt de ſolo Veſtibulo, ſed ad totum Templum trahunt, ut & Veſtibulum & locus Sanctus & Adytum intelligi debeant, alta fuiſſe 120 cub. Atque in hac ſententia eſt R. Salomo Jarhi in hunc locum: cui ſi objicias locum 1 Reg. cap. 6. ubi altitudo Domûs dicitur fuiſſe 30 cub. reſpondebis hoc dici de primo ſeu imfimo tabulato, cæterùm tria alia iſti ſimilia fuiſſe illi ſuperimpoſita, ita ut quatuor fuerint in toto Templo tabulata, ſingula alta 30 cub. atque ita tota altitudo aſſurrexit ad 120 cub. Atque ad hujus ſententiæ confirmationem adſert locum ex 1 Par. 28. 11. obi David dicitur *dediſſe Salomoni typum Porticûs, domorum ejus, Gazophylaciorum ejus, Cœnaculorum ejus* חדריו הפנימים *& interiorum ejus penetralium, domûſque Propitiatoris.* Unde, inquit, liquet fuiſſe in Templo עליות *tabulata* ὑπερῷα & Ribera de Templo Salomonis hoc loco per בתים intelligit locum Sanctum & Adytum, per גנזכים *Gazophylacia*, Cellas Domui circumpoſitas, per עליות *cœnacula*, illa tabulata primo ſive infimo ſuperpoſita, חדריו הפנימים *cubicula in adytu* ſive *interiora*, ea quæ erant in ſecundo & tertio tecto Templi, & *interiora*, inquit, *dicuntur ut diſtinguantur à Cellariis, quæ exteriora erant.* Ad ejuſdem ſententiæ confirmationem idem Ribera adfert Herodis ad Judæos verba apud Joſephum

Antiq. 15. c. 14. *Templo huic, quod poſtliminio reverſi à captivitate Babylonica patres noſtri inſtauraverunt, deſunt ad priſcam altitudinem 60 cubiti, tantò enim celſius erat vetus illud Salomonis ædificium.* Porrò Templum ſecundum, de quo iſthic loquitur Herodes (inquit Ribera) conſtat habuiſſe 60 cubitos altitudinis ex Eſd. 6. prohibente viz Cyro altiùs ædificari Templum, ut ibidem ait Joſephus, & ex cap. 6. Eſdræ intelligitur. Cùm autem ſecundum multo minori magnificentiâ exſtructum fuiſſe conſtet (ex Agg. 2.) quàm primum, dubium non eſt primum habuiſſe multò majorem altitudinem. Confirmat hoc (inquit) quod legimus Eſd. 3. Plurimi de Sacerdotibus & Levitis, ac Principes patrum, & Seniores, qui viderant Templum prius, cùm fundatum eſſet hoc Templum in oculis eorum, flebant voce magnâ, ſcilicet quoniam ex fundamento cognoſcebatur non poſſe illud ſurgere in altitudinem prioris. Poſtremò, cùm in cap. illo 3. lib. 2. Paralip. deſcribatur menſura longitudinis & latitudinis Domûs, & nihil de altitudine dictum ſit, non eſt dubium, quin id, quòd ſubjicitur, *porro altitudo 120 cubitorum erat*, non ſolùm ad Porticum ſed etiam ad Domum referri debeat. Ex his ſic concludit Ribera, *Dicendum igitur eſt ſi & citatos autores & veritatem ipſam ſequi velimus 1 Reg. cap. 6. deſcribi altitudinem Domûs uſque ad primam contignationem, in Paralip. autem uſque ad ſupremam, & ita omnia conciliantur.* Atque hæc Ribera, qui Salomonis Jarchi ſententiam ſecutus eſt. Kimchi in aliam propendet ſententiam, ut nempe ſolum Veſtibulum fuerit 120 cub. altum, quam confirmare etiam nititur, eámque poſt eum alii ſecuti ſunt, recentiores maximè interpretes, atque inter eos præcipuus Villalpandus, qui putant Veſtibulum inſtar altiſſimæ turris ſupra Domum eminuiſſe.

Verùm neutra harum ſententiarum ſtare poſſe videtur. Ac primò, poſterior iſta hinc refelli videtur, quòd tanta Porticûs altitudo nullam habet convenientem & juſtam proportionem tum ad reliquæ Domûs illi junctæ altitudinem, tum ad areæ ſuæ latitudinem & longitudinem: nam quæ hæc eſt proportio ut quadruplò fuerit reliquâ Domo altior. Nulla invenietur turris toto terrarum orbe, quæ ædificium ſibi junctum tanto ſuperavit intervallo, deforme enim illud eſt, quippe non ſervatâ juſtâ membrorum inter ſe proportione. Area etiam illius Porticûs tam anguſta, 10 nimirum cubitos lata, 20 longa, omnino ſufficere non videtur ad tantam altitudinem ſuſtinendam; nec invenietur, uti arbitror, turris ulla hujus altitudinis, quæ non triplo aut quadruplo ampliorem obtineat aream. Turris dicta Phaſaelus ab Herode exſtructa, cùm eſſet 90 cub. alta, lata & longa fuit in quadrum 40 cub. Hippicos cùm eſſet 80 cub. longa & lata fuit 25 cub. Et quidem ſolidæ erant, non inanes, ad altitudinis ſuæ ferè dimidium, aut ſaltem trientem. Non decuit ergo tam humilem Domum (30 nempe cubitorum) tam alta & procera turris ei juncta, nec tam brevis Porticûs ipſius area juſtâ proportione tantæ altitudini reſpondet. Itaque rejicienda videtur hæc ſententia, quæ juſtæ in ſtructuris obſervandæ proportioni tantopere repugnat; támque longè ab ea recedit. Non minùs longè ab ea diſcedit prior illa ſententia, quæ ſtatuit Domum totam cum Veſtibulo fuiſſe 120 cub. altam; nam ex 1 Reg. 6. 10. liquet, Cellas Templo circumpoſitas fuiſſe ſingulas quinque duntaxat cubitos altas, proindéque tria Cellarum tabulata alta fuerunt 15 tantùm cubitos, aut ad ſummum 18. ſi ſingulorum tabulatorum contignationis craſſitudini & tecto cubitum unum demus. Jam verò quæ hæc eſt 18 ad 120 cub. altitudinis proportio? Sanè non minùs abſona, & à juſta ratione abhorrens, quàm altitudinis Porticûs ad Areæ ſuæ amplitudinem proportio. Deinde & latitudinis ipſius Domûs, (quæ fuit 20 cubitorum) nulla eſt juſta & æqua ad tantam Domûs altitudinem proportio; itaque tam anguſta Domûs latitudo cum tanta ejus altitudine, & 80 ut minimum cubitorum longitudine ingratam & inconcinnam oculis præbuiſſet ſpeciem, maximè ſi tam humiles ei adjunctas Cellas cum ejus altitudine conferas. Nam quod Joſephus Antiq. l. 8 c. 2. Cellas facit 25 cub. longas & latas, 20 autem cub. altas, repugnat manifeſtè Scripturæ & Templi Salomonis ſtructuram cum Herodiani ſtructura confundit atque commiſcet imperitè. Neque rationes, quibus ea ſententia ſuffulcitur, ita certæ ſunt, ut refelli non poſſint. Nam ad locum 1 Par. 28. quod attinet, quo Jarchi nititur, Primò Reſpondet Kimchi, Domos, Cellas, Gazophylacia, tabulata vel cœnacula & penetralia, quorum illic fit mentio, fuiſſe ipſius Porticûs Domos, Cellas, &c non verò totius Domûs, proindéque non debere intelligi illa עליות *tabulata* de tabulatis loco Sancto & Adyto ſuperpoſitis, ſed de tabulatis ipſius Porticûs, quæ ſecundùm eum quatuor fuerunt. Sed quia in tam anguſto ſpatio non potuerunt eſſe tot diverſa membra, Domus, Cellæ, Cœnacula &c. propterea aliter malim reſpondere. Itaque ſecundò Reſp. Eo loco per בתים *domos* intelligi poſſe (uti Jarchi accipit) locum Sanctum & Adytum, quæ ideo dicuntur Veſtibuli domus, quia per Veſtibulum in ea dabatur ingreſſus, quomodo in communibus ædibus à Veſtibulo itur in Domum; per גנזכים *gazophylacia* intelligi debere Cellarum Templo ab utroque latere circumpoſitarum primum tabulatum, quarum cellarum hic videtur fuiſſe uſus, ut in iis pretioſiſſima quæque reconderentur & aſſervarentur; per עליות *cœnacula* poſſe intelligi ſecundum & tertium Cellarum illarum tabulatum, fuerunt enim illa revera ὑπερῷα Cellis inferioribus ſuperpoſita; per חדרים הפנימים *penetralia intima*, intelligendæ veniunt Cellæ illæ, quæ erant à tergo Adyti, quæ ſic dicuntur, quia in illas penetrari non poterat niſi per anteriores Cellas, quæ priùs erant emetiendæ & penetrandæ, ex una nempe in aliam dabatur ingreſſus, eránique omnes invicem penetrabiles; בית הכפורת *domus propitiatorii* Adytum ſignificat, in quo erat Arca fœderis, qui locus licèt in præcedentis vocis complexu בתים ſit comprehenſus, ſingulariter tamen adhuc commemoratur, quia pars erat Templi maximè præcipua, cæteriſque ſanctitate longè præſtans. Ita nihil neceſſe eſt eo loco comminiſci ex voce עליות tria ſuperna in Templo tabulata infimo ſuperimpoſita ad altitudinem 120 cub. Ad locos autem Eſdræ & Aggæi quod attinet, quibus ſignificatur Domus ſecunda alta & lata 60 cub. & tamen multò minor priore; Reſpondeo primò Templum bifariàm accipi, latè nimirum & ſtrictè, & ſtrictè quidem pro Adyto, loco Sancto & Veſtibulo; Templum

ſtrictè

ſtrictè ſic ſumptum non commendatur in libris Regum & tota Scriptura à magnitudine & amplitudine, ſed à ſtructuræ pulchritudine & magnificentia, cùm totum intrinſecus Cedro & aureis laminis eſſet obductum. Itaque licèt Templum ſic acceptum à Cyro ædificari juſſum amplius & majus illo eſſet quoad menſuram, magnificentiâ tamen & interno ornatu atque mundo longè erat illi inferius. Itaque inde fortè fletus & ejulatus eorum, qui priùs illud viderant, cùm poſterius iſtud longè infra illud viderent quoad ornatum & ſplendorem ſubſiſtere: atque ita intelligendus eſt locus Aggæi, quo poſterius Templum priori collatum dicitur fuiſſe inſtar nihili in oculis Judæorum: Id, inquam, accipiendum eſt de cultu & ornatu non de amplitudine. Nam cum ex eorum ipſorum (quos jam refutamus) ſententia poſterius iſtud dimidio tantùm minus altum eſſet quàm Salomonicum, cauſa non erat, cur diceretur quaſi nihil fuiſſe in eorum oculis ſi id dictum fuiſſet reſpectu amplitudinis, maximè cùm illi ipſi, quos refutamus, negare non poſſint poſterius iſtud à Judæis reducibus, exſtructum, ſi reſpectu altitudinis cedebat priori, ac latitudinis reſpectu longè illud ſuperavit, cùm prius 20 tantùm cubitos latum, iſtud 60 dicatur latum fuiſſe, ita ut quod altitudini deerat in poſteriore, latitudine ipſius majore compenſari videretur. Sed ut nè eos hîc plus æquo gravemus, facilè concedimus latitudinem illam 60 cub. non eſſe accipiendam de Adyti & loci Sancti, ſed de tota Templi cum adjunctis Cellis latitudine, quæ ne quidem tanta fuit in Templo Salomonico, in quo adjunctæ Cellæ latæ fuerunt 5 duntaxat cubitos, ac proinde ſi Adyti & loci Sancti latitudini (quæ 20 fuit cubitorum) addas Cellarum latitudinem 10 cubitorum, & muri utrinque craſſitiem 10 vel 12 cubitorum, tota Templi illius latitudo exſurget ad 40 vel 42 cubitos. Ita igitur negari non poteſt ſecundum Templum priore fuiſſe latius 20 cubitis. h.e. triente. Locus ergo ille Aggæi, qui adverſus ſententiam noſtram objicitur, non de Templi ſtrictè dicti amplitudine, ſed de ejus ornatu & magnificentia eſt accipiendus. Quod ſi omnino de amplitudine Templi accipiendum eſſe contendat aliquis, Reſp. id tum accipi debere non de Templi ſtrictè ſed latè ſumpti amplitudine. Nam circa Templum propriè & ſtrictè ſumptum Salomon exſtruxerat varia ampliſſima ſimul & magnificentiſſima ædificia, Porticus puta, Atria & Exhedras, &c. ad populi, Sacerdotum, Levitarum, totiúmq; Leviticum miniſterium accommodata, quæ à Judæis reducibus non eâ magnitudine, ſplendore & magnificentiâ exſtructa ſunt, quâ fuerant in priore Templo, ut hac in parte Templum ſecundum priori longè fuerit inferius. Secundò reſpondemus eos, qui prius Templum viderant, non ideo dici fleviſſe & ejulaſſe, quòd viderent poſterioris iſtius fundamenta ejuſmodi eſſe, ut non potuerint ferre tantam muri altitudinem, quanta erat in priore Templo, videntur potiùs ideo fleviſſe, quòd tum ſubierit eorum mentem recordatio ſtatûs Reip. totiúſq; populi, qui ſub priore Templo longè fuit diſpar, major nempe & glorioſior quàm tum erat ſub ſecundo Templo. Illi ergo memores ſtatûs Reip. qui tum fuit, præſentem rerum ſtatum longè diſparem & inferiorem lugebant, reliqui, qui non viderant ſtantem Judaicam ſub Regibus & priore Templo Remp. ſed collapſam duntaxat & everſam in captivitate Babylonica, reparantes tum animo ſtatum præſentem & cum illo Babylonico componentes, exultabant & jubilabant, mixtæque ſic fuerunt populi voces variæ, fletus & lætitiæ, ex aſpectu quidem Templi, quod tum fundabatur, excitatæ, at non tamen ex murorum ejus (quaſi minùs eſſent antiquis craſſi) ſed ex præſentis ſtatûs ſui cum eo, quem prius viderant collati conſideratione ortæ. Sed objicitur non eſſe veriſimile Cyrum Spiritu Dei excitatum ad inſtaurandum Templum, voluiſſe menſuras ejus à Deo olim conſtitutas arbitratu ſuo immutare. At, inquam ego, ſi eædem ſervandæ fuerunt, quæ fuerant in priore Templo, quid opus erat in Edicto ſuo menſuras deſignare atque notare; ſatis erat edicere, ut priſtinis fundamentis imponeretur Templi ſtructura, útq; juxta veterem ejus menſuram & figuram exſtrueretur, quæ ſatis erat ex Scriptura nota: quod itaq; menſuram Edicto ſuo deſignavit, & quidem diverſam ab ea, quæ notatur (libro Regum) fuiſſe in priore Templo, argumentum eſt certiſſimum immutatæ priſtinæ menſuræ atq; amplitudinis. Et quando Cyrus non ſuopte motu, ſed Divino juſſu, inſtaurationem illam Templi ſuſcepit, omnino exiſtimandum eſt, menſuras illic præſcriptas à Deo etiam fuiſſe, non ab arbitratu humano. Et quando tam certum eſt, ut negari non poſſit (uti modò demonſtravimus) Templi ſecundi latitudinem diverſam, & quidem non minorem ſed majorem & ampliorem fuiſſe latitudine prioris Templi, & quidem tertiâ (ut minimùm) parte majorem, quidni etiam veriſimile ſit, ut altitudo item diverſa, neque minor ſed major, & quidem duplo major altitudine prioris Templi fuerit. Nam quis credat Cyrum voluiſſe tertiâ parte latius, duplo verò humilius facere Templum quàm olim fuerat; imò verò ut latius ſic & altius illud facere voluit. Quandoquidem enim ſub poſteriore Templo futura erat major Judæorum per univerſum Orbem terrarum ſparſorum multitudo, videtur etiam Deus voluiſſe Templum ſecundum majus & amplius exſtrui, etſi non ita ſplendidum & ornatum quàm fuerat ſub Salomone, quia humilis Judæorum reducum ſtatus id non ferebat. Sed Herodes nobis objicitur apud Joſephum, dicens defuiſſe Templo à reducibus Judæis exſtructo ad priſtinam altitudinem 60 cub. quos ipſe voluit addere, proptereáq; ab ipſis fundamentis Templum inſtauravit. Reſp. hoc tantùm inde effici, Herodem & qui ei hujus conſilii autores & fautores fuerunt, in ea quidem fuiſſe ſententia, quam ex occaſione loci ſuprà memorati 2. Par. 3. videntur concepiſſe, quomodo jam diximus, Salomonem Jarchi ex eo loco occaſionem cepiſſe abeundi in eam ſententiam, at non ſequitur tamen rem ita revera habuiſſe, cùm videamus Kimchi in diverſa eſſe nihilominus ſententia. Itaque ego potiùs dixerim Herodem hominem gloriæ ex magnificentia appetentiſſimum, poſt multa à ſe per totam Judæam, & in ipſa Jeroſolyma magnificentiſſimè exſtructa ædificia, & hinc etiam gloriam captare voluiſſe, exſtructione nimirum Templi majoris & amplioris magnificentioriſque quàm unquam antea fuerat, ut ſic vel ipſum Salomonem regem glorioſiſſimum & famoſiſſimum & Cyrum hac in parte aut æquaret, aut etiam quodammodo ſuperaret. Et quoniam difficile erat Judæis perſuadere, ut rem arbitrio ſuo per-

mitterent, ut hoc ab ipſis faciliùs impetraret, perſuaſiſſe illis videtur ex loci illius 2 Par. 3. occaſione Templum iſtud à reducibus Judæis exſtructum duplo humilius fuiſſe Salomonico, hócque dedecus propterea non eſſe diutius illis ferendum, ideóque cùm facultas ipſi jam ſuppeteret dedecus illud abolendi, propoſuiſſe animo Templum ad juſtam & priſtinam ſuam formam & altitudinem erigere atque inſtaurare, ſi modò per eos id ſibi liceat. Si exertè id quod reserat illis aperuiſſet, ſe nempe proponere animo Templum exſtruere amplius & magnificentius quàm vel à Salomone, vel à Cyro Perſarúmque regibus exſtructum fuerat, fidem apud eos non impetraſſet, neque paſſi fuiſſent Judæi vetus ſuum Templum dirui, ut novum exſtrueretur, regeſſiſſent enim ſtatim non eſſe movendos antiquos terminos, neque mutandam priſtini Templi figuram & menſuram. Verùm honeſta erat apud eos hæc oratio, quæque facilè perſuaderi illis poterat, quod fieri hactenus ob temporum præcedentium anguſtias & calamitates varias & multiplices non potuit, ut Templum ſcilicet ad priſtinam amplitudinem revocaretur, id jam eſſe tentandum & exequendum, quando id efficiendi Deus in ſummo otio & rerum omnium abundantia facultatem ipſis præberet. Sed quis ergo, dicet aliquis, erit tandem loci illius Paralipomenon ſenſus & mens? Nempe ſuſpicarer מאר isthic poſitum eſſe per literarum Metatheſim pro אמר, quomodo alibi frequentes occurrunt hujusmodi literarum Metatheſes, adeóq; & in illa ipſa voce ſimilis occurrit, & à Maſorethis annotatur in Keri & Cetib. Metatheſis Ezech. 42. 6. ubi אמורה poſitum eſt pro מאורה Sic ergo & hîc exiſtimarem מאר poſitum pro אמר, *Vau* autem ſequens additum & præpoſitum eſſe ſequenti voci עשרים ab iis, qui legendum putabant מאר non verò אמר. Ita ſenſus loci fuerit planus, Veſtibulum nempe latum fuiſſe 10 cub. longum & altum 20 cubitos. Sic nempe fieri olim ſolebant (ut etiamnum hodie ſæpe fit in Pontificiorum Eccleſiis) πρόθυρα ſeu Veſtibula quædam ante Templorum ſive Ædium ſacrarum portas, quæ portæ ipſius altitudinem vix ſuperabant, ubi Templum ingreſſuri aliquantum conſiſtebant, & ad Templi ingreſſum ſeſe parabant, & veluti accingebant. Atque ſic Templi Salomonici ſtrictè dicti harmonia & ſymmetria partium omnium accurata, eximia & ſingularis fuerit, (uti mox demonſtrabitur) quæ tota conturbatur & enormis prodigioſáque fit, ſi admittatur ſententia illa de altitudine 120 cubitorum, uti modò ſuprà demonſtravimus. Videtur ergo omnino Templum illud Salomonicum ſtrictè dictum, longum fuiſſe 60 cub. altum 30, latum 20. Cellas autem Templo circumpoſitas altitudinis dimidium occupaſſe, quæ ſymmetria eſt convenientiſſima, uti jam oſtendetur, & ea omnia plana & manifeſta ſunt ex 1 Reg. 6. ſi ſolam Veſtibuli altitudinem excipias, quam putamus petendam ex 2 Par. 3. ubi legendum omnino videtur אמר ; עשרים pro eo quod jam legitur מאר ; ועשרים Scio non eſſe temere ſollicitandam lectionem illam, quæ ab ævo omnibus ſemper Interpretibus uſurpata fuit, cujuſmodi eſt illa (nam & LXX eóſque Joſephus, & jam Judæi omnes, omnéſque ſacrorum librorum Interpretes eam ſequuntur) at quum res ipſa ita poſcit, & verò flagitat, non puto tantâ nos debere teneri religione, ut levi aliquâ literulæ mutatione aut inverſione tolli, corrigi & emaculari non debeat, & poſſit, librarii quantumlibet antiquus lapſus.

Ex his ſi per partes ſubducatur [illegible] calculus, invenietur totum Salomonis Templum ſtrictè ſumptum, h. e. Adytum cum loco Sancto Cellis & Veſtibulo cepiſſe (ſecundùm illas Scripturæ dimenſiones in univerſum 52150 cubitos cubicos, nempe Adytum cum loco Sancto 36 M. Veſtibulum 4000. Cellæ 12150. Si enim Adyti & loci Sancti longitudinem 60 cub. per latitudinem 20 cub. multiplices, exſurget area 1200, hac multiplicatâ per 30 cub. altitudinis fiet ſumma 36 M. cub. Similiter multiplicetur Veſtibuli longitudo 20 cub. per latitudinem 10 cub. fit area 200 cub. quâ multiplicatâ per cub. altitudinis exurgit numerus 4000 cub. Cellæ ab utroque latere fuerunt longæ 60 cub. latæ 5, altæ 15, Hæc ſi in cubum multiplicentur invenientur ab unoquoque latere 4500 cub. in utroque latere 9000. A tergo Adyti longæ fuerunt 42 cub. latæ 5, altæ 15, hæc cubicè multiplicata faciunt ſummam 3150, quâ additâ cum 9000 exſurgit numerus 12150. Fuiſſe autem longas ponè Adytum 42. cubitos patet; nam Adytum fuit longum 20 cubitos, murus ejus utrinque craſſus 12 cubitos en 32 cubitos, his in utroque extremo ſive angulo addenda eſt Cellæ unius menſura, h. e. 10 cub. ſic fiunt 42 cubiti. Sic ergo planum fit totius Templi capacitatem fuiſſe (uti dictum) in univerſum 52150. At Templum Herodianum ſecundùm dimenſiones à Joſepho traditas cepit 356 M. cubitos cubicos, nempe Adytum cum loco Sancto 120 M. cub. Veſtibulum 200 M. Cellæ 36 M. ſumma eſt 356 M. Nam ad Adytum & locum Sanctum quod attinet, eadem fuit ejus cum Salomonici area, nempe 1200 cub. quibus multiplicatis per altitudinem 100 cub. fit numerus 120 M. cubitorum. Veſtibuli longitudo 100. cub. per latitudinem 20 cub. multiplicata facit aream 2 M. cub. hæc per altitudinem 100 cub. multiplicata facit ſummam 200 m. Cellæ ab utróque latere fuerunt longæ 60 cub. latæ 10, altæ 30, quæ ſi cubicè multiplicentur fient ab unoquoq; latere 18 M cub. ab utroque autem 36 m. Summa univerſa eſt totius Templi (uti dictum), 356 M. cub, qui ſi dividantur per 52150 (quæ fuit Salomonici Templi capacitas) invenietur Templum Herodianum Salomonico fere ſeptuplo amplius atq; capacius. Porrò in hac ſummaria dimenſione utriúſq; Templi non comprehendimus murorum Templi craſſitudinem, ſed vacui tantùm illius, quod intra Templi muros comprehenſum fuit, capacitatem. Atque hinc eſſe videtur, quod Judæi locum, qui eſt Aggæi cap. 2. 9. de ſecundo Templo quòd futura ſit ejus gloria major quàm prioris, accipiunt ad literam de Templo ab Herode conſtructo, quaſi amplius multo futurum prædicatur Salomonico, etſi fortè intrinſecus non fuerit tantopere exornatum, nempe non fuit ὅλον καταχρυσον. Quod ſi Salomonicum Herodiano non ornatius tantùm ſed & majus & amplius fuiſſet, (quod volunt illi, quorum jam ſententiam rejicimus) nullo omnino fundamento niteretur iſta Judæorum loci hujus Aggæi interpretatio, quæ etſi genuina non ſit, videtur tamen aliquo nixa fuiſſe fundamento. Hinc etiam forte nata eſt & exordii ſui occaſionem cepit Herodianorum (quorum in Evangelio fit mentio) error, qui dicuntur ha-

habuiſſe Herodem pro Meſſia, hinc nempe quòd viderent tempus Meſſiæ tum adveniſſe, & ſub Herode Judæos altâ pace fruentes, Herodémque ipſum Regem eſſe diu [illegible]um & magnificentiſſimum atque ab eo Templum Hieroſolymitanum inſtauratum, auctum, amplificatum ſplendidiúſque multò quam erat antea effectum, quod à Meſſia faciendum Judæi tum ſperabant, & etiamnum [illegible]e ſomniant ſperántque. Non jam inquiro an Herodes ipſe hoc conſilio inſtaurandi & amplificandi Templi hoc ſpectaverit & ſperaverit, fore ut hac ratione Judæis perſuaderet ſe eſſe Meſſiam, an verò adulatores ejus ex illa Templi inſtauratione & amplificatione anſam & occaſionem arripuerint, rumorem illum inter populares ſuos de Herode ſpargendi, atque errorem illum diſſeminandi. Satis mihi eſt ſi modò illa Templi amplificatio occaſionem huic errori, qui Herodianis tribuitur, præbuerit, quod omnino factura fuiſſe non videtur tam efficaciter, ſi Herodianum Templum Salomonico non ornatu modò & ſplendore, ſed & amplitudine Salomonico ceſſiſſet.

Cellarum circa Templum dimenſiones & numerus.

In hoc convenit Joſepho cum Talmudiſtis, quòd utrique tria Cellarum circa Templum collocant tabulata, ſed triplici diſcrimine inter ſe diſſentiunt. Primùm quidem in Cellarum numero; nam Joſephus 30 duntaxat ſtatuit Cellas, Judæi 38 agnoſcunt. Secundo in ſitu earum, nam Joſephus eas collocat in latere Meridionali & Septentrionali duntaxat Domûs, quindecim nempe in unoquoque latere, quinque ſcilicet in unoquoque tabulato; Judæi præter illas 30 Cellas ſtatuunt 8 alias in latere Occidentali Domûs ponè Adytum, tres nempe in primo & totidem in ſecundo tabulato, tum ſuper illas, duas alias in tertio ſive ſupremo tabulato. Tertiò differunt in cellarum amplitudine; nam ſecundum Joſephum ſingulæ cellæ erant 10 cub. longæ, latæ, & altæ, Judæi earum altitudinem non definiunt, videtur tamen fuiſſe eadem cum illa Joſephi. Itaque (uti videtur) ſecundùm Judæos ſunt quidem omnes altæ 10 cub. & 30 priores Cellæ ſunt itidem ſecundùm eoſdem longæ 10 cub. ſed latæ omnes duntaxat 6 cub. in infimo tabulato, 7 cub. in ſecundo, 8 denique in ſupremo tabulato. At illas, quæ fuerunt in latere Occidentali Domûs in primo & ſecundo tabulato oportet fuiſſe longas 16 cub. aut earum duas longas fuiſſe 20 cub. reliquas quatuor ſingulas 10 cub. eas nempe, quæ in angulis Adyti fuerunt, duas denique ſupremas, quæ in tertio fuerunt tabulato neceſſe eſt fuiſſe 24 cub. longas, hàncque ab altera diviſam fuiſſe non muro ſeu pariete lapideo, ut re[illegible], ſed aſſerum duntaxat contabulatione. Atque ita tum invicem tum à Scriptura hac in parte diſcedunt. Nam Scriptura quidem una cum Talmudiſtis Cellas Templo circumponit tribus ex lateribus (Joſephus tantùm duobus) ſed Cellas omnes facit longas & altas [illegible]untaxat cubitos, latas verò in infimo tabulato 5 ſinguliter cubitos, 6 in ſecundo, 7 in tertio. Atque ex hac Cellarum 5 cub. longitudine, ſequitur fuiſſe ſpatia 39 Cellarum à latere Meridionali totidemque à Septentrione, nempe 13 in ſingulis duorum illorum laterum tabulatis 3. Cùm enim Domus longa fuerit 65 cubitos (connumeratâ ſcilicet muri, quâ Adytum ab Occidente claudebatur, craſſitudine, quæ fuit quinque cubitorum) Cellæ autem ſingulæ 5 duntaxat cubitos longæ fuerint, proculdubio in longitudine Domûs 13 Cellarum ſpatia in unoquoque fuére tabulato. In latere autem Occidentali Domûs 8 fuerunt duntaxat in unoquoque tabulato Cellæ, hoc eſt 24 in tribus tabulatis; nempe Domus lata fuit (cum adjunctis ab utroque latere Cellis) 40 cub. quos ſi per 5 dividas exſurgit octonarius Cellarum in unoquoque tabulato ab ea parte numerus: Ita in univerſum fuerunt Templo circumpoſitæ (ſecundùm eas, quas Scriptura tradit, dimenſiones) 102 ejuſmodi Cellulæ. Secundùm Judæos 38 duntaxat fuerunt, Joſephus autem 30 tantummodo numerat, neque dimenſiones ab eo traditæ patiuntur ut plures fuerint, ſed Joſephi & Judæorum Cellæ majores multò & ampliores Cellulis illis Salomonicis.

Porrò excutiendus & expendendus nobis venit locus, qui eſt apud Joſephum Antiq. lib. 8. ubi poſtquam dixit Templum & Templi Veſtibulum altum fuiſſe 120 cubitos, fuiſſéque Templum (Salomonicum nempe, nam illud eo loci deſcribit) diſtinctum in duo tabulata, quorum utrumque fuit altum 60 cubitos, ſubjicit iſta περιῳκοδόμησε δὲ τὸν ναὸν ἐν κύκλῳ τριάκοντα βραχεῖς οἴκους, ἕκαστος δὲ τῶν οἴκων τούτων εὖρος μὲν εἶχεν εἴκοσι πέντε πήχεις, μῆκος δὲ τοὺς αὐτούς, ὕψος δὲ εἴκοσι, ἐπῳκοδόμηντο δὲ τούτοις ἄνωθεν οἶκοι ἕτεροι, καὶ πάλιν ἄλλοι καὶ αὐτῶν ἴσοι καὶ τοῖς μέτροις καὶ τῷ ἀριθμῷ, ὡς τὸ πᾶν ὕψος αὐτοὺς λαβεῖν τῷ κάτωθεν οἴκῳ παραπλήσιον, ὁ γὰρ ὑπερῷος οὐκ ἦν περιῳκοδομημένος. Quibus verbis videtur Joſephus primâ fronte velle innuere Templo fuiſſe circumpoſitas in unoquoque trium tabulatorum 30 Cellas, ita ut 90 in univerſum fuerint circa Templum, Cellæ ſingulæ latæ & longæ 25 cub. altæ verò 20 cubitos. Ac non ſunt tamen ejus verba ſic accipienda; ſi enim in unoquoque tabulato 30 fuerunt circa Templum Cellæ (cùm Cellæ tribus duntaxat ex lateribus Templo fuerint circumpoſitæ) neceſſe eſſet ab unoquoque latere 10 fuiſſe in unoquoque tabulato Cellas contiguas, quæ ſi fuerint ſingulæ longæ & latæ 25 cubitos, oportet ſingula Templi latera longa fuiſſe 250 cubitos, nam decies viginti quinque numerum illum efficit. Atqui Templum, ſive locus Sanctus & Adytum (quibus ſolis Cellæ fuerunt circumpoſitæ) longa fuerunt ex Scriptura 60 cub. duntaxat, lata verò 20 cubitos; qui ergo circumponi illis potuerunt 30 Cellæ longæ & latæ ſingulæ 25 cubitos? quarum 10 in ſingulis lateribus requirunt neceſſariò longitudinem 250 cubitorum. Quare ſi Cellas volumus fuiſſe ſingulas latas & longas cubitos 25, neceſſe eſt dicere non 90, ſed 30 duntaxat in univerſum Templo circumpoſitas fuiſſe Cellas, nempe 9 à Meridie, totidem à Septentrione, 12 verò ab Occidente atque ita à Meridie & Septentrione tres duntaxat fuerint in unoquoq; tabulato Cellæ contiguæ, 4 verò ab Occidente ſingulis tabulatis, Porrò tres Cellæ longæ & latæ 25 cub. faciunt latera Templi longa 75 cubitos, 4 autem Cellæ ab Occidente faciunt Templi latitudinem 100 cubitorum, quæ ſic colligi & dinumerari poſſunt, ſi nempe domus Templi murum undiquaque craſſum fuiſſe 10 cub. parietem autem, qua Adytum à loco Sancto ſeparabatur, craſſum fuiſſe 5 cubitos, totidemque cubitis

craſſum

craſſum fuiſſe murum,quo Cellæ undiquaque claudebantur, & ab Atrio Sacerdotum ſeparabantur. Hoc enim dato ſequitur locum Sanctum cum Adyto habuiſſe in longitudinem 75 cubitos,craſſitudine muri utriuſque in eo numero comprehenſâ,nam præter muri craſſitudinem longa fuerunt 60 cubitos. Latitudo autem Templi, hoc etiam dato,fuerit 100 cubitorum,qui ſic colliguntur. Locus Sanctus latus fuit 20 cub. murus utrinque craſſus 10. cub. Cellæ utrinque latæ 25 cub. murus,quo utrinque Cellæ claudebantur craſſus 5 cub. ſumma eſt 100 cubiti. Et longitudo ſimiliter fuerit 100 cubitorum,ſi enim ſuperioribus 75 cubitis longitudinis addas Cellarum (quæ à tergo Adyti poſitæ erant) latitudinem 25 cub.& muri earum craſſitudinem 5 cubitorum, exurget numerus 105 cubitorum. Atque ita fuerit Templum longum & latum 100 cubitos,qua in longitudine non comprehenditur Templi Veſtibulum. Sed ſi Cellæ illæ longæ & latæ fuerunt 25 cub. altæ verò 20 cub.non video,qui dici poſſint βραχεῖς οἶκοι *breves domunculæ*,quomodo Joſephus eas appellat,ſi enim vel ipſius Adyti amplitudinem ſuperaviſſent; longum enim & latum fuit Adytum 20 duntaxat cubitos Tum & huc accedit illud,non videri congruum,ut tam ingentes & vaſtæ Cellæ nullo interjecto muro ſeu lapideo pariete, diviſæ & à ſe invicem diſtinctæ fuerint, quod neceſſe eſt tamen concedere,ſi dicamus ſingulas fuiſſe 25 cubitos longas & latas. Itaque non cohærent iſta.

Quòd ſi demus 90 Cellas circa Templum fuiſſe poſitas,erunt ſanè illæ βραχεῖς οἶκοι *breves & anguſtæ cellulæ*,nempe quinque vel ſex cubitos longæ & latæ, quod longè abeſt à menſura,quam eis aſſignat Joſephus, quòd nempe fuerint 25 cubitos longæ & latæ. Sic autem poſſunt Templo circumponi 90 Cellæ. Locus Sanctus & Adytum longa erant 60 cub.his adde muri utrinque craſſitudinem,quæ fuit 6 cubitorum,en tibi 72 cubitos. In illa longitudine poſſunt collocari in unoquoque tabulato 12 Cellæ contiguæ ſolâ aſſeris contignatione à ſe invicem diviſæ,ſingulæ longæ ſex cubitos,nam ſexies duodecim efficit numerum 72,latitudini earum dandi ſunt quinque cubiti. Potuerunt itaque à duobus Templi lateribus, Meridionali ſcilicet & Septentrionali collocari 72 Cellæ ſingulæ longæ 6 cub. latæ 5 cub. Ab Occidente verò collocari poterunt in latitudine Templi 18 Cellæ, 6 nempe in unoquoque tabulato,ſingulæ longæ 7 cub.latæ verò 6. Nempe hac ratione Templum latum fuerit 42 cubitos, locus ſcilicet Sanctus latus 20 cub. murus utrinque craſſus 6 cub. deinde Cellæ ab utroque latere latæ 5 cub. In latitudine ergo illa Templi 42 cubitorum collocari poſſunt ponè Adytum ſex in longum Cellæ,ſingulæ longæ 7 cubitos, nam ſexies ſeptem ſunt 42. Sic ergo poſſunt Templo circumponi 90 Cellulæ, 5 vel 6,vel 7 cub. longæ & latæ. Sed ejuſmodi Cellulis tam anguſtis & brevibus tribuere altitudinem 20 cubitorum, qualem eis tribuit Joſephus,abſurdum omnino videtur,& ab omni juſta ſymmetria & proportione prorſus alienum & abhorrens. Rurſus & alia de cauſa abſurdum videtur tantam cellis tribuere altitudinem,ſic enim fiunt aſſurgant ad altitudinem primi tabulati Templi,itaque vel cæcum planè & prorſus tenebroſum fuit prius illud ſive inferius Templi tabulatum , omnique lumine privum & caſſum præter illud, quod portam loci Sancti (quum illa patebat) intromitti potuit,quod eſt vehementer abſonum ; vel dicendum eſt aliquot tertii tabulati Cellas nihil aliud fuiſſe quàm feneſtras,per quas lumen admitteretur, & per feneſtras in Templi muro eis ex oppoſito reſpondentes in Templum intromitteretur,quod incongruum omnino videtur,& viſu atque ſpecie inconcinnum. Neque enim dici poteſt per feneſtras in ſuperiori tabulato poſitas (quod,ut ait Joſephus, non fuit περιῳκοδομημένον,h. e. *cellis cinctum*) admitti & delabi potuiſſe lumen in inferius tabulatum,nam alterum tabulatum ab altero diſtinctum fuit intermedia contignatione,ita ut lumen à ſuperiori non potuerit in inferius delabi. Itaque neceſſe eſt Joſephum graviter hic lapſum & hallucinatum eſſe in numero & dimenſione Cellarum iſtarum,quas Templo Salomonico ait fuiſſe circumpoſitas,neque enim poſſunt numeri illi & dimenſiones,quas tradit,ullo modo ſimul conſiſtere,uti oſtenſum eſt. Non attendit, inquam, Joſephus quid hic ſcriberet,neque vidit quàm hæc pugnent, ſintque prorſus ἀσύστατα, ut ne jam dicam quòd hæc longè diſtent à menſuris in Scriptura traditis,ex qua liquet Cellas fuiſſe duntaxat 5 cubitos longas,latas & altas Congruit ſanè & convenit illa Cellarum dimenſio atque amplitudo à Joſepho tradita altitudini 120 cubitorum, quam Templo tribuit,at latitudini 20 cubitorum,quam Scriptura Templo tribuit,non quadrat. Cellæ enim utrinque poſitæ longè minores eſſe debent mediâ Cellâ. Atque ut illa Cellarum altitudo aptè congruat cum Templi ipſius altitudine,non fuit Templi altitudo dividenda in duo tabulata (uti facit Joſephus) intermedia contignatione,ſic enim (ut oſteoſum eſt) inferius tabulatum obſcurum planè & cæcum redditur,ſed perpetua altitudine ad ſummum uſque tectum fuit educendus atque evehendus ejus murus,hoc enim pacto feneſtræ ſupra Cellas in muro Templi lumen immittere potuiſſent in Templum. Verùm etiam alia ex parte tam anguſta loci Sancti latitudo,20 nimirum cubitorum, non congruit cum tanta 120 cubitorum altitudine. Itaque non eſt hîc juſta & conveniens omnium partium inter ſe ſymmetria, id quod ex his, quæ ſequuntur, jam fiet manifeſtius.

Templi dimenſionum juſta & conveniens Symmetria atque proportio.

Vitruvius lib.4.cap.7. Tuſcanam Ædium ſacrarum rationem ſic definit, *Locus in quo Aedis conſtituetur cùm habuerit in longitudine ſex partes,unâ demptâ reliquum quod erit latitudini detur. Longitudo autem dividatur bipartitò,& quæ pars erit interior Cellarum ſpatiis deſignetur,quæ erit proxima fronti Columnarum diſpoſitioni relinquatur. Item latitudo dividatur in partes decem,ex his ternæ partes dextra ac ſiniſtra Cellis minoribus,ſive ubi alæ futuræ ſunt dentur reliquæ quatuor mediæ Aedi* (hoc eſt mediæ & majori Cellæ) *attribuantur*. Juxta hanc rationem exſtructum fuit Templum Herodianum à Joſepho deſcriptum,hoc excepto,quòd in Herodiano non fuit Pronaum,quod dimidiam longitudinis partem occupaverit,ſed illius loco fuerit Veſtibulum,quod pronai quodammodo vice

fuit

fuit. Longitudinem autem hic jam non intelligimus totam Templi unà cum ipſo Veſtibulo longitudinem (quæ,uti ſupra vidimus,fuit in Templo Herodiano 100 cubitorum) ſed intelligimus loci Sancti & Adyti (quæ Domus ſive Ædes propriè dicitur) longitudinem, ea autem fuit 72 cubitorum, comprehenſâ ſcilicet in eo numero muri utrinque craſſitudine,quæ fuit 12 cubitorum,utrinque ſcilicet ſex. Hæc longitudo dividatur in partes ſex,ſingulæ erunt 12 cubitorum,quinque ejuſmodi partes ſi dentur latitudini erit latitudo 60 cubitorum, atque ea fuit Templi Herodiani latitudo. Talmudiſtæ non obſervatâ illâ ratione ſive proportione faciunt Templum 70 cubitos latum. Rurſus dividatur hæc latitudo in partes decem,ſingulæ erunt 6 cubitorum, Harum tres partes faciunt 18 cubitos aſſignandos Cellis minoribus,quæ ab utrâque latere loci Sancti & Adyti (quæ Cella,ſive Ædes,media dici poteſt) fuerunt poſitæ. Hi 18 cubiti ſic colliguntur, Cellæ latæ fuerunt 10 cub. Murus earum craſſus 4 cub. ſumantur ab altero Cellarum latere totidem cubiti,in craſſitudine Muri, quo Cellæ à loco Sancto diſtinguebantur,en tibi 18 cubiti Cellis aſſignandi. *Ita* ergo *terna totius latitudinis partes* (nempe 18 cubiti) *dextra & ſiniſtra* (Cellæ majoris ſive loci Sancti) *Cellis minoribus data ſunt, reliqua quatuor partes* (quæ ſunt 24 cubitorum) mediæ Ædi (h.e. loco Sancto & Adyto) *attributa ſunt*; nam locus Sanctus latus fuit 20 cubitos,quibus addendi ſunt utrinque duo reliqui cubiti in craſſitudine Muri, qui craſſus fuit ſex cubitos,quorum quatuor utrinque Cellis minoribus aſſignavimus,itaque reliqui duo mediæ Ædi veniunt aſſignandi. Ad altitudinem autem quod attinet,docet Joſephus prius ſive inferius Templi tabulatum altum fuiſſe 60 cub. quod intelligendum eſt à ſolo Atrii Sacerdotum,non verò à ſolo ſeu pavimento ipſius Templi ſive loci Sancti,nempe ſolum Templi altius fuit ſolo Atrii 6 cubitis (uti antea vidimus) itaque à ſolo Templi ad lacunar prioris tabulati cubiti fuêre duntaxat 54. Cellæ autem in eodem fuerunt cum Templo plano ſive ἐπιπέδῳ,itaque cùm Cellæ Templi Herodiani altæ fuerint 30 cubitos,ſequitur prius Templi tabulatum eminuiſſe ſupra circumpoſitas Cellas 24 cubitis, quod ſpatium ſuffeciſſe omnino videtur feneſtrarum diſpoſitioni ,quibus lumen in Templum immittebatur,ita apta,juſta & conveniens videtur illa prioris tabulati ſupra Cellas altitudo atque eminentia. At quòd priori illi tabulato aliud ſuperſtructum fuerit 40 cubitos altum,ita ut eminuerit ſupra Cellas 64 cubitis, hoc eſt pluſquam duplâ ratione,neſcio an id ſatis juſtæ proportioni atque ſymmetriæ reſpondeat.

Longitudinis ad latitudinem alia in Templo Salomonico habita eſt ratio,nempe non Tuſcana iſta ſed Dorica,quam tradit Vitruvius lib. 4.cap. 4. his verbis, *Diſtribuitur longitudo Aedis uti latitudo ſit longitudinis dimidiæ partis,ipſaque Cella quartâ parte longior ſit quàm eſt latitudo cum pariete,qui paries Valvarum habuerit collocationem. Reliquæ tres partes Pronai ad Antas parietum procurrant, quæ Antæ columnarum craſſitudinem habere debent.* Quod ſic oſtenditur. Latitudo Templi Salomonici fuit 46 cubitorum, (uti ſuprà demonſtravimus) longitudo autem 92 cubitorum, jam 46 eſt dimidium 92. Rurſus quarta pars hujus latitudinis ſunt cubiti $11\frac{1}{2}$,addantur illis 46 cubitis latitudinis fient $57\frac{1}{2}$,addatur his craſſitudo parietis 5 cubitorum,fient $62\frac{1}{2}$,quæ eſt longitudo Cellæ,(hoc eſt loci Sancti cum Adyto) quæ longa fuit 60 cub. Quod addit Vitruvius,*reliquas tres partes Pronai ad Antas parietum procurrere* non habuit locum in Templo Salomonico,in quo Veſtibulum,& ſpatium hypæthium ante Veſtibulum,in quo fuit Ara,fuerunt vice & loco Pronai. Porrò ratio latitudinis & altitudinis loci Sancti & Adyti Templo Salomonico ad eorum longitudinem reſpondet accuratè rationi illi,quam tradit Vitruvius lib. 6.cap. 5.ubi de Tricliniis & Conclavibus. Sic enim ille: *Tricliniorum quanta latitudo fuerit bis tanta longitudo fieri debet* (idem tradit de Templi Cella lib.4. cap.7. *Cellæ longitudines duplices ſunt ad latitudines*) *Altitudines omnium Conclaviorum, quæ oblonga fuerint,ſic habere debent rationem, ut longitudinis & latitudinis menſura componatur,& ex ea ſumma dimidium ſumatur, & quantum fuerit tantum altitudini detur. Sin autem Exhedræ aut Oeci quadrati fuerint latitudinis dimidiâ additâ altitudines educantur.* Juxta hanc rationem exſtructum fuit Templum Salomonicum,nam loci Sancti longitudo dupla fuit ad ejus latitudinem, longus nempe fuit 40.cub. latus 20, latitudo autem & longitudo ejus compoſita ſimul dant 60 cub.cujus dimidium nempe 30 cubiti faciunt ejus altitudinem. Adytum quadratum fuit,longum nempe & latum 20 cubitos,dimidia ergo latitudinis pars,nempe decem cubiti,addita longitudini facit 30 cub.quæ fuit muri ejus itidem altitudo,par altitudini loci Sancti,ſed interjecto lacunari ad altitudinem 20 cub. 10 ſuperiores cubiti ad tectum uſque intercepti ſunt,ita ut introrſum latum,longum & altum fuerit 20 duntaxat cubitos, totum cubicum factum uti habetur 1 Reg.6.20. Porrò locus Sanctus fuit veluti Triclinium & Cœnaculum Domini,inde in eo Menſa cum panibus Propoſitionis, Candelabrum item & Ara incenſi, Adytum verò fuit veluti Conclave & arcanum penetrale,ideo anguſtius & quadratâ fuit formâ. In Templo Herodiano eadem quidem loci Sancti & Adyti longitudo & latitudo cum Salomonico,at non eadem altitudo,quæ duplicata ferè fuit ; fuit enim ſecundùm Joſephum à ſolo ad tabulatum 54 cubitorum, ſecundùm Judæos verò 44 cubitorum,quæ altitudo juſtam ſuperat rationem duobus trientibus aut quatuor quintis,itaque conturbata omnino videtur in ea menſura juſta & legitima ſymmetria atque proportio. Non fuit eadem ratio altitudinis ſervata in Veſtibulo,quod longum fuit 20 cub. latum 10 in Templo Salomonico,altum autem fuiſſe neceſſe eſt vel 30 cub. pari cum reliqua domo altitudine (atque ita longitudo & latitudo ſimul juncta effecerint ejus altitudinem) vel 20 cub. duntaxat pari cum longitudine menſurâ. In Herodiano Templo Veſtibulum longum fuit intrinſecus 84 cub. latum 29 altum 90. ſecundùm Joſephum,quod non eſt ad Vitruvianam illam rationem. Porrò eſt inter Scripturæ & Joſephi menſuras ratione altitudinis analogia & proportio quædam; nempe quomodo ſecundùm Scripturam in Templo Salomonico Domûs alta fuit 30 cub. Cellæ autem 15 cub. dimidiâ ſcilicet Domûs altitudine,ita ut in ſpatio illo 15 cubitorum, quibus Domus eminebat ſupra Cellas collocari

po-

potuerint feneſtræ, quibus lumen immittebatur, ſic & in Herodiano Templo prius Domûs tabulatum altum fuit 60 aut ſaltem 54 cub. Cellæ autem 30 cub. h. e. dimidiâ altitudinis parte, ita ut in illo 30 aut 24 cubitorum ſpatio, quo prius tabulatum eminuit, ſupra Cellas potuerint collocari feneſtræ: quibus inferius Templi tabulatum lumen ſuum accipiebat. Eadem fuiſſe videtur ratio in Templo Thalmudiſtis delineatio, licèt non definierint altitudinem cellarum. Porró altitudo illa 30 vel 24 cubitorum abundè ſufficere videtur ad feneſtrarum lumen.

De Templi Cochleis.

Joſephus Cochlearum Templi nullus omnino meminit in Deſcriptione Templi Herodiani, quæ fuerunt tamen omnino neceſſariæ, ut iis aſcenderetur tum in Cellarum ſecundum & tertium tabulatum, earúmque tectum, tum in ſecundum Templi ipſius tabulatum, denique in prioris & ſecundi Septi Porticuum & Atriorum tecta & ὑπερῷα. Verùm Antiq. lib. 8. in Deſcriptione Templi Salomonici ſic de Cochlea ſcribit, quâ in ſuperius Templi tabulatum aſcendebatur, ἐφιλοτέχνησε, inquit, ὁ βασιλεὺς ἄνοδον εἰς τὸν ὑπερῷον οἶκον διὰ τοῦ εὔρους τοῦ οἴκου, οὐ γὰρ εἶχε θύραν μεγάλην κατὰ τῆς ἀνατολῆς ὡς εἶχεν ὁ κάτωθεν οἶκος. ἀλλ' ἐκ τῶν πλευρῶν ἦσαν αἱ εἴσοδοι διὰ μικρῶν πάνυ θυρῶν. Ejuſmodi Cochleam intra muri latitudinem concluſam juxta Cellas in Ichnographia noſtra notavimus, eâ enim potuit aſcendi tum in Cellarum tectum & tabulata, tum in ſuperius Templi tabulatum, adeóque & in ipſum tectum, atque ad id craſſitudo muri ſex cubitorum abunde ſufficere potuit; nam ut Cochleæ diametro dentur 4 cubiti (quod omnino ſufficiebat) reliquus erit hinc inde cubitus unus in craſſitie muri, ubi feneſtellæ collocari potuerunt, quibus lumen in Cochleam immitteretur. Ejuſmodi Cochleam ad utrúmque poſtæ Templi latus collocavimus, ut utrinque ad Cellas & earum tectum aſcenderetur. Abſurdè enim & imperitè videntur Thalmudiſtæ unam tantùm à latere Septentrionali collocare, ita ut non poterit quis ad Cellas Meridionales Templi pervenire & eas ingredi, niſi prius percurreret totum Septentrionale & Occidentale Templi latus. Eámque nolunt in Cochleæ modum factam, quâ obliquè & velut in orbem ſurſum aſcenditur, ſed ſcalam fuiſſe lapideam, quâ gradibus in longum & directum juxta Cellarum longitudinem diſpoſitis in earum tabulata & tectum aſcendebatur, ita ut qui per ſcalam illam aſcendebat, faciem haberet ad Occidentem obverſam, totúmque Septentrionale Cellarum latus percurrebat. Hujuſmodi Scala Cellis lumen obſtruit, earúmque magnam partem cæcam & prorſus tenebroſam efficit, ita ut ſit inſulſiſſimum Judæorum imperitorum figmentum & ineptum commentum. Scalas in Cochleæ modum aſcendentes, nos pluribus in locis, quos appoſitos & convenientes neceſſarióſque duximus, in Ichnographia noſtra appoſuimus & ſignavimus.

De Templi ſitu ſive poſituratione plaga Cæli.

Vitruvius lib. 4. cap. 5. ita de ſacrarum Ædium ſitu ſive poſitu ſcribit, *Aedes ſacræ Deorum immortalium ſic orunt conſtituendæ, ut ſi nulla ratio impedierit, liberáque poteſtas fuerit Aedis, ſignum quod erit in Cella collocatum ſpectet ad veſpertinam Cæli regionem, uti, qui adierint ad aram immolantes aut ſacrificia facientes ſpectent ad partem Cæli Orientis & ſimulacrum, quod erit in Aede, & ita vota ſuſcipientes contueantur Aedem & Orientem Cæli, ipſáque ſimulacra videantur exorientia)* videtur omnino legendum *ex Oriente) contueri ſupplicantes & ſacrificantes, quod Aras omnes Deorum neceſſe eſſe videatur ad Orientem ſpectare.* Contraria ratio in Templo Dei fuit obſervata; porta enim ejus obverſa fuit Orienti, & portæ illi oppoſita fuit Ara, ita ut qui ad Aram ſacrificabant vel ſupplicabant Ædem contuentes ad Occidentalem Cœli regionem obverterentur, eámque ſpectarent. Deus item (qui nullum quidem ſimulachrum habuit, ſed tamen alis Cherubinorum inſidere in Adyto ἀνθρωποπαθῶς dicitur) ſupplicantes & ſacrificantes ſibi, non ab Oriente, ſed ab Occidente ſpectabat. Voluit nimirum Deus certo conſilio populum ſuum hac in parte contrario Ethnicis more & ritu uti, quòd ſcilicet conſuetudo obvertendi ſe ad Orientem adorandi gratiâ ab Idolatria ortum ſuum habuiſſe videatur, nempe à Solis orientis adoratione, quæ omnium prima & antiquiſſima videtur fuiſſe Idololatria, quòd inter omnes Dei creaturas aſpectabiles Sol hominum in ſe maximè traxerit oculos atque admirationem, & ad ſui cultum atque adorationem olim eos induxerit atque pellexerit. Deinde, ſi Numini locus ſive poſitus & ſitus aliquis in Æde ſua κατ' ἀνθρωποπάθειαν aſſignandus eſt, omnino magis convenit & decet, ut is ſtatuatur & cenſeatur eſſe Orienti potiùs quàm Occidenti obverſus, ab ea enim parte lux (quæ Deum maximè decet) venit atque illuceſcit. Et ſanè pars illa Cæli in ipſa Scriptura Antica cenſetur, unde eſt quòd Meridies ימין *dextra*, Septentrio contra שמאל *ſiniſtra* dicitur. Pontificii & qui primi Chriſtianorum Ædes ſacras ita conſtituerunt, ut & populus orans & qui ad Aram ſacra peragit ſacerdos obvertantur ad Orientalem cœli regionem, videntur conſultò voluiſſe contraire Judæorum conſuetudini, qui ad Occidentem converſi adorabant, ſed ſic imprudentes Ethnicorum mori ſeſe conformârunt.

Atrii Sacerdotum Diſpoſitio.

Quanta fuerit ejus amplitudo ſuprà indicatum eſt. Judæi nempe Talmudiſtæ definiunt illud longum fuiſſe ab Oriente in Occidentem 187 cub. latum verò à Meridie in Septentrionem 135 cub. Tribus ex lateribus cinctum fuit Atriis ſive Porticibus à Meridie nempe & Septentrione gemino virorum Atrio, ab Oriente verò Atrio fœminarum, in quibus Atriis Judæi adoraturi ſtabant, atque inde in Aram & Templum Sacerdoteſque ſacris operantes ſpectabant. Ab Occidente clauſum præalto & craſſo muro, cui extrinſecus ſubjectæ fuerunt nonnullæ Cellæ ſive majores Exhedræ ad Gazophylacia. In Atrio illo Sacerdotum poſitum fuit Templum propriè dictum, atque ante Templi portam Ara holocauſtorum ſive ſacrificiorum, at quo poſitu & quâ proportione Joſephus non explicat, uti neque reliqua, quæ ad ſacrificia pertinebant, exponit. Ea nobis petenda fuerunt à Talmudiſtis, qui iſta ſigillatim & accuratè proſequuntur. Dicunt ergo illi ſpatium fuiſſe 11 cubitos la-

tum

tum inter murum Atrii Occidentalem & Templi murum, quo à tergo claudebatur & ab Atrio Sacerdotum [illegible]ludebatur, inter Veſtibulum autem Templi & Aram 2[illegible] cubitos fuiſſe interjectos, totidémque inter Aram & A[illegible] murum Orientalem, ſic enim exſurgunt 87 cubiti longitudinis Atrii illius. Verùm quoniam Joſephus Aram facit 50 cubitos longam & latam (Judæi verò 3[illegible] duntaxat cubitos) ideo nobis paulò diverſa ineunda fuit ab illis ratio. Itaque ut omnia aptè inter ſe quadrent, ſpatium inter Atrii murum Occidentalem & Templum ipſum facimus latum 10 cubitos, inter Veſtibulum autem & Aram 20 interponimus cubitos, ſeptem autem inter Aram & Loricam lapideam, quæ Atrio fœminarum juncta fuit; ſic enim colliguntur ſimiliter 187 cubiti longitudinis Atrii ipſius. Atque hæc de longitudine. Ad latitudinem quod attinet, quandoquidem Templum tam latum quàm longum fuit 200 cubitos, qui 100 cubiti porrigebantur in longitudinem Veſtibuli, Atrium autem Sacerdotum latum fuit 135 cub. planum eſt Templum ita conſtitutum fuiſſe, ut duo Veſtibuli extrema utrinque à virorum Atrio diſſita fuerint cubitis 9. ſive a Lorica lapidea Atrio illi juncta cubitis 1[illegible]. Ara poſita fuit in eo Atrio ex adverſo portæ Veſtibuli, inter Veſtibulum & Atrium fœminarum, inter Aræ latus Septentrionale & Veſtibuli partem Septentrionalem Atrium virorum Septentrionalem locus fuit in Atrio Sacerdotum quadrangulus, longus ab Atrio fœminarum ad Veſtibulum Templi [illegible] cubitos latus verò ab Altari ad Atrium virorum Septentrionale 60 cub. qui à Talmudiſtis dicitur צפון *Septentrio*, in quo mactabantur, jugulabantur, deglubebantur, parabantur atque in fruſtra diſſecabantur Victimæ, ut inde in Aram inferrentur. Nos quia Joſephi Ara longè amplior eſt Talmudiſtarum Altari, paulò arctiorem locum illum fecimus, nempe 56 cubitorum. Hunc autem locum ſic illi diſtribuunt, ut ejus latitudinem in quinque diſtincta ſpatia dividant, quorum duo erant vacua, reliqua tria occupata. Tria illa loca ſive ſpatia occupata vocant 1. quidem *Annulorum* הטבעות. 2. המטבחים *Mactatorum*. 3. השלחנות *Menſarum*. Locus annulorum latus fuit 24 cub. inter eum autem & Altare ſpatium fuit vacuum 8 cub. latum (nos ſex duntaxat [illegible]ttribuimus) In hoc Annulorum loco erant defixi in pavimento laxis annuli ferrei craſſi, ad quos religabantur Victimæ majores, Boves puta mactandi, atque i[illegible]c mactati jugulabantur, jugulati inde ad proximum illi locum המטבחים *Mactatorum* ſive *Laniorum* trahebantur. In eo erant variæ columellæ lapideæ cum [illegible]bibus ligneis in patibulorum modum tranſverſim ea[illegible]m capitibus ſuperimpoſitis cum uncinis ferreis, unde v[illegible]tæ dependebant, atque iſtic deglubebantur ſive e[illegible]coriabantur, viſceráque & inteſtina omnia detrahe[illegible]tur, erátque locus ille latus 12 cubitos. Ubi pellis & [illegible]cera fuerant illis detracta, victimæque in partes majores ſive quadrantes diſſectæ inde in locum illi pro[illegible]ium *Menſarum* transferebantur, atque iſthic menſis [illegible]oreis impoſitæ in fruſta minoréſque partes diſſe[illegible]tur, earúmque membra & partes Altari inferendæ p[illegible]antur; erátque locus ille *Menſarum* latus 8 cubi[illegible] inter quem & Loricam Atrii virorum Septentriona[illegible] [illegible]lii cubiti fuerunt interjecti, (quod alterum fuit ſpatium vacuum) nos ſex duntaxat ponimus cubitos ob prædictam cauſam, quatuor nempe cubitis anguſtiorem fecimus totum illum Septentrionalem Atrii Sacerdotum tractum quàm Judæi ob majorem Aræ Joſephianæ amplitudinem. Trium illorum ſpatiorum, quæ ab *Annulis, Menſis* & *Columellis* occupata fuere longitudinem non definiunt Judæi, nos eam facimus 45 cubitorum; ferè quot occupavit ipſa Ara, nempe in loco *Annulorum* quinque ſeries Annulorum in latitudine 24 cubitorum facimus, quatuor cubitis invicem diſtantes, quare quinta ſeries columellis loci *Mactatorum* connexa erat. In unaquaque autem ſerie ſex Annulos collocamus novem cubitis invicem diſtantes in longitudine illa 45 cubitorum, ut viginti octo vel triginta in univerſum fuerint annuli, quibus 20 Boves quantumlibet magni potuerunt tum cornibus ad unum, tum poſterioribus pedibus ad alium annulum illi oppoſitum religari, atque ita mactatum jugulari. Atque in ea annulorum diſpoſitione, ut in longitudine diſtarent 9 cub. in latitudine verò 6, rationem habuimus longitudinis & craſſitudinis Boum quàm maximorum, adeóque & Canonis illius Vitruvii, qui habetur lib. 6. cap. 9. ubi Bubilia ſive Boum ſtabula deſcribit, *Bubilium*, inquit, *debent eſſe latitudines nec minores pedum denum, nec majores quindenum, longitudo uti ſingula juga ne minus occupent pedes ſeptenos.* Boum longitudo in Bubilibus protenditur in Bubilis latitudinem, & eorundem craſſitudo in Bubilis longitudinem plura enim Boum juga juxta poſita in Bubilis longitudinem collocantur. Quum itaq; præſcribit Vitruvius, ut ne fiant Bubilia latiora pedibus quindenis ſive denis cubitis, ſatis eo oſtendit quàm maximos Boves non eſſe longos ſex vel ſeptem cubitos; nam in Bubili à tergo Boum ſpatium debet relinqui vacuum ſex ad minimum vel ſeptem pedes latum, ad viam, quâ ab uno Bubilis extremo ad aliud extremum iri poſſit ad curandos Boves. Quum itaque ſpatium [illegible] cubitorum damus inter annulum, cui Bovis mactandi caput & alium annulum, cui poſteriores ejuſdem pedes religabantur, ſatis ſufficiens ad id ſpatium illud eſſe arbitramur, multò majus ſufficere videtur ad Bovis ejuſdem proſtrati & jugulandi latitudinem ſpatium ſex cubitorum, quod nos ſtatuimus inter unam annulorum ſeriem & alteram ipſi proximam, cùm Vitruvius ſingulis Boum recumbentium in Bubili jugis ſeptenos duntaxat vel octonos aſſignet pedes, h. e. vix totos quinque cubitos. Sic ergo potuerunt eo loco eodem temporis momento ſimul 20 maximi Boves mactari & jugulari. Juxta locum illum fuit locus המטבחים *mactatorum*, latus 12 cubitos, in quo collocari poſſunt tres columellarum ſeries 4 cubitis invicem diſtantes, & in unaquaque ſerie 6 columellæ in longitudinem 45 prædictorum cubitorum protenſæ cum trabibus ligneis tranſverſim poſitis, quibus craſſi uncini ferrei fuerunt infixi, ex quibus uncinis pendebant victimæ mactatæ & jugulatæ deglubendæ. In unaquaque trium illarum columellarum ſerie potuerunt eſſe uncini 15 tribus cubitis invicem diſtantes, quod ſatis fuit ſingulis Bobus deglubendis, itaque potuerunt in iis ſimul eodem tempore deglubi 45 Boves, quod ſatis fuiſſe videtur ad quotidianum Altaris miniſterium. Si extra ordinem longè major interdum Boum & aliarum Victimarum multitudo mactabatur ſolenni-

bus

bus diebus feſtis, potuit id peragi & adminiſtrari tum in ſpatio illo vacuo, quod utrinque à latere Templi inter Templum & virorum Atrium interceſſit, longum 60 cub. latum 40, tum etiam fortè in ſpatio illo hypæthro, quod interceſſit inter Porticus Septi exterioris & Gradus, quibus ad interius aſcendebatur, quod longiſſimum fuit, latum verò 35 cubitos. Loco illi *Mactatorum* contiguus fuit locus *Menſarum*, in quo Talmudiſtæ notant fuiſſe octo Menſas, quaternas nempe in duplici ſerie, quas neceſſe eſt fuiſſe binos duntaxat cubitos latas, quaternos autem interceſſiſſe cubitos inter duas illas Menſarum ſeries, ut ſcilicet utrinque Menſis illis aſtare poſſent Sacerdotes, & inter eas liberè permeare, ne ſe invicem permeando & occurrendo propellerent & offenderent. Menſis illis imponebantur Victimarum artus majores diſſecandi in partes minores, & parari ad Aram. Spatia illa duo vacua, quæ interceſſerunt inter Menſas illas & virorum Atrium, ut & inter Altare & Annulos, item & illa duo, quæ interceſſerunt tum inter Veſtibulum & פסח, h. e. tractum iſtum Septentrionalem modò deſcriptum, tum inter eundem & Atrium fœminarum fuerunt, inquam, illa quatuor ſpatia ad liberum Sacerdotum hinc inde huc & illuc ad varia ſua miniſteria commmeantium tranſitum.

Ara ſive Altare holocauſtorum.

Fuit ea, uti diximus, poſita rectà ex adverſo portæ Veſtibuli Templi, ut ſcilicet Sacerdotes ei adſtantes ſacrificaturi faciem haberent obverſam rectà in locum Sanctum & Adytum verſus Arcam, cui in Adyto poſitæ Dominus in Scriptura dicitur inſidere, eámque habere pro pedum ſcabello, alis nempe Cherubinorum ipſi ſuperſtantium inſidens. Talmudiſtæ eam faciunt infernè longam & latam 32 cubitos, ſupernè verò aream Foculorum 24 cub. cum quatuor palmis in quadrum longam & latam faciunt; volunt nempe eam omni ex parte 4 cubitis anguſtiorem fuiſſe ſupernè quàm erat infernè, altam autem eam volunt 10 cubitos ſive 58 palmos. Juxta has menſuras potuerunt in ſuprema Foci area exſtrui ſex Foculi ſive prælongæ areolæ, ſinguli binos cubitos latæ, longæ verò 24 cub. Spatium autem inter ſingulas areolas ſive Foculos vacuum debuit ut minimum eſſe duos cubitos latum, Foculi ipſi alti fuerunt tres cub. Potuerunt Foculi illi capere 72 Sacerdotes eodem tempore ſimul ſacris operam dantes, ſi ſingulis Sacerdotibus bini cubiti dentur, nam ſexies 24 ſunt 144, qui ſi in duas æquales partes dividantur ſunt 72. Joſephus Aram longè ampliorem facit, nempe 50 cub. in quadrum infernè longam & latam, ſupernè nos eam ſex omni ex parte cubitis anguſtiorem facimus quàm erat infernè: nam ubi Talmudiſtæ locum, quem calcabant pedes Sacerdotum circa Foculos latum faciunt cubitum unum duntaxat, nos facimus latum tres cubitos, ſi enim cubitum unum duntaxat latus fuiſſet, Sacerdotes euntes & redeuntes ſibi mutuò occurrendo moleſti fuiſſent, ſeſéque invicem inter eundem impuliſſent. Eadem de cauſa ſpatium inter Areolas ſive Foculos in Joſephiana iſta Ara vacuum latum facimus itidem 3 cubitos, ne Sacerdotes ſibi mutuò occurſantes alter alteri impedimento eſſent, ſed liberum haberent & laxum tranſitum. Ita fuerit in Ara illa area Foci longa & lata in quadrum omni ex parte 38 cub. in qua potuerunt exſtrui octo Foculi ſive Areolæ altæ tres cub. longæ 38 latæ 2 cub. cum ſpatio, uti dixi, inter ſingulas Areolas vacuo lato 3 cub. Potuerunt hi octo Foculi ſeu Areolæ capere ſimul eodem tempore 152 Sacerdotes ſacra facientes, ſi ſingulis binos latos cubitos, uti ſuprà, demus, nam octies 38 faciunt 304, qui diviſi in duas partes dant 152. Singulis Foculis videtur craticula ærea vel ferrea ejuſdem cum Foculo longitudinis & latitudinis impoſita, cui victimarum membra igne abſumenda imponebantur. Plures autem diſtinctos ejuſmodi Foculos in ſuprema Ara fuiſſe poſitos omnino veriſimile eſt, imò neceſſe fuit, quia alioqui ſi unus duntaxat fuiſſet Focus, qui totam ſupremam Aram occupaſſet, maxima ejus pars inutilis fuiſſet ob nimis vaſtam ejus amplitudinem, neque enim potuiſſent Sacerdotes tribus ex partibus illi adſtantes Victimarum partes in medium ejus uſque promovere adolendas, nam ut quiſque quantum poteſt vel maximè nitatur atque contendat brachia porrigere, nunquam poterit ad ternos aut ad ſummum quaternos longè à ſe cubitos aliquid manibus promovere atque porrigere: at verò fuit ſuprema Ara ſecundùm Judæos Talmudiſtas 24 cub. in quadrum omni ex parte exporrecta, ſecundùm verò Joſephum 38 cub. quis ergo potuit à latere ejus ſtans in medium uſque Victimarum partes & membra porrigere? Omnino ergo variæ & vià latà invicem diſtinctæ Areolæ in ſuprema Ara exſtrui debuerunt, ut Sacerdotum ſacra facientium miniſterium expeditum eſſet, miniméque impeditum.

Cùm Ara ſecundùm Judæos 10 cubitos, ſecundùm Joſephum 15 cub. alta eſſet, ad eam aſcendi debuit, non gradibus, nam lege id vetitum erat, ſed leniter acclivi aſcenſu quodam, quem Judæi כבש vocant, ſtatuúntque eum à latere Meridionali Aræ planè commodè, ex adverſo nempe loci, in quo diximus mactatas, jugulatas & diſſectas fuiſſe Victimas; nam ubi ſuper Menſas in partes erant diſſectæ, à Sacerdotibus è Menſis ſumebantur, atque per viam, quæ inter Veſtibulum & Altare fuit, deferebantur, atque in tranſitu è regione portæ Veſtibuli elevabantur, Deóque veluti offerebantur, indéque progredientes ad Aræ Aſcenſum per eum in Aram conſcendentes Foculis in Ara ſuprema conſtitutis imponebant, faciem ad Templi portam & Sanctuarium obvertentes. Aſcenſum illum Talmudiſtæ longum ſtatuunt 32 cub. quot nempe ipſi Aræ tribuunt, latum autem faciunt 16 cub. quod eſt latitudinis Aræ dimidium, cúmque eſſet in medio latitudinis Aræ conſtitutus, Ara ſecundùm eos 8 cubitis Aſcenſûs latitudinem utrinque exceſſit atque ſuperavit. Altus autem fuit ſeptem duntaxat cubitos, (nam quod Maimonides novem dicit, error eſt) cum enim Ara dicitur Talmudiſtis alta 10 cub. hoc intelligendum eſt ad ſummum uſque Aræ focum, qui cùm altus fuerit ſecundùm eoſdem tres cubitos ſequitur Aſcenſum, qui ad imum uſque Focum duntaxat porrigebatur & aſcendebat, altum fuiſſe 7 duntaxat cubitos, cúmque longus eſſet 32 cubitos, ſequitur quaternis quibuſque in longum cubitis cum dimidio elatum fuiſſe Aſcenſum paulatim cubitum unum in altum, ſi enim dividas 32 per 7, quotiens dabit $4\frac{1}{2}$, quæ ratio duplo minor eſt eâ, quæ per Gradus fit. Nam, uti ſupra vidimus, Vitruvius ſingulos Gradus facit in latitudine ſeſquipedales, h. e. latos cubitum unum, in altitudine autem dodran-

drantales, h. e. craſſos 9 pollicibus ſive dimidio cubito, ſecundùm quam rationem quaternis Gradibus aſcenditur in altum duos cubitos, at hic quaternis in longum cubitis cum dimidio aſcenditur duntaxat cubitum unum in altum: Duplo ergo lenior fuit hic Aſcenſus, quam ſi Gradibus ad Altare aſcenſum fuiſſet.

Quoniam Joſephus Aram ſuam longè ampliorem facit quàm Talmudiſtæ, nempe 50 cubitos infernè longam & latam, propterea neceſſe eſt Aſcenſum ipſius breviorem fuiſſe Aſcenſu illo, quem Talmudiſtæ definiunt. Itaque 25 duntaxat cubitos illi aſſignamus ad imam uſque crepidinem, quibus deinde duo ſunt alii addendi, ut ſint in univerſum 29 cubiti, ſex autem interjectos ſtatuimus inter Aſcenſus initium & Loricam Atrio virorum Meridionali connexam, ubi Judæi 12½ cubitos interponunt. Et quando Ara ſecundùm Joſephum alta fuit (ad ſummum uſque Focum) 15 cub. Focus autem altus 3 cub. ſequitur Aſcenſum fuiſſe altum 12 cub. ad imum uſque Focum, quibus 12 cubitis, ſi longitudinem Aſcenſûs 30 cubitorum dividas, Quotiens dabit fere 2½, unde liquet in eo Aſcenſu binis quibuſque cubitis cum dimidio elatum fuiſſe Aſcenſum illum in altum cubitum unum, quæ eadem eſt ferè ratio, quam Vitruvius in Aſcenſu, qui per Gradus fit, poſtulat. Amplitudo Altaris, quam Joſephus tradit, videtur magis convenire multitudini ſacrificiorum, quæ in eo fieri ſolebant, at ea, quam Talmudiſtæ definiunt, videtur magis proportionata reliquis omnibus Atrii Sacerdotum partibus, utra autem ſit verior, & cui magis credendum hac in parte videatur, num Joſepho, qui ipſe fuit Sacerdos, & proinde ſæpius in eo Altari rem divinam fecit, an Talmudiſtis, qui ſæpe ſunt fabuloſiſſimi homines, prudentis & cordati Lectoris liberum eſto judicium. Tanta autem Altaris altitudo omnium minimè neceſſaria videtur, ſic enim Altariſtam alti appoſitu intercludebatur adſtantis plebis aſpectus, ne oculos intendere poſſet in loci Sancti portam, atque per eam in ipſum locum Sanctum, niſi quis fortè exiſtimet conſultò exſtructam fuiſſe in eam altitudinem Aram in eum ipſum finem. Porro neutrius illius menſuræ (ſive illius, quam Talmudiſtæ tradunt, ſive illius, quam tradit Joſephus) ne verbum quidem extat in Scriptura. Etenim 1 Par. 4. 1. Altare æneum Salomonis dicitur longum & latum 20 cubitos. Ezech. autem cap 43. infernè longum & latum dicitur 14. cub. supernè verò 12 cubitos. Ad altitudinem autem quod attinet Salomonicum dicitur altum 10 cub. (1 Par. 4. 1.) hinc fortè Talmudiſtæ ſuum faciunt ejuſdem altitudinis. Ezech. 43. Altare ita deſcribitur, ut ad ſummum uſque Ariel numerentur 11 cubiti. Jam ſupra Ariel fortè fuit locus המערכה *Foculus*, qui altus erat 3 cub. ita fuerit Altare illud altum 14. cub. Joſephianum autem fuit 15 cub. altum, uno ſcilicet cubito altius illo. Totum autem fuit ſecundùm Joſephum & Talmudiſtas conſtructum ex lapidibus integris, rudibus & impolitis, adeóque etiam non cæſis, quos ferrum non unquam attigerat, nempe juxta Legis præſcriptum. Villalpandus codicem Joſephi tum Græcum, tum Latinum erroris ſtupendi arguit in numeris menſuræ Altaris, ſed maximè Græcum, qui 50 cub. longitudini & latitudini tribuit Altaris; Latinum codicem, qui 40 tantum cubitos dat illi ſic accipit, ut dicat longitudinem & latitudinem Altaris Salomonici fuiſſe ſimul conjunctas in numero illo 40 cub. Mirum autem cùm Salomonicum fuerit æreum, cur Herodes & Judæi noluerint ejus magnificentiam hac in parte æmulari. Porrò quandoquidem Judæi Herodis tempore Altare longè amplius fecerunt quàm fuerat ſub Salomone, nemini mirum eſſe debet, ſi & Templum ipſum ab iis longè auctius & amplius fuerit factum.

Cæterùm Talmudiſtæ monent juxta Altaris Aſcenſum à latere ejus Occidentali poſitas fuiſſe duas Menſas, argenteam unam, cui vaſa miniſterii imponebantur, alteram verò marmoream, cui imponebantur membra ſeu partes Victimarum, quæ Altari erant inferendæ, unde à Sacerdotibus ſumebantur, & Altari poſtmodum inferebantur. Fuit & ad ejuſdem Aſcenſûs latus idem veluti feneſtella quædam in quadrum longa & lata cubitum unum, per quam in ſubjectam cloacam conjiciebantur immundæ partes avicularum, quæ Altari inferebantur. In angulo etiam Altaris Meridionali Occidentali aiunt fuiſſe lapidem quadrum marmoreum cum foramine cubitum unum longo & lato, in quod ſanguis Victimarum mactatarum influebat, inde in cloacam per quam deferebatur in torrentem Cedron. Sanè neceſſe erat, ut circa Altare ejuſmodi unum vel plura foramina eſſent, per quæ in ſubterraneas cryptas & cloacas tot Victimarum, quæ iſthic jugulabantur, ſanguis ſanies (fortè & ſtercus ipſum) & immunditiæ quàm plurimæ deferrentur longe. Quin & iidem Judæi obſervant Altaris cornu Meridionale Occidentale concavum fuiſſe (cubitum unum longum, latum & altum) in eóque duo exigua foramina, per quæ in ſubjectum tabulæ marmoreæ quadrum foramen defluebat ſanguis membrorum Victimarum (quæ in Altare inferebantur) mixtus vino ſacrorum libaminum. Juxta autem Veſtibuli murum ſeu latus Orientale, ad ſiniſtram ingredientis portam Veſtibuli iidem Talmudiſtæ collocant mare æneum, non quod fuerit mare illud æneum in Templo Herodiano, (neque enim Joſephus illius meminit) ſed quia eo ſitu fuit poſitum in Templo Salomonico, 1. Reg. 7. 39. Omnino autem veriſimile eſt juxta latus Orientale Veſtibuli ad dextram & ſiniſtram portæ Veſtibuli collocata fuiſſe labra quædam magna & conchas, quibus aqua ad lavandos Sacerdotes & purganda Victimarum inteſtina atque viſcera contineretur: nam & hoc factum eſt in templo Salomonico 1 Reg. 7. 39. Ut & veriſimile eſt in Atrio Sacerdotum ab utroque Templi latere Meridionali & Septentrionali ſub ſpatium illud vacuum longum 60 cub. latum 40. (quod inter Templum & virorum Atrium utrinque interceſſit) duas fuiſſe ampliſſimas ciſternas, quibus tota aqua pluvia & cœleſtis, quæ ex Templi & trium circa Templum Porticuum, ſive virorum & fœminarum Atriorum tectis defluebat, exciperetur, atque illic aſſervaretur, indéque hauriretur ad Altaris & Sacerdotum miniſterium, locus enim ille ad id commodiſſimus fuit, nullòque negotio tota totius interioris Septi aqua pluvia potuit eò derivari. Et ſanè eo libens traherem quod Talmudiſtæ ad latus Meridionale Domûs collocant בית הורדת המים *locum defluxus aquarum*, quem imperitè latum faciunt 3 duntaxat cubitos, ejúſque murum latum 5 cubitos, faciúntq; abſurdè locum illum partem ipſius Domûs in

poſteriore ejus latitudine. Videntur omnino ciſternam ab ea parte Templi ſitam imperitè commutaſſe in partem unam ipſius Domus. Iidem etiam ſcribunt, qui inter Exhedras Templi, quas à latere ejus Septentrionali collocant * una eſt quam vocant בור הגולה unde hauſtam ad Sacrificia aquam dicunt rotâ quadam verſatili Ciſternæ ſuperimpoſitâ. Ubi tur ſus Ciſternam ſubterraneam in ipſo Sacerdotum Atrio juxta Templum ad latus ejus Septentrionale videntur imperitè commutâſſe in Exhedram extra Atrium ipſum ad latus ipſius poſitam. Idem etiam videtur fuiſſe factum in priore ſeu exteriore Septo, ut nempe in quatuor ejus interioribus angulis quatuor ſint conſtitutæ Ciſternæ tectæ & ſubterraneæ in ſpatio hypæthro, quod intercelſit inter utrumque Septum, in quas derivata ſit tota aqua Cœleſtis, quæ ex quatuor longiſſimarum & ampliſſimarum Porticuum illarum tectis colligi potuit, alioqui enim longè operoſiſſimum fuiſſet ex urbe aquam in Templum ſubvehere atque deferre. Et ſanè Zelotæ, qui diutiſſimè in Templo & à concivibus primò, & poſtea à Romanis obſeſſi ſunt, non potuerunt aliunde aquam ſibi parare quàm ex ejuſmodi Ciſternis. Quin & cùm ipſi Zelotæ in duas factiones abiiſſent (quarum una exterius altera interius Templi Septum tenebat, illa autem, quæ tenebat exterius Templi Septum, eadem à Simeone, qui urbem occupabat obſidebatur) neceſſe fuit ſingulas illas factiones habuiſſe intra Templi Septum illud quòd unaquæque occupabat Ciſternas ſuas, unde aquam ſibi hauriebant.

Cryptæ etiam fuerunt & Cloacæ ſubterraneæ variæ, multæ & ampliſſimæ tum in exteriori, tum & in interiori Templi Septo; teſtatur enim Joſephus de bello Jud. l. 6. c. 4. quòd cùm die feſto Azymorum Johannes, qui Septum exterius tenebat, aliquot ſuorum ſub veſtibus armatos clam inter plebem in interius Septum Templi ſubmiſiſſet, tanquam ſacrificaturos, hi abjectâ veſte repentè armati apparuerunt, ſubitóque in Eleazarum ejuſque ſocios (qui interius Septum tenebant) irruerunt, qui, ut periculum effugerent, conjecerunt ſe εἰς τὰς ὑπονόμους *in Cryptas & Cloacas* Templi, unde mox egreſſi cum Johanne pepigerunt, & concordiam inierunt. Oportuit Cryptas illas amplas fuiſſe & vaſtas, quæ tantam Zelotarum ſeditioſorum manum capere poſſent. Idem alibi teſtatur Cryptam quandam fuiſſe, quà ex Antonia ad portam Templi Orientalem permeari poſſent, quam Herodes fieri curavit, ut quum libuiſſet ex Antonia illuc ſtatim cum armato milite permearet, & populo, ſi tumultuari vellet, ex Porticu illa ſtatim immineret atque minitaretur.

In Atrio Sacerdotum ponè Templum prope utrumque Adyti angulum juxta virorum Atrium poſuimus duo Gazophylacia ex verbis illis Joſephi lib. 5. De bel. Jud c. 6. αἱ στοαὶ δὲ μεταξὺ τῶν πυλῶν ἀπὸ τοῦ τείχους ἔνδον ἐστραμμέναι πρὸ τῶν Γαζοφυλακίων σφόδρα μὲν καλοῖς καὶ μεγάλοις ἀνείχοντο κίοσι. Quæ verba ſic exiſtimamus accipienda eſſe, ut Porticus dicantur μεταξὺ τῶν πυλῶν poſitæ, quia virorum Atria (de iis enim iſthic ſermo eſt) erant poſita non *inter* ſed *poſt* Portas illas tres, per quas in Atria illa patebat ingreſſus, μεταξὺ enim aliquando, licèt rariùs, idem ſignificat quod *poſt*, etiam hoc ipſo capite, πρὸς δὲ τῷ πλεονεκτήματι τοῦ τόπου, καὶ καρτερῶς ἱδρυσαμένων, Δαβίδ τε καὶ Σολομῶνος, ἔτι δὲ τῶν μεταξὺ τούτων βασιλέων φιλοτιμηθέντων περὶ τὸ ἔργον, ubi manifeſtè μεταξὺ ſignificat idem quod μετὰ *poſt*; nam inter Davidem & Salomonem nulli fuerunt interjecti Reges, ſed poſt eos multi ſucceſſerunt. Ergo & hic μεταξὺ τῶν πυλῶν *poſt Portas* & Exhedras in Portis conſtitutas *introrſum* verſus ſcilicet Atrium Sacerdotum, *poſita erant Porticus*, h.e. Atria virorum, ἀπὸ τοῦ τείχους *à muro*, ſcilicet Occidentali illo, in quo nullæ erant Portæ incipientes πρὸ τῶν Γαζοφυλακίων *ante Gazophylacia* illa, quæ nos conſtituimus contra murum illum Occidentalem, inter Atria virorum & extremos Templi ſive Adyti angulos. Extrorſum autem poſt eundem illum murum Exhedras in angulis Septi collocamus aliquot, nullas autem tectâ à tergo Templi propter locum, qui habetur cap. 1. hujus libri ſexti, ubi dicit Johannem, qui Templi Septum exterius occupabat adverſus Eleazarum, qui tenebat interius Septum, exſtruxiſſe ligneas turres præaltas, quas erigere volebat à tergo Septi, viz. interioris, contra Exhedram Occidentalem, quæ iſtic erat, quoniam aliâ parte non poterat, ſiquidem tres aliæ partes gradibus longè fuerunt diviſæ. Locus eſt, ὁ Ἰωάννης τεμὼν αὐτὰ (ſcilicet ξύλα) πύργους κατεσκεύαζεν, ἐξαρκοῦν τὸ μῆκος κρίνων πρὸς τοὺς καθύπερθεν ἱεροῦ μαχομένους, ἱστησί τε προσαγαγὼν κατόπιν τοῦ περιβόλου, τῆς πρὸς δύσιν ἐξέδρας ἄντικρυς, ᾗπερ καὶ μόνον ἦν δυνατὸν, τῶν ἄλλων μερῶν σταθμοῖς πόρρωθεν διειλημμένων, h.e *Johannes ſectis illis lignis, quòd eorum longitudinem ſufficere ad propoſitum ſuum videret, turres ex eis ædificavit adverſus eos, qui deſuper è Templo adverſus ſe pugnabant, eaque conſtituit à tergo Septi* (interioris) *contra Exhedram Occidentalem, quà ſolùm parte erigi poterant, reliquæ enim partes gradibus erant à longinquo occupatæ.* Nempe, ut antè oſtendimus, inter ſpatium hypæthrum æquum & planum & Septum interius ſpatium fuit aliud interjectum 35 cubitos latum, gradibus occupatum & interceptum, ut ab illis partibus propterea non potuerint commodè erigi turres illæ. Idem liquet & ex alio loco lib. 7. De bello Jud. cap. 9. Ἤδη δὲ τῶν ταγμάτων συντετελεκότων τὰ χώματα Λώου μηνὸς ὀγδόῃ, προσάγειν κέλευσε τοὺς κριοὺς κατὰ τὴν ἑσπέραν ἐξέδραν τοῦ ἔσωθεν ἱεροῦ· πρὸ δὲ τούτων ἐξ ἡμέρας ἀδιαλείπτως στερρότατη πασῶν ἑλέπολις τύπτουσα τὸν τοῖχον οὐδὲν ἤνυσεν, ἀλλὰ καὶ ταύτης καὶ τῶν ἄλλων μέγεθος καὶ ἡ ἁρμονία ἦν ἀμείνων. Idem hic locus deſignatur qui modò. Eâ ſcilicet parte putavit Titus ſibi oppugnandum eſſe Templum ſive ſeptum interius, quà Johannes antè cogitaverat illud oppugnare, erectis ab ea parte turribus, nempe ab ea parte unus duntaxat murus Templum & Atrium Sacerdotum dividebat atque ſecludebat ab exteriori Septo, quod Titus jam tum occupaverat, itaque ab ea parte juſſit admoveri arietes & murum illum concuti, ſed fruſtrà, quia nempe & murus ille validiſſimus erat, & præterea etiam area Septi exterioris inferior eâ parte erat 15 cubitis areâ Atrii Sacerdotum, itaque murus ille ab aggeſta intrinſecus terra ſuſtinebatur adverſus vim & ictus arietum atque machinarum.

TEM.

TEMPLI HIEROSOLYMITANI FORMA, FIGURA ſeu delineatio atque ἰχνογραφία ſtructuráve & menſura, Excerpta ex Miſna in Maſcheth תמיד & Maimonidis Tractatu *De domo electa.*

PArtes præcipuæ atque eſſentiales ſtructuræ Domûs ſunt hæ, *Sanctum* nimirum & *Sanctum Sanctorum*, atque ante Sanctum locus, qui dicitur אולם *Veſtibulum*; tria illa conjuncta dicuntur היכל *Templum*, Deinde eſt מחוצה paries quidam circa Templum, remotus ab eo, reſpondens cortinis Tabernaculi Moſaici, quibus undiquaque cingebatur in deſerto, ità ut totum ſpatium, quod pariete illo ambiebatur, reſponderet Atrio Tabernaculi conventûs, & hoc illud eſt quod עזרה *Atrium* dicitur, totúmque illud ſimul cum היכל *Templo* vocatur מקדש *Sanctuarium*. In hoc Sanctuario erant vaſa & inſtrumenta ad holocauſta, & cæteras oblationes, nempe Altare holocauſti & mare æneum cum ſua baſi, item Altare ſuffitûs, Candelabrum & Menſa aurea, atque hæc tria fuerunt in loco Sancto ante Adytum, In Atrio etiam limes fuit, quouſque Iſraelitis licet progredi, ulteriùs verò non licebat, ſed ſolis Sacerdotibus.

Porrò היכל ſive *Templum* propriè ſic dictum conſtabat quatuor veluti præcipuis membris, puta Adyto ſive Sancto ſanctorum, loco Sancto, Veſtibulo & Cellis circa Templum. Adytum longum & latum erat 20 cubitos plenos, locus Sanctus illi proximus longus erat 40 cubitos, latus 20, ejuſdem nempe cum Adyto latitudinis. Inter Adytum & locum Sanctum ſpatium fuit latum cubitum unum, vacuum interceptum inter duo vela, quorum alterum erat à parte Adyti, alterum à parte loci Sancti. In priori quidem Domo, quam ædificavit Salomon, paries fuit craſſus cubitum unum, quo ſeparabatur Adytum à loco Sancto, verùm cùm Judæi reduces à captivitate ædificârunt Templum, ambigebant, utrum paries ille pertineret ad locum Sanctum, an verò ad Adytum, propterea fecerunt locum Sanctum 40 cubitorum plenorum, & Adytum 20 cubitorum item plenorum, reliquerúntque cubitum unum vacuum inter locum Sanctum & Adytum, neque exſtruxerunt parietem illum, ſed fecerunt duo vela cubitum unum invicem diſtantia, quorum alterum fuit in loco Sancto, alterum in Adyto, at in priori Templo unicum fuit velum. Murus Templi, quo quatuor ex partibus cingebatur, craſſus erat ſex cubitos, altus verò 100 cub. nam à ſolo ſive pavimento Atrii ad ſolum Veſtibuli & Atrii Templi ſex erant cubiti, inde aſſurgebat murus 40 cub. uſque ad laqueare, laqueare autem quinque occupabat cubitos cum tabulato illi ſuperimpoſito; Inde ὑπερῷον ſive ſuperius tabulatum alios 40 cub. aſſurgebat, laqueare ejus cum tecto quinque rurſus occupabat cubitos, Peribolus circa tectum tres cubitos erat altus, Peribolo denique impoſita erat lamina ferrea acuta enſis inſtar, cubitum unum alta, ad arcendas aves, ne Templo inſiderent, illúdque fœdarent atque inquinarent. Ita in univerſum colliguntur 100 cubiti altitudinis Templi. In muro Orientali Templi porta erat 20 cubitos alta, 10 lata, cum quatuor valvis, quibus claudebatur, duæ erant ex parte loci Sancti, atque in locum Sanctum aperiebantur, nempe contra murum, qui utrinque inter portam & loci Sancti latera intercedebat, duæ verò aliæ erant ex parte Veſtibuli, atque intra ipſam portam aperiebantur, iiſque utrinque tegebatur muri craſſities. Supra portam dependebat ex laqueari ſeu tabulato Vitis aurea. Ex utroque portæ latere ſingula erant oſtiola, alterum à dextra alterum a ſiniſtra ingredientis per portam in locum Sanctum. Quod erat à ſiniſtra, clauſum erat, illudque, eſt de quo Ezech. 44. 1, 2. at verò illud, quod erat à dextra, aperiebatur, atque ex eo ingreſſus dabatur in Cellas Templo circumpoſitas. Templo Veſtibulum adhærebat latum 11 cubitos, longum verò 90, à Septentrione in Auſtrum; murus, quo triplici ex latere (nempe ex Septentrione, Meridie & Oriente) cingebatur, craſſus erat 5 cubitos, ab Occidente autem Templi ſeu loci Sancti muro Orientali, cui adhærebat claudebatur; ejuſdem erat Veſtibulum cum Templo altitudinis, 100 nempe cubitorum. Ab Oriente portam habuit portæ Templi ex adverſo reſpondentem, latam 20 cubitos, altam 40, abſque valvis. Pro ſuperliminari habuit quinque craſſas trabes alias aliis ſuperimpoſitas, inter quas ſeries una lapidum cæſorum intercedebat, ſemper autem ſuperior trabs inferiorem in longitudinem utrinque cubito uno ſuperabat, ita ut infima longa eſſet 22 cubitos, ſuprema verò 30. Totus autem Veſtibuli undiquaque murus à ſolo ad ſummum uſque faſtigium ſic exſtructus fuit, ut poſt ternum quemque altitudinis cubitum, cubitum unum altitudinis extrorſum promineret veluti cinguli inſtar.

Porrò circa Templum hoc eſt circa locum Sanctum & Adytum, tribus ex lateribus (nempe à Septentrione, Occidente & Meridie) circompoſitæ erant Cellæ (quæ תאים & יציעים dicuntur) 38, quindecim nempe à Septentrione, totidem à Meridie, octo verò ab Occidente, in triplici undique tabulato, ita ut à Septentrione & Meridie quinque fuerint Cellæ in unoquoque tabulato, ab Occidente verò tres duntaxat fuerint in infimo, & totidem in medio tabulato, duæ denique in ſupremo. Cellæ, quæ in primo ſeu infimo erant tabulato, latæ fuerunt quinque cubitos, (Miſna dicit ſex, & ratio id exigit, alioqui non invenietur Templi à tergo latitudo eſſe 70 cubitorum, qualem eam definiunt Judæi, uti neque ejus longitudo 100 cub. deeſſet enim illi unus cubitus) quæ in tertio ſive ſupremo tabulato, latæ erant 7 cubitos, murus nempe Templi retrorſum recedebat in ſecundo & tertio tabulato cubitum unum ad excipienda trabium tabulati Cellarum capita, quæ muro ſic recedenti imponebantur. Murus, quo extrinſecus claudebantur Cellæ, craſſus fuit quinque cubitos. Illi muro adhærebat in angulo Septentrionali Orientali Templi המסבה *Cochlea* ſive *Scala*, quà in tectum Cellarum aſcendebatur, lata tres cubitos, murus autem, quo ea nitebatur

craſſus erat quinque cubitos. In angulo autem Meridionali Occidentali iſti oppoſito ex altero Templi latere fuit בית הורדת מים *locus deſcenſionis aquarum* (h.e. in quem confluebat & deferebatur tota pluvialis aqua ex Templi, Veſtibuli & Cellarum circa Templum tectis) lata & ipſa tres cubitos, murus verò craſſus quinque. Hinc & inde ex utroque latere Templi prominebat Veſtibulum 12 cub. murus nempe ejus craſſus erat 5 cubitos, à muro autem Veſtibuli ad murum Sanctuarii (hoc eſt, hinc ad murum Cochleæ, inde verò ad murum Stillicidii) decem fuerunt cubiti. Ita Veſtibulum longum fuit 100 cub. utrinq; Templi latitudinem (quæ fuit 70 cubitorum) ſuperans 15 cub. Sic itaque Templum longum, latum & altum fuit 100 cubitos. Et longum quidem ab Oriente in Occidentem ab ingreſſu portæ Veſtibuli ad murum, quo Cellæ à tergo Adyti claudebantur, nam Veſtibuli murus craſſus erat 5 cubitos, ipſum Veſtibulum latum 11 cubitos, murus Templi Orientalis craſſus 6 cubitos, locus Sanctus longus 40, ſpatium inter locum Sanctum & Adytum latum erat cubitum unum, Adytum 20 cubitorum erat, murus ejus Occidentalis craſſus 6 cubitos, Cellæ, quæ a tergo erant latæ 6 cubitos, murus earum craſſus 5, colliguntur in univerſum 100 cubiti. Latum autem erat à Septentrione in Meridiem juxta longitudinem Veſtibuli, quæ (uti modò dictum) latitudinem Domûs 15 utrinque cubitis ſuperabat; hæc Veſtibuli longitudo dicitur anterior Templi latitudo atque facies, poſterior autem ejus latitudo à muro Cochleæ ad murum Stillicidii fuit (uti dictum) 70 cubitorum, nempe Cochlea cum muro ſuo 8 cubitos, murus Cellarum craſſus 5 cubitos, Cellæ latæ 6 cubitos, murus Templi Septentrionalis 6 cubitos craſſus, locus Sanctus latus 20, murus ejus Meridionalis craſſus item 6 cubitos, Cellæ latæ 6, murus earum craſſus quinque, Stillicidium cum muro ſuo 8 cub. occupabat, ſic colliguntur in univerſum 70 cub. Ita Templum latius fuit ab anteriore quàm à poſteriore parte, nam anterius quidem latum fuit 100 cubitos, à poſteriore verò parte 70 duntaxat. Inde volunt dici in Scriptura אריאל, quòd leonis referat ſpeciem, qui ab anteriore parte latior eſt & amplior quàm à poſteriore. Altum etiam fuit Templum 100 cub. prout ſuprà dinumerata eſt ejus altitudo.

In priore Templo in Sancto Sanctorum ſive Adyto ad Occidentale latus ejus lapis fuit, cui impoſita fuit Arca fœderis, & ante eam urna Mannæ & virga Aharonis. Cùm autem Salomon ædificavit Templum, ſciretque illud eſſe aliquando deſtruendum, curavit iſtic exſtrui Cryptam ſubterraneam profundam & flexuoſam ad recondendam Arcam, quæ Joſiæ regis juſſu iſtic recondita eſt, juxta illud quod habetur 2 Chron. 35. 3. unàque cum ea condiderunt virgam Aharonis, quæ floruerat, & urnam Mannæ cum oleo unctionis. In loco Sancto fuit Candelabrum aureum cum ſeptem ſuis ramis totidémque in ſummo ramorum lychnuchis, in Meridionali latere ad ſiniſtram ingredientis in Templum, Menſa cum duodecim panibus facierum ad dextram in Septentrionali Domûs latere, Altare denique aureum ſuffitûs inter illa duo ex adverſo ingreſſûs in Adytum. In Veſtibulo duæ fuerunt menſæ, una marmorea ad portæ Domûs latus dextrum, cui imponebantur panes facierum inferendi in locum Sanctum, altera aurea ad ſiniſtrum ejuſdem portæ latus, cui imponebantur iidem panes, quum efferebantur è loco Sancto. Porrò Cochleâ ſive Scalâ (quæ ad latus Septentrionale Templi erat poſita) aſcendebatur ab angulo ejus Orientali Septentrionali ad angulum Septentrionalem Occidentalem in tecta Cellarum: qui autem aſcendebat per Scalam illam lapideam obvertebat faciem verſus Occidentem, progrediebatúrque per totum tractum ſive latus Septentrionale, donec perveniret ad latus Occidentale, quò cùm pervenerat obvertebat faciem ad Meridiem, & percurrebat latus Occidentale donec perveniret ad latus Meridionale, iſtic faciem obvertebat ad Orientem & percurrebat tractum Meridionalem uſque ad Portam [illegible] Templi, quæ erat ad Meridiem poſita. In ea Porta fuerunt duæ פלונכורת cedinæ, quibus aſcendebatur in ejus tectum, h.e. brevi quadam & humili Loricâ lapideâ diſtinguebatur pars tecti, quæ erat ſupra Sanctum ſanctorum ab ea parte, quæ fuit ſupra locum Sanctum, lapidibus autem cæſis & dolatis dividebatur tectum loci Sancti à tecto Sancti ſanctorum. Quid hic ſibi velint Talmudiſtæ non eſt facile conjicere: meræ videntur nugæ. Fuerunt etiam לולין *ſcalæ* in [illegible] verſus Adytum, quibus artifices & operarii (quum opus erat) משלשין funibus ſubvehebantur vel demittebantur arculis concluſi, ne oculi eorum זונו ſpectarent in Sanctum ſanctorum.

Templum Atrio quadrangulo undique fuit cinctum, in cujus medio fuit ſitum & collocatum. Atrii longitudo ab Oriente in Occidentem fuit 187 cubitorum, latitudo à Septentrione in Meridiem fuit 125. Ex adverſo portæ Veſtibuli Templi collocatum erat Altare holocauſti, eo ipſo in loco (ut ex certiſſima apud omnes habetur traditione) unde Adam à Deo primùm creatus fuit (unde dicunt Sapientes אדם ממקום כפרתו נברא *Homo creatus eſt de loco propitiationis ſuæ*) Hic Adam Deo primum obtulit munus ſuum, quum creatus eſt; Iſthic Abel & Cain Deo ſacrificarunt; Ibidem Noe egreſſus Arcâ Deo ſacrificavit; Iſthic Abraham Iſaacum ligavit eum Deo oblaturus; Iſthic David Deo Altare exſtruxit in area Araunæ; Iſthic denique à Salomone collocatum eſt in Templo Altare holocauſtorum. Altare altum fuit 10 cubitos, latum in baſi 32. Ab Altari ad parietem uſque Atrii Septentrionalem cubiti fuerunt 60 cum dimidio. A pariete autem Veſtibuli uſque ad parietem Atrii Orientalem cubiti erant 76. Totum hoc quadrangulum vocatur צפון *Septentrio*, atque in eo jugulabant & parabant Sacerdotes victimas & holocauſta. Hoc ſpatium quadrangulum ſic diſtinguebatur, ut poſt interjectos à latere altaris Orientali Septentrionali octo cub. locus eſſet dictus הטבעים *Annulorum* latus 24 cub. in eo quatuor fuerunt ſeries Annulorum ferreorum pavimento infixorum, quibus victimarum mactandarum pedes & caput religabantur, in una quaq; autem ſerie ſex erant annuli (vel, ut alii volunt, ſex fuerunt ſeries cum quaternis in unaquaq; ſerie annulis.) Juxta locum iſtum fuit locus *Menſarum*, latus 8 cub. in eo 8 fuerunt menſæ marmoreæ, quibus membra ſeu partes victimarum diviſas imponebant & carnem elixandam ſive aſſandam lavabant. Rurſus juxta hunc locum fuit locus המטבחים *Mactatorum*, latus 12 cubitos cum dimidio. In eo fuerunt tres ordines quinque brevium columellarum

latum cum tranſtris cedrinis ſuperimpoſitis, inque iis uncini unde ſuſpendebant & deglubebant victimas in menſis ſubjectis inter columellas. Ab hoc loco ad parietem Atrii Septentrionalem octo fuerunt cubiti interjecti.

Altare holocauſti quadratum fuit, longum & latum ab omni parte in baſi 32 cubitos, ſive 58 palmos, nam horum 10 cubitorum octo fuerunt ſex palmorum, duo verò quinque palmorum, cubiti autem omnes reliqui totius ſtructuræ fuerunt 6 palmorum. Quod autem ſcriptum eſt in Lege. *Altitudo Altaris erit trium cubitorum*, intelligendum eſt duntaxat de loco המערכה hoc eſt, de *foculo* ſeu *craticula*, cui victimæ igne abſumendæ imponebantur. Sic autem conſtructum fuit, ut poſtquam cubitum unum (h.e. quinque palmos) in altum ſurrexiſſet arctaretur ex omni latere palmos quinque (atque hoc erat quod יסוד *Baſis* dicebatur) cum inde adſurgebat ad altitudinem 5 cubitorum ſive 30 palmorum, atque hic rurſus arctabatur ex omni parte palmos quinque, (& hoc illud eſt quod סובב περίζωμα vel *cingulum* dicebatur.) Tum cornua Altaris hinc & inde occupabant latitudinem cubiti unius undiquaque, eràntque & ipſa cubitum unum quinque palmorum alta, tum & ſupra cornua locus, quem calcabant pedes Sacerdotum undiquaque cubitum unum latus erat. Ita locus המערכה *Foci* ſeu *Craticulæ* invenitur longus & latus in quadrum 24 cubitis cum quatuor palmis. Focus autem ipſe altus fuit 3 cubitos palmorum 18. Ita media totius Altaris altitudo invenitur in ſexto palmo infra finem הסובב *Perizomatis*, atque iſtic fuit filum הסקרא *rubrum* in medio Altari, quo diſtinguebantur ſanguines inferiores à ſuperioribus, (h.e. ſanguis, qui ad baſim Altaris effundebatur ab eo, qui ſupra Altaris focum ex aviculis exprimebatur, aut ex victimarum membris & partibus adolendis defluebat.) Baſis Altaris non illud circundabat quatuor ex lateribus quemadmodum Perizoma, ſed protendebatur quidem per totum latus Septentrionale & Occidentale, at verò ex Oriente, & Meridie אוכל cubitum unum. Cornu, quod erat in angulo Meridionali Orientali, non nitebatur baſi Altaris. Cornu autem Occidentale Meridionale concavum erat, atque in eo duo erant anguſta foramina (inſtar duarum narium) quæ] שית dicebantur, ſanguis nempe victimarum eò defluebat, atque in cornu cum vino libaminum miſcebatur, indéque in pavimentum defluebat, ubi infra illud cornu Lapis erat quadratus marmoreus cubitum unum longus & latus, atque in eo foramen, in quod defluebat ſanguis, unde per Cloacam ſubterraneam in torrentem Cedron deferebatur. Porro à Meridionali Altaris latere fuit leniter acclivis quidam ejus *Aſcenſus*, qui כבש dicitur (non enim gradibus ad Altare licet aſcendere) longus 30 cubitos, latus 16. producebatúrque ad 32 cub. ex latere Altaris, nam פירה creſcebat ex ea parte cubitum unum ſuper ipſius baſim; & alium item cubitum ſuper הסובב *cingulum*, fuitque אויר מעט *interſtitium quoddam exiguum* ſeparans Aſcenſum ab Altari כדי ליתן האיברים למזבח בזריקרה *ad imponendum Altari in lancibus membra victimarum adolendarum.* Altitudo Aſcenſûs fuit 9 cubitorum (omnino neceſſe eſt hîc eſſe errorem: nam Altare in univerſum altum fuit 10 cub. duntaxat, Focus autem altus erat 3. cub. Aſcenſus verò ad imum uſque Focum tantùm attollebatur, itaque non potuit altior eſſe quàm 7 cubitorum & duorum palmorum) minus שתות *ſextâ parte* (h.e. palmo) uſque ad locum Foci. Erántque duo alii breves כבשים *Aſcenſus*, qui ex iſto procedebant, quorum alter ducebat ad altaris baſim, alter ad סובב *Cingulum* ſeu περίζωμα ſeparabantúrque ab ipſo Altari quaſi lapillo. In Occidentali autem latere Aſcenſûs majoris erat feneſtra veluti quædam quadrata cubitum unum longa & lata, quæ dicebatur רבובה, in quam conjiciebantur immundæ partes avicularum pro peccato mactatarum. Duæ etiam Menſæ fuerunt in latere eodem Aſcenſûs Occidentali, una marmorea, cui partes ſeu membra victimarum imponebantur, altera argentea, cui imponebantur vaſa miniſterii. Mare autem æneum כיור dictum, ſitum fuit inter Altare & Veſtibulum verſus Meridiem ad ſiniſtram illius, qui ingreditur in Templum.

Porrò inter Altare & Templi Veſtibulum ſpatium fuit 22 cub. latum, totidemque fuerunt cubiti inter Altare & murum Atrii Orientalem, atque hoc poſtremum ſpatium in duas partes diſtinctum fuit, quarum prior lata 11 cubitos Altari proxima locus erat, quem calcabant pedes Sacerdotum, dicebatúrque *Atrium Sacerdotum*, poſterior verò iſti contigua lata itidem 11 cubitos dicebatur *Atrium Iſraelis*. Item inter Atrii Occidentalem murum & Templum ſpatium fuit vacuum 11 cub. latum. Inter autem Aſcenſum Altaris & Atrii murum Meridionalem cubiti 12 cum dimidio fuerunt interjecti. Sic ergo totum Atrii ſpatium dimenſuratur. Longitudo ejus fuit (uti dictum) ab Oriente in Occidentem 187 cub. nempe à muro ejus Occidentali ad Templi murum 11 erant cubiti, Templum ipſum longum erat 100 cubitos. Inter Veſtibulum & Altare 22 cubiti, Altare occupabat 32 cubitos, Atrium Sacerdotum latum erat 11, totidem Atrium Iſraëlis, ita colliguntur in univerſum 187 cub. Latitudo Atrii fuit à Septentrione in Meridiem 135 cub. uti dictum, qui ſic colliguntur. A muro atrii Septentrionali ad locum Mactatorum fuerunt 8 cubiti, locus ipſe Mactatorum latus erat 12 cubitos cum dimidio, locus Menſarum illi contiguus fuit 8 cubitorum, locus Annulorum 24 cub. inter eum & altare 8 fuerunt cubiti interjecti, altare erat 32 cubitorum, aſcenſus altaris 30 cubitos fuit longus, inter aſcenſum & murum atrii Meridionalem 12 cubiti cum dimidio fuerunt interjecti; colliguntur in univerſum 135 cubiti

In atrio ſeptem fuerunt Portæ & octo Exhedræ ſive amplæ Cameræ: Tres fuerunt à Septentrione Portæ, totidémque juxta eas Exhedræ, par numerus fuit à Meridie Portarum & Exhedrarum, ab Oriente una fuit Porta in medio ex adverſo Portæ Templi & Veſtibuli, atque juxta eam duæ Exhedræ, altera à dextra, quæ dicebatur Phineazi המלביש; quòd iſthic (uti videtur) Sacerdotes miniſtraturi ſacras ſumerent atque induerent veſtes; altera à ſiniſtra, quæ dicebatur עושי הביתים q.d. *operis frixorii*, quòd iſtic in ſartagine (quæ חבית dicitur) frigerentur atque coquerentur lagana, munera & oblationes, quæ ex Legis præſcripto erant in ſartagine coquenda atque paranda. Unaquæque Portarum

lata

lata fuit 10 cubitos, alta 20, habebátque bifores ſive valvas omnes auro obductas, præter Orientalem, quæ obducta fuit ære ſplendidiſſimo & pretioſiore auro; hæc eſt illa Porta, quæ dicitur עליון *ſuperior* & ניקנור *Nicanoris*. Trium Portarum, quæ fuerunt à Meridie, nomina hæc ſunt, prima הדלק, ſecunda הקרבן, tertia המים *aquarum*. Portarum verò, quæ fuerunt à Septentrione, hæc ſunt nomina, prima הנצוק, quæ inſtar Exhedræ exſtructa fuit, habuitque ſupernè ὑπερῷον, in quo Sacerdotes cuſtodiam ſeu excubias noctu agebant, Levitæ verò infernè, aperiebatúrque verſus חיל, ſecunda dicebatur הקרבן, tertia בירת המוקד *domus combuſtionis*. Hæc fuit domus magna & ampla tota fornicata & lapideis רבידין cincta, in qua quatuor erant Exhedræ & duæ Portæ, una aperiebatur in Sanctum, habuitque oſtiolum adjunctum, altera in profanum; & Exhedrarum duæ erant in ſacro, duæ item in profano, ſeparabatúrque profanum à Sancto בראשי פספסין *interjecto humili lapidum dolatorum pariete*. Harum quatuor Exhedrarum prima Occidentalis Meridionalis dicebatur Exhedra הקרבן ſive הטלאים, h.e. *agnorum*, quòd iſthic Agni ad juge ſacrificium ſervarentur; ſecunda Orientalis Meridionalis dicebatur Exhedra לחם הפנים *panis facierum*, quòd iſtic coqueretur & pararetur panis facierum; tertia Orientalis Septentrionalis, in eam Aſſamonæi condiderunt lapides Altaris, quod profanaverunt Seleucidæ; quarta Septentrionalis Occidentalis. Excubias hic agebant noctu Sacerdotes atque hinc per Cryptam ſubterraneam deſcendebatur ad foricas & בירת הטבילה *domum ablutionis*, ubi lavabantur quibus per noctem contigerat ὀνειρωγμός. In hac Exhedra ſeniores Sacerdotes excubias agentes decumbebant in רבידין illis lapideis quibus undique cingebatur. Adoleſcentes verò filii Sacerdotum recumbebant in pavimentum quiſque ſuper veſtem ſuam. Erátque iſtic locus tabulâ quadratâ marmoreâ cubitum unum longâ & latâ tectus, in quo è catena ferrea claves portarum atrii pendebant, quas inde ſumebant Sacerdotes ad claudendas vel aperiendas atrii & Templi portas, eique tabulæ indormiebat aliquis ad cuſtodiendas claves. Juxta Atrii portas Exhedræ fuerunt (uti dictum) tres à Meridie totidemque à Septentrione. Quæ ad Meridiem fuerunt, hæ ſunt; prima Exhedra מלח *Salis*, in qua reponebant ſal ad oblationes; ſecunda Exhedra הפרוים, in qua ſaliebantur pelles victimarum, ſupra cujus tectum locus fuit הטבילה *ablutionis* ſummi Pontificis feſto die Propitiationum; tertia Exhedra המדיחים, in qua lavabantur & purgabantur victimarum cæſarum inteſtina, atque ex ea per Cochleam ſeu Scalam aſcendebatur ſupra tectum Exhedræ הפרוה. Exhedrarum autem quæ erant ad Septentrionem, prima dicta fuit הגזית q.d. *cæſi lapidis*, in ea cogebatur magnum Synedrium. Hujus Exhedræ pars dimidia fuit in Sancto, altera pars dimidia in profano, Sanctum autem à profano humili cæſi lapidis pariete intergerinn, atque in ea dimidia parte, quæ erat in profano ſedebant Synedrii Judices, quia non licet ſedere in Sancto; erántque illi Exedræ duæ portæ, altera in Sanctum, altera in profanum aperiebatur. Secunda Exhedra dicta fuit הגולה, in ea fuit בור *puteus* vel *ciſterna*, cum rota ſupernè, indeque ſufficiebatur aqua toti Atrio. Tertia Exhedra dicta fuit העץ *ligni* vel *lignea*, erátque Exhedra ſummi Pontificis, dicebatúrque propterea פרהדרין πρόεδρα. Tectum harum trium fuit æquale.

Ad Orientem Atrii contiguum ei fuit Atrium הנשים *fœminarum* dictum, longum & latum in quadrum 135 cubitos juxta latitudinem Atrii Templi. In quatuor ejus angulis quatuor fuerunt ingentes Exhedræ non tectæ, ſed apertæ & ſub dio poſitæ, in quadrum longæ & latæ ſingulæ 40 cubitos. Prima in angulo Meridionali Orientali dicta eſt *Nazaræorum*, qui Nazaræi iſthic מבשלים את שלמיהם lavabant veſtes ſuas & radebant caput, immittebantque capillos in ignem תחת הדיר *ſub olla*. Secunda in angulo Orientali Septentrionali dicta fuit העצים *lignorum*, quia Sacerdotes, quibus ob aliquem corporalem defectum ſacris operari non licebat, iſtic ligna ad ſacrificia evermiculabant (h.e. ligna è vermiculis eroſa ſeparabant, omne enim lignum, in quo vermis invenitur profanum eſt, & ad Altare ineptum. Tertia in angulo Septentrionali Occidentali dicebatur *Leproſorum*. Quarta denique in angulo Occidentali Meridionali poſita dicebatur בירת שמנים *domus olei*, quòd iſthic reconderetur oleū & vinum ad libamina. Porro Atrium fœminarum intrinſecus undique circundabatur בצוצרה (Maimonides habet גזוזטרה h. e. ambulacro ligneo contabulato, Galli vocant *Galleries*) unde illæ ſupernè ſpectabant (verſùs Templum ſcilicet, adoraturæ) infernè verò viri, ut non commiſcerentur, ſed ſeparatim adorarent. Porrò ſub Atrio Iſraelis contiguo fœminarum Atrio hinc & inde ex utroque portæ ipſius latere fuerunt Exhedræ, quæ in Atrium fœminarum aperiebantur, in quibus Levitæ citharas, nablia & cætera inſtrumenta ſua Muſica reponebant.

Atrium autem Templi cum omnibus ſuis Exhedris extrinſecus poſitis, ſimúlque fœminarum Atrium totum undiquaque cingebatur muro 10 cubitos alto, qui dicitur חיל CHAJIL. Ante iſtum ſpatio aliquo interjecto alius fuit humilis סורג SOREG dictus, altus 10 palmos, undiquaque circumdans *Chajil*. Juxta undiquaque in circuitu fuit הר הבירת *mons domûs*, qui eſt mons Moria, longus & latus in quadrum 500 cubitos, muro undique circumdatus, lapidéſque ſuper lapides fuerunt exſtructi מתחתיו *infernè* (ſeu infra ipſum, Gall. *par deſſous*) מפני אוהל הטומאה *propter tabernaculum immunditiei*, fuitq; totus מקורה סטיו לפנים סטיו *contabulatus porticu ante porticum*, h.e. (uti videtur) duplici intercolumnio vel porticu tectâ cinctus. Porrò quinque fuerunt in monte domûs Portæ, duæ à Meridie, quæ dictæ ſunt portæ *Huldæ*, quibus populus ingrediebatur è Templo, una ab Occidente dicta קיפונוס *Kippones*, quâ patebat in Templum ingreſſus & egreſſus, una à Septentrione dicta טדי *Taddai* cujus (ſecundùm nonnullos) non alius erat uſus niſi quòd eâ noctu egrediebantur, qui ex Levitis & Sacerdotibus per noctem ex ὀνειρωγμῷ polluti erant. Quinta denique ab Oriente, cui inſculpta erat figura urbis Suſan Perſidis Metropoleos, atque per eam Pontifex maximus egrediebatur in montem Olearum, quum feſto die Propitiationis vacca rufa erat ab eo extra urbem ex Legis præſcripto comburenda, atque in eam portam, & in Templi etiam portam reſpiciebat tum quum fiebat ſanguinis

Vaccæ

Vaccæ aſperſio, proptereáque murus ejus ut & portæ Orientalis atrii dictæ *Nicanoris* humilis erat præ cæteris, ne eo interciperetur aſpectus ſummi Pontificis ſtantis in monte Olearum, atque inde in Templi portam reſpicientis. Non fuit autem atrium Templi rectà in medio montis Domûs poſitum, ſed ita collocatum fuit, ut à Meridionali ejus latere magis recederet, quàm à reliquis ejus lateribus, magiſque ad ejus latus Occidentalè accederet quàm ad reliqua ejus latera, diſtaret autem à Septentrionali ejus latere magis, quàm ab Occidentali, minus autem quàm ab Orientali. Neque fuit totum המקדש *Sanctuarium* in æquo & plano loco ſitum, ſed in acclivi montis parte. Itaque qui ingrediebatur per portam Orientalem montis Domûs, progrediebatur per locum planum & æquum uſq; ad finem *Chajil*. Inde aſcendebat in atrium fœminarum 12. gradibus, quorum ſinguli alti erant dimidium cubitum, & ſingulorum projectio, ſive latitudo erat item dimidii cubiti. Atrium fœminarum totum planum fuit & æquum (videntur iſta quodammodo reſpondere iis, quæ Joſephus ſcribit de 15. gradibus, quibus aſcendebatur ex Septo exteriori ad portas interioris, tum de ſpatio plano 10. cubitorum, denique de quinque cubitis, quibus inde ad portas ipſos Septi aſcendebatur) tum ex eo aſcendebatur in Atrium Iſraelis (quod fuit initium Atrii Templi) gradibus 15. paris cum antecedentibus menſuræ. [Cùm dimidius cubitus rectè tribuatur altitudini omnium graduum, locus hic ita videtur accipiendus, ut ſcilicet ex Atrio Iſraelis in Atrium Sacerdotum aſcenderetur quinque gradibus, tot enim ſemicubitos erat altius Atrium Sacerdotum ſupra Atrium Iſraelis, in ſummo autem gradu fuit poſitus ſuggeſtus Levitarum.] Ex Atrio Iſraelis in Atrium Sacerdotum aſcendebatur primùm gradu uno alto cubitum unum, in quo fuit דוכן *Suggeſtum*, ad quod tribus paris cum præcedentibus menſuræ gradibus aſcendebatur, ita Atrium Sacerdotum altius erat Atrio Iſraelis duobus cubitis cum dimidio. In eo ſuggeſtu ſtabant Levitæ cum Muſicis inſtrumentis tempore oblationis jugis ſacrificii. Atrium Sacerdotum uſque ad Templi Veſtibulum planum & æquum fuit, ſed ex eo in Veſtibulum aſcendebatur 12. gradibus paribus cum præcedentibus. Templum autem & Veſtibulum totum fuit in loco æquo & plano. Ita inveniтur Templi & Veſtibuli ſolum altius ſolo Portæ Orientalis montis Domûs cubitis 22.

Porrò 24 in locis excubiæ à Levitis & Sacerdotibus per noctem in Templo agebantur. Et à Sacerdotibus quidem tribus duntaxat in locis, nempe in domo אבטינס *Abtines*, in domo ſive porta Atrii dicta הניצוץ & in porta domóque illa magna juxta Atrium dicta המוקד *combuſtionis*. Levitæ autem excubias agebant 21 in locis, nempe ſinguli in quinque Portis, & quatuor angulis montis Domûs intrinſecus, item in quinque Portis & quatuor angulis Atrii Templi extrinſecus, denique ſinguli in his duabus Exhedris, in Exhedra nempe הקרבן & הפרכת & unus à tergo domûs Propitiatorii. Præfectus autem montis Domûs ſingulis noctibus cum facibus accenſis circuibat ſingulos Vigiles, ſi quem offendebat ſtertentem, virgâ eum percutiebat, & face accenſâ veſtem ejus urere licebat.

De HIEROSOLYMITANI TEMPLI

ſtructura, atque delineatione Excerpta ex Maimonide, Tract. *De domo Electa.*

Ex CAP. I.

HÆ ſunt partes principales (עיקר) ſtructuræ Domûs, *Sanctum* nempe & *Sanctum ſanctorum*, atque ante Sanctum locus, qui dicitur אולם *Veſtibulum*. Tria illa dicuntur היכל *Templum*. Deinde eſt מחיצה paries quidam intergerinus circa Templum remotus ab eo, qui reſpondet cortinis Tabernaculi Moſaici, quibus undiquaque cingebatur Tabernaculum in deſerto, ita ut totum illud ſpatium, quod à pariete illo ambiebatur, reſpondeat Atrio Tabernaculi conventûs. Et hoc illud eſt, quod עזרה *Azara*. h. e. *Atrium* vocatur, totúmque illud dicitur מקדש *Sanctuarium*. In Sanctuario illo erant inſtrumenta ad holocauſta & cæteras oblationes, item Altare & ad id acclivis aſcenſus, (qui כבש dicitur,) quo ad Altare aſcenditur, eſtque locus ipſius ante Veſtibulum productus verſus Meridiem. Mare etiam æneum cum ejus baſi inter Veſtibulum & Altare verſus Meridiem ad ſiniſtram illius, qui Sanctuarium ingreditur. Pariter Altare ſuffitûs, Candelabrum & Menſa, quæ tria in loco ſancto erant collocata ante Sanctum ſanctorum. Candelabrum quidem in Meridionali latere ad ſiniſtram ingredientis, Menſa verò ad dextram, cui imponebantur panes Propoſitionis; hæc duo fuerunt ad utrumque latus Sancti ſanctorum extrinſecus, Altare autem ſuffitus fuit inter illa duo extrinſecus. In *Azara* autem ſive Atrio limes eſt, quouſque Iſraelitis licet progredi, ulteriùs ſolis Sacerdotibus licet. Conſtructum fuit Templum ex lapidibus integris cæſis & dolatis atque expolitis extra montem Domûs, neque conſtrui debet ex ligno אלון *quercino*, ſed vel ex lapidibus, vel ex laterculis, totúmque Atrium ſtratum fuit lapidibus egregiis. Altare exſtrui non debet niſi ex lapide eóque rudi atque impolito, non cæſo atque dedolato, imò ſi ferrum lapidem vel leviſſimè attigerit profanus eſt, & ad exſtructionem Altaris & aſcenſûs ipſius ineptus. Non licet gradus facere, quibus ad Altare aſcendatur, ſed exſtruitur ad latus ejus Meridionale; aſcenſus leniter acclivis inſtar Tumoli paulatim aſſurgentis, dictus כבש.

Ex CAP. II.

Locus Altaris certus eſt atque conſtitutus, neque ex eo moveri ullo modo debet, eſtque certiſſima apud omnes traditio, locum illum, in quo David exſtruxit Altare in area Araunæ, atque ubi à Salomone collocatum eſt in Templo Altare, eum eſſe, in quo Abraham Iſaacum ligavit immolare eum paratos, ibidem Noe egreſſus Arcâ ſacrificavit, iſthic Abel & Cain ſacrificium Deo obtulerunt, iſthic etiam primus Adam obtulit Deo munus ſuum, quum creatus eſt, atque adeò indidem creatus eſt, dixerunt enim Sapientes אדם ממקום כפרתו נברא *homo creatus eſt de loco propitiationis ſua.* Altaris menſura eſt certò præſcripta, neque ei quicquam detrahi aut addi debet, forma autem ejus nota eſt ex traditione πατροπαραδότῳ. Singula ejus latera alta fuerunt 10. cubitos, (nam quod ſcriptum eſt in Lege *altitudo ejus erit trium cubitorum*, intelligendum eſt de loco המערכה, h. e. de *foculo* vel *craticula*, cui victimæ igne abſumendæ imponebantur) longum autem & latum fuit Altare 32. cubitos, [Porrò cubitorum illorum decem altitudinis Altaris, alii ſunt quinque palmorum, alii verò ſex palmorum, cubiti autem reliqui omnes totius ſtructuræ fuerunt ſex palmorum] itaque altum fuit Altare 58. palmos, [Ergò fuerunt 8. cubiti illius altitudinis, qui erant ſinguli ſex palmorum (conficiebántque in univerſum 48. palmos) duo verò reliqui cubiti fuerunt 5. palmorum, conficiebántque 10. palmos, quibus junctis præcedentibus 48. palmis exſurgit univerſus 58. palmorum numerus. Nempe tres cubiti altitudinis Foci fuerunt ſex palmorum, item 5. cubiti altitudinis cinguli, at baſis Altaris & cornua ejus fuerunt alta cubitum unum, qui erat quinque palmorum.] Atque hæc ejus fuit forma & ſtructura. Poſtquam aſſurrexiſſet ad 5. palmos reducebatur & arctabatur ex omni latere palmos quinque, (atque hæc erat veluti baſis יסוד Altaris) ita fiebat reliqua ejus longitudo & latitudo 30. cubitorum, cum duobus palmis. Tum aſſurgebat rurſus ad altitudinem 30. palmorum, atque hic rurſus reducebatur & arctabatur quinque palmos, (atque hoc illud eſt quod, סובב *cingulum* dicitur) ita fiebat hîc Altaris longitudo & latitudo 28. cubitorum & 4. palmorum. Deinde locus Cornuum Altaris hinc & inde occupabat latitudinem cubiti unius undiquaque, pariter & locus pedum Sacerdorum undiquaque cubitum unum latus erat, ita locus המערכה *foci* invenitur latus & longus 24. cubitos cum 4. palmis; altitudo Cornuum fuit 5. palmorum, ita ut quadratum uniuſcujuſque cornu fuerit cubiti unius undiquaque, erántque Cornua illa intrinſecus concava. Focus fuit 18. palmos altus, atque ita invenitur media Altaris altitudo in ſexto palmo infra finem הסובב *cinguli*, iſthícque fuit filum הסקרא *rubeum* (forte pro סרקא *ſericum*) in medio Altaris, quo diſtinguebantur ſanguines ſuperiores ab inferioribus, eſtque tota Altaris altitudo à terra ad locum uſque Foci novem [Per locum Foci intelligit vel pedem vel ſummum Craticulæ, cui imponebantur victimæ igne abſumendæ, jam ad pedem uſque Craticulæ fuerunt duntaxat 40. palmi ex ſuperiore dinumeratione particulari, ad ſummum autem Craticulæ fuerunt 58. palmi. Jam verò 40. palmi conficiunt præcisè 8. cubitos quinque palmorum, vel ſeptem cubitos, ſex palmorum, minus duobus palmis. Rurſus 58. palmi conficiunt 11. cubitos, quinque palmorum, cum tribus palmis, vel 10. cubitos, ſex palmorum minus duobus palmis. Itaque neceſſe eſt hîc eſſe errorem in numero, legendúmque videtur *ſeptem* (aut verò *decem*) *cubitos minus duobus palmis*] cubitorum uno palmo minus. Baſis Altaris non illud circundabat ex quatuor lateribus quemadmodum Cingulum, ſed protendebatur quidem juxta totum latus Septentrionale & Occidentale, at ex Meridionali אוכל *abſumebat* cubitum unum, & ex Oriente cubitum unum. Cornu quod erat in angulo Meridionali Orientali non nitebatur fundamento ſive baſi Altaris, in Cornu autem Occidentali, Meridionali duo erant foramina inſtar duarum narium anguſtarum, quæ dicebantur שיתין, ſanguis nempe victimarum eò defluebat, atque in cornu miſcebatur, indéque in torrentem Cedron defluebat, infra autem illud Cornu in ipſo pavimento lapis fuit marmoreus quadratus cubitum unum, atque in eo foramen, in quod defluebat ſanguis è Cornu. כבש ſive *Aſcenſus* acclivis Altaris fuit ad latus ipſius Meridionale, longus 31. cubitos, [Dicendum 30. cubitos, quomodo alibi infra aſſignat ipſi longitudinem 30. cubitorum, quod rectiùs eſt] latus 16. ואוכל *producebatúrque* ad 34. ex latere Altaris, פורה *creſcebat* enim ex eo cubitum unum ſuper ipſius baſim, & alium item cubitum ſuper Cingulum, (סובב) fuitque אויר מעט *exiguum quoddam interſtitium* ſeparans Aſcenſum ab Altari כדי ליתן האיברים למזבח בצריקי *ad imponendum Ara in lancibus membra victimarum.* Altitudo Aſcenſûs fuit 9. cubitorum [hîc error eſt in numero, legendúmque *ſeptem cubitos minus duobus palmis.* Nam Altare ad pedem uſque craticulæ (qui dicitur *locus Foci*) altum erat 40. palmos. Jam ſeptem cubiti ſex palmorum conficiunt 42. palmos] minus שתות, hoc eſt, *ſextâ parte* uſque ad locum Foci, erántque duo alii breves כבשים ſive *Aſcenſus*, qui ex eo procedebant, quorum alter ducebat ad Altaris baſim, alter ad Cingulum ſive περίζωμα, ſeparabantúrque ab ipſo Altari quaſi lato pilo. Erat autem in Occidentali latere Aſcenſûs feneſtra lata & longa cubitum unum, quæ dicta eſt רבובדי, in quam conjiciebantur immundæ partes avicularum pro peccato oblatarum, interim dum aves igne abſumerentur. Duæ etiam Menſæ fuerunt in latere eodem Occidentali, una marmorea, cui partes ſeu membra victimarum imponebantur, altera argentea, cui imponebantur vaſa miniſterii.

Ex CAP. III.

Toto hoc capite deſcribit Candelabrum, Menſam & Altare aureum ſuffitûs, quæ erant in loco Sancto, ubi notat fuiſſe præterea in Veſtibulo juxta latera portæ interioris hinc & inde duas menſas, unam marmoream, cui imponebantur panes inferendi, alteram auream, cui imponebantur panes efferendi. Item ante Candelabrum (quod altum fuiſſe ait 18. palmos) dicit poſitum fuiſſe lapidem, atque in eo tres gradus, quibus aſcendebat Sacerdos ad accendendas lucernas.

Ex

Ex CAP. IV.

Lapis fuit in Sancto ſanctorum ad Occidentale latus ejus,cui impoſita fuit Arca, & ante eam urna Mannæ,& virga Aharonis. Cùm autem Salomon ædificavit Templum,ſcitéque illud eſſe deſtruendum,ædificavit illic Cryptam ſubterraneam profundam & flexuoſam ad recondendam Arcam,quæ iſthic Joſiæ juſſu recondita eſt, juxta illud quod habetur 2.Chron. 35.3. atque unà condiderunt etiam virgam Aharonis,urnam Mannæ, & oleum Unctionis. Quin & per Urim & Tummim,quæ fuerunt in domo ſecunda, non dabatur reſponſum à Spiritu ſancto,ſed ea duntaxat fecerunt,ut compleretur numerus octonarius veſtium Sacerdotalium, ne Sacerdos magnus foret מחוסר בגדים *veſte defectus*. In priore Domo, quam ædificavit Salomon, fuit paries cubitum craſſus,quo ſeparabatur Adytum à loco Sancto. At quum Judæi reduces à Captivitate ædificârunt Templum ambigebant utrum paries ille pertineret ad locum ſanctum,an verò ad Adytum, propterea fecerunt locum Sanctum 40.cubitorum plenorum,& Adytum 20. cubitorum plenorum, reliqueruntque cubitum unum ſuperabundantem inter locum Sanctum & Adytum, neque exſtruxerunt parietem illum, ſed duo Vela fecerunt cubitum unum,diſtantia invicem ſecundùm craſſitudinem muri, quorum alterum fuit in loco ſancto,alterum in Adyto, at in priori Templo unicum fuit Velum. Templum,quod exſtructum fuit à Judæis reducibus ex Captivitate Babylonica,fuit longum, latum & altum 100.cubitos. Atque hæc eſt particularis dimenſio altitudinis ejus. כנן Baſis veluti ejus alta fuit 6. cubitos,tota ſolida, ſuitque illi inſtar fundamenti. Tum parietes ad tabulatum uſque alti erant 40.cubitos,tum כיור [Corrector in hunc locum negat iſthic fuiſſe כיור in tabulato,ſed intrinſecus fuiſſe טוח tectorium in muro validum ex calce,ne aqua התאים irrumperet in murum Templi. Per בית דילפא intelligit canales ſeu fiſtulas parietibus adhærentes ad excipiendum ſtillicidium tecti & effundendam aquam extra.] trabes tabulati erant craſſæ cubitum unum,ſupra trabes locus erat vacuus cubitos duos altus ad excipienda ſtillicidia,vocatúrque propterea בית דילפא *domus ſtillicidii*,tum ſupra ſtillicidii locum craſſum erat tabulatum cubitum unum,ſupra tabulatum autem מעזיבה altum fuit cubitum unum. Supra iſta fuit עליה; *cœnaculum* ſecundum tabulatum, altum ſimiliter 40. cubitos, atque in ejus tecto כיור trabes erant altæ cubitum,tum locus ſtillicidii cubitos duos, Tabulatum cubitum unum,quâ מעזיבה alium cubitum,tum περίβολος (מעקה;) tres cubitos altum,ſupra peribolum autem undiquaque fuit כלה *lamina* ferrea inſtar enſis acuta, alta cubitum unum,quâ prohibebantur aves,ne inſiderent Templo, propteréaque vocata eſt כלה; עורב q.d. *Arcicorvum* (ab arcendis corvis) ita ſiunt 100. in univerſum cubiti. Ab Occidente ad Orientem verſùs longum fuit Templum 100. cubitos,qui ſic dinumerantur.Quatuor fuerunt parietes [Quatuor illi muri & inter eos tria loca vacua in Occidentali parte Adyti ſunt merum Maimonidis delirantis ſomnium,nulla enim ejuſmodi fuerunt iſthic loca vacua,neque ipſe explicat,quæ illa fuerint & cui uſui, ſtultúmque eſt fingere ſibi animo tria loca inter quatuor muros ſive parietes,quæ omnia unà cum ipſis muris non occupent niſi 17. cubitos. Itaque rectiùs ſic diſtribues illos 17. cubitos,ut ſex aſſignes cubitos craſſitiei muri,qui Adytum ſeparabat à Cellis,quæ illi ab Occidente adhærebant,totidémque craſſitiei Occidentalis Templi,quo Cellæ illæ ab Occidente claudebantur,denique quinque reliquos cubitos latitudini Cellarum,quæ inter utrumque murum ſitæ erant ; nam Maimonides Cellas omnes,quibus Templum totum undique inferne cingebatur , facit latas duntaxat cubitos quinque] juxta poſiti,inter quos tria fuerunt loca vacua,atque inter parietem Occidentalem & proximum illi parietem quinque fuerunt cubiti,inter parietem ſecundum & tertium ſex fuerunt cubiti,inter tertium & quartum ſex pariter cubiti ; (atque hæ ſunt menſuræ craſſitudinis parietis cum loco vacuo,qui erat inter duos parietes.) Longitudo Adyti fuit 20.cubitorum, inter duo Vela fuit ſpatium vacuum [Spatium illud vacuum inter duo Vela videtur omnino eſſe Rabbinicum commentum & ſomnium,locus nempe Sanctus ab Adyto videtur fuiſſe ſeparatus ſeu diſtinctus ſolo velo. Itaque cubitus iſte commentitius videtur potiùs rejiciendus in craſſitiem muri Veſtibuli,quem Maimonides facit craſſum quinque duntaxat cubitos,ſed,mi videtur, perperam ; opus enim fuit majore craſſitie muro Veſtibuli quàm in muro Templi. Itaque ſi Templi murus fuit ſex cubitorum, Veſtibuli murus debuit eſſe ut minimum totidem cubitorum] cubiti unius Longitudo loci Sancti fuit 40. cubitorum,craſſitudo muri Orientalis, in quo fuit porta ſex erat cubitorum. Veſtibuli latitudo 11. cubitorum,craſſitudo muri Veſtibuli fuit quinque cubitorum ; ita inveniuntur in univerſum 100.cubiti. A Septentrione verſus Meridiem fuerunt etiam 100.cubiti [Corrector hic deridet Maimonidem, negátque iſthac parte fuiſſe ullum Veſtibuli murum, præterquam Orientalem,qui erat è regione Templi,propterea que dicunt Templum eſſe à poſteriore parte anguſtum,ab anteriore verò latum,latitudo autem Veſtibuli numeratur ſecundùm latitudinem Templi. Hæc ille Corrector. Sed ipſe in hac correctione videtur omnino delirare] nempe craſſitudo muri Veſtibuli fuit 5.cubitorum,à muro Veſtibuli ad murum Sanctuarii 10.cubiti. [Hîc verò videtur omnino Maimonides delirare, quum ex utroque Templi latere (iſthic ubi fuerunt תאים *Cellæ*) dicit fuiſſe ſex parietes juxta poſitos cum quinque locis vacuis interjectis; nam neque explicat, quæ fuerint loca illa,& cui uſui, (quæ certè nulla fuerunt præter תאים) neque expoſuit, quæ fuerit murorum illorum ſex craſſitudo, neque in hac dinumeratione particulari cubitorum connumerat craſſitudinem murorum cum latitudine ſpatiorum interjectorum, quod factum tamen oportuit, quódque ſi feciſſet exſurrexiſſet longè major numerus quàm 100.cubitorum ; ſi enim ſingulis ſex illis muris des craſſitudinem 5. cubitorum,eandémque ſex alteris illis,qui fuerunt ab altero latere, exſurgent in univerſum 160.cubiti à Septentrione ad Meridiem. Abſurdum autem quinque illis ſpatiis vacuis & ſex muris attribuere in univerſum 26. cubitos duntaxat. Rectiùs ergò multò ſic dinumerandi ſunt 100. illi cubiti, ſi nempe ad 15. illos cubitos,quibus utrinque Veſtibulum ſuperavit latitudinem Tem-

Templi (qui conficiunt 30. cubitos) addamus latitudinem loci Sancti, quæ fuit 20. cubitorum, ſic fiunt 50. cubiti, tum utrinque craſſitiem interioris muri loci Sancti ſex cubitorum, ſic fiunt 62. cubiti, quibus addenda utrinque longitudo *Cellarum* תאים, quæ ab utroque fuerunt latere Templi, videntúrque fuiſſe 15 cubitos longæ, ſic fiunt 92. cubiti, quibus addenda utrinque craſſities muri exterioris, quo Cellæ illæ ambiebantur, qui ut minimum fuit cubitorum 4. ſic colliguntur in univerſum 100. cubiti] Muri autem Sanctuarii ſex fuerunt, inter quos fuerunt quinque loca ſive ſpatia vacua, inter exteriorem parietem ſive murum & ſecundum 5 cubiti, inter ſecundum & tertium tres cubiti, inter tertium & quartum quinque cubiti, inter quartum & quintum 6. cubiti, inter quintum denique & interiorem murum ſex fuerunt cubiti, ſic fiunt in univerſum 40. cubiti ab uno latere, dein totidem ab altero Sanctuarii latere, his accedit latitudo loci Sancti, quæ erat 20. cubitorum ſic fiunt in univerſum 100. cubiti. Duo fuerunt פשפשין *oſtiola* à latere portæ loci Sancti, alterum à Septentrione, alterum à Meridie. Illud quod erat à Meridie clauſum fuit, neque per illud ingrediebatur quiſquam, atque de eo dictum eſt ab Ezechiele: *Porta iſta claudetur, neque aperietur*, &c. (Duobus illis Oſtiolis patebat ingreſſus in Cellas; quæ verò hic nugatur Maimunides de illis ſunt ſomnia & delitamenta Rabbinica) Illud autem quod erat à Septentrione apertum fuit, atque per illud ingrediebatur (Sacerdos ſcilicet) atque incedebat inter duos parietes, donec perveniret ad locum apertum loci Sancti ab ejus ſiniſtra, & ingrediebatur in medium Templum, veniebátque ad Portam magnam quam aperiebat. Erat autem Porta illa magna lata 10. cubitos, alta 20. [Somnium item eſt Rabbinicum iſtud lepidè excogitatum.] Quatuor illi fuerunt fores, duæ intrinſecus à parte interiore loci Sancti, duæ autem extrinſecus à parte ejus exteriore; quæ erant extrinſecus aperiebantur in portæ medium ad tegendam muri craſſitiem, quæ verò erant intrinſecus aperiebantur verſùs medium Domûs ad tegendum eam muri partem, quæ erat à tergo forium. Porta Veſtibuli lata fuit 20. cubitos, alta 40. neque fuerunt ei fores ullæ. Illius ſuperliminari ſuperimpoſitæ erant quinque מלתרא *trabes* של מילא [Videtur corruptum à Græco μέλαθρον, quod Heſychius interpretatur διάτονον δοκὸν *trabem extenſam* ſive *pralongam* & *tranſverſalem*. מילא autem quid ſit incertum eſt.] Infima earum hinc & inde exuberabat ultra Portam cubitum unum, ſicque earum unaquæque inferiorem ſibi ſubjectam ſuperabat utrinque cubito uno, ita fiebat ut ſuprema eſſet 30. cubitorum, porrò ordo ſive ſeries, una lapidum intercedebat inter trabem & trabem. Templum latum erat מלפניו *ab interiore parte* וצר מאחריו *anguſtum verò à poſteriore ejus parte* leonis inſtar. Erant etiam יציעים *Cameræ* vel *Cellulæ*, quæ totam domum undiquaque circumdabant excepto muro המסבר. Cella inferior erat 5. cubitorum, רובד *tabulatum* autem quod illi impoſitum erat 6. cubitorum, Cella media fuit 6. cubitorum, רובד illi impoſitum ſeptem cubitorum, Cella ſuperior fuit ſeptem cubitorum, juxta illud quod eſt 1. Reg. 6. 6. atque ita tria illa יציעים Cellarum tabulata circundabant Templum tribus ex lateribus. Similiter circa murum Veſtibuli ab imo ad ſummum ſic fuerunt, cubitum unum חלק, deinde רובד tres cubitos, tum cubitum unum חלק & רובד tres cubitos uſque ad ſummum, erántque רובדין circumdantes מוקפין parietes Veſtibuli, latitudo uniuſcujusque רובד fuit 3. cubitorum ad ſummum uſque, inter autem unumquodque רובד fuit cubitus unus, ſupremum autem רובד fuit 4. cubitos latum. Omnia illa loca vacua, quæ fuerunt inter parietes vocantur תאים Cellæ; inveniuntur autem ejuſmodi Cellæ circumdantes Templum, quinque à Septentrione, totidem à Meridie, tres autem ob Occidente, tria autem fuerunt earum דיוטות tabulata, tabulatum ſupra aliud tabulatum, ita inveniuntur 15. Cellæ à Meridie, totidémque à Septentrione, octo verò ab Occidente, nempe tres mediæ ſupra tres infimas, duæ verò ſupremæ ſupra tres haſce medias in ſupremo tabulato, in univerſum ſunt 38. Cellæ. Tres [Villalpandus Tom. 2. Part. 2. lib. 4. cap. 26. Iſtud de tribus portis in ſingulis Cellis, accipit de duntaxat duabus illis majoribus Cellis, quæ erant ab utroque latere Veſtibuli Templi, & per quas introitus dabatur in Cellas, quæ erant circumcirca Templum, hæ enim majores Cellæ tres habebant, unam, quâ ex Atrio Templi in Cellas illas dabatur ingreſſus, alteram illi oppoſitam, quâ ex Veſtibulo in Cellas illas acceſſus patebat, tertiam, quâ ex Cellis illis in minores Templo circumpoſitas dabatur introitus. Verùm hæc Villalpandi explicatio non videtur ſatis quadrare huic loco.] פתחים *Portæ* (vel potiùs *feneſtræ*) fuerunt unicuique Cellæ, una Cellæ à dextra, altera Cellæ à ſiniſtra, tertia Cellæ, quæ eſt ſuper eam. In cornu autem Orientali Septentrionali Cellæ, quæ erant in medio tabulato fuerunt quinque פתחים, una Cellæ à dextra, una Cellæ, quæ eſt ſuper eam, una למסבר *cochlea*, una Cellæ, cui eſt פשפש oſtiolum, & una denique Templo. Cochlea autem aſcendebat à cornu Orientali Septentrionali ad cornu Septentrionale Occidentale, per eam enim aſcendebatur ad tecta Cellarum: qui aſcendebat per Cochleam, faciem obvertebat ad Occidentem, ibátque per totum tractum Septentrionalem, donec perveniret ad Occidentem, quum eò pervenerat, obvertebat faciem ad Meridiem, & ibat per totum tractum Occidentalem, donec perveniret ad Meridiem, quò cùm perveniſſet obvertebat faciem verſus Orientem, ibátque per tractum Meridionalem, donec perveniret ad portam ὑπερῴου Templi, porta enim ὑπερῴου erat ad Meridiem poſita. In ea autem porta fuerunt duæ קלונסות cedrinæ, quibus aſcendebatur in ejus tectum, duo item lapides dolati fuerunt, quibus dividebatur tectum loci Sancti, à tecto Sancti ſanctorum, fuerunt etiam ſcalæ apertæ in ὑπερῴῳ verſùs Sanctum ſanctorum, quibus משלשלין artifices in arculis כדי שלא יזונו oculi eorum ex Sancto ſanctorum. Semel in anno à Paſchate uno ad aliud מלבנין dealbant Templum.

Ex Capite quinto.

Mons Domûs, qui eſt mons Moria, fuit longus & latus (in quadrum) 500. cubitos, fuitque circumdatus muro lapideſque ſuper lapides fuerunt exſtructi מתחתיו *infernè* (ſeu *infra ipſum*) *per deſſous* מפני אוהל הטומאה *propter tabernaculum immundum*, fuitque totum מקורה

מקורה מטיו לפנים סטיו contabulatum porticibus ante porticus (h. e. undiquaque fuit porticu vel intercolumnio duplici circumdatum.) [Schindlerus exponit סטיו *pavimentum*, ſed hæc ſignificatio hic non quadrat cum voce מקורה, quæ *contabulatum* ſignificat; meliùs David de Pumis exponit סטין (quod videtur ſcriptum pro סטיו) *locum columnis circumdatum*, quod nihil aliud eſſe videtur quàm porticus. Itaque סטיו videtur omnino corruptum ex Græco στοὰ *porticus*] Erant illi quinque Portæ, una ab Occidente, una ab Oriente, una à Septentrione, & duæ à Meridie. Latitudo Portarum ſingularum fuit 10. cubitorum altitudo 20. quibus additæ erant fores. Ante montem (extrinſecus ſcilicet) fuit סורג undiquaque circumdans (Atria nimirum & Templum, non verò ipſum montem) cujus altitudo fuit 10. palmorum, & ante סורג fuit חיל altum 10. cubitos, dequo dicitur in Threnis, *lugebit* חיל *& murus*, hic murus eſt murus Atrii, qui fuit ante חיל Atrii. Atrium longum fuit 187. cubitos, latum 135. Septem in eo fuerunt Portæ, nempe tres à Meridie juxta Occidentem, & tres à Septentrione juxta Occidentem, una ab Oriente ex adverſo Sanctuarii in medio. Unaquæque Portarum fuit lata 10. cubitos, alta 20. eránt que illis fores obductæ omnes auro præter Portam Orientalem, quæ obtecta fuit ære ſimili auro. Hæc eſt illa Porta, quæ dicitur עליון *ſuperior* itémque *Porta Nicanoris*. Atrium non fuit directè in medio montis Domûs poſitum, ſed remotum fuit à Meridionali [Fieri id non poteſt, quin magis fuit remotum à parte Orientali quàm à reliquis omnibus; nam ab ea parte inter Atrium Templi & latus Orientale interjectum fuit Atrium fœminarum, quod longum fuit 135 cubitos. Itaque legendum hic *Orientali* pro *Meridionali*] latere montis plus quàm à reliquis ejus lateribus, & magis propinquum fuit lateri ejus Occidentali quàm reliquis lateribus, inter Atrium & latus Septentrionale montis major fuit diſtantia quàm inter Atrium & latus Occidentale, itémque ſpatium inter Atrium & latus Orientale majus fuit quàm illud, quod fuit inter Atrium & latus Septentrionale. Porrò ante Atrium ab Oriente fuit Atrium fœminarum, quod longum & latum fuit 135. cubitos. Quatuor fuerunt Exhedræ in medio quatuor angulorum ipſius, ſingulæ 40. cubitorum, neque fuerunt contabulatæ ſicque ſunt futuræ, atque hic eſt earum uſus. 1. Exhedræ Meridionalis Orientalis dicitur *Nazaræorum*, quia iſtic מבשלין את שלמיהם lavabant veſtes & tondebant caput. 2. Orientalis Septentrionalis fuit Exhedra דירת עצים *evermiculationis lignorum*, quia in ea Sacerdotes, quibus ob aliquem corporalem defectum non licebat operari ſacris, vermiculata ligna ſegregabant; lignum enim omne, in quo vermis invenitur, profanum eſt (h. e. non licet illud Aræ ad incendenda ſacrificia inferre.) 3. Septentrionalis Occidentalis eſt Exhedra *Leproſorum* המצורעים. 4. Occidentalis Meridionalis vocabatur בית שמנים *apotheca oleorum*, quia iſtic oleum & vinum ad libamina reponebantur. Atrium fœminarum undiquaque circumdabatur גזוזטרא (h. e. uti videtur, *ambulacro supernè contabulato*) ut inde ſupernè proſpectare poſſent fœminæ, infernè verò viri, néve commiſcerentur inter ſe. Porrò domus magna fuit in latere Atrii (Sacerdotum nempe) à Septentrione extra Atrium, inter Atrium & חיל quæ in fornicis modum exſtructa fuit, & cincta רובדין lapides, quæ dicebatur בית מוקד *domus combuſtionis*, eránt que ei duæ portæ, una aperiebatur versùs Atrium, altera versùs חיל, quatuor autem erant ei Exhedræ, duæ in ſacro, duæ verò in profano & ראשי פיספסין *paries lapidum dolatorum* ſeparabat inter ſacrum & profanum. Harum hic fuit uſus. 1. Occidentalis Meridionalis erat Exhedra הטלאים *agnorum*. 2. Meridionalis fuit Exhedra eorum, qui conficiebant panem propoſitionis. 3. Orientalis Septentrionalis; in eam condiderunt Aſſamonæi lapides Altaris, quod profanaverant reges Græciæ. (h. e. Seleucidæ.) 4. Septentrionalis Occidentalis; ex ea deſcendebant in baptiſmi ſeu ablutionis domum. Porrò, qui deſcendit in domum ablutionis, it per Cochleam, quæ vadit ſub totum Sanctuarium (in Maſſecheth Tamid. cap. 1. dicitur תחרת הבירה) habétque hinc & inde lucernas accenſas, donec perveniatur ad locum ablutionis, atque iſtic eſt מדורה *pyra* ſive *rogus* (vel *Camera*) & latrina *gloria* של כבוד cujus hæc eſt gloria, quòd ſi quis eam reperiat obſeratam, ſignum eſt certiſſimum in ea eſſe aliquem: poſtquam abluerat ſe & abſterſerat, calefaciebat ſe juxta rogum, tum redibat ad fratres ſuos.

Atrii (Sacerdotum ſcilicet) longitudo eſt cubitorum 187. ab Oriente in Occidentem, quorum hæc eſt particularis dinumeratio. Ab Occidentali pariete Atrii uſque ad murum Templi ſunt 11. cubiti, Templum ipſum totum longum 100. cubitos. Inter Veſtibulum & Altare erant 22. cubiti, Altare longum fuit 32. cubitos. Locus, quem calcabant pedes Sacerdotum (qui dicitur Atrium Sacerdotum) 11. cubitorum, Locus, quem calcabant pedes Iſraelis (qui dicitur Atrium Iſraelis) 11. cubitorum. Latitudo Atrii à Septentrione versùs Meridiem erat cubitorum 135. nempe à pariete Septentrionali uſque ad locum המטבחי *Mactatorum* 8. cubiti, locus ipſe Mactatorum 12. cubitorum cum dimidio, atque iſthic ſuſpendebant & deglubebant victimas ſacras, juxta locum illum fuit locus Menſarum 8. cubitorum, in quo erant menſæ marmoreæ, quibus imponebant membra ſeu partes victimarum diviſas, tradebántque carnem elixandam; erant iſthic 8. menſæ. Juxta hunc locum fuit locus הטבעי *annulorum* 24. cubitorum, atque iſthic jugulabant victimas. Inter locum Annulorum & Altare fuerunt 8. cubiti. Altare ipſum fuit 32. cubitorum, & Aſcenſus ejus 30. cubitorum. Inter Aſcenſum autem & parietem Meridionalem 12. cubiti cum dimidio. A pariete Septentrionali Atrii uſque ad Altaris parietem (& hæc eſt latitudo) erant 60. cubiti cum dimidio; at à muro Veſtibuli ad parietem Orientalem Atrii (& hæc eſt longitudo) fuerunt 76. cubiti. Totum illud quadrangulum vocatur צפון *Septentrio*, atque in eo jugulant (& parant) ſacras victimas. Octo fuerunt Exhedræ in Atrio, tres ad Septentrionem, & tres ad Meridiem. Quæ ad Meridiem hæ fuerunt. 1. Exhedra מלח *ſalis*, in qua reponebatur Sal ad oblationes. 2. Exhedra הפרוה, in qua ſaliebantur pelles victimarum, ſupra cujus tectum fuit locus ablutionis ſummi Pontificis die Propitiationum. 3. Exhedra המדיחין, in qua inteſtina victimarum lavabantur

tur & purgabantur, atque ex ea fuit Cochlea, quâ aſcendebatur ſupra tectum Exhedræ הפרורין. Trium Exhedrarum, quæ erant ad Septentrionem prima fuit הגזירת q. d. *ex cæſo lapide*, in qua habebatur magnum Synedrium. Hujus Exhedræ pars dimidia fuit ſancta, pars altera verò fuit profana, erántque ei duæ Portæ, earum una aperiebat in locum Sanctum, altera in profanum, & in dimidia parte, quæ profana erat, ſedebant Synedrii Judices. Secunda fuit הגולה, *captivitatis* Exhedra; in ea fuit בור *puteus* vel *ciſterna* שממלאין ממנו בגולרת indéque ſufficiebant aquam toti Atrio. Tertia Exhedra fuit העץ *ligna* (vel *lignea*,) quæ fuit à tergo duarum illarum, erátque Exhedra ſummi Pontificis, vocabatúrque Exhedra πρόεδρων. Tectum harum trium fuit æquale. Reliquarum duarum Exhedrarum, quæ fuerunt in Atrio Iſraelis, una fuit ad extra portæ Orientalis, dicebatúrque *Exhedra Phineaz* המלבים q. d. *ſartoris*; altera fuit à ſiniſtra ejuſdem Portæ, erátque Exhedra ejus, qui ſartagines conficiebat, עושה החבתי vel qui in ſartagine coquebat oblationum munera.

Ex Capite VI.

Sanctuarium non fuit ſitum totum in planitie, ſed in acclivi Montis. Qui ingrediebatur per portam Orientalem montis Domûs incedebat per locum æquum & planum uſque ad finem חיל, inde aſcendebat in Atrium fœminarum 12. gradibus, quorum ſinguli alti erant dimidium cubitum, & ſingulorum projectio (ſeu latitudo) erat dimidii cubiti, tum incedebat per totum Atrium fœminarum loco plano, inde aſcendebat in Atrium Iſraelis (quod eſt principium Atrii) 15. gradibus paris cum ſuperioribus menſuræ. Atrium Iſraelis fuit planum, ex eo in Atrium Sacerdotum aſcendebatur gradu uno alto cubitum in quo fuit דוכן *ſuggeſtum* trium graduum, qui prioribus erant ſimiles; ita Atrium Sacerdotum altius erat Atrio Iſraelis duobus cubitis cum dimidio. Inde progrediebatur per totum Atrium Sacerdotum, item Altare, & ſpatium quod inter Altare & Veſtibulum loco plano & æquo, indéque aſcendebatur in Veſtibulum duodecim gradibus paribus cum antecedentibus, Templum autem totum & Veſtibulum fuerunt in loco æquo & plano. Ita invenitur ſolum Templi altius ſolo portæ Orientalis montis Domûs 22 cubitos, porta autem ipſa montis Domûs alta erat 20 cubitos; itaque qui ſtabat ex adverſo Portæ Orientalis non videbat portam Templi; propterea fecerunt murum, qui eſt ſupra portam illam humiliorem נמוך ut qui ſtabat in monte Olearum videre poſſet portam Templi tum quum facit aſperſionem de ſanguine juvenci ex adverſo Templi. Erant autem Exhedræ ſub Atrio Iſraelis, quæ aperiebantur in Atrium fœminarum, in quibus Levitæ reponebant citharas ſuas, reliquáque omnia inſtrumenta Muſica. In ſuggeſtu autem, in quem aſcendebatur de Atrio Iſraelis in Atrium Sacerdotum, ſtabant Levitæ cum Muſicis inſtrumentis tempore oblationis. Quod ad Exhedras ædificatas in loco ſancto, quæ aperiuntur in profanum, ſi tectum earum æquale eſt cum ſolo Atrii, earum medium eſt profanum, ſed tectum eſt ſanctum, ſed ſi tectum earum non ſit æquale, (ſolo Atrii ſcilicet) etiam tectum earum eſt profanum, tecta enim & ὑπερῷα non ſunt ſanctificata; propterea in ejuſmodi tectis non licet comedere res ſanctiſſimas, neque in iis jugolant minores victimas. Si exſtructæ ſint in loco profano & aperiantur in ſanctum, earum medium ſanctum quidem ad comedendum iſthic res ſanctiſſimas, ſed non jugulant in eis minores victimas, & ſi quis immundus iſthuc ingrediatur, inſons eſt, tectáque earum ſunt profana ad rem omnem. Foſſæ מחילות (ſeu Cryptæ vel Cloacæ,) quæ aperiuntur in Atrium, ſunt ſanctæ, quæ verò aperiuntur in montem Domûs ſunt profanæ. Feneſtræ & craſſities murorum כל פנירת ſunt liberæ ſive ad eſum rerum ſanctiſſimarum, ſive ad immunditiem. Reliquo capite agit de ratione ſanctificandi loca, quæ de novo exſtruuntur & adduntur tum Templo, tum orbi Jeruſalem.

Capite ſeptimo toto agit de honore & reverentia, quæ haberi debet Templo, tum de variis ſanctificationis gradibus terræ Iſraelis, Jeroſolymæ, Templi, & partium Templi, quibúſque in rebus ſiti ſint varii illi ſanctificationis gradus.

Capite octavo ſive ultimo agit de cuſtodia Templi, déque ratione Vigilum ſeu Cuſtodum collocandorum in Templo; quæ de illis habet ad formam ſive figuram Templi, cùm nihil pertineant, à nobis omittuntur.

TRACTATUS TALMUDIS,
Qui מדות dicitur, eſtque de Templi Salomonici *menſuris, magnitudine* & *ſtructura*; Latinè redditus.

CAPUT I.

De Excubiis & Templi Portis, déque Domo, quæ מוקד *dicebatur.*

SECT. I. Tribus α in locis Sacerdotes excubias agebant in domo Sanctuarii 1. in domo אבטינס, 2. in domo (הנצוץ, quæ fuerit iſta vide mox infra Sect. 5. hujus capitis) 3. in domo המוקד. (de domo Moked vide etiam Sect. 6.7,8. hujus capitis.) Levitæ autem in uno & viginti locis excubias habebant, nempe quinque ſuper (vel juxta) quinque portas montis Domûs, quatuor in quatuor ejus angulis intrinſecus, quinque in quinque β portis העזרה *Atrii*, quatuor in quatuor ejus angulis extrinſecus, denique unus in Exhedra הקרבן. (fuit illa in domo Moked, de qua vide mox infra Sect. 6.) alius in Exhedra *Veli* הפרכת (quæ iſta fuerit non explicant Commentatores) & unus poſt domum הכפורת *Propitiatorii*, h. e. à tergo Templi, ſed tamen extra Atrium Templi.

SECT.

SECT. II. Præfectus montis Domûs (is erat Præfectus Vigilum in Templo,) circuibat ſingulas Excubias cum funali accenſo ante ſe, (quis fuerit mons Domûs vide infra cap. 2. Sect. 1.) ſi quem Excubitorum videbat non ſtantem, compellabat eum Præfectus Domûs hac ſalutatione, Pax ſit tibi; ſi deprehendiſſet dormientem, percutiebat eum virgâ, licebátque veſtem ipſius funali accenſo comburere, quo exclamante, & quærentibus cæteris Excubitoribus, Cujus eſt hæc vox in Atrio? reſpondet Præfectus montis Domûs, Vox eſt Levitæ, qui cæditur, cujúſque veſtis comburitur, quia obdormivit in cuſtodia ſua. Rabbi Eliezer F. Jacob dixit, Cùm ſemel dormientem offendiſſent avunculum meum adUſſerunt veſtem ejus.

SECT. III. Quinque fuerunt in monte Domûs Portæ, nempe duæ Portæ חולדה γ. *Hulda* à Meridie, per quas dabatur ingreſſus & egreſſus (id eſt, populus per eas ingredi in Templum, & è Templo egredi ſolebat) tertia קיפונוס *Kipponos* ab Occaſu, quæ ad ingreſſum ſerviebat, quarta טרי *Taddai* à Septentrione, quæ omnino non inſerviebat, (nempe ad ingreſſum & egreſſum populi. Quis autem eſſet ejus uſus, vide infra Sect. 8. hujus capitis,) ultima denique fuit porta Orientalis, δ. ſupra quam urbis Suſarum figura inſculpta fuit. Verſùs hanc (hac de re vide infra cap. 2. Sect. 4.) reſpiciebat Pontifex maximus cùm vaccam (die Propitiationum) combureret, atque ex ea aſcendebatur in montem Olearum.

SECT. IV. Septem ε. fuerunt in Atrio Templi Portæ, tres à Septentrione, totidem à Meridie, una autem ab Oriente. Atque hæ ſunt, quæ erant à Meridie, Prima erat Porta הדלק *uſtionis*, ſecunda Porta הקרבן *oblationis*, tertia Porta המים *aquarum*. Quæ autem erat ab Oriente Porta dicebatur נקנור *Nicanoris*, fuerúntque juxta eam duæ Exhedræ, altera à dextra ejus, quæ dicebatur *Exhedra Phineazi Veſtiarii* המלביש (h. e. cuſtodis veſtium ſacrarum Sacerdotalium, quæ iſthic recondebantur. De ejuſmodi Cuſtode, vide 2. Reg. 22. 14.) altera à ſiniſtra, quæ dicebatur ς. עושה חביתין h. e. in qua parabantur, quæ in ſartagine frigebantur.

SECT. V. A Septentrione autem erat Porta הנצוץ, quæ erat inſtar Exhedræ, atque ſuper eam exſtructum fuit ὑπερῷον. Et Sacerdotes quidem ſupernè excubias in ea agebant, Levitæ verò infernè, erátque illi janua, per quam exibatur ad חיל *Chajil*. (quid fuerit חיל vide infra cap. 2. Sect. 3.) Secunda porta erat הקרבן *Corban*, ſeu oblationis, tertia denique fuit domus המוקד *Moked* ſive *combuſtionis*.

SECT. VI. Quatuor fuerunt in domo *Moked* Exhedræ ζ. בקיטונות פתוחות לטרקלין (eſt quidem corrupta hæc vox à Græca τρικλίνιον, ſed ſumitur etiam pro ingenti & magnifica domo) inſtar *Cætonus* in regio palatio. Harum Exhedrarum duæ erant in loco Sancto, duæ verò בחול *in profano*. In capite earum, h. e. ubi ſe mutuò jungebant Exhedræ illæ) fuit η. פישפשין *humilis lorica* ſeparans locum Sanctum à profano. Hic autem fuit Exhedrarum illarum uſus. 1. Occidentalis Meridionalis fuit Exhedra Agnorum ϑ. קרבן *Corban*. 2. Meridionalis Orientalis fuit Exhedra panum Propoſitionis (quia in illa Exhedra panes illi conficiebantur & coquebantur, & forte etiam liba illa Sacrificiorum, quæ ex Lege in clibano coqui oportebat.) 3. Orientalis Septentrionalis, in qua repoſiti fuerunt ab Aſmonæis lapides Altaris, quod à Seleucidis (Antiocho ſcilicet Epiphane, qui polluit Templum. Hanc Maimonides dicit vocari Exhedram חתמות *ſigillorum* in Meſſech. Tamid.) profanatum fuerat. Quarta deniq; Septentrionalis Occidentalis per quam deſcendebatur ad latrinas (hæ fuerunt in Crypta ſubterranea, atque eſt juxta eas lavacrum, in quo abluebant ſe, qui alvum purgaverant, aut paſſi fuerant ὀνειρωγμὸν) & domum הטבילה *lavacri* (Maimonides dicit hanc vocari domum מוקד *uſtionis* in Maſſech. Tamid. quia iſthic fuit focus ad quem ſe calefaciebant, qui corpus abluerant.)

SECT. VII. Duæ fuerunt in domo *Moked* Portæ, una aperiebatur verſùs *Chajil*, altera aperiebatur in Atrium. Rabbi Juda dixit in ea, quæ in Atrium aperiebatur fuiſſe parvum oſtiolum, per quod ingrediebantur in Atrium Sacerdotes illud exploraturi.

SECT. VIII. Domus illa *Moked* tota fuit fornice tecta, fuitque ampla domus, undique ι. prominenti veluti cingulo lapideo cincta, atque iſthic ſeniores domûs patrum Sacerdotes dormiebant cum clavibus Atrii in ſuis manibus, at juniores Sacerdotes per terram ſtrati jacebant, quiſque ſuper veſtem ſuam. Erat autem iſthic locus quidam quadrangularis latus in ſingula latera cubitum unum cum tabula marmorea: (quâ ſupernè tegebatur) in ea fuit annulus infixus cum κ. catenula, cui claves (Portarum ſcilicet & Exhedrarum Atrii) appendebantur. Cùm tempus obſerandi Portas advenerat, attollebat, (aliquis Sacerdotum) tabulam illam marmoream annulo, accipiebátque claves de catenula, & obſerabat Portas. Sacerdotes quidem introrſum (h. e. intra Atrium) Levitæ verò extrorſum dormiebant. Ubi abſolverat (Sacerdos) obſerare Portas, reponebat claves & de catenula appendebat, tabulâque redditâ loco ſuo, veſtem ei injiciebat, in quam recumbens dormiebat. Si cui fortè (Sacerdotum iſthic dormientium) accidiſſet קרי *pollutio nocturna* egrediebatur במסבה *per Cochleam*, ſeu Cryptam ſubterraneam, quæ ibat ſub λ. הבירה (h. e. portam Atrii Orientalem ſic dictam ob effigiem urbis Suſarum ei inſcriptam) in qua Crypta ab utroq; latere hinc inde dependebant lucernæ accenſæ, donec perveniret ad domum ablutionis, (in qua ſcilicet corpus ab immunditie illa abluebant.) R. Eliezer F. Jacob dicebat eum egreſſum per Cryptam, quæ ibat ſub μ. *Chajil*, atque ita per portam Taddai egreſſum eſſe è Templo.

AD CAP. I.

α. Maimonides notat numerari hîc 24. in univerſum Cuſtodias in Templo, pro numero ſcilicet cuſtodiarum Janitorum in portis Templi, qui numerantur 1. Par. 26. 18. Porrò tota hæc cuſtodia fuit intra quidem murum montis Domûs, ſed extra murum Atrii Templi, quia non licebat ſedere in Atrio Templi, non potuiſſent autem Cuſtodes ſtare totâ nocte, atque hoc illud eſt, quod hîc dicitur *intrinſecus* & *extrinſecus*, nempe intra murum montis Domûs, extra verò murum Atrii Templi. Et bifariam quidam fuerunt diſtributi

buti Cuſtodes iſti Levitæ, nempe novem in quinque Portis, & quatuor angulis montis Domûs, atque hi excubabant inter murum montis Domûs & *Chajil*, alii novem in quinque Portis, & quatuor angulis Atrii Templi excubabant inter murum Atrii Templi & *Chajil*, itaque hi fuerunt intra *Chajil*, illi verò extra. Cæterùm non erat hæc cuſtodia ad tutelam Templi, nihil enim opus habebat tutelâ, ſed erat לכבוד *ad decus* & magnificentiam duntaxat, uti obſervant Commentatores Judæi.

β. Septem fuerunt in Atrio Templi Portæ uti mox dicitur infra Sect. 4. Itaque iſtud ſic intelligendum eſt, (uti Maimonides explicat ex ſententia Sapientum) ut Cuſtodes ſeu Vigiles non adhibiti fuerint, niſi quinque duntaxat Portis Atrii, duas reliquas caruiſſe Cuſtodibus, cujus rei cauſam nullam reddunt, neque etiam exponunt, quænam fuerint Portæ illæ, quibus adhibiti fuerunt Vigiles.

γ. De duabus iſtis Huldæ Portis & de Porta Kipponos nihil aliud obſervant Commentatores, niſi hoc fuiſſe earum nomen, unde autem nomen illud habuerint non explicant. Mentio fit 2. Reg. 22. 14. Huldæ Prophetiſſæ, quæ habitabat במשנה, h. e. ut explicat Targum, בבית מולפנא *in domo doctrinæ*, ſive in Collegio, videtur autem iſtud Collegium in parte aliqua Templi fuiſſe, atque inde fortè inditum eſt nomen iſtis Templi portis quòd eſſent circa domum Huldæ Prophetiſſæ. Atque hæc eſt ſententia Salom. Jarchi in locum illum 2. Reg. 22. 14. Nomen autem קיפנוס, quod קפנוס ſcribitur ſine Jod, nomen eſt barbarum, & proprium fortè viri, qui illam exſtruxit, & neſcio an Κηφηνὸς fortè legendum ſit.

δ. Maimonides ſcribit hic, cùm Judæi aſcenderent ex Captivitate Babylonica, juſſos eſſe à Perſarum rege inſculpere portæ Templi ſui effigiem urbis Suſan Metropoleos Perſidis in ſignum dominii in Judæos, utque memores eſſent Judæi beneficii illius accepti, ſolutæ ſcilicet eorum Captivitatis, cui mandato obtemperantes Judæi Portæ Templi Orientali inſculpſerunt illam effigiem, unde etiam nomen inditum illi Portæ, quæ inde dicta fuit *Suſan metropolis*.

ε. Notat Maimonides quoſdam eſſe, qui quinque tantùm Portas Atrio aſſignant, nempe ex eo quod dicitur Sect. 1. hujus capitis, alios verò eſſe qui undecim in eo Portas ſtatuunt, qua de re vide infra Cap. 2. Sect. 6. Pleróſque Sapientum ſeptem duntaxat illi attribuere, juxta id quod hîc dicitur.

ϛ. Notum eſt ex Lege Lev. 2. 5. varia fuiſſe oblationum genera, quæ in ollis, lebete, caldario, frixorio vel ſartagine parabantur, ad ea opus ſingulari aliqua Exhedra & 1. Par. 9. 32. fit mentio Matthithiæ Coritæ, qui præfectus erat על מעשה החביתים *ſuper opere frixorii*, h. e qui curam habebat eorum, quæ in frixorio parabantur.

ζ. Maimonides hoc ſic explicat, ut ſcilicet quatuor iſtæ Exhedræ fuerint in magna illa domo, quomodo ſunt בתי השינה *cubilia*, ſeu κοιτῶνες in palatiis Regum, nempe domus quædam parvæ medio domus magnæ, exponit autem טרקלין per בית מלכות *domum regiam*, קיטונא autem rectè exponit בית שינה *cubile, in quo ſomnus capitur*, ſed ineptè vult ſic dici à voce Chaldæa קיטא quæ *æſtatem* ſignificat, quod in ejuſmodi locis, inquit, Reges ſolerent ſomnum ſuum capere æſtivo tempore, nam קיטונא eſt vox corrupta à Græca κοιτὼν, ut & טרקלין à Græca τρικλίνιον *triclinium*. Itaque ſecundùm eum legendum videtur בקיטונות per Caph non autem per Beth. Quæ expoſitio videtur commoda.

η. Videtur legendum פיספסין cum Samech non verò cum Schin, nam פשפש propriè eſt *oſtiolum*, in vel juxta Portam majorem, quod Galli vocant *guichet*. At פיספסין eſt *lorica*, quæ locum à loco ſeparat. Hanc Maimonides dicit eſſe דבר קטן ספין מנוקב נקבים קטנים *rem parvam ſeparantem totam foraminoſam parvis foraminibus*, intelligit nempe *Cancellos* ſeu *Clathros*, quos dicit interdum fieri ex Cannis atque tum dici Arabicè مرعاب, interdum ex lignis, atque tum dici Hebraicè שבכות *cancellos* interdum ex בריים *vectibus* cujuſcunque materiæ, atque tum dici פשפש.

θ. In hac aſſervabantur per aliquot dies Agni, qui ſingulis diebus, mane & veſpere offerebantur in ſacrificium, quæ oblatio קרבן dicitur.

ι. Non videtur iſtud intelligendum de tota domo *Moked*, ſed de ea Exhedra de qua Sect. præcedenti dicitur fuiſſe in ea Cryptam per quam ibatur ad latrinas & domum lavacri (de quibus latrinis nihil hic dicitur, ſed in Maſſech. Tamid memorantur.) In ea, inquam, Exhedra dormiviſſe videntur Sacerdotes τῆς ἐφημερίας, ſeniores quidem in prominentia quadam muri circumquaque alta à terra cubitum unum aut alterum, lapideâ, aut verò etiam ligneâ ex tabulis & aſſeribus (Gallicè diceremus *un rebord de pierre, ou des eſtaux debir tout allerto joignant le muraille*, Rabb. dicitur רובד) juniores verò humi in pavimentum ſtrati recumbentes in veſtes ſuas.

κ. Hinc Maimonides putat certò colligi ſeras Portarum fuiſſe, ad inſtar eorum, quæ barbarè dicuntur *cadenas*, à catèna ſcilicet ſic dictæ, ſed fallitur: nam catena iſta ad hoc tantùm ſerviebat, ut ex ea penderent, ſeu ei appenderentur claves Portarum in loco illo quadrangulari, in quo ſub tabula iſta marmorea reponebantur & aſſervabantur, neque ex eo loco movebatur catena illa.

λ. Sunt qui hac voce intelligunt hoc loco totum Templi Atrium, ſed omnino, uti videtur, ineptè, cùm ſignificetur porta Orientalis montis Domûs. Mens ergo hæc eſt, Eum Sacerdotem, qui noctu paſſus eſſet ὀνειρωγμὸν, in Crypta quidem corpus abluiſſe, verùm non rediiſſe ea nocte in domum *Moked* ad cæteros fratres Sacerdotes, ſed egreſſum è Templo per illam Cryptam, quæ ad portam uſque Orientalem exteriorem penetrabat.

μ. Quid fuerit *Chajil* vide mox cap. 2. Sect. 3. Mens hujus Rabbi Eliezer hæc fuit, Sacerdotem, qui paſſus erat ὀνειρωγμὸν exiiſſe per Cryptam extra murum, qui *Chajil* dicitur in locum חול *profanum*, in quem aditum habebant immundi & profani homines, etiam ipſi Gentiles, atque inde è Templo egreſſum eſſe per portam, quæ טדי *Taddai* dicebatur.

CA-

CAP. II.

SECT. I. Mons Domus *a.* fuit in quadrum longus & latus per ſingula latera quingentos cubitos. Maxima *b.* ejus pars fuit à Meridie, ſecunda illi proxima fuit ab Oriente, tertia fuit à Septentrione, minima ejus pars fuit ab Occaſu. Porrò in ea montis Domûs parte, quæ fuit ampliſſima iſthic fuit etiam רוב תשמישו molto maximum Templi miniſterium. (At non exponunt tamen quodnam fuerit multo maximum illud miniſterium, neque enim ab ea parte aliud collocant niſi tres Exhedras, quales ſtatuunt à Septentrione.)

SECT. II. Qui ingrediebantur לדרך הבית *verſùs domum*, (hoc eſt, qui ingrediebantur Sepium exterius Templi ut in interius Sepium penetrarent, ſtatim poſt ingreſſum in exterius Sepium deflectebant ad dextram & circumacto Templo egrediebantur à ſiniſtra, ex. gr. Qui ingreſſus erat per portam Suſan deflectebat ad dextram verſùs portam Taddæi & circumacto Templo egrediebatur per portam Huldæ) ingrediebantur דרך ימין *dextrorſum*, tum circuibant & egrediebantur דרך שמאל *ſiniſtrorſum*, iis exceptis, quibus aliquid acciderat, hi enim circuibant ſiniſtrorſum, qui interrogati (à janitoribus ſcilicet.) Quid tibi vis, quòd tu circumis ſiniſtrorſum? (ſi reſpondebat.) Quia ego lugeo (parentes puta, vel uxorem, aut liberos) regerebant janitores. Qui habitat in hac domo conſoletur te (ſi reſpondebat.) Quia ego ſum מנודה *excommunicatus*, (regerebant janitores.) *c.* in hac domo יתן בלבך ויקרבך *det in cor tuum, & accedant ad te.* Hæc ſunt verba R. Meir. Dixit ei Rabbi Joſe עשיתן כאילו עברו עליו את הדין *vos feciſtis quaſi tranſiſſet ſuper eum judicium*, quin (potiùs dicendum) qui habitat in hac domo, det in cor tuum, ut tu audias verba ſociorum tuorum, & accedant ad te.

SECT. III. Ante eum (Domus montem ſcilicet) fuit סורג *Soreg* lorica nempe alta decem palmos (Comment. Rab. Schemaiah dixit eſſe loricam (Gallice *unsantere*) ex lignis decuſſatis & in retis modum diſpoſitis inſtar clathrorum) atque in ea 13 fuerunt פרצות rupturæ, quas fecerant Seleucidæ, has ubi repararunt *d.* Judæi decreverunt pro earum numero 13. adorationes. Ante loricam iſtam fuit חיל *Chajil* (murus ſcilicet) altus 10. cubitos. (R. Schemaiah dicit id intelligendum eſſe ab Oriente duntaxat, ab ea nempe parte humilis fuit murus ille, uti dicitur Sect. 4. hujus capitis, ab aliis verò partibus vult fuiſſe longè excelſiorem murum illum) atque in eo fuerunt 12. gradus, quorum ſinguli alti erant dimidium cubitum, projectura autem eorum, (h. e. latitudo) dimidium ſimiliter cubitum. Omnes qui iſthic (h. e. in Templo) fuerunt gradus, ſinguli alti erant dimidium cubitum, & lati dimidium cubitum, præter gradus Veſtibuli. Omnes Portæ, qui iſthic fuerunt, habuerunt januas, (ſeu valvas) ligneas, exceptâ Veſtibuli portâ. Omnes portæ, quæ iſthic fuerunt, היו להם שקופות *fuerunt feneſtratæ*, (h. e. habuerunt hyperthyrum, ſive feneſtellam ſuper limen ſuperius, R. Schemaiah exponit vocem illam de arcuato fornice, quo Portæ poſtes supernè conjunguntur. Maimonides exponit per משקוף, quod *ſuperliminare* ſignificat, nempe arcuatum) (vel arcuatæ) ſupernè, præterquam porta Taddæi, in qua fuerunt duo lapides *e.* מוטות, quorum alter alteri impoſitus erat. Omnes Portæ, quæ iſthic fuerunt נשתנו *immutatæ ſunt* להיות של זהב *ut fierent aureæ*, exceptâ Nicanoris portâ, quia in ea factum eſſet נס *f. miraculum*. Alii dicunt, quia æs earum מצהיב (Maim. exponit ירוק כעין הזהב *fulvum inſtar auri*) inſtar auri ſplendebat.

SECT. IV. Omnes muri ſive parietes כותלים erant excelſi præter Orientalem, quia Sacerdos *g*, qui Vaccam comburebat ſtans in vertice montis Olearum reſpiciebat; & oculos intendebat in portam Templi, quo tempore ſanguinis aſpergebant.

SECT. V. Atrium fœminarum (R. Schemaiah dicit Atrium iſtud eſſe illud, quod ab Ezechiele vocatur החיצונה *exterius*) longum & latum fuit in quadrum 135. cubitos, erántque 4. Exhedræ in quatuor ejus angulis, ſingulæ 40. *b.* cubitorum ולא היו מקורות *quibus nullum fuit tabulatum*, ſeu tectum ligneum, atque ſic futuræ ſunt (nempe quum à Meſſia, quem expectant Judæi, Templum inſtaurabitur) eſſe, dictum eſt enim in Ezech. Eduxit me in Atrium exterius & circumduxit me ad quatuor angulos Atrii, & ecce Atrium in Angulo Atrii, & in quatuor angulis Atrii Atria קטורות juncta (vel fumota) אלא שאינן מקורות, niſi quod non erant tecta. Porrò hic erat earum uſus; 1. Meridionalis Orientalis erat Exhedra Nazaræorum, iſthic enim Nazaræi coquebant pacifica ſua ſacrificia, & radebant capillos ſuos, quos (in ignem) ſub aheno injiciebant. 2. Orientalis Septentrionalis erat Exhedra lignorum, iſthic nempe Sacerdotes בעלי מומין *quibus erat aliquod corporis vitium* מתליעים evermiculabant ligna, (ſeparabant ligna, in quibus inveniebantur vermes & teredines, quòd vermiculis ejuſmodi polluuntur ligna) omne enim lignum, in quo invenitur vermis profanum eſt, nec licet illud inferre Altari. 3. Septentrionalis Occidentalis erat Exhedra Leproſorum. 4. Occidentalis Meridionalis, de qua R. Eliezer F. Joſe dixit, Oblitus ſum quis eſſet ejus uſus, ſed Abba Saul dixit, quòd iſthic reponeretur vinum & oleum, proptereáque dicebatur *Domus* שמניה *oleorum* (vel *pinguium*) Et initio quidem fuit (Atrium illud fœminarum) *i.* חלקה undiquaque planis parietibus, ſed poſtea circumdederunt illud *k. l.* בצוצרה ambulacro quodam ligneo (*une gallerie eſlevee tout à l'entor du Pauvis eudedans*) (in hunc ſcilicet finem) ut fœminæ ſupernè aſpicere poſſent (verſùs Templum) viri autem infernè, ne ſimul miſcerentur (viri & fœminæ.) Erant autem 15. gradus, quibus ex eo (Atrio) aſcendebatur in Atrium Iſraelis, qui reſpondent illis 15. Pſalmis, qui *cantica graduum* dicuntur. Levitæ enim ſuper illis (gradibus) canebant cantica (illa.) Non erant autem (gradus illi) מרובעות (directi & in longum protenſi) *theatrales*, ſed מוקפות *circulares*, inſtar dimidiæ areæ rotundæ (ſeu dimidiatæ lunulæ.)

SECT. VI. Sub Atrio Iſraelis erant Exhedræ, quæ aperiebantur in Atrium fœminarum, in quibus Levitæ citharas, nablia, cymbala & cætera Muſica inſtrumenta reponebant. Atrium Iſraelis longum fuit 135. cubitos, latum verò 11. cubitos [ſimiliter Atrium Sacerdo-

rum longum fuit 135. cubitos, latum verò 11. cubitos.] R. Schemajah exponit ויולין של עץ motulos ligneorum infixos ad ſignandum diſcrimen inter utrumque Atrium ראשי פספסין lorica autem dividebat (ſeu ſeparabat.) Atrium Iſraelis ab Atrio Sacerdotum. Rabbi Eliezer F. Jacob dicit, Gradus unus fuit (viz. inter Atrium Iſraelis & Atrium Sacerdotum) altus cubitum unum, & ſoper eum דוכן *ſuggeſtum* (unde Sacerdotes benedicebant populo) poſitum ad quod aſcendebatur tribus gradibus ſingulis altum dimidium cubitum, atque ita invenitur Atriom Sacerdotum altius Atrio Iſraelis duobus cubitis eum dimidio. Totum Atrium (Templi ſcilicet) עזרה מחלטה, inquit Maimonides, h. e. Atrium abſolutè dictum eſt Atrium Templi) longum fuit 187. cubitos (cubiti illi 187. numerandi ſunt ab Atrio Iſraelis uſque ad murum, qui eſt ponè Sanctuarium; vide infra cap. 5. Sect. 1. & hoc Atrium illud eſt quod abſolutè מקדש dicitur inquit Maimonides) latum verò 135. Atque in eo fuerunt 13. adorationes. Abba Joſe F. Hanan dixit pro numero nempe 13. Portarum. (Maimonides rejicit ſententiam illius Rabbi & ſequitur ſententiam Sapientum, qui 7. duntaxat ſtatuunt Portas in Atrio Templi) (quæ in eo Atrio fuerunt.) Meridionales incipiendo ab Occaſu, (quatuor nempe) Porta חלעיון *Superior*, Porta הדלך, Porta בכורות *primitiarum*, Porta aquarum. Et quare dicta eſt Porta aquarum? Quia per eam inducebant phialam aquæ, quæ die Feſti libabatur. R. Eliezer F. Jacob dixit, Quia per eam aquæ effunduntur, futurúmque ut aliquando egrediantur de ſublimine Domûs. Ex adverſo harum a Septentrione incipiendo ab Occaſu (quatuor itidem Portæ, nempe) Porta Jechoniæ, Porta קרבן *Corban*. Porta fœminarum, Porta cantici. Quare autem dicta eſt porta Jechoniæ? Quia per eam Jechonias egreſſus eſt, quum migraret in Captivitatem. Porta quæ ab Oriente fuit dicta eſt *Nicanoris Porta*, juxtáque eam duo fuerunt oſtiola, alterum à dextra, alterum à ſiniſtra, duo itidem ab Occidente, quibus nullum eſt nomen.

Ad CAP. II.

a. Sic quidem dicitur hic totus mons Moria, cui inædificatum erat Templum, ſed mox cum dicitur, *maxima hujus pars &c.* intelligitur pars ea montis, quæ non occupabatur ab Atrio Templi, ſeu quæ interjacebat inter morum extimum, quo omni ex parte cinctus erat mons Moria, & murum Atrii Templi. Hoc illud ipſum eſt, quod Joſephus vocat *Septum exterius*, Atrium autem Templi illud eſt, quod Joſephus vocat *Septum interius*. At lic ſæpius hic mons Domus ſignificat Septom Templi exterius.

b. Hoc ſic accipiendum, (uti rectè exponere videtur Maimonides) Atrium Templi non erat (ex ſententia horum Talmudiſtarum, ſed contra quàm docet Joſephus,) præciſè in medio montis Moriæ poſitum, ita ut à quatuor Atrii lateribus ad quatuor montis Domus latera æquale intercederet intervallum, ſed ita erat collocatum, ut latus Atrii Meridionale omnium longiſſimè recederet ſeu diſtaret à latere montis Domus Meridionale ſibi oppoſito, Orientale autem Atrii latus ab Orientali montis Domûa latere paulò minùs recederet, Septentrionale verò Atrii latus à Septentrionali montis Domûs latere minùs adhuc recederet, propiùs denique omnium à muro montis Domûs Occidentali recederet Occidentale Atrii latus, quod ut commodè fiat cùm ſingula montis Domûs latera ſuerint 500. cubitorum, Atrium autem longum fuerit 185. cubitos ab Oriente in Occidentem, latum 35. à Septentrione in Meridiem, neceſſe eſt, ut ſtatuamus, Atrium Templi diſtâſſe à muro Montis à Meridie 234. cubitos, ab Oriente verò 227. à Septentrione 131. ab Occidente denique 86. quomodo nos in Ichnographia noſtra illud diſpoſuimus.

c. Quid hic ſibi velint Talmudiſtæ non ſatis capio, neque planè explicatur ab ejus Commentatoribus.

d. Hoc eſt, inquit Maimonides, quum quis ad aliquam ex illis rupturis pervenerat, illhic adorabat Deum & Deo gratias agebat, quòd Græcorum regnum excideret.

e. Commentatores iſtud non explicant. Sed videntur hoc velle Talmudiſtæ, nempe, omnes Templi Portas habuiſſe ſuperliminare arcuatum (Gallice *eſtoet faittes en arcade*) exceptâ Taddæi Portâ, cujus ſuperliminare arcuatum non fuit, ſed conſtabat duobus lapidibus, poſti utrique Portæ ad angulos rectos ſuperimpoſitis, quorum lapidum alter alteri incumbebat, & uterque longitudine ſuâ totam Portæ latitudinem occupabat, quod fieri ſolet in Portis anguſtioribus (qualis fuiſſe videtur Porta iſta) at in latioribus (quales reliquæ Templi Portæ fuerunt) ſuperliminare arcuatum & fornicatum fieri ſolet. R. Schemajah ſic rem explicat, ut dicat totam Portam conſtitiſſe ex duobus tantùm lapidibos, in quorum ſuperiore fuit ſculptum ſuperliminare, atque hinc inde media poſtium pars in inferiore autem ſculptum fuit limen inferius, atque hinc inde altera dimidia poſtium pars.

f. Reperitur illud in Maſſech. Joma cap. 3. Ghemara, ubi narratur miraculum illud. Et R. Eliezer illhic vocat æs illud ſplendens inſtar auri æs קלונית‍א, videtur legendum קרוניתא pro קורינתא, h. eſt. *Corinthium*, Joſephus enim aſſerit fuiſſe ex ære Corinthio.

g. Lev. 17. 27 Deus jubet, ut feſto die Propitiationum Juvencus & Hircus, quorum ſanguis inferebatur in ſacrarium, extra caſtra comburerentur toti. Ubi Templum exſtructum fuit, mos inolevit, ut comburerentur extra Jeroſolymam in monte Olearum, (qui erat ab Oriente urbis,) ex adverſo Portæ Templi, ut Sacerdos, qui iſti rei vacabat, poſſet inde videre quando ſummus Sacerdos inferret ſanguinem in ſacrarium, atque ex eo aſpergeret ante Arcam. Atque hic Maimonides rectè obſervat limen inferius portæ Templi altius fuiſſe duobus cubitis quàm eſſet limen ſuperius portæ Orientalis, quæ Suſan dicebatur, quia ſolum Templi 22. cubitis excelſius fuit ſolo Septi exterioris, in quo porta fuit Orientalis, Porta autem ipſa Orientalis alta fuit tantùm 23. cubitos; itaque per Portam illam non potuit Sacerdos ſtans in vertice montis Olearum videre ſummum Pontificem aſpergentem ſanguinem in Sanctuario: linea enim viſualis ab ejus oculo tendens per ſuperliminare Portæ Orientalis, non potuit tangere niſi gradum octavum graduum illorum, qui erant in Veſtibuli

ſtiboli porta. Itaque ut Sacerdos comburens juvencum poſſet videre Pontificem aſpergentem ſanguinem, neceſſe fuit, ut murus portæ Orientalis impoſitus humilis eſſet, ſic enim fieri potuit ut ממעל *deſuper (par deſſous)* murum illum videret Pontificem aſpergentem. R. Schemajah exponit hoc de muro *Chajil*, qui ab Oriente erat, & quem ait fuiſſe cæteris humiliorem, & 10. cubitos tantùm altum, ut deſuper Sacerdos poſſet videre, &c.

h. R. Schemajah dicit ſe neſciſſe, an Exhedræ illæ fuerint quadratæ, & habuerint in ſingula latera 40. cubitos; & notat Exhedras, quarum meminit Ezechiel, latas fuiſſe tantùm 30. cubitos.

i. Maimonides & R Schemajah exponunt *fumoſa:* קיטור enim eſt *vapor inſtar fumi*, & קטורת *incenſum* ſic dicitur ob fumum, quem emittit cùm inceditur. Atria autem illa dicuntur *fumoſa*, quia (inquit R. Schemajah) populi victimæ iſthic coquebantur, unde fumus aſcendebat, ac propterea tecta non fuerunt Atriis illa, ut fumus liberè exire poſſet, néve à fumo Atria denigrarentur. At LXX. legerunt eo loci apud Ezechielem קטנות h. e. *parva*, quæ lectio videtur melior & convenientior. ſenſus enim erit, Exhedras iſtas fuiſſe veluti totidem Atria parva in quatuor angulis majoris illius Atrii.

k. חלק *levem* & *glabrum* ſignificat. Hoc ergo vult, Parietem illum initio fuiſſe planum, nullo ejuſmodi ambulacro ligneo veſtitum, & veluti cinctum, quod poſtea infixis muro trabibus adjectum eſt. Vide eadem hæc in Maſſech. Sot. cap. 5. ſ. 91.

l. R. Schemajah vocat illud סיסטרא, aliàs גזוטרא dicitur; omnia videntur corrupta à voce Græca *ζωστὴρ cingulum*: erat enim ambulacrum illud circa Atrium veluti cingulum aliquod, quo murus Atrij undiquaque intrinſecus cingebatur.

CAP. III.

SECT. I. Altare longum & latum fuit in quadrum 32. cubitos. Poſt cubitum unum altitudinis reducebatur (introrſum) cubitum unum, atque hoc illud eſt quod dicitur יסוד *fundamentum*; ita invenitur longum & latum 30. cubitos. Inde poſt 5 cubitos altitudinis reducebatur, (rurſus introrſum) cubitum unum, atque hoc eſt quod dicitur סובב *περίζωμα*, ſic invenitur longum & latum 28. cubitos. Locus cornuum hinc (reducebatur introrſum) cubitum unum, atque inde cubitum alterum: ſic invenitur longum & latum 26. cubitos. Inde locus à pedibus Sacerdotum calcatus cubitum hinc unum, inde alterum (rurſus reducebatur introrſum) atque ſic invenitur locus המערכה *Foculi*, longus & latus 24. cubitos. R. Joſe dixit, In principio nonniſi 28. cubitos longum fuit & latum, poſtmodúmque reducebatur ad eum, quem expoſuimus modum; ita ut inveniretur locus Foculi longus & latus 20. duntaxat cubitos; verùm cùm filii Iſrael aſcenderunt à Captivitate adjecerunt illi (Altari) quatuor cubitos à Septentrione & totidem ab Occaſu כמין גמא *ad inſtar foſſa*. Dictum eſt enim (Ezech. 43. 16.) *Ariel longum & latum erit 12. cubitos, quadratum*, videtur innuere, quod nonniſi 12. cubitos longum, & totidem latum eſſet, at quum ſubjicit, עד ארבעת רבעיו *verſùs quatuor latera ſua*, docet quod à medio (Altaris) dimetiebatur 12. cubitos verſùs ſingula latera. Filum autem סיקרא *Sericum* purpureum cingebat Altare in medio, ad ſeparandum inter ſanguines ſuperiores, & ſanguines inferiores. היסוד *fundamentum* protendebatur per totum latus Occidentale Altaris, ואוכל, ſed deficiebat à Meridie, cubitum unum, & ab Oriente cubitum alterum (nempe in ipſo angulo Orientali Meridionali.)

SECT. II. In Cornu Occidentali Meridionali fuerunt duo foramina inſtar duarum narium exiguarum, per quæ ſanguis qui effundebatur in fundamentum Occidentale & Meridionale effluebat & miſcebatur in cubitali ſpatio (in angulo poſito) indéque effluebat in torrentem Cedron (nempe per Cryptam ſubterraneam.)

SECT. III. Infra illud Cornu in ipſo (Atrii) pavimento locus erat longus & latus cubitum unum, cum tabula marmorea deſuper, & annulo tabulæ infixo, atque per locum illum quadrum deſcendebant לשירת (שיתין ſunt duo exigua foramina, per quæ vinum libaminum defluebat in locum quendam ſubterraneum ſub Altari, qui ſimiliter dicebatur שירת) in ſubterraneum foramen ſic dictum ſub Altari ad illud purgandum. Aſcenſus (dictus כבש (erat ad latus Meridionale Altaris longus 32. cubitos, latus 16. cum feneſtella ad latus ejus Occidentale, in quam conjiciebant immundas partes avicularum, quæ pro peccato offerebantur.

SECT. IV. Lapides tum Aſcenſûs tum Altaris ipſius ſumi debet de valle vitibus conſita, in qua fodiunt ſub virgine tellure (ſic vocatur terra, quæ nunquam ab æterno tacta fuit à ferro) atque inde educunt lapides integros, ſuper quos motum non fuit ferrum; nam ferrum vel ipſo tactu aut levi cæſurâ polluit rem omnem. Si in uno horum lapidum ſit vel minima cæſura (à ferro) pollutus eſt ille lapis, ſed reliqui ſunt legitimi. Dealbant autem lapides Altaris bis ſingulis annis, ſemel Paſchate, & iterum in feſto (Tabernaculorum ſcilicet.) Templum autem ipſum ſemel (duntaxat) Paſchate ſcilicet, ſolent dealbare. Rab. dixit, Veſperâ ſingulorum ſabbathorum dealbant Altare mappâ propter ſanguinem (victimarum ſcilicet, qui ad Altaris fundamentum effunditur.) Calcem autem non illinunt cum trulla ferrea ne fortè ferrum tangat (lapides) & eos polluat; ferrum enim creatum eſt ad abbreviandos dies hominis, Altare autem creatum eſt ad producendam ejus vitam: non eſt autem æquum ut quod abbreviat moveatur ſuper illud, quod producit (vitam.)

SECT. V. Annuli fuerunt ad Septentrionale Altaris latus; ſex fuerunt eorum ordines, quaterni autem in ſingulis ordinibus annuli. Sunt qui dicunt, quatuor fuiſſe ordines, ſenos autem in ſingulis ordinibus annulos (ad quos) annulos religabant (mactandas victimas.) Locus Mactarorum fuit etiam ad latus Septentrionale Altaris, atque in eo fuerunt columellæ (marmoreæ) cum trabe cedrina earum capiti impoſita, cum uncinis ferreis ei infixis, erántque tres hujuſmodi columnarum ordines, atque ex iis appendebant deglu-

 ben-

bendas (victimas,) cum menſis marmoreis inter illos columnarum ordines.

SECT. VI. Mare æneum foit inter Templi Veſtibulum, & Altare versùs Meridiem. Inrer Veſtibulum & Altare ſpatium fuit 22. cubitorum cum 12. gradibus, quorum altitudo & latitudo (ſive projectura) fuit dimidii cubiti אמה רובד ג׳אמא אמה רובד שלשה &c. h. e. *cubitus, tum retractio trium cubitorum, cubitus, tum retractio trium* (cubitorum) in ſupremo autem fuerunt bini cubiti, dein retractio 4. cubitorum. R. Jehoda dicit, In ſupremo fuerunt bini cubiti, retractio autem 5. cubitorum.

SECT. VII. Porta Veſtibuli alta fuit 20. (alia editio Miſnæ habet 40. quod melius eſt) cubitos, lata totidem. Quinque autem מלתראות *craſſa trabes* (alia editio addit של מילא quo notatur certa ſpecies arboris, fortè à Græco μῆλον *pomus*) ſupernè fuerunt illi impoſitæ, quarum infima excedebat Portæ poſtes, hinc & inde cubitum unum, atque ita invenitur ſuprema fuiſſe 30. cubitos longa, ſeries autem lapidum interjecta fuit inter ſingulas trabes.

SECT. VIII. כלונסות של אבן Retinacula autem lapidea infixa erant muro Templi, ne diſſiliret (murus.) Catenæ autem aureæ pendebant de contignatione (recti) Veſtibuli, quibus juniores Sacerdotes aſcendebant, ut viderent coronas. (Alia editio addit שבחלונות *quæ erant in feneſtris*) Scriptum eſt enim (nempe Zach. 6. 14.) *Et coronæ erunt Helem & Tobija & Jedahia & Heno filio Sophoniæ in memoriale in Templo Domini.* Vitis aurea ſuperſtabat portæ Templi ומודלה על גבי כלונסות *& innitebatur retinaculis illis* (lapideis.) Quiſquis (Templo) vovebat (aurum) is (ex eo) vel folium vel granum (ſeu acinum) vel racemum fieri curabat, atque iſthic appendebat. R. Eliezer F. Tſadoc. dixit, מעשה היה *factum eſt* ſemel ut 300. Sacerdotes (Maimonides ait, eſſe hyperbolen pro *multis*) ſuper eam numerarentur לפנותה ad eam expediendam vel removendam.

CAPUT IV.

SECT. I. Portæ Templi alta fuit 20. cubitos, lata 10. Quatuor fuerunt illi januæ ligneæ, duæ intrinſecus, & totidem extrinſecus, Scriptum enim eſt. *Duæ fores Templo & Sanctuario.* Exteriores fores aperiebantur intra Portam ad tegendam muri craſſitudinem, interiores autem januæ aperiebantur intra ipſam Domum ad tegendam eam muri partem, quæ erat à tergo januæ. R. Juda dicit, Valvas fuiſſe in medio Portæ וכמין אצטבאמיטות replicatáſque retrorſum, hinc duos cubitos cum dimidio, indéque duos cubitos (pariter) cum dimidio, hincque poſtis Portæ dimidium cubitum, & inde poſtis Portæ alterum dimidium cubitum (occupabat,) juxta illud quod ſcriptum eſt Ezech. 41. 24. Duæ fores erant cuilibet valvarum, duæ, inquam, plicatiles fores, duæ uni valvarum, & duæ (aliæ) fores alteri valvarum.

SECT. II. Duo oſtiola fuerunt Portæ illi majori, unum quidem à Septentrione, alterum verò à Meridie. Per illud quod fuit à Meridie, nemo unquam ingreſſus eſt, atque de illo intelligi debet id, quod ſcripſit Ezechiel (cap. 44. 2.) *Et dixit mihi Dominus, Porta iſta clauſa manebit, non aperietur, nec ullus per eam ingredietur, quia Dominus Deus Iſrael per eam ingreſſus eſt.* Accipiebat clavem (Sacerdos) & aperiebat oſtiolum (Septentrionale ſcilicet) & ingrediebatur in Cellam, & ex Cella in Templum. R. Juda dicit, In ipſa craſſitudine muri erat via, per quam ibat Sacerdos donec perveniret & ſtaret inter duas januas, aperiebátque valvas exteriores ab interiore parte, & interiores ab exteriore parte.

SECT. III. Triginta octo Cellæ iſthic fuerunt, nempe 15. à Septentrione, totidem à Meridie, octo ab Occaſu. Quæ à Meridie & Septentrione fuerunt (ita erant diſpoſitæ) ut quinque (h. e. tria erant Cellarum tabulata & in unoquoque tabulato fuerunt quinque Cellæ) eſſent ſuper alias quinque, & rurſus ſuper iſtas aliæ quinque; Ab Occaſu autem tres fuerunt ſuper tres alias, duæ denique aliæ ſuper iſtas. [Villalpandus Tom. 2. part. 2. lib. 4. cap. 26. Hunc Talmudis locum accipit non de quibuslibet Cellis, quæ erant circa Sanctuarium, ſed ſolummodo de illis duabus, quæ erant utrinque à lateribus Veſtibuli Templi (quas vocat *Mutatoria.*) Habet (inquit) utrumque hoc cubiculum terna oſtia, ad Atrium unum, alterum ex adverſo hujus ad Veſtibulum Templi, & tertium, quo ad interiora cubicula patebat introitus; neque enim ad ea aliâ poterant ingredi viâ, quàm per hæc cubicula anteriora, in angulis conſtituta Orientalibus Meridiano & Aquilonari. At cap. 28. aliam proponit hujus loci expoſitionem, quam rejicit ac refellit. Eam refert Clarius Brixienſis, ex quo (inquit Clarius) facilè colligitur unumquodque cubiculum tria ut minimum habuiſſe oſtia, duo ad cubicula, hinc atque hinc adjecta proximè, & tertium ſurſum versùs ad ſuperius cubiculum per Cochleam; nam ab infimo ad medium, & à medio in ſupremum aſcenſus per Cochleam patuit. Duo quidem oſtia in ſingulis cubiculis admittit Villalpandus, ſed tertium per Cochleam in ſuperius tabulatum rejicit, quia una erat Cochlea, juxta verò illam expoſitionem ſingulæ ſingulis cubiculis tribuuntur Cochleæ.] Tres Portæ fuerunt ſingulis Cellis, una quidem, in Cellam dextram, altera in Cellam ſiniſtram, tertia denique in Cellam ſuperioris ſibi tabulati. In cornu autem (h. e. in prima Cella infimi tabulati, quæ erat in angulo Templi Septentrionali Orientali) Septentrionali Orientali quinque fuerunt Portæ, una in Cellam dextram, altera in Cellam ſibi ſuperiorem, tertia in Cochleam, quarta in oſtiolum, quinta in Templum.

SECT. IV. Inferioris *Tabulati Cellæ* latæ fuerunt quinque cubitos, contignatio verò earum *ſuperior lata fuit* ſex (cubitos) medii *tabulati Cellæ latæ fuerunt* ſex *cubitos*, contignatio earum *ſuperior* ſeptem, ſuperioris *tabulati Cellæ latæ fuerunt* ſeptem *cubitos*, ſcriptum enim eſt, (1. Reg. 6. 6.) tabulatum inferius fuit quinque cubitos latum, medium ſex cubitos latum, tertium ſeptem cubitos latum.

SECT. V. Cochlea (vel potiùs Scala) aſcendebat à cornu (h. e. angulo) Orientali Septentrionali, ad cornu Septentrionale Occidentale, per quam aſcendebant in tectum Cellarum. Qui aſcendebat per ejus

gradus faciem obvertebat ad Occaſum,& percurrebat latus Septentrionale, donec perveniret ad Occidentalem (Templi) partem, tum vertebat ſe ad Meridiem, & percurrebat latus Occidentale, donec perveniret ad latus Meridionale, quò ubi pervenerat, faciem obvertebat ad Orientem, & percurrebat latus Meridionale, donec perveniret ad Portam tabulati ſuperioris Templi, quæ Porta erat ad latus Meridionale. Atque in Porta tabulati illius erant duo כלונסות cedrina, per quæ aſcendebatur in tabulati tectum, & in eorum ſummo erat lorica, quæ dividebat in tabulato locum Sanctum à Sancto ſanctorum, & in tabulato לולין *cataracta* (Maimonides exponit לול pro פתח קטן) erant apertæ in Sancto ſanctorum, per quas catenis in arcula concluſos demittebant artifices (ſeu operarios) ut ne oculi eorum יזונו paſcerentur aſpectu Sancti ſanctorum.

SECT. VI. Templum longum, latum & altum fuit 100. cubitos, האותם altum fuit 6. cubitos, tabulatum inferius 40. cubitos, כיור cubitum unum רילפא cubitos duos, תקרה tabulati trabes cubitum unum, מעזיבה loramentum cubitum unum, ſecundum tabulatum altum 40. cubitos, torſus כיור cubitum unum, רילפא בירה duos cubitos, tabulati trabes cubitum unum, loramentum cubitum unum, peribolus tres cubitos, עורב בלרה arcicorvus cubitum unum. R. Juda dicit arcicorvum non venire in menſuram (altitudinem ſcilicet Templi,) ſed peribolum fuiſſe quatuor cubitorum.

SECT. VII. Ab Oriente in Occidentem 100. cubiti, nempe murus Veſtibuli (craſſus fuit) 5. cubitos, Veſtibulum ipſum 11. cubitos, murus Templi craſſus 6. cubitos, Locus Sanctus 40. cubitos, טרקסין cubitum unum, Sanctum ſanctorum 20. cubitos, Murus Templi 6. cubitos, Cella 6. cubitos, Murus Cellæ 5. Cubitos. A Septentrione in Meridiem (latum fuit Templum à tergo) 70. cubitos, (nempe ſic) Murus Scalæ 5. cubitos, Scala 3. cubitos, Murus Cellarum 5. cubitos, Cellæ 6. Murus Templi 6. cubitos, Templum latum 20. cubitos, Murus Templi 6. cub. Cellæ 6. cub. Murus Cellæ 5. cub. Stillicidii locus 3. cub. murus ipſius 5. cubitos. Veſtibulum excedebat illam (Templi latitudinem) 15. cubitis à Septentrione, & totidem à Meridie, & hoc illud eſt, quod vocabatur בית חילפות *domus cultrorum*, quia iſthic recondebant cultros (maſtatorios ſcilicet.) Templum itaque anguſtius fuit à tergo, quàm à fronte, quia in re ſimilis fuit leoni, ſcriptum nempe eſt: *Væ Arieli civitati, in qua caſtrametatus eſt David.* Qualis eſt Leo? Anguſtus à tergo, latus verò à fronte, ſic etiam Templum anguſtum erat à tergo, latum verò à fronte.

CAP. V.

SECT. I. Totum Templi Atrium longum fuit 187. cubitos, latum verò 135. Ab Oriente, inquam, in Occidentem fuerunt 187. cubiti, nempe locus, qui à pedibus Sacerdotum calcabatur (latus erat) 11. cubitos, Altare 32. cub. inter Altare & Veſticulum 22. cubitos. Templum (longum) 100. cubitos, locus autem, qui fuit poſt domum Propitiationis latus erat 11. cubitos.

SECT. II. A Septentrione in Meridiem Atrium latum fuit 135. cubitos, nempe Aſcenſus & Altare occupârunt in longitudinem 62. cub. Ab Altari ad locum Annulorum 8. fuerunt cubiti. Locus Annulorum latus 24. cub. Ab Annulis ad Menſas 4. cub. A Menſis ad Columellas 4. cub. A Columellis ad murum Atrii 8. cubiti; quod verò reliquum eſt de numero, fuit inter Aſcenſum & murum Atrii, item locus Columellarum.

SECT. III. Sex Exhedræ fuerunt in Atrio, tres nempe à Septentrione, totidem à Meridie. Exhedræ, quæ fuerunt à Septentrione ſunt hæ, Exhedra מלח *ſalis*, Exhedra הפרוה, Exhedra המדיחין. Exhedra Salis ea fuit, in qua reponebatur Sal ad oblationes; Exhedra הפרוה ea eſt, in qua ſale condiebant (ſeu parabant) pelles victimarum; ſupra cujus tectum fuit בית הטבילה *locus ablutionis* Pontifici maximo die feſto Propitiationum. In Exhedra המדיחין lavabant & purgabant inteſtina Victimarum, atque ex ea per Cochleam aſcendebatur ſupra tectum Exhedræ הפרוה.

SECT. IV. (Exhedræ) quæ fuerunt à Meridie (hæ ſunt,) Exhedra העץ *lignorum*, Exhedra הגולה, Exhedra הגזית. Et ad Exhedram quidem Lignorum quod attinet, R. Eliezer F. Jacob dicit, Oblitus ſum quis eſſet ejus uſus, ſed Aba Saul dicit, Erat Exhedra ſummi Sacerdotis, erátque à tergo reliquarum duarum, & tectum trium illarum erat æquale. In Exhedra הגולה fuit בור הגולה (Alia editio legit קבוע h. e. *certa fixa*) *ciſterna ſcaturiginis* cum rota deſuper, atque inde ſufficiebant aquam toti Atrio. In Exhedra הגזית habebatur Synedrium magnum Iſraelis quod ſedens judicabat de Sacerdotibus. Sacerdos qui inveniabatur פסול *illegitimus* pullam veſtem induebat, & involvebat ſe pullâ veſte, atque ſic abibat; qui verò non inveniebatur eſſe פסול *illegitimus*, induebat candidam veſtem & candidâ amiciebatur, ingrediebatur Atrium & miniſtrabat cum fratribus ſuis Sacerdotibus. Porrò 19. faciebant ut ne inveniretur פסול *illegitimus* in Aharonis Sacerdotis ſemine, atque ſic dicere ſolebant, Benedictus ſit Dominus quòd non inventus eſt פסול *illegitimus* in Aharonis ſemine, & benedictus ſit Dominus eò quòd elegit Aharonem & filios ejus ad ſtandum & miniſtrandum coram facie ſua in domo Sanctuarii ſui.

TEMPLI HIEROSOLYMITANI DImenſiones ſecundum Joſephum.

Longitudo Templi ab Oriente in Occidentem.

Muri Septi exterioris, ſive Atrii Gentium craſſitudo non definitur à Juſepho, ſed à nobis conjicitur fuiſſe omni ex parte octo cubitorum

Porticus Orientalis lata 40. cub.
Spatium ὕπαιθρον illi proximum latum 65. cub.
Craſſitudo muri Orientalis Septi interioris 6. cub.
Exhedræ illi proximæ latæ 20. cub.
Murus earum interior craſſus 5. cub.
Atrium fœminarum latum 40 cub.
Lorica lapidea illud ſeparans ab Atrio Sacerdotum, craſſa cubitum unum.

Atriom Templi ſive Sacerdotum longum, ſecundùm Talmudiſtas Judæos 187. cub.

Craſſitudo muri Occidentalis Septi interioris 6. cub.

Exhedræ juxta ipſum latæ 20. cub.

Murus earum exterior craſſus 5. cub.

Spatium ὕπαιθρον inter eas & Porticum Occidentalem latum 65. cub.

Porticus Occidentalis Septi exterioris lata 40. cub.

Craſſitudo muri Septi exterioris 8. cub.

Summa 516. cob.

Latitudo Templi à Meridie in Septentrionem.

Murus Septi exterioris craſſus 8. cub.

Porticus regia, ſive Salomonis, Septi exterioris lata 70. cub.

Spatinm ὕπαιθρον illi proximum 65. cub.

Exhedræ illi proximæ cum muro ſuo exteriore latæ 25. cub.

Murus Septi interioris craſſus 6. cub.

Atrium virorum Meridionale latum 30. cub.

Lorica Meridionalis lata cubitum unum cum dimidio.

Atrium Templi ſive Sacerdotum latum, ſecundùm Judæos Talmudiſtas, 135. cubitos.

Lorica Septentrionalis lata cubitum unom cum dimidio.

Atrium virorum Septentrionale latum 30. cub.

Murus ejus craſſus 6. cub.

Exhedræ juxta murum, cum muro ſuo exteriore latæ 25. cub.

Spatium ὕπαιθρον illis proximum, latum 65. cub.

Porticus Septentrionalis Septi exterioris lata 40. cub.

Murus ejus craſſus 8. cub.

Summa 516. cub. quorum 16. cubiti dantur craſſitudini muri Septi exterioris, reliqui 500. cubiti longitudini Porticuum, qualem eam definiunt Talmudiſtæ, & ipſe Joſephus, qui facit Porticos longas ſtadium unum, ſcilicet Hebraicum, h. e. 400. cub. Hebraicos, qui faciunt Romanos cubitos 500.

Templi propriè & ſtrictè dicti Dimenſio.

Longum, latum (à parte anteriore, ſive in facie Veſtibuli) altum ἀνὰ 100. cub. latum verò à parte poſteriore 60. cub. altum totidem.

Murus ejus craſſus 6. cub.

Murus Veſtibuli exterior craſſus 8. cub.

Veſtibulum latum 20. cub. altum 90. cub. longum intrinſecus 84. cub. non comprehenſo utrinque muro ejus exteriore craſſo 8. cub. itaque extrinſecus longum fuit 100. cub. latum 34. cub.

Τὰ ἅγια ſive Sanctum, longum 40. cub. latum 20. cub. altum 60. cub.

Ἅγια ἁγίων ſive Adytum, longum & latum ἀνὰ 20. cub. altum. 60. cub.

Cellæ circa Templum numero 30. in triplici tabulato, ſingulæ longæ, latæ & altæ ἀνὰ 10. cub.

Murus earum craſſus 4. cub.

Paries earum intergerinus, qui cellam à cella dividit, craſſus 20. cub. cum dimidio.

Altare Sacrificiorum longum & latum ἀνὰ 50. cub. altum 15. cub.

Aſcenſus ad Altare longus 24.

Spatium ὕπαιθρον quadrangulare juxta Altare 5 in quo mactabantur & parabantur Victimæ, longum 76. cub. latum 56. cub.

Spatium ὕπαιθρον inter Veſtibulum & atria virorum, latum cub. 87. cum dimidio.

Spatium ὕπαιθρον inter poſteriorem Templi partem & eadem virorum Atria, latum 37. cub. cum dimidio.

Spatium inter poſticam Templi partem & murum Occidentalem Septi interioris, latum 10. cub. longum verò ab uno Gazophylacio ad aliud 80 cub.

Spatinm inter Altare & Templi gradus latum 16 cub. inter Veſtibulum Templi & Aram 20 cub.

Spatium inter Altare & Atrium fœmiuarum, latum 7 cub.

Portæ Templi earumque Dimenſiones.

In Septo exteriore.

Portæ, Orientalis & Meridionalis, ſingulæ latæ 40 cub.

Porta Occidentalis Porticus regiæ, lata 30 cub.

Reliquæ tres Occidentales, ſingulæ latæ 20 cub.

Porta ducens in Arcem Antoniam lata 20 cub.

In Septo interiore.

Quatuor à Meridie, totidem à Septentrione, ſingulæ latæ 29 cub. altæ, 30 cub.

Porta Orientalis Atrii fœminarum, lata 39 cub. alta 50 cub.

Porta Veſtibuli Templi propriè dicti lata 25 cub. alta 70 cub.

Porta interior ipſius Templi, qua ex Veſtibulo ingreſſus eſt εἰς τὰ ἅγια, lata 16 cub. alta 55 cub.

Numerus Columnarum in toto Templo.

In Septo exteriore.

In Porticu {
Meridionali 162. col.
Orientali 87. col.
Occidentali 87. col.
Septentrionali 121. col.
}

Summa 457.

In Septo interiore.

In Atrio {
Fœminarum 46. col.
Virorum { Septentrionali 24. Meridionali 24. }
}

Summa 94.

In omnibus Templi univerſi Portis 49. col.

Itaque in univerſo Templo fuerunt columnæ 600. quorum omnium diameter fuit 4. cub. ambitus 12. cubitorum.

Gradus omnes tum Templi ſtrictè dicti, tum Septi interioris lati fuerunt ſinguli cubitum unum, alti verò dimidium, exceptis gradibus Septi interioris, qui alti fuerunt 13. pollices cum dimidio, ſive paulò plus quam pedem unum.

Tem-

Templi capacitas.

Totum Templum cùm in quadrum longum & latum ab omni parte fuerit 500. cubitos, Area ejus cepit 250. m. cubitos quadratos. Sed magna ejus pars occupata fuit à Columnis & Septi muris & Exhedris.

Quatuor Septi exterioris Porticuum area cepit 86200. cub. à quibus ſi demas ſpatia à 457. columnis (ſeu earum ſtylobatis) occupata (quorum ſingulis 25. cubitos aſſignamus, nempe unicuique ſtylobatæ 5. cubitos in quadrum) reſtant 74775. cubiti, tantundem cepit Porticuum illarum tectum vel ſecundum tabulatum, in quo homines potuerunt adoraturi ſtare. Jam ſinguli cubiti quadrati ſingulis hominibus ſtantibus debent aſſignari, non plures; nam etſi ab humero ad humerum homo latior ſit cubito uno, at certè craſſus non eſt cubitum unum, itaque quod illi deeſt iſthinc accedere poteſt. Quare in ſingulis cubitis quadratis ſinguli homines ſtare potuerunt. Itaque in Porticibus Septi exterioris earúmque tecto vel tabulato ſtare potuerunt 149550.

Spatium hypæthrum totum inter Porticus & Septum interius habuit 90400. cubitos, proindéque totidem potuit capere homines.

Atria virorum duo longa ſingula 187. cub. lata 30. habuerunt ſingula 3610. cubitos, ambo 11210. cub. Eorum tectum vel tabulatum tantondem: ſumma eſt 22440 cubiti, ac proinde totidem homines.

Sex Exhedræ illis junctæ in ipſis Portis ſingulæ longæ, latæ 30 cub. faciunt in univerſum 5400 cubitos, qui ſuperioribus ſunt addendi; Sic fiunt 17840.

Atrium fœminarum utrumque deductis columnis ſeu ſtylobatis, capit 5850 cub. totidémque fœminas, Atrii tectum totidem, potuit ergo capere 11700 fœminas.

Exhedræ duæ in Portis illius poſitæ 1800, itaq; in eo capi potuerunt 13500 fœminæ.

Antium Iſraelis longum 70, latum 40 cub. capere potuit 2700 homines, ejuſque tabulatum totidem; ſunt in univerſum 5400.

Jam ſi omnes in unum colligantur, qui potuerunt in toto Templo capi homines è plebe præter Sacerdotes & Levitas, qui Atrium Sacerdotum occuparunt, invenientur 286690 h. e paulò plures quàm ipſa tota area Templi pura capere poſſet,

Atrium Sacerdotum longum 187, latum 135, habuit 11581. cubitos quadratos 25245, à quibus ſunt demendi quot nempe Templi & Aræ & Gazophylaciorum area occupavit, reſtant 13664 cubiti quadrati in quibus totidem capere potuerunt Sacerdotes & Levitæ.

BRIANI WALTONI, S. T. D.

IN BIBLIA POLYGLOTTA, PROLEGOMENA.

I. DE linguarum natura, origine, diviſione, numero, mutationibus, & uſu.
II. De literis ſive characteribus, ipſarum uſu mirabili, origine & inventione prima, & diverſitate in linguis præcipuis.
III. De lingua Hebraica, ejus antiquitate, conſervatione, mutatione, præſtantia & uſu, characteribus antiquis, punctíſque vocalibus, & accentibus.
IV. De Bibliorum editionibus præcipuis.
V. De Bibliorum verſionibus.
VI. De variantibus in Scriptura lectionibus.
VII. De Textuum originalium integritate, & autoritate.
VIII. De Maſora, Keri & Ketib, variis lectionibus Orientalium & Occidentalium, Ben Aſcher & Ben Nephtali; & de Cabala.
IX. De verſione Græca 72. Interp. aliiſque Græcis verſionibus.
X. De Verſione Vulgata Latina.
XI. De Pentateucho Samaritano, ejúſque verſionibus.
XII. De lingua Chaldaica, & verſionibus Chaldaicis.
XIII. De lingua Syriaca, & verſionibus Syriacis.
XIV. De lingua Arabica, & verſionibus Arabicis.
XV. De lingua Æthiopica, & verſionibus Æthiopicis.
XVI. De lingua Perſica, & verſionibus Perſicis.

PROLEGOMENON I.

De.

Linguarum natura, origine, diviſione, numero, mutationibus, & uſu.

1. Rationis & Orationis connexio. ſermonis uſus. 2. Sermo primo homini concretus. 3. Lingua nulla homini naturalis. 4. Poſſibile eſt ex hominum inſtituto ſermonem oriri: de facto tamen prima lingua à Deo immediatè infuſa. 5. Sermonis ſubjectum natura intellectualis. De linguis Angelorum. 6. Lingua unica ante cladem Babylonicam. 7. Confuſio linguarum à Deo immediate, non ab Angelis. 8. Peccatum exſtructorum turris Babylonicæ quodnam fuerit. 9. Divinæ clementia, ſapientia, & bonitatis, cum juſtitia mixtura in hac pœna. 10. Linguas primævas diverſas fuiſſe, non Hebraicæ dialectos. 11. Linguas 70. eſſe ſtatuunt Judæi. 12. Christiani ſcriptores pleriqve 72. Linguas originarias fuiſſe ſentiunt: multo tamen pauciores fuiſſe probatur, numerum etiam incertum eſſe. 13. Linguarum à primis ortarum numerum certo definiri non poſſe. 14. Linguæ Cardinales nobis cognitæ. 15. Linguas omnes eſſe in perpetuo fluxu. Hebraicæ linguæ mutatio. 16. Græca multùm mutata, 17. Et Latina. Columna roſtrata inſcriptio. 18. Linguarum mutationis cauſa triplex. Prima, rerum omnium viciſſitudo, & vulgi mobilitas. 19. Secunda mixtura ex coloniis, vicinitate; maximè ex armis victricibus. 20. Ex Religione & Sacris. Ubi cauſæ mutationum abſunt, lingua antiqua retenta, ut in VValliа, Cantabria, &c. 21. Cauſa tertia ex regionis ſitu, & cœli temperie. 22. Linguarum uſus & utilitas, ad vitæ ſocietatem, commercia, ſcientias & artes &c. 23. Præcipuè ad fidem propagandam. Nunquam defuiſſe in Eccleſia viros linguarum peritos. Hebraicæ, Græcæ, &c. linguarum Originalium ſcientia neceſſaria ad Scripturas intelligendas. 24. Sciolorum ſupercilio occurritur. Linguæ non propter aliud addiſcuntur. Scientiarum janua, tantum. Rerum ipſarum cognitio verè doctos reddit.

DUO ſunt actionum humanarum principia, quibus à reliquis animantibus homo potiſſimùm diſcriminatur: *Ratio*, quæ mentis conceptus format; & *Oratio*, quæ eoſdem tanquam rationis miniſter ac inſtrumentum aliis manifeſtat: Unde dixerunt Democritus & Epicurus, *ſermonem eſſe rationis flumen*, quia à rationis conceptu fluit oratio, ratione quaſi ſtillante in linguam, ut ea plectri inſtar aëra diverberans voces efformet, conceptum, qui à ratione fluit, ſignificativas: & tam arcta eſt inter eas connexio, ut utraſque una eadémque voce Hebræi Græcique exprimant, illi per דבר, hi per λόγον. Eſt enim ſermo quaſi animæ immortalis vehiculum, quod mentis arcana ex imo pectore pandit, & orationis ſuadela in aliorum men-

mentes influit. Unde illud à Platone in Timæo, *Propter hoc datum eſſe ſermonem, ut præſto forent mutuæ voluntatis indicia*: & promptuarium hoc rectæ rationis, & ſuaviſſimæ orationis homini datum eſſe affirmat Apuleius de Dogmat. Plat. ut quæ prudentia corde concepit, ea in ſenſus promat oratio: unde eſt quod ſermo ſit ſocietatis humanæ vinculum, ſine quo nullum inter homines commercium inſtitui, nullum vitæ ſolamen haberi poſſit: imò mallet quiſque, ut ſcripſit Auguſt. De Civit 19. 7. *cum cane ſuo verſari, quàm cum homine ignota lingua*. Parum ſanè fuiſſet, ut ait Poſtellus lib. de Originibus, in Præf. Deum hunc microcoſmum feciſſe, & totius naturæ parvum quoddam exemplar, divinitatis participem, & orbis terrarum poſſeſſorem unicum; niſi ad propalandum tantùm beneficium accederet ſermo; quo omnium creaturarum vice cauſam ipſam primam, omnium nomine celebraret, & poſteritati tanti magnitudinem beneficii & artificium per manus traderet. Cùm itaque in opere hoc Polyglotto præcipuas orbis terrarum linguas, quibus eloquia ſacra afflatu Sp. S. primum ſcripta, vel in quas veterum Eccleſiæ Antiſtitum cura traducta erant, exhibemus; quædam de linguarum natura, origine, confuſione, numero, mutatione, conſervatione, & uſu præmittenda, haud inutile judicamus.

2. Primo, ſtatuendum eſt, hominem ab initio ratione, ſic etiam & oratione ſive loquela fuiſſe præditum: unde Hebræi hominem vocant חי מדבר *animal loquens* & Græci *ζῶον λογικὸν* & *πολιτικόν*: quæ utique homini nequaquam competerent, niſi præter rationem etiam organum, quo rationales conceptus enunciare poſſet, Creator ipſi dediſſet. Nam ſine hoc ſermocinandi inſtrumento, non eſſet animal politicum, ſive ſociale: nec ad imaginem Dei creatus dici poſſet, ſi non menti divinæ ſe per verba & ſigna exteriora exprimenti ſimilis eſſet: Cumque ex communi Theologorum ſententia primus homo conditus ſit perfectus animo & corpore, omnibúſque eorum dotibus, idque virili ætate, *ſine progreſſu incrementorum*, ut loquitur S. Aug. de Geneſi ad literam cap. 14. & Scriptura teſtetur, ipſum vocem Dei in horto intellexiſſe; quis negabit in Adamo ſermonem cum ratione concreatum fuiſſe? Unde falſiſſimum eſt, quod inter Ethnicos quidam non indocti ſcriptis prodidere. Scribunt enim Diodorus Siculus in hiſtoria ſua, & Vitruvius de Architect. l. 2. c. 1. homines primò more beſtiarum in ſylvis & cavernis vixiſſe, vocéſque inarticulatas & confuſas habuiſſe, donec per timorem congregati ſuam inter ſe formam cognoverint, & paulatim verba flectendo, & de rebus ſingulis mutuus inter ſe ſigna fingendo, notam ſibi fecerint omnium interpretationem, & ejuſmodi conventiculis ſparſim per orbem factis: inde eſſe quod non omnes eandem linguam habuerint, cum ſinguli fortuitò nomina fingerent. Hoc ſomnium ex ignorantia hiſtoriæ Creationis ortum refellit Euſeb. de Præp. Evang. l. 1. c. 4.

3. Nec minus certum eſt, nullam linguam homini naturalem eſſe, ſed ex inſtituto divino vel humano (de quo poſtea) tum primam in Creatione, tum reliquas in linguarum diviſione poſt Diluvium ortas fuiſſe. Nam ut arguit Franc. Valleſ. de ſacra Philoſ. cap. 3. Si naturalis eſſet aliqua lingua, innaſceretur etiamſi alium ſermonem quis addiſceret, & ſic omnes eſſent duplicis ſermonis: Facilius etiam prima lingua diſceretur, quàm alia; utpote ad quam natura ſaltem proclivores eſſemus: cùm tamen contrarium liquidò conſtet: ad linguam enim Hebræam (quam jam ſupponimus primam fuiſſe) non majorem proclivitatem ſentimus, quàm ad quamvis aliam. Porrò ſi ex natura lingua aliqua homini ineſſet, omnes hac per totum terrarum orbem uterentur, omnes eam intelligerent, nec poſſet quis per deſuetudinem ejus oblivíſci: nam quod à natura eſt, ubique, apud omnes, & ſemper, idem eſt. Ipſa etiam linguarum fabrica, qua voces aliæ radicales, aliæ ab ipſis derivatæ: verborum, item & nominum formatio, eorúmque ſecundum certas regulas perſonarum, generum, ac numeri diſtinctio; non à cæco naturæ impetu, ſed à natura aliqua intelligente omnia ſumma arte diſponente, profectas eas fuiſſe clariſſimè teſtantur. Tandem Pſammerichi Ægyptiorum Regis experimentum, de quo Herodotus lib. 2. & aliud Melabdin Echebar Regis Indoſtan, quem magnum Magor appellant, apud Purchaſium noſtrum lib. 1. cap. 8. hoc etiam confirmant: qui cùm infantes quoſdam ab omnium ſocietate ſecluſos enutriri juſſerant, ut quiſnam eſſet ipſis à natura ſermo inditus indagarent, ſpe deluſi erant: pueri enim muti evaſerunt, nec vocem articulatam proferre poterant: quod enim quidam vocem Bec, Bec ediderunt, vel à capris, quas ſugebant, vel à paſtoribus, vel aliis animalibus habere poterant: & ut obſervat Poſtellus de Origin. voces iſtæ Ba, be, bi, bac, bec, &c. quæ labiis potiſſimùm conſtant, ſæpiſſimè & mutis, & trimeſtribus infantibus communes ſunt.

4. Nulla itaque lingua homini naturalis eſt; ſed vel ab inſtituto pendet, vel imitatione addiſcitur: Prima verò lingua ab inſtituto Dei vel hominum, neceſſariò proficiſcitur. Non planè negandum eſt poſſe aliquam ex hominum inſtituto oriri: nam cùm omnia locutionis inſtrumenta homo à natura habeat; rationem etiam Deus conceſſerit, cujus ope ſonorum differentias obſervare, & ex varia vocis modulatione literas diſtinguere, & ex eorum ſitu & connexione varia, dictiones & orationes componere, longo uſu & obſervatione poſſit; non video, quin ex pacto inter homines ſimul degentes linguæ alicujus rudimenta ut ſigna externa excogitari poſſibile ſit. Cernimus etiam quotidie voces novas in ſingulis linguis à viris doctis cuſas, quæ uſu communi receptæ pro ſignis conceptuum internorum; apud omnes habentur: In arte etiam qualibet de novo inventa, nova verba artificialia finguntur: Cur itaque ex hominum inſtituto tacito vel expreſſo, lingua aliqua integra oriri non poſſit, planè non perſpicio. Si tamen non quid fieri poſſit, ſed quid in primo rerum exordio factum ſit, quæratur; clarum eſt ex Creationis hiſtoria primam linguam ab inſtituto divino prorſus fluxiſſe; ipſúmque, qui primorum hominum animas non tanquam raſas tabulas, ſed ſcientiâ rerum inſtructas creavit, etiam linguam primam in eos infudiſſe, ſine qua rerum ſcientia nulli ferè uſui inſerviret: unde Gen. 2. ubi legimus, *Adamum factum eſſe animam viven-*

viventem, Onkelos paraphraſtes reddit, *ſpiritum loquentem.* Præterea primi parentes, ſtatim poſtquam creati erant, tum inter ſe, tum cum Deo, & ſerpente colloquuti ſunt; & Adam animalibus nomina impoſuit: quæ clarè probant, ipſorum linguam non ex proprio conſenſu vel inſtituto fluxiſſe, ſed cum utriſque à Deo concreatam fuiſſe: & hoc bonitati divinæ maximè congruum erat, ut obſervat Abraham de Balmis in Præfat. Gram. יצר שמים וארץ ואדם לשבת עליה ונתן לו לדבר בה בפרטים ובכלליה *Ut creans cælum & terram, & hominem ad habitandum ſuper eam, daret etiam ipſi ad loquendum ea, ſecundum particularia, & univerſalia.* Prima itaque lingua erat Adamo divinitus data, à quo ad poſteros ejus uſu & imitatione derivata eſt.

5. Subjectum, cui ſermo convenit, eſſe naturam intelligentem, ex dictis patet: eſt enim ſermo animi nuncius, & loqui actio intellectualis, quæ hoc modo fit. Conceptu in mente formato, quem verbis exprimendum ratio imperat, aër à pulmonibus ſurſum expreſſus, & per λάρυγγα, ſive aſperam arteriam ad palatum delatus, à lingua labiis & dentibus, & rationis imperio ſic flectitur & concinnatur, ut moderatione ea fiat vox articulata. Quæ itaque fabulantur Poëtæ & alii de brutorum & avium linguis, maximè Elephantum, de quibus mira referunt Geſnerus in Mithrid. & Waſerus Comment. ad ejus cap. 1. Plinius, Joſ. Acoſta, & alii; non moramur. Ut enim umbram tantùm rationis habent animalia bruta, ſic tantùm ſermonis umbram: ſoni enim quos edunt, ſunt affectuum naturalium ſigna, quæ in ejuſdem ſpeciei animalibus ſemper eadem ſunt. Narrat quidem auctor poſterioris Targom in Eſther, Salomonem linguas avium intellexiſſe, & avem quandam ſcil. gallum ſylveſtrem ad Reginam Æthiopiæ cum mandatis miſiſſe: quódque ejuſdem eſt farinæ, in Alcorano legimus Azor. النمل Salomonem dixiſſe يا ايها الناس علمنا منطق الطير *O homines intelligite avium eloquentiam*; & unam de avibus *upupam*, ſcil. الهدهد famam reginæ Sabæ Salomoni attuliſſe: Sed nolo nugis Rabbinicis, & pſeudoprophetæ deliramentis lectori moram injicere. Plato etiam, ut & Homerus, deorum Dialecti meminêre: & hic nomina quædam divina, quædam humana fingit, ut apud ipſum & Scholiaſt. Odyſſ. κ. videre licet: de quibus dicere ad inſtitutum noſtrum non ſpectat. Diſputant etiam de locutione Angelorum Scholaſtici, ad 1. Thom. q. 107. & in Sent. 2. Diſt. 11. Supponit ſanè Apoſtolus ſermonem eſſe inter Angelos, 1. Cor 13. cùm ſcribit, *Si linguis hominum loquar & Angelorum*; de quo Chryſoſt. Hom. 22. Ambroſ. Theodor. Oecumen. Anſelm. & alii in locum; & Proſper. epiſt. ad Demetriadem. Angeli etiam inter ſe colloquuntur, ut ex Zach. 2. & 3. Apoc. 7. & 9. Judæ epiſt. v. 9. & alibi conſtat. Unde Damaſcen. l. 3. c. 3. dicit Angelos inter ſe ſpirituali modo cogitationes & conſilia communicare: non tamen per ſigna ſenſibilia, ut homines animi ſenſa aliis ſignificant; ſed per ſpecierum impreſſionem, ut inter ipſos Scholaſticos doctiores ſtatuunt; & latè oſtendit Suarez. de Angelis lib. 2. cap. 26, 27. &c. Sed de his non inſtituitur noſtra diſquiſitio: unde iis prætermiſſis, è diverticulo in viam revertimur.

6. Linguam omnibus unicam fuiſſe ante cladem Babylonicam, docet Hiſtoria ſacra, Gen. 11, 2. *Erat tota terra labii unius, & verborum eorundem.* & v. 6. *Dixit Dominus, En populus unus, & labium unum eſt omnibus illis.* Quæ verba quidem de Noachi poſteris poſt Diluvium dicta ſunt; toto tamen tempore antediluviano unicam inter Adami poſteros linguam viguiſſe, facilè probatur. Cùm enim ab una communi ſtirpe totum genus humanum ortum ſit, primique parentes linguam unicam à Deo inſuſam habuerint, hanc unicam liberos & poſteros ſuos edocuiſſe, negari non poteſt: cùm liberi nonniſi à majoribus linguæ uſum primum acceperint. Cùmque genus humanum tanquam una fuerit familia, mutuò convictu, ſocietate, & commercio gaudens; quis dubitabit, quin unam eandemque linguam, tanquam commune ſocietatis vinculum coluerint omnes: unde Maim. More Nevochim. p. 3. c. 50. ſcribit, *Labium unum omnibus illis fuiſſe; ſic enim decebat, cùm omnes eſſent filii viri unius.* Inter Ethnicos etiam fuerunt, qui hoc agnoverunt. Sibyllæ neſcio cujus meminit Joſephus lib. 1. contra Appion. cujus hæc verba refert: πάντων ὁμοφώνων ὄντων τῶν ἀνθρώπων, πύργον ᾠκοδόμησαν· &c. *cùm homines ejuſdem eſſent linguæ, turrim ædificârunt*: Et ex Abydeno hæc nobis profert Euſeb. Præp. 9. 14. & Cyrill. l. 1. contra Julian. τέως δὲ ὄντας ὁμογλώσσους ἐκ θεῶν πολύθροον φωνὴν ἐνείκασθαι, *Cùm unius lingua eſſent, diverſa à diis lingua immiſſa fuit.* Ante Diluvium, ut nullam legimus ex divina punitione diviſionem; ſic nec cauſam ullam fingere poſſumus, cur nova lingua formetur: nec ullum ejus veſtigium apparet, ſed contrarium potius. Nam ſi ulla mutatio fuiſſet, maximè in familia Cain contigiſſet. At Gen. 4. nomina propria poſterorum ejus, quæ ibi recenſentur, originem trahunt à vocibus Hebræis. Varias tamen fuiſſe dialectos non negaverim. Præterea, Patriarcharum tanta fuit longævitas, ut Noachus, qui diſperſioni multis annis ſupervixit, facilimè primam linguam conſervare potuerit: natus enim erat, annos circiter 120. poſt mortuum Adamum. Reliquis verò Patriarchis omnibus (exceptis Setho & Henocho) qui Adamo coætanei erant, contemporarius fuit. Unde notant ex Talmude. c. 8. tract. Bava Bathra, & Sedar Olam Magno, duos homines Jacobum cum Adamo conjungere, Methuſalem & Semum: vixit enim Methoſala annis 243. ſuperſtite Adamo, Semus 98. annis ſuperſtite Methuſala, & Jacob 50. annis ſuperſtite Semo. Ex his itaque conſtat, linguam primam facilè ſervari potuiſſe ad confuſionem uſque Babylonicam: imò moraliter loquendo, vix fieri poſſe, ut mutationem aliquam notabilem paſſa ſit. Nequaquam itaque audiendi ſunt, qui plures linguas ante confuſionem illam fuiſſe aſſerunt. Inter quos R. Elieſer in Talm. Hieroſol. lib. Megillah. c. 1. qui affirmat ſtructores turris Babylonicæ loquutos 70. linguis. Inter Chriſtianos verò Philaſtrius, Catal. Hæreſ. c 106 contendit, magnam fuiſſe linguarum varietatem ante turrim conſtructam,

ctam, omnes tamen ſe invicem intellexiſſe; & fuiſſe linguam unam, non ex eorundem vocabulorum uſu, ſed ex eadem loquentium & audientium intelligentia. Hoc verò licèt firmiter credendum eſſe contendat Philaſtrius, ut commentum vanum rejiciendum eſſe, ex dictis patet.

7. Confuſio Linguarum quo authore, & quomodo facta ſit, proximo loco inquirendum. Ab ipſis hominibus fuiſſe nemo facilè crediderit. Nam (ut arguit Theſ. Ambroſ. de cauſis mutationis linguarum) nulla reddi poteſt cauſa ſufficiens, cur vellent homines ſermonem per tot ſecula uſitatum, & ad vitæ ac negotiorum communionem neceſſarium mutare, & ſeſe tanto beneficio privare: nec ſi voluiſſent, in tot linguas & idiomata ſponte conſentire potuiſſent, ut alii Babylonicam, alii Ionicam, alii Ægyptiacam, &c. eligerent. Nec ab Angelis, prout Orig. Hom. 11. in Numer. & Rabbinis quibuſdam viſum; Jonath. ſcil. in Gen. 11. 7, 8. & aliis. Nam Angelicam poteſtatem ſuperat immediatè in mentes & voluntates hominum influere; ita ut ſpecierum, quas antea habuêre, oblivionem inducere, novaſque imprimere poſſint. Poſſunt quidem Angeli, ut corpus, ſic & linguam humanam aſſumere; ut ex ſcriptura certum eſt: ſed hanc in hominibus nec creare, nec mutare poſſunt. Solus Creator, qui unitatem linguæ primus dedit, eam mutare & tollere poteſt; ut Luther. in Geneſ. 11. Cognitio verò linguarum, quam mali Spiritus quibuſdam etiam rudibus ſuggerunt non eſt habitualis & permanens, ſed actualis ſuggeſtio, ita ut non ipſi obſeſſi, ſed ſpiritus per eos, Deo permittente, loquatur: unde ad ſanam mentem redeuntes, in priſtinam ruditatem redeunt, ut ſcribit, Corn. à Lap. in Gen. 11. Verba verò illa, *Venite, deſcendamus, & confundamus linguam eorum*, hoc tantum ſignificant, Deum non temerè, ſed maturo conſilio, ſapienter & juſtè, ut omnia judicia ſua, ſic hoc de linguarum confuſione inflixiſſe. De ſeipſo etiam ſæpe Deus loquitur more Regum & magnatum, ſicut ex Rabbinis multi locum iſtum exponunt, quos citat clariſſ. Buxtorf. in diſſertatione de linguarum confuſione. Nec ſi concederemus, Deum Angelos hiſce verbis allocutum fuiſſe, aliud inde colligi poteſt, quàm Deum cùm deſcenderet, ut hanc pœnam infligeret, Angelos habuiſſe quaſi ſatellites, quibus ſtipatus præſentiam ſuam ſpecialem in hac pœna irroganda manifeſtavit: qua ratione etiam Angeli quoque ea verba loqui in ſcripturis dicuntur, quæ Dominus ipſe loquutus eſt. Reſtat itaque Confuſionem à ſolo Deo inductam fuiſſe: ſic enim diſertè docet Textus, Gen. 11. 9. *Dominus confudit labia eorum.* Cúmque ſubito & quaſi momento facta ſit hæc unius linguæ in plures diviſio, & varietas tanta in animis hominum introducta ſit, proficiſci aliunde non poterat (ut optimè obſervat doctiſſ. Bochart. Geogr. Sac. parte prima l. 1. c. 15.) quàm ab eo cui velle & facere idem eſt: quique donum linguarum (miraculorum omnium ferè maximum) hominibus etiam indoctis immediatè contulit, hanc mutationem Babylonicam virtute planè divina effecit. De modo verò, quo varietatem induxit, multi multa curioſe quærunt. Rabbini hic multa fingunt, quorum opiniones diligentiſſimè collegit D. Buxtorf. dicta diſſertatione. Mihi maximè probantur, quæ ex Mercero adfert; *Non eſſe quòd ſubtilius & curioſius quæramus, quomodo facta ſit hæc Linguarum confuſio: repente id factum arcana ratione putarim, & nobis ignota, ſicut & pleraque alia in ſuperioribus narrata: quæ facta quidem ſcimus, ſed quo tandem modo ignoramus. Fide opus eſt.*

8. Quodnam verò erat peccatum, quod Deum impulit, ut hanc pœnam infligeret? Hic varii varia commenti ſunt. Rejicienda verò omninò eſt Toſtati, Aben. Eſræ, & aliorum opinio, qui nullius peccati conditores turris reos fuiſſe vel inde colligunt, quòd hæc diſperſio in bonum humani generis ceſſerit: Hoc enim ex ſapientia & bonitate divina provenit, quæ ex malo bonum elicere novit. Abſurdum verò eſt vel cogitare, Deum Opt. Max. aliquid in hoc opere admirando ſine cauſa magna mutare voluiſſe; hominibus linguam, quam à mundo condito ipſis conſervaverat, ſubitò mutando, ut alius aliom non intelligeret: nam pœnam peccati alicujus fuiſſe, ex eo conſtat, quòd linguæ unitas magnum erat Dei beneficium, ſcil. ſocietatis mutuæ vinculum: unde ejus immutatio, quæ ad ſocietatis humanæ diſſipationem tendebat, neceſſariò erat ingens hominum pœna. Hoc verò ut plenius conſtet, quale demum fuit illorum peccatum, inquiramus. Joſephus vult hoc ſibi propoſuiſſe inſanos hos ſtructores, ut turrim altiſſimam exſtruendo, contra futuram aquarum cladem ſe munirent, ſi aliud Diluvium à Deo mitteretur. Atqui hoc metuere non poterant, cùm promiſiſſet Deus ſe poſthac aquas non immiſſurum, quibus terram deleret: quinimò nec poſſent hoc pacto ſecuros ſe forè credere, cùm tantùm aquarum impetum nulla ædificia ſuſtinere poſſent, nec in loco humili & paludoſo inter duos ingentes fluvios ſito, & inundationibus expoſito; ſed in altiſſimo aliquo monte, vel rupe editiſſima molem hanc conſtruxiſſent. Minùs adhuc probabile eſt eos aliqoid de futuro mundi incendio præſagientes (de quo & apud Poëtas legimus) hoc propugnaculo contra conflagrationem ſibi proſpexiſſe. Quis enim in univerſali mundi concrematione ſe ope alicujus ædificii, licèt altiſſimi à flammis immunem fore ſperare poſſet? Maximè autem omnium à vero abeſt, quod quidam affirmant, hoc ſibi propoſuiſſe, ut tanquam per ſcalas ad cœlum aſcenderent, quaſi Deum de throno deturbaturi: cùm ignorare non potuerint, quàm immenſo ſpacio cœlum à terris diſtat, præſertim ſi Aſtrologiæ præcepta columnis inciſa à Sethi poſteris poſt Diluvium extiterint, quòd teſtatur Joſeph. Ant. L. 1. c. 2. Duplicem proinde cauſam veſanæ hujus ſtructuræ nobis indicat Textus, Gen. 11. Primò, *ut nomen ſibi pararent: Ædificemus* (ajunt) *nobis urbem, & turrim, cujus faſtigium ad cœlum pertingat, ut nobis faciamus nomen*: ut ſcil. gloriam nominis ſui hoc opere inſigni poſteris relinquerent. Hoc verò ſuperbi animi indicium erat contra Deum gloriantis, & propriam, non Dei, gloriam quærentis: & quod quaſi hæreditarium erat Babyloniorum crimen, cùm Dan. 4. 27. ejuſdem urbis inſtauratorem ita jactantem legimus. *Nonne hæc eſt Babylon magna, quam ego ædificavi in domum regni, in robore fortitudinis meæ, & in gloriam decoris mei?* Deinde, *ne diſpergerentur.* Cùm enim

Dei voluntas eſſet & conſilium, ut homines replerent terram, & ubique terrarum ejus potentiam, bonitatem & ſapientiam gratis animis agnoſcerent; contra ſupremam voluntatis divinæ rationem, conſilia, & potentiam ſuam conjungentes, quaſi Deo bellum indicere vellent, molem hanc ſtruunt, ne diſpergerentur: id eſt, ne decretum divinum effectum ſuum ſortiretur. Quocirca Deus ſtultitiæ & dementiæ ipſorum pœnam in eos immiſit, quo id, quod maximè timebant, in ſemetipſos accerſerent; & diſperſionem, quam maximè nollent, ſubitò in ſe attraherent: ut diſcerent, conſilia divina ſtabilia eſſe, *nec eſſe prudentiam vel conſilium contra ipſum*, Prov. 21. 30

9. Admirandam tamen, ut obſervat vir doctus, divinæ tùm clementiæ, tùm ſapientiæ & potentiæ cum juſtitia mixturam in hac pœna cernere licet. Pœnam enim peccato congruam inflixit divina juſtitia: cùm ſermoni, quo reliqua animantia homines ſuperant, quo opera omnia, & inter cætera hoc opus ſuperbum & audax perficere conati ſunt, ſempiternæ vindictæ notam impreſſerit: potentiam etiam ſuam demonſtrat, cùm nullis utatur machinis, ſed tantùm linguas confuderit, quorùm opus eorum ſimul impedierit, tùm ipſos etiam eadem opera diſperſerit. Bonitatem tamen, ſapientiámque divinam, cum juſtitia conjunctam perſpicere licet, quòd non fulmine temerarium inceptum irritum reddiderit, non terræ hiatu abſorpſerit, nec terræ motu everterit: ſed tantùm ab inchoato eos opere deſiſtere fecerit: ipſorum ædificium perenne monumentum tùm ipſorum ſuperbiæ & vanitatis, tùm ultionis divinæ, poſteris relinquens: nec ratione, intellectu vel memoris homines privavit, vel ſermonis organa abſtulit; ſed rationi vincula quaſi injecit, ſermonémque, qui unicus antea fuerat, in multiplices loquendi formas derivavit, ita ut voces eædem variè compoſitæ non omnibus idem ſignificarent. Nec ſingulis hominibus propriam indidit linguam; quod certiſſimam humano generi perniciem attuliſſet, cùm nec in civitate, nec familia officia mutua ob linguarum diſcrepantiam præſtari potuiſſent: nec valuiſſet hoc ad multiplicandos hominum cœtus & civitates, ſed ad omnes à ſe invicem diſtrahendos, ut notat Salianus Annal. ann. 1931. n. 13. Sed ſumma cum ſapientia & æquitatis laude, ſingulis familiis diverſam indidit linguam, quàm qui intelligerent ſocietate conjuncti coloniam facerent, propriáſque ſedes quærerent, ubi fixi vitam communem colerent; & cùm terram univerſam filiis hominum colendam conceſſiſſet, hoc pacto in omnes regiones illos diſperſit, ut ubique in operibus & creaturis divinam ſapientiam, potentiam, & bonitatem contemplantes, gratâ variarum linguarum harmoniâ laudes ejus celebrarent: adeóque magnum hominum emolumentum cum gloria divina conjunctum ex hac diſperſione emerſit.

10. Quod ad linguarum numerum attinet, quæri poteſt vel de linguarum primarum numero poſt cladem Babylonicam, vel de hodiernis omnium nationum linguis. De primo antequam dicamus, ſtatuendum eſt, non omnes linguas ex Hebraica ortas eſſe, ita ut reliquæ ejus tantùm ſint dialecti, prout multi opinantur, qui omnes linguas ad Hebraicas origines revocare ſtudent. Hoc tentavit Daviſius Cambro-Britannus de lingua Wallica (quam eandem eſſe cum antiqua noſtra Britannica, ut & Gallica, multis probat Boxhornius de Originibus Gallicis lib. 1. cap. 7.) de Danica doctiſſ. Wormius, de Germanica Claudius Mullerius, & alii; at omnes conatu irrito. Eſt quidem Hebræa omnium antiquiſſima; ejúſque reliquiæ quædam in omnibus ferè linguis reperiuntur: quædam etiam linguæ magnam cum Hebræa affinitatem habent, præſertim quæ Babyloni viciniores, (ut de Chaldaica, Arabica, Syriaca, Æthiopica, & aliis videmus: unde ejus filiæ, & dialecti impropriè dici poſſunt:) propriè tamen & ſtrictè loquendo, linguæ ſunt diverſæ, quarum, qui unam callet, alteram fortè non intelligit. Hoc aliàs pœnæ gravitatem tolleret, quæ ejuſmodi intulit diverſitatem, ut mutuò colloquendi abſtulerit facultatem, & ut paucis verbis exceptis reliqua cum Hebræa nihil cognationis haberent. Aliàs etiam finem ſuum Deus non aſſecutus eſſet, ut ſcil. ſtructores cum ſe mutuò non intelligerent, ab incœpto opere deſiſterent, & novas ſedes quærerent: & cùm Dominus Apoſtolis linguarum donum conceſſit, non variis dialectis, ſed diverſis planè linguis loquebantur. Multa ſanè verba ſunt in diverſis linguis, quæ eundem ſonum, imò & ſignificationem habent: non tamen ejuſdem ſunt originis, nec linguarum una ab altera derivatur. Multa vocabulorum millia collegit Camerarius, quæ Græcè & Germanicè idem ſignificant: multa etiam vocabula Germanica & Anglicana, quæ prorſus cum Perſicis eadem ſunt, obſervarunt Joſ. Scal. Gravius noſter, & alii. Varia exempla congeſſerunt Poſtellus l. de 12. Linguis, & Boxhornius de Orig. Gallicis, quæ eadem planè ſunt Hebraicè, Græcè, Germanicè, & Gallicè: imò quædam linguæ Hebraicæ veſtigia in novo orbe reperta eſſe teſtatur Hornius, de Americ. Orig. l. 3. c. 13. ſcil. in Nova Anglia, & Novo Belgio: ubi vox (Arguada) *terram* ſignificat; & nomen, *Joſeph* apud Hurones invenitur. Hinc tamen non probatur, linguas iſtas haud eſſe diverſas, vel ejuſdem dialectos: ſimilitudo enim hæc vocum quarundam caſu accidere poteſt, prout multi ſunt vultu ſimiles, non tamen ab iis prognati quorum vultus referunt: & nulla ferè eſt lingua, quæ ex aliis verba quædam non ſit mutuata, ex commercio mutuo, coloniis novis, aliiſque cauſis: ſic videmus Indicas pleraſque merces, apud Europæos Indica nomina ſortitas eſſe. Hoc itaque fixum ſit, varias & revera diverſas fuiſſe linguas primævas, non primæ dialectos.

11. De numero variant antiqui & recentiores. Antiqui plerique numerum circiter ſeptuagenarium eſſe ſtatuunt. Hebræi ſecundùm numerum nepotum Noachi ſimpliciter 70. numerant, quia totidem familiarum capita ex Gen. 9. 18. & cap. 10. colligere ſibi videntur; ſcilicet, Japheti, 14. Chami, 30. & Sem, 26. nam poſt familiarum iſtarum recenſionem, ſequitur, *Ab ipſis diviſas eſſe terras, juxta linguas ſuas.* Necnon Deut. 32. 18. *Statuiſſe Altiſſimum terminos populorum ſecundum numerum filiorum Iſrael.* Filii verò Iſrael, qui cum ipſo in Ægyptum deſcenderunt, erant 70.

Inde paſſim apud ipſos legitur, 70. eſſe Angelos; qui ſingulis populis orbis terrarum præſunt: & hæc tria nexu individuo conjungunt, 70. linguas, 70. nationes, 70. Angelos: 70. etiam recenſent nomina legis, totidémque nomina divina, quæ apud Juſtinian. Epiſ. Nebienſem habentur in Pſal. 119. Hinc in Talm. l. Sanhedrim de judicibus & judiciis cap. 1. dicunt, Judices ſynedrii ſive aſſeſſores Cameræ judicialis Hieroſolymæ 70. linguarum peritos eſſe debere, ut ex omni terrarum parte coram ipſis litigantes intelligere & judicare poſſint, idque ſine interprete, ne judicia eorum errori obnoxia ſint. Sic multi Rabbinorum, quos adducit clariſſim. Buxtorf. dicta diſſertatione.

12. Ex Chriſtianis, antiquiores tam Græci quàm Latini, cum pleriſque recentioribus interpretibus in Gen. 11. communiter 72. linguas primævas numerant, Græcam 70. verſionem ſecuti, qui Eliſam inter Japheti filios, & Cainanem inter Semi recenſent: qui nec in Textu Hebræo hodierno, nec in Chaldæo habentur. Legit quidem Auguſtinus Eliſam octavum Japheti filium in codice ſuo: quæ lectio licet à multis codicibus Græcis diſcrepet, extat tamen in codice Vaticano, quem in hac editione ſecuti ſumus: alii verò duos Cainanes adjiciunt, unum Semi filium, verſ. 23, alterum Arphaxadi, verſ. 24. qui in omnibus Græcis codicibus extant. Qui verò hos duos omittunt, tamen ut numerum 72. efficiant, adjiciunt Philiſtæos, qui è Chaſſuchæis orti, ex Gen. 10. 14. Hujus verò ſententiæ ſunt, Clem. Alex. Strom. l. 1. Euſeb. Chron. lib. 1. Auguſtin. de Civit. Dei 16. 3. & 7. Hieronymus in Matth. 26. 23. Epiphan. contra Hæreſes lib. 1. Proſper de vocatione Gentium lib. 2. cap. 4. qui præter dicta *S*cripturæ loca, alia adducunt argumenta, ſed debiliora. Verum etſi magna & veneranda ſit apud me antiquorum Eccleſiæ procerum auctoritas, à quibus nonniſi invitus diſcedo: cùm tamen de rebus iſtiuſmodi ſalva fide diſſentire liceat; rationeſque, quibus hæc nititur ſententia, infirmæ videantur; illorum ſententiæ potiùs accedo, qui linguarum numerum in Scripturis non eſſe definitum, nec à nobis certo determinari poſſe judicant. Inter quos Franciſ. Junius, Bonfrerius, Corn. à Lap. in Gen. 11. *S*am. Bochart. Geogr. Sac. lib. 1. cap. 15. doctiſſ. Buxtorf. diſſertatione de ling. confuſione, cum aliis. Rationes verò præcipuæ ſunt. 1. Longè plures videntur fuiſſe ex poſteris Japheti & Chami, quàm qui in Gen. recenſentur: extenditur enim eorum Genealogia tantùm ad tertiam, Semi verò ad ſextam generationem. 2. Inter ipſos, qui recenſentur multi ſunt, qui non poſſunt diverſas gentes & familias, adeóque linguas diverſas conſtituere: quomodo enim patres ſine filiis, gentes & familias ſinguli conſtituere poſſint? vel quis credet eos ſeorſim à filiis habitâſſe, vel poſteros ſuos à ſe ablegâſſe? Ideò Cornel. à Lap. demptis nominibus patrum, qui non poterant diverſam à filiis familiam aut gentem condere, numerum decurtat ad 55. Nec alicujus momenti eſt, quod adſert Salianus in Annal. anno 1931. 11. 13. potuiſſe ſcil. patres familias habere per alios filios præter eos, qui in Textu ſacro nominantur. Hoc enim ab ipſo gratis dictum eſt: & licèt veriſimile ſit patres multo plures habuiſſe filios, quàm quorum nomina habemus in Geneſi: hoc tamen ab hujus ſententiæ patronis affirmari non poteſt, qui ex patrum & filiorum nominibus, quæ in Textu habentur, inferunt totidem fuiſſe linguas & gentes, nec plures, nec pauciores: Si verò ſecundum filios, quorum nomina non memorantur, linguarum numerum colligere velint, rem planè incertam faciunt: quum illorum numerus nobis omnino incertus ſit. 3. Probabile eſt Phalegi majores, Arphaxad, Sale, & Heber, non conſpirâſſe cum reliquis in turris exſtructione, (maximè Heber, in cujus familia plerique linguam primam cum vera religione manſiſſe credunt:) unde nec pœnæ de linguæ mutatione obnoxii erant. 4. Multi, qui pro familiarum capitibus nominantur, eundem, non diverſum ſermonem habuêre; ſcil. Chanaanis filii plerique, qui terram Chanaan habitarunt: quorum lingua eadem erat cum Hebræa, vel dialecto tantùm ab ea diſcrepabat, ut alibi probabitur: omnia enim locorum nomina ſunt merè Hebraica. Præterea, ſi tres Noë liberos addamus, erunt plures quàm 72. niſi cum Saliano fingere liceat, ipſos plures habuiſſe linguas, primævam ſcilicet quam à patre didicerunt, & aliam, per quam poſteros inſtruere, & ſalutaria monita ipſis dare poterant, ut cum ipſo ſentit Torniellus. Denique, quod obſervat Bochartus, in Græcia eandem linguam habuêre Javan & Eliſa; in Ægypto Miſraim & Patraſius, incolæ Thebaidos; in Aramæa Aram & Hus, Syriæ incolæ; in Arabia cum Jectaneis ferè omnes filii Chus, &c. Unde vix triginta linguas, his omnibus decurtatis, relinquit. Ex his verò neceſſariò concluditur, multò pauciores fuiſſe linguas Originarias, quàm vulgus exiſtimat: cùm hodiéque paucæ iſtiuſmodi reperiantur, pleriſque ferè ex mixtione ortis. Satis erat Deo tantam mutationem induxiſſe, ut non poſſent ſe mutuò intelligere, nec in ædificio progredi. Nec Moſi propoſitum fuit, ſingulas gentes & totius orbis linguas enumerare; ſed præcipuas, maximè quæ Judæis proximæ erant, in quorum gratiam ſcripſit. Idcirco, notante Junio, gentem Chanaanis minutim & accuratè deſcripſit: finéſque ejus anguſti accuratè explicantur, quia ipſorum terram Iſraelitæ erant poſſeſſuri: gentes verò alias licèt maximas, vel planè reticuit, vel unico verbo deſignavit. Verba verò Moſis, Gen. 10. 31. *Iſti ſunt filii Semi, vel Chami, ſecundum cognationes & linguas ſuas*, hoc tantum volunt, populos & familias haſce ab illis prognatas eſſe, linguaſque variis habuiſſe; non tamen ſingulis propriam, & à reliquis diverſam fuiſſe: ut cum Eſth. 8. 9. dicitur, Ahaſueri regulos ad 120. provincias literas ſcripſiſſe, *ſecundum ſcripturam & linguam cujuſque provinciæ*; hoc tantùm colligi poteſt, varias fuiſſe provinciarum linguas, varióſque modos ſcribendi, non verò ſingulis provinciis linguam & ſcripturam propriam. Nec ex loco Deuter. Quod *Deus conſtituerat terminos gentium juxta numerum Angelorum*, ut eſt in Græco, vel *filiorum Iſrael*, juxta Hebræum, colligitur certus numerus populorum 70. vel 72. cùm incertus omnino nobis ſit Angelorum numerus, & de numero filiorum Iſraelis diſputetur: ſed vel, ſecundum Græcos, Deum regiones & orbis regna per Angelos miniſtros gubernare, ut ex Daniele multi colligunt; vel, ſecundum

Hebræum Textum, Deum cùm terram inter populos diſtribueret, tantam terrarum partem filiis Iſraelis reſervâſſe, quantam ipſorum habitationi commodam futuram noverit, ut optimè exponit D. Brochartus. Quæ verò de 70. diſcipulis, & 70. Angelorum Chiliadibus, &c. à quibuſdam adſeruntur, cùm meræ ſint conjecturæ, & nullam probandi vim habeant, reſponſione ſeria non egent.

13. Linguarum primarum numerum certò definiri non poſſe probavimus: magis verò incertum eſſe earum numerum, quæ à primis ortæ ſunt, linguarum mixtura, & mutatio, quæ quotidie fit, planè oſtendunt. Narrat Plinius Mithridatem regem Ponti viginti duabus linguis locutum eſſe ſine interprete, quot ſcilicet populis ipſe imperabat. Multarum linguarum homines ad bellum Trojanum confluxiſſe, prodidit Homerus Iliad. 4. Colchorum emporium, urbem Dioſcuriam, quæ nunc deſerta eſt, olim adeò claram fuiſſe teſtatur Timoſtocles, ut in eam trecentæ nationes negotiorum cauſâ, quæ linguis diſſimilibus uterentur, confluxerint: poſtea verò per 120. interpretes negotia ibi geſta, narrat Plinius lib. 6. cap. 5. Si tot linguæ fuerint nationum, quæ huic urbi erant vicinæ, quot putemus eſſe in totius orbis regionibus? 1. Enumerat quidam linguas in univerſum quadringentas: ſed multas prorſus omittit; & multas, quæ dialecto tantùm diſcrepant, pro diverſis linguis ponit. Multas quotidie novas oriri, obſervat Goropius Becanus lib. 1. Hermath. quæ antehac non extiterunt. In Europa ſola, minima orbis parte, quamplurimæ exortæ: Græcis tota cum ſuis inſulis, Hiſpania, Gallia, Britannia, Italia, cum inſulis adjacentibus, novis linguis utuntur, poſt diviſum imperium Romanum, ex priorum mixtione vel corruptela, vel aliis de cauſis enatis. Variæ etiam reſtant gentes adhuc incognitæ, præter plurimas, quæ quotidie de novo deteguntur, antiquis penitus ignotæ, quæ linguis tantum inter ſe diſtant, quantum uterque polus. Quot ſunt in orbe Atlantico & apud Hyperboreos, quis nobis explicabit? quot in terra Auſtrali incognita, aliiſque tertis nondum exploratis, quis vel divinare audet? Concludam itaque verbis ejuſdem Becani, *Etſi quot linguæ olim fuerint, vel hodie extant, quidam definire audeant; nemini tamen liquere puto, adeóque non magnopere noſtrâ intereſſe.*

14. Quædam tamen inter linguas nobis cognitas, quaſi Cardinales, è quibus multæ aliæ pullulârunt, à doctis recenſentur. 1. Hebræa, unde Chaldaica ſive Syriaca, Chanaanitica, Punica, Arabica, (quæ hodie omnium latiſſimè per orbem propagata eſt,) Armena, Æthiopica, & ex parte Perſica. 2. Græca, cum variis ejus dialectis, tam quinque vulgò notis, quàm aliis plurimis: quæ per diverſas urbes gentéſque Græciæ finitimas, & per varias, ubi Græcorum imperium vigebat, nationes extenſa, cum aliis mixta novas linguas produxit, ut Ægyptiacam hodiernam, quæ maxima ex parte ex Græca & antiqua Ægyptiaca enata eſt. 3. Latina, ſub qua tùm antiqua, & hodie obſoleta Volſcorum, Samnitum, Hetruſcorum, &c. tùm quæ perfecta erat tempore Cæſaris, Ciceronis, Plinii, &c. tùm hodierna corrupta ex Gothorum aliorúmque Barbarorum irruptione, ut Italica, Hiſpanica, Gallica, &c. 4. Teutonica, ſive Germanica, unde Germanica communis, Helvetica Teutonicæ priſcæ proxima, Suevica, Weſtphalica, Auſtriaca, Belgica per Flandriam, Brabantiam, Bataviam, aliáſque regiones diſſeminata; & Cimbrica, ſub qua Danicam, Suedicam, Norvvegicam, Anglicam, Gothicam numerant. 5. Sclavonica, ſive Illyrica, longè per Europam & Aſiam ſe extendens; ſub qua Dalmatica, Moſcovitica, Vandalica, Croatica, Bohemica, Polonica, Lithuanica, aliæque ejus quaſi dialecti. Geſnerus in Mithridate ſexaginta nationes enumerat, quæ hac lingua utuntur, cap. 2. p. 62. 6. Tartarica, quæ longè per Septentrionem vagatur, ad quam multæ Europæorum & Aſiaticorum linguæ antiquæ referendæ, ſi Boxhornio credendum, ut antiqua Gallica, & Britannica, cujus reliquiæ adhuc in Wallia manent, Hiſpanica antiqua, Turcica &c. 7. Addunt quidam Chinenſem, ab omnibus totius orbis diſcriminatam; tùm vocabulis, quæ omnia monoſyllaba; tùm characteribus, qui non literas vel voces articulatas Alphabeti, ut in reliquis mundi partibus, ſed res ipſas menti repræſentant: unde illorum numerus à quibuſdam ſupra centum millia extenditur. Lingua verò hæc licèt hodie in varias diviſa ſit, ita ut unius provinciæ incolæ alios non intelligant: communibus tamen utuntur omnes characteribus, quos (utpoteà rebus ipſis deſumptos) omnes legere & intelligere poſſunt, etiam ea, quæ linguâ ſibi ignotâ ſcripta ſunt. Cúmque ipſi literarum ſive characterum ſuorum uſum prope Diluvium ex certis & indubitatis ipſorum monumentis & hiſtoriis deducant, (omnes enim mortales, ſolis exceptis Judæis, Hiſtoriæ generis ſuæ certitudine & antiquitate ſuperant; & vix ullam cum aliis nationibus, vel linguæ vel morum mixturam habeant, ut qui ex fundamentali & antiqua lege, de exteris in regnum non admittendis, omnes ferè cum exteris commercium obſtinatè rejiciunt,) ipſorum linguam unam ex primævis fuiſſe, quæ in clade Babylonica exorta hodie conſervatur, veriſimile videtur.

15. Ut verò omnia ſublunaria in perpetuo fluxu ſunt, ſic nulla mutationi magis obnoxia ſunt, quàm linguæ. Errant enim, ut ſcribit Lipſius epiſt. 44. Cent. 3. ad Belgas, qui in re inſtabili maximè, ſtabilitatem quærunt: quam tamen aliquam à literis dari fatetur, *Una fidelis rerum cuſtodia.* Nam quod Hebræa, Græca, Latina perſeverant, eſt à libris & literis: in quibus tamen inſignem mutationem temporum viciſſitudines invexiſſe, tùm in verborum flexione, pronunciatione, ſignificatione; tùm in characterum figura & connexione, facilè advertet, qui antiqua MSS præſertim quæ mille abhinc annis conſcripta ſunt, cum iiſdem libris nuper ſcriptis vel impreſſis contulerit. Hoc in linguis primariis facilè cernimus. Quantum diminutus ſit priſtinus linguæ Hebraicæ nitor, vel inde liquet, quòd per 70 annorum captivitatem ita cum Chaldaica commixta ſit, ut vernacula ampliùs poſt reditũ non fuerit; ſed per vocabulorum Chaldaicorum mixturam, & eorum ad Chaldaiſmum inflexionem in Aramæam degeneraverit: unde nullibi niſi in libris V. T. pura & primogenia Hebraica reperiatur. Poſtquam verò Græcis & Romanis ſervierunt Judæi, & in varias terras diſperſi, vel abducti ſunt,

ſunt, omnium ferè linguarum vocabulis exoticis corruptam & interpolatam eſſe Hebræam teſtatur chaos illud linguæ Rabbinicæ, & inprimis opus Talmudicum, cujus ſtylus horridus, monſtroſus, & ex omnium ferè linguarum vocibus commiſtus eſt: ut de eo ſcripſit vir doctus in ejus lectione multum verſatus.

16. Quod de Hebræa diximus, etiam de Græca affirmari poteſt; multùm à priſtina puritate deflexiſſe, & barbariem hodie induiſſe: adeò ut Liturgias Baſilii & Chryſoſtomi, quæ in Eccleſiis publicè leguntur, vulgus non intelligat; ut nec vulgarem Græcam docti, qui antiquam callent. Quantum ſcriptio Græca antiqua ab hodierna differat, oſtendunt antiquiſſ. MSS. ut Callimachi carmina; quæ deſcripſit Angel. Polit. cap. 80. & MS. noſtrum Alexandrinum verſionis Græcæ τῶν ὁ literis uncialibus deſcriptum ab hodiernis figura multum diſcrepantibus: idque ſine ulla vocabulorum diſtinctione, vel ſpirituum & accentuum notis: de quo poſtea plura ſuo loco. Obſervat etiam doctiſſ. noſter Breervvodus ex Cruſio & aliis, non tantùm ex alienarum dictionum mixtura, ſed & in vocibus nativis & maximè propriis mutationem factam eſſe; & in libris Cedreni, Nicætæ, aliorúmque Græcorum Doctorum, longè ante Turcarum invaſionem barbariei veſtigia multa reperiri. Hoc verò non ex Gothorum inundatione profluxit, ut qui moram in Græcia non traxerunt, nec in unum populum cum Græcis coaluere: ſed partim ex rerum omnium viciſſitudine, quam tempus edax rerum in linguis omnibus efficit, ſenſim non ſubitò mutationem inferendo; partim ex tranſlatione ſedis Imperii, quæ multa vocabula Romana in Græciam invexit; maximè verò ex ipſa Græcorum incuria, & affectatione, dictiones decurtando, confundendo, vocales & diphthongos aliter pronunciando, & accentus à ſyllabis propriis transferendo.

17. Latinam verò idem fatum ſubiiſſe, liquet ex Quintil. Inſtit. l. 1. c. 6. qui Saliorum verſus à Numa compoſitos memorat, à Sacerdotibus vix intellectos: Leges etiam 12. Tabularum, quas collegit Fulvius Urſinus, & propriis verbis Decemvirum ac Regum à quibus factæ, publicavit, quantum latinus ſermo recentior ab antiqua deflexerit, planè demonſtrant. Polybius Hiſt. l. 3. teſtatur, articulos fœderis inter Romanos & Carthaginenſes, quod paulò poſt Regum expulſionem factum eſt, vix intelligi potuiſſe à doctis ſui ſeculi, etiam antiquitatum ſtudioſis: quod tamen fœdus vix ante 350. annos factum erat. Hodie etiam videre licet Romæ columnam roſtratam in Capitolio, in ædibus Conſervatorum, à roſtris navium, quibus ornata conſpicitur, dictam, memoriæ Duilii Conſulis Romani dicatam, qui primo bello Punico victoriam navalem contra Carthaginenſes reportavit, non ultra 150. annos ante Ciceronis tempora, cùm maximè floruit lingua Latina: cujus verba, quæ legi poterant, ita exprimuntur, multum à Ciceronianis diſcrepantia; ut ex utrorumque collatione patet, quæ apud Breervvodum ita habentur.

Exemit. Leciones. Maciſtratos. Caſtreis. Exfociont.
Exemit. legiones. magiſtratus. caſtris. effugiunt.
Pugnandod. Cepet. Inque navibos. Marid Conſol.
Pugnando. cepit. Inque navibus. Mari. Conſul.
Primos. ornavit. Navibos. Claſeis. Pœnicas. Sumas.
Primus. ornavit. navibus. Claſſes. Punicas. Summas.
Cartacinenſes. Dictatored. Altod. ſocais. Triteſmos.
Carthaginenſes. Dictatori. Alto. Sociis. Triremes.
Naveis. Captom. Numei. Navaled. Praided. poplo &c.
Naves. Captum. Nummi. Navali. Præda. populo &c.

Hic videmus literas ſibi invicem commutari; c pro g poni, e pro o pro u, interdum pro e, d ad finem dictionum adjici, &c.

In Jacobi Lauri libro dicto, *Antiqua urbis ſplendor*, plenius deſcribitur iſta inſcriptio, una cum vera columnæ figura, Inſcriptio verò talis eſt, quam ad verbum deſcripſimus.

C. Duillio M. F. M. N. Conſol. • • • • • • • •
• • • • • • • • Segeſta opipon. • • • • • • • •
OBSIDIONED. EXEMET. LEGIONES. ROMANas pericolo.
MAXIMOSSQUE. MAGISTRATOS. liberavit. Civium.
in novem. CASTREIS. EXFOCEVNT. MARCELLam urbem.
puGNANDO. CEPET. ENQUE. EODEM. MAGiſtratum.
REM. NAVIBOS. MARID. CONSOL. PRIMOS. Geſſit.
CLASSESQUE. NAVALES. PRIMOS. ORNAVET. PALmaa.
CUMQUE. EIS. NAVEBOS. CLASSEIS. POENICAS. OMnes.
SUMAS. COPEAS. CARTAGINENSIS. PRæſente hannibale.
DICTATORED. OLOTOM. IN. ALTOB. MARID. pugnando cum quinque. naVEBOS. ET. CUM. SOCIEIS. SEPTE. REMEM.
BiremosQUE. TRIREMOSQUE. NAVEIS. X. CEPIT.
auroM. CAPTOM. PREDA. NUMET. • • • • • •
• • • • • • • • • • • • • •
Ideo QUE. NAVALED. PREDAD. POPLONiolos donavit.
CARTHAGINENSI • • • • N • • • NVOS L • • •
• • ET • • • • • • • • • • CAPT. • • • • •

Cauſas verò tantæ mutationis, quæ paulò poſtquam lingua Latina ad ἀκμὴν pervenit, accidit: refert vir Doctiſſ. partim ad ſervorum multitudinem, qui civium Romanorum numerum ſuperabant, una cum advenis innumeris ex omnibus provinciis confluentibus, qui barbariſmos multos invexêre, teſtè Iſidoro Orig. lib. 9. cap. 1. (ita ut Tertullianus, qui ſub Septimio Severo floruit ante irruptionem Barbarorum, Romanis exprobraret, quòd linguam patrum ſuorum abrenonciâſſent) partim ex linguarum Provincialium cum Romana commixtione; maximè verò ex Gothorum &c. mixtura, qui ſeculo quarto inſtar torrentis ex Septentrione in Italiam, aliáſque Occidentales Imperii partes irruerunt: ex qua confuſione non potuit non lingua Latina, à puritate ſua multum antea deflexa, per tantam Barbarorum illuviem, magnas ſordes contrahere. Quod verò in doctis linguis evenit, in aliis multò clarius conſpicitur: ut in Germanica, Gallica, Anglica, aliiſque, quæ ſpacio 300. vel 400. annorum, tantam ſubierunt

muta-

mutationem, ut non niſi longa obſervatione, diligenti ſcrutinio, vel Gloſſarii alicujus ſubſidio, monumenta patriæ antiqua quiſquam intelligere poſſit: & ſi quis hodie ita loqueretur, ut majores noſtri ante paucas centurias, riſu exciperetur. Vide Beſold. de natura populorum, p. 49. Trithem. lib. 3. de Polygraphia, in præf. Scalig. Epiſt. 228. quæ eſt ad Johan. Iſaacum Pontanum. Duretum de linguis, p. 825. &c.

18. Mutationem hanc linguarum ex triplici cauſa fieri docet Joh. Bodinus in methodo Hiſt. cap. 9. Una eſt in ipſo decurſu temporum: quibus non modò linguæ, ſed res omnes immutantur. Altera eſt coloniarum & populorum confuſio: Argumento ſit Italia & Græcia, quæ tot ſeculis puritatem ſermonis tenuerunt: hodie tamen tanta mutatio conſecuta eſt, ut nec Latina, nec Attica, ubi nunc ſunt, unquam extitiſſe videantur. Poſtrema cauſa in ipſa regionis natura verſatur. Cauſas has generales, ad quas reliquæ quodam modo reduci poterunt, liber paulò latius diducere. Primò, ut omnium rerum eſt viciſſitudo; ſic & linguarum. Mutantur (ut ait Trithemius) homines, variantur & mores: mutantur animi, variantur & veſtes: linguarum alteratur ſimplicitas, & priſca idiomatum proprietas. Hominum enim ingenia, verba uſitata pertæſa, ut cibum, (quem, ſi ſemper idem fuerit, ſtomachus faſtidit,) nova & varia appetit: & cum ſermo in uſu & conſenſu populorum poſitus ſit, ideò multis de cauſis (prout vulgus ſemper mobilis eſt,) mutatur. Nemo enim (ut ait Bibliander) leges populo dare poteſt, ut ſic vel ſic loquatur: Unde illud Pomponii ad Cæſarem, *Tu, Cæſar, civitatem dare potes hominibus; verba dare non potes*: dum adulationem Ateii Capitonis reprehendit, dicentis, *Cæſarem verba incongrua & parum Latina, poſſe Latio donare*. Hinc Cicero in Oratore ait; *Uſum loquendi populo conceſſi, ſcientiam mihi reſervavi*. Et Poëta,

Multa renaſcuntur, quæ jam cecidêre, cadéntque
Quæ nunc ſunt in honore vocabula: ſi volet uſus:
Quem penes arbitrium eſt, & jus, & norma loquendi.

Verba enim valent uſu, ſicut nummi: & cùm in literarum ſono & pronunciatione non leviter erratum ſit, præſertim à vulgo, inde facilè mutantur vocabula: à mala enim pronunciatione fit mala ſcriptio, & mala ſcriptio errorem poſteris tradit. Unde illud Quintiliani, *Orthographiam conſuetudini ſervire, ideóque ſæpe mutari*. Mores etiam & ingenia magnam viciſſitudinem inferunt: ut cum quorundam ignavia, aliorum levitas & affectatio, exotica & peregrina vocabula novámque pronunciandi formam in linguas vulgares introducunt. Novis etiam rebus, noviſque inventis nova cudenda, vel mutuanda ſunt nomina: & in artibus omnibus ſcientiiſque, vocabula propria imponit neceſſitas, vel infert curioſitas. Verborum enim licet numerus ſit definitus & certus; rerum tamen eſt infinitus: & rerum natura inductum eſſe dicit Ulpianus, *ut plura ſint negotia quàm vocabula*. Ex his cauſis fit, ut in lingua Græca, quæ omnium copioſiſſima & verboſiſſima habetur, (Arabicam tamen quidam excipiunt,) magna facta ſit mutatio: nec mirum, ſi *paupertati anguſtiori Romanæ* (ut loquitur Seneca,) idem accidat: cujus tamen vocabula quinquies centena millia numeravit Varro, cum Hebrææ radices vix ultra quingentas tradunt hujus linguæ magiſtri.

19. Secundam mutationis cauſam quotidiana omnium ferè nationum experientia confirmat: fit enim ex vicinitate, coloniis, religione, artium progreſſu: maximè verò ex armis victricibus. Hinc enim conſtat, magnam linguarum confuſionem ortam; novâſque à prioribus multum diſcrepantes factas eſſe. Germaniæ finitimi ſunt Itali, Galli, Dalmatæ, Iſtri, Sclavones; ex quorum Idiotiſmis confuſa eſt lingua Germanica: ut plerique lingua promiſcua loquentes, nihil loqui videantur. Coloniæ Tuſcorum, qui ex Italia pulſi erant à Gallis; & Gallorum, qui in Germaniam migrabant, tertium loquendi genus ab utriſque diverſum conflarunt. Hiſpania, quæ à Romanis, Mauris, Gothis victa & habitata erat, ſermonem ex omnibus mixtum habet. Sic Gallica hodierna ex antiqua Gallica & Romana coaluit. Guilielmus Angliæ Conqueſtor dictus, cum victoriis ſermonem Gallicum introduxit; leges, cauſas forenſes & judicia eodem ſermone conſcribi & tranſigi juſſit. Ita ut lingua noſtra cùm ex Romanorum, Danorum, Saxonum & Normannorum compoſita ſit, ſupra omnes mixtam eſſe pronunciavit Geſn. in Mithrid. c. 1. Hoc plerumque evenit, ut in victos ſimul cum imperio victorum lingua derivetur: nec ſe victores exiſtimant, aut rerum potitos, aut actionum humanarum dominos, niſi & ſermoni etiam dominentur; ut ſcripſit vir doctus. Græci infinita vocabula hodie Turcis, ſed dominis debent. Ægyptii ab Alexandri temporibus linguam Græcam cum propria mixtam, & Alphabetum Græcum receperunt, paucis adjunctis de ſuis literis, ut quædam exprimerent, ad quæ Græcorum literæ non ſufficiebant. Horum non tantum victoriæ, ſed & Coloniæ, & artium ac Philoſophiæ ſtudium, linguam ſuam ubique dilatârunt: ita ut totus Oriens, (teſte Hieron. in Proem. l. 2. ſup. Epiſt. ad Galat.) Græco ſermone uteretur: qui tamen poſt Saracenorum inundationem corruptus eſt ubique vel ferè periit. Romani etiam hoc unicè ſtudebant, linguam ſuam cum imperio propagare, teſte Auguſtin. de Civ. Dei. l. 19. c. 7. Omnes enim legationes, appellationes, lites, cæteráque Provincialium negotia in Senatu tractata, Latino idiomate agitata erant: Prætorum judicia, inſtrumenta, leges Provinciarum hac lingua conſcripta: Et narrat Dion. Caſſius, virum quendam magnum in Græcia, per Claudium ex Judicum albo eraſum, quia Latinè neſcivit: nec Græcorum legationem (multò minus Barbarorum) audire voluit Senatus, niſi in lingua Latina, teſte Val. Max. l. 2. c. 2. Hoc tamen notandum, non potuiſſe Romanos linguas Provinciarum extirpare funditus; cùm adhuc maneant in Europa 14. linguæ præter Latinam, quas matrices appellat Scalig. de linguis Europæ, à Romanis haud multum mutatæ, ſcil. Hibernica, Cantabrica, Arabica, Finlandica, Teutonica, Cauchiana, Sclavonica, Illyrica, Græca, Epirotica antiqua, Hungarica, Iazygiana, & Tartarica Præcopenſium. Haſce enim omnes (exceptâ Arabicâ, &, ut quidam volunt, Hungarica) certum eſt fuiſſe in Europa durante Romanorum imperio; pleráſque etiam intra imperii fines.

20. Nec

20. Nec tantùm vi & armis, ſed Religione & Sacrorum reverentia linguas multas mutatas eſſe apparet. Nam cum ſuperſtitione Muhammedica Arabiſmum per totam Aſiam, magnámque Africæ & Europæ partem propagatum videmus: & Moſci ſive Ruſſi, aliæque gentes à Græcis Religionem Chriſtianam accipientes, cum Græcis literis, ut ex Alphabeto Cyrilli liquet, etiam plura vocabula Græca linguæ ſuæ adjecerunt. Ubi verò mixturæ linguarum cauſæ aberant, incolæ linguam ſuam antiquam ſine notabili variatione retinent: ubi ſcil. mercium eſt inopia, quæ exteros non invitat: ſolum aſperum, montoſum & incultum, quod aureum vellus non profert; populique artium & ſcientiarum rudes. Inde eſt, quod montoſa Hiſpaniæ pars, quæ à Romanis, Pœnis, & Mauris nunquam debellata erat, adhuc vetuſtâ linguâ Cantabricâ utatur. Idem de Atticis narrat Thucydes, & de Arcadiæ Incolis: onde illi ſe *αὐτόχθονας*, hi ſe *προσελήνους* vocitabant. Sic Epiroticam linguam adhuc retinent Epiri montium incolæ. Et Walli noſtri ſive Cambrobritanni à Saxonibus inter aſperos & incultos montes depulſi, linguam longè antiquiſſ. Britanicam minimè permiſtam, adhuc conſervârunt; ut ſcribit Doctiſſ. Cambdenus. Imò ipſis perſuaſum eſt, linguam ſuam nunquam interituram, ut ex Teleſini carminibus liquet. Hodie tamen ex frequenti cum Anglis commercio, & filiorum in Anglia educatione, in Anglicam multò proniores ſunt, & multa vocabula Anglicana linguæ ſuæ quotidie admiſcent.

21. Tertiam etiam variationis linguarum cauſam confirmant, qui pro regionis ſitu, cœlique temperie pronunciationem variant: proprium eſt enim omnium populorum, quò magis ad Septentrionem inclinant, voces conſonantibus aſperrimè colliſis, ſine vocalibus ex intimo pectore, & per crebras aſpirationes efferre, idque propter ſummam ſpirituum vim & imperum caloris. Nam Saxones & accolæ maris Baltici ubique ferè medias pro tenuibus, & aſpiratas pro mediis, pronunciant: cujuſmodi ſunt hæc, *pibimus ponum finum*. Orientales in gutture verba collidunt, ut Hebræi, Chaldæi, Syri, Arabes: Occidentales verba in dentibus ſtangunt, ut Itali & Hiſpani: Auſtrales, quibus temperatus eſt calor, & ſpiritus debilis, leniſſimè pronunciant: Septentrionales & Germani verba faciunt in pectore; Galli in gutture, palato, & pectore: unde vulgò dicitur, Itali caprizant, Alemanni ululant, Galli cantant, Angli jubilant. Legimus Judic. 12. 8. Ephraimitas non potuiſſe literam ש ſchin pronunciare, ſed *Sibboleth* pro *Schibboleth* protuliſſe: de quo R. Kimchi ſcribit, quod fortè aër terræ in cauſa fuit, quòd literam iſtam non pronunciarent; ſicut hodie homines Sarphath (id eſt Galliæ) neſciunt ſonare Schin; ſed pronunciant, ac ſi eſſet Thau Raphatum. Alia exempla profert Bodinus, ut in Gallia Narbonenſi: ubi omnes Labdaciſmo balbutiunt, ut & in Valedoca Tautiuorum, Sabini veteres, fœdum pro hœdo, fircum pro hirco, dicebant; ut ſcribit Varro: ſic apud Vaſcones, hocum pro foco, hilium pro filio, pronunciant. Pariſienſes & Aurelianenſes veterum Hetruſcorum more, Valeſium & Fuſium, pro Valerio, & Furio uſurpant. Sed de linguarum mutatione ſatis.

22. Reſtat, ut de linguarum uſu & utilitate pauca adjiciamus. Certè magnum eſſe linguarum cognitionem Dei beneficium, vel inde conſtat; quòd magnum erat irati numinis judicium, linguarum confuſio, ut quæ ſocietatem inter homines ejuſdem linguæ, & vitæ communionem dirimebat: quæ per linguarum ſcientiam aliquatenus reſarcitur. *Per variam enim hanc in uno ſubjecto peritiam, plures illæ linguæ in unum quaſi iterum junguntur; & ſic unitas illa amiſſa quaſi recuperatur*, ut notat D. Buxt. dicta diſſert. Linguarum enim diverſitas, ut ait Auguſt. de Civit. lib. 19. cap. 7. *hominem ab homine abalienat: & faciliùs animalia muta generis diverſi, quàm homines diverſarum linguarum, inter ſe ſociantur: ita ut libentiùs homo ſit cum cane ſuo, quàm cum homine alieno.* Auguſtino conſentit Plinius, dum ſcribit, *externum alieno non eſſe hominis vice.* Quantum verò ad vitæ ſocietatem linguarum cognitio confert, ex commerciis, (nam *non omnis fert omnia tellus*,) ex principum fœderibus & legationibus, ex peregrinationibus in longinquas regiones, quæ ſine hoc adminiculo perfici non poſſunt, unicuique conſtat: maximè verò ad ſcientias & diſciplinas omnes confert, ad Philoſophiam, Medicinam, Juriſprudentiam, Matheſim, Hiſtoriam; præſertim ad Fidei propagationem, & Theologiæ & ſacrarum literarum penitiorem cognitionem. Eſt enim linguarum ſcientia, clavis, quâ januam reſeramos, ut omnium gentium abſconditos ſapientiæ theſauros poſſidere valeamus: ſine qua ſunt quaſi liber obſignatus, quem nemo introſpicere poteſt. *Habent enim omnes ſcientiæ præcurſionem neceſſariam* (ſunt verba clariſſ. Gerhardi Voſſ. præf. ad Grammat.) *linguæ intelligentiam, quâ traduntur: adeò ut qui linguas deſpiciat, omnibus ſapientiæ ſtudiis bellum indicere videatur.* Unde Pythagoras aliique veterum, inter quorum ultimos fuerunt Plato, Eudoxus, Cnidius, & Euripides, in Ægyptum, Indiam, Chaldæam, aliáſque regiones remotiſſimas peregrè profecti ſunt, ut linguas primò addiſcerent; dein ſcientias: tandémque gentium iſtarum ſpoliis onuſti patriam ditarent. Habuit enim Oriens viros omnibus ſcientiis & diſciplinis conſpicuos, à quibus omnis ferè ſcientia ad nos derivatur. Licèt verò in linguam Latinam omnis ferè eruditio Orientalium hodie derivata ſit: habent tamen linguæ, in quibus artes & ſcientiæ primò exaratæ ſunt, aliquid ſingulare, quod in Latinum ſermonem traduci non poteſt: *dulciùs* enim *ex ipſo fonte bibuntur aquæ.* Imò ſine aliis linguis, præſertim Græca, nemo Latinè doctus evadit: ſine literis Græcis deguſtari poteſt Philoſophia, hauriri non poteſt. Scribit & Quintilianus, ſermonem Romanum non recipere illam ſolis Atticis conceſſam Venerem, de qua affirmavit Cicero, *Jovem ſi loqui velit, non aliter locuturum, quàm Plato locutus eſt.*

23. Ad Religionem verò Chriſtianam exteris propagandam, & eloquia ſacra intelligenda, quantum valeat linguarum cognitio, ipſe titulus ſuper crucem Domini affixus indicat: qui non ſine myſterio, linguis latiſſimè per orbem diffuſis deſcriptus erat, quò linguas iſtas conſecravit Dominus ad Evangelium per orbem propagandum. Unde & linguarum *χάρισμα* Apoſtolis, aliiſque miraculosè collatum erat: quâ armaturâ

cœleſti viri etiam indocti & idiotæ mundum Chriſto ſubjugârunt, & diſperſas per orbem Chriſti oves in unum ovile collegerunt: & quod inſania Babelis ædificatoribus pro pœna immiſſum erat, ut turrim, quæ cœlum attingeret, perficere non potuerint; pro magno in Eccleſiam naſcentem beneficio meritò habendum eſt, ita diſponente providentia divina, ut variarum linguarum adminiculo domus Dei, cujus faſtigium cœlos ſuperat, æternum duratura ædificaretur. Ceſſantibus etiam donis extraordinariis, non ceſſârunt Eccleſiæ doctores ex ſacrorum codicum fontibus aquas ſaluris in linguas vernaculas derivare, per verſiones in omnes linguas, quarum variæ ad hunc uſque diem perdurârunt. Nunquam enim defuerunt in Eccleſia viri linguarum periti, Hebraicè Græcéque docti (licèt ſeculis quibuſdam haud ſcriptis noti, nec tot quot noſtra ætas protulit) quorum ſtudio libri ſacri conſervati ſunt, & verſiones adornatæ: Unde eſt, quod multos habeamus codices vetuſtiſſimos hodiernis conformes, Hebræos & Græcos: ut inter alios probant D. Hotting. philol. lib. 2. cap. 16. Simeon de Muis epiſt. de Textus Heb. integritate. Bonfret. in Præloquiis. Driedo lib. 2. de dogm. Eccleſ: Joſeph. à Coſta. De Chriſto. lib. 2. cap. 16. Habemus quidem verſiones plures Latinas, quas meritò magni facimus: multa tamen ſunt in Texto Originali, quæ plenè Latinâ linguâ exprimi vix poſſunt. Ut enim omnes linguæ, ita maximè Hebræa ſuas veneres habet, & idiotiſmos peculiares, aliis ad plenum imperceptibiles. Characteres majeſtatis & ἐνεργείας, Spiritus S. quaſi ſui veſtigia impreſſit, quæ nemo interpretum ad vivum delineare poteſt: Idcirco iis ſaltem, qui aliis dogmata fidei proponunt, & animarum ſaluti invigilant, ſi non abſolutè neceſſaria, certè valde utilis eſt fontium cognitio. Unde non ſine cauſa decretum erat in concilio Viennenſi, ſub Clem. 5. ut in Academiis eſſent profeſſores publici linguarum, Hebraicæ, Græcæ, Arabicæ, ad fidei propagationem, ejúſque contra Judæos alióſque infideles defenſionem: ſtatuitque Paulus 5. anno 1610. occaſione legationis à Xa Aba Perſarum rege, ut in Religioſorum ſtudiis eſſent Hebraicæ, Arabicæ, Græcæ & Latinæ linguæ profeſſores. Idem etiam Pontifex Brevi ſuo conſtituit, ut in promotione ad gradus Doctoratus, & ad alios ſui ordinis honores, illi (cæteris paribus) aliis præferrentur, qui in cognitione trium linguarum ita profeciſſent, ut ad docendos alios apti eſſent. Exemplo Clem. 5. & aliorum pontificum, Greg. 13. magnus Hetruriæ Dux, & alii, Typographias linguarum Orientalium erexerunt: & Reges ac principes alii profeſſores publicos in Academiis conſtituerunt, iiſdem ſtipendia aſſignârunt: multi etiam viri docti itinera longinqua & periculoſa ſuſceperunt, ut linguas Orientales addiſcerent; Clenardus, Hubertus in Africam; Guil. Poſtellus, Joh. Andr. Reimundus & alii in Aſiam: ubi multos annos tranſegerunt. Idem conſtituerant Joh. Mercerus, & Auguſtin. Nebienſis, qui fato functi præventi ſunt.

24. Antequam finem huic diſſertationi imponam, Sciolorum quorundam ſupercilio occurrendum eſt: qui in omnibus ſcientiis & diſciplinis planè infantes, ſi fortè linguarum, præſertim Hebraicæ, cognitionem umbratilem adepti ſunt, elati & tumidi omnes alios ipſis longè doctiores, & in rerum ſcientia ſuperiores, ſpernunt & contemnunt; quaſi ipſi ſoli docti eſſent, reliqui volitarent ſicut umbræ. At ſciendum eſt, linguarum peritiam januam quidem eſſe ad rerum doctrinam adipiſcendam: at rerum ipſarum cognitionem illud eſſe, quod viros verè doctos reddit: (linguæ enim putamina ſunt, nucleus verò eſt ipſa rerum cognitio:) nec linguas propter ſe, ſed propter aliud addiſcimus: qui verò in linguis hærent, ſimiles ſunt iis, qui in porticu ſubſiſtunt, in domum verò non intrant, nec ejus penetralia vident. Unde inter Sciolos, Grammaticos, vel Criticos numerari poſſunt; in doctorum albo poni vix merentur. Clar. Voſſii ſententia eſt, (ipſe licèt inter Grammaticos & Criticos hujus ſeculi ſummus fuerit,) *Antiquitatis provida judicium ſemper fuiſſe, in pulcherrimo eorum cœtu, qui doctrinarum ſtudia profitentur, primos quidē honores facilè tueri, divina humanaq; ſapientia profeſſores, proximos verò eos jure ſuo vindicare, qui ad eam melius accipiendam animos præparent humanos, ſcil. Grammaticos, Criticos, & linguarum Profeſſores.* Itaque non poſſum non laudare modeſtiam Lud. de Dieu, viri linguarum Orientalium peritiſſimi: qui licèt multa in N. Teſtamenti editione Syriaca, Tremelliana & Boderiana, ſe deſiderare oſtenderit: ingenuè tamen fatetur, non in recta legendi ratione præcipuam eruditionis laudem poſitam eſſe; ſed in prompta & expedita Scripturæ intelligentia: qua ab ipſis, qui plures fortaſſe libros Syriacos legerint, quàm ſibi vel videre contigerit, ſe multis paraſangis ſuperari agnoſcit.

PROLEGOMENON II.

De

LITERIS SIVE CHARACTERIBUS,

IPSARUM USU MIRABILI, ORIGINE & inventione prima, & diverſitate in linguis præcipuis.

1. *Literarum uſus mirabilis.* 2. *De literarum inventione. Plinius earum uſum æternum eſſe ſcripſit. Judæorum fabula.* 3. *Alii Aegyptiis primam inventionem tribuunt. Rationes contra hanc ſententiam.* 4. *Literæ Græcæ, quas in Græciam Cadmus intulit, non fuerunt Aegyptiacæ, contra Kircherum. Characteres hodierni Aegyptiaci à Græcis derivati.* 5. *Alii ad Moſem, alii ad Abrahamum referunt: quorum opinio rejicitur.* 6. *Alii ad Phœnices referunt, à quibus Græci literas habuerunt. Ab Aſſyriis habuerunt Phœnices.* 7. *Aſſyrii primi poſt Diluvium literas habuerunt. Ante Diluvium erant literæ. Primus homo literas primò invenit.* 8. *Literæ Hebr. hodiernæ non erant primæ, ſed quæ Samaritica dicuntur.* 9. *Græci literas à Phœnicibus habuerunt per Cadmum.* 10. *Non à Palmede, Lino, vel Cecrope; ſed à Cadmo.* 11. *Ante omnes Hebræas literas in uſu fuiſſe.* 12. *A Græcis Latini literas accepêre.* 13. *Multæ nationes ſerò literas receperunt.* 14. *De Chinenſium characteribus. Non articulatos ſonos, ſed res ipſas immediatè exprimunt.* 15. *Modus ſcribendi duplex, à dextris ſiniſtrorſum, à ſiniſtra ad dextram, Βουςροφηδὸν, à ſumma paginæ deorſum.* 16. *De variis characterum formis.* 17. *De Hieroglyphicis Aegyptiacis.* 18. *Aegyptiacorum characterum genera. Antiquas literas Aegyptiacas epiſtolares non fuiſſe eaſdem cum hodiernis, vel Græcis, contra Kircherum. Poſt Cambyſem, in uſu fuiſſe literas Aegyptiacas in obeliſcis, mummiis, &c. contra eundem.* 19. *Quid de Aegyptiorum literis Hieroglyphicis, & eorum priſca ſapientia judicandum.* 20. *De literis Chinenſium.* 21. *Earum numerus, addiſcendi difficultas.* 22. *Characterem univerſalem poſſibilem eſſe.* 23. *De literis Mexicanis, & Mexicanorum Chronico. Characterum linguarum præcipuarum hodiernarum Alphabeta; ut, & ſpecimen literarum Græcarum ex MS. Alexandrino.*

1. MAgna res eſt & Philoſopho digna, ſi Platoni credimus; non verò ridicula, ut Socrati in Cratylo viſum eſt, literas cognoſcere: quia τί τῶν ἐν ταῖς συλλαβαῖς τε καὶ γράμμασιν ἡ μίμησις τυγχάνει οὖσα, *In literis & ſyllabis ſit imitatio eſſentiæ,* & de primorum nominum veritate melius judicare poſſimus. Nam licèt res deſpicabiles ignaris videantur; per illas tamen omnis ad nos ſcientia dimanat, & unica ſunt adminicula, quibus viri magni immortalitati conſecrantur: nec ulli hactenus, niſi his *matricibus* evaſere *dias in luminis auras.* Inventio ſanè literarum omnes in admirationem ſui rapuit. *Per has enim* (ut viri doctiſſ. verbis utar.) *non tantùm præclara facta immortalitate donantur; ſed & animarum effigies æternitati pinguntur.* Sunt enim libri conſpicua animi lumina & ſpecula, partæ gloriæ cuſtodes fidæ, vocaliſſimi virtutis præcones, inconcuſſa præclarè factorum monumenta. Hinc amico ſuo Seneca; *Si gloria tangeris, notiorem te facient epiſtolæ meæ, quàm omnia iſta quæ colis, & propter quæ coleris. Quid profectò admirabilius,* inquit *Cl.* Voſſius in Præf. Artis Gram. *quàm pauculis literarum figuris contineri, quicquid ſacri, publici, privati, dici aut cogitari poteſt? Quæ præterea urbium, regionum, generiſque humani facies tandem foret, ſublata hac fida cuſtodia omnium geſtorum, omnium doctrinarum, omnium fœderum, pactorum, &c?* Per notas enim & ſigna literarum, ratio humana foras prodit, ſeipſam depingit, & deponit in librorum velut arca conſervandam, ac tranſponit ſe in illorum animos, quorum corpora locorum & temporum intervallis maximis dirempta ſunt. Cicero, in primo Tuſcul. literarum inventionem Deo adſcribit, ut & Plato in Philebo, & in Phædro: nam ingenium humanum ſuperare videtur; ſive inventionis ſubtilitatem, ſive uſum ſpectemus. Quàm ſtupendum eſt inventum, verba & ſonos, quæ *auditu* percipiuntur, *oculis* viſibilia reddere, & per paucas literas quaſi magica incantamenta, voces à proprio auditus ſenſorio, ad viſionis organum transferre? Eſt hoc verè mirandum, cùm nulla ars tale quid hactenus in reliquis ſenſibus efficere poſſit, ut ſenſuum objecta externa invicem commutarentur: Utilitatem verò & uſum quis ſatis efferre poteſt? Nam literarum ope, negotia noſtra in procul diſſitis regionibus diſponere poſſumus, licèt pedem de proprio lare non moveamus; cum amicis liberè colloqui, qui in extremis orbis partibus degunt, *Dum peragunt lingua charta manúſque vices.* Literæ ſunt, quæ ut loquitur Cæl. Rhodig. antiq. lect. l. 4. *vetuſtatem prorogant, nihil ſinunt interire; &, quod omnia conterit, tempus, noſtris cogunt manibus ſuccumbere: quid æquè admirandum, in quod ne mortis quidem rapacitas jus ullum habeat?* Hiſce ſubſidiis, quicquid ab Orbe condito fecerunt, excogitârunt, qui aliis ſapientia, fortitudine omnibúſque virtutibus præcelluêre, quaſi cum iis convixiſſemus, ad nos derivatur: viróſque omnes, qui in Philoſophia, Matheſi; Hiſtoria, Theologia, reliquiſque ſcientiis quovis ſeculo clari erant, quaſi ab inferis revocare, ut ad quæſita reſpondeant, & conſilia ſua communicent, efficere

Dd 2 poſſu-

poſſumus. Nam haud minus miraculum videtur mortuum arte Necromantica redivivum ſiſtere,quàm cum hominibus,aliquot ante hac annorum millibus denatis,quaſi in vivis eſſent,colloqui, & ſermones miſcere. Certè populi Americani literarum ignari,cùm viderent Hiſpanos per chartulam mentis ſenſa amicis abſentibus nota facere,ipſos pro Diis vel Dæmonibus habuerunt: imò Chinenſes licèt ingenioſiſſimi, quique literas ſuas,quæ res ipſas,non verba deſignant,ſe habuiſſe paulò poſt Diluvium affirmant,ſtupore perculſi erant, quum viderent ipſorum verba literis Romanis deſcripta ab Europæis legi & proferri,qui nec linguam Chinenſem,nec ipſorum characteres norant: nec concipere potuêre,quomodo verborum ſonos literis exprimere poterant,teſte Kirch. Ægypt. l. 3. c. 2. Concludam verbis ſummi noſtri ſeculi Mathematici, & novorum inventorum gloria clariſſimi, Magni Galilæi, Syſtem. mund. in Colloq. 1. diei ad finem, *Super omnes inventiones ſtupendas,qua ingenii eminentia fuit is,cui venit in mentem excogitare modum penitiſſimas animi ſui cogitationes alii cuicunque communicandi, etſi longiſſimo loci & temporis intervallo diſtanti, colloquendi cum his,qui verſantur in Indiis,cum his, qui necdum nati ſunt,nec niſi mille aut decies mille abhinc annis naſcentur? idque quanta facilitate? nimirum viginti characteres in charta,inter ſe variè jungendo: Eſto hoc omnium admirandarum inventionum humanarum ſigillum.*

2. De prima literarum inventione variant ſcriptores: Alii enim,ut magnus ille naturæ Myſtes Plinius, literarum uſum æternum, ſemperque apud Aſſyrios fuiſſe ſtatuunt: ſic ille Hiſt. l. 7. c. 56. Etſi verò falſo fundamento nitatur hæc ſententia,mundum ſcil. æternum fuiſſe; aliquid tamen ineſſe veri in ea, fortaſſe concedi poteſt, ſcil. Homines nunquam ſine literarum uſu fuiſſe, & ab Aſſyriis in reliquas nationes eas derivatas eſſe. Fingunt etiam Judæi decem creata eſſe veſpera Sabbati, ſcil. Iridem, Mannam, Puteum petræ, Columnam nubis & ignis, Scripturam ſive literas, Tabulas, & Baculum Aaronis, ut refert Munſterus in Geneſ. Ejuſdem etiam eſt commatis illud Talmudicum à R. Abraham proditum, Adamum librum ſcripſiſſe de divinitate: & Abelem quædam ſcripſiſſe, citatur etiam à Maſio in Joſ. ספר יצירה *liber creationis*, quem etiam Adami eſſe volunt. Hæc refutatione non egent, nam ut ille in Epigram.

Turpe eſt difficiles habere nugas,
Et ſtultus labor eſt ineptiarum.

3. Alii itaque Ægyptiis literarum gloriam tribuerunt, ut ex eodem Plinio conſtat, loco citato: ubi, cùm dixiſſet literas apud Aſſyrios ſemper fuiſſe, addit, *alios apud Aegyptios à Mercurio, ut Gellius; alios apud Syros repertas velle.* De Mercurio idem tradit Diod. Siculus, l. 2. Plutarch. Sympoſ. l. 20. c. 3. & Cicero de natura Deorum lib. 3. Hujus etiam ſententiæ meminit Tertull. de corona militis, cap. 8. & de Animæ teſtim. c. 5. Plato etiam narrat, Deum quendam ab Ægyptiis cultum, quem *Teuth* nominant (aliis Τάαυτος dicitur) qui præter artes alias, etiam literas Ægyptios docuit: Hunc verò Teuth, Mercurium eſſe volunt, quem Triſmegiſtum vocant: imò ſingulas literarum formas à Taauto ſive Mercurio inventas deſcribit Kircherus, Oedip. Ægypt. Tom. 3. diatr. 3. Philo Biblienſis Græcus interpres Sanchuniathonis, qui res Phœnicias ſcripſit circa tempus Semiramidis, (ut ex Euſeb. Præp. Evang. l. 1. c. 10. & Porphyrio, ἐν τετάρτῳ κατὰ Χριστιανῶν λόγῳ conſtat,) memorat commentarios Taauti de cultu Deorum, & ἱερὰς γραφὰς, in quibus Serpenti divinam naturam Taautus adſcripſerat: Imò incredibilem fuiſſe hujus Mercurii ſive Taauti librorum numerum, quos ſcripſit de diis empyreis, æthereis, & cœleſtibus, tradit Iamblichus opere de Myſteriis, cujus verba interpretatur Marſilius. Hæc tamen dubiæ ſunt fidei: nam librorum illorum Taauti nemo hactenus præter Philonem illum meminit; nec præter nudum nomen aliquid eorum à multis ſeculis conſpectum eſt: Et Iamblichi relatio meritò ſuſpecta eſt: nam refert idem initio libri de Myſteriis, Ægyptiorum ſcriptorum morem fuiſſe, omnes ſuos libros, & omnia ſua inventa Mercurio adſcribere. Imò non deſunt viri docti, magnique judicii, qui Hermetem iſtum Mercurium Ægyptium, & omnia, quæ de ipſo feruntur, eſſe fabuloſè conficta aſſerunt: ut videre eſt apud Conrigium virum doctiſſimum lib. de Hermetica medicina c. 7. Præterea Aſſyriam longè ante Ægyptum cultam fuiſſe, & artes ac literas coluiſſe, certum eſt. In ipſa enim primi homines creati, & poſt Diluvium ex ipſa genus humanum propagatum: ibi etiam primum imperium. Ante Ægyptios, Aſſyrios Aſtrologiam coluiſſe, quod ſine literarum uſu fieri non potuit, teſtatur Proclus Lycius in Timæo: & ab Abrahamo, adeóque à Chaldæis, Arithmeticam & Aſtrologiam in Ægyptum primum perveniſſe, ſcribunt Nicolaus Damaſcenus, author magnæ fidei apud Joſeph. Antiq. l. 1. Eupolemus, & Artabanus apud Alexand. Polyhiſt. in Euſebio Præp. l. 9. Apud Simplicium etiam legimus Comment. 46. in Ariſt. lib. 2. de cœlo; Obſervationes Aſtronomicas, quas Calliſthenes è Babylone Ariſtotelis juſſu miſerat, fuiſſe annorum mille nongentorum trium, quas refert Porphyrius ad Alexandri Macedonis tempora ſervatas fuiſſe: Harum verò initium erat paulò ante Turris Babylonicæ ſtructuram, & circa annos ducentos ante natum Abrahamum. Verum fortâſſe eſt literas Hieroglyphicas apud Ægyptios primo in uſu fuiſſe. imò apud ſolos Ægyptios, niſi Chinenſium literas, quas Hieroglyphicis ſimiles, Ægyptiacis antiquiores ſtatuamus: ſed hæ non literas Alphabeti, ſed res ipſas denotârunt, & ad quæſtionem noſtram non pertinent. Pſammetichus Ægypti Rex, qui centum annis poſt primam Olympiadem vixit, primus erat qui homines peregrinæ linguæ, & quidem Græcæ, in Ægyptum admiſit: ex quo tempore Græcicum Ægyptus commercia habuêre. Nam ante Pſammethicum, teſte Diodoro Sic. l. 1. inacceſſa erat peregrinis Ægyptus: qui verò appulerunt, vel morte vel ſervitute mulctati. Ægyptii itaque reliquis literas non dederunt, quibuſcum nullum habere vellent commercium.

4. Athanaſius Kircherus in magno illo opere, quod Oedipi Ægyptiaci titulo publicavit, probare conatur, literas primas fuiſſe Ægyptiacas: quas in Græciam intulit Cadmus: ipſasque Cadmæas eaſdem fuiſſe cum

Ægy-

Ægyptiacis,quarum figuras ibi deſcribit,Tom. 3. diatr. tertia præluſoria. Sed argumentis planè arundineis nititur,& authores,qui ſententiæ ipſius directè adverſantur,adfert. Primò enim literas hodiernas Copticas ſive Ægyptiacas profert, à quibus Græcas derivatas eſſe ſomniat: cùm potiùs à Græcis hodiernis Ægyptiacas fluxiſſe,literarum figuræ & nomina clarè demonſtrant. Nam poſt Græcorum victorias, Ptolemæus linguam cum literis Græcis in Ægyptum intuliſſe,nemo dubitare poteſt,qui libros Coptos Græcis vocabulis refertos legerit,vel ipſorum Alphabetum cum Græco contulerit. Literarum etiam figuras ab animalium Ægyptiis ſacrorum formis,operoſè deducit, ſcil. Ibidis, Canis, Accipitris, Bovis,&c. & has communes ſive Pharaonicas vocat: & non tantùm conſcribendis Epiſtolis,aliiſque rebus commune hominum commercium ſpectantibus; ſed & myſteriis Hieroglyphicis inſerviiſſe exiſtimat. Has verò literas (neglectis animalium formis) & uſu communi accommodatas per Cadmum in Græciam translatas,ait: & adfert Herodoti verba in Terpſichore,qui literas Græcas Φοινικήια τὰ Κάδμου γράμματα appellat. Denique affirmat ex Hieronymo,Cadmum & fratrem Phœnicem Ægyptios fuiſſe,& veriſimile eſſe tempore Othonielis in Græciam veniſſe: Cadmum verò,relicto fratre Phœnice in Phœnicia,cui nomen dedit,in Græciam veniſſe: quibus alias literas quàm Ægyptiacas, quas puer in Ægypto didicerat, dare non potuit: & concludit hoc nulli dubium eſſe poſſe. At contra hæc multa opponi poſſunt. Nam literas Ægyptiacas communes ſeu epiſtolares ex animalium formis,vel eorum partibus variè diſpoſitis,compoſitas fuiſſe, quis credat; cùm nimis operoſum hoc eſſet ſcribendi genus,& ſcripturæ communi ineptum? Nec in vetuſtioribus Obeliſcis & mummiis, quæ ab ipſo proferuntur,characteres ejuſmodi reperiuntur, excepta ultima litera Tau, in crucis formam variè deſcripta: quæ apertè Samaritanum ſive antiquum Hebraicum Tau refert; & in quibuſdam recentioribus literam primam,quæ tamen Ionicam vel Phœniciam formam refert potiùs quàm Copticam vel Ægyptiacam. Nec affirmat Herodotus Cadmum Ægyptiacas literas in Græciam attuliſſe,ſed planè contrarium. Scribit enim attuliſſe Phœnicias; Phœnicias verò eaſdem fuiſſe cum Chananæis,ſive Hebræis,qui linguâ eadem utebantur,à Scaligero, Gerh. Voſſio, Brocharto, aliiſque, luce clarius demonſtratur. Nec de literis quicquam dicit Hieronym. an Phœniciæ,an Ægyptiacæ fuerint. Phœnicem verò & fratrem Cadmum Ægyptios fuiſſe, negat Scalig. ad annum Euſeb. 594. Phœnicia quidem à Phœnice denominata eſt, quæ antea Chanaan dicebatur: Ægyptium verò non fuiſſe Phœnicem probat,quia hoc cum Phœnicum annalibus, quos vetuſtiſſimus Philo Biblius Græce verſos edidit,pugnat; & quia nomen Phœnix eſt Hebraicum ſive Phœnicium,nam פנחס ſine ulla mutatione eſt Φοίνιξ,ſi adhibeatur vocalis diſtinctio פנחס quod idem cum Hebræo פנחס Phineas, Aaronis filio.

5. Alii itaque ad Moſem,alii ad Abrahamum literarum originem referunt. Ad Moſem refert Eupolemus,teſte Clem. Alex. 1. Strom. & Euſebius Præpar. lib. 9. c. 4. cui aſſentit Iſidor. Orig. 1. 3. Hoc verò refutatur; tum ex eo,quòd apud Aſſyrios literarum uſum fuiſſe longo tempore ante Moſem, ſupra oſtendimus; tum quòd Dei ipſius manu in Tabulis lapideis lex ſcripta erat; & Numer. 21. meminit Moſes libri bellorum Domini: quæ probant literas prius in uſu fuiſſe. Moſem verò literas immutâſſe, quod autumant quidam, qui concedunt ipſum eas non inveniſſe, nullo nititur fundamento: nam cùm eadem eſſet Iſraelitarum lingua in Ægypto,quàm habuerant antea in terra Chanaan; in quem finem literas immutaret Moſes,cùm populus nec aliam linguam,nec alios characteres noverit? Abrahamum itaque literarum,ut & linguæ Hebraicæ authorem facit Suidas: ſed in utriſque errat, cùm jam probavimus literas apud Aſſyrios fuiſſe ducentis ſaltem annis ante natum Abrahamum: nec linguam Hebræam ipſe excogitavit; ſed vel illam,quam à majoribus acceperat, vel quæ Chananæorum vernacula erat,quámque ab ipſis didicerat, poſteris reliquit.

6. Hiſce itaque rejectis, multi Phœnices literarum inventores faciunt: ſic Plinius refert. l. 5. & l. 7. c. 56. *Ipſa gens Phœnicum in gloria magna literarum inventionis,& ſyderum,navaliúmque ac bellicarum artium.* Idem teſtatur Curtius: *Si fama* (inquit) *credere libet, gens Phœnicum literas prima didicit & docuit.* Unde Lucanus cecinit l. 3.

Phœnices primi,famæ ſi credimus,auſi
Manſuram rudibus vocem ſignare figuris,

Et Critias apud Athenæum,lib. 1.

Φοίνικες δ' εὗρον γράμματ' ἀλεξίλογα.
Subſidium vocis ſcripta reperta Tyri.

Hinc apud Heſychium, ἐκφοινίξαι ſeu *Phœniciſſare*, eſt *ἀναγνῶσαι, legere*: & Plut. lib. de aqua & igne dicit, mare ex Phœnicia advexiſſe γράμματα μνημόσυνα λήθης, *literas contra oblivionem remedium.* Licèt verò Phœnices Græcis literas primò tradiderint,à quibus ad Latinas derivatæ: apud Phœnices tamen non primò ortas eſſe,ſed ab Aſſyriis eas habuiſſe ſive Chaldæis (inter quos Abrahamus natus & educatus eſt) non tantùm communis eſt Theologorum ſententia; ſed etiam adſtipulatores habet Ethnicos ſcriptores præcipuos, Diodor. l. 5. Σύροι μὲν εὑρεταὶ γραμμάτων εἰσί, παρὰ δὲ τούτων Φοίνικες μαθόντες τοῖς Ἕλλησι παραδεδώκασιν,οὗτοι εἰσὶν οἱ μετὰ Κάδμου πλεύσαντες εἰς τὴν Εὐρώπην. *Syri quidem literas invenerunt: ab iis autem edocti Phœnices Græcis tradiderunt: hi verò erant, qui cum Cadmo in Europam navigârunt.* Ex his aliiſque concludit Euſeb. Præp. l. 10. Cadmum, qui genere Phœnix erat, primùm Græcis communes literas ſive prima Grammaticæ elementa tradidiſſe: unde & Phœniciæ à veteribus appellatæ, Εἰσὶ δὲ οἱ Σύρους γράμματα ἐπινενοηκέναι λέγουσι πρώτους· Σύροι δ' ἂν εἶεν καὶ Ἑβραῖοι. *Sunt autem qui Syros primum literas inveniſſe dicunt; Syri verò iſti ſunt Hebræi:* omnium Heberi poſteri,qui inter Aſſyrios vixerunt primò, & poſtea inter Chananæos, à quibus Hebræi dicebantur. Eandem linguam & communes cum Chananæis & Phœnicibus characteres habuiſſe,teſtatur Eupolem. de Regibus Judææ apud Euſebium, Τὸν Μωσῆ πρῶτον σοφὸν γενέσθαι, καὶ γράμματα πρῶτον τοῖς Ἰουδαίοις παραδοῦναι, καὶ παρ' Ἰουδαίων Φοίνι-

κα παραλαβεῖν. *Moſem ſcil. primum fuiſſe ſapientem, atque ab eo datam literaturam Judæis, quæ ab Judæis ad Phœnices pervenerunt.* Hinc illud Luciani. Ὁ δὲ φωνάς τινας ἀσήμους φθεγγόμενα, οἷα γένοιτο ἂν Ἑβραίων ἢ Φοινίκων, *Loquebatur verba quædam ignota, qualia ſunt Hebraica ſeu Phœnicia.* Et de Solymis dicit Chœrilus, Γλῶσσαν μὲν Φοίνισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφίεντες, *Hi verò ore ſuo Phœnicia verba ſonabant.*

7. Aſſyrii verò, inter quos Hebræi, etſi primi fuerint poſt Diluvium, qui literas habuiſſe memorantur; (ipſorum enim primum erat imperium, unde facilè ab ipſis in vicinos literarum uſus derivari potuit:) tamen ante Aſſyriorum Regnum, imò ante Diluvium, inde à mundo condito, literas in uſu fuiſſe, mihi vix dubium videtur. Unde primum hominum parentem, etiam primum literarum inventorem fuiſſe veriſimile eſt, à quo eas didicit Seth: unde Noacho ejúſque poſteris cum prima lingua traditæ ſunt, & uſque ad linguarum Confuſionem remanſerunt; quando cum novis linguis, etiam temporis progreſſu novi characteres excogitati ſunt, veteribus apud eos, qui primævam linguam retinuerant, ſervatis. Kircher in Obeliſc. Pamphil. lib. 1. c. 1. affirmat, in hoc conſentire omnium ferè Latinorum, Græcorum, Hebræorum, Chaldæorum, Arabum, Samaritanorum, Æthiopum, & Ægyptiorum monumenta: ex quorum libris multa profert teſtimonia. Suidas, etſi alibi ad Adamum, vel ad Seth, literarum originem videtur referre; tamen in Ἀδάμ ſtatuit, ipſum literas & artes inveniſſe. Τούτου τέχναι καὶ γράμματα· *Hujus ſunt artes & literæ.* Conſentaneum etiam rationi, & primi hominis excellentiæ & dignitati putat Bibliander, literis cogitationes ſuas & rerum geſtarum memoriam depinxiſſe: Quem enim *alium putemus illum Deum* vel *divinum hominem*, ut Plato ait, *qui literas primus invenerit*? Bonfrer. in Gen. 11. veriſimile eſſe putat fuiſſe literas ante Diluvium, etſi nullum ferè ejus veſtigium habemus. Res enim erat valde neceſſaria ad vitam humanam, & ad commercia cum abſentibus, & ad res geſtas poſteris commendandas: quâ caruiſſe viros illos naturalium & ſupernaturalium rerum ſcientiâ inſtructos, vix eſt probabile. Salomon Geſnerus in Gen. 5. q 6 p. 138. rationem hanc reddit, quæ mihi efficax videtur; quod *nec annorum ſeries exquiſitè ad tot ſecula obſervari, neque Henochi verba retineri abſque literarum adminiculo potuiſſe videantur.* Enochi certè prophetiam, cujus partem habemus in Epiſt. Judæ. v. 14. ſola traditione ab Enochi temporibus ſine ſcripto, tot annorum millibus perduráſſe, vix credibile videtur. Imò teſtatur Orig Hom. ult. in Numer. Enochum multos libros propheticos ſcripſiſſe. & Auguſt. de Civ. 1. 15. dicit, *Scripſiſſe quædam divina Enochum illum ſeptimum ab Adamo, negare non poſſumus.* Idem eſt judicium Tertull. de habitu mulierum. Novi multa ficta & fabuloſa de Enochi libris à quibuſdam prodita. Apud Epiphanium etiam in Panario, mentio fit libri inſcripti, *Revelatio Adami*, cùm Deus ſoporem in illum immiſit: & apud Hebræos memorant librum dictum, *Generationes Adami*, quem à Deo Adamo dictatum eſſe volunt. Etiam apud Duretum & alios, habemus characterum formas, Adami, Seth, Enochi, & Noæ: quæ omnia conficta eſſe non dubito. Meminit etiam Aug. contra Fauſtum, libri dicti, *Genealogia filiorum Adæ, & pœnitentia Adami*: quos declaravit Gelaſius Papa eſſe Apocryphos. Enochum tamen prophetâſſe, ejúſque prophetiæ partem Apoſtolorum temporibus extitiſſe, ex Epiſt. Judæ, certum eſt: Sine ſcriptura verò tot annorum millibus conſervatam fuiſſe, nullo modo probabile videtur. At ſi verum ſit, quod à Joſepho Antiq. 1. 3. refertur, de columnis duabus, (quarum una ad ſuam uſque ætatem remanſit,) in quibus rerum cœleſtium diſciplinas, & aſtrorum curſus, & leges deſcripſerant homines antediluviani; de literis ante diluvium nulla poteſt eſſe dubitatio. Aug. q. 69. in Exod. memorat nonnullorum ſententiam, qui literas Hebræas à primis hominibus cœpiſſe dixerunt, & perductas eſſe ad Noe; atque inde ad parentes Abrahæ; & inde ad populum Iſrael: ipſe verò dubitat, unde hoc probari poteſt. At quæ à nobis dicta ſunt, ni fallor, probabilem ſaltem hanc ſententiam reddunt: nec aliter concludet, qui longam Adami vitam cum diutina ejus & multijugi experientia ſecum perpendet, quam illum, novem ſecula emenſum, & univerſæ in terris familiæ regem, patrem, & ſacerdotem, otioſum rerum ſpectatorem non fuiſſe: ſed, neceſſitate viam monſtrante, prima doctrinæ & artium rudimenta docuiſſe, & memoriæ cauſâ etiam characteres inveniſſe, quibus fugacibus & inſpectabilibus vocibus indumenta quædam & vincula injiceret; per quæ & oculis & manibus teneri poſſent: miraculo, quo magis admirére, tanto magis admirabili. In Bibliothecæ Vatic. deſcriptione memorat Angelus è Roccha, ut & Laurentius Schraderus in Monumentis Italiæ. p. 197. Columnam literarum Octavam in Bibliotheca illa, ubi ſupra caput effigiei Adami extant literæ antiquæ, & ad ejus pedes inſcriptio Latina talis: *Adam divinitus edoctus, ſcientiarum & literarum inventor*. & Bonav. Hepburnus Scotus inter 70. Alphabeta Romæ edita, numerat Adamicum.

8. Verum, etſi literas à primis hominibus ad Noachum & ipſius poſteros fluxiſſe ſtatuamus: non tamen putamus literas hodiernas, quas Hebraicas vulgò vocamus, primas fuiſſe; ſed potiùs illas, quæ Samariticæ dicuntur, quibus ſacri codices primò exarati, quæque Judæis in uſu erant, antequam eas in Aſſyrias commutavit Eſdras poſt reditum è captivitate Babylonica; ut alibi probabitur. Nec literas apud omnes nationes ſtatim poſt confuſionem Babylonicam receptas vel excogitatas fuiſſe, ſed apud quaſdam nationes poſt longa temporum intervalla: quod breviter de Græcis, Latinis, & quibuſdam aliis, oſtendemus.

9. Græci fatentur ſe literas aliunde accepiſſe, & Iones primùm à Cadmo Phœnicias habuiſſe. Herodotus in Terpſich. ſcribit, Iones à Phœnicibus literas didiciſſe, quibus uſi ſunt cum immutatione quadam: & inde Phœnicias dictas fuiſſe. Hinc à Timone apud Sextum Empiric. dicuntur, Φοίνικα σήματα Κάδμου, *Cadmi Phœnicia ſigna.* Idem teſtatur Callimachus.

> Καδμὸς ἀφ' οὗ γραπτὰς Ἑλλὰς ἔχει σελίδας.
> *Cadmus, ab hoc ſcriptos Græcia nacta libros.*

Videan-

Videantur inter veteres,plut. Sympoſ. l. 9. problem. 2. & 3. Philoſt. l. 2. de viris Sophiſt. Critias apud Athenæum l. 1. Clem. Alex. Strom. l. 1. inter recentiores Gerh. Voſſ. de arte Gram. l. 1 c. 10. Scal. in notis ad Euſeb. 1617. Grot. in notis ad libr. de verit. Relig. l. 1. n. 13. & nuperrimè Sam. Brochart Geogr. Sacr. part. 2. l. 1. c. 20.

10. Scio non defuiſſe,qui literas Græcas ad Palamedem authorem referunt; alios qui ad Linum Herculis præceptorem; alios verò ad Cecropem primum Atheniensium Regem,pro quo haud ſpernenda argumenta profert Cl. Voſſius loco citato. Erat enim Cecrops Cadmo antiquior & natione Ægyptius,(apud quos longè ante Græcos erat literarum uſus) quémque διφυῆ ſive geminum efformatum volunt, quia teſte Ovid. Metamorph. l. 2 fab. 8. & linguam Græcam & Ægyptiacam callebat. Teſtimonia verò,quæ pro Cadmo adferuntur,clariora mihi videntur,quàm ut ullum ſubterfugium admittant. Herodot. enim loco cit. affirmat, ſe oculatum teſtem fuiſſe inſcriptionum quarundam, (quibus nihil habet Græcia antiquius) quæ apud Thebas Bœoticas erant in templo Apollinis: quæ literis Cadmæis,ex magna parte Ionicis ſimilibus,inciſæ ſunt in tripodibus quibuſdam: quarum prima erat Amphytrionis,Cadmi pronepotis,circa Laii ætatem; altera Hippocoontis Laii filii; tertia Laodamantis, Eteoclis filii. Ipſas verò literas Ionicas,ſive Græcas priſcas,à Phœnicibus ſeu Hebræis antiquis,quas Samaritanas hodie vocamus, ex ipſarum figuris parum diſcrepâſſe,contendit Scaliger. digreſſ. ad annum Euſeb. 1617. niſi quod Phœnices à dextra ſiniſtrorſum legant, Græci verò à ſiniſtra ad dextram. Inſcriptiones ipſas literis Ionicis priſcis expreſſas videre licet apud Scal. ibidem: qui etiam inſcriptiones literis ex parte Ionicis inciſas in duabus columnis,quæ anno ab urbe condita 441. ab Appio Claudio ſtratæ erant,& quas in hortos Farneſianos translatas vidit, imprimi curavit, Euſeb. num. 1702. Dico ex parte Ionicia: nam licèt totam inſcriptionem ex veteribus Ionicis conſtare fidenter aſſerat Scalig. probabilior tamen videtur ſententia Cl. Voſſii, & Salmaſii,ſcripturam eſſe ex literis Græcis & Latinis mixtam; prout ſcribere ſolebant Græci,cùm libertate omiſſa, ſub Romanorum poteſtatem redacti ſunt. Græcos verò literarum formas poſtea mutâſſe in iſtas,quas hodie cernimus, non certo conſilio, ſed uſu aſſiduo & longo temporis progreſſu, idem exiſtimat: quod quidem verum eſſe non ibo inficias, cùm apud omnes populos ſingulis ſeculis ſcribendi modum ab antiquo paullatim variare videamus; quæ tamen variatio non niſi poſt plura ſecula deprehenditur: literarum tamen Phœniciarum ſitum invertiſſe Græcos planum eſt,cùm à ſiniſtra,non à dextra,ut Phœnices, ſcripſerint: unde ex ב factum B ex ג. Γ. ex ה. E. ex ד. D. &c.

11. Certum etiam eſt, ſive Cadmo Phœnici, ſive Cecropi Ægyptio rei tam perclaræ gloria tribuatur, extra controverſiam eſſe,ante utroſque Hebræis literas in uſu fuiſſe: cujus argumentum eſt evidentiſſimum, quòd Græcarum literarum nomina, ab Hebræis levi deflexione deducantur: de quo plura habet Euſeb. de Præp. l. 10. c. 11. Hoc etiam ipſis Græcis notum erat, ut ex Plutarch. Sympoſ. l. 9. q. 2. liquet: ubi rationem reddit, cur Alpha omnibus præponatur, *διὰ τὸ Φοίνικας ὅτω καλεῖν τὸν βοῦν, quia Phœnices ſic bovem appellant.* Et apud Varronem legimus, vocabula iſta, Alpha, Beta,&c. non pro Græcis haberi,ſed pro Barbaris. Præter figuras & nomina,etiam Alphabeti ordo idem ferè Hebræis & Græcis,oſtendit,utriuſque literas ex eodem fonte fluxiſſe. Ordo enim Alphabeti Hebraici (cujus vetuſtatem probant Verſus Acroſtichi in Pſalmis, ut & in Hieremiæ Threnis, & Proverb. ult. nam in Pſal. 25. & alibi, ordo literarum ſæpius habetur, in Threnis ſexies, in univerſum verò loc. 21.) Ordo hic (inquam) idem eſt cum Græco: nam pro ו ſexta litere habent Græci Epiſemon Bau (ϛ) & Epiſema Coppa G quod Hebraico Coph, & Σάνπι quod Hebr. Tſade reſpondet, (ordine in his tantùm inverſo,) quas literas olim fuiſſe contra Scalig. & Voſſ. probat Brochart. loco citato: licèt ab annis ſexcentis, vel eis circiter (nam à Rabano,& aliis poſt ipſum,in Alphabeto ponuntur) ſolùm pro numeris deſignandis inſervierint, & in Alphabetis pleriſque omittuntur. In Alphabeto enim Latino,quod à Græco fluxit, *ἐπίσημον βαῦ*, quod apud Æoles Vau conſonantem valuiſſe notum eſt, tranſit in F. & Koppa in Q. Idémque ex Alphabeto Copto ſive Ægyptiaco conſtat: quod itidem ex Græco derivatum eſſe, tam ordo, quàm nomina & figuræ literarum, clarè demonſtrant; ut ſupra innuimus. Literam enim ſextam So, pro S. adhuc retinent Copti, ut & Kabba R. pro k, & zida, pro z. quæ cùm à Græcis mutoatæ ſint, eaſdem pro literis antiquitus apud Græcos uſurpatas fuiſſe oſtendunt.

12. Ut Græcos à Phœnicibus, ſic Latinos à Græcis literas primum accepiſſe, teſtantur ſcriptores veteres. Nam, ſive à Pelaſgis (ut affirmant Plinius & Solinus) qui circa annos 150. poſt adventum Cadmi in Græciam, in Italiam migrârunt; ſive ab Arcadibus ſub Evandro eorum Duce, *(à quibus*, ait Tacitus, *Aborigigenes literas didicerunt,*) qui 60. annos poſt Pelaſgorum adventum, in Italiam venerunt; literas introductas ſtatuamus: in hoc omnes conſentiunt, Latinos à Græcis ipſas primo accepiſſe; & ab Ionicia eas parum diſcrepâſſe. Dioniſ. Halicarnaſſ. l. 2 disertè affirmat, quod Arcades *γραμμάτων Ἑλληνικῶν χρῆσιν εἰς Ἰταλίαν πρῶτοι διακομίσαι. Primi in Italiam Græcarum literarum uſum invexerunt.* Tacitus Annal. l. 11. aſſerit formas eaſdem eſſe literis Latinis cum veterrimis Græcorum: & Plinius l. 5. c. 58. idem probat ex Delphica Tabula antiqui æris, quæ tunc erat in Palatio, dono principum, Minervæ dicata, in Bibliotheca cum inſcriptione tali; Ναυσικράτης Τισαμένου Ἀθηναῖος. Quibus verò literis inſcripta erat hæc tabula, (antiquis ſcil. Ionicis,) oſtendit Scalig. ubi ſupra: ubi etiam addit, literas Phœnicum, Syrorum, Maronitarum, Græcorum, & Latinorum, eaſdem olim fuiſſe, vel ab eadem origine fluxiſſe. Quomodo verò ex Græcis Romanæ ſingulæ levi deflexione formatæ ſunt, docet Voſſ. l. 1. c. 24, 25, &c.

13. Quod ad alias nationes attinet, Ab Aſſyriis ſive Hebræis literas habuiſſe Arabes, Syros, Æthiopes, alióſque

que Orientales, probatione non eget. Nec difficile eſſet oſtendere, Europæos pleroſque, literas, vel à Græcis, vel à Romanis, per ipſorum victorias, & colonias, vel per illorum ad Religionem Chriſtianam converſionem, hauſiſſe: multas etiam ſerò eas recepiſſe. Refert enim Ælianus Var. hiſtor. l. 8. c. 6. Androtionem ſcriptum reliquiſſe, literarum & diſciplinarum apud Thracas alióſque Barbaros magnam fuiſſe ignorantiam: (adeò ut veterum Thracum nemo literas noverit;) & omnes Barbaros in Europa probro ſibi duxiſſe literis uti. Unde à nonnullis dubitatum erat, an Orphei fabulæ per ipſum compoſitæ ſint, an per alios; quia Thrax fuit. De Ulphila Gothorum Epiſcopo, qui circa annum Chriſti 370. floruit, ſcribit Socrates Hiſt. l. 4. c. 27. ipſum literas Gothicas inveniſſe, & Scripturam in linguam Gothicam tranſtuliſſe: cujus translationis exemplaria adhuc ſuperſunt. Affirmat quidem Olaus Magnus, Gothos habuiſſe literas ante Latinos, & per mille ducentos annos ante Chriſtum: In hoc tamen fidem vix meretur, cùm gentes Septentrionales ab Orientalibus, (ubi literarum & artium origines) remotiores ſint, nec commerciorum frequentia nctæ: unde, ut diſciplinas ac Religionem, ſic literas ſerò habuerint. Slavos refert Aventinus Annal. l. 4. literas à Methodio Philoſopho accepiſſe, non ante tempora Ludovici Imperatoris, qui Lothario ſucceſſit. An Franci, qui ſub Pharamundo & Marcomero Galliam ſubegerunt, literas habuerint Græcis non diſſimiles, ut affirmat Cornel. Agrippa de Vanit. ſcientiarum l. 1. c. 11. dubitat Voſſius de arte Gram. l. 1. c. 9. Hieronymum verò literas, Græcis ſatis affines, Dalmatis tradidiſſe, una cum verſione Bibliorum vernacula: alias verò è Cyrillo inventas Illyricis traditas; ipſorum libri iſtis characteribus conſcripti, qui ab eorum inventoribus adhuc Hieronymiani, & Cyrilliani dicuntur, hodie teſtantur.

14. Chinenſes, quorum literæ ſimiliores ſunt Ægyptiorum Hieroglyphicis, (à quibus tamen diſcrepant, ut infra videbimus.) quàm noſtris, quæ vocis humanæ articulatos ſonos exprimunt, cum multa de literarum ſuarum antiquitate jactent, haud mirandum ipſos de prima literarum inventione gloriari. Imperatorem primum, quem Fohy vocant, (ante cujus tempora ſe nihil certi habere fatentur,) primum faciunt literarum inventorem: hunc verò imperâſſe ſcribit Auctor mirandorum in Sina & Europa. c. 47. annis ante Chriſtum, 2847. qui calculus Diluvii calculum vulgarem ſuperat ultra annos 500. At Alvarez Semedo in hiſtoria ſua Chinenſi Italicè ſcripta l. 1. c. 6. licèt à Fohy Imperatore literarum originem apud ipſos deducat haud tamen ultra annos 2060. ab ipſo ad Chriſtum numerat. Fruſtra tamen hanc ſibi gloriam aſſumunt Chinenſes, cum primis hominibus literas innotuiſſe, probabiliorem eſſe ſententiam ſupra oſtenderimus, & per Noachi poſteros ad Aſſyrios alióſque traductas eſſe. Et porrò ex hiſtoria Sacra certum eſt, poſt Diluvium apud Aſſyrios, ubi arca requievit, originem fuiſſe humani generis, ubi artes primo cultæ, & inde alias nationes propagatæ. At poſt diſperſionem Babylonicam ſingulas colonias literarum ſcientiam retinuiſſe, cùm linguam antiquam amiſerant, vix probabile videtur: imò contrarium verum ſentio, eo quòd nonniſi longo temporis intervallo nationes aliæ literarum uſum acceperint: unde & Chinenſes primò ſine literarum cognitione fuiſſe crediderim, cùm characteres habeant toto genere diverſos ab iis, quos aliis nationibus dederunt Aſſyrii: & probabile mihi videtur (nam cùm ob hiſtoriarum defectum de rebus adeò remotis certi aliquid ſtatuere difficile ſit, probabilibus argumentis agendum eſt:) quòd Chinenſes, cùm ab aliis nationibus literas accipere non potuêre, (ut qui ex lege antiquiſſima & fundamentali omni omne commercium & cum extraneis mixtionem ſemper fugiebant,) novum literarum genus ob neceſſarium vitæ communis uſum invenerint, ipſáque paulatim excoluerint: quas ad hunc uſque diem aliquantò mutatas retinent.

15. Hæc de literarum origine. Modum autem ſcribendi multiplicem & olim fuiſſe, & hodie eſſe, videmus. Primus & maximè antiquus eſt à dextra ſiniſtrorſum: qualis eſt Hebræorum, & aliorum, qui ab Hebræis morem eundem receperunt; ſcil. Chaldæorum, Syrorum, Arabum, & pleroſque Orientalium. Eundem modum ſervâſſe olim Ægyptios, & ex parte Græcos, ex veteribus conſtat. De Ægyptiis hoc affirmat Herodotus in Euterpe: & morem hunc eos mutâſſe veriſimile eſt, cùm poſt Alexandrum una cum Græcorum imperio, ipſorum literas, & ex magna parte linguam, recipere coacti ſunt. Græci verò, licèt, ut antea dictum, literas, quas à Cadmo acceperant, inverterunt, tamen ex parte Orientalium morem imitabantur, quòd cùm lineam abſolviſſent, ab eodem loco ſiniſtrorſum ſtylum ducebant, & poſtea dextrorſum; tum ſiniſtrorſum, donec ad finem paginæ perveniſſent: & hic modus dictus erat βουστροφηδὸν, de quo ſtatim dicemus. Secundus erat à ſiniſtra verſus dexteram, quem Græci & Latini, reliquíque Europæi uſurpant; & inter Orientales, Armeni, Ægyptii & Æthiopes: & hic maximè naturæ congruus eſt. Nam ipſi qui dextrorſum ſcribunt, literarum lineas directas vel transverſas à ſiniſtra incipiendo in dexteram ducunt, & ibi deſinunt: Cùm verò eadem ſit ratio partis & totius, ut lineæ eodem modo quo literæ, ſcribantur, maximè naturale videtur. Tertius eſt: quem βουστροφηδὸν diximus; tùm ſcil. ſcribunt ad modum boum ſulcos ducentium, incipiendo ſecundam, ubi deſinebat prima: ſic enim explicat Heſychius. Hujus etiam meminit Pauſanias Eliacorum priori, ubi narrat inſcriptionem factam Olympiæ Cypſelidarum γράμμασι τοῖς ἀρχαίοις, *antiquis literis*, Ionicis ſcil. formam verò ſcriptionis fuiſſe βουστροφηδὸν, quo ſcil. *ἀπὸ τοῦ πέρατος τοῦ ἔπους ἐπιστρέφεσθαι τὸν ἔπον τὸν δεύτερον, ὥσπερ ἐν διαύλῳ δρόμῳ. In ſuperiori verſus fine fit converſio ad initium ſequentis, ad modum quo in diaulo curritur.* Iſidorus Orig. l. 6. c. 13. ait, *vulgo vocari verſus, quia ſic ſcribebant antiqui, ſicut aratur terra, ſtylum à ſiniſtra ad dextram, deinde à dextra ad ſiniſtram vertendo: & hos ruſtici hodie verſus vocant.* Hoc modo ſcriptæ ſunt Solonis leges antiquæ, teſte Euphorione apud Didymum, & ex ipſo Suida. Quartus eſt à ſummo paginæ incipiendo deorſum ſcribere, quòd Sinenſibus in uſu eſt: & à dextra parte chartæ primum verſum ſcribunt, ut narrant Alvar. Simoneta.

Tri-

Trigautius, Kircherus, & alii, qui res Chinenſes tractant; & ut ex libris ipſorum more impreſſis, quos huc advexêre Portugalli, videmus. Hoc etiam apud Indos Orientales obtinere affirmat Gerh. Voſſius ex Joh. Franciſco Poggio Florentino, libro de varietate fortunæ; & apud antiquos idem teſtatur Diod. Sicul. l. 2. ad finem: ubi ſcribit, Inſulæ Taprobanæ incolas ſic olim ſcripſiſſe, γράφουσι τοὺς στίχους οὐκ εἰς τὸ πλάγιον ἐκτείνοντες ὥσπερ ἡμεῖς, ἀλλ' ἄνωθεν κάτω καταγράφοντες εἰς ὀρθόν. *Verſus ſcribunt non eos in tranſverſum extendentes ut nos, ſed à ſummo ad imum rectà deducendo.* Hunc verò modum ſcribendi Græcos vocâſſe Tapocon, affirmat Feſtus: quam vocem conjicit Voſſius lib. 1. Gram. c. 34. Græcos habuiſſe à Phœnicibus, & originem ducere ab Heb. הָפַךְ *vertit, convertit*, &c. à cujus futuro תַּהְפֹּךְ *invertet*, fit Tapocon. Plures præter hos dari poſſe ſcribendi modos, qui olim, vel hodie uſurpantur, non negamus: hi tamen quos recitavimus, ſunt celebriores: ideirco plura de variis ſcribendi rationibus non addimus.

16. De ſingulis characterum formis, quæ paſſim per orbem uſurpantur diſſerere, inſtituti noſtri brevitas non permittit. De quibus vide Poſtel. de 12. linguis. & characteribus omnium linguarum. Tabulas Alphabeticas variorum characterum editas Francofurt. anno 1596. Jac. Bonav. Hepburn. Alphabeta 70. Romæ edita 1616. & alios: ad quos lectorem remitto. In genere obſervamus, duas potiſſimùm eſſe literarum ſive characterum ſpecies: de quibus quædam breviter dicenda. Una, quæ ſermonis humani ſonos articulatos exprimit; altera, quæ res ipſas menti immediatè repræſentat. Prioris generis ſunt literæ tum Hebraicæ, tum aliarum gentium, Syrorum, Arabum, Æthiopum, & reliquarum per Aſiam, Europam, & Africam: quæ vel ex Hebraicis deductæ, vel per earum imitationem excogitatæ. Poſterioris ſunt duarum præcipuè nationum, Ægyptiorum ſcil. Hieroglyphicæ, & Chinenſium; quibus addunt quidam Mexicanus in America: de quibus quædam annotanda.

17. Apud Ægyptios in uſu erant ab ultima antiquitate, literæ Hieroglyphicæ, quæ ex animalium, aliarúmque rerum figuris conſtabant: quarum uſus erat præcipuè in eorum ſacris, quibus myſteria occultabant, ne à vulgo perciperentur. *Non enim, ut nunc*, inquit Ammianus Marcell. l. 17. c. 7. *literarum numerus præſtitutus & facilis exprimit quicquid humana mens concipere poteſt, ita priſci quoque ſcriptitârunt Aegyptii: ſed ſingulæ literæ ſingulis nominibus ſerviebant, & verbis nonnunquam ſignificabant integros ſenſus.* Idem teſtatur Cornel. Tacitus l. 11. Annal. *Primi* (inquit) *per figuras animalium Aegyptii mentis ſenſus effingebant: ea antiquiſſima monumenta memoriæ humanæ ſaxis inſculpta cernuntur.* Unde Lucanus.

Saxis tantùm, volucréſque feræque.
Sculptáque ſervabant, magicas, animalia, linguas.

Eadem habentur apud Diodor. Sicul. l. 3. & 4. At Cæl. Rodigin. l. 29. c. 26. & Volater. l. 12. ab Æthiopibus hunc morem ſymbolicum ſcribendi accepiſſe Ægyptios ſcribunt: de quo multùm dubito, cùm Æthiopes potius Ægyptiorum coloni primò fuerint, quàm Æthiopum Ægyptii. De hoc etiam Apuleius in Metam. ſcribit, veteres illos habuiſſe *ignorabilibus literis prænotatos, partim figuris hujuſmodi animalium concepti ſermonis compendioſa verba ſuggerentes; partim nodoſis & in modum rotæ tortuoſis, capreolatimque condenſis apicibus, à curioſitate profanarum lectionum munita.* Exemplum dat Clem. Alex. Strom. 5. *In Dioſpoli tana Aegyptia* (inquit) *in æde ſacra, quæ vocatur Pylon, expreſſus eſt puellus ſymbolum generationis, ſenex verò interitus: rurſus Dei accipiter, & piſcis odii; & in alio ſigno Crocodilus impudentia. Videtur ergo univerſum hoc ſymbolum ſimul poſitum hoc ſignificare; O qui naſcimini & interitis, Deus odio impudentiam habet.* De his plura legere licet apud eundem Clement. & Ammian. Item apud Porphyr. Iambl. Horapollinem & alios. Tabulam etiam Iſiacam ſive Bembinam ſuperiori ſeculo repertam explicare tentârunt Laurentius Pignorius Patavinus, Georgius Hervvartus, & alii. Maximam verò hujuſmodi inſculptis lucem attulit, &, quæ per annorum quorundam millia tenebris ſepulta jacuerunt, eruit, & orbi Chriſtiano propalavit, Athanaſ. Kircherus, tam in prodromo Copto, quam in lingua Ægyptiaca reſtituta: præſertim verò in Theatro Hieroglyphico Tomis 4. comprehenſo, quod Oedipum Ægyptiacum appellat, & in Obeliſco Pamphiliano: in quibus omnium obeliſcorum, mummiarum, Tabularum, aliarúmque veterum Ægyptiacarum inſcriptionum, quæ ullibi haberi poterant, figuras, ipſarúmque explicationem dedit. Opus certè ſummi laboris & induſtriæ, cujus authori ob tot antiqua & præclara veterum monumenta poſteris ſervata omnes docti multum debent: an verò in explicationibus expectationi ſatisfecerit, aliorum eſto judicium.

18. Characterum Ægyptiacorum quatuor genera ex Arabico quodam auctore recenſet Kircherus Obeliſ. Pamph. l. 2. c. 1. Sed ita confusè & indiſtinctè vel ab auctore proponuntur, ut quinam fuerint, ego quidem non intelligo. Magis diſtinctè Clem. Strom. l. 5. tria characterum genera apud ipſos uſitata, deſcribit: quorum primum vocat ἐπιστολογραφικόν, quo epiſtolas & reliqua ad communem uſum pertinentia conſcripſerunt. Secundum ſacerdotalem, quo utebantur ἱερογραμματεῖς, qui de rebus ſacris ſcribebant. Tertium, ἱερογλυφικόν ſive ſacrum, quo inſculpitur ſcriptura pyramidibus, obeliſcis, aris, tabulis, &c. ut cùm Solem pingunt, faciunt circulum; Lunam pingunt per figuram Lunæ curvam. Quomodo verò literæ ſacerdotales ab epiſtolaribus diſcriminentur, an aliud habuerint Alphabetum, an ſymbolis conſtarent ut Hieroglyphicæ; & quomodo ſingulas ab aliis diſtinguerent, nondum ſatis ex ejus verbis colligitur. An etiam alias initio habuerint Ægyptii literas præter Hieroglyphicas, multi dubitant; imò à quibuſdam negatur: inter quos Mercerus in notis ad Horapollinem: contra quos Kircher. Obeliſ. Pamph. l. 2. Ipſe verò dum antiquas ipſorum literas eaſdem facit cum hodiernis Copticis, (quas à Græcis profluxiſſe, nomina & figuræ ita clarè teſtantur, ut luſcus ſit qui non videat,) iiſdem ſe involvit difficultatibus, quibus premitur ejus ſententia de Græca lingua, quam ab Ægyptiaca derivari dixerat: quàm cùm ab omnibus doctis, ut apertè falſam, exploſam videret, in-

geruè tetractavit. Quod verò aſſerit,poſt Cambyſem nullum fuiſſe literarum Ægyptiacarum uſum in obeliſcis, mummiis,&c. (unde infert, omnes obeliſcos, mummias,&c. in quibus characteres Copti hodierni viſuntur,ante Cambyſis tempora fuiſſe,ut inde hodiernarum literarum antiquitatem oſtendat.) parum firmum mihi videtur. Quis enim ſibi perſuaſerit ex Cambyſis irruptione ſubita,brevique tyrannide,omnes vetuſtos Ægyptiorum mores,Religionem & ſapientiam, ſtatim evanuiſſe? Imò certum eſt ex hiſtoriis multis ſeculis poſt Cambyſem,ipſorum mores & cultum ſuperſtitioſum ad Theodoſii tempora permanſiſſe: cujus juſſu ipſorum templa everſa, & ſolo æquata erant,& ſuperſtitio funditus abolita. Unde obeliſcos aliáque monumenta, in quibus characteres quidam hodierni cum Hieroglyphicis miſti cernuntur,recentiora eſſe; & ſaltem poſt Pſammetichum, (qui primò cum Græcorum coloniis,Græcas literas in Ægyptum introduxerat,) compoſita,clarum mihi videtur.

19. Si verò quis à me quærat,quid de hoc Hieroglyphico ſcribendi modo,& de ſapientia illa Ægyptiorum priſca, (quæ magnis præconiis à multis extollitur, & ſub hoc velo tegitur,) judicandum ſit? Reſpondeo verbis viri doctiſſ. Conringii,de priſca Hermeticorum medicina l. 1. c. 14. *Tales* ſcil. *literas excogitare, rem eſſe multa opera,prolixi otii,& non vulgaris doctrina; eadémque omnia requiri ad ipſarum intellectum diſcendum: quem ubi didiceris,nondum tamen certus es de ſententia veritate aut falſitate,cùm nulla adhibita fuerit demonſtratio: ita tantum non omne tempus impendendum eſt vel literis excogitandis vel ediſcendis, ut parum ſuperſit inquiſitioni veritatis. Fecit autem diſcendi rationem juſto graviorem,ſcribentium ruditas; ſi pro literis fuerint uſi figuris,quibus reapſe cum re ſignificata nihil eſt ſimilitudinis,aut ſi de re quapiam erroneas ſententias foverint: nec enim tum, quamvis induſtrius, aut acuti ingenii,poteſt ſine vivo magiſtro ſenſum earum hariolari. Laboràſſe verò hiſce vitiis Hieroglyphicas Aegyptiorum literas, luculenter probant Horapollinis aliorúmque monumenta. Neque verò niſi rarò deprehendere eſt in illis Hieroglyphicis quicquam cum re ſignificata verè συμβολικόν. Ea etiam cùm de ſymbolis,cùm de rebus indicandis,apparet hinc Aegyptiis credita, quæ ab omni ſunt veritate alieniſſima. Quo ſimul patet, quàm illi operam ludunt, qui ultra illas,quæ in Horapolline,Clem. Alex. Ammiano, aliiſque veterum extant ex ore Aegyptiorum hauſta Hieroglyph. expoſitiones,moliuntur etiam aliarum novas interpretationes. Sunt illa & perpetuò erunt.* Latinis ignorabiles *litera,ut cum Ammiano loquar: neque Sphingum illarum ænigmata ſolvet, ſcio, Athanaſius Kircherus,qui novum Oedypum polliceri non dubitavit* (qui jam editus eſt: *etſi multa ſpecioſius illum fiẽturum* (*qua valet ingenii præſtantia*) *quàm factum eſt à Georgio Hervvato & aliis,nullus dubito. Sed & omnis ille Hieroglyphicorum theſaurus, quem magno ſtudio collegit Hervvatus pater, ſpecioſa illa Bembina tabula,& quicquid præterea paſſim ſupereſt Hieroglyphica literatura,ne per Oedipum quidem ſolida quidquam dabit doctrina,quantum ex Horapolline aliiſque conjicere eſt: meliora enim hic latere abſcondita, caret verò ſimilitudine.* Hactenus Conringius. Quod verò ſcribit,raiò in Hieroglyphicis iſtis quicquid eſſe cum re ſignificata ſimilitudinis; unde,niſi ex Ægyptiorum ore hauſtas,vel ex veterum libris excerptas, expoſitiones,nemo certò reddere poſſit; liber confirmare exemplis quibuſdam ex Horapolline. Ubi lib. 1. 22. Ægyptum deſignantes, conflagrantem acerram pingunt,& ſuperne,cor: quia ſcil. ut zelotypi cor in perpetuo æſtu & flamma eſt; ſic Ægyptus,quia immodice calet, continenter,quæ in ea ſunt,animat ac procreat. Quis verò per hoc ſymbolum potiùs Ægyptum, quàm alias Africæ partes,quæ Ægypto plus calent, deſignari augurari poſſit? Eod. lib. Hierogl. 23. hominem, qui nunquam ſolo natali relicto peregrinatus eſt,ſignificantes, Onocephalum pingunt: rationem verò reddunt, quia nec ullam audit hiſtoriam; nec quæ apud exteros fiunt,cognoſcit. Egregium ſcil. acumen; ſed per quodcunque aliud animal brutum, imò per inanimarum ſaxum,idem innuere poſſent. Sic Hierogl. 28. ſilentium ſignificantes,quot dies tribus annis includuntur,ſcilicet 1095. pingunt: pro ſingulis annis dies 365. numerantes. Cur verò hoc? quia ſcil. cùm intra tres annos non loquitur puellus,etſi linguam habuerit, indicatur ipſi vocem & loquelam defeciſſe. E longinquo hæc petita eſſe,quis non videt? & quis ſine viva præceptoris voce talia expiſcari poſſet? Certè ſi quis hodie talia ſub myſteriorum velo obtenderet, omnibus meritò ridendum ſe præberet.

20. Hieroglyphicis Ægyptiacis ſimiles videntur literæ Chinenſes: diſcrepant tamen,quòd illa non rem aliquam ſimplicem ſignificant,ſed integros conceptus myſterioſos: ut ſcarabæus, non ſolum ipſum animal præciſè,ſed occultas operationes,quas non tantùm Sol in mundo viſibili,ſed & quas Archetypus in mundo intelligibili efficit,indicat. Chinenſes verò tantùm ad ſimplices rerum conceptus indicandos,nullo ſub eis latente myſterio, inſerviunt: quibuſdam tamen exceptis,quæ ſignificatione parum ab Ægyptiacis differunt. Præterea Chinenſium literæ omnibus communes ſunt: Hieroglyphica ſacerdotibus & magnatibus, qui ad ſacerdotium vel regnum aſpirabant, propria erant: vel quibus per legem & inſtitutum politicum hoc permiſſum fuit.

21. Chinenſium verò literæ, (ut ex Alvar. Semedo,aliiſque patet) ejuſdem ſunt cum gente antiquitatis: numerant enim in ipſorum Annalibus,à prima ipſarum inventione ad annum,quo ipſe hiſtoriam ſuam ſcripſit, qui erat ſecundum æram Chriſtianam, 1640. annos 3700. licèt alii hunc numerum multò augent,ut ſupra monuimus. Et quanquam à Chinenſibus denominantur: in regnis tamen adjacentibus, Japoniæ, Coreæ, Cochinchinæ, &c. in uſu ſunt: quas ſingulæ gentes idiomate ſibi proprio exprimunt: ut apud nos Europæos, numerorum figuræ ſive cyphræ, & planetarum characteres, ſignáque cœleſtia. Primum ipſum auctorem faciunt Fohy, unum ex primis eorum regibus. Vocabula habent paucillima, omniáque monoſyllaba: nomina enim non agnoſcunt ultra 326. nec in univerſum, ultra 1228. vocabula, (unde magnâ homonymiâ

mia laborant:) characteres tamen habent ferè infinitos; alii ſexaginta millia, alii octoginta, alii uſque ad 120000. numerant. omnéſque in vocabulario ſuo magno, quod *Halpien*, id eſt, Oceanum appellant, (quo nomine Lexicon ſuum ornavit celebris ille Lexicographus Arabs, Camus) deſcripti ſunt: Et qui ad eruditionis faſtigium apud ipſos pervenire velit, neceſſe eſt ut omnes, vel pleroſque memoriter teneat; ad communem tamen uſum, inter artifices, mercatores, alioſque de plebe, octo vel decem millia ſatis erunt. Hinc apud ipſos doctiſſimus habetur, qui plures iſtorum characterum memoria tenuerit: idcirco non immeritò ex literatis, omnes, qui Regni negotia adminiſtrant, eliguntur: non enim ſine ſummo labore addiſcuntur; & magnum ætatis ſuæ ſpacium in iis addiſcendis inſumunt. Ad omnes verò hos characteres formandos novem tantùm diverſis lineis utuntur: quæ quia ex ſe ad tot verborum myriades non ſufficerent, literas plures inter ſe conjungunt, ex quorum mixtura novæ oriuntur, quæ à ſimplicibus ſignificatione differunt. Quia verò valdè ambigua ſunt ipſorum vocabula, ita ut unum viginti vel triginta res diverſas ſignificet, quæ ambiguitas ſula pronunciatione tollitur, (quod ipſis, qui à pueritia huic linguæ aſſueti ſunt, facile eſt; ab extraneis verò non niſi ſumma cum difficultate addiſcitur:) ideò Jeſuitæ, qui inter ipſos ad fidei propagationem miſſi ſunt, ut faciliorem viam ad linguam addiſcendam pararent, quinque apices ſive notas excogitârunt, quibus ſupra ſingula vocabula poſitis, accentuum ſive toni gradus juxta modum notarum muſicarum exprimunt. Notæ verò tales ſunt, ^ - \` ' ˇ. Harum ope dictio una, ſcil. ya, literis noſtris ſcripta, & notis iſtis affecta, diverſimodè pronunciari debet, & diverſas res ſignificat; ut ex ſubſcriptis liquet.

Deus yâ Horum apicum auxilio lingua hæc
murus yā addiſcitur, ſed magno (ut dixi) tædio; & his notis videmus dictiones
excellens yà Chinenſes affectas in libris, Lexico
ſtupor yá
anſer yǎ ſcil. & aliis, quos nuper typis Latinis evulgârunt Jeſuitæ.

22. Ex dictis de Chinenſium literis, patet, quid de quæſtione illa ſentiendum ſit; An character communis, qui toti orbi inſerviat, excogitari poſſit? Quid enim impedit, quò minus hoc fieri poſſe concedamus? Nam cùm tales characteres, qui tot regionibus (quæ Europam magnitudine ſuperant) communes ſunt, excogitatos & uſurpatos videamus; cur non poſſibile ſit, idem pro omnibus regionibus fabricari, nondum video: unde, quin hoc poſſit humana induſtria efficere, dubitandum non eſt. Rationes varias adducit Gerh. Voſſ. de arte Gram. lib. 1. c. 41. *Primò habemus rerum omnium ſigna, quæ pro linguis variant: cur itaque non poſſint fingi ſigna, quæ cujuſvis rerum vel conceptuum notæ omnibus eſſe poſſint? 2. Plurimæ gentes in iiſdem cyfris ſive notis Arithmeticis; item in notis Planetarum, & 12. Signorum, conſentiunt: quas tamen idiomate proprio ſingulæ efferunt. 3. Si homines, (maximè pueri, quorum ætas memoria maximè valet,) brevi ſpacio plures addiſcunt linguas; cur non eodem ſpacio ſigna addiſci poterint, quaſi ſigna linguæ alicujus communis? nam non opus eſſet pluribus rerum ſignis, quàm nunc opus eſt vocum in lingua qualibet.* Hinc concludit vir doctus, haud dubium eſſe, quin qui turrem Babylonicam ædificârunt, cùm in varias linguas diviſi fuerint, ſi communi aliquo charactere ad ſcribendum uſi eſſent, optimè alios aliorum ſenſum potuiſſe cognoſcere. Hoc tamen addendum judico, ædificatores iſtos, licèt communi lingua & communibus characteribus ante Confuſionem uſi ſint: non potuiſſe tamen ſeſe mutuo intelligere; quia immediato in animos eorum influxu divino, utrorumque, tum characterum, tum linguæ, obliti ſunt. Sepoſita tamen actione hac & judicio divino, potuiſſe ſeſe mutuò per ſcripta intelligere, licèt in linguis diviſi ſint, conceſſerim.

23. De literis Mexicanis, quas naturâ & ratione duce invenerunt, ſine aliarum nationum exemplo, cùm à reliquo orbe diviſi ſint, quærunt nonnulli; An tertium characterum genus conſtituant? Inter omnes novi orbis incolas Mexicani erant reliquis cultiores: unde & literas quaſdam habuerunt, quibus rerum geſtarum memoriam conſervabant. Lingua etiam Mexicana cœpit eſſe communis variarum nationum ad 1200. milliaria, ut apud Europæos Latina, apud Orientales Arabica. Purchaſius noſter in Itinerariis ſuis habet integrum Chronicon Mexicanum cum ejus explicatione: Hoc verò à novæ Hiſpaniæ Prorege, Carolo 5. miſſum erat: & à Gallis piratis interceptum, ad Thevetum pervenit; poſt cujus obitum in Hackluiti noſtri manus incidit: à quo Purchaſius illud nactus, publici juris fecit. Digniſſimum (ut Hornius lib. citato) opus; quòd antiquitatis ſtudioſi introſpiciant; ex ipſo enim multi Joſephi Acoſtæ errores deteguntur. Conſtat verò ex variis picturis, quibus tum reges ſuos, tum celebriora ipſorum acta, aliáque quæ poſteris tradi digna cenſebant. Nam, ut exempla quædam proferam; Hiſpanorum adventum per hominem barbatum rubra veſte indutum, quo ipſorum crudelitatem denotârunt, deſignârunt; Regem Tizocic per naſum perforatum (quia ille talem habuit) exprimebant; migrationem Navatlacum, per ſeptem ſpecus cum totidem hominibus inde prodeuntibus, pingebant. Characteres verò iſti, licèt ex variis animalium, herbarum, inſtrumentorum figuris, conſtructi ſint, ut videre licet apud Purchaſium & Kircherum: tamen inſtar Hieroglyphicarum non fuêre, quia nullam habebant arcanam ſignificationem: nec tamen vocis humanæ ſonos articulatos repræſentabant; ſed rerum geſtarum ſeriem inſtar picturæ omnium oculis exhibebant, quæ ſtatim ſine ullo ſtudio à quibuſvis intelliguntur: unde conſtat characteres vel literas propriè non eſſe has ipſorum picturas, nec aliquod literarum genus conſtituere. Erant rudia quædam notarum indicia à Barbaris hiſce uſurpata, qui alias non noverant: inter literas verò Hieroglyphicas non numeranda; multò minus literis Alphabeti comparanda.

PROLEGOMENON III.

De

LINGUA HEBRAICA, EJUS ANTIQUITATE, CONSERVATIONE, MUTATIONE, præſtantia & uſu. Item de antiquis ejus Characteribus & punctis vocalibus.

1. DE lingua Hebraica. De vocis origine, varia doctorum ſententia. 2. Non ab Hebero, ſed ab עבר, *à trajiciendo, Abrahamus primò dictus Hebræus. 3. De linguæ Hebraicæ antiquitate, varia ſententia. 4. Pro antiquitate Hebraicæ argumentum præcipuum à nominibus hominum & locorum Hebræis ab initio. 5. Tolluntur quorundam reſponſiones. 6. Idem ex vetuſtis gentium & populorum nominibus probatur. 7. Ex Gentilium Deorum nominibus. 8. Ex reliquiis linguæ Hebraicæ apud omnes gentes. 9. Ex ejus puritate & ſimplicitate. 10. Ex nomine Tetragrammato, & ex Babel. 11. Ex omnium ferè doctorum conſenſu. 12. Ad argumenta contraria reſpondetur. 13. Non eſſe eandem linguam cum Chaldaica vel Syriaca. Eandem vero fuiſſe cum Chananæa ſive Phœnicia. 14. Hoc probatur ex nominibus propriis hominum, urbium, &c. 15. Ex mutuo colloquio Chananæorum & Iſraelitarum ſine interprete. 16. Ex reliquiis ſermonis Punici apud auctores veteres. 17. De Plauti verſibus Punicis in Pœnulo. 18. 19. Eorum explicatio. 20. De conſervatione linguæ Hebraicæ. Non per totam Aſſyriam remanſiſſe, contra Scaligerum. 21. Nec tantùm in Heberi familia. 22. Non mutata in Aegypto. 23. Nec ante Captivitatem Babylonicam. 24. Poſt 70. annorum Captivitatem mutatam in Chaldaicam ſive Syriacam. 25. An futura ſit Beatorum in cœlis. 26. Linguæ hujus præſtantia. 27. Perfectio. 28. Utilitas & uſus. 29. De antiquis Hebraicis characteribus, doctorum ſententia. 30. Eoſdem fuiſſe cum Samaritanis hodiernis probatur ex antiquis ſiclis. 31. Ex Hieronymo & Euſebio. 32. Ex utroque Talmude, & Rabb. antiquis. 33. Exceptionibus reſpondetur. 34. Diſtinctionem characteris in ſanctum & prophanum, eſſe commentitiam. 35. Ad Rabbinorum teſtimonia in contrarium reſpondetur. Ad argumentum ad monetis. Ad inſcriptiones fictas quorundam ſepulchrorum. 36. De verbis Chriſti. Matth. 5. 17, 18. Tau habuiſſe crucis figuram. De Mem clauſo in medio, & aperto in fine. De litera Vau. Exod. 27. 10, 11. 37 Cur Eſdras antiquas literas poſt Captivitatem mutaverit. 38. De punctorum vocalium & accentuum origine, varia ſententia. 39. Virorum doctorum teſtimonia contra punctorum antiquitatem. 40. Argumentum contra eorum antiquitatem, ductum à literis Hebræis antiquis, ſive Samaritanis, quæ puncta non habent. 41. Ex praxi Judæorum antiqua in Synagogis, ubi exemplaria ſunt ſine punctis. 42. Ex doctiſſimis inter ipſos Judæos, Elia Lev. & Aben Ezra. 43. Ex Talmude, ubi nulla punctorum mentio, nec apud antiquos Cabaliſtas. 44. Ex Keri & Ketib. 45. Ex punctorum vocalium & accentuum numero, officio, uſu & nominibus 46. Ex antiquis verſionibus Græca, Chald. Syr. &c. 47. Ex Hieronymo, Origine, aliiſque antiquis Patribus. 48. Ex aliis linguis Orientalibus. 49. Argumentum primum pro punctorum antiquitate, quòd omnes linguæ conſtant ex conſonantibus & vocalibus, proponitur & ſolvitur.* אוי *vocales erant antiquitus apud Hebræos, ſæpe* ה *&* ע. *Specimen antiquæ pronunciationis literarum Hebraicarum ex Origenis Hexaplis. Samaritani eaſdem vocales habent. Probatur idem ex Joſepho, Hieronymo, Gerhardo Voſſio, Druſio. 50. Ad ſecundum argumentum ex difficultate & incertitudine legendi ſine punctis, reſpondetur. 51. Ad tertium, quod Scriptura ſenſus incertus & obſcuros redditur, reſpondetur. 52. Quartum ex libro Zohar ſolvitur. 53. Ad quintum ex Talmude. 54. Ad ſextum ex notis Maſorethicis. 55. Ad rationes ex hiſtoria Judaica petitas. 56. De muſica antiqua in Templo, ſine punctis fuiſſe. De verbis Domini. Matth. 5. 18. De Judæorum recentiorum conſenſu: nihili eſſe in hac cauſa.*

DE nominis origine duæ ſunt ſententiæ, quarum utraque magnos habet patronos: tertia enim, quæ ab Abrahamo Hebræos deducit, quaſi Abrahæos, dudum exploſa eſt, ut ab ignorantia linguæ Hebrææ profecta. Primò, multi ſunt viri docti, qui ab Hebero Semi pronepote Arphaxadi nepote, filio Sale, Hebræos dictos eſſe volunt: nam ab עבר facilè deducitur nomen patronymicum עברי. Hanc ſententiam tuentur inter veteres, Joſeph. Antiq. l. 1. c. 6. Euſeb. Præp. Evang. l 7. c. 2. S. Aug. de Civ. l. 16 c. 3. & l. 18. c. 39. Eucherius in Gen. l. 2. c. 7. Inter recentiores, Calvinus in Gen. 10. 21. Pererius in Gen. Mercerus, Auguſtinus Steuchus in Gen. 14. Genebr. Chronol. l. 1. p 33. Franciſc. Junius, orat. de ling. Heb. Cornel. à Lap. cum aliis. Inter Rabbinos, Aben Ezr. ad Exod. 1. 16 Kimchi, rad. עברי Abarbenel in Legem. f. 51. & alii. Secunda ſententia eſt eorum, qui hoc nomen deducunt à verbo עבר *tranſire*, vel *trajicere*. Abraham enim primò à Chananæis dicebatur עברי, quaſi, *tranſitor*. Gen. 14. 13. quia de regione trans Euphratem, ubi prius habitaverat, in Chanaan venerat. Sic Paul. Burgenſ. in Matth. 21. addit. 2. *Hebræus vocatur, id*

eſt. *Transfluvialis*, ut, *Ultramontani*, *Tranſalpini*, *Tranſmarini*, &c. Per Fluvium verò abſolutè poſitum in Scriptura, Euphrates intelligitur, unde verba illa Exod. 23. 31. *A deſerto uſque ad fluvium*, reddunt 70. *A deſerto uſque ad Fluvium magnum Euphratem.* Ad hoc verò etymon probandum, producunt verba Scripturæ, Joſ. 24. 2. 3. & v. 14. בְּעֵבֶר הַנָּהָר. *In transfluvium habitaverunt patres veſtri à ſeculo, Terah pater Abrahami, & pater Nachoris, & ſervierunt diis alienis. Et accepit patrem veſtrum Abrahamum.* מֵעֵבֶר הַנָּהָר *de transfluvium, & deduxit eum in univerſam terram Chanaan.* Quibus verbis explicatur textus Gen. 14. 13. de *Abram Hebræo*, per *Abraham transfluvialem*. Vide 2. Sam. 10. 16. & 1. Chron. 19. 16. ubi eadem verba eodem ſenſu uſurpantur. Sic reddunt 70. Interpretes verba Gen. 14. 13. ἀπήγγειλεν Ἀβραμ τῷ περάτῃ, *nunciaverunt Abram tranſitori*, vel *transfluviali*. Nec multo aliter Aquila. Chald. paraph. *nunciavit Abraha* עִבְרָאָה *ultra*, id eſt, qui venerat ultra fluvium. Nam licèt in Bibliis Regiis Latinè reddatur, *Hebræo*: tamen, *ultra* ſignificare, ex aliorum locorum collatione liquet, ut Joſ. 2. 10. & Joh. 18. 1. ubi redditur *ultra*. In hanc ſententiam deſcendunt plurimi, tùm veterum, tùm recentiorum, Hebraicæ linguæ peritiâ inſignes. Inter Hebræos, plurimi ex Rabbinis, inquit Genebr. Chron. l. 1. Azar. l. 3. Meor enajim. R. Salom. Gen. 10. 21. R. Moſes Bar Nachman, in comment. ad finem ſect. נח R. Bechai in Exod. 1. aliique in Bereſchit Rabba. ſect. 41. Aben Ezra in Ex. 21. dubitat. Inter ſcriptores Chriſtianos veteres, Africanus & Euſeb. Chronol. l. 1. Origen. in Num. Homil. 19. & Hom. 35. in Gen. & in Matth. c. 5. Hieronym. Eſ. 19. 18. & in Ezek. 7. Chryſoſt. Hom. 35. in Gen. & Hom. de nomine Abraham. Theodor. in Gen. q. 60. Inter recentiores Capnio de verbo mirifico, l. 3. Paulus Burg. loco cit. Eſtius in 2. Cor. 12. 22 Ribera in Jon. 1. 9. Ar. Mont. in Chanaan c. 9. Joſ. Scalig. epiſt. ad Tompſ. & ad Ubertum. Munſterus Præf. in Gram. Chald. J. Seldenus de diis Syris l. 1. c. 2. Lud. Capell. Chronol. Sacra, p. 110. &, ut alios prætercam magna illa Belgii lumina, Nobiliſſ. Grotius in Gen. 14. & Gerh. Joh. Voſſius de Idololatr. l. 3. c. 44.

2. Rationes verò validæ pro hac ſententia militant. Diſtabat Abrahamus ab Hebero ſexta generatione: & tamen nullus eorum, qui de ſtirpe Heber fuit, dictus eſt Hebræus ante Abrahamum: nec ipſe Abrahamus, niſi poſt tranſitum fluvii. Cur verò denominatus eſſet ab Hebero, qui tot gradibus ab ipſo remotus erat, & de quo nil ſingulare legimus; potiùs quàm à Patre, vel alio progenitorum, nulla ratio idonea redditur. Si verò ab origine ſtirpis nomen eſſet deducendum, potius à Semo, cui ipſe Heber pronepos erat, quàm ab alio, duceretur ratio ulla probabilis reddi poteſt, cur Heberi filii & nepotes, ipſi proximiores, quàm Abraham, non dicerentur Hebræi, ſi ab Hebero deducimus. Si verò à tranſeundo, ratio evidens ſe offert, quia ſcil. ſolus Abrahamus cum familia ſua fluvium trajiciebat, & in terra Chanaan habitabat, reliquis Heberi poſteris transfluvium manentibus. Dein, liquet incolas terræ Chanaan, qui primo hoc nomine Abrahamum appellârunt, (ut plerique exiſtimant,) reſpexiſſe ejus trajectionem; qua cum numeroſa familia inter ipſos venerat, & quaſi princeps ab iis habitus eſt: (erat enim hoc in ipſorum oculis, & omnibus notum,) non verò Heberum, quem ignorârunt, & de quo fortaſſe non audierant. Nec multum urget, quod adferunt alterius ſententiæ patroni, ex Gen. 10. 21. ubi ante recenſionem progeniei Semi, dicitur, quòd *hic fuerit pater omnium filiorum Heber*: ubi per filios Heberi, intelligi volunt Hebræos; ut per filios Iſrael, Iſraelitas. Sed ſi hæc verba ad ipſum Heberum referantur, hæc præfatur Moſes, quia Heberi filii poſterique plenius recenſentur, quàm eorum, qui ante eum ex Semo prodierunt: nam ad ſextam generationem eos deducit; at Aram, Arphaxad, & Sale filios tantum nominat, de ipſorum poſteris prorſus ſilet. Poſſunt tamen hæc verba ſignificare, Semum fuiſſe patrem omnium transfluvianorum. Nam cùm prius recenſuiſſet Japheti & Chanaanis progeniem, quatum illa in inſulis aliiſque Europæ partibus ſedes habuit, hæc verò in terra Chanaan aliiſque locis cis fluvium; ad Semi progeniem tranſiens, hæc primò præfatur, ad denotandum ipſius poſteros ſedes habuiſſe transfluviales ſive ultra Euphratem: adeò ut ipſe ſit pater omnium, qui erant trans Euphratem. Objiciunt etiam, linguam primam ſive Hebræam, una cum vero Dei cultu, in Heberi domo & familia ſervatam fuiſſe; ipſúmque Heberum, qui Abrahamo ſuperfuit, Abrahamum linguam ſanctam docuiſſe, & ad poſteros inſtar peculii ſacri tranſmiſiſſe. Sed hæc magna ex parte gratis dicuntur. Nuſquam enim in Scriptura legitur, Abrahamum in domo Heberi educatum, nec apud Heberum ſolum linguam Hebraicam remanſiſſe: cùm certum videtur, apud Chananæos linguam eandem in uſu fuiſſe, ut ex nominibus regionis, urbium, oppidorum, montium, hominum, &c. conſtat: quæ omnia ſunt merè Hebraica. Nec probari poteſt, in unica Heberi familia verum Dei cultum remanſiſſe; vel ipſum cum reliquis in ædificatione turris non conſpiraſſe; vel omnes Chami poſteros Idololatras fuiſſe & maledictos: cùm Scriptura contrarium potius affirmet. Dicitur enim Joſ. 24. patres Iſraelitarum, antequam Abraham exivit è Chaldæa, deos alienos coluiſſe; & in terra Chanaan erat Melchiſedec ſacerdos Dei altiſſimi, qui Abrahamo benedixit; & Oraculum publicum, quod conſuluit Rebecca de geminis in utero. Aliud objicit vir doctus, quòd tranſitus fluvii non erat actio ita inſignis vel memorabilis, ut inde nomen genti ſanctæ, Dei ipſius peculio, apud omnes perpetuo duraturum imponeretur. At certè actio inſignis erat hic tranſitus, & illuſtre Abrahami fidei argumentum, exire è patria & cognatione, & domo paterna, & in alienam terram Dei juſſu peregrinari. Certè hæc actio tantopere Deó placuit, ut ipſam terram in qua peregrinatus erat, poſteris ſuis daturum in hæreditatem Deus ſe juramento obſtrinxit; & inſignem illam benedictionem promiſit, Gen. 12. 1, 2, 3. quòd *in ipſo omnes cognationes terræ benedicerentur.* Multò aliter de hac migratione ſentit divinus auctor Epiſt. ad Hebræos, Heb. 11. 8. dum fidem Abrahami inde miris præconiis celebrat. Sententiam itaque poſteriorem multò probabiliorem exiſtimamus. Si quis

tamen porrò objiciat, omnes Abrahami poſteros, non dictos Hebræos, licèt omnes transfluviales eſſent, ſed tantum Iſaaci & Jacobi progeniem; non Iſmaelitas alióſque, qui ex Abrahamo etiam proſapiam ducunt: dico, eandem objectionem facere contra priorem ſententiam: nam nec omnes Heberi poſteri vocabantur Hebræi, qui tamen plures erant quàm Abrahami. Dico itaque, licèt ad omnes, qui cum Abrahamo trajiciebant, hoc nomen primò pertinebat: manſit tamen penes ſolam Abrahami ſanctam poſteritatem, & ſobolem legitimam ipſius, & Iſaaci & Jacobi, non apud Iſmaelis & Eſavi poſteros, qui ſe cum incolis terræ & idololatris miſcentes, nomen, diſtinctionis ſignum, amiſerunt: Sanctum verò ſemen quia à prophanis gentibus ſeparatum vixit, nomen Hebræorum ſive *Tranſitorum* retinuit. Sic nomen, quod primò pluribus commune erat, ſolis Iſraëlitis poſtea proprium eſt factum. Notandum etiam, quòd ſicut Hebræi non dicebantur ante Abrahamum; ſic nec Iſraelitæ, antequam Jacobo Iſraelis nomen à Deo impoſitum eſſet; nec Judæi ante defectionem decem tribuum à Rehoboamo: unde qui tribui Regiæ, ſcil. Judæ, adhæſerunt, Judæi poſtea dicti ſunt: & hoc nomine deinceps frequentius, quàm alio, compellantur. Lingua verò Hebraica poſt Captivitatem ita dicta eſt ab Helleniſtis Judæis, qui Græca utebantur, ut hoc modo à reliquis Judæis diſtinguerentur.

3. Quod ad antiquitatem hujus linguæ attinet, ſunt qui Chaldaicam præferunt, ut inter patres Theodoretus natione Syrus, & varia eruditione clarus; inter recentiores Maronitæ de monte Libano: quorum argumenta non contemnenda profert Georg. Amira, vir hujus linguæ peritiſſimus, in Præf. ad Grammaticam ſuam Syram; & poſt illum, Myricæus in Præf. ad Grammaticam ſuam Chaldaicam. Erpenius etiam Orat. de lingua Hebr. ait, *adhuc ſub judice litem eſſe.* Cúmque primi homines in Oriente creati fuerint, ibique humanum genus multiplicari cœptum, idque in illa Orientis parte, quæ Aſſyria dicitur, ubi Hebraica & Chaldaica in uſu olim fuerint; neceſſe eſt, ut harum altera linguarum prima & antiquiſſima ſit. Goropii verò Becani Paradoxon, qui linguam Cimbricam ſive Flandricam primam fuiſſe contendit, (cùm ab omnibus doctis riſu excipiatur; & ipſe potius ad ingenii oſtentationem, quàm quòd ita crederet hoc ſcripſerit,) nolo argumentis ſeriis confodere. Clariſſ. Grotius ſentit, primam linguam nullibi extare, ſed in confuſione periiſſe; ejus tamen reliquias in omnibus linguis extare: quæ ſententia una cum illa Syrorum iiſdem argumentis expugnatur.

4. Pro Hebraica præcipuum & maximi ponderis argumentum petitur à nominibus, primis hominibus, locíſque quæ in hiſtoria ſacra habentur, ab initio mundi uſque ad diſperſionem Babylonicam, impoſitis: quorum ratio redditur in Textu ſacro ex radicibus Hebraicis. Cùm enim iſta nomina eadem maneant ſine ulla mutatione, talis verò ipſorum derivatio in alia lingua non habeatur, nec haberi poſſit, niſi in Hebraica; neceſſariò ſequitur, hanc linguam omnium primam fuiſſe. E multis pauca proferam. אדם Adam ſic dictus eſt, quia ex אדמה id eſt, *terra factus eſt.* Gen. 2. 7. Eva חוה à חיה *vivere*, quia *fuit mater omnium viventium*. Gen. 3. 20. Kain קין ab *acquirendo*, quia dixit Eva, קניתי *acquiſivi virum à Domino*. Gen. 4. 1. שת *repoſuit mihi Deus ſemen aliud pro Abele, quem occidit Cain*. Gen. 4. 25. Henoch חנוך à *dedicando*, quia natus eſt, cùm dedicata eſſet urbs quàm Cain ædificavit. Peleg, פלג *diviſio*, quia *in diebus ejus* נפלגה *diviſa eſt terra*, Gen. 10. 25. Noah נח *conſolator*, à verbo נחם abjecto Mem, quia dixit Lamech, *conſolabitur nos ab opere noſtro*. Gen. 5. 29. ſic אשה Iſcha, *mulier*, quia מאיש *ex viro deſumpta eſt*. Sic hortus Eden עדן ſignificat *locum voluptatis*, Terra נוד *terram exilii*, quia Cain ibi exulavit, Babel בבל *confuſionem*, quia *ibi linguarum erat diviſio*. Multa talia proferri poſſunt, hæc verò ſufficiunt. Adfert etiam hoc argumentum Georg. Amira, ut ex nominum eorundem etymis Chaldaicis idem probet. Nec negandum eſt, ob affinitatem linguarum, multas voces Chaldaicè & Hebraicè eaſdem eſſe: unde & eadem ratio derivandi. Sed licèt hoc ita ſit in quibuſdam, non tamen in omnibus, ſed in multis ipſis aqua hæret. Kain, Peleg, aliáque quædam, licèt diverſam habeant flexionem, ejuſdem tamen ſunt originis in utriſque linguis: ſed in plurimis aliis perit Etymologia Hebraica. *Mulier* Hebraicè dicitur, אשה & ab איש *viro* deducitur: at Chaldaicè, *mulier* אתא *Itta*, vel אתתא dicitur: *vir* verò גבר *gevar*, vel בעל *Baal*, inter quæ nulla cognatio, nulla ſimilitudo. Chaldaicè quoque אדם primus homo dicitur, ſed in iſta lingua non extat אדמה *Adamah, terra*, unde derivari poſſit: ſed pro *terra*, habent ארעא à quo vox Adam derivari nequit. Habent שת Seth nomen proprium, ſed pro שת Scheth *repoſuit*, habent שוי *poſuit*, etymologia perdita. Idem in aliis linguis obſervare licet. Homo quidem ab *humo* dicitur apud Latinos, ut Adam ab *Adamah:* ſed apud Græcos ἀνὴρ vel ἄνθρωπος non poteſt ex γῆ *terra*, derivari. Unde apud LXX. pro Adam ponunt, ἄνθρωπος, pro γῆ, *terra*, etymologia amiſſa, pro חוה habent Εὔα, at pro חיה, ζώντων *viventium*, pro קין habent Καΐν, at pro קניתי dicunt ἐκτησάμην. Idem eſt obſervare in Seth, Phaleg &c.

5. Ut vim hujus argumenti eludant, reſpondent quidam, inter quos Cl. Grotius in Geneſ. 11. & in notis ad lib. 1. de veritate Religionis Chriſtianæ n. 16. Moſem nomina mutâſſe ex lingua primæva in Hebraicam, in qua ſcripſit, ut ita eorum vis ab Hebræis intelligi poſſit: Ut apud Curtium videmus, qui Perſarum nomina quædam Græce reddit eadem ſignificatione: ac ſi quis hiſtoriam creationis Latinè reddens, primum hominem vocaret *terram*, quia ex terra deſumptus eſt; Evam, *vivificam*, quia omnium viventium mater, mulierem, *viram*, quia de viro facta eſt, Cain, *acquiſitum*, quia dixit Eva, *Acquiſivi virum*. Sic Alexand. Polyhiſt. Iſaacum Græcè ſcribens, γέλωτα vocavit: & multa talia apud Hiſtoricos reperiuntur. Hoc verò gratis aſſeritur, nec probabili ratione nititur. Etſi enim Hiſtorici vel Interpretes, qui aliarum nationum res geſtas ſcribunt, vel in ſuam linguam vertunt, aliquando officia, & dignitates, & interdum ex cauſa ſpeciali propria nomina, in quibus emphaſis vel energia quædam latet, ſua lingua explicant: hoc tamen conſtanter per totam hiſto-

hiſtoriæ ſeriem ab aliquo fieri, præſertim cùm nullibi tale qoid Hiſtoricus vel Interpres lectori inſinuet, abſolutè nego: nec ullus talis Hiſtoricus nominari poteſt. Scripſerunt Græci bella Græcorum cum Perſis; nomina tamen Perſarum plerumque retinent: Artaxarxem vel Xerxem nominant, non *lumen ſilentium ponens*; & Darium, non *inquirentem*; licèt iſta nomina talem habeant ſignificationem. Romani ſcriptores bella Punica deſcribentes, non ſcribunt pro Carthagine, *Civitatem novam*; nec pro Borſa, *Carthaginis arcem*; nec pro Aſdrubale, *Dominum ad pugnam accinctum*; licèt voces iſtæ ita reddi poſſent: ſed proprio nomine unumquemque deſignant, ut Hannibalem, &c. ut ſcil. ipſi, de quibus ſcribunt, per propria nomina, quibus à ſuis appellantur, ab aliis dignoſci poſſint. Abſurdom enim eſt, nomina propria, quibus tum domi tum foris noſcuntur, negligere; aliáque pro arbitrio fingere, & ex propriis appellativa facere: hoc enim eſſet hiſtoriam de neſcio quibus conſcribere, & hiſtoriæ finem non curare. Nec unum Hiſtoricum proferre poſſunt ex omnibus, qui aliarum regionum res geſtas narrant, Græcorum, Latinorum, Perſarum, Indorum, Aſſyriorum, Gallorum, Britãnorum, novi orbis incolarum, &c. qui non locorum & hominum propria nomina retinent.

6. Idem demonſtrant vetuſta gentium & populorum nomina, quæ plerumque originem habent Hebraicam; aliis verò linguis nil ſignificant: quòd apud eundem Grotium libro primo de Verit. Chriſtianæ Religionis; maximè apud D. Bochartum Geogr. ſacræ parte prima, fuſè probatum. Ubi ſingulos Semi, Chami, & Japheti filios & nepotes ſingulis gentibus nomina dediſſe oſtendunt: ut Aſſur, Aſſyriis; Elam, Elamitis; Aram, Aramæis; Lud, Lydis; Gomerum, Cimbris ſive Cimeriis, (de quibus Diodor. l. 5.) Madai Japheti filium, Medis; Javan, Ionibus, &c.

7. Ex antiquis Gentilium deorum nominibus, quibus apud gentes nihil antiquius, ejuſdem linguæ antiquitas ſuadetur: quæ ex lingua Hebraicâ orta, & à vicinis regionibus ad Aſſyrios & Græcos derivata fuiſſe, oſtendit Doctiſſ. Gerh. Voſſius libris de origine Idololatriæ. Iapetum faciunt filium cœli & terræ, patrem Atlantis, Promethei, & Epimethei: de cujus etymo variè ſe torquent Græci, ob hiſtoriæ veræ ignorationem. Ex qua colligitur, Iapetum alium non fuiſſe, quàm Japhetum Noæ filium, Septentrionalium, tam per Europam, quàm per Aſiam, parentem. Saturnus ab Hebr. סתר id eſt, à *latendo* deducitur, ut Latium dici volunt Latini, quia Saturnus ibi latuit, cùm à Jove fugeret. Jovem à Tetragrammato יהוה deducunt multi: Belum ſive Baal ab Heb. בעל *dominus*, quo nomine plures deos habuerunt Phœnices: Vulcanum à Tubalcain, qui uſum ferri & æris invenit; Cererem, non à *ferendo* ut Latini, ſed ab Heb. גרש, quod notat *fructus extruſos* per influentiam Lunæ, ad quod Græcum γ[illegible], inde Scaliger Cererem deducit, referri poteſt. Plura qui volet, legat, præter D. Voſſium, Bochartum, Jo. Seldenum de diis Syris, & alios.

8. Aliud ſuppeditant argumentum reliquiæ quædam linguæ Hebraicæ, in omnibus aliis à viris doctis obſervatæ: unde quidam omnes alias ab illa derivatas eſſe volunt, ut Waſerus in notis ad Mithrid. Geſn. c. 12. p. 87. 113. Hoc maximè conſpicitur in iis populis, qui Babyloni propinquiores; ubi prima linguarum diviſio facta: ut in Chaldaica, Syriaca, Arabica, Perſica, Phœnicia, Chananæa. Unde Poſtell. l. de 12. linguis, *Niſi eſſet Hebraica lingua principium omnium iſtarum nunquam poſſet fieri, ut tot linguæ in tam variis orbis partibus diſperſæ per tot annorum millia ita affines eſſent, & ad illam unam ita accedentes, ut ea diligenter cognita illas diſcas faciliori negotio, quàm Latina lingua quidam adjuti, Italicam, Hiſpanicam, Gallicam, Siculam, &c.* Apud Græcos plura rhemata ab Hebræis deducta eſſe affirmat Erpenius. Orat. de ling. Hebr. In Barbaris etiam linguis, Germanica, antiqua Gallica, (quæ eadem cum Wallica,) Illyrica, &c. veſtigia ipſius plurima extare, à variis demonſtratur. Catalogos contexuit Poſtellus, lib. de Originibus, vocum quarundum, quæ apud Æthiopes ſive Indos, Latinos, Gallos, & Græcos, communes ſunt cum Hebræis: imò Catalogum exhibet vocum origine Hebraicarum, quæ in omnibus ferè linguis retinentur. Idem oſtendit Joh. Daviſius Cambro-Britannus in Lexico MS. citante Marco Zuero Boxhornio Orig. Gall. c. 7. cujus verba adferre libet. *Sunt* (inquit) *iſta Hebrææ linguæ veſtigia in aliis linguis ita manifeſta, ut voces aliquæ in omnibus linguis eadem ſint in ſono & ſignificatione: ut ſaccus, vinum, cornu, camelus, quem nomine Syriaco in Latinum veniſſe, dicit Varro: aliquæ in pluribus, ut Kir, Keriath, urbs, unde Carta & Cartago, & Cair magna Aegypti urbs, & Sarmaticum ſeu Scythicum Cair, & Carni, & Parthorum Certa in Dudocerta, Tigranocerta, Vologecerta &c. & noſtrum* (Wallicum) *Caer. Sic Græcum* παλλακὴ *ab Hebr.* פלגש *pillegeſh, unde noſtrum pſileg. Et Latinum menſura ab* משורה *meſurah, unde & noſtrum, meſur, & Anglicum, meaſure.* His ſimilia habet Doctiſſ. Bochartus libro ſupra laudato de lingua antiqua Gallorum, quàm multa habuiſſe vocabula Phœnicia ſive Hebræa prolixè probat, ex deorum, dignitarum, officiorum nominibus; ex iis quæ ad bellum pertinent; ex veſtium, animalium, & plantarum appellationibus; ex Geographicis & Chorographicis vocabulis, &c. quæ licèt non probant, antiquam Gallorum linguam vel Phœniciam fuiſſe, vel ejus dialectum, (nam Galli cum Pœnis non agebant ſine interprete, cùm in Hannibalis exercitu de Magilio quodam Gallorum Regulo apud Polybium legimus, quòd δι' ἑρμηνέως τὰ δεδογμένα παρ' αὐτῶν διεσάφει τοὺς ὄχλους, *per interpretem quæ ab ipſis* (Gallis) *decreta erant, multitudini* (Pœnorum) *declaravit*: tamen apertè probant, ſive per crebra commercia, vel bella utriſque communia; vel (quòd maximè probabile eſt,) per Phœnicum colonias, quas ubique terrarum miſerunt; multa vocabula Punica apud Gallos in uſu fuiſſe: Idémque teſtatur Reverendiſſ. Uſſerius de Wallia noſtra, lib. de Britannicarum Eccleſiarum primordiis. cap. 5. his verbis. *Joh. Caius ex Tilburienſi, Cair, lingua Trojana civitatem dici vult: addit & Cambris quoque murum ſignificare: ut quemadmodum* קיר *Kir, murum, & Keria, urbem vocant; ita Britannis vox non* *abſi-*

abſimilis,Caer,& mœnia & urbem mœnibus cinctam denotet.

9. Hiſce adjicimus linguæ Hebrææ puritatem & mplicitatem,quæ planè demonſtrant,ipſam ante alias uiſſe: cùm omnia ſimplicia ante illud, quod ex ipſis compoſitum eſt,neceſſariò exiſtant. Omnes enim aliæ linguæ quædam vocabula ab Hebræa mutuantur; hæc verò ab iis nulla: ſed ab omni exterarum dictionum mixtura immunis eſt,cùm tamen in Chaldaica & Syra multa peregrina vocabula admixta inveniantur. Non negamus, Chaldaiſmoa quoſdam in Vet. Teſtamento reperiri:nam ob Chaldæorum vicinitatem idiotiſmi quidam eorum in Hebræam advenerunt: & cùm de rebus Chaldaicis loquuntur ſcriptores ſacri, interdum quaſdam eorum voces uſurpant: ut Eſ. 14.4. Pſal. 74.6. præſertim in libris poſt Captivitatem ſcriptis. In prioribus tamen pauciſſimi ſunt Chaldaiſmi,& à multis in dubium vocati,ita ut vix notatu digni videantur. Præterea Chaldaica vocabula multa, ſignificatione licèt diverſiſſima, ſæpe ad unam radicem Hebræam reducuntur: & varia Chaldaica ex Hebraica manifeſto derivantur,præcipuè per πρόθεσιν & ἐπένθεσιν, ut notat vir doctus. Unde Joſ. Scalig. Epiſt. 242. quæ eſt ad Rich. Thompſonum, ob hanc ſolam rationem affirmare non dubitat. *ſummam eſſe imperitiam, ſi quis Syrorum linguam Hebraicâ antiquiorem eſſe velit; ac perinde eſſe ac ſi quis Italicum hodiernum idioma Latino vetuſtius eſſe diceret. Certe* מלך *prius eſt quàm* מלכא, *& alia multa ad hanc pertinaciam expugnandum adferri poſſunt.*

10. Tandem Cajetani argumenta duo, vel conjecturas potiùs, adferre libet. 1. Ex nomine Tetragrammato יהוה quòd Dei proprium & eſſentiale eſt,& apertè Hebraicum; & in nulla alia lingua habetur vel exprimitur. Nam quod regerit G. Amira, etiam in Syriaca dari nomina Dei Tetragrammata, ſcilicet ܐܠܗܐ & ܡܪܝܐ nihil eſt: cùm argumenti vis non in hoc ſit, quòd nomen ſit quatuor literarum, (hoc enim & in aliis linguis videmus,ut θεὸς, *Deus*,&c. ſed quod nomen Dei propriam ipſius Eſſentiam denotans,(quòd ſibi impoſuit,quo ab omnibus aliis diſtingueretur,) Hebraicum tantùm ſit,nec ejus interpretationem in ulla lingua reperimus. Syriacum verò ܐܠܗܐ derivatur à Heb. אלהים & ܡܪܝܐ *Dominus*,eſt ex imitatione 70. Interpretum, qui nomen illud eſſentiale ubique per κύριον exprimunt; & Judæorum,qui legunt אדני Adonai, *Dominus*, cùm occurrit יהוה niſi adſit aliud Adonai: tunc enim legunt Elohim,ne duo Adonai ſimul legantur; & puncta propria Elohim ponunt ſub יהוה. Invaluerat enim ante tempora 70. Interpretum conſuetudo illa apud Judæos,ut nomen hoc ob majorem reverentiam à nullo ſub gravi pœna pronunciaretur,niſi per ſacerdotes,dum populum in Templo benedicerent: unde everſo Templo, cùm nemini illud pronunciare licitum ſit,amiſſa eſt ejus vera pronunciatio: nam qui per *Jehova* efferunt, errare,alibi clariſſimè probamus. 2. Ex nomine Babelis Hebraico, quòd in omnibus linguis perſeveravit: nam quod dicit Amira, nomen ܒܒܠ eſſe ex Chaldaico ܒܠܒܠ parum valet, cùm Syriacum Boblo ab Heb. בלל derivari, perſpicuum ſit iis,qui præjudicio non laborant.

11. Præter rationes, teſtimonia omnium ferè Scripturæ interpretum,antiquorum,recentiorum,Chriſtianorum, Judæorum, (pauciſſimis exceptis) adducere poſſemos,ſi opus eſſet: unum tantùm & alterum proferam, Auguſt. & Hieronymum, magna Eccleſiæ lumina. Illius verba hæc ſunt, de Civit. lib. 16. cap. 11. *Lingua Hebraica remanſit,diviſis per alias linguas cæteris gentibus, ideò deinceps Hebraica eſt appellata: tunc enim opus erat diſtingui eam ab aliis linguis nomine proprio. Quando enim erat una omnium, nihil aliud quàm humana lingua vocabatur, quòd ea ſola univerſum genus humanum loquebatur.* Hic epiſt. ad Damaſ. ita ſcribit. *Initium oris & communis eloquii, & hoc omne quod loquimur,Hebræam eſſe linguam, qua vetus Teſtamentum ſcriptum eſt,univerſa tradit antiquitas.* His omnes (unico excepto Theodoreto) Græcos & Latinos Patres adjongere poſſimus,qui uno ore idem dicunt,omneſque ferè hujus ſeculi linguarum peritiâ inſignes,ſi hoc non eſſet,lucem Soli fœnerari.

12. Ad argumenta Amiræ pro Chaldaica non eſt difficile reſpondere. Primum eſt,quòd Hebræi ſunt ex progenie Chaldæorum, itaque ipſis poſteriores: ergò eorum lingua eſt poſterior Chaldaica. Confirmat hoc ex Juſt. Mart. Orat. Parænet. ad Gentes,ubi ex Platone & Joſepho probat,Moſem ex Chaldæorum genere fuiſſe. Reſpondeo,nomen Hebræorum fuiſſe quidem impoſitum poſt Abrahami migrationem ex Chaldæa, & ipſum cum majoribus ſuis in Chaldæa degiſſe. at cum Chaldæis commixtos non fuiſſe, ſed linguam primævam una cum veri Dei cultu, retinuiſſe. Nam ipſe Sem, qui ante linguarum diviſionem vixit, Abrahami & Iſaaci tempore ſuperſtes erat ſecundum computum vulgarem: qui facilè primam linguam conſervare poterat inter poſteros ſuos uſque ad Abrahamum. Præterea lingua Hebræa eadem erat cum Chananæa: Chananæi verò non ex Chaldæis orti,ſed Chanaanis erant progenies. Secundò,ex Jer. 5. arguit, ubi Chaldæi vocantur gens antiqua,vel gens à ſeculo. Sed quid hoc ad prioritatem linguæ? Erant ſanè gens antiqua ſive à ſeculo,id eſt, à linguarum diviſione extiterunt: at & aliæ gentes,quæ ex eadem cauſa ab aliis diviſæ ſunt, ejuſdem cum Chaldæis ſunt antiquitatis. Nos verò contendimus linguam Hebræam longè ante linguarum diviſionem,à mundi primordio extitiſſe. 3. Dicit, rationi eſſe conſentaneum,ut lingua prima & communis,remanſerit in illa regione communi,ubi facta eſt diviſio: hæc verò erat Chaldæa. At hoc rationi minimè conſentaneum eſt,ſed rationi potiùs contrarium, ut Deus in illo loco linguam primam ſervaret, ubi linguarum diverſitatem immiſerat, ne cœpto opere progredi poſſent,& opus perficere, quòd divino conſilio planè adverſabatur. Probabilius itaque eſt, linguas alias in eos Deum infudiſſe,qui ibi commorati ſunt,ne ſe mutuò intelligerent,& ut ab inſana ſtructura deſiſterent: & non niſi poſt longum tempus (ſcil. poſtquam ii,qui robuſtiores erant, vicinos ſubjugâſſent,) victorum linguam,quæ Chaldaica poſtea dicta erat,per totum Aſſyriorum imperium dilatatam fuiſſe.

13. Hæc

13. Hæc de hujus linguæ antiquitate: jam de ejus cognatione cum aliis linguis, paucis agendum. De qua notandum eſt, quoſdam eandem cum Syriaca vel Chaldaica facere: contra quos hoc unicum proferam argumentum ex Jer. 5. 15. ubi Chaldæi ſive Aſſyrii, quos Deus per prophetam ſe adducturum contra Judæam comminatur, vocantur, *Gens antiqua & robuſta, cujus linguam ignorabat domus Iſrael, nec intellexit quid loquantur.* Quid clarius dici poterat ad probandum diverſas fuiſſe has linguas, cùm ii, quibus una erat vernacula, alteram non intellexerint? De lingua verò Chananæa, quæ & Phœnicia, plura dicenda. Viri enim quidam haud indocti magnas tragœdias excitant, ſi quis dicat, linguam ſanctam, quâ Deus voluntatem ſuam humano generi manifeſtavit, apud impiam & maledictam gentem, à Chamo oriundam, remanſiſſe: quòd tamen à viris magnis, imò pleriſque eruditione celeberrimis, hodie propugnari videmus: ut Joſ. Scalig. epiſtolis ſupra citatis ad Thompſonum & Uberrum, & notis ad Feſtum ad dict. Sarra. Gerh. Voſſio, lib. 1. de arte Gram. Magno Grotio in notis ad l. 1. de verit. Religionis Chriſtianæ. Breetvvodo noſtro, libro ſæpius citato, Lud. Capello Chronol. ſact. notis ad Tab. 5. Sam. Petito in miſcellaneis. Poſtello lib. de Phœnic. lit. cap. 2. ſect. 3. Genebr. Chron. l. 1. anno Diluvii 131. Joh. Seld. de diis Syris l. 1. c. 2. Præcipuè verò à Clariſſ. Bocharto, in Geograph. ſacr. part. 2. l. 2. aliiſque plurimis.

14. Probarut verò hoc efficaciter, ex nominibus propriis hominum, urbium, regionum, montium, fluviorum, &c. in terra Chanaan, antequam Iſraelitæ ejus incolas expulerint. Hæc enim omnis purè Hebraica eſſe, à nemine, quod ſciam, negatur. Nam Hiericho, Salem, Sichem, Bethleem, Segor, Cariatharbe, Cariathſepher, & aliæ urbes, à Chananæis nomina acceperunt: & tamen, ut advertit Bonfrer. in Joſ. 3. 9. non tantùm ſunt ab Hebræa lingua, verùm etiam Hebraicam dialectum ſonant. Idem probat Beerſheba nomen ab Abrahamo & Chananæis communi conſenſu impoſitum, Gen. 21. voce ab Hebræa lingua deducta, ſed à re tunc peracta. Etiam & nomina propria Chananæorum idem planè probant, Melchizedek, Adonibezek, Abimelech, Rahab, & alia, non tantùm ſignificatione, ſed & compoſitionis modo, terminatione, & dialecto, Hebraica. Fullerus noſter Miſcell. l. 4. c. 4. concedit quidem nomina eſſe purè Hebraica: fingit tamen non fuiſſe à Chananæis impoſita; ſed ab Hebræis in eorum ſedes ſuccedentibus, qui nomina iſta Hebraicè expoſuerunt. Sed hoc commentum ſupra refutavimus: & licèt ex dictis, ejus vanitas apparet; hæc tamen addamus, in Joſua locorum multorum nomina occurrere, quibus nota erant, antequam in Iſraelitarum poſſeſſionem venerant, quæ merè Hebraica ſunt: ut Joſ. 15. 15. 49. קרית ספר & קרית סנה *Kiriath ſepher*, & *Kiriath ſanah*; *urbs librorum*, & *urbs doctrinæ*. Nam v. 15. expreſſè dicitur, Calebum expuliſſe incolas *Debir, quæ antea dicta fuit Kiriathſepher*: & v. 49. eadem urbs vocatur *Kiriath ſannah, quæ fuit Debir*. Judic. 1. 10. dicitur, Judam aſcendiſſe *contra Chananæos, qui in Hebron habitârunt* (*Hebron verò antea dicta fuit Kiriath Arba*) id eſt, civitas Arbæ, qui gentis Anakæorum conditor fuit. Obſervat etiam D. Bochartus tanquam ſingulare à Moſe notatum, Num. 32. 38. *quod Reubenitæ nomina nova impoſuerint civitatibus à ſe ædificatis, ſcil. Nebo & Baalmeon, quarum nomina mutârunt.* Quorſum verò hoc addidiſſet, ſi omnium nomina non ſunt mutata, ſed eadem ſunt Chananæis & Iſraelitis. Præterea variæ erant urbes in terra Chanaan, in quibus Hebræi nihil juris habebant; quarum nomina tamen ſunt Hebraica, ut צרפתה צור צידון.

15. Hebræi cum Chananæis colloquebantur ſine interprete: ſcil. exploratores à Joſua miſſi, cum Rahab meretrice: legati etiam & nuncii, qui vel ad Joſuam miſſi, ut Gabeonitarum & aliorum, vel ab ipſo ad Chananæos mutuò colloquio utebantur: unde liquet, eandem linguam utriſque communem fuiſſe. Et Eſ. 19. 18. *In illo die* (ait Propheta) *erunt quinque urbes in Ægypto, quæ loquentur labio* (ſive lingua) *Chanaan.* Ubi Ægyptiorum ad fidem Chriſti converſionem Propheta prædicens, affirmat ipſos linguâ Chanaan locuturos; hac phraſi eorum converſionem & admiſſionem in Iſraelis rempublicam denotans: ubi planè eandem facit Judæorum linguam, cum lingua Chanaan.

16. Idem luculenter probant ſermonis Punici reliquiæ, quæ apud auctores veteres reperiuntur. Pœnos enim tam nomen, quàm linguam Phœniciam ex Phœnicum coloniis, qui in Africam migrârunt, habuiſſe, apud omnes teſtatum eſt. Nihil enim frequentius apud ſcriptores veteres occurrit, quàm Didonis in Lybiam navigatio; ubi condidit Byrſam in Carthagine: & in vicinia Carthaginis ſitos eſſe Liby-Phœnices, mixtum Afris genus Punicum, aliàque id generis, videre licet apud Juſtin. l. 18. Liv. l. 21. Narrat etiam Diodorus l. 17. cùm Tyrus ab Alex. Magno obſeſſa erat, *Tyrios maximè fiſos τοῖς ἀπογόνοις αὐτῶν Καρχηδονίοις, nepotibus ſuis Carthaginenſibus*: & teſtatur Livius. l. 34. Annibalem, cùm ad Tyrum veniſſet, *exceptum eſſe à Carthaginenſibus, ut ab alia patria*: & è Phœnicia tranſlata lingua, magnam Afrorum partem uſam eſſe affirmant, S. Auguſt. de Civ. lib. 16. cap. 6. & Arnobius in Pſalm. 104. Phœnices verò à Chananæis ortos, ex Phœniciæ nomine & ſitu, antiqua ipſorum lingua, moribus & inſtitutis, facilè eſſet oſtendere. Sufficit, quod LXX. Seniores ſæpe Phœnicum & Chananæorum nomen promiſcuè uſurpant, ut ex locis inter ſe & cum Textu Hebr. collatis apparet, ſcil. Exod. 6. 15. cum Gen. 46. 10. & Exod. 16. 35. Joſ. 5. 12. ubi pro terra Chanaan in Hebræo, eſt apud LXX. terra Phœnicum, Phœniciam verò eandem cum Hebraica linguam facit Lucianus natione Syrus, in Pſeudomanti, dum de Alexandro dicit, ipſum voces quaſdam ignotas protuliſſe, οἷαι γένοιντ᾽ ἂν Ἑβραίων ἢ Φοινίκων, *quales ſunt Hebraica vel Phœnicia*: & Chœrilus de Solymis dicit; Γλῶσσαν μὲν Φοίνισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφίεντες, *Hi vero ore ſuo Phœnicia verba ſonabant.* Vocabula etiam Phœnicis, quæ apud priſcos auctores extant, vel Hebraica eſſe, vel parum diſtare, omnibus conſtat. In Sanchuniathone vetuſtiſſimo auctore, qui Phœnicum Annales ſermone Phœnicio conſcripſit, quos poſtea in Græcum tranſtulit Philo Biblius, cujus fragmenta quædam no-

bis ſervavit Euſebius, legimus Βελσάμην explicatam per *cœli Dominum*, ζοφασήμιν *cœli contemplatorem*, Σαδδὶκ *juſtum*, μὼθ *mortem*. Sic in Heſychio Ἄδωνις redditur *Dominus*. Apud Plutarchum Ἄλφα, *bos*: in Porphyrio μάλχος *rex*. In Athenæo νάβλα pro *inſtrumento quodam muſico*: quæ omnia Hebraica eſſe omnibus notum eſt. Pœnorum verò lingua quantam affinitatem cum Hebraica habuit, clariſſimè oſtendit, ex infinito vocum numero, quas ex omnibus auctoribus ſummo ſtudio collegit, D. Bochartus: cui aliquid adjicere, eſſet teruncium Crœſi theſauris addere. Paucas ex multis ſeligemus, quæ eædem ſunt Punicæ & Hebraicæ. Affirmat S. Auguſtinus, qui inter Pœnos Epiſcopalem ſedem habuit, annum circa 1900. poſt primum Phœnicum in Libyam adventum; quique ipſorum linguam ignorare non potuit, in expoſ. Epiſt. ad Rom. inchoata, *Ruſticos juxta Hipponem interrogatos unde eſſent, Punice reſpondiſſe; Chanani, id eſt, Chananæos eſſe.* Idem tract. 15. in Johan. *Cognata ſunt linguæ iſtæ & vicinæ, Hebræa, Punica, & Syra.* Et contra literas Petiliani. l. 2. c. 104. *Hebræi dicunt Meſſiam, quod verbum Punicæ linguæ conſonum eſt, ſicut alia permulta Hebraica, & penè omnia.* Vid. Serm. 35. de verb. Domini: ubi *Mammona* ait eſſe *verbum Hebræum cognatum linguæ Punicæ*. Idem disertè affirmat Hieronym. locis pluribus. Comment. in Jer. l. 5. c. 25. *Tyrum ſcil. & Sidonem in Phœnicis littore principes eſſe civitates: — quarum Carthago colonia eſt. Unde & Pœni ſermone corrupto, quaſi Phœni, appellantur, quorum lingua linguæ Hebrææ magna ex parte affinis eſt.* Idem eſt videre apud eundem in Eſ. 3. c. 7. & quæſt. in Geneſ. de voce שים Gen. 36. 24. Ex iſtis verò duobus patribus varias voces Punicas colligere licet, quas ipſi Hebraicas eſſe, affirmare non dubitat, ut שלש *tres*, Auguſt. in expoſit. inchoata ad Rom. הדם *ſanguis* in Pſal. 136. ממן *lucrum*, Serm. Dom. in monte, l. 2. c. 15. בעל *Dominus*, Quæſt. in Jud. c. 16. שמים *cœlum*, ibid. משח *unctus*, Tract. 15. in Johan. Sic apud Hieron. in Eſ. c. 7. עלמה *virgo*. Licèt verò Auguſtinus ſæpius profiteatur ſuam in lingua Hebræa ignorantiam, ut Epiſt. 131. ad Memorium, & 119. ad Januarium, & Confeſſ. 11. c. 3. hoc tamen modeſtiam viri ſummi arguit potiùs, quàm omnimodam ejus linguæ ignorantiam. Exactam ejus ſcientiam fortè non habuit: tantam tamen, quâ ejus cum Punica convenientiam obſervare poſſet. Qui plura deſiderat, adeat D. Bochart libro citato, ubi ex Sanchuniathone, Herodoto, Joſepho, Polybio, Livio, Trogo, Strabone, Plutarcho, Solino, Herodiano, Julio Capitolino, Athenæo, Macrobio, aliiſque veterum, ampliſſimam inveniet ſegetem vocabulorum Punicorum, quæ Hebræis conſona: Præſertim ex Plauti Pœnulo, Act. 5. Scena 1. ubi ſermonis Punici continuatam habemus orationem, pluresque periodos, quàm ullibi hodie extant: in quorum explicatione Critici ingenia ſua multum torſerunt, ita ut quidam in Comment. in Plautum, hæc habeat; *Hæc punica ſunt, non poſſunt legi.* Videantur Joſ. Scalig. Joh. Seldenus de diis Syris, lib. 1. cap. 2. D. Grotius Epiſt. 106. ad Gallos. Sam. Petit. Miſcel. l. 2. c. 1. & D. Bochart. Geogr. Sacr. part. 2. l. 2. c. 5. Salmaſ. epiſt. lib. 1. epiſt. 18. ad D. Grotium, &c.

17. Corrupta ſanè ſunt & valde confuſa omnia apud Plautum; ex imperitia librariorum maximè, qui vocales appoſuerunt. Nam, ut benè notat Petitus, *Scripta erant primò ſine punctis vocalibus, ut Hebræa & Phœnicia omnia.* Eoſdem verſus à craſſioribus mendis purgatos, exhibent tum Petitus, tum Bochartus, literis tum Latinis, tum Hebraicis, cum verſione Latina: quos apud eoſdem auctores perſpicere licet. Varietatem tamen aliquam apud eos tum in erratis corrigendis, tum in Hebraica lectione, & ejus verſione Latina, obſervare poſſumus. Ut ex primo verſu, quem juxta utroſque ſubjiciam, una cum utriuſque verſione Latina, & Plautina illa paulò liberiore.

Apud Plautum ſic habetur verſus primus.

Ny thalonim valon uth ſicorathiſima conſith.

quem ita reddit Poëta, *Deos deáſque veneror, qui hanc urbem incolunt.* Bochart.

נא את עליונים ועליונות שכורת יסמכון זות

Rogo Deos Deáſque, qui hanc regionem tuentur.

Petit. נם עליונים ועליונות זכור את אישי מקום זות

Inclinate & advertite, O Dii Deæque, quorum ſub numine viri hujus civitatis ſunt.

D. Bocharti lectio & explicatio mihi magis placet, ut quæ propius ad verba Plautina accedunt, eorúmque ſenſum melius explicant. Sunt in totum verſus iſtiuſmodi 16. quorum ſex poſteriores eadem repetunt, quæ in prioribus, ut exiſtimat Bochartus, una cum D. Grotio. Quod probant; tum ex ſimili initio, (nam *Nith alonim Valanuth ſicceroth, &c.* parum diſtant, ab *Exanolim Volanus ſuccuratim*,) quàm ex propriis nominibus, iiſdem ſcil. Antidamaſchi & Agoraſtoclis ſive Ariſtoclis, qui ubique nominantur paribus ferè intervallis; tum, quòd ultimus decem verſuum orationem claudit: & quod Plautus decem tantùm verſus priores Latinè reddidit, & reliquos prætetit: quòd non feciſſet, ſi quid aliud iis ineſſet, quàm in prioribus. Poſteriores verò ſex aliâ linguâ ſcriptos arbitratur, Libycâ ſcil. antiquâ, nam utrumque idioma erat in uſu apud Pœnos, unde *bilingues* dicti: ideo tam punice, quàm Libyce loquentem Hannonem Pœnum inducit Poëta. Fruſtra itaque ſunt, qui ex lingua Hebraica verſus iſtos ſex explicare ſatagunt, inter quos Petitus, & Grotius, cùm nulla ſint Hebraiſmi veſtigia, niſi quod prima vocabula, *Alonim, Valonus*, videntur corrupta eſſe ex Punicis, *Alonim, Volanus*, quæ cum deorum nomina ſint, facilè potuerunt Pœni eadem in lingua Libyca uſurpare. *Siccorath* etiam, & *ſuccuratim* videntur idem eſſe à Græco χώρα facta. Bocharto conſentit D. Grotius Epiſt. ad Gallos 106. niſi quod ſex poſteriores verſus etiam Hebraicè ſive Punicè deſcriptus cenſet: cujus verba ſunt; *Non aliam in illa nobili ſcena quærendam interpretationem ab iis, quæ Latinè ſequuntur, ſed Punica bis eſſe poſita, ex diverſis ſcil. codicibus duplicata ſcriptura, & ita ut poſterior ſit priore corruptior; &, vocibus quibuſdam omiſſis, contractior. Idem enim eſt* Hyeli Alonim, *quòd poſtea* exanolim; *&* Valonus *quod poſtea* Volanus, *& ſic deinceps: cujus differentiæ pars inde nata, quòd Syri* ת *ut S pronunciabant, quod hodiéque Judæi faciunt. Unde iſta jam olim* צור *&* סור *& ſimilia. Verum eſſe quòd dico, nominibus propriis,*

quæ

quæ neceſſariò eadem eſſe debent, convincitur. Agoraſtacles *eſt in priore parte Punicu, in ſecunda corruptè* Ariſtoclem, *in Latino eodem loco* Agoraſtoclem. *Sic v. 5. Punica legendum,* Antidamas chon: *in parte ſecunda Punica, ubi confuſi ſunt verſus, eſt,* Atbidamaſcon. *In eundem modum reſtituerem, quòd in Latino,* Antidamas *fuit. Nam* חן *pro* חין *etiam nunc Rabbini uſurpant.— Omnia corrigere difficile eſt ob peccata ſcribarum in linguâ ignota. Adde, quòd vetus Pœnorum pronunciationes fugit; neque ita reſurgeri poteſt, aut ex Hebræo ſermone, qui haud dubiè à Tyro deſiit* (dialecto ſcil.) *aut à Syriaco, qualem habemus in libris tanto ſerioribus. Quædam ſunt facilia, ut,* binuthi, *guatas meas, pro quo legitur,* bynuthii, *&* binachi *fratris filium, pro quo* binuthii. Sic ſel yth chylu, chim tem liphul, *eſt,* פעל את שלו כיותם לפעל *feciſſe ſibi quod faciendum fuit. In Punica abundat* ם *omnino, cætera aperta ſunt.*

18. Hactenus D. Grotius: qui, ut videmus, in hoc cum Bocharto congruit, quòd idem bis repetitur. (quod iiſdem argumentis probat,) & Plautinam interpretationem Latinam attendendam eſſe, licèt in aliis quibuſdam differant. Claud. Salmaſii verba in Epiſt. ad D. Grotium. lib. 1. epiſt. 18. libet etiam apponere; *De Punicis Plautinis tecum ſentio, vel Pluto cautiorem in pleriſque deprehendo* (Exiguum) *In primo verſu omnes uberrârunt, quem ſic componendum judico, & judicis etiam tui facio.* את עליונים ועליונות שקרת הזות ירת מקום *quod eſt, Deos Deaſque veneror, quibus urbs hæc habitatio eſt. Plautus ad verbum, qui hanc urbem colunt.* רח *pro* ש. *Non dubito quin illud Corath Plautinum ſit urbs, Hebraicè Kereth, quæ Syris Cartha. Eadem illa, quæ ſcribis, animadverteram de repetitis verſibus ex διττογραφίᾳ, ut &* Antidamaſcon. *Antidamas fuit, idque ex Arabiſmo meo, quibus* كان *eſt, fuit, Hebræis autem puto, & Phœnicibus perpetuum eſt, ubi eſt Arabicum Eliſ, ponere Vau, quòd in ſexcentis obſervavi. Mirum verò Pœnos Phœnicium linguam vel uſque ad extima tempora penè puram conſervâſſe, ut conſtat ex multis Auguſtini locis, apud quem* Namphanin *ille, in quo hæret Seldenus, debet eſſe* Namphanio: *ut ſæpe in libris vetuſtis N. pro M. reperitur exaratum. Nullus certè eſt liber Plinii aut Solini, quamlibet antiqua ſcriptus manu, in quo non* Minas *pro* Mimante *monte offenderim.* Namphanio *planè Punicum proprium nomen quòd* boni pedis *hominem ſignificare ſcribit Auguſtinus nempe* פעם נעם

19. Ex ſententia celeberrimorum hujus ſeculi Criticorum, videmus verſus decem priores ex vocabulis Hebraicis conſtare: unde infertur, quòd propoſuimus, eandem eſſe linguam Hebraicam cum Phœnicia ſive Punica, vel ſaltem dialecto tantùm diverſam fuiſſe. Nemini verò mirum ſit aliquatenus Punicam ab Hebræa tanto temporis intervallo, ſcil. annorum 1900. variâſſe: cùm multò minore tempore magnas mutationes linguas ferè omnes ſubiire, ſupra oſtendimus. Apud Græcos diverſæ erant dialecti, lingua tamen eadem; & apud omnes ferè gentes idem obſervare licet. In Anglia noſtra, præter linguas Wallicam & Cornubienſem, dialectus Septentrionalium ab Auſtralium, & utrorúmque ab illa Occiduarum plagarum differt: omnes tamen eandem linguam colimus. Apud Judæos etiam obſervârunt multi dialecti varietatem ex Judicorum 12. 6. in pronunciatione Schibboleth: quam tamen dialectum eſſe negat Mayeius, Philolog. ſac. l. 1. c. 1. Et ſerioribus temporibus, alia erat dialectus Galilæorum, alia Hieroſolymitanorum, ut conſtat ex Matth. 26. 73. & Marc. 14. 70. Videatur Buxtorf. Lexicon. Rabbinic. voce גלל. Nec dubitandum, Punicam & Chananæorum dialectum ab Hebraica diſcrepâſſe, & utraſque peculiares habuiſſe ſermonis proprietates ſive idiotiſmos, quibus non obſtantibus, una eadémque lingua erat omnibus communia. Peregrina etiam vocabula in Pœnorum linguam irrepere poterant à vicinis gentibus, Arabibus, Æthiopibus, Ægyptiis, &c. quædam etiam ex antiquis incolis Libyca retenta ſunt, quibus ab Hebraica in multis diſcrepare potuit. Multa etiam vocabula Hebraica perierunt, & nobis hodie incognita ſunt: deſiit enim eſſe vernacula poſt Captivitatem Babylonicam, nec ullum habemus librum, in quo pura Hebraica extat, præter Vet. Teſtamentum, in quo mutilam eſſe neceſſe eſt, cùm omnes voces Hebraicas in eo repetiri, nemo ſibi facilè perſuaſerit. Ex hiſce ratio reddi poteſt, cur in ſcriptis veterum multa occurrant vocabula Punica, quæ ad Hebræas origines revocari non poſſunt: poſſunt enim eſſe antiqua Libyca, vel nationum vicinarum, vel Hebraica nobis incognita. Cauſa verò cur Deus linguam primam inter Chananæos manere voluit, (ut alibi indicavimus,) erat, quia Patriarchæ inter eos peregrinaturi erant per longum tempus, cúmque iis commoraturi, (quod, niſi eandem habuiſſent linguam, commodè fieri non potuit,) & quòd ipſorum poſteris terram iſtam Deus deſtinaverat in hæreditatem.

20. De conſervatione Linguæ Hebraicæ, ſecundum varias temporum periodos, quædam obſervanda veniunt. Primò, à Confuſione Babylonica ad Abrahamum, ſtatuunt quidam, per totam Aſſyriam inter poſteros Shemi, & in Chananæa inter Chami progeniem, linguam Hebræam poſt diviſionem remanſiſſe: In Aſſyria verò, ob frequentia variorum populorum commercia, magnas imperii mutationes, in Chaldaicam degenerâſſe: adeò ut Abrahamus tantum calleret, antequam fluvium trajiceret; & in Chananæa linguam Chananæam diſceret, quæ poſtea ab ipſius tranſitu dicta eſt Hebræa. Eandem etiam puram manſiſſe apud Chananæos, qui eaſdem cum Aſſyriis mutationis cauſas non habuere, niſi quòd circa loca maritima Tyro & Sidoni vicina, aliqua dialecti varietas à frequentis commerciorum per Tyrorum navigationes introducta ſit. Sic Joſ. Scal. Epiſt. ad Tompſonum, & ad Ubertum. Idem docent Genebr. Chronol. lib. 1. Erpenius Orat. de ling. Heb. Gerh. Voſſius de arte Gram. l. 1. Joh. Seld. de diis Syris l. 1. c. 2. qui omnes (uno excepto Genebrardo, qui in modo loquendi differt) à Scaligero hanc ſententiam habuiſſe videntur. Quæ quidem quoad Chananæos & Phœnices vera eſſe probavimus: ac per totam Aſſyriam hanc linguam ſervatam fuiſſe poſt diviſionem, vel in Chaldæam mutatam, vel Abraha-

mum eam à Chananæis primùm didiciſſe; mihi non videtur veriſimile. Linguam enim Chaldaicam unam eſſe ex primis poſt Confuſionem ortis ſtatuunt pleri-que graviſſimique authores. Nec videtur conſilio divino conſentaneum de impediendo Turris ſtructuram, ut per vaſtas illas Babyloniæ & Syriæ regiones lingua prima permaneret. Si enim omnes, qui illas terras habitârunt, ſeſe mutuò intelligerent, cur non potuerint in ſtructura ſuâ progredi? Abrahamum verò à Chananæis linguam Hebræam didiciſſe antea ignotam, concedi non poteſt. Nam Semus non erat in conſpiratione Babylonica, ut plerique ſtatuunt: unde pœnæ non obnoxium fuiſſe; ſed linguam primam retinuiſſe, vero conſentaneum eſt. Et licèt quoſdam ex Semi poſteris cum Idololatris mixtos fuiſſe, teſtetur hiſtoria Sacra: apud alios tamen ejuſdem ſtirpis, verum Dei cultum viguiſſe una cum lingua primæva, negari non poteſt. Si enim apud Chananæos utrumque ſervatum erat, multo magis inter Semi poſteros, ſemen benedictum. Linguam verò ſuam, quam in Confuſione ſervaverat, ad poſteros Semum propagâſſe, non eſt cur dubitemus: præſertim cùm ſecundum computum vulgatem codicum Hebræorum, Semus vixerit temporibus Abrahami & Iſaaci, à quo Abraham linguam Hebræam addiſcere potuit, cùm in Chaldæa vixit. Unde & Abraham duplici lingua in Chaldæa locutum fuiſſe, teſtantur Munſter. Gram. Chald. p. 10. Hieron. in Dan. 2. & liber Coſri Orat. 2: ſect. 68. Hoc etiam clarè evincunt nomina Pelegi, Abrahæ, Saræ, & locorum ab ipſis impoſita, quæ Hebraica ſunt.

21. Aliorum eſt opinio huic oppoſita, qui linguam Hebræam in Heberi tantùm familia (unde nomen accepit) conſervatam fuiſſe volunt ad Abrahamum uſque: à quo ad Jacobi poſteros propagata fuit: Ita viri docti, qui ab Hebero linguam Hebræam dictam eſſe volunt. Hanc verò ſententiam ſupra rejecimus, cùm de linguæ Hebrææ denominatione egimus. Vera itaque ſententia eſt, non tantùm in Heberi familia, ſed & inter alios Semi poſteros, (inter quos unus erat Heber,) etiam, & inter quoſdam de Chami progenie in Phœnicia, & Chanaanæa, ſervatam fuiſſe, ut jam oſtendimus. Quæ enim de Hebero ſupponunt, reliquis Semi poſteris æquè convenire poſſunt: nec de Hebero magis, quàm de Semo, Arphaxade, Sala, Peleg, Reu, vel Serug quicquam probant: cùm nil ſingulare de Hebero magis, quàm de iſtis ſcriptum legimus: nec ulla ratio ſuadet, Semum linguam primam oblitum fuiſſe, nec ejus poſteros non docuiſſe & inſtituiſſe ad Jacobum uſque, cùm tamdiu poſt Diluvium vixerit. Cùm itaque in eo ejúſque poſteris à Patre Noah benedictis, vera Eccleſia, vera religio, cultúſque veri Dei ad Abrahamum uſque manſerit; dubitari non poteſt, quin & lingua prima etiam inter ipſos conſervata ſit.

22. Poſtea, cùm Jacob & ejus filii in Ægyptum deſcenderant, & per ducentos annos in immenſum multiplicati ſunt, linguam ſuam in Ægypto ſervâſſe; nec eam cum Ægyptiaca mixtam fuiſſe, ſed eandem demum in terram Chanaan attuliſſe, inter omnes convenit. Hinc illud inter Hebræos, referente Dav. de Pomis Præf. ad Lexicon ſuum, *Iſraelitas in Aegypto non mutâſſe veſtimenta, nec linguam, nec* (quòd alii addunt) *nomina*. Elias enim in Præf. Methurg. dicit, *tria in Aegypto non mutâſſe Iſraelitas, nomina, veſtes, & linguam*. Cauſam verò cur tot annis linguam ſuam puram conſervârunt, cùm multò minori ſpacio in Babylonia captivi linguam vernaculam obliti ſunt; hanc fuiſſe exiſtimo; quia ſimul in una Ægypti parte convixerunt, in terra Goshen: captivi verò ubique diſperſi erant ſub variis dominis; quorum mandatis ut obtemperarent, neceſſariò ipſis addiſcenda erat lingua Chaldaica. Unde licèt inter ipſos, Seniores linguam propriam retinere poterant; liberi tamen, quos durante Captivitate habuerunt, pro Hebræa Chaldaicam addiſcebant: ut Judæi hodie regionum, ubi diſperſi vivunt, linguas pro vernaculis habent. Linguam verò Hebræam & Ægyptiacam diverſas fuiſſe, ex eo conſtat; quòd Joſephus fratres per interpretem allocutus ſit: & Pſaltes dicit; *Cùm in Aegypto peregrinati ſunt, Iſraelitas linguam alienam audiviſſe.*

23. Cùm verò Iſraelitæ terram promiſſam poſſederunt, expulſis antiquis incolis, linguam ſuam puram ſervâſſe, teſtantur libri Sacri ante Captivitatem Babylonicam ſcripti, uſque ad everſionem Templi primi: ita ut per totum illud tempus nullam notabilem mutationem ſubiit hæc lingua. Quòd partim à ſingulari Dei providentia profectum, partim ex moribus & inſtitutis Judæorum; quibus à connubiis, fæderibus, & omni ferè cum vicinis gentibus Idololatris commercio arcebantur: unde, quia cum gentibus mixti non ſint, linguam ſine mixtura conſervabant; ſicut ob eandem cauſam Chinenſes, & alii, linguas ſuas per tot ſecula immixtas habent, ut in Proleg. de linguis diximus.

24. Durante verò Captivitate 70. annorum, magnam mutationem ſubiit: adeò ut Judæi linguæ propriæ obliti, Chaldaicam cum aliqua Hebrææ tinctura poſt ſolutam Captivitatem in patriam introduxerint. A quo tempore, Hebraica; poſtquam durâſſet annos plus minus ter mille & quadringentos juxta computum vulgarem, deſiit eſſe vernacula, juxta communem omnium ferè doctorum ſententiam. Unde legimus Neh. 8. 7. 8. Eſdram & Levitas, cùm legem populo prælegerent, eandem expoſuiſſe, & ſenſum dediſſe, (lingua ſcil. vulgari) ut populus intelligeret. Et hinc erat origo Paraphraſium, cùm poſtquam legem & prophetas in ſynagogis prælegerant, explicationem lingua vulgari dederunt. Hinc ſcribit Elias, præf. l. Methurg. ובשגלו מאדמתם ובאו לבבל שכחו מכל וכל בכתוב בספר נחמיה *Cùm vero ex terra ſua exularent, & in Babyloniam abducti eſſent, penitùs obliti fuerunt linguæ ſuæ; ſicut ſcriptum eſt in libro Nehemiæ.* Idem teſtantur Kimchi præf. lib. Michol. Ephodæus Gram. c. 7. & alii. *Interim tamen manebat in quorundam animis,* (ſacerdotum, ſcil. & judicum) *cognitio legis & linguæ,* ut in libro Coſri part. 3. ſect. 15. *conſervata fuit* (lingua) *in corde ſacerdotum & Judicum, ut docerent judicia juſtitiæ.* Pro Hebraica itaque poſthac Chaldaica Judæis facta eſt vernacula, quæ primò purior, poſtea magis corrupta & vitiata, pro diverſitate nationum, quibus ſerviebant, variis dialectis & idiotiſmis. Et non tantùm hac lingua locuti ſunt, ſed & in

hac

hac libros ſuos conſcripſerint uſque ad everſionem Templi ſecundi, & ſeculis ſequentibus: ita ut nullibi hodie extet lingua Hebraica pura, niſi in vet. Teſta-mento. Unde illa querela D. Kimchi præf. lib. Michol. *quod ex quo tempore deportati ſint ipſorum patres in terram alienam, gentium linguam didicerint, & linguæ ſanctæ obliti ſint, & ad hunc diem loquitur quiſque labium peregrinum, ſecundum locum captivitatis ſuæ & exilii ſui: nihil inveniri in manibus ſine Hebraicè ſcriptum, præter 24. libros ſacros, & paucula quædam vocabula in Miſchna.* Quòd verò quidam objiciunt, ut Gordon. Chronol. Tom. 1. f. 115. Præcipuè Barthol. Mayerus Philol. ſacr. parte 2. cap. 2. linguam Hebraicam vernaculam fuiſſe durante Imperio Perſico & Græco, & non ante Aſſamonæorum tempora in Aramæam degeneraſſe, quia Prophetæ poſt Captivitatem prophetias ſuas linguâ Hebraicâ conſcripſerint; & probabile non ſit Deum populum reducem alienâ linguâ allocutum fuiſſe: quòd ex hoc confirmant, quia Paraphraſes nullæ fuerint ante Onkelosum & Jonathanem, qui paulò ante Chriſtum floruerunt, vel circa Chriſti tempora: Hæc (inquam) parùm movent. Nullam enim probabilitatem habet, quòd ſub Græcorum imperio lingua Hebræa in Chaldaicam vel Syriacam mutata ſit: Græci enim potiùs propriam linguam more victorum introduxiſſent, quàm Chaldaicam. Neceſſariò itaque hæc mutatio à Chaldæis dominis, non à Græcis profecta eſt: multa enim præter linguam à Chaldæis Judæi mutuârunt, (inter alia Menſium nomina Chaldaica, cùm antea eos per primum, ſecundum, tertium, &c. numerarent:) nec ſentimus ſtatim poſt reditum apud omnes Judæos amiſſam eſſe linguam Hebræam: nam apud ſacerdotes & ætate provectiores remanſit. Multi enim erant, qui cùm Templi ſecundi fundamenta jacta fuiſſe primum viderant, fletus & lachrymas miſcuerunt cum jubilo: multi etiam, dum in captivitate erant, linguam hanc liberos à pueritia docuerunt: licèt prævaluerit Chaldaica apud plebem. Imò certum eſt, quòd non tantùm Prophetarum temporibus Sacerdotes & Levitæ, qui plebem ex officio tenebantur inſtruere, linguam ſanctam retinuere; ſed & inter populum multi ex primoribus, ut & ſacerdotes, omnibus poſtea temporibus linguam antiquam coluerint. Imò reliquias ejus quaſdam apud populum remanſiſſe, haud invitus conceſſero. Vix enim ullam linguam tantillo tempore ita extinctam fuiſſe legimus, ut nulla ejus veſtigia extarent, etiam in magnis mutationibus: vulgus tamen, *quem penes arbitrium eſt, & jus, & norma loquendi*, plerumque Chaldaicè loquebantur. Non mirandum itaque, Prophetas ultimos prophetias ſuas Hebraicè & maxima parte (nam quædam ſunt Chaldaica apud Eſr. & Daniel.) conſcripſiſſe: cùm omnes reliqui libri ſacri eodem idiomate conſcripti fuerint; & nunquam defuerint ex ſacerdotibus aliiſque, qui linguam hanc tenebant, & ſcripturas populo explicare poterant. Ad illud quod de Paraphraſibus addunt, dico in ipſos retorqueri poſſe: nam ab illo tempore, quo ipſi linguam mutatam eſſe volunt, uſque ad Jonathanem, nullum probare poſſunt extitiſſe Targum, per 200. ſetè annos. Si verò dicant; Sacerdotes & Levitas legem populo expoſuiſſe lingua vulgari, poſtquam ipſam prælegiſſent publicè in ſynagogis, & hoc ſatis fuiſſe ad populi inſtructionem; idem reſpondeo de temporibus prioribus, eundem ſcil. docendi morem invaluiſſe, à reditu Babylonico. Sed de his plura, cùm ad Paraphraſes Chaldaicas deventum fuerit.

25. De duratione etiam hujus linguæ, curioſè ſatis quidam diſputant, An ſicut omnium prima fuit, ſic omnium ultima ſit futura, ſcil. Beatorum in cœlis? Ut verò Judæorum & Chiliaſtarum nugas prætereamus, qui terrenum Chriſti regnum ante generalem reſurrectionem expectant, in quo ipſi cum Chriſto ſuper omnes populos regnaturi ſunt, & labium electum erit Hebraicum: hoc certum eſt, fideles poſt reſurrectionem ſermonem aliquem habituros, quo laudes divinas uno ore in æternum celebrabunt: corpora enim eorum erunt perfecta, & omnia ſermonis inſtrumenta habebunt, ut in corpore Chriſti poſt reſurrectionem videmus. Chriſtum enim Apoſtoli & diſcipuli poſt reſurrectionem audierunt loquentem: imò S. Paulus Chriſtum de cœlo loquentem audivit, & Chriſto audiente reſpondit, ut obſervat Bell. de fœlicitate æterna, l. 4. c. 16. Linguam verò Beatorum futuram Hebraicam ſtatuunt multi tam Judæorum, quàm Chriſtianorum: quos enumerat inter alios, D. Buxt. diſſert. de ling. Hebr. conſervatione, & Joh. D'Eſpeires Tract. de Textu Hebr. diſp. 1. q. 5. Huc trahunt loca Scripturæ, Eſ. 19. 18. Zeph. 3. 9. Zach. 14. 9. Pſal. 149. 6. ubi vaticinantur Prophetæ de 5. civitatibus Ægypti, qui loquentur linguam Chanaan; & de labio electo, ſive uno, quo omnes nomen Dei invocabunt; & quòd Deus erit unus per univerſam terram, & nomen ejus unum. Ex his enim concludunt, omnes tandem linguam Hebræam locuturos. Hoc tamen ex iſtis locis firmiter colligi non poteſt. Loquuntur enim Prophetæ, de converſione gentium ad Chriſtum, quòd abjecta Idololatria & falſo cultu, omnes quaſi uno ore unum verum Deum ubique invocabunt: quòd impletum videmus poſt Evangelii promulgationem. Nam ex omnibus nationibus collecta Eccleſia Chriſti laudes divinas unanimiter celebrat; ipſúmque confitentur ſinguli, non lingua Hebræa, ſed linguis propriis. Rationes etiam proferunt, quòd hæc lingua prima fuerit, ideóque noviſſima erit; quòd à cœlo originem traxit, à Deo infuſa primis hominibus in Paradiſo: unde conjiciunt, eandem futuram in Paradiſo cœleſti, cujus typus erat terreſtris. Hæc verò parùm ponderis habent. Nam cùm vita beata, quàm expectamus, longè ſuperat hujus vitæ ſtatum; etiam quæ fuit in Paradiſo; imò quicquid intellectu concipere poſſimus: myſteriáque Chriſtianæ religionis, quæ à Domino & Apoſtolis linguâ Syriacâ primò tradita, & poſtea Græcis literis conſignata, omnia quæ in lingua Hebraica ante Chriſti adventum Deus revelaverat, gloria & altitudine multis gradibus excedant: infirmum eſt ex lingua, quàm ad hujus vitæ uſum Deus infudit, colligere eandem in ſtatu futuro permanſuram, vel aliquid de linguæ Hebraicæ, potiùs quàm Syriacæ vel Græcæ, uſu, inter Beatos pronuntiare. Multò probabilius ſentiunt, qui Angelicum illum, de quo Apoſtolus 1. Cor. 13. 1. futurum ſermonem Beatorum ſentiunt: cùm Dominus diſertè dicat, *fideles futuros*

fore ἰσαγγέλως & ut in prima creatione Hebraicam primis hominibus infudit, & Eccleſiæ naſcentis primordio, quòd quaſi nova erat Creatio, multarum linguarum χάρισμα Apoſtolis aliiſque divinitus conceſſit: ſic rationi conſonum eſſe, Deum poſt reſurrectionem in animos Sanctorum novam linguam infuſurum, qua omnes in divinis laudibus perpetuò ſe exerceant. Joh. D'Eſpeires, licèt priorem ſententiam ferè communem eſſe Theologorum agnoſcat; addit tamen, *probabilius dici poſſe, novam linguam, Hebraicâ longè excellentiorem, futuram eſſe, quæ ſuavitate & energia omnes ſuperet; quæ unico verbo ſententias indicet, ut verba in pariete ſcripta*, Dan. 5. 17. *imò tam fœcundam fortaſſe fore, ut ex ſolis monoſyllabis conſtet: qualem omnium perfectiſſimam eſſe putat, &c.* Quicquid verò de hiſce ſcribunt curioſi, nil certi ſtatui poſſe arbitror, cùm à ſola Dei voluntate pendeant, qui de iis nihil nobis adhuc revelavit. Hoc certò ſcimus, linguam fore omnium præſtantiſſimam, & Beatorum ſtatui congruentem. Concludam itaque cum D. Buxt. loco cit. verbis R. Jehoſuæ in Talm. qui cuidam curioſè percontanti de ſtatu reſurgentium ad vitam æternam, reſpondit, *Quando reviviſcemus, cognoſcemus, qualis futurus ſit eorum ſtatus*: Sic de futura lingua Beatorum in cœlis, quando reviviſcemus, cognoſcemus illam.

26. Præſtantiam verò hujus linguæ, ejúſque excellentiam, oſtendunt antiquitas, origo divina, ſanctitas, perfectio, ſub qua ejus puritas, elegantia, energia, & apta verborum ſignificatio; utilitas denique, & addiſcendi facilitas: de quibus, quia antea quædam diximus Proleg. I. num. 22, 23. De Linguarum maximè Orientalium uſu, idcirco hoc loco breviores erimus. Antiquiſſimam omnium eſſe, jam fusè probavimus, mundo coævam, primis hominibus infuſam. Hac, ut notat Ar. Mont. potiſſimæ mundi partes, cœlum, terra, mare, animalia, cæteræque creaturæ, & antiquiſſimæ orbis regiones, nomina ſua ſortitæ ſunt: adeò ut meritò omnium linguarum mater dicatur, non quòd omnes ex illa ortæ ſint, ut à radicibus derivativa; ſed quòd ante omnes alias extitit, ejúſque reliquiæ quædam in omnibus ferè linguis inveniuntur: & quòd Orientales plæræque tantam cum ipſa habeant affinitatem, Chaldaica, Syra, Arabica, Æthiopica; ut jactis primò Hebraicæ fundamentis, reliquæ faciliter addiſcantur: Scythicam etiam ſive Tartaricam, (ex qua Perſica, Armena, cui etiam, ut quibuſdam videtur, Europæarum magna pars originem debent,) Hebraicæ affinem eſſe, non deſunt magni viri, qui affirmant. Sanctitatem oſtendunt, tùm primus ejus auctor D. O. M. qui hanc in mentes primorum humani generis parentum immediatè infudit; (nec enim ab hominibus inventa, vel ex aliarum commiſtione (ut pleræque hodiernæ) orta eſt; ſed ab ipſo fonte omnium bonorum, patre luminum, cum primis hominibus concreata:) tùm ſacroſancta divina myſteria, de vera Dei cognitione, vero ejus cultu, æternáque hominum fœlicitate, quæ in hac lingua, ut fido tanti theſauri cuſtode, primo impoſita & recondita ſunt: noménque illud ſanctum & venerandum, quòd eſſentiam Dei exprimit, omniúmque ſuperat intellectum, in hac lingua expreſſum ſit, quòd nulla alia lingua explicare, nedum imitari poteſt. Unde ſcripſit Poſſevinus in Biblioth. ſelect. *tot eſſe in Hebraica ſcriptura ſacramenta, quot literæ; tot myſteria, quot puncta; tot arcana, quot apices.* Cùm enim orbis univerſus altis errorum tenebris quaſi immerſus erat; & qui ſapientiæ nomen inter Gentes maximè ſibi arrogabant, cæci erant cæcorum duces: vera ſapientia, quæ ad Deum, ultimum finem, & ſummum hominis bonum, hominem ducit, in hac lingua ſola conſignata fuit: ex quo fonte, qui non hauriebant, ſapientes hujus mundi facti ſunt ſtulti, & in cogitationibus ſuis vani.

27. Perfectionem indicant, verborum puritas, energia, elegantia. Nullas enim habet extraneas voces admixtas: unde hanc ſolam puram, reliquas omnes mixtas, ſcribit Geſner. in Mithrid. c. 1. p. 3. Ex aliarum linguarum radicibus voces ſuas non derivat; ſed omnes, vel plerá/que, ex verbis habet, quæ regulariter tribus literis conſtant; (qui numerus ternarius, numerus perfectionis à multis habetur;) quæque unam ſimplicem & primariam habent ſignificationem, à qua tamen magna cum elegantia aliæ derivantur. Res ipſas etiam aptè & accommodatè exprimit, ut nulla alia lingua cum ea in hoc comparari poſſit, teſte Erpen. Orat. de ling. Hebr. In verborum etiam per varias conjugationes flexione, earum variam ſignificationem tanta brevitate, & energia exprimit, ut Græcorum & Latinorum compoſitionem multò poſt ſe relinquat, ut oſtendit idem. Hinc *maximè naturales linguas illas eſſe* ſcribit Poſtellus de Originibus, *quæ paucis verbis multa comprehendunt & docent, quæ breviſſimis, illis tamen claris, dictionibus, ac citiùs unâ ſyllabâ quàm duabus, vel literâ unâ, ſenſum explicant; quales Hebræa, & quæ Hebraiſmo originem debent: cum Græca & Latina, ut recentiores & majori diligentia exculta, ſola omnium linguarum declinationem Nominis & Participii, mutata caſuum voce, noverint; dictionibusque conſignificativas particulas adjungunt, quas Hebræa & cæteri literis tantùm efferunt: unde remotiores à naturalibus linguis ſunt Græca & Latina.* Veneres etiam ſuas habet, quas nulla alia lingua exprimere poteſt. Unde dixit Lutherus Epiſt. ad Lincum, *Ebræos prophetas velle cogere, ut Germanicè loquantur, (vel aliâ quavis lingua,) perinde eſſe, ac ſi Philomelam quis cogeret, ut dulciſſimâ ſuâ melodiâ relictâ, uniſonam cuculi vocem imitaretur.*

28. Utilitas verò longè maxima ex hoc conſpicitur, quòd myſteriorum divinorum explicationem ita plenè ac perfectè, ac ex ipſarum Originalium tabularum inſpectione, aſſequi nemo poteſt. Unde & neceſſaria eſt aliqua ſaltem ejus cognitio iis, qui eloquia divina aliis explicare tenentur. Quàm abſurdum enim eſt, ut legatus mandata regis ſui non intelligat, ſed interprete opus habeat? De Themiſtocle narrant, quòd cùm à Perſarum Rege quædam petere & cum ipſo colloqui cuperet, annum integrum in addiſcenda Perſarum lingua inſumpſerit, ne Regem per interpretem adiret. Quid ergò ipſis agendum, qui non ſemel, ſed quotidie cum ſummo omnium Rege colloqui tenentur, ejus mandata ad populum deferendo, ipſorúmque vota ad Deum offerendo? Nam ut viri docti verbis utar, *qui*

ver-

verſiones tantùm nôrunt, alterum oculis videns, & cum plebe in atriis ſtantes è longinquo ſacra contuentur: qui verò ipſum textum Originalem intelligit, eum ſacerdotibus in ſanctuarium admiſſus, omnium quæ in penetralibus aguntur, ipſe teſtis eſt & arbiter. Hinc (inquit Lutherus,) *etſi exigua ſit mea lingua Hebrææ notitia, cum omnibus tamen totius mundi gazis non commutarem.* Ad fontes Hebræos in vet. Teſtamento recurrendum eſſe, cùm aliquod dubium occurrit, vel exemplarium varietas, uno ore affirmant veteres: maximè Hieron. Epiſtola ad Suniam & Fretellam. & Aug. de Doctrina Chriſtiana: quòd alibi, ſcil. Proleg. de Textuum Originalium integritate fuſe probamus. Agnoſcunt Bellarm. lib. 2. de verbo Dei, cap. 11. Canus loc. lib. 2. cap. 15. & alii, in quibuſdam caſibus Hebræos codices conſulendos. Sed etiamſi verſiones ad manus habeamus, *ad multa alia neceſſaria eſt textus Hebraici ſcientia*; ut optimè docet Ar. Mont. præſ. ad Bib. Interlin. Cùm verbum ambiguum eſt, non ſemper ambiguè reddi poteſt per interpretem: unde ſignificatio non integra, ſed manca redditur, cùm fortaſſe in Hebraica utraque ſignificatio ſervanda eſſet. Nam, ut ait S. Aug. *inter alias S. Scripturæ proprietates hæc neutiquam poſtrema eſt, quod unus aliquis locus adeò dives & abundant ſit, ut plures interpretationes, quarum ſingulæ piæ & bonæ ſunt, admittere poſſit.* Unde à Deo electa videtur hæc lingua myſteriorum Divinorum ſacrarium quaſi omnium fœcundiſſimum. E contra, quod in lingua Hebræa certum quid ſignificat, per vocem ambiguam ab interprete ſæpe redditur: ut in Pſal. 110. ubi נדבת Græco interprete redditur Ἀρχὴ, unde Latinus vertit *Principium*: quod potiùs per *Principatum* vertendum eſſet. Præterea quæ in prima lingua ſignificationem habent perſpicuam, in verſione habent obſcuram: ut in proverbiis, idiotiſmis, & verbis arti alicui propriis; vel quæ per tranſlationem facta ſunt. quæ in alia lingua convenire non ſolent. Hinc difficile agnoſcit Hieron. ad Pammach. *alienas literas inſequentem non alicubi excidere, ut quæ in alia lingua bene dicta ſunt, eundem decorem in tranſlatione conſervent:* Ex aliiſque multis, quæ adduci poterant, magna hujus linguæ utilitas ad verum Scripturæ ſenſum enucleandum apparet. Tandem ſi linguæ tantæ dignitatis, perfectionis, elegantiæ, & utilitatis, etiam addiſcendi facilitatem addamus, quid amplius deſiderari poteſt? Talis verò eſt hæc lingua, ut haud decimam temporis & laboris poſtulet, quàm Latina vel Græca, ut tradunt ejus inſigniores magiſtri. Si quis enim menſes aliquot in eam impendat, (*menſes, non annos*; ſic Erpenius) facilè bonos progreſſus in ea faciet. *Bimeſtris vel trimeſtris induſtria ſufficiet*, (ſic Amama) *ut mediocriter quis addiſcat: annum verò non requirit, ut omnis ejus difficultas fœliciter ſuperetur.* Qui verò tantillum temporis ab aliis negotiis & ſtudiis, imò à ludis, abſtrahere nolit; tam pretioſo theſauro ſe plane indignum reddit: Qui verò experietur, laboris fructus haud brevi reportabit.

29. His, quæ de lingua Hebraica dicta ſunt, quædam de antiquis Hebræorum literis, & de punctis vocalibus annectere, haud inutile erit. Et primò, quod ad literas attinet, ſententia eſt plerorumque linguarum peritiâ inſignium, literas, quas Samaritanas dicimus, quibus Pentateuchum Samaritanum in hac Bibliorum editione excudimus, Hebræorum primævas fuiſſe, quibus Lex & Prophetæ primùm ſcripti; eáſque Judæis & Samaritanis communes fuiſſe ante deportationem Babylonicam: Eſdram verò, qui poſt reditum codices ſacros recenſuit & inſtauravit, eoſdem literis Aſſyriis populo Judaico magis notis, (qui, durante Captivitate, linguæ & literarum obliti ſunt,) deſcripſiſſe; & priores Samaritanis, quos cane pejus & angue oderunt, reliquiſſe: ut hoc modo ſe nil cum iis commune habere, teſtatum facerent. Joſephus Scalig. Epiſtola ad Tompſonum & ad Ubertum, & in notis ad Euſeb. annno 1657. digreſſione de literis, hanc ſententiam acriter pro more tuetur, & in contra ſentientes ſtomachatur: ubi de literis Græcis & Phœniciis loquens, dicit, *Græcas à Phœniciis natas, quibus omnes olim & Chananæi & Hebræi uſi ſunt, adhúcque Samaritani utuntur: neque alios in uſu fuiſſe à temporibus Moſis ad excidium Templi. Nam ea, quibus Judæi hodie libros ſacros & omnia acta ſua ſcribunt, nupera ac novitia ſunt, ex Syriacis depravata: illa autem ex Samaritanis. Quod cum luce clarius ſit, tamen quidam ſemidocti, ſemitheologi, & (ut ſignantius loquar,) ſemihomines, non ſolùm Judaicas literas verè Hebraicas eſſe priſcas, audent dejerare; ſed etiam impios putant, atque adeò palàm vocant, qui aliter ſentiunt: miſeram verè doctorum & piorum hominum conditionem, ſi doctrinæ & pietatis ſuæ non alios teſtes haberent, quàm Aſinos.* Poſtea fol. 107. col. 2. *Viſuntur quidam hodie ſicli, qui quotidie Hieroſolymis effodiuntur, & ſub regibus Juda in uſu fuerunt. In illis nummis eadem literæ inciſæ ſunt, quæ in ſcriptis Samaritanorum leguntur, ſine ulla vel exigua mutatione: & putare veterum Hebræorum alias literas fuiſſe, quàm quæ in illis ſiclis viſuntur, & quæ ſub regibus Juda in commerciis Judæorum erant, extrema & inſania & imperitia eſt.* Ad eundem modum Joh. Druſius in Exod. cap. 36. ſcribit, *Hoc ita clarum eſſe, ut nemo ampliùs, niſi fortè alter Carneades, qui de rebus omnibus dubitare ſolebat, iſtud in dubium vocare auſit.* Sic Joh. Gerh. Voſſ. de Arte Gram. lib. 1. cap. 9. *Malè eas literas vocamus Hebræas, cùm Judaicæ dici debent. Hebrææ enim propriè ſunt Chananææ, hoc eſt Phœniciæ, quarum literarum figuram cognoſcere licet ex nummis, qui hodiéque crebro eruuntur de partibus Tyri & Sidonis. Iiſdem Judæos ante exilium Babylonicum uſos dicimus, quemadmodum & lingua eadem utrique genti communis erat.* Idem lib. 1. c. 31. dicit, *Judæos Babylonem abductos, ut Chaldaicè didicerunt, ita characteribus uſos Chaldaicis: ubi autem in Judæam reverſi, pauci admodum veteres Hebræorum characteres noverant: eóque Eſdras coactus eſt, ut Moſem & Prophetas literis deſcribere Chaldaicis, quibus aſſueverant: poſteriores Hebraicæ fuêre analoga veteribus ſive Samaritanis: ut Eſdras optimè potuerit vocem voce ſine ullius literæ diſpendio reddere: atque hoc ſufficiebat, ut Scripturarum veritas ſarta tecta permaneret.* His conſentiunt viri clariſſimi, Grotius in notis ad lib. de verit. Relig. Chriſtianæ, Sixtin. Amam.

Anti-

Antibarb Bibl. Iſaac. Caſaub. exercit. in Baronium, Sam. Bochart. in Geogr. Sacra. Lud. Capell. libello doctè & eleganter de hoc argumento ab ipſo edito, Waſerus, lib. de nummis Hebræorum, Mayer. Philol. Sacr. cum plurimis aliis. Inter Eccleſiæ verò Romanæ Doctores, Ar. Mont. Sixtus Senenſ. Serrarius, Bellarmin. Villalpand. Bonfrerius, Guido Fabricius, Joh. Morinus, Joh. D'Eſpieres, tract. 1. de Bibl Hebr. dub. 1. qui communem hanc ſententiam vocat, & omnium approbatione receptam.

30. Quia tamen non deſunt viri docti, qui contrariæ ſententiæ mordicus adhærent, & ſentiunt hodiernum characterem, quem *Quadratum* vocant, antiquum & Moſaicum fuiſſe, quo lex & reliqui libri ſacri olim conſcripti ſunt; argumenta potiora proferam, tùm ex antiquis ſiclorum inſcriptionibus, tùm ex teſtimoniis veterum Scriptorum Chriſtianorum & Judæorum petita: eáque contra exceptiones adverſæ partis tuebor; poſtea ad rationes, quas ipſi producunt, reſpondendum. Primum itaque & præcipuum argumentum pro literis Samaritanis, & quòd luce ſua evidenter hoc probat; (cui nemo niſi qui luſcus, vel oculos claudit, aſſentiri non poſſit;) ductum eſt ex antiquis ſiclis & numiſmatis Hebræorum ante Captivitatem cuſis; imò ante defectionem decem tribuum, (ut infra patebit,) ex ruderibus Hieroſolymitanis, olim, & hodie effoſſis. Omnes verò ſculpti ſunt characteribus, qui cum hodiernis Samaritanis planè iidem ſunt; paululum quidem variatis ob magnum temporis intervallum, (ut in omnium linguarum literis,) & in quibuſdam vetuſtate exeſis, ita tamen, ut eoſdem eſſe, facilè agnoſcas. Sicli autem omnes quatuor drachmas pendent: quòd Joſ. Antiq. lib. 3. cap. 9. de ſiclis ſui temporis aſſeruit. Hemiſiclus verò ſive ſicli Dimidium, drachmas duas. Ex una parte habent urnam auream cum manna, (de qua Exod. 16.) poſito ſupra urnam, vel quaſi in ore calicis, in multis Aleph Samaritano, in quibusdam Aleph & Schin, aliiſve literis, cum inſcriptione, literis Samaritanis, *Siclus Iſraelis*. Ex altera parte virga Aaronis cum amygdalis, & inſcriptione hac iiſdem characteribus, *Jeruſalem ſancta*. Alia etiam numiſmata diverſam habent inſcriptionem, ſed iiſdem literis inciſa. Horum verò omnium formas, quos alicubi invenire potuimus, ſculptas exhibebimus tractatu de nummis, ponderibus, & menſuris Hebræorum, una cum ſingulorum explicationibus. Horum unum nactus Ar. Montanus, ut certiſſimum veritatis teſtem, pro magno theſauro habuit, cujus *unius cognitio omnem ſibi in ponderum & monetarum ratione conſolidanda, veri diſquirendi laborem ademit*, ut ipſe loquitur in Apparatu, libro Tubalcain. Guiliel. Poſtellus vir linguarum peritiâ ad miraculum doctus, (licèt ſenex Rabbinicis deliciis faſcinatus, ad varias & impias opiniones delapſus ſit) lib. de 12. linguis, poſtquam Hieronymum citâſſet de mutatione facta per Eſdram, ejúſque ſententiam approbâſſet, affirmat, Samaritanos eſſe veros, genuinos, antiquóſque linguæ Hebraicæ characteres: & hoc probat ex antiquis ſiclis, his verbis; *Eſſe autem hujuſmodi formas antiquas, argumenta mihi fuêre numiſmata argentea, magnam admodum antiquitatem repræſentantia, quæ excuſa vidi apud Judæos, qui uſque adeò magni theſauri loco ducunt, ut unum (quod alioquin vix quincuncem æſtimes,) non potui mihi duobus aureis nummis redimere: aſſerúntque, eſſe à temporibus Salomonis. Cùm autem meas hac de cauſa mutationis characterum conjecturas ipſis Judæis aperirem, dicebant eſſe veriſſimas, & à multis ſuorum Doctorum probatas: & nil aliud eſſe cauſa (cùm alioquin Samaritanos cane pejus & angue oderunt, quos vix colloquio dignos putant) cur ita chara illa numiſmata habeant, niſi quia illi characteres illic deſcripti olim ſibi in uſu familiari fuiſſent, quaſi natura quadam illos ad priſtina revocante. Aſſerunt etiam, indies Hieroſolymis in maceriis ſive ruderibus profundis hæc crebro ab effoſſoribus reperiri: Antiquitatis certiſſimum argumentum, quod illic ſcribitur, HIERUSALEM SANCTA: quam Samaritani ipſi à temporibus Salomonis nec ſunt ingreſſi, nec ſancta nomine dignati ſunt, ut qui adorârunt in monte &c.* Hactenus Poſtellus: quem tamen adducunt quidam pro altera ſententia, quâ fide ipſi viderint: non potuit enim aliquid clarius pro literis Samaritanis dici. Siquid verò poſtea ſcripſit ſenex, cùm delirare cœpit, hoc nullum pondus habere debet. Siclos autem iſtos à Judæis, non à Samaritanis, cuſos eſſe, probat inſcriptio illa, (ut obſervat Poſtellus,) *Hieroſolyma ſancta*. Samaritani enim nunquam Hieroſolyma potiti ſunt; nec ipſam, ut *urbem ſanctam* agnoſcere vellent. Inſcriptio etiam altera, *Siclus Iſraelis*, (ut obſervat Ar. Mont.) antiquitatem arguit, cuſos ſcil. eſſe ante defectionem decem tribuum, vel ſaltem ante eorum captivitatem, cùm omnes tribus nomen Iſraelis obtinebant: poſtea enim à tribu Judæ, quæ principalis erat earum, qui relicti Judæi appellati ſunt. Idem etiam conſtare poteſt, eo quòd in multis, literæ quædam vetuſtate conſumptæ ſunt, ita ut vix legi poſſint. Characterum etiam rudis & ſimplex figura, (à qua hodiernam Samaritanam paulatim deflexiſſe ad ſcriptionis celeritatem, liquet,) idem planè demonſtrat; & quòd à plurimis, diverſis temporibus, effoſſi: unde tam à Judæis, quàm Chriſtianis, pro genuinis agnoſcuntur.

31. Præter argumentum hoc reale, quòd ſolùm apud omnes haud pervicaces ſufficeret, teſtimonia etiam veterum tam inter Chriſtianos, quàm apud Judæos, qui de hoc optimè teſtari poterant, habemus: quibus firmiora probationis genera in rebus ejuſmodi dari vel deſiderari non poſſunt. Inter Chriſtianos veteres pro nobis teſtimonium ferunt duo, ſui ſeculi in linguarum cognitione & Judaicarum aliarúmque antiquitatum ſcientia maximè inſignes, Euſebius ſcil. & Hieronymus: quos dum adfero, omnes adfero, qui inter veteres de hac quæſtione aliquid ſcriptum reliquerunt: nullus enim veterum pro contraria ſententia, vel verbum protulit. Euſebii verba ſunt in Chron. ad annum mundi 4740. *Fuit Eſdras eruditiſſimus legis divinæ, & clarus omnium Judæorum magiſter, qui de captivitate regreſſi fuerunt in Judæam: affirmaturque divinas Scripturas memoriter condidiſſe, & ut Samaritanis non miſcerentur, literas Judaicas commutâſſe.* Hic videmus Euſebium non tantùm hanc literarum mutationem diſſertè aſſerere; ſed etiam ejus cauſam adferre; ut ſcil. Judæi

cum

cum Samaritanis non miſcerentur. Varia hic comminiſcuntur,ut vim hujus teſtimonii evadant; ſcil. Euſebium poſſe intelligi de mutatione, qua literas antiquas Hebraicas,quibus libri ſacri conſcripti, in uſum communem revocavit,relictis ipſorum literis communibus, Samaritanis. Sed ut hoc de duplici charactere Hebræo,ſacro & communi,commentum eſt vanum, ut poſſea oſtendemus; ita cum Euſebii verbis conſiſtere non poteſt: loquitur enim de Judæorum charactere,ut de uno, eòque ab Eſdra mutato. Aliud verò eſt, characterem ſacrum in uſum communem, poſtquam deſueverat, revocare; aliud characterem mutare,ut à Samaritanis diſtinguerentur. Addunt etiam,Euſebium fortaſſe deceptum fuiſſe à Samaritanis, qui Cæſareæ magno numero vixerunt: ubi Euſebius erat Epiſcopus. At hoc eſt ejus teſtimonium planè negare,& ipſum ignorantiæ incuſare,ut qui ſe à Samaritanis illudi paſſus ſit. Quomodo etiam probant, ipſum Samaritanos potiùs quàm Judæos,qui numero,eruditione, & dignitate Samaritanis ſuperiores erant,conſuluiſſe,& ab iis in errorem inductum fuiſſe? Anne etiam à Samaritanis habuit,quòd eodem loco affirmat,Eſdram divinas Scripturas memoriter condidiſſe? Certè non, cùm ipſi Eſdram, & omnes Scripturæ libros præter Pentateuchum rejecerent. Nec ſatis eſt oſtendere,hoc fieri poſſe, ſed ita de facto fuiſſe: ad quod probandum, ne verbum proferunt. Hieronymus clarius loquitur in Prologo Galeato in 1. Regum,& in Ezech. 9. & comment. in Tit. 3. In Prologo ita ſcribit, *Certum eſt Eſdram Scribam, Legiſque Doctorem,poſt captam Hieroſolymam, & inſtaurationem Templi ſub Zorobabele,alias literas reperiſſe,quibus nunc utimur: cùm ad illud uſque tempus iidem Samaritanorum & Hebræorum characteres fuerint. Et tot literis Pentateuchus à Samaritanis deſcriptus eſt, quot Hebræus,quæ figuris tantum & apicibus differunt:* ut ibid. ipſe teſtatur. In Ezek. 9. *Antiquis Ebræorum literis,quibus uſque hodie utuntur Samaritani extrema,Thau litera,Crucis habet ſimilitudinem:* Et in Gal. 3. probat ex codice Samaritano contra Judæos, vocabulum *omnis* olim lectum fuiſſe,quia *antiquiores alterius quoque gentis literæ* (id eſt Samaritanorum) *id poſitum fuiſſe teſtantur.* Ubi videmus Hieronymum non dubitanter loqui, ſed ut de re certa & explorata, *Hoc certum eſt*: cúmque præceptores habuerit inter Judæos celebres,à quibus hoc certò ſcire poterat; & ipſe in Hebræorum ſcriptis & monumentis verſatus fuerit,& in Hebraica eruditione omnibus ſui temporis ſuperior eſſet; nec tantùm peritiam linguæ habuerat, (quam habuerunt etiam Rabbini,) ſed etiam judicio ſolido ipſos omnes ſuperaret; & non uno loco,ſed ſæpius hoc affirmaverit; meritò ejus teſtimonium magni æſtimandum eſt. Quòd verò dicit, Eſdram alias literas reperiſſe,non hunc ſenſum neceſſariò habet,quòd ipſe earum primos inventor fuerit, (prout videtur D. Voſſio;) ſed tantùm,eas Judæis loco earum,quibus antea uſi ſunt,dediſſe,& auctoritate ſua introduxiſſe. Ut hoc Hieron. teſtimonium enervent, varia effugia excogitârunt, quæ ipſa Hieronym. verba planè præcludunt. Alii dicunt,ipſum loqui tantùm de ſex literis Hebraicis finalibus,ut Picus, & Reuchlinus: alii de punctis vocalibus,& literis Syriacis,ut Schickardus: alii de literis Hebræorum ſacris,quas vulgo ignotas & latentes Eſdras publicè propoſuit,ut alicubi Poſtellum dixiſſe,quidam affirmant; cujus verba tamen in contrarium jam attulimus. At hæc omnia planè conficta eſſe,& cum Hieronymi verbis ſtare non poſſe, luce clarius eſt; ut cuique verba ejus conferenti patet. Loquitur enim non de punctis vocalibus,quæ nunquam mutata,nec Hieronymo nota erant, cùm ipſius tempore non extarent; nec de literis finalibus,ſed de omnibus; nec de charactere ſacro, quem latentem in uſum revocavit; ſed de novo introducto,veteri Cuthæis relicto: nec duplicem agnoſcit antiquum Hebræorum characterem,ſed unicum tantùm,quo libri ſacri deſcripti ſunt,quem Samaritanis reliquit. Fictam enim hanc diſtinctionem Hieronym. ignoravit; nec verba ejus, ſi equuleo torqueantur, talem ſenſum admittere poſſunt,ſed ei prorſus repugnant. Habemus itaque conſenſum veterum Eccleſiæ Doctorum,qui meritò multis neotericis Criticis & Grammaticis præferendi. His addit D. Capellus Bedam, qui ob eruditionem ſummam *Venerabilis* nomen meruit: qui ſcribit, *Apud Hebræos nullam eſſe de hac re dubitationem, Eſdram literas leviores ſub nominibus earum,quas eatenus habuerunt, excogitâſſe, priores Samaritanis reliquiſſe &c.* Nec quicquam valet,quòd ſupponunt, ipſum hoc ex Euſebio vel Hieronymo hauſiſſe. Nam à quocunque habuerit,liquet ipſum hanc ſententiam alteri prætuliſſe. Sed cum Hieronymo multò poſterior fuerit, nolo ejus teſtimonio eos ulterius premere; licèt ejus auctoritas multis recentioribus præponderare poſſit.

32. Præter veteres hoſce Eccleſiæ Scriptores, habemus etiam,inter Judæos, Rabbinos Talmudicos,& recentiores,qui idem affirmant. In Talm. Babylonico, tract. Sanhedrim, ſect. 2. *In principio data eſt Iſraeli Lex* בכתב עברי *ſcriptura Hebræa,& lingua ſancta: poſtea data eſt illis in diebus Eſra,* בכתב אשורית *ſcriptura Aſſyriaca,& lingua Aramæa: poſtea elegerunt Iſraelitæ ſcripturam Aſſyriacam & linguam ſanctam, & reliquerunt idiotis ſcripturam Hebraicam,& linguam Chaldaicam. Qui ſunt illi Idiotæ? Reſpondet R. Chaſda,Cuthæi. Quæ eſt ſcriptura Hebraica? Reſpondet iterum Chaſda,* בכתב ליבונאה *ſcriptura Libonæa. Per ſcripturam Libonæam* intelligunt omnes, Samaritanam; & per *Cuthæos*, Samaritas: licèt de voce *Libonæa*,aliqua ſit diſcrepantia. Hic expreſſè legimus, Legem primò datam ſcripturâ Hebræâ: quæ ſcriptura relicta eſt Cuthæis, Iſraelitis eligentibus ſcripturam Aſſyriacam. Quòd verò dicitur,datam eſſe Legem temporibus Eſdræ,non tantùm ſcriptura,ſed & lingua Aſſyriaca; non intelligendum, quaſi Eſdras Legem ſcripſiſſet in hac lingua: ſed cùm,durante captivitate,Judæi tam linguæ,quàm characteris proprii, obliti fuerint, & Legem quidam tam lingua quàm charactere Chaldaico ſibi deſcripſerant; Eſdram Legem lingua Hebraica,charactere verò Aſſyrio, ſcripſiſſe, relicto Cuthæis charactere Hebraico, & rejectis exemplaribus quæ lingua Chaldæa apud plebem invaluerant: ut explicat R. Japhe. Eodem cap. 1. Tract. Sanhedrim, R. Joſe Eſdram cum Moſe comparans, ut qui dignus eſſet,

per cujus manus lex daretur Iſraeli, niſi Moſes eum præceſſiſſet, addit, *quòd licèt non ſit data Lex per manum ejus, mutata tamen eſt per manum ejus ſcriptura, quum vocatur nomen ejus* אשורית *Aſſyria, quia aſcendit cum eis* באשור *ex Aſſyria.* Ubi apertè videmus ſcripturam Aſſyriam, quæ hodie Hebraica dicitur, ex Aſſyria ſive Babylone cum Eſdra aſcendiſſe, & ab eo mutatam eſſe. unde infertur ante illud tempus apud Judæos in uſu non fuiſſe. In Talm. Hieroſolym tract. Magill. ſect. 1. אשורי *Aſſyria eſt ei ſcriptura, ſed non ei lingua. Hebræa eſt ei lingua ſed non ei ſcriptura: elegerunt illi ſcripturam Aſſyriacam, & linguam Hebræam. Quare autem vocatur Aſſyria? quia character ejus eſt* מאושר בכתבו *excellens & ornatus. Dixit R. Levi, eò quod aſcendit per manum eorum de Aſſyria:* poſtea ſubjiciuntur verba R. Joſe ſupra adducta ex Talm. Babyl. & Rab. Japhe. Veteribus iſtis etiam recentiores pleroſque adjungere licet: qui, etſi inter ſe ſententiis variant, in hoc tamen omnes conſentiunt, literas Hebræorum antiquas eaſdem fuiſſe cum Samaritanis hodiernis, & Eſdram literis Aſſyriis legem tradidiſſe. Ut tamen literas hodiernas, quibus ipſi utuntur, Samaritanorum characteribus præferant; (quibus gloriam literarum primogenearum, quibus Lex à Moſis ſcripta fuit, dari, iniquiſſimè ferunt;) fingunt aliqui tabulas legis cum Moſis αὐτογράφῳ charactere hodierno, ſive Aſſyriaco, quem ſacrum eſſe volunt; exemplaris verò reliqua cum omnibus, quæ uſum civilem ſpectabant, charactere communi, qui Samaritanis adhuc in uſu eſt, deſcripta eſſe: Eſdram verò hunc characterem populo ignotum in lucem protuliſſe, & tam in ſacris quàm prophanis hunc ſolum uſurpandum ſanxiſſe: Alii tamen omnia librorum ſacrorum exemplaria, etiam quæ in uſu populari erant, charactere hodierno, quem ſacrum eſſe volunt, deſcripta fuiſſe: ejus tamen uſum in Captivitate amiſſum & deperditum, Eſdram reſtituiſſe, & hunc ſolum in omnibus ſcripturis uſurpandum edixiſſe; priore, cujus uſus erat in rebus civilibus, Cuthæis relicto. Priorem ſententiam tuetur R. Moſes Bar-Nachman, quem Ramban vocant, qui circa annum Chriſti 1260. mortuus eſt, qui in Comment. in Pentateuch. narrat, *ſe, cùm apud Aconem eſſet, inveniſſe in manibus quorundam Seniorum, ſiclum argenteum ponderis ſemiunciæ ſive 4 drachmarum, qui ſignatus erat ex uno latere figurâ virgæ amygdalinæ, ex altera urna cum literis quibuſdam ſcriptis ad marginem utriuſque lateris; quem cùm Samaritanis oſtenderunt. Ipſi ſtatim legerunt: ex uno latere erat,* Siclus ſiclorum (potius *Siclus Iſraelis*, nam inter omnes ſiclos nullus hodie videtur cum tali inſcriptione, unde illud (*Siclorum*) videtur eſſe error ſcribæ:) *ex altera,* Hieruſalem ſancta. Addit Nachman, quòd *ſcriptura Hebræa relicta erat Cuthæis, ſicut commemoratur in Sanhedrim*: memorat quoque ſe vidiſſe Hemiſiclum dimidii ponderis cum iiſdem vebis & inſcriptione. R. Joſ. Albus in libro עקרים ſive de fundamentis fidei Judaicæ, idem affirmat. Scribit enim *Judæos duo habere monumenta Captivitatis ſuæ Babylonicæ: unum, quòd menſibus nomina Chaldaica indiderunt, cùm antea, primus, ſecundus, tertius, &c. dicti ſint: alterum, quòd ſcripturam Hebraicam Cuthæis reliquerunt, & Aſſyriam elegerunt.* Ercitat illud ex Sanhedrim, quòd jam attulimus. Unde infert, *ſcripturam, quæ hodie eſt in ipſorum manibus, non eſſe Hebraicam ſine dubio, &c.* Poſterior ſententia plures habet adſtipulatores: inter quos numerant R. Jacob, Sam. Japhe, Moſem Ægyptium, R. Azariam, R. Hai, Ephodæum, cum aliis. Quorum omnium ſententia cum figmento illo duplici characteris nitatur, ſi illud fundamentum ipſis ſubtraxerimus, quicquid illi ſuperſtruunt, mole ſua ruet. Omnes tamen hodiernam ſcripturam vocant Aſſyriam; & priorem, quam Cuthæis reliquerunt, Hebræam.

33. Habemus itaque ex utriuſque Talmudis auctoritate, (quæ omnibus Judæis ſacroſancta eſt.) & ex ſententia Judæorum & Rabbinorum poſteriorem; Characterem Hebræum veterem eſſe Samaritanum: hodiernum verò eſſe Aſſyrium, quo Eſdras Legem poſt Captivitatem deſcripſit. Quidam tamen ex Rabbinis, (præſertim junioribus,) & ex noſtris ſcriptoribus, ne quicquam ab hodierni characteris antiquitate, ejúſque ſanctitate, (ut ipſis videtur,) detrahatur, varia commenta fingunt, ut teſtimonia prædicta, & argumentum à ſiclis ductum evadant. Primò enim, ſcripturam hodiernam dictam volunt Aſſyriam, non ab אשור gentis nomine, quaſi ab Aſſyria cum Eſdra primò aſcenderat, & antea non eſſet apud Judæos in uſu: ſed ab אשר *beatum reddit*, unde deduci volunt אשורית, quaſi hoc modo beatificata eſſet ſcriptura ſive character, vel propter characterum magnificentiam & ornatum: (ſpecioſa eſt enim hæc ſcriptura;) nam literæ nullæ ſunt ſibi ſimiles, nec una alteri adhæret inſcribendo. Sic Moſes Ægyptius, R. Jacob in oculo Jacobi, Bartenora, Azarias, & alii. At quis non videt meras nugas, & vanorum hominum vaniſſima hæc eſſe commenta, quorum Chriſtianos Theologos pudere debet? Neſcio ſanè quid ſit ineptire, ſi hoc non ſit. In locis enim ex Talmude adductis disertè dicitur, *ſcripturam Aſſyriam ſic dictam, quia ex Aſſyria cum Eſdra aſcendit; ut & alteram Hebræam, quia erat antiqua Hebræorum.* Quòd verò ab אשר *beatum reddidit*, deduci volunt, puerile & ridiculum eſt, contra omnem Lexicorum fidem, & contra communem vocis uſum: nam nec unum locum proferre poſſunt, ubi אשורית, *beatitudinem* ſignificat. Præterea, quàm bellas rationes adferunt, cur literæ iſtæ beatæ, aliis omnibus magis ornatæ & magnificæ ſint? Nam plures earum ſibi ſimiles eſſe, quis niſi luſcus non videt unde ſæpe invicem commutantur. Annon ו & י item ד & ר. & ם & ס ſimiles ſint? & annon plures aliæ ſint Europæorum literæ, qui ſibi invicem non cohærent? annon rationes iſtæ Samaritanis potiùs quàm Hebræis hodiernis conveniant? Denique, quàm ſtultum & ineptum eſt, characteres beatos vel beatificos dicere, quaſi ſcil. literæ, & linearum ductus beatitudinis capaces eſſent? Apage iſtiuſmodi nugas & deliria.

34. Secundò, duplicem fuiſſe characterem in uſu apud Judæos ante Captivitatem volunt; hodiernum ſcil. quem *ſacrum* & *ſanctum* vocant, quo libri ſacri conſcripti ſunt, ut pleríque aſſerunt; vel ſaltem tabulæ legis, & Moſis autographon, ut alii: & communem

ſive

ſive *prophanum*, quo in negotiis civilibus uſi ſunt, quique populo notus erat. Et hunc characterem agnoſcunt Judæis & Samaritanis communem fuiſſe: priorem verò tempore Captivitatis amiſſum Eſdram reſtituiſſe; & hoc libros Sacros exaraſſe, altero Samaritanis relicto. At huic duplici characteri repugnant omnia, quæ à nobis allata ſunt teſtimonia: quæ de unico charactere ante Captivitatem, quo libri ſacri deſcripti ſunt; quémque Hebræum vocant; non de pluribus, loquuntur. Nec dicunt, Scripturam ab Eſdra reſtitutam, vel characteres antea latentes ipſum in uſum revocâſſe: ſed mutâſſe ex Hebræis in Aſſyrios, ut luce clarius conſtat. Apud Gentes Idololatras legimus quidem fuiſſe literas ſacras, quibus myſteria ſua horrenda & turpia in delubris occultabant: ut ignara plebecula, quæ non intelligebant, venerarentur. Tales fuiſſe apud Ægyptios teſtatur Diodorus l. 3. & apud Æthiopes fuiſſe præter literas vulgares etiam Regias, quæ Ægyptiis ſacris ſimiles fuêre, ſcribit Heliod. lib. 4. & de Babyloniorum literis ſacris, & de ſacris Meroe ſcripſiſſe Democritum dicit Laertius lib. 9. quibus myſteria ſua plerumque impia occultis characteribus, vulgo ignotis, valebant; ne fraus & impoſtura ipſorum pateſieret, ipſíque omnibus ludibrio eſſent. At in hoc differt vera Religio à falſa Gentilium ſuperſtitione, quòd myſteria ſua non occultabat, nec occultis characteribus vulgus ab ipſorum cognitione arceret; ſed potiùs omnibus propalanda exponeret, ut omnes ſalvi fierent. Suſpectam etiam facit hanc ſententiam, altum de ea tum in Scripturis, tum in Joſepho & Philone de duplici charactere ſilentium. Scio argumentum negativum non ſemper firmum eſſe: At cùm ſæpe data fuerit occaſio ejus mentionem faciendi, præſertim apud Joſephum, qui antiquitates ſuæ gentis meliùs, quàm omnes Rabbini poſteriores, novit, nec de iis ſilere ſolet: apud quem tamen ne verbum de hujuſmodi characteribus invenitur: probabile ſaltem facit talem characterum diſtinctionem nunquam fuiſſe. Imò multa ſunt in Scripturis, quæ contrarium ſuadent; Deum ſcil. legem ſuam populo ſuo propoſuiſſe, ut omnes eam legerent, & poſteros docerent; & per prophetas ſæpius expoſtulâſſe de eorum negligentia: quòd ſanè non feciſſet, ſi charactere aliquo ignoto lex ſcripta eſſet; & tali, qui in uſu communi non fuiſſet. Si verò dicant, characterem hunc populo haud ignotum fuiſſe, licèt in libris ſacris ſolis ejus uſus eſſet; cur non habuerint etiam Samaritani Pentateuchum ſuum iiſdem literis conſcriptum? Si enim character ille in uſu publico fuiſſet, certè libros ſuos charactere ſacro deſcripſiſſent, non prophano & communi. Anne credibile eſt ante defectionem 10. tribuum, cùm eaſdem literas antea habuerint cum reliquis Iſraelitis, ipſos in communes eas commutâſſe? vel Manaſſem, qui primus Pontifex fuerat Templi in monte Geraſim, librum legis alium, aliiſve characteribus deſcriptum, attuliſſe, quàm qui antea in uſu erant? vel ſacerdotem à Rege Babyloniæ miſſum, ut Samaritanos verum Dei cultum doceret, librum Legis aliis characteribus exaratum habuiſſe, quàm quibus libri ſacri antea deſcripti fuerant? Si verò poſt aſportationem decem tribuum exemplaria legis quædam inter reliquias populi remanſerunt, (nam ex omnibus tribubus quoſdam, pauperiores, ſcil. relictos eſſe, viri docti ſtatuunt;) certè iiſdem characteribus talia exemplaria ſcripta erant, quibus exemplaria in tribubus cæteris. A quibuſcunque verò Samaritani codices ſuos habuerint, nemo ſanus credet, ipſos prophanum characterem in codicibus ſuis ſacris eligere voluiſſe, cùm ſacrum in publico uſu eſſe viderent. Præterea ſiclorum inſcriptiones, quæ omnes charactere Samaritano inciſæ ſunt, (antiquiorum ſcil. qui ante Captivitatem cuſi,) planè oſtendunt, alium characterem in uſu non fuiſſe. Si enim alius extitiſſet, certè aliqui ſicli eo percoſſi fuiſſent. Si verò dicant, ſiclos illos non fuiſſe ſiclos Sanctuarii, ſed civiles; Reſpondeo, nullo fundamento niti diſtinctionem iſtam ſicli in ſacrum & civilem, ut à Villalp in Ezech. & aliis clarè oſtenditur. Omnia enim æſtimatio erat ſecundum ſiclum Sanctuarii, Levit. 27. 25. & cùm ſæpius legimus de ponderibus & ſiclis Sanctuarii, hoc non ideo fit, quaſi alius eſſet ſiclus civilis ab illo Sanctuarii diverſus, ſed quia in Sanctuario aſſervabantur ponderum & menſuram ſtateræ. Hoc enim ad ſacerdotum officium pertinebat, 1. Paralip. 23. 29. ut ſint *ſuper omne pondus & menſuram*. Imò tanti æſtimabant etiam Ethnici pondera & menſuras, ut in Templis ſervari vellent: ſicut ex inſcriptione Congii Veſpaſiani conſtat. A Chriſtianis etiam in Eccleſiis aſſervata fuêre, ut ex Juſtiniani Authentic. Novell. 128. c. 15. apparet, qui legem ſanxit, ut *pondera & menſura in ſacratiſſima cujusvis civitatis Eccleſia cuſtodirentur*. Diſtinctionem itaque iſtam, tàm ſicli, quàm characterum, in ſacros & communes, planè confictam eſſe, ex dictis liquet. Plura qui deſiderat, legat inter alios Lud. Capellum de antiq. Lit. Hebr. & Joh. Morin. in Pent. Samar. Exerc. 2. cap. 3. ſect. 4. 5, &c.

35. Reſtat, ut argumenta contraria breviter percurram. Primò producunt Rabbinorum teſtimonia, tùm veterum, tùm recentiorum: quibus, in rebus ſuæ gentis, æquum eſt, ut fidem adhibeamus. Reſp. In iis, quæ ad gentis ſuæ gloriam pertinent, haud æqui ſunt arbitri Judæi, cùm in talibus nihil non mentiantur; & ob crebras diſperſiones & exilia facti ſunt in propria hiſtoria peregrini: Ita ut nihil firmi in hiſtoria ex iis hauriri poſſit, nec tutò iis fidendum, niſi res aliunde confirmetur, ut affirmat D. Grotius. In hac cauſa etiam habemus inter ipſos vetuſtiſſimos doctiſſimóſque, qui nobiſcum ſentiunt: quorum verba jam adduximus: rationes etiam prægnantes, quæ quemvis à præjudicio liberum in aſſenſum trahere poſſunt. Secundò, proferunt monetas quaſdam literis hodiernis inſcriptas: & aſſerit quidem Schickhardus, ſe vidiſſe ſiclos Salomonis nomine & vultu percuſſos ex una parte, ex altera Templi. Sed non negamus, quoſdam cuſos poſt reditum à Babylone literis hodiernis, quas pro antiquis introduxerat Eſdras: quales & ipſe vidi. Sed hæc noſtram ſententiam non oppugnant. Quòd verò ad ſiclum, in quo erat Salomonis nomen & imago, qualem etiam nuper habui, tales planè fictitios eſſe conſtat: quòd Judæis illicitum fuit cujuſquam animantis ſpeciem ſculpere vel effingere, & præcepto ſecundo interdictum: ut non tantùm ipſi Judæi, ſed inter Chriſtianos doctiſſimi ſtatuunt. Inter alios vid. D. Grotium

in præcept. 2. Imò illicitum fuit in quemcunque uſum, ſive ſacrum, ſive civilem, ſine ſpeciali diſpenſatione divina, qualis facta eſt Moſi, & Salomoni, cùm Cherubinos in Tabernaculo & Templo fabricarent. Unde Tacitus lib. 5. de iis affirmat, *Nulla ſimulacra urbibus ſuis, nedum templis, ſunt: non regibus hæc adulatio, non Cæſaribus honor.* Habet quidem Waſerus inter alios nummos, unum cum Salvatoris effigie ex una parte, & nomine Jeſu: ex altera hunc titulum habet, *Rex venit cum pace, Deus homo factus eſt*: taléſque videt tam Samaritanis, quàm Hebraicis literis hodiernis expreſſos vulgo circumferri, quos fictos, & recentiores eſſe, nemo ambigit. Tertiò, arguunt ex inſcriptionibus quorundam ſepulchrorum, quas refert R. Benjamin in Itinerario ſuo, qui obiit circa annum Chriſti 1170. Scribit enim, ſe vidiſſe Patriarcharum ſepulchra, Abrahami, Iſaaci, Jacobi; item Saræ & Rebeccæ, & Leæ, cum inſcriptionibus literarum Hebraicarum hodiernarum: ſcil. Abrahami hæc erat; *Hoc eſt ſepulchrum Abrahami, beati patris noſtri:* & hæc vidit in valle prope Hebron, ubi templum quoddam Chriſtianorum, cui nomen *Sancti Abrahami.* Reſp. Authorem hunc fabuloſiſſimum eſſe, ejúſq; librum infinitis mendaciis & erroribus ſcatere: quæ detegit & ubique confutat Conſtant. L'Empereur, qui Beniamini librum cum notis edidit. Nec dicit R. Benjamin, inſcriptiones fuiſſe literis hodiernis; ſed quòd ſingula ſepulchra literis inciſis obſignata eſſent: vel ſi tales fuiſſent, quomodo probetur, non fuiſſe à poſterioribus Judæis inſcriptas, qui Prophetarum ſepulchra ædificare & ornare ſolebant? Nec affirmat, hæc eſſe ipſorum ſepulchra, quorum nomina præ ſe ferunt: ſed Chriſtianos, qui ibi habitabant, hæc ſepulchra feciſſe, quibus impoſuêre nomina prædicta, quæ peregrinantibus pro Patriarcharum ſepulchris oſtendunt, & inde pecuniam erogare. Quæ verba planè indicant, (ſi non ſit hoc merum Benjamini commentum,) confecta eſſe hæc ſepulchrorum nomina, ab avaris quibuſdam nebulonibus, ut hac impoſtura credulos pecuniâ emungerent. Certè, ſi talia ſepulchra extitiſſent, Judæi antiquiores, qui tantùm de Abrahamo gentis ſuæ conditore gloriantur, de iis nunquam ſiluiſſent, ſed plenis buccis ubique prædicâſſent. Aliod ejuſdem ponderis producunt argumentum ex R. Moſe Schim Toff, qui vixit circa annum 1480. de viſo ſibi monumento ducis exercitus Regis Jehudæ Amaſiæ in Valentia, Hiſpaniæ provincia: ubi Seniores oſtenderunt ipſi lapidem ſepulchralem in vertice montis, cum inſcriptione literis & verbis Hebr. quæ latinè ita redditur, *Educe lamentum: Voce amara: Duci magno: ereptoà Deo:* reliqua vetuſtate exeſa. Sed ad finem erat; —לאמציה *Amazia.* De hoc monumento prolixam texuit hiſtoriam Villalp. in Ezech. Tom. 2. lib. 5. cap. 58. pag. 554. & licèt verba Hebraica ob lectionis difficultatem ex literis vetuſtate attritis paulò aliter referat ex MS. quodam apud Saguntum in Hiſpania, ubi ſepulchrum hoc inventum eſt: (ipſum enim lapidem reperire non poterant duo Societatis ſuæ ad exquirendam veritatem miſſi:) tamen lapidem eundem eſſe ex loco & tempore, quæ cum relatione R. Schim Toff congruunt, planè conſtat. Addit verò Villalp. ex eodem MS. hæc verba tumulo quodam inſcripta literis Hebraicis, *Hic eſt Tumulus Adonram ſervi Regis Salomonis, qui venit ut exigeret tributum, & mortuus eſt die* ··· reliqua vetuſtate obliterata. Ex his verò quàm infirmum ducitur argumentum, cæcus eſt qui non videt, cùm ex nomine Amaziæ inferant, hunc fuiſſe Ducem exercitus Amaziæ Regis Judæ: quaſi nomen Amaziæ ſoli illi Regi Judæ proprium eſſet. Quid etiam, ut objicit L. Capell. regibus Judæ commune cum Hiſpania, cui nomen Amaziæ fortâſſe inauditum? Probabilis eſt viri docti conjectura, cùm Mauri regnabant per Hiſpaniam multis annis, & Judæi ab Oriente expulſi ſupra mille poſt Chriſtum annos illuc confluxerant, Judæum hic ſepultum fuiſſe ſervum cujuſdam Amaziæ Maurorum Reguli. Quæ verò habet Villalp. ex MS. ſuo, apertè falſa ſunt. Contradicunt enim hiſtoriæ ſacræ, quæ teſtatur Adoniramum à Rehoboamo ad ſedandos rebelles miſſum, lapidibus ab Iſraelitis obrutum fuiſſe, & in Sichem ſepultum. Unde etiam erat, ut Hiſpania Salomoni vel Regibus Judæ tributaria facta ſit, de qua fortè nunquam inaudiverant? Credibile eſt itaque, quod idem Capellus addit, Judæum quendam cùm inventus eſſet hic lapis, Chriſtianis linguæ Hebraicæ ignaris impoſuiſſe; unde in librum iſtum MS. hæc relata fuêre. Hiſce inſcriptionibus etiam addunt illam, quæ in aurea lamina ſummi Pontificis fieri juſſit Dominus, Exod. 36. 37. de qua Hieron. Epiſt. ad Fabianum ſcribit, *inſcriptum fuiſſe Dei nomen literis Hebraicis* יהוה. At non dicit Hieronymus, ante captivitatem laminam talibus literis inſcriptam fuiſſe: poſt Eſdram verò quis negat laminam talibus literis inſcribi potuiſſe? Sed quid ſi in antiquis Hieronymi editionibus, literarum iſtarum nomina tantum appoſita fuerunt; figuræ verò additæ ab iis, qui editionem procurârunt? Tale quid in nomine Tetragrammato accidiſſe obſervavit D. Boch. Geogr. ſacr. parte 2. lib. 2. cap. 17. Nam in Comment. Hieron. in Pſal. 8. ubi de hoc nomine dicit, quòd legi poteſt, *Jaho*, ut habent veteres editiones, novæ perperam fecerunt, *Jehova*, de quo Hieronymus nunquam cogitavit. Sic hoc loco, quòd Hieronymus de literis Hebraicis dixit, quarum nomina ſolum appoſuit, hoc perverſè & mala fide editores de hodiernis formis intelligi volunt, quas de ſuo addiderunt.

36. Ex literarum figuris etiam alia petunt argumenta. Et primò objiciunt verba Chriſti, Matth. 5. 17. 18. *Donec tranſeat cœlum & terra, iota unum vel apex non præteribit à lege.* Hinc colligunt, Jod minimum fuiſſe literarum Hebraicarum: quòd de hodiernis verum eſt, non verò de Samaritanis, ubi ࠉ Jod eſt potiùs literarum maxima. Hoc argumentum palmarium vocat Schickbardus Bechinhap. diſp. 5. p. 82. 83. & Delherus Eclog. ſac. Syr. Dict. 1. cum Crinesio in Babele, colligunt, non uſitatos fuiſſe characteres Samaritanos, ubi Jod notabilem habet magnitudinem. At argumentum hoc verè ſtramineum eſt, & non poſſum ſatis mirari virorum doctorum incogitantiam, qui talia *jactant*: adverſam enim ſententiam non petunt, ſed cum larvis luctantur. Poſito enim (quòd concedendum non eſt) Chriſtum loquutum fuiſſe de minima Alphabeti litera;

nil

nil aliud inferre poſſunt, quàm inter literas, quæ tunc Judæis in uſu erant, Hebraicas, Jod minimam fuiſſe: at quis hoc unquam negavit? Annon inter omnes convenit, ab Eſdræ reditu libros ſacros his characteribus deſcriptos fuiſſe? quid verò hoc ad Samaritanos vel eorum characteres? Dominus enim ſermonem habuit ad Judæos, in quorum codicibus Jod erat litera minima, non ad Samaritanos. 2. Urgent literam Tau, quam olim Crucis figuram habuiſſe teſtantur Orig. in Ezech. 9. Hieron. ibid. & alii. Hodiernum verò Tau nullam cum Cruce convenientiam habere videmus: unde Scal. ad annum Euſeb. 1657. digreſſ. de literis, in Orig. & Hieron. invehitur; & ſcribit, *nil falſius dici poſſe, quàm Tau habuiſſe Crucis figuram*. At pace tanti viri dixerim, nil verius dici poſſe. nam in antiquis ſiclis certiſſimum eſt, talem figuram literæ Tau inveniri, quæ exactè Crucem repræſentat, licèt hodiernum Tau ab antiqua forma aliquantulum deflexerit, ob facilitatem ſcripturæ, ut ex ſiclorum variorum formis Tomo noſtro ult. clarum faciemus. Inter eos enim videmus Tau inſtar Crucis diverſimode expreſſum: quòd & ex hac ratione conſtat. Nam figura Aleph, quæ ſupra urnam imponitur, Crucem exactè repræſentat, ſi inferiorem lineam transverſam tollas: per hanc enim ſolam lineolam à Tau diſcriminatur Aleph, ut ex hodiernis Tau & Aleph Samaritanis liquet: quorum utrumque ab antiqua forma ad ſcriptionis celeritatem eodem modo deflexit: & in utrica illa linea rotum hodie diſcrimen conſiſtit, qua dempta ex Aleph fit Tau. Nec ab alio fonte illud Ægyptiorum Tau, quòd varias Crucis formas repræſentat, (ut in Hieroglyphicis Ægyptiorum eſt videre;) vel Æthiopum Tau, quod eandem habet figuram, fluxit; quàm ab antiquo Phœnicum vel Hebræorum Tau, à quibus Ægyptii aliique literas habuere. 3. Objiciunt Mem clauſum in voce media, Eſ. 9. 7. למרבה & apertum in fine vocis, Neh. 2. 13. הם פרוצים in quibus magna myſteria ineſſe volunt Judæi; & in priore Chriſtiani quidam interpretes. Ad hæc reſpondet Magnus Grotius, (cujus ſententia eſt multorum gravium Theologorum, quibus aſſentior) hæc primò ex librariorum errore orta fuiſſe, poſtea verò Judæos myſteria quæſiviſſe. Cùm verò locum illum, Eſ. 9. multi ex Patribus de myſterioſa Chriſti incarnatione & Nativitate agere obſervârint, etiam illi aliquid myſterii ineſſe ſuſpicati ſunt, ad characteres, qui tunc in uſu, ſolos attendentes. Clariſſ. Capell. refert hoc ad varias lectiones, nempe, verba poſſe diviſim legi לם רבה *ipſis multiplicabit imperium*, ut & El. Lev. Maſ. Hammaſ. Tab. 2. orat. 7. mihi tamen magis placet altera reſponſio. Superſtitioni Judaicæ aſcribit Wigammelerus in Tabulis. Forerius idem cum Grotio ſtatuit, lapſum fuiſſe ſcribæ: quem, ut & alios ejuſmodi lapſus, præpoſtera religione Judæi non auſi ſunt è Textu tollere. Scaliger, Druſius, Voſſius, aliique Hebraicè doctiſſimi, negant ita ſcriptum fuiſſe initio. Maſora nihil notat, quàm legi לםר בה cum Mem aperto, licèt ſcriptum ſit cum Mem clauſo. Hieron. Ar. Mont. Junius, Piſcator, Deodatus, Genevenſes Interpretes, & complures alii, de myſterio aliquo altum ſilent. Calvinus verò dicit, *aſſeri vix poſſe, ita ſcriptum fuiſſe à Propheta*. Chriſtiani interpretes, qui myſterium ineſſe volunt, ut de antiquo charactere fortè nil cogitârunt; ita inter ſe diviſi ſunt. Judæorum verò explicationes de Mem clauſo & aperto, mera ſomnia & inania figmenta ſunt: quæ legere licet apud Sixt. Am. Antibarb. Bibl. Non omnes tamen Judæi hic myſteria quærunt. R. Salomon ita nugatur, *Dixerunt Doctores noſtri, Deo Benedicto propoſitum fuiſſe, ut Hezekiam Meſſiam faceret, & ex Sennacharib Gogum & Magogum. Dixerunt Angeli miniſteriis Deo Benedicto; An is, qui truncavit januas templi, & miſit eas Regi Aſſyriæ, fiet Meſſias? & ſtatim clauſerunt ſcripturam.* Ejuſdem commatis ſunt, quæ habet Ab. Ezra, *Mem clauſum in medio vocis innuit ſignum Solis: quia enim retrovixit umbra, par erat, ut hoc cederet ad magnitudinem nominis ejus:* מרבה *enim eſt nomen formæ* מַעֲשֶׂה Idem verò de voce הם Neh. 2. 13. innuit *Mem apertum, muros apertos, & ruptos, ſed hoc myſticum eſt.* Iſtiuſmodi myſteria elicit Kimchi ex Mem clauſo in medio, Eſ. 9. & aperto in fine. Neh. 2. 13. De hoc, ut & de illo, nullum myſterium latere, ſed ſcribæ errorem eſſe, ſcribit Voſſius de arte Gram. l. 1. c. 13. cùm apud Job 38. 1. Nun non productum reperitur in fine vocis: etſi hic ratiunculæ aliquid commentus eſt R. Salomon. Producunt etiam & illud Talmudicum Tract. Megill. c. 1. & de Sabbato, de litera Samech & Mem finali clauſo, quæ miraculosè ſteterunt in Tabulis; quia Tabulæ perforatæ erant, ut omnes literæ per utramque partem tabularum apparerent: quod probant ex illo, Ex. 32. 15. *Tabulæ erant inſcriptæ ex duobus ipſarum lateribus: hinc & hinc ſcriptæ erant.* Hinc inferunt, literas Samaritanas in uſu non fuiſſe, cùm illæ ſine miraculo ſtare poſſent. Hoc verò Rabbinicum commentum ſerio reſponſio vix dignum eſt. Unde enim hoc miraculum probant, niſi hoc eis concedatur, quòd in quæſtione eſt, Tabulas his literis ſcriptas fuiſſe: nec ex Moſis verbis tale quid colligi poteſt, nec quiſquam ſani cerebri ita interpretatus eſt. Si verò dicant, hoc ipſos habere per traditionem à monte Sinai; hoc ipſis probandum, non nudè affirmandum erat. Verius multò eſt, eos hoc & alia hujuſmodi habuiſſe à mendaciorum patre, *qui efficaciter operatur in filiis inobedientiæ*. Tandem proferunt illud ritium Rabbinorum ex eodem loco Talmudis, qui ex Exod. 27. 10. 11. probant, literas nunquam mutatas fuiſſe, ex figura literæ Vau. Nam Moſes vocat uncinos columnarum ווים *Vavim*, à figura τῦ Vau: unde inferunt, eandem fuiſſe figuram Vau tempore Moſis, quæ hodie. At quis riſum teneat, cùm nugas bullatas iſtiuſmodi profundorum Rabbinorum audit? Dicit Moſes, columnas Tabernaculi habuiſſe uncinos, quibus aulæa appendi poterant, De Vau litera non cogitavit: nam וו *uncinos*, non Vau literam ſignificat: eſt enim in conſtructione & Genitivum regit, ut alibi. Si verò ad figuram Vau alluſiſſet Moſes, argumentum potiùs inde pro Vau Samaritano, vel pro Daleth aut Reſh Hebræo, quæ uncini figuram potiùs referunt, quàm Vau Hebræum, peti poſſet. Vau enim potiùs clavum refert, quàm uncum: & Samaritanum etiam cujuslibet figuræ uncum repræſentat.

37. Objicit Fullerus in Miſcellaneis, *Gentem Judæorum*

daorum longè numeroſiſſimam faciliùs potuiſſe characteres ſuos conſervare, quàm Samaritani exiguus popellus, in anguſtum angulum concluſus. At de hoc non quæritur, quid fieri potuit, ſed quid factum ſit. Conſervârunt quidem Judæi characteres ſuos à Moſe ad Captivitatem ſupra mille annos; & adhuc conſervare poterant, ſi Eſdræ ipſorum Duci, *quem alterum Moſem vocant*, non viſum fuiſſet illos mutare: mutatio verò hæc non ex negligentia, ſed ex aliis cauſis facta eſt. Primò, quia populus Judaicus hiſce aſſuetus erat durante Captivitate, prioribus vulgo ferè obliteratis: ita ut in illis legem tradere, haud populo convenire judicabat prudens ille Dux & Sacerdos. Secundò, capitales erant inter Judæos & Samaritas inimicitiæ: ita ut qui panem cum Cuthæo comederet, eodem loco eſſet, ac ſi carnem porcinam comediſſet. Ut itaque ſe nil habere cum iis commune teſtarentur, literas antiquas, quas retinuerunt Samaritani, iis reliquit: & Aſſyriacis, quibus populus inoleverat, libros ſacros deſcripſit. Hoc etiam non ſine ſpeciali providentia Dei factum eſſe videtur, ut Legem charactere Aſſyriorum, quorum imperium longè latéque diffuſum erat, deſcribendo, innueret, tempus adfuturum per adventum Filii ſui, ut non inter Judææ pomœria verus Dei cultus concluderetur, ſed undique inter gentes, & ubique terrarum in ſpiritu & veritate coleretur.

38. Hæc de characteribus Hebraicis antiquis: quibus de punctis vocalibus & accentibus quædam ſubjicienda. Hæc verò à quibusdam, literis ſive conſonantibus coæva eſſe ſtatuuntur. Alii ad Moſem referunt; alii ad Eſdram & Synagogam magnam; alii denique ad Maſorethas Tiberienſes, qui circa 500. poſt Chriſtum annum, textui ſacro ea appoſuerunt. Qui verò pro eorum antiquitate contendunt; alii, cùm ex uſu quotidiano quiſque ſine punctis legeret, paulatim in oblivionem ea veniſſe, vel non niſi apud doctos eorum notitiam manſiſſe, dicunt: donec poſt confectum Talmud, à Tiberienſibus, aliiſve, in uſum revocata fuerint. Dubitant etiam, an vocalium notæ, quas jam habemus, initio fuerint, an aliæ. Pro hac ſententia adducunt Petr. Cevalier. & Radulph. Cevalier. in Gram. Heb. c. 4. Flac. Illyr. Clavis parte 2. c. 6. Marc. Marin. Præf. Lexici ſui Hebr. Poſtell. de Origin. c. 6. Alii ſtatuunt, à Moſe non textui affixa, ſed lege orali non ſcripta tradita, per Eſdram in lucem prodita, & textui affixa: & hæc plerumque Judæorum eſt ſententia. Alii verò ſimpliciter Eſdræ adſcribunt, quem volunt punctorum auctorem fuiſſe: unde punctationem divinæ auctoritatis eſſe ſtatuunt. Contra verò plerique hujus ſeculi, doctrinâ, ac eruditione Hebraica clari, punctorum auctores faciunt Maſorethas Tiberienſes, qui poſt confectum Talmud, ſeculo poſt Chriſtum quingenteſimo, vel ſexcenteſimo, notas hodiernas vocalium & accentuum textui appoſuerunt, ut faciliùs legeretur, & ut vera lectio melius conſervari poſſet. Et licèt eorum quidam, tempus, cùm primò inventa fuerint, præcisè aſſignari poſſe negent; in hoc tamen omnes conveniunt, nec ab Moſe, vel Eſdra, vel à Prophetis & ſacris ſcriptoribus affixa eſſe, nec eſſe originis divinæ; ſed à Maſorethis excogitata aliquot poſt Chriſtum ſecula: ſive verò 4. 5. 6. vel alio poſt Chriſtum ſeculo inventa ſint, haud multum refert: hoc enim probato, reliquæ ſententiæ mole ſua ruunt. Hæc controverſia licèt purè Grammatica ſit, à Theologica tamen originem duxit. Verentur enim quidam non indocti, ſi puncta vocalia non ſint originis divinæ, ne porta lata Pontificiis aperiatur, ad evertendam Scripturæ certitudinem & auctoritatem; cujus lectio (hoc conceſſo) incerta & ambigua redditur, unde ab Eccleſiæ auctoritate, ſaltem quoad nos, Scriptura dependet. Itaque ſententiam illam de punctorum antiquitate, licèt falſam, quidam mordicus defendi vellent, quod in controverſia de Scripturæ auctoritate nobis magis favere videtur. At non eget veritas mendacii patrocinio: nec neganda vel occultanda eſt veritas, licèt in malum finem aliqui ea abutuntur.

39. Antequam rationes utriuſque proferam, libet virorum quorundam clariſſimorum pro ſententia, quam veriorem exiſtimamus, teſtimonia adducere. Joſ. Scaliger Epiſt. ad D. Joh. Buxtorf. ſeniorem, quæ eſt 243. ſic ſcribit. *De apicibus & vocalibus Hebræorum tam mihi conſtat rem novam eſſe, quàm eos falli, qui natos una cum lingua putant: quo nihil ſtultius dici poteſt aut cogitari. Nam præceptiones Grammaticæ alicujus linguæ tunc inſtituuntur, non quando vernacula eſt illa lingua, ſed poſtquam in uſu vulgi eſſe deſiit. Quis enim negare poteſt, Arabiſmi puncta vocalia recens eſſe inventum, id eſt, multis annis poſt obitum impoſtoris Mahometis? Hodie tamen pueri Turcarum, Arabum, Perſarum, ac omnium denique Mahummedanorum, ſine punctis legere diſcunt. Eodem modo Samaritani & Judæi ſine ullis punctis in Synagogis ſuis legem* ἐν ταῖς διφθέραις *legunt. Nec eſt, quòd, qui contrà ſentiunt, locum illum objiciunt ex Zohar, quem in Epiſtola tua produxiſti: iſte liber eſt recentior, quàm Talmud. Nobis plura argumenta ex Verſione 70. Interpretum ſuppetunt; ut probemus, nulla puncta olim fuiſſe Judæis, qui illud tantum ex paucis aliquot Targum locis probare poſſunt.* Hactenus Scaliger. Cum quo conſentit magnus Grotius, in Matth. 5. 18. ubi affirmat, *libros veteres etiam poſt Eſdram ſine punctis vocalibus ſcribi ſolitos: quod ita perſpicuis argumentis à viris harum rerum doctiſſimis demonſtratum eſt, ut id ampliùs inficiari, non niſi pertinacium ſit.* Schickardus. cap. 2. de jure Regio Hebræorum p. 41. ſcribens de punctis vocalibus & accentibus, dicit; *quòd nil tale uſpiam appareat in authenticis libris Judæorum: & valdè miratur, ſupereſſe, qui vocalium antiquitatem ſeriò credant. Exiſtimat enim, non ſerio ſed ad oſtendendam eruditionem Rabbinicam, vel aciem ingenii, vel ex contradicendi ſtudio ſcripſiſſe &c.* Mercerus vir Hebraicè inſigniter doctus, & Theologus magni judicii, cui omnes ſui ſeculi linguarum periti palmam meritò detulêre, in Gen. 16. 13. hæc habet, *Nolim quidem temere à Maſorethārum judicio recedere, qui communicata inter ſe Bibliorum lectione, non ſine magno, ut veriſimile eſt, judicio, cùm docti eſſent, & in Scripturis exercitati, Bibliis puncta adhibuere. Verum, ubi aliud ſenſus ſuadet, ſi aliter legatur, quàm illi ſcripſerint, præſertim ſi nihil de literis mutetur, ſed tantùm aliis punctis dictio aliqua legatur; non reformidarem ab illorum judicio dependere,*

re, qui id piaculum haud judicârint. Hic videmus, Mercerum non tantùm ſenſiſſe puncta à Maſorethis textui appoſita fuiſſe; ſed, cùm aliud ſenſus ſuadeat, ab ipſorum lectione recedere licere: quòd quidem auctoritate aliorum codicum, & antiquorum interpretum, vel ex ratione evidenti aliquando fieri poſſe, concedo: non verò quemlibet pro arbitrio Maſorethicam lectionem rejicere poſſe. Poteſt enim punctatio eſſe opus induſtriæ humanæ: lectio tamen, quæ per puncta ſignificatur, divinæ prorſus authoritatis; nec hominum arbitrio ſubjicienda. Nam, ut optime Joh. Druſius, de recta lectione ling. ſanct. c. 4. *Vocalium ſoni literis coævi ſunt; figuræ verò poſteriores, & poſt Hieronymi ætatem.* Joh. Gerh. Voſſius, vir, in quo ſumma doctrina, limatum judicium, & magna animi modeſtia convenêre, lib. 1. de arte Gram. c. 31. dicit, *Puncta vocalia, quibus in Hebræis hodie utimur, longe eſſe* (conſonarum figuris) *recentiora. ſanè veteres ea ignorârunt.* Et poſtea, *Valde autem eos ratio fugit, qui arbitrantur, illis Moſem Pentateuchum exaraſſe, vel Eſdram ſaltem & viros ſynagogæ magnæ iis uſos fuiſſe.* Et lib. 2. c. 8. de Accentibus ait, quod *Hebræi ſerò admodum accentus adſcripſere, & demum poſt Honorii Imperatoris tempora.* Et paulò poſt addit, quod *ars punctationis à Ben Aſcher perfectionem ſuam eſt conſecuta.* Calvinus in Zach. 11. 7. *Scio, quanta induſtria, veteres ſcribæ puncta excogitârunt, cùm jam lingua non eſſet tam communis & familiaris uſus: Qui ergò puncta negligunt, vel prorſus rejiciunt, certè carent omni judicio & ratione: ſed tamen habendus eſt aliquis delectus. Si enim legamus hic,* proditores, *nullus eſt ſenſus; ſi legamus,* funiculos, *nulla litera mutatur: interea mutantur duo puncta. Cùm ergò id neceſſariò poſtulet res ipſa, miror cur interpretes ita ſerviliter paſſi fuerint ſe regi, ut non ſpectarent Prophetæ ſenſum.* Ad eundem modum Mercerus in Gen. 18. 3. Job. 23. 6. Amos. 2. 12. & annot. in Targum. Mal. 2. Theod. Beza. lib. de recta linguæ Græcæ pronunciatione, ab Henrico Steph. edito, anno 1587. *Non enim dubito,* (inquit) *quin ante puncta vocalia ab Hebræis Grammaticis, diviniſſimo certè invento, excogitata,* (*quod poſt Hieronymi ætatem contigit,*) *Aleph idem prorſus illis atque cæteris gentibus ſonuerit.* Chamierus Panſtrat. l. 12. c. 4. n. 15. diſtinguit inter vocalium ſonos & figuras, *& vocales, quod ſonos, ſemper fuiſſe* aſſerit: *nam conſonantium abſque vocalibus uſus nullus*: de figuris verò vel (ut ille loquitur) *picturis*, dicit *ſe nolle cum ullo contendere: nam poſſe concedi, codices antiquitus non fuiſſe punctatos.* In hanc ſententiam concedunt Lutherus ad finem libri Schem Hammeph. Pellican. præf. in Pentat. Zuingerus præf. in Eſaiam: cujus verba ſunt, *Hebræorum literæ aliquando caruerunt vocalibus notis, quas parum civiliter Rabbini finxerunt & ſuppoſuerunt: quod non tantùm hinc colligitur, quod & D. Hieronymus nullam prorſus earum mentionem facit, & vetuſtiſſimos eorum codices, etiamſi nunc habeant eas notas, aliquando tamen non habuiſſe, cùm ex atramenti diſſimilitudine, tum ex ſitu earum, deprehenditur: ſed vel hinc maximè, quod vocalibus nunquam caruit ea lingua.* א *enim e,* ה *e,* י *i,* ו *o, &* ע *nunquam eis defuerunt, quamvis hæ voces, in quibus tot conſonantes ſine vocalibus conſtipantur, videantur contra venire. ſed vulgare fuit eis advoculare ad ejuſmodi &c. quomodo Germanicè à Flech, id eſt, caro jam Helvetis legerent Fluſch, Suevi Fluaſch, Rhæti Flaiſch &c. cum interim eadem manerent originales,* (*quas ipſi radicales vocant,*) *& ſubſtantiales literæ: uſu igitur conſtabat hujus generis lectio, quam variis calamitatibus & captivitatibus* dicit *prorſus exoletam eſſe.* Idem ſentiunt P. Phagius ad Targ. Gen. 47. 24. Druſius ad loc. difficil. Pent. cap. 25. Piſcator Schol. ad Geneſ. 15. 8. P. Martin. Technol. p. 58. Lud. de Dieu, Gram. l. 1. c. 7. Iſaac Caſaub. Erpenius, Sixtin. Amam. Mayer. Philol. ſacra. Quibus adjungere poſſum Reverendiſſ. Uſſerium τὸν μακαρίτην, & Joh. Seldenum, virum ex ſcriptis ſatis notum; qui ſæpius mihi affirmârunt, ſe hujus eſſe ſententiæ: & vix ferè quemquam novi, qui judicium cum eruditione Hebraica conjunxit, qui aliter ſenſit. Ante hos idem ſcripſere, Reuchlinus, Picus Mirand. Lyra: Romanæ verò Eccleſiæ hodie doctores ferè omnes, Bellarminus, Serrarius, Salmeron, Villalpandus, Morinus, &c. Omnium verò hoc argumentum accuratiſſimè tractavit Clariſſ. Lud. Capell. libro de punctationis arcano revelato: cujus lectio omnes ferè à præjudicio liberos in hanc ſententiam pertraxit. Arnoldus Bootius vir Hebraicè doctus, & qui calamum contra Capellum in aliis acriter ſtrinxit, fatetur, ſe alterius ſententiæ fuiſſe, deceptum prætenſa antiquitate libri Zohar: at ex lectione libelli Capelliani, ſententiam mutâſſe. Non poſſum itaque non mirari, virum doctum in Crit. ſua Hebr. aſſerere, Lud. Capellum ſolùm eſſe in hac cauſa: cùm vix quiſquam ſit ſolidæ in Hebraicis doctrinæ, qui à Capello diſſent.

39. Ex tot itaque, tantorumque virorum ſuffragiis, videmus, nec novam, nec ſingularem eſſe ſententiam de novitate punctorum. Cùm tamen adhuc ſint viri haud infimi ſubſellii, qui pro punctorum antiquitate, tanquam pro aris & focis, pugnant, præcipua utriuſque partis argumenta proferam, cum ſolutionibus eorum, quæ mihi infirmiora videntur; omnia lectori pio & prudenti ſubjiciens. Qui verò plura deſiderat, ad dictum D. Capelli librum eruditum & elegantem remitto. Argumenta verò præcipua contra punctorum hodiernorum antiquitatem & auctoritatem divinam, hæc ſunt.

40. Primum ducitur ex literis Samaritanis, quas eaſdem fuiſſe cum antiquis Hebræis ante Captivitatem, ſuprà fusè probavimus: puncta verò vocalia nulla agnoſcunt Samaritani, nec in libris ipſorum MSS. aut antiquis eorum ſiclis, à regibus Iſraelis percuſſis, ulla punctorum vocalium veſtigia apparent. Nam ope trium literarum, quas *matres lectionis* vocant, quæque antiquitus pro vocalibus habitæ ſunt, libros ſuos ſacros legerunt, & hodie legunt: nec ex hac cauſa (ex hac, inquam, non ex aliis) aliquid diſcriminis ipſorum exemplaria, & hodierna Hebraica, ad hunc uſque diem emanavit. Conſtat quidem ex Hiſtoria ſacra, poſt abductas decem tribus, & novos colonos in eorum ſedes à Salmanaſſare introductos, cùm à leonibus novi incolæ infeſtarentur, quòd verum Dei Iſraelis cultum ignorârent, miſſum à rege ſacerdotem, qui ipſos in veri Dei cultu in-

inſtrueret: unde, licèt cum idolis, Deum tamen dicuntur coluiſſe. Sacerdotem verò hunc aliud Legis exemplar, quàm quod characteribus Iſraelitarum uſitatis &, quibus Lex à Moſe tradita, deſcriptum, ad eos detuliſſe, nemo ſanus dubitare poteſt. Non potuit enim modum colendi Dei ipſos docere, niſi ex libro Legis: nec ex alio exemplari, quàm quod in uſu communi erat, illum eos docuiſſe, leviſſima rationis umbra ſuadet. Aliud enim novis & ignotis characteribus ipſum deſcripſiſſe, ab omni ratione abhorret: cùm ex hiſtoria certum ſit, Samaritanos legem recepiſſe; & tandem, abjectis Idolis, Deum verum, eúmque ſolum, coluiſſe, (non tamen ſine ſchiſmate,) Templúmque Hieroſolymitani æmulum in monte Garizim erexiſſe.

41. Secundò, ex praxi hodierna Judæorum in Synagogis ab ultima antiquitate obſervata, idem evincitur. Ubi volumina ſacra, quæ populo publicè præleguntur, ſine punctis, accentibus, vel verſuum diſtinctionibus, exarata ſunt: ut ſecundum morem antiquis temporibus uſitatum, Moſis ipſum αὐτόγραφον, quòd in arca repoſitum erat, adumbrarent. Nam præter libros typis excuſos & punctatos, unum habent volumen Legis in ſingulis ſynagogis peculiari modo deſcriptum, circa columellam convolutum, quod in arca peculiari aſſervatur, ſerico coopertum, & auro ac gemmis ornatum: quòd in magna apud eos veneratione eſt. Cùm verò ex arca proferunt, ut ex eo aliquid legatur, magna cum reverentia tractant; populúſque cum jubilo & acclamatione, honorem, (tantùm non divinum,) ipſi tribuit: poſt lectionem verò eadem cum pompa & reverentia in arcam reponunt. Hoc verò volumen non punctatum, volunt ipſum Moſis volumen in arca Dei juſſu ſervatum referre, quòd (faventibus pleriſque eorum Doctoribus) erat punctis deſtitutum: imò ponunt quidam ipſorum, Moſis ævo, extra controverſiam, figuras vocalium & accentuum nondum fuiſſe; & hac de cauſa librum illum in Synagogis hodie ſine notis in Moſaici exemplaris memoriam, ſcribi. In hanc rem Rabbinorum teſtimonia profert D. Buxt. l. de punct. antiq. ex Aben Ezra, libro Zohar. R. Aſaria. Ephodæo, Muſcato, & aliis: quæ apud ipſum lector inveniet. Idem dicunt inter Judæos Carræi, qui inter traditiones etiam punctationem rejecerunt; & Cabaliſtæ, quorum hoc effatum eſt, *Legem datam fuiſſe totam inſtar unius* פסוק *ſive verſiculi, id eſt, ſine ulla libri, verſus, ſectionis, vel periodi diſtinctione.* Nec tantùm Legem ita deſcribunt, ſed etiam, teſte Ab. Ezr. *ſtatutum olim fuit, librum Eſtheræ ita ſcribendum eſſe:* quem etiam in Synagogis die peculiari una lectione abſolvunt. Habeo ego tale volumen Eſtheræ, conſtans ex multis membranis conſutis, ſuper columellam convolutis, hoc modo ſcriptum, ſine punctis, accentibus, vel diſtinctionibus: verſus enim, ut verba ſingula, ſolo ſpaciolo, non duobus punctis, diſtinguuntur. Imò probat D. Buxt. ex Ephodæo, & aliis, librum Legis punctatum apud eos prophanum eſſe, etiam ſi punctationem eraſerint; & quòd liber, in quo verſus per duo puncta diſtinguuntur, profanus eſt. Ex his itaque conſtat, Judæos publicè teſtari per libros in Synagogæ uſum ſcriptos, puncta ab initio non fuiſſe. Confirmatur etiam hoc argumentum ex hiſtoria Chinenſi: ubi referunt Jeſuitæ, qui in China vixerunt, præſertim Semedo, l. 3. c. 13. *Judæorum Synagogas quaſdam repertas fuiſſe; & penes eos fuiſſe librum Legis Hebraicum, ante annos 600. & amplius ſine punctis vocalibus deſcriptum: Judæos verò iſtos de Chriſto nihil unquam audiviſſe: (unde liquet, ante ejus adventum, eos illuc appuliſſe;) imò nomen Judæorum ignorabant ſed Iſraelitas ſe eſſe dixerunt. Unde probabile eſt, eos reliquias quaſdam fuiſſe decem tribuum, qui abducti erant: nam poſt illud tempus nomen Iſraelitarum in uſu vulgari non erat, ſed Judæorum, ut ſupra obſervatum eſt.* Quædam tamen ſunt, quæ hic reponunt punctorum patroni. Primò, hoc fieri ob difficultatem punctationis, ut ſcribarum labori conſuleretur. Hoc verò vanum eſt. Quis enim credet, laboris ſcribarum rationem ullam habitam eſſe in publicis his voluminibus, quæ ut ſacroſancta venerantur; cùm alia volumina habeant ob privatum uſum, punctis deſcripta? Certè hæc ratio contrarium potiùs probaret, ſcil. Synagogæ librum punctandum eſſe, reliqua ſine punctis ſcribenda. Secundò, dicunt, duplex exemplar Legis ſcribi potuiſſe pro duplici charactere, unum charactere vulgari ſine punctis. At hoc de duplici charactere commentum ſuprà rejecimus: & qui hæc fingunt, ſe propriis pennis configunt. Quid enim, an charactere vulgari ſive prophano volumen illud Synagogæ ſacroſanctum, quòd tanta veneratione proſequuntur, ſcriptum fuerit; charactere verò ſacro libri ad uſum popularem expoſiti? quàm inſulſum hoc & ſibi contradictorium? Tertiò, itaque reſpondent, hoc argumento probari tantùm, Moſis αὐτογράφῳ puncta adſcripta non fuiſſe, non verò Eſdræ; quia ſcil. libri hi Synagogarum, Moſis exemplar, non Eſdræ, repræſentant. Dico verò, utrumque inferri, nec à Moſe, nec ab Eſdra, puncta affixa fuiſſe. De Moſe concedunt. At ſi credidiſſent Judæi, Eſdram & viros Synagogæ magnæ, (inter quos erant Prophetæ,) puncta exemplaribus addidiſſe, ſe jure divino ad codicum ſuorum punctationem adſtrictos fuiſſe exiſtimarent. Etſi verò exemplaria communia ſine punctis, ad ſcribentis tædium ſublevandum, ſcribi permiſiſſent: hoc tamen, quòd præ reliquis ſanctum habuere, omnibus numeris perfectum, & punctis ornatum, publicè legendum propoſuiſſent. Cùm verò contrarium ab ipſis factum videamus, annon hinc conſtat, ſe non exiſtimâſſe, puncta divina auctoritate fuiſſe, vel à Moſe, vel ab Eſdra, textui appoſita? Hoc argumento ſatis firmiter probari punctorum novitatem fatetur Arnold. Bootius, qui tamen primò alterius erat ſententiæ, Epiſt. contra Capell. de Textus Hebraici auctoritate, ſect. 46.

42. Tertiò, non deſunt inter Judæos doctiſſimi, qui huic ſententiæ ſubſcribunt. Etſi enim Judæorum teſtimonia pro adverſa parte parum ponderis habeant, cùm domeſtica ſint, & in propria cauſa ab iis profecta, qui quidlibet fingunt, quòd ad gentis ſuæ gloriam facit: tamen contra ſe vel unius teſtimonium maximum momentum habet, & ſexcentis aliis præferri debet. Elias verò Levita, Grammaticus inter ipſos doctiſſimus, non modò affirmat, ſed multis argumentis probat, puncta vocalia non ab Eſra, ſed à Tiberienſibus Maſorethis originem

originem habuiſſe; aliósque ſui gregis Rabbinos adducit ſibi conſentientes, libro quem de Maſora ſcripſit: ubi variis variis rationibus probat, à Tiberienſibus Maſorethis poſt Talmud excogitata eſſe, circa annum mundi juxta æram Judaicam 3989. qui erat Chriſti 500. Pro hac ſententia citat Aben Eſram, Rabbinum inter eos magni nominis, qui libro Elegantiarum ſcribit, *Sapientes Tiberiadis pro norma & Canone lectionis habendi ſunt.* Rationem verò reddit, *quia ab iis ſunt Maſoretha, à quibus totam punctationem accepimus.* Non dicit, Maſorethas Tiberienſes puncta ordinâſſe, vel inſtauràſſe, ut quidam reſpondent; ſed totam punctationem ab iis acceptam refert: unde vocat eos *principium, fontem, & fundamentum omnis punctationis.* Et Comment. in Exod. 25. 31. teſtatur ſe vidiſſe ipſos libros Tiberienſium, quos punctaverunt. *Vidi,* inquit, *libros, quos examinaverunt ſapientes Tiberiadis, & de quibus juraverunt quindecim ex ſenioribus eorum, quòd ter diligenter conſideraverunt omnem dictionem, omnem punctationem, & unamquamque vocem plenam & defectivam: & ecce ſcriptum erat Jod in dictione* הישר *ſed neque ſic inveni in libris Hiſpaniæ & Galliæ, nec in ultramarinis.* Alios etiam profert Elias, qui cùm Aben Ezra conſentiunt, ſcil. Kimchi in Michol. & R. Jehudam Levitam. Videtur quidem Aben Ezra quibuſdam, alibi adſcribere verſuum & dictionum diſtinctionem Eſdræ, licèt dubitanter loquatur: at puncta vocalia clarè aſcribit Maſorethis Tiberienſibus.

43. Quartò, ex ſcriptoribus Talmudicis & Cabaliſticis antiquis idem probatur. Nam in toto Talmude, tam in Miſchna, quàm in Gemara, (fatentibus ipſis punctorum aſſertoribus) nulla eſt punctorum mentio, nec ullius accentus nomen vel figura. Unde altum illud ſilentium in vaſtis illis voluminibus argumentum validum ſuppeditat, eorum compilatoribus puncta prorſus ignota fuiſſe: præſertim cùm in locis plurimis occaſio ſe obtulit; imò neceſſarium fuiſſet, illorum mentionem facere, ſi tunc extitiſſent, ſcil. cùm controverſia erat de vocabuli alicujus lectione, quòd punctis deſtitutum variè legi poterat. Nam ſi punctatos codices habuiſſent, punctatio controverſiam direxiſſet, ut in Eſai. 54. 13. ubi hodie legitur וְכָל בָּנַיִךְ *& omnes filii tui:* notant in Talm. in diſput. ad finem libri Beracbot, non legendum בניך ſed בניך hoc eſt, non *filii tui,* ſed *ædificatores tui.* Hic certè debuerant dicere non legendum בָּנַיִךְ cùm Camets, ſed בֹּנַיִךְ cum Cholem: & vocales nominaſſent, ſi tales aliquas habuiſſent. Sic alibi lectorem admonent variæ lectionis, dicendo, *ne legas ſic* דבר *ſed ſic* דבר nec aliud addunt, quo pronunciationis varietas, unde ſenſus diverſi oriuntur, diſtingui poſſit. Facilè eſt ex auditu differentiam percipere in *Dabar* & *Deber*; ſed hoc ſcripto exprimere non poterant ob defectum punctorum: itaque tres literas tantum repetunt, ut intelligat lector, iſta repetitione pronunciationem uſitatam non eſſe ſequendam. Aliquando tamen, ut lectorem juvent, Vau vel Jod dictioni ſuperaddunt: certè ſi puncta habuiſſent, nihil facilius fuiſſet ea adhibere; & addere, ne legas דָּבָר cum duplici Camets, ſed דֶּבֶר *Deber* cum duplici Sægol. Aliud habemus in Maſſach. Bava Bathra c. 2. ubi Joab dicitur interfeciſſe præceptorem ſuum, quòd docuiſſet illum legere, Deut. 20. 12. זָכָר Zacher, *maſculum,* pro זֵכֶר Zecher, *memoriam.* Etſi verò hoc ſit figmentum Rabbinicum, probat tamen, Doctoribus Talmudicis puncta non innotuiſſe. Si enim puncta affixa fuiſſent, nec Joabo, nec præceptori ſuo, errandi cauſa aliqua fuiſſet: & Talmudici vocalium Camets & Sægol mentionem feciſſent; vel vocalium figuras addidiſſent. Verum eſt, Maſoræ & traditionum mentionem fieri in Talmude: ſed Maſora verſatur non tantùm circa puncta vocalia, ſed circa multa alia; circa literas & dictiones, circa quas Maſorethæ priores ſcil. ante Talmudici multa notârunt: nec tota Maſora ſimul nata eſt, ſed variis ſeculis ante & poſt Talmudem à variis auctoribus compilata, ut omnes agnoſcunt. De Cabaliſtis etiam antiquis ante Talmudicis obſervatur, qui myſticas Scripturæ expoſitiones ſectantur per literarum permutationem, Gematriam, & Notaricon; unde Scripturam in varios torquent ſenſus, ridiculos plerósque & ineptos, aliquando impios. quòd myſteria ſua, vel potiùs aniles fabulas, ex ſolis literis ſive conſonis hauriunt, nulla ex punctis & accentibus: quòd planè probat, puncta illorum temporibus non extitiſſe; vel eos non ſenſiſſe, puncta à Deo per Moſem vel Eſdram profecta fuiſſe: cùm ex iis, & eorum numero, ordine, & figuris, non minus, quàm ex conſonis, myſteria ſua extraxiſſent, ſi divinam auctoritatem in iis agnoviſſent. Quæ verò à quibuſdam ex libro Zohar & Bahir afferuntur, quem antiquiſſimum eſſe volunt, nullius roboris ſunt, cùm recentem eſſe, & mille poſt Chriſtum annis delituiſſe conſtet: ut videre licet apud D. Buxtorf. lib. de abbreviaturis, in רשבי de quo poſthac plura. Nugatur verò planè nuperus quidam ſcriptor, qui, ut probet antiquos Cabaliſtas etiam ex punctis myſteria hauſiſſe, adfert quædam ex R. Joſ. Gecatella l. 2. quem tamen eodem paragrapho agnoſcit, non ante annos ducentos vixiſſe.

44. Quintò, arguunt ex Keri & Ketib, quæ marginibus Bibliorum Hebraicorum adſcribuntur: de quibus poſthac dicturi ſumus peculiari diſſertatione. De origine eorum diſputant nonnulli: antiqua eſſe certum eſt: nam quorundam meminit Talmud. Sive verò referantur ad traditionem è monte Sinai, & ad ipſos librorum ſacrorum ſcriptores, ut nugantur Judæi; ſive ad varias codicum lectiones, quod de pleriſque veriſſimum eſt: argumentum firmum petitur, puncta tunc non extitiſſe, quia omnia verſantur circa literas ſive conſonantes, ut vocant, ne unum circa puncta vocalia vel accentus: in quibus tamen facilior eſt error ſcribæ, quàm in literis, & major exemplarium varietas inde oriri poſſet. Præter hoc verò, multa alia ſunt circa Keri & Ketib obſervanda, quæ punctorum novitatem apertè probant. 1. Puncta, quæ τῷ Ketib, ſive voci intra textum apponuntur, non habent puncta ſibi propria affixa, ſed puncta quæ ad vocem marginalem ſub Keri pertinent: quo lector moneatur, vocem in margine legendam eſſe, ſed cum punctis, quæ ſunt in textu ſub Ketib. At quàm indigna hæc ſunt divino auctore, ut puncta ſub una voce in textu ponantur ad aliam in margine pertinentem? Quis ſanæ mentis credet, talem punctationem à Sp. S.

eſſe, vel à ſcriptoribus Sp. S. afflatis? Nam, ut valde abſurdum eſt varias iſtas lectiones ſacris ſcriptoribus aſcribere, quaſi neſciiſſent Eſdras & Prophetæ, quænam fuerit vera lectio librorum à ſeipſis ſcriptorum: ita non minùs abſurdum eſt; hanc punctationem ipſis attribuere; cùm potiùs ſi à ſcriptoribus ſacris ortum duxiſſent, veram lectionem, (marginalem ſcil.) intra textum poſuiſſent, & puncta ejus propria ſubjeciſſent, ejecta planè è textu voce, quam mendoſam eſſe noverant: certè nunquam appoſuiſſent vocibus in textu puncta, cum quibus nunquam legi debent, nec poterant. Exempla, cùm ubique per Biblia occurrunt, non opus eſt adferre. 2. Obſervârunt Maſorethæ, quinque voces eſſe, quæ in textu ſcribuntur, ſed non leguntur, quia abundant: unde & nulla puncta ſibi affixa habent; ut Jerem. 51. 3. ידרך ſcribitur in textu, ſed non legitur, nec puncta ei ſubſtituuntur. In aliis verò locis, voces ſeptem, quæ non ſcribuntur in textu, ſed ſpacium vacuum relinquitur: leguntur tamen, ſolis punctis vocalibus adſcriptis ſine literis; ut Jer. 31. 34 poſt יָמִים ſpacium vacuum relinquitur ſine conſonantibus: in margine verò ponitur vox, quæ legenda eſt, cum punctis in textu. 3 Variæ ſunt voces, quæ in textu diviſim, quaſi duæ eſſent, ponuntur; de quibus notatur in margine conjunctim, ut una vox, legendas: & è contra, quædam ſunt, quæ conjunctim in textu ſcribuntur, & in margine notantur diviſim legendas eſſe. Vide exemplum prioris, Jer. 6. 29. מֵאֵשְׁתַּם pro מֵאֵשׁ תַּם: poſterioris, 2. Chron. 34 6. בְּחַר בָּתֵּיהֶם pro בְּחַרְ בָּתֵּיהֶם 4. Multæ voces ſunt in textu, quæ obſcœniores, vel minus caſtæ, videntur magiſtris iſtis, qui Spiritu S. ſapientiores videri volunt, quæ in textu ſemper fuerunt: pro quibus alias notârunt in margine legendas: vocem verò in textu, quàm non legendam eſſe volunt, alienis punctis afficiunt, eis ſcil. quæ voci marginali propria ſunt, ut 2. Reg. 18. 18. pro חֲרֵיהֶם monent in margine legendum צוֹאָתָם. Ex his verò aliiſque ejuſmodi, luce clarius demonſtratur, punctorum auctores non fuiſſe Eſdram vel ſcriptores ſacros. Anne enim illi ignoraverint, quænam voces ſeparatim, quænam conjunctim legendæ ſint? An puncta vocibus figenda docuerint, quæ aliena ſunt, & verborum in margine propria? Cur non vocem, quam legendam voluere, cum ſuis punctis ſcripſerint, vel in textum poſuerint, idémque fecerint ſeparando quæ diviſim, conjungendo quæ conjunctim legi debuerunt? An neſciverint ſcriptores ſacri, quænam voces vel literæ redundarent vel deficerent in Textu? An quiſquam verò, cui ſanum ſinciput, credet, verbis, quæ obſcœna his bonis viris cenſentur, Spiritum ſanctum puncta appoſuiſſe, quæ ad vocem honeſtiorem in margine ab audacibus homuncionibus notatam pertinent? Cum omnibus fabulis Talmodicis credam, etiam hiſce aſſenſum brutum adhibebo.

45. Sextò, ex punctorum & accentuum numero, officio, uſu, & nominibus varias rationes depromit D. Capellus contra eorum antiquitatem: quas fusè proſequitur libro laudato. Puncta vocalia faciunt 14. vel 15. quinque longa, quinque brevia, quatuor breviſſima, Scheva ſimplex unicum, & compoſitum triplex; quibus addunt Raphe, Daghes, & Mappic: quæ omnia à ſacris ſcriptoribus uſurpata, nemo ſibi facilè perſuaſerit: cùm, poſtquam lingua Hebr. vernacula eſſe deſiit, inventa fuêre ad textum faciliùs legendum. Nam naturales vocalium ſoni non ſunt plures, quàm quinque; nec ferè apud ullas nationes figuræ diſtinctæ vocalium longarum vel brevium inveniuntur, niſi fortaſſe apud Græcos, qui 7. numerant: quarum tamen (η) & (ω) ab (ε) & (ο) figura olim non diſcrepâſſe, probant Scal. in Euſeb. digreſſ. de literis, ad annum. 1657. Voſſius de Arte Gram. l. 1. & alii. Nec proſodiæ Hebraicæ olim inſerviiſſe has notas liquet, quòd non tantùm libri Metrici, ut Pſalmi, Cantica, &c. ſed & reliqui Scripturæ libri his punctis ſignati ſunt: nec quænam fuerit proſodia antiqua Hebraica, quiſquam hodie explicare potuit, cùm periiſſe penitùs plerique ſtatuant. Nec qui carmina Hebraica annis abhinc ſexcentis compoſuerunt; ullam habuêre rationem vocalium longarum vel brevium, ſed decem illas pro longis uſurpârunt, & ſolas raptas pro brevibus. Et fatentur punctorum adſertores præcipui, vocalium longarum & brevium diſtinctionem non ſpectare proſodiam, vel ſyllabarum quantitatem: ſed quòd longas adhibeant in ſyllabis ſimplicibus, quæ uno conſonante, & una vocali conſtant; breves, ubi gemina conſona in ſyllaba compoſita per unam vocalem copulatur. Nec apud antiquos Maſorethas occurrunt punctorum vocalium nomina, præter Patach & Cametz: (ſub illo comprehendentes Segol, quod vocatur Patach parvum; ſub hoc Tſeri, quod Cametz parvum appellant:) nec alia nomina occurrunt, niſi apud Grammaticos, qui non ante 500. vel ad ſummum 600. annos ſcripſerint. Quis verò credat, puncta fuiſſe ab Eſdræ temporibus, & per mille annos nominibus caruiſſe, cum literarum nomina ſupra ter mille continuata ſint, & hodie eadem maneant? Reſpondent verò, fieri poſſe, ut nomina rebus poſteriora ſint: at certè, ut res, quæ in quotidiano uſu ſunt: per tantum temporis intervallum, nominibus careant, quibus dignoſcantur, planè incredibile eſt. Si verò dicas, antiqua nomina mutata eſſe, & nova à Maſorethis impoſita; hoc gratis dicitur: imò contra apertam rationem, cùm nulla in Miſchna, vel Talmude, vel aliquo ſcriptore antiquo ſit vel leviſſima iſtorum nominum antiquorum memoria, quibus nova ſucceſſerunt. Nec nomina punctorum ſunt Hebraica, ſed plerunque Chaldaica, vel Syriaca, & reſpectu puræ Hebraicæ peregrina: quòd ſatis innuit, nomina iis non impoſita fuiſſe, quandiu Hebraica vernacula fuerit, ſed poſtquam Chaldaicam pro vernacula commutârint. Aben Ezra, & illius ætatis Grammatici, ſeptem tantùm vocales agnoſcunt, quas *reges* appellant: & ad Maſorethas Tiberienſes, ut auctores, referunt; ſcil. Cholem, Schurek, Chirek, Patach, Segol, Cametz, & Tſere. Puncta etiam Daghes, Raphe, & Mappic. licèt lectorem imperitum in legendo adjuvent; tamen antiquis ignota fuiſſe, conſtat ex Hieron. Sept. & aliis. Literæ Begad Cephat בגדכפת ſine Daghes ſemper aſpiratas, cùm Daghes tenues eſſe volunt Grammatici: at apud 70, tres priores ſemper ut tenues efferuntur, tres poſteriores ut aſpiratæ, ut loca infinita probant. Nam pro תֵּימָן legunt illi Θαιμάν,

תקוע

תְּקוֹעַ per Θεκωέ, ſic Kaph ſemper efferunt per χ Græcum, Phe, per φ, nunquam per π. Imò Hieron. in Eſa. 2. ait, *Qui Palæſtini dicuntur Græcis, Hebræis vocari Philiſtinos, quia P literam Hebræus non habet.* Idem habet & in Dan. 11. Idem de Mappic dicendum; Utile eſſe linguæ hujus ignaris; iis, quibus vernacula eſt, plane ſuperfluum eſſe. Raphe verò in pleriſque libris omiſſa eſt, & in deſuetudinem abiit. Idem ſtatuendum de duplici puncto literæ Schin, Sept. & Hieron. nullam hic agnoſcere diſcrepantiam: nam hi illud ſemper per σ, hic per ſ effert. Et in comment. in Titum, *Nos, inquit, & Græci, unam tantùm literam S habemus; illi verò tres, Samech, Sade, & Sin, quæ diverſos ſonos poſſident. Sion per S. Sade, ſcribitur; Iſrael per S. Sin, &c.* Ex his, ni fallor, ſatis conſtat, puncta hodierna vocalia longè poſt Eſdram inventa eſſe. De accentibus idem dici poteſt. De numero inter Grammaticos non convenit: alii numerant ad minimum 20. alii 30. cùm tamen tres tantùm ſint naturales accentuum differentiæ, acutus, gravis, circumflexus. Quorſum itaque tot apud Hebræos, quorum plurimi lectionem potiùs interturbant, quàm adjuvant; nec omnium rationem hodie quiſquam explicare potuit? Nonne Rebhia pro commate, & in longioribus Sægolta. Athnach pro Colon & Silluk vel Sophpaſuk pro periodo inſervire poſſint ut oſtendit Capellus? In quem finem reliqui? Dicunt, in uſu fuiſſe ad Muſicam in Templo & Tabernaculo. At contra hoc facit, quod non tantùm libri Poetici & Cantica his apiculis notantur; ſed & Prophetici & Hiſtorici: imò capita, in quibus ſola propria nomina recenſentur, & libri, qui populo in uſu privato erant, qui Muſicam ignorabant. Veriſſima itaque eſt D. Capelli, Voſſii de arte Gram. l. 2. c. 8. aliorúmque ſententia, nec ad Muſicam primo vel ſecundo Templo denotandam, ſed ad lectionem in ſynagogis poſt Captivitatem inventos eſſe hos apiculos, cum cantillatione quadam illa lectio fit: nec ſimul, ſed gradatim introductos, donec ultimam manum appoſuerat nobilis Maſoretha Ben Aſcher, qui poſt annum Chriſti milleſimum floruit. Scripſit nuper quidam integrum volumen de Accentuum ratione: in quo narrat, *ſe quaſi ſpeciali Sp. S. luce illuſtratum omnem accentuum doctrinam, eorúmque myſteria hactenus incognita plenè enucleaſſe.* Varios accentuum gradus facit, diſtinguit in *Reges, Duces, Comites, Dynaſtas, Toparchas, Miniſtros majores, minores, &c.* & totum vetus Teſt. percurrit, dum illos explicat. Cujus librum cùm legerem, non potui non hominis miſereri, qui tanto molimine nihil egit; & dum lucem majorem promittit, omnia tenebris involvit: dum ſupponit omnes apiculos, qui hodie Textui apponuntur, divinæ originis eſſe, & magna myſteria continere: quorum magna pars erant hominum inventa, otio abundantium: quæ nihil conferunt ad linguæ cognitionem; nec ex curioſa eorum ſpeculatione quiſquam doctior evaſit, aut in textus ſacri intelligentia quicquam profecit. Pauci ſanè ad diſtinctiones orationis, & tonum in ſyllabis denotandum, ſufficere poſſent: reliquorum uſus præcipuus eſt in Textus cantillatione in ſynagogis. *Miniſtri*, quos vocant, cùm lectorem moneant tantùm, ſententiam continuandam ad proximum inciſum, parvum habent uſum, cùm ex abſentia *Regis* hoc cuique notum ſit. Quis enim adeò hebes, ut neſciat continuandam orationem, donec ad aliquam diſtinctionem perveniat? vel quis in aliis linguis, ſi talibus apiculis ſingulæ voces notarentur, moleſtiam non ſentiret in legendo potiùs, quàm adjumentum aliquod? Certè accentus notandi morem recentem eſſe apud Græcos & Latinos, obſervârunt viri doctiſſimi: Et etiam apud Hebræos: à quibus ut literas accepêre; ſic accentus etiam, ſi in uſu fuiſſent, traduxiſſent. Morem autem hunc apud Græcos & Latinos non invaluiſſe, antequam eorum linguæ deſierunt eſſe vernaculæ, multa demonſtrant: Antiquorum lapidum ſculpturæ, quæ quo veſtiores, eò magis his apicibus carent: MSS. etiam libri antiquiſſimi, qui accentibus omnino diſtituuntur; ut de MS. Græco 70. Interp. Vaticano refert Joh. Morinus; & de noſtro MS. Alexandrino τῶν ό conſtat, quem circa 1200. abhinc annos ſcriptum fuiſſe veriſimile eſt: qui abſque ullis accentibus vel ſpiritibus, vel verſuum vel dictionum diſtinctione, pulchrè admodum deſcriptus eſt: Quòd etiam probat liber MS. antiquiſſ. N. Teſtamenti in Bibliotheca publica Cantabrigienſis Academiæ, ex dono Theod. Bezæ. Idem teſtatur Angel. Politian. Miſcell. c. 58. & 80, de verſibus Sibyllinis & Callimachi hymno, quos ſine accentibus deſcriptos vidit. Ariſtoteli ignotos fuiſſe, probat D. Voſſ. ex verbis ejus de Sophiſt. Elench. c. 3. Imò Hieronymi ætate ſolitos ſine apicibus ſcribere, obſervat Scal. ad annum Euſeb. 1426. ex eo, quòd *καθαιρεῖ* legit Hieron. pro *καθαίρει*, & tranſtulit, *ſubvertit*, cùm verti debuiſſet, *mundavit*. Complutenſes etiam in Bibliis ſuis Novum Teſt. ediderunt Græcè ſine apicibus: cujus rationem reddunt in una Præfationum, *quia antiquitus Græca lingua accentibus deſtituta erat.* Ideò ut Textus ipſorum Græcos codices Originales (quos ſine accentibus ſcriptos fuiſſe, tanquam certum ſupponunt) plenius aut perfectius exprimeret, ſine accentibus imprimebant. Ut ergò laude digni ſunt Maſorethæ, quòd puncta & accentus invenerint, quæ ad textus lectionem faciliorem, & orationis diſtinctionem conferunt: ſic quædam addiderunt, quorum hodie haud magnus eſt uſus. Et ut in his fortaſſe nimia diligentes aliquibus videri poſſunt: ſic in aliis incurioſi fuêre, ex defectu notarum, interrogationis, admirationis, interjectionis, exclamationis, parentheſeωs &c. quæ in aliis linguis uſurpantur, & in omnibus utilitatem habent: cùm de his apud Hebræorum magiſtros ſit altum ſilentium; nec in exemplaribus Biblicis Hebraicis, eorum aliquod veſtigium appareat.

46. Septimum argumentum ſuppeditant antiquæ verſiones, Græcæ, Chaldaica, Syriaca, &c. ex quibus perſpicuum eſt, ob defectum punctorum voces quaſdam ambiguitate laboràſſe: unde aliter interpretati ſunt Verſionum iſtarum auctores, quàm hodie in punctatis codicibus legimus: qui ſi olim punctati fuiſſent, ambiguitas nulla fuiſſet; nec aliter legiſſent illi, quàm in hodiernis exemplaribus legimus. Hoc paſſim obſervant viri docti in commentariis ſuis aliiſque ſcriptis; & multa exempla ex 70. aliiſque Interpretibus colligunt, ubi eædem literæ (ſublatis punctis) tàm ipſorum verſioni, quàm lectioni hodiernæ inſervire poſſint. Exempla paſſim occurrunt. Geneſ. 47. ult. ubi הַמִּטָּה

ſine punctis reddi poteſt, *virga*, vel *lectulus*, legendo *hammita*, vel *hmmata*. LXX. reddiderunt ῥάβδον, *virgam*: hodie, ut nunc punctatur, *lectulum* ſignificat. Sic Eſ. 4. 5. vox מִשְׂרָא ab Aquila redditur *menſura*, at LXX. & Hieron. vertunt *principatum*. Hieronymus verò ait, Aquilam deceptum fuiſſe ambiguitate verbi: quòd ſi punctatum fuiſſet, nulla relicta eſſet ambiguitas: nam מִשְׂרָא *miſra* eſt *principatus*, מְשׂוּרָא *meſura* eſt *menſura*. Sic Hoſ. 13. 3. vox ארבה à LXX. redditur *locuſta*, à Theodotione *fumarium*: cauſam reddit Hieronym. quia apud Hebræos *locuſta* & *fumarium* iiſdem literis ſcribuntur. Si enim legas *Arbe*, eſt *locuſta*; ſi *Arabe*, *fumarium*. Idem obſervat Mercerus in Chald. Paraph. Deut. 26. 5. circa vocem אבד quem vertit Chaldæus, *quærebat perdere*; Vulg. Latin. *perſequebatur*. *Non eſt dubium* (inquit) *quin ſine punctis, quibus tunc carebant Biblia*, אבד *legerint in Piel, hoc eſt, perdebat, non antea* אבר *in Kal*. Multa talia ubiq; occurrunt. Argumentũ hoc, quod invictum & Achillæum videri fatentur, variis modis eludere conantur. Dicunt, *punctatos codices raros fuiſſe, & interpretes talibus codicibus uſos non fuiſſe: imò LXX. codicibus corruptis uſos fuiſſe, ab optimis diſcrepantibus; idque conſultò, eo quod inviti, & juſſu Ptolemæi, (cujus offenſam metuerunt,) hoc opus agreſſi ſunt: unde tranſlationem corruptam & falſam conſultè dediſſe: lectionem eam cum punctis fuiſſe partem legis Oralis à Moſe in monte Sinai traditæ, quam exteris & gentibus exponere nefas putarunt: &c.* Quàm vana & abſurda comminiſcuntur homines pervicaces, cedere neſcii? An LXX. Aquila, Theodotion, Symmachus, Chaldæus Paraphraſtes, Hieronymus, &c. codices punctatos non habuiſſent, ſi tales tunc extitiſſent? Anne credibile eſt tales extitiſſe, ipſos verò eorum nunquam meminiſſe? Certè nemo verſionem publicam unquam aggreſſus eſt, quin exemplaria optima, quæ haberi poterant, ſibi compararet: quæ non conſulere, extremæ eſſet dementiæ. Cùm itaque, fatentibus adverſariis, punctatis codicibus non uſi ſint interpretes, certum eſt nullos tales extitiſſe. Quòd verò punctationem faciunt legis oralis partem, hoc meritò eam ſuſpectam reddit: cùm tota iſta lex oralis figmentis & ſuperſtitioſis plerunque traditionibus conſtet à poſterioribus Judæis poſt Eſdiæ tempora inventis. Interpretes verò 70. optimos codices non conſuluiſſe; imò punctatos, ſi tales extitiſſent, cùm ex auctoritate publica verſionem ſuam adornarent, à Pontifice ſummo & Sanhedrim miſſis cum exemplari aureis literis deſcripto, ut refert Joſephus; ipſóſque regem potentiſſimum, (ſub quo multæ Judæorum myriades vixerunt,) auſos fuiſſe falſa & corrupta interpretatione illudere, nemo niſi Talmudicis & Rabbinicis ſomniis faſcinatus credet. Imò ex hiſtoria certum eſt, ipſos optima exemplaris atruliſſe, fideliter vertiſſe, idque tum ob gentis ſuæ gloriam, tum ut regem demererent, & ſuæ gentis Helleniſtis, (qui magno numero per Ægyptum, aliáſque regiones diſperſi erant,) conſulerent, qui Græcam linguam melius, quàm propriam, noverant. Certè multi erant inter Judæos, qui de verſione judicare poterant, an fideliter facta eſſet: nec, ſi conſultò corrupta fuiſſet, tantam habuiſſet auctoritatem apud Judæos, ut publicè in ſynagogis legeretur; nec ea uſi fuiſſent Apoſtoli, cùm Eccleſiam plantarent, nec eam Eccleſiæ Chriſtianæ tradidiſſent: nec in tanto honore apud univerſam Eccleſiam Chriſti fuiſſet per multa ſecula, ſi conſultò corruptam exiſtimaſſent. Sed de hoc fuſiùs, cùm ad hanc Verſionem perventum fuerit.

47. Octavum ex Hieronymo, & Origene, aliiſque Græcis & Latinis Eccleſiæ Patribus petitur: apud quos nullum de vocalibus punctis veſtigium apparet; ſed altum apud omnes de iis eſt ſilentium: cùm tamen Hieronym. omnium ſuæ ætatis erat Hebraicè doctiſſimus, rerúmque & antiquitatum Judaicarum indagator ſolertiſſimus. Origenes verò erat auctor Hexaplῶν. Hieronymus ſtudiis indefeſſis, & laboribus magnis, ſummam linguæ Hebr. peritiam aſſecutus eſt: puncta verò & accentus ignoràſſe, ex innumeris locis in ejus operibus colligi poteſt: quorum pauca referam. In Hierem. q. 22. *verbum Hebraicum, quod tribus literis ſcribitur* דבר (*vocales enim in medio non habent; ſed pro conſequentia & legentis arbitrio leguntur*) *ſi legatur Dabar, ſermonem ſignificat; ſi Deber, mortem, ſi Daber, loquere. Unde LXX. & Theodotion junxerunt illud præterito capitulo, ut dicerent, diſperdens parvulos de foris, juvenes de plateis, morte: Aquila vero & Symmachus tranſtulerunt* λάλησον, *loquere*: ſic etiam tranſtulit Hieron. In nupera verò Hieronymi editione, notandum, quòd obſervavit vir doctus, Marianum Victorium, qui notas addidit, & editioni præfuit, haud bona fide egiſſe, cùm pro Hebraicis verbis, quæ Latinis literis extant in Hieron. textu, Hebraicas literas cum punctis hodiernis ſubſtituat; quòd Hieronymi ſcopo planè contradicit: nam in hoc loco poſitia punctis ambiguitas planè nulla eſt. Hic verò videmus, nullam apud Hieron. iſtorum apicum mentionem fieri; licèt ad ambiguitatem tollendam, & varietatem ſignificationis explicandam, commodiſſima ſeſe obtulerit occaſio. Certè æquum eſſet, ut hoc loco ſe explicaret, dicendo, דבר cum duplici Cametz ſignificare *verbum*; cum duplici Sægol *mortem vel peſtem*; cum Patach & Tſere *loquere*: & quod ſic legerunt Aq. & Sym. & ipſe ſic legat: at LXX. & Theodotion cum duplici Sægol: Vel ſi noluit puncta nominare, ſaltem debuit ea ſub literis ſubſcribere. Tantum verò abeſt, ut hoc ne leviſſimè inſinuet, cùm maximè opportunam habuit occaſionem, ut diſertis verbis, quantum fieri poſſit punctorum ignaro, contrarium affirmet, cùm dicat, *vocales in medio apud Hebræos non haberi, & pro conſequentia & legentis arbitrio variè legi poſſe*. Idem ad Evagrium ſic ſcribit; *Non refert, utrum Salem an Salim nominetur, cum vocalibus in medio literis perraro utantur Hebræi, & pro voluntate lectorum atque varietate regionum, eadem verba diverſis ſonis atque accentibus proferantur*. Idem in Eſai. 26. 14. circa lectionem *zacar* & *zecer*, de qua ſupra quædam diximus, ſcribit, *Nec nos errore debet, quod LXX.* maſculum, *& cæteri interpretes* memoriam *tranſtulerant, cum iiſdem tribus literis* זכר *utrumque ſcribatur apud Hebræos, ſed quando* memoriale *dicitur, legitur, Zecer; quando* maſculum, *legitur zacar: & hac verò ambiguitate deceptum arbitrantur Judæi Saulem, cùm pugnavit contra*

Ama-

Amalecitas. In Eſai. 32. ait, *Ignis & lumen Hebraicè iiſdem ſcribuntur literis* אור*, quod ſi, ut legatur, ignem ſonat; ſi, or, lucem.* Plurima talia ex Hieronymo proferri poſſunt: Quæ licèt luce clariora videntur, ad probandum puncta vocalia Hieronymi ætate in uſu non fuiſſe: ne tamen victi videantur, qui contrà ſentiunt, cùm planè convicti ſint, reſponſum ad præcedens argumentum hic ingeminant, ſcil. *punctatos codices rares tunc fuiſſe; Hieronymum quidem tali codice uſum non fuiſſe, nec de punctatis codicibus inaudiviſſe:* quæ omnia ſine ulla probatione, vel probabilitatis umbra dicuntur; ideóque eadem facilitate rejiciuntur, quâ affirmantur. Imò non tantùm Hieron. ſed nec ullus Patrum Græcorum vel Latinorum, aliúſve ſcriptor ab ipſis Apoſtolorum temporibus, per quingentos annos, eorundem meminerit; nec unicum teſtimonium ex iis proferri poſſit, unde hoc probetur. Nec dici poteſt, veteres (excepto Origene & Hieronymo) linguæ Hebraicæ ignaros fuiſſe: hoc enim, licèt falſiſſimum ſit, dato, ſed non conceſſo; non potuêre tamen, quin aliquid de punctis audiverint, ſi tunc in uſu fuiſſent: cùm Judæi magno numero inter Chriſtianos viverent, & lectio hæc per puncta novum quid & inſolitum fuerit, à Græcis & Latinis alienum. Quis enim eſt inter nos, qui Græcum & Latinum ſermonem callet, qui de punctis Hebraicis nihil audivit? At ex Hieronymo objiciunt, ipſum ſæpe mentionem facere apicum Hebraicorum, *qui ſine dubio* (ſic vir doctus) *erant puncta vocalia. Hieron. Præf. in lib. Regum dicit, Pentateuchum Samaritanum totidem literis ac Hebraicum ſcriptum eſſe: figuris tantùm & apicibus diſcrepare.* At ſine dubio Hieronym. non legerunt, qui hæc affirmant. Ipſe enim plurimis locis explicat, quid per apices literarum intelligat; linearum ductus ſcil. vel ſummas earum particulas. In Zach. 12. 10. dicit, *Hebraica litera* ד & ר *ſimiles ſint, & parvo tantum apice diſtinguuntur.* Quis hic per apicem, vocalem deſignari dicet? an Daleth & Reſch vocali differunt? Imò planum eſt, ſolum ductum lineæ ſuperioris, apicem vocari. Idem habet Eſa. 8. 4. & 27. 1. & Eccleſ. 8. 6. Gloſſa ordinaria in Luc. 16. 17. ait, quòd *apex eſt ſumma literæ particula:* Et Eraſ. intelligit *ſummum elementi faſtigium.* Præterea notum eſt, Judæos literas quaſdam coronulis & apicibus quibuſdam ornare ſolitos, in libris, quibus publicè in Synagogis utuntur: literæ verò iſtæ ſunt ſeptem שעטנזגץ. Habeo librum Eſther, de quo ſupra, hoc modo deſcriptum, ejuſmodi apicibus & coronulis inſignitum: & ex his apicibus magna myſteria extrahunt Cabaliſtæ. Hic verò mos ſuperſtitioſus forte Hieronymi ætate invaluerat, licèt priorem reſponſionem veriorem exiſtimo. Cùm verò dicit Hieron. literas Samaritanas ab Hebræis, figuris & apicibus diſcrepare, non potuit per apices intelligere puncta vocalia, cùm Samaritani talia nunquam habuerint, nec in hunc uſq; diem agnoſcunt: unde idem, qui hoc objicit, vir doctus addit, *ſe vix exiſtimare puncta vocalia tempore Hieronymi Samaritanos habuiſſe.* imò dicere potuit, *nunquam habuiſſe.* At, inquiunt, Hieronym. ſæpe meminit accentuum, ut in Amos 8. Epiſt. ad Evagrium, & alibi. Facilis eſt reſponſio, per accentum tonum ipſum intelligi, non ejus notam vel figuram. nam ex uſu & conſuetudine notum erat, quæ ſyllaba in dictione elevanda eſſet, licèt figuræ nullæ extabant; prout hodie apud Syros, Arabes, Æthiopes, & in omnibus linguis vernaculis notum eſt, in qua ſyllaba accentus eſſe debet, vel quæ ſyllaba attollenda eſt, licèt notas vel figuras accentuum nullas habeant. Joh. D'Eſpeires, licèt puncta ab Eſdra non inventa fuiſſe ſentit; tamen quædam puncta vocalia fuiſſe tempore Hieronymi affirmat, Tract. 1. diſp. 1. dub. 3. quia Hieron. reprehendit lectionem τῶν ο, Gen. 47. ult. qui המטה tranſtulerunt, *virgam*, cùm ipſe legendum vult, *lectum*. Nam ſi nulla fuiſſent puncta, quomodo Hieronymus tam confidenter pronunciare poterat, legendam eſſe *lectam*? Sed reſponſio eſt facilis, quòd ex uſu & legendi conſuetudine tempore Hieronymi, ſciri poterat, vertendum eſſe, *lectum*, licèt puncta vocalia non eſſent. Voces enim, quæ in ſe ambiguæ erant ſine punctis, certam tamen plerunque lectionem habent in contextu: quæ uſu & traditione ad poſteros derivata fuit, & ſecundum quam, quum puncta inventa eſſent, tales voces punctârunt.

48. Nono, probatur ex aliis linguis Orientalibus, quæ maximam cum Hebraica habent affinitatem; quæ tamen puncta & accentus vel recenter accepere, vel hodie ignorant: quales ſunt Arabica, Chaldaica, Samaritana, Syriaca. De Arabica, quæ omnium hodie latiſſimè propagata eſt, res plana eſt, eam puncta vocalia olim non habuiſſe: accentus verò hodie habet nullos: ut nec Syriaca, nec Samar. Tres habent Arabes literas أوى quas *quieſcentes* vocant, ut Hebræi; quæ omnium vocalium vicem olim ſuſtinebant; poſtquam verò notas adhibuêre vocalium ad morem Hebræorum, tres tantum excogitârunt, Phatha (-) Damma (ٗ) & Keſri (-) quæ licèt ad ambiguitatem tollendam haud ſatis videri poſſint; tamen ex iis cum paucis regulis, & ex uſu & conſuetudine, omnes vocalium ſonos diſtinguunt, & verum legendi modum brevi aſſequuntur. Poſt conſcriptum Alcoranum cœpiſſe Muhammedanos linguam hanc excolere, & puncta pro faciliori lectione textui Corani affigere, teſtantur viri in Arabiſmo verſatiſſimi, ejúſque profeſſores celeberrimi. Inter cæteros, clariſſ. Golius Præf. ad cap. 31. Corani, ad finem Gram. Arab. Tho. Erpenii, advertit ſe *variantes lectiones inveniſſe in exemplari Alcorani, ex Mogollorum regno ſibi delato, in margine notatas, quæ peculiarem habuere ſemper auctoritatem ex antiqua doctorum criſi. Univerſam verò illam varietatem ferè in vocalibus conſtitiſſe, quas ut poſteriores & externas ſcriptionis partes, veriſimile videtur, literatorum Antiſtitum conſenſu eſſe adjectas, tunc demum, cùm aliquandiu Coranus fuiſſet divulgatus: inde eſſe duorum codicum, quos poſſedit, fragmenta quædam in membranis exarata vetuſtiſſimo charactere, qui ante ſecula exolevit, ubi nullæ prorſus vocales comparent: communem verò lectionem vulgato textu expreſſum eſſe Meccenſem, & Medinenſem.* Sic vir ille longè doctiſſimus: nec quenquam me legiſſe memini, qui puncta Arabica cum literis coæva ſtatuit. De Syriaca Maronitarum idem inter alios teſtatur D. Maſius, *puncta initio non habuiſſe: po-*

ſtea ad facilitatem lectionis, vel ad ambiguitatem tollendam, unicum punctum adhibuiſſe, quod pro vario ſitu infra vel ſupra literam vocales diſtinguebat: ut affirmat etiam Bootius Epiſt. dicta, ſect. 48. *Figuras verò, quibus nunc utuntur,* dicit Maſius, *ipſos à Græcis mutuaſſe.* Idem de Samaritanis obſervare licet, qui lectionem veram ope trium literarum ⴷ ⵣ ⵅ quæ pro vocalibus olim etiam apud Hebræos habitæ ſunt, & uſu ac majorum traditione conſervârunt: nec puncta ulla vocalia ad huncuſque diem habent. Perſæ vix aliquos punctatos codices adhuc habent, vel certas regulas de punctandi ratione tradiderunt, licèt quidam in Grammaticis quaſdam nuper excogitârunt. Chaldæas etiam Paraphraſes antiquiſſimas punctatas non fuiſſe, ex literis ſuperfluis poſt punctationem relictis, teſtatur Lud. de Dieu. Compar. trium Ling. l. 1. c. 7. quòd etiam ante ipſum oſtendit doctiſſ. Buxt. Gram. Syr. & Chald. l. 1. c. 1. unde poſt ſuperaddita vocalium puncta, relictis illis conſonis, quæ vocalium erant indices, confuſa extiterit punctatio, quæ tum in Bibliis Venetis, tum in Regiis paſſim invenitur, & ſummo labore Buxtorfii in Baſileenſibus ex maxima parte ſublata eſt. Ex his omnibus colligitur, cùm in omnibus his linguis, Hebrææ cognatis, puncta recenter uſurpata ſint, nec literis coæva fuêre, idem etiam de Hebræa dicendum; nec hujus magis, quàm illarum perfectioni, lectioni, &c. derogâſſe.

49. Hæ ſunt præcipuæ rationes, quas pro hac ſententia proferunt. Reſtat, ut, quæ in contrarium adducuntur, perpendamus; idque breviter: ut enim omnes minutias conſectemur, chartarum anguſtiæ non permittunt. Qui plura deſiderant, adeant L. Capellum, & D. Buxtorfium, qui argumenta pro utraque parte latiùs deducunt. Primò arguunt ex cujuſque linguæ natura, quæ conſtare debet ex conſonis & vocalibus. Vocales enim ſunt dictionum quaſi animæ, quæ eas vivificant & movent: unde à voce dicuntur vocalia, quia eorum adminiculo vox articulata profertur. Reſp. veriſſimum eſſe, nullam linguam vocalibus carere poſſe, nec vocem ullam ſine vocalibus pronunciari. Quod verò hinc inferunt pro punctorum vocalium antiquitate, negamus. Nam habuit ab initio, habétque hæc lingua, tam vocales, quàm conſonas, ex quibus conſtat, inſtar aliarum linguarum: nec audiendi ſunt Grammatici, ſi ſtrictè & propriè loquamur, qui vocales ex literarum albo expungunt, & omnes literas conſonas eſſe volunt. Nam י ו א præcipuè, ſæpe ה & (ut Hieronymo, aliiſque placet) ע, quæ hodie pro conſonis tantùm habentur, olim pro vocalibus erant uſurpatæ. Tot ſanè literas Hebræi habebant, quot aliæ nationes, cùm ab ipſis cæteræ nationes literas hauſerint. Cur itaque non potuerint Hebræi omnia ſua vocabula viginti duabus literis exprimere, ut aliæ nationes? Origenes enim integra volumina Hebraica deſcripſit Græcis characteribus, nec novas vocales ſibi finxit, ut abſentes vocales in Hebraicis dictionibus exprimeret: & ad eundem modum Hieronymus multa vocabula & verſiculos expreſſit literis Latinis, ut & alii linguæ Hebraicæ periti; annon idem poterant Moſes & Prophetæ? In codice MS. Barbarino. antiquiſſ. ex quo variantes lectiones Prophetarum minorum deſcriptas exhibemus Tomo ult. hujus operis, extant ſpecimina quædam ex Origenis Hexaplis deſcripta, ex quibus conſtare poteſt ex parte, quænam literæ Græcæ Hebraicis olim reſpondebant. Hoſ. 3. 2. חמר שערים ולתך שערים pro *Omer hordei, & dimidio Omer hordei,* ſic reddit Origenes literis Græcis, ΟΥΧΟΜΡ ΣΕΑΡΙΜ ΟΥΛΕΧΘ ΣΕΑΡΙΜ. & Cap. 11. 1. כי נער ישראל ואהבהו וממצרים קראתי לבני *Cùm Iſrael eſſet puer, dilexi eum, & ex Ægypto vocavi filium meum.* Quæ literis Græcis ita exprimit Origenes, *Χι νερ ιεραηλ ουε ωβη ου υ μεμμεσραιμ καραθι βανι.* Hic inter alia videmus, Jod per vocalem *ι*, aliquando per *ε*, exprimi; Ain, pro *α*, & *ο* inſerviiſſe; Aleph pro *α*; Vau pro *ο*, & *ου* ſive *υ*, poni. Joh. Morin. Gram. Samar. cap. 13. multis exemplis probat, Samaritanos, qui eaſdem habent literas cum Hebræis, figuris ſolum diſcrepantes; nec puncta vocalia agnoſcunt per א ה ו י ע vocales a e i o u. ubique exprimere. Certè mutilum eſſet Alphabetum Hebraicum, ſi deeſſent vocales, quæ inter literas præcipuæ ſunt, & quarum cauſa reliquæ excogitatæ ſunt: eſſet enim Alphabetum literarum, cum quibus nihil pronunciari poſſit. Et planè abſurdum eſſet, ut a, e, i, o, u, non poſſent niſi aliarum literarum ope pronunciari, ut apud Grammaticos hodie videmus, qui efferunt a per אַ, & per אֶ: per אִ, *o* per אֹ, u per אֻ: Nihil enim ſonarent illæ literæ ſine punctis. Unde, ut obſervat Morinus, *quod naturâ ſuâ eſt vocaliſſimum, & per quod cætera redduntur vocalia, eorum opinione eſt mutum: & quod ſemper efficax & mobile eſt, & cujus ope cætera moventur, ſemper acquieſcet & otioſum erit.* Joſephus etiam lib. 6. de Bello Judaico, literas, quibus nomen Dei tetragrammaton lamina aurea inſcriptum erat in ornatum Pontificis, vocat *elementa quatuor vocalia, ταῦτα δ' ἐςὶ φωνήεντα τέσσαρα,* per φωνήεντα enim vocales intelliguntur oppoſitæ aliis literis, quas σύμφωνας conſonantes vocant. Vocales enim literarum nomen maximè merentur: &, ut obſervat clariſſ. Voſſius, *Non ſine ratione Maſoretha ſubtiliorum figurarum notis, vocalium nomen tribuerunt, craſſiorum, conſonantium: quia illa quaſi anima, hæ voluti corporis craſſitiem referunt. Sed non hinc ſequitur, vocales non eſſe literas; imò, ſi argumentari liceret, dicerem, hoc ipſum, eas vel magis, quàm conſonas, eſſe literas, arguere: cùm animæ magis, quàm corporis, habenda eſt ratio.* De Arte Gram. lib. 1. cap. 27. *Verum eſt quidem, hodie vocales in iis quieſcere: at olim pro vocalibus fuiſſe, teſtatur Hieronymus, qui eas vocales appellat; cujus verba adſcribam. Hieronymus* (inquit) *Epiſt. 145. docet pro Hoſianna, dici Hoſanna, media vocali eliſa, quia ab Aleph excluditur Jod: & Epiſt. ad Evagrium de Melchiſedec, referre negat, utrum dicamus, Salim, quod ſcribitur* שלים *cum Jod, an Salem, quod ſcriberetur* שלם *ſine Jod: & cauſam hanc addit; quod vocalibus in medio literis, raro utuntur Judæi, & pro voluntate locorum, atque varietate regionum, eadem verba diverſis ſonis atque accentibus proferantur. Idem in tradit. Hebr. Geneſ. 23. dicit* אפרון *cùm* ו *ſcribi, &* אפרן *ablata* ו *litera, quæ apud Hebræos pro* (*o*) *legitur. Etiam Jer. 9. 22. ſcribit verbum* דבר *quod tribus literis ſcribitur (vocales enim in medio non habent*

bene) pro conſequentia & legentis arbitrio, ſi legatur Dabar, ſermonem *ſignificat; ſi Deber,* mortem; *ſi Dabar, loquere. His locis per vocales non poſſumus aliud intelligere, quàm literas* ור. *Ex quibus, Jod loco vocalium poni ſolere, etiam ſunt argumento vox* Darius, *&* Cyrus, *quæ ſi Hebraicè ſine punctis ſcribantur, & Jod pro* i, *Vau pro* u. *poſitum ſtatuas, longè fœlicius expriment* Darius, *&* Cyrus, *quàm ſi cum punctis legas,* Dariaves, *&* Cores. *Cæterum Jod, non (*i*) ſolum, ſed (*e*) quoque, ſignabat; ac Vau nunc pro (*o*), nunc pro (*u*) ponitur, quid mirum? quando apud Latinos quoque hæ literæ operas quaſi mutuas tradunt: ut Davos, Davus; ſervos, ſervus; heri, here; Virgilius, Vergilius: utrumque etiam & ratione & auctoritate ſtabiliri poteſt. Quod verò ad vocalem (*a*), ea ſæpe colligebatur ex abſentia τῦ Jod & Vau: quandoque etiam per Aleph ſignabatur, ut 2 Sam.* 12. 1. *& Prov.* 10. 4. ראש *pro* רָש paoper. *Nehem.* 13. 16. דאג pro דָּג piſcis, *& alia aliis locis. Et ſanè Aleph valuiſſe (*a*) luculento ſit argumento Græca lingua, ubi princeps litera hanc habet poteſtatem: at Alpha eſſe ex Aleph factum, ſatis eſt apertum.* Hactenus vir Doctiſſ. Idem legimus apud Druſium in variis locis opuſculorum ſuorum, Libro de recta lectione linguæ ſanctæ, cap. 4. & de vocibus Hebraicis N. Teſtamenti, cap. 9. ubi concludit, *Quis neget has literas interdum vocalium loco uſurpatos fuiſſe, quum etiam nunc à conſonantium natura recedant, imò planè eam exuant in* עלם *olam,* אור *ur,* אלהים *Elohim,* פרא *pere & aliis multis nominibus?* Vide Morinum, ubi ſupra. Habuere itaque Hebræi vocales, licèt puncta vocalia non habebant, ut ex dictis patet. Quibus & hoc addendum, vocem conſonis expreſſam legi & intelligi poſſe, ut experientia teſtatur; legi ſine vocalibus non poſſe: ſed legi poteſt, iis non expreſſis. Non adſcriptis, legere poteſt Hebraicè peritus; iis additis, legere etiam poſſunt Hebraicè neſcientes. Leguntur hodie Talmud, & Rabbinorum Commentarii, librique Judæorum, ſine punctis vocalibus: imò qui in hac lingua exercitati ſunt, ipſa Biblia ſine punctis expedite legunt, ut præter Rabbinos in Synagogis alii privati: & teſtatur Joſ. Scal. lib. 3. Epiſt. 244. *Hodie pueri Turcarum, Arabum, Perſarum, omniúmque Muhammedanorum, ſine punctis legere diſcunt, licèt non ſine vocalibus,* &c.

50. Secundò objiciunt, lectionem Hebraicam maximè incertam & difficilem reddi ob defectum punctorum. Poſito enim, has literas fuiſſe vice vocalium, adhuc tamen incertam eſſe lectionem, tum quòd ſingulæ modò unam, modò aliam vocalem repræſentant: Vau, (o), vel (u), Jod (i) vel (e) &c. tum quòd multa ſunt vocabula, quæ nullam habent harum literarum, ſed ex meris & propriè dictis conſonantibus conſtant. Etiam dato, quamdiu lingua hæc vernacula fuerat, lectionem ſine punctis fieri potuiſſe: cùm tamen plures, quàm mille anni interceſſerint ab Eſdræ tempore, quando vernacula eſſe deſiit, ad Maſorethas punctorum inventores; impoſſibile ferè eſſet per tantam temporis intercapedinem, lectionis & pronunciationis regulas, de tot vocalibus & accentibus, conſervari. Nulla enim hominum memoria, tot mille verſuum pauſas, tot millenarum vocum diſtinctam pronunciationem retinere potuit adeò exactè, ut in nulla voce vel vocali erraret, uſque ad Maſorethas Tiberienſes. Reſp. etiam poſtquam lingua deſiit eſſe vernacula, vera tamen lectio continuari poſſet inter doctos, (apud quos quaſi vernacula erat,) uſu & conſuetudine, & inſtitutione Scholari, quæ inter ipſos vigebat ante punctorum inventionem, & tum ambiguitas vocalium tolli, tum earum abſentia ſuppleri, ex legendi uſu, & ex contextu orationis, quo vox, quæ in ſe ſpectata variè legi poſſet, ad unam lectionem determinatur. Fatetur Schickardus punctorum adſertor ſtrenuus, *ſolere Judæos abſque Grammatica, mero uſu, hanc linguam aggredi:* ait etiam, ſe vidiſſe *pueros ſeptennes Moſem ſola exercitatione legentes, licèt adultiores, & cùm ad Rabbinatum aſpirent, artis rudimenta ex Elia vel Kimchi didicere.* Meminit etiam viri cujuſdam docti, qui *præcepta prorſus eliminavit:* cujus conatus laudat, licèt proceſſum improbet, Præf. in Horolog. Quomodo verò ex literis אהוי quieſcentibus, aliiſque ſervilibus, & radicalibus, etiam ſine punctis, confici poſſunt canones ſive regulæ paucæ generales, quibus vera lectio & pronunciatio addiſci poſſit, etiam ab iis quibus non eſt vernacula, latè & accuratè oſtendit D. Cappellus lib. 1. cap. 18. quò lectorem remittimus. Nec neceſſarium eſt pro ſingulis verſibus, vel vocabulis particularibus, tot pauſas & vocalium ſingularum pronunciationem addiſcere & memoriâ tenere: cùm probabile ſit, Eſdram verſus, ſpacio, non punctis, diſtinxiſſe; (quod ſatis erat ad verſus diſtinguendos:) & ex linguæ natura & analogia, uſu & traditione majorum, præſertim ex inſtitutione doctorum, & paucarum regularum generalium obſervatione, hoc fieri poſſet: ut in aliis linguis Orientalibus, Chaldaica & Arabica, videmus; quæ puncta non habuerunt ante Hebraicam, (præſertim Samaritana, quæ puncta adhuc nulla habet,) eædem tamen linguæ manſerunt ſine mutatione, cùm nec vernaculæ fuerint, nec puncta habuerint. Linguam Græcam eandem manſiſſe videmus, quæ tempore Platonis & Ariſtotelis erat, licèt accentus longo poſt tempore inventi & appoſiti ſint. Si quis verò à me quærat, unde hæc conſuetudo Hebræis, vocales in mediis vocibus omittendi plerumque, cùm ſemper initio & fine adhibeant; non poſſum Joh. Morino, licèt doctiſſimo, & in his rebus exercitatiſſimo, aſſentiri. Quòd *Moſes, qui in omni Ægyptiorum ſapientia inſtructus erat, in Ægyptiorum imitationem hoc fecerit, quorum ſacerdotes, præter characteres Hieroglyphicos, & epiſtolares ſive communes, habuére etiam alios ſibi peculiares, quibus res ſacras conſcripſére, qui vocati ſunt ſacerdotales: & ut myſteria ſua populo occultárent, hunc modum ſcribendi elegiſſe ſine vocalibus mediis.* Nam, præterquam quod, quinam characteres hi ſacerdotales fuerint, nobis prorſus ignotum ſit; nec an medias vocales omiſerint ſacerdotes, ullibi conſtet, cùm nulla iſtorum characterum veſtigia veterum monumentis appareant; etiam hoc ſententiam iſtam planè evertit: quod Moſes in omnibus inſtitutis hoc agebat, ut cum Ægyptiis populus Iſraeliticus nihil commune haberet: unde, ut immunda & abominanda Deus prohibuit, quæ Ægyptiis ſacra & veneranda: multáſque leges tulit, quarum vix ulla

tario

ratio reddi poteſt, quàm quod, quæ ab illo prohibita ſunt, apud Ægyptios ſacroſancta habebantur. Quis verò exiſtimet, Deum legem ſuam ſanctiſſimam ſcribi voluiſſe more ſacerdotibus Idololatris uſitato: qui nulla cum Idololatris commercia, nulla connubia, nullam ſocietatem, niſi quæ neceſſitas poſtulabat, permittere voluit? Probabilius mihi videtur, Orientales (hoc enim Hebræis cum reliquis Orientalibus commune eſt) linguas ſuas primò non ita excoluiſſe, ac Europæi; nec in vocalium ſonis diſtinguendis ita exactos & accuratos fuiſſe, ut Græci & Latini: unde ſatis duxerint vocales adhibere initio & fini dictionum, relictis mediis: quæ, ut ex Hieronymo ſupra diximus, *pro conſequentia & lectoris arbitrio, & ſecundum regionum varietatem, variè pronunciabantur*, vel ex uſu & conſuetudine determinatum ſonum habuere: poſtea, cum vernacula eſſe deſierunt; accuratiùs omnia diſtinxerunt, & excoluerunt.

§ 1. Tertiò objiciunt, ſublata punctorum auctoritate divina, quæ lectionem alias ambiguam determinet, ſenſum Scripturæ prorſus incertum & obſcurum reddi, quem quilibet ad ſententiam ſuam, inſtar naſi cerei, inflectere poſſit, niſi ad auctoritatem Eccleſiæ confugiamus: hoc verò eſſet in Pontificiorum caſtra tranſire, & fidem, quæ ſolis oraculis divinis nititur, humanæ auctoritati ſubjicere. Hoc verò eſt μορμολύκειον illud, quòd multos etiam doctos ab altera ſententia deterret. Ut verò ab hoc metu eos liberemus; notandum eſt primò, hoc argumentum, ut & ſecundum, contra pleróſque, & doctiores, punctorum patronos facere, qui Eſdram punctationis auctorem faciunt. Nam à Moſe uſque ad Eſdram, eadem incertitudine laboravit textus ſacer, quam contra nos objiciunt: cùm per totum illud tempus ſine punctis fuiſſe ferè omnes ſtatuant. Si verò ante Eſdram textus ſine ambiguitate legi, & intelligi potuit ſine punctis; cur non etiam poſt Eſdram uſque ad Maſorethas Tiberienſes? Secundò notandum eſt, illos, qui argumentum hoc urgent, Romanenſium cauſam incautos promovere, à quibus tamen longiſſimè abeſſe videri volunt. Concedunt enim ipſis, quòd ſi puncta non ſint à ſcriptoribus ſacris adſcripta, Scripturæ ſenſus erit omnino incertus, & ejus auctoritas merè humana: quo dato, minorem probant Romanenſes, puncta ſcil. non eſſe à ſacris ſcriptoribus: quòd certè majori cum probabilitate faciunt, quàm contra ſentientes contrarium: Unde dicta concluſio ſequitur, ſenſum Scripturæ eſſe incertum, &, quoad nos ſaltem, ab Eccleſiæ auctoritate pendere. Conſequentiam tamen hanc licet quidam Eccleſiæ Romanæ Doctores urgent, inter quos Morinus Exerc. Bibl. 6. cap. 2. n. 3. & alibi: ubi oſtendit vocem דבר ex ſolis conſonis conſtantem octo diverſas habere poſſe ſignificationes, quas ibi enumerat. hujus verò in textu Hebræo ambiguitatis cauſam inter alia aſſignat n. 7. *conſilium divinum, ut omnes Eccleſiæ judicio ſe ſubmitterent*: Non deſunt tamen inter ipſos viri docti, qui non tantùm contrarium affirmant, & conſequentiam negant; ſed etiam validiſſimis rationibus idipſum probant: ut Simeon de Muis Profeſſor Ling. Hebr. Pariſienſis, animadverſ. in præf. J. Morini in Bib. Græc. Joh. D'Eſpeires Tract. 1. de auctor text. Hebr. Dub. 3. contra Tannerum. Probant verò ex textu & Verſ. Samaritica, (quæ iiſdem literis ſcribuntur, quibus Textus Hebraicus: nec enim puncta unquam habuêre Samaritani, & tamen ſine ambiguitate, tam ab ipſis, quàm à nobis, eorum codices leguntur,) & ex codicibus, Syriacis, Arabicis, Perſicis, Rabbinicis, &c. non punctatis: in quibus tamen tum ab ipſis, tum à mediocriter inter nos doctis, libri ſacri aliíque leguntur, ſenſúſque certus, ut ex codice punctato, elicitur. Et licèt Arabes notas tantùm tres pro omnibus vocalibus, & accentuum nullas, adhibeant; ex uſu tamen, & paucis regulis, tam certa ac indubitata lectio comparatur, ac ſi omnes vocales Maſorethicas uſurparent. Teſtatur Elias Lev. præf. in Maſ. Hammaſ. ſe *Romæ vidiſſe tres Chaldæos pueros, pſalterium Davidis lingua Chaldaica ſcriptum ſine punctis expeditè legentes*. Dicit etiam Galat. *apud Chaldæos Scripturam doceri in ſcholis abſque punctis, quæ ab omnibus legitur ſine hæſitatione*. Ad argumentum verò reſpondeo, dictiones ſine punctis vocalibus, quæ in ſe ſpectatæ ambiguæ ſunt, & variè legi poſſunt; in contextu certum & determinatum ſenſum habere, à quo in lectione diſcedere non licèt, nec eum pro arbitrio rejicere: contextus enim, ſive accedentia & conſequentia, ambiguitatem tollunt plerumque. Si verò adhuc vox ſit ambigua, ita ut ex orationis ſerie & ſtructura determinari non poſſit: uſus tamen, & conſuetudo ſive traditio univerſalis à majoribus accepta, omnem tollit ambiguitatem. Si verò adhuc ſit ambigua, & vox à variis variè lecta ſit, (quod interdum, licèt rariſſimè, nec in rebus alicujus momenti, accidit,) ibi ad codices antiquiores aliáque media reſpiciendum eſt, de quibus diximus in variis lectionibus. Exemplum in caſu primo ſit, Ex. 18. 15. ubi ſcriptum eſt ויאמר משה לחתנו *Et dixit Moſes ad ſocerum ſuum*; ſingula verba per ſe ſpectata ſenſum alium admittere poſſunt: nam primum legi poteſt cum punctis, vel וַיֹּאמֶר vajomer, *& dixit*, vel וַיֵּאָמֵר vajeamar, *& dictum fuit*: ſecundum legi poteſt מֹשֶׁה Moſche, *Moſes*, vel מָשָׁה Maſcha, *extraxit*: tertium itidem legi poteſt לְחֹתְנוֹ lechotheno, *ad ſocerum ſuum*, vel לַחֲתָנוֹ *ad generum ſuum*. Licèt verò voces non punctatæ ambiguæ ſint, orationis tamen ſeries ambiguitatem tollit. Si legas, *Et dixit Moſes ad generum ſuum*, erit falſum; quia Jethro erat Moſes ſocer, non gener: ſi verò legas, *Et dictum eſt, Extractum eſt ad generum ſuum*, abſurda erit lectio, quæ nullum dabit ſenſum. Ergò neceſſario legendum eſt, *Et dixit Moſes ad ſocerum ſuum*. Multa talia dari poſſunt. Si verò adhuc vox maneat ambigua, & ſenſum duplicem habeat, reſpiciendum eſt ad codices optimos & vetuſtiſſimos, ad Eccleſiæ uſum & conſuetudinem, quomodo legerunt veteres Eccleſiæ Patres, vel antiquæ verſiones ab Eccleſia probatæ, vel quænam lectio ab Eccleſia hodie recepta ſit. Tandem & hoc notandum, Maſorethas, dum puncta invenerunt, non novos vocalium ſonos, vel pronunciationem novam induxiſſe; ſed juxta conſuetudinem ipſis traditam libros ſacros punctâſſe: ideóque lectionem non ab ipſis pendere, licèt ipſi apices excogitârunt; nec

ideo

ideò veram eſſe lectionem, quia eſt à Maſorethis: ſed quia verum Sp. S. ſenſum exprimit, quem ſcriptoribus ſacris dictavit, & per eos literis conſignavit, quémque tam Judæi, tum Chriſtiani conſervârunt. Non enim punctârunt Maſorethæ ſacros codices pro arbitrio; ſed ſecundùm veram & receptam lectionem, quàm diligenter poterant, puncta appoſuêre. Ipſos verò plerumque rectè punctâſſe liquet, tùm ex antiquis Verſionibus ante puncta affixa factis, quarum lectio cum hac Maſorethanum in omnibus, quæ ad fidem & mores ſpectant, concordat, ut Græca, Chaldaica, Syriaca: tùm ex eo quòd Textus punctatus non tantùm apud Judæos, ſed etiam apud Chriſtianos tam Romano-Catholicos quàm Proteſtantes, publicè acceptus & approbatus ſit, & ubique imprimitur. Ex dictis itaque conſtat vanitas hujus objectionis. Nam licèt punctatio ſit Maſorethanorum inventum, & humani juris quoad apices & figuras: non tamen ſequitur, ſenſum Scripturæ lubricum & incertum eſſe, vel ab Eccleſiæ arbitrio pendere; ſed quod per puncta ſignificatur, vocalium ſcil. ſonum & verborum ſenſum, divinæ prorſus auctoritatis eſſe, Deúmque ſolum auctorem agnoſcere.

52. Objiciunt ex libro Zohar, libro Cabaliſtico omnium antiquiſſimo, expreſſam in illo fieri punctorum mentionem ſub iiſdem nominibus, quibus hodie appellantur. Auctorem hujus libri faciunt quidam, R. Simeonem filium Jochai, qui mortuus eſt circa annum Chriſti 120. Imò quidam Chriſto antiquiorem faciunt. Vulgus Judæorum putat, ſcriptum eſſe in ſpelunca, ubi ob metum Romani Imperatoris delituit Simeon cum aliis Rabbinis. Hiſtoriam fabulis refertam habemus in Talm. tract. de ſabb. cap. 2. Impreſſus eſt Cremonæ anno Chriſti, 1555. poſtea Cracoviæ 1603. Inter alia, hæc leguntur. f. 110. *Puncta & vocales ſunt traditio Moſis de monte Sinai*: & fol. prox. *Motiones accentuum omnes firmatæ ſunt per manum Moſis*: nominatim verò memorat Sægol, Tſere, Chirek. &c. & fol. 262. *dictiones abſque punctis ſunt ſicut mulier abſque veſtimento, quæ non poteſt prodire in publicum.* Et fol. 28. *non eſt ſubſiſtentia aut lux ullis literis ſine luce punctorum: & totum illud traditum eſt per ſecretum legis in Sinai.* Hujus quidem libri ſi tanta eſſet antiquitas, res conclamata eſſet. At commentitiam eſſe iſtam antiquitatem, & falſo iſti R. Simeoni librum adſcriptum eſſe, certum eſt: idque agnoſcunt præcipui punctorum defenſores. D. Buxtorfius expreſſè rum in Bibliotheca Rabbinica, verbo זהר tùm in Abbreviat. in רשבי ejus auctoritatem elevat: ſcribit enim ex R. Gedaliah in Schalſ. *R. Simeonem, & ejus filium R. Eliezerem nihil ſcripſiſſe de libro Zohar, qui hodie eſt in manibus noſtris, ſed diſcipulos ejus, & diſcipulos diſcipulorum ejus, ſcripſiſſe eum in foliis multis, & tantam fuiſſe molem hujus compoſitionis, ut totam vix camelus ferret.* Exiſtimat verò D. Buxtorf. non innotuiſſe ante annum Dom. 1240. quia R. Nachmam, & R. Alcher, qui circa id tempus vixerunt, nondum cognoverant. Et addit, *Hoc fabuloſum omnino videri: deinde incredibile eſſe, quia poſt mille demum annos & amplius, innoteſcere primò cœpit liber iſte. Quæ ſchola in Ægypto tamdiu duravit, ut eum tot ſeculis ab hominum manibus ſecluſum, à vermibus & oblitteratione conſervaret?* Citat etiam Librum Juchaſin. fol. 52. dicentem, quod *ut Liber Perke nomen habeat Eleazaris, quum tamen poſteriores fecerunt ejus capita: ſic liber Zohar cognomen Simeonis, & liber Jetzira cognomen habet Abrahami patriarchæ noſtri, &c.* Poſtea ad illud, quod à Simeonis diſcipulis profectus ſit, reſpondet Buxtorf. *quanta annorum ſerie, aut quot ſeculorum connexione illi telam iſtam pertexerint, ſic ut ad mille annos incogniti fuerit?* Quis itaque credat hunc librum ſcriptum eſſe tot annorum centuriis ante Talmud, qui tam apertè de punctis vocalibus mentionem injicit, quorum in Talmude, omnibus fatentibus, altum eſt ſilentium: cúmque in tota Maſora alia vocalium nomina non occurrant, quàm Camets & Patach, fatente D. Buxt.? Certè Arnoldus Bootius, ut antea dixi, qui ſententiam ſuam de punctorum antiquitate mutavit, fatetur ſe *deceptum fuiſſe prætenſa antiquitate libri Zohar.* Præterea nihil frequentius apud Judæos, quàm libros recentes ſub veterum nominibus publicare, ut ipſis auctoritatem concilient: ut ſit *idem* R. Abrah. Zac. auctor libri Juchaſin: interpolare etiam, & quædam pro libitu inſerere ipſis ſolenne eſſe, omnes nôrunt. Et in Targum mutata eſſe à poſterioribus quædam locorum nomina, urbium, &c. antiqua, pro quibus alia recentiora ſubſtituta ſunt, obſervârunt viri docti. Teſtatur Helvicus, de Chald. Paraphr. cap. 2. ſe habere exemplar partis Talmud, quâ uſus fuit Judæus quidam, qui paſſim illud in propriis nominibus correxit, aliáque nomina ſubſtituit. Pro Samaritanis & Perſis ſemper ſubſtituit Gentiles ſive Chriſtianos; pro urbe ponit Romam; pro dominantibus, Romanos; pro incredulo, Cæſarem; pro Ægyptiis, populos mundi, & alicubi Chriſtianos. Sic Romani, Roma, & Italia nominantur, Targ. Hieroſ. in Num. 24. quorum tamen nullum extat in eo, quòd Venetiis impreſſum eſt. Ad eundem modum probabile eſt, Judæum quendam, cùm librum Zohar deſcriberet, nomina punctorum vocalium inſeruiſſe, ut hujus libri auctoritate punctorum antiquitatem lectori ſuaderet. Sed non neceſſe eſt huc confugere, cùm certum ſit, librum iſtum poſt puncta inventa longo tempore ſcriptum eſſe.

53. Loca etiam quædam proferunt ex Talmude, ubi mentio ſit accentuum & verſiculorum. Tract. de votis c. 4. ſect. 3. in Gemara, & in tract. Megill. c. 3. in Miſchna. At ex iis, quæ diximus, liquet, hæc parum valere: nam ante puncta eodem modo textum lectum fuiſſe quoad vocales & accentus, concedimus; eaſdémque pauſas fuiſſe, quæ poſt punctationem. Non enim punctârunt Maſorethæ Biblia pro arbitrio, ſed ſecundùm lectionem & pronunciationem, quàm à majoribus habuerunt; quámque à ſacris ſcriptoribus primò traditam credidêre. Accentus itaque habuiſſe, non negatur: at eorum notas ſive figuras habuiſſe, probandum erat. In Syriaca, Arabica, aliíſque linguis, nôrunt iſtarum periti, ubi ſyllaba attollenda eſt, ſive ubi accentus eſſe debet: at accentuum nullas notas, nullas figuras habent, ut nec in aliis pleriſque linguis: & de Græca ſupra probavimus, accentus apponi non ſolere, niſi longo tempore, poſtquam deſiit eſſe vernacula. De verſiculis idem dico: licèt per puncta, quæ hodie in uſu, non diſtinguebantur, nôrunt tamen docti ex contextu, ubi verſiculi incipiebant, vel terminati ſunt. In MS. noſtro Græco Alexand. τῶν ε, nulla eſt diſtinctio vocum: (nedum

verſuum,) ſed tantùm ſectionum quarundam: optimè tamen nôrunt iſtius ſeculi viri docti, tum dictiones, tum verſiculos ſive periodos ex orationis contextu à ſe invicem diſtinguere. Sic nôrunt hæc Hebræorum docti ante punctationem: alias nullum memoriæ vel ingenii laudem reportâſſent, qui alios hæc docebant; cùm ſtupidus quiſquam ignorare non poterat, ubi verſus finiri debeat, ſi modò ſignati eſſent, ut hodie videmus. At objiciunt ex Talmude, mentionem fieri vocum 15. quæ ſupernè punctatæ ſunt, in quibus myſteria ineſſe volunt Judæi, quæ nemo adhuc explicare potuit. At cùm iidem, qui hæc objiciunt, fateantur, hæc non ad puncta vocalia pertinere, nec per iſta puncta, accentus vel vocalis deſignari; non opus eſt iis immorari: de quibus plura, Proleg. de Maſora.

54. Ex notis Maſorethicis etiam arguunt, in quibus frequens eſt vocalium, & accentuum mentio: obſervârunt enim Maſorethæ multa vocabula, quæ anomal*os* & contra regulas punctantur. Hinc colligitur Maſorethas non auctores fuiſſe punctationis, ſed formas iſtas anomalas, quas in exemplaribus antè punctatis invenerunt, ſpecialiter annotâſſe: ergò Maſorethæ non erant punctorum auctores. Sed ad hoc ex ſupra dictis facilè eſt reſpondere: unde licèt aliquibus Achillæum videatur; præcipui tamen ejuſdem ſententiæ patroni, hoc argumentum, ut & reliqua ex Talmude petita, planè omittunt: nec ſine cauſa. Nam, ut ſupra oſtendimus, non ab uno aliquo auctore, nec uno ſeculo perfecta eſt Maſora; ſed à variis iſtiuſmodi Criticis incœpta, & per multas centurias continuata eſt, ita ut cùm priores puncta adjicerent, poſteriores obſervationes ſuas circa punctationem vocum quarundam irregularium & anomalarum addiderint; aliis ſemper novi aliquid adjicientibus eorum obſervationibus, qui præceſſerint. Unde facilè fieri potuit, ut priores Maſorethæ de verſiculis, literis, vocibus, &c. notas conficerent, quas alii poſtea auxerunt: & poſtquam puncta affixa fuerant, poſteriores Maſorethæ, qui criſim ſuam exercebant, (omnes textûs voces, ſyllabas, literas, una cum punctis ad examen revocando,) obſervationes etiam facerent circa voces anomal*es* punctatis. Mihi enim probatur eorum ſententia, anomalam iſtam vocum punctationem, ab iis, qui puncta primò textui addiderunt, non conſilio, ſed caſu factam fuiſſe, ex incogitantia ſcil. vel inadvertentia: ita ut inter innumeras, quas punctârunt, voces, paucæ illæ eorum diligentiam effugerint: poſteriores verò, qui omnia minutim recenſuerunt, & obſervationes novas confecerunt, cùm voces quaſdam anomal*es* punctatas animadverterent, & in omnibus fortâſſe codicibus, quos conſulebant, invenerint, reverentiâ (vel ſuperſtitione potiùs) in anteceſſores ducti, (quorum diligentiam nihil effugiſſe crederent,) quod ab ipſis caſu & errore primò factum fuit, ipſi certo conſilio factum exiſtimabant; & cùm nihil mutare auderent, notas ſuas de illis Anomaliis in Maſoram conjecerunt. Dici etiam poteſt, primos punctatores in punctatione ſua, uſum & conſuetudinem pronunciandi & legendi, prout à magiſtris edocti fuerant, (quorum effata tantùm non pro oraculis æſtimârunt,) ſecutos eſſe contra Anologiam Grammaticam: poſteriores verò, cùm voces iſtas immutatas viderent, intactas reliquiſſe, & cenſuram ſuam addidiſſe.

55. Rationes etiam quaſdam ex hiſtoria Judæorum depromptas proferunt. Primò, quòd ex hiſtoria Judaica conſtat, ſcholas & earum rectores Babylone per mille annos poſt urbis excidium continuatas fuiſſe: nulla verò fit mentio ſcholarum Tiberienſium, ex quibus punctatores Maſorethæ, poſt annum Chriſti 340 Secundò, rei tam memorabilis, ac punctorum vocalium inventio, nullum reperitur in hiſtoria Judaica veſtigium: certè qui utriuſque Talmudis meminêre, & quibus auctoribus, & quo tempore confecta ſint, diligenter annotârunt, de hoc invento admirando non tacuiſſent. Tertiò, Babylonici Doctores, qui florebant in magna gloria, & famâ ſuâ ſcholas Palæſtinorum obſcurârunt, hujus ſtudii gloriam Tiberienſibus eripuiſſent. Quartò, nullum extat teſtimonium Babyloniorum, apud quos ferè omnes Judaicæ doctrinæ culmen, de conſenſu & approbatione ſua hujus Palæſtinorum inventi: quòd certè publicum aliquod totius ſynagogæ teſtimonium merebatur. Ad hæc breviter reſpondetur; Judæos in hiſtoria propria, ob exilia & diſperſiones frequentes, peregrinos eſſe; & poſt excidium vix aliquem hiſtoricum fide dignum habuiſſe. Hoc omnibus notum, nec à Judæis negari poteſt. Unde maximus Grotius in Matth. 24. 24. affirmat, *Judæos eſſe peſſimos hiſtoriæ magiſtros: nam ex quo patriâ expulſi ſunt, omnis apud illos hiſtoria craſſis erroribus & fabulis eſt inquinata: quibus proinde nihil credendum eſt, niſi aliunde teſtes accedant.* Pauca hic illic in Talmude interſperſa ſunt, ſed innumeris fabulis mixta: & quæ de ſcholis Babylonicis, & Rectorum & Rabbinorum ſucceſſionibus per mille annos referuntur, viris doctis valdè ſuſpecta ſunt: cùm auctores, qui hæc recenſent, recentiores ſint; nec ulla habeant gentis ſuæ certa monumenta, ex quibus iſta deducunt. Nec multum refert, an à Tiberienſibus, an ab aliis puncta inventa fuerint; modo divinis ſcriptoribus non adſcribantur, ſed ad poſt-Talmudicos referantur: quod ſupra probavimus. Nec potuit in hiſtoria ipſorum aliquid de hoc invento apud Tiberienſes extare, cùm vix quicquam habent de rebus ſuæ gentis in Palæſtina tunc temporis geſtis ab aliquo Hiſtorico conſcriptum. Extitiſſe verò ſcholam celebrem apud Tiberienſes, ex Chriſtianis ſcriptoribus colligitur, & ab ipſis Antagoniſtis conceditur. Fatentur enim, Maſorethas Tiberienſes, non punctorum quidem auctores; reſtauratores tamen fuiſſe: qui punctationem neglectam & corruptam correxerint, voces punctatas ſub cenſura revocârint, & judicium ſuum de iis per notas ſuas Maſorethicas tulerunt; denique, quòd in ordinem hodiernum reduxerint: quod planè contra ipſos demonſtrat, ſcholas Tiberiade extitiſſe; & tamen de hoc præclaro facinore Babylonii ipſis litem non moverunt, nec ex certa aliqua hiſtoria Judaica hæc probant. Imò ex ſcriptoribus Chriſtianis certum eſt, circa illud tempus ſcholas fuiſſe celebres Tiberiade. Epiphanius, qui prope annum quadringenteſimum floruit, meminit ſcholæ & Patriarchæ Judæorum Tiberiade; & affirmat, *res Judæorum ibi, & in aliis locis Palæſtinæ, fuiſſe florentes*. & Hieronymus ſua ætate teſtatur, *ſe inter alios præceptores, habuiſſe unum Rabbinum celebrem Tiberienſem qui apud ſuos in magna admiratione fuit.* Imò agnoſcunt omnes, Ben Aſcher, qui Biblia & punctationem recenſuit, poſt an-

num

num Chriſti milleſimum in Palæſtina vixiſſe: unde omnes Occidentales Judæi ejus lectionem ſequuti ſunt. Sive verò Tiberiade vixerint Maſorethæ, & tamdiu eorum ſchola duraverit; ſive alibi in Paleſtina degerint, & Tiberiade ob hoc negotium confluxerint, haud multum refert. Scholam tamen iſto tempore, quo puncta inventa ſunt, Tiberiade extitiſſe, ex Judæorum ſcriptis multò probabilius colligitur, quàm non extitiſſe: de quo nullum auctorem proferunt. Præterea multi ſunt præclarorum inventorum auctores, de quibus tempus ignoratur, quando vixerint; nec de iis aliquid in hiſtoriis ſuorum temporum proditum eſt. Quis pyxidis nauticæ primum inventorem certò nominare poteſt? De arte Typographica, inventione præclara, & vix ante 200. annos in uſu, diſputant, quiſnam primus auctor. Tubi optici ſive Teleſcopii, cujus ope tot miranda in cœlo deteguntur, quòd noſtra memoria prodiit, certus auctor ignoratur. Galilæus enim licèt illud multum excoluit, primus tamen ejus non fuit inventor. Et, ut propius ad rem, de qua agimus, accedamus, dicant nobis, quis primus ſpiritus & accentus libris Græcis appoſuit, & tam apud Græcos, quàm Latinos alióſque, comma, colon, & periodum, eorúmque notas, ad diſtinctionem ſententiæ uſurpavit: quæ tamen maximè utilia, & tantum non neceſſaria, nemo non agnoſcit. Quiſnam apud antiquos, libros Novi Teſtamenti, & quoſdam veteris in *ςίχοις* primò diviſit? Quin & de eo, quòd nuper in uſu cœptum, dubitant nonnulli, quis primus Biblia Latina & Græca per verſus primò partitus ſit. Videmus in iis, quæ paucis abhinc annis inventa ſunt, quàm difficile ſit authores certò deſignare. Hæc verò nullo publico decreto egebant, cùm manifeſta utilitas inde emergens, ut apud omnes ſtatim reciperentur, effecit. Idem de punctis vocalibus dici poteſt: non neceſſarium erat aliquod publicum Synagogæ decretum pro eorum uſu & receptione apud Judæos, cùm evidentem utilitatem inde exurgentem omnes agnoverint: ut nec tale aliquod decretum editum legimus pro lectione Ben Aſcher, quæ tamen apud omnes Occidentales recepta, & hodie in uſu.

56. Quæ ſequuntur leviora ſunt, eáque breviter perſtringam. 1. Dicunt, Muſicam antiquitus in Templo uſurpatam, quâ Pſalmos & Cantica pſallebant, ſine notis muſicis fieri non potuiſſe; nec artem hanc memoriter tradi potuiſſe: cùm verò de aliis notis nullibi fit mentio, neceſſarium eſt, accentus, inſtar notarum iſtius Muſicæ, fuiſſe. 2. Dominus, Matth. 5. 18. loquitur de apicibus legis, quos volunt fuiſſe puncta vocalium. 3. Adferunt generalem Judæorum conſenſum, qui omnes, uno excepto Elia Levita, puncta referunt ad Moſem, vel ad Eſdram: quòd argumentum licèt ab aliquibus in prima acie ante reliqua, ut omnium infirmiſſimum loco ultimo ponendum duxi. Qui verò, quæ ſuperius à nobis dicta ſunt, perlegerit, non multum de reſponſione ad hæc laborabit. Nam primò, cùm fateantur omnes (unico excepto Lyræ Davidicæ auctore) Muſicam & Proſodiam antiquam periiſſe funditus, & hodie ignotam eſſe; quis pro certo affirmare poſſit, accentus hodiernos fuiſſe iſtius Muſicæ notas, quorum uſum Muſicum prorſus ignorant? Dein, cur non poſſet iſta Muſica ſuis notis appoſitis addiſci? Nam, ut lectionem & pronunciationem veram habere poterant ſine punctis; ſic etiam Muſicam modulationem ſine accentuum notis: præſertim cùm probabile ſit, Muſicam & Proſodiam iſtorum temporum valde rudem & imperfectam fuiſſe, reſpectu ejus artificii, quod hodie cernimus. Præterea, ut ſupra diximus, non tantùm libri Poëtici & Cantica iſtis accentibus inſigniuntur, ſed omnes libri reliqui: quòd apertè oſtendit, eos Muſicæ modulationi non inſerviiſſe. Ad ſecundum quædam ſupra diximus: & cùm fateantur viri alterius ſententiæ doctiſſimi, de his verbis Chriſti ſe cum nemine contendere velle; annon apiculi & coronulæ, de quibus ſupra, per *κεραίας* intelligantur? Apponam tamen Cl. Grotii verba in Lucam; *Certum eſt* (inquit) *hoc eſſe παροιμιῶδες, qualia ſunt pleraque è Domini noſtri ſermonibus deſumpta; & neceſſe eſt id adagium ex ſcribendi ratione, qua tum vigebat, originem duxiſſe; unde ſequitur, jam tum in lingua Hebraica, Jod literam minorem locum occupâſſe, quàm literas cæteras; ac proinde eos characteres, quos ſicli præferunt, jam Chriſti tempore uſurpari deſiiſſe; & in uſu fuiſſe, quas habemus, Aſſyriacas, ab Eſdra, ut creditur, temporibus ſcribi Hebrais cœptas.* Κεραίας autem nomen à quibuſdam ad puncta vocalia trahitur: ſed idem eſt, quòd *Apex* Latinè. Apices literarum, *ipſis literarum ductus aut partes* dixit Gellius: & hinc nata tranſlatio, de juris apicibus diſputare. Etiam Ariſtides de Græcorum legibus agens, dixit *νόμου κεραίαν*. In gloſſis veteribus Apex. *κεραίαν γράμματ⁷ & ἄκρον*: ſed & apud Plutarchum, Dionem, Chryſoſtomum, Philonem Judæum, Clementem Alexandrinum, & in Pſeudo-Sibyllinis extat vox *κεραία* eo ſenſu. *Apice literam Daleth à Reſch differre*, dixit Hieronymus; Eundem, ni fallor, ſenſum recipit خطة quòd hic poſuit Arabs. Libros verò poſt Eſdram ſine punctis vocalibus ſcribi ſolitos, adeò perſpicuis argumentis à viris harum rerum doctiſſimis demonſtratum eſt, ut id amplius inficiari, non niſi pertinacium ſit. Ad tertium ſatis diximus, cùm de characterum hodiernorum novitate diſſeruimus. Hic addendum, Judæorum conſenſum nihil valere, cùm rationes apertæ in contrarium adferuntur; ipſique, ut ſupra innuimus, nihil non fingunt & mentiuntur, quòd ad gloriam ſuæ gentis facere poſſit. Nec tamen generalem horum conſenſum habent, ut ex doctiſſimorum inter ipſos teſtimoniis, & praxi ipſorum antiqua ac hodierna in Synagogis oſtendimus. Si hoc verò argumentum valeret, omnia eorum deliria & nugamenta, ut veriſſima, recipienda eſſent. Tota Cabala, & lex oralis, cujus partem faciunt punctationem: omnes etiam ipſorum traditiones & ritus ſuperſtitioſi, quos Dominus in Evangelio damnavit, pro oraculis divinis habendi: nam in Talmude omnes reperiuntur; & apud Judæos, omnes de iis dubitare nefas ducunt. Totam enim legem oralem & traditiones Talmudicas, (ineptas licèt, fabuloſas, & impias,) verbo ſcripto æquant. Hæc de literis & punctis Hebraicis.

PROLEGOMENON IV.

De

BIBLIORUM EDITIONIBUS PRÆCIPUIS.

1. De Editionibus Bibliorum in genere. Earum cauſa. 2. De Editione Eſdræ & virorum magnæ Synagogæ. 3. Omnia exemplaria ante Eſdræ inſtaurationem non periiſſe. 4. Eſdræ αὐτόγραφοι non extare. 5. Poſt Eſdram non fuiſſe alios libros in Canonem Vet. Teſt. receptos. 6. De N. Teſt. Editione. 7. De Editione Maſoretharum Tiberienſium. 8. De codicibus apud Judæos celebribus. De Hilleliano. 9. De codicibus Ben Aſcher & Ben Naphtali. 10. De codice Sinai. 11. De Pentateucho Hierichuntino. 12. De MSS. Hebraicis antiquis inter Chriſtianos. 13. De Origenis Hexaplis, &c. 14. De Editionibus ſuperioris & noſtri ſeculi. De Bibliis Complutenſibus. Venetis. Regiis. Munſteri. Hutteri. Stephani. Buxtorfii. Pariſienſibus Heptaplis. 15. De Editionibus Bibl. Heb. in forma minori. 16. De Editionibus Novi Teſt. Hieronymi. Eraſmi. Complutenſium. Stephani. Bezæ. De prima Bibliorum impreſſione, ſcil. Vulg. Lat. Mogunt. anno, 1472.

1. UT magnum & ineffabile erat divinæ bonitatis argumentum, voluntatem ſuam de ſalute humana, primò per homines θεοπνεύστους ſcripto conſignare, quò melius doctrina cœleſtis contra temporum injurias conſervari poſſet: ſic, poſtquam ſacrorum ſcriptorum αὐτόγραφα vetuſtate conſumpta perierant, (ἀντίγραφα verò omnia ab hominibus errori obnoxiis deſcripta ſunt,) non minùs invigilavit Divina providentia, ne in exemplaria Sacra quicquam irreperet, quòd vel fidem labefactaret, vel ſaluti officeret; ſed ut ſanctiſſima hæc ſalutis humanæ monumenta ſarta tecta in omne ævum durarent. Eccleſia enim Chriſti, (cui concredita ſunt oracula cœleſtia, quam conſtituit Deus columnam & firmamentum veritatis, & cui ſe ſemper adfuturum promiſit Dominus uſque ad conſummationem ſeculi,) ſemper habuit viros doctrinâ ac pietate claros, qui ſitum & ſqualorem, quem ex frequenti exemplarium deſcriptione, ſcribarum oſcitantia vel audacia, & Rectorum Eccleſiæ inadvertentia, divina volumina contraxerant, emacularent; & per collationem antiquorum codicum, aliáque media, priſtino nitori reſtituerent. Hinc ſæpius novæ editiones adornatæ, (præſertim hoc ultimo ſeculo,) in quibus nullam non adhibuit diligentiam Eccleſia, ut ſacrum hoc depoſitum cuſtodiret, & doctrinam in eo conſignatam, prout ab ipſo authore eam acceperat, poſteris (quantum fieri potuit) puram & incorruptam traderet. Haud inutile itaque judicavimus, celebriores Bibliorum editiones, quæ variis ſeculis, (præſertim hoc ultimo,) prodierunt, enumerare; & quid in ſingulis præſtitum ſit, breviter indicare. Primò autem dicemus de Editionibus, quæ facta ſunt in linguis Originalibus, quibus Scripturæ primùm conſcriptæ ſunt: poſtea de verſionibus ex fontibus in alias linguas traductis.

2. Prima & maximè celebris librorum Veteris Teſt. Editio, erat illa Eſdræ (quem alterum Moſem vocant Judæi) & Synedrii magni, ſive virorum magnæ Synagogæ, poſt reditum à Babylone. Nam cum toto Captivitatis tempore negligenter ſervata fuerint Sacra Volumina, quia nec erat Templum nec Tabernaculum, ubi authentica exemplaria erant depoſita; codices ex variis locis collegerunt, ordinârunt, & in unum corpus redegerunt Eſdras, & ſocii: quæ vitiata erant, repurgârunt, & integritati ſuæ reſtituerunt: & ſic Canonem conſtituerunt. Erat verò hæc ipſorum conſtitutio divinæ prorſus auctoritatis, cùm in iſto Synedrio eſſent non tantùm Eſdras, ſed & Prophetarum ultimi, Haggæus, Zacharias, Malachias, & (ut quibuſdam videtur) Daniel: qui omnes partem Canonis ab ipſis ſancti inſtinctu divino prius ſcripſerant. Libri verò hi primùm in 24. volumina diſtributi erant, ut aſſerit El. Lev. Præf. 1. in Maſ. Hammaſor. & Buxtorf. comment. Maſoreth. c. 11. Compendii verò cauſâ, & ad juvandum memoriam in libros 22. ab ultima antiquitate diſtincti, juxta numerum literarum Hebraicarum. Sic Joſeph. in Appion. l. 2. Euſeb. Hiſt. Eccleſ. l. 3. c. 10. Hieronym. in Prolog. Galeato, & alii. Rem totam dilucidè explicat Sixtus Senenſ. Biblioth. l. 1. p. 2. cujus verba ſunt, *Apud Judæos libri ſacri, qui ſoli in auctoritate habentur, triplici numerorum varietate ſupputari ſolent. 1. Quidam, inter quos Joſeph. & Philo, ſupputârunt libros ſacros juxta numerum literarum Hebraicarum: ut, ſicut apud Hebræos duæ & viginti ſunt literæ, quibus omnia, quæ dici ſcribique poſſunt, comprehenduntur; ita viginti duo volumina ſunt, quibus continentur omnia, quæ de divinis rebus ſcribi & enunciari queant: quam enumerationem ſecuti ſunt inter Chriſtianos Origenes, Epiphanius, Gregorius Theologus, Hieronymus, Ruffinus. 2. Alii ex Judæis, (de quorum numero ſunt Aben Ezra, & D. Kimchi,) 24. libros Vet. Teſt. recenſent, juxta eundem literarum numerum, ter tamen repetita litera Jod, in honorem divini numinis. Solent enim Judæi nomen Dei quadriliterum (quod apud ipſos propter Dei reverentiam linguâ & voce proferre nefas eſt) triplicata litera Jod Chaldaico more, conſcribere, hoc modo ייי. Hanc partitionem non*

nulli

nulli veterum Græcorum, quòd aptiſſimè conveniret numero 24. Græcarum literarum, ſuſceperunt: & Latinorum plerique, tam priſci, quàm recentiores, pars ſtudiis complexi ſunt, reſpicientes ad myſticum illum numerum 24. ſeniorum in Apocalypſi, &c. Rurſus Hebræorum nonnulli 27. libros numerare conſueverunt, juxta numerum 27. characterum Judaicorum, additis 5. literis finalibus. Hactenus Sixt. Senenſ. Inter hos non numerantur libri, Eſdræ tertius, Tobiæ, Judith, Baruch, Sapientiæ, Eccleſiaſtici, Macchabæorum; nec additamenta ad Estheram & Danielem: quòd extra controverſiam eſt, cùm eorum aliqui longo pòſt tempore conſcripti ſint, ut ex Joſepho & aliis patet: unde & in Canonem fidei recepti non fuerint. Tamen ex eodem Joſepho conſtat, eoſdem pro libris ſacris, à ſubjecta ſcil. materia, habitos, & omnibus aliis ſcriptis humanis prælatos. Nam contra Appionem loca quædam profert ex his ſub nomine librorum Sacrorum: unde & à primis Chriſtianis recepti ſunt, & cum reliquis Scripturæ libris, in uno eodémque volumine ſemper conjuncti, & inter libros Eccleſiaſticos relati: quo nomine olim ab Apocryphis ſive libris fictitiis (in quibus falſa vel impia,) diſtinguebantur: licèt aliquando ſub hoc nomine apud Hieronym. & alios veterum notentur. Idcirco eos in Eccleſiis publicè legi, permiſſum ſemper fuit: qui honos Apocryphis propriè dictis nunquam tributus eſt.

3. De his libris Vet. Teſt. opinio eſt quorundam, tam antiquorum, quàm recentium, omnia exemplaria incendio Templi conflagrâſſe, vel in Captivitate Babylonica periiſſe: ab Eſdra verò (ſuggerente Spiritu ſancto) de novo reparata fuiſſe. Quòd ex ſpurio & (ex omnium ſententia,) Apocrypho libro 4. Eſdræ adſcripto, cap. 14. probant: ubi ſcriptum eſt, Eſdram totis 40. diebus divino Sp. afflatum, quinque viris dictâſſe, qui ſumma celeritate, quæ ab eo dicebantur, excipiebant: hoc modo totam Scripturam reparatam fuiſſe. Citant etiam Baſil. Epiſt. ad Chilonem, cujus verba ſunt, *Hic campus, ἐνταῦθα πεδίον, in quo Eſdras, ſucceſſu facto, divinos libros ex mandato Dei eructavit, ἐξηρεύξατο.* Ejuſdem etiam ſententiæ videntur eſſe Clem. Strom. 1. Tertull. de habitu Mulier. c. 3. Irenæ. lib. 3. cap. 25. Iſid. Etymol. lib. 6. cap. 1. cum aliis. Hoc ſi verum eſſet, nihil derogaret Canonicæ Verbi divini auctoritati, cùm Eſdræ Prophetæ, & à Deo edocto Canonis reſtitutio adſcribatur. Nequaquam tamen admittendum eſt, cum fabuloſo nitatur fundamento; unde & impugnatur à Bellar. l. 2. de verbo Dei. c. 1. Mariana Vict. in Schol. ad Hieron. Prol. Galeatum, aliiſque plurimis. Liber enim iſte fabulas Judaicas in multis redolet: & in illo ipſo capite auctor loquitur de aliis libris ſecretis, & perfectiorem doctrinam continentibus; ut Judæi ſolent de ſua Cabala & lege orali. Præterea non erat unicum tantùm legis exemplar, ſicut unica erat arca, quæ cum Templo in cineres redacta eſt: ſed tum Rex, tum populus, plura exemplaria habebant à ſcribis deſcripta, ex quibus Levitæ & ſacerdotes per tribus diſperſi populum inſtruebant; & ad hoc ex mandato divino tenebantur: imò ſtatuunt Rabbini, unumquemque teneri librum legis per ſe vel per alium deſcriptum habere. An verò probabile eſt Prophetas, Ezechielem, Jeremiam, Haggæum, Zach. Malach. Eſdram, &c. viros ſanctos, zelo legis ardentes, nulla exemplaria habuiſſe? Imò de Daniele expreſsè dicitur, *eum intellexiſſe ex libris numerum annorum Captivitatis, anno primo Darii.* Dan. 9. & cùm populus Eſdræ dixerit, *ut legem Moſis adferret, eámque perlegeret:* non petunt, ut librum Legis de novo conſcriberet; ſed ut adferret: quia ſciebant extare. Chryſoſtomus Hom. 8. ad Hebr. dicit, *ex reliquiis Scripturæ Eſram iterum eum compoſuiſſe.* Sic Hilar. Præf. in Pſal. dicit, *Eſram omnes Pſalmos collegiſſe, & ex iis unum librum confeciſſe.* Theodor. etiam in Præf. in Pſal. ait, *Scripturam veterem tempore Captivitatis depravatam, ab Eſdra fuiſſe reſtitutam.* Baſil. verò per πεδίον, *plateam, ubi populus adſtabat ad legem audiendam,* intelligit; alludens ad illud Eſr. 8. & per ἐξηρεύξατο, non video cur non lectionem Legis ſignificare poſſit. Ad teſtimonia verò Clem. Tertul. Irenæi, &c. negat Bellarm. *eos hoc apertè docuiſſe, ſed Eſdram tantùm recenſuiſſe, & inſtauráſſe libros Vet. Teſtamenti:* nec de hiſtoria illa Eſd. 4. aliquid dicunt: potiùs dicerem, eos Pſeudo-Eſdræ narrationi fidem adhibuiſſe. Hieronymus Eſdram *legis Inſtauratorem* vocat, quòd *codices ſacros repurgaverit, in ordinem redegerit, & adhibitis novis characteribus,* Aſſyriis ſcil. quibus populus aſſuetus erat, (*veteribus* Cuthæis ſive *Samaritanis*, hoſtibus Judæorum capitalibus, *relictis,*) *codices quaſi novos confecerit, prioribus abrogatis:* quod fortâſſe fabulæ occaſionem dederit.

4. Ipſum verò Eſdræ αὐτόγραφον quidam nimia creduli hodie extare volunt in Civitate Bononienſi, in Eccleſia S. Dominici: ſic Fions Adrianus in flagello Judæorum, lib. 4. cap. 2. Ang. Roccha in Biblioth. Vatic. p. 394. Addit Finus, *Biblia hæc multis locis vitiata eſſe, quia per communitatem Bononiæ loco pignoris data fuiſſent Judæis, à quibus pecunias mutuata eſt civitas.* Hæc verò habent ex traditione, vel potiùs errore populari Bononienſium. Nam ſi hoc vel probabile eſſet, quantus eſſet undique confluxus Judæorum & Chriſtianorum, ut tantum venerandæ antiquitatis monumentum conſpicerent? quanta cum cura tale κειμήλιον conſervarent? Cùm verò nec in Judæorum antiquorum, nec in Chriſtianorum Patrum ſcriptis, ulla ſit mentio hujus exemplaris, planè fictam eſſe narrationem, unicuique conſtare poteſt. Unde & eam rejicit Morinus Exercit. Bibl. 1. cap. 2. Refert quidem Ar. Mont. præf. de varia Hebr. lection. *ſe hunc codicem vidiſſe,* & ut *antiquum & elegantem* laudat; ſed Eſdræ non adſcribit. Simile commentum eſt, quòd habet R. Azar. cap. 4. part. 3. libri Meor Enajim. de Eſdræ codice Cabilione ad Ararim (fortè Chalone in Gallia ad fluvium Saona) conſervato; & quòd *Maimon ex Ægypto Cabillonem venerat, ut librum Legis cum hoc MS. Eſdræ conferret, &c.* quod merum figmentum eſſe, ipſa Azariæ relatio, ſi cuiquam locum inſpicere libeat, clarè oſtendit.

5. Poſt hanc Eſdræ editionem authenticam, alias numerant quidam poſt tempora Antiochi: Nobilis verò illa 70. Seniorum verſio, de qua ſuo loco, inter editiones textûs Hebræi non eſt ponenda. Genebrard. Chron. l. 2. (cui ex parte conſentit Guiliel. Bailius Catech. controverſ. append. q. 13.) duas facit editio-

nes. Quarum prima fuit ſub Eleazare Pontifice, Simonis fratre, conventu Hieroſolymis facto de negotio vertendarum Scripturarum, in quo *videri* ait *editum ſecundum Canonem Hebræorum, additis ad libros 22. prioris Canonis, libris Tobiæ & Eccleſiaſtici.* Alteram refert ad Joh. Hircani tempora, *convocato concilio ad probandos Phariſæos:* & in hac confirmatos vult *libros Judith, Tobiæ, &* alios; & *Macchabæorum libros tum primum in Canonem relatos:* & ita conditum tertium Canonem Hebræorum. Bailius verò hujus tantùm Canonis poſt Eſdræ tempora meminit, non multò ante Joſephum. Quæ verò de duplici vel triplici Canone ab iis dicuntur, cùm nullo nitantur veterum teſtimonio, ſed conjecturis meris; eadem facilitate rejiciuntur, quâ affirmantur. Hoc quidem certum eſt, Joſephum lib. 2. contra Appionem citare verba Eccleſ. 42. 24. ut ex divina lege deprompta: & Rabbinos in utroque Talmude, & in aliis ipſorum libris, ſententias quaſdam ex his libris proferre. Unde Junil. Afric. lib. de part. divin. legis, cap. 3. ait, *hos libros à Judæis cum aliqua differentia recipi*: idémque teſtatur Hieron. aliíque veterum. Nec minus certum eſt, hos libros non æqualem cum cæteris habuiſſe auctoritatem: disertè enim teſtatur Joſephus lib. 1. contra Appionem, *præter illos 22. libros eſſe & alios, ſed non ſimili dignos fide.* Nam poſtquam numerâſſet libros illos 22. addit, *Ab Artaxerxe verò usq; ad noſtrum tempus, ſingula quidem conſcripta* (volumina,) *non tamen prioribus ſimili ſunt fide habita, eò quod non fuerit certa ſucceſſio Prophetarum.* Quibus verbis cauſam certam reddit, cur Canonici non ſint habiti iſti libri: quia ſcil. à Prophetis, vel viris divinitus inſpiratis, non ſunt conſcripti. Ruffinus etiam in Symb. aſſerit, *antiquitus vocatos fuiſſe Eccleſiaſticos, ut diſtinguerentur à Canonicis*; licèt, ut antea dixi, tam Nazian. quàm Hieron. in prol. Galeato eos *Apocryphos* nominent. Hoc tantum affirmare audet Bonfrer. in præloq. *non fuiſſe hos libros publica auctoritate à Canone rejectos; ſed aliquam habuiſſe auctoritatem*: quod quidem ad mores formandos, & hiſtoriam ſacram continuandam; non ad fidem confirmandam concedi poteſt. Fatetur etiam, *permiſſum fuiſſe cuilibet de iis ſentire quod vellet: dum alii cum libris legis numerarent, alii pro piis tantum & honeſtis haberent.* Poſt Antiochi verò tempora, qui in libros ſacros ſæviebat, & omnia exemplaria comburi juſſit, Legémque à Judæis prælegi ſub pœnæ capitis prohibuit, (unde ortum habuerunt Lectiones prophetarum, quæ Haphtaroth vocantur,) & Templum Idolis polluit & prophanavit, (ceſſante demum perſecutione, Templo repurgato, & Religionis exercitio publicè inſtaurato,) probabile quidem eſt, Pontificem cum ſacerdotibus libros ſacros recenſuiſſe, & ſi quas maculas tempore perſecutionis contraxiſſent, emendâſſe: At alium Canonem conſtituiſſe, vel alios libros in Canonem recepiſſe, nulla vel probationis umbra ab ullo fidedigno Hiſtorico profertur. Cùm verò ſupra Eccleſiæ poteſtatem ſit, libros Canonicos de novo conſtituere, vel pro talibus declarare; niſi quos per continuam traditionem à majoribus acceptam, pro Canonicis, & à viris Sp. S. afflatis conſcriptis, Eccleſia ſemper agnoverit: certúmque ſit, Judæos non eandem his libris cum reliquis auctoritatem dediſſe, ſed inferiori loco collocâſſe; impoſſibile eſt Eccleſiam Chriſtianam aliam poſſe ipſis conferre auctoritatem, vel altiori ſede collocare, quàm apud Judæos, à quibus eos receperant, antea habiti fuêre. Ut libros tamen ſanctos & pios, quibus proximus poſt libros divinitus inſpiratos locus debetur, ſemper eos recepit Eccleſia Chriſtiana.

6. Poſt Chriſti Aſcenſionem, cùm ubique prædicâſſent Evangelium Apoſtoli, tandem ſcripto doctrinam ſuam conſignârunt; at non ſimul, ſed ſucceſſivè, ut ex ſcriptoribus Eccleſiaſticis liquet. Ultimus S. Johannes Apocalypſin ſuam conſcripſit: quæ tamen non ſtatim apud omnes Eccleſias in Canonem recepta eſt; ſed de hac aliiſque quibuſdam partibus N. Teſtamenti per quædam ſecula dubitatum erat: donec tandem tacito totius Eccleſiæ conſenſu, potiùs quàm expreſſo aliquo decreto, (nam inter Concilia, ut & inter Patres, dum libros Canonicos recenſent, diſcrepantia aliqua invenitur,) omnes libri, prout hodie leguntur, recepti & approbati ſint. Sed cùm non de prima librorum ſacrorum ſcriptione, vel receptione, noſtra inſtituitur diſſertatio; ſed tantùm de eorum editionibus præcipuis, nolo hic diutius immorari.

7. Veteris Teſt. poſt Chriſti adventum varias habuerunt editiones tam Judæi, quàm Chriſtiani. Inter Judæos, nobiliſſima erat illa Maſorethærum Tiberienſium; qui ad faciliorem textûs lectionem, & ut melius ſervaretur vera lectio cum recta pronunciatione, (quam uſu & majorum traditione acceperant,) puncta vocalia & accentus textui appoſuerunt circa annum Chriſti, 500. quorum ope etiam linguæ Hebraicæ ignari eam facilè legere & addiſcere poſſunt. Notas etiam Criticas, cùm Keri & Ketib, quæ hodie in Bibliorum marginibus cernuntur, ex parte addiderunt. Etſi verò quædam ex nimia curioſitate, quæ ſine diſpendio abeſſe poterant, excogitârunt: inventum tamen laudabile erat, & ob evidentem utilitatem ab omnibus ſtatim receptum. De hoc verò ipſorum inſtituto alibi uberius diſſeremus.

8. Codices etiam quoſdam, variis ſeculis, ſumma cura & ſtudio elaborârunt inſigniores Rabbini: per quos exemplaria reliqua corrigi & emendari poterant. Nam ante inventionem artis Typographicæ, à doctioribus Rabbinis & Grammaticis libri quidam accuratè & magnâ diligentiâ conſcripti erant: ad quos, ut ad lapidem Lydium, exemplaria ſua vicini Judæi examinârunt, & correxerunt: quorum multos recenſet Elias in Tabulis fractis. Talis fuit, 1. Codex Hillelis. 2. Codex Ben Aſcher, qui etiam Palæſtinus ſive Hieroſolymitanus, ut & Ægyptius, dicebatur. 3. Codex Ben Naphtali ſive Babylonicus. 4. Codex Sinai. 5. Pentateuchus Hierichuntinus. 6. Codices Hiſpaniæ. 1. De Codice Hillelis ſcribunt Mercerus in Prov. 24. 14. Elias in Tab. fract. D. Kimchi rad. שום. D. Hottingerus Theſauro Philol. J. Morin. in Pent. Samar. exercit. 4. c. 9. & in Exer. Bibl. 1. c. 2. Codex hic ab Hillele quodam ſcriptus, & magno ſtudio correctus eſt: per quem vulgus Judæorum codices ſuos probarunt. Hujus codicis auctoritatem ſæpius adducit Kimchi, & de eo ſcribit

Abr.

Abr. Zucuth in Juchaſin, Anno mundi 4956. *cùm magna defectio contigit in Regno Legionenſi, eductum fuiſſe librum* 24. (Biblia ſcil.) *qui Hillelis dicebatur, quem ſcripſit R. Hillel, ex quo corrigebant omnes libros.* Teſtatur etiam ſe vidiſſe *partem ejus, quæ vendebatur in Africa*, illo verò tempore, 900. fuiſſe annos, cùm ſcriptus erat. Kimchi etiam parte prima Grammaticæ memorat, codicem illum fuiſſe Toleti. Cùm verò plures fuerint Hilleles, diſputant, quiſnam fuerit iſte Hillel, qui librum hunc exquiſitum ſcripſit. Quidam volunt eſſe Hillelem Babylonicum, qui Chriſti tempore vixit, & multos habuit in ſchola ſua Rabbinos celebres: ſic Schickardus de Jure Reg. pag. 19. Alii volunt eſſe Hillelem illum apud Epiphanium in Panario, qui princeps inter ſuos dictus erat; &, ut quidam, Chriſti fidem ſuſcepit, & baptizatus eſt: ſic D. Buxtorf. de punctis vocalibus pag. 353. Nepos hic fuit R. Jehudæ auctoris Miſhnæ, & circa annum Chriſti 340. floruit. Alii dicunt, fuiſſe quendam Hillelem recentiorem in Hiſpania; ad cujus exemplar Hiſpani Judæi libros ſuos abhinc 500. annis emendare ſolebant. Antiquum illum non fuiſſe ferè omnes concedunt: nec ullam rationem, vel teſtimonium antiquum adducit Schickardus pro hac ſententia. Non fuiſſe illum, qui Chriſtianus factus eſt, inde liquet; quòd illum poſteriores Judæi nunquam ita honorâſſent, nec codicem illius ita extollerent, ſi ad fidem converſus eſſet. Imò neutrum horum antiquorum fuiſſe, ſatis apertè conſtat. Nam ſi tantæ eſſet antiquitatis, Maſorethæ, reliquique Critici, libros ſuos ex hoc emendâſſent: nec Ben Aſcher & Ben Naphtali tantùm operæ impendiſſent in codicibus ſuis edendis; vel tantum diſcrepâſſent, cùm uterque ex Hillelis codice ſuos corrigere, eique conformes reddere poſſent. Reſtat itaque fuiſſe recentioris cujuſdam Hillelis, qui poſt Ben Aſcher & Ben Naphtali vixit; & fortâſſe Hiſpani illius. Meminit tamen Rambao in lib. Jetſirah. fol. 62. libri Helleliani: vixit autem Ramban, teſte Buxt. in Abbreviaturis, circa annum Chriſti, 1200. Et Joh. Morinus exercit. in Pent. Samarit. 4. c. 9. 0. 4. deſcribit exemplar MS. Hebr. in Bibliotheca Oratoriana, ſcriptum anno Chriſti 1208. ubi duo illi verſus Joſ. 21. 36. 37. primum ſcripti fuerant: ſed poſtea ab eo qui ſcripſerat, eraſi ſunt, hac nota in margine addita, *non invenimus illos duos verſus in Hellelianis.* Si quis tamen antiquiorem fuiſſe probaverit, me contradicentem non habebit. Ratio etiam probabilis reddi poteſt, cur non habeamus codices Hebræos ita antiquos, ut Græcos quoſdam Veteris ac Novi Teſtamenti: quia ſcil. poſt MaſorethMrum Criticam & punctationem ab omnibus receptam, Judæorum magiſtri omnes codices his non conformes, ut prophanos & illegitimos, damnârunt: unde poſt pauca ſecula, omnibus juxta Maſorethrum exemplaria deſcriptis, reliqui rejecti, & aboliti. Hinc eſt, quòd pauca habemus exemplaria Hebraica 500. vel 600. annorum: quædam tamen affirmat D. Buxtorfius ſe vidiſſe annorum 700. vel 800. quæ rariſſima. Græca tamen habemus ſupra mille ducentos annos abhinc ſcripta, ut MS. Vaticanum, noſtrúmque Alexandrinum, 70. Interpretum &c.

9. Codices Ben Aſcher & Ben Naphtali conjungimus. Erant hi Rabbini, ut ſcribit Elias, duo capita ſive rectores Academiarum: & à R. Gedal. vocantur *magni ſapientes*: certè nobiles ſuo ſeculo Maſorethæ fuerunt. Ben Aſcher, ut ex libro de accentibus conſtat, qui in Bibl. Ven. primis extat, & huic auctori adſcribitur, fuit ex Tiberiade, juxta Genneſareth, vel Rector Academiæ, vel Doctor celebris. Ubi obiter notandum, Tiberiade poſt punctationem inventam, longo tempore fuiſſe ſcholas & Doctores. Ben Naphtali putatur fuiſſe Babylonius, unde Orientales ejus lectionem ſequuntur. Floruerunt, teſte eodem Gedaliah, circa annum æræ Judaicæ 4794. id eſt, Chriſti, 1034. Uterque multum laborat, ut Biblia quàm emendatiſſimè ederent. Ortæ tamen inter eos diſſentiones, non de dictionibus integris vel literis, ſed de punctis vocalibus, & accentibus, præſertim minoribus. Differentes utriuſque lectiones notantur in Bibliis Venet. & Baſilienſ. ſed valde confusè; nec notantur capita vel verſus, ubi inveniuntur: quòd in ſolis noſtris Bibliis hactenus factum eſt. Magni nominis uterque erat; unde Babylonii ſecuti ſunt lectionem Ben Naphtali, Palæſtini Ben Aſcher: ad cujus normam conformantur omnia Bibliorum exemplaria impreſſa. Codex autem hic Ben Aſcher aliquando vocatur Ægyptiacus, de quo Maim. in Hil. ſeph. Thora. c. 8. ſ. 4. ita ſcribit, *Liber, cui innixi ſumus in rebus iſtis, eſt liber celeberrimus per Aegyptum, qui à plurimis annis erat Hieroſolymis, ut ex eo corrigerentur libri. Huic autem omnes innitebantur, eò quòd cùm eum correxiſſet Ben-Aſcher, & multos annos diligentem in eo operam navâſſet, & ſæpius eum recenſuiſſet: iſtum librum ſecutus ſum & ego in libro Legis, quem deſcripſi juxta ejus formam.* De hoc etiam libro ſcribit Elias, ſcil. *Librum eſſe, cui innititur R. Jonas Grammaticus, qui forſaſſe eſt liber, quem emendavit R. Aſcher, qui longo tempore Hieroſolymis vixit.* Addit, *ad hujus libri formam deſcriptos codices vocari libros Iſraelis, id eſt, Palæſtinorum: codicem verò Ben Naphtali vocari Babylonicum.* R. Moſes Bar Nachman quem per abbreviaturam vocant Ramban, qui circa annum Chriſt. 1200. floruit, comment. in Lib. Jetſirah, fol. 61. meminit trium codicum præcipuorum, cùm dicit, *In* עתה *non reperiri Daghes per totam Scripturam, ut deprehenditur ex accurata perquiſitione in omnibus libris Babylonicis & Hieroſolymæ, nec in libro Hilleliano.* Ex quibus verbis liquet, hos tres codices tunc celebres fuiſſe. De Ben. Aſcher & Ben Naphtali, vide D. Buxt. l. 1. de punctis, c. 15.

10. Codex Sinai, erat Pentateuchus emendatus, ut ſcribit Elias in Tab. fractis. Dicit enim, *Sinai eſſe nomen Pentateuchi correcti, tractantis diverſitatem accentuum.* Exempla profert, in vocibus וישמע יתרו ubi pro Geraſchim, in libro Sinai notatur Rebhiah; & in illis verbis אל משה אל המדבר ubi pro Zakef, in libro Sinai notatur zakef gadol: authorem verò ſe neſcire profitetur.

11. De Pentateucho Jerichuntino, idem Elias ibid. ſcribit, *hunc codicem agere non de accentibus, ut Sinai; ſed de vocibus plenis & defectivis. Vocat Chumaſch Jericho,*

Jericho;exemplar Legis correctiſſimum Jerichuntæ allatum: citat inter alia loca, Numer. 13. 22. ילידי הענק quòd bis in ea hiſtoria occurrit. In codice verò Jerechuntino,prius eſt plenum,poſterius defectivum.

12. Præter codices hos MSS. celebres inter Judæos, non deſunt codices MSS. Hebraici antiquiſſimi,qui hodie in Bibliothecis Chriſtianorum extant. Scribit Ar. Mont *ſe habuiſſe quoſdam*,ut ex modo ſcripturæ conjicit,*ante* 400. *annos deſcriptos,& in Complut. Academia eſſe antiquiores,Bononiæ & Mediolani antiquiſſimos.* In Coll. Gonvilli & Caii Acad. Cantab. extat MS. exemplar antiquiſſimum, cui deeſt Pentateuchus: & hoc peculiare habet, quòd nullum Keri in margine notatur,ut in aliis exemplaribus,ſed in textum plerumque inſeritur; ut ex collationibus hujus libri cum hodiernis impreſſis,quas mihi miſit vir doctiſſ. iſtius Academiæ,apparet. Habeo exemplar MS. quòd olim erat Joh. Seldini,ſcriptum annis abhinc 350. cum variis lectionibus Orientalium & Occidentalium, Ben Aſcher & Ben Naphtali: ex quibus quædam ſupplevimus in noſtris Bibliis,quæ nec in Venetis, nec in Baſilienſibus habentur. Erat quondam Leonis Modenæ, ſcriptum verò anno Judaicæ 5064. Chriſtianæ 1304. ut in fine libri notatur. Joh. Morinus meminit etiam exemplarium quorundam antiquorum ,ex occaſione verſuum duorum, Joſ. 21. 36. 37. qui in pleriſque antiquis codicibus deſunt. In Pent. Samar. exerc. 4. c. 9. n. 4, 5, 6, 7. memorat unum eſſe in Biblioth. Oratoriana deſcriptum anno Chriſti, 1208. Aliud ibidem ſcriptum anno 1[illegible]00. Aliud in Regis Bibliotheca,quòd ut fertur, Veneti Henrico 2. Regi obtulerunt, propter antiquitatem magnam,cum è Polonia in Galliam rediens Venetiis hoſpitaretur. In horum primo fit mentio codicis Hillelis,in quo deficiebant iſti verſus: in reliquis etiam deſunt. In Bibliotheca Heidelb. extabat Codex MS. antiquiſſimus,cujus auctoritatem D. Junius codicibus vulgaribus prætulit,ut ex verſione ejus Lat. 2. Chron. 26. 5. & 35. 3. liquet. Dicit etiam D. Buxtorfius,quoſdam codices eſſe MSS. Hebraicos ante annos 800. exaratos, Anticrit. p. 149. Exemplaris verò illius Marchionis Badenſis,quòd olim erat Reuchlini, quódque Macchabæorum temporibus deſcriptum eſſe volunt, antiquitas planè conficta eſt; nec aliam fidem meretur, quàm illud Bononienſe Eſdræ manu conſcriptum, de quo ſupra.

13. Præter editiones Hebraicas Judæorum,vix aliquas à Chriſtianis ante hoc ultimò elapſum ſeculum prodiiſſe legimus, excepta illa in Origenis Hexaplis. Hic enim poſt Biblia ſua Tetrapla, ex 4. verſionibus Græcis concinnata,Septuaginta,Symmachi,Theodotionis,& Aquilæ,Hebraicum textum adjecit,literis tam Hebraicis quàm Græcis, per columnas duas ſibi invicem reſpondentes deſcriptum; (unde Hexapla dicta;) Opus magni laboris,nec minoris utilitatis: quòd magno Eccleſiæ damno,& intoleranda Græcorum negligentia periit. Si enim hodie extaret, quæſtiones variæ, quæ circa textum Hebraicum, ejúſque lectionem hodie agitantur,facilè terminari poſſent. Sola verſio τῶν ό, quia in publico uſu Eccleſiarum fuit adhuc ſervatur: reliquæ verſiones evanuerunt, niſi quòd earum reliquiæ quædam,hic illic in veterum ſcriptis ſparſæ inveniuntur; quæ ſummo ſtudio collectæ,in ultimo Bibliorum noſtrorum Tomo habentur. Sed de hoc Origenis opere fuſius agemus, cùm ad Sept. Verſionem deventum erit.

14. Superiori,ut & noſtro ſeculo,variæ prodierunt editiones Biblicæ Hebraicæ,typis impreſſæ,tum à Judæis,tum à Chriſtianis adornatæ: quarum præcipuas enumerabimus, tum quæ totum vetus Teſtamentum complectuntur,tum quæ ejus partes quaſdam recenſet Buxtorf. in Bibliotheca Rabbinica: quibus alias adjungimus,quas nobis videre contigit.

1. Biblia Complutenſia, eodem tempore adornata, quo primæ editionis Veneta. Prodierunt in fol. anno 1515. impenſis Franciſci Ximenii Cardinalis, Archiepiſ. Toletani,collatis ſtudiis Theologorum Academiæ Complutenſis. Complectuntur Textum Hebraicum, Verſionem Græcam Sept. Vulgatam Latinam , Chaldaicam etiam,ſed Pentateuchi tantum,ſcil. Onkeloſi, Novum Teſtamentum Græcum ſine ſpiritibus,& accentibus, cum Verſione Latina. Extant in 6. voluminibus, cum Apparatu, Grammaticis, Lexicis, Indicibus,&c.

2. Venetæ editiones quatuor. Prima incœpta anno 1515. finita anno 1517. operâ & impenſis Danielis Bombergi,Typographi celebris. Operi præfuit Fœlix Pratenſis,cujus ductu & hortatu Bombergus primò literas Hebraicas didicit,& per Typographiam mirificè propagavit. Continet hæc editio Textum Hebræum, Targum,& varios Rabbinorum Commentarios. In fine adjiciuntur, Targum Hieroſol. in Pentateuchum, Targum ſecundum in librum Eſther, Tabulæ perfectionum Legis & Haphtarum ſive lectionum Propheticarum, Articuli 13. ſive fundamenta fidei Judæorum, præcepta jubentia & prohibentia, libellus de Accentibus R. Ben Aſcher, lectiones variantes inter Ben Aſcher & Ben Naphtali,cum notis quibuſdam Maſorethicis; in quas vehementer invehitur Elias in præf. lib. 3. Maſoreth. quia ſcil. à Judæo non ſunt appoſitæ: ſcribit etiam,quòd *in Maſora nihil intellexit, qui eas appoſuit; ſed palpat,ut cæcus in tenebris.* Secunda,in fol. per eundem Bombergum, inchoata anno 1523. finita anno 1528. In hac editione uſus eſt Bombergus opera R Jacob Ben Chajim,quem magnâ pecuniæ ſummâ conduxit. Præmiſſa operi, 1. Præfatio R. Jacob,ubi de Maſora,Keri & Ketib,de diſcrepantiis inter Talmudiſtas & Maſorethas; de 18. locis,quos vocant Correctiones ſcribarum,& de Maſoræ magnæ ordine. 2. Indices capitum ſive paraſchioth, ſectionum, ordinum partium totius Scripturæ juxta Maſorethas. 3. Præfatio Aben Ezræ de ratione commentandi in Scripturam,& de 5. modis interpretandi. Adjecta eſt duplex Maſora; Minor,quæ ſingulis paginis ad latera textus imprimitur: & Major,quæ partim ad finem juxta ſeriem Alphabeticam apponitur, cum inſtructione Ben Chajim; partim per ſingulas paginas infra & ſupra textum. Poſtea ſubjiciuntur lectiones variantes Ben Aſcher & Ben Naphtali, Orientalium & Occidentalium, & libellus de accentibus. Hanc editionem magnis encomiis celebrat Elias,& in ejus laudem carmen Encomiaſticum compoſuit. Tertia editio Veneta,impreſſa anno 1618. Eadem eſt cum ſecunda, ſed multò correctior: vix tamen

men viceſimam partem animadverterunt Correctores eorum, quæ emendationem deſiderârunt; ut affirmat D. Buxtorfius in præf. ad Biblia Baſilienſia. Quarta Editio Veneta prodiit anno 1623. Eadem eſt cum prioribus, ſed Typorum elegantia & impreſſionis nitore, præcedentibus multò inferior.

3. Biblia Regia, ſic dicta quia auſpiciis & ſumptibus Philippi 2. Hiſpaniarum Regis in uſum Eccleſiæ edita. Prodierunt in 8. Tomis, charta Regali, Typis Plantinianis, Antverpiæ, anno 1571. Magnifico huic operi præfuit Ben Arias Montanus. Hæc Biblia opus Complutenſe multùm ſuperant, tum chartæ & Typorum elegantiâ, tum quòd multa habeant, quæ in Complutenſibus deſiderantur. 1. Chaldaicam Paraphraſim integram, cum Verſione Latina. 2. Textum Hebræum Veteris, & Græcum Novi Teſtamenti, cum Verſione interlineari Santis Pagnini, Tomo peculiari. 3. Syriacos Novi Teſt. libros, tam Syriacis, quàm Hebræis characteribus deſcriptos, operâ Guidonis Fabricii Boderiani. 4. Apparatum magnum duobus Tomis comprehentum, in quibus tractatus varii ad Scripturæ intelligentiam facientes, Lexica, Grammaticæ, variæ lectiones, Tabulæ, Indices, &c. Tomus ille cum Verſione interlineari etiam ſeorſim editus eſt variis locis & formis. Fol. per Plantinum. Iterum Genevæ, cum ſupplemento librorum Apocryphorum Græco-Latino, anno 1619. In quarto ex officina Plantiniana Raphelengii, anno 1613.

4. Sebaſtianus Munſterus Biblia edidit Hebræo-Latina, Verſionis propriæ, in fol. Baſil. 1534. in Tomis. Adjiciuntur ex Rabbinorum commentariis, annotationes haud pœnitendæ, pulchrè voces ambiguas & obſcuriora quæque elucidantes.

5. Eliæ Hutteri Biblia Hebraica, literis majuſculis impreſſa Hamburgi, in fol. 1587. Editio hæc maximè accommodata eſt tyronum captui: nam in ſingulis dictionibus, literæ ſerviles à radicalibus, ut & quieſcentes etiam & deficientes, figurâ diſtinguuntur.

6. Roberti Stephani Biblia, quæ vulgò Franciſci Vatabli, linguæ Sacræ profeſſoris Pariſienſis, eſſe dicuntur, complectentia Textum Hebræum, cum Verſione Græca ex Editione Complutenſi, Latinam Vulgatam, cum Latina altera nova. Prodierunt primo in amplo quarto tribus voluminibus, adjuncto Novo Teſtamento. Poſtea in fol. tribus Vol. 1586. ex officina Santandreana, cum annotationibus, quæ à quibuſdam Vatablo adſcribuntur. Editio hæc poſterior hunc titulum habet; *Biblia Sacra, Hebraicè, Græcè, Latinè. Latina interpretatio duplex eſt, altera vetus, altera nova, cum annotationibus Franciſci Vatabli. Omnia cum editione Complutenſi diligenter collata, additis in margine, quos Vatablus in ſuis annotationibus nonnunquam omiſerat, idiotiſmis, verborúmque difficiliorum radicibus.* Nulla præfigitur præfatio his Editionibus; nec ex toto opere conſtare poteſt, quiſnam eas procuravit, vel Verſionis novæ author fuit. At Stephanum auctorem eſſe annotationum iſtarum, quas primò ipſe edidit 1545. cum Verſione, Vulgata & Tigurina, quæ poſtea auctæ & immutatæ ſunt in Editionibus ſequentibus, probat Am. Bootius in Animadv. ſacris, Indice auctorum, ex Stephani Præf. Edit. primæ; ubi dicit, *acceſſionem ad priores ſuas annotationes nolle ſibi acceptam referre: hoc tantùm præſtitiſſe, ut nonnulla ex iis, quæ profeſſorum Regiorum auditores exceperunt, ad alios typographicæ artis beneficio fideliter permanarent.* Addit, *Fruimini ultimis noſtris collectaneis.* Stephanus autem modeſtè ad Vatablum eas refert, quia ex ejus prælectionibus quaſdam earum exceperat: cùm ipſe Vatablus indignè tulerit, eas ſibi attribui; eò quòd multa haberent, quæ Religionem Reformatam ſaperent, à qua ipſe alienus fuit.

7. Johannis Buxtorfii Biblia Hebraica & Chaldaica Baſileæ prodierunt fol. 1618. cùm Maſora, quæ Critica eſt Hebræorum, magna & parva, & ſelectiſſimis Hebræorum Commentariis, Rab. Salom. Jarchi, Aben Ezræ, D. Kimchi, &c. quibus Textus Grammaticè & Hiſtoricè illuſtratur; in quibus poſt 4. Editiones Venetas, Textus Chaldaicus à deformitate punctationis & pravitate vocum innumerarum vindicatus, loca in Maſora tranſpoſita, deficientia, pugnantia, numeris depravata, ſubſidio diverſorum exemplarium & concordantiarum Hebraicarum repoſita, reſtituta, & reconciliata ſunt. Hanc quidem Editionem omnibus prioribus correctiorem ſecuti ſumus in Bibliis noſtris, in Chaldaica ſcil. Paraphraſi. Licèt verò magnam curam & diligentiam in hac editione adhibuit Boxtorf. fatetur tamen quædam reperiri poſſe, quæ diligentiam ſuam effugerunt, quòd ex collatione noſtrorum Bibliorum lector alicubi perſpicere poteſt.

8. Biblia magna Heptaglotta, impenſis D. Michaelis de Jay, ſtudio & opera Gabrielis Sionitæ Maronitæ, Johannis Morini & Abrahami Ecchellenſis in decem tomis, folio magno, charta Imperiali, Pariſiis excuſa 1645. Characterum elegantia, & Chartæ magnificentia, tum Regia, (quæ à quibuſdam *Orbis miraculum* dicebantur,) tum omnes alias editiones ſuperantia; adjectis etiam aliis antiquis monumentis, quæ à nemine antehac Typis evulgata erant. Nam præter Textus & Verſiones, quæ in Regiia antea extabant, de novo adduntur Pentateuchus Samaritanus, una cum Verſione Samaritana, & Verſione ejus Latina, Syriaca Verſio Teſtamenti Veteris, & tam Veteris quàm Novi Arabica, quæ in Regiis non extabant. Dolendum verò, Apparatum cum Prolegomenis, & Appendicibus variarum lectionum, Tabulis, Indicibus, aliiſque quæ ad operis complementum pertinebant; ex diſſidio eorum, qui operi præfuerunt, deſiderari: nec editiones, quas protulit hæc ætas, limatiores, quàm quæ in Complutenſi, vel Regio opere habentur, eos ſecutos fuiſſe; ut nil dicam de intoleranda ipſorum incuria, qui correctioni invigilare debuerunt. Unde innumeris mendis & erratis ſcatet hæc editio, quæ ſplendorem ejus multùm obſcurârunt.

15. Præter has editiones in folio, extant & aliæ plurimæ in quarto, octavo, decimo ſexto, & viceſimo quarto; à Plantino & aliis, cum punctis, & ſine punctis variis locis excuſæ: quas ſigillatim omnes enumerare difficile eſſet, nec lectori multum profuturum. Editionem accuratam Hebraici textus cum punctis, & literis elegantiſſimis, item Keri & Ketib, in marginibus nuper adornavit Manaſſes Ben Iſrael in quarto Amſtel. 1635. Aliámque in octavo cum punctis vocalibus & accent-

bus, notiſque marginalibus eiſdem, edidit idem Manaſſes Amſtel. 1639. quæ omnium manibus teruntur. Extant etiam & aliæ editiones, non totius Vet. Teſtamenti, ſed quarundam ejus partium: quarum præcipuæ ſunt. 1. Pentateuchi, inter quas inſigniores ſunt, 1. Conſtantinopolitana in fol. à Judæis impreſſa, anno 1551. Ubi præter textum Hebræum, imprimitur per ſingulas paginas variis columnis, Targum Onkeloſi, cum verſione Arabica R. Saadiæ, & Perſica Jacobi Tavvuſi (utraque literis Hebraicis) & Commentariis R. Salomonis. 2. Pentateuchus Hebraicus, cum Triplici Targum, Onkeloſi, Jonathanis, & Hieroſolymitano, & Commentariis Rabbi Salomonis, notis quibuſdam Maſorethicis ac Symbolis Gematricis, &c. Venet. 1590 in quarto. Verſio verò illa Perſica, Perſicis characteribus deſcripta, & Targumim illa Jonathanis & Hieroſol. cùm ſingulorum tranſlationibus Latinis, in quarto Tomo noſtrorum Bibliorum imprimi curavimus. 2. Pſalmorum, qui ſæpius cuſi & recuſi. Duæ tamen eorum inſigniores ſunt editiones. 1. Auguſtini Juſtiniani Epiſc. Nebienſis, qui Pſalterium Hebraicum edidit, cum verſione Chaldaica, Græca & Arabica, adjecta triplici interpretatione Latina, & Scholiis utilibus, Genuæ, in fol 1516. 2. Johannis Porkenii præpoſiti Eccleſiæ Sancti Georgii Coloniæ, qui Pſalmos Hebraicè, Græcè, Æthiopicè, & Latinè per columnas in qualibet pagina ſibi reſpondentes edidit Coloniæ, 1513.

15. Inter veteres, licèt multi N. Teſt. commentariis illuſtrârunt, & de variis lectionibus exemplarium Græcorum in quibuſdam locis interdum diſſerunt: nemo tamen, quòd ſciam, editionem novam totius Novi Teſtamenti aggreſſus eſt, unico excepto Hieronymo, qui juſſu Damaſi Pontificis Romani, Verſionem Vulgatam Latinam cum Græcis codicibus contulit, & recognovit: cujus tamen ſcopus erat magis Verſionem Latinam emendare ex ejus collatione cum Græcis exemplaribus, quàm editionem aliquam Græcam ex Græcorum codicum collatione emendatam dare. Sic enim ſcribit præf. ad Evangel. *Hæc præfatiuncula pollicetur quatuor tantùm Evangelia, codicum Græcorum emendata collatione, ſed veterum: quæ ne multum à lectionis Latinæ conſuetudine diſcreparent, ita calamum temperavimus; ut his tantùm, quæ ſenſum videbantur mutare, correctis, reliqua manere pateremur, ut fuerant.* Non deerant tamen antiquiſſimi codices Græci MSS. quos, cùm dubium aliquod de vera lectione oriebatur, vel cùm Hæretici textum corrumpere laborârunt, conſuluerunt Eccleſiæ Patres, ut inde veram lectionem confirmarent vel reſtituerent. Noſtro verò ſeculo plurimæ prodierunt editiones N. Teſt. Græcæ, quas omnes enumerare vix poſſibile eſt. Præcipuæ verò, circa quas ſudarunt viri docti, ſunt quæ ſequuntur. 1. Eraſmi, viri magnæ lectionis, nec minoris judicii, qui multa vetuſta exemplaria MSS. contulit, & ex iis N. Teſt. Græcè, quàm potuit, emendate publicavit: annotationes etiam doctiſſimas edidit, in quibus lectionum, quas ſecutus eſt, rationem reddidit, & ex libris antiquis confirmavit. Hæc cum Verſione Latina, Tiguri, Baſileæ, Wittenbergæ, & aliis locis, variis formis impreſſa eſt. 2. Complutenſis, quæ in Bibliis Complutenſibus, Regiis, & Pariſienſibus extat, à Complutenſibus ad fidem veterum exemplarium magno ſtudio & diligentia collata. 3. Roberti Stephani, omnium accuratiſſima, *cujus*, ut ipſe agnoſcit in præf. *mirus eſt cum Complutenſi conſenſus.* Præter Complutenſe tamen, exemplaria 15. alia, quæ ex Italia, Bibliotheca Regia, & aliunde ab amicis habuit, contulit, & varias lectiones collegit, quas in margine interiori notavit. In altera Concordantias Evangeliorum ſecundum Canones Euſebianos: τῶν ςίχων etiam numerum adjecit, & librorum ſingulorum κεφάλαια. Prodiit primo Pariſ. in fol. 1550. poſtea Francof. in fol. anno 1601. dein pluribus formis. Hanc editionem ſecuti ſumus in opere noſtro, ut omnium accuratiſſimam. 4. Theodori Bezæ, qui variis collatis codicibus, multum laboravit in editione Græca N. Teſt. quòd cum verſione Latina duplici, Vulgata & propria, unà cum annotationibus, ſæpius edidit, & recognovit. Accurata hæc editio, præſertim ultima, multis videtur. Non deſunt tamen, qui authorem nimis audacem fuiſſe judicant, dum à recepta lectione ſæpius ſine neceſſitate recedit; & onius, interdum nullius, codicis authoritate fretus Prætoriam exercet poteſtatem, & conjecturis mutando & interpolando Textum ſacrum prohibito. Vide inter alia, Luc. 9.48.55. & 3.36. 1. Cor. 16.55. &c. Prima verò Bibliorum editio impreſſa, erat Latinæ Vulgatæ, Moguntiæ, anno 1472. teſte Luca Brugenſi præf. libri de variantibus Scripturæ Locis. Aliam tamen illa priorem quidam ſe vidiſſe dicunt. Hanc ſubſecutæ ſunt Colonienſis, anno, 1479. Nurenburgenſis, 1578. Veneta, 1497. Poſtea prodiit Complutenſis Heb. Græc. Chald. anno 1515. Veneta Hebraica, 1517. Græca, Venetiis, 1518. per Aldum Manutium: aliæque innumeræ.

PROLEGOMENON V.

De

BIBLIORUM VERSIONIBUS.

1. *Biblia primis Eccleſiæ ſeculis in varias linguas converſa fuiſſe.* 2. *Verſiones approbat Joh. Papa* 8. 3. *Verſionum uſus & utilitas.* 4. *De Verſionibus in ſpecie.* (1. *Græca τῶν ο.* 2. *Samaritana.* 3. *Chaldaica.* 4. *Syriaca.* 5. *Aethiopica.* 6. *Armeniaca.* 7. *Aquila, Symmachi, & Theodotionis.* 8. *Coptica ſive Aegyptiaca.* 9. *Arabica.* 10. *Perſica.* 11. *Gothica.* 12. *Dalmatica.*) 5. *De Verſionibus Latinis. Hieronymi, Pagnini, & aliorum.*]

1. MAgna eſt, ut linguarum, ſic verſionum varietas, quibus myſteriorum ſuorum theſaurum communicare dignatus eſt Deus. Cùm enim Apoſtolos in univerſum mundum miſit, cum mandatis, ut *omnes gentes docerent, & omni creaturæ Evangelium prædicarent*; ipſiſque in hunc finem variarum linguarum χαρίσματα cælitus contulit: hoc ipſo oſtendit, ſe nolle doctrinam ſuam in aliquo orbis angulo deliteſcere, ſed ut omnes propriis linguis τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ audirent: ut impleretur illud Prophetæ, Eſ. 45. *Omne genu mihi flectetur, & omnis lingua confitebitur Deo.* In hoc enim ſapientiæ divinæ abyſſus manifeſtata erat, ut qui primò per varias linguas inſanorum Babelis ſtructorum conſilia diſſipavit, ipſóſque in varias terras diſperſit; idem per variarum linguarum χαρίσματα Eccleſiam ſuam ex omnibus terris colligeret, domúmque Dei, cujus faſtigium cœlos ſuperat, eiſdem machinis ex lapidibus vivis ædificaret. Cùm verò poſt jecta Eccleſiæ fundamenta Chariſmata hæc ceſſaverint, neceſſarium erat Oracula divina in linguas vernaculas propagari. Nam, ut olim Ptolemæus Rex, cùm Hebræorum volumine in Græcam linguam transferri deſideravit, In Epiſtola ad Judæorum Pontificem, quam recitat Epiph. lib. de pond. & menſ. θησαυροῦ κεκρυμμένου καὶ πηγῆς ἐσφραγισμένης τίς ὠφέλεια; *Theſauri abſconditi, & fontis obſignati quæ utilitas?* Hinc varias in pura & primæva Eccleſia Verſiones factas legimus. S. Aug. l. 2. de doctrina Chriſtiana, c. 5. dicit, *Scripturas per varias interpretum linguas longè latéque diffuſas eſſe.* Et in Pſal. 105. agnoſcit *magnum Dei beneficium, qui Scripturas ſuas in multis linguis eſſe voluit.* Theodoretus verò l. 5. de curand. Græc. affectibus teſtatur, *univerſam faciem terræ, quantacunque Solis ſubjicitur, ejuſmodi verborum* (*Apoſtolicæ & Propheticæ doctrinæ*) *plenam jam eſſe. Hebraicos verò libros non in unicum Idioma converſos eſſe, ſed in Romanam, Aegyptiacam, Perſicam, Indicam, Armenam, Scythicam, adeóque Sauromaticam, uno verbo, in omnes linguas.* Chryſoſtomus in Joh. c. 1. Hom. 1. verſionum meminit *Syriacarum, Aegyptiacarum, Perſicarum, Aethiopicarum, & aliarum nationum Barbararum,* &c. Hieronym. præf. in Evang. ad Damaſum, dicit, *Scripturam in variarum gentium linguas translatam eſſe.* Ipſe verò utrumque Teſtamentum tranſtulit in linguam Dalmaticam: ut & Chryſoſtomum Pſalmos, & N. Teſtamentum in Armenam vertiſſe, fatentur Sixt. Senenſ. & Stapletonus. Meminit Auguſt. verſionis Pſalmorum in linguam Punicam, in Pſal. 118. ad finem. Cyrillus vel (ut alii) Methodius in Sclavonicam, Scripturam tranſtulit. Ulphilas Gothorum Epiſcopus primus literarum Gothicarum inventor, καὶ εἰς τὴν οἰκείαν φωνὴν μετέφρασε τὰς ἱερὰς βίβλους. *& in propriam linguam convertit libros ſacros*, teſte Sozom. l. 6. c. 37. (Vide & Iſid. in Chron. Gothorum. & Paul. Diac. lib. 12.) Beda in Anglicam, teſte Joh. Treviſano. Michael Adam Judæus converſus in Germanicam, & characteribus Hebræis in uſum Judæorum expreſſit, teſte Wulf. Strab. de rebus Eccleſ. c. 7. & Sixt. Senenſ. lib. 4. Johannes Seviliæ Epiſc. in Arabicam, anno Chriſti, 787. Valdo Epiſc. Friſingenſis circa annum, 800. Evangelia Germanicè tranſtulit, teſte Beato Rhenano. Italicè Jac. de Voragine Archiep. Genuenſis, anno 1200. teſtibus Stapletono & Sixto Senenſi. Polonicè Hieron. Leopold. Gallicè Carolus 5. Rex Galliæ. Haud itaque novum eſt, quòd ſacram Scripturam in vernaculas linguas hodie tranſlatam habemus.

2. Johannes Papa 8. circa annum Chriſti 880. ut ex ejus literis ad Sfontem Comitem de Methodio conſtat, affirmat, *Sanæ fidei non repugnare, ſive miſſas, ſive ſacra Evangelia, vel lectiones divinas Veteris & N. Teſtamenti bene translatas, lingua Sclavonica canere: quoniam qui fecit tres linguas principales, creavit & omnes alias ad laudem & gloriam ſuam*, ut refert Baron. Annal. Tom. 10. Obſervatione etiam digna ſunt Johannis Morini verba exercit. Bibl. 1. c. 5. 11. 8. de Verſionum utilitate. *Utiliſſimas eſſe de multis cauſis, ut poteſtas & energia dictionis cujuſpiam exprimatur, quæ Latinè non ſatis expreſſa eſt, aut non poteſt exprimi: ut varia vocis aut phraſis ſignificationes cognoſcantur, quæ peregrina lingua, unico verbo, aut unica phraſi, omnes repræſentari non poſſunt: ut emphaſim & genium linguæ, ſine cujus cognitione ſenſus auctoris interdum obſcurus eſt, & ferè ἀνερμήνευτος & ἀδιήγητος, variarum verſionum comparatione ſacræ lectionis ſtudioſus percipiat & imbibat: ut Judæi propriis armis confodiantur, & diſſentientibus ex utraque parte variis Latinis codicibus, fons tunc velut arbiter conſulatur, &c.*

3. Verſionum etiam antiquarum uſus & utilitas hinc colligitur, quòd harum collatione tam integritati

ſacrorum codicum, & veritatis divinæ conſulitur, quàm populorum ſaluti; dum unamquamque gentem Deus propriâ linguâ alloquitur. Linguæ enim, quas hodie doctas vocamus, quæ vulgò ignotæ ſunt, olim vernaculæ erant, cùm primum in iis divina myſteria conſcripta ſint; Hebraica Judæis, Græca Græcis, imò omnibus ferè ſub imperio Græcorum vel Romanorum. Liturgiæ etiam & officia divina, quæ linguis non vulgaribus hodie celebrantur, apud Judæos, Chriſtianos, & Muhammedanos, cùm primum compoſita & inſtituta fuerunt, haud aliâ, quàm eâ, quæ tunc vulgaris & omnibus nota erat lingua, celebrata ſunt: licèt decurſu temporum, lingua primò vernacula deſiit eſſe vulgaris, & facta eſt populo ignota. Mirus etiam Verſionum conſenſus in omnibus, quæ ad fidem & ſalutem neceſſaria ſunt, (nam in aliis minutioribus omnis ferè varietas conſiſtit,) inter omnes populos, tantis terræ mariſque intervallis diſſitos, ſolóque ejuſdem fidei vinculo connexos, clarè teſtatur, doctrinam horum codicum non in ſapientia humana fundatam eſſe, ſed authoritate Divina ſtabilitam: quorum conſervatio contra Sathanæ, ejúſque ſatellitum furores, qui eos non tantùm corrumpere, ſed penitùs abolere totis viribus conati ſunt, apertè eorum originem divinam probant. Erroribus etiam, qui ex librariorum inſcitia, incuria & audacia, vel Hæreticorum fraude irrepere poſſunt, obviatur. Nam quod in una lingua forte contingere poteſt, in tot per orbem Verſionibus fieri non poteſt. Præterea Verſionum antiquarum, & quæ auctoritatem in Eccleſia pura & primæva obtinebant, collatio, ad verum Scripturæ ſenſum in dubiis & obſcuris eliciendum, multum lucis adferre, nemo negaverit, qui animo perpendit, Verbum Dei non in literis, ſive ſcriptis, ſive impreſſis, ſed in vero verborum ſenſu propriè conſiſtere: quem nemo melius explicare poteſt, quàm Eccleſia vera, cui ſacrum hoc depoſitum Chriſtus commiſit: quæ per verſiones varias genuinum ejus ſenſum quaſi per manus traditum ab Apoſtolis, & ab Eccleſiarum rectoribus acceptum, fideliter poſteris tranſmittit. Unde ejus vocem omnes ſub pœna gravi audire tenentur: ut & ipſa ſponſo ſuo in omnibus auſcultare debet. Si enim Commentaria virorum doctorum multum conferant ad Scripturæ intelligentiam, quæ idcirco in locis obſcuris & dubiis omnes ſolent conſulere: quantò magis conferunt Verſiones antiquæ ubique receptæ, & ab Eccleſia approbatæ, quæ non unius vel plurium privatorum hominum, ſed totius Eccleſiæ ſenſum & judicium nobis exhibent: præſertim, cùm multæ non nudæ ſint verſiones, ſed in locis multis inſtar Paraphraſium, quæ loci ſenſum clariùs explicant, ita ut pro pluribus Commentariis Verſio unica inſervire poſſit? Vid. Auguſt. 2. de doctrina Chriſt. c. 14. *Plurimum hic quoque juvat Interpretum numeroſitas, collatis codicibus inſpecta & diſcuſſa, tantùm abſit falſitas.* Maximè verò Orientalium utilitas apparet, tum ratione affinitatis, quam habent cum linguis Originariis, qua plenius vim & energiam verborum exprimere poſſunt, quàm authoritatis uſque generalis, quem per totam Eccleſiam vel partes ejus nobiliores conſecutæ ſunt. Paraphraſes Chaldaicas Judæi ipſis Scripturis æquant. Syriaca verſio magnam habet per totum Orientem authoritatem. Græca LXX. Seniorum per Orientem & Occidentem ab ipſis naſcentis Eccleſiæ primordiis, ab omnibus in tanto honore fuit, ut vix pro Chriſtiano haberetur, qui contra eam aliquid mutire auderet: at nil dicam de reliquis.

4. Verſiones verò omnes enumerare non eſt animus: ſaltem, quæ extant veteres, & ex recentioribus præcipuas, nominâſſe ſatis erit: cùm de iis, quæ in his Bibliis habentur, ſuò loco uberius dicemus.

1. Prima & omnium antiquiſſima eſt nobilis illa 72. Seniorum ex Hebræo in Græcum ſermonem traducta ſub Ptolemæo Philadelpho, annis ante Chriſtum 277. Quæ non ſine ſpeciali Dei providentia facta eſt in linguam omnium latiſſimè per orbem propagatam: ut ante ortum Solis juſtitiæ, quaſi Prodromus orbem tenebris immerſum aliquo modo illuſtraret; & viam pararet pro adventu Salvatoris, qui pulſis errorum tenebris, omnes gentes radiis Evangelii illuminavit. Qui verò aliam ante hanc factam fuiſſe, vel non totam Scripturam, ſed ſolum Pentateuchum a. 70. tranſlatam eſſe, vel Verſionem illam periiſſe, & quoad ſubſtantiam adhuc non ſupereſſe, (quòd affirmant Neoterici quidam) errore manifeſto teneri oſtendemus, cùm de hac Verſione in ſpecie agemus.

2. Eſt Samaritana. Nam præter Pentateuchum Hebraicâ linguâ, & Samaritanis ſive antiquis Hebraicis literis deſcriptum, habent etiam Samaritani Pentateuchum in linguam Samaritanam vulgarem converſum: quorum uterque in Bibliis Pariſienſis, ut & in noſtris, exhibetur. Verſio hæc ſaltem ante natum Dominum facta eſſe videtur. Joh. Morinus facit Græcâ antiquiorem, ſcil. ab Eſdræ tempore, de quo poſtea.

3. Eſt Paraphraſis Chaldaica, à variis auctoribus diverſis temporibus concinnata. Legem tranſtulit Onkelos circa Chriſti tempora. Prophetas priores & poſteriores Jonathan Ben Uziel Hillelis illius celeberrimi diſcipulus, de quo mira tradunt Talmudici: vixit circa annum 30. ante Chriſtum. Huic etiam adſcribunt aliam in Pentateuchum Paraphraſim; quæ tamen multò poſterioris auctoris eſſe probabitur, cùm ad illam devenimus. Hagiographorum Verſio vulgò adſcribitur Joſepho Cæco: ſed à variis authoribus factam, & non ante annum Chriſti 600. judicat doctiſſ. Buxtorfius. Targum Hieroſolymitanum, non totum Pentateuchum, ſed quaſdam ejus partes explicat, ſæpe in medio verſiculi deſinit. Probabile eſt olim integrum extitiſſe; (multa enim citat Elias, ut ex Targ. Hieroſol. quæ in hoc non leguntur;) vel duplex fuiſſe. Qui ad Apoſtolorum tempora referunt, falluntur: multò recentius eſſe ſuadent, tum altum de eo ſilentium apud antiquiores Judæorum ſcriptores, tum vocum barbararum mixtio. Targum Megilloth ſive libellorum quinque, qui hoc nomine peculiari ratione appellantur, ſcil. Cant. Salom. Thren. Ruth, Eccleſ. & Eſther; ut & Targum ſecundum Eſther, recentiora eſſe & poſt Talmud ſcripta, inter alia probant, Cant. 1, 2. Thren. 2. 19. ubi expreſſa fit Talmudis mentio.

4. Syriacam tam Veteris quàm N. Teſtamenti, non multò poſt Apoſtolorum tempora factam eſſe, conſtans

eſt Orientalium traditio: nec deſunt argumenta, quæ idem ſuadent. Publicè per Orientem in Eccleſiis legitur: plerumque textum Hebræum ſequitur; ex quo Vet. Teſt. Verſio facta eſt. Hanc verò vocant antiquam & ſimplicem, ut ab altera recentiore ex Græca τῶν ό, traducta diſtinguatur.

5. Eſt Æthiopica totius Scripturæ, quam multò antiquiorem eſſe, quàm putat Joſ. Scaliger, infra probabimus. Chryſoſt. Hom. 1. in Joh. 1. ejus mentionem facit. In Vet. Teſt. plerumque Græcam ſequitur: In Novo multum cum vulg. Latina concordat; non quod ex hac facta ſit, ſed quod utraque eoſdem Græcos codices ſecuta ſit.

6. Armeniaca etiam extat totius Scripturæ, ut à teſtibus oculatis accepi. Evangelia quatuor Armeniaca habeo: ſed in multis obliterata, ita ut ſine alterius exemplaris integrioris ope, typis imprimi non poſſint. Plerique à Chryſoſt. factam affirmant, cùm ab Imperatore in Armeniam relegatus erat, ut Sozom. Hiſt. l. 8. cap. 22. Sic Sixtus Senenſ. Biblioth. lib. 4. Theodoretus lib. 5. de curandis Græc. affectibus teſtatur, *ejus tempore Armenas habuiſſe Scripturas linguâ vernaculâ*: vixit autem paulò poſt Chryſoſtomum. Angelus de Roccha in Biblioth. Vaticana. p. 167. ſcribit, *Chryſoſt. inveniſſe characteres Armenos, quibus hodie utuntur.* Ipſi verò Armeni in Hiſtoria Eccleſ. Armena, Latinè & Armeniace nuper edita, cap. 2. tum Scripturæ verſionem, tum gentis ad fidem converſionem, ad Georgium primum ſuum Patriarcham referunt: cujus operâ Rex cum tota gente ad fidem converſus eſt: quem etiam annis 266. elapſis, in Apoſtolorum Bartholomæi & Thaddæi cathedram ſucceſſiſſe volunt.

7. Verſiones Græcas, Aquilæ, Theodotionis, & Symmachi, in Tetraplis & Hexaplis ſuis diſpoſuit Origenes, iiſque poſtea quintam & ſextam addidit: unde cum Hebræo textu literis Hebræis & Græcis exarato, Octapla nominavit hæc volumina. Aquila qui ad Judæos defecit, verſionem ſuam fecit circa annum Chriſti 130. Theodotion etiam proſelytus & Apoſtata factus, primò Marcionita, poſtea Judæus, ſuam confecit circa annum 180. Symmachus etiam proſelytus ſuam edidit, Severo imperante, circa annum 200. Verſiones iſtæ in odium verſionis Sept. ab Apoſtatis & Judaizantibus factæ, licèt iis uſi ſint veteres in ſcriptis ſuis; nunquam tamen ab Eccleſia publicè receptæ vel approbatæ ſunt: unde & omnes hodie evanuére (ſuperſtite tamen illa 70. quia ſemper in publico Eccleſiarum uſu fuit,) fragmentis quibuſdam paucis exceptis, quæ ex veterum ſcriptis colligere viri docti, quæ & in Tomo noſtro ultimo exhibentur. Idémque fatum ſubierunt duæ aliæ verſiones, quas in doliis repertas Nicomediæ & Hierichunte Origenes ſuis Octaplis inſeruit.

8. Coptica ſive Ægyptiaca, circa tempora concilii Niceni facta eſt, ut conjicit Athanaſ. Kircherus in Prodr. Coptico. Exemplaria ejus rariſſima ſunt, ex quo, extirpata ferè Religione Chriſtiana, Ægyptii Turcis ſervierunt. Pentateuchum Copticum, alióſque quoſdam libros Bibliorum, qui in Bibliotheca Vaticana ſervantur, recenſet idem Kircherus. Evangelia etiam MS. antiquiſſ. in Bibliotheca Oratoriana Pariſiis extare, affirmat Joh. Morinus: hodie tamen ibi non reperiuntur, ut ab amico accepi, qui illa ibi fruſtra meo nomine quæſivit.

9. Arabicas verſiones habemos tum Judæorum, tum Chriſtianorum. Judæorum duplex extat Pentateuchus Arabicus. 1. Rabbi Saadiæ, qui circa 900. annum poſt Chriſtum floruit: ejus verſio Arab. extat in Bibliis Conſtantinopolitanis, dè quibus ſupra, inter editiones Hebr. Hic etiam reliquos libros Vet. Teſtamenti tranſtulit, quorum quidam MSS. ſunt in manibus D. Pocockii. 2. eſt Judæorum Maurorum, quàm edidit Cl. Erpenius. Meminit etiam Verſionis Arabicæ factæ per Johannem Epiſcopum Sevillienſem, circa annum Chriſti 717, Vaſeus in Chron Hiſp. cujus nulla pars, quòd ſciam, hodie extat. Duæ tamen hodie extant inter Chriſtianos Verſiones Bibliorum Arabicæ, ut ex Nebienſi & aliis colligitur. Una Antiochena, quàm nondum vidi: altera Alexandrina ſive Ægyptiaca à Chriſtianis ſub Patriarcha Alexandrino uſurpata: cujus exemplar ſcriptum annis abhinc 300. Gabriel Sionita nactus in Bibliis Pariſianis publicavit; quòd etiam multis in locis ex MSS. antiquis ſuppletum, ubi Pariſienſe deficiebat, in noſtris Bibliis habetur.

10. Perſicam olim extitiſſe Verſionem, teſtantur Theodoretus & alii: Hodie verò an Verſionis iſtius antiquæ aliquæ ſuperſint reliquiæ, dubitatur. Evangeliorum varias habemus Verſiones. Unam edidit Abrahamus Whelocus ſecundum exemplar Cantabrigienſe: Aliam nos edimus in Bibliis noſtris ſecundum exemplar MS. Pocockianum, quòd trecentis abhinc annis ſcriptum fuiſſe, ex ipſo exemplari conſtat. Pſalmorum etiam duas Verſiones habuimus, ſed utraſque recentiſſimas, à Jeſuitis, aliiſque in Perſia commorantibus, nuper factas: unde haud dignas judicavimus eas inter antiquas Verſiones in hoc opus Biblicum inſerere. Si tamen ſeorſim ab aliquo ederentur, utiles eſſe poſſunt ad diſcendam linguam Perſicam, in qua pauciſſimos libros typis impreſſos adhuc habemus.

11. Datur & antiqua verſio Gothica ab Ulphila Gothorum Epiſcopo facta, qui ſucceſſor erat Theophili, qui Concilio Niceno interfuit, & inter reliquos Epiſcopos Concilio ſubſcripſit. De hac verſione Socrates l. 4. c. 17. Sozom. l. 2. c. 37. & Niceph. Hiſt. Eccleſ. l. 11. c. 48. Meminit Gruterus in ſcript. Vet. p. 146. Verſionis Evangeliſtarum annis abhinc mille factæ, quæ ſervatur in Monaſterio Wardino: quam partem Ulphilæ tranſlationis eſſe, ſuſpicatur doctiſſ. Breervvodus. Gothicæ hujus verſionis, vel alicujus ejus partis, exemplar hodie in Bibliotheca Sereniſſ. Chriſtinæ Suecorum Reginæ extare, à fide dignis accepi.

12. His annumerare licet Hieronymi verſionem in linguam Dalmaticam: quod præter alios teſtatur ipſe Hieron. Epiſt. ad Sophronium. Hunc etiam ferunt, characteres Dalmaticos inveniſſe, qui ab ipſo Hieronymiani dicuntur: & hodie in uſu ſunt per Liburniam, Iſtriam, Moraviam, Sileſiam, Bohemiam, Poloniam. Aliam etiam habent Sclavoni verſionem Hieron. recentiorem in lingua vernacula à Byrillo, (non Alexandrino, nec Hieroſolymitano, ſed alio) qui vixit circa annum Chriſti 860. factam: quem linguâ ſuâ vocant Sclavoni Chiurill, qui cum Methodio, Circaſſianos,

Gueatenſes, & Mengrellianos ad fidem Chriſti convertit. Hic Cyrillus aliud Alphaberum Illyricum invenit, ab Hieronym. diverſum, in quibus verſionem habent deſcriptam, per Raſciam, Bulgariam, Moldaviam, Ruſſiam, Moſcoviam, aliáſque regiones, quæ lingua utuntur Sclavonica.

5. Quòd ad verſiones Latinas attinet, multæ olim erant ex Græco factæ, ita ut vix numerari poſſint, teſte Auguſtino l. 2. de doct. Chriſtiana, cap. 11. Quiſquis enim Græcæ linguæ vel mediocrem cognitionem adſecutus erat, protinus ad vertendum ſe accingebat. Inter reliquas tamen unam præ reliquis commendat, quæ *Vulgata* & *Itala* dicta eſt, quæ in verbis erat cæteris magis perſpicua. Hanc verò, cùm *Vulgata* & *Veteris* nomen his temporibus nacta ſit, reliquis Latinis antiquiorem eſſe neceſſe eſt. Cúmque Latina Eccleſia ſine verſione Latina nunquam fuerit, veriſimile eſt hanc primam fuiſſe Latinam verſionem ex Græco factam Apoſtolorum temporibus, vel non multò poſt; ne dicam cum Baronio, Bonfrerio, Serario, & aliis, *ab aliquo Apoſtolorum diſcipulo factam, & ab ipſis primis Eccleſiæ fundatoribus viſam & approbatam.* Hieronymus bis ſacros codices tranſtulit. 1. Ex Græca verſione *τῶν ο*, ut in Origenis Hexaplis extabat, pura & incorrupta, ut ipſe teſtatur Epiſt. ad Suniam & Fretellam. 2. Ex Hebræo. Novi verò Teſtamenti Latinam verſionem Evangeliorum juxta Græcum textum correxit hortatu Damaſi Papæ; non de novo confecit, ut ex præf. ad Evangelio liquet. Hæc verò poſtrema Vet. Teſt. Hieron. Verſio non ſtatim recepta eſt: ſed ut nova, & in opprobrium Græcæ Sept. facta, multos habuit magni nominis in Eccleſia contradicentes. S. Auguſtinus non permiſit in ſua diœceſi publicè legi: alii in eam invectivas ſcripſere, ut ex ejus Apologiis patet. Ducentis poſt Hieronymum annis, utraque tam vetus quàm nova in uſu erat, ut ex Gregor. Epiſt. ad Leandrum, ante libros Moralium, & Moral. libr. 20. c. 23. conſtat; donec tandem ex utraque, Vulgata hodierna conflata eſt. Sed de authore & tempore ſilent Hiſtorici, teſte Baronio ad annum 231. Sect. 47. Poſt Hieronymum, Vulgata recepta, nil tentatum in Verſionibus Latinis uſque ad ſeculum 1500. & 1600. Lyranus & P. Burgenſis multa correxerunt in Vulg. Latina; at novas Verſiones non fecerunt. Iſidorus Clarius, qui circa annum 1540. floruit, ex Monacho Epiſcopus Fulginatenſis, totam Scripturam in Latinum ſermonem iterum tranſtulit, teſte Sixto Senenſi, & Poſſevino. Scholia etiam collegit: quæ cum ipſius verſione hodie extant. Primus, qui novam Verſionem Latinam poſt Hieronymum ex Hebræo edidit, erat Santes Pagninus hortatu & impenſis Leonis X. poſtquam 25. annos circa eam ſudâſſet. Typis edita eſt anno 1523. Hæc verſio poſtea excuſa eſt in Bibliis Regiis operâ B. Ariæ Montani, alicubi mutata, & ad verbum juxta Hebraici textus proprietatem reddita. Quod ejus ſtudium omnibus non probatur, dum Pagnini Verſionem temerè loco movit, & verba barbara & inuſitata, quæ Latinæ aures non ferunt, pro Pagnini bonis ſubſtituit. Hoc tamen pro Aria dici poteſt, quòd hoc modo tyronibus in Linguæ Hebræa conſuluit, nec Pagnini verba prorſus ſuſtulit, ſed tantum in marginem tranſtulit. Poſt hanc multæ prodierunt Verſiones Latinæ. Complutenſis, quæ ad Græcam aptata erat, quæ in Regiis, & nupera Pariſiana extat. Vetus Vulgata, quæ ante Hieronymum in uſu erat, quàm intermortuam poſt mille annos redivivam, ex Patrum Latinorum ſcriptis collectam, immenſis laboribus reſtituit Flaminius Nobilius reſpondentem editioni Græcæ Romanæ Codicis Vaticani: quam etiam in Bibliis noſtris imprimi curavimus. Ex Textibus etiam Originariis multæ prodierunt verſiones Latinæ. Inter alias Sebaſtiani, Piſcatoris, Junii & Tremelii, &c. de quibus, ut & de Verſionibus in linguas vernaculas, non opus eſt plura dicere. In omnes eoim ferè Europæ linguas hodie eloquia Sacra traducta ſunt, Italicam, Gallicam, Hiſpanicam, Polonicam, Belgicam, &c. Inter omnes verò eminet Anglicana, Jacobi Regis auſpiciis, collatis multorum virorum doctorum ſtudiis, elaborata.

PROLEGOMENON VI.

De

VARIIS IN SCRIPTURA LECTIONIBUS.

1. *Dari varias lectiones non tantùm in Scriptura verſionibus, ſed etiam in textu Hebræo & Græco.* 2. *In rebus omnibus, quæ fidem & mores ſpectant, omnes codices convenire.* 3. *Dari lectiones variantes in codicibus Hebrais probatur, teſtimoniis virorum doctorum. Sixtini Amama. Bocharti. H. Grotii. Lud. de Dieu. Dan. Heinſii. &c.* 4. *Etiam maximorum Textus Heb. Vindicum, D. Buxtorfii. Rev. Uſſerii. Arnoldi Booti, & aliorum.* 5. *Auctoritatem librorum Sacrorum inde non labefactari.* 6. *Dari media, quibus vera lectio, cùm codices diſcrepant, reſtitui poſſit. Regula de variantibus lectionibus notanda.* 7. *Lectionum variarum cauſæ.* 8. *Unde lectiones variæ colligi poſſint. Ex exemplaribus Hebræis Vet. & Græcis Nov. Teſtamenti.* 9. *Etiam ex verſionibus: quòd doctorum teſtimoniis fusè probatur. Cautiones quædam.* 10. *Idem rationibus probatur.* 11. *Non omnes diſcrepantia pro variis lectionibus habenda.* 12. *Non ex conjectura colligenda.*

1. DAri lectiones variantes, non tantùm in Scripturæ verſionibus, præſertim antiquis; ſed etiam in ipſo textu Hebraico Veteris & Græco Novi Teſtamenti, à nemine negari poteſt: cùm hoc teſtentur to-

tot varietates ex codicibus MSS. & impreſſis à viris doctis annotatæ. Quales ſunt in Teſt. Veteri, Keri & Ketib, à Maſorethis collectæ; item diſcrepantes Orientalium & Occidentalium lectiones; quæque inter codices Ben Aſcher & Ben Nephtali obſervantur, quæ in Bibliis Venetis, Baſilienſibus, & in noſtris imprimuntur. Tales ex Novo Teſtamento collegit Rob. Stephanus ex 16. exemplaribus antiquiſſimis 2384. quas in N. Teſt. à ſe edito excudit, præter loca deficientia 280. quæ obeliſcis notavit, & multò plures ex vetuſtis aliis codicibus à nobis collectæ ſunt, quæ in Bibliis noſtris exhibentur. Ex Latinis codicibus idem fecêre Stephanus in Bibliis ſuis magnis, Hentenius, aliique Theologi Lovanienſes in Bibliis à ſe editis: maximè verò in hoc pulvere ſudârunt viri duo, linguarum, & S. Theologiæ ſcientiâ clari, Lucas Brugenſis Decanus Lovanienſis, & Ludov. Capellus S. T. D. & linguæ Hebraicæ profeſſor Salmurienſis, ut ex libris de hoc argumento ab ipſis editis liquet. Cúmque ipſa ſcriptorum Sacrorum αὐτόγραφα hodie non extent; ἀπόγραφα verò, quæ habentur, omnia ab hominibus errori obnoxiis exarata ſint; nec ſapientiæ divinæ viſum ſit, ut vel Eccleſiam, vel Scripturarum ſcribas & librarios ab omni erroris labe immunes ſervaret: quis ſanæ mentis negare poteſt, leviores quaſdam labeculas, & errata quædam ex ſcribarum & Typographorum oſcitantia, ignorantia, vel audacia irrepere poſſe? quum hoc teſtetur quotidiana experientia. Ita tamen invigilavit providentia Divina, Eccleſiæque diligentia, ut in iis quæ ad ſalutem neceſſaria ſunt, & ad fidem & mores ſpectant, omnia pura & integra ſint. Si verò in talibus aliquid fortè obrepſerit, nemo fidei & Religionis rudimentis imbutus eſt, qui non ſtatim judicare poterit, ſcribæ errorem eſſe, & corrigi debere.

2. Duo enim ſunt rerum genera, ut inter alios optimè notavit Clariſſ. Capellus (Crit. l. 6. c. 5.) in Scripturis. *Alia enim ſunt ad ſalutem neceſſaria; ſive hiſtoriæ ſint, quæ ad fidem & ſpem roborandam multum faciunt: ut hiſtoria de Creatione, de providentia divina, de nativitate, vita, morte, reſurrectione Chriſti, &c. Quæ verò ejuſmodi ſunt, in omnibus codicibus clarè & evidenter traduntur, ita ut doctrina ſalutaris à Prophetis & Apoſtolis tradita in iis omnibus inveniatur. Res enim tales non hic & illic ſparſim per Scripturam traduntur: ſed ut ſanguis per venas & arterias per totum corpus ubique traducitur; ſic illa per totum Scripturæ corpus diſtribuuntur: ita ut licèt in uno loco vel altero aliqua varietas oriri poterit, veritas tamen ſalutaris periclitari non poſſit, niſi univerſa Scripturæ compages luxata & corrupta eſſet. Alia verò ſunt, in quibus error vel ignorantia ſine ſalutis periculo oriri poſſit, ut multa in Chronologicis, & in nominibus hominum, urbium, regionum, &c. circa quæ varietas codicum eſſe poteſt, manente Scripturæ authoritate; & ſine ſalutis diſpendio vel periculo errare poſſumus: tum quod res ipſa momentoſa non ſit, tum quia ex ipſa Scriptura judicari poterit, quænam lectio ſit verior.*

3. Capello in hoc conſentiunt Theologi plerique, aliique doctrinâ & eruditione Hebraica clari; etiam rigidiſſimi textus Hebraici defenſores: quorum teſtimonia ſubjicere libet. Sixtinus Amama linguæ Hebraicæ profeſſor olim in Acad. Franekerana, Antibar. Bibl. l. 1. de hac re latè diſſerit. *Haud* (inquit) *negare auſim, & injuriâ temporum, & deſcriptorum incuriâ, errata quædam & ſphalmata in textum Hebræum irrepſiſſe. Hoc autem dum admittimus, auctoritati Textus Hebraici nihil detrahimus: manet nihilominus textus authenticus, & omnium verſionum norma.* -- Poſtea addit. *Ex omnibus variantibus lectionibus producatur una, unde vel orthodoxa fides vel pietati, ullum detrimentum inferri poſſit. Certè his talibus nullam intervenisse Judæorum malitiam, non tantùm hinc apparet, quòd nullam ex illis Judaica perfidia patrocinium exſculpi poſſit; ſed ex eo, quod fontes variantium lectionum aſſignari poſſint: inter quas ſunt primarii; affinitas ſoni, ut inter* לא *&* לו*, vel affinitas figuræ conſonantium, ut in* הוא *&* היא*, in* בארו *&* בארי*, vel indifferentia ſenſus: multa enim occurrunt loca, in quibus adeò pulchre utraque quadrat lectio, ut nulla Logica vel Grammatica definiri poſſit, utra genuina ſit. Potuiſſet quidem Deus ab his quoque erratulis literas Divinas præſervare, & ſupernaturali quadam gratia & ope omnibus, qui Hebraica exemplaria exſcripſêre, adeſſe, ſicut primorum exemplarium θεοπνεύστοις ſcriptoribus adſtitit: at quia id non fecit, ideò cum eo expoſtulabimus? Magnum ſatis illud beneficium, quòd cœleſte hoc Chirographum ita revelaverit Deus, ut adverſus malitiam depravationem illud ſartum tectum conſervaverit. Quin & illud conſideratione dignum, in iſtis infirmitatis humanæ erratis & παροράμασι non dormitaſſe vigilem providentiæ oculum, dum cavit diligentiſſimè, ne vel minima orthodoxæ fidei particula, vel pietas ex eorum uſu detrimentum caperet.* Exemplum profert ex Gen. 3. 15. in loco illo illuſtri, ubi primum Evangelium extat, ubi conſtanter legitur הוא, licèt ſcelerata manus mutare tentavit in editione quadam interliniari anno 1572. His gemina habet Doctiſſ. Bochartus in Geogr. ſacra part. 1. lib. 2. cap 13. *Licèt eandem ſcribis non tribuam ἀναμαρτησίαν, quam ſcriptoribus ſacris: non tamen inde ſequitur, quod nonnulli ſubinde oggerunt, actum eſſe de fide & ſalutis doctrina, & in ea nihil eſſe certi: quis enim ferat ita alios ſic arguentem? In Livii & Suetonii ſcripta, quidam errores irrepſerunt: ergo in hiſtoria Romana nihil eſt certi; & in iis quæ de Hannibale, aut Julio, aut Auguſto leguntur, nutat fides? Ariſtotelis Græci codices ſunt alicubi mendoſi: ergò, quid ille ſenſerit de rebus Philoſophicis, certò ſcire haud poſſumus. Quamvis exemplum ſit valde diſpar. Nam multò aliter invigilavit Dei providentia, ut ſacros Scripturæ codices præſtaret immunes, ſalutem in iis quæ ad fidem & ſalutem ſunt abſolutè neceſſaria. Unde eſt, quòd licet Hebræi & Græci codices varient in minutulis, & ſacri textus interpretes ſæpe in diverſa abeunt: tamen in fidei capitibus & τοῦ νόμου τοῖς βαρυτέροις eadem ubique doctrina occurrit, non jam dicam in αὐτογράφοις, ſed & in verſionibus corruptiſſimis.* Magnus Grotius Epiſt. ad Gallos, quæ eſt 186. *Exiguus noſter nodum in ſcirpo quærit, non metuenda metuens. Nam ſi Novi fœderis auctoritati non obſtent tot, quæ olim deprehenſa ſunt, & quotidie deprehen-*

prehenduntur, diſcrepantes ſcripturæ; quid mali fecit, qui in Veteris fœderis libris, ſive ex Orientalibus Judæis, ſive ex interpretibus antiquis, aliquas fuiſſe præter eas in quas inciderunt Maſorethæ, ſedulò obſervat, & verecundè docet? Lud. De Dieu. præf. animad. in Evangelio idem dicit. *Nec eſt* (inquit) *quòd quemquam turbet ea codicum lectionúmque varietas, quaſi nihil certi haberet fides Chriſtiana, cui inniteretur: nihil enim deprehendo, quòd fidei ſubſtantiam læderet. Tantum abeſt, ut Eraſmum, Camerarium, Bezam, viros pietate & eruditione conſpicuos culpare audeam, quòd in ſuis ad ſacros libros notis varias lectiones obſervârunt, ut contra eos utilem operam navâſſe credam.* Daniel. Heinſius Proleg. in Nov. Teſt. *Serio reſponſo eos haud dignos* credit, *qui aut variâſſe olim in quibuſdam libros, aut ex iis minus emendatos cum cura reſtitutos negant.* Et poſt alia, *Satis ſit,* (inquit) *ejuſmodi varietates eas eſſe, ut vel quæ neceſſariò credenda ſunt, non evertant; vel quæ non credenda ſunt, non doceant.* Vide & Croium, Obſerv. in N. Teſt. cap. 15. 16. Morin. Diatr. l. 1. c. 9.

4. Sed quid multis opus eſt, cùm textus Hebraici vindices acerrimi idem diſertè fateantur, licèt de numero variarum lectionum idem cum aliis non ſentiant. Doctiſſ. Buxtorfius, eruditione Hebraica nulli ſecundus, De Punct. Antiq. parte. 1. c. 16. & Anticrit. part. 2. c. 13. p. 848.: *neque* (ait) *exiſtimo tales fuiſſe,* (codices Hebræos,) *ut in nullo planè punctulo, apiculo, aut literula, à primis Moſis & Prophetarum autographis, apographa unquam diſceſſerint, aut nullum omnino vitium vel leviſſimum in eos irrepſerit. Nam nec ipſi quidem Judæi hoc aſſerunt, — cùm inter celebres auctores, tum inter exemplaria diſſenſiones & diſcrepantes quaſdam lectiones notant. Tales ſunt præter notas τῶ* קרי וכתיב*, diſſenſiones inter Orientales & Occidentales, & inter Ben Aſcher & Ben Naphtali: nec diſſimulant varietates nonnullas ex libris MSS. celeberrimis, & magnæ auctoritatis, ut Librorum Hieroſolymitanorum, Babylonicorum, Hiſpanienſium, exemplaris Hillelians,* &c. Idem Anticrit. part. 1. c. 4. p. 67. ſcribit, *Emendatum ſatis exemplar cudi poſſe, licèt non ad extremum uſque apicem: iſtud enim facilè concedimus, nec eſſe, nec fuiſſe, imò nec eſſe poſſe.* Reverendiſſ. Uſſerius Epiſt. ad Lud. Capell. pag. 21. *Sententia* (inquit) *mea hæc perpetua fuit, Hebræum Vet. Teſt. codicem ſcribarum erroribus non minus obnoxium eſſe, quàm Novi codicem, & omnes alios libros: ſed ad errores illos dignoſcendos & corrigendos, peculiare hic nobis ſuppeditaviſſe ſubſidium Maſorethærum induſtriam; ex quibuſdam veterum interpretationibus etiam excerpi poſſe aliquas variantes Textus Hebraici lectiones. — In variantibus lectionibus magnam antiquitatis exemplarium habendam eſſe rationem, & ubi cætera ſunt paria, ex variantibus lectionibus eam præferendam, quæ ſenſum parit commodiorem.* Arnold. Bootius Epiſt. ad eundem Uſſer. ſect. 64. *Non negamus, vel irrepere potuiſſe in ſacros Codices Hebraicos varias lectiones, vel revera irrepſiſſe: neque infeſti ſumus iis, qui vel ab aliis deprehenſas agnoſcunt, vel ipſi plures deprehendere ſatagunt, atque deprehenſas in medium proferunt. — nec in iſtud album eos duntaxat codices admittimus, qui hodie extant, ſed & qui unquam fuerunt; nominatímque illos, quibus veteres interpretes uſi ſunt.* &c. Eadem dicunt Eccleſiæ Romanæ doctiores, inter quos Bellar. de Verbo Dei. l. 2. c. 2. *Varietates iſtæ non tanti ſunt momenti, ut in iis quæ ad fidem & mores pertinent, S. Scripturæ integritas deſideretur: plerumque enim differentia eſt in dictionibus quibuſdam poſita, quæ ſenſum aut parum aut nihil mutant.* Bellarm. conſentiunt Dominicus Bannes, Sixt. Senenſis, & alii multi. Et hinc in Vulgata Latina, quàm pro Authentica habent, errata ſcribarum & lectiones varias ejus auctoritati nihil derogare ſtatuunt, licèt millia quædam variarum lectionum in ea notârunt Lucas Brugenſis, & Theol. Lovanienſes: imò poſt correctiones Sixti 5. duorum annorum intervallo, (nam inter Sixtinam & Clementis editionem plus temporis non interceſſit) millia aliquot diſcrepantiarum, inter Biblia Sixti & Clementis, annotantur. His plura adjicere licet ex Talm, aliiſque Judæorum ſcriptis, quæ in Proleg. ſequenti adducemus.

5. Hæc verò virorum doctorum teſtimonia proferenda duximus, ut eorum timori occurramus, qui nimis meticuloſi, & in exemplaribus antiquis conferendis parum exercitati, verentur, ne hoc modo labefactetur divina Scripturæ auctoritas, fidéſque noſtra incerto fluctuet: unde ex uſu eſſe exiſtimant, licèt ſint variæ lectiones, de iis tacere prorſus, & nullas colligere, ne ſcrupulos in animis infirmorum excitemus. Sed præter ea, quæ ex viris doctiſſimis jam citavimus, & hæc addenda duximus, Vanum eſſe iſtorum metum, & utilitates non ſpernendas habere variarum lectionum collectionem. Multum enim facit ad veram lectionem tum conſervandam, tum reſtituendam, ejúſque rectam intelligentiam. Codicum innumerorum conſenſus mirus in omnibus, quæ Religionis ſubſtantiam ſpectant, veritatem divinam multùm confirmat, Deíque curam ſpecialem circa hos libros demonſtrat: qui hominum negligentiæ, ignorantiæ, & temeritati permiſit *curſim quaſi ſtringere in levioribus,* (ut cùm Doctiſſ. Sixt. Amama loquar,) *at vulnera lethalia infligi* (ſalutaria dogmata corrumpendo) *non ſivit.* Qui verò ne minimas à textu Originario variationes dari poſſe defendunt, in laqueos & nodos inexplicabiles ſe involvunt, ſimulque impiis & prophanis hominibus, (quorum hæc ætas feraciſſima,) ſe ridendos præbent: qui facilè obſervant in libris Regum, & Chronicorum, & alibi, quædam ἄπορα, ut in 2. Reg. 22. 8. collato cum 2. Chron. 22. 2. de ætate Ahaziæ filii Joram. Unde colligunt, nullam eſſe in ſacris literis certitudinem, nec iiſdem fidem adhibendam. Quibus facilè os obſtruitur, cùm hæc ex variante codicum lectione, non ex ipſo textu αὐτογράφῳ oriri dicimus; unde conſequentia illa nullum habet robur. Variationes itaque hæ leviores idem præſtant Scripturam legentibus, quòd acus magneticæ variationes à vero mundi polo ejúſque ſitu nautis in medio mari: qui curſum ſuum eò melius & tutius dirigere nôrunt, quum variationes locorum quorundam cognoſcunt; quàm ſi acum veram Poli Latitudinem ſemper indicare crederent: tunc enim extra viam vagarent, & in ſcopulos impingerent.

6. Præterea notandum eſt, dari media certa, quibus

vera

vera lectio, cùm codices diſcrepant, ſtabiliri poteſt. Scil. Analogia fidei, antiquorum ſcripta & commentaria, antiquæ verſiones, codicum antiquorum collatio; maximè verò ipſa Scriptura, in qua antecedentium & conſequentium conſideratio, & locorum parallelorum & ſimilium obſervatio, multùm ad veram lectionem conferunt. Nam illa lectio, quæ cum antecedentibus & conſequentibus, & cum locis parallelis conſentit, & analogiæ fidei conſona eſt, vel cum aliis bonæ notæ codicibus concordat, & ex antiquis Patrum Eccleſiæ ſcriptis corroboratur, proculdubio pro vera & genuina habenda eſt. Si verò, his omnibus perſiculatis, adhuc lectio dubia maneat, liberum eſto cuiquam judicium: non enim poteſt eſſe alicujus momenti illa varietas, utramlibet elegeris: utraque enim vera eſſe poteſt. Non dico cum Morino, exercit. Bibl 6. cap. 12. n. 4. 5. &c. *utramque authenticam eſſe poſſe.* Nam cum uno tantùm modo ſcripſerit Propheta, & unica lectio ſit ex ſe divina; impoſſibile eſt utramque eſſe authenticam, licèt altera nil falſi in ſe contineat in ſe ſpectata ut propoſitio: vera enim eſſe poteſt, & aliquid facere ad loci explicationem: & ſic de divinis codicibus dici poteſt quodammodo; Ἀεὶ γὰρ εὖ πίπτουσι οἱ Διὸς κύβοι *ſemper bene cadunt Jovis taxilli.* Inter codices verò ipſos variantes, regulæ quædam obſervandæ ſunt. Primò enim, *Quæ ex codicibus antiquioribus elicitur lectio, cæteris paribus, præferri debet ante eam, quæ ex recentioribus colligitur.* Veritas enim eſt errore antiquior; & codices quò antiquiores, eò primis αὐτογράφοις propiores, & per pauciores deſcriptiones à primis fontibus derivantur: quò enim ſæpius unum ex altero exemplar deſcribitur, eò facilius errata irrepere poſſunt: ut rivuli, quò longius à fontibus abſunt, eò minus fontium puritatem ſapiunt, & ſordes ac alienas qualitates contrahunt. Hinc colligitur, lectionem, quam ſecuti ſunt antiqui Eccleſiæ ſcriptores, qui propius Apoſtolorum temporibus vixerunt, plus auctoritatis habere, quàm recentiorum quorumcunque, utcunque doctrinâ polleant. Secundò, *quæ lectio cum pluribus, & melioris notæ codicibus congruit, præferenda eſt ei, quæ paucioribus, vel non ita accuratè ſcriptis codicibus nititur.* Hic enim valet illud Tert. in Præſcript. *Quòd apud multos unum invenitur, non eſt erratum, ſed traditum.* Codices verò melioris notæ ſunt, qui majori cura & diligentia, & quàm accuratè ſcripti ſunt; ubi pauciora ſcribæ errata inveniuntur, & ſcribam ad exemplar attendiſſe conſtat. Codex enim vel unicus ita ſcriptus præponderat viginti aliis, quæ negligenter & oſcitanter deſcripti ſunt. Unde videmus, apud interpretes unum talem codicem multis aliis præferri: ubi autem codices æquales eſſe apparent, ibi antiquiores vel major numerus meritò præfertur. Tertiò, *Quæ cæteris paribus, ſenſum fundit veriorem, clariorem, & cum antecedentibus & conſequentibus magis congruentem, & codicibus paris auctoritatis confirmatum, præferenda.* Quartò, *Ubi utraque lectio per has regulas examinata æqualis deprehenditur, non multum refert, quàm ſequaris.* Tandem eſt hoc notandum, *à recepta lectione non temerè recedendum, nec aliquid in textu mutandum ſine Rectorum Eccleſiæ conſenſu, quibus Chriſtus animarum curam commiſit, & oracula ſua concredidit: ſed modeſtè rationes & conjectura proponendæ ſunt: & Eccleſiæ judicium expectandum: quæ non ſemper omnia, quæ correctione egere videntur, corrigit; ſed quædam permittit ad populi & infirmorum offenſionem vitandum:* quòd olim monuit Hieronymus, & in Vulgatæ Latinæ emendatione obſervatum eſt, ut ex ejuſdem præfatione, & ex epiſtola Bellarmini, qui unus erat correctorum, ad Luc. Brugenſem liquet. Si hoc enim cuilibet concedatur, pro norma fidei Lesbiam regulam habemus; nec jam verbum Dei ultra eſſet, ſed aliorum, qui hoc ſibi temerè permittunt. Si enim in decretis Principum & Regum aliquid immutare, majeſtatis reum efficit; quantum erit crimen aliquid pro libitu mutare in ſacris hiſce ſcriptis, *in quibus*, ut olim S. Auguſtinus, *de cœlo Rex regum & Dominus dominantium loquitur.* Ex his videre licet, quiſnam ſit variarum lectionum uſus, quem experti ſunt interpretes antiqui & recentiores; quique vel editiones Bibliorum novas adornârunt, vel commentariis ſuis libros ſacros illuſtrârunt: ut videre licet apud Origenem, Auguſtinum, Hieronymum, alióſque veterum. Hoc fecerunt Maſorethæ, cùm Biblia Hebræa recenſebant. Idem obſervârunt Sixtus 5. & Clem. 8. in editione Vulgata Latina; Cardinalis Caraffa, Flam. Nobilius, & alii in nobili illa editione Romana Græca τῶν ο. Sic denique Complutenſes, Eraſmus, Stephanus, L. de Dieu, Beza, & alii, in Novi Teſt. editione Græca.

7. De cauſa, unde fluxerunt variantes lectiones, non multum laborandum; cùm certum ſit eas à ſcriptoribus ſacris oriri non poſſe. Nec enim audiendi ſunt, qui eos alicubi memoriâ lapſos eſſe in rebus leviculis aſſerere audent. Eorum enim αὐτόγραφα, cùm dictante Sp. S. vel calamum ita dirigente, ut errare non potuerint, exarata ſint; ab omni vel leviſſima erroris labe immunia eſſe, pro certo ſumendum. Errores itaque omnes à ſcribis, vel interpretibus ortos fuiſſe, neceſſarium eſt. A ſcribis vel librariis, qui exemplaria deſcripſeront, & non ſatis accuratè cum codice Originario contulerunt, fluxêre primò: à quibus alii alia deſcribentes, errores eorum propagârunt; qui (non extantibus codicibus Originariis, unde corrigi & emendari poterant,) in plures derivati ſunt. Sic ab uno codice, multa millia propagari poſſunt; & quò plures codices deſcripti, & quò longius à prototypis diſtant: eò plures mendas contrahere proclive eſt. Scribarum verò error interdum ex oſcitantia, vel non ſatis attenta ectypi cum archetypo collatione oritur: aliquando ex inſcitia vel ignorantia, cùm verba haud ſatis intellexit; unum pro alio, vel ſenſu alieno reddens; ſæpe ex audacia nimia, cùm quæ in margine notata invenit, in textum inſerit; vel mendam ſuſpicans, ubi nulla eſt, ſub ſpecie corrigendi textum, corrumpit. De Hæreticis etiam frequens eſt inter veteres querela, qui in textum manus ſacrilegas injecerunt, ut erroribus velum obtenderent. Nec non Interpretes (licèt non ita frequenter, ut ſcribæ; quibus plerumque doctiores ſunt, nec ita feſtinanter ſcribunt, ac ii qui precio conducti, penſum, quàm citiſſimè poterunt, abſolvunt,) aliquando ex inadvertentia, vel aliis de cauſis, verba non aptè reddunt, nec verum ſenſum exprimunt. Notandum etiam, ex linguæ Hebrææ genio proclivem eſſe tum ſcribarum, tum interpretum er-

 rorem;

torem; tum ob literarum quarundam ſimilitudinem, ut ב & כ, ד & ר, ו & י &c. quas difficile eſt diſtinguere, præſertim cùm libri minutis characteribus olim deſcripti fuerint; ita ut Hieronym. præf. l. 7. comment. in Ezech. dicat, *ſuo ſeculo, codices fuiſſe tam exiguis literulis depictos, ut eos ad nocturnum lumen nequaquam potuerint diſtinguere, & ad ſolis ortum & diei fulgorem oculi cæcantur*; tum ob ſoni in aliis affinitatem, ut in ט & ת, ש & ש, צ & ז, &c. ut & per literarum metatheſin & tranſpoſitionem; maximè ob vocum quarundam ex abſentia punctorum ambiguitatem, ut in דבר quæ ſecundum punctationem variam, *mortem* & *peſtem*, vel *verbum* ſignificat. Et licèt plerunque in oratione contextu ambiguitas tollatur; ſæpe tamen ambiguitas manet, & ſolo uſu tollitur. Aliquando etiam ex verborum varia diviſione vel compoſitione, ambiguitas oritur: quorum omnium exempla proferemus in tractatu de Keri, & Ketib.

8. Reſtat, ut diſquiramus, unde lectiones variæ colligendæ ſint: de quo à viris undiquaque doctiſſimis magna animorum contentione diſceptatur. Alii enim ex ſolo Textu Originario colligendas eſſe volont. Alii etiam ex antiquis verſionibus, Græca, Chaldæa, Syriaca, Samaritana, &c. Alii, licèt de quibuſdam verſionibus hoc concedant, alias tamen excludunt; hic Græcam τῶν ό, & Samaritanam; ille Hieronymi Latinam & Chaldæam in Prophetia, &c. quas ita mendis refertas eſſe volunt, ut nil certi inde hauriri poſſit. Alii denique ex propria conjectura ſine codicum & verſionum conſenſu extrahi poſſe ſtatuunt. De hiſce verò ſciendum eſt primò, non quaslibet diſcrepantias codicum hic intelligi; cùm multæ ſint, quæ non ex exemplarium diverſitate, ſed ex ſcribarum errore manifeſto fluxêre: ſcribarum verò errores, de quibus certò conſtat, inter varias lectiones nequaquam referendi. Licèt enim omnes diſcrepantiæ à librariorum vel interpretum errore originem primo duxerint, (ipſa enim πρωτότυπα à ſeipſis non poterant variare:) tamen, cùm liquidò oſtendi non poteſt, diſcrepantiam ex hoc fonte emanâſſe; ad exemplarium, ex quibus codices ſuos deſcripſeront, differentiam, neceſſe eſt confugere; & tales diſcrepantiæ pro variis lectionibus habendæ ſunt, ex quarum collations de vera lectione & loci ſenſu genuino melius judicare poſſumus. Secundò, certum eſt, ex codicibus Hebraicis Veteris, & Græcis Nov. Teſtamenti varias lectiones colligi poſſe, eáſque omnium certiſſimas eſſe. Hoc enim omnes concedunt, (ut ſupra oſtendimus,) licèt multi olim aliter ſenſerunt: de Textu, ſcil. Hebraico: nam de Novo Teſtamento haud ita ſoliciti erant. Tertiò, quod ad Verſiones attinet, ex quibus nullas textus originarii varietates colligi poſſe, quidam abſolutè ſtatuunt; certum eſt pleróſque Theologos etiam ex verſionibus diſcrepantes textus Græci & Hebraici lectiones collegiſſe: quòd ex omnium ferè virorum doctorum ſcriptis liquet, qui Commentarios in Scripturam ediderunt, vel qui eruditione Hebraica clari erant; etiam qui integritatis textus Hebraici defenſores ſunt acerrimi: ut miror, viros quoſdam doctos contrarium tam fidenter ſine ulla limitatione aſſerere. Concedo quidem, has non pari certitudinis gradu cum iis incedere, quæ in codicibus originariis inveniuntur: colligi tamen poſſe, tum exemplis & teſtimoniorum inductione, tum rationibus probatur.

9. Teſtimonia & exempla hic coacervare facillimum: nos pauca ſeligemus. Gen. 47. ult. verba hæc על ראש המטה ita reddunt Græci interpretes, *ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ*, *in ſummitatem virgæ ſuæ*, prout etiam citantur in epiſt. ad Hebr. c. 11. & ita vertit Syrus. Cùm verò ex varia punctatione המטה reddi poſſit, *lectum*, vel *virga*; & alii reddant *virgam*, alii *lectum*, prout hodie punctatur, quia non hinc firmiter concluditur Sept. & Syrum legiſſe הַמַּטֶּה, non הַמִּטָּה, præſertim cum nulla alia ratio probabilis reddi poſſit, cur ita tranſtulerint. Hieronym. legit, מִטָּה *metta*, *lectum*, Sept. מַטֶּה *matte*, *virga*, vel *ſceptrum*, ab eadem radice נָטָה utrumque. Per puncta verò hic non intelligo Maſoretharum puncta vocalia, quæ poſt multa ſecula inventa erant; ſed vocales ipſas, ſive ipſorum ſonos & pronunciationem, quæ apud Hebræos, ut apud omnes alias nationes, ſemper in uſu erant. Unde videmus, ex verſionibus lectionem variam colligi poſſe. Multa loca proferri poſſunt ex Sept. ab ipſis aliter verſa, quàm hodie in Hebræo leguntur: quòd ex codicum varietate fluxiſſe, conſtat ex notis Maſoretharum, quæ eaſdem lectionum varietates in Bibliis obſervârunt, ſub Keri & Ketib, Joſ. 15. 47. legerunt LXX. ut & Hieronym. & Chaldæus, *& mare magnum*, והים הגדול, cùm in textu hodie legatur והים הגבול *& mare termini*. Varietatis cauſa manifeſta eſt, facilis mutatio literarum ſimilium ב & ר, quòd confirmant Maſorethæ, cùm in textu ponunt lectionem hodiernam, in margine illam LXX. & Chald. ſub ק. Sed annon verum fuiſſet, hic variâſſe codices, etſi Maſora non annotâſſet? Sic Ex. 21. 8. tranſtulerunt LXX. & Hieronym. *quæ ſibi deſponſata fuerat* אשר לו יעדה, cùm hodie legatur אשר לא יעדה *qui non deſponſavit eam*. Codicum varietas hic apparet, in לו & לא, quòd confirmant Maſorethæ, qui lectionem לו ponunt in margine cum ק, alteram לא in textu. Sic Hieronym. Eſ. 49. 5. vertit, *Et Iſrael non congregabitur*: & reprehendit Aquilam, qui tranſtulit, *& Iſrael ei congregabitur*. Certè ex his verſionibus colligitur, Hieron. legiſſe in codice ſuo לא, Aquilam verò לו, quòd verum eſſe, confirmatur ex Maſora, ubi utraque lectio notatur. Cur itaque in aliis iſtiuſmodi locis colligi non poſſit ex verſionibus varia lectio, etiamſi Maſorethæ non annotârunt? nam omnes codices non habuerunt, nec contulerunt. Hoſ. 11. 10. Tranſtolerunt LXX. מים *aquarum*; at cum punctis hodiernis ſignificat *mare*. Hab. 1. 5. ubi nunc legitur, *videte* בגוים *in gentibus*, verterunt LXX. *videte contemptores*, & legerunt בוגדים quam lectionem ſequitur Apoſt. Act. 13. 14. Differentia eſt in ו cum ד commutatione. Et certè lectio 70. videtur magis Apoſtoli ſcopo convenire, ut ex contextu patet: & cùm alia cauſa aſſignari non poſſit hujus varietatis, (nam nec myſterii cauſâ, nec clarioris explicationis, ita vertiſſe 70. liquet,) neceſſariò recurrendum eſt ad codicum varietatem. Pſalm. 145. ſinguli verſus incipiunt

piunt ſecundum ordinem Alphabeti: at inter verſ. 13. & 14. deeſt unus in codicibus Hebræis, qui incipere debuiſſet à litera Nun: quem tamen olim in quibuſdam codicibus extitiſſe, judicant viri docti ex Verſione Græca Sept. ubi inter hos, hic verſus interponitur, Πιϛὸς Κύριος ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ, καὶ ὅσιος ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ: cujus primum vocabulum ſi ab Heb. נאמן inciperet, totum Alphab. Hebraicum per verſus initiales extaret. Multa ejuſmodi ubique occurrunt. Exempla & teſtimonia ſubjungam virorum doctorum, qui ſine ullo ſcrupulo ex Verſione varietatem textus Originalis inferunt. Beza in Luc. 9. 48. ubi nunc legitur, οὗτος ἔϛαι μέγας, notat Vulgatam legiſſe ἐϛὶ, *eſt*, in præſenti, quam lectionem magis ſinceram eſſe putat. Sic v. 53. ubi Græcè nunc legitur, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον &c. dicit, *Durum & inſolens hoc dicendi genus ſibi videri*: itaque cum vetere Latino interprete vult ſcribendum πορευομένου. Idem in 1. Cor. 15. 55. in hæc verba, *Ubi eſt, mors, victoria tua? ubi eſt ſtimulus tuus?* quæ ſecundum 70. ita à Paulo citantur, ita ſcribit, *Græca editio, quam ſecutus eſt Paulus, legit* איה *pro* אהי *per metathesim: deinde Græci interpretes* דבריך *deduxerunt non à* דבר deber, *peſtis, ſed à* דבר dabar, *verbum*. Infinitum eſſet, omnia ex Beza adferre. Joh. Druſius ad Gen. 26. 20. *Legerunt 70. & Vulgatus, & Scholiaſtes* עשק *cum puncto in dextro cornu*, שׁ, *at nunc legunt* עשק *cum puncto in ſiniſtro*. Idem in Jer. 1. 11. miratur, Hieronymum dicere, Saced, ſignificare, *nucem*, & tamen vertere, *virgam vigilantem*, id eſt, Soced. *An legit aliter, quàm nunc eſt in codicibus Hebræis? Videtur. Nam etiam Aquila & Symmachus ita legerunt*. In Parallelis Sacris in illa verba: *Ex Aegypto vocavi filium meum*, ita ſcribit, *Prius erat in 70.* τὰ τέκνα αὐτοῦ, *ut dici poſſit, interpretes illos legiſſe* לבניו *nam proclivis & frequens eſt error de Jod in Vau*. Schindlerus in Lexico Pentaglotto, ex Verſionibus Hebraicam lectionem variantem ubique colligit. In radice לוח Ezech. 27. 5. ita ſcribit, *In hodierno eſt* לוחתים tabulas, *at Hieron. legit* tabularum maris, לוחות ים *duas faciens dictiones*, LXX. τάνιας σανίδων, coronæ tabularum. In rad. ימם. Lam. 2. *Magna eſt* כים *ſicut mare*. LXX. *Magnum eſt* ποτήριον, *poculum*, legerunt כוס *poculum, ob affinitatem literarum*, י *&* ו, *&* ס *quoque &* ם. Vide in rad. בלם & in ברך, & in שלח, aliiſque quamplurimis. Lud. de Dieu, in Act. 1. 9. ita ſcribit, *Porrò Syrus & Arabs v. 11. legerunt quoque* οὕτως ἐλεύσεται *non* οὗτος, *prout affirmat Beza in tribus veteribus codicibus ſcribi*: & hanc lectionem laudat, ut *valde emphaticam*. Idem v. 14. dicit, *Syrum, Arab. & Aethiop. Interpretes legiſſe*, καὶ τῇ δεήσει. Ad Marc. 1. 2. *Syrus non legit* ἔμπροσθέν σου, *quod tamen in Græcis codicibus extat, & in Vulgata atque Arabe lectum fuit*. Ita paſſim ille. Iſaacus Caſaub. Exercit. 13. n. 21. ad annum 31. n. 32. dicit, LXX. *pro* הקל Hekal *legiſſe* Hakal. *Eſ. 9. 1. mutatis punctis* κουφίζεται *ſublevari, & vertiſſe* ταχὺ ποίει, *citò fac*. Nobiliſſ. Grotius, ubique notat 70. *aliter legiſſe, quàm hodie legitur*. Act. 8. 33. *legerunt 70.* בעצר משפטו לקח *poſtquam depreſſus eſt, allata eſt ab eo pœna*. Doctiſſ. Hottingerus in Analect. diſſert. 2. de Heptaplis Pariſ. colligit ex Verſione Syra, interpretem Syrum variantem Hebræum codicem habuiſſe. Inter alia, hæc profert. Num. 10. 33. *Ubi omnes verſiones legunt iter trium dierum, ſola editio Syriaca habet* ܡܪܕܐ ܝܘܡܐ *iter unius diei. Exemplum* (inquit) *manifeſtum codicis variantis*. Idem Theſaur. Philol. l. 1. c. 3. ſect. 2. obſervat ex editione Arabica Erpeniana, Pentateuchi authorem uſum exemplari Hebræo à communibus noſtris diverſo, quòd ex variis locis probat. Gen. 50. 19. Pro, *An loco Dei ego ſum?* legit, *Ego timeo Dominum*; quaſi pro התחת eſſet התחתי. Idem obſervat Exod. 12. 8. & 23. 17. Sam. Bochartus in opere illo omnigenæ eruditione referto, Geogr. Sac. part. 1. l. 2. cap. 22. præfert lectionem Græcam Sept. 2. Chron. 20. 1. Hebraicæ, & ſubdit, *Fruſtra ſe torquent interpretes in his explicandis*, Filii Ammon, & cum iis ex Ammonitis: *ſed ſi pro* מהעמונים *Mem & Ain tranſpoſitis, legatur* מהמעונים *prout legiſſe Græcos ex eorum Verſione conſtat, tolletur omnis ſcrupulus*. Idem part. 1. l. 2. c. 23. ex Verſione 70. Euſeb. & Vulg. colligit. Veteres legiſſe עיבל pro עובל. Videatur & part. 1. l. 3. cap. 5. Clariſſ. Salmaſius (vide Capelli Apol. p. 113.) de ejuſmodi diſcrepantiis ait, *ſe ex iis cognoviſſe interpretes rectiorem lectionem in libris eo tempore inveniſſe, quàm quæ hodie in noſtris extat*. Imò Cl. Buxtorfius, ſtrenuus Hebraici Textus defenſor, fatetur, *de Verſionibus Græcis, quorum fragmenta extant, Aq. Theodot. & Sym. quæ interdum ab hodiernis Hebraicis codicibus differunt, ſe nihil pronunciare audere*. Idem de Hieronym. differentiis dicit, *ſe incertum eſſe, quid reſpondere debeat*. Anticrit. l. 1. c. 8. p. 152. Hiſce adjicere poſſem, Brentium, Oſiandrum, Calvinum, Muſculum, Mercerum, Scaligerum, alióſque plurimos; ſi hoc non eſſet lucem Soli fœnerari. Hoc enim ita frequenter apud Interpretes occurrit, ex verſionibus colligere varias textus lectiones, ut à nemine negari poſſit.

10. Denique ratio manifeſtè probat, ex interprete authoris mentem, & quomodo interpres legerit, colligi poſſe. Verſio enim authoris verba & ſenſum reddit, ut ſpeculum imaginem: aliàs Verſio dici non meretur. Hoc in omnibus libris in omni ſcientiarum genere conſtat. Aliàs fruſtra eſſent verſiones, & nulli uſui inſervirent; & inter alia, fruſtra tot antiquas verſiones in hoc Bibliorum opere (cujus pars maxima ex verſionibus conſtat) congeſſimus, ſi ex iis de textus originalis tum ſenſu, tum lectione, nihil judicare poſſemus. Cùm enim eundem codicem varii interpretes variè reddunt, hujuſque cauſa ſaltem probabilis reddi poteſt, præſertim ſi periti fuerint, & fideliter omnia reddere ſibi propoſuerint, ipſos codices originarios à ſe invicem in quibuſdam diſcrepâſſe colligitur. Extat jam Arati Phænomenon, quòd Latinè olim reddidit Cicero: obſervant verò Critici codicum varietatem ex Ciceronis verſione. Idémque de Ariſtotelis & Galeni verſionibus per Averroem & Avicennam obſervatur, ipſorum codices in aliquibus ab hodierno textu Græco diverſos fuiſſe. Nec eſt, quòd quis objiciat, hujuſmodi lectiones eſſe conjecturas tantùm, non demonſtrationes. Nam etſi interdum diverſitas ex interpretis errore, vel ex certo conſilio oriri poſſit, plerumque ex ipſa verſione colligi poteſt: tamen cùm cauſa varietatis manifeſtè reddi poteſt, iſtiuſmodi lectiones variantes

ſuam certitudinem habent, cùm ſcil. ex levi literarum figura, vel ſono ſimilium, mutatione, vel metatheſi ſive tranſpoſitione, vel ex ambiguitste per abſentiam punctorum, iſtiuſmodi lectio ociri poteſt, qualem reddit interpres; nec alia ratio oſtendi poteſt probabilior, cur interpres ita reddiderit. Certè demonſtrationes Mathematicæ in omni materia non dantur; ſed ſecundum ſubjectam materiam probationes ſunt diſtinguendæ: & in hoc genere alia demonſtratio dari non poteſt, quàm oſtendo, verſionem quadrare lectioni, quæ illi tribuitur, nec poſſe com altera congruere. Sic demonſtramus LXX. & Evangeliſtam legiſſe כארו non, כארי quia vocem Hebraïcam, reddiderunt per ὤρυξαν *foderunt*, quòd nulli lectiooi convenit niſi כארו. Imò ſi dicamus, tantum veriſimile eſſe, interpretes ita legiſſe; hoc ſatis eſt, donec proberor veriſimilius eſſe, eos ita non legiſſe: cùm ratio manifeſta ſit, quare ita legerint, quia ſcil. quadrat eorum interpretatio cum tali lectione. *Rationi verò conſentaneum eſt* (ut ait vir doctiſſ.) *interpretes ita legiſſe, quomodo reddiderunt, potius quàm legerunt:* nec valet dicere, poſſibile eſſe, ot aliter legerint; ſed reddenda eſt ratio probabilior, ita non legiſſe. Unde Boorius cum larvis luctatur, Vindic. cap. 23. p. 225. idémque ferè dicit quòd adverſarius, contra quem pugnat, cùm fatetur *lectiones conjecturales ex verſionibus peti poſſe.* Lectiones enim tales conjecturis niti verum eſt; ſed talibus, quæ probabiliorem faciunt lectionem, quàm quæ in contrarium afferri poſſunt: nec enim aliud in hoc negotio dari poteſt. Quòd verò ipſe cum ſociis in verſiones omnes pro libitu, præſertim Græcam τῶν ό debacchator, quaſi *nulla fides huic verſioni habenda ſit, quòd non ſibi propoſuerint Græci Interpretes, ſententiam originarii textus exprimere; ſed quòd ad libitum addere & ſubducere, eis ludus fuerit, &c.* proprio loco, meras calumnias eſſe, oſtendemus. His enim conceſſis, non interpretes, ſed corruptores peſſimi & perditiſſimi nebulones eſſent. Convicia verò, quæ in eos à Novatoribus conjiciuntur, per ipſorum latera feriunt totam Eccleſiam Chriſtianam, omnéſque Patres antiquos, (ne ipſo Hieronymo excepto) qui talem corruptam verſionem in precio habebant, populo explicabant, & commentariis illuſtrârunt. Imò Apoſtolos eodem crimine involvunt, qui hac verſione frequenter uſi ſunt, eámque Eccleſiæ Chriſtianæ tradiderunt. Sed de hac reliquiſque verſionibus: earúmque uſu, uberius dicemus, cùm ad ſingulas in ſpecie deventum erit.

11. Non tamen omnes interpretum ab originario textu diſcrepantias pro variis lectionibus habendas volumus; nec quenquam oovi, qui hoc affirmat: etſi Bootius omnibus ſibi adverſantibus affingit. Multæ enim eſſe poſſunt ex interpretis lapſu, dum vel in lectione, vel in genuino loci ſenſu, vel in vera verborum ſignificatione errare poſſit. Sæpe etiam Paraphraſtem agit, & verba quædam ad loci explicationem addit; quædam etiam, quæ minus neceſſaria videntur, omittit. Scribarum etiam errores, qui tum io textum, tum in verſionem irrepere poſſunt, pro variis lectionibus non habendi. Diſtinguendi itaque ſunt errores librariorum ab ipſa verſione; & in hac accuratè diſtinguendi ſunt interpretis lapſus, & expoſitiones Paraphraſticæ, à variantibus codicis originarii lectionibus. Variæ enim poſſunt eſſe cauſæ, cur interpres aliter legerit, quàm vertit. Cùm verò ratio alia nulla probabilis reddi poteſt, cur interpres ita tranſtulerit, præter exemplaris varietatem; & ratio probabilis adferri poteſt, ex vocabuli ambiguitate, vel literarum figura, vel ſono ſimilium, mutatione, vel ex literarum levi tranſpoſitione, vel ex vocis diviſione vel compoſitione &c. exemplar ita habuiſſe; non video, quin hoc caſu ex verſione, varia exemplaris lectio colligi poſſit.

12. At ex mera conjectura, varias colligere lectiones, (cùm ſcil. nulla codicum vel interpretum diſcrepantia adferri poſſit, nec lectio recepta quicquam in ſe falſum & abſurdum contineat,) qoia ex levi ſcilicet punctorum mutatione, vel literarum ſimilium tranſpoſitione, mutatione &c. melior elici videtur ſenſus, ſalvo aliorum judicio, vix tutum eſt. Scio, magni nominis Theologos ſentire, hoc fieri poſſe: imò tentâſſe: ut videre eſt apud Brentium, Pſal. 8. 4. 2. Chron. 2. 40. Oſiandrum Pſal. 53. 6. Muſculum Eſ. 49. 24. Pellicanum in Pſalm. 2. 6. & 35. 16. & alios. Hoc verò conceſſo, lata feneſtra aperietur luxuriantibus ingeniis Scripturam depravandi, & in quemlibet ſenſum flectendi: ita ut inſtar Cothurni Theramidis cujuslibet pedibus aptari poſſit. Quòd enim io prophanis auctoribus non audent Critici (ſine codicum vel interpretum authoritate, vel urgente neceſſitate) ex proprio ingenio corrigere, & aliam lectionem ſubſtituere, (quòd in iſtiuſmodi libris vix ferendum:) in libris Sacris, quibus multò major reverentia debetur, quàm ullis ſcriptis humanis, planè illicitum. Unde illorum auctoritas non ſollicitanda, nec lectio uſitata mutanda, niſi ex optimorum codicum vel interpretum conſenſu, vel cùm lectio abſurda & planè falſa in textum irrepſit, quæ nullo modo defendi poſſit. Hæc de variis lectionibus.

PROLE-

PROLEGOMENON VII.

De

TEXTUUM ORIGINARIORUM INTEGRITATE ET AUCTORITATE.

1. Controverſia de Textuum integritate & auctoritate unde orta. 2. Multi tum veterum, tum recentiorum, Judæos accuſant de corruptione Textus Hebraici. 3. Judæos ante Chriſtum, Textum non corrupiſſe. 4. Poſt Chriſtum, nec à Judæis, aut aliis Scripturas malitioſè corruptas fuiſſe. 5. Repugnaret hoc providentiæ divinæ. 6. Et fidelitati Eccleſiæ. Codices Hebræi ad Eccleſiæ curam ſpectant. Nunquam defuerunt in Eccleſia viri docti, quorum ſtudiis Codices Hebræi conſervati. 7. Probabile eſſe, cùm duplex eſſet lectio, Judæos eam lectionem ſecutos, quæ Chriſtianis minus faveret. De loco celebri, Pſal. 22. 17. 8. Ad argumenta pro depravatione per Judæos facta reſpondetur. 9. Examinantur loca, quæ corrupta eſſe, affirmant nonnulli. 10. De correctionibus ſcribarum ſive תקון ספרים locis 18. 11. Loca illa non eſſe à Judæis malitioſè depravata. 12. Errata tamen quædam leviora ex ſcribarum incuria, temporúmque injuria irrepere poſſe in Textus Originales. De tribus codicibus diſcrepantibus in Talm. Hieroſol. De iis doctorum judicia. 13. Idem probatur ex Hieronymo. 14. Et aliorum doctorum teſtimoniis. 15. Idem de N. Teſt. Græco aſſeritur. 16. De Authentia textuum Originalium. 16. Quid propriè ſit Authenticum? Exemplaria Hebr. & Græca hodierna cum ipſis αὐτογράφοις convenire. 17. Textus Originales ſemper fuiſſe, & hodie eſſe Authenticos. 18. Probatur ex providentia divina, & Eccleſiæ fidelitate. 19. Ex appellatione, Fontium. 20. Ex Veterum teſtimoniis. 21. Ex doctioribus Eccleſiæ Romanæ. 22. Objectioni occurritur. 23. De quibuſdam caſibus, quibus concedunt Bellar. & Canus, poſſe nos à Verſionibus ad fontes recurrere. Enumeratio iſta eſt inſufficiens. In omnibus ad Textum Originarium recurrendum eſſe, niſi ubi certò conſtat, mendam irrepſiſſe. 24. Reſpondetur objectioni, quòd ſublatis punctis textus Hebræus eſt ambiguus, & quòd pauci textus Originales intelligunt. Unde fidei firmitas in rudioribus. 25. Verſiones ex textu Originali corrigendas eſſe.

1. DE Textus Hebraici Veteris, & Græci N. Teſtamenti integritate & ſinceritate primò dicendum: deinde de ejus auctoritate & Authentia. Sciendum verò, controverſiam de his ex Decreto Concilii Tridentini, quo Vulgata Latina pro Authentica declarata eſt, potiſſimum ortam eſſe. Hinc enim alii ita pro Vulgata decertant, ut non tantùm aliis Verſionibus prælatam eſſe velint, ſed etiam ipſis fontibus. Quia verò abſurdum videtur rivulos fontibus præferre; ideò fontes non puros hodie eſſe, ſed turbidos, & ita corruptos, ut pro regula fidei haberi non poſſint; nec dogmata controverſa, vel verſiones per eos examinari poſſe, affirmant. Alii è contra, non tantùm Vulgatam Latinam Authenticam eſſe negant; ſed in eam, ut omnium verſionum peſſimam, pleno ore declamant: nec tantùm Textus Hebraicos & Græcos puros, & ab omni corruptione ſpontanea immunes eſſe volunt; ita ut pro regula fidei & morum haberi poſſint: ſed ne in minimo apice ab ipſis Autographis diſcrepare, nec ex ſcribarum errore aliáve cauſa, mendas leviſſimas in eos irrepere poſſe, ſtatuunt. De Latina Vulgata peculiari diſſertatione dicemus, hic de textibus Originalibus agendum.

2. Multi ſunt inter veteres, qui Judæos accuſare videntur de corruptione textus Hebraici voluntaria: inter quos Juſt. Martyr. dial. cum Tryphone. Iræn. l. 3. cap. 24. Tertull. de hab. mulier. cap. 3. Nec aliter ſentire videntur Athanaſius in Synopſi Script. Euſeb. Hiſt. lib. 4. cap. 18. Chryſoſt. Hom. 5. in Matth. & Hieronym. ipſe in Gal. 3. licèt hic poſtea ſententiam contrariam acerrimè defendit. Horum tamen teſtimonia ita exponit Bell. lib. 2. de Verbo Dei. cap. 2. ut non de textu Hebraico, nec contra Judæos ita ſcripſiſſe, ſed contra Aquilam, Theodotionem & Symmachum, qui erant Judæi Apoſtatæ, & Verſionibus ſuis Scripturam contaminàrunt, intelligenda ſint: quòd, an de omnibus, quos citavimus, dici poſſit, multum dubito. Inter recentiores tamen plures hanc ſententiam propugnârunt. Ante Concilium Tridentinum pauciores quidem, ut Lyra in Hoſ. 9. 12. Paul. Burg. in Pſal. 22. & alibi. Porchetus in Victoria contra Judæos, part. 1. cap. 2. & per totum cap. 15. Galatinus, qui omnia ferè ex Porcheto tranſcripſit. Nebienſis in Pſal. 22. Poſt Concilium verò multò plures; Canus locorum lib. 2. cap. 13. Lindanus de opt. gen. interp. lib. 1. cap. 2. Leo Caſtrius, proleg. in Eſaiam. Garcias contra perfidiam Judæorum. Salmer. in Proleg. 4. Auguſt. Steuchus in recognit. Vet. Teſt. Mercenus in Gen. 3. 18. Greg. de Val. Analyſ. lib. 8. cap. 5. Serarius Proleg. cap. 11. q. 2. Grodonius Controv. 1. cap. 9. quibus Cochlæum, Tannerum, alióſque adjicere licet, qui in gratiam Vulg. Lat. Hebræum textum malitioſè à Judæis corruptum eſſe, clamitant. Ejuſdem criminis reos facit impoſtor impius Muhammedes tum Judæos, tum Chriſtianos:

illos accuſat falſâſſe Teſtamentum Vetus, hos corrupiſſe Novum: ipſe verò à Deo miſſus aſt, ut omnia reſtituaret. Surat. 4. & 5.

3. Quid nobis videtur veio conſentaneum, paucis exponam. Prima concluſio ſit hæc; Judæi ante Chriſtum malitioſè Scripturam non depravârunt. Nam, ut ſcribit Hieron. in Eſ. 6. nunquam Domious & Apoſtoli, qui cæteta crimina arguunt Scribarum & Phariſæorum, de hoc crimine, quòd maximum, tacuiſſent. Tantum verò abeſt, ut Chriſtus reprehendat, ut potiùs contrarium innuat; dum Joh. 5, 39. ad Scripturas ſcrutandas auditores ſuos amandat: quòd nunquam feciſſet, ſi falſatæ & corruptæ fuiſſent; ſad de corruptiona præmonuiſſat. Et Matth. 23. 2. 3. *Sederunt Scribæ & Phariſæi ſuper Cathedram Moſis. Quæcunque ergò dixerint vobis, ſervate & facite.* Credâme aliquis, ad Scripturas corruptas lagendas, & ad ipſoa corruptores audiendos, Dominum populos ablagâſſe?

4. Poſt Chriſtum verò malitioſè non corruptas fuiſſe, à Judæis vel aliis, multis probant Bellarm. lib. 2. de Verbo Dei, cap. 2. Joh. D'Eſpeires, Simeon da Muis, aliique Ecclaſiæ Romanæ Doctores argumantis validiſſimis. Primom eſt Hieron. loco citato, & Orig. lib. 8. in Eſaiam, quòd quæ à Domino & Apoſtolis ax Scriptura citantur, eadam planè ſunt in codicibus noſtris: at abſurdum & planè ridiculum eſt imaginari, eos loca iſta ita citâſſa, ut à Judæis vel aliia poſtea depravanda fore præviderant. 2. Si Judæi malitioſè corrupiſſent Scripturas odio Chriſtianorum, hoc ſine dubio feciſſant in vaticiniis de Chriſto, & in locis, quæ de præcipuis myſteriis religionis Chriſtianæ agunt: hoc verè non fecerunt. Nam in qoibus codices Hebræi à Græcis & Latinis differunt, ea nullius aut parvi momenti ſunt: imò ut obſervat Bellarmin. in iis ſæpe codices Habræi Judæis magis obſunt, quàm Græci & Latini; ut in Pſalmo 2. ubi lagunt Græci & Latini codices, *Apprehendite diſciplinam, ne iraſcatur Dominus*; in Hebr. eſt, *Oſculamini filium, ne iraſcatur.* Quæ lectio magis facit pro Chriſto Dei filio, quàm prior. Quis verò credat, Judæos depravâſſa locos, da quibus inter nos & illos nulla eſt controvarſia; & in reliquis, quæ de graviſſimis myſteriis noſtræ raligionis agunt, nihil immutâſſe? Hinc affirmat Andradius, *Si quis velit Judæorum petulantiam coërcere, & dementiam reprimere, multò apertiora & illuſtriora ex Hebrais, quàm ex Græcis & Latinis codicibus, argumenta deducturum.* De locis verò quæ à quibuſdam objiciuntur, infra dicemus. 3. Judæos Scripturaa corrumpere nec potuiſſa, nec voluiſſe, probat S. Aug: lib. 13. de Civit. cap. 13. *Anne credibile eſt ipſos codicibus ſuis voluiſſe eripere veritatem, ut nobis eriperent auctoritatem; vel per totum orbem diſperſos potuiſſe in hoc conſpirare, nullo contradicente;* Confirmatur verò, Judæos hoc nunquam voluiſſa, ex incredibili ipſorum zelo erga Legem & libros Sacros, ut mortem potiùs omniáque tormenta ſubirent, quàm vel unom lagis apicem mutare vel adulterare vellant: ut da iis taſtatur Joſeph. lib. 1. contra Appionem, & Philo apud Euſeb. l. 8. c. 6. & 8. Imò tanta ſuperſtitiona feruntur erga Sacros codicas, ut in libro Legis ſi vel unicum erratum daprehendant, pro illegitimo damnant, & abjiciunt; nec ollos libros non correctos ſervandos volunt ultra 30. dies: ſi varò ultra 4. arrores habant, ſepeliendum volunt cum probis hominibus.

5. Repugnaret providentiæ divinæ, ut libros quos ad ſalutem genaris humani exarari voluit ab hominibus θεοπνεύστοις, quoſqoa permanere voluit ad finem mundi; ex qoibus, ut fontibus, aquas ſalutares omnes gentes haurirent; ita falſari ſineret, ut ad hunc finem inepti eſſent. Non ita unquam indormivit cuſtos Iſraelis, qui in neceſſariis Eccleſiæ ſuæ nunquam deficit: Cúmque novæ ravalationes non ſunt expectandæ, eò quòd Deus totam voluntatem ſuam de doctrina ſalutis libris Scripturæ conſignaverit; injurioſum eſſet Dei providentiæ, qui ſe Eccleſiæ ſemper adfuturum promiſit, aſſerere, libros, in quibus hæc doctrina continetur, perituros aliquando, vel corruptos fore. Cúmque Judæos per omnes gentes diſperſerit, qui hos libros ubique circumferunt, ſpecialem ejus curam obſervant Juſtin. Orat. Exhort. & Auguſt. l. 18. de Civ. c. 46. & in Pſalm. 56. *ut Judæi, tanquam capſarii noſtri libros noſtros circumferrent, ut cùm Pagani non credunt, quæ nos de Chriſto prædicta fuiſſe dicimus, quaſi à nobis eſſent conficta, mittamus eos ad inimicos fidei noſtræ Judæos, qui libros noſtros circumferunt, in quibus eadem habentur, quæ nos prædicamus.*

6. Præterea hoc contra fidalitatem & curam Eccleſiæ Chriſtianæ erga libros Sacros faceret, quàm Deus *columnam* facit *& firmamentum veritatis*, cui oracula ſua concredidit; ſi ſacrum hoc depoſitum adulterari & falſari permitteret. Libros N. Taſtamanti Eccleſiæ Chriſtianæ tradiderunt Apoſtoli, quos fideliter conſervavit. Hebraicos etiam ad Ecclaſiæ curam pertinere, agnoſcunt doctiores Romano-Catholici. Ex quo enim Judæis libellum repudii daderit Deus, nec amplius pro populo ſuo agnoverit, facti ſunt injuſſu Oraculorum divinorum poſſaſſores; qoorum curam Deus in Eccleſiam tranſtulit: nec aliter jam portant Judæi Scripturam, quàm cæci ſpeculum, in quo alii multa vident, ipſi nihil. Multum itaqua à vero aberrant, qui de Hebrais codicibus ita loquuntur, quos *Judaicos* vocant, quaſi ad Judæos tantùm partinerant, non ad Eccleſiam Chriſti. Longè aliter ſentit Joh. Mariana. tract. de Volg. Lat. cap. 9. *Omnino abſurdum videtur, divinas Scripturas, hoc eſt, Teſtamentum, quod Deus nuncupavit, & in quo Eccleſiam heredem ſcripſit, in linguam Latinam transfuſum modo conſervare: amiſſum autem, aut depravatum penitùs, & contaminatum in iis linguis, in quibus ſcriptum primò eſt.* Unda poſtea infert, *Sit itaque fixum, non minus ad Eccleſia curam Hebraicos & Græcos codices, quàm Latinos pertinere. Unde primò efficitur, neque eos codices potuiſſe in univerſum, vel in re majoris momenti corrumpi: conſenſu enim Eccleſia occurriſſet, quæ divino inſtinctu & afflato regitur; & viri docti, quorum numerus aliquis ſemper fuit, periculum indicâſſent.* Ad eundam modum Joſeph. à Coſta de Chriſto revelato lib. 2. c. 16. *Editionem Hebraicam authenticam eſſe, dubitare non poſſumus: & quamvis Judaica perfidia atque invidia tentatum eſſet, tantum nobis bonum eripere, fontem ipſum*

ſen.

ſcil. ſermonem Dei inficere: tamen nullo modo credendum eſt, licuiſſe eis, quicquid libuit. Rationem reddit, *Non defuerunt in Eccleſia viri docti, quorum ſtudio conſervati ſunt Hebræi codices.* Simeon de Muis Hebraicæ linguæ Profeſſor Regius Pariſiis, Epiſt. de Verit. Hebr. p. 17. *Ut dem Judæos exemplaria omnia adulteràſſe; nego, & pernego, in ea; quæ in Chriſtianorum Bibliothecis extarent, neque adeò ipſorum juris eſſet, quicquam potuiſſe. Omnes enim mihi videntur conceſſuri, Hebraica Bibliorum exemplaria Chriſtianis nunquam defuiſſe.* Idem probat Bellarm. ex Origene, Auguſtino, Hieronymo, & Euſebio. Sixtus Senenſis Biblioth. ſanct. l. 8. p. mihi 627. Driedo de transl. Script. l. 2. Andradius defenſ. Concil. Trid. l. 4. Eſtius in Gal. 3. 10. Dom. Bannes in 1. Thom. q. 1. art. 8. dub. 4. Lorin. in Pſal. 26. 12. Quibus & hoc D. Buxtorfii ſubnectam, Anticrit. part. 2. cap. 14. quod *ſimulac Reſp. Judaica abolita, & doctrina Chriſtiana introducta eſſet, etiam Judæi magno numero, & inter eos non infimi ſubſellii, nec vulgaris eruditionis, doctrinæ, & pietatis, Chriſto nomen dederint, qui lingua & legis peritiâ inſtructi codices ſacros ſecum ad Chriſtianiſmum detulerunt, & cæteris quoque communicaverunt adeò ut ſi quid malitiâ & invidiâ, vel negligentiâ & temeritate mutatum eſſe, hi deprehendere poſſint.* Hoc verò argumentum latiùs deducendum volui, non tantùm, ut integritatem textus probarem; ſed etiam ut quorundam ſciolorum temeritati occurratur, qui peritia umbratili linguæ Hebraicæ inflati, ſcribunt, ab Hieronymo uſque ad hoc ſeculum, Hebræa volumina à Chriſtianis ſpreta & tenebris ſepulta jacuiſſe; nec quemquam extitiſſe, qui hujus linguæ gnarus eſſet. Vide Cunæum de Rep. Hebr. l. 2. p. 187. Hæc autem à vero abeſſe, ex dictis conſtat. Vide D. Hottingerum Theſ. Philol. lib. 1. c. 2. q. 4. & quæ à nobis dicta ſunt Proleg. de linguis & earum uſu.

7. Licèt verò Judæi malitiosè textum non corruperint, probabile tamen eſt, ubi duplex eſſet lectio, quarum una magis favebat Chriſtianis, eos alteram ſecutos eſſe, ex odio Chriſtianorum. Sic Sixtinus Amama Antibarb. Bibl. lib. 1. cap. 1. & lib. 3. in Pſal. 22. 17. Idem concedit Bellar. loco citato. Joh. D. Eſpeires. tract. 1. de Textu Hebr. diſp. 2. dub. 2. probat ex loco illo celebri, Pſal 22. 17. ubi olim erat in textu כארו *foderunt*, & in margine, כארי, *ſicut leo*: poſteriores verò Judæi τὸ Keri ſive כרי poſuerunt in textu, כרו verò prorſus ſuſtulerunt, nec aliquid in margine notàrunt. Primum planè probatur ex Maſora, Numer. 24. 9. ubi in Maſora marginali legitur, *quater occurrere* כרי *bis cum Camets, & bis cum Patach*, & in Maſora textuali hæc adduntur, כרי *bis extat, Sic Num. 24. 9. accubuit ſicut leo, & Pſal. 22. 17.* כארי *manus & pedes meos: ſed in poſteriore loco, Ketib, ſive ſcriptum eſt* כארו. Ubi apertè dicunt, כארו fuiſſe in textu, quæ nunc nec in textu, nec in margine conſpicitur in illorum libris, ideóque antiqui Maſorethæ hunc locum non corruperunt. Idem etiam teſtatur Ben Chajim, in Maſora finali ſive magna, ad finem Bibl. Venet. ſub litera א, ad vocem כארי, in libris quibuſdam correctis, Ketib eſſe כארו, Keri כארי. Si quis verò dicat, Maſorethas poſuiſſe meliorem lectionem in textu, cùm generaliter ſtatuant, lectionem in margine eſſe meliorem, Reſp. ſæpe Keri & Ketib tranſponi, teſte Elia in edit. Ven. 1525. Lindanus etiam & Fœlix Pratenſis dicunt, *ſe vidiſſe exemplaria vetuſtiſſima, in quibus erat* כארו *in margine.* Alterum verò de recentioribus Judæis patet ex hodiernis exemplaribus, ubi in textu eſt כארי. in margine verò nihil adnotàrunt & hoc ipſos conſultò feciſſe dicit R. Moſes Hadderſon in Geneſ. 8. & hanc unicam eſſe probabilem mendam in textu Hebr. agnoſcunt, Sixt. Amama Junius, Whitakerus, & alii. Hoc verò ipſos feciſſe ex odio in Chriſtum, & contra propriam conſcientiam, apparet ex Commentariis R. Salom. Ab. Ezra, R. David, & aliorum: qui licèt alias omnes minutias excutiant, cùm tamen in hunc locum ſcribunt, nullam mentionem faciunt lectionis כארו, ſed exponunt per כארי *ſicut leo*, ſenſu planè abſurdo & incongruo: licèt optimè nôſſent, in Maſora textuali ad Num. 24. dici, quòd in codicibus correctis ſcriptum eſſet כארו in Pſal. 22. Notandum etiam, licèt Rabbini poſteriores exponant hæc verba כארי *ſicut leo*, hoc tamen ipſos feciſſe contra Maſoram marginalem hoc loco, ubi notatur כארי bis reperiri cum Cametz in duplici (ſive diverſa) ſignificatione, ſcil. Eſ. 30. 13. & Pſalm. 22. 17. cùmque certum ſit, hanc vocem in Eſ. 30. reddendam eſſe *ſicut leo*; certum etiam eſt, hoc loco aliam debere ſignificationem habere, quæ non poteſt eſſe alia, quàm *foderunt*. Sic Buxtorf. in Lex. in ארה & Sixtus Senenſ. reddunt vocem כארי per *foderunt*. Sic etiam legerunt antiqui interpretes 70. Aquila, Hieronym. & Patres univerſi. Unde licèt in pleriſque exemplaribus impreſſis ſit כארי (excepto Complutenſi, in quo legitur כארו) ſemper tamen vertunt per *foderunt*. In noſtra verò editione ſecundum Biblia Interlinearia, quæ ſecuti ſumus, eſt כארי at notavimus cum circello, qui ad Keri refert, quòd inter varias lectiones Hebraicas in Tomo noſtro ultimo, cum כארו exprimitur. V. D. Pocock. in Porta Moſis, in Miſcell.

8. Reſtat, ut ad argumenta, quæ adducuntur à quibuſdam Romanæ Eccleſiæ Doctoribus, ut probent Judæorum depravationem Scripturæ voluntariam, reſpondeamus. Joh. Morinus, Exercit. Bibl. 1. cap. 6. oſtendere laborat, quomodo Judæi, licèt ubique diſperſi, potuerint conſentire in librorum ſuorum corruptionem: *Quia ſcil. Senatum habuere Babylone, & in Palæſtina, cujus decretis univerſa gens per orbem terrarum diffuſa religionis voto adſtricta lubenter obtemperabat: ſi quis verò refragetur, ἀποσυνάγωγος factus eſt.* Scribit enim Moſes Ægyptius in procemio operis ſui יד, *Uſque ad Talmudis collectionem ſe adſtrictos fuiſſe decretis Rabbinorum, qui in terra Iſraelis vixerunt: poſtea eorum, qui Babylone Synedrium faciebant, cùm ex Palæſtina expulſi erant. Si verò Senatus ille ſub ſpecie emendandi, libros ſuos depravâſſent, & ſic deſcribendos edixiſſent; nullus eſſet Judæus, qui vel unam literam aliter deſcribere auſus ſit.* Reſpondeo, licèt hæc à Morino adferuntur, ipſe tamen fatetur, *Judæos codices ſuos de facto non depravâſſe.* Addam ego, nec potuiſſe, non obſtante tali decreto. Nam 1. Valde improbabile eſt, totum Synedrium in tale decretum con-

ſen-

ſenſuros, cùm ex omnibus regionibus Rabbini ibi convenerint. 2. Exemplaria Hebr. paſſim in Chriſtianorum manibus erant, qui corruptelam talem facilè animadvertiſſent, Judæiſque exprobrâſſent. 3. Licèt Maforethæ, & Rabbini plerique à vero Legis ſenſu longè aberraverint, & ad nugas, & ineptas expoſitiones ſe receperint, quibus Scripturam maculârunt; verborum tamen & literarum, quæ Legis cortex, maximè tenaces erant, uſque ad ſuperſtitionem; quòd de Judæorum populo ſupra ex Joſepho & Philone oſtendi.

9. Loca quædam producunt Bonfrer. in Præloq. Canus l. 2. loc. Theol. c. 12. Salmer. Proleg. 4. Lindan. de opt. gen. interpr. c. 11. Gordonius, Huntlæus, & alii, quæ corrupta eſſe in codicibus Hebraicis probare nituntur. Præcipua ſunt, (1) Gen. 8. 7. ubi Hebr. legit: *Corvus egrediebatur & revertebatur:* cùm tamen LXX, Vulg. Lat. & omnes Patres legunt, *non revertebatur.* (2.) Gen. 49. 18. pro שָׁלוּחַ *miſſus* vel שָׁלֻחַ, ipſi legunt שילה *Schilo*, ſenſu nullo. (3.) Pſal. 18. 5. pro קולם *vox eorum* legunt קום *linea eorum.* (4.) Pſalm. 21. 17. pro כארו *foderunt*, legunt כארי *ſicut leo.* (5.) Eſ. 9. 6. pro יִקָּרֵא *vocabitur*, legunt יִקְרָא *vocabit.* (6.) Jer. 21. 6. pro יקרוהו *vocabunt*, habent יקראו *vocabit eum.* Reſp. Nondum convenit inter hujus ſententiæ patronos, quænam loca ſunt corrupta; cùm alii plura, alii pauciora enumerant. Nec ſi in his locis mutatum eſſe textum concederemus, univerſalis textus corruptio inde inferri poſſet, ita ut Scriptura fidei & morum regula eſſe non poſſit: cùm multò plura errata & depravata, imò millena quædam in Vulgatam Latinam irrepſerint ante correctionem Sixti 5. vel, Clem. 8. multáque adhuc ſupereſſe, (quorum plurima collegit Lucas Brugenſis,) quæ correctione egent, fateantur adverſarii: quam tamen juxta Decretum Concilii Trident. authenticam eſſe volunt. Nec ſi in locis iſtis eſſent mendæ ſtatim ſequeretur, à Judæis malitiosè factas eſſe, & non ex Scribarum errore, vel caſu fortuito. Nec deſunt inter ipſos viri docti, qui negant hæc loca depravata eſſe: excepto fortaſſe illo, Pſal. 22. 17. quòd tamen non à veteribus Judæis corruptum, ſed à recentioribus malè legi dicunt; dum ex duabus lectionibus pejorem in textum retulerint: de altera verò, quæ multò melior, prorſus ſilent. In ſpecie verò ad loca quæ proferunt, Reſp. Ad primum dicit Bellar. *Non defuiſſe Biblia Latina, quæ legerunt, ut eſt in Hebræo, egrediebatur & revertebatur.* Et notant Lo. duo MSS. hic legiſſe, ut ex variis lectionibus Lat. ad finem hujus operis, eſt videre. Deinde verba in Hebr. *exiit exeundo & redeundo* &c. non ſignificant corvum in arcam rediiſſe; ſed volitâſſe circa arcam eundo & redeundo, idque ſæpius, (fortaſſe enim, ut conjicit Luc. Brugenſ. in Notationibus, cadavera invenit in ſummitate montium, qui aquis nudati erant) donec ſiccarentur aquæ: & cùm hoc cohærere poteſt, quòd *exibat & non revertebatur, in Arcam*, ſcil. ita ut hic varia lectio fortaſſe olim fuerit, nulla ſpontanea corruptio. Ad 2. reſp. Per שִׁילֹה intelligunt *Meſſiam*, tria Targumim. Onk. Hieroſol. & Jonath. & Kimchi. Unde liquet, Judæos hunc locum non corrupiſſe, ut probarent Meſſiam nondum veniſſe. Ad 3. dicit Joh. Iſaacus, קום inter alia ſignificare, *vox eorum*: alii, quòd LXX. & Hieron. legerunt קולם, ſed poſtea ל excidiſſe: alii, (quod probabilius,) ipſos legiſſe קום, ſed ad ſenſum magis, quàm verba reſpicientes, tranſtuliſſe, *vox* vel *ſonus eorum.* Ad 4. reſponſum eſt ſupra. Ad 5. ex Eſ. 9. 6. agnoſcit Calvinus cum aliis, Judæos ſenſum hujus loci depravare voluiſſe malè interpretando, ne pro Chriſti divinitate faceret; non tamen verba mutâſſe. Vox enim ויקרא ſecundum variam punctationem recipere poteſt tum activam, tum paſſivam ſignificationem: & verti poteſt, *vocabitur*, vel *vocabit.* Paſſivè legunt LXX. Chald. Sym. Aquil. Hieron. &c. Punctârunt Maſorethæ activè, & forte hanc lectionem ſecuti ſunt, quia Chriſtianis minus favet: At cùm hanc punctationem retineant omnia exemplaria inter Chriſtianos impreſſa, non neceſſe eſt, ut ad hoc confugiamus. Nam certum eſt, familiare eſſe apud Hebræos verba activa ponere ſine ſuppoſito pro paſſivis, ut notat Bonfrer. in locum huic ſimilem, Deut. 15. 2. Unde eſt, quòd frequenter hæc ipſa vox וַיִּקְרָא *vocabit*, paſſivè reddatur, tum à LXX. tum à Vulgata; aliiſque Interpretibus: ut obſervat Forſterus in Dictionario ſuo, ut Gen. 25. 25. Numer. 13. 25. Ex. 15. 23. 2. Reg. 2. 16. & 5. 20. & alibi. Videatur Joh. D. Eſpieres, ubi ſupra, dub. 3. Et ſanè contextus hujus loci hoc poſtulat, ut ita legatur: aliàs nullum commodum ſenſum fundit. Ad 6 Reſp. quæ de præcedenti loco dicta ſunt, etiam huic quadrare; nec ulla eſt in hoc corruptio. Legunt יִקְרָאוֹ *vocabit ipſum.* Sic legit LXX. Rom. At Chaldæus, Syrus, Arabs, Symmachus, Vulgata, Pagninus, vertunt *vocabunt.* R. Kimchi, *vocabit*, id eſt, Iſrael vocabit Meſſiam hoc nomine, *Deus juſtitia noſtra.* Bonfrereus Præloq. c. 13. ſect. 4. dicit, *ſcriptum olim* יקראוהו *vocabunt, & Judæos mutaſſe in* יִקְרָאוֹ *ut hoc vaticinium pro Chriſti divinitate nobis eriperent.* Sed probabilius multò, lectionem non mutatam fuiſſe: ſic enim legerunt LXX. *& vocabit.* Interpretes verò reliqui legerunt יִקְרָאוֹ licèt verterunt, *vocabunt*, ſenſu eodem, referendo ſcil. ad populum Iſraelis. Hieronymus utramque lectionem habet, *vocabit* & *vocabunt*; nec apud ullos veteres ſcriptores eſt, qui locum hunc depravatum dixerit. De his verò aliiſque locis, quos enumerant Gordonius, Hunclæus, & alii, non opus eſt plura dicere: cùm vel nulla ſit in iis menda; vel, ſi aliqua ſit, nihil tamen facit contra fidem & mores; nec ex Judæorum odio in Chriſtianos, ſed ex errore ſcribarum, vel cauſis fortuitis orta ſit.

10. Tandem producunt teſtimonia Judæorum, qui fatentur loca quædam aliter lecta fuiſſe, ac codices hodierni habent; quæ à ſapientibus ipſorum mutata erant, & ab ipſis vocantur תקון ספרים *Tikkun ſopherim*, ſive *Correctiones ſcribarum*; vel, ut alii reddunt, *Aptationes vel ordinationes ſcribarum.* Hujuſmodi loca refert Maſora interior, initio libri Numer. & Pſal. 106. octodecim; vel potiùs loca ſexdecim, in quibus verba 18. immutantur. Galatinus verò & alii pauciora faciunt. Joh. D' Eſpieres, & alii plura: Talmudici verò, in Seder, 4. tract. Nedarim, omnéſque ferè Rabbi-

ni

ni numerant 18. Recenſentur verò à Maſora, Num. 1. hoc ordine. (1.) Gen. 18. 22. ubi olim lectum erat, *Dominus adhuc ſtabat coram Abrahamo*, pro quo ſubſtituerunt Scribæ, *Abraham autem adhuc ſtabat coram Domino*, ut hodie legitur in omnibus codicibus, & apud omnes Interpretes, Sept. Chald. Vulg. Lat. Syr. &c. (2.) Numer. 11. 15. ubi pro, *non videam* בְּרָעָתְךָ *malum tuum*, ſubſtituerunt בְּרָעָתִי *malum meum*. (3.) Numer. 12. 12. ubi pro אמנו *matris noſtræ*, ſubſtituerunt אמו *matris ſuæ*, & pro בשרנו *carnis noſtræ*, בשרו *carnis ſuæ*. (4) 1. Sam. 3. 13. ubi לי *mihi*, mutârunt in להם *ipſis*. (5.) 2. Sam. 16. 12. ubi pro בעונם *afflictionem ſuam*, poſuerunt in textu בעוני *afflictionem meam*, & in margine בעיני *in oculum meum*. (6.) 1. Reg. 12. 16. ubi pro לאלהיך *ad deos tuos*, legunt לאהליך *ad tabernacula tua*. (7.) Ezech. 8. 17. ubi pro אל אפי *ad naſum meum*, poſuerunt אל אפם *ad naſum ſuum* (8.) Habac. 1. 13. ubi pro אל חמות *non morieris*, ſubſtituerunt לא נמות *non moriemur*. (9.) Eſt Mal. 1. 13. ubi pro אותי והפחתם *& afflixiſtis me*, eſt והפחתם אתו *& afflixiſtis eum*. (10.) Zach. 2. 8. ubi per עיני *oculi mei*, ſubſtituunt עינו *oculi ejus*. (11.) Jer. 2. 11. ubi pro כבודי *gloriã meã*. poſuere כבודו *gloriã ſuã*. (12.) Job. 7. 20. pro עליך *ſuper te*, ſubſtituunt עלי *ſuper me*. (13.) Hoſ. 4. 7. pro כבודי *gloriam meam*, legunt כבודם *gloriam ſuam*. (14.) Job. 32. 3. ubi pro *Deo*, ſubſtituerunt, *Job*. (15.) Thren. 3. 20. ubi pro עליך נפשך *ſuper te, anima tua*, legunt עלי נפשי *ſuper me, anima mea*. (16.) Pſal. 106. 20. pro כבודי *gloriam meam*, ſubſtituere, ut ſupra כבודם *gloriam ſuam*. Poſt hæc 16. loca à Maſorethis recenſita ad Num. 1. hæc addunt, *Hæ ſunt 18. verba correctionis ſcribarum, & diſquiſitiones eorum accuratæ, laudabiles*. Licèt verò 16. tantùm loca recenſeant, tamen 18. verba numerant: nam in loco 3. ſunt verba duo, ut & in 15. Hiſce addunt Porchetus lib. 1. de Vict. contra Judæos, & alii, loca alia à Judæis immutata, ſcil. Mich. 1. 10. ubi pro התפלשי *involve me*, ſubſtituerunt התפלשתי *involve te*. Hoſ. 9. 12. ubi pro בשרי *carne mea*, ſcripſerunt בשורי *cùm receſſero*. Addit Joh. D'Eſpeires, Deut. 28. 30. ישגלנה *coivis cum illa*: pro quo ſubſtituerunt, ישכבנה *cubabat in illa*. Galatinus verò affirmat, loca iſtiuſmodi plura eſſe, ita ut vix recitari poſſint. Notat D. Buxtorf. in 1. Numer. & Pſal. 106. *tantùm 16. correctiones recenſeri: ſed in Num. 12. 12. duo exempla occurrere*. Deeſſe tamen illi videtur *locus unus, quem à nullo Judæorum hactenus expiſcari potuit, nec Magnus Mercerus eum invenerit*. Sed quòd jam innuimus, locus 15. ex Thren. 3. 20. duo habet verba mutata, unde numerus 18. exurgere poteſt.

11. Quòd ad argumentum attinet, negamus, ullum ex his locis à Judæis malitioſè mutatum eſſe. Scio, non deeſſe viros doctos, qui totum hoc de correctione ſcribarum in dubjum vocant; imò, qui merum figmentum eſſe ſtatuunt: ut Bellarm. loco citato, Bonfrer. Præloq. c. 13. Sect. 5. Chamier. Panſtrat. l. 12. c. 11. ſ. 16. D. Buxtorfius dubitat: nam *nullum hactenus ſive ex Evangelicis, ſive Catholicis vidiſſe* ſcribit, *qui explicâris, quinam fuerint ſcribæ illi, & quales* תקונין *ipſorum: & quàm antiqua hæc nota de Tikkun ſint liquidò ſibi non conſtare. Antiquiorem earum memoriam eſſe in libro* ספרי *qui ante Talmud. Babylon. fertur conſcriptus: diſſentire tamen Hebræos de ejus antiquitate & tempore. In neutro Talmud ullam planè Tikkun illius mentionem fieri; cùm aliàs* עטור סופרים *longè minoris negotii, in Talmud commemoretur.* Negant etiam Sixtus Senenſ. lib. 8. Ribera in Hoſ. 9. &, ut quibuſdam videtur, Aben Ezra præf. ad Bibl. Verior tamen videtur eorum ſententia, qui concedunt, hanc mutationem factam fuiſſe, (cùm frequens ſit ejus mentio in Maſora, & omnes ferè Rabbini unanimiter ita ſentiant;) non tamen malitioſè hæc loca corrupta eſſe poſt Chriſtum, ſed per Eſdram & Synedrium magnum (qui per ſcribas hic intelliguntur) reſtituta, cùm poſt reditum è Babylone volumina ſacra recenſerent, & ex variis codicum lectionibus illas approbarent, quæ hodie leguntur. Nam primò omnia exemplaria Hebraica legunt ſecundum correctiones iſtas. 2. Ita omnes antiquæ verſiones, etiam quæ ante Chriſtum, legunt, & cum codicibus Hebræis conſentiunt, ut Sept. & Chaldaica; ut & Syriaca, & Vulg. Lat. poſt Chriſtum: quæ certò probant, antiquos codices Hebræos ita olim legiſſe. Tandem ipſa Maſora expreſsè has mutationes ad Eſram refert, quem καὶ ἐξοχὴν *Scribam* vocant. Legimus enim Numer. 12. 12. in Maſora marginali, *locum iſtum eſſe unum ex 18. correctionibus Eſdræ*, תקון עזרא. Eſdram verò & Prophetas poſteriores, libros Sacros recognoviſſe, & lectionem veram, ubi dubium aliquod occurrebat, reſtituiſſe, nemo negaverit: unde planum eſt, à poſterioribus Judæis hæc loca non eſſe corrupta. Præterea in his locis non agitur de ullo Chriſtianæ religionis myſterio; nec Chriſtianis una lectio magis favet, quàm altera. Judæi itaque non corruperunt: ſed vera eſt lectio, quæ hodie in codicibus, tum Judæorum, tum Chriſtianorum, extat.

12. Etſi verò textus originarii non ſint à Judæis vel aliis ſtudioſè corrupti; ſed in omnibus, quæ ad fidem & mores ſpectant, puri & integri: tamen ſcribarum incuriâ, vel temporum injuriâ, in Textus Originarios errata quædam & mendas leviores irrepere potuiſſe, & irrepſiſſe, negari non poteſt: quæ aliorum codicum, & interpretum collatione, aliiſque mediis, (de quibus ſupra,) tolli & emendari poſſunt. Nam in hiſcis, ſacra Volumina idem fatum cum aliis libris ſubiiſſe, præſertim antiquis, & ſæpius deſcriptis, experientia planè teſtatur. Hoc à nemine hodie apertè negari video, ut in Proleg. de variis lectionibus fusè oſtendi: licèt quidam fuerint, (inter quos Pagn. Præf. ad Gram. Hebr. Polanus, & alii,) qui quaſi Judæorum ſcribæ privilegium habuiſſent ἀναμαρτησίας, *in nullo, ne minimo quidem apice, erraſſe unquam*, affirmârunt: & multi hodie, qui argumentorum vi coacti hoc fatentur; poſtea tamen, quòd liberaliter una manu dare videntur, altera ſurripiunt. Contra hos facilè eſt nubem teſtium proferre. Apud Judæos notæ Maſorethicæ circa Keri & Ketib, diſcrepantiæ inter Orientales & Occidentales, inter Ben Aſcher & Ben-Nephtali; libri correcti, (de quibus ſupra,) ad quorum normam cæteri emendati erant, hoc apertè probant. Unde eſt, quòd in Talmude Hieroſol. legimus. Tract. Thaniorb. ſive Jejuniorum. c. 4. ſidra מועד pag. 68. col. 1. *Tres libros invenerunt*

בעזרה *apud Eſdram* (ut reddit Joh. Morinus, Diatr. p. 102. &c. & exerc. Samar. 4. c. 9.) *in atrio* (ſcilicet Templi, ut alii,) *unus erat* מעוני, *alter* זעטוטי, *tertius* היא. *In uno eorum invenerunt ſcriptum* מעור אלי קדם, *in duobus* מעונה (ſcil. Deut. 33. 27.) *duos receperunt, & tertium abjecerunt. In uno invenerunt ſcriptum*, & miſit זעטוטי minimos filiorum Iſrael, ſcil. Ex. 24. 5. *in duobus verò ſcriptum erat*, & miſit נערי juvenes filiorum Iſrael. *Duos illos receperunt, tertium rejecerunt. Invenerunt ſcriptum in uno* (ſcil. Gen. 32. 22.) תשע הוא novem illa, *In duobus* אחת עשרה היא undecim illa, *receperunt illos duos, & tertium rejecerunt.* Ex quibus verbis clarum eſt, apud antiquos Judæos codices variâſſe, & eos plurium lectionem elegiſſe. De his tribus libris hæc mihi ſcripſit vir Doct. D. Joh. Lightfoote. *Ego ſuper totam materiam ferè ſuſpicor.* 1. *Duo approbata fuiſſe exemplaria, unum Judæorum in Canaanitide, alterum Judæorum in Babylone: tertium rejectum: exemplar L X X. relatum ex Aegypto, vel aliquod aliud ſequens L X X.* 2. *Sept. non ſolum Legem Græcè reddidiſſe, ſed Hebræum textum vel Græcis literis vel Hebraicis tranſcripſiſſe:* unde ואטוטי. De diſcrepantiis iſtis antiquorum codicum apud Judæos idem ſentit Kimchius præf. Comment. in Proph. priores. *Viri* (inquit) *Synagogæ magnæ, qui Legem nobis in priſtinum ſtatum reſtituerunt, invenerunt differentias in libris, & ſecuti ſunt multitudinem. In locis verò, quorum claram cognitionem aſſecuti non ſunt, unum ſcripſerunt in textu, & non punctaverunt; aut ad marginem, & textui non inſeruerunt.* Hic videmus, eos varietates agnoſcere in textu Hebræo, & ex pluribus codicibus reliquos correxiſſe. Quòd verò Keri & Ketib ad magnam Synagogam refert, alibi diſcutiemus. Ad eundem modum, idem Kimchi. in 2. Sam. 15. 21. & Joſ. 21. 7. Idem agnoſcit in Bibliis Venetis Ben Chajim, qui editioni ſecundæ præfuit, dum variæ lectiones non per ק, ſed per נ״א, id eſt *alius codex*, notantur: ut videmus Jerem. 14. 14, 22. & alibi: quòd etiam in Baſileenſibus & Interlinearibus obſervare licet. Maximè verò notandum, quòd Joſ. 21. verſus 36. & 37. deſunt in edit. Venet. 1. & 2. ut & in Baſil. & in Chald. Paraphr. & in margine annotatur, quòd *in omnibus antiquis, & emendatis codicibus non reperiuntur, nec in codice Hilleliano: in quibuſdam tamen codicibus inveniri.* Imò numerus verſuum hujus libri, à Maſorethis notatus, his duobus omiſſis, planè congruit. In omnibus verò aliis editionibus impreſſis extant hi duo verſus, ut & in LXX. & Vulg. Lat. & neceſſariò adeſſe debent, quia aliàs urbium numerus, quæ ad Levitas pertinebant, verſ. 41. confici non poſſet, nec numerus urbium duodecim Meraritarum: de quibus v. 40. & ex 1. Chron. 6. 78, 79. ubi eædem urbes recenſentur, clarè conſtat, iſto loco verſus iſtos deeſſe. Certè D. Buxtorfius in Hebræorum ſcriptis antiquis multum verſatus, fatetur, *Judæos à tempore Eſdræ negligentiores fuiſſe circa textum Hebræum, & non curioſos circa lectionem veram.* De punctis lib. 1. cap. 9. Unde libri Hebræi, tam MSS. quàm impreſſi, erroribus obnoxii fuerunt, & ſunt: ac proinde corrigendi & emendandi ex aliorum collatione, ut affirmat idem Anticrit. part. 1. cap. 4. p. 74, 75. 90. & 95. & cap. 8. p. 136. Et Cl. Junius, diſcrepantes lectiones præter Maſorethicas notavit ex vetuſtiſſimo codice Heidelberg. ut ex ejus annotatis, 2. Chron. 26. 5. & 35. 3. patet: ubi codicis illius lectionem hodiernæ præfert, eámque ſequitur. Varii etiam obſervant, Gen. 4. 8. à Judæis ſpacium relictum pro verbis illis, (*Tranſeamus in campum,*) quòd ſupplent omnes verſiones antiquæ, excepto Onkeloſi.

13. Inter Patres, unicus Hieronymus erit inſtar omnium: quem tamen alii in contrarium allegant; qua fide, ipſi viderint. Hic comment. in Gal. 3. in hæc verba, *Maledictus omnis, qui pendet in ligno*, ſic ſcribit, *Mihi videtur, aut veteres Hebræorum libros aliter habuiſſe, quàm nunc habent; aut Apoſtolum ſenſum Scripturæ poſuiſſe, non verba; aut, quod magis eſt æſtimandum, poſt Chriſti paſſionem, & in Hebraicis, & in noſtris codicibus, ab aliquo* Dei *nomen appoſitum: ut infamiam nobis inureret, qui in Chriſtum maledictum à Deo credimus.* Licèt verò Hieronymi conjecturæ non aſſentior; ex his tamen verbis patet, Hieronymum exiſtimaſſe, etiam in textu Hebraico lectionem variantem inveniri poſſe; contra illorum ſententiam, qui magna fiduciâ aſſerunt, ſemper ad interpretes Hieronymum omnes lapſus & varietates retuliſſe, nunquam ad codices Hebræos. Idem in eodem cap. in verba illa, *Maledictus omnis homo, qui non permanſerit in omnibus &c.* hæc habet, *Incertum habemus, utrum 70. Interpretes addiderint*, omnis homo *an in veteri Hebraico ita fuerit, & poſtea à Judæis deletum ſit. &c.* Epiſtola ad Suniam & Fretellam, agens de verbis, Pſal. 34. 10. *Omnia oſſa mea dicunt, Domine,* hæc habet, *Se in editione L X X. deprehendiſſe bis, Domine:* poſtea addit, *Multa ſunt exemplaria apud Hebræos, quæ ne ſemel quidem Dominum habent. Hodie verò ſemel habent.* In eadem Epiſt. in verba Pſal. 124. 4. *Propter legem tuam ſuſtinui te, Domine*, ait, *Aquilam legiſſe* ירא *& vertiſſe* φόβον timorem: *Theodotionem verò & Symmachum legiſſe* תורה *& vertiſſe*, νόμον, Legem. Ubi non tantùm fatetur, codices Hebræos variâſſe; ſed & ex Verſione Græca colligit lectionem variantem in codicibus Hebræis antiquis, quarum tamen neutra cum noſtris hodiernis convenit, in quibus eſt תִּוָּרֵא *timeberis*. Idem in Hoſ. 5. 13. *Alii malè legunt* יערים *per* ם *literam, quæ transfertur in Sylvas: pro* יריב *Jareb.* Legitur verò nunc, ut legit Hieronymus. In epiſt. 132. de Salomone & Achas undecim annorum, cùm filios generabant, notat, *hanc difficultatem ex æque pulſare textum Hebræum & LXX. Interpretes*: Poſtea concludit, *Relege omnes Vet. & Nov. Teſtamenti libros, & tantam reperies annorum diſcrepantiam, & numerum inter Judam & Iſrael, id eſt, inter regnum utrumque, confuſum; ut hujuſmodi inhærere quæſtionibus, non tam ſtudioſi, quàm otioſi hominis eſſe videatur.* In Epiſt. ad Titum, cap. 3. conqueritur de annorum varietate in Scriptura *propter librorum diſcrepantiam, & dum paulatim de inemendatis inemendata ſcribuntur, errores inoleſcere eſſe, &c.*

14. Cum Hieronymo conſentiunt ferè omnes in antiquis codicibus verſati: qui, ut in aliis varietates irrepſiſſe advertunt, ſic præcipuè in numeris, & propriis nomi-

nominibus. Euſeb. Chron. Can. lib. 2. in procemio de annis παιδογονίας Veterum Patriarcharum, & antiquis regnis Aſſyriorum, Ægyptiorum, Argivorum, &c. hæc habet, interprete Hieronym. *Nec me fugit, in Hebræis codicibus diſſonantes ætatum annos inveniri; pluſque vel minus, prout interpretibus viſum eſt, lectitari: ſequendum verò illud, quòd exemplarium multitudo in fidem traxit.* Scio Scaligerum aliter hæc referre in notis, & quòd Hieron. taxat, quaſi Euſebium non rectè verterit, cùm aliter ſit in Græco Euſebii exemplari. At certè vel Hieronymus ita legit in ſuo exemplari Græco; vel ſi de ſuo quædam addidit, ita Hier. ſentit. Ipſe etiam Scalig. Elencho Chronol. p. 26. &c. de loco illo 2. Reg. 8. 16. ſic ſcribit, *Has turbas concitant verba illa virgulis incluſa* (& Jehoſophat Regis Juda) *qua abundare omnino neceſſe eſt, adeò ut in editione Græca non extent, quamvis agnoſcantur à Paraphraſte Chaldæo. Huic ſimile eſt illud 2. Reg. 24. 8. ubi Joachim init regnum annos natus 18. At in 2. Chron. 36. 9. erat octo tantum annorum, ut omnino denarii nota hic deſideretur. Nam literis numeralibus, non verbis antiquitus numeri conſpiciebantur: unde notum eſt illud* 1. Sam. 13. 1. בן־שנה שאול *deeſt enim nota numeralis. Editio Græca* υἱὸς ἦν ἐνιαυτοῦ, *alii codices* τριάκοντα ἐτῶν. *Hoc natum eſt ex compendioſa numerorum ſcribendi ratione: quod niſi concedamus quomodo tot varietates & diſcrimina numerorum excuſemus, non video.* Teſtimonia alia virorum doctiſſimorum protulimus, Diſſertatione de variis Lectionibus; D. Uſſerii, Buxtorfii, Bocharti, Heinſii, Grotii, Sixtin. Am. Lud. de Dieu; quæ hic repetere non eſt neceſſe. Præter hos adducit Sixt. Am. Mercerum, Druſium, Erpenium, Bertramum, Wiggsmeierum, Piſcatorem, &c. Qui verò diſcrepantias illas non volunt eſſe codicum variorum lectiones, (quòd de Keri & Ketib quidam negant,) ſed utraſque divinæ eſſe auctoritatis; hi (ut loquitur Pagninus) *ex Deo Janum aliquem bifrontem faciunt, ſpectantem* πρόσσω καὶ ὀπίσσω. Cùm verò vix aliquem librum molis licèt exiguæ, impreſſum videamus, ſine errarorum Indice ſuo; quis credet humanam induſtriam efficere poſſe, ut vaſtum illud opus Biblicum ſine ullis mendis excudatur? In Bibliis Regiis omnis cura & diligentia, moraliter (ut dicunt) poſſibilis, adhibita eſt; ita ut affirmare non dubitaverit Ar. Montanus, *ne unicum erratum inveniri poſſe, &c.* Multa tamen ſunt, quæ virum diligentiſſimum effugerunt: quæ enumerare poſſem, ſi tanti eſſet. Biblia Veneta prima à Fœlice Pratenſi edita accuſat Elias Lev. *ut mendis plena, & inſincera*: unde aliam editionem parârunt, magis putant & priore correctiorem, quam miris laudibus extollit Elias. Hanc tamen è plurimis erroribus expurgavit D. Buxtorf. in Bibliis Baſileenſibus: fatetur tamen ipſe, *Editionem ſuam licèt diligenter recognitam; ſine navis quibuſdam non eſſe, quæ ipſius diligentiam effugerunt.* Potuit quidem Deus omnes librorum ſacrorum ſcriptores & Typographos ἀναμαρτήτους reddere, ſi ipſi ita viſum fuiſſet; ſicut Apoſtolos & Prophetas Spiritu ſuo gubernavit, ut in ipſorum autographis nullum eſſet erratum. At, ſicut Eccleſiæ Doctores omnes erroribus obnoxios eſſe voluit, licèt primi Eccleſiæ proceres ab omni errore immunes reddidit; ut ſcil. omnes excitaret ad diligentem uſum mediorum, quibus veritas divina conſervari poſſet: ſic dicendum de exemplaribus apographis: mendis & erroribus levioribus, quæ fidei & moribus non officerent, obnoxia eſſe voluit; ut diligentiam noſtram in codicum ſacrorum puritate conſervanda exerceret. Nam vigilantibus, & non dormientibus, Deus ſuccurrit. & opera ac miniſterio hominum uti decrevit ad oraculorum ſuorum conſervationem; nec omnia immediata Spiritus ſui virtute efficere voluit: unde mendas irrepere poſſe, quis non videt? quas tamen ex aliis codicibus, vel antiquis verſionibus, & loci circumſtantiis emendare licet, ut ſæpius diximus. Agnoſcimus, in libris impreſſis errata meliùs præcaveri poſſe, cum unica impreſſione varia librorum millia excuduntur, inter quos vix aliqua eſſe poſſit diſcrepantia, (quia omnes iiſdem Typis inter ſe ordinatis & compactis imprimuntur,) cùm vel mille ſcribæ tot codices non deſcriberent, quorum ſinguli ex ignorantia vel incuria in aliquibus à ſe invicem variare poſſint. Unde Eraſmus adverſus Leom, ad primam annot. *Quis hactenus tanta cura, tantàque religione vel ſcripta calamo, vel forma aliqua excudit ſacros libros, ut non alicubi deprehendatur aliquid mutatum?* Dico itaque cum doctiſſ. Bibliandro Præf. ad Gram. Hebr. Tiguri 1535. *Non conveniet Judaica ſuperſtitione alligatum eſſe, ut nefas vel ſacrilegium putemus ſuſpicari, mendas ſcriptioni librorum ſacrorum inoleviſſe. Nam ſi pro emendato & ſincero liber amplecti, quicquid in divinis occurrit voluminibus; etiam muſca inſidens literæ myſterium pariet, ſi faveret Juno Lucina.*

15. Quæ de Textu Hebraico dicta ſunt, etiam ad Græcum N. Teſtamenti applicari poſſunt. *Agnoſcimus* (inquit Sixtin. Amama. lib. 1. cap. 3. Antibarb. Bibl.) *in Novo Teſtamento, ſi librorum molem, numerum, & antiquitatem cum Veteri conferamus, paucis annis longè plures irrepſiſſe lectionum varietates, quàm in Vetus per aliquot ſecula.* Annotavit Rob. Stephanus, ut ſupra oſtendimus, ex 16. codicibus 2384. varias lectiones, præter deficientia loca 280. quæ obelis notavit: & multo plures ex variis antiquiſſ. codicibus nos annotavimus, quæ una cum collationibus Stephani in unum corpus digeſtæ in ultimo noſtro Tomo exhibentur. Divina tamen providentia ita invigilavit, ut fides ac pietas nullum detrimentum ſenſerit. Cujus varietatis cauſam præcipuam non puto cum Sixtino eſſe defectum Maſoræ, in Nov. Teſtamento: (Concordantiæ enim Bibliorum noſtro ſeculo editæ Maſoram multis paraſangis ſuperant, & ad puritatem librorum Sacrorum conſervandam magis conferunt:) ſed quia multò ſæpius N. Teſt. exemplaria deſcripta ſunt, quàm Hebraica Veteris. Nam antequam Chriſtus Eccleſiæ pomœria dilatavit, libri Hebraici noti erant tantùm inter Judæos, qui angulum orbis habitârunt; nam *notus erat in Judæa Deus, non in omni natione*, ut cecinit vates Regius: Novum verò Teſtamentum inter omnes nationes ab Ortu Solis ad Occaſum, ubicunque Chriſti nomen invocatum eſt; publicè & privatim perlectum erat, & omnium manibus terebatur. Præterea omnes ferè ubique Græcam linguam callebant, pauciſſimi Hebræam: unde plurima deſcripta habebant exemplaria Græca, pauciſſima Hebraica. Ex frequenti verò deſcriptione exem-

plurium, errores plures ſcribarum oriantur, neceſſe eſt. Hi tamen non tanti ſunt, quin adhuc exemplaria Græca incorrupta habeamus: nam ex erratis quibuſdam fortuitis non poteſt inferri generalis corruptio. Quæ diximus de providentia divina & Eccleſiæ diligentia in conſervandis Vet. Inſtrumenti codicibus, multò magis de Novo dici poſſunt. Nec valet, quòd objiciunt, ab Hæreticis libros Græcos corruptos eſſe. Nam etſi Hæretici multa depravare conati ſunt; non deerant Catholici & Orthodoxi, qui eorum corruptelas detexerunt, & non permiſerunt libros Sacros corrumpi. Imò licèt ex multitudine ſcribarum & exemplarium plures errores fortuiti irrepere poſſent; tamen exemplarium multitudo voluntariis Hæreticorum corruptelis obſtabat. Nam quò plura erant, eò difficilius erat, ut omnia inficerent: unde impoſſibile erat Hæreticos Novum Teſtament. corrumpere, cùm ubique terrarum extarent exemplaria, ex quibus convinci poterant, ut falſarii & corruptores peſſimi. Et ex quo ars Typographica in uſu eſſe cœpit, ferè impoſſibile eſt textum ſtudioſè corrumpi, licèt caſu vel incuria edentium errores oriri poſſint. Hinc illud Epiphanii contra Marcionem; *Etſi tu non relinquas Scripturam, quemadmodum à Salvatore pronunciata eſt:* ἀλλ' οὖν γε σώζονται οἱ τόποι ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τῆς ἁγίας ἐκκλησίας, *ſervantur tamen iſta loca in Evangelio ſancta Eccleſia.* Et poſtea, οὐδὲν ἡμᾶς ἀδικήσει τοῦτο &c. *nihil hoc nobis nocet. Etſi enim abſcideris illud, non abſcidis à nobis, ſed ſe ſuóſque damno affecit; ſatis enim refutatur teſtimoniorum pluralitate.* Notat D. Bannes in 1. Thom. q. 1. art. 8. quòd *Scriptura ſacra eſt primariò in corde Eccleſia, & ſecundariò in libris: utroque verò modo Eccleſia Catholica eſt ejus cuſtos:* quod quidem verum eſt; at ſi in libris non ſervaretur, citò ex corde evaneſceret. Quæ verò à quibuſdam adferuntur in contrarium, vel mendæ non ſunt, vel leviores, quàm ut ex iis textus corruptus dici poſſit; cùm non ex conſilio, ſed caſu fortuito evenerint.

16. Licèt ex ſupradictis colligi poſſit, codices Hebræos Veteris, & Græcos Nov. Teſtamenti Authenticos eſſe, ad quorum normam controverſiæ de fide, omnéſque verſiones probari poſſunt & debent: (quæ enim de integritate textuum originalium dicta ſunt, huc ſpectant, ut eorundem auctoritatem, ſupremam probarent:) quia tamen multi hanc quæſtionem cum præcedenti confundunt, licet eandem diſtinctè & per ſe tractare. Orta verò eſt hæc quæſtio ex decreto Concilii Tridentini, quo Vulgata Latina declaratur Authentica quam nemo rejicere quovis prætextu audeat. Ante Concilium verò liberius de hoc ſcripſerunt auctores, quorum plerique codices originarios pro Authenticis habuerunt. Sciendum verò eſt, vocem hanc (*Authenticum*) à Juriſperitis Theologos mutuâſſe, & ipſis ſignificare, *ſcriptum aliquod, quod ex ſe fidem facit in judicio, & ſupremæ eſt auctoritatis, ut à nullo rejici, vel in quæſtionem vocari debeat.* Sic enim Julianus Juriſconſ. tract. de fide inſtrumentorum explicat. Inde dicta ſunt authentica ſcripta & inſtrumenta, quæ fidem certam & infallibilem faciunt. Deinde & hoc obſervandum, originaria principum edicta & ſcripta propriè & per ſe authentica dici, exemplaria verò ſive exſcripta dicuntur authentica, non propriè & per ſe, ſed quatenus cum originali conveniunt: quæ convenientia ſigillo, vel teſtimoniis aliiſve rationibus probanda eſt. Sic Scriptura Authentica dicitur, quæ ex ſe fidem facit, & ſummam habet auctoritatem, ita ut nemo refragari poſſit, vel ab ipſa provocare. Ipſa Prophetarum & Apoſtolorum Autographa, omnium propriè Authentica ſunt, ut quæ à Sp. S. dictata: Apographa verò, ſive tranſcripta, eatenus Authentica ſunt, quatenùs cum Autographis conſentiunt. Verſiones verò propriè Authenticæ non ſunt, ſed authoritatem ſuam habent ex convenientia cum libris originariis, ex quibus ſeu fontibus traductæ ſunt. Jam verò textus Hebræos & Græcos, quos hodie habemus, cùm ipſis Autographis convenire, præter argumenta inſita, teſtimonium habemus ampliſſimum, &, poſt Dei ipſius, omnium certiſſimum; totius ſcil. Eccleſiæ, tam loci quàm temporis reſpectu Catholicæ, cui ſacrum hoc depoſitum à Deo concreditum eſt. Textus Hebraicus teſtimonium habet Chriſti & Apoſtolorum, qui ex eo doctrinam ſuam confirmârunt, & omnes ad ejus lectionem hortati ſunt: quod nunquam feciſſent, niſi pura & incorrupta fuiſſent exemplaria Autographis reſpondentia. Novi verò Teſtamenti codices originarii multis ſeculis poſt Apoſtolorum tempora, ut pretioſa κειμήλια, ſervati ſunt: quorum quoſdam Tertulliani temporibus extitiſſe, teſtatur ipſe, lib. de præſcript. adv. Hæret. Imò S. Johannis Evangelium ipſius Evangeliſtæ manu ſcriptum, ſi auctori Chronici Alexandrini fides habenda ſit, in Eccleſia Epheſina remanſit tempore Honorii Imperatoris: & ex antiquiſſimis ſcriptoribus Eccleſiæ, qui ipſa Apoſtolorum Autographa conſulere poterant, & ex locis Scripturæ ab ipſis citatis, quæ ad amuſſim congruunt cum noſtris codicibus, conſtat, codices hodiernos eoſdem planè eſſe cum ipſis αὐτογράφοις, & ab eis fideliter tranſcriptos: quòd ex ſcriptis genuinis Ignatii, Clementis utriuſque, Juſtini Martyris, Irenæi, Tertulliani, aliorúmque, quorum ſcripta indubitata ad nos pervenerunt, luce clarius eſt. Quis à multis ſeculis vidit Autographa Platonis, Ariſtotelis, Theophraſti, Ciceronis, Senecæ, aliorúmque, qui multis abhinc annis floruerunt? Nemo tamen ambigit, quin vera ſint eorum exemplaria hodierna, & cum Autographis convenire, quæ nunc habemus, licèt ex ſola traditione, & Ethnicorum præcipuè teſtimonio hoc habeamus: quæ multis gradibus inferiora ſunt, traditione & teſtimonio Eccleſiæ Catholicæ per orbem diſperſæ, ſive teſtium multitudinem, ſive eorum pietatem, veracitatem, probitatem, & ſapientiam ſpectemus.

17. Sententia itaque noſtra eſt, *Textus Hebraicos Veteris, & Græcos N. Teſtamenti ſemper fuiſſe, & adhuc eſſe authenticos, ad quos omnes de fide & Religione controverſiæ, omnéſque verſiones probari & examinari debent.* Hoc ex ſupradictis abundè probatur, ubi ex ſententia præcipuorum Romanæ Eccleſiæ Doctorum oſtendimus, Textus Originarios immunes eſſe ab omni corruptione præcogitata, & in omnibus ad fidem & mores ſpectantibus, integros: quo conceſſo, neceſſariò ſequitur, authenticos eſſe, & in rebus fidei ac Religio-

nis

nis normam certiſſimam. Nec obſtat, quòd mendis ex errore ſcribarum fortuitò obnoxii ſint, cùm talia errata ex aliis codicibus emendari poſſint, & quotidie emendentur; nec ejuſmodi mendæ Authentiam tollant, cùm in omnibus verſionibus reperiantur, & in Vulg. Latinam multò plures & majoris momenti, quàm in codicibus Originariis irrepſerint. Quot millia variarum lectionum, quarum pars altera neceſſariò erronea eſt, ante correctiones Sixtinam & Clementinam collecta, & emendata? Multas etiam alias poſt iſtorum Pontificum editiones remanſiſſe, quæ correctione indigebant, tam ex Epiſtola Bellarmini (qui unus erat Cenſorum) ad Lucam Brugenſem; tum ex iis, quas poſtea collegit idem Lucas, liquet. Et in Bibliis Latinis juſſu Clem. 8. recognitis diſertè affirmatur, quòd *in illa pervulgata editione, multa quæ mutanda videbantur, immutata relicta ſunt.* Et poſtea, *Biblia non ſunt à nobis accuratiſſimè caſtigata: multa enim juſtis de cauſis pertranſivimus ad populi ſcandalum vitandum. Nullum tamen ſcandalum extimeſcendum, nec incommodum fore*, aſſerit Oleaſter in præf. ad ſuum Pentat. *ſi Paulus* 4. (qui tunc Pontifex erat) *ad inſtar Damaſi, vulgatam verſionem ad fontes corrigendi provinciam viris linguarum peritis demandaret.* Et Luc. Brugenſis edidit Catalogum errorum, qui poſt Sixti & Clementis caſtigationes remanſerunt: & affirmat *perfectiorem reddi poſſe fœliciter inceptam correctionem, ſi accederet Pontificis auctoritas.* His tamen non obſtantibus, iſti contra quos diſputamus, Latinam editionem Authenticam eſſe contendunt. Si enim hujuſmodi errata tollerent Authentiam Scripturæ, neceſſariò ſequeretur, nullam Scripturam hodie Authenticam extare, nec Eccleſiam regulam certam fidei & morum habere: quòd omnibus ἄτοπον & abſurdum.

18. Dein, codices originarios olim fuiſſe puros & Authenticos omnes concedunt, cùm ſcil. primùm Eccleſiæ traditi erant: imò tempore Hieronymi fuiſſe Authenticos, fatentur præcipui Eccleſiæ Romanæ Doctores. *Hoc verum eſſe, nemo qui ſane ſapit, dubitare poteſt*, inquit Ribera in Hoſ. 9. n. 10. *Nam ſi tunc depravati erant, cùm Hieronymus tranſlationem Latinam edidit, non habet Eccleſia veram Scripturam. Si enim prototypi Hebraï codices depravati tunc erant, cùm noſtra editio ſit ex illis deprompta, omnino & illa depravata erit, & vera, & incorrupta Scriptura Eccleſia caret: quo quid turpius dictu? quid inſanius?* Cùm verò Authentici olim fuerint; qui hodie non eſſe Authenticos affirmant, iis probandi onus incumbit, quòd corrupti jam ſint, & de gradu Authentias dejecti: quòd ſi oſtendere non poſſunt, recipi debent Codices hodierni, ut qui ſunt in poſſeſſione auctoritatis ſuæ. Sic Simeon de Muis, Epiſt. 1. contra editionem Pariſ. p. 72. *Si textus primogeniti hodie ſunt ſicut ſacra templa, quorum auguſtas ſedes Spir. S. primùm incoluerit; quis credet Eccleſiam nunc non habere Scripturam ſacram ſibi à Deo conſcriptam & concreditam?* Et p. 73. *Quæro, quo tempore Sp. S. à quo primaria Scriptura auctoritas, ædes illas auguſtas & ſacra veluti templa deſeruerit? Si verò tempus illud aſſignari poſſit, meritò Eccleſia Dei accuſaretur incuria, quæ tantum theſaurum quorundam hominum perfidiâ extorqueri ſibi de manibus, atque etiam lacerari paſſa eſt: imò jure aliquis exiſtimare poſſet, exoſam Deo fuiſſe aliquando Eccleſiam, quia fraude hominum perire neglexerit, quo majus in terris amoris Divini pignus non haberet.* Argumenta ergo ſupra adducta à providentia divina, & Eccleſiæ fidelitate, huc quadrant. Tradidit enim Deus Eccleſiæ non primùm Verſiones, ſed Textus primævos, eóſque puriſſimos & Authenticos. Qui itaque tales hodie extare negant, non tantùm in providentiam Divinam, quæ Eccleſiæ nunquam deficit in neceſſariis, contumelioſi; ſed & in Eccleſiam, Chriſti ſponſam, injurii ſunt, quæ depoſitum hoc corrumpi ſineret: cujus erat officium, illud ſartum tectum conſervare. Nam ut idem Sim. de Muis, p. 56. 57. *Ad Eccleſiam pertinet divina Scriptura depoſitum, tanquam communem fidelium poſſeſſionem incolumem conſervare.*

19. Ipſum nomen Fontis ſatis indicat textum Authenticum. Nam *negari non poteſt* (inquit Bellarm. l. 2. de Verbo Dei 2. 11.) *quin fontes Scripturarum præferendi ſint rivulis, quando conſtat, fontes non eſſe turbatos.* At fontes non eſſe turbatos in rebus fidei vel morum, agnoſcit Bellarm. ut ſupra oſtendimus: & ſi quæ errata inveniantur, nullius eſſe momenti; & caſu, non conſilio irrepſiſſe, ipſe confitetur. Etiam apud veteres frequens eſt mentio *Hebraicæ veritatis*, præſertim apud Hieronymum. Hoc verò elogium falſò illi textui adſcriberetur, ſi Authenticus non eſſet. Hoc etiam pro Textuum originalium authoritate ſupra Verſiones facit, quòd tam quoad verba, quàm quoad ſenſum ſint immediatè à Deo: Verſiones verò, licèt ſenſum verum exprimant, tamen quoad verba ex humana induſtria pendent; nec plus certitudinis habent, quàm fidelitas, doctrina & diligentia auctoris conferre poteſt. Hoc ingenuè fatetur Gretſerus p. 520. *Plenitudo* (inquit) *& integritas Hebraï textus habet prærogativam iſtam, quòd non modo res ſignificata, ſed & ipſa verba immediatè ſunt à Deo: quòd de tranſlatione non contingit, cùm verba ſuppeditet interpres, & quidem humano ſtudio, non illo peculiari ductu & inſtinctu, quo ſcriptor Canonicus ducitur & regitur.*

20. Conſtans hæc erat veteris Eccleſiæ ſententia. Aug. lib. 15. de Civ. c. 13. hæc habet. *Cùm diverſum aliquod in utriſque codicibus invenitur, quandoquidem ad fidem rerum geſtarum utrumque eſſe non poteſt verum, ei linguæ potiùs credendum, unde eſt in aliam per Interpretes facta tranſlatio.* Hieron. Epiſtol. ad Suniam & Fretellam ſic ſcribit, *Sicut in N. Teſt. ſi quando apud Latinos quæſtio exorta eſt, & inter exemplaria varietas, recurrimus ad fontem Græci ſermonis, quo novum ſcriptum eſt Inſtrumentum: ita in Vet. Teſtamen, quando inter Græcos Latinóſque varietas eſt, ad Hebraicam recurrimus veritatem; ut quicquid de fonte proficiſcitur, hoc quæramus in rivulis.* Iterum in Epiſt. ad Lucinium, quod etiam relatum eſt à Gratiano in jus Canonicum, & à Pontifice promulgatum, Diſtinct. 9. cap. Ut veterum. *Ut veterum librorum fides de Hebræis voluminibus examinanda eſt; ita novorum veritas Græci ſermonis normam deſiderat.* His addendus Ambroſius l. 2. de Spir. S. c. 6. *Si quis de Latinorum codicum varietate contendit, quorum aliquos perfidi falſaverunt, Græcos inſpiciat codices.* Ex his ſatis conſtat,

quantum veteres fontes prætulerint verſionibus; iis verò, qui verſiones præferunt dico cum eodem Hieron, Epiſt. 102. ad Marcellam, *quibus diſplicet fontis unda puriſſima cœnoſos rivulos bibant.*

21. Sed quid opus eſt teſtimonia coacervare, cùm habeamus Eccleſiæ Romanæ viros doctiſſimos, quorum aliqui Concilio Tridentino interfuerunt, confitentes, *nihil contra textum Originalium Authentiam concilium decreviſſe, nec Vulgatam Latinam fontibus prætuliſſe.* Andrad. Defens. dicit, *Valde inconſideratè eos loqui, qui plus fidei Editioni Latinæ, quàm Hebr. voluminibus deferendum putant.* Addit, *ſe ab Andrea Vega Cardinali S. Crucis, (qui poſtea erat Marcellus ſecundus Pontifex, & Concilio interfuit) habuiſſe, nil aliud Concilium decreviſſe, dum Latinam Vulg. Authenticam declaravit, quàm eam nullo defœdatam eſſe errore, ex quo perniciosum dogma aliquod in fide vel moribus colligi poſſit.* Bellarm. l. 2. de Verbo c. 10. *Patres nullam fontium mentionem faciunt, ſed ſolum ex Latinis verſionibus, quæ nunc circumferuntur, unam delegerunt, quàm cæteris anteponerent.* Salmeron, qui etiam Concilio interfuit, Proleg. 2. *Liberum reliquit* (Concilium) *omnibus, qui Scripturas ſacras profundius meditantur, fontes Hebræos & Græcos, quatenus opus eſt, conſulere, quo noſtram* (Latinam) *vitio librariorum vel temporum injuriâ corruptam emendare valeant.* Serarius in Proleg. c. 19. q. 12. multis probat, non prætuliſſe Hebræis Græciſve fontibus Latinam Verſionem, Synodum Trident. *Satis manifeſtum eſt,* (inquit) *fontem purum, rivo, quantumvis puro, cùm prærogativa quadam præferendum: ... nam Authenticam Verſionem eſſe, eſt cenſeri cum Originaria lingua convenire.* Adam Contzen. Polit. lib. 3. c. 23. *Liberè affirmo, Verſionem Latinam ita probatam, ut tamen Græcis & Hebræis fontibus maneat ſua auctoritas.* Tragicè verò exclamat Julius Rugerius, Secretarius Apoſtolicus, lib. de Script. Canonicis, c. 44. *Cujus* (ait) *piæ aures ferre poterunt, Hebraicam Editionem* (de Græco N. Teſt. idem dici poteſt) *à Spir. S. iiſdem verbis dictatam, à Prophetis conſcriptam, ab Eſra reſtitutam, à Chriſto recitatam & explanatam, &c. à qua omnes Editiones, velut à parente & fonte ſuo fluxerunt, correctiones derivantur, & diſcrepantia librariorum culpa exorta ſæpius ſublata ſunt, nunc exploſam & damnatam eſſe?* Ex horum teſtimoniis, quibus plura adjungere licet, ſatis conſtat, quænam ſit virorum in Eccleſia Romana doctiorum in hac controverſia ſententia.

22. Si quis verò dicat, Si poſſint in textus Originarios errores irrepere ſcribarum lapſu, vel ex alia cauſa fortuita, ut in verſiones aliósque omnes libros; quomodo in locis talibus poſſint Verſiones ex iis corrigi? Reſpondeo, In tali caſu, ubi de menda conſtat, ex aliis codicibus, reſtituenda eſt vera lectio. Nam, ut antea oſtendimus, varia ſunt media, quibus, dum codices variant, lectio vera reſtitui, & errores emendari poſſunt. Primò itaque lectionem librorum originalium in vitio cubare clarè probandum eſt, tum error corrigendus: ſic verâ lectione reſtituta, Textus originarius Verſionum norma & regula ſit. His itaque non obſtantibus, codices originarii verè dici poſſunt Authentici, &, (generaliter loquendo,) norma omnium Verſionum. Nam, ut ſupra demonſtratum eſt, codices tales, in quibus nullum omnino ſit erratum dari, eſt, ſi non abſolutè & phyſicè, ſaltem moraliter impoſſibile: & ſi tales mendæ Authenticam Scripturæ auctoritatem tollerent, nulla eſſet Scriptura Authentica; cùm tales codices extent, nec per induſtriam humanam dari poſſint. Potuit quidem Deus omnes ſcribas ab errore omni immunes præſtare: hoc verò Dei ſapientiæ haud congruum videbatur, qui laborem & diligentiam noſtram in ſervandis & corrigendis codicibus adhibendam voluit: unde & aliquando labi permiſit, ſed non in gravioribus; nec ita ut media deeſſent, quibus lapſus iſti corrigi poſſint. Rectè itaque Raderus, Animadv. in Chron. Alexandr. p. 25. *Universè loquendo, ſemper plus tribuit Eccleſia Hebraicæ, velut fonti, quàm Græcæ inde derivatæ.* Videatur Joh. Morinus Diatr. parte 2. Elench. Sect. 15.

23. Concedit Bellarm. in quibuſdam caſibus, poſſe nos à Verſionibus ad fontes recurrere. De Verbo Dei l. 2. c. 11. Primò, cùm in Latinis Verſionibus videtur eſſe error librariorum. 2. Cùm Codices Latini variant. 3. Cùm verbum, vel ſententia eſt anceps. 4. Ad energiam ac proprietatem vocabulorum quorundam in textu originario percipiendam. Melchior Canus alios addit, ſcil. 5. Cùm diſſeritur cum infidelibus. 6. Cùm emphaſis eſt in vocabulo Hebraico. 7. Ad eruendos plures ſenſus. 8. Ad percipienda verba Græca vel Hebræa, quæ in editione Latina remanſerunt. Etſi verò aliquid ſit, quòd nobis hi largiuntur, non tamen totam veritatem proferunt. Inſufficiens enim eſt ita caſuum enumeratio. Errores enim varii dari poſſunt, & in Vulg. Lat. dantur, qui ad iſta capita revocari non poſſunt. Deut. 29. 23. legitur in Vulg. Lat. *ſulphuris & ſolis ardore comburens,* errore manifeſto, cùm in Hebr. ſit, *ſalis.* Erratum hoc non obſervârunt Harlemius vel Lucas Brugenſis, qui codices diligenter contulerunt. Correxit tamen Sixtus 5. ex Hebræo ſine ulla exemplarium Latinorum auctoritate: nec conjicere quiſquam potuit, eſſe librarii errorem, ſine codicis Hebræi inſpectione, cùm ſenſus bene flueret. Præterea major codicum numerus ſæpe fallit. Gen. 3. 15. in omnibus ferè exemplaribus Latinis legitur, *Ipſa conteret caput tuum.* Et duo tantùm habuit Luc. Brug. quæ legerunt, *Ipſe:* ita ut ſine textus Archetypi inſpectione emendari hic locus non potuerit; ex quo Auguſt. Steuchus emendavit, *Ipſum.* In exemplo, quòd profert Bellarm. ex Eccleſiaſtico, cap. 45. 6. *Dedit illi cor ad præcepta.* Ex loci circumſtantiis non poteſt colligi, legendum eſſe, *coram*; nec ex variis codicibus deprehendit Luc. Brug. ſed ex paucioribus Harlemius, ex quibus ſine recurſu ad Hebr. non poteſt vera lectio reſtitui. Sæpe etiam errare poteſt interpres ex ignorantia vel inadvertentia; qui caſus inter modo dictos non habetur: nec tamen ejus error ſine textu originario deprehendi aliquando poteſt. Itaque regulam conſtituimus generalem, ſcil. In omnibus ad textum originarium recurrendum eſt, niſi ubi planè conſtet, errorem in textum irrepſiſſe: ubi verò hoc probari non poteſt, neceſſariò ad textum, ut ad normam, omnes verſiones

ſunt

ſunt probandæ. Non ſatis eſt dicere cum Bellarm. *Ex fontibus, ſi puri ſint, corrigendæ ſunt verſiones:* hoc enim ſupponi debet, fontes eſſe puros, donec contrarium per inſtantias particulares liquidò probetur, ſecundum regulam Juriſconſultorum, *Quilibet præſumitur eſſe bonus, donec conſtet de contrario.* Nec tamen ex quibuſdam inſtantiis probatur generalis fontium corruptio, ſed tantùm in his locis lapſum eſſe ſcribam; quòd cum fontis puritate ſtare poteſt: ut ex iis, quæ diximus, liquet.

24. Quædam tamen hic ſpecioſè objiciuntur. 1. Incertum eſſe textum Hebræum, ſublatis punctis, quæ non ſunt de eſſentia textus. Exemplum profert Joh. Morinus exercit. Bibl. 6. cap. 2. in verbo דבר, quòd octo modis legi poteſt, & totidem diverſas habet ſignificationes, ut דָּבָר *verbum*, דֶּבֶר *peſtis*, דְּבִר *adytum*, דִּבֵּר *dixit*, דֹּבֵר *loquens*, דֻּבָּר *dictum*, דַּבֵּר *loqui*, דַּבֵּר *loquere*. Ad eundem modum, ex tribus literis c r s, omiſſis vocalibus, 23. vocabula Latina diverſarum ſignificationum deduci poſſe, ſcribit. Unde inferunt, Textum Hebræum non poſſe pro certa regula haberi; ſed verſiones, quæ tam vocalibus, quàm conſonantibus conſtant, eſſe certiores. Ad hæc multa reſponderi poſſunt. Vocabula quædam per ſe ſpectata multiplicis ſignificationis capacia eſſe: at in orationis contextu plerunque indifferentiam tolli, & ex antecedentibus & conſequentibus determinari. Si verò adhuc vocabulum ſit ambiguum, ex uſu, & legendi conſuetudine, ambiguitas tollitur. Ex uſu enim, & majorum traditione, ope trium literarum א י ו quæ matres lectionis vocantur, & ante punctorum inventionem loco vocalium erant, vera lectio & pronunciatio conſervata fuit. Licèt enim puncta hodierna à Maſorethis inventa ſint: ipſorum tamen ſonus, ſive vocales ipſæ, reliquis literis coævæ ſunt: nec punctârunt textum Maſorethæ pro libitu; ſed ſecundum lectionem illam uſitatam, quàm à majoribus habuerant. Præterea contra Textum Hebræum tantum militat hoc argumentum, non contra Græcum, manet ergò Textus Græcus Nov. Teſt. Authenticus. Si verò alicujus roboris eſſet contra textum Hebraicum, probaret, codices Hebræos nunquam fuiſſe Authenticos, ne quidem cùm primum ſcripti erant: eadem enim ambiguitate laboráſſent, cùm vocalia nondum inventa fuerint. Secundò objiciunt, quòd ſi verſiones non ſunt Authenticæ, fides plerorunque nullum haberet certum fundamentum, cui inniti poſſet: cùm vix unus è mille textum Græcum vel Hebraicum intelligat. *Reſp.* Multa de hoc diſputant Scholaſtici, quorum ſubtilitatibus nolo lectorem irretire. Si aliquid valeret hoc argumentum, probaret, omnes Verſiones in linguas vernaculas fieri debere; (has enim ſolas plerunque vulgus intelligit;) & tam contra verſiones, quàm contra fontes facit, cùm è vulgo plurimi ſint, qui ſcribere neſciunt & legere, qui non literas intelligunt; nec tamen verſiones Latinas intelligunt, imò literas planè ignorant. Unde itaque firmitatem habet ipſorum fides? Totam Eccleſiam non audiunt, nec Concilia generalia evolvunt; ſed ex proprii Paſtoris vel Parochi, vel parentum inſtitutione (quorum nemo infallibilis) credunt. Ipſorum itaque eſt, qui nodum hunc nectunt ſolvere. Breviter tamen dico, fidem niti Verbo Dei, ſive veracitate divina, quocunque modo nobis ſufficienter proponatur: Scriptura verò Originalis, Verſiones, prædicatio, inſtructio privata &c. media tantum ſunt, quibus objectum fidei ſive veritates revelatæ nobis proponuntur. Fundamentum verò fidei eſt authoritas Divina, cui non poteſt ſubeſſe falſum; quàm objectum fidei *formale* vocant Scholaſtici, ſicut ut res ipſas credendas appellant *materiale*. Fides nititur fundamento certo & infallibili, licet media quædam, quibus Deus utitur ad fidem generandam, infallibilia non ſint. Sufficit enim actu non errare, cùm objectum fidei proponitur; licèt errare poſſibile ſit: ſufficit in hoc quemquam actu non errare, licèt errare poſſit. Annon poſſumus certi eſſe, quòd Solem videmus, etſi viſus circa objectum ſuum errare poſſit? & quia viator per devia errare poteſt, ergò nunquam certus eſſe poſſit, ſe recto tramite incedere? Objectum fidei proponitur ſufficienter, ita ut prudenter de eo dubitare non liceat; non ita evidenter, ut non poſſimus non credere, ut in concluſionibus Mathematicis, ubi intellectis terminis non poteſt quis non aſſentire. Alias nulla eſſet fidei obedientia, ſi actus credendi neceſſario eliceretur, ſive (quòd affirmant nonnulli) per vim Spir. S. irreſiſtibilem voluntas neceſſariò in aſſenſum traheretur. Noluit Deus res fidei ita proponi: ſufficienter proponuntur, ut non ſit juſta cauſa dubitandi; non evidenter, ut fides ſit actus obedientiæ liberæ: proponuntur ut ſummè credibilia, cum evidentia morali tanta, quæ ſufficit ad obedientiam evangelicam producendam; non cum evidentia phyſica, quæ neceſſariò fidem generat. Non nego tamen, evidentiam illam Spiritum S. in cordibus fidelium per gradus augere, & certitudinem evidentiæ tandem producere.

25. Unica reſtat quæſtio, An ſemper per Textus originarios corrigendæ ſint verſiones, an aliquando per Verſiones corrigi poſſint textus originarii? Etſi verò ex dictis decidi hæc quæſtio poſſit; tamen quia ſtatuunt nonnulli, ex Vulgata Latina corrigi debere codices Græcos & Hebræos, hæc pauca adjicimus. Etſi Verſiones, antiquæ præſertim, multum conferre poſſint, cùm erratum in textum originarium caſu irrepſit, ad veram lectionem indagandam & reſtituendam, tamen, generaliter loquendo, Verſiones omnes ſecundum textus Originales corrigi & examinari debere. Nam, cùm omnes Verſiones, tanquam rivuli, ex codicibus originariis, ut fontibus, fluxerint; neceſſe eſt, ut quicquid veritatis in Verſionibus inveniatur, illud à fontibus habuerint. Eatenus enim Verſio vera dici poteſt, quatenus cum textu originario concordat. Sic enim Greg. de Valentia, *Translatio vera eſt, cujus ſenſus à ſuo fonte non deviat; ſed ſententias reddit eaſdem & æquales, nec reſtrictiores,* &c. Contradictionem itaque planè implicat, affirmare ſimpliciter, fontem ex Verſione corrigendum: æquè enim abſurdum eſt, ac ſi quis Solis motum ex horologio corrigere vellet; vel cum Automaton aberrat, dicere Solem irregulariter circumferri, potiùs quàm vitium aliquod in Automato concedere. Quod enim quidam aſſerere audent, Vulgatam Latinam factam eſſe peculiari Sp. S aſſiſtentia, ita ut Interpres errare non poſſet, à cordatioribus ejuſdem Eccleſiæ ut ineptum

eptum rejicitur. *Stultum eſt* (inquit Bellarm. l. 2. de Verbo Dei. c. 11. *dicere, Theodotionem Hæreticum* (ex cujus Verſione quædam ſunt in Vulgata, ut ſcil. liber Danielis) *non potuiſſe errare; vel S. Hieronymum nunquam erràſſe, cùm ipſe in Eſaiam cap. 19. dicat ſe erràſſe, & Eccleſia ejus correctionem acceperit. Non illos authores Canonizavit Eccleſia, ſed tantùm hanc Verſionem approbavit; nec ita approbavit, ut aſſereret, nullos in ea librariorum errores reperiri: ſed certos nos reddere voluit, in iis, quæ ad fidem & mores pertinent, nulla eſſe in hac Verſione interpretum errata.*

Hæc de hac quæſtione ſufficiant.

PROLEGOMENON VIII.

De

MASORA, KERI KETIB, LECTIONIBUS VARIIS ORIENTALIUM, & OCCIDENTALIUM, Ben Aſcher & Ben Naphtali, & de Cabala.

1. *De Maſora nomine.* 2. *De Maſora circa verſus.* 3. *Circa voces.* 4. *Circa literas.* 5. *De literis majuſculis & minuſculis.* 6. *De ſuſpenſis & inverſis.* 7. *De Mem clauſo & aperto, & Nun medio & finali.* 8. *De literis 5. finalibus, quoties inveniuntur.* 9. *Muhumedani numerârunt verſus in Alcorano.* 10. *Maſorethicæ notæ circa puncta vocalia & accentus.* 11. *Maſoræ forma, antiqua, hodierna.* 12. *De authoribus Maſoræ. Non eſſe ab Eſdra, vel Synagoga magna, nec à ſacris Scriptoribus; ſed à variis auctoribus, & variis ſeculis. Primæ obſervationes Maſorethicæ fuerunt circa tempora Maccabæorum poſt ortos Phariſæos: aliæ à Rabbinis poſt-Talmudicis.* 13. *De uſu Maſoræ. De hoc variâſſe Rabbinos. Maſoram perfectam non exstare.* 14. *Quædam in Maſora utilitatem ſuam habere.* 15. *Quædam planè inutilia & ſuperflua.* 16. *Nunquam ita perfectam fuiſſe, ut efficeret, ne ulla poſthac depravatio oriri poſſit. Calculus literarum Vet. Teſt. an verus.* 16. *Multa in Maſora ſuperſtitionem Rabbinicam olent.* 17. *Punctationi utilitatem habet.* 18. *De Keri & Ketib, quid ſint.* 19. *De harum notarum ſpeciebus. Pronunciatio nominis* יהוה *per ſcheva eſt vitioſa.* 20. *Enumeratio illarum ſpecierum.* 21. *Numerum Keri & Ketib variare in præcipuis Editionibus Bibliorum.* 22. *De notarum iſtarum auctoribus.* 23. *Eſdram & ſuos non fuiſſe earum auctores.* 24. *Auctores fuiſſe Maſorethas ante-Talmudicos & Tiberienſes.* 25. *Non ex Criticorum judicio, ſed ex codicum diſcrepantia pleroſque fluxiſſe.* 26. *De iiſdem obſervationes quædam.* 27. *De variis lectionibus Orientalium & Occidentalium.* 28. *De iis variæ obſervationes.* 29. *De lectionibus variis Ben Aſcher & Ben Naphtali.* 30. *De Cabala.* 31. *De Cabalæ ſpeciebus.* 32. *De ſenſu myſtico.* 33. *De Cabala practica.* 34. *De Cabala ſpecialiter ſic dicta.* 35. *De Gematria.* 36. *De Notarico.* 37. *De Temuria, ſive permutatione.* 38. *De auctoribus Cabalæ.*

DE Maſora ſcripſerunt, Elias Levita, Petr. Galatinus, Joh. Morinus, Joh. D'Eſpeires, & alii: omnium verò accuratiſſimè D. Buxtorfius in Tiberiade. Nos pauca, quæ neceſſaria nobis videntur, excerpemus. Dicemus verò, 1. De nomine, quid per illud ſignificetur. 2. De materia, circa quam verſatur. 3. De modis variis, quibus olim deſcripta & hodie impreſſa eſt. 4. De ejus auctoribus. 5. De uſu & utilitate.

1. Maſora eſt vox Hebraica, & diverſimode ſcribitur, מָסוֹרָה מָסֹרֶת & מַסּוֹרֶת ſenſu eodem. Derivatur enim à radice מסר quæ *tradere* ſignificat, & bis in veteri Teſtamento occurrit, ſcil. Num. 31. 5. 16. Unde Maſora *traditionem* ſignificat, ſcil. cùm quis aliquid quaſi in manus alteri tradit, vel committit, ut explicat Elias, ſive de rebus, ſive de perſonis accipiatur. Hic pro doctrinâ accipitur, quam quis à majoribus quaſi traditam poſteris de manu in manum tranſmittit. Unde eam deſcribunt, eſſe Criticam Hebræorum ſacram, qua ſcriptionis & lectionis varietas per totam Scripturam traditur, quoties, quo loco, & qua forma quæque dictio in textu Hebræo invenitur; inventa, ut genuina lectio ab omni corruptione & mutatione immunis ſervetur. Opus ſanè incredibilis & ſtupendi laboris, totius Scripturæ ſtructuram, quoad omnes minutias verſuum, dictionum, literarum, punctorum, &c. excutere, & ad incudem revocare; omnes verſus, dictiones, & literas numerare, (unde סופרים *numeratores* dicti) virgulam cenſoriam adhibere, &c. Horum verò omnium notas in Bibliis Venetis & Baſileenſibus impreſſis, partim per ſingulas paginas in margine, & inter columnas; partim ad finem Bibliorum excuderunt. An verò ex tantis laboribus fructus & utilitas tanta exurget, & an hoc ſtudio effecerint, ut nihil poſtea in Textu Hebræo depravari aut mutari poſſit, (prout à multis affirmatur,) poſthac diſquirendum eſt.

2. Quòd ad materiam Moſoræ attinet, ſciendum eſt, eam poſitam eſſe in annotationibus Criticis circa textum Hebræum, & verſari circa 1. Verſus, 2. Voces. 3. Literas. 4. Puncta vocalia & accentus. Circa verſus, numerârunt Maſorethæ ſingulos verſus uniuſcujuſque

que libri, & uniuſcujuſque ſectionis majoris Legis; nec tantùm Pentateuchi, ſed & totius textus Hebraici: numerúmque ad finem cujuſque ſectionis vel libri annotârunt: primò literis numeralibus; dein nomine aliquo ſymbolico, ex cujus literis idem numerus exurgit. Dein verſum medium ſingulorum librorum annotârunt. In Geneſi numerant verſus 1534. & verſum medium eſſe cap. 27. 40. *Et gladio tuo vives.* In Exodo, 1209. medium, c. 22. 28. *Magiſtratui ne maledicito.* In Levit. 859. medium, c. 15. 7. *Qui tetigerit carnem fluxi.* In Numer. 1288. medium, c. 17. 5. *Et erit ut ejus, quem elegero, virga floreat.* In Deuter. 955. medium, c. 17. 10. *Et facies juxta verbum.* Omnium ſumma eſt, 5845. In hac tamen ſumma, ut obſervat D. Buxt. diſſentiunt codices, dum in omnibus impreſſis mendoſè ponitur, 5245. Edit. Venet. per Fœlicem Pratenſem, anno 1517. ponit in Deut. 1055. ubi centum redundant. Sic etiam diſcrepant Elias & Talmudici: ille præf. 3. lib. Maſor. numerat 5842. Hi in libro Kidduſchin. 5888. In omnibus mendoſè: cùm ex Maſora ad finem cujuſque libri conſtet, numerum eſſe 5845. In reliquis libris idem fecerunt. In Joſua ſunt verſus 656. medius, c. 10. 8. In Samuelis 1. & 2. 1506. medius, 1. Sam. 28. 24. In Regum 1534. medius. 1. Reg. 22. 6. In Eſai, 1295. medius. c. 33. 21. Jerem. 1365. medius, cap. 28. 11. Ezech. 1273. medius non apponitur in fine libri, ſed in Maſora parva notatur, cap. 26. 1. Prophetæ minores pro uno libro habentur, in quo 1050. medius, Mich. 3. 12. Pſalm. 2527. medius, 78. 36. Prov. 915. medius, cap. 16. 18. Job. 1070. medius, cap. 22. 16. Cantic. 117. medius, 4. 14. Ruth. 85. medius, c. 2. 21. Threni non habent numerum adſcriptum: eſt autem, 154. medius, cap. 3. 34. Eccleſ. 222. medius, cap. 6. 10. Eſther. 166. medius, cap. 5. 7. Daniel. 357. medius, c. 5. 30. Eſdras & Nehem. 688. medius, Nehem. 3. 32. Chronic. 1. & 2. 1763. medius, 1. Chron. 27. 25. Summa omnium verſuum Vet. Teſtament. eſt, 23206. Hos verſus numerârunt, ne quis fraude vel negligentia verſum aliquem detruncaret, vel audacter adderet: quem finem an aſſecuti ſint, infra diſquiremus. 2. In verſibus etiam quædam obſervârunt quoad voces & literas, ex quibus conſtant: quorum quædam propoſuit D. Buxtorf. & alia multa quiſque colligere poteſt. Verbi gratiâ, unus verſiculus datur, conſtans ex 42. vocibus, & literis 160. ſcil. Jer. 21. 7. Duo ſunt tantùm in Lege, quæ incipiunt à litera Samech, ſcil. Exod. 32. Num. 14. 19. Et duo in Lege, quorum ſingulæ voces exeunt in Samech. viz. Gen. 38. 14. Num. 29. 33. Duo, in quibus quater eſt ויאמר. Geneſ. 22. 7. & 1. Reg. 20. 14. Tres ſunt, in quarum ſingulis ſunt 80 literæ, quorum unus notatur in Maſ. mag. Num. 36. 8. Sic 47. verſus ſunt, in quibus ſingulis ter legitur לא ut Gen. 21. 26. Verſus ſunt 123. in quorum ſingulis bis legitur לא ut Gen. 13. 6. Hæc, inter alia innumera, proferre placuit, ut per ea de reliquis judicare quiſque poſſit. 3. Circa verſus etiam notârunt, in quibuſdam eſſe hiatum, ubi ſenſus eſt Ellipticus vel imperfectus: horum alii numerant 25. alii 28. ubi in libris quibuſdam vacuum ſpacium relinquitur. Primus eſt Gen. 4. 8. ubi Textus Hebræus habet, *Et locutus eſt Cain cum Abele fratre ſuo*: poſt hæc verba relinquitur ſpacium, quod LXX. & Cod. Samarit. ſupplent hoc modo; *Eamus in agrum.* Ad quem locum Maſora ait, eſſe 28. verſus deficientes in medio verſus, ſcil. quoad ſenſum, qui imperfectus videtur. At Gen. 35. 21. Maſora notat tantùm 25. hujuſmodi loca, quam notam veriorem eſſe putat Buxtorf. Loca recenſet in Lege quatuor. Gen. 4. 8. & 35. 22. Num. 25. 19. ſive 26. 1. Deut. 2. 8. Reliqua ſunt Joſ. 4. 1. & 8. 24. Judic. 2. 1. 1. Sam. 14. 13. 20. 37. & 16. 12. & 19. 21. & 23. 11. 2. Sam. 5. 2. 19. & 7. 4. & 24. 11. 1. Reg. 13. 20. Eſa. 8. 3. Ezech. 3. 17. & 44. 15. De quibuſdam tamen dubitat, an huc pertineant. 4. Ad verſus etiam pertinent notæ Maſorethicæ circa correctiones ſcribarum, voces ſcil. 18. quas ſcribas mutâſſe ajunt. Loca recenſentur ad initium libri Numer. & Pſal. 106. 20. De his locis egimus Proleg. de Textuum Original. integritate: ubi oſtendimus per ſcribas intelligi Eſdram & viros Synagogæ magnæ, qui loca iſta emendârunt, & veram lectionem reſtituerunt. 5. Huc etiam referri poteſt ablatio ſcribarum in quinque vocibus, de quibus Maſora Gen. 18. 5. Dicunt enim quinque eſſe voces, quibus in vulgaribus codicibus præpoſita erat litera Vau: quæ tamen in textu Authentico non extabat, ſed auferri debuit. Monent enim, iſtis locis ita legi non debere: quòd perinde eſt, ac ſi auferri vellent, unde *Ablatio ſcribarum* dicta. Loca ſunt, Gen. 18. 5. ואחר *& poſtea*, pro, אחר, *poſtea*. Gen. 24. 55. ubi vox eadem. Num. 12. 14. ubi ואחר in qua monet Maſora, Vau tollendum: at in libris pleriſque impreſſis manet. Pſal. 68. 26 ubi etiam ואחר, pro אחר: Pſal. 36. 7. ומשפטיך pro משפטיך ubi Maſ. magna tantùm quatuor iſtiuſmodi locorum meminit, uno per errorem omiſſo: at Maſoram correxit Buxtorfius. Ad verſus etiam pertinet, quòd in quatuor libris penultimum verſum repetunt, vel ejus ſaltem initium, viz. ad finem Eſaiæ, Thren. Malach. & Eccleſiaſtis: ut in libris, tam impreſſis, quàm MSS. videre licet. Cauſam hanc reddunt, quòd verſus ultimi iſtorum librorum deſinunt in minis, vel pœnis. Verſus verò penultimus benedictionem vel bonum aliquod habet: ergò, ne lectores triſtes diſcederent, verſus penultimos repetunt, ut læti diſcedant. Alii aliam cauſam reddunt, à dignitate verſuum penultimorum, qui ſæpe repetendi & ruminandi ſunt.

3. Ut verſus, ſic voces recenſuerunt: circa quas, 1. Annotârunt varias codicum lectiones, aliáque quæ ſub nomine Keri & Ketib comprehenduntur; cùm vox ſcil. aliter in textu ſcribitur, aliter in margine legenda notatur: unde puncta, quæ voci marginali propria ſunt, voci textuali adſcribuntur. Horum variæ ſunt ſpecies: non enim omnia ad lectionis varietatem propriè pertinent. De his verò peculiari Diatriba dicendum eſt. 2. Notârunt voces quaſdam plenè vel defectivè ſcriptas. Plenæ dicuntur, cùm literæ Vau & Jod quieſcentes, exprimuntur, ubi non ſemper exprimi ſolent; vel cum He paragogicum additur perſonæ ſecundæ Præteriti, & ejus affixo. Defectivæ, cùm voces ſcribuntur ſine literis Jod, Vau, Aleph, quieſcentibus, vel He finali, licèt communiter cum iis ſcribi ſoleant. Non verò ad omnes ejuſmodi voces plenas vel defecti-

vas annotârunt aliquid Maſorethæ: ſed ad eas maximè, quæ communiter ſcribi ſolent plenè, & rarò defectivè; vel communiter defectivè, & rarò plenè, ſecundum regulam Eliæ in præf. 3. Maſ. c. 1. Cùm dictiones plenæ plures ſunt, quàm deficientes, numerârunt deficientes; è contra, cùm deficientes ſunt plures, quàm plenæ, numerârunt plenas. V. g. Gen. 2. 7. ויצר *& formavit*, notant ſemel ſcribi plenè cum duplici Jod, cùm aliâs communiter cum uno Jod ſcribatur. Jon. 2. 3. יסבבני *circumdedit me*, notat Maſora hoc verbum novies defectivè, id eſt, ſine Vau in medio reperiri, cùm communiter Vau exprimatur. 3. Quædam notârunt circa vocum ſitum, vel locum; reſpectu initii, medii, vel finis alicujus verſus, ut Gen. 1. 30. notant ולכל quater verſum incipere: loca verò alibi proferunt, ſcilic. an finem Deuteronom. Gen. 1. 1. Maſora notat vocem הארץ quæ verſum ibi terminat, ter in fine verſus inveniri, Gen. 6. 4. Voces אחרי כן quæ ſunt in medio verſus, notantur ter inveniri ſimul in verſiculi medio: frequentiſſimè verò hoc notant in particulis indeclinabilibus, ut in אשר, אל, את &c. 4. Significationis ambiguitatem in quibuſdam notârunt. Ut Gen. 19. 8. ad האל notant octies accipi in ſignificatione communi, ſcil. pro pronomine, cùm aliâs ſit unum ex divinis nominibus. Huc etiam referri poſſunt voces, quas quis exiſtimare poſſit aliter legendas eſſe, vel propter ſenſum, vel quia aliter leguntur. Ad has notârunt סבירין *putantur*, ſcil. aliter legi poſſe, ut Exod. 4. 19. לך שב מצרים *ito, redit in Aegyptum*. Notant quinque loca eſſe, quæ putantur eſſe debere מצרימה quia ſcil. motus ad locum aliâs ſic exprimitur. Præcavent (ut quibuſdam placet) temeritatem audaculorum, ne aliquid immutare præſumant; vel, ut alii conjecturas ſuas proponant de alia lectione. 5. Verborum quorundam ſtructuram notant, cùm verbum aliquod cum nomine certo, vel cum præpoſitione certa peculiariter jungitur, vel cum literis ſervilibus extra communem uſum, maximè verò vocum, quæ incipiunt à literis בלב & cum Scheva vel Patach ſequente Daghes punctatæ ſunt: ut verbum ירא cum את האלהים pro, *timere Deum*, ſepties occurrit: loca recenſet Maſora, Geneſ. 42. 18. Sic Geneſ. 1. 22. ad בימים notant, tria eſſe Dagheſſata, ſcil. cum Patach ſub ב ſequente Daghes &c. 6. Multas etiam voces numerârunt Maſorethæ, quoties ſcil. in Bibliis inveniuntur. Ut Jon. 3. 6. notant vocem ויעבר novies reperiri: loca verò, ubi occurrunt: non ſemper exprimunt. 7. Notârunt etiam voces 15. quæ ſupernè uno vel pluribus punctis notantur: quarum 10. ſunt in Lege, 4 in Prophetis & una in Hagiographis. Hæc puncta verò non ſunt vocalium notæ, ſed ad myſteria quædam notanda appoſita eſſe volunt; quæ Legis Oralis pars erant: hodie verò per frequentes diſperſiones oblivioni ferè tradita. Antiqua eſt horum punctorum mentio in Talmude Tract. Berachoth. c. 1. & libro Zohar: unde quidam ad Eſdram & viros Synagogæ magnæ referunt. Ut verò facilè concedam, à poſterioribus Maſorethis non eſſe adſcripta, qui puncta vocalia invenerunt, quia ante Talmudem extiterunt: ſic non facilè credam ab Eſdra vel Prophetis appoſita eſſe; ſed poſt eorum tempora caſu (ut alia ejuſmodi) in textum irrepſiſſe: vel fortè conſultò à quibuſdam Judæis addita, ut inde myſteria quædam de textu depromerent: Poſteriores verò mutare noluiſſe, ſed quaſi ab Eſdra vel ſacris Scriptoribus adjecta eſſent, ſuperſtitiosè retinuiſſe: quòd ipſis ſolenne eſt. Myſteria enim, quæ à Maſorethis eliciuntur, planè ridicula ſunt, & Spiritu Dei indigna, ſuperſtitionem Rabbinicam olentia. Loca verò ſunt Gen. 16. 5. In וביניך ſupra Jod poſterius punctum affigitur; vox verò hæc non plenè ſcripta eſt in tota Lege, niſi hoc loco cum duplici Jod, ad hoc myſterium ſcil. notandum. Sara his verbis cum Abrahamo expoſtulat, dicens, *Judicabit Deus inter me* וביניך *& inter te*. Hoc verò verbum cum duplici Jod, ſignificare poteſt, (*& inter filium tuum*:) unde volunt Saram licèt voce externa Abrahamum alloquens, dixit, *Judicet Deus inter te & me*, tamen tacitè in animo, Hagaram, dixiſſe: ſcil. *Judicet Deus inter me* וביניך *& filium tuum*, quem ſcil. Hagar in utero geſſit; ita ut Abrahamum voce, & ancillam animo allocuta ſit: & ob hoc magnum myſterium ſcil. Rabbini nonnulli nugantur, hanc vocem ſupernè punctatam eſſe. Quis verò feret, ut iſtiuſmodi ineptiæ ſacris Scriptoribus adſcriberentur? 2. locus Gen. 18. 9. אליו *ad eum*, ubi Aleph, Vau, & Jod. punctata ſunt. (3.) Gen. 19. 33. ובקומה *& cùm ſurgeret illa*: punctum eſt ſupra Vau. (4.) Gen. 33. 4. וישקהו *& oſculatus eſt eum*, ubi 4. literæ punctatæ. (5.) Gen. 37. 12. את. (6.) Numer. 3. 39. ואהרן *& Aharon*: ubi omnes literæ punctatæ. (7.) Num. 9. 10. רחקה *longinqua*, ubi He punctatum. (8.) Num. 21. 30. אשר, quod duobus punctis notatur. (9.) Num. 29. 15. ועשרון *& decimam*. Maſora notat hanc vocem eſſe punctandam; ſed in Bibliis omittitur, fortè errore Typographorum. (10.) Deut. 29. 29. לנו ולבנינו, *nobis & liberis noſtris*: ubi plures punctantur. (11.) 2. Sam. 19. 20. יצא *Egreſſus eſt*, ubi omnes literæ punctantur. (12.) Eſa. 44: 9. המה *ipſa*, ubi He punctatum. (13.) Ezech. 41. 20 ההיכל *templi*, ubi 4. puncta. (14.) Ezech. 46. 22. מהקצעות *angulata*, ubi plura puncta. (15.) In Hagiographis una iſtiuſmodi vox eſt, Pſal. 27. 13. לולא *niſi*, ubi Maſora notat, hanc vocem punctatam eſſe ſupra & infra. Rationem agnoſcit Buxtorf. inſipidam reddi in Talmude, loc. cit. quam idcirco negligit.

4. Ut verſus & voces; ſic etiam literas, tam conſonantes, quàm vocales, recenſuerunt Maſorethæ. 1. Circa conſonantes, quas vulgò vocant literas 22. Alphabeti, notârunt quædam ſpectantia, tam quantitatem, quàm ſitum, & numerum. Reſpectu quantitatis, quaſdam notârunt in Textu, reliquis majores, quaſdam minores, quaſdam quaſi ſuſpenſas ſupra reliquas in eadem linea, quaſdam inverſas, quaſdā medias in quolibet libro. Reſpectu numeri, ad calculum revocârunt, quot literæ occurrant in ſingulis libris, quot ex quinq; finalibus, quot in omnibus libris V. Teſt. Licèt verò labor hic immenſus ex magna parte inutilis ac ſuperfluus videatur, parúmque conducat ad textus Hebraici integritatem conſervandam (de quo poſtea:) libet tamen ſingula lectori proponere, ejúſque judicio ſubjicere,

5. Li

5. Literæ majuſculæ conſtituunt in Lege Alphabetum, quibuſdam tamen literis geminatis, & una triplicata. Catalogum recenſet Maſora initio Geneſis, & initio libri Chron. ſed cum diſcrimine circa Vau, Teth, Lamed, Nun, Samech, & Pe finale, ut ſuis locis videbimus. Harum mentio eſt in Talmude, tract. סופרים ſive de ſcribis, unde & Maſorethis Tiberienſibus antiquiores ſunt. Tempus verò, quo in textum introductæ ſunt, exactè notare non poſſumus. Quòd verò quidam, qui Maſoram ad Eſdram & Synagogam magnam referunt, ſtatuunt myſteria quædam in his literis, ut & reliquis, olim fuiſſe Hebræis nota; hodie verò oblivioni tradita, probare non poſſum. Quicquid enim antiquiores de iis judicabant; certè myſteria, quæ à poſterioribus Maſorethis & Rabbinis traduntur, mera ſomnia ſunt, & gerris Siculis vaniora: ut cum litera ג majori forma ſcribitur, Levit. 13. 33. in והתגלח volunt memoriale eſſe trium, qui radi tenebantur. ſcil. Nazaræorum, pollutorum, & Levitarum, qui 13. annum exceſſerant. ב in voce בראשית Gen. 1. 1. ad denotandum duplex opus Creationis, ſcil. cœli & terræ. א in voce *Adam* אדם 1. Chron. 1. 1. ad denotandum primum hominem, unde humani generis origo. ד Deut. 6. 4. אחד *unus*, ad denotandum Deum unicum eſſe in 4. mundi partibus &c. Quis verò non videt hæc eſſe mera hominum commenta; à ſacris ſcriptoribus nequaquam intenta vel cogitata? Literæ verò iſtæ non in omnibus Bibliis exprimuntur. Munſterus ex ſuis eliminavit: in aliis editionibus quædam notantur, quædam omittuntur. Cùm tamen in pleriſque editionibus majoribus retineantur, etiam in noſtra exprimi curavimus: & ne quâ operarum negligentiâ omittantur, earum Catalogum hic ſubjicimus. De his, ut & de minuſculis, inverſis, ſuſpenſis, finalibus, in dictionis medio, & è contra, eorum ſententiæ accedimus, qui ſtatuunt errore librariorum, vel caſu fortuito, in textum primò irrepſiſſe: ſcribas verò poſteriores, qui cùm codices alios exſcriberent, talium literarum quantitatem & ſitum obſervantes ex libris vetuſtioribus, certo conſilio à majoribus ita ſcripta fuiſſe ſibi perſuaſerunt; & ex innata gentis ſuperſtitione myſteria neſcio qualia ex eis elicuere: (quæ à poſteris, qui à majorum placitis vel latum unguem diſcedere nefas arbitrantur, potiùs aucta, quàm imminuta ſunt, & ambabus manibus accepta ac firmiter retenta:) vel Judæos quoſdam antiquiores, qui ex textu per Cabalam alios ſenſus, myſticos ſcil. præter literalem hauſere, has literas iſto modo ſcripſiſſe: quas poſteriores ab Eſdra profectas eſſe, ſtultè ſibi perſuaſerunt. Catalogus literarum majuſcularum ſequitur.

א in *Adam* אדם 1. Chron. 1. 1.
ב in בראשית *In principio*. Geneſ. 1. 1.
ג in והתגלח *& raditur*. Lev. 13. 33.
ד in אחד *unus*. Deut. 6. 4.
ה in הליהוה *an Domino*. Deut. 32. 6.
ו geminum, in גחון *venter*. Levit. 11. 42. ubi mediam hanc literam eſſe volunt Pentateuchi, & in ויזתא Eſt. 9. 9.
ז in זכרו *recordamini*. Mal. 3. 22.
ח in חור *candidum*. Eſth. 1. 6.
ט geminum, in שבטו *virga ejus*. Job. 9. 34. & in טוב *bonus*. Eccl. 7. 1.
י in יגדל *magnificetur*. Numer. 14. 17.
כ in וכנה *& ſurculus*. Pſ. 80. 16.
ל bis occurrit, in וישלכם *& disjecit eos*. Deuter. 29. 26. & in והלטאה *& lacerta*. Levit. 11. 30.
ם bis occurrit, in משלי *proverbia*. Prov. 1. 1. & in שלשים *Abnepotes*. Geneſ. 50. 23.
נ ter occurrit, in נצר *ſervans*. Exod. 34. In לינו *pernocta*. Ruth. 3. 13. ubi 7. Orientales non Nun, ſed Lamed pro majuſcula ponunt, & in משפטן *cauſam earum*. Num. 27. 5.
ס geminum, in סוף *ſumma*. Eccleſ. 12. 13. & in ויהס *& ſilere fecit*. Num. 13. 30.
ע in שמע *audi*. Deut. 6. 4.
פ geminum, in בשפרפרא *ſumma aurora*. Dan. 6. 20. & in ובהעטיף *& in ſerotinando*. Gen. 30. 41.
צ in צפו *ſpeculatores ejus*. Eſ. 56. 10.
ק in קן *nidus*. Pſal. 84. 4.
ר in אחר *alius*. Exod. 34. 14.
ש in שיר *Canticum*. Cant. 1. 1.
ת etiam geminum, in תמים *integer*. Deut. 18. 13. & in ותכתב *& ſcripſit*. Eſth. 9. 20.

Literas etiam minuſculas annotârunt, reliquis minores, ad numerum 33. per ſingulas literas Alphabeti. Quædam tamen ſunt triplices, una quadruplex: de quibus idem dicendum, quod de majuſculis, in quibuſdam libris non exprimi, in aliis plures vel pauciores, ut videre eſt apud Buxtorf. in Tiberiade, qui quaſdam ab Elia in Maſora omiſſas ſupplevit. Significant verò in genere ex mente Rabbinorum, rei de qua agitur, *diminutionem* vel *contemptum*: & ex eodem fonte profluxerunt, quo majuſculæ. Earum etiam mentio fit in Talmud tract. de ſcribis: recenſentur initio Levitici, & initio Maſoræ magnæ.

א minuſculum eſt, in ויקרא *& clamavit*. Levit. 1. 1. Myſteria Rabbinica hujus & reliquorum, vide apud Buxtorf.
ב in הב *da*. Prov. 30. 15.
ג in וגיש *& gleba*. Job. 7. 5. denotat minutas pulveris partes, in quas corpus poſt mortem redigitur.
ד in אדם *Homo*. Prov. 28. 17.
ה in בהבראם *quando creata ſunt illa*. Gen. 2. 4.
ו eſt geminum, in שלום *pax*. Num. 25. 12. de- in in לשוא *in vanum*. Pſal. 24. 4.
ז in ויזתא Eſth. 9. 9.
ח in חף *nitidus*. Job. 33. 9.
ט duplex, in טבעו *demerſa ſunt*. Thren. 2. 4. & in ותחרתם *& mundi eritis*. Num. 31. 24.
י in תשי *oblitus es*. Deut. 32. 18.
כ in ולבכתה *& ad deflendum eam*. Geneſ. 23. 2.
ל in לוא *non*. Thren. 1. 12.
מ triplex, in מוקדה *aduſtio*. Levit. 6. 9. In ממרים primum מ, *rebelles*

belles. Deut. 31.27. & in וטהרתים *& mundavi eos.* Neh. 13,30.

נ quater invenitur, in נעו *vagantur.* Thren. 4.14. In Eſa, 44.14. ארן *ornus.* Jer. 39.13. In ונבושזבן *& Nebuſchazban.* & Prov. 16.28. In נרגן *ſuſurro.* In tribus ultimis Nun finales ſunt minuſculæ.

ס duplex. Nah. 1.3. In בסופה *in tempeſtate,* & Pſal. 27.5. in בסכה *In tabernaculo ſuo.*

ע in לעות *ad pervertendum.* Thren. 3.36.

פ prius in בשפרפרא *in ſumma aurora* Dan. 6.20.

צ duplex. Jer. 14.3. וצוחת *& clamor.* & Iob. 16.14. פרץ *ruptura,*

ק bis occurrit. Gen. 27.47. in קצתי *tædet me.* & Ex. 32.25. בקמיהם *inter adverſarios eorum.*

ר bis etiam occurrit. Ex. 23.19. & 34.26. ראשית בכורי *principium primitiarum:* ſed Maſora parva non exprimit, ad quem locum referri debeat, & Maſora finalis aliud ſubſtituit. In Eſth. 9.9. in פרמשתא

ש in Eſt. 9.7. In פרשנדתא

ת In Eſth. 9.9. in פרמשתא

6. Tertiò notârunt literas quaſdam ſuſpenſas, & unam, ſcil. נ inverſam. Suſpenſæ notantur in Maſora ad Judic. 18.30. & Pſal. 80.14. Nun ſuſpenſum eſt Judic. 18.30. in מנשה *Menaſſes.* Ain in 3. locis Pſal. 80.14. מיער *ex ſylva.* Job. 38.13. in רשעים *improbi,* & v. 15. מרשעים *ab improbis.* Nun verò inverſum eſſe in novem locis, notat Maſora. Num. 10.35. & Pſal. 107.23. Loca ſunt, Num. 10.35. בנסע *in proficiſcendo:* ubi Nun inverſum eſt, ut innuatur, ſic retrorſum agendos eſſe omnes hoſtes Iſraelis. Quis hic non miretur acumen Rabbinicum? Imò quis non indignetur talia ad ſacros ſcriptores referri? Num. 11.1. כמתאננים *quæritantes.* Reliqua ſunt in Pſalm. 107. ubi tamen, Nun inverſum non cernitur in textu, ſed figura Nun inverſi ponitur in marg. in Bibl Venetis. Primum eſt v. 23. באניות *in Navibus.* 2. v. 24. ונפלאותיו *& mirabilia ejus.* 3. v. 24. in quo nullum eſt Nun: unde Maſora hoc loco mendoſa eſt. 4. v. 26. נפשם *anima ipſorum.* 5. ויגעו *& vagantur.* v. 27. 6. & v. 28. in quo tamen nullum Nun invenitur. verſ. 40. נדיבים *principes.* His quidam addunt Nun in חרן Gen. 11. ult. de quo nihil apud Buxtorf. Tamen Rabbi. Salom. in explicatione legis & R. Beehai notant, Nun inverſum ſcribi debere, & Maſora notat ad marginem נון הפוכה *Nun inverſum*: in nullis tamen libris MSS. vel impreſſis, inverſionis iſtius extat veſtigium.

7. Quartò notârunt literas Mem & Nun, in quibuſdam locis irregulariter ſcribi, ſcil. Mem clauſum in medio dictionis, Eſ. 9. v. 7. לםרבה & Mem apertum in fine Neh. 2.13. המ. Nun etiam medium ſcribitur in fine vocis. Job. 38.1. מנ *ex.* & in quibuſdam libris Keri marginale monet legendum cum Nun finali מן. De his quædam diximus Proleg. de antiquis literis Hebraicis: quò lectorem, qui plura deſiderat, remittimus. Notarunt etiam literam mediam cujuſque libri, & libri cujuſque literas omnes ut ex reliquiis quibuſdam iſtiuſmodi Maſoræ adhuc ſervatis colligitur. Nam Levit. 11.42. ad Vau. in voce גחון notat Maſora, literam Vau eſſe literam mediam legis: quod etiam notatur in Talm. lib. Kidduſchin. cap. 1. Sic Pſal. 80.14. In מיער *ex ſylva*, litera Ain notatur eſſe media libri Pſalmorum, ut & legitur in Talm. eodem loco. Literas etiam ſingulorum librorum numerârunt. In fine Geneſ. poſt verſiculorum numerum addunt numerum literarum iſtius libri eſſe, 4395. quod tamen, monente D. Buxt. intelligendum eſt de ultima ſectione iſtius libri, non de toto libro. Elias Lev. Præf. 3. dicit, literas totius Legis eſſe, 600045. & literas primæ ſectionis eſſe, 1915. quem calculum tamen falſum eſſe, monet idem Buxtorf. qui putat eſſe ultra 5000. Ita fecerunt in reliquis libris, licet in Maſora hodierna illorum calculi non extent: nam haud dimidia eſt pars Maſoræ, quam in Bibliis impreſſis habemus.

8. Numerârunt etiam, quoties literæ 5. finales, quas vocant, in toto Vet. Teſt. occurrunt. Notârunt Caph finale inveniri vicibus 10981. Mem finale 24973. Nun 8719. Pe 1975. Tzade 4872. Summa totalis eſt 51520. Eaſdem literas intermedias etiam ad calculum revocârunt. 37272. Mem 52805. Nun 32977. Pe 20750. Tſade 16950. vicibus reperiri. In toto 160754. Numerârunt etiam quoties ſingulæ Alphabeti literæ per totum V. Teſt. reperiuntur. Quòd ex carmine de hoc compoſito per Saadiam Gaon, qui Babylone floruit poſt annum Chriſti 900. & Vet. Teſt. ex Hebræo in Arabicum tranſtulit, conſtat: quòd ex Elia proponit Buxt. c. 18. Comment. Maſor. Singularum verò literarum ſummam, Tabula ſequens declarat.

א 42377.	ו 76922.	כ 48253.	ע 20175.	ש 32148.
ב 38218.	ז 22867.	ל 41517.	פ 22725.	ת 59343.
ג 29537.	ח 23437.	מ 77778.	צ 21882.	Summa
ד 32530.	ט 11052.	נ 41696.	ק 22972.	totalis
ה 47554	י 66420.	ס 13580.	ר 22147.	815280.

Hos verò literarum numeros collegit Saadias ex Maſoræ ſchedis, quæ tunc extabant, nobis verò ignotæ ſunt: & fortaſſe fidelius & multò certius in Maſora, quàm in Saadiæ rythmis exprimebantur. Unicuique verò literæ verſum Biblicum ſubjungit, qui eundem numerum, quem literis prius expreſſerat, vocibus integris deſignaret. An verò hic numerus bene ſubductus ſit, à multis (idque non ſine cauſa) dubitatur. Schick. in Bechinhap. p. 47. ſupputationem quandam conjecturalem inſtituit, per paginam unam vel alteram; unde numerum multò majorem eſſe conjicit. Certè ſi vera ſit Eliæ ſupputatio, qui ultra 60000. in ſolo Pentateucho colligit, numerus multò major exurget per omnes libros Vet. Teſtamenti. Suſpicatur itaque Schickardus, literas tantùm quæ in Prophetis & Hagiographis continentur, ſub hoc calculo comprehendi: cui ſi addantur literæ in Pentateucho, ſcil. 600045. exurget numerus, 1415325. Alii hanc viam tentârunt. Primò literas unius paginæ numerârunt, quas per paginarum numerum per tota Biblia multiplicant: unde numerum, 120000. literarum in toto Vet. Teſt. collegerunt. Quiſnam verò ſit numerus certus & exactus, nemo adhuc

huc (quod ſciam) demonſtravit: nec videtur, moraliter loquendo, poſſibile eſſe calculum exactum conficere, cùm vix poſſibile ſit librum aliquem ita exactè correctum invenire, in quo literarum quarundam mendæ non reperiantur: literæ etiam moltæ ita ſibi ſimiles ſunt, ut facilè poſſit calculator unam pro alio legere, ſi nullus eſſet error in ipſo codice: onde calculos neceſſariò falſus conficitur. Nec v deo, quomodo ad textus ſacri integritatem conſervandam labor hic ioutilis inſervit, ut poſtea oſtendemus.

9. Judæos imitati ſunt Arabes, aliique Muhamedani in Alcorano ſuo, idque non tantùm in punctatione, & variarum lectionum collectione, ſed etiam in verſuum, dictionum, & literarum calculo conficiendo: quem teſtatur Cl. Hottingerus Theſ. Philol. lib. 1. cap. 3. ſect. 4. in MS. quodam Arabico ſe inveniſſe, in quo numerantur verſus in Alcorano. In exemplari Medinenſi priori, 6000. In Medinenſi altero, 6216. In Meccenſi, 9219. In Cufenſi, 6236. In Bozorenſi, 6216. In Syriaco vel Schanienſi, 6226. Literarum numerus, 323015. Nec defuerunt inter Chriſtianos, qui non tantùm ςίχοις numerârunt in Nov. Teſt. ad finem cujuſque libri, quorum diſtinctio utiliſſima fuit; ſed & verſus & literas librorum quorundam Vet. Teſtamenti, ut in MSS. Syriacis quibuſdam ioveoimus, de qoibus alibi.

10. Circa vocales, earúmque punctationem, & accentuum notas, magnam eámq; utiliſſimam operam navârunt Maſorethæ. Idque primò in punctorum inventione: quibus textum non pro arbitrio, ſed ſecundum veram & receptam lectionem à ſacris ſcriptoribus ad ipſorum tempora conſervatam punctârunt: unde facilior lectio, & textus ambiguitati ac corruptioni minus obnoxius redditur: hoc enim ipſorum inventum fuiſſe, ſupra, ni fallor, ſatis clarè probarum. Etſi verò punctorum vocalium & accentuum notas plurimas ſine neceſſitate multiplicârunt, & minori compendio idem efficere poterant: tamen, quin utiliſſimum hoc eorum inventum fuerit, nemo iverit inficias: unde & in aliis linguis Orientalibus idem imitati ſunt Arabes, Syri, Perſæ, &c. Poſt punctorum appoſitionem, multa annotârunt poſteriores Maſorethæ, circa vocalium lectionem rectam, & irregularem multorum punctationem; ne quis eas, mendoſas eſſe ſuſpicans, mutare tentaret: ut cùm vox irregulariter, ſine cauſa legitima, contra formam communem, & ſimilium vocum analogiam, punctata eſt: cujus extant exempla plurima. Inſolens etiam & inconſtans ratio in punctis Daghes & Mappik, contra analogiam Grammaticam notatur. Annotarunt etiam vocum quarundam ſtructuram, quæ com aliis, vel cum literis ſervilibus contra regolas communes conſtruuntur. Multas etiam voces hoc vel illo modo punctatas numerârunt, quoties ſcil. in Scriptura inveniantur: & loca ſæpe indicant. Monet verò D. Buxtorf. Tiber. lib. 1. cap. 13. In Maſora magna, vocales tantùm nominari Camets & Tſere; ſub Camets verò Patach, ſub Tſere Sægol comprehendi: poſteriores verò Rabbinos, qui Maſoram parvam ex magna collegerunt, diſtinctionis cauſâ eas vocâſſe Camets parvum & Patach parvum. Maſora verò parva, interdum vocalium iſtarum & aliarum nomina exprimit, interdum nudam figuram ponit: quòd fit in iis tantùm vocibus, ubi periculum aliquod eſſe videretur erroris in lectione, vel quòd alibi ſic non occurrant, vel ut diſtinguerentur ab aliis locis, ubi aliæ vocales legebantur. Exempla ubique obvia in Bibliis Venetis & Baſileenſibus, ut Gen. 3. 22. ad vocem כְּאַחַד notat utraque Maſora, duodecim eſſe cum Patach, ne ſcil. hæc ab incauto confunderentur cum כְּאֶחָד quorum ſunt 7 quæ notantur in Maſora ad Eſa. 65. ad finem. Ad finem Gen. 2. 22. ad הַצֵּלָע notat Maſora parva, formam ejus juſtam eſſe Camets parvum & Patach magnum, id eſt, Tſere & Patach. Abſque hac nota facilis eſſet lapſus, ut ſcriberetur Sægol ab initio, ut alibi ſæpe ſcribitur juxta formam יֶשַׁע & ſimilium, quibus tertia gutturalis eſt ח vel ע. De accentibus etiam quædam obſervârunt; at non adeò frequenter, ac in vocalibus: cùm non tam ſignificationi, quàm pronunciationi inſerviant. Nam etſi ſenſum per membra ſententiæ accentus indicant: tamen (obſervante eodem) de hoc nihil monent. At cùm vocales per accentus diſtinguentes mutantur, vel non mutantur; id obſervant aliquando, cùm à communi uſu tantò aliqua peculiaris inerat diverſa: ut Geneſ. 3. 11. לָךְ Maſora utraque notat eſſe quatuordecim cum accento Sakeph in Lege: ubi legendum לָךְ non לְךָ ut uſus in pauſis aliter poſtulat. Tandem, cùm vox aliqua com accentu contra uſum communem notatur; monent, talem accentum illo loco eſſe debere, etſi vox ſæpius alibi alio accentu notetur: ut Jon. 1. 3. ad vocem בָּאָה cum accentu in ultima ſyllaba, Maſora parva notat, hoc verbum occurrere undecies in Bibliis cum accentu Milra. i. e. in ultima ſyllaba. Sic cùm vox aliqua contra naturam accentus eſt punctata, hoc caſu rum accentum, tum vocalem notant, ne quis mendam ſcribæ eſſe putaret, ut כֵּן cum accentu ſemper habet Tſere: at cum accentu privatur, & ſequenti voci per Maccaph conjungitur, habere debet Sægol. At contra hanc regulam, obſervant ad Gen. 17. 17. ſepties extare hanc vocem, cum Patach parvo, id eſt Sægol; & è contra quater cum Tzere & Maccaph, contra uſum communem. Infinita hujuſmodi occurrunt: quædam etiam, quarum cauſa nos latet, auctoribus fortaſſe perſpecta, quorum rationem reddere non poſſumus.

11. Hæc paulò fuſius de materia Maſoræ. Formam quòd attinet, alia fuit olim, quàm quæ hodie in Bibliis impreſſis conſpicitur, ut ex Elia obſervârunt D. Buxtorf. Schickard. Joh. D'Eſpeires, & alii. Non enim textui Hebræo in margine adſcripta erat; ſed in chartis ſive ſchedis ſeparatis obſervationes ſuas annotârunt, quas publicè in ſcholis diſcipulis ſuis explicabant. In tantam etiam molem excreſcebant, ut textum Biblicom ſuperarent, teſte eodem Elia: unde in marginibus Bibliorum commodè deſcribi non poterant. Deinde non ſimul & ſemel, nec ab uno auctore notæ iſtæ collectæ ſunt; ſed à diverſis auctoribus, variiſque temporibus; imò per plura ſecula compilatæ, noviſque obſervationibus indies auctæ: cùm poſteriores prioribus ſemper aliqua nova addiderint; adeò ut inſtar Crocodili, (quem, quamdiu vivit, creſcere & augeri ſcribunt,) nova incrementa quotidie faceret Maſora, nec in hunc

diem (teſte eodem Buxtorf.) finem perfectum aſſecuta ſit. Hanc verò fuiſſe antiquam Maſoræ formam, teſtantur antiquiſſ. exemplaria MSS. quæ hodie apud Judæos ſunt in Pergameno per libros ſeparatos conſcripta: ex quibus R. Jacob Ben Chajim ſuam, quæ in Bibliis Venetis primò, poſtea & in Baſileenſibus imprimitur, extraxit: nec enim omnia publicavit, ſed ex pluribus ſchedis, quæ ſibi potiora viſa ſunt, extraxit: quæ cum Bibliis Venetis prodierunt, rejectis vel omiſſis reliquis, quæ major pars erant. Talibus etiam uſus eſt Elias. Tale etiam habuit Capnio ex dono Maximiliani I. Rom. Imperatoris, quod conſcriptum erat ante aliquot ſecula pro Aben Ezra, minutiſſimis literis exaratum; nec per lineas, ſed per varias animalium formas quaſi depictum, quòd Schickard. præſ. ad Bechin. Happ. teſtatur ſe vidiſſe, & jam eſſe apud Marchionem Badenſem. Alterius etiam meminit D. Buxtorf. in Bibliotheca Palatina aſſervari. Cùm verò variæ Maſoræ exemplaria MSS. in publicum prodirent, & apud populum innoteſcerent, cœperunt Maſorethæ vanâ ſcientia tumidi, & ut popularem auram captarent, (referente D. Buxtorf.) & pecunias corrogarent, notas ſuas ad ſingulas paginas Bibliorum adſcribere; quaſdam ad partem paginæ ſuperiorem, quaſdam ad inferiorem, quaſdam ad latera deſcribendo; ut in Bibliis quibuſdam MSS. antiquis videre licet: unde magna confuſio & multiplices errores orti, de quibus conqueritur Elias Levita. Habeo tale exemplar Bibliorum MSS. ante annos 300. exaratum, cum variis Maſorethicis, quæ tam minutis characteribus deſcriptæ ſunt, ut oculorum aciem effugiant. Sic verò per partes ad textum adſcriptæ erant, confuſè, & mendoſè, donec typis primus edidit cum Textu Hebræo, Bombergus Typographus celebris Venet. uſus in hoc operâ Judæi illius Tunetani, R. Jacob Ben Chajim, quem magnâ ſummâ conduxit: qui collectis undique & collatis notis Maſorethicis, ſive per libros ſeparatim, ſive cum textu conjunctim ſcriptis, & poſt plurima errata correcta, in hodiernam formam redoxit, quam in Bibliis Venetis videmus; multis quidem erroribus conſperſam: quos tamen magna ex parte correxit Buxtorf. in Bibliis ſuis. Eſt autem hæc Maſora, vel potiùs Maſoræ pars reliqua (nam ex majori parte, ut dixi, periit) duplex, Textualis & Finalis. Textualem in magnam & parvam dividunt. Parva ex magna contracta eſt: & ad latus interius, vel ſi materia poſtulat, ad exterius, literis nometalibus, vocibus decurtatis & ſymbolicis, breviter deſcribitur. Loca Scripturæ hic non deſignantur, niſi vox bis tantùm occurrat: tum enim locus alter, una alteráque voce ad כ adjecta recenſetur. Numerus major aliquando per verba ſymbolica, idque linguâ Chaldaicâ, exprimitur. Nota Maſorethica refertur ad vocem in textu, quæ circello notatur: ſi verò plures ſint, notæ ipſis ordine reſpondent. Si verò ad medium duarum vel plurium dictionùm circellus ponatur, nota Maſorethica ad omnes conjunctim refertur. Hæc & alia ejuſmodi ad Maſoræ uſum ſpectantis apud D. Buxtorf. habentur, Clave Maſor. c. 1. Maſora magna Textualis eſt, quæ cuique paginæ ſupra & infra textum, & aliquando ad latus, cum Comment. Rabb. totum ſpacium non explent, adſcribitur. Hic voces præcipuè recenſentur, & loca Scripturæ enumerantur, quæ in parva omittuntur. Primò enim ponunt vocem textus, deinde numerum, quoties reperitur: & tandem loca Biblica notantur, quæ aliquando per &c. omittuntur, & ad alium locum referuntur. Puncta duo notam Maſorethicam finiunt, & duo apicea indicant verba Ben Chajim, qui Maſoram ordinavit. Huc ſpectant & Maſora præliminares, quæ in librorum quorundam veſtibulo circa vocem primam majuſculam ponuntur: quarum notæ non ſemper ad textum iſtum ſpectant, ſed generalia quædam plerunque continent, occaſione ex textu capta. Maſora magna Finalis in fine Bibliorum diſponitur ordine Alphabetico, & inter alia habet plurima, quæ in Textuali Maſora ob ſpacii anguſtiam adſcribi non poterant. Voces proponit ſecundum duas priores literas radicales, onde vox incipit: primò autem generalia quædam præmittuntur, quæ ad talem literam, ejúſque communes affectiones ſpectant: tum ad voces ipſas ſecundum formam radicis progrediuntur: ſæpe tamen peccant, cùm voces non ſecundum formam derivativam in aliena litera proponunt; unde confuſio magna, obſervante Buxtorf. Nec proponunt librum & caput in vocibus recenſendis, (hæc enim ex Concordantiis petenda;) ſed verba quædam ex verſu, ubi iſta habentur, reperiuntur. Loca verò Biblica vel ſtatim adducunt, vel ad Textualem Maſoram relegant. Videatur. D. Buxt.

12. De authoribus Maſoræ non una eſt omnium ſententia. Quidam ad Moſem & traditionem è monte Sinai, ut omnia ſua ſomnia & deliria, referunt: quod planè ineptum, cùm vix quarta Veteris Teſt. para per Moſem tradita, vel ejus tempore conſcripta ſit; Maſora verò continet obſervationes per omnes libros Vet. Teſtamenti. Judæorum plerique Eſdram & viros Synagogæ magnæ, inter quos Prophetarum ultimi numerantur, auctores Maſoræ faciunt. Alii denique ad Maſorethas Tiberienſes circa annum Chriſti 500. notas Maſorethicas: non negant tamen, qui variis ſeculis à variis auctæ & continuatæ fuerint. Quod mihi videtur vero conſentaneum, paucia expediam. 1. Certum eſt, notas has Maſorethicas, nec ſimul, nec ab uno auctore, collectas fuiſſe; ſed per varia ſecula à diverſis auctoribus compilatas. Hoc tandem omnes concedunt, Buxtorf. Job D. Eſpeires, &c. Unde Elias præf. 2. in Maſor. Hammaſor, ait, *notas illas ejuſmodi eſſe, ut ſemper iis aliquid novi adjici poſſit, & nova indies excogitari poſſint.* Hoc etiam res ipſa clamat, cùm notæ circa voces irregulariter punctatas, & de earum numero, neceſſariò ſupponunt punctationem multò ante factam, & Maſoretharum diſtinctio in priores & poſteriores planè arguit, diverſis temporibus eos ſcripſiſſe. 2. Conſtat etiam, quaſdam notarum Maſorethicarum partes, collectas fuiſſe ante confectum Talmud; ideò tota Maſora non eſt à Tiberienſibus. Hoc patet ex vocibus supernè punctatis, & ex literis majuſculis, minuſculis, ſuſpenſis, inverſis: quarum expreſſa fit in Talmude mentio, prout ſupra notavimus. 3. Eſdram, vel ſacros ſcriptores, & magnæ Synagogæ viros, fuiſſe auctores Maſoræ, vel alicujus partis Maſoræ, nulla ſolida ratione hactenus

nus probatur: imò multa potiùs ſuadent contrarium. Nam punctorum vocalium & accentuum inventio, & ad textum appoſitio poſt Talmud facta eſt, ut ſupra evicimus: at maxima pars Maſoræ eſt circa voces punctatas, & punctatione, ut fundamento nititur. Notæ verò circa literas majuſculas, minuſculas, ſuſpenſas, inverſas, Mem & Nun medias & finales, &c. planè ſuperſtitionem olent Rabbinicam; & ſacris ſcriptoribus, viriſque θεοπνεύςοις indignæ ſunt, circa quas futilitatem ſuam vel pueris ridendam præbent Rabbini, dum earum rationes reddere conantur. Varias verò lectiones, quæ ſub Keri & Ketib nomine veniunt, nemo ſacris ſcriptoribus adſcribet, qui perpendet, quòd in Eſdræ, Danielis, Zach. & Malachiæ propheriis iſtiuſmodi notæ inveniuntur: nemo enim mente ſanus affirmaverit, ipſos veram in propriis ſcriptis lectionem ignorâſſe; vel quas in diverſis codicibus invenerant, ſub ק in margine annotâſſe. Numerum verò vocum & literarum in ſingulis libris colligere; item medias literas &c. cujuſque libri annotare; res eſt planè inutilis, nec quicquam ad integritatem textus conſervandam faciens: ut antea oſtendimus, & ſtatim clarius demonſtrabimus: ita ut viris iſtis divinis talia adſcribere, non aliud eſt, quàm magnâ injuriâ eos afficere. Cùm itaque quicquid in Maſora aliquid habet utilitatis, longè poſt Eſdræ tempora inventum ſit; reliqua verò, quæ planè inutilia vel ſuperſtitioſa ſunt, nefas ſit Prophetis aſcribere, ſequitur nullam Maſoræ partem ab iis compoſitam eſſe. Certè ſi tales habuiſſet auctores, divinæ eſſet auctoritatis, ut reliqua Scriptura, quàm viri iſti Sp. Sancto afflati ſcripto conſignârunt: cùm tamen omnes, quòd ſciam, fateantur, humanæ tantùm auctoritatis eſſe. Nec ita negligenter eam tractâſſent Rabbini, ut in varias chartas ac ſchedas quiſque pro libitu eam conjiceret, & dimidiam ad minimum partem perire ſinerent. Imò quiſque pro arbitrio eam corrigit, & à Maſoretharum traditionibus non rarò diſcedit, teſte Elia, Tab. 1. otat. 3. R. Jacob Ben Chajim Præf. in Biblia Venet. & ex Chriſtianis multi viri Hebraicè doctiſſimi, Maſoræ ſæpe contradicunt, eámque corrigunt, Scal. de Emend. lib. 5. Gomarus de Relig. diſp. 6. præter Capellum, & alios. Denique non auſi fuiſſent notas ſuas, poſteriores Maſorethæ iis, quas viri divinitus inſpirati collegerunt, adjungere, & cum iis miſcere, quaſi pari gradu incederent. Hæc, & alia, quæ adferri poſſent, hoc planè certum reddunt, Maſoram poſt Eſdram incœpiſſe. Judæorum verò auctoritas parùm valet, ut ſupra oſtendimus, in propria cauſa: cùm ex ipſorum hiſtoriis fabulis refertis poſt diſperſionem, nil certi haberi poſſit; nec iis rurò fidendum ſit, niſi aliunde confirmetur: præſertim cùm rationes firmæ in contrarium adducuntur. 4. Probabile tamen eſt, licèt non ſtatim poſt Eſdram, tamen circa tempora Macchabæorum, cùm Phariſæorum ſecta exorta eſt, qui traditionum magiſtri erant, quoſdam incœpiſſe obſervationes facere. Tunc enim incœperunt eſſe valdè ſtudioſi circa Legis corticem, verum ejus ſenſum & obſervationem parùm curantes: quòd ſtudium eorum, poſteri multò auxerunt, dum quiſque Criticen ſuam exerceret, & novas obſervationes cumulo adjiceret. Probabile autem eſt, primò verſus numerâſſe; poſtea verba & literas, tandem, poſt appoſita puncta vocalia, & accentus, ex iis obſervationes confeciſſe. Summa huc redit, Maſoram non eſſe ex ulla parte ab Eſdra & Prophetis, ſed humanæ tantùm authoritatis: ante Talmud quædam obſervata fuiſſe, poſt Talmud multa plura à Tiberienſibus aliiſque adjecta: præciſè verò tempus, cùm primò incœperit, vel quando deſierit, aſſignari non poſſet.

13. Ad uſum Maſoræ tandem devenimus: quàm quidam ita admirantur, ut dicant impoſſibile eſſe poſt Maſoram, ullum errorem, depravationem, vel mutationem in textum irrepere poſſe. Alii è contrà opus vanum, inutile, nulli uſui inſerviens, otioſorum hominum inventum eſſe, affirmant. Qui vilipendunt, ſunt tum inter Judæos, tum Chriſtianos. Auctor libri Coſri ſerm. 3. c. 31. ad proſelytum ſuum hæc verba habet; *Vides eorum opus* (Maſoretharum) *vanum fuiſſe & ſupervacaneum, & occupationem diligentem in re inutili.* Coſri Commentator in hunc locum, eandem fuiſſe ſententiam plurium Rabbinorum affirmat. *Multi* (inquit) *ſapientes, quos vidi & audivi, traducunt, deſpiciunt, & vituperant hoc ſtudium* (Maſorethicum.) *Sapiens quoque R. Aben Ezra comparat eos numerantis folia & paginas librorum medicorum, quibus omnibus non ſanatur ullum vulnus.* Inter Chriſtianos multi ſunt viri docti, qui hanc operam nihili faciunt. Vir doctus in Critica ſua Hebræa, licèt Maſoram ex magna parte ad Eſdram & magnam Synagogam referat; & multa adferat pro utilitate ejus ad textum purum conſervandum: ita tamen concludit; *Hoc tempore Maſoram non poſſe Scripturam defendere, quia jam eſt corrupta, & dimidia ſua parte mutila: ideóque etiam non eſt certa & infallibilis regula lectionis S. Script. Judæi jam diu ſub jugo aliorum habitârunt, ac propterea Maſoram ſuam tam nitidè & incorruptè conſervare non potuerunt. Hinc eſt, quod tractu temporis magna ejus pars perierit; & reliqua pars, quæ adhuc ſupereſt, corruptionem talem paſſa ſit, ut non amplius regula incorruptibilitatis Scripturæ eſſe poſſit.* Joh. Morinus in Pent. Samarit. exerc. 4. c. 7. 8. contendit, *Maſoram eſſe in multis confuſam, corruptam, incertam, falſam; niſi, quod cùm res aliunde nobis conſtat, Maſoræ conſenſu quomodocunque confirmetur.* R. Jacob Ben Chajim, qui Maſoram in Bibliis Venetis primus edidit, fatetur ad finem Præf. Maſoræ, *Libros quos inſpexit fuiſſe omninò confuſos, & ita perturbatos, ut nulla in illis eſſet domus ſine mortuo.* Etiam & ipſe Elias licèt Maſoram multis encomiis celebrat, tamen Præf. 2. in Maſoram Hammaſ. invehitur contra Maſorethas propter inanis gloriæ deſiderium: & affirmat, *defectus Maſoræ non poſſe numerari:* & concludit, *opus imperfectum defectibus undique ſcatere.* Nec aliter D. Buxt. qui in c. 19. Comment. Maſor. ait, *infinitos errores in Maſoram introductos eſſe, ut ex caſtigationibus ſuis abundè liquet:* & incuſat *Judæorum negligentiam, immanem incuriam, & oſcitantiam, qui ad manifeſtiſſima etiam vitia cæcutiere, & inter tot impreſſiones ad ea meliorem manum non adhibuere.* Etſi verò librum integrum conſcripſerit de Maſoræ erroribus, quos ipſe emendavit: addit tamen, *Ne quis credat omnia eſſe*

cor-

correcta & emendata: quia nunquam ordine in ſingula inquibus: ſed prout quæque nunc hic, nunc illic obviam accedebant, ita ad cenſuram vocavit; & multa non dubitat ſupereſſe, ad quæ examinanda hinc pateat aditus. E contra alii quàm magnificè de Maſora ſentiunt. Idem Elias ſibimet contradicens, Præf. 3. dicit, *quod poſt Maſoram fieri non poteſt, ut incidat mutatio aut depravatio quovismodo in aliquibus libris Scripturæ. Unde non ſine cauſa dixerant Magiſtri, Maſora eſt ſepes legis.* Eliæ ſuffragantur hodie omnes Judæi, & ex Chriſtianis non pauci. D. Buxtorf. dicto libro, licèt multa in Maſora falſa & confuſa eſſe oſtendat (tamen ſæpe de ea loquitur, ac ſi poſt hunc laborem vix poſſet Scriptura Vet. Teſt. corrumpi, vel mutari in aliquo. Ar. Mont. Præf. Tom 1. ad Bibl. Reg. ait, *In Maſora tanquam in ſacra & fida cuſtodia ſumma diligentia, &c. antiqua lectionis reliquia, veſtigia exemplaque omnia continentur, &c.* Et in Præf. de variis lection. Hebr. vocat *Maſoram utiliſſimam theſaurum, qui varias lectiones fideliter tradat & tanta cura conſervat, ut nulla ne vel minima in variis exemplaribus diſcrepantia, vel perſpicaciſſime deprehenſa unquam fuerit, &c.* Mariana tract. pro Edit. Vulg. cap. 10. *per Maſoretharum diligentiam cautum eſſe dicit, ne facilè Hebraici codices vitiari poſſint.* Bonfret. Præloq. c. 13. ſect. 3. ait, *eos omni diligentia morali adhibita effeciſſe, ut deinceps nihil in textu Hebræo immutari vel depravari poſſit.* Idem ſentiunt multi alii, præſertim qui rem ſeriò non perpenderunt. Schickard. Happ. diſput. 3. de Maſoreth. p. mihi 52. 53. allatis quibuſdam locis ex Elia & Ab. Ez. de Maſoretharum diligentia, quaſi extra ſe raptus, exclamat; *O incredibilem etiam in minutiſſimis diligentiam! O ſingulare numinis beneficium! O mirandam, tot exemplarium per omnes Europæ, Africæ, Aſiæque angulos diſperſorum, per tot ſecula ad nos propagationem, & ſalutarem harmoniam!* Tandem concludit, quòd *ne vel tantillum depravare* (scioli) *poſſint, quin id ſacrilegium ſacra hac Critica ſtatim proderet.* Simeon de Muis Cenſur. exercit. Samar. Morini p. 148. 149 ſcribit, *quòd Maſora nobis Biblica Volumina ſarta tecta ſervavit, æternúmque ſervatura ſit:* Et, *quòd ne minimus apex de Bibliis Hebraicis periit, Maſora beneficium eſt.*

14. Ut verò, quid de hac re ſentimus, explicemus, diſtinguendæ ſunt Maſoræ partes. Quædam enim in ea notata utilitatem magnam habere, & ad textum conſervandum multum facere, negari non poteſt: Alia verò planè ſuperflua & parum utilia eſſe, haud difficile eſt oſtendere. Maſoram verò nunquam ita perfectam fuiſſe, ut efficeret, ne poſthac ulla depravatio vel mutatio oriri poſſit. Hoc per partes probandum. Et primò, licèt Maſora aliquid valeat, ut textus Hebræus in quibuſdam locis integer conſervetur: nunquam tamen effecerunt Maſorethæ, ut totus textus ſacer eſſet extra omne periculum mutationis vel depravationis cujuſcunque. Nam primò, opus ſuum nunquam perfecerunt Maſorethæ; cùm ſemper novas obſervationes quiſque adjiceret, ut ſupra ex Elia & Ben Chajim oſtendimus. Multa quidem notârunt circa voces plenas & defectivas, & circa vocales & accentus in quibuſdam vocibus, quæ loca ab ipſis notata ſi concederemus, depravari non poſſe; quid tamen de reliquis vocibus fiet, (quæ infinitæ,) ad quas nihil notârunt? Hæ in eodem ſtatu ſunt, ac ſi nulla eſſet Maſora; ideóque depravationi non minus obnoxiæ ſunt, quàm ſi Maſora nulla fuiſſet. Dein conſtat, quòd, non obſtante Maſoretharum diligentia, multa errata in textum irrepſerint, codicéſque in multis diſcrepaverint; nec ex Maſora omnes diſcrepantias componi poſſe. Hoc clariſſimè liquet ex differentiis codicum Ben Aſer & Ben Naphtali, tum ex variis notis in Maſora poſitis ex codicibus à priori Maſora diſcrepantibus: quas diſcrepantias collegit Ben Chajim ex libris plurimis, & in Bibliis Venetis & Baſileenſibus extant. Ut Gen. 25. 3. ad vocem ולאמים annotant, *libros eſſe quoſdam correctos, in quibus eſt* ולאמם V. 24. ejuſdem capitis, ad vocem תומם notant, quòd *in libris Hiſpanicis*, quos ſecuti ſunt, *ſcribatur per ה, in multis tamen per* Aleph, תאומם. Cap. 34. 22. ad נמלים notant, *non eſſe amplius hoc vocabulum in Lege, & defeciſſe ut in libris emendatis ſe inveniſſe* בהמלים. Infinita talia ubique ſe offerunt. Multa obſervârunt Sixt. Amam. Joh. Morinus, & alii. Celebris eſt locus, Joſ. 21. 36. 37. ubi verſus duos in omnibus antiquis correctis codicibus deeſſe notat Maſora, Unde in Edit. Ven. 2. & Baſileenſi omittuntur: & in quibuſdam recentioribus MSS. codicibus, ubi adduntur hi verſus, notatur, *non extare in libro Hillelis.* Maſorethicus etiam verſuum numerus quadrat, ſi verſus iſti omittuntur: de quo ſupra: ex textu tamen clarum eſt, adeſſe debere; & hodie ubique in Bibliis extant. Multa etiam effugerunt Maſoretharum diligentiam, ut in variis locis obſervârunt viri docti: nec contulerunt, vel conferre poſſent, omnes codices; ſed quos comparare poterant. Unde in aliis codicibus aliæ poſſent eſſe diſcrepantiæ, non obſtante eorum diligentia. Maſora etiam ita conſcripta eſt, lingua Chaldaica, vocibus decurtatis, & abbreviatis, literiſque numeralibus, ut una facilè pro alia poni poſſit, unde Maſora depravatur, vocabulis etiam quibuſdam Maſoræ propriis, quæ aliis nullibi extant: quæ omnia Maſoram ita difficilem lectu reddunt, ut innumeris mendis neceſſariò ſcateat: quòd Buxt. Clavis Maſor. teſtatur. Unde profitetur Elias præf. 3. *ſe viginti annos in hoc ſtudio inſumpſiſſe, ut Maſoram explicaret*: primus enim Elias explicavit, licèt Ben Chajim ante Eliam in ordinem redegerit. Hinc innumeræ mendæ deprehenſæ, de quibus iidem Rabbini una cum Buxtorfio: ut nil dicam de Maſoræ contrarietate, magnæ cum parva, & magnæ ſecum, &c. de qua Lud. Capell. Crit. lib. 5. c. 12. D. Buxtorfius, qui primus inter Chriſtianos in Maſoræ myſteria altius penetravit, plurima errata in numeris, aliiſque notis Maſorethicis correxit, partim ex aliis Maſoræ locis, partim ex propriis obſervationibus. Ut Geneſ. 1. 1. in ipſo limine, Maſora parva ad verba את השמים ואת הארץ notat ג׳ id eſt, ter inveniri cùm tamen, י״א undecim locis illa verba ſimul legantur. Sic v. 7. in Maſor. parva ad ויהי־כן notatur ז׳ ſeptem eſſe: at in Maſora magna ח׳ octo, & ſic in Maſora finali. At verſ. 30. edit. prim. notatur, ſex eſſe in hoc capite, cum qua conſentit codex Maſoræ MS. Bibliothecæ Palatinæ: ita ut quæ-

nam

nam lectio ſit vera, dubitet Buxtorf. licèt ad ultimam magis inclinet. Plurima talia notavit vir ille Doctiſſ. In ſolo Pentat. correxit ſupra 200. iſtiuſmodi mendas; & in Maſora finali, quæ paucis conſtat paginis, ultra 130. Cùm verò Maſora ita ſit imperfecta, falſa, & erratis ſcatens; quomodo poteſt eſſe fidelis cuſtos veræ lectionis per totum Ver. Teſtamentum, cùm ipſa correctione & caſtigatione toties egeat, nec adhuc perfectè caſtigata ſit? quomodo textum ubique purum & incorruptum ſervare poteſt? *quis cuſtodiet ipſos cuſtodes.*

15. Magnam verò Maſoræ partem, parum utilem eſſe, vel uſui nulli inſervire, multa probant. Numeratio ſcil. vocum, præcipuè literarum per ſingulos libros, & per tota Biblia; literæ mediæ Legis vel aliorum librorum notatio; literarum etiam finalium; item majuſcularum, minuſcularum, inverſarum, ſuſpenſarum, Mem clauſæ & apertæ, Nun finalis & mediæ: quæ nihil ad Textus Hebræi conſervationem conferunt, vel conferre poſſunt. In verſuum numero diſcrepant, dum alii in Geneſi numerant, 1534. alii 1540. in Deuter. 1455. alii 1055. ut obſervat D. Croius obſerv. in Nov. Teſtament. pag. 74. c. 10. In literarum numero calculum incertum eſſe, fatentur præcipui Maſoræ Patroni; imò falſum, ut ſupra notavimus. Nec poſſibile eſt, in vocibus præſertim & literis, exactum calculum conficere: cùm per humanam induſtriam fieri non poſſit, ut exemplar tale ſit, in quo non deficiunt vel redundant literæ aliquæ: nec quiſquam adbuc extitit, qui examen inſtituit, an Maſoretharum calculus verus ſit. Nec, ut dixi, Maſorethæ omnes codices examinârunt; ſed numerum ex codicibus ſuis, quos contulerunt, collegere: ſi verò alios contuliſſent, diſcrepâſſent calculi; cùm impoſſibile ſit duos codices, multò minus omnes, in omnibus inter ſe conſentire, ut ne in unica litera diſcrepent. In variis lectionibus Orientalium & Occidentalium, obſervârunt nonnulli, pro nomine Tetragrammato יהוה quòd extat apud Occidentales, ponere Orientales אדני Apellativum. Vid. Thren. 5. 21. quod planè probat Maſoretharum calculum incertum eſſe de numero ſingularum literarum, cùm incertum ſit utram lectionem ſequaris. Si verò hæc in nomine illo ſacro incertitudo ſit, quanto magis in aliis vocibus? Tentârunt Muhamedani in ſuo Alcorano, verſus, voces, & literas numerare; at ne unum exemplar cum altero convenit; ſed in omnibus erat aliqua diſcrepantia, ut ſupra notavimus. Idem fecerunt quidam inter Chriſtianos, qui vocum quorundam Scripturæ librorum numerum confecerunt. In MSS. quibuſdam Syriacis, quibus uſi ſumus, notatur ad finem libri Samuelis, conſtare illum librum vocibus 3436. Initio libri Regum notatur, illum librum conſtare vocibus 5221. In Novo etiam Teſtament. Æthiopico, ad finem quorundam librorum, invenitur verborum calculus, quæ in illo libro extant. Sed nulli uſui inſervierunt tales calculi, nec textum ſine mendis conſervare poterant: quem, cùm occurrebant, vel cùm codices variarunt, nunquam ex computatione literarum, ſed ex loci circumſtantiis, & variorum codicum collatione, aliiſque mediis, emendavimus. Judæorum calculum, ut dixi, nemo adhuc ita otio abundavit, ut ad examen revocaverit: nec ſanè multum refert, an verus ſit, necne. Nam poſito tali numero certo & definito literarum in aliquo libro, poſſunt tamen corruptelæ & mutationes introduci, manente eodem numero literarum. Unius vocis vel literæ pro alia ſubſtitutio, tranſpoſitio, additio, ſubſtractio vocum & literarum fieri poteſt; ut & vocum diviſio, conjunctio, & diſtinctio, eodem manente literarum numero fieri poteſt; quibus ſenſus mutari & corrumpi poteſt: numerus tamen vocum & literarum idem maneat. Quis unquam in locis controverſis, vel in textu Hebr. Græco, vel alio, hanc viam tentavit, cùm quæſtio de vera lectione exorta ſit, vel de corruptela loci alicujus; ut ex vocum vel literarum numero per totum librum, vel mediæ literæ obſervatione, litem dirimeret, vel locum reſtitueret? Imò ipſi Judæi, cùm de lectione exorta eſſet quæſtio, (ut inter Orientales & Occidentales,) non ad calculum vocum vel literarum confugerunt, vel ex media litera alicujus libri, vel aliis iſtiuſmodi rationibus litem determinârunt: ſed ex codicibus antiquis & correctis, locorum collatione, &c. libros emendârunt; & veram lectionem eruerunt. Cùm itaque hæc Maſoræ pars ad hunc finem inepta ſit; non poſſum ſatis mirari, viros doctos, cùm de hac vocum & literarum numeratione loquuntur, quaſi pro confeſſo ſumere, omni corruptelæ hoc modo obicem eſſe poſitam. Unde etiam patet, quàm abſurdum ſit, hoc divinis ſcriptoribus adſcribere, quòd ab hominibus otio abutentibus profectum eſt. Idem de media litera Legis, & media aliorum librorum dicendum; quis nos certos facere poteſt, talem literam eſſe mediam? Si verò conſtaret; quomodo hoc modo depravationi obviatur: cùm mille poſſint eſſe errores in Lege, manente Vau, Levit. 11. 48. media Legis litera; præſertim ſi corruptelæ conſilio, non caſu, factæ fuerint: licèt utroque modo accidere poſſit, eodem literarum numero manente? Nunquam legimus, Eccleſiam Chriſti, cui majorem Spiritus ſui menſuram Ipſe promiſit, talibus mediis uſam ad textum Græcum Novi Teſtamenti conſervandum. Multitudo exemplarium ubique terrarum; ſcripta, & commentarii Patrum & Doctorum per ſingula ſecula; codicum, qui in publico uſu erant, ad vetuſta exemplaria examen accuratum; locorum ſimilium collatio, &c. multò certiora media erant ad veram lectionem conſervandam; quàm vana hujuſmodi Rabbinorum inventa: præcipuè verò Bibliorum Concordantiæ, hoc ſeculo ad perfectionem perductæ, plus faciunt, tum ad veram lectionem conſervandam, tum ad ſenſum genuinum indagandum, quàm tales Maſoretharum obſervationes. Imò unicus Buxtorfii liber Concordantiarum Hebraicarum (excepta punctatione, & quæ ex ea pendent obſervationibus, una cum Keri & Ketib,) totam Maſoram, ad veram lectionem conſervandam, ſenſúmque loci eruendum, multis [illegible]ſangis ſuperat. *Exhibet* enim *illud opus Concordantiarum,* (ut verbis auctoris utar in Epiſt. ad Sixtin. Amam. quam citat Sixtin. in conſilio ſuo de ſtudio linguæ Hebr.) *præter Lexici Hebraici omnibus vocibus Biblicis completi abſolutam formam, etiam & perfectam Maſoram.* Sunt enim Concordantiæ iſtæ, abſolutus & perfectus omnium

Oo

nium vocum Biblicarum theſaurus locupletiſſimus: qui non tantùm voces omnes refert, & loco, ubi, & quoties inveniuntur; ſed verba quædam antecedentia & conſequentia: quorum nullum in Maſora eſt reperire.

16. Quædam etiam in Maſora planè ſuperſtitionem Judaicam olent, (tantum eſt, ut ab Eſdra, vel Prophetis originem ducant:) qualia ſunt, literarum majuſcularum, inverſarum, ſuſpenſarum, vocum ſupernè punctatarum, & alia ejuſdem farinæ, annotatio. Arbitrantur quidam viri docti, priſcos Judæos ſapientes harum rationem reddere potuiſſe: fatentur tamen, rationes, quas reddunt Rabbini, eſſe vanas & ridiculas: nec probabile eſt, Eſdram & Synagogam magnam, qui totierant pro Legis obſervantia, quæ omnium legum finis eſt, in iſtiuſmodi tricis, quæ ad pietatem nil ſpectant, operam collocâſſe. Eſt planè infra majeſtatem Sp. S. per literarum figuras & ſitum myſteria adumbrare, & ſenſus planè contrarios in eadem ſententia proponere. Nec graviſſimi Theologi in Commentariis ſuis iſtiuſmodi myſteria notârunt vel curârunt: nec ſi veteres Judæi hæc ab Eſdra & Prophetis profecta fuiſſe credidiſſent, ad myſteria quædam ſignificanda; ita incurioſi fuiſſent, ut eorum ſignificationem veram obliviſcerentur. Ad hoc caput etiam referri poteſt, pro dictionibus in Textu, quæ ipſis obſcœniora viſa ſunt, aliorum honeſtiorum in margine ſubſtitutio; quibus appoſuerunt τὸ ק, ut monerent aliter legendum eſſe. Hoc enim excuſari non poteſt, cum Deo ipſo ſapientiores videri velint, & aures ita caſtas habere, quæ offenderentur vocibus à Sp. S. in textu poſitis.

17. Quædam tamen in Maſora utilitatem ſuam habere, negari non poteſt. Punctatio enim, licèt multò majori compendio fieri poſſet, multum confert ad veram & facilem lectionem textus Hebraici. Multa etiam quæ annotârunt circa punctationem vocum quarundam irregularem, & quoties voces hac vel illa ſignificatione accipiuntur; item de vocibus plenè & defectivè ſcriptis; variæ item lectiones in margine notatæ, & quæ habent de inſolita vocum quarundam cum aliis ſtructura; hæc, inquam, & alia ejuſmodi, utilia eſſe tum ad lectionem veram, tum ad ſenſum genuinum, libenter agnoſcimus. Concludam itaque hoc caput verbis D. Buxtorf. fil. Anticrit. part. 2. c. 4. p. mihi 502. *Scio equidem Maſoram ſuos habere errores aliquando, neque ſemper ſibi conſtare, vel plenam & perfectam eſſe. Illi tamen errores ſæpe* (non ſemper) *ex collatione Maſoræ ipſius corrigi & deprehendi poſſunt; neque illa propterea prorſus eſt negligenda: magnum enim adhuc uſum nobis præſtare poteſt.*

18. Hæc de Maſora in genere; jam de Keri & Ketib dicendum; quæ cùm inter præcipuas Maſoræ partes numeretur, ideò ſeorſim tractanda. Per קרי ſignificari *lectum*, per Ketib כתיב *ſcriptum*, omnes nôrunt. In marginibus verò Bibliorum pro Keri occurrit ejus prima litera, brevitatis cauſa, ſic notata ק: quæ lectorem monet, vocem ſub ק in margine adſcriptam legendam eſſe; at cum punctis, quibus afficitur vox in textu: vox verò in textu ſcripta, quæ vocatur Ketib, circellum ſupra ſe appoſitum habet, quæ lectorem ad vocem marginalem ſub ק premittit. De iis verò hæc tradunt Judæorum magiſtri, Elias, & alii. 1. Vocem, quæ in margine ſcribitur, legendam eſſe, non quæ in textu. 2. Vocem textualem non habere ſibi propria vocalia affixa vel accentus; ſed quæ ad vocem marginalem pertinent. 3. Quum puncta vocis marginalis plura ſunt, quàm literæ vocis textualis ferre poſſunt, tum ſæpe literam unam textualem pluribus punctis affici; ut & cùm vox textualis plures habet literas, quàm marginalis, earum aliqua punctis deſtituitur. Exemplum prioris vide in Jer. 42. 8. in אנו ubi Vau, præter punctum Schureck, habet etiam ſub ſe Scheva: quia ſcilicet puncta illa ſunt propria vocis marginalis אנחנו. Poſterioris generis. 2. Reg. 19. 23. in ברכב, ubi Caph nullum habet punctum, eò quòd lectio marginalis ברב plura non habet puncta. 4. Cùm duæ ſunt voces in margine, unica verò in textu; puncta quæ ad duas voces marginales adſcribi debent, uni voci textuali apponuntur. 5. E contra, cùm duæ ſunt voces in textu, & unica in margine, litera finalis prioris dictionis textualis non eſt legenda omnino. Exemplum prioris generis eſt, in 2. Reg. 18. 27. ubi in textu eſt שיניהם cum ſex punctis, quæ ad duas voces in margine pertinent מימי רגליהם. Poſterioris, 1. Sam. 24. 9. ubi in textu ſunt duæ voces מן המערה, pro quibus in margine notatur unica מהמערה, unde in מן litera Nun non eſt pronuncianda, ſed ſupprimenda, ac ſi abeſſet. Quorſum ſpectat hæc regula, planè ignoro: cùm ex prima regula, vox textualis non ſit legenda.

19. De his notis 1. De earum variis ſpeciebus. 2. De numero. 3. De authoribus, inquirendum. 1. Quòd ad ſpecies attinet, exiſtimat Sixt. Amama, vel ex Judæorum religione quadam vel εὐλαβείᾳ, vel ex codicum mendoſa deſcriptione & librariorum errore, ortas eſſe. Ad primam refertur nominis Tetragrammati יהוה pronunciatio per אדני cujus puncta ſub יהוה ponuntur; vel per אלהים & ejus puncta, cùm aliud Adonai immediatè præcedit vel ſequitur: nam hoc caſu ne Adonai bis legatur, ſub יהוה ponunt puncta à Elohim. Hoc verò ad Keri & Ketib propriè non ſpectat: nam licèt veriſſimum ſit, vocem יהוה cujus vera pronunciatio nobis ignota eſt, vel per Adonai, vel per Elohim, quorum punctis afficitur; legendam eſſe; hoc tamen in margine τὸ Keri non notatur: ideóque ſub hoc capite variarum lectionum non comprehenditur. Quia tamen de hoc nomine mentionem fecimus hoc loco, libet quædam de eo adjicere, ſcil. vulgarem pronunciationem hodiernam nominis יהוה per Jehova, quaſi propriis punctis afficeretur, eſſe omnino vitioſam; & apud veteres, tam Judæos, quàm Chriſtianos, prorſus ignotam. Certum enim eſt, apud Judæos longè ante Chriſti tempora, ſive ob divini nominis reverentiam, ſive ob aliam cauſam, nominis hujus pronunciationem ſub magna pœna interdictam fuiſſe omnibus, niſi ſolis Sacerdotibus, cùm in templo populum ſolenniter benedicerent, ex Num. 6. unde poſt Templi everſionem nemini omnino licitum fuit illud effari; & ſic brevi vera ejus pronunciatio penitùs periit. Hoc verò non ſine ſpeciali & admirabili Dei providentia factum eſſe, obſervâ-

ſervârunt viri doctiſſimi; ut Judæi ſimul cum Templo, in quo Deus verus colebatur, etiam nomen ejus eſſentiale & maximè proprium amitterent: ita ut cùm ipſorum Deus ulterius eſſe noluerit, (everſo enim Templo publicum repudii libellum ipſis dedit,) verum ejus nomen poſthac ignorârent. Quòd verò ſolis Sacerdotibus permiſſum ſit in templo in ſolenni illa benedictione illud effari, (imò, ut quibuſdam placet, ſoli Sacerdoti ſummo,) conſtat ex Talm Maſſecheth. Sota. c. 7. & ex Maimon. libro Jad, Halacha de benedictione Sacerd. c. 14. S. 10. qui ſcribit, *Non pronunciari nomen illud ſecundum Scripturam, niſi in Templo.* Addit etiam, *poſt tempora Simeonis Juſti deſiiſſe etiam Sacerdotes per nomen illud benedicere; ne illud diſceret aliquis, qui non eſſet vir bonus & honeſtus. Imò nullum Iſraelitam habere partem in futuro ſeculo, qui hoc nomen literis ſuis pronunciat*, legitur in Talm. Maſſechet. lib. Sanhedrim. cap. 11. Et alibi, *Nomen Tetragrammaton non eſt datum niſi ſolis Sacerdotibus.* Hæc ſimilia habet Philo lib. 3. de vita Moſis. Videntur poſteriores Judæi ſimiles fuiſſe Romanis, de quibus Plinius Hiſt. lib. 28. c. 2. dicit, quòd *nomen Dei, ſub cujus tutela erant ſtudioſè occultârunt, ne nomine cognito hoſtes ipſum evocarent.* Joſephus etiam, qui everſioni Templi & Urbis excidio ſupervixit, & ex ordine Sacerdotali onus erat, Antiq. lib. 2. c. 5. de hoc nomine loquens, ſubjicit, περὶ ἧς οὐ θέμις μοι εἰπεῖν, *de quo mihi non eſt fas loqui*: pronunciationem non ignoravit, illicitum tamen putavit illud effari. Si verò Sacerdotes ſtante Templo, illud exprimere nefas duxerint; non mirandum, uſum ejus, everſo Templo, prorſus periiſſe: Unde nullibi apud Judæorum Scriptores reperitur; omnéſque hodie disertè profitentur, ſe illud ignorare: & per Adonai ubique exprimunt, niſi aliud Adonai immediatè præcedat, vel ſequatur: tunc enim, ut diximus, puncta Elohim ſubjiciunt, & per Elohim legunt, ut in Bibliis Hebræis punctatis videmus. Apud Patres, omnéſque Eccleſiæ ſcriptores, ubique per Adonai, κύριον, *Dominum* exprimitur: quorum nemo aliam enunciationem novit, nec ſanè poſſent; cùm non niſi ex Hebræis addiſcere poterant, qui illam ignorârunt: vel ſi ſcirent, ex ſuperſtitione id alios docere, pro piaculo habebant. Unde ſæpius illud nomen vocant, ἀνεκφώνητον, ἀπόῤῥητον, ἄῤῥητον, *ineffabile*, &c. ut apud Clem. Alexand. Theodor. Euſeb. alióſque, tam Græcos, quàm Latinos, legimus. Idem conſtat ex omnibus antiquis Scripturæ Verſionibus, Græca τῶν ο, Aquilæ, Theodot. Symmachi, Syra, Arabica, Latina Vulg. &c. in quibus omnibus, ubicunque hoc nomen occurrit, legitur *Adonai*, quòd Græci ubique exprimunt per κύριον, Syri per ܡܪܝܐ, Arabes per الرَّبّ, Latini per *Dominum*. Imò ipſi Evangeliſtæ & Apoſtoli, cùm aliquid ex Vet. Teſtamento citant ipſi, vel verba à Domino citata referunt, ſemper hoc nomen per κύριον reddunt: quòd planè probat, ipſos non legiſſe Jehova, ſed Adonai. In Hieronymo quidem ſecundum nuperas quaſdam editiones, legitur aliquando, Jehova, ut Pſal. 8. at hoc ab Editoribus nuperis inſertum eſſe, certiſſimum eſt; cùm in antiquis Editionibus, Froben. imò & Pariſ. & in MSS. ſit Jao, non Jehova. Analogia etiam Grammatica poſtulat, ut literæ ſerviles בוכלו cùm præponuntur יְהוָה ſub ſe habeant Chirik, cùm tamen ſemper ſub ſe habeant Patach: nam ante Jod Schevatum ſemper debent affici cum Chirik, ſtante א ut in אֲדֹנָי debent habere Patach, ut in וַיהוָה בַּיהוָה לַיהוָה. Hæc verò inſolita punctatio aliunde eſſe non poteſt, niſi quòd puncta illa ſub יְהוָה ſunt propria vocis אֲדֹנָי: unde non legi poſſunt, *vaihova, baihova, laihova*, ſed *vadonai, badonai, ladonai.* Idem liquet ex literis בגדכפת quæ poſt vocem deſinentem in litera quieſcente aſpirantur, aliàs habent Daghes: at verò poſt יְהוָה habent Daghes, licèt ה quieſcat, ſi legatur per Jehova: ſi verò legatur אֲדֹנָי ubi Jod non quieſcit, debet litera ſequens affici cum Daghes, quòd certum eſt indicium, puncta hæc eſſe Adonai propria, non verò יְהוָה. Primus, qui per Jehova legit, erat P. Galatinus, qui floruit circa annum 1520. qui licèt per Jehova legi poſſe dicat, nunquam tamen affirmat ita legi debere: & ipſe ſemper per *Dominum* expreſſit, addita voce Tetragram. uncis incluſa, & *Judæos à Moſe edoctos* ait, *hoc nomen non proferendum, ſed loco ejus Adonai legendum*, lib. 2. de Arc. cap. 10. Si verò dicatur, nomen Jehova inveniri apud Paulum Burg. qui ante Galatinum vixit; apud quem in Exod. 3. Edit. Lugd. hæc verba habentur, *Proferri tamen poteſt Jehova: unde & Jovem Pagani dixere*; Reſpondet Amama, *hæc verba interpolata eſſe, cùm in reliquis Editionibus non habeantur.* Idémque dici poteſt de Dionyſ. Carthuſ. in Exod. 6. Edit. Col. qui etiam erat ante Galat. ubi habetur vox Jehova pro Jao, vel alio iſtiuſmodi nomine, à ſciolo quodam ignaro interpolatum. Quòd contra objiciunt alicujus ponderis, eſt, puncta Adonai non eſſe eadem cum iis ſub יְהוָה nam in Adonai primum punctum eſt Chateph Patach; at ſub יְהוָה eſt Scheva ſimplex. Ad hoc verò facilis eſt reſponſio, Scheva compoſitum ſub gutturalibus eſſe vicarium. Scheva ſimplicis ſub reliquis literis; ita ut non naturâ, ſed figurâ tantùm & officio differant. Nam idem eſt Scheva ſimplex ſub aliis literis, quod compoſitum ſub gutturalibus: quæ cùm non ferant Scheva ſimplex, præſertim mobile, aſſumunt compoſitum: unde, cùm prima litera in Adonai ſit gutturalis, debet ſub ſe habere Chateph Patach: at cùm prima in יְהוָה ſit Jod, Scheva compoſitum non erat neceſſarium. Præterea, ut notant harum rerum periti, Scheva ſimplex à priſcis expreſſum erat per vocalem, A, ac ſi eſſet Chateph Patach; modo non ſequeretur gutturalis vel Jod, ut in שְׁלֹמֹה *Salomo.* Sonus itaque olim erat idem Scheva ſimplicis & Chateph Patach; unde neceſſarium non erat ſub יְהוָה ponere Chateph Patach, cum Scheva ſimplex ſufficeret, quòd majori compendio ſcribi poterat; præſertim in hoc nomine, quòd in omni ferè linea occurrit. Frequenter etiam in Scheva, compoſito, modò Scheva, modò punctum, quod cum Scheva componitur, excidit. Denique, hæc quæ diximus confirmantur auctoritate virorum in lingua Hebraica celeberrimorum. Inter quos Lyra, Toſtatus, Mercerus, Cevallerius, Joſ. Scaliger, Buxtorfii utrique;

Arias Montanus, Beza, Schindlerus, Erpenius, Bellarminus, cum aliis plurimis. Ex profeſſo verò hoc argumentum fusè tractârunt Druſius Tract. de nomine Tetragram. Lud. Capell. Orat. de nomine יהוה, Sixtin. Amama diſſertatione de nomine Tetragram. in Gram. Hebr. & in Antibarb. D. Buxtorf. fil. de Divinis nominibus, qui omnes pronunciationem per Jehova, ut vitioſam, rejiciunt. Quòd verò objicit vir doctus in Critica ſua Hebr. non auſos fuiſſe Rabbinos nomini Tetragrammato, quòd ipſis tam venerandum erat, aliena puncta vocis Adonai affigere; nimis frivolum eſt: cùm certum ſit, quod nec ab ipſo, vel alio quoquam negari poſſit, puncta vocis Elohim huic nomini per ipſos affigi, cùm Adonai præcedit vel ſequitur. Si verò auſi ſunt affigere puncta, quæ ſunt propria Elohim; cur non etiam quæ ad Adonai pertinent? Si quis verò quærat, quænam ſit vera hujus nominis enunciatio; (nam cùm conſonantibus & vocalibus conſtet, certum eſt olim pronunciatum fuiſſe cum vocalibus propriis:) licèt hoc definire difficile ſit, cùm à pluribus ſeculis vera pronunciatio amiſſa ſit; probabilis tamen videtur Doctiſſ. Capelli ſententia, punctandum eſſe per Patach, Scheva, & Cholem; & potiùs legendum יַהְוֹה *Jahvo*, quam *Jehova*. Nomina enim, quæ apud exteros ſcriptores Deo Judæorum attribuuntur, propius ad illud accedunt, quàm ad hoc; ita ut ſint quaſi veſtigia quædam, obſcura licèt, antiquæ pronunciationis. Nomen enim veri Dei veriſimile eſt à Judæis habuiſſe Tyros & Phœnices, à quibus ad Græcos perveniſſe videtur. Diodorus Siculus, lib. 1. ex antiquis hiſtoriis meminit, *Judæorum Deum, à quo Moſes dixit ſe leges ſuas accepiſſe, dictum fuiſſe* Ἰαω. In Apollinis Clarii Oraculo apud Macrobium, lib. 1. cap. 18. *ſummus Deus vocatur* Ἰάω. Porphyr. lib. 4. contra Chriſtianos, levi deflectione, vocat Ἰεϋώ, loquens de Jerambalo ſacerdote Dei Ἰεϋώ. Idem nomen Tyrii, ut ex Philone Biblio diſcimus, protulêre per Ἰεϋώ, alii per Ἰαῢ, ut apud Clem. Alexand. Stromat. 5. Apud veteres Chriſtianos ſcriptores, idem nomen extat. Irenæ. lib 2. cap. ult. inter alia nomina habet *Jaoth*, vel potiùs *Jaoh*. Epiph. Hæreſ. 26. ſcribit, *apud Baſilidianos Hæreticos aliôſque Gnoſticos, nomen primi vel ſummi Dei fuiſſe, Jao*. Theodor. q. 15. in Exod. dicit, *Samaritanos nomen illud Tetragram. efferre per* Ἰαβὲ (ubi ו per ב exprimitur, ut in דָּוִד Δαβὶδ.) *Judæos verò per* Ἰαώ. Obſervat etiam D. Grotius annot. ad notas de Verit. Chriſt. Relig. lib. 1. 11. 16. *Orientales iiſdem vocibus alios alias tribuiſſe vocales: unde in propriis Nominibus Vet. Teſtamenti tanta varietas*. Ex his probabiliter colligitur, vocem יָהוֹה per Ἰαώ expreſſam, Vau quieſcente in Cholem; vel Ἰαοὺ, quòd idem cum יָהוּה, ſi Vau ſit mobile, υ poſito pro Vau mobili, ut in Λευὶ pro לֵוִי. Hæc quidem probabiliter diſputant viri docti: hoc tamen prudenter monent, *Cùm non tantùm à Judæis longo tempore ante Chriſtum, ſed & ab ipſis Apoſtolis, omnibúſque Eccleſiæ ſcriptoribus, nomen illud ſemper per Adonai efferatur, non eſſe temerè lectionem hanc Apoſtolorum, & tam Synagogæ, quàm Eccleſiæ praxi perpetua ſtabilitatem, mutandam; aliámve incertam, licèt probabilem, introducendam; ſaltem lectionem per Jehova, ut novitiam & vitioſam, omnino rejiciendam.* Cui ſententiæ lubens ſubſcribo.

20. Ut verò ad Keri & Ketib redeamus, licèt à variis variè recenſeantur, omnium tamen optima & accuratiſſima videtur illarum enumeratio per D. Capellum facta: ex cujus diſſertatione lib. 3. ſuæ Criticæ, aliiſque quibuſdam, ipſas lectiones variantes, quas in ultimum tomum hujus operis rejicimus, extraximus. Hic tantùm capita notabimus. Verſantur itaque vel circa dictiones integras, vel circa literas, ſive conſonas, quas vocant: nã circa puncta vocalia & accẽtus varietates, hæ non verſantur. Quæ autem circa voces integras verſantur, oriuntur, vel ex vocum omiſſione, additione, compoſitione, vel permutatione. Et primò, quædã ſunt iſtiuſmodi notarum, quæ ſunt circa voces, quæ leguntur & non ſcribuntur, vel quæ ſcribuntur & non leguntur. Primi generis ſunt, quæ in textu non ſcribũtur, vacuo ſpacio relicto, aut ſolis pũctis adſcriptis, cum hac nota marginali, קרי ולא כתיב *legitur, ſed non ſcribitur*. Et hujuſmodi ſunt 15. V. Catalogum in Tomo noſtro ultimo. Quæ ſcribuntur, ſed non leguntur, habent hanc notã in margine, כתיב ולא קרי, *ſcribitur, ſed non legitur*: & his nulla puncta ſubſcribuntur. Loca talia numerant 5. quæ cum reliquis vide dicto Tomo ult. 2. Quædam conjunctim ſcribuntur in textu, ac ſi eſſent vox una, quas diviſim legendas eſſe monet Keri marginale. Tales dictiones communiter numerantur 11. ſecundum Maſoram parvam 15. Quædam è contra diviſim ſcribuntur, ſed conjunctim leguntur: quarum ſunt 8. 3. Quædam ſunt voces, pro quibus, quia obſcœnæ videbantur, alias ſubſtituerunt Rabbini in margine legendas, magis caſtas & honeſtas. Tales ſunt decem. 4. Quæ circa literas verſantur, vel ſunt ex literarum omiſſione, additione, Methatheſi ſive tranſpoſitione, vel permutatione: & verſantur vel circa literas radicales, vel ſerviles; inter ſerviles verò frequentiſſimæ ſunt circa literas אהוי. 5. Quædam ſunt voces, quæ per Metatheſin literæ radicalis aliæ fiunt, & ſunt ſecundum Eliam, 11. 6. Ex literarum additione, vel permutatione notat Maſora 62. lectiones varias. 1. Radicalium, ſcil. ב pro ע bis. Daleth bis legitur non ſcriptum; ſemel ponitur pro Vau, bis pro Reſch, ter pro Cheth. Cheth bis legitur non ſcriptum; ſemel pro Tau, ſemel pro Ain, quater pro He. Ain ponitur pro Aleph 4. locis. Pe ponitur pro Beth. ſemel. Tſade πλεονάζει quinquies. Reſch πλεονάζει quater; ſcribitur pro Beth ſemel, pro Daleth quater. 2. Circa literas ſerviles frequentiores ſunt lectiones variæ, ſive ſint actu ſerviles, ſive de radice. Beth quater πλεονάζει, ſemel deficit, radicale quater pro Caph ponitur, ſervile ſepties pro Caph. Beth ſemel ponitur pro He, ſemel pro Daleth, pro Pe ſemel. Caph radicale redundat bis, deficit ſemel, ponitur pro Beth ter, pro He ſemel; finale ponitur ſemel pro Daleth, & ſemel pro Mem. Lamed redundat ſemel, & ſemel deficit. Mem redundat bis, deficit ter; ſemel ponitur pro Beth, bis pro He fœminino. Mem finale ſemel ponitur pro Samech, plurale ſemel pro Nun, clauſum ſemel pro initiali, & apertum pro clauſo ſemel. Nun redundat ter, & ter deficit; initiale pro finali ponitur ſemel, ſemel pro Tau, pro Mem finali bis. Schin ſemel redundat,

dat, ſemel pro Teth ponitur. Tau redundat bis, ſemel deficit; bis ponitur pro Daleth, & bis pro He. Loca omnium harum varietatum vide in Tomo ſexto. 7. Circa literas אהוי frequentiſſimæ ſunt variæ lectiones, tum quia interdum moventur literæ, interdum quieſcunt; tum quia ſunt matres lectionis, & ſono vel figura affines. Hæ verò vel abundant, vel deficiunt, vel tranſponuntur, vel pro alia litera ponuntur; idque in initio, medio, vel fine vocis. Aleph redundat in medio vocis, 45 locis. He initio, medio, & fine, in 33. locis. Vau 35. Jod 147. Deficiunt etiam. He 44. locis. Vau 30. Jod innumeris locis. Sed quia de harum numero, diſcrepant tam inter ſe, tum cum Maſora, variæ editiones Biblicæ, quarum differentias multas diligenter annotavit D. Capellus; lectorem remitto ad Catalogum noſtrum duplicem in ultimo Tomo, ex Capello, & ex aliorum exemplarium collatione, confectum.

21. De ſumma omnium iſtarum variantium lectionum, quibus τὸ Keri in margine apponitur, viri docti variant. Affirmat Elias Lev. Præf. 1. Maſ. Hammaſ. ſe omnes numerâſſe, & inveniſſe ſummam totalem eſſe, 848. Quarum in Lege 65. In Prophetis 454. In Hagiographis 329. Miratur verò tam paucas inveniri in Lege, quarum 22. ſunt, cùm נַעֲרָ ſcribitur, & legitur נַעֲרָה, In libro autem Joſuæ, qui non æquat decimam partem Legis, ſunt 32. & in libris Samuelis, qui vix quartam partem Legis æquant, inveniuntur 133. Hunc verò Eliæ computum haud accuratum eſſe, conſtat: vel tantùm, quas in ſuo codice invenit, expreſſit: nam alios codices ab hoc calculo variare, certum eſt. D. Capellus editiones quaſdam celebriores Bibliorum Hebr. contulit, quæ ſecundum MSS. & exemplaria optima editæ ſunt. ſcil. Venetam ſecundam, Regiam, & Plantinianam in quarto; & tam voces quibus Keri apponitur, quàm voces multas in quibus literæ אהוי redundant, quas יתירות vocant; & quaſdam earum, in quibus eædem literæ deficiunt, quas חסירות appellant, annotavit: quæ licèt ad eadem variarum lectionum capita referri poſſunt, in dictis tamen Editionibus ab iis diſtinguuntur. Editiones autem tam à ſe invicem ſingulas, quàm ab Eliæ calculo omnes diſcrepantes invenit, ut ex Tabula ſubjecta liquet.

In Edit. Venet. ſecunda.	In Edit. Plant.	In Bibliis Regiis.	Elias Levit.
Pentat. Ker. 73. Ketb. 1.	*K. 74. Ketb. 1 Chaſ. 2.*	*K. 69. Ketb. 1. Chaſ. 1.*	*K. 65.*
Megill. Ker. 51. Ketb. 11.	*K. 43. Ketb. 14.*	*K. 48. Ketb. 8.*	
Propb. pr. Ker. 337. Ket. 11. Caſ. 2.	*K. 239. Ketb. 25. Chaſ. 1.*	*K. 277. Ket. 18. Ch. 5.*	} *K. 454.*
Propb. poſt. Ker. 348. Ketb. 2.	*K. 250. Ketb. 25. Chaſ. 1.*	*K. 347. Ket. 11.*	
Hagiog. Ker 362. Ketb. 60. Chaſ. 1.	*K. 187. Ketb. 34. Chaſ. 1.*	*K 242. Ket. 20. Ch. 1.*	*K. 229.*
Summa K. 1171. totalis Ketb. 85 Chaſ. 3.	*K. 793. Ketb. 99. Chaſ. 9.*	*K. 983. Ket. 58. Ch. 7.*	*K. 848.*

Scripſit quidem Ar. Montanus, notas haſce marginales eaſdem in omnibus exemplaribus deprehenſas fuiſſe, & ab omni ævo ſine ulla mutatione permanſiſſe: Ejuſdémque ſententiæ ſunt multi viri docti. Sed in hoc deceptos eſſe, nemo non videre poteſt: unde etiam acerrimi Hebræi Textus vindices tandem fatentur, numerum ipſum in codicibus, tum MSS. quàm impreſſis, variare. Doctiſſ. Buxtorf. fil. integrum librum magno ſtudio compoſuit; in quo, non tantùm ex libris omnibus impreſſis, ſed & ex MSS. plurimis, variantes omnes lectiones collegit, & in corpus digeſſit, judiciúmque ſuum de ſingulis adjecit: Opus hactenus à nullo Chriſtianorum tentatum; cujus titulum auctor nuper communicavit, ipſúmque librum ſe brevi editurum promiſit. Plures itaque ſunt iſtiuſmodi codicum diſcrepantiæ, quàm in Bibliis impreſſis habemus; quæ ex variis MSS. colligendæ reſtant: ita ut earum numerus certus & determinatus adhuc non extet. Imò earum, quæ in codicibus impreſſis extant, agnoſcunt viri docti, quaſdam recentiores eſſe, & per poſteros numerum auctum fuiſſe: rationémque quidam ineunt, qua veteres à novis agnoſci poſſunt; ſcil. per Maſoræ, & antiquorum codicum collationem; & ubi vox marginalis habet puncta ſubjecta, quòd novitatis eſt indicium, quales multæ ſunt in Edit. Venet. per Fœlicem Pratenſem: cùm voces antiquitùs notatæ nulla habeant puncta in margine, ſed tantùm in textu.

22. De auctoribus iſtarum notarum, variant tam Judæi, quàm Doctores Chriſtiani. Inter illos ſunt, qui ad traditionem Moſis in monte Sina referunt: qui riſu potiùs, quàm refutatione ſeria digni ſunt. Ridiculum enim eſt, Moſem traditionem dediſſe de variis lectionibus in libris, qui non extabant, ſed poſt multa ſecula ſcripti ſunt: niſi dicamus, ipſorum mentem eſſe, quòd Moſes annotavit omnia Kerioth per totum Pentateuchum; ad cujus exemplum reliqui S. Scriptores in ſuis ſcriptis idem fecerunt: ſic enim eorum ſententia à quibuſdam exponitur: quòd neſcio, an cum eorum verbis conciliari poſſit. Utcunque, planè abſurda eſt hæc ſententia; cùm nec Moſes, nec reliqui Scriptores ſacri ignorare poſſent veram in ſuis ſcriptis lectionem. Et ipſis indignum eſt, ut ex variis codicibus differentias colligerent, & in margine annotarent: unica enim eſt lectio à Sp. S. profecta, nec poſſunt eſſe plures, nedum contrariæ. Alii itaque, imò Judæorum pleríque, & inter Chriſtianos non pauci, originem ad Eſdram & viros Synagogæ magnæ (ſi talis Synagoga unquam fuerit: video enim quoſdam viros doctos, & in Hebraicis antiquitatibus verſatos, de hoc dubitare,) referunt: quos volunt poſt reditum à Babylone libros ſacros contuliſſe; & ubi diſcrepantiam invenerunt, lectionem unam in textu reliquiſſe, aliam in margine collocâſſe; quaſi ambigui hærerent, utra lectio eſſet præferenda. Addunt etiam Judæi (ut ex Elia patet) myſteria quædam magna in his vocibus marginalibus latere, quæ per Cabalam, à Moſe per Prophetarum manus, Eſdras & ſocii ejus acceperunt. Videantur Elias Præf. 3. in Maſor. & Ben Chajim Præf. in Bibl. Venet. Inter noſtros ſunt, qui partim ad Eſdram referunt, partim ad Maſorethas ante-Talmudicos, & poſt-Talmudicos: quænam tamen Eſdræ & Synagogæ adſcribenda, quænam Maſo-

reshis; dicunt ſe non poſſe definire. Doctiſſ. Buxtorf. Vindic. Hebr. part. 2. c. 4. p. 449. In medio relinquit, an Judæis hoc aſſerentibus fides ſit adhibenda; & an ſufficientibus id probent rationibus: in eorum tamen ſententiam magis propendere videtur, qui ad Eſdram referunt.

23. Contra omnes haſce ſententias, utcunque explicentur, concluſio noſtra eſt; *Eſdram & ſocios non fuiſſe harum notarum authores; ſed longo poſt Eſdr. tempore, partim ante Talmud, partim poſt, à Maſorethis annotatas fuiſſe.* Nam 1. præter Eſdram, & Nehemiam in hoc concilio aderant Haggeus, Zacharias, Malachias, Prophetarum ultimi; in quorum omnium libris inveniuntur iſtæ marginales notæ de Keri & Ketib. Cùm verò inſtinctu divino libros ſacros recenſuerint, & reſtauràrint; maximè abſurdum eſt aſſerere, eos in variis codicum lectionibus hæſiſſe dubios, vel diſcrepantiam codicum in margine annotaſſe; quaſi in libris ab ipſis ſcriptis veram lectionem, & mentem propriam ignoràſſent: cum iis adfuit Sp. S. cujus ductu libros ſacros priſtino nitori reſtituere, & mēdas omnes corrigere, veràmque lectionem ſecundum mentem Dei reſtituere potuiſſent; nec lectores dubios reliquiſſent. 2. Diſcrepantia inter Orientales & Occidentales Judæos hoc comentum planè refellit. Si enim Keri & Ket. vel à Moſe, vel ab Eſdra & Prophetis fuiſſet, hocq; Judæi antiqui credidiſſent; eadem eſſet traditio de iis, idémq; numerus apud omnes. Abſurdum enim eſt dicere, Eſdram & Prophetas has notas aliter tradidiſſe Orientalibus, quàm Occidentalibus. At certum eſt, aliter legere & ſcribere Orientales, quàm Occidentales; etiam in his locis, quæ per ק notantur: ut ex indiculo illo variarum lectionum inter utroſque conſtat, qui primum in Bibliis Venetis per Ben Chajim, poſtea in Baſileenſibus prodiit. Interdum utrique conveniunt in τοῦ Ketib, at in τοῦ Keri diſcrepant; Ut Joſ. 8. 13. ſæpius conveniunt in τοῦ Keri, ſed differunt in τοῦ Ketib; ut Joſ. 8. 12. & 15. 51. & in vocibus, in quibus diſcrepant, plerîſque geminam agnoſcunt lectionem Occidentales, ſcil. τοῦ Keri, & τοῦ Ketib: ubi Orientales unicam habent; ut Judic. 19. 5. 1. Reg. 9. 15. 3. Si ab Eſdra & Prophetis eſſent, divinam prorſus auctoritatem haberent: quòd ſi ita ſenſiſſent Judæi, non miſcuiſſent eas cum reliquis, quæ à Maſorethis poſterioribus appoſitæ erant; ſed ab reliquis, quæ humanæ erant induſtriæ, ſeorſim ſumma cum reverentia ſervâſſent & tractâſſent. 4. Regula eſt apud omnes Judæos recepta, lectionem marginalem eſſe meliorem: unde & in Synagogis, & privatim ſemper legunt, ut eſt in margine; licèt in libris Synagogicis iſta lectio marginalis appoſita non ſit, ſed memoriter recitetur. At certiſſimum eſt, tum LXX. tum Chaldæos Paraphraſtas, Onkeloſum & Jonathanem; imò Aquilam, Symmachum & Theodor. in Verſionibus ſuis aliquando τὰ Keri, aliquando τὰ Ketib ſequi, prout in ſuis codicibus legerunt, ut variis inſtantiis jamjam oſtendam: quòd planè indicat, in codicibus ſuis iſtis voces variâſſe, ipſóſque tranſtuliſſe, prout in ſuis codicibus invenerant; nec regulam talem de lectione marginali, qualem ſomniàrunt poſteriores Judæi, agnoviſſe: imò Keri & Ketib nondum notata vel collecta fuiſſe. 5. In Miſna, quod quaſi textus eſt Talmudis, nulla eſt mentio τοῦ Keri & Ketib; nec in Gemara, quod inſtar Gloſſæ ſeu commentarii eſt in Talmud, quod ante annum Chriſti 500. conſignatum non erat. Notantur tantùm, in libro נדרים octo voces, quæ leguntur & non ſcribuntur; & quinque quæ ſcribuntur & non leguntur: quæ minima pars ſunt τοῦ Keri, & τοῦ Ketib: reliquarum lectionum nulla in Talmude vola, nec veſtigium. Imò in his diſcrepant Maſorethæ à Talmude; quòd certò probat, ab Eſdra & Prophetis non fluxiſſe: addunt enim Maſorethæ duas ad voces lectas, ſed non ſcriptas; & ad ſcriptas, ſed non lectas, ſex. Objiciunt ex Talmude Hieroſolymitano, lib. Sanhedrin. cap. אלו הן הגולה, ubi dicunt, Hag. 1. 8. legi ואכבדה, ſcriptum verò cum defectu literæ He. Reſpondeo, hic nihil de Keri in margine notato: hoc tantùm inferri poſſe, codicem variâſſe in hoc loco; legi cum He in uno codice, ſcribi ſine He in altero. 6. Nec apud Origenem, qui allegoriis dedit ſua myſteria ex verbis venari ſolebat; nec apud Hieronymum in Hebraicis doctiſſimum, qui Hebræorum monimenta penitùs inveſtigavit; nec apud ullos Eccleſiæ Græcæ vel Latinæ Patres antiquos, ulla eſt memoria Keri & Ketib. Nec apud Joſephum & Philonem, Judaicarum antiquitatum ſolertes indagatores, ulla eſt eorum mentio; etiam cùm de libris ſacris agunt, vel eos contra hoſtes defendunt, Appionem vel alios, qui hujuſmodi varietates, ſi annotatæ eſſent, Judæis objeciſſent. Nec valet, quòd producit vir doctus ex Hieronymi comment. in *Eſ.* 49. 5. ubi reprehendit Aquilam, quòd *deceptus perverſa expoſitione Phariſæorum, tranſtulit per* לו (ei,) *cùm verbum Hebr. ſcriptum ſit per* לא *quòd* (non) *ſignificat:* unde infert, לו *fuiſſe τὸ* Keri, לא *τὸ Ketib*. At nihil hic apud Hieronymum dicitur de Keri vel Ketib; vel de voce aliter lecta, aliter ſcripta: imò potiùs hinc probatur, varietates illas tunc non fuiſſe annotatas. Hieronym. enim unam lectionem agnoſcit, ſcil. לא, & de interpretatione, quàm Phariſæorum vocat, cùm Aquila contendit; non de lectione: ut verba ejus legenti liquet.

24. Reſtat itaque, authores, ſi non omnium, certè plerarumque, fuiſſe Maſorethas; poſteriores Tiberienſes ſcil. alióſque, qui poſt confectum Talmud floruerunt. Quædam à Talmudicis annotatæ ſunt, ut Paragraph. ſuperiori diximus de vocibus ſcriptis & non lectis, & lectis ſed non ſcriptis: quibus etiam addendæ voces obſcœnæ, quas noluerunt legi, de quibus in Talmud. cod. Megilla. c. 3. *Omnes voces, quæ in Lege ſunt obſcœna, eas legant honeſtè.* Reliquarum verò in Talmude nullum eſt veſtigium. Ad Eſdram verò & Prophetas ultimos non poſſe referri, jam oſtendimus: unde neceſſariò ſequitur, Maſorethas poſteriores earum authores fuiſſe; Tiberienſes ſcil. & alios: ut eum Elia ſtatuunt plerique Theologi graviores, & inter Hebræorum Criticos haud pauci. Fuerunt Tiberienſes plerarúmque auctores: alii tamen poſt illos extiterunt, qui plures obſervationes (ut de Maſora diximus in genere) addiderunt: pluréſque ex MSS. codicibus addi poſſunt, ut ex Buxt. aliiſque obſervavimus. Nugatorium verò planè eſt, quòd à quodam adfertur in Crit. Hebr.

ad

ad probandam antiquitatem τῦ Keri, & τῦ Ketib; quòd Chaldæus Paraphraſtes, imò ipſi LXX. ſæpius exprimunt lectionem τῦ Keri, aliquando lectionem τῦ Ketib; quaſi ſcil. LXX. & Chaldæus mentionem feciſſent τῦ Keri & τῦ Ketib: ad hoc enim probandum adfertur hoc argumentum; de quibus tamen antiqui illi interpretes ne per ſomnium cogitârunt. Hoc tantùm ſequitur, codices tunc temporis variâſſe; & in aliquibus fuiſſe lectionem, quam poſtea Maſorethæ in marginem poſuerunt ſub nomine τῦ Keri; in aliis lectionem, quæ in textu remanſit, quam Ketib dixerunt. Imò contrarium certiſſimè colligitur, quia ſcil. in textu legerunt, quæ nunc in margine collocârunt Maſorethæ: ideò notas haſce Maſorethicas iſtorum interpretum temporibus non extitiſſe; cùm ipſi tranſtulerint, prout in ſuis codicibus legerint.

25. Reſtat alia quæſtio. Hoc enim ſuppoſito, Maſorethas fuiſſe auctores, adhuc quæritur, An ex variantibus codicibus has notas collegerint, an verò ex proprio judicio & critica cenſura voces textuales recenſuerint; & illam, quam meliorem lectionem judicârint, in margine legendam poſuerint? Hic verò diſtinctio eſt adhibenda. Nam primò, quædam ſunt circa voces obſcœniores, quas per caſtiores efferendas in margine ſub τὸ ק monuerunt. Has verò non eſſe ex codicum diſcrepantia, apertum eſt; ſed ex Rabbinorum audacia & ſuperſtitione. Sacri enim ſcriptores nunquam ſcripſiſſent voces, quas noluerunt legi; nec alias eorum loco in textu ſubſtituiſſent. Si enim aures offendunt, cùm leguntur; cur non etiam legentis oculos: cùm tam per oculos, quàm per aures turpia repræſentari animo poſſint? Secundò, reliquas lectiones (ſi excipiantur נַעֲר & יְרוּשָׁלִַם) exiſtimo cum S. Amama loco citato, fuiſſe ex codicum diſcrepantium collatione. Cùm enim lectionem in textu, codicum antiquitate & reverentia ducti, non auſi ſit mutare; lectionem aliorum codicum, quàm veriorem judicabant, in margine annotârunt, punctis vocis marginalis ſub voce textuali adhibitis: ut hoc modo monerent, vocem marginalem legendam eſſe. Et hæc eſt communis plerorumque doctorum ſententia; Merceri in Pag. Theſaur. voce רוּחַ. Druſii in Levit. 11. 31. Bertrami in Theſaur. Pagn. Erpenii Gram. Heb. p. 256. Piſcatoris. in 1. Reg. 22. 48. D. Buxtorf. Anticrit. part. 2. cap. 4. Sixt. Ame. & aliorum innumerorum. Cur verò excipiantur יְרוּשָׁלִַם & נַעֲר rationem hanc reddit Sixt. Ama. *Quòd cùm illud 21. locis inveniatur in Pentateucho ſine* ה, *legatur verò cum* ה, *non veriſimile videtur ex errore ablatum fuiſſe* ה, *ſed* puellam *olim &* נערה *&* נער *voce communis generis dictam fuiſſe; ſcribas verò poſtea diſtinxiſſe, non addendo* ה, *quòd non auſi fuiſſent, ſed ponendo punctum ſub* ר. *De* יְרוּשָׁלִַם *quinquies tantùm occurrit cum Jod, id eſt, plenè: unde non eſt probabile, tot locis, ubi occurrit ſine Jod, ex ſcribarum errore Jod excidiſſe: veriſſimum itaque* putat, *antiquitus ſcriptum fuiſſe ſine Jod. Sic enim* Salem, *unde hoc nomen derivatum, ſine Jod ſemper ſcribitur: quàm lectionem LXX. Chald. ſcriptores Nov. Teſt. & Hieronym. conſtanter retinent. Poſterioribus verò temporibus, cùm urbs eſſet quaſi gemina, inferior & ſuperior, ſcribi cœpiſſe Jeruſalaim; idque nonniſi in libris, qui circa Captivitatem, vel ſub Captivitate ſcripti, ut Jer. 18. 26. 1. Chron. 3. 5. 2. Chron. 25. 1. Eſth. 2. 6. Punctatores verò, ut ubique eadem eſſet urbis appellatio ipſorum ſeculo uſitata, ubique eaſdem vocales ſubjecerunt: nec hoc unicum eſſe vult, in quo uſui & pronunciationi ſui ſeculi aliquid dederint.* Hic Sixt. Amama. Contra illud verò, quòd de codicibus variantibus lectiones has colligi diximus, non ex Maſorethærum judicio Critico, objicit vir doctiſſ. quòd ſine codicum collatione potuerunt Maſorethæ ex proprio judicio & cenſura Critica voces anomale, vel irregulariter & vitioſè ſcriptas, ex linguæ natura & analogia Grammatica corrigere & emendare. Hoc quidem verum eſt: probabilius tamen eſt, varios codices conſuluiſſe; & non niſi eas, quas aliorum codicum auctoritate niti invenerunt, in margine annotâſſe: cùm non omnes ejuſmodi voces annotârint; (quòd ſanè feciſſent, ſi ex ſolo proprio judicio correctionem iſtam inſtituiſſent,) ſed eas tantùm, quas aliorum codicum conſenſu firmatas viderint. Vide Joh. Morin. exercit. Samarit. 4. cap. 5. n. 9.

26. Antequam huic diſſertationi de Keri & Ketib finem imponam, obſervationes quaſdam de Keri & Ketib, à viris doctis annotatas, non inutile fuerit apponere. 1. Quòd *in pleriſque iſtis lectionibus parum refert, utram ſequaris, cùm loci ſenſus idem maneat: ſi verò in quibuſdam ſenſus mutetur, ex utraque tamen lectione ſenſus verus & commodus oriatur, quem quiſque velit, pro arbitrio ſequi poteſt: imò cùm ſenſus videtur eſſe oppoſitus, ut cùm* לא *ſcribitur &* לו *legitur, nec cùm loci circumſtantiis pugnat, utralibet retineri poteſt.* Exempla ſingularum petantur ex tract. de Keri & Ketib, Tomo ult. 2. *Licèt Judæi hodie velint lectionem marginalem ſemper præferendam eſſe, tamen auctores veterum & celebriorum Bibliorum Verſionum, LXX. Chald. Vulg. Lat. aliquando lectionem, quæ hodie in margine ponitur; aliquando illam, quæ in textu relinquitur, ſecutos fuiſſe liquet, prout ſcil. in codicibus ſuis legerunt.* Sic Sept. & Vulg. Lat. ſequuntur τὸ Keri, Exod. 11. 21. Lam. 4. 18. Eccleſ. 4. 9. &c. Chald. & Græc. ſequuntur τὸ Ketib. Aliquando Vulg. Lat. ſequitur Keri, at de LXX. non conſtat; & è contra, LXX. ſequuntur τὸ Keri, at de Vulg. Lat. non conſtat: ut Exod. 25. 30. ſæpe LXX. & Vulg. ſequuntur τὸ Ketib, ut Thren. 5. 3. 5. Joſ. 15. 53. Aliquando LXX. ſequuntur τὸ Ketib, Vulg. τὸ Keri; ut Thren. 2. 2. Eſth. 1. 14. Idem etiam de Aquilæ, Symmachi, & Theodotionis Verſionibus dici poteſt, ipſos non rarò ſequi τὸ Ketib, non ſemper τὸ Keri: ut ex Nobilii aliorúmque notis in noſtro ultimo Tomo cuique conſtare poteſt. 3. *Editiones Bibliorum Hebr. celebriores licèt in pleriſque conſentiant, aliquando tamen diſcrepant, dum in una notatur τὸ Keri, quod alia prætermittunt.* Exempla vide in Catal. noſtro, Tomo 6. 4. *Conſtat, Verſiones pleráſque recentiores, tam Latinas, quàm vernaculas, interdum ſequi τὸ Keri, interdum τὸ Ketib.* Junius Ketib præfert, Pro. 31. 4. Eccleſ. 9. 4. Jer. 3. 20. & alibi. Aliquando in una editione ſequitur τὸ Keri, in alia τὸ Ketib; ut Eſdr. 4. 2. 1. Reg. 22. 29. aliquando utrumque; ut Pſal. 11. 1. 2. Reg.

2. Reg. 5.12. Et ad eundem modum Tigurini, Dan. 9.29. Job. 13.15. Eſ. 63.9. Prov. 17. 27. Sic Piſcator aliquando ſequitur τὸ Kerib, ut Levit. 11.21. Pſal. 100. 3. Eſ. 9.3. Job. 6. 2. ſæpius τὸ Keri. Idem obſervant nonnulli de verſione Pagnini, & Ar. Mont. Idem etiam de gravioribus Theologis obſervare licet in Commentariis ſuis. Auctores etiam Verſionum vernacularum modò τὸ Keri, modò τὸ Ketib ſequuntur; modò unam lectionem in textum ponunt, alteram in margine; lectori liberum relinquentes, utramlibet amplecti. Obſervant quidam nuperam Verſionem Belgicam ſæpius ſequi τὸ Ketib, rarius τὸ Keri; ſcilicet 1. Reg. 12. 33. 2. Sam. 20. 14. & 23. 13. Ezech. 42. 16. & in paucis aliis locis. Lectionem liberam relinquit Piſcator in Verſ. German. Jer 2. 20. Dan. 3. 12. Nehem. 3. 30. In Anglicana ultima & accurata idem eſt videre, Joſ. 8. 12. 1. Reg. 22. 48. Pſal. 100. 3. Jer. 2. 20. & paſſim alibi. Sic etiam Genevenſ. Exod. 21. 8. Prov. 26. 2. Pſalm. 100. 3. Eſa. 63. 9. Eccleſ. 9. 4. Ex his aliiſque patet, cujuſnam auctoritatis ſit illa Judæorum regula, de præferenda ſemper lectione marginali. Quòd verò contendit quidam Neotericus, ſemper τὸ Ketib retinendum eſſe, cùm valdè infirmo nitatur tibicine, & ex codicum & Verſionum antiquiſſimarum diſcrepantia clariſſimè confutetur; ejuſmodi eſt, ut refutatione longa non indigeat.

27. Præter lectiones iſtas variantes τοῦ Keri & Ketib, quas omnium antiquiſſimas ſtatuunt Judæi, notantur etiam in Bibliis Venetis & Baſileenſibus, ut & in noſtris, duo alia variarum lectionum genera: quarum primum eſt inter Orientales & Occidentales; alterum inter codices Ben Aſcher & Ben Naphtali: de quibus breviter. Per Orientales intelliguntur Judæi Babylonii, per Occidentales Palæſtini: frequentiſſima enim eſt hæc diſtinctio in Judæorum ſcriptis. Unde Talmud Hieroſolymitanum vocatur Talmud filiorum *Occidentis*, ut Babylonicum *Orientis*. In his enim locis, Babylonia ſcil. & Palæſtina, poſt excidium Templi & Urbis (alii poſt Captivitatem Babylonicam dicunt, qua auctoritate neſcio,) celebriores erant Scholæ per varia ſecula continuatæ; & Rabbini ac Doctores, qui multos habuere diſcipulos. Ex hac verò diviſione, ut fieri ſolet, diſſentiones & æmulationes inter Academias & Scholas ortæ ſunt; ut ex utroque Talmude inter alios notat D. Buxtorf. Unde & ex variante codicum deſcriptione, (qui, ut antea oſtendimus, vix ulla humana diligentia ita accuratè exarari poſſunt, quin varietas aliqua orietur,) vel ex codicibus per celebriores Rabbinos emendatis, (ex quibus utrarumque partium diſcipuli & ſequaces ſuos diſcripſerint,) dum utrique lectionem ſuam ſequerentur, ortus eſt variarum lectionum catalogus. De Antiquitate harum varietatum fatentur, qui maximè in Hebræorum ſcriptis verſati ſunt, ſibi non conſtare, quando collectæ fuerint. Primus, qui eas publicavit, erat auctor Bibl. Vener. Edit 1. in fol. quam procuravit Fœlix Pratenſis, ubi index iſtarum varietatum habetur: numerantur verò 210. quarum nulla eſt in Lege: ex hoc tamen numero detrahendæ ſunt duæ, niſi Librarii vel Typographi ſit lapſus, ſcil. Ezech. 21. 14. & Jer. 39. 11. ubi utrobique dicit iſte indiculus legere על. At errorem eſſe, non ſine cauſa judicat Capell. Crit. lib. 3. cap. 17. ſect. 1. & legendum eſſe loco priore על apud Orientales, & loco altero אל apud eoſdem: ut imprimi curavimus in Tomo noſtro ultimo. Nam על & אל, ut ex illo indice videre licet, ſæpe commutantur apud Orientales & Occidentales. Unde hunc Indicem habuerit Pratenſis, vel à quo collectus ſit, non exprimit: videntur lectiones tamen eſſe antiquæ, & punctorum vocalium inventionem præceſſiſſe; ut affirmat Elias præſ. 3. in Maſora: cùm omnes ſint circa literas & voces, nullæ circa puncta & accentus: circa quæ tamen multò facilior fuiſſet ſcribarum in deſcribendo lapſus, ſi puncta vocalia & accentus tunc extitiſſent. Duo tamen loca obſervat Clariſſ. Capellus, variæ lectionis circa ה Raphatum & Mappicatum, ſcil. Jer. 6. 6. & Amoſ. 3. 6. quæ quomodo inter reliquas varietates, quæ ſolum circa literas & voces verſantur, advenerint, neſcio; niſi à poſterioribus quibuſdam adjectæ ſint. An verò præceſſerint collectionem τοῦ Keri & Ketib, quæ in Occidentalium libris notantur, quæri poteſt. Mihi quidem videntur antiquiores eſſe: quum tam in Keri, quàm in Ketib, multum ſit inter eas diſcriminis; cum quòd & Keri & Ketib multò aliter in variis locis referantur in iſto Indice, & aliter Occidentalibus adſcribatur, quàm hodie in Editionibus Occidentalium invenimus.

28. De hoc Indice, qui in Tomo noſtro ultimo inter alias varias lectiones habetur, hæc à viris doctis, præſertim à Lud. Capello, annotata ſunt. 1. Ut jam dixi, *Indicem iſtum referre Occidentalium lectionem in multis aliter, quàm in Editionibus hodiernis impreſſis legimus*: quòd vel ex negligentia deſcribentis, vel ex codicum diſcrepantia; idque, ut obſervat Capellus, in locis 55. In quorum 16. agnoſcunt Occidentales variam τοῦ Keri & Ketib lectionem: author autem Indicis illis adſcribit lectionem τοῦ Keri in locis decem, in 6. reliquis τοῦ Ketib. In locis verò, ubi Occidentales non agnoſcunt varietatem Keri & Ketib, adſcribit illis Index ille lectionem, quæ in 39. locis differt ab hodierna Occidentalium lectione: in quorum duobus duplicem illis adſcribit lectionem, cùm illi unicam tantùm agnoſcant, ſcil. Ezech. 38. 4. in החרים. & Job. 2. 7. ועד, ubi eandem lectionem habent codices Occidentalium cum Orientalibus: licèt in Indice dicantur Occidentales in primo loco ſcribere החרים & legere החרים, & in ſecundo ſcribere עד & legere ועד. Dein in locis illis 55. octo ſunt, in quibus eſt, vel auctoris, vel ſcribæ, vel Typographi error. Et in 30. locis dicit, differre inter ſe Orientales & Occidentales: cùm tamen ſecundum codices hodiernos, Occidentales conveniunt lectione Orientalibus adſcripta, ut Joſ. 7. 22. 1. Sam. 13. 32. Eſ. 23. 12. Sic conſtat, ipſum malè retuliſſe Occidentalium lectionem. An verò melius expreſſerit Orientalium, non poſſumus judicare; cùm codices nullos habeamus Orientales: ſed veriſimile eſt, eadem male fide cum utriſque egiſſe. 2. Notant, quòd *in tota Lege Moſis, nulla invenitur lectionis varietas*: quòd quidam arbitrantur haud probabile, licèt ita perſuaſum omnibus voluerit Tabulæ iſtius auctor. Nam cùm inter Occidentalium codices diſcrepantia & varietas inveniatur, etiam

etiam in Lege, imò non in ipſo Kerioth calculo; quis credet inter Occidentalium & Orientalium codices nullam reperiri diſcrepantiam? Alii hinc colligunt, magnam fuiſſe Judæorum diligentiam circa Legem; cujus nullum exemplar, ut legitimum, probant, ſi vel unicam mendam habeat. Obſervant etiam, *varietatem hanc eſſe non modò in vocibus, ubi Occidentales agnoſcunt lectionem unicam, ſcil. vel Keri, vel Ketib: ſed etiam, ubi duplicem ſcil. & Keri & Ketib*: quales numerantur 53. in quarum 20. Orientales ab iis diſſident. 4. Notant etiam, *hanc varietatem lectionis inter Orientales & Occidentales* (ut alibi de Occidentalium Keri & Ketib dictum eſt) *verſari tam circa voces integras, quàm literas; & quòd ad voces attinet, circa earum redundantiam, vel defectum, diviſionem, vel permutationem*. Ubi maximè notandum. Orientales pro voce יהוה ſcribere ארני nomen appellativum, & præpoſitiones אל & על frequenter commutari: ita ut in hac Tabula ſint loca 36. ubi cùm Occidentales habent אל, Orientales habent על. Verſantur etiam circa literas; earúmque redundantiam vel defectum, tranſpoſitionem, & permutationem. Et hæc varietas frequentiſſimè conſpicitur in literis אהוי, rarò in reliquis, ut apud D. Capellum videre licet, Crit. l. 3. c. 17. Hic etiam notandum cum Thren. 5. 21. Orientales legant ארני, Occidentales habent nomen Tetragram. יהוה. Tandem conſentiunt *omnes varias iſtas lectiones nullius eſſe momenti, nec multùm intereſſe quoad ſenſum, quam lectionem ſequaris*. Verſantur enim potiùs circa ὀρθογραφίαν, quàm ὀρθοδοξίαν, ut loquitur D. Buxtorf unde licèt Palæſtini & Europæi ſequantur lectionem Occidentalium, alteram tamen non ubique rejiciunt: ſed utramque in editionibus quibuſdam Bibliorum imprimunt.

29 Quòd ad varias lectiones inter Ben Aſcher & Ben Naphtali attinet, licèt earum auctores abbreviatè dicuntur *Ben Aſcher* & *Ben Naphtali*: nomina tamen plena ſunt, notante Elia, illius, *R. Aharon filius R. Moſis de tribu Aſcher*; hujus, *R. Jacob filius Naphtali*: Fuêre etiam principes vel Rectores Academiarum. Locum verò, ubi Ben Aſcher vixit, liber de Accentibus in Bibliis Venet. Aſchero adſcriptus, dicit fuiſſe Tiberiadem ad lacum Geneſareth: unde probabiliter colligitur, fuiſſe Rectorem Tiberiadis, (ſic Buxtorf.) & Academiam ibi tunc fuiſſe, (quòd obſervandum in controverſia de punctorum antiquitate:) alterum verò floruiſſe Babylone ſtatuunt. Nam Orientales ſequuntur lectionem Ben Naphtali, Occidentales Ben Aſcher. De his Maimon. lib. אהבה ſectione ספר תורה cap. 8. ita ſcribit, *Liber, cui in his innitimur, eſt liber per Ægyptum notiſſimus, qui viginti quatuor libros complectitur*, (id eſt, Vet. Teſt.) *qui multis annis Hieroſolymis ſervabatur, ut ex eo corrigerentur & emendarentur libri: & omnes huic innituntur, quia eum correxit, & emendavit fil. Aſer, & laboravit in eo diligenter per multos annos, & ſæpius illum correxit, prout ex eo deſcribebant*. De hoc libro etiam Elias affirmat, *ejus lectionem ſe & reliquos ſequi in omnibus his regionibus*. Tempus, quo vixerunt, refert D. Buxt. ex Gedalia ad annum Chriſti 1034. licèt Genebr. & Galatinus illos antiquiores faciunt. Studia eorum erant, emendata & correcta Bibliorum exemplaria edere. Unde, quia æmulatio fortaſſe inter Doctores Babylonicos & Palæſtinos gliſcebat, noluit alter alterius opem petere, ut collatis ſtudiis unum emendatiſſimum exemplar conficerent; ſed uterque criticâ ſua ſcientia tumidus, codicem proprium, quam emendatiſſimè potuit, conſcripſit; quem publici juris fecit, ut ex eis reliqui ſuorum ſequacium libri corrigerentur. Unde Occidentales communiter ſequuntur lectionem Ben Aſcher, (ut in Bibliis Europæis eſt videre;) Orientales Ben Naphtali: ita tamen, ut aliquando, notante Mercero in Gen. 41. 50. & 32. 17. in Bibliis quibuſdam MSS. & impreſſis, apud Occidentales inveniatur lectio Ben Naphtali. Differentia verò inter illas non eſt circa literas vel voces; ſed de punctis quibuſdam, maximè verò de Accentibus. De punctis ſcil. de Cholem, Cametz magno, Patach, Cametz Chateph, Scheva, & Chateph Patach, & de Daghes & Mappick. De Accentibus verò minoribus, ut de Metheg, Maccaph, Munach, Paſta, ut an uno an gemino accentu Paſta legenda ſit, &c. Unicam tamen notat D. Buxt. diſcrepantiam de vocis integræ ſcriptione, Cant. 8. 6. non verò de ſenſu, de שַׁלְהֶבֶתְיָה quam vocem unicam eſſe vult Ben Aſcher, & in Maſora notatur; duas verò Ben Naphtali. Hinc etiam conſtat, lectiones iſtas Grammaticales tantùm rixas fuiſſe, nulliúſque momenti, quum ſenſus idem ſit in utraque lectione, & quum circa puncta & accentus verſentur. Extra dubium ponit Elias, annotatas fuiſſe has varietates, poſtquam puncta & accentus inventa eſſent: quòd unicuique clarum eſt. Numerantur verò iſtarum varietatum, 864. ut in Bibliis Venet. & Baſil. videre licet; in quibus extat earum Catalogus: quem etiam in Bibliorum noſtrorum Tomo ultimo exhibemus, ſed ex MS. codice antiquo in aliquibus auctum, & in meliorem ordinem digeſtum; una cum libri capitis, & verſus notatione ubi ſingulæ inveniuntur in Bibliis noſtris: quòd antea in nulla editione præſtitum fuit.

30. Cabalam Maſoræ ſubjungimus: ſunt enim correlata. Cabala קַבָּלָה eſt *receptio*, à rad. קִבֵּל *recepit*, ut Maſora *traditio* à מָסַר *tradidit*. Unde unius & ejuſdem rei diverſo reſpectu eſt traditio, & receptio; eadémque ſcientia apud Judæos tam Cabala, quàm Maſora, dicitur: at uſus obtinuit, ut קבלה dixerint non quamvis παράδοσιν, ſed non ſcriptam; nec omnem ἄγραφον, ſed eam tantùm, quæ eſt μυστικωτέραν. Legem etiam diſtinguunt in ſcriptam, & traditam ſive oralem. Illam in quinque libris Moſis contineri dicunt; hanc à Moſe voce traditam volunt: unde Legem *Oralem*, ſive תורה שבעל פה τὸν ἐν στόματι νόμον appellant; quàm à Moſe continua ſucceſſione ad Eſdram, & ab illo ad ipſos quaſi manu traditam à majoribus dicunt. Hanc verò in duas diſpeſcunt partes, quarum una pleniorem habet explicationem præceptorum & ceremoniarum Legis, à legiſperitis & prudentibus, diverſis temporibus, factam: quæ in Miſna & Gemara, Talmudis partibus integralibus, continentur. Et tales non omnino ſunt rejiciendæ, ſi nil habent verbo ſcripto contrarium; nec in ſe ineptæ ſint: quales plurimæ

hujuſmodi Talmodicæ; nec auctoritatem divinam ſibi arrogent, ſed pro humanis conſtitutionibus, vel explicationibus recipiantur. Huc etiam ſpectant notæ Grammaticæ circa voces, literas, puncta, &c. de quibus ſupra tract. de Maſora; quæ ſtrictè Maſora dicuntur, quam ſtatuit Poſſev. Biblioth. l. 2. c. 18. *Nihil aliud eſſe, quàm traditionem Grammaticam de punctis vocalibus, accentibus, ſyllabis, & iſtiuſmodi minutiis.* Altera pars circa profunda legis myſteria verſatur, quæ ex verbis, literis, punctis, &c. eliciuntur: & hæc pars, quæ magis Theologica videtur, propriè ab ipſis *Cabala* dicitur. Qui verò Legi ſcriptæ tantùm inhærent, ab iis ſtupidi & indocti, ut qui circa corticem tantùm verſati ſunt, habentur. At qui traditiones callent, præcipuè Cabaliſticas, ut ſapientes celebrant; qui intimos legis ſenſus, & altiorem ſcientiam, quàm reliqui, inveſtigârunt. Hinc ſomnia & commenta ſua non tantùm legibus divinis æquabant; ſed prætulerunt: unde illud decantatum in Talmude, *Plus eſſe in verbis ſapientum, quàm in Lege.* Tit. Berachoth Chagiga, & de Synedrio. Et in Tract ראש השנה p. 9. col. 1. legitur, *Verba Cabalæ æquiparantur Legi*: imò Scripturam, ejúſque ſenſum literalem, comparant Candelæ, quæ minimo quadrante emitur; Cabalam verò Margaritæ pretioſæ, quæ per Candelam accenſam invenitur. Tantam etiam reverentiam apud imperitum vulgus nacti ſunt harum rerum auctores, ut ſententiam hanc in ore habent; *Si dixerint Doctores, dextram eſſe ſiniſtram, & ſiniſtram eſſe dextram, audiendi ſunt.* Hinc, qui ultra legem ſcriptam non ſapiunt, ut rodes, imperiti æſtimantur. Miſnicos Doctores aſſimilant Apothecariis, qui medicamenta parant ex Medici præſcripto, quorum vires ipſi ignorant: & Cabaliſtas Doctores Medicis, qui omnium rerum cauſas & vires penitùs exploratas habent. Videatur Manaſſes Ben Iſrael in Conciliatore. Hæc habent Judæi de Cabala, *de qua* altum eſt ſilentium apud antiquos Eccleſiæ ſcriptores; licèt apud Hieronymum traditionum non ſcriptarum ſubinde mentio fiat. Joh. Picus Mirandula, & poſt ipſum Galatinus, primò apud Chriſtianos, Cabalæ naturam explicârunt.

31. Hujus verò Cabalæ ſpecies numerantur tres à Galatino, Sixto Senenſi, Bonfrerio, Serario, aliiſque, qui de ea ſcripſerunt. Prima eſt eorum, qui ante Chriſtum vixerunt, quàm ex Judæorum libris primus Jo. Picus Mirandula Chriſtianis aperuit; teſtibus Petro Galat. l. 1. c. 6. & Sixto Sen. Biblioth. l. 2. & aliis. Continet verò Myſticam & ſecretam Scripturæ expoſitionem, non ſcriptam, ſed ore traditam; idque non omnibus, ſed ſenioribus, & ſapientioribus. Nec multùm differre volunt à Myſtica Scripturæ expoſitione, quæ à Chriſtianis quibuſdam uſurpatur. Hanc volunt Moſem primò à Deo in monte Sinai accepiſſe, quàm Joſue tradidit; hic verò L X X. ſenioribus; hi prophetis: à quibus Eſdras & Synagoga magna acceperunt; & ab his Rabbini & Judæi hodierni quaſi per manus habuerunt. Et ad hanc ſpeciem referunt quidam verba fabuloſi ſcriptoris, qui nomine Eſdræ circumfertur. l. 4. c. 14. v. 46, 47. ubi jubetur Eſdras præter legem ſcriptam, quam ex revelatione divina reſtituit, omnibúſque legi permiſit, doctrinam ſecretiorem, quam à Deo accepit, ſolis ſapientibus tradere: quia *in his erat vena intellectus & ſapientiæ fons.* Et ſi verò ſub hac Cabala multa habuere antiquiores Judæi, quæ de Meſſia ejúſque regno rectè expoſuerunt: multas tamen fabulas & ineptias miſcebant, & verborum involucris tegebant; quarum ſpecimen dat Mirandula, ut videre eſt in ejus operibus: ita ut inter ſenſus myſticos Veteris Teſtamenti, præter eos, quos nobis reliquerunt ſcriptores ſacri Novi Teſt. vel quos ex Apoſtolica traditione Eccleſia Chriſti Catholica, Patréſque orthodoxi, conſenſu unanimi explicârunt; ex Judæorum ſcriptis vix aliquid ſani hauriri poſſit. Fatendum verò eſt, præter ſenſum literalem, quem verba Scripturæ, ſive propriè ſive metaphoricè accepta, ex Sp. S. intentione primò & immediatè ſignificant; dari etiam ſenſum myſticum quorundam Scripturæ locorum, qui non primò per voces, ſed remotè per res ipſas, etiam ex intentione Sp. S. deſignantur, ſicut reconditum quid & medulla, cujus res ipſæ typus ſive umbra fuêre: hicque tum Allegoricus ad Chriſtum & ejus regnum, tum Tropologicus ad mores ſpectans. Hoc enim in diſputationibus contra Judæos tenendum eſt; loca Vet. Teſt. quæ de Meſſia à nobis exponuntur, literalem ſenſum alium habere, in quo omnia implentur: licèt altiorem & illuſtriorem ſenſum myſticum habeant; quo non tantùm verba, ſed & res ipſæ Chriſtum, & quæ ad regnum ejus ſpectant, repræſentant. Hæc accuratè, ut omnia, explicat nobiliſſ. Grotius, Comment. in Evang. Matth 1. 22. cujus verba, quia multùm faciunt ad tollendas difficultates de Vaticiniis Vet. Teſt. à Novi Teſt. Scriptoribus ad Chriſtum applicatis, & ad Judæorum objectiones diluendas, nec res ipſa ab interpretibus plenè explicata videtur, apponam. *Diſertè Apoſtolus affirmat 1. Cor. 10. 11. omnia hæc (quæ ſub vetere fœdere erant) eveniſſe τυπικῶς, ſcripta autem eſſe ad noſtri admonitionem, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν Hinc Chriſti tempus vocatur plenitudo temporum, Gal. 4. 4. Eph. 1. 10. adeò ut non tantùm inſtituta legis fuerint umbra Chriſti, ut ex Heb. 8. 5. & 10. 1. & Col. 2. 17. conſtat; ſed & res geſtæ præſertim nobiliores. Unde Juſt. Mart. contra Tryphonem, ait res geſtas eſſe προκηρύγματα τῶν κατὰ Χριστοῦ ἀποβησομένων. Tertull. Sic muſis vocibus, ſic & rebus prophetarum. Et Chryſoſt. in 1 Cor τὰ μὲν διὰ ῥημάτων, τὰ δὲ διὰ τύπων ἐστὶν αὐτοῖς κείμενα Et ſerm. de jejunio ait aliam eſſe Prophetiam διὰ τύπου ſive πραγμάτων, aliam διὰ λόγου ſive ῥημάτων. Sic Chriſtus adumbratus erat per agnum Paſchalem: qui ut ſignum erat liberationis ex Aegypto; ſic ipſa liberatio ex Aegypto; erat typus liberationis noſtræ à peccato. Hoſ.* 2. verſ. 8. *ſub liberatione ex Aegypto, liberatio major per Chriſtum typicè adumbrata fuit. Ita enim dirigebatur mens Prophetæ, ut quòd ab ipſo de populo Iſraelitico dicebatur, non minùs rectè, imò rectiùs, de Chriſto diceretur. Sic Pſal 72. qui, ut ex titulo conſtat de Salomone & ejus honore quoad literam ſcriptus eſt, ad Meſſiam refert Chald. Paraphraſ. in locum, ut ex Rabbinis, Jarchi & Saadias in Dan. 7. 14 Quòd de cædibus in regione Babylonica ſuo tempore dixerat Jeremias, 31. 15. ita depingit id quod He-*

Herodes in Infanticidio patravit, ut aliis verbis non potuit id ſignificantius exprimi. Quæ Davidi κατὰ λέξιν *conveniebant, etiam ad Chriſtum, ſervata verborum proprietate, pertinent, ut de veſtium diviſione, & ſortilegio, Pſal. 22. 19. Matth. 27. 25. & de potu aceti & myrrha, Pſal. 69. 22. Joh. 19. 28. Sic in præſagiis futurorum, idem bis impletum: ſemel, cùm res ipſa evenit, quæ directè prædicitur; & excellentiùs, cùm id apparet, cui adumbrando, tum res illa, tum verba ea vocantia ſerviebant,* Hæc, & alia, vir ille longè doctiſſ. quæ pluribus exemplis illuſtrat, ex Eſ. 9. 1. & 42. & Zach. 9. 9. & ex Kimchi, qui Pſalm. 2. tum de Davide, tum de Chriſto interpretatur. Ex quibus infert, *præter ſenſum literalem, eſſe & ſenſum myſticum, qui in literali fundatur; & utrumque Sp. S. intentioni convenire, & ita à Chriſto & Apoſtolis in N. Teſt. explicari.* De locis itaque illis Vet. Teſt. in quibus veteres ſudârunt, ut de Chriſto intelligi debere probarent, cùm Judæi alium ſenſum literalem iis affixerint, exiſtimavit vir Clariſſ. *nihil veritati periturum, ſi concedatur, aliud prima fronte indicari, aliud ſub involucro tegi: adeò, ut verba ad ultimum illud ſignificatum, obtineant ſenſum magis proprium, magiſque excellentem. Hoc tamen advertendum eſt quod ejuſdem ſententia non verba ſingula Chriſto congruunt, ſed præcipua quædam: ut 2. Sam. 7. 13. verba illa,* Ipſe ædificabit domum nomini meo, & firmabo ſolium regni ejus uſque in ſeculum. Ego ero illi in patrem, & ipſe erit mihi in filium: *quæ ita de Salomone dicuntur, ut Chriſtum modò eminentiori reſpiciant: at quæ ſequuntur, ad Chriſtum nunquam pertinent, de caſtigatione,* Si peccaverit: &c. Hactenus D. Grotius. Ex his verò videmus, ſenſum myſticum literali ſubſtructum ex Scripturis probari poſſe, & iſtiuſmodi ſenſus apud Judæos antiquos ante Chriſtum à ſacris ſcriptoribus primò hauſtos eſſe, quos inter poſteros ſapientiores conſervârunt.

32. De hujuſmodi tamen ſenſibus notandum. Non licere unicuique pro libitu ſenſum myſticum in Scriptura fingere. Nam vel ex ipſa Scriptura, vel ex traditione Catholica (quæ neceſſariò Apoſtolos vel Prophetas auctores habet) conſtare debet, ſenſum iſtiuſmodi, Sp. S. intentioni reſpondere. Ideóque inutilem operam ponunt in ſenſu myſtico indagando, qui, neglecto ſenſu literali, proprii ingenii figmenta pro ſenſu myſtico venditant; quæ vel in ipſa Scriptura, vel traditione Catholica fundamentum non habent. In hoc, tum à Chriſtianis, tum à Judæis, multum peccatum eſt, dum allegorias ſectando & ſimilitudines, proprias conjecturas pro Verbo divino crepant: quæ, ſi ut ingenii partum ad Scripturam illuſtrandam, non ad aliquid probandum proponerent, tolerari poſſent: dum verò pro ſenſu vero Scripturæ, ſive literali, ſive myſtico, aliis obtrudunt, non ſunt audiendi. 2. Scripturæ ſacræ proprium eſſe, ſenſum myſticum reconditum habere ſub cortice literæ, ut notat Thom. part. 1. q. 1. art. 10. & ex ipſo, Bonfrer. præloq. c. 20. ſect. 2. Unde Gregorius l. 20. Moral. cap. 11. ait, *Scripturam omnes alias ſcientias ſuo locutionis more tranſcendere.* Licèt enim Platonici & Pythagorici obſcuris verborum ambagibus quædam addiderint; Ægyptii figuris Hieroglyphicis res quas arcanas eſſe voluere, legerint; alii per fabulas & parabolas res alias ad mores ſpectantes repræſentarent: ſenſus tamen illorum abditus primus eſt, quem ſub iſtis involucris intelligi volunt. At verò in Scriptura verba ſenſum immediatum & proximum clarè & perſpicuè oſtendunt, literalem ſcilicet; remotè tamen alium ſenſum habent, ſub rerum ipſarum, quæ verbis exprimuntur, figuris conjectum; quem ſolius Dei eſt rebus imponere: qui ut omnia intellectu ſuo comprehendit; ſic pro ſuprema poteſtate ſua, tum verba, tum res verbis ſignificatas, in ſigna conſtituere poteſt, ad quicquid ipſi placuerit exprimendum. 3. Multum etiam differt modus tradendi ſenſus myſticos in Cabala, ab eo quem ſcriptores Nov. Teſtamenti, vel Patres Eccleſiæ Orthodoxi ſervârunt. Cabaliſtæ enim obſcuris verbis myſteria ſua tradunt, ut à vulgo non intelligantur; (ut Pythagorei per obſcura ſymbola myſteria ſua efferebant, quos à Cabaliſtis antiquis hunc modum hauſiſſe volunt;) vel ut Chymici Doctores ſecreta ſua obſcuris verborum involucris involvunt: quòd faciunt, quia pleraque falſa & inepta ſunt, & riſum moverent, ſi citra ambages apertè proponerentur. At ſenſus myſtici Chriſtianorum planè & perſpicuè traduntur: ut ſi quis non intelligat, non ex tradendi modo, ſed ex objecto (quòd ſublime) obſcuritas oriri videatur. Cabaliſtæ etiam pro libitu ſenſus myſticos comminiſcuntur, & ſomnia ſua ac deliria pro verbi divini ſenſu myſtico obtrudunt. At ſenſus myſtici, qui à nobis probantur, ſunt tantùm qui vel ex Nov. Teſt. ſcriptoribus & eorum libris colliguntur; vel quos Eccleſiæ traditio verè Catholica, tanquam ab iis profectos, nobis commendat.

33. Alia ſpecies Cabalæ eſt, quàm *Practicam* vocant, quæ ab omnibus ut Magica & illicita damnatur; cùm e literis vel verbis Scripturæ detortis, & arcanis quibuſdam inde elicitis, Judæi quidam ſe Angelis familiares reddere opinantur, miracula poſſe patrare, morbos ſanare, dæmones fugare, &c. Huc ſpectant exorciſmi, amuleta, &c. Exemplum hujus Magicæ Cabalæ refert Rambam, ſive R. Moſ. Ben Nachman, de medico quodam, qui cùm propter ſcortationem comburendus eſſet, beneficio Cabalæ practicæ ita formam ſuam mutavit, ut ejus loco equum in ignem conjicerent. Refert etiam idem de ſeipſo, quòd virtute nominis Tetragram. quòd in ſchedula habebat ſcriptum, navem à terra in mare deduceret, quam Naupegi loco movere non potuerunt: quòd factum erat Barcilonæ in conſpectu Regis. Et per hoc nomen, (cum miracula Chriſti negare non poſſint) non minus ridiculè, quàm impiè, blaſphemant, Chriſtum Dominum omnia ſua miracula perfeciſſe; nomine hoc ſcil. in templo invento, quòd in membrana ſcriptum, in vulnere pede facto occultaverat. Hoc verò, ut dixi, non minus ridiculè, quàm impiè, ab iis fictum. Si enim per veram nominis hujus pronunciationem miracula patrari poſſunt; cur ſacerdotes, qui ſtante Templo, per nomen hoc, (cujus veram pronunciationem norant,) populum benedicerent, iſtiuſmodi miracula efficere non poterant? Vide Sixt. Senenſ. lib. 2. Bonfrer. præloq. cap. 21. ſect. 4. Schickard. & alios.

34. Tertia ſpecies Cabalæ apud Judæos recentiores, ſpecialiter *Cabala* dicitur, quæ in literis, punctis &

accentibus, & Scripturæ verbis ludit; ex variis permutationibus, combinationibus, abbreviaturis, vel ex literarum figura, vel valore Aritmethico, myſticos ſenſus eliciendo, & myſteria plerunque inania, & ſuperſtitioſa excogitando. Hæc ars à Judæis, qui eam profitentur, ſtudioſè occultatur: ita ut vulgus nihil, & qui inter eos docti habentur, pauciſſimi de ea aliquid intelligant. Unde & Elias Levita (qui tamen inter ipſos Grammaticorum doctiſſimus ſui temporis habetur) in Theſbite, lit. Coph, profitetur ſe non poſſe hanc ſapientiam ſufficienter exponere, & ob pravitatem ſuam non attigiſſe iſtam ſapientiam & ſcientiam ſanctorum: & R. Bechai Bar Aſcher, qui multum in hoc ſtudio profecerat, & quædam de ea obſcurè ſcripta reliquit, lectoribus ſuis ſeriò injungit; ſi aliqua iſtorum myſteriorum didicerint, ne temerè aliis communicent. Plinius tamen (utcunque occultarent) de ea aliquid ſubolfecit, cùm hanc inter Magiæ ſpecies referat, licèt nomine depravato: nam Jochabelam vocat, & à Moſe & Judæis arceſcit, licèt multis annorum millibus poſt Zoroaſtrem ponat, Hiſt. l. 30. c. 1. Ut verò, quid ſit, melius intelligamus, ſingulas ejus ſpecies conſideremus: quas plerique tres faciunt, alii plures: ut Schick. & Manaſ. in Conciliatore in Ex. & alii: quæ tamen omnes ad has facilè revocari poſſunt.

35. Prima eſt גימטריא *Gematria*. Vox eſt origine Græca: hic tamen uſurpatur ad denotandam Arithmeticam literarum ſupputationem, quâ dictionum quarundam, quarum literæ eundem numerum producunt, unam per alteram explicant. Fundamentum hujus eſt, quòd literæ apud Hebræos, ut apud alios, ſingulæ numeros denotant, quos nos per cyphras deſignamus. Nec multùm diſſimile eſt hoc artificium Chronogrammatiſmo, quo per verborum literas numerales annum rei geſtæ indicamus: cum hoc diſcrimine, quòd non omnes literæ Romanæ numeros denotant, ſed hæ tantùm, C. D. I. L. M. V. X. apud Hebræos verò omnes huic officio deſerviunt. Exempla inter plura hæc ſunt, Zach. 3. 8. *Adducam ſervum meum*, צמח *Tſemach*: ubi Kimchi notat, quoſdam per צמח intelligere Meſſiam. Hoc verò probant, quia inter Meſſiæ nomina, quæ à Talmudicis ei tribuuntur, unum eſt מנחם Menachem, *Conſolator*, literæ autem utriuſque vocis, & מנחם & צמח producunt numerum 138. unde inferunt per צמח intelligi Meſſiam. Acutè ſanè. Sic ex prima voce Geneſis בראשית probant Deum creâſſe mundum in *lege*, quia ſcil. ex his verbis בתורה יצר *in lege formavit*, idem numerus elicitur, ſcil. 913. Sic ex בראשית ברא *In principio creavit*. Gen. 1. 1. probant mundum creatum fuiſſe initio anni, ſcil. menſe Septembris, quia in his verbis בראש השנה נברא *In principio anni creatus eſt*, idem numerus ſcil. 1136. continetur. Huc etiam referunt quidam artificium, quo ex Ædificiis, ut Arcæ, Templi, &c. myſteria eliciunt; ut cùm Geneſ. 6. 15. Arca deſcribatur eſſe longa 500. cubitos, lata 50 alta 30. longitudinem dividunt per altitudinem: unde ſummam 10. producunt, quæ reſpondet literæ Jod: deinde huic numero adjungunt arcæ longitudinem, ſcil. 500. qualis numerus denotatur per Schin: tandem eam dividunt per latitudinem, ſcilicet per 50. & prodeunt ſex, quæ denotantur per Vau. Sic elicitur nomen Salvatoris ישו: ſic enim pro vero nomine ישוע ſcribunt, idque per contemptum. Huc etiam à quibuſdam refertur, cùm ex figuris vel formis literarum aliquid eliciunt: de quibus Schickard. Bechin. pag. 78.

36. Secunda ſpecies dicitur נוטריקן *Notaricon*, quo per compendium literarum ſingulæ literæ alicujus dictionis totidem verba ſignificant, quæ eaſdem literas initiales vel finales habent. Ut Geneſ. c. 1. ex בראשית, *In principio*, hunc ſenſum eliciunt בראשית ראה אלהים שיקבלו ישראל תורה .i. *In principio vidit Deus, quod Iſraelitæ acceperunt Legem*, quia ſcil. literæ initiales verborum hujus ſententiæ eædem ſunt, & in eodem ordine ponuntur, quæ in בראשית: quaſi ſcil Deus mundum creaſſet, quod videret Iſraelitas legem recepturos. Sic in Vulgato illo nomine מכבי *Maccabei* ſingulas literas volunt exprimere totidem voces iiſdem literis incipientes. Exod. 15. 11. מי כמוך באלים יהוה *Quis, ſicut tu, inter deos, Domine*? Dicunt quidam, Judam cùm contra Antiochum præliaturus erat, hoc ſignum in vexillis habuiſſe: unde, parta victoria, poſtea dictus eſt Maccabæus. Ut initiales, ſic finales literæ, huic uſui inſerviunt: ut cùm dicitur, *Principium verborum tuorum veritas*, quærunt profundi iſti doctores, quomodo hoc verum eſſe poſſit, cùm principium Geneſis ſit, *In principio creavit Deus, &c.* Quæſtionem verò ſolvunt per artem Notaricam, quia poſt primam dictionem בראשית, trium ſequentium literæ finales faciunt hoc verbum אמת *veritatem*, ſcil. ברא אלהים את; unde probant, quòd principium verborum Dei ſit veritas

37. Tertia ſpecies eſt תמורה *Permutatio*, quâ, eodem literarum numero retento, eas, eodem ordine manente, aliter componunt; vel, mutato ordine, tranſponunt; vel per certam Alphabeti combinationem cum aliis permutant. Sic enim optimè hanc ſpeciem explicat Schickardus. Exemplum primi modi ponit in בראשית Gen. c. 1. quam vocem, eodem literarum ordine manente, dividunt in duas ברא שית *creavit fundamentum*, vel בר אשית *filium ponam*. Secundi, cùm ex literis tranſpoſitis aliud vocabulum exurgit, quòd primum explicat; ut cùm vocem האדם explicant per אדמה *terra*. Sic Exod. 23. 23. ex מלאכי *angelus meus*, probant hunc fuiſſe Michaelem, quia literis tranſpoſitis ſit מיכאל. Et hic modus ſimilis eſt Anagrammatiſmo, Latinis aliiſque uſitato. Tertii, cùm unam literam pro alio ponunt; ita ut idem ſit literarum numerus, una tamen alterius poteſtatem habeat, unde in magno Alphabeto faciunt 242. portas ſive congregationes: ipſi tamen unam ſeriem tollunt, & tantùm 231 numerant. Non quod quælibet litera pro qualibet ponatur; ſed quòd una litera pro alia ſubſtituatur, ex pacto inter eos, qui arcana inter ſe per occultas literarum notas communicant. Exempli gratiâ, cùm pro א prima Alphabeti litera ponunt ת ultimam, pro ב ſecunda ש penultimam &c. Et hujuſmodi Cabalam volunt Prophetam uſurpâſſe, Jer. 25. 26. cùm infauſta Regi Babylonis prænunciat: quia vix tutum erat Regem Babylonis nominare, pro בבל poſuit ששך, ut explicat Hiero-

Hieronym. ſubſtituendo literas שש pro בב & ך pro ל modo ſuprà expoſito. Quòd an Prophetæ in mentem venerit, aliis judicandum relinquo. Præter has Cabalæ ſpecies, alias recenſent Manaſſ. loco citato: quarum quædam ad has referri poſſunt. Aliæ depromuntur ex vocibus ſcriptis, & non lectis; & lectis, ſed non ſcriptis; ex literis clauſis & apertis, magnis & parvis, inverſis & ſuſpenſis; ex plenis & defectivis, ex vocibus supernè punctatis, ex accentuum irregularitate, &c. de quibus ſupra in Maſora diximus. Myſteria verò, quæ ex his depromunt, cùm meræ nugæ & ineptiæ ſint, nolo in iis tempus terere.

38. Reſtat, ut quædam de auctoribus & uſu Cabalæ ſubnectam. Ubi primò ſtatuendum eſt, falſiſſimum eſſe, & nullo fundamento niti, quòd Judæi hæc omnia ad Moſem vel Prophetas referant. Quàm indignum enim eſt Scriptores ſacros iſtarum nugarum auctores facere? Nec credendum eſt, eos Scripturas, earúmque verum ſenſum ita pervertere voluiſſe, ut in Cabala fieri videmus. Auctores itaque non ſunt alii, quàm ſuperſtitioſi Rabbini, qui juſto judicio Dei excæcati ob rejectum Salvatorem, dum cæcum populum ducant, in foveam ſecum præcipitant; & pro verbo divino animarum pabulo, quiſquiliis deludunt potiùs quàm paſcunt. Horum quidam Ante-Talmudici, plerique recentiores. Secundò, artem hanc, quam ad Scripturæ ſenſum eruendum adhibent, prorſus vanam, ridiculam, ſæpe impiam & ſuperſtitioſam eſſe. Talibus enim commentis quidlibet ex verbo Dei extrahere poſſunt, & pro regula fidei & morum, regulam Lesbiam facere. Unde & apud ipſos etiam Judæos, cordatiores tales interpretationes parum curant. Aben Eſra præf. in Legem, tales interpretes *noctuis* aſſimilat, *qui in literalis ſenſus ſplendore cæci ſunt, at in myſteriorum tenebris perſpicaces:* & axioma hoc Rabbinicum habet, quòd *Textus ſacer non egreditur de manibus ſimplicis & literalis ſenſus:* & in Gen. 14. 24. ait, *Scripturam non loqui Gematrice; ſed verba intelligenda ſunt, prout ſonant.* Etſi ergo quædam habeant, quæ ingenioſa videntur; quæque in aliis ſcriptis tolerari poſſent, utpote in ſe indifferentia: tamen, cùm in rebus ſacris ludere nefas ſit, & myſteria ſua iſti pro vero Scripturæ ſenſu venditent, quæ potiùs ad Scripturam ſacram corrumpendam viam muniunt; iſtiuſmodi ſtudia, ut inutilia & infructuoſa, rejicienda cenſeo. Videant, qui plura deſiderant, Joh. D'Eſpeires, Tract. de texto Hebr. diſput. 2. Dub. 5. Schickard. Bechin. Hap. ſect. 6. D. Hottingerum Theſaur. Philol. lib. 1. cap. 3. ſect. 5. Joh. Morinum in Pentat. Samarit. exercit. 2. c. 7. 8. 9. Bonfrer. Præloq. c. 21. Serar. in Proleg. qui inter alios hoc argumentum fuſiùs tractârunt.

PROLEGOMENON IX.

De VERSIONIBUS GRÆCIS PRÆCIPUE LXXII. SENIORUM.

1. *De Verſionis Græcæ LXXII. Interpretum præſtantia & dignitate.* 2. *Ejus hiſtoria.* 3. *Conſilium divinum in hac Verſione.* 4. *Ariſtæi librum de hac Verſione genuinum eſſe* 5. *Quo tempore facta fuerit.* 6. *Primam fuiſſe Verſionem Græcam.* 7. *Interpretes fuiſſe LXXII.* 8. *Interpretes non fuiſſe infallibiles.* 9. *De cellulis in quibus Verſionem ſuam confecerint.* 10. *Spacio 72. dierum confectam fuiſſe.* 11. *Non ſolùm Pentateuchum vertiſſe, ſed omnes Vet. Teſt. libros Canonicos.* 12. *Non ad verbum tranſtuliſſe, ſed ſenſum reſpexiſſe, aliquando Paraphraſtas egiſſe.* 13. *Libros, qui Apocryphi vocantur, eos non tranſtuliſſe.* 14. *Codice Hebræo puro uſos eſſe, non plebeio vel corrupto, Chaldaico, vel Samaritano.* 15. *Verſionem hanc à Judæis receptam & probatam fuiſſe, & in Synagogis publicè prælectam.* 16. *De locis 13 quæ Judæi dicunt Sept. mutaſſe.* 17. *An loca quædam aliter verterint, ut myſteria fidei occultarent.* 18. *An alia Verſio Philometoris tempore facta ſit, quæ nomen τῶν ό adepta ſit? An vera Sept. Verſio in Cleopatræ Bibliotheca repoſita fuerit?* 19. *Poſt Chriſtum varias Verſiones Græcas fuiſſe ab Apoſtatis Judaizantibus factas per Aquilam, Theodotionem & Symmachum.* 20. *De Verſione V. & VI. & VII* 21. *De Origenis Tetraplis, Hexaplis, & Octaplis.* 22. *De obelis & aſteriſcis, quos appoſuit Origenes.* 23. *De ordine Verſionum ab Origene in Hexaplis ſervato.* 24. *Origenem Græcum textum non corrupiſſe.* 25. *De Editionibus Græcis Sept. per Euſebium Pamphili, Lucianum, & Heſychium elaboratis. Non multum inter ſe diſcrepâſſe.* 26. 27. *Vulgata ſive κοινὴ quænam fuerit:* 28. *De Editionibus recentioribus. Compiutenſi.* 29. *De Editione Veneta.* 30. *De Romana: ubi de codice MS. Vaticano.* 31. *De antiqua Vulgata Latina.* 32. *Editionem Romanam omnium maximè ſinceram eſſe.* 33. *De Editione Romana Londinenſi.* 34. *De MS. noſtro Alexandrino.* 35. *An Verſio Sept. vera & genuina hodie extet?* 36. *Unde hæc controverſia orta ſit.* 37. *Veram eſſe, quæ hodie extat, probatur, ex teſtimonio Judæorum.* 38. *Ex locis, quæ citantur ab Apoſt. & Evang. ex Verſione τῶν ό.* 39. *Hieronymi aſſertiones rejectæ.* 40 *Idem probatur ex veteri Eccleſiæ, & Patrum ſcriptis.* 41. *Ex locis, in quibus notârunt Veteres Verſionem LXX. ab Heb. diſcrepâſſe.* 42. *Ex antiquiſſimis MSS.* 43. *Ex Verſionibus Orientalibus.* 44. *Ex Adverſariis.* 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. *Ad argumenta*

contraria reſpondetur. 52. *De auctoritate hujus Verſionis* 53. *Contra Hieronymum defenditur.* 54. *Contra recentiores.* 55. *Non eſſe propriè Authenticam.* 56. *Quanam auctoritas ei tribuenda ſit.* 57. *De quæſtione circa annos Patriarcharum ante & poſt Diluvium.* 58. *Argumenta pro Hebraicorum codicum calculo.* 59. 60. 61. 62. 63. *Pro eodicum Græcorum calculo, argumenta varia.* 64. *De Cainane Arphaxadi filio in Genealogia Chriſti, Luc. 3. 36.* 65. *Objectionibus reſpondetur, nec per errorem ſcriba in textum irrepſiſſe, nec ex vulgi ſententia Evangeliſtam inſeruiſſe.* 66. *Evangeliſtam Genealogiam* τῶν ό *ſecutum fuiſſe.*

1. INter Græcas Veteris Teſtamenti Verſiones principem locum meritò obtinet celebris illa LXXII. Interpretum, nobile illud Synagogæ & Eccleſiæ monumentum, ut quæ in tanto honore fuit tam apud Judæos, quàm Chriſtianos, tum Orientis, tum Occidentis: ut ab illis in Synagogis; ab his ferè ſola, vel ex ea factæ verſiones, in Eccleſiis, publicè perlegerentur. Ex hac reliquæ Verſiones omnes ab Eccleſia antiquitùs approbatæ (ſola excepta Syriaca) traductæ ſunt, vix. Arabica, Æthiopica, Armena, Illyrica, Gothica, Latina vetus ante Hieronymum: nec aliam Eccleſia Græca, & pleræque Orientales in hunc uſque diem agnoſcunt, hac ſolâ contenti. Hanc Patres & Theologi, tam Græci quàm Latini, commentariis illuſtrârunt, & in ſcriptis ſuis ubique citârunt; Ignatius, Clemens uterque, Juſtinus, Tertullianus, Irenæus, Cyrillus, Baſilius, Theodoretus, Gregorius, Athanaſius, Chryſoſtomus, Ambroſius, Auguſtinus, Hilarius, totúſque venerandus Veterum Chorus, antiqua illa Eccleſiæ Lumina, quotquot doctrina & ſanctitate claruerunt. Ex hac veritatem doctrinæ probârunt, errores & hæreſes profligârunt; vitæ & diſciplinæ regulas hauſerunt. Imò in Conciliis, tam provincialibus, quàm generalibus, hæc à ſanctiſſimis Patribus uſurpata: ita ut Philaſtrius Hæreſ. 39. 40. ſcribere non dubitaverit, quòd *hanc Eccleſia Catholica colit, legit, prædicat; alias autem* (ſcil. Aquilæ, Symmachi, & Theodotionis) *ut ſupervacaneas, & tanta Editioni contrarias contemnit.* Multi tanquam divinam, & ſpeciali Sp. S. afflatu factam prædicârunt; &, teſte S. Auguſtino de Civit. l. 18. *ita hanc acceperunt*, præſertim inter Græcos, *ut, an alia eſſet, ignorarent.* Hieronymus etiam, qui inter omnes Veteres minùs æquus erat in hanc Verſionem, eam tamen, ut ab *Apoſtolis approbatam, veram eſſe* ſtatuit, Præf. in 4. Evang. ad Damaſum; & Epiſt. ad Suniam, & Fretelam affirmat, *Verſionem Græcam, quæ in Origenis* ἐξαπλοῖς *habetur, & quàm ipſe verterat, ipſam eſſe, quæ in eruditorum libris incorrupta, & immaculata LXX. Interpretum translatio reſervatur; & quòd quicquid ab hac diſcrepat, nulli dubium eſſe, quin ita & ab Hebræorum auctoritate diſcordet.* Maximum verò auctoritatis pondus huic Verſioni accedit, quòd Chriſto & Apoſtolis in uſu fuerit, qui pleraque teſtimonia, quæ ex Vet. inſtrumento proferunt, ſecundum hanc Verſionem citant: imò, cùm verba ab Hebraico textu differre videntur. Unde Irenæus l. 3. c. 25. hæc habet, *Apoſtoli, cùm ſint his omnibus vetuſtiores, conſonant prædictæ interpretationi, & interpretatio conſonat Apoſtolorum traditioni. Etenim Petrus, & Johannes, & Matthæus, & Paulus, & reliqui deinceps, & horum ſectatores prophetica omnia ita enunciârunt, quemadmodum Seniorum interpretatio continet*, &c. Per hanc Eccleſia ubique terrarum Chriſto primum acquiſita, hujúſque lacte ſacto enutrita. Unde Chryſoſt. in Joh. 9. Hom. 68. Verſionem τῶν ό vocat, *oſtium ad Chriſtum.* Et recentiores Critici & Grammatici, qui novandi ſtudio omnia antiquorum monumenta ſpernunt & conculcant, & in Verſionem Græcam conviciis plenâ ore eructant; inviti tamen aliquando pro eadem teſtimonium honorificum ferunt. Scal. in Euſeb. anno 1734. fol. 124. ſcribit, *multa à ſe dici poſſe, quàm utilis iſtius tranſlationis lectio ſit, quamvis ab Hebraicis fontibus longè recederet.* Et Verſionem hanc *rarum & incomparabilem theſaurum eſſe, neminem negare poſſe, niſi qui ab omni eruditione alienus ſit*, ſcribit Heinſius Ariſtarch. Sacri c. 15. p. mihi 951. Et auctor Anonymus quæſtionis de locis parallelis Vet. & Novi Teſt. licèt in LXX. iniquus eſſe videatur, tamen p. 490. dicit, *neminem eſſe, qui non eam & antiqua ſua canitie, & ex miris dotibus, & rerum earum, quas exprimit, præſtantia, dignam judicet, ut omnium præconiis celebretur: prout ea etiam omnium ſeculorum probata ſuffragiis ad noſtra uſque tempora pervenit.* De hac itaque Tranſlatione dicturi, 1. De ejus Hiſtoria, à quibus, quando, qua occaſione facta, quos libros tranſtulerint, & de quibus exemplaribus; & de hiſtoricis hoc teſtantibus, &c. 2. De ejus ſinceritate. 3. De ejus auctoritate, inquirendum.

2. Hiſtoriam hujus interpretationis primò ſcripſit Ariſtæas, qui & Ariſtæus, & à quibuſdam Ariſtæas dicitur, inter Philadelphi Regis Ægypti, Lagi filii, ab Alexandro tertii, proceres ſummus; ob eximiam eruditionem, prudentiam, & probitatem Regi charus, & ex amicis intimis; Hieronymo Regis ὑπερασπιστὴς dicitur, quaſi ejus *propugnator*; aliis Regi à cubiculo fuiſſe dicitur. Hic teſtis omnium oculatus, rebus geſtis interfuit: unde Hiſtoricus fide dignus, & omni exceptione major haberi debet. Librum primus conſcripſit peculiarem ſermone Græco ad Philocratem fratrem ſuum: in quo rem totam plenè narrat; ad quem Joſephus lectorem remittit: eundémque in Hebraicum ſermonum tranſtulit R. Azar. Idumæus, & in libro Meor Enajim continetur. (Vide Buxt. Biblioth. Rabbinic.) In Latinum verò Idioma varii verterunt: alii etiam in linguas vernaculas tranſtulerunt. Quæ verò ſcripſit, Ægyptiorum annalibus, quæ à ſacerdotibus ſummâ curâ ſcribi conſueverant, confirmari tradit Galeſinius Com. de LXXII. Interp. p. 9. Nec ſuſpicari quiſquam poteſt, ipſum Hiſtoriæ leges neglexiſſe, vel in Judæorum gratiam aliquid commentum fuiſſe; cùm Judæus non fuerit, licèt ipſis ex innata bonitate faveret, ipſorúmque patrocinium in ſe ſuſcepetit. Circa idem tempus, vel non multò poſt, Ariſtobulus Judæus Ariſtotelica philoſophia clarus, libro ad Ptolom. Philometorem l. 1. c. 4. cujus etiam præceptorem fuiſſe tradunt, eandem hi-

ſtoriam

ſtoriam refert. Ad hunc Ariſtobulum legimus, 2. Maccab. c. 10. Judam & Senatum cum populo Epiſtolam dediſſe, quæ ibi recitatur. Poſt hos hiſtoriam hanc ſcripſerunt, Joſeph. l. 12. Antiq. c. 2. & Præf. ad hiſt. & lib. 2. contra Appionem; Philol. lib. 2. de vita Moſis, Hiſtoricorum apud Judæos facilè principes: Talmud utrumque tract. Megill. & Rabbini plurimi. Inter Chriſtianos verò Juſtinus Mart. Tertull. Euſeb. Auguſt. Hieron. Epiphanius, reliquique Eccleſiaſtici Scriptores, qui omnes hiſtoriam, ut ab Ariſtæa & Joſepho refertur, ut certiſſimam ſine ulla dubitatione receperunt: ita ut veriſſimè dixerit Joh. D'Eſpeires Tract. de LXX. Interp. *hiſtoriam hanc eſſe teſtatiſſimam & celeberrimam: ita ut vix ulla ſit inter Ethnicos nobilior vel certior.* Summa hiſtoriæ totius huc redit; Regem Ptolemæum, (quem magnis elogiis ornat Philo; ut qui ſupra omnes ſui vel ſuperiorum ſeculorum Reges, virtutibus Regiis emineret, ita ut ab ipſo in proverbium abierit, ut omne opus magnum & ſumptuoſum *Philadelphium* diceretur,) cum magno literarum ſtudio flagraret, omniſque generis libros, qui ullibi haberi poterant, conquireret, ut Bibliothecam ſuam magnis ſumptibus Alexandriæ ſtructam ornaret, & inſtructiſſimam haberet, juſſu Demetrii Phalerii, (quem Bibliothecæ præfecerat,) Judæorum leges & religionem, cum ipſorum libris ſacris, in Bibliothecam ſuam inferri deſideráſſe, & ut in linguam Græcam, quæ omnium longiſſimè propagata, & ſibi optimè nota erat, verterentur. In hunc finem legationem honorificam miſit cum literis, & magnificis in uſum Templi donariis, ad Eleazarum Judæorum Pontificem, (hic fuit Oniæ primi filius, Simeonis Juſti frater; de quo Siracides cap. 10. & Jaddi nepos, qui Alexandro obviam ivit, ejúſque iram lenivit,) poſtulans, ut libros ſuos ſacros ad ipſum mitteret, una cum viris, tam doctrinâ, quàm ætate & moribus, conſpicuis, qui ad tantum opus conficiendum idonei eſſent. Eleazarus, convocato concilio, viros LXXII. ex qualibet tribu ſex, una cum exemplari librorum Sacrorum, (quòd ex molli membrana artificioſè connexa conſtabat, & literis aureis erat deſcriptum,) ad Regem miſit: qui ſummo gaudio eos excepit, & Volumina ſacra venerabundus aſpexit; & poſt convivia & colloquia, in inſulam Pharum, ſeptem ſtadiis ab Alexandria diſtantem, remiſit: ubi procul à ſtrepitu, domum contemplationibus divinis idoneam eis aſſignavit, ubi omnibus neceſſariis inſtructi, Verſionem ex Hebraica in linguam Græcam perficerent: quàm ſpatio LXXII. dierum abſolverunt. Quâ peractâ, & juſſu Demetrii, in præſentia Sacerdotum, & principum Judæorum, totiúſque populi Judaici, (quorum multi erant in Ægypto,) perlecta & examinata; ab omnibus acclamatum eſt, Bene & fideliter omnia tranſlata eſſe: utque rata in perpetuum maneret, neminique aliquid in ea mutare liceret, dira imprecati ſunt in omnes, qui quicquam in ea mutare tentarent. Rex verò, cùm omnia ei perlecta eſſent, Legiſlatoris ſapientiam admiratus, libros religioſè aſſervari juſſit; permiſſis principibus Judæorum Synagogarum, ut exemplaria deſcriberent in uſum ſuum; ipſiſque LXXII. Interpretibus cum donariis magnis in patriam remiſſis, & centum viginti Judæorum captivorum millibus, Demetrii ſuaſu, rege λύτρον perſolvente, pro manumiſſis, tùm exemplar quoddam Hebraicum, tum ipſam Verſionem in Bibliothecam collocavit. Rege etiam à Demetrio quærente, quot libros comparâſſet; reſpondit, *ſe habere circa ducenta millia; ſperare tamen, ſe brevi habiturum quingenta millia.* Imò A. Gellius lib. 6. cap. ult. affirmat, Demetrium comparâſſe Volumina ſeptingenta millia. Quorum pars magna, ſi non omnia, bello Alexandrino priore, tempore Julii Cæſaris conflagratione perierunt. Tantùm etiam invaluit hujus Verſionis auctoritas apud Judæos, ut ubique per Ægyptum, Græciam, Aſiam, &c. imò in ipſa Hieroſolyma, publicè in Synagogis, ut jam innuimus, prælegeretur; omnibus Judæis linguam Græcam optimè callentibus: cùm Hebraicam (quæ dudum vernacula eſſe deſierat,) ſoli Sacerdotes & docti intelligerent.

3. Verſionem verò hanc non ſine admirando conſilio divino factam eſſe, fatentur omnes: quòd à Rege Ægypti, Judæorum & eorum religionis hoſte, Paganæ ſuperſtitionis ſtudioſo, hæc tranſlatio procurata eſſet in linguam per orbem notiſſimam, qua paratiores factæ ſint gentes ad Evangelium amplectendum. Sic Tert. in Apol. cap. 19. Lact. lib. 4. cap. 2. Clem. Strom. 1. Euſeb. Præp. lib. 9. cap. 1. Chryſoſt. etiam Hom. 4. in Geneſ. *rarum & ſingulare miraculum* appellat, *ut à Rege barbaro, alieno, & populo Dei inimico, veritas divina inter gentes diſpergeretur.* Et Auguſt. de Doct. Chriſt. lib. 2. cap. 15. obſervat, hanc Verſionem Apoſtolorum prædicationi viam ſtraviſſe; cùm gentes linguâ ſibi notâ, ea quæ ab Apoſtolis de Chriſto prædicata erant, à Prophetis prius prædicta fuiſſe legerent: ita ut fuerit quaſi fundamentum magni cujuſdam ædificii immenſæ molis, quòd inter gentes ſuper illud extruendum foret. Nulla enim de Apoſtolorum fraude, vel de Judæorum malitia & obſtinata perfidia dubitatio oriri poterat; cùm ipſi Judæi libros ſacros diligentiſſimè in linguam Græcam traductos Gentibus tradidiſſent: ex quibus tum myſteria Chriſtiana probari, tum ipſorum Incredulitas, qui Chriſtum non receperant, redargui poterant. Si verò poſt Chriſtum facta fuiſſet hæc Verſio, ſuſpicarentur Judæi, haud fideliter factam fuiſſe: & ipſi vel ex invidia libros ſuos corrumpere tentâſſent, vel Chriſtianos de corruptione accuſâſſent. Amplius etiam circa hanc Verſionem eluceſcit providentia divina, quòd cùm conflagraret Bibliotheca Philadelphi, in qua repoſitum erat ipſum Translatorum αὐτόγραφον, ipſam nihilominus Verſionem ab interitu ſervavit: quòd exemplaria inde deſcripta in omnium manibus tunc temporis extarent, & in ſynagogis publicè prælecta, quo Verſio ipſamet ſarta tecta ſervata eſt; & vanitas argumenti, quòd à Neoterico quodam affertur, apparet: qui, ut probaret Verſionem τῶν ό hodie non extare, hoc utitur argumento; quòd temporibus Cæſaris incendio perierat ipſa Bibliotheca, & Verſio Græca Originalis: quaſi non fuiſſent exemplaria innumera inter Judæos per orbem terrarum diſperſos, qui hac tam publicè quàm privatim uſi ſunt. *Ingrati itaque, imò indigni* (verba ſunt Doctiſſ. Wowerii Syntag. cap. 8.) *niſi providentia divina ingens beneficium*

agno-

agnoſcamus & admiremur; Scripturam ſacram, tanquam propriam & peculiarem Judæorum, Hebræis conſignatam literis, plurimis annis ante exortum ſalutare Chriſti ſydus, Græco ſermone indutam, ipſiſq; Judæis invitis veritatem efflaxiſſe: & niſi ante feliciſſima tempora, quando Chriſtus hominem induit, opus hoc Græcæ interpretationis abſolutum fuiſſet, flagrantibus livore & odio Judæis, ſordibus & mendis depravatam Scripturam, aut mira obſcuritate involuta prodidiſſent: ut obſervavit Euſeb. Præp. lib. 8.

4. In hac hiſtoria, quâ nulla ferè inter Judæos vel Chriſtianos certior vel illuſtrior, quædam ſunt, de quibus Neoterici quidam, qui omnia in dubium revocant, quæſtionem movent. Primò de Ariſtææ libello, qui hujus hiſtoriæ quaſi fons habetur, & ad quem Joſephus lectorem remittit. De quo omnium primus Lud. Vives in Aug. de Civit. lib. 11. cap. 42. dubium injicit, an non à Judæo aliquo nomine Ariſteæ evulgatus ſit? Confictum enim ipſe putat ab aliquo recentiore: cui adſtipulantur Leo à Caſtro procœmio in Eſaiam, Salmeron Proleg. 6. maximè Joſeph. Scal. ad annum Euſeb. 1730. qui librum ſuppoſititium eſſe pronunciat, & à Judæis Alexandrinis confictum. Lud. Vives tamen non hoc abſolutè aſſerit, ſed ita ſe putare dicit. Scaliger etiam loco citato, Ptolemæum Philadelphum Alexandriæ Bibliothecam locupletiſſimam extruxiſſe, & Hebræorum monumenta ſacra in Græcum ſermonem converti præcepiſſe, certum eſſe, affirmat. Hiſtoriam tamen Ariſtæi carpit, & falſam eſſe vult. At argumenta ab ipſo & aliis leviora ſunt, quàm ut hiſtoriam tantis & tam antiquis præſidiis munitam convellere poſſint: contra hos enim alióſque paucos recentiores teſtium nubem adferre licet. Nam inter omnes, qui hanc hiſtoriam pertractant, nulli hactenus inventi ſunt, qui de illa vel taotillum dubitârunt; ſed ut rem certam & indubiam ſupponunt, exceptis paucis quibuſdam recentioribus; quorum auctoritatem veteribus illis, qui propiùs multò erant ad Ariſtæi tempora, & veritatem melius percipere poſſent, nemo ſanus æquiparat, multò minus præfert: cùm non tantùm Joſephus, Philo, Tertull. Cyrillus, reliquique antiqui ſcriptores; ſed & ipſe Hieronymus plurimis in locis Ariſtæi teſtimonia proferat: omniáque, quæ vel ab illo, vel à Joſepho, aliiſque veterum ex Ariſtæa depromuntur, libro Ariſtææ, qui hodie extat, ad amuſſim reſpondeant: ut obſervat, inter alios, Bellarm. lib. 2. de Verbo Dei, cap. 6. Unde Reverendiſſ. Uſſerius, licèt nullum non moveat lapidem, ut Verſionem hanc deprimat, Ariſtæam tamen contra Scalig. tuetur, Syntag. cap. 1. & Iſaacus Caſaubonus, in Græcis Scriptoribus verſatiſſimus, qui de ipſorum νόθεια optimè, ſi quis alius, judicare poterat, in notis quibuſdam propria ipſius manu ſcriptis, quas mihi communicavit Doctiſſ. ejus filius Mericus, S. T. D. de Ariſtææ hiſtoria hoc fert judicium; *Ariſtæam elegantem eſſe ſcriptorem cujus antiquitatem tum phraſis arguit; tum Joſephus, qui multa hinc deſcripſit.* Et paulo poſt, *Credimus admodum antiquum eſſe, & planè ejuſmodi quem non legiſſe pœniteat ſtudioſo, aut Græcæ linguæ aut antiquitatis: nam antiquiſſimus eſt auctor. Nec dubito eum eſſe, de quo Joſephus. Itaque ille ipſe eſt, qui rebus geſtis interfuit, quæ hic memorantur.* Hæc Caſaubonus. Quibus hoc addendum: nullam rationem dari poſſe, cur libellum hunc fingerent Judæi: *ut auctoritatem hujus Verſionis elevarent*, dicit Salmeron, *miraculum cellularum ſilentio ſuo extenuendo*: è contra, *ut auctoritatem huic Verſioni conciliarent*, dicit Scaliger, *fingendo prodigia circa hanc Verſionem*: Sic alter alterius fundamenta convellit, cùm utraque ruinoſa ſint. Quæ à Scaligero & aliis objiciuntur, facilè diluuntur. Primò, cùm Ariſtæas ſcribat, Demetrium Phalereum Bibliothecæ Præfectum fuiſſe, & Verſionem Græcam procurâſſe; hoc falſum eſſe, probat Scaliger, quia Demetrius Initio Regni Philadelphi extinctus, & Regi ſemper in odio fuit, ut ex Diogene Laertio probare nititur. At hoc ex auctore indubitato refellitur, qui paulò poſt Ariſtæam ſcripſit; & vel ab ipſo, vel aliis, qui rei geſtæ interfuerunt, veritatem addiſcere potuit; Ariſtobulo ſcil. Judæo Philoſopho Peripatetico, cujus hæc verba inter alia ex ejus libro ad Ptol. Philometorem refert Euſeb. de Præp. Evang. lib. 13. ἡ δὲ ὅλη ἑρμηνεία τῶν διὰ νόμυ πάντων ἐπὶ τῦ προσαγορευθέντος Φιλαδέλφυ βασιλέως, σῦ δὲ προγόνυ [γέγονε,] προσενεγκαμένυ μείζονα φιλοτιμίαν Δημητρίυ τῦ Φαληρέως [καὶ] πραγματευσαμένυ τὰ περὶ τύτο, *Tota verò Legis interpretatio ſub Rege Philadelpho cognominato, abavo tuo, peracta eſt, Demetrio Phalereo magnum ſtudium adhibente, & totum negotium promovente.* His Ariſtobuli verbis, quid clarius pro iis, quæ de Demetrio narrat Ariſtæas, dici poterat, non video. At ultra objiciunt, quomodo ex ſingulis tribubus ſeni deligi poſſent, cùm ſolæ relictæ fuerint tribus Judæ & Benjamin, reliquis longè antea deportatis? Ad hoc reſpondeo cum Serario, ex omni tribu aliquos ſemper in patria manſiſſe tempore Captivitatis, & ex omnibus tribubus aliquos rediiſſe. Unde Luc. 1. legitur, Annam fuiſſe de tribu Aſer: & inter veteres, Chryſoſt. Euthym. & alii affirmant, Phariſæos fuiſſe ex omnibus 12. tribubus. S. Jacobus etiam Epiſtolam ſcripſit 12. tribubus diſperſis: & Rever. Uſſerius, Annal. ad annum 3468. ſcribit, quòd *non integras Regni Iſraelitici tribus Salmanaſſer abduxit; ſed partem reliquit, qui cum Judæis, Benjaminitis, & Levitis à Nebuchadneſare in Babylonem deportati, & à Cyro dimiſſi. Unde, ſoluta Captivitate, anno 1. Cyri, omnes Iſraelitæ* dicuntur *habitâſſe in civitatibus ſuis*, Ezr. 2. 70. Et 6. 16. 17. *hirci duodecim oblati ſunt pro peccatis totius Iſraelis, juxta numerum tribuum.* Et Matth. 4. 14. impletum eſt vaticinium Eſaiæ de *terra Zabulon & Naphtali, videntes magnam lucem* per Chriſti prædicationem. Ex quibus planè conſtat, tribuum diſtinctionem fuiſſe etiam Chriſti temporibus, diu poſt Philadelphum. Quòd verò objicit Salmeron, quòd ab aliis Ariſtæus, & Ariſteas hic auctor vocetur; nullius eſt momenti: cùm diverſæ terminationes ejuſdem nominis ubique occurrant, nec inter varias antiquorum MSS. lectiones, varietas major invenitur, quàm in propriis nominibus.

5. Quo tempore facta fuerit hæc verſio, nondum inter auctores convenit: apud omnes tamen conſtat, quibuſdam ſeculis ante Chriſtum factam eſſe, & apud Judæos in uſu publico fuiſſe. Quidam ex antiquis ad Ptole-

Ptolemæi Lagi tempora referunt, ut Irenæus & Clem. Alexandr. Alii, ut Ariſtæas, Joſephus, Philo, & reliqui ferè omnes, ad Philadelphum. De numero annorum ante Chriſtum etiam diſcrepant: tot enim ſunt ferè ſententiæ, quot auctores. Sixtus Senenſis numerat annos 350. Genebr. 200. Bellarm. 291. Euſeb. & Baron. 280. Bonfrerius 272. Rever. Uſſerius 277. Dionyſ. Petav. 278. Torniellus 245. Omnes tamen hodie concordant; quòd vel Philadelphi tertio, ut Euſeb. in Chron. vel ejus anno 7. ut Epiph. de Pond. & menſuris, facta fuerit. Nam, quòd quidam in Epiph. legunt 17. hoc erroneum eſſe, & legi deberi 7. docent Serarius in Proleg. 4. 17.9. & Scalig. Iſag. in Proleg. Mihi potior videtur Epiphanii, quàm Euſebii ſententia, anno 7. factam eſſe, non verò 3. licèt uterque magnos ſequaces habeat. De anno etiam ante Chriſtum libenter in Rev. Uſſer. ſententiam ibo; qui in annalibus refert ad annum 277. cum quo ferè conſentit Petavius vir in Chronologicis exercitatiſſimus, magnique judicii; qui per Characteriſmum cœleſtem, certiſſimum in Chronologicis fundamentum, idem demonſtrat. Extat enim obſervatio Aſtronomica apud Ptolemæum lib. 10. c. 4. de tempore, quo regnavit Philadelphus, quando à Timocharide notata erat Venus anno 13. Philadelphi eſſe in gradu Virginis 4. 10. Meſori 17. ſequente 18. qui fuit Octobris 12. annis ante natum Chriſtum 272. Unde infertur, Philadelphum incœpiſſe regnare anno ante Chriſtum 285. & annum ejus ſeptimum fuiſſe ante Chriſtum 278. Sed unius anni differentia haud tanti eſt, cùm ex initio anni, quo regnavit Ptolemæus, non certo cognito, talia diſcrepantia oriri poſſit. De anno Mundi non laboro, cùm in hoc incertitudo magna ſit inter præſtantiſſimos Chronologos; nec inter innumeros, quos protulit hæc ætas, vel duos reperias, qui circa annos à Mundo condito exactè conveniunt.

6. An Verſio hæc τῶν ό prima omnium fuerit, inter doctos diſceptatur. De Græcis autem Vet. Teſt. Verſionibus intelligitur hæc quæſtio, quàm hoc loco tractandam proponimus. Nam, quòd quidam dicant, Verſionem quandam Chaldaicam à temporibus Eſdræ extitiſſe, quæ hodie periit; alii Samariticam Verſionem, ejúſque translationem Græcam iiſdem temporibus fuiſſe contendunt; propriis locis, cùm ſcil. ad Verſiones Chaldaicas, & Samariticas deventum erit, examinabimus. Verſionem autem aliam Græcam ex Archivis Hebraicis, ante Philadelphi tempora, ſaltem Legis factam fuiſſe, affirmârunt multi ex Veteribus, Clem. Alexand. Strom. 1. ex Ariſtobulo Judæo, Euſeb. lib. 9. Præp. cap. 3. Juſtin. Mart. Apol. Chryſoſt. Theodoret. quibus adſtipulantur recentiorum plurimi; Bellarm. lib. 2. de Verbo Dei. cap. 5. Serarius Proleg. cap. 16. q. 2. Galiſinius verò p. 13. *nullum de hoc dubitandi locum eſſe* aſſerit, *quia ante Alexandri tempora & Perſarum imperium, Pentateuchus ſaltem in Græcum ſermonem converſus fuerit*. Fundamentum hujus ſententiæ eſt, quòd Philoſophi Græci multa hauſerunt ex Scripturis, quæ in ſcriptis ſuis quaſi propria venditant; viz. Plato, Ariſtoteles, & alii. Unde Cyrillus eos *fures* appellat, lib. 1. contra Julian. & Joſeph. ſecundo contra Appion. dicit, Platonem in libris de Legibus ex Moſe multa deprompſiſſe; unde alii Platonem vocârunt *Moſem Atticum*. S. Ambroſ. ex Salomonis Cantico Platonem multa tranſtuliſſe ſcribit. Ex Lege Moſis Pythagoram multa habuiſſe, dicit Hermippus Pythagoræus, & Juſt. Mart. adverſus Gentes: quod & de Ariſtotele affirmat Clearchus Peripateticus, & de Platone Numenius Pythagoræus. Contra verò Baronius Tom. 2. anno Chriſti 231. ſect. 10. 11. &c. Dom. Bannes in 1. Tom. q. 1. art. 8. Job. D'Eſpeires tract. 2. diſp. 2. dub. 3. D. Lud. Capell. Critic. lib. 4. cap. 1. & alii, ex traditione, & Judæorum vicinitate, eorúmque commercio & convictu, Philoſophos iſta hauſiſſe ſtatuunt, potiùs quàm Verſione aliqua Græca, quæ publicè extabat: quorum opinio mihi multò probabilior videtur. Nam ſi Verſio aliqua Græca prius extitiſſet, quorſum Philadelphus tantis ſumptibus, tantóque ſtrepitu aliam procuráſſet; cùm omnes libros, qui ullibi extarent, præſertim Græcos, per totum orbem conquiſiverat, ut in Bibliotheca ſua reponeret? Quomodo potuerit Verſionem illam Græcam, ſi talis extitiſſet, ignorare Demetrius Phalereus: qui tamen expreſsè Regi dixit, ſe Judæorum volumina ſacra deſiderare: Certè, ſi talis Verſio alicubi extitiſſet, in Ægypto reperta fuiſſet; quò Platonem alióſque Philoſophos peregrinatos fuiſſe, ut Orientalium doctrinam addiſcerent, teſtantur omnes. In Ægypto etiam plures habitâſſe Judæos, quàm alibi, conſtat ex Philone: qui teſtatur, decies centena Judæorum millia per Ægyptum diſperſos fuiſſe. Ex hiſtoria tamen Joſephi & Ariſteæ conſtat, nec Judæos in Ægypto degentes, nec Ptolemæum Ægypti Regem, ejúſve Bibliothecarium, de tali Verſione quicquam inaudiviſſe. Apud Ariſtæam enim legimus, *cùm Regi indicâſſet Demetrius*, quando de Bibliotheca & librorum numero verba haberet, *Judæorum leges dignas eſſe, quæ tranſcriberentur, & in Bibliotheca reponerentur*: Regi dicenti, *nihil obſtare, quòd hoc fieri prohiberet; nam omnia ipſi* (Demetrio) *in hunc uſum prompta fore*: reſpondit Demetrius, *Interpretatione opus eſſe*. Unde Rex promittit, *ſe ſcripturum ad Judæorum Pontificem, ut omnia perficeret*, id eſt, ut Interpretes mitteret: ex quibus liquet, nullam fuiſſe ante illud tempus Verſionem Græcam. Idem ex Joſepho, & Philone colligitur. Ille lib. 12. cap. 2. & contra Appion. refert, Demetrium Regi dixiſſe, *Neminem Hiſtoricorum vel Poëtarum auſum fuiſſe hos libros attingere: quoſdam enim à numine punitos fuiſſe, qui temerè eos attrectârunt, Theodectum Poëtam &c.* Philo etiam lib. 2 de vita Moſis diſertè affirmat, *Legem ſcriptam eſſe ſermone Chaldaico* (Hebraicum intelligit) *& in eo per longum tempus manſiſſe, quamdiu ejus pulchritudo externis hominibus non eſſet intellecta*: hoc erat, ut poſtea explicat, *donec juſſu Ptolemæi traducta erat in linguam Græcam. Opus enim, quia magnum erat, non fuit privatorum hominum, ſed Regis potentiſſimi & celebratiſſimi*. Ex his Philonis verbis planè conſtat, Legem ante Ptolemæum illum haud alio ſermone notam fuiſſe, quàm Hebraico, quo primum conſcripta fuit. Præterea, ſi alia fuiſſet Verſio Græca, quænam cauſa reddi poteſt, cur Ptolem. novam fieri curaret? An quia prior illa minùs accurata fuerit? At alium de hoc ſilentium eſt apud ſcriptores antiquos, qui Ver-

ſionis Septuag. meminerunt. Et cur minus accurata eſſet, cùm facta fuerit eo tempore, quo Judæorum lingua vernacula ipſis erat, & multò magis nota & familiaris, quàm cùm ſuam Verſionem fecerint LXX. Interpretes? An verò Verſio illa perierat prorſus? At hoc poſt Captivitatem fieri non potuit, florente & pacato Judæorum ſtatu à reditu Babylonico ad tempora Philadelphi: nec tam brevi temporis intervallo probabile eſt, Verſionem talem extinctam fuiſſe. Ante Captivitatem verò minùs probabile eſt, cum illis temporibus rarum aut nullum erat Judæorum cum Græcis commercium. Potuerunt tamen Græci Philoſophi, præſertim poſt Captivitatem, aliquam habere legum Judaicarum cognitionem ex Judæorum commercio, à quibus quædam addiſcere poſſent, etſi Verſio nulla ſcripta eſſet. Sic enim refert Clearchus apud Joſ. l. 1. contra Appionem, de Ariſtotele præceptore ejus, quòd *uſus ſit viro Hebræo, ut Scripturas ipſi interpretaretur*. Si verò Verſio aliqua nota fuiſſet, quorſum opus eſſet Interprete? Didicerunt Philoſophi doctrinam Gymnoſophiſtarum, Druidum, &c. qui tamen nihil ſcriptum reliquerunt. Refert etiam Joſ. contra Appion. *multos fuiſſe, qui de rebus Judæorum ſcripſerunt, Hiſtoricos Aegyptiacos, Chaldæos, Phœnicios, Græcos*: ex quibus etiam poterant Philoſophi multa de Judæorum ritibus & Religione cognoſcere: & affirmat, Hecatæum Abderitam, qui circa Alex. tempora vixit, libellum integrum de Judæis ſcripſiſſe. Ex his itaque etſi non extaret Græca Scripturæ Verſio multa haurire poterant Græci. Unde concludit Orig. contra Celſum, lib. 6. *Platonem vel à Judæis quædam audiviſſe, vel in prophetarum libris legiſſe*. Judæi verò cùm ubique magno numero inter Græcos poſt Captivitatem degerent, nulli dubium eſſe poteſt, quin eorum plurimi Græcam linguam didicerint: (aliàs quomodo inter eos viverent?) cumque ipſorum lingua poſt Captivitatem Chaldaica ſive Syriaca fuerit, quàm Græcorum plures callebant; hinc, ut Judæi Græcorum, ſic Græci Judæorum, res & religionem cognoſcere poterant, etſi nulla Scripturæ Verſio Græca extaret.

7. Interpretes fuiſſe LXXII. tradunt, Ariſtæus, Joſ. Philo, & quotquot inter Chriſtianos hanc hiſtoriam commemorant: nec unus à nato Chriſto, per quindecim ſecula repertus eſt, qui de hoc dubitavit: nec ullum proferri poteſt teſtimonium in contrarium, vel ex Judaicis, vel ex Chriſtianis Scriptoribus, inter omnes, qui de hac Verſione mentionem fecerint, tanto temporis intervallo, unico excepto Talmudico in Maſſ. Soph. (quod adfert Azarias) c. 1. ubi hæc Tranſlatio vocatur *opus quinque ſeniorum*: quòd tamen, ut communi & receptæ Judæorum ſententiæ contrarium, poſteriores Rabbini commoda aliqua interpretatione emollire ſtudent, cùm defendere nequeant; quaſi ex numero LXXII. quinque delegati eſſent, qui hoc opus perficerent: quòd probant quidam ex hoc, quòd unam vocem per quinque ſignificata transferunt. Noſtro ſeculo non defuerunt, qui ut alias hiſtoriæ partes circa hanc Verſionem, ſic numerum ſeptuagenarium in dubium vocant. Joſ. Scaliger, Annot. in Euſeb. 1730. loco cit. cum Epiſt. 14. ut Ariſtæi hiſtoriam, ita LXX. Interpretes à Ptolemæo accerſitos fuiſſe, *fabulam à Judæis confictam* eſſe dicit. Eadem ex Scalig. habet Wovverus Syntag. cap. 4. Et Dan. Heinſius in Ariſtarcho ſuo ſacro, c. 10. numerum Interpretum, una cum cellulis, & interpretandi ratione, *inter nugas à Græcis excogitatas* refert. Rationes à tantis viris non expectes: ipſi dixerunt; ergò dubitare nefas eſt. Ne tamen ſine ratione inſanire videatur Heinſius, *ipſam nominis originem, & ſcenæ* (ut ipſe loquitur) *detegere* ipſi placuit: *quod hactenus factum à nemine*. Exod. 24. 7. & 11. dictum erat, cùm Moſes legiſſet in lib. fœderis coram populo; *Moſem, Aaronem, & LXX. Seniores aſcendiſſe ad Deum; & quòd in principes filiorum Iſrael non miſit manum ſuam: pro quibus ultimis verbis Helleniſtæ habent*, καὶ τῶν ἐπιλεκτῶν τοῦ Ἰσραὴλ διεφώνησεν οὐδὲ εἷς: *& Electorum Iſrael non diſſonuit neque unus. Hinc* (ait Heinſius) *haud dubiè hiſtoria de Ptolemæo, ex illis LXX. ſenioribus, ſeniores Interpretes: hinc famoſa illa ſcena, quam Beatus Hieronymus explodit: hinc inventum illud, neminem in tanto numero in exprimendis ſacris diſſenſiſſe*. Quis hic non miretur acumen Grammatici, qui rem nobis inauditam, de qua nemo antehac cogitavit, detexit; & ex tenebris in lucem produxit? Imò potiùs, quis non vani hominis arrogantiam ridet, de Tripode dictantis, quæ nullo teſtimonio Veterum, nec aliqua rationis umbra nituntur? Imò, qui contra omnem hiſtoriæ fidem, contra omnes Eccleſiæ & Synagogæ ſcriptores, auſus eſt fabulam, ſui cerebri figmentum, orbi obtrudere. Unde enim habuit Heinſius, Helleniſtas ex his verbis, Ex. 24. tam ineptas deduxiſſe conſequentias? Vel unicum proferat verbum ex ſcriptoris alicujus Judæi vel Chriſtiani monumentis, quo hoc ſomnium ſtabiliat. Quòd enim Hieronymum pro ſua ſententia adducit, quaſi Hieronym. cum ipſo ſentiret; non minus falſum eſt, quàm Judæos Helleniſtas hæc ſomniâſſe, quæ ipſis affingit. Nunquam dubitavit Hieronymus de numero LXXII. interpretum, nec de Ariſteæ vel Joſephi hiſtoria, nec à Ptolemæo eos accerſitos fuiſſe: ſed ubique Ariſtæam & Joſephum citat; imò cellularum hiſtoriam rejicit, quia nec in Ariſtæa, nec Joſepho ulla ſit earum mentio. Meritò itaque hæc iſtorum hominum, qui nil certi nobis in hiſtoria relinquere volunt, commenta & deliria rejicimus. Quæ de Ariſtææ hiſtoria ſuprà diximus, ſatis ſunt ad ejuſmodi temerarias aſſertiones refellendas: ad quæ lectorem remittimus. Fixum itaque ſit, quòd unanimi omnium Veterum conſenſu teſtatum habemus, de numero LXXII. Interpretum. At quinam fuerint iſti LXXII. non ita liquidò conſtat. Certum eſt, fuiſſe linguæ Hebraicæ & Græcæ pro ratione illorum temporum peritos, doctrinâ, & probitate conſpicuos, & ex ſingulis tribubus electos. Addunt quidam, fuiſſe ipſos Synedrii magni aſſeſſores, ad quos ex officio pertinebat de rebus, quæ S. Scripturam ſpectant, decernere: unde opus tantum ipſi per ſe exequuti ſunt: idque rei dignitas poſtulare videtur. Sic Baron. loc. cit. ſect. 18. 19. qui hoc confirmare nititur ex Origine, qui frequenter eos nominat Seniores, & ex Hilar. Pſal. 8. Infirmo verò tibicine nititur hæc ſententia. Seniores enim dicuntur, tam propter ætatem, quàm dignitatem. Synedrium

etiam,

etiam, cùm fixam habuerit ſedem Hieroſolymis, in quo omnes controverſiæ difficiliores terminandæ erant, & ad quod ex omni tribu, ultima facta eſt appellatio; quis credat Senatum illum, deſerto Reipub. clavo, in regionem exteram demigrâſſe, totámque gentem ſuam ſine Judicibus ſuis ſupremis reliquiſſe? Præterea in Ariſtæa diſertè legimus, Ptolemæum poſtulâſſe, ut ex omni tribu ſeni deligerentur ad hoc munus obeundum: quòd & præſtitiſſe Eleazarum, ex eadem hiſtoria conſtat. Certè Synedrium illud ante legationem Ptolemæi conſtitutum erat: at quos ipſe poſtulavit Interpretes, poſt legationem delecti & miſſi ſunt. Hæc de ipſis Interpretibus.

8. Inter alia, quæ de hac Verſione referunt miracula Veteres, tria ſunt præcipua. Primò, quòd Sp. S. afflati Interpretes nunquam erraverint, nec errare poterant. Secundò, quòd in diverſis cellulis ſinguli Regis mandato concluſi, ut veritatem Interpretationis ex omnium conſenſu cognoſceret, omnes in unam eandemque ſententiam, imò in eadem verba conſpirârunt, eàdemque ſcripſerunt. Tertiò, quòd tam immenſum opus tantillo tempore, ſpacio ſcil. 72. dierum, abſolverunt. De primo, Videmus pleróſque extrema ſectari; dum Neoterici tum plurimi omni auctoritate hanc Verſionem ſpoliant; è contra Veterum pleriſque auctoritatem ſummam ei tribuentibus. De prima ſententia alibi dicemus, cùm de auctoritate hujus Verſionis agemus. Secunda hoc loco breviter expendenda: Veteres enim ferè omnes Interpretibus infallibilitatem attribuunt, ita ut in vertendo errare non potuerint; excepto Hieronymo, qui tamen, cùm ab adverſariis premitur, idem cum illis ſentire videtur. S. Aug. lib. 18. de Civit. cap. 43. *Spiritus, qui in Prophetis erat, quando illa dixerunt; idem ipſe erat etiam in LXX. viris, quando illa interpretati ſunt.* Et lib. 2. de conſenſu Evangeliſt. cap. 66. affirmat, *LXX. eo Spiritu interpretatos, quo & illa, quæ interpretabantur, dicta fuerunt.* Idem ſcripſerunt Iren. l. 3. adverſ. Hæreſ. cap. 25. Clem. Strom. l. 1. Theod. Præf. in Pſal. Et Hieronym. Præf. 2. in Paralip ſcribit, *eos Spir. S. plenos, ea quæ vera ſunt, tranſtuliſſe, &c.* (licèt alibi dicat, *eos Interpretes fuiſſe, non Vates*; varióſque errores illis attribuat.) Inter recentiores idem ſentiunt Bell. de Verbo Dei, l. 2. c. 6. Baronius ad annum Chriſti 231. Joh. Morinus Exercit. Bibl. 6. c. 1. & Exercit. 8. c. 1. & in Præf. ad Biblia Græca Pariſ. Joh. D'Eſpeires tract. 2. diſp. 1. dub. 10. & diſp. 2. dub. 1. & diſp. 3. dub. 1. 2. &c. Bonfret. Præloq. c. 16. &c. Huc verò confugiunt, ut argumenta evadant, quæ contra Verſionem τῶν ό ex ejus diſcrepantia ab Hebræo textu adferuntur. Reſpondent enim, Sp. S. ita illis dictâſſe, quum verterent, qui Moſi & Prophetis adfuit, cùm ipſi ſcriberent. Unde concludit Joh. D'Eſpeires cum aliis, *authenticam fuiſſe, & ne in minimo erroneam, imò adhuc authenticam eſſe*: cùm tamen in quibuſdam non tantùm diverſa, ſed planè contraria habeat, tum textui Hebræo, qui ſine dubio eſt authenticus; tum Vulgatæ Latinæ, quam ipſe pro authentica habet; ut in annis Patriarcharum ante & poſt Diluvium: ita ut nullo modo reconciliari poſſint, quin in aliquibus codicibus menda irrepſerit. Hæc tamen ſententia licèt magnos habeat auctores, cum hiſtoria Verſionis apud Ariſtæam, (unde pleraque ſua Joſephus, aliique, qui hoc argumentum tractarunt, deſumpſerint,) conſiſtere non poteſt. Expreſsè enim dicitur, *Interpretes inter ſe contuliſſe, diſputantes & conferentes inter ſe de re qualibet, donec tandem in unum omnes convenerint: quæ redegerunt, quàm poterant, doctiſſimè & elegantiſſimè: ut quæ omnium conſilio & conſenſu diſponebantur, in manus Demetrii traderentur.* Hæc verba planè afflatui Prophetico repugnant. Si enim inter ſe contulerunt, non Prophetârunt. Sacri namque ſcriptores nunquam cum aliis contulerunt, diſputantes de qualibet re, quam ſcripſerunt: ſed prout à Sp. S. edocti erant, ſine ulla diſquiſitione vel mora, ſcriptis omnia mandârunt. Præterea ſi Sp. S. afflati ſcripſerint, numerus talis ſuperfluus fuiſſet, cùm unus ſufficeret: nec opus eſſet viris doctrinâ claris, & linguæ Hebraicæ ac Græcæ peritis, ſi ſine ſtudio & auxiliis humanis confecta fuiſſet. Denique, ut jam diximus, quædam ſunt in hac Verſione; quæ nec cum textu hodierno Hebraico, nec cum Vulgata Latina, ulla arte conciliari poſſunt: ita ut Joh. Morinus, vir aliàs doctiſſ. cùm multùm in conciliatione ſudâſſet, hoc tandem fateri coactus ſit, Exerc. Bibl. 7. cap. 4. *Auctoritatem itaque aliam non adſcribendam cenſemus huic Verſioni, quàm aliis induſtria humana factis.* Meritò tamen magni faciendam, & aliis præferendam judicamus reſpectu antiquitatis, uſûſque generalis, tum apud Synagogam, tum apud Eccleſiam primævam: quódque Apoſtolis in uſu fuerit; & ab iis, Gentibus ad Chriſtum converſis, tradita: ut infra plenius explicabimus.

9. Quod ad cellas attinet, primus qui de iis expreſsè ſcripſit, erat Juſtinus Martyr, vir ob doctrinam eximiam & ſanctitatem clarus, quique Martyrio coronatus fuit; patriâ Samaritanus, natione Palæſtinus. Hic Orat. ad Gentes teſtatur, Se Alexandriæ vidiſſe cellularum iſtarum reliquias, quarum memoriam per majorum traditionem Alexandrini ad ejus tempora ſervârunt. Sic enim ſcribit; *Nec ſanè vobis* (Græci) *ut fabulam aut confictam narramus hiſtoriam; ſed, quæ ipſi, cùm Alexandriæ fuimus, veſtigia ædicularum reliqua in Pharo vidimus; & ab incolis, qui res patrias à majoribus acceperunt, audivimus, commemoramus: quæ ex aliis quoque ex parte intelligere poteſtis, & potiſſimùm ex iis, qui iſta ſcriptis ſuis inſeruerunt, ſapientibus & ſpectatis viris, Philone, Joſepho, & aliis pluribus.* Hoc viri ſanctiſſimi teſtimonium, quòd αὐτοψίᾳ confirmat, amplexi ſunt Scriptores pleríque veteres, (unico ferè excepto Hieronymo,) Irenæus l. 3. c. 25. Tertul. Apologet. c. 18. Clem. Alex. Strom l. 1. Cyrill. Hieroſol. Catech. 4. Hilar. in Pſal. 2 Auguſt. de doctr. Chriſt. l. 2. c. 15. & de Civit. l. 18. c. 43. Theodoret. Præf. in Pſal. Epiphanius verò tradit, *binos in ſingulis cellis incluſos*: quem Bellar. de Verbo Dei lib. 2. c. 10. putat, *non legiſſe Ariſtæam; vel ex aliorum relatione audiviſſe, quæ ſcripſerat.* Conſentit Talmud utrumque in tract. Megill. ubi hanc hiſtoriam ita referunt, quòd *Ptolemæus Rex, congregatis LXXII. Senioribus, poſuit eos in 72. domunculis, & non revelavit iis quorſum eos congregaverat,* (hoc autem eſt Talmudicum figmentum contra Ariſtæam & Joſephum:) *& congregavit eos ſeparatim unumquemque ab altero; & dixit*

eis, Scribite mihi legem Moſis magiſtri veſtri. Dedit Sanctus Benedictus ipſis conſilium in corde uniuſcujuſque eorum, & concors fuit ſententia eorum in unam ſententiam. Huic ſententiæ præter Veteres adſtipulantur, Serarius, Bonfrereus, Galeſinius, cum multis recentioribus Interpretibus Sacræ Scripturæ. E contra Hieronymus Præfat. in Pent. narrationem de cellulis explodit, dicens, *ſe neſcire quis primus auctor 70. cellulas Alexandriæ mendacio ſuo extruxit.* Et Præſ. prima in Chron. dicit, *Cellulas iſtas vulgo ſine auctore jactari.* Hieronymum ſequuntur multi ex recentioribus, Maſius Præſ. in Joſ. Bellar. loco cit. Joh. D'Eſpeires Tract. 2. diſp. 1. dub. 5. Baronius etiam affirmanti ſententiæ inclinat: concludit tamen, *Non eſſe ſibi de tam antiqua quæſtione quid certius definire.* Hæc etiam eſt ſententia Proteſtantium ferè omnium. Rationes ſunt. 1. Altum de hiſce cellulis ſilentium apud Ariſtæam, Joſephum, & Philonem; etiam, cùm occaſio ſe obtulit de hoc miraculo dicendi. Philonia enim verba, quæ à quibuſdam pro cellulis adferuntur, nil tale probant, lib. 2. de vita Moſis: ubi hæc habet, *Non alii alia, ſed omnes ad verbum eadem, quaſi quopiam dictante ſingulis inviſibiliter, reddiderunt.* Quæ verba nil aliud probant, quàm in eandem ſententiam conveniſſe: quòd fieri potuit omnibus ſimul in eadem domo conferentibus. Unde Bellar. l. 2. de Verbo Dei, c. 10. dicit, *Summam conſenſionem in eandem ſententiam non neceſſariò convincere eos loqui de cellulis. Nam revera mirum tum fuit, tot homines ſimul conferendo potuiſſe tam brevi tempore convenire in ſingulis ſententiis transferendis. ubi enim eſt multitudo, diverſitas judiciorum evitari non poteſt; & raro conveniunt, niſi poſt longam diſceptationem.* 2. Imò disertè dicunt Ariſtæus & Joſephus, *Eos omnes in unam Baſilicam congregatos inter ſe conſuluiſſe.* Si ſimul in uno loco contulerunt, non ſinguli in cellis prophetârunt, ſed diſputabant inter ſe de re qualibet, donec convenirent omnes in unam ſententiam, quam redegerunt in ſcriptis. Imò opus eſſet, ut ſingulis ſinguli codices traderentur à Sacerdote ſummo, qui ipſos miſerat, à ſingulis ſigillatim vertendos: cùm tamen in hiſtoria legamus, unicum exemplar aureis literis deſcriptum ab Eleaſare ad Regem miſſum fuiſſe. Nec potuit Pontifex divinare, Ptolemæum tale de Interpretibus ſumpturum experimentum, aut credere in hoc morem illi gerendum fuiſſe, Deúmque ſine neceſſitate tentandum, ut notat Doctiſſ. Capel Crit. l 4. c. ult. Ob has rationes, potiorem exiſtimo ſententiam cellulas negantium. Licèt enim invitus antiquos deſeram, tamen Ariſtæas, Joſephus & Philo antiquiores ſunt omnibus, qui affirmativam tuentur. De Juſtino verò reſpondeo cum Bellarmino, quòd Judæi fabulam à ſe confictam ipſi perſuaſerint; & quaſdam ruinas oſtendentes, cellulas eſſe dixerint LXX. Interpret. unde facilè fieri potuit, ut Juſtinus eis fidem habuerit. Nec minus facilè fuit, ut Juſtino viro ſancto fidem haberent alii, cùm dicat ſe habuiſſe ab accolis Alexandriæ. Tertullianus verò nil habet de cellulis loco citato, & Auguſtinus dubitanter, non aſſeveranter loquitur, cùm his verbis utitur, l. 2. de Doctr. Chriſt. c. 15. *Dicuntur LXX. Interpretes &c. fertur, & multis fide non indignis prædicant, ſingulis cellis, incluſos fuiſſe,* &c. quæ verba indicant, ipſum non certò hoc de cellulis affirmâſſe. Etſi verò negamus, ſingulos in cellulis ſeorſim Verſionem ſuam afflatu Sp. S. confeciſſe, omnéſque in omnibus conſenſiſſe: aliquid tamen veri fortaſſe in hac ſententia ineſſe poteſt, ut in ſequenti quæſtione explicabimus; ſingulos proprium habuiſſe cubiculum vel domunculam, ubi ſtudiis & orationi vacabant, & penſum ſibi aſſignatum vertenint: quòd poſtea, cùm ſimul omnes convenerunt, ſelectum, examinatum, & approbatum, & omnium nomine Demetrio oblatum. Reliqua verò à Judæis falſa veris miſcentibus, aſſuta fuiſſe.

10. Verſionem hanc LXXII. dierum ſpacio confectam fuiſſe tradunt Ariſtæas, Joſephus, omneſque ſcriptores veteres, Judæi & Chriſtiani, qui unanimiter in hoc concordant; nec ante avorum memoriam quiſquam aliter ſcripſit. Dubitârunt quidem aliqui, an ſolus Pentateuchus, an verò omnes libri Vet. Teſt. ab ipſis traducti ſint: nemo tamen dubitavit, quin hoc temporis ſpacio tota Verſio, quorumcunque librorum fuerit, confecta ſit. Neoterici quidam, qui omnia in dubium vocant, ut Ariſtææ hiſtoriam reliquam; ſic hoc de 72. dierum ſpacio à Judæis confictum eſſe, aſſerere non verentur. Horum audaciæ occurrere conati ſumus, cùm de Ariſtææ libro egimus. Alii, inter quos Joh. D'Eſpeires, tract. 2. diſp. 1. dub. 7. ſtatuunt, ſolum libros Legis infra 72. dies verſos fuiſſe; reliquos ab iiſdem poſtea, vel Alexandriæ, vel domum reverſos traductos fuiſſe. Rationem verò reddit, *quia moraliter, imò Phyſicè, impoſſibile eſſet, ut tam exiguo temporis ſpacio, duorum menſium & dimidii, tot ac tanta volumina ſcripſerint, nedum ut conferentes & diſputantes tranſtulerint ex Hebræo in Græcum.* Legem Moſis facilè potuiſſe intra illud tempus transferri, probat Bonfrer. Præloq c. 16. ſ. 2. hac ratiocinatione, quòd *capitula librorum Legis ſunt tantùm 187. ut hodie diſtinguuntur. Si verò duo capita cum dimidio ſingulis diebus abſolverent, totum Pentateuchum intra 72. dies conficere potuiſſent; idque ſine miraculo.* Imò totam Scripturam intra hoc tempus transferri potuiſſe non dubitarem; ſi verum eſſet, quòd à multis affirmatur, ſcil. ipſo Spir. S. ſuggerente, quaſi Prophetas, eos locutos fuiſſe. Cùm verò de hoc non ſine cauſa dubitetur; dicendum videtur, potuiſſe tot viros Hebraicè & Græcè doctiſſimos (qui enim recentiores ignorantiam linguarum eis exprobrant, propriam inſcitiam produnt,) mediis ordinariis 72. diebus hoc opus perficere, totum Vet. Teſtamentum vertendo, idque ſine miraculo. Nam primò maximè probabile eſt, cùm ad hoc ſolunus delecti eſſent, antequam è patria diſcederent, inter ſe conveniſſe; & de modo, quo tantùm opus confici poſſet, inter ſe deliberaſſe: unumquemque etiam ſe diligenter præparâſſe, tum codices conferendo, tum partem quandam Scripturæ tranſferendo, & loca difficilia annotando; obſervationes etiam ſuas in ſchedas conjeciſſe, quas ſecum attulerunt, quò citiùs & felicius opus abſolverent. Nam (quòd dicunt Talmudici) ipſos ignorâſſe, quorſum Rex eos accerſiverat, antequam in Ægyptum venerant, eſt Talmudicum figmentum,

rum, contra hiſtoriæ fidem: ut apud Joſ. & Ariſt. legimus. Deinde, cùm Alexandriæ conveniſſent, haud probabile eſt, omnes ſimul in unaquaque ſectione vel libro vertendo laboràſſe: (quanta enim hinc confuſio orta eſſet, ſi omnes ſimul loquerentur?) ſed totum opus inter ſe partitos fuiſſe; aliis hanc partem, aliis illam aſſignando: cumque ſinguli penſum ſuum, vel ejus partem aliquam confeciſſent, ſtatis horis, vel diebus, inter ſe conveniſſe, ubi ſingulorum elucubrationes reliquorum judicio ſubmiſſæ: & ſi dubium aliquod occurrebat, communi conſilio explicatum, omnibúſque maturè perpenſis & diſcuſſis, quòd ab uno vel pluribus primò confectum fuerat, communi omnium ſuffragio approbatum, pro totius conventus Verſione receptum, & evulgatum fuit. In hac conjectura habeo viros doctos conſentientes. Bonfret. Præloq. c. 16. ſect. 6. agnoſcit, *Non eſſe veriſimile, omnes ſimul eodem tempore, & momento eaſdem Scripturæ ſententias eſſe interpretatos.* Et Serar. Proleg. c. 9. 10. in Ariſtææ verba, quòd *omnes in una Baſilica inter ſe conferebant*, &c. hæc habet, *In una Baſilica ſuas Verſiones rectè dicuntur contuliſſe, ſed non eo tempore quo fiebant; verum poſtea cùm factæ jam eſſent: ut ſignificant Ariſtæas & Joſephus.* Hinc etiam oriri potuit ſtyli illa diverſitas in quibuſdam libris, cùm alii magis cum Hebræo conveniant, quòd de Pentat. obſervat Hieronymus, & de Jeremia Rever. Uſſerius: in aliis liberiùs à verbis diſcedunt. Hinc etiam fortaſſe ortum illud de cellulis, quia ſinguli diverſis cellulis vel cubiculis partem aliquam Scripturæ primò verterunt, quam poſtea reliquis in una Baſilica congregatis communicàrunt: ubi poſt diſceptationem, quòd omnibus probatum erat, communi calculo ratum fuit. Unde non tantùm probabile, ſed neceſſarium erat, ſingulos cellam vel cubiculum peculiare habuiſſe, ubi verſioni vacarent, præter domum communem, in qua omnes convenirent. Hujuſmodi ordinem in hoc opere conficiendo eos obſervàſſe, mihi veriſimile videtur; & vix aliter fieri potuiſſe. In celebri noſtra Verſione Anglicana auſpiciis Sereniſſimi Regis Jacobi facta, in qua plurimi per totum Regnum delecti viri doctiſſimi ſudàrunt, tale quid obſervatum fuit. Primò inter ſe regulas quaſdam obſervandas in Verſione ſua formàrunt. Dein tota Biblia in partes diviſerunt, tot pro unaquaque parte deſignatis, qui etiam inter ſe penſum ſuum ſubdiviſerunt, certiſque temporibus, quòd à ſingulis paratum erat, reliquorum judicio ſubmiſerunt: donec tandem totum opus omnium calculis approbatum, omnium nomine in lucem prodiit. Sic ſingulis diebus LXXII. Interpretes, Rege ſalutato primo, in unam Baſilicam vel domum convenerunt: ubi, precibus fuſis, ſe ad opus parabant; &, quàm poterant, accuratè, interpretabantur, *uſque ad horam nonam aſſidentes operi*, (ut Joſephus refert;) id eſt, ſeorſim ſinguli operi ſuo incumbebant: ubi per *horam nonam*, mediam diei partem inter Meridiem & Solis Occaſum intelligit. Solebant enim Judæi diem in 12. horas dividere ab Ortu Solis ad Occaſum; ita ut Meridies eſſet hora ſexta, Solis Occaſus duodecima, medium inter eos nona. Si itaque ſingulis diebus huic operi ſinguli incumbebant; non video, quin ſine miraculo poſſent omnes V. Teſt. libros Canonicos (reliquos enim, qui vulgò Apocryphi vocantur, eos non attigiſſe, poſtea patebit.) ſpacio LXXII. dierum in Græcum transferre. Supponamus enim, ſingulos dimidium capitis ſingulis diebus tranſtuliſſe, (quòd nullo negotio fieri poterat;) totum opus, quòd 925. capitibus concluditur ſingulis diebus capita 36. interpretando, intra 28. dies abſolvere potuiſſent; qui non multum ſuperant partem tertiam dierum LXXII. Reliquum verò temporis impendi poterat, quod à ſingulis confectum fuit, coram omnibus legendo & examinando: unde poſt diſceptationem de iis, quæ dubia viſa fuerint, & deliberationem maturam, quòd communi ſuffragio ratum erat, Demetrio offerebatur. Dices, hoc ſuppoſito, ſingulos legis exemplaria habuiſſe neceſſarium eſſet: cùm tamen unicum exemplar Rex poſtulàſſet, nec de alio in hac hiſtoria fit mentio. Reſp. negando ſequelam. Nam unicum exemplar in plures partes dividendo, unicuique aliquam ejus partem aſſignare poterant. Et licèt unum tantùm habuiſſent exemplar publicum, quòd quidam opinantur fuiſſe ipſum volumen, quòd in Templo publicè in uſu fuit, quia Pontifex à Rege petiit, ut ipſum tutò remitteret: nil tamen vetat, quin ſinguli Interpretes etiam per ſe in uſum proprium exemplaria propria habuerint. Et planè incredibile eſt, eos ad tantùm opus à Rege potentiſſimo evocatos ita incurioſos fuiſſe, ut non ſinguli propria exemplaria haberent, quò melius Regis, & aliorum expectationi ſatisfacerent. In hoc conſentientem habeo Wovver. Syntag. cap. 7. Certè ſi hodie talis doctorum numerus ab aliquo Principe extraneo ad transferendum Biblia Hebraica in Latinum Idioma vocaretur; nullus eorum ſine codice ſuo, itineris ſocio, ad tale opus ſe accingeret. Quòd de his Interpretibus magis probabile eſt, eo (quòd ex Judæorum ſententia) quilibet tenetur volumen Legis in uſum proprium deſcribere; vel, ſi ipſe literas neſciat, per alium deſcribendum procurare. Quis itaque credat, hos Interpretes, cùm infimi ſubſellii non fuerint, ſed apud ſuos in maximo honore, ſingulos proprium codicem non habuiſſe; vel ſecum in itinere non attuliſſe? Si quia verò objiciat, auctores, qui hiſtoriam de cellulis referunt, dicere, ſingulos interpretes totam Scripturam tranſtuliſſe, omnéſque in unum conſpiràſſe miraculosè, licèt ſimul non convenirent, nec invicem conferrent; Reſpondeo, hoc ab iis, unde illi hiſtoriam de hac Verſione hauſerunt, non dici, ſed potiùs contrarium: ut modò oſtendimus ex Ariſtæa, Joſepho, & Philone. Poſteriores quidem tale quid affirmarunt, ut hiſtoriam magis miraculoſam redderent: & probabile eſt, ut jam dixi, Judæos vera falſis miſcuiſſe, & figmenta ſua veræ hiſtoriæ aſſuiſſe, ut ex Talmude oſtendimus: unde quidam incauti temerè de tota hiſtoria judicàrunt. A Judæis verò Chriſtianos ſcriptores eoſdem errores imbibiſſe, cùm aliunde hanc hiſtoriam habere non poterant, non eſt cur miremur.

11. Ut de Interpretibus, ſic de libris quos verterunt, quæſtionem movent nonnulli. 1. An ſolum Pentateuchum verterint, an etiam totam Vet. Teſt. Scripturam. 2. An libros, qui vulgò Apocryphi vocantur, tranſtulerint. De 1. Neoterici quidam, qui Verſionem Græcam hodiernam deprimere conantur, duplici argumento probare nituntur, LXX. Interpretes ſolum

Pentateuchum vertiſſe. 1. Quia Ariſtæas & Joſephus, qui primi hanc hiſtoriam nobis tradiderunt, Legis tantùm mentionem faciunt, non reliquorum librorum Scripturæ. 2. Idem auctores cum Philone dicunt, Verſionem Sept. exactè Hebræo textui reſpondiſſe, & ab omnibus acclamatum fuiſſe, Tranſlationem fideliter factam eſſe: cùm tamen editiones Græcæ hodiernæ multùm ab Hebræo textu differre videantur. De his itaque hujus ſententiæ fundamentis videndum eſt, An vera ſint, & quantum ponderis habeant. De 1. Ut primus, ſic ſolus eſt Hieronymus inter veteres Eccleſiæ ſcriptores, qui ſolum Pentateuchum à LXX. ſenioribus verſum fuiſſe aſſerit: qui tamen dubitanter hoc affirmat, & pluribus in locis Græcam reliquorum librorum tranſlationem iiſdem aſcribit; ita ut ſibimet contradicere videatur: unde in hac quæſtione, ejus auctoritas parùm valet. In Præf. Quæſt. in Geneſ. ſic ſcribit, *Accedit ad hoc quoque, quod Joſephus, qui LXX. ponit hiſtoriam, quinque tantùm libros Moſis ab iis tranſlatos refert: quos nos quoque profitemur, pluſquam cæteros, cùm Hebraicis conſonare* Item in c. 5. Ezech. dicit, *Quanquam & Ariſtæus, & Joſephus, & tota ſchola Judæorum quinque tantùm libros Moſi à LXX. tranſlatos aſſerant.* Et in Ezech. 16. affirmat, *hanc eſſe eruditorum opinionem*, id eſt, Joſephi, Ariſtæi, & Judæorum, ut ſeſe explicat loco priori. Et in Mich. 2. videtur ipſe in hanc opinionem propendere: nunquam tamen disertè profitetur Hieronymus, ſe huic ſententiæ ſuffragari; ſed tantùm Judæorum opinionem refert. Multi tamen recentiorum ſcriptorum huic ſententiæ ſubſcribunt, quia authoritati hujus Verſionis videtur hæc ſententia detrahere, ſi à LXX. Senioribus profecta non ſit. Judæi etiam plerique poſt Talmudem idem ſentiunt; licèt relatio illa Talmudica ſit merè fabuloſa, ut ſupra oſtendi, cùm de cellis egimus. Contraria ſententia eſt veterum Eccleſiæ Scriptorum omnium, ſolo excepto Hieronymo, qui (ut diximus) dubitare videtur: Plerorúmque etiam recentiorum; ut & quorundam Rabbinorum, qui, non obſtante Talmude, vel contrarium aſſerunt, vel dubitare videntur. Juſt. Mart. *totam Scripturam ab iis tranſlatam* affirmat, Apol. ad Antonin. Imperatorem, & Dialog. cum Tryph. Clem. Alexand. expreſsè dicit, *ipſos tranſtuliſſe, τὰς γραφάς τάς τε τοῦ νόμου, καὶ τὰς προφητικάς.* Euſeb. Præpar. lib. 1. idem oſtendit ex Ariſtobulo Judæo, qui paulò poſt ipſos LXX. vixit, quémque ſupra adduximus pro Ariſtæa: qui libro ad Ptolem. Regem disertè ſcripſit, *Totam Scripturam ſacram Demetrii Phalerei operâ & Philadelphi regis juſſu, rectè tranſlatam.* His conſentiunt Irenæus, Tertul. Orig. Auguſt. Epiphan. &c. totúſque antiquæ Eccleſiæ venerandus Chorus. Imò ipſe Hieronymus, licèt alicubi dubitare videatur, poſtea tamen plurimis locis totam Græcam Verſionem LXX. aſcribit. Nam in Commentariis ſuis in Prophetas, ipſam Sept. Verſionem Latinam, ſub nomine Septuaginta, præter propriam ex Hebræo, per columnas ſibi reſpondentes apponit, eámque exponit, & ubique pro ipſorum Verſione agnoſcit. Idem contra Ruffinum, lib. 2. *Egóne* (inquit) *contra LXX. Interpretes aliquid locutus* &c. *quos quoſdie in conventu fratrum edisſero. Univerſi tractatus mei horum teſtimonii textiſunt: commentarii in 12. Prophetas, & meam, & LXX. Verſionem edisſerunt.* Et Epiſt. ad Suniam & Fretelam, dicit; *Editionem Pſalmorum κοινὴν ipſam eſſe, quæ & Septuaginta.* Rationes verò magni ponderis pro hac ſententia adferuntur. Primò, Evangeliſtæ & Apoſtoli, cùm ex Veteri inſtrumento, ex Prophetis & Hagiographis, loca à ſeipſis, vel à Domino citata adſerunt, plerúmque ſecundum Verſionem Græcam reddunt, quæ cum hodiernis Græcis Editionibus concordant, ut infra demonſtrabimus. Editionem verò Græcam Prophetarum & Hagiographorum nullam præter illam τῶν ό exſtitiſſe ante Chriſti tempora, ita certum eſt, ut ex nullo auctore vel verbulum in contrarium produci poſſit. Aquila enim primus fuit, qui poſt Sept. ex Hebræo in Græcum ſermonem Vetus Teſt. vertere tentavit. Unde Vir Reverend. in ſyntag. quòd contra Græcam Verſionem collegit, agnoſcit *Verſionem Græcam, quam communiter uſurpârunt Judæi in Synagogis, & ex qua Dominus & Apoſtoli teſtimonia ſua protulerunt, fuiſſe ſub Sept. nomine communiter receptam; eandémque eſſe, quæ hodie extat:* licèt alia ἀνώτερα addat, de quibus poſthac. Secundò, ita argumentantur Maſius Præf. in Joſ. pag. 119. aliique viri docti, *Quæ potuiſſet cauſa Ptolemæum movere, (qui ſtudio incredibili tenebatur omnia antiquitatis monumenta comparandi, quæ literis conſignata erant,) ut Moſis leges à Pontifice poſceret; cæteras gentis nobiliſſimæ admirandas hiſtorias, & prophetica oracula prætermitteret?* &c. Certè qui omnes per totum orbem libros conquiſivit, non hoſce neglexiſſet. Si verò quoſdam neglexiſſet, tamen, ut obſervat Baronius, *illos qui rerum Judaicarum continerent hiſtoriam, qui Regibus & rerum antiquarum ſtudioſis magno in pretio eſſe ſolent, non prætermiſiſſet.* Tertiò, oſtendimus ſupra (quod & omnes agnoſcunt) miram Dei providentiam circa hanc Verſionem factam ante Chriſtum, ut gentes pararet ad Evangelium recipiendum: Unde & *oſtium ad Chriſtum* à Chryſoſt. vocatur. Jam verò ad hunc finem neceſſarium erat, non tantùm ut lex Moſis; ſed, & præcipuè, ut Prophetarum oracula in linguam Græcam omnibus notiſſimam transferentur: ut quæ à Chriſto & Apoſtolis prædicabantur, & Judæis & Gentibus ex hac Verſione Græca probarent: & ut omnia à Prophetis prius prædicta fuiſſe conſtaret. Quartò, apud omnes in confeſſo eſt, & tam ex Judaica hiſtoria, quàm ex Nov. Teſtam. conſtat, & Legem & Prophetas linguâ Græcâ in Synagogis publicè prælecta fuiſſe: & ab Antiochi temporibus certum eſt, Haphtoras ex Prophetis Hebr. prælectas, cùm Tyrannus ſub pœna capitis Pentateuchi lectionem prohibuiſſet: aliam verò præter hanc Verſionem Græcam tunc fuiſſe, nemo adhuc probavit. Denique ex Judæis varii idem nobiſcum ſentiunt, non obſtante Talmudis auctoritate. R. Azar. lib. אמרי בינה cap. 7. varia loca ex Rabbinis profert, ubi per Legem totam Scripturam intelligunt, & rationem pro totius Script. Verſione ex Ptolemæi conſilio urget. Joſ. Hebr. cap. 17. libri ſui Conſtantinop. ante annos 120. impreſſi, *libros ſacros 24. ab Interpretibus LXX. verſos fuiſſe.* Dubitat Gedalias in Catena Cabalæ, &

ſcri-

ſcribit, *ſe neſcire, in quam partem propendendum ſit.* Ad objectiones in contrarium facilis eſt reſponſio. Nam licèt Ariſtæas & Joſephus de Lege per LXX. verſa loquantur; certum tamen eſt per Legem totam Scripturam ſæpiſſime intelligi: & ita intellexiſſe Judæos, conſtat ex Evang. Joh. 15. 25. ubi Dominus dicit eſſe ſcriptum ἐν τῷ νόμῳ, *in Lege, Oderunt me ſine cauſa:* quòd ex Pſal. 34. 19. producit: &, *Nonne ſcriptum eſt in Lege veſtra, Ego dixi, quòd dii eſtis?* Joh. 10. 34. quod Pſalm. 82. 6. habetur. Apoſtolus 1. Cor. 14. 21. dicit, *in Lege ſcriptum eſſe, Quoniam in aliis linguis & labiis loquar populo huic:* quod tamen in Pentat. invenitur, ſed Eſa. 26. 11. Ad eundem modum loquuntur Veteres. Hilar. in Pſal. 2. *In 22. libros Lex Vet. Teſtamenti deputatur.* Et ipſe Hieron. agnoſcit Epiſt. ad Algaſiam, *Pſalmos Legem appellari:* & in Prol. Galeato, *Ita fiunt Veteris Legis libri 22.* Sic Judæi, R. Azar. in Meor Enajim, *Apud ſapientes noſtros multa loca reperiuntur, in quibus nomen Legis complectitur etiam Prophetas & Hagiographa.* Joſephus etiam lib. 20. cap. 4. & de Bell. Judaic. lib. 2. cap. 12. agens de libris Judæorum, qui in Synagogis legi conſueverant, omnes ſub libris *Legis* comprehendit: cùm tamen præter Pentateuchum conſtet, legi etiam ſolitos Prophetas, Luc. 4. Act. 15. Nec unquam Joſephus dixit, ſolos 5. libros Moſis à Senioribus converſos fuiſſe, licèt hoc de ipſo affirmaverit Hieronymus; ſed *Legem* per quam totam Scripturam intelligi poſſe oſtendimus. Proœmio tamen in Hiſtoriam Antiq. dicit, ipſos LXX. *Legem, non verò reliquam Scripturam interpretatos fuiſſe:* ubi quidam reſpondent, per *Scripturam reliquam* intelligi poſſe libros, qui Vulgò *Apocryphi* vocantur: quos licèt inferiori gradu collocet Joſephus, pro Sacris tamen agnoſcit, lib. 1. contra Appion. Hoc mihi tamen videtur nimis longè petitum, nec Joſephi verbis vel menti convenire. Itaque melius eſt Joſepho unico teſte, præter omnes Chriſtianæ Eccleſiæ Patres, qui contrarium aſſerunt, Judæum Ariſtobulum opponere, quem ſupra ex Euſebio adduximus libro ad Ptolem. cujus auctoritas Joſephi multò potior & in hac re cùm multò ante Joſephum vixerit, & paulò poſt ipſam Verſionem ſcripſerit: ita ut vel ipſe rebus geſtis interfuerit, vel ab iis, qui intereſſe poterant, omnia circa hanc Verſionem geſta habuerit. Sic Joſepho Judæo, Judæum ipſo antiquiorem, Ariſtobulum opponimus, virum doctum, Philoſophum inſignem; & Hieronymo tum ipſum Hieronymum locis aliis, tum univerſam Eccleſiam Græcam & Latinam. Quòd verò Joh. D'Eſpeires dicto loco putat, *Impoſſibile fuiſſe tot tantáque volumina 72. diebus transferri poſſe:* unde conjicit, *Legem tantùm 72. illis diebus juſſu Ptolemæi verſam; reliquos verò libros poſtea, vel Alexandriæ, vel poſt Seniorum reditum, Hieroſolymis eoſdem tranſtuliſſe:* quòd & ante ipſum Paradinus præfation. in Edition. Gallicam Ariſtæi, & Genebr. in Chronol. affirmarant; hoc ſine neceſſitate excogitatum videtur: cùm (ut ſupra vidimus) ſine ullo miraculo, à tot viris Hebraicè & Græcè doctis, 72. diebus omnes Vet. Teſtament. libri verti poſſent: nec Ptolemæi deſiderio ſatisfeciſſent, niſi omnes vertiſſent. Si hoc tamen probabilius cuiquam videbitur, nolo anxiè de eo contendere: fruſtra enim ſunt, qui hinc diminutam fore Verſionis hujus auctoritatem ſperant, ſi reliquos libros poſt Pentateuchi Verſionem ab aliis traductos fuiſſe evincant. Cùm enim Verſionem, quam hodie habemus, Græcam, contendant tempore Philometoris, circa centum annos poſt Philadelphum, factam fuiſſe, (quòd tamen ſine ulla ratione & contra omnium Veterum auctoritatem aſſerunt,) non multum refert, ſive Alexandriæ, ſive Hieroſolymis; ſive juſſu Ptolemæi, ſive tempore LXXII. Seniorum, ſive poſtea, facta fuerit. Auctoritas enim eadem eſt, cùm à Judæis omnium librorum Verſio publicè recepta & uſurpata ſit variis ante Chriſtum ſeculis; eadémque à Domino & Apoſtolis ubique citata, Eccleſiæ Chriſtianæ ab iiſdem tradita, ab univerſa Eccleſia approbata, & apud Græcos alióſque Orientales in hunc uſque diem continuata, & in ſummo honore habita. Hoc verò, ſi conceſſum illis fuerit, (quod ab ullo verecundè negari non poteſt;) videant, quid inde lucrati ſint, & annon magno molimine nihil agant, qui LXXII. Interpretes ſolùm Pentateuchum vertiſſe dicunt.

12. Quod ad ſecundum argumentum attinet, videtur quidem Philo ſentire, LXX. ad verbum tranſtuliſſe: loco enim citato ait, *propria propriis nominibus reddita fuiſſe, Græcis ad Chaldaica* (intelligit Hebraica) *exactè reſpondentibus: unde in utraque Scriptura, tam Chaldaica, quàm ejus interpretatione, miretur quis germanitatem, imò rerum verborúmque conſonantiam adores.* Ante Philonem ſcripſit Ariſtæus, *admirabilem fuiſſe rerum & verborum conſonantiam inter codices Hebræos & Verſionem Græcam:* Et ad finem libri, *Interpretationem ab omnibus diſcuſſam, conſideratam, examinatam, antequam in Regis Bibliotheca poneretur; & ab omnibus acclamatum, Sanctè & fideliter ſingula eſſe tranſlata, ut nihil addi, nihil demi poſſet.* Hæc à Neotericis quibuſdam avidè arripiuntur, ut probent veterem illam tranſlationem periiſſe: quia hæc, quam hodie habemus, in multis ab Hebraicis codicibus differt. De hac verò quæſtione infra fuſiùs agemus. Hic breviter ad argumentum reſpondemus, Interpretes non verba verbis, ſed ſententias ſententiis reddidiſſe. S. Auguſtinus de Conſenſu Evangeliſt. c. 60. ait, *Manifeſtum eſſe, illam interpretationem in nonnullis aliter ſe habere, quàm invenimus in Hebræo:* quòd de verbis, non de ſenſu affirmat. Hieron. de optimo gen. interpretandi, ait, *In iis quæ addita ſunt, non verba conſideranda, ſed ſenſus; ad quem LXX. de ſuo nihil addiderunt, licèt verba quædam, quæ in Hebræo non ſunt, adjunxerint.* Probátque idem Hieron. Præf. in Euſebii Chron. *Difficile eſſe alienas linguas inſequentem non alicubi excidere, & ut quæ in aliena lingua benedicta ſint, eundem decorem in tranſlatione conſervent.* Et eodem loco, *Illud ſuum, ut ita dicam, vernaculum linguæ genus. ſed ad verbum interpretor, abſurdè ſonat.* Unde illud, *Nec verbum verbo reddere curas fidus interpres.* Addit Baronius, *ex lingua Hebr. ſingula Græca reddere ſi voluiſſent, facere non potuiſſe: cùm nonnulla ſint in Hebraicis verba, quæ vix una periodo orationis æquè rectè poſſint Græcè interpretari.* Et hunc fuiſſe modum

vertendi

vertendi Veterum, obſervat Genebr. in Pſal. 95. 10. *ut paucula obiter intercalarent, quæ inſervirent perſpicuitati Myſterii.* Sic ſæpe præter Hebraicum contextum nonnulla de ſuo interponunt in Lege & Prophetis, ad locos obſcuriores illuminandos, Jonathan & Onkelos: qui proinde non tam Chaldaici Tranſlatores, quàm Paraphraſtæ appellantur. Hoc etiam frequenter apud Apoſtolos obſervatum, in citatione locorum Veteris Teſtamenti; non tam verba, quàm ſenſum reſpexiſſe: unde quædam verba mutata, non obſtat fidelitati Tranſlatoris, ſi ſervetur ejuſdem ſenſus veritas. Imò veriſſimum eſt illud Serarii in Proleg. *Optimum & nobiliſſimum modum interpretandi de lingua in linguam eſſe, cùm ab auctoris mente nihil diſcedat Interpres, ſive de verbo ad verbum transferat, ſive aliter, contractius, vel uberius, & paraphraſticè addendo vel demendo aliqua, prout primus auctor, habita rerum, perſonarum, & circumſtantiarum ratione, fieri vult.* Cùm enim oratio mentis interpretatio ſit, optimè quis alicujus orationem interpretatur, qui ejus mentem optimè, prout ille, perſonisatque circumſtantiis omnibus exprimi curat. Ad Philonis verò teſtimonium, reſpondent Baronius & alii, & ex ipſis Philonis verbis probant, nihil aliud ipſum voluiſſe, niſi interpretes ita vertiſſe, ut rebus ſignificatis verba optimè congruerent: non ut omnia Hebræa Græcis quaſi numerato reſponderent; ſed ut verba & res ita congruerent, ut auctoris mens optimè exprimatur. Philonem verò aliud non ſenſiſſe, manifeſtò hinc conſtat, quòd ipſe hanc Verſionem ubique ſequatur, (fatente Rev. Uſſer. Syntag. c. 3. p. 25.) ejúſque loca citat, quæ cum Hebræo ad verbum non conveniunt, ſed exemplaribus Græcis hodiernis plerumque congruunt; & quam ipſe deſcripſerat Verſionem, eandem ſuo tempore extitiſſe exiſtimavit. Quomodo itaque potuit exiſtimare, ipſos de verbo ad verbum vertiſſe, cùm contrarium ex ipſa Verſione, quàm quotidie legebat, ipſi conſtabat? Addit alius, Philonem *more ſuo Hyperbolicè & Rhetoricè multa locutum fuiſſe.* Imò Hieronymus ipſe Epiſt. dicta ad Pammach. de opt. gen. interpret. qui omnes in illa Verſione errores illapſos notavit, ſæpius teſtatur, eos *non verba verbis, ſed ſententias ſententiis* reddidiſſe: legerat utique ipſe Ariſtæam & Philonem, nec tamen eo ſenſu eorum verba accipienda eſſe putavit. De diſcrepantia verò Verſionis Græcæ ab Hebr. ejúſque cauſis, nolumus hoc loco plura dicere; cùm de ſinceritate & auctoritate ejus agemus, de his latius diſſerturi.

13. De libris Apocryphis, An eos tránſtulerint LXX. prout hodie extant, meritò dubitatur. Exiſtimat Vir Rever. totius Vet. Teſtam. Verſionem factam fuiſſe poſt Ptol. Philometoris annum quartum, & ante Evergetis 38 idque probat ex additione quadam ad calcem libri Eſther in Edit. Græca, ubi legimus, *Anno 4. regnantibus Ptolemæo & Cleopatra, attuliſſe Doſitheum, qui ſe ſacerdotem eſſe Levitici generis ferebat, & filium ejus Ptolemæum, Epiſtolam Phrurim. Ptolemæus* (inquit ille) *non fuit alius, quàm Philometor, ut obſervat Pererius in Dan. 14. cujus, & Cleopatra uxoris ejus meminit Joſeph. l. 2. contra Appion.* Hæc adfert vir Rev. ut probet, Editionem Græcam Vet. Teſt. non fuiſſe ante annum 4. Philometoris, qui ſecundum computationem ejus erat ante Chriſtum 177. cum illa τῶν ό (Pentateuchi ſolius, ut ipſi videtur) ex ejuſdem calculo, fuerit anno 277. Infirmiſſima verò eſt hæc ratio, niſi ſimul probaret, omnes libros Apocryphos, & omnia eorum addicamenta, ſimul cum Canonicis verſos fuiſſe: quòd nemo ipſi conceſſerit. Sixtus Senenſ. Biblioth. l. 1. p. 35. affirmat, *Omnia ſex capitula ad finem libri Eſther, ab incerto Græco auctore addita eſſe ex diverſis hiſtoriis, præcipuè ex Joſeph. Antiq. l. 11. unde exempla literarum Aman & Epiſtola regis Artax. quæ cap. 13. & 16. hujus libri recitantur, ad verbum deſumpta ſunt.* Et poſtea agnoſcit, quòd *propter has appendicum lacinias, hinc inde quorundam Scriptorum temeritate inſertas, liber hic, quamvis Hebraicus, ſera apud Chriſtianos auctoritatem receperit, &c.* Hactenus Sixt. Senenſ. Ex quibus conſtat, quàm infirmum ſit argumentum ex additamentis hujus libri ductum, de quibus incertum eſt, quando vel à quo auctore aſſuta fuerint, contra illud quòd totius Eccleſiæ Chriſtianæ conſenſu unanimi ſtabilitum & teſtatum eſt. Deinde luce clarius eſt, libros omnes Apocryphos cum reliquis Canonicis verſos non fuiſſe; cùm eorum quidam tunc temporis non extiterint, ſed longo poſt tempore ſcripti ſint. Quis unquam ſomniavit, Macchabæorum libros tempore τῶν ό ſcriptos, vel in Græcum ſermonem traductos eſſe? De Eccleſiaſtico etiam ex ipſa Siracidis præfatione liquet, librum hunc non à Septuag. ſed ex Hebræo in Græcum fuiſſe converſum poſt annum 38. Evergetis. Macchabæorum etiam libri poſt tempora Antiochi ſcripti ſunt: quis verò inde argumentum ducet, ad probandum Verſionem Græcam poſt Antiochi tempora factam? Libri etiam Apocryphi dicti, licèt apud Judæos Alexandrinos in uſu, ab Hebræis tamen Hieroſolymitanis, qui tantùm Hebraicos 22. agnoſcunt, recepti nunquam ſunt in Canonem. Nec probabile eſt, Eleazarum Pontificem, qui exemplar aureis literis deſcriptum ad Philadelphum miſit, libros dubiæ auctoritatis cum iis miſiſſe. Incertum enim eſt, an librorum iſtorum aliqui tunc temporis extiterint: certum, aliquos non extitiſſe. Libri itaque Apocryphi, ut à variis auctoribus, ita variis temporibus, ſcripti ſunt; quidam Hebraicè, quidam Græcè: & licèt apud Helleniſtas primùm recepti fuerint; tempus tamen præcisè aſſignari non poteſt, quando cum reliquis libris Sacris in unum Volumen compacti fuerint. Hoc tamen clarum eſt à Judæis Helleniſtis cum reliqua Scriptura Eccleſiam eos recepiſſe. Etſi verò haud ita antiquam facimus eorum Verſionem, ut ad Sept. Seniores referri poſſint: non tamen iis aſſentimur, qui Theodotionem primum eos in Græcam linguam vertiſſe dicunt. Vix enim credibile eſt, Judæos, qui Græcam linguam melius, quàm Hebræam, plerique callebant, non habuiſſe hos libros, qui hiſtoriam ſuæ gentis complexi ſunt, lingua ſibi nota deſcriptos ante Theodotionem. Liber Eccleſiaſticus etiam quibuſdam ante Theodotionem ſeculis Græcè traductus erat: & Clemens Romanus in Epiſtola ad Corinth. auctoritatis indubitatæ, quam Patricius Junius ex tenebris, poſtquam mille annos delituerat, ex MS. noſtro Alexandrino in lucem produxit,

duxit, loca quædam ex his libris Græcè profert, ut obſervat Clariſſ. Grotius Epiſt. ad Gallos. 154. Et Joſeph. (de quo multi dubitant, an linguæ Hebraicæ peritus fuerit) lib. contra App. loca quædam ex his libris Græcè citat: ex quibus clariſſimè conſtat, ante Theodotionem hos libros Græcè extitiſſe.

14. Codice Hebræo, puro, optimæque notæ, uſos eſſe LXX. Interp. quem curavit Eleazarus Pontifex ad Regem mitti, tam claré tradunt Ariſtæus, Joſephus, aliique Veterum; ut nemo de hoc dubitaverit ante hoc ultimum ſeculum: quo omnia, quæ prioribus ſeculis certa erant & indubitata, in quæſtionem vocârunt homines ſceptici & vertiginoſi. Fingunt enim Neoterici quidam, ut Verſionem Græcam nunquam ullius pretii fuiſſe probent, contra omnem hiſtoriæ fidem, omniúmque Judæorum & Chriſtianorum conſenſum, Sept. ſenes non Hebraicis, ſed Syriacis, vel Chaldaicis, vel Samaritanis codicibus, iiſque corruptis & plebeiis, uſos fuiſſe in ſua tranſlatione: unde cauſam reddunt, cur ſæpe ab hodiernis Hebræis codicibus differat Verſio Græca, quia non ex puro fonte, & probatis codicibus, ſed ex codicibus Vulgaribus, qui in manibus plebis erant, eam extraxerint. Primus, qui hoc figmentum propalavit, erat Guiliel. Poſtellus, in Tab. 12. linguarum, vir certè linguarum ſcientia clarus: at ſenex Judaicis & Rabbinicis ineptiis miſere faſcinatus; necnon erroribus periculoſis contra fidem Chriſtianam, & *fanaticis opinionibus* mirè irretitus: quibus tamen (teſte Spondano in continuatione ſua) ante mortem renunciavit. Hic primus aſſeruit, *Septuaginta ex codicibus Samaritanis ſuam Verſionem confeciſſe.* Alii verò è contra *Samaritanos ex Græca τῶν ό Verſione Pentateuchum ſuum deſcripſiſſe*, ajunt: in quam ſententiam adducunt quidam Lud. de Dieu. in Matth. 19. 5. & Joh. Seldenum, in Mare clauſo p. 57. quorum tamen neuter hoc directè affirmavit. R. Azar. libro Meor Enajim. c. 8. & 9. & paulò ante illum R. Gedalias, dicunt, *Poſt Eſdræ reditum, Legem in linguam Chaldæam tranſlatam fuiſſe, in gratiam vulgi, quòd lingua Hebrææ tempore Captivitatis oblitæ, Chaldæam melius intelligerent; & hujus uſum durâſſet per totum tempus Templi ſecundi. Sed quia carebant Maſora, inter vulgus corruptam & depravatam fuiſſe; & ex hoc depravato codice Chaldaico, Septuaginta ſuam feciſſe Verſionem: hanc eſſe cauſam diſcrepantiarum inter eam & Hebræum; licèt exemplari, quod ſecuti ſunt, ad amuſſim reſpondeat.* Contra hanc ſententiam tota clamat Hiſtoria Verſionis. 1. Demetrius ad Ptolemæum ſcribit, *Velim te ſcire, inter libros, quos adhuc deſideramus, eſſe Judæorum leges. Hebraicis enim characteribus, & gentili eorum lingua cùm ſcripta ſint, à nobis intelligi non poſſunt.* Hic videmus codicem, quem Demetrius deſiderabat, fuiſſe Hebræum; quem Syri vel Chaldæi intelligere non poterant: nam etſi affinitatem hæ linguæ habeant, diverſæ tamen ſunt, ut qui unam intelligit, non ſtatim intelligat alteram. Exemplar etiam, quod ab Eleazaro miſſum eſt, non erat aliquod vulgare, ſed *magnificum, eleganter deſcriptum aureis literis, membranis cum commiſſuris adeò ſubtilibus* (teſte Joſepho) *ut oculorum aciem effugerent: quod Rex non ſine admiratione conſpexit, & volumina ſacra adoravit.* Quis verò credat, Pontificem tanto apparatu deſcriptum codicem, legatione publica, per tot viros ſcientia & probitate claros, ad Regem potentiſſimum, ſub quo tot Judæorum myriades vixerunt, corruptum, vulgarem, mille mendis ſcatentem, idque conſultò, miſiſſe? vel Eleazarum ita ſtudioſè à Rege petiiſſe, ut codicem talem remitteret cum ipſis Interpretibus? Teſtatur etiam Hiſtoria, poſtquam verſionem abſolverant Interpretes, non tantùm coram Demetrio; ſed & coram Judæis, eorúmque Senioribus, Sacerdotibus, totóque populo, lectam fuiſſe, diſcuſſam, & approbatam: petitúmque, ut ſi quis aliquid deeſſe vel additum eſſe deprehenderit, indicaret: aliàs ut rata maneret in perpetuum; neminique liceret aliquid de ea mutare, cui omnes conſenſerunt: & anathemate devoverunt omnes, qui contrairent. Anne verò credibile eſt, ſi ex corrupto codice Verſio corrupta facta fuiſſet, neminem ex Judæis hoc deprehendiſſe; ſed omnes in talem Verſionem, quæ ipſos falſarios eſſe convinceret, conſpirâſſe? Præterea ex Talmude affirmant Judæi, loca 13. ab Interpretibus mutata eſſe in textu Hebraico (quàm verè hoc aſſerunt, hoc loco non diſputo,) nequid impium aut indecorum Rex in Lege ſuſpicaretur. Atquorſum hic metus, hæc cura, ſi codicibus corruptis, Syriacis vel Samaritanis, Regem fallere voluiſſent? Objiciunt etiam multi contra Verſionem Græcam, ipſos Interpretes frequenter deceptos eſſe ex literarum ſimilitudine, unam pro alia legendo, ut ה pro ח, ו pro ז, ד pro ר, ס pro ם, ט pro מ, & è contra. Hoc certiſſimè probat, eos codice Judaicis literis deſcripto uſos fuiſſe, non Samaritanis, cùm literæ hæ in Samaritano Alphabeto nullam ſimilitudinem habeant, ſed multum inter ſe diſcrepent, ut [illegible] & [illegible], [illegible] & [illegible], [illegible] & [illegible], [illegible] & [illegible], [illegible] [illegible], &c. Ex his itaque patet, LXX. ex Hebraicis fontibus Verſionem ſuam traduxiſſe, non verò ex turbidis rivulorum lacunis. Pro conficta Azariæ narratione nullus adfertur teſtis; ſed frivolæ quædam ratiunculæ, quas referre piget. Unam maximè urgent, quæ tamen nullius eſt momenti, quòd Philo ſcribat, *Sept. ex Chaldæo in Græcum ſermonem Legem tranſtuliſſe.* At omnibus notum eſt, Philonem per Chaldæam Hebræam linguam intellexiſſe, ut ex libro de Abrahamo liquet: ubi nomina Hebraica *Henoch*, *Sara*, &c. explicans, modò Hebraica, modò Chaldaica vocat: & lib. 3. de vita Moſis, ſcribit de feſto Paſchali, τὸ Χαλδαϊςὶ λεγόμενον πάσχα: cùm tamen libro de Decal. dicat, quòd hoc feſtum Hebræi patria lingua vocant *Paſcha*. Sententiam itaque hanc, ut novam & falſam omnino, rejicimus: nec poſſum non mirari, virum doctum ejus patrocinium in ſe ſuſcipere, ut eam *probabilem eſſe, & nihil manifeſtò falſum in ſe continere* aſſerat: cùm manifeſtò falſum ſit, Interpretes Chaldaico, vulgari, & non Hebraico codice uſos eſſe: quò nihil falſius affirmari poteſt. Nam, ut utar verbis D. Hottingeri, Exerc. Anti-Mor. ſect. 43. *Quotquot hiſtoriam LXX. interpretum pertexuere (pertexuerunt autem eam Hebræi antiquiores, recentiores, Græci, Arabes, Chriſtiani æquè ac Muſlimini, Latini,)* ὁμοθυμαδὸν *R. Azariæ reclamant, docéntque Biblia Græca*

verſa eſſe non ex mendoſis ſitu & ſqualore obſitis, multò minus ſacrilegis plebis manibus dilaniatis & diſcerptis exemplar ibus Chaldaicis, ſed emendatiſſimo codice Hebræo. Wovverus Syntag. c. 7. *Libros, quibus in vertendo uſi, omnino incorruptos fuiſſe, cenſendum eſt.* Concludam hanc quæſtionem verbis Doctiſſ. Iſaaci Caſauboni, *Puerum in ſacris literis eſſe oportet, qui neſciat, LXX Interp. Verſionem ex Hebræo eſſe deſumptam.* Exerc. 16. ſect. 11. 15. Verſionem hanc Græcam à Judæis olim receptam & approbatam fuiſſe, licèt ex dictis ſatis conſtet: quædam tamen ad hoc confirmandum adjicere placuit. Ex Ariſtæa, Joſepho, Philone, pro certo ſupponitur. Verba Ariſtææ ſunt, *Cùm Tranſlatio illa approbata eſſet ab omnibus,* (id eſt, principibus Judæorum, Sacerdotibus, & populo) *& decretum approbationis promulgatum, juſſit Demetrius, ut Judæi pro eorum conſuetudine imprecarentur, ſi quis addere, transferre, mutare, vel delere auderet quidquam ex iis quæ ſcripta ſunt: cúmque univerſi hæc ritè explevíſſent, ut perennis illa ſit ſempérque ſervetur, Judæos adjurant: quod ſe facturos cum maximo gaudio & plauſu receperunt.* Hactenus Ariſtæas: cui ſuffragantur Joſephus, Philo, omnéſque ſcriptores veteres. Cùm enim publica Pontificis ſummi & Synedrii auctoritate hæc Verſio adornata eſſet, non potuit non ab omnibus Judæis recipi & agnoſci: unde poſtquam exemplaria inde deſcripta fuerint, in Synagogis publicè lecta, & uſurpata ſunt. Teſtatur Joſ. Scaliger Animadv. in Euſeb. loc. cit. *per totam Aſiam, Græciam & Aegyptum lectam fuiſſe in Synagogis.* Cui omnes concordant, qui ab ultima antiquitate, inter Helleniſtas præſertim, publicè & privatim, uſurpatam fuiſſe teſtantur. Unde R. Azar. p. 26. ſcribit, *confirmatam fuiſſe interpretationem Græcorum ab univerſo Iſraelitarum cœtu.* Idémque affirmat, *Talmudicorum decreto ſancitum fuiſſe, ut Lex ſolis Græcis literis ſcriberetur.* לא התירו שיכתבו ספרים בכל לשון אלא יוונית *non permiſerunt ſcribere libros ullâ linguâ, exceptâ Græcâ.* Huc pertinet hiſtoria in Talm. Hieroſol. Sota. c. 7. quam refert Buxtorf. Lex. Talm. p. 104. de quodam R. Levi, *qui Cæſareæ audiens eos legentes Græcè, vellet impedire: at R. Joſe iratus eſt, dicens, Qui Hebraicè non poteſt legere, num omnino non leget? imò legat quacunque lingua, quam intelligit, & ſic officio ſuo ſatisfaciet.* Talmud utrumque tract. Megillah. c. 1. hiſtoriam Tranſlationis refert, licèt mendaciis conſperſam, ut ſupra monuimus. Ubi dicunt, *Magiſtros ſuos permiſiſſe linguam Græcam, ſed non niſi pro libr. Legis: unde ortum eſt opus Ptolemæi Regis, &c.* Poſtea referunt loca 13. quæ LXX. aliter interpretati ſunt, de quibus poſtea. Idem teſtatur Tertull. Apologet. cap. 18. *Judæi* (inquit) *palàm lectitant: vectigalis libertas vulgò auditur ſabbatis omnibus: qui audierit, inveniet Deum.* Ubi per *vectigalem* (ut omnes conſentiunt) intelligit libertatem legendi & audiendi, quam omnes tributo redemerint. His gemina habet Juſtin. 2. Apol. & Oratione ad Græcos Paræneт. Imò Hieroſolymis, apud Helleniſtas, qui ibi vixerunt, in Synagogis ſuis Græcam Verſionem prælectam fuiſſe, conſtat, tum ex Act. 6. 1. ubi ſcriptum eſt, fuiſſe *γογγυσμὸν τῶν Ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους murmur Helleniſtarum adverſus Hebræos:* ubi *per Hebræos iidem, quos Chryſoſt. in Act. 6. vocat Ἑβραίους βαρεῖς graves Hebræos, intelliguntur, id eſt, Judæi, qui Bibliis Hebræis utebantur, oppoſitè ad Helleniſtas, qui lingua & Bibliis Græcis uſi ſunt:* ut in notis ſuis ad Chryſoſt. Edit. Savil. oſtendit Andræas Dunæus, ſive Dovvnes. Talem Alexandrinam Synagogam Hieroſolymis fuiſſe, notatur in Gloſſa ad cap. 11. Heſteris: & aliam Cæſareæ, in Talm. Hieroſol. Unde Syrus Act. 9. 29. Ἑλληνιστὰς interpretatur *Judæos, qui noverunt Græcè;* Chryſoſt. Oecumenius, Theophilactus τοὺς Ἑλληνιστὶ φθεγγομένους. *Horum plerique non intelligebant Hebraicè, quorum fuit & Philo, quanquam Judæus ex Judæis ortus.* Sic Grot. In Act. 6. Ex S. Luc. Evang. c. 4. v. 18, 19. colligunt viri haud indocti, Dominum in Synagoga legiſſe ex Verſione Græca, verba quæ ibidem recenſet Evangeliſta ſecundum illam Tranſlationem, non ſecundum textum Hebræum. Locus eſt Eſ. 61. 1. ubi verba ſecundum LXX. ita reddit Lucas. Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. *Spiritus Domini ſuper me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus miſit me, ſanare contritos corde, prædicare captivis remiſſionem, & cæcis viſum.* Textus Hebraicus eundem fundit ſenſum, ſed verbis diſcrepantibus, quæ ita Latinè redduntur, *Spiritus Domini Dei mei ſuper me: ideo unxit Dominus me ad pronunciandum manſuetis, miſit me ad alligandum contritos corde, ad prædicandum captivis libertatem, & vinctis apertionem carceris.* Hic videmus verba Evangeliſtæ ab Hebræo textu differre: quæ tamen cum Interpretatione Græca exactè congruunt. Unde videtur colligi poſſe, Dominum Verſionem Græcam in Synagoga uſurpâſſe: quàm poſtea lingua vernacula, Syriaca, populo explicavit. Quicquid verò dicamus de codice, ex quo Dominus hunc locum legit; certum eſt, Evangeliſtam ſecundum LXX. ejus verba recitare; & in Synagogis Judæorum, qui inter Græcos diſperſi vixerint, Legem & Prophetas ex hac verſione ſingulis ſabbatis lectos fuiſſe ut ex Act. 13. 15. *μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν.* Et cap. 15. 21. *Μωσῆς ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει, ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος·* quæ non de ſolis Judæis Judæam habitantibus, ſed de omnibus per univerſum orbem diſperſis dicuntur à Jacobo. Præterea ex Joſephi & Philonis libris Græcè ſcriptis conſtat, ipſos Græcam Verſionem in Scripturis citandis ſequi. Imò dictus Azarias dicit, *hanc Verſionem eſſe apud Judæos gloriam & ornamentum Iſraelis.* E contra tamen videntur Judæorum multi hanc Verſionem vituperâſſe, & Helleniſtas propter ejus uſum odio proſecuros eſſe. Unde diſcordiam inter Hebræos & Helleniſtas Act. 6. 1. licèt ex alia cauſa profectam, ex Bibliorum tamen diſcrimine primò ortam, & poſtea continuatam obſervârunt multi: quibus aſſentit Joſ. Scal. qui ex Benjaminis Itinerario notat, Alexandriæ duo fuiſſe Judæorum genera, Babyloniorum, & Helleniſtarum; quorum illi hos cane pejus & angue oderunt,

&

& per contemptum vocârunt, *legentes barbarè*, & *legentes Aegyptiacè*: quia verſio illa confecta fuit in Ægypto. Circa annum Chriſti 550. tempore Juſtiniani Imperatoris, controverſiam hanc magna animi contentione proſequebatur, dum alii ſolum textum Hebræum publicè legi vellent, alii verò etiam Verſionem Græcam legendam cenſerent. Juſtinianus verò, ut litem dirimeret, Conſtitutionem edidit, quæ extat Novel. 146. in qua pro Helleniſtis ſententiam tulit, Δι' αὐτῶν γὰρ τῶν προσεντετυχηκότων ἡμῖν προσελεύσεων ἐμάθομεν, &c. *Per has enim, quæ ad nos allatæ ſunt interpretationes, didicimus, quod quidam ſolam habentes Hebraicam vocem, & ipſa uti in Sacrorum lectione librorum velint; alii verò Græcam Editionem aſſumendam quoque eſſe arbitrantur. & per multum jamdudum tempus hac de re inter ſe contendunt. Nos igitur cùm hæc audiverimus, meliores judicavimus eſſe eos, qui Græcam quoque Editionem ad librorum ſacrorum lectionem aſſumere volunt, & quamcumque linguam ſimpliciter, quam locus commodiorem, & aptiorem audientibus facit.* In hac Imperatoria Conſtitutione obſervare licet cum Croio, Obſerv. in Novum Teſt. cap. 31. *Petiiſſe eos qui Græcæ Editionis lectionem petebant, ut hujus lectio una cum Hebræo Textu ſimul conjungeretur: quod & Juſtiniani Conſtitutio admittit.* Dein in Judæorum Calendario, octavo menſis Tebith, jejunium quotannis celebrandum indicitur, propter Legem Græcè translatam: & in aliis Judæorum libris, etiam antiquis, deſcribuntur dies, quibus ſe affligunt propter Legem translatam. Unde tenebras fingunt fuiſſe ſuper univerſam terram per tres dies, & in Talm. tract. Sopherim dicitur, *diem illum fuiſſe durum Iſraeli, ſicut dies in quo factus eſt aureus vitulus.* Ad hæc verò reſpondetur, Jejunium hoc omnibus antiquioribus Judæis ignotum recentiorum Rabbinorum commentum eſſe: cui anſam fortè dedit traditio de 13. locis à LXX mutatis in Lege, ne Regis animum offenderent. Quòd verò ab uno Rabbino alicujus nominis ſemel traditur, ſtatim reliqui arripiunt & mordicus tuentur, quod ipſis ſolenne eſt. Licèt etiam hoc jejunium aliquando celebratum fuiſſe non negaverim; hodie tamen deſiit, & in Calendariis Vulgaribus omittitur, nec inter Judæorum feſta & jejunia à Buxt. recenſetur in Synagoga Judaica. Videatur Joh. Morinus Exerc. Bibl. 8. c. 3. Originem verò hujus jejunii & Judæorum odii erga hanc Verſionem cum Serario hanc fuiſſe arbitror: quòd ægre ferrent Judæi, per eam Gentes ad Chriſti fidem converti, & in ea nutriri; eadémque in magno pretio fuiſſe apud vet. Eccleſiæ & Judæorum plurimos: hac enim plerumque uſi ſunt Apoſtoli in prædicatione ſua. Ob hanc cauſam nollent Rabbini, ut in Synagogis legeretur: & licèt ante Chriſti tempora eam magni æſtimabant; poſteriores, qui Gentium ad fidem converſionem invidebant, omnibus modis deprimere conati ſunt.

16. Ut in Textu Hebræo tradunt Talmudici, 18. eſſe loca, quæ ab iis *Correctiones ſcribarum* vocantur, in quibus ſapientes ipſorum à vero Textos ſenſu deceſſiſſe volunt; de quibus Proleg. VII. *De Textuum Originalium integritate*, diximus: ſic in Verſione Græca τῶν ό, loca 13. memorant, quæ Sept. aliter de induſtria tranſtulerunt; ne Ptolemæi Regis Ethnici animum offenderent, vel occaſionem ſcandali darent, vel pravæ cogitationis, aliqua in Lege ſiniſtre intelligendi. Hoc in utroque Talm. Tract. Megillah, & ab aliis Judæorum ſcriptoribus refertur: ipſáque loca in Talm. recenſentur. Nec hoc ipſorum LXX. conſilium improbant; ſed potiùs laudant, ut à cauſis graviſſimis profectum: Ex locorum verò inſpectione patebit, pleraque cum Textu Hebræo convenire, ejúſque vel verba vel ſenſum referre, ita ut hæc obſervatio meritò inter fabulas Rabbinicas numerari poſſit. (1) Gen. 1. 1. Dicunt LXX. tranſtuliſſe, Ὁ Θεὸς ἐποίησεν ἐν ἀρχῇ &c. non Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός· quod falſum eſt, cum in omnibus exemplaribus Græcis, verba hoc ordine leguntur, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς &c. Ratio verò R. Jacob eſt ridicula, ne ſcil. *putaret aliquis, Bereſith eſſe nomen Dei, & ſic viderentur duos Deos introducere, quorum alter alterum creaſſet.* (2) Gen. 1. 26. volunt ipſos tranſtuliſſe, *Faciam hominem*, non *Faciamus*, ne Deorum pluralitatem introducere viderentur. Hoc verò eſt merum commentum Rabbinicum: nam verterunt LXX. Ποιήσωμεν, *Faciamus*, ut omnia exemplaria teſtantur. (3) Gen. 2. 2. ubi dicunt, LXX. vertiſſe, *Et conſummavit Deus die ſexto opera ſua, quæ fecit, & requievit die ſeptimo*: cùm in Heb. ſit, *Conſummavit die ſeptimo opera ſua.* Et quidem verum eſt, ita legi in Græcis codicibus: ita etiam legunt codices Samaritani, omneſque antiqui ſcriptores: [illegible] ſua verò idem eſt in utraque lectione. At ratio R. Jacob, cur ita tranſtulerint, inter ſomnia Rabbinica referri poteſt, *Ne ſcil. aliquis exiſtimaret, Deum laboraſſe die ſabbati.* (4) Gen. 11. 7. Verterunt, *Deſcendam*, pro *Deſcendamus.* At hoc aliter eſt in Græc. nam in Plurali eſt, *Deſcendamus.* (5) Geneſ. 18. 12. De Sara dicitur ſecundum LXX. *ipſam riſiſſe cum propinquis ſuis*: at ſecundum Heb. בקרבה *in ſe ipſa.* At & hoc eſt commentum Talmudicum: nam apud LXX. eſt ἐν ἑαυτῇ, *in ſeipſa.* (6) Gen. 49. 6. ubi vertunt, *Occiderunt taurum*, quod in Heb. eſt, *Suffoderunt murum.* At verba Hebr. עקרו שור utroque modo reddi poſſunt: & ita præter Sept. reddiderunt etiam Forſterus, Oleaſter, Cajetanus, & plerique Interpretes Judæi. (7) Exod. 4. 20. dicunt, LXX. vertiſſe, *ſuper id quod geſtat filios hominum*, pro, *ſupra Aſinum.* Senſus idem eſt: tamen transferunt LXX. ἐπὶ τὰ ὑποζύγια, *ſuper ſubjugalia, ſive jumenta.* (8) Exod. 12. 40. reddunt LXX. *Habitatio filiorum Iſrael, qua habitaverunt in Aegypto, & in terra Chanaan.* (vel ut eſt in Talmude, *in reliquis terris,*) *annorum fuit quadringentorum triginta*: cùm tamen in Hebræo ſit, *Habitatio filiorum Iſrael, qui habitaverunt in Aegypto, fuit quadringentorum & triginta annorum.* Eſt quidem hic locus princeps, quem aliter reddidere Sept. ac in Textu Hebræo: & certum eſt Iſraelitas in Ægypto commoratos eſſe tantùm 210. annos, & ad complendum numerum 430. includi debere annos à peregrinatione Abrahami in terra Chanaan, quomodo plerique hunc locum exponunt. At hinc non probatur, LXX. hunc locum de induſtria immutâſſe, ſed vel codices Hebræos olim in hoc variâſſe, (quod multi opinantur; nam Codex Samarit. ita legit, ut LXX,) vel

LXX. hæc verba (*& in terra Chanaan*) addidiſſe explicationis cauſâ, prout in pluribus aliis locis ob eandem cauſam verba quædam adduut, quæ in textu Hebræo non leguntur. (9) Exod. 24. 11. dicunt ipſos reddidiſſe, *Et ad minimos filiorum Iſrael non miſit manum ſuam*; cùm in Hebr. ſit, *Et ad principes filiorum Iſrael non miſit manum ſuam.* At & hic nugantur: nam LXX. verterunt, καὶ τῶν ἐπιλεκτῶν, *Electorum*, id eſt, *Nobilium* ſive *Principum non diſſonuit unus.* (10) Lev. 11. 5. dicunt, LXX. tranſtuliſſe ארנבת *pro lepore*, δασύποδα, *parvum pedibus*, quia Ptolemæi uxor appellata erat, Λαγὼς, ne viderentur ipſam irriſiſſe, cùm ejus nomen inter animalia immunda poneretur. At delirant: nam δασύπους, non *parvum pedibus*, ſed *hirſutum pedibus*, propriè ſignificat, à δασὺς hirſutus, & tam δασύπους, quàm ארנבת generaliter ſignificant tam *leporem*, quàm *cuniculum*: nec uſſibi conſtat, Ptolemæi uxorem nominatam fuiſſe, *Lagos.* Fortaſſe aliquid audierant de Ptolemæo Lago, Philadelphi avo, quod ineptè retulêre ad Philadelphi uxorem. (11.) Num. 16. 25. Vertunt LXX. *Nihil deſiderabile ab iis accepi*, cùm in Hebr. ſit, *Non aſinum ab iis accepi.* Hic ſuſpicantur quidam, LXX. legiſſe חמד *deſiderium*, pro חמור *aſinus*: & hoc probabile eſt ob literarum ſimilitudinem: ita enim legit codex Samaritanus (*deſiderabile.*) Aliàs dici poſſit, ipſos in genere expreſſiſſe, quod in Hebræo per *aſinum* in particulari exprimitur. Senſus enim idem eſt in utriſque, ſe nihil ab iis accepiſſe, ne quidem aſellum. (12.) Deut. 4. 19. affirmant, LXX addidiſſe textui Hebr. *Ut lucerent omnibus populis.* Sed & hoc ejuſdem commatis eſt cum prioribus: nam verba iſta non habentur apud LXX. (13.) Deut. 17. 3. dicunt, LXX. hæc verba omiſiſſe, *Et adoret eos, & Soli & omni militiæ cœlorum ſerviat.* Sed hoc à verò abeſt: nam hæc verba habentur apud LXX. Videmus itaque mutationes iſtas, exceptis duabus vel tribus, omnes confictas eſſe: unde eſt, quòd apud Joſephum, & Philonem, qui tranſlationem iſtam fusè deſcripſerunt, nulla ſit earum mentio. In Rabbinorum itaque cerebris natæ.

17. Ut verò Judæi fingunt, LXX. quædam de induſtria mutâſſe in locis iſtis, ita ſcriptorum Chriſtianorum veterum multi, & recentiorum non pauci, idem de aliis locis per eoſdem omiſſis, vel aliter verſis, quàm in Hebr. leguntur, tradunt; cùm de myſteriis fidei, ut de Trinitate, de Incarnatione Chriſti, ejúſque Deitate, Regno, &c. agitur, ne ſcil. myſteria fidei Ethnicis deridenda proponerent: idcirco noluerunt *ſancta dare canibus.* Hinc Hieron. Præf. in Pent. *Ubicunque teſtatur Scriptura de Patre & Filio & Sp. S. aut aliter interpretati ſunt, aut omnino tacuerunt, ut & Regi ſatisfacerent, & arcanum fidei non vulgarent.* Idem habet Præf. in Eſaiam. *Conjicio, tunc temporis noluiſſe LXX. Interpretes fidei ſuæ Sacramenta Ethnicis perſpicuè prodere, ne ſanctum canibus & margarita porcis darent.* Sic & in Tradit. Hebr. in Geneſ. Sic Auguſt. de Civit. l. 18. 42. 44. Inter recentiores Sixtus Senenſ. Biblioth. lib. 4. p. mihi 302. Bonfrer. Præloq. c. 16. ſect. 6. De his verò Patrum dictis, ſentio cum Bellar. l. 2. de Verbo Dei, c. 6. *Patres iſtos piè quæſiviſſe rationes excuſandi, & defendendi iſtam Verſionem, quâ tunc Eccleſia uſa eſt; potiùs quàm Interpretes ex hac cauſa aliter vertiſſe.* Nec enim hæc providentiæ divinæ ſcopo reſpondent; nec veræ religionis indoli ac ingenio conveniunt. Voluit enim Deus (ut ſupra innuimus) per Verſionem Græcam gentes parare ad Evangelii receptionem: erat enim hæc Verſio quaſi ſtella matutina, Solis orientis prodromus. Huic fini verò repugnâſſet, quæ à Deo patefacta erant in hac Verſione ad hominum ſalutem, celare: nec Ptolemæo ſatisfeciſſent, ſi eum mancæ interpretatione conſultò deluſiſſent; nec à Judæis, eorúmque principibus, (ut antea retulimus,) ut fidelis & ſincera recepta fuiſſet. Dubitari enim non poteſt, quoſdam inter Helleniſtas Judæos fuiſſe, qui Hebraicam linguam callebant, qui fraudem hanc ſuboleviſſent, & deteximent. Et licèt Paganorum Religio vel ſuperſtitio propalari noluit, (unde ſacerdotes ejus myſteria occultarunt, ne eorum vanitas & falſitas omnibus pateſieret:) vera tamen Religio omnibus exponi geſtit, angulos non quærit; ſed luce ſua in omnium oculos prodire deſiderat, ut vel invitos ad ſe amplectendum traheret. Præterea multa ſunt loca in Pſalmis & Prophetis; quæ de Chriſto expreſſa vaticinia exhibent, ubi Verſio Græca Hebræum exactè exprimit: qualia in Pſal. 22. & 110. Eſa. 7. & 9. & 53. & plurimis locis, eſt videre. Septuaginta itaque non ob hanc cauſam aliquid aliter verterunt, quàm legerunt in Textu Heb. ſed diſcrepantiæ, quæ inveniuntur, ab aliis cauſis fluxêre: de quibus quædam in ſuperioribus diximus, plura in ſequentibus dicturi.

18. Hiſce, quæ hactenus hiſtoricè de Verſione hac protulimus, ſubnectenda quædam, quæ ad illuſtrationem ejus ſpectant; viz. de aliis Verſionibus Græcis, à quibus, & quando confectæ; & de variis Editionibus Verſionis τῶν ό, à Veteribus, vel Recentioribus elaboratis. Quòd ad alias Verſiones attinet, primò quæritur, An præter illam τῶν ό, alia Græcè facta fuerit ante Chriſtum. Hic verò non agam de illa quæſtione, An LXX. Pentateuchum tantùm verterint, an totum Vetus Teſtamentum; cùm de hac jam dictum ſit: ſed An totum Vetus Teſtamentum poſt Philadelphi tempora in ſermonem Græcum converſum ſit. Etſi enim Judæorum plerique, & noſtrorum nonnulli ſtatuant, tantùm quinque libros Moſis à Sept. tranſlatos eſſe: aliam tamen totius Veteris Inſtrumenti Verſionem poſt illam LXX factam fuiſſe ante Chriſti tempora, vix aliquis eſt, qui affirmaverit: unico excepto, qui libro de hoc argumento nuper edito, inter alia contendit, *Veterem illam Sept.* (quam Pentateuchi tantùm fuiſſe affirmat) *periiſſe funditus; aliámque, quæ hodie extat, poſt annum quartum Philometoris, à* neſcio quibus, *confectam fuiſſe: quàm in Templum ſuum Helio politanum Onias Pontifex, qui illud conſtruxit, primum introduxit.* Etſi verò à viro longè doctiſſimo hæc dicantur: cùm tamen nullo, ne unico Veterum teſtimonio, ſuffulta ſit hæc ſententia, nec probationem ullam præter nudum (*videtur*) adferat ejus auctor; imò contra omnes, qui de Verſione τῶν ό quicquam nobis ſcriptum reliquerunt, noviter inventa ſit: per nudum (*non videtur*) latis refellitur. Qui enim contra omnium Veterum ſententiam,

tiam, (etiam eorum, qui propè ipſa tempora, quibus illud, de quo controvertitur, factum erat,) ſcripſerunt, aliquid proferre audent; non nudas conjecturas, ſed apertiſſimas rationes adferre debent, quibus nemo contradicere poteſt: aliàs apud omnes, qui vel micam judicii habent, oleam operámque perdunt. De hoc verò plura dicemus, cùm ad quæſtionem illam deveniemus. An antiqua illa Græca Verſio LXX. Seniorum adhuc ſuperſit, & eadem ſit cum illa, quæ hodie extat. Hic quædam ſubjungam, quæ ad Hiſtoriam elucidandam conferre poſſunt. Primò, certum eſſe, Autographon ipſum LXX. Seniorum in Ptolemæi Bibliotheca repoſitum fuiſſe, ibíque manſiſſe ſupra annos 200. uſque ad Julii Cæſaris tempora, quando annis ante natum Chriſtum circa 48. bello priori Alexandrino, à Cæſare geſto, ex militum ſeditione, Bibliotheca illa celeberrima conflagratione periit; libris tamen quibuſdam (ut quidam aſſerunt) è flammis ereptis: inter quos fortaſſe fuit illud LXX. Seniorum αὐτόγραφον: cùm affirment Tertull. Juſtin. Mart. & Chryſoſt, illud ſuis temporibus in Serapeo extitiſſe. Secundò, nec minus certum eſt, Verſionem hanc in Judæorum manibus, præſertim Helleniſtarum, fuiſſe, & in Synagogia cum textu Hebræo, vel ſine eo, publicè prælectam fuiſſe. Nam ex Ariſtæa & Joſepho liquet, Judæos Alexandrinos ex ipſo αὐτογράφῳ exemplaria deſcripſiſſe, permiſſu Demetrii: Diſertè etiam legitur, Act. 15. 21. *Moſem ab antiquis temporibus habuiſſe, qui ipſum prædicarunt in Synagogis ſingulis ſabbatis*: ab antiquis temporibus. Et ex Act. 13. 15. conſtat, *Moſem & Prophetas publicè in Synagogis lectos fuiſſe*: quòd de Græc. Verſione apud Helleniſtas Antiochenſes intelligi debere, fatetur Rev. Uſſer. Syntag. cap. 3. pag. 24. qui & hæc addit, *Græcos hos libros à Judæis ubique lectos fuiſſe*: & adducit teſtimonia à nobis ſupra allata, Juſt. Mart. & Tertull. & narrationem illam, quam ſupra dedimus, ex Gemara Hieroſ. tract. Sota, c. 7. Tertiò, poſt Ptolemæi Bibliothecam incenſam, novam eodem loco conſtruxiſſe Cleopatram, teſtatur Epiphanius, de Pond. & Menſuris, quæ prioris filia dicebatur: quam libris undique conquiſitis inſtruxit, ut priorem referret. Unde apud Plutarch. legitur in vita Antonii, hoc *contra Antonium objectum fuiſſe, quòd Cleopatræ donâſſet Bibliothecas, quæ Pergami erant, in quibus eſſent ducenta millia librorum ſimplicium*: quos probabile eſt, eam in hac ſua nova Bibliotheca collocâſſe. Locus verò hujus Bibliothecæ erat Serapidis Templum, vel ejus ſaltem porticus quædam, teſtibus Tertull. dicto Apol. cap. 18. & Chryſoſtom. Orat. contra Judaizantes. Tom. 6. Edit. Savil. pag. 373 qui affirmant αὐτόγραφον Verſionis Græcæ ſuis temporibus in Serapeo fuiſſe. Sive verò ipſum αὐτόγραφον ibi ſervatum fuerit, ſive non; certum eſt, exemplaria, tam Græca, quàm Hebraica, in hac Bibliotheca repoſita eſſe: nec dubitari poteſt, quin optima & maximè caſtigata exemplaria pro hoc celeberrimo librorum repoſitorio eos comparâſſe. Et cùm fateatur Rev. Uſſer. Syntag. c. 3. p. 25. *Chriſti & Apoſtolorum temporibus, in privatorum manibus poſt incenſam Philadelphi Bibliothecam, veteris illius LXX. Seniorum Verſionis adhuc exemplaria extitiſſe, quorum admirandam cum textu Originali conſonantiam à Philone prædicatam ſupra* oſtenderat: quis ambigere poteſt, ſi genuina exemplaria tunc extitiſſent, qui in hac ſplendida librorum officina ſervata fuerint? Nemo enim ſanæ mentis, corrupta & vitiata exemplaria, quæque ipſe talia eſſe noverat, tanto ſtudio, præſertim in uſum publicum, comparare vellet; cum pura & genuina, quæque ipſe omnéſque alii pro talibus habuere, parabilia eſſent: unde ex his neceſſariò ſequitur, vera & genuina primævæ Verſionis exemplaria τῶν ό in Cleopatræ Bibliotheca poſita fuiſſe, annis circiter 48. ante Chriſtum. Nec valet objectio Baronii, *Non potuiſſe Chryſoſtomum vel per ſomnium cogitare, ipſum autographon Græcum in Serapidis templo ſervatum fuiſſe: cùm conſtet, anno ſecundo Commodi, Serapidis templum conflagrâſſe, & antequam Chryſoſtomus ea ſcriberet, ſub Theodoſio ſeniore funditus dirutum eſſe.* Reſpondet enim Rev. Uſſer. eodem cap. 3. pag. 33. *Etſi à Serapidis templo non abſtinuerit ignis; totum tamen templum non fuiſſe abſumptum: ſed porticus ſaltem illas, in quibus erat Bibliotheca, ſuperſtites fuiſſe relictas, ex Tertull. teſtimonio citato manifeſtiſſimum eſt. Et de Templis Alexandrinis ſuo tempore extantibus agens Ammianus Marcellinus lib. 22. inter ea omnino Serapeum ſcribit, in quo Bibliotheca fuerant inæſtimabiles. Serapeum verò juſſu Theodoſii anno æra Chriſtianæ 389. cum reliquis Ægypti templis idolorum cultui dicatis, exciſum eſt; libris quoque direptis, ut ex Oroſio conſtat, qui & eorum armaria exinanita ipſo ſe vidiſſe teſtatur. Chryſoſtomum verò Orationem iſtam habuiſſe, cùm Diaconus eſſet, ante annum* 386. quòd ex variis auctoribus idem vir Rever. oſtendit.

19. Nulla itaque extitit alia ante Chriſtum Verſio Græca præter illam τῶν ό: poſt Chriſtum verò, ſeculo ſecundo, & tertio, variæ fuerunt Græcæ ex Hebræo fonte traductæ, ex quibus Tetrapla, Hexapla, & Octapla ſua contexuit Origenes: quarum nulla ab Eccleſia publicè probata fuit, at in privatis doctorum manibus extiterunt, qui in commentariis & expoſitionibus ſuis iis uſi ſunt: unde eſt, quòd omnes perierint; nec de iis aliquid hodie extat præter fragmenta, quæ in ſcriptorum Veterum libris hic illic diſperſa reperiuntur: quæ, quantum per induſtriam virorum doctorum fieri potuit, in unum collecta, in ultimo noſtro Tomo exhibemus. Sola illa τῶν Sept. ut quæ in uſu publico erat, tam in Synagogia, quàm Eccleſiis; & adhuc ſola in Eccleſiis Græcorum legitur, hodie manſit. Prima poſt Chriſtum fuit Aquilæ, gente Pontici, urbe Synopæi: quem malè confundunt quidam cum Onkeloſo, Paraphraſte Chaldæo. Aquila enim longè poſt urbis excidium vixit, & ſub Adriano Imperatore Verſionem ſuam fecit, circa annum Chriſti 130. teſte Epiphanio, de Pond. & Menſ. Onkeloſum verò ante calamitatem iſtam mortuum eſſe, plerique affirmant. Fuit verò Aquila proſelytus, ex Chriſtiano factus Judæus, & Rab. Akibæ, Chriſtiani nominis hoſtis infenſiſſimi, diſcipulus; qui, teſte Hieronymo ad Pammach. c. 4. & Comment. in Eſai. 8. *Biblia in Græcam linguam contentioſè tranſtulit, qui non ſolùm verba, ſed Etymologias verborum transferre conatus eſt: unde jure projicitur à*

nobis. Quis enim pro frumento, & vino, & oleo poſſet vel legere vel intelligere χεῦμα, ὀπωρισμὸν, στιλβότητα, *quod nos poſſumus dicere, fuſionem, pomationem, & ſplendorem? Alibi ineptè vertit pro Sole, calorem; pro Luna, album* Hic Gentilis primò, poſtea ad fidem converſus, cùm Aſtrologiæ & Genethliacæ nimium deditus eſſet, & poſt monitionem non reſipiſcens ejectus eſſet ex Eccleſia, à fide Chriſtiana deficiens fit Apoſtata Judæus; & cum linguam Hebræam didiciſſet, Interpretationem Græcam aggreſſus eſt, in qua ex odio Chriſtianæ religionis teſtimonia de Chriſto, quantum potuit, pervertit & corrupit, teſte Epiph. loco citato. Hieronymus tamen, licèt ipſum *Judæum* vocet, in Abac. 3. alibi collaudat, ut *verborum Hebræorum Interpretem diligentiſſimum*, Epiſt. ad Marcellam, quæ eſt 138. Et in Oſ. 2. vocat, *curioſum & diligentem Interpretem*: & Epiſt. 125. ad Damaſum, q. 2. dicit, *Aquilam non contentioſius, ut quidam putant; ſed ſtudioſius verbum interpretari ad verbum*. Aug. etiam de Civ. lib. 15. cap. 23. affirmat, *Judæos Aquilam interpretem cæteris anteferre*: & teſte Hieronym. in Ezech, 3. *Verſionem ejus ſecundam dixerunt eſſe* κατ' ἀκρίβειαν. Secunda erat Symmachi ſub Severo Imperatore, teſtibus eodem Epiphan. & Athanaſio in Synopſi. Alii verò non ſub Severo, ſed ſub Lucio Vero Symmachum tranſtuliſſe volunt: unde eum ante Theodotionem ponunt, qui ſub Commodo ſcripſit. Ideò mendum ſuſpicantur in Epiphanio, Severo pro Lucio Vero per errorem ſcribæ poſito: quòd tamen legenti Epiphanium vix probabile videbitur. Fuit Symmachus natione Samaritanus, poſtea Judæus & circumciſus, deinde Chriſtianus, poſtremo Ebionita Hæreticus, ut ex Epiphanio liquet. Unde Hieron. Præf. priore in Job, vocat Symmachum & Theodotionem *Judaizantes Hæreticos*: alibi etiam ipſum laudat, quòd *non verbum è verbo, ut Aquila; ſed ſenſum ex ſenſu expreſſit*. Tertia, erat Theodotionis, qui Commodo imperante ſuam conflavit, teſtibus iiſdem Epiphan. & Athanſ. Multùm enim errant, qui Theodotionem eundem eſſe dicunt cum Jonathane Paraphraſte Chaldæo; cùm inter eos interceſſerint anni plus minus 200. Hic natione Ponticus, vel, ut alii, Epheſius; poſtquam ad fidem converſus erat, ad Ebionis & Marcionis hæreſes prolapſus, tandem proſelytus & Apoſtata Judæus factus eſt. Unde ab Hieron. proœm. ad Danielem, vocatur *incredulus & Ebionita*: & Epiſt. 89. ad Auguſt. *homo Judæus & blaſphemus*. Hic tamen, quia medium inter Aquilam & Symmachum, & temperatum ſcribendi genus ex utroque mixtum expreſſit, teſte Hieron. Præf. ad Evangel. ad Damaſum, & Præf. priore in Job, cæteris prælatus eſt; tum apud Origenem in Hexaplis, qui quæ in LXX. deerant ex Hebræo, ſupplevit ex Theodotione; (unde & Epiphan. libro dicto, illum plerunique cum LXX. conſenſiſſe, ſcribit,) tum ab Hieron. qui in Pſalmorum libro à ſe emendato obelis & aſteriſcis appoſitis, Theodotionem in emendatione LXX. ſequutus eſt; tum ab Eccleſia, quæ Danielem ex Theodotionis Verſione Græca publicè legit. De Aquila etiam & Symmacho notandum, utroſque duas Verſiones confeciſſe, ut ex Hieronymo patet. De Aquila, in Ezech. 3. 5. 8. 16. & 40. & in cap. 8. 20. 40. ubi utriuſque ejus Verſionis diſcrepantias notat, & ſæpe poſteriorem priori præfert. De Symmacho idem affirmat in Jer. cap. 32. ubi utriuſque varietatem notat, & Nah. cap. 3. De auctoritate vel uſu harum Verſionum ſi quis quærat, reſpondeo; quòd in iis quæ ad Chriſtum & Chriſtianæ Religionis myſteria ſpectant, & de iis vaticinia, nullam fidem merentur; cùm ex odio Chriſtianæ Religionis factæ fuerint, ut ex dictis patet. Unde ab Hieronymo *Judaizantes Hæretici* dicuntur, *qui multa myſteria Salvatoris ſubdola interpretatione celarunt*, Præf. priore in Job. In reliquis, ut ex iis quæ ſuperſunt fragmentis liquet, ad verum ſenſum eliciendum, & Verſionis Sept. ſinceritatem demonſtrandam, non parùm proſunt: unde ab Origene in Hexaplis deſcriptæ, & ab Hieronymo in Commentariis, aliiſque veteribus ſcriptoribus Eccleſiaſticis, ſæpius citatæ. Hieronymus etiam tum in Verſione ejus Latina, tum alibi, cùm à LXX. diſcedit, eos pro ſe adfert, &, ut ſupra indicavimus, ſæpe laudat.

20. Præter has tres, duas alias ab Origene fortè inventas legimus, circa idem tempus, quo Symmachus ſuam confecit: ut ex Epiphan. Hieron. Euſebio, & aliis habemus: quas, quia auctores incerti eſſent, *Quintam* & *Sextam* appellârunt. Illam reperit in neſcio quibuſdam doliis, anno ſeptimo Caracallæ, Hierichunte: (unde *Hierichuntina* dicta,) teſte eodem Epiphanio; licèt Athanaſius inventum Pythis, & Hierichunte ſcriptam aſſerat. Hæc, quæ & Quinta ab Origene dicebatur, teſte Hieronym. quia fortaſſe ante Sextam inventa, Nicopoli, ad Actium promontorium, tempore Alexandri Mammææ, reperta: quam tamen Athanaſius inventam vult Pythis, ut priorem, Nicopoli verò confectam. Harum auctores licèt ignoti fuerint, quidam tamen Judæos fuiſſe volunt, ut Hieronym. lib. 2. contra Ruffin. alii utroſque putant Chriſtianos fuiſſe. Quintam enim commendat Athanaſ. in Synopſi, ut à quodam, qui Hieroſolymis orationibus vacaverat, compoſitam: utramque Hieronym. in Habac. quòd locum de Chriſto bene explicâſſent. In Sexta etiam *Jeſus Chriſtus* nominatur, ut Salvator mundi. Meminit etiam Hieronym. in Habac. 2. præter Quintam, duarum Editionum, quæ erant 12. Prophetarum: Et cap. 3. in Tit. præter Quintam & Sextam, meminit etiam Septimæ Editionis, *quæ omnes ſine nominibus auctoritatem conſecutæ ſunt*. Et in Catal. Scriptorum Eccleſiaſt. dicit, *Origenem V. VI. & VII. Editionem, quas ipſe ex ejus Bibliotheca habuit, miro labore reperiſſe, & cum cæteris Editionibus contuliſſe*. Euſeb. etiam Hiſt. lib. 6. 12. Septimæ hujus editionis meminit. Hanc tamen Septimam editionem, non novam aliquam verſionem fuiſſe conſtat, ſed Luciani Editionem: cùm qui Editiones numerârunt, Epiphan. Athanaſ. Theodoret. & alii, aliam Septimam non agnoſcant, præter illam Luciani Martyris: Imò tam Euſeb. quàm Hieron. Apol. 2. contra Ruffin. licèt Septimam enumerent, alibi tamen ſex tantùm memorant in Hexaplis vel Octaplis deſcriptas fuiſſe: imò ſuſpicantur nonnulli, talem fuiſſe, qualis Lucianea. Quintam illam apud Auguſt. lib. 17. de Civit. quamque Iſidorus lib. 7. *Vulgarem* vocat: in qua

etiam

etiam habebantur libri poſt LXX. ſcripti, ſcil. Eccleſiaſtici & Macchab. Unde Joh. Morinus Præf. ad Bibl. LXX quænam illa Septima fuerit, divinandum relinquit: & Flam. Nobil. Præf. ad Latinam Editionem Romanam τῶν ὁ. dicit, *In vetuſtis ſcholiis Quinta duntaxat & Sexta mentionem fieri; nec ferè Græcos aliam Septimam agnoſcere præter Luciani, qui ætate inferior erat Origene, interpretationem*. De Quinta, Sexta, & hac Septima, ſi talia aliqua fuerit præter Lucianeam, dubitant nonnulli, an fuerint totius Vet. Teſt. an ſolorum librorum, qui Hebraicè metrice compoſiti dicuntur, ſcil. Pſalmorum, Proverbiorum, Eccleſiaſtis, & Cantici Salomonis, una cum 12. minoribus Prophetis: idque non ſine cauſa, ut ex Hieron. verbis ſupra adductis probabile videtur. Sixtus Senenſ. Biblioth. lib. 4. aliarum Verſionum meminit Hebr. Græc. quas fecerunt Euſebius & Patroclus: quod probare ſtudet ex Socr. l. 1. Hiſt. & Sozom. lib. 2. c. 6. cùm nihil aliud ibi dicatur, quàm Euſebium Emiſſenum Scripturæ intelligentiam à Patrophilo & Euſebio Cæſarienſi hauſiſſe, dum libros ſacros explicarent.

21. Alias Verſiones Græcas præter dictas non reperimus. Editionum tamen Verſionis τῶν ὁ plurium mentio apud Veteres ubique occurrit, ut Origenis, Luciani, Martyris, Heſychii, Euſebii Pamphili; quas quidam per errorem pro novis Verſionibus habuere: cùm tantùm veteris Verſionis recenſiones fuerint. Nemo enim Chriſtianorum poſt LXX. ante Hieron. novam ex Hebræo Verſionem Græcam tentavit.

Prima erat Origenis: quem propter magnos labores *Adamantium* vocârunt; & ob multiplicem doctrinam, poſt Apoſtolos *Eccleſiarum magiſtrum* dixerunt Veteres: quòd *neminem, niſi ignorantem negare poſſe*, affirmavit Hieronym. Hic cùm in Editionem, quæ tunc *Vulgata* & *Communis* dicebatur, errata quædam irrepſiſſe advertiſſet, ex Alexandrina Bibliotheca, ubi genuinum Cleopatræ exemplar, (& ut quidam ſentiunt, Ptolemæi Autographon) aſſervatum erat, Verſionem Græcam τῶν ὁ deſcripſit, & collatis plurimis optimiſque exemplaribus, magno labore, puram Septuaginta Editionem exhibuit: in qua nihil ad textum Græcum adjecit, nihil ademit; ſed quantum potuit, ab omni corruptela & mixtura puram, & integritati ſuæ reſtitutam vindicavit: quam in Tetraplis, & Hexaplis poſuit: Et hæc ab omnibus Veteribus pro ſincera & genuina (etiam ab ipſo Hieronymo) ſemper agnita fuit. Et ut ex aliorum Verſionum collatione plus utilitatis ad Eccleſiam redundaret, primò tres illas, Aquilæ, Symmachi, & Theodotionis, una cum illa τῶν ὁ, per columnas ſingulis paginis diſpoſuit, ita ut uno intuitu lector omnes conſpiceret, eáſque conferre poſſet: quæ volumina propter quatuor columnas, & Verſiones, *Tetrapla* appellavit. In Threnis tamen, teſte Origene in Catena Græca, Editio Aquilæ & Theodotionis nuſquam apparet, ſed ſolius Symmachi & LXX. Poſtquam etiam linguæ Hebraicæ cognitionem aſſecutus eſſet, Textum Heb. characteribus tum Heb. tum Græc. addidit: unde *Hexapla* nominata. Tandem poſt repertam Quintam & Sextam Verſionem, & ipſas cum reliquis diſpoſuit, & *Octapla* nominavit. Hoc ejus opus ita omnibus probatum erat, ut *opus Eccleſiæ* nominaretur, propter multiplicem ejus uſum, quod olim præſtabat, & adhuc, ſi extaret, præſtaret. Nam ex illo, Textus Vet. Teſtamenti, ejúſquè ſenſus verus illuſtrari, & ſinceritas demonſtrari poſſet; multæque controverſiæ hodiernæ, de ejus integritate, ut & de literis, punctis vocalibus, vera lectione, & recta pronunciatione, determinari poſſent. Unde inexcuſabilis eſt Græcorum negligentia, qui nobiliſſimum, & incomparabilem hunc theſaurum amiſerunt. De his ſuis laboribus ita ſcribit Orig. tract. 8. in Matth. *In Veteris Teſt. exemplaribus, quæcunque fuerunt inconſonantia, Deo præſtante, coaptare potuimus, utentes judicio cæterarum Editionum. Ea enim quæ videbantur apud LXX. dubia eſſe propter diſſonantiam exemplarium, facientes judicium ex Editionibus reliquis, convenientia ſervavimus*, &c. Idem in Epiſtola ad Africanum hæc habet; *Excuſſi omnes omnium Editiones, & omnes varietates, ut collata varietate Translationum, intelligerem LXX. Tranſlationem, & illius ſenſus ſacros eruerem. Non enim fuit conſilium cudere quicquam, quod diſcreparet à Scriptura in Eccleſia Catholica recepta, neque volui anſam dare iis qui quærunt occaſiones, ut res receptiſſimas cavillentur, & communem ſententiam Eccleſiæ Catholicæ damnent.* Hic videmus, quantam diligentiam, & cautelam adhibuit in conferendis exemplaribus, & quantum à novandi ſtudio abfuerit; ne quicquam mutaret, quod ab Eccleſia Catholica receptum erat. De hoc præclaro opere ita ſcribit Ruffin. lib. 6. Hiſtoriæ Euſebianæ à ſe Latinè redditæ cap. 13. *Famoſiſſimos illos codices primus compoſuit Origenes, in quibus per ſingulas columnulas è regione ſeparatim opus Interpretis uniuſcujuſque deſcripſit: ita ut primò omnium, ipſa Hebræa verba Hebraicis literis poneret; ſecundo in loco per ordinem Græcis literis è regione Hebræa verba deſcriberet; tertiam Aquilæ Editionem adjungeret; quartam Symmachi, quintam LXX. Interpretum, quæ noſtra eſt; ſextam Theodotionis collocaret: & propter ejuſmodi compoſitionem exemplaria ipſa nominavit* Ἑξαπλᾶ. Hieronymus paulò plenius in cap. 3. Epiſt. ad Titum. *Nobis* (inquit) *curæ fuit omnes veteres Legis libros, quos vir doctus Adamantius in Hexapla digeſſerat, de Cæſarienſi Bibliotheca deſcriptos ex ipſis authenticis emendare. In quibus & ipſa Hebræa propriis ſunt characteribus verba deſcripta, & Græcis literis, tramite è vicino; Aquila etiam & Symmachus, Septuaginta, & Theodotion ſuum ordinem tenent. Nonnulli verò libri, & maximè hi, qui apud Hebræos verſu compoſiti ſunt, tres alias Editiones additas habent; quas Quintam & Sextam & Septimam Tranſlationem vocant, auctoritatem ſine nominibus conſecutas. Hoc immortale illud ingenium ſuo nobis labore donavit.*

22. Idem Origenes, cùm omnium non eſſet magna hæc Volumina comparare, aliam Editionem elaboravit ſolius Verſionis Sept. cui aſteriſcos & obelos appoſuit. Quæ enim in Textu Hebræo erant, & in Græco deerant, ſupplevit ex Theodotione plerumque; ut qui præ reliquis propius ad Verſionem LXX. accederet, appoſito aſteriſco, ne additamentum hoc contexto τῶν ὁ

con-

confunderetur: quæ verò in Græco erant, & non in Hebræo, non expunxit nec delevit, ſed obelo notavit; non ut quicquam in Texto Sept. mutaret: nam in dicta Epiſtola ad Jul. African. ſic ſcribit, *Quædam notavimus quaſi non poſita in Hebræo, non audentes ea auferre; quædam autem cum aſteriſcis addidimus, ut ſit manifeſtum, quoniam quæ non fuerunt poſita apud LXX ex Editionibus cæteris addidimus convenienter Hebræo.* Rationem hanc reddit Epiphan. de Pond. & Menſ. *ut Judæi faciliùs à Chriſtianis revincerentur, qui ubique Chriſtianis exprobrârunt, aliter eſſe in Hebræo textu, quàm in eorum Græca Verſione, & ut Judæorum interpretationum impoſtura melius pateſceret.* Ex hac Editio, ut facilè parabilis, in omnium manibus ſtatim erat; &, teſte Auguſt. *omnes Bibliothecas implevit.* In neutra tamen Editione mutationem ullam in textu Græco fecit Origenes. Unde Ruffin. invect. ſecunda dicit, *Origenem neque verbum aliquod de ſuo inſeruiſſe, neque noſtrorum exemplarium fidem feciſſe in aliquo vacillare.* Et Aug. de Civit. l. 18. c. 43. & lib. 15. c. 14. dicit, *Myſterio non carere, quòd LXX. Interpretes in plurimis, quæ diverſa dicere viderentur, ex Hebræo emendare auſus eſt nemo.* Obſervat tamen vir Doctiſſ. ex Schol. Græc. in 1. Reg. 14. 42. *Origenem in hac Editione non ſolùm quæ in Hebræo, ſed & quæ in Theodotione amplius repererat adjeciſſe, & aſteriſco (licèt in Hebræo non eſſent) prænotâſſe: at hoc rariſſimum.*

23. Quòd ad ordinem attinet, quem in Verſionibus diſponendis ſervavit Origenes, licèt res ſit haud magni momenti, hoc ex Hieron. Ruffino, loc. citatis, aliiſque notare licet; In Tetraplis primò poſitam eſſe Verſionem LXX. at in Hexaplis non immediatè poſt Textum Hebræum, ſed in medio poſitam fuiſſe poſt Symmachum: adeò ut primum locum inter Interpretes teneret Aquila, ſecundum Symmachus, tertium LXX. Interpret. quartum Theodotion, poſt quem erant Quinta, Sexta, & fortaſſe Septima: adeò ut Verſio LXX. medium locum occupaverit, tanquam reliquarum norma & regula, per quam probari debeant. Specimina quædam ex MS. antiquiſſimo Cardinalis Barbarini deſcripta exhibemus inter varias noſtras Lectiones Græcas in Hoſ. 2. & 11. 1. ubi tum ordinem Verſionum in Hexaplis, tum literas Hebræas Græcis characteribus ab Origene expreſſas, cernere licet. De Verſione τῶν ό quæſtionem nuper movit vir longè Doctiſſ. annon duplex fuerit in Origenis Hexaplis? & concludit, *præter accuratam illam & puram, quam agnoverunt Hieron. & alii; fuiſſe etiam aliam, quàm Vulgatam vocat, & pro corrupta habet, obelis & aſteriſcis notatam.* Unde Hexapla dicta vult, *non à ſex columnis, ſed à ſex Verſionibus.* Hoc verò repugnat omnibus Veteribus, ut ex verbis Origenis, Ruffini, Hieronymi, Euſebii, &c. ſupra adductis manifeſtum eſt, qui de Verſione LXX. in Hexaplis, ut de unica, ſemper loquuntur; nec Hexapla dicta volunt à ſex Editionibus, ſed à ſex columnis; Hebraica in duas diviſa, quarum una Hebraicis, altera Græcis literis erat deſcripta, quæ cùm quatuor Verſionibus Græcis numerum ſex conficiebant. Conficta planè eſt illa duplicis in Hexaplis τῶν ό Editionis diſtinctio, ne quis hodiernam Græcam Editionem eandem eſſe cum illa Veterum in Hexaplis agnoſceret. Optimè enim novit vir ille in Veterum monumentis verſatus, negari non poſſe, Verſionem Græcam, quæ hodie extat, eandem eſſe, cùm illa in Hexaplis, quam tantopere celebrârunt Veteres: idcirco, ut ejus authoritatem deprimeret, contra apertiſſima Veterum teſtimonia, & rationes clariſſimas, aſſeruit, præter illam, quam omnes pro ſincera in Hexaplis habebant, fuiſſe etiam aliam in iiſdem Hexaplis corruptam licet & depravatam, quæ cum hodierna convenit. Sed de hoc plura dicemus, in quæſtione illa, An Verſio illa τῶν ό adhuc extet? Hic notare ſufficit, Hieronymum huic ſententiæ apertè contradicere. Nam in Epiſtola ad Suniam & Fretelam, Editionem Vulgatam diſtinguit ab ea quæ in Hexaplis erat, quam puram & immaculatam judicat: nec poſſunt ejus verba aliter exponi, quàm de unica τῶν ό Verſione, quæ erat in Hexaplis. Nec aliis opus eſt teſtimoniis, cùm ex ſpecimine dicto, ex Antiquiſſ. MS. Barb. ex Hexaplis deſcripto, ad oculum conſtet, quot Editiones & quo ordine in Hexaplis extarent: ubi poſt duas columnas, in quibus textus Hebr. literis Hebr. & Græcis exaratur, ſequuntur quatuor aliæ pro Aq. Symm. LXX. & Theodot. Quæ autem adfert vir Rever. ex Hieron. in ſecundo adverſ. Ruffinum, & ex Maſii verbis Epiſt. Dedic. in Joſ. de Syro Interprete, vel ex Scholiis Græcis in 3. Reg. cap. 14. & 1. Reg. 14. & 42. viz. *quod in Origenis Hexaplis obſervârunt aſteriſcos & obelos, & Theodotionis additamenta*, nil probant: Cùm haud negemus, Origenem in Hexaplis, Verſioni LXX. quam *puram & immaculatam* dixerat Hieronymus, appoſuiſſe aſteriſcos & obelos, vel in margine, vel in textu, cùm primò Hexapla conficeret, vel poſtea, ut per has notas verus τῶν ό textus à Theodotionis additamentis diſtingueretur. Et hoc ſenſiſſe auctores quos profert, nam & Hier. Epiſt. ad Auguſtinum, *Si vis verus amator eſſe LXX. Interpretum, non legas quæ ſub aſteriſcis ſunt.* Si quis enim puram LXX. Verſionem habere vellet, omittendo quæ ſub aſteriſcis erant, & legendo quæ ſub obelis, veram habebit illorum Verſionem. Hoc ex Maſio luce clarius conſtat, qui obelos & aſteriſcos cum lemniſcis & hypolemniſcis, per totum Joſuam appoſuit; ut hoc modo ipſam, quam cum Veteribus ſinceram fuiſſe credidit in Hexaplis olim extitiſſe reſtitueret, & poſteris ſervâret, juxta exemplar ſuum Syriacum, quod ante mille annos ex Origenis Hexaplis expreſſum erat: quod (etiamſi obelis & aſteriſcis diſtinctum) pro genuina τῶν ό Editione agnovit. Ex dictis etiam concidunt, quæ eodem fundamento ſuperſtruit idem vir Rever. qui putat lemniſcis & hypolemniſcis, eas voces denotari, quæ in puriori illa LXX. Editione in Hexaplis aliter legerentur, quàm in Vulgata; quam etiam in iiſdem Voluminibus fuiſſe autumat: cùm Maſius de lemniſcis & hypolemniſcis, quibus ex eodem antiquiſſimo exemplari deſumptis Joſuæ librum diſtinctum excudi curavit, planè oſtendat; lemniſcum duobus punctis hoc modo ÷ ſignatum diverſam ſcripturam denotare; hypolemniſcum puncto unico ſubſignatum, eandem ſed pauciorum codicum teſtimonio con-

confirmari: quòd probabile videtur. Quæ in contrarium adferuntur ex Heſychio in Pſal. 12. (aliàs 13.) parùm valent: qui licèt de uſu harum notarum fortaſſe à Maſio diſcrepet; ne verbulum tamen habet de duplici Editione LXX. in Hexaplis per illas deſignata: cùm hæc tantùm dicat, *Lemniſco, per mediam virgulam ſignificari verſiculum ſive ςίχον, per duo puncta, quorum unum ſupra, alterum infra, duos ordinaes ipſorum Interpretum.* Quod quidem concedi poteſt: erat enim Vulgata ſine obelis & aſteriſcis, & Vulgata cum illis; ſed in Hexaplis hæc diſtinctè poſita fuiſſe, ne verbulum habet. Verba etiam (utcumque obſcura) de duobus, vel pluribus exemplaribus, quæ iſtam lectionem ſecuta ſunt, melius intelligi poſſunt; quàm de duabus Editionibus LXX. quæ in Hexaplis extabant: de quo nemo Veterum vel per ſomnium cogitavit.

24. Nobile hoc Origenis opus, licèt multiplicis eſſet utilitatis, detractores tamen habuit, qui illud carperent; inter veteres Hieronymum; inter recentiores Galeſinium, & alios. Quia enim obeli & aſteriſci appoſiti erant, cum ſupplementis ex Theodotione; hinc textum Græcum ab illo mixtum fuiſſe clamârunt. Hieronymus vir doctus, at acris & fervidi ingenii, ut qui neminem ſibi contradicentem ferre potuit; inter alia, quæ ubique contra Editionem Sept. inculcat, etiam & hæc contra Origenem ſcribit, *per aſteriſcos & obelos eum Græcam Editionem corrupiſſe.* Nam Præf. 1. in Paralip. dicit, *Origenem non ſolùm exempla compoſuiſſe quatuor Editionum è regione ſingula verba deſcribentem, ut unus diſſentiens, ſtatim cæteris inter ſe convenientibus arguatur: ſed, quòd majoris audaciæ erat, in Editione L X X. Theodotionis Editionem miſcuiſſe, aſteriſcis deſignantem, quæ minus fuerant; virgulis, quæ ex ſuperfluo videbantur appoſita.* Hic audaciam Origenis taxat, & Epiſt. ad Chromat. quæ eſt 107. eundem culpat, quòd *Theodotionem prophanum auctorem admiſcuit Verſioni L X X. Interp.* At immeritò hoc Origeni objicit. Nam, ut ex Ruffino ſuprà oſtendimus, Invect. 2. *neque verbum unum de ſuo inſeruit, nec noſtrorum exemplarium fidem fecit in aliquo vacillare.* Aſteriſco enim ſatis proſpectum fuit integritati LXX. cùm ille diſtingueret, quæ ex Theodotione addita ſunt: & Hieron. ipſe Præf. l. 16. in Eſaiam, teſtatur, *tantum abeſſe, ut Origenis Editio habita ſit corrupta, ut omnes Bibliothecas impleverat, & Vulgata dicta ſit.* Et in Epiſt. ad Tit. c. 3. de Origenis opere ſcribit, *Hoc nobis immortale illud ingenium ſuo labore donavit; ut non magnopere pertimeſcamus Judæorum ſupercilium, ſolutis labiis, & obtorta lingua, & ſtridente ſaliva, & raſa facie gaudeantium.* Etiam & Epiphan. licèt Origeni infenſiſſimus, lib. de Pond. & Menſ. hæc habet; *Eodem modo Origenes rectè fecit, & de obelo judicavit:* & poſtea, *ſex columnas Interpretum alternatim collocans, magnam utilitatem conſtituit exhibuit,* &c. Non erat itaque Origenia hic labor corruptio, ſed *diligens facta collatio*, ut ait Baron, ad annum Chriſti, 231. ſect. 4. Inter omnes tamen non poſſum ſatis mirari, cur Hieronym. hoc Origeni objiceret, cùm ipſe Origenem in hoc ſibi imitandum propoſuerit. Ipſe etiam Latinam ſuam τῶν ὁ Verſionem immiſcuit obelis & aſteriſcis: Aſteriſcos verò, non ex Theodotione, ſed de ſuo tranſtulit ex Hebræo. Sic enim ſcribit Apol. adv. Ruffin. inter alia, *ſe libros Salomonis, quos olim juxta LXX. in Latinam verterat, obelis & aſteriſcis additis, ex Hebræo tranſtuliſſe.* - *Si cui LXX. Interpretum magis Editio placeat, habet eam à nobis olim emendatam: neque enim ſic nova cudimus, ut vetera deſtruamus.* Et Epiſt. 104. quæ eſt Præf. in Pentat. expreſsè dicit, *Origenis ſtudium ipſum provocâſſe, qui Editioni antiquæ Theodotionis Tranſlationem miſcuit, aſteriſco, & obelo opus omne diſtinguens,* &c. Origenes etiam à ſe calumniam hanc abſtergit, dum ſcopum ſuum candidè, & ſincerè proponit, Epiſt. ad Jul. Africanum: ut ex ejus verbis, quæ jam adduximus, ſatis liquet. Objiciunt tamen quidam ex Hieronymo, quod inde manavit corruptionis occaſio, quòd cùm ſcribæ aſteriſcos omitterent & obelos, inde factam fuiſſe ex Theodotione & LXX. mixtam Verſionem. At hoc non Origeni, ſed ſcribis adſcribendum eſt: & licèt aliquando contigerit ſcribarum incuriâ; ſemper tamen extabant exemplaria vetera, ex quibus errata emendare licuit. Nam ex Origenia Hexapla in Bibliotheca Cæſarienſi, Euſebium & Pamphilum emendatos codices habuiſſe notum eſt: quod & alios factitâſſe, Lucianum, Heſychium, ipſúmque Hieronymum (ut ex Epiſt. ad Suniam & Fretelam conſtat, ubi diſertè hoc affirmat) eſt extra dubium. Etſi itaque nec Ptolemæi codex, nec illud exemplar quod in Cleopatræ Bibliotheca repoſitum erat, extitiſſet; quorum tamen poſterius Origenis tempore ibi ſervatum fuiſſe fatentur, qui in Verſionem LXX iniquiſſimi ſunt: tamen ex aliis exemplaribus, quæ ex antiquioribus correcta, & emendata; quæque in publico uſu Eccleſiarum florentiſſimarum erant, & accuratè caſtigata, codices ſuos correxiſſe Eccleſiarum præſides, (id poſtulante Eccleſiarum, quibus eos Chriſtus præfecerat, neceſſitate,) nulla eſt ratio, cur dubitemus: nam per temporum injurias, & frequentes deſcriptiones, quin vitia quædam obrepant, moraliter loquendo, vix eſt poſſibile. Sed de his infra plenius agemus.

25. Hæc de Origenis Editione, in qua prolixiores fuimus, quia omnium prima & celeberrima, & reliquarum fundamentum. Secunda enim, quæ fuit Euſebii & Pamphili, qui martyrium ſubiit ſub perſecutione decima, alia non erat, quàm ipſa L X X. Verſio Origenis, à mendis, quæ irrepſerant, caſtigata. Nam teſte Hieronym. Præf. 1. in Paralip. *Codices ab Origene elaboratos evulgârunt.* Origenes enim, ut diximus, nihil in textu Græco immutavit: & ut idem Hieron. Epiſt. ad Suniam & Fretelam, *Illa Editio, quæ in Hexaplis erat, pura & ſincera erat, & ab omnibus ita habita:* cúmque Hexapla non niſi magnis ſumptibus deſcribi poterant, ſolam Verſionem L X X. ex Hexaplis deſcripſerunt quàm emendatiſſimè. Et hæc Editio maximè in uſu fuit in provinciis inter Antiochiam & Ægyptum, *& vocati etiam ſunt iſti codices Palæſtini, quia in Palæſtina Origenes, cùm eſſet apud Cæſaream, eos elaboravit; vel quod Pamphilus ex Hexaplis, quæ in Bibliotheca Cæſarienſi repoſita, eos tranſcripſit, & cum Euſebio, qui poſtea Cæſarienſis erat Epiſcopus, (cui ob familiaritatem*

hilaritatem cognomen dedit,) *emendavit & ſeorſim evulgavit*: prout ex Hieron. Epiſt. 104. ad Chromat. colligit Rev. Uſſer. Syntag. cap. 6. p. 73. Tertia Editio fuit Luciani Presbyteri Alexandrini, & ſanctiſſimi Martyris; qui, teſte Euſebio, Hiſt. lib. 8. *Editionem L X X. cum codicibus Hebræis contulit, & recenſuit.* De hac Euthym. Præf. in Pſalmos. *Hæc cum L X X. Tranſlatione conſentit, & quæ ab aliis depravata fuerunt, reprobat.* De Luciano etiam & Heſychio affirmat Hieron. Præf. in 4. Evang. *Eos nec in toto Vet. Teſtamento poſt LXX. Interpretes emendare licuiſſe, nec in Novo emendaſſe profuit.* Hic itaque emendavit, non de novo tranſtulit. Et ut idem Hieronym. Epiſt. 135. ad Suniam & Fretelam, *eadem fuit cum Vulgata, ita ut* Κοινὴ *ſive Vulgata à pleriſque* Λουκιανὸς *diceretur*: unde iterum patet, novam Verſionem non fuiſſe, ſed Vulgatam emendatam. Flam. Nobil. Præfat. ad Edit. Rom. Lat. dicit, quòd in *Apollinario reprehendit Hieronymus, quod Sept. Interpretum dictiones mutavit ſæpe, ac pro ipſis Symmachi vel alterius, vel etiam ſuas ſubſtitueret. Lucianus Martyr in eodem fortaſſe inſtituto, verecundior tamen videtur fuiſſe. Hujus enim Interpretationem, memoria proditum eſt, cùm LXX. Interpretatione, rejectis iis, quæ ab aliis depravata erant, conſenſiſſe. Hinc fluxit illa, quam multi Septimam nominarunt.* Hæc Luciani Editio, ejus manu ſcripta, teſte Athanaſio in Synopſi, poſt ipſius certamen ſub Maximiano Nicomediæ inventa eſt. Quarta fuit Heſychii Epiſcopi Ægyptii, in eadem perſecutione decima Martyrio coronati: de quo Euſeb. Hiſt. lib. 8. cap. 14. Hic veterem tranſlationem recognovit; quæ, teſte Hieron. per Ægyptum & Alexandriam celebris erat: novam non cudit. Hujus Editionis habemus antiquiſſimum exemplar, quod ex Alexandria allatum fuit; cujus diſcrepantias à codice Vaticano, in hac Bibliorum editione excudi curavimus. De his Editionibus ſcribit Hieronym. in Epiſt. ad Chromat. quæ in lib. Paral. eſt Præfatio 1. quòd *Alexandria & Aegyptus in LXX. ſuis Heſychium laudant auctorem, Conſtantinopolis uſque ad Antiochiam Luciani Martyris exemplaria probant. Media inter has provincia Palæſtinos codices legunt, quos ab Origene elaboratos Euſebius & Pamphilus evulgaverunt: totúſque orbis inter ſe hac trifaria varietate compugnat.* Quicquid verò ſcripſerit Hieronymus de harum Editionum diſcrepantiis, qui omnes ingenii nervos intendit, ut Verſionem τῶν ό deprimeret, & ut ſuam Latinam, ex Hebræo noviter factam, in ejus locum in Occidentis Eccleſias introduceret: varietates tamen iſtas haud magni momenti fuiſſe, patet: tum ex ſcriptis & commentariis eorum, qui iiſdem locis, ubi Editiones iſtæ vigebant, claruerunt, in quibus magna eſt concordia; (ita ut nemo præter Hieron. alicujus ferè differentiæ inter illas Editiones meminerit;) & ex ipſis diſcrepantiis, quæ ab Hieronymo afferuntur, Epiſt. ad Suniam & Fretelam, quæ nullius momenti ſunt; tum ex præcipuis exemplaribus, & Editionibus antiquis & recentibus, earúmque collatione: maximè verò ex Pſalterio Vulg. Latino, quod ex Luciani Editione eſſe, Hieronymus omnéſque alii fatentur: inter quod, & illud quod ex Græco LXX. in noſtris Bibliis imprimitur, vix aliquod diſcrimen obſervatur. Sed de his poſthac plura.

26. Præter has, quas enumeravimus, Editiones, Quintam addunt alii, Vulgatam, quàm à reliquis diſtinguunt. De qua ſcribit Hieron. Epiſt. 135. ad Suniam & Fretelam, *Pro locis & temporibus, & pro voluntate ſcriptorum veterum corruptam eſſe Editionem*; & ab ea diſtinguit, *quæ in* Ἑξαπλοῖς *extabat*, & *quam ipſe fideliter in linguam Latinam verterat, quæque in eruditorum libris pura & immaculata LXX. tranſlatio habebatur, & Hieroſolymis, & in Orientis Eccleſiis decantabatur.* Ex his enim, aliiſque hujuſmodi Hieronymi verbis, hyperbolicè ab ipſo pro more dictis, probare nituntur Neoterici quidam, Editionem Græcam, quæ in communi uſu erat Eccleſiarum, corruptam, & vitioſam fuiſſe. Unde cum Origenis Hexapla (in quibus ſincera Editio deſcripta fuit) hodie non extent, inferunt; veram & genuinam Editionem hodie non haberi. Ex iiſdem etiam Hieronymi verbis, (quæ tamen, quod notandum, de Pſalterio tantùm, non de toto Vet. Teſt. dicta ſunt,) colligit Vir longè doctiſſ. Vulgatam ſive Κοινὴν, & illam in Ἑξαπλοῖς, quam ſinceram τῶν ό fuiſſe, uno ore judicabant Veteres, (quos ipſe tamen omnes deceptos arbitratur,) toto cœlo differre, quaſi duæ eſſent Verſiones. Hinc verba hæc habet, quæ captum meum planè ſuperant; *Priorem, quam ſinceram & immaculatam* fuiſſe putabant Origenes, Hieronymus, & alii. *Origenem ex ipſo Authentico exemplari in Alexandrina Bibliotheca, (ad quam quotidianus illi patebat acceſſus) aſſervato, deſcribere facilè licuit; ſed in poſteriore* (Vulgata ſcil. ſive Κοινῇ) *ut corruptelis & veterum ſcriptorum varietatibus laborante emendanda, & ad certum ordinem redigenda amplius illi inſudandum fuit.* Et paulò poſt, *Ad argumentum Baronii, quod ne fingi potuit, vetus exemplar Verſionis LXX. in Bibliotheca Alexandrina remanſiſſe ad Chryſoſtomi uſque tempora: quia ſi ipſum ſuppetebat exemplar Originale, cur adeò elaboratum ab Origene primùm, deinde à Luciano & Heſychio, in eo recognoſcendo, emendando, & in candorem priſtinum reſtituendo; cùm ex ipſo exemplari Originali potuiſſent omnia quàm veriſſimè atque puriſſimè ſumma facilitate corrigi & emendari?* Reſpondet, *Id ipſum fugere, ab Origene primùm, deinde à Luciano & Heſychio, non in ea quæ pura & germana* τῶν ό, *habebatur, ſed in altera inde derivata, quæ in communi uſu omnium erat, indéque* τῆς Κοινῆς, *& Vulgata Editionis nomen obtinuit, emaculanda & reſtituenda, tantopere fuiſſe laboratum.* Hæc ſunt viri Reveren. verba: quæ, niſi me ratio fugit, oſtendunt, quantas præjudicium nebulas menti effundat, etiam in viris aliàs doctiſſimis, ut potiùs quàm ab opinionibus ſemel imbibitis recedere videantur, abſurdiſſima quæque affirmare non vereantur. Quæram enim, annon per Vulgatam Editionem intelligat ipſam LXX. Verſionem, licèt in aliquibus vitiatam; an aliam planè diverſam Verſionem? Aliam non fuiſſe ex Hieronymi verbis loco citato planè conſtat, cujus etiam verba idem auctor adfert: Κοινὴ *enim* (inquit) *iſta Editio ipſa eſt, quæ & Septuaginta*, Epiſtol. ad Suniam & Fretel. Hoc autem conceſſo, (quòd nec ipſe, nec alius qui-

quiſquam unquam uegavit,) libenter ſcire vellem, quidnam ſibi propoſuerint Origenes, Lucianus, Heſychius, &c. in Editionibus ſuis, vel in recognoſcenda LXX. Verſione? Annon, ut puram & immaculatam redderent, & priſtino nitori reſtituerent? At cùm in Alexandrina Bibliotheca, & poſtea in Hexaplis, extaret illa, quam puram & ſinceram ipſi omnéſque alii agnoſcebant, imò ipſe Hieronymus; cur tantum laborarent in Vulgata illa ſive corrupta reſtituenda, cùm ex ipſo exemplari publicè ſervato, puro & immaculato, omnia cum ſumma facilitate corrigere & emendare poterant? Anne laborârint, ut vitioſam & corruptam Editionem denuò ederent, cùm puram & ſinceram ad manum haberent, ex qua omnia deſcribere poſſent, & nullo negotio omnia corrigere? Erátne Vulgata ſive Κοινὴ tot corruptelis, & veterum ſcriptorum varietatibus depravata; & adeò ſtolidos, & planè ſtipites, fuiſſe exiſtimemus Origenem, Euſebium Pamphilum, Lucianum, Heſychium; ut pro emendata Editione ipſam corruptam Editionem iterum exhiberent; etiam cùm exemplaria haberent emendatiſſima, quæque ipſi talia eſſe judicabant, ex quibus omnia corrigere poſſent? Mira ſanè eſt hæc emendatio: quid enim eſt codicem aliquem emendare & reſtituere, niſi ad priſtinam puritatem reducere, & genuinum ſublatis corruptelis exhibere?

27. Si verò dicas, per Vulgatam Editionem intelligi Editionem mixtam ex Theodotionis additamentis, cum aſteriſcis, &c. ipſóſque laborâſſe, ut aſteriſcos reſtituerent, quibus diſtinguebantur Theodotionis additamenta à textu ipſorum LXX. Reſp. Licèt talis Editio cum aſteriſcis propriè non ſit Vulgata, nec ab iis, contra quos diſputamus, ita habeatur: hoc tamen conceſſo, vim argumenti non infringi. Poterant enim ex Origenis Hexaplis puram LXX. Verſionem deſcribere, & additamenta per aſteriſcos ſignare facili labore. Pura enim editio eſſe potuit etiam cum aſteriſcis & obelis, cùm per aſteriſcos additamenta à reliquo textu diſtingui poſſent: ſublatis enim aſteriſcis, & verbis quæ ſub ipſis erant, quòd reliquum eſt, erit ipſa pura τῶν ό Verſio. Dico itaque, ne fingi quidem poſſe, ipſos in Editione corrupta reſtituenda laborâſſe, & puram Editionem neglexiſſe. Ejuſdem commatis ſunt, quæ habet idem eodem libro, & planè (ut mihi videntur) ἀνό-σια. Dicit, & quidem veriſſimè, *ipſum Sept. Seniorum αὐτόγραφον in Ptolemæo Bibliotheca ſervatum fuiſſe*, (unde alia exemplaria deſcribi, & ex ea emendari poterant: liber enim omnibus patebat aditus,) *uſque ad conflagrationem ſub Julio Cæſare*: & alibi, *genuinam illam τῶν ό Verſionem puram in privatorum manibus fuiſſe tempore Apoſtolorum*: & tamen alibi eodem libro affirmat, *Judæos aliam planè Verſionem, Vulgatam ſcil.* & corruptam à neſcio quibus confectam, (quæ eadem eſt cum ea quæ hodie extat,) *in Synagogis publicè & etiam privatim uſurpâſſe: Joſephum etiam & Philonem imò ipſos Apoſtolos, Vulgatam & corruptam illam citâſſe, & hanc Eccleſiæ Chriſtianæ tradidiſſe.* His gemina ſunt, quæ apud eundem legimus, viz. *Palæſtinos Chriſtianos, cùm prius eâ, quæ pura LXX Editio habita eſt, uſi fuiſſent.* (quam & *Juſtinum Martyrem, qui inter eos degebat, uſurpâſſe* ſcribit,) *Vulgatam illam Editionem alteram ab Origene interpolatam, poſtea recepiſſe, priori abjecta, exceptis Pſalmis.* Hæc mihi ſanè ἄτοπα videntur. Ut itaque hujuſmodi abſurditatum ſcopulos evitemus, ſciendum eſt, per Vulgatam Verſionem apud Hieron. ipſam τῶν ό Verſionem intelligi: & ipſam, quæ in Hexaplis erat, quámque Hieronymus verterat in Latinum ſermonem, fuiſſe eandem cum Vulgata & Κοινῇ, ut verè affirmavit Baron. anno 231. ſect. 8. 40. 41. licèt fortâſſe in nonnullis magis correctam, quàm quæ in vulgari uſu erat. Dicta enim erat Vulgata, non reſpectu alterius Editionis, quæ pura & incorrupta erat, quaſi Vulgata ſola eſſet impura & corrupta; ſed quod in communi uſu erat omnium Eccleſiarum: ſicut Vulgata Latina in Occidente ita dicta eſt, non reſpectu alterius Editionis quæ purior, ſed quia ſola hæc in vulgari uſu apud Latinos ſit. Nam etſi Vulgatam Latinam recenſuerint Sixtus 5. & Clem. 8. & Editionem mille locis emendatiorem fecerint: nemo tamen uegabit, codices correctos Vulgatam Latinam Verſionem exhibere. Hoc tum ex aliis veterum teſtimoniis, tum ex ipſo Hieronymo clariſſimè conſtat. Euſeb. Hiſt. lib. 6. cap. 15. dicit; *Origenem præter Vulgatam & communem, alias inveniſſe translationes inter ſe variantes, Aquilæ, Symmachi, &c.* Hic videmus, Græcam τῶν ό Verſionem in genere, ab ipſo dici Vulgatam & communem. Sic in codice Barbarino, MS. antiquiſſimo, in quo variæ lectiones collectæ ſunt Verſionum & Editionum antiquatum, quas in ultimo noſtro Tomo Lector inveniet, Zach. 12. 10. Editio τῶν ό & Κοινὴ pro eadem ſumuntur. Sed quid pluribus opus eſt, cùm ipſum habeamus Hieronym. idem diſertè affirmantem? Nam in Comment. in Prophetas, quos in dicta Epiſt. ad Suniam & Fretelam ex pura & immaculata Hexaplῶν Editione, ſe in Latinum vertiſſe dicit; ſæpiſſimè Editionem illam Vulgatam & Κοινὴν, appellat Editionem τῶν ό. Loca in commentariis illis ubique occurrunt. Pauca ex Eſaia adferam. Eſa. 26. 9. *Volumus* (inquit) *& Hebraicum ſequi, & Vulgatam Editionem non penitùs præterire.* Hic Editionem, quæ in Hexaplis erat, (nam in hanc commentatur) Communem vocat. Sic cap. 30. 20. *Multum in hoc loco Sept. Editio, Hebraicáque diſcordant: primò itaque de Vulgata Editione tractabimus.* Hic Editionem LXX. & Vulgatam unam eandémque facit tam inter ſe, quàm cum Editione illa, quæ in Hexaplis. Multa plura adferri poſſent, ſi neceſſarium eſſet. Quid ergo dicemus ad Hieronymi verba, Epiſtola illa 135. ubi aliam facit Editionem Vulgatam, aliam quæ in Hexaplis: & ad alios, qui Verſionem τῶν ό, ab Origenis, Euſebii, Luciani, &c. Editionibus videntur diſtinguere? Reſp. hoc ſolùm voluiſſe Hieronymum, niſi ſibimet ipſi contradicere velit, illam in Hexaplis in quibusdam locis ab Origene emendatam eſſe, licèt & ipſa Vulgata eſſet; cùm alii quidam codices, qui in uſu vulgari erant, & ex Hexaplis nondum correcti, non ita caſtigati fuerint. Et idem dicendum de aliis, qui Editionem Κοινὴν à Vulgata diſtingere videntur. Editiones etiam illæ, Euſebii, Luciani, & Heſychii, tot erant Vulgatæ ſive communes Editiones, quæ haud multum inter ſe diſcrepârunt; dum quiſque vitia, quæ oſcitantiâ librariorum,

tiorum, vel alia de cauſa irrepſerant, ex aliorum veterum exemplarium collatione (quorum Origenis Hexapla, & quæ ex iis emanârunt, primas tenuêre,) emendârunt. Has verò Editiones vix in rebus alicujus momenti diſcrepâſſe, jam oſtendimus. Sed videtur Hieronymus in hoc, ut in aliis, quæ ad minuendam Sept. Verſionis æſtimationem ubique inculcat, hyperbolicè locutum eſſe: nec varietates multas in codicibus, præſertim accuratè ſcriptis, & ad celebrium amuſſim examinatis, alicujus momenti reperiri; ſed in Vulgaribus tantùm, quæ ex librariorum feſtinatione & lucri deſiderio corruptè ſcripti erant. Nec alias fuiſſe, quàm quales hodie in omnium librorum Editionibus Variis conſpicimus, Ariſtotelis, Platonis, Ciceronis, Senecæ, aliorúmque: ubi variantes quædam lectiones annotantur ab iis, qui eos ediderunt, quæ tamen auctoritati codicum non derogant, nec Editiones multum faciunt differre.

28. His Editionibus antiquis, viſum eſt recentiores, quas hoc ſeculum produxit, annectere, unà cum MSS. vetuſtioribus. Editiones hujus ſeculi Græcæ LXX. Interpretum, tres ſunt, à quibus reliquæ derivantur. 1. Complutenſis. 2. Veneta. 3. Romana: quibus quartam adjicere licet, noſtram viz. in Bibliis hiſce, ex MS. Alexandrino. Prima eſt Complutenſis, operâ Theologorum Complutenſium, anno 1515. ſumptibus & auſpiciis Cardinalis Ximenii Archiepiſcopi Toletani, unà cum textu Hebraico, Chaldaica Paraphraſi Pentateuchi, & Vulgata Latina, per columnas ſibi ex adverſo reſpondentibus prodiit: quam poſtea Bibliis Regiis inſeruit Ar. Montanus, anno 1571. Eadem etiam recuſa typis Commelianis, in Bibliis, quæ Vatabli nomine vocantur, cùm ejuſdem Vatabli annotationibus, anno 1599. Poſtea in magno illo opere Pariſiano Heptaglotto, D. Michaelis de Jay, excuſa anno 1645. Hujus etiam Editionis Verſio Latina cum Græca Editione Veneta, (interdum tamen mutata, ut cum Edit. Veneta congrueret, licèt hoc non ſemper obſervatum ſit) impreſſa eſt per Andr. Cratandrum Baſil. anno 1520. & iterum Baſileæ anno 1550. typis Rich. Brylingeri. In hac Editione obſervârunt viri docti, quod licèt tantum honorem conſecuta ſit, ut in celebribus Editionibus, Complutenſi, Regia, Vatabli, & Jayana extet: omnium tamen quæ impreſſæ ſunt, maximè mixta ſit & interpolata, & à genuina Sept. Verſione maximè diſtet. Licèt enim inter omnes hodiernas Editiones ad textum Hebræum proximè accedat; unde à lectore ignaro, & in Verſione Sept. prout olim apud Veteres extabat, & ut hodie in MSS. antiquiſſimis habetur, non verſato, optima prima fronte videatur: tamen rerum iſtiuſmodi perito, & in lectione Veterum exercitato, omnibus inferiorem eſſe, & à genuina Sept. Verſione, quæ apud Veteres celeberrima fuit, omnium longiſſimè abeſſe, deprehendetur. Nova enim & mixta eſt hæc Verſio, partim ex Septuaginta, partim ex Origenis additamentis ex Theodotione, partim ex Aquilæ, Symmachi, aliorumque Interpretum, imò & Commentatorum Græcorum verbis conſarcinata, ut hoc modo textui Hebræo per columnas aptius reſponderet. Unde Doctiſſ. Maſius Annot. in Joſ. 21. dicit, *Meram eſſe inſcitiam, ſi quis dicat Complutenſem Editionem puram LXX. Verſionem repræſentare. Licèt enim viri iſti docti*, (ut obſervat Nobilius in Præf. ad Editionem Romanam,) *hujus Editionis auctores, Origenem aliqua ex parte ſibi imitandum propoſuerint, ut quæ in Hebræo eſſent, & non in LXX. ex alia Verſione ſupplerent: in hoc tamen ab Origenis inſtituto diſceſſerunt, quòd quæ apud LXX. habentur, & non ſunt in Hebræo, quæque Origenes non tollere auſus eſt, ſed obelo notavit, ipſi ſæpe reſecuerint, & delectu habito, collatiſque exemplaribus non modò Bibliorum, ſed & Græcorum Commentatorum, ubi varia eſſet lectio, (quod frequentiſſimè evenit) eam probarent, & retinerent, non quæ Sept. Interpretum fuiſſe conſtabat, ſed quæ ad Hebraicum propiùs accederet, etiamſi eſſet Aquilæ, Symmachi, vel alterius cujuſque Interpretis: hoc tamen vel libris deſtituti, vel tædio victi, non perpetuò fecerunt. Hoc ipſorum conſilium ut non damno, (rationes enim fortaſſe quaſdam habuere, cur hoc ſibi proponerent,) omnino tamen non ad Editionem* LXX. *Interpretum conſtituendam, ſed ad novam potiùs ex multis cudendam* (ut cenſet Nobilius) *videtur pertinere*. Aliud enim eſt Græcam Verſionem ſecundum textus Hebraici normam conficere, aliud Verſionem illam Sept. ut apud Veteres extabat, repræſentare. Hoc in libro Job demonſtrat Rever. Uſſer. Syntag. cap. 8. p. 81. ex Orig. Epiſt. ad Jul. Africanum: ubi *ea quæ affirmat Origenes in* LXX. *haberi, ſed non in Hebræo, in hac Editione reſecantur; alia quæ idem aſſerit in Hebræo extare, ſed non apud* LXX. *hic leguntur*. Specimina quædam placuit ſubjicere ex Job. cap. 1. verſ. 1. legunt LXX. ἐν τῇ χώρᾳ τῇ Αὐσίτιδι, *in regione Auſitide*; Compl. legunt ex Aquil. ἐν γῇ Οὺς, *in terra Us*. ibid. legunt, LXX. θεοσεβὴς, *Dei cultor*; Comp. ex alia Verſione, φοβούμενος τὸν Θεὸν, *timens Deum*. V. 3. Sept. εὐγενὴς, *nobilis*; Compl. μέγας, *magnus*; V. 4. Comp. ἕκαστον τὴν ἑαυτοῦ ἡμέραν, ex Aquila, pro καθ' ἑκάστην ἡμέραν, *quotidie*; V. 5. Sept. μήποτε οἱ υἱοί μου ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτῶν ἐνενόησαν τὸν Θεὸν ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, *ne fortè filii mei in mente ſua cogitaverint mala erga Deum*; Compl. μήποτε ἥμαρτον καὶ εὐλόγησαν Θεὸν ἐπὶ καρδίαις αὐτῶν οἱ υἱοί μου, *ne fortè peccaverint & benedixerint Deo in cordibus ſuis filii mei*: ſic ferè Aquila. V. 6. Sept. οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, *Angeli Dei*; Complut. ex alia Verſione, οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, *filii Dei*. ibidem. μετ' αὐτῶν, *cum iis*; Complut. ex Aquila, ἐν μέσῳ αὐτῶν, *in medio eorum*. Plura obſervare licet ex collationibus noſtris Compl. Editionis cum Romana, Tomo noſtro ult.

29. Secunda eſt Veneta, quam ex multis vetuſtiſſimis exemplaribus operâ Andreæ Aſulani, excudit Aldus Manutius, anno 1518. Hæc quidem Editio proximè ad Romanam accedit, & Complutenſi purior eſt. Abſunt enim plerumque editiones, quæ ſub aſteriſcis poſuit Origenes; adſunt, quæ per obelos notavit. tranſpoſitiones etiam Capitum & Verſuum, quas commemorant Veteres in Editione LXX. fuiſſe, in hac Editione inveniuntur. Quæ etiam à Veteribus allegata vel Commentariis illuſtrata erant, eadem plerumque ſunt in hac Editione. Unde Doctiſſ. Maſius. Præf. Comment. in Joſ. ſcribit, *Venetam Editionem eſſe quidem ſimplicis interpretationis* LXX. *Seniorum exemplum:*

addit

addit tamen, *ſed haud ab omni admixtione verborum Theodotionis liberum*: quòd veriſſimum judico. Quædam enim, licèt pauciſſima, iſtorum additamentorum relicta eſſe, tum in hac, tum in aliis caſtigatiſſimis Editionibus, non negandum; quæ tamen ejus ſinceritatem non tollunt, quin vera & genuina LXX. Editio dici poſſit. Ab hac Aldina Editione fluxerunt omnes Editiones Germanicæ: quæ plerumque quoad verba Aldinam ſequuntur, niſi quòd ordinem librorum, capitum, & verſuum quorundam, quæ alio ordine, quàm in Hebræo poſita fuiſſe, omnes antiqui codices teſtantur, ad normam textus Hebræi plerumque mutarint & tranſpoſuerint. Libros etiam, qui vulgò Apocryphi dicuntur, non ſparſim inter reliquos ſecundum ordinem hiſtoriæ, ut omnes antiqui codices, habent; ſed ſeparatim poſt reliquos poſuerunt. 1. Baſileenſis prima per Andream Cratandrum, anno 1520. cui, ut jam diximus, appoſita eſt Latina Verſio Complutenſis. 2. Argentoratenſis apud Wolphium Cephalæum, operâ Loniceri in octavo, anno 1527. 3. Baſileenſis ſecunda Typis Hervagianis, fol. cum Melanchthonis Præf. Hæc, licèt ille qui Francofurtenſem edidit, dicat cum Aldina prorſus convenire, in iis tamen, quæ jam notavimus, diſcrepat. 4. Baſileenſis tertia Græco-Lat. per Nicolaum Brylingerum in octavo, 1550. 5. Francofurtenſis per Wechelianos in fol. Græcè tantùm, ex recenſione, ut putatur, Franciſci Junii; anno 1596. cum variis lectionibus. Memorant quidam alias Editiones, quas nondum videre contigit; Santandreanam, anno 1597 Amburgenſem apud Jacobum Lucium, Jul. 1596. Et addit Draudius in Catal. aliam Editionem Baſil. Græco-Lat. in octavo, 1578. Omnes iſtæ Editiones à Veneta parùm diſcrepant; ita ut qui Venetam habet, omnes habeat. Unde eſt, quòd inter varias noſtras variarum Editionum lectiones in ultimo tomo, tantùm Venetam & Complutenſem cum Romana contulimus. Excipiendæ tamen, ut diximus, tranſpoſitiones plurimæ, in quibus alii quædam, alii omnia ad ordinem Hebræum repoſuerunt. In Francofurtenſi etiam, in quatuor Exodi penultimis capitibus, ut & alicubi in Proverb. pleraque, quæ in Veneta erant, expunctata ſunt, & eorum loco textus Complutenſis inſertus. Libri etiam Apocryphi in omnibus ſeorſim poſiti, & in quibuſdam Liber Joſephi poſt Macchabæos additus, de Imperio rationis, ſive de Martyrio Maccbabæorum; qui in pleriſque Græcis MSS. antiquiſſimis habetur. Contra has Editiones objicit vir Doctiſſ. *gloſſemata multa ex margine in textum irrepſiſſe variis locis*: quod probare nititur ex locis quibuſdam per Apoſt. citatis, quæ aliter in Vulg. Græca τῶν ό leguntur: ut Eſai. 52. 7. Zach. 12. 10. ex Rom. 10. 15. & Joh. 19. 37. &c. At hæc potiùs probant, codices Græcos in iſtiuſmodi locis variaſſe, quàm ex Nov. Teſt. in Græcos codices verba inſulta eſſe; vel Apoſtolos ſenſum potiùs, quàm verba reſpexiſſe; nec ſinceritati hujus Editionis quicquam derogari. Si paucis locis verbum unum aut alterum aliter legatur in uno codice, quàm in alio; quid hoc ad generalem Editionis corruptionem? ſi hujuſmodi argumenta valerent, omnes codices, tam Sacri, quàm prophani, ut corrupti, abjiciendi eſſent. Quódque porrò objicitur, *Integros libros Job, & Eſaiæ, ex mixta Editione Origenis expreſſos eſſe*; aliter ſe habere ex collatione noſtra textus Romani cum Aldino & Complutenſi, liquet: ubi, quæ abſunt in codice Romano & in Alexandrino, per aſteriſcos in Editione mixta notata, etiam in Aldina plerumque exulant.

30. Tertia eſt Romana, quæ ex codice MS. Vaticano antiquiſſimo operâ Anton. Carafæ Cardinalis, aliorúmque virorum doctorum, qui per 9. annos in hac Editione ſudârunt, auſpiciis & juſſu Sixti 5. Pontificis, prodiit; qui cùm Cardinalis erat, Gregorio 13. auctor fuit, ut hoc opus aggrederetur: quòd ſub Gregorio inceptum, & Cardinali Carafæ demandatum, ipſo jam Pontifice, ejuſdem Cardinalis operâ perfectum eſt. Primò Græcè tantùm edita cum Scholiis Græcis Romanæ, anno 1587. Poſtea Latinè cum notis doctiſſimis & longè utiliſſimis per Flaminium Nobilium etiam Romanæ, anno 1588. Tandem Græcam Editionem cum Latina conjunxit, verſuum etiam diſtinctione juxta Vulgatam Latinam adhibita, & tam Græcis Scholiis, quàm Nobilii notis, ad finem cujuslibet capitis appoſitis; vir doctiſſ. Joh. Morinus, quam Pariſiis excudi curavit, anno 1628. per Nicol. Bluon. De hac Editione, & de MS. exemplari Vaticano, ex quo expreſſa eſt, multa habentur lectu digna in Præfationibus Editioni præfixis; ut & apud Joh. Morinum in Exercit. Bibl. lib. 1. exerc. 9. cap. 1. n. 8, 9, 10, 11, 12. Nos hæc pauca annotamus. Codicem MS. Vaticanum, ex quo hæc Editio expolita fuit, deſcribunt exaratum literis majoribus ſive uncialibus, quas verè antiquas vocant, ſine capitum, verſuum, vel verborum diſtinctione; ſine accentuum vel ſpirituum notis; &, quantum ex ſcriptura conjicere licuit, ante mille ducentos annos, id eſt, ante Hieronymi tempora ſcriptum videri. In libro tamen 4. Prophetarum diſtinctio quædam ſubobſcura apparebat, illi penè ſimilis, quam deſcribit S. Dorotheus Martyr. Inſcriptionem habuit, Κατὰ τοὺς ἑβδομήκοντα, i. *Juxta Septuaginta*. Mancus erat ab initio Geneſ. ad cap. 48. & in Pſalmis deerant omnes à Pſalm. 105. ad 148. paginis vetuſtate exeſis. Macchabæorum etiam libri aberant. Hæc autem omnia ad fidem exemplarium reſtituta ſunt. Præter hunc codicem duobus aliis uſi ſunt, qui ad ejus vetuſtatem proximi acceſſerunt; uno Veneto ex Bibliotheca Cardinalis Beſſarionis, majoribus etiam literis ſcripto: altero ex magna Græcia advecto, cujus cum Vaticano ſummus erat conſenſus; ita ut ille ex hoc tanquam archetypo deſcriptus eſſe videretur. Licèt verò tum horum codicum, tum aliorum multorum, quos per omnes Italiæ Bibliothecas Carafa conquiſiverat; maximè verò ex Medicæa Florantiæ, varias lectiones ex codicum collatione notari curaverat idem Carafa: (quarum multas in ſcholiis retulit, ex quibus etiam Vaticani textus ſinceritas multis in locis confirmata & illuſtrata:) ad Vaticani tamen MS. codicis normam, qui omnium antiquiſſimus, reſpexerunt; & librum ipſum ad literam, quantum fieri poſſet, (niſi ubi conſtabat de manifeſto librariorum lapſu,) exprimebant: cujus bonitas non tam ex aliorum codicum conſenſu perſpicitur; quàm ex locis, quæ ab antiquis Scriptoribus adducuntur vel ex-

plicantur: qui ferè ſemper cum hoc exemplari conveniunt; niſi cùm aliorum Interpretum loca afferunt, non LXX. In libris Prophetarum (excepto Daniele, qui ex Theodotione in omnibus Eccleſiis legebatur) puram LXX. Verſionem reſipit hoc exemplar; cùm deſint quæ deeſſe debent, quæque ex veteribus Græcorum & Latinorum ſcriptis ſub aſteriſcis notata fuiſſe conſtet. Scopus hujus Editionis, ut ſcribit idem Caraffa, *non erat, ut ex Interpretationum aliarum permixtione Latinæ Vulgatæ vel Hebræo reſpondeat, ſed ut ad eam, quam LXXII. Interpretes ediderunt, quantum per veteres libros fieri poſſet, proximè accedat*. Contra etiam Editionem objicit vir doctiſſ. *Hoc exemplar Vaticanum ex illa, quæ pro pura habebatur in Hexaplis, & Communi ſive* Κοινῇ *mixtam eſſe*. Quòd ex locis quibuſdam in Pſalmis probare conatur, quæ aliter in Hexaplis, aliter in Vulgata & Romana Editione leguntur. Nec in Prophetis puram LXX. Verſionem reſipere, ex paucis aliis aſtruere nititur. Sed hæc parvi ſunt ponderis, cum paucis illis locis non obſtantibus, in quibus codices antiqui variare poterant, non tollitur generalis illa hujus Editionis puritas, nec inducitur generalis aliqua corruptela: aliàs de Græco Nov. Teſt. textu actum eſſet, in quo multò plures varietates (ſi molem libri ſpectemus) cernuntur, quàm inter hæc exemplaria Græca.

31. Quòd ad Latinam, ex Græca *τῶν ό* expreſſam, Verſionem attinet, quæ olim *Vulgata* nomen obtinuit, quâque ſola uſa eſt Eccleſia Latina ante Verſionem Hieronymi; quæque poſt Hieronym. tempore Gregorii Magni adhuc in uſo erat, ut ex variis Gregorii locis alibi adductis conſtat: etſi nunquam eandem cum Græca auctoritatem habuerit, nec eadem ubique eſſet per Occidentem: (tot enim Auguſtini tempore erant Verſiones Latinæ, ut vix numerari poſſent; eodem teſte) hanc tamen cæteris præfert Auguſtinus, quam ipſe *Italam*, Hieronymus *Vulgatam*, Gregorius *Veterem* appellat; quámque Hieronymus ad Græcam, quæ in Hexaplis erat ſincera, recenſuit & caſtigavit. Hanc Auguſtinus cæteris prætulit, *quòd verborum tenacior ſit, cum perſpicuitate ſententiæ*. Licèt autem in vulgari uſu fuerit: poſtquam tamen Nova Hieron. in Eccleſias poſt Gregorii tempora recepta fuerit; vel planè evanuit, (exceptis Pſalterio, partibus quibuſdam Eſtheræ & Danielis, Baruch, Epiſt. Jeremiæ, libris Macchabæorum, Eſdræ tertio & quarto, Sapientiæ & Eccleſiaſtico;) niſi quæ in veterum ſcriptis & commentariis reperitur; vel in unam cum Nova coaluit. Unde, cùm haud æquum viſum fuerit, ut Verſio illa, quæ Eccleſiæ Occidentalis nutrix fuerat, cùm conſenuiſſet, rejiceretur, nulla ejus ratione habita; rem magnam aggreſſus eſt Flam. Nobilius, vir in Patrum ſcriptis, & antiquis Eccleſiæ monumentis multùm verſatus, veteris hujus Verſionis Latinæ partes laceras in Veterum ſcriptis hic illic diſperſas, quaſi membra Hippolyti diſcerpta, in unum colligendo. Primò enim, Vulgatam hanc Latinam jam per mille annos intermortuam ex variis Veterum ſcriptis conquiſitam, quaſi redivivam ſtitit; idque ipſiſſimis ipſorum verbis, ubi haberi poterant: reliqua non ex proprio ingenio ſupplevit, ſed verba in hac Verſione uſitata, eaſdémque locutiones & phraſes, quantum res ipſa ferret, retinuit: ſimplicem enim & incultam illam loquendi formam ipſi LXX. conſtanter tenuerunt. *Habet enim Scriptura ſancta*, teſtibus Chryſoſt. & Greg. *ſuas proprietates & verborum formas ſimplices*: quæ licèt Criticis noſtris non arrideant; majeſtatem tamen divinam ſpirant. Unde illud Aug. *Verba cœleſtis Oraculi non ſunt reſtringenda ad regulas Donati; & melius eſt, ut nos reprehendant Grammatici, quàm ut non intelligant populi*. Secundò, Theſaurum ineſtimabilem annotationum doctiſſimarum ex Patribus Græcis & Latinis, & ex aliis Editionibus, omnibúſque Eccleſiæ ſcriptoribus antiquis, eorúmque monumentis, (quibus Editio Romana confirmatur vel illuſtratur, vel Scripturæ ſenſus verus & vera lectio eruitur & explicatur,) Herculeo labore compilavit: quas in ultimo noſtro Tomo imprimi curavimus, una cum iis, quæ in Scholiis Romanis à Nobilio prætermiſſa erant; adjectis etiam ipſis Græcorum ſcriptorum verbis, quæ interdum Latinè tantùm à Nobilio citantur. Scholia enim Romana cum Nobilii notis ſeorſim imprimere, ut in Editione Pariſienſi videmus, eſſet eandem cramben repetere: cùm pleraque, quæ in Scholiis habentur, etiam in Nobilii notis reperiantur, omniáque à nobis in unum corpus redacta ſint. Multa etiam veterum Interpretum fragmenta, quæ nec in Scholiis, nec in Nobilio habentur, propriis locis inſeruimus: quem laborem Lectori æquo haud ingratum fore ſpero.

32. Etſi autem Editionem hanc omnium, quæ extant, maximè ſinceram judicamus, & proximè ad puram Sept. Editionem accedere; tamen ex omni parte perfectam eſſe non audemus aſſerere: cùm hoc non aſſerant, qui ipſam ediderunt. Quædam enim habere poteſt σφάλματα ex librariorum incuria, incogitantia, vel audacia introducta; ut Aldina, Baſileenſis, aliæque Editiones; Hoc tamen non efficit, quin eadem ſit Verſio, quæ primis trecentis poſt Chriſtum annis, & Hieronymi tempore pro illa *τῶν ό* habita & recepta fuit: nec cauſa eſt ulla, cur non pro genuina Sept. Verſione, & non alterius auctoris cenſeri debeat. Nobilius ipſe, in notis ad Regn. 3. cap. 3. ſcribit, *quòd multis modis conſtat, aliqua admiſta ex aliis Interpretationibus, & nonnunquam ex margine quædam in textum irrepſiſſe*: & Editores in Præf. non dicunt, *ex omni parte perfectam & ſine menda eſſe; ſed ad eam, quam* L X X. *ediderunt, quantum per veteres libros fieri poſſit, quàm proximè accedere*. Joh. Morinus, ſtrenuus hujus Editionis defenſor, Diatr. part. 1. cap. 12. dicit, *omnium quæ nunc extant eſſe maximè ſinceram, & à mendis ac perturbationibus expurgatiſſimam; & ad primogeniam illam proximè accedere*. Poſtea etiam ſe explicat & ſcribit, *Hæc epitheta* (vera, germana, ſincera,) *rei fictæ, adulterinæ & ſuppoſititiæ opponuntur, non autem mendis aut labeculis aſperſæ*. Et Exerc. lib. 1. exerc 9. cap. 3. ad finem, *Negare nolim additamentorum Originariorum pauca quædam in Editione Romana ſupereſſe*, ut Eſa. 34. 4. Jer. 16. 17. Itaque cum larvis luctantur, & contra umbram propriam dimicant, qui quædam ex aſteriſcis adhuc manere magnopere contendunt: vel, ſi quædam loca proferre poſſunt, quæ apud veterem ali-

quem

quem ſcriptorem, præſertim apud Hieronymum, aliter lecta erant; ſtatim clamant, Verſiones hodiernas vitioſas & corruptas eſſe: nec veram LXX. Verſionem extare: cùm varietates iſtæ ne centeſimam partem codicis ſpectent; & in confeſſo ſit apud omnes, non omnimodam puritatem in hac Editione expectandam; ſed tantam, quæ eandem cum illa à Veteribus celebrata Verſionem hanc eſſe, oſtendit: quod paucis inſtantiis in contrarium everti non poteſt. Nec quicquam valet objectio cujuſdam, quòd *licèt non ſit ex Origenis mixta Editione deſumpta, tamen ex Edit. Vulg. ſive* Κοινῆ *deſumpta eſſe poſſet*: cùm ex iis, quæ ſupra de Vulg. diximus, conſtet Vulg. aliam non eſſe quam ipſam τὴν κοινὴν, quæ in Hexaplis forſaſſe emendatior erat, quàm in aliis quibuſdam libris. Si verò per *Vulgatam* intelligat mixtam ex Theodotione & illa τὴν κοινὴν Editionem; ultro concedit idem, ex eo quòd non habeat quæ aſteriſcis notantur, ſequi, *ex mixta illa Editione illam factam non eſſe*, cap. 8. p. 93. Hanc itaque Editionem Romanam, ut omnium, quæ extant, maximè ſinceram, in Bibliis noſtris exhibemus: quam ſine ulla variatione ſecuti ſumus, niſi quod per inadvertentiam verſiculus unus Exod. 25. 6. ex Londinenſi & Aldino exemplari in noſtram Editionem irrepſit, qui non eſt in Romana. Nobilii quoque Verſionem Latinam exactè retulimus, niſi quod quædam in Latina Verſione nonnunquam omiſſa (nam in Græca extabant) ſupplevimus.

33. Editio hæc Romana etiam nuper Londini prodiit in octavo, 1653. Græcè tantùm. In qua, etſi profiteantur ſe Editionem Romanam excudere; nimiam tamen licentiam aſſumpſerunt, eam pro libitu mutandi & interpolandi, ut ad Hebræum textum & nuperas Verſiones accomodarent. Non enim tantùm ordinem librorum, capitum, & verſuum, contra omnium antiquorum codicum fidem, in quibus diſcrepantiæ ab Hebræo per tranſpoſitiones quaſdam ſemper notatæ erant, ad normam Hebræi codicis reduxerunt, ut authores Germanicarum Editionum plerumque fecerunt, & Pſalmorum nomenclaturam, quæ à Veteribus, Juſtino, Cypriano, Hilario, Athanaſio, Hieronymo, Auguſtino, &c. obſervata erat, in illam Hebræorum commutârunt: ſed etiam quædam ex Complutenſi aliiſque Editionibus addiderunt, quæ in Editione Romana non habentur: ut Exod. 25. 6. ubi verſiculum ex Aldina Editione adjecerunt; & cap. 28. poſt verſ. 22. pro duobus verſibus, qui & in Romana & in Aldina Editione leguntur, ſubſtituunt octo verſus ex Complutenſi, ut Hebræo aptius reſpondentes. Quorundam etiam capitum diſtinctionem aliter, ac in Romana Editione, dederunt, ut Verſioni noſtræ Anglicanæ melius reſponderet. At hoc non eſt Editionem Romanam, vel antiquam LXX. Verſionem excudere, ut Editores præ ſe ferunt; ſed novam & mixtam Editionem conficere. In pleriſque tamen codicem Romanum exprimunt; & in hoc laudandi, quòd Editionem, quæ extat, optimam, ut minori forma, ſic minori pretio, parabilem fecerunt.

34. Reſtat, ut de MS. noſtro celeberrimo & vetuſtiſſimo, quem Alexandrinum vocamus, qui à multis diu deſideratus, in his Bibliis primùm lucem vidit, quædam addamus. Alexandrinum dicimus, non tam quòd ex recenſione Heſychii fuerit, à quo exemplaria per Alexandriam & Ægyptum ſecundum ipſius codicem caſtigata emanârunt; quàm quòd ex Alexandria primò allatus ſit per Cyrillum Lucarem, nuper Sedis Alexandrinæ Patriarcham, qui cùm ad Conſtantinopolitanam tranſlatus erat, hunc librum tanquam magnum theſaurum ſecum attulit, quem per D. Tho. Roe equitem auratum Regis noſtri apud Turcarum Imperatorem legatum, eidem Regi donavit. Exaratus eſt hic liber in Pergameno literis majoribus antiquis (quarum ſpecimen inter alias characterum formas dedimus ad finem Proleg. a.) ſine ulla capitum, verſiculorum, vel verborum diſtinctione, & ſine accentuum vel ſpirituum notis, exceptis quibuſdam ſectionibus, quæ per ſpacium quoddam inter verba deſignantur, & libris 5. quos per ϛίχους olim diſtinctos fuiſſe tradiderunt veteres; ſcil. Job. Pſal. Prov. Eccleſ. & Cant. ut ex libro Job, quem ex hoc MS. olim publicavit Patric. Junius perſpicere licet. His etiam in eodem volumine, atque eadem ſtichorum forma, adduntur libri Sapientiæ & Eccleſiaſtici. Deſcriptus eſt hic liber Alexandriæ per Theclam, fœminam nobilem, cujus nomen (jam oblineratum) ad finem libri olim inſcriptum fuiſſe, teſtatur idem Cyrillus, cujus verba ipſius manu initio libri exarata hæc ſunt: *Liber iſte Scriptura ſacra Veteris & Novi Teſtamenti, prout ex traditione habemus, eſt ſcriptus manu Thecla, nobilis fœmina Aegyptia, ante mille & trecentos annos circiter, paulè poſt Concilium Nicænum. Nomen Theclæ in fine libri erat exaratum, ſed extincto Chriſtianiſmo in Aegypto à Mahumetanis, & libri unà Chriſtianorum in ſimilem ſunt redacti conditionem: extinctum ergo & Theclæ nomen & laceratum, ſed memoria, & traditio recens obſervat.* Hæc Cyrillus. Quænam hæc Thecla fuerit, nolo anxiè inquirere. Quandam, iſtius nomine, martyrium pro Chriſto ſubiiſſe, conſtat ex Oratione Chryſoſt. in laudem S. Theclæ: at an ab hac ſancta fœmina codex hic ſcriptus fuerit, an ita dicatur, quia ad Monaſterium aliquod S. Theclæ dicatum pertinebat, non multùm refert, cùm conſtet, antiquiſſimum eſſe, & codicis Vaticani ſeculum æquare ſaltem, ſi non ſuperare: quod præter dicta, ſuadent tum ſcriptionis modus, characterum figura, accentuum & ſpirituum abſentia; tum alia, quæ ſummam vetuſtatem teſtantur: ut cùm frequenter ponunt (αι) pro (ε,) ut παιδιον pro πεδιον, αιρεσον pro αρεσον & è contra (ε) pro (αι) ut φυλαξε pro φυλαξαι. Ad eundem modum ſcribunt (ι) pro (ει) diphthongo, ut λιψη pro λειψει, (μ) pro (ν) ut εμμεσω pro εν μεσω. Sic μ ſæpe interponitur præſertim in deſcendentibus à λαμβανω, ut λημψομαι, pro ληψομαι, (ν) duplex pro ſimplici, in verbis à βαινω, ut διαβεννετε pro διαβαινετε; aliáque hujuſmodi quæ fortuitò ſcribæ errori non imputanda, cum ubique per totum codicem reperiantur. Nov. Teſt. iiſdem literis & eodem modo ſcriptum eſt, Evangeliis in κεφάλαια diſtincta, quæ ſingulis Evangeliis præfiguntur: ipſa etiam κεφάλαια in minores ſectiones ſive ϛίχους diviſa, quæ ſecundum Canones Euſebianos minio in margine diſtinctæ. In quibuſdam etiam mancus eſt: nam à Pſal. 49. 20. ad 79. 12. omnia deſunt; ut & in Novo

Teſtamento

Teſtamento Evang. S. Matth. uſque ad cap. 27. Ad finem libri, extant Epiſtolæ duæ Clementi Romano adſcriptæ: quarum prima eſt ipſiſſima Clementis S. Pauli diſcipuli, Veteribus decantata, quæ in Eccleſiis quibuſdam olim publicè cum Scripturis prælecta erat, ut omnes docti conſentiunt, & inter alios argumentis inſitis probat Nobiliſſ. Grotius, Epiſt. ad Gallos, quæ eſt 105. Hanc poſt mille annos, cùm periiſſe credebatur, in lucem revocavit ex hoc MS. Patricius Junius, eámque cum Verſione Latinâ publicavit. Altera lacera eſt & imperfecta, quam etiam cum priori edidit D. Junius Græcè tantùm. D. Grotio primi ſeculi eſſe videtur, & ante conſtitutum Eccleſiarum conſenſu Scripturæ Canonem ſcriptam fuiſſe: & licèt Clementis nomen præ ſe ferat, alterios tamen Clementis eſſe, antiqui judicârunt. Inter Vaticanum & hunc noſtrum conſenſus magnus in pleriſque obſervatur. Licèt in minutiis quibuſdam ſubinde differant, præcipuè in libro Joſua, etiam in Judicum, Reg. 3. & Job. Diſcrepantia invenitur maximè in propriis nominibus, in quibus inter omnes libros antiquus diſcrimen ſæpius occurrit. Hæc tamen non efficiunt, ut non ſit veræ & genuinæ Verſionis Sept. exemplar, prout apud antiquos Eccleſiæ Patres extabat. Mixtam enim Editionem non eſſe, probant additamentorum Theodotionis ſub aſteriſcis abſentia, & eorum quæ obelo notata ſunt præſentia: & cum Hieronymi aliorúmque commentariis, locíſque ab antiquis citatis vel explicatis conſenſus: unde & in ſingulis paginis unà cum Romana excudi curavimus, ubi ſcil. à Romana differt: ut hoc modo Lector utrumque exemplar inter ſe melius conferre poſſet, & duo antiquiſſima & nobiliſſima totius Orbis τῶν ό MSS. exemplaria uno intuitu conſpiceret. Quæ verò ex codice Alexand. ſubjicimus, ſine ulla mutatione exhibuimus, etiam ubi aliquando conſtabat de Scribæ errore, vel obſoletus illius ſeculi ſcribendi modus ad noſtrum fortaſſe reducendus videretur. Propoſuit quidem D. Junius multis antehac annis MS. hoc Typis evulgare, cujus etiam ſpecimen impreſſum vidi: ſed conſilium ejus multis viris doctis meritò improbatum, ejus progreſſum retardavit; dum multa pro arbitrio ex MS. detruncavit, & mutavit; idque cùm nulla premebat neceſſitas, prout ex Catalogo ſatis magno vocabulorum per pauca Geneſeos capita, quæ ipſe mutaverat & expunxerat, (quem mihi oſtenderat Typographus) conſtat. Idem etiam ex notis ejus, quas impreſſas dedimus Tomo ult. percepi: ubi multa à codice Alexandrino diverſa inveni, ſæpe lectionem Romanam pro Alexandrina poni, & ex Romano, Veneto, Complutenſi, & Alexandrino exemplari, invicem mixtis, novam quaſi Editionem conflatam: Unde non ſine magno labore, notas ejus reviſendi onus erat impoſitum, ut codicem noſtrum ab ejus mutationibus liberarem, & unicuique Editioni, quæ ſibi propria erant, redderem. Hanc viam inire mihi non placuit; cui religio eſt, quicquam in tam celebri MS. immutare, niſi cùm librarii error manifeſtus poſtulabat. Integrum itaque hic exhibemus MS. non mutatum, nec mutilatum, vel interpolatum; omnia Lectoris docti & pii judicio ſubjicientes. Quæ autem contra hoc exemplar, inter alia objicit vir Rev. quæſtione ſequente, in reſponſione ad ea, quæ ab ipſo aliiſque adferuntur, ut probent, veram LXX. Verſionem hodie non extare, diſcutiemus.

34. Tandem ad quæſtiones maximi momenti deventum eſt, ad quas omnia hactenus dicta referenda ſunt, ſcil. de ſinceritate hujus Verſionis, An quæ hodie extat, vera & genuina ſit Sept. Verſio, quæ apud Judæos ante Chriſtum, ab Apuſtolis & Eccleſia Chriſtiana poſt Chriſtum in uſu fuit; quæque apud Veteres tantoperè celebrata erat: Et de ejus auctoritate, An divina & Authentica ſit, ut quidam; an nullius planè auctoritatis, ut alii Neoterici ſtatuunt? Has enim quæſtiones pervicacia quorundam recentiorum, & partium ſtudium, nobis peperit. De prima primùm dicendum, de qua hæc præfari libet: Hic non quæri, An LXX. ſolùm Pentateuchum, an omnes libros Vet. Teſt. verterint (de hoc enim ſupra egimus, Paragr. 11. ubi oſtendimus, totum Vetus Teſtamentum ab ipſis converſum eſſe:) nec an alia Græca Verſio facta ſit tempore Philometoris, quæ in locum Sept. ſuccreverit: probavimus enim unicam tantùm Varſionem Græcam ante Chriſti tempora notam fuiſſe, nec à Judæis vel à Chriſtianis aliam agnoſci; ſed an illa, quam Judæi variis ſeculis ante Chriſtum in Synagogis prælegerunt, quam Apoſtoli & Evangeliſtæ in ſcriptis & ſermonibus ſuis citârunt, quámque Eccleſiæ Chriſtianæ reliquerunt; quæque apud Veteres in tanto honore fuit; adhuc ſuperſtes ſit, ita ut vera & genuina ejus exemplaria habeamus. Hoc enim ſi probatum dabimus, fruſtra ſe torquent Neoterici, ut probent non Philadelphi, ſed Philometoris tempore confectam fuiſſe; nec omnes libros LXX. vertiſſe, ſed tantùm 5. libros Moſis. Hæc enim, licèt falſiſſima eſſe ſupra, ni fallor, demonſtratum ſit, nec veritati vel auctoritati hodiernorum codicum quicquam derogant. Unde nobis perinde erit, quid de his ſtatuant, modò quæſtionem propoſitam probemus. Nec negamus, codices Græcos hodiernos ſuos nævos, & mendas habere; &, pro omnium librorum antiquorum fato, ſordes quaſdam contraxiſſe, per frequentes deſcriptiones, & exemplarium per totum orbem diſperſionem, jam per annos ferè bis mille, à quo primùm facta eſt hæc Verſio. Fatetur enim Nobilius, nobilis ille hujus Verſionis Scholiaſtes, ejúſque defenſor ſtrenuus, Præf. ad Edit. Lat. Rom. quòd *poſt Hieronymi ætatem, librariorum primùm, deinde Typographorum inſcitiâ & impudentiâ, confuſis variis interpretationibus alienóque loco poſitis, membraniſque laceratis, & luxatis, dictionibus ſæpe contaminatis, liber ille, qui naſcenti Eccleſiæ bonæ obſtetricis, creſcenti nutricis officium præſtiterat, non ſolùm exiguo cum fructu, ſed cum magno dolore legebatur.* Etiam & hoc monendum, demonſtrationes Mathematicas non expectandas eſſe, quæ in rebus hujuſmodi haberi non poſſunt; ſed quæ ex probatis cujuſque ſeculi ſcriptoribus, & antiquorum exemplarium cum hodiernis collatione; Eccleſiæ etiam Judaicæ & Chriſtianæ conſenſu & praxi, &c. petuntur. Denique & hoc præfandum, licèt onus probandi nobis non incumbat, cùm Verſio hæc apud Judæos ante Chriſtum, & à temporibus Chriſti in uſu continuo, Eccleſiæ præſertim Græcæ, ſemper fuerit, & adhuc ſit, & in poſſeſſione

ſione ſuæ auctoritatis poſits, ſub nomine LXX. Seniorum; unde ad eos, qui contrarium affirmant, probandi munus pertinet: tamen ex abundanti ea proferemus argumenta, quæ non niſi pertinacem in aſſenſum trahere poſſunt.

36. De hac quæſtione, quæ ſæculis ſuperioribus erat ignota, recentiores acriter contendunt. Poſtquam enim Concilium Trident. Vulgatam Latinam pro Authentica habendam declaraſſet, hinc quidam Eccleſiæ Romanæ Doctores, licèt contra mentem Concilii, contra omnes alias Verſiones, præcipuè contra Græcam, quæ cum Latina contendere videtur, inſurgunt; cùm illa in Oriente, ut hæc in Occidente, in uſu communi ſemper fuerit, adhucque ſit: nec tantùm contra Verſiones, ſed contra ipſos fontes, & textus Originales, calamos ſtrinxerunt. Alii è contra extrema ſectantes ex imbecillitate humana, non tantùm Vulgatam Latinam, ſed & omnes Verſiones antiquas; & inter reliquas, Græcam, utpote omnium antiquiſſimam, (quam eo nomine odio proſequuntur) rejiciunt, & ſolos textus Originales, prout hodie extant, unicè venerantur. Inde apud utroſque ſunt, qui Græcam hodiernam explodunt, & ita corruptam, & interpolatam eſſe clamitant, ut eadem cum illa, quæ apud antiquos olim in uſu fuerat, dici non mereatur. Contra plerique viri graves & docti, qui in hac arena ſudârunt, & partium ſtudiis non abrepti nudam veritatem quærunt, ut aliam non agnoſcunt præter illam Sept. ante Verſionem Aquilæ; ita illam, ſæpius ab Origene, Euſebio, Luciano & Heſychio emendatam & repurgatam, adhuc extare ſentiunt, eandémque planè eſſe hodiernam cum illa apud Veteres celebrata: & licèt, pro fato omnium librorum, ut ſupra diximus, multa paſſa ſit à librariis, & injuria temporum: hæc tamen tanti non eſſe, quin vera, & genuina adhuc ſit, & haberi debeat, Verſio illa quæ hodie extat. Quod rationibus ſequentibus ſtabiliri exiſtimant.

37. Primò, habemus teſtimonium Judæorum generale, apud quos hæc Verſio publicè in Synagogis, & privatim à pleriſque lecta & recepta fuit per tria ferè ſecula ante Chriſtum, & poſt Chriſtum ad tempora poſt-Talmudica ſcil. poſt Juſtiniani tempora: quod ſupra oſtendimus ex Ariſtæa, Joſepho, Philone, Talmude, & Rabbinis, & ex ſcriptoribus Chriſtianis omni exceptione majoribus. Eandem verò fuiſſe ipſorum Verſionem cum noſtra hodierna, inde conſtat, quòd primi Chriſtiani à Judæis Helleniſtis Verſionem ſuam Græcam acceperunt; quam ad noſtra tempora ſucceſſivè continuatam fuiſſe, præſertim in Eccleſia Græca, ſtatim probabimus: unde una eadémque operâ probabitur, eandem cum hodierna fuiſſe illam Chriſtianæ Eccleſiæ primævæ, & Judæorum Verſionem. Præter hoc argumentum, quo firmius in hac materia dari non poteſt, idem oſtendi poteſt ex ſcriptoribus Judaicis, præcipuè ex fide dignioribus, qui Scripturæ teſtimonia in ſcriptis ſuis ex Verſione LXX. ſui temporis citant, quæ cum hodierna Græca exactè congruunt. Hoc de Joſepho & Philone apud omnes conſtat; qui teſtimonia Scripturæ ubique ſecundum Verſionem Græcam hodiernam proferunt, etiam in iis locis, ubi LXX. Verſio ab Hebræo diſcrepare videtur. Conſulat quis Philonem, verbi gratiâ, libro Leg. Allegoriarum, & videbit citata loca cum Verſione Græca convenire, cùm ab Hebræo differunt: ut Gen. 2. 2. legit Philo, *die ſexto*, ut & LXX. cùm in Hebr. ſit, *die ſeptimo*. Idem obſervare licet, cap 2. 3. 4. cap. 3. 15. & locis aliis innumeris. Unde & Rever. Uſſerius. Syntag. c. 3. p. 25. fatetur, Philonem Alexandrinum, eò quod communi Helleniſtarum uſu hæc Verſio recepta ſit, in Pentateuchi explicatione ſemper illâ uſum eſſe.

38. Secundò, idem probatur ex locis Vet. Teſt. quæ ab Apoſtolis & Evangeliſtis proferuntur plerumque ex LXX. etiam cum LXX. & textus Hebr. non videntur convenire. Interdum quidem, licèt rarò, textum Hebræum ſequuntur, ne Verſionem Sept. Authenticam facere viderentur, vel Hebræo præferre; aliquando ſenſum verborum, non ipſa verba, vel ſecundum Hebræum vel Græcum retinent: In pleriſque tamen Verſionem LXX. ſequuntur, & in omnibus iſtis locis verba ab ipſis prolata cum noſtris exemplaribus congruunt. Unde Auguſt Epiſtol. ad Hieronym. inquit, *Non parvum pondus habet illa* (Verſio Græca) *quæ ſic meruit diffamari, & quâ uſos Apoſtolos non tantùm res ipſa indicat, ſed etiam te atteſtatum eſſe memini*. Ex locis multis pauca ſeligemus, ubi ſequuntur Græcam *τῶν ό*, etiam cùm aliter in Hebr. legitur. Luc. 3. 36. in genealogia Chriſti numeratur Cainan ſecundum Sept. Gen. 11. 12. At in codicibus Hebræis, iſtius Cainanis nulla eſt mentio: In codicibus tamen hodiernis Græcis legitur. Act. 7. 14. dicit S. Stephanus, Jacobi familiam, quæ cum ipſo in Ægyptum deſcendit, fuiſſe 75. animarum: ſic etiam legunt codices noſtri Græci cum antiquis, Gen. 46. 28. At in codicibus Hebræis dicuntur fuiſſe tantùm 70. Eodem cap. Act. ſcil. 7. verſ 43. *ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ*, *tabernaculum Molochi* ſic codices Græci hodierni. Hebr. tamen Amos. 5. 26. legit, *tabernaculum* מלככם *Regis veſtri*. Sic Rom. 10. 18. citat Apoſt. locum ex Pſalm. 19. 5. *In omnem terram exivit φθόγγος αὐτῶν, vox eorum*: Sic Apoſtolos, ſic omnes noſtri codices At Hebraicè legitur קום *linea eorum*. Hebr. 11. 21. *adoravit Jacob ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ, ſuper ſummitatem baculi ſui*: & ſic legunt codices hodierni. At in Heb. Gen. 47. 31. legitur, ſecundum punctationem hodiernam, *in caput lecti* differentia enim lectionis eſt tantùm in punctis, ut ſupra notavimus. Rom. 15. 12. citat Apoſtolus locum ex Eſa. 11. 10. ubi verba ſecundum LXX. & noſtros codices ita redduntur; *Erit radix Jeſſe, qui ſtat in ſignum populorum, & qui etiam exſurget regere gentes: in eum gentes ſperabunt*. At ſecundum textum Hebr. eſt; *In illa die radix Jeſſe, qui ſtat in ſignum populorum: ipſum gentes deprecabuntur*. Luc. 3. 6. citat Evangeliſta, ex Eſaia 40. 5. *Videbit omnis caro Salutare Dei*: ſic habent etiam noſtri codices. At in Heb. eſt, *Videbit omnis caro, quod os Dei locutum eſt*. Idem videre eſt in Rom. 9. ult. collato cum Eſa. 28. 16. Heb. 10. 5. citato ex Pſal. 39. 7. aliiſque locis: ubi quæ ab Apoſtolis verba proferuntur, eadem reperiuntur in codicibus Græcis, licèt verba aliud ſonare videantur in textu Hebræo. In multis aliis etiam locis conveniunt

Tt verba

verba Apoſtolorum cum Græcis codicibus hodiernis, ubi etiam textus Hebr. conſentit. Ut hujus argumenti vim eludant, hoc effugium excogitàrunt quidam, quod planè miſerum eſt, & deſperatæ cauſæ indicium; quòd Apoſtoli & Evangeliſtæ loca illa, quæ citârunt, de novo interpretati ſunt, prout Sp. S. illis ſuggerebat, quæ poſtea per ſcribas & alios, ita deſcripta ſunt & immutata in omnibus Græcis exemplaribus, ut hoc modo exemplaria Græca τῶν ό concordarent cum Evangeliſtis: ſic Apoſtoli Interpretum veſtigiis non inhærebant, ſed exemplaria Græca ex Apoſtolorum ſcriptis mutata ſunt. At hujus commenti vanitatem oſtendunt, quòd non in omnibus locis, ſed in quibuſdam tantùm hæc mutatio facta ſit, cùm eadem eſſet cauſa, ut ita fieret in omnibus: & planè incredibile eſt, omnes Græcos codices per totum orbem, qui vel in Judæorum, vel Chriſtianorum manibus eſſent, tali alicui codici conformes ſubitò factos fuiſſe: nam ſi fingamus, Chriſtianos, codices ſuos omnes Apoſtolorum verbis conformes reddidiſſe, anne Judæi etiam ſuos mutare vellent? Imò hoc Chriſtianis exprobraſſent, quòd Verſionem LXX. falſaſſent, cùm contra eos diſputantes locs ex Verſione LXX. attuliſſent: aliter enim in ſuis codicibus legerunt. Denique, cur nemo Veterum de hac mutatione locorum quidquam ſcripſerit, ſed omnes de eo altum ſilent? Imò planè contrarium affirmant, cùm omnes uno ore fateantur, Apoſtolos ex Translatione Sept. teſtimonia protuliſſe. Hoc itaque, ut febricitantis ſomnium, meritò rejicimus; certúmque manet, ſacros Nov. Fœderis ſcriptores, teſtimonia, ut plurimum, Vet. Teſt. ſecundum LXX. Verſionem citaſſe: quæ cùm ita in codicibus hodiernis reperiuntur, prout illi citârunt, argumentum invictum præbent pro veritate & ſinceritate noſtrorum codicum.

39. Ex dictis planè refelluntur duæ Hieronymi aſſertiones. Primò, negavit Verſionem τῶν ό ab Apoſtolis unquam in ſuis ſcriptis citari. At cum locis clariſſimis ab Auguſtino allatis, contrarium fateri coactus eſſet; affirmavit, hoc tantùm ab iis fieri, cùm Verſio Sept. cum Hebræo conveniebat, non ubi diſcrepabant. Epiſt. 101. ad Pammach. lib. 15. Comment. in Eſajam & in Malach. 1. & Epiſt. ad Algaz. q. 2. At hoc etiam à vero abſonum eſſe, ex locis à nobis jam allatis luce clarius probatur. Interdum quidem citantur loca, quæ nec in Heb. nec in Græc. inveniuntur: ſed alluſione quadam ſenſus utcunque retinetur, ut Matth. 5. 33. ex Lev. 19. 22. & Matth. 10. 35. 36. ex Mich. 7. 6. &c. Interdum etiam, uti diximus, relictis LXX. ne Verſionem eorum Authenticam facere viderentur; vel quia textus Hebr. ſenſum habet meliorem, hunc ſecuti ſunt; ut Job. 19. 37. ex Zach. 12. 10. Matth. 2. 15. ex Hoſ. 11. 1. aliiſque locis pauciſſimis. Plerumque tamen ad LXX. reſpiciunt, non ad textum Hebræum; ut in locis ſupra allatis, innumeriſque aliis patet. Profert quidem Hieron. Præf. in Pent. & in Joſ. & in Paralip. quinque loca ab Evangeliſtis & Apoſtolis citata, quæ in LXX. non extant, ſed in Hebr. inveniuntur, quæ vehementer pro more urget; ſcil. *Ex Aegypto vocavi filium meum*, Et, *Quoniam Nazaræus vocabitur*. Et, *Videbunt, quem confixerunt*. Et, *Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ*. Et, *Quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis aſcenderunt &c.* Quibus reſponderi poteſt, excepto primo, & fortaſſe tertio, reliqua nec in Hebræo, nec in Græco, quoad verba reperiri. In primo verò, eſt tantùm unius literulæ differentia, cùm LXX. legerint בניו *filios ejus*; Evangeliſta, בני *filium meum*. In tertio, codices Græci variarunt; alii enim legunt ὠρχήσαντο, *ſaltaverunt*, alii (ut ex Nobilii notis in Zach. 12. conſtat) legunt ἐξεκέντησαν, *compunxerunt*, ut eſt in Hebræo. Sic videmus, hanc Hieronymi jactantiam in fumos abire. Secundò, affirmavit Hieronym. de Epiſtola ad Hebræos, dubitaſſe veteres, quia loca in ea adducuntur juxta LXX. non ſecundum Hebræum. At hoc ejuſdem commatis eſt cum priori. Nam de hac Epiſtola nunquam dubitârunt Græci, inter Latinos pauci: & qui dubitârunt, non hac de cauſa dubios fuiſſe liquet, quia teſtimoniis ex Græco utitur; (hoc enim nullus affirmat;) ſed quia cap. 6. & 10. Novati erroribus patrocinari videtur. Deinde, qui fieri poſſit, ut huic Epiſtolæ contradicerent, quia teſtimoniis ex Græca τῶν ό, utatur; cùm Eccleſiæ Orientales, Occidentales, Græcæ, Latinæ, Græca τῶν ό, vel ex ea expreſſis Verſionibus, tunc temporis ubique uſæ ſint.

40. Tertiò, poſt Apoſtolorum tempora, Eccleſia Chriſtiana, ejúſque præcipui Doctores, apud quos Verſio LXX. in magno honore fuit, hanc publicè in Eccleſiis, vel ex ea factas Verſiones (ſola excepta Syriaca prima) legerunt, populo expoſuerunt, in hanc commentati ſunt, ex hac exorientes hæreſes & errores jugulârunt, eámque ſcriptis ſuis ubique illuſtrârunt: imò, ut olim S. Auguſt. an alia eſſet præter Græcam, quidam ignorabant. Eandem verò fuiſſe cum hac noſtra, unicuique planè conſtabit, ſi quis Editionem Venetam, & quæ ex ea expreſſæ ſunt, (exceptis quibuſdam, de quibus ſupra,) maximè verò Romanam, vel noſtram Alexandrinam, cum veterum ſcriptis conferat. Commentarios ediderunt Hilarius, Ambroſ. Auguſt. in Pſalmos, Cyrillus & Procopius in Eſaiam; Origenes & Ambroſ. in Prophetas majores; Cyrillus in Geneſin, Leviticum, & Prophetas majores, & quòd nuper prodiit, in minores; Hieronymus in omnes Prophetas; Chryſoſt. & Theodoretus in totum ferè Vet. Teſtam. vel in partem ejus majorem. Jam ſi quis horum commentarios cum Editionibus prædictis conferat, experietur in locis quæ primò occurrunt, & ſtatim deprehendet, textum Græcum hodiernum eundem eſſe cum eo, quem antiqui iſti ſcriptores ubique illuſtrârunt: quædam hic illic diſcrepantia inveniet, ut in omnibus ſcriptis antiquis; ſed quæ ne centeſimam partem conficiunt eorum, in quibus conveniunt. Præter Commentarios, etiam in Veterum ſcriptis ubique textus quidam citantur, quos aliquando (longiores præſertim) ad verbum exprimunt, aliquando memoriter citant. Hoc cum dictis Editionibus ſi quis contulerit, magnam ferè ſemper conſenſionem inveniet: quod ut in vetuſtiſſimis Eccleſiæ ſcriptoribus, Ignatio, Juſtino, Irenæo, Tertulliano, &c. ubique eſt videre, ita in illo, qui omnes hos præceſſit Clemente Romano, Apoſtolorum Petri ac Pauli diſcipulo: cujus Epiſtolam ad Corinthios, è tenebris

ubi

ubi ſupra mille annos delituerat, eruit, & ex MS. noſtro Alexandrino in lucem produxit Patric. Junius. In hac Epiſtola multa ex Vet. Teſt. citantur, ut initio Epiſtolæ, verſu 6. ex Gen. 4 in quibus hæc verba Cain ad Abelem, *Egrediamur foras*, extant: & alibi loca plura adducit ex Verſione pura τῶν ὁ, ut annotavit Clariſſ. Grotius Epiſt. ad Gallos 105. quæque cum noſtris Editionibus mirè conveniunt. Ubi autem memoriter tantùm verba refert, vel plura loca in unum coacervat, (quod & Apoſtolis frequens erat,) ſenſum potiùs, quàm verba reſpiciens; apertum eſt, haud aliam Verſionem, quàm illam LXX. uſum fuiſſe; non verò ſecundum textum Hebræum allegâſſe; & quod verborum ſenſus cum noſtris codicibus conſentit.

41. Quartò, Idem clarè probatur ex variis locis, quæ commemorant antiqui Eccleſiæ Patres apud LXX. abfuiſſe, & in Hebræo adfuiſſe, quæ aſteriſco notârunt; vel in textu Græco redundâſſe, & in Hebræo abeſſe, quæ obelo notârunt; vel alio ordine poni, quàm in codicibus Hebræis. Sic Joſ. 20. tres verſus in antiquis Editionibus Græcis defuiſſe, ex antiquis Græcorum commentariis liquet, (ut obſervat Nobilius in notis,) licèt in Hebræo extarent. At abſunt iidem in Editione Veneta, Romana, Alexandrina. In Hierem. 17. initio, notavit Hier. quatuor verſus in textu LXX. abfuiſſe, quæ & abſunt in Edit. Rom. Aldina, & noſtra. Eſa. 1. 4. aberant hæc verba, *Abalienati ſunt retrorſum*, teſtibus Hieron. & Baſil. vel (quod idem eſt) ſub aſteriſco notata erant: quæ verba etiam in Editionibus noſtris abſunt. Sic Eſ. 2. verſum 22. abeſſe notârunt Hieronym. Baſil. Cyrill. Eſa. 6. v. 13. aberat, & cap. 9. v. 6. cap. 10. 4. cap. 14. 1. cap. 23. 7, 13. cap. 4. 7, 8. vel toti, vel quædam eorum particulæ ab antiquis notantur cum aſteriſco; eò quod aberant à Græca τῶν ὁ. Eadem verò verba in noſtris codicibus plerumque exulant. Multa talia ubique occurrunt apud Nobilium. Secundò, multa à Veteribus obelo erant notata, quæ in LXX. extabant, ſed in Hebr. deerant. Talia multa diligenter collegit. D. Morinus, exerc. Bibl. 9. c. 2. Joſ. 15. 60. annumerantur urbes 11. quæ, teſte Hieron. in Mich. 11. non reperiuntur in Hebræo; at omnes recenſentur in Edit Romana, Veneta, Alexandrina; etiam Baſileenſ. Argentor. & Francofurt. quamvis hujus auctor multa addidit, & varia expunxit, ut textui Hebræo conformem redderet. Loca iſtiuſmodi multa notantur à Veteribus. Joſ. cap. ult. Deut. 32. 43. Prov. 9. 2. Reg. cap. ult. ad finem. 3. Reg. c. 8. 53. Ezech. 17. 23. aliáque plurima: ubi verſus unus, vel plures, vel unius particulæ quædam à Juſtino, Hilario, Epiphanio, Theodoreto, Procopio, aliiſque deeſſe dicuntur. quæ omnia in Editionibus hodiernis deſunt. Tertiò multa ſunt capita, verſúſque, varii qui transponuntur, hoc eſt, aliter ponuntur in Græca LXX. Editione, quàm in Hebræo: quas tranſpoſitiones obſervârunt Veteres in codicibus ſuis fuiſſe. Sic Exod. cap. 36. 37. 38. 39. omnia variè tranſpoſita olim fuerunt, quæ eodem modo tranſpoſita ſunt in noſtris codicibus. 3. Reg. cap. 3. 4. 5. variè tranſponuntur. Sic in Jer. à cap. 25. ad finem libri, omnia aliter ponuntur. Plures tales tranſpoſitiones in Proverbiis, libris Regum, Eccleſiaſtico, &c. olim fuiſſe, oſtendunt notæ Nobilii, & obſervârunt Orig. Epiſt. ad Jul. Afric. Olympiodorus, Theodoret. Procopius, Gazæus, & alii: ita etiam hodie eſſe in Editionibus dictis, Veneta, Rom. Alex. ex locorum inſpectione patet. Ita ut ex iis, quæ vel abeſſe vel adeſſe, vel alio loco & ordine diſponi, notârunt Veteres in ſui temporibus codicibus Græcis, cùm eadem planè in noſtris codicibus inveniantur; quis niſi vertigine abreptus negabit, Verſionem hodiernam eandem cum illa Antiquorum eſſe? Si quis autem quærat, unde iſta capitum ac verſuum tranſpoſitio originem duxerit: Reſp. ſive ex ſchedarum confuſione, antequam compactæ fuerint, ut ſuſpicatur D. Capellus; ſive ex ſciolorum audacia, qui ordinem meliorem introducere vellent; ſive alia de cauſa evenerit; hoc nihil contra Verſionem τῶν ὁ facit: cùm eadem poſſit eſſe Verſio, licèt capitum & ſententiarum ordo permutetur; nec à ſitu in codice Sacro pendet Verbi divini auctoritas, ſed à Dei ipſius infallibili veracitate; & ſupremo imperio. Sic, ſive Prophetæ majores, ut hodie; ſive minores, ut olim, primo loco ponantur; eadem eſt utrorumque auctoritas. Sic in N. Teſt. ordo Evangeliſtarum, Actuum, & Epiſtolarum hodiernus multùm differt ab illo, quem in multis antiquis MSS. codicibus invenimus: hoc tamen eorum auctoritati non derogat. *Non enim cura erat Prophetis, tempora conſervare, quæ hiſtoriæ leges deſiderant*: ut olim Hieron. in cap. 25. Hierem. Judæi etiam hodie ordinem librorum Vet. Teſt. diverſum habent ab eo, quem tam Græci, quàm Latini habent codices, omnéſque Verſiones hodiernæ in linguis vernaculis.

42. Quintò, Ex antiquis libris MSS. quorum quidam nuper in lucem editi, Verſionem illam Veterem τῶν ὁ adhuc extare, clariſſimè oſtenditur. De hoc codice Vaticano & noſtro Alex. non opus eſt plura addere iis, quæ antea dicta ſunt. Hi enim cùm Hieronym vel Origenis ferè tempora attingunt, palàm teſtantur, Verſionem Græcam, quam his temporibus Eccleſia ſecuta eſt, eandem cum hodierna eſſe. Præter hæc; alia omnia, quæ hodie reperiuntur, vetuſta monumenta idem demonſtrant. 1. Codex Cottonianus exhibet Geneſis Verſionem Græcam, cujus pleraque capita ad Gen. 47. cum Editione Romana collata, in Tomo noſtro ſexto habentur. Liber hic MS. eſt longè vetuſtiſſimus, Vaticano, & Alexandrino antiquior: quem ſæpius audivi Rev. Uſſer. affirmantem, *eſſe omnium totius orbis antiquiſſimum*, quantum conjicere poſſet. Si verò cuiquam placuerit Variantes Lectiones iſtius codicis, quas notavimus, perlegere; perſpiciet planè, eandem cum hodierna Verſionem illam fuiſſe; nec in rebus alicujus momenti diſcrepare: & varietates paucas eſſe, quales in omnibus libris, ſi cum antiquis exemplaribus conferantur, inveniuntur. 2. Teſtatur Doctiſſ. Maſius, Præf. in Joſ. ſe habuiſſe Syriaca exemplaria antiqua ſupra mille annos abhinc *conſcripta Alexandriæ viz. anno ab Alex. Mag.* 927. hoc eſt, ante annos 1000. ſecundum æram Chriſtianam: *quæ ad verbum converſa erant ex Græco exemplari, quod manu Euſebii ad Origenis libros, quo in Eccleſia Cæſarienſis Bibliotheca aſſervabantur, emendatum erat; cùm ei ad hanc rem adjutor fuiſſet ſuus Pamphilus.* In his libris Syriacis,

eùm omnes obique notæ, (aſteriſci, obeli, lemniſci, & hypolemniſci,) ſummâ curâ, & incredibili diligentia appoſitæ fuerint; ſine magno labore, & nullo errore deprehendi judicarique poterant, eæ, quas modò dicebam, additiones. Libros habuit præter Joſuam, ut ipſe refert, Judicum, Regum, Chronicorum, Eſdræ, Estheris, Judith, Tobiæ, & partem Deuteron. Ex hoc codice Syriaco, qui ipſiſſima Origenis Hexapla referebat, librum Joſuæ edidit Maſius, & aſteriſcos omnes atque obelos, lemniſcos etiam & hypolemniſcos appoſuit, (quos in Tomo noſtrò ultimo Lector inveniet,) & omnia quàm accuratiſſimè correxit; ut, demptis aſteriſcis, Verſionem Græcam puram, quæ in Hexaplis extabat, exactè repræſentaret. 3. Extat in Bibliotheca publica Cantab. vetuſtiſſimum exemplar Chronicorum, quod ex Græcia cum aliis multis ſelectis libris Græcis olim allatum erat, per Theodorum, Archiepiſcopum Cantuarienſem, qui ſedem illam tenuit anno Chriſti 668. teſte Godvvino de Præſulibus Angliæ: unde conſtat ante mille annos hunc librum ſcriptum fuiſſe. Antiquis literis deſcriptus eſt, quarum figura in quibuſdam ab hodiernis differt. Hunc codicem cum Romana collatum habeo opera generoſi ſummæque ſpei Juvenis, D. Man. Collegii Chriſto dicati Cantab. nuper Commenſalis, qui Lectiones Variantes mihi miſit, quas in Tomum ultimum rejicimus. 4. Edidit Job. Curterius Procopium in Eſaiam, cum ejus Verſione Latina: cui etiam addidit Eſaiæ textum ex admirandæ antiquitatis libro MS. quod olim ad Cardinalem Rupifucaldianum pertinuit, & Marchalum Renatum aliquando poſſeſſorem habuit. Liber iſte, ut refert Joh. Morinus, qui ipſum vidit, & cum aliis exemplaribus contulit, continet Prophetas, (è quibus Eſaiam publici juris fecit Curterius,) Hoſeæ quatuor priora capita cum commentariis Job. Philippæus. Deſcriptus eſt ille codex ex Apollinarii Cœnobiarchæ codice, in quo ad finem hæc verba adjiciuntur; *Deſumptus eſt Eſaias ex Hexaplis juxta Editiones: collatus autem cum Hexaplo alio, in quo iſta adnotantur. Accuratè Editiones omnes correcta ſunt: collatus enim cum Tetraplo Eſajæ & cum Hexaplis. Ad hæc, ab initio etiam uſque ad viſionem Tyri, accuratius emendatus eſt: uſi enim fuimus ad finem uſque Viſionis, quæ de Tyro eſt, Tomis Origenis, in quibus Eſaiam explicat: & ſedulò advertentes, quo ſenſu ſingulas dictiones ſumpſiſſet, quantum potuimus, omne dubium ex ſenſu ipſius correximus. Præterea collata eſt etiam quæ LXX. virorum eſt Editio cum iis quæ in Eſaiam ſcripſit Euſebius, atque in quibus erat varietas ex indagatione explicationis ſenſu, eam ipſi quoque correximus. - Ego Euſebius Scholia adjeci. — Pamph. & Euſeb. correxerunt* Hic videmus Apollinarium puriſſimum textum ex Hexaplis & Tetraplis exſcripſiſſe: quæ verò ex aliis codic. exſcripſit, in margine annotavit; obeli autem notam in honorem LXX. omiſit. Notæ, quas in margine adhibuit, ſunt, aſteriſcus, lemniſcus, & hypolemniſcus, illo addito ex Hebræo, his ex variis codicibus. De quibus aliiſque ad hoc MS pertinentibus, vide quæ in ultimo Tomo noſtro habentur collecta à Doctiſſ. viro Guilielmo Norvvich, S. T. D. nuper S. Petri Cant. Socio; qui librum cum Editione Romana contulit; obelos, omnéſque varietates collegit, & quicquid in vetuſtiſſimo iſto codice obſervatu dignum eſt, non minori judicio, quàm diligentia extraxit. 5. In Cardinalis Barbarini Bibliotheca Romæ, eſt aliud exemplar Prophetarum vetuſtiſſimum, ſcholiis marginalibus ex Aq. Symmacho, Theodotione, Luciano, & in Hoſ. 5. ex Verſione Quinta, item ex Heb. & Syr. ut & aliis exemplaribus LXX. inſignitum. Secundum Hexapla hunc codicem correctum fuiſſe conſtat, quòd in locis quibuſdam ſcriba exhibet ſpecimina quædam textus Hebræi, & Verſionum Græcarum, prout in Hexaplis diſpoſita erant, per columnas, de quibus quædam ſupra dicta ſunt. ſect. 23. Hujus exemplaris collationem cum Editione Romana comparavi, quam cum varietatibus in textu, & ſcholiis Marginalibus inter alia ejuſmodi in ultimo Tomo hujus operis Lectori exhibemus Horum vetuſtiſſimorum exemplarium collationes, ſi quis cum Editionibus hodiernis, Veneta, Romana, aut Alexandrina, quorum diſcrepantiæ dicto Tomo ſexto habentur, conferre velit; inveniet inter omnes magnum conſenſum: varietates etiam pauciores & minoris momenti eſſe, quàm quæ ex variis Græcis Nov. Teſtamenti exemplaribus congeſſimus. Adeò ut ſi quis ex iis inferre velit, non eandem eſſe Verſionem illam antiquorum cum hodierna, eadem opera etiam probabit, Evangelia, ut in hodiernis extant codicibus, non eſſe eadem cum illis, quæ ab Evangeliſtis ſcriptis tradita erant: quod qui aſſereret, belleboro opus haberet. Diſcrepantiæ enim, quæ occurrunt, tales ſunt, ut pleraſque ex ſcribarum inſcitia, incuria, vel ſciolorum audacia irrepere potuiſſe, facilè deprehendi poſſit.

43. Sextò, Si omnia alia argumenta deficerent, Eccleſiæ Græcæ praxis continua omnibus novandi ſtudio haud occæcatis ſatis probaret, eandem Verſionem hodie extare, quæ apud primævam Eccleſiam in uſu fuit. Cùm enim ab initio naſcentis Eccleſiæ Græci aliam non agnoverint, quàm illam τῶν ό, quam in Eccleſiis publicè prælegerunt, populo in concionibus & Homiliis expoſuerunt ſcriptis ſuis explicârunt & illuſtrârunt; nec aliam in hunc uſque diem in cultu publico, & officiis Divinis uſurpant, (unde profitentur Eccleſiæ Romanæ Doctores. Bonfrer. Præloq. c. 16. ſect. 4. Sixt. Senenſ. Bibliothec. lib. 8. *Si reconciliatio fieret inter Eccleſiam Græcam & Romanam haud aliam Verſionem habituros ferè Græcos, quàm quæ ipſis nunc in uſu eſt*;) quis imaginari poterit, Eccleſiam illam ampliſſimam, & olim florentiſſimam, quæ tot viros doctrina & ſanctitate claros peperit; Scripturam, quam ipſorum lingua ab initio habuerint, quæque in uſu quotidiano apud eos fuerit, ſartam tectam non conſervaſſe; cùm Judæi Hebræum textum, Romani Latinum, Syri, Maronitæ, Syriacum, conſervaſſe videamus? Vel ſi ſordes quaſdam temporis progreſſu contraxerit, quis Eccleſiarum rectores ita incurioſos & ſtupidos crediderit, ut ex aliis antiquis exemplaribus non emaculaverint, & correxerint? Imò his ritè perpenſis, liquet, moraliter (ut loquuntur Scholaſtici) vix poſſibile eſſe, Verſionem hanc periiſſe. Quinetiam, Translationes

tiones omnes antiquæ inter Orientales (ubicunque Chriſtus Eccleſiam ſibi collegit,) quæque ex Græca τῶν ό expreſſæ ſunt (exceptâ Syriaca prima) Græcam illam adhuc extare, clarè teſtantur: omnes enim cum Græca hodierna conſpirare, ex collatione quiſque perſpicere poteſt. Hoc ex his Verſionibus, earúmque partibus, quæ ad manus noſtras pervenerunt, & in Bibliis hiſce imprimuntur, Arabica (exceptis libris quibuſdam) & Æthiopica, eſt videre: diſcrepantias verò, quæ occurrunt, vix ullius eſſe momenti. Reliquas etiam, quæ adhuc ineditæ, ſcil. Syriacam illam ſecundam, (de qua Syrus Scholiaſtes,) Armenorum à Chryſoſtomo, vel à Georgio Patriarcha eorum, Gothorum ab Ulphila, Dalmatarum ab Hieronymo factas, ex eodem fonte τῶν ό profluxiſſe, plerique ſentiunt: cúmque tot Græcæ Verſionis propagines ubique terrarum extent; quis credet ipſorum radicem exaruiſſe: vel tot ſcaturigines orbem terrarum irrigare, fontem verò nullibi reperiri poſſe?

44. Tandem adducere poſſumus Adverſariorum præcipuorum teſtimonia, qui fatentur Verſionem illam, quam poſt quartum Philometoris natam arbitrantur quámque Apoſtoli citarunt, adhuc manere: licèt Vulgatam & corruptam eſſe clamitent. Sic enim Vir magnus, de quo ſupra, (qui inſtar multorum eſſe poſſit, cùm omnes, qui LXX. Verſionem oppugnârunt, eruditione multiplici longè ſuperet,) Cap. 3. pag. 21. ſcribit, *Stante adhuc Alexandrina Ptolomæi Philadelphi Bibliotheca, in qua accurata illa Pentateuchi Interpretatio aſſervabatur, etiam perturbatam illam, quam hodie habemus, Legis Moſaicæ Verſionem in manibus hominum fuiſſe, Demetrii illa annorum mundi Chronologia manifeſtè demonſtrat. Neque Legis ſolùm ſed & Prophetarum ex Hebraico factam Verſionem tunc extitiſſe, in Eccleſiaſtici ſui Prologo Jeſus Siracides indicat.* Et cap. eodem, pag. 25. *Chriſti postremis & Apoſtolorum primis temporibus ſcribens Alexandrinus Philo, quòd communi Helleniſtarum uſu eadem tum quoque eſſe recepta, in Pentateuchi explicatione ſemper illa eſt uſus. - Et ob eandem cauſam Apoſtoli & Evangeliſtæ, in citandis Veteris Scripturæ teſtimoniis frequenter, in ſermonis verò genere paſſim hanc ſequuntur.* Idem etiam paulò ante, de Hieronymo affirmat; *Inde (ait) Hieronymus, quòd in Eccleſiis etiam Editionem obtinuiſſe videret, in Scripturarum citatione & ipſe ea eſt uſus.* Hic videmus, Editionem illam Græcam, quam hodie habemus, fuiſſe in hominum manibus ante Chriſtum natum; eadem Philonem uſum eſſe; imò Apoſtolos & Evangeliſtas in citandis Vet. Scripturæ teſtimoniis frequenter, & in ſermonis genere paſſim hanc ſequutos; eandem Hieronymum uſurpâſſe: quod nobis ſufficit ad probandam concluſionem noſtram. Quòd enim perturbatam & corruptam illam fuiſſe dicit, in reſponſionibus ad ſequentes objectiones examinabimus.

45 Ad argumenta contraria, quæ à quibuſdam adferuntur, jam deventum eſt. Primum & præcipuum, quo innituntur, eſt, quòd locis innumeris Græca hodierna Verſio à textu Hebræo diſcrepet, ut conferenti ubique patet; cùm tamen Ariſtæus ſcripſerit, *admirabilem rerum & verborum conſenſum fuiſſe inter Verſionem Græcam, & libros Hebræos:* & Philo lib. 2. de Vit. Moſ. cujus verba ſupra retulimus, ſcribat, *Græca Hebrais (vel, ut ille loquitur, Chaldaicis,) exactè reſpondiſſe:* nec tantùm verba, ſed & integri verſus & periodi, adduntur in LXX. quæ non ſunt in Hebr. vel deficiunt in LXX quæ ſunt in Hebr.

46. Ad hoc, quod palmarium eſt ipſorum Argumentum, reſpondemus. Primò, licèt in multis diſcrepet Verſio Græca ab Hebræo; hoc diſcrimen tamen eſſe in rebus parvi momenti. Fatentur enim adverſæ ſententiæ patroni, ita omnia diſpoſuiſſe divinam providentiam, ut omnia ſalutaria dogmata, quæque fidem & mores ſpectant, in hac Verſione ſarta tecta conſerventur, nec quicquam continere iis contrarium, teſte Rev. Uſſer. Epiſt. ad Lud. Capell. Hoc verò ſatis eſt, ut Verſio aliqua dicatur Authentica juxta quoſdam Romano-Catholicos, Bonfrer. Serarium, & alios: quorum ſententiæ licèt non aſſentior; contra eos tamen eſt argumentum ad hominem, qui hoc argumento contra Verſionem Græcam uti non poſſunt. Secundò, negandum, LXX. ad verbum vertiſſe: nam ad ſenſum plerumque reſpexerunt magis, quàm ad verba: unde Paraphraſtas ſæpius agunt, ut ſupra demonſtravimus. Apoſtoli ſæpe etiam, dum loca ex LXX. allegant, Paraphraſtas agunt; quædam addendo explicationis gratiâ; quædam detrahendo, ubi ſenſus plenus eſſet ſine illis. Hoc modo Interpretes, ſenſu non mutato, verba ſæpius mutârunt, & aliquid explicationis gratia addiderunt: ut Eſa 50. 6. Hebræus habet, *Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus:* Sept. verò clarius (quaſi de Chriſto) explicant, *Dorſum meum dedi ad flagella, & genas meas ad alapas.* Eſa. 65. 2. Ex Hebr. reddit Hieronymus, *Expandi manus meas tota die ad populum incredulum:* Sept. reddunt, *incredulum & contradicentem*, prout & Apoſt. Rom. 10. ult. Philo itaque & Ariſtæas non ſunt aliter intelligendi, quàm eos ita interpretatos eſſe, ut rebus verba optimè congruerent: quod evidènter de Philone conſtat, qui ubique Scripturam allegat ſecundum Verſionem Græcam, prout eam hodie habemus: nec aliam tamen Verſionem agnovit, quàm illam, quæ ſuo tempore vigebat τῶν ό. Tertiò, In multis videri LXX. à textu Hebræo differre, cùm tamen optimè conveniant: ita ut nec ad Variam Lectionem in Textu Hebræo, nec ad errorem in LXX. neceſſariò recurrendum ſit. Sæpè enim vox Hebræa varias habet ſignificationes, quarum unam ſecuti ſunt Rabbini, Hieronym. & alii Interpretes; aliam Septuaginta. Unde (ut obſervat vir Doctus) *Neoterici, qui Verſionem LXX. magno ſupercilio deſpiciunt, cùm ex ſolis Rabbinis & eorum Lexicis parum fidelibus, dictionum Hebraicarum ſenſum emendicant; haud mirum eſt, ſignificationem genuinam ipſis videri alienam.* Ut cùm verba Gen. 4. 9. *Ad prædam aſcendiſti, fili mi;* Sept. reddunt, *Ex germine aſcendiſti.* Quia vox טרף tam *germen*, quàm *prædam* ſignificat. Sic Numer. 21. 1. vox נגב ab Hieronymo redditur *meridies*, à LXX. *deſertum:* utraſque enim ſignificationes complectitur. Hoc in aliis locis (ſpeciminis ergò) egregiè oſtendit D. Pocokius in Portâ Moſis

Append. cap. 1. 2. 3. &c. ubi pluribus demonſtrat, *Verba quædam Hebraica, (quæ unam tantùm ſignificationem vulgò putantur habere, eò quòd in Bibliis ſolis habemus reliquias Linguæ Hebraicæ,) aliam poſſe ſignificationem habere, prout L X X. reddiderunt: quæ non tantùm ex textu Hebræo & locis circumſtantiis erui poteſt, ſed & ex Verſionibus antiquis, (quarum auctores vixerunt temporibus, quibus Judæorum res & lingua magis florerent, & faciliùs hæc addiſceretur,) quales præcipuè Græca L X X. & Chaldaica; & ex Rabbinis, qui in hac lingua, quam à teneris unguiculis ſtatim addiſcunt, exercitatiſſimi ſunt: & quòd ad verba attinet, non parum iis tribuunt Chriſtianorum cordatiores; & tandem ex vicinarum linguarum collatione, Syriaca, Chaldaica, & Arabica.* Hinc Jer. 31. 32. בעלתי *Baalti* non neceſſariò per *dominatus ſum, vel maritus fui*, ſed commodè per ἠμέλησα, *neglexi, deſpexi*, verti poſſe oſtendit, prout verterunt L X X. Eſa. 28. 16. לא יחיש *non feſtinet*, verti poſſe cum L X X. μὴ καταισχυνθῇ, *non pudefiet*. Non aliter itaque legerunt LXX. quàm nos hodie: ſed aliter reddiderunt, quàm recentiores, cùm varias ſignificationes ambitu ſuo idem verbum comprehendat. Sic in loco celebri, Pſal. 19. 5. *In omnem terram exivit* קום Kavam, *linea eorum*, quod vertunt L X X. φθόγγος αὐτῶν, *ſonus eorum*, (unde ſuſpicantur multi olim in texto Hebr. lectum fuiſſe קולם *vox eorum*;) oſtendit ille ex Arabic. voce לי aliud ſignificatum, licèt minùs notum, convenire. ſcil. tam *clamoris*, quàm *lineæ vel amuſſis*: unde rectè verti poſſit cum LXX. *vox eorum*. Hæc inter alia profert vir ille doctiſſ. quam viam utinam alii tentaſſent, antequam virgulam cenſoriam ad L X X. Verſionem appoſuiſſent, vel in Hebr. ad codicum varietatem confugiſſent. Novi virum doctiſſimum, linguarum peritiſſimum, qui quarundam Hebrææ vicinarum ſubſidiis, aliiſque fundamentis nixus, Verſionem Græcam cum textu Hebræo reconciliare feliciter incœpit, & libros quoſdam perfecit. Quartò, diſcrepantiæ multæ ortæ ſunt ex ſcribarum mercede conductorum incuria, & feſtinatione; qui ut citiùs penſum abſolverent, mendas plurimas reliquerunt; (quod in libris toties deſcriptis, ubique terrarum diſperſis, facilè evenire poterat;) aliæ etiam ex audacia & temeritate ſciolorum, qui ſub ſpecie corrigendi textum corruperunt: aliæ ex gloſſematis in margine ex aliis exemplaribus annotatis, quæ in textum poſtea migrârunt; (quod in omnibus libris nimis frequens eſt & familiare:) aliæ ex Interpretum lapſu: nam in quibuſdam eos erraſſe, ut homines, nullatenus dubitandum. Nam facilè erat ipſos hallucinari in opere adeò difficili, à nemine antea tentato, in quo neminem habuere præeuntem vel prælucentem: cùm deſtituti etiam fuerint plurimis adminiculis, quæ nos habemus: nec alio viatico inſtructi, quàm mediocri (licèt pro temporum ratione magna) Hebraicæ & Græcæ linguæ cognitione: qualis tunc temporis inter Judæos eſſe poterat, quo ſeculo Græca illis peregrina & barbara fuit: Hebraica etiam per ducentos ferè annos Judæis deſierat eſſe vernacula, ut obſervavit Doctiſſ. Capell. de locis parallelis. Novimus rerum omnium principia rudia eſſe: nec mirandum, progreſſus in omni cognitionis genere meliores indies fieri: facilè enim eſt inventis addere. Ipſi primò hoc tentârunt, & alii ipſorum operâ adjuti loca quædam fortaſſe melius reddere poſſunt: nam Pigmæus Gigantis humeris inſidens, longiùs proſpicere poteſt, quàm Gigas ipſe. Unde fieri poſſit, ut ſequentibus ſeculis, quibus tot tam Judæi, quàm Chriſtiani in hoc ſtudio incubuerunt, & Sacrarum literarum illuſtrationi operam navârunt, quidam Verſione hac ſuffulti multa obſervaverint, & commodius explicârint, quàm qui primò glaciem fregerunt. Quintò, etiam ex codicum Hebræorum Varietate quaſdam diſcrepantias fluxiſſe, certum eſt: unde unam lectionem ſecuti LXX. aliam Rabbini & Phariſæi, qui libros Hebræos poſt Antiochi tyrannidem recenſuerunt. Hoc conſtat ex notis marginalibus Keri & Ketib, prout ſupra notavimus: ubi LXX. aliquando lectionem, quam poſtea in marginem retulerunt Maſorethæ, in textu ſecuti ſunt. Judæorum enim ſcribæ privilegium ἀναμαρτησίας habuiſſe, præ Nov. Teſtam. deſcriptoribus, nulla ratio ſuadet. Ex defectu etiam punctorum non negandum, voces quaſdam & ſententias ambiguitate laborâſſe, & alio ſenſu reddi poſſe. Idem etiam ex literarum tranſpoſitione, mutatione, &c ob ſoni vel figuræ affinitatem, aliiſque de cauſis, accidere poſſe, oſtendunt Schindlerus Præf. Lexic. Pentaglott. & D. Capellus Criticæ lib. 4. Hæc omnia accuratè diſtinguere, & ex cauſis dictis diſcrepantias ſingulas ſigillatim colligere, ut quænam ex ſcribarum negligentia, ſciolorum audacia, Interpretum inadvertentia, vel codicum varietate, profluxerint, dignoſci poſſit, opus eſſet viris, qui judicio, doctrina, & otio abundant, digniſſimum: in quo multa quidem præſtitit Nobilius; omnia tamen non ita perfecit, quin multa adhuc reſtant in eodem genere peragenda.

47. Objiciunt ſecundò, Tetrapla, Hexapla, & Octapla periiſſe, & una cum iis eam, quæ pro pura & ſincera LXX. Verſione olim habita eſt: Sic vir Rever. Præterea exemplaria hodierna mixta eſſe ex Aquilæ, Sym. Theodot. aliiſque Verſionibus, una cum illa L X X. Origenis etiam aſteriſcos & obelos evanuiſſe; ita ut Vulgata & mixta ſit, quæ hodie habetur. Reſp. negando, puram & ſinceram illam, quæ in Origenis Hexaplis extabat, una cum Hexaplis periiſſe: nec poſſum non mirari virum Rever. iſta ſcripſiſſe; cùm idem ſæpius Hieron. Epiſtolam ad Suniam & Fretelam citaverit: ubi disertè affirmat Hieron. *puram illam, quæ in Hexaplis erat, à ſe verſam fideliter in Latinum ſermonem, eandem Hieroſolymis, atque in Orientis Eccleſiis decantari, necnon in eruditorum libris incorruptam & immaculatam reſervari.* Si in Orientis Eccleſiis & Hieroſolymis in uſu fuit hæc pura tranſlatio; ſi ab ipſo Hieronymo in Latinum verſa, cujus Verſionem Prophetarum adhuc inter ejus opera habemus; ſi in eruditorum libris tunc temporis extabat; quomodo perire poterat cum Hexaplis? Adeóne negligentes erant omnes Eccleſiæ Orientis; ita vecordes omnes eruditi, ut nil curarent de pura Verſione poſteris tranſmittenda: ſed veram & ſinceram Editionem, quam publicè in divinis uſurpabant, perire ſinerent? Imò nobis pura

exem-

exemplaria reliquerunt: adhuc enim habemus exemplaria cum Hexaplis convenientia, quædam ex iis correcta & elaborata, de quibus ſupra prolixè diſſeruimus.

48. Si quis verò dicat, omnia illa exemplaria vetuſta Vulgatam tantùm Editionem referre, non putam: licèt de Vulgata illa Editione quædam ſupra habuimus, hoc addendum cenſemus; maximè abſurdum eſſe hoc effugium, & ab omni ratione alienum. Supponit enim, omnes qui codices ſuos emendare & corrigere deſiderabant, neglecta pura & ſincera Editione, quam ipſi pro tali habebant, quæque ad manum erat, impuram ſecutos eſſe; & ſeipſos Eccleſiáſque miſere per ſummam ſtultitiam decepiſſe. Si verò per Vulgatam intelligant mixtam cum aſteriſcis; pura eſſe poterant iſtiuſmodi exemplaria, ſi aſteriſcos habuiſſent appoſitos. Nam, ut Hieron. ad Auguſtinum, *Tolle, vel negas, quæ ſub aſteriſcis poſita ſunt, & habebis reliquam Verſionem L X X*, Sic in ipſa Vulgata erat & Editio pura.

49. Tertiò, objiciunt quidam, αὐτόγραφον ipſum τῶν ό periiſſe in conflagratione Bibliothecæ Ptolemæi: ergò hodie non extat verum aliquod exemplar. At hoc planè puerile eſt, & reſponſione ſeria vix dignum, cùm tempore conflagrationis iſtius nemo ignoret, infinita fuiſſe exemplaria inter Judæos ubique diſperſos, qui hanc Verſionem publicè in Synagogis, & privatim legerunt. Simili argumento probare poſſent, nulla ſincera Vet. vel Novi Teſtamenti exemplaria hodie extare, quia omnes codices Originales perierunt, & à multis ſeculis nullibi extârunt. Certè helleboro opus habet, qui inde probare vellet, nulla vera Sacrorum librorum αὐτόγραφα hodie haberi. Ratio tamen eſt planè eadem, vertant ſe quocunque velint.

50. Quartò, objiciunt alii, Sept. Seniores tantùm quinque libros Moſis vertiſſe, cùm in Editionibus hodiernis omnes Vet. Teſtamenti libros converſos habeamus. Ad hoc ſupra reſponſum, Paragr. 11. quò Lectorem remitto.

51. Quintò, affirmat Hieron. Præf. in Job, *Si quis ea, quæ in hoc libro ſub aſteriſcis addita erant, detraxerit, pars maxima detruncabitur*: & in Latinis codicibus ante ſuam emendationem, 70. vel 80. Verſus defuiſſe. Danielis etiam Verſionem Græcam ita corruptam fuiſſe, ut Eccleſiæ Chriſtianæ; quæ in aliis libris LXX. Verſionem ſecutæ ſunt, hic eam repudiarint; & quòd in ejus locum Theodotionis Verſionem ſubſtituere coactæ ſint. Librum etiam Eſtheræ valdè corruptum fuiſſe oſtendit vir illo doctiſſ. ex Hieron. & ex duobus exemplaribus MSS. multum inter ſe diſcrepantibus: producit etiam ex Editione Romana Judicum cap. 8. & cum Editione noſtra Alexandrina confert, ut magnam inter illa duo vetuſtiſſima exemplaria diſcrepantiam probet: nec non ex Juſtino loca varia profert; quæ à lectione codicum hodiernorum multùm diſtant. Reſpondeo. In Danielem magis æquus erat Hieronym. (licèt in LXX. omnium Veterum maximè iniquus,) quàm Neoterici noſtri: nam alias cauſas refert, cur Theodotionis interpretatio loco τῶν ό perlecta publicè fuerit; non quod vitioſa erat, & adeò corrupta τῶν ό; ut aliam coacti ſint Eccleſiæ præſides ejus loco ſubſtituere: nam nihil tale apud Hieronymum legitur. Verba ejus ſunt; *Cur hoc acciderit, neſcio. Sive enim quia ſermo Chaldaicus eſt, & quibuſdam proprietatibus à noſtro eloquio diſcrepat, noluerunt L X X. Interpretes eaſdem linguæ lineas in translatione ſervare; ſive ſub nomine eorum, ab alio, neſcio quo, non ſatis Chaldæam linguam ſciente, editus eſt liber; ſive aliud quid cauſa extiterit, ignorans; hoc unum affirmare poſſum, quòd multum à veritate diſcordet, & recto judicio repudiatus ſit.* Hic videmus, Hieronymum alias cauſas adferre: inter quas eſt & illa, quod non à LXX. ſed ab alio linguæ Chaldaicæ ignaro, verſus ſit hic liber: quod probabile eſt. Cur enim Eccleſiarum Magiſtri hunc potiùs librum, quàm reliquos, reſpuerent, non video, ſi ab iiſdem auctoribus profectum fuiſſe credidiſſent. Hoc telum itaque Verſionem LXX. non petit. Si conjecturæ locus ſit, videtur hic liber, cùm prophetias haberet apertas de mutatione, & ruina maximorum Orbis regnorum, ſub quibus Judæi vixerunt, publicè ab iis prælectum non fuiſſe, ne principes, ſub quorum jugo erant, irritarent, unde Apocalypſi ſuſpicantur multi, ob hanc cauſam non ſtatim publicatam, vel in Eccleſia receptam, quia in ea multa mala imperio Romano prædicta erant. Imò fortaſſe ob eandem cauſam, Sept. hunc librum non tranſtulerunt, ne Ptolemæum offenderent; ſed ab alio quodam poſtea in Græcum converſus erat. Ad illud Hieronymi, de triplici ferè parte libri Job in Verſ. L X X. decurtato; Reſp. Hieronymum fortaſſe in aliquod tale exemplar mancum & imperfectum incidiſſe, vel in quibuſdam Eccleſiis talia exemplaria fortè vidiſſe: at alia omnia exemplaria talia fuiſſe, à vero alieniſſimum eſſe; teſtantur codices MS. antiquiſſimi, Vaticanus & Alexandrinus, quorum uterque Hieronymi ſeculo antiquior eſt: in quibus liber Job integer habetur; prout hodie in aliis libris impreſſis legitur. Idem etiam conſtat ex Veterum ſcriptis, qui vel in librum Job commentarios ediderunt, ut Greg. Magnus; vel ejus loca quædam explicant, vel allegant, apud quos altum eſt de hiſce defectibus ſilentium: imò liquet, ipſum Hieron. hunc librum integrum legiſſe. Ex hoc autem aliiſque liquet, Hieronymum omnem occaſionem captâſſe Verſionem hanc deprimendi, quò facilius ſuam ex Hebræo traductam in Eccleſiam Latinam ejus loco introduceret: nec tutò fidendum Hieronymo in iis, quæ contra Verſionem L X X. profert; cùm ex animi impetu & fervore, affectibus nimis indulgens, multa hyperbolicè locutus ſit, imò circa eam variis locis ſui oblitus apertè contradictoria ſcripſerit. Idem de libro Eſtheræ dicendum, Hieronymum ex uno vel altero codice, quos viderat, de omnibus temerè pronunciâſſe. Nam in libris MSS. Hieronymo antiquioribus, liber Eſther, conſentit cum exemplaribus reliquis impreſſis. In omnibus quædam ſunt, quæ Apocryphorum nomine in quibuſdam exemplaribus recentioribus ſeorſim imprimuntur, quæ in omnibus antiquis codicibus per totum librum interſperſa reperiuntur: quæ fortè Hieronymo erroris occaſionem dederunt, cùm aliter in codice Hebræo legerit. In exemplaribus antiquis Romano, & Alexandrino diſcrepantiæ quædam occurrunt, ut in omnibus antiquis codicibus, præſertim in libris

Judicum

Judicum & Regum: at vix alicujus ſunt momenti, nec plerumque aliæ, quàm quæ ex ſcribarum oſcitantia, vel ſciolorum audacia in omnes libros irrepere poſſunt. Imò in Novi Teſt. antiquis Græcis codicibus, ſi quis exemplaria impreſſa cum antiquiſſimis MSS. illo Bezæ, noſtro Alex. aliiſque, quæ à nobis collata ultimus noſter Tomus exhibet; tot inveniet diſcrepantias, ut ſi aliquid valeret hoc argumentum, codicum Novi Fœderis auctoritatem, ut antea diximus, enervaret, vel prorſus everteret. Quæ ex Juſtino, aliiſque Patribus adferuntur, quæ ab hodiernis codicibus differre videntur, haud magni ponderis ſunt: nam Patres ſæpe memoriter verba Scripturæ citant; ad ſenſum, non ad verba reſpicientes: ſæpe per alluſionem referunt, ubi nec ſenſum quærunt; aliquando codices habuere vitiatos, per gloſſemata per culpam librariorum intra textum illapſa, & cum eo commixta: hinc teſtimonia ſæpe proferunt à LXX. diverſa. Hoc enim multis ſolenne fuit, cùm Verſionem LXX. legerunt: eámque vel cum Aq. Sym. vel Theodoſ. contulerunt, vel cum textu Hebræo, quædam in margine annotare, ubi aliquod diſcrimen deprehenderent: unde notis iſtis ex margine in textum receptis, qui iſtiuſmodi codicibus uſi ſunt, vel aliis ex ejus deſcriptis, ſæpe multum diſcrepantia à vera τῶν ό lectione verba referunt.

52. De Auctoritate hujus Verſionis, quantúmque ei tribuendum ſit, licèt ex dictis judicare poſſimus: quædam tamen addenda duximus, ad recentiorum ora obſtruenda; qui Hebraicæ veritati, vel Vulgatæ Latinæ honorem debitum exhibere ſe non putent, niſi in Græcam Verſionem involent, & tantùm non pedibus conculcent. Inter alios, Arnoldus Bootius & Taylerus, in examine Præf. Joh. Morini in Biblia Græca, paſſim ipſos LXX. incuſant falſarii textus Hebraici; & tragicè exclamant, quod *illuſtriſſimam de Chriſto Prophetiam, Eſa. 42. 1. perverterunt, & ad Iſraelitas Dei verba detorſerunt.* Et ibidem illis adſcribunt *indignam & planè intolerandam perverſionem nobiliſſimæ Prophetiæ de Paſſione Domini noſtri,* Zach. 12. 10. & multa iſtiuſmodi in antiquiſſimam & ipſa canitie venerandam Verſionem paſſim eructant. Inter Romano-Catholicos etiam non deſunt; qui licèt haud ita intemperanter in ipſos Interpretes ſcribant, omni tamen auctoritate Verſionem ſpoliant. Inter alios Per. Poſſinus de Geneal. Chriſti, c. 5. & Martinus Martini Hypotyp. Theolog. l. 1. c. 4. Joh. Curterius Præf. in Procop. Eſaiam affirmat, *omnes Græcas Editiones, ſive typis mandatas, ſive in Bibliothecis adhuc latentes, mixtas eſſe*: cùm tamen liber, quem cum Procopio edidit, Eſaias ſecundum exemplar Marchali ſive Rupifucaldianum (de quo ſupra) contrarium planè oſtendit.

53. Inter Veteres ſolus Hieronymus paſſim Interpretes erroris incuſat, & ipſorum Verſionem carpit, Comment. in Prophetas, & alibi. Præf. priori in Job; *Neque* (inquit) *fieri poteſt, ut quos plura intermiſiſſe ſuſceperint, non eoſdem etiam in quibuſdam erraſſe fateantur; præcipuè in Job; cui ſi ea quæ ſub aſteriſcis ſunt ſubtraxeris, pars maxima detruncabitur.* Loca verò, quæ ex Hieronymo in contrarium adferuntur, ubi honorificè de LXX. & eorum Verſione loqui videtur, ut Præf. 2. in Paralip. ubi ſcribit, *eos Spirit. S. plenos ea quæ vera fuerunt tranſtuliſſe, ſed ſcriptorum culpa adſcribenda errata,* &c. Et lib. 2. Apol. contra Ruffinum, ubi profitetur, *ſe nunquam LXX Interpr. tantillum voluiſſe detrahere: Egóne* (inquit) *contra LXX. Interpretes aliquid ſum locutus, quos ante annos plurimos diligentiſſimè emendatos meæ linguæ ſtudioſis dedi?* &c. Hæc inquam, loca tantùm probant, vel Hieronymum ſententiam mutâſſe, vel cùm ab adverſariis premeretur, quaſi ipſis detraheret, ut invidiam à ſe amoveret, honorificè de LXX. ſcripſiſſe: cùm tamen in expoſitionibus, ubi liberè quid ſenſit, deprompſit, paſſim eorum interpretationem carpſerit: unde videtur, Hieronymum ſui oblitum, interdum de hac re contraria ſcripſiſſe.

54. Quæ verò à Recentioribus contra hanc Verſionem dicuntur, longiſſimè à vero abeſſe, cuivis conſtabit, qui animo perpenderit, univerſam Chriſti Eccleſiam aliam Verſionem, per quingentos poſt Chriſtum annos, præter hanc, & quæ ex ea derivatæ ſunt, Verſiones, (unica excepta Syriaca) ignorâſſe; hanc una cum fide Chriſtiana ab Apoſtolis accepiſſe, & tantùm non pro ſacroſancta habuiſſe; tantùmque abfuiſſe, ut de Interpretum fide dubitârint, ut potiùs Sp. S. dictante, ita eos ſcripſiſſe, affirmârint. Etſi enim Interpretes eos fuiſſe, non Vates exiſtimo: tamen Sacros codices ſponte eos corrupiſſe, (licèt, quà homines, errare potuiſſent,) dictu nefas, omnes exiſtimârint. Unde valdè temeraria (ne quid gravius dicam) eſt illorum cenſura, qui *ipſos pro arbitrio addidiſſe, detraxiſſe, & quodlibet mutâſſe: luſúmque ipſis fuiſſe, omnia pro libitu mutare & corrumpere,* dicunt: quod non Interpretum erat, ſed corruptorum peſſimorum, imò impiorum & perditiſſimorum nebulonum: hoc enim nulli homini ſobrio, vel mentis compoti in mentem venire poterat; nedum viris tantis, doctrina & probitate celeberrimis. Quæ verò a Vito Summo dicuntur, infirmis niti fundamentis, ex ſequentibus liquet. 1. Quod de authore neſcio quo habet hujus Verſionis, qui eam coactus eſt conficere, & quanta potuit negligentia perfecit, *ne porcis,* (id eſt, gentibus) *margaritas projiceret,* &c. planè novum eſt & inauditum; cùm nullum Veterum teſtimonium pro eo adferat: imò omnes hiſtoriæ, omnéſque veteres ſcriptores reclamant, qui unicam tantum Verſionem agnoſcunt, eámque LXX Interpretibus adſcribunt: Vel ſi Pentateuchum ſolum ad LXX referant, ut Judæorum quidam videntur: nemo tamen reliquorum librorum Interpretes textum ſponte corrupiſſe, vel coactos illum vertiſſe, affirmavit; ſed a Judæis quibuſdam in gratiam Judæorum Alexandrinorum, qui Hebraicam linguam ignorarunt, converſum fuiſſe opinantur: Qui verò contra unanimem omnium veterum ſcriptorum, imò totius Eccleſiæ Chriſtianæ, ſententiam, quicquam profert, in rebus, quæ teſtimoniis præcipue nituntur, certè non nudas conjecturas, ſed majoris ponderis teſtimonia, vel liquidas demonſtrationes, quibus nemo refragari poterit, adferre debet. 2. Dum Verſionem illam corruptam, & a neſcio quo profectam, in locum puræ LXX Verſionis ſuccreviſſe, ejuſque nomine tam apud Judæos, quam apud Chriſtianos, invaluiſſe contendit, plurima inde abſurda

ſurda neceſſariò ſequuntur. 1. Hanc impuram & perturbatam Verſionem ab omnibus Judæis per Aſiam, Ægyptum, &c. publicè in Synagogis receptam & uſurpatam fuiſſe, cùm tamen, fatente eodem, *pura τῶν ό ſaltem Pentateuch, Verſio in Ptolemæi Bibliotheca uſque ad Cæſaris tempora extaret, cui omnibus liber aditus patebat;* & *ex quo*, teſte Ariſtæa, *Judæi alia exemplaria deſcripſerunt*. Hoc tamen licèt optimè ſcirent, voluiſſe aquam turbidam & cœnoſam bibere, potiùs quàm puram & limpidam ex fonte puro. 2. Etſi *pura illa τῶν ό in privatorum manibus extaret temporibus Domini & Apoſtolorum*, (fatente eodem,) Joſephum tamen & Philonem ubique ferè turbidam illam in citationibus ſecutos eſſe; imò Apoſtolos (purâ illâ, quæ tum extabat, neglectâ) turbidam & Vulgatam in concionibus & diſputationibus uſurpâſſe; imò in ſacro Nov. Teſtamenti Canone, omnia ferè ex illa citâſſe, & quaſi conſecrâſſe & authenticam feciſſe. 3. Eoſdem Vulgatam hanc & impuram Verſionem Eccleſiæ Chriſtianæ tradidiſſe, nec de erroribus monuiſſe, nec de alia meliori proſpexiſſe: cùm tamen ipſam τῶν ό ſinceram in multorum manibus eſſe noſſent. Hæc & alia ejuſmodi ἄτοπα plurima, ex uno dato, neceſſariò ſequuntur, quæ digito monſtrare ſatis erit. Denique, ſi vera eſſent, quæ affirmant Neoterici, eorum cauſam nil juvarent. Nam ſive hæc Verſio facta fuerit ſub Philadelpho, ſive ſub Philometore, ſive à LXX. viris, ſive ab aliis cùm apud omnes certum ſit, quibuſdam ante Chriſtum ſeculis à Judæis publicè receptam, & ab Apoſtolis & Eccleſia Chriſtiana uſurpatam, ut ex dictis abundè liquet; auctoritatem eandem habet, & habere debet apud omnes. Nam non ex eo quòd per Sept. Seniores facta ſit, vel quòd tempore Philadelphi, vel Philometoris &c. ſed quòd tum à Judæis, tum ab Apoſtolis, & Eccleſia Chriſtiana, accepta & approbata fuerit, auctoritas ejus pendet. Nam ut Synagogam ante Chriſtum; ſic Eccleſiam poſtea, veritatis columnam, & ſacrorum codicum cuſtodem, Deus conſtituit: ex cujus ore legem populus haurire debet, teſte Propheta Malach. 2. 7.

55. Huic ſententiæ oppoſita eſt alia, quæ LXX. Interpretibus infallibilitatem tribuit, eorúmque Verſionem authenticam facit. Hanc Veterum plerique tenuerunt, unico excepto Hieronymo: qui tamen cùm ab adverſariis premeretur, idem cum reliquis ſentire videtur. Hanc ſententiam ſupra rejecimus, Paragr. 8.

56. Aliam itaque auctoritatem Verſioni Græcæ non tribuimus, quàm aliis Verſionibus, quarum nulli Authentiam propriè convenire exiſtimamus: ſed auctoritatem tantùm humanam. Ante omnes tamen in multis meritò eam præferri debere, ſtatuimus; licèt non ſemper ſenſum abſolutè meliorem reddat: cùm prærogativas ſequentes præ reliquis habeat. Primò. Quòd ſit omnium antiquiſſima ante annos ferè bis mille facta, prout ſupra probavimus, à LXXII. Viris per Judæam delectis, qui linguarum Græcæ & Hebraicæ peritia, & probitate conſpicui erant. Unde infert Auguſt. de Civit. lib. 18. cap. 43. *Si non illud verum eſſet, quod primum; tamen nullus unus Interpres debuit illis anteponi.* Nec ſine ſpeciali providentiæ divinæ ductu confecta, quam omnes admirantur: onde Gentibus *oſtium ad Chriſtum* fuiſſe, dixit Chryſoſtomus: Si verò nævos aliquos contraxerit; ob canitiem tamen omnibus honoranda eſſe debet: nam ut Dominus Luc. 5. 39. *Nemo bibens vetus vinum, ſtatim vult novum: dicit enim, quòd vetus melius eſt.* Secundò, quòd à Judæis ubique terrarum diſperſis, publicè & privatim perlecta fuerit; cùm vix unus è centum textum Hebræum intellexerit: unde nulla in Chriſtianos ſuſpicio cadere poſſet, quaſi eam adulteraſſent, cùm contra Judæos ex hac vaticinia in Chriſto impleta eſſe probarent, ipſóſque propriis pennis configerent: præcipui enim eorum ſcriptores, Joſephus, Philo, & alii, ex hac Scripturæ loca citare ſolent. Tertiò, quòd Apoſtoli & Evangeliſtæ eadem in Scripturis Vet. Teſtamenti citandis uſi ſint, eámque ſcriptis ſuis quaſi conſecrârunt. Hinc Auguſt. Epiſt. ad Hieronym. ita ſcribit; *Neque parvum pondus habet illa* (Verſio LXX.) *quæ ſic meruit defamari, & quâ uſos Apoſtolos, non ſolùm res ipſa indicat, ſed etiam te atteſtatum eſſe memini.* Et de Civit. lib. 18. cap. 44. *Ego pro meo modulo veſtigia ſequor Apoſtolorum, qui & ipſi ex utriſque*, id eſt ex Hebræo & ex LXX. *teſtimonia Prophetica poſuerunt.* Et Cyrill. Hieroſ. *Has meditare Scripturas, quas in Eccleſiis confidenter legimus: multò te prudentiores, & religioſiores erant Apoſtoli, & primi Epiſcopi, veritatis duces, qui nobis eas tradiderunt. Ex hac etiam Apoſtolorum συγκαταβάσει*, ut fatetur Rever. Uſſer. cap. 3. pag. 29. *ad Græcam Verſionem magnum auctoritatis pondus acceſſit.* Quartò, Verſionem hanc Apoſtolos Eccleſiæ tradidiſſe, cùm per eam mundum Chriſto ſubjugaſſent: adeò ut per illam inter Gentes Eccleſia genita, & hujus lacte enutrita fuerit. Quintò, Eccleſiam Græcam & Latinam hanc pro Vulgata per 600. annos habuiſſe. Nam tempore Greg. Magni, tam ex hac traducta Latina, quàm nova Hieronymi, in uſu erat apud Latinos. Eccleſia etiam Græca, ut ab ejus primordiis aliam non habuit; ſic eandem ad hunc uſque diem conſervavit: nec ſi cum Eccleſia Romana in unam coaleſceret, aliam habitura eſſet; ut ex præcipuis Romanæ Eccleſiæ ſcriptoribus modò probavimus. Sextò, Patres & ſcriptores Eccleſiaſticos antiquos, hanc commentariis ſuis explicaſſe, populo in Homiliis expoſuiſſe, & ſcriptis ſuis illuſtraſſe: adeò ut maxima pars Theologiæ & ſcientiæ Scripturarum, quam ab antiqua Eccleſia recepimus, per eam quaſi per canalem ad nos derivata ſit. Septimò, Quòd per hanc Patres Eccleſiæ, exorientes hæreſes jugularunt & extirparunt, ejúſque ſurculos quaſi enſe ancipiti amputarunt: Concilia etiam celebriora, (quatuor prima Generalia, aliáque,) veritatem divinam contra hæreſes confirmârunt, canonéſque ad fidem & mores formandos ex eadem hauſerunt. Ex his aliiſque patet, quantum huic Verſioni deferendum ſit, quantúmque ſupra omnes alias Verſiones emineat. Unde non temerè rejicienda, licèt prima fronte cum Hebræo non convenire videatur; ſed omnia tentanda, ut in quæſtione præcedente oſtendimus, antequam nigrum Theta in eam proferamus. Et in hoc maximè laborandum, ſi qui nævi in ipſa occurrant, ut ex diligenti collatione cum Hebræo, aliiſque Vete-

rum monumentis; & diſtinguendo inter librariorum errata, & gloſſemata in textum illapſa, quæ prorſus ejicienda, & alia quæ interpretum lapſui tribuuntur, cum textu Hebræo conciliatio fiat: & ita tandem priſtino nitori, Verſio hæc nobiliſſima & antiquiſſima reſtituatur.

57. Qui contra Verſionem LXX. Seniorum calamum ſtrinxerunt, inter alia argumenta, quibus eam impetunt, hoc imprimis urgent; quòd in annis Patriarcharum ante & poſt Diluvium uſque ad Abrahamum à codicibus Hebræis multùm variat, & annos circa, 1500. ad calculum Hebræum addat. Etſi verò quæſtiones Chronologicæ nihil ſunt ad fidem & mores, nec Authentiam textûs tollunt; & ad Chronologiam hæc quæſtio propriè pertineat: cùm tamen ad Verſionis Græcæ auctoritatem convellendam à quibuſdam hoc adferatur, paucis de eo hoc loco agemus. Cùm autem in his numeris concordet Vulgata Latina cum hodierno Hebræo; inde eſt, quòd plerique tum Romano-Catholici, tum Proteſtantes, computationem Græcorum rejiciant. Vir Summus, (ex quo antea quædam adduximus) c. 2. p. 14. *luſiſſe* (ait) *in Chronologia iſta pertexenda Hellenistam noſtrum, nihilque minus, quàm Interpretis officia fungi voluiſſe: ſed data opera ab eo, quod in textu Originali invenit, receſſiſſe; veritatis ratione omni inſuper habita in annorum Methuſalem, & filii ejus Lamechi deſignatione.* Quæ quidem cenſura, ut iniquiſſima, ſic à vero eſt maximè aliena; tum in eo, quòd Helleniſtam neſcio quem, auctorem Verſionis Græcæ fingit, contra omnes Veteres; tum in hoc de annis Mathuſalæ. Cùm enim de eo affirmet, ex calculo LXX, ipſum diluvio 14. annis ſupervixiſſe contra expreſſam Scripturam, 1. Pet. 3. 20. Gen. 7. 7. & 8. 16. 28. 23. optimè novit, errorem illum omnes codices Græcos non invaſiſſe, cùm Auguſtinus notaverit, *In tribus Græcis exemplaribus, uno Syriaco & altero Latino, aliter annos Methuſalæ deſcriptos fuiſſe.* De Civit. lib. 15. 13. Et idem q. 2. in Geneſ. dicit, *Quæſtionem illam plurium codicum mendoſitatem peperiſſe, quia non ſolùm in Hebraicis aliter invenitur; verùm etiam in LXX. Interpretatione, Methuſalem in codicibus paucioribus, ſed veracioribus, ſex annos ante Diluvium reperitur fuiſſe defunctus.* Alii eodem anno Diluvii mortuum eſſe dicunt; & quod pro 167. annis Methuſalem, cùm generavit Lamech, ſcribendi ſunt, 187. prout in MSS. legitur, & in antiquiſ. Cottoniano MS. Octateucho Joh. Clementis, & Aldina Editione, ex qua pleræque Germanicæ. Et ita legiſſe Epiphanium, Auguſtinum, & Julianum Africanum ex eorum computatione conſtat. Merus itaque calumniandi pruritus recentiores adegit, ut hæc contra LXX. objicerent: cùm inter eos doctiores optimè nôrint, in antiquiſſimis Græcis codicibus aliter legi: unde errorem corrigere debuerunt, non calumniandi anſam arripere.

58. Ut ad reliquorum Patriarcharum annos veniamus; In ſex eorum Antediluvianis, poſt παιδογονίαν annos 100 ſingulis adimit Verſio LXX; totidémque iis ante παιδογονίαν addit. Geneſ. 5. Et Geneſ. 11. ſex ſimiliter aliorum Patriarcharum ſingulis annos 100. ante παιδογονίαν adjicit. Calculus itaque ætatum Patriarcharum ante Diluvium, ſecundum Hebr. & Vulg. Lat. eſt annorum 1656. Græcorum 2242. poſt Diluvium ad Abrahamum ſecundum Hebræos, 292. ſecundum LXX. Interp. 1171. Hæc ut meliùs intelligantur, conſulat Lector Tabulas Chronologicas Doctiſſ. Lud. Capell. quas, cum Chronologia ſua Sacra, in hoc opere excudimus. De hac quæſtione gravi ac difficili, nos ſententiam non ferimus; ſed rationes pro utraque lectione proponimus, omnia Lectoris pii ac prudentis judicio ſubjicientes. 1. Ex una parte, pro calculo Hebraico militat codicum Hebraicorum conſenſus, ſaltem à temporibus Talmudicis; imò in quibuſdam codicibus circa tempora Chriſti ita lectum fuiſſe ex Onkeloſi Paraphraſi conſtat, quæ omnium conſenſu circa illa tempora facta eſt, & exactè in annorum iſtorum computatione, cum codicibus hodiernis Hebræis convenit. Ita etiam Hieronym. ex Hebræo tranſtulit; & Vulgata Latina apud Occidentales Eccleſias in uſo ſupra mille annos, ita legit. Magni quidem ponderis eſt hoc argumentum ex auctoritate codicum Originariorum deductum; quibus ante omnes Verſiones fides adhibenda eſt, niſi oſtendi poſſit, errorem in textum Hebræum irrepſiſſe: quod hic vix probabile eſt, cùm nullos poſt tot annorum centurias emendationem tentaverit, nec lectionis varietatem agnoverint Maſorethæ priores vel poſteriores: Cùm in aliis locis emendationem videamus, ut Joſ. 21. ubi duo verſiculi in omnibus ferè antiquis codicibus Hebræis aberant, quos adeſſe debere manifeſtum eſt, & in omnibus ferè codicibus & exemplaribus recentioribus reſtituuntur. Accedit plerorúmque hujus ſeculi Chronographorum conſenſus; inter quos viri multi doctiſſimi qui vel Hebraici textus, vel Vulgatæ Latinæ auctoritate ducti, calculum τῶν ό rejiciunt.

Ex altera parte, multa producuntur à variis doctrina & judicio claris, & in hac quæſtione exercitatiſſimis. 1. Verſio illa Græca antiquiſſima, conſtanter has annorum centurias addit: quod aliunde fieri non potuit, niſi quòd ita erat in exemplaribus Hebræis, quibus uſi ſunt LXX: quam Verſionem licèt nemo ſanus fonti æquet, multò minùs præferat, (textus enim Originalis Verſioni, cæteris paribus, præferendus eſt;) cùm tamen ex Verſione, & aliis evidentibus rationibus oſtendi poſſit, codices quoſdam Hebræos olim aliter legiſſe: tùm non inter fontem & Verſionem inſtituitur quæſtio; ſed inter codices varios, quorum alii hoc, alii alio modo legerunt, cujuſnam codicis lectio ſit præferenda: & ſi probari poſſit, in codices hodiernos mendam irrepſiſſe, calculus LXX. erit præferendus. In codicibus autem Græcis mendam non eſſe, inter alia hæc ſuadent: quòd nec caſu, nec conſilio hæc variatio fieri potuit. Non caſu fortuitò, vel librarii lapſu factum eſſe fatentur omnes: nam licèt in unius Patriarchæ vita annorum centuria caſu addi poſſet; in tot fieri non potuit, niſi certo conſilio. Et verba ſequentia in quolibet verſu, quo Patriarcharum anni ante & poſt παιδογονίαν in unam ſummam colliguntur, (quæ ſumma cum centuriis adjectis congruit,) planè convincunt, hoc caſu fortuitò fieri non potuiſſe. Qui

verò

verò affirmant, LXX. certo conſilio & de induſtria à textu Hebræo receſſiſſe, nullam cauſam probabilem adferre poſſunt, cur ita factum ſit: nec oſtendere, à quibus hæc mutatio introducta. Ad ſcribam pleríque referunt, qui primò ex eorum αὐτογράφῳ exemplar ſuum deſcripſit, unde in reliqua error manavit; variáſque rationes comminiſcuntur, cur ita fecerit. Exiſtimavit fortaſſe, annos Patriarcharum fuiſſe lunares, dierum 30. non ſolares, dierum 365. vel ſi ſolares fuiſſe putaverit, exiſtimavit fortaſſe, ut pubertatis tempus, quo incipiunt homines generare, erat quarta aut quinta pars iſtius periodi, ad quem hominum ætas tunc pertingeret (nam decimus quartus, aut decimus ſextus annus erat annus pubertatis; & tot anni ſunt quarta aut quinta pars annorum 70. vel 80.) ſic cum Patriarcharum vitæ ad annos 600. vel 700. protendebantur, annus 130. vel 140. poterat eſſe annus pubertatis. Et has duas rationes volunt Auguſtinum innuiſſe, De Civ. lib. 15. c. 12. 15. ubi hæc verba habet, *Tantò ſerior erat proportione pubertas, quantò vita major immenſitas.* At conjecturæ iſtæ vanæ ſunt, & quæ in hominis ſani mentem venire vix poterant, præſertim prima. Quomodo enim exiſtimare quis poſſet, ætates numerandas eſſe ſecundum annos lunares, cùm ſecundum hunc calculum Abrahamus, & alii vix 12. aut 14. annos vixiſſent? nulla enim eſt annorum diſtinctio in libro Geneſis, qua lunares ante Abrahamum; ſolares poſtea, hiſtoricum ſacrum ſecutum eſſe conſtaret. Iſaacus etiam, Jacobus, &c. quinquennes vel ſexennes forent, cùm liberos generarent. Imò Arphaxad, Saleh, Heber, & reliqui, qui circa annum tricesimum dicuntur generaſſe liberos, anno ſecundo vel tertio ætatis ſuæ generare incipierunt. Idem de ante-diluvianis dici poteſt; Cainane, Mahalele, Enoch, qui dicuntur filios generaſſe anno ſeptuageſimo, quadrageſimo quinto, &c. id eſt, anno ſolari, tertio, quarto, &c. Præterea non unum, ſed plura exemplaria habuere Judæi ex Ptolemæi αὐτογράφῳ deſcripta: & planè incredibile eſt, quenquam tam profligatæ audaciæ fuiſſe, ut αὐτόγραφον primum pro libitu corrumperet; cùm ex Autographo, cui omnibus liber erat aditus, & ex ipſis Hebræis codicibus, qui in multorum manibus erant, falſati textus ſacri convinci poſſet. An ve credibile eſt, in re, quæ omnibus nota erat, potuiſſe nebulonem aliquem omnibus Judæis, eorúmq; ſacerdotibus & principibus imponere; cùm promptum eſſet ex Hebræis codicibus, & primo exemplari Græco, productis tabulis, ipſum mendacii arguere? Hæc quæ de primo ex ſcriptore diximus, etiam ad Interpretes applicari poſſunt, ſi quis dixerit eos mutationis hujus auctores fuiſſe. Quis enim credet, in Verſione tam celeberrima, auctoritate publica adornata, in quam omnium oculi converſi, ipſos Interpretes alióſve auſos fuiſſe, protinus in re, quæ neminem latere potuit, ſacrilegas manus in textum Sacrum, quem tanta cum veneratione tractabant, injeciſſe; & mendacio publico, Verſioni ſuæ notam falſi inurere? Quænam etiam cauſa illos in hoc facinus impellere potuit, cùm nihil inde commodi vel utilitatis haberent? *Nemo gratis malus eſt.* Quænam itaque malitia, quænam utilitatis ſpes, vel ipſos LXX. vel eorum amanuenſes ad hoc facinus impellere potuit; diſertis verbis, toties repetitis, mendacium ſolenne in textum, quem pro Sacroſancto habuerunt, introducere? Dicunt quidam, LXX. ne Ægyptiorum annalibus fidem derogarent, qui gentem ſuam multò antiquiorem crediderunt, quàm codices Hebræi permittunt, ideo temporis intervallum inter Diluvium & Abrahamum extendiſſe. At præter ea, quæ jam dicta ſunt, incredibile eſt, ipſos viros doctrina & probitate celebres, voluiſſe codices ſuos Sacros corrumpere. Neque hæc ratio ulla probilitate nititur; cùm Ægyptiorum Annales initium Regni ſui per multa annorum millia, ante calculum LXX extendant, imò non tantùm ultra Diluvium, ſed & ante Creationem etiam ſecundum computum LXX. derivare vellent: (nam Regum ſuorum Dynaſtiam decimamſextam ad initium mundi referunt:) non poterant itaque LXX. credere ſe Ægyptiis hoc ſplendido mendacio gratificari poſſe. Præterea multò facilior eſt ſcribarum lapſus, in vocabuli alicujus omiſſione, quàm additione; cùm illud ex inadvertentia fieri poſſit, hoc vix niſi certo conſilio: facilior etiam eſt unius vocabuli omiſſio, quàm plurium additio in verſibus plurimis, quàm in Patriarcharum vitis Græci codices habent. Notandum etiam numeros apud Hebræos per literas numerales, non per verba olim exprimi ſolitos, & minutiſſimis characteribus exemplaria conſcripta fuiſſe, (ut ex Hieronymo alibi oſtenſum,) qui oculorum aciem ferè effugerunt: ita ut facillimè unius literulæ omiſſione, numerus centenarius excidere poſſit. Etiam & hoc perpendendum, ante Antiochi tempora Judæos alta pace fruentes, circa libros Sacros magis incurioſos fuiſſe, (teſte D. Buxt.) unde lectionum varietas in codicibus oriri poterat, cùm poſt Antiochi perſecutionem circa cortecem Legis ad ſuperſtitionem ſcrupuloſi fuerint, Phariſæorum ſecta circa id tempus exorta. Omnia etiam exemplaria publica ſub Antiocho, quæ inveniri poterant, combuſta erant, paucis in privatorum manibus relictis, ex quibus (tempeſtate illa depulſa) alii codices deſcripti, qui ad tempora noſtra pervenerunt: codicibus etiam in quibuſdam minutis diſcrepantibus, probabile eſt, Phariſæos, qui circa Religionem omnia poterant illam lectionem elegiſſe, quæ à LXX. Verſione, (quàm illi oderunt,) maximè diſtabat.

60. Lectionem etiam codicum Hebræorum olim in his variâſſe, ex Joſepho colligitur, qui ex Archivis ſacerdotum, quum ipſe ſacerdos eſſet, hiſtoriam ſuam extraxit: Antiq. l. 1. 4. & 2. 7. & iſtius libri proœmio, primo contra Appionem, &c. ſæpius profitetur, ſe ex codicibus Sacris deſcripſiſſe, prout invenerat. Hujus autem ſupputatio temporum, ad Græcam propiùs accedit, quàm ad illam codicum Hebræorum. Dicit enim ſe Hiſtoriam confeciſſe ab initio mundi, ad everſionem Templi ſecundi, annorum circa 5000. cùm juxta ſupputationem Hebræorum codicum hodiernam, vix 4000. communiter numerentur. Judæi verò longè à vero aberrant, qui ad annum poſt Templi everſionem 167. numerant annos tantùm 4000. ut addit. Talmud. Unde ad natum Chriſtum, ex eorum computo fluxerunt anni à mundo condito tantùm 3766. In ætatibus Patriarcharum ante Diluvium, quas ſigillatim recenſeq

ſet, lib. 1. Antiq. c. 4. & lib. 4. c. 7. mulmm diſtat ejus computus ab Hebræo hodierno. Nam ab Adamo ad Diluvium annorum ſumma eſt 2253. cùm codices Hebræi habeant tantùm 1656. Sic in ſupputatione ante Diluvium cum LXX. convenit: at in annis poſt Diluvium ad Abrahamum uſque cum codicibus hodiernis convenit: ſupputat enim tantùm annos 292. Samaritani autem codices, in annis poſt Diluvium ad Abrahamum plerunque cum Græcis conveniunt: diſcrepant in annis ante Diluvium, ut ex Bibliis noſtris liquet. Ex hiſce hoc videtur planè confici, codices Hebræos olim in his numeris variaſſe, unámque lectionem nos habere in libris hodiernis; aliam ſecutos fuiſſe LXX. quibus in multis conſentiunt Joſephus & codices Samaritani.

61. Idem probare laborant ex Hiſtoricis Græcis ante Joſephum, qui rerum Judaicarum notitiam habuerunt ex Judæis, & teſte eodem Joſ. Prol. de Bello Judaico, & lib. 1. contra Appionem, gentis Judaicæ res accuratè ſcripſerunt; à quibus Græci ſcriptores eaſdem in linguam ſuam derivârunt. Nec eos multum à vero abeſſe, idem Joſ. affirmat. Hiſtoricos illos nominat lib. 1. contra Appionem, Demetrium Phalereum, Philonem ſeniorem, & Eupolemum. Ex his hiſtoricis ut colligit Clem. Strom. lib. 1. annorum calculus cum illo τῶν ό ferè convenit, ab hodierna lectione longè recedit. Ex Demetrio colligit ab initio mundi ad Diluvium annos 2140. à Sem ad Abrahamum, 1250. Ex Eupolemo, ab Adamo ad Coſſ. Domitianum & Caſſianum. (qui annis 80. erant ante Chriſtum) annos 5349. Euſebius etiam ex Alexandro Hiſtorico antiquo lib. 9. de Præp. Evang. cap. 4. numerat à mundo condito ad Diluvium 2284. & à Diluvio ad Iſraelis tranſmigrationem in Ægyptum, annos 1340. Ex horum calculis, qui à Græco parùm diſtant, quorum auctores laudant Joſ. Clemens Alexand. & Euſeb. computus LXX. clarè confirmatur. Hæc verò non adferuntur, quaſi Hiſtoricorum iſtorum teſtimonia contra ſacros ſcriptores aliquid valeant: ſed cùm illi hæc ex Judæorum ſcriptis hauſerint, qui ex ſacris ſuorum temporum codicibus ſuum calculum confecerunt, ut oſtendatur codices Hebtæos in his numeris olim variaſſe; & probabile ſaltem eſſe, ſi non certum, LXX. ſecundum codices, quos ſecuti ſunt, numeros illos fideliter expreſſiſſe.

62. His Judæorum, & exterorum teſtimoniis, addunt ſuffragium totius Eccleſiæ Chriſtianæ, per Orientem & Occidentem, quæ Græcam ſupputationem ſemper ſecuta eſt; omniúmque Scriptorum celebrium, qui in Eccleſia floruerunt, uſque ad hoc ultimum ſeculum, quo Eccleſiæ Romanæ ſcriptores plerique (non tamen omnes) ſe Tridentini Concilii decreto obſtrictos credentes, computum Hebræum defendunt: non quia ita habent codices Hebræi, ſed quia ita legitur in Vulgata Latina. Alii è contra ſoli textui Hebræo adhærentes, omnéſque antiquas Verſiones flocci facientes, eundem cum prioribus calculum probant; abutriſque rejecto illo, quem Eccleſia Catholica antea retinuit. Unde Baron in Appar. n. 118. *non prætermittendum* ſibi putat, *annotare, ſanctam Dei Eccleſiam antiquitùs conſueviſſe computare annos ab origine mundi, non ſecundum Hebræos, ſed ſecundum LXX. Interpretes*: Et multos adducit ſcriptores veteres pro horum computo, cùm verius adducere poſſet omnes Veteres, ſolo excepto Hieronymo & Auguſtino, qui tamen alicubi dubii hærent: nemo enim alius aliter inter antiquos ſentiebat. Inter reliquos, primus qui de computo Græco dubitavit, erat Beda, qui tamen illum nunquam rejecit, licèt Hebræo magis adhæſerit. Illum ſecuti ſunt quidam alii, ſed pauci reſpectu eorum, qui antiquum calculum prætulerunt. Norat idem Baronius, in ſexta Synodo, quam quidam Oecomenicam faciunt, ſupputationem Græcam à Synodo comprobari; ut ex ejus actis patet: ubi numerantur à mundo condito ad initium Synodi, anni 6199. In Romano etiam Martyrologio, 8. Calend. Jan. Nativitas Domini dicitur fuiſſe anno à Creatione 5199. ut tam Græci, quàm Euſebius, numerant, & in antiquis Eccleſiæ tabulis habetur: & ſic præter Romanum habent martyrologia Uſuardi, Rabani, Adonis, & aliorum. Hoc ita clarum eſt, ut etiam inter Romano-Catholicos recentiores, qui ſupputationem Græcam rejiciunt, fateantur tamen, *Eccleſiam tam Græcam, quàm Latinam, tam Orientalem, quàm Occidentalem, ſemper uſam fuiſſe Græca ſupputatione in numeratione annorum à Creatione ad Chriſti Nativitatem.* Verba ſunt Joh. D'Eſpeires, de Verſ. LXX. Tract. 2. diſp. 2. Dub. 5. Quantam verò habere debeat auctoritatem Eccleſiæ teſtimonium præſertim apud eos, qui in nullo Eccleſiam errare poſſe ſtatuunt, omnibus dijudicandum relinquo. Nec valet effugium ipſius D'Eſpeires, Dionyſii Petavii, & aliorum; quòd *Eccleſia uſum hujus computationis probavit, non ejus errores*; & quod *ſatis ſit, quòd ab aliquo certo & fixo principio pendeat*. Nam ſi ipſa computatio ſit falſa, Eccleſia eam uſurpando, errores ejus approbat: nec certum & fixum dici poteſt illud principium, quod ſupra mille annos à principio vero aberrat. Idcirco hæc dici non poſſunt ab illis, qui in nullo Eccleſiam errare poſſe contendunt. Nec ab ullo vix dici debent, cùm univerſalis Eccleſiæ traditio omnibus nuperorum Chronologorum ſententiis præferenda ſit: inter quos hac ætate penè innumeros, vix unus eſt, qui cum altero in omnibus convenit: cùm, ut annotat Spondanus ad finem Appar. Baronii, *omnia ad libitum invertunt, contrahunt, protrahúntque, ut computos ſuis æquent, & ſuas temporum Epochas per incertos cæleſtes characteres, priſcorum ſeculorum Neomenias, Emboliſmos, Eclipſes &c. anxio, ſi non prorſus inutili, labore ſe miſerè torqueant.*

63. Rationes etiam proferunt, cur ſupputatio Hebræorum conſiſtere nequeat. Annos enim à Diluvio ad ortum Abrahæ, vix trecentos numerant, viz. 292. Regnum verò Aſſyriorum initium habuit juxta Petavium, Virum in hoc genere ſummum, aliósque Chronologos peritiores, anno à Diluvio, 152. Imperavit etiam Ninus ad Indos uſque, omnibus conſentientibus. Diviſa erat terra anno nativitatis Phaleg, qui erat circiter centeſimus à Diluvio: facta eſt confuſio Linguarum, & inde facta diſperſio eorum, qui antea ſimul vixerunt propè Babelem, circa annum poſt Diluvium 100. Legimus etiam Abrahami tempore reges plurimos fuiſſe; Ægypti regem potentiſſimum, aliósque Reges,

qui

qui 14 *annos ſervierunt Choder Laomer, & poſtea rebellârunt.* Præterea in vivis erat Noe, totius humani generis parens & princeps, ejúſque filii, tempore Abrahami: imò filiorum ſuorum quidam ad Iſaaci tempora vitam produxerunt, & vixerunt diu poſt incœpta Regna Aſſyriæ, Ægypti, & aliarum nationum, cùm reges alii mutuis ſe bellis oppreſſerunt. At hæc omnia, quæ ſecundum computum Hebræum neceſſariò dicenda, ſunt planè incredibilia. Nam non multum crevit genus humanum ante confuſionem Babylonicam, cùm omnes ſimul convixerint. Unde tanta ſubitò multitudo, quæ ſpacio centum annorum totum ferè orbem impleverit, & tot regna ei exerit? Quis capiet magnum illud Aſſyriorum imperium intra annos 150. poſt Diluvium cœpiſſe, vel Noam & ejus filios, poſt hujus & aliorum regnorum initia quibuſdam annorum centuriis ſupervixiſſe; quorum tamen altum apud omnes exteros Hiſtoricos ſilentium? Nullâne ratio eorum habebatur, qui totius orbis terrarum hæredes & Domini erant? an in inſulas deportati ab ipſorum filiis & nepotibus, ut omnes de iis nullam mentionem fecerint? Imò nihil de iis legimus in Scriptura tempore Abrahami, Iſaaci, &c. quibus tamen erant contemporanei. Nulla ipſis reliqua erat auctoritas, ut filios bellis cruentis ſe mutuò trucidantes, pacificare poſſent? Nemo poſthac miretur Iſraelitas ita creviſſe in Ægypto ſpacio 200. annorum, cum multo minori ſpacio, infinitæ hominum myriades orbem ferè repleverant. Nec diffidere potuit Sara ſe propter ſenectutem parituram, aut Abrahamum voluptati operam daturum; cùm Abraham erat tantùm annorum 99. Sara aliquot annis junior; & oculis utrique viderent, avos, abavos, tritavos, & eorum avos & abavos, annorum ducentorum, 300, 400; filios procreantes. In vivis tum erat Heber Abrahami tritavus, Sala, Arphaxad, Sem: quorum quidam Abrahamo ſupervixerunt: nam poſt natum Iſaacum vixit Sale annis ſupra 70. Arphaxad 48. Sem ſupra centum, ipſe etiam Noe ad annum Abrahami 58. vitam produxit. Confecit quidem Petavius diagramma, quo oſtendere nititur, intra 290. annos in infinitum numerum humanum genus propagari potuiſſe: ſed multa aſſumit, quæ ab ipſo non probantur; omnes ſcil. per annos 300. poſt Diluvium vixiſſe, & neminem per totum illud tempus mortuum fuiſſe: omnes etiam anno ætatis 16. genuiſſe, quorum nihil ulla probabilitate fulcitur; cùm non poſſent tot regna erigi, tot bella cruenta ſine ingenti mortalium ſtrage confici, præter eos etiam, qui caſu & morbis interempti periêre. Præterea initium Regni Aſſyriaci ad annum poſt Diluvium 152 refert; cùm impoſſibile videatur, homines intra illud ſpacium ita multiplicatos fuiſſe. Hæc & alia multa planè ſuadere videntur, tempus illud à Diluvio ad Abrahamum non tam arctis limitibus includendum; ſed computum Græcum admittendum, qui omnes iſtas difficultates tollit. Nam ſecundum hunc mortuus eſt Noe ante natum Abrahamum, annis 722. Sem ante Jacobum annis 635. Incepit Imperium Aſſyriacum poſt Diluvium annos circa 750, quo temporis ſpacio facilè eſt concipere, quomodo genus humanum propagari poterat, & tot regna erigi. Hæc tamen omnia, quæ niſi concedatur calculus LXX prudentioribus ἄπορα videntur, vulgus Chronologorum nil curat, quibus, (ut ait Petavius, Chronologorum hujus ſeculi princeps,)

Nil intra eſt oleum, nil extra eſt in nuce duri:

qui nullo ſe negotio expediunt, cùm prudentiores inſcitiam ſuam fateri mallent, quàm aliquid falſum, vel abſurdum affirmare.

64. Tandem producunt Evangeliſtam Lucam, cap. 3. v. 36. qui in Genealogia Chriſti Cainanem Arphaxadi filium inter Patriarchas poſt Diluvium recenſet, qui in Hebræis codicibus deeſt, ſed in Græca LXX. Verſione habetur: unde videtur S. Evangeliſta ipſorum computum Hebræo prætuliſſe. Eſt verò hoc argumentum haud parvi ponderis. Cùm enim S. Lucas, non niſi dictante Sp. S. hoc nomen in Evangelium ſuum inſeruerit; nec minor ſit auctoritas textus Græci Novi Teſt. quàm Hebraici Veteris; videtur Evangeliſta pro LXX. in hac cauſa ſententiam tuliſſe: ita ut vix negari poſſit, lectionem τῶν ό veriorem eſſe. Varia hic quærunt ſubterfugia alterius ſententiæ patroni. Primò negant Cainanis nomen ſemper in LXX. Verſione fuiſſe: vel ſi in Editione illa Κοινῇ fuerit; non tamen in illa Hexaplῶν ſincera. Secundò, nec in S. Luca, ita ſcriptum fuiſſe, ſed hoc nomen à Græculo quodam inſertum in Lucam: unde in alia exemplaria manavit error. Verùm cùm in omnibus codicibus, etiam antiquiſſimis, nomen Cainanis legatur, tum apud LXX. tum apud S. Lucam; & inter veteres Eccleſiæ Scriptores ne unus ſit, qui aliter legerit; nec ab ipſis Apoſtolorum temporibus auſus ſit quiſquam nomen hoc vel ex Evangeliſta, vel ex LXX. expungere, (unico excepto Beza, qui in Verſione ſua Latina nomen Cainanis delere auſus eſt;) ſed apud omnes Eccleſias ubique terrarum ad hunc uſque diem conſtanter retineatur; non conjecturis, vel probabilibus argumentis agendum, quæ tamen cum magna fiducia à quibuſdam adferuntur; ſed planè irrefragabilibus, invictis & certiſſimis, quibus nihil obtendi poſſit: qualia cùm nemo adhuc protulerit, firma manet lectio Evangeliſtæ, quam nemo ſolicitare præſumat.

65. Contra objicit vir ſummus, H. Grot. in Luc. 3: 36. quod *Africanus, Theophilus Antiochenus, Euſebius in Chronicis, Epiphan. Hæreſ. 55. nomen Cainanis omittunt; licèt aliàs ſupputationem Græcam ſequantur. Præterea Abrahamum fuiſſe à Diluvio decimum, agnoſcit Joſephus, & ab ipſo productus Beroſus, & ex Græcis Eupolemon apud Euſebium; cùm tamen ſi Cainan inſeratur, undecimus eſſet.* Ad hæc reſponderi poteſt. 1. Antiquiſſima exemplaria Græca, *etiam ante Chriſti tempora habuiſſe nomen Cainanis,* ut probat Rever. Uſſerius in diſſertatione de Cainane, ex Demetrii Chronologia (qui ante Chriſtum ſcripſit) apud Euſeb. Præp. lib. 9 qui calculum annorum *à Diluvio ad Jacobi & filiorum deſcenſum in Aegyptum facit annorum 1360. quorum 215. erant ab adventu Abrahami in Chananaam. Unde annorum 130. interpoſitio neceſſariò requiritur* ad hunc calculum conficiendum: *quod* (ut idem) *ſi à Grotio fuiſſet animadverſum in eam opinionem nunquam conceſſiſſet, in Luc. 3. 36. primum Cainanis nomen errore quodam repoſitum fuiſſe.* 2. Cer-

tum eſt, Euſebium & Epiphanium, licèt Cainanis nomen alicubi omittunt, tamen alibi exprimere, nunquam negare. 3. Probabile eſt, codices Græcos Euſebii tempore non nihil variaſſe, & in aliquibus nomen Cainanis inſertum fuiſſe, in quibuſdam non; ut ſupra diximus: Joſephi tempore variaſſe codices Hebræos iiſdem in his numeris: unde non mirum eſt, Joſephum, Beroſum & Eupolemonem ab LXX. diſcrepâſſe, cùm à codicibus Hebræis, qui hodie in uſu ſunt, idem Joſephus diſcrepet. Quod ad S. Lucæ verba attinet, dicit etiam D. Grotius cum aliis, *quædam MSS. antiqua hoc nomen non exprimere*, ſcilicet illud Bezæ, quod Academiæ Cantab. donavit, & aliud Anglicanum ex Græcia allatum: unde fieri poſſet, ut Cainanis nomen ex errore in aliquod exemplar Græcum, unde plura alia emanârunt, irrepſerit. Hæc verò (pace tantorum virorum dixerim) mihi parum firma videntur; partim etiam à vero abſona. Verum eſt, in illo Bezæ non extare: ſed quid valet unius exemplaris auctoritas contra omnium exemplarium etiam vetuſtiſſimorum fidem, & omnium ſcriptorum Eccleſiæ antiquiſſimorum teſtimonium & conſenſum unanimem, qui omnes de lectione Cainanis in S. Luca teſtantur? Iſtius etiam exemplaris fidem multum diminuit, quòd Rever. Uſſerius de eo affirmet, *in aliis locis plus diſcrepare ab hodierna lectione, quàm omnes alii Bibliothecarum libri*: quod etiam ex ejus cum aliis MSS. collationibus in ſexto Tomo noſtro apparet. Sed aliud eſt, quod iſtius exemplaris auctoritatem in hac cauſa planè tollit, quòd (ut etiam Beza annotavit) in recenſenda Genealogia Chriſti apud S. Lucam, contra omnium exemplarium fidem; & contra omnes ſcriptores veteres, eadem habeat nomina aſcendendo à Joſepho ad Salomonem, quæ ſunt apud Matthæum: ita ut qui hoc exemplar deſcripſit, crucem, quæ omnes Interpretes vexavit, circa diſcrepantiam inter Matth. & Luc. hoc modo planè ſuſtulerit; & nodum, quem quidam indiſſolubilem putârunt, cùm ſolvere non poſſet, diſſecuerit. In hac itaque Genealogia recenſenda nullam fidem meretur. Qui enim tantæ audaciæ erat, ut tot nomina contra omnium exemplarium fidem mutaret, à Salomone ad Chriſtum, ut Evangeliſtas concordes faceret; nomen etiam Cainanis in eadem Genealogia expungere, ut omnia cum codice Hebræo convenirent, nefas duxiſſe, haud exiſtimandum. De altero MS. exemplari, quod nos Alexandrinum dicimus, & cum Romano in hac Editione imprimimus; dico, D. Grotium malè informatum fuiſſe: nam in hoc exemplari, quod dum hæc ſcribo, oculis objicitur, exprimitur Cainanis nomen. Aliud effugium habet, alius magni nominis, quòd *Lucas Genealogiam Chriſti ex vulgo recepta ſententia ſcripſerit, non ex propria; nec ſecundum rei ipſius veritatem, ſed quia apud Judæos Helleniſtas, & apud Chriſtianos, qui Verſioni Græcæ aſſueti fuerant, ita legebatur. Nam ita Genealogiam exorſus eſt; Exiſtens, ut putabatur, filius Joſeph*, &c. Hoc verò, ut temerarium & dictu periculoſum, omninò rejiciendum: ut quod latam feneſtram aperit ad univerſam Scripturæ auctoritatem labefactandum; cùm in aliis locis quiſque obtendere poſſet, ſcriptores ſacros hoc vel illud ſcripſiſſe, non ex propria ſententia, ſed ſecutos fuiſſe vulgi errores: quod omnibus hæreſibus & erroribus viam ſternit. Hoc enim conceſſo, ſcriptores ſacros ullo prætextu falſum ſcripſiſſe; quomodo conſtabit, quando verum ſcripſerint? Verum eſt, Chriſtum vulgò pro Joſephi filio habitum, & affirmat Evangeliſta, vulgò ita creditum fuiſſe. At idem Evangeliſta contrarium ſatis clarè oſtendit, & errorem vulgi planè rejicit per totam Hiſtoriam nativitatis, in qua non Joſephi, ſed Dei filium eſſe prædicat. Non ſcribit Lucas fuiſſe Joſephi filium, ſed ita habitum fuiſſe, ex errore vulgi, quem apertè detegit. At non ſcribit, Cainanem fuiſſe vulgò habitum filium Arphaxadi: nec alibi exprimit, talem Cainanem revera nunquam extitiſſe; ſed eodem ordine & iiſdem verbis cum reliquis recenſet. Unde ſi hoc concederetur; eadem ratione dici poſſet, reliquos omnes non fuiſſe veros, ſed putatitios filios eorum, quorum nomina commemorantur; & totam Genealogiam non veram, ſed erroneam fuiſſe ex vulgi ſententia deſcriptam. In hac itaque ſententia, ut ſcribit Bochartus Geogr. Sacr. part. 1. l. 2. c. 13. *non videtur quicquam eſſe ſani: neque enim veriſimile eſt, ſcriptorem ſacrum minus habuiſſe curæ veritatis, quàm famæ: cui ne ſic quidem conſuluiſſet. Quippe ut vitaret ſcandalum aliquod Helleniſtarum, objeciſſet ſe cavillis Judæorum omnium, qui Evangelium ipſius cum Textu Hebræo conſuluiſſent.*

66. Cùm itaque conſtet, hoc nomen ex errore aliquo ſcribæ in textum non irrepſiſſe, nec Evangeliſtam ex ſententia vulgi illud inſeruiſſe; aliud dicendum non reſtat, quàm quod multi viri doctiſſimi ſtatuunt, inter quos varii Romani-Catholici (qui licèt propter Vulgatam Latinam, Græcam ſupputationem rejiciant, Evangeliſtæ tamen verbis non auſi ſunt contradicere, vel locum ſollicitare,) S. Lucam Genealogiam τοῖς ό ſecutum fuiſſe, & ita eam deſcripſiſſe, quemadmodũ in Græcis codicibus extabat. Nec in hoc diſcrepare Evangeliſtam à textu Hebraico, cùm olim codices Hebræos quoſdam ita legiſſe, vero conſentaneum ſit, ut ſupra oſtendimus. Si verò concedatur, codices Hebræos hoc nomen nunquam habuiſſe, dici poſſet, Moſem conſultò hanc generationem omiſiſſe, (quam ex certa traditione, vel Sp. S. ſuggerente, Sept. & S. Lucas ſuppleverunt,) ſicut Matthæus in eadem Genealogia quaſdam omiſit: & ut hic in quatuordecim generationes Genealogiam ſuam diſtribuit, omiſſis reliquis; ita Moſes ſuam contexendo ad Abrahamum in duas decades eam diviſit, hac unica generatione omiſſa; ob cauſam nobis ignotam: & hoc modo dici potuiſſe à Moſe, Arphaxad genuiſſe Sale, qui tamen genitus eſt à Cainane: ut in Evangelio dicitur, Joram genuiſſe Oziam, qui tamen ab alio genitus eſt: quorum utrumque verum eſt; non generatione immediata, ſed mediata: ſic enim genuit Arphaxad Sale, quia genuit Cainanem, in quo, ut parente, extitit Sale. Sic Bonfrer. & alii, quorum opinio multò probabilior eſt, quàm eorum, qui textum erroris accuſant. Fatetur etiam Eman. Sa. notis ad Geneſ. 11. 12. ut & Toletus, cujus verba jam proferam. Cainanis nomen in Vulgata Latina deeſſe; *Cogimur* (inquit) *fateri, aliquid deeſſe in noſtra Editione, quod mirum non eſt*,

eſt, cum Matth. in Chriſti genealogia aliquos omiſerit. Dicendum itaque videtur in hac quæſtione cum Toleto (cui etiam conſentit Cajetanus,) qui piè ac prudenter, poſtquam eam ventilarat, ſic concludit, Luc. 3. annot. 61. *Difficultatibus aliorum ponderatis, in Hebræo deeſſe illam generationem Cainanis, qui revera legebatur* (in quibuſdam codicibus) *& à LXX. converſa eſt in Græcum. Non enim eſt credibile LXX. non ſolùm numeraſſe Cainan, ſed etiam annos vitæ ejus, ſi non legiſſent in Hebræo. Legerunt ergo, & exemplaria illa habebant: nec novum eſt, eos alia etiam tunc legiſſe, quæ nunc non habentur, vitio ſcriptorum, quod etiam in Vulgato dicendum eſt. Credere enim debemus Evangeliſtæ id affirmanti: minúſque periculum eſt dicere, Hebraica exemplaria ex parte non haberi perfecta, quàm aſſerere in Evangelio errorem, ſeu mendacium vel minimum reperiri.* His Toleti verbis finem huic quæſtioni impono, nihil de Cathedra definiens, ſed omnia Lectoris æqui judicio ſubjiciens: & licèt ſententiam poſteriorem probabiliorem judico; paratus tamen, ſi quis argumenta meliora pro priore attulerit, iis non refragari.

PROLEGOMENON X.

De

VULGATA LATINA VERSIONE.

1. Multas S. Aug. tempore verſiones Latinas fuiſſe. Italam ſive Vulgatam cæteris prætuliſſe Auguſtinum. Hanc ab ipſis Apoſtolis temporibus Eccleſia Romana in uſu fuiſſe probabile eſt. Hieronymus ex Græca LXX hanc emendavit, & Aſteriſcis ac obelis notavit, non ex Theodotione, ſed ex Hebræo. Authentica propriè non fuit. De vulgata Latina hodierna. 3. Quomodo Hieron. inſtructus erat ad novam verſionem ex Heb. faciendam. 4. Cauſæ quæ ipſum ut novam verſionem aggrederetur impulerunt. Privato conſilio & amicorum hortatu, non Eccleſiæ nomine hanc verſionem aggreſſus eſt. 5. Quoſnam libros verterit. Nov. Teſt. non vertit, ſed tantùm emendat, & Evangelia tantùm. 6. Hieronymum non fuiſſe infallibilem in ſua verſione. 7. Hieronymi verſionem non ſtatim receptam fuiſſe. Ab Auguſtino & aliis improbatam. Greg Magnus veteri & hac nova uſus eſt. Tacito Eccleſiæ conſenſu non publico aliquo decreto recepta fuit. 8. Cur Eccleſia Romana novam verſionem receperit. 9. De Vulgata hodiernæ auctore. Totam non eſſe Hieronymi. Pſalmos alióſque quoſdam libros eſſe antiquæ Vulgatæ editionis. Reliquos libros plerumque eſſe ex verſione Hieronymi; multa tamen ex vet. Vulgata retenta. Inde mixtam eſſe ex nova Hieron. & antiqua Vulgata. 10. De auctoritate Vulgatæ Latinæ hodiernæ. 11. Non eſſe propriè Authenticam vel infallibilem, Ex Eccleſiæ Romanæ Doctoribus oſtenditur. Ante Concilium Tridentinum non fuiſſe Authenticam. Fontibus non æquari per Concilium. Nec aliud decreviſſe Concilium quàm nihil habere fidei vel bonis moribus contrarium. Ab erroribus tum Typographi, tum Interpretis non immunem eſſe, poſt Sixti. 5. vel Clem. 8. correctionem. Multa adhuc emendatione egere, ex Præf. Clement. & Lucæ Brugenſis Catalogo oſtenditur. Multa emendavit Clem. 8. poſt editionem Sixtinam. Declaratio Cardinalium à multis Romanæ Eccleſiæ Doctoribus rejecta. 12. Vulgatam Latinam licèt non ſit Authentica, tamen magni faciendam ſtatuunt Proteſtantium doctiſſimi.

1. MUltas olim fuiſſe Verſiones Scripturæ Latinas docet S. Auguſtinus lib. 2. De doctrina Chriſtiana cap. 11. ubi ita ſcribit, *Qui Scripturas in Græcam linguam verterunt numerari poſſunt. Latini autem Interpretes nullo modo: ut enim cuique primis fidei temporibus in manus venit codex Græcus, & aliquantulum facultatis ſibi utriuſque linguæ habere videbatur, auſus eſt interpretari.* Inter illas autem una erat quæ ab Auguſtino loco citato, cap. 15. *Itala*, ab Hieronymo in cap. 14. & 49. Eſajæ *Communis* & *Vulgata*, à Gregorio Epiſt. ad Leandrum ante Moral. præfix. *Vetus* appellata erat, quam reliquis prætulerunt, quia, ut Auguſtinus, erat verborum tenacior cum perſpicuitate ſententiæ: hanc verò in Eccleſia Latina maximè in uſu fuiſſe, unde nomen *Italæ* & *Vulgatæ* habuit; quia verò reliquis antiquior erat *Vetus* dicebatur. Facta eſt autem hæc Verſio (ut & reliquæ omnes Latinæ Vet. Teſt. iſtorum temporum) ex Græca τῶν ό, & magnæ auctoritatis erat apud Eccleſias Occidentis (Primus enim inter Orthodoxos, qui poſt LXX. ex Hebræo fonte Latinam Verſionem aggreſſus eſt, erat Hieronymus.) Auctoritatis verò tantæ fuit, ut quidam ad Apoſtolorum Diſcipulum quendam ut auctorem, referre non dubitarint, ut Serar. Proleg. Bibl. cap. 19. q. 8. & alii, qui peculiari Spirit. S. aſſiſtentia factam eſſe volunt, quod licèt ſine auctoritate aſſerant, probabile tamen eſt ipſam ab ipſis Eccleſiæ primordiis in uſu fuiſſe, cùm Eccleſia Latina ſine Verſione Latina eſſe non potuerit, eámque Eccleſia Romana, quæ principem inter Eccleſias locum ſemper tenuit, & antiquarum Traditionum tenaciſſima fuit, in communi uſu reciperet. Unde Sixtus Senenſis Biblioth. l. 8. ait Editionem Veterem *Vulgatæ* & *Communis* nomen accepiſſe, tum quia nullum certum haberet auctorem, tum quia non de Hebræo fonte ſed de κοινῇ, vel de LXX. interpretatione ſumpta eſſet, quemadmodum Auguſtin.

18. De

18. De Civit. Dei, & Hieronymus Præf. Evangeliorum teſtantur. Cujus lectione uſa eſt Eccleſia longè ante Hieronymi tempora, & etiam multò poſt, uſque ad tempora Gregorii Papæ. Hanc enim communis Patrum aſſenſus à primordio naſcentis Eccleſiæ uſque ad Damaſum Papam longo uſu approbat. De hac quædam diximus cum de Editione Romana τῶν ό diſſeruimus. Conſtat etiam Hieronymum multis annis, antequam ad textum Hebraicum vertendum ſe accingeret, Græcam LXX. Latinè tranſtuliſſe, ut ex lib. 2. contra Ruffinum, quem circa 15. annos ante ipſius obitum ſcripſit, ſatis conſtat, ubi ſcribit ſe LXX. Interpretes ante annos plurimos diligentiſſimè emendâſſe, & linguæ ſuæ ſtudioſis dediſſe, & quòd Pſalterium juxta LXX. à ſe emendatum Romæ receptum eſſet. Eadem habet Præf. in Paralip. ad Chromatium, & Præfat. ad Lev. & Epiſt. ad Auguſtinum. Unde bene colligit J. Morinus Hieronymum cùm adhuc juvenis eſſet hoc opus confeciſſe: Hujus verò Verſionis ſuæ habemus Prophetas inter opera ſua adhuc ſervatos. An verò Hieronymus Latinam illam Verſionem ex Græca LXX. de novo fecerit, an tantùm Vulgatam & Italam emendaverit, vix liquidò conſtat. Probabile tamen mihi videtur quoſdam libros de novo vertiſſe, reliquos tantùm emendâſſe. De novo vertit Pſalterium, ut ipſe ſcribit Epiſt. ad Sun. & Fret. librum Jobi, ut ex utraque Præfatione conſtat, & libros Solomonis, ut lib. 2. adverſus Ruff. cap. 8. habetur; reliquos ſolùm emendavit. Codices verò ſibi Græcos comparavit quàm maximè caſtigatos, qui ſcilicet in Hexaplis extabant, ubi putam & incorruptam verſionem LXX. ab Origene deſcriptam fuiſſe, ipſe tum Epiſt. ad Suniam & Fretelam, tùm alibi affirmat. Aſteriſcis etiam & obelis hanc ſuam Verſionem notavit, non tamen ex Theodotione (ut fecerat Origenes) ſed ex ipſo textu Hebræo, qui quidem hodie evanuerunt, nec uſlibi apparent. Hoc ex Præf. 2. in Paralip. & Epiſt. ad Auguſt. conſtat, ubi hæc habet, *Quod in aliis quæris Epiſtolis cur prior mea in libris Canonicis interpretatio Aſteriſcos habeat, & Virgulas prænotatas, & poſtea aliam Translationem abſque iis ediderim*, &c. reſpondet, *Se non tam vetera abolere conatum fuiſſe, quàm lingua ſua hominibus emendata de Græco in Latinum tranſtuliſſe*, &c. Nec etiam Vetus illa, quam *Vulgatam* dicimus (ante Nobilii labores) ullibi ſimul extabat. In uſu quidem fuit, non obſtante nova Hieronymi Verſione ex Hebræo, per ducentos ferè annos poſt Hieronymum, ut ex verbis Gregorii conſtat, qui utraque tam Novâ Hieronymi quàm Vetere illa ex LXX. in Commentariis ſuis uſus eſt, ut ex verbis ejus in Epiſt. ad Leandrum præfixa libris Moralium, & lib. 20. Moral. cap. 23. liquet; *Quia ſedes Catholica*, inquit, *cui auctore Deo præſideo, utraque utitur, mei quoque labor ſtudii ex utraque fulcietur*. Non fuiſſe autem propriè Authenticam Vulgatam illam Latinam apertè conſtat, tum quia ex Græca facta ſit, quàm Authenticam non fuiſſe jam oſtendimus, nec poteſt rivulus auctoritatis plus habere quàm erat in ſuo fonte; nec poteſt ulla Verſio dici Authentica, niſi Interpres eodem Spiritu verterit, quo primus author ſcripſit, quod de hac Verſione nemo affirmavit: nec illam Eccleſia Romana rejeciſſet, & aliam novam accepiſſet, ſi Authenticam judicâſſet. Nec valet objectio Joh. D. Eſpeires, quod vix credibile eſt Eccleſiam Romanam non habuiſſe Authenticam verſionem; habuit enim textus originales authenticos; habuit etiam Verſionem, quæ fonti in omnibus ad ſalutem neceſſariis conveniebat, quod ſatis erat. De hac plura in ſequentibus.

2. Cùm verò hodiernæ Vulgatæ editionis autorem eſſe Hieronymum multi contendant, de Hieronymi Verſione ex Hebræo primò dicendum eſt, viz 1. Quibus auxiliis ſuffultus Verſionem ſuam aggreſſus ſit. 2. Rationes quænam fuerint, quæ ad hoc opus ipſum impulerint. 3. Quoſnam Scripturæ libros verterit. 4. An ita à Spiritu S. in Verſione ſua afflatus ſit, ut errare non potuerit. 5. De laboris & operis hujus ſucceſſu, ſive quomodo recepta fuit hæc Verſio in Eccleſiis. Poſtea inquirendum, 1. An Vulgata hodierna eadem ſit cum illa Hieronymi, vel quemnam habuerit autorem. 2. Cujus ſit authoritatis ante & poſt Concil. Trident. 3. Ex quibus codicibus confecta ſit. 4. Cur Eccleſia Latina relictâ veteri Vulgatâ Latinâ novam receperit.

3. Hieronymum quidem dotibus naturæ & artis optimè inſtructum fuiſſe ad hoc opus nemo negabit, cùm improbo labore trium linguarum præ reliquis ſui temporis fuerit peritiſſimus, & in omni literatura excellens. Unde illud Proſperi de ipſo diſtichon.

Hebræo ſimul & Græco Latióque venuſtus.
Eloquio, morum exemplum, mundíque magiſter.

Ex ipſius enim operibus colligitur ipſum variis Judæorum Rabbinis præceptoribus uſum fuiſſe, ut in Linguæ Hebrææ & Chaldaicæ ſcientiam penitiorem penetraret. Primò cùm Juvenis in eremo degeret, vitam Monaſticam ſectans, à Judæo converſo prima linguæ Hebraicæ rudimenta hauſit; ſic enim ſcribit epiſt. 4. ad Ruffinum, Quòd quum Juvenis in eremo eſſet, nec vitiorum incentiva nec naturæ ardorem jejuniis frangere poterat, ad mentem edomandam fratri cuidam, qui ex Hebræis crediderat, ſe in diſciplinam dederat; ut poſt Quintiliani acumina, Ciceronis fluvios, gravitatem Frontonis, & lenitatem Plinii, alphabetum diſceret, & ſtridentia anhelantiáque verba meditaretur, &c Eadem habet Præf. in Dan. I. I. Poſt annos ſupra 20. ex Ægypto rediens Hieroſolymam majores fecit progreſſus in Hebraicis ſub Barrabano Judæo, quem magno pretio conduxerat, ut ipſum nocte inſtrueret, quia inſtar Nicodemi Judæos fratres ſuos timuit. Sic Epiſt. 65. ad Pammachium & Oceanum, Cùm putabant homines ſe finem feciſſe diſcendi ſcribit, quòd venit rurſum Hieroſolymam & Bethlehem; quo labore, quo pretio Barrabanum nocturnum habuit præceptorem? timebat enim Judæos, & mihi alterum exhibebat Nicodemum. De hoc etiam in Eſ. 21. III. Poſtea alterum habuit præceptorem de Tiberiade, Legis doctorem, qui apud ſuos in admiratione habebatur, cum quo contulit à vertice ad extremum unguem. De hoc Præf. in Paralip. IV. Alium habuit Lyddæum Præceptorem, qui apud Hebræos primus putabatur, quem multis redemit nummis. De quo in Præf. in Job. V. Alium tandem habuit pro lingua Chald. De quo Præf. in Dan. *Adhortante quodam Heb. & illud crebrius in ſua lingua ingemi-*

nan-

nante Labor improbus omnia vincit,qui mihi videbar ſciolus inter Hebr. cœpi rurſus eſſe diſcipulus Chaldæus. Ex hiſce videmus ipſum nullis laboribus vel ſumptibus pepercisse, ut ad Hebraicæ eruditionis culmen aſcenderet. Unde Auguſtinus licèt Hieronymi conſilium non probaret, fatetur tamen ipſum fuiſſe trium linguarum peritiſſimum. Jam verò præter linguarum ſubſidia magnum adjumentum in hoc opere perficiendo ſuppeditârunt Origenis Tetrapla,Hexapla & Octapla,in quibus præter textum Hebræum tam Hebraicis quàm Græcis deſcriptum literis, ſex habuit verſiones Græcas,de quibus ſupra,viz.Aquilæ,Symmachi,LXX Seniorum,Theodotionis,& Quintam ac Sextam anonymas,ex quarum tum ſecum invicem,tum cum textu Hebræo collatione,non potuit non multum proficere.

4. Cauſæ verò,quæ ipſum ad hoc opus impulerunt, prout ipſe variis in locis agnoſcit, erant variæ quæ in verſionibus Græcis & Latinis irrepſerunt corruptelæ, tum etiam quòd ipſos L X X. ſæpius cespitâſſe, & ab Hebraico textu longè diſceſſiſſe ipſe (poſtquam Hebraicam linguam exactiùs calleret) obſervarat, tum quòd reliquæ Verſiones factæ ſunt ab hominibus ſemichriſtianis & Judaicis Apoſtatis, qui in odium fidei Chriſtianæ multa Scripturæ loca perverſa expoſitione corruperant. Præterea Aquila,ut ſupra innuimus, non tantùm vocum ſenſum,ſed & vocum etymologias ſuperſtitioſè ſæpe ſectatus eſt,unde obſcurus erat. Symmachus vocum ſenſum reſpiciens, verbis ſe non obſtringens, longè à vero ſenſu aberravit. Theodotion verò licèt medius incederet, & à doctis præ reliquis probaretur; ſæpe tamen, (cùm à fide deficeret) verba torquebat,ut erroribus ſuis patrocinium quæreret. Hieronymus ergò,vir acri & fervido ingenio, imperfectiones aliarum Verſionum animo revolvens,& amicorum ſuaſu ac hortatu excitatus, rem Eccleſiæ utilem ſe facturum exiſtimabat,ſi novam Verſionem ex Hebraico fonte exprimeret, quam ingenti animo & laboribus indefeſſis tandem perfecit, quæ magis quàm reliquæ cum Hebræo conveniebat,& accuratior erat. Hanc fuiſſe conſilii ſui rationem ipſe ſæpius explicat Præf. Paral. hæc habet. *Si L X X. Interpretum pura,& ut ab eis in Græcum verſa eſt,editio permaneret,ſuperfluè me,Chromati Epiſcoporum ſanctiſſime, impelleret,ut tibi Hebr volumina Latino ſermone transferrem. Quod enim ſemel aures hominum occupaverit & naſcentis Eccleſiæ roboraverit fidem, juſtum erat etiam noſtro ſilentio comprobari. Enimverò cum varietate regionum diverſa ferantur exemplaria,& germana illa & antiqua Tranſlatio corrupta ſit atque violata, noſtri arbitrii putas, aut in pluribus indicare quid ſit verum,*&c. Hæc & alia iſto loco & alibi in verſionem LXX.ſcribit,quæ licèt Hyperbolicè ab ipſo dicta ſint, nec tantam paſſa eſſet illa Verſio mutationem,quantam ille credi voluit, imò ex aliis illius ſcriptis, præſertim antequam de Hebræum in Latinam vertendo cogitaverat,ipſum planè contrarium ſenſiſſe conſtat de Græca verſione,ut ſupra oſtendimus,quæ aliàs haud paſſa ſit corruptelas, quam omnes libri vitio librariorum & temporum injuriâ contrahunt,nec quam ipſius verſionem Latinam (ſi modò ipſius ſit Vulgata hodierna) paſſam eſſe omnes conqueruntur, hanc tamen cauſam ubique affert,eámque more ſuo exaggerat datâ qualibet occaſione,ut hoc modo ab adverſariorum invidia ſe protegeret,qui hoc ipſius molimen ſuggillarunt,ut in L X X. Verſionis opprobrium factum, de qua omnium animis altè inſederat exiſtimatio veneranda.Hoc itaque aggreſſus eſt Hieronymus privato conſilio & quorundam amicorum hortatu, non verò ex juſſu Damaſi Pontificis, vel Eccleſiæ totius nomine,ut inter alios affirmat Joh. D' Eſpeires tract. 3. diſp. 5. Dub. 1. affirmat etiam Platina in Vitis Pontif. Damaſum primum ſcriptis Hieronymi authoritatem dediſſe, cùm prius LXX. Interpretum ſcripta tantummodo in pretio erant. Certum tamen eſt Hieronymum hanc Verſionem poſt Damaſi mortem confeciſſe; Damaſo quidem charus erat,cui fuit ab Epiſtolis, ſed Juvenis erat cùm Damaſo innotuit,& Damaſum annos ſupra triginta ſupervixit & mortuo Damaſo Româ Hieroſolymam ſeceſſit, & Bethlehemum, ubi per quinquennium in Monaſterio vixit,ut ex Epiſt 99. ad Aſellam, & initio Epiſt. 116. ad Paulam & Euſtochium colligitur; poſt hæc Barrabanum præceptorem habuit,ut ex Epiſt. 65. ad Pammachium conſtat,& poſtea Hebraicè ſatis inſtructus ad Verſionem ex Hebræo ſe accinxit Verum eſt ipſum juſſu Damaſi N. Teſtamentum vel Evangelia ſaltem emendaſſe,ut ex Præf. Evangeliorum liquet, at V. Teſtamenti ex Hebræo Verſionem non potuit aggredi ex Damaſi juſſu,qui multis antea annis mortuus eſt. Nec nomine totius Eccleſiæ illam confecit, cùm certum ſit multos Epiſcopos & inter alios Auguſtinum hanc Hieronymi operam ubique improbâſſe, nec niſi multis poſt Hieronymi obitum annis in Eccleſias publicè receptam fuiſſe.

5. Quóſnam verò Scripturæ libros vertit? Quoad V. Teſtamentum ex Præfationibus quas ſingulis libris præfixit conſtat,omnes qui ab Hebræis pro Canonicis recipiuntur,ut & libros Judith & Tobiam,vertiſſe; in quibus Præfationibus calumniam frequenter deprecatur,quòd Scripturam ex Hebræo in Latinum vertere auſus ſit. Affirmat de ſe lib. De viris illuſtribus extremo,& teſtatur Auguſtinus Epiſt. 8. & 10. & De civitate Dei l. 18. cap. 43. ipſum Vet. Teſtamentum ex Hebræo vertiſſe; libros verò Sapientiæ,Eccleſiaſtici,Maccabæorum,Baruch,Epiſtolam Jeremiæ,Additiones ad Eſtherem & ad Danielem non vertit,tum quia Hebraicè non extabant, tum quia pro Canonicis non habuit, ut in Præfationibus ſuis ſæpius teſtatur; Eos etiam intra Canonem non poſuiſſe liquet ex ejus Prologo galeato,tum ex Præf. in Prov. & Danielem. Eccleſiaſticum tamen & lib. 1. Maccabæorum affirmat ſe in Hebraica lingua vidiſſe,ut & librum Tobiæ. Inter Canonicos, conſtat ipſum Pſalterium tum ex Hebræo convertiſſe (licèt hæc ejus Verſio in Vulgata hodierna non ſit) tum ſæpius ex Græco vel vertiſſe vel emendaſſe. Quater enim circa Pſalterium laboravit, Primò ex Hebræo,ut dixi, in Latinum vertit, ut in Epiſt. ad Sophronium legimus, & hæc ejus Verſio inter opera ejus extat. Secundò, ex editione τῶν ὁ Græca,quæ in Hexaplis erat ſincera & incorrupta,quàm Aſteriſcis & obelis notavit,de qua in Epiſt. 135.ad Suniam & Fre-

telam. Tertiò, ex Præf. Pſalt. ad Paulam & Euſtochium & Epiſtol. ad Sophronium conſtat ipſum bis emendâſſe, ex editione Lucianea, quæ Vulgata & Communis dicta eſt, quæ eadem erat cum L X X. ſed à Luciano in quibuſdam correcta & emendata, hanc prima vice emendavit, ut eſt in Epiſt. ad Sophronium, & poſtea iterum emendavit additis aſteriſcis & obelis, ut ipſe affirmat Præf. in Pſalt. ad Paulam & Euſtochium; & hæc ejus emendatio auctoritate Damaſi Romæ in uſu erat teſte ipſo Hieronymo l. 1. contra Ruffinum, c. 8. Novum verò Teſtamentum non de novo vertit Hieronymus, ſed tantùm emendavit, nec fortaſſe totum emendavit, ſed Evangelia tantùm. Sic enim ipſe lib. De ſcript. Eccleſ. *V. Teſtamentum juxta Hebraicum tranſtuli, Novum Græcæ fidei reddidi.* Hoc verò juſſu Damaſi Pontificis præſtitit. Sic enim Præf. ad Damaſum ſcribit, *Novum opus me cogis facere ex veteri, ut poſt exemplaria Scripturarum toto orbe diſperſa quaſi quidam arbiter ſedeam, & quia inter ſe variant, quæ ſunt illa quæ cum Græca conſentiant veritate decernam. Pius labor ſed periculoſa præſumptio judicare de cæteris, ipſum ab omnibus judicandum,* &c. Poſtea hæc addit, *Hæc præſens Præfatiuncula pollicetur quatuor tantùm Evangelia, quorum ordo eſt Matth. Marc. Luc. Joh. codicum Græcorum emendata collatione, ſed veterum, quæ ne multum à lectionis Latinæ conſuetudine diſcreparent, ita calamum temperavimus, ut his tantùm quæ ſenſum mutare videbantur correctis reliqua manere pateremur ut fuerunt.* Hic apertè videmus Hieronymum non Verſionem ſed Emendationem ſibi arrogare, & Evangelia tantùm nominare, licèt alibi de toto N. Teſt. loqui videatur. Cùm enim Auguſtinus Epiſt. 10. cap. 4. hoc opus ſibi acceptum eſſe ſignificavit (licèt aliter de ejus labore in Vet. Teſt. vertendo ſentiret) ſic ſcribit, *Non parvas Deo gratias agimus de opere tuo quòd Evangelium ex Græco interpretatus ſis, quia in omnibus ferè nulla eſt offenſio, cùm Scripturam Græcam contulerimus.* Hieronymus reſpondet, *Si me ut dicis, in N. Teſtamenti emendatione ſuſcepis,* &c. Ubi quòd Auguſtinus *Verſionem* vocaſſet, ipſe tantùm *Emendationem* dicit, & de Nov. Teſt. in genere loquitur. Quando verò vel à quo facta ſit Latina hæc Nov. Teſt. Verſio difficile eſt aliquid certi ſtatuere. Probabile eſt antiquiſſimam fuiſſe, & in Eccleſia Romana ab ipſis Apoſtolorum temporibus in uſu fuiſſe, ut de Veteri Vulg. V. Teſt. diximus, cùm de nulla alia antiquiore aliquid legimus. Nec veriſimile eſt Latina Verſione Eccleſiam Latinam caruiſſe, nec quam initio habuerit primævis temporibus Apoſt. voluiſſe mutare vel rejicere. Et quæ ab antiquiſſimis Scriptoribus Latinis ex N. Teſtamento citantur cum hac Verſione congruunt. Innuit Baronius ad ann. Chriſti 231. & Bonfrerius Præloq. cap. 15. Sect. 2. ab Apoſtolis viſam & approbatam; hoc verò nullibi probant, nam hoc modo infallibilis eſſet auctoritatis in omnibus, quod tamen, ut ſtatim videbimus, à pleriſque Eccleſiæ Romanæ Doctoribus negatur.

6. An verò Hieronymus peculiari Spiritus S. lumine illuſtratus Verſionem ſuam confecerit ita ut nunquam erraverit, quæſtio eſt, quam nuper excitârunt quidam poſt editum Decretum Concilii Trident. de Verſionis Vulgatæ authentia, cùm antea nemo de illa cogitârit. Licèt enim communis ſit ſententia Doctorum Eccleſiæ Romanæ Hieronymum non aliter quàm alii interpretes vertiſſe, quidam tamen, inter quos Joh. Morinus Exerc. Bibl. 6. cap. 12. n. 9. & 14. volunt Hieronymum peculiari S. Spiritus afflatu Verſionem illam condidiſſe, & eodem Spiritu dirigente ac movente ab omni errore exemptum fuiſſe, ita ut nec decipi potuiſſet, nec errorem aliquem vel leviſſimum vertendo commiſerit. Sic etiam Canus l. 2. cap. 24. Tileman. Apol. pro Vet. Interprete. Hæc verò ſententia eſt apertè falſa & vix refutatione eget, cùm Hieronymus ſæpe faſſus ſit ſe erraſſe ut hominem, ut Eſa. 19. *Melius reor proprium errorem reprehendere, quàm dum erubeſco imperitiam confiteri in errore perſiſtere, in eo quod tranſtuli,* &c. Ex quibus verbis Oleaſter in cap. 23 Exodi infert Hieronymum in Scripturæ interpretatione Hominem non Prophetam egiſſe, & errare potuiſſe. Et Bellarminus lib. 2. De verbo Dei, cap. 11. ex eodem loco obſervat Hieronymum ſe erraſſe agnoviſſe, & quod Eccleſia ejus correctionem receperit, & addit quod cum Vulgata editio non ſit unius authoris ſed quædam ex Luciano, quædam ex Theodotione, ſtultum videtur dicere Theodotionem Hæreticum errare non potuiſſe. Idem affirmant Driedo De Eccl. Script. lib. 2. contr. 3. Vega l. 15. in Concil. Trid. cap. 9. Andrad. lib. 4. Nec ſanè ita liberè Hieronymi incœptum in vertendo improbaſſent Auguſtinus, Ruffinus, aliique celebres Eccleſiæ Doctores ac Epiſcopi, ſi ipſum à Sp. S. peculiari modo in illa Verſione adjutum fuiſſe exiſtimaſſent. Quidquòd plerique Eccleſiæ Romanæ Doctores, ut poſthac videbimus, fatentur errores in Vulgata Latina (quam illi Hieronymi eſſe volunt) non tantùm fuiſſe ante Concilii decretum, ſed etiam poſt Sixti V. & Clementis VIII. emendationes, idque non tantùm Typographi, ſed & Interpretis vitio? Sic Cajetanus in 2. Chron. cap. 16. Torniellus ad annum M. 3149. Dionyſius Petavius Tom. 2. de annis Ahaziæ Regis, Sixtus Senenſis l. 8. Biblioth. ad finem, Dom. Bannes parte 1. q. 1. art. 8. dub. 4. Bellarminus loco citato, & in Epiſt. ad Lucam Brugenſem, Bonfrerius præloq. c. 15 Sect. 3. &c. & Franciſcus Lucas Brugenſis, qui multa loca collegit, quæ poſt correctionem Clementis VIII. adhuc emendanda videntur. Certum itaque eſt Hieronymum mediis ordinariis inſtructum, eruditione & induſtria humana hoc opus confeciſſe, & ut alii interpretes errori obnoxium fuiſſe.

7. De ſucceſſu verò conatus ejus conſtat, quòd licèt Verſio ad textum Hebr. propiùs accederet, quàm illa τῶν ό, cùm illi ſenſum ſæpe paraphraſticè reddiderint, hic verò ipſa verba exactè plerumque ſecutus ſit, & ſenſum ſæpius optimè expreſſerit, unde à multis cum magno applauſu recepta fuit, plerique tamen Doctores, Eccleſiarum rectores & Epiſcopi, inter quos Auguſtinus hoc ejus incœptum primò improbârunt ut temerarium, & ad auctoritatem verſionis L X X. convellendam & minuendam factum. Unde multis calumniis impetitus Hieronymus neceſſariò Apologias ſcribere coactus eſt, in quibus ſæpe teſtatus eſt ſe nihil in LXX. Verſio-

nem molitum eſſe, ſed ex Hebræo fonre in Latinum tranſtuliſſe, ut eorum deſiderio ſariſfaceret, qui avebant ſcire quomodo in Hebræis codicibus legeretur. Judæi quidem Verſionem ejus approbârunt, ut couſormem textui Hebræo, unde ipſum vocat R. Azarias l. 3. meor enajim {*Interpretem Chriſtianorum κατ' ἐξοχήν*. Sic Kimchi ad Pſal. 110. vocat *Interpretem* abſolutè, Ab. Eſra ad Pſal. 3. *Interpretem præputiatorum*, R. Joſ. Alb. lib. Fundamentorum vocat *ſapientem tranſlatorem*, Elias Levita *doctum Hieronymum*. Græci verò in ſermonem Græcum verrerunt, reſte ipſo Hieronymo lib. 2. contra Ruffinum, ubi contra calumniatores ſic ſcribit, *Unde me putabam de Latinis meis bene mereri & noſtrorum ad diſcendum animos concitare, quod etiam Graci verſum de Latino poſt tantos Interpretes non faſtidiunt, unde in culpam vocor*. Genebrardus l. 2. Chronol. dicit à Sophronio verſam fuiſſe, à quocunque verò converſa ſit, certè hodie periir iſta Verſio, nec publicè recepta fuit apud Græcos, licèt in privatorum manibus eſſet; nam nulla ejus veſtigia ullibi jam apparent. Ruffinus verò acriter Hieronymum increpavit (cui non ſine bile reſpondet Hieronymus.) *Quis*, inquit ille lib. 2. Invect. *ex tot & tantis prudentibus & ſanctis viris qui ante te fuerunt ad iſtud opus auſus eſt manum mittere? An ut divinarum Scripturarum libros, quos ad pleniſſimum fidei inſtrumentum Eccleſiis Chriſti Apoſtoli tradiderunt, nova nunc & à Judæis mutuata interpretatione, mutares?* Hæc & multa alia objiciebant ejus æmuli, maximè verò urgebant quòd LXX. interpretationem, quæ in magna apud omnes veneratione erat, hac nova Verſione conatus ſit de ſolio dejicere, ad quod ſæpius reſpondet, profitendo ſe ne tantillum auctoritati LXX. derogare velle, quorum Verſionem divinam & in S. Spiritu factam agnoſcit. Sic Præfat. in Jobum, *Cogor per ſingulos Scripturæ divinæ libros adverſariorum reſpondere maledictis, qui interpretationem meam reprehenſionem LXX. criminantur*, quibus ſubdit, *Audiant canes mei idcirco me in hoc volumine laboraſſe, non ut interpretationem antiquam reprehenderem, ſed*, &c. Sic in Prol. Galeato. *Periculoſum opus certè & obtrectatorum meorum latratibus patens, qui me aſſerunt in LXX. Interpretum ſuggillationem nova pro veteribus cudere*, &c. *Quid igitur, damnamus veteres? minimè: ſed poſt priorum ſtudia quod poſſumus in domo Domini laboramus.* Unde contra Ruffinum qui hoc ipſi objecerat ſic ſcribit, *Egóne contra LXX. Interpretes aliquid ſum locutus, quos ante annos pluri̇mos diligentiſſimè emendatos mea lingua ſtudioſis dedi, quos conſtituè in conventu Fratrum ediſſero, quorum Pſalmos jugi meditatione decanto, ſtultus eram, ut quod in pueritia didici ſenex oblivisci vellem*, &c. S. verò Auguſtinus, qui Hieron. familiaris, opus hoc ita improbavit, ut non permiſerit novam hanc Verſionem per ejus diœceſin legi, & antequam perfecta fuerat Hieronymum hortabatur, ut ab incœpto deſiſteret, & in aliis operam poneret: Sic enim ſcribit ad Hieronymum Epiſt. 19. *Propterea ſe nolle ejus interpretationem in Eccleſiis legi ne contra LXX. auctoritatem tanquam novum aliquod proferentes magno ſcandalo perturbemus plebem Chriſti, quarum mens & corda illam interpretationem audire conſueverunt, quæ etiam ab Apoſtolis approbata eſt*. Idem Epiſt. 10. ad eundem Hieronymum, *Ego ſanè te mallem Græcas potiùs Canonicas nobis interpretari Scripturas, quæ LXX. Interpretum authoritate perhibentur. Perdurum erit enim ſi tua Interpretatio per multas Eccleſias frequentius cœperit lectitari, quòd à Græcis Eccleſiis Latinæ Eccleſiæ diſſonarent*, &c. Dein exemplum profert tumultus à plebe excitati ex lectione novæ Hieronymi verſionis per quendam Epiſcopum in Eccleſia, cui præerat, ubi Græci quidam Hieronymi verſionem apud Jonam Prophetam falſi arguebant, ita ut cogeretur Epiſcopus Judæorum teſtimonium flagitare, &c. Ex his videmus verſionem Hieronymi omnibus non placuiſſe, nec ab omnibus receptam; poſt ipſius verò obitum, ut obſervant Serrarius & alii, paulatim autoritatem nacta eſt; & apud multos recepta, qui ejus ſinceritatem & eum Hebræo convenientiam deprehenderunt, ita tamen ut tum Vetus, tum hæc Nova in uſu eſſent uſque ad Gregorii Magni tempora. Ipſe enim Epiſt. ad Leandrum ad finem, ante libros Moralium ſic ſcribit: *Novam tranſlationem diſſero, ſed ut comprobationis cauſa exegit, nunc Novam nunc Veterem per teſtimonia aſſumo, ut quia ſedes Apoſtolica, cui auctore Deo, præſideo, utraque utitur, mei quoque labor ſtudii ex utraque fulciatur*, ubi videmus utrumque in uſu fuiſſe, in expoſitionibus, &c. ita tamen ut Nova Veterem adhuc non excluſiſſet: licèt verò utrâque uſus eſſet Greg. tamen alibi liquet ipſum Novam prætuliſſe: nam l. 20. Moral. cap. 3. dicit quòd Nova hæc tranſlatio cuncta verius tranſfudiſſe perhibetur, & credendum ſit quicquid in ea dicitur.

Poſtea per gradus Editio hæc prævaluit, tacito potiùs Eccleſiæ Latinæ conſenſu, quàm ullius Synodi vel Pontificis Decreto; nam licèt Hugo de Sancto Victore l. de Script. c. 9. aſſerat Eccleſiam Latinam hanc ſolam verſionem legendam & in auctoritate habendam conſtituiſſe, Conſtitutionem tamen nullam profert, nec à quo vel quando facta ſit indicat: Imò Eraſmus Epiſt. ad Dorp. Theol. ipſum Dorpeum urget, ut vel unam proferat Synodum in qua hæc editio ſit comprobata. Verum eſt Anſelmum, Bernardum, Rupertum, Haymonem & alios hanc probâſſe, & in ſcriptis generaliter explicâſſe, vel potiùs ex nova & veteri mixtam, ut poſthac explicabimus: non tamen ita prævaluit ut veterem penitùs extrudere potuerit, ſed utraque in uſu fuit, donec tandem ex utriſque mixta hæc, quæ nunc Vulgata dicitur, coaluit, quæ nulla publica auctoritate ſtabilita eſt, nec in ſolium authentiæ poſita ante Decretum Tridentinum, ſed tacito conſenſu cum veteri recepta.

8. Cauſas verò, quæ tum Hieron. ut conficeret tum Lat. moverint ut novam ſive ex toto, ſive ex parte majori reciperent, varias allegant Salm. Proleg. 3. Bonfier. Præloq. c. 15. Sect. 3. Sixtus Senenſis lib. 8. Biblioth. ad finem, & alii, quarum potiores hæ videntur: 1. Quia ut olim Orig. Epiſt. ad Jul. Africanum, neceſſarium erat habere tranſlationem ex Hebraico factam, quæ cum verſione LXX. conferri & legi poſſet, ut contra Judæos melius fidei noſtræ dogmata tueremur; nam niſi in textu aliquo conveniremus, nunquam cum

hoſte decertare, vel ipſum convincere poſſemus: Hæc verò nova verſio Hebraico textui verbis magis conſonat quàm Græca. Judæi Chriſtianis inſultabant dicentes non ita eſſe in Codice Hebr. ut illi citabant, unde Hier. Præfat. ad Eſajam dicit ne Judæi de falſitate Scripturarum Eccleſiis diutius inſultarent ſe ex Hebræo vertiſſe. Dein tranſlatio L X X. erat potiùs (ſaltem in multis) periphraſis & commentarius quàm verſio, obſcura elucidans & explicans, ſenſum potiùs quàm verba reddens, unde congruum erat aliam ex Hebraico ferè de verbo ad verbum cudi, quo oſtenderetur illos nihil Hebr. textui contrarium reddidiſſe: Præterea poſt Chriſtum Propheriis expletis, ex ipſo rerum eventu longè clarius reddi poſſe veteres prophetias ad Chriſtum & Nov. Teſt. ſpectantes quæ ante impletionem obſcuræ erant, & ab Interpretibus non niſi obſcurè reddi poſſent. De hoc Hier. Præfat. in Pentateuch. *Illi qui ante Chriſtum interpretati ſunt, quod neſcierunt dubiis ſententiis protulerunt, nos verò poſt paſſionem & reſurrectionem ejus non tam Prophetiam quàm hiſtoriam ſcribimus.* Tandem & hoc adjicit ex Hieron. Præfat. in Eſd. Sixtus Senenſis lib. citato, ut hoc modo exultantem Græciam compeſcerent & eorum ſaltum ſupprimerent, qui ſe Latinis in tantum præferebant, ut dicerent, nihil divinarum Scripturarum habere Latinos quòd non à Græcis mutuò accepiſſent; ex hac cauſa credibile eſt Pontifices Romanos hanc verſionem promoviſſe. Ex his quidem cauſis novam verſionem in uſu publico recepit Eccleſia Latina, ut ad uſum magis aptam, Veterem tamen nunquam rejecit vel damnavit, vel contra ejus auctoritatem aliquid decrevit, ſed in eodem ſtatu eam eſſe permiſit, quo antea fuit, licèt ex negligentia Doctorum, ſqualida & inculta, & quaſi in tenebris ſepulta jacuerit antequam hujus ſeculi induſtria eam in lucem produxit & priſtino nitori reſtituit.

9. De authore Vulgatæ Latinæ hodiernæ diſcrepant Romano Catholici tum inter ſe, tum cum Proteſtantibus, negantibus horum pleriſque Hieronymi eſſe; ex illis verò affirmant plerique, quidam negant. Negant eſſe Hieronymi Pagninus Præf. ad Vet. Teſt. Paulus Sempronii Epiſcop. lib. 2. c. 1. De die paſſionis Dei. Eraſmus Roterod. in N. T. Driedo lib. 2. cap. 1. Baronius loco citato. Duacenſes Theol. Præf. in Vet. Teſt. Sixtus Senenſis lib. 8. ad object. 8. Guil. Budæus Annot. ad Pandectas p. 163. quibus etiam Bellar. Azorium, Maldon, adjungunt, qui vel Hieron. eſſe negant, vel ex Hieron. & veteri Vulgata mixtam eſſe affirmant. Proteſtantes verò omnes (pauciſſimis exceptis) Hieronymi non eſſe contendunt. Auguſtinus Steuchus. Serarius, Ioh. Mariana & plerique hodie Romanæ Eccleſiæ Doctores, quorum aliqui concedunt mixtam eſſe, in minutiis quibuſdam, ex majori tamen parte cùm fiat denominatio Hieronymo adſcribendam eſſe ſtatuunt. Qui ad Hieronymum referunt, ex ejus nomine auctoritate in majorem ei conciliare ſtudent, alii ita vitioſam eſſe dicunt, ut Hieronymo indignam exiſtiment. Ut verò certi aliquid ſtatuere poſſimus, diſtinctè agendum eſt. I. Certum eſt Pſalmorum librum in Vulgata non eſſe ex Hieronymi verſione ex Hebræo (licèt Pſalmos ex Hebræo verterit, & inter ejus opera verſio illa extet) ſed eſſe ex antiqua verſione κοινὴ ſecundum Luciani Martyris emendationem. Hunc librum recenſuit Hieronymus juſſu Damaſi Pontificis, & Romæ receptus eſt, ut ſupra indicavimus: quia verò Pſalmos ex quotidiano uſu, & quia in Templis quotidie decantati præ cæteris Scripturæ partibus, etiam vulgus memoriter tenebat, ita ut mutatio ſine gravi offenſa populi fieri non poſſet, ideo Pſalmi in Vulgata ſecundum antiquam editionem retenti. Idem etiam ſtatuendum de pleriſque libris, quos Judæi in Canonem non receperunt, quos ſupra enumeravimus, & de his nulla eſt controverſia, concedunt enim Bellarm, Bonſrer. & alii. II. Quod ad reliquos libros attinet, certum eſt illos majori ex parte Hieronymi verſionem ſpirare: nam ſi quis contulerit Prophetarum verſionem Latinam ex Hebræo, quæ inter ejus opera extat cum Vulgata Latina hodierna, deprehendet in omnibus ferè ad verbum convenire eundémque authorem referre, vix enim per integrum aliquod caput unius verbuli differentiam inveniet. Præterea Vulgatam ex Hebræo factam eſſe, non ex Græca Sept. ipſa ubique clamat, cum Hebræo enim plerumque convenit, ipſúmque ad verbum magis exprimit quàm textus Græcus. Certum verò eſt, nullum fuiſſe, qui poſt Hieronymum ad noſtra tempora (ad Pagninum uſque) Biblia ex Hebræo in Latinum tranſtulit. Pleraque etiam (non omnia, ut Bellar. & alii) quæ in antiqua verſione defuerunt, quæque ex Heb: ſe ſuppleviſſe dicit Hieronymus in ſua verſione, exprimuntur in Vulgata: ut illud Hoſ. 11. 2. *Ex Aegypto vocavi filium meum.* Zach. 12. 10. *Videbunt in quem crucifixerunt.* Pleraque etiam (non omnia ut poſthac videbimus) quæ in antiqua Vulgata aliter legebantur ac in Hebræo (obſervante Hieronymo) eodem modo hodie leguntur in Vulgata, ut in Hebræo, & ut legenda cenſuit Hieronymus, ut Geneſ. 2. 2. ubi vetus editio ex Græca legebat, *Complevit* Deus *die ſexto opus ſuum*, monuit Hieronymus ſecundum Hebræos legendum eſſe, *die 7.* & v. 22. pro *ecſtaſin*, vertit Hieronymus *ſoporem*. Geneſ. 5. in annis *παιδογονίας* Patriarcharum convenit Vulgata cum Hebræa non cum Sept Geneſ. 35. 16. pro *Hippodromum*, vertit *verno tempore*. Jon. 4. 6. pro *cucurbitam*, vertit *hederam*. At verò in omnibus iſtis locis, ut aliis multis, Vulgata ſequitur lectionem Hieronymi. Videatur Hieronymi Epiſtola 89. ad Auguſtinum, quæ eſt 11. inter Epiſt. Auguſtini. Tandem in eadem Epiſt. dicit Hieronymus ſe omnibus ferè libris, quos ex Hebræo traduxit, Præfationes præfixiſſe, quas in omnibus Bibliis Vulgatis ſingulis libris præfixas videmus, at incredibile eſt (ut obſervat Bellarm.) totum opus periiſſe, ſolas Præfationes remanſiſſe. III. Certum eſt in omnibus Vulgatam non eſſe Hieron. nam præter Pſalmos & ea, quæ ex veteri Vulgata, vel ex Theodotione addidit, ut in additionibus ad Eſtheram & Danielem eſt videre, etiam in reliquis libris ubique multa occurrunt, quæ Hieron. non eſſe cuilibet clarum eſt: nam in multis convenit cum Veteri Vulg. ſive L. XX. ubi Verſio Sept ab Heb. differt; ſæpe cum Theod. Sym. Aq. ſæpiſſimè etiam aliter habet, quàm Hieronymus in operibus ſuis vertendum cenſuit: unde putam Hieron. non

eſſe,

eſſe,ſed mixtam facilè eſt colligere. Hieronymus ſæpius profitetur, ſe ſecundum Hebraicam veritatem tranſtuliſſe, nec verſionem 70. ubi ab Hebræo differt, probat,ſed ubique data occaſione oſtendit quantum ab Hebræo diſcrepet,imò hoc ſæpe inculcat, quòd ipſum primum ad novam verſionem impuleret, τῶν ό ab Hebræo diſcrepantia; unde vix credibile eſt ipſum alicubi ſponte ab Hebræo diſceſſiſſe,& in eundem lapidem impingere voluiſſe. Prologo Galeato dicit quòd ſibi omninò conſcius non ſit mutaſſe ſe quippiam de Hebraica veritate: Imò ad Judæos provocat, annon fideliter ex Hebræo verterit. Præfat. in Eſth. & Nehem. ad Domnionem & Rogatianum hæc habet; *Quid interpretem laniant? Interrogent Hebræos, & ipſis autoribus,translationi meæ vel arrogent vel derogent fidem.* Idem Præfat. in Eſtheram ſic alloquitur Paulam & Euſtochium, *Tenentes adhuc Hebraicum librum per ſingula verba novam translationem aſpicite, ut poſſitis agnoſcere me nihil etiam augmentando, addendo, ſed fideli teſtimonio ſimpliciter, ſicut in Hebræo habetur, hiſtoriam Hebraicam Latina lingua tradidiſſe.* Videmus Hieronymum fidenter ſuam in vertendo fidelitatem aſſerere,;& quod Hebræum textum accuratè exprimeret. At 1. ſæpe relicto Hebræo, Vulgata ſequitur LXX. ut plurima loca apertè oſtendunt. Gen. 4. 8. verba illa, *Egrediamur foras*, non ſunt in Hebræo, habet tamen Vulgata una cum LXX. Gen. 8. 7. in Hebr. eſt, *Corvus exibat exeundo & redeundo*; at legit Vulgata cum LXX. *Egrediebatur & non revertebatur*. Gen. 4. 15. לכן *Propterea quicunque occiderit Cainum*: at Vulgata,cum LXX. Sym & Theodor. legerunt diviſim לא כן *ne quaquam id fiet*. Joſ. 21. 37. pro nomine Civitatis *Kedemoth* legerunt LXX. γεδσωμ, quibus conſentit Vulgata,quæ habet. *Jethſom*. 1. Sam. 10. 19. in Hebr. eſt, *Et dixiſti* לו *ei*: ubi Sept. & Vulgata legerunt לא *nequaquam*, 1. Sam. 9. 24. addit Vulg. ex 70. verba hæc,quæ non ſunt in Hebræo, *Stravitque Saul in ſolario & dormivit*, Job. 1. 21. deſunt in Hebræo hæc,quæ 70. & Vulgata habent, *ſicut Domino placuit, ita factum eſt*. Thren. 3. ult. in Heb. *Dabis ipſis obfirmationem cordis, maledictionem tuam eis*: Vulg. & 70. legunt *laborem tuum*. Hoſ. 10. 14. pro בית ארבאל legerunt ירבעל *Jerobaal,à domo ejus qui judicavit Baal* Ezech 34. 16. *Robuſtum & pingue perdam*, אמיר Vulgata legit, *cuſtodiam*, ut 70. φυλάξω. legerunt enim אשמיר Multa alia proferri poſſunt,ubi relicto Hebraico Vulg. ſequitur Septuaginta; unde ingenuè fatetur Bellar. Editionem Vulgatæ & Theodotionis editionibus, lib. 2. de Verbo Dei, c. 11. Infinitum eſſet alia omnia recenſere ubi ab Heb. differt Vulgata præter Codicum varietatem, Interpretis errores, & librariorum incuriam vel audaciam. Quædam addam ubi Hieronym. in Commentariis & Tractatibus, aliter ex Hebr. vertit, vel vertendum cenſet, quàm in Vulgata legitur Gen. 1. 2. legit Vul. *Spiritus Domini ferebatur ſuper aquas*: Hie. Quæſt. Hebr. docet Hebr. מרחפת vertendum, *incubabat*. Gen. 3. 8. legit Vulg. *ad auram poſt meridiem*, Hieron. verò vult legendum, *ad veſperam*. Gen. 4. 4. legit Vulgata *& reſpexit Dominus ad Abel, & munera ejus*, &c. Hieron. Theodotionis verſionem præfert qui vertit, *Et inflammavit Dominus ſuper Abel, & ſuper ſacrificium ejus*,&c. quæ verſio ſignificat quomodo Deus reſtatus eſt Abelis ſe ſacrificium acceptâſſe; ſcil. ignem cœlitus mittendo: ſic in plurimis aliis locis, affirmant Villalpand. & Pradus in Ezech. centum locis aliter vertiſſe Hieronymum quàm eſt in Vulgata, in quibus locis Vulgata Hieronymum correxit. Sic Morin. Exercit. 6. c. 12. Sect. 7. Id evidenter colligitur ex Sancti Hieronymi Commentariis, in quorum variis locis aliter vertit, addit vel ſubtrahit, quàm antea in tranſlatione feciſſet. Præter hæc etiam quædam Vulgata Editio addit, quæ non ſunt in Hebræo; Quædam tranſponit aliter ac in Hebræo; quæ omnia oſtendunt authorem non κατὰ πόδα Hebræos codices ſecutum, cùm tamen Hieronymus profiteatur ſe ad verbum, quantum fieri poterat, ex Hebræo tranſtuliſſe, vel ſaltem Codices Hebræos Hieronymi tempore multum ab hodiernis diſcrepaſſe, quòd tamen de tam ingenti diſcrimine nemo facilè conceſſerit, poſt Hieronymi ſaltem tempora. Exempla additionum habemus, Eccleſ. 9. 2. ubi in Hebræo legimus, *Omnibus idem eventus, bono & puro & impuro*, Vulgata legit, *bono & malo puro & impuro*, Joſ. 21. 36. adduntur in Vulgata, *in ſolitudine*, item nomen civitatis *Miſor*, quæ non ſunt in Hebræo. Omiſſionis, inter alia Gen. 49. 32. ubi verſiculus, qui eſt in Hebræo, omittitur in Vulgata, ſcil. *Poſſeſſio agri & ſpelunca quæ eſt in eo, ex filiis Heth.* Ruth. 2. 19. ad finem hæc verba ſunt in Hebræo, *Ipſe eſt vindex noſter*, quæ in Vulgata deſunt. Thren. 1. 12. hæc verba, *Annon ad vos*, quæ ſunt in Hebræo, in Vulgata non habentur. Tranſpoſitionis ſeu Metatheſis, Hoſ. 12. 3, 4. in Hebræo ſic legimus, *In utero ſupplantavit fratrem, & in robore ſuo dominatus eſt Angelo, & prævaluit.* Vulg. verò ita legit & invertit, *In fortitudine ſua directus eſt cum Angelo & invaluit ad Angelum, & confortatus eſt.* Ex his verò aliiſque quæ afferri poſſunt locis, Vulgatam non eſſe puram Hieronymi verſionem, ſed ex Hieronymi aliiſque, maximè verò ex Vulgata veteri mixtam patet, quæ ſententia eſt multorum Eccleſiæ Romanæ Doctorum haud inferioris ſubſellii, quos ſupra attulimus: nempe licèt nova editio à plurimis probata fuerit, tam altas tamen in aliorum animis radices egerat Græcæ τῶν ό authoritas, ut per novam penitus aboleri non potuerit, ſed utraque tam publicè in Eccleſiis quàm privatorum Doctorum manibus in uſu erat, donec tandem, ad conciliandos omnium animos, & ut pax ac unitas ſervaretur, ex utriſque tertia conflata ſit, quæ maxima quidem ex parte Hieronymum auctorem agnoſcit, ne tamen antiqua penitùs ſperni videretur, multis locis lectio antiqua retenta: ſic enim Fortunatus Fanenſis Præfat. de variis tranſlationibus, *licèt* (Vulgata) *aliquandiu Hieronymi eſſe credita fuerit, tamen ut majoribus noſtris, quaſi per manum traditum eſt, partim ex antiquiſſima & vetuſtiſſima editione Latina, quam Hieronymus Communem & Vulgatam, Auguſtinus Italam, Gregorius Veterem appellat, retentam eſſe; partim ex Hieronymi verſione ex Hebræo nata eſt.* Idem ſentit Baronius Annal. ad annum 238. Sect. 47. ubi *ex duplici editione magnam animorum contentionem, & metum ſchiſmatis ortum*

fuiſſe 3lcit,*dum alii nova,alii veteri adhærebant, unde ad offenſam & ſcandalum prӕcavendum cùm in divinis laud bus,cæteriſque ſacris officiis alii aliam legendo, pſallendo, concinnando, tractando conſectarentur, ne Eccleſia pœne diviſa ſchiſmate videretur, afflante numine proviſum eſt,ut ad Eccleſiaſticum communem uſum una ex duabus quæ uſui omnibus eſſet Eccleſiis conflaretur,quæ Communis omnibus & Vulgata diceretur, exploſi Veteris & Novæ nomenclaturâ.* Bellar. de Verbo Dei. lib. 2. c. 9. ita ſcribit, *Editio Vulgata quamvis maxima ex parte Hieronymi ſit,tamen non eſt illa purè quam ipſe ex Hebræo convertit,ſed eſt aliquo modo mixta,additis non paucis ex verſione LXX. quæ in Heb. non inveniuntur,atque id potiſſimum in lib. Regum & in Proverb.* Idem notant Theologi Duacenſes Præfat. in Vet. Teſt. & quod omni exceptione majus eſt, idem teſtatur Præfatio Bibliis vulgatis auctoritate Clementis 8. repurgatis & publicatis præfixa, ubi disertè habentur hæc verba, *Latinam hanc edit. ex Hieronymi translatione vel emendatione ſuſceptam, partim retentam ex antiqua verſione Latina quam S. Hieronymus Communem & Vulgatam, S. Auguſtinus Italam, S. Gregorius Veterem tranſlationem appellat.* Non opus eſt plura addere cùm ex dictis ſatis conſtet, quidnam de Vulgatæ auctore ſentiendum ſit.

10. Autoritatem Vulgatæ quòd attinet, definivit Concilium Trident. Seſſ. 4. Can. 2. *Authenticam eſſe & ſummæ autoritatis*; ſtatuit enim & declarat,ut *hæc ipſa vetus,& vulgata editio, quæ longo tot ſæculorum uſu in ipſa Eccleſia probata eſt, in publicis lectionibus, diſputationibus, prædicationibus & expoſitionibus pro authentica habeatur, & ut nemo eam rejicere quovis prætextu audeat vel præſumat.* Circa cujus Canonis ſenſum multæ inter ipſos,qui Concilii authoritatem agnoſcunt ortæ ſunt altercationes, dum alii Vulgatam ipſis fontibus præferunt, alii nullam inter ipſam & fontes originales comparationem à Concilio factam volunt,ſed adhuc ex fontibus corrigi & emendari poſſe ſtatuunt; alii tantùm in rebus fidei & morum nullum ineſſe errorem in Vulgata à Concilio declarari ſentiunt; alii nullum vel leviſſimum errorem continere dicunt, præſertim poſt correctiones Sixti 5. & Clem. 8. alii errores leviores habuiſſe tam ante Concilium quam poſt,imò & poſt Sixti & Clem. diligentiam adhuc errores quoſdam manſiſſe,eóſque non tantùm Typographi,ſed & Interpretis; alii denique ante Concilii definitionem in ſe fuiſſe authenticam & Divinitus inſpiratam; alii per Concilii declarationem in hoc authentiæ gradu ſupremo collocatam arbitrantur. Qui verò Concilio ſe non teneri putant, aliam autoritatem Vulgatæ non tribuendam ſentiunt, quàm aliis verſionibus,quarum nulla authentica, vel Divinitus inſpirata dici poteſt,omnes enim erroribus obnoxiæ ſunt, nec aliam auctoritatem habent,quàm quatenus cum fontibus conveniunt,eóſque fideliter exprimunt, licèt Vulgatam cæteris Latinis hodiernis in hoc præferendam exiſtimant,quòd omnibus antiquior,& in Eccleſia Occidentali per mille annos publicè recepta ſit,unde meritò magni facienda eſt,nec temerè rejicienda,ut poſtea fuſiùs oſtendemus.

Quid verò per vocem illam (*Authentica*) intelligendum ſit, non convenit inter Concilii interpretes, dum alii volunt *Authenticam* dici,quia ex ſe Auctoritatem habet,& ut Franciſcus Suarez, De Fide Diſp. 5. Sect. 3. n. 10. infallibilem habet autoritatem,& ſit certa regula fidei in omnibus quæ continet. Alii, & major pars,quia nihil in ſe continet fidei & bonis moribus repugnans; alii quia nihil habeat veritati,aut rerum geſtarum hiſtoriæ repugnans vel in rebus fidei vel aliis,ut Bonfrer. Marian. &c. Alii quia fontem ſuum fideliter exprimit,ut Serarius, Gregorius de Valent. alii quòd æqualem autoritatem habeat cum fonte,ut exemplar æqualem autoritatem cum ſuo originali,quod fit cum eidem eſt conformis,ad verbum ſi ſit tranſcriptio, ad ſenſum ſi ſit tranſlatio, quia αὐθέντικον idem eſt ac *ſummam autoritatem habens*: Sic Joh. D' Eſpeires Tract. 3. Diſp. 3. Dub. 2. *Authenticum* enim apud Juriſconſultos eſt idem quod Originale Diploma ex ſe fidem habens,unde *Inſtrumentum authenticum, Tabula authentica*, impropriè verò quod cum Originali convenit: ex qua ſententia, Patres Concilii Tridentini volunt eſſe quaſi notarios publicos à Deo conſtitutos, qui poſt examen diligens & collationem hujus exemplaris cum Originali certam ei fidem facerent.

11. Vulgatam verò editionem non eſſe,nec dici poſſe propriè *authenticam*,nec in omnibus infallibilem, vel authoritatis divinæ & ſupremæ, prout à vulgo Eccleſiæ Romanæ ſtatuitur,multis modis oſtendi poteſt, idque ex ipſis ejuſdem Eccleſiæ Doctoribus. 1. Ante Decretum Concilii non fuit authentica, multos enim habuit errores,quos liberè redarguunt Nichol. Lyra, P. Burgenſis, Driedo, Hier. ab Oleaſtro, Cajetanus & alii, præcipuè Iſidorus Clarius, qui octoginta millia errorum in Vulgata Latina ſe obſervaſſe dicit. *Mihi non eſt dubium* (ait Joh. D'Eſpeires Tract. 3. Diſp 2 Dub. 1.) *quin olim ante correctionem Sixtinam fuerint in Vulgata plures errores*,quòd probat ex uno exemplo quòd inſtar omnium eſſe poteſt, 2. Reg. 24. 17. ubi dicitur *Quòd vixit Amazia filius Joas Rex Juda, poſtquam mortuus eſt Joas filius Joachas Regis Iſrael, 25. annis*,& ita legebatur in omnibus exemplaribus impreſſis & MSS, quem locum certum eſt corruptum fuiſſe,& pro 25. legendum *quindecim*, ut eſt 2. Chron 25. 25. & ut in exemplaribus Græcis, Hebraicis, Chaldaicis omnibus legitur, & in Bibliis Sixtinis corrigitur. Habemos ingenuam confeſſionem in hac re plurium inſignium Eccleſiæ Romanæ Doctorum (præter nominatos.) Joh. Driedo de Eccleſ. Scripturis & Dogmat. lib. 2. cap. 2. dicit eſſe communem opinionem multorum Doctorum, tranſlationem hanc Latinam, quà communiter utitur tota Eccleſia Latinorum, neque eſſe Divi Hieronymi,nec in omnibus conſonam Scripturæ Sacræ originali,quippe quàm Ambroſius,& ipſe etiam Hieronymus quibuſdam in locis, & poſt eum Armachanus, Lyranus, & cæteri etiam hujus temporis viri utriuſque linguæ periti arguunt, emendant, & ex Hebræa vel Græca lingua caſtigant & corrigunt, dicentes,& in Hebræo codice Vet. Teſt. & in Græco Nov. Teſt. aliter haberi quàm nos habemus, adducentes in ſuæ ſententiæ corroborationem Auguſtinum, &

ipſum

ipſum etiam Hieronymum, cæteróſque Patres, qui docent ad originales Linguas eſſe recurrendum, ſi quando varietas in Latinis codicibus reperitur. Driedoni addam Sixtum Senenſem lib. 8. Biblioth. ad finem; *Ingenuè fatemur & nos, multos errores ab Hieronymo emendatos in veteri traductione, & ſimiliter in hac noſtra nova editione nonnullas inveniri mendas, ſolæciſmos, barbariſmos, Hyperbata, & multa parum accommodate verſa & minus Latinè expreſſa, obſcurè & ambiguè interpretata, item que nonnulla ſuperaddita, aliqua omiſſa quadam tranſpoſita, immutata, ac vitio ſcriptorum depravata, quæ Santes Pagninus, Thomas Cajetanus, Franciſcus Vatablus & Hieronymus Oleaſtrius interpretationibus & expoſitionibus ſuis indicârunt.* Hactenus S. Senenſis: Quomodo verò hæc ſimul conſiſtere poſſunt cum iis, quæ ab aliis ſcripta ſunt de authentia hujus Verſionis ante Concilium non video. Joh. Morinus Exercit. Bibl. lib. 1. exerc. 6. c. 12. n. 9. *Quapropter exiſtimo S. Hier. penitiore Spiritus S. afflatu Verſionem illam condidiſſe, eodémque Spiritu dirigente ac movente ab omni errore exemptum fuiſſe, nec uſquam è textus originarii obſcuritate, ambiguitate, tranſpoſitione, neque ullis mendis quæ Hebræum aut Græcum textum invaſerant ita decipi potuiſſe, ut vel leviſſimum errorem vertendo commiſerit.* Addit n. 11. *Ipſam Vulgatam verſionem ipſis fontibus, id eſt codicibus ipſa Prophetarum & Apoſtolorum manu deſcriptis, longè ſimiliorem & conformiorem eſſe quàm nunc ſunt originarii textus.* Hanc ſententiam tuetur Tillem. Apolog. pro Vet Interp. Canus lib. 2. cap. 21. & Salmeron probabilem judicat, Proleg. 3. Paraph. *Si quis tamen*, &c. Gretſerus Defenſ. Bell. lib. 2. cap. 10. affirmare non veretur, quæ à Theodotione Hæretico & Apoſtata Judæo deſumpta ſunt de fide & religione in iis Theodotionem non erraſſe; ſingulari providentia Interpretem illum, quamvis perditum & impium, iis in locis, quæ Eccleſia tanquam authentica approbatura erat, ab omni errore cuſtodiente. Omnes verò modeſtiæ terminos excidit, qui ſcribere auſus eſt, *pro certo & indubitato apud nos eſſe debere Vulgatam editionem, quæ Communi Catholicæ Eccleſiæ lingua circumfertur; verum eſſe ac genuinum Scripturæ fontem; hanc conſulendam ubique, inde fidei dogmata repetenda*; quaſi verſio ſit fons, & non rivulus de fonte derivatus. Gretſeri verò illud dictum, Bellarminus (cujus Hyperaſpiſtem agit Gretſerus) abſurdum judicat; *Stultum enim*, inquit, *videtur dicere, Theodotionem Hæreticum errare non potuiſſe*. Certè S. Auguſtinus Epiſt. 8. ad Hieron. disertè dicit, *Hieronymum in hac Verſione errare potuiſſe: unde etiam* (ait) *nobis videtur aliquando te quoque in nonnullis falli potuiſſe*. Imò Hieronymus ipſe fatetur ſe aliquando erràſſe in cap. 19. Eſa. malè reddendo *refrenantem* pro *laſciviente*m, & addit, *meliùs reor proprium errorem reprehendere, quàm dum erubeſco imperitiam confiteri in errore perſiſtere, cum ea quæ tranſtuli*, &c. vide n. 6. ad finem. *Imò Pagninus* (inquit Sixtus Senenſis) *Vulgatam vel temporum injuria, vel hominum incuria cùm animadvertiſſet maxima ex parte corruptam fuiſſe, Leone 10. hortante*, (alii dicunt; *jubente & ſumptus impreſſionis ſuppeditante*) *conſultis optimis Hebræorum exemplaribus, quanta valebat fide & induſtria, omne Vetus Teſtamentum ex Hebraica veritate Latinitate donavit.* Theologi verò Lovanienſes & Ar. Montanus Præfat. in Interlin. Pagnini verſionem omnium tutiſſimam judicârunt, quæ in Bibliis Regiis Heb. textui annectitur. Certè ſi Vulgatam authenticam judicâſſent, vel Pagninus, vel Leo 10. Pontifex, non dixiſſent eam maxima ex parte corruptam fuiſſe, nec ex hac cauſa de alia verſione ex Hebræo cogitaſſent. Rectè itaque Mareſius contra Tyrioum p. 33. *ſi authentica antea fuiſſet, nec Leo 10. approbâſſet Verſionem Nov. Teſt. ab Eraſmo adornatam, nec Clem. 8. novam Pſalterii interpretationem, quam Cajetanus procuravit, neque opus fuiſſet Santi Pagnino, Lucenſi, concionatori Apoſtolico, Leone 10. authore, & ſumptus faciente, novam adornare tranſlationem totius Scripturæ.*

2. Vulgata Latina, fontibus Heb. & Græcis non æquatur, nedum præfertur, per decretum Concilii, ſed tantùm aliis verſionibus Latinis præfertur, relictis textibus originariis eodem ſtatu quo prius. Sic Bellar. lib. 2. De verbo Dei cap. 10. refert inter Calvini mendacia, quòd dicat *Concilium Vulgatam fontibus præpoſuiſſe*, atque Concilium de fontibus nullam feciſſe mentionem, nec iis aliquid derogâſſe, ſed tantùm reliquis Latinis verſionibus, quæ hodie circumferuntur Vulgatam antetuliſſe. Serarius Proleg. cap. 19. q. 12. concl. 1. dicit Synodum Trid. non antetuliſſe Heb. Græciſque fontibus Vulgatam, quod probat tum ex verbis Concilii, tum ex ejus ſcopo. Alphonſus Salmeron, qui Concilio interfuit, Proleg. 3. *Nihil de exemplaribus Græcis vel Hebræis agebatur, tantùm inter tot editiones Latinas, quas noſtra ſecula parturierant, quænam ex illis præſtaret ſermo erat, liberum autem relinquit omnibus, qui Scripturas ſacras profundius meditantur, fontes Græcos aut Hebræos, quatenus opus ſit, conſulere, quò noſtrum vitio librariorum aut temporum injuria corruptum emendare valeant.* Iterum, *Licebit itaque nobis, ſalva Concilii auctoritate, ſive Græci ſive Hebræi exemplaris lectionem variam producere, eámque ut verum Bibliorum textum expendere & enarrare nec tantùm bonos mores per eam ædificare, verùm etiam fidei dogmata comprobare & ſtabilire, atque adeò ab illis ſumere efficax argumentum tanquam ex textu Scripturæ ſanctæ.* Idem ſentiunt Mariana Tract. de edit. Vulg. Epiſt. ad Sanderum, Sanderus lib. 2. De viſib Monarch. ad annum 1541. Azorius lib. 8. Moral. cap. 3. q. 2. Adam Contzen Polit. lib. 5. cap. 23. *Liberè*, inquit, *affirmo verſionem Latinam noſtram ita probatam, ut tamen & Græco & Hebræis fontibus maneat ſua auctoritas.* Bonfrer. Præloq. c. 15. Sect. 3. Hinc Andradius & alii ſtatuunt Vulgatam ex fontibus corrigi & emendari poſſe: ſic enim ſcribit pag. 563. *Quare qui Græcos, Latinóſque codices de Hebræis ſupplendos emendandóſve eſſe contendunt, non quidem ab Eccleſia ad externos (ut quidam putant) ſed ad ipſammet Jeſu Chriſti Eccleſiam provocant, & ab eadem illa ipſa præſidia comparant.* Jam verò ſi fontibus manet ſua auctoritas, cùm fontes, ut ſupra cùm de Hebraici textus authentia egimus, authentici ſint, Vulgata verò

in

in pluribus locis ab iis differt, ut luce clarius eſt, neceſſariò ſequitur Vulgatam non poſſe propriè authenticam dici, cùm duo authentici textus ſibi invicem repugnantes dari non poſſint.

3. Maxima pars Doctorum Eccleſ. Rom. ſtatuit, nil aliud decreviſſe Concilium, quàm in rebus fidei & morum Vulgatam nullum errorem continere, ideóque authenticam eſſe, etſi nec ab authore propheta ſit, nec erroris expers. Sic Bellar. lib. 2. cap. 11. Concilii mentem explicat: *Eccleſia certos nos reddere voluit, in iis præſertim quæ ad fidem & mores pertinent, nulla eſſe in hac verſione interpretum errata*: Et eodem cap. *In iis præſertim quæ ad fidem & mores ſpectant, nulla eſſe in hac Interpretis errata, ſed tutè poſſe fideles & ſine periculo huic verſioni confidere.* Sic Driedo lib. 2. cap. 1; Vega lib. 15. cap. 9. Serarius Proleg. cap. 19. q. 11. Sixtus Senenſis lib. 8. ad finem, cum multis aliis, Alphonſus Salmeron Proleg. Andradius; quorum quidam Concilio interfuerunt. Andradius enim fol. 361, affirmat, ex Vega, qui Concilio adfuit Tridentino, Patres cùm Vulgatam authenticam pronunciarent, nihil aliud ſignificare voluiſſe, quàm nullo eam deformatam errore exiſtere ex quo perniciosum aliquod dogma in fide ac moribus colligi poſſet. Et ne quis hanc Concilii mentem fuiſſe dubitare poſſet, teſtem citat Cardinalem S. Crucis, Pontificis tunc Legatum, poſtea Pontificem Max. Marcellum ſecundum appellatum, à quo pridie quam Decretum hoc rogaretur, ſe illud accepiſſe dicit, & poſtea non ſemel confirmantem audiviſſe. Sic Mariana cap. 20. & 23. de Vulg. Verſ. Serarius ubi ſupra, qui hoc addit, *Hoc ſcripſiſſe Vegam cum Cardinalis ille ſuperſtes eſſet, poſſétque de re tota interrogari.* Idem etiam conſtat ex Jacobo Laines, Jeſuitarum Præpoſito generali, qui etiam Concilio interfuit; unde concludit Serarius, Proleg. cap. 19. q. 11. *autoritatem quæ à Concilio tribuitur Vulgatæ Verſioni, non eſſe infinitè accipiendam ſed definitè, certis modificationibus*, quas ibi recitat. Hæc autem limitatio planè authentiam tollit, nec aliam relinquit autoritatem Vulgatæ, quàm Pagnini verſioni, vel aliis Latinis verſionibus, quæ omnes nil habent contra fidem & mores, & tamen authenticæ nunquam dictæ erant, ſic etiam authentica eſſet Verſio Tigurina, Junii, Caſtellionis, imò vernaculæ pleræque, quarum vix ulla quæ non propiùs ad textum Heb. accedit quàm Vulgata, nec tot errores ac mendas habet, quot in illa obſervârunt ejuſdem defenſores.

4. Nec Vulgatam ab omnibus erroribus immunem eſſe volunt, tum Typographi, tum Interpretis, poſt Sixti 5. correctionem, vel Clem. 8. ſed poſt utriuſque emendationes adhuc errores quoſdam manere. Statuit quidem Concilium Seſſ. 4. ut poſthac Scriptura ſacra, potiſſimum verò hæc ipſa Vetus & Vulgata editio, quàm emendatiſſimè imprimatur, &c. unde qui Vulgatam in omnibus ſinceram, & ſine ulla erroris labecula eſſe volunt, explicant ſe de editione emendata ſive impreſſa juxta Concilii Decretum hoc affirmare. Quæ quidem explicatio, licèt ex verbis Decreti neceſſariò non inferatur, decernit enim Concilium abſolutè ſine ullo reſpectu ad impreſſionem futuram, Vulgatam prout tunc in uſu fuit authenticam eſſe, quod verò poſtea de impreſſione emendata alio loco ſubjicitur, ad Typographos pertinet, & tam ad omnes alias Bibliorum editiones quàm ad Vulgatam extenditur; cúmque hæc Sixti V. emendatio ultra 40. annos poſt curſum Decretum facta fuerit, monſtroſum videtur (ut obſervat Rever. Mortonus noſter, Epiſcopus Dunelmenſis) verſionem authenticam decerni tot annis priuſquam emendatiſſimè prodiret; quod idem eſt ac ſi quis infantem in utero matris baptizaret antequam naſceretur. His tamen poſitis, non deſunt inter ipſos doctiſſimi viri, qui poſt Sixti 5. & Clem. 8. editiones, errores multos adhuc inemendatos reſtare contendunt, eóſque ipſius Interpretis: Sic Bellar. lib. 2. De v. Dei. c. 11, Bonfrer. Præloq. c. 15. Sect. 3. Simeon de Muis de veritate edit. Heb. aliique paſſim. Bellar. verò in Epiſt. ad Lucam Brugenſem hæc habet; *Si videro textum ipſum certè in melius alicubi poſſe mutari, ſignificabo id ſummo Pontifici & Cardinalibus deputatis, ſed tu ipſe planè vides, non facilè hujuſmodi mutationes in ſacro textu eſſe faciendas, quamvis utiliſſimum ſit ut viri docti tum de variis lectionibus, tum de judicio peritorum hominum tui ſimilium, admoneantur.* Idem poſtquam viderat Lucæ Brugenſis libellum de correctionibus Romanis, ita ad ipſum ſcribit; *De libello ad me miſſo gratias ago; ſed ſcias velim Biblia Vulgata non eſſe à nobis accuratiſſimè caſtigata, multa enim de induſtria juſtis de cauſis pertranſivimus, quæ correctione indigere videbantur.* Ex quibus Bellarmini verbis infertur Bellarminum unum fuiſſe è correctoribus, & poſſe aliquando fieri ut accuratior caſtigatio adhibeatur. Obſervat etiam Joh. D'Eſp. Tract. 3. diſp. 2. dub. 3. ea quæ reſtant corrigenda non eſſe librariorum vel Typographorum errata, ſed lapſus interpretis; nec enim Correctores de induſtria vel juſtis de cauſis librariorum errores toleraſſent. At omni exceptione majora ſunt ipſius Clem. 8. Pontificis verba in Diplomate præfationi ſuæ editionis emendatæ præfixa, ubi inter alia hæc habentur. *In hac pervulgata editione ſunt nonnulla conſultò mutata, ita etiam alia, quæ mutanda videbantur, immutata relicta ſunt, tum quòd ita faciendum eſſe ad offenſionem populorum vitandam S. Hieronymus non ſemel admonuit, tum, quòd facilè fieri poſſe credendum eſt, ut majores noſtri, qui ex Hebræis & Græcis Latina fecerunt, copiam meliorum & emendatiorum librorum habuerint quàm ii, qui poſt illorum ætatem ad nos pervenerunt.* Poſtea dicit *propoſitum fuiſſe Vulgatam ſuæ priſtinæ integritati & puritati, quantum fieri potuit, reſtituere*: Ex quibus verbis infert Symeon de Muis epiſt. dicta. *Igitur nondum eſt omnibus numeris abſoluta Editio Vulgata.* Affirmat quidem Sixtus V. in Bulla editioni ſuæ præfixa, omnia emendatiſſimè prodire. *Et*, inquit, *quò res magis incorruptè perficeretur, noſtra nos ipſa manu correximus, ſi quæ prælo vitia obrepſerant*, omnéſque Bibliorum codices ſancit juxta ſuum exemplar in poſterum imprimendos eſſe, ne minima quidem particula mutata, addita vel detracta: alia verò omnia exemplaria ut ad hoc emendarentur, aliâs nullam fidem vel authoritatem habitura eſſe, & hæc ſub pœna excommunicationis majoris, &c. Sic quidem

Sixtus

Sixtus V. poſt cujus editionem ſperabant omnes ſe habuiſſe Biblia caſtigatiſſima, & omnibus erroribus repurgata. Sic enim Andradius fol. 361. *Cùm ab Apoſtolica ſede veterem Vulgatam editionem quàm emendatiſſimam acceperimus, omni erimus cura & dubitatione liberi.* Ecce tamen vix elapſo biennio poſt Sixti mortem, Clem. 8. novam editionem procudit, in qua plurimos errores, qui in Sixtina editione remanſerant, emendavit, non tantùm qui Typographi vitio irrepſerant, ut in Præfat. Clementis affirmatur, & ut Gretſerus, Tannerus & alii excuſant (cùm ipſe Sixtus propria manu omnia errata ſe correxiſſe in Diplomate affirmet,) ſed etiam alia multa de induſtria mutata & correcta invenimus, quæ à Thom. Jameſio S. T. D. Bibliothecario Bodleiano in peculiari libro de earum editionum differentiis edito, cui nomen *Bellum Papale*, ad duo millia numerantur, quæ in editione Sixtina ab ipſo per Bullam ſuam contra codices Hebræos & Græcos confirmata, Clemens ejus ſucceſſor authoritate ſua ſuſtulit, & ſecundum textus originarios reformavit. Hoc enim agnoſcendum, Clem entem plurima, quæ in Sixtinis erant errata, ex fontibus emendaſſe, & tamen multò modeſtius de ſua editione quàm de ſua Sixtum loquutum eſſe, cùm fateatur varia ſupereſſe adhuc emendanda. Sixt. Amama Antibarb. lib. 1. cap. 8. ſpecimina multa ex Jameſio collegit tum vocum & ſententiarum, quas à Sixto omiſſas Clemens bene reſtituit, tum aliarum quas à Sixto malè interpolatas Clemens bene expunxit, tum contrarietatum inter utraſque editiones, item diſcrepantiarum in numeris, manifeſtam autem differentiam in locis de induſtria mutatis, quæ ad preli vitia referri non poſſunt, quæ hic recenſere inſtituti noſtri brevitas non permittit, ideóque ad Sixtinum Ama. & ad Jameſii librum lectorem remitto. Ex his luce clarius demonſtratur tum editionem Sixtinam in multis vitioſam fuiſſe, tum Clementis ulteriore correctione indiguiſſe, ita ut authentica & omnibus numeris abſoluta hactenus dici non poſſit. Licèt verò Clementis editio multò accuratior ſit Sixtina, & ad fontes in plurimis reformata, adhuc tamen manere multa quæ ulteriore correctione egent, tum ex ipſa præfatione Clementinis Bibliis præfixa, quam ſupra adduximus, tum ex Lucæ Brugenſis Catalogo locorum, quæ adhuc corrigenda videntur, qui ad calcem Bibliorum Plantinianorum habetur, aliorúmque Doctorum virorum Eccleſ. Rom. teſtimonio manifeſto conſtat. Recenſet Luc. Brug. epiſtolâ ad Blaſæum Epiſc. Audomaropolitanum loca præcipua, quæ corrigi poſſint, ſuo aliorúmque judicio, ultra ſexcenta. Certè Joh. D. Eſpeires aliquot recenſuit loca quæ negotium faceſſunt iis, qui omnimodam integritatem verſionis Vulgatæ tueri volunt (ut ipſe loquitur) ut Gen. 11. 12. de Cainane Arphaxadi filio, de quo idem auctor, ſive admittatur error in Evangelio S. Lucæ, ſive in Genealogia Patrum Gen. 11. 12. admittitur error in Vulg. verſione, ut clarum eſt Pſal. 131. 13. ubi adhuc legitur in Vulgata Latina *vidua* pro *victu* vel pro *venatione*, quia Latinus Interpres pro θήραν *venationem*, quod erat in Græco, legit χήραν, *viduam*, ut obſervavit Hieron. Pſalm. 33. 8. ubi Volg. legit, *immittet* pro *caſtrametabitur* ex Homonymia vocaboli παρεμβαλεῖ, notante Janſenio, Matth. 27. 8. ubi nomen *Jeremiæ* ponitur pro *Zachariæ*. Multa alia notavit Lucas Brugenſis, quem conſulat lector, loco citato. Qui itaque inter Romanenſes Vulgatam ita perfectam eſſe dicunt, ut nullus ſit vel leviſſimus error ſaltem Interpretis, &, ut alii addunt, qui correctorum diligentiam fugerit (quam ſententiam vulgò receptam eſſe dicit Jo. D'eſpeires tract. 3. diſp. 3.) ipſámque fontibus æquant, vel potiùs præferunt, quaſi divinæ prorſus eſſet authoritatis, multis ſcopulis impingunt, & tam virorum doctorum ſuæ Eccleſiæ, quorum varii Concilio interfuerunt, & Canonem ſuo calculo confirmarunt, ideóqoe ejus mentem probè noverunt, quàm ipſius Pontificis Clem. 8 ſententiæ, quæ errori non eſt obnoxia, refragantur, qui authentiam hujus verſionis aliter expoſuerunt, ut vidimus. Declararunt quidam Cardinales ſub Gregorio 13. ne unam periodum, clauſulam, dictionem vel ſyllabam, iotáve unum admitti poſſe quod repugnet huic Vulg. edit. Lat. At Declarationem iſtam ſuſpectam habent varii, Serarius, Jo. D. Eſpeires, &c. eò quòd in variis editionibus Declaratio illa Cardinalium non habetur, unde in aliis Typographum de ſuo hæc addidiſſe dicunt, nec in Judicio, nec extra, fidem facere niſi ſub ſigillo authenticò, nec volunt alii ejuſmodi Declarationes alio loco habendas, quàm doctorum virorum opiniones; ſic Joh. D. Eſpeires tract. 3. Diſp. 3. dub. 5. Eorum verò teſtimoniis, etiam rationes quaſdam adjungere licet, verſionem enim authenticam propriè loquendo facere non eſt in Eccleſ. poteſtate: ut enim librum non Canonicum, non poteſt Canonicum facere, ſed tantùm teſtificare vel declarare quóſnam libros ipſa pro Canonicis habet, & à majoribus receperit, ſic nón poteſt verſionem authenticam vel cum textu originali æqualem facere, (hoc enim ſolius Dei eſt, qui divinam authoritatem cuilibet ſcripto conferre poteſt) ſed tantùm declarare, verſionem fidelem eſſe & fonti ſuo conformem, vel ſi mendæ irrepſerant, eas corrigere, & in publicis Eccleſ. officiis uſum ejus imperare. Dein, ſi ſola Vulgata Latina ſit authentica (ſuo ſenſu) quid dicent de Græcorum Eccleſia, & omnibus Eccleſiis Orientalibus, quæ Græca, vel Syriaca, vel Æthiopica verſione utuntur? an dicent eas veras Scripturas, & verbum Dei non habere? At ſtatuunt inter ipſos doctiores, Eccleſiam Græcam, ſi Rom. reconciliata eſſet, Græcam Verſionem etiam retenturam. Bonfrer. Joh. D. Eſpeires, &c. & ad Latinam non reſtrictos fore. Andrad. fol. 263. *Eccleſia Chriſti non exiguis Occidentis finibus, quibus Latina editio familiaris eſt, continetur, ſed per omnes univerſitatis oras, omnes Gentes & nationes, quæ Chriſto Jeſu nomina dederunt, continet; neque ad illam magis Itali, Galli, Germani & Hiſpani, quàm Scythæ, Indi, Græci, Brachmanéſque pertinent, dummodo Chriſtum vera fide proſequantur: & tamen Latinam linguam cùm non intelligunt, in Vulgata editione prorſus ſurdi ſunt. Unde ſane fit, ut ſi ſacram Scripturam veram & incorruptam in ſola eſſe Vulgata editione putemus, maximam atque ampliſſimam partem illius ſplendore ſpoliemus:* Sic Andradius; cui quid opponi poſſit, nondum video. In multis etiam verſio Græca & Vulgata diffe-

differunt & ſibimet contradicunt, præſertim in ſupputatione annorum *παιδογονίας* Patriarcharum, quæ nullo modo reconciliari poſſunt, ut tandem poſt omnes vias tentatas fateri cogitur Morinus Exerc. Bibl. 9 & tamen utramque authenticam facit, quod planè *ἀσύςατον*, cùm duas verſiones ſibi mutuò contradicentes impoſſibile ſit eſſe authenticas. Concludimus itaque Vulg. authoritatem haud aliam eſſe quàm verſionum aliarum quæ fideliter Originales textus reddunt, cùm quæ de illa ſcripſerunt celebriores Eccleſ. Rom. Doctores ejúſque authoritate, aliis Verſionibus adaptari poſſint: Licèt verò divinam non agnoſcamus, magni tamen faciendam, & non temerè proſcindendam, tum propter ejus antiquitatem & uſum generalem per Occidentem per mille annos, tum propter Interpretis, quem Hieronymum ex parte majore agnoſcimus, doctrinam & fidelitatem, quem de Eccleſia bene meruiſſe grata animis prædicant Proteſtantium doctiſſimi. *Nunquam dubitavi* (ait vir doctus) *quin autori ejus Eccleſia Chriſtiana eo nomine multum debeat, quòd Latinis auribus, tam peregrina lingua ſcripta myſteria regni cœlorum fecerit intelligibilia.* Certè Theodorus Beza Præf. in Nov. Teſt. anno 1559. omnibus cæteris Latinis verſionibus præferendam affirmat, Eraſmúmque reprehendit quòd veterem Interpretem rejiciat, quia à Græcis hodiernis codicibus diſſentiebat, cùm emendatius exemplar ſecutus eſſe videatur. Utque Vulgatam contra Eraſmum defendit Beza, ſic eundem contra Bezæ cenſuras, ſæpe injuſtas, juſto volumine tuetur vir doctiſſimus Joh. Boys, nuper Præbendarius Eccleſ. Elienſis, idque hortatu Reverendi & longè doctiſſimi Præſulis D. Lanceloti Andrevves *τοῦ μακαρίτου*, tunc Elienſis, poſtea Wintonienſis Antiſtitis digniſſimi, qui hoc onus ipſi impoſuit. Paulus Fagius in Cap. 4. verſionis ſuæ Lat. Paraphr. Chald. contra eos, qui cùm Vulgata non ad verbum Heb. textui per omnia reſpondeat, eam exſibilant, damnant, rejiciunt, hæc habet: *Non attendunt quid vel quem ſecutus fuerit Vulgatus autor, cùm enim à veritate Hebraica diſſentire videtur, vel Sept. vel Paraphraſtem Chaldæum, vel aliquem ex Rabbinis ſecutum fuiſſe ferè ſemper deprehendo: non eſt ergo temerè nata Vulgata editio, ut quidam ſcioli ſtultè & imprudenter clamitant.* Lud. de Dieu, vir linguarum cognitione inſignis, in notis ad Evangelia, ubi verſiones Syriacam, Arabicam, *&c*, cum Vulgata & Eraſmi, maximè verò cum Bezæ verſionibus confert, Præfat ita de Vulgatæ Authore ſcribit; *Si Vulgatum Interpretem, quiſquis is tandem fuerit, doctum, imo doctiſſimum virum fuiſſe aſſeram, non me peccaſſe judicavero; ſuos habet nævos fateor, habet & ſuos barbariſmos, ſed quin paſſim ejus fidem judiciúmque admirer, etiam ubi barbarus videtur, negare non poſſum* Hinc ſæpe inter varias lectiones Vulgatam reliquis præfert, & contra Bezam defendit, ut Matth. c. 11. 23. & c. 18. 35. c. 24. 36. Marc. c. 1. 2, 11, 21. c. 2, 17. Luc. c. 4. 8. c. 6 45. c. 18. 32. c. 19. 43. 44. Johan. c. 7 ad finem. c. 19. 29. Idem ante De Dieu ſcripſit Clar. II. Caſaubonus, notis ſuis ad Evangelia & Actus, ubi ſæpe Vulgatam editionem Græci textus hodierni lectioni præfert, & cum antiquis Græcis MS. Vulgatam conveniſſe oſtendit. Videantur Matth. 15. 39. & 21. 7. Joh. 12. 40. & 18. 1. Act. 3. 2. & 12. 8. unde ſæpe cùm diſſentire videtur Vulgata à Græco, nec in Interpretis errorem invehitur, ſed Græcos Codices, quibus Interpres Latinus uſus eſt, à noſtris variâſſe oſtendit. Et hoc ſæpius nos obſervavimus tum in MS. noſtro Alexandrino, tum in aliis codicibus Græcis MSS. quorum variantes lectiones in ultimo Tomo Bibliorum exhibemus, quòd cum iis ſæpe conſentit Vulgatus Interpres, cùm ab hodiernis codicibus diſſentire videtur; præſertim cum codice illo Claromontano, quem Beza codicem ſuum *venerandæ antiquitatis* appellat. Tandem illuſtriſſ. Grotius Præfatione Annotationum ſuarum in Vet. Teſt. rationem reddens cur ad Vulgatum, quaſi textum, notas ſuas referat, dicit *ſe Vulgatum interpretem ſemper plurimi feciſſe, non modo quod nulla dogmata inſalubria contineat, ſed etiam quod multum habeat in ſe eruditionis, quanquam in dicendi genere ſatis horridus.* Ex his teſtimoniis ſatis clarè conſtat Proteſtantium doctiſſimos, licèt Vulgatam in Thronum authentias non ponant, nec fontibus æquent, nec ab omni errore immunem ſtatuant, haud tamen eam contemnere, ſed ei honorem debitum deferre, ob cauſas quas jam declaravimus, & ob eaſdem cauſas eandem in hac noſtra Bibliorum editione exhibemus, reliquis hodiernis Latinis omiſſis, quæ cùm omnes ex Hebræi veteris & Græci Nov. Teſt. hodiernis codicibus factæ ſint, haud æquum judicavimus inter antiquas, quæ propter canitiem ſuam venerabiles exiſtunt, neotericas haſce collocare.

PRO-

PROLEGOMENON XI.

De

SAMARITANIS ET EORUM PENTATEUCHO, ejúſque VERSIONIBUS.

1. De Samaritanis dicenda proponuntur. 2. De decem tribuum defectione, & earum Metropoli Samaria, religione corrupta, captivitate. Coloniæ introducta à Babylone, &c. 3. Totum populum decem tribuum abductam non fuiſſe. Novi incolæ cur dicti Cuthæi; à leonibus infeſtantur, à Sacerdote morem Dei colendi docentur. Deum & Idola ſua coluerunt: librum legis eundem habuere cum Judæis, literis antiquis Hebraïs deſcriptum. Judæorum cognationem rejiciunt in adverſis alias ſe ex tribu Ephraim fuiſſe jactant. 4. Cauſa inimicitiarum inter Judæos & Samaritanos, ab Eſdra excommunicantur, forma excommunicationis: Templum Garizitanum extruitur, Judæorum multi ad Samaritanos confugiunt. 5. Coram Ptol. Lago contendunt Judæi & Samaritani pro Templi ſui auctoritate. Hircanus & Samariam, & Templum Garizitanum diruit. Herodes Urbem & Templum de novo ædificat. Samaritani ſpreto Herodis Templo, ſuper altari in monte Garizim offerunt. Sichemis adhuc ſedet eorum Pontifex; Et feſta ſolemnia literis circularibus definit. Sub Zenone Imperat. rebellârunt. Ubi habitant eorum reliquiæ. 6. Religio Samarit. eadem eſt cum Judaica. Poſt erectum Templum Garizitanum unum Deum colunt, rejectis Idolis. Sacerdotes eorum ex ſtirpe Aaronis. Eorum mores, ritus, ceremoniæ ex R. Benjam. & Joſepho Ecrum ſecta. In quibus à Judæis diſcrepabant. Judæorum in eos calumniæ. 8. De Pentateucho Samaritano. 9. Cur ſolum Pentateuchum recipiant. 10. De exemplaribus Pentat. Samar. apud nos. De literis, & notis in Pentat. obſervationes Joh. Morini. 11. Pentateuchum eorum olim eundem fuiſſe cum illo Judæorum. De Doſitheo. Omnia exemplaria ipſum non corrupiſſe. Codices hodiernos non eſſe per Doſitheum corruptos. 12. Non deſcriptum eſſe Pentat. ex codice aliquo literis Hebraïcis hodiernis exarato. 13. Non ex Paleſtinis, Babylonicis, & Græcis codicibus conflatum eſſe: cum iiſdem tamen in quibuſdam convenit. 14. Eoſdem eſſe codices Samaritanos hodiernos cum iis, quos Hieronymus aliíque veterum citant. 15. Objectio ex codice Samaritico apud Scholiaſtem Græcum. 16. Reſponſio. 17. De auctoritate codicis Samaritici: non eſſe Authenticum. De exemplari Sichemis ſervato, ſcripto diebus Phinea filii Eleazaris. 19. De uſu Pentateuchi Samaritani. Pro codicibus Hebraïs teſtimonium fert. Loca obſcura explicat. 20. De verſionibus tribus hujus Pentateuchi 1. Chaldæa Samaritana, de ejus auctore, antiquitate, &c. 21. De 2. verſione Arabica. 22. De verſione 3. Græca. 23. De Liturgia Samaritanorum. 24. De Chronico Samaritano.

1. DE Scriptura Sancta, ut extat in tribus Linguis præcipuis, quas Chriſtus cruce ſua conſecravit, Hebræa, Græca Latina, ſatis pro inſtituto diximus, reſtat ut de verſionibus, quæ antiquitus in aliis Linguis extabant, quædam addamus, in quibus breviores erimus, cùm in illis prolixiores fortaſſe quibuſdam videamur. Primum verò ſibi locum vendicant Pentateuchus Samaritanus ejúſque Verſiones, cùm Pentateuchi codex idem ferè ſit cum Hebræo, characteribus Hebraicis antiquis deſcriptus, quos Judæi, reduces in Aſſyriacos, quibus hodie utuntur permutârunt, unde non inter Verſiones ſed inter Textus Hebraici exemplaria vetuſta numerari poſſit. Quædam tamen de Samaritanis, eorúmque origine, rebus geſtis, Religione, ſchiſmate à Judæis facto, capitali Judæorum in eos odio, ejúſque cauſa, aliíſque hujuſmodi prælibanda.

2. Primò ex Scriptura conſtat 1. Reg. 12. & 2. Chron. 10. decem tribus, quæ à Rehoboamo Salomonis filio defecerant, Regem ſibi elegiſſe Jeroboamum, qui antea metu Salomonis in Ægyptum fugerat, (cùm Ahijah Propheta prædixerat ipſum ſuper decem tribus regnaturum, 1. Reg. 11.) Hic verò ne populus Hieroſolymá aſcendendo, ob cultum & ſacrificia quotannis ſecundum legem peragenda, in Rehoboami obſequium rediret, duos vitulos aureos unà cum altaribus in Dan & Bethel erexit, ut coram eis populus ſacrificaret, loca etiam excelſa extruxit, & Sacerdotes non ex tribu Levi, ſed de vulgi fæce ordinavit, 1. Reg. 12. 28, 29. &c. ut his artibus populum Iſraeliticum ſibi obſtrictum teneret. Optimè enim noverat Jeroboam, quantam in animis hominum vim religio obtinet, quantúmque in politia & civili regimine valeat; unde Religionem duxit innovandam cum regimen politicum immutaret, ne ſi antiqua ſtaret Religio, novum ejus Regnum (quod cum illa conſiſtere non potuit) ſtatim corrueret. Poſtea Regum Iſraelitarum ſedes & regni metropolis facta eſt Samaria, quam Rex Omri empto à Schomeron monte Samariæ ædificavit, 1. Reg. 16. 24. & ſecundùm nomen Schomeron à quo montem emit *Samariam* denominavit. Licèt verò cum ſchiſmate verus Dei cultus magnam partem inter decem tribus corruptus ſit, ita ut nec debito loco & tempore, nec per ſacerdotes le-

gitimos Deus coleretur, non tamen videtur totalem à Deo factam eſſe defectionem, nam multa millia erant, qui genu Baali non incurvaverant, nec legem Moſaicam ita rejectam fuiſſe quin ex magna parte ſecundum eam cultus & regimen adhuc inſtituta fuerint. Habuerunt ergo decem tribus Sacerdotes ſed non omnes è tribu Levi, dixerunt etiam ſe ſacrificare Deo cùm coram Vitulis ſacrificia offerrent, & Feſta obſervârunt ſolennia, licèt non Hieroſolymis ſecundum Legem, ut ex 1. Reg. 12. liquet. Miſit etiam Deus ad eos Prophetas, nec deerant viri pii (inter quos Obadiah) qui ipſis auſcultarunt, nec cultu Idololatrico ſeſe contaminârunt, ita ut habuerit Deus populum ſuum inter Idololatras, reliquias quaſdam verorum cultorum quaſi triticum inter paleam. Cúmque ante factum Schiſma Levitæ ex Pentateucho populum per civitates inſtruerent, neceſſarium erat ut haberent Legis exemplaria, quæ inter eos diſperſa etiam poſt defectionem remanſerunt, ſine quibus Sacerdotes ipſos docere non poſſent. Habuerunt etiam præter loca excelſa Deo Iſraelis conſecrata templum Baalis Idoli, qui Prophetas & Sacerdotes ſuos habuit, & cultores ac ſectatores plurimos, ut ex hiſtoria Eliæ patet: ita ut nec Deum ſecundum voluntatem ejus colerent, nec ab Idolis puri fuerint, ſed Religionem miſere corrumpentes, mixtum & Idololatricum cultum introduxerint, qua de cauſa iram Dei provocarunt, qui ipſos in manus Salmanaſſeris regis Aſſyriæ tradidit, qui poſt Samariæ obſidionem triennalem regem Hosheam cum populo in Aſſyriam captivos abduxit, & in eorum ſedes Colonias introduxit à Babylone & ex Cuthah, Ava, Hamath & Sepharvaim, quas in civitatibus Samariæ collocavit, prout legimus, 2. Reg. 17.

3. Totum verò populum Iſraeliticum haud abductum fuiſſe, ſed ex plebe multos relictos, inter quos etiam tribuum diſtinctio ſervabatur, ſupra, cùm de LXX. Interpretibus ex tribu qualibet electis diximus, tum ex Scripturis, tum veterum Doctorum teſtimoniis probavimus. Novi etiam incolæ (qui à civitate primaria, quam tenuerunt *Samaritani*, & ex loco unde plerique eorum venerunt, viz. ex Cutho fluvio כותים *Chutæi* vel *Chuſhæi* conſimiliter dicti ſunt, ut habet Joſephus l. 9. cap. 20.) cùm Deos patrios in terra Iſraelis colerent, & ob Idololatriam fœdam à Leonibus infeſtarentur, (vel ut Joſephus ibid. peſtilentia exorta) quòd ipſi accidiſſe putârunt, quia morem colendi Deum regionis neſciebant, Regem Salmanaſſerem orant, ut unum ex Sacerdotibus captivis ſibi mitteret (vel ut refert Joſephus aliquot Sacerdotes) qui ipſos rationem colendi Deum doceret, quorum votis Rex annuens Sacerdotem eis miſit: (quòd verò Epiphanius in Panario dicit nomen ejus fuiſſe Ezdram, Ibn. Patricius Lun, in Scripturis non habetur, Judæi etiam cùm in c. Eliezer 38. duos fuiſſe dicant, R. Doſitheum & R. Zachariam, hoc etiam ut Scripturæ contrarium, meritò rejicitur) Sacerdos hic in Bethel habitavit, & ipſos legitime Dei regionis docuit 2 Reg. 17. 28. unde à Leonum infeſtatione liberi. Ex hoc obſervat vir doctus magnam fuiſſe diſcrepantiam inter cultum decem tribuum ante ipſorum captivitatem, & Idololatriam novorum incolarum; ſiquidem ille appellatur mos & ratio Deum colendi, quod de horum cultu non dicitur. Cuthæi enim licèt Deum timuerint, ſive coluerint, tamen & Diis ſuis falſis, Succoth benoth, Nergal, Aſhima, Nibhaz, Tartak, Adrammelech, reliquiſque Idolis ſuis ſacrificarunt, dicto cap. v. 30, 31. &c. Sic Deum timuerunt & Sacerdotes ſibi fecerunt ex fæce plebis, qui pro ipſis ſacrificia obtulerunt in locis excelſis, ut ibidem legimus. Sacerdotem verò hunc ex lege Moſis cultum præſcriptum ipſos docuiſſe, codicémque Legis iiſdem literis exaratum, quibus tum X. tribus ante eorum captivitatem, tum tribus Judah uſi fuerint, ſecum attuliſſe neminem ambigere video; Imò vir doctus affirmare non dubitat ne latum unguem à Moſis αὐτογράφῳ receſſiſſe. D. Hotting. Exerc. Samar. ſect. 10. Ipſique Samaritani cùm poſtea ſe Eſdræ & ſociis ad Templi ædificationem adjungere vellent, affirmârunt ſe *quærere Deum illorum, cui ſacrificarant à diebus Eſarhaddon regis Aſſyriæ, qui ipſos iſthuc tranſtulit*, Eſd. 2. 2. Cúmque multi veterum incolarum adhuc cum Cuthæis mixti viverent, probabile eſt ipſos vel ſaltem ipſorum aliquos legis Moſaicæ codicem, quo antea utebantur, vel ejus exemplaria quædam retinuiſſe, vel ex Sacerdotibus tribus Judæ comparaſſe; ita ut tum codicem legis Moſaicæ, tum Sacerdotes, altaria & loca excelſa habuerint, & ſacrificia obtulerint Deo vero, Idolis tamen pro more gentium, ut antea ſolebant, cultum præſtiterint. Hanc veram eſſe Samaritanorum, ſive Cuthæorum originem ex hiſtoria Sacra liquidò conſtat. Ipſi etiam teſte Joſepho l. 9. c. ult. & l. 12. cap. 7. cùm res Judæorum florerent, ſe ejuſdem cum ipſis proſapiæ fuiſſe, & ex eadem ſtirpe natos jactare ſolebant, Judæis verò afflictis cognationem cum ipſis rejecerunt; Sidonios enim ſe eſſe affirmârunt, & nullam cum Judæis habere cognationem, cum Antiocho graſſante Judæi omnia mala perpeſſi ſint, ſic enim ſcribit Joſephus, lib. 12. cap. 7. *Samaritæ videntes in tali calamitate conſtitutos Judæos, non amplius profitebantur ſe cognatos eorum, neque Garizitanum templum eſſe Dei maximi, nihil abſonum eorum facientes à ſuo ingenio, de quo ante diximus. ſed dicentes ſe Medorum & Perſarum colonos, ut revera ſunt, miſerunt legationem ad Antiochum cum Epiſtola, Regi Antiocho, Deo illuſtri, ſuggeſtio Sidoniorum in Sicimis habitantium*, &c. *Rogamus ut templum, quod hactenus nullius Dei titulum habuit, poſthac vocetur Jovis Græcanici*, &c. *& ut Judæorum crimine ne involvantur*, &c. quorum votis Rex annuit. At Cuthæos aliunde quàm ab Aſſyriis genus ſuum deducere poſſe, tum S. Scriptura tum omnia veterum monumenta apertè negant. Poſteriores Samaritani Hiſt. de X. tribuum deportatione ignari (cùm ſolum Pentateuchum reciperent) ſi nunquam ſedes mutâſſe ſomniarunt, ſed, ut ex Chron. Samarit. conſtat, crediderunt ſe eſſe poſſeſſores montis benedicti, quem Garizim eſſe volunt, & ſibi à Joſua cùm terram partiretur in hæreditatem aſſignatum, nec aliunde quàm ex Ægypto cum Moſe migraſſe, ut obſervat Joſ. Scaliger. l. 7 De emend. temp. in notis ad annum Samariticum, *Reges veteres Samariæ, & defectionem X. tribuum ne fando quidem acceperunt.* Teſtatur etiam R. Banjamin in Itinerario. Cu-

thæos

thæos quos invenit in Sichem inter montes Ephraim, *ſe ex tribu Ephraim oriundos profiteri, & Sacerdotes habere ex Aaronis proſapia, quos Aaronæos appellant, quia cum aliis, qui non ſunt ex genere Sacerdotali matrimonium non contrahunt.* Patricides etiam Patriarcha Alexandrinus in Chronol. ſcribit ipſos ſuum Præſidem, quem *Rus* vel *Rebis* ſive *Cephas* appellant, habere ex filiis Aaronis. Quòd ad Sacerdotes attinet, probabile eſt ab Eſdræ temporibus ex Sacerdotibus quoſdam, qui uxores alienigenas duxerant, quas repudiare noluerunt, Manaſſi, qui novum Templum in monte Garizim inſtar Hieroſolymitani extruxerat, ſeſe adjunxiſſe, & Sacerdotum officium apud Samaritanos obiiſſe. Probabile etiam eſt reliquias quaſdam ex tribu Ephraim poſt captivitatem relictas, adhuc remanſiſſe, ſed non à reliquis diſtinctas, verùm cum Cuthæis commixtas, unde loci illius incolæ ſe ex tribu Ephraim, quæ ſedes ſuas ibi antiquitus habuit, ortos fuiſſe jactare poterant. Legimus enim in Evang. Joh. 4 verba mulieris Samaritricæ, *Numquid tu major es Patre noſtro Jacobo?*

4. Vixerunt autem Samaritani ſub Regibus Aſſyriæ, Judæis non infeſti, at in Religione ἀμφίβιοι, donec Eſra & Nehemias populúſque Judaicus ſoluta Captivitate reduces ex Cyri (qui imperium Orientis ab Aſſyriis ad Perſas tranſtulit) & poſtea ex Darii decreto templum & urbem cum muris ædificare, & regimen tam Politicum quàm Eccleſiaſticum inſtaurare cœperint, Samaritanis (qui Judæis operam ſuam in Templi ædificatione obtulerant, aſſerentes ſe eundem Deum cum ipſis quærere) rejectis qui repulſam indignè ferentes inceptis Judæorum reſtiterunt, ædificationem pro virili remorantes per multos annos, calumniis ſuis quas Perſarum Regi ſuggerebant, tandem effecerunt ut Judæi ab incœpto deſiſtere cogerentur, Eſr. cap. 4. Joſeph. Antiq. l. 11. cap. 4. & 11 Sic enim Joſ. l. 11. cap. 4. *Samaritæ Judæos accuſârunt quod Urbem muniant Templúmque arci quam fani ſimilius extruant, aſſerentes hoc non eſſe in rem Regis. Unde gens infenſa & invida multis moleſtiis eos afficiebat fretis opibus & affectantes cognati Perſarum videri, quòd eſſent inde oriundi, nam quæ juſſi erant ex tributis in ſacrificia conferre gravabantur*, &c. *Et quæcunque in re vel per ſe, vel per alios poterant noſtram gentem lædere nullam occaſionem prætermittebant.* Hinc odium internecinum inter ipſos exarſit, quod utraque gente diſperſa licèt & diſſipata nondum extinctum. Nam in Pirke avoth, ſive *capita Patrum*, cap. 38. legimus (ſi modo fides R. Eleazaro habenda ſit) *veniſſe Samaritarum 180000. viros contra Eſram & Nehemiam, ut impedirent eos ædificando, unde Excommunicationem ſolennem contra ipſos Eſra, Zerubbabel & Joſua*, &c. *fulminârunt*, viz. *convocarunt totum cœtum in templum Dei, & venire fecerunt trecentos Sacerdotes, trecentos pueros qui habuerunt trecentas buccinas, & trecentos libros Legis in manu eorum qui clangebant, Levitæ vero canebant & pſallebant, & Cuthæos anathematizabant & ſchammatizabant & excommunicabant* (omnibus ſcilicet fulminibus & ſpeciebus excommunicationis) *per ſecretum nominis Tetragrammati, & per ſcripturam quæ ſcripta fuit in Tabulis, & per anathema domus Judicii ſuperioris, & per anathema judicii inferioris, ne quis Iſraelita comederet panem Cuthæi in æternum; unde dixerunt, Quiſquis comederet carnem Cuthæi erit ſicut comedens carnem Porci. Et, Ne quiſquam Cuthæum faceret Proſelytum, Nec ſit Cuthæis pars in reſurrectione mortuorum, ſicut dictum eſt, Non nobis & vobis ædificatio domus Dei, neque in hoc ſeculo, neque in futuro, nec iis ſit pars & hæreditas in Jeruſalem.* Hoc Anathema Judæis, qui in Babylonia remanſerunt, miſſum eſt, qui non ſolùm illud approbarunt, ſed & novo ſuperaddito auctum & confirmatum remiſerunt: Vide Druſium l. 3. De tribus Sect. Jud. c. 11 ex Tanchuma. De hoc Judæorum odio in Samaritas legimus in Evangelio Joh. c. 4. mulierem Samaritanam Chriſto aquam ab illa petenti ita reſpondiſſe, *Quomodo tu, qui Judæus es, bibere à me poſcis, quæ ſum mulier Samaritana? non enim contuntur Judæi Samaritanis.* Syracides verò, qui non multò poſt Eſdræ tempora vixit, cap. 50. 27. 28. ait, *Duas eſſe gentes quas odit anima ejus; tertiam autem non eſſe gentem quam oderis: Qui ſedens in monte Seir, & Philiſthiim: & ſtultus populus qui habitas in Sicimis.* Odium verò ἄσπονδον eo uſque inferbuit ut de Judæis ſcribat Maimonides in Jad. part. 1. Tract. de Tephill, Sect. , num. 11. *Quidquid neceſſarium eſt ab ipſis fieri nomine ſuo, ſi facias Cuthæum, profanum eſt.* Unde nec Legem, nec Tephillim in Pergamenis a Cuthæis factis (utpote profanis) deſcribere liceat. Inimicitiæ verò iſtæ ad ἀκμὴν pervenêre, cùm Templum monte Gerizim erexiſſent Samaritani, Hieroſolymitani æmulum, cujus occaſionem præbuit Manaſſes, Jaddi Pontificis ſummi frater, qui ductâ Sanballetis filiâ, quem Darius Samariæ præfecerat, ipſam repudiare noluit, cùm omnes alienas uxores Judæi dimittere ab Eſra & Nehemia coacti eſſent: Unde Manaſſes Sacerdotio exutus & ab Altari repulſus, ad ſocerum Sanballetem confugit, & permiſſu primò Darii, poſtea Alexandri M. Templum in monte Gerizim extruxit, ubi Sacerdotis ſummi officio fungebatur, & ſacrificia obtulit. Huc etiam confluxerunt multi Judæorum, tum procerum, tum plebis, qui cùm uxores nollent repudiare, nec reformationi ſe ſubjicere, Manaſſi ſe adjunxerunt, & in Samariam ſe receperunt, ubi majori cum licentia vivere permiſſum fuit. Hinc Joſephus, lib. 11. c. ult. Templum in Gerizim monte ſitum (poſt Alexandri mortem) manſit incolume & ſi quis Hieroſolymitanus aut illiciti cibi ſumpti, aut violati Sabbati, aut ſimilis criminis reus ageretur, ad Sicimas confugiebat, calumniam ſe paſſum dictitans.

5. Poſt Alexandri M. mortem Ptolemæus Lagus (qui partem Alexandrini imperii Ægyptum ſcil. occupavit) devicta Judæa & Samaria magnum Judæorum & Samaritanum numerum in Ægyptum captivos abduxit, & in Ægypto ſedes figere juſſit, de quibus Joſ. l. 12. c. 1. quos multi ſponte ſequebantur, partim ubertate terræ allecti, partim Ptolemæi liberalitate; continuæ verò inter Samaritanos & Judæos Alexandrinos agitabantur rixæ & contentiones, ut ibidem teſtatur Joſephus, utriſque pro Templo ſuo certantibus, dum hi victimas ad Hieroſolymas ſolum mittendas contende-

bant, illi ad templum Garizitanum, eóque audaciæ devenerunt Samaritani, ut etiam coram Rege Ptolemæo Philometore & amicis ejus contra Judæos pro Templo ſuo contra Hieroſolymitanum decertare auſi ſint, idque pœna capitis conſtituta ſi cauſâ caderent, prout diſputationem illam deſcribit Joſephus l. 13. c. 6. ubi victi qui pro Samaritanis decertabant juſſu Regis morte mulctati ſunt. Dein Joh. Hyrcanus Simeonis filius Pontifex Judæorum (Judæis libertatem recuperantibus & excuſſo Græcorum jugo) Samariam poſt obſidionem unius anni cepit, & Templum Garizitanum cum Urbe diruit, & ſolo æquavit poſtquam ſteterat Templum annis ducentis, ut eſt apud Joſephum lib. 13. c. 17. Cùm enim ſub exterorum jugo non erant Samaritani, Judæis ſerviebant, nunquam ſui juris erant quod legimus. Judæorum verò hoc in Samaritanos imperium non diu duravit, utriſque paulò poſt ſub Regum Syriæ primò, deinde Romanorum poteſtate redactis. Regnante verò in Judæa Herode, cujus imperio Auguſtus etiam Samariam addidit, Samariam de novo & in ea Templum magnis ſumptibus Rex ædificavit. Poſt Herodis mortem iterum Romanis ſervierunt, à Judæorum jugo poſthac liberi. In Templo verò quod Herodes extruxerat ſacra celebrare induci non poterant, etiam vivente Herode, ſed more patrio ſub Altare, quod in monte Garizim conſtruxerant ſacrificia obtuleſunt, ut Joh. 4. ex verbis mulieris Samaritanæ conſtat, Chriſtum alloquentis, *Patres noſtri in hoc monte* (inquit) *adoraverunt, & vos dicitis quòd Hieroſolymis eſt locus ubi adorare oportet*, quem morem etiam hodie continuari ſcribit Joh. Morinus in Pent. Samar. Exercit. 1. cap. 2. Sect. 11. qui cum Scaligero tradit ex relatione eorum, qui ibi peregrinati ſunt Pontificem Samaritanum Sichemis ad montem Garizim adhuc ſedere, Samaritanis reliquis imperare, & feſta ſolennia ſingulis annis literis circularibus definire. Eorum computum Paſchalem publicavit Scaliger. Itaque qui ipſorum Periodum & Computum ſcire deſiderat legat eundem. De emend. Temp. l. 2. p. 114. 115. qui etiam c. 7. Notis ad annum Samariticum ipſorum Computum literis tam Samaritanis quàm Hebraicis deſcriptum ſubjicit. Etſi verò Romanis ſervierunt, & gens eſſet deſpicatiſſima (Quod enim de Judæis olim Tacitus dixerat, cùm imperium eſſet apud Orientem, *viliſſimam fuiſſe partem ſervientium*, veriſſimum fuit de Samaritanis) ſubinde tamen contra Romanos rebellârunt, prout legimus in Chron. Alexandrino, de Juſtuſa quodam Samaritano ſub Zenone Imperatore, qui, Regis titulo aſſumpto, capitali ſupplicio affectus eſt. Idemque alii fecerunt ſub Juſtiniano, à cujus Ducibus fugati ſunt & multi interempti, ex reliquis plurimi ſe Chriſtianos ſimulabant, ut pœnas debitas evaderent. Leges etiam ſeveras contra eos ſanxerunt Imperatores, ne ſcilicet militiæ, honorum, vel poteſtatis Judiciariæ capaces eſſent, nec liberos, qui Chriſto nomina dederunt exhæredarent, prout ex Novell. Theod. & Valent. tit. 3. de Judæis & Samaritanis liquet. Hinc ſub Imperatoribus ita fracti & diſſipati ſunt, ut paucæ ipſorum reliquiæ hodie ſuperſint. Benjamin in Itinerario, annos ferè ante quingentos ſcripto, affirmat ſe inveniſſe Samaritanos in Damaſco 400. Aſcalone 300. Cæſareæ Paleſtinæ 200. Sichemis pauciores, non ultra centum. Hodie pauciores ſunt, prout refert doctiſſimus Morinus, ſe accepiſſe à Petro à Valle, qui loca illa ubi habitant illorum reliquiæ peragratus eſt. Et vicatim & oppidatim in Samariæ regione habitant, præcipuæ urbes Flavia Cæſarea, & Flavia Neapolis, quæ olim Sichem, Scal. Emend. l. 7. Notis ad annum Samarit. *Synagogas habent Sichemis, Hieroſolymis, Gaza, Cayri & Damaſci, ubi plures quàm alibi reperiuntur. Colonias enim ex Samaria in Aegyptum traduxit Ptolemaus, quarum reliqua hodie Cayri, ubi & Synagogas habent*, Scal. Ide Emend. l. 7. Paucæ verò familiæ alibi degunt, ita ut tam gens quàm ipſorum religio penè extincta eſſe videatur. Meminit quidem Geographus Nubienſis Inſulæ cujuſdam clim. 2. part. 5. quæ *Samari* dicitur, ubi habitat populus quidam Judaicus, *Samaritani* dicti, quod inde liquet, quia cùm quiſquam eis in occurſum venerit, clamant, Ne me tangas, *&c.* quàm ſuperſtitionem faſtuoſam in hodiernis Samaritis inveniri affirmant, qui ipſorum regiones peragrârunt. Obſervat etiam Morinus Exercit. 1. cap. 4. Sect. 5. ex libro Cozri aliiſque Judæorum ſcriptis Regem quendam Cozar nomine, qui in regione Togarma ad fluvium Ebal. regnavit, quæ, ut ex Benjaminis Itinerario colligitur, Circaſſis erat finitima, circa annum Chriſti 740. Proſelytum factum eſſe. Cozræos verò iſtos fuiſſe Samaritanos, qui religionem Judaicam amplexi ſunt. Nulla verò hodie extat memoria eorum (quod legimus) vel in Inſula aliqua, vel ad Ebal fluvium. Et hæc de Samaritarum gente ab Hiſtoricis tradita.

6. Quod ad religionem ſpectat, certum eſt Judaicam eſſe, cùm Pentateuchum recipiant, licèt in multis à Judæis diſcrepent. *In monte Garizim conſtituta ſedes, & ſacrarium religionis habent*, Scal. Et licèt ante quàm Manaſſes ad Sanballatum ob nuptias illicitas confugerat, & ipſorum Pontifex factus eſſet, Idolorum cultum cum vera unius Dei religione miſcerent, Templo tamen Garizitano conſtructo, & ad Manaſſen multis Judæorum confugientibus, puriorem Dei cultum relicto Idolorum cultu apud eos viguiſſe, quod autoritate Sanballati & eius Manaſſes effecerat, omnes affirmant. *Hodie ita ab Idololatria abhorrent, ut ipſis Judæis ſuperiores videantur*, Scal. Emend l. 7. p. 617. R. Benjamin in Itinerario quod Hebraicè & Latinè edidit Conſtantinus L. Empereur p. 38. 39. *&c.* ſic eo deſcribit: *In valle jacet inter montem Gerizim & montem Ebal Neapolis, olim dicta Sichem, ubi centum circiter Chuthæi legis tantùm Moſaica obſervatores, quos Samaritanos appellant. Hi Sacerdotes habent ex Aaronis in pace quieſcentis proſapia, eóſque Aaronæos appellant, qui cum illis matrimonio non jungunTur, ſed inter ſe, qui ex Sacerdotali ſunt genere, nec cum illis confundantur. Sunt tamen legis illorum Sacerdotes parántque victimas ac offerunt holocauſta in illorum congregatione, idque in monte Gerizim. quemadmodum in Lege ſcriptum eſt Deut. 11. 29. Edes benedictionem hanc in monte Gerizimorum. ideóque hanc eſſe Domum Sanctuarii affirmant. Offerunt autem holocauſta cùm Paſchate tum aliis feſtis in Altari, quod in monte Gerizim ex illis ſtructum fuit lapidibus, quos Iſraelitæ Jordanem*

danem tranſgreſſi erexerant. Ex Ephraimi tribu ſe oriundos profitentur, & in diœceſi ſua habent ſepulcrum Joſephi Juſti filii Jacobi patris noſtri, qui in pace quieſcit ſecundum illud Joſ. 24. 32. Oſſa Joſephi quæ deportaverunt filii Iſraelis ex Aegypto ſepelierunt Sichemi. Tribus his carent literis ה,ח *&* ע*:* ה *in nomine Abrahami patris noſtri, unde etiam deſideratur nomen* הוד *Gloria:* ח *in nomine Iſaaci patris noſtri, unde etiam deſideratur* חסד *Benignitas.* ע *in nomine Jacobi patris noſtri, unde nec vocem* ענוה *quæ ſignificat Manſuetudinem, adhibent. Quocirca in his dictionibus utuntur litera* א*, atque hoc indicio ex Iſraelis poſteris non eſſe cognoſcuntur, quia legem Moſis abſque his tribus literis agnoſcunt. Sollicitè ſibi cavent à mortuorum, occiſorum, & ſepulcrorum contaminatione. Veſtes quibus veſtiuntur quotidie cùm ad Synagogam ſuam ſe conferunt deponunt, & corporibus aquâ ablutis alias quotidiano ritu induunt.* Hactenus Benjamin; qui licèt quædam falſa cum reliquis Judæis de Samaritanis fingit, viz. de tribus literis, quas non agnoſcunt; de quo aliiſque mendaciis à Judæis confictis ſtatim dicemus, quoad ceremonias tamen & religionem eorum à vero non multum aberrat, cùm in his conſentiant alii Benjamino multò fide digniores auctores. Joſephus enim l. 9. c. ult. ſcribit, *Poſtquam Legem & Dei colendi rationem ab iis* (Sacerdotibus à Ptolemæo miſſis) *edocti, diligenter eum cœperunt colere, mòxque ceſſavit Peſtilentia; permanéntque nunc quoque in ea religione, Cuthæi vocati Hebraïs, Græcis verò Samaritæ.* Epiphanius verò Hæreſ. 9. dicit illos *accepta Lege hoc unum ſtuduiſſe ut Idolorum repudiata ſuperſtitione ſummum Deum agnoſcerent.* Etiam inter Rabbinos doctiores hoc de illis affirmant; Maimonides in Berachoth c. 8. Sect. 8. *ſcribit quòd Deum quidem timuerunt ſed Idola ſua ſimul coluerint; verùm tractu temporis didicerunt Legem, & eam acceperunt ſecundum ſenſum literalem ſuum; præcepta autem, quæ apprehenderunt, accuratiſſimè obſervabant, corque ſuum valde iis apponebant.* Sic Obad. de Bartenora, Eodem Tract. c. 7. Sect. 1. *Obſervabant Legem ſcriptam, & omne præceptum quod tenuerunt, ſed longè diligentius & accuratius obſervabant quàm ipſi Iſraelitæ.* Hæc Rabbini de illis affirmant. Addunt verò *poſtquam ſapientes in eos inquiſiverunt inveniſſe quod columbæ ſpeciem adorârunt, unde pro idololatris habiti.* Joſephus l. 12. c. 1. ſcribit *ipſos inſtituta patria pertinaciter retinere.* Et Epiphanius l. 1. De Hæreſ. dicit, *Omnia habent, quæ Judæorum, niſi abominari Gentes, nec attingere aliquos, & præterquam quod negant reſurrectionem mortuorum, & adverſantur aliis Prophetis præter Moſem.* Poſtea Sectas quatuor inter eos deſcribit; Gorth. qui aliis temporibus feſtivitates agunt quàm Sebuæi; Sæbuæos qui ob eandem cauſam à Gorthenis diſſentiunt; Eſſ. qui neutri adverſantur, ſed cum omnibus feſta indifferenter celebrant; Doſitheanos, qui in iiſdem gentibus velut Samaritæ vitam degunt, utuntur etiam libris Moſis, amplius autem quàm alii ſervant abſtinentiam ab animatis, & frequenter in Jejuniis vivunt, quidam ipſorum etiam Virginitatem ſervant, alii continenter agunt, credúntque mortuorum reſurrectionem, quod alienum eſt à Samaritis. Ægyptii Samaritæ à Ptolemæo Lago traducti à Synagoga & Synedrio Garizim typum anni quem ſequi debebant accipiunt, qualem anno Chriſti 1589. Cairo ad ſe in Galliam miſſum fuiſſe ſcribit Scaliger, qui incipit, *In nomine Jah*, ipſum verò typum ibidem ſubjicit. Hic etiam Epiphanius licèt vir doctrinæ multiplicis, à Judæis tamen deceptus, quædam ipſis aſcribit, quorum rei non erant, viz. quòd reſurrectionem negarent. Inter ſectas etiam eorum, cùm Eſſenos numerat, Joſepho contradicit, qui Eſſenos facit tertiam Judæorum ſectam, non ſecus ac Phariſæos, & Saducæos. Sectas iſtas longè antehac evanuiſſe conſtat, cùm nullæ illarum reliquiæ hodie inveniantur, quaſdam tamen antiquas fuiſſe patet, cùm Doſithei Doſitheanorum principis meminerit Tertullianus de præſcriptione, & ipſum Apoſtolorum temporibus fuiſſe ſcribit Origenes in Matth. 27. Judaicam religionem amplexi ſunt, in multis tamen ab eis diſcrepabant. I. Montem Garizim dicebant eſſe locum Sanctum, ubi Deus colendus eſt, non Hieroſolymæ. II. Pentateuchum ſolum recipiebant, reliquis libris ſacris rejectis. III. Traditiones omnes, quas Sacro textui æquiparant Judæi, rejiciebant, ſoli literæ adhærentes. De primo negari non poteſt, ipſorum codices, de loco publici cultus, Deut. 27. 4. corruptos eſſe, cùm non tantùm Judæorum Pentateuchus, ſed omnes libri Hiſtorici & Prophetici ubique Templum Hieroſolymitanum locum à Deo electum eſſe aſſirment. Traditiones etiam (quas verbo ſcripto æquant Judæi) cum Sadocæis rejiciunt, quæ licèt ad traditionem in Monte Sinai per legem oralem à Judæis referantur, tamen poſt ſchiſma Samaritanum introductæ ſunt pleræque à Phariſæis traditionum Magiſtris, quorum ortum ſtatuunt docti circa tempora Macchabæorum fuiſſe, & niſi à R. Jehud. in Miſchnam (quæ Talmudis textus) ſcripto conſignatæ fuiſſent, inter tot Judæorum exilia & diſperſiones, tam Judæis ignotæ eſſent quàm Samaritanis.

7. Alia verò quæ ipſis affingunt Judæi meræ calumniæ ſunt, viz. I. Ipſos coluiſſe imaginem Columbæ in memoriam Semiramidis. II. Reſurrectionem negaſſe. III. Tres literas Alphabeti non agnoviſſe. IV. Verba Geneſis 1. 1. *In principio creavit Deus*, ipſos legiſſe, *In principio creavit Aſima.* Hæc enim omnia totidem Judæorum commenta eſſe nullo negotio oſtenditur. I. Quòd reſurrectionem negarunt non ſolùm Judæi, ſed etiam ſcriptores quidam Chriſtiani illis attribuunt. S. Gregorius l. 1. Moral. in Job. c. 15. Samaritanos Camelis aſſimilat, *qui grave onus in dorſo mentis tolerant, quia in omni quod faciunt ſine ſpe æternitatis elaborant*, fidem quippe Reſurrectionis neſciunt. Idem ſcribit Epiphanius de omnibus eorum Sectis, Doſithei excepta, qui ſe pro Meſſia venditabat, ut ex Orig. l. 2. Contra Celſum conſtat. Saducæi quidem cùm primum orti ſint, Samaritanis mixti in eorum Templo ſacrificarunt, & cum ipſis Traditiones rejecerunt, unde & illa quæ Sectæ alterutri propria erant utriſque communia credebantur. Samaritanos verò reſurrectionem expectâſſe, vel inde liquet quòd Meſſiam expectabant. *Cùm venerit* (inquit mulier Joh. 4. *annuntiabit nobis omnia.* Et Juſtinus (qui & ipſe patriâ licèt non proſapiâ Samaritanus)

titanus) Dial. contra Tryphonem ſcribit *Judæos Samaritanos nunquam non Chriſtum præſtolantes adventantem & præſentem non recepiſſe, paucis exceptis.* Nec de ulla inter Judæos Secta (exceptis Saducæis) legimus quæ reſurrectionem negaret. Affirmat quidem Scaliger ex Chron. Samarit. probari poſſe eos reſurrectionem credidiſſe, ſed verba non citat. Alius verò vir doctus ex verbis Scribæ Chronici iſtius, in quibus à Deo remiſſionem peccatorum precatur, ipſum reſurrectionem & alteram vitam expectaſſe probat, argumento ut mihi videtur infirmo, cùm peccatum remitti poſſe reſpectu pœnæ temporalis hujus vitæ certum ſit, unde poterat Saducæus petere remiſſionem peccati licèt vitam futuram non crederet. II. Idololatriæ ipſos paſſim accuſant, & inter Paganos numerant Judæi, ut ex Maimonide & Obad. de Barten. locis citatis conſtat. qui ſcribunt ipſos in monte Garizim Columbæ imaginem coluiſſe. Alii, ut in Talm. Maſſech. Avoda Sara. c. 5. dicunt ipſos adoràſſe *Teraphim*, Idolum quod ſuffurata eſt Rachel à Labane, quòdque ſub quercu prope Sichemum ſepultum erat à Jacobo Gen. 35. Hæ autem meræ calumniæ, cùm Samaritani omnem Idololatriam non minus quàm Judæi abominentur; occaſionem autem hujus calumniæ arripuerunt, quòd Aſſyrii (à quibus orti Cuthæi) in Vexillis columbam habuere. Unde illud Jer. 25. *Facta eſt terra in deſolationem à facie iræ columbæ:* id eſt, Aſſyriorum. Refert etiam Diodorus Sicul. l. 3. Semiramidem infantem ab avibus, præcipuè à Columbis, enutritam fuiſſe, unde illa primum in Vexillo Columbam poſuit, & ab illa hunc morem habuere Aſſyrii. Refert doctiſſimus Hottingerus Exercit. Mor. ſect. 17. ex Chron. Samar. nondum edito, quòd cùm Alexander mandaſſet ut imagines & Idola erigerent Samaritani, in monte benedicto convenerunt Deum ſupplicantes, ut Alexandri decretum irritum faceret, &c. Utque Alexandrum placarent liberis ſuis Alexandri nomen impoſuerunt: Unde cùm ex Ægypto redux ipſos interrogaſſet de ſtatuis, quas erigi juſſit, ſtatim filios ſuos produxerunt, exclamantes, Hæ ſunt, ô Rex, ſtatuæ vivæ, quæ omnes nomine tuo appellantur. III. Quòd ad literas tres quas vult Benjamin Cuthæos ex Alphabeto eliminaſſe, nil falſius dici poterat. Nam ut Scaliger de emend. l. 7. p. 662. his literis ubique ſcatent Samaritanorum codices, quòd & in Pentateucho jam edito & ejus MSS. antiquiſſimis aliiſque ipſorum libris liquidò omnibus conſtat. Schickardus l. De jure Reg. Notis ad calcem, hinc argumentum petit, ut ipſe putat, validum ad probandum ipſorum literas non fuiſſe aute Hebraicas, cùm iſtis literis careant. Schickardus certè nunquam vidit ullos libros Samaritanos, aliter non ita lapſus eſſet. Nec quicquam valet quod adfert vir doctiſſimus, Licèt habuerint harum literarum figuram, non tamen veram pronunciationem, quia viz. iſtæ literæ apud ipſos variè invicem commutantur: nam hoc argumento probaret pluribus literis eos caruiſſe, cùm nil notius ſit quàm alias literas, præſertim ejuſdem organi, ſæpe inter ſe commutari. Tandem quod ſcribunt de Aſima Gen. 1. 1. *In principio creavit Aſima* (quod Aſima eſſet Idolum Emathitarum, ut ab Ezra Præf. in Eſther) MSS. libri Pentateuchi, etiam antiquiſſimi, hoc commentum refutant, qui cum Judæis Heb. habent *Elohim* [illegible], in verſione Samaritana [illegible]. Et multò ſpecioſius, inquit Scaliger, mentiti fuiſſent ſi dixiſſent ſcriptum eſſe, *In principio creavit Nergel*, quia Nergel erat unum Idolorum Cuthæorum 2. Reg. 17. non autem Aſima. Hactenus de Samaritanorum gente Hiſtoria; jam ad ipſorum Pentateuchum ejúſque Verſiones veniendum.

8. De Pentateucho Samaritano dicturis non opus eſt aliquid de literis eorum addere iis quæ ſupra Proleg. de antiquis literis Heb. diximus, ubi probavimus characteres hodiernos Samaritanorum, quibus libri ipſorum exarati ſunt, eſſe antiquos Hebraicos, quibus lex Moſis aliique libri ſacri primò conſcripti ſunt: oſtendimus enim tum quia Judæi reduces Aſſyriacæ Scripturæ aſſueti linguæ vernaculæ & characterum Heb. obliti eſſent, tum propter eorum odium verſus Samaritanos literas antiquas eos Cuthæis reliquiſſe, ſcripturámque V. Teſt. quàm reſtituit & ordinavit Eſdras cum viris magnæ Synagogæ, characteribus Aſſyriis (qui hodie Hebræi appellantur) conſcripſiſſe. De Pentateucho itaque hæc nobis tractanda ſunt. I. Cur ſolum Pentateuchum recipiant Samaritæ. II. Unde & ex quibus exemplaribus deſumptus ſit. III. Ad idem ſit cum eo quem Hieron. aliíque vet. ſubinde memorant. IV. De ejus auctoritate & uſu. V. De ejus verſionibus.

9. Cur Pentateuchum tantùm recipiunt variæ poſſunt cauſæ aſſignari. Primò enim Pentateuchus ſolus religionis Judaicæ ſummam complectitur, cujus reliqui libri ſunt explicationes. Unde cum illo fœdus Dei cum populo Judaico comprehenſum ſit, conſtans mandatis & legibus, per quas tum Sacra tum Civilia apud ipſos adminiſtrari debeant, præmiis etiam & pœnis ſancitum, hujus ſolius exemplaria per ſingulas tribus inter populum diſperſa erant, ex quibus Levitæ eos inſtruerent. Hinc eſt quod tradunt Judæorum magiſtri, *Unumquemque tenere legis exemplar vel per ſe, vel ſi ſcribere neſcit, per alium deſcripſum habere, non item reliquorum librorum.* Unde & peculiarem ſanctitatem Pentateucho præ reliquis libris attribuunt. Reliqui enim libri licèt in Templo aſſervati, unde exemplaria deſcripta Sacerdotum & Doctorum manibus terebantur, apud populum tamen in rariori uſu erant; nec in unum volumen fortaſſe redacti ante Eſdræ tempora, à quo cum magna Synagoga Canon hodiernus, ut plerique ſtatuunt, conſtitutus eſt, & in Legem, Prophetas, & Hagiographa partitus. Præterea cum X. tribus primùm à reliquis abſciſſæ erant, librorum Hiſtoricorum vel Hagiographorum multi, Prophetarum verò nullibi extabant. Cúmque ubique ferè Prophetæ in Reges Iſraelis eorúmque populum & in Samaritanos judicia Divina prædixerint propter ſchiſma & Idololatriam & cultum corruptum, tum quod alio loco quem Deus non elegerat ſacrificia & ſacra celebrârunt, neglecto Templo Hieroſolymitano, in quo Deus nomen ſuum poſuerat, nemini mirum videbitur, ſi reliquis ſacris libris rejectis ſolo Pentateucho adhæſerint: ſi enim libros reliquos recepiſſent, cultum & religionem propriam damnaſſent, cùm illi ubique reſtentur in nullo alio loco quam Hieroſolymis cultum publicum Deo

gratum

gratum præſtari poſſe. Demum cum Eſdræ temporibus odia & ſimultates inter Judæos & Samaritanos exarſerint, ita ut illi hos anathemate percuſſerint, hi verò, multis ex Judæis ad ipſos cum Manaſſe Pontificis fratre confluentibus, aliud Templum in monte Garizim, Hieroſolymitani æmulum extruxerint, quod locum Sanctum eſſe in lege Moſis (quam in hoc manu ſacrilega corruperunt) conſtitutum pro cultu publico contenderent, nil mirum ſi Canonem ſacrum ab Eſra & ſociis factum rejicerent, & ſolius Pentateuchi, quem antiquitus ſemper inter ſe habuerunt, divinam autoritatem agnoverint. Quòd verò Hieronymus aliique ex veteribus crediderunt etiam & Saducæos cum Samaritis ſolam Legem agnoviſſe, rejectis reliquis Scripturæ libris, manifeſte falluntur. In quibuſdam eos cum Samaritis ſenſiſſe jam oſtendimus, ſed in hoc in diverſum abiiſſe certum eſt, cùm Joſephus apertè dicat Saducæos *τὰς παραδόσεις ἀγράφους, traditiones non ſcriptas* rejeciſſe, ſed *πάντα τὰ γεγραμμένα omnia quæ ſcripta ſunt* amplexos. Præterea cùm in Templo Hieroſolymitano ſacrificarent eo ipſo teſtati ſunt ſe locum illum agnoviſſe ſecundum Prophetas & libros Hiſtoricos pro ſede à Deo electa in cultum ſuum publicum. Nec hoc tacuiſſent Phariſæi ſi Prophetas rejeciſſent, hoſtes ipſorum capitales, ſed Populum in eos concitaſſent ut lapidibus obruerent, ut dicit J. Scaliger Elench. Trihæreſ. c. 16. apud quem & Druſium De tribus Sectis l. 3. c. 9. alióſque plura contra hanc ſententiam adducuntur.

10. De ſecundo. Pentateuchum hunc ſæpe citant Hieronymus aliique Patres, quorum teſtimonia jam afferemus, à quorum temporibus ad ſeculum noſtrum ſupra annos mille in tenebris ſepultus jacuit. J. Scaliger, qui Chronicon Samaritanum ex Hebræo priſco in linguam Arabicam converſum, ſed literis Samaritanis ſcriptum nactus erat, Pentateuchum autem nunquam vidit conqueſtus eſt de hominum Chriſtianorum negligentia, qui in Palæſtina peregrinantes poſſent & alia, & Pentateuchum à Samaritanis adipiſci, ex cujus cognitione ſperavit uberrimos fructus in Sacram Hiſtoriam redundaturos l. 7. Emend. Ad eundem Waſerus Comment. in Mithrid. Geſneri pag. 129. ſcribit, *Si à Samaritanis Pentateuchum extorquere & Sedarim ſive Annales habere poſſemus, multa, quæ in S. literis adhuc obſcura, eorum opera illuſtrarentur.* Joh. Morinus, qui primus noſtris temporibus de Pentateucho Samaritano aliquid publicavit Præf. in Editionem τῶν ό Pariſienſem 1628. deſcribit MS. librum Pentateuchi in Bibliotheca Oratoriana Pariſienſi, quem ex Oriente attulit Harlæus Sancius ejuſdem Congregationis Preſbyter, ex quo quædam ibidem notat, quæ difficultates quaſdam in textu Hebræo elucidare videntur, poſtea integrum volumen edidit Pariſiis anno 1631. ubi de hoc Pentateucho ejúſque ſinceritate & uſu, item de Samaritarum origine, rebus geſtis, cum Judæis diſſidio, ſtatúque tum antiquo tum hodierno, diſſerit. Multa etiam habet notatu digna in Præf. ad Pentateuchum Samaritanum in Bibliis magnis Pariſienſibus, & in opuſculis Samaritanis nuper editis, in quibus Grammat. Samarit. cum Lexico, variis lectionibus & annotatis in Samar. verſionem. Contra quem calamum ſtrinxit Simeon de Muis Profeſſor Hebr. Pariſienſis, J. H. Hottingerus Exerc. Antimorin. Bootius etiam & Taylerus ſcripto aculeato, cum aliis. Reverendiſſimus verò noſter Jacobus Uſſerius, Archiepiſcopus Armachanus, ſi non primus certè inter primos erat, qui magnis ſumptibus exemplaria Samaritica Pentateuchi in Europam intulit. Hic enim exemplaria varia Manuſcripta ex Palæſtina comparavit, una cum Arabicæ verſionis magna parte, quarum aliqua variis amicis communicavit, nobis etiam quædam, quæ magno nobis uſui erant commodavit. Unum eorum Pentateuchum integrum pulchrè exaratum habet; aliud in quibuſdam lacerum & imperfectum, utrſque verò ita accuratè ſcripta, ut vix per integrum aliquod folium unius literulæ differentiam obſervare licuerit; tertium verſionem habet Arabicam unà cum textu Samaritano, ipſam quoque accuratè factam; aliud Liturgiam Samaritanorum ex parte complectitur; aliaſque ſchedas laceras licèt & imperfectas communicavit, quæ magno nobis adjumento erant in adornando Pentateucho noſtro, eúmque à mendis, quæ in Editionem Pariſianam irrepſerant, repurgando. In exemplaribus verò omnibus Samaritania nullus eſt punctorum vocalium uſus, nulla enim agnoſcunt Samaritani, ſed ſecundum antiquum morem etiam Hebræis uſitatum ante punctorum inventionem, & antequam inter Judæos & Samaritanos odium capitale eruperat, per literas tres ‎ࠉࠅࠀ‎ quæ *matres lectionis* vocantur apud Judæos, quæque etiam antiquitus pro vocalibus habebantur (prout alibi probavimus Proleg. De punctis vocalibus) omnes vocales efferunt: dictiones ſingulas non ſpatio tantùm, ſed & puncto ſeparant, ut olim tam Græci quàm Latini; Comma verò, Colon, ut & Periodum per punctum unum ſuper aliud poſitum, vel Aſteriſcos diſtinguunt, puncta verò duo in longum poſita orationis continuationem ſine mora indicant poſt brevem reſpirationem; ſed notæ iſtæ ferè ſunt pro ſcribarum arbitrio, non conſtantes, nec in omnibus codicibus eædem. Sectiones verò diſtinguunt duobus vel tribus punctis cum lineis ad hunc modum :.= vel –<. aliquando inter duas Sectiones ſpatio unius lineæ vacuo relicto. In noſtra editione ad initium cujuſque Sectionis duos aſteriſcos appoſuimus. Sæpe etiam ponunt virgulam ſuper literam, cùm vox ambigua vel in uſitata ſignificatione non accipienda eſt, ut Exod. 5. 3. ‎ࠁࠃࠁࠓ‎ *cum peſte*, Lineola ſuper Daleth notat non cum duplici a, nec in communi ſignificatione accipiendum, viz. pro *verbo* ſed per duplex e legendum, quomodo *peſtem* ſignificat, aliquando literam aliquam abeſſe demonſtrat, quæ adeſſe debet, vel cum litera ſequentis dictionis commutandam, ut Gen. 4. 4. ‎ࠅࠉࠔࠏ‎ linea ſupra Ain notat abeſſe ‎ࠅ‎. Gen. 29. 34. in verſione Samarit. ‎ࠉࠋࠀ‎ lineola ſupra ‎ࠀ‎ monet, Aleph pro He ſcriptum eſſe. Aliquando verò duplex linea ſupra ponitur, quam fatetur Morinus denotare ſe non poſſe conjicere. Obſervat etiam idem alias notas occurrere, quæ Interrogationum, Obſecrationis, Exclamationis, Ironiæ, Indignationis, &c. aliorúmque affectuum ſigna habent, quæ tamen nec in diverſis codicibus, nec in eodem codice conſtanter obſer-

vantur, ſed modò hac vel alia figura uſurpantur, modò in totum omittuntur, adeò ut de iis nulla certa regula tradi poſſit, ita ut non opus ſit plura de iis monere. Singulos etiam libros Pentateuchi in Sectiones quaſdam valde inæquales diſtinguunt, quas ꠃꠉꠝꠍꠌ *Katſim* vocant, Judaicis Paraſchis & Sidris multò breviores: nam in tota Lege numerant 966. Judæi verò tantùm 53. Paraſchas, & Sidras 145. Ad ſingulorum etiam librorum finem numerum Sectionum apponunt, & in Judæorum imitationem etiam ſingula per totam Legem vocabula numerarunt, & Levit. 7. poſt verſ. 15. notant *dimidium Legis*, in noſtro MS. integro ꠃꠉꠝꠍꠌ ꠃꠉꠝꠍ dimidia pars Legis: quod de vocabulis intelligendum; nam in vocibus quas plenè vel defectivè ſcriptas notant Judæi non ſunt accurati Samaritani, ſicut nec erant Judæi ante Maſorethas punctorum autores, unde obſervatur literis, quæ poſt punctationem abeſſe debent plerumque in codicibus Samaritanis relictas eſſe, quia ſcilicet ita ſcribebant ante punctorum inventionem. Hæc in genere annotâſſe ſufficit de Pentateuchi textu Samaritano; de Verſionibus ejus poſtea agendum.

11. Unde autem vel ex quibus codicibus ſuum exemplar deſcripſerint Samaritani, etſi ex ſupra dictis clarum ſit ipſos eadem exemplaria cum Judæis ab initio habuiſſe, eáque antiquis literis Hebræis deſcripta, [onde Joſephus Scaliger De emendat. Temp. l. 6. in Notis ad annum Samariticum dicit, *totidem literis ne una quidem minus aut amplius Pentateuchum legere Samaritanos, & tantum abeſſe ut aliquod aſſuerint Pentateucho, ut totidem literis quot Judæi ſcriptum habeant*: ſed in hoc viro docto ignoſcendum, qui hoc ex aliorum relatione ſcripſit, ipſo ibidem fatente ſe Pentateuchum Samaritanum non vidiſſe, quem ſi conſuluiſſet longè aliter ſcripſiſſet.] Quidam tamen Neoterici, & inter alios vir longè Doctiſſ. quaſi exiſtimarent textum Hebræum non poſſe in debito honore ſervari, niſi omnia alia exemplaria Verſionéſque antiquas deprimant & pedibus conculcent, ſtatuunt ex Hebraica à Palæſtinis & Babyloniis, atque Græca Helleniſtis Judæis recepta editione, Hebræam novam ſive Samaritanam hodiernam conflaviſſe impoſtorem quendam Doſitheum, (quem ſupra ex Epiphanio & Origene docuimus fuiſſe ſectæ Doſitheanor. inter Samaritanos caput & principem, qui ſe Meſſiam eſſe ſectæ ſuæ hominibus perſuadere laboravit) hunc novis detractionibus, mutationibus & adjectionibus, prout libitum, Pent. contaminaſſe. Poſtea idem author in Doſitheum hunc mitè debacchatur, ipſum *nefandum impoſtorem & hominis monſtrum* appellans, quaſi totum textum Hebr. corrupiſſet; onde miſere paratragœdiat, & fulgura in pelvi excitat. Hæc verò unde probantur? Origenes l. 1 Contra Celſum ſcribit quòd *poſt Jeſu tempora Doſitheus Samarita ſuadere Samaritis voluit ſe eſſe Chriſtum illum à Moſe prænunciatum, & viſus eſt nonnullos doctrinâ ſuâ cepiſſe*: & in Matth. Tract. 27: *Sicut manifeſtat hiſtoria lectionum non multi fuerunt homines tempore Apoſtolorum, qui Chriſtos ſe eſſe dixerunt, niſi fortè Doſitheus Samaritanus, unde & Doſitheani dicuntur, & Simon, de quo referunt Actus Apoſtolorum.*

Eulogius etiam Patriarcha (apud Photium in Bibliotheca) Synodum convocavit exorta controverſia inter Samaritanos Alexandrinos de illo loco Deut. 18. 15. *Prophetam tibi ſuſcitabit Dominus Deus tuus ex fratribus tuis ſicut me*, quæ verba alii eorum ad Joſuam, alii ad Doſitheum, ſive Doſthen, Simoni Mago æqualem referebant. Eulogius verò de Jeſu Chriſto intelligi definivit. De Doſitheo verò hæc habet Photius, Μυρίαις καὶ ποικίλαις ἄλλαις νοθείαις τὴν Μωσαϊκὴν Ὀκτάτευχον καταχιβδηλεύσας, καὶ ἕτερά τινα συγγράμματα, μωρίας τε καὶ ἀλλόκοτα καὶ ἀπεναντία θεσματικῆς νομοθεσίας συντεταχὼς τοῖς πειθομένοις κατέλιπεν. *Infinitis diverſiſque generis corruptelis Moſaicum Octateuchum* (fortaſſe *Pentateuchum* eſſe debet) *adulteravit, aliosque libros ſtultitiâ & portentis plenos divinîſque legibus contrarios conſarcinavit, ſuiſque aſſeclis reliquit, Reſurrectionem quoque negavit*, &c. *Quibus illi faſcinati proinde quaſi ille non periret ſed alicubi in hac vita degeret eum ſuſpiciebant, ut in Evang. Joh. 1. tom. 14. habet Origenes.* Verùm quæ hic objiciuntur Pentateuch. Samaritani exemplaria hodierna non petunt. Doſitheum quendam fuiſſe, qui ſe pro Meſſia venditabat, & qui cujuſdam ſectæ inter Samaritanos dux fuit, quoſdam etiam ſequaces habuiſſe non negamus, nec non exemplaria quædam corrupiſſe & adulteraſſe, quæ ſuis aſſeclis tradidit. At omnes Samaritanos vel majorem gentis partem ipſum ſecutos fuiſſe, & pro Meſſia agnoviſſe, vel Pentateuchum juxta ejus exemplaria corrupta depravâſſe, nullo teſte probatur, imò contrarium liquidò demonſtrari poteſt. Nam ex Photii verbis & Eulogii Decreto conſtat inter Samaritanos Alexandrinos fuiſſe, qui ſe Doſitheanis oppoſuerunt, & ad Eulogium appellarunt, nec potuiſſe illum omnia exemplaria depravare ſi vellet, cùm in Synagogis Sichemi, Damaſci, Cairi, aliíque locis in publico uſu eſſent exemplaria incorrupta, per quæ reliqua corrigi & emendari poſſent. Idem enim hic dici poteſt quod ſupra diximus contra corruptionem textus Hebraici à Judæis, vel Græci N. T. per Hæreticos, non potuiſſe, ſi maximè vellent, corruptionem talem inducere niſi omnes Samaritani in talem corruptelam conſenſiſſent. Certè ita obſcurus erat Doſitheus, & tam paucos ſequaces habuit, ut de eo prorſus ſileat Joſephus nec vel unico verbo ejus meminit, quod certè, ſi apud gentem Samaritanam ita prævaluiſſet, ut pro Meſſia ab ipſis receptus eſſet, ſilentio ſcriptor diligentiſſimus, qui eodem tempore vixit, non prætériiſſet. Dein ex ipſorum exemplarium inſpectione clarum eſt illa à corruptela iſtiuſmodi immunia eſſe; nam ſi aliqua loca depravaſſet, maximè quæ de Meſſia agunt, quæ, ut ad ſeipſum applicare poſſet, pervertiſſet: at verò omnia iſtiuſmodi loca in Samaritanis codicibus cum Heb. codicibus conveniunt, Ut locus ille de promiſſo ſemine, Jacobi vaticinium de Shiloh venturo ex tribu Judah; imò ipſum locum Deut. 18. 15. De quo controverſia orta erat, partes utræque eodem modo citant prout in Heb. codicibus legimus, & hodie legunt Samaritani. Apud Photium etiam legimus eodem loco Doſitheum in divinos Dei Prophetas maledicum fuiſſe, potiſſimùm in Judam unum ex 12. Patriarchis contumelioſum: & quòd

quòd Prophetis omnibus exploſis exſibilatiſque ipſe ſibi omnia & vaticinia & reliquam Divinitatem arrogavit, & reſurrectionem negavit. At verò nihil tale in Pentateucho Samaritano legitur, vel in Prophetas maledicentiæ, vel in Judam Patriarcham maximè, de quo omnia eodem modo ſcripta invenimus, quo in libris Heb. In quibuſdam quidem variant codices Samaritani ab Heb. præſertim in loco illo de monte Garizim, qui de induſtria videtur mutatus, ut novo ſuo Templo autoritatem inde conciliarent: tranſponunt etiam varia, & multa repetunt, quæ in Heb. non habentur, ut ex locis ad Heb. variantibus, quos in ultimum Tomum rejecimus, liquet: Quid verò hæc ad Doſitheum faciunt planè non video. Illud de *monte benedicto*, ut appellant, longè ante Doſithei tempora erat, cùm primò templum Garizitanum Eſdræ temporibus exſtructum fuit. Tranſpoſitiones verò locorum nihil ad Textus depravationem conferunt, nec ad Doſithei propoſitum quicquam faciunt, ut nec verſuum quorundam repetitio, qui ſæpiùs occurrunt, quàm in Heb. quædam etiam diſcrepantiæ vel ex codicum varietate, vel ſcribarum incuria & lapſu oriri poſſunt prout in aliis libris antiquis. Reſurrectionem verò Samaritanos generaliter credidiſſe ſupra probavimus, ita ut in codicibus hodiernis ne leviſſima quidem ſuſpicionis umbra appareat de corruptione per Doſitheum facta, ſed omnia potiùs contrarium probant: ſi enim ab ipſo depravati eſſent certè in iis locis, quæ contra ipſum facerent, hoc tentaſſet; nemo enim gratis malus eſt. Antiqui Hæretici, qui loca quædam Novi Teſtamenti depravare conati ſunt, in locis quæ contra ipſos facerent, vel quæ pro Hæreſi ſua ſtabilienda facere viderentur, hoc tentârunt non in locis, quæ rem ſuam non promoverent; & certè de Doſitheo idem par eſt ſentiamus. Si verò generalis hæc depravatio codices Samaritanos invaſiſſet, anne de hoc ſilerent Judæi capitales ipſorum hoſtes? nónne pleno ore hoc ebuccinarent Rabbini, qui de iis tot mendacia gratis confinxerunt (de quibus jam diximus) ut eorum codicibus fidem derogarent? Apud neminem verò ipſorum me legiſſe memini hæc de corruptis ipſorum codicibus à Doſitheo, nec apud antiquos ſcriptores Eccleſiæ, qui Pentateuchum Samaritanum citant, Hieronymum, Cyrillum Alex. Euſebium Cæſarienſem, Procopium Gazæum, Diodorum Tarſenſem quicquam invenimus de corruptione per Doſitheum in codicibus qui eorum temporibus extabant introducta, imò potiùs Hieronymus ex Pentateucho Samaritano colligere non dubitat, Judæos quædam in codicibus ſuis eraſiſſe, ut in loco celebri Gal. 3. *maledictus omnis*, &c. aliiſque, de quibus ſupra, clarè conſtat. Ex hoc itaque Doſithei conatu, ſi valeret argumentum contra omnes hodiernos codices Samaritanos, itidem valeret argumentum contra libros Græcos Nov. Teſtamenti, viz. eos corrumpere nitebantur Hæretici quidam ad Hæreſes ſuas ſtabiliendas, ergò omnes Græci hodierni corrupti ſunt, qualis conſequentia quàm invalida ſit luſcus eſt, qui non videt.

12. Aliorum ſententia eſt, Pentateuchum Samaritanum deſcriptum eſſe ex Judæorum codice poſt Eſdræ tempora, vel certè poſtquam codex Hebraicus literis Aſſyriis deſcriptus eſſet, quod probant ex frequenti commotatione literarum, quæ figura in Alphabeto Hebraico valde ſimiles ſunt, unde facilis eſſet Scribæ lapſus, in Samaritano verò multùm diſcrepant, ut ח pro ה Exod. 28. 9. שהם *Sardonyx* pro שהם. Sic Gen. 14. 14. ponitur ר pro ד, ut pro וירק *armavit*, legunt Samaritani [illegible] Sic ו pro י & è contra, ut Exod. 22. 16. [illegible] *& retribuet* pro ישלם *retribuet*. Hoc argumentum profert Guil. Eyrius, nuper Præbendarius Elienſis, Epiſt. ad Reverendiſſimum Uſſerium. & inde probare nititur, hodiernas Judæorum literas fuiſſe ante Samaritanas, quia ex codice Hebræo deſcriptus eſt codex Samaritanus. Ad hoc verò argumentum reſponderi poteſt, Samaritanos codices ſuos antiquos, quos antea habuerunt, conferre potuiſſe cum aliis Aſſyriaco charactere ſcriptis, & hinc fortaſſe in literis ſimilibus varietatem illam oriri potuiſſe, vel Manaſſem alióſque Sacerdotes, cùm ad Samaritanos ſe reciperent, habuiſſe & ſecum attuliſſe codices quoſdam ex emendatione Eſdræ & Synagogæ magnæ literis Aſſyriacis deſcriptos, ſecundum quos Samaritani ſuos emendare in quibuſdam poterant. Diſcrepantiæ etiam iſtæ ex aliis cauſis oriri poterant, ex codicum varietate, & in quibuſdam ex ſoni ſimilitudine. Poterant enim codices antiqui in hiſce vocabulis olim diſcrepare, & cùm Samaritani lectionem unam ſecuti ſint, Eſdras & ejus ſocii alteram elegerunt. Voces enim iſtæ non tantùm literis, ſed ſæpe ſignificatione differunt. Præterea non tantùm literis figurâ ſimilibus, quæ paucæ, quod & caſu fieri poſſet, ſed pluribus differunt, quæ figuram ſimilem non habent. Hoc etiam à veritate alienum eſſe probant tot tranſpoſitiones, verſuum repetitiones, aliæque diſcrepantiæ inter Textum Hebraicum & Samaritanum; quarum Catalogum in Tomo noſtro ultimo Lector inveniet, quæ ſole clarius demonſtrant Samaritanos codices ex Hebræis non deſcriptos fuiſſe. His itaque non obſtantibus, multò probabilior eſt ſententia, Samaritanos codices & Hebræos, utcunque hodie in aliquibus diſcrepent, eoſdem tamen olim fuiſſe eodémque charactere ſcriptos, quem Samaritani adhuc retinent. Nam tempore Regum Iſraelis, decem tribus habuiſſe Pentateuchum, & Sacerdotes, qui ex illo inſtruebant populum, ſupra oſtendimus. Poſtquam verò abductæ erant decem tribus & Samaritani in eorum ſedes introducti, & Leones in eos Deus immiſerat ob Idololatriam, Sacerdotem impetrârunt à Rege, qui ipſos morem Dei regionis doceret, unde licet Idola ſua adhuc retinuerunt, tamen Deo vero cultum præſtabant, quod tantùm apud ipſum prævaluit, ut Leones ab ipſis amoveret. Dicunt etiam ſe Deo ſacrificaſſe à temporibus Ezarhaddon, qui illos iſtuc tranſtulit, Ezr. 4. At verò ſine exemplaribus Legis impoſſibile erat eos in cultu veri Dei inſtruere, ita ut dubitari non poſſit ipſos habuiſſe Legis exemplaria ante extructionem Templi Garizitani. Exemplaria verò iſta alia non fuiſſe quàm quæ Judæis in uſu erant non eſt quòd quis ambigat; Imò vix probabile eſt nulla relicta fuiſſe exemplaria poſt aſportationem decem tribuum inter illos, qui in terra relicti ſunt: nam ſupra probavimus totum populum non aſportatum fuiſſe, ſed primores cum Sacerdotibus, è ple-

plebe multis relictis, unde & tribuum diſtinctio quædam longo poſt tempore ſervata fuit, licèt Cuthæis, qui cum ipſis mixti erant, ſervirent.

13. Quod verò objicitur ex Hebræis codicibus Palæſtinorum & Babyloniorum, & ex Græca verſione Doſitheum Pentateuchum ſuum conflaſſe, ut gratis dictum, & nulla probatione ſuffultum, eadem facilitate rejicitur quâ affirmatur. Doſitheum enim autorem eſſe codicum hodiernorum, ex dictis merum febricitantia ſomnium eſſe unicuique liquet. Quod verò dicunt partim cum codicibus Palæſtinis, partim Babyloniis, partim cum Græcis convenire, hoc ejus autoritati vel antiquitati non derogat, imò multum pro ipſo facit; non enim ex his conflatum & mixtum eſſe inde probatur, ſed longè ante illas Babyloniorum & Occidentalium codicum differentias obſervatas, & ante verſionem Græcam à LXX. adornatam, Samaritanum Pentateuchum cum Judæorum codice conveniſſe & conſpiraſſe, cùm nondum variæ iſtæ lectiones collectæ eſſent: nec diſcrepantes illæ lectiones Orientalium & Occidentalium tanti momenti ſunt, ut textus inde corruptus dici poſſit, nec qui cum alterutris conveniunt codices ideò corrupti æſtimandi ſunt, prout aliâs oſtendimus cùm de iſtis varietatibus egimus. Quòd verò cum Græcis in quibuſdam convenit codex Samaritanus ubi Græca verſio ab Hebr. diſcrepat, hoc potiùs probat Hebraicos codices in minutis quibuſdam diſcrepâſſe, & LXX. unam lectionem ſequutos fuiſſe, Maſorethas alteram. Quòd inſuper dicunt Doſitheum pro libitu textui addidiſſe, detruncâſſe & mutâſſe, ex ipſorum codicum cum Hebræo collatione refutatur. Nec ſupponi poteſt quenquam ita dementem fuiſſe ut gratis malus eſſet, vel nullius commodi cauſâ textum depravaret.

14. An codices hodierni iidem ſint cum illis, qui ab Hieronymo aliiſque veterum citantur proximo loco diſquirendum, quod nulla ratione melius explicari poteſt, quàm locorum, qui ab illis citantur, cum codicibus hodiernis collatione: ex his enim codicis hodierni ſinceritas demonſtratur. Hoc quidem prolixè egit Joh. Morinus Exercit. Pent. Samar. 3. c. 1. 2, 3. ad quem Lectorem remittimus, nos pauca ſeligemus. Quædam à veteribus notantur ubi Samaritanus codex ab Hebræo differt, quædam ubi Samaritanus cum Hebræo conſentit; in utriſque idem conſenſus & diſſenſus in libris hodiernis conſpicitur, ut ex ſequentibus conſtabit. Multi inter veteres Samaritani codicis meminerunt, Euſebius, Cyrillus Alexandrinus, Procopius Gazæus, Diodorus, Hieronymus, Scholiaſtes Græcus & alii; per annos verò ſupra millenos quaſi tenebris ſepultus jacuit, nulla ferè ejus mentione apud ullos autores facta. Tantâ tamen diligentiâ codices ſuos conſervârunt Samaritani, ut iidem planè hodie ſint quales antehac annis 1200. vel 1300. Euſebii ſcilicet & Africani temporibus, ita ut Simeon de Muis, acerrimus licèt hujus Pentateuchi impugnator, dicat in Cenſura ſua, c. 3. quòd teſtimonia veterum, quæ à Morino afferuntur, probant tale eſſe hodie Samariticum exemplar quale ante mille & amplius annos, id quod ultra illi concedit.

Euſebius Cæſarienſis annos à Diluvio ad Abrahamum ſupputat ex Africano ſecundum Calculum Hebræorum, τῶν ό, & Samaritanorum: Calculum verò LXX. cum Samaritanorum congruere notat, viz. quod ambo numerant annos 992. cùm in Hebraicis codicibus ſint tantùm 292. eundem verò calculum exhibent codices hodierni Samaritani. Ab exordio mundi etiam notat differentes calculos Hebræorum, LXX. & Samaritanorum ad Diluvium uſque, ubi Samaritanorum ſupputatio planè eadem eſt cum codicibus noſtris. Cyrillus Alexandrinus Gen. 4. ut & Hieronymus Quæſt. in Gen. teſtantur, hæc verba Cainis ad Abelem, *Tranſeamus in campum*, (quæ in Hebræo non ſunt, vacuo ſpatio in aliquibus codicibus relicto, Maſorethis inſuper ad marginem notantibus 28. eſſe iſtiuſmodi loca, quæ in medio verſus deſinunt) in codicibus Samaritanis legi; ſic etiam ſunt in noſtris, ut & in LXX. Syro, Targ. Hieroſol. & in illo Jonathani adſcripto; Idem Hieron. in Gal. 3. 10. ſcribit, vocabula *omnis* & *in omnibus* in Deut. 27. ubi legitur, *maledictus ſit omnis qui non permanſerit in omnibus*, &c. Judæos è codicibus ſuis eraſiſſe ne ſub maledictione eſſe dicerentur, ipſum verò Samaritanos conſuluiſſe in quibus verbum illud בכל *in omnibus* reperit, quod & in noſtris codicibus hodie legitur, ut & apud LXX. Syrum & S. Paulum qui hæc verba citat. Hoc verò teſtimonium urget Hieronymus contra Judæos, *Fruſtra*, inquit, *illud tulerunt Judæi, ne viderentur eſſe ſub maledicto, ſi non poſſent omnia complere quæ ſcripta ſunt, cùm antiquiores alterius quoque gentis literæ id poſitum fuiſſe teſtentur*, ubi videmus ipſum Samaritanorum codicem Judæis opponere, ut literis antiquioribus ſcriptum, quod fruſtra feciſſet ſi nullius autoritatis codex Samariticus fuiſſet. Hic verò contra Hieronymum inſurgit vir doctus, affirmans quicquid Hieronymus de literis & libris Samaritanorum ſcripſit vix tamen unquam codices illorum vidiſſe liquet, quòd probat I. Quia Hieronymus in Ezek. 9. ſcriptum reliquit, Tau Samaritanum inſtar crucis fuiſſe quod hodiernæ figuræ non congruit. II. Quia dicit literas Samaritanas apicibus ab Hebraicis differre, per *apices* ſine dubio intelligens puncta vocalia, cùm tamen Samaritani puncta vocalia non habeant. At valde infirma ſunt hæc argumenta & falſiſſimis nituntur fundamentis: nam ſupra probavimus, Proleg. de literis Hebr. antiquis Tau antiquum habuiſſe crucis figuram, quæ paulatim deflexit in formam hodiernam: nec minus certum eſt Hieronymum per *apices* non intellexiſſe puncta vocalia, de quibus nunquam ſomniavit, cum ejus ætate non extarent: dicit enim Daleth & Reſch apice tantùm differre, ubi per *apicem* nimis clarum eſt literarum ductum & figuram non puncta vocalia denotari, ut in Proleg. de punctis vocalibus demonſtratum eſt. In Deuteronomio, quòd Legis eſt repetitio, quædam inveniuntur, quæ tamen in libris prioribus, viz. Exod. Levit. & Num. non habentur in codicibus Hebraicis, in Samaritanis tamen haberi notat Procopius Gazæus, quæ etiam in noſtris codicibus ita leguntur, ut Deut. 1. 6. ubi monet Procopius verba illa *Dominus Deus noſter locutus eſt nobis in Horeb, dicens*, &c. in Samariticis libris inveniri, *&c.* Num. 10. 10. Eadem leguntur in codicibus hodiernis Samariticis. Similiter

monet

monet ejuſdem cap. v. 9. ad v. 19. verba quæ hic repetuntur nullibi antea in Hebræo inveniri, ſed in codice Samaritico, viz. Exod. 18. 24. obi etiam in codicibus noſtris extant. Idem ex veteri Scholiaſte Græco patet, quem in Notis ad Romanam & Pariſienſem τῶν ό editionem ſæpe citarunt tum Nobilius, tum qui Scholia Græca collegerunt. Græcus enim hic Scholiaſtes (quiſquis fuerit) multa profert loca ex codice Samarit. quæ cum libris hodiernis ferè ad amuſſim congruunt, licèt ab Hebræis diſcrepant. Exod. 32. 18. Scholiaſtes ait Samaritanum codicem legere *vocem peccatorum audio*: Sic verò legunt noſtri codices, cùm Hebræus legat *vocem cantantium*. Num. 32. 33. obſervat mentionem fieri à Moſe dimidiæ tribus Manaſſe, cujus antea non meminerat, at in Samaritico mentionem ejus fieri. Sic etiam in noſtris codicibus fit mentio dimidiæ tribus Manaſſe, quod etiam loci ſenſus poſtulare videtur. Num. cap. 24. 7. notat Diodorus legi in Samaritano *Gog*, ut & noſtri libri legunt, cùm tamen Heb. & Vulg. Lat. legunt *Agag*, Theodoretus verò Quæſt. 43. in Geneſ. ex Symmacho legit *Og*, ex quibus videtur lectionem variam fuiſſe in codicibus Hebraicis. Præter hæc loca, quæ in antiquis codicibus Samariticis aliter legebantur quàm in Heb. quibuſcum tamen conſentiunt codices hodierni, alia proferuntur loca ubi notârunt veteres conſenſum codicum Hebraicorum vel Græcorum cum Samaritanis, qui conſenſus etiam in hodiernis libris Samariticis conſpicitur. Loca quædam proferuntur ex Scholiaſte Græco, quem citant Scholia Romana & ex Noblii Notis, quas Tomo ultimo hujus operis Lector inveniet: nos quia brevitati ſtudemus loca tantùm indicabimus, Exod. 10. 7. cap. 14. 15, 20. cap. 23, 16. Lev. 8. 15. c. 13. 8. c. 25. 5, 25. c. 26. 24, 41, 43. Num. 4. 25. c. 7. 3. c. 13. 33. c. 18. 7. c. 29. 1. cap. 31. 26. His à Morino notatis alia plura adjici poſſunt, ut Exod. 8. 21. cap. 16. 31. cap. 26. 5. cap. 28. 4. c. 32. 18. Lev. 13. 51. c. 27. 14. cap. 24. 7. c. 32 12. In his aliiſque apud illum Scholiaſten locis, quæ lectoris diligentiæ obſervanda relinquimus, fit mentio codicis Samaritici antiqui, cum quo hodiernus conſpirat.

15. Contra hunc codicum conſenſum objiciuntur quædam ex Scholiaſte illo, quæ aliter ex Samaritico codice translata ſunt, quàm hodie leguntur, ad quæ reſponderi poteſt. I. Verbum Samariticum plures ſignificationes habere, maximè cum punctis ſemper deſtituti ſint Samaritani codices, ut Exod. 8. 21. ubi interpres Græcus הערב κόρακα *corvum* reddidit, LXX. *cynomiam*, ut & Hieron. ex Heb. *omne genus muſcarum*: nam ערב ſignificat *muſcarum colluviem*, at ערב *corvum*. II. Interpretes Græci & alii Interpretes non ſemper ad verbum vertunt, ſed ſenſum præcipuè reſpiciunt, unde aliis verbis fortaſſe idem reddunt, imò ſæpe explicationis gratiâ aliquod verbum addunt, ut Geneſ. 49. 25. transtulit antiquus interpres ex Samaritano. *Et permanſit in profundo ſagitta eorum*, cùm ſecundum hodiernos codices legendum ſit, *Et oderunt eum domini ſagittarum*, ubi ſenſum non verba reſpexit interpres, ſenſus enim eſt in utriſque idem. Præterea obſervare licet Scholiaſtem hunc Græcum ſæpius cum verſione Samaritana, quàm cum textu Heb. Samaritano convenire, illámque exprimere, non tamen mendoſa eſt interpretatio, cùm nihil textui contrarium additur, nec quod ad explicationem non confert. III. Concedi etiam poteſt ex errore ſcribarum diſcrimen aliquod inter antiquos codices & modernos oriri poſſe, ita ut quædam eſſe poſſent in antiquis codicibus, quæ in neotericis non habentur, & è contra. Nam ſi, qui codices Hebraicos Veteris & Græcos Novi Teſtamenti deſcribunt non ſunt ἀναμάρτητοι, ſed aliquando ceſpitare poſſunt, unde lectionum varietas orta, nemo Samaritanos ſcribas extra erroris aleam poſitos eſſe affirmabit. Sed contra ſinceritatem horum codicum objici poteſt diſſenſus ab Hebraico textu, I. in eo quod Deut. 27. 4. pro *monte Ebal* ponunt *montem Garizim* contra omnium codicum & interpretum fidem. II. Multa ſunt in Samaritano tranſpoſita aliter ac in Heb. non tantùm verſus integri, ſed magna pars quorundam capitum, ut ex Deut. 11. 29, 30. & 27. 4. aliiſque locis, ut in collatione noſtra textus Hebræi cum Samaritico in ultimo Tomo eſt videre. III. Multa repetita & bis variis locis poſita in textu Samaritico, quæ ſemel tantùm ac loco unico in Hebræo reperiuntur, quorum multa in collatione noſtra prædicta Lector inveniet. Præter hæc etiam tam integris dictionibus, quàm literis multiplex diſcrimen invenitur inter hæc exemplaria, multis additis, detractis, mutatis, quæque aliquando ſenſum mutant, quæ per ſingula capita notavimus in dictis collationibus.

16. Ad hæc reſpondeo, I. Locum illum Deut. 27. 4. mendoſum eſſe in exemplaribus Samaritanis, idque negari non poſſe, cùm in omnibus codicibus Hebræis, omnibúſque verſionibus antiquis legatur *Ebal* non *Garizim*. Hebræorum enim potiorem eſſe auctoritatem, quibus oracula Dei concredita fuerunt, quique Eccleſia Dei permanſerunt, donec propter rejectum Meſſiam Deus ipſos rejecit, & libellum repudii dedit, Samaritis ſchiſmate & cultu corrupto ab Eccleſia vera divulſis, dubitari non poteſt. Hoc verò à Manaſſe ipſorum primo pontifice Sanballati præfecti autor. ſtreto conſultò factum eſſe probabile eſt, ut inde Templi ſui auctoritatem aſtrueret, & ab unius codicis in hoc novo Templo auctoritate in reliquos errorem propagatum fuiſſe; ipſos verò ſuſpicionem fortaſſe habuiſſe erroris in Hebræis codicibus, & pro *Ebal* antiquitùs ſcriptum fuiſſe *Garizim*, cùm mons Garizim mons benedictionis à Deo conſtitutus ſit, & ex ipſo benedictiones promolgari, ex Ebal verò maledictiones denunciari, juſſerit, ut ex Deut. cap. 11. v. 29. & cap. 27. v. 12. conſtat, quod etiam Joſuam cum Sacerdotibus & populo iis locis præſtitiſſe diſertè legimus Joſ. 8. 33. cùm in terram promiſſam ingreſſi ſunt, Jordane trajecto, unde fortaſſe inferebant haud probabile eſſe montem Ebal, ubi maledictiones denunciatæ, Deum elegiſſe pro loco ubi Altare extrueretur, & ſacrificia offerentur, neglecto monte Garizim, ubi benedictiones promolgatæ ſunt. Quicquid verò oſtendere poterant non negandum, quin hic locus corruptus ſit in codicibus Samaritanis, ut pro ipſis faceret, nec quenquam novi, qui ab omni errore immunes eſſe ipſorum libros affirmaverit. II. Tranſpoſitiones quacunque ex cauſa ortæ ſunt; ſive ex ſchedarum

ſuum ſeparatarum erronea commiſſura, ſive ex ſcribæ audacia, auctoritati ac ſinceritati textus non derogant, cùm non ex ſitu & ordine in codice, ſed ex Dei autoris autoritate ſuprema Canonica verbi divini autoritas pendeat: ubicunque enim verbum divinum reperitur, ſi collocatio aliquid falſi in ſe non importet, eandem autoritatem habet: quod enim de librorum integrorum & de Pſalmorum ordine diſcrepante obſervatum eſt, eum nihil eorum autoritati Canonicæ derogare, idem etiam de capitibus vel eorum partibus, & Hiſtoriæ vel Prophetiæ partibus dici poteſt. Unde Joſ. Scaliger Elencho Chronol. *Multa ὕστερα πρότερα in Scripturis occurrunt, quorum cauſas ignoramus. Hæc nos minus movere debent, quia quo ordine quid referatur, modo conſtet veritas, aut nihili aut parum intereſt.* III. Quod additiones vel repetitiones ſpectat, quæ in textu Samaritano non in Hebraico extant, aliquam ſanè probabilitatis ſpeciem pro libris ſuis habent Samaritani; nam cùm in multis locis quædam referuntur in codicibus Hebraicis, quæ alibi prius ſcripta eſſe inſinuantur, alibi tamen in exemplaribus Hebraicis non inveniuntur, hinc probabiliter conjicere videntur quædam in codicibus Hebraicis deeſſe, quæ in ſuis extent, ut cum Deut. 1. 1. reperiuntur verba, quæ Moſes locutus erat cum Iſraelitis trans Jordanem in deſerto, quæ verba quaſi reperita ſubjiciuntur verſibus ſequentibus, tamen in codicibus Heb. alibi non reperiantur talia verba à Moſe prolata, in codicibus verò Samaritanis habentur Num. 10. 10. & Exod. 18. 24. ut ſupra ex Procopio Gazæo obſervavimus; multa enim talia in dictis noſtris collationibus obſervare quilibet poteſt. Hic inquam, cum probabilitate aliqua dicere poſſent Samaritæ, codices aliquos variaſſe in iſtis locis. At cùm potior ſit Hebræorum codicum autoritas, ut jam diximus, & ab iis diſcedere non tutum, (niſi manifeſta cogat neceſſitas) potiùs dicendum cenſeo, deſcriptores quorundam codicum Samaritanorum ſuſpicatos eſſe hæc in Heb. deficere, & ſuppleri debere, unde loca iſta ſuppleverunt, quod ſive antiquorum codicum autoritate fieri, ſive ex conjectura propria fecerint, non facilè eſt definire: probabile tamen eſt ex conjecturis ſuis feciſſe, cùm verbatim ſine ulla vel minima diſcrepantia loca, quæ ſuppleri videntur, cum illis in quibus reperiuntur congruant. Cúmque novum Templum erexiſſent, Eſdram & Synagogam magnam imitantes, licèt autoritate legitima deſtituti, ne ipſorum codex Judaico inferior videretur, codices proprios reviſos emendaſſe, ordinaſſe, & ubi deficere viſi ſunt ſuppleviſſe, ut pro authenticis inter ſuos eſſent, non ſine probabilitate affirmari poteſt. IV. Quod verò ad alia loca pertinet, pro fato omnium librorum antiquorum, illa ex librariorum incuria vel ex codicum varietate fluxiſſe arbitror, imò in locis plurimis pleonaſmi conſpiciuntur, verborum initio vel fine, quæ ſenſum non mutant, in quibus Judæorùm codices, poſtquam puncta à Maſorethis appoſita ſunt, ab iis diſcrepant, quod & ſupra monuimus. Quòd enim de editione Græca τῶν ό diximus, idem de exemplari Samaritano optandum, ut doctus aliquis judicio & linguarum cognitione pollens, & partium ſtudio non abreptus, cui otium & ingenium ad rem tantam aggrediendam ſuppetit, accuratè diſcrepantias has examinaret, & quænam ex ſcribarum errore, quænam ex codicum Hebræorum varietate ortæ ſint, quænam de induſtria mutationes factæ, diſtingueret. Certè qui hoc opus perficeret magnam à grata poſteritate laudem reportaret.

17. Ad autoritatem & uſum exemplaris Samaritani devenimus. De autoritate non opus eſt multa dicere: neminem enim novimus, qui authenticum facit, vel textui Hebraico generaliter præfert. Scripſit quidem Joh. Morinus ſe facto examine Pentateuchi Samaritani, ipſum purum putum Moſis Pentateuchum eſſe deprehendiſſe. Cùm verò ipſe ſe alibi explicet Animad. in cenſur. exerc. Samar. c. 7. nil aliud voluiſſe his verbis quàm exemplar illud non eſſe ſpurium vel ſuppoſititium, nec de ejus autoritate ſe aliud dixiſſe. Operam & oleum perdunt, qui magno molimine probare ſatagunt Samaritanum textum authenticum non eſſe, nec Hebr. præferendum; hoc enim eſt cum larvis luctari, vel cum umbra propria contendere. De hac quæſtione, quæ inter doctos nulla eſt, nil aliud dicam, quàm populo Judaico oracula divina authentica con, credita eſſe, quorum cuſtodes erant, donec à Deo rejecti & à fœdere excluſi iniqui facti ſunt ipſorum poſſeſſores, honore illo ab iis ad Eccleſiam tranſlato, cujus fidei authentica ſalutis monumenta commiſſa ſunt, quam etiam conſtituit Chriſtus (non Synagogam) *firmamentum & columnam veritatis.* Judæi verò, ut olim eleganter Auguſtinus, noſtri tantùm Capſarii ſunt, qui libros noſtros portant; & licèt corticem Legis habeant, à vero tamen ſenſu aberrantes non poſſunt dici veram Scripturam inter ſe habere, haud aliter quàm Hæretici, qui Scripturam gloſſematis ſuis corrumpentes & à vera Chriſti Eccleſia divulſi, non poſſunt dicere ſe veram Scripturam poſſidere. Samaritani tamen, ut codicum ſuorum autoritatem probent, non ſolùm contendunt (quod veriſſimum eſſe ſupra evicimus) Legem primò datam eſſe Scriptura Samaritica, h. e. antiqua Hebræa, ſed etiam ſe exemplar Legis habere Sichemi ſervatum, ſcriptum diebus Phineæ filii Eleazaris, filii Aaronis, ut de ipſis ſcribit Alaſchkar. reſp. cap. 74. Moſes enim (ut quidam volunt) præter αὐτόγραφον Legis, quod in Arcæ latere repoſitum in Sancto ſanctorum una cum Arca fœderis ſervatum erat, etiam duodecim alia exemplaria conſcripſit vel conſcribi juſſit pro XII. tribubus, quorum unum, vel certè exemplar ex illo deſcriptum, ſe adhuc habere jactant. Hæc verò ſi liquidò demonſtrare poſſent, nemo non fatebitur ſumma cum reverentia eorum exemplaria ab omnibus recipienda. Et certè ſi tale aliquod exemplar habuiſſent, ad Judæos convincendos multò antehac protuliſſent ad codicum ſuorum authentiam ſtabiliendam, nec de hoc ſiluiſſet Joſephus cum diſputationem illam deſcribit, quæ coram Ptolemæo inter illos & Judæos de Templi utriuſque prærogativa habita fuit; nec de hoc tacuiſſet, qui Samaritanorùm cauſam agebat, cum producto hoc exemplari pro monte Garizim lis ſtatim finita fuiſſet, & pro Samaritanis Rex pronunciaſſet, cùm tamen pro Judæis ſententiam tulerit, Samaritanorum Patronis ob probationis defectum ſupplicio affectis. Aliam igitur autori-

authoritatem non concedimus eorum Pentateucho quàm aliis antiquis exemplaribus, quæ injuriâ temporum vel ſcribarum negligentiâ nævos & maculas quaſdam contrahere poterant, quæ ex aliorum codicum collatione maximè Hebraicorum veterúmque Interpretum, aliiſque mediis, de quibus in Proleg. de variantibus lectionibus actum eſt, corrigi & emendari poſſunt.

18. Etſi verò authenticam huic exemplari non attribuamus authoritatem, non tamen omnem ejus uſum negamus, imò multum utilitatis ad Hebraicum textum illuſtrandum & verum in locis perplexis & obſcuris Scripturæ ſenſum indagandum conferre ſtatuimus. Vide Scaligeri verba antea citata. Primò enim ex hoc vetuſtiſſimo exemplari, quòd in pleriſque cum Hebræo hodierno congruit, confirmantur Hebraici codices, præſertim cùm per annos bis mille quingentos inter populum, qui cum Judæis nullum habuit nec adhuc habet commercium, ſed quibuſcum inimicitiæ capitales ſemper vigebant, ſervatus ſit codex utriſque ſacer, excepto enim loco illo cultui ſacro deſtinato vix in rebus alicujus momenti diſſident, ſed in omnibus, quæ ad fidem & mores ſpectant, & ad cultum & religionem legéſque politicas pertinent, eadem leguntur in utrorumque codicibus: Nam ut Chriſtiani ex codicibus Hebraicis Judæos, ſic ex codicibus Samariticis Samaritanos Judæi convincere poterant. Lectionem verò codicum Hebræorum à Samaritico confirmari liquet; locus unus & alter inſtar multorum ſit. Gen. 3. 15. Samar. cum Hebræo legit ࠄࠅࠀ *ipſe* non היא *ipſa* contra audaciam eorum, qui textum Hebraicum hic depravatum ſuſpicantur; idem videmus in Gen. 49. 10. II. Ad loca quædam difficilia, quæque ex ſolo Hebraico textu vix explicari poterant, enodanda multum confert. Unum & alterum indicabo. Exod. 12. 40. ſic legimus ex codicibus Hebraicis, *Habitatio autem filiorum Iſrael, qua habitaverunt in Aegypto, annorum fuit* 430. Hic locus mirè Interpretes torſit, cùm certum ſit Iſraelitas in Ægypto non multum ſupra ducentos annos habitaſſe. Difficultatem verò omnem tollit Samaritanus, qui ita legit, *Habitatio verò filiorum Iſrael & patrum eorum, qua habitaverunt in terra Canaan & in terra Aegypti, fuit annorum* 430. hæc enim ſupputatio cum hiſtoria ſacra optimè convenit, & à LXX. confirmatur, & ab utroque Talmude. Hanc verò lectionem etiam cum textu Hebraico quidam conciliare ſtudent. Quicquid verò de hoc ſit certum eſt vel ita Hebraicum textum olim lectum fuiſſe, vel ita intelligi debere, cùm aliter exponi non poſſit ſine aperta hiſtoriæ Sacræ depravatione. III. Ubi ab Hebræo differt Samaritanus ſenſum tamen explicat & illuſtrat, non tantùm repetitionibus, quæ propriis locis juxta hiſtoriæ ſeriem inſeruntur, ſed in plurimis aliis, ubi textum Hebraicum aliis verbis exprimit, vel hic illic verbum unum aut alterum explicationis gratiâ addit, ut Gen. 49. 10. *Donec veniat Schiloh*, qui locus à multis in quæſtionem vocatur, quaſi à Judæis corruptus ſit; Samaritanus verò hic Hebræo ſuppetias fert, ubi ſcribitur ࠔࠋࠄ quod idem eſſe cum Hebraico שׁלה liquet. Videatur D. Hotting. Theſaur. l. 1. c. 2. q. 4. Fruſtra itaque contendunt Huntlæus Controv. 1. c. 10. & Aug. Steuchus dum lectum fuiſſe volunt שִׁלוֹחַ vel שָׁלוּחַ *mittendus*, cùm Hebraicam lectionem modernam confirmet codex Samaritanus.

19. Tandem magnum uſum habet codex Samariticus ad Judæorum commenta & deliria detegenda; dum myſteria quærunt ex verbis & literis quibuſdam, quum ex textu Samaritico iſtiuſmodi nugas in textu non fundari apodicticè oſtendi poſſit, ut Exod. 25. 31. *Ductile fiet candelabrum*, ad verbum תֵּיעָשֶׂה notant tum Jod poni poſt Tau Futuri characteriſticum, tum vocem punctari pro tertia perſona Futuri Niphal. Myſterium duplex hic fingunt Rabbini: primum Jod irrepticium (quod numerum denarium denotat) ad ſignificandum inter alia, decem candelabra, quæ à Salomone poſtea facienda erant. Secundum, Deum Moſi præcepiſſe candelabra cum omnibus ſuis partibus facere ex una continuata auri maſſa ſine ullis juncturis, quod cum Moſes an fieri poſſit dubitavit, ſtatim Deus dixit *Fiet candelabrum* non *facies*, unde cùm Moſes aurum in ignem conjecerat ſtatim ſine ullo artificis labore, exiit candelabrum formatum ſicut Deus mandaverat. Has verò inanes nugas eſſe oſtendit textus Samariticus, qui legit ࠕࠏࠔࠄ in Futuro Activo *facies*, & ſine Jod, quod ex errore ſcribæ irrepſit. Geneſ. 1. 14. יהי מארת *fiant luminaria*. Illud מארת defectivè ſcribitur, duplici vau omiſſo; ſcribi enim debet מאורות. Et hic myſteria fingunt Rabini cur utrumque Vau omittitur. Multa talia refert D. Morinus Exerc. Samar. 4. c. 16. quorum unum eſt R. Salomonis. Quia vox illa defectivè ſcripta eſt ambigua, ſignificat enim tam *maledictiones* quàm *luminaria*, ſcripta eſt ſine Vau, quia dies quartus eſt maledictus, qui anginam in infantibus producit; unde die quarta jejunant ne morbus hic infantes ſuffocet. Alterum myſterium elicit R. Bechai, viz. *luminaria* hic ſcribi ſine Vau, ut ſignificaretur idem lumen eſſe in Sole & Luna. Iſtiuſmodi figmenta ex codice Samaritico refutantur, in eo enim integrè ſcribitur cum utroque Vau ࠌࠀࠅࠓࠅࠕ.

20. Et hæc quidem de Pentateucho ipſo: paucà breviter addenda de Verſionibus ejus, & de aliis libris Samariticis, quos videre contigit. Verſionem Hebræo-Samaritani textus triplicem quidam ſtatuunt, viz. Samaritanam, Arabicam & Græcam. De duabus prioribus nullum eſt dubium, utrumque enim habui, & in editione noſtra Bibliorum iis uſi ſumus, habuit & D. Morinus ad editionem Pariſianam concinnandum. De tertia verò, quæ hodie non extat, dubitatur. Prima verſio facta eſt de textu Hebræo-Samaritano in dialectum Samaritanam, ſive in linguam Chaldæo-Samaritanam; quo tempore cum Judæis in Religione convenerant Samaritani, ut arbitratur D. Mich de Jay Præf. ad Biblia ſua Pariſians. Hæc verò cum in Bibliis Pariſianis, tum in noſtris habetur una cum verſione Latina, quæ tum textum tum verſionem refert, cùm tranſlatio in pleriſque textum κατὰ πόδα ſequatur. De hac hæc obſervanda. I. De autore nihil alicubi extare; nec apud ipſos Samarit. nec apud Jud. vel alios quos videre licuit Scriptores, ut nec de tempore quando facta eſt. In hiſtoria enim, ut verè de iis ſcripſit Scaliger, in rerum omnium

nium vetuſtate omnino peregrini ſunt adeò, ut ipſorum hiſtoria ex ipſis peti non poſſit, cùm nulla exter eorum hiſtoria vel Chronologia excepta illa nondum edita, quæ, ut ex ejus per D. Hottingerum edito ſpecimine patet, erroribus fœdis ſcatet. Conſtat verò valde antiquam eſſe; eadem enim cauſa, quæ Judæos impulit ad Targumim ſive Paraphraſes ſuas linguâ ſibi notâ conficiendas, quia ſcilicet deſierat lingua Hebraica eſſe ipſis vernacula, etiam Samaritanos ſine dubio moverit, ut Verſionem hanc conficerent, quando ſcilicet Hebraica lingua deſierat eſſe ipſis vernacula, ut hoc modo libros ſactos linguâ ſibi notâ legerent. Hoc verò non multò poſt Templum Gariziranum extructum fuiſſe vel hinc patet, Quòd Judæi, quorum magna pars Samaritis ſe adjunxerant, poſt reditum à Babylone propriæ linguæ tempore captivitatis obliti ſunt, ut omnium conſenſu antea docuimus, & Chaldaica, vel ex Hebraica & Chaldaica mixta uſi ſunt. Etſi enim ex ſenioribus multi, Sacerdotes verò omnes, adhuc Hebræam callerent pauci tamen erant reſpectu plebis, quæ generaliter Chaldaicam tantùm intellexerat; & ſenibus mortuis reliquus populus, qui Hebraicam ignorabat, ſola Chaldaica ſive ex hac & Hebraica mixta Syriaca uſi ſunt. Cuthæi verò, qui cum Judæis mixti vivebant per Samariæ regionem colluvies erat variarum gentium, ex Aſſyriis tamen præcipuè oriunda: Unde & ipſi Chaldaicam vel ob Judæos cum iis mixtos vel ipſis conterminos mixtam ex Hebræa & Chaldæa itidem uſurpabant. (Nam cum Judæis, Tyriis & Syris undique quaſi cincti eſſent Samaritani. Non potuit non eorum dialectus ex vicinorum linguis multa communia participare:) Unde licèt nihil ex hiſtoria certi ſtatuere poſſumus, veriſimile tamen eſt multò ante Chriſti tempora, viz. non multum poſt Eſdram & Nehemiam, verſionem hanc conflatam fuiſſe. II. De lingua ſive dialecto in qua conſcripta eſt, Hebraicæ & Chaldaicæ affinis eſt; pleraque enim vocabula à radicibus Chaldaicis vel Hebræis derivantur, unde Chaldæo-Samaritana à pleriſque dicitur. Quædam tamen habet ſibi propria & peculiaria, quorum multa collegit Joh Morinus in Lexico ſuo Samaritano, quod cum opuſculis ſuis Samaritanis nuper prodiit, multò plura adjecit doctiſſimus noſter D. Edm. Caſtellus in Annotationibus ſuis Samariticis, quæ in ultimo noſtro Tomo exhibentur: Præter Chaldaica etiam Arabica quædam vocabula occurrunt. In formatione Nominum & Verborum modò Hebraicæ modò Chaldaicæ regulis conformis eſt. Hoc etiam annotandum, quod alibi notavimus, literas ejuſdem originis ſæpius in dialecto Samaritana, quàm in aliis linguis commutari, ut & alias, quæ vel ſoni vel figuræ ſimilitudinem habent, ita ut eadem vox ſæpius in eadem periodo variè exprimatur. Alia de hujus linguæ proprietate & genio qui ſcire deſiderat, conſulat Annotationes illas D. Caſtelli. Hoc etiam meritò miratur D. Morinus, quòd dialectus hæc Samaritica ad Hebraicam propius accedat, quàm vel Chaldaica vel Hierololymitana, tam in verbis & phraſibus, quàm in conſtructione, ut ex Verſione Samaritana patet, ubi Nominum formationes ſunt purè Hebraicæ. Cauſam unde hæc affinitas orta ſit non exprimit; mihi veriſimile videtur Judæorum moram longam in captivitate ipſorum linguam magis mutaſſe ab Hebraica in Chaldaicam, quàm reliquorum, qui abducti non erant. Samaritani enim licèt ex Aſſyria originem traxerint, tamen cum Judæorum reliquiis mixti eſſent inter decem tribus, ipſorum idioma in Hebraicum ferè tranſiit, quòd cùm tantam mutationem paſſa non ſit ac Judæorum ob cauſam dictam inde fieri potuit, ut Hebrææ propius accederet. III. Verſionem hanc Samaritanam, licèt Hebræi textus veſtigia premat, non ſemper tamen illum exactè exprimere. Affirmat quidem Joh. Morinus ita preſſe & *κατὰ πόδα* textum Hebraicum ubique ſequi, & verbum de verbo reddere, ut unam translationem utrique textui ſufficere judicaret, quod quidem ut plurimum verum eſt, non tamen ubique; cùm in multis locis textum deſerat, verbi gratiâ, pro *Deo Elohim* vertit *angelum Domini*, & quod de Deo dicitur Angelis aſcribit, Geneſ. 17. 22. pro *Aſcendit Deus* vertit, *Aſcendit Angelus Domini*. Gen. 2. 28. pro *ſubjicite eam* interpres reddit, *Habitate per generationem veſtram*. Gen. 12. 6. pro *quercu More* vertit interpres *vallem viſionis*. Multa ubique ejuſmodi occurrunt, ut ex diſcrepantiis ad finem cujuſque columnæ Samariticæ in noſtris Bibliis annotatis quiſque perſpicere poteſt. Nec tantùm à textu Hebræo-Samaritano diſcedit Samaritana verſio, ſed tum à textu, tum à verſione ſæpe differt verſio Latina, ſæpe neutrius ſenſum aptè exprimens, ſed potiùs Vulg. Latinam, ut qui verſionem Vulgatam cum hac contulerit planè videre poteſt.

21. Secunda verſio eſt Arabica, literis tamen Samaritanis exarata; quam ſimul cum textu Hebræo Samaritano inter alia MSS. exemplaria nobis communicavit Rev. Uſſerius. Multa quidem capita deſunt, ex iis tamen, quæ integra habentur, conſtat Verſionem hanc accuratam eſſe, & ſæpiſſimè cum Verſione Arabica Pentateuchi Saadiæ convenire, ut ex Annotationibus Samariticis in ultimo noſtro Tomo apparet. De tempore verò quando vel de autore per quem facta eſt hæc Verſio non conſtat, cùm nihil ex ipſis Samaritanis, ut jam diximus peti poſſit. Poſtquam Muhammedana ſuperſtitio Orientem invaſerat, cum qua etiam lingua Arabica propagata fuit, nata videtur hæc tranſlatio, at quo ſeculo definire non poſſum. Poſt Saadiæ verò tempora, hoc eſt, poſt annum Chriſti 900. confectam eſſe probabile eſt, eò quòd multa habet cum illius Verſione communia. Codex verò noſter MS. ſcriptus erat, ut ex ipſo patet, à quodam Ab Helion viz. circa annum Chriſti 1524. D. Morinus in Præfat. ad Annotationes ſuas in Tranſlat. Samarit. ſcribit ſe codicem hujuſmodi habuiſſe ex dono Ampliſſimi Pereſcii, quem Trilinguem nominat, eò quòd præter Arabicam verſionem habuit etiam à lateribus textum Hebræum & Samariticum. Codex etiam hic, ut fatetur, erat lacerus & imperfectus, noſtro tamen multò antiquior, ut qui deſcriptus erat (ut ad finem Exodi & Num. notatur) menſe Rabir altero anni Iſmaelitici 625. viz. ante quadringentos & aliquot annos.

22. Tertia verſio eſt Græca, ſecundum Morinum, Hottingerum & alios, quam quidem vir doctus vult ſine dubio factam fuiſſe tempore Alexandri Magni. Fundamen-

damentum verò cui innititur (verſio enim ipſa hodie non extat) eſt Scholiaſtes Græcus antiquus ſæpe citatus apud Nobilium, & in Scholiis Græcis ad editionem Romanam LXX. Interp. ubi ſæpe τὸ Σαμαρειτικὸν citator, cujus lectiones Græcas adfert ipſe Scholiaſtes. Cyrillus etiam Alexandrinus, Hieronymus, aliique veterum ex codice Samaritico, quædam ſubinde producunt. An verò ex ipſo codice Samaritico, vel ex ejus aliqua translatione, quæ tunc extabat, teſtimonia iſta proferunt, dubium videtur. Si verò ex verſione quadam Græca, ut videtur, citentur, potius tamen verſionem Samariticam quàm ipſum textum, cùm inter ſe variant, exprimere, obſervatum eſt. Loca multa ab ipſis adducta ſupra collegimus: ſi verò talis aliqua extitiſſet verſio Græca, nequaquam tamen ad tempora Alexandri pertigiſſe, ſed multò recentiorem eſſe certò perſuaſus ſum. Nam ante LXX. verſionem nullam Græcam extitiſſe alibi, ni fallor, ſatis probatum eſt. Fruſtra enim Ptolemæus ejúſque hyperaſpiſtes Phalereus de verſione Græca adeò ſoliciti fuiſſent, & tantos ſumptus in eam adornandam inſumpſiſſent, ſi ulla tunc temporis verſio Græca extitiſſet, præſertim ſi, quod multi contendunt, ſolus Pentateuchus à LXX. converſus fuerit.

23. Præter has Verſiones habemus etiam Liturgiam Samaritanorum, characteribus Samariticis deſcriptam, ex dono dicti Rev. Uſſerii, in qua precum eorum formulæ & officia divina cum lectionibus Legis deſcribuntur, quam valdè antiquam & prope tempora Eſdræ in uſu fuiſſe, vel ex ipſis Judæorum formulis, quas paulò poſt reditum è Babylone ab Eſdra & ſociis ejus compoſitas fuiſſe affirmant uno ore Judæi, quaſque in hunc uſque diem uſurpant, colligi poteſt. Videantur Capelli Spicileg. & Seldeni notæ in Eutych. unde Sectariorum noſtratium pervicacia & impietas meritò redarguitur, qui ſpretis omnibus publicis orationum & Liturgiarum formis, per omnes Chriſti Eccleſias ab ipſis Chriſtianæ fidei primordiis & Apoſtolorum temporibus uſitatis, Liturgiam *Eccleſiæ Anglicanæ*, omnium per orbem Chriſtianum puriſſimam & ſanctiſſimam damnarunt, & omnibus liberum permiſerunt, tonſoribus, bajulis, cauponariis, viliſſimiſque è *fæce* plebis, quicquid in buccam venerit publicè in Eccleſiis effutire & blaterare, quorum praxis vel ab ipſis Judæis, eorúmque æmulis Samaritanis erroris & novitatis arguitur. Ex hac Liturgia Samaritica quædam notata lectu non indigna reperiet Lector in dictis notis Samaritanis inter alias ad calcem hujus operis rejectis.

24. Hiſtoriam vel Chronologiam ipſorum nullam vidimus. In Bibliotheca Scaligerana inter alia Orientalium monumenta extabat Chronicon ipſorum magnum, ut vocatur, ex Hebræoptiſco in Arabicum converſum, ſed charactere Samaritano deſcriptum, de quo quædam habet Scaliger, lib. de Emend. 7. in notis ad annum Samarit. ſcil. *quod multa habeat cognitu digna, quamvis aliquando commentis Samaritanis incruſtata.* Incipit ab exceſſu Moſis, deſinit in tempore Imperatoris *Hadriani, unde vocatur* liber Joſue, *quia ſcilicet ab exceſſu Moſis & ducatu Joſua incipit.* Hæc quidem Scaliger. Plura legere licet de hoc Chron. apud doctiſſimum Hottingerum in Exercit. Anti-Mor. ſect. 49. 50. *&c.* & in fine, ubi inſtar ſpeciminis brevem totius Hypotypoſin edidit, ex quo, ſi typis tandem mandetur, quid expectandum ſit, conjicere licet. Multa habet Scripturæ conſona, multa fingit falſa & fabuloſa, viz. Joſuam templum conſtruxiſſe in monte Garizim; Eli & Samuelem Magos fuiſſe; Captivitatem X. tribuum cum captivitate Judæ pueriliter confundit, cum aliis ejuſdem farinæ, quæ in Epitome illa D. Hottingeri videre licet, cui lectorem remittimus, qui plura deſiderat. Ipſum Chronicum ſe editurum promiſit D. Hotting. Hæc de Samaritanis & eorum Codicibus.

PROLEGOMENON XI.

De

LINGUA CHALDAICA ET TARGUMIM, *ſive* PARAPHRASIBUS IN HAC LINGUA SCRIPTIS.

1. *De nomine, unde deductum. Cur lingua Chaldæa interdum dicta Hebræa, Hebrææ affinis eſt, non tamen eadem: diverſam eſſe probatur.* 2. *De ejus antiquitate, dignitate, amplitudine, addiſcendi facilitate, utilitate ad omnes ſcientias.* 3. *Præcipuè in Theologia.* 4. *De Paraphraſibus Chaldaicis.* 5. *Earum Origo unde. In Synagogis lectas tam in Legem quàm in Prophetas, poſtquam lingua Hebraica deſierat eſſe Vernacula. Primo fuiſſe ſine punctis.* 6. *Objectionibus Helvici, & Mayeri reſpondetur.* 7. *Ante Onkeloſum & Jonath. non fuiſſe perlectas ex verſione ulla ſcripta ſed à Levitis & Scribis textum expoſitum.* 8. *De auctoribus & numero Targumim.* 9. *De Onkeloſi paraphraſi in Pentateuchum.* 10. *De Jonathane & ejus Paraphraſi in Prophetas.* 11. *De Targum Pentat. Jonathani adſcripto.* 12. *De Targ. Hagiographorum Jonathani adſcripto.* 13. *De Targum Hieroſolymitano. Poſt Talmud conſcriptum eſſe.* 14. *Objectionibus pro ejus antiquitate reſpondetur.* 15. *De Hagiographorum Targum. An ſit R. Joſ. Cæci. Duplex erat Hagiogr. Targum.* 16. *De auctoritate Paraphraſ. Chald. Judæi eandem cum textu Hebræo auctoritatem iis tribuunt. Miracula de iis fingunt. Omnes Judæorum libri non ſunt rejiciendi.* 17. *Textus He-*

braici integritatem confirmant. 18. *Fidei Chriſtianæ Articulos multos explicans.* 19. *In locis obſcuris & vocabulis inuſitatis lucem adferunt.* 20. *Quænam exemplaria Chaldaica ſecuti ſumus. In Latinis verſionibus quid in hac editione præſtitum.*

1. DE nomine primò conſtat à Cheſed filio Nachor fratris Abrahæ Gen. 22. v. 22. factum eſſe nomen Gentilium כשדי ſive *Chaſdæus*, unde Daniel. 1. 4. לשון כשדי *lingua Chaldæorum*, ſic dicta à regione, ubi primò poſt linguarum diviſionem in uſu fuit. De nomine hæc habet Hieron. Tradit. in Gen. *Chaſed quartus eſt à Noe, à quo Chaſdim, i. e. Chaldæi poſtea vocati ſunt, unde & אור כשדים. Ur Chaſdim, ſive Ura Chaldæorum paſſim vocatur Regio, ubi ſedes fixerant Chaldæi*; vocatur enim Ura Chaldæorum per prolepſin urbs, è qua Chaldæi poſtea erant orituri, quod in Scriptura frequens. Boch. Phaleg. part. 1. l. 2. c. 4. Varia etiam nomina hæc lingua pro varietate Regionum & locorum, in quibus florebat (ut obſervat Georgius Amyra Prælud. 1. ad Grammat. Syriacam) ſortita eſt. Unde ut Chaldæa ſic etiam dicta eſt Babylonica à civitate Babylone nobiliſſima, omniúmque poſt Diluvium prima, quæ & Regia, unde Nebuchadneſar 2. Chron. 36. 6. qui in Textu Hebræo, Chaldæo & Græco dicitur Rex Babylonis, in Vulgata Latina vocatur *Rex Chaldæorum*. Poſtea appellata eſt Syriaca à regione Syriæ, Aramæa ab Aram, & ab Aſſyria Aſſyriaca: aliquando etiam dicta eſt Hebræa, in Nov. ſcil. Teſtamento, non quòd propriè eadem ſit cum Hebraica, ſed quòd populus Hebræus poſt captivitatem Babylonicam hac uſus ſit pro vernacula, cujus oblitos erat. Hanc linguam contendunt quidam eſſe omnium primam, reliquarum matrem, ſic Theodoretus inter Patres, Maronitæ inter recentiores, ut ex Georgio Amyra, aliiſque patet. Hanc verò ſententiam ſupra rejecimus cum de Hebraica lingua egimus, quam omnium primam eſſe fuſè probavimus. Aliam verò quæſtionem quidam excitarunt, qui Chaldaicam eandem cum Hebræa eſſe volunt, & ſola dialecto differre. Etſi verò largo ſenſu lingua Hebraica Chaldaicam ſuo ambitu comprehendat, magnam enim cum Hebraica habet affinitatem, propriè tamen & ſtrictè loquendo, linguæ diverſæ ſunt. Hoc verò probatur, tum quòd multa vocabula utraque lingua habet ſibi propria & peculiaria, licèt multa Chaldaica à radicibus Hebræis deriventur, tum ex modo flexionis Verborum & Nominum diverſis ut ex Grammaticarum Hebraicarum & Syriacarum diſcrepantibus regulis liquet. De his antiquiſſimum habemus exemplum Gen. 31. 47. ubi eundem locum vocat Laban, Syrus Syriacè, יגר שהדותא *acervum*, ſive *tumulum Teſtimonii*, Jacob Hebraicè, licèt & linguam Chaldæam intelligeret, גלעד quod ejuſdem eſt ſignificationis. Hier. in Quæſt. Heb. & LXX. reddunt Labanis verba, *acervum teſtimonii*; Jacobi, *acervum teſtis*. Præterea Jer. 5. 15. & alibi minatur Deus *ſe adducturum gentem contra Hebræos cujus linguam non intelligerent*, ſcil. Chaldæos ſive Aſſyrios. Idem etiam clarè probat hiſtoria 2. Reg. 18. 26. 27. &c. ubi Eliachim orat Rabſacem ut loquatur eis linguâ Syriacâ quam ipſi proceres intelligebant, & non linguâ Judaicâ ſive Hebraicâ, audiente populo, unde Rabſaces coactus eſt populum alloqui linguâ Hebraicâ, ut ab ipſis intelligeretur. Dein Daniel. 1. legimus Regem Babylonis præcepiſſe, ut pueri Judæorum quidam, forma decori, & omni ſapientia eruditi eligerentur, qui linguam Chaldaicam addiſcerent; quod certè non feciſſet, ſi lingua Hebræa cum Chaldaica eadem eſſet. Conqueritur etiam Hieron. Præfat. in Daniel. quanta laboribus linguam Chaldaicam didicit, *unde*, inquit, *qui mihi videbar ſciolus inter Hebræos, cœpi rurſus eſſe diſcipulus Chaldaicus, & ut verum fatear, uſque in præſentem diem magis poſſum ſermonem Chaldaicum legere & intelligere quam ſonare*. Certè ſi eadem eſſet Chaldaica cum Hebræa Hieronymus non coactus fuiſſet tanta devorare tædia, ut ipſam addiſceret: certum eſt itaque diverſas eſſe linguas, licèt ad Hebræam præ omnibus aliis propiùs accedat Chaldaica. Quòd verò quidam objiciunt Philonem linguam Hebræam vocare Chaldaicam, cùm ſcribat LXX. Interpretes Scripturam ex Chaldaico ſermone in Græcam tranſtuliſſe, certum eſt Philonem per Chaldaicam Hebræam intellexiſſe, ut ſupra clarum fecimus, cùm de τῶν ό verſione diſſeruimus. Unde Bellar. lib. 2. De Verbo Dei, cap. 6. dicit ſic locutum fuiſſe Philonem, *Eò quòd linguæ ſint affines, & notior tunc eſſet Chaldæa propter imperium Aſſyriorum quàm Hebræa*. Et Oleaſter in Gen. 2. ſcribit, *cùm textus dicat totam terram fuiſſe unius linguæ, equidem facilè crediderim eam fuiſſe Chaldaicam vel Hebraicam; has enim duas nunc linguas, unam & eandem fuiſſe à principio puto, cùm ſint admodum vicinæ*.

2. Hanc linguam commendant Antiquitas, amplitudo, addiſcendi facilitas, utilitas maxima, ut in aliis diſciplinis, ſic præcipuè in Theologia. Antiquitas tanta eſt, ut cum ipſa Hebraica de antiquitate contendat, aſſeritque Erpen. Orat. de lingua hac, *adhuc ſub judice litem eſſe, utra prima fuerit*. Etſi verò omnium primam fuiſſe Hebraicam ſupra probatum ſit, Chaldaicam tamen unam ex matricibus fuiſſe poſt cladem Babylonicam, ex qua multæ aliæ pullularunt, extra controverſiam eſt; imò *omnium linguarum matrem eſſe* aſſerit Camdenus noſter p. m. Britann. 204. Et magnam partem hujus antiquæ linguæ monumentorum periiſſe, quod in cauſa eſt, cur tam anguſtis limitibus hodie arctata ſit, ſcribit Geſner. in Mithridate pag. 101. De reliquis matricibus præter Hebræam, quæ non tantùm in familia Heber, ſed & inter Cainanis poſteros remanſit, ut ſupra probavimus; quænam fuerint difficile eſt aliquid certò definire. Dignitatem etiam hujus linguæ oſtendit,* quòd Babylone & Aſſyriis vernacula fuit, cùm illa prima & nobiliſſima eſſet poſt Diluvium urbs, & Monarchiæ primæ regia, cujus Monarcha *Rex Regum* appellatur, & per aureum caput in Nebuchodonoſoris ſtatua deſignatur, & per Monarchiam illam ampliſſimam propagata eſſet, unde & hodie in omnibus ferè Orient. Reg. hujus linguæ reliquiæ adhuc manent ut in Syria, Meſopotamia, Arabia, Judæa, Armenia, imò & in Æthiopia apud Abyſſinos, quarum omnium linguæ hodiernæ Chaldaiſmum redolent; & ex ea ſe orDetum

tum ducere apertè clamant. Diſcendi facilitas verò iis,qui Hebraicæ rudimentis inſtituti ſuor,tanta eſt, ut brevi magnos progreſſus in Chaldaica faciant,& ut ſcitè quidam,mireotur ſe tam doctos eſſe antequam didicerint. Lucas Brugenſis tract. de Chald. Paraph. dicit, *ſpatio bimeſtri Chaldæam & Syriacam, quantum Theologo ſatis eſt,addiſci poſſe ab eo,qui Hebraica rudimentis inſtructus eſt*: quod & experientia omnium, qui in hac mediocrem diligentiam adhibuerunt planè confirmat. Utilitatem verò magnam adferre inde liquet,quòd omnis aliarum nationum ſapientia ex Chaldæis originem duxerit,omnéſque ſcientiæ ab Oriente in reliquas mundi partes deriventur; ut enim Latini ex Græcis, ſic Græci aliique ex Chaldæis ſive Aſſyriis ſcientias omnes,quas poſtea excoluerunt,primò acceperunt,unde illud oraculi apud Juſtinum,Orat. Paræn. ad Gentes;

Solis Chaldæis ſapientia ceſſit,Hebræi,
Ingenitum Regem,Mente Deúmque colunt.

3. In Theologia verò utilitas longè maxima,imò neceſſitas apparet,tum quòd quaſdam Vet. Teſt. partes hoc idiomate conſcribi voluit Deus,magnam ſcil. Danielis & Eſdr. partem à c. 1.4. Danielis ad c. 8. & ab Eſdræ c.4.8. ad c.7.27. In Jeremia etiam comma unicum c.10.11. tum quòd omnium linguarum maximam cum Heb. habet affinitatem, ejúſque emphaſim & proprietatem ſupra alias exprimat,unde in explicando Heb. textu magnum ejus uſum agnoſcunt omnes ejus gnari,quod probat Baſilius Magnus in Gen. 1.2. ex Ephraim Syro (quem ibi laudat; & per Syrum intelligit) cujus expoſitionem in illa verba, *Et ſpiritus Domini ferebatur*,affert ut maximè aptam ad vocis Hebraicæ emphaſim reddendam. Infinitæ ſunt linguæ Hebrææ voces obſcuræ, (ut obſervat doctiſſ. Buxtorfius Præfat. in Lex. Chald. & Syr.) locutiones irregulares, Schemata antiqua,quæ ex Chaldæa lucem & explanationem accipiunt, ſenſum etiam Hebræi textus ſæpe concordia ſua corroborat,contracta dilatat & explicatione illuſtrat. Multa vocabula Chaldaica occurrunt in Job. Proverb. Jer. & alibi,quod etiam obſervat Waſerus in Mithrid. p. 102. Cúmque magna pars Orientis ab Eccleſia divulſa Hæreſes Dioſcori,Neſtorii,Eutychetis aliorúmque per longum tempus amplexa fuerit,hanc rationem inter alia reddit Georgius Amira Præfat. de utilitate hujus linguæ cur Græci & Latini non potuerunt eos ab erroribus revocare,& ad Eccleſiæ unitatem reducere,quòd linguam Syriacam ignorarent,nec ut illam callerent operam poſuiſſent. Nec tantùm antiquæ Paraphraſes tempore Chriſti & poſtea ſcriptæ,quarum uſum ſtatim explicabimus,quibus parem cum Sacra Scriptura autoritatem attribuunt Judæi, hâc linguâ conſcriptæ ſunt,ſed & Rabbinorum & poſteriorum Judæorum libri hoc idiomate,corrupto licèt,exarati ſunt,unde qui aliquid utilitatis ex his haurire velit,neceſſarium eſt,ut linguæ Chaldaicæ cognitione aliqua imbutus ſit. Et præter S. Scripturæ partes Chald. idiomate ſcriptas,quæ Chald. linguæ notitiam poſtulant,etiam utilis eſt hæc lingua, 1. ad Chaldaiſmos qui in textu Hebr. ſæpius occurrunt,ut cùm verba Hebræa Chaldaicè formantur,ut Job. 24. 24. pro חיים legitur חיין *vita*: Prov. 13. 3. pro מלכים legitur מלכין *reges*,quod in multis aliis locis varii obſervârunt: è contra vocabula Chaldaica aliquando formam induunt Hebraicam, ut Ezr. 4. 13. pro מלכין legitur מלכים. Interdum nomina Hebræa pluralia in forma Chaldaica conſtructa ſcribuntur, ut Zach. 14. 5. הָרַי *montes*. Hoſ. 10. 4. שָׂרַי &c. Nec tantùm in nominibus,ſed in verborum inflectione, ſtylus Hebraicus in centum locis,quæ ubique occurrunt Chaldaizat. Sic è contra multa verba Chaldaica facta Hebraica Hebraicè formantur,ut in Gen. 1. 11. לזניה *juxta ſpeciem ſuam*, in Targ. Onkeli reſpondet Heb. לְמִינוֹ ut 2. Chron. 16. 14. occurrit nomen Chaldaicum וזנים *& ſpeciebus*. Sic כימא nomen Chaldaicum habetur Jer. 4.29. E contra vocabula,quæ naturâ ſuâ Hebraica ſunt, Chaldaicam ſignificationem habent,ut מָלַךְ *regnavit*, Chaldaicè *conſuluit*,quo ſenſu uſurpatur Neh. 5.7. Præterea quædam ſunt vocabula Hebræa in Scriptura,in quibus, quia tardò occurrunt,nec radicem Hebraicam habent,ad Chaldaicam linguam recurrendum eſt, ut explicentur, ut Mercerus in Joel. 1. 17. obſervat de voce עָבְשׁוּ quæ nullibi extat niſi in ipſo loco Joelis; unde aſſerit ad Chaldaiſmum & Rabbinorum ſcripta recurrendum,ut inde latiorem ſignificationem deſumamus. In Novo Teſtamento etiam multa invenimus propria nomina, quæ ex lingua Hieroſolymitana tranſlata ſunt, quæ Chaldaico-Syriaca fuit, ut de nominibus quorundam Apoſtolorum liquet. Sic Bartholomæus, de quo varii varia comminiſcuntur, idem eſt ac *filius Thalmai*, quod erat nomen Gigantis de filiis Anak. Num. 13.22. Jud. 1. 10. Hiſce adjungere licet Paraphraſes Chaldaicas,de quarum uſu ſtatim dicendum, & verſiones antiquas Græcas,Vulgatam Latinam, Syriacam, Æthiopicam,Arabicam,in quibus multa ſunt,quæ ſine linguæ Chaldaicæ cognitione plenè intelligi non poſſunt: ne dicam de ejus uſu in Hiſtoria Eccleſiaſtica,in qua varia ſunt à ſcribis ignorantiam hujus linguæ depravata,quæ ſine ea reſtitui non poſſunt; ut cùm quidam *Maſſilia* nomen à Græco ψάλλειν deducunt, unde dici volunt *Pſallianos* & Græcè Euchitas, cùm potiùs derivetur iſtud nomen à Chaldaico מולין, unde pro ז poſito צ fit צלו *oravit*,& per duplex S. *Maſſiliani*.

4. His de lingua præmiſſis ad ipſas Paraphraſes, quæ Chaldaicè conſcriptæ ſunt, veniendum; quæ communiter vocantur Targum,& voce plurali Targumim. Eſt verò תַּרְגּוּם vox Chaldaica,quæ ſignificat *interpretationem,verſionem* vel *paraphraſim*,quæ non tam verbum de verbo (licèt hoc ſæpe in Targumim in quibuſdam obſervetur) quàm ſenſum ex una lingua in aliam transfert. Deducitur hoc vocabulum à verbo quadrato תִּרְגֵּם *exponere* vel *interpretari*, unde מְתַרְגֵּם & מְתוּרְגְּמָן *interpres*, ut annotat Schickard. Bechin. Hap. cap. 1. Etſi verò ad omnes tranſlationes hæc vox accommodari poſſit,unde Tavvoſi Tranſlatio Pentateuchi Perſica Targum appelletur,& de verſionibus in linguam Græcam & Æthiopicam ab ipſis Judæis idem vocabulum uſurpetur,ut apud Eliam in Tisbi voce תרגום & alios eſt videre, peculiariter tamen uſus ipſum appropriavit ad Paraphraſes Chaldaicas,

quæ apud Judæos in maximo honore ſunt, & uſu frequentiore, quas etiam ipſis S. Scriptoris æquant. De his videndum I. Unde originem habuerint, & quàm antiquæ. II. Quot hodie extent. III. A quibuſnam authoribus factæ. IV. Cujoſnam ſint auctoritatis. V. Quiſnam earum uſus, & quæ utilitas ex ipſarum lectione redundabit.

5. Originem Paraphraſeum Chaldaicarum dedit mutatio linguæ Hebrææ, durante 70. annorum captivitate, in Chaldaicam, de qua ſupra diximus Prolegom. de lingua Hebraica, ubi ex conſenſu plerorumque doctorum oſtendimus Judæos captivos linguæ propriæ oblitos, Linguam dominorum quibus ſerviebant, Chaldaicam, ſcil. neceſſitate coactos didiciſſe; licèt enim multò longius linguam propriam retinuerint in Ægypto immutatam, hoc tamen inde fuit quod ſimul in terra Goshen convixerunt Iſraelitæ cum Ægyptiis non immixti, in Babylonis verò captivi, variis locis diſperſi dominis multis ſerviebant, quorum juſſa capeſcere non poterant, niſi ipſorum linguam callerent; ſervi enim dominorum linguam neceſſariò addiſcere tenentur. Multi quidem Judæorum reducum, præſertim ætate grandiores, Sacerdotes etiam & Scribæ Hebræam adhuc tenebant: unde erat quod Prophetæ poſteriores vaticinia ſua majorum ſuorum linguâ ſcripſerint; in uſum tamen plebis, cujus ignorantiæ neceſſariò conſulendum erat, ut Scripturas intelligerent dum in Synagogis & in Templo perlegerentur, introductæ ſunt Targumim ſive explicationes linguâ ſibi notâ, ſc. Chaldaica, ſive quæ eadem fuit, Syriaca. Hoc plerique tam Judæi quàm Chriſtiani probant ex Neh. 8. 8. *Et legerunt in libro, in lege Dei explanate, & appoſuerunt intellectum, & intellexerunt illam lectionem*: ubi verba priora de lectione textus Hebræi exponunt, poſteriora de Paraphraſi ſive explicatione Chaldaica, facta per Levitas vel Scribas. Hunc locum ſic exponunt Talmudici, lib. נדרים *De votis*, cap. 4. & lib. מגלה cap. 1. *Legerunt in libro illo, in lege Dei, id fuit textus Hebraicus: explanate, illud fuit Targum.* Paraphraſes verò factæ ſunt non tantùm in Legem, quàm ab antiquis temporibus ſingulis Sabbatis in Synagogis prælectam fuiſſe teſtatur Jacobus Apoſtolus Act. 15. ſed etiam in Prophetas, quas itidem in Synagogis prælegi ſolitas fuiſſe patet ex eo quod Chriſtus, Luc. 4. 21. Pericopen ex Iſaia legit & expoſuit, & ex Paulo, Act. 13. 17. cujus originem ducunt à temporibus Antiochi Epiphanis, qui cùm prohiberet lectionem Legis, inceptæ ſunt lectiones ex Prophetis, ſectionibus legis reſpondentes, quas *Haphtoras* vocârunt, unde hodie inter Haphtoras legunt Eſ. cap. 60 & 61. ad 4. & 5. Sabbato ante novi anni initium, ut ex Catalogo Paraſcharum & Haphtorarum in fine noſtrorum Bibliorum liquet. Hinc natæ ſunt non tantùm Onkeloſi in legem, & Jonathanis in Prophetas expoſitiones, ſed & aliorum in reliquos omnes libros Hagiographos, exceptis libris Eſdræ & Danielis, qui antea ſemi Chaldaici erant, & Chron. qui antea in libris Regum explicati ſunt, ut obſervat Schick. loco citato. Fuerunt verò Paraphraſes iſtæ abſque punctis primò editæ, idque pro certo affirmat El. Lev. in Præf. Methurg. *Proculdubio* (inquit) *Interpretes ſcripſerunt verſiones ſuas abſque punctis, & demonſtrant id exemplaria valde vetuſta; longo poſt tempore demum punctata ſunt per manum unius aut alterius Anonymi, ſingula pro arbitrio ſuo:* unde cùm Judæi de punctatione deſperaſſent, inter Chriſtianos hoc opus varii aggreſſi ſunt; cùm verò plurima abſurda in Targum ex imperfecta punctatione relicta eſſent, à Complutenſibus quædam reformari cœpta, multa plura in Bibliis Regiis per Ariam Montanum, qui tamen fatetur plurima adhuc relicta eſſe, omnium noviſſimè immenſis Buxtorfii laboribus, opus punctationis ad umbilicum redactum ferè, omnibus ad Analogiam Eſræ & Danielis reductis, ut ex Bibliis ejus liquet; ita tamen ut quædam addendi & in melius reformandi aliis anſam non præciderit, teſte Lud. de Dieu in comparat. trium linguarum, in Præfat. Vide Buxt. Gram: Chald. & Syr. De hoc tamen punctationis opere ſcribit Lud. de Dieu Præfat. Gram. Orient. eam arbitrariam eſſe, & vix quicquam certum in ea eſſe, ſed ab Europæorum arbitrio magis quàm à certa linguæ ratione petitam: unde certam & unicam punctandi regulam in Chaldaicis à lingua Syriaca arceſſit.

6. Quod verò contra objicit doctiſſimus Helvicus de Paraph. Chald. cap. 1. Abſurdum eſſe noſtrates Judæos jam plus intelligere in lingua Hebræa, quàm olim priſci Judæi ante diſperſionem in 4. Regiones mundi, parum valet; nam nec Judæis hodiernis ullibi lingua Hebræa eſt vernacula, ſed eam addiſcunt ut pueri noſtri Latinam & Græcam, cùm tamen Regionis in qua degunt lingua ipſis ſit vernacola, qua in quotidiano convictu utuntur. Quòd etiam Mayerus Philol. ſacræ l. 2. cap. 2. Theorem. 2. hoc de explicatione textus per Targum, vocat figmentum vanum, eò quòd Judæi hodie lectiones antiquas ſingulis Sabbatis ex Moſe & Prophetis legunt, non ex Targum, ſed ex ipſo textu Authentico, quem intelligunt melius quàm verba Chaldaicæ Paraphraſis, quam in Scholis addiſcere neceſſe habent, non ſecus ac Chriſtiani, leve eſt. Cenſura etiam nimis eſt temeraria, contra pleroſque Hebraica eruditione claros, qui ferè omnes in hoc concordant, quòd poſt lectionem textus Hebraici explanatio olim lingua vernacula ſive verbo tenus, ſive ex ſcripto, facta fuerit; videantur Helvicus de Chald. Par. cap. 1, 2. Buxt. de punctorum antiquit. lib. 1. cap. 19. Schick Bechin. Happer. c. 1. Hotting. Philol. Theſaur. lib. 1. c. 3. & alii. Exemplaria etiam adhuc extant antiqua, in quibus alternatim ſcribuntur Textus Hebræus & Paraphraſis Chaldaica, ita ut ſingulis verſibus Hebraicis ſtatim Paraphr. ſ. Chald. ſubjecta ſit. Tale exemplar Bibliorum ſe vidiſſe Argentinæ teſtatur Cl. Buxt. in Epiſtola ad D Hottingerum, & addit; *Sic puto moris fuiſſe, ut poſt captivitatem Babylonicam Lex Chaldaicè fuerit explicata*; Ipſe etiam tale MS. Pentateuchi exemplar habuit ex Bibliotheca Weſtmonaſterienſi, pulchrè deſcriptum in magno folio, in Pergameno, quod ex Ormo in ſinu Perſico nuper direpto huc attulit Mercator quidam Londinenſis, unà cum alio volumine eodem modo exarato, quòd in manus Doctiſſimi viri, amici mihi multis nominibus colendi Thomæ Gatakeri pervenit. Quæ verò objicit Mayerus de hodierna

diema conſuetudine Judæorum io Synagogis, & quòd linguam Chaldaicam ignorent, *&c.* facilè diluuntur: Cùm enim hæ Paraphraſes publicè prælectæ erant in Synagogis, erat lingua Chaldaica ſive Chaldaico-Syriaca ipſis Judæis vernacula, quam vulgus tunc temporis intellexit, at poſt diſperſionem populi in varias regiones, Republica eorum cum templo & urbe everſa funditus, non erat vel Chaldaica vel Hebraica ipſis vernacula, ſed pro ratione cujuslibet gentis & nationis ubi commorantur alio utuntur ſermone vernaculo, ita ut fruſtra fuiſſet Chaldaicam interpretationem legere in Synagogis, quam nemo, qui non antea in Scholis eam didicerat, intelligeret.

7. Certum itaque videtur fuiſſe Paraphraſes Chaldaicas publicè prælectas, an verò primis temporibus expoſitiones illæ factæ fuerint ex cujuſque arbitrio, an ex certa aliqua verſione prælectæ ante Onkeloſi & Jonathani atempora in quæſtionem vocant nonnulli. Et quidem videtur Levitas & Scribas, quibus hoc munus impoſitum fuit Synagogis operam dare & Sabbatinis lectionibus intereſſe, poſt contextum Hebræum ab ordinario lectore prælectum, ſenſum & interpretationem ejus linguâ populo notâ, præſertim Chaldaica, ſecundum talentum ſibi datum, prout ſenſus in lege exercitatos habuerunt, dediſſe: nam Targum ullius ſcripti ante Onkeloſum & Jonathanem, qui circa Chriſti tempora floruerunt, nulla extant veſtigia in antiquiſſimis Judæorum monumentis; & verba Maimonidis in Tephil. cap. 12. hoc videntur innuere; dicit enim, *à diebus Eſdræ conſueverunt habere interpretem, qui populo id interpretaretur, quod lector ex Lege prælegit, ut ſenſum verborum intelligeret.* Videmus hic interpretem lectori opponi, quaſi diverſum, cùm tamen ſi certæ alicui verſioni aſtrictus fuiſſet à lectore, cùm quod unus ex codice Hebræo alius ex Chaldaico legeret, unde duo eſſent lectores, non Lector & Interpres. Nec periculum eſſet (quod veretur vir doctus) ne ex hac libera interpretatione pro cujuſque ingenio veritati aliquid decederet, & errores inter populum ſpargerentur; nam non erant hi interpretes à ſuperiorum judicio liberi, vel ab eorum cenſuris immunes ſi aliquid falſi vel contra legem docerent, haud ſecus ac qui inter nos verbum divinum populo exponunt, licèt non ex præſcripta formula doceant, ſi tamen aliquid contra receptam doctrinam effutiant, vel contra fidem & mores evulgent, cenſuris Eccleſiaſticis obnoxii ſunt ex ſuperiorum judicio, quibus hoc ex officio incumbit. Quod verò Judæi, ut majorem hiſce Targumim concilient auctoritatem, alii eorum originem ad Prophetas referunt, à quibus Jonathan & Onkelos doctrinam ſuam paraphraſticam habuerunt, alii ad Moſen in monte Sinai, qui ſenioribus & Prophetis tradidit Paraphraſes Chaldaicas, ut legitur apud Zacut. fol. 53. *&c.* quas tempore captivitatis deſuetas & in oblivionem traditas quaſi poſtliminio in uſum revocarunt & reſtituerunt Jonathan & Onkelos, hoc inter Rabbinicas fabulas meritò referendum: quàm abſurdum enim & ridiculum eſt fingere Moſen Chaldaicam Paraphraſin Judæis dediſſe, cùm Chaldaicam linguam non intellexerint Judæi, ſed Hebræam haberent vernaculam; poſtquam verò Chaldaicæ linguæ aſſueti fuerant, ejus oblitos fuiſſe; donec à Jonathane & Onkeloſo reſtituta eſſet. Non opus eſt immorari in Talmudicis iſtis commentis refutandis. Origo itaque Paraphraſium ab Eſdræ temporibus, non altius, arceſſenda eſt, quo tempore ſine præſcripta forma explicationes factæ ſunt, ſcriptæ verò non ante Jonathanem & Onkeloſum, quantum ex Judæorum monumentis colligi poteſt.

II. *De Authoribus & numero Targumim, & de iis in ſpecie.*

8. Celebris & antiqua eſt apud Judæos partitio ſacrorum codicum in tres ordines; in Legem, ſub qua quinque libri Moſis; Prophetas, tum priores quos vocant ſcil. Joſ. Judic. libros Samuelis & Regum, tum poſteriores, Eſaiam, Jer. Ezech. & 12. minores, quos pro libro unico habent; & Hagiographa, ſub quibus libri reliqui undecim, unde exſurgit numerus librorum 24. Alii verò libros 22. ſecundum numerum literarum Hebraicarum olim numeraſſe ex antiquis ipſorum ſcriptoribus conſtat, Ruth. ſcil. adjecto ad librum Judicum, & Threnis ad Jeremiam. Joſephus lib. 1. contra Apionem paulò aliter libros hos diſtribuit, dum præter 5. libros Legis, Prophetarum facit ter decem, qui ab exitu Moſis uſque ad Artaxerxem Perſarum Regem, qui fuit poſt Xerxem res geſtas ſuorum temporum ſcripſerint, inter hos omnes libros hiſtoricos complexus; quæ quidem diviſio, ut obſervat Helvicus, ubi ſupra, magis convenit cum verbis Chriſti Luc. 24. 44. Reliquos verò 4. (quos Poëticos vocamus, quique numerum 22. faciunt) dicit Hymnos in Deum, & vitæ Humanæ præcepta continere, per quos intelligit Pſalmos: Hæc tamen diſtributio Joſephi ante Hieronymi tempora apud Judæos mutata eſt in eam quam recitavimus, ut ex Prologo ejus Galeato & Præfat. ad Dan. patet. Quicquid ſit de hac partitione, Paraphraſes ſive Targumim ad triplicem hodiernam diſtributionem aptantur, dum aliam Pentateuchi, aliam Prophetarum; aliam Hagiograph. faciunt. Illius in Pentateuchum ad Onkel. in Prophetas ad Jonath. filium Uzielis, exceptis lib. Eſr. Dan. & Chron. Hagiographorum ad Joſephum quendam cæcum communiter referunt. Præter has, extant duæ in Pentateuchum, una eidem Jonathani adſcripta, altera quæ Hieroſolymitana dicitur, ſed incerti authoris; aliàs etiam fuiſſe Paraphraſes præter dictas à quibuſdam obſervatum eſt, quod tum ex Hieroſolym: quæ duplex fuit, ut poſtea videbimus conſtat, tum ex duplici Targum Eſther, quorum utrumque hodie extat, tum ex variis locis Scripturæ in quibus duplicis, alicubi ternæ Paraphraſis mentio fit, ut Pſalm. 77. 11. & 78. 64. & 88. 3. Eſa. 40. 25. idque in Job. ſæpius obſervatum à doctiſſ. Helvico, ut Job. 36. 20. 21, 32, 33. & Job. 39. 24, 25, 36, 37. ubi aliud & aliud Targum adducitur, ut in Bibliis noſtris eſt videre, unde etiam fuiſſe Targum Hagiographorum ante Joſephum cæcum probat Zacuth. Jochaſ. fol. 53. & affirmat Elias in Thisbite rad. תרגם (cui ſubſcribit Helvicus) diverſas à diverſis ſcriptas fuiſſe paraphraſes, ex quibus tantum eæ quæ ſupra recenſentur relictæ ſunt, cæteris per-

perditis vel poſthabitis, quarum fragmenta tantùm habemus, quod etiam inde confirmant, quòd varia citantur à veteribus ex Targum Job. Ruth, Amoſi, &c. quæ in hodiernis non habentur; quibus etiam & hoc addere licet, ab ipſo Elia varia citari ex Targum Hieroſolym. quæ in eo quod hodie extat, non leguntur, imò ex iiſdem capitibus & verſibus quæ in noſtro Hieroſolym. explicantur, quæ tamen ibi non reperiuntur. Extabat etiam aliud Targum in Prophetas & Hagiographa ab R. Akilas, qui Profelytus erat ſub Antonino Imperatore, tempore R. Eleaſaris ſcriptum, ex quo quædam paſſim citantur in Bereſchit Rabba (ut annotavit Schickardus;) cujus Paraphraſis injuriâ temporum hodie nuſquam apparet.

9. De Onkeloſo primo videndum. Hic Pentateuchum Chaldaicè vertit: de Authore autem duplex vertitur quæſtio, dum alii eundem faciunt cum alio Akila, qui teſte Schickardu Bechio. diſ. 2. & Helv. c. 2. aliud Targum confecit in Prophetas & Hagiograph. quod, ut diximus, hodie non extat; alii eundem cum Aquila, qui primo Chriſtianus, poſtea Judæus Apoſtata, Vet. Teſt. in Græcum ſermonem *contentioſè* tranſtulit, ut affirmat Hieronymus, i. e. ut verſioni Sept. quòd tunc temporis apud Chriſtianos in magno honore fuit, derogaret; cùm tamen hic ab utriſque diverſus eſſe videatur. Non fuit idem cum Akils illo ſub Eleazare, licèt uterque Proſelytus fuerit: nam primò nomina עקולס & אונקלוס Akilas & Onkelos multum differunt: deinde variis temporibus vixerunt, Onkelos tempore Hillelis ſenioris ante Chriſtum annis circa 40. ſub Hircano, & coætaneus erat Jonathani, alteri paraphraſtæ, teſte R. Aſar in Meor Enajim c. 45. aliiſque Rabbinis ab aliis adductis. Hic verò quem faciunt imperatoris ex ſorore nepotem, poſt excidium urbis vixit, & ſub Adriano imperatore. Ille ſcripſit in Pentateuchum, hic in Hagiographa & Prophetas: Aquilas verò qui verſionem Græcam confecit, de quo quædam diximus Proleg. de LXX. Interpretibus, poſt utroſque vixit: floruit enim circa annum Chriſti 130. teſte Theodoreto & aliis, nec tantùm Legem, vel ſola Hagiographa & Prophetas, ſed univerſam Veterem ſcripturam vertit, adeò ut multùm fallantur Bellar. 2. De verbo Dei c. 3. Serar. Prolegom. de Rabb. & alii, qui Onkeloſum cum Aquila interprete Græco confundunt, necnon R. David aliique Rabbinorum, qui Akilam eundem faciunt cum eodem Aquila. Huic verò Onkeli Targum meritò primas deferunt Judæi, tum quòd textum Hebræum ad verbum magis exprimat, ita ut ſub iiſdem accentibus Hebræorum inſtar ipſius textus authentici decantari poſſit, ut annot. Schickard. exceptis quibuſdam verbis per Maccaph. conjunctis à Rabbinis, ut Gen. 1. 2. ut hoc modo accentuum ſeries inviolata ſervaretur, ubi liberius expatiatur; tum quod reliquis facilior & diſcentibus utilior. De hac etiam teſtatur Clariſſ. Buxtorf. Præfat. ad Lexic. Chaldaico-Syr. ſtylum ſimpliciorem eſſe, & ad Danielis & Efræ puritatem magis accedentem, maximéque literalem eſſe, cùm verbum ferè de verbo reddat. Ob hoc etiam reliquis præfertur, quod cautus ſit in iis locis vertendis, quæ de Deo aliquid *ἀνθρωποπαθῶς* efferunt, ne imperitis occaſio detur aliter de Deo concipere quàm oportet. Unde Eli, Lev. Præf. in Methurg. ſcribit, quod *ante inventam artem Typographicam, licèt reliquorum Targumim unum vel duo in Provincia extarent, Onkeloſi tamen ubique in uſu fuerit; & hoc ideo, quod nos* (Judæi ſcilicet) *obligati ſumus ut legamus quavis ſeptimana Paraſcha bis, ſemel in textu & ſemel cum Targum.*

10. Onkeloſo proximus eſt Jonathan Ben Uziel, qui Prophetas priores & poſteriores (excepto Daniele) tranſtulit, de quo non ita litigant authores ac de Onkeloſo. Fuit hic Jonathan diſcipulus Hillelis, ſenis illius celeberrimi, qui poſt reditum è Babylone ætatis anno 40, erat Doctor Academiæ Hieroſolymitanæ, & iterum per 40. annos Rector Collegiorum ejuſdem Academiæ, ſi vera ſunt quæ de eo narrant Judæi. Jonathanis verò condiſcipulum faciunt plerique Simonem Juſtum, quem Chriſtum infantem ulnis excepiſſe memorat Evangeliſta, & Gamalielem Sancti Pauli præceptorem. Ut verò Onkelum quidam eundem fecerunt cum Aquila, interprete Græco, ſic Jonathanem eundem faciunt alii cum Theodotione illo, qui itidem in Græcum ſermonem ſcripturam vertit, argumento à nomine ducto, quia ſcil. utriuſque nomen *Dei donum* ſignificat, quod ſanè ſubleſtæ fidei eſt argumentum, cùm eadem ratione, ut acutè arguit Schickardus, probare poſſent eundem eſſe cum Theodoſio imperatore, cùjus nomen idem habet ſignificatum. Floruit hic centum annis ante Templi ſecundi vaſtationem, ut habetur in Talm. Tract. de Sabbato c. 1. Hujus item collega erat Shammaius ſive Shimeon, ut in eodem loco legitur. Shimeon hic primus erat Hillelis filius, Gamaliel Shimeonis filius, Hillelis nepos, Shimeon ſecundus Gamalielis filius, abnepos Hillelis, qui in excidio urbis & templi peremptus fuit. Gorionides lib. 5. Hiſt. ſuæ ſcribit quòd Herodes honoravit ſupra modum Hillelem ſeniorem, principem Phariſæorum, & Sammaium diſcipulum ejus, illi enim primi fuerunt, qui ſuaſerunt populo electionem Herodis Regis. Fuerunt itaque Onkelos & Jonathan *σύγχρονοι* Hillelis ſenioris & Sammai inter quos erat contentio cùm Sammai Hilleli contradiceret, unde adagium, Eſto humilis ut Hillel. & non iracundus ut Sammaius. Putat verò D Buxtorf. de Abbrev. p. 58. ad בש. Shimeonem illum primum, qui patri ſucceſſit, tempore Chriſti nati adhuc in officio fuiſſe, licèt dubitet an ille fuerit, qui Chriſtum brachiis amplexus eſt, eò quòd ſi ipſe in Chriſtum credidiſſet, etiam Gamalielem filium ejus in fide Chriſti inſtituiſſet. Fuit verò hic Jonathan inter octoginta Hillelis celeberrimos diſcipulos primus & doctiſſimus ſicut infimus erat Rabban Jochanan Zachæi filius, ut in Talmude legitur in Bava Batra f. 134. & in Succa f. 28. cujus verba citat Buxt. in Abbrev. הלל p. 104. Schickardus Bechin. p. 26. & alii. Multa fingunt Judæi de hoc Paraphraſte miraculoſa, de quibus infra. Prophetas priores & poſteriores explicaſſe teſtatur Talmud. tract. Megilla c. 1. ubi legitur, Targum Legis Onkelum proſelytum compoſuiſſe, Targum Prophetarum Jonathanem filium Uzielis.

lis, quando commota fuit terra Iſraelis ad quadraginta milliaria,& tum egreſſam fuiſſe vocem de cœlo, dicentem; *Quis eſt iſte,qui revelavit ſecreta mea filiis hominum?* Jonathanem verò in pedes exſurgentem reſpondiſſe, *Ipſum fuiſſe qui hoc fecerat, at non honoris proprii ſtudio, vel patrum ſuorum, ſed propter nomen divinum, ne multiplicarentur diviſiones in Iſrael:* unde cùm Targum Hagiographorum aggreſſus fuerat, vocem de cœlo iterum auditam fuiſſe, *Sufficit tibi. Quamobrem vero? Quia revelatur in eis finis Meſſiæ*, ſcil. in Daniele. Hæc verò ultima verba aliter refert El. Lev. Præfat. dicta, quòd ſcilicet venit illi vox de cœlo, dicens; *Annon tibi ſufficit myſteria prophetarum prodiiſſe, ſed etiam arcana Spir. S. proſtituere velis?* unde deſtitit à verſione Hagiographorum. De hoc verò Jonathanis Targ. ſcribit Buxtorf. filius Præfat. ad Lex. Chaldaic. & Syr. *quod in Prophetis prioribus tum in ſermone tum in re ſimplex eſt, in poſterioribus, qui paulò obſcuriores, paulò liberior ſit & allegoriis nimis indulgens. Hoc etiam in ipſo laudandum, quod plurimos locos de Meſſia non ita explicatè ſcripſit, ipſe ſenſu ſanè Chriſtiano de Meſſia exponit.*

11. Præter Targum in Prophetas, quod omnium conſenſu Jonathani adſcribendum, alia etiam prodierunt Targumim, quæ ipſi adſcribuntur; 1. in Legem ſive 5. libros Moſis, quod paucis ante hæc tempora innotuit, qui enim ejus meminerunt Rabbini, fatentur ſe illud non vidiſſe, & dubii ſunt an exſtaret. Galatin. de Arcan. lib. 1. cap. 3. affirmat ſe ſemel vidiſſe. Paulus Phagius & Mercerus de hoc altum ſilent, niſi quod hic in Gen. 3. 21. ejus meminit, affirmat tamen non extare: verum ex P. Burgenſi in Lyram additam. 4. in Geneſ. 41. conſtat ipſi notum fuiſſe. *Notanda* (inquit) *eſt hic gloſſa ſeu tranſlatio Chaldaica ipſius Jonathæ, quæ apud Hebræos quaſi tantæ auctoritatis eſt ſicut textus, ubi ex recitat colloquium inter Cain & Abel, quod idem eſt ferè quod in Hieroſolymitano.* Scripſit verò Burgenſis anno 1429. quo anno impreſſæ fuerant ejus annotationes. Typis verò tandem primò excuſum eſt Judæorum opera Venetiis, poſtea recuſum Baſileæ, tandem cum Onkeloſi Targum & Hieroſolymitano per columnas ſibi invicem reſpondentes Hanoviæ in oct. minuto charactere, & ibid. anno 1591. pulchriore charactere impreſſum; poſtremo per Manaſſ. Ben Iſrael anno 1640. & nunc in noſtrorum Bibliorum tomo quarto cum Hieroſolymitano & Tavvoſi Perſico ſingulorúmque verſionibus Latinis (quæ antea, excepta Hieroſolymitana, non extabant.) Jonathanis Verſionem MS. Latinam habui viri quondam Clariſſimi Cevallerii, quam mihi communicavit vir doctiſſ. Mericus Caſaubonus Iſaaci filius, multis tamen nævis & erroribus ſcatentem, ita ut neceſſe eſſet denuò cum textu Chaldaico ſecundum varias ejus editiones conferre, & infinitis locis corrigere & emendare. Hæc verò paraphraſis multùm cum Hieroſolymitana ſtylo convenire obſervatur, imò alicubi eadem ferè verba habet, unde infert Joh. Druſius hoc Targum idem eſſe cum Hieroſolymitano, quod quidem ſi de fragmentis Hieroſolymitanæ, quam nunc habemus, loquatur, à vero alienum eſſe puto, & ex primis Geneſeos verbis confutari poſſe, cùm pro בראשית *in principio* legat Hieroſ. בחוכמא *in ſapientia*, Joathan באולא *in principio.* Si verò alia fuerit olim Hieroſolymitana præter hanc (prout duplicem fuiſſe volunt nonnulli, quæ hoc nomine dicta fuerit, ut infra oſtendam) fortaſſe alteram illam eandem fuiſſe cum hac, quæ Jonathani aſcribitur, non negarim. An autem hæc, quæ Jonathanis nomine circumfertur, ſit Jonathanis an recentiorem aliquem habeat auctorem, multum diſceptatur. Jonathani adſcribunt Galatinus de Arcanis lib. 1. cap. 3. Poſtellus, Paulus Phagius, Helvicus cap. 2. Serarius de Rabbin. lib. 1. cap. 16. & alii. Negant Buxtorfius in Abbreviaturis לֹת & בי, רֹש. Druſius de quæſitis per epiſt. 70. cum aliis in medio relinquit Schickar. Bechin. pag. 31. Buxtorfius falſiſſimum eſſe putat Jonathani aſcribere; rationes profert tum ex ſtyli & dictionis differentia, quia multò impurior & magis mixtus, tum ex fabularum frequentia, quibus referta eſt, ut Gen. 1. 16. ubi dicit, *Luminaria duo magna primo æqualia fuiſſe annis 21. poſtea lunam diminutam eſſe*: maximè verò ex cap. 26. Exod. v. 9. ubi meminit סדרי מתניתא *partium Talmudicarum*, quæ ducentis poſt Chriſtum annis factæ ſunt: dicit enim decem aulæa ſeorſim facta juxta ſex ordines Miſchnajoth ſive Talmudicos; nec valet effugium Schickardi. ,Quòd traditiones Miſchnicæ ſunt Jonathane antiquiores, & ipſi non minus quàm omnibus Hillelianis diſcipulis notiſſimæ, etſi ducentis poſt Chriſtum annis à R. Jehuda in ſchedas collectæ: Hoc, inquam, parum movet, non enim traditiones Talmudicæ in iſto loco referuntur, poſſunt enim harum aliquæ fuiſſe ante compoſitam Miſchnam vel Talmud, ſed mentio fit partium Talmudis, in quas dividitur, quod planè probat poſt Miſchnam ſcriptam eſſe hanc paraphraſin. Præterea Num. 24. 19. 24. mentio fit urbis *Conſtantinopolis*, quæ multò poſt Jonathanem exſtructa eſt. Idem obſervat Clariſſ. Bochartus Geograph. ſacræ parte 1. l. 3. cap. 5 ex Num. 24. 24. ubi mentio fit Lombardiæ ac Italiæ, ubi pro למברניא legendum monet למברדיא, ut ex Saadia in hoc loco probat. Hinc enim ſequitur vel Targum hoc ſcriptum fuiſſe poſtquam Longobardi in Italia rerum potiebantur, id eſt, poſt annum Chriſti 570. aut quædam addidiſſe Judæos poſteriores: quod etiam de Hieroſolymitano notat, in quo idem nomen reperitur. Et Deut. 33. fit mentio maris Tiberiadis, quæ urbs ab imperatore Tiberio nomen habuit; vix autem probabile eſt eo tempore Jonathanem ſupervixiſſe, prout ſuſpicatur Helvicus, nec quod de nominum priorum mutatione in libris ſuis à Judæis ſæpe facta pro arbitrio, dum unum pro alio ſubſtituunt, idem regerit, multum valet; nam licèt hoc in privatorum quorundam codicibus aliquando fit, ut inſtantia ejus probat, tamen in omnibus exemplaribus, præſertim in libris qui in uſu publico erant, mutationem, vel depravationem talem fieri poſſe, haud probabile eſt. Objicit Schik. Bechin. pag. 31. vix probabile eſſe Jonathanem incepiſſe à Prophetis, & legem omiſiſſe, librum frequentiſſimi uſus, præſertim cùm Onkelos, qui legem tranſtulit, tempore poſterior eſſet: cui reſpondeo argumentum retorquendo; ſi Jonathan legem tranſtuliſſet, cur Onkelos ſtatim fe-

rè

rè idem tentaret & actum ageret? Hoc mihi magis probare videtur Jonathanem legem non tranſtuliſſe. Nec multùm urget quòd habet idem in Præf. ſcil ex 2. Tim. 3. 8. ubi Apoſtolos Janneſium & Jambreſium memorat Moſi reſtitiſſe, quod videtur Apoſtolus hauſiſſe ex Jonathanis Targ. Exod. 7. 1. ubi eadem nomina recitantur, unde infert hoc Targum fuiſſe ante Apoſtolos; fruſtrà verò hoc, nam hoc de Janneſio & Jambreſio ex antiqua traditione habere poterat hujus Targum auctor; aliàs eodem argumento probare quis poſſit, Talmudiante S. Paulum ſcriptum eſſe, quia ſcil. in ipſo fit mentio iſtorum magorum per eadem nomina. Majoris momenti eſt quòd multa loca in hoc Targum inveniuntur, quæ contra Judæos faciunt ad Chriſtianæ religionis illuſtrationem; ſed & hoc in omnibus Targumim eſt obſervare, quædam in eis inveniri pro myſteriis religionis Chriſtianæ, ut in illo in Hagiographa, quod tamen ab omnibus multis poſt Chriſtum ſeculis ſcriptum habetur. In antiquioribus, Onkeli & Jonathanis plura reperiuntur, quàm in poſterioribus, in his tamen, licèt multa depravata fuerint, quædam tamen ex antiquorum traditionibus & ſcriptis, quaſi Scholarum Propheticarum rudera relicta ſunt, quæ in ſuis Paraphraſibus poſuerunt, ita dirigente divina providentia, ut propriis pennis increduli ſe configerent. Librum itaque hunc non eſſe Jonathanis mihi certum eſt, ſed poſt Miſchna ſaltem, ab aliquo, qui emendicato Jonathanis nomine auctoritatem Paraphraſi huic conciliare voluit, compoſitum fuiſſe.

12. Præter has Paraphraſes in Legem & Prophetas, aſcribitur etiam Jonathani Paraphraſis in Hagiographa, quam optat Helvicus à tenebris tandem erutam eſſe, vel ſaltem in Pſalmos: *Haberemus enim* (inquit) *proculdubio illuſtriſſima teſtimonia contra Judæos:* Jacobus enim Chriſtopolitanus Epiſcopus in Expoſit. Pſal. 20. narrat de Chriſti divinitate & de ſancta Trinitate myſteria ab eo explicata fuiſſe, ut in Pſal. 2. verba illa, *Dixit Dominus ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te,* &c. ita exponit; *Duo hic Pater & filius, tres ſunt in una Perſona tertia, nimirum Spiritu ſancto, & hi tres unum ſunt, una, inquam, ſubſtantia, una eſſentia, & unus Deus. Hæc cùm Jonathan ſcripſerit, vox de cœlo audita eſt,* inquiens, *Quis eſt iſte, qui audet ſecreta mea gentibus revelare?* Tum Jonathan; *Ego,* inquit, *Domine ob reverentiam & gloriam nominis tui hoc tentare auſus ſum*: vide Sixt. Senenſ. lib. 4. voce *Syra editio.* Hæc verba in Targum Hagiograph. quod hodie extat, non habentur, unde conſtat aliud fuiſſe quod jam periit. Cocceius in Sanhedr. pag. 326. memorat frequenter citari in Talmude loca quædam ex Targum Rab. Joſephi in Prophetas priores & poſteriores, quæ eadem habentur in Paraphraſi, quæ Jonathani filio Uzielis adſcribitur. Vide D. Hotting. Philol. l. cap. 3. Sect. 1. præterea in Targum noſtro in Job. Pſalmos, &c. quædam variis locis ex alio Targum recitantur, ut ex locis quibuſdam ſupra notatis liquet. Et Galatinus l. 3. cap. 28. expreſſè citat fragmenta quædam verſionis Jonathanis in Pſal. 72. & 110. & in Cantic. Canticorum. Et aliam fuiſſe Paraphraſin in Hagiographa ante Joſephum Cæcum probat Elias in Thisbi rad. [illegible] ex vocabulis Chaldaicis per veteres allegatis ex Targum Jobi, Amoſi, Ruth, quæ in eo, quod typis impreſſum eſt, non leguntur. Præter Jonathanis in Prophetas, etiam alias duas Paraphraſes in Prophetas numerat Helvicus, quarum neutra hodie extat; unam R. Joſephi Cæci, quæ in Gemara citatur, teſte Elia Præfat. in Methurg. alteram quam R. Akibæ attribuunt, de quo ſupra, quæ teſte eodem Elia citantur in Bereſith Rabba, de quibus, cùm nullibi habeantur, non eſt opus plura dicere.

13. De Targum Hieroſolymitano notandum eſt illud quod hodie habemus, haud integrum eſſe, ſed interruptum & mutilum, cùm non continua ſerie, ſed hic illic verſus quidam transferantur, imò ſæpe in verſus medio deficit, & poſteriorem tantùm ejus partem interpretatur, unde conjiciunt multi fragmentum eſſe Paraphraſeos integræ, quæ olim extabat. Hoc verò negat Schick. Bechin. p. 37. quòd eadem ſæpe tautologicè repetuntur, quod in unius continui operis fragmentis vix probabile; concludit eſſe potiùs centonem ex pluribus collectum, quòd etiam confirmatur ex eo, quòd in multis eadem habeat cum Jonathane, & quòd nulla ſit auctoris mentio; unde putat Druſius, ad difficil. loca Num. cap. 25. Hieroſolymitanum idem eſſe cum illo, quod Jonathani affingitur, cui Jonathanis nomen (quod apud Judæos eſt ſacroſanctum) præfixerunt ad quæſtum faciendum. Hoc etiam textui non ita adſtrictum eſt, ut Onkeloſi, ſed ſæpe diſcurrit & potiùs Commentarius quàm Paraphraſis in multis videtur. Hiſtorias etiam quaſdam ſæpe illuſtrationis gratiâ inſertas habet, quæ in Scripturis non habentur, ſed probabile eſt ex antiquis traditionibus hauſtas, ut Gen. 1. 27. & 3. 9. 15. 18. 22. 24. Hoc verò multum differre à Babylonico teſtatur Elias Præfat. in Methurg. quod pluribus vocabulis barbaris ſcatet, Perſicis, Græcis, Latinis, &c. unde videtur eadem dialecto ſcriptum eſſe, quâ R. Jonathan. ſuum Talmud. Hieroſolymitanum exaravit, trecentis poſt excidium Templi & urbis annis, ut D. Buxt. in recenſ. operis Talmud. Dictum verò eſt Hieroſolymitanum, ut plerique opinantur, vel ab urbe, ex qua prodiit, vel ex dialecto, quâ conſcriptum eſt. Quo tempore verò vel à quo auctore ſcriptum ſit, apud Judæos eſt omnino incertum: ſic enim Elias loco citato; *Hieroſolymitanus interpres quiſnam fuerit nobis ignotum eſt; nam ipſe qui vertit Hagiographa, an diverſi fuerint homines diverſis temporibus.* Conjicit verò paulò ante, vel paulò poſt Talmud conſcriptum fuiſſe. Nic. Serarius in Proleg. ex nomine Hieroſolymitani colligit, Onkeloſi Targum fuiſſe Babylonicum, & ab hoc diſtinctum, ut Talmud Hieroſolymitanum à Babylonico: nullibi verò conſtat Onkeloſi vocari Babylonicum, vel Babyloniis Judæis magis in uſu fuiſſe, quàm Hieroſolymitanis; nec Hieroſolymitanum tam antiquum fuiſſe quàm Onkeloſi, vel in Synagogis publicè prælectum, quod de Onkeloſi plures affirmant. Etſi verò de authore nihil pro certo affirmarit, conjiciunt tamen plerique circa idem tempus ſcriptum eſſe, quo Talmud: dialectum enim eandem habet, quâ Talmud illud exaravit R. Jochanan, teſte Elia, ut ſupra. Buxtorf. Præf. in Lex. Chald. Syr. idem judicium facit de

illo

illo Jonathanis in Legem, & de Targum Hagiographorum, Megilloth, &c. cujus partem poſt Talmud factam arbitratur (quod ad minimum 500. poſt Chriſtum annis conſignatum eſt) Talmudis enim fit mentio Cant. 1. 2. & Thren. 2. 14. unde poſt Talmud ſcriptum eſſe clarum eſt: etiam dialectus impurior idem arguit ad Syro Hieroſolymitanam accedens.

14. Contra, pro antiquitate hujus Targum objici poteſt, multa in ipſo inveniri, quæ in Novo Teſtamento per Chriſtum & Apoſtolos iiſdem verbis proferuntur, unde inferunt in hoc Targum ſcripta fuiſſe, unde hauſerunt Chriſtus & Apoſtoli. Ita quidem Mayerus Phil. ſacra lib. 2. cap. 2. pag. 185.-200. &c. quibus idem reſponderi poteſt quod idem reſpondet ad Targum Jonath. in Pentateuch. de nominibus Jannes & Jambres pag 47. Hæc utroſque non aliunde habuiſſe quàm ex traditione vel vetuſtis Judæorum ſcriptis. Loca quæ adfert ſunt Luc. 6. 38. *Eadem quippe menſura quâ metimini, metientur aliis vobis*, quæ verba habentur in Targum Hieroſolymitano Gen. 38. 28. *Quâ menſurâ homo metitur, eadem metientur & alii*. Apoc. 20. 6, 14. legitur diſtinctio mortis in primam & ſecundam, quam Millenarii noſtri ad ipſorum phantaſmata detorquent; & eadem diſtinctio invenitur in Targum Hieroſolym. Deut. 33. 6. *Vivat Reuben in hoc ſeculo, & non moriatur morte ſecunda, qua morientur impii in ſeculo futuro*, ubi explicatur rectè quid ſit mors prima & ſecunda, Apoc. 1. 4. ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος· ex Exod. 3. 14. deſumpta eſt hæc Dei deſcriptio. Targum Jonath. Deut. 33 eadem verba Dei filio attribuit. Apoc. 5. 10. *Feciſti nos Deo noſtro Reges & Sacerdotes*, hæc deſumpta ſunt ex Targum Hieroſolymitano, Exod. 19. 6. Phraſes illæ ἔργον ἀγαθὸν, καὶ ἔργον καλὸν in Vet. Teſt. non habentur; in Novo Tit. 2. 14. & 3. 1. Epheſ. 2. 10. Act 9. 36. 1. Tim. 5. 10. Eadem phraſis in Jonath. & Hieroſolym. Geneſ. 4. 8. & cap. 6. Tandem Matth. 6. πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· Eadem verba habentur in Targum Hieroſolymitano, Deut. 32. 6. *Annon ipſe Pater veſter, qui in cœlis eſt*: unde concludit Dominum & Apoſtolos hæc ex Targum deprompſiſſe, ac in uſum ſuum tranſtuliſſe. Sed hæc quidem probant utilitatem hujus Targum ad explicandum loca iſta Scripturæ, non verò quòd Dominus & Apoſtoli ex Targum aliquo ea deſumpſerint: nam iſtorum nonnulla in Vet. Teſtamento extant, unde tam Targumiſtæ quàm Apoſtoli habere poterant. Quædam erant Proverbiales locutiones, quas ex vulgari uſu utrique in ſua ſcripta retulere; quædam, ut ipſe alibi, ex traditione vel libris Judæorum potuit habere Hieroſolymitanus, ut & Apoſtoli, ita ut neuter ex altero, ſed utrique ex eodem fonte hæc haurire poterant: unde idem pag. 113. *Dubitare quis poſſit an auctor iſtius Paraphraſeos ex ſcriptis Evangelicis, an verò Chriſtus & Apoſtoli ex vulgari loquendi modo iſta hauſerint, ac ſuo ſermoni inſeruerint*; Quòd verò affirmat Helvicus, non alio ſermonis genere uti hunc Paraphraſtem quàm reliqui, Onkelos ſcil. & Jonathan, hoc eſt contra omnium ſententiam qui facillimè deprehendunt, ex collatione harum Paraphraſium, differentiam inter eas immenſam: Onkeloſi enim & Jonathanis dictio eſt multò purior & ad Danielis & Eſræ ſtylum propius accedens, ſine tanta mixtura vocabulorum Barbarorum, Babylonicorum, Græcorum, Latinorum, Perſicorum, quæ in Hieroſol. conſpiciuntur, ut idem Elias loco citato, qui etiam in nomine Cepha obſervat in multis locis cum lingua Romana & Italica hoc Targum convenire, quæ apertè probant longo pòſt Chriſtum tempore exaratum eſſe, cùm ex variarum Gentium colluvie, quibus Judæi ſerviebant, eorúmque linguis compoſita ſit hujus Targum dialectus. Adferunt alii & aliud argumentum, quod poſt vaſtationem urbis & Templi factum ſit, quia Lev. 26. 24. fit mentio diræ illius famis in obſidione urbis, cùm matres liberorum ſuorum carnem comedebant: Etſi verò veriſſimum ſit longè poſt urbis excidium factum fuiſſe, hoc tamen argumentum, ut mihi videtur, illud non probat; verba enim ſunt, *Rebellârunt illi peccatores, qui occaſionem præbuerunt Patribus noſtris in Hieruſalem, ut comederent carnem filiorum ſuorum & filiarum ſuarum*: quæ verba intelligi poſſunt de obſidione Babylonica, cùm mulieres infantum tenerorum carnes comedebant, ut conqueritur Hier. in Thren. 2. 20. & 4. 10. nec neceſſariò ſunt intelligenda de obſidione Romanorum. Multò firmius hoc probatur ex Num. 24. 24. ubi verbum Hebræum *Chittim* exponit Hieroſ. interpres בלמברדיא *in Lombardia ex urbe magna*, ſcil. Roma, ubi per *Libardia* intelligi Lombardiam ſupra oſtendimus; Lombardi enim in Italia imperabant annis poſt Chriſtum 580. ut ſupra. Hoc itaque omiſſo, firmiſſimum mihi videtur illud à ſtylo ductum, qui in hoc Targum tantum differt ab illo Onkeloſi & Jonathanis, quantum Thomæ, Scoti, aliorúmque Scholaſticorum à Ciceronis vel Senecæ, vel Bartoli ac Baldi ab Ulpiani. Præter hoc Targum, de quo hactenus, aliud fuiſſe quod etiam Hieroſolymitanum dicebatur, colligit Helvicus ex fragmentis in Thoſophoth. in Gen. 48. 29. & 38. 25, 26. & 44. 18. Exod. 13. 17. & 14. 21. ut etiam ex quibuſdam locis quos allegat Kimchi in Michlol. Idem etiam Chriſt. Gerſon in Talm. parte 1. c. 30. eò quòd quædam à veteribus citantur ex Targ. Hieroſolymitano, quæ in hoc noſtro non occurrunt, quod & ex Elia clarum eſt, qui varia iſtiuſmodi producit. Rem extra controverſiam ponit editio Veneta hujus Targum, anno Judæorum 250. ubi in fine Geneſis & Deuteronomii, præter verſionem, quæ in noſtris extat, etiam aliud Targum affertur in verſus quoſdam. Ad Hagiographa etiam videtur Elias hoc Targum extendere in Thisbi nomine *Cepha*, ubi loca quædam profert ex Targum Pſalmorum & 5. libellorum, quod ille Hieroſolymitanum appellat. Gal. lib. 11. cap. 1. & lib. 3. cap 28. ait, *Hagiographorum Talmud vocari Hieroſolymitanum*, & Joſ. Scalig. Epiſt. 449. *Targum Job, Pſalmorum, & Proverbiorum ad Hieroſolymitanum refert*. Hoc verò videntur feciſſe, quòd eadem Dialecto, impura ſcil. Hieroſolymitana, conſcriptum ſit illud in Hagiographis, ut jam videbimus.

15. Poſt Pentateuchi & Prophetarum Paraphraſes pauca addenda de illa Hagiographorum, quæ communiter aſcribitur R. Joſe, ſive R. Joſepho, quem Cæcum ſive Luſcum fuiſſe tradunt, unde ejus verſio ab ipſo non

ſcripta, ſed orali traditione recitata erat, quam alii literis conſignârunt. Non deſunt tamen inter Judæos qui authorem dubium relinquunt. R. Azar. in Meor, etiamjim affirmat authorem ignotum eſſe. Elias Præfat. in Ham. dobitat an ſit Joſephus hic an alius dictus Aquila. De hoc etiam dubitant ſcriptores Chriſtiani; Helvicus dicit eſſe Joſephi vel Aquilæ; Schickardus Bechin. pag. 37. licèt vulgò ejus eſſe habeatur, dicit tamen de authore nondum certè conſtare. Sixtus Senenſis refert ad annum Chriſti 400. Buxtorſ. Præfat. Lex. Chaldæo-Syr. ait *ex hiſtoria Hebr. nil certum haberi, & authores varios fuiſſe ex ſtylo apparere, qui Onkelo & Jonath. longè poſteriores. Certè Targum Megilloth ſive 5. librorum, poſt 500. Chriſti annum compoſitum liquido conſtat, cum Cant. 1. 2. & 2. 19. expreſſam faciat mentionem ſex tractatus Miſchna & Talmud cum explicatione, quod ad minimum circa illud tempus conſignatum eſt. Addit vero linguæ Dialectum impuriorem ad Syro-Hieroſolymitanam accedentem novitatis illud arguere, & ut prolixior eſſe ſolet, ſic pluribus allegoriis refertus. In Cant. Eccleſ. & Eſther maximè vagatur, præſertim in Eſther, cujus alterum Targum (nam duo extant in Eſther) omnium recentiſſimum & fabulis refertum inſtar prolixi commentarii eſſe poſſit.* Mixtum verò eſſe hoc Targum Hagiograph. obſervant omnes ex variis peregrinis vocabulis, Græcis & Latinis cum Syris, unde ſæpe aqua hæret Rabbinorum doctiſſimis circa genuinam vocum quarundam ſignificationem, qui linguas illas non callent. Duplex etiam fuiſſe in Hagiographa Targum veriſimile eſt; nam præter hoc quod habemus, aliud fuiſſe quod Jonathani adſcribunt, quod adhoc lucem non vidit, ex iis quæ ſupra ex Elia, Zacutho, Galatino, & aliis produximus ſatis liquet. Præter hæc quæ enumeravimus, extant etiam in Bibliotheca Cantabrig. inter Erpenii libros, quos Academiæ donavit Dux Buckingamius, Biblia Hebraica, cum annotationibus marginalibus, in librum Pſalmorum, Job, Proverbiorum partem priorem, 1. Chron. uſque ad cap. 22. v. 6. ſcriptis ut ad finem notatur, anno Chriſti 1347. quando autem primùm confectæ, vel à quo authore, nondum mihi conſtat; ſerò admodum harum notitiam habui poſtquam Biblia noſtra abſolvimus, idcirco ſpecialem illarum deſcriptionem aliis relinquimus. Et hæc de Targum eorúmque auctoribus, quantum ex hiſtoria colligi poteſt, ſufficiant. De ſinceritate verò Targumim, eadem eſſe ſine ulla corruptione, niſi quæ ex temporum injuria & codicum varia lectione omnibus libris accidit, vel ex maxima diligentia, penè dixerim ſuperſtitione, Judæorum in libris ſuis ſacris (inter quos Targumim antiqua referunt) conſervandis, ſatis probatur, ad quas cauſas referendæ diſcrepantiæ, quæ inter Veneta, Regia, & & Baſileenſia exemplaria conſpiciuntur. Unum reſtat ſcrupulum de antiqoitate Onkeli & Jonathanis, quod eximendum eſt, ſcil. Quænam ſit cauſa cur apud omnes Eccleſiæ Patres, etiam Origenem, Hieronymum, & Epiphanium, qui Hebraicè doctiſſimi, & Judæorum monumenta optimè norant, altum ſit de his Chaldaicis Paraphraſibus ſilentium, cùm ex iis, antiquioribus præſertim, contra Judæos, quibuſcum acriter diſputârunt, argumenta valida pro religione Chriſtiana depromere, & propriis telis ipſos confodere poſſent, apud quos tamen Targumim nomen non invenitur. Certè verſiones iſtas antiqoiſſimas fuiſſe, & eorum tempore extitiſſe, ſaltem Onkeloſi & Jonathanis, negari non poteſt, cùm tantus ſit in omnibus Judæorum codicibus de iis conſenſus, nec credibile eſt, cùm Chaldaica lingua ipſis vernacula & familiaris fuerit, verſiones illas Chaldaicas eos neglexiſſe, & poſtea cùm nec Hebræam, nec Chaldaicam Vulgus intellexerit eaſdem procuraſſe & compilaſſe. Multùm miratur ergo Cl. Helvicus, unde erat quod apud Eccleſiæ proceres nulla de iis mentio uſlibi ſit; cauſas verò inter alias has fuiſſe liquet, quòd inter Judæos & Chriſtianos illorum temporom magnæ ſimultates ortæ, Judæis ubique in perſecutionem Chriſtianorum Ethnicos propellentibus donec ex Imperatorum ad Chriſtum converſione Chriſtiani ſuperiores evaſere, tantæ tamen animorum acerbitates exerſerint, ut patres Chriſtiani Judæorum libros abominarentur, pauci verò vel Hebræam vel Chaldaicam linguam multum curârunt, cum Nov. Teſt. haberent linguâ omnium notiſſimâ Græcâ conſcriptum, & Vet. Teſtamentum itidem Græcè & Hebraicè multis ſeculis antea à LXX. converſum, quod ab Apoſtolis receperunt, & magno honore proſequebantur: multi etiam ipſi textui Hebræo, quem in multis à Judæis malitioſè corruptum plerique putârunt, prætulere; perſecutionum etiam mole preſſi ſtudiis linguarum vacare non poterant, ſed quod maximè neceſſarium erat, unicè ſectabantur, ut maximos in pietate progreſſus facerent, cúmque (ut antea oſtendimus) habuêre ſcripturas in omnium ferè nationum linguas converſas, haud neceſſarium putârunt circa codices Judaicos operam impendere: toti erant in pietatis praxi promovenda, & ut mundo quaſi mortui, ſanctimoniâ & martyrii gloriâ fidem Chriſti confirmarent & dilatarent, animaſque Deo lucrarentur, ad quem finem Græcam, Latinam, aliáſque verſiones ſufficere arbitrabantur. Hebræam verò & Chaldaicam, quæ quaſi Judæis propria erant, neglexerunt.

De autoritate Paraphraſewn Chaldaicarum.

16. Apud Judæos æqualem habent cum textu Hebraico auctoritatem, præcipuè Onkeloſi & Jonathanis Paraphraſes, unde némo audet iis contradicere: quod inde patet, quòd tradunt Jonathanem ſuam expoſitionem accepiſſe à Prophetis Zach. Haggæo & Malachia; Onkeloſum à R. Eliezer & R. Jehoſua, qui eam à Prophetis habuerunt, Prophetæ verò eandem à Moſe in monte Sinai per traditionem ſeniorum derivârunt; ſic omnia ſua, etiam nugas & deliria, ad originem Divinam referunt, quò majorem iis venerationem concilient. De hoc ipſorum commento ſupra egimus, ubi ejus vanitatem oſtendimus. In hunc finem etiam miracula facta fuiſſe fingunt, dum ſcriberentur hæ Paraphraſes, maximè Jonathanis, quem omnibus præferunt. Scribunt enim quòd inter Hillelis diſcipulos 80. qui erant ut, ſuper eos Divinitas quieſceret, ut ſuper Moſen, triginta propter quos ſol ſtaret immobilis, ut ad imperium Joſuæ; & 20. reliqui mediocres, inter omnes vero maximus erat Jonathan, Talmud Bava Batra fol. 134.

&

& in Succa f. 28. Fingunt etiam cùm Targum conſcriberet ſi vel muſca chartæ inſideret, igne cœleſti conſumptam fuiſſe, charta intacta. Terram etiam Iſraelis commotam fuiſſe cùm ſcriberet ad uſque milliaria, Tract. Megill. cap. 1. fol. 31. vocem de cœlis auditam, dicentem, *Quis eſt iſte, qui ſecreta mea revelat filiis hominum?* tandem & Angelos è cœlo deſcendiſſe, ut auſcultarent dum ille Targum conficeret, Succa p. 28. Ex hiſce fabuloſis licèt, conſtat quantum tribuant Targum Jonathanis, nec multò minus attribuunt reliquis, ita ut quicquid ex Targum aliquo afferatur contra Judæos, illud non poſſint rejicere. At hiſce fabulis rejectis, certum eſt authoritatem habere humanam tantùm, cùm non ab hominibus Spir. S. afflatis facta ſint, ſed ſtudio & mediis ordinariis confecta, quo antiquiora tamen eò majorem habent authoritatem, quò recentiora eò minorem, cum fabulis & nugis Judaicis magis ſcateant. Si quis verò objiciat Rabbinos aliquando ab expoſitione Targumim diſcedere, & aliter loca quædam exponere: Reſpondendum, ipſos hoc non apertè facere, nec Targum erroris inſimulare, ſed alias probabiles expoſitiones adferre, quæ cum Targumica ſtare poſſunt; Pruritus etiam allegorizandi in Scriptura & varios ſenſus eliciendi & in ſenſum literalem alios ſuperinducendi in cauſa eſſe potuit. Quamnam verò apud Chriſtianos authoritatem habere debeant, ex ipſorum uſu, de quo proximè dicendum, parebit: ex ſe enim, quatenus à Judæis profecta, parum apud nos valere debent; ubi tamen cum Scriptura congruunt, & rectæ rationi non adverſantur, licèt à Judæis profecta, recipienda, nec propter ſcoriam admixtam aurum projiciendum, quicquid enim verum eſt, à Deo, qui ipſa eſt veritas, procedit. Non deſunt qui omnes Judæorum libros (utqui jurati Chriſti hoſtes) & hos inter reliquos damnant, ut prorſus inutiles, impios, & inter Chriſtianos non ferendos. At hoc de omnibus rectè non poteſt affirmari, cùm Jonathan ante Chriſti adventum ſcripſerit, & fortaſſe Onkelos, ut ex ſupra dictis probabile eſt: de reliquis verò temerarium judicium ferunt, ut de libris quos fortè nunquam legerunt, unde hoc obſervare licet, pleroſque qui durè judicant de Paraphraſibus, aliiſque Judæorum libris, in ipſis planè peregrinos eſſe; optimè enim ſcripſit Oratorum princeps. *Fœlices fore artes ſi de iis ſoli artifices judicarent*, optandúmque eſſet ut denuò la ſcientia ſcioli quicquam ſcriberent, ſed illi ſolum, qui tempus & operam in ea inſumpſerunt. Hieronymus, ut de ipſo loquitur Munſterus Præfat. Bibl. *Vir tantus & per orbem celebris, non dedignatus eſt rurſum fieri diſcipulus etiam eorum qui inimici erant crucis Chriſti, & nominis Chriſtiani.* Imò multum nobilitavit Dominus Targum, quod probant haud infimi Hebræo-critici, Helvicus, Mayerus, Schik. & alii, dum in cruce pendens verba ex Pſal. 22. non ſecundum textum Heb. ſed ex Targum recitavit, & ſacro ore ſuo conſecravit; nam non ex Heb. עזבתני ſed ex Chaldæo. שבקתני exclamavit, Math. 27. 46. Lectionem etiam ejus Sabbatinam putat Schick. Bechin. p. 21. quam in Synagoga habuit Luc. 4. nec Hebræo, nec Græco textui congruere, ſed potiùs Chaldæo, unde probabiliſſimum exiſtimat fuiſſe ex aliquo tunc extante & vulgo intelligibili Targum recitatam. Non tamen omnia in Targum approbanda, ſed triticum à Zizaniis, noxium à ſalutari diſcernendum, juxta illud Talmudicum, *Comede dactylum, ſed projice corticem foras.*

17. Primò itaque textui Hebræo teſtimonium ferunt, ejúſque integritatem confirmant Paraphraſes, præſertim antiquiores qui Hebræum κατὰ πόδα ſequuntur; ut Onkeloſi, & in pleriſque Jonathanis; maximè verò cùm etiam alias habeant antiquas Verſiones, ut Græcam Sept. Aquilæ, Theodotionis, Symmachi, Syriacam conſcientientes. Dubitari enim non poteſt Textum Hebræum incorruptum eſſe, & eundem olim fuiſſe qualem jam habemus, cùm antiquiſſimæ verſiones paulò antè vel non multòm poſt Chriſti tempora ſcriptæ eodem modo legerint prout nunc extat. Idcirco qui de Judæis clamant, quòd codices ſacros depravarunt, hoc argumento convincuntur. Etiam & illi, qui poſt Chriſti tempora dicunt Judæos ſuos codices depravâſſe, ex Chaldaica Paraphraſi, præſertim Onkeloſi, planè refutantur, quæ cum Hebræo textu ubique ferè concordat, ut in loco illo celebri de promiſſo ſemine Gen. 3. 15: Sunt qui in quæſtionem vocant textum Hebræum quaſi aliter olim hæc verba legerentur, ſcil. היא *illa*, gen. fœm. Hic vero pro textu Hebræo hodierno reſtantur Paraphraſes, Onkeli, Hieroſol. & illa Jonathani adſcripta, quæ omnes vel legunt הוא gen. maſc. cum Heb. ut Onkelos, vel ad *ſemen* verba referunt non ad *mulierem*. Pſal. 132. v. antepenult. Latina Vulgata legit, *viduam ejus benedicam*: in textu Hebræo eſt, *victum ejus benedicam*. Hic pro Hebræo judicium fert Chald. Paraph. dum Hebræum vocabulum צידה reddit per זוודהא *cibum*, cui conſentiunt Aquila & Symmachus. Hinc Paraphraſtem Chaldaicum loco antiquiſſimi exemplaris Hebraici eſſe poſſe ad veram lectionem in dubiis confirmandam dicit Lucas Brugenſis Tract. 1. de Chald. Paraphr. Exemplum profert ex 2. Sam. 7. 23. ubi LXX. legerunt אהלי vertunt enim σκηνώματα *tabernacula*, cùm per tranſpoſitionem unius literæ Codex Hebræus & Latinus interpres legunt אלהיו *deos*, quorum lectionem confirmat Chaldaica Paraphraſis, licèt LXX. in ſuo codice aliter legerint, nam nulla ratio dari poteſt cur redderent per σκηνώματα, niſi quod codex quem ſecuti ſunt haberet אהלי.

18. Secundò, in multis locis articulos fidei Chriſtianæ confirmant, & contra Judæos fortiſſima argumenta ſuppeditant, quòd ex alio fonte proficiſci non potuit, quàm quod ea ſcripſerant Paraphraſtæ, quæ habuerunt ex antiquis traditionum & expoſitionum reliquiis, quas ex Prophetis hauſerunt. *De Verbo Dei* per quem cuncta creata, &c. multa habent, quibus myſticè confirmatur Phraſis illa apud Johannem de τῷ λόγῳ & probatur ad Meſſiam ſive filium Dei deſignandum uſurpaſſe Evangeliſtam nomen, quod apud Judæos in familiari uſu ab antiquis receptum fuit, licèt omnibus haud ita probè intellectum *Verbo* attribuitur *Creatio*, Hieroſol. *Et creavit verbum Domini hominem*, Gen. 1. 27. In eodem Targum in unico verſiculo Gen. 3. 22. *Verbo* attribuitur *Creatio*, & *locutio*, & *unigenitum eſſe*; *Et dixit Verbum Adonai* ſive *Domini*; *ecce Adam quem creavi, unigenitus eſt in mundo, ſicut ego unigenitus ſum*

in cœlis excelſis. Deut. 32. 39. Jonathan, *Quando manifeſtabitur verbum Domini, ut redimat populum ſuum?* Gen. 19. 24. Sulphuris & ignis miſſio in Sodomam & Gomorrham aſcribitur *Verbo* Domini. *Demiſſa ſunt ſuper ipſo Sulphur & ignis à Verbo Domini de cœlo.* Sic Onkelos, *Et reverſum eſt verbum Domini.* ibid. Hieroſol. Gen. 5. 24. *Enoch ſubſtractus erat per Verbum coram Domino* Sic Hieroſol. Deut. 18. 19. *Verbum meum vindictam faciet de eo.* Sic Onkeloſ. & Jonathan. Infinita ſunt loca, ubi Verbo Dei multa adſcribuntur quaſi perſonæ diſtinctæ. De Chriſto ſive Meſſiæ perſona, adventu, officio multa clara teſtimonia habentur. Loca illa de Meſſia exponunt, quæ ad Chriſtum pertinent, licèt multùm laborent recentiores Rabbini eadem perverſa interpretatione detorquere. Vaticinium illud celebre Jacobi Gen. 49. 10. *Donec veniat Siloh,* reddunt, *Donec veniat Meſſiah,* Onkel. Jonathan. Hieroſ. nullum tamen non movent lapidem perfidi Rabbini, ut hoc non ad Meſſiam pertinere probent, unde in alios ſenſus trahunt. Joſ. Cæcus clarè veritatem vidit, dum Pſal. 45. in Paraph. Hagiographorum, de Meſſia totum exponit, quod Rabbini Joſepho cæciores de Salomone tantùm intelligi volunt, Pſal. 70. ita reddit idem. *Deus ſententiam judiciorum tuorum Regi Meſſiæ da, & juſtitiam tuam filio Davidis Regis.* Iſa. 7. 14. *Virgo concipiet,* vocem עלמא non depravat Jonathan, ut poſteriores Rabbini, ſed fideliter vertit, nomine ad formam Chaldaicam mutato עלמתא. Eſa. 9. 6. vaticinium illud Meſſiæ applicat Jonathan, *vocabitur nomen ejus admirabilis, conſiliarius, vir permanens in ſæculum, Meſſias.* Eſ. 52. à verſ. 13. ad finem cap. 53. idem diſertè de Meſſia interpretatur, ut Chriſtianum fuiſſe ante Chriſti manifeſtationem quis diceret; *Ecce proſperabitur ſervus meus Meſſias, exaltabitur & augeſcet,* &c. ubi planè recentiorum Judæorum commenta confutantur, qui hic fingunt Prophetam de ſe ipſo, vel de populo Judaico loqui. Multa talia proferri poſſunt, quibus Judæorum ora obturantur, qui loca iſta, quæ ab ipſorum Doctoribus de Meſſia explicantur, & nemini niſi Chriſto Jeſu Domino noſtro quadrare poſſunt, in quo impleta ſunt, aliter detorquent, contra celebres ipſorum Targumiſtas, quorum tamen verſiones aliàs Sacræ Scripturæ æquant.

19. Tertio in textibus difficilibus, locis obſcuris, & vocabulis inuſitatis multum lucis afferunt, dum ritus, conſuetudines, hiſtorias, vocabulorum ſignificationem genuinam, ſenſúmque literalem explicant, quæ ipſis ex majorum traditione accepta melius quàm nobis nota erant: unde fatetur Serarius in hoc utiles eſſe ad Scripturæ interpretationem, quod ingenii bonitate vel majorum traditione quædam ad rituum, qui nobis ignoti, & in vetere Synagoga uſurpati erant, explicationem afferunt. In vocabulis etiam inſuetis multùm faciunt ipſorum interpretationes, qui propiores erant temporibus quando lingua ipſis fuit vernacula, unde ſæpe talia fœliciter explicârunt, Job. 33. 25. vox רטפש variè à variis exprimitur, optimè verò reddit Chald. Paraph. per אתקליש *Iskeliſ attenuata eſt,* quod confirmat Vulgat. Lat. ubi redditur, *conſumpta eſt* Exod. 4. 25. *Sponſus ſanguinum,* exponit clarè Onkelos, *Niſi ſanguis circumciſionis hujus* (fuſus fuiſſet) *condemnatus* eſſet ſponſus *ad mortem:* ſic vocavit ipſum *virum ſanguinum,* non quod ſanguinolentus erat, ſed quia per ſanguinem ſervatus eſt, Gen. 30. 14. *Invenit* in agro דודאי *Dudaim.* Quid per iſtud intelligitur multum diſcrepant interpretes. Chald. Jonathan & Onkelos reddunt יברוחין quos ex Arabica lingua & Rabbinis *mandragoras* ſignificare probant; hanc verò interpretationem confirmant LXX. qui reddunt μῆλα μανδραγορῶν. Gen. 41. 43. *Clamaverunt ante eum* אברך Mulmm ſudant Interpretes de ſignificatione. Onkeloſ. Jon. & Hieroſ. reddunt, *Pater Regis,* ab אב *Pater* & רך Syriacè *Rex,* quam interpretationem confirmant verba Joſephi, Gen. 45. 8. Arab. duplex Erp. Pentateuchus & Saadiæ. Ibid. v. 45. *vocavit eum* צפנת פענח vox Ægyptiaca plurimis videtur, LXX. retinent vocem Ægyptiam. Chald verò, Jonath. & Onkelos reddunt, *Arcanorum revelatorem,* vel *virum cui arcana revelata ſunt:* quæ explicatio pleriſque doctoribus hodie probatur. Vide Mayer Philol. Sacr. Kirch. Prod. &c. p. 125. Boch. parte 1. lib. 2. cap. 15.

20. His itaque perpenſis, nemo nobis vitio vertet quòd Chaldæas Paraph. in Bibliis noſtris retinuimus, ſecuti exempla Editionum celebrium, Complutenſis, Venetæ, Baſileenſis, Regiæ, & Pariſienſis. Cùm verò reliquis accuratior ſit Baſileenſis, opera Cl. Buxtorfii tum in punctatione, tum quod quæ in aliis editionibus reſecantur, hic ex MSS. antiquis reſtituuntur, illam per cæteris ſecuti ſumus: Verſionem verò Latinam, quæ in Regiis primò, poſtea in Pariſienſi excuſa, cùm non exactè Chaldæo textui reſpondeat, in multis ad Chaldæum aptius exprimendum emendavimus, maximè verò poſt Pentateuchum, cùm diſcrepantia iſta verſione Lat. à Chaldæo in Regiis non niſi poſt impreſſum Pentateuchum à nobis obſervata ſit. Ubi tamen Regia & Baſileenſia Exemplaria variant, Verſionem Latinam alio Charactere diſtinctam notavimus. Jonathanis verò, & Hieroſolymitana, quarum prima Latinè hactenus non extitit, nunc primum Latio donata prodit. Hieroſolymitanæ etiam, licèt à Taylero nuper Latinè edita ſit, cùm tamen multis erroribus ſcateat ejus verſio, aliam magis accuratam dedimus, quod qui ejus verſionem cum noſtra contulerint, facilè deprehendent: ut etiam quot mendæ, quæ in aliis editionibus Chaldaicis Jonathanis & Targum Hieroſol. ubique occurrunt, in noſtra magno labore & ſtudio ſublatæ, ipſæque integritati ſuæ reſtitutæ ſint.

PRO-

PROLEGOMENON XIII.

De

LINGUA SYRIACA, ET SCRIPTURÆ VERSIONIBUS SYRIACIS

1. De Syria & Aſſyria nomine. 2. De lingua Syriaca & ejus variis nominibus. Chriſtianis Orientalibus in ſacris propriam eſſe. Ex Hebraica & Chaldaica mixtam. Argumentis G. Amyra reſpondetur. 3. Triplex Chaldaica Linguæ Dialectus; Babylonica, Hieroſolymitana, Antiochena ſive Maronitica. 4. Antiochenam ſive Syriacam & Chaldaicam unam eſſe eandémque linguam. 5. An Syriaca Chriſto vernacula fuerit, Chriſtum non uſum fuiſſe lingua Syriaco-Antiochena, ſed Targumica, vel Syriaco Hieroſolymitana, quæ ipſi erat vernacula. 6. Evangelium S. Matthæi, & Epiſtolam ad Hebræos ſcripta fuiſſe non lingua Hebraica, ſed Syriaca vel Syro Chaldaa. 7. De charactere Antiocheno. Cur diverſus ſit ab Hieroſolymitano. 8. De Utilitate linguæ Syriacæ: De verſione Syriaca N. Teſt. De Pſalterio Syriaco Erpenii & Gabr. Sionitæ. 9. De Vet. Teſt. Syriaco à Gabr. Sionita primum punctato & in Heptaplis Pariſienſ. impreſſo. 10. Syros antiquitus puncta vocalia non habuiſſe. 11. De alia verſione Syriaca recentiore, ante annos tamen 1000. facta. 12. De Epiſtolis Canonicis. 13. De Apocalypſi, quæ in antiqua & ſimplici editione non extarunt. 14. De Evangelio Hebraico S. Matthæi. 15. Verſionem Vet. Teſt Syriacam non factam fuiſſe ante tempora Chriſti. Quando facta ſit? 16. Prope Apoſtolorum tempora factam fuiſſe Syriacam utriuſque Teſt. Verſionem. 18. De uſu generali verſionis Syriacæ apud Orientales. 19. De uſu linguæ Syriacæ & verſionum Syriacarum.

1. SYria & Aſſyria, licèt diverſam ſortiantur vocis originem, ſæpe tamen apud Auctores pro una eadémque habentur, eaſdémque Regiones ſuo ambitu comprehendunt: Syrorum enim nomen quod primum Phœnicibus à Tyro ipſorum metropoli nomine deducto proprium erat, poſtea gentibus circumvicinis factum eſt commune: Tyrum enim Hebræi צור *ſor* vel *ſur* appellant, unde *ſurim* vel *ſorim*, qui idem cum Σύροις. Ex *ſorim* autem, annotante Bocharto, præfixo articulo, fit הצורים *Haſſorim*, 1. Chron. 22. 4. Nehem. 13. 10. quo nomine ſæpius Tyrios vel Phœnices deſignant auctores veteres. Aſſyrii verò planè diverſi ab his: nam ab Aſſur ſunt אשורים *Aſſyrii* trans Euphratem & Tygrin, qui & primo Aſſures, quorum nomen omnibus ſub imperio Aſſyriorum olim erat commune, unde apud multos veterum Syrorum & Aſſyriorum nomina eadem, ut apud Juſt. lib. 1. Strabonem lib. 2. & 16. & alios quos adfert vir doctiſſimus. At uſus tandem invaluit ut in Syros & Aſſyrios imperium diviſum eſſet, Aſſyriorum nomine iis, qui trans Euphratem erant appropriato, Syrorum verò reliquis à Phœnice ad Euphratem, unde Heſychius Syriam vocat terram, quæ eſt à Phœnice Babylonem uſque. Ante diviſionem Imperii in Aſſyrios & Syros, ab Aram Semi filio dicti erant Syri Arameí; ſic enim Joſephus, Ἀραμαίους ἔσχεν οὓς Ἕλληνες Σύρους προσαγορεύουσι. & Strabo lib. 16. οἱ Ἕλληνες Ἀραμαίους ἐκάλουν ἢ Ἀρίμους, *Græci vocabant Syros Aramæos*, Syri etiam ſe hodie Aramæos vocant. Hoc etiam nomen apud ipſos deſiiſſe poſtea ex hac cauſa quidam conjiciunt, quòd nomen Aramæi pro Gentili Idololatra uſurpatum fuit, ut in Gemara Talmud Babylonici de Idololatria, ubi Samaritanus ſive Cuthæus medius ponitur inter Judæum & Aramæum i. Idololatram Gentilem. Sic apud Onkel. Levit. 25. 47. Aramæus ponitur pro idololatra, & Nov. Teſt. Syriaco Gal. 2. 14. & 3. 2. pro *Gentili* & *Græco* legimus *Aramæum*. Hoc verò inde erat, quòd primi Idololatræ, quorum Scriptura meminit, ſcil. Cham. Nachor & Laban Joſ. 24. 2. Gen. 31. 19. erant patriâ Aramæi.

2. Quicquid autem ſit de regionum nominibus, ubi hæc lingua vigebat, de lingua ipſa certum eſt eam olim variis temporibus varia nomina habuiſſe: dicta eſt enim Chaldaica, Babylonica, Aramæa, Syriaca, Aſſyriaca, imò & Hebræa, ut ſupra indicavimus Proleg. præcedente. Specialiter verò Syriaca hodie appellatur lingua ſive dialectus illa, in qua extant antiquiſſimæ Veteris & Novi Teſtamenti verſiones apud Chriſtianos Orientales, quæ eò quòd Antiochiæ in uſu erat, ubi primum nomen Chriſtianorum, ubi etiam erectus eſt Patriarchatus diu ante Concilium Nicænum, per cujus Eccleſias in ſacris in uſu frequentiori erat, dialectus inde Antiochena dicebatur, ut & Comagena, à Comagene ultima Syriæ regione, & Maronitica à Maronitis, qui habitant in pagis Montis Libani & in oppidis Syriæ minoribus, qui etiam Sacra ſua in hac lingua etiamnum celebrant. Dicuntur autem Maronitæ à Marone Abbate viro ſanctiſſimo, de quo vide Præfat. ad Liturgiam Maronitarum, & Sionitæ Præf. ad Pſalterium Syriacum, Breevv. c. 25 p. 175. & è contra Joh. Morin. de Ordinatione apud Maronitas. Pontifici & Eccleſiæ Romanæ reconciliati ſunt Guilelmo Tyro Archiepiſcopatum adminiſtrante anno Chriſti 1182. Hodie Collegium habent Romæ Maronitarum à Greg. 13. fundatum, quod inſtar ſeminarii eſt, unde Sacerdotes & Epiſcopi in pa-

triam mittuntur. Collegium reditibus auxit Sixtus 5. Aderat eorum legatus concilio Lateran. ſub Innocentio tertio, ubi fidem Eccleſiæ Romanæ edoctus, ad ſuos rediit, perſtiterùntque in fide immobiles, licèt ſub infidelibus degant, quibus tributum ſolvendo libertatem religionis redimunt. Chriſtiani per Orientem hanc linguam quaſi ſibi propriam fecerunt, lectiones ſuas Bibliorum & officia divina ſive Liturgiam tum Commentarios ſive expoſitiones Scripturarum in eadem exprimendo. Chaldaicam ſive Aramicam ſive Syriacam, eandem olim fuiſſe & ab Hebraica diverſam conſtat tum ex illa nomenclatura loci per Labanem Syrum Gen. 31. 47. tum ex 2. Reg. 18. 26. & Eſa. 36. 11. ubi lingua Chaldæorum & Aſſyriorum vocatur Syriaca, & ab Hebræa aliam fuiſſe liquet, cùm populus Judaicus eam non intelligeret; tum ex Daniel 2. 4. Ubi Chaldæi dicuntur Regem allocuti ארמית *Aramice*, id eſt Syriace, ut plerique reddunt, & pueri Judæorum mandato Regis edocti ſunt linguam Chaldaicam. An verò eadem fuerit antiqua Syriaca cum ea, quam hodie Syriacam vocamus, quamque vocat Georg. Amyra Syriacam reformatam, Prælud. Gram. Syr. controvertitur. Communis eſt ſententia Judæos poſt captivitatem reduces, linguæ Hebraicæ oblitos, Chaldaicam ex Babylona ubi 70. annos ſerviebant in patriam intuliſſe, cùmque ex reliquiis linguæ olim vernaculæ Hebrææ propius acceſſerit eorum ſermo, quàm eorum qui puram loquuti ſint Chaldaicam, inde natam tertiam ex utriſque mixtam, quæ Syriaca ſpecialiter dicta erat. Hoc verò negat G. Amyra prælud. dicto, & affirmat falſiſſimum eſſe Syriacam ex Chaldaica & Hebraica mixtam eſſe, rationes verò quas adfert aliud nihil probant, quàm Syriacam antiquam, ſcil. tempore Labanis & Hezechiæ, & ante captivitatem eandem fuiſſe cum Chaldaica, quòd à nemine negatur. Syriacam verò Hieroſolymitanam, ut & Antiochenam eandem cum Chaldaica eſſe quoad eſſentiam, ut ipſe loquitur, & accidentaliter tantùm ab ea differre, ut in vocum terminationibus & flexione, aliiſque minutis negari non poteſt. Veriſſimum itaque eſt Chaldaicam & Syriacam unam & eandem eſſe linguam, & utroque nomine linguam utramque appellatam fuiſſe, longe ante Chaldæorum captivitatem, ideóque Syriacam non ortam eſſe poſt ipſorum reditum ex mixtura Chaldææ & Hebrææ. nec Syriacæ nomen Judæorum linguæ propriam fuiſſe poſt reditum, ſed Chaldaicæ vel Syriacæ nomen generaliter tam Babyloniorum quàm Judæorum linguæ adhibitum fuiſſe. Erat tamen lingua reducum Judæorum licèt Chaldaica tamen Hebraicæ ſimilior, quàm pura Chaldaica Babylonica, unde & Hebraica in Nov. Teſt. vocatur, etiamſi Chaldaica eſſet, & poſtea vocabulis multis Arabicis, Græcis, Romanis, aliiſque exoticis mixta & contaminata. Hinc etiam eſt, quòd Paraphraſes lingua Hieroſolymitana ſive Judaica extantes vocantur Chaldaicæ.

3. Dialectus tamen Chaldaica, quæ Antiochiæ & partibus vicinis in uſu erat, ſpecialiter Syriaca vocata eſt, unde communiter etiam verſiones Scripturæ, quæ apud Chriſtianos Antiochenos habentur, Syriacæ dicuntur. Triplicem enim conſtituunt Chaldaicæ vel Syriacæ linguæ Dialectum. 1. Babylonicam omnium puriſſimam, in qua edoctus erat Daniel, item Eſdras, qui capita quædam in ſuis libris ſtylo hoc puriſſimo exarata reliquerunt. Fundamentum enim, ut loquitur Buxt. ad Gram. Chald. Syriacam, hujus linguæ ponendum in Daniele & Eſdra; *In his enim puriſſimus & elegantiſſimus linguæ nitor ut tunc in florentiſſimo Babylonico regno excolebatur, vividè perſpicitur.* 2. Hieroſolymitanam ſive Judaicam, qua Judæi reduces uſi ſunt, quæ Hieroſolymitana dicta eſt ab urbe Regionis Metropoli; hæc multò purior erat Eſdræ temporibus, licèt Hebraicæ attemperata, poſtea ex variarum nationum, quibus ſerviebant Judæi confluxu, magis mixta & corrupta & à pura Chaldaica magis paulatim deflexit. Hæc erat Chriſti & Apoſtolorum vernacula. Hujus etiam variæ erant Dialecti eodem tempore, & ſingulis ſæculis varii puritatis vel impuritatis gradus: nam progreſſu temporis magis ſemper inquinata fuit. Dialectus erant variæ, nam Galilæana ab Hieroſolymitana diſcrepabat, unde ex Petri ſermone colligebant ipſum eſſe Galilæum, magis enim rudis & aggreſtis erat ſermo Galilæus, ut ſcribit doctiſſ. Buxtorf. Lex. Chald. Talmud. Rabb. voce גליל. In Hieroſolymitana etiam varii erant gradus, ut ex Onkeloſi & Jonathanis verſionibus liquet, quæ multò puriores quàm Hieroſolymitana, vel Targum Hagiographorum; Talmud etiam Babylonicum à Judæis Babylonicis compoſitum non ita corruptum, ut Hieroſolymitanum vel Rabbinorum poſteriorum ſcripta.

4 Tertiam Antiochenam, Comagenam vel Maroniticam, quam Chriſtiani ſibi quaſi propriam fecerunt, ut ſupra innuimus, quæ licèt Syriacæ nomen ſpecialiter obtinuerit, eadem tamen eſt lingua cum priori, à qua dialecto tantùm differt, unde etiam eſt, quòd Palæſtinam & Antiochenam ſub una eadémque dialecto complectatur Gregorius Abul Faraius apud D. Pocock. in notis ad Hiſtoriam Arabicam pag. 360. &c. *diſtinguitur* (lingua Syriaca) *in tres dialectos, quarum elegantiſſima eſt Aramæa, quæ eſt lingua incolarum Roha & Harran & Syriæ exterioris; proxima illi eſt Palæſtina, quæ eſt ea, quâ utuntur Damaſci & montis Libani, & reliquæ Syriæ interioris incolæ: at omnium impuriſſima Chaldaica Nabatæa, quæ eſt dialectus populi montium Aſſyriæ & pagorum Eracæ.* Ubi videmus ſub Dialecto Palæſtinorum, etiam locorum adjacentium, Antiochenam, Damaſcenam, & Maronitarum in monte Libano comprehenſam, quaſi unam haberent omnes dialectum, licèt inter illas diſcrimen aliquod ſit. Syriacam itaque ſpecialiter dictam & Chaldaicam unam & eandem linguam eſſe ſatis conſtat, de qua cùm multos harum rerum peritiſſimos producere liceat, unicum tantum adferam, virum merito ſuo in linguarum Orientalium cognitione celebrem Lud. de Dieu, cujus verba aſcribere placuit Præfat. in comparat. trium linguarum, *Chaldaicam vóco quæ in Daniele, Eſra, & Targum Jonathanis, Onkeli & Joſephi Cæci continetur. A Syriaca eam diſtinguo, quia ſic ab aliis fieri ſolet, & non rarò phraſi & flectione ab ea differt alioqui eandem eſſe linguam fateor Chaldaicam & Syriacam, quemodo & Dan. 2. 4. Chaldæi dicuntur Regem* ארמית

id

id eſt Syriacè alloquutus, nec differat quicquam ab illa, niſi Judæi inter quos Daniel & Eſias, in Babyloniam traducti de ſua lingua Chaldaica miſcuiſſent. Inde dialectus lingua Syriaca nata eſt, quam Chaldaicam dicimus, quia in Chaldæa nata, & inde Judæis reducibus in Palæſtinam tranſvecta. Sed & hæc dialectus minus à Syriaca differret ſi punctatoribus placuiſſet, ſi enim pro מַלְכְּהוֹן *punctes* מַלְכְּהוֹן *rex eorum.* pro מַלְכְּכוֹן מַלְכְּכוֹן *rex veſter, pro* מַלְכוֹהִי מַלְכוֹהִי *reges ejus, purè erunt Syriaca.* מַלְכֵּיה *in Targum eſt rex ejus viri, ubi Jod, cùm ſolæ conſonantes ſcriberentur, notabat ſolummodo vocalem Iſeri, quod ſi appoſitis vocalibus removeas, Jod, & ſcribas* מַלְכֵּה *jam verè Syriacum eſt, alioqui* מַלְכֵיה *ſignificat reges ejus, fœm. quomodo ſi punctes* בְּרַגְלַיהּ *pedibus ſuis, Dan. 7. 7. purè habes Syriacum; jam autem punctatur* בְּרַגְלַיהּ *& Maſorethæ volunt* י *redundare, tum multum differt à Syriaco: Sic in verbis ſi pro* פִּקְּדַת *legas* פְּקַדַת *præcepit illa, pro* פִּקְּדִית פִּקְּדֵת *præcepi ego, pro* אוֹתִב *vocavit, pro* מוֹתְבָא מוֹתְבָא *ſedes, ſic cum literis ſervilibus, pro* לֶאֱלָהָא לֶאֱלָהָא *Deo, pro* וּבְיוֹמֵיהוֹן *& in diebus illorum, pro* וּמֵהוֹמָן וּמְהֵימַן*, & fidus certè rurſus habes Syriaca: talia infinita ſunt.* Poſtea addit, *quod licèt in Chaldaicis punctandi ratione, quæ vulgò uſitata eſt, præſertim quæ à doctiſſ. Buxtorf. Patre adhibita eſt, ſequatur; palàm tamen profitetur, vix quicquam in ea certum eſſe, & arbitrarium eſſe potius, atque ab Europæorum arbitrio magis, quàm à certa ratione petitum.*

5. An verò Chriſto & Apoſtolis vernacula fuerit lingua Syriaca à quibuſdam quæritur. Widmanſtadius qui primus in Europa Nov. Teſt. Syriacum edidit, Præfat. dicit, *Hanc linguam Redemptoris noſtri ortu, educatione, doctrina, miraculis, corporis & ſanguinis ſui confectione Eucharistica, ac patris etiam æterni voce bis cælo ad eum emiſſa conſecratam, & hac lingua ſcriptam eſſe antiquam verſionem, quam ipſe edidit,* quamque in Bibliis noſtris com veteri Teſt. Syriaco nos edimus. Cujus ſententiæ plerique ſuffragantur, Maſius, Bodeſianus, Troſtius, Tremelius, Buxtorfius; &c. Non deſunt tamen qui contendunt Syriacam verſionem non eſſe in illa lingua conſcriptam, quæ Domino Salvatori vernacula fuit, vel ſaltem poſterioribus temporibus illam factam fuiſſe, poſtquam mutata eſſet lingua illa Judæorum quæ Chriſti tempore erat vernacula. ſic doctiſſ. nuſter Breervvodus de linguis & Religione cap. 10. Baith. Mayerus Philol. ſacra lib. 1. cap. 2. & lib. 2. cap. 2. Probat verò ille ex vocibus Syriacis ab Evangeliſtis retentis, quas notârunt Hieronymus & alii, quæ ab iis, quæ in Teſt. Syriaco habentur differunt, vel conſonis quibuſdam, vel vocalibus, vel utriſque, ut ex ſequentibus liquet, μαμμωνᾶ Marc. 7. 24. Syr. *Mamuna.* γαββαθᾶ Joh. 19. 13 *Gephiptho.* γολγοθᾶ Matth. 27. 23. *Gogaltho.* Ἀκέλδαμα Act. 1. 19. *Chakaldemo.* μαρανάθα 1. Cor. 16. 22. *Moraneto.* Mayerus etiam eodem argumento utitur ex vocibus iſtis deducto, ut & ex nominibus propriis Ἰωσαφάτ Matth 1. 8. Ἰωσήφ, Ἰωσίας v. 10 Ἰωράμ v. 8. pro quibus Syrus habet *Jauſeph, Juſaphat, Juſia, Juram*; Syri enim vocali (*o*) carent, & pro eo utuntur (*u*) vel (*au*:) Chaldæi vero non aliter ac Hebræi יוֹסֵף *Joſeph* dicunt, & ſic in cæteris, ut ex Targumim apparet. Ex quibus infert Dialectum illam Comagenam, quæ κατ᾽ ἐξοχὴν Syriaca dicitur tempore Chriſti non fuiſſe vernaculam, ſed potiùs illam Chaldaicam, qua Onkelos & Jonathan ſuas Paraphraſes exararunt. Joſ. Scaliger Epiſt. lib. 4. Epiſt. 449. de hiſce ſic ſcribit; *Lingua Syriaca tam pro genere uſurpatur, quàm pro ſpecie (nam Chaldaica & Syriaca unius Syriacæ linguæ nomine comprehenduntur, ut apud Juriſconſultos Adoptio comprehendit ſpecies. Arrogationem & Adoptionem, Cognatio Agnationem & Cognationem) Igitur lingua Syriaca non ſolum dicitur ea, qua Syri, ſed etiam qua Chaldæi uſi ſunt, & in genere Judæis lingua dicitur Aram. ... Syriaſmi multæ fuerunt propagines, ſed illa omnium nobiliſſima Syriaca Dialectus, quâ Vet. & Nov Teſt. conſcriptum eſt, qua & elegantiſſima & puriſſima Tempore Chriſti ea in tractibus, Antiochia, Cœl Syria & Meſopotamia in uſu erat. In Galilea alia Dialectus, & in aliis partibus alia, quæ omnes uno nomine Aram comprehenduntur. Qui Apoſtolos eâ uſos dicunt, falluntur. Apoſtoli ad Judæos verba cum faciunt. Judaico Syriaſmo, ad alias gentes alia Dialecto utebantur nam lingua Chriſti Galilæa non eadem cum ea, quâ Maronitarum & Neſtorianorum libri hactenus conſcripti ſunt.* Certè quo ſermone conſcriptæ erant Paraphraſes Onkeli & Jonathanis, idem fuit Judæis vernaculus Chriſti tempore. Hæ verò ſtylo Chaldæo-Syro ſunt contextæ, ergò hic fuit Judæis vernaculus. Jonathan enim erat Hillelis diſcipulus, qui floruit tempore Hyrcani & Herodis magni, Onkelos tempore ejuſdem Hillelis factus erat Proſelytus, ut ſupra oſtendimus. Paulò itaque ante Chriſti tempora ſcripſerunt hi duo Paraphraſtæ, eo ſeculo quo Phariſæorum ſectæ principes pro Hillel & Samma floruerunt, qui, ut teſtatur Hieronymus Epiſt. 8. *per traditiones ſuas, & δευτερώσεις Legis præcepta diſſipabant & maculabant.* Chriſtum enim conſtat in Cruce verba ex Pſal. 22. non ut in Syriaca Nov. Teſt. verſione extant, nec ut in Hebræo textu (ut Eraſmus & Beza exiſtimarunt) nec ut in Joſ. Cæci Targ. quod hodie in Pſalmos extat protuliſſe, ſed ſermone Hieroſolymitano, qui in Vulgari uſu fuit. Verba enim ita in Syra verſione exprimuntur ܐܝܠ ܐܝܠ ܠܡܢܐ ܫܒܩܬܢܝ. In Paraphraſte Chaldæo אֵלִי אֵלִי מְטוּל שְׁבַקְתָּנִי. In Hebræo autem אֵלִי אֵלִי לָמָה עֲזַבְתָּנִי Reſtat itaque ut lingua vulgari ſcripta fuerint. Hic verò non poſſum non aſcribere magni Grotii verba in Matth. 27. 46. & Marc. 15. 34. de verbis hiſce Chriſti, & quâ dialecto dicta erant. *Ex hac,* inquit, *& aliunde colligitur Chriſtum neque veteri uſum Hebræorum ſermone, neque Syriaco, ſed mixta dialecto, quæ tum in Judæa vigebat. Ea lingua quædam retinebat avitæ pronunciationis ut* ἠλί, אֵלִי, *pro quo Syri dicere ſolent* אֱלָהִי. *Quædam cum Syris habebat communia ut* שְׁבַק *pro* עֲזַב. *Eli à Chriſto pronunciatum ipſe ſonus* ad

ad Eliam proximè accedens evincit. Quare mihi perſuadeo in Syriaca verſione tum hic tum apud Marcum tranſpoſitas literas, & quòd אלי *ſcriptum fuerat mutatum in* איל*, inde nato errore quòd* אלי *Syris eſſet incognita, quidam autem Syrorum deum* איל *appellarent;* ἶλον *ſcribebat Philo Biblius ex Sanchoniathone. Sic apud Ezekielem, qui interdum* Χαλδαΐζει. *31. 2. ubi nunc* אל *legimus libri Orientales Judæorum habebant* איל*, & ubi nunc eſt* אלי*, Ezek. 32. 21. iidem codices habebant* אילי*. Enimverò, ut dixi, à Syro non* איל *ſcriptum ſed aut* אלי *aut certè* אילי *indicio eſt ipſius interpretatio, quæ ſubjungitur apud Marcum, quæ eſt* אלהי *cum affixo primæ perſonæ. Marcum autem non* ἠλὶ *ſcripſiſſe liquet, ſed* ἐλωΐ*, quod quidem cum* ἠλὶ *prout citat Euſebius, itaut omnia exemplaria non habuerint* ἐλωΐ*. Et licèt apud Syrum Marc. 15. 34. ſit* איל איל *haud dubium literas tranſpoſita ſunt, cùm ſcribendum fuerit,* אלי אלי*. Quòd autem in tam multa exemplaria* ἐλωΐ *hoc loco penetraverit inde profectum arbitror, quòd ſicut Lucæ Evangelium initiò maximè celebratum eſt per Eccleſias à Paulo fundatas, ita Marci per omnem Babylonicam* διαεπαρχίαν *cui Petrus præfuerat, ac proinde deſcriptum ab hominibus Syrum ſermonem callentibus, quibus notius erat* אלהי *quam* ܐܠܗܝ*. Quod autem Latina quædam exemplaria hoc loco pro* lamma ſabactani *habuerunt verba Hebraica* lamma azabtani*, ſi quid rectè judico ab Hieronymi eſt manu, qui ipſa Pſalmi verba hic ponenda exiſtimavit.* Hactenus Grotius. Ex his viri longè doctiſſimi verbis colligitur Chriſtum non uſum eſſe idiomate Antiocheno, quod ſtrictè Syriacum vocatur, nec Hebræo puro, quod multis antea ſeculis vernaculum eſſe deſierat, ſed lingua vulgari; quæ Chaldaica & Hebraica quædam verba mixta habuit, quod & olim ſentiebat Epiphanius Hæreſ. 69. dum ſcribit *Chriſtum partim Hebraicè, partim Syriacè iſta verba protuliſſe.* Tota autem controverſia facilè dirimi poteſt concedendo dialectum Antiochenam, quæ Syriacæ nomen κατ᾽ ἐξοχὴν jam obtinuit, & in qua ſcripta eſt verſio Syriaca Chriſtum uſum non fuiſſe, ſed Targumica ſive Chaldæo-Hieroſolymitana, quæ tamen cum eadem eſſet lingua cum Syriaca, ut omnes uno ore affirmant, veriſſimè dici poſſit Chriſto linguam Syriacam vernaculam fuiſſe, eámque ſacro ore conſecrâſſe; cùm tam Antiochenum, quàm Hieroſolymitanum idioma eſſet Chaldaicum ſive Syriacum, ut qui Atticè vel Jonicè ſcripſerunt dici poſſint Græcè ſcripſiſſe, eò quòd utraque dialectus ſit Græca. Plura qui volet legat Geor. Amyræ præludium 3. Grammat. Syr.

6. Licèt verò ex dictis ſatis conſtet linguam Judaicam tempore Chriſti Syro-Chaldâicam fuiſſe, & ex Hebræa & Chaldæa mixtam, non verò purè Hebraicam, quum tamen S. Matthæi Evangelium & ad Hebræos Epiſtolam primò Hebraicè conſcripta fuiſſe teſtentur Veteres, & ſæpius in Novo Teſtamento verba quædam occurrant, quæ ex Hebraico reddere videntur Evangeliſtæ, quaſi Hebraica fuiſſet tunc temporis iis vernacula, & Paulus allocutus eſſe dicitur Judæos ſeditioſos linguâ Hebraicâ Act. 21. pauca quædam adjicienda ſunt. Scribit enim Hieron. Catal. Script. Eccl. cap. 17. Hieronymum dubitaſſe an illud Matthæi Hebræum *Matthæum Evangelium Chriſti propter eos, qui ex Circumciſione in Chriſtum crediderunt Hebraicis literis verbiſque compoſuiſſe, quod in Euſebii Pamphili Martyris Bibliotheca Cæſarienſi erat repoſitum, & quod ipſe à Nazaræis, qui in Beræa civitate Syriæ eo utebantur deſcribendi facultatem obtinuit.* Hoc verò Comment. in Matth. 12. *Nazaræorum* ſive *Hebionitarum Evangelium* appellat, & in cap. 6. *Evangelium ſecundum Hebræos.* Memorat etiam idem Hieronymus Catal. dicto, *Pantænum Philoſophum à Demetrio Epiſcopo Alexandrino in Judæam miſſum reperiſſe Evangelium Matthæi Hebraicis literis ſcriptum, ſecundum quod Bartholomæus Apoſtolus fidem Chriſti inter Judæos plantaverat, hoc verò ipſum Alexandriam attuliſſe.* Idem affirmat Paulum Apoſtolum Hebræis Hebraicè ſcripſiſſe. Origenes verò Judaico ſermone Evangelium Matthæi, Nicephorus lib. 4. cap. 7. patrio ſermone Pauli epiſt. ad Hebræos ſcripta eſſe affirmant. Auguſtinus lib. 1. & 2. De conſenſu Evang. non pro certo affirmat lingua Hebræa Matthæum ſcripſiſſe, ſed ita tantùm perhiberi. In Nov. Teſt. etiam ſæpe verba quædam occurrunt, quæ ab Evangeliſtis *Hebraica* vocantur, ut Joh. 19. 20. Titulus Cruci à Pilato appoſitus dicitur ſcriptus fuiſſe Ἑβραϊστὶ *Hebraicè*, & Paulus Act. 21. 40. & 22. 2. τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ populum allocutus fuiſſe dicitur. Joh. 19. 13. legimus Chriſtum adductum eſſe εἰς τόπον λεγόμενον Λιθόστρωτον, Ἑβραϊστὶ δὲ Γαββαθᾶ. Nic. Fullerus etiam Miſcel. Sac. l. 3. c. 20. in Nov. Teſt. linguam Aramæam ſive Syram Hebræam dici ſcribit, licèt de cauſa cur ita dicatur, viz. quia Hebræis vulgaris erat illius uſus, ſine cauſa dubitat. Dicendum itaque cum Widmanſtadio haud eſſe probabile Bartholomæum Judæis Evangelium Hebræum attuliſſe, quibus nulli uſui eſſe poterat, cùm ex Judæis pauci Hebræum callerent. Ad Indos verò Syriacam linguam ex Meſopotamia & vicinis regionibus promanaſſe magis credibile eſt, cùm apud Chriſtianorum reliquias, qui in iis locis ultimo ſeculo reperti etiam Syriacam linguam cum religione Chriſtiana ſervatam eſſe perhibent. Probabile itaque eſt Pantænum Syriacum Evangelium ex his oris non propriè Hebraicum retuliſſe. Hieronymus verò de hoc dubius erat, & fortaſſe Nazaræorum Evangelium, quod Hebraicis literis & lingua exaratum fuit, nactus, credit aliud præter hoc non extitiſſe. Hieronymum etiam linguam Syriacam ignoraſſe, cùm Catalogum ſcripſerat, hinc probat Widmanſtadius loco dicto, quòd Jacobum Niſibenæ Perſarum orbis Epiſcopum, ſcriptorem Syrum, in linguam Græcam nondum converſum, & idcirco ipſi ignotum, in Catalogo ſuo prætermiſit; nec Ephraimi & Archelai, Bardeſaniſque opera Syriaca legere potuit, antequam Græcè verterentur. Cùm itaque linguæ iſtius notitiam nullam vel ſaltem parvam haberet, facilè adduci potuit ut Nazaræorum Evangelium ipſius Matthæi eſſe exiſtimaret. Hoc verò Widmanſtadii reſponſum non probatur: licèt enim Hieronymus Syriacam linguam ignoraret Hebraicam tamen callebat; non potuit itaque pro Hebraico habere, quod tale non erat. Addit verò illuſtriſſ. Grotius in Matth.

braeum

bræum eſſet illud ipſum, quo ſuo tempore utebantur Nazaræi, quódque etiam in Bibliotheca Cæſarienſi, cum Berœæ, tum ſibi ſua ætate extitiſſe memorat. Alibi etiam contra Pelagium affirmat ſcriptum fuiſſe Chaldæo & Syro ſermone, ſed Hebraicis literis, viz. idiomate Hieroſolymitano, linguâ ejus temporis. Per linguam Hebraicam itaque intelligit Hieronymus idioma Hieroſolymitanum. Hoc verò Nazaræorum Berœæ habitantium vetus Evangelium, quod à ſe conſultum, tranſlatúmque in linguas alias narrat Hieronymus, omninò arbitratur Grotius ex ipſo Matthæi codice fluxiſſe, de quo plura paulò infra. Per ſermonem itaque Hebraicum in Nov. Teſtam. clarum eſt Syriacum, ſive Chaldæo-Hieroſolymitanum intelligendum eſſe. Vide plura apud Widmanſtadium, Præfat. in Nov. Teſtamento D. Grotium locis citatis, Mayer. Philol. Sacr. lib. 2. cap. 3.

7. De charactere verò, qui hodie vocatur Syriacus, cur utantur Syri Maronitæ diverſo à Chaldæo illo Hieroſolymitano, cùm linguam utrique communem habeant, quæritur Scaliger in annum Euſeb. 1617. digreſſ. de literis dicit Chaldæos ſuas literas à Phœniciis adumbraſſe, per Chaldaicas verò literas, ut ibi ſe explicat, intelligit eas, quibus, hodie Eccleſia Antiochena utitur, item Chriſtiani Neſtoriani & Maronitæ, qui (quemadmodum Græci & Latini) Literas habent duplices, majuſculas, quas *Capitales* vocant, & minuſculas, quas *Practicas* aut *Curſivas* dicimus, quæ ad celeritatem ſcribendi excogitatæ ſunt: ſcribit etiam quòd Capitales majuſculæ Chaldaicæ ita expreſſæ ſint ex Phœnicibus, ut negari non poſſit eas ex illis fluxiſſe, ut noſtræ minuſculæ à majuſculis veteribus Romanis. Addit verò Arabes & Judæus ſuas hodiernas ex Chaldaicis depravâſſe, quòd Chaldaicæ mediæ ſint inter Phœnicias vel Judaicas, & Arabicas. Hæc Scaliger. Per Phœnicias intelligit Samaritanas, quæ antiquæ Heb. erant ante Eſram apud Judæos uſurpatæ. Et quidem majores Syriacas hodiernas, quas *Eſtrangelas* vocant Amyra & alii, quibus in librorum titulis & inſcriptionibus utuntur Syri, ut in libris ipſorum impreſſis & MS videre licet, facilè à Phœnicibus vel Samaritanis deduci poſſe ſine magna mutatione non negarem, facilius tamen multò ab Heb. hodiernis ſive Chald. deducuntur, cum quibus majorem ſimilitudinem habere videntur, quàm cum Samaritanis, ita ut ab his potiùs quàm illis deductas fuiſſe judicem, cum magna tamen in aliquibus variatione. Minuſculas verò quibus communiter in libris impreſſis & MSS. utuntur, quaſque cernere licet in Bibliis noſtris, à majoribus illis derivatas eſſe manifeſtum eſt, ut cuique eas inter ſe conferenti liquidò conſtare poteſt. Cur tamen Antiocheni hanc formam à Chaldaica & Judaica variantem introduxerint cauſam hanc reddidit Fabric. Boderianus Præf. ad Lexic. Syriacum, ut ſcilicet Antiocheni Chriſtiani Evangelium, quo ipſi utebantur ab illo Nazaræorum & Ebionitarum, de quo jam diximus, quódque literis Heb. ſive Chald. exaratum erat, diſtinguerent, nihilque ſe commune cum iſtis Hæreticis habere teſtarentur; quæ quidem ſententia probabilis eſt, cùm ex ſimili cauſa oſtendimus Eſdram poſt reditum è Babylone dum ſacra volumina recenſeret characteres mutaſſe, (antiquo Hebraico, quo utebantur Samaritani ſeu Cuthæi ipſis relicto) in Chaldaicum ſive Aſſyriacum, cui in Babylonia aſſueti erant, ne quid ſcilicet cum Cuthæis, quos inter Gentiles numerabant Judæi, commune haberent.

8. Quod ad utilitatem hujus linguæ ſpectat, præter ea, quæ de Chaldaica Proleg. proximè præcedenti diximus hæc de Syriaca Antiochena addere licet. Quod in ea extat vetuſtiſſima tranſlatio Vet. Teſt. ex Heb. & Nov. Teſt. ex Græco, quæ omnes poſt Chriſtum factas antiquitate ſuperat. In hâc lingua celebrantur ſacra per maximam Orientis partem, multáque Veterum in Scripturas Commentaria aliáque monumenta ſcripta ſunt, de quibus breviter. Habemus Syriacè vetuſtiſſimam tranſlationem tam Vet. quàm Nov. Teſt. ut enim Judæi habent ſuas Chaldaicas Paraphraſes Vet. Teſt. ſic Chriſtianis non deeſt ſua Chaldaica verſio tam Veteris quàm Novi, de qua videndum. I. Quando edita fuerit. II. Quando facta. III. Quotuplex ſit. IV. Quis ejus uſus. I. Primus qui Nov. Teſt. Syriacis typis edidit erat Joh. Albertus Widmanſtadius IC. & provinciæ Auſtriæ Orient. Cancellarius, auſpiciis Ferdinandi Imperatoris, Viennæ anno 1555. vir linguarum Orientalium peritus. Cùm enim quidam Moſes Meridinæus ex Meſopotamia Sacerdos ab Ignatio Patriarcha Jacobitarum Antiocheno tum ob alias cauſas, tum ut Nov. Teſt. cujus exemplar MS. ſecum attulit arte Typographica (cujus uſu in Oriente deſtituuntur) multiplicatum in uſum Eccleſiarum ſuarum, quæ librorum inopiâ laborabant, reportaret, & fruſtra Venetiis ac Romæ laboraſſet, neminémque, qui opus hoc arduum & difficile aggredi vellet, inveniſſet, tandem ad Widmanſtadium profectus eſt, qui juſſu Imperatoris Ferdinandi illud typis nitidiſſimis imprimi curavit; primus certè liber, qui excuſus characteribus Syriacis in Europa lucem viderit, cujus ad duo vetuſtiſſima exemplaria collati & impreſſi numerum magnum ad Patriarcham Antiochenum Chriſtiani Regiique muneris loco mitti curavit Ferdinandus Imperator religioſus. Quamprimum verò in lucem prodiit, ſummo doctorum applauſu tanquam κειμήλιον divinum & magnus Orientis theſaurus approbatus, variis formis, variiſque locis, & à variis Latinitate donatus, ut per Immanuelem Tremellium, Fabricium Boderianum, Troſtium, Characteribus Syriacis & Hebraicis cum punctis & ſine punctis ſæpe cuſus & recuſus eſt. Poſt Nov. Teſtamentum Pſalmos etiam edidit ſine punctis Erpenius, cum punctis Gab. Sionita, ejuſdem verſionis, quæ in Bibliis Pariſ. & in noſtris exhibetur, viz. antiquæ ſive ſimplicis, in cujus editione habuimus præter impreſſum Pſalmorum Pariſienſe exemplar aliud MS. Rev. Uſſerii, duo quoque Pocockiana, unum Jacobitarum, alterum Neſtorianorum, quæ cum priori conveniunt. II. Cum Novo Teſtamento habuerunt etiam Syri & Vetus Syriacè verſum ejuſdem cum Novo antiquitatis, quod licèt in privatorum quorundam Bibliothecis Europæis extaret MS. typis tamen primum edidit Michael de Jay in ſplendido ſuo opere Heptaglotto Pariſienſi, uſus præcipuè in hac re operâ clariſſimi viri Gabrielis Sionitæ Maronitæ

S. T. D. qui primus illod punctavit, & Latinam ejuſdem Interpretationem adjunxit, antea enim MS. omnia punctis vocalibus vel prorſus deſtituta erant, vel ſi in una dictione punctum aliquod vocale notatum eſſet, in alia erat omiſſum, prout in exemplaribus MSS. hodie videmus, una etiam ejuſdam dictionis ſyllaba aliquando notata, alia nuda erat, ita ut à Lectore ex uſu vel analogia Grammatica, quæ deerant eſſent ſupplenda. Sciendum enim ſecundum Sionitam & alios apud Syros antiquitùs ܘ ܐ ܝ omnium vocalium invicem ſuppleviſſe, vel, ut Arabes antiqui, ad tollendum ambiguitatem unicum punctum illos uſurpâſſe, quòd ſupra literam a, o, & u, breve, infra e, ſub Jud i longum, ſob Vau u longum denotavit. Recentiores duabus utuntur vocalium figuris, una ſemipunctorum, altera notarum Græcis vocalibus, è quibus deſumptæ ſunt, ſimilium. Semipuncta eundem ſitum perpetuò ſervant, aliæ notæ ad libitum incerta ſede vagantur. Quòd etiam antiquitùs Syri puncta vocalia ignorabant patet ex Elia in Maſ. Hammaſ. Præfat. qui ſcribit, quòd cùm Romæ eſſet *ecce tres viri ex Regno Presbyt.* *Johannis* (intelligit Regem Abyſſ. qui vulgò, licèt erroneè *Presbyt. Johannes* vocatur) *quos Papa Leo X acccerſiverat, qui cognitionem habuerunt ſcriptura ac lingua Chaldaeorum; lingua enim eorum vulgaris erat lingua Arabica, lingua autem propria, in qua tranſcripti ſunt ipſorum libri, in qua etiam habent totum Evangelium Chriſtianorum, erat Chaldaica, quam etiam vocant Aramaam, Babylonicam, Aſſyriacam, Chaldaicam, Syriacam, Targumicam. Papa eos advocaverat, ut ex eorum libris codicem Evangelii, Latina lingua conſcriptum caſtigaret. Eo tempore vidi Pſalterium in manibus eorum Syriacè ſcriptum & Syriacè explicatum,* i. e. *ſcriptum literis Syriacis, quarum pronunciatio & forma valde erat affinis lingua Hebraa, quùmque viderem quod legerint ſine punctis, interrogavi eos, dicens, Anne habetis puncta aliqua, ſigna vel indicia, qua ſunt vobis loco vocalium? Reſpondebant ſe non habere, quia autem, inquiebant, exercitati ſumus inde à pueritia noſtra in hac lingua, idcirco eam abſque punctis legere novimus.* Hæc verò editio Gab. Sionitæ licèt meritò ab omnibus ſuſcipienda ſit (præclaram enim utiliſſimámque operam virum magnum navaſſe omnibus tam linguarum quàm Scripturæ ſtudioſis, malevolus & maximè ingratus eſſet, qui non agnoſceret, imò immortales ipſi gratias ab omnibus deberi concedimus) negari tamen non poteſt moltos & graves defectus ac nævos in Editione iſta occurrere, tam ex MSS. librorum, quibus uſua eſt Sionita, lacunis, quas aliquando ex proprio ingenio, non ex codice MS. ſupplevit, & aliquando ut, invenit reliquit, quàm ex operarum erratis quæ nimis frequenter occurrunt, tum ex Verſione Lat. quæ com Syr. ubique non exactè quadrat. Quæ omnia in Editione noſtra ſupplere conati ſumus, non ex propriis conjecturis, ſed ſecundum exemplaria MSS. quorum quædam antiquiſſima, reliqua ex authenticis apud Syros codicibus deſcripta ſunt; unde non tantùm infinita vocabula, quæ vel deficiebant ſupplevimus, vel quæ depravata erant reſtituimus, ſed & in plurimis locis integros verſiculos & Capita inſeruimus, imò quoſdam libros addidimus, qui in Pariſienſ. non extabant, quique antehac in lucem non prodierant, cum Latinis ſuis interpretationibus, viz. librum Eſther, totum librum Judith, lib. Tobiæ, Jeremiæ Epiſtolam, Baruch, hiſtoriam Suſannæ, alteram Belis & Draconis, Canticum trium puerorum, cum Macchabæorum 2. & 3. quæ in noſtris Lector inveniet. Exemplaria verò MSS. quibus uſi ſumus, duo nobis ſuppeditavit Reverendiſſimus Uſſerius, quorum unum ſolum Pentateuchum complectitur, liber venerandæ antiquitatis & accuratè ſcriptus, aliud totum continebat Vet. Teſtamentum exceptis Pſalmis (quos antea typis evulgaverat Sionita) quod magnis ſumptibus ex Codice Patriarchæ Alexandrini tranſcribi curavit. Hoc verò cum Codice alio Manuſcripto contulit vir doctus cum Pariſiis agebat, & diſcrepantias quaſdam in margine notavit. Aliud etiam accuratè deſcriptum nobis commodavit vir clariſſimus Edvvardus Pocockius, linguarum Hebraicæ & Arabicæ Profeſſor Oxon. celebris, in quo etiam omnes libri Vet. Teſtamenti. Tertium habuimus ex Bibliotheca publica Academiæ Cantabrigienſis, mancum verò; nam ſolummodo Prophetas majores & libros omnes, qui vulgò Apocryphi dicuntur, nobis exhibuit; eſt tamen quantum conjicere licet omnium antiquiſſimum. Hæc verò omnia cum textu impreſſo conferri curavimus, & lectiones variantes colligi, quæ cum reliquis in Tomum ultimum rejiciuntur. Etſi verò omnium Verſionum ad textum Hebraicum hæc Syriaca propius accedat; in quibuſdam tamen hic illic obſervant quidam cum D. Hottingero Codicem Hebraicum iſtius Interpretis à noſtro diſcrepare, aliquando cum LXX, aliquoties cum Samaritano convenire; Unde Bootius nec ex Syro ubique lectiones varias vult colligi, ut ſupra notavimus. Vide Geneſ. cap. 3. verſ. 10. & c. 4. v. 18. & c. 10 v. 7. 10. & c. 11. v. 10. & c. 14. v. 5. & c. 25. 1, 13, 14, 15. & c. 29. v. 32. & c. 30. v. 14, 36. & c. 31. v. 53. & c. 36. 4, 24. & c. 38, v. 1. & cap. 41. v. 54. & c. 42. v. 15. & c. 47. v. 7. & c. 50. v. 10. 16. Exod. cap. 15. verſ. 22. & c. 25. v. 33. Levit. cap. 1. verſ. 46. Num. cap. 1. verſ. 10, 14. & c. 2. v. 14, 20. & c. 3. v. 4. & c. 6. v. 25. & c. 7. verſ. 15, 42, 59. & c. 10. v. 33. & c. 21. v. 11, 15. Vide apud D. Hotting. plura ibid. de concordia Syri cum Græc. Chald. Vulg. Lat. Samarit. in Analectis de Heptaplis Pariſienſ.

3. Præter hanc Verſionem Syriacam, quam *Simplicem* & *Antiquam* appellant Maronitæ, quâ ſolâ in officiis Divinis publicè utuntur, teſte Gregor. Syro in lib. MS. Syriaco, ubi Scholia habet in totum V. Teſt. aliam etiam habent recentiorem ex Græco expreſſum tam Vet. quàm Nov. Teſt. de qua Andreas Maſius Præfat. ad Joſuam, & Arias Montanus admonitione ad Lectorem ante verſionem Syriacam Nov. Teſt. Scribit quidem Maſius ſe habuiſſe varios libros Syriacos Vet. Teſtamenti, viz. Joſuæ, Regum, Chron. Eſdr. Eſth. Jud. Tobiæ, & Deuteronomii, qui ſupra 1000. ab hinc annos conſcripti ſunt Alexandriæ, ſed ex Græca verſione LXX. viz. ex Origenis Hexaplis emendatis & ab Euſebio collocatis in Bibliotheca Cæſareenſi, in quibus diligentiâ incredibili omnes Aſteriſcos, Obelos, *&c.* in-

ſertos

ſertos reperit, ut cùm de LXX. ſinceritate ſupra egimus latiùs explicavimus. Arias Montanus (qui antiquam Editionem nunquam vidit) ſcribit, de Vet. Teſt. libris Syriacis non adeò laborandum eò quòd ex iis fragmentis, quæ ſibi videre contigit illam ſacrorum librorum partem non ex Hebraica & primæva lingua, ſed ex Græca ab Origene permixta verſione ad Syros eſſe translatam cognoverit. Quibus verbis duplicem errorem erravit vir aliàs doctiſſimus, tum quòd non aliam habuiſſe Syros verſionem ſcribat, quàm quæ ex Græco facta eſt, tum quòd, ut magis deprimeret hanc verſionem, dicat factam eſſe ex Græca ab Origene permixta verſione, quorum neutrum verum eſſe ſatis probatum eſt: nam verſionem habent ex Hebræo antiquiſſimam, quam in his Bibliis exhibemus, & illa quam poſtea hauſerunt ex Græco non erat ex mixta aliqua Editione, ſed ex ea, quam in Origenis Hexaplis puram eſſe & genuinam omnes veteres, imò ipſe Hieronymus, uno ore affirmârunt, ut latiùs alibi probatum. Proleg. de verſione Græca τῶν ό. Duplicis hujus verſionis etiam meminit Gregorius ille Abul-Farajius à D. Pocockio citatus in dicta hiſtoria Arab. p. 184. cujus verba ita Latinè reddit, viz. *Verſio L X X. illa eſt, quam ſequuntur apud nos docti, & Græcorum manibus teritur, aliarúmque apud Chriſtianos ſectarum exceptis Syris & præcipue Orientalibus; ſiquidem exemplar ipſorum, quod ſimplex appellatur, quia qui illud elaborârunt de ornatu verborum ſoliciti non fuerunt, convenit cum exemplari Judæorum: at Syri Occidentales duas habent verſiones, ſimplicem illam, quæ è lingua Hebraica in Syriacam tranſlata eſt poſt adventum Domini Chriſti tempore Addæi Apoſtoli, vel, juxta alios, ante eum tempore Salomonis filii Davidis & Hirami; & alteram figuratam juxta L X X ſeniorum interpretationem è lingua Græca in Syriacam traductam longo poſt Salvatoris Incarnationem intervallo.* Nov. Teſtamentum etiam habere Syros editionis recentioris conſtat tum ex Epiſtolis Judæ, 2. Petri, 2. & 3. Johannis, quas ex bibliotheca Bodleiana edidit D. Pocockius, tum ex Apocalypſi, quam ex Bibliotheca Scaligerana deprompſit Lud. de Dieu, & ex hiſtoria de muliere adultera Joh. 8. quæ in antiqua editione non habentur, ſed ex poſteriore adjecta ſunt, tum ex exemplari altero Syriaco MS. Evangeliorum apud eundem D. Pocockium nondum edito, de quo in Præfat. ad editionem ſuam Epiſt. Syr. De quibus Epiſtolis à ſe editis hæc habemus ex Præfatione, *A quo aut quando in linguam Syriacam tranſlatæ ſint hæ Epiſtolæ ſupra vires meas diſquiſitio eſt. Unum tantùm monere licet, Dionyſium quendam (ita ſe vocat) qui Commentariis Syriacis has una cum cæteris Canonicis & Actis Apoſtolorum & Apocalypſi illuſtravit, in Præfat. ad 2. Petri monere, &c.* ܐܓܪܬܐ ܕܬܪܬܝܢ ܕܦܛܪܘܣ *Epiſtolam ſecundam Petri non fuiſſe verſam in linguam Syram cum libris, qui diebus antiquis redditi ſunt, ideóque non inveniri niſi in tranſlatione Thomæ Epiſcopi, qui cognominatus eſt Heracleenſis ſecundum nomen Heracleæ civitatis ſuæ. Quis fuerat Thomas iſte vel qualis ejus verſio compertum non habeo. Hoc ſcio, Verba, quæ è textu eorum qui commentantur more adducit certo arguere eam ab hac noſtra ſtylo multò diſcrepaſſe. Unum habet κειτήριον, cùm noſter interpres (quod & in libris olim à Clariſſ. VVidmanſtadio editis fieri ſolet) affixa nominibus ſuis annectat, iſte per* ܕܝܠܗ *particulam (quod annon etiam in Apocalypſi ita ſe habeat videndum) efferat; idem ſæpe factitatum in alia (quam mihi communicavit vir quidam doctiſſimus) 4. Evangeliorum verſione, quam etſi cum illa, quæ pridem doctorum manibus teritur, non contendam adæquandam, neutiquam tamen contemnendam arbitrer, Græcam certè magis κατὰ πόδα exprimere conatur; caſi è re tua videbitur (Deus modò otium & vitam ſuppeditaverit) uti aliquando lucem videat operam dabo. Hoc tandem cenſeo illam, quam innuit Dionyſius iſtam, noſtram verò antiquam cæterorum librorum interpretationem ſtylo magis referre, quod ut dijudicare poſſis quæcunque ex interprete ſuo citavit Dionyſius fideliter excerpſi, & in notis per literas S. A. (Syrum alterum denotantes) indicavi.*

De Apocalypſi Syriaca à Lud. de Dieu edita hæc inter alia apud illum legimus in Præfat. *Conſcriptus eſt* (codex quem ſecutus eſt) *manu eleganti & verè Syriaca, ſed ab hoc noſtro charactere ſatis diſcrepanti. Maronitarum manus eſſe videtur, quâ in ſcribendis Epiſtolis utuntur, ubi celeriores magis compactas & ſæpe implexas ſibi invicem literas adhibent. Vocales additas non invenimus niſi paucis in locis ubi expreſſas reperies. Verſuum diſtinctiones propriè habet nullas, ut nec capitum, niſi quæ à Lectore quodam neſcio quo noſtris numeris adſcripta ſunt, Sententiarum tamen diſtinctiones habet varias, quarum quædam longiores, aliæ breviores periodos diſcernere videntur, quas nos non gravatè omiſimus, &c. Eſſe hanc Syriacam à Græca tranſlationem nullus dubito, & cuivis Phraſin conferenti id facilè liquebit, unde factum eſt cùm Syri articulo emphatico careant, qui Græcorum articulo præpoſitivo ὁ, ἡ, τὸ reſpondeat, quem Hebræi per ſuum ה exprimunt, feliciſſimè hic noſter potiùs quam ut emphaſin articuli Græci omitteret pronomen tertiæ perſonæ* ܗܘ *vel* ܗܝ *ſubſtituit, quæ alioqui propriè valent ἐκεῖνος vel αὐτὸς, in quo quidem noſter hic libellus longè luxuriat magis quàm qui antehac è Nov. Teſtamento editi fuerant. Authorem verſionis ignoramus, ſcriptoris verò nomen in calce libri reperimus, ubi ſe Caſparum nuncupat natum* ܡܢ ܐܬܪܐ ܕܗܘܢܓܪܝܐ *tempus verò ſcriptionis ſubticet. Mirum ſanè cùm Nov. Teſtamentum ab Ignatio Patriarcha Antiocheno per Moſen Meridinaeum è Meſopotamia Sacerdotem in Occidentem mitteretur, in Syriam reportandum, imò in gratiam Syriacarum Eccleſiarum Viennæ anno 1555. imprimeretur, Apocalypſin una cum 2. Epiſtola Petri, ſecunda ac tertia Johannis, nec non Epiſtola Judæ defuiſſe; fortaſſe quod ut olim ita & tum apud omnes Orientis Eccleſias iſtæ Sac. Scripturarum partes communiter nondum receptæ eſſent; extitiſſe tamen certum eſt. ſic enim VVidmanſtadius in editione Viennenſi in Præf. ad Epiſtolas Canonicas, quas ab ipſo vulgatas habemus. Reliqua, inquit, S. S. S. Petri, Johannis & Judæ*

Epiſtola una cum Apocalypſi etſi extent apud Syros tamen in exemplaribus, quæ ſecuti ſumus, defuerunt. Poſtea adjicit, *Moſ. n illum Merdinaum, qui in Meſopotamiam abierat reverſurum, & reliquas illas Epiſtolas cum Apocalypſi allaturum, & allatas fuiſſe, licèt hactenus non editas.* Poſſevinus in Apparatu dicit, Epiſtolas illas cum Apocalypſi à Maronita acceptas per Balthaſarem Etzelium Jeſuitam Latinas factas eſſe, quas excepta Apocal. ſe vidiſſe L. de Dieu affirmat. *Et quòd verba quadam citat Amyra Grammatica ſua p. 241. ex Apoc. c. 7. quæ in Apoc. à ſe edita c. 7. v. 14. prorſus eodem modo ſe habens. Si autem ſuſpicetur quis hos libros non factos eſſe Syriacos, niſi poſtquam Maronita ſe Romano Pontifici ſubjecerunt, contrarium ſaltem de Apocal. inde conſtat, quòd & à Græcis, quæ Pontifici ſequuntur, exemplaribus, & à Vulg. Latina, quam illi authenticam fecerunt, paſſim multum abeat.* Poſtea multa ſubdit de punctandi ratione contra Tremellium & Boderianum.

14. Ex dictis liquet præter veterem & antiquam editionem Vet. & Nov. Teſtamenti alias dari, unam ex Græca Veteris, plures Novi; Reſtat ut quædam dicamus de Evangelio Hebraico ſecundum Matthæum, quod Syriacum fuiſſe, lingua Judæorum vernacula ſcriptum, licèt charactere Hebræo, ſupra innuimus De hoc inter alios Charrier. Tom, 1. p. 421. Mercerus in Notis ad Pagnini Theſaur. radice Ajin, & Præf. in verſionem ſuam. Gomar. in Diſſert. de hoc Evangelio. pag. 157. Hotting. Theſ. Philol. l. 2. c. Sect. 5. p. 518. Lud. de Dieu in Matth. 1. 1. & 15. 17. Maldonatus in Matthæum, præcipuè H. Grotius in Matth. 1 ex quo quædam ſupra habuimus, quibus hæc hoc loco ex eodem ſubjicimus: *Evangelium ſuum S. Matthaum Hebraicè, i. Syriacè, ſcripſiſſe ita conſtanter apud veteres, quibus de hac re veritas melius, quàm nobis innoteſcere poterat, traditum eſt, ut nullus planè ſit dubitandi locus non enim audiendi ſunt, qui ſpurium eſſe volunt & Patres à Papia deceptos fuiſſe, nec minus certum eſt, illud quod à Munſtero primùm, & à Mercero poſtea terſius editum eſt, non eſſe Matthai, ſed à recentioribus quibuſdam Judais in Hebraicum ſermonem converſum, quod adeò clarum eſt, ut nullis indigeat argumentis. Sicut autem Marcus uſus eſt Matthai Hebræo, i. Syriaco codice, ita Marci libro Græco uſus eſt ipſe, quiſquis is fuerit, Matthai interpres Græcus; nam quæ Marcus Matthao deſcripſerat, idem hic iiſdem verbis poſuit, niſi quòd quædam à Marco Hebraico aut Chaldaico loquendi genere expreſſa propius ad Græci ſermonis normam emollivit, de cujus verſionis ab ipſo Chriſtianiſmi initio per Eccleſias recepta autoritate ac fide dubitare nefas arbitror. At vetus illud Nazaraorum Beroœa habitantium, quod à ſe conſultum tranſlatúmque fuiſſe tradit Hieronymus, arbitror omnino ex ipſo Matthai codice fluxiſſe, quod ab illis conſtantiſſimè aſſeveratum fuiſſe tradit idem Hieronymus. Addit Epiphanius (ſed quod non inſpexiſſe apparet) fuiſſe penes ipſos Evangelium Matthai pleniſſimum, quòd aliis argumentis confirmatur. Nam Nazaræi illi erant progenies eorum, qui primi in Palæſtina Chriſti fidem erant amplexi, unde nomen Nazaraorum illis additur, quia Chriſtus Nazaraus vocabatur Act. 25. 5. ut & illi, qui lingua Græca Chriſtum ſunt amplexi dicti ſunt* Χριστιανοὶ *Act. 11. 26. Addit Epiphanius hos Nazaræos fuiſſe propaginem eorum, quos divinitus ut admoniti ſunt Hieroſolymis Pellam diſcedere obſidionis tempore. Quadam tamen à Matthao non ſcripta, ſed auditu percepta paulatim à Nazaræis aſſuta eſſe probabile eſt, unde diverſitas inter ipſorum Hebraicum & noſtrum Græcum, ut hiſtoria de Adultera Joh. 8. aliáque dicta Chriſti, quæ apud Ignatium ad Smyrnaos, Hieronymum, Clementem per manus tradita, in Evangeliis tamen non ſcripta, ut illud Act. 20. 35. Ebionitæ etiam, quorum ut commune cum Nazaræis Evangelium citat Hieronymus, quadam teſte Epiphanio detruncârunt ut Nazaræi addiderunt. Genealogiam enim Chriſti & hiſtoriam in Johanne ad Baptiſmum Chriſti à Johanne deleverunt, in hoc ſimiles Marcionitis, qui Evangelium Luca cum Catholicis commune habuerunt paucis mutatis, quæ Marcioni non arridebant. Nazaræi verò in hoc ſolo à reliquis Chriſtianis diſcreparunt, quòd ritus Judaicos obſervabant ex antiqua conſuetudine, quam Apoſtoli pro tempore tolerârunt; unde ab Irenao inter Hareticos non numerantur.* Ex his & aliis concludit vir doctus Hebraicum illud Nazaræorum Evangelium, quod ſæpe laudat Hieronymus, eſſe idem ac Ebionis, ſed, ut rectè judicavit Gelaſius, ab Ebione maculatum.

15. Ut verò de tempore & authoribus quando vel à quibus factæ fuerunt Verſiones iſtæ dicamus, Veterem ſive Simplicem Vet. Teſt. contendunt Syri factam ex parte, tempore Salomonis in gratiam Hirami Regis Tyri, viz. Pent. Joſ. Jud. Ruth. Sam. Par. Prov. Cant. canticorum & Job. reliquos libros tam Veteris quàm Novi converſos tempore Abgari Regis Syriæ, curâ & ſolicitudine Thaddæi aliorúmque Apoſtolorum Sic Sionita Præf. in Pſalm. Syr. ex Soadedo quodam Epiſcopo Hadethienſi antiquo apud Syros ſcriptore. Fatetor tamen ibidem Sionita quorundam Syrorum ſententiam eſſe, Totam Vet. & Nov. Teſt. Verſionem factam fuiſſe tempore S. Thaddæi (quem Addæum vocant) & Regis Abgari; priorem verò ſententiam probabiliorem judicat, quæ mihi multò improbabilior videtur. Nam primò Tyri & Phœnices incolæ communem habebant cum Judæis linguam, Hebræam ſcilicet, ut ſupra oſtendimus. Quorſum itaque Verſionem deſideraret Hiramus librorum in linguam ſibi vernaculam cùm in eadem extarent. Si enim aliqua eſſet differentia inter Tyriorum linguam & Judæorum, Dialecto tantùm diſcrepabant. Deinde nulla extabat verſio librorum Vet. Teſtamenti ante natum Chriſtum præter Græcam τῶν ό, ut ſatis, ni fallor, ſuo loco planum fecimus, præter illas Jonathanis & Onkeli in Judæorum gratiam factas; nec aliarum ulla extat apud Judæos memoria: ſi hæc Tyriorum extitiſſet non eſſet tam altum de ea ſilentium apud antiquiores Judæorum ſcriptores, quos latere non potuit; imò quantum de hac per Salomonem facta verſione gloriarentur Judæi, qui qualibet capta occaſione nihil non fingunt, quod ad gentis ſuæ gloriam faciat. Præterea apud quoſnam ſervata fuit hæc antiqua Salomonia verſio? non apud Judæos, qui eam non agnoſcunt, nec apud Chriſtianos,

quorum

quorum nomen multis pòſt ſeculis inauditum. An verò Tyriorum tanta eſſet cura de libris ſacris Judæorum ſervandis? Tandem dialectus, quâ extant Biblia Syriaca apertè clamat multis ſeculis poſt Salomonis tempora hanc verſionem factam eſſe, imò poſt Chriſti tempora. Lingua enim Judæorum, ut & Syrorum vicinorum erat pura Hebraica ante captivitatem Babylonicam, at hæc verſio ſcripta eſt lingua ex Chaldæa & Hebræa mixta, quæ & Syriaca communiter dicta eſt, & Judæis circa Chriſti tempora vernacula fuit; imò una eadémque dialecto omnes libri in hac verſione Vet. & Novi Teſt. ſcripti ſunt, non quidem alii lingua Tyriorum, ſed omnes Syriaca, quæ eadem eſt cum illa Judæorum. Vaniſſimum itaque eſt commentum de antiquitate tantæ hujus verſionis, nec quicquam valet probatio, quam affert ex Eph. 4. ubi Paulus verba hæc citat ex Pſalm. 68. *dona dedit hominibus* non ſecundum Hebræum, Græcum vel Latinum, ſed ſecundum Syriacum exemplar [illegible] & *dediſti dona hominibus*, unde infert proculdubio Apoſtolum uſum fuiſſe Syriaca verſione, quæ Apoſtolis antiquior erat. Sed proculdubio probabilius eſt ex Apoſtolo hæc verba ita tranſtuliſſe Syrum interpretem, non ex Syro Apoſtolum: verum hic Apoſtolum ut ſæpius ſenſum non verba Hebraica vel Græca attendiſſe, & ut ad myſticum ſenſum de Chriſto verba traheret verbum לקח in dandi ſenſu ſumpſit, quod non mirum, cùm quæ dare volumus, accipimus ut demus, ut eſt videre Exod. 25.2. & 1. Reg. 17.10. quare & per ἐκβάλλειν vertitur Job. 22.22. Jer. 23.30. & ſic ſumpto verbo, ב valebit *propter*. Optimè autem Chriſto locus hic convenit, qui à Patre dona accepit, quæ hominibus diſpertiretur. Haud itaque tantæ antiquitatis eſt hæc verſio, nec auſim dicere à Marco factam, cùm multæ Nov. Teſt. partes poſt ipſius mortem ſcriptæ ſint; obiit enim teſte Hieronymo de ſcript. Eccleſ. & aliis anno 8. Neronis; Apoſtolorum verò tempore, vel per quoſdam ipſorum diſcipulos, vel à viris Apoſtolicis factam eſſe, præter Maronitas & Syros, apud quos conſtans & non interrupta viget hæc traditio, teſtantur etiam viri docti, Widmanſtadius, Tremellius, Troſtius in Præfationibus, Geſnerus in Mithrid. p. 131. Ab Apoſtolorum aliquo factam haud facilè conceſſerim, ſic enim divinam & parem cum reliquis libris ſacris haberet autoritatem quod nemo hactenus affirmavit: ab Apoſtolicis verò viris factam concedo, quòd præter traditionem generalem Eccleſiarum Orientalium; cui multum in hoc tribuendum, cùm nulla ratio clara in contrarium affertur, etiam ex inſitis argumentis probatur in ipſa verſione, quæ magnam ejus antiquitatem teſtantur. In antiqua enim editione non extant Epiſtolæ 2. Petri 2. & 3. Johannis, Judæ, Apocalypſis, ut ex exemplari primò à Widmanſtadio edito conſtat, & ex ſcriptoribus Syris, qui teſtantur has partes in antiqua editione non verſas fuiſſe, ut ex verbis Thomæ Heracleenſis, quæ à D. Pocockio citata jam adduximus, liquet, dum de 2. Petri dicit, non verſam fuiſſe in linguam Syriacam cum libris, qui diebus antiquis redditi ſunt, unde collegi videtur factam eſſe antequam Canon librorum Nov. Teſt. communi Eccleſiarum conſenſu confirmatus eſſet, cùm de his Epiſtolis & Apocalypſi certum ſit apud antiquos dubitatum eſſe. De hiſtoria etiam Adulteræ quam nunc legimus Joh. 8. ut & de verſiculo 1. Joh. 5.7. qui adhuc in antiquis quibuſdam Græcis exemplaribus non habetur, ut videre eſt in noſtris lectionibus Græcis, olim diſceptatum fuit, licèt ex recentiori verſione Syriaca, de qua jam diximus, in noſtris libris ſuppleta ſunt. Syri verò teſte Gregorio Scholiaſte Syro editionem Simplicem ſive Antiquam tantùm publicè legunt, unde probabile eſt in exemplaribus ipſorum publicis adhuc deeſſe. Idem Gregorius affirmat Interpretes, qui miſſi erant ab Adi Apoſtolo & Abgaro Rege Aurhi ad Palæſtinam traduxiſſe Scripturam ab Hebraico in Syriacam. Verba ejus ſubjiciam, [illegible] *Pſalmus decimus de divitibus in gente, qui injuriâ afficiebant, quos inter ſe habebant pauperes. Græcè Διάψαλμα in exemplari manuſcripto portio eſt Pſalmi noni, ſecundum de Aurhi ſic dicto, Interpretes illi qui miſſi erant ab Adi Apoſtolo & Abgaro Rege Aurhi ad Palaſtinam, & traduxerunt Scripturam ab Hebraica ad Syriacam, quum poſt hanc ſententiam,* Ut ſciant Gentes ſe homines eſſe, *Διάψαλμα inveniſſent, Pſalmum decimum ab illo loco incepiſſe exiſtimârunt, & in quibuſdam exemplaribus Hebraicis ſemper pro Διάψαλμα lineamentum ducitur.* In quanta verò exiſtimatione erat hæc verſio oſtendit idem Scholiaſtes Syrus Pſal. 15. quod licèt Armeni è Græco tranſtulerint, cum Syriaco tamen poſtea contulerunt exemplar eorum, & illud ſingulis in locis cum Syriaco concordare fecerunt. Verba ejus ſunt: [illegible] *Res nota eſt, quod etiamſi è Græco tranſtulerunt Armeni, tamen cum Syriaco poſtea contulerunt exemplar eorum, & illud ſingulis in locis concordare fecerunt.*

17. Verſionem verò alteram, quæ ex Græco Vet. Teſt. expreſſa eſt ſupra millenos annos factam eſſe ſupra ex Maſio oſtendimus, unde priorem illam longè antiquiorem fuiſſe, credendum eſt. Imò quædam adhuc extant exemplaria Syriaca Nov. Teſt. ſupra millenos abhinc annos conſcripta, quod nuper ex literis viri doctiſſimi Florentiæ commorantis accepi, qui in Bibliotheca Ducis Florentiæ affirmat ſe vidiſſe plures libros Syriacos Nov. Teſt. MSS. quorum quidam illam ætatem ſuperant, & doctiſſ. Langium Danum, cùm nuper

Catalogum librorum MSS. Orientalium hujus Bibliothecæ conficeret, hæc inter alia annotaſſe & ſcripta reliquiſſe I. *Scamno 1 cod numero 40. Evangelia 4. Syriacè ſine punctis vocalibus ante annos 925. ſcripta nempe anno Alexandri 1038. i. juxta Epocham vulgarem Syrorum & Orientalium ad noſtrum computum deductam anno Chriſti 727. Initio habetur Harmonia Evangelica Euſebii Pamphili: liber eſt in folio pergamenus. Eodem Scamno cod. num. 56. Evangelia 4. Syriacè literis capitalibus & ſine punctis vocalibus ſcripta ante annos 1066. anno nempe Alexandri 807. hoc eſt anno Chriſti 586. Habetur & in hoc codice Harmonia Evangelica Euſebii & Ammonii cum miniaturis (quæ etiam in codice ſuperiore ſunt) picturiſque hiſtoriarum Vet. & Nov. Teſt. Hic codex verè inæſtimabilis eſt, ſcriptus nitidiſſimè & optimè conſervatus; unum tantùm in principio folium deeſt. Eodem Scamno cod. num. 38. Evangelia 4. Syriacè maximæ antiquitatis, quippe iiſdem literis, quibus prima ſcripta. ſed quia in fine deſunt quædam de ætate MS. nihil certo affirmare poſſum.* Hactenus Langius. Præterea ex lectionibus variis Keri & Ketib à Maſorethis annotatis planè conſtat ante illorum tempora confectam eſſe Vet. Teſt. verſionem, cùm illas planè negligat hic Syrus interpres, & aliquando τὸ Keri, aliquando τὸ Ketib ſequatur, prout in codice ſuo legerat, cùm Judæi ſemper τὸ Keri legendum volunt. Contra hæc objiciunt quidam verba Syriaca, quæ in Nov. Teſt. Græco exprimit Evangeliſta à Syriacis hujus verſionis differre, ut in μαμμωνᾶ & ܡܡܘܢܐ γολγωθᾶ ܓܓܘܠܬܐ &c. videmus. Unde aſſerunt ſcriptam eſſe hanc verſionem longiore poſt Apoſtolos intervallo, quo mutatio tanta linguæ Syriacæ fieri poſſet. Ad hoc ſupra reſponſum dedimus, viz. Verſionem hanc non ſcriptam fuiſſe dialecto Hieroſolymitana, ſed Antiochena, unde hæc diverſitas oriri potuit. II. Objiciunt Bellar. De verbo Dei & alii nullam fieri hujus Verſionis mentionem apud antiquos Patres & ſcriptores Eccleſiaſticos, qui in regionibus Orientalibus vixerunt, & ſcripta varia reliquerunt, & qui omnes Scripturæ Verſiones & Editiones diligenter conquiſiverunt. Ad hoc verò reſpondeo, eodem argumento probarent Targumim Chaldaica non circa Chriſti tempora extitiſſe, quia eorum nullus veterum meminit, nec Origenes, nec ipſe Hieronymus, ad quod argumentum ſupra reſpondimus; addo etiam veteres Scriptores Græcos & Latinos, quorum monumenta ad nos venerunt, Syriacam linguam ignoràſſe, nec multum neceſſariam duxiſſe linguarum Orientalium cognitionem. Hieronymum linguæ Syriacæ ignarum fuiſſe ex Gennadio refert Widmanſtadius, quod in Catalogo ſcriptorum Eccleſiaſticorum Jacobum Niſibenæ civitatis Epiſcopum, ſcriptorem Syrum egregium, prætermiſerit, quia ſcilicet in linguam Græcam nondum erat converſus, ut jam diximus. Obſervat tamen G. Amyra Præludio 4. ex Hieronymi Catalogo obſcuram fieri mentionem verſionis Syriacæ in eodem Catalogo cùm de Ephræmo Edeſſenæ Diacono dicit, quod *ad tantam venit claritudinem ut poſt lectionem Scripturarum* (i. lingua Syriaca editarum) *publicè in quibuſdam Eccleſiis ejus ſcripta* (ut nunc etiam, maximè apud Maronitas in officiis divinis) *recitentur*. Quicquid verò ſit de hoc Hieronymi teſtimonio, certum eſt Syriacæ verſionis apud multos veterum Græcorum & Latinorum fieri mentionem. Baſilius magnus Hom. 1. in Hexam. ad Gen. 1. 2. ex Syro interprete vim vocis מרחפת exponit; quem locum ſupra adduximus. Ambroſ. Hexam. l. 1. c. 8. in eundem locum citat Syrum his Verbis, *Denique Syrus, qui vicinus Hebræo eſt, & ſermone conſonat & in pleriſque congruit ſic habet, ET SPIRITUS DEI FOVEBAT AQUAS.* Procopius in Ex. 22. memorat Syrum vertiſſe *excutite, vacuifacite, evacuate*. Theodoretus in cap. 3. Jonæ Syros codices citat, ut & in Pſal. 104. 115. 116. Chryſoſtomus in Pſal. 94. & Heb. 11. Syri codicis etiam meminit S. Auguſtinus de civitate Dei l. 15. c. 13. ubi ſcribit, errorem de annis Mathuſalem non omnes codices invaſiſſe, ſed quòd in tribus Græcis, uno Syro, & uno Latino ipſe rectè deſcriptos inveniſſet. Ad hæc ſæpiſſime τῦ Σύρε mentionem habemus in antiquiſſimis Scholiis Græcis, quæ ad editionem Romanam ut & noſtram LXX. Interp. annotantur, ubi legi poſſunt, ut Gen 4. 11. & 11. 3. Exod. 1. 13. Sæpe etiam in iiſdem Scholiis ex antiquis Scriptoribus citatur Syrus interpres, ex Diodoro Gen. 27. 29. & 32. 2. Euſebio Gen. 31. 7. Melitone Gen. 22. 13. aliiſque quorum loca plura collegit vir doctiſſimus D. Hottingerus Analect. 2. p. 106. &c. In antiquiſſimo codice MS. Card. Barberini Prophetarum minorum, ad cujus marginem annotantur ex ipſis Hexaplis Origenis, omnibúſque verſionibus Græcis LXX Aq. Symm. Theod. &c. variæ lectiones, invenio mentionem τῦ Σύρε in Hoſ. 11. 4. ut ex ipſis lectionibus variis ex MS. deſcriptis & in ult. Tomo noſtro impreſſis eſt videre. His etiam adjungere licet antiquos Scriptores Syros nec doctrinâ nec ſanctitate Græcis inferiores, ut Jacobum Syrum, qui Concilio Nicæno interfuit, qui in textum Syrum varia edidit commentaria, & alterum illum (ut Greg. Nyſſen. in vita ejus) Magnum Ephremum, qui univerſam S. Scripturam Syriacè illuſtravit, & verſionis Simplicis ex Hebræo meminit; quorum monumenta apud Syros extare & notiſſima eſſe affirmat Amyra Præluð. ult. cùm apud Occidentalem Eccleſ. nihil ferè eorum habeatur. Tandem Theodoretus lib. 5. De curand. Græc. affect. dicit ſuo ſeculo ſacros codices in omnes linguas traductos fuiſſe, quarum plures ibidem numerat. Omitto, quæ antea adducta ſunt, de duplice editione Syra ex Greg. Arab. Scriptore & ex Soadedo Epiſc. Hadethenſi. &c. Ex his plenè, ni fallor, conſtat, quantum à vero aberrant, qui aſſerere audent apud nullos Scriptores veteres verſionis Syriacæ mentionem ullam fieri.

3. De verſione Syriaca teſtatur Sionita, quod ut ſemper in ſumma veneratione & authoritate habita erat apud omnes populos, qui Chaldaica ſive Syriaca utuntur lingua, ſic publicè in omnibus eorum Eccleſiis antiquiſſimis, conſtitutis in Syria, Meſopotamia, Chaldæa, Ægypto, & denique in univerſis Orientis partibus diſperſis ac diſſeminatis accepta & lecta fuit. Nec tantùm in hac lingua Scripturas legunt, ſed & Liturgias

&c

& Officia divina celebrant, etiam iiain locis ubi lingua Syriaca hodie non eſt vernacula, licèt ex Liturgiis ipſis & reſponſis populi longioribus ſatis conſtet Liturgias iſtas cùm primò in uſu eſſe cœperunt vulgò notas & intellectas fuiſſe. Affirmat quidem Genebrardus fidenter ſatis Chron. lib. 3. ad annum Chriſti 32. omnes Orientales ſacra ſua linguâ Hebræâ celebrare, cùm tamen nec rationem ullam, nec Scriptoris ullius autoritatem quâ aſſertionem ſuam roboret adducit, unde quàm à vero aliena ſit hæc aſſertio ſatis conſtat, niſi per Hebræam intelligat Syriacam, vel Syro-Chaldæam, quam in Novo Teſtamento ſæpius per Hebraicam intelligi oſtendimus. Et licèt ipſi daremus Apoſtolos, qui, poſtquam Eccleſias plantarant, primas Liturgiarum formulas ſine dubio inſtituerunt, primam Liturgiam inter Judæos converſos in ipſorum lingua vulgari inſtituiſſe, hæc tamen, ut ex ſupra dictis patet, non erat Hebræa pura, ſed Chaldaica vel Syriaca ex Chaldaica mixta & compoſita. Qui verò hac linguâ ſacra ſua celebrant, ut à doctiſſ. Brerevvoodo recenſentur, ſunt 1. Maronitæ in monte Libano, à Marone viro ſancto ita dicti, prout ex Præfatione ritualis libri Maronitarum liquet, qui Monaſterio ampliſſimo in monte Libano præpoſitus erat, non ab Hæretico Marone, prout affirmat Morinus lib. De Ordinationibus, Præfat. ad Ordinationes Maronitarum, & alibi. Habent iſti Maronitæ Patriarcham, qui ſedem Patriarchalem plerumque habet in monte Libano, aliquando in Tripoli; Scripturas verò & cultum publicum linguâ Syriacâ ſive Maroniticâ celebrant, etiam poſtquam Pontifici Romano reconciliati ſunt, & obedientiam ei præſtiterunt, lingua ſcilicet quæ olim omnibus Vulgaris erat, & adhuc in vicia quibuſdam & pagis per montem Libanum vernacula manet. Liturgias etiam habent Petri, Jacobi & Xyſti teſte Poſſevino Appar. Sacr. verbo Maronit. II. Neſtoriani à Neſtorio Hæreſiarcha olim dicti, cujus tamen Hæreſes hodie ejuraſſe videntur, qui magnam partem Orientis (licèt cum Muhamedanis & paganis mixti) hodie occupant: nam præter regiones Babyloniæ, Aſſyriæ, Meſopotamiæ, Parthiæ & Mediæ, in quibus frequentes degunt, etiam longè latéque ex parte Septentrionali ad Cathaiam, & ex Auſtrali Indos verſus propagantur. Patriarcham habent in urbe Muzal ad ripas Tigridis in Meſopotamia. III. Jacobitæ dicti à Jacobo Syro, qui magnus erat Eutychianorum hæreſis propugnator circa annum Chriſti 530. cujus ſectatores multi hodie conſpiciuntur in Syriam, Cyprum, Meſopotamiam, Babyloniam, Palæſtinam diſperſi. Patriarcham habent, poſtquam ab Antiochena juriſdictione ſe ſubduxerunt, cujus ſedes eſt in urbe Caramit, antiqua Meſopotamiæ metropoli, qui ſe Patriarcham Antiochenum vocat. Antiquam verò Eutychis hæreſin de una in Chriſto natura abjecerunt, ut de iis teſtatur Vitriacus Hiſt. Orient. cap. 76. & ex confeſſionibus ipſorum, & in Bibliotheca Patrum liquet. Ab his miſſus erat Moſes ille Meridinæus, qui Syriacum Teſtamentum, typis impreſſum Viennæ, ſecum reportavit; ipſorúmque Liturgiam habemus ex Syriaca in Latinam converſam operâ Andr. Maſii, quæ in Bibliotheca Patrum ſub nomine Anaphoræ Baſilii habetur. IV. Copti vel Coptitæ (qui in religione Jacobitæ) per Ægyptum in ſacris linguam Syriacam uſurpant, teſte Botero & aliis. Poſt lectum verò Evangelium linguâ Syriacâ legunt idem Arabicâ, quæ hodie ipſis facta eſt vernacula. Liturgiam verò habent Severi Patriarchæ Alexandrini, quæ ex Syriaca verſa eſt per Fabricium Boderianum. Patriarcham Alexandrinum agnoſcunt, cujus ſedes eſt Cayri. V. Indi ſive S. Thomæ Chriſtiani, cujus prædicatione ad fidem dicuntur converſi: qui olim Patriarchæ Mozal in Eccleſiaſticis ſubditi erant, poſtea ſuaſu Portugallenſium Pontifici Romano ſe ſubjecerunt, quem hodie agnoſcunt, retentis antiquis ritibus & dogmatibus, poſteà verò etiam Romanos ritus ita amplexi ſunt, ut Liturgiam à Neſtorianiſmo repurgatam adhuc in lingua Syriaca retineant, ut teſtantur Poſſevinus, Oſorius, *&c.* Et ex ipſa Liturgia liquet, quæ in Bibliotheca Patrum habetur, quæ ex lingua Syriaca in Latinam verſa eſſe ibidem affirmatur. VI. Hiſce tandem addendi Chriſtiani, qui inſulam Zocotoram extra ſinum Arabicum inhabitant: utrum Jacobitæ ſint an Neſtoriani variant autores; hoc tamen certum eſt, ipſos obedientiam deferre Patriarchæ Mozal & cultum publicum habere lingua Chaldaica vel Syriaca. Ex hoc calculo liquet præcipuas per totum Orientem Chriſtianorum Eccleſias, longè latéque propagatas, Scripturas & officia ſacra linguâ Syriacâ legere & celebrare, unde magna utilitas linguæ hujus emergit, cùm tot tantæque Eccleſiæ olim florentes, hodie verò ſub Muhammedanorum tyrannide gementes, per totum Orientem hanc linguam in ſacris retineant. Etſi verò olim in Hæreſes miſere prolapſi ſe à reliquis Eccleſiæ Catholicæ membris ſepararunt, unde juſto Dei judicio ſub Infidelium jugo oppreſſi ſerviunt, qui ipſis dominantur, ex continuis tamen calamitatibus edocti & ſapientiores redditi, (eſt enim Schola Crucis Schola Lucis) tandem eorum miſertus Deus miſericordiarum pater eos ad rectam fidem ſanámque mentem, rejectis antiquis erroribus, reduxit, ut ex eorum confeſſionibus per Maſium ex Syriaca expreſſis, in Bibliotheca Patrum, cuique patet. Idem etiam ex Confeſſionibus Coptitarum, Indorum, reliquorúmque Orientalium, Abyſſinorum, Armenorum, quæ apud Baronium, Damianum à Goes, Poſſevinum & alios extant, omnibus eſt videre.

Tandem ad uſum linguæ Syriacæ deventum eſt ejúſque utilitatem, quæ ſanè magna eſt; cùm in hac antiquiſſimæ Bibliorum verſiones extent, & tot Eccleſiarum Orientalium, quæ Europæas numero æquant, ſi non ſuperant, ſacra celebrentur, ipſorúmque ſcripta & commentaria in hac lingua exarata ſint.

I. Quod ſupra de Judæorum Paraphraſibus Chaldaicis diximus, multò magis de Chaldaica ſive Syriaca Chriſtianorum verſione dicendum, maximè de antiqua ſive ſimplice: ut in ſpeculo faciem nativam textuum Originalium ſine fuco oſtendit, ſic eorundem integritatem teſtimonio ſuo confirmat: Hebræum enim & Græcum κατὰ πόδα plerumque ſequitur, quod magis exactè refert, quàm ulla ex vetuſtis tranſlationibus: Ex hac enim Verſione nullo negotio vanitas ſententiæ eorum luce clarius oſtenditur, qui textus Originales corruptos eſſe clamitant, ita ut pro regula fidei & verſionum

num norma haberi non poſſint. Conſulantur loca in quibus Hebræum Vet. & Græcum Nov. Teſtamenti corruptos eſſe ſcribunt,& clarè apparebit ex hac verſione ita lectum eſſe in Hebræis & Græcis codicibus Apoſtolorum temporibus,vel cùm facta ſit hæc Verſio, prout nos hodie legimus, (quod facile cuivis conſtare poſſet,qui Biblia noſtra legit,& textum cum verſione hac conferet) Fruſtra D. Morinus. probare nititur poſt Chriſti & Apoſtolorum tempora ante & Hieronymum Hebraicos codices corruptos fuiſſe, cùm contrarium ex hac verſione liquidò conſtet. Generaliter enim cum Heb. convenit,etiam ubi Vulg. Lat. vel aliæ Verſiones ab Heb. diſcrepant, ut Geneſ. 3. 15. & 11. 12. Deutero. 23. 17, 18. & 32. 42. aliiſque locis pluribus. Quod planè oſtendit Hebraicos codices ita olim habuiſſe cùm facta erat hæc verſio,etſi fortaſſe cùm factæ erant verſiones LXX. vel Targumica,quidam codices; quos ſecuti ſunt iſtarum verſionum autores, aliter in iſtis locis legerunt. Imò ubi Judæi,(cùm textus ob ambiguitatem variè legi poſſet)eam ſecuti ſunt lectionem, quæ Chriſtianis minùs favebat,oſtendi poteſt ex hac verſione olim Hebraicos codices ſenſu planè Chriſtiano omnes legiſſe,ut in celebri illo loco,de quo ſæpius diximus,Pſal. 22. 17. ubi contendunt Judæi legendum eſſe כארי lectum fuiſſe olim כארו conſtat ex Syro, qui vertit ܒܙܥܘ *foderunt*. Cùm verò ab Hebræo differt Syrus,cum aliis antiquis Verſionibus convenit, ut Gen. 4. 8. convenit Syriaca cum Samaritana,Græc. & Vulg. Lat. Exod 12. 40. cum Græca,Samar. & Arab. Deut. 27. ult. cùm Tamar. Gen. 6. 3. & 8. 7. cum Vulg. Lat. *&c.* Hæc verò,ut ſupra diximus,cum aliis Verſionibus harmonia non arguit Hebraici textus depravationem vel corruptionem,prout arguunt Epicurei & Athei, ſed variantem tantùm codicum antiquorum lectionem, viz. Interpretes illos aliter legiſſe in codicibus quos ſecuti ſunt,idque in rebus levioribus, quæ ad fidem & mores ſpectant,quam legunt codices Hebræi hodierni, de quo ſupra plenè diſſeruimus. varias verò codicum lectiones tam in Hebraicis quàm Græcis voluminibus nemo eſt qui hodie negat,licèt de numero variarum lectionum præſertim in Hebræo aliqua ſit controverſia; ut ex iis quæ ſuperiùs à nobis dicta ſunt,planè apparet.

11. Ut textuum Originalium veſtigiis preſſius inſiſtit Syrus interpres quàm Verſiones aliæ,ſic ob linguæ affinitatem Hebræam magis emphaticè & propriè exprimit. Habet enim Hebraica lingua præ aliis (ut in Prolegom., De lingua Hebraica oſtenſum eſt) idiotiſmos,proprietates & emphaſes ſuas,quas vix ulla alia plenè exprimere & aſſequi poteſt ; Syriaca verò vel Chaldaica præ aliis propiùs ad Hebræam accedit, ita ut à quibuſdam tantùm dialecto differre dicantur. Hoc agnovit Baſilius Hexam. in verba Gen. 1. 2. *Spiritus Dei ferebatur ſuper aquas*,ubi Syrus ut Hebr. vocem מרחפת exprimeret, eandem vocem forma Syriaca, ܡܪܚܦܐ retinuit,i *incubabat* ſive *fovebat* ut avis ſupra pullos. Gen. 2. 7. Hebræum וייצר *plaſmavit*, viz. ut figulus lutum fingit,exprimit per ܓܒܠ ejuſdem ſignificationis. Levit. 19. 26. Hebraic. לא תנחשו *ne auguremini* Syrus emphaticè exprimit, cùm vertit, ܠܐ ܬܢܚܫܘܢ ܒܨܦܪܐ ܕܦܪܚܐ *ne auguremini per avem alatum* ſive *aves*,quia per aves divinare eſt augurii ſpecies Num. 5. 18 Hebr. מים המאררים *aqua maledicentes* ; Syrus uſum iſtarum aquarum explicat dum vertit ܡܝܐ ܕܒܘܩܝܐ *aquæ ſcrutatrices*,&c. Non negandum tamen aliquando in verſione Syriaca verba quædam deficere,ut Levit. 11. 10. Num. 9. 6. aliquando redundare,ut Gen. 34. 15. Exod. 9. 28. Levit. 10. 1. illud fit ex librarii plerunque errore,hoc explanationis gratiâ paraphraſtice.

N. Teſtamentum, quod Græco idiomate ſcriptum à viris quibus Syriacum erat vernaculum,Syriaſmum paſſim ſapit. Unde & Ludov. de Dieu Præf. In Harm. trium linguarum affirmat Phraſium,quæ paſſim in Novo Teſtamento occurrunt verum ſenſum vix aliunde quàm ex Syriaco petendum eſſe. Phraſin enim Evangeliſtarum & Apoſtolorum Græcam eſſe nemo dixerit: & faciliùs foret Europæis Platonis & Ariſtotelis elegantiam imitari ; quàm Platoni & Ariſtoteli Novum Teſtamentum nobis interpretari ; quia ſcilicet ſancti viri Syriacè conceperunt,quæ Græcè ſcripſerunt, & linguæ vernaculæ emphaſin peregrinis verbis indiderunt. Unde illud Georg. Amyræ ex Widmanſtadio , Palæſtinum illud dicendi genus in ſacris libris quacunque lingua promulgatis implicatum inſidet, ut Marcus Evangeliſta non magis Latinè, vel Johannes & Lucas Græcè ſcripſiſſe,quàm vel P. Terentius Afer Comœdias ad Punicæ,vel Judæus Philo ſcripta ſua ad Hebraicæ dictionis normam direxiſſe videantur. Præterea multa ſunt verba purè Syriaca in Nuvo Teſtamento Græc & Lat.relicta,quæ ſine Syriacæ cognitione explicari non poſſunt,ut Matth. 5. ܪܩܐ *raka*, de cujus ſignificatione laborant interpretes linguæ Syriacæ ignari,cùm apud Syros ܪܩܐ idem ſit quod *homo vilis, contemptus,abjectus*,Matth. 6. ܡܡܘܢܐ *divitiæ*,c. 6. 17. ܒܪ ܝܘܢܐ *filius columbæ*. Marc. 7. 11. ܩܘܪܒܢܐ *oblatio*. Matth. 27. 46. ܫܒܩܬܢܝ *deſeruiſti me*. Marc. 3. 17. ܒܢܝ ܪܓܫܝ *filii tonitrui*. Marc. 5. 41. ܛܠܝܬܐ ܩܘܡܝ *puella ſurge*. Act. 1. 19. ܚܩܠ ܕܡܐ *ἀκελδαμα ager ſanguinis*. Plura talia occurrunt Act 5. 1. & 9. 36. Joh. 1. 47. 1. Cor. 16 22. & alibi. Imò nomen Dom. noſtri Ἰησοῦς Syriacum eſt ܝܫܘܥ *σωτήρ*,& nomen Meſſias quod Græci & Latini retinent eſt Syriacum ܡܫܝܚܐ *unctus* à ܡܫܚ *ungere*. Maximam itaque utilitatem hujus linguæ ex antiquiſſimis hiſce Verſionibus colligimus,quia cùm ipſi N. Fœderis Scriptores hac lingua ſibi vernacula primum Judæis & aliis circumvicinis populis cœleſtia oracula promulgârint, & poſtea Græco idiomate conſcripſerint,Syriaſmi tamen guſtum ubique retinent. Imò ipſi Domino & Salvatori vernacula erat,quam una cum lacte materno ſuxit, in qua voluntatem Dei & expreſſa vitæ æternæ promiſſa unigenitus Dei filius orbi revelavit. Hanc ſacro ore conſecravit,in hac doctrinam Evangelicam tradidit,in hac Preces ad Patrem obtulit, myſteria mundo abſcondita aperuit,Patris de cœlo vocem audivit,ita ut dicere poſſimus

Lingua

Lingua hominum eſt lingua nobilitata Dei.
Et ut quidam cecinit de Syro lexicographo.
Nos docet hic unus Numinis ore loqui.

His accedit quòd doctorum lingua inter Chriſtianos per totum ferè Orientem ſit, ut ex Liturgiis & Officiis divinis conſtat, quæ, ut diximus, in hac lingua ubique ferè peraguntur. Etſi verò hodie paucis circa montem Libanum oppidis vernacula ſit, olim tamen antequam Muhammedana impietas Orientem invaſerat, locis plurimis in uſu populari fuit. Poſt Muhammedem quidem lingua Arabica, in qua ſuperſtitionem ſuam exaravit, per ejus propagationem & Muhammedanorum victorias in locum Syriacæ aliarúmque linguarum vernacularum introducta eſt, ut jam dicemus, ita tamen ut Syriacam prorſus eradicare non potuerit, ſed ſacra adhuc in hac celebrentur. Præter hæc multa Veterum ſcripta in ſcripturam Commentaria in hac lingua extant, ut magni Ephremi, Jacobi Syri aliorúmque, quæ partim edita ſunt, partim in Bibliothecis deliteſcunt, teſte Poſſevino in Appar. Geog. Amyra, Widmanſtadio & aliis, nec tantùm ad Theologiam, ſed ad Philoſophiam, Mathematicam, Hiſtoriam omniúmque artium & Scientiarum libros evolvendos plurimum conferre hujus linguæ ſcientiam apud ejus peritos ita liquidò conſtat, ut non neceſſarium ſit de ea plura adjicere.

PROLEGOMENON XIV.

De

LINGUA ARABICA ET SCRIPTURÆ VERSIONIBUS ARABICIS.

1. *De Arabia Regione.* 2. *De lingua Arabica.* 3. *Ejus antiquitas. Quam antiqui Arabum Characteres. Muhammedes literas ignoravit.* 4. *Linguæ Arabicæ amplitudo.* 5. *Elegantia.* 6. *Copia, Emphaſis, addiſcendi facilitas.* 7. *Utilitas ad explicationem vocum Hebraicarum.* 8 *Adritus & ceremonias in Scripturis intelligendos.* 9. 10. *In Theologia.* 11. *Ad errores Muhammedanorum refutandos.* 12. *In aliis ſcientiis & facultatibus.* 13. *Geographia, Hiſtoria, Poeſi, Peregrinationibus.* 14. *De Academiis & Bibliothecis Arabum, librorum copiâ, &c.* 15. *De Scriptura Verſionibus Arabicis Sanctis totius Vet. Teſt.* 16. *De Pentateucho Maurorum per Erpenium edito. Et D. Pocockii exemplari Arab. lib Regum.* 17. *De Verſionibus Arabicis Chriſtianorum, totius Scripturæ. De ea quæ extat in Bibliis Pariſianis. Non eſſe eandem quæ Hieronymi temporibus extitit.* 18. *Duplicem fuiſſe Verſionem apud Chriſtianos Arabicam. Unam Antiochenam ſive Syriacam, alteram Alexandrinam ſive Aegyptiacam.* 19. *De aliis Verſionibus Pentateuchi.* 20. *De Verſionibus Pſalmorum.* 21. *De MS. Arab. Prophetarum Seldeniano.* 22. *De Verſionibus Arabicis Evangeliorum.* 23. *De reliquorum librorum Novi Teſtamenti Verſionibus Arabicis.*

1. ARabiam nobilem Aſiæ partem ſinu Perſico, mari Rubro & Indico ferè circumſeptam eſſe, niſi quod ejus pars Syriæ contigua eam Aſiæ connectit, ex Geographia notum eſt. [a]Olim Sabæa dicta à Sabi Chuti filio Chami nepote, ut quibuſdam videtur. Alii probabilius à Seba vel Saba filio Joctanis vel Jectanis filii Heber, Schemi pronepotis, Sabæorum, qui poſtea Arabes dicti, originem ducunt, inter quos doctiſſ. Bochartus, Geogr. Sacr. l. 1. c. 15, 26, 30. ubi fuſe oſtendit contra veteres, qui ſtatuunt Jectanis poſteros ſedes habuiſſe circa Cophetem amnem Indiæ, eorum pleroſque in Arabiæ Felicis vel Aromatiferæ interiora receſſum feciſſe, ibique habitaſſe, id quod ex hiſt. Sacr. Gen. 10. clarè demonſtratur. Dicit enim Moſes eos habitâſſe à *Meſa quà venis Sephar montem Orientis.* Meſa autem vel Muſa erat portus celeberrimus ad mare Rubrum, unde iter erat ad Sepharitas populos interioris Arabiæ, & Saphar erat eorum metropolis, ut ex Ptolemæi Tab. & Plinio lib. 6. c. 23. patet. Inter eos conſtat Sabæos metropolim habuiſſe, nomine Saba vel Seba, ut Diodorus, Ptolemæus, aliique Scriptores antiquiſſimi tradunt, eandémque eſſe, quam ab eo nomine vocant Strabo l. 16. Plin. &c. Mariaba vel Meriaba, quod à verbo רבה *rabba dominari* deducitur, unde nomen מרב quaſi dominorum ſedes ſive metropolis, prout & Saba ex Arab. שבא vel سبا vel سبو derivatur, quòd *eminere* ſignificat, quia tum ſitu tum potentia & dignitate cæteris antecibant Sabæi. Unde à Geographo Arabe Clim. 2. part. 6. *Jactantiâ & ſuperbiâ dicuntur Arabes alios excellere.* Hæc urbs, quæ non multò poſt Diluvium condita putatur à Saba Jectanis filio, aquis ſubmerſa eſt ex rupto aggere, quem in medio civitatis extruxerunt, altum viginti ulnas, ad aquas excipiendas ut in regionem vicinam derivare poſſent ad libitum, unde incolas omnes, qui Homeritæ dicti, & cæteris omnibus ſuperbiores erant, demerſos, urbémque everſam narrat ibidem Geographus Arabs Nubienſis. Hic regnavit Regina illa, quæ à longinquo venerat ad audiendam ſapientiam Salomonis. Reges enim

 ſuos

ſuos & Regimas ſemper habuerunt, nunquam aliorum jugo ſubditi, nec ab iis, qui orbi dominabantur ſuperati, adeò ut fœdera cum Romanis tanquam ſociis inierint, ipſos nunquam ut Dominos agnoſcebant. Dividitur communiter in tres partes, Felicem, ubi aurum, gemmæ & aromata, Petræam, & Deſertam. Ipſi in 5. diſpeſcunt, Titianam, Nagiedam, Higiazam, Aroudam & Jamanam, de quibus non eſt hujus loci dicere. Arabes dicti ab Arabis, hæc verò à regione, in qua ſolitudines vaſtæ & campeſtria multa, quod Hebraicum ערב ſignificat. Saraceni verò dicti non à *Sarah*, quod ab omnibus rejectum, nec à سرق *ſarak furari*; quia furaces, ut communis eſt opinio, quaſi hoc nomine infamiam ſibi crearent, ſed ut multis oſtendit Cl. Pockius Specim. Arab. pag. 2. 3. à شرقي *Scharkien oriens*, quia Arabes Orientales erant, præſertim Judæis. Unde Arabes Jer. 49. 28. בני קדם *filii Orientis*. Ut verò Sabæi & alii Jectani posteri, qui Amanitæ vel Homeritæ dicti, interioris Arabiæ partem, ſic Septentrionalem, quam *Deſertam* vocant, incolebant cum aliis Iſmaelitæ ab Iſmaele Abrahami filio orti. qui & ab Hagar ejus ancilla Agareni vocantur, qui poſtquam Arabum linguam didicerant, nomen commune cum reliquis Jectanis poſteris habuerunt, ita tamen ut hi ſe genuinos Arabes haberi velint عرب عربة quaſi naturales & natos, reliquos vocarint عرب متعربة vel عرب مستعربة Arabes factos, ut & de Judæis legimus Eſth. 8. 17 quoſdam Judæos factos, qui veris Judæis opponuntur.

2. Poſt linguarum diviſionem per multa ſecula intra Arabiæ terminos delituit & concluſa eſt Arabum lingua, pura tamen & ſine aliarum mixtura per annos propè ter mille. Poſtea verò circa annum Chriſti 600. intra anguſtos iſtos limites coarctari dedignata ampliores ſedes nacta eſt, cum paucis annis tertiam ferè orbis veteris partem pervaſerit, exorto impoſtore illo Muhammede, cujus doctrina, in Korano lingua ſibi vernacula conſignata, paulò pòſt totum invaſit Orientem & Occidentis partem: hinc una cum religione & imperio Muhammedanorum longè latéque lingua Arabica in univerſam ferè Aſiam, magnam Africæ & Europæ partem propagata fuit, nulla poſt confuſionem Babylonicam tantum terrarum tractum occupante. Nam ſpacio 60. ann. à Chriſtianis eripuerunt Palæſtinam, Syriam, Armeniam utramque, Aſiam minorem, Perſiam, Indiam, Ægyptum, Numidiam, Barbariam, Luſitaniam Hiſpaniam, Italiæ partem, Siciliam, Candiam, Cyprum, &c.

3. Hanc linguam verò commendant Antiquitas, Amplitudo, Elegantia cum addiſcendi facilitate & utilitate maxima. Inter antiquiſſimas meritò refertur, utpote ex matricibus una, quæ poſt cladem Babylonicam, poſt tot ſeculorum decurſus, ſalva & incorrupta permanſit. Cùm enim unicuique genti in rebus ſuis, niſi contrarium oſtendi poteſt, credendum ſit, Arabum ſcriptores celeberrimi originem ſuam ad Jectanem Heberi filium referunt, quos producit doctiſſ. Bochartus part. 1. l. 2. c. 15. unde linguam ſuam aliunde non habuiſſe, ſed à Jactane ſine mutatione continuatam, credendum eſt, præſertim cùm mixturam nullam aliarum Gentium cum ipſis factam tradant Hiſtoriæ, nec ab aliis victis victorum linguam addiſcere coacti ſint; quas cauſas eſſe potiſſimas mutationis linguarum docet experientia. Cum Hebræa etiam affinitas planè indicat ab ipſa ortam fuiſſe poſt linguarum diviſionem. Unde Geſnerus in Mithrid. pag. 93. excepta Hebraica & Chaldaica omnibus antiquiorem facit. Et Joſephus Scaliger Epiſt. ad Hubertum Arabiſmum priſcum adhuc conſervatum eſſe ſcribit, nec magis differre Arabiſmum vernaculum à priſco, quàm Pictoniſmum ab aulicorum Gallorum ſermone. Quod verò de linguæ Arabicæ antiquitate dixi, nolo de eorum literis & ſcriptura intelligi, quas multò recentiores eſſe oſtendit D. Pocock in notis ad Specim. Arab. pag. 154. 155. 156. Dialectos etiam inter eos plures fuiſſe probat pag. 150. diverſa enim erat lingua, quâ locuti Hamyai & Arabes puri ab illa, quâ uſi Koraiahitæ, & in qua conſcriptus eſt Alcoranus, quâ locutum eſſe Iſmaelem primùm volunt. Idem D. Pocockius etiam monet pag. 153. quod de lingua tam latè patente periiſſe aliquid nemo, mirabitur, qui quàm nuperum ſit apud illos ſcribendi inventum perpenderit, cujus primum inventorem ex Hiſtorico Ebn. Chalican oſtendit fuiſſe Moramerum filium Moræ Aubarienſis, quod non multùm ante ortum Muhammedanis contigit: Hoc verò intelligendum de Koraiſhitis aliiſque Iſlaemitarum tribubus, cùm apud Hymatienſes in confeſſo ſit antea notam fuiſſe artem ſcribendi, characteres verò erant multùm ab iis, quibus Arabes utuntur, diverſi, quod genus ſcripturæ المسند *Almoſnad* dixere, literis inter ſe implexis minimèque diſtinctis, quas vulgo diſcere non permittebant, nec cuipiam niſi poſt impetratam veniam iis uti. Scribit idem Ebn. Chalecan cùm primo evulgari cœperit Alcoranus non repertum in univerſa regione Yamani, qui Arabicè ſcribendi vel legendi peritus erat. Unde & Shareſtanus celebris apud ipſos autor ſcribit ante Muhammedem duas ſectas fuiſſe; *Populum libri*, qui literas norunt, viz. Chriſtianos & Judæos, qui Medinam incolebant, & *Idiotas*, qui Meccam habitârunt & literas ignorarunt. Ipſum verò Muhammedem fuiſſe tum ſcribendi tum legendi ignarum omnes ſtatuunt, unde ipſum vocant نبيا اميا *Nabeyan Omman*. i. *Prophetam illiteratum*, pag. 156. Characteres verò à Moramero excogitati, & diu apud Arabes retenti, erant valde rudes, quales *Kufienſes* vocant, quos in librorum titulis & lapidibus inſculptos videre eſt: nec aliis deſcriptum olim Alcoranum teſtantur folia aliqua antiqua literis ſemiuncialibus in pergameno exarata, quæ doctiſſimus J. Gravius ex Ægypto ſecum attulit Elegantiores iſtos, quibus jam utuntur, non niſi trecentis annis ferè poſt Muhammedem ab Ebn Mulka concinnatos; deinde ab Ali Abu Bonah ad perfectionem perductos, teſtatur Hiſtoricus fide dignus Ebn Chalecan. Quod verò ſarta tecta ſervata ſit hæc lingua Poëſi Arab. aſcribit idem

doctiſſ.

doctiſſ. Pocockius, quod latè probat ex eorum Scriptoribus. Fuerunt enim poëmata eorum Arabibus Pandectæ, ultimus ſapientiæ eorum terminus, *&c.* Sanè, ut apud Cambro-Britannos Bardi, apud Gallos & Britannos Druides ante literarum uſum omnia antiqua Gentis monumenta carminibus tradidere, ita Poëtæ apud Arabes, ut & apud Græcos, omnem eorum Theologiam & literaturam poſteris traduxerunt. Nam inter cæteras Poëſeos laudes hoc ponunt, quòd linguæ conſervatio & ſermonis proprietas & elegantia ei debeatur. Unde Poëmata Arabibus Commentariorum vice, quorum beneficio imperturbata ſervabatur Genealogiarum ſeries, ne oblivioni traderentur res geſtæ memoriâ dignæ, & è quibus linguæ peritia hauriebatur, ut ex Ibn Phares apud Jollalodinum idem refert Pocockius Not. pag. 158. Antiquitatem etiam probat ipſa ſcriptura Vet. Teſt. quæ omnes qui extant libros antiquitate ſuperat, in qua multæ voces Arabicæ repertæ, (ut poſtea oſtendemus) præſertim in libris Poëticis. & inter hos in omnium antiquiſſimo Job, cujus hiſtoriam plerique ad tempora Moſis referunt, de quo teſtatur Hieronymus Præf. ad Danielem, quod plurimam habet cum lingua Arabica ſocietatem, unde Præf. in Job ſcribit. *Tranſlationem ſuam nullum ex veteribus ſequi interpretem; ſed ex ipſo Hebraico & Arabico ſermone, & interdum Syro, nunc verba, nunc ſenſum, nunc utrumque reſonare.*

4. Amplitudinem quòd attinet, extra anni ſoliſque vias ſuper Garamantas & Indos protulit imperium, ut obſervat Erpenius. Per immenſos enim terrarum tractus ita propagata eſt, ut hodie ferè extremos Orientis & Occidentis terminos conjungat. Ubicunque enim Muhammedana ſuperſtitio pervenit, vel Muhammedanorum arma victricia gentes ſubjugârunt, ibi lingua Arabica vel paulatim vernacula facta eſt, linguam nativam obliterando, vel pro doctorum lingua habita eſt, cùm ſuum Alcoranum in alias linguas transferri nefas putant Muhammedani, ne ſcilicet profanetur. Unde & preces & officia publica Arabicè legunt, & in eadem jura reddunt provinciarum rectores. Habeo tamen Alcorani exemplar nitidè deſcriptum cum verſione interlineari Perſica minio deſcripta, à Muhammedano proculdubio facta. Fortaſſe enim Perſæ, qui à Turcis pro Hereticis habiti, in hoc à majorum inſtitutis receſſerunt. Hinc omnium linguarum latiſſimè propagata Græcam (quæ olim) ut hodie Sclavonica vel Illyrica) per Græcorum arma & artes terrarum magnam partem occupavit) multum ſuperat; & non tantùm per Anatoliam (licèt cum Græca & Sclavonica permixta) & Armeniam, ſed & in partibus Orientalibus Ciliciæ ultra fluvium Pyramum, ut & in Syria, Meſopotamia, Palæſtina, Arabia, Ægypto, & inde per Africam ab Ægypto ad fretum Gaditanum, per totam Barbariam & per omnes terras, quæ inter mare Mediterraneum & montem Atlantem interjacent (exceptis Marocceniſibus & quibuſdam in partibus interioribus incolis veteribus Africanis) facta eſt vulgaris & vernacula, aliquantum tamen corrupta & Dialectis varia, teſte doctiſſ. Breervvoodo. Imò in Perſia & regno magni Mogul, Indiæ variis Provinciis, apud Japonenſes item, Chinenſes, Tartaros, Abyſſinos, omnéſque ferè inſulas Orientis, radices altas figit; ita ut, quod olim de Latina reſpectu Græcæ dictum erat, idem de Græca aliiſque omnibus præ Arabica dici poſſit, anguſtis limitibus comprehenſas eſſe; & in iis curtam eſſe ſupellectilem. Ubi vernacula non eſt, in Scholis ut Latina & Græca apud nos à pueris addiſcitur, & pro eruditorum lingua habent; nec tantùm Chriſtiani, qui inter Muhammedanos diſperſi vivunt, ſed & Judæi Samaritani & Pagani hac lingua utuntur. In hanc Scripturam ſacram tranſtulerunt tam Judæi quàm Chriſtiani, & teſte Scaligero Epiſt. ad Hubertum 362. Syri Maronitæ Liturgias ſuas & Diurnalia duplici lingua legunt, Syriaca vetuſtiſſima & Arabica, quia Syriacam non niſi docti intelligunt, Arabicam verò habent vernaculam.

5. Elegantiam linguæ in verborum apta ſignificatione, copia, ſuavitate orationis elucere docet Erpenius Orat. 1. De lingua Arab. Gab. Sionita de moribus Orientalium cap. 13. & alii, quibus addere licet puritatem ab alienis mixturis liberam. Verborum copia tanta eſt, ut & Græcam & Latinam ſuperet, quæ inopes præ hac videri poſſunt. Scribit Joſ. Scaliger Epiſt. dicta, Lexicum domeſticum à ſe compoſitum fuiſſe ex autoribus Arabicis, quod ex viginti millibus vocum conſtabat, quarum radicales non poſſunt eſſe pauciores octo millibus, quem tamen numerum multò excedunt Lexica Arabica poſt Scaligerum edita Giggæi & Clariſſ. Golii. Imò ipſe Scaliger Epiſt. 275. quæ eſt ad Martinum Lydium ſcribit, ſe ex Arabicis autoribus collegiſſe 22000. vocabula, quorum themata ad minimum ſunt 4000. & addit, *Et cum hac copia quam inopes ſimus nos non fugit.* Cl. Pocockius etiam in dictis Notis p. 133 dicit Arabes immenſam ſuæ linguæ latitudinem prædicare, quam tantam eſſe volunt, ut nullus niſi Spiritu Prophetico illuſtratus univerſum ejus ambitum comprehendat, nec quiſquam eò unquam pervenerit, ut omnes ejus theſauros exhauriret.

6. Tantâ copiâ alias linguas ſuperat ut unius rei appellationes variæ, earúmque explicationes voluminis integri materiam præbeant. Leonis nomina habent quingenta, Serpentis ducenta, mellis 80. de quibus integrum libellum ſcripſit Firauzabadius. Enſis verò appellationes teſtatur idem eſſe ſupra mille, quas in libro à ſe compoſito enumeravit. Emphaſis verò & apta vocum ſignificatio, rerum ipſarum naturam plenè exprimentes, phraſes porrò & formulæ tanta gratia & venuſtate pollent, ut Græcorum χάριτες cum his collatæ ἀχάριτες, & Latinorum gratiæ ingratæ videri poſſint. In hac tamen copia vocum compoſitionem non agnoſcit; omnia tamen linguarum compoſita plenè exprimit; maxima conjugationum varietate, quibus ſignificationis vis multùm variatur. Facilitas verò tanta eſt, teſte eodem Erpenio, (qui inter inſtauratores hujus linguæ in Europa meritò primas tenet) ut ſi quis quotidie paucas horas ei impenderit, inter 4 vel 5. ſeptimanas linguæ fundamenta addiſcere poſſit, & brevi laudabiles progreſſus faciet: multò enim faciliorem vult eſſe Græca vel Latina, etiam Hebraica, cujus difficultates & anomalias & punctorum mutationes ferè ignorat. Unde vix tot voces irregulares in univerſa hac

lingua habentur quot in unico Vet. Teſt. libro. Adeò enim regularis eſt, ut regulas habeat pleraſque tales, quæ omnium linguarum pauciſſimas habent exceptiones. Imò facilitas tanta ut ſine Magiſtro addiſci poſſit, Scaliger Epiſt. 56t. ad Steph. Ubertum, *Quod unicum ſupererat mihi profugium eo uſus ſum, ut meipſo Magiſtro uterer, quandoquidem meliorem nanciſci non potui*. Idem habet Epiſt. 362. De his verò, qui plura ſcire deſiderat, legat Erpenium alióſque, qui hæc latius proſecuti ſunt. Accedimus ad utilitatem, quæ ad ſcopum noſtrum maximè facit.

7. Utilitates longè maximæ ex multis conſpiciuntur, quæ apud Erpenium Orat. 1. & 2. De lingua Arab. præcipuè verò apud. Cl. Hottingerum in Analect. Diſſert. 2. de Heptapl. Pariſienſ. & Diſſert. 6. de uſu linguæ Arab. & D. Pocock. Specim. Hiſt. Arab. & alios fusè recenſentur. Nos ſumma rerum capita perſtringemus. I. Etſi abſque cognitione linguæ Hebrææ, ut quibuſdam placet, Arabica addiſci poſſit, nemo tamen Hebrææ perfectionem ſine Arabica aſſequi poteſt, cùm multæ voces in Scriptura Vet. reperiantur, quæ ab Arabicis lucem accipiunt, in quibus eædem radices. Lingua verò Hebræa licèt olim vocabulis magis numeroſa, mutila tamen & exigua ſua parte in Vet. Teſt. tantùm hodie extat, unde ex Arabica, quam integram habemus, ſuppleri & explicari debet. Multæ etiam radices Hebraicæ communes ſunt cum Arabicis; & vocabula Hebraica, quæ ſemel vel bis occurrunt in Vet. Teſt. ex conſuetudine ſermonis Arabici exponenda eſſe ſtatuit inter alios Aben-Ezra Commeor. in Cant. canticorum, Unde ex Hebræorum ſcriptis conſtat (ut verè obſervavit Cl. Bochartus) quòd Rabbini, cum iis aqua hæret, ad hanc linguam ut ad ſacram anchoram confugiant, & felicius textum Hebr. explicâſſent, ſi Arabicæ peritiores fuiſſent. Hinc illud Kimchi Præfat. in lib Rad. *apud Magiſtros habetur, quod linguam didicerint ex lingua*, quod explicat de Hebraicarum vocum quarundam intelligentia ex Arabiſmo, ut Pſalm. 54. 23. projice יהבך *onus tuum*, neſciebant quid per יהבך ſignificaretur, donec ex Arabe mercatore audiviſſent *cape* יהבך *onus tuum & impone Camelo*. Doctiſſimus Pocockius in Specim. Hiſt. Arab. Notis pag. 203. ſcribit quod innumeris penè aliorum Scriptorum & non paucis Scripturæ teſtimoniis hoc confirmatur, & quod non ſolùm Rabbini, ſed & Chriſtiani doctores textum Hebræum ſæpe ex Arabiſmo explicant, unde hanc ſibi libertatem indulgendo illud Prov. 30. 31. אלקום ex Arabum dialecto mutuatum explicat per Arabicum ألقوم *Rex quem ſequitur populus ſuus*, & pag. 154. 92. ubi illud Eſ. 65. 11. מנ, quod interpretes multum vexavit, ex Arab. مناة pro Idoli nomine explicat. In Gen. 1. 1. tres voces notat Erpenius & alii, quæ ab Arabica lucem accipiunt, אלהים *Deus* ab أله *coluit*, vel *adoravit*, שמים *cœlum* ab Arab. سمي *excellere* vel *eminere*, ארץ *terra* ab أرض *humile & depreſſum eſſe*. Amos 5. 25. vocem כיון Arabicam eſſe & *Saturnum* denotare ſtatuunt Kamius in Lexico, Aben-ezra & alii; maximè verò in libris Poëticis Arabiſmi occurrunt, præcipuè in libro Jobi, quem *Arabum Theologum* vocat Bibliander, de quo Hier. Præf. teſtatur magnam habere cum Arabica lingua cognationem. Inſtantias varias collegit doctiſſ. Hottingerus Theſaur. Philolog. lib. 1. c. 1. ſect. 3 p. 506. &c. Job. 35. 16. יכביר & 36. 31. מכביר, unde nomen כבר *magnus, multus*, vox quæ non alibi niſi in Jobo extat in Vet. Teſt. at apud Arabes frequentiſſimum eſt verbum خهر *fuit magnus*, vel *potens*; c. 41. 9. עטישתיו *ſternutatio* ab Arab. عطس *ſternutare*; verſ. 11. נחירים ſemel extra Jobum invenitur, at apud Arabes frequens; unde ex Arabica conſuetudine reddendum. Plurimas iſtiuſmodi voces obſervat idem vir doctiſſimus, & promiſit Bochartus ſe idem in libro Job facturum. Nec tantùm voces ſed & phraſes Arabicas ibi eſt invenire, ut cap. 41. 24. Nec tantùm in Vet. Teſtamento Hebraico, ſed in N. Syriaco & Græco uſum habet Arabiſmus. Act. 13. 8. Ἐλύμας multi putant idem eſſe cum Arabico علم *ſciens*. Galat. 5. 12. in verſione Syriaca vox ܥܠܠܐ *occaſio* ab Arabico علل *occaſionem præbui* deducunt. Matth. 9. שרים *dæmones* potiùs ab Arab. سدا quàm ab שדד derivari vult Lud. de Dieu, qui quantam utilitatem in N. Teſt. adfert Arabicæ linguæ cognitio in Notis ad N. T. oſtendit.

8. II. Rituum & Ceremoniarum frequens mentio in Scripturis, maximè in Vet. Teſt. occurrit, quarum ratio non niſi ex Scriptorum Orientalium, maximè Arabicorum, libris peti poteſt, ut quod Ezech. 21. 21. legimus de rege Babylonis *ſtante in bivio ad divinandum per ſagittas*, &c. explicat D. Pocockius Specim. dicto in Notis p. 328. &c. oſtendens apud Arabes in uſu fuiſſe hunc ritum ſuperſtitioſum divinandi per ſagittas, ejúſque veſtigia apud Muhammedanos hodie manere. D. Hottingerus Hiſt. Orient. lib. 1. cap. 8. p. 197. &c. idem probat de ritibus quibuſdam in Lege Judæis prohibitis vel conceſſis, quos ex Sabæorum vel veterum Arabum, quorum inſtituta contraria erant, conſuetudine illuſtrat, ut ex Lev. 21. 1. Ne calvitium in capite ſuo decalvarent & barbæ extremitatem raderent, & inciſuram in carne ſua facerent Cap. 11. 7. De non edendo carne ſuilla. Cap. 19. 26. & Deut. 18. 14. Contra magos, augures, incantatores. Cap. 17. 7. De ſacrificando שעירים *dæmonibus hircorum formâ apparentibus*. Cap. 11. De carnibus animalium licitis, quas Sabæi prohibuerunt. De Phylacteriis Lev. 2. 13. De ſacrificiis ſale condiendis ſine melle & pane fermentato offerendis. De adorando verſus Occidentem Exod. 28. 42. De Sacerdotum femoralibus tegendis cum offerrent, cùm Arabes Veteres nudi ſacra ſua celebrarent. Lev. 11. 10. & 20. 3. De eſu ſanguinis prohibito, quem Sabæi edebant. Num. 28. 15. De Hirco in Novilunio offerendo. Deut. 22. 5. De muliere, ut non induat ve-

ſtes

ſtes viri. De non traducendis per ignem liberis, Levit. 19. 25. De comburendis trium annorum primorum frugibus: & aliis id genus. In quibus omnibus Sabæorum & Arabum Idololatrarum inſtituta contraria præcepta Deum dediſſe, ne quid cum Idololatris commune haberet populus ſuos, ex Arabum aliorúmque monimentis demonſtratur.

9. III. Maxima verò in Theologia utilitas exſurgit ex verſionibus Arabicis Vet. & Nov. Teſt. quarum quædam ſatis antiquæ, omnéſque Scripturam ſatis illuſtrant, & ad ſenſum genuinum eruendum multùm conferunt, ut qui eas cum textibus Originariis & aliis verſionibus antiquis in noſtris Bibliis conferre voluerit, vel Annotationes Lud. de Dieu perlegerit, planè perſpiciet, ut v. g. Matth. 6. 11. verba illa in Oratione Dominica *τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον* vertit Arabs ut Syrus خبزنا كفافنا *panem neceſſitatis noſtræ*. Hebr. 7. ubi Melchiſedec dicitur eſſe, *ſine patre & matre*, ita reddit, *cujus nec pater recenſetur nec mater*. Gal. 5. 6. *ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη* reddidit Arabs *fidei quæ per charitatem perficitur*. Infinita talia producere licet, ubi textus dubius, perplexus & difficilis multùm illuſtratur.

10. Quartò uſus etiam linguæ Arabicæ in Theologia magnus eſt dum hiſtoriam Eccleſiaſticam tam Chriſtianorum quàm Judæorum illuſtrat; Chaldæorum, Sabæorum & Orientalium dogmata explicat, multáque profert, quæ ex Græcis & Latinis ſcriptoribus cognoſci non poſſunt. In Oriente reperiri omnia Chryſoſtomi opera Arabicè teſtantur quidam, item Baſilium, Euſebium, Clementem Alexandrinum, ejúſque multa, quæ in Græco deſiderantur. Imò Patres penè omnes Arabicè in una Bibliotheca in Eccleſia Halebi cujuſdam extare probant ex oculato teſte, qui iis uſus eſt, ut nil dicam de Canonibus Eccleſiæ Nicænæ, quæ Arabicè extant in Bibliotheca Oxonienſi. Hoc tantùm monere libet, cautione & judicio opus eſſe in libris quibuſdam Arabicis perlegendis, qui vel ſuppoſititii & fictiad incautos decipiendos, vel falſo antiquitatis velo prætenſo multa falſa & inepta habent, & ad errores palliandos à quibuſdam eduntur, qualis eſt ille à viro ſanè linguarum perito ſub Eutychii nomine Patriarchæ Alexandrini initio motuum noſtrorum editus, ut Eccleſiæ noſtræ politiam & regimen enervaret, ubi contra omnium Hiſtoriarum fidem affirmat nugivendulus & fictitius autor per ducentos annos poſt S. Marcum nullos fuiſſe Epiſcopos à Presbyteris diſtinctos in Ægypto, & Patriarcham Alexandrinum per Presbyteros electum & conſecratum fuiſſe, & per Presbyteros ſolos omnia peragi ſolita, quæ poſtea per Epiſcopos tranſacta ſunt. Quænam verò fides fabuloſo iſti Scriptori (quiſquis fuerit) habenda ſit vel ex hoc patet, quòd idem autor aſſerere non veretur mille Epiſcopos Concilio Nicæno interfuiſſe; cùm ex omnibus Scriptoribus Græcis & Latinis, quorum multi eodem tempore vixerunt, quidam Concilio interfuerunt, communi conſenſu teſtatiſſimum ſit, Epiſcopos tantùm 318. adfuiſſe. Hæc verò apponere placuit, ut quantam fidem mereatur iſtud ſcriptum conſtaret. Commentum verò illud de Presbyteris & Epiſcopis plenè refutavit vir doctiſſimus Joh. Morinus libro de Ordinationibus 3. Exercit. 7. cap. 7. quem conſulat qui plura deſiderat.

11. V. Theologis etiam utilis eſt hujus linguæ ſcientia ad Muhammedanorum errores detegendos & refutandos, & ut populi Orientales ſeducti & decepti ad Eccleſiam reducantur, quod fieri non poteſt ſine illius linguæ cultu & ſcientia, quæ una eſt communionis noſtræ cum iſtis gentibus inſtrumentum. Quomodo enim lucem iis, qui in tenebris ſedent, præferre poſſumus, vel errantes in viam revocare, quando linguæ ipſis ferè omnibus in uſu ignorantiâ laboramus? unde nec deliria & impoſturas Pſeudoprophetæ ipſis detegere, nec veram fidem ipſis lingua ſua vernacula proponere poſſumus. In hoc ſanè excuſari non poſſunt Chriſtiani eorúmque Antiſtites, quibus ſanctiſſi næ iſtæ curæ non ſunt cordi, quorum incuriâ factum eſt, ut exiguam meſſem hactenus habuerit Chriſtus in iis locis. In hoc ſanè laude digni illi, qui improbo labore linguam omnium difficilimam, Chinenſem, didicerunt, ut in deviis errantes Chinenſes, Japonenſes, &c. in veram ſalutis viam ducerent.

12. Ut in Theologia ſic in omnibus aliis ſcientiis & facultatibus inſignem utilitatem adfert; In Philoſophia, Hiſtoria, Juriſprudentia, Poëſi, Philologia, maximam verò in Medicina, Geographia, Matheſi, in quibus varii extant libri, præter impreſſos, MSS. qui ſi ederentur multum inde lucis affulgeret. In Medicina autores habent celebres, quorum libri partim editi, partim MSS. habentur; Avicennam, (qui vulgò Princeps vel Doctor primarius dicitur, qui decennis literas humaniores didicit, & ante annum 18. totam *ἐγκυκλοπαιδείαν* percurrerat, quo ſpatio ne unicam noctem integram dormiiſſe ſcribunt, & toto die ſtudiis vacaſſe, niſi quòd cùm nodus aliquis difficilis occurreret, ad templum ſe contulerit dubii explicationem precibus à Deo petens) Meſuem, Raſin, Serapionem, quorum opera omnium teruntur manibus, qui in hac arte clari evadunt. Trecentos alios magni nominis numerat Raſis in opere ſuo, quòd الحاوي ſive *continens* dicitur, in Linguam Latinam olim verſo. Sanè ita exculta erat hæc ars apud Arabes, ut ſcriptum reliquerit vir doctus neminem pertranſennam Medicinam aſpexiſſe, qui Arabicæ linguæ cognitionem artis illius profeſſoribus neceſſariam eſſe non fateatur. Summam verò artis Medicæ peritiam attigiſſe Arabes Medicos vel inde colligere licet, quòd in ſeipſis artis ſuæ experimentum dederint vitæ ſuæ prolongatione, cùm alii ad 125. ut Avicenna, alii ad 130. ut Ibn Zoari, teſte Averroe, alii ad 188. ut Coſſus, teſte Elmacino, vitam produxerint. Nec tantùm in Galenica Medendi methodo, ſed & in Chymica, quam in praxi plerique hodie cùm altera jungunt, celebres extitére Arabes, ut liquet ex Gebere & aliis, ex quorum ſcriptis vulgò haud notis hodierni Chymico-Jatrei myſteria artis ſuæ præcipua hauſerunt. In Mathematicis ita inſignes fuere Arabes & tot ingenii ſui reliquerunt monumenta, ut tum Græcos, tum alias omnes nationes ſuperare videantur, quorum inte-

integrum exhibet Catalogum Kircherus in ſuppl. Prodr. cap. 8.

13. In Geographia plurimos habent Arabes Ptolemæo accuratiores. Iſmael Abulfeda in Syria Rex in opere ſuo nobili Geographico trecentis abhinc annis ſcripto, quod Directorium Regionum vocavit & in plurium Bibliothecis habetur, triginta citat Geographicos authores Arabes. Extat & Geographia Nubienſis Arab. & Latinè à Gabriele Sionita edita, à doctis multùm probata. Hiſtorias etiam habent, teſte Erpenio, non tantùm Græcorum & Romanorum, ſed & Aſſyriorum, Chaldæorum, Perſarum, Tartarorum, Judæorum, Ægyptiorum, Africanorum, &c. In Poëſi verò tantùm excelluerunt, ut plures numeret Poëtas Arabia, quàm omnes reliquæ nationes: Sexaginta numerat principes, (ut affirmat Erpenius) ſub quibus infiniti alii inferioris ſubſellii: & incredibilem eſſe eorum poëſis ſuavitatem, elegantiam, harmoniam, &c. ſcripſit Leo Africanus. Doctiſſ. Poc. Spec. Hiſt. Arab. p. 157. 158, 159. &c. Poëmatis ipſorum linguæ conſervationem adſcribit cùm literas neſcirent: quæ reliquis præſtantiora à Regibus inter *κειμήλια* repoſita erant, unde

7. illa notiſſimæ famæ Poëmata المولقات *Almoulekat* dicta, quaſi *appenſa*, eò quòd in templo Meccano honoris cauſâ appenſa fuiſſe ferantur. Et de tribus, ſolenniter amicis gratulari ſolebant, ſcil. cum puer naſceretur, cùm Poëta apud illos inclareſceret, & cum equa pullum generoſum peperiſſet. Prætereo alia, quantum in Philoſophia naturali, in Moralibus, Politicis, Philologicis præſtiterint. Grammaticos habuerunt Arabes diu ante Judæos, qui Grammaticas conficere cœperunt cùm Arabes deſierint. Tandem quantum facit ad peregrinationes hæc lingua, inde conſtat, quòd hujus ope totum Orientem, magnam Africæ & Europæ partem peragrare quis poterit, ubi in regionibus multis eam inveniet vernaculam; ubi verò non eſt vernacula, vix in ulla urbe, pago vel domo non inveniet unum vel alterum, qui hanc non callet: unde Poſtell. de ling. 12. p. 83. *Amplectatur hoc linguæ beneficium, quo cum Mauro, Aegypto, Syro, Perſa, Turca, Tartaro, Indo, & ut ſemel dicam, ferè in toto terrarum orbe ſine interprete converſari valeamus, quo optimos authores & diſciplinas poſſimus noſtris hominibus tradere, omnes Chriſtianæ fidei hoſtes Scripturarum gladio confodere, eos ex ipſorum dogmatibus refellere, totius orbis commercio unius linguæ cognitione uti.*

14. Nec eſt, quod miretur, quis ipſos in artibus & ſcientiis tantos feciſſe progreſſus, cùm poſt ipſorum imperia dilatata multas habuerint Academias, magnas Bibliothecas infinitis libris inſtructas, quodque annis abhinc ſexcentis cum fœda apud Græcos & Latinos regnaret barbaries, apud Arabes omnium literarum ſtudia exculta fuerint. Academias habuerunt plurimas, Marocum, Feſſum, Septæ, Hobbedæ, Conſtantinæ, Tunetuni, Tripoli, Alexandriæ, Alcairo, Baſur & Cufa, in quibus millia ſtudioſorum omnium facultatum. In Africa fuiſſe 50. Academias, teſtatur Joh. Leo Africanus. Bibliothecas non tantùm libris Arabicis inſtructiſſimas, ſed & Græcorum & Latinorum libros Arabicè traductos habuerunt; unde multi, qui injuriâ temporum vel apud nos perierant, vel mutilati extant, integri ſervati ſunt, inter quos Titi Livii opera, Pappi quoſdam libros Mathematicos, Ariſtotelis, aliorumque quæ nobis perierunt, ſuppleri & inſtaurari poſſe affirmant. Joſ. Scaliger Epiſt. 361. ad Steph. Ubertum; *Quicquid Latini ſcripſerunt, poſtquam inſcitia ſua menuit Arabum induſtria, id totum Arabicis acceptum referre debent, Philoſophiam, Medicinam, Mathematicam. Nam nullum Græcum Scriptorem habemus, quem in Arabicam linguam prius, deinde ex Arabica in Latinam tranſlatum non legerint.* Ptolomæi magnam Syntaxin prius ex Græca Arabicam, ex Arabica Latinam factam tractare cœperunt. Sic Euclides prius Arabicè, deinde Latinè converſus, tam diu inter nos obtinuit, donec capta Conſtantinopoli exules Græci nos relictis lacunis ad ipſos fontes convertere docuerunt. Typographicam quidam artem non permittunt Muhammedani, quam dicunt cauſam eſſe diviſionum & omnium Hæreſium, libros tamen MSS. habent in omni ſcientiarum genere plurimos. In Bibliotheca Feſſana ſcribunt libros fuiſſe 32000. In Bibliotheca Regis Mauritaniæ, quam in ſuam Laurentianam transferri juſſit, Rex Hiſpaniarum anno Chriſti 1610. erant libri 7800. nec tantùm apud Arabes, ſed etiam apud Chriſtianos tum publicè tum privatim Bibliothecæ extant innumeris libris Arabicis repletæ, ut Laurentiana illa in Eſcuriali, quarum Catalogum exhibuit Rav. in ſpecimine Alcorani; Lugdunenſis quorum Catalogus extat; Bavarica, Vaticana, Mediolanenſis, Palatina, Wittenbergenſis, Haſſiaca, Oxonienſis, quam MSS. libris Orientalibus locupletavit Reverendiſſimus iſtius Academiæ Cancellarius, Guil. Laud. Archiepiſcopus Cantuarienſis, qui tantam librorum MSS. copiam ex omnibus mundi oris conquiſitam, Hebr. Chald. Syr. Arabicorum, Perſicorum, Armenorum, Ægyptiacorum, Chinenſium, Turcicorum, *&c.* in Bibliothecam illam transferendam curavit, ut vel ſoli magnam Bibliothecam conſtituere poſſent. Non eſt itaque quod conqueri quis debeat de librorum Arabicorum paucitate, cùm tot ubique extent, plurima etiam erecta ſint *τυπογραφικὰ* ſive officinæ Typographicæ tum Arabicæ, tum aliarum linguarum Orientalium Romæ, viz. Medicea, Mediolani Borrhomæa, Pariſiis Savariana, & Vitreyana, Leydæ Raphelengiana & Erpenica, Londini noſtra, ex quibus libri multi Arabici prodierunt, pluréſque in dies, bono cum Deo, prodituri. Stipendia publica in Academiis Profeſſoribus linguæ Arabicæ à Regibus aliiſque viris nobiliſſimis decreta, Pariſiis, Romæ, Cantabrig. Oxon. Ante annos 300. in Concilio Viennenſi ſub Clem. 5. celebrato ſancitum eſt Decretum de linguarum ſtudiis inter quas Arabica nominatur, quod poſtea Martinus V. renovavit, cujus ſcopus primarius erat Mahumedis impoſturas detegere & refutare.

15. Reſtat, ut de verſionibus Scripturæ MSS. vel impreſſis dicamus, & de exemplaribus in ſpecie, quibus uſi ſumus in hac noſtra Editione. 1. Inter Judæos tranſtulit totum vetus Teſtamentum in Arabicum idioma R. Saadias, quem Gaon per excellentiam appellant.

Gaones,i.e. *excellentes*, dicti erant Scholarum Babyloniæ Rectores, duravitque hæc dignitas Rabbinica quamdiu durârunt Scholæ Babylonicæ, quibus deletis circa annum Chriſti 1040. evanuit hæc dignitas,& poſteri ſimpliciter Rabbini dicti ſunt. Hic itaque Saadias Gaonum unus apud ſuos celeberrimus circa annum Chriſti 900. Vetus Teſtamentum ex Hebræo in Arabicum,literis verò Hebraicis,tranſtulit,in uſum Judæorum, qui longè latéque per imperia Saracenorum, qui per arma victricia Religionem & Linguam Arabicam ubique tunc temporis propagarant, diſperſi vixerant. Hujus verſionis pars tantum,ſcil. Pentateuchus, hactenus lucem vidit,quem typis ediderunt Judæi Conſtantinopoli,centum abhinc annis in folio una cum textu Hebræo,Targum Onkeloſi Chaldaico,& Jacobi Tuſenſis (Tavvoſi vulgo) Perſico,literis tamen Hebraicis excuſo. Hujus meminit Abenezra variis locis,Gen. 2. Exod. 12. *&c.* legem dicit ipſum explicaſſe linguâ Arabicâ & charactere Arabico,de cæteris Scripturæ libris,an eos tranſtulerit,ſilet,ut & Gedalias, qui etiam legis tantùm meminit. Doctiſſimus Erpenius Præfat. ſua ad Arabicum Pentateuchum, Fabric. Boderianus Præfat. in Nov. Teſt. Syr. & D. Pocockius Spec. Arab. p. 365. affirmant ipſum totum Vetus Teſtamentum in ſermonem transfudiſſe Arabicum, promiſitque Erpenius,ſe totam editurum, quod antehac præſtitiſſet, ſi Deo viſum fuiſſet vitam ejus prolongare, at morte erepto immaturâ hactenus caremus illa verſione, excepto ſolo Pentateucho. Habet etiam D. Pocockius, prout mihi retulit,alios quoſdam Vet. Teſt. libros præter Pentateuchum verſionis Saadianæ. De hac verſione notatur Saadiam ſæpe Paraphraſtem potiùs quàm interpretem nodum agere, & à verbis & phraſibus Hebræis interdum longiùs recedere, & in Pentateucho modò Onkeloſum, modò 70. ſequutum, modò ingenium ſuum, Judaicum ſcil. unde & ab Aben Ezra reprehenditur, Gen. 2. in tranſlatione urbium, beſtiarum, volatilium, lapidum, *&c.* in quibus reddendis (cùm ipſis non ſit vernacula lingua Hebr.) doctioribus Rabbinis aquam hærere conſtat. De hac verſione,præſertim Pentateuchi, qui plura volet, legat luculentam D. Pocockii præfationem variis ejuſdem lectionibus præfixam, Tomo noſtro ultimo.

16. II. Præter verſionem Saadiæ, habent etiam Judæi verſionem Pentateuchi Charactere Hebræo, in Mauritania olim editam,quam ex Bibliotheca Joſ. Scaligeri characteribus Arabicis typis edidit Lugd. Batav. 1622. Erpenius. Scaliger in Teſtamento librum optimæ vocat notæ,& Saadiæ præfert. Erp. loco cit. quòd preſſius verbis Hebraicis inſiſtit,& totidem ferè Arabicis exprimit, locis quibuſdam exceptis obſcurioribus, in quibus à verbis nonnihil recedit, ſed ita ut ad ſenſum magis inclinet eúmque clarius exprimat. Hanc verò edidit Erpenius ſine Latina interpretatione, cujus rationem reddit, quòd cùm ad verbum ferè Hebræum exprimat, B. Ariæ Montani verſio interlinearis vice tranſlationis eſſe poſſit, quæ ſi alicubi ab ea diſcrepat, quod in locis quibuſdam ambiguis & difficilioribus contingit, illic ſe lector modicè Arabiſmi peritus expediet, maximè adhibito Lex. Arab. quod, ſi ipſe Deus vitam conceſſerat editurus erat Erpenius, ipſo verò defuncto, Lexicon Arabicum omnium abſolutiſſimum edidit & eruditionis & virtutum hæres Clar. Golius, qui ipſi in munere ſucceſſit, inter primarios hujùs linguæ Profeſſores meritò numerandus.

De hac Verſione obſervatur auctorem exemplari Hebræo à noſtris codicibus alicubi diverſo uſum fuiſſe, quod ex quibuſdam locis, Gen. 50. 19. Exod. 12. 8. & 23, 27. liquet, tum nimis rigidè in Hebræis vocibus interdum exprimendis inhærere, ut Exod. 29. 13. Gen. 46. 30. & 49. 11. ſingularis tamen induſtriæ & judicii, & divinæ majeſtatis reverentiæ ſpecimina ſæpe exhibere, cùm quæ Deo ἀνθρωποπαθῶς attribuuntur verbis commodiſſimis exprimat, ut cùm ex Exodo 29. 45. 46. verba, *Habitavi in medio filiorum Iſrael*; ita reddit, *Habitare faciam ſplendorem meum in medio filiorum Iſrael.* Emphaſin etiam verborum eleganter exprimit, ut cùm nomen Dei, Exod. 3. 3. *Ero, qui ero,* interpretetur, *Aeternus nunquam tranſibit,* vel *mutabitur*; & quòd nomen אלהים cùm pro *idolo* ſumitur, ſemper per pluralem fœmininam exprimat, ut Exod. 12. 12. de quibus aliiſque vide D. Hotting. Theſaur. Philolog. lib. 1 cap. 3. Sect. 2.

III. Inter Verſiones etiam Judæorum refert D. Pocock. libros Regum, quos habet ipſe Arabicè MSS. auctor Judæus aliquis Anonymus, Saadiam non eſſe ſtylus indicat: Spec. Arab. 34. & 36. Interpres optimus cujus verſionem Saadiæ præfert.

17. A Chriſtianis verò verſiones variæ Arabicæ factæ, aliæ totius ſcripturæ, aliæ quorundam librorum Scripturæ, ſcil. Pſalmorum, Prophetarum, Evangeliorum, Epiſtolarum, & Apocalypſis. 1. Totius Scripturæ (exceptis quibuſdam V. Teſtamenti, viz. libro Eſther, Judith, Tobiæ, Mac. 2, & 3.) verſio Arabica habetur in Bibliis Pariſianis D. de Jay, in qua Vet. Teſt. partim ex Hebræo, partim ex Syra verſione, partim ex LXX. Græca traducta. De hac verſione ita ſcripſit Erpenius (antequam edita foerat) Præf. ad Pent. ſuum Arabicum; *Alia reperitur eorundem librorum tranſlatio Arabica, elegans quidem & antiqua apud Arabes Chriſtianos nata, quam omninò opera pretium eſſet typis quoque excudi. Hujus exemplar extat in inſtructiſſima libris Orientalibus Bibliotheca viri nobiliſſimi D. Franc. Savari de Breves, Regis Chriſtianiſſimi apud Turcarum Imperatorem Legati, inque ea vertenda in Latinum ſermonem occupari nunc intelligo viros clariſſ. & Arabiſmi peritiores non minùs vigilantes, quàm doctos D D Gabrielem Sionitam, & Johannem Heſronitam linguæ Arabicæ in Academia Pariſienſi Profeſſores & Interpretes Regios, qui utinam eam quoque nobis dent Arabicè: ſic enim habere poſſemus, quatuor elegantes & utiles Vet. Teſt. verſiones Orientales, Chaldaicas inquam duas, Judaicam unam, alteram Chriſtianam, & totidem ac ſimiles Arabicas.* Si hucuſque vixiſſet Erpenius voti ſui compos fuiſſet: vidiſſet enim Arabicam hanc verſionem Pariſiis impreſſam & Londini recuſam adjectis variis, quæ in editione Pariſienſi deſiderantur. Dolendum verò eſt, quòd de verſionis hujus auctore ac tempore, à quo & quando facta fuerit, nec de ejus utilitate ac uſu, vel de ejus collatione

cum

cum aliis codicibus quicquam dixerint, qui editioni Pariſienſi præfuerunt, quòd ex ipſorum diſſidio ortum arbitror, unde abortum quendam paſſum eſt opus nobiliſſimum, multis deſideratis, quæ ad complementum ejus pertinebant: nam ex Epiſt. Valeriani de Flavigni Heb. ling. Profeſſ. Regii Lutetiæ, quas contra editionem Jayanam edidit, conſtat inter alia luculentum tractatum de Arabicæ linguæ literis, punctis, verſionibus, *&c.* à Gabriele Sionita paratum fuiſſe pro illa editione, quæ cum aliis iſtiuſmodi Prolegomenis, *&c.* nuſquam apparent. Hoc tantùm nobis reliquit Sionita de hac verſione Præfat. in Pſalterium ſuum Syriacum, quod editum erat Pariſiis anno 1625. *Se adjeciſſe ad calcem iſtius operis Syriaci Pſalmorum titulos Arabicos deſcriptos ex nobiliſſimo totius Vet. Teſtamenti exemplari in Ægypto exarato ab annis amplius 300. quo quidem una cum Verſione Latina frueretur modo Chriſtiana Reſp. liberalitate illuſtriſſimorum Eccleſiæ Gallicanæ Præſulum, niſi pecunias ab iis in Comitiis Bleſenſibus Anno 1619. huic operi moliendo attributas, quidam avertiſſent, inque alios & forſitan proprios uſus conjeciſſent.* Ex quibus conſtat exemplar ſuum Arabicum, cujus editionem tunc in animo habuit, quódque poſtea edidit impenſis D. de Jay ſcriptum fuiſſe in Ægypto 300. abhinc annis: quando verò vel à quo adornata fuit, illa verſio altum ſilet. In Præf. verò editionis Pariſienſis dicit Præfationis auctor; *Hinc maximam mutuari commendationem verſionem illam Arabicam, quod S. Hieronymi ſeculo quidam è ſacris libris hac lingua ſcripti reperirentur, quorum auxilio librum Job in 700. fermè aut 800. verſibus, ut ex præfixa libro Hieronymi Præfatione manifeſtum eſt, reſtituit:* quibus verbis Lectori inſinuare velle videtur, eandem eſſe hanc verſionem cum ea, quæ Hieronymi ætate extabat. At primò non loquitur Hieronymus illo loco de verſione aliqua Arabica, licèt ejus verba primo aſpectu tale quid innuere videntur (unde & me olim ita ea accepiſſe fateor;) loquitur enim, ut verba ejus penitius intuenti liquet, de translatione ſua Latina, quam ex Hebræo traduxerat, & hoc tantum innuit, in libro Job Hebraico vocabula multa Arabica occurrere, & hunc librum præ aliis Vet. Teſtamenti Arabiſmum ſapere; quod veriſſimum eſt: multa enim verba obſervârunt docti in hoc libro, quæ aliàs in Vet. Teſtamento nunquam occurrunt, quæ ad Arabicam originem omnes referunt; nec ex hac Arabica verſione verſus vel ςίχυς potiùs 700. vel 800. reſtituit Hieronymus, licèt exemplar aliquod mancum vel imperfectum nactus ſit, cujus verſiculos vel potiùs ςίχυς ex aliis codicibus vel verſionibus ſupplevit vel perfecit; certum enim eſt exemplaria Græca verſionis 70. de quibus loquitur Hieronymus integra tum extitiſſe, ut ex patrum & ſcriptorum veterum citationibus & commentariis, tum ex MSS. vetuſtiſſimis Græcis, Vaticano & noſtro Alex. in quibus hic liber integer habetur, quorum utrumque Hieronymi ætatem attigit, manifeſtum eſt. Nec ſi Hieronymum de verſione Arabica loqui concederemus, quæ ipſius ævo extitit (haud enim negamus, imò ſupra probavimus, ſcripturas hiſce temporibus in Arabicam & alias omnes linguas celebriores converſas fuiſſe) haud tamen quam exhibent Biblia Pariſienſia, tantæ antiquitatis fuiſſe ſequeretur, quam ſeculi multò poſterioris eſſe facillimè deprehenditur, idque tum ex vocibus Arabicis quæ in Alcorano ſolo & ab Alcoraniſtis uſurpantur, quæ in hac verſione occurrunt, ut cùm Moſen & Aharonem vocibus Alcorani موسى هارون *Muſa* & *Haron* exprimit, Joſua Exod. 33. 11. non per يهشوع ut Saadias & alii, ſed more Alcorani per يوشع *Juſcha* reddit: Tum ex verſione Pentateuchi Saadiæ, facta, ut dixi, circa annum Chriſti 900. quam verſionem vel eandem eſſe cum hac Pariſienſi, ut exiſtimat D. Pocockius, vel ad eam proximè accedere, eámque in locis difficilibus exprimere, ut ſentit D. Hottingerus, manifeſtò liquet. Fatendum enim eſt Pariſienſem cùm Saadiæ ita convenire, ut quicquid difficile & obſcurum ſit in Pentateucho uterque interpres iiſdem verbis reddat; quæ à Saadia in Rabbinorum ſenſum torquentur, in Pariſienſi ita ſe habent, uterque eodem modo propria nomina refert, quæ ab Aben-Ezra in Saadia reprehenduntur, ita in Pariſienſi inveniuntur, textus difficiles iiſdem verbis ambo explicant, imò loca in quibus exemplaria Heb. ab hodierno codice variaſſe videntur, ambo eodem modo legerint; quæ omnia variis exemplis illuſtrat D. Hotting. Analect. Diſſert. 2. Ex quibus omnibus luce clariùs conſtat vel unam & eandem eſſe utriuſque verſionem vel alterum alterius vitulo araſſe. Cùm verò de hoc diſſentire video viros Arabicè peritiſſimos non eſt meum ſententiam ferre, ſed unicuique judicium eſto liberum. Hiſce addere licet librum Job ex Syriaco in hac verſione traductum eſſe, ut in fine expreſſis verbis invenimus, & librum Joshuæ ex Hebræo, reliquos præter Pentateuchum ex Græca τῶν ό: cúmque verſiones Arabicas apud multas Eccleſias Orientis in uſu eſſe certum ſit, ita ut poſt lectam Scripturam ex Syriaca recitetur etiam in Arabica, ut ſupra ex Scaligero diximus: hinc planè conſtat verſionem Arab. apud eas factam eſſe, poſtquam lingua Arabica per victorias & Religionem Muhammedanam per Orientem propagata fuerat, & in multis locis facta eſſet vernacula, unde neceſſarium erat Scripturas in hanc linguam, ut ſibi notam, verſas comparare. Tempus verò cùm primum facta fuerit, vel quibus auctoribus, exactè definire haud facilè eſt, cùm qui eam primò ediderunt, nihil de his prodiderint, nec ex Orientalium monimentis de hac vix aliquid certi habeamus. Probabile eſt vel circa Saadiæ tempora, vel non multò antea confectam fuiſſe, cùm ſcil. lingua Arabica in Orientem penetravit, & linguas vernaculas in multis locis abſorpſerat: unde antiquitas ejus non ſpernenda aſtruitur. De uſu verò magno, in locis difficilibus explicandis; in vocabulorum apud Hebræos dubiorum & rarò occurrentium, ex Arabiſmo ſignificationem veram eruendo, textus Hebræi ſenſum genuinum ex collatione illuſtrando, aliiſque ejuſmodi jam diximus, cùm de utilitate hujus linguæ egimus, ut plura addere neceſſarium non ſit.

18. Duplicem verò eſſe verſionem Arabicam Vet.

Teſt.

Teſt. apud. Chriſtianos Orientales in uſu, conſtat ex Aug. Juſtin. Epiſc. Nebienſi in Pſalm. 14. & 84. qui utraque uſus eſt, & unam vocat Syriacam, alteram Ægyptiacam, à Regionibus ubi in uſu erant, ipſe verò in editione ſua Pſalmorum Syriacam illam ſecutus eſt, ut ex ipſius verbis locis citatis eſt videre. Utriuſque Verſionis exemplar in Bibliotheca Vaticana & Medicæa extare teſtatur Cornelius à Lapide Comment. in Prophet. minores in arg. p. 5. quarum unam appellat Antiochenam, Alexandrinam alteram, à Patriarcharum ſedibus, qui Eccleſiis Syriæ & Ægypti præfuerunt: *utraſque vetuſtas eſſe, & tum in majoribus, tum in minoribus Prophetis ſe citaſſe; eaſdémque etiam à Sergio Riſio Maronita Archiepiſc. Damaſceno, cui Arabica lingua materna erat, in Latinum idioma converſas eſſe, qui verſiones ſuas ſibi communicavit edendas, rogatu quorundam Concionatorum, unde & ipſe in Commentariis ſuis quædam ex iis habet ut Concionatorum commodo inſerviret; faciunt enim antiquæ iſtæ verſiones ad Scripturæ claritatem & copiam, quam ambiunt Concionatores.* Riſii verſiones iſtæ nondum quod ſciam editæ ſunt. Utriuſque hujus Verſionis & Riſii interpretationis meminit etiam Joh. Tirinus in Indice Auctorum ad finem Bibliorum ſuorum, & nævos ſuos habere judicat. Utramque hanc Verſionem ex Græca τῶν ό traductam eſſe non dubitat Nebienſis, & tum ex ejus editione Arabica Pſalmorum, quæ Antiochena ſive Syriaca, tum ex altera Alexandrina, quæ in Pariſienſibus & noſtris Bibliis exhibetur, planè apparet: non poſſum enim aſſentiri viro docto, qui affirmat utramque verſionem eſſe αὐτέκδοτον. Nebienſis enim disertè affirmat ſuam Pſalmorum eſſe illam Syriacam Pſal. 14. & 84. noſtram verò eſſe Ægyptiacam ſive Alexandrinam conſtat ex ejuſdem notis Pſal. 84. 1. ubi diſcrepantiam utriuſque oſtendens verba quædam ex Ægyptiaca profert, quæ planè eadem ſunt cum noſtra & Pariſienſi. Affirmat etiam Sionita Præfat. in Pſalt. Syr. Exemplar ſuum Arabicum, quod poſtea in Heptaplis Pariſienſibus excudit, ſe habuiſſe ex Ægypto, ubi annis abhinc 300. deſcriptum erat. Inſcriptiones etiam Pſalmorum Arabicæ, quas ſubjunxit Sionita ad finem Pſalterii ſui Syriaci ex MS Arab. Alexandrino, eædem planè ſunt, quæ in Bibliis Pariſienſibus. Eſt itaque Arabica noſtra eadem cum Alexandrina ſive Ægyptiaca; an verò altera illa Antiochena eadem ſit cum illa, de qua Georgius Aminer. p. 178. qui ſcribit, quòd per totam Syriam & circa Hieroſolymam Græci non utantur Græca lingua, ſed tranſtulerunt totam Scripturam in Arabicum idioma, aliis judicandum relinquo. De nævis quos in utraque eſſe vult Tyrinus, non multum laborandum eſt, cùm omnes verſiones deprimat ipſe cum ſuis, ut Vulgatam Latinam in ſolio ponat, cum tamen in Vulgata nævos etiam plurimus fuiſſe & adhuc eſſe probatione non egeat, hoc enim fatentur inter ipſos doctiores, ut ſuperius à nobis oſtenſum eſt; nec aliquam Verſionem unquam extitiſſe, quæ nævos ſuos non habuerit, probari poteſt. Præter has aliam etiam verſionem Scripturæ Arabicam memorant, à Johanne Epiſc. Sevilienſi in Hiſpania factam anno Chriſti 719. de qua Vaſcus in Chron. Hiſpan. & Joh. Mariana de rebus Hiſp. l. 7. c. 3. Hac uſum fuiſſe Patricidem in Hiſtoria ſua Eccleſiaſtica conjicit Joh. Seldenus Comm. in Eurych. Orig. pag. 163.

19. Præter has totius Vet. Teſtamenti verſiones variæ etiam librorum quorundam extant tam MSS. quàm impreſſæ apud Chriſtianos. I. Verſio Pentateuchi Arabica per Harithum Ibn Sinam ex Syriaca, juxta LXX. Interpretes. Memoratur etiam in Catalogo librorum Bibliothecæ Laurentianæ, tranſlatio Pentateuchi Arabica per Hartem Ibn Sinam ex lingua Chaldaica (hoc eſt Syriaca) verſionis non primæ vel ſimplicis, ſed alterius recentioris. (de qua ſupra in Proleg. Syr.) traducta juxta LXX Interpretes, facta anno à fuga Muhammedis 891. hoc eſt anno Chriſti 1513. hujus etiam exemplar habuit Cornelius Haga Ordinum Belgiæ apud Turcarum Imperatorem Legatus ordinarius, ut refert D. Hotting. Præfat. in exercit. Anti-morin. de Pentateucho Samaritano. Addit maxima ex parte ex Græca Verſione expreſſam eſſe, ubi verò à Græca recedit, videri ſequi paraphraſin ipſam Aramæam, Chaldaicam vel Syriacam Chriſtianorum, vel Tranſlationem aliquam Græcam ex Bibliis Syriacis expreſſam. Facta eſt hæc Verſio ab aliquo Chriſtiano, ut videtur, quia in Exodum ſcribit ex quorundam interpretum ſententia, Arcæ longitudinem & latitudinem fuiſſe 5. cubitorum, ut indicaret annos 5500. ante adventum Meſſiæ. Hunc verò computum annorum à mundo condito ad Chriſtum ſequuntur Chriſtiani Orientales ſecundum LXX. II. Verſio Arabica duplex Pentateuchi MSS. ſecundum LXX. in Bibliotheca Oxonienſi, in quibus de Obelis, Aſteriſcis &c. ab Origene uſurpatis diſſeritur. An hæc exemplaria eandem habeant verſionem, & an hæc eadem ſit cum ea, quæ in Bibliotheca Laurentiana, quámque deſcripſit Hottingerus, nondum mihi liquet. Hos libros contulit Patricius Junius cum MS. noſtro Græco Alexand. cujus notas in Tomo ultimo noſtrorum Bibliorum excuſas damus.

III. Pſalmorum verſiones Arabicæ plures, quarum duas impreſſas habemus, unam in 4. Romæ 1619. operâ Gabrielis Sionitæ & Victorii Scialac Accurenſis Maronitarum, quæ plerumque cum Græca τῶν ό convenit & eadem planè eſt cum editione Antiochena ſive verſione Syriacarum Eccleſiarum. Alteram in Bibliis Pariſienſibus, ut & in noſtris, quæ à priori diſcrepat, eſt enim Alexandrina ſive Ægyptiaca. Priorem edidit Auguſt. Juſtinianus Epiſcopus Nebienſis, vir pro temporum ratione linguarum Orientalium peritiſſimus: quæ cum textu Hebræo, verſionibus Chaldæa, Græca, Arabica, & verſionibus Latinis per columnas diſpoſitis & annotationibus prodiit Genuæ 1516. De hoc ita Sixtus Senenſis lib. 4. *Auguſtinus Nebienſis Epiſcopus, patriâ Genuenſis, ex illuſtri Juſtinianorum familia, Prædicatoris ordinis Profeſſor obſervantiſſimus, Theologus ſummè doctus, & linguarum omnium, quæ toto terrarum orbe diſperſa ſunt, peritiſſimus, novo & ingenti auſu primus omnium utriuſque ſacræ legis Inſtrumentum 5. præcipuis linguis, Hebræa, Chaldæa, Græca, Latina & Arabica in unum corpus, Octapla inſcriptum, redegit, & in ſingulis paginis octo columnas diſpoſuit, in quibus omnes prædictæ linguæ propriis characteribus*

expreſſa, totidem lineis totidémque verbis ſibi correſpondentes, uno eodémque aſpectu cernuntur, hoc ordine. 1. Hebræam poſuit editionem. 2. Latinam Hebræo reſpondentem de verbo ad verbum. 3. Latinam Vulgatam. 4. Græcam. 5. Arabicam. 6. Chaldaicam. 7. Latinam Chaldæo reſpondentem. 8. Scholia. Hujus tam præclari operis ipſe ſcribit *ſe duo tantùm volumina videre meritum eſſe, viz. ex Vet. Teſtamento ad Leonem* 10. *Pontificem Maximum in totum Pſalterium Octaplum typis excuſum, cujus initium eſt; Scio Pater benigniſſimè*, &c. *& ex Nov. Teſt. in univerſa 4. Evangelia Octaplum ipſa auctoris manu, atramentominióque deſcriptum, cujus initium eſt, Fructum ſaluriferum, magnúmque utilitatis incrementum*, &c. Hactenus Sixtus Senenſis. Verſio autem hæc Arabica non eſt ex Hebræo, ſed ex Græca LXX. tranſlatione, ut ex locis variis conſtat, ubi Hebraicam deſerit & LXX. ſequitur; videantur Pſal. 48. 15. & 68. 13. Tertia nondum excuſa, cujus varia vidi exemplaria, unum in Collegio Sionenſi Londini, duo alia MSS. ipſe habeo ejuſdem verſionis, quorum unum omnium, quos unquam vidi librorum MSS. pulcherrimè deſcriptum eſt, ſæpe etiam quibuſdam literis aureis exaratum una cum verſione Latina Interliniari etiam nitidè deſcripta. Hoc exemplar; quod olim erat clariſſ. Petri Du Vall linguæ Arabicæ profeſſoris Pariſienſis, cum multis aliis poſt ejus obitum venundatis ad manus meas pervenit. Alterum verò habeo etiam, codicem vetuſtiſſimum, qui cum priore planè conſentit in omnibus: quando verò vel à quo ſcriptus ſit in exemplari non exprimitur, ex Græca tamen Sept. factam eſſe hanc verſionem conſtat, quam ubique ferè exprimit, niſi quòd tres illos verſiculos in Pſal. 14. qui in Heb. Chald. & Syro non habentur, licèt in Græco & Vulgata Lat. extent, non habeant MSS. exemplaria noſtra; poſt quoſdam etiam Pſal. habet Doxas & Cathaſmata, quorum viginti in toto Pſalmorum libro minio ſignantur. Hoc verò indicat ex Græco traductam eſſe hanc verſionem, in cujus exemplaribus quibuſdam eadem reperiuntur. Fortaſſe hæc verſio apud Maronitas facta eſt, poſtquam Romæ Eccleſiæ ſe adjunxerunt: habet enim poſt Doxas ſæpe Orationes vel Collectas ad Beatam Virginem, quales apud ſolas Eccleſias Latinas in uſu ſunt, à quibus videntur Maronitæ eas accepiſſe, cùm apud reliquos Orientes neque in ipſorum Pſalteriis, nec alibi ulla ſint talium orationum veſtigia.

IV. Prophetarum omnium liber MS. vetuſtiſſimus, quem Academiæ Oxonienſi inter alios libros Orientales legavit Joh. Seldenus: verſio præſtantiſſima, plerumque ſequitur textum Hebræum illúmque exprimit, aliquando cum Verſione LXX. concordat. Codex hic magno nobis uſui erat, cùm Prophetas excudimus in noſtris Bibliis, conferendo cum Pariſienſi, quod mancum & valde lacunoſum: cùm enim non tantùm Verſus quamplurimi deeſſent variis locis in exemplari Pariſienſi, ſed & interdum integra capita, quicquid deerat ex hoc exemplari ſupplevimus & uncis incluſimus cum his literis *MS. Oxon.*

Novi Teſtamenti varias habemus editiones Arabicas. Evangeliorum tres habemus verſiones, quarum 1. Romæ excuſa ſine punctis typis Medicæis in fol. cum verſione Latina interliniari, poſtea Romæ recuſa ſine Verſione Latina. De auctore autem hujus verſionis Arabicæ, vel cujus ſit antiquitatis nil certum & exploratum habemus, nec quicquam dicunt, qui eam ediderunt. Doctum tamen fuiſſe hunc Arabem interpretem, quiſquis fuerit, fatetur D. Bochart. Geogr. ſacra parte 2. lib. 1. cap. 1. pag. 365. ex Marc. 7. 26. ubi verba Græca ἦν δὲ ἡ γυνὴ Ἑλληνὶς Συροφοίνισσα τῷ γένει, ita reddit Arabs, *Et erat Græca Syra, & genus ei ex Algaur*, id eſt, ex Cœle-Syria.

II. Evangelia cum reliquis libris Nov. Teſt. Arabicè edidit Thom. Erpenius Leidæ, ann. 1616. in quarto, quæ editio licèt cum Romana plerumque conveniat, ita ut unam eandémque eſſe verſionem quidam arbitrentur, in multis tamen diſcrepant, ut conferenti patet, & ex utriuſque collatione collectis varietatibus liquet, quæ omnes cùm ex ſcribæ lapſu oriri non poſſint, planè aliam indicant verſionem: authores tamen, quicunque fuerint, unum alterius vitulo araſſe, quod antea de Pentateucho Saadiæ diximus, hic etiam videtur. De antiquitate verò harum verſionum non certò conſtat, antiquiſſimas tamen fuiſſe patet, tum ex librorum ordine, cum Epiſtolis Acta Apoſtolorum poſtpoſita ſint in codice MSS. Erpeniano, quem ordinem ut in aliis antiquiſſimis Græcis Exemplaribus, ſic in noſtro vetuſtiſſimo MS. Alex. obſervavi, tum ex clauſula, quam ſcribit Erpenius in ſuo codice repertam eſſe, viz. *Abſoluta eſt hujus libri deſcriptio die 16. menſis Banna anno 988. Martyrii Juſtorum.* (anno Chriſti 1171.) deſcriptus autem eſt ex emendatiſſimo exemplari, cujus deſcriptor ait ſe id deſcripſiſſe ex alio exemplari emendato, exarato manu Johannis Epiſcopi Cophticæ; qui Johannes dicit ſe ſuum deſcripſiſſe ex exemplari emendatiſſimo, quod ediderat D. Neſiulanam. F. Azalkefati. Ex hac inſcriptione patet Neſiulaman fuiſſe auctorem hujus verſionis; quando autem Neſiulaman iſte vixerit nondum liquet: antiquiſſimam verò eſſe verſionem colligere ex eo eſt, quòd Matth. 6. 13. deeſt Doxologia in Orat. Dominica, ut in Vulg. Lat. & in omnibus antiquis Græcis MSS. ut in collationibus noſtris codicum Græc. Nov. Teſt. apparet; nam Orationem illam deſiiſſe iſtis verbis, *Libera nos à malo*, ſtatuunt viri longè doctiſſimi. Doxologia verò iſta erat Chori vel populi reſponſum, poſtquam in Liturgia recitata erat Oratio Dominica, unde in margine primò poſita, poſtea in textum irrepſit: Vide D. Grotium in locum. Tertiam habeo in codice MS. quæ à prioribus magis diſcrepat, quàm ipſæ à ſe invicem, fortaſſe tamen eadem cum illis eſt verſio, ab aliquo hic illic immutata. Codex videtur eſſe vetuſtiſſimus tum ex charta, tum ex forma ſcripturæ

23. II. Reliquorum verò librorum Novi Teſtamenti duas tantùm vidi verſiones, eáſque impreſſas Erpenianam ſcil. quam una cum Evangeliis ipſe publicavit, & Gab. Sionitæ in Bibliis Pariſienſibus, quas planè diverſas eſſe tranſlationes clarum eſt. Hanc verò Alexandrinam ſive Ægyptiacam eſſe conſtat ex Sionitæ verbis, quæ ſupra adduxi, Præfat. in Pſal. Syriacos, ubi totam Scripturam ſe habuiſſe dicit Verſ. Arab. ex antiquo

quo codice in Ægypto deſcripto trecentis abhinc annis; hanc itaque eſſe eandem Ægyptiacam cum illa Vet. Teſtamenti patet, quæ ſcil. per Ægyptum reliquáſque Eccleſias Alexandrino Patriarchæ ſubditas in uſu erat: fortaſſe altera eſt Syriaca ſive Antiochena in uſu infra Patriarchatum Antiochenum, quod magis probabile eſt, quia non immediatè ex Græco, ſed ex Syro traducta eſſe videtur; nam Syriaco textui in locis pleriſque quàm Græco vicinior eſſe deprehenditur: utriuſque verò antiquitas ex verſiculi illius 1. Joh. 5.7. abſentia colligitur, qui in Syriaca, ut & vetuſtiſſimis Græcis exemplaribus, noſtro Alex. aliiſque MSS. Græcis, quos contulimus, non reperitur: quod ſanè magnæ vetuſtatis argumentum eſt, cùm poſt damnatam Arii hæreſin, hic verſiculus, qui tunc in multis exemplaribus deſiderabatur, in omnibus ſuppletus eſſe videtur. Habeo etiam Epiſtolas S. Johannis Arabicè, quas cum Latina interpretatione Bedvvellus noſter edidit Raphelengii ex officina Plantiniana anno 1612. Et Epiſtolam ad Titum etiam Arabico-Latinam, quam edidit Joh. Antonides, iiſdem typis & eodem anno. Omnes verò cum Erpenii editione conveniunt, unde ſecundum verſionem Antiochenam deſcriptæ ſunt, quod & Bedvvellus innuit cùm ſcribat, non Græcum ſed Syriacum Teſtamentum Arabem hunc tranſtuliſſe, ut ex multis locis conferenti apparebit; unde quæ optimè à Syro redduntur, ea ab Arabe quoque ad verbum reddita ſunt; ubi hallucinatus eſt Syrus, ibi & Arabs à ſcopo aberravit longius. Ad Galatas Epiſtolam Arab & Lat. edidit Rutgherus Speyrobopurdianus Heydelb 1583. Convenit prorſus cum Erpeniana.

Inter Arabica MSS. Bibliothecæ Laurentianæ in Catalogo mentio fit 4. Evangeliorum, quæ ex Chaldæo in Arabicam tranſlata ſunt per Pharaonem Hebræum. Per Chaldæum intelligit Syriacum, ex quo, ut ſuperius dixi, traducta eſt verſio Arabica, quam Antiochenam & Syram vocant, quæ nondum lucem vidit. In Bibliotheca etiam Leydenſi extant 4. Evangelia Arabicè, quæ aſſerit D. Hottingerus ab Erpeniano differre, fortè eadem ſunt cum Ægyptiaco, quæ in Pariſienſi & in noſtra Editione imprimuntur.

PROLEGOMENON XV.

De

LINGUA ÆTHIOPICA ET SCRIPTURÆ VERSIONE ÆTHIOPICA.

1. Aethiopiam in Script. non per terram Chus, ſed per Lud. deſignari. 2. Regem Abyſſinorum non eſſe Presbyterum Johannem. 3. Abyſſinos ante tempora Juſtiniani fidem recepiſſe contra Scaligerum probatur 4 Pauca de Aethiopibus in Hiſtoriis extant poſt eorum converſionem. 5. Patriarchæ Alexandrino ſubjiciuntur, 6. Linguam Aethiopum affinitatem habere cum Chaldæa. 7. Varia ejus Dialecti. 8. De lingua Suriana ſive ſancta, & Gheez ſive libera, qua vernacula, & de earum Characteribus. 9. Cur lingua Aethiopica vocetur Indica. 10. De Scriptura verſionibus Aethiopicis. Totam Scripturam hac linguâ extare. De Pſalmis & Cantico Canticorum. De Nov. Teſt. Aethiopico. Verſionem Vet. Teſt eſſe ex Græca τῶν ό, Novi Teſt. non ex Syro, ſed ex Græco codice expreſſam eſſe. 11. Actus Apoſtol. non ex Vulgata Latina tranſlatos, contra Scaligerum & Lud. de Dieu. 12. Verſionem Aethiopicam antiquam eſſe, contra eoſdem. Dies feſtos obſervant ex Apoſtolica traditione. Petrum Aethiopem & ſocios non fuiſſe auctores verſionis Aethiopicæ, ſed eam primum typis edidiſſe Romæ.

Æthiopiam in Scripturis non deſignari per *terram Chus*, contra communem opinionem probatur ex Prophetæ verbis, Hab. 3. 7. terram Madian, (quæ ſine dubio ſita erat in Arabia prope Rubrum mare) cùm Chuſam confundentis, & ex 2. Reg. 19. 9. ubi legimus quòd Senacheribum obſidentem Libnam ſubitò Tirhaca Rex Chus adortus ſit, & ex 2. Chron. 14. 9. ubi legimus Zerah alium Regem Chus contra Aſam Regem Judæ decies centena millia militum duxiſſe, quod fieri non poterat niſi Æthiopes Ægyptum interjacentem prius debellaſſent & ſubjugaſſent. In eodem etiam capite legimus Aſam Regem hac invaſione irritatum, civitates Zerah evertiſſe uſque ad Gerah, quæ in Arabia Petræa ſita eſt ex parte Auſtrali Judææ, uti agnoſcunt omnes. Alia etiam ſunt Scripturæ loca (in quibus fit mentio Chus) quæ de Æthiopia intelligi non poſſunt, Job. 28. 19. Ezech. 29. 10. &c. & Sententiam illam licèt magna auctoritate ſuffultam ſtare non poſſe, planè demonſtrant: maximè verò Zeph. 3. 10. & Eſ. 18. 1. ubi Ægyptus deſcribitur eſſe trans flumina Chus, quòd de Æthiopia dici non poteſt, quæ potiùs reſpectu Judææ, ubi Propheta ſcripſit, eſſe trans Ægyptum, ita ùt neceſſariò Chus ſit terra aliqua inter Judæam & Ægyptum intermedia, quæ alia non eſt quàm Arabiæ para quæ Chuſæa dicitur, & ſita erat in Arabia Petræa & Fœlice, & Chuſan dicta fuit Veteribus; Plin. lib. 8. c. 11. Eratoſtheni apud Strabonem & aliis, cujus incolæ primò Scenitæ à tentoriis, in quibus degebant, & po-

ſtea Saraceni à latrociniis, ut quidam, vel potiùs à ſitu Orientem verſus dicebantur. Fluvius item Gihon, unus eorum, qui ex Paradiſo exivit, dicitur circumiviſſe Terram Chus, quod de Æthiopia dici non poteſt: Æthiopiam verò iiſdem ſacris ſcriptoribus per *Lud* & Æthiopes per *Ludim* vel *Ludæos* ſignificari probatur tum ex moribus Ludæorum, ut quòd arcu potentes deſcribuntur, Eſ. 66. 19. Jer. 46. 9. &c. & quod anthropophagi erant, teſte Baal Aruc, quæ Æthiopibus non conveniunt, tum ex ſitu, cùm Phut & Lud. Eſ. 66. 19. deſcribantur ut loca vicina, Phut verò eſt nomem urbis & inſulæ in Nilo inter Ægyptios & Æthiopes, unde infertur per Lud Æthiopiam à Propheta intelligi: videatur D. Bochart. Geogr. ſacra part. 1. lib. 4. c. 2, 3, & 26. Arabes eos vocant *chabaſſi* حبشي vel Habaſſi, unde dempta aſpiratione Abaſſeni vel Abaſſini, tamen origine Ægyptiaca Abyſſinos dictos tradunt nonnulli à domibus, quas *Abaſes* Ægyptii appellant, vel quod gentes diſperſas ſignificat, alii à fluvio magno Abaſo dicto; ipſi ſe vocant Chaldæos. Græci Æthiopiam deducunt ab *cremo, uro*, & *facies, aſpectus*, quia à ſolis vicinitate ita uruntur & torrentur, ut atro ſint colore, Jer. 13. 12. unde Prov. *Aethiopem lavare, dealbare*, &c. Waſerus in notis ad Geſn. Mithrid. ad cap. 2. pag. 89, & 92. Homeritas verò ex Arabia per fretum anguſtiſſimum in Æthiopiam trajeciſſe teſtantur veteres, & Auxuma poſſediſſe, unde Plin. lib. 9. cap. 29. & lib. 3. c. 9. Nili accolas à Siena non Æthiopum populos ſed Arabum eſſe dicit, & Æthiopes dictos Homeritas ſcribit Theophanes apud Photiom unde apud Stephanum Omeritæ gens Æthiopum; eoſdem Omeritas dici Abaſenos vel Abyſſenos, ab Uranio apud Stephanom ſcriptore vetere conſtat, quos in Arabia Fœlici ponunt juxta Sabæos, adeò ut Abyſſinorum nomen ſit Arabicum: vide Bochart. lib. 2. cap. 23. Scalig. de emend. lib. 7. notis in Comput. Æthiop. Arabicè dicit الحبشي *Elhabuſei* ſcribi. Auxumitæ itaque vel Homeritæ non ſunt inter Veteres Æthiopiæ incolas, ſed ex Arabia Coloniæ, nec totam Æthiopiam vel maximam ejus partem ſubegerunt, ſed regionem quæ prope fretum illud maris Rubri vel Arabici ſita eſt. Hinc non mirandum, ſi qui apud Plinium & Ptolomæum vocantur Homeritæ in Arabia Fœlici Procopio dicuntur Auxumitæ ab Auxumis in Æthiopia, à Regia nomine Ἄξυμα.

2. Regem Æthiopiæ vel Abyſſinorum, vulgus Hiſtoricorum ſuperioris ſeculi per errorem vocârunt Presbyterum Johannem, de quo nomine licèt apud omnes ferè doctos convenit huic Regi falſo attribui, unde tamen error natus ſit & quiſnam fuerit Rex ille, qui iſtiuſmodi titulo inſignitus erat, multum diſcrepant. Videantur Scalig. loco cit. Kirk. Prodr. Copt. c. 4. Bochart. part. 1. lib. 4. cap. 26. Licèt autem Scaliger cum cæteris dicant Regem quendam hujus nominis fuiſſe per Aſiam longè latéque dominantem qui, Perſica lingua, quæ per magnam Aſiæ partem locum habet, ut in Occidente Latina *Preſtigiani* فرستكاني id eſt *Apoſtoli*[illegible]cus vocatur, quaſi Rex Orthodoxus & Chriſtianus appellatus ſit, in hoc tamen deceptus eſt, quòd origine Afrum aut ex Aſia pulſum in Æthiopia poſtea ſedes fixiſſe fingit, quod nullo idoneo teſte, vel ratione probabili confirmat. Primus qui errori occaſionem dedit hoc nomen Regi Abyſſino tribuendo erat Petrus Covillanius, qui à Joh. 2. Rege Portugalliæ in Perſiam & Indiam miſſus, cùm de Presbytero quodam Johanne aliquid audiviſſet ex Pauli Veneti aliorúmque relationibus, & Abyſſinorum Regem vocari accepiſſet à Perſis & Indis Preſter Chan, id eſt *Regem mancipiorum*, quorum magnus numerus ex Æthiopia advectus erat, Abyſſinos verò ſuum Regem Belul Gian appellare, quod *gemmam precioſam* ſignificat, inde Johannis nomen ortum, & *Preſter Chan* vel *Gian* Regem Æthiopum appellarit, & hic error, rebus nondum ſatis exploratis, latiùs inter ſcriptores emanavit. Scribit Waſerus notis ad Geſn. Mithrid. ex Scal. loco citato. Reges Æthiopum ante 300. annos in Aſia, præſertim in Drangiana, finibus Suſianæ in India & Sinis latè imperaſſe, donec ab imperatoribus Tartariæ imperio Aſiæ exuti, & ex Sinarum regione pulſi, primò à Cingi Tartarorum Rege, interfecto Uncan magno Æthiopum imperatore; poſtea Cnicam filius Cingis & ejus filius Bethin Can omnes Abyſſinos ex Moni & Sinarum regno expuliſſe, & in Africam fugere compuliſſe, à quibus temporibus ejus Imperatoris notitia ad nos pervenit nomine Preſtigiani, quod lingua Perſica Orthodoxum ſignificat, &c. In hoc diſcurſu verum eſt Regem quendam ita nominatum in Oriente regnaſſe, & à Tartaris victum, qui ipſius regno finem impoſuerunt, licèt aliqui adhuc in Tartaria ſupereſſe volunt, ut Hornius de Orig. Amer. l. 4. cap. 2. ſed quòd ab Æthiopia ortus ſit, vel quòd Æthiopes per Aſiam ita imperium dilatarunt, vel quòd poſtea ex Oriente pulſus Abyſſinorum regnum in Æthiopia erexit, meræ nugæ & ſomnia ſunt ſine ulla authoritate ficta, onde & ipſe Scaliger multa contra hæc objicit, quibus nemo reſpondet nec reſpondere poteſt. Quidam cum magno Cham confundunt, quidam ridiculè in honorem Jonæ Prophetæ, Reges ipſorum Johannis nomine appellari volunt. In Partibus Occidentalibus vult Kirkerus Presbyterum dici, non quòd Sacerdos eſſet, ſed quia primatum more crucem erectam, ut ſe fidei defenſorem oſtenderet, præferri curavit. Rex itaque Aſiaticus, qui 300. 400. abhinc annis in Cathaia, ut pleriſque placet, longè latéque imperabat, & ut quidam contendunt adhuc regnat, Presbyter Johannes vocatus eſt ab Europæis, quia ut dixi Preſtigan Perſis *Apoſtolicum* & *Chriſtianum* notat. Unde eſt quòd Neſtoriani (teſte Hornio de orig. gent. Amer. l. 4. c. 2.) ſuum Juhanna titulo illo Preſtigan ornarunt, quaſi dicas, Rex Chriſtianiſſimus, Abyſſinorum verò quia Rex Preſterchan (ut diximus) id eſt *rex mancipiorum*, ab Indis & Orientalibus reliquis appellatus ſit. Hodie undique Muhammedanis & Paganis cincti ſunt, quorum etiam multi inter eos vivunt: vaſtæ ſolitudines & deſerta exercitibus invia ipſos tutos reddunt ab aliorum invaſione, quod multis abhinc ſæculis damno ſuo expertus eſt Cambyſes Perſa, qui poſt victam Ægyptum exercitum numeroſum in Æthiopiam miſit, quo-

rum pauci redierunt,pleriſque fame & æſtu, poſtquam per arenas & deſerta loca erraſſent,mortuis & conſumptis.

3. Ut ad ea,quæ inſtitutum noſtrum propiùs attingunt accedam,quæſtionem movet Joſ. Scal. de tempore quo primum fidem Chriſtianam receperunt Abyſſini,& ſtatuit non ante Juſtiniani Imperatoris tempora fidem Chriſti in Æthiopia receptam, ſic enim ſcribit de emendat. Temp. l. 7. in notis ad comp. Æthiopicum *Jactans vetuſtatem Chriſtianiſmi à Candace Regina & Philippo Apoſtolo, ſed id manifeſtò falſum convincit Eccleſiaſtica Hiſtoria; Anno enim 25. Juſtiniani Imperatoris Adad Rex Auxumitarum vovit,ſi vinceret Omeritarum vicinorum Regem ſe Chriſtianum factum iri,victo Rege Omeritarum miſſis ad Juſtinianum legatis impetravit ab eo Epiſcopos, qui primi omnium Chriſtianiſmum in Aethiopia publicârunt. Adad igitur Auxumitarum Rex primus in Aethiopia Chriſtianiſmum prædicari curavit.* Hactenus Scaliger: unde infert ipſorum verſionem Bibliorum recentem eſſe. In hoc verò vir doctus multum à vero aberrare videtur: licèt enim concedamus Auxumitas tempore Juſtiniani ad fidem converſos, quid hoc ad univerſos Æthiopas, quorum pars minima Auxumitæ,qui cùm non multò antea ex Arabia trajeciſſent,ubi Idololatræ erant (nam Procopii Gazæi tempore nondum trajeciſſe ipſe Scaliger ibidem obſervat ex Procop. in 1. Regum) quid mirum eos non antea fidem recepiſſe, cùm Idololatras multos fuiſſe inter Æthiopes,imò & adhuc eſſe in vaſtiſſimo illo regno (quod 70. regna continet) extra controverſiam ſit; nec omnes populos, qui iſto Regi ſubjiciuntur ſimul ad Chriſtianiſmum converſos eſſe quiſquam affirmaverit. Ex Actis Apoſtolorum cap. 18. verſ. 27. conſtat Eunochum Candaces Reginæ Æthiopiæ per S. Philippum ad fidem converſum primum in Æthiopia fidem Chriſti plantaſſe, prout omnes Hiſtoriæ teſtantur, nec à fide ipſos defeciſſe ex ullo probato Hiſtorico oſtendi poteſt, ſed in hunc uſque diem in eadem perſeverare. Per Æthiopiam hic intelligit Grotius Meroen, quæ Æthiopiæ accenſetur; affirmátque,quòd nomen Candaces ab Auguſti ævo ad Veſpaſianum ad Meroes regiones tranſiit,ut diſcimus ex Strabone 17. Plinio 6. 29. Idem ſcribit quòd probabile ſit Eunuchum locum legiſſe in ſermone Hebræo quem facilè addiſcere potuit à multis Judæis, qui in Æthiopia erant,à quibus & religionem acceperat. Grotius Act. 8. 32. Poſtea teſtantur Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ S. Thomam Evangelium inter Indos & Æthiopes prædicâſſe, cujus veſtigia invenerunt Portugalli, cùm in iſtas oras primùm appulerant. De Eunucho veterum teſtimonia frequenter occurrunt. Irenæus cap. 12. dicit eum miſſum eſſe in regiones Æthiopiæ prædicatorum illis,quæ ipſe credidit,&c. *Dedit unum per Prophetas prædicatum*, &c. *hujus filium mundum feciſſe*, &c. *Item in ejus perſona impletum eſſe,quod olim cecinerat David; Aethiopia præveniet manus ejus Deo,* Pſal. 67. Euſeb. lib. 2. cap. 1. ad finem,imprimis id teſtatur,& Cyril. Hieroſ. Catech. 17. Hieron. in Eſ. 53. ſcribit Eunuchum,ab Apoſtolo genti Æthiopum miſſum,&c. unde Epiſt. 10. *Ex diſcipulo fit Magiſter*: Idem ſcribit Niceph, Hiſt. l. 2. c. 6, 7. Doroth. in Synop. dicit ipſum per Arabiam Fœlicem, in Inſula Taprobana & in univerſa Erythra Evangelium prædicaſſe: ferunt & martyrium glorioſè tuliſſe, & ibi ſepultum eſſe. Eſ. 66. 19. vaticinatur Propheta de converſione Gentium,& inter reliquas Æthiopum, quòd ſcil: qui evaſuri eſſent cladem, quam Genti Judæorum interminatus eſt Deus, id eſt, Apoſtoli earúmque diſcipuli in Tarshish, Put & Lud qui arcum trahunt, gloriam ipſius inter gentes prædicarent. Hoc verò impletum erat cùm Eunuchus Reginæ Candaces à Philippo baptizatus inter Æthiopes tanto ſucceſſu Evangelium prædicavit,ut hodie poſt tot ſecula fides Chriſti apud eos permanſerit. Sic hanc prophetiam explicat doctiſſ. Bochartus. His verò temporibus Candaces nomen fuiſſe Reginæ Æthiopum commune, ut Pharaonis regibus Ægyptiis, Ptolemæi iiſdem, poſt Alexandrum Magnum ex Plinio l. 6. c. 29. Strabone l. 17. Dione in Auguſto & aliis ſatis liquet. Ipſorum Hiſtoriæ,quibus in rebus propriis fides habenda eſt, cùm non adſunt rationes validæ in contrarium, hoc de ipſorum converſione conſtanter tradunt, (videantur D' Alvares, Damianus à Goes, &c.) Cúmque Patriarchæ Antiocheno,ubi primus ſedit Patriarcha S. Marcus, ſubditi ſint, quem in ritibus & religione plerumque ſequuntur, eúmque agnoſcunt, (Abunam enim ſuum Patriarcham licèt eligant è Monachis Abyſſinis, qui Hieroſolymis degunt, ex ordine S. Antonii, confirmationem tamen petunt à Patriarcha Alexandrino, qui ipſum ad Abyſſinos mittit, & regimen animarum eidem mandat.) Hinc conſtare poteſt ante Auxumitarum converſionem inter Æthiopes fidem Chriſtianam viguiſſe: ſi enim Epiſcopos miſit Juſtinianus Imperator à Conſtantinopoli, cur juriſdictionem Conſtantinopolitani vel Antiocheni Patriarchæ non agnoſcerent Æthiopes, niſi quod ante hæc tempora Alexandrino ſubjiciebantur? Idem ex antiquis ritibus inter Æthiopes, quos ipſe Scaliger loco citato adducit, probari poteſt, ut qui in uſu erant diu ante Juſtinianum, & ipſius tempore exoleverant, qualis fuit Sabbati obſervatio una cum die Dominico, ceſſando ab operibus, quod non Judaiſmi, ſed veteris Chriſtianiſmi argumentum eſſe ipſe ibidem fatetur; nam antiquiſſimi Canones vetant Sabbato opus facere. Idem obſervare licet dum panem vino tinctum in S. Euchariſtia porrigunt, quod poſteriores Canones prohibuere. Hæc & alia ante Juſtiniani tempora exoleta fuerunt, licèt prope Apoſtolorum temporibus & ſequentibus ſeculis ob certas cauſas in uſu erant. Deinde nec ſanguinem nec morticinum, &c. comedunt, ſecundum Apoſtolorum Canonem, qui in Actis habetur, qui inter Canones Apoſtolorum relatus eſt, Can. 55. Certè hic ritus ab ipſis Apoſtolorum temporibus fluxit,à quibus vel ab eorum diſcipulis illum hauſerunt, nec poterant ab Epiſcopis inter eos miſſis ſeculo Juſtiniani illum habuiſſe, cùm diu antea in Eccleſiis Aſiæ & Occidentis mos iſte evanuerat; denique ex Conſtantii Epiſtola ad Clerum Alexandrinum contra Athanaſium, quæ extat in Athan. Apologia conſtat, Athanaſium ordinâſſe Frumentium, Epiſcopum Auxumitarum, quod clarè probat multò ante Juſtiniani tempora fidem Chriſti apud Æthiopes viguiſſe.

4. Poſt eorum converſionem pauca de iis legimus

in Hiſtoriis cùm loca Æthiopiæ interiora pauciſſimi Europæorum penetrârint, donec ſuperiori ſeculo per *Portugallenſium* navigationes detecti 1484. qui in Religione Chriſtianos deprehenderunt, & cum Eccleſia Alexandrina & Ægyptiaca, quibus contermini ſunt, in pleriſque communionem fovere (exceptis quibuſdam antiquis ritibus & conſuetudinibus, quæ ab ipſis Eccleſiæ ſuæ primordiis conſtanter retinuere.) Anno 1177. narrat Rogerius in Annalibus Alexandrum Papam 3 literas ſcripſiſſe ad Æthiopum Regem precibus Philippi Pontificis Medici, qui in illis partibus peregrinatus eſſet, & retuliſſet Principem fide Chriſtianum, in aliquibus tamen à Romanis Eccleſiis diſſidentem, avidè deſiderâſſe in omnibus erudiri, & cum Eccleſia Romana conſentire, & Eccleſiam Romæ habere pro ſuæ gentis hominibus, ubi inſtrui poſſent in omnibus, quæ poſtea in Patria docerent: conſtat poſtea Eccleſiam Abyſſinis datum S. Stephani, quam in hunc diem poſſident. *Portugallenſium* etiam operâ Pontifici Romano ſe ſubmiſerunt, à quo Patriarcham receperunt; nuper tamen ferunt Imperatorem cum toto regno à Pontifice defeciſſe, ejúſque jugo excuſſo in priſtinum ſtatum reverti ſſe. Narrat Victorius Reatinus de Regibus Æthiopiæ, anno 1267. Icum Nuambech de familia David, Æthiopicum regnum majoribus ſuis ereptum, ope optimatum, qui ſea Sabæ Provinciæ procurârunt, recepiſſe, & ex Auxuma provincia in Sabam transtuliſſe. Anno 1437. cùm Joh. Imperator Græcus & Eugenius Papa de unione conſilia inierunt in Concilio Ferrarienſi, Zarah Jacob Abyſſinorum Imperator ab Eugenio invitatus, legatos ad idem Concilium miſit. Anno 1515. Legatum cum muneribus mittit David Abyſſinorum Rex ad Leonem Pontificem. Anno 1624. A Davide Rege & ejus Avia ad Clem. Pontificem legati mittuntur, obedientiam promittentes, & benedictionem obſecrantes, Jov. Genebrard. Dam. à Goes.

5. Æthiopes verò ut Alexandrinum Patriarcham agnoſcunt, ſic ab Ægyptiis in ritibus ſacris parum differre ipſorum Ritualia & Liturgiæ palàm teſtantur, unde Nicephorus, Zonaras, Chron. Alexandrinum, *&c.* eandem faciunt Eccleſiam Ægyptiacam & Æthiopicam. In Liturgia enim ſua orant Æthiopes non tantùm pro fœlici ſtatu Eccleſiæ ſuæ, Regis, Principum ac Judicum, ſed etiam ſpeciatim pro Alexandrino Antiſtite, (ut ex verbis Liturgiæ ad finem Nov. Teſt. impreſſæ, & in Bibliotheca Patrum Lat. patet.) pro Principe ſuo, Archiepiſcoporum ſuorum principe, & Epiſcoporum magnæ provinciæ Alexandrinæ capite. *&c.* poſtea ſubdunt, pro patriæ noſtræ capite venerando Archiepiſcopo noſtro N N. & omnibus Epiſcopis, ſacerdotibus & Diaconis rectæ fidei. Una cum Ægyptiis etiam æram Martyrum, à Diocleſiano in dira illa perſecutione occiſorum, anno Chriſti 383. quam vocant *aram gratia*, ſequuntur, quam lingua Patria appellant, nec alio computo utuntur; unde notante Kirchero, cùm Epactas alióſque cyclos inveſtigant, annum gratiæ pro radice computi accipiunt. Nomen illud Scal. dicit ſe non intelligere lib. 5. de emend. & lib. 7. in notis dictis ſcribit, *Aethiopes aram Diocleſiani qua utuntur appellare annum Grasia, ſe cauſam appellationis ignorare.* Et in fine fatetur, *ſe aſtuaſſe antequam annos Gratia intelligeret*, quæ ejus verba cum aliis, quæ eodem loco ipſe ſcripſit, neſcio quo pacto conciliari poſſunt. Narrat Genebr. anno 1555. Petrum quendam Æthiopem familiarem fuiſſe Marcello Papæ, à quo Marianus Victorius Epiſcopus Reatinus linguam Æthiopicam didicit anno 1532 inſtitutionibus de ea editis, nunquam antea à Latinis viſis.

6. De lingua Æthiopum notandum (quod in tam vaſto regno aliter fieri non poteſt) ipſos varias habere dialectos: lingua verò ipſorum à multis Chaldæa dicitur, ut apud authorem Chron. Alexandr. Baronium anno 1260. & ann. 134. Scaliger etiam teſtatur *quod ſe appellant Chaldaos, idque non ſine cauſa, quia lingua elegantiſſima & vetuſtiſſima, quâ libros ſacros & prophanos conſcriptos habent proximè abeſt à Chaldaa vel Aſſyriaca.* In Alphabeto cum Nov. Teſt. impreſſo, ut & in Pſalterio Æthiopico, ſe Chaldæos vocant. Waſerus in notis ad Geſn. Mithridat. ad cap. 2. ſcribit linguam eorum proximè abeſſe à *Chaldaa* & *Aſſyria* itémque *Hebraica*, quam in Æthiopiam intulerunt Chriſtianorum reliquiæ. Affinitatem verò hanc facilè perſpiciet, qui verſum unum vel alterum Æthiop. Pſalmorum vel Nov. Teſtament. in Bibliis noſtris perlegerit. Multas enim Colonias ex Aſſyria in Æthiopiam olim tranſmigrâſſe, quæ & linguam Chaldaicam ſecum introduxerint, refert Niceph. l. 9. c. 18. ex antiqua Hiſtoria Eccleſiaſtica, & tempore Juſtiniani Chaldaicam linguam ipſis in uſu fuiſſe. Denique Marianus Victorius Epiſc. Reatinus, qui primus Æthiopicam linguam in regulas Grammaticæ redegit, quam edidit Romæ, circa annum 1550. quámque poſtea recuſam ann. 1630. Romæ edidit Achilles Venerius nomine Congregationis de propaganda fide, in Proœm. dicit, *Aethiopes linguam ſuam vocare Chaldaam, ut qua à Chaldaa Babylonica exorta ſit, & Hebraica quàm ſimilis eſt, à qua non ſecus quàm Syriaca, Arabica ac etiam Babylonica, quam etiam Aſſyriacam appellant, originem ducit*, unde concludit, *facilimè hanc linguam perdiſci poſſe ab eo, qui Hebraicam callet.*

7. Teſtatur quidem Herodotus lib. 2. Ammonios, qui Ægyptiorum & Æthiopum erant Coloni, linguam inter utroſque mediam uſurpâſſe. Diod. Sicul. lib. 4. de fabuloſis antiquorum geſtis, affirmat Æthiopes primùm eaſdem literas habuiſſe cum Ægyptiis, quas ſacras & Hieroglyphicas vocârunt, quæ variis animantibus, extremitatibúſque hominum atque inſtrumentorum præcipuè artificum perſimiles. Hæc verò multis ab hinc ſeculis evanuerunt. Geſn. in Mithrid. p. 62. ſcribit linguam Indicam, i. Æthiopicam Hebraicæ, Chaldaicæ & Arabicæ affinem eſſe, ut rarò admodum ſit in hac aliqua dictio, quæ non in illarum aliqua reperiatur: & hæc ſola Orientalium, quæ ex Hebræo originem ducit, legitur noſtro modo à ſiniſtra ad dextram. Refert Marianus Victorius tria apud ipſos eſſe linguarum genera, vel potiùs dialectos, vernaculam, Babylonicam, & Sanctam ſive liberam, quarum exemplum dat in hoc verbo, Panis, quem lingua materna vocant: Babylonica: ſancta verò ac libera: Babylonicam

illam

illam explicat Gram. p. 43. eſſe floridum & ornatum diceodi genus, quod omnes modos & omnia tempora habet, & in qua multa eleganriſſima, ut dicunt tum nomina tum verba reperiuntur, & p. 45. dicit Phraſin eſſe nitidam ac politam, non ſecus ac apud noa Ciceronianam, quódque ea non plebs ac vulgus, ſed elegantiores utantur, tum ad ſolutam orationem, tum ad carminum compoſitionem, vocantque à tabernaculis, ut aiunt, Babylonicum hoc idioma, differtque ab eo, quo omnes utuntur, & ab eo etiam, quo ſacræ literæ deſcripiæ ſunt, & p. 8. refert Characteres alios ipſos habere pro hac lingua, nobis hodie incognitos, utpòte qoi nullam de eo in S. literis mentionem habemus.

8. Præter hanc alias duas linguas vel potiùs dialectos habent, quarum Characteres diverſi, de quibus Kirkerus ex Sacerdotum Abyſſinorum, qui Romæ ſunt relatione & alii: unam vocant ſanctam, Surianam & antiquam, quia volumina ſacra olim conſcripta ſunt Charactere Suriano vel Sancto, ſacerdotibus ſolis & doctioribus noto, unde & inter ipſos pro lingua docta habetur, & vocârunt ſanctam, quia Chriſto erat vernacula. Hic verò character idem eſt cum eo, quem vocamus *Eſtrangelum*, quo Syri hodie utuntur in librorum inſcriptionibus, qui reſpondet literis noſtris Capitalibus, à quibus deducti reliqui Syrorum characteres ordinarii, Hic verò Character ipſis hodie in uſu non eſt. E Syria in Ægyptum & Æthiopiam, utpote confines regiones eradoctaa eſſe colonias, & linguæ Syræ & Characterum fuiſſe traditrices affirmat Kirker. Prodr. Copt. c. 3. p. 46. Altera eſt Vulgaria & communis, qua in hunc diem Abyſſini omnes utuntur, quâ etiam impreſſa habemus Pſalterium Æthiopicum, Cant. & Nov. Teſtamentum, hanc verò vocant *Geez*, i. e. *liberam*, quòd à nulla alia lingua originem duxerit, & huic linguæ propiùs eſt hic character, qui hodie vulgaris eſt, & qui in Alphabetis ubique conſpicitur. Priorem verò vocant Chaldæam & Aſſyriam. Tabulam confecit Poſtellus vocum, quæ eædem ſunt Hebraicè & Æthiopicè, eiſdem literis & eadem ſignificatione, quarum multæ in Lexico Wemmeri extant, licèt & multa ſint vocabula Æthiopica ab ipſo omiſſa, ut à viris doctis obſervandum eſt. Hæc quidem obſcurè admodum & perplexe ſcripta invenimus ab iis, qui linguæ hujus peritiam profitentur, Linguam enim ſanctam & Surianam modò à vernacula, quàm Ghees ſive *liberam* vocant, ut diverſam videntur diſtinguere, modò cum eadem confundunt, modò Scripturam in illa Suriana & ſancta, modò in vernacula ſive libera ſcriptam volunt. Hoc verò ex libris Æthiopicis impreſſis conſtat, Novum Teſtamentum, Pſalmos &c. ſcripta eſſe linguâ illâ, quam Ghees ſive liberam vocant, ſic enim diſertè affirmatur in Titulo Nov. Teſt. Romæ à Petro Æthiope edito.

2. Ex ipſa verſione conſtat, multa vocabula Novi Teſtamenti, quod ſcriptum eſſe dicitur lingua Ghees ſive *libera* eſſe Hebraica, multa Chaldaica, Arabica quædam, plurima tamen alterius planè linguæ, quæ ad Heb. Chald. vel Arabicam referri non poſſunt, quámque Vernaculam eſſe exiſtimamus. Lingua ergò illa non eſt ita dicta, quaſi à nulla alia originem duxerit, ſaltem quoad integram ejus naturam, cùm multa ſint vocabula, quæ ad origines Hebraicas, Chaldaicas, & Arabicas referuntur; nec verſio Æthiopica, quam habemus facta eſt in purè vernacula ſive Ghees, niſi dicamus vernaculam mixtam eſſe cum Heb. Chald. & Arabica.

9. Linguam illam, qua in ſacris utuntur, elegantiſſimam eſſe affirmat Scaliger, quod quidem verum eſſe facilè deprehenditur, & in multis etiam adventitiam eſſe, & à nativa Æthiopum linguam differre. Quod verò Æthiopes aliquando etiam Indos, & eorum lingua Indam vocari legimus, hoc inde fit, quòd olim Æthiopia ſub Indiæ nomine à veteribus Scriptoribus comprehenſa ſit, unde apud Poëtam Nilus ab Indis fluere dicitur, ut & apud Procopium lib. 6. Sic Ælian. lib. 17. Æthiopes vocat Indos. Marcellinus Comes Indict. 4. Coſſ. Paolo ſolo, dicit Anaſtaſio principi Elephantem, &c. ex India miſſum, i. ex Æthiopia. Panegyriſtes etiam hæc habet, *Deat veniam trophaa Niliaca, ſub quibus Aethiops & Indus intremuit.* Vide Scal. Inda itaque non dicitur, quaſi hæc cum Indorum propriè dictorum lingua eadem ſit, ſed ob cauſam jam dictam. Sebaſt. Munſterus in Gram. Chald. notat *duplicem eſſe Indiam, unam Orientalem, qua ſcilicet in Aſia extremum occupat locum, cujus linguam & literas omnino ignoramus; alia eſt Meridionalis, in Africa ſcilicet ſita, quæ ad Orientem habet mare rubrum, Arabiæ fœlici contermina, niſi quod Arabicus ſinus interfluit; porrò ad Septentrionem jungitur Aegypto & ad Occidentem Aethiopia — Hodie Abaſini & Indi Indiani appellantur, &c. Ad hos itaque homines dictam ſpectare linguam non modo Joh. Breshenbachius, verum & Joh. Potken teſtatur, quem de Hieroſolymis hic Romæ homines Indos conveniſſe & Alphabet. eorum libris deſcripſiſſe fatentur.* Poſtea apponit ex hac lingua & Chaldaica vocabula quædam cum interpretatione Latina, ut harum linguarum affinitas & diverſitas pateat:

Indica.	Chaldæa.	Latina.
Lobei.	*Lebbi.*	*Cor meum.*
Zadok.	*Zaddika.*	*Juſtus.*
Anta.	*Ante.*	*In.*
Modorna.	*Aromana.*	*Terra noſtra.*
Indica.	Chaldæa.	Latina.
Baſam.	*Berſcham.*	*Pinge.*
Booſi.	*Gabra.*	*Vir.*
Amolacha	*Elaha.*	*Deus.*
Dubra.	*Thura.*	*Mons.*
Saboo,	*Enoch.*	*Homo.*

Indica.	Chaldæa.	Latina.
Obolo.	*Lachme.*	*Panis.*
Jon.	*Chamra.*	*Vinum.*
Beta.	*Beta.*	*Domus.*
Gaburcha.	*Thadra.*	*Feciſti.*
Saburca.	*Tebarta.*	*Fregiſti.*

Tunc hæc ſubdit: *Hinc facilè eſt judicare linguam, quam Indianam vocant, non eſſe Chaldaicam, niſi contra claram Scripturam ſentire velis Danielem, Jonathan, Onkeloſum & reliquos interpretes non Chaldaicè ſed fortè Calicuticè ſcripſiſſe. Eſt igitur lingua propria*

&

& ſuæ genti peculiaris, nunc quidem cum Chaldaiſmo, nunc cum Hebraiſmo nonnihil habens affinitatis, ſed plus cum utraque diverſitatis; proinde mihi videtur, ſi in ſenſu meo abundare permittar, eam Aethiopum eſſe linguam, ſicut & Abyſſini ipſi non admodum ab Aethiopibus differre dicuntur; quanquam non neſciam ipſos Judæos in ſuo Haruch eam vocare linguam Iſmaeliticam.

10. De verſione Scripturæ Æthiopicæ pauca dicam, cùm totam non habeamus, & pauci ſint, qui de hac verſione vel linguæ ejus utilitate aliquid ſcriptum reliquerunt.

1. Conſtat apud Æthiopes totam Scripturam linguâ ipſorum, quam Chaldæam & Gheez ſive liberam vocant, eſſe deſcriptam; licèt enim tantùm Pſalmorum liber, & Novum Teſtamentum typis apud nos edantur, cum Cantico canticorum & Canticis ſacris quibuſdam aliis, tamen totam eos habere Scripturam, tam Vet. quàm Novi Teſtamenti ſatis exploratum & certum eſt, totámque ſperabam me in hiſce Bibliis in lucem editurum, ſi promiſſis ſtetiſſent, qui exemplaria perfecta Æthiopica mihi promiſerant. Habuit doctiſſimus Gaulminus in Gallia univerſum Vet. Teſtamentum Æthiopicum, quod de ope D. Bigo, viri undequaque doctiſſimi, conſecutus eſſem, niſi quòd exemplar ipſum Sereniſſimæ Reginæ Suecorum commodatum & in ipſius Bibliotheca repoſitum, fortuitò an fraude alicujus neſcio amiſſum, haberi non poterat.

2. Habemus Pſalmorum librum cum Cantico canticorum aliiſque ſacris canticis characteribus Æthiopicis editum primò Romæ anno 1513. poſtea Coloniæ anno 1518. per Potkenium Præpoſitum Eccleſiæ S. Georgii apud Colon. qui etiam ad finem Alphabetum Æthiopicum cum paucis lectionem & pronunciationem ſpectantibus adjecit. Exemplar etiam MS. Pſalmorum Æthiopicum habui à D. Pocockio accuratè ſcriptum, ex quo errata, quæ in codicibus Romæ & Coloniæ impreſſis quàm plurima occurrunt, correcta & emendata. Novum verò Teſtamentum edidit Frater Petrus Æthiops, Pontifici Leoni X. ut dixi charus, auxilio, ut ipſe loquitur, piorum Romæ anno 1548. Paulo tertio Pontifice & Claudio Abyſſinorum Imperatore. Primò verò Evangelia 4. excuderunt cum Euſebii Canonibus concordantiarum & Epiſtolis Sancti Pauli, Epiſt. ad Hebræos, Apocalypſi &c. quæ ultimo loco ponuntur, Actis Apoſtolorum. Ad finem etiam Miſſale Æthiopicum ſive Liturgiam adjunxerunt, cujus in Bibliotheca Patrum habemus Latinam verſionem: poſt triennium etiam Epiſtolas reliquas idem edidit: unde eſt quòd in pleriſque codicibus deſunt Epiſtolæ Catholicæ quas vocant, quia poſt reliquas editæ. In exemplaribus quibus uſus ſum deſiderabantur, & poſtquam illas diu fruſtra quæſieram, tandem à doctiſſimo D. Hardie Paniſio, perfectum exemplar nactus ſum. Cùm verò nihil unquam in hoc genere typis antea evulgatum eſſet; non mirandum eſt nævos multos, & errata plurima occurrere, quæ in editione noſtra, ni fallor, emendata ſunt.

3. Ex iis, quæ edita habemus, liquet Vet. Teſtamentum apud eos ex Græca LXXII. interpretum verſione traductum eſſe, quam, ut ab Apoſtolis traditam, in ſummo honore Eccleſiæ temporibus fuiſſe nemo eſt qui ignorat, unde eſt, quòd Pſalterii in Bibliis noſtris verſionem Latinam aliam non dedimus præter illam, quæ Græcæ reſpondet, ubi tamen à Græca diſcrepat Æthiopica, diſcrepantiam Latinè exprimi curavimus. Quod ad Nov. Teſt. attinet, mihi videtur ex Græco codice expreſſum eſſe, non ex Syro, quod autumant quidam: nam qui Syrum cum Æthiopico conferet, planè percipiet magnum ubique inter eos diſcrimen, & ſæpiſſimè à Syro Æthiopicum recedere tum verbis tum ſenſu: Hoc tamen notandum, in multis cum Syro convenire, ut in Doxologia ad finem Orat. Dom. Matth. 6. quæ in Syro & Æthiopico habetur, at in Vulgata Latina, Arab. ut & in omnibus ferè Græcia codicibus antiquioribus deeſt, Matth 22. 27 hæc verba, *& in omni virtute tua* adduntur à Syro & Æthiop. Cap. 23. 8. non legunt (ὁ Χριστός) Æthiopicus cum Syro & Vulgat. Matt. 22, 23. verba reddit planè ut Syrus. Sic Act. 5. 37. verſiculus integer ut in Syro ſic in Æthiopico deeſt, & Joh. 5. 7. verſus ille, quem in plurimis codicibus Græcis antiquis non extitiſſe, notatum eſt apud Veteres, nec in Syro, nec in Æthiopico exemplari apparet. Quod mihi probabile reddit, non unum ex altero expreſſum, ſed utrumque ex antiquo aliquo codice, qui in hiſce ab aliis diverſus erat, factum fuiſſe quòd utriuſque antiquitatem probat. Matth. 27. 49. addit Æthiop. ex Johanne, *& alius rurſus accepit lanceam, & confodit eâ latus ejus, & effluxit ſanguis & aqua*, quæ non in Syr. Arab. vel Vulgata Latina leguntur Beza tamen in duobus vetuſtis Codd. Græcis ita legi notat. V. 56. addit, *Et Maria quæ Jacobi, & mater Joſeph*; quæ ſolum in Evangelio Hebr. habentur. V. 53. cum Arabe conſentit addendo *poſtquam reſurrexiſſent*, &c. & hoc obſervandum Verſionem hanc textum ſatis fideliter plerumque reddere, verùmque ejus ſenſum exprimere, obſcura quoque loca illuſtrare, ita ut ex hujus cum antiquis collatione multum lucis textui oriri poſſit, unde temeraria & injuſta videtur Joſ. Scaligeri de hac verſione, quam vix ſatis intellexit, cenſura, cùm ſcribit, peſſima fide eorum libros traductos eſſe, & malam fidem in Epiſtol. Pauli reperiri, in quibus vix tria commata continua reperies, in quibus aut verba aut ſenſus Apoſtoli reddita ſint, quod qui Epiſtolas diligenter contulerit cum verſione noſtra Latina aliter ſe habere deprehendet.

11. De Actis Apoſtolorum innuere videtur, qui ea adidit, ſe ſecundum Vulgatam Latinam tranſtuliſſe, quod Scaliger affirmat etiam vel puero ex innumeris locis colligere haud difficile fore, cùm tamen hunc librum conferenti apertè conſtet Vulgatam non exprimere magis quàm Syriacam, vel aliam verſionem, imò in quibuſdam à Vulgata planè variare verba addendo vel omittendo, & aliquando ſenſum planè alium reddendo. Verba etiam quæ ad finem Actuum Apoſtolorum in edit. Æthiop. adduntur mala fide recitat Scaliger, quæ verbatim reddita ita ſonant. *Hic abſoluta ſunt Acta Apoſtolorum, quorum preces & benedictiones ſint cum ſcriptore Tiſpha Zion & cum plurimis illorum interpretibus, cum S. Johanne Præfecto* (vel *Dictatore*) *& cum omnibus noſtris baptiſmi filiis in ſecula ſeculorum*,

rum, Amen. Iſte Actus Apoſtolorum, cujus Romæ multa ſunt tranſlationes, Latina Græcaque conformem fecimus (vel contulimus) exemplari Aethiopico, Patris cauſa: ſi qua omiſimus addidimusve condonate nobis & voſmet corrigite, quippe hæc non confecimus ob gloriationem aut quæſtum, ſed propter Deum, cujus cauſam habent: ſumus enim omnes filii Abune Tecla Haimanoth. Ex quibus verbis clarè conſtat Æthiopes iſtos exemplar Æthiopicum ſecutos eſſe in editione ſua, non verò Vulgatam Latinam, licèt Latinam cum Græca aliaſque verſiones contulerint. Præterea in Actis, ut in reliquo Teſtamento, lectiones Scripturæ notantur pro diebus feſtis ſecundum uſum Eccleſiarum Æthiopicarum non Latinarum, ut Act. 2. 22. lectio in Lampadibus Paſchatis & in cruce, Act. 3. 12. lectio in Lampadibus Paſchatis, Act. 4. 1. in die feſto Paſchatis lectio, &c. quæ indicare videntur eos exemplare Æthiopicum ſecutos fuiſſe tam in Actis quàm in libris reliquis. Quid itaque dicendum de ipſius interpretis aut editoris verbis, quæ affert Lud. De Dieu in Appendice ad Evang. Matth. ubi adducit verba authorum (ut ipſe exiſtimat) tranſlationis hujus Æthiopicæ ad finem Evangelii S. Matth. *Propter Patrem & Filium & Spir. Sanct. & propter electos, & inductos cruce, lectores hujus libri memores eſtote noſtri in precibus veſtris ſanctis, fratrum veſtrorum expectantium ſpem reſurrectionis filii, & ternarii, Petri, Pauli & Bernardini (nam omnes nos filii Abuna ſumus, planta fidei montis Libanon.) Laboravimus in hoc libro afflictione magna*; unde notat De Dieu *Abyſſinos ſive Aethiopes Patriarcham ſuum non alio nomine quàm Abuna*, i. Pater noſter, *nuncupare: quod autem ſe dicant plantam fidei montis Libanon, ſignificat derivatam ad ipſos fidem à Syris Chriſtianis, qui montem Libanon incolunt.* Suſpicatur etiam *cautionis gratia id expreſſum, ut conſtet ex illorum numero eos eſſe, qui Maronitæ montis Libani ſecuti Pontifici Romano ſe ſubjecerunt, quod à Maronitis iſtius montis 1182. factum ex Setho Calviſio didicimus, atque inde de antiquitate & auctoritate hujus tranſlationis non obſcurum judicium fieri poteſt.* Hactenus De Dieu. At primò fallitur vir doctus dum auctores tranſlationis facit eos, qui ipſam Romæ ediderunt, & typis excudi curârunt; in editione enim tantùm, non in verſione laborârunt Petrus Æthiops cum ſociis Paulo & Bernardino: quòd & ex lectionibus diebus feſtis obſervatis, & ubique notatis, in hac verſione conſtat; hoc enim planè oſtendit ipſos verſionem apud Eccleſias ſuas uſurpatam ediſſe, non novam condidiſſe, quæ ſanè nulli uſui inſerviiſſet. Quod verò dicunt ſe Æthiopes eſſe & *filios Abuna & plantam de monte Libanon*, multùm errat vir doctus in verborum tranſlatione, cùm alium planè ſenſum habeant, nec per *plantam fidei ex monte Libanon* reddi poſſunt, ſed proprium nomen Abuna exprimunt, & ita reddi debent, *Sumus enim nos omnes filii Abuna Tecla Haimanoth montis Libani*, quæ eadem verba ad finem S. Matthæi, & ad finem Actuum habentur, unde omnia, quæ ex his verbis deducit De Dieu, ſublato hoc fundamento corruunt.

12. De antiquitate hujus verſionis non poſſum Scaligero ſubſcribere, qui vult recentem eſſe, & ante Juſtiniani tempora fidem Æthiopibus non prædicatam fuiſſe magna fiducia affirmat; cùm verò hoc manifeſtè falſum eſſe, & omnibus antiquis ſcriptoribus contraire ſupra oſtendimus, etiam & hoc de ipſa tranſlatione à vero alienum eſſe ſtatuimus: ſi enim fides Chriſtiana ab ipſis Apoſtolorum temporibus ab ipſis recepta fuit, quòd ſupra evicimus, *Eccleſia verò ſine Scripturis eſſe non poteſt*, cúmque etiam nullam aliam ex ullis Hiſtoricorum monumentis ipſos habuiſſe probari poſſit, primis verò illis temporibus omnes ferè nationes Scripturam in linguam ſuam converſam habuerint, hinc ſanè probabile videtur à primis naſcentis Eccleſiæ Æthiopum incunabulis verſionis hujus originem accerſendam eſſe. Ideò ab exemplaribus Græcis antiquis, à proximis Apoſtolorum temporibus tranſlationem hanc derivatam eſſe probabiliter colligitur. Hoc enim manifeſtum eſt magnæ antiquitatis argumentum quod cum antiquis Græcis exemplaribus in multis locis concordat, ubi aliter hodie legunt codices Græci, ut ex variis noſtris lectionibus Græcis liquet. Feſta autem quorum ex Scriptura lectiones annotantur, non in omnibus ejuſdem cum textu antiquitatis ſunt, cùm illorum multa temporibus poſterioribus inſerta ſint, ut in Syriaco textu videmus, qui tamen fatentibus pleriſque non multum poſt Apoſtolorum tempora conſcriptus eſt. Conſuetudinem tamen hanc dierum feſtorum in genere antiquiſſimam eſſe, & Catholica traditione niti, hinc contra Novatores noſtros ſectarios planè conſtat, cùm in omnibus per Aſiam Orientis Eccleſiis, ut ex verſione Syriaca & Arabica perſpicimus, etiam in Æthiopicis per Africam, ut & Latinis per Europam, hanc conſuetudinem obtinuiſſe clarum ſit: qui quidem conſenſus orbis Chriſtiani neceſſariò probat hoc ex aliqua authoritate, quæ totam Eccleſiam obligare poſſet, ortum fuiſſe: cúmque in Conciliis generalibus hoc non primò conſtitutum, ſed ſemper ſupponi videamus, nec in Scripturis expreſſè mandatum, non ex alio fonte, quàm ex Apoſtolica traditione profluxiſſe manifeſtum eſt, ut longè antehac S. Auguſtinus de talibus ritibus pronunciavit.

Ut verò iis, quæ à Lud. De Dieu & à Scaligero dicuntur de hac verſione, (quaſi, ſcil. à Petro ejúſque ſociis primò confecta fuerit, qui eam Romæ ediderunt, & quod recenſuit) fides à credulis non adhibeatur, placuit verba quæ ad finem Evangeliorum adjiciuntur ex Æthiopico exemplari Latinè reddita hic adſcribere: verba enim quæ ad finem Actuum habentur Paragr. præcedente retulimus.

Ad finem Matthæi, *Propter Patrem & Filium & Spiritum ſanctum, propter electos & inductos cruce, lectores hujus libri memores eſtote noſtri in precibus veſtris ſanctis, fratrum veſtrorum Tiſpha Zion Melzazo, Tanſa VVald & ternarii, Petri, Pauli, & Bernardini; ſumus enim nos omnes filii Abuna Tecla Haimanoth montis Libani: elaboravimus hunc librum afflictione magna.*

Ad finem Marci, *Memores eſtote Petri, & Pauli, qui nobis propter Deum opitulati ſunt, & noſtri memores eſtote in precibus veſtris, laborum ſcil. noſtrorum ob hunc librum. In multa afflictione elaboravimus 500.*

novos libros juxta beneplacitum Dei: Et & Trinitati ejus convenit laus. Amen.

Ad finem Lucæ, *Benedictus ſit Dominus qui ad gratiam recordari vos fecit, ut agnoſcatis gratiam Domini noſtri Jeſu Chriſti; Pauper ego & deſpectus juxta ritus Patrum meorum, peregrinus Jeruſalem etiam adivi civitatem Romæ, atque mecum frater meus Tanſa VVald. eò quòd non attenderemus verba eorum atque mores Et Romanenſes admodum benigni ſunt, ut & Pontifex eorum Maximus, & omnium Chriſtianorum Antiſtes, qui recti ſunt fide, cujus nomen eſt Paulus tertius Farneſius. Finita ſunt verba Evangelii, & beneplacitum Dei habent, qui in præceptis atque ritibus ejus ambulant. Diligant, miſereantúrque noſtri omnes boni, quorum ope confecimus hanc impreſſionem, & 500. libros conſignavimus. Memores eſtote noſtri vos omnes Eccleſia Chriſtiana Aethiopica, eorúmque etiam memores qui in ſorore ſunt rectæ fidei. Sumus cum Romanenſibus nos viri Aethiopiæ, teſte Spiritu Sancto.*

Ad finem Johan.

Benedictus ſit Deus, qui auxiliatus eſt nobis in Evangeliorum impreſſione abſolvenda: Eum denuò obteſtamur, ut reliquos etiam libros nobis manifeſtet, cui Laus. Amen. Agite nunc defleamus apud Creatorem atque Dominum noſtrum cum Jeremia Lamentationum peritiſſimo, tempore calamitatis filiorum Iſrael per manus Nabucodonoſor; adeo ut obliti ſint feſtorum atque rituum ſuorum, diripiente illo domum Dei ipſorum, atque libros eorum, utpote inutiles comburente: Par eſt, ut nos etiam lugeremus miſerandam captivitatem hominum noſtrorum & mulierum. Quæ de afflictione magnâ & perſecutione habentur, intelligenda ſunt de invaſione Æthiopum per Arabes Muhammedanos tunc temporis facta, qui omnia vaſtârunt, Eccleſias, urbes, & pagos ubique combuſſerunt, & Æthiopes plurimos captivos abduxerunt. Ex his verò clarius conſtat, Petrum & ejus ſocios, non fuiſſe auctores Verſionis Æthiopicæ, ſed eam typis primùm edidiſſe, ipſámque Verſionem multò antiquiorem eſſe.

PROLEGOMENON XVI.

De

LINGUA PERSICA ET SCRIPTURÆ VERSIONIBUS PERSICIS.

1. Perſia olim vocata Cuth, & Elam. Sub Cyro dicta Perſia ab equitibus. 2. De Lingua Perſica. 3. Plurimæ voces Perſicæ eædem cum Germanicis & Anglicis. 4. Unde hæc convenientia. 5. De uſu linguæ Perſicæ. 6. De Verſionibus Scripturæ Perſicis. 7. De Pentateucho Perſico. 8. De Pſalmorum exemplaribus Perſicis. 9. De Evangeliis Perſicis.

1. PErſiam olim ſub nominibus Cuth & Elam notam fuiſſe, teſtatur Joſephus, qui Antiq. 1. 7. ſcribit Ἔλυμον καὶ Ἐλυμαίοις fuiſſe Περσῶν ἀρχηγέτας, *Perſarum gentis conditores*; & lib. 9. cap. 14. Samaritanos dictos Cuthæos, quia ἐκ τῆς Χουθᾶς καλουμένης χώρας μεταχθῆναι, αὕτη δ' ἐστὶν ἐν τῇ Περσίδι, καὶ ποταμὸς τοῦτ' ἔχων ὄνομα; *quia ex Cutha, regione ſic dicta, tranſlati ſunt, (hæc vero eſt in Perſide,) aut fluvio, qui idem nomen habet.* Frivolum enim eſt, & à fabulis petitum, quòd quidam à Perſeo Perſarum nomen deducunt: nec verum eſt, qood alii ſcribunt, à ſe ipſis Artæos dictos eſſe, quo nomine ſoli Heroes & Magnates dicti; nec Charſachas, quomodo eos vocabant Scythæ per retaliationem: cùm enim Perſæ ipſos vocabant Sacas, inde illos Charſacas, quaſi Φυγοσάκας appellabant. Occaſionem mutati nominis dedit Cyrus Monarcha Perſarum primus: nam cùm, teſte Xenophonte, lib. 1. Cyropæd. ante Cyrum rarum eſſet in Perſia equum videre, (regio enim montana ad equos alendos, ut & ad equitandum minus apta erat,) Cyrus primus omnes à teneris equitare juſſit, & edicto ſancivit, *ut ignominioſum eſſet, ſi quis, qui equitare poterat, poſtea pedes iret*: onde apod eundem Xenophontem legimus lib. 4. equites ſtatim Perſas factos. & quod vir probus nemo haberetur, qui pedibus ultro iret: &, ut Herodotus, pueros à teneris hæc tria addiſcere curabant, ἱππεύειν καὶ τοξεύειν καὶ ἀληθίζεσθαι, *equitare, ſagittas mittere, & vera dicere.* Cùm verò فرس Arabicè ſignificet *equum*, فارس *Pharis* equitem, ut & Hebr. פרש, hinc Perſæ dicti quaſi *equites*. Hinc etiam eſt, obſervante viro Doctiſſ. quod apud ſacros ſcriptores, qui ante Cyri tempora ſcripſerunt, nulla ſit Perſarum mentio: at in libris Danielis, Ezech. Eſræ, Nehem. Eſther. & Chronic. quorum ſcriptores Cyro coævi erant, vel poſt ipſum vixerunt, frequenter Perſarum nomen occurrit.

2. De lingua Perſarum legimus Act. 2. inter alias nationes, quæ Hieroſolymis confluxerant feſto Pentecoſtes, fuiſſe & Perſas, qui Apoſtolos (dono linguarum cœlitus collato) audierunt ſuâ linguâ τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ loquentes. Cùm verò varias ſubierit mutationes hæc regio, dum ſub imperio Græcorum Romanorum, Sara-

Sarracenorum, Torcarum,&c. fuerit, dubitatio oritur de lingua Perſica. 1. An poſt tot mutationes adhuc ſuperſtes ſit, an verò perierit prorſus. 2. Unde fit, quòd tot vocabula Perſica ſint, quæ prorſus Germanica & Anglica ſunt eadem ſignificatione. De prima ſciendum eſt, in Perſica hodierna magnam eſſe mixturam vocabulorum, ex gentium varietate, quæ in Perſiam variis temporibus irruperunt, Græcorum ſcil. Romanorum, Arabum, Turcarum, Tartarorum ſub Tamberlaoe &c. Maxima tamen pars eſt Arabicorum & Turcicorum: quaſdam tamen eſſe reliquias veteris ſermonis Perſici inter veteres authores, quæ adhuc inter Perſas ſervantur, quorum quædam collegit Geſnerus in Mithridate, plura Waſerus in notis ſuis ad Mithridatem pag. 127. Multa interpretatur Andreas Bellavicenſis in Gloſſis Aviceonæ, omnia ferè Guil. Burtonus in Vet. linguæ Perſicæ Λειψάνοις, quæ apud priſcos authores reperiuntur: ex quibus varia ſunt, quæ in Tavvoſi Verſione Perſica Pentateuchi reperiuntur, vel ad ea propè accedunt, ut *Paraſanga* hodie dicitur فرسنك in Tavvoſ. Gen. 35. 16. & 45. 7. Sic apud alios Cyrus vulgò ſcribitur, ſed forma Perſica خرس quod alii à خورش *Coris* deducunt, quod *alimentum* vel *cibum* ſignificat; quia Reges nutricii patres ſunt populo; alii à Perſica خورشيد *Curſchid*, deducunt; quia ut Sol inter ſydera, ſic principes in terris, ut Creſias & Plutarchus: quæ vox adhuc inter Perſas in hoc ſignificatu manet. Plura iſtiuſmodi obſervari poſſunt ex dicta Paraphraſi Perſica, quæ eſt in Appendice noſtra Tomi quarti, & ex aliis libris Perſicis collatis cum vocibus Perſicis apud authores priſcos repertis. Ex quibus, conſtat veterem Perſarum linguam non prorſus extinctam eſſe, licèt alienarum vocum colluvie ferè ſepulta ſit. Arabes verò ut Religionem, ſic characteres Perſis dedére, victorum more, una cum lingua ſua propagatos: onde, quiſnam fuerit antiquus character, ignoratur.

3. De ſecunda obſervârunt plures voces quamplurimas Perſicas cum Germanicis & Anglicis prorſus eodem ſenſu, & literarum ferè numero occurrere. Multas collegit Lipſius Epiſtolarum Cent. 3. ad Belg. Epiſt. 44. ut & Doctiſſ. noſter Joh. Gravius ad finem Grammat. ſuæ Perſicæ: quarum ſpicilegium ex meſſe pleniori vocum Perſicarum & Anglicarum, cum Latina Interpretatione, ſequens tabella indicat.

Perſ.	*Angl.*	*Lat.*
پدر	fader.	pater.
مادر	moder.	mater.
برادر	brother.	frater.
دختر	daugther.	filia.
ماده	mayd.	virgo.

Perſ.	*Angl.*	*Lat.*
تندر	thunder.	tonitru.
بد	bad.	malus.
بهتر	better.	melior.
بربر	barbar.	tonſor.
در	door.	oſtium.
لب	lip.	labium.
بستر	bolſter.	pulvinar.
ابرو	a brow.	frons.
ناف	nabel.	umbilicus.
بند	bond.	vinculum.

4. Cum Germanis Saxonibus quædam verba Anglos habere communia, nemo mirabitur, qui de Saxonum primum Heptarchia, & poſtea Monarchia in Inſula noſtra audiverit: quomodo verò utrique in tanta locorum intercapedine voces cum Perſis communes habuerint, haud facilè quiſpiam capiet; cùm nulla extent Hiſtoriarum monumenta de aliquo inter has gentes commercio, nec de Coloniis ab una in alteram miſſis. Unde haud immeritò dubitat D. Bocharrus, an talis ſit convenientia linguarum iſtarum: agnoſcit tamen, *tot exempla à doctis congeſta eſſe, ut ab invitis penè fidem extorqueant.* Joſ. Scaliger Epiſt. 228. ad Iſaacum Pontanum ſcribit, *Nihil tam diſſimile eſſe alteri, quàm Teutoniſmus lingua Perſica: in quo reperitur fader, moder, broder, tochter, & à Perſis ita* patrem, matrem, fratrem, filiam, *vocari. Qui inde eandem eſſe linguam arbitrantur, cum ratione errare fatetur, errare tamen: alias eadem eſſet lingua Hiſpanica cum Arabica, cùm tot pura Arabica voces in Hiſpania reperiantur, ut ex illis juſtum Lexicon confici poſſet.* Agnoſcit tamen Teutoniſmi veteris multas fuiſſe *propagines, quarum matricem Danicam & Norvegicam linguam eſſe, non immeritò quis ſuſpicari poſſet. Iſlandica lingua, qua eſt priſca Norvegica, quid habet commune cum hoderno Teutoniſmo, præter ἐξίτηλα ἴχνη qua veteri Saxonum lingua & lingua Anglicana magis reſpondent, quàm reliquo Teutoniſmo: ſed libri ſacri in priſcum Teutiſmum, ſive Toutoniſmum converſi, qui penes doctos ſcripti extant, quos & nos vidimus, quid maxima ex parte habent commune cum hoderno Germaniſmo,* &c. De hac quæſtione difficile eſt aliquid pro certo affirmare. Probabilis tamen mihi videtur Boxhornii ſententia, quam amplectendam ſentio, donec ali-

aliquid probabilius adferatur. *Vocum iſtiuſmodi originem nec à Perſis, nec à Germanis petendam; ſed ab iis à quibus tam Perſæ, quàm Germani ea accepére; à Scythis ſive Tartaris, quorum irruptiones tam in Orientem quàm in Occidentem vocum quarundam ſimilitudinem & identitatem in locis longè à ſe diſſitis introduxerunt.* Adfert idem tabulas etiam vocum Græcarum cum Germanicis convenientium: inde tamen non probari has à Græcis derivatas, aſſerit; ſed utraſque ab aliqua tertia, quàm Scythicam eſſe non ſine probabilitate ſtatuit. Dialectos in hac lingua plures propriè dictas, negat Salmaſius Epiſt. lib. 1.78. ad D. Golium, etſi linguæ eorum hodie in tres dividatur, *Xeraſi*, *Leſtralis*, & *Hermaſi*; quarum prima elegantior & quaſi aulica; tertia durior, & tam pronunciatione quàm vocabulorum impropriorum admixtione impurior.

5. Ut verò de linguæ hujus uſu dicamus, latè per Orientem propagata eſt, unde peregrinantibus neceſſariam eſſe liquet: imò affirmat Waſerus in notis ad Geſneri Mithrid. p. 124. *quod in tota ferè Aſia hodie locum habet.* In Vet. Teſtamento multa occurrunt vocabula Perſica; in Daniele ſcil. Eſdra, Nehemia & Eſther, in quibus Hiſtoria rerum Judæorum ſub imperio Perſarum continetur: qualia ſunt *Ahaſuerus*, ex variis vocabulis Perſicis compoſitus; *Eſther*, quod, notante Waſero, nunc alii vocabulo præponitur, ut *Aſtrampſychus*; nunc poſtponitur, ut in *Zoroaſter*; aliquando per ſe ponitur, ut in regina *Eſther*, quæ antea Hadaſſa הדסה: *Pur* vel *Purim* affirmat Lyranus vocem Perſicam eſſe, non Hebraicam. *Gaza* Eſth. 3.9. Regis ærarium denotat, ut Hieron. in Eſ. 39. & ante illum Curtius lib. 3. *Paradiſus* Neh. 2. 8. فردس volunt eſſe Perſicum, licèt etiam in Eccleſiaſte & Cant. Salom. reperiatur. Perſica alia plura apud Eſtheram occurrunt. In Dan. 3. 2. nomina dignitatum, quæ ibi recitantur, Perſica eſſe, arbitratur Bochart. Nomina etiam illa celeberrima Cyri & Darii, Perſicæ originis eſſe tradit Waſerus loco cit. Hæc & alia vocabula in Scripturis ſine linguæ Perſicæ ope, plenè intelligi & explicari vix poſſunt.

6. Ad Verſiones verò Scripturæ, vel quarundam ejus partium, quæ in hac lingua extant, nemo negabit eas maximè utiles eſſe. Olim habuiſſe Perſas totam Scripturam in linguam ſuam verſam, ex Veterum ſcriptis abundè liquet: quòd ex Theodoreto & aliis ſupra oſtendimus. Licèt enim de generali totius gentis converſione nihil legimus; (nullum enim Regum Perſarum Chriſtianum fuiſſe ex Hiſtoriis conſtat:) fidem tamen Chriſtianam multùm propagatam & publicè toleratam ibi fuiſſe; multáſque Eccleſias ibi fundatas, Epiſcopóſque plurimos Martyrio celebres fuiſſe, ex Hiſtoria Eccleſiaſtica certum eſt. Inter alios Epiſcopum quendam Perſam Concilio Nicæno interfuiſſe, conſtat ex Euſebio in vita Conſtantini. 3.7. Eccleſiæ etiam Antiochenæ Perſia ſubdita erat. De perſecutione Saporis regis Perſarum, Magorum incitatione, qui Gentis idololatriam propugnare ſtudebant contra Chriſtanos, latè ſcribunt Sozom. lib. 2. c. 8. & ſeq. Hieron. in Chron. Theod. lib. 1. c. 24. Cedren. in Compend. anno 21. Conſtantini, ſcil. quòd Eccleſiis dirutis Simeon Seleuciæ & Cteſiphonis primariæ Civitatis Archiepiſcopus, Uſtuzan Eunuchorum princeps, & præter eos centum Epiſcopi, cum multis ſacerdotibus & diverſorum ordinum Clericis, martyrio coronati fuerint anno Chriſti, 343. Poſtea verò Eccleſia ſub Iſdegerdi ſive Varaim propagata fuit anno Chriſti 420. cùm Theodoſius junior pro ejus defenſione bellum contra Perſarum Regem ſuſcepit. Coſroes etiam anno 622. ut Heraclio Imperatori rem moleſtam faceret, Chriſtianorum Eccleſias omnes per ſuum regnum donis & donariis ſpoliavit; omneſque Chriſtianos vi & minis ad Neſtorianorum errores amplectendos coëgit; ut vindictam non tantùm in eorum corpora, ſed etiam animas exerceret: donec tandem Deus vindex, Perſarum peccatis ad ſummum perductis, imperio eorum terminum impoſuerit, regno Arabibus delato, qui nova ſuperſtitione Muhammedis invecta, in corpora & animas Perſarum tyrannidem exercebant. Cùm verò tot inter Perſas eſſent Eccleſiarum principes, tantúſque Chriſtianorum numerus; quis credet ipſos Scripturas in propria lingua non habuiſſe? præſertim cùm in omnibus ferè Gentibus hiſce temporibus hoc in uſu fuerit; & de Perſia nominatim idem teſtantur Theodoretus, Hieronymus, & alii, quos ſupra adduximus. An verò reliquiæ alicujus antiquæ Verſionis Perſicæ adhuc extent, multum dubitatur. Verſiones enim, quas jam habemus, Pentateuchi ſcil. Pſalmorum, & Evangeliorum, de quibus jam dicendum, recentiores eſſe non diffitemur.

7. 1. Pentateuchum Perſicè tranſtulit Jacobus Tavvoſus, vel, ut alii, Tavuſius aut Tuſius Judæus, ab urbe Tus Academia celebri, denominatus, ex textu Hebræo, in uſum Judæorum in Perſia degentium, quem typis ediderunt Judæi, ſed charactere Hebræo, Conſtantinopoli centum abhinc annis, ſcil. anno Chriſti 1551. una cum textu Hebræo & Onkeloſi & Saadiæ Verſionibus, ſingulis in eadem pagina, ut ſibi invicem reſpondeant, ordine diſpoſitis. Hanc, cùm Pentateuchus ille Conſtantinopolitanus rarus ſit, in Appendice noſtra ad Tomum quartum exhibemus characteribus Perſicis cum Verſione Latina, quæ antehac non extabat. Ex hujus verò Paraphraſis cum aliis Verſionibus collatione, multum utilitatis exſurgere, facilè perſpiciet Lector Chriſtianus; cùm textum Hebræum plerunque fœliciter exprimat, verámque lectionem locíque ſenſum conſenſu ſuo corroborat. Vaticinium Jacob de venturo Chriſto, cùm ſceptrum de Juda auferretur, de Meſſia planè explicat; non, ad morem Rabbinorum quorundam, in alienos ſenſus detorquet: unde inſolubile argumentum contra Judæos, ad probandum Meſſiam jam veniſſe, depromitur: loca tamen quædam obſcura & difficilia non vertit, ſed verbis Hebraicis exprimit, ut videre licet, Lev. 8. 8. ubi retinet voces Hebræas *Urim* & *Thummim*; de quarum ſenſu multa diſputant Interpretes. Pro יהוה ſcribit literis Hebr. יי ubique. Lev. 11. Avium & beſtiarum, quæ nobis ignota ſunt, nomina planè omittit, quæ in noſtra tamen Editione exprimuntur.

8. Pſalmorum Exemplaria MSS. Perſica habui: unum doctiſſimi viri, & linguarum Orientalium callen-

lentiſſimi, D. Thomæ Gravii, quòd ex Oriente attulit frater ejus ejuſdem generis literatura clarus, Johannes Gravius ὁ μακαρίτης; alterum ex Bibliotheca celleberrima Oxonienſi, quod inter innumeros alios libros Orientales eidem dedit Reverend. Guil. Laud nuper Archiepiſc. Cantuarienſis, totius Angl. Primas, qui hoc unicè in votis habuit, ut Eccleſiæ & Reipublicæ Literariæ bonum promoveret. Horum verò neutrum in hac Editione exhibetur; quod licèt diverſæ planè ſint Verſiones utraque tamen valde recens. Una ſtudio Luſitani cujuſdam fratris Carmelitæ in Civitate Sphahanenſi elaborata eſt, ut ex initio libri liquet; & in calce libri adducitur annus, quo abſoluta erat hæc Verſio, ſcil. Hegiræ 1028. i. e. æræ Chriſtianæ 1618. Alteram à Jeſuitis quibuſdam factam, ut libri titulus indicat, deprehendimus. Plurimis erroribus & ſolœciſmis utraque ſcatet: nec ex Hebræo fonte traductæ, ſed ex Vulgata Latina, cujus veſtigia exacte premunt. Inter multos errores unum hoc nominare ſufficiat, qui nullo modo excuſari poteſt; ſed inſignem inſcitiam, vel oſcitantiam, vel audaciam interpretis prodit Pſalm. 139. juxta Hebr. 15. verba Hebr. לֹא נִכְחַד עָצְמִי מִמֶּךָּ quæ reddit Vulgat. ut & LXX. *Non eſt occultatum os meum à te.* Perſici iſti Interpretes utrique ſolam Vulgatam conſulentes, illud *os* non pro *oſſe*, ſed pro *ore* accipientes ita Perſicè reddiderunt, ut lectori riſum moveant نه پوشیده است دهن من از تو cùm tamen Auguſtinus multis antehac ſeculis lib. 3. de doctrina Chriſtiana c. 31. ipſos, ut errorem hunc fugerent, monuerit: ubi de his verbis agens docet, *in Latina illud* os *ambiguum eſſe, ſed ex Græco ambiguitatem tolli, ubi legitur non* στόμα *ſed* ὀστέον. Unde, tum eo loco, tum alibi l. 2 c. 11. *linguarum ſcientiam neceſſariam eſſe ad Scripturæ cognitionem, & contra errores magnum remedium* eſſe affirmat.

9. Evangeliorum Verſiones duas habuimus: prioris exemplaria duo; unum Academiæ Cantabrigienſis, alterum Oxonienſis; ſecundæ unicum, Clariſſ. D. Pocockii. Harum primam, exemplaribus inter ſe collatis, & quibuſdam inde notatis, imprimere cœperat D. Abrahamus Whelocus, in Acad. Cantab. nuper Arabicæ linguæ Profeſſor, cum Latina Verſione: quæ poſt ipſius obitum integra prodiit ſumptibus viri optimi, & de literis Orientalibus benè meriti, D. Adams Civis Londinenſis. Secundam, quam omnium antiquiſſimam & optimam judicavimus, inter reliquas Verſiones Tomo quinto hujus operis inſeruimus, una cum Verſione Latina, viri doctiſſimi D. Sam. Clerici. De qua hæc pauca annotare licet. 1. Deſcriptam fuiſſe trecentis abhinc annis, ut ex verbis quibuſdam ad finem libri colligitur. Verba ex Perſico tralata ita ſe habent. *Abſoluta ſunt quatuor Evangelia glorioſa Matthæi, Marci, Lucæ, Johannis, in urbe Chriſtianis habitata Caffa, die tertio ſeptimanæ, precibus ſecundis peractis, nono menſis Tamuzi, qui Latinè dicitur Julius, anno 1341. Chriſti Meſſiæ, per manum imbecillimi populi Dei, Simon Ibn Joſeph, Ibn Abraham Altabrizi Deus timentium* (ſui id eſt Chriſtianorum) *miſericordia & providentia ſua miſereatur: ut cùm hoc Evangelium legerint vel audierint, Pater noſter & Ave Maria pro Scriptore paupere legant, ut ipſi etiam per miſericordiam divinam condonetur, Amen. Et ſcriptum fuit per mandatum & conſilium Domini & Regis ſui, (qui Gloria Magnatum & Mercatorum, Decus populi Chriſti,) Amici & fratris Eccleſiæ puræ, Domini & principis Ibn Sahm Addaula Ibn Scirana, cognominati Teſtrzi Propitius ſit ei Deus & parentibus ejus, Amen.* 2. Quod ex textu Syriaco, non verò immediatè ex Græco, traducta ſit: unde plurimæ voces Syriacæ occurrunt, quarum interpretationem ſubjungit Interpres Perſicus. quòd ſanè magnam Syriacæ Verſionis auctoritatem indicat, cùm ut ſupra de Verſione Armena ex Gregorio Syro notavimus, hanc quaſi normam & regulam aliarum Verſionum æſtimârunt Orientales omnes. 3. Aliquando ſeipſum interpretari interpretem Perſicum, cùm non tantùm peregrina, ſed etiam verba Perſica per alia etiam Perſica, ſed notiora & magis uſitata, explicat. 4. Arabicas etiam voces, quæ apud Perſas familiares, retinere, & interdum interpretari, interdum non; ut ſatis apud Perſas notas. 5. Sæpe etiam quædam explicationis gratia addere, & Paraphraſten potiùs quàm Interpretem agere, ita ut in aliquibus vice Commentarii hæc Verſio eſſe poſſit. Hinc ſæpe verba ἰσοδύναμα conjongit, quorum unum tantùm exemplaria Græca & Syr. habent, ut Matth. cap. 6. 13. *Serva & libera cap.* 11. 15. *Dæmonia abjicite & fugate.* c. 10. 14. *Pacem & tranquillitatem.* & v. 21. *mentem puram* & *Spiritum Sanctum* conjongit: & Marc. 1. 10. *Spiritus Sanctus.* c. *Mens pura.* Hæc & alia ejuſmodi Lectori occurrunt, de quibus hic breviter monere ſufficit.

De hac Verſione plura vide à Doctiſſimo viro D. Thoma Gravio in ultimo noſtro Tomo annotata.

FINIS.

JOH. DRUSII
PROVERBIORUM
CLASSES DUÆ:

In quibus explicantur Proverbia Sacra, & ex Sacris Literis orta: item Sententiæ Salomonis, Allegoriæ, &c.

Opus cùm neceſſarium φιλεβραίοις, tum utiliſſimum Theologis & Philologis.

Illuſtri ac Generoſo Domino,

D. GUILIELMO LUDOVICO, Comiti à Naſſau, &c. Friſiæ Gubernatori, ac Generali Militum Præfecto:

Nobiliſſimis, Clariſſimiſque Viris, Ordinum Friſiæ Deputatis.

Ab Ooſtergoa,	*Ab ſeptem Sylvis.*
ERNESTO AB AYLVA.	ABELO FRANKENA.
DOMINICO A SYTMA.	HEPKONI FOCKENIO.
Ab VVeſtergoa:	*Ab Civitatibus.*
D. SICKONI A DEKEMA.	SIXTO A SCHELTAMA
D. THEODORICO VOGELSANGIO.	ALBERTO BONERO.
	ALARDO JACOBI.

Dominis ac Mecœnatibus ſuis unicè colendis.

CUM Oxoniæ Literaa Ebraicas profiterer, quæ Academia eſt Angliæ, atque adeò totius Europæ ut vetuſtiſſima, ita celeberrima & Ampliſſima, Illuſtris ac Generoſe D. Comes, Nobiliſſimi, Clariſſimi, Prudentiſſimique Viri, accidit ut colligerem Proverbia aliquot ex monumentis Hebræorum. Ea cùm deſcripſiſſem, & ad Cl. Virum Laurentium Humfredum, tunc Ejus Academiæ Vice Cancellarium, ut vocant, detuliſſem, non deſtitit ille me ab eo tempore hortari ut in cœpto inſtituto alacriter pergerem. Fecit idem Petrus Villerius Theologus ac Philoſophus acutiſſimus, rerúmque civilium perquàm peritus, quem poſtea Illuſtriſſ. Princeps auguſtæ memoriæ, Patruus Tuus, Generoſiſſime D. Comes, in partem Conſiliorum ſuorum admiſit, & in magno Honore habuit. Ambo inſuper de edendis iis quæ tum collegeram per Literas, ut etiam alii, quàmplurimi, quorum Nomina recenſere longum eſſet, mecum egerunt. Agebam tunc annum ætatis vigeſimum, aut eò plus, cùm labor noſter quadriennii ſpatio, quo vixi in ea Academia quam dixi, ad juſtum nomerum excreſceret Proverbiorum; quæ deſcripta à multis, nominatim ab integerrimo doctiſſimóque Viro Luca Peenio, & à multarum Linguarum ſupra vulgus perito Daniele Dedienio per manus Studioſorum ad Lacum Lemanum, in Sabaudiam uſque perlata ſunt. Ea res fecit ut cogitârim ſeriò de labore meo perpoliendo, ac aliquando in communem utilitatem publicando. Sed variis curis impeditus, & fluctibus rerum adverſarum tantùm non obrutus, cùm etiam hæc ſtudia quaſi eorum pertæſus abjicerem, & ad juriſprudentiam animum applicarem, parùm aut nihil admodum negotium proceſſit. Tandem in hæc loca ab Amplitudine veſtra vocatus, & otium nactus veſtra benignitate quantum ad has res ſatis eſſet, itémque Typographum Virum diligentiſſimum & artis ſuæ peritiſſimum, poſt edita opuſcula varia, viſum eſt tandem & Proverbia illa mea edere, ad hoc me inflammante imprimis ex Collegis meis Martino Lydio, Viro undiquaque doctiſſimo, & Theologo eximio. Quod meum conſilium cùm ad amicos, qui in Anglia & Batavia, ſummos Viros, edito ſpecimine retuliſſem, maximum cepi fructum laboris mei, cùm ipſum graviſſimo eorum ſenſi judicio comprobari. Unus ex iis ſingulari judicio pietatéque prædictus Joh. Taffinus me monuit de ordine, & ſimul ut ſacra à profanis ſepararem. Cujus judicium ſecutus, cùm quinquaginta folia, quæ ad eam rem comparaveram, omnia quæ habebam complecti me poſſe exiſtimaſſem, in progreſſu operis comperi, ne ad ſacra quidem ea, quæ dixi, folis ſufficere. Atque hæc præcipuè cauſa & ratio cur Profana in aliud tempus diſtulerim, ſeorſum edenda, ſi Deus voluerit, & ſi ſacra, quæ nunc in clariſſimo Nomine veſtro lucem aſpiciunt, vobis Dominis ac Mecœnatibus meis non penitùs improbari cognovero. Quod ut opto ita futurum planè confido, ſi munus noſtrum ab animo vobis deditiſſimo profectum, & ſub initium anni novi quaſi ſtrenæ loco oblatum, ſi, ut ſpero, illud æſtimaveritis, non à viribus meis, quæ exiguæ admodum ſunt, ſed ab animo illo, quem dixi; vel certè à materia quam continet, quæ hujuſmodi eſt, ut ſapientiſſimi ſanctiſſimique olim Viri operam circa Proverbia, qualia nunc do, ſtudiúmque ſuum adhibuerint. In quibus Salomo magni illius Davidis filius, & Sirachides. Quorum ille Regum ſui temporis, imò mortalium omnium, vel Divino teſtimonio, ſapientiſſimus fuit; quem memoriæ proditum dixiſſe, dum viveret, tria millia proverbiorum. Quod eùm de eo Regum hiſtoriæ compoſitor teſtatum reliquerit, tum liber ejus exſtat hoc titulo in arcanis Ebræorum literis, divinâ juxta ac humanâ ſapientiâ pleniſſimus: quem ex Ebraicis monumentis converſum, & explicatione mea qualicunque illuſtratum, penè integrum in hoc opere tranſcriptum invenietis. Quod cùm ita ſit, opinor vos agnoſcere argumentum hoc Proverbiorum non plebeium, ſed planè regium eſſe, ac proinde Tibi, Illuſtris ac Generoſe, omnibúſq; Virtutibus ornatiſſime D. Comes, Vobiſque Viri Nobiliſſimi & Ampliſſimi, qui ad clavum Reipub. in eminenti & quaſi regio loco ſedetis, digniſſimum. Quocirca opere jam ad finem perducto, nihil prius faciendum mihi duxi, quàm ut illud ad Vos mitterem. Cujus facti cauſa mihi duplex. Publica una, altera privata. Publica eſt, quoniam prudentiâ, armiſque veſtris, ac divina benignitate conſecuti ſumus, ut de ſtatu hujus provinciæ meliùs in poſterum ſperare liceat. Magnus ille Princeps, regio exercitu, lectiſſimóque milite inſtructus, cui potentiſſimæ Urbes reſiſtere non valuerunt, ad aliquot munitiones ita impegit, ut cum dedecore inde ei diſcedendum fuerit. Quid vos? parvis copiis (neque enim magnas alere poteſt hæc Provinciola) hoſtium fines ingreſſi munitiones eorum alias vi expugnaſtis, alias deditione cepiſtis, & in poteſtatem veſtram redegiſtis. Hæc propria laus anni veſtri. Sunt alia, quæ commemorare ſingula majus quid eſt quàm quod à me præſtari poſſit, aut etiam expectari debeat. Nam quis ego ut laudes veſtras omnes dignè commemorem? Ad privata igitur venio, quibus inductus ſum ad hoc opus Nomini veſtro inſcribendum. Nam à quibus otium meum ſuſtentatur, ad eos otii illius fructum redire æquum erat. Jam verò ad quos potiùs ſtudiorum meorum labores miſiſſem quàm ad vos, qui in ſummis laudibus hanc maximam habetis, unicè quòd literas ametis ac foveatis? Non dabo hoc auribus veſtris: verè ac liberè dicam, ſolos propemodum reſtare in hac temporum iniquitate Proceres Friſiæ, qui labentem rem literarum benignitate ſua erigant ac ſuſtentent. Quæ ſanè virtus, quia foras patet, téque ad doctorum hominum commoditatem, honeſtiſſimarúmque rerum incrementum porrigit, celebrem maximè hanc Provinciam, laudabilemque apud omnes facit. Accedit ad hæc, quòd ſint in veſtro numero viri doctiſſimi, linguarúmque peritiſſimi, qui de meis laboribus judicare optimè poſſunt, & verò aliquando etiam non malè judicaverunt. Habent hoc literæ iſtæ, ut eas ament quicunque intelligunt, & non oderint niſi qui non intelligunt,

gunt, aut earum dignitatem ignorant. Omitto benevolentiam collegii veſtri, quam non ſemel ſum expertus, adeò ut non poſſim, ſine aliqua ingratitudinis labe, ſilentio eam tegere aut præterire. Spero autem, quâ eſtis conſtantiâ, & erga ſtudioſos literarum, è quorum numero me eſſe profiteor, propenſione, hanc veſtram benevolentiam nullo unquam tempore mihi defuturam: Quo uno contentus aliud pro meis immenſis laboribus hoc tempore poſco aut deſidero nihil.

Clementiæ Tuæ & Amplitudinis veſtræ addictiſſimus

J. DRUSIUS.

J. DRUSII
AD LECTOREM
ADMONITIO.

ADmonendus es, Lector, Proverbia ſacra, quæ nunc damus, non eodem modo ſacra eſſe, nec ejuſdem generis Proverbia. Nam alia ſacra ſunt propriè, alia impropriè. Propriè ſacra voco, quæ è ſacris Literis collecta, & ab eorum Scriptoribus uſurpata: impropriè, quæ ex iiſdem orta. Nam quæ originem duntaxat habent vel ex ſacra Hiſtoria, vel ex aliquo loco Scripturæ, ſacra dici propriè non poſſunt. In hoc ordine ſunt quædam à Judæis uſurpata, ut *Miſma & Duma & Maſſa*: alia frequentantur populo Chriſtiano; quod genus ſunt, *Corvus nuncius, Literas Uriæ perfert*, Judæ oſculum. Rurſus alia ſunt verè Proverbia, alia Proverbiis tantùm ſimilia. Prioris generis continet magna ex parte Claſſis prima, ut poſteriora altera: in qua ſententiæ Salomonis, allegoriæ, metaphoræ, proverbiales loquendi formulæ, denique ſimilitudines ſive comparationes. Quibus omnibus Proverbii titulum feci, tum propter cognationem & affinitatem, quam habent cum Proverbiis, tum quia continentur ſub nomine Ebraico משל, quòd Interpretes *Proverbium* reddunt. Eò enim certè reſpexi cùm hæc ſcriberem. Quocirca & in hunc numerum adſcivi ſententias aliquot Sirachidæ: quia inſcriptio earum talis eſt apud Ebræos. Cujus rei teſtis omni exceptione major Hieronymus, in Epiſtola 125. ad hunc modum ſcribens, *Fertur & πανάρετος Jeſu filii Sirach liber quem Ebraicum reperi, non Eccleſiaſticum ſed Parabolas prænotatum*. Nam Parabolæ, i. משלים. Quin vide ipſe fragmenta quædam cum Scholiis Ebraicis, hoc titulo משלי בן סירה, i. Proverbia Sirachidæ: ſi modò Ben-Sira idem eſt cum Sirachide. In qua opinione ſemper fui, & adhuc ſum. Tamen poteſt fieri ut fallar. Cæterùm fragmenta illa vidi Oxoniæ apud Thomam Bodlæum virum præſtantiſſimum, linguarúmque Orientalium callentiſſimum, & ſuaviſſimis moribus imbutum; qui nunc in Batavis agit ſereniſſimæ ſuæ Principis nomine. Cujus conſuetudine, & olim incredibilem cepi voluptatem, & nunc experior verum eſſe, quod is ipſe, quem modo nominavi, Sirachides quodam in loco ait, *Vinum novum, amicus novus, quò vetuſtiora ſunt, hoc magis dulceſcunt*. Sed ad propoſitum. Colligebam hæc proverbia partim anno 1570. partim anno 1580. Nonnulla etiam collegi hoc anno, qui mihi natalis illuxit, quòd felix ac fauſtum ſit, 39. Hanc ob cauſam alibi brevior ſum, alibi verboſior, neque ſtylus ipſe ſibi ubique par aut ſimilis. Nam nec eadem mihi ſemper alacritas, nec idem judicium. Ordinem, quem initio ſervare propoſueram, non ſervavi. Neque enim potui propter certam cauſam, quam non commemoro, ne prolixior ſim. Quanquam de ordine tueri ita me poſſum, quòd alii Paræmiographi ordinem nullum ſervârunt. Quin ordinis vice, ſi ita videbitur, eſſe poterit index ad finem adjectus. Erit fortaſſe, qui objiciet communia quædam cum Eraſmo. Hic quiſquis eſt, non aliud reſponſum nunc feret, quàm me ſacra omnia dare voluiſſe, ſive apud Eraſmum eſſent, ſive non. Nam Eraſmus ex profeſſo non tractat hujuſmodi Proverbia.

Et tamen ſi quid vel ab eo, vel ab alio ſumpſimus, candidè indicamus. Uſi ſumus ipſi Apoſtolico, & collectaneis quibuſdam Græcis ex Zenodoto, Suida, & aliis: quorum copiam mihi fecit ex Bibliotheca ſua collega mihi pro ſua & doctrina & integritate chariſſimus I. Arcerius Profeſſor linguæ Græcæ; qui verſanti in eruditione hujus operis ſæpe animum & calcar addidit, cùm tædium ejus me caperet. Ad hoc etiam momentum non parvum attulit benevolentia, quam erga me oſtenderunt ampliſſimi, clariſſimique Viri, & Juris utriuſque Doctores D. Sicko à Dekema, & D. Theodoricus Vogolſangius. Quorum prior ut genere ac nobilitate, ita prudentiâ & multarum linguarum cognitione valde excellit: alter cum Juris ſcientia Mathematicas diſciplinas ita didicit, ut parem in hac provincia vix habeat, & cùm doctiſſimis quibuſvis certare poſſit. His accedat (quandò eò delapſa eſt Oratio) Abelus Frankena non prætereundus propter excellentem doctrinam. Quippe unus optimè intelligit non Latina ſolùm, ſed etiam Græca & Ebraica monumenta omnia. Inter hos nominandus quoque N. V. Dominicus à Sytſma, quem pietas amabilem laudabilemque imprimis facit: qui amore linguæ ſacræ incredibili incenſus graviſſimas ſuas curas quotidie ad eam demittere non gravatur. Nominandus etiam Eco Isbrandi collegii Ordinum à ſecretis; cui doctrina civilis, & uſus rerum, hiſtoriæque omnis cognitio autoritatem conciliant in hac provincia longè maximam. Nec ſilendus mihi vir eruditiſſimus Eiardus Reinalda, Profeſſor linguæ Latinæ: quo noſtra hæc, dum ſub prælo fuerunt, nemo aut requiſivit ſæpius, aut deſideravit impenſiùs. Quod reliquum eſt, Lector, ſicubi allucinor, ignoſce: homo enim ſum. Si quid omiſi, exſpecta ultimam manum: prima editio eſt. Si léve aut parvum videbitur quod occurret: memento in ſacris nihil parvum eſſe; ubi omnia minima maxima ſunt. Verum enim eſt illud,

——— ἐν ὀλβίῳ ὄλβια πάντα.

Vale,

Baſi-

Baſilius Homiliâ in Exordium Proverbiorum Salomonis.

ΠΑροιμίαν ὁρίζονται, ῥῆμα παρόδιον τετριμμένον ἐν τῇ χρήσει τῶν πολλῶν καὶ ἀπὸ ὀλίγων ἐπὶ πλείονα ὅμοια μεταληφθῆναι δυνάμενον παρὰ δὲ ἡμῖν (h.e. in literis noſtris myſticis, ſive in ſermone ſacro aut Eccleſiaſtico) παροιμία ἐστὶ λόγος ὠφέλιμος μετ᾽ ἐπικρύψεως μετρίας ἐκδεδομένος. πολὺ μὲν τὸ αὐτόθεν χρήσιμον περιέχων (aliàs παρέχων) πολλὴν δὲ καὶ ἐν τῷ βάθει τὴν διάνοιαν συγκαλύπτων.

Theophylactus in Johannem.

Παροιμία ἐστὶ λόγος πλαγίως καὶ ἐπικεκρυμμένως, τὸ ὅλον παραβολικῶς τι δεικνύων.

Camerarius in Matthæum.

Quæ per aliquas ambages obſcuriùs, aut etiam quacunque figurâ à ſimplice & communi forma orationis abducta eſſent, παραβολῶν καὶ παροιμιῶν nomine appellarunt Græci interpretantes, tale ſcilicet aliquid ſignificante Ebraico vocabulo. Et puſillo pòſt, *Juſtinus autem in Diſputatione cum Tryphone, ait*, parabolis & figuris Prophetas pleraque demonſtrâſſe, occultando in illis latentem veritatem, ne facilè ab omnibus intelligerentur, utque opus eſſet ad inveniendum labore & quærendi diligentiâ.

Idem in Johannem.

Παροιμίας. i. Proverbii, *nomine in ſacris literis ſignificatur qualibet obſcurior & quaſi deflexa à communi itinere oratio. Et Nonni eſt* ἔπος παράτροπον, i. *figuratum ſeu demutatum dictum.*

IN JOHANNIS DRUSII
Proverbiorum ſacrorum opus.

QUi Majâ geniti quondam dixiſſe Salinum
 Fertur Chiliadas, optime Eraſme tuas,
Quique λογοθήκην has extulit eſſe Minervæ,
 Te ſummâ affecit laude, librúmque tuum:
Quippe velut cæcis aurum gemmáſque latebris
 Terrai eduxit maximus ingenio:
Atque acri penè inſulſum ſale conſperſiſti
 Sermonem, ut cuivis gratior eſſe queat.
Dignus es idcirco ſanè cui laurea detur,
 Et ſtatua è Pario marmore fuſa micet.
Sed quantò virtus fulvo pretioſior auro'ſt
 Et Deus humanis præſtat imaginibus;
Sic divina ſuo proverbia jure profana
 Vincunt, ac multis paſſibus anteeunt.
Namque animos formant, & ſanctis moribus addunt;
 Soláque poſt cineres cum pietate manent.
Ergò quâ DRUSI, te dignum laude vehemus,
 Qui ſacra è ſacris fontibus illa legas?
Qui rem tentatam perpaucis hactenus, atque
 Deſperatam adeò perficis egregiè?
Macte animo ac virtute piâ, clariſſime DRUSI,
 Sic meritò ſtudiis alter Eraſmus eris.
Non ſtatua aut laurus deerit: ſed te immortalis
 Floribus æternis ſervia plexa manet.

JO. Arc. Theodoreti Fri.

Ἄλλο.

Ἤρξατο συλλεγέμεν πολύδωρος ὁ δεῖνα μετ᾽ ἄλλων
 Θρυλλήτων λογίων παῦρα παροιμιακά.
Συντελέσειν δέ γ᾽ ἔπειτα θελήσατο δῖος Ἔρασμος
 Πάμπολλοι τ᾽ ἄλλοι τοῦτο πέθησαν ἑλεῖν.
Ἀλλὰ τὰ ξοφώδη μέχρι νῦν ἀμελημένα ὀρφνῇ,
 Κ᾽ οὐδεὶς ἐλλογίμων τευχέμεν ὢν ἔθελεν.
Ἔσχατα πιερίδες τὸν Δρούσιον ἔρνος Ἀθήνης
 Δῶκαν τῇ γλώσσῃ φαιδρὸν ἐόντ᾽ ἱερῇ.
Ὅς τὰ παρ᾽ Ἑβραίοις ἁγίοις τε γράμμασι πάντα
 Σωρεύσας ζαθέῳ ἐκθέτο ταῦτα πόνῳ.
Εἰ δ᾽ ἀναγνοὺς φιλέεις, ὡς εἰκός, τ᾽ ἀνδρὸς ἱδρῶτας
 Ἦμαρ καὶ νυκτὶ τοὺς χαρίεντας ἔτλη.
Εἰπέ μοι φιλόμουσε τόπερ μεῖζον, τὸ θέμεθλον
 Ἢ καταβάλλεσθαι, ἢ κολοφῶνα ποιεῖν;

Ἰω. Ἀρχ. Θεοδωρ. Φρι.

JOH DRUSII
PROVERBIORUM
CLASSES DUÆ:
LIBER I.

I.

Ut Nimrod potens venatione coram Domino.

PROVERBIA ſacra (nam de iis, volente Deo, primùm agemus) ſuſpicari viſum ab eo quod habetur Geneſ. 10. 9. *Is erat potens venatione coram Domino, propterea dici ſolet,* כנמרוד גבור ציד לפני יהוה *Sicut Nimrod potens venatione coram Domino* Vulg. Interpres, *& erat robuſtus venator coram Domino: ab hoc exivit proverbium, Quaſi Nimrod robuſtus venator coram Domino,* i. ציד. De eo dici poterit, qui multùm ſe venatu exercet. Rectiùs accommodabimus in tyrannum præpotentem ſuique imperii fines producendi cupidum. Talis enim fuit Nemrod ſive Nimrod (utro modo ſcribas hilum non intereſt) uti apparet ex v. 10. ejuſdem capitis. Metaphora ducta ex eo quòd ſicut feræ in venatu, ſic homines in bello capiantur, jugulentur. Sed cur additum eſt, *coram Domino*? An ad augendum crimen? nam, ut inquit Cajetanus, *crimen ſolet graviùs æſtimari, ſi commiſſum ſit inſpectante Prætore.* An verò quòd religionem ſimularet, quò faciliùs populo imponeret, & affectatæ tyrannidis ſuſpicionem vitaret? An potiùs hoc pertinet ad amplificationem virium & potentiæ ipſius? quemadmodum Ninive dicitur, *civitas magna Domino.* Sic vocatus *juſtus coram Domino*, qui eſt inſigniter juſtus, vel etiam Divino approbante teſtimonio. Abenezra ſcribit *eum ſtrenuè venatum fuiſſe feras eáſque poſtea Deo immolaviſſe, ac propterea dici fortem in ejus conſpectu venatorem.*

II.

Iſti ſunt potentes illi, qui fuerunt olim viri nominatiſſimi.

PRoverbium fuit, ut ait Moſes Gerundenſis, poſt tempora Diluvii, quo utebantur cùm viderent homines immenſâ ac inuſitata magnitudine, quales erant gigantes illius ætatis, de quibus lectum Gen. 6. 4. המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם, *Iſti ſunt potentes illi, qui à ſeculo viri nominis.* Latinè, *qui olim viri nominati*, aut *celebres.* Cæterùm à Chaldæis gigantea גבור *gigas*: dictus ita à *robore* corporis; eo enim cæteris hominibus antecellebant gigantes, quos Moſes ibi נפילים *Nephilim* appellat, vel quòd à pietate *defeciſſent*, ut ſi *apoſtatas* eos dicas interpretans; vel quòd *percellerent* reliquos homines, terrorem incutiendo propter vaſtam & horribilem magnitudinem.

III.

Dominus in monte videbitur.

בהר יהוה יראה h. e. *In monte Jehovah videbitur*, ſive *apparebit.* Quidam vertunt, *in monte Jehova providebitur* (*Jehova* accipies in patrio caſu. *In monte*, i. ſuo loco & tempore) Non ſperno: nam videre eo ſenſu ponitur in illo, *Dominus ſibi videbit pecus ad holocauſtum filii mi.* Adagii origo ex eo quod Abrahamo contigit filium immolaturo: hiſtoria nota eſt. Monet autem in calamitatibus rebúſque perplexis ad Divinam Providentiam recurrendum eſſe, quando exitus alius nullus apparet. Quocirca eo uti poterit, qui volet ſe ipſum aut alium periculo affinem in ſpem de bonitate & auxilio Divino adducere. Gen. 22. 14. *Abraham autem locum illum nominavit, Jehovah videbit; unde dicitur hodie, Jehovah in monte videbitur.* Ad hæc verba Nicolai gloſſa eſt non rejicienda. *Unde uſque hodie dicitur, h. e. in proverbium deductum eſt*; & mox. *quando enim Judæi ſunt in anguſtia conſtituti dicunt, In monte Dominus videbit, i. ſicut in monte vidit afflictionem Iſaac, eum liberando, ſic nos liberabit.* Hieronymus his conſonans in libro de Quæſt. Ebraicis ita ſcribit, *Providet* (ita vetus ed.) *in Ebræo ſcriptum eſt videbit; Hoc autem apud Ebræos exivit in proverbium, ut ſi quando in anguſtia conſtituti ſunt, & Domini optant auxilio ſublevari, dicant, In monte Dominus videbit, h. e. ſicut Abrahami miſertus eſt, ita miſerebitur & noſtri. videbit,* i. יראה: crederem hoc modo legiſſe Hieronymum, niſi in Gloſſa ordinaria, ubi hic locus adducitur, perſpicuè ſcriptum eſſet, *videbitur*: quanquam in margine illius Gloſſæ, *aliàs videbit.* In Medras Aggada referente Jario Ebræo, *Dominus Iſraëli propitius erit, eúmque à pœnis liberabit: proinde dicetur ſeculis & ætatibus venturis, In monte Dominus videbitur.* &c. ex Scholiis Jarii ad h. l. Auguſtinus De Civ. Dei l. 16. c. 32. *Deinde ariete illo immolato pro Iſaac filio ſuo, vocavit, ut legitur, Abraham nomen loci illius, Dominus vidit, ut dicant hodie, In monte Dominus apparuit, ſicut dictum eſt, Nunc ſcivi. pro eo quod eſt, Nunc ſcire feci; ita hic, Dominus vidit, pro eo quod eſt Dominus apparuit, h. e. videri ſe fecit.* Ludovicus Vives admonet manere adhuc hodie idem Proverbii in Hiſpania, *non omnino, inquit, ut apud Ebræos, nec omnino ſicut hic Auguſtinus interpretatur, ſed mediâ quidam ratione, Deus videbitur, quaſi exſeret & oſtendet vim ſuam.*

IV.

IV

Ex comedente Cibus, ex forti prodiit dulcedo.

מהאכל יצא מאכל ומעז יצא מתוק *ex edente exiit Cibus, & ex forti exiit dulcedo.* Non eſt Proverbium, ſed ænigma, cujus explicationem invenies. Jud. 14 Nos inter Proverbia recenſuimus imitatione Salomonis, qui ſub generali vocabulo משל etiam ænigmata comprehendit, præſertim cùm, Autore Fabio, *ænigma* nihil aliud *ſit*, quàm *obſcurior allegoria* ſen teniis eſt, ex leonia corpore prodiiſſe examen apum cum melle. Vide Jud. 14. 9.

V.

An etiam Saul inter Prophetas?

הגם שאול בנביאים *Num & Saul inter Prophetas?* Dici convenit ubi quis Dei ſpiritu impellitur ad præſtandum aliquid præter expectationem, aut ſiquando aliquis repentè mutatur in virum alium velut ſi obſcurus quiſpiam homuncio ſubito fiat Clarior, aut infimæ ſortis homo ad ſummum altiſſimúmque dignitatis gradum evehatur; vel ſi è vulgi fæce imperitus idiota protinus evadat eccleſiaſtes. Licebit quinetiam uti *εἰρωνικῶς* de homine ruſtico imponitóve, qui tantum ſibi arroget quantum peritus ſacrarum literarum Interpres. Natum ex hiſtoria quæ refertur 1. Sam. 10. 11.

VI.

Ab improbis prodit improbitas.

מרשעים יצא רשע *Ab improbis exit improbitas.* Significat mala à malis proficiſci, quod Græci dicunt Ἀσεβὴς ποιεῖ ἔργα ἄδικα, & Aſſertor noſter, *Mala arbor malos fructus* profert. Citatur Proverbii nomine 1. Sam. 24. 14. ubi David egreſſum è ſpelunca Saulem ſic affatur, *Judicet Dominus inter me & te, & ulciſcatur me Dominus de Te; non enim manus mea erit contra Te, quemadmodum dicit Proverbium antiquum, Ab improbis egredietur improbitas: certè manus mea non erit contra te:* Horum verborum hic ſenſus eſt: Non eſt quòd à me tibi metuas: ego tibi manus non injiciam. Siquidem, ut veteri proverbio dicitur, improbum facinus ab improbis patrari ſolet. Viri boni ſuum dolorem non ulciſcuntur, Deo ultionem relinquunt. Judicet ergo ille inter nos, téque mihi ulciſcatur: ego certè non inferam tibi manus, nec me regia cæde inquinabo. Libet adducere aliorum quoque interpretationes. Igitur in Scholiis Camii Ebræi Viri doctiſſimi reperio, quæ ſi Latinè interpretemur, hanc ſententiam continent; *Ab improbis manat improbitas, qua eos conſumit ac perdit: quaſi dicat, Perdet te tua perverſione; certè ego non injiciam tibi manum, quoniam aliunde tibi immittetur calamitas. Aut expoſitio eſt, A ſceleratis prodit ſcelus. Nam ut animum habent impium, & ſceleratum ita impiè & ſceleratè agunt, animo de actionibus teſtificante. Sic ego novi animum tuum, quem habes immitem immiſericordémque, ut actum ſit de me ſi in tuas incidero manus, abſit tamen, ut quia talis es propterea tibi vim adferam.* Hæc ibi. In Scholiis verò, quæ margo libris Venetianis Jeſajæ cuidam attribuit, lego, *à ſceleratis proficiſcitur ſcelus, in quo ſcelero corruunt & impingunt.* Denique Salomonis Galli (Iarium vocant) Scholion ab his diverſum exſtat in iiſdem libris hâc ſententiâ; *Deus ulciſcetur operâ alicujus improbi, non meâ. Conſuevit enim Deus laudandus parare improbum, abſque alter illi ſimilis trucidetur.* Cui concinit gloſſa Nicolai, qui ſic ſcribit, *Hoc Proverbio utebantur, quando Dominus per aliquem malum ſumebat vindictam de alio pejore, aut æquè malo.* Sed vide, ſi libido, Eraſ. Chil. 1. Cent. 9. Adag. 26.

VII.

Cæcus & Claudus non intrabunt ædem.

עִור ופסח לא יבא אל הבית. *Cæcus & claudus non intrabit ædem*; h. e. *templum*, aut *domum hanc* h. e. arcem Sionis. Nam de ea ibi ſermo. Jonathas interpretatur, *Peccatores & debitores non ingredientur ædem*, ſignificat improbos non ingreſſuros domum Dei, i. regnum Cœlorum. *Cæci*, ſcilicet in via juſtitiæ: h. e. peccatores, ita dicimus, *Cæcus cæcum ducit.* Nam teſte Salomone, *via improborum eſt quaſi caligo, neſciunt, quò impingant. Claudi* propriè qui ambiguâ ſententiâ nutant, & in dubio ſunt, quam religionem potiſſimùm ſequantur, juxta illud, *Quouſque tandem in duabus iſtis cogitationibus claudicabitis.* Hæc adduximus pro Jonath. Nam Ebræa valde controverſa ſunt. Locus eſt 2. Sam. 5. 8. quem ſic Latinè reddas, *Quiſquis percuſſerit Jebuſæum, & pertigerit ad canalem, & claudos, & cæcos exoſos anima Davidis:* (Hic aliquid reticetur, puta *præmium accipiet*, aut *militiæ princeps erit*, aut tale aliquid) propterea dicunt, *Cæcus & claudus non intrabit ædem.* Recentior interpretatio, *eò quòd dixiſſent cæcus & claudus, non ingredietur hanc domum.* Secundùm hanc diſtinctionem & interpretationem nullum erit adagium. Eraſmus tamen inter Adagia recenſuit, quem te adire cupio. Tertullianos adv. Marcionem l. 4. c. 36. *Davidem in recuperatione Sionis offenderant aliquando cæci reſiſtentes, in figuram populi proinde cæci non admiſſuri quandoque Chriſtum filium David.* Mihi adhuc aliquæ tenebræ in hoc loco, ut affirmare aut ſtatuere nihil auſim.

VIII.

Qui interogant, interrogent in Abela.

2. Sam. 20. 18. *Sermo dicebatur in veteri Proverbio, qui interrogant, interrogent in Abela, & ſic proficiebant.* Verba hæc adduxi ex ed. vulg. cujus author ſenſiſſe videtur cum iis, qui exiſtimant proverbium hic citari, quo admoneatur Joabus rem magni momenti; cujuſmodi eſt, civitatem obſidere, quæ nihil offenderit, non temerè nec inconſultè ſuſcipiendam eſſe. Conjiciunt ex ea urbe aliquando datum fuiſſe prudens reſponſum, indéque proverbii originem manaſſe: alii dicunt Abelæ fuiſſe viros ſapientes ſummique conſilii, quos reliquæ civitates in rebus gravioribus conſulebant. R. Jeſajas ſcribit *Abel fuiſſe Urbem magnam ac celebrem, ad eámque primùm mitti ſolitos, qui regis edictum in cæteris poſtea oppidis recipiendum, in ea pro-*

mulgarent. Sed hæc omnia idoneo teſtimonio carent, ac proinde incerta ſunt. Ebræa ſic habent דבר ידברו בראשו נה לאמר שאול ישאלו באבל וכן התמו h. e. ut verbum verbo reddamus *Loquendo loquebantur initio dicendo, Interrogando interrogent in Abel, & ſic perficiebant.* Plerique interpretum, in queis & Jonathan Chald. Paraph. referunt ad id quod ſcriptum eſt Deut. 20. 10. *Si quando acceſſeris ad expugnandam civitatem, offeres ei primùm pacem,* &c. Ex cujus legis præſcripto debebat Joabus priùs pacem offerre Abelanis, quàm eos ſtructo aggere oppugnaret. Quod quia non fecerat, mulier id ei in mentem revocat, & quaſi officii admonet, docens non oportere, ut quicquam in obſidionis negotio, ante factam de pace inquiſitionem perficiatur: vel certè rem ipſam facilè confici potuiſſe, ſi Joabus, prout lex jubet, pacis conditiones civitati obtuliſſet.

IX.

Aethiops non mutat cutem.

לא יהפך כושי עורו, *Aethiops non mutat cutem ſuam:* vult dicere, nigritudinem cutis. Idem cum illo, Αἰθίοψ οὐ λευκαίνεται. *Aethiops non albeſcit:* dici ſolitum de iis, quibus peccandi conſuetudo in naturam abiit. Æthiops colore atro eſt. Hunc colorem, quia ei nativus, nunquam deponit: atque hinc Proverbium *Aethiopem lavat,* de eo qui laborem inanem ſuſcipit, aut id agit, quod naturâ fieri non poteſt. Sic reperias quos nullâ ſapientiâ emendes, nullâ diſciplinâ ad frugem adducas.

X.

Pardus non mutat maculas.

Simile eſt לא יהפך נמר חברברתיו, *Panthera non mutat maculas ſuas.* Utrumque reperitur Jer. 13. 23. *An mutabit Aethiops cutem ſuam, aut Pardus maculas ſuas? Etiam vos poteritis benefacere, edocti malè facere:* q. d. Quemadmodum, juxta Proverbium, Æthiops non mutat colorem ſuum, aut Pardus maculas ſuas, ita nec vos mores veſtros pravos ac vitioſos, qui omnino aſſueti malefactis rectè facere non poteſtis. Ex hoc loco prompſit, ut mihi quidem videtur, Nazianzenus Steliteuticis, πάρδαλις οὐκ ἀποτίθεται τὸ ποικίλον, οὐδ᾽ αἰθίοψ τὸ μέλαν, *Pardalis non deponit maculas, neque Aethiops nigrorem.*

XI.

Teſta cum teſtis terra.

חרש את חרשי ארץ, *Teſta cum teſtis terra:* ſub*intelliges,* aut tale quid: q. d. Similis cum ſimili. Putum putum proverbium, cujus uſus ut ſi quis obſcuro homini, ipſe clarus, ac celebris, dicat, *Litiga cum tui ſimilibus; teſta cum teſtis terra:* aut ſi Vir primarius dicat plebejo; *Nulla mihi tecum res eſt; teſta cum teſtis terra.* Sic interpretatum invenio, Jeſ. 45. 9. *Væ litiganti cum factore ſuo; teſta cum teſtis terra.* Alii aliter explanant.

XII.

Qualis Mater, talis filia.

כאמה בתה, *Sicut Mater, ita Filia ejus.* De Virginum moribus judicium fieri poteſt ex moribus Parentum: *Nam qualis mater, talis filia.* Accidit hoc communiter, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ut Græci loquuntur. Ergò ſi pudica mater, veriſimile eſt ejus ſimilem futuram filiam: De impudica verò matre, qualis filia expectanda ſit, docet Juvenalis Sat. 6.

Scilicet exſpectas ut tradat mater honeſtos
Atque alios mores, quàm quos habet? utile porrò
Filiolam turpi vetula producere turpem.

Cæterùm *matris* appellatione venit etiam terra ſive regio quævis: cujus reſpectu *filia* nuncupatur hominum cœtus, qui eam regionem incolunt. Ergo, ut habetur Ezech. 16. 2. ex Cananæa terra genus & originem duxit Jeroſolyma, patre quidem Emorræo, matre verò Chettæâ: quam impura ſceleratáque filia adeò referebat, ut de ea vulgò jactatum fuerit Proverbium, *Qualis mater, talis filia,* quod citato in loco copioſè & luculenter Propheta exponit: atque etiam v. 44. diſertè indicat proverbium eſſe, dum in Perſona Dei Jeroſolymam ſic alloquitur, *Ecce quicunque adagia uſurpat, in te adagium hoc dicet, ſicut mater, ſic filia ipſius. Filia matris tuæ es tu, quæ reſpuit virum ſuum & filios ſuos; & ſoror ſororis tuæ es tu, quæ reſpuerunt viros ſuos & filios ſuos: mater veſtra Hettæa, & pater veſter Emorræus.* R. David ſcribens in hunc locum, inquit, *Mater per Metaphoram eſt terra Chananæa, Filia verò eſt Synagoga Iſrael. Nam Synagoga vocatur filia interdum, ut cùm dicimus, filia Jeruſalem, filia Sion, filia Edom. Quoniam ergò feciſtis ſecundùm opera terræ Chanaan, idcirco qui proverbiis utitur, is in te hoc proverbium jactabit, Qualis mater, talis filia.* Hactenus ille. Quòd autem Propheta *matrem* terram vocavit, in eo quidem arbitror ipſum reſpexiſſe ad hiſtoriam creationis: nam ex terra omnes conditi ſumus. Quocirca communis parens, & mater, omnium noſtrûm meritò appellatur, μήτηρ πάντων appellat Siracides, c. 40. 2. Quanquam aliæ rationes ad terram ita nuncupandam ipſum movere potuerint. Nam, ut Plinius ait, *Sola terra natos homines excipit, exceptos alit, & editos ſuſtinet. Noviſſimè, cùm cætera omnia nos deſeruerunt, una adhuc complexa viſceribus ſuis, tanquam à reliqua natura neglectos retinet, nunquam efficaciùs pietatem maternam oſtentans, quàm cùm ſacros nos morte etiam faciat.* Non latuit hoc Brutum illum, qui, cùm regiis adoleſcentibus reſponſum eſſet, eum regnaturum Romæ, qui primus matri oſculum dediſſet, è navi exiens, ſimulato caſu, terram oſculatus eſſe dicitur; Valer. l. 10. c. 2.

XIII.

Pro Uvis labruſcæ.

Proverbium fruſtratæ ſpei vel exſpectationis: quale eſt, *pro tritice palea:* item *pro theſauro carbones,*

Jeſ.

Jeſ. 5. 2. ויקו לעשות ענבים ויעש באשים i. *exſpectabat, ut ederes uvas, & edidit labruſcas*; de vinea quæ figurabat populum Iſraelem, cùm exſpectaret, inquit, ut faceret bona opera, fecit mala. באש non eſt *labruſca* propriè, ſed *vitis labruſca uva*, quæ Plinio *œnanthe*, i. *οἰνάνθη*, & *uva samma* dicitur. Nam labruſca eſt ipſa vitis agreſtis. Aliis באשים declarat *uvas malas & fœtidas*.

XIV.

Pro Specie aduſtio.

כי תחת יפי, i. *uſtio* pro *forma* vel *pulchritudine*. Id occinebatur ubi quis deformis evaſiſſet, qui antea magno ſtudio formam coluiſſet: velut accidit olim puellis Jeroſolymitanis cùm ab hoſte Aſſyrio deportarentur. Nam ſolis ignibus aduſtæ in via priſtinam formam, quam tantopere coluiſſent, ſubitò amiſerunt. Legitur Jeſ. 3. 24. ad quem locum R. David, כי *nonnulli accipiunt ut ſignificet* כויה, i. *uſtionem*. Certè in monumentis doctorum *noſtrorum, quorum felix recordatio, Rabbinis*, כי תחת יפי, *id eſſe quod vulgò homines dictitans* חלופי שפרא בואה, i. *pro pulchritudine uſtio*. Mentio hujus & inter Syriaca vide.

XV.

Lateres ceciderunt, lapide caſo exſtruemus.

Qui jacturam paſſi magnas ſpes animo concipiunt, ut dicant pro rebus amiſſis altero tanto amplios ſe recuperaturos aut tale quid, uſurpabunt Proverbium, quod habetur Jeſ. 9. 9. לבנים נפלו וגזית נבנה, i. *lateres ceciderunt, ſed lapide caſo adificabimus*. Cæterùm proverbium, i. *maſal*, eſſe indicant vel Scholia Camii Ebraica, ut dubitare de eo nemo debeat. Jonathan enarrat *Principes in exilium abierunt, ſed meliores illis ſubſtituemus*. *Lateres*, i. lateritia opera, quæ tam firma non ſunt, neque tanti pretii atque ea, quæ lapide cœſo, vel, ut alii, lapide quadrato extructa.

XVI.

Sycomori ſuccisæ ſunt, Cedros ſubſtituemus.

In eodem loco, שקמים גדעו וארזים נחליף *Sycomori exciſa ſunt, ſed Cedros ſufficiemus*. Jonathan interpretatur, *opes direpta fuerunt, ſed pulchriores illis comparabimus*. Nam cedri Sycomoris præſtant, vel propter materiam, quæ huic generi æterna. Siccitas enim à putredine illam vendicat, ſic adeò, ut neque cariem neque vetuſtatem ſentiat: itaque opera ex cedro facta in maximo pretio habebantur.

XVII.

Producentur dies, & peribit omnis viſio.

יארכו הימים ואבד כל חזון, *Prorrogabuntur dies, & peribit* (quidam legunt *aut peribit* disjunctivè u. dicant, Iſtæ prophetiæ aut longo poſt tempore aut nunquam evenient,) *omnis viſio*, h. e. prophetia. Iſto adagio ſignificabant prædictiones Prophetarum in longinqua tempora dilatum iri, ſimúlque irritas ac vanas fore. Poterat uſurpari de falſis vatibus, non minùs piè quàm verè. Sed quia natio contumax, genus Iſraelitarum, falsò, imò impiè utebatur de veris Dei Prophetis, idcirco Dominus apud Ezechielem prolixè hanc vocem refutans, denuntiat propè adeſſe tempus, quando omnis Prophetia omnéque dictum finem accipiet. Sed præſtat audire ipſiusmet verba, prout habentur Ezech. 12. à 22. uſque ad finem capitis; *Fili hominis, quodnam eſt iſtud Proverbium, ut dicatis, Producentur dies, & peribit omnis viſio? Ergo dicito eis, ſic dicit Dominus Deus, ceſſare faciam proverbium iſtud, neque dicent illud amplius in Iſrael. Sed & dicito eis, Propè adſunt dies, & verbum omnis viſionis. Nec enim erit amplius ulla viſio vana, aut lubrica blandáque divinatio in medio domus Iſrael. Nam ego Dominus loquar: quod loquutus fuero fiet, neque amplius prorogabitur: quia veſtris diebus, ô domus rebellis, rem & loquar, & faciam, inquit Dominus Deus. Iterum fuit Domini verbum ad me, in hunc modum, Fili hominis, ecce Iſraelita dicunt, Viſio quam hic vides, in dies multos. & in tempora longinqua ipſe prophetat. Propterea dicito eis ſic dicit Dominus. Non prorrogabitur amplius ullum meum verbum. Quod loquar fiet, dicit Dominus Deus.* R. David de hoc dicto ſcribit in comment. ſuis, tametſi ſit מליצה, nuncupari nihilominus משל, i. e. *adagium*, ſive *Proverbium*, propterea quòd omnibus continenter eſſet in ore non ſecùs quàm adagia, quæ vulgi ſermone perpetuò jactantur, frequentantur.

XVIII.

Veh accumulanti non ſua.

Scriptum habetur Hab. 2. 6. in cod. Ebræis עליו משל ישאו: quæ verba admittunt & hanc interpretationem, *de eo proverbium tollent*, ut proverbium fuiſſe intelligamus quod mox ſequitur. הוי המרבה לא לו *Va ei qui multiplicat non ſua*. Id olim jactabatur in Nabuchodonoſorum Regem Aſſyriorum, qui ex ſpoliis Orientis magnam vim auri & argenti conflaverat. Afficitur autem ibi aurum & argentum *luti* vocabulo (*Va ei qui aggregat penès ſe denſum lutum*) eò quòd metalla è luto, h. e. è terra, effodiantur. Cæterùm hujus Proverbii meminit etiam Polydorus. Quo licebit uti quoties ſignificabimus damno aut exitio ei fore, quod quis vi aut fraudibus de alieno ſibi parat. Quæ ſententia Sophocli expreſſa his verbis,

> Οὐκ ἐξ ἅπαντος δεῖ τὸ κερδαίνειν φιλεῖν·
> Ἐκ τῶν γὰρ αἰσχρῶν λημμάτων μὲν πλείονας
> Ἀτωμένους ἴδοις ἄν, ἢ σεσωσμένους.

i. Henrico Steph. interp.

> *Non undecunque lucra gaude quærere:*
> *Pleroſque ſiquidem turpibus de quaſtibus,*
> *Auferre damnum, non ſalutem, videris.*

Et Heſiodo, cùm ait;

> μὴ κακὰ κερδαίνειν· κακὰ κέρδεα ἶσ' ἄτησιν.

Senſus eſt, *Ne mala lucra ſectare; mala enim lucra æqualia ſunt damnis.* Circumfertur & Græcus Senarius, eandem ſententiam continens,

Κέρδος πονηρὸν ζημίαν ἀεὶ φέρει,

Malum lucrum ſemper diſpendium adfert. Verba illa המר בה לא לו quidam tranſtulit, *qui multa parat non ſibi:* Cur ſpernam? Hæc interpretatio obſcurè innuit per rapinam parta citò dilabi, juxta illud, *Malè partum, malè diſperit.*

XIX.

Edamus & bibamus, cras enim moriemur.

Hominum, imò porcorum de grege Epicuri proverbium eſt. Vide Sap. 2. 6. (Jeſa. 22. 13.) אכל ושתו כי מחר נמות quod Latinè verſum *Edamus & bibamus, cras enim moriemur.* Græcè autem legitur apud Interpretes, & 1. Cor. 15. 32. Φάγωμεν καὶ πίωμεν αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. q. d. Vivamus ſuaviter, poſt hanc vitam nihil noſtri ſupererit: & animâ & corpore ſimul extinguemur. Ne amittamus ergò fructum præſentium, qui futurorum nullum tenemus. Simile eſt, *Amici, dum vivimus, vivamus.* Ex eodem fonte manavit,

Lude, bibas, commedas; poſt mortem nulla voluptas. Illorum enim eſt, ut ait Ambroſius Epiſt. 82. *cibis ac potibus indulgere, qui nihil poſt mortem ſuam ſperant.* Vide quæ ſcripſimus Obſerv. l. 3. c. 16.

XX.

Perdix colligit, quæ non peperit.

קורא דגר ולא ילד Duobus modis exponitur. Uno modo ſic, *Perdix congregat, quæ non peperit*, h. e. ova non ſua, ſed aliena, ſive ab aliis edita. Alio modo exponitur, *Perdix congregat*, ſive *colligit, ova, ſed non excludit.* Cur? quia, ut ajunt, vel à matre pruriente, (Plin. l. 10. c. 33.) vel à cuculo franguntur. Accidit etiam interdum, ut ipſa prius ab aucupe intercipiatur. Sic Heidelbergenſes exponunt. Utra expoſitio melior ſit, facio, Lector, judicii Tui. Verba Prophetæ ſunt Jer. 17. 11. *Perdix colligit, quæ non peperit, faciens divitias abſque judicio.* (hoc eſt, per fas & nefas, ſive injuſtè.) *eum mediâ derelinquent ætate, & tandem erit inſipiens.* Quæ Jonathan παραφραστικῶς convertit hunc in modum, *Qualis perdix, qui colligit ova non ſua, eáque fovet, verùm fœti pulli, & excluſi ex illis ovis, ipſam non ſequuntur, talis eſt omnis improbus, qui comparat opes abſque judicio, ſive malis artibus, in media ætate deſerunt illum, & ad extremum vocatur improbus.* Cæterùm proverbii admonet Ambroſius epiſtol. 48. ita ſcribens, *Unde in Proverbio eſt de divite avaro, Quia perdix iſte congregat divitias non cum judicio.* Conſule, ſi placet, adagia Junii. Adi & Obſerv. noſtras lib. 4. cap. 24.

XXI.

Quid palea cum tritico.

מה לתבן את הבר, *Quid palea cum tritico?* Nihil commune habet doctrina falſa cum vera, Jer. 23. 28. *Propheta qui ſomnium habet, ſomnium manet: & qui ſermonem meum habet, ſermonem meum verè loquatur. Quid palea cum tritico?* Græc. ed. τί τὸ ἄχυρον πρὸς τὸ σῖτον; Latina vetus, *quid paleis ad triticum?* i. אל הבר Jonathan Chald. Paraph. *Sicut differt inter paleam & triticum, ſic differt inter improbos & juſtos.* Palea homini alendo pro ſuo inutilis eſt: contrà triticum corpori ſolidum præſtat alimentum. Ad hunc modum ſe habet doctrina Dei. Nam alimentum præbet animæ ad vitam æternam. Quid doctrina Pſeudoprophetarum? non tantùm inutilis eſt, ſed etiam noxia & pernicioſa? quam ideo *avenam* vocat Tertullianus adv. Praxean. Eſt autem, ut Plinius ſcribit, *frumenti vitium avena.*

XXII.

Patres comederunt uvam acerbam, & filiorum dentes ſtupent.

Ezechiel Prophetiæ ſuæ c. 18. v. 2. commemorat adagium quoddam elegantiſſimum, ſed perperam, imò impiè à Judæis illius temporis uſurpatum. Illi enim cùm viderent, denunciantibus Prophetis, propter majorum delicta horrendas ac ſævas ingruere tempeſtates, cùm judicarent ſe innocentes eſſe, nec ullius affines culpæ, graviter de Deo conqueſti ſunt, quaſi ille contra jus fáſque ageret, pœnas irrogando filiis ob peccata à parentibus commiſſa. Itaque cùm id iniquum eſſe judicarent, crebris ſermonibus proverbium jactitabant, *Patres comederunt uvam acerbam, & dentes filiorum ſtupeſcunt.* Iniquè profectò, & immeritò, ſi non aliter ſe rem habere conſtaret. Quippe Deus, qui verus eſt, vel ipſa Veritas, aſſerit eos non Parentum ſed propriam culpam luere. Niſi enim ipſi quoque peccaſſent, ſe ſeque eodem quo Parentes crimine obſtrinxiſſent, nunquam in tot pœnas tantáſque calamitates incidiſſent: *Etenim*, ut apud Prophetam eundem idem ait, *quæ anima peccaverit, ea morietur. Non filius patris, non pater filii culpam pendet: & ſuam juſtitiam juſtus, & ſuam impietatem feret impius.* Similiter Jer. 31. 29. *Tempore illo*, ait, *non dicent amplius Patres comederunt uvam acerbam, & dentes filiorum ſtupent. Sed quiſque propter iniquitatem ſuam morietur: omnis homo qui comederit uvam acerbam, ejus dentes obſtupeſcent.* Portò adagium Ebraicè ita effertur אבות יאכלו בסר ושני הבנים תקהינה Jonathan verò Chaldaicè tranſtulit אבה תא חטן ובניא לקין; quod ſi Ebraicè interpreteris, ſonat האבות חוטאים והבנים לוקים i. patres peccant, & filii vapulant.

XXIII.

Scipio arundineus.

משענת הקנה *Scipio arundinis*, vel *arundineus.* In Proverbio eſt de infirmo præſidio: dicimus autem, *Scipioni arundineo inniti*, vel, *Scipioni arundineo confidere.* Addi ſolet רצוץ *quaſſatus*, vel ſi placet, *fractus.* Meo judicio, ſignificat præſidium non modo infirmum, ſed etiam periculoſum; cui qui fidat, non ſolùm non adjuvetur, ſed etiam graviſſimè lædatur. Hinc natum, quòd

quòd in ſummitate arundinis quaſſatæ fragmenta quædam exſtent acuta & aſpera, quæ innitentem manum vulnerant, aut humerum, ſi eis incumbat, perforant & perterebrant. Utitur Rabſaces Regis Aſſyriæ legatus de Ægyptiis in oratione quam habuit ad Jeroſolymitanos, 2. Reg 18. 21. quam orationem omnino iiſdem verbis repetit Eſajas, ſuæ prophetiæ c. 36. quæ autem faciunt ad rem præſentem, ea habentur v. 6. *Cui confiſus in me rebellâſti? Ecce confidis quaſſato iſti arundineo ſcipioni, videlicet Aegypto, cui ſi quis innitatur, ejus manum intrabit, eámque perforabit; talis eſt Aegypti Rex Pharao in omnes, qui ipſi confidunt.* Vetus interpres, *Ecce confidis ſuper baculum arundineum confractum iſtum.* Sic Pagninus, & alii plerique. Quàm rectè ipſi viderint. Siquidem רצוץ non ſignificat *confringere*, i. שבר: ſed minus quiddam, nempe *leviter frangere* ſeu *quaſſare*, ut manifeſtiſſimè apparet Jeſ. 42. 1. in Proverbio, *Arundinem quaſſatam non confringet.* Quæ differentia etſi fortaſſe non ſit perpetua, tamen cur hic debeat confundi, cauſa nulla eſt: Saltem ego nullam video. Ezech. 29. 6. *Et cognoſcent omnes Aegypti habitatores, me eſſe Dominum, quia ſunt arundineus ſcipio domui Iſrael.* Hic, ut vides abeſt participium *quaſſatus*. Jonathan in ſua paraphraſi ſupplet, Camiusque quoque in Comment. docet ſubaudiendum eſſe. Verùm citra ullam neceſſitatem. Nam ſequitur ecce in contextu, cùm te manu prehendent, *frangeris*, vel, *quaſſaveris, eiſque totum humerum ſauciabis: cùm verò innitentur tibi, confringeris, & conſiſtere facies eis totos renes.*

XXIV.

Canes muti.

כלבים אלמים *Canes muti.* Competit in eos, qui ignaviter funguntur officio docendi aut concionandi: velut ſi miniſter aliquis rarò aut nunquam conciones habeat ad populum, vel ſi Paſtor commiſſum ſibi gregem non tueatur à lupis, h. e. à ſceleratis & improbis hominibus. Hoc ſenſu utitur Eſajas de Prophetis, ſeu Epiſcopis ſui temporis, eos vocans *ſpeculatores cæcos,* [*Cæcos*, i. ignorantes; nam cæcitas mentis nihil aliud quàm ignorantia;] *ignorantes, mutos canes latrare non valentes, jacentes, recubantes, amantes dormitare: item canes ingluvioſos*, ſeu *edaces, neſcientes ſaturitatem, paſtores minimè intelligentes, ſúmque reſpicientes*, Jeſ. 56. 10. 11. Sed cur canes? quia ſcilicet par eſt ratio canum & Epiſcoporum. Nam ut hi populum Dei, ſic illi pecus cuſtodiunt. Unde *pecuarii canes* dicti ſunt: quos oportet oves à ferarum injuria defendere, & ſi conſpexerint advenientem lupum, debent eum latratu ſuo vel fugare, vel ſaltem prodere. Quod ni faciant, inutiles exiſtunt ſuis heris. Alibi diximus nomen *canis* uſurpari per contemptionem. Id hoc in loco non eſt negligendum. Nam tales Epiſcopi, quales meminit Jeſajas, atque adeò omnes, qui ſe ita gerunt diſſolutè, intemperanter, avarè, annon digni ſunt, qui à vulgo tanquam viliſſimi canes contemnantur? Sic in Paulinis, *Cavete canes, cavete malos operarios, cavete conciſionem.*

XXV.

Viâ quâ venit, eâdem regredietur.

בדרך אשר בא בה ישוב *viâ quâ venit, eâdem redibit,* ſive *revertetur.* Eſajas uſurpat c. 37. v. 29. de Senacheribo Aſſyriæ rege, ut demonſtret caſſam & inanem fore expeditionem, quam ſuſceperat in Judæos. Hinc fortaſſe quod vulgò dicimus. *Revertetur eâ viâ, quâ venit*, cùm ſignificamus fore ut aliquis re infectâ diſcedat, aut fruſtrà in re quapiam laboret. Admonet proverbii vir eruditus in libro troporum Scripturæ.

XXVI.

Stultus ſtultè loquitur.

נבל נבלה ידבר *Stultus ſtultitiam loquitur.* De ſtulto non poteſt judicari quamdiu tacet, juxta proverbium, *Stultus, dum ſilet, ſapiens habetur.* Quoties verò aliquid aut dicit, aut loquitur, ſtatim declarat qualis ſit. Nam ſermo animi index eſt. Quod perinde valet in Sapiente. Scitum illud, *Qualis vir, talis oratio.* Propterea dicebat Socrates adoleſcenti cuidam, *Loquere, ut te videam*: nimirum judicabat non poſſe judicium fieri de homine meliùs quàm ex oratione. Legitur hoc ſenſu, ſecundùm nonnullos, Jeſ. 32. 6. ubi Græci, ὁ μωρὸς μωρὰ λαλεῖ, *Fatuus fatua loquetur. Fatuus fatua loquetur.* Hier. Epiſtol. 85. quæ ad Euagrium ſcripta. Quod Euripides iiſdem fermè verbis extulit, μωρὰ γὰρ μωρὸς λέγει. Affine eſt, *Effœminatorum oratio quoque effœminata.* Jonathan Chaldaicè tranſtulit, רשיעא רשעא ממללין *Improbi improba loquuntur.* Nam ut hominis probi proba eſt oratio; Sic impii ſermo ejus moribus conſimilis eſt. Ideò Siracides vetat ne ante orationem quenquam laudemus, quoniam ea demùm homines explorat, perinde ut fictilia vaſa explorat fornax, aut ſicut culturam arboris oſtendit fructus. Eccleſ. 27.

XXVII.

Ova baſiliſci excludunt.

ביצי צפעני בקעו *Ova baſiliſci excluſerunt.* Proverbiu dicitur de hominibus nequam qui morum pravitate ceu veneno quodam perdunt tum ſeipſos tum eos qui ſe illis adjungunt comitésque præbent, aut operâ ipſorum utuntur. Breviter actiones omnes perniciosæ rectè dici poſſunt *ova baſiliſci*, quæ comeſa mortem inferunt & fota pullum excludunt venatum, qui Ebræis אפעה dicitur. Declarat hoc Propheta Jeſ. 59. cùm ait. *Qui de ovis eorum comederit, morietur: & quod fotum preſſúmque fuerit, excludet regulum.* Cæterùm pro *baſiliſco* priùs erat apud vulg. interp. *aſpis*, id eſt פתן vel עכשוב. Nos hanc verſionem certâ cauſa mutavimus, ſecuti eundem interpretem, qui Ebræam vocem Jeſ. 11. 8, & Prov. 23. 32. *regulum* vertit. Nam quòd nonnulli pro verbis illis, *excludet regulum*, qui profectò ex aſpide excludi non poteſt, repoſuerunt *quaſi erumpat vipera*, parùm nos admodum movet, cùm ſciamus notam ſimilitudinis in Ebræo nullam eſſe.

XXVIII.

Telas aranei texunt.

In eodem loco apud Eſajam Prophetam וקורי עכביש יארגו *& telas aranei texunt*, vel, ſi placet, texuerunt *Telas aranei texere* eſt in re fragili nulliúſque uſus aut fructus caſſum atque inanem ponere laborem. Græcè ὑφαίνειν τα ἀράχνια, ἤ ἱςὸν τῆς ἀράχνης. Ductum à natura aranearum (ita vocant veſtes ſive telas aranei) quæ, præterquam quod texi nequeant ab hominibus, adeò ſunt teneræ & fragiles nulli ut uſui prorſus inſerviant. Hoc ſignificat Propheta per hæc verba, *Tela eorum non erunt pro veſtimento, nec ipſi ſuis operientur operibus: opera eorum ſunt inutilia, facinus iniquitatis in manibus eorum.* Poteſt dici & in eos, qui nimio acumine pollent, & ſubtiliùs quàm par eſt locum aliquem enarrant, aut rem quampiam tractant, quo nihil odioſius ſapientiæ. Quamobrem, teſte Petrarcha, inviſam Palladi finxere veteres araneam, *cujus ſubtile*, inquit, *opus, ac tenues tela ſunt*, ſed fragiles, *nulliúque uſus*. Ait hoc lib. 1. dialog. 7. in, De remediis utriuſque fortunæ. Baſilius hoc ſenſu uſus mihi videtur Hexaem. hom. 1. de Philoſophis, qui atomis omnia contineri dicebant, ὄντως ἱςὸν ἀράχνης ὑφαίνουσιν οἱ ταῦτα γράφοντες, οἱ οὕτω λεπτὰς ἢ ἀνυποςάτους ἀρχὰς οὐρανοῦ ἢ γῆς ἢ θαλάσσης ὑποτιθέμενοι. Quæ Latinè verſa leguntur ab Ambroſio Hexaem. lib. 1. cap. 2 *Judicavit*, inquit, *quòd telam aranei texerent, qui ſic minuta & inſubſtantiva principia cœlo ac terræ darent.*

XXIX.

Torris ereptus ex igne.

Qui ex periculo aut calamitate aliquâ evaſerat, & adhuc ſqualebat, eum vocabant *torrem*, ſive *titionem*, *ereptum ex igne*; quod Ebraicè dicitur אוד מצל מאש, & Græcè δαλὸς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός. Exſtat Zach. 3. 2. *Annon iſte eſt torris ereptus ex igne?* de Joſua Pontifice maximo, qui ab exilio redux paulò adhuc erat horridior ſqualidiórque, quemadmodum ex veſtitu ſordido, quo amictus fuiſſe dicitur, conjicere licet. Amoſ. 4. 11. addita eſt nota ſimilitudinis, *Fuiſtis ſicut titio erutus ex incendio*, i. משרפה & Græcè ἀπὸ καύσεως.

XXX.

Loculi pertuſi.

צרור נקוב *Sacculus pertuſus*, aut *crumena perforata*. (Hujus proverbii mentio apud Ariſtotelem œcon.) In proverbio eſt ſicut dicimus. *Vas perforatum, & pertuſum dolium.* Sic *cribro haurire* dicuntur, qui parta conſervare non poſſunt. Legitur Hag. 1. 6 *Qui ſe locat, locat in ſacculum pertuſum*: q. d. ſine fructu locat operam ſuam, pecuniâ quam ex mercede colligit dilabente, perinde ac ſi conderetur in loculos pertuſos, unde ſtatim excidat: nam loculi pertuſi fruſtrà implentur; quicquid enim injicitur, excidit. Poteſt legi, *Qui mercedem reportat*, aut generaliùs, *Qui quæſtum facit*, ut ſenſus ſit, Quod quiſque veſtrum lucrificavit, perinde perit, & evaneſcit, ac illud quod in perforato repoſitum ſacculo, aut funda, inde inaniter dilabitur. Jonathan. *Qui negotiatur, negotiatur infeliciter*, ad verbum *in maledictionem* i. nullo cum quæſtu. Græca editio. ὁ τὰς μισθοὺς συνάγων συνήγαγεν εἰς ἀπόδεσμὸν τετρυπημένον. Lat. vulgata *Qui mercedes congregavit, miſit eas in ſacculum pertuſum.*

XXXI.

Aſini ſepultura.

קבורת חמור, *Sepultura aſini*. Cicero dixit, *inſepultam ſepulturam*. Ubi quis inſepultus à feris & beſtiis lacerandus projicitur. Uſurpat hoc proverbium Jeremias c. 22. v. 19. de Joiacimo Joſiæ filio, rege Judææ, *ſepulturâ*, inquit, *aſini ſepelietur, raptatus & projectus extra portas Jeroſolyma.* Ad quem locum Hier. in Comment. *Pulcrè ſepulturâ aſini dixit ſepeliendum, ut aliis verbis ſignificet inſepultum, h. e. à beſtiis avibúſque lacerandum. Hæc enim eſt aſini ſepultura.* Et R. David homo Ebræus, *ſepulturâ aſini ſepelietur, vult dicere, Quemadmodum aſinus non ſepelietur, nec ipſe ſepelietur. Quænam eſt ſepultura aſini? Aſinum trahunt, & projiciunt in ſterquilinium. Sic trahent cadaver Joiacimi regis, projicientque extra portas Jeroſolymæ. Nam extra Jeroſolymam mortuus eſt, cùm eum ſecundò abducerent captivum, nec Chaldæi paſſi ſunt, ut ſepeliretur.*

XXXII.

Pater meus vos caſtigavit ſcuticis, ſed ego vos caſtigabo ſcorpionibus.

Proverbii formâ dictum, 1. Reg. 12. 14.
אבי יסר אתכם בשוטים ואני איסר אתכם בעקרבים
Pater meus caſtigavit vos ſcuticis, ſed ego caſtigabo vos ſcorpionibus. Verba Roboami ad populum. Hoc vult, petitis ut vos mitiùs tractem quàm Pater Salomo: fruſtrà. Si Pater meus vos tractavit duriter, ego vos tractabo multò duriùs. Scutica genus verberis, ut & ſcorpio: ſed ſcorpio horribile flagellum erat, & aculeatum, ut putatur; unde quidam pro eo repoſuerunt interpretantes, *flagellis aculeatis*. Appellatio à ſcorpio animante, ſecundùm aliquos interpretes. Nam pungebat acriter ſcorpionis in morem. Quod teſtatur his verbis Nicolaus, *Eſt autem ſcorpio genus flagelli duriſſimi, habens in fine chordularum ſeu catenarum modulos plumbeos, vel ferreos: & ideò vocatur ſcorpio, quia graviter pungit; & quia ſicut ſcorpio pungit caudâ, eam ſuper caput reflectendo, ſic extremitas hujus flagelli, in qua eſt plumbum, vel ferrum, percutiendo reflectitur ab anterius percutientis ſuper corpus percuſſi.* Veriſimilis hic error ex codice Ebræo. Nam in eo עקרב ſcriptum. Eſt autem *Acrab* vocabulum ambiguum: nam & *ſcorpionem* denotat, & eſt *ſpinæ* genus, quæ eodem nomine afficitur. Ebræi exiſtimant eam eſſe ſpinam, quæ vernaculâ linguâ nuncupatur *eglenterium*. Porrò autem eglenterium ex ſententia quorundam eſt roſa canina, quæ Plinio *Sylveſtris*. Spinas fert albas, admodum

puu-

pungentes. Credamus ergò potiùs flagellum illud appellatum eſſe, vel quòd ex ſpinis hujuſmodi confectum eſſet, vel quòd non minùs acriter pungeret. In gloſſa ordinaria notatum; *Scorpio genus eſt flagelli, ſicut & de ſpinis vel pomariis ſolent eſſe virga nodoſa: vel etiam flagellum Saracenorum cum duabus vel tribus virgis, quod habet in ſummitate plumbeas glandes, aliàs grandines.*

XXXIII.

Digitus meus minimus craſſior eſt lumbis Patris mei.

Proverbium eſſe, ut opinor, nemo negabit, quod legitur in eodem cap. v. 10. קטני עבה ממתני אבי *Digitus meus* (Græci reddunt ἡ μικρότης μου, & Jonathan, *debilitas mea*, i. pars mei minima debiliſſima) *minimus craſſior eſt lumbis patris mei.* Cæterùm *lumbi* robur innuunt. Nam in lumbis ſedes virium. Eſt ergò ſenſus, omnibus modis fortior ac validior ſum Patre meo, q. d. pars mei infirmiſſima (nam in digito minimo nihil aut parùm admodum roboris) eſt valentior robore patris mei. Non dubium quin ſit vox arrogantiæ ac ſuperbiæ plena. Fortè eò reſpexerunt, quòd Salomo ætate etiamnum tenerâ & imbecillâ patri in regnum ſucceſſit, cùm Roboam initio imperii ſui annum ageret unum ſupra quadrageſimum, ut ſcribit Gerſonides homo Ebræus: quæ ætas omni corporis parte firmiſſima ac robuſtiſſima eſt.

XXXIV.

Lupi veſpertini.

זאבי ערב, adverb. *Lupi veſperæ*, h. e. veſpertini. In proverbio eſt de voracibus, inſignique cùm rapacitate, tum ſævitiâ præditis. Soph. 3. 3. *Judices ejus lupi veſpertini: non exoſſant ad matutinum tempus*: q. d. tam avidè prædam, quam nacti ſunt, vorant, ut manè nihil ejus ſuperſit, ut ne oſſa quidem reliqua faciant. *Fortè* veſpertinus, *quia dona à talibus clàm & in tenebris accipi ſolent.* De lupis Hieron. in Comment. Hab. 1. *Lupi ſæviores eſſe dicuntur nocte viciná, & totâ die fame ad rabiem concitari.* Videtur in ea ſententia fuiſſe in qua ſunt plerique noſtrates cum doctoribus Ebræis, qui exiſtimant non certum genus luporum ſignificari, ſed *veſpertinos* dici, quòd lupi ſub noctem prædatum exeant, ſicut reliquæ feræ. Quibus nonnihil adverſari videtur, quòd his lupis tribuitur velocitas, Hab. 1. 6. niſi credamus lupos, cùm fame afficiuntur circa veſperam, ut cibo minimè gravatos, leviores eſſe. Quicquid ejus ſit, video alios in genere luporum recenſere, quos *veſpertinos* ſacræ literæ vocant, quos ajunt cæteros velocitate antecellere. Geſnerus in hiſtoria animalium hyænas eſſe credit, *quæ veſperè*, inquit, *& noctu graſſantur, lupis alioqui ſimiles in multis, ſed magis quàm illi aſtuti, malefici, voraces, atque crudeles.*

XXXV.

Lupi Arabici.

In dicto loco Sophoniæ, Græca Eccleſia legit, λύκοι τῆς Ἀραβίας, *Lupi Arabiæ.* Hæc interpretatio, ut ſe habent Ebræa hodie, ſtare non poteſt. Sed ſciendum, Græcos olim, cùm notæ vocalium abeſſent, legiſſe עֲרָב i. *Arabia*, cùm quidem עֶרֶב iiſdem literis ſcriptum nomen, ſed aliis vocalibus, ſit ἑσπέρα, i. *veſpera.* De lupis Arabiæ mentionem facit Tzerzes in Chiliadibus ſuis. Theophylactus quoque eorum meminit, ſcribens velociores eſſe pardis. *Nam quod fortè*, inquit, *corripuerint, ab his recipi poſſe, ab illis non poſſe.* Hab. 1. 8. καὶ ὀξύτεροι ὑπὲρ τοὺς λύκους τῆς Ἀραβίας, *velociores lupis Arabicis.*

XXXVI.

Auditum pavorem fugiens, in foveam incidit.

Vel ſic, *Vocem pavoris effugit, & decidit in foveam* Quod Ebraicè ita efferas. נס מקול הפחד ויפל אל הפחת i. *Fugit à voce pavoris, & decidit in foveam.* Eſt autem inſignis alluſio (paronomaſiam vocant) inter פחד *pavorem.* & פחת *foveam*, cùm unâ tantùm literâ extremâ differant. Dici convenit, ubi quis ex uno incommodo in aliud majus devenit, ut ſi aliquis latronum aut ferarum incurſum fugiens incidat in avia voragines habentia & præcipitia. Quod genus eſt, *fumum fugiens in ignem incidit*, Nec diſſimile, *dum fugit leonem, occurrit urſo.* Nam urſo ſanè periculoſiùs occurritur quàm leoni, propterea quòd leo proſtratis parcat. Urſo verò ne manſuefacto quidem abſque periculo occurritur: eſt enim animal malignum, cædis avidum ac fraudulentum, quódque ſubinde ad ingenium redit.

XXXVII.

E media fovea erepſit, laqueo captus eſt.

Ejuſdem generis eſt עלה מתוך הפחת וילכד בפח *aſcendit è medio foveæ, & captus eſt laqueo*, q. d ab uno liberatus incidit in aliud periculum. Jeſ. c. 24. verſ. 18. *Qui fugerit, à voce pavoris, decidet in foveam, & qui aſcenderit è media fovea, capietur laqueo.* Eſt & hic alluſio aliqua inter פחת *foveam*, & פח laqueum.

XXXVIII.

Nihil præter panem quem edit.

Nihil præter panem, quo veſcitur; ſub. *novit*, aut *curat.* Ajunt veteribus proverbium fuiſſe, in eum jactari ſolitum, qui totus genio indulgeret, rei familiaris curâ alteri demandata. Exſtat Gen. 39. 6. de Pharaone, qui omnia ſua Joſepho commiſerat, ita ut ipſe nihil curaret præter victum. Verba ſunt לא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אכל *Non cognovit cum eo de re ulla præter panem, quo ipſe veſcebatur.*

XXXIX.

Fodi, & bibi aquam.

Proverbii formâ dictum videtur, Jeſ. 37. 25. אני קרתי ושתיתי מים *ego fodi, & bibi aquam*, ut ſenſus ſit, Res omnes, quas aggreſſus ſum, feliciter terminavi, ſicut qui puteum fodit & aquam invenit, nactus exitum

tumcum animo congruentem. Ad hunc ferè modum enarrant Scholia Ebraica. Uti hoc proverbio poterit cui cœptum negotium bene & ex animi ſententia ſuccedit.

XL.

Canem decollat.

ערף כלב, *decollat canem*, nempe ſacrificaturus ipſum. Proverbii ſpecie dicitur, pro 'rem deteſtabilem committit. Nam canis animal vile ac contemptum. Itaque lege vetitum, ne canis pretium ob ullum votum Templo inferatur. Jeſ. 66. 3. *Qui pecudem ſacrificat, canem decollat*, Proverbii uſus transferri poterit ad alia, velut ſi dicas, בוזה אמו ערף כלב, *Qui ſpernit matrem, decollat canem:* sut עשק דל ערף כלב *Qui tenuem opprimit, canem decollat.*

XLI.

Porcum immolat.

Vel, *Sanguinem ſuillum offert*, i. מעלה דם חזיר Eandem ſententiam continet. Exſtat in Eſajæ loco citato, *Qui offert munus, ſanguinem porci:* ſub. *offert:* q. d. perinde facit ac ſi ſanguinem ſuillum offerret. In quo duplex peccatum: Primum ratione ſanguinis: nam ſacrificia ſanguine non fiebant. Deinde ratione ſuis, quæ inter immunda legis, animal inviſum nimis populo Judæo, & omni uſu interdictum, ſive propter lepram, ut Philo exiſtimat, cui ejus animantis caro officere creditur; ſive potiùs, ut ego cenſeo, propter immunditiem: nam immundiſſimæ ſunt ſues ex omni manſueto pecore. Amant enim perpetuò volutari in luto, quæ eſt ipſorum requies, ut lavatio hominis, quemadmodum Varro ſcribit.

XLII.

Apud ſcorpiones habitat.

Cum ſcorpionibus habitare dicitur, qui apud malos degit, aut cum iis converſatur Converſatio talis non eſt ſine periculo. Infirmi ergò caveant, & pravorum ſocietatem devitent, ne mala, quæ frequenter aſpiciunt, & corrigere non valent, imitari delectentur. Qui firmi ſunt, minùs periclitantur; ideo dicitur Ezech. 2. 6. *Tu autem, fili hominis, ne metue iſtos, quòd refractarii & ſpina ſint, & inter ſcorpiones habitet.* De his Gregorius, *Bonis*, inquit, *non nocet cum malis eſſe corpore, ſed mente. Si deſit Spiritus, non adjuvat locus. Loth in Sodomis Sanctus exſtitit, in monte peccavit: & in Paradiſo princeps noſtri generis Abel fieri non valet, quem Cain malitia non exercet:* Plura in *Scorpiones*, Claſſ. 2. lib. 4.

XLIII.

Ovis ad cædem.

צאן לטבחה *ovis ad mactationem*. Græcè πρόβατον ἐπὶ σφαγήν. Germanum illi, *Bos ad lanienam*. Dici convenit de eo, qui placidè ſequitur ducentem ad mortem, ſicuti de Chriſto legimus, Jeſ. 53. 7. כשה לטבח יובל *Sicut parva pecus ad mactationem ductus eſt.* Ovis enim animal eſt manſuetum, eum qui ducit facillimè ſequens, quocunque tandem ducat. Jer. 12. 3. *Rape eos ut oves ad victimam*, ſive *ad mactationem*. Eſt ſimilitudo, ſed in Proverbii naturam tranſit, cùm ita effertur, *Ovis ad victimam*. Tale eſt, *Canis ad vomitum:* quod apud Salomonem legitur *ſicut canis ad vomitum*. Neque enim quia comparationis nota adjecta, ideò proverbium non eſt, cùm Apoſtolus Petrus diſertè dicat proverbium eſſe.

XLIV.

Leonem fugiens occurrit urſo.

ינוס מפני הארי ופגעו הדב, *Fugit leonem, & occurrit ei urſus.* Ubi quis ex uno periculo in aliud incidit. Nam urſo periculoſiſſimè occurritur, maximè ſi orbus, aut famelicus fuerit. Græcè exſtat apud Interpretes, φεύγε ἀπὸ τοῦ λέοντος, καὶ ἐμπίπτει αὐτῷ ἡ ἄρκτος. Amos. 5. 19. *Heu qui expetitis diem Domini. Quorſum vobis tandem dies Domini? qui caligo eſt, non lux: ut ſi quis fugiat leonem, & occurrat ei urſus, aut cùm domum venerit, & manum ſuam parieti applicaverit, mordeat eum ſerpens.* Senſus eſt; Non eſt cur cupiatis diem Domini, qui vobis triſtis & calamitoſus erit, non lætus. Siquidem varias eo die accipietis calamitates. Una enim alteri continuò ſuccedet, & domeſticum malum externo ſuperveniet. Sumptum ab iis, qui iter faciunt per ſylvas vaſtáſque ſolitudines, vel ab iis qui loca inhabitant feris frequentata, qui dum leonis ferociam effugiunt ſæpe incidunt in rabiem urſi: cui ſanè periculoſiùs nonnunquam occurritur quàm leoni; nam leo niſi in magna fame hominem non invadit; ut uſurpari etiam poſſit de iis, qui ex minori incommodo in aliud majus devenerunt. Quod genus eſt apud noſtrates, *Dum fugit pluviam, cecidit in lacunam.* Vide quæ ſcripſimus ad proverb. *Auditum pavorem fugiens, in foveam incidit:* ſuper adag. 36.

XLV.

Paſcit cinerem.

רעה אפר *Paſcit cinerem.* Reperitur Jeſ. 44. 20. de eo, qui fabricat colitve idola. R. David explicat, *Verſatur circa rem nihil profuturam.* Quidam reddunt *paſcens cinere*, i. באפר ut ſit paraphraſis deorum falſorum, nihil præter luctum & calamitatem importantium. Interpretes nonnulli, *Paſcit cinerem*, h. e. fruſtra laborat. Sanè quidem *cinere veſci dicitur*, qui in luctu & ſqualore eſt: hoc ſenſu legimus Thren. 3. 16. *cibavit me cinere.* In Scholiis R. Salomonis hæc referuntur, *Qui ſe ſociat cineri, h. e. idolo.* Sic dicimus רעה זונות. *qui ſe ſociat meretricibus.* Porrò autem idola *cinis* vocantur, quia ferè ex materia fiebant, quæ in ignem conjecta, ſtatim in cinerem reſolvitur.

XLVI.

XLVI.

Ventum paſcit.

רעה רוח *Paſcit ventum.* Quadrat in eum, qui fruſtrà in aliqua re laborat, aut in eum, qui verſatur circa rem nihili, cujuſmodi erant ſimulacra Gentium, Apoſtolo *μάταια* dicta, quæ Moſes eandem ob cauſam appellat הבלים *vanitates*. Ea igitur cùm coleret Ephraim ut ſignificaret hoc Propheta, & ſimul ut oſtenderet ipſum operam omnem perdere, quam in eorum cultu impenderet, ait Hoſ. 12. 1. *Ephraim paſcit ventum.* Jam verò nihil vanius aut inanius eſt ſomniis: itaque legimus Prov. 9. in Græca verſione, *ὃς ἐρείδεται ψεύδεσιν, οὗτος ποιμανεῖ ἀνέμους, qui mendaciis nititur, hic ventos paſcet.* Huc refer ex Eccleſiaſte Salomonis רעות רוח Quod doctiſſimus Abenezra ſive Abenazra (ſic olim legebat Paulus Epiſcopus) interpretatur, *paſtio venti*, de re plena vanitatis; unde nulla manat utilitas, nullus percipitur fructus, velut ſi quis levi aurâ ſe ipſum paſcat. Paulò aliter apud Latinos autores *Vento vivere* dicitur, qui minimo ſumptu vivit.

XLVII.

Eurum ſectatur.

רודף קדים *Conſectatur Eurum*: rem ſcilicet tum inutilem tum etiam noxiam ac pernicioſam. Nam *Eurus*, autore Camio, *eſt ventus vehementiſſimus qui quoties flat, damnum & cladem hominibus importat.* Ex quo is, qui illum perſequitur, non ſolùm operam & oleum, ut eſt in proverbio, perdit, laboremque inanem ſumit; verùm etiam incommodum ac detrimentum accipit. Simili ratione abſque ullo ſuo fructu contrahunt ſibi exitium, qui deſerto vero Deo cultum extraneum conſectantur. Hoſ. 12. 1. *Ephraim paſcit ventum, imò ſectatur Eurum.* Affine eſt, *Ventum perſequitur.* Huc refer, *Pectus habet plenum Euro*: quod alicubi diximus competere in eum, qui turget cognitione rerum inutilium: addi velim, & noxiarum: vel atque adeò noxiarum.

JOH. DRUSII
PROVERBIORUM
CLASSIS PRIMÆ:
LIBER II.

I.

Pellem pro pelle, & quicquid habet homo, dat pro anima ſua.

INter eas res, quas charas habemus, primas ſibi vendicat vita: pro qua vel tuenda conſervandáve nullum periculum reformidamus; vel redimenda, nihil non libenter expendimus. Hoc ſignificabant vetuſtiſſimo illo verbo, quo uſus Satan, Job. 2. 4. עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו *Pellem pro pelle, & quicquid eſt Viro, dabit pro anima ſua*, h. e. pro ſe ipſo, vel pro vita ſua. Licebit uſurpare ut doceas, nihil debere eſſe prius animâ propriè dictâ, cùm ea ſit hominis pars potior & honoratior, vel potiùs ipſe homo. *Non enim*, ut rectè ſcriptum eſt apud Ciceronem, *homo is eſt, quem forma iſta declarat: ſed mens cujuſque, is eſt quiſque, non ea figura, quæ digito monſtrari poteſt.* Itaque pro ejus ſalute vir pius non dubitabit ipſam adeò vitam profundere.

II.

Qui timent pruinam, irruet ſuper eos nix.

Qui timent pruinam, irruet ſuper eos nix. Verſus eſt proverbialis in vulg. verſione Lat. Job. 6. 16. continens hanc ſententiam, qui hæc vel illa mala vitant, in alia graviora incurrunt. Qui ne bona ſua perdant Deum abnegant, irreparabilem animæ ſuæ jacturam faciunt. Qui ne facultates minuantur ſuperſedent beneface e proximo, incidunt in pœnam à Deo hujuſmodi hominibus conſtitutam: hoc modo Nicolaus enarrat. Nive aliquando viatores vivi obruuntur, ut in Weſtphalia, & in iis locis ubi nix copioſa, & crebri montes. Licebit uti quando quis vitans ſuperſtitionem in atheiſmum, quæ eſt Divinitatis abnegatio, incurrit, tranſiliens in medio ſitam pietatem. Sic Demea apud Terentium ex moroſo & ſordido factus comis nimiùm ac prodigus, *dum fugit pruinam, in nivem incidit.* Hujus generis ſunt apud alios Autores;

Fumum fugiens in ignem incidit.
Evitat à Charybdi in Scyllam incidit.
Cinerem vitans, ne incidas in prunas.
Dum fugit pluviam, cecidit in lacunam.

Quod poſtremum è vulgo hauſtum: cætera invenies inter Eraſmica.

III.

Inauris aurea in roſtro ſuis.

נזם זהב באף חזיר *Inauris aurea in roſtro porci*, vel *ſuis* נזם propriè *ἐνώτιον*. Sed hic ſumitur pro eo,

 quod

quod Græci *ἐπιῤῥίνιον* vocant, quod eſt ornamentum ad naſom appendens. Salomo admonet jactari ſolitum in formoſam meretricem. Quod declarant hæc ipſius verba, Prov. 11 22. *Inauris aurea in roſtro ſuis, eſt mulier pulcra, eadémque inſulſa*; h. e. impudica, vel inſipiens. Proverbium natum ex natura animantis. Eſt enim, ut ait Varro, amica luto ſus. Itaque ſi *ἐπιῤῥίνιον* aut annulum aureum in roſtro geſtet, fœdè illum commaculat & conſpurcat, cœnóque ac fimo immergit. Hanc conſuetudinem refert mulier eximiâ facie, cùm formam, quâ excellit, palàm ad omnes libidines divulgat. Tanti refert, ut cum liberali ſpecie ſint conjuncta caſtitas, & morom integritas.

IV.

Qui foveam fodit, in eam cadet.

Prov. 26. 27. כרה שחת בה יפול *Qui cavat foveam in eam cadet.* Coheleth 10 8. חופר גומץ בו יפול *Qui fodit ſcrobem, in eum corruet.* Sirach. 27. 29. *ὁ ὀρύσσων βόθρον, εἰς αὐτὸν ἐμπεσεῖται. Foveam fodit*, aut *cavat*, qui alteri exitium ſtruit: nec refert vi ac palàm id faciat, an dolo & clàm. Propriè tamen dicitur de occultis inſidiis: nam ſumptum ab iis, qui foveas cavabant capiendis feris, quas ferè frondibus tegebant, aut ramis arborum. Quòd ſi occultæ inſidiæ exitio ſunt autori, quantò magis apertæ? Nam eas cavendo faciliùs declinare poſſumus, occultæ opprimunt priuſquam ſentias. Sed nihil Deo occultum, qui facit, ut, quod improbè aliis molimur, id in noſtrum caput recidat.

V.

Qui volvit ſaxum, ut in ipſum recidet.

גולל אבן אליו תשוב *Qui provolvit lapidem, in ipſum revertetur.* Qui ſurſum verſus, puta in montem, aut collem aliquem valde acclivem, devolvit ſaxum aliquod, id ſaxum in ipſius caput revertet. Malum in autorem recidit. Juſtiſſima lege talionis quod quiſque facit alteri, id patitur. Seneca lib. 10. Declamationum, ſunt dii immortales lenti quidem, ſed certi vindices generis humani: & magna exempla in caput invenientium regeſſerunt, ut juſtiſſimâ patiendi vice, quod quiſque alieno excogitavit ſupplicio, ſæpe excipiat ſuo. Exſtat. Prov. 26. 27.

VI.

Aqua furtiva dulcis.

מים גנובים ימתקו *Aqua furtiva dulces ſunt.* *Aquam* hic accipio, ut in illo. *Ab aqua aliena abſtine*, nempe pro re venerea, ut dicat, Venus furtiva dulcis eſt. Eadem ſententia expreſſa Pindaro, his verbis, *γλυκύ τι κλεπτόμενον μέλημα Κύπριδος.* Vulgus noſtrum dictitat, *Bucca furtiva ſuaves ſunt.* Poterit extendi ad quævis illicita, juxta illud,

Γλυκεῖ' ὀπώρα φύλακος ἐκλελοιπότος

Dulce pomum cùm abeſt cuſtos. Seneca Oethea,
Illicita amantur, excidit quicquid licet.

In quam ſententiam & Ovidius cecinit:

Quicquid ſervatur cupimus magis, ipſáque furem
Præda vocat &
Quod licet ingratum eſt, quod non licet acriùs urit
Et nitimur in vetitum ſemper, cupimúsque negata.

Ita enim comparatum eſt in animis, qui affectibus ducuntur, & huc illuc impelluntur, ut tum demum aliquid ardentiſſimè cupiant cùm cupere vetantur. Pro argumento ſunt fœminæ turbationibus, plus quàm viri, obnoxiæ, quæ id ſolùm avidè appetunt, quod prohibetur. Itaque cùm antea neſciſſent homines, quid eſſet ad fornicem ire, acceſſit lex; quæ ne iretur vetuit: ea omnes docuit quid illud eſſet, & prava ingenia impulit ad experiendum quod vetaretur. Solonem refert Cicero Roſcium Amerinum defendens, nihil ſuis legibus de his, qui parentes occidiſſent, ſtatuiſſe. Nam cùm antea non eſſet factum, verebatur, ne non tam id pœnâ prohiberet, quàm admoneret lege.

VII.

Panis clandeſtinus ſuavis.

לחם סתרים ינעם *Panis latebrarium ſuavis*, aut *jucundus eſt.* Idem cum ſuperiore. Utrumque reperitur Prov. 9. 17. *Aqua furtiva dulcis eſt, & panis occultus ſuavis.* Panis occultus, qui clam & in occulto editur, quóve palàm veſci non licet, h. e. illicitus. Eſt ergò ſenſus, quæ non licent gratiora ſunt. Huc referri poſſet, *Si qua latent, meliora putat*, ut tamen latiùs accipiatur, quàm accipitur Metamorph. 1. Porrò de re venerea & Siracides dixit Eccleſ. 23. 24 *Viro ſcortatori quilibet panis ſuavis.*

VIII.

Canis ad vomitum reverſus.

כלב שב על קאו *Canis revertens ad vomitum ſuum*, h. e. ad cibum, quem evomuit. Salomo interpretatur de ſtulto, qui ſuam ſtultitiam iterat, h. e, qui poſtquam ad frugem rediit, denuò in priſtinam vitam revolvitur, Prov, 26. 11. *Quod canis ad vomitum ſuum revertens, id eſt ſtultus iterans veſaniam ſuam.* Hoc ſenſu uſurpat Apoſtolus Petrus, qui etiam indicat Proverbium eſſe, 2. Pet. 2. 21. *Satius enim fuiſſet eis non cognoviſſe viam juſtitiæ, quàm ea cognita regredi à ſancta doctrina ipſis tradita: ſed accidit ipſis, quod vero Proverbio dici ſolet, κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα i. Canis reverſus ad ſuum ipſius vomitum.* Canis cùm ſit animal vorax, plus aliquando comedit, quàm digerere poſſit; itaque evomit; ſed pòſt levato ſtomacho, redit ad id, quod evomuit. Sic eſt vita hominum. Multi morbis vexati temperantes evadunt: verùm iidem, ſi convaleſcant, continuò ad priſtinum luxum revertuntur. Nam quos res adverſæ emendant, eoſdem ſecundæ ad conſuetam vitam retrahunt.

IX.

Ait piger, Leo foris eſt.

אמר עצל ארי בחוץ *Dicit piger, Leo foris eſt.* Utimur appoſitè, ubi quis cauſas frivolas prætexit ignaviæ ſuæ, Prov. 22. 13. *Piger dicit, Leo foris eſt, in medio*

plateæ

platearum trucidabor. Rurſus Prov. 26. 13. *Piger dicit, Leana eſt in via, Leo eſt inter plateas:* q. d. ne cogatur exire ad opus, fingit leones in via graſſari & neſcio quæ alia pericula, quæ nulla ſunt. Hy ſoeckt veel uytwegħen om niet te doen. Geminum illi, Ἀέργοις αἰεὶ ἑορταί, i. *ignavis ſemper feriæ.* Homines enim ignavi ſemper aliquid cauſantur, quo ſint in otio. Fugiunt enim omnem laborem. Quin labor ipſis eſt ſupplicii loco. Sic nonnullis ſtudere, torqueri eſt. Fuci inertes, modò hyems eſt, modò ſerenum cœlum: aliquando æſtus nimius; interdum caput dolet aut dentes. Breviter, nunquam ipſis deeſt, quo ſupinam ignaviam ſuam excuſent. *Semper Leo foris eſt, & leana in plateis.* Extendi poterit longiùs ad eos, qui pigri ſunt ad bona opera, puta ad audiendum verbum Dei, aut ad publicum jejunium. Cujuſmodi erant Chriſtiani illi, de quibus Ambroſius ſerm. 39. *Quibus cùm jejunium indicitur, de intemperie ſe temporis ſemper excuſant. Dicunt enim æſtivis menſibus, dies longa eſt, torrentior ſol eſt, ſitim ferre non poſſumus, poculis nos refrigerare debemus. Hyemis vero tempore, grave frigus eſt, rigores ſunt peſſimi, algorem tolerare nequimus, eſcis calefieri nos oportet. Ita homines, quorum animus ſemper eſt in prandio, prandendi ſibi cauſas inquirunt: & dum ſe à jejuniis excuſant, tempora Creatoris accuſant. Dic mihi, ô delicate Chriſtiane, qui æſtum ſolis jejunando ferre non potes, numquid æſtus, quem ſuſtenturus es, torrentior eſt gehennâ. Numquid hyems, cui retrudendus es, horridior eſt tenebris? in exteriores enim tenebras abjicientur peccatores, ibi erit fletus ac ſtridor dentium,* &c.

X.

Ignem in ſinu capit.

חותה אש בחיקו *Capit ignem in ſinu ſuo.* Dici convenit, ubi quis aliquid facit ex quo damnum ac malum accepturus ſit; veluti cùm quis rem habet cum alterius viri uxore. Nam quemadmodum nemo poteſt capere ignem in gremio ſuo, ut non ejus veſtimenta comburantur; ſic nemo poteſt alieno toro ſe immiſcere, ut non quàm plurima damna accipiat. *Nam maritus Zelotypus,* ut inquit ſapiens, *nihil parcet tempore ultionis, non accipiet redemptionis pretium, & quamvis multa dones, renuet.* Præterea eſt Deus in cœlo, qui quæ facimus cunque & audit & videt. Ita adulteria nunquam ſinit impunita. Affine eſt, *Ignem in ſinu fovet,* de eo qui fovet hypocritam, aut adulatorem, aut fictum amicum. Vide Eraſmum in adagio, *veſte ignem circumfers.* Nec alienum, *Ignem in ſinu occulte*; quod accommodabis in eum, qui occultat quod diu occultari non poteſt. Socrates apud ſtobæum, οὔτε πῦρ ἱματίῳ περιστεῖλαι, οὔτε αἰσχρὸν ἁμάρτημα χρόνῳ. *Nec ignis veſtimento occuli poteſt, nec fœdum peccatum tempore.*

XI.

Super prunas ambulat.

מהלך על הגחלים *Ambulat ſuper prunas* Eandem ſententiam exprimet, qui dixerit mœchum ambulare ſuper prunas. Etenim ut hoc facere nemo poteſt, quin ſuos pedes adurat, ita nemo poteſt congredi cum uxore aliena, quin ſe in ſummum diſcrimen adducat. Prov. 6. 27. *An capiet quiſpiam ignem in ſinu ſuo, ut ejus veſtimenta non crementur? An ambulabit quiſquam ſuper prunas, nec ejus pedes comburentur? Sic qui ingreditur ad uxorem proximi ſui, non impunè feret, quiſquis eam tetigerit*; & pòſt paulò, *Qui cum muliere adulterat, fatuus eſt; perdit animam ſuam, qui id facit. Plagas & ignominiam inveniet, ejúſque probrum nunquam delebitur.*

XII.

Anima benedictionis (Latinè *animus beneficus*) *pingueſcet.*

נפש ברכה תדשן *Anima benedictionis pinguis fiet.* Proverb. hoc Salomonis aptari poterit ad omne genus liberalitatis, quoties ſignificabimus fore, ut is qui benignus eſt erga alios, largam à Deo remunerationem accipiat. Quippe *anima benedictionis* ex Ebræorum idiotiſmo denotat hominem liberalem, largum, munificum: & *pinguedinis* metaphoram divitem, opulentum; qui, ut Terentius loquitur, *in re eſt lauta & bene uncta.* Sed cur dicit *Anima benedictionis,* & non *Vir benedictionis?* An quia utrumque idem ſignificat? An verò quòd ſicut quidam re munifici eſſe videntur, cùm animo ſint ſordido & avaro, ſic nonnulli animum habeant beneficum & liberalem, cùm re nihil aut parùm admodùm præſtent? non quòd animus diſſentiat à factis, ſed quòd propter inopiam exercere liberalitatem non poſſint. Talis fuit vidua illa, quæ in Templi ærarium contulit duo minuta, Chriſto adeò probata, ut dixerit illam viduam plurimùm omnium contuliſſe, quamvis cæteri multò majora munera conferrent. *Anima benedictionis* vocatur etiam ille, qui de aliquo bene meretur verbis aut operâ. Nam qui docent alios, qui conſolantur, qui prædicant Evangelium, qui dona ſpiritualia communicant, ſi id faciant animo prompto ac liberali, percipient ex labore fructum ampliſſimum ac uberrimum. Itaque in eos quoque proverbialis iſta ſententia quadrat, *Animus beneficus reddetur pinguior.*

XIII.

Qui irrigat, ipſe quoque irrigabitur.

Qui inebriat, ipſe quoque inebriabitur. Sic vetus Interpres convertit locum Salomonis, qui eſt Prov. 11. 25. גם הוא יורא המרוה ac ſi ſcriptum eſſet גם הוא ירוה In qua ſententia video eſſe quoſdam, accipientes pro ירוה, ut ſit primùm tranſpoſitio, ſive metatheſis, deinde commutatio literæ ה in א. Eſt autem רוה *irrigari, inebriari, ſeu ebrium eſſe.* Ita ut *ebrii* nomine intelligatur plenus & Satur; non autem temulentus, vinóque uvidus. Proinde ſive legas, *Qui irrigat, ipſe quoque irrigabitur*; ſive ut vetus, *Qui inebriat, ipſe quoque inebriabitur,* ſenſus idem erit, nempe, qui docet alios, ſeipſum inſtruit; qui benignus eſt in pauperes; is Deum erga ſe benignum experietur: qui laborat ſedulò in doctrina & ſermone, ſui laboris feret fructum ſempiternum. R. David in libro; ubi dictionum ſenſa

collegit, vocem יורא deductam à ירה accipit in ſignificatione pluviæ vernæ, hoc ſenſu, *Qui irrigat, ipſe quoque erit pluvia.* Nam quemadmodum pluvia fœcundam ac fertilem facit terram, ita vir liberalis pauperes. Sed quomodo pluvia erit, qui irrigat? Quia ſcilicet, qui benefacit egenis tantum accipiet à Divina bonitate quantum ſatis eſt, ut poſſit abundè, ceu fæcunda pluvia, continenter eos irrigare.

XIV.

Abſque bobus præſepe vacuum eſt.

באין אלפים אבוס בר *Abſque bobus præſepe purum*, h. e. vacuum eſt. Minus dicit, plus intelligit. Non ſolùm præſepe vacuum eſt, ſed etiam horreum. Nam ubi palea non eſt, nec frumentum eſſe poteſt. Antiquis boum opera in aratione maximè laudata fuit, quòd, quòd iis uterentur multò commodius, minoréque impendio quàm equis. Hoc igitur vult, ubi bos deeſt, ibi ager coli non poteſt. Agro culto & inarato, nec proventus ulli ex eo ſperandi. Debet autem extendi longiùs. Si deficiant miniſtri, deſerta erit Eccleſia; ſi doctores, Schola erit vacua; ſi non adſint artifices, erit penuria rerum, quæ arte & manu parantur; ſi neque agricolæ, tum ea deerunt, quibus indiget ad vitam ſuſtentandam humana natura: nam ſine idoneis operariis nihil omninò conſequimur. R. Salomo enarrat, *Ubi non ſunt diſcipuli ſapientum, ibi nullum eſt ſtudium legis.* Exſtat Prov. 4. 4. *Abſque bobus præſepe mundum eſt, at copia proventuum in robore bovis.*

XV.

Ferrum ferro acuitur.

ברזל בברזל יחד *Ferrum ferro acuit*, ſub. *homo*; h. e. acuitur. Quoties mutuo ſtudio ad rem quampiam, ſive ea bona ſit, ſive mala ſit, homines excitantur. Prov. 27. 16. *Ferrum ferro acuitur, & vir acuit faciem proximi ſui.* Levi Gerſonis F. interpretatur de ſodalibus ſe invicem ad induſtriam ac diligentiam acuentibus: & R. Salomo ait, notari diſcipulos ſapientum, qui ſe mutuò ad legis ſtudium exacuant. Sed cur dicit, *faciem proximi ſui*? An quia *facies* nomen ex idiotiſmo Ebraica redundat? An verò quia per *faciem* (quod Abenezra exiſtimat) deſignatur ira? quæ quidem, ut cæteri affectus, in vultu ferè apparet. Atque tum erit ſenſus, ut ferrum ferro, ſic homines alii aliorum bile acuuntur: vel, ut Abenezra expoſuit, ſicut ferrum propter ferrum, ita homo acuitur propter iracundiam proximi ſui, acuitur, inquam, ad iram, jurgia, contentiones. Vide Animadverſ. noſtra lib. 2. cap. 43.

XVI.

Nubes ſine pluvia.

נשיאים ורוח וגשם אין *Nubes, & pluvia non eſt*; h. e. nubes abſque pluvia. In eos qui promittunt, nec præſtant. Cœlo nubibus obducto agricolæ ſperant fore ut pluat. Sed accidit ſæpe ut nubes ſint inanes & ſteriles: ex quo ſpe illi ſuâ non rarò fruſtrantur. Sic multi multa pollicentur, quæ nunquam exſolvunt: nam quidam eâ ſunt levitate, ut promittant, quæ præſtare omninò non poſſunt. Aliorum tanta eſt improbitas, ut malint fidem frangere, quàm dependere, quod promiſerunt. Prov. 27. 14. *Nubes & ventus abſque pluvia, eſt vir qui gloriatur de dono mendaci*, hoc eſt, de vana & falſa donatione. Nos alibi monuimus, *pluviam* uſurpari in ſignificatione copiæ & liberalitatis: quoniam, ut inquit Siracides, *tam eſt opportuna calamitatis tempore beneficentia quàm tempore ſiccitatis nubes pluvia plena.* Eccleſ. 35. 26. In quam ſententiam nos aliquando fecimus hujuſmodi diſtichon ſermone Syriaco,

טיבו דגברא על נפשא הסירא
דמי לגשמא על ארעא צחיהא

Benignitas viri in animam egenam
Similis eſt pluviæ in terram aridam.

Adagium uſurpari etiam poterit de iis, qui ſine effectu quippiam minitantur, ſive de minis inanibus, ſicut vulgò dicimus, *Non qualibet nubes pluviam effundunt.*

XVII.

Qui extollit fores ſuas, quærit cladem.

מגביה פתחו מבקש שבר, i. *Qui extollit januam* (i. *domum*, Synechdoche) *ſuam quærit confractionem.* Poteſt fieri ut hoc moneat, Qui exſtruit ædes altas, quærit cladem. Sic alibi, *Qui altam facit domum ſuam, quærit ruinam.* Aut hoc vult, qui nimiùm ſumptuosè ædificat, ſibi cladem accerſit. Hoc modo R. David enarrat, & eſt ſententia qualis in illo, *Qui nimium ſtudium ponit circa ædificia, pauper fiet.* Nam ædificatio exhaurit imprimis facultates. Sed idem admonet accipi poſſe de ſuperbiloquentia, ut ita loquar, h. e. de eo qui arroganter ac ſuperbè in alios invehitur. Ne diſpliceat. פתח *oſtium* oris, ut Mich. 7. 5. *Ab ea qua cubat in ſinu tuo, cuſtodi fores oris tui.* Metaphora nota. Sic Theognis,

πολλοῖς ἀνθρώποις γλώσσῃ θύραι οὐκ ἐπίκεινται
Ἁρμόδιαι

Vetus interpres huc reſpexit, meo animo cùm verteret, *Qui exaltat os ſuum, quærit ruinam.* Quanquam lectio varians, *oſtium* (ſic eſt in Bibliis Regiis) *ſuum.* Poſſes accommodare in eum qui, ut Cicero alicubi loquitur, *gladio* ἀντιμυκτηρίζει, & ſpargit voces forteiſſe per jugulum redituras. Reperitur Prov. 17. 19.

XVIII.

Qui altam facit domum ſuam, quærit ruinam.

Superiori germanum, vel potiùs ex eo natum ὑψηλὸν ποιεῖ τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, ζητεῖ συντριβήν, *Qui exaltat ſuam ipſius domum, quærit cladem.* Domus quantò altiores ſunt, tantò magis patent, & obnoxiæ exiſtunt injuriis ventorum: quippe venti in locis editis maximam habent vim, quòd ibi liberè fluant, nec ullâ re oppoſitâ frangantur. Pari ratione inter homines, qui aliis illuſtrior ac celebrior, inque altiore dignitatis gradu conſtitutus, idem fortunæ invidiæque telis maximè expoſitus

ficus eſt. Unde Poëta Horatius docens ſervandam eſſe mediocritatem,ait.

Sæpiùs ventis agitatur ingens
Pinus,& celſa graviore caſu,
Decidunt turres,feriúntque ſummos
Fulgura montes.

Conveniet in eum,qui plus ſibi aſſumit, quàm æquum ſit,aut liceat: vel in eum,qui nimis arroganter ſeipſum jactat,Deóve contumaciter ſe opponit,aut honores cupidius appetit, inque illuſtranda ſui nominis fama modum & rationem excedit. Exſtat in Græca verſione Prov. 17. nam in Ebræo non habetur Vulg. Interp. Lat. ex Græco vertit, *Qui altam facit domum ſuam,quærit ruinam: & qui evitat diſcere,incidet in mala.* Nimirum eſt ea quorundam ſuperbia animique elatio,ut malint in ignorantia ſemper manere,quàm ex aliis boni quippiam diſcere. Hi ſuas quoque ædes nimiùm extollunt, ſibique malum ac perniciem accerſunt.

XIX.

Qui ficum cuſtodit,veſcetur fructu ejus.

נצר תאנה יאכל פריה *Cuſtodiens ficum, comedet fructum ejus.* Par eſt,ut is,qui operam ponit in re aliqua conſervanda,ex ea fructum & utilitatem percipiat. Hoc commodè aptabimus ad eum,qui cuſtodit gregem Dominicum: item ad eum qui tuetur rem à ſuis majoribus partam. Nam per *ficum* denotatur aliquando poſſeſſio,ut in illo,*ſedebant tutè ſub vite ac ficu*, pro eo quod eſt,ſecurè fruentur bonis ſuis. Salomo Prov. 27. 18. refert ad eum,qui defendit ac tuetur ſuum herum. Ait enim,*Qui cuſtodit ficum,veſcetur ejus fructu: ſic qui dominum ſuum ſervat, honorabitur.* Senſus eſt, Qui fidelem operam dominis ſuis præſtant, digni ſunt qui exinde emolumentum aliquod conſequantur: quemadmodum qui ficus cuſtodiunt,ex earum fructibus,quantum velint,decerpere poſſunt. Qui ficeta cuſtodiunt, à Græcis nuncupantur *συκωροὶ* vel *συκουροὶ* quod nomen poſtea venit in odium vulgi,quòd hujuſmodi cuſtodes de ſurreptis ficubus homines falſo criminarentur. Hi *Sycophantæ* dicti ſunt. Verùm de his non eſt hic ſermo. Tranſeamus ad alia.

XX.

Ubi non eſt viſio,profligatur populus.

Quantum mali proveniat ex ignavia ſacerdotum, declarat Salomo elegantiſſimo ac veriſſimo iſto Proverbio, באין חזון יפרע עם *Cùm abeſt viſio, diſſipatur populus*: h. e. ubi non docetur Dei verbum, diſſolutè vivitur. Tum enim populus quaſi luce amotâ in tenebris ambulat: unde porrò ſenſim in vitia prolabitur, errorέſque pro veritate inſcius imbibit. Adagium reperitur Prov. 29. 18. *Cùm nulla eſt prophetia, plebs diſſipatur: ſervans autem legem beatus eſt.* Abenezra legit *Ubi abeſt viſionis*, ſub. *vir* i. Propheta. Sed melius quadrat, *Ubi non eſt viſio*, ſive *prophetia*. Nam ſanè experientia docet in copia prophetarum magnam ſæpe eſſe prophetantium inopiam, aut ſaltem negligentiam. Ex quo dici non poteſt, quanta oriatur in Eccleſia vaſtitas, quanta morum diſſolutio, quàm exſecranda hæreſium & opinionum portenta. Olim qui erant Prophetæ ſeu videntes, iidem populum quoque inſtituebant, ſuíque officii, cùm opus eſſet, admonebant. Hinc factum eſt,ut *viſio* ponatur pro doctrina V. ac N. Teſtamenti.

XXI.

Neſcis quid paritura ſit dies.

לא תדע מה ילד יום *Neſcis quid paritura ſit dies.* Idem cum illo, *neſcis quid ſerus veſper vehat.* Prov. 27. 1. *Ne glorieris de die craſtina: nam neſcis quid paritura ſit dies.* Anacreon;

τὸ δ' αὔριον τίς οἶδεν

Quod futurum eſt, ſciri non poteſt. Quare ſtultum eſt de eo gloriari. Sic miſerum eſt nihil proficientem angi ob id quod præteriit. Hæc ſententia prodeſt ad tollendum metum futuri tum etiam ad oſtendendum quàm vanum ſit rei futuræ, h. e. incertæ, inniti. *Quid paritura ſit dies*, ſcilicet hodierna. Nam ea die multa evenire poſſunt quæ tibi gloriandi cauſam adimant. Ita vulgò audimus in Belgio,ut etiam obſervat Eraſmus, Den dagh is noch niet tot den avont ghekomen. i. *Nondum dies ad veſperam venit*, ab iis qui ſignificant diverſum ante craſtinum diem eventum poſſe accidere.

XXII.

Ne ſummove terminum antiquum.

אל תסג גבול עולם, *Ne transfer*, aut *loco move, terminum ſeculi*: h. e. antiquum. Proverbium monet, non temerè immutanda eſſe, quæ legibus, more aut conſuetudine majorum recepta ſunt. Terminus lapis erat in agro fixus,qui certis finibus arva regeret,ut Tibulli verbo utar. Hunc transferri vetat Moſes Deut. 19. 14. & 27. 17. quòd eo translato arva confunderentur,unde rixæ inter vicinos, ſæpe etiam cædes. Prov. 22. 28 *Ne ſummove terminum antiquum. quem poſuêre patres tui*, (i. majores tui) vide & Prov. 23. 10. Pro *ne ſummove*, Chaldæua refert לא תשני, *ne muta*, aut *noli mutare*, quod Ebraicè eſt שנה: unde שונים dicti, qui Dei aut Regum inſtituta immutant, de quibus Prov. 24. 21. *Time Dominum, fili mi, & Regem: mutantibus ne te admiſce. Nam repentinò veniet ipſis exitium, & quis novit utrorúmque ruinam?* Ac ſi diceret, Res novas molientibus ne te locum præbe. Nam tales mutationem legum aut Magiſtratuum tentare ſolent. Porrò mutatio rerum antiquarum mutationem plerumque reipubl. inducit. Ideo qui Maſſiliæ olim Rempub. adminiſtrârunt, vix in magna neceſſitate vetera immutabant. Nam & gladium, quo à condita urbe ſontes necabantur, tamdiu in uſu ſervârunt, donec rubigine exeſus ad miniſterium penitùs ineptus eſſet, adeò periculoſum eſſe ducebant viri ſapientes ab antiqua receptáque ſemel conſuetudine recedere.

XXIII.

XXIII.

Ubi deſunt ligna, ignis exſtinguitur.

באפס עצים תכבה אש *Abſque lignis exſtinguitur ignis.* Conveniet dici quando ſignificabimus materiâ contentionum ſublatâ, etiam contentiones tolli ac ceſſare. Sapiens noſter eleganter accommodat ad ſuſurronem. Nam ut ligna fomentum præbent igni, ſic ille litibus. Ideò tollendus è cœtu eſt, ut ſit aliquando finis litium ac rixarum, Prov. 26. 20. *Abſque lignis exſtinguitur ignis, & abſque ſuſurrone ceſſat contentio.* Huc faciunt, quæ habentur Sirach. 8. 4. *Ne dimices cum verboſo, & ne aggeras ad ignem ejus faſces lignorum.*

XXIV.

Qui premit naſum, elicit ſanguinem.

מיץ אף יוציא דם, *Preſſura naſi educit ſanguinem.* Qui nimium emungit naſum, elicit ſanguinem: h. e. Qui plus æquo laceſſit quempiam, excitat bilem & contentionem. Qui nimiùm premit ſubditos ſuos, alienat eos à ſe, ac concitat ad defectionem. Propriè competit in eum, qui nimis irritat hominem iracundum. Nam naſus eſt membrum iræ. Sic utitur Salomo. Prov. 30. 33. *Qui premit naſum, educit ſanguinem: itaqui premit iram, educit litem.* In Græcis eſt ἐὰν ἐκπιέζῃς μυκτῆρας, ἐξελεύσεται αἷμα *Si exprimes nares, exibit ſanguis.* Vulgò Die te ſeer ſnuyt deen bloedt den neuſe / *Qui nimiùm emungit, huic ſanguis è naribus profluit.*

XXV.

Qui premit lac, elicit butyrum.

Nihil diſcrepat à ſuperiore, quod in eodem loco Proverbiorum. מיץ חלב יוציא חמאה, i. *Preſſura lactis, educit butyrum*; vel ſi placet, *qui premit lac, educit butyrum.* Ita qui bilem alteri commovet, rixam ſuſcitat, quæ ſæpe maximorum eſt cauſa malorum. Ad hunc modum uſurpat Salomo. Si libet accipere generaliùs, conveniet in eos, qui ex magno conatu tandem eliciunt boni aut mali quippiam: puta ſenſum alicujus loci difficilem, aut aliquid ſimile. Sumptum ab iis, qui è lacte butyrum exprimunt agitationia vehementiâ.

XXVI.

Auribus canem prehendit.

מחזיק באזני כלב *Prehendit aures canis*, vel quod idem, *Canem auribus prehendit*, ſicut dicimus, *lupum auribus tenet.* Quadrat in eum, qui ſibi ultro accerſit malum non neceſſarium, velut qui laceſſit hominem mordacem & maledicum: aut qui iratus ſeſe in certamen interponit alienum, Prov. 26. 17. *Prehendit aures canis, qui præteriens iraſcitur in lite non ſua.* Tractum è natura canum, qui irritati mordere ſolent. Irritantur autem tum maximè, cùm vel caudâ vel auribus validè prenduntur. Nam hoc dolorem efficit, cujus ſunt impatientiſſimi. Et eſt alioqui animal mordax, & irritabile, quod nemo ſine periculo in ſe concitet, aut provocet duriùs tractando. Ab hoc non admodum diſſidet, *Prehendit ſcorpium.*

XXVII.

Caudâ canem tenet.

In dicto loco Salomonis Græca Eccleſia legit κρατῶν κέρκου κυνός, i. *tenet caudam canis*; vel ſi mavis *caudâ canem tenet.* Quod Ebraicè transferas מחזיק בזנב כלב i. *Canem caudâ prehendit.* Significat autem verbum Ebræum החזיק non *tenere* ſimpliciter, ſed *fortiter validéque tenere, & quod tenetur arctè comprimere.* Senſus eſt, Qui ſeipſum temere immiſcet alieno certamini perinde facit ac is, qui mordacem laceſſi canem ejus caudam arctiùs premendo: h. e. ſibi malum ac perniciem creat.

XXVIII.

Flagellum equo, camus aſino.

שוט לסוס מתג לחמור *Flagellum equo, capiſtrum aſino.* Videtur potiùs dicendum fuiſſe, *flagellum aſino, capiſtrum*, ſive *frænum equo.* Proverbium indicat duriter tractandos eſſe eos, quibus ingenium eſt brutum ac ſervile; Etenim niſi inſtes crebris verberibus, nihil quicquam apud hujuſmodi homines proficies. Qui propterea jumentis aſſimilantur ratione carentibus, equo ſcilicet & aſino, qui abſque fræno & ſcutica regi nullo modo poſſunt. His contraria ſunt ingenia quædam generoſa, quæ lenitate quavis ducuntur potius quàm imperio, & laude magis ad honeſta excitantur quàm flagellis aut verberibus. Rectè igitur ſapiens, Prov. 26. 3. *Flagellum*, inquit, *equo, frænum aſino, & virga tergo ſtultorum.* *Stultos* vocat homines ad laborem ſegnes & ignavos: item eos, qui ſe vitiis planè dedunt, eorúmque ſe quaſi miniſtros præbent, ſi modò fuerint ingenio indocili, vel etiam pertinaces, ſic ut ſalutaribus monitis placidísve reprehenſionibus ad frugem revocari nequeant. Huc reſpexit David Pſal. 32. 9. inquiens, Nolite ſimiles eſſe equis aut mulis, quibus non eſt intellectus; Camo & fræno os eorum conſtringendum eſt, ne accedant ad te.

XXIX.

Bos ad lanienam.

שור אל טבח *Bos ad mactationem.* De eo, qui ſe duci patitur in proprium exitium. Eſt enim bos animal ſtolidum, eos, qui trahunt ad cædem, facilè ſequens. Extat Prov. 7. 22. ubi agitur de adoleſcente, quem mulier meretrix ad ſe pertraxerat blanditiis ſuis, *ſequitur*, inquit, *eam ſubitò, ſicut bos ad lanienam vadit.* Græcè effertur βοῦς ἐπὶ σφαγήν, cujus mentio in Lexico Heſychii. Similia ſunt, ὗς ἐπὶ δεσμά· i. *ſus ad vinculum*: κύων ἐπὶ δεσμά· i. *canis ad vinculum*: & βοῦς ἐπὶ δεσμά· i. *bos ad vinculum.* In eodem Lexico, κύων ἐπὶ δεσμά· παροιμία ἐπὶ τῶν ἑαυτοὺς εἰς κολάσεις [illegible] λέγεται

δὲ καὶ βοῦς ἐπὶ δεσμῷ· & alio loco, βοῦς ἐπὶ δεσμὰ, καὶ βοῦς ἐπὶ φάτνην, καὶ ἐπὶ σφαγήν. καὶ κύων ἐπὶ σῖτον. καὶ ὗς ἐπὶ δεσμά· Ne quid celem, in hoc poſtremo loco reperi βοῦς ἐπὶ δέρμα (i. *ad corium*: fieri poteſt) repoſui δεσμὰ ex illo altero: rectè an ſecùs facio, Lector, judicii tui.

XXX.

Canis ad vincula.

Κύων ἐπὶ δεσμοὺς, *Canis in vincula.* Proverbium in eos, qui ſe ultrò puniendos tradunt: aut qui ſeipſos in malum aliquod conjiciunt. Heſychius citat proverbii loco, ut vidimus. Citat etiam Eraſmus ex Xenodoto. verba Heſychii quæ ſuperiùs adducta, Latinè ita ſonant. *Canis ad vinculum, adagium eſt in eos, qui ſe ipſi ad pœnam alicui dedunt: dicitur &, Bos ad vinculum.* Prov. 7. 22. in Græca edit. ὥσπερ γὰρ βοῦς ἐπὶ σφαγὴν ἄγεται, καὶ ὥσπερ κύων ἐπὶ δεσμούς; *ut bos ad lanienam ducitur, & ut canis ad vincula.*

XXXI.

Avis ad laqueum.

Ejuſdem farinæ eſt, צפור אל פח *Avis ad laqueum;* ubi quis in ſuum properat exitium. Sumptum ab avibus, quæ ſe in laqueum præcipitant eſcæ lenocinio. Græcè dicas, ὄρνεον εἰς παγίδα, Prov. 7. 22. *Sicut feſtinat avis ad laqueum, neſcia eum vita ſua poſitum eſſe.* Geminum illi, *Canis ad cibum.*

XXXII.

Lapidem in funda ligat.

Proverbium rei abſurdæ. Quid enim abſurdius quàm jaciendum lapidem in funda ligare? Æquè abſurdum eſt ſtulto, hoc eſt improbo, honorem deferre. Hoc ſignificat Salomo Proverb 26. 8. per hæc verba, כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד *ut qui ligat lapidem in funda, ſic qui tribuit ſtulto honorem* מרגמה *funda.* Sic Paraphraſtes. Sic Græci, quorum hæc ſunt, ὃς ἀποδεσμεύει λίθον ἐν σφενδόνῃ ὅμοιός ἐστι τῷ διδόντι ἄφρονι δόξαν. *Qui ligat lapidem in funda, ſimilis eſt tribuenti ſtulto gloriam.* אבן *lapis*: aliquando *lapis pretioſus* ſive *gemma*: ut Exod. 28. 11. Hoc ſenſu *lapilli* voce utuntur autores Latini. Fortè imitatione Græcorum, qui λίθους dicunt ſimpliciter pro λίθους τιμίους. Sic enim certè Theophraſtus locutus eſt. Eſt autem ut gemma, ita honos res pretioſa: quo minùs conferri debet in homines viles, qualea ſunt ſtulti & improbi.

XXXIII.

Lapis ligatus in purpura.

Dictum locum Salomonis Camius pater interpretatur, *ſicut qui ligat lapidem de lapidibus plateæ in veſte purpurea.* Idem *Margema* ſumit pro *purpura*, ut ſit idem quod ארגמן ac ſi diceret. *Qui tribuit honorem ſtulto, lapis ligatus in purpura eſt.* Quale eſt illud Nævii Poëtæ veteris, *Qui habet uxorem ſine dote, pannum purpura inſuit*. Quod Ebraicè reddas, כצרור בגד בארגמן *Ut qui pannum purpura inſuit.* Quadrabit in eum qui aliquid facit abſurdè, inconcinnè, indignè, ridiculè, indecorè.

XXXIV.

Mittit lapidem in acervum Mercurii.

In eodem loco vulg. interpres refert, *ſicut qui mittit lapidem in acervum Mercurii, ita qui tribuit inſipienti honorem.* Nomine *Margema* intellexit *acervum Mercurii.* Cui rei firmandæ eſt expoſitio veterum Ebræorum, *ſicut qui lapides jacit in Marcolis.* Siquidem *Marcolis* ſimulacrum erat Mercurii, cui per lapidum miſſionem cultus olim exhibitus. De quo reperi lib. 24. Speculi hiſtorialis, quæ adſcribenda duxi eò libentiùs, quòd prompta ſint ex libello ab Arabe Chriſtiano adverſus Mahomedanos quondam ſcripto, & ex Arabico in Latinum converſo. Igitur in eo libello ſic habetur; *Duarum Indiæ gentium, quæ vocantur Zechiam & Albarachuma, antiqua conſuetudo fuit, nudos & decalvatos, magniſque ululatibus perſonantes ſimulacra dæmonum circumire, angulos quoque oſculari, & projicere lapides in acervum, qui quaſi pro honore Dei exſtruebatur, unde enim eſt quod in libris Salomonis dicitur,* Qui projicit lapidem in acervum Mercurii: *Faciebant autem hoc bis in anno, ſole ſcilicet exſiſtente in primo gradu Arietis, & rurſum cùm eſſet in primo gradu Libræ, h. e. initiis Veris & Autumni. Hæc ergò conſuetudo cùm ab Indis ad Arabes deſcendiſſet, eámque ſuo tempore apud Mecham in honorem Veneris Machumet celebrari reperiſſet, ſic illam manere præcepit, cùm tamen cætera Idololatriæ veſtigia removiſſet. Illud verò ſoli Veneri in illa celebratione dicitur exhiberi ſolitum, ut lapilli retro, i. ſub genitalibus membris projicerentur, eo quod Venus illis maximè partibus dominetur, unde id adhuc hodie fit in domo Dei illicita quam vocant.*

XXXV.

Cani vivo melius eſt quàm Leoni mortuo.

לכלב חי הוא טוב מן האריה המת, *Cani viventi eſt meliùs quàm leoni mortuo.* Hoc adagium declarat omnibus partibus meliorem eſſe conditionem vivorum quàm mortuorum. Eo utitur Salomo Cohel 9. 6. Sed in perſona, ut interpretes annotant, aliorum, videlicet hominum voluptuariorum & Epicureorum, qui in morte nihil hominis ſupereſſe credebant: itaque ei præferebant vitam quantùmvis abjectiſſimam & contemptiſſimam. Sic autem ibi legimus, *Nam quiſquis eligatur inter omnes viventes, huic ſpes eſt, quia cani vivo eſt melius quàm leoni mortuo. Siquidem ſciunt vivi ſe morituros eſſe; at mortui nihil ſciunt, nec ſupereſt eis merces, quoniam oblivioni tradita eſt eorum memoria.*

Etiam amor & odium, & invidia eorum interiit, nec ullam ampliùs habent partem in iis, quæcunque ſub ſole fiunt. Verba illa, *huic ſpes eſt,* commodè accipi poſſent de eo, qui vitiis deditus eſt: cui vivo ad meliorem men-

mentem & ſententiam redire licet, mortuo nullus relictus honeſtioris vitæ initium exordiendi locus.

XXXVI.

Onager non rudit in gramine.

Nemo queritur, niſi quem aut inopia premit, aut res adverſæ. Neque enim habet de quo jure queri poſſit, cui abundè omnia adſunt, rebus porrò ad animi votum fluentibus. Hoc ſenſu legimus Job. 6. 5. אם ינהק פרא על דשא, *an rudet onager apud herbam?*

XXXVII.

Bos non boat ad pabulum.

In eodem loco אם יגעה שור על בלילו, *ſi mugiet bos ad farraginem ſuam?* h. e. ad pabulum ſuum. Idem cum ſuperiore. Poterit efferri citra negationem, *Bos mugiens ad pabulum*, de eo qui non contentus rebus neceſſariis ad vitam ſemper quiritatur, quaſi omnium rerum indigus ſit: aut qui in media felicitate ſe ita gerit, ac ſi nemo eo miſerior eſſet.

XXXVIII.

Funiculus triplex non citò rumpitur.

חוט משלש לא במהרה ינתק *Filum triplicatum, non celeriter abrumpitur:* Quò plures in ſocietate aliqua fuerint, eò valentiores erunt, ſi modò concordes extiterint. Concordia enim invicta eſt. Declarat hoc exemplum ſenis illius, qui pilos caudæ equinæ ſingulatim evellebat ſine labore, quos robuſtiſſimi juvenes ſimul junctos nullà vi evellere poterant. Idem oſtendit exemplum Scyluri de faſce haſtilium, neſcio ubi memoratum: nam quæ ſimul univerſa non poterant filii validiſſimi, ea pater infirmus ac debilis, reſoluto faſce ſingula per ſe ipſum nullo negotio confregit. Trita hæc ſunt. Auguſtinus eandem ſententiam confirmat, neſcio quo in loco, tamen alibi, ſcio; ita ſcribens, *Quævis multitudo eò minùs vincitur què magis in unum coit; quantò magis unum, tantò validiores ſunt. Omnis diſſenſio periculoſa eſt.* Quibus adſtipulatur vulgata hæc ſententia, *Concordiâ res parvæ creſcunt, diſcordiâ maxima dilabuntur.* Et Hermocrates Syracuſanus apud Thucydidem, inquiens, *Extraneos advenientes, ſi ſapimus, junctis repellemus: quoniam ſinguli etiamſi lædimur, univerſi periclitamur.* Juſtinus quoque lib. 8. *Græciæ Civitates, dum imperare ſingula cupiunt, imperium omnes perdiderunt. Quippe in mutuum exitium ſine modo ruentes, omnibus perire, quod ſingula amitterent, nonniſi oppreſſæ ſenſerunt.* Cohel. 4. *Præſtant uni duo, quia eis bonum eſt ſui laboris præmium. Nam ſi ceciderit unus, alter illum ſublevabit. Sed væ ſoli, quia cùm ceciderit, non eſt alter, qui illum ſublevet. Adde quod duo ſi cubant, convaleſcunt: at unus quo pacto convaleſcet? & ſi vincatur unus, reſiſtent duo, nec citò abrumpitur filum triplicatum.*

XXXIX.

Panis mendacii ſuavis.

Prov. 20. 17. *Suavis eſt viro panis mendacii, poſteà repletur os ejus glareâ, vel lapillis.* Videtur hoc dicere, Mendacium eſt quaſi panis lapidoſus, quem eſurienti accipere jucundum, eſſe acerbum: nam lædit non modò ventriculum, ſed etiam os & dentes, ſic mentiri quidem ſuave; ſed fructus mendacii amarus, juxta illud, *Os quod mentitur, occidit animum.* Ebræa ſunt, ſi quis fortè deſideret, ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ:

XL.

Acetum dentibus.

חומץ לשנים, *Acetum dentibus.* De re moleſta noxiáve. Nam acetum niſi vino aut aquâ temperetur, valde lædit dentes. Eſt enim ſummè frigidum. Dico ſummè frigidum, quia dentes non læduntur à frigido ſimpliciter. *Certum enim eſt experientiâ*, ut ait Mercurialis, *à frigide, ſive vino, ſive aquâ, ablutos dentes mirificè conſervari.* Cur autem à ſummè frigido lædantur, cauſam idem quærens, ex Ariſtotele hanc adfert rationem, *quoniam dentes, cum ſint corpora duriſſima, maximè exiles poros habent, quo fit ut ex ipſis omnis penè calor exſpiraverit: unde cùm privati ſint calore, non poſſunt valido frigori reſiſtere.*

XLI.

Fumus in oculis.

Inter ea, quæ oculos lædunt etiam fumus recenſetur. Ex quo Proverbium עשן לעינים *fumus in oculis*; quando aliquid nobis grave aut moleſtum eſt, velut eſt piger, cùm ab aliquo miſſus ſegniter obit legationem ſuam. Quod eſt moleſtiſſimum iis, à quibus mittitur. Ait igitur Salomo Prov. 10. 26. *Quod acetum dentibus, & fumus oculis, id eſt piger iis qui miſerunt ipſum*, vult dicere, æquè moleſtum eſt.

XLII.

Anima ſatura calcat favum.

נפש שבעה תבוס נפת *Anima ſatura calcat favum.* Qui ſatur eſt, optima quæque in cibo ac potu aſpernatur. *Calcat*, i. contemnit, juxta illud Senecæ, *Quem quis contemnit, calcat ſine dubio, ſed tranſit.* Huc pertinet,

Qui ſatur eſt pleno laudat jejunia ventre;

XLIII.

Animæ famelicæ quicquid amarum dulce.

נפש רעבה כל מר מתוק *Animæ famelicæ omne amarum dulce.* Aliis verbis hoc extulit Romanus ſapiens. *Fames malum panem ſiligineum reddit.* Belgæ quoque Proverbio dicunt, *Crudas fabas dulces fieri per famem*: & Horatius,

Jejunus ſtomachus rarè vulgaria temnit.

Quin & Xenophon apud Athenæum, ἡδὺ μὲν μᾶζαν, inquit, καὶ κάρδαμα φαγεῖν πεινῶντι, ἡδὺ δὲ ὕδωρ ἀρυσάμενον ἐκ ποταμοῦ διψῶντα πιεῖν. Pro exemplo ſint Darius & Ptolemæus: quorum ille cùm in fuga aquam turbidam & cadaveribus inquinatam bibiſſet, negavit unquam ſe bibiſſe jucundiùs; nunquam videlicet ſitiens

cœna biberat: nec eſuriens Ptolemæus ederat: cui cùm peregrinanti, comitibus non conſecutis, cibarius in caſa panis datus eſſet, nihil viſum eſt eo pane jucundius.

XLIV.

Cultrum faucibus imponit.

שׂם שׂכין בלעו *Ponit cultrum in gutture ſuo.* Proverbii formâ dicitur pro, in vitæ diſcrimen ſe adducit, periculum mortis ſibi acceſſit. Prov. 23.2. *Cùm accumbes ut comedas cum Principe, diligenter conſidera, quæ ante te ſunt. Alioqui impones cultellum gutturi tuo, ſi es ad appetendum proclivior.* Quidam legunt, *Et pone cultrum in gutture tuo*, hâc ſententiâ, ſi es voracior, coërce appetitum, eique moderare, ac tempera tibi in edendo, ne principem offendas intemperantiâ tuâ: ac ſi diceret, ſatius eſt immiſſo cultello gulam ſibi occludere quàm edendo temerè in Principum indignationem incurrere.

XLV.

Spina in manu ebrii.

Ebrius non poteſt tractare ſpinam, quin ſe aut alios lædat. Non enim eſt in ſua poteſtate animus ebrietate devictus, ſed à vino regitur. (Sic divitiæ, quas vir malus poſſidet, ſunt veluti *ſpina in manu ebrii*, quia rectè iis uti non poteſt.) Vinum autem ex eo ſapientiam, ut cum Ennio loquar, omnem expectorat. Hinc natum adagium, חוח ביד שׁכור *Spina in manu ebrii*. Quod genus eſt, *Gladius in manu ſtulti.* Ubi quis re alioqui non malâ, per ſe malè tamen utitur, velut ſi homo nequam & improbus aliquem Scripturæ locum, qui pro ipſius libidine facere videatur, arripiat, eóque ſuæ patrocinetur licentiæ, Prov. 26 9. *Spina aſcendens in manum ebrii, eſt ſententia in ore ſtultorum.* Lucem aliquam huic loco facit Siracides Eccleſiaſt. 20.22. in hunc modum ſcribens, ἀπὸ ςόματος μωρῦ ἀποδοκιμασθήσεται παραβολὴ, ὀ γὰρ μὴ εἴπῃ αὐτὴν ἐν καιρῷ αὐτῆς, i. *in ore ſtulti reprobatur parabola (i. parœmia, ſententiáve) non enim eam ſuo tempore pronunciat.*

XLVI.

Incidit in foveam, quam fecit.

Proverbio dicitur in eum, qui propriis inſidiis capitur; ſitáque ipſius fraude miſer perit, ut de Saule legimus, Pſalm. 7.17. dicente Propheta, *Foſſam fodit, atque adeò effodit, & cecidit in foveam quam fecit.* In Ebræo eſt ויפול בשחת יפעל pro אשר יפעל Sic Pſalm. 57.7. *Foderunt ante me foveam, ceciderunt in medium ejus, Selah.* Et Prov. 28.10. *Qui errare facit rectos per viam malam, in ſuam ipſe foveam corruet.* Huc refer quod apud Bernardum, *vita foveam, in quam vides alium coram te cecidiſſe. Aliorum perditio tua ſit cautio.*

XLVII.

Captus eſt proprio laqueo.

Qui ſuópte dolo propriiſque inſidiis capitur, hunc eleganter ac venuſtè dicemus, *ſuo ipſius laqueo necteri.* Idque exemplo divinorum eloquiorum. At enim David. Pſal. 9. 16. ברשת זו טמנו נלכדה רגלם, *reti, quod occultârunt, captus eſt pes eorum.* Et Pſal. 25.8. *Adveniat ei ruina, quam non novit, capiat eum rete quod ipſe occuluit* ורשתו אשר טמן תלכדו Hier. adv. Pelagianos cap. 3. *Dum neſcit, proprio laqueo captus eſt.*

XLVIII.

Virga ſapientiam impertit.

שבט יתן חכמה, *Virga dat ſapientiam.* Convenit cum Proverbio Græco, παρὰ τὰ δεινὰ φρονιμώτερος. Quo ſignificant adverſa nos erudire & cautiores reddere. Dicunt etiam ἐξ ὧν ἔπαθες, ἔμαθες Pulchrè ad hanc ſententiam Cato ſenior, *Adverſa res ſe domans & docens quid opus ſit facto: ſecunda res lætitiâ transverſum trudere ſoleat à rectè intelligendo atque conſulendo.* Id in genere verum eſt, ſed maximè conſpicuum fit in pueris. Itaque Salomo Prov. 29. 15. *Virga & reprehenſio,* inquit, *Sapientiam conciliat: aut puer ſibi relictus matrem pudefacit.* Siquidem virga facit eos modeſtiores, ſuiſque Parentibus magis morigeros. Expellit enim ſtultitiam & petulantiam, quam natura mentibus eorum Inſeruit. Prov. 22.19. *Stultitia alligata eſt animo pueri: eam virga caſtigatrix ab eo procul repellet.* Hoc movit ſapientes Ebræos ut dicerent, *ſi videris filium ſapientem, pro certo habeto, quòd eum pater ejus in pueritia caſtigavit, Contrà, ſi videris filium nequam, crede indubitato, quòd eum Pater ejus nunquam objurgavit.* Atque huc torquent locum Prov. 13. 1, quem ſic interpretari poſſumus ex Ebræo, *Filius ſapiens eſt caſtigatio patris ſui, deriſor non audivit increpationem*: ac ſi diceret, nunquam ejus vitia pater increpuit.

XLIX.

Veſtes in frigore detrahit.

מעדה בגד ביום קרה, i. *removet veſtem in die frigoris,* vel *dum frigus eſt.* Competit in eum, qui aliquid facit intempeſtivè, velut qui Muſicam adhibet in luctu. Nam juxta verſiculum Græcum,

Οὐ πάθεα κωκύουσιν, ἡ λύρα φίλη.

Quidam legunt, *Admovent veſtem in die frigoris*, contrario ſenſu. Non abhorret admodum ab hoc ſenſu quod eſt apud vulg Interpretem, *Parans ſericum in die frigoris*: nam ſericum ad frigus arcendum ineptum eſt. Vide ſequentia.

L.

Aceto nitrum perfundit.

חמץ על נתר *Acetum ſuper nitrum.* Interpretatur ipſe Salomo Prov. 25. 20. *Acetum ſuper nitrum eſt is, qui canit carmina apud animum malè affectum.* Hic præcedit, *removens veſtem in die frigoris*; pro quo alii referunt, *admovent veſtem*, ut diximus. Hoc exponunt, ut veſtes frigus diſpellunt, & acetum nitrum diſſolvit (nam acetum frigidiſſimum: durat autem nitrum caliditate, eadem cum ſale natura) Sic Muſica triſtitiam

diſcutit. Porrò Muſicam in mœrore adhiberi ſolitam docent aliquot exempla ſacra, ut Saulis 2. Sam. 16. 14. & aliorum. Nihilominus in contraria ſententia ſunt plerique expoſitores, qui memoratum locum enarrant hoc modo, ut veſtes in frigore intempeſtivè & cum incommodo valetudinis detrahuntur, & quemadmodum aceto nitrum aſperius redditur, ſic mœſtus animus carmine ſive Muſicâ exacerbatur. Pro hac ſententia facit primum verbum מעדה quod in communi Chaldaici ſermonis uſu ſignificat *removere*; deinde quod apud Sirachi F. *Muſica in luctu intempeſtiva narratio.* Cui aſſenſum præbet Autor gravis Plutarchus, ſcribens Muſicam luctui non convenire, Sympoſ. 7. quæſt. 7. his verbis, *Mihi quidem*, inquit, *alioqui charus Euripides ſuam legem neutiquam perſuaſit, Muſicam ad luctum & triſtitiam transferendam ſtatuens. Ibi enim medici loco aſſiſtere debet ſobria & induſtria oratio. Hujuſmodi verò Baccho admiſcere voluptates, & ludum jocúmque deputare convenit.*

LI.

Aperit aquas initium contentionis.

פוטר מים ראשית מדין, i. *Aperit aquas initium contentionis*: h. e. qui Initium facit. (vel ſic, *Aquas aperit, qui litem incipit.* In litiom avidos, ſignificat autem ex parvis initiis magnas ſæpe oriri contentiones) ſenſus eſt, Qui primus occaſionem dat litigandi, ſimilis eſt ei, qui aquam in agrum aliquem rupto aggere intromittit. Quapropter? quia ex parvis initiis adeò excreſcit ſæpe lis, ut ea difficulter poſtea ſedari poſſit, vel potiùs nullo modo ſedari poſſit.

LII.

Ventum abſcondit.

צופן רוח, *Occultat ventum*: de eo qui occultat quod occultari ſuâ naturâ non poteſt. Nam ventus, cùm ſit levis ac inſtabilis, modóque huc, modò illuc diffluat, fieri nequit, ut aliquo in loco abſcondatur. Salomo uſurpat de rixoſa muliere. Prov. 27. 16. *Qui abſcondit eam, abſcondit ventum, & unguentum in dextera ejus clamabit.* Nam ut ventus murmure, & unguentum odore; ita mulier clamore ſe prodit ac patefacit, ubicunque fuerit.

LIII.

Ventum poſſidet.

ינחל רוח, *Poſſidebit ventum*, h. e. Nihil omninò. Prov. 11. 29. *Qui conturbat domum ſuam, poſſidebit ventum.* Nam decocto patrimonio, boniſque omnibus dilapidatis, quid aliud reſtat miſero nepoti niſi ut vento ſe ſuóſque paſcat? At eo paſci, alive, nec ipſe, nec alius quiſpiam poteſt. Indicatur ergò ſumma egeſtas, rerúmque omnium penuria, præcipuè cùm ea deſunt ſine quibus ægrè, aut potiùs nullo modo vivitur.

LIV.

In ventum laborat.

יעמל לרוח, i. *Laborat in ventum*: [illegible] in vanùm, ſeu fruſtrà. Quidam referunt, *laborat vento.* Cohel. 5. 15. *Ecquid emolumenti eſt ei, qui laborat in ventum?* Græca translatio, μοχθεῖ εἰς ἄνεμον. Chaldaica, *Laborat ad percipiendum ventum*, i. rem nihili.

LV.

Manus innocentiâ lavare.

Qui operam dat, ut caſtis integríſque moribus, & à peccati labe purus ſit, hunc Ebræi dicunt *manus abluere innocentiâ.* Pſalm. 73. 13. *Certè fruſtrà expurgavi cor meum, & lavi innocentiâ manus meas.* Græce, καὶ ἐνιψάμην ἐν ἀθῴοις τὰς χεῖράς μου, id eſt, inter innoxios. Suidas annotat adagium eſſe, quod in voce ἀθῷος explicat his verbis, παροιμία· ἐνιψάμην ἐν ἀθῴοις τὰς χεῖράς μου, ἀντὶ τοῦ, ἀθῷον ἐμαυτὸν ἐτήρησα, οὐκ ἐκοινώνησα τοῦ κακοῦ, h. e. *Lavi manus meas inter innocentes. Proverbium, pro, innocentia ſtudui, nec facinorum fui ſocius.* Manus lavabat forenſi conſuetudine judex aut ſenator, qui cædis culpam à ſe removebant cum teſtificatione innocentiæ ſuæ, Deut. 21. 6. Matth. 27. 24. Manus quoque lavabant ſacerdotes facturi ſacra. Quò reſpiciens Propheta David Pſal. 26. 6. inquit, *Lavabo manus meas innocentiâ, & altare tuum, Domine, circumdabo.* Atque hinc *puritas manuum.* Pſal. 18. 21. 25. i. morum integritas.

LVI.

Qui malum quærit, id ei eveniet.

Prov. 11. 27. דורש רעה תבואנו *Qui quærit malum, id eveniet ipſi* Malum quærit, qui ſe temerè & inconſideratè periculis objicit; quod Græco verbo dicitur ῥιψοκινδυνεῖν. Idem cum illo, *Qui amat periculum, incidet in illud.*

LVII.

Ligna ad ignem.

עצים לאש *Ligna ad ignem.* In jurgioſos & ſuſurrones. Sic ait, *Abſque lignis exſtinguitur ignis: abſque ſuſurrone ceſſat contentio.* Planum eſt.

LVIII.

Carbo ad prunas.

פחם לגחלים *Carbo ad prunas.* Proverb. 26. 20. *Carbo ad prunas, & ligna ad ignem, & vir contentioſus ad ſuccendendam litem.* Vult dicere, ut prunas carbo, & ignem ligna, ſic homo jurgioſus litem accendit.

LIX.

Domus aranei.

בית עכביש *Domus aranei.* In Proverbio eſt de re imbecilla & fragili. Sumptum à telis aranearum (*veſcas* Latini vocant autore Servio) quibus nihil tenerius

rius, nihil fragilius. Græcè οἶκος ἀράχνης aut ἱστὸς ἀράχνης, aut ſimpliciter ἀράχνη· ut Latinè *Aranea*, pro aranei veſte apud Ovidium. Job. 8. 14. *Impii fiducia domus eſt aranei. Cui domui ſi quis innitatur, non ſtabit; ſi eam apprehendet, non conſiſtet.* Hoſ. 8. 6. in vulgata verſione, *Quoniam in aranearum telas erit vitulus Samariæ*; h. e. tam fragilis, quàm eſt aranea. Quod Ebræus dicit שבבים יהיה *redigetur in ſcobem.*

JOH. DRUSII

PROVERBIORUM CLASSIS PRIMÆ:

LIBER III.

Ubi cadaver, ibi aquilæ.

ΠΟῦ τὸ πτῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί, *Ubi cadaver, illac congregabuntur aquilæ.* Exſtat Matt. 24. 28. & Luc. 17. 37. niſi quòd σῶμα in Luca: quomodo legiſſe olim videtur interpres vetus, etiam apud Matthæum. Nam vertit, *Ubicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur aquilæ:* corpus inquam; non cadaver. Mens proverbii. Ubi Chriſtus, illuc aggregabuntur pii. Sumptum à natura aquilæ, quæ pernicisſimè advolat eò ubi cadavera futura ſunt, quod illi commune cum vulture: unde apud Senecam Philoſophum Epiſt. 1. l. 15. *Vultur eſt, cadaver exſpectat*: Proverbium in heredipetas, eóſque qui defunctorum bonis inhiant. Tales enim Vultures & Aquilæ vocantur. Origenes Hom. 7. in Leviticum, *Ego puto & illos in his nominari qui alienis imminent moribus, & arte quadam & fraude teſtamenta ſubjiciunt. Hujuſmodi enim homines Vultures & Aquilæ meritò appellantur, velut mortuorum cadaveribus inhiantes.* Porrò aquilam cadaveribus veſci teſtis idem in eodem loco, ita ſcribens, *Non manducabis hæc, quia immunda ſunt, aquilam & vulturem, & his ſimilia; his enim avibus ſemper mortuorum corporum cibus eſt, & ex mortuis cadaveribus vivunt.* Addit Hier. eâ ſagacitate eſſe, ut cadavera etiam trans mare odorentur. *Aquila & Vultures*, inquit, *etiam trans mare dicuntur ſentire cadavera, & ad eſcam hujuſmodi congregari.* Cæterùm Aquilæ genus eſſe judico quo Arabes eodem cum Aquila nomine *neſir* appellant: de quo Joh. Leo in deſcriptione Africæ, *Neſir maxima Africæ volucrum, inter volandum adeò excelſe in aërem ſe attollit, ut conſpici nequeat, & ſi quod animal mortuum videat, ſubitò ſe demittit. Itali vulturis appellatione nuncupandum cenſent, cujus tamen diverſum ſentio. Habitant in altiſſimis rupibus, & ſummitatibus incultorum montium, præcipuè in Atlante.* De vulturibus Plinius & Ælianus tradunt eos præſagio quodam naturali, biduò aut triduo convolare, ubi cadavera ſunt futura: & eſt genus aquilæ; quam γυπαιετὸν vocant, q. *vulturinam aquilam* dicas. Hanc ſolam ex aquilis ferunt cadaverum pabulo aſſuetam, Ariſtotelis teſtimonio uſi, qui ſcribit eam exanimata ferre corpora. Sed viderint qui hoc tradunt. Nos ex Salomone etiam colligimus aquilam cadaveribus paſci ſolitam. Verba ejus, ex quibus hoc, quod dixi colligitur, habentur Prov. 30. 17. *Oculum qui patrem irridet, aut matris rugas ſpernit, effodient corvi torrentis, & comedent filii aquilæ.* Quibus ambagibus verborum innuit eum qui parentes irridet tandem eſcam futurum corvis & aquilis. Pro clauſula addam locum Jobi, ex quo proverbium, quo de agitur, ſumptum nonnullis videtur. Locus iſte eſt Job. 39. 30. *ubi occiſi, ibi ipſe eſt*; aquila videlicet. Non de aquila ibi ſermo. Ergo ex illo loco, Ebraicè dices,

באשר חללים שם הנשר
באשר פגרים הנשרים

Ubi ſaucii, (bello cæſi) ibi Aquila. Niſi malis, *Ubi cadavera ibi aquilæ.*

II.

Ne date ſanctum canibus.

Proverbium hoc exſtat Matth. 7. 6. μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶν, *Ne date ſanctum canibus.* Admonet non eſſe doctrinam cœleſtem proponendam iis qui eam contemnunt, ac pro nihilo ducunt. Neque enim aſſentior Theophylacto, qui *canes* interpretatur ἀπίστους, *infideles*: potiùs iis aſſentior, qui hoc loco intelligunt ſignificari homines profanos ac impuros, qui veritatis doctrinam non ſolùm non recipiunt, ſed etiam irrident ac deſpicatui habent, palámque in ejus præcones debacchantur, impióque Dei contemptu imbuti eos conviciis lacerant aut occidunt, ut non homines, ſed canes eſſe videantur rabie perciti.

III.

Ne projicite margaritas coram porcis.

In eodem loco μὴ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν τῶν χοίρων, *Ne projicite margaritas coram porcis.* [*Margarites*, vel *margarita*, aut, ſi placet, *margaritum*, Latinè.

Latinè dicitur unio, quæ Cleopatræ olim æſtimata 250000. coronatorum.] Significat myſteria religionis non eſſe credenda hominibus obſtinatæ impuritatis, à quibus periculum ne vel ea derideant, vel converſi nos invadant & occidant, aut conviciis lacerent. Nam porci non ſolùm non æſtimant margaritas, quas homines in tanto pretio habent, ſed etiam pedibus eas proterunt & conculcant, cœnóque ac fimo immergunt. Tales ſunt imprimis, qui verbo Dei utuntur pro roboranda impietate ſua, ut Epicurei, & ſimiles. Ambroſius de iis exponit, qui Sacramenta credunt indignis: & exſtat gloſſa pro utroque ſenſu à Nicolao, quæ ſic habet. *Non ſunt Sacramenta miniſtranda, vel ſecreta fidei revelanda infidelibus obſtinatis, quia ex prædictis ſequitur contemptus Sacramentorum Eccleſiæ, & deriſio fidei Catholicæ, & occiſio miniſtrorum*; & mox, *Divina Sacramenta vel fidei ſecreta dicuntur hic Margarita, propter eorum pretioſitatem, & peccatores dicuntur Porci propter eorum immunditiem.* De arcanis fidei uſus eſt eleganter Romanus martyr apud Prudentium ςεφάνων hymno 10.

Dixiſſe pauca ſit ſatis de myſticis,
Noſtræ ſalutis, déque proceſſu ſpei.
Jamjam ſilebo: Margaritas ſpargere
Chriſti vetamur inter immundas ſues,
Lutulenta ſanctum ne terant animalia.

Poterimus etiam uſurpare, quoties ſignificabimus de Virtute aut ſapientia non eſſe diſputandum apud homines deſperatæ malitiæ atque improbitatis.

IV.

Aerem verberat.

Aërem ferit, cujus labor incaſſus & irritus eſt; aut qui non aſſequitur, quod aſſequi ſtudet. Propriè pugiles, cùm adverſarium feriunt irritis ictibus, dicuntur *aerem verberare*. 1. Cor. 9. 26. οὕτω πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων, *Sic pugilem ago, ut aërem non cædens.* Mens Apoſtoli, ſi laborans in Evangelio multa perfero, non in caſſum ea perfero: confido enim fore ut Evangelii fiam particeps, h. e. ut aſſequar immortalem coronam, quam Evangelium omnibus ſtrenuè certantibus promittit. D. Chryſoſtomus quodam in loco poſt admonitionem unam atque alteram, hæreticum hominem, qui apertus veritatis hoſtis ſit, relinquendum eſſe præcipiens, ſubjungit, τίνος ἕνεκεν πονεῖς εἰκῆ; τί τὸν ἀέρα δαίρεις; i. *quid fruſtrà laboras? quid aerem verberas?* Prompſit haud dubiè ex allegato ſuprà loco Apoſtoli. Hodie non pauci reperiuntur, qui ex ſe ipſis, ut exerceantur, adverſus aërem pugnis, brachiis, armíſque certant, vel quando adverſarius abeſt, vel quando à nemine videri amant.

V.

Fruſtrà currit.

Cognationem habet cum ſuperiore εἰς κενὸν τρέχει, *in vanum currit*: de eo, qui aliquid agit inutiliter & nullo cum fructu. Sumptum ab iis, qui in ſtadio currunt abſque præmio. Nam tales videntur operam & oleum perdere, ut eſt in proverbio. Reperitur Gal. 2. 2. *Ne quo modo fruſtra currerem, aut cucurriſſem.* Huc facit verſus Græcus.

Ἀνὴρ ἄβουλος εἰς κενὸν μοχθεῖ τρέχων.

VI.

Meſſis multa, operarii pauci.

הקציר רב והפועלים מעטים *Meſſis multa, & operarii pauci.* Legitur Matth. 9. 37. ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι. Syriacè חצדא סגי ופעלא זעורין eſt autem ſenſus, multos eâ maturitate eſſe, ut poſſint recipere Evangelium, ſed paucos eſſe, qui illud populum doceant. Nam *operarios* vocant miniſtros ac præcones verbi, ut *dignus eſt operarius alimento ſuo.* Gloſſa Nicolai, *operarii, doctores & prædicatores verbi.* Sic etiam gloſſa interlinearis. Res caret omni controverſiâ.

VII.

Sus lota ad volutabrum cœni.

Adagium eſſe docet Apoſtolus Petrus, 2. Per. 2. 22. Idem uſurpat de iis, qui ex vitiorum fœditatibus elapſi turſus iiſdem implicantur, nec perſeverant in via virtutis, aut in ſancta doctrina ipſis tradita. Græcè effertur hoc modo, ὗς λουσαμένη εἰς κύλισμα βορβόρου· deeſt autem ἐπιστρέψας, quod repetendum ex præcedentibus. *Canis reverſus ad vomitum, & ſus lota in volutabrum cœni*, ſub. *reverſa*. Vetus edit. legit. *Sus lota in volutabro luti*: corruptè ut opinor, cùm ſcripſiſſe interpres potiùs videatur, *in volutabrum.* [*In volutabro*: fortè ut alibi, *in carne una*, pro *in carnem unam.* Sic frequenter interpres vetus.] Ut ut ſit, vulgatam lectionem enarrat gloſſa, quam *ordinariam* vocant, per hæc verba. *Sus dum in luto lavatur* (Heraclius Epheſius ſcribit *ſus cœno lavari, ut cortales aves pulvere & cinere*) *ſordidior redditur. Sic qui peccatum plangit, nec tamen deſerit, pœna graviori ſe ſubjicit: quia & ipſam quam flendo impetrare potuit veniam contempſit, & quaſi in lutoſa aqua ſeipſum volvit. Nam dum fletibus ſuis vitæ munditiem ſubtrahit, ante Dei oculos ſordidas etiam lacrymas facit.* Hæc ibi. Potiò autem *cœni* aut *luti* appellatione venit ſecta turpiter vita. Atque hinc lucem facies proverbio, quod apud Tertullianum, de *cœlo* in *cœnum.* Cujus ſententia, ut ſi dicas, de cœleſti vita in ſceleſtam. Huc pertinet illud Ciceronis. *Nam nos quidem quid facimus in Verre, quem in luto volutatum totius corporis veſtigio invenimus.*

VIII.

Durum contra ſtimulos calcitrare.

Contra ſtimulos calcitrat, qui cum potente litigat, aut eum provocat, qui laceſſitus nocere poteſt, velut qui Deo reſiſtit, quod vetamur facere Græco proverbio μὴ θεομαχεῖν. Legitur hoc ſenſu, Act. 9. 5. & 26. 14. σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν, i. *durum tibi eſt adverſus ſtimulos*

mulos calcitrare. In Syriacis קשא למבעט לעוקסא ex quo Ebræa facies, קשה לבעט בדרבנות, i. *durum eſt calcitrare contra ſtimulos.* vulgò dicimus, *Caput parieti, aut muro, illidere. Contra ſtimulum* etiam *calcitrat*, qui ſcribit in eum, qui poteſt proſcribere. & ut Cicero alicubi loquitur, qui *gladio* ἀντιμυκτηρίζει, & ſpargit voces fortaſſe per jugulum redituras.

Magnum ſtultitiæ argumentum, Laceſſere neminem debemus. Nemo enim eſt tam infirmus, qui per occaſionem nocere non poſſit: habet & Muſca ſplenem, & formicis ſua bilis ineſt. Stultiſſimum verò eſt eum laceſſere, qui in nos vitæ poteſtatem habeat. Heſychius πρὸς κέντρα λακτίζειν· παροιμία ἐπὶ τοῦ κατὰ τῶν ἐναντίων τι λέγειν, ἢ πράττειν. Sumptum à bobus, quos agricolæ inter arandum ſtimulis pungendo ad opus incitare ſolent.

IX.

Faciliùs camelus per foramen acûs.

Proverbium περὶ ἀδυνάτου, h.e. *de re, quæ nullo modo, aut certè difficulter admodum, fieri poteſt.* Matth. 19. 24. εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυπήματος ῥαφίδος διελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν. Latinè, *faciliùs eſt camelum per foramen acûs tranſire, quàm divitem in Regnum Dei introire.* Pro διὰ τρυπήματος in Marco & Luca eſt διὰ τρυμαλιᾶς. Marc. 10. 24. Luc. 18. 25. cætera conveniunt. *Cameli* autem nomine nonnulli *funem nauticum* intelligendum eſſe contendunt, ſed mihi non perſuadent. De animante intellexit Ambroſius, ſerm. 4. ubi ſic ſcribit, *Sicut enim cameli animal, quod eſt tortuoſum atque deforme, perverſitas ipſa corporis, per anguſtiſſimam acûs cavernam præterire non patitur: ita & divites onoratos avaritia & cupiditate fœdatos, ipſa vitæ deformitas per arctam viam regni minimè introire permittit,* &c. Et Serm. 10. *Tam eſt anguſta diviti porta cœleſtis, quàm eſt camelo acûs foramen exiguum. Unde ait Dominus Faciliùs eſt* &c. *Sicut enim cameli animal tortuoſum atque deforme, exigua acûs caverna præterire non patitur; ita & divitem avarum atque mendacem arcta cœli janua minimè intrare permittit.* Eodem modo intellexit Origenes. Nec aliter Hieronymus Epiſt. 9. item adv. Pelagian. cap. 2. rurſus Epiſt. 150. quæſt. 3. Syrus quoque interpres in eadem ſententia fuiſſe videtur, dum גמלא redderet. Vox enim illa *rudentem*, quod ſciam, non ſignificat. His adde quòd de animante intellectum ſit hyperbola eminentior: tum etiam quòd Chriſtus in mentem habuiſſe videri poſſit proverbium apud Thalmudiſtas frequentatum, *Non eſt elephas, qui intret per foramen acûs, ſubſtituto cameli* nomine in locum *elephantis*: fortè quòd id genus animantis in Syria vulgò notius eſſet, cùm utrúmque æquè ἀδύνατον ſit, ſive *camelum* legas, ſive *elephantem*. Sic alicubi *oculum* poſuit idem pro *dentibus*, dum Ebræorum parœmiam, *Exime ex dentibus tuis feſtucam. Exime ex oculis tuis trabem.* ita effert Matth. 7. 3 *Hypocrita, ejice priùs ex oculo tuo trabem, & ita demùm cernes ut ejicias ex oculo tui fratris feſtucam.* Hoc poſito quæritur an impoſſibile ſit omninò, ut divites ingrediantur Regnum Dei? Et reſpondeo ex teſtimonio veritatis minimè dubio impoſſibile id eſſe apud homines, non apud Deum. Deo enim nihil impoſſibile. Præterea ut etiam Nicolaus obſervat, *loquitur ibi non de quibusvis divitibus, ſed tantùm de iis, qui confidunt opibus ſuis.* Patet ex Marc. 10. 24. tales autem, niſi ad meliorem mentem redeant, in Dei Regnum ingredi nullo pacto poſſunt. Nam, ut ait ſapiens noſter, *Qui fidit divitiis ſuis, corruet.* Omitto, quòd proverbii uſus eſſe poſſit de re duntaxat perdifficili, nempe ὑπερβολικῶς, *qui tropus*, inquit Auguſtinus, i. *modus locutionis, fit, quando id, quod dicitur longè eſt amplius quàm quod eo dicto ſignificatur.* Hyperbolas enim in divinis literis crebriter obvias eſſe ſciunt omnes, qui haud extrema labris eas deguſtârunt.

X.

Lucernam ſubter modium ponere.

λύχνον ὑπὸ τὸν μόδιον τιθέναι, i. *Lucernam ſub modium ponere.* Dicitur de eo, qui occultat, quæ minimè occultanda ſunt, cujuſmodi eſt virtus. Matth. 5. 15. *Neque accendunt Lucernam, & ponunt eam ſubter modium: ſed in candelabrum, ut ſplendeat omnibus, qui ſunt in domo. Ita ſplendeat lux veſtra coram hominibus, ut videant bona veſtra opera & glorificent Patrem veſtrum, qui eſt in cœlis.* Et verbum Dei. Beda in Comment. Marc. 4. 21. *Qui amore præſentis vitæ, vel carnalis illecebræ, occultat verbum Dei quaſi ſub modio vel lecto lucernam operit.* Et ſcientia rei honeſtæ ac utilis. Nam ſcientia hujuſmodi celanda non eſt, ſed patefacienda, in lucem proferenda, divulgandáque ad communem utilitatem.

Scire tuum nihil eſt, ait ille, *niſi te ſcire hoc ſciat alter.*

Ut enim lucerna ſubter modium poſita, nulli uſui eſt, ita nec ſcientia, quæ ſit abſcondita, uſum ullum habet. Agellius lib. 13 cap. 29. *Propiùs acceſſi, & noſti, inquam; magiſter, verbum illud ſcilicet vetus, Egregiam Muſicam, quaſi abſcondita, eam eſſe nulli rei.*

XI.

Lucernam ſubter lectum ponere.

Eundem ſenſum continet λύχνον ὑπὸ τὴν κλίνην τιθέναι, i. *Lucernam ſubter lectum ponere*: nam ſub lecto nullus eſt uſus Lucernæ. Non enim ibi ſplendere poteſt iis, qui in domo ſunt. Sic inutilis eſt omnis ſapientia, ſi lateat, & occulta ſit. Reperitur Marc. 4. 21. Geminum eſt, λύχνον εἰς κρυπτὸν τιθέναι, i. *lucernam in occulto ponere*, Luc. 11. 33. Contrarium verò λύχνον ἐπὶ τὴν λυχνίαν τιθέναι, i. *lucernam candelabro imponere*: quod reperies in omnibus ex Evangelio locis modò citatis.

XII.

Cæcus cæcum ducit.

Τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖ, *Cæcus cæco præit*, ſive *dux eſt*. Quando indoctus indoctum docet; aut improbus improbo

probo præit exemplo vivendi, vel cùm imprudens imprudenti conſilium dat. Porrò cæcus eſt omnis improbus: nam improbitas nihil aliud eſt quàm cæcitas mentis, ex quo illud, *Via improborum quaſi caligo, neſciunt quò impingant*. Rurſus cæcus eſt imprudens: hoc probandum venit. Ergò Salomo ait, ſapientem oculos geſtare in capite: unde ſequitur, ſtultum hominem non habere oculos in capite, h. e. captum oculis ac planè cæcum eſſe; videlicet propter imprudentiam: Nam oculus Symbolum eſt prudentiæ: itaque idem autor, *Stultus*, inquit, *in tenebris ambulat*. Nam qui luminibus caret, ei vel ipſa lux tenebræ ſunt. *Cæcus* præterea appellatur indoctus & ignorans, quòd primo loco dictum oportuit, quia cæcitas in animo eſt error & ignorantia, principium & radix omnis peccati. Unde ſecundùm Ariſtotelem, *omnis peccans, ignorans*: Quod quomodo intelligendum ſit, dicam alio tempore. Nunc ad proverbium noſtrum, quod haurio ex Luc. 6. 39. ubi παραβολὴ *proverbium* ſignificat, *dicebat eis parabolam. Poteſtne cæcus cæco dux eſſe? nónne ambo in foveam cadent*. Et apud Tertullianum lib. 3. adv. Marcion. c. 7. *Diſcat nunc Hæreticus ex abundanti cum ipſo licebit Judæo, rationem quoque errorum ejus, à quo ducatum mutuatus eſt in hac argumentatione, cæcus à cæco in eandem deductus foveam.*

XIII.

Nemo Propheta acceptus in Patria ſua.

Luc 4. 24. οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, i. *Nemo Propheta acceptus in patria ſua*. Sententia eſt, Nemo honoratur in patria ſua apud conſanguineos & populares ſuos. Quod Matth. 13. 57. lectum, οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ. i. *Non eſt Propheta inhonoratus niſi in patria ſua, & domo ſua*. Similiter Marc. 6. 4. niſi quòd ibi additum, καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι, i. *& inter cognatos*. Cæterùm communiter, non ſemper ita evenit, Tale eſt, *Nuſquam tuta fides*. Ebraicè dices, אין נביא נכבד בארץ מולדתו *Non eſt Propheta honoratus in terra nativitatis ſuæ*. Tertullianus adv. Marcionem lib. 4. cap. 8. *Apud Nazareth quoque nihil novi notatur prædicâſſe, dum aliè, merito unius proverbii, ejectus refertur*. Loquitur de Chriſto, innuens hoc dictum ipſius, quod proverbium eſſe ait, nec quiſquam cum ratione negare poteſt: ἄτιμος, i. *expers honoris*, eodem interprete.

XIV.

Sufficit diei ſua vexatio.

Matth. 6. 34. Ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς, i. *Sufficit dies malitia ſua*: h. e. *afflictio, miſeria, vexatio*. Ebraicè די ליום רעתו, *Satis malorum adfert ipſe dies*. Poſidippus

Ἔργον γε λύπην ἐκφυγεῖν· ἡ δ' ἡμέρα
Ἀεί τι καινὸν εἰς τὸ φροντίζειν φέρει,

i. interprete Henr. Stephano.

Difficile mœrorem effugere · dies enim
Subinde curas procreat nobis novas.

Admonemur hoc proverbio ne ſoliciti ſimus de craſtino, quia quæque dies ſatis habet ærumnarum & vexationis, ut ſtultum ſit rerum futurarum curam præter modum angi, aut torqueri.

XV.

Medice te ipſum cura.

Ἰατρὲ θεράπευσον σεαυτόν, *Medice cura teipſum*. Proverbium propriè in malos medicos, qui in alienis morbis profitentur, ſe tenere medicinæ ſcientiam, ipſi ſe curare non poſſunt. Quod genus eſt illud,

Ἄλλων ἰατρὸς, αὐτὸς ἕλκεσι βρύων

i. Camerario interprete,

Medicus aliorum, ulceribus ipſe qui ſcatet.

Conveniet in eos, qui avari avaros, gloriæ cupidos glorioſi reprehendunt: in concionatorem, qui non vivit ſecundùm ea, quæ docet; in Theologum aut Philoſophum, cujus cum vita pugnet oratio. Eſt autem alienum Viro, quod alteri præceperit id ipſum facere non poſſe. Theologia vita eſt, non ars; ſapientia, non ſcientia. Citatur hoc ſenſu Luc. 4. 23. ubi rurſus παραβολὴ eſt *proverbium*, videlicet משל, quæ vox modò *parabolam* ſignificat, modò *proverbium*. Nunc ergò proverbium intelligemus ſenſu ita exigente. Syriacè אסיא אסא נפשך, *Medice medere tibi ipſi*.

XVI.

Fluctuat quovis vento.

Κλυδωνίζεται παντὶ ἀνέμῳ, i. *Fluctuat omni vento*. Quadrat in hominem inconſtantem ac *nobilem*. Apoſtolus accommodat ad eos, qui nullam habentes certam doctrinam amplectuntur, modò hanc, modò illam. Epheſ. 4. 4. *Ut non ſimus ampliùs pueri, qui fluctuemus, & circumferamur omni vento doctrinæ*. Ductum à mari, quod quolibet vento agitatur & fluctuat. Simile eſt, *Ventilat omni vento*, quod reperies inter adagia Siracidis.

XVII.

Alius qui ſerit, alius qui metit.

אחר חורש ואחר הקציר, i. *alius qui ſeminat, alius qui metit*. Vetus verbum in eos qui alieni laboris fructum colligunt. Græcè effertur in Græcorum adagiis, ἄλλοι μὲν σπείρουσ' ἄλλοι δ' ἀναμήσονται. Eraſmus allegavit etiam citra metaphoram. ἄλλοι κάμον, ἄλλοι ὤναντο, i. *alii laborârunt, alii fructum perceperunt*. Cui cognatum, *Metis quod non ſeminâſti*. Joan. 4. 37. ἐν τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ἀληθινὸς. ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων, i. *in hoc dictum illud verum eſt Alius eſt ſator, & alius meſſor*. Hujus loci eſt, quod Job. 31. 8. אזרעה ואחר יאכל, i. *Quod ſeminavero, alius comedet*.

XVIII.

Omni habenti dabitur.

Matth. 25. 29. Luc. 19. 16. παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται

δο-

δοθήσεται καὶ περισσευθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ, i. *Omni habenti dabitur, & abundabit: ab eo vero qui non habet, etiam quod habet auferetur.* Hoc quaſi proverbio docemur, ſpiritualia dona largitate augeri, eadémque parſimoniâ minui. Sic Marc. 4. 25. & Luc. 8. 18. ὃς ἂν ἔχῃ δοθήσεται αὐτῷ, &c. i. *Qui habet, huic dabitur*: ac ſi diceret, Qui dona, quæ habet liberaliter cum aliis communicat, huic divina benignitas ampliora inſuper dono impartiet: qui verò non habet, h. e. qui donis, quæ habet non utitur ad utilitatem Eccleſiæ, aut qui ea, quæ habet, ita parcè communicat, ut videatur non habere, ab eo quicquid habet auferetur. Hoc ſenſu Salomo dixit, *Anima benedictionis pingueſcet*, &c. *Qui irrigat, ipſe quoque irrigabitur.* Sed Matth. 13. 12. *Qui habet, ei dabitur*: vult dicere, Qui fidei donum habet, huic cætera quoque dabuntur; at qui fidei donum non habet, ab eo reliqua omnia, quæ habet, adimentur.

XIX.

Bonos mores colloquia corrumpunt mala.

Φθείρουσιν ἤθη χρησθ' ὁμιλίαι κακαί. Menandri Senarius Proverbialis, laudatus Apoſtolo 1. Cor. 15. 33. quem Hieron. epiſtol. ad Magnum Oratorem Romanum, ita in Latinum convertit, *Corrumpunt mores bonos colloquia mala.* Vivendum cum iis, quibus non ſolùm vita caſta, ſed etiam ſermo caſtus eſt. Nam pravis confabulationibus animi mores facillimè corrumpuntur, inficiuntur. Ideò mihi videtur divinus Plato nutricibus prudenter admodùm præcepiſſe, ut delectum haberent in fabulis quas pueris recitarent, ne horum animi ab initio ſtoliditate ac ſcurrilitate occuparentur, cujus rei autor eſt Plutarchus. Alia interpretatio, *Corrumpunt bonos mores conversationes malæ*, vel, *commercia prava.* Vitandi mali, quòd eorum conſortio & conſuetudine boni mores depraventur. ὁμιλία, *converſatio*, & ὁμιλεῖν, *converſari*, ut in illo Theognidis,

κακοῖς ὁμιλῶν, καὐτὸς ἐκβήσῃ κακός,

i. *Si cum malis converſeris, & ipſe fies malus.*

XX.

Alea hominum.

Ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, i. *in alea hominum*, cùm ait Apoſtolus Eph. 4. 14. ſignificat ancipites caſus, quibus hominum vita jactatur. Genus loquendi quale eſt apud Varronem de re ruſtica lib. 1. cap. 4. *Ubi ſalubritas non eſt, cultura non aliud eſt atque alea domini vitæ, ac rei familiaris.* Quod proverbio dici declarat Ambroſius epiſt. 24. hoc modo ſcribens. *Ergo ſancta germana tua non jus, ſed ſolicitudo deceſſit, non fructus, ſed culturæ labor; non reditus, ſed incerti eventus quædam, ut vulgò dicitur, alea.* In Thalmud alea vocatur קוביא. Ergo *in alea hominum*, i. בקוביא של בני אדם

XXI.

Sufficiat ſervo ut ſit par hero ſuo.

די לעבד להיות כרבו, i. Ἀρκετὸν τῷ δούλῳ ἵνα γένηται ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ. Latinè *Sufficiat ſervo ut ſit ſicut Dominus ſuus.* Monet ſuos hoc Proverbio Chriſtus, ut tolerent injurias & contumelias, quas ipſe toleravit: q. d. Si ego Dominus ac præceptor veſter contumelias aliorum tuli, multò magis vos, qui ſervi ac diſcipuli mei eſtis, eas ferre debetis. Nam ſervus, quamdiu ſervus eſt, non debet meliora ſibi promittere quàm Dominus ſuus. Sufficiat ei, ſi ſit pari cum eo conditione: imò gaudeat, ſi non fuerit ſorte ipſius deterior. Effertur & hoc modo, Ἀρκετὸν ἵνα γένηται ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ, Matth. 10. 24. *Sufficiat ut ſervus ſit ſicut Dominus ſuus. Si ipſum Patremfamilias Beelzebub vocârunt, quantò magis domeſticos ejus?* Mentio hujus & inter Thalmudica.

XXII.

Sufficiat diſcipulo ut ſit ſicut Præceptor ſuus.

Eundem ſenſum habet, Ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, i. *Sufficiat diſcipulo ut ſit ſicut doctor ſuus.* Cæterùm Ebraicè legitur apud Gerardum Veliyckum, in appendice libri quem inſcripſit *Itinera deſerti*, דיו לתלמיד שיהיה כרבו Syriacè autem exſtat apud Interpret. Syrum, ספק לה לת למידא דנהוא מרה i. *Sufficiat diſcipulo, ut ſit ſicut magiſter ſuus.* Diſcipulus, donec diſcipulus eſt, debet eſſe contentus, ſi exæquet doctrinam magiſtri ſui, aut ſi eâdem cum illo conditione, h. e. ſi non duriùs tractetur. Huc refer ex eodem loco, οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, i. *Non eſt diſcipulus ſupra magiſtrum.* Quod etiam invenitur Luc. 6. 40. Huic ſimile.

XXIII.

Non eſt ſervus ſupra Dominum.

Οὐκ ἔστι δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον, i. *Non eſt ſervus ſupra dominum*: h. e. potior, aut *ſuperior domino ſuo*, ut Joh. 13. 16. οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, i. *Servus non eſt major domino ſuo. Itaque ſi ego lavi pedes veſtros dominus, & magiſter, vos quoque debetis alii aliorum pedes lavare*; & 15. 2. *Mementote ſermonis quem ego dixi vobis, Non eſt ſervus major domino ſuo, ſi me perſequuti ſunt, & vos perſequentur: ſi ſermonem meum ſervaverunt, & veſtrum ſervabunt*: אין עבד על רבו Ejuſdem generis eſt, οὐκ ἔστιν ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν, i. *Non eſt legatus major eo, qui ipſum miſit.*

XXIV.

Paries dealbatus.

Τοῖχος κεκονιαμένος, i. *Paries dealbatus.* Reperitur Act. 23. 3. Admonent dici de foris apparente ſpecie, & intus recondita futilitate. Nam qui habitu aut vultu præ ſe fert probitatem, cujus planè ſit expers, ſimilis eſt parietibus, qui extrinſecùs opere tectorio exornati intus lapidum ſordibus cæmentorúmque pleni ſunt. Poteſt etiam uſurpari de externa ſpecie felicitatis. Seneca in libro de Divina providentia; *Iſti quos pro felicibus aſpexiſtis, ſi non quà currunt, ſed quà la-*

cent videris, miſeri ſunt, ſordidi, turpes, ad ſimilitudinem parietum ſuorum extrinſecùs culti: Non eſt iſta ſolida ac ſincera felicitas: cruſta eſt, & quidem tenuis. Itaque dum illis licet ſtare, & ad arbitrium ſuum oſtendi, nitent & imponunt. Cùm aliquid inciderit quod diſturbet ac detegat, tunc apparet quantum alta ac vera felicitatis alienat ſplendor abſconderit.

XXV.

Sepulcra dealbata.

Ad eundem ſenſum accipio quod Servator noſter extulit de Phariſæis hypocritis, eos vocans τάφοις κεκονιαμένοις, *ſepulcra dealbata*, ſeu *incruſtata*: eò quòd, ut ipſemet teſtatur, foris quidem hominibus juſti viderentur, ſed intus eſſent ſimulationis & iniquitatis pleni. Verùm ſubjiciam ipſiuſmet verba, prout habentur Matth. 23. 27. *Vah vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam ſimiles eſtis ſepulcris dealbatis, quæ extra quidem apparent pulcra, intus vero plena ſunt oſſibus mortuorum, omnique immunditia: Ita & vos extra quidem apparetis hominibus juſti, intus autem pleni eſtis hypocriſi & iniquitate.* Syrus habet קברא מכלשא, i. *Sepulcra incruſtata, illita vel albario.* Etenim albarium כלשא dicitur, voce, quantum arbitror, à Latinis mutuatâ, propterea quòd è pura fiat calce. Huc alludens Chryſoſtomus, ſcribens in Pſal. 50. Hom. 1. *Ubi ſunt,* inquit, *qui ſemetipſos adornant extrinſecùs, & depingunt: noli pulcritudinem corporis, honeſtatem mentis requiro. Quid enim eſt pulcra mulier? ſepulcrum dealbatum, niſi fuerit ſobria, caſta, pudica.*

XXVI.

Alpha, & Omega.

Id eſt, principium ac finis. Meminit Eraſmus in Adagio *Prore & puppis.* Apocal. 1. 8. ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, i. *Ego ſum* A & Ω, *principium & finis.* Sic Apoc. 21. 6. quæ eadem verba repetuntur 22. 13. additis duobus vocabulis ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, i. e. *Primus & ultimus.* Pro eo eſt Jeſ. 48. 12. אני ראשון אף אני אחרון i. *ego primus, etiam ego poſtremus*: ac ſi diceret, ego omni principio antiquior ſum, & omni fine poſterior. Nam ante me nihil fuit, & ut omnia intereant, ſuperſtes illis omnibus maneo. Idem de Chriſto ſtatuendum. Ambroſius Hexaem. lib. 1. cap. 3. *Chriſtus verè & ſecundùm Divinitatem eſt initium omnium, quia nemo ante ipſum: & finis, quia nemo ultra ipſum.* Rurſus Jeſ. 41. 4. *Ego Jehovah primus, & cum poſtremis ego ſum.* Obiter noto, *Cum poſtremis*, i. poſtremus, ſive, ut vet. edit. habet, *noviſſimus. Alpha & Omega* quidem uſitantur pro eo quod Latini dicunt, *Prora & puppis*: ſed an rectè, viderint. Adagii origo ex Alphabeto Græco, in quo Ω literarum poſtrema eſt, ut A. prima: unde *Alpha penulatorum*, i. primus, ſive princeps.

XXVII.

Metis ubi non ſemináſti.

Matth. 25. 24. θερίζων ὅπου οὐκ ἔσπειρας, i. *Metis ubi non ſeviſti.* Hoc eſt, fructum colligis, ubi non laboraſti; aut compendium facis, ubi non impendiſti. Pro quo Luc. 19. 21. habetur, θερίζεις ὃ οὐκ ἔσπειρας. i. *Metis quod non ſemináſti.* Quadrat in hominem imprimis avarum & rapacem, duriúmve ac rigidum alieni exactorem. Hujus figuræ eſt quod vulgò fertur, *Alienam metit meſſem*, ſeu *in alienam meſſem falcem mittit*, de eo, qui ſibi vendicat fructum alieni laboris.

XXVIII.

Tollis quod non poſuiſti.

Superiori germanum, Αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας, i. *Tollis quod non depoſuiſti.* Dictum eſt ſervi illius, qui datam à domino minam in ſudario repoſuerat, humique defoderat. Cui Dominus ita reſpondet, Luc. 19. 22. *Serve nequam, ex tuo ipſius ore te damnabo: ſciebas quòd ego homo auſterus ſim, tollens quod non poſui, & metens quod non ſeminavi; cur igitur non dediſti pecuniam meam ad menſam, & eam veniens cum fœnore exegiſſem?* In Matthæo eſt, ᾔδεις ὅτι συνάγω ὅθεν οὐ διεσκόρπισα, i. *ſciebas me inde colligere ubi non diſperſi.* Sumptum videtur à fœneratoribus, qui ex pecunia fœnori data, quam *ſortem* vocant, aliam pecuniam quam non depoſuerunt, neque impenderunt, colligunt. Huc refer, quod apud Platonem, *Quæ non poſuiſti, ne tollas.* Reperies in Hecato lib. 6.

XXIX.

Malos malè perdet.

Matth. 21. 41. κακοὺς κακῶς ἀπολέσει, i. *Malos malè perdet.* Proverbium eſt indicans quo ſint exitu digni mali. Ita dico, indicat improbos dignos exitio convenienteipſorum improbitati ac ſceleribus. Mentio hujus in hiſtoria Buchanani lib. 12. *Cæteri cùm in jus ducerentur, exortus eſt, cum clamore totius exercitus, tumultus, omnibus vociferantibus, malos malè perdendos.*

XXX.

Tibiâ cecinimus vobis, nec ſaltáſtis.

Matth. 11. 17. Luc. 7. 32. ηὐλήσαμεν ὑμῖν καὶ οὐκ ὠρχήσασθε, ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε. *Tibiâ cecinimus vobis, & non ſaltáſtis; Lamentati ſumus vobis, & non planxiſtis.* Accuſatur proverbio perverſitas ſeculi, quòd neque duris neque mollibus moveretur. Vel erat vulgaris cantilena à pueris cani ſolita in eos, qui neque rebus lætis ad lætitiam, neque triſtibus ad triſtitiam commoverentur. Chriſtus ibi ſpecialiter accommodat ad Judæos, qui propoſiti ſui adeò tenaces erant, ut neque lenitate Meſſiæ ad meliorem mentem, neque auſteritate Johannis ad emendationem vitæ revocari potuerint. *Venit,* inquit, *Johannes, qui neque comedit, neque bibit, & eum dixerunt dæmonium habere. Venit filius hominis, qui & comedit & bibit, & eum dixerunt hominem edacem, vini potorem, publicanorum & peccatorum amicum.* Polydorus Virgilius ſcribit *proverbium eſſe in homines inhumanos, qui neque gaudere cum gaudentibus, neque plorare cum plorantibus poſſunt.*

XXXI.

XXXI.

Excolatis culicem, & camelum deglutitis.

Matth. 23. 24. ὁδηγοὶ τυφλοὶ οἱ διϋλίζοντες τὸν κώνωπα, τὸν δὲ κάμηλον καταπίνοντες, i. *Duces cæci, qui culicem percolatis, camelum verò deglutitis.* Proverbium eſt à Servatore noſtro jactatum in Scribas ac Phariſæos hypocritas, qui minima quæque obſervabant, omiſſis quæ ſunt in Lege maxima, ſcilicet judicio, miſericordiâ, pietate. Metaphora deſumpta à liquidis, quæ colo purgantur, ſecretis ſordibus à puriore liquore. Sciitè torquebitur in Phariſæos noſtri temporis, qui ceremoniarum curioſi pietatis officia ſecurè negligunt. Hier. Matth. 7. ad locum, *Quid autem vides feſtucam in oculo fratris tui. De his loquitur*, inquit, *qui cùm ipſi mortali crimine teneantur obnoxii, minora peccata fratribus non concedunt: culicem liquantes, & camelum glutientes.*

XXXII.

Ejice ex oculo tuo trabem.

In eoſdem jactabatur, *Hypocrita, ejice priùs ex oculo tuo trabem, & ita demùm cernes, ut ejicias ex oculo fratris tui feſtucam.* Nam hypocritæ in alienis vitiis oculatiſſimi ſunt, in ſuis planè cæcutiunt. Utitur Chriſtus, Matth. 7. 3. Licebit ita efferre, βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς, *Feſtucam cernis in oculo tui fratris, at trabem in oculo tuo non animadvertis.* Quale eſt illud Senecæ, *Papulas alienas obſervatis, obſiti plurimis ulceribus.* Tertullianus Apolog. adver. Gentes, *ſed ſtipulam quis in alieno oculo faciliùs perſpiciat, quàm in ſuo trabem.* Hîc κάρφος redditur *ſtipula.* Dicimus etiam, *per trabem oculi ſui feſtucam in oculo alterius perſpicere.* Cæterùm Ebraicè exſtat in Gemara, שול קורה מבין עיניך, i. *Tolle trabem ex oculo tuo.* Adi ad proverbia Thalmudica, quæ reperies in Claſſ. 3. lib. 3. In Libro Muſar (liber eſt ejus nominis, præcepta de moribus continens, quem in Bibliotheca ſua habet eruditiſſimus vir mihíque olim, cùm in Anglia eſſem, conjunctiſſimus, Thomas Bodlæus, quem honoris & amoris cauſâ nomino) R. Tarphon, qui neſcio an ſit Tryphon Judæus, ait, שול קיסם מבין שניך שול קורה מבין עיניך *Tolle trabem ex oculis tuis.* Eſt autem קיסם *fruſtum aſſeris*, vel *trabis*, παρὰ קסם, quod linguâ Iſmaeliticâ ſignificat חתר vel גזר ait R. Nathan is, qui vocum Thalmudicarum ſenſa collegit.

XXXIII.

Nemo poteſt duobus ſimul dominis inſervire.

Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν, *Nemo poteſt duobus dominis ſervire.* Debet intelligi de iis, qui inter ſe diſſentiunt: nam ſi conſentiant, facilè eſt non ſolùm duobus, ſed etiam pluribus inſervire. Plures enim conſentientes inſtar unius ſunt. Refertur Matth. 6. 24. Porrò hanc eſſe mentem adagii, patet ex eo quod ſequitur,

XXXIV.

Non poteſtis Deo ſervire & Mammonæ.

Οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ Μαμμωνᾷ, *Non poteſtis Deo ſervire & Mammonæ*; h. e. avaritiæ, q. d. Non poteſtis pietati & quæſtui ſimul operam dare. Cui conſentaneum dictum Cratetis Philoſophi, qui rationem ſciſcitanti cur aurum abjeciſſet, reſpondiſſe fertur, *Neminem poſſe & opibus & virtuti ſimul indulgere.* De Mammona voce Syriaca, *divitias* vel *lucrum* ſignificante, vide quæ ſcripſimus ad voces N. T. cap. 14.

XXXV.

Non dignus qui illi ſolvat corrigiam ſolearum.

Proverbium eſt, quale apud Autores profanos, *Non dignus, qui illi matulam porrigat.* Cæterùm non uno modo effertur, Matth. 3. 11. οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα αὐτοῦ βαστάσαι. *Non ſum dignus qui ſoleas, vel calceos ipſius portem.* Marc. 1. 7. οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ, id eſt, *Non ſum dignus ut ſolvam corrigiam ſolearum ipſius.* Verba ſunt Johannis Baptiſtæ, quibus ſignificat ſe Chriſto dignitate multis partibus inferiorem eſſe, q. d. Ne quidem dignus ſum, qui hoc miniſterii ei exhibeam, quod exhiberi ſolet ab infimis ſervulis. Alibi eſt, neſcio quo in loco, οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν αὐτοῦ λῦσαι, *Non ſum dignus, qui ſoleas pedum ipſius ſolvam.* Ortum ex conſuetudine veterum Judæorum, qui calceos vel ſoleas vinciebant corrigiâ; quam incurvatus ſolebat ſervorum aliquis, cùm calceos exuere vellent. Valet ergò ut ſi dicas, *Non ſum dignus, qui ei calceos exuam.*

XXXVI.

Quâ menſurâ menſi fueritis, remetientur vobis.

Matth. 7. 2. Luc. 6. 38. Marc. 4. 24. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν *Quâ menſurâ metimini, remetientur vobis*: ſub. *homines.* Vult dicere. Quod feceritis aliis, viciſſim facient vobis. Putum putum proverbium, quod reperies & inter Thalmudica. Nam in Thalmud tractatu de Sanhedrin, במדה שאדם מודד בה מודדים לו eâ menſurâ, quâ homo metitur, contrà metientur ei. Dicunt etiam מדה כנגד מדה *menſura pro menſura*, ſive *par pari*; de quo in proverbiis Rabbinicis. Tale eſt in mimis Publii, *Ab alio exſpectes alteri quod feceris.*

XXXVII.

Idem poculum bibere.

Eſt eandem ſortem ſubire. Sæpius in malam partem ſumitur, ut Matth. 20. 22. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν; *poteſtis bibere poculum quod ego bibiturus ſum?* Sic Marc. 10. 38. *poteſtis bibere poculum quod ego bibo?* h. e. eadem pati, quæ ego patior? eaſdem vexationes & incommoda ſuſtinere?

XXXVIII.

Eodem tingi baptiſmate.

Diverſis verbis eandem rem declarat Chriſtus cùm ibidem ait, δύνασθε τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; i. poteſtis baptiſmate, quo ego baptizor, baptizari? Baptizamur aquâ? Aqua autem in divinis literis res adverſas denotat. Similiter baptiſma, ut Luc. 12. 50. *Baptiſmate baptizandus ſum, & quomodo angor dum finiatur?* Verba ſunt Chriſti de paſſione ſua.

XXXIX.

Arundo vento agitata.

Κάλαμος ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενος, *Calamus vento agitatus.* Quadrat vel in rem vilem & paſſim obviam: vel in hominem levis ingenii, qui modò hoc, modò illud ſequitur, atq; ut ait Apoſtolus, quovis doctrinæ vento fluctuat. Matth. 11. 7. Luc. 7. 24. *Eis autem abeuntibus, cœpit Jeſus dicere de Johanne, Quid ſpectatum egreſſi eſtis in deſertum? Arundinem vento agitatam?* vel *quæ agitetur à vento.* Theodorus in poſtrema edit. *Declarat, inquit, rem ludicram & vilem, cujus ſpectandæ cauſâ nullus pedem moveat potiùs quàm inconſtantis ac levis ingenii hominem: id quod declarat antitheſis hominis opulenti, & cujus luxum ac magnificentiam ſpectare omnes geſtiant.* A calamo qui à vento agitetur ſimilitudo eſt in tertio Machabæorum, qui Latinè non exſtat; ἐμάστιζεν αὐτὸν, ἔνθεν καὶ ἔνθεν κραδάνας αὐτὸν ὡς κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου, i. *Flagellavit eum hinc inde agitatum ſicut arundo agitatur à vento.*

XL.

Dignus operarius mercede.

Ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ, *Dignus eſt operarius mercede ſua.* Adagium hoc apertiùs eſt quàm ut explicari debeat. Hoc unum te moneo, ne illud tantùm exiſtimes de mercenariis dictum. Ad eos præcipuè pertinet, qui in Verbo laborant. Sic utitur Apoſtolus 1. Tim. 5. 18. Poteſt etiam referri ad eos, qui in otio degunt literario. Digni enim certè ſunt præmio, qui alios docent, qui libros ſcribunt ad communem utilitatem. Quòd ſi ſordidis artificibus merces perſolvitur, quantò magis iis, qui artes honeſtas ac nobiles tractant? Qui libros utiles ſcribunt, iis eò major gratia debetur, quò ſunt rariores hodie, qui hoc faciunt. Nam etſi multi multa cudant & chartia illinant, non omnium tamen opera æquè utilis eſt; ac ſunt quos præſtaret nihil omnino ſcribere: inter quos me quoque numerari volo, quem manus irrequieta non ſinit unquam quieſcere. Non omnes qui lauream geſtant, Poëtæ ſunt. *Multi quidem Thyrſigeri, at pauci Bacchi.* Uſus eſt hoc proverbio & Chriſtus, cùm mitteret diſcipulos ſuos ad prædicandum Evangelium, Matth. 10. 10. *Dignus eſt operarius alimento ſuo,* τῆς τροφῆς αὐτοῦ, ac ſi diceret, Ne eſtote ſoliciti, Deus vobis de alimento providebit.

XLI.

Neque frigidus, neque calidus.

Scribit Franciſcus Valleſius, de ſacra Philoſophia, ſive de iis, quæ ſcripta ſunt Phyſicè in ſacris literis, c. 90. quod etiam experimento Medicis notiſſimum eſt, tepida omnia ſtomachum laxare atque ſubvertere: calida verò aut frigida eundem conſtringere, ac proinde retinueri in eo multò meliùs. Uſque adeò ut ipſa aqua, quæ alioqui per ſe vim nullam vomitoriam habet, ſi tepida bibatur, vomitum eo ſolo nomine moveat. Ex hac natura harum qualitatum dictum eſt Apoc. 3. 16. *Utinam aut frigidus aut fervidus eſſes, nunc quia tepidus es, neque frigidus, neque fervidus, futurum eſt, ut te evomam ex ore meo.* De hoc dicto variæ ſunt hominum eruditorum ſententiæ. Quidam exponunt, *neque frigidus,* in malo, *neque fervidus,* in bono, ſed *tepidus,* h. e. medio quodam modo affectus. Iidem per *frigidum* in malo, intelligunt eum, qui metu numinis à peccando abſtineat: meo judicio, nimis frigidè. Alii *frigidorum & calidorum* nomine ſignificari putant peſſimos & optimos: *tepidos* autem vocari homines remiſſæ cujuſdam & imperfectæ virtutis, hóſque vituperari plus aliis, non quòd ſint deteriores, ſed quòd ſuâ mediocritate decepti minùs ſoleant ad perfectam virtutem adſpirare. Placet hoc pleriſque: Valleſio non ſatis. *Petitùs,* inquit, *Tepiditatis nomine ſignificat diſpoſitionem quampiam animæ, quæ mediocritatis cujuſdam ſpeciem præ ſe ferat, revera autem ſit vitioſiſſima, dicatúrque tepiditas, ob apparentem pacem, vituperetur autem omnium maximè ob veriſſima & maximè latentia vitia. Ergò inquit;* Utinam calidus aut frigidus eſſes; *h. e. bonus aut apertè malus, & perturbationibus plenus, ut iis ſedatis ageres pœnitentiam ac reſipiſceres: Sed* quia tepidus es, *h. e. ſub ſpecie boni iniquus & impœnitens, & legis contemptor,* evomam te, *velut qui tepida deglutierunt juſcula.* Hæc Valleſius. Quæ malui te ipſius quàm meis verbis cognoſcere. Vulgò, *Nec calidus nec frigidus* dicitur, qui nec pietati admodum addictus, nec prorſus ἄθεος eſt: ſed inter virtutes, ut cum Hieronymo loquar, media fluctuat.

XLII.

Vivens mortua.

Ζῶσα τέθνηκε, i. *Vivens mortua eſt,* 1. Tim. 5. 6. ἡ δὲ σπαταλῶσα ζῶσα τέθνηκε i. *at quæ in luxu vivit, ea vivens mortua eſt*; de vidua luxui dedita. Proverbium ex contrariis. Hieronymus ad Euſtachium, *ſi hoc ſuſtinent illi, qui exeſo corpore ſolis cogitationibus oppugnantur, quid patitur puella, quæ deliciis fruitur? nempe illud Apoſtoli, Vivens mortua eſt.* Ex hoc loco *Vivens mortuus* appellari poterit, qui in peccatis vivit: nam talis mortuus eſt Deo, licèt vivat mundo, *Non eſt planè dicenda mors,* ait Ambroſius ſerm. 67. *quæ Chriſto mortuum ſocians lucrum efficit morientis, ſicut ait beatus Apoſtolus, Mihi enim vivere Chriſtus eſt, & mori lucrum*

rum. Illa autem vera mors, quæ etiam viventem hominem peccatorum morte conſtringit, qui quamvis vivere videatur, ſceleribus tamen ſuis mortui jam videtur addictus, ſicut ait Apoſtolus de illa delicioſa vidua, Hac autem vivens mortua eſt. Idem Epiſt. 7. *Nihil proſunt delicia ſtulto. Et quicunque à pueritia dedotis ſe deliciis, manebit in ſervitute, ut vivens mortuus ſit.* Item de Cain & Abel, lib. 2. cap. 9. *Impii etiamſi videantur vivere, miſeriores tamen ſunt omnibus mortuis, carnem ſuam ſicut tumulum circumferentes, cui infelicem infoderunt animam ſuam. Quid enim aliud eſt quàm ſepulta, quæ intra humum volvitur, & terrenæ avaritiæ cupiditatibus cæteriſque vitiis includitur, ut gratiæ cœleſtis auram ſpirare non poſſit? Vivere mortui* dicuntur etiam qui miſerè vivunt; ut cæci, de quibus Manilius; *ſe quiſque & vivit & effert.* Vult dicere, Cæci & vivunt & efferunt ſe funus quotidie. Item ſenes quidam. In conſolatione Ciceroni falſò adſcripta, *Quid enim eſt aliud ſinem videre trementem, incurvum, canum, imbecillum, infirmum, quàm cernere morientem vivum, aut viventem mortuum? Et qui malam uxorem habens?* Cæcilius, *Dum ejus mortem inhio, egomet vivo mortuus.* Verba ſunt mariti cujuſdam conquerentis de uxore ſua. Dico qui miſerè vivunt. Nam vita miſera mors eſt, non vita. *Vivere* enim dicuntur, qui jucundè vivunt.

XLIII.

Ex fructu arbor cognoſcitur.

Ex τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται. *E fructu arbor dignoſcitur.* E moribus homo cognoſcitur qualis ſit, bonus videlicet, an malus. Nam ſi boni mores ſunt, bonus eſt; ſi mali, malus. Non poteſt mala arbor edere fructus bonos, nec bona malos. Exſtat in Evangelio Matth. 12. 33. *Aut facite arborem bonam, & fructum ejus bonum; aut facite arborem malam, & fructum ejus malum: nam è fructu arbor cognoſcitur.* Admonet ergò hoc proverbium, ſicut è fœtu arborem, ita hominem è factis æſtimandum eſſe. Quocirca cùm neque in Chriſti doctrina, neque in ejus moribus quicquam eſſet culpandum, immeritò ejus facta carpebant Judæi tanquam Diabolica eſſent, cùm à Diabolo nihil boni proficiſci poſſit. Meminit hujus & Eraſmus; quem vide, ſi vacat.

XLIV.

Qualis fructus, talis arbor.

Ex fructu judicium faciendum de arbore, ex moribus de homine. Nam arbor bona, quæ fert fructum bonum: & contrà mala, quæ malum, ſic homo probus, qui probè ac ſapienter vitam inſtituit. Qui ſecùs facit, improbus eſt. Nam prout eſt vita, ita quiſque apud Deum bonus vel malus. Cæterùm converti hæc poſſunt, ut dicatur, *Qualis arbor, talis fructus.* Nam ut ait Aſſertor noſter Matth. 7. *Omnis arbor bona edit fructus bonos; mala verò edit fructus malos. Non poteſt arbor bona fructus malos edere, neque arbor mala fructus bonos.* Pulchrè ad h. l. Hieron. *Tamdiu,* inquit, *bona arbor fructus non facit malos, quamdiu in bonitatis ſtudio perſeverat. & mala arbor tamdiu manet in fructibus peccatorum, quamdiu ad pœnitentiam non convertitur. Nemo enim permanens in eo quod fuit, incipit id eſſe quod nondum cœperit.* Hæc ille, ſed vide locos, quæ præcedunt. Ebraicè כל אילן טוב נושא פרי טוב *Omnis arbor bona fert fructum bonum.* כל אילן רע נושא פרי רע *Omnis arbor mala fert fructum malum.*

XLV.

Qui ſtat, videat ne cadat.

Apoſtolus extulit, *Qui videtur ſtare.* Multi enim opinione ſuâ tantùm ſtant, quæ opinio ipſis pernicioſa eſt, verba Græca ſunt. 1. Cor. 10. 12. ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ. *Qui putat ſe ſtare, videat ne cadat.* Porrò *cadere* dicitur, qui fide excidit, ſicut legimus 2. Cor. 1. 24 *Nam fide ſtatis:* item qui peccat, aut in calamitates incidit, ut in illo, *Septies cadit juſtus & ſurgit:* & qui ex alio gradu dignitatis corruit, Eſth. 6. 13. *ante quem cadere cœpiſti,* i. minui. Sic *cadendo cades coram illo.* Bernardus, *Iacere in animo propria deputatur culpæ. Voluntati namque ſuæ cadit, qui cadit, & voluntate Dei ſtat, qui ſtat.*

XLVI.

Si Deus pro nobis, quis contra nos?

Ab aliis inter proverbia relatum, quod habetur Rom. 8. 31. εἰ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν; *Si Deus pro nobis, quis contra nos?* Hoc ſignificat. Cùm Deus ſit pro nobis, non eſt quòd metuamus quenquam: nemo enim eſt, ne Satan quidem, qui plus facere poſſit, quàm Deus ei permiſerit. Videtur ſumptum ex illo Davidis Pſal. 118. 6. *Dominus pro me, non timebo quid mihi faciat homo.* Hic obiter notabis *ſi* poſitum pro *cùm* vel *poſtquàm,* ut Num. 34. *Si oris Jubilans;* & in illo Plauti Captivis,

Jam ego revertar intrò, ſi ex his, quæ volo exquiſivero.

XLVII.

Ex redundantia cordis os loquitur.

Ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ. *Ex redundantia cordis os loquitur.* Quadrat cum illo, ποῖος ὁ τρόπος, τοιοῦτος καὶ ὁ λόγος, *Qualis vita, talis oratio.* Dicunt etiam Græci.

Ἀνδρὸς χαρακτὴρ ἐκ λόγου γνωρίζεται,

i. interprete Stephano,

Cujus nota ſit aliquis, ex verbis patet.

Et eſt Belgarum adagium huic ſimile, quod à vaſis deſumptum, yet vat gheeſt unt ſulck/ alſ inheelt. Hoc tamen fallit in quibuſdam. Nam qui corde & corde, ut ajunt, loquuntur, ægre ex ſermone dignoſci poſſunt. Matth. 12. 34. *Progenies viperarum, quomodo poſſetis bona loqui, cùm ſitis mali? nam ex redundantia cordis os loquitur. Bonus homo è bono theſauro cordis profert bona, & malus homo ex malo theſauro profert mala.* Hier. lib. 3. ſuper Ezechielem ſcribens; cap. 9. *Ex fructibus arbor cognoſcitur, & ex abundantia cordis os loquitur.*

gnitur. Pro ſigno ſunt interioris hominis verba ernmpentia. Quomodo libidinoſum, qui ſua callidè celat vitia, interdum turpis ſermo demonſtrat, & avaritiam latentem intrinſecus parvula rei cupide ſignificat. Minoribus enim majora monſtrantur, vultúque & oculis diſſimulari non poteſt conſcientia, dum luxurioſa & laſciva mens lucet in facie, & ſecreta cordis nutu corporis ac geſtibus indicantur.

XLVIII.

Mortui ſepeliant mortuos ſuos.

Matth. 8. 22. ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς, *ſine ut mortui ſepeliant mortuos ſuos.* Explicant, ſine homines mundo vivos, ſed revera mortuos, quia Deo mortui, ſepelire eos quos ipſi mortuos arbitrantur. Ego ſic explicarem *ſine mortuos*, h. e. eos qui Deo mortui ſunt, tamen etſi mundo vivant, *ſepelire mortuos ſuos* quos ipſi mortuos arbitrantur & revera mortui ſunt. Utemur appoſitè, ut ſignificemus omnia poſtponenda rebus divinis; aut quando indicare voluerimus Deo vocanti parendum eſſe ſine mora, nec ullum officium, quantumvis pium ac neceſſarium, quale eſt mortuos ſepelire, & rei anteferendum. Ad hæc demonſtrabimus hâc ſententiâ, eos pro mortuis habendos eſſe, qui circa mortuorum curam fruſtrà ac inutiliter occupantur.

XLIX.

Multi primi erunt ultimi, & ultimi primi.

πολλοὶ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι. καὶ ἔσχατοι πρῶτοι, *Multi primi erunt ultimi, & ultimi primi.* Dictum Chriſti proverbiale ex contrariis. Quale eſt, *Vivens mortua.* Significat autem eos, qui primi veniunt ad regnum Dei, niſi perſeveraverint, ultimos fore: & contrà, ultimos in eodem regno, ſi perſeveraverint, primos fore. Nam nihil prodeſt bene cœpiſſe, niſi quis ad metam uſque, ſive ad extremum inoffenſo curſu perſeveret. Repetitur Matth. 19. 30. & 20. 16.

L.

Nihil opertum quod non retegetur.

οὐδὲν ἐστι κεκαλυμμένον ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται. *Nihil eſt opertum quod non ſit retegendum*, ſive mavis, *quod non futurum ſit ut retegatur.* Convenit cum illo Horatii,

Quicquid ſub terra eſt in apricum proferet ætas.

Cæterùm in Evangelio uſurpatur ſpecialiter de doctrina ſalutis, ut Matth. 10. 26. Marc. 4. 22. Luc. 8. 17. rurſus Luc. 12. 2.

LI.

Nihil occultum quod non ſit cognoſcendum.

Idem valet οὐδὲν κρυπτὸν ὃ οὐ γνωσθήσεται, *Nihil occultum, quod non futurum ſit ut cognoſcatur.* Tempus enim omnia revelat, juxta Græcorum illud,

Ἄγει δὲ πρὸς φῶς τὴν ἀλήθειαν χρόνος.

Quod Seneca dixit, *Veritatem dies aperit.* Hinc *temporis filia* vocatur, quòd temporis progreſſu, cùm aliquandiu delituerit, in lucem emergat.

LII.

Currit incertò.

τρέχει ἀδήλως, *Currit incertum*, vel *incertò.* De eo dicitur, qui non tenet certum vivendi genus, ſed, ut ait Poëta,

paſſim corvos ſequitur, teſtâque lutóque
Securus quo pes ferat, atque ex tempore vivit.

Contrà, qui propoſitam ſibi habet aliquam metam, in quam vitæ curſum dirigat, is dicitur τρέχειν οὐκ ἀδήλως, *currere non incertò*, ſumptâ ſimilitudine ab iis, qui in ſtadio aut curriculo currunt ad obtinendum certaminis præmium. 1. Cor. 9. 16. *Quiſquis certat, in omnibus eſt continens: illi quidem ut perituram coronam accipiant, nos autem ut incorruptam.* Expende, lector, qui in ſtadio currit, incertus eſt de præmio conſequendo, quia illud uni tantùm ſæpe poteſt obtingere: at in pietatis curriculo, quiſquis bene cucurrerit, de præmio cœleſti certiſſimus eſt.

LIII.

Nubes aquâ carentes.

In Epiſtola Judæ Apoſtoli νεφέλαι ἄνυδροι, *Nubes aquæ expertes*: deſignat eos, qui externam habentes ſpeciem internâ charitate prorſus vacui erant. Poteſt etiam uſurpari de iis, qui minas inanes jactant. Vide proverbium, *Nubes ſine pluvia.* Secundùm Phyſicos hujuſmodi nubes ſteriles peculiari vocabulo *nebula* vocantur: unde *nebulo* appellatus, ut quidam volunt, quòd ſit nebulæ ſimilis, h. e. ſpeciem virtutis habens, non ipſam virtutem, cujus planè vacuus eſt.

LIV.

Nubes à ventis circumactæ.

In eadem Epiſtola, νεφέλαι ὑπὸ ἀνέμων περιφερόμεναι, *Nubes à ventis circumactæ.* Significat homines inſtabiles, quos populares mei vulgati joco *Weerhanes* indigitant, ſumptâ tralatione à ſignis illis, quæ in ædium faſtigiis templorúmque pinnis crebrâ agitatione ventum indicant.

LV.

In arena ædificat.

Ἐπὶ τὴν ἄμμον οἰκοδομεῖ, *Super arenam ædificat*, Explicatum eſt ab Eraſmo. Chriſtus per ſimilitudinem accommodat ad eum, qui Dei verbum audit nec facit, h. e. non, vivit ſecundùm illud. Nam talis fundamentum jacit ſalutis ſuæ prorſus infirmum, & brevi ruiturum. Matth. 7. 26. *Quiſquis audit ex me hos ſermones, & non præſtat eos, aſſimilabitur viro fatuo, qui ædificavit domum ſuam ſuper arenam. Deſcendit autem pluvia, & venerunt flumina, & flaverunt venti, & impegerunt in domum illam, & fuit ruina ejus magna.* In arena etiam

conſtruit, qui ſtudium aliquod aggreditur, cujus non rectè jecerit fundamenta: velut qui ſpreto linguarum & artium ſtudio ad altiores facultates adſpirat, aut literas divinas tractat.

LVI.

In petra ædificat.

Superiori contrarium ἐπὶ πέτραν οἰκοδομεῖ, *Super petram*, ſive *rupem*, ædificat. Quod inde natum, quia in Palæſtina crebri montes, quos *petras* vocabant; in quibus caſtella & arces propter ſoli firmitatem exſtruebat antiquitas: ex quo & illud, *Tu es Petrus, & ſuper hanc Petram ædificabo Eccleſiam meam.* Matth. 7. 24. *Quiſquis audit ex me ſermones hos, & præſtat eos, aſſimilabo eum viro prudenti, qui ædificavit domum ſuam ſuper petram: deſcendit autem pluvia, & venerunt flumina, & flaverunt venti, & impegerunt in domum illam; nec tamen cecidit: fundata enim fuerat ſuper petram.*

LVII.

Ex ſpinis uva non colligitur.

Οὐ συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλήν, i. *Non colligunt ex ſpinis uvam*; Sub *homines*. h. e. *Non colligitur ex ſpinis uva*: vel, ſi placet, *Nemo colligit ex ſpinis uvam.* Tertullianus lib. De anima cap. 21. dixit *Metere*, pro Colligere. *Nemo de ſpinis metit ficus, & de tribulis uvas.* Senſus eſt, Ex malis nihil boni proficiſcitur. Uſurpat autem ὁ σωτὴρ de hypocritis, qui ſub ovina pelle lupum tegebant, ac ſi diceret, Non poteſt hypocrita, qui malus eſt, boni quippiam facere. Idem ergò cum illo, *Non poteſt arbor mala fructus bonos ferre.*

LVIII.

Ex tribulis ficus non colligitur.

Germanum eſt, οὐ συλλέγουσιν ἀπὸ τριβόλων σῦκα, *Non colligunt ex tribulis ficum*, ſive, *Nemo colligit ex tribulis ficum.* Eſt autem *tribulus* ſpinæ genus, quam interpres Syrus קורטבא expoſuit: ea ficus edere non poteſt. Sic nec homo malus bona opera facere. Matth. 7. 16. *Num colligunt ex ſpinis uvam, aut ex tribulis ficus?*

LIX.

Hilarem datorem diligit Deus.

ἱλαρὸν δότην ἀγαπᾷ ὁ Θεός, i. *Hilarem datorem diligit Deus.* Exſtat 2. Cor. 9. 7. Admonet benefaciendum eſſe benigno ac hilari animo, quòd Deo talis animus acceptus ſit: unde ſequitur, ſi quis largiatur animo maligno & illiberali, eum Deo minimè acceptum eſſe. Atque hoc eſt quod dicit Bernardus, *Qui cum triſtitia manum porrigit, fructum remunerationis amittit.* Certè nihil majorem gratiam dono conciliat quàm ſi læto ac liberali animo tribuatur. Deus enim non tam ipſum donum ſpectat quàm animum dantis. Citatur proverbii nomine à Polydoro Virgilio.

LX.

Lupus ovinâ pelle tectus.

Competit in hypocritam, qui pietatem ac religionem egregiè ſimulare novit, cùm ſit planè ἄθεος, vel in doctorem ſub habitu religioſo falſa docentem, aut vitâ infamem. Quod genus homines Chriſtus vitandos eſſe monet, cùm ait, Matth. 7. 15. *Cavete vobis à Pſeudoprophetis, qui veniunt ad vos cum veſtimentis ovium, ſed intrinſecus ſunt lupi rapaces.* Siquidem per *veſtimenta ovium* (ἐνδύματα προβάτων Græcè) deſignat externam ſpeciem pietatis & humilitatis. Eſt enim ovis mite ac placidum animal: unde ejus quaſi veſte tegi dicitur, qui talem ſe ſimulat, licèt revera non ſit talis. Eſt autem iſtud peſſimum malitiæ genus, quia velo ſanctitatis tegitur.

LXI.

Quod quiſque ſeminaverit, idem metet.

Gal. 6. 7. ὃ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει, *quod homo ſeminaverit, hoc & metet.* Vult dicere, Quiſque dignum ſuis factis præmium feret. Nam *qui ſeminat carni ſuæ* (לבשרו εἰς τὴν σάρκα αὐτοῦ) h. e. qui ſtudium ponit in quærendis opibus, *ex carne metet interitum*, h. e. ex opibus fluxis & caducis fructum percipiet interiturum: *Qui verò ſeminat ſpiritui* (לרוח εἰς τὸ πνεῦμα) h. e. qui omnes ſuas actiones ad Deum refert, aut operam dat accumulandis iis, quæ ad pietatem ſpectant *ex ſpiritu metet vitam æternam*; h. e. inde fructum conſequetur ſempiternum. Sic doctiores explanant hunc locum. Theodoretus in Comment. Jer. 4. Pico interprete (nam Græcum exemplar non exſtat) *Feres digna his, quæ perpetrare auſa es, & metes quæ ſeminaſti.*

LXII.

Qui parcè ſerit, parcè metet.

הזורע מעט יקצר מעט, *Qui ſeminat parùm, metet parùm.* Huic contrarium הזורע הרבה יקצר הרבה, *Qui ſeminat multum, metet multum.* Quæ ſic Græcè leguntur 2. Cor. 9. 6. ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει *Qui ſerit parcè, parcè etiam metet*: καὶ ὁ σπείρων ἐπ᾽ εὐλογίαις, ἐπ᾽ εὐλογίαις καὶ θερίσει, *Qui ſerit benignè benignè etiam metet.* Senſus eſt prout quiſque parùm aut multum largitur pauperibus, ſic parùm aut multum mercedis reportabit: ἐπ᾽ εὐλογίαις, ad verbum *in benedictionibus*: quod Ebræi dicerent לברכות, & ſingulariter לברכה ἐπ᾽ εὐλογίᾳ, pro, largè, liberaliter, benignè. Joel. 2. 23. *dedit vobis pluviam ad juſtitiam*, i. copioſè, prolixè. E Prophetis quidam dixit לצדקה eodem ſenſu, i. ἐπὶ δικαιοσύνῃ, ἢ εἰς δικαιοσύνην.

LXIII.

Vinum novum, utres recentes.

Οἶνος νέος, ἀσκοὶ καινοί, *Vinum novum, utres recentes.* Si vinum novum fuerit, debent utres recentes eſſe, non vete-

veteres. Alioqui utres rumpuntur, & vinum effunditur. Unde Servator noſter Matth. 9. 17. οὐ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς, *non injiciunt vinum novum in utres veteres.* Docet parcendum eſſe infirmis, & iis, qui per vires gravia onera ferre non poſſunt. Neque enim omnibus omnia conveniunt. Ut enim utres veteres non ferunt vinum novum, ita novitii in fide non ferunt ſeveritatem doctrinæ Evangelicæ. Licebit ita efferre, *Nemo injicit vinum novum in utres veteres.* Eodem pertinet.

LXIV.

Nemo immittit panniculum impexum in veſtimentum vetus.

Quod ſic Græcè legitur apud eundem Evangeliſtam Matthæum, οὐδεὶς ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ. Quidam interpretatur, *nullus adhibet rudis panni pittacium veteri veſtimento, h. e. inepta fieri non debent.* Sed, ut dixi, potiùs admonet in exercenda diſciplina habendam eſſe rationem eorum, qui adhuc teneri ſunt in fide, ne videlicet rigidior ſit quàm ut ferre poſſint. *Nam ut ſupplementum illud* (utor verbis Matthæi) *aliquid ex veteri veſtimento aufert, & fit deinde pejor fiſſura; Sic nimia ſeveritas erga infirmos, quòd impares ſint ad eam ferendam, quos ſervare debebat, hos perdit.*

LXV.

Satanas Satanam non ejicit.

Σατανᾶς σατανᾶν οὐκ ἐκβάλλει. *Satanas Satanam non ejicit.* Recenſetur apud Marcum c. 3. 23. *parabola*, h. e. proverbii nomine: nam *parabola* ibi proverbium denotat, ut ſæpe aliâs. Admonet dæmonia ejici non diaboli, ſed Dei virtute. Nam, ut habetur Matth. 12. 26. *Si Satanas Satanam ejicit, adverſus ſeipſum diſſidet, ac proinde regnum ejus ſtare non poteſt. Siquidem regnum diſſidens adverſus ſe, vaſtatur & everititur.* Sic ergò Satan ſe ipſum everteret, quod non eſt ita. Et nota ſermonem ibi eſſe de vera ejectione, non de ſimulata, quæ tum fit cùm Satan ſe patitur ejici ex aliquo corpore ex pacto, quo faciliùs imponat ſimplicibus, & ſtabiliat falſam religionem. De tali ejectione Chriſtum non loqui patet ex ipſa re: niſi dicamus ipſum argumentari ex hypotheſi Judæorum, quorum proverbium erat, *Satanas Satanam non ejicit*, ac ſi diceret, ſi verum eſt quod filii veſtri dictitant, *Satanas Satanam non ejicit*, quomodo dicitis me ejicere dæmonia per Beelzebub principem dæmoniorum? Cæterùm inclino ut credam hoc adagium frequens olim fuiſſe in ore exorciſtarum, quos Chriſtus ibi vocat *filios*, h. e. diſcipulos *Phariſæorum. Si ego per Beelzebul ejicio dæmonia, filii veſtri per quem ejiciunt.* Nam de Apoſtolis iſta accipere mihi alienum videtur: tamen ſi quis aliter ſentiat, non pugnem. Fruatur quiſque ſuo judicio.

LXVI.

Regnum adverſum ſe diſſidens vaſtatur.

Vel, *non ſtabit*: h. e. non erit diuturnum. Regnum in partes diſtractum non poteſt durare. Diſcordia etiam ampliſſima regna brevi ſpatio evertit. Græca ſunt in allegato loco Matthæi, πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ᾽ ἑαυτῆς ἐρημοῦται. Quæ ſic convertit Interpres vulg. *Omne regnum diviſum contra ſe deſolabitur.* Apud Marcum verò aliis paulò verbis eadem ſententia effertur, & legitur hoc modo, ἐὰν βασιλεία ἐφ᾽ ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ βασιλεία ἐκείνη, *Si regnum contra ſe diſſideat, non poteſt ſtare regnum illud.*

LXVII.

Domus aut Urbs diſſidens adverſum ſe ipſam non ſtabit.

In eodem loco apud Matthæum, πᾶσα πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ᾽ ἑαυτῆς οὐ σταθήσεται, *omnis urbs aut domus diviſa contra ſe ipſam non ſtabit*: Sed in Marco, ἐὰν οἰκία ἐφ᾽ ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ οἰκία ἐκείνη, *ſi domus adverſum ſemetipſam diſſideat, non poteſt ſtare domus illa.* Sequitur ex dictis, ſi Satanas Satanam ejicit, ejus regnum durare non poſſe, ſed brevi everſum iri. Hoc ſignificat Chriſtus per hæc verba, *Et ſi Satanas ſurrexerit, & diſſidet adverſus ſemetipſum, non poteſt ſtare, ſed finem habet.* Marc. 3. 26.

LXVIII.

Qui non eſt mecum, contra me eſt.

Ὁ μὴ ὢν μετ᾽ ἐμοῦ, κατ᾽ ἐμοῦ ἐστιν, *Qui non eſt mecum, adverſum me eſt.* Hoc dictum Chriſti ad eos pertinet, qui ſe in religionis negotio ita gerunt ut videri velint potiùs mediatores inter partes quàm ulli certæ parti addicti. Tales negat ſecum eſſe, quia non ſtant à ſua parte. Eoſdem ait contra ſe eſſe, h. e. ſibi adverſari, quia in religione nullum poteſt dari medium: ita dico, una eſt vera religio, cæteræ omnes falſæ ſunt, nec medium eſt inter illam veram & falſam. Quiſquis à Chriſto non eſt, ejus hoſtis eſt. Sic ſanè Solon legislator Athenienſium, ſi licet divina cum humanis comparare, pro hoſtibus reipubl. habendos eſſe pronunciabat eos, qui civitate in duas partes diſtractâ, non hanc vel illam partem ſequerentur.

LXIX

Qui non cogit mecum, ſpargit.

Ὁ μὴ συνάγων μετ᾽ ἐμοῦ, σκορπίζει, *Qui non congregat mecum, ſpargit.* Eandem vim habet cum ſuperiore. Tractum putant a paſtoribus oves intra ſepta veſperè cogentibus. Nam qui non cogit eas, ſpargit. Oves enim in caulam non coactæ, & à reliquo grege ſecluſæ, ibi eò diſperguntur.

LXX.

Qui non eſt contra nos, pro nobis eſt.

Adverſari videtur jam dictis, quod Marc. 9. 40. ὃς οὐκ ἔστι καθ᾽ ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν, *Qui non eſt adverſum nos, pro nobis eſt*: Sed non eſt ita. Nam locus iſte intelligendus de iis, qui cùm aliquam habeant veritatis notitiam, tamen adhuc teneri ſunt & infirmi in fide: quos Chriſtus ideò ſuarum partium eſſe dicit, quia ipſum agnoſcunt, & per ipſius nomen virtutes edunt:

nemo

nema enim, teſte Apoſtolo 1. Cor. 12. 3. *poteſt dicere Dominum Jeſum, niſi per Spiritum ſanctum; neque per Spiritum Dei loquens poteſt dicere Jeſum anathema.*

LXXI.

Non egent medico ii, qui valent.

Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες, *non opus habent medico valentes, ſed malè affecti.* Refertur à Polydoro. Eſt autem Chriſti apophthegma, Matth. 9. 12. dictum Phariſæis cùm cauſam ſciſcitarentur, cur cum publicanis & peccatoribus cibum caperet. Cæterùm duo potiſſimùm hìc obſervanda. Primùm illud, malè affectos, h. e. peccatores, egere operâ Chriſti, qui ſit medicus animarum. Deinde quòd tacitè atque ironicè concedit Phariſæis juſtitiam, quam ſibi falsò arrogabant, cùm ejus planè vacui & expertes eſſent.

LXXII.

Menſuram complere.

Menſuram complere non abſque proverbii ſpecie dicitur, cujus vel virtus vel improbitas, ad ſummum pervenit. Matth. 23. 32. καὶ ὑμεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν, *Vos quoque completa menſuram patrum veſtrorum.* Senſus eſt, Pergite vos quoque imitari majores veſtros, ut tandem veſtra improbitas ad ſummum gradum perveniat. Ad hunc modum enarrat Theodorus. Ironicè dictum hoc à Chriſto ad Phariſæos.

LXXIII.

E Flamma rapere.

Ἐκ πυρὸς ἁρπάζειν, *ex igne*, ſive *incendio rapere.* Proverbialiter uſurpatur in Epiſtola Judæ, v. 23. *Alios verò terrore ſervate, ex igne rapientes:* hoc eſt, ex periculo vitiorum. Nam in periculo tum animæ tum corporis verſantur, qui vitiis addicti ſunt. Hos eripit, qui meliores reddit quacunque ratione. Quidam putant alluſum ab Apoſtolo ad ignem gehennæ, qui deſtinatus cruciandis & torquendis reprobis.

LXXIV.

Mundus ſcelerum.

Ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, *Mundus iniquitatis*: perinde valet ut ſi dicas, *mare iniquitatis*; h.e. cumulus & acervus omnium ſcelerum. Vocabulum *mundi* adhibetur in ſimilitudinem rei magnæ, ut *maris*: unde *mare malorum*, & χαυνῶν πόντος apud Græcos. Apoſtolus Jacobus uſurpat de lingua, quòd in ea innumerabilia ſcelera, tanquam in acervum, congeſta & accumulata ſint. Jacobi 3. 6. καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, *lingua ignis eſt, & mundus iniquitatis.*

LXXV.

Homo, herba.

Ἄνθρωπος, χόρτος, *Homo, gramen*, vel ſi placet, *homo, fœnum.* Nam χόρτος *fœnum*, ſed in ſacris generale eſt ad omnia; quæ in hortis aut pratis naſcuntur. Conſule Ambroſium Hexaëm. lib. cap. 7. Dictum autem *homo gramen*, ut *homo, bulla*: quo ſignificatur humanæ vitæ imbecillitas & fragilitas. Quid enim gramine imbecillius? quod ſimul ac ſucciſum eſt, areſcit. Eandem ſententiam continet, *gloria hominum, ut flos graminis*: niſi quòd flos ſemper decidit ante ipſum gramen. Utrumque reperitur 1. Pet. 1. 24. *Omnis caro, i. homo, gramen & omnis gloria hominis, ut flos graminis: exaruit gramen, & flos ejus decidit.* Vide Jacobi 1. 10. 11.

LXXVI.

Anima una.

Ψυχὴ μία, *anima una.* Sicut dicimus, *cor unum*; ſive *anima una* dicimus de animorum conſenſu, ſummâq; concordia. Hinc *unanimes*, quos & *concordes* dicimus. Act. 4. 32. *Multitudinis autem eorum, qui crediderant, erat cor unum, & anima una.* Sic quorundam voluntates eædem, quique chariſſimi & amiciſſimi ſunt inter ſe, una anima eſſe perhibentur. Ex quo illud, *Amicus eadem anima*, cujus meminit Hieronymus in Comment. Mich. 7. niſi fallor. quod alius, neſcio quis, cùm interrogaretur quid amicus eſſet, *alter ego* reſpondit. Et Horat. pro amico vota faciens, *ſerves*, inquit, *animæ dimidium meæ.*

LXXVII.

Quod conſortium juſtitiæ cum injuſtitia?

τίς μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ ἀνομίᾳ. *Nullum eſt conſortium inter juſtitiam & improbitatem.*

LXXVIII.

Quæ communio luci cum tenebris?

Τίς κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; *Nulla eſt communitas luci cum tenebris*, h. e. veritati cum mendacio ſive falſitate.

LXXIX.

Quæ concordia Chriſto cum Belial?

τίς συμφώνησις Χριστῷ πρὸς Βελίαλ; *Nulla eſt concordia Chriſto cum Belial*; h. e. cum Satana, vel cum improbis.

LXXX.

Quæ pars fideli cum infideli?

τίς μερὶς πιστῷ μετ' ἀπίστου; Nulla pars, ſive portio, fideli cum infideli: q. d. Nihil omninò commune habent.

LXXXI.

Quæ conſenſio templo Dei cum ſimulacris.

τίς συγκατάθεσις ναῷ Θεοῦ μετ' εἰδώλων; Nulla eſt conſenſio, ſive convenientia, templo Dei cum ſimulacris.

Sententiæ ſunt veluti proverbiales, quibus utitur Apoſtolus 2. Cor. 6 14. 15. ut dehortetur Corinthios à commercio conſortióque infidelium, quibus ſe adjungere ſocios ne in externis quidem ritibus ſalvâ pietate poterant.

JOH. DRUSII
PROVERBIORUM
CLASSIS PRIMÆ:
LIBER IV.

I.

Teſtam conglutinat.

Συκολλᾷ ὄστρακον, *Conglutinat teſtam.* Dici ſolitum de labore caſſo & inani. Nam teſta glutine compingi nullo modo poteſt. Simillimum illi quod eſt apud Diogenianum, ᾠὸν κολλαίνεις, *ovum adglutinas.* Reperitur apud Siracidem de eo qui docet ſtultum, qui non magis eſt aptus ad diſcendum quàm teſta ad cohærendum viſco aut glutine. Ebræi dicerent מדביק חרס Siquidem in eorum lingua דבק eſt *gluten*, quod Græcis κόλλα ſive κόλλη, Chaldæis ברקא dicitur.

II.

Scorpionem prehendit:

Δράττεσθαι σκορπίου, i. *apprehendit ſcorpium.* De eo qui facit quod ſibi exitio eſt: nam ſcorpium nemo prehendat, niſi ſuo magno malo, propter venenum quod habet in cauda: venenum mole quidem minimum, ut dicere ſolitus eſt Galenus; ſed facultate & immanitate maximum atque potentiſſimum. Siracides accommodat ad eum, qui malam uxorem retinet, unde malum graviſſimum poſtea ſit accepturus, *Jugum boum*, inquit, *quod agitatur eſt uxor mala; qui tenet eam, quaſi qui prehendit ſcorpium.* In lingua Ebræorum ſcorpio עקרב dicitur: à quo plurale עקרבים *Scorpiones*, i. ſpinæ genus acerrimæ & acutiſſimæ, quam nemo tractet, quin ſe lædat, & manum vulneret. Sic accipies in illo, *Ego caſtigabo vos ſcorpionibus.* Nec diſpar aut diſſimilis mala uxor. Et tamen cur malim proverbium accipi de animante. Rei firmandæ erit adagium Græcum ὀκτώπουν ἀνεγείρει, *octipedem excitat*: nam *ſcorpius* ſubintelligitur.

III.

Os, quod mentitur, occidit animam.

Exſtat Sapient. 1. 11. στόμα καταψευδόμενον ἀναιρεῖ ψυχήν i. *Os, quod mentitur, occidit animam.* Libet transferre Ebraicè, פי שקרים הורג הנפש) *Mori* aut *occidi anima* intelligitur, quæ æterno ſupplicio addicta. Vide Matth. 10. 28. Mentitur propriè, qui præter verum aliquid dicit. Talis abſque dubio peccat. Porrò peccatum omne animæ mors eſt. Jam intelligis, opinor, cur dicat, *occidit animam.* Non eſt ergò leve mentiri, ut quidam putant.

IV.

Umbram comprehendit.

Δράττεσθαι σκιᾶς, *Umbram captat.* Germanum illi; *Perſequitur ventum.* De eo, qui ſtudium ſuum confert ad res inanes, aut qui ea ſectatur, quæ licèt imaginem habeant rei ſolidæ, tamen nihil aliud ſunt quàm umbra, h. e. levia, fluxa, evanida. Sirach. 34. 2. *Quaſi qui umbram prehendit, ventúmque perſequitur; Sic eſt, qui attendit ſomniis.* Exſtat, ſi bene memini, apologus de cane, qui panis umbram, quòd major videretur, captans verum panem amiſerit.

V.

De parva ſcintilla prunæ complentur.

Ἀπὸ σπινθῆρος μικροῦ πληθύνεται ἀνθρακιά, *De parva ſcintilla complentur prunæ*: h. e. magnum ſæpe excitant incendium. Hoc dicto ſignificabimus ex parvo initio maxima mala oriri. Simillimum illi: *Parvus ignis accendit multos frugum acervos.* Reperitur Sirach. 11. 31. Hier. in Comment. ſuper epiſt. ad Galatas cap. 5. *Scintilla res parva eſt, & penè dum cernitur, non videtur: ſed ſi fomitem comprehenderit, & nutrimenta ſui quamvis parvus ignis invenerit, mœnia, urbes, latiſſimos ſaltus, regioneſque conſumit.* Et poſt aliquantò, *Igitur ſcintilla ſtatim ut apparuerit, exſtinguenda eſt, ne tota domus ardeat.* Et mox, *Arrius in Alexandria una ſcintilla fuit, ſed quia non ſtatim oppreſſa eſt, totum orbem ejus flamma populata eſt.*

VI.

Qui tangit picem, inquinatur eâ.

הנוגע בזפה יטמא בה, *Qui tangit picem, contaminatur eâ*: h. e. Qui cum malis converſatur, fit eorum conſuetudine deterior ſemper ex eorum pravitate aliqoid aufert. Latè patet hoc proverbium, quanquam Siracides peculiariter accommodat ad hominem ſuperbum Eccl. 13. 1. ὁ ἁπτόμενος πίσσης μολυνθήσεται ἐν αὐτῇ, καὶ ὁ κοινωνῶν ὑπερηφάνῳ ὁμοιωθήσεται, *Qui contrectat picem, contaminatur eâ: & qui cum ſuperbo communicat, fit ejus ſimilis.* Finitimum eſt, *Qui prope claudicum habitat, claudicare diſcit.*

VII.

Ventilat omni vento.

Λικμᾷ ἐν παντὶ ἀνέμῳ, *Ventilat omni vento.* Convenit

nit cum illo Apoſtoli, *Fluctuas omni vento*: niſi quòd tralatio nunc ducta ab iis, qui frumentum vannis expurgant & eventilant. Apud Nazianzenum legitur λικμήσεις ἡ καλὰ παντὶ ἀνέμῳ, *vannatio*, ut ita dicam, *ad omnem ventum*, de Arrianis, qui verbum illud τὸ ὅμοιον ad varios ſenſos torquebant. Autor Junius is, qui adagia aliquot collegit poſt Eraſmum, qui facta mentione hujus adagii indicat ſumptum eſſe ex illo Siracidis præcepto, quod eſt Ecclesiaſt. 5. 11. *Ne quovis vento ventila*, quo prohibet inconſtantiam & levitatem. Hujus generis eſt quod vulgò dicimus, *Agitatur omni vento*, de homine leviſſimo & inconſtantiſſimo, qui in horas mutatur, modóque huc, modò illuc vertitur, non ſecùs quàm molæ alatæ ſeu pneumaticæ vento circumactæ: vel ſigna illa, quæ in ædium faſtigiis templorúmque pinnis crebrâ agitatione ventum indicant; unde parœmiam in vulgus manâſſe vero conſentaneum eſt. Huc refer etiam illud, quod Teutones de inſidis uſurpant cùm dicunt eos palliolum incidenti vento obvertere: & illud, *quacunque ſella ſedere*. In Junianis reperio *Chlamydem omni vento obvertere*, de iis qui foro ac ſcenæ inſerviunt.

VIII.

Ne quâlibet ſemitâ gradere.

Μὴ πορεύου ἐν πάσῃ ἀτραπῷ, *Ne incede quavis ſemitâ*, vel, *Ne ingredere omnem viam*. Hoc utiliſſimo præcepto Siracides nobis commendat conſtantiam in rebus bonis ac veris, ne ſeducamur abs quovis hominum genere, præſertim ab iis, qui quod ſibi perſuadent ſolum rectum putant, nec eo contenti, inſuper omnes conantur in ſuam ſententiam pertrahere. Eccleſ. 6. 11. *Ne quâvis ſemitâ gradere: ſic eſt ſceleratus bilinguis. In tuo certo ſenſu conſtans eſto, & unus eſto ſermo tuus*; Non diſſimile eſt quod refertur inter Symbola Pythagoræ, διὰ τῆς λεωφόρου μὴ βαδίζειν, *Ne per publicam*, ſive *communem, viam ambulato*. Videatur Ambroſius Epiſt. 6.

IX.

Qui laqueum ponit, eodem capietur.

Ὁ ἱστῶν παγίδα, ἐν αὐτῇ ἁλώσεται, *Qui ſtatuit laqueum eo capietur*. Senſus eſt, Qui per dolum inſidias facit alteri, ex iiſdem peribit. Simile; *qui foveam fodit, in eam cadet*. Legitur Sirach. 27. 29. Sumptum videtur ex Pſal. 9. 16. *Laqueo, quem abſconderant, captus eſt pes eorum*: ubi Græca edit. ἐν παγίδι ταύτῃ, ᾗ ἔκρυψαν, συνελήφθη ὁ ποὺς αὐτῶν. Metaphora ab avium aucupio.

X.

Qui lapidem in altum jacit, in ſuum ipſius caput jacit.

Ὁ βάλλων λίθον εἰς ὕψος, ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ βάλλει, *Qui lapidem in ſublime projecit, in ſuum ipſius caput projicit*. Idem cum illo, *Qui lapidem volvit, ad ipſum revertet*. Siracides ſe quaſi explicat, ſubjiciens, ὁ ποιῶν πονηρὰ εἰς αὐτὸν κυλισθήσεται, *qui facit mala, ea in ipſum revolventur*. Eccl. 27. 28. ὕψος, quod Ebraicè diceretur מרום, tum pro *cælo* ponitur interdum, ut Luc. 1. 78. ἀνατολὴ ἐξ ὕψους, *germen ex alto*, & 24. 49. δύναμιν ἐξ ὕψους, *virtutem ex alto*, tum pro ipſo *Deo*, qui teſte Salomone eſt ſublimior quovis ſublimi. Qui ergò lapidem in altum jacit, h. e. qui facit aliquid vel in Deum impiè, vel in cœlites contumelioſè, ſimiliter facit, ut ſi lapidem jaceret in proprium caput. Nam dum numen ſuâ impietate irritat, ſibi exitium & perniciem adfert, Divino judicio, licèt ſerò, acerrimè tamen in eum animadvertente. Porrò Græca in ſermonem Ebræum, ſi quis hoc etiam fortè à nobis deſideret, ita poterunt transferri, משליך אבן במרום על ראשו משליך, i. *qui projicit lapidem in altum, in caput ſuum eum projicit*.

XI.

Quid commune eſt ollæ cum aheno.

Τί κοινωνήσει χύτρα πρὸς λέβητα; *Quid communicet olla cum lebete*, aut *aheno*? Olla nihil commune habet cum aheno, h. e. pauper cum divite, debilis cum robuſto, obſcurus cum illuſtri, plebs cum magnatibus. Nam inter impares nulla poteſt eſſe ſocietas aut conjunctio, niſi admodum periculoſa. Quippe qui ſuperior eſt plerumque injuriâ afficit inferiorem. Quid dico, injuriâ afficit? imò planè opprimit atque evertit, quemadmodum ex ære lebes fictilem conterit ollam, quæ in eum impegerit. In fabulis Æſopicis olla lutea aheni congreſſum vitat, ne incurrens in hoc confringatur, Sirach. 13. 3. *Cum potentiori te aut ditiori ne communica. Quid communicet olla cum lebete? ipſa & offendet & confringetur*. & v. 22. *Quæ pax diviti cum paupere? ut præda leonum onagri in deſerto, ſic divitum pabula pauperes*. Ex hoc loco ubi quis ſocietatem coit cum potentiori ſe, appoſitè dicetur, *ollæ & aheni ſocietas*: vel ſimpliciter, *Aheni ſocietas*, ſicut dicimus, *leonina ſocietas*. Hanc ita vitabimus, ut tamen cautio aliqua adhibeatur. Nam fuga extrema potentum dignitatis expers eſt. Alexander, de hac re interrogatus, reſpondiſſe fertur, Ad potentes accedendum quemadmodum ad ignem accedimus; hoc eſt, neque nimiùm propè, ne comburamur; neque nimiùm procul, ne non calefiamus.

XII.

Dormientem è profundo ſomno excitat.

Ἐξεγείρων καθεύδοντα ἐκ βαθέως ὕπνου, *Excitat dormientem ex profundo ſomno*. De re ardua ac difficili, aut de eo, quod fieri non poteſt. Nam expergefacere aliquem veterno ſopitum propemodum ἀδύνατον eſt: quòd ejus morbi ſit inexpugnabilis penè dormiendi neceſſitas. Quadrat in eum, qui docet hominem ſtupidum, & communi naturæ ſenſu carentem, quíſque quaſi arctiſſimo & profundiſſimo ſtultitiæ ſomno oppreſſus eſt. Sirach. 22. 7. *conglutinat teſtam, qui docet ſtultum, & expergefacit dormientem è profundo ſomno*. Quidam codices legunt ἐξεγείρων ſine copula. Non diſplicet eorum ſententia, qui hunc locum intelligunt de veterno ſeu lethargo, aut de eo morbo, quem κάρον Græci nuncupant. Nam in utroque eſt profundus ſopor: ſed carus lethargo altior etiam ſenſu & motu caret. Id quod in fatuum non malè quadrat, qui, atteſtante eodem Siracide, non minùs ſenſu caret quàm mortuus luce. Aliâs non video, quo pacto tam ſit difficile excitare dormientem è profundo ſomno, quàm eſt arduum docere ſtupidum & ſenſu vacuum.

XIII.

Nihil commune lupo cum agno.

Τί κοινωνήσει λύκος ἀμνῷ; *Quid communicet Lupus cum Agno?* hoc eſt, malus cum bono, aut impius cum pio: Nulla eſt ſocietas inter eos, qui moribus planè diſſimiles ſunt. Sacræ literæ per *lupos* paſſim ſignificant homines malos & improbos: quibus ſanè non magis convenire poteſt cum viris bonis, quàm lupis convenit cum ovibus: imò teſte Siracide 33. 15. ut contrarium eſt malo bonum, & contraria morti vita eſt; ſic pio contrarius eſt ſceleratus, & ſcelerato pius. Reperitur Eccleſiaſtici, c. 13. 21.

XIV.

Giganteus animus.

De ſuperbo & elato uſus eſt Siracides Eccleſ. 23. 4. καὶ γιγαντώδη ψυχὴν ἀπόςησον διαπαντὸς ἀπὸ τῶν δούλων σου. Latinè ſic, *Et Giganteum animum prohibe ſemper à ſervis tuis.* Gigantum, qui diluvio perierunt, mentionem facit autor libri Sapientiæ, eos vocans ὑπερηφάνους γίγαντας, *Superbos Gigantes,* Sap. 14. 6. Aliàs *giganteum* dicitur quicquid inuſitatè magnum ac validum eſt. Unde γιγάντειαι χεῖρες apud Sibyllam, i. *giganteæ manus.* Conſtat enim gigantes, cum magnitudine & vaſtâ corporis mole, tum virium robore cæteris hominibus præſtitiſſe.

XV.

Phalaris.

Phalaridis crudelitas effecit, ut ſi quis crudelem & immitem tyrannum ſignificare velit, eum ſub ejus nomine definiat. Itaque in tertio Machabæorum, qui in Latinis codic. non invenitur, Φάλαρις βασιλεὺς appellatur Ptolemæus Philopator. Eſtque figura proverbii, ſicut cùm patientem in adverſis *Jobum* nuncupamus, aut ſanctum & egregium civem, *Catonem.*

XVI.

Phalaride crudelior.

In eodem libro, τὴν ὠμότητα χείρονα Φαλάριδος ἰσχύκως, *immaniore præditus crudelitate quàm Phalaris.* Vide Eraſmum in proverbio, *Phalaridis imperium.*

XVII.

Scytharum conſuetudine ferocior crudelitas.

Proverbii ſpeciem habet & illud quod ſequitur, νόμου Σκυθῶν ἀγριωτέραν ἐμπεπορπημένοι ὠμότητα, i. interprete Ariâ, *lege Scytharum ferociorem induti crudelitatem.* Originem habere videtur ex eo potiſſimùm, quòd gentes illæ magna ex parte corporibus humanis veſcerentur, quas ideò ἀνθρωποφάγους appellabant. Vide Plinium l. 6. c. 17. & l. 7. c. 2. Videndus & Eraſmus in adagio. *Scytha malus.*

XVIII.

Qui periculum amat, in eo peribit.

Ὁ ἀγαπῶν κίνδυνον, ἐν αὐτῷ ἀπολεῖται, *Qui amat periculum, in eo peribit* Qui temerè ſe periculo offert, in eo tandem peribit. Quod vulgari proverbio ſignificamus cùm dicimus, *Hydriam tamdiu circumferri dum frangatur.* Egregiè verò ad hanc ſententiam Seneca.

Nemo ſe tutò diu.
Periculis offerre tam crebris poteſt.
Quem ſæpe tranſit caſus aliquando invenit.

Extat in Siracide 3. 27. *Durus animus tandem male mulctabitur, & qui periculum amat, in eo peribit.* Ebraicè reddas אוהב רעה בה יאבד, *Qui malum amat, in eo peribit.* Nam *malum,* i. periculum, ut in illo, *ſapiens videt malum, & abſcondit ſe.*

XIX.

Mutatur ut Luna.

Ἀλλοιοῦται ὡς σελήνη, *Mutatur ſicut luna.* Quadrat in hominem varium & inconſtantem. Siquidem luna indies mutatur, nec unquam eodem vultu conſtat: dico eodem vultu, quia modò apparet corniculata, modò gibboſa; interdum dividua conſpicitur, quandoque plena. Eſt & nova luna in interlunio, quam *lunam ſilentem* appellant. Ob has mutationes, quæ quot menſibus fiunt, Grammatici putant eam à Græcis μήνην dictam, quaſi κατ' ἀντίφρασιν à *manendo,* quod eſt μένειν, eò quòd nunquam maneat ſui ſimilis: quæ opinio relata in magno Etymologico, his verbis, μήνη ἀπὸ τοῦ μὴ μένειν ἐν τῷ αὐτῷ, ἀλλὰ ποτὲ μὲν μειοῦσθαι ποτὲ δὲ αὔξεσθαι. *Luna μήνη appellata eſt, ab eo quod non maneat in eodem, ſed modò quidem minuatur, modò autem augeatur, creſcens perpetuè ac decreſcens.* Hanc lunæ, ut ita dicam, mutabilitatem referunt omnes ſtulti ac improbi. Quod oſtendit Siracides 27. 12. inquiens, *Sermo pii ſemper eſt cum ſapientia, ſtultus autem ut luna mutatur.* Quam ſententiam valde firmat Ariſtoteles in 7. De moribus, cùm ait, Ἄνθρωπος εὐμετάβολος ὁ πονηρός, *Homo improbus ingenio eſt mutabilis.* Ambroſius epiſt. 7 hoc Siracidis dictum Davidis F. h. e. Salomoni attribuit: ſed perperàm. Non enim certè uſquam legitur in libris Salomonis: nec Eccleſiaſtici autor alius, quàm Jeſus Sirachi F. Qui aliter ſentiunt, errant, ut multi è veteribus Græcis. Adi eundem ſerm. 82. qui de lunæ defectione, ubi mentione factâ hujus ſententiæ inter cætera ait, *Atque utinam, o ſtulte, muteris ſicut luna. Illa enim cito ad plenitudinem ſuam redit, tu ad ſapientiam nec ſerò converteris. Illa velociter colligit quod amiſerat lumen, tu nec tardè fidem recipis quam negaſti. Gravior ergò tua quàm lunæ mutatio eſt. Luna defectum luminis patitur, tu ſalutis.*

XX.

Permanet ut ſol.

In dicto loco Siracidis, ubi vertimus ex Græco, *ſermo pii ſemper eſt cum ſapientia,* Latina Eccleſia legit, *homo ſanctus in ſapientia manet* ſicut ſol. Pro quo reperi apud Ambroſium, *Sapiens permanebit cum ſole.* Sententia eadem aliter elata, quæ Ariſtoteli expreſſa in 7. De moribus, per hæc verba. ὁ ἀγαθὸς μὲν ὅμοιος ἀεὶ καὶ οὐ μεταβάλλεται τὸ ἦθος· ὁ δὲ φαῦλος καὶ ὁ ἄφρων οὐδὲν ἔοικεν ἕωθεν καὶ ἑσπέρας. *Vir bonus ſemper ſui ſimilis eſt, neque mutat mores ſuos, at que vitioſus & inſipiens nequaquam idem eſſe videtur manè ac veſperi.* Et Senecæ Philoſopho epiſt. 47. *Hoc habent inter cætera*

boni

boni mores, placent ſibi & permanent. Levis eſt malitia ſæpe mutatur, non in melius, ſed in aliud. Et Ambroſio de Noë & Arca, cap. 12. *Valida enim ſapientis & fixa ſententia eſt; non mutabilis, ut ſtulti & inſipientis, qui conſilio nutat incerto; ut improbi, qui non quod verum & juſtum ſit eligit, ſed quod ſibi commodum velit, ſcindit à verò, ſecernit à juſto. Juſtitia enim ſingulare eſt bonum, per ſe ipſam ſuo tanti ſpectatur pretio, iniquitas verò velut dividua partit, nunc odio inflexa, nunc quæſtu, ea quæ ſunt dividenda, confundit. Stultus enim ut luna mutatur, & verſicolor aut humorum varietate deformis, animam ſuam in leproſi corporis ſpecie, turpi contagione commaculat, ſalubres cogitationes noxiis ſæpe permiſcens.*

XXI.

Ventos perſequitur.

רודף רוח, *perſequitur ventum.* Uſurparunt à Siracide de eo, qui pendet à ſomniis ipſa vanitate vanioribus. Eccleſ. 34. 2. ὡς ὁ διώκων ἀνέμους, οὕτως ὁ ἐπέχων ἐνυπνίοις, i. *tanquam qui ventos perſequitur, ſic eſt qui ſomniis attendit.* Simile refertur à Græcis collectoribus Ἀνέμους θηρᾷς, *Ventos venaris*, ἐπὶ τῶν ἀνηνύτοις ἐπιχειρούντων. Effertur & hoc modo, ἀνέμους θηράσεις, pro eo quod eſt, operam perdes, fruſtrà laborabis.

XXII.

Ventos paſcere.

Exſtat in Junii collectaneis, fateor: verùm locus, quem Junius ibi adducit ex lib. 1. ſtromat. non eſt Clementis Alexandrini: nam ecce reperitur Prov. in Græca edit. ὃς ἐρείδεται ἐπὶ ψεύδεσιν, οὗτος ποιμανεῖ ἀνέμους, *qui nititur mendaciis, hic paſcet ventos.* Ubi tamen Clemens ποιμαίνει, i. *paſcit.* Sed hoc leve. Vide ſuprà lib. 1. Adag. 46.

XXIII.

Sectatur aves volantes.

In eodem loco, διώξεται ὄρνεα πετόμενα, *perſequetur aves volantes.* Cæterùm apud Clementem, ſi à Junio rectè citatur, διώκει ὄρνεα πτερωτά, *perſequitur volucres aves* Proverbium vani conatûs. Ariſtoteles dixit, τὰ πετόμενα διώκειν, quod notatum ab Eraſmo, quem te adire cupio. In Apoſtolio, quem mihi ſuppeditavit bibliotheca J. Arcenii Friſii, viri Latinè & Græcè doctiſſimi, ὄρνιθας ζητεῖς, i. *aves quæris.* Vide Eraſ. de iis, qui fruſtrà laborant, ἐπὶ τῶν μάτην κοπιώντων.

XXIV.

De qualibet aqua bibit.

Ἀπὸ παντὸς ὕδατος πίεται, *de omni aqua bibit.* Sic loquendo innuebant meretricem, quæ ſine delectu quoslibet admitteret. Poteſt etiam jactari in ſcortatorem, qualvis meretriculas ſubigentem. Legitur Sirach. 26. 15. *Ut ſitiens viator os aperit fonte reperto; ſic & illa aquam bibit vicinam quamlibet.*

XXV.

Ad quemvis palum ſedet.

Alius dixit, *Contra quemvis clavum ſedet.* Exſtat in eodem loco, κατέναντι παντὸς πασσάλου καθίσεται. Idem aliis verbis. Nam ad *omnem palum ſedere* aliud nihil eſt quàm ſe vulgò proſtituere omnium libidini. Vulgares meretrices olim in viis ſedebant, dum veniret, qui eas conduceret. Unde *ſcortum devium*, ſcortum honeſtius, minúſque vulgare: & apud Catullum, *ſemitarii mœchi*, qui in agrorum ſemitis ſub dio ſcorta ſubigebant.

XXVI.

Ad telum aperit pharetram.

Idem declarat, ἐναντίον βέλους ἀνοίξει φαρέτραν, *ad ſagittam aperit pharetram.* Nam intelligitur, *ad quamvis ſagittam*, ac ſi ſcriptum eſſet, ἐναντίον παντὸς βέλους· quomodo legiſſe olim videtur interpres vetus: vertit enim, *Contra omnem ſagittam aperiet pharetram.* Mihi ſit veriſimile nomen παντὸς ex vulgaris libris per incuriam exſcribentium excidiſſe: tamen nihil adfirmo.

XXVII.

Orci barathrum.

βόθρος ᾅδου, *fovea inferni*, ſive *inferorum.* Camerarius expoſuit, *fovea mortis*, i. θανάτου. Non rejicio; nam *mors & inferi* ſe invicem explicant. Dicitur de præſenti exitio. Nam in foveam cadere quis poteſt, ut tamen non intereat. *Fovea* ergò *mortis*, è qua nemo vivus evadat. Hujuſmodi eſt extremum viæ improborum. Quod declarat Siracides Eccleſ. 21. 11. ad hunc modum ſcribens, *Via peccatorum complanata lapidibus: ſed in extremo ejus eſt fovea mortis.* (vel, *fovea inferorum*; q. d. in extremo ejus ſunt inferi.) Vel, *deſinit in foveam mortis*: q. d. certam perniciem adfert iis, qui eam terere perſeverant.

XXVIII.

Per medios laqueos tranſire.

Ἐν μέσῳ παγίδων διαβαίνειν, *per medios laqueos tranſire.* Proverbium periculi; qualia ſunt, *Ignem in ſinu capere: ſuper prunas ambulare: per urbium pinnas ingredi.* Siracides uſurpat de eo, qui inter potentes verſatur. Sciet aptabitur ad eum, cui res eſt cum hominibus fraudulentis & captioſis. Ebraicè diceres לעבור בתוך הפחים, *tranſire per medium laqueorum.*

XXX.

Per urbium pinnas ingredi.

Quod alii referunt, *in propugnaculis Urbium ambulare*: Græcè legitur Eccleſ. 9. 18. ἐπὶ ἐπάλξεων πόλεων περιπατεῖς, pro eo quod eſt, in maximo diſcrimine verſari. Ebraicè ſonat, להלך על גשישות העיר. Verba Siracidis, *Procul abeſto ab homine qui habet poteſtatem interficiendi, & non eris mortis timore dubius. Quod ſi ad eum acceſſeris, ne delinquito, ne tibi vitam adimat.*

Scito te per medios meâre laqueos, ſupérque urbium pinnas ambulare. ἐπάλξεις ſunt *pinnæ*, i. ſummitates murorum turriúmve: vel *propugnacula*; nam in iis quoque periculoſiſſimè ambulatur tempore obſidionis.

XXX.

Equus indomitus evadit ſævus.

ἵππος ἀδάμαστος ἀποβαίνει σκληρὸς, *equus indomitus evadit durus*: h. e intractabilis vel ſævus. Conveniet uti ſi quando ſignificabimus rebus ſecundis homines ferociores fieri. Nam adverſæ eos domant. Aptiùs torquebitur in pueros nimiâ indulgentiâ corruptos. Nam tales ferè intractabiles evadunt. Cæterùm pulli equorum, niſi domiti fuerint, idonei non poſſunt eſſe ad eas utilitates, & apti ad ea, quæ deſiderantur ab equis. Hoc facit ſimile quod apud Ciceronem, *Sicut equos propter crebras contentiones prœliorum, ferocitate exſultantes, domitoribus tradere ſolent, ut iis facilioribus poſſint uti; ſic homines ſecundis rebus effrenatos, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportet, ut perſpiciant rerum humanarum imbecillitatem, varietatémq; fortunæ.* Sirach. 30. 8. *Equus indomitus evadit ſævus, & filius remiſſus evadit temerarius*: (προαλὴς *præceps*: ſic interpres vetus.) Filius remiſſus i. υἱὸς ἀνειμένος. Salomo dixit בן משלח in illo, *Filius remiſſus pudefacit matrem*; alii, *Filius ſibi relictus*:

XXXI.

Ori tuo fac fores & peſſulum.

τῷ στόματί σου ποίησον θύραν καὶ μοχλόν, *ori tuo fac januam & vectem*. Exſtat Sirach. 28. 28. Porrò intelligentiam habet ex adagio Græco, Ἀθύρωτον στόμα, *Os abſque foribus aut janua*: quod exponunt, ἐπὶ τῶν πολυλόγων, *de loquacibus*.

XXXII.

Verbis tuis fac trutinam.

In eodem loco. τῷ λόγῳ σου ποίησον ζυγὸν καὶ σταθμὸν, *ſermoni tuo fac trutinam ſtateramque*. Da operam, ut conſideratè verba facias. Sic moderare tibi in ſermone ut non plus minúſve loquare, quàm æquum eſt. Simile, *Libra arbitram pedum*. Huc pertinet, quod Eccl. 21. 25. λόγοι φρονίμων ἐν ζυγῷ σταθήσονται, *ſermones prudentium ſtaterâ examinantur*.

XXXIII.

Amicus fidus eſt pharmacum vitæ.

Sirach. 6. 13. φίλος πιστὸς φάρμακον ζωῆς, *amicus fidus pharmacum vitæ*. Fidus amicus vitam, h. e. bonam valetudinem, conciliat; aut vitam jocundiorem facit. Nam *vivere* aliquando eſt jucundè vivere. Aut *pharmacum vitæ*, quia vitam prorogat. Nam amicitia innumeras habet commoditates, quibus qui caret, vitam vivit minùs diuturnam. φάρμακον ζωῆς, i. סם חיים.

XXXIV.

Mundus divitiarum.

Κόσμος τῶν χρημάτων, *Mundus pecuniarum*, vel, ſi mavis, *opum*. Figura proverbialis, ſicut dicimus, χρυσοῦ πόντος, *mare auri*. Tale eſt, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας; *mundus iniquitatis*, à nobis ſuprà explicatum, videlicet lib. 3. adag. 74. Legitur Prov. 17. 4. in libris Græcis, τοῦ πιστοῦ ὅλος ὁ κόσμος τῶν χρημάτων, *Fidelis habet totum mundum divitiarum*: q. d. omnia ei præſtò ſunt, deeſt nihil. Quod accedit ad ſtoici dogmatis ſententiam, *omnia ſapientis eſſe*. Nam quis fidelis niſi ſapiens? Ambroſius lib. 2. de Abrahamo Patriarcha cap. 7. *Sed fortè dicas, Quomodo ſapientis totus mundus? Quoniam ipſa natura dat ei ſortem omnium, etiamſi ipſe nihil poſſideat. Domina eſt, & poſſeſſor ſapientia, quæ ſua putat naturæ munera, quoniam in uſum hominum data ſunt, nec ullis indiget, etiamſi deſint ei ad victum neceſſaria. Namque ſi muſicus organa, aut medicus medicamenta, aut nauclerus, quæ ad navis inſtrumentum neceſſaria ſunt, etiamſi quando non habeat, habet tamen eo ipſo quo poſſit his uti, etiamſi ad tempus uſus eorum non ſuppetat: quantò magis ſapiens ſuum judicat, quicquid naturæ eſt, qui vivit ſecundùm naturam?*

XXXV.

Ne quidem obolum habet.

De pauperrimo & egentiſſimo. In eodem verſu apud Salomonem, τοῦ δὲ ἀπίστου οὐδὲ ὀβολός, *Qui infidelis eſt, ne quidem obolum habet*. Congruit cum dicto Stoicorum, *omnis ſtultus pauper*. Nam qui ſtultus vel infidelis, idem eſt improbus. Improbus verum uſum divitiarum non novit, ac proinde quod habet, non habere videtur, quia eo uti non poteſt. Sed, meo judicio, locutio eſt hyperbolica. Aut ſignificat infidelem avarum, cui tam deeſt quod habet, quàm quod non habet.

XXXVI.

Menſa amicus.

Proverbii ſimilitudinem habet *menſa amicus*, de eo, quem menſa conciliat. Meminit Eraſmus in adagio, *olla amicitia*. Sirach. 6. 10. καὶ ἔστι φίλος κοινωνὸς τραπεζῶν. Latinè ſic, *& eſt amicus ſocius menſarum*. Tales cum fortuna mutantur, nec manent in difficultatibus. Nam ceſſante cauſâ amicitiæ, ceſſat ipſa. Extendi poteſt ad omnes vulgares amicos, qui commodi non benevolentiæ cauſâ amant: quales ſunt ferè divitum & opulentorum amici.

XXXVII.

Abyſſus malorum.

Ἄβυσσος κακῶν, & ἄβυσσος τῶν πόνων, *abyſſus laborum*, & βάθος κακῶν, *profundum malorum*. Hoc poſtremum occurrit in Græca vulgata Prov. 18. 3. ὅταν ἔλθῃ ἀσεβὴς εἰς βάθος κακῶν. Senſus eſt, cùm inciderit in extremas calamitates. Vel εἰς βάθος κακῶν, h. e. ad ſummam improbitatem. Sic intellexit, qui vertit, *Impius cùm in profundum venerit peccatorum*. Nazianzenus indicat proverbium eſſe, cùm ita ſcribit, εἰς κακῶν βάθος ἐμπεσόντες τὸ δὴ λεγόμενον, *in profundum malorum incidentes, quod dicitur*.

XXXVIII.

XXXVIII.

Cor duplex.

Cor duplex pro vaſro, ficto & ſimulationis pleno legitur Sirach. 1. 23. ἐν καρδίᾳ δισσῇ, i. *corde duplici*. David hoc dixit, *corde & corde*: quod alicubi à me adductum & explicatum. Rurſus Sirach. 2. 12. οὐαὶ καρδίαις διπλαῖς, i. *va cordibus duplicibus*. Lectio varians, δειλαῖς, i. *timidis, ignavis*. Sed ne diſpliceat διπλαῖς, nam & vulgò *hominem duplicem* vocamus vafrum ac verſutum, ut *bilinguem*, qui aliud loquitur, aliud ſentit. Quò reſpiciens Ambroſius in lib. De Paradiſo cap. 12. *Serpens*, inquit, *bilinguis habetur, eò quòd diaboli miniſter aliud linguâ loquatur, aliud corde meditetur.* Vide, ſi lubido, Eraſmum in adagio, *duplices viri*.

XXXIX.

Cor in ore habet.

Cor in ore habere dicitur, qui inconſideratè loquitur, & temerè effutit quicquid in buccam venit; quod proprium ſtultorum eſt, unde ſcriptum Sirach. 21. 29. ἐν στόματι μωρῶν ἡ καρδία αὐτῶν, *in ore ſtultorum cor eorum poſitum eſt.*

XL.

Os in corde habet.

In eodem loco, ἐν καρδίᾳ σοφῶν τὸ στόμα αὐτῶν, *in corde ſapientum os ipſorum*, quia videlicet ſapientes prudenter moderantur os ſuo, ac priùs cogitant & meditantur animo quod dicturi ſunt, nec plus minúsve loquuntur, quàm oportet. Cor enim ſedes, rationis & intelligentiæ, ſapientem, quantus quantus eſt, totum occupat & gubernat.

XLI.

Adamante dividere.

Sirach. 16. 14. τὸ φῶς αὐτοῦ καὶ τὸ σκότος ἐμέρισε τῷ ἀδάμαντι, *Lucem ſuam & tenebras adamante diſcrevit*. Quid eſt, *adamante diſcrevit*? An hoc dicit, ex facili diſcrevit? Nam adamas duriſſimas gemmas ex facili cavat. Quocirca valde à ſcalptoribus expetitur. Suſpicari quis poſſit alluſum ad Templi conſtructionem, quæ ſub Salomone. Nam tunc ferrum auditum non fuit, ſed lapides ſecabat *Samir*: eſt autem *Samir*, ſi non fallunt Interpretes, *adamas gemma*. Aut ſenſus eſt, ita partitus eſt, ut commiſceri amplius non poſſint: q. d. lucis ac tenebrarum ejus partitio adamantina eſt, h. e. infringi non poteſt. Sic doctiſſimus Camerarius. Hoc ſenſu *vincula adamantina* legimus, pro, inſolubilia. Junius non diſſentit à Camerario, ita ſcribens, *Adamante diſpeſcuit, i. firmiſſimè & validiſſimè: nam adamantinum ex natura gemmæ appellamus quicquid invictum eſt, & robuſtiſſimum, ut Iſmenias apud Plutarchum dicit amoris inter populares vincula eſſe adamantina ad remp. continendam.* Autor annotationum quæ in hunc librum cum notis Vatabli prodierunt, *Videtur*, inquit, *ſignificare nomine Adamantis, qui lapis eſt duriſſimus, Deum lucem ſuam à tenebris ſeparaſſe, ut nemo poſſit ad eam penetrare, quemadmodum Paulus 1. Tim. 6. 16. dicit Chriſtum Dominum habitare* φῶς ἀπρόσιτον, *i. lucem inacceſſibilem.* Hactenus ille. Locus mihi non adeò clarus, ut non ampliùs ejus lucem quærendam eſſe putem.

XLII.

Ne coneris contra fluminis agmen.

Præceptum eſt Siracidis, quod monet non eſſe obſiſtendum iis, qui potentiores ſunt. Cujuſmodi eſt illud, *Ne adverſum ſtimulos calcitrato.* Qui periti ſunt artis natandi, nôrunt, quàm ſit difficile, quámque periculoſum niti adversùs flumen, præſertim ſi rapidè & citato feratur curſu. Eccl. 4. 32. in vulgata verſione Lat. *Noli reſiſtere contra faciem potentis, nec coneris contra ictum fluvii.* Sic legitur in omnibus exemplaribus, quæ ego vidi. [Libri quidam *fulminis*: eleganti ſententia.] Quare niſi quis probaverit mendum eſſe, exiſtimo abuſivè poni *ictum* pro curſu ſeu impetu. Nam in Græco eſt, ῥοῦς ποταμοῦ. Quanquam, ut verum fatear, aut noſtra verſio mutila eſt & depravata, aut ejus autor diverſum habuit exemplar ab iis, quæ hodie habemus. Sic enim & Toletanum & Baſileenſe, μὴ αἰσχυνθῇς ὁμολογῆσαι ἐφ' ἁμαρτίαις σου, καὶ μὴ βιάζου ῥοῦν ποταμοῦ, καὶ μὴ ὑποστρώσῃς σεαυτὸν ἀνθρώπῳ μωρῷ, *Ne erubeſce tua peccata confiteri, néve vi coerce fluminis agmen* (vel, *ne afferas vim amnis defluxioni*, ſic Camerarius) *néve te homini ſtulto ſubſtraveris.* Hoc videre licet non ſolùm diverſa verba, verùm etiam diverſam ſententiam. Non quòd adagii alius ſit ſenſus, ſed quòd ad aliam rem accommodetur. Quidam ita accipiunt, ut ſit quaſi ratio ejus quod ſequitur, *Ne te homini ſtulto ſubſtraveris*: quia ſcilicet effræni ſtultitiæ non magis obſiſti poteſt quàm flumini. Sed Græci codices, quos vulgò terimus, aliter diſtinguunt. Nam in iis duo priora membra connectuntur uno verſu: deinde ſequitur alter verſus, in quo præcipitur, ne nimiùm nos ſubmittamus ſtultis & veſanis hominibus. Quæ diſtinctio docet non eſſe obſiſtendum fluminis agmini, h. e. conſcientiæ aut ſpiritui noſtrorum confeſſionem peccatorum elicienti.

XLIII.

Stulti vita morte deterior.

Τοῦ μωροῦ ὑπὲρ θάνατον ἡ ζωὴ πονηρά, *Stulti vita morte pejor eſt.* Stulti & improbi plus mali ſuſtinent in vita quàm in morte: quia dum vivunt, cruciantur ſemper animi conſcientiâ. Rurſus, vita ſtulti pejor ipſa morte, quia ſtultus vivens ratione & intelligentiâ deſtituitur: pejus autem eſt ratione & intelligentiâ deſtitui quàm luce. Sirach. 22. 12. *Mortuum deplora, qui luce careat; & ſtultum deplora, qui intelligentiâ careat. Mitius deplora mortuum, qui requieſcat: at ſtulti vita morte deterior eſt. Mortui luctus ſeptem dierum eſt: at ſtulti & improbi totius avi ejus vita.*

XLIV.

Muſica in luctu.

Μουσικὴ ἐν πένθει, *Muſica in luctu.* Lectio varians μουσικὰ ἐν πένθει eodem redit. Proverbium eſt de jo-

to

co intempeſtivo, atque adeò de re quavis non ſuo loco aut tempore adhibita. Nam Muſica ad voluptatem & delectationem inventa, à tempore funeſto & luctuoſo aliena eſt, juxta verſiculum Græcum,

Οὐ παῦλα κωκυτοῖσιν, οὐ λύρα φίλη.

Eccl. 22. 6. *μουσικὰ ἐν πένθει ἄκαιρος διήγησις, Muſica in luctu eſt intempeſtiva narratio*: q. d. nec Muſica in luctu adhibenda, nec alieno tempore narratio. Cæterùm Muſicam luctui non convenire docet Plutarchus ſympoſ. 7. quæſt. 7. cujus verba adduximus in adagio, *Aceto nitrum perfundis.*

XLV.

Muſica in vinoſo convivio.

Superiori contrarium, *μουσικὴ ἐν συμποσίῳ οἴνου, Muſica in convivio vini.* Muſica commodiſſimè adhibetur in convivio, quando animus vino hilarior factus eſt. Nam id ſonat *convivium vini*, ſeu mavis, *vinoſum*. Quamobrem ſic Homerus cecinit,

Quàm ſuave eſt epulis dulcem vocitare Thaliam.

Apud eundem dicit Ulyſſes optimum eſſe vivendi inſtitutum, cum hominibus lætitiâ fruentibus,

Convivæ in tectis pendent ex ore canentis
Ordine compoſiti.

Sirach. 32. 7. *Concentus muſicus* (*σύγκριμα μουσικῶν*) *in convivio vini*: & verſ. 8. *μέλος μουσικῶν ἐφ' ἡδεῖ οἴνῳ*, i. *Carmen muſicum ad ſuave vinum.*

XLVI.

Jugum & lorum cervicem ſubigunt.

Ζυγὸς καὶ ἱμὰς κάμψουσι τράχηλον, Jugum & lorum flectunt, ſive *curvant cervicem.* Quadrat in eos, qui rebus duris modeſtiores evadunt. Siracides uſurpat peculiariter de ſervo nequam, Eccl. 33. 27. inquiens, *Jugum & lorum curvant cervicem, nervus & tormenta ſervum malum.* Tralatio à jumentis jugo ſubditis.

XLVII.

Ne ignifer quidem ſupererit.

Proverbium latet in illis verbis, quæ habentur Abd. 18. libr. Græcorum, *οὐκ ἔσται πυροφόρος τῷ οἴκῳ Ἠσαῦ, Non erit ignifer domus Eſau*: quæ Hieronymus ſic interpretatur, *non erit frumentarius domus Eſau*, & addit *πυροφόρους*, i. *frumentarios, à veteribus dictos eos, quos poſterior Aetas agentes in rebus vel iure dariot appellavit*, videlicet ἀπὸ τοῦ πυροῦ, quod frumentum deſignat. Idem admonet de alia ſcriptione, *nam ſunt*, inquit, *qui non πυροφόρον*, i. *Frumentarium*; ſed *πυρφόρον*, h. e. *qui geſtare poſſit igniculum, à L X X. tranſlatum putent.* Quod exponit juxta tropologiam de eo, qui lucem Chriſti habere ſe ſimulet. Sed, ſciendum parùm referre πυροφόρον an πυρφόρον legatur. Nam & πυρφόρον Δημήτρα dixit Euripides, ut ſignificaret πυροφόρον, i. *Deam frugum Cererem*: & contrà πυροφόρον Lexica interpretantur *igniferum*, i. πυρφόρον. Scribit autem Alexander ab Alexandro libr. 5. Genialium dierum, *Morem fuiſſe Græcis, ut quoties procinctâ acie congredi pararent, ante prima ſigna ſtaret vates facem gerens cum lauro & corollis, quem ipſi πυροφόρον appellabant, & tanquam ſacrum, quod legati munus obiret, violare nefas habebant.* Hactenus ille; perſpicuè πυροφόρον vocat, niſi mendum in libris, quem alii πυρφόρον, id eſt *igniferum*. Nam à face quam geſtabat ita appellatus fuit Heſychius, πυρφόρος, ὁ πῦρ φέρων καὶ ὁ μόνος διασωθεὶς ἐν πολέμῳ, i. *Pyrphorus dicitur qui ignem fert, & is qui ſolus ſervatus eſt in bello.* Jam intelligis, opinor, quid ſit οὐκ ἔσται πυροφόρος. Nam vis horum verborum, ac ſi diceret, Ne unus quidem evadet, aut ſuperſtes erit. Uſus eſt hoc adagio Herodotus lib. 8. ἔδει δὲ μηδὲ πυρφόρον τῷ ἐκείνων λόγῳ ἐκφυγόντα περιγενέσθαι *Oporteret verò ne igniferum quidem fugâ ſupereſſe, uti quidem conſilium inibant*: q. d. rationem inire volebant, quo nemo fugâ elaberetur, ut ad unum omnes in manus venirent. Conſule Eraſmum Chiliad. 1. cent. 10. adag. 26. In collectaneis Græcorum parœmiarum, quæ J. Arcerius Theologus manu propriâ deſcripſit, & pro ſuo candore mecum communicavit, οὐδὲ πυρφόρος ἐλείφθη. ἐπὶ τῶν μεγάλων κινδύνων εἴρηται ἡ παροιμία ἐπειδὴ πάσης πολεμικῆς παρασκευῆς ἔθος τῶν μάντιν ἡγεῖσθαι δάφνης ἔχοντα κλάδους καὶ στέμματα καὶ λαμπάδα, καὶ τοῦτο νόμος ἦν μόνον φείδεσθαι τοὺς πολεμίους ἐπὶ τοίνυν παντελεῖς διεφθαρμένων καιρὸν ἔχειν ἡ παροιμία. Conſimilia his reperies in Apoſtolio, in proverbio Οὐδὲ πυρφόρος· ait enim id dici de internecione univerſi, & *abeſt* inquit, τὸ ἀπελείφθη, i. *remanſit*, ſive *relictus fuit.* πυρφόρους δὲ ἔλεγον τοὺς ἱερέας τοὺς ἐπιβώμιον πῦρ ἀναπτόντας ἐν τοῖς ἐν πολέμοις εἰώθασι τῶν ἱερέων οἱ νενικηκότες φείδεσθαι ἐπὶ δὲ τῶν παντελῶς ἡττηθέντων καὶ συμπατηθέντων ἐν τῷ πολέμῳ εἰώθασιν ὑπερβολῇ χρώμενοι οὕτω λέγειν, ὅτι οὕτως ἀπώλοντο, ὡς οὐδὲ πυρφόρος ἀπελείφθη τῷ στρατῷ. His adducor ut credam aut interpretum eſſe ſcriptionem, quæ refert πυροφόρος aut pro eo poſitum, quod in libris editis, πυροφόρος. Nam quin reſpexerint ad illam Græcorum conſuetudinem, uſique fuerint proverbio inde orto, ut ſignificarent ne unum quidem ex illa domo evaſurum, nullum mihi omninò dubium eſt.

XLVIII.

Turris mortifera.

πύργος θανάτου ad verb. *Turris mortis*: h. e. mortifera. Pertinet ad Proverbia exitium denotantia. Propriè *mortifera turris*, in qua homo longâ captivitate necatur. Uſurpat Siracides Eccleſ. 26. 27. ὕπανδρος δὲ πύργος θανάτου τοῖς χρωμένοις, id eſt, *Nupta* (meretrix, quæ virum habeat, ex præcedent.) *verò eſt turris mortifera iis, qui cum ea uſum & conſuetudinem habent.* q. d. certam perniciem illis adfert. γυνὴ ὕπανδρος primus accipio pro meretrice nupta, ut 9. 12. μετ' ὑπάνδρου γυναικὸς μὴ κάθου τὸ σύνολον, i. *cum nupta muliere* (intellige quæ impudica ſit) *ne ſedeto omninò.* Hanc Salomo vocat איש אשת, *mulierem viri*, Prov. 6. 27. inquiens, *Mulier viri animam pretioſam venatur*: ubi Græci interpretes referunt, γυνὴ ἀνδρῶν, i. *mulier*, ſive *uxor virorum.* Paulò ante occurrit in eodem capite, videlicet a 5. ἀπὸ γυναικὸς ὑπάνδρου, ubi nos legimus, *à muliere mala.* Quæ verba aliter accipi non poſſunt quàm de adultera, quæ cùm maritum habeat, tamen eo non contenta inſuper aliis miſcetur. Sic ὁ εἰσελθὼν πρὸς γυναῖκα ὕπανδρον οὐκ ἀθῳωθήσεται, *Qui rem habet cum alterius viri*

uxore

uxore, non evadet impunè. Cœterùm interpretes, quos vidi, aliter explanant Siracidem, & fortaſſe rectiùs, ut ὕπανδρος ſit *caſta & pudica in conjugio*, & πύργος θανάτου, *propugnaculum contra mortem*: h. e. contra impendentia mortis pericula. Docti expendent.

XLIX.

Pro ſputo haberi.

Pro ſputo haberi dixit Siracides ut ſignificaret, vili haberi. Quid enim ſputo vilius? Quare etiam *ſputo dignum*, ſive *conſpuendum eſſe* dicimus, quem vehementer contemnimus. Quam vim nonnulli exiſtimant eſſe in voce *raca*: certè enim *rac* apud Syros *ſpuere* ſignificat. Eccleſ. 26. 28. γυνὴ μισθία ἴση σιάλῳ λογισθήσεται, *Mulier meretrix habetur pro ſputo*: ita Camerarius. Alii maluerunt, *ſcrofæ ſimilis æſtimabitur*, quod eſt σίαλος *porcus pinguis* ſive *altilis*. Non damno.

L.

Abſtine ab aqua aliena.

Ἀπὸ ὕδατος ἀλλοτρίου ἀπέχου, *Ab aqua aliena abſtineto. Aqua* hic ſumitur ut in illo, *Aqua furtiva dulcis eſt.* Hoc vult, Abſtine te ab uxore alterius, vel à meretrice. Nam meretrix etiam *aliena aqua* dici poteſt, Socrates dicebat, referente Stobæo (quanquam hoc alienum videri poſſit) adulteros perinde facere ac ſi qui nolint ex aqua ſupernè profluente bibere, ſed ex illa, quæ in fundo ſubſedit, ac deterior eſt.

LI.

Ne bibito ex alieno fonte.

Ἀπὸ πηγῆς ἀλλοτρίας μὴ πίῃς, *Ex alieno fonte ne biberis.* Idem cum ſuperiore. Utrumque etiam ſimul legitur, Prov. 9. in Græca verſione, *Ab aqua aliena abſtine, néve ex alieno fonte biberis:* Vetat igitur ne quis rem habeat, aut corpus commiſceat cum aliena conjuge. Quod qui faciunt dicuntur διαβαίνειν εἰς ὕδωρ ἀλλότριον, *tranſire in alienam aquam*, καὶ ὑπερβαίνειν ποταμὸν ἀλλότριον, *alienum fluvium trajicere*, v. 20. ejuſdem capitis.

LII.

Felle amarius.

De blanditiis meretricum, quæ exitus ſemper habent amariſſimos, eſt memorato in loco apud interpretes Græcos, πικρότερον χολῆς, *felle amarius*: quod uſurpari poterit de re quavis inſigniter amara. Nam fel inſignem amaritudinem continet: unde מרה Ebræis vocatur. Amarum autem intelliges, & quod ex adverſo habet lætum & jucundum. Sic Noomi, cui à jucunditate vel amœnitate nomen inditum, cùm ab initio libris ac marito orbata domum poſtliminiò rediiſſet, *Nolite*, inquit, *me vocare Noomi, ſed vocate me Mara*, i. *amaram; quoniam amaritudine affecit me Dominus.* Verba hæc habentur in hiſtoria Ruth c. 1. v. 20.

LIII.

Somnia alatos faciunt amentes.

Ἐνύπνια ἀναπτεροῦσιν ἄφρονας, *Inſomnia pennas addunt dementibus.* Proverbii formâ dictum pro, efferunt eos, ac in vanam ſpem erigunt. Natum videtur ex eo quòd homines interdum ſomniant ſe volare. Reperitur Eccleſ. 34. 1. *Vanas ac fallaces ſpes habet homo imperitus, & ſomnia pennas erigunt amentibus.* Verbum eſt ἀναπτεροῦν, quod à *pennis* ſive *alis* deductum. Eraſmus ſcribit ἀναπτερῶν, ac inter adagia recenſuit.

LIV.

Fruſto panis indigens.

Ἐνδεὴς ψωμοῦ, *Indigus fruſti panis*, de vehementer paupere, qui nihil omninò habeat, unde vitam ſuſtentet. Exſtat Prov. 9. in Græca verſione, γυνὴ ἄφρων καὶ θρασεῖα, ἐνδεὴς ψωμοῦ γίνεται, *Mulier inſipiens & temeraria, indiga fit fruſti panis*: q. d. eò inopiæ redigitur, ut ne fruſtulum quidem, aut buccellam panis habeat ad arcendam famem. Affine eſt, quod in codicibus Ebræis חסר לחם, i. *indigens pane*, pro extremè inope.

LV.

Pretium unius panis.

Τιμὴ ἑνὸς ἄρτου, *Pretium unius panis*; próverbii formâ dicitur pro parvo ac vili. Prov. 6. τιμὴ πόρνης, ὅση καὶ ἑνὸς ἄρτου, i. *pretium meretricis, quantum & unius panis*, q. d. viliſſima eſt; ita eſt ſanè. Quid enim vilius meretrice? quæ pudicitiam, quâ nihil pretioſius in fæmina, & ſimul pudorem omnem amiſit.

LVI.

Os ſine tecto.

Ἄστεγον στόμα, *Os abſque tecto*, ut ἀθύρωτον στόμα, *os abſque janua*, de loquacibus; iiſque qui ori ſuo moderari non poſſunt: unde & ἄστεγος χείλεσιν, *qui eſt labiis futilibus.* Exſtat Prov. 26. in extremo, στόμα δὲ ἄστεγον ποιεῖ ἀκαταστασίας· at in Ebræo, *Os blandum facit impulſionem.*

LVII.

Labia ſine tecto.

Ἄστεγος χείλεσιν propriè, *qui labia habet ſine tectis*: h. e. tecto carentia. Reperitur Prov. 10. 10. Ὁ δὲ ἄστεγος χείλεσιν σκολιάζων ὑποσκελισθήσεται. Quod ex Ebræo alii reddunt, *Stultus labiis vapulabit.*

LVIII.

Lumbos conterere.

Ὀσφὺν τρίβειν, *Lumbos conterere*, quod aliquis interpretans dixit, *elumbare*, eſt vires infringere. Nam in lumbis virium ſedes. Eccleſ. 35. 23. *Donec contriverit lumbos immitium, & de gentibus pœnas ſumpſerit.*

LIX.

Quæ pax hyænæ cum cane.

Proverbii naturam reſipit, quod apud Siracidem Eccleſ. 13. 17. τίς εἰρήνη ὑαίνῃ πρὸς κύνα; *Quæ pax hyænæ ad canem*, vel potiùs *cum cane?* Hyæna cum cane nullam pacem colit: eſt enim naturale odium inter hæc animalia, ſicut inter lupos & oves. Porrò hyæna, ut fertur, vomitus humanos mentita canem ad ſe accurrentem primùm comprehendit, deinde vorat. Ergò hyænæ & canis ſocietas, quando inter ſe ſocietatem coeunt, ex. gr. dives & pauper: inter quos nulla ſocietas eſſe poteſt, niſi quæ conjuncta cum exitio pauperis. Quod in dicto loco declarat Siracides in hunc modum ſcribens, *Quæ pax hyænæ cum cane? & quæ pax diviti cum paupere? Ut venationes leonum onagri in deſertis; ſic divitum pabula pauperes.*

LX.

Dormiturienti narrat.

Διηγεῖται νυστάζοντι, *Narrat dormitanti*: vel, ut quidam, *oſcitanti*: h. e. ei, qui non attendit ad id quod dicitur. Cognationem habet cum illo *ſurdo narrat fabulam*. Sirach. 22. 9. *Dormienti narrat, qui aliquid narrat ſtulto; qui finito ſermone dicet, Quidnam eſt?* Editiones aliquæ, *dormitantem alloquitur, qui alloquitur ſtultum.*

LXI.

Bona offuſa ori clauſo.

Ἀγαθὰ κεχυμένα ἐπὶ στόματι κεκλεισμένῳ, *Bona*, i. cibi boni, *offuſa ori clauſo.* Conveniet dici, ubi quis beneficium confert in eum, qui eo uti non poteſt. Propriè de eo intelligitur, qui dapes apponit ægrotanti, aut mortuo. Hoc ſenſu legitur Eccleſ. 30. 19. *Bona offuſa ori clauſo ſunt epularum fercula in ſepulcro appoſita.* Pro κεχυμένα lectio varians κεκλεισμένα, quam ſecutus vulg. interpres ita vertit, *Bona abſcondita in ore clauſo*: & alius, qui habet, *Res bona incluſa ad os clauſum.* Camerarius quoque eandem ſecutus eſt lectionem referens, *Bona clauſa in ore clauſo.*

LXII.

Fulgetra tonitru præcurrunt.

Πρὸ βροντῆς κατασπεύδει ἀστραπὴ, καὶ πρὸ αἰσχυντηροῦ προελεύσεται χάρις, *Fulgur tonitru præcurrit, & pudentem antecit gratia.* Admonet proverbium, nihil magis gratiam conciliare apud homines, quàm ſi pudens ac verecundus fueris. Nam ſcilicet gratiam eſſe comitem, & quaſi anteambulonem pudoris. Reperitur Eccleſ. 32. 14.

LXIII.

Mihi heri, & tibi hodie.

Ἐμοὶ χθὲς, καὶ σοὶ σήμερον, *Mihi heri, & tibi hodie.* Videtur natum ex inſcriptione ſepolcri alicujus. Admonet autem omnibus conſtitutum eſſe finem moriendi. Vide Eccleſ. 38. 23. Licebit aliò transferre, ut ſiquis dicat calamitoſo, *Mihi heri, tibi hodie*, ſignificans ſe eadem mala quondam perpeſſum eſſe. Franciſcus Galliarum Rex Chriſtianiſſimus, cùm in Hiſpaniis captivus detineretur, ſcripſerat in pariete cubiculi ſui, *Hodie mihi, cras tibi.* Id videns Carolus Imp. ſubſcripſit, *Homo ſum, humani à me nihil alienum puto.* Admonemur ergò hâc parœmiâ de varietate fortunæ (ſi fas ita loqui) & inconſtantia rerum humanarum.

LXIV.

Favum mellis ſuperat.

Aut, *dulcior eſt favo mellis.* Eccleſ. 24. 27. ἡ κληρονομία μου ὑπὲρ μέλιτος κηρίον, (Libri Antuerpiæ cuſi κηρίῳ, *Hæreditas mea ſupra mellis favum*: ſub. *dulcis eſt.* Cæterùm ſuſpicor veram lectionem eſſe, quæ refert κηρίον, quam etiam ſecutus ſum. Nam quod in libris aliis ὑπὲρ μέλιτος κηρίῳ, (Hanc lectionem ſecutus eſt Camerarius, vertit enim *ſuperat mel* DOMINI) minùs placet, nec ita commodum ſenſum habet, niſi *mel Domini* accipiamus pro optimo, ut *Flamma Domini, Arbores Dei*; aut *mel Domini*, quod ſponte in ſylvis provenit, & ſine cura humana.

LXV.

Nudior piſtillo.

Γυμνότερος ὑπέρου, *Nudior piſtillo*: de inſigniter nudo ac tenui. Extat Prov. 23. in Græcis codicibus, ἐὰν γὰρ εἰς τὰς φιάλας καὶ τὰ ποτήρια δῷς τοὺς ὀφθαλμούς σου, ὕστερον περιπατήσεις γυμνότερος ὑπέρου, *Si in phialas & calices conjeceris oculos tuos, tandem incedes nudior piſtillo.* Hoc ſignificat, ſi poculis addictior eris, ad ſummam paupertatem devenies: vel, non habebis unde te veſtias, atque ita planè nudus incedes præ inopia. Recenſetur etiam ab Eraſmo, & in collectaneis Apoſtolii. Eadem ſententia in illo, *Qui amat vinum & lætitiam non diteſcet.*

LXVI.

Colligit lapides ad tumulum ſepulcri ſui.

Λίθους συνάγει εἰς χῶμα ταφῆς αὐτοῦ, *Lapides congerit ad tumulum ſepulturæ ſuæ.* De eo, qui domum conſtruit ære alieno: h. e. aliunde mutuato, cui non ſit ſolvendo. Nam hujuſmodi domus ei futura eſt tanquam ſepulcrum, quam egredi non audebit propter creditores. Quidam exponunt, *ære alieno*, h. e. fraude acquiſito, & erepto aliis cum injuria. Reperitur Eccleſ. 21. 9.

LXVII.

Dolium perforatum.

Apud Græcos Interpretes Proverbiorum cap. 23. hæc leguntur, πίθος γὰρ τετρημμένος ἐστὶν ἀλλότριος οἶκος, *dolium enim fractum eſt aliena domus*: quæ vereor ut ab operis ſincera ſint. Certè ſententia emerget haud paulò elegantior, ſi unâ literâ mutatâ legas τετρημμένος, *pertuſum*, ſive *perforatum.* Siquidem per *domum alienam* intelligit meretriciam: hanc dicit eſſe dolium perforatum: quapropter? quia meretrices avariſſimæ ſunt, nec unquam expleri poſſunt: tum etiam quia quò plura accipiunt ab amatoribus, hoc magis inanes eſſe videntur. Nihil enim ipſarum cupiditatibus ſatis eſt. Adhæc, perit omne quod in illam domum infertur (quis enim fructus amoris meretricii?) ut vel hoc ſolo nomine poſſit dici *dolium pertuſum.* Atque hæc quidem veriſſima ſunt. Si quis tamen receptam lectionem tueri velit, non repugnabo. Sanè meretrix etiam vulgari dicterio *vas fractum* appellatur.

LXVIII.

Racemare poſt vindemiatores.

Poſt vindemiatores racemârunt, ex. gr. qui proverbia Latina aut Græca collegerunt poſt Eraſmum: item qui ſapientiæ præcepta tradiderunt poſt Salomonem, in queis Siracides, qui propterea ſic ſcribit Eccleſ. 33. 17. κἀγὼ ἔσχατος ἠγρύπνησα, ὡς καλαμώμενος ὀπίσω τρυγητῶν, i. interprete Camerario, *& ego ultimus evigilavi, ut ſtipulam legens poſt vindemiatores.* Eſt cur malim, *ut racemos legens.* Nam καλαμᾶσθαι non modò *ſtipulas aut ſpicas legere* ſignificat, ſed etiam *racemos*; quod uno verbo dicunt, ἐπιφυλλίζειν. Porrò ita vertendum eſſe perſpicuum ex illo, ὀπίσω τρυγητῶν. Nam τρυγηταί, vindemia-

demiatores: alioqui dixiſſet, ὀπίσω θερίζοντων, *poſt meſſores*. Quòd eodem quidem recidit, ſed verba non idem denotant; velut ſi dicas, *ſpicas legere poſt meſſores*, &, *racemos legere poſt vindemiatores*, eandem rem iiſdem verbis proverbialiter enuntians.

LXIX

Aurum igne, homo dejectione.

Sub. *probatur* integrum eſt Eccleſiaſt. 2. 5. ὅτι ἐν πυρὶ δοκιμάζεται χρυσὸς, καὶ ἄνθρωποι δεκτοὶ ἐν καμίνῳ ταπεινώσεως, *Aurum probatur igne, & homines accepti de fornace dejectionis*, ſive *afflictionis*, i. עני Admonet parabola piorum afflictiones non tam pœnas eſſe, quàm probamenta virtutis ac conſtantiæ ipſorum. Nam ſicut aurum igne probatur, ſic eos ſcilicet probari rebus adverſis. *Homines accepti*; h. e. pii, ſive probi, & Deo chari.

LXX.

Duas vias ingredi.

Ἐπιβαίνειν δύο τρίβους, *Ingredi duas ſemitas*, vel *duabus ſemitis*. Quidam exponunt, *duabus ſellis ſedere*, ut ſignificet lubricum fidei. Aliis eſt proverbium ſimulationis, & animi duplicis. Nonnulli ejus ſenſum petunt ex illo, *Quouſque in duabus iſtis ſententiis claudicabitis?* Nam qui modò harum, modò illarum eſt partium, nec ullam certam habet in religione ſententiam, hunc deſignari putant à Siracide Eccleſ. 2. 13. ubi ſic ait, οὐαὶ ἁμαρτωλῷ ἐπιβαίνοντι δύο τρίβους, *vah peccatori duabus viis gradienti*. Atque hinc lucem facies interpreti Latino Eccleſiaſt. 3. 28. *Cor ingrediens duas vias non habebit ſucceſſus*. Quæ deſumpta videntur ex illo Salomonis Prov. 28. 18. *Perverſus gradiens duabus viis cadet in unam*. Vide Quæſtiones meas.

LXXI.

Fontis in morem.

Valet copioſè. Proverbiale ut *torrentis in morem*. Prov. 6. in libris Græcis, ἐὰν δὲ ἄοκνος ᾖς, ἥξει ὥσπερ πηγὴ ὁ ἀμητός σου, *Si verò impiger fueris, veniet fontis in morem meſſis tua*: q. d. copioſiſſima & uberrima erit.

LXXII.

Ros æſtum mitigat.

Καύσωνα ἀναπαύσει δρόσος, *æſtum ſedat ros*, h. e. pluvia. Porrò notum ut pluvia benignitatem denotet. Significat ergò donis animum iratum placari. Paulò alter Siracides Eccleſ. 18. 17. *Nonne ardorem mitigat ros? Sic ipſo dono potior eſt oratio*. Venuſtius erit ſi efferas hoc modo, *Ardorem ſedas ros, animum iratum munera*, ſive donatio: vel iſto, *Aeſtum mitigat ros, & dono gratiam addit oratio*. Cæterùm δρόσος pro *pluvia* ſumitur, & Prov. 26. 1. δρόσος ἐν ἀμητῷ· i. *pluvia in meſſe*. Nam in Ebræo ſcilicet eſſe מטר

LXXIII.

Qui oculum pungit, lacrymas elicit.

Ὁ νύσσων ὀφθαλμὸν, κατάξει δάκρυα, *qui pungit oculum, educet lacrymas*. Videtur eandem vim habere cum illo, *qui naſum premit, ſanguinem elicit*. Id ſi eſt, quadrabit in eos, qui contumeliis & injuriis aliquem ad iram provocant: Nam ira inprimis animi affectiones patefacit: itaque lectum Eccleſ. 22. 22. *Qui pungit oculum, elicit lacrymas; & qui ſtimulat cor* (i. animum) *hominis, provocat affectum*.

LXXIV.

Puer caſtigatus ſapiens fiet.

Υἱὸς πεπαιδευμένος σοφὸς ἔσται, *Puer caſtigatus ſapiens erit*. Nam virga & caſtigatio ſapientiam impertiunt. Reperitur in Codicibus Græcis, Prov. 9. & 8. 32. Fortè ſumptum ex illo, *Audite caſtigationem, & ſapite*. Senſus enim eſt, *& ſapietis*, vel, *ut ſapiatis*. Simile, *hoc fac & vive*, pro *vives*, vel, *ut vivas*; Sic, *Aſcende in montem, & morere*.

LXXV.

Vaſa fictilia fornax, hominem oratio.

Sub. *explorat*. Eccleſ. 27. 5. *Vaſa figuli explorat fornax, & probatio hominis in oratione ipſius*. Græcè ſic, καὶ πειρασμὸς ἀνθρώπου ἐν διαλογισμῷ αὐτοῦ, ad verb. *tentatio hominis*: διαλογισμὸς verò potiùs in hoc loco eſt *Sermo* ſive *oratio*, quàm *cogitatio*. Nam quis novit cogitationem alterius, ut de ea ipſum exploret? An accipiemus unumquemque ſeipſum probare de cogitatione ſua? poteſt ita eſſe; tamen ut dixi, melius ut intelligatur de oratione. Sic ait, πρὸ λογισμοῦ μὴ ἐπαινέσῃς ἄνδρα, οὗτος γὰρ πειρασμὸς ἀνθρώπων, *ante orationem ne laudes quenquam: hæc enim eſt hominis exploratio*.

LXXVI.

Lotus denuò tangit mortuum.

βαπτιζόμενος ἀπὸ νεκροῦ, πάλιν ἁπτόμενος αὐτοῦ, *lotus à mortuo*, (tacto mortuo) *rurſum tangit eum*. Congruit in eos, qui loti à ſordibus vitiorum, rurſum iiſdem inquinantur, ſive qui poſt peractam pœnitentiam ad priſtina peccata relabuntur, & eſt idem planè cum illo, *Sus lota ad volutabrum cœni*. Sumptum à ceremoniis legalibus. Nam qui mortuum contigerat, tantiſper pro impuro habebatur dum ſe aquâ abluiſſet. Qui ſi iterum contigiſſet cadaver, novâ lotione opus erat: prior nil ei proderat. Eccleſ. 34. 30. *Qui tacto cadavere lavatur, & rurſum illud tangit, quid profecit lotione ſuâ? Similiter homo qui propter peccata ſua jejunat, deinde rurſum eadem committit, ejus preces quis exaudiet? aut quid is ſe affligendo proficit?*

LXXVII.

Ubi non eſt ſepes, diripitur poſſeſſio.

Οὗ οὐκ ἔστι φραγμὸς, διαρπαγήσεται κτῆμα, *Ubi non eſt ſepes, diripitur poſſeſſio*. Conveniet ubi ubi quis cælebs, nec uxorem habens, rei ſuæ jacturam facit, aut damnum patitur in fortunis: nam uxor quaſi ſepes eſt rei familiaris. Eccleſ. 36. 27. *Ubi non eſt ſepes, diripitur poſſeſſio; & ubi non eſt uxor, ibi homo gemit vagabundus.*

LXXVIII.

Ab impuro quid purgetur?

Ἀπὸ ἀκαθάρτου τί καθαρισθήσεται; *Ab immundo quid mundetur?* A malo nihil poteſt boni eſſe, ut nec ab impuro aliquid puri. Mutuò ſumptum è Legis ritu, quo is qui tacto cadavere pollutus erat, omnia ſuo contractu polluebat. Non abſimile eſt illud, *Ab improbis manat improbitas*: h. e. improba & ſcelerata facta. Refertur vel ad rem, vel ad perſonas. Ad rem, ut ſi dicas, Neque ab immundo munditia, nec à falſo veritas proficiſcitur. Sic uſus eſt Siracides Eccleſ. 34. 4. ubi agit de vanitate ſomniorum, ac oſtendit nihil veri ab illis exſiſtere, inquiens, *Ab impuro quid purgetur? & à falſo quid veri exiſtat?* Ad perſonas relatum uſurpari poterit, vel de rebus mediis, quo ſenſu Paulus dixit, Epiſt. ad Tit. cap. 1. 15. *puris quidem omnia eſſe pura: ſed pollutis & infidelibus nihil purum, ut quorum polluta ſit & mens & conſcientia*: Vel de rebus non mediis, cujuſmodi ſunt rectè facta, oblationes, ſacrificia eorum quos Deus per fidem nondum purgavit; quorum animus impurus ac vitiorum labe contaminatus, vel quæ ſanctiſſima ſunt polluit. Quod manifeſtiſſimè declarat Propheta Haggæus 2. 14. qui juſſus interrogare Sacerdotes de Lege, eos ſic alloquitur, *Ecce ſumit quiſpiam carnem ſacram in ala ſuæ veſtis, & tangit ea ala panem, ut pulmentum, aut vinum aut oleum, aut ullum cibum, num ſanctificatur? Et reſpondentes Sacerdotes dixerunt, Non: Iterum dixit Haggæus, Quòd ſi attingat pollutus cadavere omnia iſta, num polluentur? Et Sacerdotes reſpondentes dixerunt, Polluentur. Tum reſpondens Haggæus, ait, Sic populus iſte, & ſic gens iſta coram me, dicit Dominus, & ſic omne opus manuum ipſorum, & quod afferunt illic pollutum eſt.* Huc pertinet quod eſt Job. 14. 47. *Quis det purum ex polluto? ne unus quidem* Nam ut omnes naſcimur impuri ex parentibus impuris; ſic omnia opera noſtra impura ſunt, niſi fuerint per fidem purgata & ſanctificata.

LXXIX.

Stultus ad vincula.

Ubi quis imprudens ſe perditum it, aut ad pœnam aliquò trahitur. Idem cum illo, *Canis ad vincula*. Prov. 7. 22. in Latina vetere, *Ignorat quòd ad vincula ſtultus trahatur*. In Ebræo habetur כעכס אל מוסר אויל quod ſic interpretor; *Sicut ſtultus ad caſtigationem compedis*: ſed de hoc aliàs.

LXXX.

Cervus ſagittâ percuſſus.

Ἔλαφος τοξεύματι πεπληγὼς εἰς τὸ ἧπαρ, *Cervus jecur habens ſagittâ percuſſum*; de adoleſcente meretricis amoribus irretito & capto. Nam *jecur* ſedes cupiditatis: & *cervus* inter amatoria, unde *cerva amorum*. Legitur in Græca edit. Prov. 7. 23.

LXXXI.

Cervus ad ſagittam properat.

Ex dicto loco ſumptum videtur, quod in Polydoro, *Cervus ad ſagittam properat*. Quo uti licebit de eo qui properat in ſuum exitium. Quod genus eſt, *Avis ad laqueum feſtinat.*

LXXXII.

Plumbo gravius.

Adagii formam habet quod ſcripſit Siracides, 22. 17. ὑπὲρ μόλυβδον τί βαρυνθήσεται; καὶ τί αὐτῷ ὄνομα ἀλλ' ἢ μωρός; *Quid gravius plumbo? aut quod illi nomen aliud quàm ſtultus?* Quo ſignificat ſtultum hominem in vita ac moribus planè intolerabilem eſſe: ita eſt profectò. Homine imperito nihil iniquius, qui niſi quod ipſe facit, nihil rectum putat, ac proinde nec ipſe alios, nec alii ferre ipſum ullo modo poſſunt. Obſervatum eſt à Simplicio lib. 4. Phyſicorum, plumbum ferro gravius eſſe, licèt in æquali mole fuerit, & rarius. Poterit aliò transferri, puta ad rem ipſam, cùm ſignificabimus aliquid quod admodum grave ac moleſtum ſit, veluti Comicus dixit *plumbeas iras gerit*, pro graviſſimas. Cæterùm gravitas in plumbo cauſa eſt, ut in aquam conjectum quàm citiſſimè demergatur. Ideò Moſes ut notaret celerem Ægyptiorum ſubmerſionem, ſumit hinc ſimilitudinem, Exod. 15. 10. ſic ſcribens, *Flante te Spiritu tuo, operuit eos mare, & plumbi ritu in aquas validas demerſi ſunt.*

LXXXIII.

Faciliùs ferri maſſam.

Sub. *Feras*. Exſtat apud Siracidem, loco & ſenſu eodem. Ἄμμον καὶ ἅλα καὶ βῶλον σιδήρου εὔκοπον ὑπενεγκεῖν, ἢ ἄνθρωπον ἀσύνετον. *Arenam & ſalem & ferri maſſam ferre facilius eſt, quàm hominem imperitum.*

LXXXIV.

Ὁλόριζος ſive ὁλόῤῥιζος.

Proverbii naturam reſipit, quod Prov. 15. non procul à principio capitis, οἱ δὲ ἀσεβεῖς ὁλόριζοι ἐκ γῆς ὀλοῦνται, *Impii verò radicitus* (vel, *cum tota radice*) *è terra peribunt*: h. e. penitùs, & ſine ulla ſpe inſtaurationis, ut obſervat Eraſmus. Tractatio ab arboribus quæ unà cum radice extrahuntur è terra. Nam tales ampliùs reſtaurari nequeunt: præſertim ſi radix atefacta fuerit.

JOH. DRUSII

PROVERBIORUM
CLASSIS PRIMÆ:
LIBER V.

I.

Lilium inter ſpinas.

שושנה בין החוחים, *Lilium inter ſpinas*: ubi vir bonus verſatur inter ſui diſſimiles, ut olim Nicodemus inter Phariſæos. In Medrah uſurpatur, teſte Mercero, de Rebecca degente inter parentes & affines ſuos, qui erant homines nequam & impoſtores. Idem admonet proverbium eſſe, aut ſaltem uſurpari proverbialiter, ex Cant. 2. 1. *Quale lilium inter ſpinas, talis eſt amica mea inter filias*, (i. *puellas.*)

II.

Miſma & Duma & Maſſa.

ומשמע ודומה ומשא, *Et Miſma & Duma & Maſſa.* Nomina ſunt filiorum Iſmaël, Gen. 25. 13. quorum prius ſignificationem habet *auditûs*, alterum *ſilentii*, tertium *oneris*. Sed Judæi hodie uſurpant proverbialiter eo ſenſu quo Græci Ἀνέχου καὶ ἀπέχου, i. *Suſtine & abſtine*, quoties ſignificare volunt multa hominibus audienda, ſilenda & ferenda eſſe. Citatur alicubi proverbii nomine à Paulo Fagio, apud quem fides eſto. Ego adhuc non memini legere apud aliquem ſcriptorem Ebræum. Pro דומה, quod codex Hiſpanienſis ſcribit cum He in fine, notatur in pleriſque exemplaribus reperiri דומא cum Aleph. Obſervatum inſuper eſt à Maſſoretis, hunc verſum eſſe unum ex illis quatuor ſupra decem, qui nec plures nec pauciores habent dictiones quàm tres.

III.

Phithom & Raamſes.

Vel, ſi placet, *Rameſſes.* Nomina ſunt urbium Ægypti, quondam ſub Pharaonibus exſtructarum. Scribit autem Paulus Fagius referre Judæos, cùm hæ urbes extruerentur, adeò ſegniter laboràſſe Iſraëlitas, ut ea nomina in proverbium apud eos abierint, *quo hodie adhuc utuntur*, inquit, *de hominibus ignavis, pigrè ac ſegniter laborantibus. Dicunt enim*, Es iſt Phithom Veramſes (*Ramſes* contractio verbi ex Raamſes) *quo volunt ſignificare talem eſſe laborem, qualis olim fuerit Judæorum Phithom & Ramſes in Aegypto ædificantium.* Scribit hoc in Commentariis iis, quos edidit ad Pentateuchum Moſi, unà cum Chaldaicæ Onkeli paraphraſeos interpretatione.

IV.

Corvus nuncius.

De eo qui miſſus non celeriter redit, aut non redit omnino. Proverbium eſt vulgare, quod ſumptum ex hiſtoria quæ refertur Geneſ. 8. 7. *Emiſit corvum, qui egreſſus non revertebatur, donec ſiccata fuiſſent aquæ ſuper terram.* Scire autem licet abeſſe negationem ab Ebræo: ſed legitur in Græcis codicibus, tum etiam in pleriſque libris edit. Latinæ, nec non apud Joſephum Antiq. . cap. 5. Proverbii mentio in adagiis Polydori.

V.

Qui laborat die ſexto comedet poſtridie.

Præceptum fuit Iſraëlitis, Exod. 16: ut ſingulis diebus tantum colligerent mannæ, quantum ſatis eſſet ad victum unius diei: Sexto autem die colligerent victum bidui: Nam poſtridie ſcilicet diem fore quietis, quo exeuntes ad colligendum nequicquam eſſent inventuri. Hinc dixerunt Veteres Ebræi, *Qui laborat in veſpera Sabbathi, veſcetur in Sabbatho*, h. e. qui rectè vivit in hac vita, is fruetur commodis vitæ æternæ: vel qui colligit cibum cœleſtem in præſenti ſeculo, eo quoque veſcetur in futuro. Manna, ſive panis ille, qui de cœlo deſcendit, Chriſti Servatoris noſtri vivifica ac ſalutaris doctrina eſt: Sabbathum verò futuri ſeculi quies, & qui eum præcedit dies ſextus, tempus eſt humanæ vitæ: in quo is, qui recipit Chriſtum, vivet in ſempiternum; qui non recipit, morietur, & ſi recipere velit poſtea, non inveniet, quia juxta proverbium, *Si præteriit tempus, præteriit oblatio.* Theologi Ebræorum ſeculum faciunt duplex, עולם הזה, *ſeculum præſens*, ועולם הבא *& ſeculum futurum.* Atque hoc quidem appellant עולם התגמול, h. e. *Seculum retributionis*, in quo unicuique prout meritus eſt retribuitur: item שבת, i. *Sabbathum*, quòd tunc ab omnibus operibus ſit feriandum. Illud verò vocant עולם המעשה, i. *ſeculum operis*, & ערב השבת, i. *veſperam Sabbathi.* Rabbi Jehuda libri Muſar cap. 16. *Ferunt*, inquit, *Doctores noſtri hoc ſeculum diebus profeſtis, & quod venturum eſt, Sabbatho ſimile eſſe: unde illud qui parat diebus profeſtis, comedet Sabbatho: quod in Gemara tractatu de Idololatria extat his verbis* מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת אבל מי שלא טרח בערב שבת לא יאכל בשבת *Qui laborat pridie Sabbathi, is habebit quo veſcatur in Sabbatho: at*

qui non laborat pridie Sabbathi, is non habebit quo veſcatur in Sabbato; In libro τῆς τῶν πατέρων γνωμολογίας, qui Ebraicè פרקי אבות, leginus hæc ſententia iſto modo, מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת מי שלא טרח בערב שבת לא יאכל בשבת, *Qui pridie parat comedet Sabbatho: qui pridie non parat non comedet Sabbatho*. Quo in loco Fagius interpres ſcribit alluſum eſſe ad illud quo Judæi jubentur tantum cibi parare ſexto die quantum opus eſt ad victum ſeptimi diei. Indéque dictum eſſe diem illum παρασκευὴν, i. *præparationem*, qui aliàs προσάββατον, i. *proſabbathum*, ſive *anteſabbathum*, Marc. 15.

VI.

Non internoſcit dexteram à ſiniſtra.

Jon. 4. 11. dicuntur in Urbe Ninive fuiſſe pluſquam centum viginti hominum millia, qui neſciebant quod eſſet dexteræ lævæque diſcrimen, vel, ut in Ebræo eſt ad verbum, אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, i. *quorum nemo noverat inter dexteram ſuam & ſiniſtram ſuam*. Id plerique Interpretes ad ætatem referunt, ac intelligunt de infantibus, quibus ea facultas & via judicii nondum contigit ut dextram manu à ſiniſtra rectè internoſcant, ſed hodie apud Chriſtianos proverbii loco uſurpatur de hominibus imperitis, nulliúſque rei gnaris. Sic uſurpant etiam recutiti, quoties ſignificare volunt aliquem adeò rudem eſſe adeóque inſcientem, ut nequeat verum à falſo ſecernere. Alaſcar de Semtobo in libro Haſſagoth האיש הלזה אינו מבין בדבריו בין ימינו לשמאלו *Homo iſte in verbis ſuis non intelligit quid ſit diſcriminis inter dexteram ſuam & ſiniſtram*. Idem alibi de vulgo rerum imperitiſſimo, נעלמו מעיני עמי הארץ הסומין האומרים על שמאל שהוא ימין *iſta latent homines plebejos, qui cæci ſunt, dicentes de dextera quòd ſiniſtra ſit*. Polydorus Virgilius ſcribit conſimile eſſe illud Juvenalis.

> *Quid enim Venus ebria curat?*
> *Inguinis & capitis qua ſint diſcrimina neſcit.*

Sed meo judicio eſt aliqua diſſimilitudo. Nam Poëtæ verſus magis quadrat in hominem inhoneſtum atque inverecundum, qui pudenda non diſtinguat à capite, h. e. res turpes ab iis, quæ honeſtæ ſunt.

VII.

De Nahaliel Bamoth.

מנחליאל במות, *Ex Nahaliel Bamoth*: perinde valet ac ſi dicas, ex virtute gloria, aut pietas gloriam parit. נחליאל nomen eſt loci Jud. 21. 10. id, ſi interpreteris, ſonat, *poſſeſſio Dei*. In *Bamoth* verò eſt ſignificatio *altitudinis*. Ergò proverbialiter admonet verum decus parari non ex generis ſplendore ſed ex virtute Legíſque meditatione, quæ nobis Dei cognitionem patefacit, ac optimam vitæ rationem præſcribit, quàm ſi inſiſtemus, licèt genere obſcuri & ignobiles, ſolidam laudem apud Deum & homines conſequemur. Joſua filius Levi in Libro Avoth. cap. 6. *Qui ſe exercet in ſtudio Legis, is inde extollitur atque honeſtatur, quemadmodum dicitur, de Matthana Nahaliel, & de Nahaliel Bamoth.*

VIII.

Repudiatur parvus, non magnus.

מסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול, *renuunt parvo, & non renuunt magno*, ſcilicet, *quæ petit*, Facilè repulſam ferunt homines vulgares: at magnatibus & iis qui ſunt in aliqua dignitate nihil denegatur. Citat alibi Johannes Iſaacus, dicens eſſe משל הדיוט, i. *vulgare proverbium*. Ebræus Salomo exiſtimat natum ex hiſtoria, quæ exſtat Gen. 19. 2. ubi Angeli hoſpites Lotho ut ad ſe divertant petenti, recuſant: Abrahamo idem poſtulanti, quoniam major erat, ſine difficultate concedunt, Gen. 18.

IX.

Sodomitani mores.

Proverbii formâ dicitur de profligatiſſimis. Poteſt etiam uſurpari in molles & effœminatos, eóſque qui aversæ Veneris notâ inſignes ſunt, quod vitium vulgò *Sodomia* nomine innotuit. Sic *mores Maſſilienſes* proverbio ab hac mollitie innotuere. Judæi dicunt יש לו מדת סדם, i. *habet ingenium Sodomitarum*, de ſordido & inhumano, ſuique adeò tenaci ut cùm poſſit ſine detrimento, nolit tamen aliis commodare. Siquidem perhibent eo ingenio fuiſſe Sodomitas, ut nemini omninò prodeſſe voluerint, ne quidem iis quibus ſine incommodo ſuo prodeſſe poterant. Meminit adagii Paulus Fagius in libro Avoth ad hanc ſententiam, ארבע מדות באדם האמר שלי שלך ושלך שלי עם הארץ: שלי שלי ושלך שלך זו מדה בינונים ויש אומרים זו מדה סדם: שלי שלך ושלך שלך חסיד: שלך שלי ושלי שלי רשע: i. ut ipſe vertit, *Quatuor ſunt conditiones, ſeu proprietates, hominum. Qui dicit quod meum eſt, tuum eſt, & quod tuum eſt, meum eſt, hic idiota eſt. Qui verò dicit quod meum eſt, meum eſt, & quod tuum eſt, tuum eſt, hæc eſt conditio mediocris: & ſunt qui dicant hujus conditionis fuiſſe ſodomitas. Qui dicit quod meum eſt, tuum eſt, & quod tuum eſt, tuum ſit, hic pius eſt. Qui verò dicit quod tuum eſt, meum eſt, & quod meum eſt, meum ſit, talis impius eſt.* Igitur qui non dignatur erranti monſtrare viam, aut lumen de ſuo lumine petenti accendere, aut pati ut ex Flumine, quod per Fundum ſuum labitur, alius aquam hauriat, de eo dici poteſt quod teſerat מדה סדם h. e. Conditionem ſive *mores Sodomitarum*.

X.

Vade ad Satanam.

Quæ de ſatana in Sacris literis referuntur, locum fecere proverbio לך אל השטן *abi ad ſatanam*, quo utuntur ut dicant, *Abi in malam rem*: ſicut dicimus *Abi ad corvos*: eſtque malè precandi formula, qua eum qui nos offendit ad diabolum relegamus, malorum omnium autorem & parentem cujus conſortio neque miſerius quicquam, neque infelicius. Utitur Elias Levita in ſecunda præfatione ſui Thiſbi, ubi ſutorem temere nimis de genuum pictura judicantem ſic alloquitur ita tus pictor, *Abi ad ſatanam, quandoquidem ultra calces corrigiam non eſt tibi in hac arte pars aut hereditas.*

Sen-

Sententia eſt gemino adagio exornata: quorum poſterius ſic poſſes efferre Ebraicè משרוך ולמעלה אין לו לרצען חלק ונחלה Latinè ad verb. *à corrigia calcei & ultra, non eſt Sutori pars aut hæreditas*: h. eſt. *Ne ſutor ultra crepidam.*

XI.

Qui non operatur, non comedet.

Vel. *Qui non laborat, non manducat*, Hodie proverbii vicem obtinet in homines ignavos, & ſegne otium conterentes: qui, quoniam operari nolunt, indigni ſunt, quibus victus præbeatur. Quod in Græcorum adagiis dicitur, Ἂν μὴ καθαρῇς, & ἀλέσῃς οὐ μὴ φαγῇς, *niſi purges & molas, non comedes.* Sumptum ex Ep. 2. ad Theſ. c. 3. v. 10. ubi Apoſtol. denunciat, *ſi quis operari nolit*, eum *ne comedere* quidem debere. Græcè ita ſonat, εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω, i. *Si quis nolit operari, ne comedat*, vel, *ne edito.* Expreſſit autem, ut apparet, proverbium ſuæ gentis, quod exſtat in Breſith, ſive Geneſi magna, ſect. 14. his verbis, דאי לא לעי לא נגיס, i. *qui non laborat, non edit.* Citatur ex Breſith Rabba in Lexico Thalmudico: inde ego prompſi. Non omittendum hic quod de Gymnoſophiſtis Indorum ſapientibus memoriæ proditum eſt. Scribunt eos ab adoleſcentibus cùm ad menſam venirent, ſolitos exigere rationem negotii, ac è cœnaculo exigere, quos per ignaviam nihil egiſſe comperiſſent, iis tantùmodo ad menſam admiſſis, quorum induſtriam & diligentiam comprobâſſent.

XII.

Ubi eſt vox Jacobi, ibi non eſt manus Eſau.

Ubi eſt vox Jacobi, ibi non eſt manus Eſau; & contrà, ubi non eſt vox Jacobi, ibi eſt manus Eſau. Vis tyrannica parùm aut nihil poteſt, ſi crebræ ſint in Eccleſia fidelium preces: eadem plurimùm poteſt, ſi precandi ritus aut ceſſet omninò, aut frigidè obeatur. *Vox Jacobi* preces ſunt juſtorum, & *manus Eſau* injuſtorum potentia; quam ſæpe, ut minima validiſſimáque ſit, ardens pii hominis precatio labefactat. Id quod de Moſe proditur Exod. 17. 11. quo manum elevante vincebant Iſraëlitæ; remittente Amalechitæ. In lib. Muſar cap. 4. hæc leguntur ארז״ל כל זמן שקולו של יעקב בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין הידים ידי עשו ר״ל אין רשות להרע לישראל ובכל זמן שאין קולו של יעקב מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ה׳ הידים ידי עשו: Quæ verba hunc ſenſum continent, *Dicunt doctores noſtri piæ memoriæ, omni tempore, quo Jacobi vox eſt in Synagogis & gymnaſiis, non ſunt ibi manus Eſau, h. e. facultas ad affligendum Iſraelitas: ſed omni tempore, quo vox Jacobi non ſonat in Synagogis & gymnaſiis, ibi ſunt manus Eſau.*

XIII.

Puris omnia pura.

Πάντα καθαρὰ τοῖς καθαροῖς *Omnia pura puris.* Quorum eſt pura & mens & conſcientia rebus adiaphoris minimè polluuntur. Hoc ſenſu uſurpat Apoſtolus Tit. 1. 15. Lex Moſis ponit diſcrimen ciborum, ut alii quidem ſint puri & liciti, alii verò impuri & illiciti. Sed hoc diſcrimen ſuſtulit lex Chriſti, qui omnia ſine delectu piis conceſſit, ut verè dictum ſit 1. Tim. 4. 4. *Omnia à Deo creata eſſe bona, nihilque rejiciendum, ſi cum gratiarum actione ſumatur.* Non deſunt, qui hanc Paulinam ſententiam hodie in Proverbii uſum trahant, quoties oſtendere volunt nihil à viris bonis proficiſci, quod non ſit bonum & honeſtum, juxta verſiculum Græcum,

Γνώμης γὰρ ἐσθλῆς ἔργα χρηστὰ γίνεται.

XIV.

Inquiramus in nos ipſos, priusquam inquiramus in alios.

Debemus priùs nos ipſos corrigere quàm alios corrigamus: nam turpe eſt in eo ipſo deprehendi, in quo alios reprehendimus. *Eſt proprium ſtultitiæ*, inquit Cicero, *aliorum vitia cernere, oblivisci ſuorum.* Et alibi, *Carere debet omni culpâ, qui velit alium reprehendere.* Ambroſius Epiſt. 76. *Quid tam divinum quàm iſta ſententia ut peccata puniat, qui exſors ipſe peccati ſit? Quomodo enim feras alieni ultorem, & proprii criminis defenſorem? Nonne ſe magis ipſe condemnat, qui in alio damnat, quod ipſe committit?* De eo exſtat ſententia Magiſtrorum hujuſmodi נקשש גרמים עד לא נקשש אחרנים *inquiramus in nos ipſos, antequam inquiramus in alios*; quam citat R. David in Comm. Soph. 2. 1. exiſtimans deſumptam eſſe ex verbis Prophetæ התקששו וקשו, quorum prius ſignificat, *inquirite in voſmet ipſos*; alterum, *inquirite in alios.* Sumpta metaphora ab iis, qui ſtipulas in agris colligunt poſt meſſores.

XV.

Zamriana flagitia committunt, & ut Phinees præmium quærunt.

עושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס, *Faciunt opera Zamri, & quærunt mercedem ſicut Phinees.* Dici ſolet in eos, qui cùm impiè vivant tamen piis debitam mercedem efflagitant: aut qui pro admiſſo flagitio non minorem mercedem exſpectant quàm ſi honeſtum aliquod facinus deſignâſſent. Natum ex hiſtoria, quæ refertur Num. 25. Zamri, qui & Zambri (nunc Zimri Ebræis) Iſraëlita fuit natus patre Salu. Is Cozbin filiam Suris in conſpectu totius Iſraelitici cœtûs ſtupravit. Phinees Eleazaris filius, cùm hæc vidiſſet, correpto jaculo ambos transfodit. Quo facto non cohibita ſolùm eſt clades Iſraëlitarum, Deiq; excandeſcentia averſa, verùm etiam Phinees, qui utrumque percuſſit, ſui facti præmium conſecutus eſt ampliſſimum. Proverbium reperitur in eo libro, qui ex Arabico Sermone in Ebræum converſus, Ebraicè *Choveth Levavoth* inſcribitur: ubi ejus uſus eſt de hominibus vitioſis, qui præmia poſcebant tanquam virtutis, ac probitatis, cùm vitam ducerent improbam & flagitioſam.

XVI.

Si præteriit tempus, præteriit ſacrificium.

Non litat, qui ſuo tempore non ſacrificat: imò ſacrificium non eſt ſacrificium, ſi in eo faciendo tempus à

Deo

Deo conſtitutum negligatur. Hoc Ebræi dicunt, פרכ זמן פרכ קרבן *præteriit tempus, præteriit oblatio.* Licebit aliò transferre, ut ſi quis dicat, ſeram eſſe pœnitentiam, aut vitæ emendationem, poſt mortem. Quia omiſſo tempore perit, ſive irrita eſt oblatio. Eſt enim hoc ſeculum, ut Ebræorum ſcribunt Theologi ſeculum operis: alterum verò, quod futurum eſt poſt hanc vitam, ſeculum mercedis. Ideò qui bonam mercedem velit recipere in ſeculo futuro, ei bene vivendum eſſe in ſeculo præſenti. Nam cùm abiit tempus, abiit ſacrificium. Ortum videtur à ſacrificiis legalibus, quæ certo tempore fiebant, ut V. c. veſperè; unde ſacrificium veſpertinum. Sic matutinum, quod manè peragebatur.

XVII.

Lapides cavat aqua.

אבנים שחקו מים, *Lapides cavant*, ſive *comminuunt, aqua.* Polydorus & Rolandus inter proverbia recenſent, Græci dicunt, ῥανὶς ἐνδελεχοῦσα κοιλαίνει πέτραν, *gutta aſſidua cavat ſaxum.* Prompſi ex Apoſtolio: alioquin Chœrili Poëtæ verſus eſt,

πέτραν κοιλαίνει ῥανὶς ὕδατος ἐνδελεχείῃ.

Huc refer illud Ovidii,

Gutta cavat lapidem, non vi, ſed ſæpe cadendo.

Admonet omnia effici diligentiâ & aſſiduitate. Hoc adeò verum, ut quod contra naturam labor efficit ſæpe ipſa naturali facultate ſit validius. Sic ferrum & æra manuum contrectatione atteruntur. Sic rotas curruum labore magno curvatas nullo poſſis conatu in priſtinam reſtituere rectitudinem, ut ait Plutarchus in libello de liberorum educatione. Cæterùm Ebræa ſumpta ſunt ex Job. 14. 19. ubi aliter atque aliter exponuntur.

XVIII.

Vir redit ad id quod amiſit.

איש חוזר אחר אבידתו, *Vir redit ad id quod perdidit.* Dici convenit ubi quis alicujus virginis aut mulieris nuptias ambit. In more poſitum eſt, atque ita naturâ comparatum, ut vir quærat uxorem, non contrà. Quærit enim id quod amiſit, h. e. coſtam in formatione fœminæ ſibi ademptam. Hujus proverbii meminit Kabhvenaki Prov. 7. 13.

XIX.

Secundùm viam ſeminat.

Παρὰ τὴν ὁδὸν σπείρειν, *Secus viam ſerere.* De labore vano ac inutili. Nam ſemen, quod inter ſerendum ſecus viam cadit, vel pedibus hominum conculcatur, vel ab avibus devoratur. Sumptum ex Evangelica parabola, quæ habetur Matth. 13. 4.

XX.

In petris ſeminat.

In petroſis ſeminat, ſicut dicimus, *in arena ſeminat*: & *in ſaxis ſeminat*, quod ſic reddit Eraſmus ex Græco, κατὰ πετρῶν σπείρεις. Ejus uſus erit, teſte Polydoro, cùm beneficium conferimus in hominem ingratum. Nam utrumque æquè perit, & quod ingrato datur, & quod in petroſis ſeritur. Matth. 13. 20. ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρείς, *in petroſa ſemen excipiens*: alium ſenſum habet. Vide

XXI.

Seminat in terra bona.

Hoc eſt, fertili. Explicatur in parabola ſeminantis Matth. 13. 8. & 23. Apud Virgilium eſt, *ſemen in terram bonam cadens*, cùm dociles docemus, aut gratos & bonos juvamus, nempe, ut ſit contrarium ejus quod præceſſit. Græcè ἐπὶ τὴν γῆν καλὴν σπαρείς, *in terram bonam ſemen excipiens.*

XXII.

Alter Nimrod.

Ut, *alter Hercules*, de inſigni tyranno, & imperii terminos producendi cupido. Dicti origo ex Hiſtoria Geneſeos, Gen. 10. Vide, *Sicut Nimrod potens venatione coram Domino.* Gloſſa Nicolai, *Quando poſtea videbatur aliquis oppreſſor hominum, dicebatur, alter Nimrod.*

XXIII.

Mephiboſeth.

Proverbialiter uſurpatur pro claudo. Nam Mephiboſeth claudus erat utroque pede, ut ſcriptum 2. Sam. 9. 13. In principio Gemaræ (pars eſt operis Thalmudici) capite cheſſad maabarim תקרא מפיבשת כל תלמיד חכמים שהיה מבייש פני רבו בהלכה: *Vocantur Mephiboſeth omnes diſcipuli ſapientum, qui in inceſſu pudefaciunt præceptores ſuos.* (Hauſi ex Lexico Thalmudico Nathani) הלכה *inceſſus*, an aliud quippiam? Nam eodem nomine afficitur tractatus, quem barbari *diſcurſum* dicunt, Gallicè *diſcours*: & poteſt ſenſus eſſe, *Vocatur Mephiboſeth, qui Præceptorem ſcripto aut oratione pudefacit.* Expende.

XXIV.

Qui non arat, non metet.

Germanum illi, *Qui non operatur, non edet.* Prov. 20. 4. *Propter hyemem piger non arat. petet in meſſe, ſed nihil erit.* Ebraicè כל מי שלא יחרש לא יקצר, *Quiſquis non arabit, non metet.* Proverbium admonet comitem pigritiæ paupertatem eſſe.

XXV.

Decimare mentam, & cuminum.

לעשר כמון ומנטא *Decimare cuminum & mentam.* Genus loquendi proverbiale, quo ſignificatur diligentia in rebus minutis. Nam inter aliarum rerum decimas quas Judæi ex Dei lege ſacerdotibus dabant, minimæ erant decimæ olerum. Gerardus Veltuyckus in libello de vanitate Judæorum, quem inſcripſit, *Sebile Thohu*, i. *Itinera deſerti* החפץ לעשר כמון ומנטא לראות נפלאות ביצה, *Num cupit decimare cuminum & mentam, ut videat miranda (portenta) ovi?* Hieronymus

mus oceano, *Verè Scribarum & Pharisæorum similes culicem liquantes & camelum deglutientes, decimamus mentam & anethum, & Dei judicium prætermittimus.* Hoc proverbium prætermiſſum fuit libro tertio. Nam reperitur Matth. 23. 24. item Luc. 11. 42. Sed cum dubitabam, & adhuc dubito, an ibi proverbium eſſet, h. e. an uſurparetur à Chriſto proverbialiter. Quod ut non aſſevero, ita planè negare non auſim.

XXVI.

Rupes arat.

יחרש בסלע *Arat in rupibus*, ſive, *rupes arat.* Ex Propheta Amos deſumptum jactari poterit in eum, qui aliquid agit ſine fructu, & inutiliter, atque adeò fruſtrà omninò laborat. Nam rupes propter ſoli duritiem arari nullo modo poſſunt. Vicinum eſt, *ſeminat in petris.* Nam ſemen in petras vel ſaxa conjectum, quia humo deſtituitur, ſtatim exareſcit. Memini ſuprà. Locus Prophetæ eſt, *Num in rupibus aut equis curritur, aut bobus aratur.* Amos 6. 12.

XXVII.

Quæ non rapui, reddo.

Hoc aptè uſurpabit, qui pœnas dat immeritò, & luit non patrata facinora, ex Pſ. 69. 5. אשר לא גזלתי אז אשיב *tunc reddidi, quæ non rapueram.*

XXVIII.

Malus peribit malè.

Latet proverbii figura, ut apparet, in illo Nazianzeni, ἀπολεῖται κακὸς κακῶς, *Peribit malus malè.* Quod originem habet ex eo quod ſuprà ex Evangelio adduximus. *Malos malè perdet.* Significat autem improbum nunquam ſine pœna abire. Hunc ſenſum continet, *peccatores inſequitur malum.* Utitur Nazianzenus in oratione, *An de Dei natura vel ratiocinandum ſit, vel perfecta poſſit haberi cognitio.*

XXIX.

תהום אל תהום קורא, *Abyſſus ad abyſſum clamat.* Proverbium hoc hauſtum ex Pſal. 41. 8. Uſurpatur quoties mala malis ſuccedunt, & calamitas calamitatem ſequitur. In hanc ſententiam vulgò dici ſolet, *Mala nunquam ſola*, ſive *incomitata, venire.* Aliquantò aliter uſurpat Hier. prologo in ſecundum Commentariorum Zachariæ, nempe pro eo quod eſt, *obſcuritas obſcuritatem parit.* Sic enim ibi ſcribit, *Ab obſcuris ad obſcuriora tranſimus, & cum Moyſe ingredimur in nubem & caliginem. Abyſſus abyſſum invocat.* Polydorus addit uſurpari etiam poſſe, ubi aliquis ſceleratus, tanquam vitiorum vorago, alterius ſcelerati auxilium implorat.

XXX.

Lux orta eſt.

Proverbium Latinum, *Lux affulſit*, eſt vertere in linguam Ebraicam ex Pſal. 112. 4. זרח בחשך אור *Exorta eſt in tenebris lux.* Quod Chaldaicè efferes בחשוכא נהור דנח & Græcè, ἐξανέτειλεν ἐν σκότει φῶς.

XXXI.

Jordebor.

Eſſet *Jordebor* inverſis literis, quomodo ſanè ſcribendum exiſtimo. Uſurpant Proverbii loco, ſicut dicimus, *in malam crucem*, cùm alicui exitium & perniciem imprecantur: eſtque corruptum ex יורדי בר, *deſcendentes in foveam*: quod aliquoties occurrit in Pſalmis. Proverbium hoc è fæce vulgi hauſtum, ut reperi, ita pono.

XXXII.

Moſis tabula.

Gregorius Nazianzenus de Athanaſio, ὅτι πλάκες Μωσέως τὰ ἐκείνου δόγματα, *quoniam Moſis tabula erant ipſius decreta.* Vult dicere, tam auguſta & ſacroſancta. Adducitur & explicatur in collectaneis Junii. πλάκες μωσέως, i. לחות משה.

XXXIII.

Judæ oſculum.

Proverbium eſt vulgare, quod natum ex hiſtoria Servatoris, quem Judas unus è diſcipulis ipſius oſculo prodidit hoſtibus. Utemur ergò de iis, qui dum amicitiam ſimulant nobis exitium & malum machinantur.

XXXIV.

Aſino gramen & baculus.

Adrianus Junius in adagiorum album recenſuit, ex Gregorio Palama Theſſalonicenſi: Ὄνῳ χόρτος καὶ ῥάβδος, δούλῳ ἄρτος καὶ μάστιγες, *Aſino fœnum & baculus, ſervo panis & ſcutica.* Quod promptum meo judicio, ex Siracide. Ait enim Siracides, Eccleſ. 33. 25. *Pabula & baculus & onera aſino: cibaria & caſtigatio & opus ſervo. Servo utere, invenies requiem: eidem manus remitte, quæres libertatem. Jugum & lorum cervicem ſubigunt, item malum ſervum nervus & tormenta.* Affinitatem habet cum illo, *Flagellum equo, camus aſino*,

XXXV.

Apoſtolica vita.

Eſt vita ſecundùm virtutem, & Deo grata: unde, Ἀποστολικὴν διάγεις πολιτείαν, *vitam degis Apoſtolicam*: ἐπὶ ἐναρέτως καὶ θεαρέστως βιοῦν· ita explicat Apoſtolius. Qualis autem fuerit ea vita fuſè oſtendit per hæc verba. ἔστι δὲ αὕτη· ὀφθαλμῶν ἀκρίβεια, γλώσσης ἐγκράτεια, σώματος δουλαγωγία, φρόνημα ταπεινόν, ἐννοίας καθαρότης, ὀργῆς ἀφανισμός, ἀγγαρευόμενος προστίθει· ἀποστερούμενος μὴ δικάζου· μισούμενος ἀγάπα· διωκόμενος ἀνέχου· βλασφημούμενος παρακάλει· νεκρώθητι τῇ ἁμαρτίᾳ· συσταυρώθητι τῷ Χριστῷ· ὅλην τὴν ἀγάπην μετάθες ἐπὶ τὸν κύριον,

XXXVI.

Literas Uriæ perfert.

Litera Uriæ, τὰ τοῦ Οὐρίου γράμματα, volgi conſuetudine vocantur literæ ſcriptæ contra eum qui eas defert. Natum ex hiſtoria quæ habetur 2. Sam. 11. Effertur & hoc modo. *Urias literas defert.* Sic Græci di-

cunt βελλεροφοντης τὰ γράμματα· nam ſubauditur *fert.* Plautus Bacchid. Scenâ, *Conſtringe tuas,*
Bellerophontem jam tuus me fecit filius,
Egomet tabellas detuli ut vincirer.

XXXVII.

Durum flagellum pædagogus eſt mentis.

Ad hanc claſſem pertinet Nazianzeni illud à Junio adductum,

Σκληρὰ δὲ μάστιξ παιδαγωγεῖ καρδίαν·

Significat autem cautiores reddi homines rebus duris & adverſis. Idem ergò cum illo, *Virga ſapientiam impertit.* Ambroſius epiſt. 70. *Tunc Deo ſubditi ſumus, cùm adverſis aliquibus urgemur. Secundæ res mentem extollunt. Quod cùm aliàs uſu probatum ſit, maximè in ea rerum converſione, quâ rurſus ad Ebræos à Paleſtinis verſâ vice res mutata,* Junius vertit;

Duro flagello meos docetur rectiùs:

&; Durum flagellum eſt pædagogus ingens.

Prompſit, ut videtur Nazianzenus ex illo Salomonis. Prov. 29. 15. πληγαὶ καὶ ἔλεγχοι διδόασι σοφίαν, *Plaga & reprehenſiones ſapientiam conciliat.*

XXXVIII.

Alter Job.

Patientem in perferendis adverſis *Jobi* nomine definiunt, quo nemo unquam aut miſerior, aut in miſeriis tolerantior; Quocirca & eum, qui in profundum ultimarum miſeriarum abjectus eſt, eodem nomine ſignificamus.

XXXIX.

Jobo tolerantior.

Ex iis quæ modò diximus natum *Jobo tolerantior*, de homine tolerantiſſimo: & eſt hyperbole. Nam Jobo tolerantior nemo unquam fuit, aut erit.

XL.

Alter Judas.

Judæ perfidia effecit ut ſi quis perfidum proditorem ſignificare velit, eum ſub ejus nomine definiat. Propriè tamen *Judas* vocatur, qui per ſimulationem amicitiæ nefariè prodit herum, aut amicum bene de ſe meritum.

XLI.

Salomo.

Vel, *Salomone ſapientior*: de homine ſapientiſſimò. Poteſt dici Ironicè, *hic eſt noſter Salomo*, vel, *alter Salomo*, de eo qui ſibi in ſapientia nihil non arrogat. Quod genus eſt, *ſapientum octavus*: nec alienum omninò,

Tertius è Cœlo cecidit Cato;
Nam Catones à ſapientia ſic dicti.

XLII.

Dominus dedit, Dominus abſtulit.

יהוה נתן יהוה לקח, *Jehova dedit, Jehova abſtulit.* Hoc dictum Jobi nunc in proverbium abiit, quo conſolamur eos, qui ad pauperiem redacti ſunt. Affine eſt, quod apud Senecam lib. 8. epiſt. 7. *Fac ergò, mi Lucili, quod tuam æquitatem decet. Deſine beneficium naturæ malè interpretari. Abſtulit; ſed dedit;* Deus enim & dat opes, cuilibet & eaſdem, ſi quando libet, adimit: nec de eo jure queri quiſquam poteſt, cùm beneficium ſit quòd dederit; non injuria, quòd ademerit.

XLIII.

Lampas ſine oleo.

Quando volumus ſignificare aliquem virtute vacuum eſſe, dicimus, *Lampas ſine oleo.* Id petitum videtur ex parabola fatuarum virginum, quæ ſumptis lampadibus, non acceperant oleum ſecum: ut habetur Matth. 25. 3. Quidam exponunt, *Lampas ſine oleo*, de eo qui immiſericors ſit. Nam *oleum* miſericordiam ſignat.

XLIV.

Nemo ſuis ſtipendiis militat.

Quadrat cum illo, *Dignus eſt operarius mercede ſua.* 1. Cor. 9. 7. τίς στρατεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις; *Quis militat propriis ſtipendiis?* q. d. rari ſunt qui ſic militant ſimile, *Mulierem fortem quis inveniat?* Nam inveniri poteſt. Sic reperias qui propriis ſtipendiis militent, ſed tales pauciſſimi ſunt. Eſt ergò dictum. *Nemo militat propriis ſtipendiis*: ut, *Nemo Propheta acceptus in patria ſua.* Nam communiter hoc tantùm verum eſt, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ut loquuntur. Admonet Proverbii Polydorus.

XLV.

Qui vineam plantat de fructu ejus edit.

In Proverbii uſum trahi poſſet ex eodem loco, ὃς φυτεύει ἀμπελῶνα, ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ ἐσθίει, *Qui plantat vineam, de fructu ejus edit:* hoc vult, Quemadmodum agricolæ ſuis fructibus vivunt, ita par eſt, ut Paſtores & Miniſtri ſuis laboribus ſuſtentrentur. Eodem pertinet, Ὃς ποιμαίνει ποίμνην, ἐκ τοῦ γάλακτος τῆς ποίμνης ἐσθίει, *qui paſcit gregem, de lacte gregis edit.*

XLVI.

Eſto reverentia principis tui, ut reverentia Dei.

Verbum vetus, יהי מורא רבך כמורא שמים *Sit timor principis tui, ut timor Dei.* Ita revereri debemus Regem, ac ipſum Deum. Originem habere videtur ex illo Salomonis, *Time Dominum, mi fili, & Regem.* רב *Princeps*, unde geminatis literis רברב, in plur. רברבין *Principes*: frequens apud interpretes Chaldæos. Cæterùm hoc ſenſu laudat autor libri, qui vocatur *maſal cadmoni* cap. 5. lib. 1. Legitur & in libro Avoth ſub nomine Eleazari Sammuæ filii: ſed interpres Paulus Fagius ibi reddit, *ſit timor Præceptoris tui, ſicut timor Dei.*

ἴσον Θεῷ σοὶ διδασκάλους τιμᾶν θέλε,

שמים ad verbum *cœli.* Ebraiſmus qualis in illo, *Peccavi in Cœlum*: Nam ſenſus eſt, in Deum.

XLVI.

Qui multum loquitur, admittit peccatum.

מרבה דברים מביא חטא, *Qui multiplicat verba, adducit peccatum.* Multiloquio juncta ſemper vanitas

&

& mendacium. Portò autem mendacium omne peccatum eſt. Nam qui mentitur, peccat. Dictum eſt Simeonis Gamalielis F. quod hauſit ex illo Salomonis, *In multitudine verborum non eſt peccatum.* Nam eadem utrobique ſententia.

XLVIII.

Per publicam viam ne ambula.

Exſtat apud Eraſmum inter ſymbola Pythagoræ. Ambroſius aſſumptum cenſet ex ſacris literis. Sic enim ſcribit, lib. 1. epiſt. 6. *Pythagoricum mandatum in aliquorum ſcriptis prædicari audivimus, quo ille diſcipulos ſuos communem atque uſitatam populo prohibuerit ingredi viam. Sed hoc unde aſſumpſerit non eſt incognitum. Nam cùm ex populo Judæorum (ut plerique arbitrantur) genus duxerit, ex ejus diſciplina derivavit etiam magiſterii præcepta, meritóque magnus apud Philoſophos habitus, æqualem, ut ajunt vix reperit. Legerat itaque in Exodo Moyſi divino præceptum eſſe oraculo, ſolve calceamentum pedum tuorum. Id etiam præceptum Jeſu Nave, videlicet, ut detrita & popularis via deponerent pulverem, qui viam Domini ambulare deſiderarent.* Vide ſequentia.

XLIX.

Beatus judex qui fermentat judicium.

אשרי הדין שמחמץ את דינו, *Beatus judex, qui fermentat judicium.* Sententia Magiſtrorum, quæ ſumpta (videtur certò) ex Jeſ. 1. 17 אשרו חמוץ, quod exponunt, *Beatum prædicate fermentum*, aut *fermentatum*, h. e. judicem qui non judicat niſi poſt diligentem inquiſitionem. Vide Davidem Camium in Comment. ad illum locum. Porrò fermentum aciditatem habet moderatam, cujus mixtione pani ſaporis gratiam facit, veluti idoneo quodam condimento. Par eſt ratio judicii. Nihil ei majorem gratiam conciliat, quàm clementiæ mixta ſalutaris atque moderata ſeveritas.

L.

Homo ad laborem natus.

Job. 5. 7. אדם לעמל יולד, *Homo ad laborem naſcitur.* Hemiſtichium proverbiale indicans miſeriam vitæ humanæ. לעמל reddi poteſt, *ad moleſtiam.* Verſus integer exſtat in Latina ver. *Homo ad laborem naſcitur, & avis ad volatum*: quem ex Ebræo nunc interpretantur, *Homo ad laborem naſcitur, & filii prunarum* (i. ſcintillæ) *volant in ſublime.* Huc facit Menandri illud,

Ἆρ' ἐστι συγγενές τι λύπη καὶ βίος;
τρυφερῷ βίῳ σύνεστιν, ἐν δόξῃ βίῳ
πάρεστιν, ἀπόρῳ συγκαταγηράσκει βίῳ.

i. interprete Stephano,

Congenitus ánne mœror eſt mortalibus?
Vitæ ille mollis, vitæ honoratæ comes,
Vitáq; gaudet inopi conſeneſcere.

LI.

Manus ejus contra omnes, & manus omnium contra eum.

ידו בכל ויד כל בו, *Manus ejus in omnes, & manus omnium in eum.* De Iſmaële hoc dicitur Gen. 16. 12. *& ipſe erit homo ferus, manus ejus contra omnes, & manus omnium contra eum.* Mens verborum, ipſe omnes bello petet, & omnes ipſum: quod ad poſteros ipſius extendendum. Hodie proverbii loco uſurpatur. Convenit dici in eum, qui adverſùs omnes ſtat, & omnes adverſum ſe habet, h. e. in hominem adverſantem aliis omnibus, & cui nemo non adverſatur. Refertur à Virgilio, & Rulando.

LII.

Zizania in tritico.

Ζιζάνια ἐν τῷ σίτῳ. Quando mali bonis immixti ſunt in Eccleſia: nam boni per *triticum* ſignificantur, ut Matth. 13. 29. συλλέγοντες τὰ ζιζάνια ἐκριζώσητε τὸν σῖτον, *Colligens zizania, triticum eradicat.* Vult dicere, Cum malis etiam bonos tollit. Notum eſt.

LIII.

Nemo novit quid cras futurum ſit.

In Proverbii uſum trahendum, quod legitur Jacobi 4. 14. οὐκ ἐπίστασθε τὸ τῆς αὔριον, i. *Neſcitis quid futurum ſit poſtero die.* Salomo extulit, *Neſcis quid paritura ſit dies.* Anacreon,

τὸ δ' αὔριον τίς οἶδεν;

LIV.

Filii canes, & canes filii.

Proverbii ſimilitudinem habet in Comment. Theodoreti ad Pſal. 9. *Filii canes, & canes filii*, quod idem explicat Pſal. 21. his verbis, *Poſt crucem qui olim canes erant, per fidem in filiorum ordinem tranſiverunt, & qui olim tanquam filii tractabantur, Canum appellationem acceperunt, tanquam canes contra Dominum rabie perciti.* Et manifeſtiùs Pſalm. 58. *Rerum viciſſitudo fuit, & Judæi qui olim filii erant, ob eorum ſcelera canum ordinem ſortiti ſunt. Gentes verò, quæ quondam canibus ſimiles erant, filiorum honorem conſecutæ ſunt.* Sumptum ex verbis Chriſti Matth. 15. 26. *Non eſt bonum accipere panem filiorum, & projicere catellis.* Quæ verba, meo judicio, accipienda proverbialiter. Eraſmus cenſet Chriſtum iſta dixiſſe ex publico Judæorum affectu, qui ſe ſolos Deo charos & ſanctos judicabant, cæteros omnes canum habebant loco.

LV.

Malus inter ſylveſtres arbores.

תפוח בעצי היער, *Malus inter arbores ſylvæ.* Ubi quis inter ſui generis homines excellit. *Malus* hoc loco eſt notiſſimum pomi genus; non picea arbor, ut quidam volunt. Adagii origo ex Cant. 2. 3. ubi ſic legimus, *Quod malus inter ſylveſtres arbores, id eſt dilectus meus inter filios* (h. e. adoleſcentes.)

LVI.

Aſina Balaamum.

Sub. *admonet.* Ubi plebejus homo & idiota ſacerdotem admonet officii ſui. Sic Polydorus enarrat ex Beda, niſi fallor. Utemur appoſitè pro Græco proverbio, *Sus Minervam* quando videlicet indoctus doctum docet.

LVII.

Aegyptiæ tenebræ.

חשך מצרים, *Tenebræ Aegypti*, h. e, Ægyptiæ. ſicut dicimus, *Commentiæ tenebræ*, de magnis & craſſiſſimis tenebris, quales in Ægypto erant ætate Moſis. Meminit vir quidam eruditus ad hunc modum ſcribens, *Erat verò quoddam lutum in tota terra aquâque commiſtis; quod circumſtabat moles magna nebuloſi & omnis luce carentis aëris, denſiſſimis tenebris ſimillimi.* Vide Exod. 10. 22.

LVIII.

Cervus ad fontes.

Ubi quis cum magno deſiderio ad aliquam rem accedit. Cervi enim cùm ſitiunt, avidiſſimè petunt fontes & flumina, quo ſitim reſtinguant, eſu ſerpentum interioribus calefactis. Sumptum ex illo, *Quemadmodum cervus deſiderat fontes aquarum.*

LIX.

Quatriduanus eſt, jam fœtet.

Verba ſunt Marthæ ad Dominum de Lazaro, qui quatriduum ſepultus fuerat, cùm ad eum veniret Jeſus. Solet autem vulgus id dictitare in hoſpites nimium moleſtos & impudentes, ut ſignificent eos incipere odioſos fieri, quando in amici hoſpitium ultra triduum divertuntur. Meminit proverbii Carolus Bovillus.

LX.

Aegyptiæ ollæ.

Uſus eſt proverbialiter Hieron. epiſt. ad Fabiolam, manſione 13. *Ex quibus omnibus nos omnes docemur, qui ſapientiam dimiſimus ſecularem, & Aegyptias ollas contempſimus, non debere murmurare contra cæleſtem Scripturarum panem, nec hic virulentias Aegyptiorum, quæ ſunt Poëtarum carmina, ſed ſimplicem manna cibum quærere.*

LXI.

Balaam de Settim in Galgal venit.

Hujus uſus, ſi quando viderimus conſurgere aliquos adverſum nos, & avidis faucibus noſtrum ſitire ſanguinem, & ex improviſa diſpenſatione Dei pro nobis fieri, qui contra nos venerant. Vide Comment. Hieronymi Mich. 6.

LXII.

Puer centum annorum.

In ſenem delirum, & qui ad puerilem ſtultitiam rediit, deſipitque moribus.

LXIII.

Senex duodecim annorum.

In puerum ſenili prudentiâ præditum. Proverbia ſunt vulgi petita ex ſacris literis. Prius habetur neſcio ubi, [Gen. 11. 10. in Bib. Græcis, Sem erat filius centum annorum, quando genuit Arphaxad.] Alterum ſumptum ex hiſtoria Jeſu, qui annos duodecim natus docebat in Synagoga cum omnium admiratione. Utrumque memorat Bovillus.

LXIV.

Cæco duci inniteris.

Ortum ex illo, *Cæcus cæcum ducit.* Utitur Tertullianus, De Reſurrectione carnis, cap. 3. Vide quæ ſcripſimus Claſ. I. libr. 3. adag. 12.

LXV.

Serpentina aſtutia.

In Proverbio eſt ſicut dicimus, *Columbina ſimplicitas.* Natum ex hiſtoria ſerpentis ejus, qui Hevam decepit. Auguſtinus de Civit. Dei, lib. 14. cap. 9. *Non eſt ejus generis timor, cujus ille, quo timebat Apoſtolus Paulus, ne Corinthii ſerpentinâ ſeducerentur aſtutiâ: hunc enim timorem habet charitas, imò non habet niſi charitas:* & lib. 15. cap. 23. *Apoſtatantes à Deo cum Diabolo principe ſuo ceciderunt, qui primum hominem per invidiam ſerpentinâ fraude decepit.*

LXVI.

Columbinus.

Epitheton proverbiale, ſignificans caſtum ac ſimplex, unde *Oculus columbinus, & Columbina locutio.* Videtur originem habere ex iis, quæ de columbarum ſimplicitate in ſacris literis referuntur. Sic;

LXVII.

Caninus, ovinus, lupinus.

Ambroſius de dignitate Sacerdotali cap. 3. *Ne locutionem ſimulemus columbinam, & mentem habeamus caninam,* Ibidem, *Ne profeſſionem monſtremus ovinam, & ferocitatem habeamus lupinam. Caninam,* h. e. maledicam, niſi fallor.

LXVIII.

Samſone robuſtior.

עז משמשון, De eo, qui robore ac firmitate corporis longè cæteris hominibus excellit. Licebit efferre, *Alter Samſon*, ut Græcè, Ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς, *iſte eſt alter Hercules.* Ad conſimilem modum dices, *alter Abſalom*, de egregio formoſo; *alter Achitophel*, de proditore Conſiliario. Cæterùm hiſtoriæ, unde hæc prompta, notiores ſunt, quàm ut indicari debeant.

LXIX.

Ab Herode ad Pilatum.

Hoc dicimus, quando ire debemus ab uno ad alium, & ſic ludificamur. Refertur à Polydoro.

LXX.

Tu es Magiſter in Iſraël, & hæc ignoras?

Hoc dicimus, ubi quis aliquid ignorat in ea arte quam profitetur. Sed non eſt propoſitum ſcribere hujuſmodi adagia. Nam quæ neque in Divinis literis adagia ſunt, neque apud probatum aliquem ſcriptorem inveniuntur, ea malo te ex aliis, quàm ex me cognoſcere. Pœniteret quod tam multa retulerim. Qui avidus eſt talium, adeat Polydorum & Rulandum. Nam Bovillus Gallica tantùm recenſuit.

JOH.

JOH. DRUSII

PROVERBIORUM

CLASSIS SECUNDÆ:

LIBER I.

I.

Ne eſto nimiùm ſapiens.

IN omnibus rebus tenenda mediocritas, quæ inter nimium & parùm, etiam in ſtudio ſapientiæ. Eadem præceptum eſt, Salomonis Kohel. 7. 17. אל תתחכם יותר, *Ne ſapiens eſto nimiùm.* Non quòd in ſapientia nimium ſit; ſed ut *nimis juſtum* vocamus ſuperſtitioſum, & τὸ ἐνθὸν urgentem; ſic *nimiùm ſapientem* intelligimus eum, qui ſtultus eſt, dum nimium ſibi ſapere videtur. Sapit etiam plus nimio, qui tractat res divinas curioſiùs, quàm par eſt, inquirens in ea, quæ ſunt ſupra captum humanum. Item, qui prudentiæ ſuæ innititur, & qui putat ſe ſcire quod neſcit: quæ opinio ſui multos alioqui bonos adoleſcentes peſſundedit. *Nimiùm ſapere* paulò aliter accepit Tertullianus in carmine ad Senatorem, cùm ita ſcriberet

Prandia longa nocent, jejunia longa fatigant:
Sic nimiùm ſapere ſtultum facit improba ſecta.

II.

Improborum anni breves.

Prov. 10. 27. שנות רשעים תקצרנה, *Anni improborum decurtantur*, h. e. breves ſunt. Significat improbos non eſſe longævos. Nam vitia dies minuunt, & ante tempus adducunt ſenectam, adeóque mortem. Quod maximè videre eſt in iis, qui voluptatibus dediti ſunt, qui rarò attingunt metam vitæ humanæ. Cibus enim ac potus, itémque venus, niſi quis rectè utatur, ſunt cauſæ morborum, atque ita mortem accelerant. Huic contrarium in collectaneis Apoſtolii, κακὸν ἄγγος οὐ κλᾶται, *malum vas non frangitur*: cui ſimile eſſe dicit, κακὸς ἀνὴρ μακρόβιος, *vir malus etiam longævus eſt.* Vulgò dicimus in hanc ſententiam, *Mala herba difficulter perit.*

III.

Non reſpondendum, niſi re auditâ & intellectâ.

In eum, qui reſpondet priuſquam audiverit aut intellexerit quod dictum eſt, quadrabit illud Sirach. 11. 8. πρὶν ἢ ἀκοῦσαι μὴ ἀποκρίνου, *priuſquam audiveris, ne reſponde.* Item illud Proverb. 18. 13. משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלמה *Qui reſpondet, antequam audiverit, id ei eſt ſtultitia & dedecori.* Inter notas, quæ ſapientem diſcernunt à ſtulto, ponunt Ebræi veteres quòd *ſtultus reſpondeat priuſquam audiverit: ſapiens verò, de eo quod non audivit dicit, Non audivi; & fatetur quod verum eſt*; item dicunt, *Aſſuefac te, ut de eo, quod non noviſti ſemper dicas, Non novi.* Quibus conſentanea ſcribit Plutarchus in Comment. περὶ ἀδολεσχίας, admonens ut qui velit accuratè reſpondere, mentem loquentis diligenter perdiſcat, ne illud fiat quod proverbio dici ſolet, *Falces poſtulabam*, &c.

IV.

Amici plagæ fideles.

Vel, *Fidelia ſunt vulnera diligentis.* Fidelis amicus fidelia vulnera infligit. Quænam ſunt illa vulnera? Viri boni aut amant, aut non adulantur. Quos autem amant, eos cupiunt ſui ſimiles, atque adeò quàm optimos eſſe. Itaque ſi peccantes viderint, liberè reprehendunt. Sæpe etiam aſperiùs cum iis agunt. Nihil dant auribus, omnia veritati. Hæ plagæ, h. e. objurgationes, licèt acerbæ fuerint, tamen fideles ſunt & animæ ſalutares. Contrà,

V.

Pernicioſa ſunt oſcula inimici.

Hoc eſt, blanda obſequia inimici. Nam inimicus eſt quiſquis nobis adulatur: nam tales, qui amicos eſſe putat næ ille vehementer errat. Dignus profectò eſt cujus aures nunquam veri vox intret. Legitur Prov. 27. 6. נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא, *Fidelia vulnera amici, & deprecanda oſcula inimici.* Vult dicere, mala ſunt oſcula inimici. Nam quæ mala ſunt ea deprecamur; & contrà. In Græca verſione habetur, Ἀξιοπιστότερά ἐστι τραύματα φίλου, ἢ ἑκούσια φιλήματα ἐχθροῦ. Quæ verba Auguſtinus ſic in Latinum convertit, *Fideliora ſunt vulnera amici, quàm voluntaria oſcula inimici.* Idem admonet proverbium eſſe Eccleſiaſticum, cui opponit vulgare illud,

Obſequium amicos,

Neſcio, inquit, in quadam Epiſtola ad Hieronymum, *utrum amicitia Chriſtiana putanda, in quibus magis valet vulgare proverbium,*

Obſequium amicos, veritas odium parit;

quàm Eccleſiaſticum, Fideliora ſunt vulnera amici, quàm voluntaria oſcula inimici.

VI.

Improbitas evertit peccatorem.

רשעה תסלף חטאת, *Improbitas evertit peccatum*, i. peccatorem. Figura loquendi, ut cùm *ſcelus* pro ſceleſto uſurpatur. Sic Virgilius, *Crimine ab uno diſce omnes. Crimen* pro crimino ſo poſuit. Legitur Prov. 13. 6. ac dici convenit, ubi quis nequitiâ ſuâ ſibi malum aut

exitium acceſſit. Affine eſt quod vulgò dictitant, *Neminem lædi niſi à ſe ipſo*, ſignificantes unumquemque mali ſui cauſam & authorem eſſe. *Nemo*, inquit Ambroſius, *gravius alieno poteſt condemnari judicio quàm inſipiens ſuo, qui ſibi autor eſt malorum.* Huc refer ex Prov. 5. 22. *Ipſe ſuis iniquitatibus capietur improbus, & funibus peccati ſui comprehendetur.*

VII.

Peccatores inſequitur malum.

Cognatum ſuperiori, חטאים תרדף רעה, *Peccatores inſequitur malum*: (i. pœna mali; aut, ultio Divina) quo ſignificabant improbè factum ſororem comitari, nec abire ſine pœna: quod etiam Horatius declarat illo verſu;

Rarò antecedentem ſceleſtum
Deſeruit pede pœna claudo.

Et M. Cato, inquiens, *Nequiter factum ſemper durat, & reum comitatur.* Exſtat Prov. 13. 21. Hoc ſenſu laudatur à nonnullis, *Noxa caput ſequitur.* Siracidea, λέων θήραν ἐνεδρεύει, οὕτως ἁμαρτία τοῖς ἐργαζομένοις κακίαν; i. *ut leo feris, ita maleficis inſidiatur peccatum.* Quæris quomodo inſidietur? vide mihi conſcientiam ſceleratorum; non ullâ re magis divexantur; neque ſcelera, ut aliquando tuta ſint, ſecura unquam eſſe poſſunt. Nam etiamſi lateant, nec deprehenſa fuerint, tamen manet ſolicitudo, quæ ipſos autores mirandum in modum cruciat: teſtem enim circumferunt ſcelerum ſuorum. Unde Ambroſius, *Injuſtus*, inquit, *ampliùs ſuis punitur opinionibus quàm judiciariis ſeveritatibus.* I nunc, & mirare Socratem, cur dixerit, *Improbos ſemper miſeros eſſe.*

VIII.

Bona uxor.

Si quando aliquis bonam uxorem nactus fuerit, aut cùm ſignificabimus bonam uxorem demùm eſſe favoris Divini, ſive Dei benevolentiæ, [Eſt & mala uxor à Deo, ſed irato, ut dicebat Menander] uſurpabimus hunc verſum, מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מיהוה *Qui invenit uxorem, invenit bonum, & elicuit favorem à Domino.* Exſtat Prov. 18. 22. Hoc pertinet quod apud Siracidem Eccleſ. 26. 18. δόσις Κυρίου γυνὴ σιγηρὰ καὶ εὔνους, *Domini donum eſt uxor taciturna & benevola* (alii *prudens, cordata*) & mox, χάρις ἐπὶ χάριτι γυνὴ αἰσχυντηρὰ καὶ πιστή, *Gratia ad Gratiam*, (i. multiplex, aut ſuprema gratia) *eſt uxor pudica & fidelis.* Porrò membrum illud, *Qui invenit uxorem, invenit bonum*, docet bonum eſſe uxorem. Quomodo bonum eſt? Bona quædam ſimpliciter bona ſunt, quædam ἐξ ὑποθέσεως. Bonum ſimpliciter eſt favor Divinus, fons & cauſa omnis boni: bonum ἐξ ὑποθέσεως eſt uxor. Nam ſi bona fuerit, hoc poſito, bonum eſt: ſi mala, malum; & tamen dicit, *Qui invenit uxorem* ſimpliciter, quaſi mala, quæ ſit, uxor dici non mereatur.

IX.

Timor Domini adjicit dies.

Prov. 10. 27. יראת יהוה יוסיף ימים, *Reverentia Domini addit dies.* Qui Deum reveretur, virtutem colit. Vitia & virium contraria ſunt. Cùm igitur fateamur ſatis magnam vim eſſe in vitiis ad minuendam vitam, fatendum eſt eandem vim in virtute eſſe ad producendam vitam. Contrariorum enim contraria ſunt conſequentia. Igitur ut diu vivas, colenda pietas, h. e. vita cum virtute & timore Numinis conjuncta. Nam qui vitioſè vivunt, ferè immaturi & ante tempus è vita avelluntur. Huic ſimile in Latinorum adagiis, *Maturè fias ſenex, ſi diu velis eſſe ſenex.* Utemur appoſitè cùm videbimus ſenem, qui piè vivendo ſuperârit metam vitæ humanæ, h. e. annum ætatis ſeptuageſimum, aut octogeſimum. Seneca epiſt. 1. lib. 8. *Poteſtne aliquatenus noſtra quoque providentia longiorem propagare huic corpuſculo moram? Si voluptates, quibus pars major perit, potuerimus regere ac coërcere.* Vide ſequentia.

X.

Lætus animo eſt convivium juge.

Licebit ita efferre *Bonus animus eſt juge ſympoſium*, vide infrà. *Convivium juge* proverbiali ſchemate vocatur continuata & perennis voluptas, quam homo percipiens incredibili jucunditate perfunditur, non aliter quàm ſi lauto opiparóque convivio continenter exciperetur. Ait igitur Prov. 15. 15. *Omnes dies pauperis* (aliâs, *afflicti*: nam id vox Ebræa propriè ſignificat) *mali ſunt: ſed lætus corde eſt convivium juge aut continuum*, q. d. verſatur quaſi in continuo convivio. Nam moleſtias, quas gignit inopia, non minuit ſolùm mitigátque conſtans animi lætitia; verùm etiam diſcutit planéque diſſipat, ut nihil ſit beatius quàm pauper ſuâ ſorte contentus, qui vacuus ab omni curâ, animo fruitur hilari ac quieto. Huc etiam referri debet, qui in Deo conſcientiam habet ſerenam & tranquillam. Scitum illud, *Bonus animus in re mala dimidium eſt mali*: & *Nihil eſt miſerius, quàm animus malè ſibi conſcius.* Id ſi verum eſt, ſequitur nihil eſſe felicius animo ſibi bene conſcio. Quo neſcio an ſit aliud hoc exulceratiſſimo & ſæviſſimo perſecutionis tempore miſeris Chriſtianis magis aut certius ſolatium. Nam cùm ſexcentis quotidie incommodis afficiantur, & pro deterrimis ſceleratiſſimiſque hominibus à mundo habeantur, unica illis adeſt conſcientia, quæ culpæ omnis expers, mirâ & inenarrabili voluptate mentem animúmque afficit. Veteres Ebræi multa de futuro poſt hanc vitam convivio locuti ſunt. Id pro fabula ab omnibus propemodum habetur. Mihi verò non ſimpliciter hoc dixiſſe videntur. Uſi enim ſimilitudine rerum, quæ ſubjectæ ſenſibus ſunt, res divinas, quæ ſub ſenſum non cadunt, nec à nobis comprehendi poſſunt, expreſſerunt, captuíque noſtro in eo ſeſe accommodârunt. Itaque *convivium* appellârunt æternam felicitatem, futurámque gloriam, quâ Deus mentiri neſcius ſuos, h. e. pios & fideles omnes, in altera vita beabit. Cæterùm in Ebræo habetur טוב לב משתה תמיד: quod interpretari poſſes *lætum cor* (vel *bonum cor*, i. animus æquus & contentus ſorte ſuâ) *nuptiæ continuæ.* Secundùm hanc interpretationem verba tranſponenda erunt, ut ſit לב טוב, i. *cor lætum.* Hoc primum. Deinde משתה ſunt *nuptiæ* (ita uſus eſt interpres Syrus Matth. 21. 20. quanquam aliâ formâ) ſive *epulæ illæ, quæ vocatis ad nuptias adornari ſolent.* Hoc ſignificatu ſumitur id nomen Jud. 14. 20. Hodie nuptiarum dies præter epulum, quod amicis

&

& jovitatis exhibetur, etiam cantionibus & muſicis inſtrumentis, item choreis & tripudiis perſtrepit. Olim verò apud priſcos Ebræos ejus diei lætitiam honeſto convivio terminatam fuiſſe veriſimile eſt: atque hinc nuptias *convivii* nomine ſignificatas, quas recentiores à thoro ſive thalamo nuptiali חפה, aut בית החפה, vel etiam בית הלולא appellârunt.

XI.

Qui ſe extollit, deprimetur.

Ὅςις ὑψώσει ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται, *Quiſquis extollet ſeipſum, humiliabitur,* ſive *deprimetur.* Proverbialis ſententia à Chriſto uſurpata Matth. 23. 12. & Luc. 18. 14. niſi quòd in Luca πᾶς ὑψῶν ἑαυτὸν. *quicunque ſe extollit,* perinde eſt, Convenit dici, ubi quis ſe nimiùm effert, & alios præ ſe omnes contemnit. Cœterùm proverbium eſſe vel ex Solomone patet, qui eandem ſententiam aliquoties commemorat, ſed aliis verbis, ut Prov. 11. 2. *Ubi adeſt ſuperbia, adeſt ignominia:* & 16. 18. *Calamitatem faſtus præcedit.* Legitur & Luc. 14. 11. *Omnis qui ſe extollit, deprimetur.*

XII.

Qui ſe demiſerit, extolletur.

Superiori adverſum, ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται, *Qui ſe deprimit, extolletur.* Quod alibi effertur, ὅςις ταπεινώσει ἑαυτὸν, *qui ſe deprimet.* Cognatum ei quod apud Salomonem, Prov. 18. 12. *gloriam antecit humilitas.* Huc etiam pertinet quod Luc. 1. 52. in Cantico Mariæ, *detraxit potentes de ſoliis, & extulit humiles.* Nec omittendum quod de Æſopo literis proditum, qui ſciſcitanti quidnam Deus ageret, reſpondiſſe fertur, τὰ ὑψηλὰ ταπεινοῖ, καὶ τὰ ταπεινὰ ὑψηλοῖ, *depreſſa extollit & excelſa deprimit.*

XIII.

Qui colit humum ſuum, ſaturabitur pane.

Proverb. 12. 11. עובד אדמתו ישבע לחם *Qui colit tellurem ſuam, ſatiabitur pane:* h. e. rebus neceſſariis ad victum. Hoc vult, Qui agnim ſuum diligenter colit, ei abundè ſuppetet quicquid neceſſarium ad vitam ſuſtentandam. Rurſus qui ſe gnaviter exercet in ea arte quam didicit, ei nihil deerit earum rerum, ſine quibus ægrè vivitur: artem enim quævis terra alit.

XIV.

Ex quolibet labore reſiduum.

בכל עצב יהיה מותר, *In omni labore eſt reſiduum.* Prov. 14. 23. Nullus labor eſt, ſi modò honeſtus fuerit, quin fructum & emolumentum adferat. *Labore,* h. e. opere laborioſo, qualis eſt agricultura: item ſtudium literarum. Nam licèt *otii* vocabolo afficiatur, tamen non paratur niſi ſummo labore: unde eſt, *Radix literarum amara, fructus dulces.*

XV.

Sermo labiorum duntaxat ad egeſtatem.

Labore non verbis parantur opes. Non ſatis eſt dicere, Negotiabor, colam agrum, ſtudebo, redibo in viam. Faciendum eſt. Procacitas linguæ vitæ ſordes non eluit. Sapientia in actione conſiſtit. Ager in opere colitur. In negotiis gerendis res non verba proſunt. Miſer eſt qui ſe oratione tantùm ſuſtentat. Si ergò ditèſcere cupis, ſi paupertatem effugere, eſto ſedulus re, non verbis. Si ſapientiæ ſtudioſus es, eris, ſi non oratione tantùm, ſed facto id declares. Sunt quidem facta verbis difficiliora, ſed & utiliora. Multos ad paupertatem redegit, quòd linguâ duntaxat induſtrii eſſent, nec eorum facta verbis conſonarent. Hoc ſignificat ſapiens noſter ibid. cùm ait דבר שפתים אך למחסור *Verbum labiorum tantummodo ad egeſtatem.* Jam verò, votis nihil proficitur apud Deum. Qui à Nemine aliquid impetrare volunt, laborare debent. Vigilando, agendo, bene conſulendo proſperè omnia cedunt. Nemo unquam ignaviâ felix factus eſt. Eruditus ſermo non oſtendit verum animi robur. Eſt enim oratio etiam timidiſſimi audax.

XVI.

Amicus ſemper amat.

Prov. 17. 17. בכל עת אוהב הרע *Omni tempore amat amicus.* Qui verè eſt amicus, ſemper amat. Vulgares amici fortunam ſequuntur: h. e. rebus ſecundis amant, adverſis deſeruut amicum.

XVII.

Frater in adverſis naſcitur.

אח לצרה יולד, *Frater in adverſis naſcitur,* ibid. Eſt fratris, fratrem in calamitate non deſtituere. Qui ſecus facit, frater verè non eſt. Ut ergò amicus, ſic etiam frater rebus adverſis probatur. aliter, *Frater,* h. e. fidus amicus, tanquam frater. *Amicus certus in re incerta cernitur.* Ut aurum igne, ſic amicitia fidelis in periculo aliquo perſpici ſolet.

XVIII.

Simplex credit omni ſermoni.

פתי יאמין לכל דבר *Simplex credit omni verbo,* Prov. 14. 15. Græcè eſt ἄκακος πιστεύει παντὶ λόγῳ, *Vir minimè malus omni ſermoni credit:* ex ſe enim alios æſtimat. Citatur alibi proverbii nomine à Baſilio. Admonet viros bonos ac ſimplices etiam credulos eſſe, ac proinde facilè decipi. Cicero, *credulitas error eſt magis, quàm culpa, & quidem in optimi cujuſque mentem facillimè irrepit:* alia interpretatio. *Fatuus credit omni verbo.* Nam temerè quidvis credere ſignum eſt imprudentiæ & levitatis. Sirach. 19. 4. ὁ ταχὺ ἐμπιστεύων, κοῦφος καρδίᾳ, *qui citò credit, levis animi eſt.* Notum ἐπιχάρμειον illud, *nervos atque artus eſſe ſapientiæ non temerè credere.* Quod Græcè ſic effertur, νᾶφε καὶ μέμνασο ἀπιστεῖν· ἄρθρα ταῦτα τῶν φρενῶν

XIX.

Qui virgæ parcit, filium odit.

חושך שבטו שונא בנו, *Qui parcit virgæ ſuæ, odit filium ſuum.* Prov. 13. 24. Alibi legitur. *Stultitia alligata eſt animo pueri: eam virga caſtigatrix ab eo diſpellet.* Qui ergò virgæ parcit, videtur delectari ſtultitiâ & petulantiâ filii ſui, quod eſt ſignum odii. Nam qui amat, cupit eum quàm ſapientiſſimum evadere. Huc accommoda quæ habentur Prov. 23. 13. *Ne ſubtrahe à puero caſtigationem: quodſi cædes eum virgâ, non morietur. Tu virgâ cædes eum, & animam ejus ab inferis liberabis.*

XX.

Qui amat filium, maturè adhibet caſtigationem.

אוהב בנו שחרו מוסר, *Qui amat filium ſuum, maturat caſtigationem*, Ibid. Planum eſt. Ex hoc loco ſumptum eſt quod in ore vulgi, *Qui amat filium non parcit virga.* שחרו מוסר ad verb. *manè adhibet caſtigationem.* Vult dicere, maturè aut diligenter eum caſtigat. *Maturè*, h. e. dum ſpes eſt. Sic ait

XXI.

Caſtiga filium tuum dum ſpes eſt.

יסר בנך כי יש תקוה *Caſtiga filium tuum dum ſpes eſt*. Prov. 19. 18. Spes eſt dum animus flecti poteſt, ut in pueritia. Nam tenera facillimè finguntur: unde Plato adoleſcentes κηρίνας appellat, vocabulo à *cera* formato; quòd ut cera in eam partem quà ducis facilè ſequantur. Rurſus ſpes eſt in ipſius mali principio, priuſquam robur acceperit. *Nam*, ut ait Seneca, *facilius eſt excludere pernicioſa quàm regere; & non admittere quàm admiſſa moderari. Nam cùm ſe in poſſeſſione poſuerunt, potentiora rectore ſunt, nec recidi ſe minuive patiuntur.*

XXII.

Copia cibi novalis pauperum.

רב אכל ניר ראשים, *Copia cibi novalis pauperum*, Prov. 13. 23. In novali pauperum eſt copia rerum ad victum pertinentium. Natura modico contenta præter panem & aquam nihil deſiderat. Ex his aquam ipſa ſuppeditat: panem agricultura ſubminiſtrat. Qui hæc duo habet, ſecundùm ſapientes dives, atque adeò beatus eſſe poteſt.

XXIII.

Sperat in morte ſua juſtus.

חסה במותו צדיק, *Sperat in morte ſua juſtus*, Prov. 14. 32. Vir bonus, quia ſibi conſcius, ſperat etiam cùm animam agit. Rurſus vir bonus, cùm res adverſæ ſunt maximè, tum maximè ſpem & fiduciam in Deo habet.

Admonitio.

Mortem appellant Ebræi non modò quæ vitæ opponitur, ſed etiam inſignes calamitates & graviora pericula.

XXIV.

In ſemita juſtitia vita.

בארח צדקה חיים, *In ſemita juſtitia vita*. Prov. 12. 28. Qui ſecundùm virtutem vivit, jucundè vivit; etiam diu, ſicut ait, *Corona decora ſenectus, in via virtutis invenietur.* Aut *vita*, h. e. vita æterna.

XXV.

Ne eſto ſapiens in oculis tuis.

אל תהי חכם בעיניך, *Ne eſto ſapiens in oculis tuis*, Prov. 3. 7. h. e. judicio tuo, vel apud teipſum. Proprium ſtultitiæ, putare ſe ſapientem eſſe, aut doctum, aut virum probum. Ita dico, extendi debet hoc præceptum, Ne tibi videaris aliquid ſcire, etiamſi multum ſcias. Tunc eſt ſpes aliqua profectûs cùm adoleſcens incipit intelligere imperitiam ſuam. Qui ſe omnia ſcire putant, nullam magiſtri operam admittunt, quo nihil peſtilentius: & ferè fit, ut quò quiſque indoctior, eò plus ſibi arroget. Nam inſcitia habet comitem, ut plurimùm, αὐθάδειαν, & exiſtimationem ſui: quæ una peſtis multos alioqui egregios adoleſcentes peſſundedit. Huc refer ex Prov. 26. 12. *Vidiſti virum ſapientem in oculis tuis; ſpes eſt de ſtulto major quàm de illo.*

XXVI.

Timor Domini principium ſcientiæ.

יראת יהוה ראשית דעת, *Jovæ metus principium eſt ſcientiæ*. Proverb. 1. 5. Duobus modis exponi poteſt. Uno modo ſic, Qui Deum timet, incipit eum nôſſe. Eſt autem Dei notitia fons & radix omnis Virtutis. Sap. 15. *Noviſſe te, ô Deus, abſoluta juſtitia eſt: & tuam ſcire poteſtatem, radix immortalitatis.* Hic *ſcientiam* accipio ut in illo, *Exciſus eſt populus meus abſque ſcientia*, i. notitia Dei. Alio modo expones, ſi ſcientiam ſumes pro ſapientia. Tum enim idem erit cum eo quod ſequitur.

XXVII.

Initium ſapientiæ timor Dei.

תחלת חכמה יראת יהוה, *Initium ſapientiæ timor Domini*, Prov. 9. 10. E Scrinio Davidis ſumptum. David autem ex illo Jobi ſumpſerat, Jobi 28. 28. *Ecce Domini reverentia, ipſa eſt ſapientia.* Egregiè verò hoc mihi dixiſſe videtur David. Nam qui Deum non reveretur, nec peccare verebitur. Tolle metum numinis, quis in tenebris, & ubi latere ſe poſſe ſperat, à flagitiis abſtinebit? Quis ea crimina quæ legibus non puniuntur, vitabit? Ubi conjugii fœdus ſanctum erit? ubi torus immaculatus? Tu exiſtimas eum perjurii pœnam metuere, qui Deum non metuit?

XXVIII.

In timore Domini eſt recedere à malo.

ביראת יהוה סור מרע, *In timore Domini eſt recedere à malo*, Prov. 16. 6. Domini timor, vel, ſi mavis, reverentia aliud nihil eſt, quàm religio & pietas erga Deum. Quod ergò ille de Virtute dixit, *Virtus eſt vitium fugere*, juſtiùs tu dixeris de Religione, *Religio eſt vitium fugere*, & ſapientia prima ſtultitiâ caruiſſe.

XIX.

Dei metuens rectè vivit.

הולך בישרו ירא יהוה, *Ambulans rectè* (ad verb. *in rectitudine ſua*,) *timens Domini*, Prov. 14. 2. Qui religioſus eſt & Dei metuens, etiam rectè vivit. Hæc pariter incedunt. Ut una catena & cuſtodiam & militem vincit, ita ſimul ſunt virtus & Dei timor, probitas & religio. Ita dico, Religio vita eſt, non oratio: res, non verba. Quid tu mihi religionem jactas, qui vitam vivis turpem & flagitioſam? qui animum à vitiis nunquam abducis?

XXX.

XXX.

Extremum voluptatis mœror.

אחריתה שמחה תוגה, *Extremum voluptatis mœror.* Qui voluptatibus dediti ſunt, niſi emergant citò & ſe ad frugem bonam, ut dicitur, recipiant, incurrunt tum in graves morbos, tum in damna, tum in dedecora, ſæpe etiam legum judiciorũmque pœnis obligantur. Seneca, *Ipſæ voluptates in tormenta vertuntur. Epulæ cruditatem adferunt; ebrietates nervorum torporem tremorémque; libidines, pedum, manuum, articulorum omnium depravationes.* Sed vetus ed. nec malè, *Extremum gaudii luctus* occupat: Nimirum ita naturâ eſt comparatum, ita Deo placitum ut lætis triſtia ſuccedant, & voluptati ut mœror comes conſequatur. Quin incommodi plus malique illicò offit, boni ſi quid obtigit. Repetes Prov. 14. 13.

XXXI.

Etiam in riſu dolet cor.

Ibidem eſt, גם בשחוק יכאב לב, *Etiam in riſu dolet cor.* Sæpe gaudent vultu qui animo mœrent. Mihi crede, non eſt hoc verum gaudium. Quare inquia? quia non ex animo proficiſcitur, quia ſemper luctuoſo exitu terminatur, quia ex mala conſcientia naſcitur. An tu exiſtimas illum gaudere qui ridet? animus debet hilaris ac fidens, nec ullius mali conſcius eſſe.

XXXII.

Qui gaudet calamitate, non feret impunè.

שמח לאיד לא ינקה, *Gaudens calamitate, non evadet impunè.* Prov. 17. 5. Gaudent magni Viri aliquando rebus adverſis, non aliter quàm fortes milites bello. Sed hoccine damnat ſapiens? nihil minùs. Sed *calamitatem* hîc poſuit pro calamitate alterius. Qui ergò gaudet alterius exitio non evadet ſine pœna: nam ipſe in ſimilem calamitatem, aut fortaſſe majorem incidet, alio evadente. Sic ait, 24. 17. *Cùm ceciderit inimicus tuus, ne læteris, & cùm impegerit ne exſultet cor tuum. Ne videat Dominus & diſpliceat in oculis ipſius, & avertat ab eo iram ſuam.*

XXXIII.

Vita corporis cor ſanum.

חיי בשרים לב מרפא, *Vita carnium, cor ſanum.* Prov. 14. 30. Videtur hoc mihi dicere, ſi mens ſana fuerit, etiam corpus ſanum erit. Nam in malis bonus animus dimidium eſt mali, juxta illud, Prov. 18. 14. *Animus hominis perfert morbum ejus. Vita carnium* ſive *corporis* eſt bona valetudo, ſanitas. *Nam vivere* valere ſignificat, ut, *vivat Rex. Cor ſanum*, animus æquus & perturbationum vacuus.

XXXIV.

Teredo oſſium invidia.

Ibid. רקב עצמות קנאה, *Putredo oſſium invidia.* Ita vulgatæ editiones: ſed erunt ſcio qui magis probabunt, *teredo oſſium.* Nam רקב *teredo*, ſive *coſſus*, aut *tarmes*, h. e. vermis oſſa corrodens. Sic Bernardus, *Invidia, inquit, eſt animi tinea, ſenſus comedit, pectus urit, mentem afficit, cor hominis quaſi quadam peſtis depaſcit, & eum ita bona ardore peſtifero deverat.*

XXXV.

Spiritus fractus exſiccat oſſa.

רוח נבאה תיבש גרם, *Spiritus fractus exſiccat oſſa,* Prov. 17. 22. Animus fractus mœrore paulatim vitalem calorem abſumit, & nutritionem partium minuit, atque ita exſiccat oſſa, & ad tabem deducit. Ei remedio ſunt primùm Oratio, 12. 25. deinde Muſica 25. 20. poſtremò Vinum; unde eſt 31. 6. *Date ſiceram pereunti, & vinum amaris animo.*

XXXVI.

Spiritum fractum quis ferat?

רוח נבאה מי ישאנה, *Spiritum fractum quis ferat?* Pauci admodum ferre poſſunt animi triſtitiam, præſertim ſi vehemens fuerit & diuturna. Sed ita natura homini amica fuit ut dolorem aut tolerabilem aut brevem fecerit: rarò qui vehemens eſt, diuturnus eſt.

XXXVII.

Qui integrè ambulat, ſecurè ambulat.

הלך בתום ילך בטח, *Qui ambulat integrè, ambulat ſecurè.* Prov. 10. 9. vitam ſecuram præſtat integritas, nedum tutam. Proinde peccant, qui hîc reponunt *tutò*, pro *ſecurè*: nam tuta eſſe poſſunt etiam ſcelera. Securi ſunt tantùm illi, qui ſincerè & integrè, atque adeò ſecundùm virtutem vivunt. Hanc ſecuritatem illis conciliat conſcientia rectè factorum, cùm animus ſibi conſcius malè nullo unquam tempore metu vacet. Prov. 28. 1. *Fugiunt nemine perſequente improbi: juſtus vero ut leunculus confidit.*

XXXVIII.

Servus non emendatur Verbis.

בדברים לא יוסר עבד כי יבין ואין מענה, *Verbis non eruditur ſervus: cùm intelligit, non reſpondet,* Prov. 29. 19. Docet ſervitia non emendari verbis, ideóque neceſſariò adhibenda eſſe verbera. Nam tametſi percipiant docentem, tamen non reſpondent votis & exſpectationi ipſius: ſed contemnunt ſæpe eum, omnémque inſtitutionem vili pendunt. *Reſpondere* in ſacris eſt præſtare quod alter à te exſpectat. Sic Deus reſpondere dicitur iis, quos exaudit, ac voti compotes reddit. Porrò *ſervi* nomine intelligi debet etiam improbus, nempe qui ſuis ſervit cupiditatibus. Sic omnis improbus eſt ſtultus, idémque ſervus. *Non* enim, ut ait M. Tullius, *ita dicimus eos eſſe ſervos, ut mancipia, quæ ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo jure civili: ſed ſi ſervitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi & abjecti, & arbitrio carentis ſuo, quis neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos eſſe ſervos?* Abenezra ad h. l. *Servus nequaquam emendabitur ſolis verbis: ſed virga & caſtigationes conveniunt ad emendandum eum. Nam quamvis percipiat inſtitutionem, tamen nunquam reſpondebit inſtituenti, dicendo, ſic faciam.*

XXXIX.

Qui intelligit, abſque reſponſo, (i. verbo.)

Simile, *Reſponſum molle frangit iram.* Enimverò prætererire nequeo q. R. Levi Gerſonis F. in Comment. ſuis ſcripta reliquit, dum explicat locum à nobis modò citatum. Siquidem verba illa כי יבין ואין מענה longè

Non aliter

aliter exponit atque cœteri Interpretes. Quippe יבין referre ad *virum intelligentem*, & מענה *reſponſum*, ſive *reſponſionem* accipit in ſignificatione *ſermonis*, ſeu *verbi* (quemadmodum ענה hujus thema non ſemel in Daniele, & in aliis Scripturæ locis ponitur pro *dicere*, *loqui*, *continuare ſermonem*, ſpecies ſcilicet pro genere per Synechdochen. Sic in N. T. ἀποκρίνεσθαι aliquando denotat λέγειν nullâ factâ interrogatione, ut Matth. 11. 25. & alibi) hoc modo, *Qui intelligit, etiam abſque verbo*, ſcil. emendatur: vel ita, *Qui intelligens eſt, ne verbo quidem opus habet.* Senſus eſt, Vir prudens atque intelligens, ſive ſit ſervus, ſive liber, ſponte facit officium ſuum: neque opus eſt virgis, quibus emendetur, imò ne verbis quidem. Sufficit námque vocula una, vel nutus aliquis, qui eum ſui muneris admoneat. Hanc ſententiam confirmat dictum vulgare, *Qui bene intelligit non opus habet niſi verbo dimidiato*: aut, *ſapiens intelligit ex dimidiato vocabulo*. Huc etiam facit Græcorum adagium, quod eſt apud Demetrium Phalereum, *πᾶς δεσπότης δούλῳ μονοσύλλαβος, omnis herus ſervo monoſyllabum.* Quo innuitur, hero apud ſervum intelligentem unicâ duntaxat opus eſſe ſyllabâ. Sed nihil propiùs accedit ad hanc explicationem quàm dictum illud Ben-Syræ *ſapienti nutu, ſtulto fuſte*; quod enarramus in claſſ. 3. l. 2.

XL.

In multiloquio non abeſt peccatum.

ברב דברים לא יחדל פשע *In multitudine verborum non deerit peccatum.* Prov. 10. 19. Multiloquio comes juncta ſemper vanitas. Raró à loquacitate mendacium abeſt. Simillimum huic Gamalielis F. dictum exſtat in ſententiis veterum ſapientum, *Qui multùm loquitur admittit peccatum.*

XLI.

Qui cuſtodit os ſuum, ſervat animam ſuam.

נצר פיו שומר נפשו, *Qui cuſtodit os ſuum, ſervat animam ſuam.* Prov. 13. 3. Qui non loquitur niſi cùm loquendum eſt, ſilendo vitat multa incommoda, quæ linguæ incontinentia hominibus importat. Rurſus cavet mendacium, quod occidit animam. Huc refer ex 21. 23. Qui cuſtodit os ſuum & linguam ſuam, *cuſtodit ab adverſis animam ſuam.*

XLII.

Semper avarus avet.

בכל יום התאוה תאוה, *Toto die avet aviditas*, h. e. avarus Prov. 21. 26. Genus loquendi, ut *dolus* pro doloſo, *ſcelus* pro ſceleſto. Avarus ſemper avet, nullâ copiâ ſatiari poteſt: ideò fit quia divitias ut finem appetit. Eſt enim, ut ait Ariſtoteles, *finis ipſius appetitus infinita.*

XLIII.

Juſtitia liberat à morte.

צדקה תציל ממות, *Juſtitia liberat à morte*, Prov. 10. 2 Quanti eſt facienda Juſtitia, quæ liberat à morte & vitam conciliat, quâ præditi qui ſunt immunes ſunt ab iis malis, in quæ cœteri incurrunt, maximè ii, qui per fas ac nefas opes accumulant? Aliter, *Juſtitia*, h. e. eleemoſyna, *liberat à morte*, i. à variis calamitatibus.

XLIV.

Qui cum ſapientibus ambulat, ſapiens fiet.

הולך את חכמים יחכם, *Qui ambulat cum ſapientibus, fiet ſapiens.* Ut ſapiens evadas converſandum cum ſapientibus. Bonorum ſocietas te meliorem efficiet. Doctus evades, ſi in doctorum familiaritatem te tradideris. Ad probitatem plus valet convictus ſapientum quàm doctrina. Primùm, quia firmiùs hærent viſa, quàm audita: deinde, quia, ut ait Seneca, *longum iter per præcepta, breve & efficax per exempla.* Reperitur Prov. 13. 20.

XLV.

Socius ſtultorum malus fiet.

In eodem loco רעה כסילים ירוע, *Qui ſe ſociat ſtultis, malus fiet.* Qui ſe ſocium præbet ſtultis, h. e. qui cum malis converſatur, fiet eorum ſimilis. Quemadmodum enim vel firmiſſimam valetudinem lædit aër gravis ac peſtilens, ſic menti etiam optimæ nocet converſatio cum malis. His conſonat verſiculus Græcus,

Κακοῖς ὁμιλῶν καὐτὸς ἐκβήσῃ κακός·

& Seneca Philoſophus Epiſt. 7. ſcribens in hanc ſententiam, *Inimica eſt bonis moribus malorum converſatio. Nemo non aliquid nobis vitium vel neſcientibus allinit. Convictor delicatus paulatim enervat & emollit: vicinus dives cupiditatem irritat. Malignus comes, quamvis candido ac ſimplici, rubiginem ſuam affricuit.* Huc referri poterit fabella Æſopica de Carbonario & Fullone, monens videlicet ut cum probis ambulemus, & perditorum hominum conſortia, ceu peſtem quandam, devitemus.

Admonitio.

ירוע poteſt exponi, *malo afficietur*, ut hoc dicat, incidet in graves calamitates, qui ſe ad improborum ſocietatem adjunxerit. Pulcre Ben-Sira, *Væ malo, & væ iis, qui ei adhærent.*

XLVI.

Qui ſe meretricibus ſociat, opes perdet.

De iis qui ſcorta ſectantur, accipiendum quod ait, רעה זונות יאבד הון, *Socians ſe meretricibus, diſperdet opes.* Prov. 29. 3. Nam meretrices mirâ dexteritate crumenas exhauriunt: ex quo illud Comici,

inimicum eſſe mulieribus
Amantis multò peſſimum eſt pecunia.

Hinc etiam vulgare proverbium apud Belgas, Gheluck van Trouwen is ramp in de Borſe. Sirach 9. 6. *Scortis ne te addicito, ne perdas & te & hæreditatem tuam.* Vetus edit. legit, *Qui nutrit ſcorta*: & LXX. ὃς ποιμαίνει, & recentior ætas, *Qui alit meretrices*: Non diſplicet

XLVII.

Septies cadit juſtus, & ſurgit.

שבע יפול צדיק וקם, *Septies cadit Juſtus, & ſurgit* Prov. 24 16. Hoc alius aliter accepit: dicunt enim, *cadere* pro *peccare*, quod veriſſimum eſt. Nam quotidie peccant Viri boni. Sunt enim innata homini vitia, quæ ſi corrigi ſapientiâ poſſunt, expelli tamen penitus non poſſunt. Alioqui ſapientia ſub imperio haberet naturam, quod non eſt ita: & fruſtra recitaretur in oratione legitima, *Condona nobis debita noſtra.* Alius ait

ſæpius

ſæpius in calamitates incidere juſtum,& emergere ex iis: quod etiam veriſſimum eſt: idque Salomo idem alibi confirmat,ita ſcribens. *Multa calamitates Juſto: ſed liberat eum ex omnibus Dominus.*

XLVIII.

Stultus,dum ſilet,ſapiens habetur.

אויל מחריש חכם יחשב, *Stultus ſilens ſapiens reputatur*, Prov. 17.28. Quod Græcè dicas, μωρὸς σιωπῶν σοφὸς λογίζεται. Stultus, ſi loquitur, indicat qualis ſit: Pars aliqua prudentiæ ſilentio regere ſtultitiam ſuam. Μωρὰ γὰρ ὁ μωρὸς λαλεῖ. Cùm ſilet,ægrè à ſapiente diſcernitur,quòd ſapientiæ ſit poſſe tacere,nihilque temerè eloqui. Huc reſpexit R. Jehuda in libro Muſar, cùm ait בשתיקה יראה אדם חכם אפילו הוא טפש, *in ſilentio videtur homo eſſe ſapiens,tametſi ſit inſipiens & ſtultus.* Citatur quoque verſus Græcus ex lib. 1. Epigram. qui eandem ſententiam continet,

Πᾶς τις ἀπαίδευτος φρονιμώτατός ἐστι σιωπῶν.

Hujus loci eſt illud Jobi ad ſocios, Job. 13. 5. *Utinam tacendo taceretis; id vobis ſapientia eſſet.* Nec alienum à propoſito quod Theophraſtum dixiſſe perhibent ei,qui in convivio tacitus ſedebat, *ſiquidem imperitus es,prudenter facis,ſin verò peritus,imprudenter.* Quamvis Solon ſciſcitan e Periandro,utrum propter ſtultitiam taceret,an propter infantiam,negaverit ſtultum inter pocula poſſe ſilentium præſtare. Finiam in Siracide: Eccleſ. 20. 5. ἔστι σιωπῶν εὑρισκόμενος σοφός. Latinè, *Eſt qui tacendo ſapiens declaratur.*

XLIX.

Qui ſponſores odit,ſecurus eſt.

שנא תוקעים בוטח, *Qui Sponſores odit,ſecurus eſt.* Securè vivit,qui omnino à ſpondendo abſtinet; è contrà multis malis multiſque moleſtiis ſeipſum involvit qui temerè pro altero fide jubet. præſertim ſi fuerit ignotus,nec ejus fidem perſpectam habeat. Hoc ſignificat cùm ait, רע ירוע כי ערב זר *Gravi malo afficietur,qui ſpondet pro extraneo.* Nam pro quo quis ſpondet,dependendum eſt,ſi videlicet is foro cedat,nec ſit ſolvendo. Quamobrem Græco Proverbio dicitur, ἐγγύα, πάρα δ' ἄτη. *Sponde noxa praſtò eſt.* Quam ſententiam Plinius refert Delphis olim conſecratam fuiſſe aureis literis, quò mortales à temeraria ſponſione deterreret. Ad hunc locum pertinent,quæ habentur Prov. 17. 18. *Homo carens corde manum prabet,ſpondens ſponſionem pro extraneo*: & quæ leguntur Prov. 22. 26. *Ne eſto ex illis qui fidejubent: ex illis*, inquam, *qui pro debitis ſpondent.* Vide quoque Prov. 6. 1. & 2.

L.

Puer ſibi relictus pudefacit Matrem.

נער משלח מביש אמו, *Puer remiſſus pudefacit Matrem ſuam.* Prov. 29. 15. משלח, h. e. ἀνειμένος, ſibi relictus. καὶ ἀπαίδευτος, nec caſtigatus à Parentibus. Vide quæ ſcripſimus in proverbio, *Equus indomitus evadit ſævus*; Pueri ſeipſos regere non poſſunt. Quapropter? quia eum,qui eos gubernat, animum ſtultum gerunt. *Eſt enim ſtultitia*,ut ait ſapiens noſter, *alligata animo puerorum.* Qui ergò puer relictus eſt ſibi, h. e, ſuo animo,ſuóve ingenio,quem peccantem nemo corripit, aut caſtigat,pudore afficit Parentes. Fit enim Puer nequam & inutilis.

LI.

Inſtitue puerum ſecundùm viam ſuam.

Quæ in teneris diſcuntur firmiſſimè hærent, juxta illud,

Quo ſemel eſt imbuta recens ſervabit odorem,
Teſta diu

Hoc ſignificat Prov. 22. 6. per hæc verba, חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה. *Inſtitue puerum juxta viam ſuam,etiam cùm ſenuerit non recedet ab ea.* Mens Salomonis,in qua quiſque vivendi ratione inſtituitur,ab ea,cùm ſenuerit,non recedet. *Nihil* enim, teſte Fabio, *tenaciùs hæret quàm quod rudibus annis percepimus.* Cui rei firmandæ eſt Hieronymus ad Lætam ſcribens, *Difficulter*,inquit,eraditur, *quod rudes animi perbiberunt. Lanarum conchylia quis in priſtinum candorem revocet? Recens teſta diu & ſaporem obtinet & odorem,quo primùm imbuta eſt. Græca narrat hiſtoria Alexandrum potentiſſimum Regem. orbiſque domitorem,& in moribus, & in inceſſu Leonidis pædagogi ſui non potuiſſe carere vitiis,quibus adhuc parvulus fuit infectus*: Et Ariſtoteles in 2. De moribus, cap. 1. ita ſcribens, *atque,ut uno verbo dicam, ex ſimilibus actionibus ſimiles habitus oriuntur Itaque danda opera ut actiones noſtras certo quodam modo conformemus. Harum enim differentias habitus differentes ac diſpares conſequuntur. Non igitur parùm refert, ſed permultùm,utrùm ſic vel ſic à pueris aſſueſcamus. Imò verò totum in eo poſitum eſt.* Nec diſſentiunt Ebræorum ſapientes. Eliſa filius Abuiæ in libro Avothi, הלומד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על ניר חדש והלומד זקן למה הוא דומה לדיו כתובה על ניר מחוק *Qui puer diſcit,cui ſimilis eſt? atramento ſcripto ſuper charta pura: & qui ſenex diſcit,cui rei ſimilis eſt? atramento ſcripto ſuper charta bibula.* R. Moſes Maimonis filius, הלמוד בימי הילדות יתקים ולא יקל לשכחו והענין הלמוד בימי הזקנה בהפך, *Quod in pueritia diſcitur manet firmum, nec facilè è memoria excidit; ſecùs verò quod in ſenecta diſcitur.* Quocirca cùm naturâ homo ab ineunte ætate,quemadmodum ipſe Deus in Geneſi teſtatur, proclivis àd vitia ſit, curandum etiam atque etiam dum ætas adhuc tenera eſt & flexibilis,ut mores depravati emendentur, ad normámque divinæ legis dirigantur,ſicut ait Pſal. 119. 9. *In quo purget adoleſcens viam ſuam? Si eam cuſtodiat ſecundùm ſermones tuos.* Cæterùm *juxta viam ſuam*,id accipio, *juxta vitæ genus*,quod ipſum ſequi velis: aut juxta vitæ inſtitutum ad quod naturâ propenſus eſt, quóque ipſius indoles inclinat & eum ducit,ut innuat quemque inſtituendum eſſe juxta naturam & indolem ſuam. Siquidem alii ad liberales artes,alii ad Mercaturam aptiores ſunt. Hi artificio magis delectantur, illi nullis omnino diſciplinis idonei ſunt.

LII.

Mors & Vita in manu linguæ.

מות וחיים ביד לשון, *Mors & vita in manu linguæ.* Admonet linguam humano generi perniciem adferre,& rurſum ſalutem præſtare,ſi quis ei rectè moderetur. Exſtat Prov. 18. 21. *Mors & vita in manu linguæ; qui eam amat,ejus fructu veſcetur* Hoc dicit, prout quis linguâ utitur, ita ei bona & mala contin-

gunt. Nam, qui ea uti ſcit, ei vitam conciliat: illi qui non utitur rectè, mortem. Sic Prov. 15. 4. *Lingua ſana eſt arbor vitæ; at in qua perverſitas ineſt, ea eſt in animo calamitas.* Teſtatur idem Græcorum haud incelebre Proverbium, Γλῶσσα ποῖ πορεύῃ; πόλιν ὀρθώσουσα, καὶ πάλιν ἀνατρέψουσα, *Lingua quò vadis? erectum civitatem, eandem denuò ſubverſura*, vel, ſi mavis, *urbem ut condam, & urbem ut deſtruam.* Nam lectio varians, καὶ πόλιν ἀνατρέψουσα: Memoriæ proditum, fuiſſe quondam Harpocratem Deum apud Ægyptios, qui digito labra comprimens ſilentio colendum admonuerit ſommum Deorum. Huic Ægyptii, teſte Plutarcho in libro quem de Iſide & Oſiride fecit, menſe eo, quem Meſorem vocant, primitias leguminum offerebant, ita dictitantes, *Lingua fortuna lingua dæmon.* Quo ſignificâſſe mihi videntur, bona pariter & mala ex lingua proficiſci: quemadmodum Apoſtol. ait, *ex eodem ore prodit benedictio & maledictio. Per linguam benedicimus Deo Patri, per eandem maledicimus hominibus ad Dei ſimilitudinem factis.* Idem linguam comparat fræno, quo equi reguntur; & gubernaculo navis, quo, licèt exiguum ſit, maximæ tamen naves in tam vaſto támque barbaro elemento aguntur: ita quidem ut ſi bene tractetur, naves ſervet, ſin minùs, eaſdem evertat. R. Juda in Libro Muſar cap. 12. narrat fabellam hujuſmodi: *Medicus quidam circumforaneus oppidatim clamabat ſe habere* סם החיים, i. Pharmacum vitæ. *Quod cùm audiviſſet filia R. Judæ, venit ad Patrem, eíque indicavit. Is juſſit hominem accerſi. Cùm venit, ſciſcitatus eſt R. Judas, ubinam eſſet calix ille vitalis pharmaci. Cui ille, Calicem, inquit, quem ego vendo, & tu quoque vendis. Nam ſcriptum eſt* Pſal. 34. 13. Quis es, qui cupis vitam? diligis dies, ut fruâre bono? Contine linguam tuam à malo, & labia tua à loquendo fraudulenter. *En calix iſte vitalis eſt in ore ipſius hominis. Præterea ſapiens dicit.* Prov. 21. 23. Qui cuſtodit os ſuum & linguam ſuam, cuſtodit à malo animam ſuam. Huc uſque R. Jehuda.

LIII.

Ruinam faſtus præcedit.

לפני שבר גאון, *Ante cladem ſuperbia.* Nihil verius hâc ſententiâ. Conſuevit enim Deus immortalis, qui ſupra modum animos extollunt, de gradu deturbare, in eorúmque locum humiles ac manſuetos evehere. Refertur Prov. 16. 18. *Ante cladem faſtus, & ante ruinam elatio animi*: & 18. 12. *Ante cladem ſe effert cor hominis.* In Græcis Bibliis, πρὸ συντριβῆς ἡγεῖται ὕβρις. & apud Nazianzenum Stelitent. 1. ὕβρει ἕπεται συντριβή, *Faſtum ſequitur calamitas.* Eadem ſententia in illo, *Qui ſe ipſum extollet, deprimetur.*

LIV.

Gloriam dejectio præcedit.

Superiori contrarium, לפני כבוד ענוה, i. *Ante gloriam dejectio*, ſive *humilitas*, vel ſi places, *manſuetudo.* Græcè, πρὸ τῆς δόξης ταπείνωσις· quod manifeſtiùs legitur in Nazianzeno ταπείνωσιν δὲ ἕπεται εὐδοξία. i. *Humilitatem vera gloria ſequitur.* Quadrat cum illo, *Quiſquis ſe ipſum deprimet, extolletur.* In libro Muſar *Humilitas parit gloriam & decus: faſtus verò cladem & dejectionem, quemadmodum dicitur, Ante cladem extollit ſe cor hominis, & ante gloriam humilitas.*

LV.

Per ſemitam improborum ne ito.

בארח רשעים אל תבא, *Per ſemitam improborum ne eas.* Vitæ genus quod improbi ſectantur devita: vel ſic, noli ire in viam & conſortium dare hominum improborum. Ratio hujus Præcepti latet partim in illo, *Qui cum ſtultis ſocietatem coit, malus fiet*; partim in dicto Ben-Siræ, *Væ malo, & væ iis qui ei adhærent.* Nam qui inter malos verſantur, tum eorum mores addiſcunt, tum eaſdem pœnas cum illis ſufferunt. Hoc poſterius innuunt & verba Salomonis, ſi legas, *Qui cum ſtultis ſocietatem coit, conteretur.* Neque veritas Ebraica eam interpretationem omninò reſpuit. Prov. 4. 14. *Per ſemitam improborum ne eas, néve greſſum dirigas in via malorum.* Rurſus Prov. 1. 15. *Ne habeto cum eis iter: arce pedem tuum ab eorum ſemita.* Huic ſimillimum eſt illud, apud Græcos proverbio celebratum,

Κακῷ σὺν ἀνδρὶ μηδ' ὅλως ὁδοιπόρει, i. *viro improbo ne via fueris comes.* Huc referendum quod habetur Prov. 1. 10. *Fili mi, ſi te allicient peccatores, ne velis.* Multùm profecit, qui noluit in ſocietatem coire cum improbis hominibus. Si ergò peccatores, h. e. improbæ vitæ homines, blanditiis pertrahere te voluerint ad ſuum conſortium, noli acquieſcere, aut obſequi eis.

LVI.

Anima ſedulorum pinguis fiet.

נפש חרוצים תדשן, *Anima ſedulorum pinguis evadet.* Prov. 13. 4. h. e. dives. Si cupis dives fieri, eſto navus ac diligens. Fruſtrà cupit, qui ignavus eſt. Agendo, & laborando, & vigilando divitiæ parantur, non optando. In hanc ſententiam citare poteris ex cap. 10. verſ. 4. *Manus ſedulorum ditat.* Sed extendi debet; ſi ſtudium adhibueris, comparabis tibi virtutem: evades doctior aut ſapientior.

LVII.

Manus ſedulorum dominabitur.

יד חרוצים תמשול, *Manus ſedulorum dominabitur.* Idem declarat Antiphanes apud Stobæum, his verbis.

Τῆς ἐπιμελείας δοῦλα πάντα γίγνεται,
Famulatur omne, quicquid eſt, induſtria.

Legitur Prov. 12. 24. *Manus ſedulorum dominabitur: ignava erit ſub tributo,* h. e. tributaria. Senſus eſt, Homines gnavi & induſtrii ditescent, ignavi verò & doloſi fient pauperes: inde porrò conſequetur, ut his parentibus, illi imperent. Nam dives in pauperes dominatur, ut ait 22. 7. ſed extendatur; Nihil tam arduum aut tam difficile quod laboris & exercitationis aſſiduitas non vincit. Teſtatur hoc Ebræus ille qui dixit, *Uſus omnium rerum dominus*: & Græci, cùm ajunt *exercitationem omnia poſſe*; dicunt enim, μελέτη πάντα δύναται & Virgilius ita canens, *labor omnia vincit improbus.* Sed & Euripides in Erechtheo, inquiens,

Τὸ συνεχὲς ἔργον παντὸς εὑρίσκει τέλος.

Ovidius idem hâc allegoriâ declarat.

Quid

Quid magis eſt durum ſaxo, quid mollius undâ?
Dura tamen mollis ſaxa cavantur aquâ.

Sanè Demoſthenem perhibent impedimenta naturæ induſtriâ diligentiâque ſuperaſſe.

LVIII.

Nomen divitiis præſtat.

נבחר שם מעשר רב, *Eligendum nomen, quàm divitia multa.* Potiùs eligendum nomen bonum, quàm amplæ divitiæ. Sententia eſt proverbialis admonens honeſtam famam divitiis præferendam eſſe. Legitur Prov. 22. 1. & obſerva *nomen* ſimpliciter dici pro eo quod eſt, nomen bonum, aut, nomen ex rectè factis. Sic Kohel. 7. 1. *Melius eſt nomen quàm oleum bonum.* Sic alibi *uxorem* dixit pro, uxorem bonam. Cauſæ hujus proverbii multæ ſunt: Siracides Eccleſ. 4. 15 *Habe curam nominis: id enim ſibi magis manebit quàm auri mille ingentes theſauri. Bonæ vitæ dies finiti ſunt: at bonum nomen durat in perpetuum.* En una cauſa, quam reperies & ab Iſocrate notatam oratione ad Nicoclem: cui ſubjungit alias duas præterea. Scribit enim, famâ pecunias comparari poſſe, non contrà. Rurſus opes etiam improbis contingere, gloriam verò parare non poſſe, niſi qui virtute excellunt. Græca ſunt, περὶ πλείονος ποιοῦ δόξαν καλὴν, ἢ πλοῦτον μέγαν τοῖς παισὶ καταλιπεῖν· ὁ μὲν γὰρ θνητὸς, ἡ δὲ ἀθάνατος· καὶ δόξῃ μὲν χρήματα κτητὰ, δόξα δὲ χρημάτων οὐκ ὠνητή· καὶ τὰ μὲν καὶ τοῖς φαύλοις παραγίνεται τῶν δὲ οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἢ τοὺς διενεγκόντας κτήσασθαι. His adde quòd divitiæ rarò ſine curis ſunt. Nam non ſolùm acquirendæ torquent, ſed etiam acquiſitæ. *Jam* verò, *pecunia*, ut ſcriptum in 2. De inventione, *non propter vim ſuam & naturam, ſed propter fructum & utilitatem tantùm expetitur: bona exiſtimatio & ſuâ vi & dignitate nos inductos ducit, & præ ſe gerit quandam utilitatem quò magis expetatur.*

LIX.

Vanitas pulchritudo.

הבל היופי, *Vanitas pulchritudo*, Prov. 31. 30. Non ſolùm vana, ſed ipſa vanitas. Seneca Hyppolyto.

Res eſt forma fugax, quis ſapiens bono
Confidat fragili?

Et Octavia.

Florem decoris ſinguli carpunt dies.

Sic & Ovidius, niſi fallor

Forma bonum fragile eſt, quantúmque accedit ad annos
Fit minor, & ſpatio carpitur ipſa ſuo.

Vana ergò & fallax gloria formæ, tum quia citò perit, tùm quia tegit quandoque maxima vitia. Quòd ſi animus ſemper reſponderet corporis pulchritudini, eſſet abſque dubio res magnopere expetenda. Forma non ſolùm fluxa eſt, ſed etiam noxia Viris.

Rurſus Seneca,

Raris forma viris, ſecula proſpice,
Impunita fuit.

LX.

Remiſſior es tempore anguſtiæ? anguſta eſt virtus tua.

Eſt viri fortis quicquid evenerit ſapienter ac moderatè ferre: contrà eſt parvi & anguſti animi non poſſe ferre caſus humanos, ita ut oportet. Hoc declarabis iſto verſu, Prov. 24. 10. התרפית ביום צרה צר כחך, *Remiſſior fuiſti in die anguſtiæ? anguſta eſt virtus tua.* Opus eſt ad notitiam cujuſque experimento. Calamitas Virtutis occaſio eſt. Vis ſcire qualis iſte ſit? exſpecta dum res ipſius, quæ nunc ſecundæ ſunt, mutentur. Si ſuccumbit, animi mollitudinem prodit, nec fortis dici poteſt. Durat enim & ad extremum perſeverat, qui fortis eſt. Ipſe ignis aurum probat, miſeria fortes Viros.

LXI.

Somnum ne ama, ne pauper fias.

אל תאהב שנה פן תורש פקח עיניך שבע לחם, *Ne ama ſomnum, ne pauper fias; aperi oculos tuos, ſatiare pane.* Prov. 20. 13. *Somnum amat* non qui eo utitur moderatè, ſed qui nimiùm ei indulget. *Aperi oculos*, qui vigilans ac ſedulus eſt in opere ſuo. Porrò autem inopia pediſſequa eſt eorum, qui ſtertunt ubi vigilandum & laborandum eſt. *Satiare pane*, valet, ſatiaberis; vel, *ut ſatiare*: at ſi diceret, ut habeas unde vitam ſuſtentes. *Ne ama ſomnum*, & *aperi oculos*, Græci breviùs enunciant, ὕπνος δ' ἀπέστω ὀμμάτων. *Somnus abſit ab oculis*; quod Eraſmo teſte, *uſurpare ſoles, ubi quis rem aggreditur, quæ ſummam diligentiam requirit.*

LXII.

In morte improbi perit ſpes.

במות אדם רשע תאבד תקוה, *Cùm moritur homo improbus, perit ſpes.* Prov. 11. 7. vel, *in morte hominis improbi*: eodem redit. Acta vita improbè ac turpiter facit hominem deſperantem in morte, i. dum animam agit. Quid enim ſperet, qui impiè ſemper vixit? aut quam fiduciam habeat in Deo, qui per omnem vitam ipſum deſpexit? Poteſt ſenſus eſſe, *in morte*, h. e. in calamitatibus. Nam improbi rebus adverſis ferè deſperant: *Viri probi ac fortes inſiſtunt ſpei etiam contra fortunam*, ut Tacitus ait.

LXIII.

Optata cùm adſunt, animo dulce eſt.

תאוה נהיה תערב לנפש, *Deſiderium quod adeſt ſuave eſt animæ.* Prov. 13. 19. Hoc commodè uſurpabis quando videbis aliquem lætum propterea quòd factus ſit compos voti ſui: eſt autem ſententia, quicquid obtigit cupido optantíque, hoc eſt animo jucundum & gratum. Licèt vertere, *cupiditas fracta anima ſuavis eſt*; aliâ, ſed egregiâ, ſententiâ. *Fracta* enim, h. e. repreſſa, cupiditas, ſi mala fuerit, animæ ſalutaris eſt.

LXIV.

Qui dona odit, vivet.

שונא מתנות יחיה, *Qui odit dona, vivet.* Prov. 15. 27. Alibi eſt. *Qui odit lucrum, producet dies.* Videtur hoc dicere, Qui munera ad pervertendum judicium data averſatur: rurſus qui nec omnis, nec ab omnibus accipit (nam nihil accipere inhumanum) quorum alterum hominis viliſſimi, alterum avariſſimi ſordidiſſimique eſt, cum eo bene ac feliciter agetur.

LXV.

Donum in occulto reſtinguit iram.

Ad ſignificandam munerum vim in ſedanda bile accommodabis illud, Prov. 21. 14. מתן בסתר יכפה אף ושחד בחק חמה עזה, *Donum in occulto reſtinguit iram, & munus in ſinu excandeſcentiam vehementem. Mu-*

nus in ſinu, ſive clam datum (nam palàm nemo libenter accipit munera) h. e. clandeſtinum, ſedat animum ità commotum, placat eos, qui vehementer in nos excanduerunt. Ovidius 3. deartε.

Quid faciat ſapiens? ſtultus quoque munere gaudet,
Ipſe quoque acceptо munere mitis erit:

Et alibi,

Munera crede mihi placant homineſque Deoſque,
Placatur donis Jupiter ipſe datis.

LXVI.

Devolve ad Dominum actiones tuas.

Cùm admonebimus quempiam, ut curas & actiones ſuas in Deum rejiciat, laudabimus illud גל אל יהוה מעשיך ויכנו מחשבותיך, *Devolve ad Dominum opera tua, & firmabuntur cogitationes ſuæ.* Committe, inquit, Deo res tuas, & bene tibi erit: dabit exitum ſucceſſúmque meliorem quàm ipſe optares. Juvenalis.

Permittes ipſis expendere numinibus quid,
Conveniat nobis, rebúſque ſit utile noſtris.
Nam pro jucundis aptiſſima quæque dabunt Di.
Charior eſt illis homo, quàm ſibi: nos animorum
Impulſu, & cæcâ pravâque cupidine ducti,
Conjugium petimus, partúmque uxoris; at illis
Notum qui pueri, qualíſque futura ſit uxor.

LXVII.

Deum omnia videre.

Ut hoc dicas, aptè citabis illud, בכל מקום עיני יהוה צפות רעים וטובים, *Ubique ſunt oculi Domini, ſpeculantes malos & bonos.* Prov. 15. 3. Sic Heſiodus,

Πάντα ἰδὼν Διὸς ὀφθαλμὸς καὶ πάντα νοήσας.

Sit hoc perſuaſum hominibus, Deum qualis quiſque ſit, quid agat, quidque cogitet intueri. Quis enim eo teſte ac inſpectore peccare auſit? nemo ſanè; ac proinde, qui ita licenter ſine ullo metu quotidie peccant, nihil minùs credunt quàm quod hic dicitur. Alioqui non facerent coram Deo, quod ipſos puderet facere coram hominibus.

LXVII.

Deum quæ vides cunque, etiam expendere.

Ad hoc ſignificandum χρήσιμον illud, נכח עיני יהוה דרכי איש ובל מעגלותיו מפלס, *Coram oculis Domini ſunt viæ hominis, & omnes ſemitas ejus librat.* Prov. 5. 21. Deus quid quiſque agat aut cogitet, non ſolùm intuetur, ſed etiam librat, h. e. quaſi ad libram appendit & expendit, ſitne rectum an pravum, mundum an immundum.

LXIX.

Deo cuncta patere.

Ut dicas Deo parere humanas mentes, aut nihil eſſe tam abſtruſum quod ipſum fugiat, en tibi oraculum, שאול ואבדון נגד יהוה אפכי לבות בני אדם, *Sepulcrum & inferi coram Domino, nedum corda hominum.* Quæ Græcè verſa leguntur apud priſcos interpretes hoc modo, ἅδης καὶ ἀπώλεια φανερὰ παρὰ Κυρίῳ, πῶς οὐχὶ καὶ αἱ καρδίαι τῶν ἀνθρώπων; *Inferi & perditio.* [Job. 26. 6. *Nudum eſt ſepulcrum coram eo, & ſine tegmine inferi.* An eò reſpexit ſapiens?] (Sic vocantur Inferi, teſte Abenezra, q. perditi ab humani generis notitia & conſpectu,) *coram Domino, quî non & corda hominum?* Eadem ſententia Siracidi expreſſa, Eccleſ. 23. 27. ubi ſic ait, *Homo temerans lectum ſuum ita ſecum cogitat, Quis me videt? tenebris circumſeptus ſum, & parietibus tectus, nec quiſquam me videt. Quid metuam? peccata mea non meminit Excelſus. Humanos metuit oculos, nec intelligit oculos Domini millies ſole ſplendidiores intueri mores hominum omnes, & ima abyſſi, & hominum corda, & abſtruſas contemplari partes.* Nec diſſimilia his de Deo ſcribit Statius Poëta Latinus;

Videt ille ortúſque, obitúſque, quid Arctos,
Quid boreas hybernus agat, ferrique togæq;
Conſilia, atque ipſam mentem probat.

Exſtat Prov. 15. 11.

LXX.

Deus corda probat.

Sed mentem probare docet noſter egregio ſimili. Ait enim Prov. 17. 3. מצרף לכסף וכור לזהב ובוחן לבות יהוה, *Fornax argentum, & catinus aurum, & probat corda Dominus.* Senſus eſt, ut fornax argentum, & catinus aurum, ſic Deus corda & mentes hominum probat.

LXXI.

Appendit animos Dominus.

תוכן רוחות יהוה, *Appendit Spiritus Domini.* Prov. 16. 2. Ut aurificis ſtatera nummum juſti ponderis explorat, ſic Deus examinat animos hominum. Ex quo & illud ſequitur Deum ſcire quâ quiſque mente ſit, ſicut ait 24. 12. *Annon qui appendit corda, ipſe intelligat.* Thales igitur, qui ſapientiſſimus inter ſeptem fuit, interrogatus an facta hominum fallerent Deum, *Ne cogitata quidem*, reſpondit.

LXXII.

גבר חכם בעוז ואיש דעת מאמץ כח, Vir ſapiens *in robore eſt*, & vir ſciens fortificat vires, Prov. 24. 5. Intelligentiam habet ex illo, c. 21. 22. *Urbem fortium conſcendit ſapiens, & dejicit robur fiduciæ ipſius.* Sed extendimus. Sapiens etiam fortis eſt: valet non tam corporis, quàm animi viribus: adverſa patienter tolerat, cupiditates terminat, iram compeſcit. Noſter. c. 16. 32. *Qui imperat animo ſuo potior eſt eo qui expugnat urbes:* & Zomæ F. *Quis fortis? qui domat affectus ſuos.* At ſapiens timet ſemper: timet, ſed circumſpiciendo & cavendo pericula, quæ ſtultus propter rerum imperitiam contemnit. Timet quoque Deum, ut eſt religioſus. Hæc non adverſantur fortitudini, à qua ſi metum honeſtum & εὐλάβειαν ſepsres, non jam virtus eſt fortitudo, ſed ejus vitium audacia & temeritas.

LXXIII.

פה חלק יעשה מדחה, *Os blandum facit impulſionem* Prov. 26. 28. Blanditiæ ſermonum impellunt animos hominum & trahunt quò velis, juxta illud, *Blanditiis verborum ſuorum impulit eum.* Aliter, Aſſentatio vitiorum illex & adjutrix cùm ſit, & ipſum aſſentatorem & eum, qui aures patefacit, in perniciem impellit.

LXXIV.

Beatus qui metuit ſemper.

אשרי אדם מפחד תמיד, *Beatus homo, qui timet ſemper*, Prov. 28. 14. Qui ſemper timet, & fugit malum, h. e. impendentia pericula, vel qui timet (intellige reli-

gioſè) & abſtinet à peccando, beatam vitam degit. Simile in Mimis Publii, *Animus vereri qui ſcit, ſcit tutò ingredi*. Vulgò etiam dicitur. *Qui ambulat timidè, ambulat cautè*. Aliter, Qui Deum ſemper metuit, ſemper rectè facit. Rectè facere ſatis eſt ad bene beatéque vivendum. Nam vita beata in virtute poſita. Rurſus, qui Deum metuit legem cuſtodit. Porrò, quicunque legem ducem in vita ſequitur, ei ad felicitatem ampla, maximéque certa patet via. Ita dico, cum eo feliciter admodum ac beatiſſimè agitur, ſecundùm illud, *Qui cuſtodit legem, beatus eſt*, Prov. 29. 18.

LXXV.

Gloria Dei celare Verbum.

בכוד אלהים הסתר דבר, *Gloria Dei occultare verbum*, Prov. 25. 1. Rectè accipe pro, *verbum ſuum*, Syneſius, ἀγνωσία σεμνότης ἐστι τῶν τελετῶν, i. *Sacrorum dignitatem tuetur ignoratio*.

LXXVI.

Gloria Regum ſcrutari Verbum.

בכוד מלכים חקור דבר, *Gloria Regum ſcrutari verbum*, ibid. Regibus glorioſum eſt ſcrutari verbum Dei. Vos Principes, qui arcetis à lectione literarum ſacrarum, quid dicitis ad hæc?

LXXVII.

Deriſorem ſi ferias, ſimplex cautior evadet.

לץ תכה ופתי יערים, *Irriſorem feries, & ſimplex cautus fiet*, Prov. 19. 25. Simplex & imperitus rerum ex alieno periculo colligit quid ſibi cavendum. Vel ideò puniendi ſcelerati, ut eorum pœnâ cæteri meliores evadant. In Scholiis Oecumenii Act. 5. λοιμοῦ γὰρ μαστιγουμένου, πανουργότερος ἄφρων γίνεται, κατὰ τὴν ἱερὰν παροιμίαν, ubi de Anania & Saphira, quos ait punitos fuiſſe, quò alii eorum pœnâ cautiores redderentur. Reperitur hæc ſententia & Prov. 21. 11. ſed aliis verbis בענש לץ יחכם פתי, *cùm mulctatur deriſor, ſapientior fit imperitus*. Græca edit. hic legit ζημιουμένου ἀκολάστου, πανουργότερος γίνεται ὁ ἄκακος, i. *mulctato acolaſto, ſimplex verſutior*. (i. cautior) *fit*

LXXVIII.

Venit faſtus, venit & infamia.

בא זדון ויבא קלון, *Venit ſuperbia, & venit ignominia*. Prov. 11. 2. Ignominia ingenuos maximè à peccando deterret. Debet ergò & à faſtu deterrere. Nam faſtum comitatur aſſiduè ignominia. Hic mihi venit in mentem proverbium quoddam Ludovici Regis Galliarum, qui dicere ſolebat, *Dedecus & detrimentum eſſe comites ac veluti pediſſequas ſuperbia*. Gallicè venuſtiùs, *Quand orgueil marche au devant, honte & dommage le ſuyvent*.

LXXIX.

Ne innitaris prudentiæ tuæ.

בטח אל יהוה בכל לבך ואל בינתך אל תשען, *Fide Domino toto corde tuo, & intelligentia tua ne innitaris*. Prov. 3. 5. Seneca de beato, *Ne ulli quidem*, inquit, *niſi ſibi innixus*. Ferri hæc poterant niſi ultrà progreſſus ſapientem ſuum Deo non ſolùm parem faceret, ſed etiam anteferret, *Ferre*, inquit, *fortiter: hoc eſt quo Deum antecedatis*. Idem ex ſententia Epicuri ait ſapientem, ſi panem & aquam habeat, cum ipſo Deo de felicitate poſſe contendere. Sed & ſuis quemque viribus parare ait bonam mentem: *ſtultum eſt*, inquit, *optare cùm poſſis à te impetrare. Non ſunt ad cœlum elevanda manus*, & quæ ſequuntur. Hæc portenta opinionum nos commonefacere debent, ut Deo confiſi, ab eo ſolo pendeamus, eique res noſtras committamus, neve unquam ingenio noſtro aut prudentiæ innitamur.

Admonitio.

Toto corde, h. e. ex animo, revera, bona fide, Dicitur *bonâ fide*. Nam id valet, ex animo, non fictè, nec ſimulatè. Papinius Statius in præfat. lib. 5. *Qui bonâ fide Deos colit, amat & ſacerdotes*.

LXXX.

Dei verbo nihil addendum.

Qui monebit Dei verbo nihil addendum eſſe, adhibebit illud ex c. 30. v. 6. אל תוסף על דבריו פן יוכיח בך ונכזבת, *Ne addas verbis ejus, ne te redarguat, & mendax inveniaris*.

Admonitio.

Verbis Dei addit, qui ſententiam pervertit, ei adjiciendo quod in mente verborum non continetur. Hunc Deus ſuo tempore mendacii convincet, patefactâ veritate.

LXXXI.

Contemptum verbi divini pœna comitatur.

Qui dicit contemptorem Verbi Divini non abire ſine pœna, uſurpabit illud ex c. 13. 13. בז לדבר יחבל לו *Qui contemnit verbum, noxam ſibi accerſit*: vel, *id ei damno erit*, & intellige *Verbum Dei*. Hominem contemnere impunè poſſumus: Deum ejúſque juſſa non poſſumus. Nam ſui contemptum ſeverè ulciſcitur. Huic contrarium in eodem verſu, ירא מצוה הוא ישלם *Qui reveretur præceptum, præmio afficietur*: vult dicere, qui vitam inſtituit ſecundùm præcepta divina, eum præmio afficit. Sunt hæc duo quaſi elementa quædam, ut Plutarchus ſcribit, virtutum. Nam & præmii ſpes ad optima quæque ſtudia promptiores, & pœnæ metus ad actiones pravas tardiores facit. Vide Aulum Gellium lib. 6. c. 14.

LXXXII.

Ama, ut ameris.

איש רעים להתרועע, Prov. 18. 24. ut ego quidem capio, *vir amicorum ſtudioſus debet ſe amabilem præſtare*. Qui amari vult, eum viciſſim amare oportet. Sic Ovid.

ut ameris amabilis eſto:

& Martialis in Epig.

Ut præſtem Pyladen, aliquis mihi præſtet Oreſtem:
Hoc non fit verbis, Marce; ut ameris, ama.

Nec alienus hinc eſt Theocriti verſiculus,

Στέργεται τοὺς φιλέοντας, ἵν᾽ ἂν φιλέῃτε, φιλῆσθε,
Quiſquis amatur, amet, ut & ipſe, ubi amâris, ametur.

Seneca in epiſtolis, *Hecatô ait, Ego tibi monſtrabo amatorium, ſine medicamento, ſine herba, ſine ullius veneficæ carmine, ſi vis amari, ama.*

LXXXIII

LXXIII.

Amicus Patris non deſerendus.

Si quem monere voles, ut amorem retineat in amicum paternum, laudabis ex cap. 27. 10. רעך ורע אביך אל תעזוב *Amicum tuum, & amicum patris ne deſeras.* Præclarè Iſocrates ad Demonicum, πρέπει γὰρ τοὺς παῖδας, ὥσπερ τῆς οὐσίας, οὕτω καὶ τῆς φιλίας πατρικῆς κληρονομεῖν, *decet enim liberos ut opum, ita amicitiæ paternæ heredes ſuccedere.*

LXXXIV.

Amicus rarò inviſendus.

Hoc ſignificabis per hunc verſum, Prov. 25. 17. הקר רגלך מבית רעך פן ישבעך ושנאך, *Contine pedem tuum à domo, amici tui, ne tui ſatur te oderit.* Una iſta ſit cautio in amicitia, ut ne nimis ſæpe amicos inviſamus, neve eis ulla in re moleſti ſimus. Dignus enim eſt odio importunus amicus.

LXXXV.

Amicus verus fratre conjunctior.

יש אהב דבק מאח, *Eſt amicus conjunctior fratre,* (ad verb. *adhærens magis quàm frater,*) nempe is qui verè ac propriè amicus eſt, qui eſt quaſi alter idem, & pro amico mori non dubitat. Quis autem ita fratrem amat, ut pro eo mori velit? His adde quod habetur 19. 7. *omnes fratres pauperis oderunt ipſum:* & 17. 17. *omni tempore diligit amicus,* Legitur Prov. 18. 24.

LXXXVI.

Frater non viſendus à calamitoſo.

בית אחיך אל תבא ביום אידך, *Domum fratris tui ne adito tempore calamitatis tuæ.* Nam ſi verè frater eſt audità calamitate tuâ ſtatim ad te advolabit. Sin, tum non expedit adire te ad eum, ne odio ei ac tædio ſis, neve putet te venire petendi gratiâ duntaxat. Sed dilatemus: ſi pauper aut calamitoſus es, noli viſere amicum, aut acceſſere ad te. Nam ſi amicus eſt, ultrò veniet conſolandi cauſâ. Sin eſt è plebe vulgari, fruſtra vocabis aut adibis eum qui non te ſed tua amavit. Exſtat Prov. 27. 10. Quidam referunt, *Domus fratris tui non veniet tempore calamitatis tuæ* (*Frater* pro *amico*, ut ibi, *frater in adverſitate naſcitur*. Sic ait

LXXXVII.

Omnes fratres pauperis ipſum oderunt.

כל אחי רש שנאהו, *Omnes fratres pauperis oderunt ipſum.* Prov: 19. 7. Eleganter ad hanc ſententiam Menander,

---ἔργον εὑρεῖν συγγενῆ
Πένητός ἐστιν, οὐδὲ εἷς γὰρ ὁμολογεῖ
Αὐτῷ προσήκειν τῆς βοηθείας τινὸς
Δεόμενον, αἰτεῖσθαι γάρ ἅμα τι προσδοκᾷ.

Quæ ſic verſa reperi apud H. Stephanum,

Propinquus pauperis
Vix invenitur ullus, haud enim lubens
Quiſquam propinquum ſe fatetur indigi,
Quid protinus aliquid petiturum putet.

(Simile in parœmiis Apoſtolii. πτωχῷ φίλοι οὐδ' οἱ γεννήτορες. *Pauper ne quidem ipſos parentes habet amicos*) Porrò *fratres* Ebraicâ conſuetudine loquendi vocantur & cognati & affines. Hujus ergò contrarium, quod idem Menander alibi affirmat,

τῶν εὐτυχούντων εἰσὶ πάντες συγγενεῖς,

Quo ſignificat omnes eſſe propinquos eorum, qui fortunâ facili ac benignâ utuntur.

LXXXVIII.

Fratrum contentiones acerbiſſimæ.

את נפשע מקרית עז ומדינים כבריח ארמון, i. *Frater ſcelere offenſus ſuperat urbem munitam, & contentiones inſtar vectis palatii* [Quadrat cum proverbio Græco, χαλεποὶ πόλεμοι ἀδελφῶν; *acerba bella fratrum.* Adi Eraſmum] Mens horum verborum, Frater laceſſitus à fratre ſuperat urbem munitam, h. e. acriùs ſe tuetur ac pertinaciùs reſiſtit quàm urbs potens ac munita: inſuperque contentiones fratrum tam validæ ſunt, quàm eſt vectis palatii: q. diceret, validiſſimæ ſunt, h. e. maximæ, graviſſimæ, acerbiſſimæ. Exemplum cape ex Sabellico; *Nullam magis domum afflixit diſcordia quam Ariſtobuli Judæorum Regis. qui dum inter ſe de Regno hoſtiliter diſceptant; regnum & urbem, in qua nati erant, perdiderunt, & quod malorum cumulo acceſſit auguſtiſſimum templum, quod in urbe fuit bello profanatum eſt, magnaque ex parte dirutum.* Aliud ex eodem *Pelopidarum domus omnium atrociſſimè his malis convulſa eſt, Atreo & Thyeſte diſſidentibus: nihil vetus aut recens ſcena habuit deteſtabilius quàm monſtroſa Exempla, quæ ex eadem domo profecta ſunt, ſi Poetica fides recipiatur. Exiit fraternus ille furor in nepotes, ne regia Conjunx inceſto amore ſaucia non viro pepercerit, non filius Matri.*

Admonitio.

Scelere offenſus) vel potiùs, *deficiens* ſive *deſciſcens* à fratre, ut fit regni cauſâ. Ergò & Tunetarum Regnum, & Ottomanica domus, & Argienii reguli ad exemplum adduci poſſunt huic ſententiæ firmandæ.

LXXXIX.

Antequam loquaris, diſce.

Præceptum eſt Siracidis Eccleſ. 18. 20. πρὶν ἢ λαλῆσαι, μάνθανε quod occini poterit ei qui reſpondet re non intellecta: aut qui docet prius quàm didicerit. Affine eſt, *Antequam reſpondeas, audi.*

XC.

Qui iram differt, eſt magnæ prudentiæ.

Pars magnæ prudentiæ eſt cohibere impetum, & iram differre. Nam qui animum in poteſtate non habet, ab eo nihil rectè, nihil conſideratè fieri poteſt. Malè cuncta miniſtrat impetus. Hoc declarat ſapiens meus, cùm ait Prov. 14. 29. ארך אפים רב תבונה וקצר רוח מרים אולת *Tardus ad iram eſt multæ prudentiæ: at iracundus exaltat ſtultitiam,* h. e. magnam ſtultitiam deſignat.

XCI.

Miſerationes improborum crudeles.

רחמי רשעים אכזרי, *Miſerationes improborum crudeles.* Prov. 12. 10. Miſeratio crudelis eſt, v. g. ubi quis miſeretur nocentis. Nam talis ſævit in eos, quos illi injuriâ affecerunt. Contrà qui improbos & nocentes punit, is quodammodo miſeretur bonorum & innocentium, quos ab illorum violentia tutos præſtat. Eſt autem dictum *miſeratio crudelis*, ut apud Horatium,

Sit

Strenua nos exercet inertia.

Sic & Virgilius,

Nam capti potuere capi?

Quod mutuatus creditur ab Ennio. Nam Ennius in decimo, cùm de Pergamis loqueretur, ad hunc modum ſcribit,

Quæ nec Dandariis campis potuere perire,
Nec cùm capta capi, nec cùm cremata cremari.

Hujus generis eſt, *ſequitúrque ſequentem.* Græci ὀξύμωρον vocant.

XCII.

Turbans carnem ſuam crudelis eſt.

עוכר שארו אכזרי, *Qui turbat carnem ſuam, crudelis eſt.* Prov. 11. 17. *Turbat carnem*, h. e. corpus ſuum, qui ei negat neceſſaria, ſive in morbo, ſive extra morbum: qui veneri nimiùm indulget: qui neque in cibis ſationem, neque in potu modum tenet. Rurſus qui illud curis ac laboribus conficit. Nec refert qua in re laboret. Quicquid nimium eſt, nocet. Si modum ſtudiis non facit, nec ſibi parcit, crudelis eſt. Lædit enim valetudinem dum corpus negligit.

XCIII.

Nemo ſine crimine.

מי יאמר זכיתי לבי טהרתי מחטאתי, *Quis dicat; Mundavi cor meum, purus ſum à peccato meo?* Prov. 20. 9. Nemo eſt qui jactare poſſit ſe habere cor purum à peccato, h. e. culpæ criminiſque expers. Sic Job. 14. 4. *Quis det mundum de immundo. Ne unus quidem.*

XCIV.

Res crudelis excandeſcentia.

אכזריות חמה, *Crudelitas eſt excandeſcentia.* Prov. 27. 4. h. e. res crudelis. *Iram* dixere nonnulli *matrem crudelitatis eſſe*: rectè ſanè. Nam animus irâ efferatus modum in puniendo, qui inter nimium & parùm, ſervare non poteſt. Hinc crudelitas. Exemplorum pleni ſunt libri. Vide Senecam lib. 3. De ira. cap. 16.

XCV.

Decus hominis præterire crimen.

תפארת אדם עבור על פשע, *Decus hominis præterire crimen.)* Prov: 19. 11. Crimen præterit, qui ignoſcit: item qui diſſimulat ſe illud non animadvertere quod interdum faciendum eſt. Eſt autem decora homini hæc diſſimulatio ſi fiat loco & tempore quo oportet. Imprimis diſſimulanda ſunt multa principibus & rempubl. gubernantibus, unde proverbio dicitur. *Qui neſcit diſſimulare, neſcit regnare.* Videndus Plutarch. in libello de liberorum educatione non longè ab extremo.

XCVI.

Benedictio Domini ditat, nec adfert ſecum moleſtiam.

ברכת יהוה היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה, *Benedictio Domini, ipſa ditat, nec adfert moleſtiam ſecum.* Quem Dei benignitas divitem facit, animo eſt ab omni moleſtia vacuo. Nulla ipſum cura angit: neque quærendo divitias, neque conſervando torquetur. Sed nec dolet amiſſas, nec timet amittendas. Simpliciter benedictio divina ditat ſine moleſtia, h. e. ſine magno labore, ſine curis, ſine ſolicitudine. Alioqui divitiæ multis cutis non parantur modò, ſed etiam ſervantur ac poſſidentur. Quamobrem Eutrapeles, quibus maximè nocere volebat, eos divites faciebat, dictitans ipſos unà cum divitiis accepturos magnam ſarcinam curarum. Mirabile ulciſcendi genus, quod hodie nemo admodum reformidaret. Quin ultrò provocaret ac gratias ageret, ſi quis hoc modo ulciſceretur dolorem ſuum.

XCVII.

Improbè parta non proſunt.

לא יועילו אוצרות רשע, *Non proſunt theſauri improbitatis.* Prov. 10. 2. h. e. improbè parti. *Non proſunt?* imò nocent. Nam

Κακὰ κέρδεα ἶσ' ἄτῃσιν
Mala lucra æqualia damnis,

ait Heſiodus. Aut *non proſunt*, quia malè parta malè dilabuntur. Ad hæc, qui improbè parta poſſidet, ut avarus, nec habendi utendive fructu felix eſt, & ſolicitudine ſervandi miſerrimus.

XCVIII.

Ira Regis nuncius mortis.

Quàm ſit periculoſum in potentiorum offenſionem incurrere declarat Sophus noſter Prov. 16. 14. cùm ait חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה, *Excandeſcentia Regis nuncius mortis: Vir autem ſapiens expiabit illam. Expiabit*, h. e. placabit. Cui Rex aut Princeps aliquis vehementer ſuccenſet, niſi eum maturè placet (placabit autem quiſquis ſapiens eſt) hic ſciat ſibi paratum certum exitium. Fulmen eſt ubi cum poteſtate habitat iracundia. *Pereunt*, inquit Seneca, *funditus omnia, ubi quantum ira ſuadet, fortuna permittit.* Quocirca ut in navigando procellam vitamus, Sic Regum furor nobis declinandus eſt. Huc accommoda illud Homericum, χαλεπαὶ δὲ τῶν ἀνάκτων ὁμοκλαὶ Ὀδυσσ. ρ.

XCIX.

Equus præparatur ad diem belli: ſed à Domino ſalus.

Ut dicas victoriam in bello non equorum aut hominum viribus, ſed Dei benignitate obtingere, conveniet illud Prov. 21. 31. סוס מוכן ליום מלחמה וליהוה התשועה, *Equus inſtruitur ad diem belli: ſed à Domino ſalus* (h. e. victoria.) Equis in bello utimur, ſæpéque illis victoriam adſcribimus; ſed fruſtrà. Nam victoria ab uno Deo eſt, nec obtingere cuiquam niſi divino beneficio poteſt. Pro argumento ſint exercitus illi qui, cùm equitatu præſtarent, ab hoſtibus tamen victi ſuperati fuerunt.

C.

Qui Deo fidit, beatus eſt.

בוטח ביהוה אשריו, *Qui confidit Domino, beatus eſt*, Prov. 16. 20. Quod Romanus ſapiens falſò, imò impiè dixit, *Unum bonum eſt, quod vitæ beatæ cauſa & firmamentum eſt, ſibi fidere*: tu verè ac piè dixeris, *Deo fidere.* Nam niſi ſtabili & fixo & permanente bono, qualis Deus eſt, beatus eſſe nemo poteſt.

CI.

Deus honorandus Decimis.

כבד את יהוה מהונך, *Honora Dominum de opibus tuis.* Decimæ pars ſunt ſacrorum. Hæ ut perſolvantur Deo intereſt rei familiaris. Nam *Deus*, ut eſt in Proverbio,

bio, *adjuvat facientem*, h. e. ritè ſacris operantem. Alius quoque dixit, *Quod in divinis rebus ſumas ſumtus, ſapienti lucro eſt.* Quin veterum ſemper opinio fuit omnia ei ex voto ſuccedere qui ritè Deum coluiſſet. Idem ſignificat ſapiens meus, Prov. 3. 9. 10. per hæc verba; *Honora Dominum de opibus tuis, & de primitiis proventûs tui: Et implebuntur horrea tua copia frugum, & muſto torcularia tua redundabunt.* In ſententiis ſapientum Ebræorum, *Da ei de ſuo, quoniam tu, tuáque omnia illius ſunt.* Locus Salomonis extendi poterit longiùs. Nam *Deum honorat, qui benignè facit egeno*, ut ait 14. 31. Licebit ergò uti & quoties hortabimur quempiam ad beneficentiam erga pauperes.

CII.

Homo proponit, Deus diſponit.

Quod in ore vulgi, *Homo proponit, Deus diſponit*, id apud Salomonem legitur Proverb. 16. 9. his verbis לב אדם יחשב ויהוה יכין צעדו, *Cor hominis deliberabit de via ſua: ſed Dominus diriget greſſum ejus.* Ideò monent ſapientes Ebræi, quoties aliquid aggredimur, dicendum eſſe ſemper, *Si Deus voluerit.* Siquidem eventus in noſtra manu non eſt, ſed in Dei ſolius poteſtate; quo ſine ne eloqui quidem poſſumus animi cogitata, juxta illud Prov. 16. 1 לאדם מערכי לב ומיהוה מענה לשון *Hominis eſt præparare cor: ſed à Domino reſponſio linguæ.* Quoties ergò in propoſito ſuſceptóque conſilio fallimur, & res aliter ſuccedit atque ſperaveramus, quin id divinitus fiat, ſæpe etiam noſtro magno bono, non eſt quòd ullo modo dubitemus.

CIII.

Stultorum inſtitutio ſtulta.

מוסר אוילים אולת, *Eruditio ſtultorum ſtultitia.* Prov. 16. 22. Stulti, quia mente & intelligentiâ carent, quos erudiendos ſuſceperunt: eſt autem ſtultitia fons & vena mortis: itaque oppoſuit huic membro, *fons vitæ intellectus eſt iis, qui eo præditi ſunt.* Quidam exponunt, ac ſi diceret, ſtultos non ſapere niſi ſuo aut alieno periculo. Alii enarrant hoc modo; Argumentum ſtultitiæ eſt laborare ut ſtultus, qui verè ſtultus eſt, ſapiens fiat. Sanè qui hoc facit, bis ſtultè facit. Nam laborem inanem ipſius capit, & odium provocat ejus quem erudit atque inſtituit.

CIV.

Eruditio mala deſerenti ſemitam.

מוסר רע לעזב ארח, *Inſtitutio mala deſerenti ſemitam.* Senſus eſt, Inſtitutio mala, h. e. gravis & moleſta, eſt ei, qui deſerit ſemitam juſtitiæ, h. e. rectum iter Virtutis. Talis enim ſe inſtitui aut caſtigari & in viam reduci aſperrimè patitur.

CV.

Ne labora ut diteſcas.

אל-תיגע להעשיר, *Ne labora ut diteſcas.* Labora ut melior fias, non ut diteſcas. Nam divitiæ non reddunt quenquam beatum. Sola Virtus hominem beat. Prov. 23. 4. *Ne labora ut diteſcas. ab hac tua prudentia deſiſte. An conjicies oculos tuos in illa, quæ non ſunt? Nam omnino facient ſibi alas tanquam aquila quæ volat in Cœlum. Eſſe* dicitur propriè quod æternum eſt. Bene ergò negat divitias *eſſe*. Nihil enim citiùs ac faciliùs aperit. Ut aquila, ita avolant. Eſt autem aquilæ volatus perniciſſimus. *Conjicere oculos* David dixit, *apponere cor; divitiæ ſi affluant, ne appone cor*, pro eo quod eſt, ne animum tuum illis addicito.

CVI.

Redemptio animæ hominis opes ipſius.

כופר נפש איש עשרו, *Redemptio animæ hominis divitiæ ipſius.* Prov. 13. 8. h. e. vitæ hominis. Homo pecuniâ vitam redimit vel bello captus vel latrocinio. Poteſt etiam ſenſus eſſe, *Qui donat pauperi, redimit animam ſuam*: ita explicat Ambroſius epiſt. 82.

CVII.

Non proſunt opes in die iræ.

לא יועיל הון ביום עברה, *Non proſunt opes in die iræ.* Prov. 11. 4. Deo irato, putà famis, aut belli, aut peſtis tempore, nihil proſunt opes. Non enim valent quicquam adverſùs mala illa.

CVIII.

Opes divitis ſunt ei urbs valida.

הון עשיר קרית עזו, *Opes divitis urbs roboris ipſius.* Prov. 10. 15. Vult dicere, ſunt ei tanquam urbs munita: Nam & potentiam conciliant, & tuentur eum adverſùs incommoda paupertatis. In Sent. Græc. Δύναμις πέφυκε τοῖς βροτοῖς τὰ χρήματα, *ſita in opibus mortalium potentia.* Rurſus qui opibus valent, etiam Authoritate plus poſſunt. Sed 18. 11. *opes divitis ſunt ei urbs valida, & inſtar muri celſi imaginatione ſuâ.* Quidam peſſimam opinionem induerunt de opibus ſuis, putant in iis ſatis firmum præſidium eſſe adverſùs caſus humanos: ſed falluntur. Nihil enim minùs firmum, nihil quod fortunæ telis magis expoſitum ſit. Quem murum celſum imaginantur, ſtramineus eſt, qui ſimulac vel levem tempeſtatem ſenſerit, corruit.

CIX.

Corona ſapientum divitiæ ipſorum.

עטרת חכמים עשרם, *Corona ſapientum divitiæ ipſorum.* Prov. 14. 24. Sapientibus divitiæ ornamento ſunt, quia rectè iis uti nôrunt. Certè decus & autoritatem conciliant apud vulgum, qui alioqui ſapientiam ſub ſordido palliolo latitantem contemnere ſolet. Egregiè Menander Græcus Poëta,

Μακάριος ὅστις οὐσίαν καὶ νοῦν ἔχει·
Χρῆται γὰρ οὗτος, εἰς ἃ δεῖ, ταύτῃ καλῶς.

Quæ ſic Latinè reddit H. Stephanus,

Cui mens opéſque ſunt ſimul beatus eſt;
Hic namque ritè ſolus illis utitur.

CX.

Omnes viæ viri puræ in oculis ipſius.

Ea eſt natura hominum ut ſuæ cuique actiones puræ videantur, &, ut ille ait,

Omnes videmur nobis eſſe belluli,
Et feſtivi ſaperda, cùm ſimus σαπροί.

Hoc indicabis iſtâ ſententiâ. כל דרכי איש זך בעיניו *Omnes viæ viri puræ ſunt in oculis ipſius.* Quæ plenè legitur Prov. 16. 2. *Omnes viæ viri puræ ſunt in oculis ipſius: ſed expendit animos Dominus.* Paulò poſt in eodem capite v. 25. *eſt via recta coram viro; cujus extremum viæ mortis*: h. e. quæ ad mortem tendant. Dicit autem *viæ mortis*, & non *via*: quia plures viæ ad mortem, cùm una tantùm ſit, quæ ad vitam ducat.

CXI.

CXI.

Omnis præceps duntaxat ad egeſtatem.

כל אץ רק למחסור, *Omnis præceps duntaxat ad egeſtatem*, Prov.21.5. Qui ad divitias accumulandas celeritate præcipiti rendit, ad pauperiem redigetur. Sic Græci.

μὴ σπεῦδε πλουτεῖν, μὴ ταχὺ πένης γένῃ.

Ne propera diteſcere, ne cito inops fias. Nam qui properè diteſcunt, rarò juſtè diteſcunt; itaque in alio loco ait, אץ להעשיר לא ינקה, *Qui properas diteſcere, non feret impunè.* Prov.28.20. vel, ſi mavis, *præceps ad ditandum ſe, non evades impunè*: q. d. non effugiet pœnam, quæ conſtituta in divites injuſtos: quales ſunt ferè πλεονέκται, qui etiam vulgò malè audiunt. De his Hier. *Dives*, inquit, *aut injuſtus, aut injuſti hæres.*

CXII.

Sapiens in oculis ſuis Vir dives.

חכם בעיניו איש עשיר, *Sapiens eſt in oculis ſuis Vir dives.* Hæc ſententia conferenda cum illa Euripidis.

ἔςιν δ' ἐν ὄλβῳ καὶ τόδ' οὐκ ὀρθῶς ἔχον
εὐψυχίας δόκησις, οἰόμεσθα γὰρ
τὸν εὐτυχοῦντα πάντ' ἐπίςασθαι καλῶς.

Nam qui fortunæ bonis abundat, etiam vulgo ſapere videtur. Locus Salomonis reperitur Prov. 28.11. *Sapiens eſt in oculis ſuis vir dives: ſed pauper intelligens eum explorat. In oculis ſuis*, h.e. judicio ſuo. Videtur, inquit, ſibi dives pulchrè ſapere, eò quòd divitias poſſideat, cùm divitiæ non faciant hominem ſapientem, ſed virum bonum. Ideò pauper intelligens explorat an etiam ſapientiam poſſideat, quam ſolam æſtimat, & in pretio habet, ac divitias præ illa vilipendit.

CXIII.

Improbi pleni ſunt malo.

Improbis bene eſſe nunquam poteſt: nam cruciantur ſemper animi conſcientiâ; tum etiam pœnæ timore, quâ aut afficiuntur, aut in metu ſunt, ne afficiantur aliquando. Huc refer,

Ἀνὴρ πονηρὸς δυςυχεῖ, κἂν εὐτυχῇ.

Miſer eſt Vir improbus, felix licèt. Verè igitur Socrates dixit *improbos ſemper miſeros eſſe*, & Sophus noſter Prov.12.21. רשעים מלאו רע, *Improbi pleni ſunt malo.* Cicero pro Roſc. Amer. *Sua quemque fraus, & ſuus error maximè vexat: ſuum quemque ſcelus agitat, amentiaque afficit: ſive mala cogitationes, conſcientiaque animi terrent. Hæ ſunt impiis aſſiduæ, domeſticæque furiæ, quæ dies noctéſque pœnas à ſceleratiſſimis repetunt.*

CXIV.

Non accidet juſto ullum malum.

Superiori adverſum in eodem verſu, לא יאנה לצדיק כל און, *Non accidet juſti ulla iniquitas*: hoc eſt, pœna iniquitatis. Nunquam Viro bono quicquam mali evenire poteſt, nec vivo, nec mortuo. Ab hac mente eſt illud Siracidis Eccleſ. 33.1. φοβουμένῳ τὸν κύριον οὐκ ἀπαντήσει κακόν, *Dominum reverenti non accidet malum*: & Græcum adagium, μὴ δ' ἄκανθα ἀμύξει τοὺς ἀγαθούς, i.e. *ne ſpina quidem vulnerabis bonos.*

CXV.

Juſtus novit animam jumenti ſui.

יודע צדיק נפש בהמתו, *Novit juſtus animam jumenti ſui.* Vir bonus curam demittit etiam ad jumenta ſua: quæ aliis ita committit, ut tamen ipſe frequenter ea inviſat atque inſpiciat, memor dicti equiſonis illius qui ajebat; *Nihil perinde ſaginare equum, atque oculum Domini.*

CXVI.

Lux juſtorum læta eſt.

אור צדיקים ישמח, *Lux juſtorum læta eſt.* Prov.13.9. Felicitas juſtorum læta eſt, vel quia in lætum finem exit, ſecùs quàm felicitas improborum quæ ſemper exitum triſtem habet; vel quia quotidie incrementum capit, juxta id quod legitur Prov.4.16 *Semita juſtorum ſicut lux ſplendens, pergens lucere uſque ad plenum diem. Lætum* enim in Metaph. quod augeſcit, ut *læta ſegetes.*

CXVII.

Juſtitiâ firmatur ſolium.

בצדקה יכון כסא; *Juſtitiâ firmatur ſolium.* Prov.16.12. h.e. Regnum. Nam Regnum ſine Juſtitia tyrannis eſt, quæ nunquam diuturna Seneca Thyeſte,

Ubi non eſt pudor
Nec cura juris, ſanctitas, pietas, fides,
Inſtabile Regnum eſt.

Scitum illud, *Jus & æquitas vincula Civitatum*, addo & *Regnorum.*

CXVIII.

Dulcedo labiorum auget doctrinam.

Quò quiſque diſertior, hoc habetur doctior & eruditior. Certè minùs intelligere vulgò æſtimatur, qui id quod ſcit commodè eloqui non poteſt. Eò pertinent verba illa, מתק שפתים יוסיף לקח, *Suavitas labiorum addit doctrinam*, Prov.16.23. Præclarè in officiis Cicero. *Magna eſt*, inquit, *admiratio copioſè ſapienterque dicentis, quem qui audiunt, intelligere etiam & ſapere plus quàm cæteros arbitrantur.*

CXIX.

Non decet fatuo labium excellens.

Ubi videbis hominem nequam, in dicendo tamen excellentem diſertúmque, conveniet illud לא נאוה לנבל שפת יתר, *Non decet ſtulto labium excellens.* Prov. 17.7. h. e. ſermo facundus & eloquens. Eloquentia, inquit, non decet hominem improbum. Quapropter? quia eâ rectè uti non poteſt. Plus dico, quò eloquentior, hoc pernicioſior civis patriæ vivit. Nam cœleſte ac divinum illud donum, quod ad ſalutem & conſervationem à Deo datum, ad bonorum peſtem, perniciémque vertit.

CXX.

Spes prorogata ægrum facit cor.

Animo ægrè eſt, cùm id, quod ſperat, tardè conſequitur. Nam quamdiu ſperat, ſolicitus eſt exſpectatione futuri. Hecato apud Senecam. *Deſines timere, ſi ſperare deſieris.* Veriſſimè igitur Salomo. Prov.13.12. תוחלת ממשכה מחלה לב, *Spes dilata ægrum reddit cor.* Ut hoc intelligas, ſciendum eſt ſpem & metum pariter juncta eſſe. Nam qui ſperat, etiam metuit ne non ſperata conſequatur. Metus ſolicitudinem habet, quæ animum cruciat curâ futuri. Spes ergò quò diutiùs differtur, eò magis torquet: torquet autem non per ſe, ſed propter adjunctum metum, ut diximus. Nam & qui ſperat, & qui metuit, futuri expectatione ſolicitus eſt. E contrà.

CXXI.

Arbor vitæ cùm adſunt optata.

עץ חיים תאות באה, *Arbor vitæ deſiderium quod venit*, Ibid. Hoc eſt, cùm adſunt cupita. Quod deſideranti obtigit, optantíque, hoc ei jucundiſſimum eſt. Quadrat cum illo, *Cùm adſunt optata, id animæ ſuave eſt.*

CXXII.

Qui ſectatur otioſos, amens eſt.

מרדף רקים חסר לב, *Sectatur otioſos deficiens corde*, Prov. 12. 11. vel magis, *qui ſectatur otioſos, corde deficit.* Planum eſt. Qui propter deſidiam, inquit, in otio vivit, deſipit. Nam radix omnium malorum, ſive ut noſtri dicunt, pulvinar Diaboli, eſt deſidia: cujus blanditiis virtus paulatim evicta ſegneſcit.

CXXIII.

Pigri cupiditas ipſum occidit.

תאות עצל תמיתנו, *Cupiditas pigri occidit ipſum.* Piger enecat ſe appetendo mercedem laboris, cùm tamen laborare pigretur: vel ſic, piger concupiſcit, v. g. divitias. Non fit voti compos: ea res ipſum enecat. Prov. 21. 25. *Deſiderium pigri occidit eum, quia renuunt manus ipſius operari.* Hinc capitæ quod ait 13. 4. *Concupiſcit, & nihil eſt, anima pigri.* Vult dicere, fruſtrà ac ne quicquam concupiſcit. Ita eſt ſanè: vigilando, agendo, laborando, quæ utilia ſunt parantur, non optando.

CXXIV.

Bona auditio oſſa ſaginat.

Ubi quis lætum nuntium acceperit, locus erit huic ſententiæ, מאור עינים ישמח לב שמועה טובה תדשן עצם, *Lumen oculorum cor exhilarat: bona auditio oſſa ſaginat*; Prov. 15. 30. Licèt etiam vertere, *bona fama oſſa ſaginat.* Symmachus lib. 3. epiſt. 45. *Vera res eſt famam eſſe velocem: ſed diſſenſio à Mantuano; qui eam putat in malis debere numerari. Nam quid hâc præclarius, cùm lætis nunciis rigat aures, & mentem bonorum.*

CXXXV.

Noſce Deum.

בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחתיך, *In omnibus viis tuis noſce eum, & ipſe diriget ſemitas tuas.* Prov. 3. 6. Ad vitam ſapienter inſtituendam caput eſt nôſſe Deum. Ut ergò rectum iter teneas, committe te Deo: eo comite atque Duce pertende: nunquam aberrabis. Cæterùm ut Deum noſcas, priùs te ipſum noſce. Non poteſt Deum cognoſcere niſi qui in ſui cognitione diu exercitatus & eruditus eſt. *Fruſtrà* ait Benardus, *cordis oculos erigit ad Deum, qui nondum idoneus eſt ad videndum ſeipſum. Priùs enim neceſſe eſt, ut cognoſcas inviſibilia Spiritûs tui, quàm poſſis eſſe idoneus ad cognoſcendum inviſibilia Dei. & ſi non poteſt cognoſcere te, ne præſumas apprehendere ea quæ ſunt ſupra te.*

CXXVI.

Qui pauperibus largitur non egebit.

נותן לרש אין מחסור, *Qui pauperi dat, ei non erit egeſtas.* Prov. 28 27. Qui in pauperes beneficus eſt, nihilo minùs egebit. Immo iis horum uſus qui ſunt ſumptuoſi, lucro ſunt magis quàm detrimento. Nam in paupere atque egeno quæſtus eſt omne quod impenditur. Alphonſus Siciliæ Rex interrogatus quid ſervaret ſibi, qui tam multa tam multis donaret, *Ea*, inquit, *quæ dona: cætera in meorum numero non habea.* Hoc veriſſimè dixerit qui ſua pauperibus tribuit: nec tam bene collocatur pecunia, ſecundùm Cyri dictum, apud amicos, quàm deponitur apud inopes, *ubi nec fur eam auferre poteſt, nec ærugo corrumpere.*

Extra fortunam eſt quicquid donatur egris.

Id enim verius cenſuerim, quàm, ut ille ait, *amicis.* Nam amici divites eſſe poſſunt. Porrò in divite & opulento ſi quid impendatur, ſumptus eſt. Hoc ait Prov. 22. 16. *Qui dat diviti, duntaxat ad egeſtatem.*

CXXVII.

In auribus ſtulti ne loquere.

באזני כסיל אל תדבר, *In auribus ſtulti ne loquaris*, Prov. 23. 9. h. e. audiente ſtulto. Sequitur, *Ne ſpernat intellectum verborum tuorum:* quod Græci reddunt, τὰς συνετὰς λόγους σου, *ſuos prudentes ſermones.* Admonet ſi res cum hominibus improbis, non eſſe cum iis multa verba facienda. Nam

Ἀργαλέον φρονέοντα παρ' ἄφροσι πόλλ' ἀγορεύειν,

Ut ait Theognis: præſertim de Virtute aut ſapientia quàm tales ſtrenuè contemnunt.

CXXVIII.

Stultus labiis vapulabit.

In futilem & inconſideratè loquentem quadrabit illud, אויל שפתים ילבט, *Stultus labiis vapulabit*, Prov. 10. 8. & 10. Quale eſt, quod Euripidem dicere ſolitum refert Lucianus in Pſeudologiſta, ἀχαλίνων στομάτων τὸ τέλος δυστυχία γίνεται, *oris effrenati finis infelicitas.* Germanum planè פשק שפתיו מחתה לו, *qui divaricat labia ſua*, huic contritio erit, Prov. 13. 3. Quod alius retulit, *Qui labiis eſt fuſilibus, huic convenit infortunium.* Multis ſanè exitio fuit os indomitum, dum ſpargunt voces per jugulum redituras, & leviſſimæ rei, ut ait Plato, verborum graviſſimas pœnas ſufferunt.

CXXIX.

Vindicta Deo relinquenda.

Hoc indicabis per hanc ſententiam, אל תאמר אשלמה רע קוה ליהוה וישע לך, *Ne dicas, Reddam malum: expecta Dominum, & ſervabit te.* Proverb. 20. 22. Dixit enim ille, *mihi vindictam, & ego retribuam.* Ipſi profectò non debemus ulciſci dolorem noſtrum.

—quippe minuti
Semper & infirmi eſt animi, exiguique voluptas
Ultio: continuò ſic collige, quòd vindictâ
Nemo magis gaudet, quàm fœmina.

Ait Juvenalis.

CXXX.

Stultorum tranquillitas ipſos perdit.

שלות כסילים תאבדם, *Tranquillitas ſtultorum perdit eos.* Prov. 1. 32. Abundantem fortunam ſapienti ferre arduum, ſtulto ἀδύνατον. Dicit ergò improborum res abundantes ac tranquillas ipſis exitio eſſe, nempe cùm ferre non poſſint, vincuntur ab iis & evertuntur. Quidam hic legit, *error ſtultorum perdet ipſos.* Non improbo. Nam præcedit, *averſio fatuorum occidit eos.* Sanè radix & principium omnis peccati eſt averſio à Deo, & error mentis non intuentis primum verum bonum.

CXXXI.

CXXXI.

In femina quid laudandum potiſſimùm.

In uxore pleriquedotem ſpectant; alii formam; pauci gratiam: ſed nihil eſt tam laude dignum in feminis, quàm virtus & pietas. Hoc declarabis iſtâ gnomê, *Fallax gratia, & vana pulchritudo: mulier Domini reverens ipſa laudabitur.* Exſtat Prov. 31. 27.

CXXXII.

Reſponſio mollis frangit iram.

Ita vetus interpres convertit quod in Ebræo, מענה רך ישיב חמה, *Reſponſio mollis avertit excandeſcentiam.* Porrò ad vulgum noſtrum manavit qui dicunt, *Verbulum molle ſedat iram vehementem*, ſententia eſt. Commotum iracundiâ, licèt magna fuerit, ſedat lenis ac mitis oratio. Ut ignem non reſtinguit ignis, ſed aqua; ſic bilem compeſcit mollis ſermo. Æſchyli verſus in Prometheo huic rei firmandæ ſunt,

Οὐκοῦν προμηθεῦ τοῦτο γινώσκεις ὅτι ὀργῆς νοσούσης εἰσὶν ἰατροὶ λόγοι.

Quos ita Latinos fecit tertio quæſt. Tuſc. Cicero,

Atqui Promethei te hoc temerè exiſtimo,
Orationem mederi iracundiæ.

CXXXIII.

Sermo durus ſuſcitat furorem.

Exſtat apud memoratum interpretem, Prov. 15. 1. Cœterùm in Ebræo eſt, דבר עצב יעלה אף, *Sermo moleſtus accendit iram*: h. e. ἀνάπτει, verbum proprium in lucernis, quod Latinè dicimus *accendere*. Vide Lev. 24. 2. Alii, *excitat iram*, i. יגרה. Sic Græci, λόγος δὲ λυπηρὸς ἐγείρει ὀργάς. Porrò nihil tam bilem accendit, ac contumelia, quàm pati prudentes & boni viri difficillimè poſſunt.

CXXXIV.

Munus è ſinu improbus accipit.

In eum qui pretio addictam habet judicii religionem h. e. in Judicem improbum & δωροφάγον, quadrabit illud, שחד מחיק רשע יקח להטות משפט, *Munus è ſinu* (i. clam) *improbus accipit, ad pervertendum ſemitas judicii.* Eâdem ſententiâ docebimus improbum ac nefarium eſſe pecuniam accipere ob rem judicandam.

CXXXV.

Amor peccata operit.

על כל פשעים תכסה אהבה, *Omnia peccata tegit charitas.* Prov. 10. 12. Hoc naturâ eſt inſitum, ut quem amamus & charum habemus, ejus vitia vel excuſemus vel diſſimulemus. Nam ut corporis nævos, ſic crimina tegit amor. Ita dico, qui amat, omnia in meliorem partem interpretatur, ut, qui odit, in pejorem.

CXXXVI.

Celans peccata, quærit amorem.

מכסה פשעים מבקש אהבה, *Qui tegit peccata, quærit amorem.* Prov. 17. 9. Amicorum (imò aliorum omnium, quibuſcum nobis res eſt) vitia non ferenda modò ſed etiam celanda. Qui hoc facit ſibi amorem conciliat. Scitum illud, *Amici vitia noveris, non oderis.* Contrà odium quærit, & amicitiam diſſolvit, qui nihil celat, qui amicorum delicta ab uno ad alium defert, qui occulta in lucem profert. Rurſus qui peccantem palàm reprehendit, ex amico inimicum facit.

CXXXVII.

Omnes amici ſunt viro munifico.

כל הרע לאיש מתן, *Quilibet amicus eſt viro munifico.* Prov. 19. 6. Qui multa donat, multos amicos parat. Omnes enim amant virum liberalem: contrà immunem cives odere ſui. Affine eſt, *Amici divitum multi*: cui contrarium, etiam *amico ſuo inviſus eſt pauper.* Proverb. 14. 20. Sic Ovid.

Si fueris felix multos numerabis amicos:
Tempora ſi fuerint nubila ſolus eris.

Et Theognis,

Εὖ μὲν ἔχοντος ἐμοῦ πολλοὶ φίλοι· ἢν δέ τι δεινὸν
Ἐγκύρσῃ, παῦροι πιστὸν ἔχουσι νόον.

Admonitio.

De vulgi amicitia loquitur, quæ mercenaria eſt, non de propriè dicta amicitia, quæ gratuita eſt nec mercede evocata, ex quo illud,

μισθοῦ γὰρ ἄνθρωπος εἰς ἄνθρωπον φιλεῖ.

CXXXVIII.

Opes amicos conciliant.

Diximus amicos divitum multos eſſe: id eatenus verum, ſi non avari ac ſordidi, ſed benefici & liberales fuerint. Vulgò enim homines metiuntur amicitiam commodo & utilitate ſua. Itaque iis qui multum donant, amici ſunt; quos deinde deſerunt ubi nihil eſt quod dent. Nam ceſſante cauſa Amicitiæ, ceſſat ipſa. Ab hac mente capies quod ait Prov. 19. 4 הון יסיף רעים רבים ודל מרעהו יפרד, *Opes addunt amicos multos: pauper ab amico ſuo disjungitur.* Eandem ſententiam continet Senarius ille Græc.

ἐὰν δ' ἔχωμεν χρήματ', ἕξομεν φίλους.

Quem verſum reperio

Habebo amicos, ſi habuero pecuniam.

CXXXIX.

Deus, quem amat caſtigat.

In morbo aut rebus afflictis non aliud certius ſolatium piis quàm ſi intelligant mala, quæ patiuntur Indicia eſſe divini erga ſe amoris. Hoc igitur eis ingeres, eóque accommodabis hos verſus, *Caſtigationem Domini, mi fili, ne averſeris, & ne moleſtè feras correptionem ejus. Nam, quem amat Dominus, corripit, nempe ut Pater filium, cui bene vult.* Proverb. 3. 10. 11. Senſus eſt, Quemadmodum Pater filium, quem amat, ita Deus eum quem diligit, caſtigat. Seneca de Divina Providentia Cap. 1. *Cùm videris bonos viros acceptóſque Deo laborare, ſudare, per arduum aſcendere; malos autem laſcivire, & voluptatibus fluere, cogita filiorum nos modeſtiâ delectari, vernaculorum licentiâ. Illos diſciplinâ triſtiori contineri, horum ali audaciam. Idem tibi de Deo liqueat. Bonum Virum in deliciis non habet; experitur, indurat, ſibi illum præparat.* Et cap. 2. *Paternum Deus habet adverſus bonos viros animum, & illos fortiùs amat, & operibus, doloribus ac damnis exagitat, ut verum colligant robur*; & cap. 4. *Deus, quos probat, quos amat, indurat, recognoſcit, exercet. Eos autem quibus indulgere videtur quibus parcere, molles venturis malis ſervat.* Hactenus Seneca. Diceres illum legiſſe locum hunc Salomonis.

CXL.

Nomen improborum putreſcat.

In mentione hominis nequam, qui vitâ functus ſit, dicunt, שם רשעים ירקב, *Nomen improborum putreſcat*: contrà.

CXLI.

Juſti memoria fauſta.

In mentione hominis pii adhibent illud, זכר צדיק לברכה, *Memoria juſti benedicta.* Quod breviter & in Epitoma ſcribunt, זצ״ל. Hinc nata conſuetudo, certè apparet, inter Chriſtianos ut dicant *piæ* aut *felicis memoriæ*, ubi ſermo de iis, qui obierunt.

CXLII.

Lingua mendax ad momentum.

Uſus proverbii in mendaces. Reperitur Prov. 12, 19. עד ארגיעה לשון שקר, *Uſque ad momentum lingua mendax*, ſub. *durat*. Ita eſt profectò. Nullum mendacium diuturnum: ſed tandem patefit, & emergit veritas. Hoc paulò aliter extulit Sophocles,

Nullum ad ſenectam pervenit mendacium.

Circumfertur & Menandri Senarius in hanc ſententiam.

Ψευδόμενος οὐδεὶς λανθάνει πολὺν χρόνον,
Nemo mentiens diu tectus latet.

CXLIII.

Anima laborantis ſibi laborat.

Ubi quis opus aliquod facit coactus fame, aut victus neceſſitate, convenienter uſurpabimus ex cap. 16. 26. נפש עמלה לו כי אכף עליו פיהו, *Anima laborantis laborat ſibi, quia incumbit ei os ſuum.* (i. fames oris: Sic *venter*, fames ventris) vult dicere, fames eum cogit ad hoc.

Hominem experiri multa paupertas jubet,

Ait Publius. Audiamus ſuper hac re Manilium 1. Aſtron.

Et labor ingenium miſeris dedit, & ſua quemque
Advigilare ſibi juſſit fortuna premendo.

CXLIV

Amat peccatum, qui amat lites.

אהב פשע אהב מצה, *Amat peccatum, qui amat contentionem.* Prov. 17. 19. Vix eſt ut culpam effugiat qui litigat: neque omninò vanum quod vulgò dici ſolet, *Ubi duo inter ſe contendunt, ambos in culpa eſſe*: ita eſt ſanè. Ut multiloquio juncta ſemper vanitas; ita litium comes aſſidua prævaricatio & culpa.

Admonitio.

Lites amat, non qui litigat ſimpliciter, ſed qui libenter, ſed qui temerè & ſine cauſa. Uſus ergò Proverbii in litium avidos.

CXLV.

Cor lætum medicinam adjuvat.

לב שמח ייטב גהה, *Cor lætum bonam facit medicinam.* Nam ubi animo ægrè eſt, ibi ars minùs valet. Sæpe etiam morbi ex animi triſtitiâ oriuntur, quibus medicus mederi non poteſt;

Afferat ipſe licèt ſacras Epidaurius herbas,
Sanabit nullâ vulnera cordis ope.

CXLVI.

Verbum mendax odit Juſtus.

Eſt viri boni ita odiſſe mendacium, ut nec unquam mentiatur, nec mentientes alios ferat toleretque, quin illicò eos reprehendat, ſi mentiantur. Hoc indicabis iſto ſcito, דבר שקר ישנא צדיק, *Verbum mendax odit juſtus.* Prov. 13. 5. Uti licebit de qualibet fallacia. Nam *mendacii* vocabulum apud Ebræos latiſſimè patet.

CXLVII.

Qualis Princeps, tales aulici.

Dum Princeps adulari ſe ſinit & aures patefacit calumniis, omnes miniſtros ſuos adulatores & calumniatores facit. Ut hoc dicas, u●i erit illud, *Imperans, qui attendit ad ſermonem mendacem, omnes miniſtros ſuos habet improbos.* Prov 29. 12. Nam qualis imperans, tales ferè ſubditi, & imperio parentes.

Componitur orbis.
Regis ad Exemplum; nec ſic inflectere ſenſus
Humanos edicta valent, quàm vita regentis,

ait Claud. Paneg. in Honorii Conſulatum.

CXLVIII.

Aperta reprehenſio melior, quàm amor occultus.

Aperta & amica objurgatio, licèt odioſa ſit, tamen utilior eſt occultâ charitate, quæ ad omnia amici vitia connivet, nec ea reprehendere audet. Hoc ait Prov 27 5. טובה תוכחת מגלה מאהבה מסתרת, *Bona eſt reprehenſio aperta, quàm amor occultus.*

CXLIX.

Holera, ubi amor, anteponenda lautis epulis, in quibus odium.

Qui hoc ſignificare volet, uſurpabit illud, טוב ארחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו, *Melius eſt ferculum ex holere, ubi adeſt charitas quàm bos ſaginatus, in quo ſit odium*, Prov. 15. 17. *Ferculum ex holere*, ſive *holuſculi*, Plautus *cœnam terreſtrem* dixit, quæ videlicet holeribus terrâ enatis conſtat. *Bos ſaginatus*, i. cœna lauta & opipara. Hoc vult, ſatius eſt vivere cum amicis frugaliter, quàm cum inimicis opiparè.

CL.

Benefaciens pauperibus beatus eſt.

מחונן ענוים אשריו, *Qui benignè facit manſuetis, ô beatum illum!* Prov. 14. 21. Qui habet quod det manſuetis, h. e. pauperibus, ſi dat promptè & libenter, beatus eſt, juxta illud, *Beatius eſt dare, quàm accipere.* Etenim, Ariſtotele teſte, *beata vita conſiſtit in operatione ſecundùm virtutem cum omnium bonorum ſufficientia.* Dare autem liberalitatis eſt, cujus fructus ſtabilis & permanens, cùm ſit Virtus honeſtiſſima, ipſa verò honeſtas per ſe æterna. Sed de his aliàs, ſi Deus volet.

CLI.

Robur eſt via Domini integro.

Judicia Domini hujuſmodi ſunt, ut ex iis viri boni verum robur colligant, mali autem certam perniciem. Ad hoc indicandum, laudabis illud. Proverb. 10. 29. מעוז לתם דרך יהוה ומחתה לפעלי און, *Robur eſt via Domini integro, & contritio maleficis.*

CLII.

CLII.

Ne comede panem mali oculi.

אל תלחם את לחם רע עין, *Ne comedas panem mali oculi.* Prov. 23. 6. *Abſtine te* quantum honeſtè potes, à menſa hominis ſordidi nimiúmque tenacis ac reſtricti, qui ut Poëta canit,

Quærit, & inventis miſer abſtinet, ac timet uti.

Nam quemadmodum timet uti bonis ſuis, ita cruciatur cùm videt alios iis utentes, & licèt aliquando invitet convivam ad edendum aut bibendum, non tamen bona fide, nec ex animo hoc facit. Id Salomo indicat per hæc verba, *Comede & bibe dicet tibi, & cor ejus non eſt tecum.*

CLIII.

Bellum conſilio gerendum.

Non viribus bellum geritur ſed conſilio & ſolertiâ ducum. Ad hoc ſignificandum aptiſſimum illud, בתחבלות עשה מלחמה, *ſolertibus conſiliis gere bellum.* Exſtat Prov. 20. 18. & aliis paulò verbis Prov. 24. 6. בתחבלות תעשה לך מלחמה, *Solertibus conſiliis facies tibi bellum.*

CLIV.

Benefaciendum citò.

אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך, *Ne dic proximo tuo, unde & redi, & cras dabo tibi, cùm ſit penes te.* Prov. 3. 28. Quod potes, da citò: nam bis dat, qui citò dat, juxta Proverbium. Plus dico, Qui cunctanter dat, videtur non libenter dare. Propriè enim eſt libenter facientis, citò facere. Tardè dare, nolentis eſt.

CLV.

Sapientes avertunt iram.

חכמים ישיבו אף, *Sapientes avertunt iram,* Prov. 29. 8. Vult dicere, placant Deum, Regémve iratum, & ſedant furorem populi.

Cùm ſæpe coorta eſt
Seditio, ſævítque animis ignobile vulgus,

ut ille ait.

CLVI.

Non eſt conſilium contra Dominum.

אין עצה לנגד יהוה, *Non eſt conſilium contra Dominum,* Prov. 21. 30. Fruſtrà conſilium initur adverſus Numen. Dei enim decretum nullo humano conſilio impediri aut infringi poteſt.

CLVII.

Odium contentiones excitat.

שנאה תערר מדנים, *Odium excitat contentiones;* Prov. 10. 12. *Nam qui odit,* omnia in pejorem partem interpretatur, ex quo rixæ & contentiones. Hujus contrarium, *Charitas tegit omnia peccata.*

CLVIII.

Qui confitetur & deſerit, veniam conſequetur.

Ut dicas crimina non celanda, ſed confitenda & deſerenda eſſe, quadrabit illud מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועזב ירוחם, *Qui tegit crimina ſua, non aget proſperè; qui vero confitetur & deſerit, veniam conſequetur.* Prov. 28. 13. Ad ſanitatem certis gradibus pervenitur: Primus gradus eſt Agnitio peccati. Alter eſt Confeſſio. Tertius eſt Emendatio vitæ in melius. Atque hæc imprimis neceſſaria ut ſit vera confeſſio. Fruſtrà enim confitetur, qui poſt confeſſionem tanquam canis ad vomitum, redit. Qui ergò confitetur crimina ſua, eáque deſerit, veniam conſequetur à Deo. Deus enim miſericors pœnitentem ſemper recipit in gratiam. Eſt autem pœnitentiæ verum indicium confeſſio non ficta. Nam ut ſomnium narrare vigilantis eſt, ſic vitia ſua ex animo confiteri verè pœnitentis eſt.

CLIX.

Audi conſilium ut ſapiens fias.

שמע עצה למען תחכם באחריתך, *Audi conſilium ut ſapiens fias ad extremum,* Prov. 19. 20. Adhibe in conſilium eos, qui conſilio valent, h. e. ſapientes: quibus ſi obtemperabis, fiet tandem ut eorum ſimilis, h. e. ut ſapiens, evadas.

CLX.

Cogitata conſilio firmantur.

מחשבות בעצה תכון, *Cogitationes conſilio firmantur.* Prov. 20. 18. Si quid agere voles, agas prudenter & conſultè. Si enim eventus ſequetur qualem optas. Alibi ait, *Diſſipantur cogitata abſque conſilio: at ubi multi conſulti firma ſunt.* c. 15. 22. q. d. Quæ conſilio geruntur ea demùm rata ac firma ſunt: contrà, quæ ſine conſilio adminiſtrantur, in irritum, imò in riſum ſæpe abeunt. Quamobrem ita cecinit Menander,

Βουλὴν ἅπαντος πράγματος προλάμβανε·
βουλῆς γὰρ οὐδὲν ἐστιν ἀσφαλέστερον.
Conſilium in omni præeat negotio
Conſilio aliud haud eſſe tutius poteſt.

Ἀνὴρ ἄβουλος εἰς κενὸν μοχθεῖ τρέχων.
Perdere Vir inconſultus operam omnem ſolet.

CLXI.

Simpliciter loquitur pauper.

Quia videlicet eſt meticuloſus. Nam ut divitiæ audaciam; ita paupertas timiditatem parit. Rei firmandæ eſt Theognis: ait enim

Πᾶς γὰρ ἀνὴρ πενίῃ δεδμημένος οὔτε τι εἰπεῖν
οὔθ' ἕρξαι δύναται, γλῶσσα δὲ οἱ δέδεται.

Exſtat Prov. 18. 23. תחנונים ידבר רש, *Supplicationes (i. ſuppliciter) eloquitur pauper.* Hujus antitheſis eodem verſu,

CLXII.

Dives reſpondet durè.

עשיר יענה עזות, *Dives reſpondet dura,* ſive *durè:* h. e. ferociter, ſuperbè, inſolenter. Nam divitiæ ferociam & inſolentiam pariunt. Ubi ergò pauper loqui non audet, ibi dives ferox eſt verbis & oratione.

CLXIII.

Diſſipantur cogitata abſque arcano.

הפר מחשבות באין סוד, *Diſſipantur cogitata ſine arcano.* Vult dicere, ubi conſilia non ſunt arcana & ſecreta. Suprà reddimus, *abſque conſilio.* Sed ne diſpliceat *abſque arcano.* Conſilia, inquit, quæ arcana non ſunt, irrita fiunt, & ſucceſſu carent. Legitur Prov. 15. 22.

CLXIV.

A me conſilium.

Quid ſibi vult ſapientia, cùm ait Prov. 8. 14. לי עצה *A me conſilium?* Innumerabilia quotidie accidunt, quæ conſilium exigunt, quod à ſapientia petendum eſt. Pro-

per

per es, mihi crede, non diu eris, ſi eam audies. Dives es: advoca illum in conſilium, verum uſum divitiarum te docebit. Longam vitam deſideras: præſtabit tibi, ſi audiens dicto eris. Miſer es: oſtendit quo ſint pacto ferenda adverſa. Ab ea uxor admonetur officii: filius diſcit quâ ſint ratione colendi Parentes: ſervus etiam quomodo ſe gerere debeat erga dominum ſuum. Docet denique quomodo loquendum cum Deo, vivendum cum hominibus, &c.

CLXV.

Apud conſultos ſapientia.

את נועצים חכמה, *Penes conſultos ſapientia.* Prov. 13.10. Qui benè conſulunt, ſapientes ſunt. Nam proprium ſapientiæ conſilio pollere. Tales autem ferè ſunt ſenes, quorum ſententia optimis ac firmiſſimis rationibus nititur.

CLXVI.

Aqua profunda conſilium in animo viri.

מים עמוקים עצה כלב איש ואיש תבונה ידלנה, *Aqua profunda conſilium in corde viri: vir autem intelligens hauriet illud. Hauriet*, verto, non *exhauriet*. Nam ut aqua profunda exhauriri facilè non poteſt; ita nec conſilium hominis. Dat enim petenti, & nihil ei decedit, nihil amittit. Poteſt tamen verti, *exhauriet*, ut ſenſus ſit, Conſilium quod in mente viri, aquarum profundarum more, à nemine exhauriri & explorari poſſe, præterquam ab eo, qui prudentiâ & intelligentiâ præditus ſit.

CLXVII.

Pauperum contritio ipſorum egeſtas.

מחתת דלים רישם, *Contritio tenuium egeſtas ipſorum.* Prov. 10.15. Paupertas ſæpe obſtat quò minùs ad ea, quæ ſunt in civitate ampliſſima liceat pervenire. Nonnunquam impedimento eſt ſtudio ſapientiæ & virtutis,

Veriſſimè Juvenalis,

Haud facilè emergunt quorum virtutibus obſtat
Res anguſta domi----- & Naſo,
Crede mihi, miſeros prudentia prima relinquit,
Et ſenſus cum re, conſiliúmque fugit.

His adde quòd furem & perjurum facit. Prov. 30.9.

CLXVIII.

Amans voluptatis egentiſſimus fit.

איש מחסור אהב שמחה, *Vir egentiſſimus, qui amat lætitiam.* Prov. 21.17. Sub. *fit* aut *evadet*. Homo lætitiæ amans, voluptatíque obſequens, valde egebit, h.e. redigetur ad ſummam inopiam: carebit iis rebus, ſine quibus ægrè vivitur, vel potiùs, nullo modo vivitur.

CLXIX.

Melior pauper viro mendaci.

טוב רש מאיש כזב, *Melior eſt pauper viro mendaci.* Vir probus pauper melior eſt divite improbo. Sic ait Prov. 28.6. *Melior eſt pauper ambulans integrè perverſo duabus viis, eodémque divite*: & 19.1. *Melior eſt pauper ambulans integrè, perverſo labiis ſuis, eodémque ſtulto.* Præſtat ergò egere quàm mendaciis & fraudibus rem facere.

Admonitio.

Perverſus duabus viis dicitur, qui ſimulatè & fraudolenter vivit cum hominibus, qui aliud in ore habet, aliud in pectore clauſum tenet.

CLXX.

Verte improbos, & non erunt.

Si voles ſignificare citò perituros improbos, prome ex cap. 12.7. הפוך רשעים ואינם, *Verte improbos, & non ſunt.* Id valet, citiùs quàm vertas eos, peribunt improbi. Niſi malis, evertentur, & deſinent eſſe in vivis. Prius mihi probatur. Eadem ſententia in illo כעבור סופה ואין רשע, *Sicut tranſit turbo, ita non eſt improbus.* Prov. 10.25. vult dicere, perit citu prætereuntis turbinis, h.e. numerò ac celeriter. In antitheſi eſt, *Juſtus fundamentum æternum*: cujus ſenſum hauries ex eo quod proximè ſubſequitur.

CLXXI.

Juſtus in ſeculum non dimovebitur.

צדיק לעולם בל ימוט, *Juſtus in ſeculum haud quaquam emovebitur.* Prov. 10.30. Juſtus, quia in Deo fiduciam habet, ab eóque ſuſtentatur, *in ſeculum*, h.e. quamdiu vivet, *non dimovebitur* de ſtatu ſuo, nec ſuccumbet ulli unquam homini, aut perturbationi animi, nec efferetur ſecundis, nec debilitabitur adverſis. Quamobrem ſic canit Propheta David, *Poſui Dominum ob oculos ſemper, ad dextram mihi eſt, non dimovebor.*

CLXXII.

Improbi ad juſtorum fores.

Idem cum illo, *Incurvantur mali coram bonis.* Utrumque legitur Proverb. 14.19. שחו רעים לפני טובים ורשעים על שערי צדיק, *Incurvantur mali coram bonis, & improbi ad portas juſti.* Par eſt, ut boni malis imperent: mali autem bonis pareant & ſubjiciantur.

CLXXIII.

Cùm multi ſunt Juſti, gaudet populus.

ברבות צדיקים ישמח העם, *Cùm multi ſunt juſti, gaudet populus.* Libentiùs enim ſub bonorum quàm ſub malorum imperio vivit: itaque ſequitur, במשול רשע יאנח עם, *cùm dominatur improbus, ingemiſcit populus*: & meritò. *Civitas* enim *ore improborum ſubvertitur*, ut habetur Prov. 11.11.

CLXXIV.

Bono juſtorum Civitas exſultat.

Vel, *cùm bene eſt juſtis.* Reperitur Proverb. 11.10. בטוב צדיקים תעלץ קריה ובאבוד רשעים רנה, *Cùm bene eſt Juſtis, exſultat Civitas: at cùm pereunt improbi, cantat.* Decus reipub. ſitum in felicitate Juſtorum. Cùm igitur illis bene eſt, civitas gaudio completur. Eadem triumphat & cantibus perſonat cùm intereunt impii.

CLXXV.

Benedictione rectorum Civitas evehitur.

Affine eſt, בברכת ישרים תרום קרית, *Benedictione rectorum evehitur Civitas*, Prov. 11.11. Nam ſenſus eſt, cùm rectis benedicitur; ut ſi dicas, cùm bene eſt rectis, aut felicitate rectorum. Nam *benedictio* felicitas, ut in illo, *Benedictiones ſuper caput Juſti.* Poteſt etiam exponi, *Benedictione rectorum*, h.e. bene dictis & bene factis. Senſum hunc ſequentia maximè firmant. Florentiſſima,

tiſſima, inquit, redditur Civitas operâ ac beneficio proborum, qui eam quibuſcunque poſſunt modis provehunt, publica ſemper privatis anteponentes. Atque hoc eſt quod Platonem dicere ſolitum accepimus, *fore videlicet beatas Reſpub. ſi aut ſapientes homines eas regerent, aut qui regerent, omne ſuum ſtudium in ſapientia collocaſſent.*

CLXXVII.

Qui errat in vino non ſapiet.

Legimus Prov. 20. 1. de vino, כל שגה בו לא יחכם *Omnis qui in eo errat, non ſapiet:* quorum verborum hæc vis eſt, ut ſi diceret, Qui vino ſe inebriat, aut nimiùm ei deditus eſt, deſipiet. Nam vinum, niſi modicè ſumatur, ſapientiam omnem, ut ita loquar, expectorat. Convenit cum adagio Latino, *Sapientia vino obumbratur:* item cum illo, *Vinum clavo caret.* Cui ſimillimum vulgi verbum in Belgio, *ubi vinum intrat, ibi ſapientia exit.*

CLXXVIII.

Illiberalitas diris obnoxia.

מעלים עיניו רב מארות, *Qui abſcondit oculos ſuos, multus erit maledictionibus.* Prov. 28. 27. Qui oculos à paupere claudit aut avertit, nec eum reſpicit, maledicetur multis modis. Primùm à Deo: deinde ab ipſis pauperibus: Non eſſe autem contemnendas omninò diras & imprecationes pauperum oſtendit Jeſus Sirachi F. Eccleſ. 4. 5. ita ſcribens, ἀπὸ δεομένου μὴ ἀποστρέψῃς ὀφθαλμὸν, καὶ μὴ δῷς τόπον ἀνθρώπῳ καταράσασθαί σε, &c. Latinè ſic, *Ab egente oculos ne averteris, neve dederis locum homini diris devovendi, aut deteſtandi te. Nam ſi te ille exacerbato animo deteſtatus fuerit, exaudiet ejus preces ejus Creator.*

CLXXIX.

Beneficentia erga inimicos.

Qui dicet benefaciendum eſſe inimicis, juxta Chriſti præceptum, uſurpabit hos duos verſus, *Si eſurierit inimicus tuus, ciba eum pane, & ſi ſitierit, pota eum aquâ. Nam quaſi prunas coacervabis ſuper caput ipſius, & Dominus rependet tibi.* Prov. 25. 20. 21. Mens horum verborum, Benefac ei qui te odio proſequitur. Ita enim ures & movebis conſcientiam ipſius, ut, velit nolit, te diligere cogatur. Quòd ſi perſeveret in odio ſemel ſuſcepto, adeò etiam ut ſe ingratum præſtet erga te, non peribit beneficium tuum. Deus enim, qui juſſit ut diligeres inimicum tuum, tibi rependet, quicquid in eum contuleris, ne dubita.

CLXXX.

Corde pravus non inveniet bonum.

עקש לב לא ימצא טוב, *Pravus corde non inventurus eſt bonum.* Prov. 18. 21. q. d. miſer erit. Nam qui omni bono caret, miſer eſt. Vel hoc ſignificat, Animus pravus ad virtutem non perveniet.

CLXXXI.

Juſtos remuneratur bonum.

את צדיקים ישלם טוב, *Juſtos remuneratur bonum.* Prov. 13. 21. Bonum, quod agunt Viri boni, eis gratiam refert: eſt enim obſequium ſui ipſius præmium Virtus. Quidam hic legunt, *Juſtis rependit bonum;* & *Deus* ſubaudiunt: non planè rejicio.

CLXXXII.

Bonum inveniri in Dei verbo.

משכיל על דבר ימצא טוב, *Qui attendit ad Verbum, inventurus eſt bonum.* Prov. 16. 20. Qui attentè legit Verbum Dei, inveniet in eo quod rectum & honeſtum, & cum virtute eſt: inveniet, inquam, bonum, quod qui poſſidet beatus eſt. *Verbum* hoc loco ſumitur pro Verbo Dei, ut ſæpe aliâs in Salomone.

Admonitio.

Non malè etiam expones, *Qui rei ſuæ,* ſive *negotio attendit:* ut ſenſus ſit, qui circumſpectè agit negotia ſua, ei bene omnia & ex animi ſententia ſuccedent.

CLXXXIII.

Bonum ex Prudentia.

שומר תבונה למצא טוב, *Qui obſervat Prudentiam, inventurus eſt bonum.* Prov. 19. 8. Nihil eſt homini prudentiâ melius, quam quiſquis adhibet, ejus res omnes bonum & felicem eventum ſortientur.

CLXXXIV.

Bonum integritate comparatur.

תמימים ינחלו טוב, *Integri poſſidene bonum.* Prov. 28. 10. Si quis in colenda probitate totus eſt, feliciter admodùm ac beatiſſimè cum eo agitur: vel ſic, vitæ integrè actæ præmium eſt bonum, quod qui poſſidet, optimè cum illo agi exiſtimatur, ac beatus eſt.

CLXXXV.

Vir bonus ſe ipſo ſatiatur.

Corde averſus viis ſuis, vir bonus à ſe ipſo ſaciatur. Prov. 14. 14. Homo reprobus, qui animum gerit à Deo averſum, non ſatiatur niſi malefecerit, niſi ad potentiam, niſi ad honores pervenerit. Nam divitiis ne ſatiatur quidem. Quid Vir bonus? Satiatur ſe ipſo. Se enim contentus eſt. Extra ſe nihil in bonis habet præter Deum; ſibi ſufficit. Honores, potentiam, divitias contemnit ac pro nihilo habet.

CLXXXVI.

Dictum tempeſtivum.

Verbum in tempore dictum laudabimus verſu 23. capitis 15. qui ſic habet, שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעתו מה טוב *Lætitia homini de reſponſo oris ſui: & verbum in tempore quàm bonum eſt.* Tempus eſt ut ſilentii, ita ſermonis quoque opportunum, ſive occaſio loquendi quam Græci εὐκαιρίαν vocant. Eam qui obſervat, bene facit: qui negligit, tametſi appoſitè aliquid dicat, ut eo jure lætari poſſit, tamen ſæpe offendit ob neglectum loquendi, aut non loquendi opportunitatem: uſque adeò refert quo tempore quid à quoque dicatur aut non dicatur. Sapiens res eſt tempeſtiva oratio, & ipſo ſilentio præſtantior. *Verbum in tempore,* i. tempeſtivum, in tempore prolatum. Locutio ut, *Cuſtodia in nocte.*

CLXXXVII.

Gratia auro præſtat.

נבחר מזהב חן טוב, *Opeabilior auro gratia bona,* Prov. 22. 1. In bona gratia eſſe apud Deum & homines melius eſt quàm aurum poſſidere.

CLXXXVIII.

In ſerenitate vultûs regii, vita eſt.

באור פני מלך חיים, *In lumine vultûs regis, vita.* Favor Principum, quem declarant quoties nos lucido ac benigno vultu aſpiciunt, vitam aliqua ex parte jucundam facit. Exſtat Prov. 16. 15. *In luce regis vultûs, vita; & velut nubes ſerotina, benevolentia ejus.* Sed quid *nubes ſerotina*? Significantiùs exprimas *velut nubes pluviæ ſerioris. Pluvia ſerior*, quàm *Malkos* vocant, eſt quæ in Martio matureſcentes facit mox metendas ſegetes. Ea agricolis fructuoſiſſima, ac proinde gratiſſima, eſſe ſolet. Alibi lego, *Ros ſuper herbam benevolentia ejus.* Prov. 19. 12. Porrò autem ros humor eſt, qui ſereno cœlo noctibus fit: is mox ac decidit, in pluviam reſolvitur, quæ tellurem fœcundam & uberem reddit. Idem præſtat regia benevolentia hominibus: nam eos divites & opulentos facit.

CLXXXIX.

Ira Regis, ira Leonis.

Ira Regis, ira leonis, ut in Proverbiis habes. Verba ſunt Ambroſii epiſt. 82. Cæterùm indicare voluit locum Salomonis, Prov. 19. 12. נהם ככפיר זעף מלך, *Rugitus inſtar leonini, ira Regis.* Hoc vult, Non minùs formidanda Regum ira, quàm rugitus leonculi, qui terribilis adeò eſt, ut dixerit Propheta Amos, *Leo rugit, quis non paveat?* Audi eundem Salomonem, Prov. 20. 2. *Rugitûs inſtar leonini eſt terror Regis.* (quem videlicet incurrit iis quibus ſuccenſet:) *qui eum provocat, peccat in animam ſuam*, h. e. ſibi vitæ periculum acceſſit. Audi & Heraclitum, *durum*, inquit, *eſt contendere cum animo irâ flagrante, propterea quod ematur hoc anima.* Sæpè in diſcrimen vitæ incurrit, qui cum iracundo litigat.

CXC.

Contemnens ſocium ſuum, deſipit.

בז רעהו חסר לב, *Contemnit ſocium ſuum deficiens corde*: vel, *qui ſocium ſuum contemnit, corde deficit.* Is eſt amens qui alium præ ſe contemnit. Pauperior eſt: cur ſpernas? cùm alii te multò ditiores ſint, à quibus tamen ſperni nolis. Fac alteri quod tibi vis fieri.

CXCI.

Contemnit ſocium ſuum, peccator.

Vel, *qui contemnit ſocium ſuum peccat.* Nam in Ebræo, בז לרעהו חטא, quæ verba ambigua ſunt in utram velis interpretationem. Rectè accipe *qui contemnit ſocium ſuum*, pro, alium quemvis. Cœterùm peculiariter accipiunt enarrantes de paupere. Hunc contemnit, qui vacuum à ſe dimittit, cùm habeat quod det. Peccat autem primùm in Deum. Nam quod pauperi negatur, Deo negatur. Deinde in ipſam humanitatem: humanum enim eſt egeno ſuccurrere. Peccat quoque, qui contemnit hominem miſerum & calamitoſum. Nam quæ non accidunt culpâ noſtrâ, ea non debent cuiquam vitio dari: multò minùs ob ea quiſquam deſpici aut vili pendi. Quare contemnemus eum cui aliquid adverſi evenit, cum idem nobis poſſit evenire? Verum enim eſt illud,

Cuivis poteſt accidere, quod cuiquam poteſt.

CXCII.

Bonos à malis contemni.

Ubi videbis Virum probum contemni ab improbo recordaberis olim dictum ab alumno ſapientiæ, *Ambulas integrè Domini reverens, perverſus viis ſuis contemnit eum.* Habentur hæc verba Prov. 14. 2. Homo, inquit, perditæ ac flagitioſæ vitæ, ſi videat integrè viventem, aut ſi moneatur à viro probo, contemnit eum. Nec mirum, cùm ipſam etiam probitatem contemnat.

CXCIII.

Deus cor Regum inclinat quò vult.

Qui hoc ſignificare volet, apoſitè uſurpabit illud, פלגי מים לב מלך ביד יהוה על כל אשר יחפוץ יטנו, *Divergia aquarum cor regis in manu Domini; quocunque voluerit illud inclinat.* Prov. 21. 1. Senſus eſt, ut aqua, ubi in diverſas partes vergit, facillimè in quam velis cunque partem duci poteſt: Sic Deus cor Regum, nedum aliorum hominum, quocunque libuerit, inclinat.

CXCIV.

Omnibus vitam dat, omnes alit.

רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם יהוה, *Pauper & vir fraudum occurrunt, illuminat oculos amborum Dominus*, Prov. 29. 13. Hunc locum illuſtrat Ciceronis illud, *Commoda quibus utimur, lucem qua fruimur, Spiritum quem ducimus, à Deo nobis dari & impertiri videmus.*

Admonitio.

Vir fraudum, i. dives. Nam *dives aut injuſtus, aut injuſti hæres*, ut Vir ſanctus ait.

CXCV.

Operatur omnia propter ſeipſum.

כל פעל יהוה למענהו וגם רשע ליום רעה, *Omnia operatus eſt Dominus propter ſemetipſum, etiam improbum ad diem malum.* Prov. 16. 4. Rectè ad hanc ſententiam Seneca Oedipo.

Quicquid patimur mortale genus,
Quicquid facimus, venit ex alto.

Admonitio.

למענהו Vide an poſſit reddi, *propter cauſam ſuam*: ut dicat nihil à Deo factum eſſe fieri ve ſine cauſa.

CXCVI.

Abhorret à moribus improbi.

תועבת יהוה דרך רשע, *Abominatio Domini via improbi.* Prov. 15. 9. Facta improborum Deo diſplicent, adeò ut ab iis abhorreat non ſecus ac à re aliqua deteſtanda & abominanda. Paulò molliùs Poëta neſcio quis.

Nec facta impia fallacium hominum cœlicolis placent.

CXCVII.

Amat Viros bonos.

מרדף צדקה יאהב, *Sectatorem Juſtitiæ amat*, Prov. 15. 10. Cùm juſtus ſit, amat eum qui Juſtitiam, h. e. Virtutem ac Pietatem colit. Seneca Philoſophus, *Quiſquis ergò juſtitiam ſectari deſideras, Deum time, & ama, & amaberis à Deo. Amabis autem Deum, ſi in hoc illum imitaberis, ut velis omnibus prodeſſe, & nulli nocere: & tunc te juſtum virum appellabunt omnes, ſequentur, venerabuntur, & diligent.*

CXCVIII.

CXCVIII.

Quem probat, ejus inimicos ipſi pacat.

ברצות יהוה דרכי איש גם אויביו ישלים אתו, *Cùm placent Domino via Viri, etiam inimicos ipſius concitiat ei.* Prov. 16. 7. Cùm Deus approbat alicujus mores, adeò gratioſum eum facit, ut qui ei priùs inimici fuerunt, amici fiant.

CXCIX.

Reddit unicuique ſecundùm facta ſua.

השיב לאדם כפעלו, *Reddit homini ſecundùm opus ſuum.* Prov. 24. 12. Eſt profectò Deus, qui quæ noa gerimus non ſolùm audit & videt, ſed etiam judicat; ac malum quidem facinus pœnâ, bonum autem præmio afficit. Nec latuit hoc profanæ ſapientiæ alumnos, quorum non nemo ita ſcribit, *Namque mihi provers conſtat, omnium mortalium vitam divino numine inviſi: neque bonum neque malum facinus cujuſquam pro nihilo haberi. ſed ex natura diverſa præmia bonos maloſque ſequi.*

CC.

Lucerna præceptum, & Lex lux.

נר מצוה ותורה אור, *Lucerna eſt præceptum, & Lex lux.* Sumptum videtur ex Nartheciis Davidis: fortè ex illo, *Lucerna pedibus meis Verbum tuum.* Senſus eſt, ut lucerna lucem facit in tenebris, ſic verbum Dei lux eſt iis, qui errore mentis & ignorantiâ detinentur.

CCI.

Sapiens corde admittit præcepta.

חכם לב יקח מצות, *Sapiens corde admittit præcepta.* Prov. 10. 8. Cui cor ſapit libenter paret Deo, ejúſque Mandatis. Poteſt legi, *percipit præcepta*, ut ſenſus ſit, præcepta ſapientum, quæ ſtultus tardè, vel potiùs nunquam percipit, ea ſapiens corde celeriter percipit, nempe quia ſolers & ingenioſus.

CCII.

Argue ſapientem, & amabit te.

הוכח לחכם ויאהבך, *Argue ſapientem, & amabit te.* Prov. 9. 8. Nam proprium Viri boni amare eum, qui ipſum admonuerit.

CCIII.

Ne argue ſcurram, ne oderit te.

אל תוכח לץ פן ישנאך, *Ne argue deriſorem, ne oderit te*, ibid. E contra ſtulti & irriſoris eſt odiſſe eum, qui ipſum reprehenderit. Seneca, *Admoneri bonus animus gaudet, peſſimus quiſque correptorem aſperrimè patitur.*

CCIV.

Deriſor non audit increpationem.

לץ לא שמע גערה, *Irriſor non audit increpationem* Prov. 13. 1. Græci dicunt,

Ἀνουθέτητός ἐστιν ἡ πονηρία,
Audire monita non ſolent ulla improbi.

CCV.

Qui deriſorem caſtigat, ſibi dedecus aufert.

יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו, *Qui caſtigat irriſorem, aufert ſibi infamiam; & qui arguit improbum, id et macula eſt.* Primùm enim operam omnem perdit, qui hoc facit. Siquidem ut modò dictum eſt, ἀνουθέτητον ἡ πονηρία. Nam quia ſe peccare neſcit, non admittit caſtigationem. Deinde eò abripitur interdum nequitia, ut etiam contumeliâ laceſſat monitorem ſuum. Indignatur enim ſe eſſe reprehenſum, & ægerrimè fert, tanquam ſi affectus eſſet maximâ injuriâ. An tu cenſes non offendi admonitione, qui vitia ſua virtutum loco numerat.

CCVI.

Pœna ſpretæ diſciplinæ.

ריש וקלון פורע מוסר, *Paupertas & infamia ei, qui rejicit diſciplinam.* Prov. 13. 18. In Græcis eſt, πενίαν καὶ ἀτιμίαν ἀφαιρεῖται παιδεία, *paupertatem & ignominiam aufert diſciplina*, (vel *inſtitutio.*) Parùm refert hoc an illo modo legas. Sanè quidem Ebræa dubia ſunt in utramlibet lectionem.

CCVII.

Servus eſt Stultus ſapienti corde.

עבד אויל לחכם לב, *Servus eſt ſtultus ſapienti corde.* Prov. 12. 19. Ambiguum eſt quid hæc Salomonis verba ſignificent, & videtur hoc dicere, ſtultum haberi à ſapiente pro ſervo: eſt enim ſervus opinione ſapientum omnis ſtultus, nec immeritò: ſerviunt enim libidinibus & cupiditatibus ſuis. Quocirca etiam Stoici ſtultos omnes ſervos eſſe definierunt. *Inſipientia ſervum facit, non natura: nec manumiſſio liberum, ſed diſciplina*, ait Ambroſius epiſt. 7. Vide præcedentia. Sed meo judicio ſententia eſt longè alia. Nam potiùs hoc dicit, ſtultus ſervit ſapienti, aut ſervus ſit ſapientis. Cùm enim ſtultus ſit & negligens rerum ſuarum, facilè eò redigitur ut ſapienti ſe in ſervitutem addicat. Sic ait, *Servus prudens dominabitur in filium pudendum* Prov. 17. 2.

CCVIII.

Suum inſipienti rectum.

דרך אויל ישר בעיניו, *Via ſtulti recta in oculis ipſius.* Prov. 12. 15. Stulto rectum videtur quicquid agit, imò verò nihil rectum videtur niſi quod agit. Nam ſe ſolum ſapere putat; ideò neminem adhibet in conſilium, ut ſapiens, qui nihil facit ſine conſilio.

CCIX.

Non in perpetuum opes.

לא לעולם חוסן, *Non in ſeculum opes*, ſub. *durant*, Prov. 27. 24. Divitiæ non diu manent apud eundem: citò abeunt, imò avolant; nihil enim fugacius. Quocirca vehementer deſipiunt, qui in iis firmum præſidium collocant. E contrà optimè ſibi conſulunt, qui licèt divites ſint, tamen id operam dant, ut artem aliquam addiſcant. Nam ars eripi nunquam poteſt: neque naufragio, neque incendio amittitur.

Admonitio.

Opes חוסן: vel *Theſaurus*, qui & *Chaſna*: quæ vox Turcis hodie in uſu.

CCX.

Dives nemo qui avarus.

נבהל להון רע עין ולא ידע כי חסר יבאנו, *Feſtinat ad opes malus oculus, neſciens obventuram ſibi egeſtatem*, Prov. 28. 22. *Malus oculus*, i. avarus, Huic ait obventuram

turam egeſtatem: & verè. Nam avari, quoniam plus ſemper appetunt, nec ullâ copiâ expleri poſſunt, non modò non copioſi ac divites, ſed etiam inopes ac pauperes exiſtimandi ſunt.

CCXI.

Divitiis non fidendum.

בוטח בעשרו הוא יפול, *Qui fidit divitiis ſuis, cadet.* Prov. 11. 28. Ut qui arundineo baculo innititur, ſic qui divitiis ſuis fidit, corruet deſtitutus fiduciâ ſuâ. Eſſet aliquod præſidium in divitiis, ſi certæ ac ſtabiles forent. Nunc cùm incertæ ac fluxæ ſint, citóque pereant, non eſt iis ullo modo innitendum.

CCXII.

Opes ex vanitate minuentur.

הון מהבל ימעט, *Opes ex vanitate minuentur.* De vanis ac injuſtis opibus quotidie deceſſio fiet. Per fraudem aut maleficium parta magis minuentur quàm augebuntur. Quadrat cum illo;

Αἰσχρὸν κέρδος ζημίαν ἀεὶ φέρει
Turpe lucrum ſemper diſpendio eſt.

CCXIII.

Fraus in menſuris & ponderibus.

מאזני מרמה תועבת יהוה, *Bilances fraudulentæ Domino abominationi ſunt*, Prov. 11. 1. Stateras libráſque fraudulentas, quæ videlicet rerum pondera, aut majora aut minora quàm ſint, oſtendunt, Deus deteſtatur. *Pondus & pondus, menſura & menſura, abominationi eſt Domino utrumque*, Deus deteſtatur diſpar pondus, nec minùs diſparem menſuram.

Admonitio.

Menſura) איפה *Epha.* Alibi eſt ſpecies menſuræ, hic pro quavis menſura ponitur. *Abominatio Domini lapis & lapis, & bilanx fraudulenta eſt res non bona.* Prov. 20. 23.

Lapis & Lapis, i. diverſum ſive inæquale pondus. Res non bona valet ut ſi diceret, res peſſima. Tale eſt, *Agnoſcere faciem in judicio non eſt bonum.* Nec diſſimile illud Herodoti ex Melpom. Καὶ ἑλλήνων οὐ τῷ ἀσθενεστάτῳ σοφιστῇ Πυθαγόρῃ. Ejuſdem generis ſunt. *Non gaudet ſtulti pater: Non proſunt theſauri improbè parti.*

CCXIV.

Improbitas fraudulenta.

אולת כסילים מרמה, *Stultitia ſtolidorum dolus*, Prov. 14. 8. h. e. doloſa. Stulti & improbi in nequitia ſua fraudulenti ſunt. Eſt autem peſſima nequitia, quæ latet in ſimulatione Virtutis, aut in aliquo nomine officii. Nam ab ea ægrè nos cavere poſſumus. Sed dico, Improbi omnia dolo, nihil bona fide agunt.

CCXV.

Furtum Parentibus factum gradus eſt ad homicidium.

Gradus ſunt à furto quod Parentibus fit ad furta alia: inde ad homicidium: Hoc mihi dicere videtur ſapiens illo verſu, *Qui diripit Patrem aut Matrem, negans eſſe crimen, is erit ſocius homicidæ* aut, *fit ſocius homicidæ*, Prov. 28. 24. Alii aliter explanant.

CCXVI.

In eos qui Paci conſulunt

ליועצי שלום שמחה; *Conſulentibus pacem, lætitia.* Prov. 12. 20. Pacem intellige, quæ ſit expers fraudis & inſidiarum, cujus finis ſemper lætus. Qui ergò ea conſilia dant quæ ad Pacem & concordiam civium ſpectant, gaudio afficientur.

CCXVII.

In eos qui occultè malum alicui ſtruunt.

Si quando videbis aliquem, qui, ut Poëtæ verbis utar, ἐσθλ' ἀγορεύων, κακὰ δ' ἐν φρεσὶ βυσσοδομεύει, *pulchra eloquens, idem in pectore prava ſtruit*, ibid. dici conveniet illud, מרמה בלב חורשי רע, *dolus in corde fabricantium malum*, q. d. Qui moliuntur alicui malefacere, præſertim ubi vi nihil poſſunt, dolum comminiſcuntur: ſicuti præcipiebat Lyſander, quò leonina pellis non contingeret, eò contendendum eſſe aſtutâ vulpinâ. Porrò dolus hujuſmodi rarò, vel potiùs nunquam, lætum exitum ſortitur. Hæc ſequentia declarant. Vide

CCXVIII.

In eos qui Parentes contemnunt.

כסיל אדם בוזה אמו, *Stultus hominum contemnit matrem ſuam.* Prov. 15. 20. Parentibus nos primùm natura conciliat: quos contemnere hominis ſtulti eſt. *Ne contemnas, cùm ſenuerit, matrem tuam*, 23. 22. Cujuſmodicunque mater ſit, tamen contemni non debet. Si æqua, amanda eſt, ſi iniqua, ferenda. Perditiſſimi autem hominis eſt eam contemnere propter ſenium *Oculus, qui ridet patrem, & ſpernit rugas Matris, eum effodient corvi torrentis, comedent filii aquilæ*, 30. 17. Parentes contemnere jura divina atque humana vetant. Reperias nihilo ſecius humanâ ſpecie portenta verius quàm homines, qui tantum ſcelus facere non verentur. In eos ſapiens ſupplicium ſingulare fore affirmat, videlicet ut oculos ipſorum effodiant corvi torrentia, & comedant aquilæ, ſive pulli aquilini. Nam qui feritate ipſas beſtias vicerint, eos à beſtiis conſumi atque devorari par eſt.

CCXIX.

Honos viro lite ſuperſedere.

Ad ſignificandum, ſi quis litem finiat, & cum parte adverſa tranſigat, id ei glorioſum & honorificum fore, convenientiſſimum illud, כבוד לאיש שבת מריב, *Gloria viro ſuperſedere lite.* Prov. 20. 3. Licebit uſurpare de iis, qui litem deſerunt, aut eâ omninò vacent. Nam id homini glorioſum quoque.

CCXX.

A Domino Uxor prudens.

מיהוה אשה משכלת, *A Domino uxor prudens*: Prov. 19. 14. Uxor ſi bona ſit, Dei munere dari creditur etiam vulgò. Menander aſſerit & malam à Deo eſſe, ſed irato. Vide, *uxor bona.*

CCXXI.

Mulier ſtrenua mariti corona eſt.

Ut ſignifices uxorem prudentem ac ſedulam viri præcipuum ornamentum eſſe, uſurpabis illud, אשת חיל עטרת בעלה, *Mulier ſtrenua corona eſt mariti ſui.*

ſui. Prov. 12. 4. vult dicere, ut corona geſtantem decorat, ita ſtrenua ac diligens uxor virum ornat. Adi Siracidem Eccleſ. 26. Contra.

CCXXII.

Teredo oſſium pudenda.

כרקב בעצמתיו מבישה, *Quaſi teredo in ejus oſſibus pudenda.* ibid. Teredini aut coſſo ſimilis eſt mulier improba. Nam ut teredo oſſa corrodit, ſic illa miſerum maritum καλαφαγεῖ. Nam paulatim conſumit bona ac facultates ipſius. Sæpe etiam ipſum ad tabem adducit.

CCXXIII.

In mulierem rixoſam & iracundam.

דלף טרד מדיני אשה, *Stillicidium continuum rixæ uxoris*, Prov. 19. 13. Pleniùs legitur 27. 15. *Stillicidium continuum die pluvio, & mulier rixoſa æquantur. Et* ſtillicidium & uxor (quidam fumum addunt.) domo extra tecta pellunt maritum. *Melius eſt degere in angulo tecti, quàm cum muliere rixoſa in domo communi.* 21. 9. Tecta Ebræorum olim plana erant. Quocirca qui intecto habitabat, ſub dio habitabat aëris injuriis expoſitus: tamen id ſatius eſt quàm habitare cum moroſa & jurgioſa muliere *Melius eſt habitare in terra deſerta quàm cum rixoſa & iracunda muliere.* Prov. 21. 19. Tolerari poterat aliquo modo rixoſa, niſi etiam iracunda eſſet. Simul iſta quis toleret? Quod ſi ad inſaniam poteſt viros adigere iracundia, quid non poterit in ſexu infirmo.

CCXXIV.

In meretrices.

Favum ſtillant labia peregrinæ, leniúſque oleo palatum ejus, Prov. 5. 3. *ſed noviſſimum ejus amarum eſt velut abſinthium; acutum ut gladius anceps. Peregrina*, h. e. meretricis, Plautus Truculento,

In melle ſunt linguæ ſitæ veſtræ atque orationes.
Lactéque corda felle ſunt lita, atque acerbo aceto.

Et Ciſtellaria,

Námque ecaſtor amor & melle & felle eſt fœcundiſſimus.
Guſtu dat dulce; amarum ad ſatietatem uſque oggerit.

Fovea profunda eſt os alienarum: cui valde infenſus eſt Dominus, cadet illuc, Prov. 22. 14. Qui in meretricum blanditiis præcipitavit, pejùs perit quàm ſi in profundam foveam cadat. Sic alibi, nempe Prov. 23. 27. *Fovea profunda eſt meretrix, & puteus anguſtus peregrina: Etiam ipſa ſicut prædo inſidiatur, & perfidos inter homines addit.* Et cap. 5. verſ. 5. *Pedes ejus deſcendunt ad mortem, orcum greſſus ejus prehendunt: ſemitam vitæ ne libres, moventur orbitæ ejus quà neſcis.* Et, *Via ad inferos domus ejus, deſcendens in mortis penetralia.* Proverb. 7. 27. Ut via quæ ad inferos ducit iis qui ipſam inſiſtunt exitio eſt, ita meretricia domus exitio eſt omnibus, qui ipſam frequentant. Quamobrem & orci janua dicitur apud Comicum. *Ob mulierem meretricem ad fruſtum panis*, Prov. 6. 26. ſub. *homo redigetur*: h. e. ad ſummam inopiam, ſive ad mendicitatem: ac ſi diceret, cogetur mendicare fruſtum panis.

CCXXV.

Bona intelligentia dat gratiam.

שכל טוב יתן חן, *Intelligentia bona dat gratiam*, Prov. 13. 15. Qui valet intelligentiâ bonâ (nam mala quædam eſt) is gratiâ valebit, poteritque apud omnes plurimum. Quidam hic legunt. *Gratia dat ſucceſſum bonum*; aliâ ſententiâ, & verâ: nam apud quos gratiâ valemus, ab iis impetramus quæ volumus faciilimè.

CCXXVI.

Filius ſapiens lætificat Patrem.

בן חכם ישמח אב, *Filius ſapiens exhilarat Patrem*, Sic diſcipulus ſapiens lætificat magiſtrum. Sed quis ſapiens? Verbo dicam, qui ſapienter vitam inſtituit. Filius ergò ſapiens eſt adoleſcens probus & diligens, parentum & magiſtrorum ſuorum reverens, & diſciplinæ amans. Prov. 10. 1. *Filius ſapiens lætificat Patrem, ſtultus mœrori eſt matri ſuæ.* Rurſus 15. 20. *Filius ſapiens lætitiâ afficit Patrem; ſtultus hominum vilipendit matrem ſuam*: & 29. 3. *Vir amans ſapientiæ lætificat Patrem.* & 23, 24. *Valde exſultat pater juſti.*

Admonitio.

Patris matríſve nomine ſignificant omnes eos, qui parentum appellatione continentur: tum etiam eos qui officio ac dignitate patres ſunt, ut Magiſtratus, Paſtores, Magiſtros, Tutores.

CCXXVII.

Et qui abſumitur abſque judicio.

יש נספה בלא משפט, *Eſt, qui abſumitur abſque judicio.* Nimia largitio nulli magis nocet quàm largitori. Abſumit enim facultates ipſius, eúmque miſerum reddit & egenum. *Abſque judicio.* Vult dicere, quòd ſua prodigat temerè & abſque judicio. Vel ſenſus eſt, *abſque judicio*, ob non rectè adminiſtratam rem familiarem. Vide quæſt. 18. l. 3.

CCXXVIII.

Serenti juſtitiam merces vera.

זורע צדקה שכר אמת, *Serenti juſtitiam vera merces.* Prov. 11. 18. Qui Juſtitiam colit, eum manet vera ac ſolida merces, nempe vita æterna: vel ſic, Nihil in vita hominis ſtabile: tantùm remanet quod virtute & rectè factis ſit conſecutus. Hujus contrarium. *Improbus facit opus fallax.* Nam non conſequitur operi ſui mercedem veram, ac ne ſperatam quidem.

CCXXIX.

Scientia intelligenti facilis.

דעת לנבון נקל, *Scientia intelligenti levis.* Prov. 14. 6. h. e. facilis eſt, q. d. ſine magno labore eam conſequitur. Turpilii igitur illud apud Nonium, in *ſpiſſum*, falſum & vanum,

ita eſt;

Verùm haud facilè eſt venire illuc ubi ipſa eſt ſapientia:
Spiſſum eſt iter, adipiſci haud poſſis niſi cum magna miſeria.

Verba Salomonis in antitheſi habent, *Quærit irriſor ſapientiam, nec eſt*: nempe fruſtrà ac ne quicquam eam quærit, cui mala mens, malus animus. Oraculum eſt effatus certè, qui dixit, *In malevolam animam non intrabit ſapientia.*

CCXXX.

In Judicem injuſtum.

מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת יהוה גם שניהם *Qui juſtum dicit improbum, & improbum juſtum abominatur Dominus ex æquo utrumque* Prov. 17. 15. Qui ſontem abſolvit, & inſontem damnat, utrúmque æquè abominatur Dominus. Hoc convenit in Judices corruptos pecuniâ. Sic 24. 24. *Qui dicit ſonti, juſtus es: maledicent ei nationes, deteſtabuntur ipſum populi.*

CCXXXI.

Liberatio ex adverſis.

Virum bonum vexatum morbo aut aliquo infortunio ſolabimur hoc dicto, יצא מצרה צדיק, Exit ex adverſis juſtus, Prov. 12. 13. Vult dicere, ſi in morbo aut periculo aliquo fuerit, ex eo ope divinâ evadit: ita dico, cùm in calamitate aliqua eſt, non diu manet in ea, ſed liberatur divinitus. Quandoque accidit ut liberato juſto in ejus locum ſuccedat Improbus. Hoc ait 11. 8. *Juſtus ex adverſitate liberatur, pro eóque venit improbus.* Nempe in eandem, aut parem, vel etiam majorem calamitatem. Eſt enim improbus quaſi ſuccidanea victima juſti & viri boni.

CCXXXII.

Juſto repoſitæ ſunt opes peccatoris.

צפון לצדיק חיל חוטא, *Recondita juſto opes peccatoris*, Prov. 13. 22. Homo vitioſus parta aut relicta à parentibus per ſocordiam amittit: ea Vir bonus acquirit labore ac ſedulitate. Nec id fieri putandum eſt ſine divina prudentia, quæ malis ſæpe adimit quod bonis largiatur.

CCXXXIII.

Præſtantior eſt ſocio ſuo juſtus.

יתר מרעהו צדיק, *Præſtantior eſt ſocio ſuo juſtus.* Prov. 12. 26. Quò quiſque melior hoc præſtantior eſt. Proverbium admonet in honoribus & dignitatibus habendam eſſe rationem virtutis potiùs quàm generis aut divitiarum.

CCXXXIV.

Gaudio eſt juſto facere jus.

שמחה לצדיק עשות משפט, *Lætitia eſt juſto facere judicium.* Quod æquum & honeſtum eſt, id Vir bonus facit libenter & hilari animo. E contrà.

CCXXXV.

Quaſi ludus eſt ſtulto facere ſcelus.

כשחוק לכסיל עשות זמה, *Quaſi ludus eſt ſtulto patrare facinus.* Prov. 10. 23. Tanta eſt veſania ſtultitiæ ut vitia ſua quidem ament, iiſque delectentur, non ſecùs ac re aliqua præclarâ. Tales Ambroſius aſſerit brutis animantibus deteriores eſſe: *Nonne*, inquit, *mutis animalibus deteriores exiſtimandi, qui ſe in flagitiis ſuis jactant*, & putant inſigne eſſe Virtutis, ubi lapſus eſt criminis? Huc pertinet & illud. *ſtultitia gaudio eſt deſipienti*, Prov. 15. 21. Nec alienum, quod 14. 9. *delictum ſtulti pro joco ducunt.*

CCXXXVI.

Juſtitia evehit gentem.

צדקה תרומם גוי, *Juſtitia evehit gentem.* Prov. 14. 34. Virtus extollit eam gentem in qua eſt: vel ita, Juſtitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, ut ait Cicero, laudabilem facit, extollitque eam gentem in qua eſt.

CCXXXVII.

Probrum populorum peccatum.

חסד לאמים חטאת, *Probrum populorum peccatum.* Prov. 14. 34. Vitia dedecori ſunt iis populis in quibus reperiuntur. Ita videmus in omni natione & populo peculiaria quædam vitia, quæ ipſos dedecorant, &, ut Comico verbo utar, conſpurcant. Aliæ edit. *Benignitas populorum peccatum*, i. piaculum ſive expiatio peccati. Nam benignitas præſertim in miſeros & calamitoſos, adeò grata eſt Deo, ut illi, qui ea utuntur pœnas peccatis debitas ſæpe effugiant divinitus. Sic ait 16. 6. *Benignitate & veritate expiatur iniquitas.* Et Siracides Eccleſ. 3. 33. *Ut ardentem ignem reſtinguit aqua; ſic peccata expiat beneficentia.*

CCXXXVIII.

Alta eſt fatuo ſapientia.

ראמות לאויל חכמות, *Alta eſt fatuo ſapientia.* Prov. 24. 7. h. e. ardua. Haud facilè eſt ſtulto pervenire eò ubi ipſa eſt ſapientia: deriſori verò etiam ἀδύνατον eſt: unde ait, *Quærit deriſor ſapientiam, nec invenit*, Prov. 14. 6. Nam non admittit inſtitutionem; deinde vitia ſua ita amat, ut ea pro virtutibus habeat. Vide ſuprà.

CCXXXIX.

Oculi ſtultorum in extremo terræ.

עיני כסיל בקצה ארץ, *Oculi ſtulti in extremo terræ*, Prov. 17. 24. vagi ac inſtabiles ſunt, & in longinqua feruntur. Hoc videtur dicere, ſtultorum cupiditas infinita eſt. Non expletur ullis bonis. Quò plura habet, eò plura ſemper deſiderat.

Per mare: per terras curris mercator ad Indos, &c.

CCXL.

Bonus hæredes relinquit filios filiorum.

טוב ינחיל בני בנים, *Bonus hæredes relinquit filios filiorum*, Prov. 13. 22. i. nepotes. Quòd relinquat hæredes hoc ei per honorificum eſt, juxta illud, *Corona ſenum filii filiorum.* Quòd hæredes relinquat, indicio eſt ipſum poſſidere opes juſtas. Nam injuſtæ opes rarò ad hæredes perveniunt.

CCXLI.

Juſtitia tuetur integrum vitæ.

צדקה תצר תם דרך, *Juſtitia ſervat integrum viæ.* Prov. 13. 6. hoc eſt, vitæ. Huc refer, *Juſtitia rectorum liberat eos.* Prov. 11. 6. Qui integrè vivit, ſecundùm Juſtitiam vivit. Juſtitia, quatenus in ſe alias Virtutes complectitur, contraria eſt vitio. Qui ergò integrè vivit, eum Juſtitia ſervat, ac tuetur ab iis malis, quæ intemperantia cæteráque vitia hominibus adferunt.

CCXLII.

Juſtus largitur, nec parcit

צדק יתן ולא יחשך, *Juſtus dat, nec parcit.* Prov. 21. 26. Vir bonus ad naturam vivit: modico contentus eſt. Si re lauta eſt, quod ſuperfluit ad beneficentiam liberalitatémque confert. Valde enim eſt munificus in pauperes. Sumptum videtur ex illo Davidis, Pſal. 112. 9 *Diſper-*

perſit, dedit pauperibus: Juſtitia ejus manet in ſempiternum.

CCXLIII.

Cùm ſurgunt improbi, deliteſcunt homines.

Cùm ſurgunt: h. e. cùm evehuntur ad dignitates. Prov. 28. 20. *Cùm ſurgunt improbi, occultat ſe homo: cùm autem iidem pereunt, multi ſunt juſti.* Pars poſtrema videtur hunc ſenſum continere; Cùm Magiſtratu moventur mali, ſuccedunt in ipſorum locum viri boni: ad quorum vitam ſe componunt ferè ſubditi eorum. Nam qualis Magiſtratus, talis populus. Si ergò boni in Magiſtratu amotis malis, brevi tota civitas eorum ſimiles evadet, atq; ita multi erunt boni cives. Fortè hoc ſignificat, Ex improborum ſupplicio populus emendat mores ſuos: ſiquidem ex eo colligit quid ſibi ſit cavendum. Quamobrem Seneca tria in animadverſione Principi ſervanda monet. Aut ut eum quem punit emendet; aut ut pœna ejus cæteros meliores reddat; aut ſublatis malis ſecuriores cæteri vivant. Si ergò Magiſtratus è medio tollent improbos, ſubditi meliores evadent.

CCXLIV.

Spes improborum perit.

Cùm accidet ut improbus ſpe ſua fruſtretur, ac res aliter eveniant atque ille exſpectabat, non inſeſtiviter adhibebimus illud Prov. 10. 28. תקות רשעים תאבד, *Spes improborum perit*: aut illud Prov. 11. 23. תקות רשעים עברה, *Spes improborum ira.* Nempe ſtomachum illis facit, quòd non conſequantur rem ſperatam. Secùs accidit viris bonis: itaque ait, 10. 28. *Spes juſtorum lætitia.* Nam ſpei compotes ſiunt: inde lætitia.

CC XLV.

Juſtitia gratior Deo quàm victima.

Conſerto Juſtitiam cum ſacrificiis. Sacrificia ritè facta Deo gratiſſima ſunt, ſed magis juſtitia & jus ipſum. Hoc ſignificabit qui utetur hac proverbiali ſententia, *Facere Juſtitiam & judicium acceptum eſt Domino, quàm ſacrificium.*

CCXLVI.

In divitias.

טוב מעט בצדקה מרב תבואות בלא משפט, *Bonum eſt modicum cum Juſtitia, quàm multi proventus abſque æquitate*, Prov. 16 8. Modicæ opes, ſi juſtæ fuerint, longè præſtant magnis facultatibus quas iniquitas peperit. Nam tales facultates rarò diu durant. Ut partæ ſunt, ita diſpereunt. Juſtæ opes ſe tuentur in ævum.

CCXLVII.

Pigrum ad laborem hortantis.

Vade ad formicam, piger, conſidera vias ejus, ut ſapiens fias. Cùm non habeat Ducem, Præfectum, nec Gubernatorem; tamen parat in æſtate cibum ſuum; congerit in meſſe alimentum ſuum, Prov. 6. 7. 8. Si quis imprimis formicarum naturam conſideret, non parvam ſedulitatis materiam inde comparabit. Tradunt enim ſcriptores non ſolùm interdiu verùm etiam noctu laborare formicas, magnóque nixu per eandem ſemper viam & ad eundem locum, in quo cætera repoſuerunt, pedibus illa tam vaſta ſemina volutare. Hanc formicarum induſtriam ita deſcribit Horat. lib. 1. ſat. 2.

Sicut
Parvula (nam exemplo eſt magni formica laboris)
Ore trahit quodcunque poteſt, atque addit acervo,
Quem ſtruit, haud ignara, ac non incauta futuri.
Quæ ſimul inverſum contriſtat Aquarius annum
Non uſquam prorepit: at illis utitur ante
Quæſitis ſapiens.

Meminit & Virgil. Æneid. 4.

CCXLVIII.

Laceras induet dormitatio.

קרעים תלביש נומה, *Laceras induet* (vel ſi mavis, *induit*) *dormitatio*, Prov. 23. 20. ubi veſtes ſubaudiendum, ut ſit *laceras veſtes.* Homines ignavi, præterquam modum otio ac ſomno dediti, eò tandem deveniunt inopiæ, ut unde honeſtè veſtiantur non habeant: itaque incedunt pannoſi, ac ſordidati, tritiſque ac laceris induti veſtimentis. Quæ veſtimenta ſigna ſunt extremæ paupertatis, quam nonnullis ſomniculoſa & oſcitans deſidia parit. Cæterùm quia crapula efficit homines ſomnolentos atque adeò pigros; propterea ſapiens, cùm dixiſſet potatores & liguritores fieri pauperes, ſubjicit, *& laceras induet dormitatio.* In Græcis eſt, *καὶ ἐνδύσεται διεῤῥηγμένα καὶ ῥακώδη πᾶς ὑπνώδης*, *& veſtietur diruptis & laceris omnis ſomnolentus.* ἐν παρόδῳ dicam, Quemadmodum pigritiam deſignat ſomnus; ita etiam dormitatio, quæ, נומה, vel תנומה dicitur. Itaque Jeſajas taxans epiſcoporum ſui temporis ignaviam, eos vocat אהבי תנומה: q. d. *amantes dormitationis*, Jeſ. 56. 11.

CCXLIX.

In nuntium aut Legatum pigrum.

In pigrum, qui aliquò miſſus moram longiorem ibi trahit, dici conveniet illud, *Quod acetum dentibus, & fumus oculis, id eſt piger mittentibus ipſum*, Prov. 10. 26. vult dicere, æquè moleſtus eſt. Nam diutiùs quàm par eſt, emanet, ſequitur ut exſpectantibus moleſtus ſit. Omnis enim mora exſpectanti moleſta & gravis.

CCL.

Ob frigus piger non arat.

In pigros quadrat & illud, מחרף עצל לא יחרש, *Ob frigus piger non arat*, Prov. 20. 4. Qui non arat, non ſerit: qui non ſerit, nec metet: ſequitur ut meſſis tempore eſuriat, & ſi aliquid petat, non adipiſcatur: ideò ſubjicit, *petet in meſſe, & nihil erit*, q. d. quia non arat, non habebit quod edat. Sed vide mihi cauſam ignaviæ, *Propter frigus*, inquit, *non arat.* Prætextus eſt, non juſta cauſa. Sic multi adoleſcentes, quò ſint in otio, aut frigus aut æſtum nimium prætexunt.

CCLI.

In ſomnolentos & pigros.

Pigritia injicit ſoporem, & anima ignava eſuriet, Prov. 19. 15. Pigritia ſomnum, ſomnus pauperiem parit, juxta illud, *Paululum ſomnorum, & paululum dormitationis, paululum complicationis manuum ad cubandum. Interim veniet tanquam viator paupertas tua, & egeſtas tua ceu vir clypeo munitus* (i. tanquam miles: q. d. veniet militari gradu, h. e. celeriter.)

CCLII.

Non torrebit ignavia venationem ſuam.

לא יחרך רמיה צידו, *Non aſſabit ignavia venationem*

nem ſuam. Prov. 12. 27. h. e, feram quam cepit in venatione. Nam *ignavia* hîc ſumitur pro *ignavo*. Porrò intelligentiam habet ex illo, *Abſcondit piger manum ſub axilla: etiam ad os ſuum non refert illam*. Prov. 19. 24. Quidam legunt, *Non aſſabit fraudulentia venationem ſuam*: ac ſi diceret, Per fraudem parta priùs dilabentur quàm iis uti, frui poterit fraudis Autor.

CCLIII.

Teſtis verax non mentitur.

Teſtis verax non mentietur: ſed conflat mendacia teſtis mendax, Proverb. 24. 5. Qui teſtis in judicio nunquam mentitus eſt, nec in aliis rebus facilè mentietur: contrà, Qui ſemel falſum teſtatus eſt, facilè in levioribus rebus mentietur. Vel ſic, Qui à Veritate nunquam deflexit, nec in judicio mentietur. Qui verò mentiri conſuevit hic non majore Religione ad falſum teſtimonium quàm ad mendacium perducetur.

CCLIV.

Non decet virum principem labium mendax.

לא נאות לנדים ספתשקר, *Non decet munificum labium mendax*. Prov. 17. 7. Nihil eſt turpius vanitate ac mendacio, præſertim in Principibus & Rempub. gubernantibus.

Admonitio.

Munifico) aut *benefico*, εὐεργέτῃ. Ita vocantur Principes, quia eos maximè decet beneficentia & liberalitas. Huc reſpexit Chriſtus Luc. 22. 25. inquiens, *Reges gentium dominantur eis, & qui poteſtatem habent in eas, benefici vocantur.*

CCLV.

Apud moleſtos ſapientia.

את צנועים חכמה, *Cum modeſtis ſapientia*. Prov. 11. 2. Pars aliqua ſapientiæ, modeſtè & exiliter de ipſo ſentire.

CCLVI.

Non eſt Regum potare vinum.

אל למלכים שתו יין, *Nequaquam eſt Regum, potare Vinum*, Prov. 31. 4. Non debent ſe vino inebriare Principes & Rempub. gubernantes. *Nihil* quippe *minus convenit*, ut ait Plato, *quàm ebrium eſſe eum, qui alios cuſtodiat*. Nam ridiculum profectò eſt cuſtodem cuſtodis indigere.

CCLVII.

Irriſor vinum, tumultuoſa ſicera.

לץ היין המה שכר, *Irriſor vinum, tumultuoſa ſicera*, Prov. 20. 1. h. e. vinoſus. Aut *irriſor Vinum*, quia irriſorem hominem facit. Sic *tumultuoſa ſicera*, ut *pallida mors*. Figura Grammaticis nota. Quod ſequitur, *qui in eo errat, non ſapiet*, antea enarratum fuit. Vide, & adde locum Hoſeæ, quid ad membrum illud valde facit, *ſcortatio, Vinum, & muſtum, auferunt cor*. Item Menandri,

Ὁ πολὺς ἄκρατος ὀλίγ' ἀναγκάζει φρονεῖν.

Sanè temperantia Græcis definita conſervatrix mentis & prudentiæ. Eſt enim anima ſicca, ut dici ſolet, ſapientiſſima. *Ebrietas*, inquit Auguſtinus, *aufert memoriam, diſſipat ſenſum, confundit intellectum, incitat libidinem, omnia membra debilitat, vitámque extermınat.*

CCLVIII.

Vini amans non ditescet.

Hoc eſt, pauper fiet. Prov. 21. 17. אהב יין ושמן לא יעשיר, *Qui amat vinum aut unguentum, non diteſcet*. Senſus eſt, Qui vino ad ebrietatem, unguento ad luxum utitur, pauper fiet. Nam utrumque loculos exhaurit.

CCLIX.

In pauperes & afflictos.

כל ימי עני רעים, *Omnes dies pauperis mali ſunt*. Prov. 15. 15. omnibus modis qui pauperes ſunt homines, miſeri vivunt, præter qui contenti ſorte ſuâ animo ſunt æquo ac perturbationum vacuo. Tales non minùs beati ſunt quàm illi, qui quotidie hilaria celebrant. Sed melius interpretari, *Omnes dies afflicti*. Nam afflictio paupertatem in ſe continet, & eſt dictum generale, quod explicamus ſuprà Vide, *Lætus corde convivium juge*. רש לא שמע גערה, *Pauper non audit increpationem*. Prov. 13. 8. Peccantem pauperem rarò quiſquam reprehendit, quia videlicet ab omnibus contemnitur: nemo illum curat.

CCLX.

In mœſtos, aut ſolicitos.

Mœror in corde hominis ipſum deprimit: oratio bona ipſum exhilarat, Prov. 12. 25. Animum planè dejicit frangitque mœror eundem exhilarat oratio conſolantis, depulſo mœrore. Quod iſto proverbio innotuit,

Animi ægrotantis medicus eſt oratio.

Græcè venuſtiùs,

ψυχῆς νοσούσης εἰσὶν ἰατροὶ λόγοι.

Poteſt legi, *ſolicitudo in corde hominis ipſum dejicit*. Nam ſolicitudo quoque cor exedit conficitque curis.

CCLXI.

In taciturnos.

חושך שפתיו משכיל, *Qui cohibet labia ſua prudens*, Prov. 10. 19. Prudentis eſt cohibere labia ſua, h. e. neque plus, neque minus loqui quàm oportet. Huc refer, *Qui cuſtodit os, cuſtodit animam*: de quo aliàs.

CCCXII.

In Iracundos.

בעל חמה רב פשע, *Qui facilè excandeſcit, multùm peccat*. Prov 29. 22. Qui ad iram pronus eſt, niſi animum regat, multum ac ſæpe peccat. Nam cùm ira nihil rectè, nihil conſideratè fieri poteſt. Dices naturæ eſſe iraſci, aut plerumque cauſæ. Sic ira; hominis eſt tamen imperare iracundiam, nec leonino raptari furore, nec ſerere aut acerbare familiare jurgium, ait Ambroſius epiſt. 82.

קצר אפים יעשה אולת, *Pronus ad iram ſtultè facit*, Prov. 14. 17. Qui iram non habet in poteſtate, omnia inſipienter agit. Adimit enim judicium ira, ut quid rectum quidve æquum ſit homo videre non poſſit.

קצר רוח מרים אולת, *Præceps animo effert ſtultitiam*. Prov. 14. 29 h. e. magnam ſtultitiam deſignat. Qui animo ad iram præceps eſt, ab eo nihil fieri poteſt, quod non ſit ſtultiſſimum.

איש אף יגרה מדון, *Iracundus excitat contentiones*, Prov 29. 22. איש אף, *iracundus*. reperies & איש חמה videlicet 15. 18. Proprium eſt iracundi cùm temerè ira effera-

efferatur, temerè lites & jurgis ſuſcitare. Sic dico, Cùm re leviſſimâ offendatur, nec animum regere poſſit, facilè occaſionem dat contentionum & rixarum.

גדל חמה נשא ענש, *Magnus excandeſcentiâ ſuffert pœnam*. Prov. 19. 19. Qui cum furore aliquid facit, pœnam luit, dum vel ipſum pœnitet facti, vel illustriæ ſuæ (nam furor nihil ſapienter agit) ſupplicium debitum perſolvit.

Exemplum ex Q. Curtio.

Irâ vehementi accenſus Alexander Clytum nutricis ſuæ filium, à quo fuerat ad Granicum amnem ſervatus, haſtâ transfixit: cujus magnitudinem facinoris ſerâ æſtimatione perpendentem, poſtea quam ira deferbuiſſet, tanta pœnitentia ſubiit ut eandem haſtam è corpore jacentis evulſam in ſemetipſum retorſerit, patraturus novam cædem, niſi advolantes vigiles eam repugnanti è manibus extorſiſſent. Curtius lib. 8.

CCLXIII.

In Veritatem.

שפת אמת תכון לעדעד, *Labium verax ſtabile eſt in ævum*, Prov. 12. 19. Tantam potentiam veritas habet, ut nullis unquam machinis, aut cujuſquam hominis ingenio aut arte ſubvertatur.

CCLXIV.

Nihil moliendum adverſus amicum aut ſocium.

Ne machinare malum adverſus amicum tuum, cùm is agat apud te ſecurè, (vel *cum fiducia*) Proverb. 3. 29. quod interpres dixit, *cùm ille habeat in te fiduciam*. Nemo ferè credit niſi ei quem fidelem putat. Quin habita fides plerúmque obligat ipſam fidem. *Perditiſſimi* eſt igitur *hominis*, ut ait Cicero, *ſimul & amicitiam diſſolvere, & fallere eum, qui læſus non eſſet niſi credidiſſet*.

CCLXV.

Celandum arcanum, etiam in lite.

Litiga litem tuam cum proximo tuo, & arcanum alterius ne retege, Prov. 25. 8. Si tibi lis aut jurgium fuerit cum aliquo, ita age cauſam tuam, ut arcanum ipſius aut alterius cujuſcunque non patefacias. Nam qui arcanum ſibi commiſſum celare non poteſt, aut futilis eſt aut delator. Futilis, quia nihil continere poteſt, hàc illâ perfluens. Delator, quia ſcriptum diſertè, Prov. 11. 3. *qui delatorem agit, arcanum revelat*. Quod etiam legitur 20. 19. Præterea infamiæ notam ſibi inurit ſempiternam: unde ſequitur; *Ne probro te afficiat audiens, & infamia tua non recedat*.

CCLXVI.

Non litigandum temerè.

Ut hoc ſcitè dicas, me Authore uſurpabis illud, *Ne litiga cum homine ſine cauſa, ſi non te malè affecerit*. Prov. 3. 30. Niſi injuriâ affectus non debes cuiquam litem movere. Qui temerè litigat, ibi ipſi damnum aut malum accerſit.

CCLXVII.

In ſortes.

Qui ſignificabit ſortes regi divinitus, accommodabit illud, בחיק יוטל את הגורל ומיהוה כל משפטו, *In ſinum conjicitur ſors: ſed à Domino omne judicium ejus*. Prov. 16. 33. Mens proverbii, ſortis rationem univerſa, etiamſi fortuita maximè videatur, tamen Dei providentiâ regitur ac gubernatur.

CCLXVIII.

In eum qui malum pro bono reddit.

In hominem ingratum, & qui bonum malo penſat, conveniet illud, משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו *Qui reddit malum pro bono, non recedet malum à domo ipſius*. Prov. 17. 13.

CCLXIX.

Sapientia corde, h. e. mente ac ingenio, comparatur, non pecuniâ.

Ut hoc dicas, en tibi è ſcrinio ſapientiæ. Prov. 17. 16. למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין, *Quorſum iſtud pretium in manu ſtulti ad comparandam ſapientiam, cùm cor ei nullum ſit?* Vel ita, *Ad quid pretium in manu ſtulti ad comparandam ſapientiam cùm cor nullum habeat?* In codicibus Græcis, ἱνατί ὑπῆρξε χρήματα ἄφρονι; κτήσασθαι γὰρ σοφίαν ἀκάρδιος οὐ δυνήσεται. *Ad quid pecunia inſipienti? nam emparare ſapientiam cùm corde careat, non poterit*. Chaldæa traductio dicit ſtultum, cùm ſapientiâ & corde deſtituatur, non poſſe rem facere negotiando. Sic enim habet, *Ad quid proficit negotiatio ſtulto, cui neque cor adeſt ſuum, neque ſapientia?*

CCLXX.

Sapiens veretur, & recedit à malo.

חכם ירא וסר מרע, *Sapiens veretur, & recedit à malo*. Prov. 14. 16. Sententia eſt, ſapiens veretur Deum, & ſe abſtinet à peccando. Rurſus, veretur malum h. e. periculum, & cautè illud declinat vitando quantum in ſe eſt. Ita dico, uti gladiator ictum declinat, ſic ille mala impendentia.

CCLXXI.

Indolem futuræ probitatis indicem eſſe.

In pueris elucet ſæpe indoles futuræ probitatis. Hoc indicabis iſto Proverbio, גם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו, *Etiam ſtudiis ſuis notum ſe facit puer: ſi mundum, & ſi rectum futurum ſit opus ipſius*, Prov. 20. 11. Cui ſimillimum in Græcorum adagiis, Αὐτίκα καὶ φυτὰ δῆλα, ἃ μέλλει κάρπιμ' ἔσεσθαι

CCLXXII.

Paupertatem æquè ac divitias à Deo eſſe.

Divinitus contingit ut hominum alius dives ſit, alius pauper. Ad hoc ſignificandum accommodabis verſ. 2, cap. 22. עשיר ורש נפגשו עשה כלם יהוה, *Dives & pauper occurrunt, factor utriuſque Dominus*. Quod brevius & apertiùs lectum 1. Sam. 2. 7. יהוה מוריש ומעשיר, *Dominus depauperat & ditat*.

CCLXXIII.

In exules, & incertis ſedibus oberrantes.

In exſules, & eos qui incertis ſedibus vagantur, ſempérque ἀνέστιοι & peregrè vivunt, quadrabit illud Prov. 27. 8. כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו *Qualis avis fugiens è nido ſuo; talis eſt vir fugiens è loco ſuo. E loco ſuo*: h. e. è patria ſua. Nam ut avis libero aëre fruitur, ſic exſul eadem ubique rerum natura utitur. Ideò Brutus dicebat Patriâ carere non eſſe miſerum. *Nam*, ut Seneca ſcribit, *duo pulcherrima, quocunq; migraverimus, nos ſequuntur, natura communis, & propria virtus*. Poterit accommodari & in eos qui negotiantur peregrè. Nam avicula victûs causâ nidum relin-

linquit. Item in eos, qui ſubinde mutant vitæ inſtitutum, ut ſenſus ſit. Qui non contentus ſuâ forte ſubinde mutat genus vitæ, nec in uno ſtatu diu manet, ſimilis eſt aviculæ deſerto nido huc illuc vaganti.

Admonitio.

(מקום) aliquando conditio ſive vocatio cujuſque, ut in Proverbio, *Noſce locum tuum*: & in illo, *Ne deſere locum tuum.*

CCLXXIV.

In ſervum utibilem & obſequioſum.

Servus obſequio promptus in herum ſuum, honoribus & opibus extolletur. Hoc ſignificare poteris hâc ſententiâ, שומר אדניו יכבד, *Qui obſervat Dominum ſuum honorabitur.* Prov. 27. 18. Spectat maximè ad Regum aut nobilium adminiſtros: quos nihil magis decet quàm fides & obſequium. Non malè etiam legas, *Qui cuſtodit Dominum*: h. e. qui eum ſervat in periculis.

CCLXXV.

Callidus intelligit greſſum ſuum.

ערום יבין לאשרו, *Callidus intelligit greſſum ſuum,* Prov. 14. 15. Homo cautus etiam atque etiam videt quò eat, nec ſe duci patitur quolibet, nec credit cuilibet. Rurſus perpendit quod vitæ genus potiſſimum ſequatur, quóve in eo pacto ſe gerat.

CCLXXVI.

Callidus artem celat.

אדם ערום כסה דעת, *Homo callidus tegit ſcientiam.* Prov. 12. 23. Quod ſcit, celat: nec profert intempeſtivè, nec oſtentat glorioſè. Eadem ſententia eſt in illo, *ſapientes recondunt ſcientiam*; de quo aliàs.

CCLXXVII.

Callidi ſe ornant ſapientiâ.

ערומים יכתירו דעת, *Callidi ſe ornant ſcientiâ,* Prov. 14. 18. Videtur hoc voluiſſe, Comparant eruditionem pulcherrimum hominis ornamentum. Poteſt legi *ornant ſapientiam.* Sanè nihil tam decorat doctos, quàm ſi cauti & prudentes fuerint. Cœterùm *ſcientia* quandoque vocatur notitia rerum divinarum, quâ præditi qui ſunt, debent etiam prudentes eſſe, juxta illud, *Eſtote prudentes ſicut ſerpentes.*

CCLXXVIII.

Aſtutus videt malum, & occultat ſe.

ערום ראה רעה ונסתר, *Callidus videt malum, & occultat ſe,* ac ſi diceret, prævisum à ſe malum cautè & prudenter declinat. Legitur Prov. 27. 12. & 12. 3. niſi quòd ויסתר in hoc loco, cum nota Maſſoritica, quæ indicat legendum ונסתר ut ſuprà. Hinc intelligentiam habet, *Sapiens timet, & recedit à malo.* Prov. 14. 16. Nam ſapiens etiam callidus. Secundùm illud, *Ego ſapientia cohabito calliditati,* Prov. 8. 12.

Admonitio.

Calliditas ut hîc ſumitur, eſt prudentia quæ ratione quadam poteſt delectum habere bonorum & malorum: vel eſt honeſta cautio. h. e. declinatio à malo cum ratione, quàm λογικὴν ἔκκλισιν τοῦ βλαπτικοῦ definiunt. Vid. obſervat. lib. 2, cap. 19.

CCLXXIX.

Omnia callidus agit ſcitè.

כל ערום יעשה בדעת, *Omnia callidus facit ſcitè,* Prov. 13. 16. In aliis eſt, *Omnis aſtutus facit ſcitè.* Non omittendum חכמת ערום הבין דרכו, *Sapientia callidi eſt intelligere viam ſuam.* Prov. 14. 8. Hic perſpicuè vides ut callido ſapientiam tribuat. Ergò callidus ſive aſtutus (nam promiſcuè ſumo) is dicitur Salomoni; quem Latini *cautum* ſive *catum* vocant. Hujus enim eſt omnia agere ſcitè, h. e. conſideratè ac prudenter: item ſcire quid facto opus ſit, & ad id, quod agit animum advertere.

CCLXXX.

Inter bonos benevolentia.

בין ישרים רצון, *Inter rectos benevolentia,* Prov. 14. 9. Inter probos morum & animorum conſenſio eſt: itaque fit, ut quiſque æquè alterum diligat ac ſeipſum. Ubi enim eadem ſtudia eædémque voluntates, ibi efficitur id quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Porrò conſenſio iſta facit, ut jucundiſſimè inter ſe vivant. *Eſt enim*, ut ait Orator lib. 1. offic. *ea jucundiſſima amicitia quàm ſimilitudo morum conjugavit.* Idem in eodem libro, *Omnium ſocietatum*, inquit, *nulla præſtantior quàm cùm Viri boni moribus ſimiles ſunt familiaritate conjuncti. Nihil enim amabilius neque copulatius, quàm morum ſimilitudo bonorum.*

CCLXXXI.

Stultus perrumpit & confidit.

כסיל מתעבר ובוטח, *Stultus pertranſit, & confidit,* Prov. 14. 16. Nam quid ſtultius quàm in periculis adeundis temeritate uti & confidentiâ potiùs, quàm ratione & judicio? Quadrat propriè in temerarios: & eſt contrarium illi, *Sapiens timet, & recedit à malo.* Finitimum, *Incauti pertranſeunt, & mulctantur*: quod in antitheſi habet, *callidus videt malum, & occultat ſe,* Prov. 27. 12. Dicit autem *mulctantur*; vel ſi mavis, *plectuntur.* quia temeritatis aſſidua comes ignominia & pœne.

CCLXXXII.

Celeritas in obeundis negotiis.

Vidiſti virum celerem in opere ſuo? ante Reges ſtabit, non ſtabit ante obſcuros, Prov. 22. 29. Nihil magis ſervum commendat quàm velocitas. Qui ergò negotia ſua obit velociter & cum celeritate, hic Regibus miniſtrabit, non miniſtrabit hominibus obſcuris.

CCLXXXIII.

Conſilio ſtant Regna & Urbes.

תשועה ברב יועץ, *Salus in multitudine conſultorum.* Reipub. Salus & incolumitas ſtat maximè beneficio eorum, qui ſapienter conſulunt: profuerit ergò tales quàm plurimos eſſe in Civitate, aut apud Reges. Sanè ubi nulli ſunt ibi peſſimè agitur cum Civibus. Prov. 11: 14. *Abſque ſolertibus conſiliis corruit populus: at ſalus eſt in multitudine conſultorum* Salluſtius ad Cæſarem. *Atque ego in vita multa legendo atque audiendo ita comperi omnia Regna, Civitates. Nationes uſque eò proſperum imperium habuiſſe, dum apud eos vera conſilia valuerunt: ubicunque gratia, timor, voluptas ea corrupere, poſt paulò imminuta opes, deinde ademptum imperium.*

perium, poſtremò ſervitus impoſita eſt. Porrò conſilia non ſolùm in pace ſed & in bello valere debent. Nam ab iis victoria ſecundùm Deum. Itaque Seneca, *Ducis in conſilio poſita eſt virtus militum*: addo & eorum qui apud Ducem ſunt, Prov. 24. 6. *Solertibus conſiliis facies tibi bellum: nam ſalus ubi multi conſultores*, ſive, *in multitudine conſiliarium*.

CCLXXXIV.

Beneficium pauperi datum fœneratur.

Quòd quis pauperi & egeno dat, id & Deo dat, & cum fœnore poſteà ab eo recipiet. Ad hoc ſignificandum congruet illud, מלוה יהוה חונן דל ונמלו ישלם לו *Fenerat Dominum, qui benignè facit tenui, qui ipſius benefactum ei rependet*, Prov. 19. 17. Huc facit מכבד יהוה חונן אביון, *Dominum honorat, qui benignè facit* egeno, 14. 31. Senſus eſt. Egenti nemo beneficium largitur quin unà Deo largiatur. Deus enim ſibi factum putat quod fit pauperibus.

CCLXXXV.

Benignitatem non eſſe unquam claudendam egeno.

Non ita claudenda res familiaris, ut eam benignitas, cùm facultas ſit, aperire non poſſit. Quin aperienda ſemper, quoties ratio proximi hoc requirit, id declarabis per hæc verba, אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות, *Ne ſubtrahe bonum ab indigentibus eo, cùm ſit in poteſtate manus tuæ ut facias.* Pro *ab egentibus eo*, quidam referunt, *à Dominis ſuis*, q. bonorum quæ poſſidemus pauperes Domini ſint, nos diſpenſatores duntaxat.

CCLXXXVI.

Eſt qui ſpargit, & amplius addit.

יש מפזר ונוסף עוד וחשך מיושר אך למחסור, *Eſt qui ſpargit, & amplius addit: & eſt qui parcit præter æquum duntaxat ad egeſtatem.* Prov. 11. 24. *Præter æquum parcunt*, qui nihil omninò largiuntur pauperib⁹. Atq; his parſimonia ſua egeſtas eſt. Contrà *qui ſpargit*, h. e. profusè dat pauperibus, ei profuſio illa quæſtus eſt. Nam quantò eſt profuſior tantò fit locupletior.

CCLXXXVII.

In eos qui pauperum clamorem ſurdâ aure prætereunt.

אוטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה, *Qui obſtruit aurem ſuam ad clamorem tenuium, etiam ipſe clamabit, nec exaudietur.* Prov. 21. 13. Par pari, ut dicunt. Qui pauperem clamantem, h. e. jus petentem aut eleemoſynam, ſurdâ aure præterit, eum Deus quoque præteribit, nec exaudiet cùm ad ipſum in periculo aliquo conſtitutus clamabit opem & auxilium implorans. Hæc ſententia competit propriè in eos judices, qui cauſas pauperum audire recuſant, adeò ut inauditi atque indefenſi, & ut plurimùm innocentes pereant.

CCLXXXVIII.

Conſilium audire ſapientis eſt.

שומע לעצה חכם, *Audit conſilium ſapiens*, Prov. 12. 15. Qui conſilium audit vel ipſius ſapientiæ, vel eorum qui ſapientes ſunt, ſapiens eſt. vel ita, ſapiens eſt non modò qui ipſe ſibi conſulit, ſed etiam qui bene conſulenti ac monenti paret. Rurſus ſapiens nihil facit abſque conſilio. Nam perſuaſum habet meliùs curari ea, quæ conſilio geruntur, quàm quæ ſine conſilio adminiſtrantur. Adhibet igitur homines doctos, vel etiam uſu peritos, & quid eis de eo quod agere inſtituit videatur, exquirit.

CCLXXXIX.

Virum fidum quis inveniat?

איש אמונים מי ימצא, *Virum fidelem quis inveniat?* Inter ea quæ rara ſunt, eſt amicus vetus ac fidus, qui ſit alter idem, amicum æquè ac ſeipſum diligens, eique præſtò ſit in utraque fortuna: talis, inquam, amicus rarò aut difficulter invenitur, cùm vulgares & temporanei amici ubique plurimi ſint, ut, ſi unquam aliàs, nunc liceat cum Socrate exclamare, ὦ φίλοι, οὐδεὶς φίλος, *ò amici, nemo amicus.* Extat Prov. 20. 6. *Plura pars hominum prædicant Virum beneficentiæ ſuæ: ſed Virum fidum quis inveniat?* q. d. plerique homines laudant eum à quo beneficio affecti fuerunt: Sed pauci, imò nulli, fidi ſunt in amicitia, h. e. qui fidem præſtent in adverſis, aut ubi opus eſt; ſic Poëta quidam Chriſtianus,

Millibus è multis unus vix fidus amicus,
Hic albo corvo rarior eſſe ſolet.

Auſim pignus dare in omnes fortunas meas hunc eſſe verum ac genuinum ſenſum Verborum Salomonis, quem tamen ita laudo ut aliorum bonas expoſitiones non rejiciam: Dicit autem *plerique*, cùm quidam, quò plus debent, magis oderint, *Leve æs alienum debitorem facit, grave inimicum*, ait Romanus ſapiens.

CCXC.

In eum qui frumentum retinet, aut vendit.

De Dardanario, qui annonam retinet, ut poſtea quàm chariſſimè divendat, intelligendum quod ait Prov. 11. 26. *Qui cohibet triticum eum exſecratur populus*; cujus oppoſitum, *at benedictio ſuper caput vendentis.* Ebræa ſunt מונע בר יקבהו לאום וברכה לראש משביר, *Qui triticum cohibet*, h. e. qui annonam incendit ac flagellat, is exſecrandus populo & deteſtabilis eſt: *qui verò triticum vendit*, & annonam levat laxátque, ei fauſta omnia omnes optant ac precantur.

CCXCI.

Fiducia improbi comparata pedi luxato & denti fracto.

שן רועה ורגל מועדת מבטח בוגד ביום צרה, *Dens fractus, & pes luxatus, eſt fiducia perfidi tempore adverſo.* Prov. 25. 19. Ut dens fractus & pes luxatus deſtituunt eum, qui edere aut ire vult; ſic fiducia deſtituit improbum in anguſtiis conſtitutum, videlicet cùm eâ maximè opus habet: Rectè etiam intelligas *fiducia perfidi*, quam quis habet in perfidum, hâc ſententiâ, Benevolentia, quæ fidelis non eſt, ſimilis eſt pedi luxato & denti fracto, quibus nemo uti poteſt, quin egregiè decipiatur. Pari ratione decipitur, qui homini perfido amicus eſt: nam, ut hirundines ſereno vitæ tempore præſtò eſt, ſimulac hyemem fortunæ ſenſerit avolat, ac deſtituit amicum, qui ſe ei crediderat.

CCXCII.

Placeant Regibus labia juſta.

Ita eſt profectò, Principi opus amicis. Quales autem illi eſſe debeant, declarat ſapiens meus, Prov. 16. 13.

per hæc verba, רצון מלכים שפתי צדק ודבר ישרים יאהב, *Placeant Regibus labia juſta, & loquentem recta diligat.* Sint, inquit, Regibus amici, qui eis ſuadent quæ æqua & juſta ſunt: quos ideò diligere atque adeò amare debent, ſibique conſiliarios adſciſcere ac familiares reddere, rejectis iis, qui duntaxàt ad gratiam loquuntur, & auribus inſerviunt magis quàm Veritati. Sic dico, vitare debent adulatores, qui non quæ optima ſint, ſed quæ jucundiſſima conſulunt: qui, ut Taciti verbis utar, *veri copiam non faciunt ſed ſuſpenſo, & quà ducantur inclinatura reſpondent*: ſumptum fortaſſe ex illo Davidis, *Non manebit domi mea fraudulentus, mendaciloquus non conſiſtet ante oculos meos.*

CCXCIII.

Cor Regum inſcrutabile.

לב מלכים אין חקר, *Cor Regum inſcrutabile.* Admonet abditos Regum ſenſus exquiri non poſſe. Quocirca ſtultè faciunt, meo judicio, qui occultius aliquid parantes eorum arcana ſcrutantur, labore non ſolùm vano, ſed etiam illicito. Prov. 25. 3. *Cælum altitudine, & terra profunditate, & cor Regum non eſt perveſtigabile.* Vulgus ipſum hoc ſcivit, qui dicunt, *Principum libras obſcuras eſſe, nec fas ſcrutari eas.*

CCXCIV.

In multitudine populi decus Regis.

ברב עם הדרת מלך, *In multitudine populi decus Regis*, Prov. 14. 28. ſub. *Situm eſt.* Regi decorum eſt habere multos quibus imperet: quò enim certè plures habet, eò plus colligit per tributa, quibus Respublica ſuſtinetur. Unde prudentiores ea dixerunt eſſe nervos imperii. Ex quo illud ſanè conficitur, augeri gloriâ & honore imperium quoties fructus illi augentur, & contrà diſſolvi, quando minuuntur. Quare in Antitheſi eſt, ובאפס לאם מחתת רזון, *abſque plebe contritio Principis.* Quemadmodum enim ſalus Principis privatorum ſalus eſt, ita è contrario atteritur Princeps, cujus ſubditi attriti & attenuati. Nam publica pendent à privatis. Ubi enim res privatorum tenues ſunt publicæ non ſe habent meliùs, nec poſſunt quidem. Nam fiſcus ærariúmve conſtat ex tributis populorum; ea Regem alunt & Regna, quibus ſi deſtituatur, miſer eſt. Debent ergò Principes de ſalute populi ſoliciti eſſe: ab eo enim tanquam à filo pendet ſalus Regnorum. Itaque rectè Symmachus *juſti imperii finem eſſe*, ait *utilitatem obedientium & ſalutem.* Propterea etiam Principes vocantur מגנים, h. e. *clypei, & defenſores publicæ ſalutis.* Nec enim aliud eſt *Imperium* quàm *cura ſalutis alienæ*, ut idem ait.

CCXCV.

Rex juſtus & ſapiens.

מלך יושב על כסא דין מזרה בעיניו, *Rex ſedens in ſolio judicii, diſſipat oculis ſuis omne malum.* Prov. 20. 8. Princeps aut Magiſtratus, qui id dat operam, ut juris & judiciorum æquitate civitas regatur, cives meliores facit, atque ita diſſipat omne malum. Seneca Thyeſte,

Rex velit honeſta, nemo non eadem velit.

Quidam legunt, *omnes malos*: nec malè. Sic ait, *Diſſipat improbos Rex ſapiens, & induit ſuper eis rotam* Prov 20. 26. Eſt enim profectò boni Principis, improbos nec obedientes & noxios cives pœnis ſalutaribus coërcere, quò cæteri vel meliores fiant, vel certè ſecuriores vivant, ſublatis malis.

CCXCVI.

Fugienda ſocietas eorum, qui res novas moliuntur.

Rebus novis ſtudentem, eóſque qui cum eo in ſocietatem coëunt, deterrebimus ab incepto propoſitóve hâc ſententiâ, Prov. 24. 21. 22. *Time Dominum, mi fili, & Regem: cum mutantibus ne miſceator: Nam ſubitò ſurget calamitas ipſorum, & interitum amborum quis novit? Cùm mutantibus*: h. e. cum iis, qui rebus novis ſtudent & ſtatum Reipubl. temerè immutant. Tales, inquit, ſciant ſibi paratam pœnam, quam ſubibunt unà cum iis, qui adhærent: ſciant, inquam, impendere ſibi exitium cum iis omnibus, qui eos ſequuntur.

CCXCVII.

In delatorem.

שונה בדבר מפריד אלוף, *Qui rem iterat, disjungit ducem.* Extat c. 17. v. 9. *Qui rem iterat*, h. e. qui ab uno ad alium defert, *disjungit ducem*, h. e. primarium amicum: vel *disjungit Principes* inter ſe: Prov. 11. 13. *Qui delatorem agit, revelat arcanum*: vel hoc nomine debet odioſus eſſe nobis delator, quòd nihil apud ſe contineat, ſed omnia revelet ac patefaciat, etiam quæ arcana ſunt amicorum: 30. 19. *Qui arcanum retegit, delatorem agit.* Nam deferi rem ab uno ad alium. 30. 10. *Ne deferte ſervum ad Dominum ſuum.* Admonet ſervi crimina non deferenda eſſe ad herum. Quod ſequitur, *Ne maledicat tibi, & reus fias*, hanc ſententiam continet, Ne tibi dira imprecetur, & dominus ejus preces exaudiens te puniat. Alia interpretatio, *Ne detrahas ſervo apud herum*: in detractores. Pravæ indolis eſt detrahere alicui: peſſimæ detrahere ſervo: quem conditio tutum præſtat ab invidia. Detrahimus autem libenter quibus invidemus, ut fortunatis, & quos emergere videmus aliùs: 10 18. *Qui tegit odium labiis mendacibus, & qui profert infamiam, hic ſtultus eſt.* Quadrat in eum, qui abſenti detrahit, cui coram adulatur.

Admonitio.

Infamia) דבה *calumnia, in odium alterius conficta criminatio, mendax & odioſa infamatio.* Nomen eſt à verbo, quod in ea lingua ſignificat *odiſſe*, unde אשה דבובה apud Magiſtros, i. Mulier odioſa & inviſa.

CCXCVIII.

In diſciplinam.

Prov. 12. 1 *Qui diſciplinam amat, ſcientiam amat: qui verò reprehenſionem odit, bara eſt.* Pars magna ſcientiæ amare diſciplinam Scholæ. Admoneri gaudet animus ſapientiæ ſtudioſus. Peſſimus quiſque correptionem ægerrimè patitur. *Bara* ſive brutus homo, h. e. ſtultus & ſtupidus 15. 32. *Qui rejicit diſciplinam, deteſtatur animam ſuam.* Se peſſimè odit qui diſciplinam, h. e. qui ſe inſtitui non patitur. Eſt enim bona inſtitutio fons & cauſa omnis Virtutis. Ut enim naturæ bonitatem corrumpit indulgentia, ſic ejus pravitatem corrigit inſtitutio. In eodem loco, *Qui audit reprehenſionem, poſſidet cor*, i. cordatus eſt. Vel, *comparat cor*, h. e. ſapientiam. Nam cor ſedes ſapientiæ in ſacris 17. 10. *Deſcendit increpa-*

crepatio in prudentem, quàm ſi percutias ſtultum centies. Aliquæ edit: *urit increpatio intelligentem.* Convenit cum illo Ben-Siræ, *Sapientem nutu, ſtultum fuſte.*

CCXCIX.

Ne eſto nimis juſtus.

Apud avaros & lucri cupidos munera omnia poſſunt: itaque ſi quid ab eis impetrare velis, ſi dederis quantum ſatis eſt cupiditati ipſorum, aſſequeris quod petis, aliàs nihil impetrabis.

Multa loquor; quidvis nummis præſentibus opta,
Et veniet.

Ad hoc ſignificandum allegabis ex cap. 17. 8. *Gemma gratioſa munus in oculis ei deditorum: quocunque reflexerit, proficiet.* Competit propriè in eos, qui jus venale habent. Nam שחד *munus quod datur ad corrumpendum Judicem.* Sed tu dilata, & extende latiùs. Nam quid obſtat.

CCC.

Quid homini cuſtodiendum imprimis.

Supra omnem cuſtodiam ſerva cor tuum, quia ex eo egreſſiones vitæ. Prov. 4. 23. *Supra omnem cuſtodiam,* h. e. diligentiùs quàm ullam earum rerum, quæ à te cuſtodiuntur. *Egreſſiones vitæ,* alius dixit, *actiones vitæ,* h. e. facta honeſta & laudabilia, quorum præmium eſt vita. Vel ſenſus eſt, *quoniam ex eo vita egreditur*: vita, dico, beata, quam virtus efficit, proles τῦ λογικῦ, quod in corde collocant literæ Divinæ.

Aufer à te pravitatem oris, & perverſitatem labiorum procul à te amove. 4. 24. Abſtinendum maledictis, omnique adeò obſcæno ac turpi ſermone. Quidam putant ſatis eſſe, ſi vita caſta ſit: etiam ſermo caſtus eſſe debet. Nam ſermo animi eſt index.

Oculi tui rectè aſpiciant, & palpebræ tuæ dirigant coram te. 4. 25. *Dirigant,* ſub. *viſum.* Etiam oculorum habenda diligens cura. Nam in oculis ſedes cupiditatum, quæ inde ad cor derivantur; unde proficiſcuntur pravæ omnes actiones: itaque dicunt Ebræi, *Oculos & Cor conciliatores,* ſive *proxenetas,* peccati eſſe.

Libra orbitam pedum tuorum, & omnes viæ tuæ ſtabiles ſint; 4. 26. Quaſi ad libram, quæ agis, expende, modúmque in omnibus tene, ne vel in exceſſu pecces, vel in defectu: in quibus rebus omne vitium intelligitur. Latini hoc dicunt, *plus minúsve facere.* Terentius Phormione, *Ne quid plus minúsve faxit, quod nos pigeat poſtea.* Simili figurâ loquendi uſus eſt Sirachi. F. Eccleſ. 28 29. ϗ τῦ λόγῳ σῦ ποίησον ζυγὸν ϗ σταθμόν· Senſus eſt, ne plus minusve loquare: quàm quod æquum eſt.

Ne deflecte ad dextram aut ſiniſtram. 4. 27. Monet rectum iter ſemper tenendum eſſe in via virtutis, nec in ullam partem deflectendum. Nam, ut ait Hieronymus, *ſi à recta via paululùm declinaveris, non intereſt utrùm ad dextram vadas; an ad ſiniſtram.*

CCCI.

Ne eſto nimis juſtus.

אל תהי צדיק הרבה, *Ne eſto juſtus multùm*, h. e. nimiùm. Modus in quaque re optimus. Pietas nimia in ſuperſtitionem degenerat. Jus ſummum ſæpe ſumma malitia eſt. Nihil minùs expedit quàm agrum optimè colere. Exſtat Cohel. 7. 17. Græcè, μὴ γίνε δίκαιος πολύ. Author verſionis Chaldaicæ de Judicibus intelligit, qui clementiæ ſpecie ſontes in judicio abſolvunt. Abenezra ad eos refert, qui jejunio corpus macerant, & totos dies in oratione conſumunt, cæterorum omnium, quæ ad pietatem pertinent, negligentes: hos dicit à recta vivendi ratione deflectere. Sic eſt profectò. Nam hypocritæ dum hujuſmodi ceremoniis religioſi videri volunt, ſuperſtitioſi fiunt. Propriè nimis juſtus eſt is, qui leges ita ſervat, ut nullam habeat rationem publici boni. Laudabile eſt ex Legibus judicare, quis negat? Sed circumſtantiæ interdum faciunt ut Leges cedere debeant utilitati: idque L. Scipio exemplo ſuo declaravit, cùm ad uſum neceſſarium reipubl. pecuniam ex ærario contra leges promeret. Nequam ſententia eſt, *Pereat mundus, ut vigeat Juſtitia*: nam tempori ſerviendum aliquando. Scitum illud, *Salus populi ſuprema Lex eſto*: & illud, *Filum nimis tenſum rumpitur*: Sæpe etiam remedia graviora ſunt ipſo morbo; an ea ſapiens adhibeat? nunquam. Ut peritus nauclerus, ita ille tempeſtatibus cedet & ventis vehementioribus. Non malè etiam exponas *nimis juſtus*; nimis bonus. Nam juſtus idem qui bonus, quem & *ſapientem* dicimus, ut hoc aptari poſſit & illud, *Ne eſto nimiùm ſapiens*, cujus ſuprà meminimus. Porrò nimis boni ſunt qui ſunt nimis clementes, nimis ſobrii, nimis temperantes, nimis liberales, nimis ſeveri, nimis fortes, nimis prudentes. Virtus enim certè omnis, cui nimiùm acceſſeris, in vitium degenerat. Conſule, ſi vacat, Franciſcum Valleſium de ſacra Philoſophia, ſive de iis quæ ſcripta ſunt phyſicè in ſacris literis, cap. 67. quem librum tibi commendo: eſt enim digniſſimus lectu. Quod reliquum eſt, *Ne eſto nimis juſtus,* proverbii titulo citat Eraſmus in adagio, *Nihil minus expedit quàm agrum optimè colere.*

Deſino, Lector, ne liber iſte in immenſum excreſcat: Tu reliqua adde. Scripta ſunt hæc ſatis feſtinanter, urgentibus operis, cùm prelum nimia nimiſque ferveret: quare ſi quid nimis coctum in iis, non mirum. Ordinem de induſtria & ſtudio neglexi: nam cur ego eum ſervarem, quem Salomo ipſe non ſervavit? Omninò autem, licèt vitare pro virili ſtuduerim ne idem bis dicerem, tamen ægrè potui in opere tam confuſo. Ideò ſi quid peccatum in hac parte, cogita primam diligentiam eſſe, cui ſapientes ſemper aliquid indulgendum eſſe judicaverunt. Nunc ad alia.

JOH. DRUSII

PROVERBIORUM CLASSIS SECUNDÆ:

LIBER II.

1. Arundinem quaſſatam non confringet.

קנה רצוץ לא ישבור, *Calamum quaſſatum non confringet.* Expono, afflictas debilitatáſque aut infirmas mentes non peſſundabit: quin potiùs leniſſimè mitiſſiméque eas tractabit. Dictum eſt ab Eſaja de clementia & manſuetudine Meſſiæ, Jeſ. 42. 3. Per *quaſſatum calamum* ſignificat, meo animo, eos omnes qui non procul abſunt à ruina, cujoſmodi ſunt, v. gr. homines deſperati, mente fracti, fide infirmi, vacillantes, inq; ſuum exitium propendentes. Scholia Ebraica explicant עניים וחלשים, *Pauperes*, vel *afflictos, & debiles*: Pauperes, inquam, Spiritu; quos Jonathan dixit, interpretans ענותנותא *humiles & manſuetos, mites.* Hæc ſententia legitur Matth. 12. 20. κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, *calamum contritum*, vel, ut Eraſmus edidit, comminutum, non confringet. Sed qui poteſt, inquis, calamus contritus confringi? reſpondeo ut potiùs exponamus, συντετριμμένον, *quaſſatum*, h. e. cœptum frangi, aut leniter fractum, vel qui inibi eſt ut frangatur: ut Ezech. 29. 9. *Baculus arundineus quaſſatus.* Quod exponunt, vicinus ad frangendum: Cùm fieri neutiquam poſſit, ut quis innitatur arundini contritæ, aut comminutæ. Cæterùm quamvis non citetur hoc dictum proverbii nomine, habet tamen ſpeciem proverbii, ſaltem eſt allegoria, ut illud quod ſequitur.

2. Linum fumigans non exſtinguet.

פשתה כהה לא יכבנה, *Linum fumigans non exſtinguet.* Hic *linum* accipio pro ellychnio: figura loquendi, ut cùm *lina* dicuntur retia ex tenuibus linis contexta. Sic *aurum* ponitur pro ſtatua aurea: *lignum* pro compede ligneo. Porrò *fumigans* ex Scholiis Ebraicis reddes, *exſtinctioni vicinum*: quod eodem recidit. Sumptum à Stuppeo candelæ funiculo (Græci ἐλλύχνιον vocant) fumante flammâ ſubobſcurâ & exſtinctioni proximâ. Itaque deſignat fidem exiguam, debilem inclinatam; quæ tametſi propè ſit ut exſtinguatur, tamen non prorſus exſtincta ſopitáque eſt. Eam Chriſtus non opprimet, ſed magis fovebit ac nutriet, ſuíque Spiritûs virtute accendet. In Matthæi loco citato eſt, λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει. Priùs erat in Græca vet. apud Eſajam, λίνον καπνιζόμενον, res eadem aliter elata. Hier. Comment. in Matthæum, *Qui peccatori non porrigit manum, nec portat onus fratris ſui, iſte calamum quaſſatum confringit. Et qui modicam ſcintillam fidei contemnit in parvulis, hic linum exſtinguit fumigans. Quorum Chriſtus utrumque non fecit: ad hoc enim venerat, ut ſalvum faceret, quod perierat.* Quæ verba etiam reperies in gloſſa, quam *Ordinariam* vocant. Plutarchus in Quæſt. ſcribit, non ſolitum veteribus exſtinguere ellychnium, ſed ipſum per ſe langueſcere ac deficere permittere: Cujus rei cauſas aliquot ibi reddit. Conſule.

3. Pectus habet plenum Euro.

קדים וימלא בטנו, *Euro plenum pectus*, aut *venter ejus*: Quadrat in eum qui cognitione rerum inutilium vanæque ſcientiæ opinione inflatus turget. Utitur Eliphas Themanita, Job. 16. 3. cujus verba Latinè reddita ita ſonant, *Num quid ſapiens reſpondebit ſcientiam ventoſam, & replebit Euro ventrem ſuum? An di*[illegible]*ret oratione non profuturâ, & verbis quibus nihil adjuvetur?* Vide quæ ſcripſimus in proverbio, *Sectatur Eurum.*

4. Grex ſine Paſtore.

צאן אשר אין להם רועה, *Pecudes quibus non eſt paſtor.* Habetur Num. 27. 16. *Et non ſit cætus Domini, ut pecudes, quibus non eſt paſtor.* Ubi ſimile eſt, ſed in allegoriæ naturam tranſit, quoties effertur abſque nota ſimilitudinis. Nam *pecus ſine paſtore*, ſive grex paſtore deſtitutus, vocatur Eccleſia ſine Epiſcopo, regnum ſine Rege, civitas abſque Magiſtratu, exercitus ſine duce. Notum autem ut *paſcere* ponatur pro *regere*. Notiſſimum *paſtores* vocari ipſos Reges, quos ποιμένας λαῶν dixit princeps Poëtarum Homerus

5. Vermis eorum non morietur.

תולעתם לא תמות, *Vermis eorum non morietur.* De improbis per modum proverbii extulit Eſajas, ut ſignificaret eos ſemper cruciari animi conſcientiâ vel declarat pœnam, quæ eos manet in altera vita, ſempiternam fore nec unquam ceſſaturam. Metaphora ſumpta eſt à cadaveribus, quæ vermium eſca ſunt.

6. Ignis eorum non exſtinguetur.

Idem declarat quod in eodem loco, videlicet Jeſajæ 66. 24, אשם לא תכבה *Ignis eorum non exſtinguetur*: nam intelligit ignem conſcientiæ, vel, ſi placet, ignem gehennæ, qui æternus eſt, nec unquam exſtinguitur. Hoc ferè ſenſu veteres acceperunt.

7. Paululo fermenti tota maſſa fermentatur.

Exſtat apud Apoſtolum Paulum, 1 Cor. 5. 6 & Gal. 5. 9. μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ, *exiguum fermen-*

ſum

tum totam maſſam fermentat. Significat autem Eccleſiæ corpus mali unius contagione contaminari: qui propterea ejiciendus & expellendus ſit, ut pura maneat tota Eccleſia, neve ab uno profecta contagio, tanquam cancer, latiùs ſerpat. Fermentum acorem habet, quo acidam reddit maſſam: imò nihil aliud eſt, quàm maſſa facta acidior. Fit autem ut ex vino acetum, videlicet corruptione ipſius maſſæ: quam tamen ſalis admixtione conſervant; nam ideò ſal adhibetur. ſal enim tollit corruptionem. Porrò fermentum ob dictam cauſam ſymbolum eſt corruptionis, ac proinde malitiæ atque falſitatis. Hinc *fermentum malitiæ, azyma* ſinceritatis, & ſimiles loquendi formulæ. Nam corruptio corporibus eſt quod malitia animæ, videlicet via ad naturalem ipſorum interitum. Hieronymi ad h. l. verba ſunt, quæ hanc allegoriam valde illuſtrant; *Fermentum*, inquit, *res modica videtur & nihili, ſed cùm farina conſperſum totam maſſam ſuo vigore corruperit, in illius vim tranſit omne quod mixtum eſt: ita & doctrina perverſa*, &c. Et poſt paulò, *Igitur fermentum à maſſa vicinia ſemovendum, ne tota maſſa corrumpatur.*

8. *Pupillis orbus deſtitueris lumine.*

Hoc eſt videre non poteris. Nam oculi, quos hic *pupillas* Synecdochicè vocat, organum ſunt viſus: ut ergò qui oculis caret, videre non poteſt, ſic nemo debet profiteri ſcientiam ejus rei, quam ignorat. Hoc ſenſu occurrit Sirach. 3. 28. *Si pupillas non habeas, carebis lumine: Scientiam autem, cujus expers, ne profitere.* Græca ſunt, κόρας μὴ ἔχων, ἀπορήσεις φωτός. Locus plenus, *Multos ſua decepit vana perſuaſio, eorúmque mentes labefactavit opinio prava. Si pupillas non habeas*, &c. Scitè accommodabitur ad Theologum, (nam vulgò ita vocantur, qui reverà Theologi non ſunt) rudem bonarum artium & linguarum. Nam talis quid videre ſanè poteſt in divinis literis? Nónne velut cæcus in tenebris perpetuò verſatur, & alienis oculis videre, h. e. ex commentario ſapere, ubique cogitur? Ignavæ animæ, quæ cum facultas eſt, non id dant operam, ut judicare de ipſis commentatoribus, ubi opus eſt, poſſint. Nam quibus facultas & occaſio diſcendi defuit, eos non culpo: excuſati ſunt, ſaltem apud me. Non ſic adoleſcentes, qui ex publico ad ſacra ſuſtentantur, quibus otium & tempus abundè ſuppetit, nec deſunt fideles præceptores. Videant, videant ne in ſe unquam competat, ac verè dici poſſit, *Pupillis orbus deſtitueris lumine.*

9. *Relicto fonte ciſternas excidit.*

Allegoriæ uſus, ubi quis relicto vero Deo, qui fons eſt vitæ perennis, ſectatur Deos nihili, quos Propheta vocat, *ciſternas effractas, & perfluentes.* Jer. 2. 13. *Duo mala fecere mei populares, me reliquerunt fontem aquæ vivæ, continentem aquam.* Ad quem locum inſignis Theologus, nec minùs ſanctitate quàm doctrinâ præſtans Theodoretus: *Ciſternas fractas*, inquit, *nuncupavit ipſa idola. Siquidem ciſterna manu fit, quæ ſcaturientem aquam non habet, ſed à nubibus partam & undecunque collectam ſuſcipit. Quòd ſi etiam fracta & perfluens fuerit, confeſtim aquam è cælo collectam perdit. Hujuſmodi eſt idolorum natura: ſuam enim ex materia & artificis ſubſtantiam emendicat: & quam ex his comparavit pulchritudinem, tempus delet. At qui verè Deus eſt, fons eſt vitæ perennis.*

10. *Alienâ vitulâ arat.*

חורש בעגלת אחר, *Arat vitulâ alterius.* De eo qui aliquid molitur aut inveſtigat per alienam uxorem. *Arare* pro moliri Ebraica phraſis eſt. Jud. 14. 19. *Niſi araviſſetis meâ vitulâ, non inveniſſetis meum ænigma.* Verba ſunt Samſonis, quæ hunc ſenſum habent, niſi meæ ſponſæ uxoriſve operâ uſi fuiſſetis, nunquam ænigmatis à me propoſiti ſententiam inveniſſetis. Qui ergò arcanum alterius ſcrutatur, & ad eam rem adhibet uxorem aut amicam ipſius aptè dicetur *alienâ vitulâ arare.* Sumpta metaphora ab aratione priſci ævi, quæ fiebat bobus aut vitulis.

11. *Comedere mellis nimium, non eſt bonum.*

אכול דבש הרבות לא טוב, *Comedere mellis multum*, (h. e. nimium, ut, *Ne eſto juſtus multùm*) *non eſt bonum.* Imò peſſimum eſt. Simile, *Agnoſcere perſonam in judicio non eſt bonum.* Nimia enim omnia, eo quo ſuperfluunt nocent. Sententia eſt, Ne quid nimis, modum in re quaque optimum eſſe: nam eſt ſatietas voluptatis, ſi modum excedat: ſed & ſapientiæ eſt ſatietas quædam. Porrò mel propter dulcedinem ac ſuavitatem ſymbolum eſt voluptatis & deliciarum. Monet ergò moderandum voluptatibus, nec eis nimiùm obſequendum. Rurſus mel ſymbolum eſt ſapientiæ, ſive rerum divinarum. Prov. 24. 13. *Comede, mi fili, mel quod bonum eſt, & favum tuo palato dulcem. Sic cognoſce ſapientiam animæ tuæ, ſi adeptus fueris, & erit tibi merces, tuáq; ſpes non ſuccidetur.* Dixi mel ſymbolum eſſe ſapientiæ. Ratio eſt, ut opinor, quia corpora à putredine conſervat. Hoc probandum reſtat. Ergò Diogenes apud Stobæum ait defuncti quoſdam ἀποτίθεσθαι τὸ σῶμα ἐν μέλιτι, ὑπὲρ τοῦ μὴ ταχέως κατασαπῆναι, *recondere corpus in melle, ne citò putreſcat.* Plinius lib. 22. cap. 24. *Mellis quidem ipſius natura talis eſt, ut putreſcere corpora non ſinat, jucundo ſapore, atque non aſpero, alia quàm ſalis natura*: & lib. 7. cap. 3. & nos principatu Cl. Cæſaris allatum hippocentaurum illi ex Ægypto in melle vidimus.

12. *Mel nactus, ede quantum ſatis eſt.*

Eandem ſententiam continet, quod Proverb. 25. 16. דבש מצאת אכל דיך פן תשבענו והקאתו, *Mel inveniſti, comede quod tibi ſatis eſt, ne ſatieris eo, & evomas illud*: q. d. ne comede nimium, ne illud evomere cogaris. Nimia enim ſtomachum ſubvertunt, & vomitum movent. Admonet ergò ſic moderandum eſſe ſtudio rerum divinarum, ut quæ cognoſci à nobis poſſunt, quæque ad ſalutem noſtram faciunt, ea tractemus moderatè ac ſobriè, ne ſi nimis curioſi in hoc genere fuerimus,

rimus, illud nobis eveniat quod iis ſolet, qui ſe melle plùs æquo ingurgitant.

13. *Inveſtigatio gloriæ eorum, gloria.*

Hem, penè exciderat. Prov. 25. 27. cùm dixiſſet, *Comedere mellis multum non eſt bonum*, ſubjicit וחקר כבודם כבוד, *& ſcrutatio gloriæ eorum, gloria*. Quæ verba non parvam difficultatem habent. Cæterùm pronomen, meo judicio, ad mella referendum. Mel, ut diximus, ſymbolum erat ſapientiæ. Per *gloriam* ergò *mellium* ſignificat res in ſapientiæ ſtudio illuſtres, res divinas: eas ſcrutari, quatenus ſub captum noſtrum cadunt, honeſtum eſt, dummodo illud ſervetur, *ne quid nimis*. Nam à Deo ſuperfluè quærere malum eſt. Sed meliùs legi, *Scrutatio gloriæ eorum, non eſt gloria*, repetitâ videlicet negatione ἀπὸ κοινοῦ ex præcedentibus. Sententia hujus lectionis clara & perſpicua. Nam ut mel, ſi nimium ſumatur, corpori noxium eſt; animo inglorium, ſi in Deum ejúſque judicia curioſè & intemperanter nimis inquirat: nam inquiſitio ea vana & periculoſa. Atque hoc ſenſu iſtud verum. Aliâs, quæ ſciri voluit de ſeipſe, h. e. quæ in verbo ſuo patefecit, literiſque ſacris ac myſticis releravit, ea rimari non ſolùm glorioſum, ſed etiam neceſſarium.

14. *Colligit in æſtate filius prudens.*

אגר בקיץ בן משכיל, *Colligit in æſtate filius prudens*. Prudenter facit qui optimum tempus ætatis, h. e. adoleſcentiam, in iis ſtudiis conſumit, quibus in omnem vitam tueri poſſit. Ita dico, ſapiens eſt, qui in ætate maturiſſima artem aliquam addiſcit: qui ſibi divitias comparat neceſſarias in ſenectutem, & cum iis bonam mentem. Nam divitiæ per ſe non reddunt ullam ætatem jocundam. Teſtimonio ſunt multi divites, qui triſtitiâ & mœrore conficiuntur, ſéque ipſi miſeros judicant. Optimum ergò, ut quæ hilarem vitam ac beatam poſſint efficere, ea in adoleſcentia nobis comparare velimus. Exſtat Prov. 10. 5.

15. *Stertit in meſſe filius pudendus.*

In eodem loco, נרדם בקציר בן מביש, *Stertit in meſſe filius pudendus. Filius pudendus*, h. e. adoleſcens moribus pudendis, nempe vitiis deditus, quibus ſe ſuóſque pudefacit. Qui in meſſe ſtertit, in hyeme eſuriet. Sic qui in adoleſcentia propter voluptatem ſegnis eſt, nec ſibi comparat ſapientiam aliáque neceſſaria in reliquam vitam, ſemper miſer erit, nam carebit iis rebus, ſine quibus jocundè non vivitur.

16. *Bibe aquam ex puteo tuo.*

שתה מים מבורך, *Bibe aquam ex puteo tuo*. i. ſic utere uxore tua, ut ab ea ſola voluptatem tuam & libidinis ſitim expleas. Reſpexit ad amorem conjugalem, qui perennis eſt, cùm meretricios inſtabilis ſit. Seneca Octaviâ.

Amor perennis conjugis caſtæ manet.

Proverb. 5. 15. Bibe aquam ex tuo puteo, & fluentes (ſub. *aquas*) *de medio tuæ ciſternæ*. Porrò autem hæc intelligenda eſſe de uxore, eo ſenſu, quo nos intelleximus, oſtendunt, quæ ſequuntur in eodem capite verſ. 18. & 20. *Sit fons tuus benedictus, & oblectare uxore juventutis tuæ. Cur in aliena, mi fili, hallucineris, & ſinum extraneæ complectaris?* Huc pertinet, *Ab aliena aqua abſtine*.

17. *Si plenæ fuerint nubes, pluviam effundunt.*

Hominem re liberalem magis quàm verbis non inſcitè appellabis, *Nubem pluviæ*, h. e. pluviam effundentem. Dico re liberalem: nam qui verbis tantùm liberalis eſt, re verò parcus & ſordidus, vocatur *nubes abſque pluvia*. Quod etiam dici poteſt in eum qui promiſſis non ſtat: ita expoſuimus ſuprà. Cohel. 11. 3. אם ימלאו העבים גשם על הארץ יריקו, *ſi repletæ fuerint nubes, imbrem ſuper terram effundunt*. Quædam hic obſervanda, ut illud *ſi repletæ fuerint*. Nam tum demum benefaciendum, cùm ſuppetit copia, ne benignitas major ſit quàm facultates, atque ita injurioſi ſimus in proximos, ſubtrahendo ab iis, quod in alios erogemus. Hoc igitur primùm obſervandum. Deinde obſervandum quòd dicat, *imbrem effundunt*: potuiſſet dicere, *pluviam dimittunt*. Sed vis peculiaris in verbo *effundo*: tum etiam גשם eſt *imber* propriè, h. e. pluvia copioſa. Quo ſignificat benignitatem eorum, qui divites oppidò ſunt & rem poſſident copioſam, pro facultatibus largam quoque & prolixam eſſe debere. Sed una in hoc genere adhibenda cautio, videlicet, ut non largiamur, niſi iis qui egent. Solet enim intempeſtiva, ne dicam noxia, eſſe pluvia, quæ decidit in terram humore abundantem. Non omittendum quod in Scholiis Abenezræ ad h. l. quem admonet per modum allegoriæ aut proverbii competere in divites & opulentos, quibus datæ ſunt divitiæ, inquit, non alium in uſum, quàm ut benignè faciant iis, qui opus habent, h. e. pauperibus & egenis. Huc etiam faciunt verba Siracidis, reperta Eccleſ. 35. 26. *Quàm opportuna eſt calamitatis tempore miſericordia, quaſi nubes pluviæ tempore ſiccitatis.*

18. *Sal infatuatum ad nihil valet.*

Ἐὰν τὸ ἅλας μωρανθῇ, εἰς οὐδὲν ἰσχύει, *Quod ſi ſal infatuatum fuerit, ad nullam rem valet*. Allegoria pertinet ad miniſtros Eccleſiæ, qui aſſimilantur ſali, propterea quòd homines à vitiorum putredine conſervant (debent certè) eos divino ac cœleſti ſale condientes. Porrò ut ſale, quod alioqui eſt utiliſſimum, nihil eſt inutilius ſi ſit fatuum, quippe nec terræ nec ſtercori accommodatum, Luc. 14. 34. ita Miniſtris nihil eſt inanius, ſi fide & rectè factorum fructu carent. Sal infatuatum intellige quod ſaporem & vires amiſerit. Hujuſmodi ſal nec condire rem ullam, nec ab ullo condiri poteſt. Sic fieri nequit ut Sacerdos fatuus aut emendet alios, aut emendetur ab aliis. Quid enim bonum efficiat ſal ſi fuerit inſulſum? itidem quis emendet Sacerdotem ſi fuerit inſipiens? Matth. 5. 13. *Vos eſtis ſal terræ; quòd ſi ſal infatuatum fuerit, quo ſalietur? ad nullam rem valet ampliùs, niſi ut foras projiciatur, & ab hominibus conculcetur.* Apparet autem Chriſtum, cùm hæc diceret, in mente habuiſſe proverbium vulgi, *Aufer ſalem, & projice canibus*: quod invenies inter Thalmudica. Nam ex Thalmud primus illud in lucem produxi, Marc. 9. 50. & Luc. 14. 34. Monemur hâc eâdem allegoriâ ut ſale conditi invicem alii alios ſaliamus, ſi velimus eſſe Chriſti, optimi ſalis, non inſulſi diſcipuli.

19. *Si virenti ligno, quid arido.*

Εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται;

Si

Si in viridi ligno iſta faciunt, in arido quid fiet? Verba ſunt Chriſti ad Judæos, qui ipſum ſequebantur, cùm ad ſupplicium duceretur, relata Luc. 23. 31. & eſt ſenſus, ſi ego juſtus pœnas do, quid injuſti & ſontes? Theophylactus pleniùs ac planiùs enarrat, Εἰ ἐν ἐμοὶ ἐπιδείξαντο τοιαῦτα οἱ Ῥωμαῖοι, ἐν ἐμοὶ τῷ ὑγρῷ ξύλῳ, τῷ ἐγκάρπῳ καὶ ἀειθαλεῖ καὶ ἀειζώῳ, &c. ἐν ὑμῖν, τῷ λαῷ, φησὶ, τῷ ξηρῷ ξύλῳ, τῷ πάσης δικαιοσύνης ζωοποιοῦ ἐστερημένῳ, καὶ μηδένα καρπὸν φέροντι, τί οὐκ ἐπιδείξαντο; quorum verborum hæc mens, *Si Romani hæc in me deſignant, in me, inquam, arbore viridi, h. e. frugifera, ſempérque virente ac perenni, &c. in vobis, populo dico, qui eſtis aridum lignum, omnis juſtitia vivifica expers, ac infructuoſum, quid non deſignabunt?* Licebit aliò referre, ut v. g. cùm graves pœnas ſufferunt homines pii, tum is, qui volet ſignificare improbos non evaſuros impunè, quin potiùs fore ut graviores pœnas luant, dicere poterit, *Si viridi ligno hæc fiunt, arido quid fiet?* Quæ ſententia eſt apud Salomonem, Prov. 11. 31. in illis verbis, *Ecce juſto in terra rependitur, quantò magis impio & peccatori?* Apud Scriptores ſacros qui vir bonus eſt, propter rectè factorum fructum, aſſimilatur arbori virenti ac frugiferæ. Contrà qui improbus, aſſimilatur arbori aridæ, malæ, putridæ, infructuoſæ, quæ ab agricolis abſcindi ſolet, & in ignem projici. Hier. ad Sabinianum, *Nec mirum ſi à ſe qualeſcunque ſervi Dei blaſphementur, cùm patremfamilias Beelzebub vocaverint patres tui. Non eſt diſcipulus ſupra magiſtrum, nec ſervus ſupra Dominum ſuum. Si in viridi ligno tanta fecerunt, tu in me arido ligno quid facturus es.*

20. *Securis ad radicem arboris poſita.*

Hoc dicto ſignificant excidii pœnam impendere in malos & ſceleratos. Matth. 3. 10. ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται, *Securis ad radicem arboris poſita eſt,* Eſt autem allegoria ducta ab arboribus aridis & infrugiferis, quæ ſecuri exſcindi, & in ignem projici ſolent. Theophylactus per *ſecurim* intelligit Dei judicium; per *arborem* quemque noſtrum. Igitur qui non crediderit, radicitus exſcindetur.

21. *Exiguus ignis quantam materiam incendit.*

Jac. 3 5. ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει, *Parvus ignis quantam materiam incendit!* Allegoria eſt proverbialis, quam Apoſtol. hauſit (ita videtur) à Sirachi F. Si modò is eſt Sirachi filius, qui ab Ebræis Ben-Sira nuncupatur. Convenit planè cum illo, *De parva ſcintilla complentur pruna,* cujus alibi meminimus. De proverbiis Ben-Siræ promitto librum ſingularem, ſi Deus permittit, & ſi nanciſci potuero fragmenta illa, quæ vidi olim apud Thomam Bodlæum Anglum: quem virum cùm nomino, ſubit recordatio illius temporis, quo unà jocundiſſimè viximus, cùm ille me complecteretur ut fratrem, ego illum amarem ut qui maximè. Aderat tertius Henricus Savillius, ſummi ingenii juvenis, qui perluſtratis exteris regionibus, ut mos eſt gentis, domum reverſus obtinuit præfecturam collegii Mertonenſis; ubi hæc proverbia primùm cœpi colligere, cùm Oxoniæ degerem, hortantibus maximè Laurentio Humfredo, & Thoma Biclæo, ejus collegii tum cuſtode, ut vocant: quorum alter doctiſſimis editis libris toti Chriſtiano nunc orbi innotuit; alter vir maximi judicii & candidiſſimi pectoris cùm eſſet, merito ſuo & regiâ benignitate conſecutus eſt gradum, qui in ea inſula inter ſummos habetur. Cæterùm in illo libro quem dixi, reperies. *Ignis accenſus comburit multos frugum acervos.*

22. *Per diem ſol non uret te, neque luna per noctem.*

יומם השמש לא יככה וירח בלילה, *Interdiu ſol non uret te, neque per noctem.* Simpliciter hoc ſignificat, nihil tibi unquam mali eveniet, nec interdiu, nec noctu. Nam, ut ait Apoſtolus Rom. 8. 28. *Iis qui Deum diligunt, omnia ſimul ad bonum conferunt.* Nec inſcitè Gregorius, *Nulla erit adverſitas, ſi nulla dominabitur iniquitas.* Exſtat Pſal. 121. Hier. in Comment. Jeſaj. 26. interpretatur, *Nec in proſperis, nec in adverſis unquam de tuo moveberis gradu.* Sanè dies, proſpera, & nox, adverſa denotat, ſicut lux & tenebræ. Ducta allegoria, ut apparet, ab iis, qui dies noctéſque ſub dio degunt, ut paſtores ovium. Vide Gen. 31. 40.

23. *Manè ſerito ſemen tuum.*

בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח את ידך, *Manè ſemina ſemen tuum, & veſperè ne remittas manum tuam.* Allegoria docet ſemper aliquid dandum pauperi; *Cui ſi manè dederis, & veſperè redierit, non eſt vacuus dimittendus,* ait R. Aquiba. Repetitur Cohel. 11. 6.

24. *Qui ventum obſervat, non ſeret.*

שמר רוח לא יזרע, *Qui obſervat ventum, non ſeminabit.* Quadrat in eos, qui de futuro nimiùm ſoliciti, ac metuentes, ne aliquando ad pauperiem redigantur, ſuperſedent liberalitate ac beneficentiâ erga inopes & egenos. Hoc modo uſurpat ſapientiſſimus regum Salomo, Cohel. 11. 4.

25. *Qui nubes ſpectat, non metet.*

ראה בעבים לא יקצור. *Qui reſpicit nubes non metet.* Idem cum ſuperiore. Licebit uti generaliter de iis omnibus, qui metu futuri nihil omninò aggredi audent. Exſtat in loco modò allegato.

26. *Non coques hœdum in lacte matris ſuæ.*

לא תבשל גדי בחלב אמו, *Non coques hœdum in lacte matris ſuæ:* h. e. non addes crudelitatem crudelitati. Hoc modo Rulandus interpretatur; cujus ſententiam roborat Nicolaus ita ſcribens, *Non coques hœdum in lacte matris ſuæ. Ratio eſt, quia lex intendebat inducere Judæos ad pietatem erga proximos, ideò inhibuit eis ea, quæ videbantur eſſe crudelia, etiam circa bruta animalia: inter quæ hoc erat quòd agnus coqueretur ad eſum aliorum in lacte, quod erat vita ſua ſuſtentamentum.* Sed occurrit Auguſtinus, & dicit non fuiſſe uſum ita coquendi. Cum venia dixerim, talia valde incerta ſunt: nam qui ſcire hoc potuiſti, Auguſtine? Fortè Ægyptii eo modo coquebant hœdos. Sed ut hæc incerta ſunt, quemadmodum diximus, ita non malè reſeres Ebræa, *hœdum cum lacte matris ſuæ*: ut hoc dicat, Non coques hœdum quamdiu matrem ſugit, vel, quod idem quamdiu mater eum lactat.

27. *Cubitum ſupra panes defigere*

Cubitum ſupra panes defigere συμβολικῶς dicitur is, qui in hoc tantùm incumbit, ut paret neceſſaria ad vitam, nec de ulla re ſolicitus eſt præterquam de victu.

Exſtat apud Siracidem Eccleſ. 41.24. *ἀπὸ πήξεως ἀγκῶνος ἐπ' ἄρτοις, Pudeat vos defixionis cubiti ſupra panes*: ubi recenſetur interea quorum nos pudere debeat. Convenit autem cum ſymbolo Pythagoræ, *μὴ ἐπὶ χοίνικος καθῆσθαι, ne chœnici inſideas*, quod in Eraſmi adagiis legitur, *χοίνικι μὴ ἐπικαθίσαι*. Sciendum tamen de loco Siracidis aliam ſententiam eſſe, quæ mihi quidem non improbatur. Nam ſunt qui exiſtiment deſignari duntaxat ibi geſtum quorundam, qui cubito panibus innituntur, dum cibum capiunt. Quicquid ejus rei ſit, illud extra controverſiam eſt, geſtum illum valde dedecere in menſa.

28. *Sint veſtimenta tua ſemper candida.*

בכל עת יהיו בגדיך לבנים, *Omni tempore ſint veſtes tuæ albæ*. Sint actiones tuæ nitidæ, h.e. probæ, honeſtæ. Interpretatur Abenezra, ne ſint actiones tuæ immundæ, h.e. vitioſæ: cùm potiùs admoneamur hoc præcepto hilariter ac læto animo ſemper vivendum eſſe: color enim albus animi lætitiam ſignificat, ut alter triſtitiam: ex quo Davidis illud, קודר הלכתי *pullatus inceſſi*, pro eo quod eſt, *triſtis inceſſi*, more videlicet lugentium, qui pullis induebantur. Refertur Cohel. 9. 8. ubi & illud,

29 *Habe caput tuum ſemper ungento delibutum.*

ושמן על ראשך אל יחסר, *Et unguentum capiti tuo ne deficiat*, Sic Matth. 6.17. *σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλήν, Tu verò cùm jejunas unge caput tuum*. Cur hoc? proculdubio ad animi lætitiam externo ſigno teſtificandam, ut inepti planè ſint qui locum Salomonis aliò detorquent.

30. *Priuſquam ollæ rhamnum ſentiant.*

Legimus Pſal. 58.10. בטרם יבינו סירתיכם אטד Qui Davidem hic interpretantur, *priuſquam ollæ veſtræ rhamnum ſentiant*, arbitrantur eum in mente habuiſſe metaphoram à carnibus, quæ ſemicrudæ extrahuntur ex olla priuſquam bene ſenſerint calorem ignis, & hoc velle, antequam ad maturam ætatem perveniatis. Qui autem vertunt, *priuſquam creſcant ſpinæ veſtræ in rhamnum*, hi יבינו accipiunt pro יפרחו, quo ſignificatu occurrit in Miſna (pars eſt operis Thalmudici) משיבינו *ex quo germinant*, & exponunt, priuſquam ſcelera veſtra majora fiant & corroborentur. Ego סירת pro *ſpinis* alibi non reperio. Significat *ollas* Exod. 27. Spinæ verò סירים vocantur terminatione maſculina. Cùm hæc ſcriberem, fortè incidi in locum ubi ſimiliter variant interpretationes. Nam Amos 4.2. ubi in Ebræo, בסירות דוגה, quod in aliis *ollis piſcatoriis*, ab aliis verſum comperior, *hamis piſcatoriis*: סירת etiam *ſpinæ*, ſi recta ea interpretatio. Sed expende.

31. *Clavus fixus in loco firmo.*

יתד תקועה במקום נאמן, *Clavus fixus in loco fideli*. h.e. firmo ac ſtabili. Ita vocatur Sebna diſpenſator Jeſ. 22.25. videlicet *clavus*, quia ab eo pendebat tota domus: & *fixus*, quia ſperabat ſe perpetuò in eo ſtatu permanſurum: ſed fruſtà. Deturbatus inde fuit, ſuccedente in ejus locum Eliacimo. Tralatio à clavis, unde carnes aut aliæ res ſuſpenduntur.

32. *Argentum in ſcorias mutatum.*

Scriptum Jeſ. 1.22. כספך היה לסיגים, *Argentum tuum verſum eſt in ſcorias*. Quæ verba innuunt Judæorum mores in deterius mutatos, vel certè in civitate bonis malos ſucceſſiſſe. Ex hoc loco hominem minùs ſincerum, & quem Græca proverbia *κίβδηλον ἄνθρωπον* dicunt, ſcitè appellabimus כסף סיגים, i. verbum è verbo, *argentum ſcoriarum*: quaſi *ἀργύριον κίβδηλον καὶ πονηρὸν κόμμα*.

33. *Vinum aquâ mixtum.*

In eodem loco, סבא מהול במים, *Vinum tuum mixtum aquâ*, declarat mores corruptos, aut vitium virtuti admixtum, & quadrabit in hominem animi parùm candidi, aut in eum, qui eſt improbatæ vitæ. Sumptum à cauponibus, quæſtus cauſâ vinum cum aqua miſcentibus. Neque abhorret hinc admodum, quod apud Ambroſium l. 3. de fide, cap. 5. *aquam cum vino miſcent*, de Arianis, qui divinam cum humana Chriſti natura confundebant.

34. *Cauda fumantis titionis.*

זנב האור העשן, *Cauda titionis fumantis*, de minis inanibus: aut in eum qui multùm ferocit, cæterùm nihil poteſt. Hoc ſenſu reperis Jeſ. 7. 2. אוד, Si Grammaticum Ebræum ſequimur, non tam *titio*, quàm *lignum agitando igni*, cujus ea pars quæ poſtrema ſupereſt (nam paulatim conſumitur) זנב, i. *cauda*, quæ fumum quidem facit, ſed adurere nihil poteſt.

35. *Lutum fictorem ſuum arguit.*

Poterit adhiberi quando diſcipulus Præceptorem reprehendit. Cœterùm Jeſ. 45. 9. ubi legimus היאמר חמר ליצרו מה תעשה, *Num dicet lutum fictori ſuo, Quid facis?* proverbium eſt, vel Camichelte, in eum qui de Dei actionibus queritur, ab eo quaſi facti rationem exigens. Quod ſanè perinde abſurdum atque indignum eſt, ac ſi argilla figulo diceret, Cur me ſic, aut ſic formâſti? Eandem ſententiam continet, *Væ qui dicit patri ſuo, Quid gignis? aut mulieri, Quid enitteris?*

36. *Vitis fœcunda in lateribus domûs.*

Quid ſibi vult David Pſal. 128. 3. cùm ait, *uxor ſua vitis fœcunda in lateribus domûs ſuæ?* Innuit honeſtam matronam domi ſe continere, & rarò prodire in publicum. In lingua Syra meretrix יצאת ברא dicitur, q. *foras egrediens*. Cauſam appellationis ponit ſapiens in quodam loco, ubi agit de muliere impudicâ & libidinoſa, *Ejus pedes*, inquit, *domi non habitant: nunc in foro, nunc in plateis, & paſſim per omnes angulos inſidiatur*.

37. *Antequam parturiverit, pariet.*

בטרם תחיל ילדה, *Priuſquam parturiverit, peperit*: de eo cui repentinò ſalus obtigit: Jeſ. 66. *Antequam parturiet pariat: antequam veniat ei dolor, ejiciet marem*: vult dicere, quòd citò veniet ſalus Iſraeli, citò liberabitur; ר״ל כי פתאום תבוא הישועה לישראל ait David Scholiaſtes. Doctum à mulieribus ſine dolore & facilè parientibus.

38. *Germen abſque farina.*

Vel, *non efficiens farinam*. Succeſſum rerum minimè diuturnum, ſed qui ad tempus tantùm durat, & exitum habet infelicem, hoc dicto ſignificans Ebræi. Legitur Hoſ. 8.7. צמח בלי יעשה קמח, *germen quod non faciet*

faciet farinam. Licebit uti de adoleſcente ignavo & corrupto, quem ſignificabimus inutilem Patriæ futurum, itidem ut ſemen corruptum inutile eſt agricolis, neque farinam inde pinſere, neque panem parare valentes.

39. *Panis ſubcinericius non verſus.*

עגה eſt *panis ſubcinericius*, qui in lingua Magiſtrorum חררה vocatur, Græcè autem dicitur ἐγκρυφίας, ἀπανθρακίς: Unde עגה בלי הפוכה, *Panis ſubcinericius non verſus*, (alii *placenta non verſa*,) in proverbii forma dictum. Hoſ. 7. 8. de Ephraimo, quo ſignificetur eum ante tempus patrio ſolo rejectum abiiſſe in exilium: aut immaturo, & quaſi non cocto ſatis conſilio, ut alii interpretantur, mutaſſe cultum patrium in cultum externum: quo nomine ibi quidem perſtringitur, fateor: ſed præcedit, *Ephraim inter gentes diſperſus fuit*, quod magis eſt firmandæ priori ſententiæ.

40. *Super aſpidem & baſiliſcum ambulare.*

Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ, *Super aſpidem & baſiliſcum ambulabis*, h. e. loca periculi plena tutò ac illæſos pervades. Sumptum ab iis, qui per deſerta ac ſolitudines iter faciunt, in quibus venenatæ & immanes beſtiæ, quales hic memorantur. Locus eſt Pſal. 91. 13. Sed in Ebræis codicibus על שחל ופתן תדרך: quod reddunt, *ſuper leonem & aſpidem calcabis.* Nam שחל *leo immanis ac ferox.* Quanquam Græcos ſequutus Hieronymus *aſpidem* convertit: & ne quid diſſimulem, interpres Arabs videtur eundem ſerpentem indicare voluiſſe cùm referret אל אפעי Nam אפעי *aſpis, ſerpens*, qui & אפעה Ebræis. Alibi *Aſpis* interpretamentum eſt vocis פתן, quam hic *baſiliſcum* reddunt. Sed ad rem. Sequitur apud Davidem, *& conculcabis juvenem leonem ac draconem.* Cœterùm hæc eò pertinent, ut intelligamus innocentiam ubique tutam eſſe, & juxta Græcorum proverbium, *Ne ſpinam quidem lædere virum bonum.* Quò ſpectat & illud Horatii,

Integer vitæ ſceleriſque purus,
Non eget Mauri jaculis, neque arcu,
Nec venenatis gravidâ ſagittis,
Fuſce pharetrâ:
Sive per Syrtes iter æſtuoſas,
Sive facturus per inhoſpitalem
Caucaſum, vel quæ loca fabuloſus
Lambit Hydaſpes.

41. *Bovi trituranti ne os obturato.*

לא תחסום שור בדישו, *Non capiſtrabis bovem dum triturat.* Bobus triturantibus os obligare ſolebant, ne veſcerentur tritico quod excutiebant. Vide Suidam in βοῦς ἐπὶ σωρῷ itémq; Eraſmum in adagio, *Bos apud acervum.* Hoc ut inhumanum Moſes hîc fieri prohibet. Vox Ebræa, quam reddimus *capiſtrare* verbo Pliniano, ſignificat *capiſtro*, ſive *camo*, aut *fiſcellâ*, *os jumenti conſtringere*, ne edat mordeatve, quod Græci dicunt φιμοῦν. Sententia plana eſt ac manifeſta, videlicet, alendos eſſe eos, qui pro nobis in aliquo ſe laborant, velut ſunt animalia humanis uſibus inſervientia, equi, aſini, cameli; vel ex hominum genere, qui certo aliquo munere funguntur, ut ſacerdotes, doctores, profeſſores. Vetuſtas ſolebat uti bobus ad terendas fruges in area. Hinc nata Lex quæ legitur Deut. 25. 4. quam Apoſtolus refert ad alimoniam eorum, qui docent Evangelium, 1. Cor. 9. *In Moſis Lege ſcriptum eſt, Non obligabis os bovi trituranti. Num boves curæ ſunt Deo? an propter nos omninò dicit? propter nos enim ſcriptum eſt, quod ſub ſpe debeat is qui arat, arare, & qui triturat ſub ſpe, ſpei ſuæ particeps eſſe.* Similiter 1. Tim. 5. 17. 18. *Qui bene præſunt Presbyteri duplici honore digni habentur, maximè qui laborant in ſermone & in doctrina. Dicit enim Scriptura,* Βοῦν ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις, *Bovi terenti non obſtrues os*: &, *Dignus eſt operarius mercede ſua.*

42. *Fœtus ad matricem venit.*

באו בנים עד משבר, *Venerunt filii ad matricem.* Exſtat Iſ. 37. 3. Adhiberi poterit cùm ſignificabimus rem in ſummum diſcrimen adductam. משבר ergò *vulva, matrix*: aut eſt *ſella parturientium*, quæ מתברא Chaldæis quam vocem uſurpavit aliquoties in ſua paraphraſi Jonathan Uzielis F. Poteſt verti, *venerunt filii ad nixum.* Sed quoquo modo vertas, ſumptum à mulieribus parientibus, quæ fœtum ad uteri fauces progreſſum ejicere non valent. Hujus loci eſt quod Hoſ. 13. 13. עת לא יעמוד במשבר בנים, *Tempus non ſtetiſſet in nixu filiorum*: quo hoc ſignificat *ſi reſipuiſſet*, i. ſi ad frugem rediiſſet, moréſque pravos, quibus imbutus erat, emendaſſet, miſeria quâ vexabatur actutum receſſiſſet, nec diu in ea angoſtia manſiſſet. Sic dico, temporis momento liberatus fuiſſet è malis in quibus erat.

43. *Ne arato bove & aſino ſimul*

לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו, *Non arabis bove & aſino ſimul.* Vetuſtus intellexit de impari conjugio quod fidelis init cum infideli, de quo Apoſtolus, *Nolite jugum ducere cum infidelibus.* Vide Hieron. epiſt. ad Gerontiam. Nicolaus Liranus quoſdam exiſtimare ait locutionem parabolicam eſſe, quæ vetet in opere Eccleſiaſtico ſimúl jungi ſapientem & fatuum. Iſidorus ſcribit eum arare bove & aſino, qui recipit evangelium cum ceremoniis Judaicis. Idem ad ſuperiorem ſententiam accedens. *Fatuum*, inquit, *ſapienti in prædicatione ne ſocies, ne per eum, qui rem implere non valet, ei obſiſtat qui prævalet*: & mox, *Stultus & ſapiens bene conjunguntur ut unus præcipiat, & alter obediat non ut æquali poteſtate verbum Dei annuncians.* Baal Hatturim ſocietatem prohiberi ait, quam boni coëunt cum malis. Cæterùm in Gemara cap. *elu ben hallokim* & cap *elu abtrim baphaſe* vocatur חורש תלם qui bove & aſino ſimul arat. Is tenebatur lege Judæorum dependere bovem unum & aſinum unum, cujus rei Autor Nathan, cognomento Juſtus, Jehielides. Allegoria exſtat Deut. 22. 10.

44. *De vitibus Sodomæ vites eorum.*

מגפן סדם גפנם, *De vitibus Sodomæ vitis eorum*: h. e. referunt morum improbitate Sodomitas. Hoc alius interpretatus eſt. *Superant vites Sodomæ vites eorum*: q. d. pejores ſunt ipſis Sodomitis. Legitur Deut. 32. 31. *De vitibus Sodomæ vites eorum & de vitibus Gomorrhæ: uvæ eorum ſunt vites venenoſæ, botri amari ſunt eis.* Non ſpreverim quod apud Chaldæum Paraphraſtem, *Quale fuit ſupplicium populi Sodomitani, tale erit ſupplicium ipſorum*, ac ſi dixiſſet, de eodem vino bibent, quo incolæ Sodomæ, h. e. iiſdem pœnis afficientur. Quod uſitatiùs dicimus, *Idem poculum bibere.*

re. Ex quo & illud, *Vinum paveris, ſive ſtuperis, bibere.* Nec hilum hinc abit. *Vinum injuriarum bibent*, de quo nunc dicam.

45. *Panem improbitatis edere.*

Prov. 4. 17. *Nam comedunt panem improbitatis, & vinum violentiarum bibunt*: h. e. vivunt ex improbitate, ſive ex malè partis, & ex rapto acquiſitis, ſive per injuriam atque nefas. Fortè melius erit legi, *Quare comedent panem*, &c. ut ſenſus ſit, dabunt pœnas ſcelerum ſuorum. Ebræa ſunt, כי לחמו לחם רשע ויין חמסים ישתו Vetus Interpretatio, quæ ſpernenda nunquam eſt, *comedunt panem ſinceritatis, & vinum iniquitatis bibunt.*

46. *Non poteſt urbs occultari ſupra montem poſita.*

οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη, Non poteſt urbs abſcondi ſupra montem poſita: Allegoria admonet facta eorum, qui Evangelium annunciant, occultari non poſſe; ac proinde circumſpectè iis vivendum eſſe ne offendiculum præbeant infirmis. Legitur hoc ſenſu Matth. 5. 14. *Vos eſtis Lux mundi: non poteſt urbs occultari ſupra montem poſita.* Nazianzenus orat. 2. de filio Dei, hoc dictum recenſet inter ea, quæ non fiunt quidem ὡς ἐπὶ πλεῖστον, ut loquitur, fieri tamen aliquo modo poſſunt: τάχα γὰρ ἂν κρυφθείη τις, φησίν, ἐπιπροσθοῦντος μείζονος.

47. *Panem filiorum catellis objicit.*

Chriſtus uſurpat Matth. 15. 26. nec obſcura ſententia eſt. Per *filios* enim intelligit Judæos, qui adoptione hoc conſecuti erant, ut filii Dei dicerentur, & eſſent revera. Sed ea appellatio nunc competit propriè in Chriſtianos, & peculiariter in domeſticos fidei. Si quis ergò quod illis debetur, id aliis tribuat, præſertim ſævis ac impudentibus Eccleſiæ inimicis, non abſurdè dicetur *panem filiorum canibus objicere.* Quod non debere fieri oſtendit idem ille, quem ſupra nominavi, ſic inquiens, οὐκ ἔστι καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις, *Non eſt bonum accipere panem liberorum & projicere catellis.*

48. *Jace panem tuum in aquam.*

שלח לחמך על פני המים, *Mitte panem tuum ſuper aquam.* h. e. multis benefacito, ſicut ait, *Da partem ſeptem, atque etiam octo.* Nam *aqua* in literis myſticis multitudinem denotat. Aut projice in aquam, tanquam periturum. Perit enim quodammodò quod pauperibus datur, cùm gratiam referre propter inopiam non poſſint. Atque hoc reſpectu id verum. Aliàs non nego quin optimè collocetur beneficium hujuſmodi. Nam Deus qui ſibi factum reputat quod fit pauperi, tandem aliquando illud reddit eàdem, aut etiam cumulatiore menſurâ quàm acceperat. Id innuit ſequens membrum in iſto verſu, *Quoniam diuturnitate temporis eum invenies.* Atque hoc reſpectu non perit eleemoſyna, ſed magis fœneratur. Dicit enim certè, *in cujus ore non fuit inventus dolus, Fœnerat Dominum qui benefacit tenui: qui ipſius benefactum ei rependet.* Quid multa? eò labor ut credam rectiùs ſentire eos, qui vertunt, *Projice panem tuum ſecus aquam*; ut *panis* hic ſumatur pro ſemine ex quo panis fit: & *ſecus aquam* accipiatur pro eo quod eſt, in locis humidis & irriguis, in quibus ſemen optimè provenit. (Simile eſt Pſal. 1. 3. *Sicut arbor plantata ſecus rivos aquarum*, h. e. in loco humido.) ſere, inquit, irriguo loco, h. e. eſto liberalis in pauperes, & poſt aliquam multos dies invenies quod ſeviſti. Nam quæſtus eſt omne quod in paupere reperitur. Contrà, ſumptus eſt quicquid in divite ac opulento inſumitur, ſecundùm illud, *Qui dat diviti, duntaxat ad egeſtatē*: Non me latet quoſdam dicta verba Eccleſiaſtæ intelligere de ingratis. Sed fruantur illi ſanè ſuâ ſententiâ, dum meliorem nobis non invideant. Locus eſt Cohel. 11. 1. quem totidem penè verbis expreſſum invenies in adagiis Ben-Siræ, ſermone Chaldaico, *Projice panem tuum ſuper aquam, & in aridam: tu enim in fide dierum eum invenies.*

49. *Qui diſſipat ſepem, eum mordebit coluber.*

פרץ גדר ישכנו נחש, *Qui diruit* (aut *perrumpit*) *maceriam, eum mordebit ſerpens.* Allegoria eſt proverbialis continens hanc ſententiam. Qui Legum conſtitutionem infringit, non feret impunè. Qui Religionum ſacra violat, non erit immunis à pœna. Qui ſapientum inſtituta convellit, incidet in graves calamitates. Serpentes in ſepium cavo plerumque deliteſcunt: inde ſi ſepes diruas, erumpunt, atque adſtanti lethale vulnus infligunt. Porrò *ſepium* nomine accipio jura omnia divina & humana, quibus Eccleſiæ Reipublicæque tanquam ſepibus continentur. Per *morſum ſerpentis* R. Salomo intelligit מיתה בידי שמים, i. pœnam divinam, aut illatam cœlitus mortem. Legitur Cohel. 10. 8. Chaldæo ſic interpretante, *Gens quæ violato divini ſermonis decreto mundi tuetur ſepem, veniet in poteſtatem Regis ſcelerati, qui eam mordebit tanquam ſerpens.* Græci verterunt, καθαιροῦντα φραγμὸν, δήξει αὐτὸν ὄφις. Vulgatus, *Qui diſſipat ſepem, mordebit eum coluber.*

50. *Qui prava ſerit, mala metet.*

Ὁ σπείρων φαῦλα, θερίσει κακά, *Qui ſerit prava, metet mala.* Extat in Græca edit. Prov. 22. 8. Cæterùm in Ebræo eſt, זורע עולה יקצר און, *Qui ſeminat pravitatem, meſſurus eſt iniquitatem*, h. e. pœnam iniquitatis. Qui improbè agit, id ei malo erit. Pravè facta autori exitio fuit. Sic Eliphas Themanita Job. 4. 8. *Quantum video*, inquit, *qui iniqua arant, & prava ſerunt, eadem metent: Dei flatu pereuntes, ejúſque ira Spiritu confecti*, Pertinet ad Proverbium, *Quod quiſque ſeminaverit, idem metet.*

51. *Ventum ſeminans, metet turbinem.*

Hunc locum ſibi vendicat quod legitur Hoſ. 8. 7. רוח יזרעו וסופתה יקצרו, *Ventum ſeminabunt, & turbinem metent*: eſt enim allegoria. Porrò *ventum ſeminare* dicitur, qui operam conſumit circa res leves & vanas. Hoc videtur innuere, ex vaniſſimo ſuo labore quem ponent in colendis idolis, nihil aliud percepturi ſunt quàm damnum & calamitatem, velut ſi ſererent ventum, meſſuri tempeſtatem vel turbinem. *Ventum ſeminat*, Græco adagio effertur ἄνεμον γεωργεῖ. *Ventum colit*, quod Eraſmus admonet dici in eos, qui è ſuis laboribus nihil fructus reportant. Sed mihi videtur præter fruſtratam operam, etiam innui vanitas ac ſtultitia quædam.

52. *Qui*

52. *Qui lapides tranſfert in eis laborat.*

מסיע אבנים יעצב בהם, *Qui lapides tranſfert, in eis laborat*; h. e. laborem ſubit, aut moleſtiam capit. Functio muneris cujuſque comitem habet laborem. Gravia munera gravi cum labore obeunda ſunt: nequidem mediocria, & omnibus expedita, ut eſt lapidum portatio, onere ac moleſtiâ vacant. Allegoria proverbialis admonens nihil fieri citra laborem. Reperitur Cohel. 10. 9. quod enarrant hoc modo, *Qui lapides tranſfert*, h. e. qui leges & jura quibus Civitas fundata eſt, labefactat, aut qui res novas molitur, non contentus præſenti ſtatu, *in eis dolore afficietur*, h. e. inde malum ſibi conflabit, ex quo gravem & acerbum dolorem capiet. Hoc ſenſu enarravimus ſuprà, *Qui ſepem diruit, eum mordebit ſerpens*: quod meliùs reddas, *qui maceriam diruit*. Nam גדר certè *maceria qua ex lapidibus fiebat*. Idem ergò reperit aliis verbis. Aut intelligentiam habet ex illo, *Ne tranſfer terminum antiquum*: nam terminos lapis erat in agro, qui fines dirimeret arvorum.

53. *Qui ligna findit, in eis periculum ſubit.*

בקע עצים יסכן בם, *Qui findit ligna, in eis periclitatur*. Ardua negotia non vacant diſcrimine. Non fit ſine periculo facinus magnum & memorabile. Allegoria ducta ab iis, qui arbores cædunt: יסכן *periclitaſitur, in diſcrimen venit*, quod eſt סכן Chaldæis, unde & סכנה *periculum*. Plerique Ebræorum accipiunt hoc loco in ſignificatione caloris, ut ſit idem quod יתחמם *caleſcet* aut *caleſiet*: quemadmodum accipitur 1. Regum 1. & apud Arabes, qui rem calidam, teſte Camio, אלסכן nuncupant. Tum ſenſus erit, *Qui ligna findit, in eis caleſcet*: qui in re quapiam laborat, ex ea emolumentum capiet. Ita eſt ſanè, honeſtum laborem ſemper comitatur utilitas, & ut Magiſtri dicunt, *in quo quiſque laborat, ex eo commodum percipit*. Sunt aliæ in hunc locum expoſitiones, quas brevitatis causâ omitto. Viſæ ſunt hæ duæ reliquis potiores; ſed ſi vobis non ſatisfaciunt, cauſam non dico, quin meliores adferatis: aut ſi id facere non poteſtis, maneat liberum cuique judicium ſuum.

54. *Adulterinæ plantæ non agunt altè radices.*

Νόθα μοσχεύματα οὐ δώσει ῥίζαν εἰς βάθος, *Adulterina propagines non altè agunt radices*. Significat improbos minimè longævos eſſe, & eſt idem cum illo, *Improborum dies breves*. Tranſlatum ab arboribus, quarum radices altæ, h. e. profundæ, non ſunt. Nam tales citò exareſcunt, nec diu durant. Refertur à Polydoro. Cùm autem elegans eſſet, nolui prætermittere. Aliàs in Græcis cod. reperi ἐκ νόθων μοσχευμάτων, *ex adulterinis ſtolonibus*: à quibus diſcedit aliquantum interpres noſter, qui vertit, *adulterina plantationes non dabunt radices altas*. Lectio varians, *adulterina vitulamina*. Exſtat in libro ſapientiæ cap. 4. verſ. 3.

55. *Venimus in ignem & in aquam.*

באנו באש ובמים, *Venimus in ignem & in aquam*: h. e. in omne genus calamitates: acerbiſſima quæque ſubivimus. Allegoria proverbialis, quæ legitur Pſal. 66. 12. In Græcis eſt, διήλθομεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος, *tranſivimus per ignem & aquam*. Cui ſimile in adagiis Eraſmi, ἐν πυρὶ βαίνειν, *per ignem incedere*: & apud Salomonem, *ſuper prunas ambulare*. Quin & *aqua* metaphora paſſim res adverſas denotat, ut Pſal. 69. 3. *Ingreſſus ſum profunda aquarum*: & verſ. 2. *Venerunt aquæ uſque ad animam*; q. d. ita premor adverſis ut mihi periculum ſit de vita: item Pſal. 18. 17. *extraxit me ex aquis multis*. Poſſes hinc lucem facere illi Proverbio, *Jace panem tuum in aquam*, ut ſenſus ſit, in ipſam miſeriam, h. e. in miſeros & pauperes.

56. *Defundi de vaſe in vas.*

Qui incertis ſedibus errat, ejectus modò hinc modò illinc, *is defundi* dicitur *de vaſe in vas*; & eſt metaphora à vinis, quæ itidem ex uno vaſe transfunduntur in aliud. Joſephus Carus in principio libri qui inſcribitur אבן העזר, i. *lapis auxilii*, ſive *auxiliaris* ארכו לנו הימים והורקנו מכלי אל כלי ובגולה הלכנו, *producti ſunt nobis dies, de vaſe transfuſi ſumus in vas, in exilium deportati abivimus*. Loquitur de ſe & popularibus ſuis Judæis, ſignificans eos exilii causâ ſubinde ſolum vertere, nec in uno loco diu perdurare, quòd principum edictis hinc inde paſſim exigantur. Vide ſequentia.

57. *In ſuis fæcibus quieſcit.*

Superiori contrarium שוקט אל שמריו, *Quieſcit in fæcibus ſuis*: quod uſurpari poterit de eo, qui in patria bonis ac facultatibus ſuis ſecurè fruitur. Metaphora ducta à vinis, quæ in fæcibus ſuis conſervantur, nec de vaſe in vas defunduntur, Jer. 48. 11. *Tranquillus Moab à pueritia, quieſcit in fæcibus ſuis, nec eſt defuſus de vaſe in vas, i. non abivit in exilium, idèo perſtitit ſuus in eo ſapor, nec eſt ejus odor immutatus*. Theodoretus ad h. l. *Non eſt defuſus de vaſe in vas*) h. e. *Non immutavit ſuam habitationem, non fuit ſedibus ſuis pulſus*. Jonathan paraph. *Quietè fruentes opibus ſuis, non fuerunt ex uno loco deportati in alium*.

58. *Concretus in fæcibus ſuis.*

Genuinum eſt, Soph. 1. 12. הקפאים על שמריהם *Qui concreti ſtant in fæcibus ſuis*. Fæces autem dixit, ut divitias ſignificaret per contemptum; ſicuti Propheta, qui hunc proximè antecedit cùm opes עבטים *denſum lutum* appellat, Hab. 2. 5. earum vilitatem appellatione rei viliſſimæ oſtendit.

59. *In meridie palpat.*

ממשש בצהרים, *Palpat in meridie*. Græcè ſonat, ψηλαφᾷ μεσημβρίας. Adhiberi poteſt ubi quis hallucinatur in rebus perſpicuis ac manifeſtis. Propriè in eum competit, qui in clariſſima luce veritatis nihil omnino videt, planèque cæcus eſt. Deut. 28. 28. *& eris palpans in meridie, quemadmodum palpat cæcus in tenebris*, Job. 5. 13. *Qui ſapientes capit in ipſorum calliditate, & conſilium perverſorum reddit temerarium; ita ut interdiu tenebris occurrant, & tanquam noctu palpent in meridie*. Eſt autem orationis exornatio quâ de corpore animi res cognoſcuntur, ſumpta à cæcis abſque duce gradientibus, & obvium parietem vel in ipſa meridie palpantibus.

60. *Cæcus parietem palpat.*

Hujus loci eſt, ממשש כעור קיר, *Palpat parietem ut*

ut cæcus. Nam idem cum ſuperiore. Legitur Jeſ. 59. 10. ubi gentis ſuæ cæcitatem in ipſorum perſona ad hunc modum deſcribit. *Lumen exſpectamus, & ecce tenebræ; ſplendorem, & in caligine gradimur. Attrectamus ut cæci parietem, & tanquam oculis carentes palpamus; impingimus in meridie ut in crepuſculo.* Mentio hujus apud Polydorum.

61. *Qui cum lacrymis ſerunt, cum cantu metent.*

הזורעים בדמעה ברנה יקצרו, *Qui ſeminant cum lacrymis, cum cantu metent.* Præſens vita piorum lacrymis abundat, i. rebus aſperis & calamitoſis; ſed eam conſequitur altera vita plena lætitiæ & jucunditatis, quæ meſſi aſſimilatur, propterea quod in ea unusquiſque mercedem accipit ſuis factis dignam: Quocirca qui hoc infelicitatis tempore præmium quærit, perinde facit ac ſi velit ſementis tempore metere. Exſpectanda meſſis eſt, hæc futura vita: in qua non ut in hac pro jure regnabit injuria, ſed ſola dominabitur juſtitia & veritas ſublatis erroribus. Ergò qui propter juſtitiam mœrent in hac vita, gaudebunt in altera. Quin quò major lacrimarum ſementis facta fuerit, hoc uberior exſultationis & gaudii futura eſt meſſis. *Serere cum lacrymis*, eſt vitam vivere miſeram & calamitoſam, cujuſmodi vitam vivebant Judæi in exilio Babylonico, de quibus lectum Pſal. 126. 5. *Qui ſerunt cum lacrymis, cum cantu meſſuri ſunt*, &c. Græcè eſt, *σπείροντες ἐν δάκρυσιν ἐν ἀγαλλιάσει θεριοῦσι. Qui ſeminant in lacrymis, in exſultatione metent.* Allegoria ſumpta videtur ab agricolis ex arido ſolo, cui lacrymantes ac penè deſperantes ſemina mandaverat; uberem fructum percipientibus.

62. *In tenebris ambulat.*

הולך בחשך, *Ambulat in tenebris.* Congruit cum eo quod ſupra recenſuimus, *in meridie palpat.* Cohel. 2. 14. *Stultus in tenebris ambulat.* Nam ſtulti vel propter imperitiam videre ne quicquam poſſunt. Itaque meritò dicuntur *in tenebris ambulare*, tanquam cæci & amentes. Sanè radix & principium peccati eſt caligo mentis, h. e. ignorantia & error: unde Siracides, *ſceleroſis cognata ſunt error & tenebræ*: & Plato apud Stobæum, *Τὸ ἡδονῆς ἥττω εἶναι ἀμαθία ἡ μεγίστη. Voluptatibus vinci extrema inſcitia eſt.* Poteſt accipi de tenebris calamitatum, quibus circumfuſa eſt vita ſtultorum cùm ſapientes impendentia pericula cautè declinent, omnia tanquam oculis cernentes, & longè antè prævidentes. Prov. 4. 18. *Via improborum quaſi caligo: neſciunt quò impingant.*

63. *Pro pane lapidem dat.*

Ubi quis bona petenti ei porrigit quæ noxia ſunt. Uſus eſt Servator Matth. 7. 9. *Nam quis eſt ex vobis homo, qui ſi filius ejus petierit ab eo panem, det ei lapidem*, q. d. nemo veſtrum id facere ſolet, tametſi homines ſitis, h. e. naturâ mali ac improbi, nedum ut id faciat pater veſter cœleſtis, qui ſolus bonus eſt, atque adeò ipſa bonitas. Citatur alibi proverbii nomine ab Eraſmo.

64. *Pro piſce ſerpentem.*

Vel, *piſcem petenti ſerpentem dat.* Exſtat in loco citato, *καὶ ἐὰν ἰχθὺν αἰτήσῃ μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ, & ſi piſcem petieris, num ſerpentem dabit ei?*

65. *Pro ovo ſcorpium.*

Hujus meminit Eraſmus in præfat. in adagia Aſcenſione editionis. Invenies autem Luc. 11. 12. *καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ᾠὸν μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον; et ſi petieris ovum, num dabit ei ſcorpium.*

66. *Sol in meridie occidit.*

Significationem habet triſtiſſimi temporis ut Amos 8. 9. והבאתי השמש בצהרים, *Faciam ut ſol in meridie occidat.* Sententia eſt velut ſi diceret, maximas calamitates importabo. Nam ſolis occaſu tenebris omnia obſcurantur. Tenebræ autem in literis myſticis res adverſas denotant, quod notum vel ipſis juvenis. Sic Amos. 5. 20. *Nonne tenebræ dies Domini, & non lux? caligo, cui non eſt ſplendor?*

67. *Qui non ingreditur per oſtium in caulam ovium, fur & latro eſt.*

Qui ingreditur in caulam ovium, h. e. in Eccleſiam Dei aliunde quàm per oſtium, ſive per Chriſtum, ſive ut Theophylactus interpretatur, per Scripturam, *ille fur eſt & latro.* Habentur illa verba Joh. 10. 1. Citanturque proverbii nomine apud Polydorum, qui teſtem in hac re laudat ipſum Evangeliſtam, cùm *παροιμία* eò loci non ſit *Proverbium* propriè, ſed *parabola*, ſive *comparatio*, aut *ſimilitudo*, h. e. משל *maſal*, quæ vox latiſſimè patet in lingua Ebræorum, adeò ut etiam apologos.

68. *Fermentum in farina.*

Ζύμη εἰς ἄλευρον κεκρυμμένη, Fermentum in farina conditum. Adhibetur Matth. 13. 33. de regno Chriſti ad ſignificandum ejus progreſſum, qui fit ſenſim, initio ducto à tenuiſſimis principiis, veluti fermentum in farinam abditum paulatim totam eam fermentat. Venuſtiùs fiet, ſi transferatur ad hominem malum, qui moribus ſuis inficiat cœtum eorum quibuscum verſatur & conſuetudinem habet. Polydorus ſic *videri allegoriam proverbialem eſſe, ac dici poſſe in eum, qui arte & cura, hominum ſtudiis in rem ſuam tractis, civitatis aut regionis alicujus imperium obtinere nititur.* Sed viderit.

69. *Hic exſtruit parietem, illi obducunt ipſum inepto tectorio.*

והוא בנה חיץ והנם טחים אותו תפל, *Hic ædificat parietem, & ecce ipſi oblinunt eum inſulſo*, h. e. inepto, *tectorio.* Nam id elegerim præ eo quod apud Santem, *luto abſque firmitate.* Porrò חיץ Tremellio eſt propriè paries è luto: itaque legitur in eo *exſtruit luteum parietem.* Hanc pulcherrimam allegoriam invenies Ezech. 13. 10. quam per temporis anguſtias vobis enarrare non poſſum. Urgent enim operæ, & aliò properandum eſt.

70. *Cibus abſque ſale.*

Ubi quippiam fit aut dicitur quod gratiâ careat. Refertur à Polydoro ex edit. Aquilæ: nam aquilam ſcilicet edidiſſe *ἀνάλῳ*, ubi in Ebræo תפל legitur, videlicet in loco quem ſuprà produximus ex Ezechiele. Unde miror Polydorum qui de cibo acceperit, cùm nihil aliud ibi ſit *ἀνάλῳ*, quàm tectorio inſulſo, h. e. inepto, ut ſuprà

prà indicavimos. Videtur tamen tranſlatio eſſe à cibis ſale non conditis. Quod non obſcurè declarat Hier. ad eum locum, in hunc modum ſcribens, *Aquila verbum Ebraicum* תפל *interpretatus eſt* ἀνάλῳ, *quod ſignificat* abſque ſale, *de tranſlatione tranſiens ad aliam tranſlationem, ut quomodo cibus abſque ſale nullum habet ſaporem, ita & lutum abſque paleis, quibus firmatur & ſtringitur, nil roboris poſſit præbere parieti.*

JOH. DRUSII
PROVERBIORUM
CLASSIS SECUNDÆ:
LIBER III.

1. *Effoſſos oculos dare.*

Singularem erga ſe affectum, & amorem Galatarum quaſi proverbiali tropo declarat Apoſtolus, Gal. 4. 5. cùm ait, εἰ δυνατὸν τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι, *Si fieri potuiſſet, oculos veſtros effoſſos dediſſetis mihi.* Sic vulgò *impertire oculos ſuos* dicitur qui id quod in vita chariſſimum habet pro altero impendit. Nihil enim charius oculorum ſenſu: Unde in exprimenda amoris vi frequens eorum mentio apud ſcriptores tum ſacrorum profanos.

2. *Animam impartire.*

Affine eſt 1. Theſ. 2. 8 εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχάς, *Cupiebamus tradere vobis non ſolùm Evangelium Dei, ſed etiam noſtras ipſorum animas*: dictum autem figurâ loquendi per hyperbolen, qualis in illo Heſiodi, cùm pecuniam ait eſſe ψυχὴν δειλοῖσι βροτοῖσι, *Animam miſeris mortalibus.* Quod genus occurrit & in Græcorum Proverbiis, ζωὴ καὶ ψυχή, *vita & anima*: item αἷμα καὶ ψυχή, *ſanguis & anima*, de re vehementer chara & jucunda. Eſt enim anima rerum omnium ut pretioſiſſima, ſic chariſſima; quâ neque prius habemus quicquam nec antiquius: ita ut veriſſimè dictum ſit, *Pellem pro pelle, & quicquid habet homo dat pro anima ſua.*

3. *Sol ne occidat ſuper iracundiam veſtram.*

Eph. 4. 26. Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε, ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω τῷ παροργισμῷ ὑμῶν. i. *Iraſcimini, & ne peccate: Sol ne occumbat ſuper iracundiam veſtram.* In his poſtremis verbis Apoſtoli figura eſt proverbialis, cujus me admonuit clariſſimum lumen Theodorus. Significat autem, ut idem annotat, iracundiam primo quoque tempore cohibendam eſſe: ac ſi dicat. Si contingat vobis iraſci, ne ſic indulgete iracondiæ veſtræ ut pecceris. Quin actutum comprimite eam ne locum detis Diabolo. Reperitur hæc eadem locutio Deut. 24. 15. Sed citra figuram. Dicitur enim ibi *ſol occumbere ſuper mercedem*, quæ non ſolvitur ante ſolem occidentem. Simili ratione *oriri* dicitur *ſuper furem*, qui poſt ſolis ortum in furto deprehenſus ſit. Locus Apoſtoli pro iis qui Ebræa deſiderant, poterit verti hoc modo, רגזו ואל תחטאו השמש לא תבא על עברתכם, *Commoveamini, & ne peccetis. Sol ne occidat ſuper indignationem veſtram.*

4. *Digito loqui.*

Digito loqui geſtus eſt ſuperborum & alios præ ſe vehementer contemnentium, proprium enim talium hominum, quæ ſignificata domi volunt, digiti nutu indicare, quaſi nemo domeſticorum dignus ſit quem voce alloquantur. Quod de Pallade quodam refertur. Viro clariſſimo, qui vixit ſub Neronis principatu, is enim cùm accuſatus eſſet quòd Cornelium Sylam ad imperium vocaſſet, & liberti ejus nominarentur quos conſcios haberet, reſpondit, Nihil unquam ſe domi niſi nutu aut manu ſignificâſſe. Quo dicto ſuperbo populi invidiam in ſe mirabiliter concitavit, & ex amicis plurimos inimicos ſibi fecit: nec mirum: nihil enim generis claritatem virtutiſque gratiam citiùs exſtinguit, quàm ſuperbia, nihil odioſius. Legitur Prov. 6. 14. apud vetuſtum interpretem, ubi in Ebræo מורה באצבעותיו, de homine nequam, i, *docet*, ſive *indicat digitis ſuis.* Quod ſuperbiæ ſignum eſſe præter alios etiam Nicolaus declarat hâc gloſſâ, *Loquitur digito per ſuperbiam.* Tertullianus huc reſpexerit fortaſſe, cum ita ſcriberet, *Sed tu ſupercilio capitis, & nutu digiti accommodato altiùs tollens, & quaſi retro jactans, Erat, inquis, quaſi ſemper fuerit, ſcilicet innata & infecta & ideo materia credenda.* Poſſet ad hanc ſententiam ſpectare Jeſ. 58. 9. *extenſionem digiti.* Sanè quidem Jonathan interpretatur. *Nutum qui fit digito.* Sed de hoc loco aliâs.

5. *Membrum aſininum.*

בשר חמור, *Membrum aſini*, ſive *aſininum.* In proverbio eſt de enormi vaſtóque genitali. Nam verendi enormitate ſupra modum præditi ſunt aſini. Ideò apud nonnullas gentes Priapo ſacri habentur. Nec alia de cauſa commodus Imperator onos dictus eſt quàm quòd prægrande membrum haberet. Uſus eſt Ezechiel ut ſignificaret enormem ſcortationem, h. e. idololatriam populi Iſrael & Judæ. Ezech. 23. 20. *Membra aſinorum membra eorum.* Hoc in loco vetus Interpres edidit; *quorum carnes ſunt ut carnes aſinorum*: nimis obſcurè. בשר quid propriè & uſitatè *carnem* denotat, ſed hic aliter accipitur, nempe pro eo quo viri ſumus ut Levit. 15. 2.

Eodem ſignificatu accipitur Ezech. 16.26. גדלי בשר, i. magno membro præditi, mutonitati.

6. *Erunt ac ſi non fuiſſent.*

והיו כלא היו, *Erunt quaſi non fuiſſent.* In uſu eſt hic ſermo apud Prophetas cùm ſignificare volunt id quod David aliis verbis extulit, *periit memoria eorum cum ipſis.* Idem certè valet, *erit ac ſi non fuiſſet, & peribit memoria ejus una cum ipſo*: Qui enim ita pereant, ſimiles ſunt iis qui nunquam exſtiterunt. Quippe de vita eorum juxta ac morte ſiletur, ut verbis utar Salluſtianis. Exſtat Abd. v. 16. *Quia ſicut bibiſtis* in monte ſancto meo, bibent omnes *gentes jugiter, & bibent & abſorbebunt; & erunt ut ſi non fuiſſent.* Paulò aliter accipies Sapient. 2. 2. καὶ μὲν τοῦτο ἐσόμεθα ὡς οὐχ ὑπάρξαντες, *poſtea futuri ſumus quaſi non fuiſſemus*: Senſus eſt, & anima & corpore ſimul interibimus: verba enim ſunt eorum, qui poſt mortem nihil hominis ſupereſſe credebant.

7. *Corde & corde.*

בלב ולב, *Corde & corde.* Valet corde & animo duplici. Proverbium ſimulationis. Exſtat Pſalm. 12. 2: *Corde & corde loquuntur*: Ubi à Symmacho interpretatur, *In corde aliud & aliud loquuntur.* Verbis Salluſtii diceres, *aliud clauſum in pectore, aliud in lingua promptum habent.* Scitum autem illud Homeri,

Ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς ἀΐδαο πύλῃσιν,
Ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθῃ ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ εἴπῃ.
Hoſtis enim mihi ille perinde ac inferorum porta.
Qui aliud quidem celat in pectore, aliud verò dicit.

Reperitur & cum negatione, 1. Par. 12. 33. *Ordines ſervare abſque corde & corde*, i. bonâ fide, unanimiter, abſque ulla ſimulitudine: quod aliàs dicunt בלב שלם *corde integro ac ſincero.*

8. *Cor unum.*

לב אחד, *Cor unum.* Proverbiale ὁμονοίας, quo ſummum conſenſum ſignificant. 1. Par. 12. 38. *Totius reſidui Iſrael cor unum erat ad Davidem regem conſtituendum.* 2. Par. 30. 12. *Dando eis cor unum ad faciendum præceptum Regis ac Principum.* Act. 4. 32. τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία, *Multitudinis autem credentium erat cor & anima una.*

9. *Non remanebit ungula.*

Ad proverbialium Claſſem pertinet quod habetur Exod. 10. 26. לא תשאר פרסה, *Non relinquetur ungula* pro eo quod eſt, nihil prorſus relinquetur. Quod Aquila Interpres Chaldæus declarat reſerens, לא נשאר מנה מדעם, *Non relinquemus* (aliàs, *non relinquetur*; & hoc malo, ut ſit Nun loco Jorh: nam has literas ita permutabant veteres aliquando) *ex eo quicquam.* Cæterùm mentio ibi animalium ungulas habentium in quorum mentione propriè locum habet hæc hyperbola: poterit extendi tamen ad res alias quaslibet; ut ſi quis indicare volens direptam urbem aliquam in qua nihil relictum ſit quod hoſtes non abſtulerint, ſic dicat, *Ne ungulam quidem remanſiſſe.* Aut ſi quis de homine impendio nequam, dicat, ne ungulam quidem bonæ mentis ei ſupereſſe, ſed hoc duriuſculum mihi videtur.

10. *Ante lunam.*

לפני ירח, *Ante lunam.* Sermo Proverbialis, ſicut dicimus *ante ſolem*: valet autem interpretibus Ebræis, בעוד הירח *dum luna erit, quamdiu luna durabit*: h. e. in perpetuum. Nam luna perpetuò durat, ut corpora omnia cœleſtia. Pſal. 72. 5. *timebunt te coram luna,* πρὸς τῆς σελήνης. Ibidem eſt, *cum ſole.* Vide quæ ſcripſimus ad illud Proverbiale. Nec alia ſententia v. 7. in illo, עד בלי ירח, *donec non ſit Luna*, vel, *donec deſinat eſſe Luna.*

11. *Cor carneum.*

לב בשר, *Cor carneum* In Proverbio eſt ſignificans molle, ſequax, tractabile. Ezech. 11. 19. *Auferam cor lapideum è carne eorum, & dabo eis cor carneum.* Legitur & Ezech. 36. 26. καρδία σαρκίνη. Sirach. 17. 16. *Non potuerunt corda ſua pro lapideis facere carnea.* 2. Cor. 3. 3. *Non in tabulis lapideis, ſed in carneis tabulis cordis.* Alluſit ad legem ſcriptam in tabulis lapideis. Quæ tabulæ adumbrabant humani cordis ſummam duritiem: cui opponuntur *tabula cordis carnea*, quæ vi ſpiritus factæ molliores, ut in iis gratia Evangelii facillimè inſculpi poſſit.

12. *Cor adamantinum.*

לב שמיר, *Cor adamantinum*, pro indominabili, quódque minimè flecti poteſt, ſicut dicimus *cor lapideum*, & ſignificat animi in malis obſtinationem pertinaciámque, Zach. 7. 12. *Cor ſuum poſuerant adamantem*, vel, ſi places, *adamantis*, h. e. adamantinum. Hieronymi verba ſunt ad h. l. *Cor ſuum poſuerunt adamantem Duritiam cordis oſtendit & cor lapideum, quòd noluerint verba Dei ſuſcipere. Adamas enim lapis fortiſſimus*, qui Ebraicè dicitur *Samir*, *in tantum durus eſt, ut omnia metalla confringat, & ipſe non confringatur ab ullo. Unde à Græcis* ἀδάμας, i. indomabilis, *dicitur.*

13. *Cornu efferre.*

להרים קרן eſt *Cornu efferre*, h. e. ſuperbire & inſoleſcere, Pſal. 75. 5. 6. *Dixi inſanis, ne inſanite: & impiis, ne cornu efferte. Ne efferte in ſupremum cornu veſtrum, loquentes cervice præfracta.* Hoc ſenſu Ovidius dixit,

tunc pauper cornua ſumit.

14. *Cornu attolere.*

Et *cornu attollere*, ſicut dicimus *caput attollere*, quod eſt animi ſecuri & fiduciâ pleni. 1. Sam. 2. 1. *Attollitur cornu meum in Domino.*

15. *Cornu extollere.*

Et *cornua*, ſive *cornu, extollere*, h. e. vires ac potentiam augere, imperium amplificare. Pſal. 92. 11. *Extolles ceu monocerotis cornu meum.* 148. 14. *Extollit cornu populi ſui.* Huc refer ex 75. 6. *extollentur cornua juſti.* Sic 112. 9. *cornu ejus extolletur in gloria.* 89. 18. *in benevolentia tua extolletur cornu noſtrum.* Ad quem locum Theodoretus, *Cornu*, inquit, *robur & imperium vocavit ex translatione animalium cornutorum, quæ cornibus armata ſunt, hiſque utuntur contra aggredientes.* Quibus non diſſimilia ſcribit Hier. in Comment. Hab. 3. Sic enim ibi ſcribit, *Moris eſt Scripturarum, ut ſemper cornua pro Regnum ponant unde illud, Exaltavit cornu Chriſti ſui; & in Daniele, Decem cornua decem regna demonſtrant.*

16. *Cornua ſumere.*

לקח קרנים, eſt *ſumere cornua*: h. e: robur ac potentiam parare. Amos. 6. 13. *Qui dicitis, nónne noſtris viribus ſumpſimus nobis cornua?* Sed fortè melior expoſitio *ſumpſimus nobis cornua*, i. e. arma ad laceſſendos hoſtes. Ductum à beſtiis, quas natura cornibus armavit.

17. *Cornu ſalutis.*

קרן ישע, *Cornu ſalutis* Sic David appellat Deum proptetea quòd ejus ope atque auxilio ſalutem adeptus fuerat. Pſal. 18 3. *Clypeus meus, & cornu ſalutis meæ.* In collectaneis troporum ſcripturæ, *Cornu ſalutis abiit apud Ebræos in proverbium, uſurpatúrque pro ſalute & inſigni victoria.*

18. *Coram Arcturo.*

לפני עש, *Coram arcturo*, vel *ante arcturum*, ut alibi, *ante ſolem, ante lunam*: Sermo indicans perpetuitatem. Nam arcturus in perpetuum durat. Conſervatur enim in ſe ipſo, ut reliquæ ſtellæ. Job. 4. 19. *conterent eos ante arcturum.* Hic Sanctes *donec fuerit arcturus.* Alii maluerunt, *ante tineam*, i. citiùs quàm tinea, quod mihi ſanè non diſplicet. עש *arcturus*, Ita ſumitur Job. 9. 9. Si non fallit nos interpres priſcus.

19. *Lex regia.*

Νόμ☉ Βασιλικὸς, i. *Lex Regia.* Ebraicè dicitur. תורת המלך, *Lex Regis*; ut *via regia.* דרך המלך *via Regis.* Explicatur autem tribus modis. Sunt enim qui *Regis* nomine Deum ſignificari putent, ut Nicolaus, qui exponit, *Legem regiam, à rege regum datam.* Alii verò putant *Legem regiam* dici [Sic Gloſſa ordinaria: itémque ea quam interlinearem vocant,] pro ea quæ excellit in ſuo genere. Quâ ratione (certè non valde abſimili) *cubitus Regius* dicitur qui à vulgari differt ſolâ magnitudine. Alii demùm *legem Regiam* accipiunt ad inſtar viæ regiæ, quæ plana ſit & ſine ullis diverticulis: vel quæ communis omnium ſit, & tam ad ſingulos quàm ad univerſos pertineat. Hoc poſtremo ſenſu eſt purum putum proverbiale, ut opinio mea fert. Jac. 2. 8. *Siquidem legem regiam præſtatis ſecundùm ſcripturam, diliges proximum tuum ſicut te ipſum, bene facitis.* Moneo te lector, quiſquis es, apud Syrum veterem interpretem legi נמוסא דאלהא, i. νόμον τοῦ Θεοῦ, *Legem Dei.* Quæ interpretatio eam maximè confirmat expoſitionem, quam ex Nicolao ſuprà produximus.

20. *Extento gutture.*

Qui elatè incedunt, *extenso gutture ambulare* dicuntur. Eſt enim ſignum ſuperbiæ *extentum guttur*: ſicut *extentum collum, & erecta cervix*, Jeſ. 3. 17. *propterea quòd elatæ ſunt filiæ Sion, & ambulant extento gutture.* Codex Ebræus habet נטויות גרון, i. verbum è verbo, *extente guttur.* Vetus autem editio, *extento collo.* Eadem editio Job. 15. 26. *erecto collo* legit, ubi in Ebræis eſt בצואר *collo* ſimpliciter. Hier. in Comment. Habac. 2. 2. *Superbia propriè in extentione colli & cervicis erectione monſtratur.*

21. *A vento depaſci.*

Vento nihil celerius. Unde à *vento depaſci* dicitur qui celerrimè perit, & quaſi in ventum abit, ac in nihilum redigitur. Jer. 22. 22 *Omnes tuos paſtores depaſcet ventus.* R. David hunc locum ſic explicat, *Paſtores tui conterentur è veſtigio, perinde ac ſi à vento impulſi eſſent.* Jonathan diverſus abit ab hac ſententia: quippe transfert, *cuncti paſtores tui diſpergentur in omnem ventum*, i. in omnes partes orbis. Prius verius. Natum videtur ex eo quòd ventus terræ ſuperficiem celerrimè exſiccet, ejúſque humidum abſumat, & quaſi in nihilum redigat.

22. *Tempori ſervire.*

Tempori ſervire, ut quidem exponitur ab interpretibus nonnullis, eſt opportunitate temporis uti ad bene merendum de aliis, omnémque juvandi occaſionem ſtudioſe ac diligenter captare, quod Græcè legitur καιρῷ δουλεύοντες, Rom. 12. 11. i. occaſioni, ſive, ut Gloſſa ordinaria, *opportunitati ſervientes.* Eraſmus exiſtimat hoc dicto moneri pios, ſi quid pro tempore inciderit incommodi, ut boni conſulant, ut cohæreat cum eo quod ſequitur, ſpe gaudentes. Nam id eſſe *tempori ſervire.* *Si quis exigit tributum*, inquit *pende. Si quis vectigal, ſolve; ſi quis exigit honorem, redde: ſi quis affligit, patere, nec ea res triſtem reddat. ſed ſpes erigat in malis animum.* Hactenus Eraſmus. Theodorus addit quoſdam in ea ſententia eſſe, ut putent præſcribi fidelibus ut pro temporis ratione ſe accommodent fratribus, ſicut Apoſtolus *ſe factum eſſe omnia omnibus* Sciendum autem Græcos pleróſque codices habere κυρίῳ δουλεύοντες, quam lectionem ſecutus ſit interpres Latinus: nam vertit, *Domino ſervientes.* Sed Eraſmus prætulit, *tempori ſervientes*; & admonet hujus lectionis præter eos, quos Eraſmus citavit, autor Gloſſæ interlinearis, quam vocant

23. *Mater cum liberis.*

אם על בנים, *Mater cum filiis*; ſub. *percuſſa*, vel *alliſa.* In uſu eſt quaſi proverbiali, quando ſignificare volumus, neque ætati neque ſexui parcitum, omnibus ad internecionem deletis: Hoc modo uſurpatur Gen. 32. 11. *Ne veniens percutiat me, matrem cum filiis*: & Hoſ. 10. 14 *mater cum filiis alliſa eſt.* Uſurpavit & Philo, vel ſaltem autor antiquitatum Biblicarum.

24. *Neque in hoc ſeculo, neque in futuro.*

ולא לעולם הזה ולא לעולם הבא, *Neque in ſeculo hoc, neque in ſeculo venturo.* Genus loquendi proverbiale, ut apparet, pro, nunquam; ſicut dicimus, *neque bonum neque malum*, pro, nihil quicquam: *neque primus neque ultimus*, pro, nemo. Tale eſt, *neque ad dexteram neque ad ſiniſtram*, pro, in nullam partem. Apud Scholiaſten Ben Siræ, *Qui lingua morbo laborans ſanari non poſſunt, neque in hoc, neque in futuro ſeculo*, Matth. 12. 32. οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι, i. *Non remittetur ei neque in hoc ſeculo, neque in futuro.* Quam ſententiam in medio poſitam quidam ineptis quæſtionibus involvere maluerunt quàm ſimpliciter referre.

25. *Homo ſomnus:*

אדם שנה, *Homo ſomnus*: ſicut dicimus *homo bulla.* *Homo ſomnus*, quia vitam agit in ſomno, h. e. vaniſſimam Pſal. 90. 5. *Quaſi inundatione rapit eos, ſomnus ſunt.* Homo enim ætatem quaſi in ſomno traducit, majore parte vitæ per calamitates ademptâ. Sanè quidem

dem ſomnus mediam partem vitæ hominibus auſert, ſed fortè melior interpretatio quæ apud Hieronymum.

26. *Homo ſomnium.*

Nam Hieronymus hoc in loco legit, *ut ſomnium erunt*. Cui lectioni firmandæ eſt Scholion Camii Ebræis *ſomnus ſunt*. Vult dicere, *ut ſomnium in ſomno*. Porrò ſomnia, præſertim à cibo & potu, vaniſſima ſuot. Nec diſſimilis vita humana. Quid enim eâ fragilius? quid fugacius? quid evanidum magis aut caducum? Ergò Æſchylus apud Stobæum καπνῦ σκιᾶς, i. *umbra fumi ſimilem* eſſe ait. Pindarus in Pythiis hymn. 8.

Τί δὲ τίς; τί δ' ὔ τις;
Σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος.

i. *umbra ſomnium homo*. Quod relatum à Scholiaſte Sophoclis in Ajace maſtigophoro.

27. *Leonina facies.*

פני אריה, *Vultus leoninus*. In proverbio eſt de generoſo ac terribili, qualis eſt optimorum militum, qui aſpectu ſuo terrorem aliis incutiunt. Nam leonis vultus cùm generoſi & magni animi index eſt, tum etiam terrorem adfert ac formidabilis eſt intuentibus. Unde Ægyptii ſacerdotes in hieroglyphicis leonem pingebant, cùm ſignificare vellent hominem horrendo ac terribili aſpectu, cujus rei teſtis eſt Pierius. Quinetiam ſi quis ſomniâſſet ſe leoninum habere caput, eum onirocritæ terrificum fore hoſtibus denuntiabant. Exſtat 1. Par. 12.9. *Facies leonis facies eorum*. Hic gloſſa eſt à Salomone Gallo מפוחדים כארוה, *non minùs terribiles ac formidabiles erant quàm leo*.

28. *Fornax ferrea.*

כור הברזל, *Caminus ferri*, h. e. in quo ferrum liquatur: à Græcia χῶνος, ſive χωνεῖον dicitur. Sic recentior interpretatio. Priùs erat in aliorum editionibus, *fornax ferrea*. Sic legitur *virga ferri*, pro, *ferrea*. Porrò *ferrum* in metaphora pro duro ponitur. *Fornax* ergò *ferrea* vocatur Ægyptus propter duriſſimam ſervitutem, quam ibi olim ſervierunt Iſraelitæ. Auguſtinus locutionum lib. 5. *Fornacem ferream duram tribulationem intelligi voluit. Secundùm hoc & de Joſeph dictum eſt in Pſalmis, Ferrum pertranſiit animam ejus*. Sanè quidem fornax ſymbolum eſt rerum adverſarum: nam ut fornax metalla explorat, ſic res adverſæ homines juſtos. Reperitur Deut. 4. 20. *Vos enim aſſumpſit Dominus, & eduxit è fornace ferrea ex Aegypto*: & 1. Reg. 8. 51. *Quos eduxiſti ex Aegypto, è medio fornacis ferreæ*; & Jer. 11. 4. quo die eduxi eos è terra Ægypti, è fornaca ferrea.

29. *In ventum erunt.*

Jer. 5. 13. *Prophetæ erunt in ventum*: h. eſt evaneſcent, ad nihilum recident, & quaſi in ventum abibunt. Aut *erunt ventus*, h. e. ventoſi: aut *vento ſimiles*, h. e. vani ac mendaces; q. d. Quæ prædicent, ea non evenient. Ita falſis Prophetis pœna denunciatur quæ futura ſit, vel interitus internecióque, vel prædictionum vanitas.

30. *Non dormiunt, niſi malefecerint.*

Proverbialiter declarat immodicam cupiditatem malefaciendi. Prov. 4. 16. *Non dormiunt niſi malefecerint; & eripitur ſomnus eorum, niſi fecerint ut aliquis impingat*. Dictum ut apud Ariſtophanem, *Non capis ſomnum niſi hoc vel illud feceris*. Vide Chiliades Eraſmi. Simile eſt apud Virgilium,

Et ſi non aliqua nocuiſſes, mortuus eſſes.

Huc refer ex Prov 6. 4. *Ne dederis ſomnum oculis tuis, neque dormitationem palpebris tuis.*

31. *Dormietis nemine exterrente.*

ושכבתם ואין מחריד, *Dormietis, nec erit qui exterreat*. Proverbiale de iis, qui in ſumma pace vivunt, & animo ſecuri ſunt. Quadrat cum illo, *in utramque aurem dormire*. Reperitur Lev. 26. 6. Affine eſt, *dormit expergiſcitur*, quod aliàs à me explicabitur.

32. *Umbra mortis.*

צל מות, *Umbra mortis*. Valet ut ſi diceretur, *Orci umbra*. Nam *mors*, ὁ ᾅδης, interdum, ut in illo, *deſcenderunt in penetralia mortis*: quod exſtat apud Salomonem libro de Proverbiis. Poteſt exponi & *umbra mortifera*. Uſurpatur autem de ultimo diſcrimine, Pſal. 23. *ſi ambulavere in medio umbræ mortis*: & de craſſa ignorantia earum rerum, quæ ad ſalutem pertinent. Jeſ. 9. 1. *habitantibus in terra umbræ mortis*, Matth. 4. 16. ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, i. *in regione & umbra mortis*. Vide Parallela noſtra ad illum locum. Vide quoque Jer. 6. 2.

33. *Cor lapideum.*

Σκληρὸς καρδίας, *Cor lapideum*, de animo duro & intractabili, qualem Ovidius deſcribit per hæc verba.

Natus es in ſcopulis, nutritus lacte ferino,
Et dicam ſilices pectus habere tuum.

& qualis eſt animus hominis non regenerati. Conſule Theodori annotationes 2. Cor. 3. 3. Legitur Sirach. 17. 16. item Ezech. 11. 19. ubi in Ebræo לב האבן *cor lapidis*: cui ex adverſo reſpondet *cor carneum*; de quo aliàs. Vide,

34. *Cum Sole.*

עם שמש, *Cum ſole*: valet autem, quamdiu ſol durabit, nimirum perpetuò & ſempiternis ſeculis, velut cùm dicimus, *Coram luna*. Nam ſol & Luna ſempiterna ſunt, ut incorruptibilia omnia, quorum ſpecies ſervantur in individuis, ſive in ſingulis. Sic angeli tam boni quàm mali. Talium enim neque interitus eſt, neque generatio, Pſal. 72. 5. *Timebunt te cum ſole, & coram luna*. Hic locus, inquit R. David, non poteſt intelligi de Salomone, niſi per hyperbolen: ſed verè ac propriè competit in Chriſtum, quem pii auguſtè ſanctéque omnes venerabuntur, quamdiu ſol & luna cum luce ſuâ cuncta luſtrabunt. Ambroſ. Hexaem. lib. 4. cap. 8. *Sapiens non cum luna mutatur, ſed permanebit cum ſole*: vult dicere, conſtans eſt ut ſol, qui ſemper eodem vultu apparet.

35. *Ante Solem.*

Eandem ſententiam continet, Pſal. 72. 17. לפני שמש *ante ſolem*: itaque recentior interpres elucidat *dur. ante ſole*: & Gloſſa ordinaria, *in æternum*. Græcè eſt πρὸ τῦ ἡλίυ, quod Euthymius *ſupra ſolem*, h. e. *amplius quàm ſol* exponit. Sed *ante* pro *ſupra* autoritatem deſiderat. Neque recta videtur illa Theodoreti obſervatio, *Particula ante ſole & luna vetuſtiorem ipſum eſſe declarat*. Non enim hoc dicit, *fuit ante ſolem*, ſed *propagabitur ante ſolem*, vel, ut Græci, διαμένει, i. *permanet*. Placet ergò Ebræorum interpretum expoſitio, *An*

te

te ſolem, i. *quamdiu ſol durabit*. Talia ſunt, *ante lunam*, *coram Arcturo*.

36. *A planta ad caput.*

מכף רגל ועד ראש, *A planta pedis uſque ad caput*. Uſurpatur ad notandum totum corpus ab imo ad ſummum, Jeſ. 1. 6. *A planta pedis uſque ad caput non eſt in eo integritas*. Deut. 28. 35. *Afficiet te Deus ulcere peſſimo à planta pedis tui uſque ad verticem tuum*. Hic eſt קדקד in Ebræo, ut 2. Sam. 14. 25. *à planta pedis ejus uſque ad verticem ipſius non erat in eo vitium*. Et Job. 2. 7. *Affecit Jobum ulcere peſſimo, à planta pedis uſque ad verticem*. Sumpſit hinc B. Ambroſius offic. lib. 2. *à veſtigio pedis uſque ad verticem*. Hier. ad Domn. & Rogat. præfatione in libros Paralip. *Denique cùm à me nuper literis flagitaſſetis, ut vobis Paralipomenon Latino ſermone transferrem, de Tiberiade quendam Legis autorem, qui apud Ebræos admirationi habebatur, aſſumpſi & contuli cum eo à vertice, ut ajunt, uſque ad extremum unguem*. Plautus Epidico,

Contempla, Epidice,

Uſque ab unguiculo ad capillum ſummum eſt feſtiviſſima. Apulejus lib. 3. De aſino aureo, *Ab imis unguibus ſeſe totam adusque ſummos capillos perlinit*. Petronius Arbiter, *à capillo uſque ad ungues*. Plutarchus, ἐξ ἄκρας κεφαλῆς ἄχρι ποδῶν. Cicero pro Roſcio Comœdo, *Nonne ab imis unguibus uſque ad verticem ſummum, ſi quam conjecturam adfere hominibus tanta corporis figura, ex fraude, fallaciis, mendaciis conſtare totus videtur*.

37. *Ad fores eſſe.*

Ad fores, ſive *pro foribus*, eſſe dicitur, quod inſtat & in propinquo eſt. Sumptum à viatoribus, qui tum nobis imminent cùm pro foribus ſunt. Matth. 24. 33. *Cùm hæc omnia videbitis, ſcitote*, ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις, *illum prope eſſe ad fores*. Jac. 5. 9. ἰδοὺ κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν, *ecce judex pro foribus adſtat*.

38. *Ad fores cubat.*

Huc pertinet quod Gen. 4. 7. לפתח חטאת רבץ, *Ad fores peccatum*, (i. pœna peccati) *cubat*. Vulgata edit. *ſtatim in foribus peccatum aderit*. Senſus eſt, ſi malè egeris, illicò pœnas lues facti dignas. Aut ſignificat peccatum ei inſidiari, juxta illud Siracidis, *ut leo feris inſidiatur, ita maleficis peccatum*. Sumptum à feris egredientem hominem ante fores expectantibus, ut diſcerpant ac dilacerent. Adi ad Proverbium, *Peccatores inſequitur malum*.

39. *Toto ore.*

בכל פה, *Toto ore*. Proverbiale eſt Jeſ. 9. 11. *comederunt Iſraëlitas toto ore*: pro eo quod eſt avidiſſimè. Utitur & R. D. Pſal. 80. 14. in Comment. ita ſcribens, *Porcus ſilveſter*, *& animal agreſte proverbii formâ vocantur nationes comedentes Iſraëlem toto ore*. Dicitur autem *toto ore*, ut *toto corde*: cui cognatum, *pleno ore*; ſicut dicimus, *pleno ore aliquem laudare*, h. e. effuſè.

40. *In foveam cadere.*

In foveam decidere eſt decipi, induci. Plautus Perſâ, *Videſis, ego ille doctus leno penè in foveam decidi*: & Pœnulo, *Ita decipiemus foveâ leonem Lycum*. Bernardus, *Vita foveam, in quam vides alium coram te cecidiſſe*. Et exitio addici, perire Matth. 15. 14. *Quod ſi cæcus cæco dux fuerit, ambo in foveam cadent*. Jeſ. 24. 18. *Qui vocem pavoris effugerit, in foveam cadet*. Vide *foveam fodere*.

41. *Foveam fodere.*

Foveam fodere, aut *cavare*, proverbiali figurâ dicitur, qui de alicujus exitio cogitat, eique perniciem machinatur, ſive apertè id faciat, ſive occultè & per inſidias, nihil refert. Vide quæ notamus ad proverbium, *Qui foveam fodit, in eam cadet*. Reperitur Pſalm. 56. *Foderunt ante me foveam*: & 94. *donec fodiatur improbo fovea*. Ambroſius Hexaem. lib. 1. cap. 8. *Simpliciter lege, ô homo, non tibi ipſe foveam pravus interpres effodias: ſimplex ſermo eſt, Quia fecit Deus cœlum & terram*. Prudentius Pſychomachiâ non parùm hanc locutionem illuſtrat, cujus ideò verba non pigebit adſcribere.

Sed cadit in foveam præceps, quam callida fortè
Fraus interciſo ſuffoderat æquore furtim:
Fraus deteſtandis vitiorum è peſtibus una
Fallendi verſuta opifex, quæ præſcia belli
Planitiem ſcrobibus violaverit inſidioſis,
Hoſtili de parte latens, ut foſſa ruentes
Exciperet cuneos, atque agmina merſa voraret.
Ac ne fallacem puteum deprendere poſſet
Cauta acies, virgis adopertas texerat oras,
Et ſuper impoſito ſimularat ceſpite campum.

42. *Domus tineæ.*

בית העש, *Domus tineæ*: purum putum proverbiale, quod eruere ex Job. 27. 18. & eſt idem cum illo, *Domus araneæ*. Ergò, *ædificat ſicut tinea domum ſuam*, cùm ait Vir ſanctus, innuit impii domum minimè futurem ſtabilem, aut diuturnam. Nam tinea deprehenſa in veſte ſtatim excutitur.

43. *Aquilæ nidus.*

Aquila ſupra cæteras aves omnes altiſſimè nidificat: unde legimus Abd. v. 4. *Si extuleris tanquam aquila, & ſi poſueris inter ſidera nidum tuum!* Ex quo Proverbium facies, *Aquilæ nidus*, de ædibus in rupe aliqua locóve edito extructis, cujuſmodi erant arces Idumæorum, de quibus ibi ſermo: quas rectè appellaveris *nidos aquilinos*, tum propter altitudinem, tum etiam quia in petris ſitæ erant. Certè aquilam in petris nidulari, præter Plinium, etiam Ariſtoteles tradit ad hunc modum ſcribens, *Nidificant locis non planis, ſed celſis; præcipuè autem arduis ſaxis, & præcipitiis: ſed arboribus etiam*. Dixi arces Idumææ ſitas fuiſſe in petris. Doceo perſpicuè ex illo ipſo Propheta, ubi ſic ait; *Superbia cordis tui decepit te, ô qui habitas in fiſſuris petrarum*: & ex Jeremia, apud quem eadem fermè verba leguntur, cap. 49. v. 16. *Decepit te ſuperbia cordis tui, ô qui habitas in fiſſuris petrarum, qui occupas altitudinem collium: quod ſi extuleris tanquam aquila nidum tuum, inde te detraham; dicit Dominus*.

44. *Lacte loti.*

Oculi lacte loti: h. e puri ac nitidi, vel candidiſſimi. Exſtat Cant. 5. 12. עיניו רחצות בחלב, *oculos habet lacte lotos*.

45. *Nive lotus.*

Tale eſt Job. 9. 31. *Si lotus fuero quaſi aquis nivalibus.* Nam nix candida æquè ac *lac*. *Nive lotus* רחץ כשלג Pertinet ad Proverbium, *Nive candidior.*

46. *Oculi columbini.*

Cant. 1. 15. עיניך יונים, *Oculi tui columbarum*: h. e. columbini. Nam ſubintelligitur, *oculi*. Sic Cant. 5. 12. *Oculi ejus columbarum ad aqua alveos.* Quidam accipiunt de vehementer pulchris & gratioſis. Meo judicio *oculi columbini* dicuntur caſti ac ſimplices, minimèque mali aut invidi. Hoc ſenſu uſurpat Ludovicus Vives in Comment. ſuper 14. Auguſtini De Civit. Dei cap. 8. ita ſcribens, *Cùm Philumena in lupanari inveniatur, quid aliud ſimplicis illi & columbini prædicaterit oculo videri debuit quàm meretrix?*

47. *Ex ore leonis.*

מפי אריה, *Ex ore leonis*, proverbialiter dictum pro, è ſummo diſcrimine, & uſurpatur ubi alicui ex inſperato ſalus obtigit. Nam quem leo ore prehenderit, quaſi extra ſpem eſt liberationis. Joh. Leo in deſcriptione Africæ, *Credat qui volet, quicquid leo prehenderit, etiamſi camelus foret, roſtro aufert.* Legitur Pſal. 22. 22. *Serva me ex ore leonis.* Huic ſimile in eodem loco, *E cornibus unicornium.* Repetitur etiam apud Apoſtolum 2. Tim. 4. 17. ἐῤῥύσθην ἐκ στόματος λέοντος, i. *ereptus fui ex ore leonis*: ubi Neronem ſignificari putant, διὰ τὸ ὠμόθυμον, *ob crudelitatem.* Vide Euſebium hiſt. Eccleſ. lib. 2. cap. 22.

48. *Homo bilinguis.*

Ἀνὴρ δίγλωσσος, *Vir bilinguis*, ſicut dicimus *vir duplex*, aut *duplici corde.* Extat in Græcè editis Prov. 11. 13. Ἀνὴρ δίγλωσσος ἀποκαλύπτει βουλὰς ἐν συνεδρίῳ, *Vir bilinguis revelat conſilia in conſeſſu.* Et apud Siracidem Eccleſ. 5. 9. οὕτως ὁ ἁμαρτωλὸς, *Sic eſt peccator bilinguis.* Adi hunc poſtremum locum, ſi vacat.

49. *In foveam detrudere.*

Vel, *in foveam everſum præcipitare*: h. e. εἰς βόθρον ἀναστρέψαι. Valet perdere, exitio dare, perniciem adferre, Pſal. 55. 24. *Deturbas eos in puteum foveæ*: & 140. 11. *Detrudet eos in foveas, unde non emergant.* Eccleſiaſt, 12. 15. *Oculis quidem illacrymabis, ſed animo deliberabis de te in foveam præcipitando.* Quod ſuprà poſui, *in puteum foveæ*, παράλληλον eſt, ut *Lutum cæni*, *Terra pulveris*: niſi placet vertere, *in puteum interitûs.*

50. *Gens non gens.*

Gens non gens. Formâ proverbii dicitur de nihili & abjecta gente, Rom. 10. 19. ἐγὼ παραζηλώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει, i. *ego ad æmulationem provocabo vos per non gentem.* Eſſet plenum ἐπ' ἔθνει οὐκ ἔθνει; *per gentem non gentem*, ut Deuteron. 32. 21. unde hic locus adductus, בלא עם *per non populum*; dicendum integrâ oratione בעם לא עם *per populum non populum*, ſive *per populum, qui non eſt populus.* Ita vocabant Judæi, ſi non fallunt nos Interpretes, omnes populos profanos, propterea quòd alieni eſſent à cognitione veri Dei. Sic *non vivere* dicuntur qui vitiis ſunt addicti. Ipſe Moſes ita explicat, cùm ait, *per gentem inſipientem irritabo eos.* Nam quæ *gens inſipiens* niſi qui Deos falſos colit? Cæterùm pertinet ad claſſem eorum quæ per ἀντίφρασιν efferuntur. Quod genus eſt illud apud Catullum *funera nec funera.* Sic Græci ἄδωρα δῶρα, *dona non dona.* ἄγαμος γάμος, quod vetus quidam tragicus dixit, *innuptas nuptias.* Sic Cicero, *inſepultam ſepulturam.* Ovidius *Injuſta juſta.* Sic denique Ennius, *artem inertem*: cujus eſt illud.

Quæ ſcis,
In vulgum vulgas, artémque expromis inertem.

51. *Conſuere pulvillos.*

Legitur Ezech. 13. 18. *Væ conſuentibus pulvillos pro omnibus axillis manuum.* Ebræa ſunt הוי למתפרות כסתות על כל אצילי ידי ubi ידי poſitum mihi videtur ſimpliciter pro ידים Vetus Interpres, *væ his qui conſuunt pulvillos ſub omni cubito manus.* Facit huic loco egregiam lucem D. Gregorius in Moralibus, per hæc verba, *Quiſquis ergò malè agentibus adulatur, pulvillum ſub cubito, vel cervical ſub capite jacentis ponit, ut qui corripi ex culpa debuerat, in ea vultus laudibus molliter acquieſcat.*

52. *Cervical ſub capite jacentis ponere.*

Vel, *facere cervicalia ſub capite univerſæ ætatis.* Hæc verba habentur apud veterem Interpretem, loco quem diximus. In Ebræo eſt, ועשות המספחות על ראש כל קומה quod alius interpretatus eſt, *& facientibus velamina ſuper caput omnis ſtaturæ*: alius dixit, *parantibus conſibulas pro capite cujuſque ſtaturæ.* Senſus petendus ex verbis Gregorii ſuprà memoratis.

53. *Lutum abſque paleis.*

Proverbio dici poteſt de argumento quod non cohæret, ſicut dicimus *ſcopæ diſſolutæ*: aut de argumento prorſus invalido. Nam luteus paries, niſi paleæ admixtæ ſint quæ lutum tenaciùs ſtringant, minime cohæret, planéque infirmus eſt; ſic adeò ut levi momento dirui atque everti poſſit. Quod declarat Hier. in Comment. Ezech. 13. ad locum, *illi autem linebant eum luto abſque paleis*, per hæc verba, *Ipſum parietem linebant Pſeudoprophetæ abſque temperamento, ut interpretatus eſt Symmachus, h. e. puro luto, & quod paleas non haberet, ut nec præbere poſſet aliquam fortitudinem.* Et pòſt paulò, *ut quomodo cibus abſque* ſale nullum habet ſaporem, ita & lutum *abſque paleis, quibus firmatur & ſtringitur, nil roboris poſſit præbere parieti*

54. *Complicat manus.*

חובק ידים, *Complicat manus.* Competit in pigrum qui præter modum ſomno ac otio indulget. Cohel 4. 5. *Stultus complicat manus ſuas, & comedit carnem ſuam.* Figura loquendi ſumpta eſt à geſtu hominis ignavi & ſomniculoſi, qui manus ſuas non ad opus, ſed ad ſomnum componit, eas conſerendo complicandoque in pectus ſuum. Prov. 6. 10. *Quouſque piger cubabis? quando ſurges ex ſomno tuo? paululum ſomnorum, paululum dormitationum, paululum complicationis manuum ad cubandum.* Niſi me fallit memoria, legi apud Eraſmum, *compreſſis manibus* ex Livio, in otioſos & inertes.

55. *Abſcondit manus in ſinu.*

Affine eſt quod in Græcis cod. Prov. 19. 24. ἐγκρύπτει (aliàs ἐπικρύπτει) εἰς τὸν κόλπον αὐτοῦ χεῖρας, *abſcondit in ſinum ſuum manus*, q. d. adeò piger eſt ut abdicas in ſinu manus (geſtus eſt ignavorum) ne quidem cibi causâ ad eos referat. Sic Prov. 25. 16. κρύψας ὀκνηρὸς

τὴν

τὴν χεῖρα ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ, οὐ δυνήσεται ἐπενεγκεῖν εἰς τὸ ςόμα, *abſcondens piger manum in ſinu, nequit eam ad os referre.*

56. *Abdit manus ſub axillâ.*

Quod Græci referunt *in ſinu*, id in Ebræo legitur בצלחת: valet autem ſecundum nonnullos, *in lance*; aut ſecundùm alios, *in lebete*, ſive *aheno*. Utro modo legas, eadem manet ſententia, quâ hyperbolicῶς extremam ignaviam deſignat: cùm quis adeò ſegnis eſt, ut manum à lance, ſive aheno, ad os referre pigretur. Propiùs ad ſuperiora accedit, quod apud veterem Interpretem Latinum, *Abſcondit manum ſuam ſub aſcella*. Nam talis geſtus pigrorum. Thargum cæci (Si modo cæcus autor edit. Chaldaicæ in Proverbia Salomonis) hoc loco edidit בשחאתיה. Quid hoc ſibi vult? Scribo בשחתיה, Aleph juvandæ lectioni erat, cùm nulla eſſent puncta: punctis additis videtur inducendum שחו ſunt אצילות: h. e. *axilla*, μασχάλαι haud dubiè à שחא In Lexico Nathani שחי *axilla*. Recentiores dicunt בירית שחי, Arabes אלאבט.

57. *Non relinquetur lapis ſuper lapidem.*

Οὐ μὴ ἀφεθῇ λίθος ἐπὶ λίθον, *Non relinquetur lapis ſuper lapidem*, Matth. 24. 2. Marc. 13. 1. Luc. 19. 43. & 21. 5. Uſurpat Servator de urbis Hieroſolymæ excidio, & eſt hyperbola proverbialis: cui ſimilis, *Non relinquetur mingens ad parietem*, de qua ſuo loco. Ebraicè dicas, לא תשאר אבן על אבן. Sciendum verò hujus uſum eſſe propriè in ædificiis: illud autem locum habere in hominibus duntaxat.

58. *Lapides clamabunt.*

De re quæ nullo pacto celari poteſt, proverbiali hyperbolâ dixit Chriſtus Luc. 19. 40. ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν οἱ λίθοι κεκράξονται, *Si tacuerint iſti mox lapides clamabunt.* Licèt enim plerique ita intelligendum putent, (verba ſunt ex Hieronymi Comment. in Habacuc) Si Judæi tacuerint, multitudo me gentium confitebitur: tamen hæc expreſſior & verior intelligentia, etiamſi homines taceant, & ſignorum meorum multitudinem lingua invidens non loquatur, tamen lapides ipſi, & fundamenta murorum, & parietum ædificatio meam poterunt magnitudinem perſonare. Quod ut ſignificantiùs fiat, ponamus literaturæ quoque ſecularis exempla: Criſpus loquitur in hiſtoria, *Saguntini fide atque ærumnis inclyti, per mortalium ſtudium majores quàm opibus: quippe qui etiam tum ſemiruta mœnia, domus intecta, parietéſque templorum ambuſti, manus Punicas oſtentabant.* Simile quid & Tullius ad Cæſarem pro Marcello, *Parietes medius fidius, C. Cæſar, ut mihi videtur, hujus curiæ tibi gratias agere geſtiunt: quod brevi tempore futura ſit illa autoritas in his majorum ſuorum, & ſuis ſedibus.* Hactenus Hieronymus. Huc referri debet ex Hab. 2. 11. אבן מקיר תזעק וגו׳, *Lapis è pariete clamat, & lacunar è ligno, ſive materiatura reſpondet ei.* Quæ paulò aliter leguntur apud noſtrum interpretem, *Lapis de pariete clamabit, & lignum quod inter juncturas ædificiorum eſt, reſpondebit.* Mens Prophetæ, omninò patet omnibus regiam tuam ex rapina conſtructam eſſe, cùm hoc lapides & laquearia palàm teſtificentur; quo ſine dubio Deum excitabunt ad vindicandum injuriam quam facis iis, quibus ſua per vim extorques, ad conſtruenda palatia tua. Uſus eſt eleganter hoc loquendi genere & ipſe Hieronymus epiſt. 47. quæ de vitando ſuſpecto contubernio, *ipſique parietes*, inquit, *in me maledicta reſonârunt.*

59. *Aves efferent vocem.*

Cognationem habet cum ſuperiore proverbio, עוף שמים יוליך את הקול, *Aves cœli efferent vocem*: cujus uſus erit cùm ſignificabimus id quod dictum eſt diu latere non poſſe. Sic uſurpat Salomo Cohel. 10. 20. inquiens, *In cogitatione tua ne Regi maledicito, neque diviti in penetralibus tui cubilis. Nam vocem efferent aves Cœli, & rem indicabunt pennipotentes.* Hoc vult, Cave maledicas potentioribus ac fortunatis: nam ſi in eos aut cogitaveris quippiam, aut dixeris contumelioſè, protinus enunciabitur ac palàm fiet. Sunt enim, ut vulgò dici ſolet, ὦτα καὶ ὀφθαλμοὶ βασιλέων πολλὰ, *multa Regum aures atque oculi.*

60. *Transferre montes.*

Videtur apud veteres proverbium fuiſſe de conatu qui humanas vires ſuperat. Quare Dei potentia hoc modo declaratur Job. 9. 28. & Pſalm. 17. Chriſtus item Matth. 17. & Apoſtolus 1. Cor. 13. ad oſtendendam fidei efficaciam, dicunt eâ montes transferri, quod ſolius eſt Divinæ potentiæ.

61. *Accenſâ lucernâ quærere.*

Luc. 15. 8. cùm ait ὁ σωτὴρ, *Qua mulier ſi habeat drachmas decem, & perdiderit drachmam unam, non accendit lucernam,* &c. aut fallor aut reſpexit ad proverb. ſuæ gentis, לחפש בנרות *Scrutari lucernis*: quod uſurpant μὴ ζητεῖν ἐπιμελῶς καὶ ἀκριβῶς, *i. diligenter & cum cura aliquid quærere.* Atque hoc quidem ſenſu dictum Soph. 1. 12. *Scrutabor Hieroſolymam lucernis.*

62. *Non ſerunt, neque metunt.*

Οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, *Non ſerunt, neque metunt.* Proverbialiter dictum in Evangelio, pro, nullum laborem exercent. Tale eſt οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει, *non fatigantur, neque nent*; de liliis agreſtibus. Vide Matth. 6: 26. 28.

63. *Ad ultimum quadrantem ſolvere.*

Ad ultimum quadrantem ſolvere dicitur is cui de debito nihil remittitur. Germanum proverbiale Matth. 6. 26. οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην, *Non exibis illinc, donec perſolveris ultimum quadrantem.* Quadrans nummus eſt, qui à quibuſdam vocatur *teruncius*. Syrus habent שמונא: alibi λεπτὸν ita vertit, ut Luc. 12. 59. Eſt autem *Samuna*, quemadmodum nomen arguit, octava pars *Aſſir*, quod eſt genus parvæ monetæ, ait R. Nathan, & vocatur אסיר in Reſch Miſna haccedaſchim. Gloſſæ Arabicæ, *ſumenet, obolus*. In Gemara, cap. 1. דקדושים, *duo oboli ſunt in quadrante.* Sic enim interpretor ex hoc loco, quo in Ebræo ב׳ פרוטה לשומן, h. e. ad verbum, *duo Phruta* (κέρμα propriè i. minutæ æris) *ſunt in nummo qui* ſuman *vocatur.*

64. *Vel tunicam odit.*

Dictum in Epiſtola Judæ pro, impenſè odit, videlicet verſ. 23. μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα, *odio habentes vel eam, quæ à carne commaculata eſt tunicam.* Sumptum ut apparet, à mulieribus ſan-

 gulne

guine menſtruo pollutis, quarum veſtes etiam polluiæ cenſebantur. Goronides hiſt. lib. 1. cap. 4. *Odit eos odio magno, quemadmodum odit ſapiens rerum naturalium peritus fruſtum panni inquinati, quo uſa fuit mulier menſium profluvio laborans.*

65. *Olla lotionis.*

Servitus hoc nomine ſignificatur vilis & abjecta. Pſal 60. 10. מואב סיר רחצי, *Moab olla lotionis meæ*: ac ſi diceret, ſerviet mihi pro viliſſimo mancipio. סיר רחץ, *vas in quo ſordes eluuntur*, cujuſmodi eſt pelluvium Feſti, *vel* quod Cato appellat *labrum eluacrum*. Licebit uti (ita *matula* vocabulo uſus eſt Plautus) in eum quem contemnimus. Græci vertunt, Μωὰβ λέβης τῆς ἐλπίδος μου, *Moab olla ſpei meæ*: tanquam dicas, mea ſperata ſervitia. Nam רחץ *ſperare* in lingua Chaldæorum.

66. *Prædicare ſuper tecta.*

Id eſt palàm ac publicè. Quaſi proverbiali tropo dixit Servator, *quæ auditis in aure, prædicate ſuper δώματα*. Hier. in epiſt. ad Suniam & Fretelam ſcribit δῶμα in Oriente ipſum dici quod tectum. *In Palæſtina enim, & Ægypto*, inquit, *non habent in tectis culmina, ſed domata, quæ Romæ vel Solaria, vel mœniana vocant, i. plana tecta, quæ transverſis trabibus ſuſtentantur.*

67. *Dies umbra.*

Vocabulum *umbra* frequens apud Autores in ſenſu rei fugacis & evanidæ: qualis eſt vita humana. Itaque lectum Job. 8. 9. צל ימינו בארץ, *Umbra dies noſtri in terra*: & Pſal. 102. 12. *Dies mei ſimiles umbræ inclinatæ*: rurſus Pſal. 144. 4. *Dies ejus ſimiles umbræ prætereuntis.* Sed Æſchylus apud Stobæum ait vitam hominis ſimilem eſſe καπνοῦ σκιᾶς, quæ eſt *umbra fumi*. Sophocles in Ajace flagellifero,

Ὁρῶ γὰρ ἡμᾶς οὐδὲν ὄντας ἄλλο πλὴν
Εἴδωλ', ὅσοιπερ ζῶμεν, ἢ κούφην σκιάν.
Video enim nos nihil aliud eſſe niſi
Simulacra, quotquot vivimus, aut levem umbram.

68. *Gladio & arcu.*

Proverbiale verbum Gen. 48. 22. *partem quam accepi è manu Amorræi gladio meo & arcu meo*, בחרבי ובקשתי quod valet, vi armatâ; ut Pſal. 44. 7. *Non in meo confidam, non meus me ſervabit gladius, arcum & gladium* poſuit pro quovis genere armorum.

69. *Mane in loco tuo.*

Hoc eſt, in vocatione tua, vel in ſtatione, in quâ conſtitutus es. Eccleſiaſt. 11. 22. in vulgata verſione Latina. *Ne manſeris in operibus peccatorum, ſed confide in Deo, & mane in loco tuo.* Videtur legiſſe ἔμμενε τῷ τόπῳ σου, pro eo quod in libris editis, ἔμμενε τῷ πόνῳ σου, *perſevera in labore tuo*, lectio non rejicienda. Sic Cohel. 10. 4. *Si Spiritus dominantis aſcenſus fuerit in te, locum tuum ne deſere.* Idem fermè cum illo, *Noſce locum tuum*: quod enarramus claſſ 3. lib. 4.

70. *Vel puer deſcribat.*

ונער יכתבם, proverbii formâ dictum, Jeſ. 10. 17. *& reliquæ arbores ſylvæ ipſius paucæ erunt, vel puer deſcribat eas*: éſtque ſermo brevis pro *numeret & deſcribat*: vel, *numeratas deſcribat*. An meliùs *deſcriptas numeret*? Nam pueri raró numerant ultra decem. Verùm interpretatione *vel puer deſcribat eas* valet, redigentur ad decem, quem numerum in Alphabetho ſignat Joth literâ minima: eam enim puer quantumvis parvulus facilè pingat. Sed hoc argutius. Simplex ſenſus, redigentur ad numerum valde exiguum.

71. *Dormit & expergiſcitur.*

Non alienum eſt à natura proverbiorum quod aliquoties in ſacris literis occurrit, καθεύδει καὶ ἐγείρεται, *dormit & expergiſcitur*, de eo qui vitam ducit vacuam omni curâ omniúmque expertem perturbationum: qualis eſſe ſolet vita eorum, qui à metu ſecuri ſummâ animi æquitate ac tranquillitate dies noctéſque tranſigunt. Marc. 4. 26. *Sic eſt Regnum Dei, ut ſi homo quiſpiam jaciat ſemen in terram & dormiat, & exſurgat nocte ac die, ſeménque germinet, & ſurgat in altum, quomodo ipſe neſcit.* Pſal. 3. 6. *Cubavi & dormivi, expergefactus ſum, quoniam Dominus me ſuſtentat.* Pſal. 4. 9. *Quietè ſimul cubabo & dormiam, quia tu ſolus, Domine, in tuto me collocabis.*

72. *Ad collum uſque.*

עד צואר יגיע, *Ad collum uſque pertingit*. Dici poteſt quando res in ſummum diſcrimen adducta eſt. Metaphora ab iis, qui in aqua merguntur. Affine eſt, *uſque ad animam*, de quo aliâs. Legitur Jeſ. 8. 9. Vide Scholia Ebraica ad eum locum. Rurſus Jeſ. 30. 28. *Spiritus ejus, ut torrens inundans, ad collum uſque ſecat.*

73. *Jota vel apex.*

Joth apud Ebræos inter Alphabethi literas minima eſt: huic reſpondet ἰῶτα Græcorum, ex quo illud Matth. 5. 18 ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται, *jota unum aut unus apex nequaquam præteribit ex Lege, donec omnia facta fuerint.* Sed quid *apex*? interpretes nonnulli referunt ad vocales & accentus, qui ex minutis quibuſdam punctis & lineis conſtant: malè. Apicum facit mentionem Hieronymus, ut cùm ſcribit *Reſch & Daleth ſola apice diſtingui*. Quid autem apex fuerit, docet Iſidorus Orig. l. 1. c. 4. *Inter figuras*, inquit, *literarum, & apices veteres dixerunt: apicem dictum pro eo* (fortè *puto* legendum) *quòd longè ſit à pedibus, ſed in cacumine literarum apponitur. Eſt enim linea jacens ſuper literam æqualiter ducta.* Cœterùm venuſtiſſimè uſus hâc hyperbolâ Poëta ille noſtri temporis videtur, qui dixit,

Neſcit Scriptura vel breve jota ſacra:

de quodam qui literarum ſacrarum imperitiſſimus erat.

74. *Neque primus neque ultimus.*

Neque primus neque ultimus, proverbiali figurâ dicitur pro, nemo quiſquam, aut, nemo unquam. Uſus eſt Siracides de ſapientia Eccleſiaſt. 24. 30. οὐ συνετέλεσεν ὁ πρῶτος γνῶναι αὐτὴν, καὶ οὕτως ὁ ἔσχατος οὐκ ἐξιχνίασεν αὐτήν, *neque primus perfectè novit eam, neque ultimus item planè veſtigavit eam.*

75. *Non invenit manus ſuas.*

Ubi quis viribus ſuis nihil proficit, Pſalm. 76. 6. לא מצאו כל אנשי חיל ידיהם, *Non invenerunt ulli viri fortitudinem manus ſuæ*: q. d. quamvis fortes eſſent, tamen non potuerunt reſiſtere aut attentare quicquam,

quod

quod Græcè dicitur ἐπιχειρεῖν; niſi meliùs אנשי חיל *viri militares*. Nam חיל etiam *exercitus*.

76. *E pulvere.*

E genere proverbialium eſt מעפר *E pulvere*, pro, ex loco humili. Pſal. 113. 7. *Qui erigit è pulvere tenuem.* Habentur hæc verba & 1. Sam. 2. 8. in cantico Hannæ.

77. *E ſterquilinio.*

Ejuſdem generis מאשפת *è fimeto*, quod vulgò redditur *è fimo*, & LXX. ἐκ κοπρίας. Sed *fimus* דמן dicitur. Differunt enim hæ duo ut fimus & fimetum, ſtercus & ſterquilinium. Græcè אשפת κοπρών, & eſt ſingulare. Igitur perperàm Hieronymus, *de ſtercoribus*.

78. *Virgâ ferreâ.*

Ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ, *Reget eos virgâ ferreâ*, Apoc. 2. 27. h. e. duriter ac ſeverè. Nam *ferrum* in Metaphora uſurpatur pro duro; & ſciendum ῥάβδον aliquando dici *baculum paſtoris*; ut Pſal. 23. id quod optimè quadrat cum verbo ποιμανεῖ *paſcet*: quo uſi fuerunt præter Johannem Theolog. interpretes Græci Pſal. 2, 9. Alioquin in fonte habetur ad lectionem quæ nunc obtinet, *confringes eos virgâ ferreâ*: quod eſt תרעם. Porrò autem *virga* & *ſceptrum* appellatur; aut *virgâ ferreâ*, h. e. gladio: ita R. Salomo enarrat, niſi me fallit memoria.

79. *Pro pari calceorum.*

בעבור נעלים, *Pro pari calceorum*. Uſurpatur in ſignificatione vilis pretii; quale eſt, *pro fruſto panis*, quod alio loco notamus. Amos. 2. 6. *qui vendiderunt argento juſtum, & inopem pro pari calceorum*: Similiter 8. 6. *ut emamus argento tenues, & inopem pro pari calceorum*: h. e. pretio viliſſimo.

80. *Montes, tegite nos.*

Significatio miſerrimi ac deploratiſſimi temporis, quando homines extremis malis affligantur, & mortem præ vita exoptant, eſt in eo quod habetur Hoſ. 10. 8. *dicent montibus, Tegite nos: & collibus, cadite ſuper nos.*

81. *Loris humanis trahere.*

Funiculis humanis trahere, eſt humaniter aliquem habere. Sumptum à jumentis iis, quæ funibus & loris trahuntur. Hoſ. 11. 4. בחבלי אדם אמשכם *funiculis humanis* (talis ſignificatio vocis *Adam* in illo, *Stultus hominum pudefacit matrem*. Vide tractat. meos) *traxi eos*. Jonathan interpretatur, ut trahi ſolent *chara pignora*. Scriptum autem in eo כמיגראת, quod poteſt eſſe à גרר: niſi legendum כמגרת, ut thema ſit נגר *trahere*.

82. *Funibus amoris trahere.*

In eodem loco ſequitur בעבתות אהבה, *Funibus amoris*: repete, *traxi eos*. Senſus eſt, amicè & benevolè tractavi eos. Idem cum ſuperiore.

83. *A filo ad ſolearum corrigiam.*

Proverbiale genus dicendi eſt Gen. 14. 23. in illis verbis, *Si à filo ad corrigiam calcei, h. e. ſi accepto quicquam ex omnibus, quæ tua ſunt*. Ubi nos poſuimus, *hoc eſt*, ibi Ebræos ſcilicet legere copulam Vau poſitam in exegeſi, ſicut *que* ponitur in illo Virgilii,

Judicium Paridis ſpretæque injuria formæ.

Ergò *à filo corrigiam ſoleæ*, ſi accedat negatio, valet, nihil quicquam. Quod genus eſt apud Sirachidem Eccleſ. 46. 22. de Samuele χρήματα καὶ ἕως ὑποδημάτων ἀπὸ πάσης σαρκὸς οὐκ εἴληφεν, *pecuniam & uſque ad ſoleas ab ullo homine non accepit*. Senſus verborum, Ne ſoleas quidem ab ullo mortalium abſtulit; vel ut habetur, 1. Sam. 12. לא לקח מיד איש מאומה, *nihil quicquam abs quoquam abſtulit.*

84. *Neque manum neque pedem elevare.*

παροιμιακὸν eſt & illud Gen. 41. 44. בלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו, *Sine te non elevabit quiſquam manum ſuam, aut pedem ſuum*: h. e. ſine tuo permiſſu aut imperio nemo quicquam audebit aggredi aut attentare. Cœterùm admonet proverbii Abenezra. Oncelus de ſuo nonnihil addit: nam vertit hoc modo, *Ego Pharao, & ſine mandato tuo non elevabit quiſpiam manum ſuam, ut ſumat arma; aut pedem ſuum, ut conſcendat equum, in tota terra Aegypti.* Haud ſcio an conveniat cum illo proverbio, quod ex Cicerone notavit Eraſmus, *Digitum quà proferas non habet*; de eo cui nihil prorſus eſt quod dicat agátve. Certè recentior interpres, qui à Latinitate commendatur, locum Geneſeως ſic transfert, *& ita Pharao vivam, inquit, ut nemo in tota Aegypto digitum contra tuam voluntatem proferet.* Quid ſi per *manuum pedúmve elevationem* intelligitur poteſtas, quæ à nullius pendet imperio? Nam qui liber eſt, ea membra ſuſtollere, cùm vult, poteſt: qui vinctus, non item. Sunt autem quaſi vincti qui alterius voluntati ſubditi ſunt. Soli igitur Joſepho data fuit à Pharaone poteſtas quidlibet in Regni negotiis pro arbitrio decernendi: Uſus eſt hoc ſenſu Gorionis F. hiſt. lib. 6. cap. 61. de Archelav. Rege; *Ab hoc tempore*, inquit, *attollet manum ſuam, & pedem ſuum in Regno*, pro eo quòd plenam omnium poteſtatem habebit. Similiter cap. 66. *Non attollet quiſquam manum ſuam, aut pedem ſuum ab eo die & ultrà*: cap. 73. *Non amplius elevabit manum aut pedem, aut caput coram eo.*

85. *Manu elatâ.*

ביד רמה, *Manu elevatâ*. Proverbialiter uſurpatur Exod. 14. 8. *Filii verò Iſrael egrediebantur manu elatâ*; quod alius dixit, *manu excelſa*. Cœterùm valet ab interprete Chaldæo בריש גלי *capite aperto*: h. e. intrepidè. Ita uſurpat aliquoties Joſephus Gorione natus, ut lib. 5. c. 37. Sic lib. 4. c. 26. ויבא עליו ביד רמה *venit ad obſidendum eum manu elatâ*. Sed Num. 15. 30. *Anima quæ fecit manu elatâ*, Jachio interpretante valet במזיד i. e. *protervè.*

86. *Uno ore.*

בפה אחד, *Ore uno*. Hoc dicto indicant conſenſum animorum. Quod genus ſunt, *una anima*; *unum cor*. A Græcis effertur, ἐξ ἑνὸς στόματος. Joſ. 9. 21 *Congregati ſunt pariter, ut bellum cum Joſua & Iſraelitis gererent ore uno.* Interpres vulg. *uno animo, eadémque ſententiâ*; & Græci ὁμοθυμαδόν. 1. Reg. 22. 13. *ecce Prophetarum verba uno ore bona Regis prædixerunt.* Quæ verba repetuntur 2. Par. 18. 12. Græcè utrobique, ἐν στόματι ἑνί. Legitur & apud Gorionis filium.

87. *Uno humero.*

Simillimum eſt, שכם אחד, *humero uno*: ſicut dicimus

mus ἴσῳ ζυγῷ, *pari jugo.* Metaphora à bobus paribus humeris idem plauſtrum trahentibus, Exſtat Soph. 3. 9. *ut ei ſerviant uno humero*: ubi Græci ὑπὸ ζυγὸν ἕνα. Item Hoſ. 6. 2. Niſi quòd hîc compendio ſermonis *humero* legitur pro *humero uno*. Certè Jonathan interpretatur כתף חד: eodémque modo interpretatur locum Sophoniæ. Verba ſunt, *Societas Sacerdotum in via cædes faciunt humero*, שכם אחד i. *conſenſu.*

88. *Caput canum.*

ראש כלב, *Caput canum.* Convitium proverbiale in hominem vilem & abjectum. Nam quos parvi æſtimamus, eos canum cuſtodiæ præficimus. Ponitur autem in Ebræo ſingularis pro plurali *caput canis*, pro canum, ut *Magiſter nauta*, Jon. 1. 6. quod eſt רב החבל pro nautarum. 2. Sam. 3. 8. *Nunquid ego ſum caput canum tribus Juda?* Porrò in nomine *caput* videtur eſſe alluſio ad officium Abneris. Erat enim dux militum, & diu Sauli domum fuerat tutatus: quò indigniùs tulit reprehenſionem Isboſethi, adeò ut in memoratam vocem eruperit, innuens ſe ita viliter contemni, ac ſi hoſtilibus canibus, non autem Iſraelitarum copiis, præeſſet. Non me latet quoſdam legere, *caput caninum*, exponeréque de viliſſimo mancipio, quod erat inter Judæos: verùm prior expoſitio magis arridet, quæ recepta vulgò cum loci circumſtantiis meliùs congruit.

89. *Perſequitur pulicem.*

רדף אחרי פרעש אחד, *Perſequitur pulicem unum.* Quadrat in eum, qui rem aliquam vilem & infirmam, nec non captu difficilem, conſectatur, 1. Sam. 24. 15. *Poſt egreſſus eſt Iſraelitarum Rex? quem tu tandem perſequeris? canem mortuum, pulicem unum?* eſt pòſt 26. 20. *quia egreſſus eſt Iſraelitarum Rex ad quærendum pulicem unum, ut ſi quis perſequatur pulicem in montibus.* Verba ſunt Davidis ad Saulem, quibus indicat ſe non minùs difficulter capi poſſe quàm pulicem, qui ſaltando tuetur ſeipſum, ſubinde ex uno loco migrans in alium; aut ſi capiatur, non admodum honorificum fore Regi Iſraelitarum, ſi necem inferat pulici, h. e. debiliſſimo & abjectiſſimo homuncioni.

90. *Heri nudius tertius.*

Heri & nudius tertius. Proverbialiter uſurpatur pro antea, ut Græcè χθὲς καὶ πρώην. Cato de re ruſtica notatur eo ſenſu dixiſſe *pridie*. Catullus *hodie atque heri*, nempe in his verſibus,

Sordebant tibi villica,
Concubina, hodie atque heri,
Nunc tuum cinerarius
Tondet os.

Gen. 31. 2. *Animadvertit quoque vultum Labano, quòd non eſſet erga ſe ſicut heri nudius tertius.* 2. Sam. 5. 2. *Tam heri, quàm nudius tertius, cùm regnares ſuper nos Saul, tu ducebas & reducebas Iſraelem.* Exod. 5. 14. *Cur non abſolviſtis penſum veſtrum, conficiendo lateres, Sicut heri nudius tertius, etiam heri & hodie?* (Hinc patet non ſemper in *heri nudius tertius* includi diem heſternum.) Hanc parœmiam interpres Latinus convertit modò *priùs*, ut Exod. 5. 7. 8. 14. modò *antea*, ut Ruth. 2. 11. modò *heri & nudius tertius*, ut Gen. 31. 2. & Exod. 21. 29. Græci verò transferunt χθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν, Gen. 31. 2. [μὴ] ἐχθὲς καὶ τρίτης, Ruth. 2. 11. πρὸ τῆς χθὲς καὶ πρὸ τῆς τρίτης. Exod. 21. 29. Ambroſ. epiſt. 64. *Duobus aut tribus teſtibus ſtat omne verbum, ſed illis teſtibus, qui ante heſternum & nudius tertius non fuerunt inimici.* Nazianzenus in προσδιαλ... contra Eunomianos, ὁ χθὲς καὶ πρώην ἑαυτῷ ἐξῆσαι θε... Athanagoras Apologia pro Chriſtianis, καὶ περὶ ... ὅτι χθὲς καὶ πρώην γεγόνασιν, ὡς λόγῳ εἰπεῖν. Idem ... χθὲς καὶ πρώην, τὸ λεγόμενον, *heri & nudius tertius, quod dici ſolet*. Uſus eſt etiam Euſebius hiſt. Eccleſ. lib. 1. cap. 9. & pro *nuper admodum*, lib. 3. cap. 38. Cœterùm Ebraicè effertur תמול שלשום Ruth. 2. 11. מתמול שלשום Exod. 21. 29. אתמול שלשום 1. Sam. 4. 7. גם אתמול גם שלשום 1. Sam. 10. 11. מאתמול שלשום 2. Sam. 5. 2. גם אתמול גם שלשום Exod. 4. 10.

91. *Mejens ad parietem.*

לא אשאיר משתין בקיר, *Non faciam reſiduum mingentem ad parietem.* Genus eſt loquendi proverbiale; quo notatur internecio & excidium univerſi. 1. Sam 25. 22. *Sic faciat Deus hoſtibus Davidis, & ſic addat. ſi reliquero ex omnibus quæ habet, uſque ad lucem matutinam, mejentem ad parietem*: & mox v. 34. *Niſi mihi obviam venire properaſſes, non relictus fuiſſet Nabali ad lucem matutinam mejens ad parietem.* Quid *mejens ad parietem*? ita vocatur canis, qui levato crure parietem commejere ſolet: vel, ut aliis placet (nam enarratores variant) maſculus, qui lotium facit contra parietem. Huc pertinet quod 1. Reg. 14. 10. *Ecce ego adduco malum ſuper domum Jeroboami, &c. exſcindamque Jeroboamo parietis commictorem*: item illud 2. Reg 9. 8. *peribit tota Achabi domus: exſcindam enim Achabo mingentem ad parietem*; q. d. Ne canibus quidem parcam. h. e. ad unum omnes delebo, omnes occidione occidam. Quo ſenſu etiam vulgò dicimus, *Ne canem quidem aut felem remanſiſſe*, quoties domum aliquam funditus exciſam eſſe innuimus.

92. *Labia oſculari.*

Labia oſculari eſt in alicujus familiaritatem recipi: aut coli aut obſervari à hominibus. Siquidem oſculum amoris & reverentiæ ſignum eſt. Prov. 24. 26. שפתים ישק משיב דברים נכחים, *Labia oſculabitur qui reſpondet verba recta.* Mens Salomonis, Qui in dictis & reſponſis verax eſt, is in hominum ore familiaritatéque verſabitur. Non diſſimile in profanis literis *dexteram præbere*, pro, in amicitiam admittere. Ex quo illud apud Plutarchum, μὴ παντὶ ἐμβάλλειν δεξιάν, *ne cuivis porrige dexteram*, Gen. 41. 40. *Tu præficieris domui meæ, tuúmque os omnis meus populus oſculabitur.* In Ebræis cod. ועל פיך ישק כל עמי Senſus eſt, tuum imperium accipiet cum ſumma obſervantia Hoc ſenſu על debet accipi pro ל Alii ſic. *Ad tuum os* (i. juſſum) *univerſus meus populus armabitur.*

93. *Neſciet eum ampliùs ſuus locus.*

לא יכירנו עוד מקומו *Non agnoſcit eum ampliùs locus ipſius.* Proverbii formâ dicitur de eo, qui in loco ubi priùs exſtiterat, non ampliùs comparet. Pſalm. 103. 16. *Hominis dies quaſi gramen, ut flos agreſtis ſic floret, Ventus in eum tranſit & non eſt, nec agnoſcit eum amplius locus ipſius.* Job. 7. 10. *Ut conſumpta nube abit, ſic qui deſcendit in ſepulcrum non oſtendit. Non enim deinceps domum ſuam redit, nec agnoſcit eum amplius ſuus*

locus,

locus. Eadem ſententia eſt in illo Danielis 2. 35. כלאתר לא השתכח להון, *Nullus locus inventus eſt eis*: Senſus eſt, ita contrita & diſſipata fuerunt, ut ne locus quidem illorum uſquam extiterit, ut nuſquam apparuerit locus, ubi prius fuerant. Sic Apoc. 12. 8. οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι ἐν τῷ οὐρανῷ, *Neque locus eorum amplius inventus eſt in Cælo.*

94. *Ad hoſtes fugandos idoneus.*

Competit in hominem clamoſum. Solent milites initio prælii clamorem edere, quo clamore hoſtes non ſolùm terrent, ſed etiam aliquando in fugam vertunt: proinde qui clamoſi ſunt, judicantur ad nullam rem aptiores quàm ad fugandos hoſtes: ex quo illud, γυνὴ μεγαλόφωνος καὶ γλωσσώδης εἰς πολεμίων τροπὴν θεωρηθήσεται. *Mulier clamoſa & loquax ad hoſtes fugandes exquiretur.* Verba ſunt Siracidis Eccleſ. 26. 32.

95. *Portio vulpium.*

Pſalm. 63. 11. מנת שועלים יהיו, *Portio vulpium erant*: hoc ſignificat, cadent in acie, & vulpes cæteræque beſtiæ agreſtes comedent ipſorum corpora, quæ inſepulta remanebunt. Quidam transfert, *Eandem cum vulpibus ſortem ſubibunt*: ſed perperàm. Vide quæ ſcripſimus Miſcell. cent. 1. cap. 90. Hic obſervabis vulpes cadaveribus veſci, quod notatum à Camio Ebræo, in Comment. ad h. l. Affine eſt, *ſepulturâ aſini ſepelietur*, de quo aliâs.

96. *Vel vulpes diruat.*

Genus loquendi, qualia in Proverbiis aliis recenſent. Reperitur Neh. 4. 3. his verbis אם יעלה שועל ופרץ חומת אבניהם, *Si aſcenderit vulpes, diruet murum eorum lapideum.* Verba ſunt Tobiæ Ammonitæ irridentis ædificationem Judæorum tanquàm debilem & infirmam, & quam facillimè quis diruat.

97. *Exitus & introitus.*

Exitum & introitum, ſive *ingreſſum*, proverbialiter vocant Ebræi humanæ vitæ actiones ac muneris cujuſque functionem, reique tam publicæ quàm privatæ curationem, ſeu adminiſtrationem. Quomodo etiam *exire & introire* dicunt eum, qui in rebus gerendis verſatur, vel quotidianum uſum & quaſi perpetuam conſuetudinem, cum aliquo habet. Exemplis id clarum faciam, Deut. 28. *Benedictus eris in introitu tuo, benedictus in exitu tuo*, בבאך ובצאתך, & poſt aliquanto. *Maledictus eris in introitu tuo, maledictus in exitu tuo.* Rurſus Deut. 31. 2. *Ego hodie natus annos 120. non poſſum amplius egredi & ingredi.* 1. Sam. 18. 17. *Conſtituit Davidem tribunum, qui exivit & venit coram populo*: & verſ. 6. *Omnibus, tam Judæis quàm Iſraelitis, charus erat David; nam ipſe exibat & introibat ante eos*: item cap. 29. v. 6. *ita Deus vivat, ut mihi placet exitus tuus & introitus tuus, qui mecum fuit in caſtris.* 2. Sam. 3. 25. *Ad cognoſcendum exitum tuum & introitum tuum*, את מוצאך ואת מבאך. Quod ſequitur, & *ad cognoſcendum quæcunque facis*, videtur ἐξηγητικὸν eſſe 1. Reg. 3. 8. *Ego puer parvulus neſcio egredi & ingredi*, 2. Par. 1. 10. *Da mihi ſapientiam & ſcientiam, ut egrediar coram populo iſto, & ingrediar*; Pſalm. 121. 8. *Deus cuſtodiat tuum exitum, tuúmque introitum.* Jeſ. 37. 28. *Exitum & ingreſſum tuum novi.* Joh. 10. 9. καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει, *Et intrabit & exibit, & paſcuum inveniet.* Act. 2. 11. ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς, *Quo Dominus Jeſus ingreſſus & egreſſus eſt inter nos.*

98. *Numerare poſſem omnia oſſa mea.*

Verba ſunt Davidis, quibus ſignificat ſe valde macilentum eſſe, ſic adeò ut præ macie numerare poſſet omnia oſſa ſua. Eum adagionem (ſi adagio appellari debet) aliter extulit idem David, *Caro mea oſſibus meis adhæſit*: & Comicus noſter,

Oſſa atque cutis ſum miſer à macritudine.

99. *Ex menſura.*

Ex menſura ſive *ad menſuram* fieri dicitur, quod fit modo quodam parcè ac ſobriè. Joh. 3. 34. οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα, *Non enim ex menſura largitur Deus Spiritum.* Ebraicè effertur במשורה *in menſura.* In Avoth. cap. 6. *Ad hunc modum ſe habet ratio Legis. Etiamſi panem cum ſale edas, aquam cum menſura bibas, humi dormias, vitámque miſeram vivas, dum operam navas Legi, beatus es, & bene tibi erit; beatus es in hoc ſeculo, & bene tibi erit in futuro.*

100. *Abſque menſura.*

Sine menſura fit quod fit modo immenſo, benignè, largiter, effuſè. Græcè dicas ἀμέτρως. Ebraicè verò באין משורה, *abſque menſura*: & eſt contrarium ſuperiori. Latet autem in illis verbis, *Non ex menſura largitur Deus ſpiritum.* Nam ſententia eſt, ut ſi diceret, *Largitur Spiritum ἀμέτρως, abſque menſura*; h. e. copioſè ac largiter. Ita mihi videtur.

101. *Neque bonum, neque malum.*

Poſitum eſt Gen. 24. 50. pro, nihil omnino. Ajunt Laban & Bathuel, *Hæc res profecta eſt à Domino, non poſſumus tibi loqui bonum aut malum*: h. e. non licet nobis tibi quicquam contradicere. Sic Gen. 31. 24. *Cave ne loquaris cum Jacobo à bono ad malum.* Senſus eſt, neque bonum neque malum: ac ſi diceret, vide ne dicto aut facto aliquo eum offendas. Non me latet varias hîc eſſe interpretum ſententias: verùm noſtra ut ſimpliciſſima eſt, ita probari poſſe videtur ex verbis Labani, qui paulò pòſt Jacobum allocutus ita fatur, *Eſt in manus mea poteſtate facere vobis malum, ſed Deus patrum veſtrorum heri me monuit, inquiens, Cave tibi ne à bono ad malum cum Jacobo loquaris*: q. d. poſſum ego quidem vobis nocere ſi velim; verùm quia Deus vetuit, idcirco nihil mali vobis nunc faciam. Cajetanus *loqui* accipit pro *facere*: quod non eſt neceſſe cùm ex uno alterum intelligatur. Nam qui loqui prohibet quicquam, etiam prohibet facere, & quidem multò magis. Imò non à factis tantùm injurioſis, verùm etiam à dictis, quæ offenſionem adferunt, abſtineri voluit Deus. Vetus translatio, *Cave ne quicquam aſperè loquaris contra Jacob*: & mox, *Cave ne loquaris cum Jacob quicquam durius.*

102. *Oculi manant rivis aquæ.*

Hyperbola proverbialis de immodico fletu. Legitur Pſal. 119. in litera Phe, פלגי מים ירדו עיני, *rivi aquarum deſcenderunt ab oculis meis.* Similiter Thren. 3. 16. פלגי מים תרד עיני, *rivis aquæ manat oculus meus*: quod ita dictum quaſi per hypallagen, pro, *rivi aquæ manant ab oculis meis.* Simile eſt Joel. 3. 18. *omnes*

nes alvei Juda fluent aquâ. Nam eſſet, *aqua fluet per omnes alveos Juda.* Huc etiam facit quod Thren. 1. 16. *Oculus meus manat aquâ.*

103. *Oculos in capite gerit.*

עיניו בראשו, *Oculos habet in capite.* Quadrat in eum qui ventura longè ante proſpicit, ſicut de cordato & provido, Homerus inquit, ἅμα πρόσσω καὶ ὀπίσσω λεύσσει. Sunt etiam qui Janum ideò bifrontem dictum fuiſſe referunt, quòd fuerit Vir prudentiſſimus, viderítque procul ventura. Plautus quoque in Aulularia de anu verſuta & quaquaverſum ſpeculante. *Quæ in occipitio,* inquit, *oculos habet peſſima.* Cohel. 2. 14. *Sapiens oculos ſuos habet in capite ſuo.* In Græcis eſt, τοῦ σοφοῦ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν κεφαλῇ αὐτοῦ. Chald. Paraph. *Sapiens conſiderat in principio, id quod futurum eſt in fine.* Alaſcar in apologia pro Maimonide, *neque cerebrum in vertice, neque in capite oculos habet.* Innuit ſtultum & improvidum. Cui ſimile apud Varronem, qui *cæcos conſules* dixit, ut improvidos denotaret.

104. *Manus contracta.*

Manus contracta, h. e. יד במוצרת, vocatur illiberalis & ad largiendum reſtricta. Deut. 15. 7. *Ne obdura cor tuum, neve contrahe manum tuam à fratre tuo. Cor obdurat,* qui nihil dat: *manum contrahit,* qui parcè dat. Utrúmque proverbii ſpeciem habet. Hoc ſenſu adagium reperitur apud Eraſmum, *Manum in ſinu habet.* Vide.

105. *Manus aperta.*

יד פתוחה, *Manus aperta,* i. larga, liberalis; unde ביד פתוחה, *manu apertâ,* i. prolixè, largiter. Hoc bene & Latinè dicitur *plenâ manu.* Pſal. 104. 28. *aperis manum tuam, ſatiantur bono.* Deut. 15. 8. 11. *aperiendo aperi manum tuam fratri tuo.* Senſus eſt ac ſi diceret, largitor ei apertâ & plenâ manu.

106. *Ollam contrahere.*

Joel. 2. 6. כל פנים קבצו פארור, *Omnes facies contraxerunt ollam;* h. e. nigrorem ollæ. Latina vet. *omnes vultus redigentur in ollam:* cujus declaratio in eadem tranſlatione, Nah. 2. 10. *& facies omnium eorum ſicut nigredo ollæ:* i. tam atræ quàm eſt olla. Pallor faciei metum indicat: nigror non ſimpliciter metum, ſed talem metum qualis eſt, quibus mors ob oculos verſatur. Morientis enim vultus ex metu nigreſcit, & atritate repletur.

107. *Sedebunt ſecurè quiſque ſub vite ſua, ſúbque ficu ſua.*

Genus eſt loquendi quaſi proverbiale apud Ebræos, quo utuntur cùm altam pacem ſignificare volunt: & eſt ſententia velut ſi dicerent, Quiſque tutò deget, & quietè fruetur bonis ſuis. Nam in nominibus *vitis* ac *ficus* eſt ſynechdoche partis pro toto. Reperitur Mich. 4. 4. de tranquillitate poſtremi temporis. *Sedebunt quiſque ſub vite ſua, & ſub ficu ſua, nemine exterrente:* item 1. Reg. 4. 25. de pace, quæ viguit ſub Salomone, ubi Vet. interpres. *habitabátque Juda & Iſrael abſque timore ullo, unuſquiſque ſub vite ſua, & ſub ficu ſua.* Quem locum æmulatus eſt Gorionis filius hiſt. lib. 4. cap. 26. *Seditque Iſrael ſecurè omnibus diebus Jonathan, quiſque ſub vite ſua, ſúbque ficu ſua.* Eadem ſententia eſt 2. Reg. 18. 31. in oratione quam Rabſaces Regis Aſſyrii legatus ad Judæos habuit, in hæc verba. *Hæc dicit Rex Aſſyriorum. Facite mecum pacem, & egredimini ad me: tum quiſque comedet de vite ſua, déque ficu ſua, & bibet aquas de ciſterna ſua.* Et Zach. 3. 10. *Eo die, inquit Dominus exercituum, clamabitis alii ad alios ſubter vitem, ſubtérque ficum.*

108. *Pactum ſalis.*

ברית מלח, *Pactum,* ſive *fœdus, ſalis. Fœdus ſalis,* i. ſalitum. Ebraiſmus notus: h. e. firmum, durabile, incorruptum. Nam ſal incorruptionem rebus præſtat, unde fit, ut ea quæ ſale condita ſint, diu durent incorrupta. Num. 18. 19. *Pactum ſalis perpetuum.* 2. Par. 13. 5. *illi & filiis ejus fœdere ſalis.*

109. *Ignem in labiis habet.*

De homine vehementer commoto, & quaſi in ira efferato, qui vulgò dicitur *ignem præ malitia ſpuere,* & à Græcis, πῦρ πνεῖν. Salomo dixit, על שפתיו באש צרבת *in labiis ejus quaſi ignis ardens* Prov. 16. 27.

110. *Ventis alis vinciri.*

A vento vinciri aut *conſtringi* proverbialiter dicitur qui vinctus citiſſimè aliquo abripitur. Ventis enim nihil velocius: unde Virgilianum illud,

Et ventis & fulminis ocyor alis.

Exſtat Hoſ. 4. 19. צרה רוח אותה בכנפיה, h. e. ad ſententiam Camii Patris, *ligavit ventus eam alis ſuis:* Significat autem fore ut natio Ephraimitarum (nam de ea loquitur) aurâ citiùs in exilium deportetur. Huic affine. *à ventis depaſci,* de quo ſuprà.

111. *Ventum ligat.*

Locum modò citatum Camius filius poſt Abenezram conſtruit & legit, *ligavit ventum ipſa* (ſc. congregatio Ephraimitarum) *in alis ſuis.* Id enarrat in hanc ſententiam, *Ut homo qui ligat ventum alis ſuis, & poſtea cùm ſolvit alas ſuas, nihil quicquam invenit Sic Ephraim apprehendit cultum vitulorum, & exſpectat inde aliquem fructum, ſed fruſtra. Non enim certè conſequetur quicquam præter damnum & egeſtatem.* Hæc R. David, Quæ ſi vera ſunt, *ligare ventum,* ut, *perſequi ventum,* caſſi laboris eſt, & unde nulla utilitas manat.

112. *Montes fluent vino, & colles lacte.*

Copiam vini & lactis, imò rerum omnium affluentiam, ſignificant hâc hyperbolâ, *in die illo ſtillabunt montes muſto, & colles fluent lacte.* Legitur Joel. 3. 18. Dictum autem quaſi per hypallagen pro *lac fluet per colles, vinum ſtillabit per montes.* Sic Amos. 9. 13. *ſtillabunt montes muſto, & omnes colles liquefient,* ſive *diſſolventur.*

113. *Cutem & carnem detrahere.*

Pro expilare & diripere ita ut nihil reliqui facias, & rem auferas, ut dici ſolet, cum pulviſculo. Mich. 3. 2. *qui ab illis cutem diripiunt, & ab oſſibus eorum carnem:* notantur gubernatores reip. Iſraeliticæ, quòd extremis exactionibus vexarent miſerum populum.

114. *Percutere in maxillam.*

Turpis pœnæ & dedecoroſæ cladis ſignificatio eſt Pſal. 3. 8. in illis verbis, *percuſſiſti omnes hoſtes meos in maxillam.* Similiter Mich. 5. 1. ubi hæc habentur,

Virgâ

Virgâ percuſſerunt in maxillam judicem Iſrael: declarat illatam ignominioſè injuriam ei, qui rempub. Iſraelitarum tum adminiſtrabat.

115. *Dentes infringere.*

Dentes infringere dixit in eodem loco David, pro eo quod eſt vires infringere: & eſt Metaphora ſumpta à beſtiis, quas naturâ dentibus armavit. Verba ſunt שני רשעים שברת, *dentes improborum confregiſti.*

116. *Pulverem lingere.*

Utuntur ad declarandam abjectæ ſervitutis humilitatem: aut erat ſignum reverentiæ & obſequii, quod Regibus præſtari ſolebat. Mos enim in Aſia olim, qui etiam nunc obtinet, cùm ad Regem adirent, eúmque ſalutarent, ut terram deoſcularentur. Mich. 7. 17. *Lingent ſerpentum more pulverem.* Jeſ. 49. 23. *& pulverem pedum tuorum lingent.* Pſal. 72. 9. *& hoſtes ipſius terram lingent.* Se humi proſternebant in terram, quod προσκυνεῖν dicitur.

117. *Saccum induere.*

Saccum induere aliâs propriè ſumitur, nam erat certa veſtis quam lugentes induebant: aliàs proverbialiter denotat in ſqualore & ſordibus verſari. Pſalm. 35. 13. *Cùm ipſi ægrotarent, mihi veſtimentum erat ſaccus;* & 69. 12. *poſui veſtem meum ſaccum.* Jeſ. 50. 3. *Induam cœlum atritate, & ſaccum ponam operimentum ejus.* Contrà,

118. *Saccum ſolvere.*

Eſt luctu & mœrore aliquem levare Pſalm. 30. 12 *Vertiſti luctum meum in chorum, mihi ſolviſti ſaccum meum, accinxiſti me gaudio.* Ebraicè פתחת שקי לי Senſus eſt, tu mihi non ſolùm lætitiam & voluptatem conciliaſti, verùm etiam omnem mœrorem ac lugendi cauſam abſtuliſti.

119. *Comedit cinerem.*

Cinerem edere dicitur, qui totus eſt in luctu & ſqualore. Ductum à more lugentium, qui cinere caput conſpergebant, ſéque in pulvere volutabant, Pſal. 102. 10. כי אפר כלחם אכלתי, *Nam cinerem quaſi panem comedi.* R. exponit דרך משל h. e. *proverbialiter*, quod panis in ejus ore veluti cinis eſſet, h. e. non magis quàm cinis ſaperet. Græcè, σποδὸν ὡσεὶ ἄρτον ἔφαγον. Quò facit & illud Thren. 3. 16. הכפישני באפר, quod Vet. Interpres poſt LXX. enarrat, cibavit me cinere: priùs enim erat, certè in Græcis codicibus, ἐψώμισέ με σποδὸν.

120. *Cedarena tentoria.*

Cedareni populus Arabiæ. Degunt in tentoriis ut Scenitæ, nec alias domos habent. Cauſam nominis indè ducunt nonnulli, quòd colore ſint fuſco. Alii à Cedar filio Iſmaelis dictos tradunt Cedarenos. Ut ut ſit certum tentoria eorum fuſca fuiſſe; ex quo ſimile apud Salomonem Cant. 1. 5. *nigra ego ut tentoria Cedar:* nec ſolùm tentoria fuſca erant, ſed etiam ipſa gens. Hinc locem facies Davidi Pſal. 120. 5. ubi ait שכנתי עם אהלי קדר, *habito cum tentoriis Cedar.* Nam per *tentoria Cedar*, meo animo ſignificat ipſos Cedarenos; hoc primum. Deinde Cedarenos voluit intelligi, non nomen proprium, ſed homines improbos & pravis moribus imbutos *Nigrum* enim in metaphora idem quod pravum. Docet hoc vulgaris verſiculus,

Hic niger eſt, hunc tu Romane, caveto.

Quò valde facit proverbium, *An mutabit Aethiops cutem ſuam?* Nam quia nigri Æthiopes, ideò eo nomine vocantur qui tales ſunt. Ergò inſcriptionem Pſal. 7. *de verbis Chus, h. e. Aethiopis*, partim interpretum de Saule Cis filio explanant, quem ajunt *Aethiopem* ibi nuncupari propter morum improbitatem; rectè an ſecùs judicii eorum eſto, qui hæc intelligunt.

121. *Neque pars, neque ſors.*

Act. 8. 21. οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, *Non eſt tibi pars neque ſors in hoc negotio.* Dictio illa, *neque pars neque ſors* ex Ebræorum lingua proverbialis eſt. Dicitur etiam, *neque pars neque hæreditas.* Gorionides hiſt. 6 cap. 42. *Non eſt tibi pars neque hæreditas in terra Jehuda*, q. d. Nihil tibi quicquam rei aut juris eſt. Ebræa ſunt אין לך חלק ונחלה *Quæ nobis ampliùs pars aut hæreditas in lege Domini*, & lib. 6. *An eſt tibi pars aut hæreditas in regno?* Elias Levit, *Ultra calces corrigiam non eſt tibi pars, neque hæreditas.* Verba ſunt pictoris ad ſutorem temerè nimis judicantem de arte ſua: q. d. *Ne ſutor ultra crepidam.*

122. *Aquila juventa.*

Sim vanus, ſi non latet proverbium Pſal. 103. 5. in illis verbis, תתחדש כנשר נעוריכי, *renovas ſicut aquila juventutem meam;* ut ſenſus ſit, ita renovas juventutem meam ut comparari poſſit cum aquilæ juventa, quæ robuſta, florens ac vivida eſt: ergò ſignificat vires ſuas ita redintegratum iri, ut de ſe dici poſſit, *Aquila juventa.* Placeret magis hæc ſententia, niſi in aliam irent omnes interpretes, quam neque refellere in animo eſt, neque pro vera ac certa obtrudere: eam alii aliter narrant. Hieronymus ita, *Aquila*, inquit, *ubi conſenuerint, gravantur pennæ; quærit illa fontem, erigitque pennas, calorem in ſe colligit: eo modo ſanantur oculis in fontem ſe ter mergit, atque ad juventutem redit.* Aug. ad hunc Pſalmum, *Dicitur*, ait, *aquila, dum ſenio gravatur, roſtri immodicè creſcentis unco non poſſe os aperire, nec cibum capere: unde langueſcens naturæ vi collidit roſtrum ad petram, cujus attritu excuſſo quod redundabat, ad cibum redit, atque ita reparatur ut juveneſcat omninò.* R. D. ſcribens in eundem Pſalmum, *Ajunt*, inquit, *aquilam quoque decennio rejuveneſcere, & novas vires reſumere: de qua re ſcribit Saadias doctor illuſtris; Aquila altiùs volat cæteris avibus fertúrque ſublimis in ſupremam aeris regionem uſque ad ſphæram ignis: inde ſe præcipitat in mare præ nimio æſtu, & renovatur pennis receſcentibus, redítque ad dies juventutis ſuæ quoque decennio, donec perveniat ad centeſimum annum: tum ex alto de more ſe præcipitat in mare, ibique moritur.* De hac eadem re vide inter Epiſtolas Hieronymi eam quæ de cereo paſchali.

123. *Non movebit canis linguam ſuam.*

לא יחרץ כלב לשונו, *Non movebit canis linguam ſuam.* Utuntur ad ſignificandam ſilentii quietem & tranquillitatem, ut Exod. 11. 7. *Non movebit canis linguam ſuam contra ullum hominem aut beſtiam:* q. d. ſummum ſilentium maximáque tranquillitas futura eſt apud Iſraelitas. Quò pertinet & illud, Joſ. 10. 21. *Non movit contra Iſraelitas quiſquam linguam ſuam:* quod vetus interpres retulit, *Nemo contra filios Iſrael*

mutire auſus eſt, Ergò *ne linguam quidem movet*, proverbiale, ſicut dicimus, *ne hiſcere quidem, aut mutire quicquam audet.* Græci apud Moſen legunt, οὐ γρύξει κύων τῇ γλώσσῃ αὐτοῦ. Latinus Interpres, *non mutiet canis linguâ ſuâ.* Eſt autem γρύζειν idem quod *mutire, hiſcere, grunnire.* Videlicet à γρῦ voce ſuilla: unde proverbiale μηδὲ γρῦ *ne gry quidem*, pro nihil quicquam.

124. *Nemo apud nos adeſt.*

אין איש עמנו, *Nemo eſt nobiſcum*, Gen. 31.49. paciſcitur Laban cum Jacobo in hanc ſententiam, *Quod ſi meas filias affliges, aut alias præter eas duces, nemo eſt nobiſcum: vide, Deus teſtis inter te & me*: q. d. etiamſi hic nemo adſit, tamen hujus rei Deus erit teſtis. Quidam non ita pridem ſenſum effecit planè proverbialem, hoc modo, ſi tu filias meas duriùs habebis, Deum conteſtor, hæc pacta tum perinde fore ac ſi nemo hic adeſſet: i. fore irrita. Nam ut pacta hominum teſtimonio confirmantur; ita eadem, ſi nemo adſit teſtis, negari poſſunt. Hæc ſententia mihi non valde placet: attamen ſi quis velit proverbialiter uti, poterit eo ſenſu, quo Latini dicunt, *quod ſcis, neſcis*: quoties videlicet quod dictum aut factum erit, taceri volet perinde acſi neſciretur, aut perinde ac ſi nemo adeſſet. Chaldaicè effertur לית איש עמנא. Græcè verò, οὐδεὶς μεθ' ἡμῶν.

125. *Ex gladiis ligones.*

Non memini legere ſine negatione. Eâ additâ ſignificat rectà incedere, ita ut nullam in partem à lege deflectas. Vide quæ ſcripſimus lib. 1. hujus Claſſis ad illud Salomonis, *Ne deflecte ad dexteram aut ſiniſtram.* Locutio eſt merè proverbialis, quæ ſumpta à viatoribus. Quippe Lex quaſi via quædam eſt recta & plana: à qua, qui decedit, vel ad dexteram vel ad ſiniſtram, declinationem facere debet. Declinatio quævis à Lege peccatum eſt. Ideò peccare vetat ſimpliciter, qui vetat à Lege ullam in partem declinare. Hier. cap. 2. Malachiæ paulò ſubtiliùs. *Declinare ad dexteram*, inquit, *eſt abſtinere à cibis, quos Deus creavit ad utendum, condemnare nuptias, & in illud incurrere quod in alio loco ſcriptum eſt, Ne ſis nimiùm juſtus. Ad ſiniſtram verò divertere eſt, cùm quis luxuria ſe tradit & libidini, & ſcandalizat multos in Lege.* Idem Zach. 12. *Nec ad dexteram nec ad ſiniſtram declinabimus, viâ regiâ gradiemur. Via dextera parcitas eſt, quam Græci φειδωλίαν vocant: Siniſtra luxuries: media rectáque frugalitas.* Reperitur hæc locutio proverbialiter uſurpata, cùm alibi tum Deut. 5. 32. item 17. 11. 20. & Joſ. 1. 7. tum etiam 2. Par. 34. Aliquando propriè, h. e. ſine figura proverbii uſurpatur, ut Deut. 2. 27. & 1. Sam. 6. 12. & 2. Sam. 2. 19.

127. *Viâ regiâ incedere.*

Via Regiâ, cujus ſuperiùs facta mentio, eſt via lata & publica, quæ *& conſularis, & prætoria militarisque* dicitur, legibus ſacra. Ebraicè דרך המלך. Auguſtinus *viam regalem* appellat de Civit. Dei lib. 10. cap. 32. Hier in Comment. ſuper Ezech. cap. 40. *Qui introductus eſt, divinis ſenſibus fuerat eruditus, & nec dexteram noverat, nec ſiniſtram, ſed viâ regiâ ingrediebatur.* Theodoretus in Baruc. c. 5. *ut non declinemus ad dexteram vel ſiniſtram ſed incedamus viâ regiâ, quæ ducit ad vitam.*

128. *Animam in manu geſtare.*

Eſt periculum vitæ adire. Reperitur Jud. 12. & 1. Sam. 19. 5. & Job. 13. 14. Ex quibus locis lux accedet Pſalm. 119. 109. נפשי בכפי תמיד, *Anima mea in manibus meis ſemper.* Senſus eſt, quanquam in perpetuo vitæ periculo verſor, & animam quaſi in manu porto, tamen non depono memoriam Legis tuæ. Græca Eccleſia (obiter noto) legit ἐν ταῖς χερσί σου. Sed perperàm. Corrupta enim lectio eſt ex non intellecta Phraſi Ebraica, & autoribus libris melioribus reponendum μου pro σου. Conſule Hieron. epiſt. ad Suniam & Fretelam & Arnobium in Comment. ad h. l. Vide quoque Obſervat. noſtras.

129. *Ex eadem petra vel rupe.*

מצור אחד, *Ex eadem petra*: proverbiale ſicut dicimus, ἐκ μιᾶς ἑστίας, *ex eodem lare*, pro eo quod eſt, ex eodem principio. Unde *ex eadem petra exſecti eſſe* dicuntur, qui eundem generis autorem habent, ut Iſraelitæ, quorum pater omnium & communis Pater Abraham. Itaque Propheta Jeſajas 51. 1. poſtquam dixiſſet, *intuemini petram ex qua exſecti eſtis*, ſeipſum quaſi explicans ſubinde ait, *intuemini Abrahamum Patrem veſtrum.*

130. *Ex eodem puteo.*

מבור אחד, *Ex eodem puteo.* Valet ut ſi dicas, ex eadem matrice. Nam בור aliquando *matrix, vulva.* Quod etiam R. D. agnoſcit. Ita ſumitur in illo. *Bibe aquas è puteo tuo.* Ergò *ex eodem puteo effoſſos* intelligemus eos, qui ex eadem matre nati ſunt, nempe ex illo Jeſ. 51. 1. *intuemini cavum putei, ex quo effoſſi eſtis*: quod mox ita elucidat, *intuemini Saram genetricem veſtram.*

131. *Librum obſignatum legere.*

Proverbii ſimile, *Librum obſignatum legere*, ſicut dicimus: *Januam clauſam pulſare*, de caſſu & inani conatu. Quod erues ex Jeſ. 29. 11. *Erítque vobis omnis viſio quaſi verba libri obſignati, quem qui legere volet, etiamſi literarum peritus erit, non poterit, quia obſignatus eſt.* Ebraicè dices קרא ספר חתום, *legit librum obſignatum.*

132. *Citra vinum ebrietas.*

Ἄοινος μέθη, *Citra Vinum ebrietas.* Interpretantur ut ſignificet gravitatem pœnæ, Jeſ. 51. 21. שכרת ולא מיין, *Ebria abſque vino*: quaſi quæ ad ebrietatem potaverit calicem iræ divinæ. Itaque Jonathan παραφερεξει, *Quæ ebria es calamitate & non vino*: ac ſi dicat, quam res adverſæ adeò conſternatam reddunt & percellunt, ut ebrii more non ſit apud ſe. Simili figurâ dictum, *Fortunáque dulci ebriâ.* Quò pertinet 63. 6. *Inebriabo eos irâ meâ*: ſed magis quod 29. 9. *Ebrii ſunt abſque vino, titubant abſque ſicera.* Nam ſignificat eos ebrii more parùm conſtare mente, ſive propter magnitudinem pœnæ quam ſuſtinebant, ſive propter malitiam & improbitatem morum. Quò valde facit vulgi dicterium apud Belgas, *ebrius pane*, jaci ſolitum in hominem protervum & arrogantem.

133. *Oſſa cuti adhærent.*

Inſignem maciem declarat, aut tabem. Nam in tabe, conſumptâ penitùs carne, oſſa cuti adhæreſcunt. Pſal. 102. 6. רבקה עצמי לבשרי, *Adhæſit os meum carni*

meæ

mea. Quidam enarrant, *cuti mea ut carni meæ.* Sed ſciendum *carnem* hic pro *cute* ſumi, ut Job. 19. 20. *Cuti mea & carni mea adhærent oſſa mea.* Nam hæc duo ſe invicem explicant: itaque Job. 18. 13. *Comedit cutem meam.* Senſus eſt carnem meam, aut potiùs carnem cum cute. Gloſſæ Nicolai apud Davidem, *Hic accipitur caro pro cute, ſecundùm quod dicit Hieronymus & Ebræi: quia tam ex fame quàm ex animi anxietate caro tabeſcebat, & ſic cutis oſſibus adhærebat.* Sed hoc Proverbium propriè non eſt. Quare nolo ut in cenſum veniat cum cæteris. Quanquam alia ſunt in hoc libro non pauca, quæ à me poſita quòd proverbiis proxima eſſent, magis quàm quòd vera proverbia eſſe judicarem. Hoc ſemel dictum ſit, ne quis mihi propterea controverſiam faciat. Satis eſt ſi pleraque pars titulum tueri poteſt. Nam & Salomo librum ſuum eodem modo inſcripſit, cùm ibi ſint plurima, quæ nihil habent commune cum proverbiis.

134. *Digitum protendere.*

Jeſ. 58. 9. *Si amoveris è medio tui lorum, & digiti protenſionem, & ſermonem vanum.* Ubi nos poſuimus *protenſionem digiti*, codex Ebræus habet שלח אצבע i. verbum è verbo, *mittere digitum*: aut, ut Vetus Interpres edidit, *extendere digitum.* Quæritur autem quid ſit *mittere digitum.* Et verò quidam exponunt, extendere ad opus improbum. Alii putant innui geſtum hominis minitantis. Aliis denique eſt, litigare, rixari, contendere: nam qui inter ſe rixantur manus & digitos crebrò movent ac porriciunt. Imò alter alteri digitum in os intendit, ut David Interpres prodit. Gloſſa ordinaria elucidat, *Digitum extendere*, i. *proximum notare, eique detrahere.* Jonathanis, qui Jeſajam Chaldaicè convertit, *innuere per digitum*, (nempe in Proverbio, *Digito loqui*) quod eſt ſignum faſtus & ſuperbiæ, ut alibi dictum. Ergò *ſi amoveris è medio tui nutum digitorum*, i. geſtus ſuperbos. Nihil enim Deo ita odio eſt ut ſuperbia.

135. *In ſinum venire.*

Prov. 16. edit. LXX. in extremo, εἰς κόλπους πάντα ἐκδέχεται τοῖς ἀδίκοις, *In ſinus veniunt omnia injuſtis*: expono, omnia illis in ſinum redeunt, ſicut dicimus *malefacta redire in caput autoris.*

136. *In ſinum redire.*

Pſal. 35. 13. תפלתי על חיקי תשוב, *Oratio mea in ſinum meum redeat*, h. e. ad me redeat: q. d. mihi obtingat quod illis precatus ſum. Ita dico, quæ petii à Deo ut illis impertiret, id velim mihi impartiat, ne quis putet me clàm illis imprecatum fuiſſe aliquid mali. *In ſinum*, εἰς τὸν κόλπον, germanum proverbiale.

137. *In ſinum rependere, aut reddere.*

Huc referri debet quod Jeſ. 65. 6. *Rependam in ſinum eorum*, pro rependam eis. Sic Jer. 32. 18. *patrum ſcelera reddit in ſinum filiorum*: rurſus Jeſ. 65. 7. *Remetiar opus eorum priſtinum in ſinum eorum.* Hic lectum אל חיקם: ſcriptum על חיקם in libris Ebræorum. Cohel. 7. 11. *Indignatio in ſinu quieſcit ſtultorum.* Poteſt exponi ex jam dictis, apud ſtultos. Hem, penè exciderat. Pſal. 79. 12. *Redde ergò vicinis noſtris ſeptuplo in ſinum ipſorum.*

138. *Venti alis.*

In uſu proverbiale eſt pro, ocyſſimè: nam ventis nihil ocyus. Præterea alæ ſymbolum erant velocitatis. Ergò Pſal. 18. 11. Ubi Vir ſanctus ita canit, וידא על כנפי רוח, *Volavit ſuper alas venti*, incredibilem Divinæ mentis celeritatem elegantiſſimo dicto expreſſit. Vide proverbium, *A vento vinetis.*

139. *Equitat in Cherubo.*

Idem valet וירכב על כרוב, *Equitat in Cherubo*: nam Cherubin alati erant: q. d. pennigeris cælitibus inſidens velociſſimè omnia exſequitur.

140. *In menſura* (Latinè *menſurâ*, vel *ex menſura.*)

Ἐν μέτρῳ, *Ex menſura* ſuprà expoſuimus, parcè, frugaliter. Aliter capies Pſal. 80. 6. ποτιεῖς ἡμᾶς δάκρυσιν ἐν μέτρῳ· nam contrarium ſenſum habet. valet enim largiter, ἀμέτρως, copioſè. Diſcrimen ecce manifeſtum apud Ebræos, ἐν μέτρῳ, *parcè*, i. במשורה: ἐν μέτρῳ, *largè*, i. בשליש. Eſt autem שליש certum genus menſuræ, puta τριττὺς, aut trimodium, aut tricongius: vel, quod verius puto, menſura magna, q. τρίμετρον, ut τρισμέγιστος, *ter quaterque beatus, ter purè lecto.* In quibus omnibus numerus ternarius ponitur pro magno. Quanquam Menahem homo Ebræus cenſet eſſe è vaſis potoriis quod *ſchaliſch* dicitur. Uſus eſt hâc voce Jeſ. cap. 40. v. 12.

141. *Fumus in naribus.*

Jeſ. 65. 5. אלה עשן באפי, *Iſti fumus ſunt in naſo meo*: vult dicere, fumum conciunt in naribus: h. e. mihi bilem movent, ſtomachum faciunt. Aut עשן ἐλλειπτικῶς poſitum pro כעשן *tanquam fumus*; & באפי, *in ira mea.* Ergò, inquit, in ira mea eos conſumam, ut ſi fumus eſſent. Harum declarationum utra melior vera ſit, aliis judicandum relinquo.

142. *Excutere pulverem pedum.*

Eſt ita diſcedere, ut nihil quicquam ex alienis rebus auferas, ſed ipſum etiam pulverem pedum ſoleis adhærentem relinquas. Mos antiquus quem uſurpârunt aliquoties Apoſtoli, qui diſceſſuri excutiebant pulverem pedum ſuorum, ut oſtenderent nihil ſe auferre ſecum. Meminit Eraſmus in adagio, *Cum pulviſculo.*

143. *Facie ad faciem.*

In uſu eſt pro, coràm & familiariter. 1. Cor 13. 12. πρόσωπον πρὸς πρόσωπον Ebraicè פנים אל פנים: quod reperies Exod. 33. 11. Pro eodem dicunt, פה אל פה, i. *ore ad os.*

144. *Non cadet pilus ex capite.*

לא יפול ראשו ארצה, *Non cadet ex capillis capitis ipſius in terram*: vel, *ne pilus quidem cadet ex ipſius capite in terram*: h. e. ne tantillum quidem lædetur, aut amittet de ſuo. Proverbialis loquendi formula per hyperbolen, quæ reperitur 1. Sam. 14. 45. cum 2. Sam. 14. 11. & 1. Reg. 1. 52. Sed & Luc. 21. 18 καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται, *& pilus ex capite veſtro non peribit*: & Actor. 27. 34. οὐδενὸς ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται, *nullius veſtrûm capillus ex capite cadet.*

145. *Ad Cælum.*

In Cælum, ad nubes, proverbiales Hyperbolæ ſunt.

quæ S. Scriptoribus in frequenti uſu. Gen. 11. 4. *Extruamus nobis Urbem & turrim cujus faſtigium in Cœlum pertingat.* Cicero pro domo ſua, *Ad cœlum tamen exſtruxit villam viſceribus ærarii.* Deut. 1. 28. *Civitates magna & munita in Cœlum.* Ezræ. 9. 6. *Delictum noſtrum crevit uſque ad Cœlum.* 2. Par. 28. 9. *Occidiſtis eos furore, qui ad Cœlum pervenit*, i. maximo furore. Virgilius, *It clamor cœlo.* Horatius, *attingis ſolium Jovis.* Pſal. 36. 6. *Benignitas tua in Cœlum*; ſub. *aſſurgit*, aut *magna eſt*, ut Pſal. 57. 11. *Magna uſque ad cœlum benignitas tua.* Jer. 51. 9. *Pertingit ad Cœlum.* Huc pertinet epitheton Homericum, οὐρανόμηκες. & illud Syneſii, ἀράσσειν τῇ κεφαλῇ τὸν οὐρανὸν *cœlum vertice ferit*: & Val. Max. l. 2. c. 4, *partarum rerum cumulus cœlo æquatus.* Porrò *in Cœlum*, i. בשמים; *ad Cœlum*, i. לשמים, aut אל השמים, *uſque ad cœlum*, עד שמים, aut עד לשמים, quod poſtremum reperies Ezræ 9. 6.

146. *Ad nubes.*

עד שחקים, *Uſque ad nubes.* Pſal. 108. 5. *Uſque ad nubes veritas tua.* Jer. 51. 9. *Judicium ejus elevatum eſt ad nubes.* Job. 20. 6. *Si aſcenderit in Cœlum, & capite nubes attigerit.* Hic eſt לעב in Ebræo, ut ſi dicas, ad nubem aſſurrexerit. Huc refer,

Caput inter nubila condit.

147. *Ad inferos deprimi.*

Quemadmodum *ad Cœlum extolli*, Sic dicebant *ad inferos deprimi*, aut *deſcendere.* Utrumque hyperbolam continet in forma quadam proverbii. Jeſ. 14. 15. *veruntamen ad Inferos deprimeris, ad latera puteí.* Matth. 11. 23. *Et tu Capharnaum, quæ uſque in Cœlum ſublata es, uſque ad inferos deprimeris.* Quod Ebraicè transferas ex Jeſaja, אל שאול תורד, Græcè verò legitur in Matth. ἕως ἅδου καταβιβασθήσῃ.

148. *In abyſſos deſcendere.*

Eandem planè vim habet Pſal. 107. 26. *Aſcendunt in Cœlum deſcendunt in abyſſos.* Ebraicè ירדו תהומות Conſimili hyperbolâ uſus eſt Eraſmus in Naufragii colloquio, ubi pericula navigantium in mari tempeſtate ita deſcribit, *Quoties tollebamur in altum, licuiſſet lunam digito contingere: quoties demittebamur, videbamur dehiſcente terrâ rectà ire in Tartara.*

149. *Facies collapſa.*

Facies collapſa, vel, ſi mavis, *vultus demiſſus.* Habitus eſt hominis affecti vel pudore, vel triſtitiâ. Pudorem innui hâc locutione, ſcribit Abenezra, cui aſſentior, ut tamen dolorem non excludam; nam conjuncta hæc ferè ſunt. Nam quos facti alicujus pudet, aut qui animo ſunt mœſto, ii ferè vultu demiſſo & in terram inclinato incedunt. Seneca epiſt. 11. *Artifices Scenici, qui imitantur affectus, qui metum & trepidationem exprimunt, hoc indicio imitantur verecundiam, dejiciunt vultum, verba ſubmittunt, figunt in terram oculos & deprimunt.* Gen. 4. 5. *Iratus fuit Cain valde, collapſáque eſt facies ejus*: & v. 6. למה נפלו פניך, *quare concidit vultus tuus?* Cajetanus ad h. l. *Demiſſione vultûs tanquam non audentis ſuſpicere in Cœlum ſignificatur triſtitia interna, ex qua animus incandeſcit.* Judith. 6. μὴ συμπεσέτω σου τὸ πρόσωπον *ne concidat vultus tuus.*

150. *Attollere faciem aut vultum.*

Geſtus eſt hominis læti, fidentiſque, nec ullius ſibi conſcii culpæ. Job. 11. 15. אז תשא פניך ממום, *tunc attolles faciem tuam à macula.* Senſus eſt, tunc lætus & alacer, utpote à macula purus ſeu intemeratus, & erecto vultu incedes, 2. Sam. 2. 22. Quomodo ſuſtollam faciem meam ad Joabum fratrem meum? Luc. 18. 13. *Publicanus procul ſtans nolebat oculos in Cœlum attollere.* Huc referunt nonnulli quod eſt Gen. 4. 7. הלא אם תיטיב שאת. Antea ſciſcitatus erat Deus à Caino cur eſſet facie ſublapſâ; nunc ſubjicit, *An non ſi rectè feciſti, attollere* (infinit. pro futur. i. attolles faciem tuam? q. d. certè ſi rectè feciſti, debes eſſe lætus & bono animo, non autem incedere mœſto ac demiſſo vultu. Vel, ſi rectè facies, attolles vultum, quod erit ſignum tuæ innocentiæ ſeu expiatæ noxæ. R. David ad hunc ſenſum accommodat Pſal. 3. *extollens caput meum.* Nam interpretatur, qui facis ut erecto vultu incedam, h. e. ut ſim alacer & lætus, nec pudore ſuffundar.

151. *Secus pedes.*

Gen. 49. 19. Αὐτὸς δὲ πειρατεύσει αὐτὸν κατὰ πόδας. Ambroſius de benedict. Patriarh. *& ipſe tentavit eum ſecus pedes, h. e. continuò & ſine ulla deliberatione.* Idem de Chriſto reſpondenti ex tempore Phariſæis, *ſed non eſt mirum ſi ſecus pedes reſpondebat, qui ante pedes videbat.* Simile eſt, ἐκ ποδός, quod uſurpant pro ſtatim, ſicut Latinè dicimus *è veſtigio.* In lingua Magiſtrorum מיד, *è manu*, idem planè valet.

152. *Quantum Oriens ab Occidente diſtat.*

כרחק מזרח ממערב, *Sicut diſtat Oriens ab Occidente*, h. e. longè latéque. In uſu eſt cùm ingens intervallum ſignificamus. Pſal. 103. 12. *Quàm procul diſtat Oriens ab Occidente, tam procul removit à nobis ſcelera noſtra.*

153. *Quantum Cœlum ſupereminet terram.*

כגבה שמים על הארץ, *Quàm altè Cœlum eminet ſupra terram.* Legitur v. 11. Pſalmi ſupra citati: Sic Homerus Iliad. 8. de Tartaro,

Τόσσον ἔνερθ' ἀΐδεω, ὅσον οὐρανός ἐς' ἀπὸ γαίης.

& Virgilius,

Bis patet in præceps tantum, tenditque ſub umbras.
Quantum ad æthereum cœli ſuſpectus olympum.

A centro terræ ad Lunam Aſtronomi numerant milliaria Germanica 16340. & uſque ad ſphæram ſtellarum fixarum 17269660. Siracides verò negat altitudinem Cœli ab ullo demetiri poſſe. Sic etiam ſapiens meus, *Cœlum*, inquit, *altitudine, & terra profunditate, & cor Regum non eſt perveſtigabile.*

154. *Cor ad dextram vel ad ſiniſtram habere.*

Cor ad dextram habere intelligitur ſapiens, quia dextrè ac promptè omnia agit. Nam in dextera plus virium & agilitatis. Cohel. 10. 2. *Cor ſapientis ad dexteram ipſius*: contrà lectum in eodem loco, *Cor ſtulti ad ſiniſtram ejus*: q. d. cor ſiniſtrum habet, & per conſequens ſiniſtrè omnia facit. *Cor hominis*, ait Abenezra, *neque eſt in dextera, neque in læva; ſed in medio pectore paululùm vergit ad latus ſiniſtrum.* Quare intelligit non ipſum Cor, ſed actiones, quæ ex corde initium ducunt.

155. *In caput, ſuper verticem.*

In uſu proverbiale eſt eo ſenſu quo dicimus *in ſinum*,

ut Abd. v. 15. *retributio tua revertetur in caput tuum.* Eſth. 9. 25. *revertatur cogitatio ejus peſſima, quam cogitavit contra Judæos, in caput ipſius, & ſuper verticem ejus iniquitas ipſius deſcendet*. Apud Tullium eſt, *quod illorum capiti ſit.* Sic Græci dicunt imprecantes, εἰς τὴν κεφαλήν σοι, cùm in autorem malum retorquetur, quod notatum ab Eraſmo. Fortè ſumptum ab Ægyptiis: nam apud eos moris erat ut caput hoſtiæ diris devoverent, eique ad eum modum imprecarentur, ut ſi quid mali aut ipſis immolantibus aut univerſæ Ægypto futurum eſſet, id in caput illud converteretur: imprecatione facta projiciebant caput in fluvium, aut Græcis mercatoribus vendebant, ſi copia erat: cujus rei autor Herodotus lib. 2. Abenezra exiſtimat inde eſſe ut dicant *in caput, ſuper verticem*, quoniam bona & mala omnia è cœlo deſcendunt: nam quod inde deſcendit, id primum in caput recidere: itaque aliàs in bonam partem uſurpari, ut Prov. 10. *benedictiones ſuper caput juſti.* Non diſplicet hæc poſtrema ſententia.

156. *Ore ad os.*

Στόμα πρὸς στόμα. *Ore ad os.* Proverbii formâ dictum pro, familiariter. Num. 12. 8. פה אל פה אדבר בו, *Ore ad os loquar ei*: quo modo & Apoſtolus dixit, *facie ad faciem*, pro, coram· βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι᾽ ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, *videmus nunc quaſi per ſpeculum in ænigmate, tunc autem coràm videbimus.* Hujus & ſuprà meminimus.

157. *Fluctus à vento agitatus.*

Κλύδων ἀνεμιζόμενος, *Fluctus à vento agitatus.* Proverbium animi inconſtantis ac dubii. Germanum illius, *Calamus à vento agitatus.* Jac. 1. 6. *Qui diſceptat ſimilis eſt fluctui maris à ventis agitato & jactato.*

158. *Synagoga Satanæ.*

Proverbiale, ut *Caiaphæ concilium*, de cœtu hominum improborum. Græcè συναγωγὴ τοῦ Σατανᾶ. Apoc. 2. 14. & 3. 9. Ebr. כנסת השטן.

159. *Æs reſonans.*

1. Cor. 13. 1. Γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον, *factus ſum æs reſonans, aut cymbalum tinniens.* His Proverbiis ſignificat Apoſtolus inanem ac futilem garrulitatem. Cymbala in lingua Ebræorum צלצלים, aut מצלתים. Syrè ארצצלא In eodem loco.

160. *Linguis Angelorum loqui.*

Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν Ἀνθρώπων λαλῶ, καὶ τῶν Ἀγγέλων, i. מלאכים, q. linguis angelicis. Porrò *angelicum* quicquid in ſuo genere excellit. Aut ἀγγέλων, i. אלהים linguis divinis, excellentibus. Fortè ſenſus eſt, *ſi linguis hominum loquar & angelorum*: h. e. quibusvis linguis, ſicut dicimus, *ſive alius quis hominum deorúmve*, cùm loquimur de ignoto. Apagite verò qui de linguis angelorum neſcio quid ad hunc locum commenti eſtis.

161. *Manus ad os apponere.*

Τὴν χεῖρα ἐπὶ τὸ στόμα τιθέναι. Aliàs eſt tacere, aliàs geſtus eorum, qui ſilentium imperant. Ita enim vulgò fit ab iis, qui jubent aliquem ſilere. Sic Harpocratem finxit antiquitas manum ori admoventem, ut ſilentio innueret colendum eſſe ſummum Deorum. Mich. 7. 16. ישימו יד על פה, *ponent manus ad os.* Jud. 18. 19. *tace, appone manum tuam ad os tuum.* Job. 21. 5. & 39. 37. *manum meam appoſui ad os meum*, למופי Sirach. 5. 14. εἰ ἔστι σοι σύνεσις, ἀποκρίθητι τῷ πλησίον· εἰ δὲ μή, ἡ χείρ σου ἔστω ἐπὶ τῷ στόματί σου, *ſi rem intelligis, reſponde proximo; ſin, pone manum tuam ſuper os tuum.* Cœterùm in Latio *comprimere os*, & *digito compeſcere labia*, eundem ſenſum habent. *Manum verò ad os apponere* is dicitur qui ſignificat ſe ſcire quod nolit effari. Autor Eraſmus, quem vide, ſi otium & lubido.

162. *Corde caret.*

Corde carere, ſive *cor non habere* dicitur qui deſipit. Nam in corde ſapientiæ ſedes, ſecundùm Ebræos. In qua ſententia & eos fuiſſe ſignificat Cicero Tuſcul. lib. 1. qui prudentes *cordatos* vocaverunt, *ex quo etiam*, inquit, *excordes, vecordes, concordeſque dicuntur.* Lactantius. *Quidam ſedem mentis in pectore eſſe voluerunt.* Lucretius lib. 3.

Conſilium quod nos animum mentémque vocamus:
Idque ſitum mediâ regione in pectoris hæret.

Prov. 17. 16 *Quorſum pretium in manu ſtulti ad comparandam ſapientiam, cùm cor nullum habeat?* Hoſ. 7. 11. *columba ſimplex carens corde.* Codex Ebræus habet אין לב *cui non eſt cor.* Quò reſpexit Tertullianus Adv. Marcionem lib. 4. cap. 10. cùm ita ſcriberet, *Faciliùs invenias hominem natum cor non habere, vel cerebrum, ſicut ipſum Marcionem; quàm corpus, ut Chriſtum Marcionis.*

163. *Corde deficit.*

Similiter *corde deficere* intelligitur, qui mente ac intelligentia caret. Ebraicè חסר לב: unde occurrit apud Salomonem Prov. 7. 7. *adoleſcens deficiens corde*, de impudico: quomodo Comicus de meretrice,

cui pectus ſapiat,
Nam cor non poteſt, quod nulla habet.

Dicimus etiam חסר מוח, *Vacuus cerebro.* Prov. 11. 12. *Qui contemnit proximum ſuum, corde deficit.* Alius Interpres dixit, *amens eſt.* Aliquando חסר לב ſignificat *defectum cordis*, h. e. amentiam, ut Prov. 10. 21. *ſtulti defectu cordis morientur.* Vide etiam Prov. 6. 32. & 10. 13. & 12. 11.

164. *Lumbos diſcingere.*

In lumbis virium ſedes: unde *lumbos diſcingere* pro exarmare ac debilitare: elegans dictio, nec abhorret. Jeſ. 45: 1. ומתני מלכים אפתח, *& lumbos regum diſſolvam.* Hoc ſenſu capies Dan. 5. *cingula lumborum ejus ſoluta ſunt*, pro, imbecillior facta eſt, vires ejus imminutæ vel fractæ ſunt. Affine eſt cùm *diſcincti* vocantur homines molles, & *elumbes*, qui à robore minùs firmi ſunt.

165. *Claudicare in utramque partem.*

Sive *in utrumque crus.* Eſt ambiguum eſſe religionis, & tam in hanc quàm in illam propendere, quod Irenæus dixit, *Neque intus neque foris eſſe.* Sic accipies apud vetuſtum Interpretem, 3. Reg. 18. 21. *Uſque quò claudicatis in duas partes?* q. d. quouſque tandem in dubio eritis quam Religionem potiſſimùm ſequamini? Declarant hæc perſpicuè ſequentia, *ſi Jehova eſt Deus, ſequimini eum: ſi autem Baal, ſequimini eum.* Cœterùm in Ebræo habetur עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעפים *quouſque vos claudicaturi eſtis in duabus iſtis cogitationibus?* eadem ſententia.

166. *Ad animam.*

עד נפשי, *Ad animam*, ſicut dicimus *ad cœlum*: obi quis de vita periclitatur. Pſal. 69. 2. *Venerunt aquæ ad animam uſque*. Allegoria ſumpta ab iis, qui in aqua demerguntur.

167. *Etiam & non.*

Ναὶ καὶ οὔ, *Etiam & non*. Proverbium inconſtantiæ & levitatis. Ejus uſus de ſermone, ut 2. Cor. 1. 18. *Sermo noſter ad vos non fuit etiam & non*; h. e. non fuit varius & inconſtans, ſed prorſus idem: ita Theodorus enarrat, & rectè. Poteſt etiam uſurpari de homine ex Feſto in Naucus, *Quidam*, inquit, *ex Græco deducunt, quòd ſit ναὶ καὶ οὐχὶ, levem hominem ſignificare volentes*. Nec inſcitè optabis in mendacem. Nam talis nunquam ſibi conſtat: modò negat, modò affirmat.

168. *Fruſto panis.*

E genere proverbialium eſt על פת לחם, *Fruſto, aut buccea, panis*, quod Græci reddunt ψωμοῦ ἄρτου· pro leviſſimo emolumento, ſeu mavis, pro munere viliſſimo. Quo ſenſu à Catone dictum de Cœlio, *Fruſto panis conduci poteſt, vel ut taceat, vel ut loquatur*. Exſtat Prov. 28. 21. *Fruſto panis peccaret vir*. Affine eſt *pro pari calceorum*, quod alibi explicatum. Huc refer ex edit. Græca, τιμὴ πόρνης ὅση καὶ ἑνὸς ἄρτου, *Pretium meretricis quantum vel unius panis*: h. e. viliſſimum eſt.

179. *Puritas dentium.*

נקיון שנים, *Puritas dentium*. Explicatur Amos. 4. 6. *Dabo vobis puritatem dentium, & penuriam cibi*. Nam & exegeticon eò loci; ergò *puritatem dentium*, h. e. penuriam cibi. Puros enim dentes habent qui eſuriunt, cùm deficiant iis rebus, quibus dentes immundiores fiunt. Dicimus autem *puros dentes*, ut *locum purum*: quod poſtremum uſitatum autoribus Latinis. Hier. ad h. l. *ſtuporem dentium* (ita poſt Græcos vertit etiam Jonathan, ac ſi eſſet נקהיון παρὰ τὸ קהה) *Aquila & Symmachus interpretati ſunt Munditiem dentium, ut per mundos dentes famis magnitudinem demonſtrarent, juxta illud, Et caro adhuc in dentibus eorum.*

170. *Dies Cœli.*

Baruch. 1. Ἵνα ὦσιν αἱ ἡμέραι αὐτῶν ὡς αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ, *Ut ſint dies eorum ſicut dies cœli in terra*. Volt dicere, ut vivant quamdiu Cœlum volvitur ſupra terram. Simile in Latio, *Vivat Neſtoreos annos*: quod elegantiùs non poſſis efferre Ebraicè quàm hoc modo, יהיו ימיו כימי השמים *Sint dies ejus ſicut dies cœli*.

171. *Halimum ſuccidunt.*

קוטף מלוח, *Succidit halimum*. Quadrat in eum, qui tenuiter vivit. Nam halimo famam ſedabant pauperiores: eſt autem olus ſalſum, unde nomen Job. 30. 4. *Qui ſuccidunt halimum ſecus arbuſta*. De Halimo Ruellius, *Frutex eſt ſimilis rhamno, foliis oleæ, ſed latioribus, guſtu ſubacerbo & ſalſedinem referente*: mitè famem ſedat. Ideò tenuiores eo utuntur olerum vice. Hodie in Mauritania & res & nomen retinetur, vocatur enim in Mollochia. R. Tanchuma in libro qui Peſicta vocatur, de Meſſia, *Qui credit in eum*, comedet halimos & radices juniperorum: qui verò non credit in eum, & ſequitur nationes hujus ſeculi, occidetur.

172. *Extra lutum.*

Ἐκτὸς πηλοῦ, *extra lutum*. Valet extra periculum; quale eſt, ἔξω βέλους, *Extra teli jactum*. Pſal. 40. 3. *Eduxit me ex luto cœni, ſive cœnoſo*: h. e. ex ſummis difficultatibus, quibus quaſi luto immenſus & involutus jetam. Quadrat cum illo, *Extra lutum pedes habet*, quod Græcè dicitur, ἐκτὸς πηλοῦ πόδας ἔχει, & explicatur in collectaneis Arcerii ex Zenodoto, Tarrhæo, & aliis, ἐπὶ τῶν ἔξω κινδύνου καθεστώτων, *De iis qui extra periculum conſtituti ſunt.*

173. *In petram, ſive rupem, conſtitutus.*

In eodem loco, *Et ſtatuit pedes meos ſuper petram*: h. e. in loco firmo, ubi licet conſiſtere: vel in tuto, & extra periculum ſubmerſionis. Tractum ab iis, qui ex aqua educti rupem conſcendunt in littore. Aut eſt Metaphora, ab iis qui belli tempore in petras confugiunt, quò tuti ſint ab hoſtium incurſu. Prius verius. Huic ex adverſo reſpondet, *Demerſus in alto limo*: de quo aliàs.

174. *Mel & lac.*

Mel & lac ſub lingua tua, cùm ait Salomo, Cant. 4. 11. ſignificat ejus Orationem mirâ ſuavitate conditam eſſe. Sic Plautus Truculento,

In melle ſunt linguæ ſitæ veſtræ atque orationes
Lactéque

Nec ovum ovo ſimilius quàm hæc duo loca inter ſe. *Mel & lac*, דבש והלב.

175. *Favum ſtillant.*

Idem declarat, נפת תטפנה, *Favum ſtillant*, ut in loco citato, *Favum ſtillant labia tua*: & Prov. 5. 3. *Favum ſtillant labia extranea*. Græci Scriptores idem exprimunt vocabulo *nectaris*, unde νεκταροστάζει, *ſtillat nectar*, de vino apud Eubulum: &

Ἁδὺ τι νέκταρος ὄσδει, apud Theocritum.

176 *Gaudium in meſſe.*

שמחת בקציר, *Lætitia in meſſe*. Phraſi Ebraicâ dicitur pro lætitiâ meſſis, ut *cruſtulum in melle, dormitatio per diem, latrones per noctem*, & alia in opuſculis meis obſervata. Eſt autem *lætitia meſſis* lætitia eorum, qui lætantur in meſſe, ſicut *lætitia domûs* lætitiam ſignificat eorum, qui in domo ſunt: vel potiùs lætitia ea, quâ homines afficiuntur cùm meſſis ampla & copioſa eſt, ſecundùm illud Davidis, *Indidiſti lætitiam cordi meo majorem quàm tempore meſſis aut muſti eorum, cùm multa ſunt*. Cæterùm proverbii ſpecie uſurpatur pro gaudio magno, quòd in ampla meſſe homines ſupra modum gaudere ſoleant. Exſtat alibi apud Prophetam Jeſajam.

177. *Alis aquilinis.*

In Proverbio eſt pro, quàm velociſſimè. Nam aquila volatu imprimis pollet. Legitur Exod. 19. 4. *Suſtuli vos alis aquilinis*. In fonte eſt על כנפי נשרים, *Alis aquilarum*. Affinitatem habet cum adagio, *Al ventis*. Hier. in Marcum cap. 4. *quando velocem deſideramus intelligi, ventis aut avibus comparamus.*

178. *Capillus e capite veſtro non peribit.*

Capillus capitis veſtri non peribit: & *capilli capitis veſtri numerati ſunt*. Inſignes hyperbolæ in Evangelio, ad demonſtrandum Dei providentiam, qui etiam minima noſtra curæ habeat. *Sed quid mihi prodeſt*, inquit Ambroſius, de ſpiritu lib. 2. in prologo, *ſi Deus omnes meos novit capillos? Illud mihi redundat & proficit*

ficit

ficit,ſi bonorum operum pervigil teſtis remuneratione gloria donet æterna. Ex dictis ſolvi poſſet quæſtio, quam Auguſtinus movet de Civit. Dei. lib. 22. cap. 12. *Quamvis & de ipſis capillis,* inquit, *poſſit quæri, utrùm redeat quicquid tondentibus decidit? Quòd ſi reditu-rum eſt, quis non exhorreat illam deformitatem? nam hoc & de unguibus videtur neceſſariò ſecuturum, ut redeat tam multum quod corporis cura deſecuit. Et ubi erit decus, quod certè majus, quàm in iſta eſſe corruptione potuit, in illa jam immortalitate eſſe debebit? Si autem non redibit, ergo peribit, Quomodo ergò,* inquiunt, *capillus capitis veſtri non peribit?*

179. *Sepulcrum patens.*

קבר פתוח, *Sepulcrum patens,* ſive *apertum.* In uſu eſt de certo ac repentino exitio: itaque Abenezra exponit אסון מיד *mors è manu,* h.e. ſubita, repentina Pſal. 5. 10. *Sepulcrum patens guttur eorum.* Jer. 5. 17. *pharetra ejus ſimilis aperti ſepulcri.* Quidam referunt ad odorem, qui deterrimus peſtilentiſſimúſque ex apertis monumentis efflatur.

180. *Ad fruſtum panis.*

עד ככר לחם, *Ad bucceam panis.* Græcè dicas ἕως κλάσματ⊙ ἄρτα. Exſtat Prov. 6. 26. *Propter mulierem meretricem ad fruſtum panis:* ſub. *homo devenit,* h. e. ad ſummam inopiam, vel ad mendicitatem: q. d. eò redigetur, ut cogatur ſtipem petere & mendicare fruſtum panis. Hoc modo Abenezra enarrat. Simile in Latio, *ad incitas:* ubi *lineas* ſubaudiendum.

181. *Ventum parere.*

Jeſ 26. 18. כמו ילדנו רוח, *Ac ſi peperiſſemus ventum.* Quid *parere ventum?* Proverbiale eſt fruſtratæ ſpei, ab uterum geſtantium irrito partu, qui hic nomine *venti* intelligitur, ut Græcè κύημα ἀνεμιαῖον, ſive ἀνεμιαῖον ὑπηνέμιον q. *vento conceptum,* è quo gigni nihil poteſt: partus Subventaneus aut Zephyrius.

182. *Dies palmi, ſive palmares.*

Ecce palmares poſuiſti dies meos, cùm ait Vir ſanctus Pſal. 39. 6. proverbiali figurâ loquendi *palmares* dixit, ut breviſſimos denotaret. In codice Ebræo eſt, הנה טפחות נתת ימי, *Ecce palmos poſuiſti dies meos.* Sic enim Ebræa ſonant ad verbum. quæ Græci nimia quàm eleganter exprimunt interpretantes, ἰδὲ παλαιςὰς ἔθυ τὰς ἡμέρας μυ. Dicitur autem παλαιςὴ ἡμέρα, *palmus dies:* ut apud Athenæum vetus quidam Poëta dixit, δάκτυλ⊙ ἡμέρα, *digitus dies.* Utemur appoſitè cùm indicabimus vitæ ſpatium perpuſillum: nam palmus genus eſt menſuræ parvæ quaternos digitos ſpatio complectentis. Qui palmus propriè minor dicitur: nam major eſt duodenûm digitorum, ſive palmorum trium, h. e. menſura dimidii cubiti. Quæ menſura locum dedit adagio σπιθαμὴ τῦ βίυ, *dodrans vita:* quod in Ebræum rectè convertas זרת החיים: nam dodrans in ea lingua זרת dicitur.

183. *Proverbio eſſe.*

Proverbio eſſe, ſive *in parabolam,* quod Ebraicè dicitur למשל, eſt differri ſermonibus ita ut ſis vulgi fabula. Græci reddunt, εἰς παραβολήν, Heſychius, εἰς παραβολήν, εἰς γέλωτα, h. e. *in riſum,* imò *irriſum.* Pſal. 69. 12. *fui eis proverbio,* Deut. 28. 37. *Eris in ſtupore, in parabolam, & in dicterium.* Job. 17. 6. *ſtatuit me ut ſim parabola populorum* Vetus interpres hic legit, *poſuit me in proverbium vulgi.* Sic Job. 30. 9. idem habet *factus ſum eis in proverbium,* pro eo quod in Ebræo למלה in *ſermonem.* Latinè hoc dicas eleganter, *fui eis fabula.* Quale eſt, *eris dicterium,* nempe ex Ebræo לשנינה Huc etiam referendum & *nunc canticum eorum fui,* i. נגינתם, ex Job. 30. 9.

184. *Hortus clauſus.*

גן נעול, *Hortus obſeratus.* Proverbium pudicitiæ & caſtitatis ut R. Salomo annotat. Nam *hortus* appellatur natura muliebris. Adi Miſcellanea mea ſi placet.

185. *Porta clauſa.*

גל נעול, *Porta obſerata.* Idem aliis verbis, גל in hoc ſignificatu Aramæum eſt: unde in Thalmud טרוקי גלי, *claudite portam.* Conſule Scholia Ebraica ad h. l. Quidam hic legunt, *fons obſeratus:* alii *ſcaturigo clauſa* Non damno.

186. *Fons obſignatus.*

מעין חתום, *Fons obſignatus.* Cant. 4. 12. *Hortus clauſus, ſoror mea ſponſa: porta clauſa, fons obſignatus.* Vocabulum *fontis* uſurpat, quemadmodum *putei* voce uſus eſt Prov. 5 15. in illo, *Bibe aquam è puteo tuo.* Vide quæ ſcripſimus ad proverbium, *Ne bibito ex alieno fonte,* quod invenies Claſ. 1. lib. 4. adag. 51.

187. *Lumbos ſuccingere.*

Lumbos ſuccingere eſt ſe ad iter aut opus aliquod parare. Sumptum ex vetuſto more. Cùm enim prælongis veſtibus uterentur, non poterant niſi ſuccincti opus aut iter facere. Hinc illud Chriſti Præceptum, *ſint lumbi veſtri præcincti.* Proverb. 31. 17. הרגה בעז מתניה *Succingit robore (aut validè) lumbos ſuos.* Apoſtolus Petrus eleganter ad animum tranſtulit, 1. Pet. 1. 13. Διὸ ἀναζωσάμθνοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, *quapropter ſuccincti lumbis mentis veſtra.*

188. *Vultus flammeus.*

פני להבים, *Vultus flammarum:* i: flammeus: Proverbii ſpeciem habet de vultu rubore ſuffuſo. Eſt autem rubor pudoris ſignum: onde Comicus, *faciam ut pudeat; nam in ruborem te totum dabo.* Vetus interpres, *facies combuſta vultus eorum:* expono, facies atræ, ut ſi flammâ uſtæ forent. Id quadrat cum illo, *omnes vultus contraxerunt ollam.* Exſtat. Jeſ. 13. 8. *vultus flammei vultus eorum.*

189. *Calceum jacere.*

Poſitum videtur pro, immittere pedem, & in poſſeſſionem vendicare. Pſalm. 108. 10. על אדום אשליך נעלי, *Ad Edom projiciam calceamentum meum.* Hic נעל quidam ajunt eſſe *vinculum ferreum, quo pedes conſtringuntur,* ut dicat, *projiciam compedes meas:* ſed præfero *calceamentum meum:* Eſtque παροιμιακὸν de iis, quos in noſtram poteſtatem redegimus. Calceos enim ſignum erat poſſeſſionis veteri jure Ebræorum: Vide Deut. 25. 9. & Notas meas. Ruth. 4. 7.

190. *Caput & Cauda.*

Παροιμιακὸν eſt & illud Jeſ. 9. 13. *Exſcindet Dominus ex Iſraele caput & caudam:* cui Propheta mox interpretationem facit, *ſenex & honoratus, is eſt caput: Propheta verò docens falſa eſt cauda.* In libris Ebræorum

rum ראש וזנב. Sumptum à beſtiis quibus natura caudam largita eſt.

191. *Ramus & juncus.*

In eodem loco כפה ואגמון, *Ramum & juncum*. Grammaticis interpretatur, *fortem & infirmum*. Meo judicio proverbiale eſt pro, omnes: cui ſimile, *parvi* propeſemus & ampli. Sumptum à plantis.

192. *Tam anima quàm corpus.*

Hoc ab homine ſumptum, cujus partes totum conſtituentes, ut loquuntur, ſunt anima & corpus. Uſurpatur παροιμιωδῶς, Jeſ. 10. 18. מנפש ועד בשר יכלה, *ab anima uſque ad carnem conſumet*: loquitur de Aſſyrio. Omnino, inquit, totam gloriam exercitûs ipſius conficiet. Ubi notabis *carnem* ſumi pro *corpore*; quomodo ſumitur in illo, *erunt duo caro una*, & aliâs nonnunquam.

193. *Labrum velare.*

Labrum obvelabant lugentes: ſed proverbialiter poſitum videtur Mich. 3. 7. pro, in luctu & mœrore eſſe, ועטו על שפם כלם, *& tegent labrum ſuum univerſi*. Sermo eſt de falſis Prophetis. *Obvelatio labrorum* ut luctum deſignet, non ita omnibus notum. Doceri poteſt ex libro Muſar. In eo enim libro, cap. 9. ſcribit Author R. Jacob duas portas fuiſſe exſtructas in templo à Salomone, quarum una vocabatur *porta ſponſorum*, altera *porta lugentium*. *Inter has duas portas*, inquit, populus ſedebat, & intranti per *portam ſponſorum*, (החתנים eſt in Ebræo) *dicebat, Qui hanc ædem inhabitat, reddat te lætum prole Parentem: intranti verò per portam lugentium, ſi labrum obvelatum erat, dicebat, Qui habitat in hac æde conſoletur te, & lætitia afficiat: ſi nudum & apertam, ei dicebat, Qui habitat in æde hac, indat animo tuo, ut audias verba ſocii tui, &c.* Hi peculiariter המנודים vocabantur, quibus labrum nudum erat: quâ ſolâ nota diſcernebantur à lugentibus, i. האבלים, qui labrum perpetuò velatum habebant.

194. *Ad gigantes.*

אל רפאים, *Ad gigantes*. Valet, ad mortuos, ſive ut Plautino verbo utar, *ad plures*, πρὸς τοὺς πλείονας vel potiùs ad locum ubi gigantes ſunt, h. e. ad inferos, quemadmodum vetus editio habet. Sermo eſt planè proverbialis, qui reperitur Prov. 2. 18. ubi de meretrice, *Nam vergit ad mortem domus ejus, & ad gigantes orbita ejus*. Tale eſt, *ad generum Cereris*. Ad hunc ſenſum capies, Prov. 21. 16. בקהל רפאים ינוח, *in cœtu gigantum quieſcet*. Vide Quæſtiones meas.

195. *Arbor Vitæ.*

Arbor vitæ vocatur ea res, quæ vitam conciliat, non hanc temporaneam, quæ mors eſt, non vita; ſed illam æternam ac immortalem. Prov. 3. 18. *Sapientia eſt arbor vitæ tenentibus eam*; & alibi, *fructus juſti eſt arbor vitæ*. Poteſt etiam intelligi *arbor vitæ* dicta ſapientia, quia vitam præſtat corpori, h. e. ſanitatem & bonam valetudinem. Aliquando *arbor vitæ* eſt res ſuavis, jucunda, ſalutaris, Prov. 13. 12. *vita arbor eſt cùm adſunt optata*: & cap. 15. 4. *lingua ſ. ua eſt arbor vitæ*. Ebraicè עץ חיים: quod veterum editiones referunt, *lignum vitæ*. Proverbii origo ex hiſtoria commemorata apud Moſen Gen. 2. de arbore vitæ: quæ ſic appellata fortaſſe, quòd vitam præſtaret edenti, i. bonam valetudinem. Hoc pono, non ſtatuo.

196. *Faciem obfirmare.*

Eſt pudorem excutere: quod Plinius dixit *perfricare faciem*, & Quintilianus ex Calvo, *perfricare frontem*. Prov. 7. 13. העזה פניה, *Obfirmavit faciem ſuam*. De meretrice loquitur, cui genere ſi propria impudentia. Atque hinc Proverbium.

197. *Frons meretricia.*

מצח אשה זונה, *Frons mulieris meretricis*: pro impudente ac perfricta. Uſus eſt Propheta Jeremias, c. 3. v. 4. *frons mulieris meretricis erat tibi, renuiſti pudere*.

198. *Ex ſaphiro exſculptus.*

ספיר גזרתם, *Sapphirus exciſio eorum*. Valet ut ſi dicas, ex Sapphiro exciſi aut exſculpti ſunt. Uſurpat Jeremias Thren. 4. 7. de Nazaræis, proverbiali ſermone innuens eos vehementer pulcros, & ſpecie corporis decoros fuiſſe. Hujus contrarium, *ex quercu exſculptus*, quod eleganter ad animum refertur, & ſignificat hominem ſtupidum.

199 *Nubes teſtium.*

Proverbiale, *Nubes teſtium*: i. multitudo, frequentia, denſitas. Reperitur Hebr. 12. 1. Nubes proprio vocabulo עבים appellantur à denſitate.

200. *Dare manum.*

Sermo eſt παροιμιώδης, *ut dare herbam*, pro, victum ſe fateri, imperiúmque agnoſcere, ac ſupplicem fieri. Jer. 50. 15. *Dedit manum ſuam, ceciderunt, fundamenta ejus*. Thren. 5. 6. *Aegypto dedimus manum*. Vide Miſcell. cent. 1. cap. 30. *Manus dare* uſurpat etiam Tertullianus in lib. De Trinitate, cap. 11.

201. *Ponere tanquam ſigillum.*

Eſt ſigilli loco habere, h. e. chariſſimum. Hag. 2. 24 ושמתיך כחותם, *Et ponam te tanquam ſigillum*, q. d. ut in annulum ſignatorium, ita in te ero animatus, nunquam mihi ex animo excides aut efflues, excubabo animo diligenter tuâ tuarúmque rerum cauſâ, eriſque mihi in ſummo honore & pretio. Hoc enim vult, ait R. David, ſe aſſiduâ curâ & providentiâ rebus ipſius proſpecturum. Cant. 8. 6. *Pone me tanquam ſigillum ſuper cor tuum, ſigillum ſuper brachium tuum*. Sumptum ab annulis ſigillatoriis, quorum ſingularem curam gerimus ne excidant pereántque. Alibi eſt, *ſigillum in manu dextera*. Conſule.

202. *Recto pede incedere.*

Recto pede incedere quod Græci dicunt ὀρθοποδεῖν, eſt ingenuum eſſe, & ſincerè agere cum hominibus. Contra certè, qui ſimulatè agit, is *non recto pede incedere* dicitur. Hoc ſenſu uſurpat Apoſtolus Gal. 2. 14. *cùm vidiſſem eos non recto pede incedere, ut veritati Evangelicæ congruebat*.

203. *E manu canis.*

מיד כלב, *E manu canis*, vel *ex unguibus caninis* Poſitum videtur Pſal. 22. 21. pro, è magno diſcrimine. & eſt proverbiale, ſicut dicimus, *ex ore leonis*. Aut, *è manu canis*, i. canum: Ita vocat adverſarios ſuos per contemptum: vel ut impudentiam eorum notaret. Nam

canis vox eſt convitii, quæ impudentibus inimicis objici ſolet. Vide quæ ſcripſimus in *Canis*.

204. *Os in Cælum ponunt.*

שתו בשמים פיהם, *Ponunt in Cælum os ſuum*. Quid eſt *in Cælum ponere?* an de rebus divinis fidentiùs & arrogantiùs loqui quàm par eſt? An potiùs in Deum Cœlitésve petulanti linguâ debacchari? Legitur Pſal. 73. 9. *Ponunt in Cælum os ſuum, & lingua eorum inambulat in terra*: q. d. Deo hominibúſque obloquuntur, tam ſuperis quàm inferis maledicunt. Nam *Cælum* pro *Deo* ſumitur, ut in illo, *peccavi in Cælum*. Notum eſt, Atticus apud Hier. in dial. contra Pelagianos, *Itaque da exemplum, qui abſque peccato fuerit in perpetuum: aut ſi dare non potes, confitere imbecillitatem tuam & noli ponere in Cælum os tuum, ut per eſſe, & eſſe poſſe ſtultorum illudas auribus.*

205. *Cum Deo bellare.*

Θεομαχεῖν, quod ab aliis in hunc numerum refertur, ſignificat *cum Deo pugnare, Deo reſiſtere*. Reperitur Act. 23. 9. μὴ θεομαχῶμεν, *ne cum Deo pugnemus*: & 5. 39. μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε, *ne cum Deo pugnare comperiamini*. Hinc ſumpſit Tertull. ad ſcapulam ſcribens cap. 4. *Non te terremus, qui nec timemus: ſed velim ut omnes ſalvos facere poſſimus monendo*, μὴ θεομαχεῖν. Licebit uti de conatu temerario, ut ſignificemus eum in irritum & fruſtà futurum: nam fruſtrà bellum geritur cum Deo. Dei enim decretum nullo humano conſilio, nullis viribus impediri aut infringi poteſt, dicente Salomone, *Nec ſapientiam, nec prudentiam, nec conſilium eſſe contra Jehovam*, Prov. 21. 30. Tractum putatur à fabula gigantum, quos cum Deo belligeraſſe credidit aliena à veri Dei cognitione antiquitas. Cicero, *Quid eſt enim aliud gigantum more cum diis bellare, quàm naturæ repugnare.*

206. *Populus Gomorranus.*

עם עמרה, *Populus Gomorranus*, (ad verb. *Populus Gomorræ*) vel, ſi mavis, *Gomorrhæus*. Nam utrumque reperio apud Autores. Dicitur proverbii formâ de populo planè improbo & profligatiſſimo. Nam tales deſcribuntur à Moſe cives Gomorrani. Uſurpat Jeſajas de populo Judaico & Jeroſolymitano, Jeſ. 1. 10. Ibidem eſt,

207. *Principes Sodomitani.*

De proceribus Judæorum, eò quòd moribus referrent Principes olim Sodomæ, h. e. quòd non minùs turpiter ac flagitioſè viverent. Nota hiſtoria de Sodomo. Nam & more Sodomitani in proverbium abierunt de perditis ac profligatis. Verba Prophetæ ſunt, *Audite verbum Domini Principes Sodomitani*. Quæ ſic interpretatur Jonathan Uzielis F. *Audite verbum Domini Principes, quorum opera tam prava quàm Principum Sodomitarum*. Memoriæ proditum Eſajam olim ſerrâ diſſectum fuiſſe à Judæis, quòd *Principes Sodomitanos, & populum Gomorrhæum eos* appellaſſet; cujus rei meminit D. Hieronymus in Comment. ad h. l. Proinde dicunt, *Ne aperias homo ſuum os Satanæ*, ſignificantes non eſſe maledicendum Principibus. Nam eum *Satanæ os aperire*, ſibique exitium & perniciem creare, qui hoc faciat. קציני סדם ad verbum *Principes Sodomæ*, vel *Sodomi*; nempe à recto *Sodomus*. Sicut dicimus *Gomorrus*. Solinus cap. 38. *Duo ibi oppida, Sodomum nominatum alterum, alterum Gomorrum*. In Vet. Latina: *principes Sodomorum*. Sic, *poma Sodomorum*.

208. *Ad ſatietatem uſque.*

Ἕως κόρου, *Ad ſatietatem uſque*. Græcum adagium eſt notatum ab Eraſmo, quod Ebraicè dices לשבע aut לשבעה.

209. *Mare & aridam circumire.*

Proverbialis hyperbole eſt Matth. 23. 15. περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον, *circumitis mare & aridam ut faciatis unum proſelytum*. Quæ ſic in Ebræum ſermonem converti poſſunt, תסובבו את הים ואת היבשה לעשות גר אחד.

210. *Deo, coram Domino.*

לאלהים, *Deo*. Adhibetur in proverbii forma ad auxeſin, ut Jonæ 3. 3. *Civitas magna Deo*. Senſus eſt, longè maxima. Sic Act. 7. 20. καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ, *& erat venuſtus*. ſive *formoſus Deo*. Vult dicere, impensè venuſtus ſupra modum formoſus. Eundem uſum habet לפני יהוה *coram Jehovah*, vel *Domino*. Gen. 10. 9. *robuſtus coram Domino*. Luc. 1. 6. δίκαιοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, *juſti coram Deo*. Vide tractatus meos. Huc refer ברוך ליהוה, *Benedictus Domino*: & ſimiles locutiones.

211. *E cornibus unicornium.*

מקרני רמים, *E cornibus unicornium*: elegans proverbiale. Simile, *ex ore leonis*: utrúmque legitur Pſal. 22. 22. *Serva me ex ore leonis, è cornibus unicornium exaudiſti me*. Voli dicere, cùm verſarer quaſi inter cornua unicornium, h. e. in maximo diſcrimine. Quidam hîc legunt, *exaudi me*, ut petat ſe liberari è præſenti periculo, in quo tunc verſabatur. Pro *unicornium*, ut hoc obiter notem, in Pſalterio Romano reperi *unicornuorum*: & in Ebræo רמים formâ contractionis, pro ראמים; cujus ſingularis ראם, *fera unico cornu armata* quam Græci μονοκέρωτα vocant. Hoc cornu acutum eſſe fertur & altiſſimum, unde nomen. Non ergò Rhinoceros qui ראם dicitur. Nam Rhinocerotis cornu, quod in nare unicum habet (unde *rhinoceros unicornis* apud Tertul.) minùs altum eſt. Taceo de altero cornu, quod supernè prominet, ut notatum à Pauſania, & ab iis qui eam feram Romæ viderunt. Vide Pierii hieroglyphica lib. 2. in extremo.

212. *Ad nervum.*

Pſal. 31. 24. *Rependit ad nervum agentes ſuperbè*, על יתר. R. Salomo explicat, *ad nervum*, h. e. aptâ menſurâ. q. d. rependit eis mercedem ipſorum factis dignam. Sumptum à nervo arcûs ad quem ſagittæ adaptantur. Aliter idem explicat, *ad nervum*, pro exactè, accuratè: ſicut dicimus, *ad amuſſim, ad normam, ad perpendiculum*. Ejus verba ſunt, חבל כנגד חבל מדה כנגד מדה, *funiculus pro funiculo, menſura pro menſura*. Vult dicere, par pari. יתר *amuſſis regula*. Pro nervo arcûs reperitur Pſal. 11. 2. Non me latet quoſdam aliter locum ſuperiorem enarrare. Sed ut alias interpretationes non damno, ita hominis Ebræi ſententiam, quam poſui, aſpernendam non puto.

213. *Oculo ad oculum.*

Jeſ. 52. 8. עין בעין יראו, *Oculo ad oculum videbunt.* Valet clarè & perſpicuè videbunt, Genus ſermonis non abhorrens à natura proverbiorum; qualia ſunt, *ore ad os, facie ad faciem*; quæ antea recenſuimus. A quibus diverſo in ſenſu, *quaſi per ſpeculum in ænigmate*, & apud Comicum, *quaſi per nebulam*.

214. *Linguam dividere.*

פלג לשונם, *Divide linguam* (i. ſermonem) *eorum*, figurâ proverbiali dictum Pſal. 55. 10. pro frange conatus eorum, effice ne poſſint improba & nefaria conſilia ad exitum perducere. Ita dico, objice impedimenta ne longiùs iniquè cogitatis ac malefactis procedant. Locutio ſumpta mutuò ab hiſtoria ædificantium turrim Babylonis: quorum conſilia Deus impedivit immiſſâ linguarum diviſione, cùm alter alterum non intelligeret.

215. *A fundamento.*

Ἐκ θεμελίων, Sicut dicimus, ἐκ ῥίζων, *ab radice*. Proverbiale ab ædificiis quæ ſolo æquantur & funditus evertuntur, Pſal. 137. 6. *Nudate, nudate, donec fundamentum in ea.* Sic Græci, ἕως τῶν θεμελίων αὐτῆς. Quod ita demum proverbium erit, ſi longiuſculè transferatur, velut ſi dicas aliquem periiſſe *à fundamento*, vel, *ad fundamentum uſque*.

216. *Cervix ferrea.*

De populo Iſraelitico dixit Eſajas 48. 4. גיד ברזל ערפך, *nervus ferreus cervix tua*, Moſen imitatus, qui ut ſignificaret populum intractabilem eſſe, priùs eum appellaverat *populum duræ cervicis*. Enimverò *cervix ferrea & dura cervix* ſe invicem explicant. Quod perſpicuè oſtendit interp. Chald. Jonathan, cùm interpretaretur, *dura ut ferrum cervix tua*.

217. *Frons ærea.*

In eodem loco ומצחך נחושה, *& frons tua ærea.* Quibus verbis deſignat animi obſtinationem in malis. Quid dico? potiùs impudentiam deſignat. Certè homines perfrictæ frontis, Græci σιδηρεῦς vocant: ex quo illud ἀναίσχυντ☉ ὢν σιδηρεῦς τὸν ἀνήρ· *impudens cùm eſſet ferreuſque vir*. Quorum imitatione Catullus quoque dixit *ferreum os* pro inverecundo. In Chaldaicis eſt, *frons tua dura ut æs*.

218. *E ſpinis auferre.*

Non minùs proverbiale eſt quàm illud, *è flamma rapere*: à quo in ſententia non multùm divertit. Legitur Job. 5. 5. *cujus meſſem famelicus comedet, & è ſpinis recipiet eam*, (vel, *quàm è ſpinis receperit*:) i. ſummis moleſtiis, maximiſque difficultatibus. Cœterùm in Jobo eſt אל מצנים pleonaſmo particularum pro מצנים *è ſpinis*: niſi magis ut ſit tranſpoſitio. Nam dicimus מאל צנים pro eodem.

219. *A manè ad Veſperam.*

מבקר לערב *A manè ad veſperam uſque.* Proverbialiter dictum pro, totos dies, Job. 4. 20. *A manè ad veſperum uſque contunduntur.*

220. *Die ac nocte.*

Ab eo non valde diſcrepat יומם ולילה, *Interdiu ac noctu*: valet enim perinde ac ſi dicas, ſemper aſſiduè, ſine intermiſſione: & eſt proverbiale, ut *dies noctéſque* apud authores profanos. Sic legimus

Nocturnâ verſate manu, verſate diurnâ.

Exſtat Pſal. 1. 3. & 55. 11.

221. *Sedere & ſurgere.*

Figurâ proverbiali deſignat omnes vitæ actiones, Pſal. 139. 2. *Tu noſti ſeſſionem meam, & ſurrectionem meam*, שבתי וקומי Simillimum eſt, *Exire & introire.* Vide quæ ſcripſimus ad illud proverbiale.

222. *Ire, cubare.*

Fallor, aut eadem ſententia eſt in eo quod ſequitur: ארחי ורבעי זרית, *Iter meum & accubationem meam conſideratus es*: niſi potiùs ſit vertere ארחי *iter meum, inceſſum meum*. Nam poteſt eſſe nomen ex infinito. Prov. 6. 27. *euntem te deducet, cubantem cuſtodiet.* Ebraicè eſt בהתהלכתך; *cùm iter facies*, aut, *in inceſſu tuo*: בשכבך *cùm cubabis*, aut *in accubatione tua*.

223. *Ex toto corde.*

בכל לב, Toto corde, vel, *ex toto corde*, ἐξ ὅλης τῆς καρδίας. Valet integrè, ſincerè, bonâ ſide, ex animo: nempe id quod Græci dicunt παντὶ θυμῷ, & magiſtri Latinitatis, *toto pectore*.

224. *Ex tota anima.*

Eandem planè vim habet בכל נפש *ex tota anima*, ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς· Quod aliter dicunt ἐξ ὅλης τῆς διανοίας, *ex tota mente*. Nec longè hinc abit בכל מאודך, *ex omnibus viribus tuis*, ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύ☉ σου. Legitur Deut. 6. 5. Matth. 22. 37. Marc. 12. 30. Vide Notas meas in Parallela ſacra.

JOH. DRUSII
PROVERBIORUM CLASSIS SECUNDÆ:
LIBER IV.

1. *Spinæ aut ſentes.*

סלונים, *Spinæ*. Sic vocat Ezeciel homines ob nequitiam moleſtos, & accedentibus obnoxios. Nam ſpinæ lædunt eos qui ipſas tractant. Simile notamus Quæſt. l. 1. q. 2. ex Plauto, qui coquos *ſentes* dixit, deſignans rapacitatem eorum, *Quia quod tetigere, illico rapiunt; ſi eas ereptum, ſcindunt*. Locus Ezechielis eſt c. 2. v. 6.

2. *Scorpiones.*

עקרבים, *Scorpiones*, vel *ſcorpii*: de iis qui ſunt corde indomabili. Hoc modo enarrat Hieronymus Ezech. 2. 6. Ego ſimpliciter homines pernicioſos ſignificari puto, ut alibi *ſerpentis* & *viperæ* vocabulo. Apulejus, *Noſti quendam barbarum noſtræ Civitatis decurionem, quem ſcorpionem præ morum acritudine vulgus appellat*. Exſtat Tertulliani liber hoc titulo, *Scorpiacon adverſus Gnoſticos*: id ajunt ſignificare remedium vel potionem contra ſcorpios: & hoc nomine Gnoſticos denotari, *eò quòd ſcorpii in morem* (utor verbis depromptis ex eo libro) *arenato vulnere in Eccleſia corpus venena diffunderent*. De natura ſcorpii videndus ibi Tertullianus in principio. Interim admonemus vocem עקרבים Ebræos eo loci accipere *pro ſpinis*, non pro *ſerpentibus*. Nam disertè ad eum locum R. David. *Scorpiones ſunt ſpinæ malæ, ut in illo, Caſtigabo vos ſcorpionibus*: cui expoſitioni favet dictio præcedens סלנים *ſentes* deſignans.

3. *Myrica.*

ערער, *Myrice*, vel *tamarix*. Græcè ἡ μυρίκη. In proverbio eſt de homine abjecto & humili, qui ve nullo in pretio habetur. Eſt enim myrica genus humilis virgulti: ex quo Virgilius, *humileſque myricæ*. Pſal. 102. 18. *Reſpexit ad orationem myricæ*: h. e. interprete Pagnino *eorum qui ſunt velut myrica*. Nec malè Græci ad ſenſum, ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν προσευχὴν τῶν ταπεινῶν, *reſpexit ad orationem humilium*. R. David ad h. l. *Vocatur Iſraël Myrica eò quòd in exſilio ſimilis eſſet myricæ deſerti*: & mox, *myrica eſt arbor creſcens in deſerto*. Nam lego חָגדול *quæ creſcit*, non autem הַגדול *arbor magna*. Eadem verba obvia ſunt in libro Radicum. In libro nom. Ebr. *Aroer, myrica*. Sic etiam Gloſſæ veteres.

4. *Agnus.*

Paſce agnos meos. Ita ſuos appellat Chriſtus διὰ τὸ ἥμερον, i. *propter manſuetudinem*. Nam hoc animal eſt egregiè manſuetum. Sed & purum ac ſimplex. Feſtus Pompejus, *Agnus dicitur à Græco ἁγνὸς, quod ſignific. Caſtum, eò quod ſit hoſtia pura & immolationi apta*. Cyprianus de livore, *Chriſtus plebem ſuam Agnos vocat, ut agnorum naturam ſimplicem ſimplicitas mentis imitetur*: Vide in *Ovis*.

5. *Fermenti expers.*

Ἄζυμος, i. e. *Fermenti expertes*, vocantur ab Apoſtolo Corinthii, 1. Cor. 5. 7. quòd veterem corruptionem depoſuiſſent, Spiritu innovati. Metaphora à panibus non fermentatis, quos Græci ἀζύμους nuncupant. Conſtat autem fermentum ex acore & corruptione maſſæ fieri: ac proinde malitiam deſignare, ut dictum eſt in Proverbio, *Paulo fermenti tota maſſa fermentatur*: Sed & falſitatem deſignat. Hinc intelliges quid ſit *fermentum Phariſæorum*. Sic enim Chriſtus appellat, cùm falſas eorum gloſſas, tum corruptelam vitæ ac morum. Huc refer quod 1. Cor. 5. 8. *Itaque feſtum agitemus, non fermento veteri, nec fermento malitiæ & nequitiæ: ſed non fermentatis panibus ſinceritatis & veritatis*.

6. *Marculus.*

מפיץ, *Marculus*, vel (*ceſtra*: is malleus erat ferreus quo cataphracti equites utebantur. Sic Jer. 51. 20. *Tu mihi ceſtra fuiſti*.) Vox Ebræa appelationem habet *à diſpergendo minuendóve*. Nam mallei proprium eſt ita comminuere ut partes rei comminutæ hinc inde diſpergantur. Jactabatur olim in calumniatorem & falſum teſtem. Meminit Salomo Prov. 25. 18. & explicat de eo, qui falſum teſtatur adverſus aliquem. Verba ſunt, *Marculus & gladius, & ſagitta acuta eſt is, qui dicit contra proximum ſuum teſtimonium falſum*. A marculo ſive martulo (quidam cenſent rectiùs ſcribi *martulus*, quod à *Marte* derivant) eſt martellus, formâ diminutionis: unde Carolus Martellus appellatus, teſte Barlando, quòd robuſtâ eſſet & ferreâ naturâ, quam in ſubigendis hoſtibus egregie oſtendit.

7. *Marculus Dei.*

Interdum *Marculus* vocatur is, cujus operâ ad aliquem domandum pulſandúmve utimur. Ergò Deus quia per Babylonem multarum gentium imperia ſubverterat, ideò ipſam ſic alloquitur ad Prophetam Jeremiam 51. 20. inquiens, *Tu mihi Marculus fuiſti, inſtrumenta belli, ut per te gentes diſſiparem, per te Regna diſperderem*. Ex hoc loco *Marculus Dei* appellari

lari poterit quilibet tyrannus, quemadmodum Tamerlanes avorum memoriâ ſe appellabat *iram Dei*, magno fortunæ ludibrio plurimarum gentium imperio potitus: adeò ut *ut terror gentium* diceretur à nonnullis, *& orbis vaſtitas* atque *calamitas*.

8. *Orbis malleus.*

פטיש כלהארץ, *Malleus totius terræ*: & Græci σφῦρα πάσης τῆς γῆς. Uſurpatur Jer. 50. 23. de Babylone. Mallei proprium eſt ferrum in incude tundere, aut lapides cædere. Rectè igitur Babylon appellatur *malleus totius mundi*: nam imperio ſuo premebat orbem terrarum, Deo per eam gentes populóſque cædente ac contundente. Hier. epiſt. ad Lætam, *ſi ſolicita es ne filia percutiatur à vipera, cur non eâdem curâ provideas ne feriatur à malleo universæ terræ, ne bibat de aureo calice Babylonis?* Intelligit, niſi fallor, diabolum, qui eſt malleus Dei tundendis ac feriendis reprobis.

9. *Macula, labes.*

Σπῖλοι, καὶ μῶμοι, *Macula ac labes*, de hominibus vitioſis, qui ſe gerebant pro Eccleſiæ membris, cujus erant maculæ ac labes, quippe in agapis Chriſtianorum, h. e. inter charitatis ac fraternitatis convivia, crapulæ luxuíque turpiter indulgentes. Legitur in epiſtola Petri altera, c. 2. v. 13. Pro eo Judas Apoſtolus dixit, ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες, *in agapis veſtris maculæ*. σπιλάδες, *maculæ*, i. σπῖλοι. Sic vet. Interpres. In lexico Heſychii σπιλάδες, μεμιασμένοι, i. *polluti, maculati, coinquinati*. In eodem Lexico Σπιλάδες, petræ: & Σπιλάδες, αἱ περιεχόμεναι τῇ θαλάσσῃ πέτραι, i. *ſcopuli qui in mare prominent*, ad quas impingentes naves ſæpe naufragium faciunt.

10. *Spermologos.*

Σπερμολόγος avicula eſt ejus nominis, ſic appellatur à legendis ſive colligendis ſeminibus, quaſi *ſeminilegam* dicas. In Theophylacteis, σπερμολόγον πτηνὸν εἶναι φασιν εὐτελέστατον, τὰ ἐν τοῖς τριόδοις καταρριπτούμενα τῶν σπερμάτων εἰωθὸς συλλέγειν, *Spermologum aviculam ajunt eſſe viliſſimam, ſemina in triviis diſperſa colligens ſolitam*. Cæterùm in Proverbii uſu eſt de garrulo ac futili nihilique homine, qui quam ex trivio vel ex auditionibus neſcio quibus adeptus eſt ſcientiam, paſſim deblaterat. In eodem Theophylacto, ἐπειδὴ οὖν ὄρνεόν ἐστιν ὁ σπερμολόγος βραχὺ, καὶ οὔτε πρὸς βρῶσιν, οὔτε πρὸς τέρψιν ἐπιτήδειον, τοὺς εὐτελεῖς σπερμολόγους ἐκάλει, *Quoniam igitur Spermologus avicula eſt parva, neque ad cibum, neque ad delectationem idonea, propterea viles ac nihili homines hoc nomine afficiebant*. Conſimilia leguntur in collectaneis Oecumenii, quæ brevitatis cauſâ omitto. Act. 17. 18. *Quid vult Spermologus iſte dicere?* Obiter noto variare hic codices edit. Latinæ: nam quod in aliis *ſeminiverbius*; in aliis eſt, *Seminator verborum*. Neutrum ſatis bene: nam eſſet λογοσπόρος hoc ſenſu. Vide Theodorum. Arator, citante Camerario, qui hunc librum in Latinos verſus tranſtulit, nihilo melius.

quibus, inquit, ab oris.
Verborum ſuit iſte ſator? Plebs neſcia Paulum,
Semina ferre vocat, fruſtúrque errore magiſtro
Vera loquens.

11. *Cerva amabilis.*

אילת אהבים, *Cerva amorum*, i. amabilis vel amantiſſima. Uſum habet inter amatoria, cujus generis eſt, *caprea gratioſa*. Siquidem amata Uxor, *cerva & caprea* vocabatur, vel quòd hæc animantia Regibus olim in deliciis eſſent, vel quòd amor cervi erga cervam, item capreæ maris erga fœminam ſingularis memoretur. Notatum quoque animalia felle carere. Olim apud eas gentes quæ falſos Deos colebant, qui Junoni nuptiali ſeu pronubæ ſacrificabant, ii fel non cum reliqua conficiebant victima, ſed exemptum abjiciebant apud altare: quo inſtituto legis author obſcurè innuebat à conjugio ſemper debere bilem irámque abeſſe, cujus rei teſtis eſt Plutarchus. Et certè matrisfamiliâs eſſe oportet auſteritatem, ut & vini utilem, ſuavitatéque conditam, non fellis in morem acerbam. Quod ergò illo ritu profanæ gentes, idem ſignificabat olim populus Dei per appellationes *cerva & caprea*: nam cùm felle nihil amarius ſit, bilis quoque locus & ſedes ponatur in felle, felle autem careant hæc animantia, haud obſcurè ſignificabant, cùm uxores *cervas & capreas* nuncuparent, eas ab ira omnique adeò amaritudine puras immuneſque eſſe debere. Ad hæc celebrata in divinis literis cervorum caprearúmque velocitas; uſque adeò ut in Proverbii conſuetudinem venerint *Pedes cervini*, de velocibus, & *Capreâ velocior* dicatur quicunque curſu valet. Admonet hæc conditio conjuges ad mutua officia præſtanda celeres ac promptas ſemper eſſe debere: nam ea res fovet & alit maximè mutuam charitatem. Dixi capreas felle carere, ut etiam cervas: nam ubi apud Plinium lib. 11. cap. 37. *cervi, capræ*, legendum *capreæ*. Siquidem capras fel habere teſtatur ipſe Plinius lib. 27. cap. 10. ex notis Dolecampii.

12. *Caprea gratioſa.*

יעלת חן, *Capreâ gratia*, i. gratioſa. Jam explicatum eſt. Prov. 5. 19. *Cerva amabilis, capreáque gratioſa, ubera ejus inebrient te omni tempore*. In his verbis pleonaſmus Ebraica eſſe putatur. Nam Latinè diceretur, *Cerva amabilis, capreaq́; gratioſa ubera inebriene te omni tempore*. Quidam hunc verſum cum ſuperiore connectunt hoc modo, *lætare de uxore juventutis tuæ, cervâ amabili, capreâque gratioſa: ubera ejus, &c.* Alii ſubaudiunt verbum ſubſtantivum: nam legunt, *ſit cerva amiciſſima, & rupicapra gratioſa: ubera ejus inebrient te omni tempore*. Mihi hoc poſtremum non diſplicet, ut repetatur יהי *ſit*, ἀπὸ κοινοῦ, ex præcedentibus videlicet.

13. *Hœdi.*

Hœdos divinæ literæ appellant injuſtos & reprobos. Cauſam ponunt interpretes, quia hœdus eſt animal petulcum & olidum. Sic enim legimus in Gloſſ. ordinaria; *Hœdus eſt animal petulcum & olidum, qui pro peccato offerebatur in Lege, & ſignificat peccatores*: & apud Nicolaum, per *Hœdos intelliguntur improbi propter eorum nequitiam. Hœdus enim quando creſcit eſt animal fœtidum & luxurioſum: unde & in lege Hircus offerebatur pro peccato principis, ut habetur Levit. 4.* Theophylactus verò in eo Commentario quem ſuper Acta reliquit, τὰ ἔριφια, inquit, ἐπὶ τοὺς ἀκοινωνήτους καὶ ἀμειλίκτους. Quorum verborum hic ſenſus eſt, Hœdi

per

per tropum vocantur homines avari ac tenaces, qui nihil communicant, nec largiuntur ex ſuo. Idem in Comment. in Evangelium Matthæi, ἐρίφους δὲ καλεῖ τοὺς ἁμαρτωλούς· κατὰ κρημνῶν γὰρ βαδίζει, καὶ ἄτακτοι ἐστιν ὁ ἔριφος. *Hædos vocat peccatores, quoniam vadunt per loca præcipitia*: nec ordinem ullum ſervant, & infructuoſi ſunt ut hœdi. Exſtat hoc ſenſu Matth. 25. 32. Aliter ſumit Theodoretus Jeſ. 11. 6. ad locum, *Pardus cum hædo.* Nam ſic ibi ſcribit, *Hædo ſimiles ſunt, quibus ingenium ſimplex, & omnis malitia expers.*

14. *Ovis.*

Ovis animal eſt inſigniter manſuetum, & omnis doli expers. Proinde *oves* vocantur qui tales ſunt. Hoc vocabulo Chriſtus plebem ſuam ubique appellat, non ſolùm quia ipſe paſtor earum dicitur; ſed quia naturam ovium referunt. Loquor de vera plebe Chriſtiana; nam, hypocritæ, qui cum veſtimentis ovium incedunt, & pro ovibus ſe gerunt, oves revera non ſunt. Non enim mites ac ſinceri, ut oves. Quin ſub ovina pelle lupum tegunt. Itaque lupi veriùs quàm oves. Ergò oves cùm dicimus, ſignificamus homines mites ac placidos, fraudiſque expertes, h. e. verè juſtos, verè Chriſtianos. Theodoretus Cyri Epiſcopus in Comment. nondum edito Jeſ. 11. *Per manſuetas, agreſtéſque animantes, humanorum morum differentiam docuit. Nam lupo quidem rapaces comparat, cui verò manſuetos ac mites.* Theophylactus Matth. 25. 32. ſcribit *ovium* appellatione ſignificari ſanctos propter manſuetudinem: *& quia* inquit, *fructuoſi utiléſque ſunt ut oves, quæ lanam ac lac ſuppeditant.* Cyprianus de Livore, *meminiſſe debemus quo vocabulo Chriſtus plebem ſuam appellet, quo titulo gregem ſuum nuncupet. Oves nuncupat, ut innocentia Chriſtiana ovibus æquetur. Agnos vocat, ut agnorum naturam ſimplicem ſimplicitas mentis imitetur.* Heſychius quoque Theologus ovem in divinis libris eſſe ait hominem admodum ſimplicem, qui nemini noceat & à perperàm factis abſtineat. Addam pro corollario, quod à Pierio relatum, etiam in ſacris Ægyptiorum literis per ovem hujuſmodi hominem ſignificatum fuiſſe, nimirum ſimplicem, manſuetum, imbellem, purum, immaculatum.

15. *Alites.*

Appellatio proverbialis eſt Jeſ. 46. 11. In voce עיט quâ exercitus Cyri ſignificatur, à feſtinati itineris velocitate: עיט enim *alites*. Aut ſingulariter *alitem*, i. Cyrum, qui tanquàm ales advolabit, & ocyſſimè veniet. Aut poſitum עיט pro כעיט, ut *alitem*. Voco, inquit, Cyrum Regem, virum conſilio meo deſtinatum, qui veniat tanquam ales, h. e. velociſſimè. Sic Pſalm. 11. 1. *Fuge in montem veſtrum avis*: plenum eſt, tanquam avis. Hier. in Marcum cap. 4. *Cùm velocem deſideramus intelligi, ventis aut avibus comparamus.*

16. *Raca.*

ריקא, *Raca*. Convicium vulgare in eum, qui cerebro, i. mente ac intelligentiâ, vacat Matth. 5. 22. *Qui dixerit fratri ſuo Reca*: aliâ *racha*: ſed *raca* ſcribendum ex libris Græcis, ῥακά. Editio Syriaca id ipſum confirmat. Adi Comment. noſtrum ad voces Ebraicas N. T. cap. 3. Hier. in Matthæi hunc locum, *Raca dicitur κενός, i. inanis aut vacuus, quem nos poſſumus vulgata injuriâ abſque cerebro nuncupare.* Idem adv. Pelagianos lib. 2. *Raca interpretatur vanus & abſque cerebro.* Putaret hic aliquis legendum, *vacuus & abſque cerebro*: mihi non diſplicet *vanus*, i. κενός. In lib. nom. Ebraic. *Raca vanus.* Meminit hujus de doctrina Chriſtiana lib. 2. cap. 18. S. Auguſtinus ita ſcribens, *ſunt quædam verba certarum linguarum, quæ in uſum alterius linguæ per interpretationem tranſire non poſſunt. Et hoc maximè interjectionibus accidit, quæ verba potiùs motum animi ſignificant quàm ſententiæ conceptæ ullam particulam. Nam & hæc duo talia eſſe perhibentur. Dicunt enim* Raca *indignantis eſſe vocem*, oſanna *lætantis*. (*Raca* vox hominis indignantis, & nihil ſignificans: hoc diſplicet; illud non item.) Thalmudici ſcribunt ריקא *Reca*, quæ forma nominis Chaldaica, Ebræi dicerent ריק a quo plurale ריקים lectum Proverb. 12. 11. & 28. 19. Sed alio ſignificatu, videlicet pro hominibus, ſegne otium tempúſque conterentibus, quos otioſos interpretantur.

17. Μῶμοι.

Μῶμοι Adag 9. in hoc libro reddidimus *labes*. Oſtendimus quoque in epiſt. 2. Petri proverbialiter accipi, ut ſignificet homines luxui deditos turpémque vitam ducentes, qui in agapis Chriſtianorum erant ut labes ſive maculæ in veſtimento. Nam ſicut macula veſtem dehoneſtat, ſic illi dehoneſtabant pios illos Cœtus. Porrò macula in lingua Ebræa vocatur מום. Crediderim ergò Græcum μῶμος inde originem habere; ab eóque ἄμωμον dictum, *qui ſine macula.* Interdum μῶμος eſt ὄνειδος, ut verti poſſet μῶμοι *probra, dedecora*; ſicut Homerus dixit Ἐν πέπονες, κακ᾽ ἐλέγχεα. Sed prius magis placet. Quidam exponunt μῶμοι, *reprehenſores, ſannïones*, nam Momus etiam dicitur, qui omnia carpit ac reprehendit. Non diſcedo à priori ſententia. Hæc poſtrema omnium maximè diſplicet.

18. *Ventoſus.*

Venti metaphorâ uſitatâ paſſim pro re nihili, vana, inani, inſtabili. Inde eſt Latinum epitheton *ventoſus*: quod interpretes exprimunt Hoſ. 9. 7. איש רוח *Vir ventoſus*. Et Job. 16. 3. דברי רוח, *verba ventoſa*. Rurſus Job. 15. 2. דעת רוח *Scientia ventoſa*. איש רוח aliter exponas. *Vir ſpiritûs*; i. Propheta. Fortaſſe meliùs.

19. *Duces cæci.*

Ὁδηγοὶ τυφλοὶ, *duces cæci*. Sic nuncupantur, qui aliis præeunt in via veritatis quam ipſimet ignorant. Itaque de Phariſæis dicitur Matth. 23. 16. *Væ vobis, duces cæci*: & 24. *duces cæci, qui percolatis culicem, camelum autem deglutitis.* Et de gentibus veri notitiam nondum aſſecutis. Tertullianus lib. de reſurrectione Carnis, *Quid cæco duci inniteris, ſi vides?* q. d. Quid reſurrectionem negas iis argumentis, quibus utuntur non Chriſtiani, cùm ſis Chriſtianus? ut enim *cæcos* dicimus, qui rerum ad ſalutem pertinentium ignorantiâ detinentur, ità contrà *videre* intelligimus eos, quibus lux Evangelii aliqua affulſit. Aliquando *cæcus* accipitur pro *improvido*. Quod ſignificat Salomo cùm ait, *ſtultum in tenebris ambulare*? nam ſenſus eſt, ac ſi diceret eum cæcum eſſe. Cæco enim ſemper tenebræ ſunt. Hoc ſenſu *cæcos conſules* dixit Varro de vita Pop. Rom. lib. 3. i. *imprvvides*, ait Nonius.

20. Cor

20. *Cor liqueſactum.*

לב נמס, *Cor liqueſactum*, pro pavido ac metu percul-ſo. Joſ. 7. 5. *Liqueſactum* (aut *diſſolutum*) *eſt cor populi, & fuit in aquam.* Gorionides lib. 4. cap. 20. *Cor ſuum quale cor leonis, quòd non liqueſit* (aliàs *diſſolvitur*) *neque terretur.*

21. *Lupus ſolitudinum.*

זאב ערבות, *Lupus ſolitudinum*, ſive *deſertorum*: hoc eſt, ſolitudines ac deſerta incolens. Hi lupi, ut plurimùm ſævi eſſe ſolent, ac crudeles famelicique, eò quòd in locis vaſtis ac deſertis degant. Jer. 5. 6. *Lupus ſolitudinum vaſtabit eos.* Hic Græci referunt, λύκος ἕως τῶν οἰκιῶν, ut credam eos legiſſe עד בית diviſim, & Daleth pro Reſch, i. *uſque ad domum*, vel *uſque ad domos* Sed codices Ebræi omnes nullo excepto ערבות legunt, i. *ſolitudines*; cujus ſingulare ערבה *deſertum, ſolitudo*. Niſi verior interpretatio, *lupus veſperarum*, ut ſit plurale à ערב vocabulo *veſperam denotante.* Hoc modo enarrat R. David. Ante ipſum Hieronymus quoque verterat, *lupus ad veſperam vaſtavit eos*: & Jonathan Uzielis filius, *Occident eos populi qui fortes ſunt, ut lupi veſpertini*: i. דת קיפין בריבי רמשא. De lupis veſpertinis dictum fuſiùs alio loco.

22. *Cor durum.*

Cor durum habere dicuntur homines intractabiles, duri & indociles. Σκληροκάρδιοι, vocant: unde σκληροκαρδία, quam Tertullianus *duricordium* dixit, novo vocabulo & miro. Ebraicè קשי לב, *homines duro corde.* Ezech. 3. 7. Frater hujus, *cor lapideum*. Utroque ſignificatu animi in malis obſtinatio pertinaciáque.

23. *Adamantinus.*

Ab *adamantinis* indomita natura factum eſt *adamantinus*, quod ſignificat duritiem inenarrabilem. Nam adamas duritiá nulli rei cedit: unde etiam nomen Græcâ appellatione accepit. Nam dicitur *adamas*, q. *indomitâ* vi præditus, pollenſque. Ergò *cor adamantinum* antea expoſuimus cor indomitum ac penitùs intractabile. Similiter *vincula adamantina*, quæ ſolvi nullo modo poſſunt. Sic *murus adamantinus*, murus inexpugnabilis, & *frons adamantina*, frons longè duriſſima, nec ullo pudore ſeparabilis. Quorum prius illud invenies apud Theodoretum Jer. 5. *Poſui ei terminos non murum adamantinum, ſed arenam leviſſimam.* Alterum exſtat Ezech. 3. 9. *Sicut adamantem fortiorem petrâ reddidi frontem tuam.* Cœterùm Codex Ebræus habet שמיר: in qua voce non conſentiunt interpretes. *Adamantem referunt* poſt Hieronymum Santes & Arias. Recentiores è Germania *lapidem perdiuturnum.* Nam שמר *ſervare.* Sed quis iſte lapis perdiuturnus? nam ab etymo argumentum fallax, niſi cum re conſentiat. Adhæc lapides hujuſmodi, qui videlicet diu ſerventur, & perdurent, plores eſſe poſſunt. Jam verò quid eſt, *Lapidi diuturno ſimilem reddo frontem tuam*? An ſignificat frontem diu duraturam? nam ea mens Prophetæ. Erat ergò certus lapis reddendus. Ebræi ajunt fuiſſe animalculi genus, quod *Samir* dicebatur. Id in hunc modum deſcribit R. Moſes Maimonis F.

שמיר הואשרץ קטון חוצב האבנים הגדולות בעברו עליהם, *Samir eſt reptile parvum, quod lapides ſecat, dum per eos tranſit.* Quin fabula eſt apud eos, quæ refert Salomonem hoc vermiculo diſſecuiſſe ingentes lapides illos, quibus ad Templi ſtructuram utebatur. Sanè quidem cap. 6. lib. 1. Regum legimus nullum ferreum inſtrumentum additum eſſe, cùm Templum exſtrueretur. Meminit hujus Nicolaus per hæc verba, *Ut adamantem & ſilicem dedi faciem tuam. In Ebræo habetur, ut vermem fortiorem rupe dedi faciem tuam, & per vermem ſecundùm eos intelligitur hic ſanguis cujuſdam vermis, quo ſine ſonitu incidebantur lapides in ædificio templi Salomonis, ſicut dictum eſt ib. dem.* Hactenus Lyra. Dixi Hieronymum *Samir adamantem* referre. Verba ejus hac de re ſunt in Comment. Zach. 7. quæ produximus in proverbio *Cor adamantinum*: non repeto. Hoc ſignificatu capiendum putârim apud Joſephum Gorionis F. lib. 2. cap. 11. Ubi narrat Alexandrum accepiſſe dono à Candace coronam ex *Samir*, ponderantem duo talenta auri. Verba Ebraica עטרת משמיר ערכה ב כברי זהב i. *ex adamantibus.*

24. *Cornua unicornium.*

קרני ראמים, *Cornua unicornium.* Hoc quaſi proverbio ſignificant maximum & invictum robur. Deut. 33. 17. *cornua unicornium cornua ejus.* Hic ראם lectum in Ebræo pro ראמים. Nam monoceros unicum tantùm cornu habet: à cujus altitudine vocatur ראם, videlicèt παρὰ τὸ רום *altum eſſe.* Eſt enim cornu longiſſimum, fronte mediâ eminens cubitorum duûm, ut Plinius ſcribit Hiſt. nat. lib. 8. cap. 21. Proinde Num. 23. 22. ubi alii referunt *vires monocerotis*, non ſpreverim, *altitudines monocerotis*, ut de cornu intelligatur. Sic Pſal. 92. 11. *attolles tanquam monocerotis cornu meum.* Græcè ὡς μονοκέρωτος. Albertus Magnus in hiſtoria monocerotis aſſerit cornu ejus ſplendore pulcrum, quatuor pedes longum, & acutum eſſe. Petrus Bellonius Obſervat. lib. 1. cap. 13. ſcribit cornu quod eſt apud S. Dionyſium in altitudine habere pedes ſeptem: pondere libras tredecim & uncias quatuor, figurâ tereali. Idem autor ait fruſtum cornu hujus venire trecentis ducatis: *nam reſiſtere*, inquit, *putatur venenis, quod tertes planè latuit.*

25. *Ventres.*

Dictum proverbiale in homines edaces ac ventri deditos. Epiſt. ad Titum 1. 12. γαστέρες ἀργαί, *ventres pigri.* Ita cum antiquitate & vulgo hujus ævi, Syrus quoque interpretatur: ſed doctiſſimus Camerarus mavult, *ventres avidi, voraces, edaces*, novo invento, quod mihi non valde probatur. Ait autem *ventres pigri*, quia pigritia ferè conjuncta eſt luxuriæ. Vide Prov. 23. 20.

26. *Gehenna.*

גיהנם, *Gehennam*, vel Græca declinatione *Gehenna.* Proverbialiter adhibetur pro loco damnatorum, qui Orcus dicitur & Inferi. Quod autem legimus aliquoties *Gehenna ignis*, accipiendum, meo animo, pro *ignis Gehenna.* Scribit enim David Grammaticus *in gehenna loco prope Jeruſalem* (ubi olim immolabant ſaturno, qui Moloch nominatur, q. Ζεὺς βασιλεύς) *perpetuum ignem fuiſſe comburendis cadaveribus & corporibus pollutis quæ illo projiciebantur.* Si hoc verè ſcribit

Gramma-

Grammaticus ille, non dubium quin reſpexerit ad eum ignem ὁ Σωτὴρ Matth. 5. 22. & 18. 9.

27. *Battologia.*

Battologia vocatur proverbiali ſermone importuna loquacitas, à Batto quodam inepto Poëta, cui ſolitum facere hymnos longos, & multis verſibus conſtantes, in iiſque iterare eadem crebriùs, Suidas, *βαττολογία, ἡ πολυλογία, ἀπὸ Βάττου τινὸς μακροὺς καὶ πολυστίχους ὕμνους ποιήσαντος, ταυτολογίας ἐχόντας.* Theophylactus *βαττολογία, φλυαρία*: item, *βατταρισμὸς*, inarticulata vox qualis puerorum. *βαττολογεῖν, ταυτολογεῖν*, quando ſæpiùs eadem repetuntur.

28. *Vires monocerotis.*

תועפות ראם, *Vires monocerotis.* In proverbio eſt de maximis & infractis viribus. Qui de natura hujus animantis ſcripſerunt, negant eam capi vivam. Albertus author captum ſe interimere præ indignatione. Quomodo autem capiatur docet idem Albertus lib. De animalibus 22. tractat. 2. Item Pierius Hieroglyph. lib. 2. *Pudici, ait, monoceros eum ſignat, quem vulgus Halicornum vocat, quem ajunt pudicitia adeò amantem eſſe, ut non niſi puella virginis ope capi poſſit, quam venatores ibi ſtatuerunt ſedentem, quò animal ad potum pabulúmve ſe conferre animadverterint. Accurrere enim unicornem ad puellam hujuſcemodi, inclinatúmque caput in ejus gremium collocare, altiſſimóque mox occupari ſomno: ſignóque venatoribus à puella dato approperare eos, & feram nullo negotio capere.* Hæc Pierius. Nunc ad propoſitum. Num. 23. 22. *ut vires monocerotis ei*, Sic habet editio recentior: nec diſſentiunt Ebræi. Eſt tamen cur malim, *quaſi altitudines monocerotis*, ut de cornu intelligatur. Porrò autem *cornu* in metaphora ſignat *robor*. Significatur ergò Dei robur invictum, aut Iſraelis (nam ambiguus locus) maxima potentia, cui reſiſti non poſſit. Vide quæ ſcripſimus in proverbio, *Cornua unicornium*: & in Quæſt. noſtris lib. 3. quæſt. 49. Vetus editio, *cujus fortitudo ſimilis eſt rhinocerotis* (i. Unicornis, ſecundùm aliquos. Secundùm Ebræos eſt animal ſimile bovi, magnæ fortitudinis, quod vocatur Gallicè *buffle*: ex Gloſſis Nicolai ad h. l. *Alia litera, ſicut gloria unicornis ei*: ex gloſſa ordinaria.) ad ſenſum non malè: nam rhinoceros eo robore eſt ut in pugna elephantem vincat, cujus ventrem, limato priùs ad ſaxa cornu, perforare perhibetur: dico ad ſenſum; nam ראם potiùs *monocerotem*, h. e. unicornem denotat. Multi putant rhinocerotem & unicornem eandem feram eſſe. Errant, nam Plinius perſpicuè diſcriminat, unicornem deſcribens cap. 21. rhinocerotem verò c. 20. l. 8. hiſt. nat. Ad hæc rhinoceros cornu gerit in nare: monoceros in fronte media. Præterea rhinocerotis cornu breve eſt, comparatum ad cornu monocerotis: nam monoceros cornu habet longiſſimum. Taceo quod præter Pauſaniam alii multi annotârunt, videlicet rhinocerotem (hunc Pauſanias vocat *Aethiopicum taurum*,) præter cornu, quod à nare prominet, alterum habere ſupernè exiguum, adeò ut gemino cornu armatus ſit. Quod confirmat Martialis his verſibus,

Namque gravem, cornu gemino ſic extulit urſum,
Jactat ut impoſitas taurus in aſtra pilas.

Siquidem rhinocerotem ſignificat.

29. *Leones.*

Leones vocant homines Generoſos, ut, *Eſto potiùs cauda leonum, quàm caput vulpium.* Siquidem leo animal eſt omnium generoſiſſimum. Et feroces, unde illud, *in pace leones.* Et potentes. Nam vis peculiariter leoni tribuitur, ut volpeculæ dolus atque aſtutia. Et crudeles. Siracides, *Ne eſto leo domi tua.* Hoc ſenſu Apoſtolus dixit, *Ereptus ſum ex ore leonis.* Neronem ſignificans propter ſævitiam & crudelitatem. Nam leo crudeliſſimus eſt in eos quos invadit. Et regnandi avidos. Theodoretus in Comment. Jeſ. 11. *Eodem modo leoni ſimiles facit ſuperbos & imperitandi avidos: tauro feroces & audaces.* Quò valde facit quod memoriæ proditum de anima Cambyſæ Regis Perſarum, quam Pythagorici deprehendiſſe ſe ajebant in leone: unde ei animus imperii cupidiſſimus fuerit, & maxima quæque ſemper appetierit.

30. *Equi emiſſarii.*

In eos congruit, qui libidini rebúſque venereis intemperanter dediti ſunt, quos Græci ſcriptores *ἱπποβίνας* vocant. Reperitur in Latina vulgata Jer. 5. 8. *Equi amatores in fœminas, & emiſſarii facti ſunt.* Ad quem locum Hier. pro *Emiſſariis*, inquit, in Ebraico ſcriptum eſt מַשְׁכִּים, quod omnes voce conſonâ ἕλκοντας (*legerunt ergò* מֹשְׁכִים) i. *Trahentes tranſtulerunt, ut oſtendatur magnitudo genitalium, juxta illud Ezechielis, Quaſi aſinorum carnes, eorum carnes.*

31. *Arare.*

Arare, ut diximus aliàs, in proverbio, *Alienâ vitulâ arat*, Ebræa phraſis eſt, pro, moliri. Ea utitur Salomo Prov. 3. 29. *Ne arato* (aliàs, *Ne machinare*, quod à fabris ſumptum) *contra proximum tuum malum*: cujus imitatione Siracides quoque dixit, *Noli arare mendacium adverſus fratrem tuum*, pro eo quod eſt, noli fraudem ei facere. *Sic arare improbitatem.* Hoſ. 10. 13. eſt facere improbè. Huic [illegible], *ſerere iniquitatem*; de quo alio tempore.

32. *Androgynus.*

Ἀνδρόγυνος propriè qui utrumque habet ſexum, maris & fœminæ, quem alio vocabolo *ἑρμαφρόδιτον, hermaphrodytum* vocant: ſed proverbialiter ponitur pro molli & effœminato ſegnóque. Prov. 18. *ψυχαὶ δὲ ἀνδρογύνων πεινάσουσιν, Anima andragynorum eſurient.* In Ebraico, niſi fallor, נפש רמיה, *anima ignava.* Sic cap. 19. *δειλία κατέχει ἀνδρόγυνον, ψυχὴ δὲ ἀεργοῦ πεινάσει, ignavia occupat androgynum, anima verò pigrorum eſuriet.*

33. *Vipera.*

Ἔχιδνα, *Vipera.* Proverbiale de homine pernicioſo: ad quem ſignificandum etiam ὄφις adhibetur. Vide in *ſerpens.* Sed & Myræna. Heſychius, *μύραινα ἐπὶ τοῦ κακοῦ ἐλέγετο, ὡς ἔχιδνα, Myrama de homine malo dicebatur, ut vipera.*

34. *Progenies viperarum.*

Ad hunc locum pertinet *γεννήματα ἐχιδνῶν, Progenies viperarum*: quod non unus dixit, *genimina viperarum.* Vox eſt Chriſti acerbè increpantis Phariſæos, ut peſſimorum parentum peſſimam prolem. Reperitur Matth. 23. 33.

35. *Serpens.*

Jam dictum eſt. Adhibetur ad ſignificandum hominem pernicioſum, ut vipera, videlicet *διὰ τὸ ἰοβόλον*, ut obſerva. Theophylactus. Ergò Chriſtus in loco citato Phariſæos nominat *ὄφεις*, venenatam malitiam eorum proverbiali Schemate declarans. Hinc fortè manavit vulgi convicium *Serpens*, jaci ſolitum in malam mulierem.

Appendix.

Διὰ τὸ ἰοβόλον) h. e. *Propter virus quod ejaculantur ſerpentes*, cui par malitia morum, in hoc tamen diſpar, quòd malitia æquè noceat improbia ac iis, quos illi perſequuntur, cùm venenum aliis tantùm exitiale ſit, non ſerpentibus ipſis.

36. *Equi ſaturi.*

סוסים מיזנים, *Equi paſti*, vel *ſaturati*. Quadrat in homines vehementer libidinoſos: nam equi poſt pabulum liberaliùs ſunt libidinoſiores. Nam ſaturitas accendit libidinem. Unde vulgò dicimus, de libidinoſo & petulante eum *pluſculum hordei comediſſe*. Quod abſque dubio ab equis ſumptum, quorum furor ſive inſania, vel, ut alii loqui amant, generoſus animus, in feminis ineundis tantus eſt, ut Græci hinc fecerint nomen quod eſt, ἱππίβιος, ad ſignificandum hominem qui ad inſaniam uſque libidinoſus ſit. Nec minor eſt equorum furor: quod diſces ex Virgilii hiſce notiſſimis & elegantiſſimis verſibus,

Scilicet ante omnes furor eſt inſignis equarum,
Et mentem venus ipſa dedit, quo tempore Glauci
Potniades malis membra abſumpſere quadrigæ
Illas ducit amor trans Gargara, tranſque ſonantem
Aſcanium, ſuperant montes, & flumina tranant, &c.

Solent autem equi ſuam intemperantiam hinnitu prodere. Proinde ſequitur apud Prophetam, *alii ad aliorum uxores adhinniunt.*

37. *Equi inſanientes in feminas.*

Θηλυμανὴς *eſt inſanus amator feminarum*: unde ἵπποι θηλυμανεῖς, *equi inſano equarum appetitu incenſi*, ſive, ut Hieronymus expoſuit, *equi inſanientes in feminas*: aut, ut eſt apud interpretem Irenæi lib. 4. cap. 80 *furentes circa feminas*. Sic vocantur homines ad libidinem plus æquo proclives. Verba Hieronymi hac de re habentur in Comment. Jeſ. 18. *Mores hominum in diverſis animantibus monſtrantur, ſicut Phariſæi & Sadducæi propter nequitiam appellantur Germina viperarum: & propter dolos Herodis vulpes dicitur: & luxurioſi pronique ad voluptatem, Equi appellantur inſanientes in feminas.* Declarat idem Baſilius Homilia in Pſal. 44. ita ſcribens, ἵπποι θηλυμανεῖς, οἱ ταῖς γυναιξὶ τῶν πλησίον ἐπιμαινόμενοι, *equi* θηλυμανεῖς vocantur, *qui uxores aliorum inſanè appetunt*, velut ſignificantiùs loquar, *deperennt*. Sed & Theophylactus, an potiùs Chryſoſtomus, in iis collectaneis, quæ extant in Acta Apoſtolorum, ἵπποι θηλυμανεῖς, inquit, ἐπὶ τῶν φιληδόνων, h. e. *competit in libidinoſos ac deditos voluptatibus*. Extat Jer. 5. 8. in libris Græcis: ubi ex Ebræo alii reddunt, *equi paſti*.

38. *Columba ſimplex.*

יונה פותה *Columba ſimplex. Simplex* vocatur & qui nemini nocet, & qui facilè decipitur. Unde & in laude hoc nomen ponitur, & in vitio. In laude ponitur, ſi ſimplicitas cum prudentia conjuncta fuerit, juxta illud Chriſti, *Eſtote prudentes ſicut ſerpentes, & ſimplices ſicut columbæ*: dico *prudentes*, ne ab aliis circumveniamini; & *ſimplices*, ne aliis noceatis. Sine prudentia ſimplicitas ſtultitia eſt. Nam ſtultitiæ eſt non cavere ea, quæ cavenda ſunt. Talis erat Ephraim, cùm in Ægyptum, vel ad Aſſyrios mitteret, qui opem ab iis peteret. Nam gentes illas ſemper hoſtes expertus fuerat: præterea hoc facto Deum vehementer offendebat. Itaque legimus Hoſ. 7. 11. dicente Propheta, *Et fuit Ephraim ſicut columba ſimplex*, (alii *ſeducta*, vel *ſtolida*) *carens corde*. Conveniet dici de homine ſtolido, qui per inſipientiam id facit quod ſibi exitio eſt. Aut de homine injuriis aliorum expoſito; quomodo Galli *pigeon*. Plautus Pœnulo hominem peregrinum prædæ & injuriis leonis expoſitum *palumbem* vocat, his verſibus.

Nos tibi palumbem ad aream uſque adduximus,
Nunc te illum meliùs capere eſt, ſi captum eſſe velis.

39. *Columba gemens ob amiſſos pullos.*

In dicto loco Hoſeæ, ubi nos vertimus, *columba ſimplex*, & alii, *columba ſtolida*, aut *fatua*, ibi in Chaldæorum Thargum in legitur, *Columba gemens ob ablatos pullos*. Autor illius interpretationis eſt Jonathan Uzielis F. Cur פותה ita verterit, non video cauſam, niſi fortè legerit פותח ultimâ H. Heth. Quærant ampliùs, quibus otium eſt, & hæ res curæ. Verba Chaldaica ſunt יונה שריחתא דאתנסיבו בנהא, *Columba plorans, eò quòd ablati ſunt pulli ejus*. Munſteri λέξεις, שריחתא, *ſimplex, ſtultus*: perperàm. In Lexico Thalmudico שריחתא *plorans & lacerans faciem ſuam*: melior interpretatio. Nam & apud Arabes mulier plorans & diſcerpens lamentis faciem שרוחה vocatur. Cæterùm Hieronymus autor Columbam pullos ablatos non dolere, nec requirere. Verba ejus adſcribam fidei meæ cauſâ. In Comment. ad h. l. ita ſcribit, *Aves cæteræ pullos ſuos etiam cum periculo vitæ protegere feſtinant, & cùm ad nidum ſuum accipitrem colubrum, corvum ſive cornicem accedere viderint, huc illucque volitant, & immittunt ſe morſu, & unguibus lacerant, & dolorem parentis querula voce teſtantur: ſola columba ablatos pullos non dolet, nec requirit.*

40. *Apes.*

Apes in ore mel habent, in cauda aculeum, ut habetur apud Gregorium. Apes ergò non inſcitè appellaveris eos qui nos blando ſermone aggrediuntur ut fallant ac decipiant; ſive qui linguâ blandiuntur, & latenter ex malitia feriunt. Ex Pſal. 118. *Circumdederunt me ſicut apes.*

41. *Columba.*

Columbam *animal ſimplicitatis & innocentiæ* appellat Tertullianus: & meritò Nam inter aves innocua maximè & ſimplex columba. Proinde Symbolum erat hominis innoxii, h. e. qui nemini noceret, neminem injuriâ afficeret. Ad hæc animal eſt inſigniter manſuetum: unde hominem talem πρᾳότερον περιστερᾶς, *columbâ mitiorem* proverbio dicimus. Id adeo verum ut fuit qui eam corporaliter ipſo felle carere ſcripſerint. In his eſt Cyprianus, cujus locum modò producam. Sed & Tertullianus hoc diſertè aſſerit, & ex Ebræis R. David Hoſææ 7. 11. Jam verò uſurpatur quoque

inter

inter amatoris. Sanè in Cantico Salomonis ſponſus aliquoties ſponſam quaſi blandiendo *columbam* appellat. Quod ſumptum haud dubiè à natura columbarum: nam & ſe mutuiter oſculantur, & caſtitatem ſervant, communémque domum, ut Plinius tradit. Quin ſe invicem amant adeò ut περιστερὰν Græco vocabulo dictum exiſtiment, ἀπὸ τὸ περισσῶς ἐρᾶν. Non omittendum in columbæ forma olim Spiritum S. apparuiſſe. Quod ſic notatum eſt à Cypriano in iis quæ adverſus Novatianum compoſuit, *In columba venit Spiritus ſanctus ſimplex animal & lætum, non felle amarum, non morſibus ſævum non unguium laceratione violentum: cujus ingenium eſt hoſpitia humana diligere, unius domus conſortia noſſe, cùm generant ſimul filios educare, cùm commeant volatibus invicem cohærere, communi converſatione vitam ſuam degere, oris oſculo concordiam Pacis agnoſcere, circa omnia demum humanitatis omnem implere Legem.*

42. *Vultures.*

Hæredipetæ, & qui defunctorum bonis inhiant, *vultures* dicebantur. Seneca epiſt. lib. 15. *vultur eſt, cadaver exſpectat.* Martialis,

Amiſit pater unicum Silanus;
Ceſſas mittere munera, Oppiane?
Heu crudele nefas, malæque Parcæ:
Cujus vulturis hoc erit cadaver?

43. *Aquilæ.*

Et *aquilæ*. Orig. Hom. 7. in Levit. *Ego puto & illos in his nominari qui alienis imminent mortibus, & arte quadam ac fraude teſtamenta ſubjiciunt. Hujuſmodi animi homines Vultures & Aquilæ meritò appellantur, velut mortuorum cadaveribus inhiantes.*

44. *Pardus.*

Pardo vel *panthera* ſimilis eſt homo variis moribus. Nam interpunctum hoc animal, & maculoſum, ait Theodoretus in collectaneis patrum Græcorum Jeſ. 11. 6. *Pardus* Ebraicè נמר & Græcè πάνθηρ. Unde *Panthera*.

45. *Lupus.*

Lupus, de homine malo qui ad nocendum duntaxat natus eſſe videatur, ut, *Homo homini lupus*. Præcipuè autem in lupo celebrata rapacitas, unde rapaces *lupos* dicimus. Theodoretus Jeſ. 10. *lupo quidem rapaces comparat, agno verò manſuetos ac mites.* Matth. 10. 16. *Ecce mitto vos ſicut oves in medium luporum.* Act. 20. 29. *Ego hoc novi, poſt diſceſſum meum lupos graves non parcentes gregi ingreſſuros eſſe in vos.* Lupos vocat paſtores, quorum aut doctrina falſa, aut vita improba: vel qui gregem Dominicum, quem paſcere deberent, deglubunt, atque adeò devorant. Rurſus Matth. 7. 15. *Cavete vobis à falſis Prophetis, qui veniunt ad vos cum veſtimentis ovium, intrinſecus autem ſunt lupi rapaces.*

46. *Erinacei.*

Theophylactus in Acta Apoſtolorum cap. 10. Οἱ ἐχῖνοι τροπολογοῦνται ἐπὶ τοὺς πλουσίους, οὓς ἀπὸ τῶν ἰδίων ἀκανθῶν συμπνίγειν τὸν λόγον καὶ ἄκαρπον ποιεῖν ὁ Κύριος εἴρηκε, h. e. *Erinaces tropicâ locutione dicuntur homines opulenti ac divites, quos Dominus dixit ſuis ipſorum ſpinis ſermonem præfocare, & infrugiferum efficere.*

47. *Jumentum.*

בהמה, *Jumentum*, vel *beſtia*. Quadrat in hominem bardum ac ſtupidum. Galli dicunt *une beſte*. Itali, *pecore*, i. pecua. Pſal. 73. 22. *Jumentum eram coram te.* בהמות, q. d. immane jumentum. Job. 18. 3. *cur reputamur pro jumentis?* כבהמה; Iterum Pſal. 49. 13. *Homo qui in honore eſt, non permanet, ſimilis fit jumentis intereuntibus.* Irenæus lib. 5. cap. 11. *Qui in ſuis concupiſcentiis irrationabiliter ambulant, eos Prophetæ jumenta & feras dixerunt: conſuetudo autem pecora interpretata eſt:* & rurſus, *Homo aſſimilatus eſt jumentis irrationabilem æmulans vitam. Sed & nos hujuſmodi homines in conſuetudine jumenta & pecora irrationabilia dicimus.*

48. *Baar*, ſive *Brutus*.

Metaphora proverbialis eſt in בער, quæ à jumentis ducta. nam jumentum בעיר dicitur. Significat autem ſtupidum, ut Pſal. 92. 7. Prov. 12. 1. Et alibi. Idem ſignificat בור, ſive בורא: & in Latio *brutus, baro, babarrus*. Gloſſæ Iſidori, *Baburrus, ſtultus, ineptus.* Si licèt divinare, *baro* eſt à BAAR: nam contractè dicimus BAR, ut *Bel* pro *Beel*: inde *baro*. Sic *baburrus* factum ex BUR, geminatis ſyllabis, ut תור THOR, *turtur*: בר BAR, *barbarus*. Hoc tamen arbitrarium eſſe volo, nolo ſit certum. בורא reperies Prov. 12. 1. in libris Chaldæorum, & compendio dicitur, meo judicio, pro בעורה: nam ſolitum veteribus hoc modo elidere Ain in medio.

49. *Equus.*

Per *equum* ſignificant Ebræi hominem libidinoſum & mulierem appetentem. Qua de re dictum in proverbio, *equi paſti*, & in proverbio, *equi inſanientes in fœminas*. Scribit verò Ariſtoteles l. 6. de Hiſt. anim. cap. 22. equum ſalaciſſimum eſſe omnium, tum fœminarum, tum marium, homine excepto: nec ullum certum tempus habere quod obſervet in fœmina ineunda; ſed quovis tempore id facere, niſi hominis ingenium arceat vel vinculo, vel alio inſtrumento. Equas quoque ſalaciſſimas eſſe vel illud argumento eſt quòd fœminam luxurioſam & mariplus æquo appetentem vulgari convicio *equam* appellamus, quod notatum ab Alberto in hiſt. anim. tract. 3. cap. 1. cap. 61. col. 2. Ergò *equus* denotat hominem luxurioſum. Rurſus per *equum* ſignificant hominem ferocem, & rebus ſecundis ſibi præfidentem, qui tanquam fræno in gyrum rationis reducendus ſit. Unde legimus apud Davidem Pſalm. 32. 9. *Nolite ſimiles eſſe equis aut mulis*, vel, ut in Ebræo eſt ad verbum, *Ne eſtote ſicut equus, ſicut mulus.* Cœterùm equus & mulus, quia rationis uſu deſtituuntur, fræno & lupato coërcendi ſunt, ne nos invadant, ut etiam *equus* appellari poſſit homo ſtultus & intelligentiâ carens, qui ſe regi non patitur niſi plagis & verberibus, apud quem verba nihil proficiunt, juxta illud ſapientis, *ſervus non emendatur verbis.* Secundùm Euthymium David aliud ſibi vult, nempe, *Nolite amore mulierum furere, velut infranes equi*, quaſi inſaniam libidinis ibi vetaret duntaxat, & non in genere nos commonefaceret, quia rationis participes ſumus, ut potiùs rationi pareamus ac diſciplinæ nos libenter ſubjiciamus, néve ſerociamus rebus ſecundis, more equorum, præliorum ferocitate exſultantium, quos domitoribus tradere ſolent,

lent, qui fræno & camo eos coerceant, ne mordeant, aut calcibus petant, denique ut iis facilioribus uti poſſint.

50. *Mulus.*

Convicium proverbiale in ſtolidum. Catullus, *Mule nihil ſentis*: quo pertinet illud quod ſuprà produximus, *Nolite ſimiles eſſe equis aut mulis, in quibus non eſt intelligentia.* Certè de brutis ac ſvecordibus interpretatur Hieron. lib. 3. Comment. in Ezechielem cap. 9. Quanquam Euthymius exiſtimat magis prohiberi iis verbis, *ne ſimiles mulis*, hoc eſt, ad virtutem penitùs infructuoſi, ſimus; *Muli enim*, inquit, *Semina virtutis nulla concipiunt, nec fructum aliquem producunt: & hoc partim quidem malitia cauſa partim verò inertiâ, quam ad exercendas virtutes præ ſe ferunt.*

51. *Vulpes.*

Vulpes & vulpecula dicitur homo vafer & verſutus, qualis erat Herodes, quem Chriſtus ideò *vulpem* nominat. Luc. 13. 32. πορευθέντες, εἴπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, *profecti dicite vulpi huic.* Vide Irenæum, lib. 4. cap. 80. Baſilium in Pſal. 44. Hieronymum Eſaj. 18. & Ezec. 2. Theophylactum in Acta Apoſtol cap. 10. De vulpe Epiphanius Phyſiologo. *Vulpes verſutum eſt animal. Cùm enim eſuriit ac cibo caret, aprica loca adit, & humi ſtrata, animámque continens, ac ſimulans ſe mortuam ſupina jacet, oculis ac pedibus ſurſum erectis. Aves itaque delabuntur ut ipſa veſcantur: illa verò arripit eas ſubitò, ac pro libitu devorat.* Ambroſius Serm. 79. *Vulpes animal eſt fallax, & inſidiis ſemper intentum, rapinâ fraudes exercens. quod nihil tutum, nihil otioſum, nihil patitur eſſe ſecurum, quòd inter ipſa quoque hominum domicilia prædam requirat.* Item in eodem loco, *omnis Chriſtianus qui ſua vult peccata celare, hic ſpiritualiter vulpes eſt*, & quæ ſequuntur ad finem uſque. In clauſula admonemoa à vulpe exſtare nomen apud Apuleium, quod eſt *vulpio*, pro aſturo ac veteratore. Locus eſt in Apologia. *Etiam cùm matri blandiretur, tamen jam tunc vulpionem & impium fuiſſe.*

52. *Vermis.*

Vermis vile & contemptum animal proverbio locum fecit ut dicatur *vermis & non homo*, de eo qui abjectiſſimus eſt, & quaſi hominis nomine indignus. Pſal. 22. 7. *Ego vermis, & non homo: opprobrium hominum, contemptus populorum.* In Ebraico תולעת ולא איש Verba ſunt Davidis, querentis quòd adeò deſpectui & contemptui eſſet Judæis, ut ne inter homines quidem ab eis computaretur. Huc refer Jeſ. 41. 14. *Ne metue, vermis Jacob.* Quo in loco Ebræi annotant innui maximè infirmitatem. Nam exilium, inquiunt, bella, fames, cæteræque vexationes ſic debilitaverant Judæos, ut viderentur vermibus quàm hominibus eſſe ſimiliores. Sed aliò neſpectat quod Job. 25. 6. *Filius hominis, qui vermis & lumbricus eſt?* Ebraicè רמה ותולעת Nam ex corpore humano vermes oriri ſcilicet.

53. *Canis.*

Hoc nomine convicium fieri ſolet impudentibus inimicis. Baſil. Hom. in Pſal. 44. ὁ ἀναιδὴς κύων προσαγορεύεται, ὡς Νάβαλ ὁ Καρμήλιος, *qui impudens eſt canis appellatur, ut Nabal Carmelius.* Pſal. 22. 17. *Circumdederunt me canes, cœtus malignorum circumvallâvit me*, & v. 21. *è manu canum unicam meam.* Sed hoc alibi aliter enarramus. *Canes* etiam vocantur paſtores per contemptum, & *canes muti*, qui viſo lupo os aperire non audent. Sic Apoſtolus, *cavete canes, cavete malos operarios, cavete conciſionem.* Eſt enim canis animal viliſſimum, & contemptiſſimum: ideoque in Lege Deut. 23. 18. cavetur ne quis canis pretium ullum ob votum, in Templum inferat. 2. Reg. 8. 13. *Quid eſt ſervus tuus canis ut faciat rem magnam iſtam?* Verba ſunt Azaelis ad Prophetam narrantem quantis malis affecturus eſſet Iſraelem, q. d. nam quis ego ſum abjectiſſimus homuncio, ut rem tantam faciam?

54. *Canis mortuus.*

Canis per ſe animal vile, ſi mortuus fuerit, hoc vilior fit. Eſt enim conditio mortuorum viliſſima & miſerrima, ſecundum illud, *Cani vivo melius quàm leoni mortuo.* Aut additum *mortuus*, ad ſignificandam vilium infirmitatem. Canis enim mortuus, quod dici ſolet, neminem mordet. 1. Sam. 24. 15. *Quem perſequitur Iſraelitarum Rex? quem tandem inſectaris? canem mortuum?* 2. Sam. 9. 8. *Quid eſt ſervus tuus ut reſpicias ad canem mortuum, qualis ego ſum?* Rurſus 2. Sam. 16. 9. *Cur maledicit canis iſte mortuus domino meo Regi?*

55. *Sigillum in manu dextra.*

חותם על יד ימיני, *Sigillum ſuper manum dextram!* Hoc dicitur de eo quem chariſſimum habemus, videlicet eo loco quo ſolet haberi annulus ſigillatorius. Vide *Ponere tanquam ſigillum.* Jer. 22. 24. *Vivo ego, dicit Dominus, ſi erit Jechonia hic ſigillum in manu dextra mea.* Græcè legitur apud Sirachidem Ὡς σφραγὶς ἐπὶ δεξιᾶς χειρός. Eccleſ. 49. 19. *quo pacto extollemus Zerobabelem? cùm ipſe fuerit quaſi ſigillum in manu dextra:* prætulerim, *in dextra manu Dei.* Nam de Deo hoc intelligendum eſſe, patet tum ex teſtimonio mox citato ex Jeremia, tum ex iis verbis quæ habentur Hag. 2. 24. Nam quin Siracides eò reſpexerit nullum mihi omninò dubium eſt.

56. *Via Cainina.*

Judæ v. 11. *Væ ipſis: nam viam ingreſſi ſunt Via Cain* ſive *Cainina*, ut ſuſpicor, eſt via odii plena in fratres; quam qui inſiſtit, eos falſis delationibus & calumniis infamat, ac tantùm non occidit: nam occidit non ſolùm is, qui vitam alicui adimit, ſed etiam qui famam alicujus denigrat, aut proximum quovis modo in odium adducit apud alios: ſive hoc clam faciat, ſive palàm, nihil refert: niſi quòd faciliùs ſit cavere inimicum apertum quàm occultum & clandeſtinum.

57. *Numerò.*

Numerò dicis, Eraſmus inter proverbia recenſuit; Sic Ezræ. 5. 8. *opus ipſum numerò fit.* Id Syri dicunt אספרנא vocabulo à *numeris* deducto, quod ſignificat *citò ac celeriter.* Nam מספר *numerus.* Reperies id verbi & Ezræ 6. 8 & apud Nehemiam, niſi fallor. Tertullianus quoque eo uſus eſt lib. adv. Valentinianos, cap. 8. *Hunc numerò geſtientes & ipſi tale quid patri de ſuo offerre.* Vide quæſt. lib. 3. quæſt. 34.

58. *Porcus ſilveſter.*

חזיר מיער, *Porcus è ſilva*, i. *ſilveſter.* Latini *aprum* vocant. Exſtat in proverbii forma Pſal. 80: 14. Ubi

qui-

quidam Nabuchodonoſorem ſignificari putant, alii Salmanaſarem intelligunt. Nonnulli Idumæos denotari exiſtimant. Ego iis aſſentior, qui non de certo aliquo aut homine aut populo accipiunt. Significari autem puto impuras & efferas gentes, quæ olim vexarunt populum Dei. Mecum ſentit David interpres, ita ſcribens. *Porcus ſilveſter & animal agreſte proverbii figurâ vocantur nationes comedentes Iſraelem toto ore.* Scribit Theodoretus optimæ notæ theologus, ſuam vitis præcipuam inimicam eſſe: quod eò notamus, quia priùs Iſraelem *vineam* nuncupavit: jure igitur *agreſtem porcum* ejus hoſtem appellavit, ut idem obſervat.

59. *Animal agreſte.*

זיז שדי, *Fera agreſtis*: ut ſuprà *porcus ſilveſter*, de gentibus feris & barbaris. זיז interprete Camio generale eſt ad omnia animalia deſerti. Eum nunc ſecuti ſumus, haud ignari quoſdam aliter ſentire: nam R. Juda Simonis F. ut eſt apud Camium eundem, interpretatur, dicens, eſſe avem magnam, quæ eâ horâ quâ pennas ſuas expandit, obſcurat orbem ſolarem. Græca verſio habet μονιὸς ἄγριος, ad quem locum Theodoretus, μονιὸν ἄγριον vocat, *qui ſolivagus vivit, quíque aliis truculentior eſt, utpote qui cum cæteris conſuetudinem minimè habet. Quoniam igitur Nabuchodonoſor aliis regibus truculentior erat, meritò μονιὸν ἄγριον eum nominavit.* Eucherius μονιὸν ἄγριον Titum eſſe ait, qui aſſumpto ad imperium patre, profectóque Romam, ſolus remanſit, Jeroſolymámque oppugnatione conſumpſit.

60. *Sues, vel porci.*

Sues vel *porci* dicebantur homines impuri, ut dictum eſt in Proverbio, *Ne projicite margaritas coram porcis.* Peculiariter autem *ſus* appellabatur mulier impudica, ex quo illud, *inauris aurea in roſtro ſuis.* Quod valde firmat Siracides cùm ait, meretricem parem vel æqualem eſſe σιάλῳ· h. e. Secundùm interpretationem nonnullorum, *ſui* aut *ſcrofæ*: ita eſt profectò: nam ut ſus in luto volutatur, ita meretrix in omni libidine ſpurcitiéque. Quò pertinet etiam Græcum verbum χοιροπωλεῖν, quod à *porco* finxere, ut ſignificarent *corpore quæſtum facere.* Porrò *ſue* nihil immundius aut luto magis amicum: quod declarat Lucretius, cùm ita canit,

At contra nobis cœnum deterrima cùm ſit
Spurcities, eadem ſubus hæc tam munda videtur,
Inſatiabiliter toti ut volvantur ibidem:

Antiqui Philoſophi, qui ſectatores immundæ voluptatis in porcos mutari cenſuerunt, ſcitè notantur ab Auguſtino id feciſſe, non quòd μετεμψύχωσιν crederent, ſed propter morum ſimilitudinem. Sic dicebant, eodem teſte, homines ſævos ac ſuperbos in leones mutari & avaros in formicas. Adito ſanè illum in de Geneſi ad literam lib. 7. cap. 10. Cæterùm (ἐν παρόδῳ hoc dictum ſit) Latini Authores *porcum* vocant hominem pinguem & obeſum: unde *porcus Umber*: & Horatius in Epiſtolis,

Me pinguem & nitidum bene curatâ cute viſes,
Cùm videre voles Epicuri de grege porcum.

61. *Aſinus oſſeus.*

חמור גרם, *Aſinus oſſeus*, i. fortis, validus. Gen. 49. 14. *Iſſachar aſinus oſſeus.* Aſinus animal eſt ferendis laboribus natum. Appellat ergò aſinum Iſſacharem, quòd in labore corporis potiſſimùm ſe exerceret; corporis dico, non animi, ut quidam putant, qui mihi ignoraſſe videntur ejus animantis ſtupiditatem. In gloſſa ordinaria legitur ex Hieronymo, *Aſinum oſſeum vocat, quòd in labore terræ & vehendis mercibus ad mare, quæ ſuis in finibus naſcebantur, plurimùm laboraret.* Nec aliter Nicolaus, *Iſſachar aſinus fortis, quia homines illius tribus erant fortes ad ſuſtinendum labores corporis.*

62. *Gladius.*

חרב, *Enſis*, ſive *gladius*. Dicebatur olim de falſo teſte. Vide Prov. 25. 18. Quadrabit etiam in calumniatorem: nam is q. gladius eſt famam lædendo proximi, quem ſatius multò eſſet gladio occidere quàm honeſtâ famâ per calumniam privare. *Gladius* quoque dicitur impius, ſed adjecto nomine Dei, aut ejus loco pronomine aliquo, ut in illo, *eripe me ab improbo gladio tuo.* *Gladius Dei*, ut *flagellum Dei*. Ita vocatur improbus, eò quòd Deus ejus operâ utatur, tanquam gladio, vel ad puniendos malos, vel ad exercendos bonos. Sumitur præterea pro acerbiſſimo & inenarrabili dolore. Sic legimus in Evangelio Lucæ, *& animam tuam pertranſibit gladius.* Vult dicere, animus tuus graviſſimo dolore afficietur.

63. *Aqua Siloæ.*

מי השלח, *Aqua Siloa*. Proverbii ſpeciem habet Jeſ. 8. 7. ubi ſic legimus, *reſpuit populus iſte aquas Siloa.* Nam intelligit imperium regum Juda: erat autem imperium illud lene ac placidum: ideò comparatur cum aquis illis quæ placidè & ſine ſtrepitu decurrebant, ut Ebræi annotant. Porrò ſilva torrens exiguus erat propè Jeroſolymam, qui alio nomine Sihor dicebatur. Vide libellos meos.

64. *Torrens deliciarum.*

Torrentis vocabulo copiam ſignificant: unde *torrens deliciarum*, deliciæ amplæ & copioſæ; ut *fluvius pacis*, pax multa. Pſal. 36. 9. *torrente deliciarum tuarum potas eos.* Græcè in LXX χειμάῤῥουν τῆς τρυφῆς. Simile χρυσοῦ πόντος, i. *mare auri.*

65. *Vena vitæ.*

In verſu qui proximè ſequitur, *Apud te eſt vena*, ſive *fons vitæ*: Poteſt exponi, *fons*, i. cauſa & origo vitæ. Aut *fons vitæ*, ut *fons lacrymarum*, quod Græci dicunt, πηγὴ δακρύων. Sic πηγὴ λόγων, *fons verborum.* Nam etiam *fontis* vocabulo copiam deſignant: ex quo illud, *Veniet ut fons meſſis tua*, ὡς πηγὴ, i. copioſè. Ergò *apud te fons vitæ*, vult dicere, vita, ſive felicitas multa. Hoc non ſtatuo ſed pono tantùm.

66. *Calcem ſuſtollere.*

Sive, *magnopere*, aut *valdè calcem impingere*, eſt magnum malum dare. Metaphora ab equis aliiſve calce aliquem petentibus. Pſal. 41. 10. הגדיל עלי עקב *validè impegit mihi calcem.* Id verſum extat Joh. 13. 18. ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ, *extulit in me calcem ſuum*; & rectè: nam הגדיל *magnificavit*, & הרים *extulit*, ſe invicem explicant. Sic apud Salomonem מרים קלון *magnam conſequitur infamiam* מרים אולת, *magnam deſignat ſtultitiam*: ac ſi eſſet מגדיל Notavi aliàs.

67. *Calcem ponere.*

Calcem in me ſuſtulit, Vulgus enarrat, poſuit mihi

 inſi-

inſidias; non rectè: nam hoc ſenſu dicendum eſſe: meo animo, שת לי עקב *poſuit mihi calcem*, Figura loquendi tracta ab iis qui in lucta aut curſu aliquem ſupplantant: quod Græcis eſt πτερνίζειν. Unde πτερισμὸς, *dolus, inſidiæ, ſupplantatio*. Verbum à *calce* derivatum; nam calx ſive calcaneum πτέρνα dicitur.

68. *Caput velare.*

Caput velabant in luctu. Exempla 2. Sam. 15. 30. Eſth. 6. 12. & apud Gorionidem lib. 6. cap. 5. Erat & ſignum ſubjectionis, quâ ratione Apoſtolus jubet mulieres orare velato capite: & argumentum pudoris. In libro Muſar cap. 6. *Quare vir habet caput apertum, & mulier velatum? dixit ei ſimile de homine, qui cùm rem turpem & pudendam facit, caput ſuum operit ac tegit:* Sic mulier *quandoquidem peccavit, & propter ipſam peccavit etiam Adam, qui mortem intulit in univerſum mundum, ideò incedit capite tecto aut velato.*

69. *Manum oſculari.*

Geſtus adorantium. Manavit hic ſermo à ritu antiquo eorum qui falſos Deos colebant. Nam ii cùm aut fanum aliquod præterirent, aut aſtra venerarentur, quòd ea Deorum loco haberent, manum labris admovebant, & ad oſculum inferebant, ut Plinius teſtatur. Vide quæ obſervamus lib. 1. Obſervationum cap. 20. Ergò Job. 31. 27. ubi ſic legimus, *Et ſi oſculata eſt manus mea os meum*, Senſus eſt velut ſi diceret, ſi adoravi ea: loquitur autem de aſtris, h. e. de Sole & Luna. Ex hoc ritu gloſſema eſt 1. Reg. 19. 18. in Latina vetere, *& omne os quod non adoravit eum oſculans manum*. Hier. Apolog. 1. contra Ruffinum, *Qui adorant ſolent deoſculari manum, & capita ſubmittere.* Idem Hoſ. 13. *qui adorant ſolent deoſculari manum ſuam, quod Job feciſſe ſe negat, dicens, ſi oſculatus ſum manum meam, apponens ori meo.*

70. *Oſculari.*

Hieronymus Apolog. adv. Ruffinum, *Ebræi juxta linguæ ſuæ proprietatem deoſculationem pro veneratione ponunt*: rectè ſanè. Manavit autem id, non ut idem in Comment. Hoſ. 13. 2. opinatur, ab eo ritu quem diximus, ſed ab alio ſolito enim veteribus ſtatuas, in quibus aliquid divinitatis eſſe opinarentur, deoſculari. Quod diſces ex iis verbis quæ habentur 1. Reg. 19. *& omne os quod non oſculatum eſt eum.* Nec aliter capies quod Hoſ. 13. 2. *Vitulos deoſculabuntur*: rectéque eſt in nonnullis editionibus, *vitulos adorabunt*. Quod teſtatur idem, quem modò citavi, Hier. in Comment. ad eum locum hoc modo ſcribens, *pro eo quod juxta Symmachum & Theodotionem vertimus adorantes. Aquila interpretatus eſt καταφιλοῦντες*, i. *Deoſculantes*. Imò etiam Pſal. 2. 12. ubi nos legimus, *oſculamini filium*, in Pſalterio Ebraico ſcriptum offendi, *Adorate purè*: cujus interpretationis autor Hieronymus quin huc reſpexerit, non eſt ullum apud me dubium.

71. *Aethiops,*

Sunt ex interpretibus qui verba illa Pſal. 7. *Super verba Chus*, de Saule intelligant. Chus enim *Aethiopem* ſignat. Volunt autem ita appellatum eſſe Saulem quòd inimicitias cum Davide ſuſceptas nunquam deponeret, quódque propoſitum de illo interficiendo conſtantiſſimè firmiſſimeque ſervaret; non aliter atque Æthiops colorem perpetuò retinet, quem illi naturam ſtabilem firmúmque, & nulli unquam mutationi obnoxium, ſemel conceſſit. In Latio, qui pravis moribus eſt *niger* vocatur. Sed in Æthiope præter nigritiem eſt immutabilis quædam retinendi neceſſitas: quia neque amittere, neque ulla ratione mutare, niſi cutis corruptionem, colorem poteſt, Idcircò hominem obſtinatæ pravitatis Æthiopem non malèdixeris. Quinimò illi omnes qui peccato nondum mortui ſunt *Aethiopes* appellari poſſunt. Ut enim his nigredo naturalis eſt, ita illis à natura vitioſitas: itque elui cute integrâ color Æthiopis non poteſt; ita nec horum ablui pravitas vetere homine vivo ac ſuperſtite. Quem neceſſe eſt ut exuant, novum autem induant, ſanctum, purum, & immaculatum, conformem imagini Chriſti, & lotum ſanguine ipſius, qui Æthiopis dedecus effugere volunt.

72. *Caput anguli:*

Id eſt, ראש פנה. Ita vocatur lapis in angulo ſummus, qui totius ædificii molem ſuſtinet, quem Apoſtolus Petrus ἀκρογωνιαῖον appellat. 1. Pet. 2. 6. Cæterùm quia in ſummo angulo poni ſolent lapides lecti & eximii, ideò proverbialiter ad ſignificandum quod in re quaque eximium eſt, ut cùm Elias Germanus linguam Ebræam dicit eſſe ἀκρογωνιαῖον aliarum linguarum. Pſal. 118. 22. *Lapis quem reprobaverunt architecti, hic factus eſt caput anguli.* Verba Eliæ. *Lingua noſtra ſancta eſt lapis ſummus ad alias linguas comparata.* Ebraicè אבן הראשה: quod Synonymum ראש פנה ut quo *caput anguli* ſignificari modò diximus.

73. *Lapis offenſionis.*

אבן נגף, *Lapis offendiculi*. Jungi ſolet צור מכשול *Petra ſcandali*. Utrumque idem ſignificat. Græcè legitur 1. Pet. 2. λίθος προσκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου, *Lapis offenſionis & petra ſcandali*. Vide Jeſ. 8. Metaphora à viarum lapidibus pedem offendentibus. Quò pertinet & illud Pſal. 91. 12. פן תגף באבן רגלך, *Ne offendas ad lapidem pes tuus*, vel, ſi mavis (nam Ebræa ambigua ſunt) *Ne offendas ad lapidem pedem tuum*: quod proverbialiter dictum pro, ne tibi ullum infortunium accidat, ne in obvium malum inopinatè incidas aut incurras.

74 *Sagitta fracta.*

Sic appellantur minæ irritæ, & quæ nullum effectum ſortiuntur: aut diræ & maledicta quæ non eveniunt. Pſal. 58. 8. ידרך חציו כמו יתמוללו: mens horum verborum, cùm aptabit ſagittas ſuas ad arcum, ſint ac ſi fractæ eſſent, vult dicere, accidat eis quod jaculatori cui ſagittæ franguntur: ne eveniant quæ mihi clam minitantur aut imprecantur. Vide Pſalm. 64. 3. ידרך חציו compendio dictum pro ידרך קשתו לירות חציו, *tendat arcum ſuum quo jaculetur ſagittas ſuas*; niſi malis חציו *Sagittas ſuas* ad ſequentia referre: tum locus ita ordinandus erit, tendat arcum ſuum, ſint ejus ſagittæ ac ſi ſucciſæ eſſent.

75. *Inflammare.*

Aliud nihil eſt quàm conviciis inceſſere, quod Græci dicunt πλύνειν aut ſignificat falſa criminatione aliquem in nos incendere: unde להטים. Pſal. 57. 5. *incendentes*, ſive *incendiarii*. Gallicè, *boutefeux*, qui [illegible]em accendunt alioſque inflammant, ut nos perſequantur.

Non

Non abſimile eſt דלקים,quod ex eadem Metaphora ſignificat *ardentes*, h. e. ardenter perſequentes, videlicet ut Poëta dixit.

Inſtant ardentes Tyrii.

76. *Belial.*

איש בליעל, *Vir Belial*, Vox proverbialis ſignificans hominem nequam. Compoſita putatur ex בלי *non*, & יעל: unde הועיל *profuit*. Belial ergò qui nec ſibi nec aliis utilis eſt. Aut compoſita ex בלי, ut ſuprà, & עול vocabulo *jugum* ſignificante, q. *abſque jugo*, ſive *injugis*, quemadmodum *injuges boves* dicimus qui ſub jugum non fuerint: aut *exlex*. Nam *jugum* in metaphora eſt lex, doctrina, diſciplina: ex quo illud, *jugum meum leve eſt*. Hioc etiam עול התורה *jugum legis, &* עול השמים, *jugum Cœli* apud Magiſtros. Vide Comment. noſtrum ad voces N. T. cap. 18. Dicimus autem אנשי בליעל *viri, ſive homines, belial, &* בני בליעל *filii belial, &* אנשים בני בליעל *viri filii belial*: quod poſtremum legitur in Sanhedrin. *Viri filii belial ſunt filii qui jugum cœli excuſſerunt collo ſuo.*

77. *Manè*

Manè fieri dicitur quod fit maturè ac diligenter, ut Prov. 13. 24. *qui verò eum amat, manè adhibet caſtigationem*. In Ebraico eſt שחר, verbum deductum à שחר voce *auroram denotante*. Id in aliis ferè locis redditur *manè quærere* ut Prov. 1. 27. *manè quærent me, ſed non invenient me*, & 6. 15. *ut manè quærerem faciem tuam*. & 8. 17. *qui manè quærunt me, inveniunt me*. & 11. 27. שוחר טוב, *Manè quærere bonum*. Similiter Pſal. 22. 2. *Manè inquiram te*, & 78. 34. *Manè quærebant Deum*. Job. 8. 5. אם אתה תשחר אל אל, *Si tu manè requiſieris Deum*. Recentior interpretatio *ſi tu ſedulò requireres*; & rectè ad ſenſum. Ut *manè* pro *maturè*, Sic apud autores Latinos *ſerò* pro *tardè* ſumitur. Huc referunt nonnulli, יעזרה לפנות בקר, *adjuvabit eum appetente manè*, i. citò. Locus eſt Pſal. 46. 6.

78. *Ad terram uſque.*

עדי ארץ, ἕως γῆς. Proverbiale, cujus ea vis, ut ſi dicas, Penitus. Pſal. 147. 6. *dejicit improbos ad terram uſque*. Rurſus Pſal. 143. 3. *atterit ad terram vitam meam*. Hic eſt לארץ in Ebræo.

79. *Ad ſepulcrum uſque.*

Vel potiùs, *ad inferos uſque*. Uſurpatur quando res in extremum diſcrimen devenit, ut in illo Jeſajæ ותשפילי שאול ſive ἀπολυτικῶς transferas, *dejeciſti te ipſum uſque ad inferos*: ſive ἀπολυτικῶς, *dejectus es uſque ad inferos*.

80. *Ad fauces ſepulcri.*

Idem planè valet לפי שאול *Ad os ſepulcri*: Quod Chaldæus ita reddit על פום קבורתא. Alioqui poſſes reddere, *ad fauces orci*, vel ſimpliciter *ad orcum*, aut *ad ſepulcrum*, ut פי ſumatur pro particula parapleromatica, ut vocant. Exſtant Pſal. 141. 7.

81. *Attingit ſepulcrum.*

Nec diſcrepat מגיע לשאול. *Attingit ſepulcrum*; aut *inferos*. Id eleganter adhibetur ubi quis morti vicinus eſt, ut Pſal. 88. 4 *Vita mea ad inferos pertingit*: ubi per *inferos* intelliges ſtatum mortuorum, non locum deſtinatum cruciandis reprobis. Sic alibi eſt, *deduces canos meos ad inferos*: quæ verba ſunt Jacobi Patriarchæ cùm lugeret filium Joſephum, quem à fera laniatum ac diſcerptum credebat.

82. Ἐπεραστώθη.

Quaſi area imbrem ſitiens ſuſpexerunt ad te. Sic interpretatus Hieronymus, quod Aquila Ponticus verterat ἐπερασιώθη Joel. 1. 20. Cœterùm in Ebræo eſt תערוג, i. *clamavit præ ſiti*: ſed interpres ille deduxit à ערוגה quæ vox *aream* ſignificat, q. d. *areolatæ ſunt*: Mirabilis metaphora ab areis agrorum imbrem ſitientibus.

83. *Viſcera.*

Viſcera in proverbii loco uſurpant Ebræi, ut ex *tu verò eum, h. e. mea viſcera recipe*. Exſtat in epiſt. ad Philemonem: *mea viſcera*, h. e. hominem mihi intimum. Eadem locutio reperitur 2. Cor. 6. *Non eſtis anguſti erga nos, ſed erga viſcera veſtra*. Id exponit non nemo, *erga hominem à quo adamamini*.

84. *Venenum aſpidis*

חמת עכשוב, *Venenum aſpidis*. In proverbio eſt de re nocentiſſima peſtilentiſſimáque, & quæ citam mortem inferat. Nam hujuſmodi eſſe perhibetur venenum hujus ſerpentis: de quo in hunc modum ſcribit Mercurialis medicorum hujus ævi facilè princeps, De venenis lib. 2. cap. 2. *Aſpidum venenum exitialiſſimum eſt; imò verò Moſes, qui nunquam fallit, in Canticoſuo ſcribit eſſe inſanabile. Neque ſolùm immedicabile eſt, verum etiam citiſſimè interficit, ut ſe vidiſſe in Aegypto teſtatur Galenus. Eſt tamen differentia, quia hirundinaceus ſtatim interimit; terreſtris autem ſpatio trium aut quatuor horarum; ptyas verò paulò tardiùs.* Hæc ille. Cœterùm Moſis locus eſt Deut. 32. 33. ubi in Ebraico אכזר i. *dirum, crudele*: ſed vulgata interpretatio habet, *inſanabile*. Pſal. 140. 4. *Venenum aſpidis ſub labiis eorum*. Græcè ἰὸς ἀσπίδων. Eſt autem ἰὸς non modò *venenum*, ſed etiam *ſagitta*, ſive *telum*: unde vulgatum verſiculum,

ἰὸς πέφυκεν ἀσπίδος κακὴ γυνή.

Eraſmus in Latinum convertit, *telum aſpidis mulier improba*, cùm verti poſſit, imò debeat, *venenum aſpidis*.

85. *Cum baculo incedere.*

Joh: Fungerus Leovardienſis vir apprimè eruditus in Farragine ſua recenſuit ex Moſe proverbii loco, *in baculo tranſivi Jordanem*. Id exponit *pauper, nudus, & inermis*; ac ſumptum putat ab eis, *qui bello capti armiſque omnibus & opibus exuti cum baculo tantùm dimittuntur*. Sic ille. Sed ſciendum pauperes homines cùm peregrè proficiſcuntur ferè baculum circumferre: neque mihi dubium eſt quin ipſe Patriarcha Jacob, cùm in Meſopotamiam iret, baculum geſtaverit, ut dicat Gen. 32. 10. במקלי עברתי את הירדן, *cum baculo meo tranſivi Jordanem*, haud obſcurè innuens ſe

valde

valde pauperem ac inopem tunc fuiſſe, ut qui præter baculum nihil rei habuerit. Nam ſenſus verborum ipſius ut ſi diceret, *cum baculo meo ſolo*, quod expreſſum in nonnullis optimæ notæ verſionibus. Jam verò utrum Chriſtus huc reſpexerit, cùm præceptum daret Apoſtolis de non circumferendo in itinere quicquam præter baculum, ut ita expeditius ſuam legationem obirent, quanquam mihi valde probabile videtur, tamen pro indubitato affirmare non auſim, aliis in judicandum in medio relinquens.

86. *Peripſema.*

Omnium peripſema uſque adhuc. Verba ſunt interpretis Latini ejus, quem *vulgatum* dicimus, 1. Cor. 4. 13. Cæterùm in Græcis eſt, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι. Quæ ſic convertit Theodorus, *omnium ſordes uſque adhuc.* Prius erat in Eraſmo, *omnium rejectamentum.* In Apoſtolio, περίψημα ἡμῶν γενοῦ, de eo qui populi ſcelera quotannis luebat, Neptunoque hoſtia in mare projiciebatur: & mox, λέγεται καὶ περίψημα τὸ καταπάτημα πάντων ὑπὸ τὰ ἴχνη, ἢ ἔμπαιγμα, *dicitur etiam Peripſema, quod ab omnibus calcatur, ludibrio habetur.*

87. *Purgamenta mundi.*

In eodem loco, ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν. Vetus editio, *tanquam purgamenta hujus mundi facti ſumus.* Annotat autem Theodorus pondus eſſe in propoſitione περὶ, *quaſi dicas*, inquit, *ſordes undique everrendo collectas*, i. ἀποσαρώματα, *ut Græcus Scholiaſtes exponit.* Idem admonet Paulum hæc deſumpſiſſe ex lamentationibus Jeremiæ, videlicet ex 3. 45. ubi ſic loquitur סחי ומאוס תשימנו. Nam סחי propriè ἀποσάρωμα, *purgamentum*, ad verb. *everramentum*, παρὰ τὸ סחה, quod *verrere* ſignificat. Nolo te ignorare lector. Sunt qui legant apud Paulum, ὥσπερ καθάρματα. Id Latinè non male reddas, *tanquam homines ſacri.* Nam quos Græci καθάρματα, eos Latini vocabant *homines ſacros*, quod annotat ad h. l. ex Budæo Theodorus. Horum capite totius civitatis aut gentis ſcelera luebantur. Apoſtolii verba ſunt hæc de ſe, περίψημα ἤτοι κάθαρμα ἡμῶν γενοῦ, καὶ σωτηρία δὲ ἀπολύτρωσις· οὕτως ἐπέλεγον τῷ κατ' ἐνιαυτὸν συνέχοντι τῶν κακῶν, καὶ οὕτως ἀνέβαλλον τῇ θαλάσσῃ, ὡσανεὶ τῷ Ποσειδῶνι θυσίαν ἀποτίνοντες.

88. *Arborea ætas.*

ימי העץ, *Dies arborum*, h. e. longævi. Jeſ. 65. 22. *Ut dies arborum dies populi mei.* Poteſt verti, ut *ætas arboris.* Jonathan, *ut dies arboris vitæ.* De hac arbore ſcribunt Ebræi, עץ חיים מהלך חמש מאות שנה, *arbor vitæ creſcit annos quingentos.* Secundùm meam ſententiam *arbor vitæ* dicitur arbor longæva, ut *fons vitæ* fons perennis. Nam *vita* in Ebraiſmo quod diu durat: unde, *vita eſt in benevolentia ipſius*, quod expono in Quæſtionibus benevolentia ipſius durat. *Arbor vitæ* appellatur hodie novi orbis nova ſtirps, Patrum memoriâ ex Canada ſeptentrionalis Americæ provinciâ primùm in Europam advecta ſub Franciſco primo Galliarum Rege Chriſtianiſſimo: de qua arbore videndus Dodonæus, & alii.

89. *Fons vitæ.*

מקור חיים, *Fons vitæ*, i. perennis. Rectiùs fortaſſe *fons vivarum, aut viventium*, ut מים ſubintelligatur: quod expreſſum Jer. 2. 13. & 17. 13. מקור מים חיים *Fons aquarum viventium.* Uſurpatur quando ex aliqua re perpetua utilitas manat, itidem ut ex fonte aqua viva. h. e. perennis. Prov. 10. 11. *fons vitæ os juſti*: & 13. 14. *doctrina ſapientis os vitæ*: & 14. 27. *reverentia Domini fons vitæ*: & 16. 22. *fons vitæ eſt intelligentia iis, qui eâ præditi ſunt.*

90. *Vituli labiorum.*

Vitulos labiorum antiqui dicebant ipſas preces & gratiarum actiones: ob quam cauſam Hoſeas ſcripſit, *reddemus vitulos labiorum noſtrorum*, ſive ut alii reddunt, *reddemus vitulos labia noſtra*, ut deſideretur. *Sicut*, aut tale quid, & ſenſus ſit, reddemus vota noſtra cum gratiarum actione tanquam vitulos: vel ſi placet, *reddemus vitulos labiis noſtris*: quod idem cum illo, *reddemus vitulos labiorum noſtrorum.* Elegans metaphora, quam inter proverbia ideò recenſuimus, quòd ab eorum natura non abhorreat ſermo ille *labiis vitulorum* pro precibus: eſt enim proverbium משל à *ſimilitudine* dictum, & eſt ſimilitudo quædam inter gratiarum actionem, & vitulos, qui in Lege offerebantur pro peccato, vel teſtandi animi cauſâ.

91. *Eradicare.*

Metaphora proverbialis eſt in verbo שרש Pſal. 52. 7. ubi dicitur, *eradicabit te è terra viventium*, pro eo quod eſt, prorſus tollet te ex hac vita. Metaphora ſumpta à plantis, quæ ab radice ita exſcinduntur, ut nequeant renaſci. Græci dicunt ἀποῤῥιζοῦν, καὶ ἐκ ῥιζῶν ἐκτέμνειν, quod Latinè ſonat *radicitus.* Sic ἀπὸ ῥιζῶν *ab radice*: item à *ſtirpe, ſtirpium tenus, ab ima ſtirpe*, & id genus metaphoræ, ut Eraſmus annotavit, proverbii naturam reſipiunt.

92. *Scabellum pedum.*

הדום לרגלים, *Scabellum pedibus.* In metaphora valet, ut Pſal. 110. 1. *ponam hoſtes tuos ſcabellum pedum tuorum*: tibi eos planè ſubjiciam. Quod genus eſt Pſal. 8. *Omnia poſuiſti ſub pedibus ejus.*

93. *Rachel.*

Ponitur in ſpecie proverbii pro vicinia Bethlehemitica, Matth. 2. 18. *Rachel plorans filios ſuos*: fœminæ Bethlehem, ejuſque viciniæ. Nam in via ducente in oppidum hoc Rachel Jacobi conjunx in partu mortua, ſepultáque fuit.

94. *Pugno.*

Marc. 7. 3. *Niſi pugno laverint manus.* Exponunt, iterum atque iterum laverint. Metaphora ducta à pugilibus, qui iteratis pugnis decertant: πυγμῇ enim illa pugna: de quo non pugnem, etſi poſſit locus ille accipi de Judæis, qui pugno manum lavando fricarent.

95. *Viri-fœminæ.*

אנשים, *Viri.* Uſurpatur proverbialiter, ut in hac ſententia Hillelis, *in loco ubi non ſunt viri, da operam, ut te virum præſtes.* Sic Tullius, *tulit dolorem ut vir*: *vir inter viros*: *virum te putabo.* In his locis *vir* eſt homo fortis. Contrà נשים i. *fœminæ* ſive *mulieres* dicuntur viri effœminati. Jeſ. 3. 12. *Fœminata ſunt in eo.* Nah. 3. 13. *ecce populus tuus mulieres in medio tui.* Similiter Homerus.

Ἀχαιΐδες, οὐκ ἔτ' Ἀχαιοί.

Et ejus imitatione Virgilius,

ô verè Phrygiæ, neque enim Phryges.

96. *Fundamentum ſeculi.*

Prov. 10. 25. *Juſtus eſt fundamentum ſeculi.* Alibi ſe explicat cùm dicit, *juſtus in ſeculum non movebitur.* יסוד עולם: quod manifeſtius exponas, *fundamentum æternum*, h. e. diuturnum: q. d. diu vivet. Metaphora proverbialis ab ædificiis ſumpta.

97. *Clypeus, ſcutum, parma.*

מגן, i. *Clypeus*: dictus ita παρὰ τὸ גנן, quod *tegere* ſignificat. Itaque מגן in metaphora, qui aliquem protegit. De Deo uſurpatur Gen. 15. 1. *Ego tibi clypeus ſum*, de Principibus Pſ. 47. 10. Vide Quæſt. lib. 1. quæſt. 73. Ratio eſt, quòd ſint (certè debent eſſe) protectores ac defenſores publicæ ſalutis. *Scutum*, i. סוחרה, cujus forma rotunda. *Parma*, i. צנה. Utrumque ſimul legitur. Pſal. 91. 4. *parma & ſcutum eſt veritas ipſius*.

98. *Petra vel rupes.*

צור, *Petra* vocatur, qui alicui præſidio eſt. Exempla paſſim obvia. Pſal. 19. 15. *Petra mea & redemptor meus* Et cum epitheto. צור מחסה *petra refugii*, Pſal. 94. 22. צור ישועה *Petra ſalutis*, Pſal. 89. 27. Interdum צור pro ipſo Deo ponitur, ut 1. Reg 2. *Non eſt Deus ſicut Deus ipſorum*, Deut. 32. *Ubi Deus ipſorum, Deus, inquam, in quo ſperaverunt?* Utrobique eſt, צור in Ebraico. סלע *rupes*. Pſal. 18. 3. *Dominus mea rupes*. Cognata ſunt מצודה *propugnaculum* in eodem Pſal. מגדל עז *turris valentiæ*, h. e. valida, Prov. 18. 10. סתר *latibulum*, Pſal. 32. 7. קרן *cornu*, Pſal. 18. 3. quorum poſtremum ab animantibus ſumptum, quos natura cornibus armavit: alterum quod præcedit à feris eſt, quæ in ſuis latibulis tutò deliteſcunt.

99. *Ferreus.*

Hieronymus, vel ſi quis alius autor Commentariorum in Marcum, quæ exſtant inter opera ipſius, Marc. 4. παραβολὴ *Græco vocabulo*, inquit, *dicitur ſimilitudo, quando illud quod intelligi volumus per comparationes aliquas indicamus. Sic enim ferreum quempiam dicimus, quando durum ac fortem deſideramus intelligi.* Vide Jer. 15. 12. Hinc *ſceptrum ferreum* i. durum imperium: nam ſceptrum inſigne imperii. *Cervix ferrea.* Explicatum alias. *Fornax ferrea.* Et hoc explicatum. *Terra ferrea.* Levit. 26. quæ rigore conſtricta nihil ex ſe profert. *Cœlum ferreum*, quod nullum exſudat humorem, quando, ut vir ſanctus Ambroſius ait, Hexaem. l. 2. c. 4. *nubibus imber rumpitur.* Eſt etiam *ferreum cœlum*, inquit, *ſubobſcurus ac preſſus aër nebuloſus, colore ferrugineo. Cor ferreum.* Theodoretus Jer. 5. *at tamen neutrum illis profuit, quia ferreo erant animo*, i. duriſſimo. *Ferrea ſententia.* Val. lib. 5. cap. 3. *A Lucio enim Apulejo Tri. Pl. tanquam peculator Vejentanæ prædæ reus factus, duris, atque* (ut ita dicam) *ferreis ſententiis in exſilium miſſus eſt.* Aug. De moribus Eccleſ. Cathol. lib. 1. *Nihil eſt tam durum atque ferreum, quod non amoris igne vincatur.*

100. *Aereus.*

Aereus in metaphora idem quod ferreus: unde *frons ærea*. Dicimus etiam *Cœlum æreum*, in magna ſiccitate, ut *cœlum clauſum*, quando longo tempore non pluit. Et *terra ærea*, quod in Ebræo Levit. 26. 19. *ponam terram veſtram ſicut æs.* כנחשה: æream.

101. *Carmelus.*

Carmelus mons erat pinguis ac fertilis: unde proverbio dicitur de hujuſmodi loco. Ergo quod habetur Amoſ. 1. 2. ויבש ראש הכרמל, *& areſcet caput Carmeli*, id alius interpretatus eſt, *vertex loci fertilis*; alius *præſtantiſſimum arvorum*. Nam *caput* dicitur & cacumen montis, & τὸ ἐξαίρετον ex re quaque. R. David ad hunc locum כרמל, *eſt nomen generale ad omnia arva, & loca vineis conſita.* Hieron. Jeſ. 16. *Idioma ſcripturarum eſt, quòd ſemper Carmelum montem opimum atque nemoroſum, qui Ptolmaidi imminet, & in quo oravit Elias, fertilitati & abundantiæ comparet: ac per hoc ſignificet omnem lætitiam & fertilitatem de ubertimis quondam urbibus auferendam.*

102. *Baſan.*

Baſan regio Arabiæ fertilis & paſcuis læta. Nahum non ſine ſpecie proverbii dixit. Nah. 1. 4. *Langueſcit Baſan & Carmelus*, pro eo quod eſt, ſolum pingue aut locus paſcuus. Sic enim certè Scholia Ebraica enarrant. Inde eſt,

103. *Tauri Baſan.*

אבירי בשן, *Tauri Baſan*, i. pingues, quales fert regio illa. Significat autem divites ex pinguedinis metaphora. Nam ſolitum Ebræis *pingues* vocare divites: Legitur Pſal. 22. 13. Sic,

104. *Vaccæ Baſan.*

פרות הבשן, Vaccæ *Baſan*. Ita vocantur opulentorum uxores, Amos. 4. 1. itaque Hieronymus interpretatur, *vaccæ pingues.* Prius Symmachus verterat αἱ βόες εὔτροφοι.

105. *Murus igneus.*

חומת אש, *Murus ignis*, i. igneus. Poſitum videtur pro invicto & inexpugnabili. Zach. 2. 6. *Ego ei ero murus igneus per circuitum.* Geminum eſt, *hic murus aheneus eſto.*

106. *Scoria, ſtannum.*

Sordes vitiorum tropo proverbiali appellat Propheta *ſcorias & ſtannum*, Jeſ. 1. 24. *excoquam quaſi ridicula ſcorias tuas, & auferam omne ſtannum tuum.* סיגיך *ſcorias tuas*, ut Græcè κιβδηλία. & בדיליך, ad verb. *ſtanna tua*: nam argentum ſtanno adulterant. Metaphora nota. Conſule Scholia Camii ad h. l.

107. *Vagatio viri.*

טלטלה גבר, Jeſ. 22. 17. Placet Jonathæ declaratio. טלטול דגברא, ut ſit *vagatio viri*, pro dura & gravi. Genus loquendi proverbiale, cui rei firmandæ facit dictum illud Magiſtrorum, טלטולא דגברא קשה מדאתתא גבר *vagatio viri gravior eſt quàm fœminæ*: Græcæ verſiones omnes ἄνδρα reſerunt. Aliquando *Gallum* ſignificat. Proinde Hieronymus edidit autoritatem præceptoris ſui Ebræi ſecutus, *ſicut aſportatur gallus gallinaceus.* Quin R. David in explicatione hujus loci citat ex Dras, כהדין תרנגולא דמטלטל מאתר לאתר, *ſicut gallus ille, qui deportatur de loco in locum.* Eadem verba Jarius uſurpat: ſed locum, unde ſumpſit, non indicat. Hieron. in Comment. *Sicut gallus galli-*

 naceus

naceus humero portatoris de alio loco transfertur ad alium. ſic te Dominus de loco tuo leviter aſportabit. Pro eo quod Hieronymus ſcripſerat, *portatoris*, i. qui eum portat, libri impreſſi *portitoris* habent, mendum manifeſtarium, & quod vel cæco appareat.

108. *Gens delineata.*

גוי קו קו, *Gens linea linea*, h. e. delineata. Elegans metaphora à materiariis fabris. Thargum Jonathæ; עמא אניסא *gens oppreſſa* (vel potiùs opprimenda:) ad ſenſum non malè. Sed cur *linea linea?* commentum Ebræi Scholiaſtæ Camii meo palato non ſapit. Malim ſic explicare, *gens linea linea*, quaſi lineis ſignata, h. e. damnata, & quæ peſſum it: eſt autem *linea* filum quo ſignant materiam ſecandam aut deaſciandam γραμμή. Reperitur Jeſ. 18. 2.

109. *Terra & cinis.*

Quid ſuperbis terra & cinis? Verba ſunt Sirachidis Eccleſ. 10. 8. *terra & cinis*, h. e. homo. Nam, ut ait 17. 31. Ἄνθρωπος γῆ καὶ σποδός, *homo terra & cinis.* Quod ſumptum meo animo, ex verbis Abrahami Gen. 18. 27. ואנכי עפר ואפר, *& ego pulvis & cinis.* Hinc illud, *memento, homo, te cinerem eſſe, & in cinerem reverſurum.*

110. *Dolores parturientis:*

חבלי יולדה, *Dolores parturientis*: pro magnis & acerbis. Hoſ. 13. 12. *dolores parturientis obvenient ei.* Dicunt etiam חיל כיולדה *dolor tanquam parturientis.* Pſalm. 48. 7. Mich. 7. 9. Hinc Jeſ. 13. 8. כיולדה יחילון, *parturientium ritu dolebunt*: pro quo Arias ſubſtituit, *cruciabuntur.* Sirach. 48. 23. Ὤδινον ὡς αἱ τίκτουσαι, *dolorem ſenſerunt inſtar parturientium.*

111. *Faſciculus myrrhæ.*

צרור המור, *Faſciculus myrrha*: de eo quem impensè charum habemus. Reperitur Cantic. 1. 13. *Faſciculus myrrha dilectus meus: inter ubera mea pernoctabit.* Fortè hujuſmodi myrrhea ſerta pectori appendebantur, ut dicat, *inter ubera mea pernoctabit.*

112. *Roſa ſaronia.*

חבצלת השרון, *Roſa ſaronia*, quidam *roſa campi.* Cant. 2. 1. *Ego roſa ſaronia.* Videtur fuiſſe roſa in ſuo genere excellens. Erat autem ſaron regio omnis inter Thabor montem & ſtagnum Tiberiadis. *Sed & à Cæſarea Paleſtina uſque ad oppidum Joppe omnis terra quæ cernitur, dicitur ſaronas*, ait Euſebius de locis Ebraicis.

113. *Lilium convallium.*

שושנת העמקים, *Lilium vallium.* Dicitur proverbii formâ, ut, *roſa ſaronia.* Cant. 2. 1. *Ego lilium convallium.* Eſt & planta ejus nominis, ut medici ſciunt.

114 *Serere.*

Metaphora verbi זרע transfertur ad omnes actiones vitæ. Hinc *ſerere juſtitiam*, Prov. 11. 18. *& ſerere iniquitatem*: quod Græcè legitur σπείρειν φαῦλα. Prov. 22. 8. *& ſerere fallaciam* apud Plautum. Vide Proverb. *Qui ſerit prava, metet mala.* Huc refer ex Sirach. 7. 3. μὴ σπεῖρε ἐπ' αὔλακας ἀδικίας. *Ne ſerito in ſulcis injuſtitiæ.* Vide *Arare.*

115. *Orci dolores.*

Pro maximis & graviſſimis, quales videlicet reprobi ſuſtinent apud inferos Ebraicè חבלי שאול: quod nonnulli reddunt, *dolores ſepulcri*: ſed שאול *inferi.* ergò meliùs, *dolores inferorum*, vel, ſi placet, *inferni.* Extſtet 2. Sam. 24. 6. & Pſal. 18. 6.

116. *Dolores mortis.*

Eandem ſententiam exprimit חֶבְלֵי מָוֶת, *dolores mortis.* Nam *mors* & *inferi* ſe mutuò explicant. Alioquin in morte nullus dolor: niſi accipias *dolores mortis* pro mortiferis, ut *umbra mortis.* Reperitur Pſal. 18. 5. ubi ſignificat extrema pericula. Aliquando *dolores mortis* dicuntur alio ſenſu, ut Act. 2. *quem Deus ſuſcitavit, ſolutis doloribus mortis*: quod non aliter quàm de ipſa morte poteſt intelligi. Dicit autem ſolutis, metaphorâ ſumptâ ab iis, quæ loris conſtricta ſunt. Mors enim nos quaſi vinculis & loris vinctos tenet, ut ſint qui legant, *ſolutis vinculis mortis*, i. חֲבָלֵי מָוֶת, mutatione unius puncti.

117. *Abyſſus.*

Vim inexhauſtum rei cujuſpiam *abyſſum* dicimus. unde apud Chryſoſtomum, ἄβυσσος τῶν πόνων, *abyſſus ærumnarum*, Hinc etiam ἄβυσσος τῶν κακῶν *abyſſus malorum*, i. mala infinita. Sic *judicia sua abyſſus multa.* Vult dicere, numero infinita ſunt, niſi melior interpretatio, *judicia sua vorago multa*: h. e. tam profunda & inſcrutabilia quàm eſt magna aliqua vorago. R. David exponit hoc modo, *Judicia sua*, h. e. pœnæ ac ſupplicia quæ infligit, *ſunt abyſſus multa*; hoc eſt certiſſimum exitium: q. d. ſunt tanquam vorago improbis, eos abſorbent voraginis ritu.

118. *Via patrum.*

אורח דאבהתנא, *Via Patrum noſtrorum.* Interpres Chaldæus uſurpavit Proverb. 12. 28. ad ſignificandum mores rebelles & refractarios, quales ſcilicet Iſraelitarum fuerunt in deſerto. Huc facit quod Hoſ. 6. 7. pro כאדם *tanquam homo*, Jonathan interpretando poſuit, כדריא קדמיא *ſicut ætates priſca.* Nam ætates illæ olim malè audiverunt, quòd ſæpe ac nimis rebellarent ac deficerent à Deo vero ad Deos falſos, ſive ad religionem vicinarum gentium.

119. *Favus mellis.*

צוף דבש, *Favus mellis.* In proverbio eſt de re dulciſſima, ac animo gratiſſima; jocundiſſimáque. Proverb. 16. 24. *favus mellis ſermones amœni.* Alibi eſt, *favum ſtillant labia extranea*: quod apud priſcum interpretem, *favus diſtillans*: idem aliis verbis.

120. *Ponere meſſem.*

Meſſem ponere alicui eleganti metaphora dicitur, qui feneſtram aperit ad nequitiam, ſive ut Jonathan παραφράζει, *qui initium facit peccandi*, h. e. qui occaſionem & anſam præbet, & quaſi exemplum, quod alii ſequantur. Reperies eo ſenſu uſurpatum & expoſitum Hoſ. 6. 11. גם יהודה שת קציר לך, *etiam Juda poſuit tibi meſſem.*

121. *Onager ſolitarius.*

פרא בודד לו, *Onager ſolitarius ſibi.* ita vetus interpres: alios habet, *onager tantummodo ſtudens ſibi.* Vult dicere, qui ſibi tantùm vivit, vel qui ſibi uni ſtudet,

præ-

præterea nemini. Hoſ. 8. 9. *aſcenderunt ad Aſſyrium onagrum ſolummodo ſtudentem ſibi.* Perſtringit Aſſyrium, qui ſuâ tantùm unicus cauſa laboraret, non aliorum, qui ipſius opem implorabant. Quadrabit & in hominem ſui conſilii, aut in iſtos ab atra bile, qui ſemper ſoli vivunt, nec eam aut verſari inter homines.

122. *Porta mortis.*

שערי מות, *Porta mortis*, ut *Orci janua* apud Plautum: appellatio exitii proverbialis. Sic, *nova porta gehenna*: quod exſtat inter Tertullianica. In Eraſmi adagiis, *Charontis janua* eandem ſententiam continet. Pſal. 9. 14. *qui me elevas de portis lethi.* Vide, *Adfauces Orci.*

123. *E verriculo venari.*

E verriculo, ſive *ſagenâ*, *venari*, à piſcatu ſumptâ metaphorâ dicuntur, qui alicui ſtruunt inſidias, ſive ut vitam ei adimant, ſive ut bona & facultates diripiant. nihil refert. Mich. 7. 2. איש את אחיהו יצודו חרם, *alii alios venantur ſagenâ.* Habac. 1. 14.

124. *Dexterâ ſiniſtrâque.*

Jeſ. 54. 3. *Dextrâ ſiniſtrâque propagaberis*, valet, undique & quaqua verſum propagaberis. Ebraicè ימין ושמאל תפרצי. Poſſes huc accommodare quod in alio loco ejuſdem Prophetæ, *Hac eſt via, ite illam, ſive ad dexteram, ſive ad ſiniſtram iveritis*: ut ſenſus ſit, quocunque tandem iveritis, niſi potiùs, cùm huc vel illuc ibitis, ſive quandocunque aliquò ibitis.

125. *E laqueo aucupis.*

מפח יקוש, *E laqueo aucupis.* Græcè ἐκ παγίδος θηρευτῶν. Legitur in proverbii formâ Pſal. 91. 3. pro, ex inſidiis inimicorum. Simile, *E manu aucupis.* Tralatio utrobique ab aucupio ſumpta eſt. Chaldæus hîc legit מפיחא ותקלא, *e laqueo & tendicula.*

126. *Dorſum arare.*

Ut Latinè loquentibus, *proſciſſa terra*, & *proſciſſus conviciis*; ſic Ebraicè, *Arare dorſum alicujus* eſt contumeliis & conviciis eum proſcindere. Pſalm. 129. 3. על גבי חרשו חרשים, *ſupra dorſum meum araverunt aratores.* Sic explico Jeſ. 51. 23. *Poſuiſti ut terram dorſum tuum, & ut vicum tranſeuntibus*: ipſe te proſcindendum & conculcandum exhibuiſti.

127. *Vivus in ſepulcrum.*

Repentini interitûs declaratio eſt Pſalm. 55. 16. in eo quod ait, ירדו שאול חיים, *Deſcendunt in ſepulcrum viventes.* Itaque Scholiaſtes Ebræus exponit; ימותו מיתה פתאום, *Moriantur morte ſubitâ, repentinâ.* Poteſt legi, *vivus ad inferos*, eadem ſententia. Nam *inferi* ſtatum mortuorum ſignificant, ut diximus.

128. *Arbor arida.*

עץ יבש, *Arbor arida*: de Spadone, qui ineptus eſt ad generandum. Metaphora nota. Jeſ. 56. 3. *Ne dicat Eunuchus, En ego arbor arida.* Jonathan, *Ego habeor pro ligno arido.* Interdum *arbor arida* vocatur, qui fructum virtutis nullum profert, h. e. homo malus & nequam.

129. *A vento auferri.*

Jſa. 57. 13. את כלם ישא, *Omnes eos auferet ventus.* Mens verborum, ut ſi diceret, citiſſimè auferentur: nam vento nihil celerius. Et ſubauditur *in captivitatem*, aut tale quid. Aliter vertas, *omnes ipſi auferent ventum*, h. e. rem nihili. In quo duplex archaiſmus את כלם, *omnes ipſi*, ut in proverbiis apud Salomonem, *In ſinum projicitur ſors*, את הגורל Hoc primum. Deinde ישא eſt pro ישאו enalloge numerorum frequentiſſimâ in his libris. Hoc verum, prius tamen mihi placet, ac magis probatur: cui rei firmandæ erit quod Jeſ. 64. *Iniquitates noſtræ ut ventus auferent nos*, Nam ſenſus, citò auferent nos.

130. *Aurâ tolli.*

In eodem loco יקח הבל, interprete Hieronymo, *tollet aura*: ergò הבל *aura.* In libro De nom. Ebraic. *Habel, vapor.* Lexica Chaldaica הבל *halitus.* Poſſet legi, *tollet vanitas*: quod Jonathan interpretando explanant יהון כלמא, *redigentur in nihilum*: niſi legendum כלמא per Chaph, *erunt tanquam nihil.*

131. *Caput transgrediuntur.*

Pſalm. 38. 5. עונותי עברו ראש *Iniquitates meæ transgrediuntur caput meum*: ab aquis ductâ metaphorâ ſignificat ſe in peccatis penitùs demerſum eſſe: ac ſi diceret, tam multæ ſunt ut caput meum tranſcendant. *Vel ſuperant caput meum*, h. e. capillos capitis mei, ut Pſal. 40. 13. *Numeroſiores ſunt capillis capitis mei.*

132. *Oſſa diſpergere.*

לפזר עצמות, *Diſpergere oſſa.* Pſal. 53. eſt vires infirmare, ſive robur infringere. Declarat hoc Cæci paraphraſis, *Deus diſſipabit robur exercitûs improborum.* Metaphora à corporibus animantium, in quibus oſſa à robore firmiora cæteris partibus.

133. *Larvam detrahere.*

Quod vulgò dicimus, *Larvam alicui detrahere*, reperitur Jeſ. 25. *conficiet velamentum, quo velata ſunt facies omnium populorum* (ad verb. *Faciem veli obvelantis omnes populos*, &c.) *& tegumentum; quo gentes omnes teguntur.* Sanè recentior interpretatio habet, *Conficiet larvam, quâ larvati ſunt omnes populi.*

134. *Sagitta volans.*

βέλος πετόμενον, *Jaculum volans.* Proverbialiter ſignificat inevitabile periculum, aut citam perniciem, aut malum inopinatum ac repentinum. Exſtat Pſal. 91. 5. In Ebraico חץ יעוף *Non timebis interdiu ſagittam volantem.* Neque noctu, neque interdiu i. nunquam.

135. *Angario.*

Verbum hoc, uſurpatum interpreti vulgato & Ulpiano J. C. metaphoram continet proverbialem, quæ ab angaris ſumpta Regum tabellariis apud Perſas. Matth. 5. 41. ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, *ſi quis te angariabit ad miliare unum.* Hoc eſt, vi adiget ut ſecum eas. Sic Matth. 27. 32. τοῦτον ἠγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, *Hunc angariaverunt ut portaret crucem*: vult dicere, coëgerunt invitum. Eſt autem ex verbis peregrinis, quibus uſa olim antiquitas in Judæa; neque Græcum eſt, ſed Perſicum, ut Suidas indicat. Thalmudiſtæ per periphraſin exprimunt: dicunt enim *facere angariam* eodem ſenſu; quod ſcribunt אנגריא *angaria*: quæ vox lecta mihi apud neſcio quem Grammaticum Latinum. Vide opuſcula mea.

136. *Aqua Noæ.*

מי נח *Aqua Noæ, ſive Nochi*: ita vocatur aquæ vis, quæ Nochi ævo univerſam terram operuit. Cæterùm in proverbio eſt de pœna, quæ ſemel inflicta non ampliùs repetitur. Ut Jeſ. 54.9. *Nam aqua Nochi hoc mihi eſt.* Vide ſequentia.

JOH. DRUSII

PROVERBIORUM CLASSIS SECUNDÆ:

LIBER V.

1. *Melle dulcius.*

MEllis dulcedo proverbii locum fecit, quo dicitur מתוק מדבש, *dulcius melle*, in excellentia dulcedinis. Nam nihil melle dulcius, ut habetur Jud. 14. 18. Extat Pſal. 19. 11. de judiciis Dei; & Pſal. 119. 103. de eloquiis ejuſdem, *Dulcuerunt palato meo ſupra mel.* Syrac. 24. 21. Τὸ δὲ μνημόσυνόν μου ὑπὲρ μέλι γλυκύς, *Memoria verò mea dulcis ſupra mel.* In eodem loco, καὶ ὑπὲρ μέλιτος κυρίου, *& ſupra mel Domini.* Quid *mel Domini*? lego, ὑπὲρ μέλιτος κηρίον, vel certè κηρίου, unius tantùm literæ mutatione, ut ſenſus ſit, *ſupra mellis favum.* Cur celem? κηρίου referunt libri Antverpiæ cuſi. Ambroſius Serm. 68. *Quæ enim Pauli epiſtola non melle dulcior eſt?* Apoc. 10. 9. γλυκὺ ὡς μέλι, i. מתוק כדבש, *dulcis ut mel.*

2. *Amarius abſinthio.*

Abſinthium herba eſt notæ amaritudinis. Inde proverbium מרה כלענה, i. *amarum ut abſinthium.* Quod invenitur Prov. 5.4. (*noviſſimum ejus tam amarum quàm abſinthium*) de meretrice, cujus blanditiæ amariſſimum ſemper exitum ſortiuntur. Græcè legitur Apoc. 8. 11. πικρὸν ὡς ἄψινθος. Hujus generis eſt, *felle amarius.* Porrò לענה alii toxicum interpretantur; alii χολήν, i. *fel*; alii *abſinthium*, quos ſecutus ſum.

3. *Velociores lupis veſpertinis.*

Eſſe in genere luporum quos *veſpertinos* Prophetæ vocant, quidam cenſent. Alii opinantur ita dici lupos quoslibet veſpere graſſantes. Horum velocitas in proverbium abiit, ut & Pardorum Habac. 1. 8. *leviores pardis equi ejus, & velociores lupis veſpertinis*: ita vetus editio. Recentior quædam habet, *acutiores.* Perinde eſt. Nam *acutiores*, i. velociores, ut Rom. 3. 15. ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα, *acuti pedes eorum ad effundendum ſanguinem*, i. veloces. Vide quæ ſcripſimus in, *Lupi veſpertini.*

4. *Volat ut aquila.*

יעוף כנשר, *Volat ut Aquila*. h. e perniciosiſſimè. Nam aquila mirâ pernicitate volat cœlum verſus, aut ad eſcam, Prov. 23. 4. *Omninò facient ſibi alas, ut aquila volabunt in Cœlum.* Notabis hoc dici de divitiis. Non abibunt, inquit, ſed avolabunt non ſimpliciter, ſed ut aquila, h. e. quàm citiſſimè. Ita eſt profectò. Nam oſtenduntur veriùs quàm poſſidentur, & dum placent, tranſeunt. Dies quod donat, timeas, citò raptum venit, ait ille. Job. 9. 26. *Sicut aquila volat ad eſcam.* Deut. 28. 39. כאשר ידאה הנשר, *quemadmodum volat aquila.* Vulg. editio habebat, *in ſimilitudinem aquilæ volantis cum impetu.* Cur autem aquilam naturâ armaverit celeri volatu docet Ambroſ. Hexaem. Lib. 5. cap. 14. ad hunc modum ſcribens, *ſunt itaque aves, quæ carne veſcuntur ut aquila. Ideò his ungues aſperi, curvatum atque acutum os, velox volatus, quoniam rapto vivunt, ut poſſint facilè corripere prædam, quam ſequuntur, properéque velore vel unguibus eviſcerare.*

5. *Magna ut mare.*

גדול כים, *Magna ſicut mare.* Proverbium, quale apud Senecam Tragœdum in Medea, *majúsque mari Medea malum.* Legitur Thren. 2. 13. *magna ut mare contritio tua.* כים ſignificantius reddas Græcè, ὡς ἡ θάλασσα cum articulo, qui otioſus planè non eſt. Nam innuit mare magnum, h. e. Mediterraneum, vel mare quod terram ambit, h. e. ipſum Oceanum.

6. *Leonculo fidentior.*

בוטח ככפיר, *Tam fidit quàm leonculus.* Proverbiale quod valet vehementer confidit, valde ſecurus eſt: quod de viro juſto dicitur Prov. 28. 1. Scitè utemur de magna ſecuritate, ſi eam *leoninam* appellemus. Sic *leonina fiducia.* Dicit autem *ſicut leonculus*, & non *ſicut leo*, quia leonum adoleſcentia animoſior quàm ſenectus. Porrò leonculus eſt junior ſive adoleſcens leo.

7. *Daniele ſapientior.*

חכם מדניאל, *Sapientior Daniele.* Græcè σοφώτερος τοῦ Δανιήλ. Daniel Propheta tantâ ſapientiâ, tantáque viſorum ſomniorúmque peritiâ donatus fuit, ut in proverbium ceſſerit de rerum abditarum & latentium peritiſſimo, *Daniele ſapientior*; quod Ezechiel Propheta εἰρωνικῶς uſurpat de Principe Tyri Ezech. 28. 3. *Ecce ſapientior es Daniele, nihil occultum te latet.* Vide Dan. 1. 7.

8. *Leone fortior.*

Vim leoni tribuunt peculiariter, ut vulpeculæ aſtutiam & dolum, inde proverbium manavit גבור מאריה

leone

leone fortior; de eo qui à viribus & robore corporis plurimùm valet. Nam leo beſtiarum omnium fortiſſimus eſt, ut ait Salomo, Prov. 30. 30. Quod etiam demonſtratur Jod. 14. 18. per hæc verba, *Quid leone fortius?* q. d. nihil omninò. 2. Sam. 1. 23. *Saul & Jonathan amabiles & decori in vita ſua, in morte quoque non ſunt diviſi: aquilis velociores, leonibus fortiores.*

9, *Aquilâ velocior.*

Aquila in volando pernicisſimi impetus eſt, ita ut ſuperet omne avium genus velocitate. Hinc proverbia manârunt *velocior aquilâ*; & *volat, ut aquila*; item; *Aquilam volare doces*: quorum poſtremum invenies in adagiis Eraſmi. His adde, *Alis aquilinis*, de quo aliâs, 2. Sam. 1. 23. מנשרים קלו, *aquilis velociores erant*. Jerem. 4. 13. *Leviores ſunt aquilis equi ejus.* Thren. 4. 19. *Leviores* (aut *velociores*: nam idem verbum in Ebræo) *ſunt perſecutores noſtri aquilis cæli.* Thargum Cohel. 9. 11. גוברין אינון קלילין בנשרין, i. *viri iſti veloces ſunt ut aquila.*

10, *Pantherâ velocior.*

Habac. 1. 9. קלו מנמרים סוסיו, i. *Leviores ſunt pardis equi ejus*. Ita V. interpres. Recentiorum aliquis, *velociores ſunt tigribus.* Tigris eâ velocitate eſſe memoratur quàm maximè pernicem eqoum teret pluries aſſequatur, curſu retrorſum iterato. Adi Plinium lib. 8. cap. 18. Græca editio, ὑπὲρ παρδάλεις, i. *ſupra pantheras*, (Tigres & Pantheræ ſimiles ſunt varietate macularum) נמר *pardalis*. Gloſſæ vocum Arabicarum, *Nemer, pardalis*, ſylvaticus, *Chanac ad Nemer, ſtrangulator pardalis. Chanac*, i. חנק: vel ſcribe כנק Nam Arabes h. Heth in Chaph mutant. Quidam promiſcuè utuntur his nominibus, *pardus, pardalis, & panthera*. Alii diſtinguunt, ita ut inter pantheras *pardalis fœmina, pardus* autem mas ſit.

11, *Lacte candidior.*

לבן מחלב, *Candidior lacte.* Proverbium à lactis candore, ſicut dicimus, *nive candidior*. Geneſ. 49. 12. לבן שנים מחלב, *Candidior dentibus lacte*. Vult dicere, dentes habet lacte candidiores. Ambroſius Serm. 68. *Quæ enim Pauli epiſtola non melle dulcior eſt, non lacte candidior?* Thren. 4. 7. צחו מחלב V. interpres, *canduerunt ſupra lac*: alii, *nitidiores fuerunt lacte*.

12. *Nive candidior.*

Nivem atram eſſe decretum eſt Anaxagoræ. Sed communis ſenſus candidam eſſe decernit. Uſque adeò ut proverbio dicatur *nive candidius eſſe*, quod valde candidum eſt. Pſal. 51. 9. *ablues me, & ſupra nivem dealbabor*. Io Ebraico משלג אלבין: cujus ea vis, ut ſi diceres, *nive albior*, aut *candidior, ero*. Quod ita expreſſum in carmine Apollinarii,

Καὶ πολὺ λευκότερον χιόνος τελέσεις μελαίνα.

Jeſ. 1. 19. כשלג ילבינו, *alba erunt ut nix*, Thren. 4. 7. in Latina vulgata, *nive candidiores fuerunt*. Hic in Ebræo eſt זכו משלג: quod alii reddunt, *mundiores fuerunt nive*: Matth. 28. 3. λευκὸν ὡσεὶ χιών, *tam album quàm nix*. Marc. 9. 3. *veſtimenta candida valde ut nix*. Apoc. 1. 14. Τρίχες λευκαὶ ὡσεὶ χιών, *capilli candidi ſicut nix*. Dixi nivem candidam eſſe. Hujus rei cauſam reddit Alexander Aphrodiſæus per hæc verba, *Nix maximè pellucet & cæteris candidior eſt, quia plurimum habet aeris, & ex aqua conſtat, quæ elementa ſunt maximè perſpicua.* Nec diſſentit Albertus in 2. Meteor. ita ſcribens, *Nix eſt alba, quia materia ſit ex perſpicuis: nam concreto in partibus diviſato, omnes partes multum in ſe luminis recipiunt. & ideo ſunt albæ, viſum tamen terminantes, ut in Cryſtallo.*

13. *Luce candidior.*

Etiam lux candida: unde proverbium *Luce candidior*. Matth. 17. 2. τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς, *veſtimenta autem ejus facta ſunt alba ſicut lux*, V. editio Latina, *ſicut nix*, ὡς χιών, quomodo Marc. 9. 3. Notata hæc lectio in uno exemplari Græco. Vide Theodorum: φῶς, *lux, color, ignis*, ut ait Ariſtoteles: eſt autem is color albus cum ſplendore. Quare potiùs legerim apud Matthæum, *candida ſicut lux*. Sed hoc leviculum.

14. *Sole ſplendidior.*

Vel *lucidior*. Quod Græcè legitur, ἡλίου φωτεινότερος Sirach. 23. 24. *nec intelligit oculos Domini millies ſole ſplendidiores eſſe*. Et ἡλίου φωτοειδέστερος. Nazianzenus Orat. 1. de filio, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ὄρους ἀστράπτει, καὶ ἡλίου φωτοειδέστερος γίνεται. Loquitur de Chriſto in monte transformato.

15. *Baculus in morem Aegypti.*

מטה בדרך מצרים, *Baculus in morem Aegypti*: h. e. Ægyptiacus. Non uno modo exponitur. Extat 10. 22. *baculum ſuum tollet in te more Aegyptiaco.* Si ad Aſſyrium referatur, ſignificet onera & vectigalia; vel crudeliſſimum dominatum, qualis fuit Ægyptiorum in miſeros Iſraelitas. Si verò ad Deum referatur, ut mox v. 24. *& tollet eum more Aegyptiaco*, tum vertendum erit, *& tollet baculum ſuum pro te in morem Aegypti*, hâc ſententiâ, tollet tyrannidem Aſſyriorum more Ægyptiaco, nempe ut Pharaonis tyrannidem olim ſuſtulit.

16, *Lycium.*

Quadrat in hominem aſperum & tangi periculoſum rapacémque ut lycium: quod eſt genus ſpinæ, quæ ab Ebræis quidem חדק, à Græc. verò πυξάκανθα vocatur. Vide quæ ſcripſimus lib. 1. Quæſt. 2. Legitur Mich. 7. 4. *optimus eorum ſicut lycium*. Vult dicere, tam aſper támque rapax quàm lycium.

17. *Paliurus.*

In dicto loco Michææ vetus editio legit, *Qui optimus ex eis quaſi paliurus*. Eſt autem paliurus aculeata ſtirps, quam Lemnius noſter in libello de herbis biblicis *denotare* ait *homines ſanguinarios, & inſidioſos, quique ad inferenda damna prompti ſunt.*

18. *Dentes leonini.*

שני אריה, *dentes leonis*. In ſimilitudine adhibetur de validis & acutis dentibus. Apoc. 9. 8. ὀδόντες αὐτῶν ὡς λεόντων ἦσαν, *dentes eorum ut leonum erant*. Loquitur de locuſtis, & expreſſit locum qui eſt Joel 1. 6. *dentes ejus dentes leonini*. Sirachides de peccato Eccleſ. 21. 3. ὀδόντες λέοντος, ὀδόντες αὐτῆς, ἀναιροῦντες ψυχὰς ἀνθρώπων, *dentes leonini, dentes ei ſunt, interimentes animas hominum*.

19. *Molares leonis.*

Molares ab Ebræis מתלעות vocantur, & à Græcis

γόμφοι. Hi quemadmodum naſcuntur ex duriore materia ac terreſtriore, ita etiam duriores ſunt, ac proinde tardiùs erumpunt. Hinc ſimile Joel 1. 6. *& molares leonis es*: de locuſtia loquitur, quas dicit molares habere leoninos. vel ut in Ebræo, מתלעות לביא: quod non nemo interpretatur, *molares immanis leanis*; h. e. firmiſſimos, fortiſſimos & acutiſſimos.

20. *Ut oves inter lupos.*

כצאן בין הזאבים, *Sicut oves inter lupos*, figura proverbialis, quæ uſurpatur, ubi quis in magno aliquo diſcrimine eſt: aut ſi quando vir bonus inter malos verſatur, à quibus ei periculum ut ovibus à lupis. Matth. 10. 16. *ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων*, *Ecce, ego mitto vos ut oves in medium luporum.*

21. *Firmum ut Luna.*

Pſalm. 89. 38. *Solium ejus ut luna firmum erit in ſeculum.* (Luna *μήνη* Græcis: fortè *ἀπὸ τοῦ μένειν ἀεὶ*, *quod ſemper maneat*. Per hanc Ægyptii ſacerdotes in hieroglyphicis æternitatem ſignificabant) Declarant hæc verba Chriſti regnum fore æternum, ſempérque duraturum. Nam lunæ curſus perennis ac perpetuus, aliter ac vultus, qui ſubinde mutatur; ex quo proverbium, *mutatur ut luna*; quod huic non adverſatur, cùm de facie dictum ſit, quam variam & inconſtantem exhibet luna, curſu firmo ac ſtabili, ſempérque eodem, & quidem perenni ac perpetuo.

22. *Quaſi per ſpeculum.*

Ὡς δι᾽ ἐσόπτρου, *Tanquam per ſpeculum.* Quando aliquid obſcurè videmus, & quaſi per nebulam, ut Plautus loquitur. Siquidem ſpeculum rei tantùm imaginem repræſentat. Huic contrarium, *Facie ad faciem.* Reperitur 1. Corinth. 13. 12.

23. *Meditationis in morem.*

כמו הגה, *Sicut meditatio*, vel *cogitationis in morem*. Summam celeritatem ſignificat. Nihil enim celerius mente ac cogitatione. Declarat id Thaletis apophtegma, *τάχιστον νοῦς, διὰ παντὸς γὰρ τρέχει*, *celerrimum quid eſt cogitatio, currit enim per omnia.* Pſalm. 90. 9. *conſumpſimus annos noſtros meditationis in morem*: h. e. celerrimè. Quidam referunt, *tanquam ſermonem*, id exponunt, dicto citiùs. Nam verbum Ebræum hoc etiam ſignificat. Sed cauſa eſt cur malim, *tanquam cogitatio.* Simile apud Græcos *ὡσεὶ νόημα*, eo uſus Homerus *ὀδυσσ. η.* ad exprimendum navium velocitatem, *τῶν νῆες ὠκεῖαι ὡσεὶ πτερὸν ἠὲ νόημα.* Utitur quoque Theognis illo verſu,

Αἶψα γὰρ, ὥς τε νόημα, παρέρχεται ἀγλαὸς ἥβη.

Quem ſic Latinum fecit multæ eruditionis Vir Petrejus Tiara Friſius,

Namque fugit, potiúſque volat formoſa juventus.
Vix animus tantâ mobilitate viget.

24. *Silice durior.*

חזק מצר, *Durior*, aut *firmior ſilice*. Exſtat Ezech. Quidam legunt, *ut adamantem ſilice duriorem*: dubito an rectè. Nam adamas omnis ſilice durior. Potiùs eſt aſyndeton, ſive mavis appellare dialyton, *reddam frontem tuam ut adamantem, & ſilice*, vel *cautes*, aut *petrâ, rupéve duriorem. Frons ſilice durior*, quæ nullo pudore ſuperatur, h. e. impudentiſſima, et ſi quid gravius dici aut fingi poteſt. Nam adamantis duritia inenarrabilis.

25. *Frater draconum.*

אח לתנים, *Frater draconibus*, vel *draconum*. Dici poteſt in eum, qui planctum horribilem edit: qualis eſt draconum ſcilicet, cùm ab elephantis vincuntur. Hoc ſenſu legitur Job 30. 29. *Frater fui draconum, & ſocius pullorum ſtruthionis.* Hìc *frater* valet, ſimilis, ut in illo, *frater eſt aſoti*. Vide Miſcellanea mea.

26. *Socius pullorum ſtruthionis.*

רע לבנות יענה, *Socius pullorum ſtruthio cameli.* Exſtat in loco memorato. Quadrabit in eum, qui modum lugendi nullum facit, quive luctu acerbo conficitur, & quaſi contabeſcit. Vide *luctus qualis pullorum ſtruthionis*. Huc refer quod Thren. 4. 3. *Similis ſtruthionibus in deſerto*, nempe quia in maximo luctu erat propter hoſtium ſævitiam & crudelitatem. In his locis recentiores quidam poſuerunt *ululas* pro *ſtruthiocamelis*; quod interpretantur de vociferatione funeſta, qualis eſt ulularum vox.

27. *Pardus in via.*

נמר עלדרך, *Pardus in via*; vel, *panthera juxta viam*. Pardus animal eſt crudele ac ſævum, eos qui iter faciunt in via obſervans, & cum impetu irruens, ut non poſſit ullo modo evadere, ſi quis in ejus rabiem inciderit. Hinc ſumptâ comparatione Deus apud Prophetam Hoſ. 13. 7. *Fui eis*, inquit, *tanquam leana, velut pardus juxta viam graſſans.* Alia interpretatio, *velut pardus in via ſpeculatus ſum.* Jonathan, *ſicut panthera inſidias faciens juxta viam.* Cui interpretationi firmandæ eſt locus qui habetur Jer. 5. 6. *pardus vigilans* (ad inſidiandum) *juxta Civitates eorum.* Quod alii convertunt, *pardus obſervans, aut feſtinans, ad civitates eorum.* Cœterùm Panthera vulgò Leopardi nomine innotuit. De his ſcribit Joh. Leo in hunc modum; *Leopardi degunt in ſilvis Barbariæ, neque homini cùm robuſti ſint & crudeles nocent, niſi in anguſta calle obvii, illi autem cedere non poſſint, aut laceſſantur: in quem irruentes unguibus vultum eorum prehendunt, tantúmque carnis auferunt, quantum prendunt, & plerúmque cerebrum homini perfringunt.* [Leopardi propriè qui ex leæna & pardo procreati, de quorum animalium congreſſu. Vide Plinium lib. 8. cap. 16.]

28. *Leena.*

In citato loco Hoſ. ubi poſuimus, *tanquam leena.* Græca Eccleſia legit *ὡς πάνθηρ*, i. *ut lupus cervarius* (male interpres *quaſi panthera*: mox enim ibi ſequitur *ὡς πάρδαλις*.) Poſterior interpretatio, *tanquam vetus lea.* Eſt autem שחל in Ebræo, inter leonum vocabula ſignificationis non adeò certæ. In Apologia Ebraicis uſurpatur pro leone. Sic etiam interpretatur Hier. Prov. 26. Utut ſit, Plinius Autor hanc leonis naturam affert proſtratis parcat, clementiâque utatur erga ſupplices. Hanc naturam probè refert Deus Opt. Max. Nam ita ſævit in peccatores, ut tamen eos in gratiam recipiat, ſi reſipuerint, nec lædat ſupplices. Hoc notare volui, & ſimul illud, alluſiſſe videri poſſe ad hunc locum Siracidem, ubi ſic ſcribit: *Immittetur in illos tanquam leo & ſicut pardus vaſtabit eos.* Græca ſunt, *ἐπαποστελεῖ-*

ται κόλοις ὡς λέων, καὶ ὡς πάρδαλις λυμανεῖται αὐτοὺς. Eccleſ. 28. 27.

29. *Struthione crudelior.*

Scriptum eſt Thren. 4. 3. in verſione vulgata, *Filia populi mei crudelis quaſi ſtruthio in deſerto.* Ad hæc verba notatum invenimus in gloſſa ordinaria, *Struthio ponit ova, & abſcondit ſub ſabulo, nec fovet ea*: & apud Nicolaum, *Struthio ponit ova, & abſcondit in arena, & ſic demittit, nec eſt ſolicita de fotu ovorum, nec de educatione pullorum.* Conſentanea his ſcribit Hier. Mich. 1. *Struthiones immemores ſunt ovorum ſuorum, & quaſi non pepererint, in arena calcandos pedibus beſtiarum relinquunt, de quo in Job plenius ſcribitur.* Locus autem quem ibi laudat, habetur Job. 39. in dicta verſione, *Quando derelinquit ova ſua in terra, tu forſitan in pulvere calefacies ea? obliviſcitur quòd pes conculcet ea, aut beſtia agri conterat. Duratur ad filios ſuos quaſi non ſint ſui, fruſtra laboravit nullo timore cogente. Privavit enim eam Deus ſapientiâ, nec dedit illi intelligentiam. Cùm tempus fuerit in altum alas erigit: Occidet equum & aſcenſorem ejus.* Quæ de Struthione prolata oſtendunt eam, eſſe primùm obliviosſam, deinde crudelem, tum ſtolidam, poſtremò velocem. His præmiſſis redeo ad noſtrum proverbium, quod dici non convenit in eum, qui crudelis eſt in propria pignora. Quadrabit etiam in hominem *ἄστοργον*, qui nullo affectu eſt in ſuos. Nam ſtruthio neque ova incubatu fovet, ut diximus, neque pullos nutrit. Hunc ſenſum præferunt & verba Ebraica, ſi vertas, *Filia populi mei ob crudelitatem eſt ſimilis ſtruthionum in deſerto*: & *affectum* aut *animum* ſubintelligas; non *hoſtem*, ut quidam faciunt, quorum tamen ſententiam non improbo: Nam poteſt ſenſus eſſe, *Filia populi mei propter hoſtis crudelitatem* verſatur in acerbo luctu, perinde ut pulli ſtruthionum, qui deſerti à parentibus luctum edunt in deſerto, qui *ſtruthionum luctu* dicitur, & in proverbium ceſſit, ut ſuo loco, Deo volente, oſtendemus. Vide quæ ſcripſimus in, *ſocius pullorum ſtruthionis.*

30. *Acuta ſagitta.*

חץ שנון, *Sagitta acuta.* Qui falſum teſtatur, vocatur *ſagitta acuta.* Nam jugulat eum adversùs quem teſtatur. Prov. 25. 18. *Sagitta acuta eſt is, qui contra proximum ſuum falſum teſtimonium dicit.* Jer. 9. 8. in verſione Jonathæ, *ut ſagitta acuta eſt lingua eorum.* Chald. eſt. כגיר די מחרף, *ſicut ſagitta quæ acuta eſt.* Quod ex Ebræo alii reddunt, *ſagitta extenſa*; alii, *ſagitta jugulans.* Pſal. 120. *Quid tibi dabit, quidve addet lingua doloſa? Sagittas robuſti acutas*: vult dicere à robuſto milite emiſſas: h.e. citam ac certam perniciem adferet. Tralatio à ſagittariis militibus, qui ſagittas ſuas acuere ſolebant, quò certius ac celerius interimerent.

31. *Cervi ſitis.*

Tam ſitit, quàm cervus; de eo, qui ſiti immodicâ & intolerabili torquetur. Nam cervus poſt comeſtas ſerpentes, unde interiora nimis incaleſcunt, dici non poteſt quàm ſitiat: ex quo illud, *ſicut cervus deſiderat aquæ fontes.* Vide Miſcel. cent. 1. c. 2.

32. *Quadrigæ Amminadabi.*

In Latio *quadrigis abire* valet Proverbiali ſermone numero & celeriter abire. Huic ſimillimum Cant. 6. 11. *Animus meus impoſuit me quadrigis Amminadib.* Nam ſenſus eſt, citis quadrigis vexit me in horum nuptias, h.e. celerrimè. De quadrigis Amminadabi non alibi mentio, quod ſciam. Credibile eſt eo tempore proverbium fuiſſe cùm ſignificare vellent citas quadrigas ac celeres. Porrò duplex forma nominis Amminadab & Amminadib: quarum poſterior nunc in Ebræo.

33. *Fugit ut caprea.*

Adhibetur ad ſignificandum rei properatæ celeritatem, ut Prov. 6. 5. *Elabere tanquam caprea è manu*: & Sirach. 27. 22. *ἐξέφυγεν ὡς δορκὰς ἐκ παγίδος*. i. effugit ut caprea è laqueo. *Ut caprea*, i. velociſſimè: Caprea Græcè *δόρξ*, media eſt inter capram & cervum: illam enim corporis figurâ refert, huic ramoſis cornibus, & pedum pernicitate aſſimilis.

34. *Capreis velocior.*

Hinc eſt קל ברגליו כאחד הצבאים, i. celer pedibus ut capreæ: quod proverbii formâ dicitur de eo, qui curſu valet: 2. Sam. 2. 18. *Celer pedibus ut caprearum aliqua, quæ in agro.* 1. Paral. 12. 8. *Similes capreis in montibus pernicitate.* Additum *in montibus*, quia capreæ montes percurrunt mirâ pernicitate. Joſephus Gorionis F. hiſt. Jud. l. 6. c. 82. *Celeres ut capreæ, montium vertices celerrimè pervadentes.* Cant. 2. 9. *Vox dilecti mei, ecce illum, venit ſaliens ſuper montes, ſaltans ſuper colles. Dilectus meus par eſt capreæ* (דומה לצבי) *vel hinnulo cervorum.* Et 2. 17. *Similis eſto capreæ hinnulóve cervorum in montibus Bether.* Et 8. 4. *Fuge, mi dilecte, ſimilis eſto capreæ, hinnulóve cervorum in montibus aromatum.*

35. *Arenâ ponderoſior.*

Arena propter gravitatem difficulter ferri poteſt: faciliùs tamen eam feras, quàm hominem ſtultum & imperitum. Hoc ſignificat Siracides ad hunc modum ſcribens, *Arenam & ſalem & ferri maſſam ferre facilius eſt, quàm hominem imperitum,* Sirach. 22. 17. Rurſus arena ponderoſa eſt, verùm ira ſtulti multò ponderoſior. Hanc ſententiam extulit Salomo his verbis, *Gravitas eſt ſaxi, & pondus arenæ, ſed utroque gravior ſtulti indignatio.* Prov. 27. 3. Græci hoc referunt, *βαρὺ λίθος καὶ δυσβάστακτον ἄμμος· ὀργὴ δὲ ἄφρονος βαρυτέρα ἀμφοτέρων*, i. *Res quidem gravis eſt ſaxum, & onero ſa arena: verùm ira ſtulti gravior utroque.* Similitudine docet hominis veſani bilem & amentiam omninò intolerandam eſſe, aut ſaltem eam ferre quovis pondere graviùs eſſe.

36. *Columbâ ſimplicior.*

Vel, *ſimplex, ut columba.* Proverbium ab animantis natura de homine ſimplici minimèque malo aut noxio. Matth. 10. 16. *& ſimplices ſicut columbæ*: ſimplices, i. *integri*, ex Hebræo תמימים, quo uſus ad hunc locum interpres Syrus: aut *innocentes* ex Græco *ἀκέραιοι*, quod Evangeliſta uſurpavit. Nam *ἀκέραιοι* [Metaphora ab animantibus, quas natura cornibus armavit: nam *κέρας cornu*] innoxii ſive innocentes, vel certè ſinceri, ut à *κεράω* deducatur. Conſule, ſi placet, Theodorum. Et quoniam ut imbellis columba prædæ aliarum avium expoſita eſt, ita homines ſimplices injuriis aliorum obnoxii ſunt, cùm ſtulti hominis ſit non cavere ea,

quæ

quæ cavenda ſunt, ideò præcedit, *Eſtote prudentes ſicut ſerpentes*: nempe ne circumveniamini ab aliis. Nam ſerpens cautè vitat hominem, quem ſibi infeſtum eſſe novit. Simul ergò ſint prudentia & ſimplicitas, quæ ſi divellantur, neutra eſt admodum expetenda. Nam ſimplicitas abſque prudentia ſtultitia eſt: contrà prudentia, quæ eſt remota à ſimplicitate, calliditas potiùs quàm prudentia dicenda eſt.

37. *Serpente prudentior.*

Vel, *tam prudens quàm ſerpens*. Quod Græcè in Matthæo, *γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις*. Natum ex interpretatione LXX. Gen. 3. 1. *ὁ δὲ ὄφις ἦν φρονιμώτατος πάντων τῶν θηρίων*. *Et ſerpens erat prudentiſſimus omnium beſtiarum*. Huc facit illud Hermippi, *τὴν μὲν διάλεκτον καὶ τὸ πρόσωπον ἀμνὸς ἔχειν δοκεῖς, τὰ δ' ἔνδον οὐδὲν διαφέρεις δράκοντος*· quorum verborum hic eſt ſenſus, ut dicat eum intus referre prudentem draconem; extrà autem & facie & loquelâ agno ſimilem eſſe. Apud Ambroſium lego, De fide lib. 3. cap. 7. *Eſtote, inquit, aſtuti ſicut ſerpentes, & ſimplices ſicut columbæ: præmittitur aſtutia, ut ſit tuta ſimplicitas*, i. *πανοῦργοι*, & *πανουργία*. Vide ſequens proverbium.

38. *Serpente cautior.*

ערום כנחש, *Cautus ut ſerpens*, ſive *cautior ſerpente*: quod tamen Ebraicè diceretur ערום מנחש. Idem planè eſt cum ſuperiore proverbio. Nam adhibetur de eo, qui cautè malum devitat, quod eſt prudentiæ: ערום *cautus*; vulgò *aſtutus*: ſed hoc vocabulum non niſi in malo ponitur. ערמה etiam in bono uſurpatur pro *εὐλάβεια*, quam Stoici *cautionem* vocant. Eſt autem *cautio* declinatio à malo cum ratione: unde dicunt, *Cautio devitat malum, quod debet ſapiens devitare*. Hoc ſenſu interpretes uſi ſunt aliquoties verbo *aſtutia*. Sic Græcè in novo Teſtamento *πανουργία* eſt prudentia quâ malum declinamus abſque malitia & metu. Vide Aug. De Civit. Dei. l. 14. c. 8. Denique huc reſpexit Baſilius, cùm ſcriberet eſſe quandam *καλὴν καὶ ἐπαινετὴν πανουργίαν*, *Honeſtam atque laudabilem aſtutiam*.

39. *Paſſer ſolitarius.*

צפור בודד, *Paſſer ſolitarius*; h. e. ſolus & ſine compare degens. Dici poteſt in eum, qui vitam ſolitariam & anxiam vivit: vel quadrat in eum, qui ab omnibus deſeritur. Hoc ſenſu Vir ſanctus dixit Pſal. 102. 8. *Fui tanquam paſſer ſolitarius in tecto*. צפור aliquando *avem* ſignificat; unde nata Hieronymi verſio *ut avis ſolitaria*, quam probarem, niſi ſequeretur, *in tecto*. Chaldæi periphraſis, היך צפר דפרחונד בלחודוי, *ut paſſer qui volat & vagatur ſolus*. Cæterùm in codice regio abeſt דפרח ut opinor, non malè: apparet enim gloſſema eſſe. צפר דניד בלחודוי, Latinè *paſſer ſolivagus*. Græcè dicas eleganter, *στρουθὸν μονάζον*.

40. *Ignis ſpinarum.*

אש קוצים, *Ignis ſpinarum* eſt ignis è ſpinis accenſus. Porrò ut ſpinæ celeriter ignem concipiunt; ita ignis ille citò extinguitur; unde nota ſimilitudo, quæ habetur Pſalm. 118. 12. *Extincta ſunt ut ignis ſpinarum*: cujus ea vis ac ſi diceret, extinctæ ſunt numerò & celeriter. Sic Cohel. 7. 6. *Qualis crepitus ſpinarum ſub olla, talis eſt riſus ſtolidi*: vult dicere, brevis eſt, nec diu durat.

41. *Erro ut pecus.*

Verba Davidis, Pſalm. 119. 176. תעיתי כשה אובד *Erro ut pecus perditum*, hanc ſententiam continent, ſic erro, ut redire in viam non poſſim, niſi tu me reducas: ideò ſubjicit, *Require ſervum tuum*, nempe ut homo perditam ovem requirere ſolet. Vide Luc. 15. 4.

42. *Beta ſemicocta.*

Beta ſemicocta, h. e. *σεῦτλιον ἡμίεφθον*, quis dicatur, oſtendit Hier. in Comment. Jeſ. 51. ita ſcribens. *Porrò qui inter vitia atque virtutes medius fluctuat, & duplice corde accedit ad ſervitutem Dei, iſte rectiſſimè vocatur beta ſemicocta: ad quem & in Apocalypſi Johannis loquitur Deus, Utinam aut calidus eſſes aut frigidus: nunc quia tepidus es, evomam te*. Legitur in citato loco Jeſajæ apud Græcos interpretes, quos Hier. ſuſpicatur legiſſe תורד pro תוא. *Ita Syri*, inquit, *betam vocant*: & rectè. In Lexico Thalmudico Nathani, תרדין בליטיט, quod interpretor *blites*, ut תרד ſit *blitum*. Scribo autem תְּרַד vel תרד: & in numero multitudinis תְּרָדִין, non, ut Munſterus, תְּרָדִין nam ex תרד analogia poſtulat תְּרָדִין, aut תְּרָדִין: quod ſine punctis ſcriberetur תורדין.

43. *Beta cruda aut cocta.*

Beta, inquit Hier. *genus oleris eſt viliſſimi & fragiliſſimi*: & aliquantò poſt, *Qui ſemel incredulus eſt appellatur beta cruda. Qui autem ſimplici contentus fide abſque ratione & dogmatum veritate facit opera juſtitiæ, poteſt dici beta cocta*. Habentur hæc verba in eo loco, quem modò allegavi. Quæ ut reperi, ita poſui: fides penes Hieronymum eſto.

44. *Oryx illaqueatus.*

Facta mentio interpretationis Græcæ non ſinit me præterire intactum id quod in Ebræo. Ibi legimus כתוא מכמר: id Hier. interpretante valet, *ſicut oryx illaqueatus*. Priùs Græci verterant תוא, *σεῦτλιον*, i. *beta*: ſed interpretes qui ſecuti ſunt, pro *beta orygem* ſubſtituerunt; inqueis & Hieronymus, cujus verba hac de re non pigebit adſcribere. Ait igitur in Commentariis ad hunc locum, *pro beta ſemicocta, reliqui interpretes orygem captum & illaqueatum tranſtulerunt, qui Ebraicè appellatur Tho: quod genus beſtiæ naſcentis in eremo, inter munda animalia in Deuteronomio ponitur*. Huc uſque Hieronymus. Locus Deuteronomii, ubi ea vox ponitur, eſt c. 14. v. 5. ſcribitur ibi תאו, tranſpoſitis literis. Thargum Onceli refert תור בלא. Gloſſæ Arab. *Thur. balah, bos ſylveſtris*. באלא, inquit R. Sal. *Sermone Syro eſt* יער, i. *ſylva*. Puto idem eſſe quod ברא, Reſch in Lamed mutatâ, uſitatâ harum Literarum alternâ migratione. Sic *Anabula* ענא בלא *ovis fera, camelopardalis*; quaſi ענא ברא *ovis agreſtis*. Ergò תוא מכמר *bos ferus irretitus*. An rectè, judicium eſto eorum, qui has res intelligunt: nam imperiti de talibus judicare neque poſſunt, neque debent.

45. *Avidiùs quàm quis panem vorat.*

Ad proverbialium claſſem referendum quod habetur Pſalm. 14. 4. אכלי עמי אכלו לחם, *qui populum meum edunt, ac ſi panem ederent*: vult dicere, tam avidè

dè quàm ſi panem ederent. Simili figurâ dictum à Comico,

Tam facilè homines occidebant, quàm canis exta edit.

46. *Locuſtæ.*

כחגבים, *Quaſi locuſtæ*, vel *locuſtarum ſimiles*, dicuntur homines brevia ſtaturæ ad comparationem vaſti corporis. Num. 13. 34. *Videbamur eſſe locuſtarum ſimiles.* Jeſ. 40. 21. *Habitatores ejus ſicut locuſtæ.*

47. *Fluvius pacis.*

Ut *mare auri*. Vel, *magna ut fluvius pax tua*, ſicut legimus, *magna ut mare contritio tua.* Jeſ. 45. 15. *& erit ſicut fluvius pax tua*: h. e. magna, abundans, copioſa. כנהר ὡς ὁ ποταμός, quod poteſt de Nilo accipi, qui fluvius eſt Ægypti, ſtato tempore totam eam regionem inundans: poteſt etiam intelligi de Euphrate, ſecundùm Jonathæ ſententiam, qui vertit, *qualis exundans fluvius Euphratis.* Fortè per fluvium mare deſignat, ut in illo, *fluvius circumdedit me*: quod expoſuimus alibi, *mare circumdedit me*: Nam mare eſt receptaculum omnium fluviorum.

48. *Prunæ juniperinæ.*

גחלי רתמים, *Prunæ juniperorum.* Alius interpretatus eſt, *prunæ geniſtarum*: adhiberi poteſt ubi quis animi odium vultu aut verbis occultat. Ferunt enim prunas hujus arboris ignem multo tempore conſervare, cùm extra mortuæ aut exſtinctæ videantur. Quod notatum in Scholiis Ebraicis ad v. 4. Pſalmi 120. Notavit idem Hier. epiſt. De 42. manſionibus, manſione 15. cujus verba non gravor adſcribere; *Rhitma transfertur juniperus; quanquam plerique ἄρκευθον apud Græcos aliud genus arboris ſignificare contendant. Juniperum autem & primus Graduum Pſalmus, juxta veritatem Ebraicam ſonat, ubi ſcriptum eſt, Quid detur tibi, aut quid opponatur tibi ad linguam doloſam? & Propheta reſpondet, ſagittæ potentis acutæ, cum carbonibus juniperorum, pro quo apud nos legitur, deſolatoriis. Ferunt lignum hoc ignem multo tempore conſervare, ita ut ſi prunæ ex ejus cinere fuerint opertæ, uſque ad annum perveniant.*

49. *Gutta è ſitula.*

Hominem minimi pretii, & qui nihili fieret, *ſtillæ aquæ* comparabant, vel quod idem, *guttæ è ſitula.* Nam quid guttâ viliùs? Jeſ. 40. 14. הן גוים כמר מדלי, *ecce gentes ut gutta è ſitula*: q. d. pro ſtilla habentur, non pluris ſunt quàm gutta aquæ. Paulò pòſt idem apertiùs dicit, *nihilo ſiunt apud eum.* Genus ſermonis planè proverbiale. Ad hanc formam pertinet.

50. *Ut ſtateræ momentum.*

וכשחק מאזנים, *Et tanquam ſtateræ momentum.* Sic vertit interpres vetus שחק *momentum*, non ῥοπὴ, ſed quod vocant *granum*, εἰλάριον. Vel eſt minutus pulviſculus, puta ramentum, aut παιπάλη, aut certa rubigine obducti mica, aut tale quid. Legitur in loco citato apud Jaſajam.

51. *Minus nihilo.*

מאפס, *Minus quàm nihil*, & כאין, *tanquam nihil.* Jeſ. 40. 16. rurſus כאפס quale id quod nuſquam eſt, Jeſ. 41. 12. & alia id genus proverbii naturam reſipiunt.

52. *Quaſi nubem.*

Jeſ. 43. 22. *Delevi quaſi nubem denſam ſcelera tua, & quaſi nubem peccata tua.* Hic eſt כעבו in Ebræo: ubi eſt כעב, utrumque idem ſignificat, niſi quod עב *nubes* dicta propriè à denſitate. Senſus eſt, ut Sol nubem delet, ita ſcelera tua delevi: aut delevi quaſi nubem ſcelerum tuorum, h. e. mala & triſtitia, quæ propter ſcelera ſuſtinebas, aut *nubem ſcelerum*, ut *nubes teſtium*, ſcelera multa & grandia; aut ſcelera, quæ tanquam nubes erant inter te & me. Vide Jeſ. 59. 2. Quidam legunt, *delevi ut nubes ſcelera tua*, nimirum ut nubes abluit ſordes terræ, cùm pluviam effundit.

53. *Oves perditæ.*

Oves perditæ vocantur peccatores & quicunque aberrant à via virtutis, ſive à grege Dominico, h. e. ab Eccleſia & cœtu fidelium; ut in illo, *Non ſum miſſus niſi ad oves perditas domûs Iſrael.* Vide Luc. 15. in principio.

54. *Cervini pedes.*

רגלים כאילות, *Pedes tanquam cervorum.* Proverbii formâ dicitur de velociſſimis. Quod ſumptum ab ejus animantis pernicitate, quæ tanta eſt, ut Ægyptii ſacerdotes in Hieroglyphicis non aliter velocitatem ſignificaverint, quàm per cervum currentem. Nec multum ſanè intereſt cervorum dicas, an cervarum. Nam par velocitas utriuſque ſexus: niſi fortè velociores fœminæ, cùm pondere nullo ſupervacuo graventur. Certè cùm grandis illa & multifida cornuum magnitudo in maribus magis eis obeſt ad curſum quàm prodeſt. Hoc igitur reſponderi poterit quærenti, cur in libris divinis ubique lectum *pedes tanquam cervarum*, nuſquam cervorum. Quanquam ſunt qui exiſtiment *cervarum* poſitum iis in locis pro *cervorum*. Poteſt ita eſſe, neque id refellere mihi animus, cùm ſciam apud Græcos eandem anallagen eſſe. Nam Attici cervum marem τὴν ἔλαφον dicunt cum articulo fœminino, ut in proverbio οὗ αἱ ἔλαφοι τὰ κέρατα, quod reddunt Latinè, *ubi cervi cornua*: cervi, inquam, non cervæ, quàmvis in Græco αἱ ἔλαφοι, quod de fœminis intelligi neutiquam poteſt, cùm cornua nulla habeant. 2. Sam. 22. 24. itémque Pſal. 18. 34. *ponit pedes meos ut cervarum*: pro quo alii referunt, *adæquat pedes meos cervinis* quod etſi perinde eſt, tamen prætulerim, *ponis*, ut Hab. 3. 19. *Poſuit pedes meos tanquam cervarum*; ubi eſt וישם in Ebræo, nempe interpretamentum τοῦ משוה ut dubitare de eo ampliùs neminem oporteat.

55. *Cervæ partus.*

Uſurpari poteſt pro difficili admodum. Nam cervæ, quia matricem habent anguſtam, difficillimè pariunt, cujus rei teſtis Camius Scholiaſtes, homo Ebræus. Plinius quoque ſcribit eas ante partum uti herba, quæ ſeſelis vocatur, quò faciliore utantur utero. David Propheta ubi deſcribit vim & efficaciam vocis Dei, h. e. tonitru, inter alia ait, *Vox Domini parturire facit cervas.* Pſal. 29. 9. Ad quem locum Scholiaſtes is quem modò nominavi, *Nam cervæ gravidæ*, inquit, *audito* tonitru quaſi metu conſternatæ ac perterritæ pariunt.

56. *Plantæ olearum.*

Pſal. 128. 3. בניך כשתלי זיתים, *Filii tui ſicut plantæ olearum.* Cur liberos hominis pii ſimiles facit plan-

tia olearum? An quia olea perpetuò viret? an potiùs reſpexit ad naturam oleæ, cui nulla arbor inſeri poteſt? ut ſignificet eos legitimos non inſitivos aut ſpurios eſſe. Dixi oleæ nullam aliam arborem inſeri. Hoc teſtatur David Scholiaſtes Ebræus ad hunc locum, cùm ita ſcribit, הזית לא מקבל הרכבה *olea non admittit inſitionem*. Nam רכבה, *inſitio*, niſi fallor.

57. *Cor leoninum.*

לב אריה, *Cor leonis*, i. leoninum. 2. Sam. 17. 10. *cujus cor quale cor leonis*. Gorionides hiſt. ſuæ l. 4. c. 20. *& cor eorum ſimile cordi leonino, quod non diſſolvitur, neque extimeſcit*. Qui tale cor habent, eos Græci vocant θυμολέοντας, quaſi præditos animo leonino, h.e. generoſiſſimo. Nam leo animal eſt omnium generoſiſſimum: itaque Ægyptii cùm magnanimitatem ſignificare vellent, leonem pingebant. Job. Leo in deſcrip. Africæ lib. 9. *Leo tanti animi eſt, ut ducentos equites invadere audeat, ex iiſque quinos & ſenos interficiat. Nam robore aliis animantibus antecellit*. Hujus oppoſitum *Cor cervi* apud Homerum.

κυνὸς ὄμματ᾽ ἔχων, κραδίην δ᾽ ἐλάφοιο.

de quo aliàs.

58. *Rugitus leoninus.*

נוהם ככפיר, *Rugiens tanquam leunculi*. Proverbiale ex eo, quòd leo rugitu ſuo terrorem incutiat cæteris animantibus. Nam terror leonis primùm in oculis, deinde in rugitu: quo terribilis adeò eſt, ut dixerit Propheta Amos, *leo rugit, quis non timeat?* Ambroſ. Hexaem. lib. 6. cap. 3. *ejus voci (leonem intelligit) tantus naturaliter ineſt terror, ut multa animantium, quæ per celeritatem poſſunt impetum ejus evadere, rugientis ejus ſonitu, velut quadam vi attonita atque icta deficiant*. Hinc lucem facies Salomoni. Prov. 19. 12. *rugitui inſtar juvenis Leonis eſt ira aſtuantis Regis:* & 20. 2. *rugitus inſtar leunculi eſt terror Regis; qui eum provocat, peccat in animam ſuam*. Huc refer, qui alioqui de ſingulari loco providendum eſſet, *leo rugiens* uſurpatum in epiſt. Pet. de Diabolo, qui dicitur *tanquam leo rugiens circuire, quærens quem devoret:* & de Rege aut Magiſtratu improbo. Prov. 28. 15. *Leo rugiens & urſus diſcurrens eſt dominator improbus tenui plebeculæ*.

59. *Paries inclinatus.*

קיר נטוי *Paries inclinatus*. Quadrat in eum, qui exitio propinquus eſt, ſive cujus ruina non procul abeſt; ſumptâ videlicet metaphorâ à parietibus inclinantibus, & propendentibus in caſum. Græcè τοῖχος κεκλιμένος. Aptè torquebitur & in hominem ſenem, qui ætate confectâ ad mortem vergit; aut in hominem infirmum, qui leviſſimo momento impulſus corruit. Exſtat in odis Davidicis, eo loco quem mox adducam.

60. *Maceria impulſa.*

גדר הדחויה, *Maceria impulſa*, גדר eſt murus è congeſtis lapidibus ſine calce cemento, quem ſi quis impulerit facillimè convellet. Ergò quicunque ad ruinam quovis modo propenſus eſt, proverbialiter dicetur *maceria impulſa*, ductâ tralatione à lapideis agrorum hortorúmve ſepimentis. Pſal. 62. 4. *interficiemini vos omnes, quaſi paries inclinatus, maceria impulſa*, Sub. *eſtis*. Verba ſunt Prophetæ de hoſtibus ſuis, quibus denunciat propinquam ac impendentem eorum perniciem. Atque hoc quidem ſecundùm lectionem Ben Aſer. Nam eſt lectio alia apud Ebræos ſecundùm Ben Naphtali, quæ hanc ſententiam continet, Vos omnes me interficere conamini, me, inquam, qui ſum veſtrâ opinione quaſi quidam inclinans paries, & impulſa maceria ad cadendum vicina. Hanc lectionem ſecuti ſunt interpretes Græci: quos noſter ita in Latinum convertit, *interficitis omnes vos tanquam parieti inclinato, ac maceriæ depulſæ*.

61. *Perdicem in montibus perſequi.*

ירדף קורא בהרים, *Perſequitur perdicem in montibus*. Apparet dici de labore vano ac moleſto. Nam talis eſt, ut plurimùm, labor eorum, qui in montibus venantur perdices, partim propter earum avium ſolertiam, quâ uti perhibentur in fallendo aucupe, partim propter montium inæqualitatem, per quos diſcurrentes plurimum defatigantur. Legitur 1. Sam. 26. 28. *quia egreſſus eſt Iſraelitarum Rex ad quærendum pulicem unum, quemadmodum perſequitur perdicem in montibus*, ſub. *anceps*, aut alius quiſpiam. Sunt verba Davidis, quibus innuit Saulis operam, quam ponebat in ſe perſequendo non ſolùm laborioſam, verùm inutilem ac fruſtraneam eſſe. Siquidem David Numinis favore talis celerrimè per montes fugiens, quaſi quædam avis ſubinde ex uno loco migrabat in alium. Atque huc reſpexiſſe mihi videntur, qui eundem *avem* nuncupant, Pſal. 11. 1. dicentes, *fuge in montem veſtrum, avis:* niſi meliùs, *tanquam avis*, i. celeriter. Porrò verbum ירדף quod nos reddimus, *perſequitur*, Jonathan transfert [illegible], *ſicut fugatur perdix in montibus*. Quod ad ſententiam attinet, fortaſſis erunt, qui eam, quæ à nobis prolata eſt, non probabunt: ſed proferant ſanè illi meliorem, ſi poſſint. Nos duo notavimus, quorum alterum ſumptum à natura perdicis, de qua Plinius Hiſt. nat. lib. 10. cap. 33. Alterum ſumptum eſt ex loci circumſtantia. Quòd ſi quis addi velit tertium, nimirum contentionem & diligentiam, quam adhibere ſolent in aucupio perdicum, non repugnabo.

62. *Ponere ut ſtercus.*

Nah. 3. 16. שמתיך כראי. Scholia Ebraica enarrant, *ponam te ut ſtercus*, q. d. efficiam ut homines te habeant pro ſtercore: h. e. ut non ſolùm vili pendant, ſed etiam fugiant ac deteſtentur. Sic Apoſtolus πάντα ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι ἵνα Χριστὸν κερδήσω· *omnia duco pro ſtercoribus ut Chriſtum lucrifaciam*. ראי ergò זבל *ſordes, excrementum:* nempe idem quod מוראה. Lev. 1. 16. Soph. 3. 1. ut quidem viſum Camio & aliis interpretibus Ebræis. Nam Græci aliter hunc locum, & meo judicio meliùs interpretantur, θήσομαί σε εἰς παράδειγμα, h. e. *edam in te exemplum*, vel *exponam te oſtentui*, ut apud Salluſtium, *Jugurtha ſcelerum oſtentui eſſe*. Nec etiam temerè convertas, *ponam te in deſpectionem*. Nam ראה *deſpicere*. ut Job. 41. 25. את כל גבוה יראה *quicquid eſt altum, deſpicit*. Sic Cant. 1. 6. אל תראוני *ne deſpicite me:* ubi tamen aliis *ne reſpicite ad me:* nec improbo. Nam etiam vetus interpres habet, *Nolite me conſiderare*.

63. *Aqua ritu diffluere.*

Scholia Ebraica dicunt eſſe proverbium de metu, h.e.

h. e. quod metum & pavorem innuit. Ergò cùm ait Vir ſanctus Pſal. 22. 14. כמים נשפכתי, *tanquam aqua diffluxi*, ſive *diffuſus ſum*, ſignificat ſe in magno metu eſſe. Quò valde facit illud Jeſ. 7. 5. *diſſolutum eſt cor populi ſuitque in aquam.* [LXX. ἐγένετο ὥσπερ ὕδωρ. Hieron. *ad inſtar aquæ liquefactum eſt.*] Ebraicè וימס לבב העם ויהי למים q. d. animus populi magno timore perculſus fuit, eum ingens occupavit metus, labefactavit timor. Nam *in aqua eſſe* phraſi Ebraicâ, & *aquæ in morem diffluere*, idem planè valent. Sic lego, & citavi antea ex Joſepho Gorionis filio. *Cor ejus tanquam cor leonis, quod non diſſolvitur neque extimeſcit.* Habentur hæc verba Hiſtoriæ Ebraicæ lib. 4. cap. 20.

64. *Ceræ in morem liqueſcere,*

כדונג נמס, *Ut cera liqueſcit*: aut, ſi mavis, *liquefit*; nam in idem recidit. Notat celerem liquefactionem, tabem, interitum, diſſolutionem. Nam cera igni admota ſtatim liqueſcit. Dicitur de animo tabeſcente æſtu afflictionum. Pſal. 22. 15. *Cor mihi ut cera liqueſcit in medio viſcerum meorum.* Tale quid ex Eunapio annotat doctiſſimus Junius, ἡ δὲ σάρξ πᾶσα κηροῦ δίκην ἐξετήκετο. *Univerſa autem caro ceræ ritu contabuit.* Dicitur quoque de improbis Dei judicio celeriter pereuntibus, Pſalm. 68: 3. *Ut liqueſcit igne cera, ſic peribunt à Deo improbi*: Et de montibus per hyperbolen ad exprimendam Dei potentiam & majeſtatem, Mich. 1. 4. *ſubter eum montes liquefiunt, valles diffunduntur, ut igne cera, ut aquis per declive præcipitantibus.* Pſal. 97. 9. *Montes quaſi cera liqueſcunt à facie Domini, à facie, inquam, Domini totius terræ.*

65. *Non occurram ut homo.*

Sic vertes autore Camio Jeſ. 47. 3. ולא אפגע אדם, ac ſi ſcriptum eſſet, כאדם Senſus, non puniam eum more humano, h. e. leniter: quemadmodum alibi dicit, *Funibus humanis traxi eum*: Alii, *non occurram homini*: id eſt, לאדם quod enarrant, nemo hominum occurret, qui mihi reſiſtat, tibi auxilietur: neque enim feram hoc, aut patiar ullâ ratione. Sic recentiorum nonnulli. Jonathan priorem ſenſum interpretando expreſſit iſto modo, ואשני דינך מבני אדם: [ad verb. *mutabo judicium tuum à filiis hominum*:] quorum verborum hæc ſententia, alio modo te ulciſcar, quàm homines ſolent, ac ſi diceret, Non humanâ, ſed divinâ pœnâ te afficiam, h. e. longè maximâ.

66. *Ocyùs turbine.*

Valet, *ocyſſimè*. Sic dicimus, *ocyor aurâ*. Vento enim & turbine nihil ocyus. Vis hujus proverbii eſt in illo, *ſicut præterit turbo, ita non eſt improbus.* Nam ſenſus, perit turbine ocyùs. Eadem via Pſal. 55. in v. 9. *Maturarem fugam mihi, quàm ventus à turbine excitatus.* Nam ſubintelligitur *magis*, ut ſit magis quàm, ſive ocyùs quàm ventus excitatus turbine aut procellâ.

67. *Arcus fallax.*

קשת רמיה, *Arcus fallax*, ſive *doloſus*. In ſimilitudine dicitur de fraudulentis & fallacibus. Hoſ. 7. 16. *Revertantur non ad excelſum ſunt velut arcus fallax.* Pſal. 78. 57. *Verſi ſunt ut arcus fallax*: qui videlicet ſubitò vertitur, & alium ferit quàm volebat ſagittarius.

68. *Arenâ numeroſior.*

Proverbium eſt de innumerabili multitudine. Nam arena numerari non poteſt, ac ne quidem menſurari, ut habetur Hoſ. 1. 10. Unde illud, *Arenam maris quis numeravit?* Sirach. 1. 2. Pſal. 139. 18. מחול ירבו, *Arenâ plures ſunt.* Jer. 15. 8. עצמו מחול ימים, *Numeroſiores fuerunt* (viduæ ejus) *arenâ maris.* Hab. 1. 9. *Colligit tanquam arenam captivos.* Gen. 22. 17. *Omninò multiplicabo ſemen tuum ſicut arenam, quæ in littore maris*: ad verb. *in labro maris.* Rurſus Gen. 32. 12. *Reddam ſemen tuum ſimile arenæ maris, quæ non numeratur præ multitudine.* Notabilis valde locus Auguſtini de hac locutione, De Civit. Dei lib. 16. c. 21. ubi ſic ſcribit, *Faciam ſemen tuum tanquam arenam terræ, eâ locutione dictum eſt, quam Græci dicunt hyperbolen: quæ utique tropica eſt, non propria. Quo tamen modo ut cæteris tropis uti ſolere Scripturam, nullus qui eam didicit ambigit. Iſte autem tropus, i. modus locutionis, fit quando id quod dicitur longè eſt amplius quàm quod eo dicto ſignificatur. Quis enim non videat quàm ſit incomparabiliter amplior arenæ numerus, quàm poteſt eſſe omnium hominum ab ipſo Adam uſque ad terminum ſeculi?* Vide ſequentia,

69. *Stellis cœli copioſior.*

רב מכובי השמים, *Numeroſior ſtellis cœli.* Dicimus etiam, *par*, aut *ſimilis ſtellis cœli*, de innumera multitudine. Nam innumeram eſſe ſtellarum multitudinem, ſacræ literæ docent, & confirmant Philoſophi, in queis Ariſtoteles & alii, qui ſcribunt in via lactea ſtellas eſſe numero infinitas, quæ internoſci ullo humano obtuitu queant, ut Vives annotat. Nah. 3: 16. *Multiplicaſti negotiatores tuos ſupra ſtellas cœli.* Deut. 1. 10. *Ecce hodie eſtis ſtellis cœli pares multitudine.* Gen. 22. 17. *Multiplicabo ſemen tuum ſicut ſtellas cœli.* Ebraicè ככוכבי השמים, h. e. efficiam ut ſit tam numeroſum quàm cœleſtes ſtellæ. Audiamus nunc quid Auguſtinus ſcribat ſuper hac locutione. In libro modò nominato, cap. 23. ſic ſcribit, *Rurſúſque promiſſum eſt ſemen innumerabile, non ſicut arena terræ, ſed ſicut ſtellæ cœli: ubi mihi magis videtur promiſſa poſteritas cœleſti felicitate ſublimis. Nam quantum ad multitudinem pertinet, quid ſunt ſtellæ cœli ad arenam terræ? niſi quis & iſtam comparationem in tantum eſſe ſimilem dicat, in quantum etiam ſtellæ dinumerari non valent. Quia nec omnes eas videri poſſe credendum eſt. Nam quantò quiſque acutiùs intuetur, tantò plures videt. Unde & acerrimè cernentibus aliquas occultas eſſe meritò exiſtimatur, exceptis iis ſideribus, quæ in alia parte orbis à nobis remotiſſima oriri & occidere perhibentur. Poſtremò quicunque univerſum ſtellarum numerum comprehendiſſe & conſcripſiſſe jactantur, ſicut Aratus & Eudoxus, vel ſi qui alii ſunt, eos libri hujus contemnit autoritas.*

70. *Quantum granum ſinapis.*

ὡς κόκκον σινάπεως. *Quantulum granum ſinapis.* Proverbiale de re minima. Simile in proverbiis Thalmudicis, *Quantum ſupplementum fili.* Quod Ebraicè dicitur כמלא נימא Luc. 17. 6. *Si haberetis fidem quantulum eſt granum ſinapis*: vult dicere, ſi haberetis vel tantillum fidei. Adhibetur nonnunquam in ſimilitudine de re, quæ ex parvis initiis ſummum incrementum accipit. Vide Marc. 4. 31.

71. *Vas injucundum.*

כלי אין חפץ בו, *Vas in quo non eſt delectatio, ſive oblectatione carens.* Uſurpant inter proverbia contemptûs. Sed variè interpretantur. LXX. *Vas inutile*, quod in Græco legitur, σκεῦος ἀχρεῖον. Hier. *Vas immundum.* Idem ſcribit hoc vocabulo Ebræis *matulam* dici: dignum notâ. Nam ſi verè hoc ſcribit, erit ſenſus apud Prophetam, Hoſ. 8. 8. ubi ait, *Fuerunt in gentibus ſicut vas injucundum*: ac ſi diceret, fuerunt habiti pro matula, h. e. in ſummo contemptu. Plautus Moſtellaria, Act. 2. Scena *Jupiter ſupremus.*

Jam hercle ego vos pro matula habebo niſi
matulam datis.

72. *Myrica in deſerto.*

Jer. 17. 6. ὡς ἡ ἀγριομυρίκη ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ. Puto legendum ὡς ἡ μυρίκη ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ, *Ut myrica in deſerto.* Quod autem in edit. ἀγριομυρίκη, id ſuperat, meo judicio, ex alia quapiam verſione. Nam profectò *myrica in deſerto & agreſtis myrica*, nihil, aut parùm admodum differunt. In Ebræo codice כערער בערבה, *ut myrica in ſolitudine*, niſi præferas *ut myrica in planitie.* Nam ערבה *planities.* Jer. 48. 6. eſt כערער aliâ formâ nominis: unde in libro nominum Ebraicorum, *Aroer, myrica.* Porrò in ſimilitudine adhibetur ad ſignificandum hominem virtute vacuum, quem vis rerum adverſarum facilè profligârit. Tales ſunt omnes, qui ſpem & fiduciam locant in hominibus, & ponunt brachium carnem ſuam, ut loquitur Propheta. Gloſſæ Nicolai, *erit tanquam myrica*, h. e. *ſine fructu bono, ut myrica, qua alio nomine vocatur geneſta.* Cum bona venia, Nicolae, myrica & geniſta (ita dicitur Latinè) in magno diſcrimine ſunt. Myrica eſt tamariſcus, & arbor humilis: itaque apud Davidem *myrica* vocatur proverbiali ſermone homo humilis & abjectus, qua de re dictum alibi. Facit hujus plantæ mentionem Baſ. Hexaem. Hom. 5. in hanc fermè ſententiam, Myrica & in aquoſis provenit, & in locis aridis ac deſertis: proinde Jer. Propheta in ſimilitudine uſus eſt ad ſignificandum mores ejus generis, h. e. τὰ ἐπαμφοτερίζοντα τῶν ἠθῶν τῷ τοιούτῳ φυτῷ παρεικάζει. Habentur hæc verba in eo loco quem diximus: quæ ſic Latinè expreſſit Ambroſ. Hexaem. l. 3. c. 16. *Myrica eſt humile virgultum, figuram improbæ calliditatis exprimens. Nam in aquoſis & in deſertis contrario quodam uſu hæc virgulta naſcuntur. Unde Jeremias dubia morum, & inſincera myricis comparavit.* Cœterùm pro ἡ μυρίκη, Symmachus olim edidit, *lignum infructuoſum*, i. ἄκαρπον.

73. *Urſus orbatus.*

[Vel *Urſa orbata*: nam Ebræum nomen commune ad utrumque ſexum] דב שכול, *Urſus orbatus.* Urſi vis, ſicut omnium ferarum, orbitate catulorum acrior. Ad hoc natura urſæ ipſa ſæva, orbitate magis quàm alia re accenditur. *Orbatum* autem verto potiùs quàm *ſterilem*, quia ſententia poſtulat, ut accipiamus de urſa, non quæ catulos nullos habuit; ſed quæ iis, quos habuit orbata fuit. Hoſ. 13. 8. *occurram eis ut urſus orbatus.* Proverb. 16. 12. *occurrat homo urſo orbo, & non ſtulto in ſtultitia ſua.* 2. Sam. 17. 8. *& amaro animo ſunt ut urſus orbatus in agro.*

74. *Luctus qualis pullorum ſtruthionis.*

אבל כבנות יענה, *Luctus qualis filiarum ſtruthionis.* Abiit in Proverbium de luctu acerbo & gravi, qualis eſt eorum, qui deſtituuntur à parentibus ſuis. Nam pulli ſtruthionis deſerti à parente (ſtruthio enim neque pullos nutrit, ut perhibent, neque ova incubatu fovet) quaſi in perpetuo luctu verſantur. Exſtat Mich. 1. 8. noſter vetus interpres, *luctum quaſi ſtruthionum.* Quam interpretationem ſic enarrat Hieronymus, *ſicut ſtruthiones immemores ſunt ovorum ſuorum, & quaſi non pepererint, in arena calcandos pedibus beſtiarum relinquunt; ita & ego ſine filiis ſpoliatus & nudus incedam.* Sed expendamus iſta. Primùm, ſi immemores ſunt pullorum, quomodo eos lugent? An lugent relictos, immemores ubi reliquerint? Atqui dicit *quaſi non pepererint.* Ita ergò relinquunt, ut eorum memoriam nullam uſurpent. Id ſi eſt, nec lugere poſſunt. Omitto quòd hæc avis peſſimè audiat ob crudelem negligentiam pullorum. Ideò cùm in Ebræo reperiſſem, *filiarum ſtruthionis*, malui hoc de pullis intelligere: etſi præter conjecturam certi nihil hic habeamus. Nam in luctu eſſe pullos ſtruthio cameli ob crudelitatem parentum non facilè uſpiam invenias. Hoc movit puto recentiores ut pro *ſtruthione* ſubſtituerent *ululam.* Nam ulula, inquiunt, lugubrem & funeſtam vocem habet. Sed viderint, qui ſic interpretantur contra omnem antiquitatem: à qua non temerè, meo judicio, diſcedendum eſt. Quæramus ergò ampliùs. [Huc referri poteſt ex Thren. 4. 3. *ſimilis ſtruthionum in deſerto.* Vide *ſocius pullorum ſtruthionis.*]

75. *Planctus qualis draconum.*

מספד כתנים, *Planctus ſicut draconum.* De planctu horribili, qualis eſt draconum, cùm ab elephantis ſuperantur. Quod his verbis declarat Hieronymus. *Dracones terribili ſonitu perſonant, juxta hiſtorias eorum, qui de Phyſicis conſcripſerunt, eo tempore, quo vincuntur ab elephantis.* Mich. 1. 8. *Faciam planctum ut draconum, & luctum ut pulli ſtruthionum.* Vide *Frater draconum.*

76. *Vanitate levior.*

Hyperbola παροιμιώδης, quâ vir dicimus exaggerat levitatem mortalium. Pſal. 62. 10. והמה מהבל יחד i. ad verb. *ipſi quàm vanitas ſimul.* ita explicanda eſt, ſi in altera omnes homines ſimul ponantur, ne ipſa vanitate homines leviores deprehendentur. מהבל, *quàm vanitas*, conciſus ſermo pro קלים מהבל, *leviores quàm ipſa vanitas eſt.*

77. *Odor Libani.*

ריח לבנון, *Odor Libani*, Cant. 4. 11. *Odor veſtium tuarum qualis odor Libani*: h. e. arborum Libani, vel certè qualem flores, qui in monte illo exhalant. Credibile autem eſt odorem illum eximium fuiſſe: ex quo capiendum & illud Hoſ. 14. 7. *odor ei tanquam Libani*, ſub. *odor*; niſi mavis, *tanquam Libanus*, quod eandem ſententiam continet. Nam per *Libanum* ſignificantur arbores aut flores Libani, quantum mei judicii eſt. Quod autem ait *odor ei*, per odorem intelligit, ut opinor, famæ celeritatem, quæ ceu odor quidam longè latéque per hominum ora vagatur. Licebit uti de quo-

via

vis odore grato ac jucundo. Simile Gen. 27. 27. *qualis odor agri, cui benedixit Dominus.*

78. *Vinum Libani.*

Vinum Libani montis celebre olim fuit ob præſtantiam & ſuavitatem: itaque in comparatione adhibetur de re, quæ omnium ſermone celebratur, ut Hoſ. 14. 8. *memoria ejus ut vinum Libani*; ſed prius veterum autoritatem à ſe habet, & placet. De hoc vino ſcribit David Camius in Com. ad h. l. *Vinum Libani odore optimo præditum eſt. Vidi autem in libro Aſaphi medici; ubi ait vinum hoc cætera omnia vina antecellere odore, ſapore, & vi medicandi. Quod etiam ſcribit de vino Hermonio, & Carmelio, & de vino montium Iſrael atque Jeroſolyma: nec non de vino montium Samariæ, de vino montium Chaphtor Aegypti.*

79. *Ut qui arat ac ſerit.*

Ὡς ὁ ἀροτριῶν καὶ ὁ σπείρων, *Quaſi arans & ſerens.* Conveniet dici, ubi quis magnâ ſpe & propè exploratâ conſequendæ utilitatis rem quampiam aggreditur. Nam qui arat ac ſerit, ſemper certus eſt de aliquo fructu. Habet enim rationem cum terra, quæ, ut ille ait, nunquam recuſat imperium, nec unquam ſine uſura reddit quod accepit: ſed aliàs minore, pleriſque majore cum fœnore. Sirachides ut oſtenderet quàm ſit utile & fructuoſum ſapientiæ ſtudium, uſus eſt hoc ſimili Eccleſ. 6. 19. Sic ſcribens, *Fili, ab ineunte ætate dilige diſciplinam, & ſapientiam ad canos uſque duraturam invenies. Tanquam arans ac ſerens adito eam, & bonos ab ea fructus expectato. Nam in ejus opere paululum laborabis, & citò ejus veſcêre proventibus.* Porrò, quemadmodum Sirachides ille utitur de ſapientia, ita nos uti poterimus de bonis literis, aliiſque rebus utilibus, item de iis, qui inſerviunt aut benefaciunt, à quibus plurimum ſperant.

80. *Oleo mollior.*

רך משמן, *Mollior oleo.* Simpliciter notat rem valde mollem. Nam oleum tactu molliſſimum eſt. Tantúmne? etiam alvum mollit, & aſpera omnia mitigat, doloréſque lenit ac ſedat. Transfertur inde ad blanditias & aſſentationem, quod eâ quaſi linguæ mollitiâ & ſermonis quadam lenitudine conſtet. Pſal. 55. 22. *Molliora ſunt verba ejus oleo, cùm ſint gladii.* Senſus eſt, Utitur quidem molliſſimis ac blandiſſimis verbis. ſed ea non minùs ſunt acuta, nec minùs vulnerant, quàm gladii. Quæ dici à nobis poſſunt ac torqueri eleganter in adulatorem blandâ oratione alicui perniciem afferentem: vel in meretricem ſed animi (ut verbis utar, quibus alibi uſus eſt Hier.) melle regentem labiorum.

81. *Oleo nitidior vel lentior.*

Affine eſt Prov. Pſ. 53. חלק משמן חכה: antiqua verſio Latina, *nitidius oleo guttur ejus.* Sermo eſt de blanditia meretricum: igitur potiùs vertas *lenius oleo palatum ejus.* Etenim nitidam vocamus orationem, quæ elegans eſt; non quæ blanda. Alioqui quod ad faciem attinet, aut ad cultum, nihil eſt meretriculis, dum foria ſunt, comptius, ut jure dici poſſint *oleo nitidiores.*

82. *Butyro lentior.*

Pſal. 55. 22. חלקו מחמאת פיו: recentior interpretatio: *Cujus blanda ſunt butyrina oris*, i. verba. Non placet: eſſet enim מחמאות cum Scheva ſub ſecunda radicis. Priùs erat apud Santem *leni erunt magis quàm butyrum os ſuum.* Quæ interpretatio hanc ſententiam continet, reddiderunt verba ſua leniora butyro, h. e. uſi ſunt oratione blandiſſimâ: מחמאות. Vide libellum noſtrum de literis Moſche Vechaleb; quem in lucem emiſit nuper admodùm doctiſſimus integerrimúſque Vir Franciſcus Raphelengius, mihi multis nominibus percharus, meiſque in his ſtudiis συνεργὸς, atque adeò amicus verus ac verus.

83. *Hortus Eden.*

כגן עדן, *Tanquam hortus*, ſive *pomarium Eden.* Similitudo proverbialis de loco peramœno & valde culto. Ezech. 36. 35. *terra iſta vaſta fuit ſimilis horti Eden.* Joel. 2. 3. *ante ipſum terra ſimilis erat pomario Eden.* Jeſ. 51. 3. *poſuit deſertum ejus ſicut Eden*: vult dicere *ſicut hortum Eden.* Sermo contractior, & cui deeſt vox *hortus* ſupplenda ex aliis locis. Eſt autem Eden nomen loci Gen. 2. 8. in quo plantatus hortus, qui inde dictus *hortus Eden*; cujus ſignificatio τρυφὴ vel ἡδονὴ unde in libris Græcorum ὡς παράδεισος τρυφῆς, ἤτοι ὡς κῆπος τρυφῆς· & apud vulgatum interpretem noſtrum *ſicut hortus voluptatis*, i. voluptarius.

84. *Hortus Dei.*

גן אלהים, *Hortus Dei*, De ſupra dicto horto legitur Ezech. 28. 13. vel quia in ſuo genere excellebat & cultiſſimus erat, vel ſanè quoniam à Deo conſitus. Extat etiam Ezech. 31. 5. 9. Nec aliud eſt Jeſ. 51. 3. כגן יהוה *tanquam hortus Domini.*

85. *Veniet ut viator.*

כמהלך, *Sicut viator.* Proverbiali dictione valet Celeriter, ut Prov. 6. 11. *& veniet ſicut viator paupertas tua.* Quidam enarrant, *veniet citiùs opinione tua*; q. d. opprimet te ex improviſo, nihil hujuſmodi exſpectantem. Eandem ſententiam habet, *& ſicut vir clypeo munitus*, de quo aliàs.

86. *Ut compes ad caſtigationem ſtulti.*

Prov. 7. 22. כעכס אל מוסר אויל *ut compes ad caſtigationem ſtulti.* Utrùm hoc vult, tam citò quàm compes ſubit pedes ſtulti? an inverſo ordine, citiùs quàm in nervum rapitur ſtultus? Aut potiùs hoc dicit, quemadmodum ſtultus properat ad compedem, neſciens eum paratum eſſe vitæ ſuæ, ita miſer ille feſtinat ad meretricem, neſciens ibi agi animam ſuam. Poſtrema explicatio vera videtur, & ex mente autoris.

87. *Carbone nigrior.*

Thren. 4. 8. legimus apud priſcum interpretem, *denigrata eſt ſuper carbones facies eorum.* Cæterùm in Ebræo חשך משחור תארם: quod reddunt, *obſcurior eſt nigritudine forma eorum.* Martialis.

Toto candidior puella cygno,
Argento, nive, lilio, liguſtro,
Sed quando volo nocte nigriorem.

88. *Trabs in ædibus.*

In epiſtola Jeremiæ miſſa ad exules Babylonios, ἔστι μὲν ὥσπερ δοκὸς τῶν ἐκ τῆς οἰκίας. Significat ſtatuas & ſimulacra Gentium non plus ſenſus habere quàm trabes in domo. In Latinorum proverbiis, *trabs* vocatur, qui alicui impedimento eſt.

89. *Terriculum in cucumerario.*

In eadem epiſtola, ὡς ἐν σικυηλάτῳ προβασκάνιον, cùm

ait,egregia ſimilitudine declarat Deos Gentiom,nihil aliud eſſe quàm inane terriculamentum,quale ad arcendes aves in cucumerario aut in horto ſtatui ſolet.

90. *Ros ſuper herbam.*

בטל על עשב,*Ut ros ſuper herbam.* Uſurpatur in comparatione, ut Prov. 19. 12. *Velut ros ſuper herbam benevolentia ejus*: & Mich. 5. 6. *Velut ros à Domino*: & Hoſ. 14. 6. *ero Iſraeli tanquam ros*,aut *rori ſimilis*. Quæ verba poſtrema eam vim continent ut ſi diceret, rore donorum cœleſtium eum rigabo. Vel benefaciam ei prolixè & indeſinenter.Nam ros terræ ſuperincidens continenter eam humectat,& aptam reddit frugibus ac herbis producendis.

91. *Sicut tranſit turbo.*

כעבור סופה, *Quemadmodum tranſit turbo*: Valet proverbiali ſermone citò & celeriter. Proverb. 10. 25. *Quemadmodum tranſit turbo,ita non eſt improbus*. Sic cap. 1. ejuſdem libri, *Exitium veſtrum tanquam turbo venit*, h. e. numerò veniet: vel certè inopinatò, improviſò.

92. *Multus ut locuſta:*

כבד כארבה,*Gravis ut locuſta*: h. e. multus, copioſus. Nam locuſtarum tanta pleiúmque copia ac vis,ut cœlo noctem faciant & quaſi nubem obducant. Quod teſtatur lib. 9. deſcriptionis Africæ Johannes Leo,cujus libri copiam mihi fecit è bibliotheca ſua,quam inſtructiſſimam habet, erudiriſſimus Theologus Martynus Lydius, *Locuſtarum*,inquit, *tanta plerumque conſpicitur in Africa frequentia,ut volantes inſtar nebulæ ſolis radios operiant*. Cui conſentanea ſcribit H. Cardanus de ſubtilitate lib. 9. inquiens, *Tranſeunt locuſtæ immenſa maria, immenſóſque tractus permeant (ut Plinius inquit) átrâque meſſibus contegunt nube, multa contactu adurentes, omnia verò morſibus arrodentes, Italiam ex Africa maximè coorta infeſtant, tantâ ſanè multitudine ut ſolem obumbrent, ſolicitè aſpectantibus populis ne ſiſtentes ſuas operiant terras.* Hæc Cardanus. Ab hac igitur multitudine nomen invenies ut diceretur ארבה in lingua Ebræorum, הרבה enim id eſt *multum*, Sed ad rem. Judith. 2. καὶ πολὺς ὁ ἐπίμικτος ὡς ἀκρὶς συνεξῆλθεν αὐτοῖς, Latinè, *magna gregariorum multitudo inſtar locuſtarum eos comitabatur*. Jud. 6. 5. *veniebant quaſi locuſta præ multitudine*: h. e. tanto numero quantus eſt locuſtarum numerus: & 7, 12. *jacebant in valle ſicut locuſta præ multitudine*.

93. *Brucho copioſior.*

Vel, *Tam copioſus, quàm Bruchus*. Idem cum ſuperiore. Nam bruchus è genere locuſtarum: itaque ſimul leguntur Nah. 3. 15. התכבר כילק התכבדי בארבה, *copioſam te effice ut bruchus, copioſam te effice ut locuſta*: dico *copioſam*; nam התכבדי verbum eſt fœmininum.

94. *Pluvia in meſſe.*

Ut pluvia in meſſe,ſic non decet ſtultum gloria. Verba ſunt Salomonis, Proverb. 26. 1. *Pluvia in meſſe*, i. מטר בקציר: elegans proverbiale de re intempeſtiva, noxiáve. Nam in meſſe,tùm fruges in horrea conduntur,intempeſtivus omninò imber, & nonniſi noxius. Igitur ut noxia pluvia meſſis,ſic honos in ſtultum collatus: eo enim in ſuam & aliorum perniciem abutitur.

95. *Nix in æſtate,*

שלג בקיץ,*Nix in æſtate*. Dici convenit quando aliquid fit non ſuo tempore. Nix enim,teſte Alberto, non generatur niſi in hyeme,vel in principio veris,aut in fine autumni. Certè in æſtate non deſcendit ad nos, quia aër infimus tum calidior. Calor enim nivem in aquam reſolvit priuſquam in terram decidat. Jam verò etiam noxia eſt eo tempore nix. Nam indicium eſt frigoris. A frigore enim generatur infra mediam regionem. Frigus autem eo tempore nocet valde ſegetibus. Nam non ſinit eas matureſcere. Ex quo illud ſequitur nivem tum noxiam eſſe, Unde legimus apud Salomonem in loco modò allegato, *Ut nix in æſtate,ſic non decet ſtultum honos*: rectè ſanè. Nam honos præmium eſt virtutis,cujus ille planè vacuus & expers eſt. Præterea eo uti rectè non poteſt; eſt enim ſtultus nec ſibi conſtat, ſed mutatur ut Luna. De eo dictum eſt, *Honores mutant mores*. Poteſt aliter exponi, Ut nix expeti non ſolet in æſtate,ita non debet expeti à ſtulto gloria, quæ ei ſæpe pernicioſa eſt. Nam eâ uti non poteſt propter ſtultitiam.

96. *Glabrior quàm eſt aquila.*

Vel, *tam glaber,quàm aquila*: aut *calvus ad modum aquila* Competit in vehementer glabrum ac depilem. Aquila ætate ſic calveſcit, ut plumas omnes amittat planéque glabra fiat; & eſt vulgata fabula apud Ebræos eam decimo anno quàm poteſt altiſſimè volare, ignéque cœleſti pennas adurere; inde ſe in Mare præcipitare & rejuveneſcere: ſed hanc fabulam ſuis Autoribus relinquamus: Joh. Leo in deſcriptione Africæ, ubi agit de Neſir, quam eſſe è genere aquilarum mihi planè perſuadeo, *Longiſſimam*,inquit, *ducit vitam,plurimóſque vidimus propter ſenium implumes. Quare pennis decidentibus ad nidum tanquam recens nati redeunt,& à junioribus aluntur.* Cœterùm adagium iſtud extat Mich. 1. 16. הרחיבי קרחתך כנשר *dilata calvitium tuum ſicut aquila*.

97. *Torrentis modo.*

Valet proverbiali ſchemate, confeſtim & affluenter, ut in illo Salluſtii hiſt. l. 1. *ex quo tempore majorum mores non paulatim,ut antea,ſed torrentis modus præcipitavi.* Quæ verba leguntur & apud Aug. De Civit. Dei. l. 2. c. 19. *poſt deletam Carthaginem*, inquit, *majorum mores non paulatim*, &c. In Græcorum proverbiis χειμάῤῥου δίκην, *torrentis in morem*. Dicunt etiam ὥσπερ χειμάῤῥους, ut Ebræi כנחל Thren. 2. 18. *fac ut deſcendant tanquam torrens lacrymæ interdiu ac noctu*: h. e. plura ubertim, funde magnam vim lacrymarum. Amos 5. 24. *& juſtitia ſicut rapidus torrens*: ſub. *fluat*, ex præcedentibus. Sic Jeſ. 30. 28. *Spiritus ejus velut torrens inundans*,

98. *Aquæ in modum.*

Superiori germanum כמים *tanquam aqua*; παροιμιακὸν copiæ & abundantiæ, ut Amos 5. 24. *fluat ſic aqua judicium*, Pſalm. 79. *effuderunt ſanguinem eorum tanquam aquam*. Job. 34. 7. *bibit ſannam aquæ modo*. *Bibere ſannam*, ut *bibere ſermonem*. Plautus Milite, *poſtquam adbibere aures meæ tuæ moram orationis*. Sed ad propoſitum, Hoſ. 5. 10. *effundam aquæ modo*

iram

iram meam, i. copioſè, abundanter. Tale eſt, *veniet tanquam imber nobis.* כגשם Hoſ. 6. 3.

99. *Uva in deſerto.*

ענבים במדבר. *Uva in deſerto.* Rara in deſerto uva quo carior ibidem reperta, ut rara omnia cara ſunt. Hoſ. 9. 10. *Ut uvas in deſerto, ita reperi Iſraelem.* Hoc ait, repertum Iſraelem unicè dilexi & in precio habui, eóque ſupra modum delectatus ſum. Eodem pertinet ſimilitudo, quæ ſequitur, *ut primitias in ficu, in ejus principio*: nam primæ ficus gratiorea.

100. *Dies Gabaa.*

Dies Gabaa, i. ימי גבעה, proverbio dici poſſunt tempora profligatiſſima, nempe ex hiſtoria quæ refertur, Jud. 19. Cave aliter capias Hoſ. 9. 9. *corrupti ſunt ut tempore Gabaa*; Nam ſenſus eſt, ut cùm fœdum illud ac deteſtabile facinus perpetraretur in concubinam Levitæ à civibus oppidi Gabaa. Sic novè interpretor Hoſ. 10. 9. מימי גבעה חטאת, *graviora Gabaenſium flagitio deſignaſti*; ad verb. *magis quàm in diebus Gabaa peccâſti*, ut litera Mem uſum habeat comparandi. Quod ut propono dijudicandum, ita non rejicio vulgatam interpretationem, *à diebus Gabaa peccâſti Iſrael.*

101. *Cedro procerior.*

Cedrorum proceritas in proverbii conſuetudinem abiit, ut dicatur earum magnitudinem æquare, qui eſt vaſto corpore & magnitudinis inuſitatæ, ut olim Amorræus, de quo lectum Amos. 2. 9. *cujus altitudo ſicut altitudo Cedrorum*; eſt autem figura ſermonis, quam *hyperbolam* dicunt. Nam cedros altitudine è genere humano nemo unquam adæquavit. Simile eſt,

102. *Robore validior.*

Aut, *quercu robuſtior*, vel *robuſtus inſtar roboris.* Quod Ebraicè in loco modò citato חסן הוא כאלונים *robuſtus ipſe inſtar roborum.* Eſt autem אלון nomen arboris duriſſimæ, quam *robur* alii, alii *quercum* interpretantur. Per *robur* intelligo arborem ejus nominis glandiferam. Rei firmandæ eſt Jonathan, qui exponit בלוטא: nam ſic Arabes quercum indigitant; dicunt enim אל בלוט. Thargum Jeroſolymitanum ſcribit בלוטה cum ה in fine. Græcè βάλανος vel δρῦς.

103. *Oleæ inſtar.*

Hoſ. 14. 7. ויהי כזית הודו, *Et erit ſicut olea decus ejus*: h. e. erit firmum, ſtabile, perpetuum: nam olea perpetuò viret; unde David Scholiaſtes שיהא כח ונו לאותו קים, quæ verba adduxi quia corrupta in edit. à Roberto Stephano: puto legendum לחותו: nam ילאותו quod in libris illis, nullam ſententiam continet. Hoc vult, Via virtoris ipſius ſtabilis erit ſicut oleæ, quæ totum annum viret, ac ſi diceret, nunquam deficiet bonum ipſius, ſemper felix ac beatus erit.

104. *Abies frondoſa.*

Aut *viridis*. Hoſ. 14. 9. אני כברוש רענן, *ego tanquam abies viridis*: vult dicere, Vobis umbram præſtabo, h. e. tuebor & protegam vos. Canius aliter. Vide ſis ad hunc locum: nam abietis frondoſæ ſive virentis ſimilitudinem eò refert, quòd frondoſa abies facilè quo velis incurvetur. *Sic ſe Deus*, inquit, *facilem fore & exorabilem ad eorum vota promiſiſſe.*

105. *Luctus unici.*

אבל יחיד, *Luctus unici*, pro magno & acerbo. Unici enim ſemper chariores habentur. Atque inde fit ut iis amiſſis vehementiſſimè torquesmur. Quintilianus Declam. 270. *Filiam perdidi, ſcio hoc minimum eſſe malorum. Sunt qui graviſſimum exiſtimant unicos perdere, & quoties aliquod ſolatium, quod reſpiciant, amittunt, videtur ſine medicina dolor.* Val. Max. lib. 5. cap. 10 *Quintus Martius rex, ſuperioris Catonis in conſulatu collega, filium ſummæ pietatis, magnæ ſpei, &, quæ non parva calamitatis acceſſio fuit, unicum amiſit.* Amos. 8. 10. *Reddam eam ut luctum unigeniti*, ſive, *ut lugetur unicus filius.* Ad terram referunt, quaſi diceret, Ea tempora importabo, quæ lugendi cauſam adferent omnibus terræ incolis longè maximam Zech. 12. 10. כמספד על היחיד, *qualis planctus ſuper unigenito.* Jer. 6. 26. *Luctum unici fac tibi.* Affine eſt

106. *Dolor de primogenito.*

המר על הבכור, *Amaritudo ſuper primogenito.* Nam amiſſum primogenitum graviter dolemus. Significat ergò dolorem gravem & acerbum; qualem ſenſi cùm hæc ſcriberem, ex obitu clariſſimi Viri Laurentii Humfredi, quem amici ex Anglia vixiſſe nunciant vere ſuperiore. Si verè (nam triſtia non facilè credimus) eſt cur mecum unà lugeat Oxonia. Ego quòd amicum veterem, illa quòd præceptorem fidelem amiſerit. Erat in illo viro, ſi vir appellari debet, qui nunc inter beatas animas non poſtremum locum obtinet, cùm eruditio ſingularis vitæ integritati conjuncta, tum verò inſignis humanitas, quam exercebat præcipuè in hoſpites & peregrinos: inter quos ego, cùm Oxoniæ degerem, ejus memoriam non niſi cum vita deponam.

107. *Tanquam vas figulinum.*

Pſal. 2. 9. ככלי יוצר תנפצם, *Tanquam vas figuli comminues eos*: & Apoc. 2. 27. ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικά, *tanquam vaſa figulina.* Simile quod extremi ſupplicii declarationem continet, ac dici ſolet de clade irreparabili. Nam figulini operis vas confractum iterum refici nequit. Igitur Jer. 19. 10. jubetur Propheta bombylicum frangere in conſpectu populi, & hæc loqui, *Hæc dicit Dominus Sabaoth: Sic frangam populum iſtum, & civitatem iſtam, ut frangitur vas figuli, quod amplius refici non poteſt.*

108. *Tranſit ut nubes.*

Ut nubes tranſire valet proverbiali tropo Celeriter tranſire, Job. 30. 15. כעב עברה ישועתי, *ſicut nubes tranſit ſalus mea.* Sic Jeſ. 60. 8. כעב תעופינה, *advolant ut nubes*; h. e. velociter. Nam veloces nubes. Quod epitheton ei attribuitur Jeſ. 19. 1. *Ecce Dominus invectus levi nube*, על עב קל, h. e. veloci ſimile, *equitat ſuper cherubinos.* Quo dicto divinæ mentis celeritatem ſignificari alibi diximus.

109. *Citius quàm columba in ſuos forulos.*

Ad proverbia celeritatis pertinet & illud Jeſ. 60. 8. כיונים אל ארבותיהם *ut columbi ad ſuas feneſtras*, ſivè *ad forulos ſuos columbarii*: ſub. *advolant.* Nam columbæ volatu præſtant. Unde David ait, *Quis mihi dabit pennas ſicut columba?* Ambroſius Serm. 70. *Gravari autem volatum dico non tam mole membrorum quàm delictorum. Unde puto etiam in ipſis avibus ideò velociùs columbam penè præ omnibus volitare, quòd alacritatem & innocentiam comitetur.*

110. *Pul-*

110. *Pulveris modo.*

Adhibetur in ſimilitudine rei copioſæ. Soph. 1. 17. *Fundetur ſanguis eorum pulveris modo.* Pſalm. 78. 27. *pluit carnes pulveris modo.* Ebraicè כֶּעָפָר *ſicut pulverem.* Zach. 9. 3. *coacervavit argentum ſicut pulverem, & aurum ſicut lutum platearum.*

111. *Herba tectorum.*

חציר גגות, *Herba tectorum.* Ita vocatur herba, quæ in tectis provenit, quæ propter ſoli conditionem terræque penuriam citò areſcit: ergò cùm ait, *fiant ſicut herba tectorum.* Pſal. 129. 6. precatur Deum, ut impios præmaturâ morte conficiat.

112. *Cremio aridior.*

Quadrat in vehementer aridum & exſuccum. Pſal. 102. 4. *Oſſa mea ſicut cremium aruerunt.* Ita V. interpres ex Græco, ὡσεὶ φρύγιον συνεφρύγησαν. Nam φρύγιον *cremium*: eſt autem lignum aridum, ſi credimus Heſychio, cujus lexicon, φρύγιον, ξύλον ξηρόν. Dicitur & φρύγανον, cujus uſus præcipuè ad cremandum: unde appellatio *cremii*, ut *cremiales arbores* apud Ulpianum, quæ ad cremandum aptæ. Ergò מוקד *cremium.* Aliis eſt *focus*; unde,

113. *Foco aridior.*

Nam ubi veteres, *ſicut cremium aruerunt*, nupera interpretatio habet, *ſicut focus aruerunt*, ut מוקד ſit *focus*. Ita R. David cenſet, quem ſequuntur Santes & alii. Ne ſis neſcius, ex Ebræo Symmachus olim tranſtulit, *velut torris*, i. כאוד. Neque ego id notarem, niſi viderem probari Gallicis interpretibus. In libris Chaldæorum היך תפיא lectio alia תפין. Priorem germanam arbitror, quam Nathan Jehielides & Elias agnoſcunt, & puto vertendum, *quaſi focus exuſta ſunt*, ut in Ilmedenu קידרה על תפירין. In Comment. Abenezræ מוקד שתים: legendum fortaſſe שפתים, additâ unicâ literâ. Ait מוקד notare שפתים, i. *chytropodas*. Pro quo facit quòd in Chaldaicis lectionem poſtremam היך תפין Latini interpretes reddunt, *quaſi chytropodes*: quomodo idem vocabulum uſurpat autor verſionis Jeroſolymitanæ. Levitic. 11. ubi Ebræi legunt כירים Obiter emendo in Methurgeman תפי דורא, ex Lexico Thalmodico Nathanis, quod libri vulgati corruptè ſcribunt שפי דודי Locus eſt 2. Reg. 4. quem hactenus non libuit, nunc autem non vacat inſpicere.

114. *Dies fumus.*

Ut *dies umbra.* Pſal. 102. 4. *conſumpti ſunt ut fumus dies mei.* Nam fumo nihil magis evanidum. Pro כעשן quod Scholis Ebraica agnoſcunt, in edit. à Bomberga reperi בעשן: ex quo Arias, *defecerunt in fumo*: quod prius erat in Sante, *ſicut fumus.* Quam lectionem ſecutus eſt & interpres Chaldæus, ut omittam Græcos & Hieronymum, qui ſic habet, *conſumpti ſunt ſicut fumus dies mei.* Conſimilis varietas Pſal. 37. 20. *Conſumpti ſunt ut fumus, conſumpti ſunt*: nam codices iidem בעשן; & Arias *in fumo*, ut ſuprà. Valet autem ac ſi eſſet, *cum fumo*, ſicut diximus *cum ſole*, quod idem cum illo, *ſicut ſol. Sic fumo conſumi*, h. e. tam citò quàm fumus.

115. *Ut pupillam cuſtodire.*

Eſt aliquid cum cura & diligenter cuſtodire, nempe ut ſolet cuſtodiri pupilla oculi, quâ nihil charius habemus. Atque hinc Saraceni in communi ſermone conſueverunt dicere blandientes maximè mulieribus, *Corae albam*, i. *pupilla oculi mei*, ait Simon Januenſis. Deut. 32. 10. διεφύλαξεν αὐτὸν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, *cuſtodivit eum ſicut pupillam oculi.* Sic David in odis ſuis. Ebraicè כאישון בת עין. Sirach, 17. 22. ὡς κόρην συντηρήσει, *ſicut pupillam conſervabit.*

116. Ὀπωροφυλάκιον.

Ὀπωροφυλάκιον appellatur *tuguriolum ejus qui* τὴν ὀπώραν *cuſtodit*; quo nomine ſignificatur *poma*, h. e. fructus omnes molliorem corticem habentes in queis & cucumeres. Cæterùm apud Græcos ſacrorum interpret. uſurpatur vice proverbii ad ſignificandum locum vaſtum & deſertum, quia tuguriola hujuſmodi, (Plinius *pomaria* vocat) collectis fructibus deſerta relinquebantur. Mich. 3. 12. καὶ ἱερουσαλὴμ ὀπωροφυλάκιον ἔσαι, *Et Jeruſalem erit tuguriolum cuſtodis* ὀπώρας. Jeſ. 1. ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικυηράτῳ, *Ut tuguriolum in cucumerario.*

117. *Nubes matutina.*

ענן בקר, *Nubes matutina.* Quod citò perit id Prophetæ ſimile faciunt nubi matutinæ, quæ diſcuſſa calore Solis celerrimè evaneſcit. Hoſ. 6. 4. *Benignitas veſtra eſt velut nubes matutina*: h. e. futilis, evanida, minimè ſolida aut firma; quæ duntaxat ſpeciem habet non rei veritatem, ac proinde nullum poteſt utilem edere fructum, quemadmodum nubes matutina, quòd pluviâ careat; non poteſt fœcundam facere terram. Sic Hoſ. 13. 3. *Ideò erunt ſicut nubes matutina.* Affine eſt, quod alibi recenſuimus, *tanquam nubes*, pro Velociter. Inde ſumptum, quòd à ventis actæ nubes celeri motu huc illuc feruntur. Job. 7. 9. *Conſumitur nubes & abit: ſic qui deſcendit in ſepulcrum non aſcendit.*

118. *Cryſtallo ſplendidior.*

Λαμπρὸν ὡς κρύσταλλος, *Splendidum inſtar Cryſtalli*; de colore candido & vehementer ſplendente Græci uno verbo κρυσταλλοειδὴς id exprimunt: nam optima cryſtallus, cui color candidus, quæ aquæ limpidæ inſtar pellucet. Apocalyp. 22. 1. *Deinde oſtendit mihi purum fluvium aquæ vivæ ſplendidum tanquam cryſtallum.* [Ab hoc nomine verbum eſt κρυσταλλίζειν, *cryſtalli modo ſplendere*: unde ἴασπις κρυσταλλίζων, Apoc. 21. 11.] Cryſtallus magnam ſimilitudinem habet ad glaciem, unde ei nomen: nam κρύσταλλος *glacies.* Hoc ſignificatu uſurpatur Pſal. 147. 7. item Sirach. 43. 22. παγήσεται κρύσταλλος ἀφ' ὕδατος, *Ex aqua congelabitur glacies.* Quin autores ſunt magni graveſque Cryſtallum glaciem eſſe aſſerentes. In his Plinius, cujus verba habentur lib. 37. cap. 2. *Non alicubi certè reperitur quàm ubi maximè hyberna nives rigent: glaciémque eſſe certum eſt; unde & nomen Græci dedere.* Et Lyra Ezech. 1. 22. ita ſcribens, *Cryſtallus eſt glacies indurata per multos annos.* Ut ut ſit (nam quidam id negant) conditiones habet aliquas à glacie diverſas: Primùm enim, teſte Agricolâ, Foſſil. lib. 6. fit è ſucco perſpicuo lapideſcente. Deinde calore non diſſolvitur. Poſtremò duratur ſub terris, & inter gelidas rupium venas. Penè effugerat: In citato loco Ezechielis, *Quaſi aſpectus glaciei terribilis* הקרח הנורא, quod ſonat *gelu terribile*, non nemo exiſtimat

peri-

periphraſin eſſe cryſtalli. Si rectè facit pro iis, qui cryſtallum eſſe opinantur aquam validiùs concretam; in queis & A. Gellius, cujus hæc ſunt lib. 19. cap. 5. *Nam ſolidiùs latiúſque concretam eſſe eam* (aquam) *quam κρύσταλλον appellant.* Certè Jonathan interpretatur יי *gelu validum*: eodémque modo Nicolaus. Cæterùm cryſtalli facit mentionem (ut hoc in tranſcurſu, ſive per viam notem) Hier. ad locum Ezechielis, quem diximus, per hæc verba, *Cryſtallum puriſſimum eſt, & ex aquis mundi, atque lucentibus concreſcere dicitur: in tantum ut etiam gelu conſtricta aqua Græco nomine Cryſtallus dicatur.*

119. *Corvo nigrior.*

Cant. 5. 11. שחרות כערב, *Tam nigri quàm corvus*: dictum de capillis: quos vetuſtas commendabat à nigrore, non ſolùm in puellis, ſed etiam in juvenibus.

120. *Fluctus maris.*

Jeſ. 48. 20. וצדקתך כגלי הים, *Et juſtitia tua ut fluctus maris.* Scholia Camii enarrant, *Juſtitia tua fuiſſet continua, ut fluctus maris continui ſunt, aliis alios excipientibus.* Atque hinc κύματα Græcis ἐπίτριμα dicta, quam vocem Heſychius interpretatur ἄλλα ἐπ' ἄλλοις πολλά, ut etiam ante me annotavit decus Brugarum Franciſcus Nanſius. Aliter exponas, & fortaſſe meliùs, juſtitia tua fuiſſet multa, infinita. Nam fluctus maris eà multitudine ſunt, ut numerari non poſſint; unde illud, *Quis enumeret fluctus maris?* Jam verò *fluctuum* nomen apud Latinos pro multitudine uſurpatur, ut cùm dicimus aliquem *obrui fluctibus malorum*, i. malis infinitis. Sic κύματα λαῶν apud Nonnum *fluctus populorum*, populus multus & numeroſus.

121. *Madianitica clades.*

מכת מדין, *Plaga, ſive percuſſio, Madian.* In proverbii uſum ceſſit, quo licebit uti quoties infinita multitudo hoſtium à parva manu vincitur, Deo id efficiente aut cùm hoſtes panico metu perterriti, alii in alios graſſantur; quod accidit in caſtris Madianitarum ſimulac trecenti illi milites, quos ſelectos è reliquo exercitu Gedeon ſecum adduxerat, tubis clangere cœpiſſent. Breviter conveniet dici de clade hoſtium, quæ non noſtro macte aut viribus, ſed Divinitus, nec ſine miraculo contingit. Sic intelligendum Jeſ. 10. 25. *Flagellum ſimile plagæ Madian*: & rurſus, 9. 4. *ſceptrum opprimentis illum contriviſti, ut die Madian*, i. cladis Madianitarum. Similiter Pſal. 83. 10. *Facies ut Madian.* Vult dicere, ut feciſti olim Madianitis Hiſt. exſtat Judic. 7.

122. *Hadrimmonius plangor.*

Poſitum in ſimilitudine ingentis ac publici plangoris, qualis deſcribitur Zach. 12. 12. *Planget terra per familias ſeorſum: familia David ſeorſum, eorúmque Uxores ſeorſum, &c.* Hadrimmon Hieronymo teſte, civitas eſt propè Jeruſalem, hodiè dicta Maximianopolis, in campo Mageddon, ubi Joſias Rex juſtus à Pharaone cognomento Nechao cæſus fuit; quem populus acerbiſſimè planxit, cladis memoriâ ſolenni ac publico luctu quotannis renovatâ: qui luctus ſive plangor dictus eſt Hadadrimonius, & poſtea in proverbii conſuetudinem abiit: quod later Zach. 12. 11. in his verbis, *Die illo erit magnus plangor Hadadrimmon, in campo Mageddon*, *Ebraicè* כמספד הדדרמון Vide ſequens proverbium.

123. *Mageddonius plangor.*

Sed enim Jonathan interpres antiquiſſimus in [illegible] verſam ſententiam abit. Nam primùm quæ in Ebræo conjunctim & ἀσυνδέτως leguntur, interjectâ copulâ ita diſtinguit, *ut plangor Hadrimmon, & in campo Mageddon.* Deinde *plangorem Hadrimmon* alium facit ab eo, quis ivit *in campo Mageddon.* Poſtremò Hadrimmon ex ipſius ſententia non eſt urbis nomen, ſed viri proprium, qui Patrem habuerit Tabrimmon, à quo interfectus ſit Achab filius Amri: Mageddon verò campus eſt, quo occiſus Joſias filius Amon à Pharaone claudo. Non piguit adſcribere verba, quibus uſus fuit in hac re quæ ſi interpretetis Latinè ita ſonant. *In illo tempore magnus erit plangor in Jeruſalem, qualis fuit de Achab filio Amri, quem occidit Hadrimmon filius Tabrimmon, & qualis fuit plangor de Joſia filio Amon, quem occidit Pharao claudus in planicie Mageddon.*

124. *Quod in ſomnio nocturno.*

דרה כחלום חזון לילה *Accidit quod in ſomnio viſionis nocturnæ.* Appoſitè utemur quando aliquis repentè excidit ſpe ſuâ, quam tanquam ſomnio nequicquam ac fruſtra conceperat. Simile apud authores profanos, εἴδωλα ἐξεγρόμενα. Viſa ſomniorum plerumque vana ſunt. Somniantes multa ſperamus & facimus: deinde ſomno ſoluto nihil eſt, velut cùm ſomniamus nos comeſſe aut bibere, & mox experrecti ſentimus inanem ſtomachum noſtrum. Proverbii uſus & explicatio talis. Jeſ. 29. 7.

125. *Aſpis ſurda.*

פתן חרש יאטם אזנו *Aſpis ſurda obturans aurem ſuam.* Aſpides auditum habent ſubtiliſſimum. Itaq; cùm incantantur aurem alteram terræ admovent, alteram cauda obturant, cujus rei teſtis eſt N[illegible]o aus. R. Salomo enarrator ordinarius Ebræorum ſcribit unâ aurium ſurdeſcente, quod fit præſenio, alteram ab iis pulvere impleri que ne vox excantantis penetrare poſſit. Priorem ſententiam confirmat chereunalis ... primo de venenis, ita ſcribens. *Ea eſt natura aſpidum, ut quotieſcunque excantantur, caudâ obturent aures, ne audiant verba incantatoris: & hæc eſt ratio quod ... quamvis nuncupantur ſurdæ.* Quadrabit igitur in verſutum & callidum veteratorem, qui tum cum maximè audit, id agit, ut nihil audire videatur. Conveniet etiam in eos qui audire nolunt ſalutares admonitiones. ſumptum ex Pſal. 58. 5.

126. *Tugurium in vinea.*

סכה בכרם *Tugurium, ſive umbraculum, in vinea.* *Jeſ. 1. 8. Relicta eſt filia Sion ut umbraculum in vinea.* Similitudo proverbialis, quæ ſumta (videtur certè) à caſulis cuſtodum vinearum, quæ poſt vindemiam deſertæ relinquuntur, nemine eas incolente. Ergò vaſtitatem ſignificat, ut quod proximè ſequitur.

127. *Caſula in Cucumerario.*

כמלונה במקשה *Ut caſula in horto cucumerum.* Hier in comment. aut h. l. *In cucumerario quoque parvulæ fiunt caſulæ propter ardorem ſolis ad radios declinandos: & inde vel homines, vel beſtiolas, quæ inſidiari*

 ſolent

ſolent natis frugibus, abigunt, cùm autem ablata fuerint iſtiuſmodi genimina, remanent arentia fruticum umbraculaque caſulaque, recedente cuſtode, quia non habet ultrà quod ſervet. Notabo in tranſcurſu mendum, quod in editione Chaldaica, libris à Bonbergacuſis. Nam in iis perſpicuè במקשיא ſcriptum: tu emenda audacter. & repone במקטיא ex comment. R. R. Salomonis, tum etiam ex Lexico Eliæ. ſcire licet Chaldæos mutare ש Ebræorum in ט ſic dicunt קטיא *cucumer*: unde *Cathe* apud Medicos. Gloſſa Arabicæ *Cathe, vel Cethe, cucurrus* Legerim *Cate vel Cete Ebraicè* קישואים

128. *Pannus menſtruatus.*

Jeſa. 64. 4. *Ut pannus menſtruatus omnes omnes juſtitia noſtra.* בגד עדים *eſt pannus ſanguine menſtruo pollutus*: dictus ita; ut conjicio, è עדא *removebis*, ut Græcè ῥάκος ἀποκαθημένης. Vocatur etiam ἀποκαθημένη mulier cui menſes profluunt, videlicet à verbo ἀποκαθῆσθαι. Idem valet עדא unde עדים q. *pannus abjectus*, aut quem omnes averſantur & à ſe removent. Conjecturam meam juvat etiam Thargum, h.e. interpretatio Chaldaica, לבוש מרחק Nam מרחק verbum è verbo, *procul amovendus*. In eadem Lingna רחוק eſt καταμήνιον, quod Ebraice נדה dicitur, i. *menſtruum ſive menſes*. ſed quid ſibi vult cùm ait, *juſtitia noſtra ut pannus menſtruatus*? Sanguis menſtruatus deteſtabilis eſt iis maximè qui rerum naturalium peritiam habent: Nec injuriâ. Nam experientiâ cognitum evadere interdum purum venenum. Menſtrui virus deſcribit lib. 7. cap. 15. Plinius, quem te adire volo. Vide quæ ſcripſimus in proverbio. *Vel tunicam odit*. Hoc igitur vult dicere, Juſtitiæ noſtræ Deo abominationi ſunt: Ita dico. deteſtatur penitus virtutes noſtras, & averſus eſt planè ab iis, non aliter quàm homo averſus eſt à panno mulierum labe infecto.

129. *Pannus prægnantium.*

Quid prohibet alias interpretationes veterum adducere? Igitur Simmnachus עדים vertit Κυησίων. id expono ut ſignificent *pannum quo utuntur mulieres in partu ad accipiendum fœtum*. Κυησίων, id eſt עדין à verbo Aramæo, עדא de quo diximus, quòd inter alia etiam *concipere*: Unde עדיא *mulier gravida & prægnans*.

130. *Pannus teſtimonii.*

Cæterùm עדים μαρτυρίων cùm transferret Aquila Ponticus, videtur mihi legiſſe עֵדִים aut ſaltem poſitum exiſtimaſſe עֵדִים pro עִדִּים i. μαρτυριῶν. עד ut *teſtem* ſignificent, ſciunt omnes, *pro teſtimonio* paucis notum. Sic in Geneſi גלעד *acervus teſtimonii*: & in decalogo, *Non dices* עדשקר *teſtimonium falſum* ſed quid *pannus teſtimonii*? Autore Hieronymo, eſt Pannus quo ſanguis in primo coitu Marſiali approbatur. Addam pro corollario in ſcriptis Magiſtrorum reperiri עדים *veſte vetere lacera ac detrita*: Cujus ſcholion סרטוט à Nathane juſto interpretatur *fruſtum panni veteris*.

131. *Omnes defluimus ut folia.*

Quam ſit vita hominum fluxa & caduca oſtendit elegans Homeri verſus proverbialis ex Iliad.

Οἵη περ φύλλων γενεὴ, τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν. In hanc ſententiam laudare poteris locum ſimillimum ex Jeſ. 64. 6. ונבל כעלה כלנו *& defluimus ut folia omnes nos. Diceres* Homerum locum hunc exprimere voluiſſe.

132. *Pellicanus deſerti* (*alias Pelicanus* unico L, reperio & *Pelecanus.*)

Pſal. 102. 7. ὡμοιώθην πελεκᾶνι ἐρημικῷ. *Similis fui Pellicano deſerti: Alii platea deſerti*. Sed qua in re ſimilis? aut quod ab omnibus diſtitueretur an potiùs quod vocem ederet gemebundam ſimilem voci pellicani? קאת interpretatione Græcâ πελεκᾶν, quam veram arbitror, appellatio à *vomendo* Id huic avi non malè convenit, ſi verum quod hiſtoriæ animalium ſcriptores memoriæ prodiderunt. Scribunt eam conchas devoratas, poſtquam calore ſtomachi concoctus fuerunt, turſum evomere, ut faciliùs carnem à teſtu ſe ligat. In Miſra vocatur קיק Syrè קקמא.

133. *Noctua vaſtitatum.*

כוס חרבות *Noctua vaſtitatum*: h.e. degens in locis vaſtis ac deſtructis. Priòs Hieronymus ediderat, *bubo ſolitudinum*. In Græcis ὡσεὶ νυκτικόραξ ἐν οἰκοπέδῳ, i. interprete Auguſtino, *in parietinis*, ſane οἰκόπεδον exponitur in Lexicis ſolùm *domus diruta* ſive *ædificii collapſi*. Idem annotat ad h.l. quæ citata invenies in Gloſſa ordinaria. *Verus prædicator ſi venit inter eos ubi Chriſtiani non ſunt, pellicanus eſt in ſolitudine. Si ad eos qui fuerunt & ceciderunt, tunc nycticorax eſt in parietinis, quia nec tenebras eorum deſerit, ſed vult eos lucrari, ſi venit ad eos qui crediderunt nec ceciderunt manentes in domo, ſed tepide agentes, paſſer eſt in* [illegible] opinor vos animadvertere quam hæc ſint aliena à mente Davidis, & parum ſolida, vel etiam Auguſtino digna.

134. *Fimus terræ.*

דמן לאדמה *Firmus aut ſtercus terræ*. Hoc proverbiale (ſi proverbiale appellari poteſt) explicatur de iis, qui inſepulti in agris relinquuntur, cadaveribus ibi putreſcentibus, & humum ſtercorantibus. Cui ſimile in Græcorum adagiis, νέκυες κοπρίων ἐκβλητότεροι. Extat Pſal. 83. 12.

135. *Umbra ſicut nox.*

כליל *Umbra ſicut nox* ſive *umbra noctis*, ſicut dicimus *umbra nubis*, pro denſa & opaca. Jeſ. 16. 3. *pone ſicut noctem* (vel *ſicut noctis: ut umbra* intelligatur *umbram tuam in media meridie*. Hoc ait, præſta ei validum præſidium in æſtu rerum adverſarum. *Ponere umbram* pro, præſidio eſſe; *& in meridie*, quando ſol maximè fervet, pro, in adverſis, metaphoræ ſunt non minùs uſitatæ quàm elegantes.

Atque hic finis ſit Parœmiarum ſacrarum quas non omnes adduxi fateor (neque enim temporis impenſarúmque ratio id permittebat.) ſed tamen e[illegible] quos adduxi facilè cuivis judicium facere de reliquis, fortaſſe aliquando addendis, ſi Deus o[illegible]m cum [illegible]dine conceſſerit, & ſi viris eruditis hoſce meos [illegible] non diſplicere intellexero.

F I N I S.

INDEX

INDEX GENERALIS.

Apparatu hoc ſacro comprehenduntur.

1. CHRONOLOGIA SACRA Ludovici Capelli, Tabulis undecim illuſtrata.
Tabula 1. continet *decem primorum Patriarcharum Stemma, & annorum vitæ ſummam ad diluvium uſque.* Pag. 1-7.
2. *Patriarchas poſt diluvium uſque ad Abrahamum.* 7-14.
3. *Eoſdem ſecundum τῶν LXX. Translationem,* 14.
4. *Eoſdem ſecundum Samaritanum Codicem,* 14-17.
5. *Hiſtoriam ſacram à nato Abrahamo ad Exodum,* 17-21.
6. *Hiſtoriam ab Exodo ad Salomonis uſque mortem,* 21-28.
7. *Epilogiſmum contractiorem annorum Regum Juda & Iſrael inter ſe comparatorum,* 28-29.
8. *Eundem expanſum,* 29-38.
9. *Seriem Regum Juda poſt everſam Samariam, uſque ad incendium Hieroſolymitanum ſub Sedecia,* 38-47.
10. *Annos ſeptuaginta captivitatis Babylonicæ, & everſi Templi Salomonici uſque ad ejus inſtaurationem poſt ſolutam captivitatem,* 47-53.
11. *Seriem annorum ab initio Imperii Perſici ad everſionem uſque Hieroſolymarum, ſimúlque ſeptuaginta hebdomadum Danielis,* 53-81.

II. EDUARDUS BREERVVORD De Ponderibus & Pretiis veterum Nummorum, corúmque cum recentioribus collatione, 81-95.
III. De Antiquis Ponderibus, Menſuris, Monetis, Hebræorum, Græcorum, Romanorum, 91-99.
IV. Explicatio Idiotiſmorum Linguæ Hebraicæ & Græcæ in Scripturis occurrentium, 99-107.
V. Deſcriptio Terræ Sanctæ, cum ejus Tabula Chorographica, & Virorum doctorum Bonfrerii, Ligthfooti, Animadverſionibus in Tabulas Adrichomii, 107-120.
VI. TRISAGION, ſive triplex Templi Delineatio.
1. *Ex Scriptura juxta Villalpandi deſcriptionem,* 120-166.
2. *Ex Joſepho,* 166-189.
3. *Ex Judæis Thalmudicis,* 189-208.
VII. BRIANI VVALTONI Prolegomena ſedecim Specialia in Biblia Polyglotta.
1. *De Linguarum natura, Origine, diviſione, numero, mutationibus & uſu,* 208-219.
2. *De Literis ſive Characteribus, ipſorum uſu mirabili, origine & inventione prima, & diverſitate in Linguis præcipuis,* 219-228.
3. *De Lingua Hebraica, ejus antiquitate, conſervatione, mutatione, præſtantia, & uſu, Characteribus antiquis, punctis vocalibus & Accentibus,* 228-260.
4. *De Bibliorum editionibus præcipuis,* 260-267.
5. *De Bibliorum verſionibus,* 267-270.
6. *De variis in Scriptura Lectionibus,* 270-277.
7. *De Textuum Originalium Integritate & Authoritate,* 277-288.
8. *De Maſora, Keri, Ketib, Lectionibus variis Orientalium & Occidentalium,* 288-309.
9. *De verſionibus Græcis, præcipuè LXXII. Seniorum,* 309-351.
10. *De Vulgata Latina verſione,* 351-363.
11. *De Pentateucho Samaritano, ejúſque Verſionibus,* 351-377.
12. *De Lingua Chaldaica, & Verſionibus Chaldaicis,* 377-389.
13. *De Lingua Syriaca, & Verſionibus Syriacis,* 389-401.
14. *De Lingua Arabica, & Verſionibus Arabicis,* 401-411.
15. *De Lingua Aethiopica & Verſione Aethiopica,* 411-418.
16. *De Lingua Perſica, & Verſionibus Perſicis,* 418-423.
VIII. Johannis Druſii Proverbiorum Sacrorum Claſſes duæ, 423. f.

INDEX RERUM & PERSONARUM.

A.

Litera pr, vel p. Proverbium notat.

ABela: Qui interrogant, interrogent in Abela. Prov, 427. b.
Abiathar Zadoco in Sacerdotali munere a Davide adjungitur. 76. a. Eo à Salomone depellitur, ibid.
Abrahami hiſtoria, 18. Ejus nativitas cur in Sacris primo loco ponatur? 9. a. Unde dictus Hebræus, 13. a. 229. Hebræam linguam a Chananæis didicit, 13. 14.
Abſinthio amarius, pr. 55. b. a.
Abyſſus, 554. b. Abyſſus ad abyſſum clamat pr. 428. a.
Abyſſini quando fidem Chriſtianam receperint, 413. Eorum Rex quis? 414. de iis pauca poſt eorum converſionem in hiſtoriis extant, 413. b. 10. Patriarchæ Alexandrino ſubjiciuntur, 414.
Acetum dentibus pr. 445 b. Acetum ſuper nitrum, 443 b.
Acta Apoſt. an ex Vulgata Latina in linguam Æthiopicam tranſlata? 416. b.
Adamantinus p. 544. Adamante dividere, pr. 463.
Ægyptiis literarum inventio non tribuenda, 220. de eorum literis Hieroglyph. & priſca ſapientia quid judicandum, 216.
Ægyptiæ tenebræ, pr. 476. a. Ollæ, ibid.
Æris pondus & pretium, 94. b. Eo appenſo utebantur antiqui, 95.
Æthiops, p. 550. non mutat cutem pr. 428.
Æthiopia in S. Script. per terram Lud deſignatur, 411. 412.
Æthiopica Lingua Chaldææ affinis eſt, 414. b. variæ ejus dialecti ibid. cur Indica vocetur, 415. b.
Æthiopica S. Scripturæ Verſio, 416. antiqua eſt, 417.
Africani Chronologi de 10 primis Patriarchis calculus parùm à LXX. Interpr, diſtat. 3. a. Ejus calculus, quo apud Euſeb. Mathuſalam genuiſſe Lamechum anno ætat. 185. dicit, ex Syncello corrigitur, 4. a.
Amaria ſub Joſaphato R. Sacerdotio fungens cujus filius fuerit? 77. a.
Amicus fidus eſt pharmacum vitæ, pr. 462. menſæ amicus ibid. Amici plagæ fideles, pr. 477. b, raro inviſcudus, p. 485.
Amminadabi quadrigæ, pr. 559.
Androgynus, p. 545. b.
Angario, p. 555. b.
Angelorum locutio, 210 a. Angelorum linguis loqui, pr. 535.
Anima ana, p. 457. b. anima ſaruta calcat favum, p. 444. b. animam in manu geſtare p. 532.
Antonia arx, 168. unde ſic dicta ib.
Apes, p. 546. b.
Aqua furtiva dulcis, pr. 436. de qualibet aqua bibit, p. 461. a. ab aqua aliena abſtine, p. 465. a. Aqua lapides cavat, p. 475. a.
Aquilæ p. 547. a. aquilæ nidus, p. 528 b. juventa p. 551. b. volat ut aquila p. 556. 557. aquila glabrior p. 566.
Arabia regio 401.
Arabum characteres quàm antiqui, 403. b. academias & bibliothecas plurimas habuerunt, 406.
Arabica Lingua, 402. Ejus antiquitas, ib. amplitudo, 403. elegantia. ib. Copia, ib. utilitas maxima, 404 &c.
Arabicæ S. Scripturæ verſiones; Judæorum, 406. b. Chriſtianorum, 407. b. &c.
Arabica V. T. Verſio apud Chriſtianos Orientales gemina, 408 b. 409.
Arabicæ Verſiones Pentateuchi, 409 b. Pſalmorum ib. Prophetarum, 410. Evangeliorum, ib. reliquorum librorum N. Teſt. 410. 411.
Aranei telas texunt, pr. 438. a.
Arbor ex fructu cognoſcitur, p. 453. a. arborea ætas, p. 552. a.
Arcturus: coram Arcturo p. 521.
Ariſtææ Liber de LXX. Virali verſione an genuinus ſit? 312.
Artaxerxis nomine duo Perſarum Reges gaudebant, 70.
Arundo vento agitata pr. 452. arundinem quaſſatam non confringet p. 510.
Aſpondus olim vulgatiſſimum, 95. Eum Romani in duodecim partes ſ ecuerunt, ib.
Aſini ſepultura p. 432. b. aſino gramen & baculus p. 473. aſinus oſſeus p. 549.
Aſpidis venenum p. 551. b.
Aſſyriæ vocis origo, 389 Eadem ſæpe apud Autores cum Syria habetur, ib.
Aſſyrii primi poſt diluvium literas habuerunt, 252.
Auguſtinus Italam verſionem cæteris Latinis prætulit, 351.
Auri & argenti proportio, 92. pretium, 93. temperatura, 93. 94.
Aurea inauris io roſtro ſuis pr. 455. b.
Authenticum quid? 284. 358. b.

B.

Baar, ſive brutus, p. 547 b.
Babel unde, 9. b.
Babylonicæ turris exſtinctio quo intervallo vitæ Phaleg acciderit, 9. b. Eaſtructorum peccatum quodnam fuerit, 211. b. in eorum pœna Sapientiæ divinæ & bonitatis, cum juſtitiâ mixtura, 212. a.
Baculus: Cum baculo incedere, p. 551. b.
Balaam de Settim in Galgal venit, pr. 476.
Balthaſar R. cujus filius fuerit? 51. a.
Baſan p. 553. b. Vaccæ Baſan ib.
Battologia p. 545. a.
Belial p. 551. a.
Bellum conſilio gerendum, p. 495. a.
Beneficium pauperi datum fœneratur p. 507.
Beroſus Evilmerodachi R. meminit, 50 b. quem ejus in Regno ſucceſſorem faciat, 51. a.
Beta ſemicocta pr. 560. b.
Bibe aquam ex puteo tuo pr. 512. a.
Biblia primis Eccleſiæ ſeculis in varias linguas tranſlata, 267 Eorum Superioris & noſtri ſeculi editiones præcipuæ enumerantur, 264. 265.
Bona offula ori clauſo pr. 466 a.
Bos ad lanienam p. 440. bos non boat ad pabulum p. 442 abſque bobus præſepe vacuum eſt p. 438. bove & aſino ſimul ne arato, p. 515. b.

C.

Cabala, vide. Kabala.
Cadaver: ubi cadaver, ibi aquilæ pr. 445.
Cæcus & claudus non intrabunt ædem pr. 427. b.
Cainina via p. 548. b.
Calculus literarum V. T. an verus? 297.
Callidus artem celat p. 506. a.
Camelus facilius per foramen acûs pr. 447.
Canis p. 548. canes muti p. 431. a. canis ad vomitum reverſus p. 436. canem decollat p. 434. a. cauda tenet p. 440. cani vivo meliùs eſt quam Leoni mortuo p. 441. b. canum caput p. 538. a
Capreis velocior pr. 559. b.
Captivitatis Babylonicæ ſeptuagenariæ initium unde arceſſendum? 42. &c. 49. Ejus anni, in tabula, 47. &c.
Carbo ad prunas p. 444. b.
Carmelus p. 553. b.
Cedarena tentoria p. 531. cedro procerior pr. 567. a.
Cervi ſitis pr. 559. a. cervini pedes p. 561. cervæ partus p. ib
Chaldaicæ Linguæ etymologia & nomenclatura, 378. cur interdum Hebræa dicta? ibid. Ejus præſtantia ib. Utilitas in Theologia, 379.
Chaldaicæ paraphraſes. *Vide Paraphraſes & Targum.*
Cham Africam incoluit, 10. a. Ejus filii, 15. 52. quinam populi ab eis orti ibid.
Chananæi lingua Hebraicâ uſi fuerunt, 12.
Chananæa terra: κλῆρος χαναάν, 12.
Characterum formæ variæ, 225. Univerſalis poſſibilis. 257.
Character Antiochenus, 393. cur diverſus ab Hieroſolymitano? ibid.
Chinenſium literæ. 224. 226. ipſas res immediatè exprimunt, 225. a. Earum numerus, 226. b. addiſcendi difficultas, 227
Chriſti vox propriè quid notet, 71. a.
Cinerem paſcit, pr. 434 b.
Ciſternas excidit relicto fonte, pr. 511.
Claudicat in utramque partem, pr. 535 b.

Co-

Codex Hillelis,262. b. Ben Aſcher & Ben Naphtali,263. Sinai ib. Hiericbuntinus ibid. Codices MSS. Hebraici inter Chriſtianos antiqui,264 a.
Codex MS. Vaticanus,333. b, Alexandrinus,335. 336.
Cogitata conſilio firmantur,pr. 495. b.
Columba ſimplex,p. 546. columbâ ſimplicior,pr. 552.b.
Conſilium in animo viri aqua profunda pr. 496. a. Conſilium audire ſapientis eſt. p. 507. a.
Cor duplex,p. 463. a. Cor in ore baber, p. ibid. cor etiam in riſu dolet,p. 481.
Corrigia Non dignus qui illi ſolvat corrigiam ſolearum,pr.451.b.
Corvus ſagittâ percuſſus,pr. 468. corvus nuncius,p. 469. b.
Cremio ardior.pr. 568. a.
Cryſtallo ſplendidior,pr. 568 b.
Cubitum ſupra panes defigere,pr 513.b.
Culicem excolatis,& camelum deglutitis,p. 451. a.
Cultrum faucibus imponit,pr 441. a.
Cyrus Babylonem capit,51.captivitatem Babylonicam ſolvit,ib.

D.

Danielis de 70.annorum hebdomadibus viſio expenditur,68,69. &c. Earidem unde inchoandæ,& ubi terminandæ,67,&c.
Daniele ſapientior, pr. 556. b.
Darius Medus à Cyro victus præfecturâ donatur,51. a. cum eo regnare cœpit, ib.
David quot annos regnaverit, 84. Ejus theſauri Salomoni pro templi fabrica relicti conſideratio,85. æſtimatio,164. b,
Decimare mentam & cuminum,p 472 b.
Denarius numerus Sacerrei notabilis,526.
Deriſorem ſi ferias,ſimplex cautior evadet, p. 487. a.
Dies palmares, p. 537. a. diei ſufficit ſua vexatio, p. 448.
Digitus meus minimus craſſior eſt lumbis patris mei,pt. 433. a. digito loqui, p 519 b. digitum protendere. p. 533. a.
Diluvium in quem an. M. ſecundum τῶν L X X. epilogiſmum incidat, 16. a.
Dolium perforatum, p. 466. b.
Dominus in monte videbitur, p. 436. b.
Domum ſuam altam faciens,quærit ruinam pt. 438. b,
Donum in occulto reſtinguit iram,p. 485. b.
Dormientem è profundo ſomno excitat, pt. 459.
Dormitatio inducet laceras,pr. 503. b.
Dorſum arare,pt 555. a.
Drachma Hebræa,96. b. Attica ib.

E.

Ebrietas citra vinum,pr. 53a. b.
Edamus & bibamus,cras enim moriemur,p. 430 a. Ex edente cibus,ex forti prodiit dulcedo,pr. 427. a.
Editiones Bibliorum præcipuæ.560. &c. Novi Teſt. 566.
Eli Sacerdotium ſupra Phineæi poſteros invaſit,75.
Enochi vita duplo brevior fuit quàm reliquorum Patriarch. ante diluvium,3. a.
Equus p. 547. equus indomitus evadit ſævus.p. 462. a, equi emiſſarii.p.545 b. ſaturi, p. 546 a.
Eſdras antiquas literas poſt captivit. Babyl. cur mutaverit? 246. a. poſt eum non fuerunt alii libri in canonem Vet. Teſt. recepti,261. 262.
Eſdræ editio librorum V. T. prima & maximè celebris.260 Ejus ἀντίγραφον non ampliùs extat, 262. b.
Eurum ſectatur, p 435. b. Euro plenum pectus habet, p. 510.
Euſebiani Chronici Græci vitioſa lectio in numero annorum, quos Lamech dicitur vixiſſe poſt genitum Noachum notatur,5. a. Ejus error in numerorum notationibus perſtringitur,6. a.
Exodus Iſraelitarum ex Ægypto quando contigerit,19.
Ezechias R. quo an. Regni ſui lethaliter ægrotaverit, 41 a.

F.

Facies collapſa, p. 534. a.
Faſtus præcedit ruinam, pr. 484 a.
Fermentum exiguum totam maſſam fermentat, p. 510.
Ferrum ferro acuitur,p. 438. a.
Ficum cuſtodiens veſcetur fructu ejus, p. 439.
Filii canes,& canes filii, p. 475.
Flagellum equo,camus aſino, p. 440. b,
Fodi,& bibi aquam. p. 433 b.
Fœtus ad matricem venit, p 515. b.
Fornax ferrea, p 522. a.
Foveam qui fodit,in eam cadet, p. 436. è media fovea erepſit,laqueo captus eſt, pr. 433. b.
Frater non viſendus à calamitoſo, p. 488 fratrum contentiones acerbiſſimæ, p. ib.
Frigidus: Neque frigidus,neque calidus, p. 452.
Fumus in oculis, p. 442 b.
Funiculus triplex non citò rumpitur, p. 442.
Furtum parentibus factum gradus eſt ad homicidium, p. 502 a

G.

Gabaa dies, p 567 a.
Galilæa,118 Ejus deſcriptio,ibid.
Gebeona, p. 544 b.
Gematria quid? 308.
Gens non gens, p. 524. a.
Germen abſque farina, p. 514. b.
Gigantæus animus, p. 460 a. ad gigantes, p. 538.
Græci literas à Phœnicibus, 225. b. per Cadmum, 222. b. non per alios,223. acceperunt.
Græcæ Linguæ idiotiſmi, 99. 100. &c.
Græca Verſio, *Vide, Verſio*
Gutta è ſitula, p 561. a.

H.

Hazaria Sacerdotes duo, 76. b. probè diſtinguendi, ib.
Halimum ſuccidunt, p. 536 a.
Hebræis primò literæ in uſu fuerunt, 223. *Vide, Iudæi.*
Hebræi contextûs integritas,277. &c. autoritas, 284. &c,
Hebraicæ linguæ idiotiſmi, 99. 100, &c. Ejus conſervatio, 235 b. &c. præſtantia, 238 a perfectio,238. b. unitas,ib
Hebraicæ Linguæ antiquitas fusè probatur, 230. &c. Ejus vocales an conſonis ſint coævæ? 246. 247. &c.
Hebraica Lingua cum Chananæa eadem fuit, 233. &c. de vocis origine variæ Sententiæ, 228 an beatorum in Cœlis futura ſit? 237 b.
Hebraicum characterem antiquum eundem fuiſſe cum Samaritano hodierno fusè probatur, 239 240. &c. Ejus diſtinctio in ſanctum & prophanum commentitia, 242 243.
Hieroglyphicæ literæ, 225 de iis quid judicandum? 226 a.
Hieronymus vulgatam verſionem ex Græca τῶν L X X. emendavit, 352 a. aſſertiones ejus de LXX. Vitali verſione refelluntur, 338. quibus auxiliis ſuffultus verſionem ex H[illegible]o aggreſſus ſit, 353. cur banc adornaverit. 353 Ejus Verſio non fuit infallibilis, 354 nec ſtatim ab omnibus recepta, 354 355.
Hieroſolymæ deſcriptio, 116. excidio per Nabuchodonoſorem, 44. 45.
Hilleles plures fuerunt, 163.
Hiſtoria ſacra à nato Abrahamo ad Exodum, 17. ab Exodo ad Salomonis uſque mortem, in tabula, 51.
Hiſtoriæ S. inde à ſoluta captivitate Babyl ad everſionemque per Titum Veſpaſ. Jeroſolymarum, annorum ſeries, in tabula, 53. 54.
Hœdi p. 545 b. hœdum non coques in lacte matris ſuæ, p. 513. b.
Homo proponit, Deus diſponit, p. 490. a. homo ſomnus, p. 525. b. homo berba, p. 457.
Hyænæ quæ pax cum cane, p. 465. b.

I.

Jacobi hiſtoria, 18. 19. Ubi eſt vox Jacobi, ibi non eſt manus Eſau, p. 471. a.
Januam ſuam extollens, quærit cladem, p. 438. b.
Japhet Europam incoluit, 10. a. Ejus filii, 10, 11. quidam populi ab eis orti, ib.
Idiotiſmi Linguæ Hebraicæ & Græcæ, 99. &c.
Ignem in ſinu capit. p. 437. a. Ne igniſer quidem ſuperetit, p. 464.
Illiberalitas diris obnoxia, p. 497.
Improbi cùm ſurgunt, delitеſcunt homines, pr. 503. a.
Inquiramus in nos ipſos, priuſquam inquiramus in alios, pr. 471.
Interpretes L X X I I. 314. non fuerunt infallibiles. 315. non ſolum Pentateuchum verterunt, 317. b. &c. aliquando Paraphraſtas egerunt, 319. an libros Apocryphos tranſtulerint? quo exemplari uſi ſint, 321. Loca 13. quæ Judæi dicunt L X X. Studio mutaſſe, examinantur, 359 an loca quædam aliter verterint, ut myſteria fidei occultarent? 334. pro codicum ipſorum circa Patriarch. ante & poſt diluvium calculo, argumenta, 346. b. &c.
Invidia teredo oſſium p. 481, a.
Joachaz R. binominis, 43. captivus abductus in Ægypto moritur, ibid.
Joakimus R. an captivus Babylonem abductus fuerit? 42 43.
Jobo tolerantior, p. 474. a. alter Job, ibid.

J[illegible] quis? 3[illegible] b. malè cum Theodotione confunditur. ib. P[illegible] translulit, ib. Ei adſcribitur etiam Targum in Pro[illegible]ium, 383 in Hagiographa, 384.
Jo[illegible], p 473 b.
Joſep[illegible] l. aliquot in annis & numero Pontificum S. Judaicorum adm[illegible] σφάλματα notantur, 72. b. 73. Ejus Templi Hieroſo[illegible]lymitani deſcriptio, 166. 167, &c.
Joſiæ Regis piiſſimi hiſtoria, 41, 42.
Ira Regis, ira Leonis, p. 498 a.
Irrigans irrigabitur, p. 437 b.
Iſaacus quoto Jubilæo à creatione mundi natus ? 9. a. Ejus hiſtoria, 18.
Iſmael ab Abrahamo quando genitus ? 18. b. an in æternum damnatus ? 13 b.
Iſraeli Reges, *Vide, Reges.*
Iſraelitæ quamdiu manſerint in Ægypto ? 19. b. Eorum in Chanaan oppreſſio, 23 &c.
Juda Reges, *Vide, Reges.*
Judææ deſcriptio, 115.
Judæi unde Hebræi dicantur, 18. a. &c. Linguas 70. eſſe ſtatuunt, 212 b. Eos contextum ſacrum ſtudio non corrupiſſe abundè probatur, 277. 278. &c Eorum libri non omnes rejiciendi, 187. a.
Judæorum de cane & Chamo in arca Noë concluſo ſententia, 7. b. ἀπεχθεία in Samaritas odium, 365. calumniæ, 367 Eorum in Talmude Templi Hieroſolymit. deſcriptio, 189, 190, &c.
Judex beatus, qui fermentat judicium, p. 473. a.
Judices Iſrael itarum, 23 24.
Jugum & lorum cervicem ſubigunt, p. 464. a.
Juſtus novit animam jumenti ſui, p 491.
Juſti memoria fauſta, p 494. a.

K.

Kabbala quid ? 305. b Ejus ſpecies, 306 Senſus myſticos, 307. Autores, 309. Kabbala practica, 307 b. Theoretica ib.
Kainan non pertinet ad Patriarchas poſt diluvium, 16 b quomodo in codices Græcos τῶν L X X & Lucæ Evang. irrepſerit, 16. 17. de ea alia ſententia, 349. 350.
Keri [illegible] tib quid ? 298. 300. numerus, 301. Autores 302. b. &c. unde fluxerint. 303.

L.

Labia oſculari, p 528. b.
Laborans die ſexto comedet poſtridie, p. 469. b.
Labruſcæ pro uvis, p. 428. b.
Lac premens elicit butyrum, p 440. a.
Lampas ſine oleo, p. 474. b.
Lapis ligatus in purpura, p. 441. lapidem mittit in acervum Mercurii, p 441 b lapidem in altum projiciens, in ſuum ipſius caput jacit, p. 459 lapides clamabunt, p. 585.
Lateres ceciderunt, lapide cæſo extruemus, p. 439. a.
Latini literas à Græcis acceperunt, 222 b.
Lectiones variæ in Scriptura, 270. Ejus autoritatem non labefactant, 272 b media, quibus vera lectio ſtabiliri poteſt, 272. 273. Lectionum variarum cauſæ, 273. unde colligi poſſint, 274 275 non omnes diſcrepantiæ pro variis lectionibus habendæ, 276 nec ex conjectura colligendæ, ibid.
Lectiones variæ, Orientalium & Occidentalium, 304. Ben Aſcher & Ben Naphtali, 305.
Lectiones variantes in contextu Hebræo dari doctorum teſtimoniis fusè probatur, 271. 272.
Leones p 545 b 558 leonem fugiens occurrit urſo, p. 434. leone fortior, p 556.
Lex regia, p. 531 a
Libani odor, p 564 b. vinum, 565.
Libri V. T ante Eſdræ inſtaurationem non perierunt, 261.
Ligna ubi deſunt, ignis extinguitur, p. 440. ligna ad ignem, 444.
Lilium inter ſpinas, p 469 a.
Lingua unica ante cladem Babylonicam, 210. nulla homini naturalis. 209. aliquam ex hominum inſtituto oriri poſſibile ib. lingua prima à Deo immediatè infuſa, 209. linguarum numerus incertus, 213. 214 uſus multiplex, 217.
Linguæ primævæ diverſæ fuerunt non Hebraicæ dialecti, 212. cardinales orbis cognitæ, 214 linguarum confuſio immediatè a Deo, ar[illegible] a.
Linguæ omnes ſunt in perpetuo fluxu, 214. b. Earum mutationis cauſa triplex, 216 217.
Linguarum; Hebraicæ, 214. b. Græcæ, 215. a. Latinæ, 215. mutatio.

Linum fumigans non extinguet, p. 510.
Literarum uſus mirabilis, 219 Earum inventio Adamo tribuenda, 222 eas multæ nationes ſerò receperunt, 223. 224.
Literæ Græcæ à Cadmo in Græciam illatæ, non fuerunt Ægyptiacæ, 220 b. Hebraicæ hodiernæ non erant primæ, 222, b.
Loculi pertuſi, p 432. a.
Loris humanis trahere, p. 527 a.
Lotus denuo tangit mortuum, p. 467. b.
Luci quæ communio cum tenebris, p. 457. b.
Luna: mutatur ut luna, p 460 firmum ut luna, p. 558.
Lupus, p. 547 a lupi veſpertini, p. 433. a. Arabici, ib. lupus ovina pelle tectus, p. 455. lupo nihil commune cum agno, p. 460 a
Lutum fictorem ſuum arguit, p. 514. lutum abſque paleis, p 514 b

M.

Manus innocentiâ lavare, p 444. b. manus ad os apponere, p. 535. manum oſculari, p 559 a. manu elatâ, 527.
Maſculus, p. 541. b. maſculus Dei, ib.
Margaritas ne projicite coram porcis, p. 445. b.
Maſora quid ? 288. Ejus materia, 288 289. &c. forma, 293 autores, 293 b. uſus, 295. b. &c. eſt imperfecta, 297. multa in ea ſuperſtitionem Judaicam olent, 298. a.
Mater: qualis mater, talis filia, p 428 b.
Mathuſalam omnium Patriarcharum μακροβιώτατος, 2 b. mortuus paulò ante diluvium, ibid.
Matthæus an Evangelium ſuum Hebraicè ſcripſerit ? 392 396.
Medice te ipſum cura, p 448. b.
Meditationis in morem, p. 558
Mel nactus, ede quantum ſatis eſt, p. 512.
Menſuræ veterum, 97. 98 longitudinum, 99.
Menſuram complere, p. 457 a.
Mephiboſeth, p. 472. b.
Merajoth cur 1. Chron. 6. in catalogo S. Sacerdotum omittatur ? 77 b.
Meretrices, p 501 a.
Meſſis multa, operarii pauci, p 446. meſſem ponere, p. 554. b.
Metallorum pondus & pretium, 94 b.
Mexicanorum literæ, 227. b. Chronicon. ib.
Mina, 95. aliquando pro ſiclo uſurpatur, 97.
Miſma, Duma & Maſſa, p. 469. a.
Μῶμοι, p. 543. b.
Monocerotis vires, p 545. a.
Mors & vita in manu linguæ, p. 473. b.
Mortui ſepeliant mortuos ſuos, p. 454. a.
Moſes, 19. quo mundi anno natus & mortuus, ib. Moſis tabula, pr. 473.
Muhammedes literas ignoravit, 402. b.
Mulier ſtrenua mariti corona, p 500 b.
Mulus, p. 548 a.
Mundus ſcelerum, p. 457. a. mundus divitiarum, p. 462.
Muſica in luctu, p. 463. b in vinoſo convivio, p. 464. a.
Myrica, p. 541. a. myrica in deſerto, p. 564. a.

N.

Nabonidus, *Vide, Darius Medus.*
Nabuchodonoſor Jeroſolymam evertit, 44. &c. quo ſenſu à Daniele eam anno tertio regni Joakimi obſediſſe dicatur, 4[illegible] anno Regni ſui ſomnium de ſtatua, & arbore prægrandi viderit, 50. quatuor ſub eo Judæorum deportationes, fuerunt ibid.
Nahaliel. de Nabaliel Bamoth p 470, a.
Naſum premens, elicit ſanguinem, p. 440.
Nimrod: ut Nimrod potens venatione coram Domino, p. 426. alter Nimrod, p. 47 a.
Nix in æſtate, p 566 nive candidior, 557.
Noachum terram non diviſiſſe probatur, 10.
Nomen divinis præſtat, p. 485.
Notarikon quid ? 308 b.
Nubes ſine pluvia, p 438. nubes à ventis circumactæ, 454 nubes ſi plenæ fuerint, pluviam effundunt p. 512 b. n[illegible] matutina, p 568. b.
Nummi argentei proprii Judæorum, 81, 82. ærei, qui in uſu [illegible]dæorum, 83 b.
Nummorum ſummæ Hebrææ, 84. a. Eorum ex S. [illegible] Summæ præcipuæ, 84. b.
Nummi Græcorum & Aſiaticorum veteres argentei, 85 [illegible]rei, 86. aurei, 87. Eorum ſummæ, 87 b. Numeri præcipui, 88.

Num-

Nummorum apud Romanos initium, 88. b.
Nummi Romanorum ærei, 89. a. argentei 89. b. aurei, 90 a. Eorum ſummæ, 91 92.
Nummi aurei, argentei, ærei, Imperii Byzantium tranſlati, 90.

O.

Obolus Hebræus, 96. a. atticus ib.
Oculos effoſſos dare, p. 519. a. oculos in capite gerit, p. 530. a.
Oleo mollior, nitidior, p. 565. a. oleæ inſtar, p. 567. a.
Ollæ quid commune cum aheno? p. 452.
Olla lotionis, p. 526. a.
Onager non rudit in gramine, p. 424. a. Onager ſolitarius, p. 554. b.
Onkeloſus quis? 382. a. male cum Aquila confunditur, ib. paraphraſis ejus cur reliquis præferenda? ibid.
Operarius dignus mercede, p. 452. a.
Opes divitis urbs ei ſunt valida, p. 490. opes amicos conciliant, p. 498.
Orci barathrum, p. 461. b.
Origenis Tetrapla, Hexapla, Octapla, 364. 327. Græcum Textum non corrupit, 329.
Oryx illaqueatur, p. 560.
Os quod mentitur, occidit animam, p. 458. Os ſine tecto, p. 465. Os in cœlum ponunt, p. 529. a.
Ova baſiliſci excludunt, p. 431. b.
Ovis, p. 543. a. Ovis ad cædem, p. 434.

P.

Paleæ quid cum tritico? p. 460.
Paltuius, p. 557. b.
Panis clandeſtinus ſuavis, p. 436. panis mendacii ſuavis, p. 443. panem filiorum catellis objicit, p. 526. panem tuum mitte in aquam, p. ib.
Panthera velocior, p. 557. a.
Paraphraſes Chaldaicæ, 379. b. Earum origo, 380. numerus, 381. autoritas, 386. &c. utilitas, 387. 388.
Paraphraſes Chaldaicæ non erant punctatæ, 380. ante Onkeloſum & Jonath. ex certa aliqua verſione non fuerunt præiectæ, 381.
Pardus, p. 547. a. pardus non mutat maculas, p. 428. a.
Paries dealbatus, p. 449. b.
Patres comederunt uvam acerbam, & filiorum dentes ſtupent, p. 430. b.
Patriarcharum decem primorum Stemma, 2. Eorum anni, quibus in Script. dicuntur vixiſſe, non fuerunt menſtrui, 3. a.
Patriarcharum poſt diluvium uſque ad Abrahamum juxta Textum Hebræum, 7. Græcum, 14. Samariticum, 15. Stemma.
Pentateuchus Samaritanus, 368. unde & ex quibus exemplaribus deſumptus? 370. 371. an hodiernus idem ſit cum eo, quem veteres ſubinde memorant? 372. &c. non eſt authenticus, 374. b. Ejus uſus 375. verſiones, Chaldæo Samaritana, 375. b. Arabica, 376. b. Græca ibid.
Pentateuchus Maurorum Arabicus, 407. Perſicus, 430. b.
Peræ regionis deſcriptio, 112.
Perdix colligit, quæ non peperit, p. 430. a. perdicem in montibus perſequi, p. 562. b.
Peripſema, p. 552. a.
Permutatio Kabbaliſtica, 308. b.
Perſia olim quomodo vocata, 418.
Perſica Lingua, 418. Ejus uſus, 410. a. Perſicæ voces plurimæ cum Germanicis & Anglicis eædem, 419. unde hæc convenientia, ib.
Perſica S. Scripturæ verſio, 430. a.
Perſicæ Verſiones Pentateuchi, 420. b. Pſalmorum, ib. Evangeliorum, 421.
Petra: In petra ædificat, p. 455. a.
Phalaride crudelior, p. 460. a.
Pharao Necho a Nabuchodonoſore vincitur 43. a. Ejus obitum, in quo anno Euſeb. collocet, ib.
Phineez vivente patre Sacerdotio fungitur, 75. a. quamdiu eo ſit functus, ex Sacris non conſtat, ib.
Phitom & Raamſes, p. 469.
Phœnices literas ab Aſſyriis acceperunt, 521.
Piger ait, Leo foris eſt, p. 436. piger ob frigus non arat, p. 503.
Pinna; per urbium pinnas ingredi, p. 451. b.
Pix qui picem tangit, inquinatur ea, p. 458. b.
Pluvia in meſſe, p. 566. a.
Pondera Hebræa Græcorum ſuperant, 96. b.
Pontificum S. Judæorum ab Aharone ad Jaddum uſque, 74. 75. à Jaddo uſque ad Herodem R. 78. 79. ab Herode R. uſque ad excidium Hieroſolymitanum, 80 ſeries.
Porcum immolat, p. 434. a.
Potentes illi, qui fuerunt olim viri nominatiſſimi, p. 416. a.
Princeps: qualis princeps, tales aulici, p. 494.
Propheta nullus in patria ſua acceptus, p. 448. a.
Pruinam qui timent, irruet ſuper eos nix, p. 435.
Prunæ juniperinæ, p. 561. a. Super prunas ambulat, p. 437.
Pubertatis annus primus quis? 3.
Pulicem perſequitur, p. 528. a.
Pulverem lingere, p. 531. a. pulverem pedum excutere, p. 533.
Puris omnia pura, p. 471.

R.

Raca, p. 543.
Racemare poſt vindemiatores, p. 466. b.
Rationis & orationis connexio, 208.
Regnum adverſum ſe diſſidens vaſtatur, p. 456.
Regum Juda & Iſrael annorum inter ſe comparatorum epilogiſmus in tabula contractus, 28. 29. expanſus, 19. &c. Eorum hiſtoria, 36. &c.
Regum Juda poſt everſam Samariam uſque ad incenſum ſub Zedechia templum Hieroſolymit. Series in tabula, 38. &c. Eorum hiſtoria, 41. &c.
Roma qua Olympiade, & quo Olympiadis anno condita ſit, 42. a.
Romana Eccleſia cur relicta veteri Vulgatâ Latinâ novam recepit? 355. b.
Ros æſtum mitigat, p. 567. a.
Roſa Saronis, p. 554. a.
Rupes arat, p. 573. a.

S.

Saccum ſolvere, p. 531. a.
Sal infatuatum ad nihil valet, p. 512. b.
Salluſo quis? 43. 44. an Jookimi captivi prorex ſubſtitutus fuerit?
Salomonis R. reditus annui, 164. b.
Salomonis Templum, *Vide Templum.*
Samariæ regionis deſcriptio, 117.
Samariæ urbis everſio, 38. Regum Iſraelitarum metropolis fuit, 121.
Samaritanorum origo, 363. religio corrupta, 364. Eadem in multis cum Judaica, 366. b. Unde dicti Chutæi, 364. Eorum inimicitiæ cum Judæis cauſa, 365. pro templi ſui authoritate coram Ptol. Lag. [illegible] 365. 366. Judæorum in eos calumniæ, 367. b. cur ſolum Pentateuchum recipiant? 368. b. Eorum Liturgia, 377. Chronicon ibid.
Samaritanorum calculus ab Hebr. in Jared, Mathuſala, & Lamecho plurimum diſtat, 6. cur jam longe ab Hebr. in trium illorum Patriarch. annis aſſignandis diſceſſerint ignoratur, 7. Eorum codex vitæ Tharæ annos in univerſum 145. falſo dat, 8. b. nec cum Hebr. in an. *τεκνογονίας* Patriarch. poſt diluvium convenit, 17.
Samaritanus Pentateuchus, *Vide, Pentateuchus.*
Sapiens: Ne ſis nimiùm ſapiens, p. 477. ne eſto ſapiens in oculis tuis, p. p. 480.
Sapphirus: Ex Sapphiro exſculptus, p. 538. b.
Satanas Satanam non ejicit, p. 436. vade ad Satanam, p. 470. b.
Saul quot annos regnaverit, 24. Saul an etiam inter Prophetas? p. 427. a.
Scaliger ob ſiniſtram computationem annorum, & Euſebii Epilogis emendationem pulſatur, 6. 7. Ejus ſententia de initio LXX. annorum Danielis hebdomad. ducendo refellitur. 68.
Scipio arundineus, p. 430. b.
Scorpiones, p. 541. Pater meus vos caſtigavit ſcuticis, ſed ego vos caſtigabo ſcorpionibus, p. 432. Apud ſcorpiones habitat, p. 434. Scorpionem prehendit, p. 458.
Scribendi modus multiplex, 224.
Securis ad radicem arboris poſita, p. 513. a.
Sem an primus inter Noæ liberos fuerit? 8. Ejus genealogia cur in Sacris ultimo loco recenſeatur? ib. *μακροβιώτατος* fuit inter Patriarchas poſt diluvium, 9. Aſiam incoluit, 10. Ejus filii, 11. quinam populi ab eis orti, ib.
Semitâ ne quâlibet gradere, p. 459. a.
Senſus Scripturæ myſticus, 307.
Sepem qui diſſipat, eum mordebit coluber, p. 516.
Septenarius & ſeptuagenarius numerus in Scrip. ſacer & notabilis, 52. 60. 72.

Se-

Sepulchra dealbata, p. 450. a.
Seraja inter Sacerdotes Nehem. 11. numeratus, quis? 77. 78.
Sermo primo homini concreatus, 209. a. Ejus uſus, 208. Subjectum 210. a.
Sermo labiorum duntaxat ad egeſtatem, p. 479. Sermo durus ſuſcitat furorem, p. 493. a.
Serpente prudentior, p. 560. a.
Seſtertius, 91. 96. per eum numerandi Romana ars, ibid.
Siclus aureus & argenteus 96. b.
Silice durior, p. 558.
Sodoma quando everſa, 17. b. Sodomitani mores, p. 470. principes? p. 539.
Sol in meridie occidit, p. 518. b. cum ſole, p. 522. b. ante Solem, ib. permanet ut Sol, p. 460. b.
Somnia alatos faciunt amentes, p. 465. ſomnum ne ama, ne pauper fias, p. 485. b.
Spermologus, p. 542. a.
Spina in manu ebrii, p. 443. a.
Sponſores qui odit, ſecurus eſt, p. 483. a.
Struthione crudelior, p. 559. a.
Stulti vita morte deterior, p. 463. b.
Sus lota ad volutabrum cœni, p. 446. b.
Συγκυρίαι numerorum in Sacris cum re geſta inſignes notantur, 19. 20, 22, 27, 38, 46, 47, 51, 68, 72.
Sycomori ſucciſæ ſunt, cedros ſubſtituemus, p. 439. a.
Syncelli calculus ex codicib: nonnullis translat. LXX. de numero annorum vitæ Mathuſalæ, ex aliis eorund. translat exemplaribus emendatur, 4. à Scaligero repreheſus defenditur, 6.
Syriæ vocis origo, 389.
Syriacæ Linguæ nomenclatura, 389. b. Utilitas, 393. 399. &c. Ea Chriſtianis orientalibus in Sacris propria, 389. ex Hebraica & Chaldaica mixta, 390. triplex ejus dialectus, ib. an Chriſto ea vernacula fuerit?
Syriaca V. & N. Teſt, translatio antiquiſſime, 393. b. recentior, 394. b. utraque quando facta? 396. 397. Earum apud Orientales uſus, 398. b. 399.
Syri antiquitus puncta vocalia ignorârunt, 394.

T.

Talentum 96. 97. Ejus notio apud antiquos varia, 85.
Targum quid? 379. b. Targum Hieroſolymitanum, 384. b. quando ſcriptum ib.
Targum hagiographorum, 385. an ſit Joſ. cæcl, ib. duplex erat, 386
Templi Salomonis fundatio, ædificatio, dedicatio, 24. 25. per Nabuchod. everſio, 44. b. & c quandiu ſteterit, 46. Ejus inſtauratio, 52. b.
Templi Hieroſolymitani ex Script juxta mentem Villalpandi, 325. 326. &c. Joſephi, 166. 167. &c Judæorum in Talmude, 189. 190. &c. deſcriptio.
Templi Hieroſol. altare æneum, 155. columnæ æneæ, 158. parietum Symmetria, 161. admiranda, 162. vaſa, 164. longitudo & latitudo, 169. 205. portarum numerus & menſuræ, 172. 206. gradus, 174. 175. cochleæ, 184. Situs ratione plagæ cœli, ib. Atrii Sacerdotum diſpoſitio, 184, 185, &c.
Terminum antiquum ne ſummóve, p. 439. b.
Terræ diviſio unde, & à quo facta? 9, 10.
Terræ ſanctæ deſcriptio. 107. 108. &c.
Teſta cum teſtis terræ, p. 428. a. teſtam conglutinat, p. 458. a.
Textûs originalis S. autoritas, 277. &c. in eum leviora quædam errata irrepere potuiſſe oſtenditur, 281. b. &c. Authenticum fusè probatur, a[illegible] &c.
Thara quo anno ætatis ſuæ Abrahamum genuerit? 8. 9.
Tibiâ cecinimus vobis, nec ſaltâſtis, p. 452.
Torris ereptus ex igne, p. 432. a.
Trabem ejice ex oculo tuo p. 452.
Turris mortifera, p. 464. b.
Turris Babylonica. *Vide, Babylonica.*

V.

Valentes medico non egent, p. 457.
Ventilat omni vento, p. 458. b.
Ventum paſcit, p. 435. a. ventum poſſidet, p. 414. ventum abſcondit ib. ventos perſequitur, p. 461. a. ventum ſeminans, metet turbinem, p. 516. b. ventum ligat, p. 530. b. ventum parere, p. 537. a.
Vermis, p. 545. vermis eorum non morietur, p. 510.
Verſiones Bibliorum præcipuæ, 167. 168. &c. Earum uſus, ib. ex Textu originali corrigendæ, 287
Verſionis græcæ LXX. interpr. præſtantia, 310. hiſtoria ib. non eſt authentica, 345. quænam autoritas ei tribuenda, 344. 345. 348. quo tempore facta? 312. an prima fuerit verſio Græca? 313. an miraculoſa ſit ratione cellularum, 315. temporis LXXII. dierum? 316. Eam Judæi approbarunt, 322. an genuina hodie extet? 336 quæſtio hæc unde ſit orta? 337. genuinam hodie extare fusè probatur, 337, 338. &c.
Verſionis LXX. vitalis editiones gr. veteres, 329 recentiores, 331. &c. vulgata ſive κοινὴ quænam fuerit? 330 331. *vide etiam, interpretes.*
Verſiones græcæ poſt Chriſtum variæ, 325. 326.
Verſio vulgata, *vide Vulgata.*
Veſtes in frigore detrahit p 443.
Viâ quâ venit, eâdem regredietor p. 431. vias duas ingredi p. 467. a.
Vinum novum, utres recentes p 455 b.
Vipera, p. 545 b.
Viridis: Si viridi ligno, quid arido? p. 512 b.
Viſio: producentur dies, & peribit omnis viſio, p. 429. ubi non eſt viſio, profligatur populus, p 439.
Vites eorum de vitibus Sodomæ, p. 515.
Vitula eliganter arat, p. 522. Vituli labiorum, p. 552.
Vivens mortua p. 452 b.
Umbram comprehendit, p 458. b.
Uriæ literas perfert, p. 473. b.
Urſus orbatus, p 564. a.
Uva ex Spinis non colligitur, p 455. a.
Vulgata verſio latina vetus, 353. in Eccleſia Romana maximè in uſu fuit, ib. non fuit authentica, 352.
Vulgata latina hodierna, 352. Ejus autor quis? 355. non eſſe authenticam fusè oſtenditur, 358. &c. magni tamen facienda aſſeritur, 562.
Vulpes, p. 548. a.
Vultures, p. 547. a.
Uxor bona, p. 478. a.

Z.

Zacharias à Joaſo interfectus an Summus Sacerdos fuerit? 77. 8.
Zamri ana flagitis committunt, & ut Phinees præmium quærunt. p. 471.
Zedechias R. perjurus à Nabuchodonoſore vincitur, 44 b.

F I N I S.

0657363